

R. 4. 2.

131. d. $\frac{87}{4}$

T. Pat. 1.

T. Text Gr. 1.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

INNUNERABILIBUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM AUTEM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS CONSTAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM GRÆCAM VEL LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETTIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS IV.

S. DIONYSIUS AREOPAGITA.

EXCŪDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARIISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

SÆCULUM I.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. DIONYSII

AREOPAGITÆ

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT

ET COMMENTARII QUIBUS ILLUSTRANTUR,

STUDIO ET OPERA

BALTHASARIS CORDERII,

SOCIETATIS JESU DOCTORIS THEOLOGI.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLEMENSIS UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS POSTERIOR,

Completens S. Maximi scholia in opera B. Dionysii. Accedunt auctores varii qui aut vitam S. Dionysii descri-
pserunt aut dignitatem ipsius Areopagiticam asseruerunt.

VENIUNT DUO VOLUMINA 26 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOCCE TOMO IV CONTINENTUR.

Scholia sancti Maximi in opera beati Dionysii.
Scriptores varii Vitæ S. Dionysii Areopagitæ.

col.
13
577

DE SCHOLIIS AD AREOPAGITAM IN HOC TOMO EDITIS.

Utrum Germani patriarchæ scholia ad Areopagitam, quæ partim adhuc in mss. codd. latere videntur, seniore[m] habeant parentem Germanum, ut putat Baronius ad an. 750, an juniorem, nunc quidem disputare non vacat. Cæterum ego in Vaticano codice hanc legebam præpositam scholiis inscriptionem : "Ὅσα μὲν ἔχουσι τὸν ἀριθμὸν, σχόλια εἰσι Γερμανοῦ πατριάρχου· ὅσα δὲ ἀνευ ἀριθμοῦ, Μαξιμίου μοναχοῦ· *Quæcunque habent adjunctum numerum, ea sunt Germani patriarchæ scholia; quæ vero nota numerali carent, Maximum monachum habent auctorem.* Verumtamen ibi in margine hæc ab amanuensi sit adnotatio : Συγχώρησον, ἀδελφὲ, ὅτι ἐγὼ τῶν δύο ἑνα ἀριθμὸν τέταχα τοῦ βιβλίου· *Ignosce, frater; etenim ego utrumque auctorem sub uno numero collocavi hoc in libro.* Id ego eo libentius observavi, quia v. cl. Jac. Morellius *Bibl. Gr. S. Marci* p. 89, prudenter jam dubitaverat, num distinctio scholiorum Maximi et Germani ad Areopagitam recte se habeat. — MAI, *Spicileg. Rom.*, VII, 74.

TYPOGRAPHUS LECTORI.

(Ex edit. Venet. anni 1755, t. II.)

Paucis ac brevissime te in limine hujus secundi ac postremi Operum Areopagiticorum tomi detineo, benigne Lector: quandoquidem in Monito ad priorem tomum præfixo jam te certiore feci de summa mea in hac editione conficienda et exornanda cura ac sedulitate. Quam exacte fidem meam liberaverim in enuntiato tempore utroque tomo publici juris faciundo, non est cur verba faciam, cum opus ipsum per sese loquatur. Pauca tamen mihi dicenda sunt de iis quæ huic tomo accessere, quidque in eo, ut ornatior exiret, præstiterim. Scholia Græca in Opera Areopagitica cum nitidissimo S. Marci codice diligentissime conferenda curavi, selectas varias lectiones, aut correctiones, breviores quidem, ad marginem adnotavi, fusiores vero, quæ potius Additamenta quædam dicenda sunt, quibus præcedentes editiones omnes carere, ad paginæ calcem, una cum versione Latina, apposui (1). Ex his haud sane pauca invenies, præsertim in libro De divinis nominibus. Litteras Græci alphabeti, seu notas numerales, quibus scholia Germani patriarchæ a scholiis Maximi monachi dicto in codice distingui dicuntur, accurate, ut in ipso codice habentur, adjunxi. Labor major insumendus fuit ad Lansselianam versionem scholiorum S. Maximi huic editioni aptandam, quæ parum commoda videbatur. Et sane haud satis assequi ipse possum quid editor Parisiensis præ oculis habuerit, ut, cum omnia Areopagitica Opera cum cl. viri Balthasaris Corderii Latina versione ediderit, S. Maximi in eadem Opera scholiis Lansselii versionem apponere maluerit, cum tamen præsto illi esset eorundem versio ab ipso Corderio facta, et editioni Antuerpiensi an. 1634 inserta, eaque procul dubio nitidior et accuratior sit, quam illa tumultuaria, ut eam vocat Lansselius ipse, utpote quam summa cum festinatione facere aliquorum precibus compulsus fuit, cum primum Græce tantum Maximum exhibere constituisset, ut idemet testatur. Quare nil vitio vertendum viro, aliunde peritissimo, si ejusmodi versio paulo obscurior, et inelegantior, et in quibusdam etiam locis, minus accurata prodierit. Sed non ita editori Parisiensi condonandum videtur, qui eam versioni Corderianæ prætulit, illaque rejecta, in editionem suam asciverit, præsertim, cum et illud incommodi accederet, quod, cum verba textus S. Dionysii circa quæ scholia versantur, plane aliter, ut plurimum, ut habeant in hac versione Lansseliana, quam in Corderiana, imo et nonnunquam diversum omnino præferat sensum; nonnisi difficillime a lectore Græcæ linguæ ignaro deprehendi potest, ad quam partem ejusdem textus singula scholia pertineant: et eo vel maxime quod paragraphorum in quos capita divisa sunt in Corderiana textus S. Dionysii versione, numerus in Lansseliana scholiorum versione, atque in Parisiensi editione plane omissus sit: quamobrem eorundem scholiorum usus nonnisi impeditissimus esse potest. Hæc ita me permoverant, ut parum abfuerit quin ipse, rejecta dicta Lansselii scholiorum S. Maximi versione, Corderianam eorundem versionem juxta editionem Antuerpiensem editioni meæ insererem. Nec deerat vir doctus, qui hocce mihi consilium daret; quique præterea addebat, hoc postulari ab uniformitatis ratione (quæ in quolibet opere, cum fieri potest, servanda est), ut ejusdem auctoris esset tum versio textus Areopagitici, tum scholiorum quæ in ipsum conscripta sunt. Quare et rejicere suavebat Tilmannianam Pachymæ Paraphraseos in Epistolas S. Dionysii versionem pro Corderiana ascitam, cum Paraphrases ejusdem Pachymæ in libros S. Dionysii, imo et scholia S. Maximi in easdem Epistolas, sint ex Corderii versione. Quominus tamen huic consilio acquiescerem (an recte, benignus Lector judicium feret) duo potissimum in causa fuere. Primum re viderer datæ publico fidei aliqua in parte deesse; siquidem in me receperam, Opera S. Dionysii juxta postremam Parisiensem editionem, quam cæteris præcellere communis persuasio est, recudere; alterum, quod admodum credibile mihi videretur, Parisiensem editorem, cum ex duplici editione, Lansseliana scilicet et Corderiana, suam conflare vellet, meliora ac potiora selegisse, quanquam aliter alicui videretur. Idcirco neque omittendas censi notas Lansselii tum in dictam Pachymæ Paraphrasim, tum in B. Dionysii Vitam a Syngele conscriptam, et in ejusdem Martyrium: quanquam hæc omnia videri alicui possent minime necessaria, ac fortasse nec utilia (ut talia visa fuere Corderio, qui, cum viginti circiter annis post Lansselium, editionem suam Antuerpiensem curaret, ea omnia omisit). Nihilominus ipse satius duxi, aliquantulum abundare, quam in ulla re, quæ a quoquam desiderari posset, deesse. Attamen cum summum me desiderium teneret, perfectioris, quantum fieri posset, reddendæ hujus editionis meæ, idcirco virum doctum, qui me de his omnibus monuerat, rogavi, ut defectui, quem in Lansseliana scholiorum S. Maximi versione animadverterat, ipse mederetur: quod utcumque impetravi: nam verba textus S. Dionysii, circa quæ scholia versantur, ad ver-

(1) Additamenta a correctionibus et variis lectionibus distinximus et inter uncas posita textui inseruimus. EDIT. PATR.

sionem Corderianam revocavit; ita tamen ut, ubi scholia vocem aliquam Græcam exponerent, ipse Latine Corderianæ versioni vocem eandem Græcæ adjungeret, præmisso Gr., hoc est Græcæ; ut notum fieret lectori, in vocis Græcæ vi atque energia explicanda scholium illud unice vel præcipue impendi. Præterea versionem ipsam haud infrequenter, ubi necessitas major videbatur, correxit: interpunctionem, quæ vitiosissima erant, emendavit: ac demum numerum singulis paragraphis adjunxit, quo facilius lector comperire posset ad quam partem textus scholia singula pertinerent. Quæ, si fallor, haud modicum addunt editioni huic meæ ornamentum, imo et emolumentum. Majoris tamen fortasse quis fecerit, quæ huic tomo accedunt ex alio penu deprompta Additamenta. Notum est omni, qui eruditionis quidpiam attigerit, quanta et a quanto tempore ferreat de Areopagiticorum Operum auctore controversia: quanquam enim hodierno tempore in abjudicandis magno illi Dionysio Operibus hisce eruditi ferme consentiant, non desunt tamen hodieum, qui pro illis eidem vindicandis libenter pugnent; et alii, quibus saltem causa hæc haud omnino deplorata seu desperata videatur. Cum igitur anonymus quidam auctor Gallus opellam, cui titulus est, Problema de Operibus S. Dionysii nomine inscriptis, patrio sermone elucubraverit, in qua utriusque partis rationes et argumenta accuratissime proponit (2), hinc rem omnibus gratam me facturum putavi, si eam Latine versam editioni huic meæ adjungerem: inde enim poterit quisque hanc celebrem causam penitius, modico cum labore, perspectam habere eamque dijudicare. Longius processere nonnulli, ut videlicet non solum Areopagitica Opera magno Dionysio abjudicarent, sed etiam eorumdem auctorem hæreseos labe infectum fuisse contenderent. Inter cæteros Michael Lequienus, ordinis Prædicatorum, vir sane doctissimus et eruditissimus, nullum non lapidem movit in Dissertatione Damascenica secunda, ut ipsum Eutychnianorum, seu Monophysitarum erroribus addictum fuisse, demonstraret. Verum, ut est præclara ejus ordinis dos, ut veritatem, cum opus fuerit, non minus contra suos quam contra alios tueatur, ex eodem ordine prodiit, qui Lequienum, ut ut virum perspicacissimum, hac in re deceptum esse probaret, atque Areopagiticorum auctoris orthodoxiam contra ipsum validissime propugnaret. Is est celeberrimus P. Bernardus M. de Rubeis, cujus hac de re Dissertationem tanquam nobilem huic editioni meæ coronidem, postremo loco appono. Ex his omnibus illud tibi modo persuadeas velim, optime Lector, me semper operam daturum quam potero maximam, ut quæcunque Patrum aliorumve auctorum Opera recudenda suscepero, ea ex typographia mea ornatiores et perfectiores quam antea fuerant, prodeant. Vale.

(2) Quæ in hoc Problemate pro Areopagiticorum authentia aut contra genuinitatem eorum prolixè admodum congessit auctor anonymus, jam antea egregie tractaverat R. P. D. Le Nourry in Apparatu ad Bibliothecam maximam Patrum. Ejus Disserta-

tionem tomo primo S. Dionysii præmisimus; non est igitur cur argumenta fuscè jam exposita cum auctore anonymo iterum ad examen revocemus. EIVS PATR.

SANCTI MAXIMI SCHOLIA

IN EOS BEATI DIONYSII LIBROS QUI EXSTANT

Interprete Petro LANSSELIO, Gravelingano, Societatis Jesu presbytero.

GEORGII PACHYMERÆ PARAPHRASIS

IN SANCTI DIONYSII EPISTOLAS

Abeodem Petro Lansselio recognita.

ACCEDUNT

EJUSDEM S. MAXIMI IN NONNULLAS S. DIONYSII EPISTOLAS SCHOLIA,

Cum interpretatione Latina Balth. Corderii.

PETRUS LANSSELIUS LECTORI SALUTEM.

Redeo iterum ad te, bone lector, et pauca moneo. In sanctissimi Dionysii Opera lucubrationes sunt Græcorum duorum sane eruditæ, quæ propter eorum hominum sapientiam et auctoritatem, merito suo maximi sunt, et leguntur. Eorum altero comitatioem nostrum esse Dionysium volui, ut in hoc quasi novo in Galliam reditu, non a suis modo Parisiensibus, verum etiam ab omnibus qui humanitate non careant, jucundius excipiatur. Porro Maximum longe anteferendum Pachymeræ putavi, nam et antiquior est, quod Pachymeres ipse agnoscit, qui cum Maximi locum unum protulisset, *ἦσθ' τις, inquit, τῶν παλαιῶν*. Præterea celebrior est editis libris et doctissimis Commentariis, quibus doctrinæ catholicæ veritatem illustravit, quorum indicem Photius, Baronius, et alii suppeditant: item ad fores triumphantis Ecclesiæ martyrii lauream, atque palmas in æternum virescentes posuit; unde titulum sanctitatis est consecutus, quare de illo memorans Pachymeres in cap. 41 De cœl. hierar. quasi ad genua illi accidens ita veneratur, τοῦτό ἐστιν ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Μαρτύρου. Denique Pachymeres in sua Paraphrasi nihil habet, quod in scholiis hujus magni Maximi non contineatur, quod facile ex ejus Paraphrasi in epistolas, quam damus, potes intelligere; et si tibi id otii est, ut ad notas oculos adjicias, in Pachymeræ plus verborum esse videbis, minus rerum: quod si tamen desiderari totum senserimus, in altera editione prodibit. Hic vero dissimulare minime possum, quantum laboris et difficultatis exorbuerim, uti Maximus subito et αὐτοσχεδῶς Latine loqueretur. Primum enim Græce tantum exhibere constitueram, jamque typis mandari cæptus erat Dionysius, cum precibus aliquorum sui compulsum, qui utilissimam rem esse aiebant futuram, ut tumultuariam hanc versionem aggrederer. Eo sum ingenio et voluntate, ut laborem penitus nullum, communium utilitatum causa, defugiendum existimem: itaque, dum operis typographicis invigilo, quæ in opere Dionysiano laborabant, dum errata corrigo, dum quatuor manuscripta confero, nata est mihi S. Maximi interpretatio. Nihil hic dicam, quam sit Maximi opus spissum et operosum, quam stylus sit implicatus, obscurus, et, ut ita dicam, λοξλας, quam res subtilis atque e media scholastica theologia et metaphysica haud raro petita. Photio summi judicii viro credi potius, quam mihi cupio, cujus hoc est de Maximo testimonium: Ἐστὶ δὲ τὴν φράσιν σχοινοτενῆς τε ταῖς περιόδοις, καὶ χαίρων ὑπερβάτους, ἐνακμάζων τε ταῖς περιβολαῖς, καὶ κυριολογεῖν οὐκ ἐσπουδασμένος. Ἐξ ὧν αὐτοῦ τῆς συγγραφῆς καὶ τὸ ἀσαφές καὶ δυσεπίκτητον διατρέχει· τῷ τραχέει δὲ τοῦ ἔργου, ὅσα περὶ συνθήκην καὶ ἀναπαύσεις, τὸν λόγον ὑποβάλλων, οὐδ' ἥδους εἶναι σπουδάζει τῆς ἀκοῆς, etc. Hoc est: Oratio ejus comprehensionibus continenter producitur, gaudetque hyperbaticis, circumductionibus quoque invalescens: et ne proprie quidem loqui satagit. Ex quibus perscriptum hoc ejus, et obscuritas, et difficultas illud comprehendendi passim decurrit. Asperitatem denique tumidoris dictionis, quantum ad compositionem et respirationum intervalla, sua in oratione sectatus, ne auditu quidem esse jucundus studet. Hæc ille. Quæ lectorem eruditum apud se reputantem, mihi æquiores futurum spero, si uspiam in clivo tam arduo titubanter incesso. Cæterum stylum adhuc non exquisitum, pictum, et politum, sed quem fido interpreti convenire putavi, familiarem et apertum, et κατὰ πρόβαλιν ne si succum et purpurissam, odoratosque illos rhetorum imbres fuissem sectatus, gravissimo auctori nubem obscuritatis inducerem, qui lucem potius asferre debuissem. Placuit enim mihi semper dictum illud sapiens erubescit Synesii: Φιλοσοφία οὐ διενοεῖται ὑπὲρ τῶν ὀνομάτων, ὑπηρεσιᾶν τῆς διανοίας ζητούση, καὶ χαμῶθεν αὐτὴν ἐς τὰ πράγματα συμπορίζεται τρανήν τε καὶ ἐφαρμύζουσαν. Hoc est: Philosophiæ non mullam de nominibus pugnandum; quæ administram animi sensibus operam requirit, vel si eam ex ima sæce populi ad res explicandas dilucidam ac consentaneam corrigere necesse sit.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ.

SANCTI MAXIMI

PROLOGUS

IN OPERA SANCTI DIONYSII

Interprete Petro Lansselio.

Nobilitatem magni Dionysii atque in divitiis splendorem, solus ipse Atheniensium senatus, in quo ut consilium daret electus est, repræsentat : siquidem Areopagitarum unus hic erat, sicut divinus declaravit Lucas, dum sancta sanctorum apostolorum gesta enarrat; cum enim dixisset sanctissimum apostolum Paulum Athenis agentem, ac verbis cum quibusdam philosophis Epicureis, nec non Stoicis confingentem, atque fidem in Dominum nostrum Jesum Christum, mortuorum resurrectionem, et judicium universale annuntiantem, a philosophiæ expertibus (nec enim revera erant philosophi) comprehensum, atque ad Areopagum deductum fuisse, ac concionatum e vestigio quosdam cepisse, atque ad veritatis lumen transposuisse, addit : *Sic Paulus exivit de medio eorum; quidam vero viri, adherentes ei, crediderunt: in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis* ^a.

Ego sane non frustra audio, inter omnes qui tum temporis per divinum Paulum crediderunt, solum præstantissimum Dionysium apposita etiam ipsius dignitate a deifero conscriptore nominatum esse; ait enim *Areopagita*, adjicio autem amplius, nimirum propter sapientiæ copiam et excellentiam irreprehensibilis inter Athenienses vitæ instituti, ejus cum familia mentionem factam esse. Sciendum enim est, sicut antea monui, non cujusvis hominis fuisse, in Areopagi senatu dignitatem obire; sed eorum qui apud Athenienses, genere, divitiis ac vitæ probitate primas tenebant; et qui in hoc illustres censebantur, sententiam in Areopago ferebant; siquidem ex novem qui Athenis archontes constituti erant, Areopagitas (sicut

Τὴν μὲν εὐγένειαν, τό τε περιφανές ἐν πλοῦτι μγάλου Διονυσίου καὶ μόνον αὐτὸ τὸ κατὰ Ἀθηναίους βουλευτήριον, καθ' ὃ βουλευεῖν ἤρεθθη, παρίστησι. Τῶν γὰρ Ἀρεοπαγιτῶν εἰς ἐτύγχανεν οὗτος, ὡς ὁ θεὸς ἐδήλωσε Λουκᾶς, ἱστορῶν τὰς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἱεράς πράξεις· εἰπὼν γὰρ τὸν ἀγιώτατον ἀπόστολον Παῦλον γενόμενον ἐν Ἀθήναις, συμβαλόντα τέ τισιν εἰς λόγους τῶν ἐξ Ἐπικούρου φιλοσόφων, καὶ τῶν γε μὴν ἀπὸ τῆς στοᾶς· καὶ κηρύξαντα τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστιν, τὴν τε τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ τὴν καθολικὴν κρίσιν, συλληφθῆναι παρὰ τῶν ἀφιλοσόφων (οὐ γὰρ ἀληθῶς φιλοσόφων) ἀχθῆναι τε κατὰ τὸν Ἄρειον πάγον, καὶ δημηγορήσαντα, παραχρημά τινας ἐλεῖν, καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας μεταθεῖναι φῶς, ἐπάγει· *Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν· τινὲς δὲ ἄνδρες, κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμηρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.*

Ἐγὼ μὲν οὖν οὐ μάτην ἀκούω τοῦ παρὰ πάντας τοὺς πεπιστευκότας τότε διὰ τοῦ θεοῦ Παύλου, μόνον τὸν ἄριστον Διονύσιον ἐξονομασθῆναι παρὰ τοῦ θεοφόρου συγγραφέως, προστεθείσης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας· φασὶ γὰρ Ἀρεοπαγίτης, ἐπιβάλλω δὲ μᾶλλον, ὅτι διὰ τε τὸ κατὰ σοφίαν περιττόν, καὶ διὰ τὸ ἐν Ἀθηναίοις ἀνεπιλήπτου πολιτείας ἔκκριτον, μνημονεῦσθαι μετὰ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. Χρὴ δὲ εἶδέναι, καθὰ πρόεφην, ὡς οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἦν, εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆν τελεῖν· ἀλλ' οἱ παρ' Ἀθηναίους πρωτεύοντες ἐν τε γένει καὶ πλοῦτι καὶ βίῃ χρηστῷ· καὶ κατὰ τοῦθ' οἱ ἐπίσημοι καθεστῶτες ἐβούλευον εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆν· ἐκ γὰρ τῶν ἐννέα καθισταμένων ἀρχόντων Ἀθῆνῃσιν, τοὺς Ἀρεοπαγι-

^a Act. xvii, 33, 34.

τας ἔδει συνεστάναι δικαστὰς, ὡς φησιν Ἀνδροτίων Ἀνδροτίων in secunda τῶν Ἀθιδῶν ait) constare oportebat; postea pluribus concessus fuit Areopagi senatus, id est ex viris illustrioribus quinquaginta et uni, sed nobilibus tamen, ut diximus, ac divitiis vitæque modestia excellentibus, sicut Philochorus in tertia τῶν Ἀθιδῶν earumdem narrat. Porro extra civitatem erat Areopagitarum tribunal, sic nominatum (prout fabulantur Athenienses) propter eandem excellentiam ex iudicio quod inter Neptunum et Martem in civitatis monte constitutum fuit: Neptunus enim (secundum antiquas Atheniensium fabulas) in hoc loco contra Martem causam dixit, asserens filium suum Halirrhothium a Marte occisum, et inde collis ille ex Marte Ἀρειος seu Martius vocatus est. Judicabant igitur Areopagitæ fere de omnibus peccatis et iniquitatibus, sicut Androtion in prima, et Philochorus in secunda et tertia τῶν Ἀθιδῶν aiunt.

τας ἔδει συνεστάναι δικαστὰς, ὡς φησιν Ἀνδροτίων Ἀνδροτίων in secunda τῶν Ἀθιδῶν ait) constare oportebat; postea pluribus concessus fuit Areopagi senatus, id est ex viris illustrioribus quinquaginta et uni, sed nobilibus tamen, ut diximus, ac divitiis vitæque modestia excellentibus, sicut Philochorus in tertia τῶν Ἀθιδῶν earumdem narrat. Porro extra civitatem erat Areopagitarum tribunal, sic nominatum (prout fabulantur Athenienses) propter eandem excellentiam ex iudicio quod inter Neptunum et Martem in civitatis monte constitutum fuit: Neptunus enim (secundum antiquas Atheniensium fabulas) in hoc loco contra Martem causam dixit, asserens filium suum Halirrhothium a Marte occisum, et inde collis ille ex Marte Ἀρειος seu Martius vocatus est. Judicabant igitur Areopagitæ fere de omnibus peccatis et iniquitatibus, sicut Androtion in prima, et Philochorus in secunda et tertia τῶν Ἀθιδῶν aiunt.

Διὰ δὲ τοῦτο αἰτε καὶ νῶν δαιμονίων καταγγελέα τὸν θεοτάτον Παῦλον, ὡς ἰστέρησεν ὁ φιλαλήθης Ἀουκᾶς, οἱ τῆς ὑπὸ Θεοῦ μωρανεθίσης σοφίας ἐρασταὶ πρὸς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλήν ἔλκουσιν. Ἄλλ' ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις τηλικαῦτα χρόνον βουλεύων, αἰτε δικαστῆς ἀκλινέστατος, ὁ πάμμεγας Διονύσιος, ἀδέκαστον ἀπένευμε τῇ κατὰ τὸν πνευματοφόρον Παῦλον ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον, ἐρῶσθαι τε πολλὰ φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγίτων ἀνοήτῃ ἰσμενότητι, τὸν ἀληθῆ καὶ πανεπίσκοπον κριτὴν ἐννοίας Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Υἱὸν μονογενῆ καὶ Λόγον, ὃν ὁ Παῦλος ἐκήρυξεν, εὐθύς εἶχετο τοῦ φωτός· κἂν γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτόνομους ἀπῆκταν Ἀθῆνας καὶ Λακεδαιμονίαν· ὅθεν ἐστὶ παρὰ Ἀθηναίους καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. Καὶ τελεῖται μὲν ἀπαντα τῆς σωτηρίας τὰ δόγματα διὰ Παύλου τοῦ κρατίστου, παιδαγωγεῖται δὲ διδασκαλικῶς ὁ Διονύσιος ὑπὸ Ἱεροθέῳ τῷ μεγίστῳ, καθά φησιν ὁ αὐτός· εἶτα καθίσταται κατὰ τὸ φερόμενον ἐν ἐβδόμῳ βιβλίῳ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγμάτων ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος ὑπὸ Παύλου τοῦ χριστοφόρου τῶν ἐν Ἀθῆνῃσι πιστευσάντων.

Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἔστι δὲ τὴν ὀρθότητα καὶ πολυμάθειαν ἀποθαυμάσαι τοῦ ἀγίου τούτου Διονυσίου, τὸν ἀληθῶς διὰ πολλῆς ἡγμένον ἐπιστήμης τῶν ἀνεπιλήπτων τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεων, θεάσασθαι τε τὰ παρὰ τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφοις νόθα δόγματα πρὸς τὴν ἀληθῆναιαν μετενηγεμένα. Ἐλεῆσαι γὰρ ἐστὶ μᾶλλον καὶ συναγῆσαι τῆς ἀπροσεξίας τοὺς ὀλιγώρους τῆς εὐπαιδευσίας ἔξεταστὰς, ὅτι τῇ σφῶν ἀμαθίᾳ συμμετροῦσι καὶ τὰς τῶν ἐξῆς ἀνθρώπων φιλομαθεῖς εὐθημοσύνας. Ἐν-

Androtion in secunda τῶν Ἀθιδῶν ait) constare oportebat; postea pluribus concessus fuit Areopagi senatus, id est ex viris illustrioribus quinquaginta et uni, sed nobilibus tamen, ut diximus, ac divitiis vitæque modestia excellentibus, sicut Philochorus in tertia τῶν Ἀθιδῶν earumdem narrat. Porro extra civitatem erat Areopagitarum tribunal, sic nominatum (prout fabulantur Athenienses) propter eandem excellentiam ex iudicio quod inter Neptunum et Martem in civitatis monte constitutum fuit: Neptunus enim (secundum antiquas Atheniensium fabulas) in hoc loco contra Martem causam dixit, asserens filium suum Halirrhothium a Marte occisum, et inde collis ille ex Marte Ἀρειος seu Martius vocatus est. Judicabant igitur Areopagitæ fere de omnibus peccatis et iniquitatibus, sicut Androtion in prima, et Philochorus in secunda et tertia τῶν Ἀθιδῶν aiunt.

Propterea divinum Paulum veluti novorum demoniorum annuntiatorem (sicut amans veri Lucas narravit ^b) stultæ apud Deum sapientiæ amatores, ad Areopagitarum iudicium trahunt, verum inter Areopagitas tum temporis, ut constantissimus iudex, maximus Dionysius, calculum nullo munere corruptum veritati pro spiritifero Paulo tradidit, atque insipienti Areopagitarum gravitati ac severitati multum valedicens, verum ac omnium inspectorem iudicem Jesum Christum unigenitum Dei et Patris Filium, quem Paulus prædicarat, animo concipiens, statim lumini adhæsit; etsi enim Romani tunc dominantur, tamen Athenas et Lacedæmoniam propriis uti legibus sinebant; unde adhuc apud Athenienses magistratus] Areopagitarum munere suo fungebantur: ac omnibus quidem salutis dogmatibus a præstantissimo Paulo initiatur; magistri autem more Dionysius a maximo Hierotheo instituitur, sicut ipse ait; postea Dionysius (prout habetur in septimo libro *Apostolicarum constitutionum*) constituitur a christifero Paulo Atheniensium fidelium episcopus.

Meminit vero etiam Areopagitæ Dionysius antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola. Porro sancti hujus Dionysii vitæ probitatem ac scientiæ copiam mirari licet, et eum qui vere per multarum irreprehensibilium Ecclesiæ traditionum cognitionem deductus fuit, ac intueri adulterina ethnicorum philosophorum decreta ad veritatem traducta: decet enim potius misereri ac condolere, ob seipsum paucos esse bonæ doctrinæ examinatores, quod sua inscitia reliquorum etiam hominum scientiæ cupidam commettantur animi ac ingenii promptitudinem. Tales quidem

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^b Act. xvii, 18.

¹ ἀνοήτῳ. ² ἀπαιδευσίας.

³ Ex codice S. Marci Veneti.

in quorundam scripta incidentes, ac forte minime eorum quæ dicuntur sensum assequi valentes, mox ad indiscretam scriptoris cavillationem efferuntur; atqui cum prorsus nequeant ea quæ acerbè reprehendunt, corrigere aut arguere, oportet, ut in se iram convertant, et potius molestia afficiantur, quod sua desidia ignorent etiam ipsi ea quæ ad cognitionem perducta sunt, aut reuera, quod minime apud idoneos cum desiderio addiscendi conversantes, suis dubiis liberentur. Sed audent aliqui divino Dionysio convicii loco hæreses objicere, cum prorsus errores hæreticorum ignorent; profecto enim, si ex unoquoque eorum quæ in hæreticis condemnata sunt, hujus decreta judicarent, multo magis distare ab improbis illis cognovissent, quam verum lumen a tenebris. Quid enim dixerint in iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso divine exponuntur? Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo unigenito Dei verbo, qui perfecte humana indui natura voluit; nunquid animam mente præditam, ac corpus sicut nostrum terrestre, et reliqua quæ a rectis constituta magistris explicavit? Quid autem de intelligibilibus aut mente præditis atque sensibilibus quis merito reprehendat; aut de universali nostra cum corpore nostro et anima nostra futura resurrectione, et de judiciis, quæ tum fient justorum et injustorum? nam salus nostra adversus hæc collectim dicere intendit quæ pluribus explicare nefas, cum expositio in scholiis cuncta opportune declaret.

Ita est, inquit. Sed neque Eusebius Pamphili, quin nec Origenes hujus libros scriptis mandarunt,

Adversus quos dicendum Eusebium quam plurima omisisse quæ ad ejus manus non pervenerunt; etenim nec prorsus omnia collegisse ait, imo magis fatetur libros qui ad ipsum non devenerunt esse numero superiores, et sane multorum meminisse possem quos minime habuit, et hos quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui sacerdotes Hierosolymis fuere; ego sane in aliquos Hymenæi libros incidi, Item neque Pantæmi opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duarum tantum Epistolarum, sed neque plurimorum aliorum. Origenes enim, nescio an omnium, vix autem quatuor meminit. Diaconus vero quidam Romanus, nomine Petrus, narravit mihi, omnia divini Dionysii opera, Romæ in sacrorum scriptorum bibliotheca reposita servari.

Scribit autem plurima ad beatissimum Timotheum, sancti Pauli apostoli discipulum, Ephesiorum episcopum, a primariis Jonicæ philosophiæ sectatoribus Ephesi versantibus molestias, ut videtur, sustinentem, ac interrogantem velut profanæ philosophiæ peritum, ut magis certaret: nihilque

α τυγχάνοντες οἱ τοιοῦτοι συγγράμμασιν ἐνίων, καὶ τυχὸν οὐ παρακολουθοῦντες τῇ τῶν λεγομένων διανοίᾳ, πρὸς ἀδιάκριτον εὐθύς ἐκφέρονται τοῦ συγγραφέως διαβολῆν· καίτοι παντελῶς οὐ δυνάμενοι τὰ σκόμματα διευθύνειν τε καὶ διελέγχειν ἅ φασι αὐτοὶ, δέον ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς τρέπειν τὴν ὀργήν, καὶ μᾶλλον ἀσχάλλειν, ὅτι μὴ σπουδάσαντες ἔγνωσαν καὶ αὐτοὶ τὰ περὶ ὧν ἴδον ἀνηγγμένα· ἢ τάληθές, ὅτι μὴ πρὸς τοὺς ἱκανοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα φιλομαθῶς γεγονότες, τῶν ἀπορημάτων ἀπελύθησαν. Ἀλλὰ τολμῶσί τινες λοιδορεῖν εἰς αἰρέσεις τὸν θεῖον Διονύσιον, καθάπαξ καὶ τὰ τῶν αἰρετικῶν ἀγνοοῦντες· ἢ γὰρ ἂν, ἐξ ἐκάστου τῶν κατακεκριμένων ἐν τοῖς αἰρετίζουσι συκρίνοντες, τὰ παρὰ τούτων δόγματα πολλῶν τῶν φλαύρων ἀφεστηκότα διεγίνωσκον, καθόσον φῶς ἀληθές καὶ σκότος, τί γὰρ εἴποιεν ἐν τοῖς περὶ τῆς μόνης προσκυνητῆς· Τριάδος θεολογουμένοις παρ' αὐτῶν; τί δ' ἂν περὶ τοῦ τῆς παμμακαρίας ταύτης Τριάδος ἕνδος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ Λόγου τελείως ἐνανθρωπήσῃ θελήσαντος; οὐχὶ ψυχὴν ἔνουν, καὶ σῶμα τὸ καθ' ἡμᾶς γήϊνον διετήληθε, καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα τοῖς ὀρθοῖς ἐντέτακται διδασκάλους; τί δὲ περὶ νοητῶν καὶ νοερῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν μέμψαιτ' ἂν τις εἰκότως· ἢ περὶ τῆς καθολικῆς ἡμῶν ἀναστάσεως τῆς μετὰ σώματος τοῦ καθ' ἡμᾶς καὶ τῆς ἡμῶν ψυχῆς γεννησομένης; καὶ περὶ τῶν τότε δικαιοτηρίων, δικαίων τε καὶ τῶν μὴ τοιοῦτων; εἰς τὰ ἢ γὰρ, συλλήθδην εἰπεῖν, ἢ καθ' ἡμᾶς ἀφορᾷ σωτηρία, ἅτινα πλατέως διεξελθεῖν οὐ δίκαιον, τῆς ἐπὶ σχολίῳ ἐξηγήσεως ἅπαντα κατὰ καιρὸν ἐπισημανομένης.

Ναὶ, φασίν· ἄλλ' οὐκ ἔγραψεν αὐτοῦ τὰς συντάξεις Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου· καὶ μὴν οὐδ' Ὀριγένης.

Πρὸς οὗς λεκτέον, ὡς πάμπόλλα παρήκεν Εὐσέβιος οὐκ ἐλθόντα περὶ χειρᾶς οικείας· καὶ γὰρ οὐτε φησὶν ἅπαντα καθάπαξ συναγροχέαι· μᾶλλον γε μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθεστάναι μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα· καὶ πολλῶν ἐδυνάμην μνημονεῖσαι μὴ κτηθέντων αὐτῶν, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας, ὡς Ἰγμεναίου καὶ Ναρκίσσου τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχόν τισι τῶν Ἰγμεναίου. Καὶ μὴν οὐτε Πανταίου τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὐτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλην δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν· ἄλλ' οὐτε πλείστων ἐτέρων. Ὁ γὰρ Ὀριγένης, οὐκ οἶδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τεττάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δὲ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος ὄνομα, διηγήσατό μοι, πάντα τὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου σώζεσθαι κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα.

Γράφει δὲ τὰ πλείεστα πρὸς τὸν τρισμακάριον Τιμόθεον, τὸν τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Παύλου φοιτητὴν, Ἐφεσίων ἐπίσκοπον, ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν Ἐφεσον τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας προεστῆτων, ὡς εἶκός, πάσχοντα πράγματα, καὶ πυνθανόμενον, ὡς εἰδήμονος τῆς ἐξωτερικῆς φιλοσοφίας, ἵνα καὶ μᾶλλον ἀγωνίζοιτο· καὶ

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α πρὸς. ^β πάντα. ^γ ταῦτα. ^δ φησί.

οὐδὲν ἀπεικός· ἐπεὶ καὶ ὁ θεοφιλὴς ἀπόστολος Παῦ- A
 λος ταῖς Ἑλλήνων ἐχρήσατο ῥήσεσι, ταύτας ἀκούων
 τυχὸν παρὰ τῶν συνόντων αὐτῷ, τῆς ἑλληνικῆς φιλο-
 σοφίας ἐμπείρων. Συνίστησι δὲ καὶ τοῦτο, Διονυσίου
 ταῦτα φιλαλήθως τὰ συγγράμματα καθεστάναι· τὸ
 γὰρ ἀνεπιτηδεύτως μνημονεύειν αὐτὸν ῥήσεων τῶν
 θυνακμασάντων αὐτῷ ἀνδρῶν, ὧν αἴ τε θεῖαι τῶν ἀπο-
 στολῶν μνημονεύουσι Πράξεις, καὶ Παύλου τοῦ θεο-
 φιλοῦς αἱ πολυωφελεῖς ἐπιστολαί, τὸ τῶν συγγραμ-
 μάτων ἀσκευώρητον ἀποφαίνουσι· μάλιστα δὲ πάντων
 τῶν δογμάτων ἀσφαλίστατον.

Ἐπειδὴ δὲ τινὲς φασί, μὴ εἶναι τοῦ ἁγίου τὸ σύγ-
 γραμμα¹, ἀλλὰ τινος τῶν μεταγενεστέρων, ἀνάγκη
 αὐτοὺς καὶ τῶν ἀπηγορευμένων τινὰ καὶ ἀτόπων αὐτὸν
 τιθέναι, καταψευδόμενον τοιαῦτα ἑαυτοῦ, ὡς συνῆν
 τοῖς ἀποστόλοις, καὶ ἐπέστελλεν οἷς οὐδὲ συνεγένετο
 ποτε κατ' αὐτοῦς, οὐδὲ ἐπέστειλε.

Τὸ δὲ καὶ πλάσασθαι προφητεῖαν πρὸς τὸν ἀπό-
 στολον Ἰωάννην ἐν ἐξορίᾳ ὄντα, ὡς ἐπανήξει πάλιν
 εἰς νῆν Ἀσιατικὴν γῆν, καὶ τὰ συνήθη διδάξει, τοῦτο
 τερατολόγου ἀνδρὸς καὶ προφήτου δόξαν ἐκμανῶς
 θηρωμένου.

Τὸ δὲ καὶ λέγειν αὐτὸν ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ τοῦ
 σωτηρίου πάθους ἐν Ἡλιουπόλει συνόντα Ἀπολλο-
 φάνει, θεωρεῖν καὶ συμφιλοσοφεῖν περὶ τῆς ἡλιακῆς
 ἐκλείψεως, ὡς οὐ κατὰ φύσιν οὐδὲ κατὰ τὸ ἔθος τότε
 γεγενημένης· λέγειν δὲ αὐτὸν καὶ παρεῖναι σὺν τοῖς
 ἀποστόλοις τῇ προκομιδῇ τοῦ λευφάνου τοῦ θεοῦ τῆς
 ἁγίας θεοτόκου Μαρίας· καὶ χρῆσις προφέρειν Ἱε-
 ροθέου τοῦ ἰδίου διδασκάλου ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν ἐπι-
 ταρίων λόγων· πλάττεσθαι δὲ καὶ ἐπιστολάς καὶ λό-
 γους ὡς πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν ἀποστόλων ἐκφωνη-
 θέντας, πόση ἀτοπία καὶ καταγνώσεως, καὶ τῷ
 τυχόντι ἀνθρώπῳ, μήτι γε δὴ ἀνδρὶ τοσοῦτον ἀνηγ-
 μένῳ κατὰ τε ἦθος καὶ γνῶσιν, καὶ τὸ ὑπερβαίνειν
 τὰ αἰσθητὰ πάντα, καὶ τοῖς νοεοῖς συνάπτεσθαι
 κάλλεσι, καὶ δι' αὐτῶν ὡς ἐφικτὸν Θεῷ!

Ἐξηγητικῶν μὲν οὖν ὑπομνημάτων ὡς ὅτι μάλιστα
 διεξοδικωτάτων ἐδεῖτο πρὸς ἐρμηνείαν τῆς αὐτοῦ
 πολυμαθείας· πλὴν κεφαλαιωδέστερον, ὡς ἡ βιβλος
 ἐχώρησε, διὰ σχολίων, τὰ φανέντα μοι, θεῶ πεποι-
 θῶς, παρατέθεικα κατὰ τοὺς ἐξῆς παρακειμένους
 λόγους, οὓς τέως εἰς τὰς ἐμὰς ἐλθεῖν συμβέθεκα
 χεῖρας².

Ex scholiis diligentissimi cujusdam viri.

Ἰστέον ὡς τινες τῶν ἔξω φιλοσόφων, καὶ μάλιστα D
 Πρόκλος, θεωρημασί πολλάκις τοῦ μακαρίου Διονυ-
 σίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ξηραῖς ταῖς λέξεσι·
 καὶ ἐστὶν ὑπόνοιαν ἐκ τούτου λαθεῖν ὡς οἱ ἐν Ἀθή-
 ναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων, σφετερισάμενοι τὰς
 αὐτοῦ πραγματείας, ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ ἀποκημο-
 νεύει βιβλῶν, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοὶ ὀφθῶσι
 τῶν θεῶν αὐτοῦ λόγων· καὶ κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ
 νῦν ἀνεφάνη ἡ παρούσα πραγματεία πρὸς ἔλεγχον
 τῆς αὐτῶν κενοδοξίας καὶ βλαδιουργίας. Καὶ ὅτι σὺνη-

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹ σύνταγμα. ² Dionysianum ms. minus recte meo iudicio ponit hoc loco ea quæ in editione Moreliana
 ut accesserant, ἐπειδὴ δὲ τινες, quam proinde hic sequi maluimus.

fuisse nostra usurpare, divinus docet Basilius, in illud: *In principio erat Verbum*, ita super ea dictione disserens: Novi multos eorum qui extra veritatis sermonem ob mundanam sapientiam vehementer superbiunt, admiratos hæc fuisse suisque operibus ingerere ausos. Diabolus enim fur est, ac nostra suis interpretibus divulgat. Et hic quidem sic. Numenio autem Pythagorico aperte dicente: « Quid enim est Plato, nisi Moyses Attice loquens? » nullus negare potest, cum noster minime sit, sed adversariorum, sicut testatur etiam Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus, quod non tantum modo, sed etiam ante Christi adventum pro more habuerint profani sapientes, nostra furari.

θεοὶ αὐτοῖς τὰ ἡμέτερα σφετερίζεσθαι, διδάσκει ὁ θεὸς Βασίλειος εἰς τὸ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως οὕτως λέγων· « Ταῦτα οἶδα πολλοὺς τῶν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μεγάλα φρονούντων ἐπὶ σοφίᾳ κοσμηκῆ, καὶ θαυμάσαντας, καὶ τοῖς ἐαυτῶν συντάγμασιν ἐγκαταλέξαι τολμήσαντας· κλέπτει γὰρ ὁ διάβολος, καὶ τὰ ἡμέτερα ἐκφερομυθῶν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποφύτας. » Καὶ οὗτος μὲν οὕτως. Τὰ δὲ Νομηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ προφανῶς λέγοντος· « Τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων, ἢ Μωσῆς ἀττικίζων; » οὐδεὶς ἀρνήσασθαι δύναται, οὐχ ἡμέτερου, ἀλλὰ τῶν ἐναντιῶν ὄντος, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῶν Παλαιστίνων Καισαρείας καθηγησάμενος, ὅτι οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας σύνηθες τοῖς ἔξω σοφίας, τὰ ἡμέτερα κλέπτειν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΛΕΞΕΩΝ

ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΕΜΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΤῆΣ ΤῆΣ ΒΙΒΛΟΥ.

- A**
- Ἄγριμος, θαυμάσας, ἐκπλαγείς.
 Ἄγαν, πάνυ.
 Ἄγεντῶς, ἀσθενῶς, ἀνάνδρως.
 Ἄριστία, ἁγιασμός, κάθαρσις.
 Ἀγκύλον, σκολιδόν, δυσχερῆς, ποικιλίον.
 Ἀγκυλόχειλον, σκολιόχειλον.
 Ἀγλαία, λαμπρότης.
 Ἀγνώτες, ἄγνωστοι, ἀνεπιστήμονες, ἀμαθεῖς, ἄγνώριμοι.
 Ἀδέκαστος, δίκαιος, ἀδωροδόκητος, ἀπροσωπώληπτος, ὀρθός.
 Ἄεστα, τὰ ἐνδότατα ἅγια, τὰ ἀποκρυφώτερα.
 Ἄδρανῶς, ἀσθενῶς.
 Ἀθυρόντων, παιζόντων.
 Ἀθύρηιατα, παίγνια.
 Ἀίγλη, λαμπρῶν.
 Αἰσχος, ῥύπος, μίσημα.
 Ἀκριφνῆς, καθαρὸν, διαυγῆς, τέλειον, ἀθικτον.
 Ἀκηλίδωτον, καθαρὸν, ἀβύπτον.
 Ἀκμή, νεότης.
 Ἄλις, ἀρκούντως, ἱκανῶς.
 Ἄλωναι, ληφθῆναι.
 Ἀμύλλωτον, ἀνένδοτον, ἐδραῖαν, ἰσχυράν, παγίαν, βεβηκυῖαν.
 Ἀμείλικτον, ἀκολάκευτον, ἀπαρέγκλιτον.
 Ἀμβλωθρίδια, τὰ ἐξημβλωμένα ἔμμερα.
 Ἀμοιβαίαις, ἀνταλλαττομέναις.
 Ἀμυδρῶς, ἀσθενῶς, λεπτῶς, οὐ σαφῶς, ἀλαμπῶς, σκοτεινῶς.
 Ἀμνήτους, ἀκατηχῆτους, ἀμαθεῖς, ἀνεπιστήμονας.
 Ἄμφοῖν, τοῖν δύο ἢ ἀμφοτέρους.
 Ἄμψω, ἐκατέρωθεν, ἢ ἀμφοτέρους.
 Ἄμυρᾶ, ἀσθενῆς, ἀλαμπῆς, ἀτράνυτος, σκοτεινῆ.
 Ἄνυτες, πρόσω, ἄνω, ἐπὶ τὸ προκείμενον.
 Ἄνακτοροίς, βασιλείοις.
 Ἀνάπαυλας, ἀνάπαυσις.
 Ἀνάπτεις, διασάφεις.
 Ἀνακθουσις, διάνοιξις, διασάφεισις, ἐπίλυσις, διευκρίνησις.
 Ἄνιερως, βέβηλος, αἰσχροῦς.
 Ἄνιωντων, ὀδυνώντων, λυπούντων.
- B**
- Ἄντερει, ἀντιλέξει.
 Ἄντωπειν, ἀντιθέπειν, ἀντοφθαλμεῖν.
 Ἄντιπεπονθῶτως, ἀντικειμένως, ἐναντίως.
 Ἄολλῆ ποιεῖ, συνηθροισμένα, ἠνωμένα.
 Οὐκ ἀπαδούσας, οὐκ ἀπρεπεῖς, οὐκ ἄλλοτριαι, οὐκ ἐναντιουμένας.
 Ἀπαναίνεσθαι, ἀπαρνεῖσθαι.
 Οὐκ ἀπεικῶτως, οὐ παρὰ τὸ πρόπον.
 Ἀπερβρίπισεν, ἀπεφίμωσεν, ἀπεστόμισεν ἢ ἀπερβρίπισεν, ἀπήλασεν, ἀπέδιωξεν.
 Ἀπεριστάλιπττοι, ἀπεριτήχτοι, ἀκατήχτοι.
 Ἀπεμφαίνει, ἀπέοικεν.
 Ἀπεστομάτισαν, ἀπεφθέγγαντο.
 Ἀπήμονα, ἀδλαστή.
 Ἀπόχη, ἔξαρχει.
 Ἀπόφασις, λόγος ἀποφατικός.
 Ἀπόφασις, ἀπόφασις τινος ἀπὸ τινος.
 Ἀποφάσκει, ἀπαγορεύει, ἢ ἀποφατικῶς ἀπαγορεύει, ἢ τοῖς διαγορεύει.
 Ἀποδεδῶτων, ἀπολειπομένων.
 Ἀποπερατούσαν, συμπληρούσαν, συμπεραίνουσαν.
 Ἀραρότως, ἀρμοζόντως, ἢ παγίως, ἐδραίως.
 Ἀρρενωπὸν, ἀβελκτον, ἀβήλωτον, ἀνδρεῖον, ἀνένδοτον, ἀπαρέγκλιτον ὑφέσει πάση. Ἰστέον δὲ ὡς ἐπὶ γυναικῶν ἀνδριζομένων ἢ ἀρρενοφανῶν εἰρηται.
 Ἀρωγός, βοηθός.
 Ἀσμένως, περιγαρῶς, ἠδέως.
 Ἄττα, τίνα, ἢ ἄτινα, ἢ παραπλήσια.
 Ἀτιθάσσω, ἀνημέρων.
 Αὐ, δὴ ἢ πάλιν.
 Αὐθις, παρ' αὐτὰ, ἢ εὐθέως, ἢ πάλιν.
- B**
- Βάνουρος, πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργασόμενος.
- Γ**
- Γανυμένη, εὐφραينوμένη, ἢ χαίρουσα.
 Γαρυλλίζοντας, ἐπὶ τὸ ἠδέως καταπασει προτρεπομένων.
 Γενικῶς, γενναίως.
 Γέρα, τιμαί, ἀμοιβαί, ἀνταποδόσεις.
- Δ**
- Δαίτας, ζῶχλιας, ἄριστας τροφάς.

Δεδιττόμενος, ἐκφοβῶν.
Δειμάτων, φόβων.
Δειροί, σοφοί, ἐμπειροί.
Δευκρινθηθεῖη, εὐδιακριθεῖη, εὐδιόριστως καὶ σαφῶς διατρανωθεῖη.
Δειδέστατον, διαφανέστατον, καθαρῶτατον, διαυγέστατον, λαμπρῶν.
Δειδέστατοις, ἦτοι διαφανεστάτοις.
Δείσα, λάμπουσα, δεισιούσα, δεισθαίνουσα.
Διαπορθμύεται, διακομίζεται, διαπερῆ, διατυπύεται.
Διάμετρον, τὸ ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας κατὰ πλάτος διάστημα.
Δόρατα, ξίφη, ὄπλα.
Δράσει, ἐνεργήσει, πράξει.
Δραστηρίως, ἐνεργῶς, ἐργαστικῶς, πρακτικῶς.
Δρώμενα, ἐνεργούμενα, πραττόμενα.

E

Ἐκφαντορία, ἐκφανσις, φανέρωσις.
Ἐλάττειραν, ἀπελαστικὴν, ἐκδιώκτριαν.
Ἐμφερείας, ὁμοιότητος.
Ἐναπομόρρηνται, ἐναποτυπῶσι.
Ἐναρμόνιον, ἐμμελές, πρόσφορον.
Ἐναγαστάτη, ῥυπαρωπάτη.
Ἐνήν, δυνατὴν, ἐνδεχομένην.
Ἐν κόσμῳ, ἐν εὐκοσμῳ.
Ἐικῆ, ματαίως.
Ἐικός, πρέπον, δέον, ἀκόλουθον.
Ἐικαιολογήσαι, ματαιολογήσαι.
Ἐικαῖον, μάταιον.
Ἐἶναι θεῖος, ὑπάργειν, γεγενῆσθαι διὰ τοῦ βαπτίσματος.
Ἐἴ τι, εἴ τι.
Ἐἴ δέ τι, εἴ δέ τι.
Ἐκτετικότες, ἀποδεδωκότες.
Ἐξιωμένους, ἰωμένους, ἰατρεύοντας.
Ἐκίπρροσθεν, ἐμπροσθεν, πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου.
Ἐπιφοίτησις, ἐπέλευσις, παρουσία.
Ἐρῶν, ἐφιέμενος, ἐπιθυμῶν.
Ἐρῶν, φήσων, λέξων.
Ἐύρυσον, πλάτυνον.
Ἐυρώστως, ὑγιῶς.
Ἐυδαικα, εὐπειθῆ.
Ἐστιασις, εὐωχία, εὐφροσύνη, χαρὰ.
Ἐσέσθη, ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ἐσεδάσθη, ἐτίμησεν, ἐθαύμασεν, ἐξεπλάγη· εἴρηται καὶ ἀντὶ τοῦ ἡσύχασεν, ἡσύχθη.
Ἐρεσις, ἐπιθυμία.
Ἐρικτόν, καταληπτόν.
Ἐρικτόν, ἐξόν.
Ἐύθημοσύνας, εὐθέτους καὶ εὐσχήμους δημιουργίας, ἢ τὰς εὐ ἐγούσας τάξεις καὶ θέσεις.
Πρὸς ἔω, πρὸς ἀνατολάς.
Ἐφον, πριϋνόν, ἀνατολικόν.

H

Ἡ, ὅτε δασύνεται καὶ περισπᾶται ἀντὶ τοῦ ὡς ἢ καθό.

Ἡδῶσαν, ἀκμάζουσαν, νεάζουσαν.
Ἡτήσοιτο, προηγήσοιτο.
Ἡττόνων, ὑποδεεστέρων.

I

Ἰδαιτερον, ἰδικότερον, ἰδίως προσειρημένον.

Ἰδρυσίς, ἐδραίωσις, ἀσφάλεια.
Ἰλεω, ἰλασμός.
Ἰλεως, ἰλάρος, εὐμενής.
Ἰνδαλίμα, φαντασία, ἀφομοίωμα.
Ἰσχει, ἐνταῦθα κατέχει.
Ἰτω, ἰέτω, ἐρχέσθω.
Ἰταμοί, ἀναίσχυντοι, ἀναιδεῖς.

K

Κακεργέτισιν, κακοἔργοις.
Κατάφασις, λόγος καταφατικός.
Κατάφασις, ἀπόφανσις τινος κατὰ τινος.
Κατὰ τῆς κόρρης, κατὰ τῆς σιαγῶνος, κατὰ τοῦ κροτάφου, κατὰ τῆς κορυφῆς.
Κατὰ κάθετον, τὸ ἀπὸ ὕψους εἰς βάθος διάστημα.

Καταδεῖται, καταδεσμεῖται.
Κατεδάρθη, κατεκλήθη.
Ἐκαθεύθησεν, ὑπνωσεν.
Κηλῖς, μῦθος, μομφή.
Κλεινός, ἐνδοξός ἀρετῆ.
Κλειθροίς, κλειδώμασι.
Κραιπάλη, ὁ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως ἐπακολουθῶν παλμὸς καὶ κλόνος τῶν κρανίων, ἤγουν τῆς κάρρα.

L

Λῆξιν, συμπλήρωσιν, συμπεραλίωσιν.
Λοξά, σκολιά, καμπύλα, οὐκ ἐξ εὐθείας γινωσκόμενα.

M

Μαρμαρυγαί, λαμπηρόνες.
Μαιεύμενοι, λοχεύμενοι, συναγόμενοι, τρεφόμενοι.
Μέθη, ἡ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως ὄσον μετένεξις τοῦ ἡγεμονικίου.
Μίθρον, τοῦ ἡλιου.
Μυσταγωγία, μνηστηρίων ἀγωγῆ, διδασκαλία καὶ μετουσία· ἡ μνήσεως ἀγωγῆ καὶ μετάληψις δηλαδὴ θεία.
Μύησις, μάθησις, κατήχησις, ἐπιστήμη.
Μυχῶν, τόπων σκοτεινῶν ἢ κρυπτῶν.

O

Ὁμόγνια, ὁμογενῆ, γνήσια, φίλα.
Ὁρίησιν, ὠφέλει.
Οἰοί, δυνατοί.
Οἶμον, ὄδον.
Οὐκ ἀπαρόυσας, οὐκ ἀπρεπεῖς, οὐκ ἀλλοτριὰς, οὐκ ἐναντιούμενας.
Οὐκ ἀπεικίτως, οὐ παρὰ τὸ πρέπον.
Οὐκ ἀπό, οὐ πόρρω, οὐκ ἔξω.
Οὐκ ἐξορχήση, οὐκ ἐπιδεικτικῶς, οὐδὲ θεατρικῶς δημοσιεύσεις.
Ὀλίβου, πλουσίου.
Ὀπαδός, ἀκόλουθος.
Ὀρρωδῶ, φοβοῦμαι.

Π

Πάμπαν, παντελῶς.
Περιουσία, περισσεῖα, πλεονασμός, ὑπεροχῆ, ἀσύγκριτος οὐσία.
Περιπέλις, ἐπιβατικῆς, πορευτικῆς, καταληπτικῆς.
Περαῖνον, ἀποτελοῦν.
Περιψύς, περιπλακεῖς.
Προεπηλάκιζες, ὕβριδες.
Προτόυσα, προερχομένη.
Προπόωσα, προγέουσα.
Πρὸς ἔω, πρὸς ἀνατολάς.
Προσεχῆς, ἀκλινῶς καὶ ἀνεπιστρόφως ἑαυτῆς καὶ τῶν ἐαυτῆς θεωρῶς.
Πρωτοεργός, πρωτοεργός.
Πείσεται, πάθη ὑποστήσεται.
Πιαλέοις, ὡς διψαλέοις. Εἴρηται ἐπὶ ποιοῖς τισὶν ἰδίως ἕξει, τοῖς κατ' ἱερῶν μάλιστα εὐρισκομῶ.

νοις, ἐξ ὧν λατροὶ ὡς τὰ πολλὰ τὴν θηριακὴν ἀσκουῦσιν· οὕτως ἀντιθέτως τούτοις ἐνταῦθα ἀπλῶς τίθεται αὐτῷ πιαλέοις, τουτέστι πινομένοις, λιπαροῖς, πλουσιοῖς ἅμα καὶ ὑπερεκχεομένοις καὶ κορυστικοῖς.

Πτολιαν, φόβον, πτόησιν.

Ρ

Ῥῶρον, εὐχερὲς, εὐκολον.

Ῥαστώγηρ, εὐχέρειαν, εὐκολίαν.

Σ

Σεφθειήμεν, σεβασθείημεν, τιμήσοιμεν, ἐκπλανείημεν, θαυμάσοιμεν.

Στέρνα, στήθη.

Συμπτύσσει, συγκλείει, συνάγει, ἐνοῖ.

Σύμβολον, αἰσθητὸν τι ἀντὶ νοητοῦ παραλαμβάνομενον, οἷον ἀντὶ τῆς ἀβίου καὶ θείας τροφῆς καὶ εὐφροσύνης, ἄρτος καὶ οἶνος, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Συναλών, συλλαβῶν, συναγαγῶν.

Συλλήβδην, συνειλημμένως, ὑφ' ἑν, ὁμοῦ.

Σχολή, τὸ μηδὲν δρᾶν ἢ καὶ τὸ περὶ τι σχολάζειν

Τ

Ἰαύτη, οὕτως.

Ταύτην, ὁμοίαν, ἴσην, τὴν αὐτήν.

Τελετή, μυστηρίων ἐπιτελεῖσις, τελείωσις.

Τελεταρχία, τῶν τελετῶν ἢ τῶν τελουμένων ἄρχουσα.

Τότε, ἀντὶ τοῦ πότε.

Υ

Ῥας, χοίρους.

Ῥκιδθρος, ὑπαίριος.

Ῥποτύπωσις, ὑπογραμμὸς, ὑπόδειγμα.

Ῥποτύφοντας, ὑποφλέγοντας, καίοντας.

Ῥποφήται, διδάσκαλοι, ὑπουργοὶ, διάκονοι

Ῥφροσις, ὑπόβασις.

Ῥφριμένον, ὑποβεβηκὸς, δευτερεῖον.

Φ

Φαμέν, λέγομεν.

Φασί, λέγουσι.

Φάνει, εἰπεῖν.

Φανήν, λαμπράν.

Φανοτάτω, λαμπροτάτω.

Φθίνον, λήγον, ἐλαττούμενον.

Φοιτώσαν, ἀφικνουμένην, παραγινομένην.

Φρουρητικόν, φυλακτικόν.

Ω

ᾠλέται, χεῖρες, πῆχεις, βραχίονες.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΣΧΟΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ.

SANCTI MAXIMI COMMENTARIA

IN

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ OPERA

Interprete Petro Janassello, Societatis Jesu presbytero.

EIE TO

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ.

IN LIBRUM

DE COELESTI HIERARCHIA.

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ.

Ἱεραρχία. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφή ἱεραρχίαν ἔχει, καλεῖν εἴωθεν ἱεράρχας τοὺς ἐπισκόπους. Ἰστέον οὖν, ὅτι ἱεραρχία μὲν ἐστὶν ἡ τῆς διατάξεως αὐτῆς τῶν ἱερῶν ἀρχὴ καὶ οἰονεὶ φροντίς· καὶ ἱεράρχης ὁ τῶν ἱερῶν ἀρχὼν καὶ φροντίζων καὶ προνοῶν, οὐ μὴν τῶν ἱερῶν· ἀλλὰ ὁ τὰ ἱερά καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῶν τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν μυστηρίων διατάσσει, οὐ μὴν ὁ ἀρχιερεὺς. Ταύτην δὲ τὴν ἐξήγησιν καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος κάτω παρατίθεται ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας λόγῳ.

ἽΟ πρεσβύτερος. Σημειῶσαι, ὡς τὸ ὁ τοῦ πρεσβυτέρου ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον δηλοῖ· ἐπειδὴ ὁ πρεσβύτερός ἐστι καὶ ὁ ἐπίσκοπος· καὶ τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἔνθα ἐν Ἀσία συντάσσεται ταῖς Ἐκκλησίαις αὐτῆς ὁ ἅγιος ἀπόστολος Παῦλος.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ 1. Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ. Σημειῶται ὅτι κέχρηται ὁ μακάριος Διονύσιος τῇ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καθο-

ἵ Act. xx.

A 1 EXPLICATIO TITULL.

Hierarchia. Quandoquidem inscriptio habeat ἱεραρχίαν, solitus est vocare ἱεράρχας episcopes; sciendum igitur est, quod ἱεραρχία quidem sit principium ipsius dispositionis sacrorum, et veluti cura, et ἱεράρχης sacrorum princeps et curator et provisor, nec tamen sacerdotum; sed is qui sacra et ipsorum constitutionem, atque Ecclesiae, et mysteriorum disponit, nec tamen princeps-sacerdos. Hanc autem explanationem etiam ipse magnus Dionysius infra opponit, in libro *De ecclesiastica hierarchia*.

2 Presbyter. Nota presbyteri nomen etiam episcopum declarare; quandoquidem presbyter quoque sit episcopus: illud etiam declaratur in Actis sautorum apostolorum^c, ubi sanctus Paulus apostolus in Asia Ecclesias ejus instituit.

IN CAP. I.

§ 1. *Omne datum bonum.* Nota beatum Dionysium usum fuisse Epistola catholica sancti Jacobi (indō

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^c δὲ, ἕτι γὰρ. ¹⁰ ὡς ὅτι.

enim ista scriptura), tumque editam fuisse. **A** λική ἐπιστολή· ἐκεῖθεν γάρ ἐστι τὸ ρητόν· καὶ οὐτι ἐκδοθεῖσα ἦν ἡδη.

Etenim ex ipso. Hæc de Filio, tanquam Deo, loquitur.

§ II. *A Patribus traditas.* Patres hic significat eos qui ipsi doctrinam tradiderunt, non vero naturales; ex gentilibus enim erat: sicut declarant Acta sanctorum apostolorum, atque ipse in epistola ad sanctum Polycarpum, et in capite nono *Cælestis hierarchiæ.*

Symbolice. Neque enim sermone naturaliter accepto dicit; sed per signa quædam et imagines.

Mentium, Gr. νοῶν. Νόας vocant etiam gentiles philosophi, intelligentes, seu angelicas virtutes; quandoquidem omnino unusquisque ipsorum sit mens; et universam substantiam mentem viventem, **B** in speciem suam substantialem habeat; νόες autem vocantur propter meliorem declinationis factæ solum, quandoquidem oportebat a dictione ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ plurale οἱ νοῖ esse; sed propter euphoniā, ex alio recto singulari, factum est οἱ νόες. Hæc enim consuevendo Atticis qui dicunt Ἀριστοφάναι et Σωκράται pro οἱ Ἀριστοφάνεις et οἱ Σωκράταις. Sunt vero etiam qui dicant οἱ νόοι tanquam a νόος, τοῦ νόου; vocat autem etiam Scriptura ipsas hoc nomine, sicut in Isaia, *mens magna princeps Babylonis*, hoc est diabolus. Secundum Iones igitur, νοῦς, νοῶς, νόες, sicut χροῦς, χροῶς, οἱ χροῶς· Ionica enim declinatio.

Superprincipialem, Gr. ὑπεράρχιον. Ὑπεράρχιος **C** Deus est veluti supra omne principium, et lumen quod a Deo principium habet; tanquam principium eorum qui dicuntur dii, angelorum, inquam, et justorum hominum.

Intimitate, Gr. ἐνδότητος. Ἐνδότητα dicit occultationem; ignotus enim est omnibus iis, qui extra ipsum sunt.

Contemperationem. Nota *contemperationem*, et quare divinitas, cum una sit, multiplicetur.

§ *Operimentorum,* Gr. παραπετασμάτων. Παραπετάσματα seu vela dicit ea quæ modo corporeo dicuntur de Deo in Scripturis, veluti membrorum humanorum, et virtutum aliquarum appellationes. Nota autem, quod sine figuris [aliquibus] et signis fieri nequeat nos in carne existentes intueri res materiæ et corporis expertes. Atque hoc magis significabant vela quæ erant in tabernaculo, sicut hic insinuat.

Connaturaliter, Gr. συμφυῶς pro ὁμοφυῶς. Eiusdem naturæ, modo nobis affini, ac noto.

§ III. *Rituum præses.* Τελετή seu *mysterium, ritus*, dicitur secundum gentiles philosophos, communicatio mysteriorum tanquam perficiens eum qui initiatur, et perfectiva existens eorum qui ad talia accedunt. Ergo rituum præses sacrorum constitutio, est divina sacrorum mysteriorum dispositionis

Καὶ γὰρ ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογεῖ.

Καὶ γὰρ ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογεῖ.

§ II. *Πατροπαραδότου.* Πατέρας ἐνταῦθα δηλοῖ τὸς παραδόντας αὐτῷ τὸ δόγμα, οὐ μὴν τοὺς φυσικούς· ἐξ Ἑλλήνων γὰρ ἦν, ὡς δηλοῦσιν αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ αὐτὸς μέντοι ἐν τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ἐπιστολῇ, καὶ ἐν τῷ θ' κεφαλαίῳ τῷ *Περὶ τῆς οὐραρίου ἱεραρχίας.*

Συμβολικῶς. Οὐ γὰρ φυσιολογικῶς φησιν, ἀλλὰ διὰ συμβόλων τινῶν καὶ εἰκόνων.

[α'] *Νοῶν.* Νόας καλοῦσι καὶ οἱ παρ' Ἑλλήσι φιλόσοφοι τὰς νοεράς, ἧτοι ἀγγελικὰς δυνάμεις· ἐπειδὴ τὸ πᾶν νοῦς ἐστὶν ἕκαστος αὐτῶν, καὶ τὴν οὐσίαν ἄπασαν νοῦν ζῶντα εἰς τὸ εἶδος τὸ ἐαυτῶν οὐσιωμένον ἔχει· νῆες καλοῦνται πρὸς τὸ εὐφρονότερον τῆς κλίσεως γενομένης· ἐπειδὴ ἐχρῆν ἀπὸ τοῦ ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ, τὸ πληθυντικὸν οἱ νοῖ εἶναι· ἀλλὰ διὰ τὴν εὐφωνίαν ἐξ ἄλλης εὐθείας ἐνικῆς γέγονεν οἱ νόες· ἔθος γὰρ τοῦτο Ἀττικοῖς, οἱ φασιν, Ἀριστοφάναι καὶ Σωκράται, ἀντὶ τοῦ οἱ Ἀριστοφάνεις καὶ οἱ Σωκράταις. Εἰσὶ δὲ καὶ λέγοντες οἱ νόοι, ὡς ἀπὸ τοῦ ὁ νόος, τοῦ νόου· καλεῖ δὲ αὐτοὺς καὶ ἡ Γραφή τῷ ὀνόματι τούτῳ, ὡς ἐν Ἡσαΐ· *Νοῦς μέγας ὁ ἄρχων Βαβυλῶνος*, τοῦτ' ἐστὶν ὁ διάβολος· κατὰ Ἰωάννα τοῖνον *νοῦς, νοῶς, νόες*, ὡς *χροῦς, χροῶς, οἱ χροῶς*· Ἰωνικῆ γὰρ ἡ κλίσις.

Ἑπεράρχιον. Ὑπεράρχιος ὁ θεός, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ θεαρχικὴν φῶς, ὡς ἀρχὴ τῶν λεγομένων θεῶν, ἀγγέλων φημι καὶ ἀνθρώπων δικαίων.

[β'] *Ἐνδότητος.* Ἐνδότητῆ φησι τὴν κρυφίτητα· πᾶσι γὰρ τοῖς ἔξω αὐτῆς ἀγνωστός ἐστι.

[γ'] *Σύγκρασιν.* Σημεῖωσαι τὴν σύγκρασιν· καὶ διὰ τί τὸ θεῖον ἐν δὴ πληθύνεται.

Παραπετασμάτων. Παραπετάσματα φησι τὰ σωματικῶς περὶ Θεοῦ λεγόμενα ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὅσον μελῶν ἀνθρωπίνων, ἢ δυνάμεων τινῶν ὀνομασίας. Σημεῖωσαι δὲ, ὅτι δίχα τύπων [τινῶν] καὶ συμβόλων οὐ δυνατὸν ἡμᾶς ἐν σαρκὶ ὄντας κατοπτεῦσαι τὰ αἶλα καὶ ἀσώματα· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἐδήλου τὰ ἐν τῇ σκηνῇ παραπετάσματα, ὡς ἐνταῦθα ἀντίττεται.

Συμφυῶς. Ἀντὶ τοῦ ὁμοφυῶς, συγγενῶς.

§ III. *Ἡ τελετάρχης.* Τελετὴ λέγεται κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφους ἡ μετάδοσις τῶν μυστηρίων, ἅτε τελειοῦσα τὸν μουσόμενον, καὶ τελειωτικῆ τυγχάνουσα τῶν προσιόντων τοῖς τοιοῦτοις. Τελετάρχης οὖν ἱεροθεσία ἢ θεία τῆς τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἡμῶν διακοσμήτως θέσις καὶ παράθεσις, ἀρχὴ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

11 λέγει.

γενομένη ἐκ Θεοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων τῶν τελειω-
κῶν τούτων ἀγαθῶν· τοὺς γὰρ *μεμνημένους* τελείους
καλεῖ ὁ θεὸς ἀπόστολος Παῦλος λέγων· "Ὅσοι οὖν
τέλειοι, τοῦτο *φρονῶμεν*.

ὑπερκοσμίου. Τὸ δὲ *ὑπερκοσμίου* οὐκ αἰσθητῶς
νοητέον, ἀλλὰ νοητῶς καὶ ὑπὲρ τὸν καθ' ἡμᾶς κόσ-
μον. Σημεῖωσαι δὲ, τίνα λέγει τὰ σχήματα καὶ τὰς
μορφωτικὰς συνθέσεις, ἧγουν εἰκονίσματα, ἅπερ ἐξῆς
παρατίθεται.

Πλάσεων. Σημεῖωσαι, ὅτι πλασματώδεις φησὶ τὰς
ἐνταῦθα μυστικὰς παραδόσεις, ἃς ἐν τῷ *Περὶ τῆς*
ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας λόγῳ ἀναπτύσσει· τοῦτο
δὲ θεοπρεπῶς ἐκληπτέον· πρὸς μὲν οὖν τὴ *μορφω-*
τικῆς τὸ πλάσεων ἀποδοτέον· πρὸς δὲ τὸ *συνθέσει*
¹² τὸ *ἀπλῶς καὶ ἀτυπώτους*.

Ἑλαία. Ἑλαίαν χειραγωγίαν φησὶ τὸ διὰ τῶν
ὕλικῶν λεγομένων πρὸς τὴν ἔννοιαν ἀνάγεσθαι τῶν
ὑπὲρ αἰσθησίν.

Φαινόμενα. Φαινόμενα δὲ κάλλη τὰς τῶν ἱερῶν
οἰκῶν διακοσμήσεις λέγει· καὶ *διεξοδικὰς μαθη-*
τείας τὰς τῶν ἁγίων Γραφῶν ἀναγνώσεις· *διακοσμη-*
σεως δὲ *τάξεις* [τούς] τῶν ἱερῶν βαθμούς. Σημεῖω-
σαι δὲ, ὅτι τὰ ὀρωμένα κάλλη εἰκόνες εἰσὶ τῶν ἀοράτων
διακόσμων, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς
Ἑβραίους, τὰ περὶ τῆς σκηνῆς θεωρῶν· καὶ Μωϋσῆς
ἀκούων· [*Πάντα*] *κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα*
σοὶ ἐν τῷ ὄρει ποίησον.

Τὰς διεξοδικὰς. Διεξοδικαὶ εἰσι μαθητεία αἱ διὰ
τῶν ὀρωμένων καὶ διὰ πραγμάτων πλατύτεραι ἀπο-
δείξεις τῶν νοητῶν ἐναίως ¹³ καὶ ἀθρόως ταῖς νοησε-
σιν ἐπιβαλλόντων.

Ἐξέως. Ἐκεῖ ἔξεις εἰσὶ τὰ θεῖα διατάττουσαι·
ἔξεις δὲ ἐστὶ ποιότης ἔμμονος. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ἐκκλη-
σιαστικαὶ *τάξεις* τὰς ἐκεῖ ἔξεις ἅτε ἀσωμάτων,
ἔξεικονίζουσιν· αἱ γὰρ ἔξεις, ἀσωμάτων εἰσὶ. Ση-
μειωτέον ¹⁴, ὅτι ἡ *παρ' ἡμῖν* τοῖς ἀνθρώποις τελου-
μένη ἱερατικὴ μυσταγωγία μίμησις ἐστὶ τῆς οὐρανίου
ἱεραρχίας.

ὑπερκοσμῶς. Τὸ *ὑπερκοσμῶς* οὐκ αἰσθητῶς
νοητέον, ἀλλὰ νοητῶς καὶ ὑπὲρ τὸν καθ' ἡμᾶς
κόσμον.

Ἱερογραφικῆς. Τοῦτέστιν ἐν τοῖς ἱερῶς περὶ αὐ-
τῶν συνθεθεῖσι λόγοις ἐν ταῖς Γραφαῖς ¹⁵.

Ἡμᾶς ἀνάγοι. Σημειωτέον, πῶς ἀναγόμεθα εἰς
θεολογίας, καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἡμᾶς ἀνάγει.

Ἀκρότητας. Οὐδὲν ὡς ἔτυχεν ὠνόμασται *παρὰ*

A *positio et compositio, principium datum ex Deo*
per apostolos honorum horum perfectores : initia-
tos enim, perfectos vocat divinus apostolus Paulus
dicens : *Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentia-*
mus ^d.

Supermundana. Vox hæc *supermundana* non est
modo sensibili intelligenda, sed modo intellectuali,
et super nostrum mundum. Nota vero quas dicat
figuras et formativas compositiones, seu imagines
quas deinceps proponit.

Fictionibus. Nota quod ficticias dicat mysticas
quæ hic sunt, traditiones, quas in libro *De eccle-*
sistica hierarchia explicat. Hoc autem modo Deo
convenienti accipiendum est ; ergo ad dictionem
μορφωτικῆς dictio πλάσεων referenda est ; ad
B *dictionem autem συνθέσει dictio ἀπλῶς et ἀτυπώ-*
τους.

Materiali. Materialem manuductionem dicit per
ea quæ materialia dicuntur, ad considerationem
eorum quæ supra sensum sunt elevari.

Apparentes. Apparentes autem pulchritudines sa-
crarum ædium descriptionem dicit : et late patentes
disciplinas, sacrarum Scripturarum lectiones ; de-
scriptionum autem ordines, sacerdotum gradus.
Nota vero pulchritudines, quæ videntur, imagines
esse invisibilium descriptionum, quemadmodum
declarat Apostolus in Epistola ad Hebræos ^e, ea
quæ sunt de tabernaculo considerans ; et Moyses
audiens : *Omnia fac secundum exemplar quod tibi*
in monte monstratum est ^f.

C *Diffusas*. Diffusæ, seu copiosæ disciplinæ sunt
planiore per ea, quæ videntur et per actiones de-
monstrationes intelligibilium quæ unite et confer-
tim cogitationibus incumbunt.

Affectionis. Hoc loco affectiones sunt quædam
divinæ dispositiones ; habitus enim est qualitas in-
hærens. Hoc autem loco etiam ecclesiastici ordines,
habitus qui illic sunt tanquam corporis expertes
ex exemplari edingunt. Habitus enim expertium
corporis sunt. Notandum autem, eam quæ apud nos
homines perficitur sacerdotalis mystagogia, seu in
sacris initiatio, esse imitationem cœlestis hierar-
chiæ.

Supermundaliter. Supermundaliter non est sen-
sibiliter modo intelligendum ; sed intellectualiter,
et supra nostrum mundum.

Sacroscripturistics, Gr. *ἱερογραφικῆς*. Hoc est
in sermonibus sacre de ipsis compositis in Scri-
pturis.

Nos adduceret. Notandum quomodo elevemur
ad theologiam, et Christum nos elevare.

Apices. Nihil fortuito appellatum est ab hoc

^d Philipp. iii, 15. ^e Hebr. viii, 5. ^f Exod. xxv, 40.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹² συνθέσει. ¹³ ἐναίως. ¹⁴ Σημεῖωσαι. ¹⁵ Ἱερογραφικῆς δὲ τῶν *θεῶν* λογίων συνθεσεως φησὶ
τοὺς ἱερῶς περὶ αὐτῶν συνθεθέντας λόγους ἐν ταῖς Γραφαῖς. Ἱερογραφικῆς seu Sacroscrip-
turistics divinorum eloquiorum compositiones appellat Sermones sacre de ipsis compositos in Scripturis.

beato; sed erudite et proprie cum pietate; quandoquidem igitur dixerit, nostram sacram dispositionem, per signa materialia et copiosa, fictionsque pro nostro captu perfici, cum tamen sit typus et imitatio sacræ angelorum descriptionis; merito quæ in illis est antistitis sacrorum dignitas apicem, seu summitatem appellavit; summitatem enim appellare consuerunt qui circa hæc vacant, uniuscujusque essentialis purissimum et ex quo pendet προσεχώς (hoc est continuo) essentialia, ut verbi gratia, summitas animæ, mens ipsius purissima; et amoris summitas, eorum qui transcenderunt et divinissimi sunt, ignitus amor; nostræ igitur etiam hierarchie et arcanæ descriptionis summitas, purissimum ipsius, ex quo accepta est, et quod prope materiæ privationem contendit; purissimum ergo in nobis signum est summitas mysteriorum non figuratorum et simplicium et incorporeorum, cui hierarchia conjuncta insistit tanquam illis quæ inter homines est antistitis sacrorum dignitas, et per simulacra elevat puras visiones intellectualis ritus, qui probabiliter summitas appellatur eorum qui hic sunt corporeorum et materialium.

IN CAP. II.

§ I. *Explanationem*, Gr. ἐκφαντορίαν. Ἐκφαντορίαν dicit enuntiationem. Manifestum autem, eam, quæ per § signa et figuras quæ etiam fictions vocavit, perficitur; *simplicitatem* vero, privationem materiæ in natura; sciebat enim quod celebrans sacras in cælis mentes sicut ipse dicit secundum Scripturam, necesse habuerit dicere de animalibus formas ferarum habentibus, et aquilis et aliis quibus divinæ Scripturæ assimilant archangelicas virtutes; dicit enim: *Ut non etiam nos, sicut vulgus, profane arbitremur*, minime habere explicationem ordines eorum qui multas facies habent et multos pedes in cælis: hos igitur explanare juxta sacrorum oraculorum explicationem prælegit.

Palam, Gr. ἀτεχνῶς. Vehementer, aut omnimodo, aut vere, aut simpliciter.

Poeticis. Scripturam quoque poeticis usam fictionibus, ad manuductionem intellectus humani, non valentis rerum majorum doctrinam accipere; similia enim sunt cælestia signa iis quæ a poetis mente finguntur, sicut sacer hic vir dicit (poetas autem intellige aut illos qui apud gentiles in admiratione fuerunt, sicut Homerum, Hesiodum et reliquos), aut poeticis quasi fictitiis informationibus, seu delineationibus. Cum enim nosset sapiens Dei condensio nostram mentem infirmam, et ad sublimiorem contemplationem ineptam, elevatione ipsi connaturali efficta, sic archangelicas in propatulo fecit descriptiones, non quomodo revera sunt, sed prout nos comprehendere quimus; nihil igitur cælestibus inproprium imaginare.

Α τοῦ μακαρίου τούτου, ἀλλὰ πολυμαθῶς καὶ κυρίως μετὰ τῆς εὐσεβείας· ἐπειδὴ οὖν τὴν παρ' ἡμῶν ἱερὰν διάταξιν διὰ συμβόλων ὑλαίων καὶ ἐξοδικῶν ¹⁶ καὶ πλάσεων εἶπε τελεῖσθαι πρὸς τὸ ἡμῶν ἐπικτὸν τύπον, οὐσαν καὶ μίμημα τῆς παρ' ἀγγέλοις ἱερᾶς διακοσμῆσεως, εἰκότως τὴν παρ' ἐκεῖνοις ἱεροφαντίαν ἀκρότητα κέκληκεν· ἀκρότητα γὰρ εἰῶθαι καλεῖν οἱ περὶ ταῦτα σχολάσαντες ἐκάστης οὐσίας τὸ καθαρώτατον, καὶ ἐξ οὗ ἡρτηται προσεχῶς, τουτέστιν ἐχομένως, ἡ οὐσία· ὡς φέρε εἰπεῖν, ψυχῆς ἀκρότης ὁ νοῦς αὐτῆς ὁ καθαρώτατος· καὶ ἔρωτος ἀκρότης ὁ τῶν ἀναθετηκῶτων καὶ θειοτάτων διάπυρος ἔρωτος ¹⁷. καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς οὖν ἱεραρχίας καὶ μυστηριώδους διακοσμῆσεως ἀκρότης τὸ καθαρώτατον αὐτῆς, ἐξ οὗ ἀνητται, καὶ τὸ ἐγγὺς συντεῖνον ἀύλιας· τὸ οὖν ἀκραιφνέστατον ἐν ἡμῶν σύμβολον, ἢ ἀκρότης τῶν ἀτυπῶτων καὶ ἀπλῶν καὶ ἀσωμάτων μυστηρίων, ἢ ἡ ἱεραρχία συναπτομένη ἐπιδατεῦει, οἶονεὶ τῇ παρὰ ἀνθρώποις ἱεροφαντίᾳ· καὶ διὰ τῶν εἰκόνων ἀνάγει ἐπὶ τὰ καθαρὰ θεάματα τῆς νοητῆς τελετῆς ἀκρότητος λεγομένης εἰκότως τῶν ἐνθάδε σωματικῶν τε καὶ ὑλοειδῶν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

§ I. [α'.] Ἐκφαντορίαν. Ἐκφαντορίαν λέγει τὴν ἐξάγγελσιν· πρῶθλον δὲ, ὅτι τὴν διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἄτινα καὶ πλάσματα εἶπεν· ἀπλότητα δὲ τὸ τῆς φύσεως ἀύλων· [β'.] ἡπίστατο γὰρ, ὅτι ἀνυμνῶν τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἱεροῦς νόας, ὡς αὐτὸς φησι κατὰ τὴν Γραφήν, ἀνάγκην εἶχεν εἰπεῖν περὶ ζῶων θηριομόρφων, καὶ ἀετῶν, καὶ τῶν ἄλλων οἷς ἀπεικάουσιν αἱ θεῖαι· Γραφαὶ τὰς ἀρχαγγελικὰς δυνάμεις· λέγει γὰρ· Ἴνα μὴ καὶ ἡμεῖς, ὡς οἱ πολλοὶ, νομιζόμεν ἀνιέρως μὴ ἔχειν ἐξήγησιν τὰς τῶν πολυπροσώπων καὶ πολυπόδων τάξεις ἐν οὐρανοῖς· ταύτας οὖν διασαφῆσαι προφητῆται κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν λογίων ἐκφαντορίαν.

Ἄτεχνῶς. Μεγάλως, ἢ παντοίως, ἢ ἀληθῶς, ἢ ἀπλῶς.

[γ'] Ποιητικαῖς. Ὅτι καὶ ποιητικαῖς [τις] πλάσεις ἐχρήσατο ἡ Γραφή πρὸς χειραγωγίαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' ὡς οὐ δυναμένης τὴν τῶν μειζόνων παραλαβεῖν διδασκαλίαν· εἰκέναι γὰρ τὰ οὐράνια σύμβολα τοῖς παρὰ ποιηταῖς φανταζομένοις, ὡς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ οὗτος φησι, (ποιητὰς δὲ νόησον ἢ τοὺς παρ' Ἑλλῆσι θαυμαζομένους, οἷον Ὀμηρον, Ἡσίοδον, καὶ τοὺς ἐξῆς,) ἢ ποιητικαῖς ὡσανεὶ πλαστικαῖς ὑποτυπώσειςιν. Εἰδοῦθα γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφῆ συγκατάθεσις τὸν ἡμέτερον νοῦν ἀσθενῆ καὶ πρὸς ὑψηλοτέραν θεωρίαν ἀνεπιτηδείως ἔχοντα, ἀναγωγὴν αὐτῷ συμφυῆ πλασαμένην, οὕτω τὰς ἀρχαγγελικὰς εἰς φανερόν ἤγαγε διακοσμῆσεις, οὐχ ὅπως ἔχουσι τῇ ἀληθείᾳ διασαφῆσασα, ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς δυνάμεθα καταλαβεῖν· μὴδὲν οὖν ἀνοικεῖον φαντάζου τῶν οὐρανίων.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁶ διεξοδικῶν. ¹⁷ πόθος.

§ II. *Συνθέσεις*. Συνθέσεις φησὶ τὰς εἰρημίνας Α πλάσεις καὶ σχηματοποιίας.

Ἐφ' ἑαυτῶν. Ἐφ' ἑαυτῶν, τουτέστιν ὡς ἔχουσι φύσεως, ἀγνωστοὶ ἡμῖν, φησὶ, καὶ ἀθεώρητοι ὑπάρχουσι.

Ἀπότομον. Ἀπότομον οἶμαι λέγειν αὐτὸν τὴν ξένην, καὶ οἷον τῶν συνήθων ἀποτετημένην ὁδὸν καὶ πλάσιν· διὸ καὶ σκητὴν αὐτὴν ὀνομάζει, σαφηνίζων οὐκ ἀληθεῖς εἶναι τὰς ἀναγεγραμμένας τῶν ἁγίων ἀγγέλων μορφάς· οὐτε γὰρ τῇ ἀληθείᾳ τοιοῦτοί εἰσιν, οἷους αὐτοὺς ἢ ἰερὰ παραδίδωσι Γραφή· ἀλλ' ἵνα [ἡμεῖς] ἐφικώμεθα τῆς μεγαλειότητος αὐτῶν. Αὐτὸς δὲ ὁ [θεῖος] Διονύσιος πειρᾶται συμβάλλειν τὰ εἰρημίνα περὶ αὐτῶν, καὶ δεικνύειν, ὅτι δυνατόν δι' ἀναπτύξεως οὕτω νοεῖν τὰς ἀγγελικὰς διακοσμήσεις, ὡς εἴρηται. B

Ἄθλων ποσῶς. Ποσῶς ἀθλων, τουτέστι μερικῶς· οὐ γὰρ πάντῃ ἀθλων· ὑπερκειμένης δὲ οὐσίας οὐρανὸν καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν λέγει, οἷον ἀστέρας· τὸ γὰρ λεπτομερέστατον αὐτῶν καὶ μονοούσιον ἔγγυς ἔστί πως ἀύλας.

Θεοειδέσιν. Θεοειδὲς ἀπλότητάς φησὶ τὰς νοητὰς οὐσίας· ἀύλοι γὰρ οὐσίαι καὶ ἀσύνητοι πάντως εἰσιν, οὐκ οὐσαι κράμα καὶ σύγκριμα τῶν στοιχείων· τὰ γὰρ σώματα ἐκ τούτων, ἐκείνοι ¹⁸ δὲ ἀσώματοι.

Ἐριζάνον. Ἐγκαθίζον, καὶ ἀναπομνέιν ποιοῦν.

Λεονταίων. Αὐταὶ αἱ μορφαὶ τῶν θείων καὶ ἁγίων χειροῦμι καὶ παρὰ τῷ [θεῷ] Ἰεζεκιήλ καὶ παρὰ τῷ θεσπεσίῳ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀνεγράφησαν.

Ἐσμῶν. Ἐσμὸς ἐστὶ τὸ συμπληρωμένον πλήθος.

Καὶ τὸ ὄρνιθειας. Οἷον ὄρνιθοειδούς μορφῆς καὶ ἐξ ὄρνιθων.

Ζῶων. Ζῶα ἄλλα φησὶν, οἷον ἵππους, ἡμίονους, καὶ τὰ τοιαῦτα ¹⁹· ὕλας δὲ ἀτιμοτέρας, οἷον θρόνους ὡς ἐκ ξύλων, καὶ τροχοὺς, καὶ ῥομφαίας ἐκ σιδήρου, ὡς τὴν ῥομφαίαν τὴν ἐξεσπασμένην ἐπὶ τὸν Βαλαάμι· καὶ ἦν εἶδεν ὁ Δαυὶδ, ὡς ἐν ταῖς Βασιλείαις εἴρηται βιβλίῳ β'· καὶ ἄρματα ὡς ξύλινα.

Ἐμπαθές. Ἐμπαθές λέγει, ἐπειδὴ τὸ λεοντόμορφον θυμικόν τι σημαίνει· καὶ τὸ μύσειον εἶδος ἐπιθυμητικόν· ἄτινα πάθη καὶ μεγάλα ὑπάρχουσι. Ὁμοιότητάς δὲ φησὶ τὰς ὁμοιωτικὰς ὑπονοίας· τοιγαροῦν λέγει ὁ ²⁰ Ἰεζεκιήλ, ὡς ὁμοίωμα ἑωρακέναι τοῦ θρόνου· καὶ ὁμοίωμα λέοντος, ὅπερ δηλοῖ τὴν κλασματώδη τῶν δοκούντων φαντασίαν· διὸ κἀνταῦθα εἴρηται· Ἀνόμοιοι ὁμοιοῦντες· οὐ γὰρ πάντας ὁμοίους ὄρα ὁ προφήτης, ἀλλὰ τοὺς μὲν τοιῶσδε, τοὺς δὲ τοιῶσδε· ἀλλὰ καὶ ἀνόμοιοί εἰσι παντελῶς, οἷς δοκοῦσιν εἶναι ὁμοιοί· οὐδὲν γὰρ λέοντος, ἢ μύσου, ἢ D

§ II. *Compositiones*. Compositiones dicit dictas fictiones et figurarum effictiones.

In seipsis. In seipsis, hoc est, sicut natura existunt; ignoti nobis, inquit, et invisibiles sunt.

Rudem, Gr. ἀπότομον. Ἀπότομον arbitror ipsum dicere peregrinam et veluti a consuetudine abscissam viam et fictionem, ideoque tabernaculum ipsam appellat: declarans minime veras esse descripias angelorum formas; non enim revera tales sunt, quales ipsos sacra tradit Scriptura: sed ut perveniamus ad magnitudinem ipsorum. Ipse autem Dionysius conatur committere dicta de ipsis, et ostendere fieri posse, ut per explicationem ita intelligantur angelicæ descriptiones, sicut dictum est.

Ex parte immaterialium, Gr. ἀθλων ποσῶς. Ποσῶς ἀθλων, hoc est partim, neque enim omnino immaterialium; Ⓞ superpositas autem substantias cælum et quæ infra cælum sunt dicit, veluti astra: ipsa enim tenuissimis constare partibus, et sola substantia prope aliquo modo accedit ad immaterialitatem.

Deiformibus. Deiformes simplicitates dicit intellectuales substantias; immateriales enim substantiæ et incompositæ omnino sunt, non existentes commistio et temperamentum elementorum; corpora enim ex his, illæ autem incorporeæ.

Inhærens, Gr. ἐνιζάνον. Insidens et immanere faciens. C

Leoninis. Hæ formæ divinorum et sanctorum cherubim, et ab Ezechiele et diviniloquo Joanne in Apocalypsi descriptæ sunt.

Examiniibus, Gr. ἐσμῶν. Ἐσμὸς est completa multitudo

Et ὄρνιθειας, veluti volucris similis formæ et ex avibus.

Animalium. Animalia alia dicit, ut equos, mulos et similia; materias autem viliores, ut sedes tanquam ex lignis, et rotas et romphæas ex ferro; ut romphæam extractam in Balaam et quam David vidit: sicut dictum est in libro secundo Regum; et currus veluti ligneos.

Passionatum. Affectibus obnoxium dicit, quoniam forma leonina aliquid irascibile indicat, et species vitulina concupiscibile, quæ passionibus, et quidem magnæ, sunt. Similitudines autem dicit, sensus reconditos vim assimilandi habentes: dicit igitur Ezechiel, tanquam similitudinem throni vidisse, et similitudinem leonis; quod declarat fictitiam opinantium imaginationem: ideo hic dictum est, *dissimiles similitudines*: neque enim omnes similes propheta videt; sed hos quidem sic, illos autem sic: verum dissimiles omnino sunt iis, quibus D

VARIE LECTONES ET CORRECTIONES.

¹⁸ ἐκείνοι, refertur enim ad οὐσίαι. ¹⁹ ἵππων, ἡμίονων καὶ τῶν τοιούτων. ²⁰ λέγει γὰρ ὁ.

videntur esse similes : nihil enim leonis aut vituli aut reliquorum vere habent; quid porro significet *ἀνόμοιον*, in sequentibus invenies.

Verumtamen, Gr. *ἀλλ'* ἢ. Per modum responsionis.

Ut neque divinæ. Pollicetur per propriam interpretationem utrumque ostendere; ut neque videantur cœlestia injuria affici, neque nos in humipetis vilitatibus infixi esse, dum circa animalia quæ de angelis dicuntur, versamur.

Merito obducta. Cur signa eorum quæ figura exprimi nequeunt, sint figuræ, et eorum quæ forma carent, formæ, hoc loco dicit.

7 *Infiguratis*, Gr. *ἀσχηματιστων*. Pro formæ expertium.

Immediate. Hoc est non per medias figuras, sed confestim et primo nisu; illud autem *prætendunt* idem est cum *præponunt* et *præstituunt*.

Formationes. Nota quod incorporei et informes sint: quando igitur audieris de supersubstantiali, qui *cum in forma Dei esset*⁵, immutabilitatem erga Patrem intellige; hoc enim declarat et *imago Dei invisibilis*^h, et illud: *Qui vidit me, vidit et Patrem*ⁱ. Sic etiam sanctus Basilius interpretatur in sermone ad proprium fratrem de differentia substantiæ et subsistentiæ.

§ III. *Duplicem esse sacræ*. Divinitatem duobus modis laudari: aut similem omnibus, omnia enim in ipsa consistunt; aut sicut dissimilem, nihil enim est universorum.

Per dissimilia. Quod figuræ per similia et dissimilia fingantur, et quomodo fingantur, hoc loco tractat.

Aliquando quidem ut verbum. Secundum quid dicitur verbum et mens, Deus: in eo: *Quis cognovit sensum Domini*^{k?} et in eo: *Et factum est verbum Domini ad me dicens*^l, et quæ deinceps: rationalitatem autem dicit in Deo, non quod velit declarare Deum esse rationalem, tanquam rationis participem; hoc enim manifestum est; sed quod sit ipsamet rationalitas, cum totus existat ratio; essentialitatem autem dicunt in Deo, cum dixerunt: *Ego sum qui sum*, et, *Qui est, misit me*^m; *Tu autem idem ipse es*ⁿ. Nam ab εἶναι et εἶναι fit οὐσα et inde deducitur οὐσία, substantia.

Et vitam. Quod Deus neque vita, neque lumen, neque essentia proprie dicatur; sed per modum causæ: est enim supra hæc, neque sicut hæc.

Invisibilem ipsam. Quod per negationem dicta de Deo, sicut *invisibilis, infinitus*, et talia, dissimilia sunt; declarant enim, non quod est, sed illud quod Deus non est; ita etiam Gregorius Theologus.

Inintelligibilem, Gr. *ἀνόητον*. Minime intelligibi-

⁵ Philipp. II, 6. ^h Coloss. I, 15. ⁱ Joan. XIV, 9. ^k I Cor. II, 16. ^l Jer. I, 4. ^m Exod. III, 14. ⁿ Psal. CI, 28.

A τῶν ἐξῆς ἀληθῶς ἔχουσι· τί δὲ δηλοῖ τὸ ἀνόμοιον. ἐν τοῖς ἐξῆς εὐρήσεις.

Ἄλλ' ἢ. Ἀπολογητικῶς.

[α'.] Ὡς μήτε εἰς τὰς θείας. Ἐπαγγέλλεται διὰ τῆς ἰδίας ἐρμηνείας δεικνύειν ἐκάτερον, ὡς μήτε δοῦναι ὑβρίζεσθαι τὰ οὐράνια, μήτε ἡμᾶς εἰς χαμαιζήλους ταπεινότητος ἐμπαγῆναι περὶ τῶν ἐν ἀγγέλοις λεγομένων ζώων.

[β'.] Εἰκότως προέβληται. Διὰ τί σύμβολα τῶν ἀτυπώτων οἱ τύποι καὶ τῶν ἀμορφώτων αἱ μορφαί, ἐνταυθα φησιν.

Ἀσχηματιστων. Ἀντὶ τοῦ ἀμορφώτων.

[γ'.] Ἀμέσως. Τουτέστι μὴ διὰ μέσων τῶν τύπων, ἀλλ' ἀθρόως καὶ κατὰ πρώτην ἐπιβολήν· τὸ δὲ προτείνουσι ταύτων ἐστὶ τῷ προτιθέσθαι, καὶ προβάλλονται.

[δ'.] Μορφώσεις. Σημείωσαι, ὅτι τὰ ἀσώματα ἀμόρφωτὰ εἰσιν· ὅταν οὖν ἀκοῦσης περὶ τοῦ ὑπερουσίου, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, τὸ ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα νόησον· τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ τὸ· Ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὕτω καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος ἐρμηνεύει ἐν τῷ πρὸς τὸν οἰκείον ἀδελφὸν λόγῳ, τῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως.

§ III. Ὡς διττός ἐστι τῆς ἱερᾶς. Ὅτι κατὰ δύο τρόπους ὑμνεῖται τὸ Θεῖον· ἢ ὡς ὁμοιον πᾶσι· πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ συνίσταται· ἢ ὡς ἀνόμοιον· οὐδὲν γὰρ ἐστὶ τῶν ὄλων.

Διὰ τῶν ἀνομοίων. Ὅτι δι' ὁμοίων καὶ ἀνομοίων πλάττονται οἱ τύποι· καὶ πῶς πλάττονται, ὧδέ φησι¹¹.

Ποτέ μὲν ὡς λόγον. Κατὰ τι λέγεται λόγος καὶ νοῦς ὁ Θεός· ἐν τῷ· Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ ἐν τῷ· Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων, καὶ τὰ ἐξῆς. Λογιότητα δὲ φησιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὅτι λογικὸν θέλει δηλώσει τὸν Θεόν, ὡς μετέχοντα λόγου· τοῦτο γὰρ ἐμφαίνει· ἀλλ' ὅτι αὐτολογιότης ἐστὶν, ὅλος λόγος ὢν· οὐσίαν δὲ λέγουσιν ἐπὶ Θεοῦ, ὅταν εἰπωσιν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, καὶ ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με· σὺ δὲ ὁ αὐτός εἰ· ἀπὸ γὰρ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ ὄντος ἢ οὐσα, καὶ τὸ παράγωγον οὐσία ἢ ὑπαρξίς.

Καὶ ζωήν. Ὅτι οὔτε ζωὴ, οὔτε φῶς, οὔτε νοῦς, οὔτε οὐσία κυριῶς λέγεται ὁ Θεός· ἀλλ' αἰτιολογικῶς· ἐστὶ γὰρ καὶ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ οὐχ οἷα ταῦτα.

Ἀόρατον ἀτήν. Ὅτι τὰ κατὰ ἀπόφασιν λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ, οἷον ἀόρατος, ἀπειρος, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀνόμοιά εἰσι· δηλοῦσι γὰρ οὐ τί ἐστίν, ἀλλὰ τί οὐκ ἐστὶν ὁ Θεός· οὕτω καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος.

Ἀνόητον. Ἀνόητόν φησιν οὐ τὸ ἡλίθιον, ἀλλὰ τὸ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ λέγει.

μη νοούμενον ὑπὸ τινος· ἀόριστος δὲ ὁ Θεός, ὡς ὄρα μὴ βῆνι ὑποπίπτων, ἀλλ' αὐτὸς πάντων ὄρος ὢν καὶ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ ὀρίζων, ὄρα δὲ οὐχ ὑποπίπτει· διότι οἱ μὲν ὄροι ἐκ τῶν καταφάσεων σύγγεινται· αἱ δὲ καταφάσεις ἐπὶ Θεοῦ ἀνάρμοστοι, ὡς ψευδόμεναι· ὑπὲρ γὰρ ταύτας ὁ Θεός, ὡς οὐκ ὢν οὐσία, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν.

Αἱ ἀποφάσεις. Οὐ μόνον ἐπὶ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἀπάντων, τουτέστιν ἐπὶ τῶν μετὰ Θεὸν νοητῶν πάντων, καὶ τὰς ἀποφάσεις ἀληθείας εἶναι φησι, καὶ τὰς καταφάσεις ἀναρμοδίους. Ἀναρμόδιοι μὲν οὖν εἰσιν αἱ καταφάσεις, ὅταν εἰπωμεν ἢ τὸν Θεόν, ἢ τὰς νοεράς δυνάμεις, ζωὴν ἢ φῶς· οὔτε γὰρ ζωὴ τοιαύτη τίς ἐστίν, ὡς διὰ εἰσπνοίας καὶ ἐκπνοίας ζῆν· οὔτε φῶς τὸ φαινόμενον καὶ ποιῶν ὁρᾶσθαι τὰ προκείμενα· ἀλλὰ ἀνώτερόν τι τούτων. Αἱ δὲ ἀποφάσεις αἱ διὰ ἀρνήσεων ποτῶς ἐπὶ τῶν νοητῶν οἰκείωτεραι· λέγομεν γὰρ, ὅτι ἀόρατοι, καὶ ὅτι οὐχ ὑποπίπτουσι θέῳ, νοούμεν· τί δὲ ἐστὶν αὐτὸ τὸ μὴ φαινόμενον, οὔτε πολυπραγμονεῖν, οὔτε παριστῆν δοκεῖ ὁ λόγος· καίτοι τὸ ζωὴ καὶ φῶς δοκεῖ σημαίνειν τί ἐστίν, καὶ ταῦτα μηδὲν δηλοῦν τί ἐστὶ Θεός.

Τιμῶσι τοιγαροῦν. Ὅρα πῶς καλῶς ἀπελογήσατο, διὰ τὴν ζῶν μνήμην ἔχει τὰ οὐράνια, ἥτοι εἰκόνας· ὡσπερ γὰρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός οὐδὲν ἐν τοῖς πᾶσιν ἔχει ὁμογενές, καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως οὐδὲν τῶν πάντων αὐτοῦ ἐστὶ δηλωτικόν· ἀλλὰ λοιπὸν ἄλλη μεθόδῳ θεολογοῦμεν, λέγοντες, τί οὐκ ἐστὶ Θεός, ὅπερ καλεῖ διὰ τῶν ἀνομιῶν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, αἱ μετὰ Θεὸν εἰσι, τεχνικῶς ἐποίησαν οἱ θεολόγοι, μὴδὲν τῶν νοητῶν αὐτὰς ὁμοιώσαντες· ἀλλ' ἐκ τῶν αἰσθητῶν, ὅπερ καλεῖ ἄτιμα, τὴν τούτων λαβόντες ἐμφέρειαν, τοῦτο πρὸς τιμὴν αὐτῶν πεποιηκότας, ἵνα πλασματώδης, καὶ οὐκ ἀληθῆς γένηται τούτων ἡ μίμησις· εἰ γὰρ ὁ λεοντόμορφος λεγόμενος, καὶ πολύπους, καὶ πολύπετρος ἐστὶ καὶ λογικός, καὶ ἄυλος, πῶς οὐ δῆλον, ὅτι ὑπερκοσμικῶς ὑπερέβηκε τὰ ὀλικά, καὶ παρ' ἡμῖν νοούμενα;

Εἰς μὲν γὰρ τὰς τιμωτέρας. Ἰδοὺ καὶ ἕτερος λογισμὸς, δι' ὃν τοιαύταις ὁμοιότησιν ἡ Γραφὴ περὶ τῶν οὐρανίων ἐχρήσατο· εἰ γὰρ τιμωτέροις ἐχρήσατο πλάσμασιν, ὅσον χρυσοειδεῖς, ἢ ἐξαστράπτοντας λέγουσα εἶναι τὰς θείας δυνάμεις, πάντως ἂν ἐπίστησαν οἱ ἀκούοντες ἐκ τῶν παρὰ ἀνθρώποις τιμωτέρων τὸ πιστὸν λαμβάνοντες· νῦν δὲ τὰ ἀπεμφαινόμενα καὶ αἰσχροῦς εἰκόνας παρενέλαβεν, ἵνα, ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι οὐκ εἰσὶ τὰ τοιαῦτα, ζητήσωμεν τὴν ἀληθεῖαν τῶν βῆτων.

Ἀβλαβῶς. Αἱ γὰρ λεγόμεναι πυρὸς φλόγες θεαὶ οὐσίαι οὐ καυστικαί, ἀλλὰ ζωτικαὶ εἰσιν.

Αἰσχροῦς. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχροὺς τὸ ἐξ ὀλικῶν εἶναι τὰ σύμβολα [τῶν νοητῶν];

ΠΑΤΡΟΛ. GR. IV.

A lem dicit, non stultum, sed a nullo intellectum: indefinitus enim est Deus tanquam nulli termino subiectus, sed ipse terminus omnium existens, et cuncta in seipso terminans; termino autem non subijcitur, quia termini ex affirmationibus componuntur; affirmationes autem in Deo minime coaptari possunt, tanquam falsæ; nam has superat Deus, ut qui non sit essentia, sed supra essentiam.

§ Negationes quidem. Non tantum in Deo, sed etiam in divinis omnibus, hoc est in omnibus post Deum intelligibilibus, et negationes veras esse inquit, et affirmationes minime aptas. Ineptæ igitur quidem sunt affirmationes, quando dixerimus aut Deum, aut intellectuales virtutes, vitam aut lumen; neque enim vita talis quædam est, ut per inspirationem et expirationem vivat; neque lumen quod apparet, et quod facit objecta videri; sed aliquid his superius. Negationes, autem, quæ per inficiationes sunt, quantum in intelligibilibus magis propriæ sunt; dicimus enim, invisibiles, neque cadere sub aspectum intelligimus; quid porro sit ipsum non apparens, neque curiose quærere, neque exhibere videtur; quamvis vita, et lumen, videtur significare, quid sit, et hæc nihil omnino declarare, quid sit Deus.

Condecorant igitur. Vide quomodo pulchre rationem dixerit propter quid cœlestia memoriam habeant animalium, seu imagines; quemadmodum enim, Deus existens in omnibus, nihil in omnibus habet ejusdem secum generis; ideoque merito nihil rerum omnium, est ipsius declarativum; sed postea alia methodo de Deo loquimur, dicentes, quid non sit Deus; quod appellat, per dissimilia; quæ post Deum sunt, erudite fecerunt theologo, cum nulli intelligibilem ipsas assimilarunt; sed ex sensibilibus, quæ vocat vilia, harum sumentes similitudinem, hoc ad illarum honorem fecerunt, ut fictitia, et non vera esset horum imitatio; si enim qui leonis formam referre dicitur et multipes, et multas gerens alas, est etiam rationalis et immaterialis; quomodo non est manifestum, eum modo, qui mundo capi nequeat, transcendere materialia, et ea quæ a nobis intelliguntur?

In nobilioribus enim. Ecce aliam quoque ratiocinationem, propter quam Scriptura talibus similitudinibus in cœlestibus usa fuerit; si etenim nobilioribus usa fuisset fictionibus, sicut, auri speciem referentes, aut effulgentes homines asserendo divinas virtutes; audientes, prorsus persuasi fuissent, credulitatem ex iis quæ inter homines maximi sunt pretii, accipientes; nunc autem, ea quæ minime repræsentant, et turpes imagines adjecit, ut perfecte scientes, quod non sint talia, rerum veritatem indagemus.

Innoxie. Quæ enim dicantur ignis flammæ, diviniæ substantiæ, non combustivæ, sed vivificæ sunt.

§ Indecoris. Quomodo enim non turpe, ex materialibus constare signa [rerum intellectuum]?

Spectacula, Gr. θεάματα. Θεάματα dicuntur quæ cum admiratione videntur.

§ IV. *Siquidem affectus iræ*. Quod non simpliciter rationabilitatis plenus sit irascibilis motus, sed in irrationabili natura; legendum est postremum hujus libri caput, ubi tractat de visione sanctorum cherubim; illic enim etiam hæc omnia fuse explanata sunt.

Nihil eorum, quæ existunt. Nota, nullum entium privatum esse participatione boni; notandum igitur est quid intelligatur ira in irrationabilibus, et quid in rationabilibus; et quid utrorumque concupiscentia.

Rationem. Notandum quod etiam in angelis rationem dicat; sed quæ demulceri nequeat, seu quæ neque cedat, neque torpescat.

Concupiscentiam. Concupiscentiam intelligibilem, esse amorem in Deum contineri nescium, quod appellat *materiae privationem*.

Propter impermistum. Impermistum dicit purum, et in nullo alio vacantem. Qui enim divino amore constrictus est, totus est ipsius, et in solum desiderabile intendit, a nullo impedito transitivo et corporeo sermone; dum autem dicimus, esse in incorporeis substantiis rationis privationem, non exprobramus vel affingimus ipsis cum injuria, intellectus privationem; dicendo, per leoninas formas, et vitulinas, et avium, sicut in aquila, irrationabilem figuras et signa, cœlestibus convenire ordinibus; sed mystice significamus diversitatem, quæ est inter illorum et nostram rationabilitatem; nos enim rationabilitatem repræsentamus per viam operandi linguæ, et figuras vocis effectivas, percipientes aerem sermocinamur, et sermone transiente a nobis ad audientium aures, ex corpore in corpus; sicut dicit divinus Basilius in sermone, *Attende tibi ipsi*, illic autem non ita; sed corpore destituti, et ad se invicem accedentes et recedentes clarius omni sermone mutuas cogitationes intuentes velut inter se colloquuntur, per silentium sermonem sibi invicem communicantes.

Propensionem, Gr. ἀπόκλιον. Pro inclinationem seu propensionem.

Transitorii. Transitorius est noster sermo prolatus, tanquam a dicente transiens ad audientem; corporei autem ad differentiam reconditi **10** (in mente); hic enim neque corporeus, neque transitivus.

Materiae. Vilissimam materiam dicit, omnem naturam corpori similem in variis speciebus animatis et inanimis, et reliquis, a Deo descriptam; *intelligibilem* autem *decorem* quæ de Deo dicuntur, quorum mediocres et obscuras imagines in rebus invenimus, sicut simpliciter esse, vivere, sentire, et similia. Quod autem materia omnis ex Deo existentiam habeat, nullus sapiens sermo contradicit; gerit autem et ipsa in seipsa argumenta; quod a Deo sit producta et exornata; omnis igitur ex ma-

θεάματα. Θεάματα λέγονται τὰ μετὰ θαύματος ὁρώμενα.

§ IV. Καὶ γὰρ ὁ θυμὸς. Ὅτι οὐχ ἀπλῶς ἀλογίας ἐμπλεῶς ἢ θυμοειδῆς κινήσεις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀλόγου φύσεως. Ἀναγνωστῶν τὸν τελευταῖον λόγον τοῦ βιβλίου, ὃν εἶπεν εἰς τὴν ὀπτασίαν τῶν ἁγίων χερουβίμ· ἐκεῖ γὰρ καὶ ταῦτα πάντα πλατέως διαγεγύμνασται.

Τὸ μὴδὲ ἐν τῶν ἔντων. Σημειῶσαι, ὅτι οὐδὲν τῶν ἔντων ἐστέρηται τῆς τοῦ καλοῦ μετουσίας· σημειωτέον οὖν τί νοεῖται ὁ θυμὸς ἐπὶ τῶν ἀλόγων, καὶ τί ἐπὶ τῶν λογικῶν· καὶ τί ἐπιθυμία ἐκαστέρων.

Λογιώτητα. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐπὶ ἀγγέλων λογιότητα λέγει· ἀμειλικτον δὲ, ἦτοι ἀνένδοτον, καὶ ἀχαύνωτον.

Ἐπιθυμίαν. Ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῶν νοητῶν ἔρωσ ἀσχετός ἐστι περὶ τὸν θεόν, ὅπερ καλεῖ ἀύλιαν.

Διὰ τὸν ἀμιγῆ. Ἀμιγῆ φησι τὸν καθαρὸν καὶ εἰς οὐδὲν ἕτερον ἐσχολακός· ὁ γὰρ θεὸς ἔρωτι περιεδραγμαμένος ὅλος ἐστὶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ἐφετὸν μόνον ἀνατείνεται, παρὰ μηδενὸς κωλυόμενος μεταβατικοῦ καὶ σωματικοῦ λόγου. Ἀλογίαν δὲ φάσκοντες εἶναι ἐν ταῖς ἀσωμάτοις οὐσίαις, οὐχ ἀνοησίαν αὐταῖς ἐνυβρίζομεν ἐν τῷ διὰ τῶν λεοντείων μορφῶν, καὶ τῶν μοσχείων καὶ τῶν ὀρνιθειῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀετοῦ, ἀλόγων τύπου καὶ σύμβολα λέγειν, πρέπειν τοῖς οὐρμνοῖς τάγμασιν, ἀλλὰ μυστικῶς τὸ ἐξηλλαγμένον τοῦ κατ' ἐκείνους λογικοῦ πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς σημαίνομεν· ἡμεῖς γὰρ τὸ λογικὸν παριστώμεν διὰ τοῦ τῆς γλώττης ὀργανικοῦ, καὶ τῶν φωνητικῶν τύπων, τύπτοντες τὸν ἀέρα τῷ διαλεκτικῷ, καὶ τοῦ λόγου μεταβαίνοντες ἐξ ἡμῶν εἰς τὰς τῶν ἀκρωμένων ἀκοὰς ἐκ σώματος εἰς σῶμα, καθά φησι καὶ ὁ θεὸς Βασίλειος ἐν τῷ περὶ τοῦ, *Πρόσεχε σεαυτῷ*, λόγῳ, ἐκεῖ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐν ἀσωματίᾳ τυγχάνοντες, καὶ εἰς ἀλλήλους χωροῦντες καὶ ἀποχωροῦντες, παντὸς λόγου τρανότερον τὰς ἀλλήλων νοήσεις κατοπτρεύοντες, ἀλλήλοις ὡς περὶ διαλέγονται, διὰ αἰγῆς τοῦ λόγου μεταδιδόντες ἀλλήλοις.

Ἀπόκλιον. Ἀντὶ τοῦ ἀπόνευσιν.

[α'] *Μεταβατικοῦ*. Μεταβατικὸς ὁ ἡμέτερος λόγος ὁ προφορικὸς, ὡς ἀπὸ τοῦ λέγοντος διαβαίνων πρὸς τὸν ἀκούοντα· σωματικοῦ δὲ πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ ἐνδιαθέτου· οὗτος γὰρ οὔτε σωματικὸς, οὔτε μεταβατικὸς.

[β'] *Ἰλῆς*. Ἀτιμοτάτην ὕλην φησι τὴν σωματοειδῆ ἅπασαν φύσιν, πρὸς ποικίλα εἶδη ἐμψυχά τε καὶ ἄψυχα, καὶ λοιπὰ ὑπὸ θεοῦ διακοσμηθεῖσαν· *ροεράν* δὲ *ἐπὶπρέπειαν* τὰ περὶ θεοῦ λεγόμενα, ὧν μετρίας καὶ ἀμυδρὰς εἰκόνας ἐν τοῖς οὖσιν εὐρίσκομεν, ὅλον τὸ ἀπλῶς εἶναι, τὸ ζῆν, τὸ αἰσθάνεσθαι, καὶ τὰ ὅμοια. [γ'] Ὅτι μὲν ἐκ θεοῦ καὶ ἡ ὕλη πάσα τὴν ὑπαρξίν ἔσχεν, οὐδεὶς σοφὸς ἀντερεῖ λόγος· φέρει δὲ καὶ αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ ἀποδείξει τοῦ ἐκ θεοῦ καὶ παρῆχθαι καὶ διακοσμηθεῖσαι· πάσα γοῦν ἐξ

ὕλης διακόσμησις ἑμυδρά τινα καὶ σκιώδη ἀπὸ ἀπὸ πημάτων τῶν νοερῶν ἔχει· ὥσπερ γὰρ ἐπιπέδεια τὰ νοερά εἰς ὑπόδοχὴν, ὡς ἐφικτὸν, τῶν ἐκ Θεοῦ προνοητικῶν προόδων, καὶ ζωὴ ὄντα, ζωοῦνται παρὰ τοῦ ὑπερ πᾶσαν ζωὴν [όντος] Θεοῦ· καὶ δυνάμεις ἔχουσιν εἰς εὐεργεσίαν ἐνεργητικὰς, καὶ κίνησιν τινα ὑπερκόσμιον· οὕτω καὶ τὰ ὑλαία πάντα ἰμοῦ τε καὶ κατὰ μέρος, τὴν τε πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ οικειῶς ἑαυτοῖς δέχεσθαι, ἐπιτηθεῖως ἔχουσιν, καὶ ζωοῦσθαι, καὶ ζωὴ γίνεσθαι δύνανται, ὡς τό· Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν· καὶ αὐθις· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζῶσων· ἀλλὰ καὶ δυνάμεις εὐεργετικὰς τοῖς ἀπὸ γῆς πνέουσιν, ὡς δηλοῦσιν αἱ τε διὰ βοτανῶν καὶ τῶν μεταλλικῶν ὠφέλεια· καὶ κίνησιν δὲ κατέλληλον τὰ ὑλαία ἔχει τὴν εἰς γένεσιν προιοῦσαν καὶ φθορᾶν· καὶ τάξιν δέχεται τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιτεθεισάν τε καὶ ἐπιτεθησομένην. Ἀλλὰ καὶ φωτίζεσθαι πέφυκε παρουσία νοερῶν δυνάμεων· ὡς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἀστράπτοντος ἀγγέλου, καὶ φωτίζοντος τὸ περιέχον. Ἐχει δὲ ταῦτα ἡ ὕλη πάσχουσα, οὐ μὴν ὡς τὰ νοερά ἐνεργοῦντα· διὸ κατ' ἔσχατον ἀπὸ πημάτων λέγεται ταῦτα ἔχειν· τί δὲ ἐστὶν ἀπὸ πημάτων ἔσχατον, ἐν τῷ Περι θείων ὀνομάτων λόγῳ σαφηνίσω²² ἐν κεφ. βλ. δ.

Καὶ τῶν αὐτῶν. Σημεῖωσαι, ὡς πᾶσαν τὴν ὕλην οὐ φησὶ νοεράν οὐκοῦν καὶ οἱ ἀστέρες ἀψυχοί· οὐ γὰρ ἔχουσι νοῦν. Εἰ καὶ τὰ αὐτὰ δυνάμει φησιν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως λαμβάνονται· πρὸς τὴν φυσικὴν δὲ ἰδιότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὀρίζονται καὶ νοοῦνται.

§ V. Θεαρχειαῖς. ²² Τουτέστι τοῖς περὶ Θεοῦ νοήμασι.

Τῶν φαινομένων τιμῶν. Σημεῖωσαι τίνα καλεῖ τιμᾶ, ὡς ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ τίνα μέσα, πῦρ καὶ ὕδωρ· καὶ τίνα ἔσχατα, ὡς μύρον· καὶ τίνα ἄτιμα, ὡς θηρία καὶ σκώληκας· καὶ ὅτι ἐπὶ Θεοῦ καὶ τὰ θηριώδη σύμβολα εἰρηται. καὶ τὰ ἐξ ὕλης· καὶ τὰ τιμᾶ δὲ, καὶ τὰ μέσα, καὶ τὰ ἄτιμα.

Ἡλιον. Ἡλιον δικαιοσύνης Μαλαχίας ὁ προφητῆς ὀνομάζει. Ὁ δὲ θεὸς Πέτρος ἐν τῇ καθολικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ· Ἔως οὐ φωσφόρος ἀνατείλη ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, καὶ τὰ ἐξῆς· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ ἔφος ἀστήρ. Ὁ δὲ Μωϋσῆς· Ἐν τῇ βάρῃ πῦρ, φησὶν, οὐ κατακαῖον, ὃ ἐστὶν ἀδραδῶς φωτίζον. Ὁ δὲ Ἰερემίας ὕδωρ λέγει· Ἐμὲ ἐγκατέλειπον πηγὴν ὕδατος ζῶτος· καὶ ἄλλοι δὲ ἄλλα· καὶ ὁ Κύριος· Ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βρῦσουσιν ὕδατος ζῶτος· ὁ δὲ Σολομῶν ἐν τῷ Ἀσματι τῶν ἡσμάτων μύρον φησὶ· Μύρον ἐκκενωθὲν ὀνομά σου. Ἐν δὲ τοῖς δώδεκα προφήταις Ὀσηὲ καὶ Μιχαίας τὰ εἰρη-

²⁰ Gen. i. 24. ²¹ Ibid. 20. ²² Cap. iv. v. 2. ²³ Jer. ii. 15. ²⁴ Joan. vii. 38. ²⁵ Cant. i. 2.

teria descriptio obscuras quasdam et umbrosas intelligentiarum habet notas; quemadmodum enim ea quæ intelligunt apta sunt, quantum licet, ad susceptionem providarum ex Deo processionum, atque cum sint vita, vivificantur a Deo qui omnem vitam superat, et habent virtutes ad bene agendum operativas, et motum quemdam terminos mundi inferioris excedentem; ita etiam materialia omnia pariter et divisim Dei providentiam pro captu suo accipere, apta sunt, vivificari, et vita esse possunt, uti illud: *Producat terra animam viventem*; et rursum: *Producant aquæ reptile animæ viventis*; imo etiam virtutes beneficas terrenis exhalant, sicut declarant commoda quæ ab herbis et metallicis capiuntur. Habent porro etiam materialia multum ad generationem et corruptionem prodeuntem motum, et ordinem accipiunt a Deo impositum et imponendum, sed et illuminari a præsentia intelligentium virtutum nata sunt, quemadmodum resurrectione Domini coruscante angelo et circumcirca illuminante. Hæc autem habet materia patiens, non vero sicut intelligentiæ operativæ, ideoque secundum extremam resonantiam seu notam hæc habere dicitur: quid porro sit *resonantia extrema* explicabo in capite quarto libri *De divinis nominibus*.

Et eadem. Nota, haud asserere materiam omnem esse intelligendi capacem, adeoque et astra inanimata; neque enim mentem habent: etsi nomina eadem dicat, sed non similiter accipiuntur; at pro naturali proprietate subjecti et definiuntur et intelliguntur.

§ V. *Dei principalibus.* Θεαρχειαῖς, hoc est cogitationibus de Deo.

Quæ apparent pretiosa. Nota quænam vocet pretiosa, veluti solem et astra; et quænam mediâ, sicut ignem et aquam; et quænam extrema, ut unguentum; et quænam vilia, sicut *II* feras et vermes, et quod de Deo quædam signa ferarum speciem referentia dicta sunt, et materialia et pretiosa etiam, atque media et vilia.

Solem. *Solem justitiæ* Malachias propheta appellavit. Divinus autem Petrus in catholica sua Epistola: *Donec lucifer oriatur in cordibus vestris*, et quæ sequuntur. Hic enim est *Stella matutina*. Moyses autem: *Ignis in rubo minime comburens*, quod est, sine damno illuminans. Jeremias autem aquam dicit: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ*, et alii alia, et Dominus: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ*. Salomon autem in Cantico canticorum, unguentum dicit: *Unguentum effusum nomen tuum*. In duodecim prophetis, Osee et Michæas dictas hoc loco feras recensent in iis quæ

²⁶ II Petr. i. 19. ²⁷ Apoc. xii. 16. ²⁸ Exod. iii. 2.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²² ἑσαφηνίσωμεν, explicavimus. ²³ θεαρχειαῖς ἐκφαντορίας, τὰ περὶ Θεοῦ νοήματά φησιν. Θεαρχειαῖς, seu *Dei principales* elucidationes vocat notiones de Deo.

de Deo prædicuntur. David autem ipsum vermem dicit : *Ego sum vermis et non homo* ὃ ex persona Domini; aut ipsum vermi comparavit, tanquam minime ex semine genitum, sicuti nos; sed sine semine: veluti vermes, qui non ex semine generantur, sed ex terra aut putredine; illud enim : *Ego sum vermis et non homo*, tanquam ex persona Dei incarnati dicitur, etsi non secundum divinitatem capiatur, sed secundum apparentem carnis humilitatem. [Θεοσόφους *divine sapientes* interpretes dicit prophetas. Simulacra enim quædam præmisit in libro *De divinis nominibus*.]

Simulacrorum. Quænam significentur recoudita simulacra, declaratum est in libro *De divinis nominibus*, in principio capitis noni.

Vestigiorum. Extrema Dei vestigiorum in creatione dicit quæ antea dixit *vilissima materialium descriptionum*. Quomodo autem hæc dicantur extremum vestigium, fusius a nobis dicitur in libro *De divinis nominibus*, capite 4.

Nisi deformitas. Deformis, intellige ferarum formam et pecorum similitudinem; quam de angelis Scriptura dicit : illud autem, *declarativa*, significat manifestum facientis seu demonstrantis.

Angeliformes. Pulchre figurativas delineationes; quas enim ante dixit, non angelicas, sed *angeliformes* nominavit; non enim ipsorum angelorum sicut sunt, imagines depictæ sunt, sed representationem aliquam effictionis formæ incorporeorum obscure exhibent, sicut ipse seipsum explicavit.

12 *Definiendum*, Gr. ἀφορίσασθαι. Consuevit dicere ἀφορίσασθαι de iis quæ distincte definiuntur et explanantur.

Arbitramur. Subaudiendum οὐόμεθα : ut sit, arbitramur hierarchiam esse, et arbitramur hierarchias quædam commoda accipere ex sacris ceremoniis.

Tu vero, o fili. Quomodo magnus Dionysius divinum Timotheum vocet filium, querendum; aut enim, sicuti existimo, hoc ait veluti provector ipso annis, et in philosophia excellentior, ita ut ab eo interrogetur, quemadmodum, qui præ manibus libri, declarant; etsi enim ante divinum Dionysium crediderit sanctus Timotheus, sicut Acta sanctorum apostolorum declarant; verum magnus Dionysius erat in profana disciplina ipso præstantior : aut filium ipsum vocat, tanquam imitando Dominum dicentem : *Pueri, nunquid pulmentarium habetis* *? vel quoniam eos qui simplicitatem, quæ

μένα ὄδε θηρία καταλέγουσιν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ προφητευομένοις· ὁ δὲ Δαυὶδ σκώληκα αὐτὸν λέγει· Ἐγὼ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ἢ σκώληκι αὐτὸν παρείκασεν, ὡς μὴ ἀπὸ σπέρματος γεννηθέντα, ὡς ἡμεῖς· ἀλλὰ σπέρματος χωρὶς, ὡς οἱ σκώληκες, οὔτινες οὐκ ἀπὸ σπέρματος τίκτονται, ἀλλ' ἀπὸ γῆς ἢ ἀπὸ σήψευς· τὸ γὰρ· Ἐγὼ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ λέγεται, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν θεότητα λαμβανόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ταπεινὸν τῆς σαρκός. [Θεοσόφους ὑποφῆτας τοὺς προφῆτας φησὶν. Τινὰ γὰρ ἀγάλλματα ἤδη προπαρέθηκεν ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ.]

Ἀγαλλμάτων. Τίνα δηλοῦται ἐναποκείμενα ἀγάλλματα, τοῖς λεγομένοις ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ θ' κεφαλαίου δεδῆλωται.

Ἀπηχημάτων. Ἔσχατα τῶν τοῦ Θεοῦ ἀπηχημάτων ἐν δημιουργίᾳ φησὶν, ἃ προεῖπεν ἀτιμότερα τῶν ὕλαων διακοσμήσεων. Πῶς δὲ ταῦτα λέγονται ἔσχατον ἀπήχημα, ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ, κεφαλαιῷ δ', λεχθήσεται ἡμῖν πλατύτερον.

Εἰ μὴ τὸ δυσσείδες. Τὸ δυσσείδες τὸ θηριόμορφον νόησον καὶ κτηνώδες, ὃ περὶ τῶν ἀγγέλων φησὶν ἢ Γραφῇ· τὸ δὲ ἐκφαντικῆς σημαίνει τῆς φανεροποιουῦ, ἡγουν τῆς ἐκφανούσης.

Ἀγγελιοειδεῖς. Καλῶς τὰς τυπικὰς εἰκονογραφίας, ἃς καὶ προεῖπεν, οὐκ ἀγγελικὰς, ἀλλ' ἀγγελοειδεῖς ὠνόμασεν· οὐ γὰρ αὐτῶν τῶν ἀγγέλων, ὡς εἶσιν, αἱ εἰκόνας ἐγράφησαν· ἀλλ' ἔμφασιν τινὰ εἰδοποιίας ἀσωμάτων ὑπεμφαίνουσι, ὡς ἐξηγήσατο αὐτὸς ἑαυτόν.

Ἀφορίσασθαι. Τὸ ἀφορίσασθαι εἴθε λέγειν ἐπὶ τῶν διακεκριμένους ὀριζομένων καὶ διασαφουμένων.

Οὐόμεθα. Κατὰ κοινῆς τὸ οὐόμεθα· ἵνα εἴη, οὐόμεθα ἱεραρχίαν εἶναι, καὶ τινὰ οὐόμεθα ὀνήνασθαι [τουτέστιν ὠφέλειν δύνασθαι] τοὺς ἱεράρχας διὰ τῶν ἱερῶν τελετῶν.

Σὺ δὲ, ὦ παῖ. Πῶς παῖδα καλεῖ τὸν θεῖον Τιμόθεον ὁ μέγας Διονύσιος, ζητητέον· ἢ γὰρ, ὡς οἶμαι, ἅτε προβεβηκώς αὐτὸν τοῖς ἔτεσι, τοῦτό φησι, καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ προέχων, ὡς καὶ προερωτάσθαι παρ' αὐτοῦ, καθὰ δηλοῖ τὰ μετὰ χεῖρας συγγράμματα· κἀν γὰρ πρὸ τοῦ θεοῦ Διονυσίου ἐπίστευσεν ὁ ἅγιος Τιμόθεος, ὡς αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων δηλοῦσιν, ἀλλ' οὐκ τὴν ἐξω παιδείαν ἱκανώτερος ἦν ὁ μέγας Διονύσιος· ἢ παῖδα καλεῖ αὐτόν, ὡς μιμούμενος τὸν Κύριον λέγοντα· *Παιδία, μὴ τι προσφάγιον ἔχετε*; ἢ ἐπειδὴ τοὺς κατὰ Ἐθεὶν ἀκακίαν ἀσκοῦντας παῖδας ἐκάλουν, ὡς καὶ Παπίας δηλοῖ

ὃ Psal. xxi. 7. * Joan. xxi, 5.

βιβλίω πρώτῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσεων, καὶ Κλή- A
 μης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ.

Πληθὺς. Πρὸς τὸ πληθὺς τὸ ἐνοειδῆ ἐπήγαγε·
 τὰ μὲν γὰρ ἄγια ἐνοποιεῖ· τὰ δὲ βέβηλα καὶ τῆς
 ἁμαρτίας ὄντα εἰς πολλὰ διὰ τῆς διαιρέσεως πλη-
 θύνει. Τοῦτο γοῦν νῦν καλεῖ πληθὺς, τὸ οἶονεῖ βέ-
 βηλον.

Εἰς τὸ κεφαλαίον Γ.

Ἔστι μὲν ἱεραρχία. Ὅρος ἱεραρχίας.
 Ὡς ἐφικτόν. Ὡς δυνατόν.

Τελεταρχικόν. Ἦγουν τελειοποιῶν ²⁰.

Ἀμῆγρος ἐστὶ καθόλου. Ὁμοιότης, καὶ ἰσότης, καὶ B
 ταυτώτης τὸ ἐν καὶ ἐνοποιῶν, ἅτε ἀπλοῦν καὶ ἀμιγρῶν
 καὶ ἀσύσθετον καλεῖται· ἀνόμοιον δὲ, καὶ ἄνισον,
 καὶ ἑτερότητα, καὶ μικτόν, καὶ ἐν μεταβολῇ τὸ πρόσ-
 ὡλον φασι. Τὸ οὖν ἐν ὁ θεὸς νοσεῖ· ἄν.

Θιασώτας. Θιασος μὲν κυρίως ὁ χορὸς· θιασώτας
 δὲ ἐναυθα τοὺς περὶ τὰ θεῖα ἀναστρεφόμενους φησί.
 Διειδέστατα μὲν λαμπρὰ, διαυγῆ· ἀκηλίδωτα δὲ
 ἀβρῦπτα ²⁰.

Ἐνεργῆσαι. Ταῦτα νομίζω δηλοῦν, ὅτι οὐ χρῆ
 τινα τῶν ἐν ἱερατικῷ βαθμῷ καταλεγόμενων μεῖζόν
 τῆς οἰκείας τάξεως ποιεῖν· ἀλλὰ τὸ ἐπιβάλλον τῇ
 οἰκείᾳ ἀξίᾳ μόνον ἐνεργεῖν καὶ παραδιδόναι διδά-
 σκοντα, μὴ μὴν ἐπιχειρεῖν εἰς τὰ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν· C
 οἶον, τοὺς πρεσβυτέρους διδάσκειν, καὶ τὸ δῶρον
 προσκομίζειν, οὐ μὴν καὶ χειροτονεῖν· διακόνους δι-
 δάσκειν, οὐ μὴν καὶ βαπτίζειν· οὐ γὰρ δώσουσι
 Πνεῦμα ἅγιον, ὡς οὐδὲ ὁ Φίλιππος ἐν ταῖς Πράξεσι
 τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ὁ διάκονος· ἀλλὰ μήτε προ-
 φερεῖν· καὶ οὕτως ἐφεξῆς· ἀλλὰ καὶ τοὺς τελου-
 μένους τὰ καθήκοντα μόνον πράσσειν, ἵνα φυλάτ-
 τοιτο καλῶς τὸ παρὰ τῷ θεῷ Παύλῳ· Ἐκαστος ἐν
 ᾧ ἐκλήθη βαθμῷ μενέτω.

Τελεταρχίας. Τοῦτέστι τελειώσεως.

Τάξεσι. Κατὰ τὸ διάφορον γὰρ καὶ ὑπεραναβεθ-
 κὸς τῶν τάξεων, καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν εἶναι δεῖ.

Κεκληρωμένων ἢ τελειώσις. Σημειῶσαι τίς ἢ D
 τῶν ἱεραρχῶν τελειώσις, καὶ πῶς Θεοῦ εἰσι συνεργοὶ
 κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον.

Τὴν θείαν ἐνέργειαν. Τοῦτέστι τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα
 καὶ αὐτὸν ἐργαζόμενον, σοφίζοντα, τελειοῦντα, καὶ
 τὰ ὅμοια, εἰς τοὺς παιδαγωγουμένους κατὰ δύναμιν
 ἐργαζόμενον.

Ἐπειδὴ τάξις. Σημειῶσαι τὴν τάξιν καὶ τὸ τῆς
 ἱεραρχίας ἀποτέλεσμα, καὶ ὅτι τοὺς προϊόντας δεῖ
 πρῶτον καθαίρεσθαι τῇ διδασκαλίᾳ τῶν κληρικῶν

²⁰ I Cor. vii, 24.

A secundum Deum est, exercent, pueros appellabant,
 sicut et Papias declarat libro primo *Dominicarum*
expositionum, et Clemens Alexandrius in *P-*
dagogo.

Multitudinis. Τῷ *multitudine* τὸ *uniformia* oppo-
 suit; sancta enim unum faciunt; profana vero
 et quæ peccati sunt, in multa per divisionem mul-
 tiplicantur. Hoc igitur nunc appellat multitudinem,
 quod scilicet profanum.

IN CAP. III.

Est quidem hierarchia. Definitio hierarchiæ.

Quantum fas est, Gr. ὡς ἐφικτόν, sicut possi-
 bite.

Origo perfectionis, Gr. τελεταρχικόν. seu per-
 fectum faciens.

B *Impermista est omnino.* Similitudo, et æqualitas
 et identitas unum et unum faciens, tanquam simplex
 et pura et minime composita appellatur. Dissimile
 vero, et inæquale, et diversum, et mistum, et in
 mutatione materiale dicunt. Unum igitur, Deus
 intelligatur.

Divinos sui consortes, Gr. θιασώτας. Θιασος pro-
 prie quidem chorus; θιασώτας autem, hoc in loco,
 eos qui circa divina versantur dicit. Διειδέστατα
 quidem splendida, pellucida, ἀκηλίδωτα vero, non
 sordida.

Operari. Hæc arbitror declarare, quod non oportet
 aliquem in sacro gradu adnumeratum aliquid
 supra proprium ordinem facere; sed tantum quod
 propriæ incumbit dignitati efficere, et docentem tra-
 dere; non vero manum admovere iis 13 quæ digni-
 tatem superant sicuti presbyteros docere, et donum
 offerre, non autem ordinare. Diaconos docere, non
 autem etiam baptizare. Non enim dabunt Spiritum
 sanctum, sicut neque Philippus diaconus, in Actis
 sanctorum apostolorum: sed non etiam offerre,
 et ita deinceps, sed et perfectos quæ officii tan-
 tum sunt facere, ut custodiatur bene illud sancti
 Pauli: *Unusquisque in quo vocatus est gradu ma-
 neat* ²⁰.

Ordinationis principii, Gr. τελεταρχίας, hoc est
 perfectionis.

Ordinibus. Secundum differentiam enim, et emi-
 nentiam ordinum etiam sciendi facultatem inesse
 oportet.

D *Eorum, qui ordinem sortiti sunt, perfectio.* Nota
 quæ sit episcoporum perfectio, et quomodo Dei
 sint cooperatores secundum divinum Paulum.

Divinam operationem. Hoc est ipsum quoque Dei
 opera operantem, docentem, perficientem, et simi-
 lia in iis qui docentur pro viribus facientem.

Cum ordo. Nota ordinem et hierarchiæ perfectio-
 nem, et quod accedentes oportet primo purgari
 doctrina eorum quæ dissolvere queant peccati

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁰ τελειοποιῶν. ²⁰ ἀβρῦπτα.

commistiones; deinde illustrari per cognitionem a Deo inspiratarum Scripturarum in decretis de Dei cognitione, et tum perfici regenerationis lavacro.

Hos quidem illustrari. Nota quod illustratio præcedat baptismum.

Divina beatitas

purgat, *illustrat,* *perficit,* *καθαίρει,* *φωτίζει,* *τελειῶ,*
docens mentem, sursum ducens, Deum efficiens. διδάσκουσα ἀνάγκουσα, θεοποιούσα.

Divina beatitas

purgatio, illustratio, perfectio.

Divinæ beatitatis

hierarchæ quidem, hierarchis autem subjecti

purgant, hi quidem isti vero illi autem
illustrant, purgantur; lustrantur; perficiuntur.

Νοός. Ionica usus est dialecto ὁ νοῦς, τοῦ νοός, οἱ νόες. Dicunt enim Attici, ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ, et pluraliter οἱ νοί, τῶν νῶν, et νοίσι.

§ III. *14 Expiatores.* Hoc loco de ipsis episcopis agit; in præcedentibus de iis qui episcopis subditi sunt locutus; declarans et ordines, et quomodo *expiatores* quidem inferiores sint, sicut ii qui diabolos adjurationibus ejiciunt; *illuminativi* autem superiores doctrina sint, sicut presbyteri et diaconi: *perfectivi* autem sint ii qui per baptismum impleant Spiritu sancto, quemadmodum episcopi. Dicit autem eadem infra libro *De hierarchia ecclesiastica.*

Naturaliter et supernaturaliter insunt. Quod naturaliter et supernaturaliter insunt quæ ad salutem illustrare possint. Pulchre autem ordinem sacræ operationis ecclesiasticæ explanavit, ut primo qui ad divinum baptismum accedunt purgati valedicant mundo; postea doctrina illustrentur, sacerdotibus ad hoc institutis; tales autem purgativos, dignos esse qui aliis sanctitatem communicent, atque ita postea episcopos baptizare; ipsos enim appellat *perfectivos*. Hunc autem ordinem custodire necesse est.

IN CAP. IV

§ I. *Ad communionem.* Nota rationem propter quam Deus omnia produxit, ut unicuique cum proportionem de sua bonitate communicaret; hoc enim significat, *Mansiones multæ apud Patrem* ^b. Unusquisque enim secundum opus proprium participabit de ipsius bonitate: ita etiam Titus dicit in libris *Contra Manichæos.*

Rerum. Omnia hoc loco creata collectim per nomen ὄντων significat et intelligibilia et visibilia omnia; cuncta enim Deus ex nihilo fecit, ut ipsius bonitate fruenterentur; fruuntur autem per providen-

^b Joan. xiv, 2.

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁷ Ἰσως, φωτιστικούς, quia non est καθαρικῶν, sed φωτιστικῶν docere, sicut etiam hic indicatur, atque ab his ad episcopos itur.

τῆς ἁμαρτίας συμφύσεων· εἶτα φωτίζεσθαι τῇ γνώσει τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν τὰ περὶ θεογνωσίας δόγματα, καὶ τότε τελειοῦσθαι τῷ τῆς παλιγγενεσίας λουτρῷ.

Τοὺς μὲν φωτίζεσθαι. Σημειῶσαι, ὅτι τὸ φῶτισμα πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἔστιν.

Ἡ θεία μακαριότης

καθαίρει, *φωτίζει,* *τελειῶ,*
διδάσκουσα ἀνάγκουσα, θεοποιούσα.

Ἡ θεία μακαριότης

κάθαρσις, φωτισμός, τελειώσις.

Τῆς θείας μακαριότητος

οἱ μὲν ἱεράρχαι, *οἱ δὲ ἱεραρχοῦμενοι,*

καθαίρουσι, οἱ μὲν καθαίρονται, οἱ δὲ φωτίζονται, οἱ δὲ φωτίζονται, οἱ δὲ τελειοῦνται.

Νοός. Ἰωνικῶς ἐχρήσατο ὁ νοῦς, τοῦ νοός, οἱ νόες· φασὶ γὰρ οἱ Ἀττικοί, ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ, καὶ πληθυντικῶς οἱ νοί, τῶν νῶν, καὶ νοίσι.

§ III. *Καθαρτικοὺς.* Ἐνταῦθα περὶ τῶν ἱεραρχῶν αὐτῶν φησὶ, τὰ πρὸ τούτων περὶ τῶν ἱεραρχουμένων εἰπὼν, παραδηλῶν καὶ τὰς τάξεις· καὶ ὅπως οἱ μὲν καθαρτικοὶ ὑποδεθήκασιν, ὡς οἱ ἐπορκιστὰς ὄντες· οἱ δὲ φωτιστικοὶ ἐπαναθεθήκασιν τῇ διδασκαλίᾳ, οἷον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι· οἱ δὲ τελειοῦμενοι, οἱ τῷ βαπτίσματι Πνεύματος πληροῦντες ἁγίου, ὡς οἱ ἐπίσκοποι. Λέγει δὲ ταῦτα καὶ κάτω ἐν τῷ *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγῳ.

Φυσικῶς καὶ ὑπερφυσικῶς ἐνόντα. Ὅτι φυσικῶς καὶ ὑπερφυσικῶς ἔνεστι τὰ πρὸς σωτηρίαν φωτιστικά. Καλῶς δὲ τὴν τάξιν διεσάφησε τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, οἷον ἵνα πρῶτον οἱ προϊστάμενοι τῷ θεῷ βαπτίσματι ἀποτάττωνται καθαίρονται· εἶτα φωτίζονται τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πρεσβυτέρων εἰς τοῦτο πεποιημένων· τοιοῦτους δὲ εἶναι τοὺς καθαρτικούς ²⁷ ἄξιους τοῦ μεταδοῦναι ἑτέροις ἀγιότητος· καὶ οὕτω λοιπὸν τοὺς ἐπισκόπους βαπτίζειν· αὐτοὺς γὰρ καλεῖ *τελειοῦμενους*. Ταύτην δεῖ τὴν τάξιν φυλάττεσθαι.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

§ I. *Τὸ πρὸς κοινωνίαν.* Σημειῶσαι τὸν λογισμὸν δι' ὃν τὰ πάντα παρήγαγεν ὁ Θεός, ἵνα κοινωνήσῃσι τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος ἀνάλογως ἕκαστον· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, *Μοῦσι πολλὰ κατὰ τῷ Πατρί*· ἕκαστος γὰρ κατὰ τὸ ἴδιον ἔργον κοινωνήσῃ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος· οὕτω καὶ Τίτος φησὶν ἐν τοῖς *Κατὰ Μανιχαίων* λόγοις.

Ὅρτωρ. Ἐνταῦθα πάντα συλλήβδην τὰ ἐν δημιουργίᾳ δηλοῖ διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν ὄντων, καὶ νοητῶν καὶ ὁρατῶν πάντα· ἅπαντα γὰρ ὁ Θεός ἐκ μὴ ὄντων ἐποίησεν [διὰ τοῦτο καὶ μόνον], ἵνα τῆς αὐτοῦ ἀγα-

θότητος ἀπολαύειν. Ἀπολαύουσι δὲ ἰδιά τῆς προνοίας, ὡς ἕκαστον ἐπιτηδελως ἔχει· ἀρχὴ γάρ ἐστι τῆς τῶν ὄντων οὐσίας ἢ τοῦ Θεοῦ πρόνοια.

Πάντα μὲν οὖν τὰ ὄντα. Ὅτι πάντα τὰ ὄντα τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας μετέχει· οὐδὲ γὰρ οὔτε ἐν τοῖς οὐσίν ἐστι τὸ μὴ μετέχον τοῦ Θεοῦ· ὥστε ἀνυπόστατον τὸ κακὸν, ἐπειδὴ μὴ μετέχει τοῦ Θεοῦ κατὰ στέρησιν ἔξω φαινόμενον. Ἄλλ' οὐκ αὐτὸ, πρωτοτύπως ὄν ἐν οὐσίᾳ· οὕτω πλατῶς εἰπομεν ἄνω ἐν τῇ προσφύρῳ κεφαλαίῳ.

Τῶν ὄντων

Ἡ ἀζώωσις, ἡ ζωὴ, ἡ ψυχὴ, ἡ λογικὰ
σιν, ἡ κα- ἡ λέγει ἀ- ἀσώματα, καὶ ἐνσώ-
λει μόνονθ- λόγως ζῆν, ὡς τὰ οὐρά- ματα, ἡ
τα, ὅσον οὐ- ὅσον τὰ ἀ- καλεῖ καθ'
ρανοὶ καὶ λογα ζῶσι· ἡμᾶς.
γῆ.

Οὐ γὰρ ἄν ἦν. Ἐν τούτοις ὄντα τὰ θεῖα καλεῖ, τούτεστι τὴν ἁγίαν Τριάδα, ἥτις, τῶν κτισμάτων οὐσα δημιουργὸς καὶ ἀρχή, ἦγουν αἰτία, ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτῆς εἰς οὐσίαν ἐλθόντων μετέχεσθαι λέγεται.

Τὰ μὲν οὖν ἀζώα. Ὅτι καὶ τὰ ζῶα μετέχει τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι· ἀζώα δὲ εἰσιν, ὅσον λίθοι καὶ πάντα τὰ μὴ προϊόντα εἰς γένεσιν.

Ζῶντα τῆς αὐτῆς. Κατὰ κοινού ἐπὶ ἐκάστου τῶν ἐπιφερομένων προσυπακούειν δεῖ, δι' ἧν προνοίας μετέχει.

Αἱ γούρ ἀγίαι. Σημειῶσαι δὲ περὶ τῆς τάξεως τοῦ παντός, ὅτι διάφοροι αἱ τῶν ἄνω δυνάμεων, οὐσίαι· λέγει δὲ μόνον ὄντα ἅπερ ἐκάλεσεν ἀζώα.

Νοητῶς γὰρ ἐπὶ τὸ θεομιμητορ. Ὅρα ὅτι καὶ αἱ νοηταὶ δυνάμεις ἐκ προαιρέσεως κατὰ τὸ πλεον μετέχουσι τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς πολλὴ ἐπιέμεναι αὐτοῦ· λέγει γὰρ, εἰσατὰς ἀποτυπῶσαι, ἅπερ ἐστὶ προαιρετικόν· οὐκοῦν ψευδὴς ὁ λόγος ὁ λέγων τὸν διάβολον πεσεῖν ἐκ τῶν οὐρανῶν· ἐτράπη γὰρ εἰς τὸ κακὸν ἀφ' ἑαυτοῦ. Προεχίς δὲ ἀντὶ τοῦ συνημμέναι.

Τῶν ὄντων

Τὰ μὲν τὰ δὲ ζῶντα, ὄν,
ἔστιν ἀλο- τὰ μὲν ἀναισθητα, ὡς τὰ δὲ αἰσθητικά,
γα, ὡς λί- τὰ φυτὰ, ὄν
θοι καὶ λοι- τὰ μὲν ἀλόγα, τὰ δὲ λογικά·
πὰ τὰ μη- καὶ τούτων.
δεμιᾶς ζω- τὰ μὲν ἀσώματα τὰ δὲ ἐνσώματα
τικῆς ἐνε- καὶ ὑπὲρ τὰ καθ' ἡμᾶς.
ργείας με- ἡμᾶς.
έχοντα·

Καὶ πολλαχῶς ἐν μετουσίᾳ. Αἱ γὰρ αὐτῶν οὐσίαι νοῦς εἰσι ζῶν. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τὰ νοητὰ πάντα πρώτως μετέχει τοῦ Θεοῦ. Ἐκφαντορικὰ δὲ, τούτοις ἐξαγγελτικὰ.

Τῆς ἀγγελικῆς ἐπωνυμίας. Σημειῶσαι τί κυρίως ἀγγελος· καὶ ὅτι τὴν πρώτην αὐτοῦς τάξιν λέγει

A tiam prout singula idonea sunt; principium enim essentiae rerum est Dei providentia.

Quare res omnes. Quod omnia entia providentiam Dei participant; neque enim aliquid omnino est in rebus quod non Deum participet: ita ut malum subsistentia careat, quandoquidem appareat secundum existentiam privationem, minime de Deo participare. Verum res non ita se habet, cum in essentia tanquam in primo exemplari existat: sic fuse diximus supra, in convenienti capite.

15 Entium aliqua

Aut vita ca- Aut vivunt, Aut intelli- Aut ratiocient, quæ vocat tantum ne ratione pore carent, corpus habent, sicut vivere, ut sicut; cœlestis; bruti animalia; gunt et cogitantur, et cœlestis; dicuntur secundum nos.

Neque enim essent. In his entia divinitatem appellat, hoc est sanctam Trinitatem, quæ cum creaturarum existat conditrix, et principium seu causa, ab eis quæ ab ipsa in essentiam prodeunt participari dicitur.

Quæ igitur vita carent. Quod etiam ea quæ vita destituuntur participant Dei providentiam, secundum ipsum esse: vita carentia sunt, sicut lapides, et omnia quæ non prodeunt in generationem.

Res viventes ejusdem. Ex communi in unoquoque quod affertur subaudire oportet, per quæ providentiam participant.

Quapropter sanctæ. Nota vero circa ordinem universi, quod diversæ sunt superiorum virtutum essentia; dicit autem, tantum entia quæ appellavit, vita carentia.

Nam intellectualiter ad imitandum Deum. Vide quod intelligibiles virtutes ex instituto, amplius de Deo participant, ut quæ multum ipsum desiderant; dicit enim, seipsas conformantes, quod est voluntarium: falsus igitur est sermo qui dicit diabolus cecidisse ex cœlis; versus enim fuit in malum a seipso. Προεχίς autem, pro conjunctæ.

Entium

Alia quidem sunt irrationalia, sicut lapides et reliqua quæ nullam vitalem efficaciam participant.

Alia autem vivunt, quorum illa vero sensibilia, ut plantæ; illa autem irrationalia, et borum illa vero corporea et supra nos.

Et multipliciter participant. Ipsorum enim essentia, sunt mens viva. Nota vero, intelligibilia omnia, primo participant Deum. Ἐκφαντορικὰ autem, hoc est enuntiativæ.

16 Angelicum cognomen. Nota quid proprie sit angelus; et quod ipsos primum occupare ordinem

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

88 τῆς τούτων τάξεως. 89 προεχίς.

dicat, insuper autem et quomodo per angelos initium, et quomodo per ipsos data sit lex, et quod majores nostros et eos qui legem præcesserunt, et eos qui eam subsequuti sunt, ad divinitatem deducunt.

Celebres, Gr. κλεινοὺς. Gloriosos. Illud porro faciendum, sicut in Josue filio Nave, et Gedeone et aliis; *ad rectam autem vitam a vita profana* sicut in Cornelio centurione; primus enim ex infidelibus gentibus transpositus est: *ordines autem sacros*, sicut in Daniele e: *Decies millies centena millia*; et in Ezechiel *cherubim*, et in Isaia, *seraphim* visi sunt. *Supermundanas autem visiones* sicut in Paulo ad tertium cælum raptus d, in Apocalypsi divi Joannis.

§ III. *Immediate*. Id est sine angelorum ministerio.

Ipsam illud, quod est. Vide quomodo explicet sermonem dicentem, *Deum nemo vidit unquam* e, quod verissimum censeo; et sciens esse verba Scripturæ quæ dicunt Deum visum esse hominibus, sicut in Adamo, sicut in paradiso f, et in Abraham, in quercu Mambre g; et quod in Sodoma proficiscebantur, et Mosi in monte, etsi posteriora dicatur vidisse h: et dicit *ipsam quidem Dei occultum, nemo vidit, neque videbit*, quod est ejus essentia; aut quod etiam sublimius, *nullus cogitare aut explicare potest vel poterit quid sit Deus*; si vero factæ fuerint aliquibus sanctorum Dei apparitiones, cogita quod unusquisque pro merito propriæ fidei aliqua dignus habitus sit visione ipsi divinitatem representante, per quam illustrationem divinarum ad ipsum venientium cognitionum suscipiebat.

Tanquam in formatione. Arbitror, transformationem dicere, aut miraculum in monte Sinai, sicut ignem.

Dei apparitionem. Dei apparitionem esse, inquit, non quod Deus manifestet, et ostendat, quid sit; hoc enim fieri nequit; sed quia sancti divina illustratione digni habentur per aliquas visiones sacras ipsisque proportionatas, quas angelorum opera fieri dicit.

Legislationem. Nota legem esse obscuram alterius divinæ legis positionis delineationem, id est divinæ in Christo naturæ humanæ assumptionis; quod autem per angelos data i sit prima legispositio, declarat etiam sanctus Stephanus dicens: *Qui accepistis legem in dispositione angelorum, et non custodistis* j.

Eam. Legislationem scilicet.

Per prima. Nota quomodo, *per prima* hoc est, ea quæ transcenderunt, *secunda* (pro inferiora) ad Deum eriguntur etiam per angelicos ordines.

Supersubstantiali, Gr. ὑπερουσίον. Ὑπερουσίον ταξιαρχίαν, principium et causam effectivam ordinis ipsorum dicit.

e Cap. vii, v. 40. d II Cor. xii, 2. e Joan. i, 18. f Gen. iii, 9. g Gen. xviii, 1. h Exod. xxxiii, 23. i Act. vii, 53.

ἄρχιν· ἔτι δὲ καὶ ὅπως δι' ἀγγέλων μιν οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀνέβη, καὶ ὅτι καὶ τοὺς πρὸ νόμου καὶ μετὰ νόμον πατέρας ἡμῶν ἀγγελοὶ πρὸ θεοῦ ἀνῆγον.

Κλεινοὺς· Ἐνδόξους. Τὸ δὲ πρακτέον, ὡς ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ Γεδων, καὶ ἄλλων· πρὸς εὐθεσίαν δὲ ὁδὸν ἀπὸ ἀνιέρου ζωῆς, ὡς ἐπὶ τοῦ Κορηλοῦ τοῦ ἑκατοντάρχου· πρῶτος γὰρ ἐξ ἀπίστων ἔθνων μετετέθη· τάξεις δὲ ἱεράς, ὡς ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ· Μυρία μιν μυριάδες· καὶ τοῦ Ἰεζεκίηλ, τὰ χειροῦμι· καὶ τοῦ Ἡσαίου, τὰ σερωφίμ ὤφθησαν. Ὑποκοσμοῦς δὲ ὁράσεις, ὡς ἐπὶ τοῦ Παύλου ἀρπαγέντος ἕως τρίτου οὐρανοῦ· καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ θεοῦ Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως.

§ III. Ἀμέσως. Τουτέστιν ἀνευ τῆς ἀγγέλων διακονίας.

Ὡς αὐτὸ ὃ τι ποτὲ ἐστὶ. Ὅρα πῶς ἐξηγεῖται τὸ βῆτον τὸ λέγον, θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, ὅπερ ἀληθέστατον ἠγοῦμαι, καὶ εἰδὼς ὅτι εἰσὶ γραφικὰ βήματα λέγοντα, ὡς ὁ θεὸς ὤφθη τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, ὡς ἐν τῷ παραδείσῳ· καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, ἐν τῇ ὄρει τῇ Μαμβρῆ, καὶ ὅτε εἰς Σόδομα ἐπορεύοντο· καὶ τῷ Μωσῆ εἰς τὸ ὄρος, εἰ καὶ τὰ ὀπίσθια λέγεται ἑωρακέναι· καὶ λέγει ὅτι αὐτὸ μὲν τὸ κρῦνον τοῦ θεοῦ οὐδεὶς ἑώρακεν, οὐδὲ ὄψεται, ὅπερ ἐστὶν οὐσα αὐτοῦ· ἢ καὶ ὑψηλότερον, ὅτι οὐδεὶς κατανοῆσαι καὶ φράσαι δύναται ἢ δυναθήσεται, τί ἐστὶν ὁ θεός. Εἰ δὲ καὶ ἐγένοντό τισι θεοφάνειαι τῶν ἁγίων, νόησον ὅτι ἀναλόγως ἕκαστος τῆς ἰδίας πίστεως ἤξειοτό τινας ὁράσεις ἐμφανούσης αὐτῷ τὸ θεῖον, δι' ἧς τὴν ἑλλαμψὶν ἐδέχετο τῶν εἰς αὐτὸν ἐρχομένων θείων γνώσεων.

Ὡς ἐν μορφώσει. Οἶμαι, τὴν μεταμόρφωσιν λέγει, ἢ τὸ ἐν τῷ Συναίφ ὄρει θαῦμα ὡς πῦρ.

Θεοφάνειαν. Θεοφάνειαν εἶναι φησὶν οὐ διὰ τὸ φαίνειν τὸν θεόν καὶ δεῖκνυειν, ὃ τι ποτὲ ἐστὶ· τοῦτο γὰρ ἀμήχανον· ἀλλ' ὅτι θείας ἐλλάμψεως οἱ ἅγιοι ἀξιοῦνται διὰ τινων ὁράσεων ἱερῶν καὶ αὐτοῖς ἀναλόγων, ἃς δι' ἀγγέλων γίνεσθαι λέγει.

Θεσμοθεσίαν. Σημειώσαι, ὅτι καὶ ὁ νόμος ἐτέρας θείας νομοθεσίας ὑποτύπως ἐστὶ, τουτέστι τῆς κατὰ Χριστὸν θείας ἐνανθρωπήσεως· ὅτι δὲ δι' ἀγγέλων ἐδόθη ἡ πρώτη νομοθεσία, δηλοῖ καὶ ὁ ἅγιος Στέφανος λέγων· *Ὅτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διατάξιν ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε*.

Αὐτήν. Τὴν θεσμοθεσίαν δηλονότι.

Τὸ διὰ τῶν πρώτων. Σημειώσαι, πῶς διὰ τῶν πρώτων, τουτέστι τῶν ἀνάβηθκῶτων, τὰ δευτέρα (ἀντὶ τοῦ τὰ ὑποβεβηκότα) πρὸς θεὸν ἀνάγονται καὶ περὶ τῶν ἀγγελικῶν διατάξεων.

Ὑπερουσίον. Ὑπερουσίον ταξιαρχίαν τὴν τῆς τάξεως αὐτῶν ἀρχὴν καὶ ποιητικὴν αἰτίαν ἐφη

20 ὑπεροσμίους.

§ IV. Γαβριήλ. Σημειώσαι, ὅτι τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως πρώτος μουνοῦνται ἄγγελοι, ὡς δηλοῖ τὰ κατὰ τὸν θεϊότατον Γαβριήλ, μαθόντα τὰ περὶ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου· εὐαγγελισάμενον δὲ καὶ τῇ Παρθένῳ, ὅτι ἐκ Ἡνεύματος ἀγίου συλλήφεται σαρκούμενον τὸν Θεὸν Λόγον.

Ἀνδρική. Ἀνδρική θεωργία ἡ Χριστοῦ ἐνανθρώπησις, καθ' ἣν Θεὸς ὢν ἐν σαρκὶ τὰ θεῖα εἰργάζετο. Σκόπει δὲ, πῶς, εἰπὼν ἐνταῦθα τὸν Ἰησοῦν ἀνδρικήν θεωργίαν, καὶ διὰ μὲν τοῦ λέγειν ἀνδρικήν, δηλῶν, ὅτι τέλειος ἄνθρωπος γέγονε· διὰ δὲ τοῦ θεωργίαν, ὅτι Θεὸς καὶ ἐστὶ ἄνθρωπος²¹, ὁ αὐτὸς τὰς θεοσημείας ἐργασάμενος, μετὰ βραχὺ λέγει, ὅτι ἀμετάβλητος· ἔμεινε γὰρ καὶ ὁ ἦν ἀεὶ. Κάκεινο δὲ πάλιν ὄρα, πῶς φησὶν ἐν τῇ ἀγίᾳ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ γενέσθαι τῆς ἀρρήτου Θεοπλαστίας τὸ θεαρχικὸν μυστήριον. Θεοπλαστίαν δὲ λέγει, δηλῶν ὅτι Θεὸς ἐπλάσθη, καθ' ὃ γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς τὸ εἰρημένον· Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Θεαρχικὸν δὲ, ὅτι τοῦ Θεοῦ τοῦ αἰτίου καὶ ἀρχῆς ὄντος τῶν λεγομένων θεῶν, ἀγγέλων τε καὶ δικαίων ἀνθρώπων, τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως ἦν, ὃν Θεὸν Ἰησοῦν προωνόμασε²². Illorum qui dicuntur dii, angelorum et justorum Jesum Deum prænominavit.

Τὴν δὲ Μαρίαν. Σημειώσαι ταῦτα κατὰ Νεστοριανῶν· οὐ πάντες δὲ ἄγγελοι ἐθαβήθησαν τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας· ἐπεὶ, ὅτε ἀνελαμβάνετο ὁ Κύριος μετὰ τὸ πάθος, τινὲς ἦσαν οἱ λέγοντες, ὅτι, Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; ἡ γὰρ ἐρώτησις ἄγνοιαν ἐμφαίνει. Σημειώσαι κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων, ὅτι τὸν Ἰησοῦν ὑπερούσιον αἰτίαν φησὶν, ἅτε ποιητὴν ὄντα πάντων· καὶ ὅτι ἀμεταδόλως λέγει αὐτὸν γεγενῆσθαι καθ' ἡμᾶς· οὐχ ἡ αὐτὴ δὲ καὶ μία ταῦτα φύσις, εἰ καὶ ὁ αὐτὸς τὰ δύο· καὶ ὅτι αὐτὸς καὶ νομοθέτης καὶ ὑπὸ νόμον, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος δι' ἀγγέλων διετάττετο, ἐν τε τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀναχωρήσει, καὶ ἐν τῇ ἐξ αὐτῆς ὑποτροφῇ, καὶ ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ τῶν ἀγγέλων δημιουργός. Ὡστε εἰς καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἐν δύο φύσει τὸ μέγα τῆς οἰκονομίας κατεπράξατο μυστήριον· εἰρηται γὰρ· Ὁς, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ· ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν. Ἰδοὺ δύο μορφαί· ὅπερ γὰρ φησὶν ἐνταῦθα, οὐκ ἀποκηδῆ, τοῦτό ἐστι τὸ, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο, τουτέστιν οὐκ ἀπηξίωσεν ὡς ἄνθρωπος ὑπακοῦσαι καὶ ἀγγέλοις, εὐπειθῶς δὲ ὑποτάττεται ταῖς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς δι' ἀγγέλων ὑποτατώσεσιν· αὐτὸς γὰρ οὗτος ἔταξε τὸ ἀνθρώπινον γένος διέπειν.

Ἀμεταδόλως. Οὐ γὰρ ἐτραπή τὴν θεῖαν φύσιν.

Οὐκ ἀποκηδῆ. Τὰ γὰρ ὑπ' αὐτοῦ ταχθέντα, ἡ-

¹ Joan. 1, 14. ² Psal. cxiii, 8, 10. = Philipp. 11, 6, 7.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²¹ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. ²² προσωνόμασε. ²³ γὰρ. ²⁴ αὐτούς, respicit enim ἀγγέλους.

§ IV. Gabriel. Nota, primos angelos doceri incarnationem, sicut declarant divini Gabrielis acta, qui dicit ea quæ sanctum Joannem (Baptistam) spectabant, annuntiavit autem etiam Virgini, quod ex Spiritu sancto conciperet incarnatum Deum Verbum.

Humanæ. Humana divina operatio aut Christi cum hominibus conversatio, in qua Deus existens, divina in carne operabatur. Considera autem quomodo, postquam dixerit hoc loco Jesum, humanam Dei operationem: et quidem dicendo humanam declarat quod perfectus homo fuerit; per vocem vero Dei operationem, quod sit Deus, et homo, idem ipse deitatis signa operatus; paulo post dicat, quod immutabilis; mansit enim semper etiam quod erat: illudque rursus vide, quomodo dicat in sancta Deipara Maria fuisse ineffabilis Dei effectus sacramentum, quod a Deo principium ducit. Θεοπλαστίαν autem dixit, declarans quod Deus effectus fuerit secundum quod fuit homo, sicut illud Scripturæ: Verbum caro factum est¹. Θεαρχικόν autem, quia Deo causa et principio existente hominum, sacramentum incarnationis fiebat, quod

Mariam autem. Nota hæc contra Nestorianos; non omnes autem angeli secure seu absque ullo dubio credebant mysterium dispensationis seu incarnationis; quandoquidem, quando assumebatur Dominus post passionem aliqui dixerint: Quis est iste Rex gloria¹? interrogatio enim ignorantem arguit. Nota contra Nestorianos et Acephalos: quod Jesum superessentialem causam dicat, tanquam creatorem omnium, quod etiam dicat, eum immutabiliter fuisse nobis similem: non sunt autem hæc una et eadem natura, etsi idem ipse sit duo seu utrumque; et quod idem sit legislator et legi subiectus; et quod idem, ut homo, per angelos dirigebatur cum in secessu in Ægyptum, tum in reditu ex eadem, et quod idem ipse sit angelorum conditor; ita ut unus et idem Christus in naturis duabus, magnum dispensationis peregerit sacramentum; dictum siquidem est: Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens². Ecce duas formas; quod enim hic dicit, non refugit, id est non rapinam arbitratus est, hoc est non dedignatus est ut homo, obedire angelis: obsequiose autem subjicitur Dei et Patris per angelos informationibus; hic enim ordinavit ut ipsi genus humanum administrarent.

Immutabiliter. Neque enim versa fuit in divinam naturam; humana scilicet natura.

Non refugit. Nam ab ipso ordinata seu prædesti-

ulta, ipse in extremis assumpsit; et in seipso ostendit.

²⁴ *Et per angelos.* Fuit etenim sub lege, quæ constituta fuit per angelos in manu mediatoris.

Et de angelo. Caput de angelo confortante Dominum, quod in Luca habetur, citat etiam magnus Dionysius; imo ait illud sibi, atque sancto Timotheo in mysterio et occulte traditum a sancto Paulo; ipsius enim prædicationem sanctus Lucas conscripsit. Hoc declarat vero, eum tanquam in mysterio accepisse quia dicit: *Nostris sacris traditionibus explanata.* Vide vero etiam aliam interpretationem quæ dicit, dictum enim esse ab Isaia *magni consilii angelum*: nominari genitum puerum, carni ipsius convenire dicit, et propter quid vocatus sit angelus, quia Patris consilium nobis annuntiavit: servans enim nos per propriam passionem, ostendit Patrem ejusdem etiam fuisse consilii; neque enim ut inferior Patre vocatus est angelus: hoc est contra Arianos. Caput de angelo confirmante non capias præter sanctæ Scripturæ interpretationem, hoc enim intelligi debet, secundum carnem; nam et alibi dicit Evangelium, post tentationes: *Accedentes angeli ministrabant ei*: et quod *fatigatus ex itinere*, et quod *enurietis*: hæc enim omnia ostendunt eum perfectum hominem cum suis passionibus assumpsisse. Verum dicet aliquis, ubi necessitas fuit angelo deitate præsentē? Dicimus igitur Deum plurima per angelos miracula operari: atque hoc univēsa dicit Scriptura.

19 Manifestatorium. Secundum illud ab ipso ad Patrem dictum: *Manifestavi nomen tuum hominibus* P.

IN CAP. V.

Cælestes essentias. Cur porro, Ecclesia dicente universos sanctos *angelos*, unius esse essentiæ, divinus Dionysius multas nominat virtutes? Magnus Dionysius, Alexandriae episcopus, orator ille, in commentariis suis quos in beatum Dionysium sibi cognominem, fecit, ita dicit: Quod profana sapientia pro more habeat appellare *ἀγέννητον* increatum, universam invisibilem naturam, similiter et essentias subsistentias, atque ex hoc dicit, has voces ex more profanorum scriptorum a sancto Dionysio abusive dictas esse.

Manifestationem, Gr. *Ἐκφαντοριαν*, id est elucidationem seu declarationem.

Appellant. Postremum ordinem intelligibilium dicit, nominari proprie *angelos*, superiores vero aliter; quorum aliquos etiam nominat; in sequenti porro capite, ordinum novem mystice meminit, nunc autem perfecte dicit, superiores ordines scire omnia quæ inferiores illustratione docentur; co-

²⁴ Matth. iv, 11. ° Joan. iv, 6; Matth. iv, 2. P Joan. xvii, 6.

Λ γουν προορισθέντα, αὐτὸς ἐπ' ἐσχάτων ἀνέλαθε, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἔδειξε.

Καὶ περὶ τοῦ ἀγγέλου. Ὅτι τὸ τοῦ ἐνισχύσαντος ἀγγέλου τὸν Κύριον κεφάλαιον, ὅπερ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν φέρεται, λέγει καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ ὅτι ἀγράφως μᾶλλον ἐν μυστηρίῳ κρυφίως αὐτὸ παρ- ἐδόθη αὐτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Τιμοθέῳ ὑπὸ τοῦ ἀπο- στόλου Παύλου· τὸ γὰρ αὐτοῦ κήρυγμα συνέγραψεν ὁ Λουκᾶς· δηλοῦται δὲ τοῦτο, ὅτι ὡς ἐν μυστηρίῳ παρ- ἔλαθεν ἀπὸ τοῦ εἰπεῖν· *Ταῖς Ἰσρατικαῖς ἡμῶν πα- ραδόσεσιν ἐκπερασμένα.* Ὅρα δὲ καὶ τὴν ἄλλην ἐρμηνείαν, ἥτις φησὶ, τὸ γὰρ εἰρησθαι ²⁵ παρὰ τῷ Ἰσαΐα τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγελῶν· ὀνομάζε- σθαι τὸ γεννηθὲν παιδίον τῇ σαρκὶ αὐτοῦ πρέπειν φησὶ, καὶ διὰ τί ἐκλήθη ἀγγελος, ὅτι τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν ἀνήγγειλεν ἡμῖν· σώσας γὰρ ἡμᾶς διὰ τοῦ οικείου πάθους, ἔδειξεν, ὅτι καὶ ὁ Πατὴρ ταύτης ἦν τῆς βουλῆς· οὕτε γὰρ ὡς ὑποβεθηκὺς τοῦ Πατρὸς ἐκλήθη ἀγγελος· πρὸς Ἀρειανούς τοῦτο. Τὸ τοῦ ἐν- ισχύσαντος ἀγγέλου κεφάλαιον μὴ παρὰ τὴν ἐρμηνείαν δέξῃ τῆς ἁγίας Γραφῆς· πρὸς γὰρ τὴν σάρκα ὀφεί- λει τοῦτο νοεῖσθαι· καὶ ἀλλαχῶ γὰρ φησὶ τὸ Εὐαγ- γέλιον, μετὰ τοὺς πειρασμούς, ὅτι *προσελθόντες ἀγγελοι διεκόνουν αὐτῷ*· καὶ ὅτι *ἐκοπίασεν ἐκ τῆς ὁδοπορίας* καὶ ὅτι *ἐπέλησθε*· ταῦτα γὰρ πάντα δείκ- νουσιν, ὅτι τέλειον ἀνέλαθεν θνῶρον μετὰ τῶν αὐτοῦ παθημάτων. Ἄλλ' ἐρεῖ τις, ποῦ χρεῖα ἦν ἀγγέλου θεοῦτος ²⁶ παρουσίας; Λέγομεν οὖν ὅτι τὰ πλεῖω ὁ Θεὸς δι' ἀγγέλων θαυματουργεῖ· καὶ τοῦτο λέγει πᾶσα ἡ θεία Γραφή.

Ἐκφαντορικῆν. Κατὰ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπ' αὐτοῦ λαχθὲν· *Ἐκφανρώσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις.*

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Τὰς οὐρανίας οὐσίας. Τί δήποτε, μίθς οὐσίας εἶναι πάντας ἁγίους τοὺς ἀγγέλους λεγούσης τῆς Ἐκκλησίας ²⁷, ὁ θεῖος Διονύσιος πολλὰς ὀνομάζει δυνάμεις; Ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ βῆτόρων, ἐν τοῖς σχολίοις οἷς πα- ποίηκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν αὐτοῦ συν- ὄνυμον, οὕτω λέγει, ὅτι ἀγέννητον εἰωθε καλεῖν ἢ ἔξω σοφία πᾶσαν ἀόρατον φύσιν, ὁμοίως καὶ οὐσίας τὰς ὑποστάσεις· καὶ τοῦτο φησὶν, ὅτι κατὰ τοὺς ἔξω εἰρηναί τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ αἱ τοιαῦται φωναὶ κα- ταχρηστικῶς.

Ἐκφαντοριαν. Τουτέστι τὴν ἔκφανσιν, ἥτοι δια- σάφησιν.

Ὀνομάζουσι. Τὴν ἐσχάτην τῶν νοητῶν τάξιν κυ- ρίως ἀγγέλους φησὶ προσαγορεύεσθαι· τὰς δὲ ὑπερ- βεθηκίας ἐτέρως, ὧν ἐνίας καὶ ὀνομάζει· ἐν δὲ τῷ ἔξῃ κεφαλαίῳ τῶν ἐννεα ταγμάτων μυστικῶς ἀπο- μνημονεύει· νῦν δὲ τελέως λέγει, ὅτι αἱ ἀνώτεραι τά- ξεις ἐπίστανται μὲν ὅσα αἱ ὑποβεθηκίαι· δι' ἑλλὰμ-

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁴ Hæc desunt in Græco. ²⁵ εἰρημένον. ²⁶ ἀγγέλων θεοῦτος. ²⁷ Γραφῆς, Scripturæ.

φως μεμύηται· γινώσκουσι δὲ καὶ ἕτερα ταῖς ὑποκαίμεναις φηγῶσα· εἰ δὲ καὶ οὕτως ἐστίν, ὅμως γενικῶν ὀνόματι καὶ ἄγγελιοι εἶσθ' ὅτι καλοῦνται πάντα τὰ νοητὰ τάγματα. Φησὶ δὲ καὶ διὰ τί, ὡς ἐν τῷ ἑκατοστῷ δευτέρῳ ψαλμῷ· *Ἐύλογιτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ ἑκατοστῷ τρίτῳ· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τὰ ἐξῆς. Οὐκ ἀντιστρέφει δὲ ὁ λόγος· τὰ γὰρ ὑποβεθηκότα οὐκ ὀνομάζεται τῶν τῶν ἀνωτέρων γνωρίσματι· καὶ οὕτως διὰ τῶν ὑπερβεθηκῶν δυνάμεων αἱ ὑποβεθηκῶν μυσταγωγούνται.*

Ἀποκαρατοῦσαν. Τουτέστι τὴν ἐσχάτην τάξιν τῶν ἀγγελικῶν διατάξεων.

Φαμὲν δέ. Ἐρωτήσκειν ἂν τις· Αὐταὶ αἱ τῶν οὐρανῶν τάξεις, αἱ ὑπερβεθηκῶν⁸⁸, καὶ κατώτεροι, καὶ εἰ ὑφειμέναι οὕτως ἐγένοντο, ὥστε τὴν μὲν ἀνωτέραν εἶναι, τὴν δὲ κατωτέραν; Καὶ λέγομεν, ὅτι καὶ τὰ νοητὰ πάντα αὐτεξούσια ἐδημιούργησεν ὁ θεός· εἰ γὰρ ὁ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος ἐγένετο, ἐκ χοικῶν φυράματος καὶ ψυχῆς ὑπάρχων, πόσῳ μᾶλλον αἱ νοητὰ δυνάμεις, αἱ μὴδὲν ἔχουσαι γεῶδες ἢ βαρῦ, αὐτεξούσιοι ἐγένοντο; Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ θεία παρίστησι Γραφή, λέγουσα, τὸν διάβολον ἐξ ἀγγελικῆς ἐκουσίως ἐκπεσεῖν τάξεως· καὶ οὗτος δὲ ὁ θεός ἀνὴρ πρὸ δύο⁸⁹ φύλλων περὶ ἀγγελικῶν δυνάμεων· ὅτι νοητῶς γὰρ ἐπὶ τὸ θεομιμητὸν ἐαυτὰς ἀποτυποῦσαι, καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμμέρειαν ὑπερκοσμῶς ὀρῶσαι καὶ μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερόν αὐτῶν εἶδος· ἐξ ὧν πάντων δεικνύνται, ὡς αὐτοπραίρετοι καὶ αὐτεξούσιοι εἰσιν αἱ νοητὰ δυνάμεις. **C** Ἐκάτως οὖν φησιν, ὅτι ἐκάστη πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἰδίας τοῦ ἀγαθοῦ ἐφέσεως ἐλλάμπεται θείας⁹⁰ κατανοήσεως· διὰ τοῦτο καὶ τάξεις καλοῦνται, βαθμηδόν, ὡσπερ τῆς ἐν αὐταῖς ἐφέσεως [οὐσης]· διὰ τοῦτο ἐνταῦθα, φησὶν, οὐκ ἔχει λόγον, τὴν τελευταίαν τάξιν σεραφίμ ἢ θρόνους ὀνομάζειν. Σημειῶσαι δὲ διὰ τί καλοῦνται πάντα τὰ τάγματα ἄγγελοι· ὅτι οἱ κυρίως ἄγγελοι ἀνάγουσι τοὺς ἱερούς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς ἐγνωσμένας αὐτοῖς θείας αὐγάς.

Ἄλλ' ὡσπερ αὕτη. Ἡ τῶν ἀγγέλων δηλαδὴ τάξις.

Τοὺς καθ' ἡμᾶς. Τῶν ἐποπτικωτάτων μυστηρίων τούτων ἐμφορηθεὶς ὁ ἱερός Διονύσιος, ἐκκαλύπτει λέγων, ὡς ἡ μὲν τελευταία τάξις, ἡ καλουμένη ἄγγελοι, τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἱεράρχας τῶν Ἐκκλησιῶν παιδαγωγικῶς χειραγωγοῦσιν ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀναγωγὴν· τὴν δὲ κατωτέραν τάξιν αὐτὴν, τὴν ἡμῶν παιδαγωγόν, καὶ τὰς βαθμηδόν ὑπερκαίμενας αἱ ἀνώτεροι ὡς ὑποβεθηκῶν μυσταγωγοῦσι.

Τῆς ἀποκλήρουσης. Τουτέστι τῆς τελευταίας, τῆς τῶν ἀγγέλων φημί. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι δοξάζει κοινὰς εἶναι πάσας τὰς ὀνομασίας τῶν ἐννεα ταγμάτων, ἐκάστου τάγματος, διὰ τὸ κοινῶς ἐλλάμπεσθαι ἐκ τοῦ θεοειδοῦς εἰς τὴν ἐκ Θεοῦ φωτοδοσίαν, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως. Ἔστι, φησὶ, κοινῶς ὀνομάσαι πά-

A gnoscere vero etiam alia subjectis incognita; quamvis autem res ita se habeat, attamen aliquando generali nomine, intelligibiles ordines universi etiam angeli appellantur. Dicit autem et causam, ut in psalmo centesimo secundo, *ψ. 20: Benedicite Dominum, omnes angeli ejus*, et in centesimo tertio, *ψ. 4: Faciens angelos suos spiritus*, et quæ sequuntur. Non recipiatur autem sermo: inferiora enim non appellantur nomine superiorum: et inferiores instituuntur a superioribus virtutibus.

Terminantem. Hoc est extremum ordinem angelicarum dispositionum.

Asserimus autem. Interrogavit aliquis, num si cœlestium ordines superiores et inferiores et adhuc submissi ita existant, ut hic quidem superior sit, ille autem inferior? Et dicimus, Deum intelligibilia omnia condidisse libera; si enim homo liber fuit, ex pulverea massa et anima consistens, quanto magis intelligibiles virtutes, nihil terrestre habentes aut grave, liberæ fuerunt? Hoc etenim divina representat Scriptura dicens, diabolum voluntarie ex angelico delapsam ordine. Hic quoque divinus vir ante duo folia, de angelicis virtutibus (dicit): **20** *Intelligibiles enim seipsas ad Dei imitationem efformantes, et in divinam similitudinem supermundane aspicientes, atque formare cupientes intelligibilem suam speciem; ex quibus omnibus ostenditur, quomodo proprio arbitrio et propria libertate fruuntur intelligibiles virtutes: probabiliter igitur dicit, unumquemque ordinem pro proportione propriæ boni cupiditatis illustrari divina consideratione; ideo et ordines vocantur; gradatim, tanquam cupiditate in ipsis existente: propterea hic (inquit) nulla est ratio, postremum ordinem nominandi seraphim, aut thronos. Nota porro, propter quid vocentur omnes ordines angeli; quia, qui propriæ angeli, elevant sanctos homines ad cognitos sibi divinos splendores.*

Sed sicut hic. Angelorum scilicet ordo.

Nostros, Gr. Τοὺς καθ' ἡμᾶς. *Mysteriis maxime ad epoptas pertinentibus ingurgitatus sanctus Dionysius, detegit dicens, quod postremus ordo qui vocatur, angeli, eos qui inter homines pontifices Ecclesiarum sunt, pædagogi more manuducunt ad mentis in Deum elevationem; inferiorem autem ipsum ordinem, pædagogum nostrum, et gradatim supra collocatos superiores tanquam inferiores, mysteriis imbuunt.*

Adimplet, Gr. τῆς ἀποκλήρουσης. *Id est postremi, angelorum inquam. Nota autem quod arbitratur communes esse appellationes novem ordinum, uniuscujusque ordinis, quia communiter illustrantur ex Dei similitudine in luminis ex Deo largitionem, etsi non similiter. Licet, inquit, communiter*

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁸ ὑποβεθηκῶν. ⁸⁹ πρὸ τινος. ⁹⁰ τὰς θείας.

appellare omnes intelligibiles et incorporeos ordines, et secundum alium modum, hoc est κατὰ τὸ θεοειδές quod est secundum Deo assimilatum esse; in quantum assequi unicuique ipsorum licet; itaque omnes quidem supermundanos ordines, Dei similes vocari, et aliam porro ipsos omnes habere lucidissimæ illustrationis, nimirum ex Deo manus, quamvis pro cuiusque captu, aut minus, aut amplius illustratio donetur. In libro autem *De divinis nominibus* dicit, divinos solos dici ordinis universi præfectos.

Proprietates. Nota quomodo proprietates dicat uniuscujusque ordinis proportionones.

¶ IN CAP. VI.

§ I. *Solam exacte.* Quod solus Deus qui et ipsos efficit deos, novit accurate et ipsos et ipsorum ministeria, atque ipsi cognoscunt se, et sua. Nos enim, nihil perfecte eorum quæ ipsos spectant scimus, nisi ea quæ a divina edocti sumus Scriptura.

Novem. Nota, novem esse ordines divinos intelligibilium.

§ II. *Sacrorum initiator.* Gr. ἱεροτελεστής. Proprium quidem sacrum rituum institutorem consuevit vocare aut divinissimum Paulum, aut sanctum Hierotheum; sicut in libro *De divinis nominibus* dictum est; nunc autem arbitror ipsum nullum alium dicere, quam sanctum Paulum; nullius enim alius erat quam ipsius, qui usque ad tertium cælum pertigit, et ea quæ de his cognoscuntur edoctus est.

Primus ternarius ordo.

Throni, cherubim, seraphim.

Assiduo. De primo sacrorum ordinum Deo appropinquante.

Sanctissimos. Primum ternarium hunc et Dei similem ordinis principatum licet ei qui attenta mente et digne Deo intuetur, comprehendere, et ex ipso Ezechiele, qui dicit, thronum primum in quo visus est Deus; postea statim assistentes divinos cherubim: apud Isaiam autem sanctissimos seraphim circa Deum stantes contemplatur. Hæc vero declarant supremam ipsorum supra omnes apud Deum sortem. Explanantur autem hæc fere similiter etiam in Apocalypsi sancti Joannis apostoli, evangelistæ et theologi.

Immediate. Gr. ἀμέσως. Sine medio dictum est; quandoquidem non est alius ordo ante ipsum. Nota vero, eum thronos seu multi-oculos et multipennes cherubim et seraphim dicere superiores esse omnibus virtutes, et unius trinxæ hierarchiæ.

Inclutus. Sanctum Paulum insinuat.

Potestatem. Duos sequentes terniones intelligibilium sanctos ordinum principatus ab infimo ad supremum recenset. Primæ enim sunt dominationes; postea sequuntur virtutes; denique potestates. Ipse autem potestates primas collocans, medias accepit dominationes; et tertii liturgici ¶¶ ternionis, primi principatus, deinde archangeli, et postremo an-

σας τὰς νοερὰς καὶ ἀσωμάτους τάξεις καὶ καθ' ἕτερον τρόπον, τουτέστι κατὰ τὸ θεοειδές, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὸ τῷ Θεῷ ἰσοκέναι· καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἀκρίστη αὐτῶν· ὥστε πάσας μὲν τὰς ὑπερκοσμίους τάξεις θεοειδεῖς καλεῖσθαι, καὶ ἑτέραν δὲ κοινωνίαν ἔχειν πάσας αὐτὰς τὴν τῆς φωτεινότητος ἐλλάμψεως ἐκ Θεοῦ ἑωραῖαν, καὶ πρὸς τὸ ἀκρίστη ἐφικτὸν, ἢ ἐπ' ἑλαττον, ἢ ἐπὶ τελείον ἢ ἐλλαμψίης διδῶνται. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ φησὶν, ὅτι [θεῶν] μόναι λέγονται οἱ παντὸς τάγματος ταξιαρχοί.

Ἰδιότητας. Σημειῶσαι πῶς ἰδιότητας λέγει τὰς ἐκάστης τάξεως ἀναλογίας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ΄.

§ I. *Μόντη ἀκριβῶς.* Ὅτι μόνος ὁ Θεὸς ὁ καὶ θεοποιῶν αὐτούς, οἶδεν ἀκριβῶς αὐτούς τε καὶ τὰς αὐτῶν λειτουργίας· καὶ αὐτοὶ δὲ ἴσασιν αὐτούς καὶ τὰ ἑαυτῶν. Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲν ἀκριβῶς τῶν κατ' αὐτούς ἐπιστάμεθα, εἰ μὴ ὅσα ἐκ τῆς θείας ἐκδεδόχημεν Γραφῆς.

Ἐννέα. Σημειῶσαι, ὅτι ἐννέα εἰσι τάγματα θεία τῶν νοητῶν.

§ II. *Ἱεροτελεστής.* Ἱεροτελεστήν μὲν οἰκείον εἶπε καλεῖν, ἢ τὸν θεϊότατον ἀπόστολον Παῦλον, ἢ τὸν ἅγιον Ἰερόθεον, ὡς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἐλέχθη λόγῳ· νῦν δὲ οὐδένα ἕτερον ἡγοῦμαι λέγειν αὐτὸν ἢ τὸν ἅγιον Παῦλον· οὐδενὸς γὰρ ἦν ἄλλου ἢ αὐτοῦ τοῦ ἄχρι τρίτου οὐρανοῦ φθάσαντος, καὶ τὰ περὶ τούτων μυθῆντος.

Πρώτη τριαδικὴ τάξις.

Θρόνοι, χερουβίμ, σεραφίμ.

Προσεχώς. Περὶ τοῦ Θεῷ ἐγγιζόντος πρώτου τῶν ἱερῶν ταγμάτων.

Ἀνωτάτους. Τὴν πρώτην τριαδικὴν ταύτην καὶ θεοειδῆ ταξιαρχίαν ἐστὶ τὸν νονεχώς καὶ ἀξίως Θεοῦ κατοπιτεύοντα καταλαβεῖν, ἀπὸ τε τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὃς φησὶ θρόνον πρῶτον, ἐφ' οὗ ὤφθη ὁ Θεός· εἶτα εὐθύς ἐχόμενα τὰ θεία χερουβίμ· παρὰ δὲ τῷ Ἡσαΐα τὰ ἀγνώστα σεραφίμ κύκλω ἰστάμενα τοῦ Θεοῦ θεωροῦντα. Ταῦτα δὲ δηλοῖ τὴν ὑπὲρ πάντας ἀνωτάτω παρὰ τὸν Θεὸν αὐτῶν λῆξιν· σαφηνίζεται δὲ ταῦτα σχεδὸν παραπλησίως καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου, εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου.

Ἀμέσως. Ἀμέσως εἴρηται, ἐπειδὴ οὐκ ἐστὶν ἄλλο τάγμα πρὸ αὐτῆς. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τοὺς θρόνους, ἦτοι τὰ πολυόμματα καὶ τὰ πολύπτερα χερουβίμ καὶ σεραφίμ λέγει ἀνωτέρας εἶναι πασῶν δυνάμεις καὶ τῆς μιᾶς τριαδικῆς ἱεραρχίας.

Ὁ κλεινός. Τὸν ἅγιον Παῦλον αἰνίττεται.

Ἐξουσιῶν. Τὰς ἐφεξῆς δύο τριαδικὰς τῶν νοητῶν ἁγίας ταξιαρχίας κάτωθεν εἰς ἄνω καταλέγει· πρῶται γὰρ εἰσὶν αἱ κυριότητες· εἶτα ἐξῆς αἱ δυνάμεις· εἶτα αἱ ἐξουσίαι. Αὐτὸς δὲ τὰς ἐξουσίας πρώτας τάξας, μέσας ἔλαβε τὰς κυριότητας· καὶ τῆς τρίτης λειτουργικῆς τριάδος πρῶται αἱ ἀρχαί, εἶτα λοιπὸν οἱ ἀρχάγγελοι· καὶ τὸ τελευταῖον ἄγγελος.

Νῦν οὖν σὺχ οὕτως αὐτῶν ἐμνημόνευσεν ἐν τῷ ἐξῆς A
κεφαλαίῳ, ἀλλὰ κάτωθεν εἰς ἄνω λαθῶν ὀνόμασεν.
Ὁ μὲν οὖν Ἀπόστολος ἐν τε τῇ πρὸς Ῥωμαίους,
καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους μέμνηται ἐνίων ἀγγελι-
κῶν ταγμάτων· οὐ ταύτην δὲ τὴν τάξιν ὀφηγεῖται.
Διγλοῖ δὲ ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι ἐν μυστηρίῳ ταῦτα
παρέδωκε τοῖς ἁγίοις ὁ θεὸς Ἀπόστολος.

Εἰς τὸ κεφαλ. ζ'.

§ I. Πάλιν ἡ ἐπιγραφή κάτωθεν ἐπὶ τὰ ὑπέριερα
ἀνεισι· τὰ γὰρ τρίτα σεραφίμ· τὰ δὲ δεύτερα χερου-
δίμ· καὶ τὰ πρῶτα θρόνοι. Ἀντιστρόφως οὖν ἐπ-
ἐγραψεν.

Ἐπιγραφή. Σημειῶσαι, ὅτι πᾶν ὄνομα τῶν ἱερῶν
σημασίαν περιέχει τῆς τοῦ τάγματος ἰδικῆς ἐνερ-
γείας, ὡς τῶν ἁγίων σεραφίμ καὶ χερουδίμ [τῶν
ὀνομάτων] αἱ ἐρμηνεῖαι δηλοῦσιν, ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν
ἄλλο τάγμα πρὸ αὐτῆς.

Θεοφανείας. Εἰς γὰρ τοὺς πρῶτους ἐργάζονται,
ἐνεργούμεναι αἱ πρῶται θεοφάνειαι.

Ἐκφαντορικῶ. Ἀντὶ τοῦ ἐρμηνευτικῶ καὶ παρα-
στατικῶ.

Θεοειδῶν. Ἐπειδὴ θεοειδεῖς ἔξεις φησὶν ἐπὶ τῶν
θειῶν νοῶν, οὐ χρὴ ὑπολαμβάνειν τὸν μέγαν Διονύ-
σιον τὰς ἀρετὰς ταύτας τὰς νοητὰς ὡς συμβεηκῆς,
ἅτε καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν προσγίνεσθαι λέγειν, ὡς
ἄλλη αἱ ἐν ἄλλῳ ὑποκειμένῳ, οἰονεὶ ποιότητα προσ-
γινόμενῃ· τὸ γὰρ συμβεηκῆς καὶ ὑποκειμένον
ἐκεῖθεν ἀπελήλαται, ὅτε καὶ πᾶσα σύνθεσις, καὶ τὸ
τῆς ὕλης ἄμορφον, ἐκεῖθεν ἐξώριστα. Εἰ γὰρ ἦν
ἄλλο ἐν ἄλλῳ, οἷον συμβεηκῆς ἐν ὑποκειμένῳ, οὐκ
ἂν ἐξῆ καθ' ἑαυτὴν ἡ οὐσία ἐκεῖνη, οὐδὲ θεοῦσθαι
καθ' ἑαυτὴν ὡς ἐφικτὸν ἡδύνατο, διὰ μόνην τάξιν
τὴν ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ φυλαττομένην· αἱ οὖν ἐν αὐ-
τοῖς εἰρημέναι ἔξεις αὐτουσιωμέναι αἱ εἰσὶν, οὐ μὴν
ὡς συμβεηκῆς ἐν ὑποκειμένῳ, διὰ τὸ αἴδιον. Ὅθεν
ὁ μέγας Διονύσιος κάτωθεν ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐκκλη-
σιαστικῆς ἱεραρχίας λόγῳ κεφαλαίῳ τετάρτῳ οὐ-
σιώδεις φησὶν εἶναι τὰς ἔξεις τὰς ἐν αὐτοῖς.

Ἐξέων. Σημειῶσαι, ὅτι αἱ θεῖαι δυνάμεις καθ'
ἕξιν ἔχουσι τὸ θεοειδέ. Ἐξίς δὲ ἔστι ποιότης ἐμμο-
νος.

Ἐνεῦθεν οὖν δηλοῦται, ὅτι αὐτεξούσιοι εἰσιν ἔξει
τὰς ἀρετὰς κτώμεναι. Τοῦτο πλατύτερον παριστᾷ
Ἄμμων ὁ Ἀδριανουπόλιτης αἱ, ἐν τοῖς Περὶ ἀνα-
στάσεως αὐτῷ κατὰ Ὀριγένους γεγραμμένοις λό-
γοις.

Ἰψηλοτάτων. Διὰ τί λέγονται θρόνοι.

Περιπεζίας. Ἀντὶ τοῦ, τῆς πρὸς τὸ χθαμαλὸν
βάσεως. Σημειῶσαι δὲ, τίς ὁ σκοπὸς πάσης ἱεραρ-
χίας.

Ἰψόσεως. Ἀνωκτάτην τινὰ φύσιν καὶ μετὰ αἱ θεῶν
εὐθύς ὑπ' αὐτοῦ τεταγμένην δηλοῖ τοὺς θρόνους, οὐ-
δὲν ἐπὶ τὰ ὑλικά προσέχοντας, ὡς σημαίνειν τὸ μη-
θὲν αὐτοὺς ἔχειν περιπεζίας ὑφέσεως, ἦτοι ἐνδό-
σεως, καὶ τῆς πρὸς τὸ κάτω νεύσεως· ἀλλὰ τὸ ἐπὶ
θεῶν ἀναβατικῶν, ἀνωφερῶς προσέχον. Καλῶς δὲ

geli. Nunc igitur non ita meminit ipsorum in capite
sequenti, sed ab infimo ad supremum exorsus no-
minavit. Apostolus igitur, tum in Epistola ad Roma-
nos, tum ad Ephesios, meminit quorumdam ange-
licorum ordinum; hunc vero ordinem non docet.
Declarat autem magnus Dionysius divinum Apo-
stolum hæc in mysterio sanctis tradidisse.

IN CAP. VII.

§ I. Rursum inscriptio ab infimo ad supremum
ascendit: tertii enim seraphim, secundi autem
cherubim, et primi throni: contrario igitur modo
inscripsit.

Appellatio. Nota, omne nomen sacrorum signifi-
cationem complecti propriæ ordinis energix; sicut
sanctorum seraphim et cherubim [nominum] inter-
pretationes declarant: quandoquidem non sit alius
ordo ante ipsum.

Dei-apparitiones. In primis enim operantur, pri-
mæ Dei-apparitiones efficaces.

Explanatoriam. Gr. ἐκφαντορικῶ. Pro interpreta-
tivo et repræsentativo.

Deiformium. Quoniam deisimiles habitus dicit in
divinis mentibus, non oportet opinari magnum Dio-
nysium virtutes has intelligibiles, tanquam accidens,
sicut etiam in nobis ipsis, inesse, dicere; ut alia
in alio subjecto, tanquam qualitatem adhærentem:
accidens enim et subjectum illinc expulsum
est, quando et omnis compositio, et materiæ privatio
formæ illinc exterminata est. Si enim aliud in
alio erat, sicut accidens in subjecto, neque vivere
seipsa essentia, neque seipsa Deus effici quantum
licet quiret, per solum ordinem ut aliud in alio
conservatum: ergo dicti in ipsis habitus, per se
substantiati sunt; non vero sicut accidens in sub-
jecto, propter materiæ privationem. Unde magnus
Dionysius infra, in libro De ecclesiastica hierarchia
capite quarto dicit, substantiales esse habitus, qui
ipsis insunt.

Habitudinum. Nota divinas virtutes habere per
modum habitus dei-similitudinem. Habitus vero est
qualitas inmanens.

Hinc igitur declaratur, quod liberi sint, habitu
virtutes obtinentes. Hoc 23 fusius exhibet Ammon
Adrianopolita, in libris De resurrectione, a seipso
contra Origenem scriptis.

Sublimissimorum. Propter quid dicuntur throni.

Humilitate, Gr. περιπεζίας pro: ad incessus hu-
militatem. Nota vero, quis sit scopus universæ hie-
rarchiæ.

Submissionem. Supremam aliquam naturam et
post Deum statim sub ipso ordinatam declarat
thronos nihil ad materialia attendentes; ut signi-
ficet nihil ipsos habere terrestris submissionis, seu
remissionis, et propensionis ad inferiora; sed vim
ascendendi ad Deum, dum sursum fertur attenden-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

αἱ. αἱ ἀντιουσιωμέναι. αἱ Ἀδριανουπόλεως. αἱ περί.

tem. *Nota autem adduxit ὑπερκοσμῶς pro sine corpore, et sine materia, et intelligibiliter; ut enim minime arbitreris, τὸ ἀφανές esse viam corpoream, adjunxit, immaterialiter.*

Deiferum. Nota, eum etiam sanctorum thronorum ordinem *Deiferum* dixisse, tanquam ferentem Deum modo intelligibili superquiescentem. Vide igitur, quandoquidem etiam beatus Basilius Cappadox, *deiferam* dixit carnem, considerandum quomodo dictum sit. Verum caro quidem ipsius Domini secundum substantiam et subsistentiam unita fuit ipsi Deo Verbo; ideo etiam ipse carnem gestare a Patribus dicitur, et carnem induisse; quid igitur absurdum, si etiam ipsius caro *deifera* dicitur, tanquam ferens Deum Verbum secundum unionem indivisibilem, ipsius etiam caro, quæ et dicitur et existit proprie, et secundum veritatem. Hi autem secundum gratiam habentes in seipsis Deum ineffabili sermone et inconceptibili cogitatione, *deiferi* etiam ipsi ideo dicuntur, quia primo participant primæ virtutes de Deo, atque ita communitant indigentioribus factam in se illustrationem.

§ II. *Primis.* Sic secundum transgressionem intelligenda est lectio: primis substantiis propriam putandum esse hierarchiam uniformem ipsis secundum omnia; reliqua autem, in medio.

Invisibilem. Nota quod omni invisibili et visibili virtute majores sint tres hi primi ordines.

Creatam, Gr. γεγονυίας. Hoc est conditam.

Visa. Quod nullum visum, seu imaginationem materialem recipere queant, et nulli immistæ sint submissioni; quod non tantum divinæ virtutes ipsæ a maculis et inquinamentis liberatæ sint, sed etiam nullam **24** imaginationem materialem admittere queant, neque ulli mistæ imminutioni, et nullo modo extenuationem ad inferiora cognoscentes. Hoc vero intellige, non quod secundum naturam immutabiles sint; sed quod libero arbitrio agentes per nimiam in bonum cupiditatem, in divinitatem pensæ ita perstiterunt, immobilitatem tanquam habitum habentes. Solus enim secundum naturam immutabilis Deus. Hæ autem si ita creatæ fuissent, non excidisset diabolus. Verum et hæ omnes unius et æqualis ordinis; quod enim natura bonum est, D descendens non habet.

Per se mobilem. Per se mobilem dicit hic sanctus ipsorum esse motionem: ut invariabilem, et immutabilem, eodem autem modo se habentem. Motiones vero in ipsis sunt, indesinentes circa considerationes operationes efficaces. Mentis enim sunt silendi impotentes; et nota, *secundum pietatem immutabilitatem.* Lege quoque caput quartum libri *De divinis nominibus*, et caput octavum præsentis libri.

Contemplatrices. Nota quomodo dicuntur contemplativi hi sancti ordines, et quod non per signa aut contemplationes Scripturæ Dei cognitionem acquirunt, sicuti nos.

Intellectilium spectatrices. Θεωροί dicuntur my-

A ἐπήγαγεν ὑπερκοσμῶς, ἀντὶ τοῦ ἀσωμάτως καὶ ἀόλως καὶ νοητῶς, ἦτοι νοερῶς· ἵνα γὰρ μὴ νομισθῆς τὸ ἀφανές εἶναι σωματικὴν, ἐπήγαγε τὸ ἀόλως.

Θεοφόρον. Σημειῶσαι, ὅτι καὶ τὸ τῶν ἁγίων θρόνων τάγμα *Θεοφόρον* εἶπεν, ὡς φέρον ἐκπαπαυόμενον νοητῶς τὸν Θεόν. Ὅρα οὖν, ἐπειδὴ ὁ μακάριος Βασίλειος ὁ Καππαδόχης τὴν θεοφόρον εἶπε σάρκα, σκοπητέον πῶς εἴρηται. Ἄλλ' ἢ μὲν σὰρξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου κατ' οὐσίαν καὶ καθ' ὑπόστασιν ἦνωται αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ διὰ καὶ σαρκοφορεῖν αὐτὸς λέγεται παρὰ τῶν πατέρων, καὶ σάρκα ἐνδύσασθαι· τί ἄτοπον οὖν εἰ καὶ ἡ σὰρξ αὐτοῦ λέγεται θεοφόρος, ὡς φέρουσα τὸν Θεὸν Λόγον καθ' ἑνωσιν ἀδιάστατον, αὐτοῦ [καὶ] σὰρξ καὶ λεγομένη ὑπάρχουσα κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν; Οὗτοι δὲ κατὰ χάριν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὸν Θεὸν ἀρόρητῳ τε λόγῳ καὶ ἀνενοήτῳ τῇ διανοίᾳ θεοφόροι [α'] καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο λέγονται, ὅτι πρῶτως μετέχουσιν αἱ πρῶται δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω μεταδίδουσι ταῖς ὑποδεστέραις τὴν γενομένην εἰς αὐτὰς Ἐλλαμψιν.

§ II. [β'.] Ταῖς πρῶταις. Οὕτω τὴν καθ' ὑπέρβασιν ἀνάγκωσιν νοητέον· ταῖς πρῶταις οὐσίαις οικειαν ολητέον εἶναι ἱεραρχίαν τὴν ὁμοειδῆ αὐταῖς κατὰ πάντα· τὰ δὲ λοιπὰ διὰ μέσου.

Ἀοράτου. Σημειῶσαι, ὅτι πάσης ἀοράτου καὶ ὁρατῆς δυνάμεις μείζους εἰσὶν αἱ πρῶται τρεῖς αὐταὶ τάξεις.

[γ'.] *Γεγονυίας.* Τουτέστι κτιστῆς.

Φαντασιῶν. Ὅτι πάσης φαντασίας προσούλου ἀνεπίδεκτοί εἰσι καὶ ἄμιγεις πάσης ὑφέσεως, ὅτι οὐ μόνον αἱ θεῖαι δυνάμεις αὐταὶ κηλίδων καὶ μολυσμῶν ἠλευθέρωνται, ἀλλὰ καὶ πάσης φαντασίας προσούλου ἀνεπίδεκτοί εἰσι καὶ ἄμιγεις πάσης ἐλαττώσεως, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω μείωσιν οὐδ' ὀλιγῶς εἰδυῖται. Τοῦτο δὲ νόησον, οὐχ ὅτι κατὰ φύσιν ἄτρεπτοί εἰσιν, ἀλλ' ὅτι, αὐτοπροαίρετοι οὔσαι διὰ τῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν ἄγαν ἐφέσεως, ἐπὶ τὸ θεῖον βέψασαι ἔμειναν οὕτως, ἕξιν ὡσπερ ἔχουσαι τὸ ἀμετακίνητον. Μόνος γὰρ κατὰ φύσιν ἄτρεπτος ὁ Θεός· αὐταὶ δὲ εἰ οὕτως ἐδημιουργήθησαν, οὐκ ἂν ἐξέπιπτεν ὁ διάβολος. Ἄλλὰ καὶ αὐταὶ πάσαι μιᾶς καὶ ἰσῆς τάξεως· τὸ γὰρ ἐκ φύσεως ἀγαθὸν ὑπόβασιν οὐκ ἔχει.

[δ'.] *Ταυτοκινήτου.* Ταυτοκινήτην φησὶν ὁ ἅγιος οὗτος εἶναι τὴν κίνησιν αὐτῶν, ὡς ἀπαράλλακτον καὶ ἀμετάβολον, ὡσαύτως δὲ ἔχουσαν. Κινήσεις δὲ εἰσὶν ἐπ' αὐτῶν αἱ ἀπαυστοὶ περὶ τὰς νοήσεις ἐνεργεῖαι· νόες γὰρ εἰσὶν ἀσίγητοι. Καὶ σημειῶσαι τὸ κατὰ τὸ φιλοθέως ἄτρεπτον, καὶ ἀνάγκωδι τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ *Περὶ ὁρίων ὁνομάτων λόγου*, καὶ τὸ ἕβδομον κεφάλαιον τοῦ παρόντος λόγου.

[ε'.] *Θεωρητικὰς.* Σημειῶσαι πῶς λέγονται θεωρητικαὶ αἱ ἅγαι τάξεις αὐταὶ· καὶ ὅτι οὐ διὰ συμβόλων ἢ θεωρημάτων τῆς Γραφῆς τὴν θεογνωσίαν κτῶνται, ὡς ἡμεῖς.

[ς'.] *Νοερῶν θεωρούς.* Θεωροὶ λέγονται οἱ τῶν

μυστηρίων ἐπόπται· ταῦτα δὲ τοῖς ἁγίοις διὰ τῶν συμβολικῶς λεγομένων περὶ Θεοῦ αἰσθητῶν ἐκκαλύπτονται, ὅπερ⁴⁵ ἐπὶ τῶν ἄνω δυνάμεων οὐκ ἔστιν ἐννοεῖν.

Θεωρίας. Σημεῖωσαι τὴν εἰρημένην *τριφανῆ θεωρίαν* ἀντὶ τοῦ τρισυπόστατου μίαν Θεότητα.

Ἰησοῦ. Ἰησοῦ κοινωνίαν τῆς μετοχῆς τῆς δόξης καὶ τῆς ἀρρήτου λαμπρότητος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ λέγει· μετὰ σαρκὸς γὰρ συνεδρεύει τῷ Πατρὶ.

Ἐν εἰκόσι. Τὸ δὲ εἰρημένον *ἐν εἰκόσιν ἀποτυποῦσι τὴν ὁμοίωσιν*, δέον εἰπεῖν *ἀποτυπούσας*, μηδὲς ὑπολάβοι σόλοικον, ὡς ἀγνοήσαντος τοῦ μεγάλου Διονυσίου· ἀλλ' ἀκριθῶς ἴστω, ὅτι καὶ τοῦτο ὡς τῷ ἔντι Ἀθηναῖος καὶ Ἰαν Ἀττικὸς οὕτω φησὶν. Ἀττικῶν γὰρ ἔστι τὸ μετοχὰς ἀρσενικὰς θηλυκοῦς συντάττειν, ὡς καὶ Ὅμηρος ποιεῖ τὴν Ἴριν ἐκ Διὸς λέγουσαν πρὸς τὴν Ἥραν καὶ τὴν Ἀθηνᾶν.

Οὐκ ἔτ' ἐφ' ὁμητέρων ὀχέων πληγέντε κερωνῶ,

Ἄψ ἐς Ὀλυμποῦ Ἰκεσθον.

Ἔδει γὰρ ἀντὶ τοῦ *πληγέντε*, ἀρσενικοῦ ἔντος δυόχοῦ, εἰπεῖν *πληγείσα*, δυῖκὸν καὶ θηλυκόν. Καὶ τοῦτο φασι καὶ κωμικοὶ, θηλυκὸν ἀντ' οὐδετέρου⁴⁶, ὡς ἀρσενικὸν κατὰ θηλυκοῦ, καὶ Πλάτων καὶ Εὐριπίδης ἐν *Βάκχαις*·

Διανεύων δρομάσι βλέφαροις.

Τὸ βλέφαρον γὰρ δρομάς οὐκ ἔν τις εἶποι. Καὶ ἐν *Ορέστη*·

Μαριάσι λυσοήμασι.

Θεουργικήν. Σημεῖωσαι, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν ὁμοίωσις θεουργικὴ ἔστι, τουτέστιν ἐργάζεται θεοὺς τοὺς ὁμοιουμένους· καὶ πῶς ἀμέσως καὶ δίχα συμβόλων αἱ τάξεις αὐταὶ ὁμοιοῦνται Χριστῷ, παρ' αὐτοῦ τοῦτο λαβοῦσαι.

Πρωτογενῶ. Σημεῖωσαι, ὅτι καὶ πρωτόκτιστοι εἰσι δυνάμεις αὐταί, καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς δυνάμεις αὐταὶ ἔχουσι.

Τετελεσμένας δέ. Σημεῖωσαι, πῶς λέγονται τετελεσμένοι αἱ θεῖαι δυνάμεις⁴⁷ αὐταί.

Ἀναλυτικήν. Τὴν τῶν ποικιλιῶν ἐπιστήμην φησὶ τὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ σαφηνιστικὴν ἐξηγήσιν τῆς περιπεπλεγμένης ἱερᾶς παραδόσεως, ἧς δέονται καὶ αἱ ὑφειμῆναι τάξεις, ὡς ἐφεξῆς φησὶ· πολλῶ δὲ πλέον ἄνθρωποι· δίχα γὰρ ἐξηγήσεων ἀναλυουσῶν τὴν πολυποίκιλον σοφίαν τῶν ἁγίων θεωρημάτων οὐ δυνατόν αὐτὰ νοῆσαι, οὔτε ἡμᾶς, οὔτε τὰ ὑπερβεβηκότα τὰς πρῶτας τρεῖς τάξεις. Ὅθεν φησὶν, ὡς τῶν μὲν ὑποβεβηκυῶν τάξεων ἐκάστη ἡ πρώτη ἱεραρχεῖ μόνος, καὶ οὐκ ἄλλη δύναμις· τῆς δὲ τῶν ἀνωτάτω τούτων διακόσμων ἱεραρχίας ὁ Θεὸς ἱεραρχεῖ μόνος, καὶ οὐκ ἄλλη δύναμις.

Asteriorum inspectores; hæc autem sanctis per ea sensibilia quæ figurate de Deo dicuntur revelantur, quod in superioribus virtutibus nefas est cogitare.

Contemplationes. Nota dictum *tertio apparentem contemplationem*, pro unam Deitatem trium subsistentiarum.

Jesu. Jesu communionem, participationem gloriæ, et ineffabilis splendoris corporis Christi dicit; cum carne enim considet Patri.

In imaginibus. Quod autem dictum est *ἐν εἰκόσιν ἀποτυποῦσι τὴν ὁμοίωσιν*, cum dicendum fuerit *ἀποτυπούσας*, nullus suspicet solœicismum, tanquam magnus Dionysius ignorasset; sed accurate sciat, quod etiam hoc sicut revera Atheniensis et valde Atticus ita dicit; Atticorum enim est participia masculina femininis conjungere, sicut etiam Homerus facit Irin ex Jove dicentem ad Junonem et Palladem:

Non amplius super vestris curribus percussæ fulmine.

Rursus in Olympum venietis.

Oportebat siquidem pro *πληγέντε* quod masculinum est duale, dixisse *πληγείσα* duale et femininum; atque 25 hoc etiam dicunt comici femininum pro neutro, sicut masculinum post femininum, et Plato et Euripides in *Bacchis*:

Transnatans currentibus oculis

Nemo enim dixerit τὸ βλέφαρον δρομάς. Et in *Oreste*:

Furiis rabiebus.

Deificam. Nota similitudinem, Domino Jesu esse deificativam, hoc est eos efficere deos qui similes sunt. Nota etiam, quomodo sine medio et absque signis ordines hi similes Christo efficiantur, hoc ab ipso consecuti.

Primæva. Nota et primo creatas esse virtutes has, et quod virtutes Domini Jesu Christi hæc ut virtutes habeant.

Perfectas autem. Nota, quomodo perfectæ divinæ hæc virtutes dicantur.

Resolutoria. Varietatum scientiam dicit, interpretativam et declarativam explicationem perplexæ sacræ traditionis; qua etiam indigent inferiores ordines, ut postea dicit: multo autem magis homines; nam sine explicationibus resolventibus multivariam sanctarum contemplationum sapientiam, impossibile est ipsas intelligere: neque nobis, neque inferioribus angelis licet intelligere tres primos ordines. Unde dicit, inferiorum quidem ordinum primum quemque tantum sacrum sustinere principatum, et non aliam virtutem; supremorum autem ordinum hierarchiæ solum Deum neque aliam virtutem sacrum tenere principatum.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES

⁴⁵ ὅπερ. ⁴⁶ κατ' οὐδετέρου. ⁴⁷ τάξεις.

Sacris initiantur, Gr. *ἱεραρχούμεναι*. Id est my- A
steria edocentur.

Hoc igitur. Demonstrationes dicatorum ex Scri-
ptura.

§ III. *Edoceri*, Gr. *ἐκδιδάσκεισθαι*. Nota τὸ ἐκδι-
δάσκεισθαι, *edoceri*; declarat enim ipsas minime
tales esse secundum naturam.

Omnibus autem sublimiores. Quandoquidem enim
sunt omnibus superiores, et nihil habeant superius,
quantum ad alias virtutes, merito ab ipso Deo solo,
primi tanquam superiores, divina instituuntur co-
gnitione.

In cælum. Nota contra Basilianos et Nestorianos,
Jesum Christum in cælos assumptum secundum
quod homo est esse Dominum intelligibilem omni-
um, et regem gloriæ; quemadmodum arcana
edocti discunt a dicentibus: *Tollite portas, princi-
pes, vestras*, et interrogantes: *Quis est iste Rex glo-
riæ?* atque rursus audientes, *Dominus virtutum* α;
et quæ deinceps. ¶ Contra vero Acephalos, et
Eutychianos, quod quamvis Dominus virtutum, ve-
rumtamen caro et manifestus homo; ita ut propter
rei novitatem sequentes principatus obtupesce-
rent.

Divini operis, Gr. *θεουργίας*. Recte vocavit θεουργ-
ίαν, Dei opus, illam pro nobis dispensationem; Dei
enim erant vere opera omnia Domini, quæ secun-
dum dispensationem, ut partus sanctus, et sanita-
tes, signa in passione, et resurrectione.

Ego enim inquit. Illa autem: *Ego enim loquor* C
justitiam et judicium salutaris, sunt Isaia; vide
etiam, quomodo hæc intellexit.

Miror autem. Locutio ita est componenda: mi-
ror quomodo primi sicut medii divinas illustratio-
nes timide cupiant.

In medio volantes. *Μεσοπετείς in medio volantes*
dixit, ut minime ad altitudinis fastigium sursum
volantes, sed ad medium pervenientes; τὸ δὲ *du-
bitare*, significat illud dicere: *Quis hic adveniens ex*
Edom ?

Interrogant. Vide, cum quanto metu et reveren-
tia supremi omnium ordines, ut medii et non pri-
mi, interrogant invicem, primum quæ apud Isaiam.
Quis hic veniens ex Edom? rubor vestimentorum ejus
ex Bosor α; et tum quasi cura sibi a Deo commissa,
dicunt ad ipsum: *Quare rubra sunt vestimenta*
tua ?

Sanctissimam purgationem. Nota, quomodo dicat
expiari, et illustrari, et perfici divinos ordines.

Expiationis. Nota, quænam sit purgatio in men-
tibus, et quæ ignoratio.

Copioso lumine, Gr. ἀπλέτου φωτός. Ἀπλέτον
significat magnum et multum.

α Psal. xxiii, 7-10. β Isa. lxi, 1. γ Ibid.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

αα τὸ δὲ. ββ ἐστὶ. γγ σύνθετες.

Ἱεραρχούμεναι. Τουτίστι μυσταγωγούμεναι.

Τοῦτο γούν. Ἀποδείξεις γραφικαὶ τῶν εἰρη-
μῶν.

§ III. Ἐκδιδάσκεισθαι. Σημειῶσαι τὸ ἐκδιδά-
σκεισθαι· δηλοὶ γὰρ μὴ κατὰ φύσιν εἶναι αὐτάς τοι-
αύτας.

Τὰς δὲ πασῶν ἠγήλοτέρας. Ἐπειδὴ γὰρ πασῶν
ἀνώτερά εἰσι, καὶ οὐδὲν ἔχουσι τὸ ὑπέριπτον, ὅσον
εἰς ἑτέρας δυνάμεις, ἐκτόως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ
μόνου πρῶται ὡς ἀνώτεραι μωοῦνται τὴν θείαν γνώ-
σιν.

Εἰς οὐρανοῦς. Σημειῶσαι κατὰ Βασιλειανῶν ἦτοι
Νεστοριανῶν, ὅτι ὁ ἀναληφθεὶς καθ' ὃ ἄνθρωπος Ἰη-
σοῦς Χριστὸς, αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος τῶν νοητῶν πάν-
των, καὶ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὡς μωοῦμενοι μανθάνουσι
παρὰ τῶν λεγόντων· Ἄριστε πύλας, οἱ ἄρχοντες,
δμῶν· καὶ πυνθανόμενοι· Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασι-
λεὺς τῆς δόξης; καὶ αὐδῆς ἀκούοντας, Κύριος τῶν
δυνάμεων καὶ τὰ ἐξῆς. Κατὰ δὲ Ἀκεφάλων καὶ Εὐ-
τυχιανιστῶν, ὅτι, κὰν Κύριος δυνάμειν, ἀλλ' ὄν
σὰρξ καὶ σαφὴς ἄνθρωπος, ὡς καὶ πρὸς τὸ ξένον
ἐκπλήττεσθαι τὰς ἐξῆς ἀρχάς.

Θεουργίας. Καλῶς θεουργίαν ἐκάλεσε τὴν ὑπὲρ
ἡμῶν οἰκονομίαν· Θεοῦ γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ἔργα πάν-
τα τὰ κατὰ οἰκονομίαν τοῦ Κυρίου· ὁ τόκος ὁ ἅγιος,
καὶ λάσεις, τὰ ἐπὶ τῇ πάθει σημεῖα, καὶ ἡ ἀνά-
στασις.

Ἐγὼ γὰρ φημι. Τὰ δὲ αα, Ἐγὼ γὰρ διαλέγομαι
δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου, Ἡσαίου εἰσι ββ·
καὶ ὅρα πῶς ταῦτα νενόηκεν.

Ἄγαμαι δέ. Τὸ ῥητὸν οὕτω συνθετόν αα· θαυμάζω
πῶς αἱ πρῶται ὡς μέσαι τῶν θεαρχικῶν ἐλλάμψεων
εὐλαδῶς ἐφίενται.

Μεσοπετείς. Μεσοπετείς ἔφη, ὡς μὴ πρὸς τὸ
ἄκρον τοῦ ὕψους ἀνιπταμένας, ἀλλὰ τοῦ μέσου ἐφι-
κνουμένας· τὸ δὲ διαπορεῖν σημαίνει τὸ λέγειν· Τίς
οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδῶμ;

Ἐρωτῶσιν. Ὅρα μετὰ πόσου φόβου καὶ εὐλα-
βείας αἱ πασῶν ἀνώταται τάξεις, ὡς μέσαι, καὶ οὐχὶ
πρώτισται, ἐρωτῶσιν ἀλλήλας, πρῶτον τὰ παρὰ τῇ
Ἡσαίᾳ· Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδῶμ;
ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ· καὶ τότε, ὡς-
περ ἐπιτρεπόμεναι παρὰ Θεοῦ, πρὸς αὐτὸν λέγουσι·
Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια;

Παραγεστάτης καθάρσεως. Σημειῶσαι πῶς φησι
καθαίρεσθαι, καὶ φωτίζεσθαι, καὶ τελεσιουργεῖσθαι
τὰς θείας τάξεις.

Τῆς καθάρσεως. Σημειῶσαι τίς ἡ κάθαρσις ἐπὶ
τῶν νοῶν, καὶ τίς ἡ ἄγνοια.

Ἀπλέτου φωτός. Ἀπλέτον τὸ μέγα καὶ πολὺ.

Τελεσιουργεῖται. Σημειῶσαι πῶς καθαίρονται, **A** καὶ φωτίζονται, καὶ τελεσιουργοῦνται αἱ θεῖαι τάξεις αὐται.

Καθ' ἕξιν. Καθ' ἕξιν ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ ἔμμοнос καὶ ἀναπόδλητος τῆς ἀλλαμφθείσης γνώσεως κατάληψις.

Ἡ κύκλω. Ἐπειδὴ καὶ ἐστηκυίας καὶ κύκλω Θεοῦ περιχορευούσας ἀμέσως τὰς πρώτας ταύτας ταξιαρχίας φησὶ, σαφηνιστέον, πῶς καὶ ἐστᾶσι καὶ κινουμέναι, καθάπερ ἐν χορείᾳ κύκλω τοῦ Θεοῦ. Καὶ τέως μὲν ἐξ Ἡσαίου τὴν ἀφορμὴν ἐληφεν, ὃς λέγει· *Καὶ σεραφίμ εἰστήκει κύκλω αὐτοῦ· ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ τὰ ἐξῆς· ἐπάγει δὲ, Καὶ ταῖς δυσὶν ἐπέτατο·* πῶς γὰρ ἐστῶτα περιπέταντο κύκλω; Καὶ νοητέον οὕτως· πᾶς νοῦς [ἐκ] τοῦ πάντων αἰτίου Θεοῦ ἐκλάμψας, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ δημιουργήσαντος ἐξέλαμψε, λέγεται περὶ αὐτὸν ὡς περὶ κέντρον κινεῖσθαι, τῆς κινήσεως οὐ τοπικῆς τινος οὐσης, ἀλλὰ νοερᾶς καὶ ζώσης· ἐστὶ δὲ νοῦ κύκλω κινήσις τοιαύτη· πᾶν τὸ νοῦν ἢ νοῦς ὢν νοεῖ, ἢ ὡς μετέχον νοῦ. Ὁ μὲν νοῦς ὢν, πρώτως νοεῖ· τὸ δὲ μετέχον νοῦ δευτέρως νοεῖ· κατὰ τοῦτο μὲν οὖν, καθ' ὃ νοῦς ὢν νοεῖ, κινεῖσθαι λέγοιτο ἄν· κυκλικὴ δὲ ἐπινοεῖται ἡ κίνησις αὐτῆ καθ' ὃ ἀνακίμπτον καὶ περὶ αὐτὸν γινόμενος, οὕτως ἑαυτὸν νοήσει καὶ τὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐξ οὗ ἐξέλαμψεν, ὡς οὖν ἐκ Θεοῦ βουληθέντος προβληθεὶς, περὶ αὐτὸν, ἀντὶ τοῦ περὶ τὴν Θεοῦ¹ ἔφεσιν καὶ ἀγάπην, ὡς περὶ κέντρον, ἔσται· οὐ γὰρ ἐνοῦνται τὰ δευτέρα τοῖς πρὸ αὐτῶν, ἀλλὰ χορεῖα τινὲ τὸ γινόμενον ἔοικε· τὰ γὰρ γεννώμενα εἶναι ἐν τῷ οἰκίῳ ἐφιέμενα, τὸν γεννῶντα περιαθρεῖ· τὸ οὖν τῆ νοήσει πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ ἐπεστραμμένον, κυκλικῆς κινήσεως ἔνοιαν εἰσάγει. Ἐπειδὴ οὖν πανταχοῦ ἐστὶν ὁ Θεός, αἱ πανταχοῦ αὐτῷ συνακολουθοῦσαι τῷ θέλειν αὐτὸν νοεῖν αἰεὶ, ἐπὶ τούτῳ ἀγάλλονται, καὶ περιχορεύουσιν, ὡς περὶ τῆ εὐφροσύνη. Λέγεται οὖν νοῦς ἐν ἑαυτῷ εἶναι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν σπεύδειν· ὁ οὖν ἐν ἑαυτῷ ἐστι, καὶ θελοῖ ἀθανάσιον, στάσιον ἔχει· κατὰ γὰρ τὸ εἶναι, ὃ ἐστὶν ἀθανάτως εἶναι, ἐστάναι νοεῖται· κατὰ δὲ τὸ πρὸς ἑαυτὸν σπεύδειν, κινεῖται μὴ βουλόμενος διαχεισθαι πως εἰς τὰς ἐξωθεν αὐτοῦ καὶ προσούλους νοήσεις. Κατὰ μὲν οὖν τὸ ταυτοκίνητον οὐχ ἐστήκεν, ἀλλὰ κινεῖται, κατὰ δὲ τὴν οὐσίαν αἰεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν στάσιον, ἀλλ' οὐ κίνησιν ἔχει. Ἔστι τοίνυν καὶ κατὰ φύσιν ἐκάστῳ τῶν νοῦν ὁρμῆ, ἡ πρὸς Θεὸν ἔφεσις καὶ ἡ περὶ αὐτὸν, ὡς περὶ κέντρον κυκλικὴ χορεία, ὡς ἡ τοῦ κύκλου περὶ τὸ σημεῖον, ἦτοι κέντρον, ἀφ' οὗ συνέστη· καὶ γὰρ καὶ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην ἕκαστον τῶν ὄντων τὴν περὶ τὸν Θεὸν χορεύει χορείαν, τῷ εἶναι ἐφιέμενον τοῦ εἶναι². Οὕτως οὖν περὶ τῶν πάντων βασιλέα πάντα ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα καὶ ἐκεῖνο ἀπάντων καλῶν αἰτίον. Ὁ δὲ εἶπεν ἀμέσως τὰ πρώτα περὶ Θεὸν χορεύειν, ὡς μὴ ἔχοντά τι πρὸ αὐτοῦ θελοῦν, ὅτι τὰ δεύ-

Perficiuntur. Nota quomodo purgantur, et illustrentur, et perficiantur hi divini ordines.

Secundum habitum. Καθ' ἕξιν, secundum habitum, scientia est inhærens, et quæ abjici nequeat, illustratæ cogitationis consecutio.

In circuitu, Gr. ἡ κύκλω. Quoniam et stantes et circumcirca Deum saltando cum cantu obeuntes sine medio primos hos ordinum principatus dicit, explicandum est, quomodo et stent, et moveantur, quemadmodum in tripudio circumcirca Deum. Et hactenus quidem occasionem ex *Isaia* accepit, qui dicit: *Et seraphim stabant circa ipsum, sex alæ uni, et sequentia; addit vero: et duabus 27 volabant*¹; quomodo enim stantes circumvolabant in orbem? Atque ita intelligendum: mens omnis ex Deo universorum auctore elucens, quandoquidem a Creatore eluxerit, dicitur circa ipsum, sicut circa centrum moveri; motione minime locali aliqua existente, sed intelligibili et viva; motus autem mentis circularis, talis est: omne intelligens, aut mens existens intelligit; vel ut particeps mentis. Mens quidem existens, primo intelligit: quod autem de mente participat, secundo intelligit; secundum hoc igitur, secundum quod mens existens intelligit, moveri dici queat; circularis autem hic motus excogitatur, quatenus reflectens, et circa seipsam existens ita seipsam intelliget, et eam quæ ipsam præcedit ex qua illuxit; tanquam igitur ex Deo volente projecta, circa ipsum, pro circæ Dei desiderium et amorem, sicut circa centrum, versabitur; non enim secunda uniuntur præcedentibus; sed id quod sit, simile est alicui tripudio; quæ enim generantur in proprio loco, esse gestientia, generantem circumspiciunt: quod ergo intellective ad ea quæ ipsum antecedunt conversum est, circularis motionis cogitationem inducit. Quoniam igitur Deus ubique est, quæ ubicumque ipsum secutæ, eo quod velint semper ipsum intelligere, in hoc exsultant, et circum tripudiant sicut in convivio; dicitur itaque mens in seipsa esse, et ad seipsam festinare: quod igitur in seipso est, et significat immortalitatem, statum habet; secundum enim esse quod est immortaliter esse, stare intelligitur; secundum autem ad seipsum festinare, movetur nulla ratione volens diffundi in eas quæ extra ipsum sunt, et materiales intellectiones. Quatenus igitur per se mobilis est, non stat, sed movetur; quatenus autem est essentia semper eodem modo se habens, statum, non vero motum, habet. Est igitur et secundum naturam unicuique mentium impetus, cupiditas erga Deum et erga seipsam, tanquam circa centrum circularæ tripudium, sicut circuli circa punctum seu centrum ex quo constitit; et-

¹ Isa. vi. 2

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

² αὐτοῦ. ³ αἰτίου.

enim etiam secundum naturalem necessitatem unumquodque entium saltationem quæ sit circa Deum saltat ipso esse cupiens esse: sic igitur circa regem omnium sunt universa, et illius causa omnia et ille bonorum omnium auctor. Quod autem dixit, immediate primos circa Deum tripudiare, tanquam nihil ante se habentia, declarat quod secunda et tertia, hoc est sensibilia, **28** per media præcedentia circa Deum, sicut dictum est, pro captu tripudiant.

Intellectilia. Species quidem et proprietates sunt existentiarum distinctarum: in corporis autem privatione, et quia immaterialia, loco non indigent, ut separentur sicut corpora omnia; ubi enim corpus est, ibi quoque locus est, qui sine certamine corpora suscepturus est.

Quasi vox. Hæc sunt Ezechielis.

De suo loco. Quomodo oportet intelligere locum in Deo, Scriptura ubique dicente incircumscriptam esse Divinitatem, et: *Cælum sedes ejus, terra autem scabellum pedum ejus*^u; et rursus: *Statuit valles statera, et omnem terram pugillo*^v; atque iterum: *Si ascendero in cælum, tu illic es; si autem descendero in infernum, ades*^x. Qualem igitur Ezechiel excogitavit Deo locum? Dicimus, quod, quæ videntur nobis obscura, Deus iis, qui ipsum toto impetu inquirunt, illustret; dicit enim divina Scriptura: *Si præcepta mea custodiat aliquis, ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus*^y; itaque igitur et intelligibiles virtutes, et sanctorum atque omnium præcepta servantium animæ, merito vocari potuerint Dei locus et requies: etenim alibi dicit: *Requievit Spiritus meus in ipsis.*

In iis, quæ de divinis hymnis. Nota, alium etiam librum *De divinis hymnis* ab ipso elaboratum.

Divina loca. Quisnam Dei locus.

Loci divini. Scriptura: *Qualem domum mihi ædificabitis, dicit Dominus, aut quis locus requietionis meæ*^z, declarat, non dici de sensili aliquo, verum de divinis his mentibus; aut etiam hoc modo: voluit Deus significare divinam naturam circumscribi non posse. Et aliter: neque in ipsis audientibus Deo locum requietionis fuisse propter incredulitatem ipsorum, sicut ait in Evangelii Dominus: *Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet*^a.

Unitas est. Non tantum, inquit, ter sanctus hymnus declarat, atque vox ex loco ipso Deum cum gloria prædicans, communicari etiam subjectis ordinibus cognoscere et decantare Deum; verum etiam aliquid aliud præter hæc significat. Hoc autem declarat sententia dicens: equidem unitatem et monadem trium subsistentiarum: **29** dicimus esse Deum, et omnibus providere, a primis ad extrema terræ comprehendentem universa incomprehensibiliter, hoc est non corporea, sed divina providentia supressentialiter continentem. Quod autem sit unitas et monas, etiam Evagrius impius in secunda centuria capite tertio, hoc dicit: « Ipse

τερα καὶ τὰ τρίτα, τούτεστι τὰ αἰσθητὰ, διὰ μέσων τῶν πρὸ αὐτῶν περὶ τὸν Θεὸν, ὡς εἰρηται, ἀναλόγως χορεύει.

Τὰ νοητὰ. [Τὰ νοητὰ] εἶδη μὲν εἰσὶ καὶ ἰδιότητες ὑπάρξεων διακεκριμένων· ἐν δὲ τῇ ἀσωματίᾳ, καὶ μὴ τόπου δεῖσθαι τὰ ἄϋλα, ἵνα χωρισθῶσιν, ὡς τὰ σῶματα πάντα· ὅπου γὰρ σῶμα καὶ τόπος ὁ μέλλων χωρεῖν ἀμάχως τὰ σῶματα.

Ὡς φωνή. Ταῦτα τοῦ Ἰεζεκιήλ.

Ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. Πῶς χρὴ νοῆσαι τόπον ἐπὶ Θεοῦ, τῆς Γραφῆς ἀπανταχῶ λεγούσης, ἀπεριόριστον εἶναι τὸ Θεῖον, καὶ τὸ· *Ὀυρανὸς θρόνος αὐτοῦ, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ἔστηκε τὰς νάπας ζυγῶ, καὶ τὴν γῆν δρακί· καὶ αὔθις· Ἐὰν πορευθῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ· ἐὰν δὲ καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει.* Πῶσον οὖν ὁ Ἰεζεκιήλ ἐπενόησε τῷ Θεῷ τόπον; Λέγομεν, ὅτι τὰ δοκοῦντα ἡμῖν ἀπορα ὁ Θεὸς τοῖς ἐξ ὀλης αὐτὸν ἐπιζητοῦσι κινήσεως φωτίζει· λέγει γὰρ ἡ θεία Γραφή· *Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου φυλάττη τις, ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα.* Ὅστε οὖν καὶ αἱ νοηταὶ δυνάμεις, καὶ αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί, καὶ πάντων τῶν φυλασσόντων τὰς ἐντολάς, τόπος κληθεῖεν ἂν εἰκότως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνάπαυσις· καὶ ἀλλαχῶ γάρ φησιν· *Ἐσσαναπέπανται τοῦ Πνεύματός μου ἐπ' αὐτούς.*

Ἐν τοῖς περὶ τῶν θείων ὕμνων. Σημείωσαι ὅτι καὶ ἄλλο σύνταγμα αὐτῷ *Περὶ θείων ὕμνων* πεπόνηται.

Οἱ θεῖοι τόποι. Τίς ὁ τοῦ Θεοῦ τόπος.

Τόποι τῆς θαρραλικῆς. Τὸ εἰρημένον· *Ποῖον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος, ἢ τίς τόπος τῆς κατακαύσεώς μου,* δηλοῖ μὴ λέγεσθαι περὶ αἰσθητοῦ τινος, ἀλλὰ περὶ τῶν θείων τούτων νοῶν· ἢ καὶ οὕτως· ἠβουλήθη ὁ Θεὸς σημάσαι, ὅτι ἀπερίγραπτον τὸ Θεῖον. Καὶ ἄλλως· ὅτι ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀκούουσιν οὐκ ἦν τῷ Θεῷ τόπος καταπαύσεως διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ὡς φησιν ἐν Εὐαγγελίῳ ὁ Κύριος· *Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει.*

Μονάς ἐστι. Οὐ μόνον, φησὶν, ὁ τρισάγιος ὕμνος δηλοῖ, καὶ ἡ ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τὸν Θεὸν δοξολογούσα φωνή, τὸ μεταδεδοσθαι καὶ ταῖς ὑφειμέναις τάξεσι γινώσκειν καὶ ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ ἑτερόν τι σημαίνει πρὸς τούτοις· τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ ῥητόν τὸ λέγον· καὶ μὴν καὶ ἐνάδα καὶ μονάδα τρισυπόστατον λέγομεν εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ προνοεῖν ἀπάντων, ἀπὸ τῶν πρώτων καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς περιεδραγμένον ἀπάντων ἀσχετίως, τούτεστιν οὐ σωματικῇ κατέχοντα, ἀλλὰ θεικῇ προνοίᾳ ὑπερουσίως. Ὅτι δὲ ἐστὶν ἐνάς καὶ μονάς, καὶ Εὐάγγελιος ὁ ἀνόσιος ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατοντάδι κεφαλαιῷ τρίτῳ φησὶ τοῦτο· « Αὐτός ἐστι μονάς, ἐπειδὴ τὸ Θεῖον

^u Isa. LXVI. 1. ^v Isa. XL, 12. ^x Psal. CXXXVIII, 8.

^y Joan. XIV 23. ^z Isa. LXVI, 1; Act. VII, 47. ^a Luc. IX, 56.

ἀπλῶν καὶ ἀδιαίρετόν ἐστι· τοῦτου χάριν μονάς· καὶ μονάς γὰρ ἀριθμητικῶς εἶπαι, ἀπλῆ καὶ ἀσύνθετός ἐστιν· ἑνὰς δὲ διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ καὶ πρὸς αὐτὴν ἦνται ἡ ἅγια Τριάς φυσικῶς, καὶ ἐνοὶ πάντα τοὺς αὐτῆι πλησιάζοντας κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, Ἴνα ὡσιν αὐτοὶ ἕν, ὡσπερ καὶ ἡμεῖς ἕν ἐσμῆν. »

Ἀσχετῶ. Ἀσχετον συνοχὴν λέγει τὴν ἐξηρημένην πάντη καὶ ἀσυναφῆ πρὸς τὰ συνεχόμενα πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ περικράτησιν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Η'.

Δυνατά. Τσχυρότατα.

Ἐπωνυμία. Ὅτι ἡ ἐπωνυμία αὐτῶν σημαίνει, εἰς ἡ ἰδιότης αὐτῶν.

Μέση τριαδικὴ τάξις,

Κυριότητες, Δυνάμεις, Ἐξουσίαι.

Ἀδούλωτον. Ὅτι πᾶσα νοητὴ δύναμις ἀμειλίκτως πρὸς τὸ χεῖρον ἔχει.

§ II. Ὡς ἀμειλίκτον κυριότητα. Ἐνιαῦθα σφάλματι τῶν ἑλληνικῶν φιλοσόφων εὐσεβῶς ἐπισκώπτει· οἵτινες ἰδικὰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς ἀμειλίκτους προσηγόρευσαν, προελθούσας εἰς ὑπαρξίν ἐκ τινῶν πρὸ αὐτῶν ἑτέρων τριῶν δυνάμεων· οὐ μὴν ἐκ Θεοῦ φῶτα^α, δημιουργηθείσας ἰδικῶς. Καὶ φασὶν εἶναι τοὺς ἀμειλίκτους τοῦτους ὑποπεζίλους τῶν προβαλλομένων αὐτοὺς νοητῶν δυνάμεων, ἀναστέλλοντας καὶ ὡσπερ ἀντιβαίνοντας, καὶ ἐφεκτικούς τῶν πρὸ αὐτῶν καὶ ἑαυτῶν, τοῦ μὴ πεσεῖν εἰς ὕλην, καὶ ἀσθενεστέρους κατὰ τοῦτο τῶν προβαλλομένων ἑαυτοῦς, καθ' ὃ δέονται τοῦ κατέχειν εἰς τὸ ἄπτωτον ἑαυτοῦς. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς ἐν ἐπιτομῇ τὰ ἐκείνων· ὃ δὲ μέγας Διονύσιος σοφῶς τὰ ἐναντία πάντα αὐτοῖς φησὶν· ἐκ Θεοῦ γὰρ αὐτάς δημιουργικῶς ὑποστῆναι φησὶν· οὐ καὶ τὴν ἐμφέρειαν ἔχουσιν εἰς κυριότητα, ὡσπερ καὶ ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν κτισθέντες· αὐτοὺς δὲ τὸ ἀμειλίκτον κατὰ πάσης ὑφέσεως τῷ λόγῳ τῆς κυριότητος ἔχειν λέγει, κόπτοντας ὡσπερ καὶ διατέμνοντας, καὶ οὐκ ἐώντως κρατεῖν τὴν πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἐπιθυμίαν, οὐ μὴν τοὺς πρὸ αὐτῶν ἀναστέλλοντας· τὰ δὲ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ δουλοπρεπειάν φησι καὶ ἀνελευθερίαν καὶ εἰκαίαν δόξαν. Δουλοποιίας δὲ ἀντὶ τοῦ δουλοπρεπειας, ἐπεὶ μὴ συγχωροῦσι τὰ ὄντως ὄντα ἐννοεῖν, ἀλλὰ κατὰγουσιν ἐκ τῆς ἀκλινοῦς ἐδραιότητος ἐπὶ τὴν τῶν ματαιωτήτων ὑποκατάκτισιν. Ἀνομοιότητα δὲ αὐθις καλεῖ τὰ ὕλικα, ὡς μηδέποτε μένοντα ἐπὶ ταυτότητος, ἀλλὰ αἰετὰ μεταβάλλοντα.

Κυριαρχίας. Κυριαρχίαν τὴν θεότητα ἔφη· ὅτι πάσης κυριότητος ἀρχὴ καὶ αἰτία καθέστηκεν.

Οὐκ ἀπολείπουσαν. Σημεῖωσαι πῶς πάνταχοῦ.

^b Joan. xvii, 11.

A est monas, quoniam divinitas est simplex et indivisa, hujus gratia monas; etenim monas secundum numeri rationem loquendo, simplex et incomposita est: unitas autem ideo, quoniam et in se naturaliter unita est sancta Trinitas, et unit omnes ad ipsam accedentes; secundum quod dictum est in Evangelio: *Ut sint ipsi unum, sicut et nos unum sumus* ^b.

Incomprehensibili. Gr. ἀσχετῶ. Ἀσχετον incomprehensibilem compagem dicit, selectam omnino et minime connexam cum coherentibus Dei providentiam et dominationem.

IN CAP. VIII.

Potentia, Gr. δυνατά. Fortissima.

Appellatio. Quid agnomen ipsorum significet, B quanam sit ipsorum proprietas.

Medius trinus ordo.

Dominationes, Virtutes, Potestates.

Minime subjugatam. Quod nulla intelligibilis virtus demulceri erga deterius sustineat.

§ II. *Ut severam dominationem.* Hic errorem græcorum philosophorum pie reprehendit, qui tres particulares quasdam virtutes implacabiles nominarunt, progressas in existentiam ex quibusdam tribus aliis ipsas præcedentibus virtutibus; non tamen a Deo particulariter creatas: et dicunt esse implacabiles has pedibus quasi substratas intelligibilium virtutum, quæ ipsas antecedunt, contrahentes et quasi contra tendentes, atque vim inhibendi habentes, ne ipsæ et quæ præcedunt in materiam delabantur; atque secundum hoc imbecilliores iis, quæ ipsas præcedunt, quatenus debent se continere ne labantur; hæc igitur orationis compendio illorum est sententia. Magnus autem Dionysius sapienter omnia ipsis contraria dicit: ipsas enim ex Deo creandi facultate subsistere dicit; cujus etiam similitudinem habent in dominatione, sicut et nos qui secundum similitudinem creati sumus. Ipsas vero implacabilitatem erga omnem submissionem ratione dominationis habere **30** dicit, quasi cædentes et dissecantes, neque sinentes vincere cupiditatem ad sensibilia, non tamen eas quæ præcedunt cohærentes. Sensibilia autem et corporea dicit servilitatem et libertatis privationem, et vanam gloriam. Δουλοποιίας pro δουλοπρεπειας, quæ servitutem docet, quoniam non concedunt ea quæ veræ existunt cogitare, sed deducunt ex minime inclinante stabilitate ad aliquam vanitatum reclinationem; dissimilitudinem vero iterum materialia vocat, ut quæ nunquam in identitate maneant, sed semper mutantur.

Principii dominationis, Gr. κυριαρχίας. Κυριαρχίαν dominationis principatum deitatem dicit, quia omnis dominationis principium et causa existit.

Quæ non deest. Nota, quomodo ubique dicat su-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^a φῶτα omissum est a Pachym., adeoque mihi visum ἐπιπολάζειν.

periores virtutes communicare propria inferioribus, et virtutes corroborare subditas; scimus autem quod scriptum sit, angelum corroborasse Danielem et alios, et, quod omnibus majus, etiam Dominum nostrum Jesum Christum, utpote hominem quoque, sicut in Evangelio secundum Lucam habetur.

Bonum ordinem. Cum eo, quod superius positum est hæc quoque connectenda; subaudiendum enim, *arbitror declarare.*

Assimilatæ. Quod etiam potestatem, quantum ipsis licet, sequentibus, utpote angelis, intelligibiles virtutes communicent.

Expriatur enim. Quomodo et per quid expurgentur et illustrentur, atque perficiantur medii ordines: et quod Scriptura habet, quod alius ad alium angelus trajiciat divina signa.

Et per medium. Perfectiones per medios obscuriores esse iis, quæ primo apparenter a Deo efficiuntur; quæ sunt primæ.

Quæ per alium dicitur. Secundum ea quæ in Zacharia, et Daniele, et Ezechiele prophetis habentur.

Obscuræ, Gr. ἀμυδρουμένης. Ἀμυδρουμένης obscuræ dixit, non propter propriam ejus relationem, sed propter humilitatem recipientium; hoc enim significat dicendo δευτέρωσιν perfectionis, hoc est obscurius per se secunda.

Periti. Nota, quomodo sacerdotes hæc tradiderunt magno Dionysio; αὐτοφανεῖς per se apparentes autem vocavit primas divinas virtutes; quoniam a seipsis divinas accipiunt illustrationes; reliquæ enim virtutes, non per seipsas divina suscipiunt munera cogitationis, sed per superiores.

31 *Sacerdotals.* Nota sacerdotalem esse traditionem, de angelorum ordine cognoscere.

Illustrationum. Demonstratio ejus quod Scriptura dicit, secunda a primis institui, ex Zacharia propheta.

Crudelibus, Gr. ἀτιθάσσις. Feris.

Tradita. De iis quæ Babylonio angelo tradita fuerint.

Omni modo. Nota quod Deus omnia molitur ad convertendum errantes.

Clementer adduxit. Clementer, Gr. ἐπιεικῶς, hoc est benigne, aut omnino, et vehementer.

Commune enim. Communi nomine omnes virtutes intelligibiles angelos appellari.

Inferiorum, Gr. ὑφαιμένων. Subjectionem et secundum locum obtinentium.

Præcedentem. Præeuntem forte prophetæ; forte autem antequam major angelus ad ipsum venisset.

Deinde ab ipso divinam. Vult hoc demonstrare, quod etiam in angelicis ordinibus primi secundis enuntiant Dei voluntatem. Κατακάρπως autem, pro omnino, ex Ezechiele.

φησι τὰς ὑπερβεθηχίας δυνάμεις μεταδιδόναι τῶν οικειῶν ταῖς μετ' αὐτὰς καὶ τὰς δυνάμεις δυναμοῦν τὰς ὑποκειμένας· ἴσμεν δὲ, ὅτι καὶ τὸν Δανιὴλ γέγραπται ἄγγελος ἐνισχύων, καὶ ἄλλους· καὶ τὸ δὴ πάντων μείζον, καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὅτε καὶ ἄνθρωπον, ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ κεῖται.

Εὐταξίαν. Πρὸς τῷ ἀνωτέρωσιν ⁸⁰ κειμένῳ καὶ ταῦτα συντακτέον· κατὰ κοινῷ γὰρ τὸ οἶμαι δηλοῦν.

Ἀφομοιωμένης. Ὅτι καὶ τῆς ἐξουσίας ὅσον αὐταῖς θεμιτὸν, ὡς ἀγγέλοις οὖσιν, αἰ νοηταὶ δυνάμεις τοῖς μετ' αὐτοῖς μεταδιδόσασιν.

Καθαίρεται γάρ. Πῶς καὶ διὰ τίνος καθαίρονται, καὶ φωτίζονται, καὶ τελειουργοῦνται αἱ μέσαι τάξεις· καὶ ὅτι ἔχει ἡ Γραφή, ὡς ἄλλος ἄλλῳ ἄγγελος διαπορθεύει τὰ θεῖα σύμβολα.

Καὶ διὰ μέσης. Ὅτι αἱ διὰ μέσων τελειώσεις ἀμυδρότεροι τῶν πρωτοφανῶς ὑπὸ Θεοῦ ἐνεργουμένων, αἰτινές εἰσι πρώται.

Τῆρ δι' ἄλλου λεγομένην. Κατὰ τὰ ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ, καὶ Δανιὴλ, καὶ Ἰεζεκιήλ, τοῖς προφήταις κεῖμενα.

Ἀμυδρουμένης. Ἀμυδρουμένης ἔφη, οὐ παρὰ τὴν οικειῶν αὐτῆς ἀτυνίαν, ἀλλὰ παρὰ τὸ ὑφαιμένον τῶν δεχομένων· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ εἰπεῖν δευτέρωσιν τελειώσεως, τοῦτέστι τὸ ἀμυδρότερον τελειοῦσθαι τὰ δεύτερα.

Οἱ δεῖνοι. Σημειῶσαι, ὅτι ἱερεῖς ταῦτα παραδύνασι τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ· αὐτοφανεῖς δὲ ἐκάλει τὰς πρώτας θείας δυνάμεις, ἐπειδὴ ἀπ' ἐαυτῶν τὰς θείας δέχονται ἐλλάμψεις· αἱ γὰρ λοιπαὶ δυνάμεις, οὐ δι' ἐαυτῶν [τὰ] θεῖα δέχονται δῶρα τῆς γνώσεως, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπερκειμένων.

Ἰερατικῆς. Σημειῶσαι, ὅτι ἱερατικῆ παραδόσις ἐστὶ τὸ περὶ τῆς τάξεως τῶν νοῶν εἰδέσθαι.

Ἐλλάμψων. Ἀπόδειξις τοῦ ρηθέντος, ὅτι τὰ δεύτερα παρὰ τῶν πρώτων μούονται, ἀπὸ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου.

Ἀτιθάσσις. Ἀνημέροις.

Ἐκβεδωνία. Περὶ τῶν παραδοθέντων τῷ Βαβυλωνίῳ.

Τῆ παντοῖα. Ὅρα, ὅτι ὁ Θεὸς πάντα μηχανᾶται πρὸς τὸ ἐπιστρέφει τοὺς πλανωμένους.

Ἐπιεικῶς ἐπαγγηγῆν. Τὸ ⁸⁰ ἐπιεικῶς ἀντὶ τοῦ φιλανθρώπως ἢ πάνυ καὶ μεγάλως νόησον.

Κοινῶν γάρ. Ὅτι κοινῷ ὀνόματι πάσαι αἱ δυνάμεις αἱ νοηταὶ ἄγγελοι λέγονται.

Ἰφαιμένων. Ὑποβεθηχίτων, δευτερευόντων.

Προπορευόμενον. Προπορευόμενον τάχα τοῦ προφήτου· τάχα δὲ, πρὸ τοῦ τὸν μέγιστον ἄγγελον εἰσεῖν ἐπ' αὐτόν.

Εἶτα πρὸς αὐτοῦ τῆρ θείαν. Τοῦτο θέλει δεῖξαι, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀγγελικαῖς τάγμασιν οἱ πρῶτοι τοῖς δευτέροις διαγγέλλουσι τὴν τοῦ Θεοῦ βουλήν. Κατακάρπως δὲ ἀντὶ τοῦ πάνυ ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁰ ἀνωτέρω. ⁸⁰ τὸ δέ.

Ἀποκρίνεσθαι. Καλῶς εἶπεν ὁ Κύριος ἐν τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ, ὥστε χωρισθῆναι τῶν δικαίων τοὺς ἀμαρτωλοὺς· τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φαίνεται πεποικηκῶς, ὥστε ⁸⁶ τὰ πρόβατα ἐκ τῶν ἐρίφων διεμέρισεν. Ἰδοὺ συνῆδει καὶ ἐν τούτῳ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τῇ Νέῃ.

Ὅς τὸν ποδήρη. Περὶ τοῦ τὸν ποδήρη ἐνδεδυκτός χιτῶνα ⁸⁷. Σημεῖται δὲ, ὅτι τῷ μὲν ἀγγέλῳ τῷ τῷ μὲν σημεῖον ἐπιθεῖναι κλειυσθέντι ποδήρης ἦν χιτῶν, καὶ ζώνη περὶ τὴν ὄσφιν, σχῆμα πρέπον ἱεραῖ· τοῖς δὲ ἀγγέλοις ἄλλως κέλευκος ἐν ταῖς χερσίν, ὅπερ δηλοῖ τιμωρητικὴν τινὰ δύναμιν· ὡς ἐκ τούτου νοεῖν ἡμᾶς, ὅτι πρὸς τὸ μέλλον ἀποτελεῖσθαι καὶ τὸ τῶν ἀγγέλων εἶδος σχηματίζεται, ὅπερ ἐνοῆσαι ἠφειλομεν περὶ τῶν σεραφίμ καὶ χερουδίμ, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅτι πρὸς τὴν οικίαν τάξιν καὶ τὸ σχῆμα ἔχουσιν· οἱ γὰρ τὸν τρισάγιον ὕμνον λέγοντες πολυπρόσωποι σχηματίζονται, δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι ἀσίγητός ἐστι καὶ πολὺς ὁ αὐτῶν ὕμνος· οὕτως καὶ περὶ τῶν ἐξῆς νόησον.

Τὸ σημεῖον εἰς τὰ μέτωπα. Σημεῖωσαι, ὅτι τὴν θεῖαν προτύπωσιν ἐξ ἑκείνου προεμήνυσσε, τὸ τοὺς πιστοὺς κατὰ τὸ μέτωπον ⁸⁸ τὴν ζωοποιὸν ἐπιθεῖναι σφραγίδα, καὶ περισώζεσθαι ἐκ τοῦ ὀλοθρευτοῦ· ἀλλὰ τότε μὲν ἄγγελοι ἐν σχήματι ἱερέων τοῦτο ποιεῖν ἐκελεύσθησαν τοῖς ἀνευθύνους· ἡ γὰρ ζώνη καὶ ὁ ποδήρης χιτῶν τὸ ἱεροπρατὲς τῶν ἱερέων δηλοῖ σχῆμα· νῦν δὲ καὶ ἡμεῖς, ἑαυτοῖς οἱ πιστοὶ τὴν τοῦ σταυροῦ σφραγίδα κατὰ τὸ μέτωπον ἐντυπῶντες, διαφεύγομεν τὸν ἐχθρόν· ἰδοὺ καὶ ἄλλη ὁμοίωσις Παλαιᾶς πρὸς τὴν Νέαν. Σημεῖωσαι δὲ, ὅτι αὐταὶ εἰσιν αἱ τρεῖς τριαδικαὶ τάξεις τῶν νοητῶν δυνάμεων· πρώτη τριάς, θρόνοι· εἶτα χερουδίμ, εἶτα σεραφίμ· δευτέρα τριάς, κυριότητες, δυνάμεις, ἐξουσίαι· αὐταὶ καὶ μέσαι λέγονται· τρίτη τριάς, ἀρχαί, ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι· κοινῶ δὲ ὀνόματι πάντες ἄγγελοι.

Εὐταξίας. Περὶ εὐταξίας τῶν δευτέρων πρὸς τοὺς ἀνωτέρους.

Τὸν θεύτατον Γαβριήλ. Σημεῖωσαι, ὅτι καὶ ὁ Γαβριήλ οὐκ ἐστὶ τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων, ἀλλὰ τῶν ὑφειμένων.

Ἱεραρχίας. Σημεῖωσαι, ὅτι μίμημα τῆς ἀνω μυστικῆς ἱεραρχίας τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γινόμενα σήμερον· καὶ γὰρ οἱ ἱερεῖς σφραγίδα ἐπιτιθέασιν τοῦ ζωοποιῦ σταυροῦ τοῖς προσίοσι τῷ μυστηρίῳ, διὰ τὸ χωρισθῆναι αὐτοὺς τῶν ἀπίστων, καὶ ἵνα τὸν ἐχθρόν διαφύγωσιν· ἄλλως τε καὶ τάξις φυλάττεται κατὰ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν· ὁ γὰρ ποιεῖν ἐπιτέτραπται ὁ ὑποδιάκονος, οὐ παροῦσιν οἱ ὑποδεέστεροι· καὶ ὁ ποιεῖ ὁ πρεσβύτερος, οὐ ποιεῖ ὁ διάκονος· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἕκαστος ἔχει τὴν πρέπουσαν αὐτῷ λειτουργίαν· κοινῶ δὲ ὀνόματι πάντες κληρικοὶ καὶ λειτουργοὶ καλοῦνται, ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι· ἐντεῦθεν

Respondere. Recte dixit Dominus in propheta Ezechiele, ut separarentur justi a peccatoribus : hoc enim in Evangeliiis apparet fecisse, quando oves ab hædis divisit ^c. Ecce etiam in hoc consonat Vetus Testamentum Novo.

Qui talaris veste. De eo, qui indutus erat tunicam talarum. Nota vero, quod angelo signum apponere jusso, *talaris erat tunica, et cingulum circa lumbos*, habitus sacerdoti conveniens. Angelis porro cæteris, *securis in manibus*, quod significat vindicativam aliquam virtutem : ut ex hoc nos intelligamus, quod juxta illud, quod efficiendum est, species etiam angelorum fingatur : quod cogitare debemus de seraphim et cherubim et cæteris virtutibus ; quia secundum proprium ordinem etiam habitum habent ; qui enim τρισάγιον hymnum dicunt, multas habere facies finguntur, sermone declarante, quod indesinens sit et frequens ipsorum hymnus : itaque de reliquis intellige.

Signum in frontibus. Nota divinam præfigurationem ex illo præmonstravisse, fideles in fronte vivificum opponere sigillum, et conservari ab exterminatore ; sed tum quidem angeli in habitu sacerdotum hoc iniquis **32** facere jussi sunt : cingulum enim et talaris tunica, sacris convenientem sacerdotum significat habitum ; nunc vero etiam nos fideles nobis ipsis signum crucis in fronte imprimentes, fugamus hostem ; en et aliam quoque similitudinem Antiqui Testamenti cum Novo. Nota autem, hos esse tres trinos ordines intelligibilium virtutum : primus ternio, throni, tum cherubim, deinde seraphim. Secundus ternio, dominationes, virtutes, potestates ; hæ etiam mediæ dicuntur ; tertius ternio, principatus, archangeli, angeli : communi autem nomine universi angeli.

Boni ordinis. De recto ordine secundorum erga superiores.

Divinissimum Gabrielem. Nota etiam Gabrielem non esse superiorum virtutum, sed inferiorum.

Hierarchiæ. Nota, ea quæ hodie in Ecclesia sunt esse imitationem supernæ mysticæ hierarchiæ ; etenim sacerdotes imponunt signum vivificæ crucis accedentibus ad sacramentum ; quia separati sunt ab infidelibus, atque, ut hostem effugerint ; aliter quoque ordo etiam in sancta Ecclesia servatur ; quod enim facere subdiacono mandatur, minime faciunt inferiores, et quod facit sacerdos, non facit diaconus, atque ut verbo absolvam, unusquisque habet conveniens sibi ministerium ; communi autem nomine omnes clerici et ministri vocantur, sicut etiam angeli : unde intelligere oportet, quo-

^c Matth. xxv. 32.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁶ ἔσε. ⁸⁷ ἀγγέλου. ⁸⁸ πρόσωπον.

modo dictum sit a divino Stephano : *Qui accepistis legem in dispositione angelorum, et non custodistis* d.

IN CAP. IX.

§ I. *Superessentialem ejus ordinis principatum.* Ipsius principium faciētis principatus demonstrat superessentialē ordinis principatum, ipse principatum ordo.

§ II. *Archangelorum.* De archangelico ornatu, et quid significet.

Hierarchia. Nota universalitatem : omnem hierarchiam habere primas et medias atque postremas virtutes, hoc est tres trinos ordines.

Sanctissimis, Gr. ἀγιωτάταις. Scrib. καὶ ἱερωτάταις, et *sacratissimis.* Quomodo etiam divini archangeli cum præcedentibus et sequentibus communicent.

Secundum postremum. Quod extremus sit ordo angelorum, et mundum attingens.

§ III. Postremus trinus ordo.

Principatus, Archangeli, Angeli.

Et magis ad. Extremum ordinem celestium virtutum digniorem esse, appellarique angelos, ut ad homines accedentem, per quem etiam divina homines edocentur.

Nam quidem supremum. Primum ternionem secundo sacre præesse, et secundum tertium ; tertium autem iis qui inter homines sacerdotes sunt, et inspicunt ea quæ ab ipsis fiunt.

Occultius. Quomodo hæ quidem obscuriores, illæ vero perspicuæ magis sint hierarchiæ.

Humanis hierarchiis. Quinam nobis hierarchice præsent. Nota demonstrationem ex Daniele, hoc est extremum ordinem hierarchiæ nostræ imperare.

Quæ etiam. Subaudiendum, ut sit secundum ordinem, ita ut talis sit constructio : equidem ut secundum ordinem sit, et qui a Deo, et cætera.

Quod si quærat aliquis. Quomodo bonis angelis gentibus præfectis, solus Israel Deum cognoscebat : unaquæque enim gens habet angelum sibi selectum, sicut Judæi Michaelem ; quem ex postremo sanctorum angelorum ordine esse dicit.

Nequaquam angelorum. Non propter imperantium angelorum culpam talia dicit ; sed propter propriam liberam ad ea quæ minime fieri debent, propensionem.

Amore proprio. Nota, quod quisque sibi ipsi causa boni et mali existat ; amor autem proprius et *pervicacia* æqualiter sibi complacentiam significant.

Hoc ipsum confirmatur. Non quod Deus Israelē solum elegerit, sed quod solus Israel voluerit Deum sequi : ita enim interpretatio dictionis significat, *mens Deum videns* : sic intelligere debemus, quæ in

d Act. vii, 53.

Ἀρχῆ τοῦ νοεῖν, πῶς εἰρηται τῷ θεῷ Στεφάνῳ· Ὁσιντες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Θ.

§ I. Ἰεραροῦσιον αὐτῆς ταξιαρχίας. Αὐτῆς τῆς ἀρχοποιῦ ἀρχῆς ἀναφαίνει τὴν ὑπεροῦσιον ταξιαρχίαν αὐτῆ ἢ τῶν ἀρχῶν τάξις.

§ II. Ἀρχαγγέλων. Περὶ τοῦ ἀρχαγγελικοῦ κάμου, καὶ τί δηλοῖ.

Ἰεραρχίῃ. Σημειῶσαι τὸ καθολικὸν, ὅτι πᾶσα ἱεραρχία ἔχει πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας δυνάμεις, τοῦτέστιν αἱ τρεῖς τριαδικαὶ τάξεις.

Ἀγιωτάταις. Γρ. καὶ ἱερωτάταις. Πῶς καὶ οἱ θεοὶ ἀρχάγγελοι ταῖς πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοῦς καινωῦσι.

Κατὰ τὸ τελευταῖον. Ὅτι ἐσχάτη τάξις ἀγγέλων, καὶ περιχώσιμος.

Ἡ τελευταία τριαδικὴ τάξις.

Ἀρχαί, Ἀρχάγγελοι, Ἄγγελοι.

Καὶ μᾶλλον πρόσ. Ὅτι ἡ τελευταία τάξις τῶν οὐρανίων δυνάμεων μᾶλλον ἀξία ἐστὶν ἀγγελιοπροσαγορεύεσθαι, ὡς πλησιάζουσα ἀνθρώποις, δι' ἧς καὶ τὰ θεῖα μουῦνται ἀνθρώποι.

Τὴν μὲν γὰρ ὑπερτάτην. Ὅτι ἡ πρώτη τριάς τῆς δευτέρας ἱεραρχεῖ, καὶ ἡ δευτέρα τῆς τρίτης· ἡ δὲ τρίτη τῶν ἐν ἀνθρώποις ἱερέων, καὶ ἐφορῶσι τὰ παρ' αὐτῶν τελοῦμενα.

Κρυφιοειδέστερον. Πῶς αἱ μὲν κρυφιώτεροι, αἱ δὲ ἐμφανεστεροὶ ἱεραρχαί.

Ταῖς ἀνθρωπειαῖς ἱεραρχίαις. Τίνες ἡμῶν ἱεραρχικῶς ἐφροσθήσασιν. Σημειῶσαι τὴν ἀπόδειξιν ἐκ τοῦ Δανιήλ, τοῦτέστιν ἐσχάτην τάξιν ἐπιστατεῖν⁸⁰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας.

Καὶ μὴν καὶ ἡ. Κατὰ κοινῶν τὸ ἴνα ἢ κατὰ τάξιν, ὡς εἶναι τὴν σύνταξιν, καὶ μὴν ἴνα κατὰ τάξιν ἢ καὶ ἡ παρὰ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Εἰ δὲ τις φαίη. Πῶς ἀγγέλων ἀγαθῶν ἐφροσώτων τοῖς ἔθνεσι, μόνος ὁ Ἰσαήλ ἐγίνωσκε τὸν Θεόν· ἕκαστον γὰρ ἔθνος ἀγγελον ἔχει ἀποκεκληρωμένον αὐτῷ, ὡς Ἰουδαῖοι τὸν Μιχαήλ, ὃν καὶ τῆς ἐσχάτης τάξεως τῶν ἁγίων ἀγγέλων φησὶν.

Ὅτι μὴ τὰς τῶν ἀγγέλων. Οὐ παρὰ τὴν τῶν ἐπιστατούντων ἀγγέλων αἰτίαν φησὶ τὸ τοιοῦτο, ἀλλὰ παρὰ τὴν οἰκειαν αὐτεξούσιον πρὸς τὰ μὴ δέοντα ῥοπήν.

Τῇ φιλαυτίᾳ. Σημειῶσαι ὅτι ἕκαστος αὐτῷ αἰτίας καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· τὸ δὲ φιλαυτία καὶ αὐθάδεια ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτάρεσκον δηλοῖ.

Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται. Οὐχ ὅτι ὁ Θεὸς τὸν Ἰσαήλ μόνον ἐξελέξατο, ἀλλ' ὅτι ὁ Ἰσαήλ μόνος ἐβουλήθη ἔπισθαι Θεῷ· οὕτω γὰρ [καὶ ἡ] ἐρμηνεία τῆς λέξεως σημαίνει, *ροῦς ὄρων* [τὸν] Θεόν· οὕτω νοεῖν ὀφεί-

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁰ ὅτι καὶ ἡ ἐσχάτη τάξις ἐπιστατεῖ.

λομεν τὰ ἐν τῇ φῶσὶ Μωϋσεως εἰρημένα, Ἐγενήθη ἄ κanticο Moysis dicta sunt, *Factus est portio Domini funiculus Jacob**, quod significat Israel; non enim Deus solum Israel diligere, quemadmodum etiam Apostolus sæpe declaravit dicens: *Nonne est Deus etiam gentium? ita etiam gentium, siquidem unus Deus*†: sed Israel primus ivit post Deum, cum postea defecit, ipse quoque abjectus est; liberum enim arbitrium habentes homines, quando volunt, Deum sibi præsentem faciunt.

Πεπορθέναι. Ὅτι καὶ ὁ Ἰσραὴλ αὐτὸς ἀπέστη. *Zachar.* Ὅτι αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος.

Ὁψων. Ὅπερ ἐνταυθὰ φησιν ὁ Πατήρ, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς γινόμενον ἔστιν ἰδεῖν, ἐπὶ μὲν τῶν διαφανῶν ὑλῶν, τὴν οἰκειαν διάδοσιν ποιουμένου· ἐπὶ δὲ τῶν παχυτέρων οὐχ ὁμοίως, ἀλλ' ἢ πάντῃ ἀδιαδότως ἢ ἀμυδρῶς. Ὅπερ οὖν ἐνταυθα τὸ τῆς *B* ὕλης διάφορον ποιεῖ, τοῦτο ἐπὶ τῆς θείας ἐλλάμψεως ἢ ἀνισότης τῆς αὐτεξουσίου ἐργάζεται ῥοπῆς.

Ἀνομοιότης. Τουτέστι, τῶν τοῦ νοῦ ὀφθαλμῶν ἢ παρατροπῆ.

Ἡ παντελῶς ἀμέθεκτον ποιεῖ. Ὅρα πῶς φησιν ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτίους εἶναι τοῦ δέξασθαι τὴν Ἐλλαμψίν τὴν θεῖαν, ἢ ὀλίγον, ἢ πολὺ αὐτῆς δέχεσθαι, ἢ παντελῶς μηδὲν αὐτῆς εἰσδέξασθαι, ὅταν πρὸς αὐτὴν ἀντίτυποι γενώμεθα, οἷον ἐκ σκληρῶν ἢ τοῖ ἀλιθινοῖ· φησὶν οὖν ἐν Εὐαγγελίοις αὐτὸς ὁ Κύριος· *Δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐργεῖραι τέκνα τῷ Ἀδραμ*· ὅπερ γὰρ ἡμῖν σκληρὸν καὶ ἀδύνατον, τοῦτο τῷ Θεῷ δυνατόν.

Ἡμεῖς ἀνευέουσαμεν. Σημειῶσαι, μάλιστα ἐντεῦθεν ἐπιστομίζεται** τὴν ἔκκαιρόν τινων καὶ ἀδιάκριτον ἀπαιδεύσαν, οἱ τολμῶσι φάσκειν, τὰ θεῖα ταῦτα συγγράμματα Ἀπολλινάρου εἶναι, μὴ** ἐκ τῶν προσώπων ὧν μνημονεῖται καταστοχαζόμενοι τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ ψευδοπέγραφοι λέγοντες τὴν Διονυσίου προσηγορίαν· μηδὲ ἐτι νῦν ἐξ εἰδωλολατρῶν εἶπεν αὐτὸν** ἐπιστρέψαι, καίτοι Ἀπολλινάριος οὐκ ἐκ τοιούτων ἦν.

Ἐπὶ τὸ πᾶσιν ἐτοίμως. Ὅτι ὁ Θεὸς φύσει ὧν ἀγαθὸς, ἔτοιμον ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι παρέχει εἰς τὸ μεταλαμβάνειν τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ καὶ φωτισθῆναι τὴν ψυχὴν, λοιπὸν τὸ ἐφ' ἡμῖν ζητεῖται, τὸ, πῶς ἐρωμεν μετασεῖν τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἵνα δευχθῆ τὸ αὐτεξούσιον· οὐ γὰρ αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἐξ αὐτοῦ χωρισμός· ἢ δὲ σύνταξις αὐτῆ· ἐπεὶ *D* ἐτι γε καὶ τῶν ἐτέρων ἐθνῶν οὐκ ἐκφυλοὶ τινες ἐπιστάτου θεοὶ, μία δὲ πάντων ἀρχὴ· καὶ οὕτως ἄλλα, διὰ μέσου· καὶ ἐτι καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν μία ἀρχὴ τοῦ Θεοῦ ἦρχε, καὶ τότε διὰ τῶν ἰβῶν ἀγγέλων ἱεραρχούντων**.

Μελχισεδέκ. Σημειῶσαι τὰ περὶ τοῦ Μελχισεδέκ, ὡς ἱεράρχου ὄντος, καὶ τῇ δι' ἀγγέλων ὁδηγίᾳ τὸν

* Deut. xxxii, 9. † Rom. iii, 29, 30. ‡ Luc. iii, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

** ἐπιστομίζεσθαι. ** μηδέ. ** ἑαυτὸν. ** ἱεραρχούντος.

lorum verum agnovit : *sequentes* autem dixit, propter libertatem arbitrii, et non coercionem.

35 § IV. *Pharaoni*. Nota quod dicat visiones in somniis per angelos factas fuisse, Pharaoni, et Nabuchodonosori, et hominum *εκφαντορίας* seu interpretationes.

Famuli. Joseph quidem Ægyptiorum, Daniel autem Babyloniorum, angelis imperantibus his gentibus, Dei voluntate visiones revelantibus.

Quasi sortito. Nota interpretationem verborum cantici Moysis : *Quando dividebat Altissimus gentes, quos dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; et factus est portio Domini populus Jacob, funiculus hæreditatis ipsius Israel* ^b : non enim oportet, inquit, arbitrari divisisse cum aliis diis aut angelis gentes; non enim sortito obligit Deo quidem Israel, aliis autem angelis privatim, ut in nullo alio ipsi Deo ministrent : exempli gratia, hæc gens huic angelo sorte obligit, neque ista gens est Deo curæ, aut nulli alli vacat apud Deum, alicujus gentis angelus : vero non æquali honore vel opposite suscepit Deus hanc gentem; et quisque angelorum particularem gentem, sicut in Isala dictum est, quod diabolus montes ad boream, hoc est gentes dixit in seipso habere, et contrariari Deo, similisque esse Altissimo. Omnia enim serviunt Deo, et ipse omnibus imperat : sed ipsum cognoscentes pluris facit; ideoque ipse dicitur ipsis imperare, etsi habeant angelum præfectum, sicut Israel Michaelem; et quomodo omnibus Deus imperans, per excellentiam tamen dicitur Deus Israel, et Israel ipsius populus. Atque dicimus quod Deus omnium est Deus; accedentium autem ad ipsum, ipsumque solum adorantium juste Deus dicitur; reliqui vero idola colentes, alios sibi faciunt deos.

Factus est pars Domini. Recte interpretatur illud : *Fuit pars Domini Israel*. Oportebat igitur, si quidem Israel solus cognoscebat Deum, ipsum solum a Deo et angelis ejus curari; verum in hoc quoque ostenditur immensa et investigabilis Dei misericordia, quod iis etiam qui videntur non esse partis ejus, particularem angelum præposuerit genti custodem : *Oriri enim facit solem suum super justos et injustos* ⁱ; et iterum : *Non volens mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* ^k; verum dices, quomodo **36** qui habent angelos sibi a Deo in reges et duces datos, discesserunt a Deo vivente et adoraverunt idola? Dicimus omnem necessitatem ab iis qui Deum intuentur abactam; contra vero liberum arbitrium introductum; si quis igitur eligat cum Deo

ὄντως ὄντα θεῶν ἐπεγνωκότος· ἐπομένους δὲ εἶπε διὰ τὸ ἀθάλατον, καὶ οὐ κατηναγκασμένον.

§ IV. *Τῷ Φαραῶ*. Σημειώσαι, ὅτι δι' ἀγγέλων φησὶ τὰς καθ' ὑπνοῦς γενέσθαι ὁράσεις τῷ Φαραῶ, καὶ τῷ Ναβουχοδονόσορ, καὶ τὰς τούτων ἐκφαντορίας, ἣγουν ἐρμηνείας.

Θεράποντες. Ὁ μὲν Ἰωσήφ τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ Δανιὴλ τῶν Βαβυλωνίων, ἀγγέλων τῶν ἐπιστατούντων τοῖς ἔθνεσι τούτοις, βουλῆ θεοῦ ἀποκαλυπτόντων τὰ ὁράματα ^α.

Ἀποκληρωτικῶς. Σημειώσαι τὴν ἐρμηνείαν τῶν ρητῶν τῆς Μωσαϊκῆς ψῆδης· Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ἰψιστος ἔθνη, ὅς διεμέρισεν υἱοῦς Ἀδάμ, ἐστῆσεν ὄρια ἄθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολήσιμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ· οὐ γὰρ δεῖ, φησὶν, αἰεσθαι μερίσασθαι πρὸς ἑτέρους θεοῦς ἢ ἀγγέλους τὰ ἔθνη· οὐ γὰρ ἀποκληρωτικῶς ἔλαχε, τῷ θεῷ μὲν Ἰσραὴλ, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀγγέλοις ἰδίως, ὡς μὴ διακονεῖν αὐτοὺς εἰς ἄλλο τι τῷ θεῷ· οἷον φέρε εἰπεῖν, τὸδε τὸ ἔθνος τῷδε τῷ ἀγγέλω ἔλαχε, καὶ οὐ μέλει τῷ θεῷ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ· ἢ οὐ σχολάζει ἑτέρῳ τινι πρὸς θεόν, ὁ τοῦ ἔθνους ἀγγελος, ἀλλ' οὐδ' ὁμοτίμως ἢ ἀντιθέτως ἔλαβεν ὁ θεὸς τὸδε τὸ ἔθνος, καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων ἴδιον ἔθνος, ὡς ἐν τῷ Ἡσαΐα εἰρηται, ὅτι ὁ διάβολος τὰ πρὸς βορρᾶν ἔρη, τουτέστι τὰ ἔθνη, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν, καὶ ἐναντιοῦσθαι τῷ θεῷ, καὶ εἶναι ὅμοιος τῷ Ἰψίστῳ· πάντα γὰρ δοῦλα τοῦ θεοῦ, καὶ πάντων αὐτὸς ἄρχει· ἀλλὰ τοὺς γινώσκοντας αὐτὸν προτιμᾷ· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς λέγεται αὐτῶν ἄρχει, κἂν ἔχουν ^α ἀγγελοὺς ἐφεστῶτα, ὡς ἂν Ἰσραὴλ τὸν Μιχαὴλ. Καὶ πῶς πάντων ὁ θεὸς ἄρχων κατ' ἐξαιρετον τοῦ Ἰσραὴλ λέγεται θεός, καὶ ὁ Ἰσραὴλ αὐτοῦ; Καὶ λέγομεν, ὅτι ὁ θεὸς πάντων ἐστὶ θεός· τῶν δὲ πλησιαζόντων αὐτῷ, καὶ αὐτὸν μόνον προσκυνούντων λέγεται θεός δικαίως· οἱ δὲ ^α λοιποὶ, εἰδῶλα σέβοντες, ἑτέρους ποιοῦσιν ἑαυτῶν θεούς.

Ἐγενήθη μερὶς κυρίου. Καλῶς ἐρμηνεύει τὸ· Ἐγένετο μερὶς κυρίου Ἰσραὴλ. Ἐχρὴν αὖν, εἴπερ ὁ Ἰσραὴλ μόνος ἐπεγίνωσθε θεόν, αὐτὸν μόνον ὄπα τοῦ κυρίου ἐπισκοπεῖσθαι, καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ δείκνυται τὸ ἀμέτρητον καὶ ἀνεξιχνίαστον ἔλεος τοῦ θεοῦ, ὅτι καὶ τοῖς δοκοῦσι μὴ εἶναι τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἴδιον ἄγγελον προσθάλετο φύλακα τοῦ ἔθνους· Ἀνατέλλει γὰρ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ πάλιν· Ὁ μὴ θέλων τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν. Ἀλλ' ἐρείς· Καὶ πῶς οἱ ἔχοντες ἀγγέλους παρὰ τοῦ θεοῦ δεδομένους εἰς τὸ ἐπιστατεῖν καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπὸ θεοῦ ζῶντος, καὶ προσεκύνησαν εἰδώλοις; λέγομεν, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἐκ τῶν εἰς θεόν ὁρῶντων ἐλλήλαται καὶ ἀντεισηχθῆ τὸ

^b Deut. xxxii, 8, 9. ⁱ Matth. v, 45. ^k Ezech. xxxiii, 9.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α ἀπεκάλυπτον καὶ σαφῆ ἐπόλουν τὰ ὁράμ. Visiones revelabant ac manifestabant. ^α ἔχουσι καὶ. ^α οἱ γάρ.

αὐτοπροαίρετον· εἴτις οὖν αἰρεῖται σὺν Θεῷ εἶναι, ἄσσε, et custoditur ab angelo, et disponitur, ait : φρουρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, καὶ τάττεται· Κύριος γὰρ, φησὶ, γινώσκει ὁδὸν δικαίων· καὶ πάλιν· Νεώτερος ἤμην, καὶ γὰρ ἀγήρασα, καὶ οὐκ εἶδον δικαίον ἐγκαταλειμμένον· εἰ τις δὲ τὴν ἐναντίαν αἰρεῖται, οὐκ ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τόδε τι ποιεῖν· οὗτος γὰρ ὁ βίος καὶ κτηνώδης μᾶλλον, καὶ οὐκ αὐτοπροαίρετος. Ἀμέλει καὶ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ φησιν, ὅτι ἤμαρτε καὶ ἔμοσχοποίησεν· Ἐπίγνωσιν γὰρ, φησὶ, Θεοῦ ἀπίσω, καὶ ἐπίσω τῆς καρδίας σου ἐπορεύθης, τουτέστι τὸ ἴδιον θέλημα προετίμησας.

Τὸν Μιχαήλ. Ὅτι καὶ ὁ Ἰσραὴλ, εἰ καὶ μέρος Κυρίου ἐγένετο, ἀλλ' οὖν καὶ αὐτοὶ ἰδικὸν ἀγγελον εἶχον τὸν Μιχαήλ.

Ἐθελουσίως. Τουτέ φησι διὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ ἑθελουσίως.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ.

§ I. Τελεταρχικῆς. Τελεταρχικὴν τὴν ἀρχηγὸν καὶ αἰτίαν τῆς αὐτῶν τελειώσεως.

Κρυφωτέρα μὲν. Σημειῶσαι ὅτι ἐναυθα σαφῶς θεοὶ, διὰ ποίαν αἰτίαν αἱ τάξεις τῶν οὐρανίων δυνάμεων οὕτως εἰσὶν, ὥστε τὴν μὲν ὑπερτέραν εἶναι· τὴν δὲ μέσην· τὴν δὲ τελευταίαν· λέγει γὰρ διὰ τὴν ἀνωτέραν τάξιν, ἥτις ἐστὶ θρόνοι, σεραφίμ, καὶ χερουβίμ, ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς θείας γνώσεως ἐλλαμπόμεναι, διὰ τὸ ἀμέσως ἐπ' αὐτὴν ἐκανατείνεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν τὸ προλαμβάνον, οὕτως ὑπ' αὐτῆς τῆς τελεταρχίας τῆς θείας καθαίρεται, καὶ φωτίζεται, καὶ τελεσιουργεῖται· εἰ γὰρ οὕτως ἐδημιουργήθη, ὥστε πρῶτη εἶναι, οὕτε καθάρσεως οὕτε φωτισμοῦ ἔδεετο, οὕτω κλασθεῖσα, ὥστε καὶ ἀξία εἶναι τῆς πρώτης τάξεως. Ἄλλως τε, ὅρα τί λέγει μετὰ μικρὸν ὁ θεὸς οὕτως ἀνήρ, ὡς κρυφωτέρα μᾶλλον ἐστίν, ὅτι νοητοτέρα, καὶ μᾶλλον ἀπλωτικῆ· ἐκ τούτων γὰρ ἐστὶ πλέον λαβεῖν τὸ αὐτοπροαίρετον αὐτῶν· εἰ γὰρ μὴ πλέον τῶν ὑποδεεστέρων ἦπλου ἑαυτὴν, καὶ διεναιετο, οὐκ ἂν ἐπλησίαζε Θεῷ· ἐγγίσασα δὲ Θεῷ ἔκρουσίως, κρείττον καθαίρεται, καὶ φωτίζεται, καὶ τελεσιουργεῖται, τουτέστι ἐνεργεῖ τὰ τέλεια, ἀντὶ τοῦ τὰ περὶ Θεόν· καὶ τοῦτο οἶμαι τὴν Γραφὴν ἀντίτεσθαι· Προσέβλεθε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν μὴ κατασχυρθη· οὕτω καὶ περὶ τῶν ἐφεξῆς δυνάμεων νόησον, ὅτι ἐκάστη κατὰ τὴν οἰκείαν ἀναλογίαν ὁρᾷ τὸν Θεόν· τοῦτο σαφέστερον λέγει καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου.

§ II. Ἐκφαντορικοί. Ὅτι πάντες οἱ ἄγγελοι τὰ παρὰ τῶν πρὸ αὐτῶν εἰς αὐτοὺς φερόμενα φῶτα τοῖς ὑποδεεστέροις ἐκφάνουσι. Κατὰ κοινὸν ληπτέον τὸ ἐκφαντορικοί· ἐκ Θεοῦ δὲ κεινημένων φησὶ περὶ τῆς πρώτης τῶν σεραφίμ ταξιαρχίας.

Σεραφίμ. Διὰ τί περὶ τῶν σεραφίμ ὁ θεὸς ὕμνος φησὶ κεκραγῆναι ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον; διὰ τὸ τοὺς

esse, et custoditur ab angelo, et disponitur, ait : Dominus enim novit viam justorum¹; et rursus : Junior sui, etenim senui, et non vidi justum derelictum^m : si quis autem contrariam viam eligat, non cogitur ab angelo aliquid certi facere : hæc enim vitæ ratio pecuaria potius est quam libero agens arbitrio; nimirum etiam de Israele dicit, quod peccavit et vitulum fecit; *Cognitionem enim*, inquit, *Dei repulisti, et post cor tuum ambulasti*, hoc est voluntatem propriam præposuisti.

Michaellem. Quod Israel, etsi pars Domini fuerit, tamen ipsi etiam peculiarem angelum Michaellem habuerint.

B *Voluntarie*. Hoc dicit propter propriam libertatem, et a violentia immunitatem.

IN CAP. X.

§ I. *Primitus initiante*, Gr. τελεταρχικῆς. Τελεταρχικὴν, principem et causam perfectionis ipsorum.

Occultior quidem. Nota quod hic manifeste declaret, propter quam causam ordines cœlestium virtutum tales sint, ut hic quidem supremus sit, iste medius, ille vero postremus existat. Dicit enim propter supremum ordinem, qui est throni, seraphim et cherubim, quod ab ipsa divina cognitione illustrentur; quia immediate in ipsa intendit, nihilque habet quod præoccupet, ita ab ipso divino rituum principatu purgatur et illustratur atque perficitur. Si enim sic creatus est, ut primus sit, neque expiationis, neque illustrationis indiget, cum ita effectus sit, ut etiam dignus primo ordine existat. Alias, vide quid paulo post vir hic divinus dicat : *Quod abstrusior magis sit, quia intelligibilior et simplex magis*; ex his enim potest amplius ipsorum liberum arbitrium colligi : si enim non amplius inferioribus seipsum explicabat, et intelligebat, sane non accedebat ad Deum; appropinquans enim voluntarie Deo, melius purgatur et illustratur atque perficitur, hoc est, *perfecta operatur*, pro, quæ Deum tangunt; atque hoc arbitror, Scripturam insinuare : *Accedite ad ipsum, et illuminamini, et facies vestrae non confundentur*ⁿ : ita etiam de reliquis virtutibus intellige, quod unaquæque pro sua proportione videat Deum; clariusque hoc dicit in fine hujus capituli.

§ II. *Interpretantes*. Quod omnes angeli lumina ad se a superioribus delata, indigentioribus declarent, subaudiendum est, *interpretantes* : a Deo autem permotorum dicit de primo ordinis principatu seraphinorum.

Seraphim. Cur divinum canticum dicat de seraphim, unum ad alterum clamasse? quia sci-

¹ Psal. i, 6. ^m Psal. xxxvi, 25. ⁿ Psal. xxxiii, 6.

licet primi annuntiant secundis divina mysteria. Α πρώτους ἀγγέλλειν τοῖς δευτέροις τὰ θεία μυστήρια.

§ III. *Non immerito.* Ex rudiioribus enim institutionibus (quod lactis potionationem Apostolus vocavit) ad media; et ab his ad majora seu perfectiorum cibum ascendens, postremum ostendit ordinem et virtutem. Licet vero et alio modo hæc quæ locum tangunt intelligere, atque primum quidem dicere intentionem ad id quod supereminet. Medium autem, conversionem et convolutionem circa ipsum; postremum vero, eum qui illum qui subindigentior est, elevat: quod sane potius in angelis intelligendum.

Et primos et medios. [Nota] quod uniuscujusque nostrum mens primos et medios et postremos ordines habeat, ut intelligat in Deo tres hos ordines, sic intelligendum mentem omnem habere essentialiam secundum quam primum existit; deinde etiam virtutem, secundum quam perdurat, postremo autem efficaciam, secundum quam propria faciens pie agit. Hæc etiam in capite sequenti declarat.

Unde licet hinc aperte et sine contradictione accipere, nos paulo ante vera ascripsisse. Ecce enim quomodo dicit: *Unaqueque celestis atque humana mens, primas et medias extremasque habet elevationes, secundum quas unaquæque fit particeps divinarum et ad hierarchas pertinentium illustrationum.* Primo quidem, quia æqualem dixit hominum et superiorum virtutum ordinem, nullumque hominum scimus neque prophetam, neque justum, qui nihil peculiaris causæ posuerit, ut ad Deum accederet. Vide enim quid dicat is qui usque ad tertium cælum pervenit, quia *castigo corpus meum et in servitutem redigo, ne forte cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar*°. Postea manifeste hic dicit et liberum arbitrium angelorum et peculiaris ipsorum propensionis cupiditatem, ut autem nullus nimis contentiosorum rixetur, tanquam pro conclusione 38 dicit, nihil esse nullius rei indigum et autoteles, hoc est a seipso perfectum, nisi solum Deum, adeo ut angeli et homines profectu et perfectione indigeant.

IN CAP. XI.

Neque enim ut in angelis dicere possumus. Virtutes enim secundæ sunt et mediæ triadis post dominationes ordinatæ; ita ut non quia postremæ sunt, omnes ordines vocati sint virtutes, sicut in angelis.

Novissimarum. Altiora habere quæ inferiora, inferiora vero non habere quæ altiora: sic etiam superius dictum est; nimirum, prima quidem habere omnino illustrationem, postrema vero partim, sicut postea dicit: sic etiam in Ecclesia reperire est; sacerdos enim potest facere omnia inferiorum, sicut diaconorum et sequentium, diacono autem sacerdotum munus obire non permittitur; nostram enim hierarchiam imitari cælestem ordinem, supra

° I Cor. ix, 27.

§ III. *Οὐκ ἀπεικίτως.* Ἐκ γὰρ τῶν ἀπλουστέρων μυσήσεων, ὅπερ γάλακτος ποτισμὸν ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, πρὸς τὰ μέσα, καὶ ἐκ τούτων πρὸς τὰ μείζονα, ἤγουν τὴν τῶν τελείων τροφὴν ἀνιών, τὴν τελευταίαν ἀναφαίνει τάξιν καὶ δύναμιν. Ἔστι δὲ καὶ ἐτέρως τὰ κατὰ τὸν τόπον νοῆσαι: καὶ πρώτην μὲν εἰπεῖν τὴν πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἀνάσσειν· μέσην δὲ τὴν περὶ αὐτὸν ἀναστροφὴν καὶ συνέλξιν· τελευταίαν δὲ τὴν τὸ ὑποδεέστερον ἀνάγουσαν, ἧ καὶ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀγγέλων νοητέον.

Καὶ πρώτας καὶ μέσας. [Σημείωσαι] ὅτι ἐκάστου ἡμῶν ὁ νοῦς πρώτας καὶ μέσας καὶ τελευταίας τάξεις ἔχει εἰς τὸ νοεῖν περὶ Θεοῦ τὰς τρεῖς τάξεις ταύτας: νοητέον οὕτως, ὅτι πᾶς νοῦς ἔχει οὐσίαν, καθ' ἣν πρῶτόν ἐστιν· εἶτα καὶ δύναμιν, καθ' ἣν διαρκεῖ· τελευταίαν δὲ ἐνέργειαν, καθ' ἣν τὰ οἰκεία πράττων εὐσεβεῖ. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ σαφηνίξει.

Ἔθεν ἐντεῦθεν σαφῶς καὶ ἀναντιρρήτως ἐστὶ λαβεῖν, ὅτι ἀληθῆς πρὸ μικροῦ παρεγράψαμεν· ἰδοὺ γὰρ πῶς φησιν: *Ἐκαστος οὐράνιος καὶ ἀνθρώπινος ἡυῦς πρώτας καὶ μέσας καὶ τελευταίας ἔχει ἀναγωγὰς, καθ' ἃς ἕκαστος ἐν μεταστοιχείᾳ γίνεταί τῶν θείων καὶ ἱεραρχικῶν ἐλλάμψεων.* Πρῶτον μὲν, ὅτι ἴσθιν τάξιν εἶπε τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνω δυνάμεων, καὶ οὐδένα τῶν ἀνθρώπων ἴσμεν, οὔτε προφητὴν οὔτε δίκαιον, μὴδὲν θέντα τῆς ἰδίας προφάσεως εἰς τὸ πλησιάσαι Θεῷ. Ὅρα γὰρ τί φησιν ὁ ἕως τρίτου οὐρανοῦ φθάσας, ὅτι *ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως, ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι*. Ἐπειτα σαφῶς ὡδέ φησι τὸ αὐτεξούσιον καὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ τὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν ὀρμῆς ἐφεσιν· ἵνα δὲ μηδεὶς τῶν λίαν ἐριστικῶν φιλονεικήσῃ, ὡς ἐν ἐπιλόγῃ φησιν, ὅτι οὐδὲν ἀπροσδεὲς καὶ αὐποτελεῖς, τουτέστιν ἀπ' ἑαυτοῦ τέλειον, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός· ὥστε ἄγγελοι καὶ ἀνθρωποὶ προκοπῆς καὶ τελειώσεως δέονται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Οὐ γὰρ ἐστὶν εἰπεῖν ὡς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων. Αἱ γὰρ δυνάμεις τῆς δευτέρας εἰσι καὶ μέσης τριάδος μετὰ τὰς κυριότητας ταττόμεναι· ὥστε οὐχ ὡς τελευταίων αὐτῶν οὐσῶν πᾶσαι αἱ τάξεις ἐκλήθησαν δυνάμεις, ὡς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων.

Τῶν ἐσχάτων. Ὅτι τὰ τῶν ἐσχάτων ἔχουσι τὰ ὑπερκείμενα· τὰ δὲ τῶν ὑπερκειμένων οὐκ ἔχει τὰ ἐσχάτα· οὕτω καὶ ἀνωτέρω εἰρηται, ἐπειδὴ τὰ μὲν πρῶτα ὀλικῶς ἔχει τὴν ἑλλαμψίν· τὰ δὲ τελευταῖα μερικῶς, ὡς ἐφεξῆς φησιν. Οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐστὶν εὐρεῖν· ὁ γὰρ ἱερεὺς δύναται ποιεῖν ὅλα τὰ τῶν ὑποδεεστέρων, ὡς διακόνων καὶ τῶν ἐφεξῆς· ὁ δὲ διάκονος τὰ τῶν ἱερέων οὐκ ἐπιτέτραπται ποιεῖν· ὅτι γὰρ ἡ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχία μιμεῖται τὴν οὐρανιαύ

τάξιν, εἰπομεν ἄνω. Καλῶς δὲ προσέθηκας τὸ ὀλικῶς, A μερικῶς γὰρ μετέχουσι τὴν σύνταξιν δὲ ἀπὸ τοῦ, οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν, ἕως ὅδε δεῖ συνάψαι, [καὶ] ἀρχὴν ποιήσασθαι τῆς ἀπορίας.

Φαμὲν δὲ. Πῶς πάντες λέγονται δυνάμεις; τελευτάτα γὰρ τάξις ἢ τῶν ἀρχῶν, καὶ ἀρχαγγέλων, καὶ ἀγγέλων ἐστὶ· καὶ ὁμοῦ καὶ αὐτοὶ δυνάμεις ἔστιν ὅτε ὀνομάζονται.

Εἰς οὐσίαν καὶ δύναμιν. Ὡς ἐν ὑποδειγματι ῥητέον οὐσίαν μὲν εἰπεῖν τὴν πῦρὸς φύσιν· δύναμιν δὲ παύτης τὸ φωτιστικόν· ἐνέργειαν δὲ τὸ τῆς δυνάμεως ἀποτελεσμα, ἤγουν τὸ φωτίζειν καὶ καίειν.

Ἡ οὐρανίας δυνάμεις ἀποκαλώμεν. Ὁμόνυμόν ἐστιν ὄνομα αἱ δυνάμεις· λέγεται γὰρ οὕτω καὶ τὸ B ἰδικὸν τάγμα, τοῦτέστι τὸ δεύτερον τῆς μέσης τριαδικῆς διακοσμῆσεως, καὶ κοινῶς πάντα τὰ τάγματα, ὡς δύναμιν ἔχοντά τινα.

Ταῖς ὑφειμέναις. Κατὰ κοινὸν τὸ ἡμῶς οἰητέον. Σημειώσαι, πῶς ἀνωτέρω μὲν φησιν, ὅτι εἰς τρία διαιρούνται αἱ ἀγγελικαὶ τάξεις, εἰς οὐσίαν, καὶ δύναμιν, καὶ ἐνέργειαν· ἐνταῦθα δὲ λέγει τὸν λόγον, δι' ὃν δυνάμεις πᾶσαι καλοῦνται.

Περὶ ὧν εἰπομεν καὶ τὰς. Δοκεῖ πῶς ἐνταῦθα λέγειν, ὅτι κατ' ἀξίαν αἱ ἀγγελικαὶ διακοσμῆσεις δημιουργικῶς ἐτάχθησαν, οὐ σαφῶς δὲ τοῦτο παρῆρσιν· ἄνω γὰρ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαιῷ φανερῶς τὴν αὐτῶν ἔφεσιν καὶ νόησιν λέγει, αἰτίας αὐτὰς εἶναι τῆς ὑπερέρας αὐτῶν τάξεως, ἀμέλει ὅτι καὶ ὁ καθαιρεσθαι καὶ φωτίζεσθαι, καὶ τελειοῦσθαι εἶπεν C αὐτάς. Ἔστιν οὖν ἐπιχειρήσαντα εἰπεῖν εὐσεβῶς, ὅτι ὁ θεὸς, προειδὼς αὐτῶν τὴν τῆς ἐφέσεως κίνησιν, καὶ τὰς αὐτῶν τάξεις ἀξίας αὐτῶν παρήγαγεν, ἐξ ὧν οὐκ ἂν εἴποι τις αὐτάς δύνασθαι ἐκπεσεῖν, διὰ τὸ ἔξιν τινα κτήσασθαι πρὸς τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς ἀγαν θελήσεως· τοὺς δὲ ἀγγέλους, τοῦτέστι τοὺς τελευταίους διακόσμους ἐνδέχεσθαι ἴσως καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπήναι· εἶπεν αὐτοὺς γὰρ περικοσμοῦν, ἐξ ὧν οἶμαι καὶ τὸν διάβολόν ποτε εἶναι πρὸ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν· καὶ εἰ τις τούτων τελειότερον οἶδεν, αὐτῷ μαθεῖν. Σημειώσαι δὲ, πῶς κατὰ τάξιν αἱ ἀγγελικαὶ διακοσμῆσεις δημιουργικῶς παρήχθησαν.

Εἰς τὸ κεφαλαίον ΒΨ.

§ I. Ζητεῖται. Πῶς οἱ καθ' ἡμᾶς ἱερεῖς ἄγγελοι λέγονται.

§ II. [α'] Φαμὲν γὰρ ὅτι ὀλικῶς. Σημειώσαι, ὅτι, εἰ καὶ τῆς τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων ἀποδόουσιν ὀλίγητος οἱ ἔσχατοι, ἀλλ' οὖν μερικῶς μετέχουσι σοφίας τε καὶ γνώσεως καὶ αὐτοί.

[β'] Αἱ δὲ τῶν ὑπ' αὐτούς. Τίς ἡ ὀλικὴ σοφία καὶ μέθεξις, καὶ τίς ἡ μερικὴ τὸ δὲ κατὰ δύναμιν οὐκ εἶναι τὴν προαιρετικὴν δύναμιν νοητέον ἐνταῦθα.

[γ'] Ὀρισται. Σημειώσαι, ὅτι ὄρισται οὐ δηλοῖ εἰμαρμένην τινα καὶ ἀπαράβατον ἀνάγκην, ὡς εἰώ-

A diximus. Recte autem apposuit omnino, partim enim communicant; constructionem vero ab eo, non enim dicere possumus, hucusque connectere oportet, et principium facere dubitationis.

Dicimus autem. Quomodo omnes dicantur virtutes: postremus siquidem ordo principatum, et archangelorum et angelorum est; attamen quandoque ipsi etiam virtutes nominantur.

In essentiam et virtutem. Tanquam exempli gratia dicendum, essentiam quidem appellasse ignis naturam; virtutem vero, vim ejus ad illustrandum; efficaciam autem, virtutis effectum, seu illuminare et comburere.

Vel caelestes virtutes appellamus. Nomen virtutes est homonymum: ita enim appellatur et proprius ordo, id est secundus mediæ trinæ dispositionis hierarchiæ: communiterque ordines universi, ut qui virtutem aliquam habeant.

Inferioribus. Subaudiendum τὸ nos arbitrandum. Nota, quomodo superius quidem dicat angelicos ordines in tria dividi, in essentiam, et virtutem, et efficaciam. Hic autem dicit rationem propter quam virtutes omnes vocentur.

Abunde continent. Videtur quodammodo hic dicere angelicas descriptiones secundum creationem in 39 ordinem redactas, non tamen manifeste hoc exponit; supra enim in capite quod hoc præcedit, aperte ipsorum cupiditatem, et intellectionem dicit ipsas causas esse superioris ipsorum ordinis; videlicet quia dixit ipsas purgari, illustrari atque perfici: licet igitur conjecturam aggreddenti dicere cum pietate, Deum prævidisse cupiditatis ipsarum motionem, atque ipsarum ordines eis dignos produxisse, ex quibus nemo dixerit ipsas delabi potuisse, eo quod habitum aliquem ad bonum habuerint, propter nimiam voluntatem; angelos vero, hoc est postremos, admittere fortassis etiam conversionem ad malum: dixit enim eos circa mundum affici, ex quibus arbitrator diabolum etiam fuisse antequam corruisset. Si quidem aliquis perfectus istis quid noverit, discere postulo. Nota autem, quomodo angelicæ descriptiones per creationem productæ fuerint.

IN CAP. XII.

§ I. Queritur. Quanam ratione sacerdotes nostri angeli dicantur.

§ II. Dicimus enim integram. Nota quod, etsi postremi careant tota superiorum virtutum perfectione, attamen ipsos particularis tum sapientiarum cognitionis particeps esse.

Inferiorum. Quanam sit tota sapientia atque communicatio, et quanam particularis; illud autem secundum virtutem propriam, intelligendum hoc loco est de facultate prælegendi.

Distributum, seu definitum. Nota ὄρισται non significare fatum aliquod et necessitatem inevitabi-

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α ἔθεν καὶ.

lem, sicut solent multi dicere; verum ὠρισται ponitur pro ordinatum est secundum aliquam virtutis proportionem, forte mentis; supra quam intelligere non oportet.

§ III. *Invenies*. Quomodo etiam communi nomine dii vocentur tum angeli, tum religiosi homines, secundum illud Scripturæ: *Ego dixi: Dii estis* P.

Exemptæ. Quomodo et qualiter et secundum quid divinis digna habita sunt nominibus.

IN CAP. XIII.

§ I. *Seraphim*. Nota ὁ σεραφίμ in genere masculino.

Etenim dubitabit aliquis. Quoniam contrarium apparere dictis videtur; dixit enim antea, inferiores ab iis **40** qui ipsos superant, non autem a superioribus doceri, sicuti tertium ordinem a medio, et medium ab eo qui est omnibus superior; quæsitæ autem hæc fuerant, atque a diversitate soluta.

§ II. *Peccatorum, quæ recensita sunt*. Non posse doceri divina, nisi prius dimisso peccatorum fuerit; nam seraphim ἐμπρηστής seu calidus explicatur.

§ III. *Alius item haud admodum*. Nota illud non admodum, non prorsus ad comparationem mediocritatis dictum fuisse, sicut non ita dictum est illud: non valde absurdum, ut arbitremur nos, absurdum quidem prorsus esse, sed mediocriter absurdum; verum etiam pro positivo collocatur: hoc est, non videtur mihi absurdum esse, caute ut philosophum decet pronuntians; quin etiam pro, nullo modo, ponitur, tanquam si diceret, nullo modo absurdum.

Qui affinxerat. Nota, divinas prophetarum visiones, præfectos angelos dicit affingentes in imaginationem adducere eorum quæ cerni videntur: ænigmata enim et signa, non vero nudas res et essentias videbant.

In Deum. Vides, angelos qui revelationes prophetas docent, ita fecisse; promovebant ipsos prima quidem forma ad Deum universi proprie auctorem; secundario autem ad mentes, quæ primæ post Deum positione, et Dei exemplo, Imperantes hierarchiæ, quæ apud Deum. Hæc postea docet.

Et ad omnia. Nota, Dei providentiam ad omnes occulte pervenire; et infimum angelum eodem nomine cum seraphim appellari.

Pro captu. Seu secundum mensuram virtutis eorum, qui lumen recipiunt, illustrationes quoque protendit.

Secundum cuiusque. Quomodo divinæ illuminationes quibusdam clariores, aliquibus vero obscuriores distribuuntur, exemplo declarat.

Solaris. Exemplum hoc etiam superius appositum fuit; primam autem materiam vocat, vitrum et similes; queinadmodum et crassiorem, sicut domos,

P Psal. LXXI, 6.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰ διαφόρως. ⁷⁰ σημειωτέον.

Α θασι πολλοὶ λέγειν· ἀλλὰ τὸ ὠρισται ἀντὶ τοῦ διατάκται κατὰ ὠρισμένην τινὰ ἀναλογίαν δυνάμειως, τοῦ νοῦ τυχόν, ὑπὲρ ἣν νοῆσαι οὐ χρή.

§ III. [δ'] *Ἐυρήσεις*. Πῶς καὶ θεοὶ λέγονται, οἱ τε ἄγγελοι κοινῶ ὀνόματι, καὶ οἱ φιλόθεοι ἄνθρωποι, κατὰ τὸ· Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε.

Ἐξηρημένης. Πῶς, καὶ ποῖα, καὶ κατὰ τί τῶν θεῶν ὀνομάτων ἤξιώται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

§ I. Ὁ σεραφίμ. Σημειῶσαι ὁ σεραφίμ ἀρσενικῆ κλίσει.

Καὶ γὰρ ἀπορήσειε τις· Ἐπειδὴ ἐναντιοφανὲς εἶναι δοκεῖ τοῖς λεχθεῖσιν· ἔφη γὰρ πρὸς τούτων, ὅτι τὰ κατώτερα ὑπὸ τῶν ὑπερκειμένων αὐτὰ, οὐ μὴν ἐκ τῶν ἀνωτάτων μουῦνται, ὅσον ἡ τρίτη τάξις ἐκ τῆς μέσης, καὶ ἡ μέση ἐκ τῆς ἄνω ἀνωτέρας. Ἐξητήθη δὲ ταῦτα καὶ διαφορᾶς ⁶⁰ ἐπελύθη.

§ II. [α'] *Ἐξηρημένων ἀμαρτιῶν*. Ὅτι οὐκ ἔστι μνηθῆναι τὰ θεῖα, εἰ μὴ γένηται πρότερον ἀμαρτιῶν ἔφεσις. Ὁ γὰρ σεραφίμ ἐμπρηστής, ἦτοι θερμαινὼν ἐρμηνεύεται.

§ III. [β'] Ἐτερος δὲ οὐ σφόδρα. Σημειῶσαι ⁷⁰, ὅτι τὸ οὐ σφόδρα, οὐ πάντως πρὸς σύγκρισιν τοῦ μετρίου εἰρηται· ὅσον οὐχ οὕτως εἰρηται τὸ οὐ σφόδρα ἀτοπον, ὥστε νομίσαι ἡμᾶς, ὅτι ἀτοπον μὲν ἔστι πάντως, μετρίως δὲ ἀτοπον· ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τοῦ θετικοῦ κείται, ταυτέστιν, οὐ δοκεῖ μοι ἀτοπον εἶναι εἰλαθῶς ἀποφαινόμενος ἔθει φιλοσόφῳ, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τοῦ οὐδαμῶς κείται, ὥσει ἔλεγεν, οὐδαμῶς ἀτοπον.

[γ'] *Διαπλάσας*. Σημειῶσαι, ὅτι τὰς θείας τῶν προφητῶν ὁράσεις, τοὺς ἐφεστῶτας [αὐτοῖς] ἀγγέλους φησὶ διαπλάττοντας εἰς φαντασίαν ἄγειν τῶν δοκούντων ὁρᾶσθαι· αἰνίγματα γὰρ καὶ σύμβολα, οὐ μὴν γυμνὰ πράγματα καὶ οὐσίας ἐώρων.

Ἐπὶ θεόν. Ὅρᾶς ὅτι οἱ μουῦντες ἄγγελοι τὰς ἀποκαλύψεις τοὺς προφήτας οὕτως ἐποιοῦν· ἀνάγοντες αὐτοὺς πρωτοτύπως ἐπὶ θεὸν τὸν πάντων κυρίως αἰτίων· δευτέρως δὲ ἐπὶ τοὺς μετὰ θεὸν πρώτους νόας θέσει καὶ θεοειδῶς ἀρχοντας τῆς ἐπὶ θεὸν ἱεραρχίας. Ταῦτα ἐφεξῆς διδάσκει.

Καὶ διὰ πάντων. Σημειῶσαι, ὅτι ἐπὶ πάντας ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια διήκει κυρίως, καὶ ὅτι κατώτερος ἄγγελος ὁμωνύμως σεραφίμ ὀνομάζεται.

Ἀναλόγως. Ἦγουν κατὰ τὸ μέτρον τῆς τῶν δεχομένων δυνάμειως καὶ τὰς ἀλλάμψεις ἐκτείνει.

Κατὰ τὴν ἐκάντης. Πῶς αἱ θεαὶ ἀλλάμψεις, εἰς ἐνίους μὲν φανώτεραι, εἰς ἐνίους δὲ ἀμυδρότεραι διαδίδονται, ἐκ παραδείγματος σαφηνίζει.

Ἡλιακῆς. Τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο καὶ ἀνωτέρω παρετέθη· πρώτην δὲ ἔλην φησὶ τὴν ὕλην καὶ τὰς ὁμοίας· ὥστερ καὶ παχυτέραν, ὅσον οἴκους, κατὰ σπήλαια, καὶ

τὰ παραπλήσια. Ἄλλως· πρώτην ὕλην τὴν λεπτήν A καὶ ἀερώδη καὶ καθαράν.

Πάλιν ἡ πυρὸς θερμότης. Καλῶς ἀπεικάζει τῷ Θεῷ τὸ πῦρ· λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Ὁ δὲ Θεὸς πῦρ κατακαλλισκον ἐστὶ· καὶ οἱ τὸ μὲν αὐτοῦ θερμαίνει, τὸ δὲ κατακαλεῖ· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς προσιόντας αὐτῷ φωτίζει, τοὺς δὲ ἀπιστοῦντας κατακαλεῖ, τοὺς μὴ ἐν πίστει προσιόντας καὶ προσεγγίζοντας αὐτῷ.

Πρὸς δὲ τὰς ἀντιτυπιεῖς. Οἷον ἀδάμαντα καὶ ὕδωρ.

Φυσικῆς. Φυσικὰ λέγει τὰ αλοθητὰ καὶ ὁρατὰ. Ἰστέον δὲ, οἱ ἐν τοῖς νοητοῖς, αἱ ἀρεταὶ· οὐκ εἰσὶ κατὰ συμβεθεκῶς, ὡς παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ὁ Θεὸς μὲν ἐστὶ ζῶσα ἀρετὴ καὶ αὐτοτελής καὶ ἀπροσδετής, οἱ ὑπερουσίως οὐσίωται, καὶ μεταδοτικῶς ἐκφοιτᾷ B εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς ὡς αἰτίας οὐσης, ὑπάρξαντα νοητὰ· πηγὴ μὲν οὖν τῆς ἀρετῆς ζώσης καὶ θεούσης κατὰ τὸ ἐφικτόν ¹¹ τοὺς μετέχοντας ὁ Θεός· ἀλλ' ὁμοῦ εἰς πρόβον προνοητικῶς ἐκφοιτᾷ ¹² εἰς τὰ οὐσιωθέντα ὑπ' αὐτοῦ νοητὰ· καὶ ἀκρότης καὶ τελειότης κατὰ τοῦτο εἶναι τῶν νοῶν οὐκ ἀποβάλλει. Οὐ κατὰ συμβεθεκῶς οὖν οἱ νόες, ὡς ἡμεῖς, ἔχουσι τὴν ἀρετὴν, τὴν φρόνησιν ἐξ ἀσκήσεως οἷον ἡ μαθήσεως, ἡ τὴν δικαιοσύνην, ἡ τὴν σωφροσύνην δι' ἐγκρατείας, ἡ τὴν ἀνδρίαν ἐξ εὐθεσίας σώματος καὶ νούρων· οὐ γὰρ ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ, ἐν τούτοις ἡ ἀρετὴ· ἀλλὰ τὸ τὰ οικεῖα ἐνεργεῖν καὶ ἀπαύστως ἀνατετάσθαι πρὸς Θεὸν καὶ εἰς ἑαυτούς, τοῦτο ἐν αὐτοῖς θεομιμητόν, ἀρετὴ· τάξις δὲ ὁμοῦ τὴν ὡς C ἄλλο ἐν ἄλλῳ διαφυλάττει, ὡς τὸ· ζῆ ἐν ἐμοὶ ἡ ψυχὴ σου, ἀντὶ τοῦ, ἡ τῆς διδασκαλίας μετάδοσις· τὸ δὲ συμβεθεκῶς ἐν ὑποκειμένῳ ὅπερ οὐκ ἐστὶν ἐκεῖ· ἀσύνθετα γὰρ καὶ ἄλλα ἐκεῖνα, καὶ τὰ εἶδη αὐτῶν ζῶσα, οὐχ ὡς ἐν ὕλῃ. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ παραγράφως ἐνόησεν. Ἐχε δὲ κατὰ νοῦν τὰς ἐμὰς σημειώσεις, τὰς πρὸ τριῶν φύλλων· καὶ ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἐπιμένει τῇ ἐμῇ νοήσει συνεργεῖ· καὶ οἱ πατέρες δὲ οὕτως ἐνόησαν, καὶ αὐτοὶ δὲ δοκεῖ τὸ αὐτοπροαίρετον [τῶν ἀγγέλων, ὡς μετ' ὀλίγον εὐρήσεις].

Ταξιαρχία. Τούτέστιν ὁ Θεός.

Ἔστιν οὖν ἀπασί. Σημειώσαι ὅτι φωτὸς οὐσία ὁ Θεός, καὶ τὸ φύσει ἀρετὴ, καὶ θέσει ἀρετὴ. D

Ἡγοῦνται. Σημειώσαι, ὅτι μετὰ Θεὸν ἀρχὴ πάσης ἀρετῆς οἱ ἀνώτατοι νόες, δι' ὧν πρώτων ἔχομεν τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐλλαμψίν.

Ἐμπύριον ἰδιότητα. Σημειώσαι ὅτι κατὰ ἰδιότητα ἐμπύριοι οἱ ἀνώτατοι νόες.

Θρονίαν. Καλῶς ἐρμηνεύει τί εἰσι θρόνοι τῶν οὐρανίων, τὸ ἀνευγμμένην τὴν περὶ Θεοῦ νόησιν ἔχειν· θρονίαν δὲ φησὶν ἰδιότητα τὴν ἀποκηρωτικῶς ἀποφανθεῖσαν τῶν ἀγίων θρόνων ἀρχήν.

¹¹ Hebr. xii, 29.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ ὡς ἐφικτόν. ¹² ἐκφοιτῶν.

A et specus et similia. Aliter primam materiam dicit eam, quæ tenuis, aerea, et pura est.

Iterum calor ignis. Recte componit ignem cum Deo; dicit enim Scriptura, *Deus ignis consumens est* ⁹: et quoniam ignis partim calefacit, partim comburit; sic etiam Deus accedentes ad ipsum illuminat, incredulos autem qui per fidem neque ¹¹ accedunt neque appropinquant ipsi, comburit.

Verum in reluctantibus. Sicut adamante et aqua.

Naturalis. Naturalia vocat sensibilia et visibilia. Sciendum porro virtutes non esse per accidens in iis quæ mente percipiuntur sicut in nobis; sed Deus quidem est virtus viva et per se perfecta et nullius indiga; quia superessentialiter essentiam habuit, et distributive exit in ea intelligibilia quæ per ipsam utpote causam existunt. Deus siquidem est fons vivæ virtutis et quantum licet deos efficientis participes: tamen ad prodeundi actionem exit providenter in intelligibilia quæ ab ipso essentiam acceperunt; neque idcirco desinit esse fastidium et perfectio mentium. Non igitur mentes per accidens, sicuti nos, habent virtutem, veluti prudentiam per exercitium et disciplinam, vel justitiam, aut temperantiam per continentiam, vel fortitudinem per bonam corporis et nervorum compositionem; non enim ut aliud in alio, in his virtus; sed propria operari et incessanter in Deum et seipsos intendere, hæc in ipsis Dei imitatio, virtus censenda est; attamen ordinem, ut alius in alio custodit, ut illud: *Vivit in me anima tua*, pro, doctrinæ communicatio: accidens autem in subjecto, quod abest, existit; simplicia enim illa sunt et materiæ expertia, speciesque ipsorum, vitæ, non sicut in materia: et hæc quidem is qui in margine adnotavit intellexit; meas autem observationes, quæ in tribus ante foliis, in mente habet, isthic enim τὸ ἐπιμένει cupientes, intellectionem meam adjuvat; et Patres ita intellexerunt, atque ipse liberum arbitrium [angelorum] admittit [ut paulo post invenies].

Ordinis origo, Gr. ταξιαρχία. Id est Deus.

Est igitur omnibus. Nota, Deum esse luminis essentiam et naturam virtutem, et definitionem virtutem.

Censent. Nota, supremas mentes esse post Deum principium omnis virtutis, per quas primam Dei illustrationem accipimus.

Ignem proprietatem. Nota supremas mentes esse secundum proprietatem igneas.

Solii. Recte interpretatur, quid sint sedes cælestium, apertam de Deo cogitationem habere; solii autem dicit proprietatem, sortito demonstratum sanctorum thronorum principatum.

Inferiorum. De subjectis ordinibus, quomodo per primos divinis communicent.

42 *Dictas.* Venit ad explicationem propositi.

§ IV. *Aiebat itaque.* Agit de eo qui dixerat, eum non fuisse seraphim, quem Isaias vidit, sed unum ex inferioribus ordinibus; hanc enim opinionem propugnat, quam paulo ante in principio capitis declarat, ubi dicit: *Alius autem non admodum absurdam*, et quæ sequuntur.

Tanquam in symbolis. Quoniam seraphim alas sex habentes videt.

Et circa Deum collocatas. Habet enim Scriptura: *Stabant in circuitu ejus* ^r.

Didicit itaque. Vide, quidnam disceret Isaias, quem vocat theologum, ignotam esse divinitatem etiam supremis virtutibus, et nihil in rebus esse illi simile. Porro *δντα* quæ sunt, dicebamus in præcedenti libro, quæ mente et sensu percipiuntur; hæc autem docebatur propheta, postquam a propriis peccatis expiatus fuisset; de quo paulo post dicemus.

Seraphim docebatur. Quidnam doceretur per seraphim.

Nomen. Interpretatio nominis seraphim.

Alarum. Quid pennæ significent.

In Deum in primis. Dixit enim supra in fine decimi capitis, universam coelestem, et humanam mentem habere primos et medios et postremos ordines: merito igitur sex alas dixit habere virtutes, ut duabus facies tegerent, mediis autem pedes, reliquis vero circa Deum volarent, quod ipse vocaverit supremam intentionem. Nota vero, quidnam multitudo pedum et facierum in seraphim, et cur aliqua tegantur.

Senarum. Nota quomodo adducat sex pennas sanctorum seraphim.

Visorum. Id est a propheta spectatorum.

Sublimiorum. In legendo facies, profundiorum in legendo pedes, per medias autem (pennas) aptam rationem.

Et celerrimum laudis cantum. Illud: *Sanctus, sanctus, sanctus* ^o: significat vero etiam angelum secundum propriæ virtutis proportionem accipere divinam illustrationem, ipsumque prophetis communicare quantum capiunt, non quantum ipse cognoscit.

Quia expiatio est. Quidnam sit expiatio, et quomodo fiat a Deo in intelligibilibus.

Hæc autem. Scilicet purgatio aut communitio.

43 *Præcipuis.* Non enim qualis est purgatio in hominibus, talis est etiam in incorporeis.

Quæ circum eam. Circum eam, thearchiam scilicet, id est circa Deum.

Exsistit manifesta. Purgatio videlicet.

^r Apoc. vii, 11. ^o isa. vi, 3; Apoc. iv, 8.

Υφαιμένων. Περι τῶν ὑποβαθηκυῶν τάξεων, ὅπως διὰ τῶν πρώτων μετέχουσι τῶν θείων.

Τὰς εἰρημέτρας. Ἦλθεν εἰς ἐξήγησιν τοῦ προκειμένου.

Ἐλεγον οὖν. Περι τοῦ εἰπόντος φησὶν, ὅτι οὐχ ὁ σεραφίμ ἐτύγγανεν, ὁ ὀφθεῖς τῷ Ἡσαΐα, ἀλλὰ τις τῶν κατωτέρων ἀγγέλων· ταύτη γὰρ τῇ δόξῃ ἐπαγωνίζεται· ἦν πρὸ ὀλίγου ἀναφαίνει τῇ ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου, ἔνθα φησὶν, *ἕτερος δὲ οὐ σφόδρα ἄτοπος, καὶ τὰ ἐξῆς.*

Ὡς ἐν συμβόλοις. Ἐπειδὴ ἐξαπτέρυγα ὄρα τὰ σεραφίμ.

Καὶ περι Θεὸν ἰδρυμένας. Ἐχει γὰρ τὸ λόγιον ἐπὶ Εἰσοτήκει κύκλῳ αὐτοῦ.

Ἐμάνθανεν οὖν. Ὅρα τί ἐμάνθανεν ὁ Ἡσαΐας, ὃν καλεῖ θεολόγος, ὅτι ἀγνωστον τὸ θεῖον καὶ ταῖς ἀνωτάτω δυνάμει, καὶ ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἐμφερὲς αὐτῷ. Ὅντα δὲ εἰσπομεν ἐν τῷ πρὸ τούτου βιβλίῳ τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ· ταῦτα δὲ μνεῖται ὁ προφήτης μετὰ τὸ καθαρθῆναι τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν, περι οὐ μυχρὸν ὑστερον ἐροῦμεν.

Σεραφίμ ἐμνεῖτο. Τί ἐμνεῖτο διὰ τὰ σεραφίμ.

Ἐπωνυμίας. Ἐρμηνεία σεραφίμ.

Πτερῶν. Τί δηλοῖ τὰ πτερά.

Τὴν ἐπὶ τὸ θεῖον ἐν πρώταις. Εἶπεν ἄνω γὰρ ἐν τῷ τέλει τοῦ δεκάτου κεφαλαίου, ὅτι πᾶς [οὐράνιος] καὶ ἀνθρώπιος νοῦς καὶ πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας ἔχει τάξεις. Εἰκότως οὖν ἐξ πτέρυγας εἶπεν ἔχειν τὴν δύναμιν, ἵνα ταῖς μὲν δυσὶ καλύπτῃ τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ μέσαις τοὺς πόδας· ταῖς δὲ λοιπαῖς τὸ θεῖον περιπετῆται, ὅπερ εἶπεν αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην ἀνάτασιν. Σημειώσαι δὲ τί τὸ πολυπόουν καὶ τὸ πολυπρόσωπον τῶν σεραφίμ, καὶ διὰ τί σκέπονται ἐντα.

Ἐξαπλῆς. Σημειώσαι, πῶς ἀνάγει τὰς ἐξ πτέρυγας τῶν ἁγίων σεραφίμ.

Ὁρωμένων. Τουτέστι τῶν ὑπὸ τοῦ προφήτου θεωρουμένων.

Τῶν ὑψηλοτέρων. Διὰ τοῦ καλύπτειν τὰ πρόσωπα· τῶν δὲ βαθυτέρων, διὰ τοῦ καλύπτειν τοὺς πόδας· διὰ δὲ τῶν μέσων τὴν συμμετρίαν.

Καὶ πολυτιμητορ ὁμνοφῶν. Τὸ Ἅγιος, ἁγιος, ἁγιος· σημαίνει δὲ ὅτι καὶ ἄγγελος, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἰδίας δυνάμεως, δέχεται τὴν θείαν ἑλλαμψίν, καὶ αὐτὸς μεταδίδωσι τοῖς προφήταις, ὅσον χωροῦσιν, οὐχ ὅσα γινώσκει αὐτός.

Ὅτι κάθαρος ἐστὶ. Τί ἐστὶ κάθαρος, καὶ πῶς εἰς τὰ νοητὰ γίνεται παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Αὕτη δέ. Ἡ κάθαρος δηλαδὴ ἡ ἢ μετουσία.

Ἐξηρημέτρας. Οὐ γὰρ οἷα ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ κάθαρος, τοιαύτη ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων.

Ταῖς περι αὐτήν. Περι αὐτὴν τὴν θεαρχίαν δηλονότι, τουτέστι περι τὸν Θεόν.

Ἐκφαίνει. Ἡ κάθαρος δηλονότι.

Ἐπὶ δὲ τῶν δευτέρων. Σκοπεῖν δεῖ, ὅτι διαφέ- **A**
 ρειν φησὶν οὐ μετρίως ἔν τῷ θεοειδῆ πᾶσαν ἀσώ-
 ματον δύναμιν· πολὺ μὲν γὰρ ἔχειν τὸ θεοειδὲς τοὺς
 ἀνωτάτω νόας; ὑφειμένον δὲ λοιπὸν, καθόσον καὶ
 ἡ τάξις ἀπαιτεῖ τοὺς λοιποὺς νόας, μέχρι τῶν
 ἐσχάτων· πλέον δὲ καὶ τῶν ἐσχάτων τὰς ἡμετέρας
 ψυχὰς ἑπὶ καὶ πάντων τῶν νοῶν πολὺ λείπεται
 ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ. Καὶ ἡ θεία τοίνυν Ἐλλαμψὶς συν-
 ηγμένη πως μᾶλλον καὶ συνεσταλαμένη θεωρεῖται
 πρὸς τὴν οἶον εἰς μῆκος ἀπόστασιν τῆς εἰς Θεὸν
 πλησιάσεως, συναύγουσα οἶονεὶ αὐτῇ ἡ θεία Ἐλλαμψὶς
 τὴν οἰκείαν φανέρωσιν πρὸς τὸ ἐνιαῖον καὶ ἀπλοῦν
 αὐτῆς ἄγνωστον· ἄγνωστος γὰρ ἔστιν ὁ Θεὸς οὐ διὰ
 ποικιλίαν συλλογισμῶν ἀγνωσμένην ἡμῖν, ἀλλὰ κατὰ
 ἐνιαῖον τινὰ πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς, καθ' ἔν καὶ καθά- **B**
 παξ ἀκατάληπτον ἀθανασίαν ἑ.

Ἐμκυρίως. Σημειῶσαι, ὅτι ἐμπύριος ἰδιότης
 τῶν σεραφίμ ἐστὶ, καὶ πῶς, ἀγγέλου καθαίροντος,
 τὰ σεραφίμ εἴρηται καθαίρειν, καὶ πρὸ τούτου ὁ Θεός.

Ἡ ἱερέων. Σημειῶσαι ὅτι οἱ ἱερεῖς ὑποθεβήκασιν
 τὸν ἱεράρχην· καὶ ὅτι ἄλλο φωτίζειν καὶ ἄλλο κα-
 θαίρειν· καὶ ὅτι ἄλλο λειτουργεῖς, καὶ ἄλλο ἱερεύς·
 καὶ τῶν ἱερέων καθαιρούτων ἢ φωτιζόντων, ὁ ἱε-
 ράρχης λέγεται ποιεῖν ἑ.

Διατηρῶν ἀτρέπτους. Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ καὶ πάντων
 ὁμοίως τῶν νοητῶν δημιουργός, αὐτὸς καὶ τὰς
 πρώτας οὐσίας συνέξει καὶ διατηρεῖ πρὸς ἀτρεψίαν
 καὶ ἀμεταπτώσιαν· ἀτρέπτους δὲ νοεῖν δεῖ [αὐτὰς]
 κατ' ἐκεῖνο καθ' ὃ εἰσιν, οἶον εἰς τὸ ἀθάνατον, εἰς **C**
 τὴν ζωὴν, καθ' ἣν οὐσίωται εἰς τὸ εἶναι φῶς· ἐν
 τούτοις γὰρ καὶ ἀμεταβήλους οὐσιωδῶς, καὶ εἰς τὸ
 μὴ τρέπεσθαι εἰς ἐκφύλους ἐπιθυμίας, ἅτε καὶ
 αὐτεξουσίους, ὁ Θεὸς συνέξει αὐτοὺς καὶ διατηρεῖ.
 Τὸ μὲν γὰρ πρὸς αὐτὸν ἑ ἀνατείνεσθαι τῆς αὐτῶν
 ἐστὶ νοερᾶς προαιρέτως· τὸ δὲ εἰσαεῖ περὶ τοῦτο
 διαρκεῖν τῆς ἀντιλήψεώς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· πάντα γὰρ
 δεῖται [τῆς] Θεοῦ βοηθείας.

Ὅ ταῦτά με διδάσκων. Σημειῶσαι, ὅτι ταῦτα
 παρ' ἐτέρου ἔμαθεν ὁ μέγας Διονύσιος.

Ἱεράρχης. Σημειῶσαι, ὅτι μετὰ Θεοῦ ἡγεμόνες
 καὶ οἱ ἀνωτάτω διάκοσμοι.

Θεοειδῶς ἐμνήσθην. Ἡ τοῦ ἀγγέλου ἡθοποιία,
 ὡσανεὶ ὁ καθαίρων ἀγγελὸς τὸν Ἡσαΐαν, ταῦτα αὐτῷ
 ἔλεγε περὶ τῶν σεραφίμ.

Ἡ παρ' ἑαυτοῦ. Τὴν καθ' ὑπέρβασιν τοῦ ῥητοῦ
 σύνταξιν μετὰ πλεῖστα ἀποδοδομένην οὕτω συντα-
 κτέον· τῆς σῆς δ' ἂν εἴη νοερᾶς ἐπιστήμης, ἢ τὴν
 αἰτίαν ταύτην δέξασθαι, ἢ παρ' ἑαυτοῦ εὐρεῖν, ἢ
 παρ' ἐτέρου μαθεῖν, καὶ ἀνακαλύψαι μᾶλλον ἑαυτῷ·
 εἴπερ δὲ οἶόν τε καὶ ἐμοὶ ὡσαύτως ἀνακαλύψαι περὶ
 ἀγγέλων ἐραστὴν θεωρίαν. Τὸ τιμῆσαι δὲ ἀντὶ τοῦ
 προτιμῆσαι. [Σημειῶσαι, ὅτι τὰς τοῦ Θεοῦ δόσεις
 προξενούσιν ἡμῖν οἱ ἀγγελοι.]

In secundis autem. Considerare oportet, quod
 dicat non parum discrepare in dissimilitudine in-
 corpoream omnem virtutem; multum siquidem Dei
 similitudinis habere supremas mentes, parum vero
 illius quod reliquum, quatenus etiam ordo expo-
 scit, cæteras mentes usque ad extremas; multo au-
 tem minus extremis nostras etiam animas, quando-
 quidem anima nostra ab omnibus mentibus mul-
 tum distet. Et divina igitur illustratio quodam-
 modo coacta imo contracta conspicitur, in longa
 velut distantia accessus ad Deum, tanquam hæc
 divina illustratio cogeret propriam manifestatio-
 nem in unam et simplicem sui ignorantiam: igno-
 tus enim est Deus non propter varietatem ratioci-
 nationum nobis ignotam, sed secundum unam ali-
 quam in nobis simpliciter et absolute incomprehe-
 sibilem ignorantem.

Per ignem. Nota igneam proprietatem esse sera-
 phinorum; et quomodo angelo purgante, seraphini
 dicantur purgare, et ante hos Deus.

Aut sacerdotum. Nota sacerdotes esse inferiores
 præsulibus, et aliud esse illuminare et aliud pur-
 gare; atque aliud esse ministrum, et aliud sacer-
 dotem; sacerdotibusque purgantibus aut illustran-
 tibus, præsul dicitur facere.

Conservans immutabiles. Deum omnium pariter
 intelligibilium creatorem, primas quoque essentias
 continere et conservare ne immutentur et decidan-
 t; immutabiles vero intelligere oportet in illo quod
 substantiam tangit, velut in immortalitate, in vita,
 secundum quam essentiam acceperunt, in existi-
 tendo lumen: his enim immutabiles sunt essen-
 tialiter, et ne mutentur in exteris cupiditates,
 ut quæ sunt liberi arbitrii, Deus continet ipsas
 et conservat. In ipsum enim (Deum) intendere ab
 intelligenti eorum consilio pendet, semper autem
 in isto perseverare a Dei pendet auxilio, omnia
 enim Dei auxilio opus habent.

Qui hæc me docebat. Nota magnum Dionysium
 hæc ab alio didicisse.

Ἡ Hierarcha. Nota pos: Deum, principes esse
 supremos ordines.

Deiformiter edoctus fuit. Fictio morum angeli,
 tanquam angelus Isaiam expurgans, hæc illi de se-
 raphinis diceret.

Aut per se. Sententiæ hujus constructio secundum
 transgressionem post plurima redeuntem sic est
 construenda: tuæ vero intelligentis scientiæ esset,
 aut causam hanc admittere, aut per te invenire,
 aut ab alio discere, et potius tibi revelare: quin
 etiam si fieri possit mihi similiter charam de an-
 gelis contemplationem revelare. Τιμῆσαι ponitur
 pro προτιμῆσαι, præferre. [Nota vero angelos divina
 dona nobis communicare.]

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἢ μὴ μετρίως. ἢ μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὑφειμένον δὲ τοὺς μετ' αὐτοὺς, καὶ ἔτι ὑφειμένον τοὺς
 ὑποδεστέρους, καὶ τῶν ἐσχάτων δὲ ἐλάττων τὰς ὑμετέρας ψυχὰς. ἢ Pachym. ἀγνωσίαν, cui assentiendum
 censeo, quia ἀθανασία hoc loci ἀναρμοστεῖ. ἢ καθαίρειν. ἢ Θεόν.

Interpretibus. Considera, Deo nobis in apertione oris nostri verbum suppeditante, angelos pararios agere, patet eos pro nobis, tanquam legatos intercedere.

IN CAP. XIV.

Mille. Hæc in Daniele dicta.

Infirmum et contractum. Infirmum modum vocavit, numerum hominum, respectu numeri angelorum: dictum siquidem est a quodam alio, scilicet Didymo cæco: Nonaginta novem oves esse angelos: unam autem quæ perierat, esse nos homines.

Scienter. Nota, eum dicere angelos ipsos scienter, non discipuli instar opinando cognoscere definitiones, veluti quantus sit cœlestium essentialium numerus a Deo etiam in isto illustratos.

IN CAP. XV.

§ I. *Prout angelos decet.* Sicut linteum, sicut carbo. *Sensus anagogici,* Gr. ἀνακαθάρσεις. Ἀνακαθάρσεις vocat interpretationes vim exponendi ritus habentes, per quas signa quæ in iis quæ dicuntur, absurda videntur, expurgantur.

Nam si quidem. Supra enim dixerat, superiores virtutes sacro imperio præesse sequentibus et medias posterioribus, et earum posteriores viris pontificibus. Non enim dixit, eundem ordinem impetrare sequentibus, et ab iisdem regi; verum ita dixit, primum ordinem impetrare quidem sequentibus, regi vero a præcedentibus: sic quoque in cæteris intelligendum.

Nam si in sacris regi. Hoc vult dicere, si dixerimus primos ordines sacro imperio præesse postremis, deinde vicissim postremos sacro imperio præesse primis ordinibus, a quibus 45 etiam sacro imperio reguntur, absurda est sententia.

Haud incongrue. Non absurdum inquit, imagines quæ in divinis responsis Scripturæ reperiuntur universis cœlestibus virtutibus attribuere, tanquam omnes sint, ut ita dicam, sublimes et salutare et scientes, etsi non æqualiter: sed hæc quidem excellentes, istæ vero remissæ.

Ad anteriora. Superius et eminens.

§ II. *Incipiendum et quærendum.* [Nota] cur in angelicis figuris maxime quid igneum probetur, et quare Scriptura ut plurimum dicat res cœlestes esse igneas, et seraphinos ardentes dici.

Incensores. Interpretatio nominis seraphim.

Sancti enim. Cur etiam Deus in igne conspectus sit.

Sensilis enim ignis. Admiranda sane naturalis dissertatio de igne. Ignem videmus omni rei conserminatam sine admistione, hoc est minime permistum iis in quibus existit. *Per omnia vero penetrat.*

Προξενούτων. Σκόπει, ὅτι, Θεοῦ δίδόντος ἡμῖν λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν, ἄγγελοι προξενούσι, δῆλον ὡς ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεύοντες.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΑ΄.

Χιλίας. Ταῦτα ἐν τῷ Δανιὴλ εἰρηται.

Τῆν ἀσθενῆ καὶ συνεσταλμένην. Ἀσθενῆ συμμετρίαν ἐκάλεσε τὸν τῶν ἀνθρώπων ἀριθμὸν πρὸς τὸν τῶν ἀγγέλων· εἰρηται γὰρ καὶ ἐτέρῳ τινι, Διδύμῳ δηλονότι τῷ τυφλῷ· Τὰ μὲν ἐννευήκοντα ἐννέα πρόβατα εἶναι τοὺς ἀγγέλους· τὸ δὲ ἐν τῷ ἀπολωλὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους.

Γνωστικῶς. Σημειῶσαι, ὅτι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγγέλους φησὶ γνωστικῶς, οὐ μαθητικῶς, εἶδέναι τοὺς ὄρισμους, οἷον ἐλ, πόσος τῶν οὐρανίων οὐσιῶν ὑπάρχει ὁ ἀριθμὸς, ἐκ Θεοῦ καὶ τοῦτο φατεσθέντας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΕ΄.

§ I. *Ἄγγελολοπεποις.* Ὡς ὀβόνη, ὡς ἀνθραξ.

Ἀνακαθάρσεις. Ἀνακαθάρσεις φησὶ τὰς ἐξηγητικὰς ἐρμηνείας, δι' ὧν καθαιρῶνται τῶν ἐν τοῖς λεγομένοις δοκούτων ἀτόπων τὰ σύμβολα.

Εἰ μὲν γὰρ. Ἄνω γὰρ εἶπεν, ὅτι αἱ ἀνώτεροι δυνάμεις ἱεραρχοῦσι τὰς μετ' αὐτάς, καὶ αἱ μέσαι τὰς ὑστέρας, καὶ αἱ ὑστέροι αὐτῶν τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἱεράρχας. Οὕτε γὰρ εἶπεν, ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις καὶ ἄρχει τῷ μετ' αὐτήν, καὶ ἄρχεται ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' οὕτως εἶπεν, ὅτι ἡ πρώτη τάξις ἄρχει μὲν αὐτήν, ἄρχεται δὲ ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτῆς· οὕτω καὶ εἰς τὰς ἐξῆς νοητέον.

Εἰ μὲν γὰρ ἱεραρχεῖσθαι. Ὁ φησὶ τοῦτο ἔστιν, ὅτι, εἰ τὰς πρώτας τάξεις ἐλέγομεν ἱεραρχεῖν τῶν τελευταίων, εἶτα πάλιν αὐτάς τὰς τελευταίας ἱεραρχεῖν τῶν πρώτων τάξεων, ὑπ' ὧν καὶ ἱεραρχοῦνται, ἀτοπον πρᾶγμα ἦν.

Οὐκ ἀπεικίτως. Οὐκ ἀτοπὸν φησὶ τὰς ἐν τοῖς λογίοις τῆς Γραφῆς εἰκόνας πάσαις ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμει περιτεθῆναι, ὡς πάσας, φέρε εἰπεῖν, εἶναι ὑψηλὰς, καὶ σωτηρίους, καὶ γνωστικὰς, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως· ἀλλὰ τὰς μὲν ὑπερκειμένως, τὰς δὲ ὑφειμένως.

Καὶ τὸ πρὸς τὸ ἀναγες. Ἀνώτερον καὶ ὑπερκειμένον.

§ II. *Ἀρχτέον καὶ ζητητέον.* Σημειῶσαι, διὰ τί ἐν τοῖς ἀγγελικοῖς τύποις μὴ ἐμπύριον μάλιστα παραλαμβάνεται, καὶ διὰ τί τὰ περὶ τὰ οὐράνια πυρώδη ὡς ἐπὶ πλειστον φησὶν ἡ Γραφή. Καὶ ὅτι οἱ σεραφίμ ἐμπρηστοὶ λέγονται.

Ἐμπρηστὰς δετας. Ἐρμηνεία σεραφίμ.

Οἱ γὰρ ἱεροί. Διὰ τί καὶ ὁ Θεὸς εἰς πῦρ ἐθεωρήθη.

Τὸ γὰρ αἰσθητὸν πῦρ. Φυσιολογία θαυμαστῆ περὶ πυρός. Τὸ πῦρ ὀρώμεν τῷ παντὶ κατεσπαρμένον, ἀμικρῶς δὲ, τουτέστιν οὐκ ἀναφυρόμενον τοῖς ἐν οἷς ὑπάρχει. Διὰ πάντων δὲ φοιτᾷ· τουτέστιν ὅ

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

" ταῖς "' ἄρχει μὲν ταῖς μετ' αὐτήν.

καθάπερ τὸ ὕδωρ προφανῆ τὴν πρὸς τὴν γῆν ποιεῖται μίξιν· οὕτω καὶ τὸ πῦρ, καταφλέγον τὸ πᾶν καὶ ἀναλλοσκον· ἐξήρηται δὲ, ἦγον ὑπέρεκται πάντων κατ' ἐξαιρέτων· στοιχείων δηλαδὴ, κατὰ τὸ δραστήριον· *ἀγνωστον δὲ αὐτὸ καὶ ἀρῶνον καλεῖ*, ὡς ὑπάρχον μὲν ἐν ὕλαις τισίν, οὐ φαινόμενον δὲ διχα παρατρέφως ἢ ἀνευ ὕλης δεκτικῆς τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, δεικνύμενον καὶ κατὰ τοῦτο ἀσχετον καὶ ἀθεώρητον· ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ πυρὸς ιδιότητας θεωρητέον, ἅστις οὗτος ὁ Πατὴρ κατ' εὐσεβῆ ἀναγωγὴν τε καὶ ἔνοιαν ἔλαβεν ἐπὶ Θεοῦ τε καὶ ἀγγελικῶν φύσεων. Σημειώσαι δὲ διὰ τί Κύριος ὁ Θεὸς ὡς πῦρ ἐθεωρήθη πολλάκις, καὶ κατὰ τί⁷⁰ ἡ ὁμοίωσις τοῦ πυρὸς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀκράτητον, ἀμυγῆς, διακριτικόν. Σημειώσαι ἐκφρασίαν αἰσθητοῦ πυρὸς, ἣτοι ἔπαινον διακρίνει γὰρ καὶ τὰς ὕλας, οἷον μάλυδον ἀπὸ ἀργύρου, καὶ τὰς κολλήσεις διαλύει· ἀναλλοίωτον δὲ, καθὸ δυνατόν⁷⁰, μένοντος τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ πυρὸς, μεταβάλλειν αὐτὸ ἐν τοῖς πάθεσιν, οἷον γενέσθαι αὐτὸ στρογγύλον ἢ κωνοειδῆ⁸⁰, ὅπερ ἐν τοῖς γηϊνοῖς ἐστὶν εὐρεῖν, ἢ παθεῖν τὰ τοῦ ἀέρος, οἷον φθαρῆναι διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων, ἢ παχυνθῆναι ἢ καὶ ὡς τὸ ὕδωρ μεταβολὰς δέξασθαι.

Ἰδέσεως. Οὐδέποτε γὰρ χωρεῖ ἐπὶ τὰ κάτω.

Ταυτοκλίητον. Ἰσαύτως κινούμενον.

Ἀπροσδεῆς. Ὅτι ἀπροσδεῆς ἐτέρου τὸ πῦρ, καίτοι δέεται τινος ὑποκειμένου εἰς τὸ ἐξαφθῆναι· ἀλλ' οὐ τοῦτο λέγει, ἀλλ' ὅτι τὸ πῦρ οὐ μίγνυται ἐτέρῳ στοιχείῳ, οὐδὲ κινῶνται, ὡς τὸ ὕδωρ τῇ γῆ· διὸ καὶ ἐν στοιχείοις μονοούσιον αὐτὸ ἔνοιον κεκλήκασιν.

§ III. *Ἀνθρωπομόρφους.* Διὰ τί καὶ ἀνθρωπομόρφοι διαπλάττονται οἱ ἄγγελοι.

Καὶ τὸ κατ' αἰσθησιν. Σημειώσαι τὴν διαφορὰν τοῦ αἰσθητοῦ τῶν ἀλόγων ζώων πρὸς τὸ αἰσθητικόν τῶν λογικῶν, ἡμῶν λέγω· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα τὸ πᾶν αἰσθησίς εἰσι, δι' ἧς καὶ συνίστανται ἀνόητα ὄντα· ἐν δὲ ἡμῖν, βραχὺ τὸ αἰσθητικόν· οὐ γὰρ δι' αὐτοῦ συνιστάμεθα, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοεροῦ· ὅθεν καὶ μετὰ θάνατον ἔτι ἐσμὲν, ψυχὴ νοερὰ ὄντες. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγέλων οὐδὲ τὸ βραχυτάτον ἐστὶ τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τύπος παχὺς⁸¹ τὰ καθ' ἡμᾶς· ἐλάχιστον δὲ τὸν ἀνθρώπον κατ' αἰσθησιν φησιν, οὐχ ὡς τῶν ἄλλων ζώων πλείονας αἰσθήσεις ἔχόντων, ἀλλὰ δραστικωτέρας, καὶ δευτέρας. Αἰνίγμα δὲ τοῦτο λαμβάνει τὸ τοὺς ἀγγέλους μὴ κεχρηθῆναι μὲν τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις· ὑπερέχειν δὲ κατὰ πολὺ τῷ περιόντι τῆς νοερᾶς δυνάμεως· ὡσπερ καὶ ἄνθρωπος τῇ τοῦ νοῦ ὑπεροχῇ καὶ τῷ λογισμῷ τῆς ἀλόγου φύσεως κρατεῖ.

Τὰς μὲν ὀπτικὰς. Τί οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν νοητῶν δηλοῦσι, καὶ τί τὰ ὄσφραντὰ⁸², τουτέστιν αἱ ῥίνες· καὶ τί τὰ ὄτα, καὶ τί ἡ γεῦσις, καὶ τί ἡ ἀφή, ἢ

A Id est, non sicut aqua manifestam facit cum terra commisionem : sic etiam ignis comburens universa et consumens ; exemptus autem est seu supereminet omnibus per excellentiam, elementis scilicet, in efficacitate ; *ignotum autem et occultum ipsum vocat*, ut existentem quidem in materiis quibusdam, non apparentem vero sine attritione, aut sine materia efficacitatis ejus capaci, dumque ostenditur, etiam tum cohiberi et videri nequit. Similique modo reliquas ignis proprietates contemplari oportet, quas hic Pater secundum piam mentis elevationem et meditationem usurpabat tum in Deo, tum in angelicis naturis. Nota vero cur Dominus Deus tanquam ignis visus sit frequenter, et in quo consistat similitudo ignis cum Deo.

B *Teneri miscerique non potest, discernendi vim habet.* Nota expositionem sensilis ignis seu laudem : distinguit enim etiam materias, sicut plumbum ab argento, et conglutinationes dissolvit : commutari autem non potest, quatenus impossibile est, manente subjecto, hoc est eadem ignis natura, mutari ipsum in proprietatibus, sicut eum fieri rotundum et acuminatum, quod in terrestribus invenire licet ; aut aeris proprietates admittere, sicut per evaporationes corrumpi, aut condensari, vel sicut aquam mutationes suscipere.

Dejectionem. Nunquam enim inferiora petit.

46 *Se ipso movetur.* Quod semper eodem modo movetur.

Non eget. Ignem altero non indigere, etsi subjecto aliquo indigeat ut accendatur : verum hoc non dicit ; sed ignem non commisceri alteri elemento, neque sicut aquam terræ permisceri ; idcirco aliqui vocarunt ipsum solum in suo genere.

§ III. *Humana forma.* Cur angeli humana forma perfingantur.

Et sensu quidem. Nota differentiam sensilis brutorum animantium, et sensilis rationalium, nostri inquam ; bruta enim prorsus sunt sensus ; ex quo etiam constant, utpote intellectu destituta ; in nobis autem modicum est sensibile, neque enim ex eo constamus, sed ex intelligibili ; ideo etiam post mortem persistimus, cum simus animal intellectu præditum. In angelis autem neque minimum sensus reperitur, verum nostra sunt rudis illorum figura : minimum vero ait hominem secundum sensum, non quod alia animalia plures habeant sensus, sed efficaciores et acutiores. Sequitur autem hoc ænigma, angelos non uti nostris sensuum instrumentis ; superare autem plurimum intelligentis copia facultatis : quemadmodum homo etiam mentis excellentia et ratiocinatione irrationalem vincit naturam.

Videndi facultates. Quiddam oculi intelligibilium significant, et quid facultate odorandi prædita, id est nares, et quid aures, et quid gustus, et quid

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁷⁰ διὰ τί. ⁷¹ Scribo cum Pachym. καθ' οὐ δυνατόν, aut saltem addo οὐ, sicut ἡ ἀκολουθία exigis
⁸⁰ κωνοειδῆς. ⁸¹ Pach. τύπος βραχὺς ἐκεῖ· ὡν· profecto ἐκείνων· necessario addendum. ⁸² ὄσφραντὰ.

tactus, quem facultatem tangendi vocat : et quid palpebræ, supercilia, et quid pubes, et quid dentes, et quid humeri, et brachia, quæ ulnas vocat : et quid pectus, et quid dorsum, et pedes, et levitas pennarum, et quæ deinceps.

Quæ odore percipiuntur. In his de natura proprietatis corporeæ facultatis odorandi disserit, secundum sublimiorem rationem transfert, sicut etiam reliqua humana membra, ad contemplationem naturalium in angelis facultatum.

Et nutritiorum rivulorum. Rivulum intellige insuperabilem sapientiæ fusionem, secundum illud Scripturæ : *Effundam de spiritu meo in omnem carnem*¹, et quæ sequuntur. Divina enim cognitio pertransit a Deo per intelligibiles virtutes ad divinos homines [juxta cujusque proportionem].

Uniformem. Juxta intellectionis susceptionem.

Provida virtute. Universa, inquit, intelligibilis virtus divinam in se factam cognitionem multiplicat, id est **47** manifestat, ut a nobis intelligatur, dum ea quæ conspecta sunt explicat : sicut apud Daniele invenies, cum angelus illi exposuit somnium quod viderat.

Cor autem. Comprehenditur a nobis cor, tanquam centrum quod primo vitam suscipit ; quoniam secundum divinum Basilium primum creatur cor ; deinde veluti ex centro universum corpus effingitur, ita ut vitam hanc quovis in corpus protendat : sive enim congenitus calor corpus vivificet, sive spiritus, sive sanguis, istorum omnium fons est cor. Ideoque visum est quibusdam omne quod vitam conferre valet simul et veluti hoc loco primo maxime stabiliri, etsi in omni corporis loco existat, neque loco detineatur, neque loco circumscribatur, neque a corpore contineatur. Sic igitur in invisibilibus etiam ordinibus, sive in genere sive in specie ministrando providentibus, tanquam enim in medio, et cordis loco, et veluti centrum fontanæ vitæ collocari ipsas, considerandum est ; etsi contineri nequeant, neque loco circumscribantur, aut corporaliter parte eorum quæ conservant, divinitus accepto prospiciendi præcepto.

Et quæ tueatur. Sententiam isto compone modo : Quæ vitalem distributionem tueatur ; deinde : velut in subjecto corde.

Propter quod etiam pennatos. Cur pedes angelorum pennati, ut ostendat facultatem per se movendi, et vim in Deum intendendi, et nullam cum terrenis communionem, quantum in se nullo perturbari affectu, quando etiam in terra angeli conspecti sunt.

Alarum levitas. Quidam leves pennæ.

Et purum. Ab externorum adjectione, veluti alimentorum, et vestimentorum ; quibus nostra conservantur.

¹ Joel 11, 28.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸³ ὄσφραντικῶ, nihil enim commune oculis cum odoratu. ⁸⁴ Ἡρμῆνευε τὰ καθ' ὑπνον ὁραθέντα, κατὰ τοὺς ὑπνοὺς ὁ ἄγγελος. Interpretabatur ea quæ per somnium viderat. ⁸⁵ προεληπτὰ.

Ἄπτικὴν φησι· καὶ τί τὰ βλέφαρα, καὶ αἱ ὄφρρες· καὶ τί ἦθη, καὶ τί οἱ ὀδόντες, καὶ τί οἱ ὤμοι, καὶ οἱ βραχίονες, οὗς ὠλένας φησί· καὶ τί τὸ στήθος· καὶ τί τὸ νῶτον, καὶ οἱ πόδες· καὶ τί τὸ ἐλαφρὸν τῶν πτερῶν, καὶ τὰ ἐξῆς.

Τὰς δὲ τῶν ὄσφραντικῶν. Ἐν τοῦτοις φυσιολογεῖται τὸ ἰδίωμα τοῦ σωματικῶ ὀφθαλμοῦ⁸³· κατὰ ἀναγωγὴν δὲ ταῦτα μεταβάλλει, ὡσπερ καὶ τὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων μελῶν, εἰς θεωρίαν τῶν ἐν ἀγγέλοις φυσικῶν δυνάμεων.

Καὶ τροφίμων ὀχετῶν. Ὀχετὸν νόησον τὴν τῆς σοφίας ἀνυπέροβλητον χύσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· Ἐκχῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ τὰ ἐξῆς. Διαβαίνει γὰρ ἡ θεία γνώσις ἀπὸ τοῦ θεοῦ διὰ τῶν νοητῶν δυνάμεων ἐπὶ τοὺς θεοὺς ἀνθρώπων [κατὰ τὴν ἐκάστου ἀναλογίαν].

Ἐνοσιδῆ. Κατὰ παράληψιν νοήσεως.

Προνοητικῆ δυνάμει. Πᾶσα, φησι, νοητὴ δύναμις τὴν γινομένην εἰς αὐτὴν θείαν γνώσιν πληθύνει, τουτέστι σαφηνίζει πρὸς τὸ νοηθῆναι ὑφ' ἡμῶν, διερμηνεύουσα τὰ ὁραθέντα, ὡς παρὰ τῷ Δανιὴλ εὐρήσεις, ὅτε διερμηνεύσεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος τὸ ἐνύπνιον ὅπερ εἶδε⁸⁴.

Τὴν δ' αὖ καρδίαν. Περιεληπτὰ⁸⁵ παρ' ἡμῶν ἡ καρδία, οἷον κέντρον πρῶτως τὴν ζωὴν δεδεγμένον, ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεῖον Βασίλειον πρῶτη κίττειται ἡ καρδία· εἶτα ὡς ἀπὸ κέντρου πᾶν τὸ σῶμα πλαστοουργεῖται, ὥστε πανταχοῦ ταύτην τὴν ζωὴν διατείνειν εἰς τὸ σῶμα· εἶτε γὰρ ἡ σύμφυτος θερμότης ζωοποιεῖ τὸ σῶμα, εἶτε τὸ πνεῦμα, εἶτε τὸ αἷμα, πάντων τούτων πηγὴ ἡ καρδία. Διὸ καὶ τισιν ἔδοξε πᾶν τὸ ζωτικὸν ἄθροον καὶ οἷον ἐνταῦθα πρῶτως μάλιστα ἰδρῦσθαι, καίτοι πανταχοῦ τοῦ σώματος ὄν, καὶ οὐ κατεχόμενον τόπῳ, οὔτε περιγεγραμμένον ἐν τόπῳ, οὔτε συνεχόμενον ὑπὸ τοῦ σώματος. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῶν ἀοράτων τάξεων, εἶτε ἐν τῷ παντί, εἶτε κατ' εἶδος διακονικῶς προνοουσῶν· οἰοεὶ γὰρ ἐν μέσῳ καὶ καρδίας τόπῳ νοητέον αὐτάς, καὶ ὡς κέντρον πηγαιῆς ζωῆς ἰδρῦσθαι· καίτοι ἀκρατεῖς οὖσας, καὶ οὐ περιγεγραμμένας τόπῳ, ἢ μέρει σωματικῶς, ὧν συνεχέουσι προνοεῖν θεοδὲν ταχθεῖσαι.

Καὶ τὸ φρουρητικόν. Τὸ ρητὸν οὕτως σύνθεσις· Τὸ φρουρητικὸν τῆς ζωοποιῶ διαδόσεως· εἶτα· ὡς ἐπὶ τῆς ὑποκειμένης καρδίας.

Διὸ καὶ ὑποπτέρους. Διὰ τί ἐπτερωμένοι οἱ πόδες τῶν ἀγγέλων, ἵνα δείξῃ τὸ αὐτοκίνητον, καὶ τὸ πρὸς τὸ θεῖον ἀνατακτικόν, καὶ πρὸς τὰ ἐπίγεια ἀκοινωνητόν, ὅσον μὴ τὸ ἐμπαθὲς ἐν αὐτοῖς εἶναι, ἐπεὶ ἐφθῆσαν καὶ ἐπὶ γῆς ἄγγελοι.

Πτερῶν ἐλαφρία. Τί ἐλαφρὰ πτερωτά.

Καὶ καθαρῶν. Τῆς τῶν ἐκτὸς προσθήκης, οἷον τροφῶν καὶ ἀμφίων, οἷς τὰ καθ' ἡμᾶς συκρατεῖται.

Πολυποικίλος σοφία. Ἡ πολυποικίλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο τὸ ῥητὸν ἀποστολικόν ἐστι· καὶ διὰ τὴν πολυποικίλον αὐτὴν εἶπεν ὁ θεὸς ἀνὴρ; καίτοι τὸ ποικίλον ἐπὶ κακούργου δεχόμεθα, ἄλλως τε καὶ ἐνταῦθα ὁ μέγας Διονύσιος ἀπλὴν καὶ πολυποικίλον αὐτὴν εἶπε· δοκεῖ δὲ τὰ ⁸⁸ δύο ἐναντία λέγομεν οὖν, ὅτι τὸ ἀπλὴ σοφία διὰ τοῦτο εἶπεν, ἵνα ἐκλάβῃ τὸ ἀσύνητον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μηδεμίαν διπλόωσιν ἐπιθεόμενον· οὕτω γὰρ ἐκ μαθησεως σοφὸς ὁ Θεός, ἀλλ' αὐτόχρομα σοφία ἐστὶ. Τὸ δὲ πολυποικίλον, διότι εἰς πολλὰ γνώσεως εἶδη μετατυπῶνται διὰ τὴν τῶν ἐλλαμπομένων ἀσθενειῶν ἀρχιερεὺς γὰρ ἐστὶ μέγας συμπάσχων ταῖς ἡμῶν ἀσθενείαις. Ἡ καὶ οὕτως· Ἀπλὴ μὲν λέγεται σοφία Θεοῦ πρὸ τῆς οικονομίας, ὅτι πάντα ὡς Θεὸς ἐδημιούργησε, καὶ ἐν τοῖς τότε δίκαιοις τὴν ἰδίαν ἀπερικαλύπτως ἐπιδεικνύμενος δύναμιν, ὡς ἐπὶ Μωσέως καὶ Ἀβραάμ, καὶ τῶν ἑξῆς· ὅτε δὲ τὸ τῆς οικονομίας μυστήριον κατεργάζετο, ἡ πολυποικίλος εἰκότως κληθεῖται. Ἄνθρωπος γὰρ γενόμενος, καὶ ὑπὸ νόμον χρηματίσας, [καὶ παθῶν,] καὶ ἐν νεκροῖς εὐρεθείς, οὕτω διὰ σαρκός, καὶ τῆς ἐνοῦσης αὐτῇ ἀσθενείας, ἐθριάμβευσε πάντα ἐχθρὸν, καὶ τὸν ἕδρον ἐνίκησε, τοῖς ἐκεῖ φρουρουμένοις ἀνάστασιν δωρησάμενός· τοῦτό ἐστι τὸ ποικίλον τῆς αὐτοῦ σοφίας, ὅτι δι' ἀσθενείας περιεγέμετο τῶν δοκούτων ἰσχυρῶν.

Καθόλου. Καὶ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ κεφαλαιῷ δ' πλατέως ἐσαφηνίσθη τί νοητὸν καὶ τί νοερὸν· νῦν δὲ αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος σαφηνίζει· νοητὸν μὲν γὰρ ἐκεῖνο τυγχάνει τὸ νοούμενον, ὅπερ εἰκότως καὶ ἐλλάμπειν τὸ φῶς λέγεται· νοερὸν δὲ αὐτὸ τὸ νοοῦν ὑπάρχον, ἐλλαμπόμενον, καὶ συντόμως εἰπεῖν, αἱ ὑπερβεθηκυῖαι οὐσαι νοηταί, αἱ δὲ ὑφειμέναι νοεραί, καὶ ὑποβέθηκε τὸ νοοῦν τὸ νοούμενον. Νοητῶς μὲν ἐλλάμπουν ἡ θεία φύσις· νοερῶς δὲ ἐλλαμπόμενον ἡ ἀγγελική.

Ἱερατικῆς. Σημειῶσαι τί τὸ ἱερατικὸν ἔνδυμα ἐν Ἰεζεκιήλ καὶ Δανιήλ.

Συναγωγῶν αὐτῶν ἕξιν. Εἴπομεν ἀνωτέρω, τί ἐστὶν ἕξις ἐπὶ ἀσωμάτων. Καὶ ἀνάγνωθι ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαιῷ· τὸ συνηγμένον δὲ καὶ ἀσκέδατον τῶν νοήσεων· διὰ τούτων δηλοῖ ὁ Πατὴρ περὶ τὰς θείας ἐλλάμψεις, καὶ τὴν οἰκειαν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ μονῇ ταυτότητα συνειλουμένην διὰ παντός.

Ἀρομοίων. Ὑλικῶν δηλονότι.

§ V. *Γεωμετρικά.* Περὶ σκευῶν γεωμετρικῶν ⁸⁹ ἐν Ἰεζεκιήλ καὶ Ζαχαρίᾳ.

Ἐπανορθωτικῆς. Ὡς τὸ ξίφος ἐν Βασιλείαις· καὶ τὸ δρέπανον ἐν Ζαχαρίᾳ τῷ προφήτῃ.

§ VI. *Ἀνέμους.* Τοῦ κειμένου παρὰ τῷ Δαβὶδ οἰμαιαυτὸν μνημονεύειν, Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, ἴσως τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ δηλοῦντος·

¹ Ephes. iii, 10. ² Hebr. iv, 15. ³ Ps. ciii, 3.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁸ ταῦτα. ⁸⁹ ἱερατικῶν.

Multiformis sapientia. Varia sapientia Dei. Hæc sententia est Apostoli¹; et quare illam variam appellavit vir divinus? etsi *varium* pro malefico usurpemus, tomen aliter hoc loco magnus Dionysius eandem sapientiam, simplicem et multivariam dixit: videntur porro duo contraria; dicimus itaque, eum ideo simplicem sapientiam dixisse, ut declararet Dei simplicitatem, et ab omni duplicatione immunitatem; neque enim Deus discendo sapiens, sed est reapse Sapientia. Multivariam autem, quia in multas cognitionis species propter ⁴⁸ eorum, qui illustrantur infirmitatem transformatur; nam est magnus pontifex nostris compatiens infirmitatibus². Veletiam isto modo: Simplex quidem dicitur Dei sapientia ante dispensationem (id est incarnationem): omnia enim ut Deus fecit, et in justis istius temporis aperte propriam ostendens virtutem, velut in Mose et Abraham et cæteris; quando autem dispensationis mysterium operabatur, merito *multivaria sapientia* vocatus fuerit. Nam homo factus, et legi subjectus, [et passus,] atque inter mortuos inventus, sic per carnem et in hærentem sibi infirmitatem, de omni hoste triumphavit, et infernum vicit, iis qui illic asservabant resurrectionem largitus: hæc est ejus sapientie varietas, eo quod per infirmitatem eos, qui fortes videbantur superaverit.

Omnino. In libro etiam *De divinis nominibus* capite quarto, pluribus explicatum est a nobis quid sit *intelligibile* et quid *intelligens*: nunc autem ipse magnus Dionysius exponit: *intelligibile* siquidem illud est quod intelligitur, quod probabiliter etiam lumen illustrare dicitur: *intelligens* vero quod ipsum intelligens illustratum existit; atque ut paucioribus absolvam, superiores ordines sunt intelligibiles, inferiores vero intelligentes, quod intelligitur, subjicit illud, quod intelligit. Divina natura intellecta illustrat; angelica autem natura intelligens, illustratur.

Sacerdotalem. Nota quid vestis sacerdotalis in Ezechiele et Daniele.

Eorum habitum collectum. Diximus superius, quid sit habitus in incorporeis. Lege etiam caput septimum, coactionem autem et collectionem intellectuum; per hæc declarat Pater circa divinas illustrationes, et propriam in boni Dei mansionem identitatem, convolutam omni tempore.

Dissimilium. Materialium scilicet.

§ V. *Geometrica.* De geometricis instrumentis in Ezechiele et Zacharia.

Correctricem. Sicut gladius in libris Regum, et falx in Zacharia propheta.

§ VI. *Ventos.* Arbitror ipsum mentionem facere illius quod in Davide habetur, *Qui ambulat super pennas ventorum*³; forte ejus quod assumptionem

Christi significat; quoniam Pater in sequentibus ait ipsos specie nubis effictos, eo quod dictum sit: *Nubes suscepit eum ab oculis ipsorum* 7.

Absquemora. Dixit merito *absquemora*: nam in sensibus propriis res fiunt tardius, et in tempore. In incorporeis autem et intelligibilibus, puncto temporis et perpetuo et sine cunctatione 49 perficiuntur; non oportet igitur tempus in intelligibilibus nominare.

Efficientiam. Pro, spirationem aut volationem.

Subque. Ex loco supremo ad infernum, sicut in scala Jacob.

Aerei. Nota enim dicere ventum, aereum spiritum.

Ventosum. Alia contemplatio appellationis ventorum.

Symbolica theologia. Nota et alium ejus librum ineditum. Quadrielementarem autem purgationem dicit sermonem aliud verbis aliud sensu de quatuor elementis significantem, mentem ad sublimiorem cognitionem perducentem. Signa vero, ut videtur, quatuor elementorum magis illo in loco explicuit. Nota autem quomodo interpretetur illud: *Spiritus ubi vult spirat* 8, per ea quæ afferuntur; dicit enim: *Nescis unde venit, et quo vadit* 9.

Supermundialiter repletas. Sicut enim nubes evocat aquam maris, et effundit ipsam in faciem terræ, secundum Scripturam: *Qui vocat aquam maris, et effundit ipsam in universam faciem terræ* 10; sic etiam mentes propriam suscipientes cognitionem, instar nubium in inferiores explicant.

Sine fastu. Dixit, *sine fastu*, seu temperate; lumen enim in nube refractum ac remissum est.

Imbris generationem. Alia ratione contemplatur, quid nubes significant; ordine autem descendens dicit, electrum, æs et certos colores, atque formas ferarum aliquid in angelis significare.

Receptaculum. Excipientem sinum vocavit terram pluvias susipientem, per ipsas proprios patientem fructus.

§ VII. *Sed quoniam hæc.* De figuris formas ferarum referentibus.

§ VIII. *Vestigiorum.* Nota ex hoc loco leonis naturam; dicunt enim venatores latere cupientem, dum incedit, vestigia sua, ne cognoscantur, cauda delere; unde et de Deo dicitur: *In mari via tua, et semitæ tuæ in aquis multis, et vestigia tua non cognoscuntur* 11; quemadmodum enim via non servatur in aquis, neque vestigia leonis, ita neque gressus Dei.

Facilitatem. Acutissimi siquidem visus animal est aquila. Fama est aquilas ita germanum ab adultero foetum discernere: si intenderit absque

Α ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ Πατὴρ, νεφέλης αὐτοῦ περιπλάττεσθαι ἰδέαν φησὶν, διὰ τὸ εἰρῆσθαι· *Νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.*

Ἀχρόνως. Ἀχρόνως εἰκότως ἔφη· ἐπὶ γὰρ τῶν αἰσθητῶν κυρίως ἐν χρόνῳ καὶ βραδύτερα τὰ γινόμενα· ἐπὶ δὲ τῶν ἀσωμάτων καὶ νοητῶν ἀχρόνως καὶ αἰωνίως καὶ ἀμελητὶ τελεστουρεῖται· οὐ δεῖ οὖν χρόνον ἐπὶ τῶν νοητῶν ὀνομάζειν.

Ποίησιν. Ἀντὶ τοῦ πνεῦσιν ἢ πτῆσιν.

Καὶ τὴν ἀνωθερ. Τὸ δὲ ἀνωθεν ἐπὶ τὰ κάτω, ὡς ἐπὶ τῆς Ἰακώβ κλίμακος.

Ἀερίου. Σημεῖωσαι, ὅτι ἀέριον πνεῦμα τὸν ἀνεμόν λέγει.

Ἀνεμαίαια. Ἐτέρα θεωρία τῆς ἀνέμων ἐπωνυμίας.

B *Συμβολικῆ θεολογία.* Σημεῖωσαι καὶ ἕτερον αὐτοῦ σύγγραμμα μὴ φερόμενον· τετράστοιχον δὲ ἀνακάθαρσιν τῆν τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀναγωγικὴν ἀλληγορίαν φησὶ· τὰ σύμβολα δὲ, ὡς εἶκε, μᾶλλον τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐκεῖ διὰ θεωρίας ἀνέπτυξε. Σημεῖωσαι δὲ, πῶς ἐρμηνεύει τὸ· *Πνεῦμα ὅπου θέλει πρεῖ, διὰ τῶν ἐπιφερομένων· φησὶ γὰρ· Ὁὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει.*

Ἵπερκοσμῶς ἀποπεπληρωμένοις. Ὅσπερ γὰρ ἡ νεφέλη προσκαλεῖται τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ, καὶ ἔχει αὐτὸ ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, καὶ ἔκχεωρ αὐτὸ ἐπὶ πῦρ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· οὕτω καὶ οἱ νόες δεχόμενοι τὴν οἰκίαν γνῶσιν, νεφελῶν δίκην ἐπὶ τοὺς ὑποδεεστέρους ἀπλοῦσιν.

Ἀνεκκομπεύτως. Ἀνεκκομπεύτως φησὶν, ἦγουν συγκεκραμένως· ἀναπέδητον γὰρ ἐν νεφέλῃ τὸ φῶς.

Ὀμβροτοκίαν. Ἐτέρως θεωρεῖ, τί νεφέλαι σημαίνουσι· παρακατιῶν δὲ, τί φησι σημαίνειν ηλεκτρον, καὶ χαλκόν, καὶ τὰ ποιά χρώματα καὶ μορφὰς θηρίων ἐπὶ ἀγγέλων.

Ἐκδόχειον. Ἐκδόχειον κόλπον, τὴν τοὺς ὑετοὺς ὑποδεχομένην ὠνόμασε γῆν, δι' αὐτῶν τοὺς οἰκίους τίκτουςαν καρπούς.

§ VII. Ἄλλ' ἐπειδὴ ταῦτα. Περὶ τῶν θηρομόρφων τύπων.

§ VIII. Ἰχθῶν. Σημεῖωσαι τὸ φύσιχόν τοῦ λέοντος ἐνετεῦθεν· φασὶ γὰρ ὅτι, τοὺς θηρεύοντας λαμβάνειν βουλόμενος, περιπατῶν, τῇ οὐρᾷ ἐξαφανίζει τὰ ἑαυτοῦ ἰχνη, ἵνα μὴ γνωσθῶσιν· ὅθεν καὶ περὶ Θεοῦ εἰρηται· *Ἐν τῇ θαλάσῃ ἡ ὁδός σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς, καὶ τὰ ἰχνη σου οὐ γνωσθήσονται*· ὡσπερ γὰρ ὁδὸς ἐν ὕδασι οὐ σώζεται, οὕτω ἰχνη λέοντος, οὕτως οὔτε Θεοῦ πορεία.

Ἐὐμήχανον. Ὁξωπέστατον γὰρ ζῶον ὁ ἀετός. Λόγος γὰρ τοὺς ἀετοὺς τῶν τικτομένων τὰ γνήσια ἐκ τῶν νόθων οὕτω διακρίνειν· ἐὰν ἀτενίσωσιν ἀσαρ-

v 1, 9. v' Joan. III, 8. 1 Ibid. 2 Amos, 7, 8. 3 Psal. LXXVI, 20.

δαμυκτὶ πρὸς τὸν ἥλιον, γνήσιά εἰσιν· εἰ δὲ μὴ, ὡς ἂν ἀποβάλλονται·⁸⁷ τῆς καλιᾶς· οὕτως οὖν καὶ ὁ μὴ δυνάμενος καθαρῶς τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης ἀτενίσαι, νόθος τῆς αὐτοῦ γνώσεως εὐρίσκεται.

Καὶ λευκῶν μὲν. Σημειῶσαι τί ἵπποι λευκοί, κυανοί, ἐρυθροί, σύμμικτοι· ἄνόμιον δὲ ὁμοίτητα ἔνω τελῶς ἐσαφηνίσασμεν ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ τούτου τοῦ βιβλίου.

Τὴν κατ' εὐθεΐαν. Τὸ τὴν πρὸς τὸ δῖναμιν ἀρμοστέον· τὰ δὲ λοιπὰ διὰ μέσου.

Κατ' ἄλλην. Ἐτέρα θεωρία εἰς τοὺς τροχοῦς.

Γελγέλ. Σημειῶσαι τί σημαίνει τὸ γελγέλ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ.

Χαρᾶς. Πῶς λέγονται χαίρειν τὰ οὐράνια, καὶ αὐτὸ τὸ θεῖον.

Ἐμπαθῆς. Ἐμπαθῆ ἡδονὴν τὴν ἀνθρωπίνην φησὶν, ὡς τῇ περὶ τὸ σῶμα εὐαλλοιώτῃ ἐμπαθειᾷ συνισταμένην.

Ῥαστώνη. Τὸ τῆς ῤαστώνης ὄνομα τίθεται μὲν ἐπὶ τῶν ποιεῖν μὴ βουλομένων, ἀλλὰ διαφόρῳ; ζῆν ἔλομένῳ; σημαίνει δὲ ἡ λέξις τὸ εὐχερὲς καὶ οὐκ ἐπίπονον· ἐνταῦθα μέντοι τὸ μακάριον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀόκλητον ὑποφαίνει. Ἄλλως ῤαστώνη φησὶ τὴν εὐκολίαν καὶ εὐμάρειαν ψυχικὴν ἐν ἀναπαύσει μετὰ ἀπαθείας· ἀναλόγως οὖν καὶ ἐπὶ ἀγγέλων νοητέον.

Εὐπάθειαν. Εὐπάθειαν ὡς ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς λαῶν ἔφη· δηλοῖ δὲ τὸ εὐ ἔχειν διὰ παντός, καὶ τὴν ἀπήμονα κατάστασιν.

Ἄνδρες ἱεροί. Ταῦτα οὐχ οἶόν τε νοεῖν ὡς εἰσι, πλην εἰ μὴ τοὺς ἀξιοθέτας τοιαύτης τελειότητος, ὅποιους ἄρα καὶ εἶναι προσήκει ἄνδρας, καθάπερ ὁ ἅγιος οὗτός φησιν Ἰσραεὺς⁸⁸, ὥστε καὶ θεῶν ἑλλάμψων ἀξιοθεῖναι περὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, καὶ περὶ τὴν πρὸς τὸν θεὸν καθαρὰν ἀνάστασιν· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἑλλάμψων θεούμενος, λοιπὸν ὁ νοῦς [ὡς ἐν ῤάονι λήξει γενόμενος] ἐν ἔξει γίνεται τῆς ἀγγελικῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς ἐν ἐκαίνοις ἀοκλησίας, καθ' ἣν ῤαστωνεούμενος λοιπὸν ὁ νοῦς, ὡς ἐν ῤάονι λήξει γενόμενος, ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν σωζομένων, ἀπαθῶν, καθ' ὅσον δυνατὸν, θεὸν μιμεῖται, τὸν θέλοντα πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, ἀπολαύσας τῶν τοῦ θεοῦ θεωρητῶν ἐπιφοιτήσεων, τουτέστι τῶν θεοῦ ἐργαζομένων καὶ ἀποτελουσῶν. [Θεουργοῦς δὲ ἐπιφοιτήσεις φησὶ τὰς θεοῦ ἐργαζομένας καὶ ἀποτελούσας.]

Ὅτι τῶν μὲν τὴν ὑπερκόσμον. [Σημειῶσαι δὲ,] ὅτι δεῖ τὸν ἀγνοοῦντα μὴ ἐρυθριᾶν ἐν οἷς ἠγγνόσεν, ἀλλ' ὁμολογεῖν τὴν ἀγνοίαν, καὶ μὴ ὡς ἔτυγεν ἀποκρίνεσθαι περὶ ὧν ἠγγνόσεν. Ἰστέον δὲ, ὅτι τὰ γνωρίσματα ἅπερ εἶχον ἔτι Ἕλληνας ὄντας οἱ ἄγιοι, οὗτοι καὶ μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Χριστὸν ἀνερυθριάστως ἐπέγραφον ἑαυτοῖς. Ἰδοὺ γὰρ καὶ οὗτος Ἀρεοπαγίτην καλεῖ ἑαυτόν· καὶ ὁ θεός, Ἰουστίνος ἐν τῷ Πρὸς Ἕλληνας λόγῳ Ἰουστίνου ἐπέγραψε φιλοσόφου.

nictatione in solem, germanus est; sin vero, tanquam adulterinus dejicitur e nido: sic ergo qui nequit pure in solem justitiæ intendere, alienus a divina cognitione reperitur.

Et alborum quidem. Nota quidnam 50 equi albi, cærulei, rubri, misti coloris significant; dissimilem porro similitudinem perfecte supra in capite secundo hujus libri exposuimus.

Τὴν κατ' εὐθειαν. Τὴν coaptandum est cum δύναντιν: reliqua vero sunt intermedia.

Secundum aliam. Alia contemplatio in rotas.

Gelgel. Nota quid significet gelgel, apud prophetam Ezechielem.

Gaudia. Quomodo gaudere dicantur cœlestia, ipseque Deus.

Passibilis. Voluptatem humanam dicit passibilem, veluti affectione facile circa corpus mutabili constantem.

Facilitatem. Gr. ῤαστώνη. Nomen ῤαστώνη, ponitur pro iis qui laborare nolunt; sed aliter vivere eligunt; significat autem dictio facile, neque laboriosum; hic vero beatum, sine affectione, sine turbatione insinuat. Aliter, ῤαστώνη vocat commoditatem et facilitatem animæ in requie sine affectione; cum proportione igitur etiam in angelis considerandum est.

Bonam affectionem, Gr. εὐπάθειαν. Εὐπάθειαν, sicut ex rebus nostris intelligere potuit, usurpat; significat vero, bene habere in omni tempore et incolumnem statum.

Viri sancti. Impossibile est, hæc intelligere sicut sunt, nisi iis qui digni habiti sunt tantæ perfectione, quales utique etiam viros esse convenit, quemadmodum sanctus hic ait, sacerdotes, ut divinis quoque in rerum cognitione illustrationibus digni censeantur, et in pura in Deum intentione; ex talibus enim illustrationibus mens deus effecta, postea [expeditionem statum adeptam] existit in habitu angelicæ voluptatis, et illius quæ in ipsis est tranquillitatis; in qua mens, deinde commodam agens vitam ut in meliori existens sorte, propter salutem eorum qui ab omni affectu liberi servantur, pro viribus Deum, omnes servari volentem, imitatur, fruens divinis illapsibus, id est deos efficientibus et perficientibus visitationibus. [Deificos autem illapsus vocat eos qui deos efficiunt ac perficiunt.]

Quarundam supermundialem. [Nota vero] oportere ignorantem minime erubescere in iis quæ ignorat; sed fateri ignorantiam, neque prout occurrit respondere de iis quæ ignorat; sciendum autem est, sanctos titulos istos quos cum adhuc gentiles erant habebant, sibi post conversionem ad Christum sine rubore ascripsisse. Ecce enita etiam hic Areopagitam se vocat: et divus Justinus in libro Adversus gentiles, ascripsit Justini philosophi.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁷ ἐκβάλλονται. ⁸⁸ Ἰσραεὺς.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΙΣ ΤΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ.

EJUSDEM COMMENTARIA

IN LIBRUM

DE ECCLESIASTICA HIERARCHIA

Interprete Petro Lansselio, Gravelingano, e Societate Jesu presbytero.

§1 IN CAP. I.

§ 1. *Deificæ.* Deificam appellat eam, quæ a Deo perficitur, sive quæ hominibus datur, adque idcirco quod Christianorum hierarchia deos facit et absolvit.

Traditionum. Quia ecclesiastici ordinis scientiam traditione accepit.

Non exptodas. Id est, non ridicule et irreverenter manifesta omnibus profanis facies, occasionem risus, divinas et mysterii plenas res efficiens.

Solis vero sanctis. Quia non oportet sancta profanis explicare, nec margaritas suisbus projicere.

Divinissima mens. Notandum est contra Nestorianos, mentem etiam de Deo dici. Sanctificationis autem sive puritatis ad sanctitatem.

§2 *Quoad fieri potest.* Secundum potestatem essentialium, quæ mente sunt præditæ, et sola mente cognoscuntur; neque enim Jesus, secundum potestatem suam (scil. ἀφομοιωτ, sibi similes facit); est enim infinitæ potestatis, cum sit etiam Deus.

Connectit. Interpretatio horum est in quinto capite libri *De divinis nominibus.*

Multas varietates. Multas varietates sive dissimilitudines dici arbitror, multa genera sollicitudinum ad carnem seu corpus pertinentium cupiditatum, quæ Dominus vetat: uniusmodi autem divinamque vitam, primum quærere regnum Dei et justitiam ejus; id quod significavit Dominus in

A

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ 1. [α] *Θεουργικῆς.* Θεουργικῆς φησι τῆς ἐκ Θεοῦ ἐνεργουμένης, ἡγουν δοθείσης ἀνθρώποις, καὶ οὗτοι Θεοὺς ἀπεργάζεται καὶ ἀποτελεῖ ἢ ἐν Χριστιανοῦς ἱεραρχία.

Παραδόσεω. Ὅτι τὴν ἱεραρχικὴν ἐπιστήμην ἐκ παραδόσεως παρέλαβεν.

[β] *Ὀὐκ ἐξορχήση.* Τουτέστιν οὐ παιγνιωδῶς καὶ ἀνευλαβῶς ποιήσεις πᾶσι τοῖς ἀνιέροις καταφανῆ, γέλωτος ἀφορμὴν ποιούμενος, τὰ θεῖα καὶ μυστικά.

[γ] *Ἰεροῦς δὲ μόνοις.* Ὅτι οὐ δεῖ τὰ ἅγια τοῖς βεβήλοις ἐκφαίνεσθαι, οὐδὲ τοὺς μαργαρίτας τοῖς χοίροις βίπτειν.

[δ] *Ὁ θεουργικώτατος τοῦς.* Σημειωτέον κατὰ Νεστοριανῶν, οὗτις καὶ ἐπὶ Θεοῦ λέγεται· ἀγιαστείας δὲ, ἡτοι καθαρότητος εἰς ἀγωσύνην.

[ε] *Κατὰ δύναμιν.* Τῶν νοερῶν αὐτῶν οὐσιῶν καὶ νοητῶν κατὰ τὴν δύναμιν· οὐ γὰρ κατὰ τὴν αὐτοῦ δύναμιν Ἰησοῦς· ἀπειροδύναμος γὰρ, ὅτε καὶ Θεός.

[ς] *Συμπρόσσει.* Ἡ ἐρημνεῖα τούτων ἐστὶν ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* πέμπτῳ κεφαλαίῳ.

[ζ] *Πολλὰς ἐτερότητας.* Πολλὰς ἐτερότητας οἱ μαι λέγεσθαι τὰς πολυειδεῖς τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν μερίμνας, ἃς ἀπαγορεύει ὁ Κύριος· ἐνοειδῆ δὲ καὶ θεῖαν ζωὴν τὸ ζητεῖν ἐν πρώτοις τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅπερ ὁ Κύριος ἐσήμανεν, *Ἐλπίδων ἐν τῇ εὐχῇ, Ἰνα ὧσιν ἐν· τὸ δὲ οὕτω*

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

πεποιῶσθαι τὴν ψυχὴν, ἔξιν ἱερὰν ἀπεκάλεσον, ἥτις A
καὶ μάλιστα τοῖς ἱερωμένοις προπέδης.

Καὶ τῆς τῶν θεαμάτων γνώσεως. Τουτέστι τῶν
περὶ Θεοῦ λόγων καὶ διδασμάτων τὴν ἐπιστημονικὴν
κατανόσιν· οὐ γὰρ ἄχρι φιλιῆς τῆς τῶν λογίων ἀκοῆς
ἢ ἐκφωνήσεως τὰ τῶν ἱερῶν μυσέων, ἀλλὰ τῇ παρα-
κολουθήσει τῆς διανοίας καὶ τῇ συνέσει τῶν ὕμου-
μένων· οὕτω γὰρ καὶ οἱ κατὰ Θεὸν πρῶτον ἀφιε-
ροῦνται αὐτῷ, καὶ εἰθ' οὕτως ἑτέροις ἐδ τοιοῦτον
προξενουσι· τελειοῦνται, καὶ πάλιν τελειοῦσιν.

§ II. Ἀγγέλων ἐστὶ. Ὅτι τὰς ἑννέα τάξεις καὶ
νῦν λέγει, ὡς προνώμασεν ἐν τῷ *Περὶ τῆς θείας
ἱεραρχίας λόγῳ*.

Καὶ πᾶσα ἡ νῦν ὕμουμένη. Τίς ἡ δύναμις πά-
σης ἱεραρχίας.

Αὐτὸν τε τὸν ἱεράρχην. Τουτέστι τὸν ἐπίσκοπον.

Καὶ τοῖς ὑποβεθηκόσι. Περὶ προκοπῶν.

Ἐποβεθηκότας ἐπεσθαι. Πρεσβυτέρους.

Ἄλλ' αἱ μὲν. Σύγκρισις τῆς οὐρανιας καὶ τῆς
αισθητῆς ἱεραρχίας.

Αἰσθητῶν συμβόλων. Αἰσθητὰ σύμβολά εἰσι τὰ
ἄξις δηλούμενα μυστήρια· τουτέστι τὸ βάπτισμα,
ἥτοι φῶτισμα· ἡ σύναξις, ἣ γουον τὸ τῆς κοινωνίας
μυστήριον, καὶ τὰ λοιπά.

Ἐν μὲν ἐστίν. Ὁ Θεὸς δηλονότι.

Οὐχ ἐνιαλως. Ἄντι τοῦ ἐνοειδῶς, καὶ καθ' ἑνα
καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Νοητῶν τε. Σημειωτέον⁸⁸, ὅτι τὸ σύνταγμα ὃ αὐτῷ
ἐποιήθη⁸⁹ περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, παρ' ἡμῖν οὐχ
εὔρηται.

Διεξοδικώτερον. Ἄντι τοῦ πλατύτερον.

§ III. [α] Ἔστι μὲν ἱεραρχία. Ἱεραρχία ἐστὶ,
φησὶ, καθὼς ἡ σεπτὴ ἡμῶν παράδοσις παρίστησι, τὰ
καθολικῶς θεωρούμενα ἢ λεγόμενα περὶ τῶν προκει-
μένων, ἣ γουον ὑποκειμένων ἱερῶν πραγμάτων· ἥτοι
δὲ καὶ πραττόμενα. Συγκεφαλαίωσιν γὰρ τὴν τοῦ
ἰου περιληψὶν λέγει, ὡσπερ καὶ ἀνακεφαλαίωσιν
λέγουμεν τὸ ἐπαναλαβεῖν ἐν ὀλίγοις τὰ προλεχθέντα.

[β] Καθολικωτάτη. Καθολικά ἐστὶ τὰ περι-
εκτικώτερα. Φησὶν οὖν, ὅτι, τυχὸν ἀπάσης τάξεως
ἱεραρχίας λεγομένης, ἱεραρχία ἐστὶν ἀπάσης ἱεραρ-
χίας ἢ ἀρχικώτερα καὶ γενικώτερα συγκεφαλαίωσις·
οἷον τῆς πρεσβυτέρων ἱεραρχίας, τουτέστι τάξεως,
ἱεραρχία ὃ ἐπίσκοπος, ὀφελῶν γινώσκων, καθαίρειν,
φωτίζειν, τελειοῦν τῆς διακόνων ἱεραρχίας ἱεραρχία
ὃ ἀρχιδιάκονος, ὃς ὀφελει γινώσκων τὰς λειτουργι-
κὰς ἐνεργείας· καὶ οὕτω καθεξῆς τὰ λοιπὰ συντά-
γματα⁹⁰.

[γ] Συγκεφαλαίωσις. Ἱερῶν συγκεφαλαίωσις ἢ
γνώσις παντὸς ἱερατικοῦ τάγματος.

⁸⁸ Joan. xvii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁹ σημειώσαι. ⁹⁰ ἐπονήθη. ⁹¹ τάγματα.

precatione, cum dicit, ut sint unum⁸⁷; sic autem
affectam esse veluti qualitate aliqua animam, sa-
crum habitum nominavit; qui etiam maxime con-
secratos homines decet.

Visionum etiam cognitione. Id est verborum de
Deo, et præceptorum sive documentorum cog-
nitione scientifica; neque enim usque ad nudam
verborum divinorum auditionem, aut pronuntiationem
sacræ doctrinæ tantum pertinent; sed asse-
cutione mentis, et intelligentia eorum quæ lau-
dantur, continetur; sic enim, qui Deo adherent,
primum ei consecrantur, deinde cæteris ejusmodi
ritum tradunt; perficiuntur, atque rursus perfici-
unt.

§ II. Angelorum est. Quod novem Ordines etiam
nunc dicit, quos prius in libro *De cælesti hierarchia*
B nominavit.

Et omnis qui modo prædicatur. Quæ vis sit uni-
versæ hierarchiæ.

Et ipsum sacri ordinis antistitem. Id est epi-
scopum.

Subditosque suos. (Agit hic) de promotionibus.
Sic ut subditi sequantur. Presbyteros.

Cæterum istæ quidem. Comparatio cælestis hier-
archiæ, et ejus quæ sub sensum cadit.

Sensibilium signorum. Signa sensibilia sunt sa-
cramenta quæ deinceps exponuntur: id est bap-
tismus, sive illustratio; synaxis, sive communionis
sacramentum, et cætera.

Unum quidem est. Scilicet Deus.

Non unimode. Pro, uniformiter et secundum
unum eundemque modum.

De intellectibus. Notandum est, librum quem
scripsit de iis quæ intelligentia continentur, et quæ
sub sensum cadunt, apud nos non inveniri.

Fusius. Pro, latius et pluribus.

53 § HI. Est quidem hierarchia. Hierarchia est,
inquit, sicut veneranda traditio nostra proponit, ea
quæ generaliter et universe videntur, aut dicuntur
de sacris rebus quæ propositæ seu subjectæ sunt,
sive etiam quæ aguntur. Συγκεφαλαίωσιν enim to-
tius complexionem dicit, sicut etiam ἀνακεφα-
λαίωσιν dicimus repetere paucis ea quæ ante dicta
sunt.

Generalissima. Generalia sunt ea quæ magis con-
tinent. Ait ergo quod, fortasse omni ordine hierar-
chia nuncupato, hierarchia est omnis hierarchiæ
principalior generaliorque summa; ut presbytero-
rum hierarchiæ, id est ordinis, hierarchia episco-
pus, qui scire debet, purgare, illustrare et perficere;
diaconorum hierarchiæ hierarchia archidia-
conus, qui cognita habere debet officia ministro-
rum: atque ita deinceps reliqui ordines.

Summa. Sacrorum summa et complexio est om-
nis ecclesiastici ordinis scientia.

Hujus origo. Quod principium hierarchiæ, et A (ibidem) de Trinitate.

Notum. Nota, sanctam Trinitatem cognitum habere quod de propria essentia cognosci potest, sicut nunc dicimus propriam substantiam hæc sola cognoscit.

Rationalis. Nota angelos et homines rationis participes esse naturas.

Hæc vero non aliter. Salus scilicet.

Hæc autem deificatio. Quid sit deificatio.

Hierarchiæ. Quis sit finis universæ hierarchiæ, et qualia obire oporteat episcopum. Nota, finem seu scopum universæ hierarchiæ angelicæ et humanæ, esse Dei rerumque divinarum amorem, et quæ Æinceps enumerata sunt. Hæc autem, quæ uno modo sacris operatur, declarat, plane B et sola ad talem cultum conversione ipsum cernere.

§ IV. *Superis.* Nota, quomodo Deus permoveat virtutes intelligibiles, et quomodo nos illustremur.

Non enim extrinsecus. Homines quidem extrinsecus, id est a creatæ naturæ contemplatione verbisque docentibus, et aliis ejusdem generis veram cognitionem scientiamque hauriunt; angeli autem intus per mentis suæ vim illustrantur, divinaque voluntate insigniuntur, id est exprimentur, et ad Dei imitationem, et ad eorum quæ sunt, quatenus sunt, cognitionem.

Sed intelligibili ratione. Considerandum, quomodo intrinsecus, non 54 foris et extrinsecus Dei illustrationes, divinas mentes promoveant: ait enim Deum mentes eas illustrare. Quoniam mentis est compos, id quod intelligit, et sub intelligentiam cadit id quod intelligitur; cibus autem et quasi robur est id quod intelligitur, ejus qui intelligit; jure ac merito Deus, cum mentes sint hi qui incorporei sunt, ipse qui et sub intelligentiam eorum cadit et ab his intelligitur, quatenus possunt; intrinsecus eos illustrat mente intelligente et nutrita.

Divisibilibus signorum. Signa dividua hoc loco doctrinas Scripturæ multiformes dicit, quoniam quidem per verba mysteriis plena divinæ naturæ et essentialium quæ mentis sunt participes contemplationem explanantes; sed interdum etiam actionem emendantes, ut legis præcepta, quæ ad moralem allegoriam referuntur; sed multo etiam magis sacramentorum cæremoniæ ac ritus in signis figurisque cernuntur.

Substantia enim. Nota, quænam sit vis et natura nostræ hierarchiæ, et quænam eloquia divina.

Sacris initiatoribus. Sacrosanctos præceptores apostolos dicit, quos et duces vocavit; *theologicas* autem *tabulas Veteris et Novi Testamenti*; *doctrinam vero a materia vacuum*, scientiam sensuum Scripturæ, quam apostoli a Spiritu habuerunt, quas etiam corporeum sermonem nominavit;

[δ] *Ταύτης ἀρχή.* Τίς ἡ ἀρχὴ τῆς ἱεραρχίας, καὶ περὶ Τριάδος.

[ε] *Ἐπιστητόν.* Σημειῶσαι, ὅτι ἡ ἅγια Τριάς ἐπιστητόν ἔχει τὸ τῆς οἰκίας ὑπάρξεως γινώριμον, ὡς τὴν νῦν φαμεν τὴν ἰδίαν οὐσίαν, μόνῃ αὐτῇ ἐπίσταται.

Ἡ λογική. Σημειῶσαι, ὅτι: ἄγγελοι καὶ ἀνθρώποι λογικαί εἰσιν οὐσίαι.

Ἡ δὲ οὐχ ἑτέρως. Σωτηρία δηλονότι.

Ἡ δὲ θέωσις. Τί ἐστὶν ἡ θέωσις.

Ἱεραρχίας. Τί τὸ πέρασ πάσης ἱεραρχίας, καὶ ὅποια δεῖ μετέναι τὴν ἱεράρχην. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τὸ τέλος, ἧγουν τὸν σκοπὸν ἀπάσης ἱεραρχίας εἶναι λέγει τῆς ἀγγελικῆς καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα ἀγάπησιν, καὶ τὰ ἐξῆς κατελεγεμένα. Τὸ δὲ ἐνιαλῶς ἱεραρχουμένη δηλοῖ τὸ ὀλοσχερῶς καὶ μονοτρόπως πρὸς τὴν τοιαύτην λατρείαν ὄρῃν.

§ IV. *ὑπερκοσμίου.* Σημειῶσαι, πῶς κινεῖ ὁ Θεὸς τὰς νοητὰς δυνάμεις, καὶ πῶς ἡμεῖς ἐλλαμπόμεθα.

Οὐ γὰρ ἐξωθεν. Ἀνθρώποι μὲν ἐξωθεν, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν κτίσιν θεωρίας καὶ λόγων διδασκαλικῶν καὶ ἑτέρων τοιοῦτων τὴν ἀληθῆ γνῶσιν λαμβάνουσιν· ἄγγελοι δὲ αὐτὴν ἐνδοθεν τὴν νοερὰν αὐτῶν ἐλλάμπονται δύνανται, καὶ τὴν θεῖαν ἐνσημαίνονται βούλησιν, ἧγουν τυποῦνται πρὸς τὸ θεομίμητόν τε καὶ τῶν ὄντων, ἧ ὄντα ἐστὶ, γνωστικόν.

Νοητῶς δέ. Κατανοητέον, πῶς ἐσωθεν, ἀλλ' οὐ θύραθεν, αἱ ἐλλάμψεις τοῦ Θεοῦ τοὺς θεῖους νόας κινουσί· ἔφη γὰρ τὸν Θεὸν νοητῶς αὐτοὺς ἐλλάμπειν· ἐπειδὴ γὰρ νοερὸν μὲν ἐστὶ τὸ νοῦν, νοητὸν δὲ τὸ νοούμενον· τροφή δὲ [καὶ] οἷον σύστασις τοῦ νοούντος τὸ νοούμενον, εἰκότως ὁ Θεὸς, ὅτε νοῦν ὄντων τῶν ἀσωμάτων, αὐτὸς νοητὸς καὶ νοούμενος αὐτοῖς, καθ' ὅσον ἐπικινῶνται, γενόμενος ἐσωθεν, αὐτοὺς ἐλλάμπει, τοῦ νοῦ νοούντος καὶ τραφομένου.

Διαιρετῶν συμβόλων. Σύμβολα διαιρετὰ ἐνταῦθα τὰς τῆς Γραφῆς πολυεπεῖς διδασκαλίας φησὶ, μάλιστα μὲν διὰ συμβολικῶν λόγων τὴν περὶ τῆς θείας φύσεως καὶ τῶν νοερῶν οὐσιῶν θεωρίαν εἰσηγουμένης· ἐστ' ὅτε δὲ καὶ τῆς πράξεως οὐσας διορθωτικὰς, ὡς τὰ νομικὰ παραγγέλματα, εἰς ἡθικὴν ἀλληγορίαν ἀναγόμενα· πολλῶ δὲ πλέον αἱ τῶν μυστηρίων τελεταὶ ἐν συμβόλοις θεωροῦνται καὶ τύποις.

Οὐσία γάρ. Σημειῶσαι, τίς ἡ οὐσία τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας, καὶ τίνα τὰ θεῖα λόγια.

Ἱεροτελεστῶν. Ἱεροτελεστὰς μὲν τοὺς ἀποστόλους λέγει, οὓς καὶ καθηγεμόνας εἶρηκε· *θεολογικὰς δὲ δέλτους* τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας· *ἀποτέραν δὲ μύησιν* τὴν ἐκ Πνεύματος γενομένην τοῖς ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν τῆς Γραφῆς νοημάτων, ἃ καὶ σωματικῶν ἀπεκάλεσε ὁ λόγον, ἐξ ἧς μύησεως

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἠ ἐκάλεσε.

καὶ τὰ τῆς Καινῆς συνέστη διδάγματα· γειτόνα δὲ ἄ ex qua doctrina Novi etiam Testamenti præcepta constant: vicinam etiam cælesti hierarchiæ dixit Spiritus illustrationem, quæ ei parti quæ principatum tenet, fuit insita.

Ἐκ τοῦ εἰς τοῦτ. Ὅρα τὰ διὰ μέσου λόγου, καὶ ὅτι διὰ λόγου ἀγράφου τὰ μυστικά παρεδόθη. Κατὰ κοινῶ δὲ ληπτέον τὸ παραδεδωκότων· ἱεροῖς δὲ ἔφη συμβόλοις διὰ τὰ ἐξῆς τεθειμένα ⁹² μυστήρια, ἅτινα καὶ θεωρίας ἀναγωγικῆς ἀξιοῖ.

Ἀισθηταῖς εἰκόσι. Περὶ εἰκόνων.

Τὸ συνεπτυγμένον. Ἰδοὺ σαφῶς τί ἐπτυγμένον.

Ἀγράφοις μῆσεσι. Σημειώσαι, ὅτι καὶ ἀγράφοις μῆσεσι τὰ θεία ἡμῖν παραδίδονται.

Συμβολικῆ τῆς. Ὅτι συμβολικῆ καὶ ἐξ αἰσθητῶν **B** ἢ κατὰ ἀνθρώπους ἱεραρχία· τούτέστιν οὐ γυμνῶς ⁹³ αὐτοῖς τοῖς θείοις ἐντυγχάνομεν πράγμασιν, ἀλλὰ διὰ συμβόλων τελούμενα ⁹⁴, ὅσον τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας, ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ τοῦ ἄρτου ὃν κλώμεν, καὶ τῶν λοιπῶν.

Ἀνακαλυμμένοι. Τούτεστι γινώριμοι, καὶ ὄντινων πραγμάτων καὶ μυστηρίων εἰσὶν ἐνδεικτικοί.

Ὁ μεταδώσεις ἐτέρῳ. Ὅτι ἀσφαλῶς δεῖ λαλεῖν τὰ μυστικά.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β΄.

§ I. [α] Ταύτης δέ. Τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιωσεῶς τε καὶ ἐνώσεως δηλονότι.

[β] Τίς οὖν ἐστὶν ἀρχή ⁹⁵. Ἀρχή, φησὶ, καὶ ὀδοποιήσις τῆς πρὸς Θεὸν οικειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας τὸ θεῖον ὑπάρχει βάπτισμα· καὶ γὰρ ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ⁹⁶ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ ἴδῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Ὅθεν μορφοῦται ὁ ἔσω ἄνθρωπος πρὸς κρείττονα ἐξὶν καὶ σωτήριον, καὶ τῶν κατὰ Θεὸν λόγων τε καὶ πραγμάτων τὴν ἐπιτήδευσιν.

[γ] Ἡ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων. Τρία τινὰ φησὶ δεῖσθαι πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ἐντολῶν τὴν ὑποδοχὴν τῶν θείων λόγων, τὴν κατήχησιν τῆς θείας πίστεως, καὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος. Καλῶς οὖν ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ προτιμοσύνη καὶ ἐξαιρετος κίνησις τοῦ νοῦ ἢ περὶ Θεὸν ἀγάπη ἐστὶ καὶ ὅτι ἀρχὴ τίς ἐστὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἢ θεία ἡμῶν δημιουργία, τούτέστιν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησις, καθ' ἣν θείως εἶναι ἀρχόμεθα· ἢ μὲν γὰρ **D** ἐκ σπέρματος ἡμῶν δημιουργία, καὶ ἐκ Θεοῦ δημιουργοῦντος ἦ, ἀλλ' οὖν φυσικῆ ἐστὶν· ἢ δὲ ἐκ βαπτίσματος θεία· οὐ γὰρ ἐξ αἱμάτων ἐστὶν, οὐδὲ ἐκ βελήματος ἀνδρός. Ὅσπερ οὖν ἐν τῇ φυσικῇ γεννήσει δεῖ πρῶτον ὑπάρξαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ τότε ἐνεργῆσαι τὰ κατὰ ἄλλα, καὶ παθεῖν, ὅσον ἀνθρώπου μὲν τὰ οἰκεία, ἄλογα δὲ ⁹⁷ ὁμοίως τὰ πρόσφορα· οὕτω καὶ ἐν τῇ θείᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεννήσει δεῖ πρῶτον

^a I Cor. x, 16. ^b Joan. iii, 5. ^c Joan. i, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹² παραδεδωμένα. ⁹³ τοῦτό φησιν ὅτι· οὐ γυμνῶς. ⁹⁴ τελούμεθα. ⁹⁵ ὁλοῦσι τῆς πρὸς Θεὸν ἀναβάσεω· καὶ ἀγάπης· Quodammodo ascensus in Deum et charitatis. ⁹⁶ ἀλλὰ δέ.

existere, deinde ejus charitatem operari, et cætera ad bene vivendum conducentia.

Ut enim inclytus. Beatum Hierotheum dicit, sicut sæpe in præcedentibus sermonibus declaravit.

Prima motio. Quisnam sit præcipuus mentis motus.

Divinus status. Id est regeneratio per baptismum.

Ineffabilissima. Id est per baptismum reffingi et regenerari, sicut postea exponit.

Existere oportet. Quod existentiam **56** secundum naturam, ipsum secundum eam operari sequatur.

Divinæ regenerationis. Hoc est baptismi.

A sole fabricatis. Splendoribus quos sol facit : indicat autem radios.

§ II. *Oziam.* Nota quænam acciderunt Ozix, Core et Nadab.

Evangelia. Quænam vere bona nuntia.

Humanitatem. Nota de dispensatione, seu incarnatione.

Conformare. Per fidem scilicet, sicut postea monstrat.

Qui horum amat. Eum qui nuper credidit, et illustrari voluit, dicit : initiatum autem, id est Christianum, et qui perfecte credit.

Ipse autem integre. De nunc dicto susceptore recenter illustratorum, seu baptizatorum.

Obsequi. Secundum illud quod in lege dicitur : In omnibus audiemus vocem Domini.

Suscipere. Eum qui rogatus est, ut susciperet, unde etiam susceptor dicitur.

Summum sacerdotem. Id est episcopum.

§ III. *Duorum virorum.* Sic componenda est hæc sententia : Duos viros, quasi in humeros ove imposita, ut sit ex duobus hominibus, susceptore inquam et accedente, intra ecclesiam, suscipiens hunc tanquam ovem perditam, ipso (susceptore) hunc ab errore convertente. Susceptor enim fidelis erat, nec ei erat necesse admitti ; nunc gratias agit Deo episcopus. Si enim ita componatur, duorum virorum suscipiens, plane solæcismus erit.

[*Vox esôphth hic ponitur pro esebâsthe, veneratus est.*]

Spirituali, seu mentali. Mentalem gratiarum actionem dicit tacitam et quæ mente fit : corpoream vero inclinans caput, et Deum adorans.

§ IV. *Omnem sacrum ordinem.* Hoc est universum clerum.

Hymnum aliquem. Nota ex omni Scriptura posse hymnum et laudem offerri Deo, non utique ex solo Davide. Præterea, hymnum aliquem ; aut canticum Mariæ Moysis sororis, *Cantemus Domino* e, vel psalmum trigesimum tertium Davidis, aut ejus partem : *Accedite ad eum, et illuminamini.*

o Exod. xv, 4.

A Θεῷ ὑπάρχει, καὶ τότε ἐνεργῆσαι τὴν ἀγάπην αὐτοῦ, καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς εὐζωίαν.

Ὡς γὰρ ὁ κλεινός. Τὸν μακάριον ἱερόθεον λέγει, ὡς πολλάκις ἐδήλωσεν ἐν τοῖς πρόσθεσι λόγοις.

Πρωτόστη κίνησις. Τίς ἡ ἐξαίρετός ἐστι κίνησις τοῦ νοῦ.

Ἡ τοῦ εἶναι θείας. Τουτέστιν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησις.

Ἀρήστοτάτη. Τουτέστι τὸ διὰ βαπτίσματος ἀναπλασθῆναι καὶ ἀναγεννηθῆναι, ὡς δηλοῖ ἐφεξῆς.

Υπάρχει δεῖ. Ὅτι ἀκολουθεῖ τῇ κατὰ φύσιν ὑπάρξει, τὸ κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν.

Θεογενεσίας. Τουτέστι τοῦ βαπτίσματος.

Ἡλιοτεύκτοις. Ταῖς αὐγαῖς ὡς ὁ ἥλιος οὐ τεύχει· B δηλοῖ δὲ τὰς ἀκτῖνας.

§ II. Τὸν μὲν Ὀζιαν. Σημειῶσαι τὰ κατὰ τὸν Ὀζιαν, καὶ τὸν Κορὲ, καὶ τὸν Ναδάβ.

Εὐαγγέλια. Τίνα εὐαγγέλια ἀληθῶς.

Φιλανθρωπίαν. Σημειῶσαι περὶ τῆς οἰκονομίας.

Ἀφομοιωῶσαι. Διὰ τῆς πίστεως δηλονότι, ὡς ἐφεξῆς [δηλοῖ].

[α] Ὁ τούτων ἀγαπήσας. Τὸν νεωστὶ πιστεύσαντα καὶ θέλοντα φωτισθῆναι φησι· μεμυημένον δὲ, τουτέστι Χριστιανὸν, καὶ τελειῶς πιστόν.

[β] Αὐτός δὲ ὀλικός. Περὶ τοῦ νοῦ λεγομένου ἀναδόχου τῶν νεοφωτιστῶν.

[γ] Ἐπακολουθήσειν. Κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ· Κατὰ πάντα ἀκουσόμεθα τῆς φωνῆς Κυρίου.

[δ] Ἀναδέξασθαι. Τὸν αἰτηθέντα ἀναδέξασθαι· δθεν καὶ ἀνάδοχος λέγεται.

Ἱεραρχίας ἐπάνυμνον. Ἱεράρχην δηλαδὴ.

§ III. [ε] Τοῖν ἀνδροῖν. Ὅτι οὕτω δεῖ συνθεῖναι τὴν ῥῆσιν· Τοῖν ἀνδροῖν, ὡς ἐπ' ὤμων τὸ πρόβατον εἰσδεξάμενος, ἵνα ἢ ἐκ τῶν δύο ἀνδρῶν, τοῦ τε ἀναδόχου φημι καὶ τοῦ προσελθόντος, εἰσω τῆς ἐκκλησίας, δεξάμενος αὐτὴν οὗ ὡς πρόβατον ἀπολωλός· αὐτοῦ τοῦτον ἐκ πλάνης ἐπιστρέφοντος οὗ· ὁ γὰρ ἀνάδοχος πιστός ἦν, καὶ οὐκ ἔδειτο εἰσδεχθῆναι· νῦν εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ ὁ ἱερεὺς. Εἰ γὰρ οὕτω συνθεῖται, τοῖν ἀνδροῖν εἰσδεξάμενος, σολοικὸν ἔσται πάνυ.

[Ἐσέφθη, ἀντὶ τοῦ ἐσεβάσθη.]

D Διὰ νοεράς. Νοεράν εὐχαριστίαν φησι τὴν σιωπηλὴν καὶ ἐν τῷ νῷ γινομένην· σωματοειδῆ δὲ, κλίνων τὴν κεφαλὴν καὶ προσκυνῶν τὸν Θεόν.

§ IV. Πᾶσαν ἱεράν διακόσμησιν. Τουτέστιν ὅλον τὸν κλῆρον.

[ζ] Ὑμνον τινά. Σημειῶσαι, ὅτι ἐκ πάσης τῆς Γραφῆς δυνατὸν ὕμνον προσφέρειν τῷ Θεῷ, οὐ μὴν ἐκ μόνου τοῦ Δαυὶδ. Ἄλλως ὕμνον τινά, ἢ τὴν ψῆδὴν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς Μωσέως, Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἢ τὸν τριακοστὸν τρίτον τοῦ Δαυὶδ ψαλμὸν, ἢ μέρος τούτου, Προσελθετε πρὸς αὐτόν, καὶ φωτισθητε.

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

o τὰς αὐγάς ὡς ὁ ἥλιος. οὐ αὐτόν. οὐ ἐπιστρέφοντος. οὐ προσκύνειν, ἐπειδὴ κλίνει τὴν.

Ὀλικῶν γενέσθαι. Ὀλικὴν προσέλευσιν τὴν ἐξ Α
 ὠλης ψυχῆς φησι.

Καλεῖται τοῖς ἱερεῦσι. Σημειῶσαι, ὅτι ἱερεῖς κα-
 λεῖ τοὺς ὑποβεθηκότας τῶν ἐπισκόπων, τουτέστι
 τοὺς πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους αὐτοὺς οὕτως ὀνο-
 μάζων· αὐτοὶ γὰρ ὀνοματογραφοῦσι τοὺς νεοφωτί-
 στους.

§ VI. Τὸν ἄνδρα. Σημειῶσαι καὶ περὶ τῆς ἀπο-
 γραφῆς τοῦ βαπτιζομένου καὶ τοῦ ἀναδόχου.

Ἐκκλησίας συμπληρωσάσης. Τουτέστιν ἐπὶ ἰ
 τῆ τοῦ Ἀμήν ἐκφωνήσεως.

Ἰπολύει μὲν αὐτόν. Περὶ τῶν ἐν τῷ θείῳ βα-
 πτίσματι τελειουμένων.

Καὶ ἀπαμφιέννυσι. Ἐνταῦθα οὐ πᾶσαν τὴν ἐσθῆτα
 ἀπαμφιέννυσιν, ἀλλ' ἀφήσιν ἐν ἱμάτιον, ὡς δηλοῖ
 ἐφεξῆς διὰ τῶν λειτουργῶν δὲ, τουτέστι τῶν δια-
 κόνων.

Μετάγει πρὸς ἑω. Ὅδε ὡς εὐχόμενον καὶ αἰ-
 τοῦντα ποιεῖ· ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμᾶς σχήματι ὡς
 ἀπωθοῦντα τὰ ἔργα τοῦ σκότους. Σημειῶσαι, ὅτι
 τότε οἱ διάκονοι μόνοι ἐξέδουν τοὺς ἐπὶ τὸ βάπτισμα·
 οἱ δὲ πρεσβύτεροι τὰ λοιπὰ ἐποιοῦν, ἃ νῦν οἱ διά-
 κονοὶ ποιοῦσιν ἰ, ὡς ἔγνωσεν πρὸ μικροῦ· καὶ ἐν ἰ τοῖς
 ἐξῆς δὲ εὐρήσεις, ὅτι λειτουργοὺς τοὺς διακόνους κα-
 λεῖ· τοὺς δὲ πρεσβυτέρους, ἱερεῖς.

§ VII. Τῶν λειτουργῶν. Λειτουργοὺς λέγει τοὺς
 διακόνους.

Μητέρα τῆς υιοθεσίας. Μητέρα τῆς υιοθεσίας
 τὴν κολυμβήθραν καλεῖ.

Τὸ ἱερὸν τῆς τῶν θεολήπτων. Οὕτω τὴν λέξιν ἰ
 συντακτέον τὸ ἱερὸν μελῶδημα τῆς ἐπιπνοίας τῶν
 θεολήπτων προφητῶν, ἵνα ἦ· καὶ τοιοῦτον ὁ ἐπίσκο-
 πος, εἰπὼν τὸ ἱερὸν μελῶδημα τοῦ ἁγίου Πνεύματος,
 ὅπερ ἄγιον Πνεῦμα ἢ ἐπίπνοιά ἐστι τῶν θεῶν προ-
 φητῶν, δέχεται τὸν ἄνδρα· οὐ γὰρ τὸ ἱερὸν μελῶ-
 δημα τῶν προφητῶν φησιν· οὐ πάντες γὰρ οἱ προ-
 φῆται εἶπον τὸ αὐτὸ ἐν ἴσῃμα· ἐστὶ δὲ ὁ εἰκοστὸς
 ὑδροῦς ψαλμὸς· Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, καὶ
 τὸ Ἀλληλουῖα.

Κατάλληλον. Τουτέστι λευκὴν.

Τῷ θεουργικωτάτῳ. Γρ. ἐν ἄλλῳ, θεολογικωτάτῳ.
 Οὐ χρῆ, φησι, τὸν ἐντυγχάνοντα τοῖς Περὶ τῆς ἐκ-
 κλησιαστικῆς ἱεραρχίας λόγοις τοῦ Πατρὸς ξενίζε-
 σθαι, εἰ παρὰ τὴν νυνὶ κρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἰ
 τάξιν ἐν ταῖς τῶν μυστηρίων τελεταῖς παρηλλαγμένα
 λέγει τινά· ὥσπερ καὶ ἐνταῦθα μετὰ τὴν χρίσιν τοῦ
 μύρου τὴν τῆς ἀγάπης κοινωνίας μετάληψιν εἰσάγει
 γίνεσθαι. Εἰδὸς γὰρ ἦν ταῦτα, τῆ τῶν χρόνων μὲν
 καταστάσει ἀρμόζειν, νῦν δὲ ἀκριβέστερον γίνεσθαι
 ἐν τῆ τῶν θεῶν μυστηρίων τελείᾳ λειτουργίᾳ· ἐν ἦ
 καὶ τοὺς νεοφωτιστοὺς δεῖ μεταλαμβάνειν. (§ VIII.) Τῷ
 δὲ εἰπεῖν πάλιν ἐπὶ τὴν τῶν πρώτων ἀνατείνεσθαι
 θεωρίαν, ἢ εὐχὴν μετὰ τοῦτο γίνεσθαι ἠνέξατο, ἢ ὅτι

§ VII Integer ille est. Integrum accessum, et ad-
 ventum dicit eum qui toto animo fit.

Mandat sacerdotibus. Nota, eum appellare sacer-
 dotes eos qui inferiores) sunt episcopis, hoc est
 presbyteros, diaconos etiam ipsos ita nominans;
 ipsi enim eorum qui nuper et recens illustrati erant,
 scribebant nomina.

§ VI. Virum. Nota, descriptionem fieri nominis
 ejus qui baptizabatur, et susceptoris.

Congregatione completa. Id est de pronuntiatione
 ipsius Amen.

Illum discingit. De iis quæ in baptismo perficiuntur.

Et exuit. Hic non omnem vestem exuit, sed de-
 mittit unam vestem, sicut deinceps declarat; per
 liturgos, hoc est diaconos.

Traducit ad orientem. Hoc loco precantem et pe-
 tentem facit: in eo autem habitu quo occasum
 spectat, tanquam expellentem opera tenebrarum.
 Nota tum diaconos detrahere vestes iis qui bapti-
 zabantur; presbyteros autem fecisse reliqua quæ
 nunc diaconi faciunt, sicut paulo ante intellexisti;
 et in iis autem quæ sequuntur invenies, quod li-
 turgos vocet diaconos, et presbyteros sacerdo-
 tes.

§ VII. Ministrorum. Ministros vocat diaconos.

Matrem adoptionis. Matrem adoptionis piscinam,
 seu baptisterium, vocat.

Sacrum Deo affiatorum. Sic construenda oratio
 est: Sacram modulationem inspirationis propheta-
 rum, qui divina mente permoti sunt, ut sit: et
 deinceps episcopus, cum dixit sacrum carmen san-
 cti Spiritus, qui sanctus Spiritus inspiratio est
 prophetarum, virum accipit. Non autem dicit sa-
 crum carmen prophetarum. Non enim propheta
 omnes unum atque idem canticum dixerunt. Est
 autem xxviii psalmus: Vox Domini super aquas,
 et Alleluia.

Congrua. Id est alba.

Divinitus consecrato. Scribitur in alio, θεολογι-
 κωτάτῳ, seu maxime theologico (quod loqui de Deo
 facit quam maxime). Non oportet, inquit, eum qui
 rationes ecclesiasticæ hierarchiæ legit, ab hoc Patre
 abalienari, si præter eum ordinem qui nunc in ec-
 clesiis valet, in sacramentorum ritibus ac cæremoni-
 iis mutata aliqua dicit: quemadmodum etiam hoc
 loco, post unguenti perfusionem sanctæ commu-
 nionis participationem fieri §§ inducit. Verisimile
 est quidem hæc statui et conditioni temporum conve-
 nire, nunc autem accuratius observari in divinatorum
 mysteriorum perfecto missæ ministerio, in quo etiam
 ii qui recens illustrati sunt, communicare debent.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἰ ἐν. ἰ ἐπιτελοῦσιν. ἰ ἐν τῷ προτέρῳ καταβατῷ· καὶ ἐν. ἰ τὸ ῥητόν.

(§ VIII.) Cum autem ait, rursus ad primorum contemplationem excitari, vel precationem post hoc fieri insinuavit, aut post hoc pontificem ad divinam missam venire.

Ad rerum præcipuarum est igitur. Quod ait, est huiusmodi : Episcopus qui Dei omnium personam sustinet, ut Deus in uno eodemque statu manens, et in ipso fixus, nunquam se deserens, salutis omnium causa providentiæ suæ progressionibus ad omnia bonitatis illustrationes effundit et extendit, omnibusque præsens est, nec a stabilitate firmitateque sua discedit ; sic etiam episcopus, Dei quam prestare potest significandi causa imitatione in statu suo manens, id est in ecclesiastico principatu, prodit providentiæ humanitatis ad secunda ; id est descendit ad eum qui se convertit, et docet eum, et ungit, et insignit (sive sacramentum confirmationis confert), eique donum (id est venerabilem eucharistiam) impertit, postquam baptizavit. Hæc autem cum ministerii sint, secunda sunt ab ejus principatu et dignitate. Perfectis ergo secundis omnibus, ad altare revertitur, repræsentans Deo per signa, quod, etsi salutis ejus qui accessit causa ad secunda profectus sit, officium tamen non omittat et in officio, id est in divinæ contemplationis fastigio, persistat. Sed a divinis, pro a sancto munere, quod in iis qui recens illustrati sunt expletur, ad divina, id est ad divinæ contemplationis verticem rursus convertitur, ad id quod sancto Spiritui videatur, impulsus atque traductus. Hæc etiam paulo post dicit in mysterii communionis contemplatione.

Aquæ. Aqua enim ea quæ immunda sunt expiantur.

III. § I. *Insinuet.* Apud eos qui audiunt oportere etiam fieri interpretationes ; et plerosque non audire solitos ejusmodi mysteria, quod dicit *multitudinem.*

§ II. *Unitiva a promiscuis.* Unitiva vocat, quæ divina imitantur : promiscua vero vulgaria et profana.

In opere De intelligibilibus. De rebus quæ ratione intelliguntur, et quæ sub sensum cadunt, librum ab ipso scriptum esse, et quid contineat.

59 § III. *Dicamus itaque.* Contemplationes.

Mentalibus. Earum naturarum quæ mentis sunt compotes, duo mala dicit. Aut enim plane a divino lumine discedunt et aberrant, amantes malum ; aut quod neglexerint illustrationis modum qui eis datus est, atque eum temere transire conatæ sint, et quod earum vim superat, comprehendere non valentes, amittent omnino etiam modum, qui eis datus est divini luminis, quod ubique manet ejusmodi, ut consumi non possit.

Arbitrii libertas. Nota autem, omnem qui mentis est aspectum et vim sive angelorum sive hominum,

Α μετά τούτο ὁ ἱεράρχης πρὸς τὴν θείαν ἄπεισι λειτουργίαν.

Ἐπὶ τὴν τῶν πρώτων ἀνατίθεται. Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστίν· ὁ ἐπίσκοπος, τὴν εἰκόνα ἐπέχων τοῦ πάντων Θεοῦ, ὡσπερ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς οἰκίας ἐνότητος αἰετῶν καὶ ταυτότητος, καὶ ἀνεκφοιτήτως εἰς αὐτὸν ἰδρυμένος, σωτηρίας ἕνεκα πάντων ταῖς προνοητικαῖς προόδους ἐπὶ πάντα τὰς τῆς ἀγαθότητος ἐλλάμψεις ἐκτείνει, καὶ πᾶσι πάρεστι τῆς ἰδίας ἰδρύσεως οὐκ ἀποστάς· οὕτω καὶ ὁ ἐπίσκοπος, κατὰ μίμησιν ὡς δυνατὸν συμβολικῶς τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῆς ἰδίας στάσεως μένων, τοῦτέστι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, πρόεισι προνοία φιλανθρωπίας ἐπὶ τὰ δευτέρα, τοῦτέστιν εἰς τὸ κατιέναι πρὸς τὸν ἐπιστρέφοντα, καὶ διδάσκει αὐτὸν, καὶ χρίει, καὶ σφραγίζει, καὶ μεταδίδωσι τοῦ δώρου βαπτίσας. Ταῦτα δὲ πάντα ὡς λειτουργικὰ δευτέρα εἰσι τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Πληρώσας οὖν τὰ δευτέρα πάντα, πάλιν ἐπάνεισιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, παριστῶν συμβολικῶς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι, καίτοι προσελθὼν προνοητικῶς εἰς τὰ δευτέρα τῆς τοῦ προσελθόντος ἕνεκα σωτηρίας, ὅμως οὐκ ἀπέστη τοῦ τὰ οἰκεία πράττειν, καὶ ἐν τοῖς αὐτοῦ εἶναι, τοῦτέστιν ἐν τοῖς τῆς περὶ Θεὸν θεωρίας ὑψώμασιν· ἀλλ' ἀπὸ θείων, ἀντὶ τοῦ ἐκ τῆς τῶν περὶ νεοφωτιστῶν ἀγίας λειτουργίας, εἰς θεῖα, οἶον πρὸς τὴ τῆς θεολογικῆς θεωρίας ὕψος πάλιν ἐπιστρέφει, πρὸς τὸ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δοκοῦν ἀγόμενος καὶ μεταγόμενος. Ταῦτα καὶ μετὰ βραχέα φησὶν ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ μυστηρίου τῆς κοινωνίας.

Τῇ δὲ ὕδατος. Τῷ γὰρ ὕδατι τὰ ἀκάθαρτα καθαίρονται.

III. § I. *Αἰνισσομένη.* Ὅτι πρὸς τοὺς ἀκούοντας δεῖ καὶ τὰς ἐρμηνείας ποιῆσθαι· καὶ ὅτι οἱ πολλοὶ ἀνήκοοι εἰσι τῶν τοιοῦτων μυστηρίων, ὅπερ λέγει *πληθύν.*

§ II. *Ἐνοσιδῆ τῆς πληθύος.* Ἐνοσιδῆ φησι τὴν θεοσιδῆ· πληθύος δὲ, τῶν πολλῶν καὶ ἀνέρων.

Ἐν τῇ Περὶ νοητῶν. Ὅτι περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν σύγγραμμα αὐτῷ πεπύνηται, καὶ τί περιέχει.

§ III. *Λέγωμεν τοίνυν.* Θεωρία.

Τῶν νοερῶν. Δύο κακίας λέγει τῶν νοερῶν· ἡ γὰρ τελείως ἀφίστανται τοῦ θείου φωτός, ἐρῶσαι τῆς κακίας· ἡ τὸ δοθὲν αὐταῖς τῆς ἐλλάμψεως μέτρον^α περιφρονῆσαι, καὶ ὑπερβῆναι τοῦτο τολμηρῶς ἐπιχειρῆσαι, καὶ τὸ ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν αὐτῶν καταλαβεῖν ἀτονῆσαι, ἀποτεύζονται πάντως καὶ τοῦ δοθέντος αὐταῖς μέτρον, τοῦ θείου φωτός ἀναλλοιώτου μένοντος πανταχοῦ.

Αὐθαίρετος. Σημειῶσαι, ὅτι πᾶσα νοερά ἔξις καὶ δύναμις εἴτε ἀγγέλων εἴτε καὶ ἀνθρώπων αὐθαίρετος

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α μέρος.

ἔστι καὶ αὐτεξούσιος· καὶ πῶς ἐν κακίᾳ γίνεται.

Ἀπῆρτηται. Ὡσπερ τὸ συνηρτῆσθαι δηλοῖ τὸ συναρμόσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἀπῆρτῆσθαι τὸ ἐκπεπτω-
κέναι τῆς ἀρμογῆς καὶ τῆς συμφύλας· ἔσθ' ὅτε δὲ
καὶ τὸ ἐκκρεμᾶσθαι ἢ λέξις δηλοῖ. Ἐνταῦθα μέντοι
κατὰ τὸ πρότερον σημαίνονμενον εἰληπται.

Εἶτε τοῦ μετρίως. Ἐξ εἰκόνοσ τοῦ αἰσθητοῦ φω-
τὸς ἐπὶ τὸ τῶν θείων νοήσεων σύμμετρον ἀρμόσεις
τὸ εἰρημένον· ἐπεὶ καὶ γέγραπται· Ὑψηλότερά σου
μὴ ζῆτει· ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ· μέτρον
γάρ ἐν τούτοις τὸ σύμμετρον λέγει.

Τῶν μὲν ἀνοικειῶν. Τῶν μὴ ἐναρμοζόντων ὁ αὐτῆ,
ὡς ὑπερεχόντων.

Πρὸς ταύτην ὁ θεῖος. Τίνος τύπος ὁ ἐπίσκοπος.
Προσιούσιν ταῖς. Ὡδε σαφῶς, ὅτι πρὸς τοὺς
ἀκούοντας διδάσκει.

§ IV. **Ἐπιγνώμονες.** Σημειῶσαι, ὅτι πρῶτον δῶ-
ρον ἐκ τῆς ἀκριβοῦς διδασκαλίας κτήται τις τὸ ἐπι-
γνώμην ἑαυτῶν, ἵνα τὸ ἐν τῇ νόμῳ φυλάξῃ, **Πρόσεχε**
σεαυτῷ, ὡς καὶ ὁ θεῖος ἐφη Βασιλεῖος· οὕτω γάρ
τέως μιμείται ἀγγέλους τοὺς γινώσκοντας ἑαυτούς.

Ὁρατὸν ἀνατρέχων. Ὁρατὸν ἐνταῦθα τὸ θεω-
ρητὸν, ἡγουν ἐπιστητὸν λέγει· ἀνατρέχων δὲ, τουτέστιν
ἄλος κινούμενος ἐπὶ τὸ ὄρα·ν· ἱερὸν δὲ δῶρὸν φησι
τὸ εἶναι ἑαυτοῦ ἐπιγνώμονα.

Ταύτης ἐστὶ τῆς. Ἐξήγησις, τί τὸ δι' ἀναδόχου
πρὸς τὸν ἱεράρχην ἔλθειν.

Σφραγίς. Τίς ἡ σφραγίς, καὶ τίς ἡ ἀπογραφή.

Πρὸς αὐτῷ. Ἀντὶ τοῦ, μετ' αὐτοῦ.

Συνακολούθον. Συνακόλουθον.

§ V. **Ἄλλ' ἄσχετον εἶναι.** Οἰοεὶ μὴδεμίαν σχέ-
σιν ἔχοντα πρὸς τὴν προτέραν ζωὴν, μὴδὲ κατατα-
τόμενον ταῖς διαιρέσεσι τοῦ ἐνοειδοῦς· τὸ γὰρ ἐν ἐν
πᾶσιν ἑαυτῷ ὅμοιον, καθ' ὃ ἐν τὸ δὲ πλήθες, ὡς ἐν
διαίρεσι ἀμαρτιῶν τυγχάνον, ἀνόμοιον.

Ἀπεκδύσασα. Διὰ τί ἀποδύεται.

Ὡσπερ ἐκπνέοντα. Σημειῶσαι τί σημαίνει τὸ
τοὺς κατηγουμένους ἐμφυσᾶν τῷ διαβόλῳ.

Διαγγέλλουσα. Ἡ τῶν συαβόλων δηλαδὴ παρά-
δοσις.

Πρὸς τὸ ἐν ὀλιχῆς συννεύσεως. Τὴν πρὸς τὸ ἐν
ὀλιχῆν σύννευσιν λαβὴ κατὰ τὸ τοῦ Κυρίου βῆτὸν εἰ-
πόντος, **Ἴνα ὡσιν ἐν,** τουτέστι πρὸς τὸ ἐν ὄρωντες,
ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀρέσκον θεῷ· ἀνάτασιν δὲ, τὴν πρὸς
τὸ θεῖον ὑψωσιν τοῦ λογιζομένου, καὶ τῶν χαμαιζήλων
ἀναώρησιν.

Τὸ ἀναλλοίωτον ἴσχει. Πῶς καὶ πόθεν ἀναλλοίω-
τοι γίνονται αἱ νοερὰ ἔξεις.

Ἀμάλιακτον εἶναι. Ἀθελκτον, ἀθήλυτον,

ἔ Eccli. iii, 22. ἔ 1 Tim. iv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἔ ἀρμοζόντων. ἔ τοῦτό ἐστι.

A suæ esse et voluntatis et potestatis et liberi arbitrii;
et quomodo in malo existat.

Se subducit, Gr. ἀπῆρτηται. Ut συνηρτῆσθαι si-
gnificat copulatum esse; sic etiam ἀπῆρτῆσθαι ex-
cidisse a copula et conjunctione: interdum autem
etiam suspensum esse ac pendere declarat hoc
verbum. Hoc tamen loco in priore significatione
acceptum est.

Quod si mediocre. Hæc verba ex imagine et simi-
litudine lucis quæ sensus movet, ad modum aptum
divinarum intelligentiarum copulabis; quandoqui-
dem scriptum est: *Altiora te ne quæsieris* ἔ; quæ
tibi præcepta sunt hæc cogita; modum enim his in
verbis, aptum modum dicit.

Ipsi quidem improportionatis. Quæ ei non conve-
niunt; ut quæ superent.

Ad hanc divinus. Cujus sit figura episcopus.

Accedentibus. Hoc ex loco perspicuum est, eum
apud auditores docere.

§ IV. *Cognoscentes.* Nota, aliquem primum hoc
munus ex accurata diligentique disciplina con-
sequi, ut noscat seipsum; ut illud quod in lege
scriptum est servet: *Attende teipsum* ἔ, quemadmo-
dum etiam divinus Basilius ait: sic enim interea
angelos imitatur, qui noscunt seipsos.

Ad sui veniunt cognitionem. Ὁρατὸν hoc loco τὸ
θεωρητὸν ἡγουν ἐπιστητὸν, id est contemplationem
sive scientiam, dicit. Ἀνατρέχων vero, hoc est totus
permotus ad videndum. Sacrum vero donum dicit
seipsum noscere.

Hujus est. Explanatio, quid sit per sponsorem ad
hierarchiam venire.

Consignatio. Quæ consignatio, et quæ descriptio.

Πρὸς αὐτῷ. Pro, cum ipso.

Comitem, Gr. συνακολούθον. Assectatorem.

§ V. *Sed exsortem esse.* Tanquam nullum ἔ habitum
habeat ad vitam superiorem, neque subjectus
sit divisionibus, ejus quod est uniusmodi: unum
enim in omnibus, quatenus est unum, sui simile
est; multitudo autem, ut quæ in peccatorum divi-
sione sit, dissimilis.

Exuens. Quare exiit.

Efflantem. Nota, quid significet catechumenos in-
sufflare diabolo.

Annuntians. Signorum videlicet traditio.

Cum uno totali conspiratione. Totam conjunctio-
nem cum uno, accipe ex illo Domini verbo, *ut sint
unum*; id est unum intuentes, quod est id quod
gratum est Deo; contentionem autem, rationis ad
Deum sublimitatem et ab iis qui terrena sapiunt
recessum.

Immutabilitatem obtinet. Quomodo et unde immu-
tabilis fiat mentis status et habitus.

Obduratum esse. Qui blanditiis demulceri nequit,

qui femineum minime induat animum, fortis, nihil de constantia remittens, qui inclinari non potest ad ullam submissionem. Sciendam est autem, de mulieribus fortibus, aut quæ mares apparent, dictum esse.

Horum autem cernis. De unctione.

Ad quæ sub Christo munerario. Hyperbato constat hujus loci structura interposita longa colloctione. Sic ergo construendum est: per quæ certamina sub Christo, qui præmia proposuit, in certamina quædam, ut divina lætus incumbet, et quæ sequuntur.

CHRISTUS

<i>Ut Deus præmia proponit.</i>	<i>Ut sapiens leges fert.</i>	<i>Ut pulcher certamina honestat.</i>	<i>Ut bonus una certat.</i>
---------------------------------	-------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------

Quandoquidem ut Deus. Quod Christus sit Deus, contra Nestorianos.

Descendens. De baptismo dicit.

Pugilum primatis. Pugilum primatem Dominum dicit, qui sola sua benignitate ductus, cum mortis imperio potentiaque certavit.

Certaminibus. Scilicet per unctionem divini unguenti.

Actiones, etc. Actiones quidem dicit peccata, turbulentasque cupiditates et motus; essentias autem demonum **61** naturas, quæ vim agendi habent. Enimvero improbæ actiones non in sua essentia naturaque spectantur.

§ VII. *Quoniam mors est.* Quid sit mors dicit; conjugationemque nostri esse conjunctionem et unionem.

Ad obscurum quid ducens. Hoc ipsum quod non videtur, quidam inferos esse dixerunt; id est discessum separationemque animi, quæ non videtur, nec apparet, ad loca quæ videri non possunt ab iis qui sub sensum cadunt.

Corporeis immutationibus. Sæpe enim dissolvitur et recidit corpus, non solum in vermes, sed in alia quoque animantia. Vide etiam ut mutationem ejusmodi alioquin, id est commutationem appellat, et mortem non esse essentia nostræ consumptionem; et animum cum discessit a corpore, non apparere, nec versari circum corpus, ut nonnulli dixerunt, immersionemque in aquam recte acceptam esse pro morte.

Divinam. Divinam mortem vocat trium dierum Domini sepulturam, verbaque illa Domini: *Venit princeps hujus mundi, et in me non inveniet quidquam* e, verbi esse dicit; principem autem mundi et diabolicarum voluntatum quæ in hominibus sunt Satanam dicit, qui mortis imperium habet, Apostoli sententia, qui in Christo nihil suæ violationis invenit; *peccatum enim non fecit neque dolum, ut ait Isaias* f. Itaque teneri a morte non poterat, ut ait Petrus; *sed factus est solus in mortuis liber, Davidis sententia* g.

ἀνδρείον, ἀνένδοτον, ἀπαρέγκλιτον ὑφέσει πάση. Ἰστέον δὲ ὡς ἐπὶ γυναικῶν ἀνδριζομένων ἢ ἀρρενεφανῶν εἴρηται.

Ὁρῆς δὲ τὰς. Περὶ τοῦ ἀλείμματος.

Καθ' οὓς ὑπ' ἀθλοθέτη. Ἐν ὑπερβατῇ ἢ σύνταξις τοῦ παρόντος χωρίου μεταξολογίας συνθεσίσης μακρᾶς. Οὕτως οὖν συντακτέον καθ' οὓς ὑπ' ἀθλοθέτη Χριστῷ γινόμενος, τοῖς μὲν ἀγῶσιν, ὡς θεοῖς ὁ τελούμενος ἐπιθήσεται χαιρών, καὶ τὰ ἐξῆς.

Ὁ ΧΡΙΣΤΟΣ

<i>Ὦς μὲν θεός ἀθλοθετεῖ.</i>	<i>Ὦς δὲ σοφός γομοθετεῖ.</i>	<i>Ὦς δὲ καλός λύνει τὰ ἄθλα.</i>	<i>Ὦς δὲ ἀγαθός συναγαγίσκεται.</i>
-------------------------------	-------------------------------	-----------------------------------	-------------------------------------

Ἐπειδὴ ὡς θεός. Ὅτι ὁ Χριστὸς θεός ἐστι, κατὰ Νεστοριανῶν.

Ἐπιθάς. Περὶ τοῦ βαπτίσματος λέγει.

Τοῦ ἀθλητῶν πρώτου. Ἀθλητῶν πρώτον τὸν Κύριον λέγει, ὃς διὰ μόνην ἀγαθότητα ἰδίαν, πρὸς τὸ τοῦ θανάτου ἠγωνίσαστο κράτος.

Ἀθλήσσει. Διὰ τῆς ἀλοιφῆς δηλονότι τοῦ θελοῦ μύρου.

Ἐνεργεῖας τε καὶ. Ἐνεργεῖας μὲν τὰς ἀμαρτίας καὶ τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας καὶ κινήσεις φησὶ ὑπάρχεις δὲ τὰς ενεργητικὰς τῶν δαιμόνων φύσεις· αἱ γὰρ πονηραὶ πράξεις οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑπάρχει θεωροῦνται.

§ VII. *Ἐπειδὴ θάνατός ἐστιν.* Τί ἐστι θάνατος, καὶ ὅτι ἕνωσις ἐστὶν ἡ σύνθεσις ἡμῶν.

Ἀφανὲς ἄγουσα. Τοῦτο τὸ ἀφανὲς τινες ἔφησαν εἶναι τὸν βῆην, τοιούτου τὸν ἀσιδῆ καὶ ἀφανῆ γενόμενον τῆς ψυχῆς χωρισμὸν, εἰς τόπους ἀοράτους τοῖς αἰσθητοῖς.

Σωματοειδῶν ἀλλοιώσεων. Πολλάκις γὰρ ἀναστοιχειοῦται οὐ μόνον εἰς σκώληκας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ζῶα τὸ σῶμα. Ὅρα δὲ, ὅτι καὶ τὴν τοιαύτην μεταβολὴν ἀλλοίωσιν καλεῖ, καὶ ὅτι ὁ θάνατος οὐ τῆς οὐσίας ἡμῶν ἐστὶν ἀνυπαρξία, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐξιοῦσα τοῦ σώματος ἀφανῆς γίνεται, καὶ οὐκ εἰλεῖται περὶ τὸ σῶμα, ὡς τινες εἶπον. καὶ ὅτι ἡ κατάδυσσις τοῦ ὕδατος ἀντὶ θανάτου καλῶς παρελιπταί.

Τὸν θεαρχικόν. Ὅτι θεαρχικὸν θάνατον καλεῖ τὴν τριήμερον τοῦ Κυρίου ταφήν· καὶ ὅτι τὸ βῆμα δὲ εἶπεν ὁ Κύριος· *Ἐρχεται ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ εὐρήσει οὐδέν*, τοῦ λόγου φησὶ εἶναι. Ἀρχοντα δὲ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις διαβολικῶν προαιρέσεων, τὸν Σατανᾶν λέγει, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *ὡς ἐν Χριστῷ οὐδὲν τῆς οικίας παραβάσεως εὔρεν· ἀμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλον*, ὡς Ἡσαίας φησὶ. Διδὸν καὶ ἀδύνατον ἦν αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θανάτου κρατεῖσθαι, ὡς φησὶ Πέτρος· *ἀλλ' ἀφείθη μόνος ἐν νεκροῖς ἀλεύθερος, κατὰ τὸν Δαυΐδ*.

Joan. xiv, 30. f Cap. l.iii, v. 9. g Psal. lxxviii, 6.

§ VI.1. Τὸ ἀκοσμον κοσμεῖται. Ἐπειδὴ τὸ σκότος ἄστιν ὁ ῥυπαρὸς βίος, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀκοσμη-
τατὸν τε ὑπάρχει καὶ ἀνείδεόν ἐστιν, οὐκ ἔχον τὸ εἶδος
τοῦ θείου φρονήματος· ἀποσκόλασμα γὰρ καὶ ἀντίφρα-
γμα τῆς ἀρετῆς ἐστίν· εἰκότως τῷ φωτισματι κο-
σμεῖται, καὶ εἶδος δέχεται φωτὸς ὁ προσίων, τέκνον
φωτὸς γινόμενος, καὶ σπέρμα τοῦ Θεοῦ, ὃ ἐστὶ φῶς
δεχόμενος, κατὰ τὸν θεὸν Ἰωάννην. Ἀνείδεον δὲ ἐν
τοῖς ὄσοι τὸ δυσειδὲς ἀπεκάλεσεν οὐχὶ τὸ εἶδος
πάντη ἀμέτοχον, ὡσπερ καὶ τὸ δύσμορφον πολλὰκις
ἀμορφὸν φαμεν.

*Ἐπιγῶνται νοερώς. Ἐγὼ μὲν ὑπολαμβάνω σκοπῶ
μετριοφροσύνης, ὡς ἀγνοοῦντα διήθεν σιωπήσαι τὸν
μέγαν Διονύσιον. Ὅτι μὲν γὰρ πνεύματος προγνώ-
σεως ἤξιωτο, δῆλον ἐν τῇ πρὸς τὸν εὐαγγελιστὴν
Ἰωάννην ἐπιστολῇ πεπονηκέν· ὁμοῦς τοῦτό μοι δοκεῖ
σημαίνειν, ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἦντες πανταχῇ οἱ τοῦ
θείου Πνεύματος ἤξιωμένοι, καὶ ἐνωθέντες αὐτῷ τῇ
καθαρότητι κατὰ τὸν Ἀπόστολον, αἰσθάνονται τῆς
αὐτοῦ παρουσίας, τῷ γλώσσαις λαλεῖν, ἢ προφητι-
κὸν ἔχειν χάρισμα, ἢ ἰάσεις ἐνεργεῖν, καὶ ὅσα ἐν ταῖς
Πράξεσι δηλοῦνται, καὶ παρὰ τῷ θειοτάτῳ Παύλῳ.
Ἄλλως· Οἱ ὡς πνευματικοὶ τὰ πνευματικὰ νοοῦντες
καὶ τοῖς πνευματικοῖς συγκρίνοντες, καὶ τὴν ἔνθεον
καὶ πνευματικὴν εὐωδίαν οὕτω νοήσουσι. Χριστοῦ
μὲν γὰρ εὐωδίαν φησὶν εἶναι Παῦλος, τοὺς τὰ εὐα-
γγελικὰ κηρύττοντας, ὡς ἐκ ζωῆς τῆς πίστεως ἡγου-
μένους ἐπὶ ζωῆν τὴν διὰ βαπτίσματος ἄφεςιν, καὶ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόσιν, καὶ βασιλείαν οὐρανῶν
δι' ἔργων θεοπερεσιῶν, τῶν καὶ εὐωδίας νοητῆς ἔντων
δηλοῦντας· ὅθεν φιάλας θυμιαμάτων μεστὰς τὰς εὐ-
χὰς τῶν δικαίων Ἰωάννης ὁ θεὸς ἐν Ἀποκαλύψει
θεωρεῖ ὁ. Δυσωδία δὲ τοῦ διαβόλου τὰ τῆς ἀμαρτίας
εἰσὶν ἔργα, ὡς καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται· Προσώλε-
σαν καὶ ἐσάκησαν οἱ μάλωπέδες μου ἀπὸ προσ-
ώπου τῆς ἀφροσύνης μου, τουτέστι τῆς ἀμαρτίας
μου. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς μύρον ἐκκενωθὲν κερησιμώ-
δεται· καὶ ἀσφραγίζεται ὁσμήν εὐωδίας Κύριος ἐν
τῇ προσφορᾷ τοῦ δικαίου Νῶε. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ
Εὐαγγέλιον τοῖς μὲν ὁσμή [ζωῆς, τοῖς πιστοῖς δηλον-
ῆτι· τοῖς δὲ ἀπίστοις] θανάτου, ἀντὶ τοῦ τοῖς ἀπίστοις
καὶ ἀσεβέσιν, ὁσμή πάλιν εἰς θάνατον γίνεται,
ιλέγγον τὰ ἔργα, καὶ κατακρίνον εἰς γέενναν, ὃν τρώ-
πον καὶ τὸ ἐξαιρετὸν πᾶν μύρον κατὰ ταῦτόν καὶ
ἀνθρώπους ἡδύνας καὶ χοίρους ἀναρεῖ, οὐ φέροντας
τὴν ἄκραν εὐωδίαν. Ταῦτα πλατέως λέγει κάτω ἐν
κεφαλαίῳ τετάρτῳ εἰς τὸ μύρον.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων.

Ἔστι τοίνυν τὸ μὲν βάπτισμα εἰς τὸν θάνατον τοῦ
Κυρίου διδόμενον· τὸ δὲ ὕδωρ ἀντὶ τῆς ταφῆς· τὸ
ἔλαιον ἀντὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· ἡ σφραγὶς ἀντὶ
τοῦ σταυροῦ· τὸ μύρον βεβαίωσις τῆς ὁμολογίας.

^h Apoc. v, 8. ⁱ Psal. xxxvii, 6.

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^o τούτοις. ^o ὁρᾷ.

§ VIII. Id quod ornatu carebat, ornatur. Quoziam
tenebræ quiddam sunt, quod maxime ornatu caret,
Apostoli sententia, quæ sunt vita sordida; et sine
forma sunt, cum formam et speciem divinæ pruden-
tiæ non habeant: obscuratio enim sunt virtutis
et obstructio: jure ac merito illustratione ornatur,
et speciem formamque lucis accipit is qui ad ba-
ptismum accedit, factus lucis filius, et semine Dei
quod lux est accepto, ut ait divinus Joannes: de-
forme autem id quod in rebus pulchra caret specie,
rem specie destitutam vocavit; non vero quod spe-
ciei plane expers sit, sicut illud quod est δύσμορ-
φον, deforme, sæpe ἀμορφον, sine forma, dicimus.

Spiritualiter cognoscendum. Equidem existimo mo-
destiæ causa quasi ignorantem scilicet tacuisse
magnum Dionysium. Se enim spiritu prænotio-
nis dignum judicatum esse, planum fecit in epi-
stola ad Joannem evangelistam. Hoc tamen mihi
significare videtur, cum Christi bonus odor sint ii,
qui divinum Spiritum acceperunt, et conjuncti ei
sint puritate, Apostoli sententia, ipsos ejus præsen-
tiam sentire, quod linguis loquantur, et propheticum
munus habeant, et curent morbos, et omnia faciant,
quæ in Actis apostolorum declarantur, et apud
beatissimum Paulum. Aliter: Qui ut spirituales ea
quæ spiritus sunt intelligunt et spiritualibus com-
parant, et ii divinam etiam spiritalemque odoris
suavitatem ita intelligent. Christianum bonum odo-
rem dicit Paulus omnes esse qui evangelica prædicant;
quippe qui ex vita fidei ad vitam perducant, et rem-
issionem quæ fit per baptismum, sancti Spiritus
largitionem regnumque cælorum per opera divina
eorum qui boni odoris sunt, declarant. Hinc phialas
incensorum odorum plenas, preces justorum divi-
nus Joannes in Apocalypsi videt ^h. Teter autem
diaboli odorsunt opera peccati, ut etiam in Psalmis
dictum est: Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices
meæ a facie insipientiæ meæ ⁱ, id est peccati mei.
Itaque Christus unguentum effusum ab oraculo vo-
catus est, et odoratus odorem suavitatis Dominus
in justis Noe oblatione et sacrificio. Hinc autem
Evangelium aliis quidem odor est [vitæ, videlicet
fidelibus; est autem infidelibus] mortis, pro: perfidis
et impiis; odor rursus mortis est arguens opera,
condemnans pœna gehennæ, quemadmodum etiam
eximium unguentum eadem ex parte et homines in
suavitate movet et suos interimit, qui summam
odoris suavitatem non ferant. Hæc fusius et pluri-
bus dicit infra in quarto capite de unguento.

Ex apostolicis constitutionibus.

Est ergo baptismus mortis Domini loco datus,
aqua pro sepultura; oleum pro Spiritu sancto; si-
gnum pro cruce; unguentum, confessionis confir-
matio.

IN CAP. III.

A

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

1. *Præceptorem sacramentorum.* Sanctum Hierotheum intelligit.

Sacræ ejus descriptionis.interpretem. Id est sacra descriptione eorum quæ sancte efficiuntur.

Commune. Est per præsentis omissionem.

63 *Communio.* De communione.

Perfectio ex. Non posse quidquam perfici sine communione.

In capite. Id est maxime necessaria ratione.

Imperfecta quidem. Nullam synaxim perficere sine communione.

Et caput. Atque hoc etiam loco τὸ κεφάλαιον, *caput*, pro necessario et præcipuo acceptum est.

Cognomen ipsi. Cur illustratio dicatur, et recte B ita dici.

Ex effectu. Et hic per omissionem verbi ὑπάρχειν accipitur.

II. *Pontifex quidem.* Ordo hic Patris hujus temporibus observabatur fortassis in ecclesiis quæ loca illa distincta (quibus scilicet distinguebantur catechumeni, energumeni et pœnitentes a reliquis separabantur) habebant. (Hæc enim omnia per κατὰ τόπον significari mihi persuadeo.)

Sacrorum codicum. Sacre scriptos libros vocat Vetus Novumque Testamentum.

Et cum iis energumeni. Id est ab immundis spiritibus vexati.

Porro ministrorum. Ministros dicit diaconos et eos qui nunc subdiaconi vocantur.

Selecti. Selecti, primi diaconi ; sacerdotes autem, presbyteri.

Proponunt. Hoc secundum consuetudinem quæ Romæ viget. Illic enim septem soli diaconi altari inserviunt, quos selectos, arbitror, vocat ; alios vero aliquod aliud exercere ministerium, et nota etiam ex hoc loco antiquitatem Patris, et quod cum diaconis sacerdotes panem offerant. Hoc autem ubique fit, quod pauci sint diaconi ; Romæ vero plane recte fieri arbitror, propterea quod soli septem selecti in altari ministrent : fortassis autem illi septem etiam vita ab aliis selecti sunt.

Universalis. Tum etiam fidei symbolum quoddam ante dici solitum fuit ; aut potius quam tum accipiebant doctrinam et consuetudinem seu ritus fidei.

Sacrarum tabularum. Hic non sunt primæ tabule apud nos ; tempore vero hujus Patris, post salutationem tabulæ recitabantur, quemadmodum in Oriente.

Diaconi præcipui. Eos dicit, qui primi erant in diaconis, solos præsto fuisse divino altari ; fortassis autem erant ab eis selecti et secreti pro vitæ dignitate.

64 *Et in aspectum ducit.* Id est manifestat ea

I. *Καθηγεμόνα τελετών.* Τὸν ἅγιον Ἱερόθεον λέγει.

[α] *Ἱερογραφικῶς ἐκθέμενον.* Τουτέστι κατὰ τὴν ἱερὰν διαγραφὴν τῶν ἐμφανῶς τελουμένων.

Τὸ κοινόν. Κατὰ παράλειψιν τοῦ ὑπάρχοντός ἐστι.

[β] *Κοινωνία τε.* Περὶ κοινωνίας.

Ἡ τελεσιουργία ἐκ τῶν. Ὅτι ἀδύνατον τελεθῆναι ἰδιόγραμμα τῆς μεταλήψεως.

Ἐν κεφαλαίῳ. Τουτέστιν ἀναγκαιοτάτῳ λόγῳ.

Ἀτελής μὲν. Ὅτι οὐδεμίαν σύναξιν τελεσιουργεῖ ἰδιόγραμμα τῆς μεταλήψεως.

Καὶ τὸ κεφάλαιον. Καὶ ἐνταῦθα τὸ κεφάλαιον ἐπὶ τοῦ ἀναγκαίου καὶ καιρίου ἐληπτται.

Ἐκωνυμίαν αὐτῇ. Διὰ τί λέγεται φῶτισμα, καὶ οὕτως δικαίως.

Ἐκ τοῦ τελουμένου. Καὶ ἐνταῦθα κατὰ παράλειψιν τοῦ ὑπάρχειν λαμβάνεται.

II. *Ὁ μὲν ἱεράρχης.* Ἡ τάξις αὐτῆ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Πατρὸς ἐπολιτεύετο ἰσῶς ἐν ταῖς κατὰ τόπον ἐκκλησίαις.

Ἀγιογράφων δέλτων. Ἀγιογράφους δέλτους καλεῖ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Νέαν Διαθήκην.

Καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐνεργούμενοι. Τουτέστιν ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων.

τῶν λειτουργῶν δέ. Λειτουργοὺς φησι τοὺς διακόνους, καὶ τοὺς νῦν ὑποδιακόνους λεγομένους.

Ἐκκρητοί. Ἐκκρητοί οἱ πρῶτοι διάκονοι, ἱερεῖς δὲ οἱ πρεσβύτεροι.

Προτιθέασι. Τοῦτο κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ κρατούσαν συνήθειαν. Ἐκεῖ γὰρ ἑπτὰ μόνοι διάκονοι τῷ θυσιαστηρίῳ λειτουργοῦσιν, οὓς ἐκκρητοὺς, οἶμαι, καλεῖ· τοὺς δὲ ἄλλους ἄλλην τινα ἐκτελεῖν λειτουργίαν· καὶ σημειῖται κἀντεῦθεν τὸν ἀρχαιοσμὸν τοῦ Πατρὸς· καὶ ὅτι σὺν τοῖς διακόνους τὸν ἄρτον οἱ πρεσβύτεροι προτιθέασι. Τοῦτο δὲ καὶ πανταχοῦ γίνεται, ὀλίγων ὄντων διακόνων· ἐν Ῥώμῃ δὲ, οἶμαι, πάντοτε εἰκότως, διὰ τὸ μόνους ἑπτὰ τοὺς ἐκκρητοὺς τῷ θυσιαστηρίῳ λειτουργεῖν· τυχὸν δὲ καὶ βίβη τῶν ἄλλων οἱ ἑπτὰ τυγχάνουσιν ἐκκρητοί.

Τῆς καθολικῆς. Ὅτι καὶ τότε πιστεῶς τι σύμβολον προελέγετο· ἢ μᾶλλον ὅπερ τότε παρελάμβανον μάθημα καὶ συμμάθημα τῆς πίστεως.

τῶν ἱερῶν πτυχῶν. Ὅθεν οὐ πρῶτα τὰ δίπτυχα παρ' ἡμῖν, ἐπὶ δὲ τοῦ Πατρὸς τούτου μετὰ τὸν ἀσπασμὸν τὰ δίπτυχα ἐλέγετο, ὡπερ καὶ ἐν Ἀνατολῇ.

Οἱ τῶν λειτουργῶν ἐκκρητοί. Ὅτι οἱ πρῶτοι τῶν διακόνων μόνοι παρίστανται τῷ θυσιαστηρίῳ· τάχα δὲ καὶ οἱ ἐν βίβη τούτων ἐκκρητοί.

Καὶ ὑπ' ὄψιν ἀγεί. Τουτέστι σαφηνίζει τὰ ὑμνο-

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

10 τελεσθῆνα:.

μενα· οἶον, ὅτι τότε καὶ τότε Χριστοῦ· καὶ τότε Χριστοῦ. Ὑποδείκνυσι δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις θείας δωρεάς, οἶον, ὅτι εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ ὅσα τοιαῦτα μυστικά. Τάχα δὲ τὸ ὑπ' ἑβρίον τοῦτο σημαίνει, ὡς τότε ἀποκαλυπτομένων τῶν ἀγίων δώρων, μετὰ τὰς εὐχὰς, μερόντων δὲ κεκαλυμμένων, ἕως καιροῦ μεταλήψεως· ἢ τάχα τὸν κουφισμὸν καὶ τὴν ὑψωσιν τῆς μιᾶς εὐλογίας τοῦ θεοῦ ἄρτου φησὶν, ὃν ὕφοι ὁ ἱερεὺς, λέγων, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις· ὅπερ καὶ μᾶλλον ἔστιν ἀληθές, ὡς περὶ τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου εὐρήσεις εἰρημένον.

III. § I. Τὰς εἰκόνας ἐν τάξει. Εἰκόνας ἐκάλεσε τῶν ἀληθῶν τὰ νῦν τελούμενα ἐν τῇ συνάξει.

Ἦς οὐδὲ τῶν συμβόλων. Ὅτι σύμβολα ταῦτα, καὶ οὐκ ἀλήθεια.

Αἱ μὲν γὰρ ἱερώταται. Τί οἱ ψαλμοί, καὶ τὰ ἀναγνώσματα.

Εἰς μνήμην. Ὅτι μετὰ τὸ δεῖπνον λαβὼν ἄρτον, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ καταγγέλλεται, ἀχρις οὗ εἴθῃ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον φάσκοντα· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ σημειώσαι ὅτι ἀρχισύμβολον ἔφη τὸ μυστικὸν τοῦ Κυρίου δεῖπνον, τῶν νῦν θείων μυστηρίων· καὶ ὅτι τὸν ἀναξίως μεταλαμβάνοντα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, οὐδὲν ἢ μεταλήψας ὠφελεῖ, μᾶλλον μὲν οὐκ εἰς κρίμα αὐτοῦ¹¹ λήψεται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ἐκ δὲ τῶν ἐξῆς εὐλόγως ἂν τις φαίη, ὅτι μετὰ τὸ ἐξελεῖν τὸν Ἰούδαν ἐκ τοῦ δείπνου παρέδωκεν ὁ Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς τὸ μυστήριον.

Ὁμοτρόπως τὰ ἱερά. Τὸν Ἰούδαν φησί. Καὶ σημειώσαι, ὅτι καὶ αὐτῷ μετέδωκε τοῦ μυστικοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου· τὰ δὲ μυστήρια τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὸ ἐξελεῖν τοῦ δείπνου τὸν Ἰούδαν, ὡς ἀναξίου τούτων ὄντος αὐτοῦ.

Ἦς ἢ καθ' ἑξίν. Καθ' ἑξίν ἐν τούτοις τὸ κατ' ἐπίγνωσιν δηλοῖ, τούτεστι τὸ ἐνδιαθέτως οὕτως εἶχειν, καὶ οὐ κατὰ μόνην τὴν σωματικὴν προσέλευσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς διανοίας διὰ πίστεως καὶ αἰσθήσεως πνευματικῆς.

§ II. Ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν. Τούτεστι τὸ ἀπὸ τῶν ὁρατῶν τελουμένων, ἐπὶ τὰ ἀόρατα καὶ μυστικά, ἅπερ τῶν ἐν αἰσθήσει αἰτία εἰσι καὶ ἀρχέτυπα. Αἷτια δὲ λέγονται τὰ ἐτέρωθεν τὸ ὄπωσόν εἶναι τὴν αἰτίαν ἔχοντα· ἢ ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν εἰς τὰ αἷτια, τούτεστιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ νοερὰ ἔχουν, ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων εἰς τὰ τελειότερα· οἶον, ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὴν εἰκόνα· καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Σικὰ γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς· εἰκῶν δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατὰστασις.

Κῆρα τὴν ἱεράν. Κῆρα παροξυτόνως· δηλοῖ δὲ τὸ, καὶ τότε*.

¹ Luc. xii, 19. ² I Cor. xi, 29.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ ἑαυτῷ.

*Quoad significatum, idem valet quod καὶ τότε, quoad vero figuram, ponitur pro καὶ εἶτα, et tunc. DRACON.

PATROL. GR. IV.

A quæ laudata sunt, velut hoc et illud Christi est, et hoc atque illud Christi. Ostendit autem etiam divina dona et munera, ut ea valere ad peccatorum remissionem et vitæ æternæ adeptionem, quæque sint mystica ejusdem generis. Illud autem, oculis objicit, fortasse hoc declarat tum aperire detegique sancta dona post preces, manere autem obtrecta usque ad tempus communionis; aut forsitan levationem exaltationemque unius benedictionis divini panis intelligit, quem extollit sacerdos, dicens: Sancta sanctis: id quod est verius, quemadmodum in fine capitis dictum invenies.

III. § I. Figuras in ordine. Figuras verorum vocavit ea quæ nunc perficiuntur in synaxi.

Ne symbolorum. Signa hæc esse, non veritatem.

Ac sacratissima quidem. Quid psalmi et lectiones.

In memoriam. Quod post cœnam accipiens panem, et quæ sequuntur, quodque mors ejus annuntiatur donec veniat, secundum Apostolum et ipsum Dominum dicentem: Hoc facite in meam commemorationem¹, et quæ sequuntur. Nota etiam eum dixisse primum divinarum mysteriorum quæ nunc sunt signum, mysticam Domini cœnam; atque ei qui indigne panem et calicem capit, nihil prodesse sumpcionem, sed potius ad judicium et condemnationem sui capiet, secundum Apostolum². Ex iis autem quæ sequuntur recte aliquis dicat Christum, postquam a cœna Judas surrexisset, discipulis tradidisse sacramentum.

Animo concordia sacra. Judam dicit. Nota etiam eum quoque a Domino participem factum esse mystici panis et calicis: mysteria autem sive sacramenta data esse discipulis cum a cœna Judas, ut illis indignus, surrexisset.

Ut secundum habitum. Καθ' ἑξίν, in his verbis ex scientia declarat, id est animo ita affecto et constituto esse, ac non solo corporis accessu, sed etiam mentis per fidem et sensum spiritalem.

§ II. Ab effectis. Id est ab iis quæ visibilibus peraguntur, ad ea quæ non videntur, et ad mystica, quæ causæ sunt et exemplaria eorum quæ sub sensum cadunt. Causæ autem dicuntur ea quæ aliunda habent, ut quoquo modo causa sint; aut ab effectis ad causas, id est a signis quæ sensus⁶⁵ movent, ad ea quæ mente comprehenduntur et sunt spiritualia: sive ab iis quæ minus perfecta sunt, ad perfectiora: velut a figuris ad imaginem et ab hac ad veritatem. Umbra enim sunt ea quæ sunt Veteris Testamenti; imago, ea quæ Novi; veritas, status rerum futurarum.

Tum sacra. Κῆρα accentu in penultima: significat vero hæc dictio, etiam tunc.

§ III. *Simulacrorum*. Signa quidem dicit, eorum quæ non videntur et mysticorum imagines, id est ea quæ per signa perficiuntur. Primum autem horum, *synaxis sacramentum*, vocavit : a quo id quod intelligendum est, sive id quod contemplatione declaratur, nudum promittitur.

Ilta enim, quæ cunctis antecellit. Ecce unum modum contemplationis præsentis capitis.

Non extra. Nota autem, essentialis status immobilem esse, et Dei figuram esse episcopum. Nota, ad tres modos ea quæ de incendendis odoribus dicuntur, redigi atque revocari; pontifex enim ab altari incipit, omne templum ambit, et iterum ad ipsum altare constituitur.

Similiter. Alius modus.

Pari modo, divinus. Tertius modus propositæ contemplationis, quomodo et in episcopo ab uno multiplicatur, *ab inferioribus vero detineri nequit*; hoc est, non communicans deterioribus.

§ IV. *Porro psalmodum*. Quid psalmi. Nota etiam hoc verbum συνουσιωμένη, *consubstantiata* seu necessaria : sed τὸ σχεδόν, fere, adjunxit; neque enim hæc inter se nexa et juncta sunt per essentialiam; sed hoc ipso, quod omnia ad unum finem pertinent, id est ad hominum salutem, dixit hoc verbum συνουσιωμένη : ideoque statim *fere* subjunxit, corrigens verborum repugnantiam : paulo autem infra ait, unam inspirationem, id est unam conspirationem, quod declarat unum finem esse omnium.

Omnis namque sacræ. Omnium librorum Veteris Testamenti brevis et per transennam commemoratio.

Tristium, Gr. τῶν ἀνιώντων. Tristitiam et dolorem afferentium, ut in Job.

Amorum cantica. De amore Canticorum.

Aut viriles. Hinc similiter Novi Testamenti summam inducit.

Dilecti. Arbitror, illum Joannis theologi Apocalypsim dicere, aut ejus Evangelium; quod etiam verius.

§ V. *Conjunxit*, Gr. συνεβρίβωσε. Contraxit.

66 *Divinorum autem*. Scopus psalmodum est, inquit, Deum laudare, ac veros ejus famulos, qui psalmi hanc jubendi et continendi habent vim : quæ, inquit, necessario in omnibus iis, quæ ecclesiastico more perficiuntur, accipitur, stabilem eorum quæ canuntur memoriam, in iis qui canunt efficiens.

Divinas operationes, Gr. θεουργίας. Magnitudines.

Divinorumque carminum. Nota cantus psalmo-

§ III. *Τῶν ἀγαλμάτων*. Ἀγάλματα μὲν φησι τὰς εἰκόνας τῶν ἀοράτων καὶ μυστικῶν, ἤγουν τὰ συμβολικῶς-τελούμενα· πρῶτον δὲ τούτων τὸ τῆς συνάξεως μυστήριον ἀπεκάλεσεν· οὐτινος τὸ νοητὸν, ἤγουν τὸ κατὰ θεωρίαν δηλούμενον, ἀπογυμνοῦν ἐπαγγέλλεται.

Ἦτε γὰρ ὑπὲρ πάντα. Ἰδοὺ εἰς τὸν τρόπον τῆς θεωρίας τοῦ προκειμένου ¹² κεφαλαίου.

Ὁκ ἐξω τῆς. Σημειῶσαι τὴν κατ' οὐσίαν ἀκίνητον στάσιν, καὶ ὅτι Θεοῦ τύπος ὁ ἐπίσκοπος. Σημειῶσαι, ὅτι κατὰ τρεῖς τρόπους ἀνάγεται τὰ περὶ τοῦ θυμῶν· ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀρχόμενον τὸν ἱεράρχην, καὶ πάντα τὸν ναβὸν περιελθόντα εἰς αὐτὸ πάλιν ἀποκαθίστασθαι.

Ἐσαύτως. Τρόπος ἕτερος.

Τρόπον, ὁ θεός. Τρόπος τρίτος τῆς προκειμένης θεωρίας, πῶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ ¹³ τοῦ ἐνὸς πληθύνεται, τοῖς δὲ ἤττοσιν ἀκατάσχετος ἐστὶ, τούτεστι μὴ ἐπικοινωνῶν ¹⁴ τοῖς χειροσίν.

§ IV. *Ἡ δὲ τῶν ψαλμῶν*. Τί οἱ ψαλμοί. Καὶ σημειῶσαι τὸ συνουσιωμένη· ἀλλὰ τὸ ¹⁵ σχεδὸν προσέθηκεν· οὐ γὰρ ἀλλήλοις ἤνεται ταῦτα κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ τῷ πρὸς ἓνα σκοπὸν τὰ πάντα συντελεῖν, τούτεστι εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, ἔφη τὸ συνουσιωμένη· ὅθεν εὐθὺς ἀπήγαγε τὸ σχεδὸν, κολάζων τὴν ἀπὸ τῆς λέξεως ἐναντίωσιν. Κατωτέρω δὲ μίαν ἐμπνευσίν φησι, τούτεστι μίαν σύμπνοιαν, ὃ δηλοῖ τὸ, ἓνα πάντων εἶναι σκοπὸν.

Πᾶσα μὲν γὰρ ἱερά. Τῶν τῆς Παλαιᾶς βιβλίων κατ' ἐπιδρομὴν ἐπίμνησις.

Τῶν ἀνιώντων. Λυπούντων, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰώβ.

Ἐρώτων ἄσματα. Περὶ τοῦ ἔρωτος τῶν ἄσματων ¹⁶.

Ἡ τὰς ἀνδρικών. Ἐνεῦθεν ὁμοίως τὰ Νέας ¹⁷ εἰσάγει.

Ἀγαπητοῦ καὶ. Νομίζω ὡς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ Ἰωάννου δηλοῖ, ἢ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὃ καὶ μᾶλλον.

§ V. *Συνεβρίβωσε*. Συνελκυσεν.

Ἡ δὲ τῶν θείων. Ὁ σκοπὸς τῶν ψαλμῶν ἐστὶ, φησὶ, τὸ ὑμῆσαι Θεὸν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ γνησίους θεράποντας, ὑπαγορευτικῶν τῶν τοιούτων καὶ περιεκτικῶν ἐχόντων δύναμιν· ἤτις, φησὶν, ἀναγκαίως ἐν πᾶσι τοῖς ἱερατικῶς τελομένοις παραλαμβάνεται, ἐμμονον τὴν τῶν ψαλμῶν μνήμην ἐμποιοῦσα τοῖς ψάλλουσι.

Θεουργίας. Μεγαλειότητας.

Καὶ τῆ τῶν θείων φῶδων. Σημειῶσαι, ὅτι τὸ τῆς

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹² προειρημένου. ¹³ πῶς καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἀπὸ. ¹⁴ ἐπὶ κοινωνῶν. ¹⁵ καὶ ὅτι. ¹⁶ ἄσματος τῶν ἄσματων. *Cantici cantic.* ¹⁷ *Legendum* τὰ τῆς Νέας, scilicet Διαθήκης.

φαλμαβίας σύμφωνον ὁμοφροσύνης τῆς πρὸς Θεὸν **A** rum concentum, concordia cum Deo ac secum, καὶ ἑαυτοὺς ὑπάργχει διδασκαλία. esse disciplinam.

Συντετμημένα. Ὅτι τὰ συντετμημένα, τούτῃ ἐστι τὰ ἀσαφῆ, διὰ τῶν ἐπιτελουμένων συμβόλων σαφηνίζεται· τούτο γὰρ δηλοῖ τὸ εὐρύνεται. Σημειώσαι δέ, ὅτι τὰ συνεσχισμένως ἐν τοῖς ψαλμοῖς λεγόμενα, διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ἀναγνώσεως, σαφηνίζεσθαι λέγει ὁ Πατήρ.

Ἐν ταύταις. Ἐν ταύταις γάρ, ταῖς Γραφαῖς δηλονότι, ὁ ἀκριβῶς ἐνορῶν, γινώσκει, ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα πάσας ἐλάλησε.

Κηρύσσεται. Ὡς σαφηνίζουσα δι' ἑαυτῆς τὴν Παλαιάν.

Ἡ μὲν εἶρη τὰς. Ὡς ἡ μὲν, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, εἶρη· ἡ δὲ Νέα ἐτέλεσε.

Τῆς θεολογίας. Σημειώσαι, ὅτι τὴν Παλαιάν Γραφὴν θεολογίαν καλεῖ· τὴν δὲ Καινὴν θεουργίαν.

§ VI. **Καθόλου τῶν.** Οἱ καθόλου ἀκατήχητοι καὶ ἀνήκοοι τούτων μείναι ἐλόμενοι ἔκουσίως.

Τῆς θεογενεσίας. Τούτέστι τοῦ ἀγίου βαπτίσματος.

Τοὺς δὲ κατηχομένους. Περὶ τῶν κατηχομένων, καὶ ἐνεργουμένων, καὶ ἐν μετανοίᾳ ὄντων, καὶ τῶν μετέχουσιν.

Ἡ μὲν οὖν ἐσχάτη. Ὅτι οἱ κατηχομένοι, ἐσχάτοι εἰσιν.

Ἀμέθεκτοι. Ἀμέτοχοι.

Μαιευόμενοι. Ἀναγεννώμενοι.

Ἀμβλωθρίδια. Νεκροτόκια.

Ἄντερος μὲν καὶ αὐτῆ. Ἀτελείωτος. Σημειώσαι, ὅτι τοῖς ἐνεργουμένοις κατατάττει καὶ τοὺς τοῖς σωματικοῖς θελητήροις ἀμετανόητως ἐπιμένοντας, ὅσον τοὺς πόρνοους, τοὺς φιλοθεάμονας, καὶ τοὺς τὰ παραπλήσια μετιόντας, οὓς ἐξονομάζων ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἐπιφέρει, τῷ τοιοῦτῳ μηδὲ συνεσθίειν. Ταῦτα καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς μᾶλλον τρανοί. Ἰστέον δέ, ὅτι ἡ ἀκριβεία αὐτῆ νῦν τῆς τῶν τριούτων διαστολῆς τε καὶ διαστάσεως οὐ γίνεται.

Ὁ τοῦ ὑπὸς ποτε. Σημειώσαι, ὅτι ὁ Θεὸς ἠνωμένος οὐκ ἐνεργηθήσεται ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ¹⁸.

Ἐναγροσάτην ἐνέργειαν. Ὅτι ὑπὲρ τοὺς καταπίπτοντας δαιμονώσιν οἱ ἀσελεγίς.

Τὰ μὲν ὄντως. Ὅτι τὰ ὄντως ὄντα τὰς ἀρετὰς λέγει.

Τὴν πρόσυλον. Ἐπειδὴ καὶ ἡ ὕλη πολυπαθῶς ἀλλοιοῦται.

Ἐν τοῖς ἀλλοτρίοις. Σημειώσαι, ὅτι ἀλλότρια ἡμῶν ἐστὶ τὰ πρὸς ἁμαρτίαν· οὐ γὰρ φυσικὴ ἡμῶν ἐστὶν ἡ ἁμαρτία, ἀλλ' ἡ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐπιτη-

¹ I Cor. v, 11. ² II Cor. ix, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁸ δαίμονος.

Ea quæ concisa sunt. Quod ea quæ concisa sunt, hoc est obscura signis quæ perficiuntur, explicantur. Hoc enim declarat verbum illud *dilatantur*. Nota vero, quod Pater dicat quæ adumbrate in psalmis dicuntur; Scripturarum lectione explanari.

In his. In his enim, Scripturis scilicet, is qui acriter aspicit intelligit unum eundemque Spiritum omnes dixisse.

Promulgatur. Ut per se Vetus explanata.

Uti illud quid dixerit. Quod ἡ μὲν, id est Vetus Testamentum, dixit : ἡ δὲ, id est Novum autem, perficit.

Theologiæ. Nota eum Veterem Scripturam theologiam, id est Dei sermonem vocare : Novam autem, θεουργίαν, id est Dei operationem.

§ VI. **Penitus horum.** Qui omnino, ac plane horum rudes manere, nec audire sponte constitueruat.

Divinæ generationis. Hoc est sancti baptismi.

Porro catechumenos. De catechumenis, energumonis, et iis qui sunt in pœnitentia (dicit); et quorum sint participes.

Ac postremus quidem. Catechumenos postremos esse (dicit).

Exsortes, Gr. ἀμέθεκτοι. Non participes.

C Foveantur, Gr. μαιευόμενοι. Renati.

Abortivi, Gr. ἀμβλωθρίδια. Partus mortui.

Profanus quidem et hic, Gr. ἀντερος μὲν καὶ αὐτῆ. Non initiatus. Nota, eum in numerum energumenorum ascribere etiam eos qui corporis illecebris sine animi mutatione et pœnitentia manent velut scortatores, studiosos spectaculorum, et eos qui similia tractant : quos nominans divinus Apostolus, subjicit, cum ejusmodi nec cibum sumere ¹. Hæc etiam in his quæ sequuntur, magis explanat. Sciendum est autem, huic talium **67** rerum differentia et distantia, diligentia nunc non esse locum.

Quisquis ejusmodi est. Nota, eum qui Deo conjunctus est, non vexatum iri ab immundo spiritu.

Detestabilissima obsessione. Nota quod libidinosi supra eos qui in diaboli obsessionem incidunt. a dæmone agantur.

Quæ vere sunt. Nota quod ea quæ vere sunt, virtutes dicit.

Materialem. Quoniam etiam materia, multa patitur, et commutatur.

In alienis. Nota, peccata esse aliena a nobis; neque enim naturale est peccatum, sed aptitudo ad omne opus bonum, secundum Apostolum ², et illud

in Psalmis : *Et ab alienis parce servo tuo* . Hinc etiam intelligis id quod a Domino dictum est : *Si vero in alieno fideles non inventi estis, vestrum quis vobis dabit* °? Ob eamque causam aliena hæc non existentia dicuntur. Non enim naturæ sunt, sed adulterina. Actio autem quæ secundum naturam est, ens est, et nostra est. Aliter. Aliena dixit ea quæ ad mundum pertinent, quod non cuiusquam proprie sint, sed ab aliis ad alios transeant et transferantur; aut etiam quod non sit posita in his penitus nostra vivendi ratio, sed aliam vitam spectet, cuius etiam causa nati sumus.

Ministri. Id est, ne quis eorum qui agitantur a dæmone, quid patiatur; ut deinceps dicit.

Qui passionibus exagitantur. Demonstratio effica.

Uti demum divino. De ordine eorum, qui dimituntur.

Qui initiati non sunt. Catechumeni, libidinosi.

Qui terroribus. Expressionumque illusiones.

Præ ignavia. Nota, unde dicat aliquos fideles a dæmonibus agitari.

Habitu, amoreque. Id est (quasi) pœnitentia.

Omnino sancti. Fideles qui cum Deo et inter se conjuncti sunt.

Generali. Generalem dixit laudum recitationem, aut quod ab omnibus fiat, aut quod pro universorum gratia.

Hymnum autem hunc. Observa, ab eo appellatum esse hymnum, symbolum, professionem, et gratiarum actionem.

Videtur enim mihi. Ad quem finem spectet symbolum.

Substantiam quidem. Hoc est secundum 68 Apostoli sententiam dicentis : Omnia enim nostra sunt . Primigenias autem venustates appellat eas quæ in divina natura videntur, quarum homines pro captu, et modo suo Deus pro sua benignitate participes fecit; aut certe dicit, id ad cuius imaginem et similitudinem facti sunt.

Præparatis. Hoc est bonis, quæ nobis ab eo comparantur.

Perfecta. Nota, quid de Christo dicat, sive de perfecta ejus assumptione humanitatis etiam contra Apollinarium.

Divinus panis. Animadvertite, non solum divinum panem obiectum proponi solitum fuisse, verum etiam sanctum calicem; quod nunc minime observatur.

§ VIII. *Divinissima vero salutat.* Nota cur salutatior fieret.

Cupiditates, ex. Observa cupiditates carnis et

Α δειότης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ τὸ ἐν Φαλμοῖς· Καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου. Ἐνθεν νοεῖς καὶ τὸ εἰρημένον παρὰ Κυρίου· Εἰ δὲ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ σὺχ εὐρέθητε, τὸ ἑμῶν τίς ὑμῖν δώσει; Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀλλότρια ταῦτα οὐκ ὄντα λέγεται· οὐ γὰρ τῆς φύσεώς εἰσιν, ἀλλὰ νόθα· τὸ δὲ κατὰ φύσιν πράττειν ὄν ἐστὶ καὶ ἡμέτερον. Ἄλλως· Ἀλλότρια ἐφη τὰ κατὰ κόσμον, ὡς οὐ τινὸς ἰδικῶς [ἴδια], ἀλλ' ἐξ ἄλλων εἰς ἄλλους μεταπίπτοντα ἢ καὶ ὡς οὐκ οὐσης ἐν τούτοις διὰ παντὸς τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον βίον ὁρώσης, ἐφ' ᾧ καὶ γεγόναμεν.

Τοῦ λειτουργοῦ. Τουτέστι, μὴ τινες τῶν ἐνεργουμένων ἐμπαθῶσιν ¹⁰, ὡς ἐξῆς φησιν.

Β Ἡ τῶν ἐμπαθῶς. Ἀπόδειξις ἐναργῆς.

Ἐπειδὴ δὲ τοῦ θεοῦ. Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἀπολυομένων.

Ἀμύητοι. Οἱ κατηγούμενοι, οἱ ἀσελεῖς.

Δείματά τε. Ἐκτυπώσεών τε χλυδάματα.

Δι' ἀναθρόλιαν. Σημειώσαι, πῶθεν φησὶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλεῖσθαι τινὰς τῶν πιστῶν.

Ἐξεῖ καὶ ἔρωτι. Οἰοεὶ τῇ μετανοίᾳ.

Οἱ πανίεροι. Οἱ πιστοὶ, καὶ πρὸς θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἠνωμένοι.

[α] Καθολικῇ. Καθολικὴν ἐφη τὴν ὁμολογίαν, ἢ ὡς ὑπὸ πάντων ἡδομένην, ἢ ὡς ὑπὲρ καθολικῆς χάριτος γινομένην.

Β [β] Τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον. Σημειώσαι, ὅτι τὸν ὕμνον, σύμβολον καὶ ὁμολογίαν, καὶ εὐχαριστίαν ἐκάλεσε.

Δοκεῖ γὰρ μοι. Πρὸς τί πέρασ ὀρεῖ τὸ σύμβολον.

Γ [γ] Τὴν μὲν οὐσίαν. Τουτέστι κατὰ τὸν τοῦ Ἀποστόλου λόγον εἰπόντος· Πάντα γὰρ ἡμῶν ἐστίν. Ἀρχέτυπα δὲ κάλλη φησὶ τὰ τῇ θεῷ φύσει ἐπιθεωρούμενα, ὧν τὴν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον μετουσίαν τοῖς ἀνθρώποις ἐδωρήσατο· ἢ τὸ κατ' εἰκόνα λέγει καὶ καθ' ὁμοίωσιν.

Δ [δ] Ἐπισκευαστοῖς. Τουτέστι τοῖς ἐξ αὐτοῦ κατασκευαζομένοις ἀγαθοῖς εἰς ἡμᾶς.

Ε [ε] Παρτελεῖ τῶν. Σημειώσαι, τί φησι περὶ Χριστοῦ, ἡγουν τῆς τελείας αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως, καὶ κατὰ Ἀπολλινάριου.

Ο θεῖος ἄρτος. Σημειώσαι, ὅτι οὐ μόνον ὁ ἅγιος ἄρτος κεκαλυμμένος προετίθετο, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον ποτήριον· ὅπερ νῦν οὐ γίνεται.

§ VIII. Θεϊότατος ἀσπασμός. Σημειώσαι, διὰ τί ὁ ἀσπασμὸς δίδοται.

Ἐπιθυμίας, ἐξ. Σημειώσαι, ὅτι αἱ ἐμπαθεῖς ἐπι-

¹⁰ Psal. xviii, 14. ° Luc. xvi, 12. P I Cor. iii, 22.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ ἐμπαθῶς.

Ουμῖαι μερισταί εἰσι, μερίζουσαι ἡμᾶς καὶ τοῦ Θεοῦ
καὶ ἀλλήλων· τάχα δὲ καὶ ἑαυτῶν.

Ὅμοιοεῖς ἀπέχθεται. Τουτέστι πρὸς τοὺς ὁμοίους
ἀνθρώπους.

§ IX. Πτυχῶν. Διὰ τί μετὰ τὸν ἀσπασμὸν δίπτυχα
ἀναγινώσκεται.

Τὸς ὁσίως. Σημεῖωσαι, ὅτι τὰ δίπτυχα τῶν ἀπο-
θανόντων ἐπὶ αὐτοῦ μόνον ἀνεγινώσκето [οὐχ, ὡς νῦν,
καὶ τῶν ζώντων].

Ἡ θεολογία φησὶ. Ταῦτα ἐκ τῆς λεγομένης Σο-
φίας Σολομώντος· καὶ σημεῖωσαι, ὅτι καὶ οὗτος ὁ
ἅγιος πατήρ ταύτη ἐχρήσατο.

Σκόπει δέ. Τοῦτό φησιν, ὅτι τὸ λεγόμενον ἐν προ-
φήταις ἀναμνήσαι ἐνώπιον Κυρίου, οὐχ οὕτω δεῖ νο-
εῖν, ὡς τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ ἀνανεουμένης ἐν τῇ
φαντασίᾳ τοῦ μνημονικοῦ· ὅπερ ἐπὶ τῶν ἐν σαρκὶ
προσδεδεμένων νοερῶν, τουτέστιν ἡμῶν, συμβαίνει,
ἀλλὰ μνήμη Θεοῦ εἰκότως λέγοιτ' ἂν ἡ γνώσις τοῦ
Θεοῦ, καθ' ἣν γινώσκει τοὺς τελείους, θεοειδεῖς ἐν αὐτῷ
γενομένους δι' ἐναρέτου βίου, καὶ ἀξιωθέντας τῆς ἀνε-
πιλήστου περὶ αὐτὸν γνώσεως. [Σημεῖωσαι πῶς λαμβά-
ναι τὸ βῆτόν τοῦ ψαλμοῦ].

Συμβόλων. Τοῦ σώματος καὶ αἵματος.

§ X. Ὑδατι τὰς. Τί τὸ νίψασθαι τὰς χεῖρας, καὶ
πότε.

Φησὶν, ὁ λελουμένος. Σημεῖωσαι, πῶς λαμβάνει
ὁ πατήρ τὸ τοῦ Κυρίου βῆτόν, τὸ λέγον· Ὁ λελουμέ-
τος οὐ χρεῖται ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι. Ἡ δὲ
σύνταξις τῶν προκειμένων πρὸς τὸ ὑπαινίσσεται τὴν
ἀπόδοσιν ἔχει, ἐν ἣ τὸ λεγόμενον οὕτως· Ὁ τι μὲν
τοδε ἐστίν, ὑπαινίσσεται, ὁ λουτήρ μὲν ἐν τῇ νομικῇ
λατρείᾳ, ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς ἢ τῶν χειρῶν ἀπὸνψις.
Τὸ δὲ ἀσχετος καὶ ἀπόλυτος δηλοῖ, ὡς τῇ ἤττονι
οὐκ ἐνεχθήσεται ἀγωνίᾳ καὶ διαθέσει. Ἄλλως· Ἡ
καθ' ὑπέρβασις τῆς συντάξεως ταύτης ἀνάγνωσις οὕ-
τως ἀρμοσθήσεται· ὅτι μὲν οὖν, ὡς τὰ λόγια φησιν,
ὁ λελουμένος οὐ δεῖται τινος [ἐτέρας] καθάρσεως, εἰ
μὴ τῆς τῶν ἄκρων, εἴτ' οὖν ἐσχάτων, ἑαυτοῦ νίψεως,
εἰ ἢς ἀκροτάτης καθάρσεως ἐν πανάγῳ τοῦ θεοει-
δοῦς ἔξει ἀχραντον ποιήσεται καὶ ἀκηλίδωτον τὴν ἐπι-
στροφήν, καὶ πρὸς τὰ δεύτερα προῦν ἀγαθοειδῶς·
ὡς τοῦ θεοειδοῦς ἀποσώζων τὸ πλήρες καὶ ὀλό-
κληρον, ἀσχετος ἐστὶ καὶ ἀπόλυτος, ὡς καθάπαξ
ἐνοειδῆς καὶ πρὸς τὸ ἐν αὐτῷ ἐνιαίως ἐπιστρέφόμε-
νος.

Εἰ μὴ τῆς τῶν ἄκρων. Τί ἐστὶ τὸ μὴ δεῖσθαι τὸν
λουσάμενον ἐτέρας νίψεως, εἰ μὴ τὰ ἄκρα νίψασθαι·
δεύτερα δὲ φησὶ τὰ ἀσθητὰ, εἰς ἃ διὰ φαντασίας
προσπάσχει ἡ ψυχὴ.

Ὁ μὲν ἱερός. Σημεῖωσαι, ὅτι οὐ λουτήρ ἦν ἐν τῷ
νόμῳ, καὶ ὅτι σύνταγμα ἔχει ἄλλο περὶ τῆς κατὰ νό-
μον ἱεραρχίας, ὅπερ οὐ φέρεται.

Τοῦ ἱεράρχου. Σημεῖωσαι τὸ ἐνθεον τοῦ ἱερέως· [τὸ
ἀληθῶς τελειότατον].

ἢ Joan. xiii, 10.

A corporis vim habere dividendi, cum et a Deo nos, et
nos inter nos dividant; fortassis autem et a nobis-
metipsis.

Adversus aequales inimicitiae. Id est cum similibus
hominibus.

§ IX. Tabularum. Cur post salutationem sancto-
rum nomina recitentur.

Qui sancte. Nota mortuorum tantum, eo pontifice.
recitari solita fuisse nomina [non, ut nunc, etiam
vivorum].

Theologia docet. Hæc est Salomonis Sapientia
quæ dicitur. Nota etiam hunc sanctum Patrem ea
usum fuisse.

Adverte autem. Hoc ait, quod in prophetis dica-
tur, recordari coram Deo, non ita accipiendum et
intelligendum esse, quasi Dei memoria renovetur in
ea parte animi, in qua objectarum rerum memoria
consignatur; id quod in iis qui mentis compotes in
carnis carcere alligati sunt, id est nobis, contingit;
sed quod memoria Dei recte dicatur Dei scientia,
qua perfectos cognoscit: qui similitudinem Dei ex-
presserunt vita virtuti consentanea; et qui digni
fuerunt habere ejus notitiam, quæ deleri obliterari-
que non potest. [Nota quomodo accipiat dictum
psalmi.]

Symbolis. Corporis et sanguinis.

§ X. Aqua. Quid sit abluerе manus, et quan-
do.

Dicit, qui lotus est. Nota, quomodo pater hæc
Domini verba accipiat: Qui lotus est, non indi-
get, nisi ut pedes lavet. Constructio autem eorum
quæ proponuntur, ad verbum ὑπαινίσσεται respec-
tum habet, ut sit horum verborum sententia: Qui
quidem hoc et illud sit subindicat: Qui pelvis qui-
dem in legis cultu et religione, in nostra autem ma-
nuum lavatio. Illud autem solutus et liber, declarat
eum inferiorem vitam et animi constitutionem non
esse secuturum. Aliter: Lectio constructionis quæ
hyperbato seu transgressionem constat, sic copulabi-
tur: Quoniam igitur, ut Scripta divina loquuntur,
qui lotus est non indiget expiatione, nisi summa-
rum sive extremarum suarum partium lavatione, ex
summa expiatione in sanctissimo divinx similitudi-
nis habitu et statu, non inquinatam nec contamina-
tam faciet conversationem suam; et cum ad secun-
da prodierit benigni Dei imitatione, ut divinx simi-
litudinis perfectionem integritatemque retinens, so-
lutus erit ac liber, quasi uniusmodi et ad unum uno
singularique modo revertens.

Nisi summitatum. Quid sit eum qui lavit, non
egere alia, nisi extremarum partium lavatione. Se-
cunda vocat ea quæ sub sensum cadunt, ad quæ
animus specie ac visis afficitur.

Porro sacrum. Nota quod non erat pelvis in lege,
et quod tractatum alium habeat de hierarchia, quæ
in lege erat, qui non exstat.

Pontificis. Nota divinum nñatum sacerdotis vere
perfectissimum].

Ad sacrificium expiatus esse. Divino sacrificio scilicet.

Speculorum splendorem. Specula appellat sanctorum animos, quod divinæ sint lucis capaces, vimque eam habeant, ut melioris conditionis similes sint.

Penetrare cupientibus, Gr. ἐφιέντων διέναι. Hoc etiam loco Attice loquens, ut Atheniensis, verbum hoc construxit dicens: Τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων splendoribus cupientibus; cum debuisset dicere per feminæm ἐφεισῶν. Quin etiam supra in libro *De cælesti hierarchia*, cap. 7 fusius genus dicendi Atticorum esse docuimus; ibi igitur legito.

Cæterum pontificis illa. Nota, cur pontifex in altari, sive in sanctis, id est ante illa, abluatur.

Et summiatīs. Summæ lavationis scilicet.

Et in aspectum. Diutius tunc obiecta divina dona manebant, usque ad tempus sanctæ communionis: idque paulo post explicat; aut accurata hæc est explicatio, quod pontifex attollens sanctum panem, ostendebat benedictionem, seu sacramentum dicens: Sancta sanctis.

70 *Quænam porro.* Providentiæ erga nos universam, pauci norunt, aut forsitan ne pauci quidem: et propter quam oblatio.

Opitulatore, Gr. ἀρωγόν. Auxiliarem.

Humanam. De hominum lapsu.

Prævaricatio, Gr. ὑπερβασία. Transgressio.

Suis propensionibus. Hoc est proprio arbitrio. Constructio ad ea quæ supra dicta sunt, pertinet; dixit enim humanam naturam vita multis malis et perturbationibus obnoxia excipit. Alia vero sunt intermedia, ab ἀκολουθῶς γάρ, usque ad ἔνθεν ἐλεεινῶς.

Illecebrosus. Officiosus.

Originem. Quandoquidem status nostri originem a terra habemus; corpus enim nostrum ex ea constat: jure ac merito post transgressionem finem etiam principio consentaneum habemus. In terram enim revertimur. Quandoquidem dictum sit: *Terra es, et in terram reverteris*.

Finem. Hoc est mortem.

Vita quæ ad superna tendat, Gr. ἀναγωγῶς ζωῆς. Ἀναγωγὸν vitam dicit eam quæ superiora quærit, et ad Deum spectat.

Multis passionibus obnoxiam immutationem. Quid sit ἀλλοίωσις in corporibus, in libro *De divinis nominibus* diximus.

Exitiosis, Gr. δυσμενεῖς. Ærumnosis.

In status privationem misere. In status privationem

^r Gen. iii, 19.

Ἱερουργίαν ἀποκαθαῖρθαι. Τῇ θεῷ ἱερουργίᾳ δηλονότι.

Ἐσπέρων ἀγλαῶν. Ἐσπερὰ φησι τὰς τῶν ἀγίων ψυχὰς, ὡς τοῦ θεοῦ φωτὸς δεκτικὰς, καὶ τῆς κρείττονος λήξεως ἀφομοιωτικὰς.

Ἐφιέντων διέναι. Καὶ νῦν Ἀττικίζων, ὡς Ἀθηναῖος, συνέταξε τὸ ῥητὸν φάσκων, τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων τὴν οἰκείαν αἴγλην· δέον πρὸς θηλυκὸν τῶν μαρμαρυγῶν ἐφεισῶν εἰπεῖν, ὃ δὴ καὶ ἄνω ἐν κεφαλαίῳ ζ' τοῦ *Περὶ οὐρανίας ἱεραρχίας* βιβλίου πλατύτερον ἐδείξαμεν, ὡς Ἀττικὸν τὸ σχῆμα. Ἐκαὶ οὖν ἀνάγκωθι.

Ἡ δὲ τοῦ ἱεράρχου. Σημειῶσαι, διὰ τί ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου νίπτεται ὁ ἱεράρχης, ἦτοι ἐπὶ τῶν ἀγίων, τουτέστιν ἐμπροσθεν αὐτῶν.

Καὶ τῆς ἀκροτάτης. Τῆς ἀκρας καθάρσεως δηλαδῆ.

Καὶ ὕπ' ὄψιν. Μᾶλλον τότε ἔμενον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα, ἕως καιροῦ τῆς ἀγίας μεταλήψεως· καὶ τοῦτο δηλοῖ μετ' ὀλίγα. Ἡ τόγχε ἀκριβὲς, ὅτι κουφίζων ὁ ἱεράρχης τὸν ἅγιον ἄρτον, ἐδείκνυ τὴν εὐλογίαν, λέγων· τὰ Ἅγια τοῖς ἀγίοις.

Τινὰς μὲν οὖν. Τὰς εἰς ἡμᾶς προνοίας πάσας ὀλίγοι ἴσασι, τάχα δὲ οὐδὲ ὀλίγοι ἴσασι· καὶ περὶ τίνος ἢ προσκομιδῆ.

Ἀρωγόν. Βοηθόν.

Τὴν ἀνθρωπείαν. Περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀποπτώσεως.

Ἵπερβασία. Παραβασία.

Οἰκείαις ῥοπαῖς. Ὁ ἐστὶν αὐθαιρέτως*. Ἡ δὲ σύνταξις πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἐστίν· εἶπε γάρ, ὅτι τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ἢ πολυπαθεστάτη ζωὴ διαδέχεται. Τὰ δὲ ἄλλα διὰ μέσου, ἀπὸ τοῦ ἀκολουθῶς γάρ ἕως τοῦ ἔνθεν ἐλεεινῶς.

Θελητικαῖς. Θεραπευτικαῖς.

Τὸ τῆς ἀρχῆς. Ἐπειδὴ καὶ ἀρχὴν τῆς συστάσεως ἐκ γῆς ἔχομεν· τὸ γάρ σωματικὸν ἡμῶν ἐξ αὐτῆς· εἰκότως μετὰ τὴν παράβασιν καὶ τὸ τέλος πρόσφορον ἔχομεν τῇ ἀρχῇ· εἰς γῆν γάρ ἀναλύοντες· ἐπεὶ ἐῤῥήθη, ὅτι *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*.

Πέρασ. Τουτέστι τὸν θάνατον.

Ἀναγωγῶς ζωῆς. Ἀναγωγὸν [δὲ] ζῶην τὴν τὰ ἄνω ζητοῦσαν, καὶ πρὸς θεὸν ἐπεστραμμένην φησί.

Πολυπαθεστάτην ἀλλοίωσιν. Τί ἐστὶν ἀλλοίωσις ἐπὶ σωμάτων, ἐν τῷ *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων* διεξήλθομεν.

Δυσμενεῖς. Τλαιπῶρους.

Εἰς ἀνυπαρξίας οἰκτρῶς. Εἰς ἀνυπαρξία, δὲ δὲ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

* γρ. αὐθαιρέτως.

τὴν ἀμαρτίαν· ὁ γὰρ ἀμαρτωλὸς τρόπον τινὰ οὐχ ἄπαρχει· τὸ γὰρ κακὸν ἀνύπαρκτον.

[Ἄπειροτάτη φιλανθρωπία. Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅτι ταύτην φιλανθρώπως ἐνήργησεν.]

Αὐτουργὸν ἡμῶν. Σημειῶσαι τὴν ἀκρίθειαν τῶν δογμάτων, ἐν πολυπληθεῖ λέξεων φραζομένην, καὶ πολεμοῦσαν πάντας αἰρετικούς· τὸ μὲν γὰρ αὐτουργὸν γενέσθαι τὴν εἰς ἡμᾶς πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· οὐ μὴν ἄλλος ἐν ἄλλῳ, ὡς τινες μαίνονται σὺν Νεστορίῳ. Τὸ δὲ ἐν ἀληθείᾳ μεθέξει πάντων τῶν ἡμετέρων ἀναμαρτήτως καὶ Μανιχαίους, καὶ Εὐτυχιανιστὰς²¹, καὶ Ἀπολλιναριστὰς, καὶ Ἀκεφάλους, καὶ πάντας ἀπαξιακῶς τοὺς αἰρετίζοντας καταβάλλει.

Ἐξέως. Τὸ ἐξέως ἐνταῦθα οὐ ποιότητος τινος ἐμμένου νοητέον, ἀλλὰ καθέξεως καὶ διαμονῆς, ἥτις κατασχέσεως.

Οὐ κατὰ δύναμιν. Σημειῶσαι, ὅτι οὐκ ἐν ἰσχυρῇ ἐνίκησεν ὁ Χριστὸς τὸν Σατανᾶν, ἀλλὰ κρῖσει καὶ δικαιοσύνη. Τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῷ Κατηχητικῷ φησιν.

Ὀλίβιον. Πλουσίον.

Ἄρσιδες καλλεσι. Καὶ ἀνωτέρω οὕτως ἐφημεν, ὅτι ἀρσίδες τὸ τῆς ἀγνοίας σκοτός φησί. Σημαίνει δὲ²² τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

Ἐραγεστάτων. Μεμιασμένων.

§ XII. Ἄει ταῖς ἱεραρχικαῖς. Τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος, ὡς ἐφη ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου.

Ἐμνήσας δὲ καὶ. Τοῦτέστι τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον εὐλογῶν τῶν ἁγίων δώρων. Σημειῶσαι δὲ ὅτι πανταχοῦ συμβολικὴν λέγει τὴν θείαν ἱεουργίαν, καὶ τὰ ἅγια δῶρα σύμβολα τῶν ἄνω καὶ ἀληθινωτέρων.

Τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον. Οὕτω καὶ πρὸ ὀλίγου εἰρηται, ὅτι κεκαλυμμένον ἔμενε τὸ θεῖον δῶρον ἕως καιροῦ μεταλήψεως, εἰ μὴ ἄρα κεκαλυμμένον λέγεται τὸ ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἐξω ἐστώτων, καὶ ἀπλῶς λαϊκῶν ἀποκεκρυμμένον.

Τὸ γὰρ ἐν καὶ ἀπλοῦν. Ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν καὶ σῶμα γήινον ἔλαβε. [Ἐξ ἡμῶν εἰδοποιούμενον, τοῦτ' ἐστὶ τὸ καθ' ἡμᾶς εἶδος, ἤγουν τὴν φύσιν λαβών.] Σημειῶσαι δὲ πῶς κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα Χριστῷ ἐνούμενοι. Σημειῶσαι καὶ τὰ περὶ τῆς οἰκονομίας, καὶ τίς ὁ φανερός, καὶ τίς ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου, καὶ διανομή.

Κατ' ἄκρον. Τοῦτέστι κατ' ἄκραν ἔνωσιν καὶ τελείαν, καὶ οὐσώδη καθ' ὑπόστασιν ἀληθῆ.

Ἀλωδήτου. Ἀβλαβοῦς.

Ἐρὴ γὰρ ἡμᾶς. Σημειῶσαι τίς ὁ σκοπὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ²³.

Ἐπ' ὄψιν ἄγων. Περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνταῦθα φησιν οὐ συμβολικῶς, ἐν καὶ νοητὴν ἡμῶν ἐφη ζωὴν. Τὸ δὲ παντελεῖ, ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν, καὶ σῶμα γήινον ἀνέλαβε. Καὶ καλῶς

nem propter peccatum; peccator enim quodammodo non existit; malum enim existentia caret.

[Dei principalis bonitatis. Agit de Incarnatione; quod eam misericorditer perfecit.]

Per se operantem nostri. Nota accuratam observationem decretorum, quæ in multitudine dictionum dicitur, expugnatque omnes hæreticos. Nam per se operantem fuisse erga nos Dei providentiam, declarat, quod Verbum idem erat Deus; non vero alius in alio, ut quidam cum Nestorio insaniant. Illud vero, in vera participatione omnium quæ nostra sunt sine peccato, et Manichæos et Eutychnos, et Apollinarios et Acephalos, et uno nomine omnes hæreticos prosternit.

Habitu seu statu, Gr. ἐξέως. Ἐξέως hoc loco, non qualitatis cujusdam stabilis intelligendum: sed comprehensionis et firmitatis aut retentionis.

Non viribus. Nota Christum non 7] robore vicisse diabolium; sed judicio et justitia. Hoc etiam Gregorius Nyssenus in Catechetico dicit.

Beato, Gr. ὀλίβιον. Diviti, copioso.

Informem pulchritudinibus. Etiam supra ita diximus, quod ἀνείδεον ignorationis caliginem dicat. Significat autem libertatem nostram.

Fædissimis. Coinquinatorum.

§ XII. Semper hierarchicis. Divinæ bonitatis, sicut dixit in principio capitis.

Collaudans, etc. Id est, panem et calicem benedicens sanctorum donorum. Nota vero quod ubique sacramentalia dicit divinum sacrificium, et sancta dona sacramenta esse cœlestium, et veriorum.

Opertum enim. Sic etiam paulo ante dictum est, quod opertum manebat divinum donum usque ad tempus communionis; nisi forte opertum dicitur, id quod multis et iis qui extra stant, et uno nomine, laicis occultum est.

Unicum enim illud, ac simplex. Quandoquidem et animam intellectualem, et corpus terrenum accepit. [Ex nobis formatus, hoc est, specie seu natura nostra assumpta.] Nota vero, quomodo participes divinæ naturæ efficiamur Christo uniti: nota etiam ea quæ incarnationem attingunt, et quis apparuerit: quæ sit fractio panis et distributio.

Per summam, Gr. κατ' ἄκρον. Id est summa conjunctione et perfecta, atque substantiali secundum veram subsistentiam.

Immaculata, Gr. ἀλωδήτου. Innocuæ.

Oportet enim nos. Nota, quis finis Christianæ perfectionis.

Sub aspectum adducens. De Domino nostro Jesu Christo hoc loco dicit non per signa; quem etiam spiritalem vitam nostram esse dixit. Verbum autem παντελεῖ adhibet; propterea quod et animum meu-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²¹ Εὐτυχιανιστὰς. ²² σημειῶται δέ. ²³ Χριστιανῶν.

tis participem, et terrenum corpus accipit. Recte etiam dixit *inconfusa humanitatis assumptione*; mansit enim Deus qui homo visus est, servatis utrisque naturæ proprietatibus; et nota contra Apollinarios.

Nostram speciem induentem. Id est speciem nostram sive naturam cum assumpsisset.

Participes Dei. Nota, quomodo participes divinæ naturæ efficimur, Christo conjuncti.

72 § XIV. *In gratiarum actionem,* Eius εὐχαριστίας. De eucharistia dicit.

Distributionem antecedit. Communiter ἡγείται pro προηγείται: ponitur; quod primum oportet sacerdote. n. suocere, atque ita communicare. Sumptio igitur et communio ejus qui obtulit, mysticam reliquorum distributionem antecedit.

Divinis magisteriis. Qualem oporteat sacerdotem esse.

Qui temere abutuntur. Quod ait est ejusmodi: Ut sacerdos qui non primus capit ea quæ obtulit, profanus est; sic ii qui audent docere alios, nec faciunt quæ docent, profani sunt: faciendum est enim, atque ita docendum, secundum illud a Domino dictum: *Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur* °.

Divina sententia. Divina lege.

Minime audendum. Metue omnino.

Aptatorem, Gr. ἀρμοστήν. Id est congruum. Ἀρμοστήν dicebant Lacedæmonii eum qui præfectus erat ab ipsis urbibus et oppidis, quæ eorum ditiosis erant, ab ἀρμόζειν, id est aptando eos qui parent, ut vivant ex legibus. Hinc etiam ἀρμοστήρας rursum appellabant Athenienses eos, qui ad bene vivendum alios dirigebant; ut plane dicit in dramate *Legatis* Plato comicus. Hoc igitur etiam loco Dionysius ἀρμοστήν episcopum Ecclesiæ principem proprie nominavit.

Quoniam qui sancta. Nota quid sit *Gustate, et videte* †.

IN CAP. IV.

§ I. *Hoc modo ad illud unum.* Hoc est, ad intelligibile et spirituale.

Cum odoris fragrantia processione. Pro, cum episcopus totum templum incensis odoribus compleverit.

Canticum. Ἅγιος, id est Sanctus, scilicet; aut Alleluia.

Et super eo. Per ipsum enim omne quod sanctum est, perficitur.

III. § I. *Sanctis.* Nota vere divinum verbum, quod oportet divinos viros occultas habere a vana gloria virtutis actiones.

Simulacrum, Gr. εἰκόνα. Imago.

Si fas est, Gr. εἰ θέμις. Si justum.

In imagine. Etsi immutatam atque omni ex parte

° Matth. v, 19. † Psal. xxxiii, 9.

Α εἶπεν ἀσυγγύτῳ ἐνανθρωπήσει· ἔμεινε γὰρ Θεὸς ἀνθρώπος ὀφθαλμοῖς, καὶ ἐκτίτρας φύσεως σώζων τὰ ἰδιώματα· καὶ σημειῶσαι κατὰ Ἀπολλιναριστῶν.

Ἐξ ἡμῶν εἰδοποιούμενον. Τουτέστι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶδος, ἡγουν τὴν φύσιν λαβόντα.

Κοινωνοὶ Θεοῦ. Σημειῶσαι πῶς κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα, Χριστῷ ἐνούμενοι.

§ XIV. *Eius εὐχαριστίας.* Περὶ εὐχαριστίας.

Μεταδόσεως ἡγείται. Κατὰ κοινοῦ τὸ ἡγείται, ἡγουν προηγείται· ὅτι πρῶτον δεῖ τὸν ἱερέα μεταλαμβάνειν, καὶ οὕτω μεταδίδόναι. Οὐκοῦν ἡ μετοχὴ ἡγείται, καὶ ἡ μετὰληψις τοῦ προσκομισάντος τῆς μυστικῆς διανεμήσεως τῶν λοιπῶν.

Β *Ταῖς ἐνθέοις διδασκαλίαις.* Ὅποιον δεῖ τὸν ἱερέα εἶναι.

Οἱ τολμηρῶς ἀποκεχρημένοι. Ὁ λέγει τοῦτό ἐστιν ὡσπερ ὁ ἱερεὺς μὴ πρῶτος μεταλαμβάνων τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσκομισθέντων, ἀνιέρως ἐστίν· οὕτω καὶ οἱ τολμῶντες διδάσκειν ἄλλους, μὴ πράττοντες ἀ διδάσκουσιν, ἀνιέροι εἶσι· δεῖ γὰρ ποιεῖν, καὶ οὕτω διδάσκειν, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου· Ὁ ποιήσας καὶ διδάξας, οὕτως μέγας κληθήσεται. Θεσμοθεσίας. Τοῦ θελοῦ νόμου.

Οὐ τολμητέον. Φοβήθητι πάνυ.

Ἀρμοστήν. Τουτέστιν ἀρμόδιον. Ἀρμοστήν ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν καθιστάμενον ὑπ' αὐτῶν ἄρχοντα τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς πόλεων, παρὰ τὸ ἀρμόζειν τοὺς ἀρχομένους ζῆν κατὰ τοὺς νόμους, θθεν καὶ ἀρμοστήρας πάλιν ἐκάλουν Ἀθηναῖοι τοὺς εἰς τὸ εὖ ζῆν διατάττοντας, ὡς σαφῶς Πλάτων ὁ κωμικὸς δηλοῖ ἐν Πρέσβεσι τῷ δράματι. Καὶ ἐνταῦθα τοῖνον ἀρμοστήν, τὸν ἄρχοντα τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον οἰκείως ὠνόμασε.

Τῇ γὰρ ἱερῇ. Σημειῶσαι τί ἐστι τὸ· Γεύσασθε καὶ ἴδετε.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

§ I. *Οὕτω πρὸς τὸ ἐν.* Τουτέστι πρὸς τὸ νοητὸν καὶ πνευματικόν.

Εὐδύσμου περιαγωγῆς. Ἐντὶ τοῦ θυμιάσαντος τοῦ ἐπισκόπου πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν.

Μελώδημα. Τὸ Ἅγιος ὀφλονότι, ἢ καὶ τὸ Ἀλληλοῦτα.

Καὶ τὴν ἐπ' αὐτῷ. Δι' αὐτοῦ γὰρ ἅπαν ἄγιον τελειοῦται.

III. § I. *Τοῖς ἱεροῖς.* Σημειῶσαι ἀληθῶς θεῖον λόγον, ὅτι δεῖ τοὺς θελοῦς ἀνδρας κεκαλυμμένας ἔχειν ἀπὸ δόξης κενῆς τὰς τῆς ἀρετῆς πράξεις.

Ἄγαλμα. Εἰκόν.

Εἰ θέμις. Εἰ δίκαιον.

Ἐν τῇ εἰκόνι. Εἰ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον καὶ πάντη

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

° παρὰ.

δμοιον ἔχει ἢ εἰκῶν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλ' ἢ οὐ-
σία, φησί, διάφορος· ἢ μὲν γὰρ ἀψυχος· τὸ δὲ ἐμφυ-
χον· καὶ τὸ μὲν ἀληθινὸν ζῶον ἐμπνοῦν· τὸ δὲ τοῦ
ζωγράφου ἔργον ἐκ κηροῦ καὶ χρωμάτων¹¹· ἐν τούτῳ
τοίνυν τῆς διαφορᾶς θεωρουμένης, ἢ ταυτότης ἐν
ἀμφοτέροις τῇ ὁμοιότητι διάφορος·

Ἰνδαλμα. Ὁμοίωμα.

Εἰκότως. Πρὸς τὸ θεῖον κάλλος δηλονότι.

Δρώσι. Πράττουσιν.

Εἰς τὸ θεοῦ ἡγεῖναι. Σημειῶσαι, πῶς ἐκλαμβάνει τὸ
μὴ δεῖν ἡμῶν τὰς εὐποίας ἐκπομπεύειν.

Εἰσὶν εὐωδίας. Τουτέστιν· ὁ θεός (τοῦτο γὰρ ἢ
εὐωδία), τὸ ἀληθῶς καλὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν, εἰς
ἅπαντας οὐκ ἐπιστρέφεται, τουτέστιν οὐ φροντίζει
κενοδόξως τῶν μὴ ἀποδεχομένων ἐσθ' ὅτε τὰς παρ'
αὐτοῦ κρίσεις, οὐδὲ ἐπιτηδεύει δόξαν ἔχειν παρὰ ἀν-
θρώποις.

§ II. *Ὡς κρυφίως.* Πολλάκις ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνο-
μάτων* ἐδηλώσαμεν, τί νοητὸν καὶ τί νοερόν. Τοῦτο οὖν
καὶ ἐναυθᾶ φησιν· ὅτι τῷ ἐπισκόπῳ, ἀγίῳ ὄντι, ὡς
συγγενεὶ τοῦ θεοῦ φωτὸς ἀποκαλύπτει ὁ θεός, οὐ δι'
ἑτέρου διδασκάλου, ἀλλ' αὐτὸς αὐτὸν φωτίζειν, τὸ μυ-
στήριον τῆς θεωρίας καὶ τοῦ μύρου· διὸ αὐτῷ τῷ
ἐπισκόπῳ οὐ περικείται κάλυμμα κατὰ τοῦ θεοῦ
μύρου¹², ἀλλ' ἀνακαλυμμένη προσώπῳ κατὰ τὸν
Ἀπόστολον θεωρεῖ τὰ μυστήρια· τοῖς δὲ μὴ τελείοις,
χρεῖα συμβόλων· διὸ ταῖς πτέρυξι κεκαλυμμένον γί-
νεται τὸ ἅγιον μύρον τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ ἱεράρχου με-
σοῦτος εἰς τὰ πρὸς θεὸν καὶ τὸν λαόν, καὶ διὰ τῆς
ἐρμηνείας ἀνακαλύπτοντος τὰ σύμβολα. Θεωροῦς δὲ
καλεῖ τοὺς ἐπισκόπους, ἐπειδὴ καὶ παρ' Ἑλλησι θεω-
ροὶ ἐκαλοῦντο οἱ προβαλλόμενοι παρὰ πάντων ἐπερω-
τῆν τὸν θεὸν περὶ μελλόντων, καὶ θυσίας ὑπὲρ αὐτῶν
προσφέρειν, καὶ ἐξιλοῦσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. *Ἀνομοιοῦς*
δὲ καλεῖ τοὺς ἀτελεῖς τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ αὐτῷ
ἔθος. [Ὁὐδὲ γὰρ ἀποκρύπτεται τοὺς νοερούς, ἀλλ'
ἀφανῆς ἐστὶ τοῖς βιβλίοις.]

Αἰνιγμάτων. Δι' αἰνιγμάτων γὰρ καὶ συμβόλων
πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν αὐταὶ αἱ τάξεις φωτίζον-
ται.

§ III. *Τῆς τῶν ἱεραρχικῶν.* Τελειοὶ γὰρ πάντα τὸ
θεῖον μύρον ἐπιχρῖόμενοι, ὡσπερ ἢ μετάληψις τοῦ
ἁγίου σώματος καὶ αἵματος.

Τῶν θεῶν. Πάντες γὰρ οἱ εὐωδιαζόμενοι τῆς θείας D
μυστικῆς εὐωδίας μεταλαμβάνουσιν ἀναλόγως.

Ἐνεργουμένων. Τῶν δαιμονώνων καὶ εἰς ἀσέλ-
γειαν τετραμμένων, περὶ ὧν καὶ ἐν τῷ πρὸς τούτου
κεφαλαίῳ φησί. Πτολᾶν δὲ λέγει, οἰονεὶ θόρυβον, φό-
βον, πτόησιν, ἀπάτην.

Τοῖς δὲ εἰς νοῦν. Διὰ τοὺς ἐν μετανοίᾳ φησίν.

Ἄρουσιν. Ἐβτακτος ἀκολουθία, καὶ ἀνάβασις τοῖς
ἁγίοις κατάλληλος.

¹¹ II Cor. III, 18.

A perfectam similitudinem habet imago, ad exem-
plar : 73 tamen dissimilis est, inquit, essentia ; illa
enim inanimata, hoc vero animatum ; et hoc qui-
dem verum animal animatum, illa autem pictoris
opus ex cera et coloribus. Cum igitur in hoc diffe-
rentia cernatur, diversa est similitudine in utroque
ut ita dicam identitas.

Impressio, Gr. Ἰνδαλμα. Similitudo.

Merito. Ad divinam pulchritudinem scilicet.

Formant, Gr. δρώσι. Faciunt.

Ut videantur. Nota, quomodo accipiat, non esse
a nobis palam prædicanda recte facta nostra.

Sunt boni odoris. Hoc est : Deus, hoc enim bo-
nus odor, quod vere bonum a se ipso faciens ; ad
omnes non convertitur, id est, non curat inani glo-
ria ductus eos, qui aliquando non suscipiunt ipsius
decreta, neque studet gloriam ab hominibus ha-
bere.

§ II. *Utpote arcanis.* Sæpe in libro *De divinis no-
minibus* explanavimus quid sit νοητόν, et quid νοε-
ρόν, id est intelligibile et intelligens. Hoc igitur
etiam hic dicit quod episcopo, sancto existenti, ut
affini divini luminis revelat Deus, non per alium
præceptorem, sed ipse ipsum illustrans, myste-
rium contemplationis et unctionis ; quare ipsi epi-
scopo non circumjacet velum in divino unguento ;
sed revelata facie secundum Apostolum contem-
platur mysteria¹² ; non perfectis autem, opus est signis ;
ideo alis velatum est divinum unguentum per epi-
scopum sequestrem inter Deum et populum, et pro
explicationem revelantis signa. Θεωροῦς vero vocat
episcopos ; quia etiam apud Græcos gentiles θεωροί
appellabantur qui propositi erant ab omnibus, ut
interrogarent Deum de futuris, et hostias pro ipsis
offerrent, et propitium redderent super ipsos. Ἀνο-
μοιοῦς autem vocat minus perfectos in populo ; is
enim ei mos est. [Non enim latet intelligentes, sed
obscurus est in libris.]

Quibus signis, Gr. αἰνιγμάτων. Per ænigmata,
inquit, et signa hi ordines accommodata ad eorum
infirmiorem illustrantur.

§ III. *Hierarchiarum.* Perficit enim omnia divinum
unguentum cum effunditur, quemadmodum sumptio
sancti corporis et sanguinis.

Divinorum. Omnes enim bono 74 odore perfusi,
divini ac mystici odoris suavitate, pro captu suo
participant.

Energumenorum. A dæmonibus agitatorum, et
ad libidinem conversorum : de quibus etiam in su-
periore capite dicit. Πτολᾶν vero dicit, quasi tumultum,
metum, terrorem, dolum.

His vero qui ad mentem. Propter pœnitentes dicit.

Promovent. Recte disposita consequentia et
ascensus sanctis consentaneus.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ γραφόμενον ἔργον ἐκ χρωμάτων. ¹² τὸ θεῖον μύρον.

Uniformitatem, Gr. ἐνοειδής. Ἐνοειδής dicit mentem ipsam, quæ unum, id est Deum videt : quam etiam uniri ait cum uno ipso, atque ejus explere unionem.

§ IV. *Quid porro*, Gr. τί δέ. Per modum interrogandi lege hunc locum.

Si enim rerum. Bonum odorem sensibilem, sensum alere, dicit, et facere, ut bene sit affectus.

Judicii vigore, Gr. κριτικῶν. Κριτικῶν dicit vim animæ dijudicativam, seu intellectivam; quam nisi a propensione ad malum purgetur, nunquam sensum divini boni odoris percepturam dicit.

Uberem, Gr. ἄβον. Divitias.

Suaviter affectæ, Gr. ἡδόμενοι. Pro bono odore perfusæ.

§ V. *Illud secundum mentem*. Hoc de angelis intelligendum.

In aliis duodecim significatur. Cujus typus duodecim pennæ. Nota vero magnitudinem seraphim.

Theologiam. Sanctus, sanctus, sanctus.

Omni quæ malitia simul. Nota, quod non tantum vitii, sed etiam oblivionis expertes cœlestes virtutes dicat Pater.

Scientiam. Recte cum scientia conjunxit intelligentiam; accurata enim cujusvis rei consideratio ejus scientiam gignit.

§ VI. *Has igitur*. Quæ sit proprietas seraphim; et quod hanc supra dixit.

Supercœlestium. In tractatu *De cœlesti hierarchia* dicit.

§ VII. Τὸ μὲν οὖν. Contemplatio sanctorum seraphim; nota integrum locum, quomodo in eo concedit, nos intelligere quæ de cœlestibus virtutibus scripta sunt in prophetis.

Sextuplicem positionem, Gr. ἑξαπλῆν θέσιν. Ἐξαπλῆν θέσιν, sex alas esse dicit.

Primas et medias. Dictum est in superiore libro, quomodo accipiendæ sint primæ, et mediæ, postremæque virtutes intelligentium.

75 *Effictionem*. Nec enim veras alas habent.

Alarum. Nota autem, quomodo accepit ea de alis seraphim, et quod omnino ipsa volabant, nihil habentia submissum et humile.

§ VIII. *Quod si facies*. Nota pulcherrimam contemplationem et novam; quare seraphim facies, et pedes obtegunt alis, et mediis volant.

§ IX. *Quia etiam hoc*. Interpretatio seraphim.

§ X. *Statum naturalem*. In libro *De cœlesti hierarchia* explicatum est, quid sit in angelis essentialis habitus, in septimo capite.

Non ignorabat. Quod et sancti angeli sciunt, quod Jesus sanctificans etiam sanctificatus est, et quando, et quomodo.

Descendisse. Hoc est hominem factum.

A Τὸ ἐνοειδής. Τὸ ἐνοειδής φησι τὸ πρὸς τὸ ἐν, ἤγουν τὸν [τὸ] θεῖον ὄρῶντα αὐτὸν νοῦν, ἐν καὶ ἐνοῦσθαι λέγει πρὸς αὐτὸ τὸ ἐν, καὶ τῆς τοῦτου ἀποπληροῦσθαι ἐνώσεως.

§ IV. Τί δέ. Κατ' ἐρώτησιν ἀνάγνωθι τὸ χωρίον.

Εἰ γὰρ ἡ τῶν. Ὅτι ἡ αἰσθητὴ εὐδία τρέφει τὴν αἰσθησιν, καὶ εὐκτεῖν²⁷ ποιεῖ.

Κριτικῶν. Κριτικῶν φησι τὸ τῆς ψυχῆς διακριτικόν, ἦτοι τὸ νοερὸν, ὅπερ εἰ μὴ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον βοπῆς καθαρεύοι, οὐκ ἂν ἐν αἰσθήσει τῆς θείας εὐδίας γενήσεσθαι λέγει.

Ὀλβον. Πλούτον.

Ἠδόμενοι. Ἄντι τοῦ εὐωδιαζόμενοι.

B § V. Τῆς κατὰ τοῦν. Τὸ κατὰ νοῦν, ἐπὶ ἀγγέλων.

Δυοκαυδεκάδι σημαίνεται. Τίνος τύπος²⁸ αἱ ἰσπτέρυγες. Σημεῖωσαι δὲ τὸ μέγεθος τῶν σεραφίμ.

Θεολογίαν. Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος.

Κακίας τε ἅμα. Σημεῖωσαι ὅτι οὐ μόνον κακίας, ἀλλὰ καὶ λήθης ἀμετόχους τὰς ἀνω δυνάμεις φησὶν ὁ Πατήρ.

Ἐπιστήμην. Καλῶς συνῆψε τῇ ἐπιστήμῃ τὴν νόησιν· ἡ γὰρ ἀκριβὴς περὶ θεοῦ κατανόησις ἐπιστήμην τοῦτου ἐργάζεται.

§ VI. Τὰς μὲν οὖν. Τίς ἡ ιδιότης τῶν σεραφίμ, καὶ ὅτι ταύτην προεῖπε.

Τῶν ὑπερουρανίων. Ἐν τῇ Περὶ τῆς οὐρανιας ἱεραρχίας πραγματεῖα φησὶ.

C § VII. Τὸ μὲν οὖν. Θεωρεῖα τῶν ἁγίων σεραφίμ. Σημεῖωσαι ὅλον τὸ χωρίον, ὅπως ἐκδίδωσιν ἐν αὐτῶ νοεῖν ἡμᾶς τὰ περὶ τῶν ἀνω δυνάμεων γεγραμμένα ἐν τοῖς προφήταις.

Ἐξαπλῆν θέσιν. Ἐξαπλῆν θέσιν τὸ εἶναι πτέρυγας φησὶ.

Πρῶτα καὶ μέσα. Εἴρηται ἐν τοῖς πρὸ τούτου, πῶς χρῆ ἐκδέχεσθαι τὰς πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας δυνάμεις τῶν νοερῶν.

Διάπλαιον. Οὐ γὰρ ἀληθῆ πτερά ἔχουσι.

Τῶν πτερῶν. Σημεῖωσαι δὲ, πῶς ἔλαβε τὰ περὶ τῶν πτερύγων τῶν σεραφίμ, καὶ ὅτι καθ' ὅλον αὐτὰ ἵπταντο μηδὲν ἔχοντα²⁹ ὑφειμένον καὶ ταπεινόν.

§ VIII. Εἰ δὲ τὰ πρόσωπα. Σημεῖωσαι ὠραιοτάτην θεωρίαν καὶ ξένην, διὰ τί οἱ σεραφίμ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς πόδας καλύπτουσι τοῖς πτεροῖς, τοῖς δὲ μέσοις πέτανται.

§ IX. Καὶ τοῦτο δέ. Ἐρμηνεῖα τῶν σεραφίμ.

§ X. Τῆς οὐσώδους. Ἐν τῷ Περὶ τῆς οὐρανιας ἱεραρχίας λόγῳ ἐσαφηνήσθη, τί ἐστὶν ἐπὶ ἀγγέλων οὐσώδης ἔξις, ἐν ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ.

[α] Οὐκ ἠγγόρησεν. Ὅτι καὶ οἱ ἅγιοι ἄγγελοι Ἰσαῖον, ὅτι ὁ ἀγιάζων Ἰησοῦς καὶ ἠγιάσθη, καὶ τότε, καὶ πῶς.

Κατεληλυθότα. Τουτέστιν ἄνθρωπον γενόμενον.

VARLÉ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁷ γρ. εὐκτεῖν. ²⁸ γρ. τύποι. ²⁹ γρ. ἔχοντες.

[β] *Πρὸς τοῦ Πατρὸς.* Τοῦτό φησι διὰ τὸ μιαν εἶναι τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἐνέργειαν. Σημειῶσαι δὲ τὴν ἀπαράβλητον ὀρθοδοξίαν τοῦ μεγάλου Διονυσίου, καὶ πῶς ἐφύλαξε τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ τῆς σαρκὸς τὴν διαφορὰν· ὁ γὰρ ἁγιάζων Ἰησοῦς, ὡς Θεὸς, πάντα, καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἠγιασθη ὑπὸ τε τοῦ Πατρὸς, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ, ἐπεὶ καὶ Θεὸς, καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰδυῖων καὶ τῶν οὐρανῶν τάξεσιν τὴν ἰδίαν ἀρχὴν, τουτέστι, τὸν αἴτιον αὐτῶν καὶ τὸν δημιουργὸν τὸν Ἰησοῦν, ὅτι καὶ ἁγιάζεται, ἀλλ' οὖν καὶ οὕτως ἔχει τὸ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτον Θεὸς γάρ. Σημειῶσαι δὲ ὅτι τὴν οἰκίαν οἶδεν ἀρχὴν ἐκ τῆς θεουργίας αὐτοῦ.

[δ] *Σεραφίμ περιούσι.* Σημειῶσαι, διὰ τί τῶν θείων μύρων περιούσιαν τὰ ἐξαπτέρυγα. Ἀπαράβλητον δὲ εἶπεν ἢ ὡς πρὸς τὸ κατὰ πάντα τῆς καθ' ἡμᾶς φύσεως ὁμοιωθῆναι ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· ἢ ὡς μὴ ὑπομείναντα παραλλαγὴν, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα κατὰ τὴν θεότητα, ἐν τῷ προσλαβεῖν τὸ ἀνθρώπινον. Σημειῶσαι δὲ τὴν ὀλικὴν ἐνανθρώπησιν, διὰ τοὺς ἄνουν αὐτὸν λέγοντας.

[ε] *Τὸν ἁγιαζόμενον.* Μᾶλλον τότε οὕτως ἐφέρετο ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· Ὁ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ ὁ ἁγιαζόμενος.

Τὸ μύρον. Διὰ τί σταυροειδῶς τὸ μύρον ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ ἐκχέεται.

Ἰα' ὄψιν ἄγει. Ἀντὶ τοῦ φανερωῦς κηρύττει.

*Θυογενεσίας καταδεόμενον*²⁰. Ἀνέστη γὰρ τριήμερος, μὴ κρατηθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου.

Ἀκρατήτω. Ἀνέστη γὰρ τριήμερος μὴ κρατηθεὶς. *Τοὺς εἰς τὸν θάνατον.* Ἔστι γὰρ ἀπόκρυφος ἡ αἰτιολογία τοῖς πολλοῖς τοῦ μυστηρίου, διὰ τί τὸ εἰς Χριστὸν βάπτισμα, ὅτι περ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτίζομεθα.

§ XI. *Ἀνθρωποπρεπῶς.* Σημειῶσαι καὶ ἐντεῦθεν, ὁ Χριστὸς, καὶ ὡς ἄνθρωπος, δέχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἁγιαζόμενος· καὶ ὡς Θεὸς, δίδωσιν αὐτό. Σημειῶσαι καὶ τὸ τῆς οὐσιώδους θεότητος, καὶ ὅτι ἀναλλοίωτος ἔμεινεν.

Ἔξει τὸ θεότιμον. Εἰ, ἐπὶ τῶν ἀγγέλων οὐσιώδεις ἔξει ἀκούοντες, οὐ ποιότητος ἔξωθεν κατὰ συμβεβηκὸς ἐπιγινόμενας νοοῦμεν, ὡς καὶ πρὸ ὀλίγου ἐρρηται, καὶ ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* λόγῳ κεφαλαίῳ ἐβδόμῳ διεσαφήσαμεν· πολλῶν μᾶλλον ἐπὶ τοῦ καὶ ὑπὲρ οὐσίαν κυρίως ὄντος Θεοῦ τὴν ἔξιν οὐ ποιότητα δεξόμεθα, τὴν ἐπὶ τοῖς συνθέτοις συμβαίνουσαν, ἀλλ' ἔξιν οὐσιώδους θεότητος, τὴν φυσικῶς ἔχουσαν ἐξ αὐτῆς τὰ τῆς αγαθότητος ἅπαντα. Τέως δὲ σημαίνει, ὅτι καὶ ἡ θεότης οὐκ αὐτοουσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς οὐσίας δόξα.

§ XII. *Θυσιωστηρίου.* Ὅτι καὶ τὸ θυσιαστήριον μύρῳ τελειοῦται, καὶ διὰ τί.

A Patre. Hoc dicit, propterea quod unica sit sanctæ Trinitatis energia seu influxus in opus. Nota vero, incomparabilem magni Dionysii rectam de fide sententiam, et quomodo servavit divinitatis Domini Jesu, et carnis differentiam; Jesus enim sanctificans, ut Deus, universa, idem etiam ut homo sanctificatus est tum a Patre, tum a seipso; quandoquidem etiam Deus, et a Spiritu sancto; scientibus quoque cælestibus ordinibus proprium principium, id est auctorem suum et creatorem Jesum, quod etsi sanctificetur, tamen etiam sic habet naturæ immutabilitatem; Deus enim. Nota vero quod proprium agnovit principium ex sua divina actione.

Seraphim apponit. Nota cur seraphim sex alarum circumstantantur divino unguento. Ἀπαράβλητον, non autem dissimilem dixit, aut quod per omnia naturæ nostræ similis factus est sublato peccato, aut quod non pertulerit mutationem vel vicissitudinis obumbrationem secundum divinitatem, cum naturam humanam assumpsit. Nota vero totam naturæ assumptionem, propter eos qui ipsum Christum mentis expertem esse dicunt.

Sanctificatum. Tum magis hoc modo ferebatur in Epistola ad Hebræos: *Qui enim sanctificat, et qui sanctificatur.*

Unguentum. Cur crucis specie unguentum in baptismo effunditur.

Sub aspectum ponit. Pro, palam prædicat.

76 *Pro divina generatione demersus.* Excitatus est enim tertio die, non detentus aut victus a morte.

Insuperabili. Surrexit enim tertio die non victus.

Eos qui in morte. Est enim abstrusa multis causa mysterii, cur Christi baptismus detur, quod in ejus morte baptizatur.

§ XI. *Humano more.* Nota, etiam hoc loco, Christum, et ut hominem accipere Spiritum sanctum cum sanctificatur, et ut Deum, eum dare. Nota enim: *essentialis divinitatis*, et quod *immutabilis mansit.*

Statu divinitatis. Si cum in angelis substantiales habitus audimus, non qualitates extrinsecum per accidens advenientes intelligimus, quemadmodum paulo ante dictum est, et in libro *De cælesti hierarchia* capite septimo exposuimus: multo magis in Deo, qui etiam proprie essentialiam excedit, habitum non qualitatem accipiemus compositis convenientem; sed habitum essentialis divinitatis, qui naturaliter ex ipsa habeat quæ sunt bonitatis omnia. Interim vero nota, etiam divinitatem, non esse essentialiam ipsam Dei, sed essentialis opinionem.

§ XII. *Altaris.* Quod etiam altare unguento consecretur, et quamobrem.

²⁰ Cap. II, v. 11.

²⁰ γρ. καταδύμενον.

Altare Jesus. Quod Jesus est altare : et nota magnitudinem et altitudinem ejusmodi altaris, quod quidem Christus est.

Mystice omnino concremati. Innuitur finis quinquagesimi psalmi.

Unquenti mysterium. Quod unguenti sacramentum vocatum est, et quamobrem.

Divinitus cuncta. Quod ait est ejusmodi : Quoniam omnis divina apparitio et operatio signis ostenditur, sequens cantus prophetarum alleluia signum, considera quid declaret.

Aiunt hi qui Hebraice. Nota hæc contra Acephalos.

Dei apparitionis. Quis psalmus dicitur, et perspicuum quod unus inscriptorum *Alleluia*.

IN CAP. V.

§ I. *Distributiones.* Sortitiones has vocat, quia unusquisque ordo ecclesiasticus separatim habet ecclesiastica 77 ministeria, ut sibi sorte attributa, quæ præterire nequit; manifestum est enim diaconi officium, et aliorum similiter. Virtutes autem et activitates in his, licet quidem in uno sensu accipere, cum idem declarent : vim enim purgandi et illuminandi docendo habere dicuntur ii qui hæc efficere permittuntur : licet autem etiam aliter distinguere, ut virtutes quidem accipiamus spiritalia dona et merita; activitates vero, ministeria; perfectiones enim, manifeste, sicut in constitutionibus seu ordinationibus accipimus.

Ac triplicem quoque. Deinceps explicat, quæ sit triplex divisio, et quis sit ternio superiorum ordinum, de quibus etiam paulo ante exposuit in primo capite libri hujus : et nota, quod in ecclesiastica hierarchia triplex divisio est, et qualis.

Sacra nostra traditio dividitur

<i>In mysterium :</i>	<i>In initiatio-</i>	<i>In initiatio-</i>
<i>hoc enim est</i>	<i>tem.</i>	<i>tos.</i>
<i>sacramentum.</i>		

§ II. *Sanctissima quidem.* Quænam in cælis hierarchia, et quod sacramentum cælestis hierarchiæ sit, Dei pro viribus cognitio et habitus. Initiatores autem hujus, ordines primi qui Deo assistunt; qui perficiuntur autem, ii qui sequuntur ab ipsis initiati et docti ordines.

Secundum illam. Quæ sit secundum duos populos hierarchia.

Legalem. De hierarchia quæ in lege erat.

Nec ita facilem difjudicatu. Nota, eum non facilem intellectu, neque facilem distinctu legalium ordinum contemplationem et allegoriam dicere.

Hujus autem legalis. Quæ perfectio seu sacramentum in lege.

Initiatore ac duce. Moyse videlicet.

Θυσιαστήριον Ἰησοῦς. Ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶ τὸ θυσιαστήριον· καὶ σημειῶσαι τὸ μέγεθος καὶ τὸ ὕψος τοῦ τοιοῦτου θυσιαστηρίου, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός.

Μυστικῶς ὀλοκαντούμενοι. Τὸ τέλος αἰνίσσεται τὸ πεντηκοστοῦ ψαλμοῦ.

Μύρου τελετήν. Ὅτι μύρου τελετὴ ἐκλήθη, καὶ διὰ τῆς.

Θουρηγικῶς ἅπαντα. Ὁ φησι τοῦτό ἐστι· Πάσης θείας θεοφανείας²¹ καὶ ἐργασίας διὰ συμβόλων δεικνυμένης, ἀκόλουθον τοῦ ἀλληλουϊα τοῦ τῶν προφητῶν μέλους τὸ σύμβολον, θεωρῆσαι τί δηλοῖ.

Φασὶν οἱ τὰ Ἑβραίων. Σημειῶσαι κατὰ Ἀκεφάλων.

Θεοφανείας. Ποῖος λέγεται ψαλμὸς, καὶ δῆλον ὅτι εἷς τῶν ἐπιγεγραμμένων Ἀλληλουϊῶν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

§ I. *Ἀποκλήρώσεις.* Ἀποκλήρώσεις ταύτας καλεῖ διὰ τὸ ἐκάστην τάξιν ἱερατικὴν ἀφωρισμένης ἔχειν ἱερατείας ὀπηρεσίας, οἷον ἀποκεκληρωμένης αὐτῆς, ὅς ὑπερβῆναι οὐ δύναται· δῆλον γὰρ ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ διακόνου, καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Δυνάμεις δὲ καὶ ἐνεργείας ἐν τούτοις, ἐστὶ μὲν λαβεῖν ἐφ' ἐνὸς νοήματος, τὸ αὐτὸ δηλοῦντων· τὴν γὰρ τοῦ καθάρειν καὶ φωτίζειν διδασκαλικῶς δύναμιν ἔχειν λέγονται οἱ ταῦτα ἐνεργεῖν ἀφιέμενοι· ἐστὶ δὲ καὶ ἐτέρως διαστειλασθαι, ὡς δυνάμεις μὲν λαβεῖν τὰς πνευματικὰς δωρεὰς καὶ ἀξίας· ἐνεργείας δὲ τὰς λειτουργίας· τὰς γὰρ τελειώσεις, πρόδηλον, ὡς ἐπὶ τῶν καταστάσεων, ἦγουν χειροτονιῶν ἐκληψόμεθα.

Καὶ τὴν μέν. Ἐξῆς σαφηνίζει, τίς τε ἡ τριεδικῆ διαίρεσις, καὶ τίς ἡ τριάς τῶν ὑπερβεθηκυῶν τάξεων, περὶ ὧν καὶ προσέβητο ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος λόγου. Καὶ σημειῶσαι ὅτι ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τριεδικῆ διαίρεσις ἐστὶ, καὶ ὅποια.

Ἡ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ παράδοσις διαιρεῖται εἰς μυστήριον· τοῦτο εἰς μυστήριον· τούτο εἰς μύστην, γὰρ ἡ τελετὴ· εἰς μουμύρους.

§ II. *Ἡ μὲν ἀγνωστῆ.* Τίς ἡ ἐν οὐρανοῖς ἱεραρχία· καὶ ὅτι τελετὴ ἐστὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας, ἡ τοῦ Θεοῦ κατὰ δύναμιν γνώσις καὶ ἔξις. Μύσται δὲ ταύτης αἱ περὶ Θεοῦ πρώται τάξεις· τελούμεναι δὲ αἱ μετ' αὐτὰς παρ' αὐτῶν μουμύμεναι καὶ διδασκόμεναι τάξεις.

Μετ' ἐκείνην. Τίς ἡ κατὰ τοὺς δύο λαοὺς ἱεραρχία.

Τὴν κατὰ νόμον. Περὶ τῆς κατὰ νόμον ἱεραρχίας.

Οὐκ εὐδιάκριτον. Σημειῶσαι, ὅτι οὐκ εὐληπτῶν λέγει καὶ εὐδιάκριτον τὴν τῶν νομικῶν διατάξεων θεωρίαν καὶ ἀλληγορίαν.

Ταύτη δὲ τῆ κατὰ νόμον. Τίς ἡ τελετὴ²² τῶν ἐ νόμῳ.

Μύστου καὶ ἡγεμόνος. Μωσέως δηλαδὴ.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²¹ ἐπιφανείας. ²² ἡ κατὰ νόμον τελετὴ.

Ἱερογραφῶν τῆν. Κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὅρα, Α ποτήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

Τῆν τελειότεραν. Περὶ τῆς νέας ἱεραρχίας τῆς ἐν Ἐκκλησίᾳ λέγει, ὅτι κλήρωσις ²² ἔστι τῶν κατὰ νόμον. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους φησὶ, καὶ ὁ Κύριος· Οὐκ ἤλθοι καταλύσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι.

Τῇ μεσότητι. Σημειῶσαι, πῶς μέση ἐστὶν οὐρανιας ἱεραρχίας, καὶ τῆς νομικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχία, καὶ πῶς ταῖς δύο κοιωνεῖ, τῇ μὲν τῷ πνεύματι· τῇ δὲ τῷ γράμματι, τουτέστι, τοῖς συμβόλοις.

Τὸ τρισσόν. Πῶς ἢ εἰς τρία διαίρεσις τῶν τάξεων.

Θεοειδεῖς τῶν ἱερῶν. Τουτέστιν, εἰς ἱερὰν γνῶσιν, καὶ διδασκάλους, καὶ διδασκομένους. Β

Τῶν καθ' ἡμᾶς. Τῶν ἀγγέλων.

Διαίρεται ἡ τῶν τελειῶν ἱερουργία εἰς καθάρσιν, μύησιν, τελειώσιν.

Ἡ τῶν ἱερουργῶν διακόσμησις

εἰς καθάρσιν τῶν ἀτελείων, εἰς φωτισμὸν τῶν καθάρθενων, εἰς τελειώσιν τῶν φωτισθέντων.

Ἡ τῶν τελουμένων δύναμις

εἰς καθαιρομένους, εἰς φωτισμένους, εἰς τελειωμένους.

§ III. Δύναμιν τῆν ἱερῶν. Ἐν τούτοις σκόπησον εὐκρινῶς δεικνυμένην τὴν τριαδικὴν τῆς ἱεραρχίας διαίρεσιν.

Ἡ δὲ τῶν ἱερουργῶν. Περὶ τῶν τελούντων.

Ἀποκαθαίρει. Τί ἐστὶν ἀποκαθαίρειν ²⁴, καὶ τί τὸ φωτίζειν, καὶ τί τὸ τελειοῦν, εἶπεν ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ²⁵ ἱεραρχίας κεφαλῶν γ' περὶ τὸ τέλος, καὶ ὡς προΐων [ἐρεῖ· αὕτη δὲ ἡ τριάς].

Τελειώσεται. Πρώτην τὴν καθαίρειν τοὺς ἀτελείους· μέση καθ' ἣν ἄλλους μουσοῖν· ἐσχάτην δὲ τὴν τελειοθῆναι μόνον.

Ἡ πρώτη μὲν. Ἀντὶ τοῦ ἢ τριάς τῶν ὑποθεθηκυῶν τάξεων.

Ἡ τρισσὴ. Τίς ἢ τρισσὴ δύναμις τῶν ἱερῶν.

Συνάξεως. Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, ἀποδειχθείσης.

Νῦν δὲ τῆν. Ἐκ γὰρ τῶν θείων Γραφῶν καθαιρόμεθα καὶ ἑλλαμπόμεθα πρὸς τὴν ἱερὰν θεογενεσίαν· ἐκ τῆς συνάξεως δὲ καὶ τῆς τοῦ μύρου τελετῆς ἐπιστημόνως τελειούμεθα. Σημειῶσαι καὶ ἐναυθὰ ὁμοίως δηλουμένην τὴν τριαδικὴν διαίρεσιν.

[Περὶ τάξεων, ἦτοι περὶ τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων.]

Διαίρεται ἡ ἱερατικὴ διακόσμησις

εἰς καθαρτησίαν, φωτιστικὴν, τελειωτικὴν.

²² Exod. xxv, 40. ²³ Matth. v, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁴ πληρωσις ²⁵ καθαίρειν. ²⁶ οὐρανίας.

Sancte describens. Juxta dictum: vide, facies omnia secundum exemplar, quod monstratum est tibi in monte ²².

Perfectiorem. De nova hierarchia quæ in Ecclesia est agit, quod plenitudo est eorum quæ in lege. Hæc Apostolus in Epistola ad Hebræos dicit; et Dominus: Non veni solvere legem, sed adimplere ²³.

Medio. Nota, quomodo media sit inter cælestem hierarchiam et legalem, **78** ecclesiastica hierarchia, et quomodo de utraque participat: de illa quidem spiritu, de hac vero littera, id est signis

Triplicem. Quomodo in tria divisio ordinum.

Deiformes sacrorum, Gr. θεοειδεῖς τῶν ἱερῶν. Id est in sacram scientiam, et magistros, et discipulos.

Quæ nostra hæc. Id est angelorum.

Dividitur initiandi sacra functio

in purgationem,	eruditionem,	perfectiorem.
-----------------	--------------	---------------

Eorum qui sacra perficiunt, ordo

in purificationem eorum, qui rudes sunt.	in illustrationem eorum, qui expiati sunt.	in perfectionem eorum, qui illustrati sunt.
--	--	---

Initiatorum potestas

in eos qui purgantur.	in eos qui illustrantur.	in eos qui perficiuntur.
-----------------------	--------------------------	--------------------------

C

§ III. Virtutem sanctam. In his considera recte ostensam triplicem hierarchiæ divisionem.

Sacrorum ministrorum. De iis qui perficiunt.

Expiat. Quid sit expiare, et quid illustrare, et quid perficere, dixit in libro *De cælesti hierarchia* capite tertio circa finem, et hic progrediens [ait: ipsa autem trias].

Perfectionibus. Primam, purgare eos qui non sunt initiati; mediam, in qua alios docent; postremam, perfici tantum.

Prima quidem. Pro, ternio inferiorum ordinum.

D

Triples. Quæ vis triplex sacerdotum.

Synaxeos. Supple ἀποδειχθείσης, demonstratæ.

Nunc autem. Divinis enim Scripturis purgamur et illustramur ad sacram Dei generationem: synaxeos vero et unguenti sacramento scienter perficimur. Nota etiam hic similiter declaratam triplicem divisionem.

79 [De ordinibus, seu de sacris perfectionibus.]

Dividitur ecclesiasticus ordo

in expiationem,	illuminationem,	perfectionem.
-----------------	-----------------	---------------

§ IV. *An non quæque sensibiles.* Ut in vitro quod solem recipit, quod etiam supra dixit; atque ut in igne aut lumine perspicui licet, cum illud quidem per tenuia et perlucida corpora colluceat, et crassis et obscuris; ignis autem per materiam quæ facile comburi potest, etiam minus aptas ad eum recipiendum naturas exurat.

Illucescit. Efficacia episcopi videlicet.

Istorum igitur est. Ex communi, scilicet loquendi modo, sumendum est verbum ἐστὶ; subauditur enim: in omnibus quæ sunt in loco.

Qui Deum cernunt, τὸ τοῖς. Nota, pontificem primo divina visione collucere, deinde eam largiri iis quibus præest, postremo hos perficit quibus illustrationem communicat.

§ V. *Primus quidem est.* Notandum, quomodo idem ordo sit primus et postremus.

Hierarchici autem. De vi ordinum dicit. Ita vero oportet ea proposita intelligi, quod omnia ecclesiastico more perfecta, ad pontificem referuntur; ut qui ea per suos ordines operatur, quibus præbuit potestatem hæc agendi; sed tamen præcipue pontifici, ut ipsemet peragat, et non per aliorum ministerium, attributa est unguenti sanctificatio, et altaris consecratio, et ecclesiasticorum ordinatio: quæ etiam perfectionis effectrices imagines divinæ potestatis vocavit. Ὀλόγητα summam autem dicit universos ordines, ut statim exponit.

Hæc autem sunt. Id est, quæ perficiunt sanctum panem in corpus Christi, et calicem in sanctum sanguinem, et aquam in sanctam expiationem, et eum qui non est illustratus in adoptionem; cæteraque omnia eodem modo.

Licet enim a sacerdotibus. Nota et consecrare, et conficere unguentum, non esse presbyterorum, quos etiam sacerdotes appellat; quin nec altare consecrare, etiamsi in eo offerant; nec vero ordinare. Hæc enim solus pontifex perficit, extra quæ presbyter, nec baptizabit, nec offeret; **SO** sed in iis quæ prius a pontifice consecrata fuerint, sacrum faciet.

Sanctificationem. Gr. ἀγιστεῖαν. Sive ordinationem.

Singulariter, Gr. ἐνιαύως. In solidum seu privatim.

Scientias. Vim et facultatem docendi mysteria pontificibus convenire.

§ VI. *Sacerdotum autem.* Quis sacerdotum seu presbyterorum sit ordo.

Ipse facit. Sacerdotum scilicet ordo.

Ministorum vero. Quis sit ministorum ordo, id est diaconorum.

Expiat. Quomodo diaconi expient.

Itaque in sancta. Contemplatio expiationis. Nota vero, diaconorum esse exuere vestes et tibialia ha-

§ IV. Ἡ οὐκ καὶ τὰς αἰσθητάς. Ὡς ἐπὶ τῆς ὕλου δεχομένης τὸν ἥλιον, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπε· καὶ ὅσον ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἢ τοῦ φωτὸς ἔστιν ἰδεῖν, τοῦ μὲν διὰ τῶν ἀραιῶν καὶ διαφανῶν σωμάτων καταλάμποντος καὶ τὰ παχύτερα καὶ ἀλαμπῆ· τοῦ δὲ πυρὸς διὰ τῆς εὐκαταπρήστου ὕλης, καὶ τὰς ἀνεπιτηδείους πρὸς μετουσίαν αὐτοῦ ἐκπυροῦντος φύσεις.

Ἐλλάμπει. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱεράρχου δηλονότι.

Τούτων οὖν ἐστὶ. Κατὰ κοινῶς ληπτέον τὸ ἐστὶ· προσυπακούεται γὰρ ἐπὶ ὄλων τῶν ἐν τῷ τόπῳ.

Θεοπτικῶν, τὸ τοῖς. Σημειῶσαι, ὅτι θεοπτικῶς ὁ ἱεράρχης πρῶτον ἐλλάμπεται· εἶτα μεταδίδωσι τοῖς ὑπ' αὐτόν· εἶτα τελειοῖ τούτους, οἷς μεταδίδωσι τῆς ἐλλάμψεως.

§ V. Πρώτη μὲν ἐστὶ. Σημειωτέον, πῶς ἡ αὐτὴ πρώτη καὶ ἐσχάτη τάξις.

Ἡ δὲ τῆς ἱεραρχικῆς. Περὶ τῆς τῶν τάξεων δυνάμεως. Οὕτω δὲ χρῆ νῶσθαι τὰ προκειμένα, ὅτι πάντα μὲν τὰ ἱερατικῶς τελούμενα, εἰς τὸν ἱεράρχην τὴν ἀναφορὰν ἔχει, ὡς αὐτοῦ διὰ τῶν [ὑπ'] αὐτοῦ ταγμάτων ταῦτα ἐνεργούντος, οἷς καὶ παρέσχε τὴν δύναμιν τοῦ ταῦτα ἐνεργεῖν· ὁμοίως ἐν ἐξαιρέτῳ τῷ ἱεράρχῃ πρὸς αὐτουργίαν, καὶ οὐ διὰ τῆς ἐτέρων ὑπουργίας ἀποκεκλήρωται ὁ τοῦ μύρου ἁγιασμός, καὶ ἡ τοῦ θυσιαστηρίου καθιέρωσις, καὶ ἡ τῶν ἱερατικῶν χειροτονία· ἅτινα καὶ τελειουργοὺς εἰκόνας τῆς θείας δυνάμεως ἀπεκάλεσεν· ὁλόγητα δὲ φησι πάσας τὰς τάξεις, ὡς εὐθύς ἐπεξηγεῖται.

Αὗται δὲ εἰσι. Τουτέστιν αἱ τελειοῦσαι τὸν ἄγνον ἄρτον εἰς σῶμα Χριστοῦ, καὶ τὸ ποτήριον εἰς ἅγιον αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς ἅγιαν κάθαρσιν, καὶ τὸν ἀφώτιστον εἰς υἰοθεσίαν· [καὶ] πάντα τὰ λοιπὰ ὁμοίως.

Εἰ γὰρ καὶ πρὸς τῶν ἱερῶν. Σημειῶσαι, ὅτι καὶ ἀγιάται, καὶ τελειῶσαι τὸ μύρον, οὐκ ἔστι πρεσβυτέρων, οὐδὲ καὶ ἱερεῖς καλεῖ· ἀλλ' οὔτε εὐσιαστήριον τελειῶσαι, ἵνα καὶ προσενέγκῃ ἐπ' αὐτοῦ· οὔτε μὴν χειροτονησάτω. Ταῦτα γὰρ μόνος ὁ ἱεράρχης ποιεῖ⁸⁶, ὡν ἐκτὸς ὁ πρεσβύτερος, οὔτε βαπτίσει, οὔτε προσοίσει, ἀλλ' εἰς τὰ προτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἱερουργήσει.

Ἀγιστεῖαν. Ἦτοι χειροτονίαν.

Ἐνιαύως. Μονομερῶς.

Τὰς ἐπιστήμας. Ὅτι ἡ διδασκαλικὴ τῶν μυστηρίων δύναμις τοῖς ἱεράρχαις ἀρμόζει.

§ VI. Ἡ δὲ τῶν ἱερέων. Τίς ἡ τῶν ἱερέων τάξις, ἡ γούν τῶν πρεσβυτέρων.

Αὐτὴ δὲ ὄρα. Ἡ τῶν ἱερέων τάξις δηλονότι.

Ἡ δὲ τῶν λειτουργῶν. Τίς ἡ τῶν λειτουργῶν τάξις, τουτέστι τῶν διακόνων.

Ἀποκαθαίρει. Πῶς ἀποκαθαίρουσιν οἱ διάκονοι.

Ὅθεν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς. Θεωρία τῆς καθάρσεως. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τῶν διακόνων ἐστὶ τὸ ἀποδύειν καὶ

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁶ ποιῆσει.

ὕπολιν τὸς βαπτίζομένους, καὶ πρὸς δυσμὰς ἰστῆν, Ἄ
καὶ αὐθις πρὸς ἀνατολὴν μετάρχει.

Διὸ καὶ ταῖς ἱεραῖς. Σημείωσαι, ὅτι οἱ διάκονοι
τότε τὰς θύρας εἶχον· νῦν δὲ οἱ ὑποδιάκονοι.

§ VII. Δέδεικται τοῖνυν. Ἀνακεφαλαίωσις.

Ἀηλαθῆ τῆς ἱεραρχικῆς. Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος καὶ τὰ
τῶν ὑφειμένων ποιεῖ, καὶ οἱ πρῶτοι τὰ τῶν δευτέρων
καὶ τῶν μετ' αὐτοὺς ποιοῦσιν· οὐκ ἀνάπαλιν δὲ, οἱ
δευτέροι τὰ τῶν πρώτων.

Ἐγχεῖρεῖν ἀλαζονεῖαν. Ὅτι ἕκαστον χρὴ μὴ κα-
τατολμῆν τῶν μειζόνων.

Εἰκόνας αἱ ἱερατικά. Τίνος τύποι αἱ ἱερατικά
τάξεις, τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐνε-
ργοῦσαι.

Ἐπειδὴ γάρ. Περὶ τῶν οὐρανίων ²⁷ τάξεων, πῶς B
ὀπὸ Θεοῦ ἱερουργοῦνται ²⁸.

II. Ὁμὲν ἱεράρχης. Χειροτονία ἐπισκόπου, πρεσβυ-
τέρου καὶ διακόνου.

Ἄμφω τῷ πόδε. Νῦν ἐτέρως ἐπιτελεῖται.

Ἐνα τῶν ποδῶν. Ἀθλον δὲ ποῖον πόδα φησί.

Καθ' ἕκαστον. Σημείωσαι, ὅτι χρὴ πάντας τοὺς
ἐν τῷ ἱερατεῖον τὸν χειροτονούμενον ἀσπάζεσθαι.

III. § I. Ἀνάβρῃσις ἱερά. Ἀνάβρῃσις οἰοεὶ κη-
ρυξίς ἐξ ὀνόματος· σφραγίζων γὰρ αὐτὸν ὁ χειρο-
τονῶν ἀρχιερεὺς, ἐξ ὀνόματος φάσκει· σφραγίζεται ὁ
δεῖνα ἀπὸ πρεσβυτέρου εἰς ἐπίσκοπον ἐν ὀνόματι
Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος· ὁμοίως καὶ
ἐπὶ πρεσβυτέρου καὶ διακόνου.

Ἐπόπτωσις. Ἐπόπτωσις ἢ γονυκλισία· ἀνάβρῃ-
σις δὲ, ὅπερ νῦν καλοῦσιν ἐπικήρυξιν ἢ ἀνακήρυξιν. C

Ἡ ἀνάβρῃσις. Ἡ ἐπὶ τῶν χειροτονιῶν ἀνακήρυ-
ξις, οἷον ἐπὶ τῆς τοῦ ἐπισκόπου· Ἐπὲρ τοῦ ἁγίου
πατρὸς ἐπισκόπου τοῦδε. Ἐπὶ δὲ πρεσβυτέρου·
Ἐπὲρ τοῦδε πρεσβυτέρου. Ἐπὶ δὲ διακόνου· Ἐπὲρ
τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν τοῦδε διακόνου. Τόδε ἀνάβρῃ-
σίν φησιν ὅταν ἐν αὐτῷ τῷ χειροτονεῖν κηρύττη·
Τὸν χειροτονούμενον ἢ θεία χάρις προχειρίζεται
τόνδε εἰς τόνδε.

Ἡ μὲν ὄν. Θεωρία.

Εἰς τὴν ἀνδρικὴν. Σημείωσαι τὴν ἀνδρικὴν ζωὴν
τοῦ Ἰησοῦ, καὶ θεαρχικὴν ἀναμαρτησίαν.

Ἀνάβρῃσιν. Τίς ἢ ἀνάβρῃσις.

Οὐδὲ ἀδελφόν. Ὁραῖον, καὶ πάνυ ἀναγκαῖον, καὶ
σφαλές, ὅτι οὐδὲ ἀδελφὸν χωρὶς Θεοῦ ἔποιεῖ τις. D

Ἰεροτελεστικής. Ὡς ἄνθρωπος, καὶ ἀρχιερεὺς γέ-
γονεν ὁ Χριστός. Σημείωσαι τοῦτο κατὰ Ἀκεφάλων
καὶ Νεστοριανῶν.

Διὸ καὶ αὐτός. Σημείωσαι πότε ἐχειροτονήθησαν
ἱερεῖς οἱ μαθηταί, καὶ ὅτι Ἰησοῦς, καὶ τοῖς Θεὸς ὢν,
αὐτὸς οὐκ ἐχειροτόνησεν, ἀλλ' ἐπηγγειλατο πέμπειν
ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτε ὡς πύριναί
γλώσσαι ἐφάνησαν αὐτοῖς.

ptizandis, et ad occasum sistere, ac rursus ad or-
tum reducere.

Propter quod sacris. Nota quod diaconi tum fores
custodierunt; nunc vero subdiaconi.

§ VII. Demonstratum est igitur. Recapitulatio seu
præcedentium repetitio.

Pontificum nempe. Episcopum ea etiam quæ in-
feriorum sunt facere, primosque munia secundo-
rum, et eorum qui hos sequuntur, exsequi; sed
non contra, secundos illa quæ sunt primorum.

Proterviam usurpare. Unumquemque non debere
sibi ea quæ sunt majorum, temere-assumere.

Imagines ecclesiasticæ. Cujus sint figuræ ecclesia-
stici ordines, qui ea quæ Dei sunt, inter homines
gerunt.

Cum enim. De cælestibus ordinibus et humanis,
quomodo a Deo ordinantur.

II. Pontifex quidem. Ordinatio episcopi, presby-
teri, et diaconi.

Utroque genu. Hoc nunc alio modo perficitur.

Unum genu. Incertum est utrum pedem dicat.

Singillatim. Nota enim qui ordinatur, debere ab
omnibus in sacrario salutari.

III. § I. Prædicatio. Ἀνάβρῃσις. Quasi prædicatio
ex nomine: consignans enim eum pontifex is qui
ordinat, ex nomine dicit: Consignatur hic talis ex
presbytero in episcopum, in nomine Patris, et Filii,
et Spiritus sancti; similiter etiam in presbyteri et
diaconi ordinatione.

§1 Genuflexio, Gr. ὑπόπτωσις. Genuflexio: ἀνάβρ-
ῃσις autem quod nunc vocant annuntiationem vel
renuntiationem.

Recitatio. Renuntiatio in ordinationibus, sicut in
ordinatione episcopi: Super sancto patre episcopo
hoc. In presbyteri autem: Super hoc presbytero. In
diaconi vero: Super fratre nostro hoc diacono: hoc
porro recitationem dicit, quando in ipsa ordinatione
pronuntiat: Divina gratia hunc qui ordinatur ad
hunc ordinem promovet.

Itaque. Contemplatio.

In virilem. Nota, virilem Jesu vitam et divinam
peccandi privationem.

Promulgationem. Quæ sit recitatio.

Neque fratrem. Pulchrum est et valde necessa-
rium ac tutum, quod ne fratrem quidem sine Dei
voluntate quisquam faciebat.

Ordinum collator. Ut homo, etiam pontifex factus
est Christus: nota hoc contra Acephalos et Nesto-
rianos.

Quapropter etiam ipse. Nota, quando discipuli or-
dinati sunt sacerdotes, et Jesum, etsi Deus erat, non
tamen ipsum eos ordinasse; sed pollicitum esse
missurum se Spiritum sanctum a Patre, quando
velut igneæ linguæ eis apparuerunt.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁷ Adde ex Pachym. καὶ ἀνθρωπίνων. ²⁸ ἱεραρχοῦνται.

Sacrorum auctorem. Dominum ex divinitate dicat.

Discipulorum. Sanctus Petrus scilicet cum cæteris, quando Matthiam in apostolum elegit.

De divina autem. Nota, quid dicat de sorte quæ Matthiæ obtigit, et quid hanc esse intelligat.

Videtur Scriptura mihi. Quod in Actis apostolorum de his oraculis existit, in nonnullis quidem libris inveni ita habere : *Et dederunt sortes ipsis.* In quibusdam vero : *Et dederunt sortes ipsorum :* illud quidem αὐτοῖς concertat pro eo quod nunc a divino Dionysio dictum est, quasi sorte signum quoddam designante, ex revelatione fortassis aut operatione Spiritus sancti, cadente in eum qui sortiebatur ; unde etiam de Iscariote dicit magnus Petrus : *Qui sortitus erat nobiscum sortem ministerii hujus* ². Quanquam consueta nobis sors non tuit adhibita a Christo, cum delegit apostolos.

Pontifex vero. De episcopo, cur ei soli sancta Evangelia imponantur.

§2 *Deique tum operationem, tum apparitionem.* Præsubaudiendum est ὑπάρχοντα, existentia ; secundum prætermissionem enim verbi, sæpe est constructio. Nota vero, quantam participet episcopus divinam copiam.

Sacrorum eloquiorum, Gr. Ἱερολογιῶν. Hoc est interpretationum.

Sacerdotibus autem. De presbyteris.

Inclinatio quidem. Quid inclinatio declaret.

§ VIII. *Tres sacris operantium.* Τῶν ἱεροτελεστών. Hoc est pontificum, sacerdotum, et ministrorum,

Tribus eorum qui initiantur. Hoc est purgatorum, illustratorum, et contemplatione perfectorum.

Ministerialis ordo. De diacono unum pedem flectente.

Sacerdotes vero. Quid sit presbyteros utrumque pedem inflectere.

Utrumque genu. Quid sit pontificem inflectere duos pedes, et cur Scripturæ super caput ejus ponantur.

IN CAP. VI.

I. *Triplex genus initiandorum.* Tres esse ordines qui perficiuntur.

§ I. *Dicimus igitur.* Quinam sint ii qui purgantur, et quomodo.

Turbas illas quæ segregantur. Hoc est catechumeni, poenitentes, et a dæmone vexati ; differentiam autem eorum quos scelerum poenitet, inducit in sequentibus.

² Act. 1, 17.

Τελετάρχη. Τὸν Κύριον κατὰ τὴν θεότητα καλεῖ.

Ὁ τῶν μαθητῶν. Ὁ ἅγιος Πέτρος δηλονότι μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅτε τὸν Μαθθίαν προὔχειρῖσατο εἰς ἀπόστολον.

Περὶ δὲ τοῦ Θεοῦ. Σημειῶσαι τί φησὶ περὶ τοῦ κλήρου τοῦ πεσότος ἐπὶ Μαθθίαν, καὶ τί νοεῖ τοῦτον.

Δοκεῖ γάρ μοι τὰ λόγια. Τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων λόγιον περὶ τούτων ἐν μὲν ἐνίοις βιβλίοις εὔρον οὕτως ἔχον· *Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς· ἐν δὲ τισὶ· Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν.* Τὸ μὲν οὖν αὐτοῖς συναγωνίζεται τῷ νῦν εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Διονυσίου, ὡς τοῦ κλήρου σύμβολόν τι δηλοῦντος, ἐξ ἀποκαλύψεως Ἰσως ἢ ἐνεργήματος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πίπτοντος ἐπὶ τὸν κληρούμενον· ὅθεν καὶ περὶ τοῦ Ἰσκαριώτου φησὶν ὁ μέγιστος Πέτρος, ὅτι· *Ἐλαξεν σὺν ἡμῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης· καίτοι συνήθης ἡμῖν κλῆρος οὐκ ἦν ἐπὶ τῶν ἀποστόλων γεγονώς ὑπὲρ Κυρίου τοῦ ἐκλεξαμένου αὐτούς.*

Ὁ δὲ ἱεράρχης. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου, διὰ τί ἐπιτίθεται μόνῳ αὐτῷ τὰ ἅγια Εὐαγγέλια.

Θεουργίας, θεοφανείας. Προστυπαχουστέν τὸ ὑπάρχοντα· κατὰ παράλειψιν γὰρ τοῦ ῥήματος πολλάκις ἢ σύνταξις. Σημειῶσαι δὲ πόσων μεταλαμβάνει ὁ ἐπίσκοπος θείων πλεονεκτημάτων.

Ἱερολογιῶν. Τουτέστιν ἐρμηνειῶν.

Τοῖς δὲ ἱερεῦσι. Περὶ πρεσβυτέρων.

Ἡ μὲν οὖν κλίσις. Τί ἡ κλίσις δηλοῖ.

§ VIII. *Αἱ τρεῖς τῶν ἱεροτελεστών.* Τουτέστιν ἱεραρχῶν, ἱερῶν, καὶ λειτουργῶν.

Ταῖς τρισὶ τῶν τελομένων. Τουτέστι τῶν καθαιρομένων, τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν θεωρητικῶς τελομένων.

Ἡ λειτουργικὴ τάξις. Περὶ διακόνου ἕνα πόδα κλίνοντος.

Οἱ δὲ ἱερεῖς. Τί τὸ τοὺς δύο πόδας κλίνειν τοὺς πρεσβυτέρους.

Ἄμφω τῷ πόδε. Τί τὸ τοὺς δύο πόδας κλίνειν τὸν ἱεράρχην, καὶ διὰ τί αἱ Γραφαὶ ἐπιτίθενται τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ ²².

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ΄.

I. *Τριάδα τῶν τελομένων.* Ὅτι τρεῖς αἱ τελούμεναι τάξεις.

§ I. *Λέγομεν τοίνυν.* Τίνες οἱ καθαιρόμενοι, καὶ πῶς.

Ἀποδιαστελλόμενοι πληθύεις. Τοῦτέστιν οἱ κατηγορούμενοι, οἱ ἐν μετανοίᾳ, καὶ ἐνοχλούμενοι. Διαφορὰν δὲ εἰσηγεῖται τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐν τοῖς ἐξῆς.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²² ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ.

Τῆς δὲ, ὡς. Τῶν ἐν μετανοίᾳ μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτανόντων.

Τῆς δὲ, ὡς ἐστὶ. Τῶν χειμαζομένων καὶ ἐνεργουμένων.

Τῆς δὲ, ὡς ἐστὶ πρὸς. Τῶν ἀπὸ αἱρέσεων, ἢ ἀσελγείων.

Τῆς δὲ, ὡς μεταχθίσεως. Τῶν μὴ τελείως ἐξ ἀσελγείας ἐπιστρεψάντων εἰς ἀγιασμόν, ἢ τῶν κατηχουμένων.

§ II. *Μέσῃ δὲ τάξει.* Ὁ πιστὸς λαός.

Ἡ καθαρθεῖσα πάσης. Τὴν πᾶσαν κάθαρσιν τοῦ λαοῦ.

Αἱ καθαιρόμεναι τάξεις διαιροῦνται

Εἰς τοὺς ἐκβαλλομένους τῶν ἱερῶν,

Εἰς τὸν πιστὸν λαόν,

Εἰς μοναχοὺς, ἦτοι θεραπευτάς.

Τὴν τοῦ ἱεροῦ λαοῦ. Σημειῶσαι ὅτι μέσῃ τάξει τῶν ἱερῶν λαῶν ἀποκαλεῖται, ἦγουν τοὺς ἐν λαϊκῷ τάγματι τὸ ὀλόκληρον ἦτοι τὸ ἀνεπιτέμητον ἔχοντας· τοὺς δὲ μοναχοὺς, ἦτοι τοὺς θεραπευτάς, τὴν πασῶν ὑψηλοτέραν.

§ III. *Ἡ τῶν μοναχῶν.* Μέτρα μοναχικῆς καταστάσεως.

Οἱ μὲν, θεραπευτάς. Διὰ τί οἱ μοναχοί, θεραπεύονται ἐκλήθησαν.

Καὶ ἐνιαίας. Τί [μονὰς] ἀμέριστος καὶ ἐνιαία ζωὴ.

Τῶν διωρετῶν ἱεραῖς. Διαιρετὰ φησι τὰ βιωτικά.

Θεοσευῆ μονάδα. Πῶς τελειοῦται⁴⁰ ὁ μονάζων, καὶ διὰ τί ἰδικὴν τελείωσιν καὶ ἐπὶ κλήσιν καὶ κατάστασιν ἔχει ὁ μοναχός.

II. Ὁ μὲν ἱερεύς. Σημειῶσαι ὅτι, ὁ μὲν ἱερεύς φησι, καὶ οὐχ ὁ ἱεράρχης, καὶ ὅτι κατὰ τοῦτον τοῦ Πατρὸς τὸν λόγον, οὐ δεῖ σχῆμα μοναχοῦ ἐπίσκοπον δίδόναι, ἀλλὰ μόνον πρεσβύτερον.

Ταῖς διωρεταῖς. Ταῖς βιωτικαῖς καὶ πολυσχιθεῖσιν, ὅσων ἐμπορίαις φημί, καὶ τοῖς ἄλλοις συναλλάγμασι. *Φαντασίαις δὲ,* τουτέστι ταῖς κατὰ διάνοιαν ἐπιθυμίαις καὶ τῶν παθῶν ἀνατυπώσεσιν.

Ἀποκείρει. Πῶς κείρεται ὁ μοναχός.

Τὴν τρισσὴν. Σημειῶσαι δὲ τὴν τρισσὴν ὑπόστασιν.

III. § I. [α] *Μοναχικὴν τάξιν.* Διὰ τί λέγεται μοναχός, καὶ τίς ἡ μοναχικὴ κατάστασις καὶ ἐπιτήδευσις.

§ II. *Ἀποταγή.* Τίς ἡ ἀποταγή.

[β] *Διὸ καὶ πολλὰ.* Σημειῶσαι κατὰ Λαμπετιανῶν, ἦτοι Μεσσαλιανῶν ἢ Ἀδελφιανῶν, ταῦτ' ἐν εἰπεῖν Μαρκιανιστῶν· ὅτινες, τριετὴν μόνον ἄκρω ἀσχίσαντες, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον ἀδιαφοροῦσι τὸν λοιπὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς χρόνον, ὡς πᾶσαν ἀποτίαν πράττειν ἀδεῶς· μοιχείαις γάρ, καὶ ἀσελγείαις, γαστριμαργίαις, καὶ ἀλληλογαμίαις, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἐν

Alius quidem quod. Poenitentium post Baptisma peccatum.

Alius vero quod etiamnum. Eorum qui agitantur a dæmone, et in quibus dæmones operantur.

Alius vero quod. Eorum qui ab hæresibus, aut libidinibus.

Alius quod jam traductus. Eorum qui non plane ex libidine redierunt ad sanctimoniam, vel catechumenorum.

§ II. *Medius autem ordo.* Fidelis populus.

Expriatus ab omni. Universam expiationem populi.

Ordines qui purgantur dividuntur

In eos qui ex templis expelluntur,

In fidelem populum,

In monachos, sive cultores.

B

Sanctæ plebis. Nota, quod medium ordinem appellet sacrum populum, sive eos qui in laico ordine integritatem sive irreprehensibilitatem habent; monachos autem, sive cultores, omnium supremum.

§ III. *Monachorum.* Termini status monachorum.

Alii quidem therapeutas. Cur monachi vocentur θεραπεύονται, cultores.

Et singulari. Quid [solitudo] individua, singularisque vita.

Sanctis rerum dividuarum. Dividua autem appellat ea, quæ ad vitam sæcularem pertinent.

Deiformem unitatem. Quomodo consecratur monachus, et cur propriam consecrationem et invocationem, et statum habeat monachus.

M. Sacerdos quidem. Nota quod dicat, sacerdos, et non pontifex, et secundum hunc Patris sermonem, non episcopum sed solum presbyterum monachi habitum dare debere.

Dividuis. Quæ ad vitam mundanorum pertinent, et in multas partes divisæ sunt? ut sunt mercaturæ, et alii contractus. *Imaginationibus autem,* id est mentis cupiditatibus et perturbationum imaginibus.

Detondet. Quomodo monachus tondeatur.

Triplicem. Nota triplicem subsistentiam.

D

III. § I. *Monasticum ordinem.* Cur monachus dicatur; quis sit ordo monachorum; quodque institutum.

§ II. *Renuntiatio,* Gr. ἀποταγή. Quænam sit renuntiatio.

Quamobrem multa. Nota contra Lampetianos, sive Messalianos, aut Adelpianos, vel quod idem valet, Marcianos, qui quidem cum triennium tantummodo duriter in monachorum vita consumpserunt, postea per reliquum vitæ suæ tempus adeo sunt dissimiles, ut libere omnia scelera admittant: in stupris enim et libidinibus, in ingluvie et mutuis adulteriis, at-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴⁰ τελείται.

que uno nomine in omnibus flagitiis volutati, se A
ejusmodi sine voluptate corporis agere falso dicunt:
et cum sine sensu, morbo perturbationis ac volu-
ptatis afflicentur, ac sine dolore a seipsis atque ab
iis qui eos inhabitant dæmonibus patiantur, tamen
more eorum qui phrenesi laborant, letantur potius,
et non ægre ferunt.

Interdicta sunt. Nota multa monachis interdicta
esse, quæ laicis impune licet facere: ut conjugium,
et in militia mercaturaque versari, et in aliis quæ
laico non dantur crimini.

§ III. *Tonsura capillorum.* Quænam esset de-
tensio.

§ IV. *Prioris autem.* Quid mutare ejus vestem.

§ V. *Et omnes.* Quid salutatio.

Ad præcipuam illam Dei. Cur statim communi-
cent.

Ad communionem. Cur ii qui ordinantur, statim
communicent.

Communio traditur. Omnes enim æque, post or-
dinationem, divinis dignantur mysteriis, id quod
cum Deo familiaritatem unionemque declarat.

Initiationes, purgatio. Quid initiationes signifi-
cent.

Ordo. Hoc etiam in loco planius docuit Pater,
qui sint superiores ordines, quorum supra fecit
mentionem.

§ VI. *Sed objicies.* Non esse in cælo qui expie-
tur: et de angelis.

Cælestem quampiam. Nota non esse ullam labem
in quavis naturarum cælestium, quod putat Orige-
nes, atque ii qui sunt in eadem sententia, dicentes
quod juxta proportionem aversionis, unusquisque
cælestium ordinum, talem appellationem et ordi-
nem sortitus, et corporibus alligatus sit tenuiori-
bus in castigationem suæ ad deteriora aversionis;
sed sanctissimi sunt profecto et corporis expertes
mentes, sicut principio creati sunt. Quod autem
corporeæ sint cælestes virtutes, excellenter legisti
in anterioribus. Aliter. Verum nulla mens cælestis
post dæmonum delapsam unquam in peccato de-
prehensa est; hoc enim neque ex divina Scriptura
cognovimus, neque aliquis ex theosophis Patribus
dixit. Hic autem sanctus vir per concessionem
hoc ipsum ait, ut aliquis dixerit, sanctissimos qui-
dem eos esse, et integros, nec expiationis indigere;
sed si demus in aliquo eorum labem fuisse, plane
ad contrarias virtutes se conferebat, ut reliquæ si-
ne labe eodem modo habeant, et similiter non in-
digeant expiationis. Atque id ita esse plane docuit.
Cum enim ad id quod objectum erat, id quod sen-
tiebat, utque erat, respondisset, subjecit illud: *Si
quis enim;* pro, quod si quis etiam det aliquem

πάσαις ἀσωταίαις ἐγκλινοῦμενοι, τὰ τοιαῦτα πρά-
τειν ἀπαθῶς τερατεύονται· καὶ ἀναίσθητως νοσοῦν-
τες τὴν ἐμπάθειαν, καὶ ἀναγῆτως ὑφ' ἐαυτῶν πά-
σχοντες, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς οἰκούντων δαιμόνων, ὡς-
περ οἱ φρενιτιδι κατεχόμενοι νόσῳ, ἀγάλονται μάλ-
λον καὶ οὐκ ἀνιώνται.

[γ] Ἀπειρηται. Σημειῶσαι ὅτι πολλὰ κωλύεται ὁ
μοναχὸς ποιεῖν, ὧν οἱ λαϊκοὶ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἐξου-
σίαν ἔχουσιν· οἶον ὁ γάμος, καὶ τὸ στρατείας; ἢ ἐμ-
πορίας ὀμιλεῖν, καὶ ἑτέροις, ἐν οἷς ὁ λαϊκὸς οὐ κα-
τακρίνεται.

§ III. *Τριχῶν ἀπόκασις.* Τίς ἡ ἀπόκασις.

§ IV. *Ἡ δὲ τῆς προτέρας.* Τί τὸ μεταλλάσσειν⁶⁰
τὴν ἐσθῆτα αὐτοῦ.

§ V. *Καὶ πάντες.* Τί ὁ ἀσπασμός.

⁶¹ Ἐπὶ τὴν θαρραλίην. Τί τὸ εὐθύς κοινωνεῖν.

Ἐπὶ τὴν μετάληψιν. Διὰ τί οἱ χειροτονούμενοι
εὐθέως κοινωνοῦσι.

Μεταδίδοται πρὸς. Πάντες γὰρ ὁμοίως μετὰ τὴν
χειροτονίαν τῶν θείων ἀξιοῦνται μυστηρίων, ὅπερ
ἐμφανίζει τὴν πρὸς Θεὸν οἰκειότητά τε καὶ ἔνωσιν.

Τελεταί, κάθαρσις. Τί αἱ τελεταί δηλοῦσι.

Τάξις. Ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα σαφέστερον ἐδίδαξεν ὁ
Πατὴρ, τίνες αἱ ὑπερβεδηκυαὶ τάξεις, ὧν ἀνωτέρω
ἐμνήσθη.

§ VI. Ἄλλ' ἐρεῖς ὅτι. [Καὶ] ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν οὐ-
ρανῷ καθαιρόμενος· καὶ περὶ ἀγγέλων.

Ἔστι τις οὐρανία. Σημειῶσαι ὅτι οὐδεμία λώδη
τυγχάνει ἐν τινι τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ δοξάζει
Ἰριγένης, καὶ οἱ τὰ τούτου φρονούντες, φάσκοντες,
ὅτι κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς παρατροπῆς ἕκαστον τῶν
οὐρανίων ταγμάτων τὴν τοιάνδε καὶ ὀνομασίαν καὶ
τάξιν ἐκληρώσατο, καὶ σώμασιν ἐνεδέθησαν λεπτοτέ-
ροις, εἰς παιδείαν τῆς ἐαυτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον παρατρο-
πῆς· ἀλλὰ πάναγχοι εἰσι δηλονότι καὶ ἀσώματοι
νόες, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθησαν· ὅτι δὲ ἀσώματοι
εἰσιν αἱ οὐράνια δυνάμεις, διαφόρως ἔγνωσεν ἐν
τοῖς ἐμπροσθεν. Ἄλλως. Ἄλλ' οὐδεὶς αὐτῶν τῶν
οὐρανίων νοῶν μετὰ τὴν τῶν δαιμόνων ἀπόπτωσιν
ἔάλω ποτέ· τοῦτο γὰρ οὐδὲ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς
ἔγνωμεν, οὐδέ τις τῶν θεοσόφων εἶρηκε Πατέρων.
Οὗτος δὲ ὁ ἅγιος κατὰ συγχώρησιν αὐτὸ φησιν, ὡς
ἂν εἴποι τις, ὅτι πάναγχοι μὲν εἰσι καὶ ἀλώθητοι, καὶ
οὐ δέονται καθάρσεως· πλὴν, εἰ καὶ δόξημεν ἐν τινι
λώδη⁶² γενέσθαι αὐτῶν τινα, πάντως εἰς τὰς ἐναν-
τίας ἐχώρει δυνάμεις· ὥστε τὰς λοιπὰς τὸ ἀλώθητον
ᾠσαύτως ἔχειν, καὶ ὁμοίως μὴ δεῖσθαι καθάρσεως.
Καὶ ὅτι τοῦτο ἔστι, σαφῶς ἔδειξεν· εἰπὼν γὰρ πρὸς
τὴν ἀντιθεσιν τὴν ἰδίαν γνώμην καὶ ἀληθῆ, ἐπήγαγε
τὸ, *Εἰ γὰρ τις,* ἀντὶ τοῦ, εἰ δὲ καὶ τις δόξη τινα πα-
ρατραπῆναι, τοῦ χοροῦ τούτων ἐξέπεσεν⁶³, ὅπερ ἐγὼ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰ μεταβάλλειν καὶ μεταλλάσσειν. ⁶¹ Horum verborum nulla exstat interpretatio apud Lansselium.

⁶² λώδη. ⁶³ ἐκπέπτωκεν.

οὐ λέγω, φησὶν, ἀλλὰ τοῦναντίον, ὅτι πάντα οὐκ ἀπο-
 μένουσιν εἶσαι, ἐπεὶ ἐκπέσοιμι τοῦ καθεστῶτος. Μὴ
 οὖν τις τῶν Ὁριγένους μυστῶν οἰέσθω τὸ παρὸν
 ῥητὸν συνηγορεῖν τῇ κακοπίστῳ αὐτοῦ δόξῃ, φάσκων,
 ὅτι ἀεὶ πτώσις καὶ ἀνάκλισις, καὶ μετάπτωσις τῶν
 οὐρανίων γίνεται νοῶν, ὡς φησὶν Ὁριγένης μὲν ἐν
 τῷ *Περὶ ἀρχῶν* πρώτῳ λόγῳ, οὕτως· « Ὁ τοίνυν λό-
 γος, οἶμαι, δείκνυσι πᾶς, πᾶν ὃ τι ποτὲ λογικόν,
 ἀπὸ παντὸς οὐτινοσοῦν λογικοῦ δύνασθαι γενέσθαι· »
 καὶ μετὰ βραχεῖα ἐπάγει λέγων· « Μετὰ τὸ ἐπὶ πᾶσι
 τέλος, πάλιν ἀπόρρησις καὶ κατάπτωσις γίνεται. »
 Εὐάγριος δὲ ἐν τῷ ἑβδομηκοστῷ ὀγδόῃ τῆς δευτέρας
 ἑκατοντάδος κεφαλῆ αὐτοῦ φησὶν· « Ἐκαστον τάγμα
 τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ ὅλον ἐκ τῶν κάτω, ἢ ὅλον
 ἐκ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐκ τῶν κάτω συνέστη-
 κε. » Καὶ ἐν τῷ ἴθ' τῆς ε' ἑκατοντάδος λέγει οὕτως·
 « Ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς, ψυ-
 χικῆς κατὰστασις γίνεται· ἐκ δὲ τῆς ψυχικῆς, δαιμο-
 νιώδης καὶ ἀνθρωπίνῃ· ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης, ἀγγε-
 λοι πάλιν καὶ δαίμονες γίνονται. »

Ταῖς ὑφειμέναις. Ποία ἐστὶν ἡ τῶν οὐρανίων κά-
 θαρσις καὶ διακόσμησις. Ἄλλως. Ὅτι καθαρσις τῶν
 οὐρανίων δυνάμεων ἐστὶν ἡ ἐπὶ τελειωτέραν γνῶσιν
 Ἑλλαμψις· καὶ σημειῶσαι ὅτι προκόπτουσιν ἐπὶ γνῶ-
 σιν, καὶ ὅτι δαίμονας οὐ λέγουσι καθαίρεσθαι, διὰ
 τοὺς φάσκοντας καὶ αὐτοὺς ἐν τῇ παρ' αὐτῶν μυθευο-
 μένῃ ἀποκαταστάσει, σώζεσθαι μετὰ τῶν ἁγίων.

Οὕτω καὶ φωτιζόμεναι. Σημειῶσαι τὰ περὶ τῶν
 ἀγγέλων, πῶς φωτίζονται, καὶ τελειοῦνται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

I. § I. Οὕτω καὶ πρόσ. Ὅτι οὐκ ἐν τοῖς αὐτοῖς τό-
 ποις ἀπάγονται οἱ τελευτῶντες πάντες· καὶ περὶ ἀνα-
 στάσεως.

Ὁλικῆς ἀναστάσεως. Τῆς μετὰ τοῦ σώματος δη-
 λονότι.

Αὶ μὲν γὰρ. Περὶ δικαίων λέγει.

Τὰ δὲ καθαρὰ τῶν. Περὶ ἀναστάσεως σωμάτων.

Τῶν δοξαζόντων ἀνάστασιν καὶ χρίσιν,

οἱ μὲν μετὰ τῶν αὐ- οἱ δὲ οἱ δὲ μετ' ἁλ-
 τῶν σωμάτων ἐγει- δίχα λων σωμάτων
 ρεσθαι τὴν ψυχὴν σώμα- ξένων, καὶ βλορ
 ρασιν, ὡς Χριστιανό- τος· ἔχειν, ὅλον γῆν.

Τῶν κεκοιμημένων,

οἱ μὲν εἰσιν ἱεροί· οἱ δὲ ἀίτεροι.

Ἐνωθέτω γὰρ. Ὅτι ἐνοῦται ταῖς ψυχαῖς τὰ σώ-
 ματα.

[Σημειῶσαι δὲ καὶ τὴν ὀλικὴν ἀνάστασιν.]

§ II. Τῶν δὲ ἀνίερων. Περὶ θανάτου ἁμαρτωλῶν,
 καὶ τί νομίζουσι μετὰ θάνατον γίνεσθαι οἱ Ἕλληνες,
 ὧν τὰς δόξας ἐκτίθεται. Τούτων γὰρ οἱ μὲν ἀλογιστό-
 τεροι, οὔτε ἀθάνατον τὴν ψυχὴν ὁμολογοῦσιν, ὧν ἐστὶ
 καὶ Βίας, οὐκ ὁ Πριηνεύς, ἀλλ' ἑτέροις· ἀλλὰ θνη-
 τὴν, καὶ λύεσθαι αὐτὴν, ὅν τρόπον καὶ τὸ σῶμα, καὶ
 εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρεῖν· οἱ δὲ δῆθεν αὐτῶν λογικώτε-
 ροι, καὶ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς φιλοσοφῆσαντες, ὡς
 Πλάτων, καὶ οἱ τοιοῦτοι, μετὰ θάνατον τὸ μὲν σῶμα

aversum fuisse, is certe ex horum choro decidit ;
 quod quidem ego non dico, inquit, sed contrarium,
 nempe, eos sanctissimos semper permanere; quan-
 doquidem aberrarem a supposito. Ne quis ergo Ori-
 genis discipulorum putet hæc verba ejus **85** per-
 versæ fidei sententiam defendere, dicens, semper
 causam, et declinationem, mutationemque fieri cœ-
 lestium mentium, ut dicit Origenes quidem in primo
 libro *De principiis*, hoc modo : « Omnis ergo, ut ar-
 bitror, ratio docet, omne quod rationis est particeps,
 ab omni quod rationem habeat, posse oriri. » Et
 paulo infra adducit hæc verba : « Post finem om-
 nium, rursus effluxus et casus existit. » Evagrius
 autem in septuagesimo octavo capite secundæ cen-
 turix, sic dicit : « Unusquisque ordo virtutum cœ-
 lestium, aut totus ex inferioribus, aut totus ex su-
 perioribus, vel ex superioribus et inferioribus con-
 stat. » In decimo nono etiam quintæ centuriæ dicit
 his verbis : « Ex angelico ordine et archangelico,
 animalis ordo existit : ex animali autem dæmonia-
 cus et humano autem, angeli rursus dæmonesque fiunt.

Inferioribus. Quænam sit cœlestium purgatio et
 dispositio. Aliter : quod purgatio cœlestium virtu-
 tum sit ad perfectiorem cognitionem illustratio : et
 nota quod proficiant in cognitione, et quod dæmo-
 nes non dicat purgari, propter eos qui etiam ipsos
 in ea restauratione quæ ab illis fingitur, cum san-
 ctis salutem adepturos, dicunt.

Sic et qui illustrantur. Nota quæ angelos spe-
 ciant, quomodo illustrantur et perficiuntur.

IN CAP. VII.

I. § I. *Sic dum ad.* Quod non in eundem locum
 abducantur morientes omnes : et de resurrectione.

In universali resurrectione. Cum corpore scilicet.

Nam hæc quidem. De justis dicit.

Pura vero illa. De resurrectione corporum.

Eorum qui sentiunt esse resurrectionem
 et judicium,

alii quidem, cum alii autem alii vero, cum
 iisdem corporibus sine corpo- aliis corporibus
 excitari animam di- re; novis, et vitam
 cunt, ut Christiani; habere, ut nunc.

Eorum qui dormierunt,

alii quidem sunt sancti, alii autem profani.

86 *Unita enim.* Quod junguntur cum animis
 corpora.

[Nota vero et totalem resurrectionem.]

§ II. *Profanorum autem.* De morte peccatorum,
 et quid ethnici existiment post mortem fieri, quo-
 rum opiniones exponit. Eorum enim qui magis a
 ratione aversi sunt, neque immortalem animam
 confitentur. In iis etiam Bias, non ille Prieneus,
 sed quidam alius; sed mortalem, eamque solvi,
 quemadmodum etiam corpus, et in nihilum abire.
 Alii autem, qui scilicet his ratione præstant, et de
 animi immortalitate disseruerunt, ut Plato, et tales,

post mortem, corpus quidem non amplius constaturum dicunt; sed in perpetuum non redire amplius ad eam quam habebat consistentiam. Hoc enim est quod dicit εἰσάπαξ, pro non amplius constaturum, quandoquidem indignum esse inquit, materiale ejusdem esse cum anima æterna; animam vero solum esse immortalem. Hæc etiam hæretici diverse dicunt, ut qui a Simonis Magi, et Menandri, et Valentini, et Marcionis, et Manentis, atque etiam ab Origenis prodeunt fabulis, non enim sententiis. Videte quibus adnumerari velint, qualesque absurdas sententias irreprehensibili Christianorum fidei affingant, ii qui invisī sunt Deo et hominibus qui recte sentiunt.

Alii vero corporeum. Hoc est animorum tantum fieri resurrectionem, sine corporibus.

Quoniam captum est. Quod ait Apostolus arrham et demonstrationem generalis cum corpore resurrectionis Dominum nostrum Jesum Christum fuisse, et quod in ipso nunc abscondita vita nostra, in Deo apparitura in regeneratione.

Animabus conjugia. Hæretici quidam tum fuerunt, ut Simon Magus et ejus sectatores, qui æthereum dicebant corpus certo animis futurum. Sciendum est autem, Origenem quoque idem dicere in quodam libro suo; quod tamen in aliis prorsus negat, docens omnem corpoream naturam in nihilum abire. Lege Methodii sancti martyris et Olympii Adrianopolitani episcopi Lyciæ libros, quos in eum scripserunt de resurrectione; et Antipatri Bostri episcopi: et discas fabulosam ipsius et monstrosam nugationem.

Beatissimamque. Hæc ait obscure 87 significans, opinor, Papiam qui Hierapolis Asiæ tum fuit episcopus et divini Joannis evangelistæ temporibus floruit. Hic enim Papias libro iv *Dominicarum* suarum explanationum scripsit, fore in resurrectione voluptates quæ percipiuntur ex cibis; in quod quidem decretum postea credit Apollinarius: [quemadmodum apparet ex scripto ipsius.] quod appellant nonnulli millesimum annum. Quomodo igitur Apollinarii erunt libri sancti Dionysii, juxta aliquorum nugas, qui Apollinarium refellunt? Atque etiam Irenæus Lugdunensis episcopus, in

quinto libro *Adversus hæreses*, idem dicit; producitque testem eorum quæ a se dicta sunt, Papiam, quem diximus.

Ubi ad finem. Horribilis est, atque metuendus peccatorum finis.

Aliis oculis. Alios oculos appellat, mentis, quæ deinceps purior est, et inferos contemplatur, et convertitur in gehennæ expectationem, quam prius non crediderat; ideo ægre sustinet et dolet mortem, cogitans ne aliquando vera sint inferorum supplicia; utque etiam peccatores in corpore excitantur.

II. *Coacto.* De iis qui in ecclesiastico ordine moriuntur.

Α οὐκ ἔτι συστήσασθαι φασιν· ἀλλ' εἰς αἰῶνας οὐκ ὑποστρέφειν ἔτι, πρὸς ἣν ἔσχε σύστασιν. Τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ φησιν εἰσάπαξ, ἀντὶ τοῦ μηκέτι συστήσόμενον, ἐπειδὴ ἀνάξιον εἶναι φασὶ τὸ ὕλικόν συνδιαιωρίζειν ψυχῇ, τὴν δὲ ψυχὴν μόνον ἀθανάτως ὑπάρχειν. Ταῦτα καὶ αἰρετικοὶ λέγουσι διαφόρως, ὡς οἱ ἀπὸ Σίμωνος τοῦ μάγου, καὶ Μενάνδρου, καὶ Οὐαλεντίνου, καὶ Μαρκίωνος, καὶ Μάνεντος· καὶ νῦν δὲ οἱ ἀπὸ τῶν Ὀριγένους προερχόμενοι μύθων, οὐ γὰρ δογματῶν. Καὶ ὁρᾷτε τίσι θέλουσι συναριθμῆσθαι, καὶ ποίας ἀτόπου δόξας τῇ ἀνωμήτῃ τῶν Χριστιανῶν πιστεῖ προσάπτουσιν οἱ συγγητοὶ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις εὐφρονούσιν ὑπάρχοντες.

Β Οἱ δὲ τὴν σωματικὴν. Τοῦτέστι ψυχῶν μόνων γίνεσθαι ἀνάστασιν, σωματικῶν χωρὶς.

Ἀρθεῖσαν ἤδη. Ὁ λέγει ὁ Ἀπόστολος ἀρθεῖσθαι καὶ ἀπόδειξιν τῆς μετὰ σώματος καθολικῆς ἀναστάσεως τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν γεγενησθαι· καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ νῦν κέκρυπται ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἐν τῷ Θεῷ φανερωθησομένη ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ.

Ψυχαῖς συζυγίας. Αἰρετικοὶ τινες τότε γεγόνασιν, ὡς οἱ περὶ Σίμωνα τὸν μάγον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, οἱ τινες αἰθέριον ἔφασκον, εἶγε καὶ ἄρα ἔσεσθαι σῶμα ταῖς ψυχαῖς. Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ Ὀριγένης τὸ αὐτὸ φησιν ἐν τινι τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων· ἐν ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸ παντελῶς ἀπαρνέεται, πᾶσαν σωματικὴν φύσιν εἰς ἀνυπαρξίαν χωρεῖν δογματίζων. Ἀνάγκωθι Μεθοδίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος καὶ Ὀλυμπίου Ἀδριανουπόλεως ἐπισκόπου τῆς Λυκίας τὰ κατ' αὐτοῦ ὑπ' αὐτῶν περὶ ἀναστάσεως γραφέντα, καὶ Ἀντιπάτρου τοῦ Βόστρων ἐπισκόπου· καὶ μαθήσῃ τὴν μυθώδη αὐτοῦ καὶ ἀλλόκοτον ληρωδίαν.

Κ Καὶ μακαριωτάτην. Ταῦτ' αὖ φησιν αἰνιτιτόμενος, οἶμαι, Παπῖαν τὸν Ἱερραπόλεως τῆς κατ' Ἀσίαν τότε γενόμενον ἐπίσκοπον, καὶ συνακμάσαντα τῷ θεῷ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ. Οὗτος γὰρ ὁ Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν *Κυριακῶν* ἐξηγήσειεν τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις· εἰς ὅπερ δόγμα μετὰ ταῦτα ἐπίστευσεν Ἀπολλινάριος, [καθὼς ἐμφαίνεται ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ,] ὃ καλοῦσι τινες χιλιονταετηρίδα. Πῶς οὖν Ἀπολλινάριον τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου συγγράμματα, κατὰ τοὺς τινῶν λήρους, τὰ ἀναιροῦντα Ἀπολλινάριον; Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου ἐν τῷ *Κατὰ αἰρέσεων* πέμπτῳ λόγῳ, τὸ αὐτὸ φησι, καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημμένων τὸν λεχθέντα Παπῖαν.

Ἐταρ ἐπὶ τὸ τέλος. Φρικτὰ καὶ λαν φοβερὰ τὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τέλη.

Ἐτέροις ὀφθαλμοῖς. Ἐτέρους ὀφθαλμούς φησι τοὺς τοῦ νοῦ, λοιπὸν καθαρωτέρου ὄντος, καὶ τὰ εἰς ἔδου σκοποῦντος, καὶ στρεφομένου εἰς τὴν προσδοκίαν τῆς γενένης, ἣν οὐ πρότερον πεπιστεύκει· διὸ καὶ δυσανασχέτῃ καὶ ὀδύρεται τὸν θάνατον, ἐννοῶν μήποτε ἀληθεῖς ὦσιν αἱ κάτω τιμωρίαι· ὥστε καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐν τῷ σώματι ἐγείρονται.

II. *Συναραγῶν.* Περὶ ἱερατικῶν τελευτώντων.

Εἰ δὲ τοῖς εὐαγγέσι. Περὶ μοναχῶν, δικαίων καὶ Α
λαϊκῶν.

Ἐν τοῖς θελοῖς. Σημεῖωσαι τί ἀναγινώσκειται καὶ
τί ψάλλεται ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων μοναχῶν καὶ λαϊ-
κῶν· ὁμολόγους δὲ καὶ ταυτοδυνάμους ψῆδς λέγει
ταῖς προαναγνωσθεῖσαις περὶ ἀναστάσεως ἀψευδέσιν
ἐπωγγέλαις ἕδειν τοὺς λειτουργούς.

III. § I. Ἰησοῦ φωταγωγοῦντος. Ὅτι πρὸς τὸν
βίον καὶ οἱ τόποι τῶν κεκοιμημένων.

Υπὲρ τωῦτης τῆς θείας. Ὅτι δικαιοσύνης ἐστὶ
τὸ πρὸς τὸν βίον δοῦναι καὶ τὸν τόπον.

Εὐχὴν Ἰσραὴν. Διὰ τί ἡ εὐχὴ.

§ II. Αἱ δὲ τῶν θαρχεικῶν. Διὰ τί ψῆδα καὶ ἀνα-
γνώσματα. Σημεῖωσαι δὲ ὅποια ἦν ἡ ἐπὶ τοῖς κεκοι-
μημένοις παλαιὰ ἀκολουθία καὶ τάξις.

Σκόπει δὲ, ὅτι γῦρ. Ὅτι ἐπὶ τοῖς τελευτῶσιν, οὔτε
οἱ ἐνεργούμενοι, οὔτε οἱ ἐν μετανοίᾳ ἐξίασιν, ἀλλὰ
μόνοι οἱ κατηχούμενοι· καὶ διὰ τί.

Οἱ κατηχούμενοι. Οὐδὲν μὲν μικρὸν ἐν τοῖς καθ' ἑ-
μᾶς μυστηρίοις, ἀλλὰ πάντα μεγάλα· αὐτὰ μέντοι,
πρὸς ἄλληλα συγκρινόμενα, διαφορὰν ἔξουσι πρὸς με-
γαλειότητα. Τῶν γὰρ δρωμένων ἐπὶ τοῖς τελευτῶσι
μέγιστα καὶ ἀπαράβλητα τὰ τῶν θεῶν λουτρῶν καὶ
φωτισμάτων καὶ μεταλήψεων μυστήρια· διὸ καὶ μι-
κρὰ τὰ ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις ὠνόμασε· πληθὺν οὐδὲ
τούτων ἀξιοὶ οἱ ἐτι κατηχούμενοι.

Βλαθίσονται γάρ. Ταῦτα ἀκολουθεῖ τοῖς ἐν τῇ
πρὸς Κορινθίους πρώτῃ εἰρημένοις παρὰ τοῦ Ἀπο-
στόλου περὶ τῶν ἀναξίως κοινωνούντων· ὧδε δὲ καὶ
παρρησιάζει αὐτοὺς λέγει τῶν θεῶν μυστηρίων.

§ IV. Ἡ μὲν οὖν εὐχὴ. Σημεῖωσαι τί εὐχεται.

Ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν. Τουτέστι τὰ ψιλὰ τῶν
ἀμαρτημάτων.

§ V. Ἀναλόγοις σημασίαις. Ἀναλόγοις σημα-
σίαις ἔφη, τουτέστι ταῖς ἡμῖν γνωρίμοις τε καὶ συνή-
θεσι, καὶ οὐχ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν νόησιν, λέξεσι τε
καὶ ὀνομασίαις σημαίνόμενα.

VI. Τῆς πραγματικῆς αὐτῶν. Τουτέστι καθ' ὃ
δυνάμεθα νοεῖν, καὶ ἐκ τῶν ἡμῖν γνωρίμων λέξεων τε
καὶ ὀνομάτων τὰς ἐκεῖ ἀπολαύσεις ὃ Θεὸς ὠνόμασεν,
εἰπὼν, μὴ εἶναι ἐκεῖ λύπη, ἢ νόσον, ἢ πόνον, ἢ στε-
ναγμὸν, ἀλλὰ φῶς εἶναι· πληθὺν οὐ τοῦτο τὰ ἐκεῖ ἀγαθὰ,
ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἄγνωστα τέως ἡμῖν καὶ ἀκατάληπτα·
ἃ γὰρ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ τὰ ἔζη· ἀλλ' ἐξ ὧν
οἶδαμεν, ὑποδείγματα δίδωσι μακαριότητος. Σημεῖω-
σαι δὲ, πῶς λαμβάνει τὸ, Εἰς κόλπους Ἀβραάμ καὶ
Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ.

Ὅτου ἔνεκα. Ἀπορεῖ περὶ τῆς γινομένης εὐχῆς
παρὰ τοῦ ἱεράρχου ἐπὶ τοῖς ἐν ἀμαρτίαις κεκοιμη-
μένοις.

Τῶν δικαίων αἱ προσευχαί. Σημεῖωσαι ὅτι μῶ-
νος τοὺς ἀξιούς τῶν οἰκτιρῶν τοῦ Θεοῦ ὠφελοῦσι.

^a Matth. viii, 11.

^b ἐν.

Siquidem in sacris. De monachis, justis, et lai-
cis.

In divinis. Nota quid legatur et quid canatur pro
monachis, et laicis qui dormierunt. Consentaneus
autem cantus et idem valentes ait, prælectis de re-
surrectione non falsis promissionibus, canere mi-
nistros.

III. § I. *Jesu illustrante.* Quod pro vitæ condi-
tione, etiam loca sint mortuorum.

Pro hæc divina. Justitiæ esse pro vitæ conditione
dare etiam locum.

Preceam sacram. Cur precatio.

§ II. *Divinarum porro.* Cur cantus et lectiones.
Nota vero qualis fuerit vetus officium et ordo in
mortuis.

Cæterum observa, quod nunc. Ad mortuorum se-
pulturam, neque energumeni, neque poenitentes
exeunt; sed soli catechumeni: et quare.

§§ *Catechumeni.* Nihil quidem exiguum in nostris
mysteriis, sed magna omnia; ea tamen si inter se
conferantur, in magnitudine dissimilitudinem ha-
bebunt. Iis enim quæ perficiuntur in mortuis, ma-
xima sunt, et incomparabilia, divinorum lavacro-
rum et illustrationum communionumque mysteria:
ideo parva dixit ea quæ perficiuntur in mortuis;
verumtamen neque his digni adhuc catechumeni.

Lædentur enim. Hæc consonant iis quæ scripta
sunt in priore ad Corinthios epistola ab Apostolo,
de iis qui indigne communicant; hic autem etiam
contemnere eos dicit divina mysteria.

§ IV. *Precatio quidem.* Nota quid precetur.

Humanam fragilitatem. Hoc est parva peccata.

§ V. *Ad captum nostrum accommodatis rationibus,*
Gr. ἀναλόγοις σημασίαις. Dixit ἀναλόγοις σημα-
σίαις, hoc est nobis notis et assuetis, et quæ intel-
ligentiam nostram non superant, dictionibus et ap-
pellationibus significata.

§ VI. *Actiones suas.* Hoc est quatenus intelligere
possumus, atque ex nobis notis verbis et nomi-
nibus, voluptates quæ illic sunt Deus appellavit, cum
dixit non esse illic dolorem, aut morbum, aut la-
borem, aut gemitum, sed lumen esse; verumtamen
non hoc quæ illic bona, sed verissime ignota adhuc
nobis et incomprehensibilia; quæ enim oculus non
vidit, et quæ sequuntur: sed ex iis quæ novimus,
dat exempla beatitatis: nota autem, quomodo acci-
piat illud: *In sinus Abraham et Isaac et Jacob* ^a.

Cujus rei gratia. Dubitat de prece facta ab epi-
scopo, in iis qui in peccatis mortui sunt.

Justorum preces. Nota, quod solis dignis miseri-
cordia Dei prosint justorum orationes, sive vivant,

sive mor'ui sint; non quidem peccatoribus et juste A
condemnatis, et hic et post mortem.

Nunquid a Samuele. Neque enim Sauli pessimo
existenti orans profuit Samuel, neque Hebræis
peccatoribus existentibus Moyses. Dixit enim Domi-
nus ad ipsum: *Noli orare pro populo isto.*

Sole lucem suam. Vide ne forte existimes, quod dicat
solem dare sua 89 lumina; quomodo enim ipse
qui inanimatus est, dederit? voluntatis enim est do-
natio; sed veluti morum quadam fictione dicit quod
proponitur. Sicut enim si quis supponat, solem di-
cere: Ego valentibus oculis lumen dono; postea in-
firmus aliquis oculis dixerit: Da etiam mihi, valeo
enim; tum accepta luce, etiam id quod videbat, B
amittet. Eodem etiam modo peccator affectus est,
cum rogat virum bonum, ut pro se precetur; pati-
tur enim cæcutiens et suscipiens viri boni orationis
radium, non concedit eum, ea quæ sunt naturæ
ipsius facere et illustrare, sed tenebras sibi procurat,
non habendo rationem, per puram vitam dono-
rum Dei, et discessit seu secessit ab illuminantibus
Dei præceptis; peccans enim contemnit legem Dei,
et nihil ab oratione justii juvabitur. Quod autem
hæc de sole ita intelligat, etiam in libro *De divinis
nominibus*, quarto capite significat.

Utiles. Quomodo et quando prosit justii oratio tan-
tum viventi: et dicit, quando pœnitenti secundum C
Apostolum: *Flere cum flentibus* b-c, et quando ora-
culum illud complet: *Multum valet deprecatio justii* d,
operans per pœnitentiam petentis, orationem scilicet.
Si enim unus ædificet, hoc est justus, et unus,
sicut peccator evertat, imperfectum manet opus;
quemadmodum legimus in exemplo de Saule et Sa-
muele.

Pie affectus, Gr. ἔξιν ἱερῶν. Habitum autem sancti-
tatis hoc loco, propriæ vitæ ad virtutem affectionem
dixit. Συλλήπτωρα vero, pro *adjutorem*.

Colloquium. Non simpliciter nos ab accedendo ad
divinum colloquium, et per nos petere a Deo meliora
et salutaria, Pater prohibet, sciens Apostolum præ-
cipientem: *sine intermissione orare* e; sed opinione D
quadam victum, contemnere sanctos, et pro nihilo
ducere eorum orationes.

De dicta porro. Ab hoc loco incipit exponere, quod
oratio prosit mortuo, et nota quod ante ipsum, du-
bium hoc quæsitum fuerit.

§ VII. *Dissimulante.* Qualia nostra peccata Deus
dissimulet propter orationem et preces sacer-
dotis.

Petit autem illa. Quid petat sacerdos.

90 *Præventibus.* Hoc est justis et piis.

b-c Rom. xii, 15. d Jac. v, 16. e I Thess. v, 17.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

89 καὶ κλαίοντα. 86 ἔτερος δέ.

αι τῶν δικαίων προσευχοί, εἴτε ζῶντας, εἴτε τελευ-
τήσαντας, οὐ μὴν ἁμαρτωλοὺς καὶ ἀξιοκατακρίτους,
καὶ ὧδε καὶ μετὰ θάνατον.

Ἡ τί πρὸς τοῦ Σαμουὴλ. Οὐτε γὰρ τὸν Σαοὺλ
κάκιστον ὄντα ὠφέλησεν ὁ Σαμουὴλ εὐξάμενος, οὔτε
τοὺς Ἑβραίους ἁμαρτωλοὺς ὄντας ὁ Μωϋσῆς· εἶπε
γὰρ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν· *Μὴ προσεύχου περὶ τοῦ
λαοῦ τούτου.*

Ἥλιον τὰ οἰκεία. Ὅρα μὴ πού γε νομίσης, ὅτι
τὸν ἥλιόν φησι δωρεῖσθαι τὰ ἑαυτοῦ φῶτα· πῶς γὰρ
ἂν ἀψυχὸς δωρησάτο; προαιρέσεως γὰρ ἡ δωρεά·
ἀλλὰ κατὰ ἡθροποιαν οἰνεῖ τινα τὸ προκείμενον λέ-
γει. Ὅσπερ γὰρ εἴ τις ὑπόβοιτο τὸν ἥλιον λέγει·
Ἐγὼ τοῖς ἑβρωμένοις ὀφθαλμοῖς δίδωμι φῶς· εἶτα
ἀσθενῶν τις τὰ ὄμματα εἰποι· Ἄδς κάμοι· ἑβρωμαι
γάρ· ἐπειτα δεξάμενος τὴν ἀκτίνα, καὶ δέωρα ἀπ-
ολέσει· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς, αἰτῶν δι-
καιον εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, πάσχει ἀμβλυώττων γὰρ
ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ δεχόμενος τῆς τοῦ δικαίου εὐχῆς
τὴν ἀκτίνα, οὐ συγχωρεῖ αὐτῇ τὰ κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν
καὶ φωτίζειν· ἀλλὰ σκότος ἑαυτῷ προσενεῖ, τῷ
μῆτε προσέχειν διὰ καθαροῦ βίου ταῖς τοῦ Θεοῦ δω-
ρεαῖς, καὶ τῇ ἀποφοιτῆσει μέντοι, ἤγουν ἀναχωρήσει
τῶν φωτιζουσῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ· ὁ γὰρ ἁμαρτάνων
καταφρονεῖ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ὑπὸ δι-
καιου εὐχῆς ὠφεληθήσεται. Ὅτι δὲ τὰ περὶ τοῦ
ἡλίου οὕτω νοεῖ, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*
κεφάλαιῳ δ' σημαίνει.

Ἐφέλιμοι. Πῶς καὶ τότε ὠφελεῖ δικαίου εὐχῆ
ζῶντα μόνον· καὶ φησιν, ὅτε μετανοοῦντα κατὰ τὸν C
Ἀπόστολον, *Κλαίειν* 88 μετὰ κλαίωντων, ὅτε καὶ τὸ
λόγιον ἐκεῖνο πληροῦται, *Μέγα ἰσχύει εὐχῆ δικαίου,*
ἐνεργουμένη διὰ τῆς μετανοίας τοῦ δεομένου, τῆς
εὐχῆς δηλονότι. Ἐάν γὰρ εἰς οἰκοδομῆν, τουτέστιν ὁ
δικαίος, καὶ 89 εἰς, οἷον ὁ ἁμαρτάνων, καταστρέφῃ,
ἀτέλεστον μένει τὸ ἔργον, ὡς ἐγνωμεν ἐπὶ τοῦ κατὰ
τὸν Σαοὺλ καὶ τὸν Σαμουὴλ ὑποδείγματος.

Ἐξιν ἱερῶν ἔχων. Ἐξιν δὲ ἱερῶν ἐνταῦθα τὴν τοῦ
οἰκείου βίου πρὸς ἀρετὴν διάθεσιν εἰρηξῃ. *Συλλήπτωρα*
δὲ, ἀντὶ τοῦ βοηθόν.

Ὁμιλιαι. Οὐχ ἀπλῶς τοῦ πρὸς θεῖαν ἡμᾶς ὀμιλιαν
χωρεῖν, καὶ δι' ἑαυτῶν ἀτεῖσθαι παρὰ Θεοῦ τὰ κρεῖτ-
τονα καὶ σωτήρια, ἀπειργεῖ ὁ Πατήρ, εἰδὼς τὸν Ἀπό-
στολον προστάσσοντα *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι*,
ἀλλὰ τοῦ, οἰήσει τινα κρατούμενον ὑπερφρονεῖν τῶν
ἁγίων, καὶ ἀντ' οὐδενὸς τίθεσθαι τὰς τούτων εὐχὰς.

Περὶ δὲ τῆς. Ἐνθεν ἀρχεται λέγειν, ὡς ὠφελεῖ
τὸν νεκρὸν ἡ εὐχή. Καὶ σημειώσαι ὅτι καὶ πρὸ αὐ-
τοῦ ἐζητήθη τὸ ἄπορον τοῦτο.

§ VII. *Παρορώσης.* Ποίας ἡμῶν ἁμαρτίας ὁ Θεὸς
παρορᾷ διὰ τῆς τοῦ ἱερέως προσευχῆς καὶ δεή-
σεως.

Αἰτεῖ δὲ αὐτά. Τί αἰτεῖ ὁ ἱερεύς.

Τοῖς παροῦσι. Τουτέστι τοῖς δικαίοις καὶ εὐσε-
βέσι.

Κατὰ θείων ζωῆν. Τουτέστιν ὅσα νομίμως καὶ ἀκολούθως ὁ δίκαιος ἐπίσκοπος αἰτήσῃ, λήφεται, ἀλλ' ἐπὶ δικαίων· εἴρηται γὰρ τῷ ἁγίῳ Πέτρῳ· Ὅσα ἂν δῆσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐξῆς· κατὰ μίμησιν δὲ τοῦ ἁγίου Πέτρου εἰσὶν οἱ ἐπίσκοποι, ὡς μετὰ μικρὸν λέγει. Σημελίσαι δὲ μέγεθος ἱεραρχίας καὶ ὕψος καὶ καθαρότητα.

Διὸ τοῖς ἀνιέρους. Σημελίσαι ὅτι ταῦτα τοῖς ἀμαρτωλοῖς οὐκ ἐπεύχεται.

Τελετάρχου. Τουτέστι τοῦ θείου Πνεύματος.

Αἰτεῖτε καὶ. Ἐκ τῆς Ἰακώβου Ἐπιστολῆς τὸ ρητόν, διδάσκον ἡμᾶς, ὡς οὐ δεῖ προσεύχεσθαι περὶ κακοῦ τινος προσώπου ἢ πράγματος.

Τὰς ἀφοριστικὰς ἔχουσι. Περὶ τῶν ἀκοινωνησιῶν καὶ ἀφορισμῶν τῶν παρὰ τοῦ ἱεράρχου· δυνάμεις γάρ φησι τὰς ἐκ Θεοῦ δεδομένας αὐτοῖς γνωστικὰς δοκιμασίας καὶ κρίσεις, δι' ὧν ἄφορίζουσι τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐκ τῶν δικαίων, ἢ τὸ ἔμπαλιν.

Ἀλόγοις ὄρμαις. Σημελίσαι ὅτι, ἐὰν παρὰ τὴν σκοπὴν τοῦ Θεοῦ ἀφορισῇ ὁ ἱεράρχης, οὐχ ἔπεται αὐτῷ τὸ θεῖον κρίμα· κατὰ γὰρ θέλαν κρίσιν καὶ οὐ διὰ θέλημα ἴδιον ταῦτα ὀφείλει ἐπιφέρειν.

τὸ Πνεῦμα. Σημελίσαι τί παρέσχε τοῖς ἀποστόλοις τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς δοθὲν ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ Κυρίου.

Ἐλλαμπομένῳ. Τῷ ἁγίῳ Πέτρῳ.

Ὅς ἐκεῖνον καὶ παντός. Πῶς χρῆ λαμβάνειν τὸ τοῦ Εὐαγγελίου ρητόν· Ὅ ἐὰν δῆσῃς, καὶ τὰ ἐξῆς.

Καὶ τοῦ ἱερᾶν. Ἱερᾶν θεολογίαν φησὶ τό· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζώντος· ἢ σημειωτέον κατὰ τε Βασιλειανῶν, καὶ Νεστοριανῶν, καὶ Παυλιανιστῶν, καὶ τῶν ὁμοίων.

Ὅπως ἂν. Καθώς.

Ἱεραρχικῶς. Ἀσφαλίστατα ἐπὶ τούτων εἶπε τὸ ἱεραρχικῶς.

§ VIII. *Θεογενεσίαν, πρὸ τοῦ.* Ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν βαπτιζομένων πρῶτόν ἐστι τὸ ἅγιον ἔλαιον· ἐπὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων τελευταῖον.

Καὶ τότε μὲν. Διὰ τί ἡ τοῦ ἐλαίου χρῆσις ἐπὶ τῶν βαπτιζομένων, καὶ διὰ τί ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων.

§ IX. *Μετὰ τοῦ σφετέρου.* Ὅτι ἐκάστης ψυχῆς ἴδιον σῶμα ὑπάρχει, μεθ' οὗ καὶ τὰς ἀναποδόσεις κομίζεται· διὸ καὶ ἐκάτερα μετέχει τῶν ἁγιασμάτων· κατὰ κοινὸν δὲ τὸ ἀμφοῖν δωρεῖται.

Θεαρχικὰς κοινωνίας. Θεία θεσμοθεσία δηλονότι.

τὸν ὄλον ἄνθρωπον. Σημελίσαι ὅτι ὄλον ἄνθρωπον καλεῖ τὸν ἐκ τῆς νοερᾶς ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς δηλοῖ τὸ ἐν καθαρῷ θεωρεῖν καὶ ἐπιστήμη· καὶ ὅτι ἄλικήν φησι σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο δὲ ταῦτα δεῖ σημειώσασθαι, ἵνα, ὅταν εἴπη ἐν ἑτέροις λόγοις, ὀλικῶς οὐσιωθῆναι τὸν ὑπερού-

† Matth. xvi, 19. § Ibid. 16.

Secundum divinam vitam. Hoc est, quæcunque juste et consequenter justus episcopus petet, accipiet, sed pro justis; dictum enim est sancto Petro: *Quæcunque ligaveris super terram* †, et quæ sequuntur; secundum autem imitationem sancti Petri sunt episcopi, ut post pauca dicit. Nota vero magnitudinem hierarchiæ et altitudinem et puritatem.

Quamobrem improbis. Nota quod hæc peccatoribus non imprecatur.

Mysteriorum auctore. Hoc est divino Spiritu.

Petitis et. Hoc dictum sumptum est ex Jacobî Epistola, docens nos, quod non oportet pro malo aliquo homine, aut negotio orare.

Segregandi facultates obtinent. De communionis privatione et separatione ab episcopo; potestates enim dicit donatas eis a Deo cognoscitivas approbationes, et indicationes per quas separant peccatores a justis, vel contra.

In rationalibus motibus. Nota, quod si præter Dei scopum secernat pontifex, Dei iudicium eum non sequi; secundum enim divinum iudicium, et non propter voluntatem propriam hæc debet inferre.

Spiritus. Nota, quid præbuit apostolis datus ipsis post resurrectionem sanctus Spiritus per insufflationem Domini.

Illuminato. Sancto Petro.

Ut ille, omnisque. Quomodo oportet accipere dictum Evangelii: Quod si ligaveris, et quæ sequuntur.

Et sanctam illam. Sacram theologiam dicit: *Tu es Christus Filius Dei vivi* †: quod notandum est contra Basilianos, et Nestorianos, et Paulianistas, et similes.

Ὅπως ἂν. Quatenus.

Hierarchice. Securissime in his dixit ἱεραρχικῶς.

§ VIII. *In prima illa regeneratione.* Quod in iis qui baptizantur, primum sit sanctum oleum; in mortuis autem, postremum.

Et tum quidem. Propter quid unctio olei in iis qui baptizantur, et propter quid in mortuis.

§ IX. *Cum suis.* Quod uniuscujusque 91 animæ proprium sit corpus, cum quo et retributiones fert; ideoque utraque participant de sanctificationibus; subaudiendum vero illud: *utrisque donatur.*

Divinas communicationes. Divinum scilicet decretum.

Totum hominem. Nota quod totum hominem vocet eum qui constat ex intelligente animo, et corpore; ut declarat illud, *in pura contemplatione et scientia*; et quod totalem dicit salutem, animæ et corporis. Propter hæc autem hoc notandum est, ut quando dixerit in aliis sermonibus: *totaliter essen-*

91 ἀφ' ὧν.

tiam accepisse superessentialem Jesum secundum A σιον Ἰησοῦν καθ' ἡμᾶς, νοήσης ἐκ ψυχῆς νοερῆς καὶ σώματος τὴν ἐνανθρώπησιν.

§ X. *Consecratorias invocationes*, Gr. τελεστικὰς ἐπικλήσεις. Dicit τελεστικὰς ἐπικλήσεις preces in ordinatione. Nota vero, quare has sive sanctas invocationes et operationes tacuerit.

§ XI. *Efferre*, Gr. ἐξάγειν. Publicare.

Infantes necdum. Nota quid dicat Pater de pueris baptizandis. Hæc autem ut interroganti sancto Timotheo scripsit, ut manifestum sit quod etiam priora, et alios libros ad interrogantes scripserit.

Sacras traditiones. Quod et tum fuerint irridentes mystica nostra, ut etiam quod infantes baptizarentur, quibus loqui non valentibus, offerentes ipsos, abrenuntiant pro ipsis, et in ordinem cooptantur [symbola]. De qua irrisione purgat, apponens, non omnia omnibus nota. Nota autem quomodo etiam angeli multa ignorent.

Quæ cognoscuntur, Gr. ἐπιστητάς. Cognitas, seu quæ cognoscuntur.

Aiunt enim quod. Nota quomodo accepit ex iis qui præcesserunt ipsum, de pueris.

Institutionibus, Gr. καθηγεμόσιν. Duces apostolos dicit.

Bono divina. Nota cui tradatur puer a parentibus, quando baptizatus fuerit, nimirum susceptori, qui divina didicerit, ad sacram instructionem.

Ducem. Nota quod et sponsorem magistrum vocet.

Existentem. Vitam scilicet.

§ X. *Τελεστικὰς ἐπικλήσεις*. Τελεστικὰς ἐπικλήσεις φησὶ τὰς ἐπὶ τῆς χειροτονίας εὐχὰς. Σημειῶσαι δὲ διὰ τί ταῦτα, ἦτοι τὰς ἀγίας ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἐνεργείας ἐσιώπησεν.

Ἐξάγειν. Δημοσιεύειν.

§ XI. *Παῖδus οὐπω*. Σημειῶσαι τί φησιν ὁ Πατήρ περὶ τοῦ τὰ βρέφη βαπτίζεσθαι. Ταῦτα δὲ ὡς ἐρωτήσαντι τῷ ἁγίῳ Τιμοθέῳ ἔγραψεν, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καὶ τὰ πρότερα καὶ τοὺς ἄλλους λόγους πρὸς ἐρωτῶντας ἔγραφε.

Τὰς ἱερὰς παραδόσεις. Ὅτι καὶ τότε ἦσαν οἱ σκώπτοντες τὰ μυστικὰ ἡμῶν, ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν βαπτιζομένων παιδῶν, ὧν μὴ δυναμένων λαλῆσαι, οἱ προσφέροντες αὐτοὺς ἄποτάσσονται ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ συντάσσονται [τὰ σύμβολα]· περὶ τοῦ σκώμματος ἀπολογεῖται, προστιθεὶς, ὅτι οὐ πάντα πᾶσι γνωστά. Σημειῶσαι δὲ ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι πολλὰ ἀγνοοῦσιν.

Ἐπιστητάς. Ἐπιστητάς, ἦτοι γνωσκομένας.

Φασὶ γὰρ ὅπερ. Σημειῶσαι πῶς παρέλαβεν ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ τῶν παιδῶν.

Καθηγεμόσιν. Καθηγεμόνας τοὺς ἀποστόλους φησὶν.

Ἄγαθῷ τὰ θεῖα. Σημειῶσαι τίνοι παραδίδοται ἢ παῖς ὑπὸ τῶν γονέων, ὅταν βαπτισθῆ, ὅτι ἀναδόχῳ μεμνημένῳ τὰ θεῖα πρὸς ἀναγωγὴν ἱερὰν.

Καθηγεμόνα. Σημειῶσαι ὅτι καὶ τὸν ἀνάδοχον καθηγεμόνα καλεῖ.

Γιγνομένην. Τὴν ζωὴν δηλονότι.

Finis. Laus Deo

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^{αδ} αὐτά. ^{αε} ὅτι ἡμῖν πάντως οὐ πάντα γνωστά.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

ΣΧΟΛΙΑ

ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΡΙ ΘΕΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.

EJUSDEM S. MAXIMI

IN LIBRUM DE DIVINIS NOMINIBUS

SCHOLIA

Petro Lanssonio e Societate Jesu interprete.

§ I. Ἀρεοπαγίτου. Ὅτι τὰ γνωρίσματα ἅπερ εἶχον Ἕλληνες ἔτι ὄντες οἱ πάλαι ἅγιοι, καὶ μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Χριστὸν ἀνευρυθριάστως ἐπέγραφον ἑαυτοῖς· ἰδοὺ γὰρ Ἀρεοπαγίτην ἐπωνόμασεν ἑαυτὸν, ὡς καὶ ὁ θεὸς Ἰουστίνος ἐν τῷ Πρὸς Ἑλλήνας λόγῳ, Ἰουστίνου φιλοσόφου.

Συμπρεσβυτέρῳ. Ὅτι τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον δηλοῖ· ἐπίσκοπος δὲ καὶ ὁ πρεσβύτερος· καὶ τοῦτο δηλοῦται ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἐνθα ἐν Ἀσίᾳ συντάσσεται ταῖς ἐκκλησιαίς αὐτῆς ὁ Παῦλος.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

Θεολογικός. Σημειῶσαι ὅτι ἑτέρα πραγματεία πεπνύηται τῷ Πατρὶ οἰονεὶ προεισαγωγή τις καὶ θεωρία⁸⁰ στοιχειώδης τῶν περὶ Θεοῦ ἐν ταῖς γραφαῖς σποράδην εἰρημένων· ἥτοι ἐπίμνησις ἦν ἡστίως κατὰ ἀκολουθίαν ἢ παροῦσα αὐτῷ πεπραγμάτευται⁸¹.

Οὐκ ἐν πειθοῖς. Ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ἐκ τῶν αἰσθητῶν τὰς πιθανότητας τῶν ἀποδείξεων ἐρανίζεται· ἢ γὰρ μεγάλη τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκη τῆς γεωμετρίας τὰς ἀφορμὰς παραλαμβάνει· ἐπὶ δὲ τῶν ἀσωμάτων, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερασωμάτων, καὶ ὑπὲρ πάσαν οὐσίαν, πῶς ἂν τις λογικῶς ἐπιστήσειεν ἀνερηνεύτως, εἰ μὴ μόλις τῷ ἀκροτάτῳ ἄνθει τοῦ νοῦ τὴν περὶ Θεοῦ ἀγνωσίαν, ὃ τι ποτὲ ἐστὶ διὰ τῆς εἰλικρινεῶς εὐσεβείας, ἀλαλήτως συννοεῖν δυνάμενος.

Ἐρροῆσαι τι περὶ τῆς ὑπερουσίαν. Ὑπερούσιος ὁ θεός, ὡς ὑπὲρ πάσαν οὐσίαν θεωρούμενος, εἴτε νοητὴν, εἴτε νοεράν, πολλῶν δὲ μᾶλλον αἰσθητῆν.

Ὑπερουσιότητος. Εἰ οὐσία λέγεται παρὰ τὸ εἶ-

92 § I. *Areopagitæ*. Quos olim sancti cum gentiles adhuc vivebant titulos habuerant, eosdem etiam a conversione ad Christum, sibi sine rubore ascribebant; ecce enim seipsum Areopagitam agnominavit, quemadmodum divinus quoque Justinus *Adversus Græcos*, JUSTINI PHILOSOPHI librum inscripsit.

Compresbytero. Nomen presbyteri episcopum quoque designat; episcopus autem et presbyter est. Hoc declaratur in Actis sanctorum apostolorum, ubi Paulus in Asia ejus ecclesiis aliqua præscribit.

IN CAP. I.

Theologicas. Nota, alium quemdam librum a Patre elaboratum, veluti præinductionem, et elementariam præmeditationem eorum quæ sparsim in Scripturis de Deo dicta fuerunt; scilicet reminiscentia 93 erat, post quem ordine liber hic ab ipso compositus est.

Non in persuasibilibus. Humana sapientia probabilitates demonstrationum ex sensibilibus emendicat; magna enim syllogismorum credendi coactio, vires geometriæ ad persuadendum excipit; in incorporeis autem, imo in iis quæ incorporea, universamque superant essentiam, quomodo aliquis ratiocinando mentem adhibeat, explicari nequit, nisi summo mentis flore, de ignoratione Dei quidnam sit, per puram religionem, ineffabiliter cogitare valeat.

Cogitare aliquid de superessentiali. Deus est supra essentiam, ut qui supra essentiam omnem conspicitur, seu mente perceptum, seu intelligentem; multo autem magis sensilem.

Superessentialitatis. Si οὐσία, essentia, dicatur

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁰ θεωρία. ⁸¹ ἐπραγματεύθη.

ab εἶναι, esse; εἶναι autem cognitionem alicujus deductionis designet, minime proprie οὐσία, essentia, de Deo dici poterit. Deus enim omnem essentiam supereminet : cum nihil rerum existat, sed res superet et sit ex quo omnia subsistunt; nam solius Dei occulta omnibus divinitas est potestas ad divinitatis principium spectans, quæ imperat iis qui dii dicuntur, seu angelis, seu sanctis hominibus, sicut etiam creator est eorum qui per participationem sunt dii, reapse ex seipsa et sine ulla causa ipsa divinitas existens.

Cui superessentialis. A sola enim ipsa divinitate, illa quæ ipsam spectant, quomodo a parte naturæ se habent, sciri queunt.

Radium oraculorum. Recte dixit, *radium*, et non *solem*; quemadmodum enim in solem intendere nequimus, sed fortassis in ejus radios; ita Deum ipsum cogitare non valemus.

Moderatione circa divina. Neque enim temere audendum in sermone de Deo; sed moderata ratiocinatione persequendum religionem, quam divinæ majestati debemus, sola illa pronuntiantes atque ad interpretationem adducentes, quæ de Deo in Scriptura veluti oraculo definita sunt, sicut paulo ante dixit.

Verissimæ theologiæ. Vide quomodo veram theologiam vocet divini Pauli Scripturam; ipse enim est qui dicit, donari manifeste a Deo secundum mensuram cujusque facultatis illustrationem; sicut enim Dominus declarat dicens perfectioribus discipulis : *Vobis datum est nosse mysteria* **94** *regni* ^b, veluti cum majori mentis perfectione iis quæ de Deo dicuntur attendentibus; non solum autem de hominibus dicit hoc disputari magnus Dionysius; verum etiam de angelis, quos solet nominare secundum quosdam profanos philosophos *mentes*; quæ superiorum ordinum mentes dictæ sunt, ut omnino essentialiter mens existentes, omnia intelligentes, quæ unite a Deo in ipsos continuo derivantur : unde et toti totaliter inoculari dicuntur in sanctissimis cherubinis.

Divina revelantur. Nota angelos juxta proprium captum Dei cognitione dignos haberi.

Justitia salutari. Idcirco, inquit, Deus unicuique **D** secundum ejus vires revelat, non quod plura denegat; sed quia justitiam in divinæ cognitionis mensura servet : proprium siquidem justitiæ, cuique pro meritis mensuram confectam tribuere. Itaque immensa quidem Dei cognitio; nos autem mensuris egemus : si enim absque mensura nobis revelaretur, minime servari possemus; sicut neque corporeus oculus totum capiens solem.

^b Matth. xiii, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁴ καθό. ⁹⁵ θεότης. ⁹⁶ γνωστά. ⁹⁷ τολμητέον. ⁹⁸ θεϊότης. ⁹⁹ χρησιμωθέντα ως πρό βραχέος.
¹⁰⁰ ὄθεν. ¹⁰¹ λέγεσθαι. ¹⁰² πρός.

A *ναί· τὸ δὲ εἶναι παραγωγῆς τινος ἔνοιαν ὑπογράφει· οὐκ ἂν λέγοιτο κυρίως οὐσία ἐπὶ Θεοῦ. Πάσης γὰρ οὐσίας ὑπέγκριται ὁ Θεός, οὐδὲν τι τῶν ὄντων ὦν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ τὰ ὄντα· ἡ γὰρ τοῦ μόνου Θεοῦ πᾶσιν ἀπόκρυφος θεότης θεαρχικῆ δυνάμει ἐστίν, ἀρχουσα τῶν λεγομένων θεῶν, εἰτε ἀγγέλων, εἰτε ἀγίων ἀνθρώπων, καθά ⁹⁵ καὶ δημιουργός ἐστι τῶν ἐκ μεθέξων γινομένων θεῶν ἢ τῶ ὄντι ἐξ ἑαυτῆς καὶ ἀναίτιως αὐτοθεότης ⁹⁶ οὐσα.*

Αὐτῇ τὴν ὑπερούσιον. Μόνη γὰρ αὐτῇ τῇ θεότητι τὰ καθ' ἑαυτὴν, ὡς ἔχει φύσεως, ἐπιστητά ⁹⁷.

B *Λογίων ἀκτίς. Καλῶς εἶπεν ἀκτίς, καὶ οὐχ ἥλιος· ὡσπερ γὰρ τῷ ἡλίῳ ἐναντεῖναι οὐ δυνάμεθα, ἀλλ' ἴσως ταῖς περὶ αὐτὸν ἀκτίσιν, οὕτω Θεὸν αὐτὸν νοῆσαι οὐ χωροῦμεν.*

Τῇ περὶ τὰ θεῖα σωφροσύνη. Οὐ γὰρ κατατολητέον ⁹⁸ θεολογίας, ἀλλὰ σωφρονοῦντι λογισμῷ μετιτέον τὴν περὶ τὸ θεῖον σέβας ὁσιότητα ⁹⁹, μόνα φεγομένους καὶ πρὸς ἐρμηνεῖαν ἀγοντας ἐκεῖνα τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Γραφὴν χρησιμωθέντα, ὡς πρό μικροῦ εἶπεν ⁹⁹.

C *Ἀληθεστάτη θεολογία. Ὅρα πῶς ἀληθῆ θεολογίαν καλεῖ τὴν τοῦ θεοῦ Παύλου Γραφὴν· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ λέγων, ὅτι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐκάστου δυνάμεως ἢ παρὰ Θεοῦ χορηγεῖται σαφῶς Ἑλλαμίς· ὡσπερ ¹⁰⁰ καὶ ὁ Κύριος δηλοῖ λέγων τοῖς τελειότεροις μαθηταῖς· Ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας, ἅτε καὶ νουνεχέστερον προσέχουσι τοῖς θεσπιζομένοις. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο περὶ ἀνθρώπων φησὶ διαλέγεσθαι ¹⁰¹ ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀγγέλων, οὓς εἰωθεν ὀνομάζειν κατὰ τινὰς τῶν τῆς ἔξω φιλοσοφίας νόσας· οἵτινες τῶν ἄνω ταγμάτων νῆες εἰρηναί, ὡς τὸ πᾶν νοῦς οὐσιωμένους ὄντες, [καὶ] πάντα νοοῦντες, ἐνιαίως τὰ ἐκ Θεοῦ ῥέοντα προσεχῶς εἰς ¹⁰² αὐτούς· ὅθεν καὶ ὄλοι ὄλωσ κατομαματοῦσθαι λέγονται ἐν τοῖς ἀγιωτάτοις χερουβίμ.*

Ἀνακαλύπτεται τὰ θεῖα. Σημείωσαι ὅτι καὶ οἱ ἄγγελοι κατὰ τὴν οἰκείαν ἀναλογίαν τῆς θεογνωσίας ἀξιοῦνται.

D *Ἐν σωστικῇ δικαιοσύνη. Διὰ τοῦτο, φησὶν, ἐκάστω κατὰ τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει, οὐχ ὅτι φθονεῖ τοῦ πλεονος, ἀλλὰ διὰ τὸ σῶσαι τὴν ἐν τῇ μετρήσει τῆς θεογνωσίας δικαιοσύνην· δικαιοσύνης γὰρ ἴδιον τὸ κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖν ἐκάστω· τοιγαροῦν ἀμέτρητος μὲν ἢ περὶ Θεοῦ γινώσκis· ἡμεῖς δὲ μέτρων δεόμεθα· εἰ γὰρ ἀμέτρως ἡμῖν ἀπεκαλύπτετο, οὐκ ἂν ἐσώθημεν, ὡς οὐδὲ σωματικὸς ὀφθαλμὸς ὄλον ἥλιον δεχόμενος.*

τὴν ἀμετρίαν θεοπραπῶς. Ἀμετρίαν νῦν [λέγει] ἅπαντα τὸ θεῖον, καὶ τὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ δυνατόν ἐλάμψιν.

Ἦσπερ γὰρ ἀληθινὰ. Τὸ ἀκατάληπτον τῆς περιθεῖν⁶¹ γνώσεως ἐντεῦθεν παρίσταται· εἰ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀπλά καὶ ἀσημάτιστα, καὶ οὐσίαι τινὲς ὧσι, ταῖς αἰσθήσεσιν ὑποπίπτουσιν, ὡς ἄγγελοι καὶ ψυχὰι τοῖς σωματικοῖς· πόσῳ μᾶλλον ὑπερέχει ὁ θεός, ὁ μήτε οὐσία, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν· μήτε ἀπλοῦς, ἀλλ' ὑπὲρ ἀπλότητα· μήτε νοῦς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν· μήτε ἐνάς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἐνάδα· καὶ οὔτε ὄρω τι περιγραφόμενος, ἀλλ' ἀοριστίᾳ τῶν ὄντων ἀφαιρέμενος; Ἀκούων οὖν ἐν τῇ Γραφῇ μορφῇ θεοῦ, καὶ εἶδος, καὶ πρόσωπον, δι' ἀναγωγῆς καὶ ὑπὲρ τὰ σώματα ἀξίως θεοῦ νοεῖ· ἐνόηται δὲ ἀκούων, μὴ διαφόρων τιῶν πρὸς ἕνωσιν συνδρομῆν νοήσης· οὐ γὰρ περιτοῦστων ὁ λόγος νῦν, ἀλλὰ περι θεοῦ, τοῦ μήτε ἀρχῆς ἀριθμῶν ὄντος καὶ ἀσυνθέτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ μονούσια ἡνωμένον.

Ἐνοποιός. Ἐντεῦθεν μετὰ τὸ ἐξελεῖν πάντων τῶν ἐν τοῖς οὐσίαι τὰ περι θεοῦ, λοιπὸν τῷ μέτρῳ τῆς ἡμετέρας γλώσσης ἀκολουθῶν, (οὐ γὰρ ὑπερβῆναι ταύτην δυνατόν ἡμῖν) ἐξ αὐτῶν δοξάζει τὸν θεόν, ἐξ ὧν αὐτὸν ἐξεῖλε· καὶ ἐνάδα φησὶν, ἀλλ' ἐνοποιῶν τῶν ἐνάδων, τουτέστι, δημιουργῶν τῶν ἀπλῶν οὐσιῶν, οἷον ἀγγέλων καὶ ψυχῶν· καὶ νοῦν ἀνόητον ἀντὶ τοῦ μὴ νοοῦμενον ὑπὸ τινος νοῦ· εἰ⁶² γὰρ τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου γινώσκεται, ἐχρῆν [οὖν] εἰ νοῦς ἦν, ὑπὸ τῶν νοῶν νοεῖσθαι. Ἀλλὰ τίς ἐγνω νοῦν Κυρίου; οὐκοῦν νοῦς ἐστὶν ὑπὲρ νοῦν, καὶ ὀνομά ἐστι τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· καὶ τὸ ὄνομα γὰρ μου, φησὶν, οὐκ εἶπαρ αὐτοῖς· διὸ καὶ ἀνώνυμος πᾶσιν. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ὧν ἐστὶν⁶³· εἰ γὰρ αὐτὸς τὰ ὄντα ἐκ τῶν μὴ ὄντων δημιουργεῖ, οὐκ ἄρα τῶν ὄντων ἐστὶν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα. Ἐάν δὲ λέγῃ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὧν, ἀξίως νοεῖ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἀλλὰ καὶ ἀνεξερεύνητον.

§ II. Ὁ τι ποτὲ ἐστὶν ἐπιστήμη. Μόνος γὰρ ὁ θεός αὐτὸς τὰ περι ἑαυτοῦ ἐπίσταται, ἐπιστητικῶς καὶ κυρίως εἰδῶς ἑαυτὸν ὡς ἐστὶ τοῖς δὲ ἐξῆς ἅπασιν ἀνεπίγνωτος ὧν κατ' αὐτὸ, τὸ τί ἐστὶ καὶ καθ' ὃ ἐστὶν. Οὐδεὶς γὰρ γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ υἱός καὶ τὸν υἱόν, εἰ μὴ ὁ πατήρ· γινώσκων γὰρ ὁ πατήρ τὴν ἑαυτοῦ προσκνητὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸν υἱόν, γινώσκει [καὶ] ἑαυτὸν. Τὸ αὐτὸ καὶ περι τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Οὐδεὶς γὰρ οἶδε τὰ τοῦ θεοῦ, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ. Πάντα τοῖνον, ὅσα περι θεοῦ θεωρεῖ ὁ μακάριος οὗτος ἀνὴρ, περι τῆς σεβασμίας⁶⁴ Τριάδος νοεῖ.

Ἀπειρίαν. Τὸ πεπερασμένον καὶ περιληπτὸν ἐστὶν εἰκότως, ὅφ' οὐ καὶ πεπεράσται· εἰ δὲ ὁ θεός τῶν ἀπάντων ἐστὶ τόπος, οὐ σωματικῶς, ἀλλὰ δημιου-

Immensitatem suam divino quodam decore. Immensitatem nunc dicit divinitatem ipsam, possibilemque ejus illustrationem.

Ut enim, quæ comprehendi nequeunt. Incomprehensibilitas divinæ cognitionis, hinc representatur; si enim neque simplicia et non figurata, etsi substantiæ quædam sint, minime sub sensus cadunt, ut angeli et animæ sub corporea; quanto magis Deus excedit, qui neque substantia, sed supra substantiam; neque simplex, sed supra simplicitatem; neque mens, sed etiam supra mentem; neque unitas, sed supra unitatem; neque etiam termino aliquo circumscribitur, sed termini privatione a rebus secretus. Audiens igitur in Scriptura formam Dei, et speciem, et vultum, per mentis elevationem, atque supra corporea, digne Deo intellige; unitatem vero audiens, ne diversorum quorumdam ad unionem concursum cogites: neque enim de talibus præsens instituitur sermo; verum de Deo, qui neque est principium numerorum, atque compositione caret; imo etiam illis quæ una constant sub-

Effectrix unitatis. Ab hoc loco, ubi ex omnibus rerum generibus Deum exemit, deinceps mensuræ nostri sermonis obsequens (neque 95 enim ipsum transire possumus) iisdem Deum laudat, ex quibus ipsum exceperat: atque unitatem vocat, sed unificam unitatem, id est simplicium essentialium creatorem, veluti angelorum et animarum: atque νοῦν ἀνόητον, pro, mentem a nulla mente intellectam; si enim simile a simili noscitur, debebat, si mens fuisset, a mentibus intelligi. Verum quis novit mentem Domini? ergo est mens supra mentem, et nomen supra omne nomen: et Nomen enim meum, inquit, non dixi ipsis. Ideoque apud omnes nomine caret; sed etiam neque cum sit, est; si enim ipse res, ex iis quæ non sunt, creat; profecto nullum est eorum quæ sunt, sed ea superat; etsi autem dixit: Ego sum qui sum, digne cogites ipsum principio et fine, quinimo etiam investigatione carere.

§ II. *Ejus quid sit scientia. Solus enim Deus ipse sua cognoscit, scienter et proprie seipsum prout est cognoscens; cæteris vero omnibus ignotus est in eo, quid sit, et qualis sit. Nullus enim novit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi Pater: nam Pater, cognoscens suam adorandam imaginem, id est Filium, seipsum cognoscit; eodem modo sanctum Spiritum: Nullus enim novit Deum, nisi Spiritus qui ex Deo. Omnia igitur quæ de Deo meditatur beatus hic vir, de veneranda Trinitate intelligit*

Infinitem. Quod finitum est, probabiliter etiam comprehendi ab eo potest a quo et finitum est; etsi vero Deus universorum sit locus, non tamen corp-

ⁱ Matth. xi, 27.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶¹ θεοῦ. ⁶² καί. ⁶³ οὐδὲν ἐστὶν. ⁶⁴ οὗτος καὶ νοεῖ παρὰ τῆς σεβασμίας.

raliter, sed effective: cœlum enim, et terram, atque universa ipse complet, et extra hæc existit; patet immensitatem esse, id est virtutem nullum finem habentem.

Non tamen incommunicabilis est. Hoc est, universa participant ipsius communionem, et salutarem providentiam.

Supersubstantialem. Quomodo aliquando quidem divinitatem vocet substantiam, aliquando vero supra substantiam; sicut mentem quæ mente percipi nequit, et nomen super omne nomen, ita et substantiam supra substantiam.

Intendentes. His enim quorum comprehensionem Deus nobis concessit, convenit mentem admovere, neque aliquid ultra infirmitatem nostram quærere; veluti esse bonum, creatorem, benignum, et quæ deinceps: hoc autem, quænam Dei essentia, ne sollicitus inquiras.

96 *Supra vires aliquid insolenter præsumunt.* Recte τὸ ἀδυνάτως, impotenter; etsi enim tentarit aliquis, non assequitur, sed tantum intelligentibus oculis obscuratis, etiam a vero excidit lumine; quemadmodum qui contendit integrum solem corporeo excipere oculo; quod divinæ et quæ mente percipiuntur virtutes insinuantes, cherubim et seraphim facies tegunt, declarantes se non inhærere contemplationi, quæ captum ipsorum superat; neque ipsis concessa est. Atque hoc est: *Deum nemo vidit unquam*^k. Ideo Dei sapientes gloriam Dei, non autem Deum vidisse aiunt.

§ III. *Quod quidem mentem superat.* Perspicue licet ex hoc loco advertere Arii et Eunomii insaniam, qui de substantia Unigeniti sermone omni et substantia superiore ex arte disserere temere aggressi fuerint.

[Mentem enim humanam plane excedit principis divinitatis, universorumque reginæ (Trinitatis) ac innominabilis ejus essentia incomprehensa celsitudo.]

Summæ divinitatis, Gr. τῆς θεαρχίας. Θεαρχίαν divinitatis principium vocat ubique, reginam universorum Trinitatem, quia iis qui etiam dii nuncupantur imperat, angelis, inquam, et sanctis, sicut antea diximus; obscuritatem vero, illius substantiæ quæ nominari nequit incomprehensibilitatem; quod paulo post dicit, *moderato silentio*, atque superius, *sicut ei licet, modoque sacris convenienti.*

Beneficiorumque principium. Secundum quid Deus sit principium omnis apparitionis luminis, et quæ luminis apparitiones, atque reformationes.

Resurrectio. Hoc ipsum est quod dixit Simeon dum Christum videret: *Hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel*^l; ruinam quidem ejus quod in nobis est deterius; resurrectionem vero ejus quod est præstantius.

^k Joan. 1, 18. ^l Luc. 11, 34.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^m ἐχοῦσας δυνάμεις.

γικῶς τὸν γὰρ οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ πάντα αὐτὸς πληροῖ, καὶ ἔξω τούτων ἐστὶ· δῆλον ὅτι ἀπειρία ἐστὶ, τοῦτέστι πέρασ οὐκ ἔχουσα δύναμις^m.

Οὐ μὴν ἀκοινῶρητον. Τοῦτέστι τὰ πάντα τῆς αὐτοῦ μετέχουσι κοινωνίας καὶ σωτηρίου προνοίας.

τὴν ὑπερούσιον. Πῶς ποτὲ μὲν οὐσίαν τὸ θεῖον καλεῖ, ποτὲ δὲ ὑπερούσιον, ὡς περ νοῦν ἀνόητον, καὶ ἔνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ἔνομα, οὕτω καὶ οὐσίαν ὑπερούσιον.

Ἐπιβάλλοντας. Ὅν γὰρ τὴν κατάληψιν δέδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς, τοῦτοις ἐπιβάλλειν προσήκει τὸν ἡμέτερον νοῦν, καὶ μὴδὲν πέρα τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας ζητεῖν οἶον, ὅτι ἀγαθός, ὅτι δημιουργός, ὅτι φιλόανθρωπος, καὶ τὰ ἔξῃ· τὸ δὲ, τίς ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ, μὴ πολυπραγμόνει.

Ἄδυνάτως ἀπαυθαδιζομένους. Καλῶς τὸ ἀδυνάτως· κἂν γὰρ ἐπιχειρήσῃ τις, οὐκ ἐφικνέεται μὲν, μόνον δὲ, τὰς νοεράς βίβεις ἀμαυρούμενος, καὶ τοῦ ἔντος ἐκπίπτει φωτός, ὡς ὁ φιλονεικήσας ἔλον ἥλιον τῷ σωματικῷ δέξασθαι ὀφθαλμῷ, ἢ περ αἱ θεῖαι καὶ νοηταὶ δυνάμεις ἀνιττόμεναι, χερουδὶμ καὶ σεραφὶμ τὰ πρόσωπα καλύπτουσι, δηλοῦντα μὴ προσερίξιν τῇ ὑπὲρ αὐτοὺς θεωρίᾳ μὴ δεδομένη αὐτοῖς. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ· θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὅθεν οἱ θεόσοφοι δόξαν θεοῦ, ἀλλ' οὐ θεὸν ἑωρακέναι φασί.

§ III. *Τὸ μὲν ὑπὲρ νοῦν.* Σαφῶς ἐκ τούτων ἐστὶ λαθεῖν τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου μανίαν, οἱ καὶ τεχνολογεῖν τὴν ἄρρητον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ἐθάρρησαν.

[Ἵπὲρ νοῦν γὰρ ἐστὶ τὸ τῆς θεαρχίας, ἤγουν τῆς παμβασιλίδος καὶ ἀκατονομάστου οὐσίας τὸ ἀκατάληπτον.]

τῆς θεαρχίας. Θεαρχίαν καλεῖ πανταχοῦ τὴν παμβασιλίδα Τριάδα διὰ τὸ καὶ τῶν λεγομένων θεῶν ἀρχεῖν, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἁγίων, ὡς προειρήκαμεν. Κρύφιον δὲ τὸ περὶ τῆς ἀκατονομάστου ἐκείνης οὐσίας ἀκατάληπτον· ἢ περ μετὰ μικρὸν φησι *σώφροσι σιγῇ*, καὶ ἀνωτέρω, ὡς *θεμιτὸν αὐτῷ, καὶ ἱεροπρεπῶς.*

Καὶ τὴν ἀγαθοδότην ἀρχὴν. Κατὰ τί ἐστὶν ὁ θεὸς ἀρχὴ πάσης φωτοφάνειας, καὶ τίνες αἱ φωτοφάνειαι, καὶ ἀναμορφώσεις.

Ἀνάστασις. Τοῦτό ἐστὶν ὃ λέγει Συμεὼν, ὅτε τὸν Χριστὸν εἶδεν· *Οὗτος κέῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ*ⁿ; πτώσιν μὲν τοῦ ἐν ἡμῖν χειρόνος, ἀνάστασιν δὲ τοῦ βελτίονος.

Ἐπι φωτισομένων Ἑλλαμψίς. Βαθμηδόν, ὡσπερ **A** ἐπὶ τὰ μελλόμενα προῶν, φησὶ, πρῶτον φωτισομένους, εἶτα τελουμένους. Τελεσθαι δὲ ἐστὶ, τὸ εἰς τελειότητα ἀγεσθαι διὰ τῆς μετὰ τὸ βάπτισμα δι' εὐζωίας προκοπῆς, ἵνα δύνηται τις εἰπεῖν *τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.* Ἡ οὖν προσκυνητὴ Τριάς, τῆς τοιαύτης τελετῆς ἀρχουσα, ἕτε καὶ πάσης τελειώσεως ποιητικὴ τελετάρχης, εἰκότως νοεῖται. Οἱ γοῦν τῇ προκοπῇ τελειούμενοι θεοῦνται πάντως, θείας κοινωνοὶ φύσεως γινόμενοι, ὧν⁶⁶ ἀναλόγως ἡ θεαρχία ὁ θεός, θεῶν γεγεννημένων ἀρχὴ τις ὧν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς ἀπλότητα προκόπτουσιν, ἰσάγγελοι διὰ τῆς ἀναστάσεως γινόμενοι, καὶ οὐκ εἶψυχικὸν ἔχοντες σῶμα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τοῦτέστι διὰ ψυχῆς συνεστός τε καὶ κινούμενον, ἀλλὰ *πνευματικόν*, ἀντὶ τοῦ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπὶ μέγα χυθέντος ἐπ' αὐτοὺς τῆς πολυσυμβέτου τῶν λογισμῶν ποιικιλίας, καὶ τῶν αἰσθήσεων ἀπηλλαγμένοι ὄθεν καὶ ἐνρίζονται εἰς ἐνάδα ἀπλότητος ἀγόμενοι, καθὰ προέφημεν· λέγει γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ· *Ἦν γὰρ, φησὶ, τῶν κωτευσάντων καρδία καὶ ψυχὴ μία.*

Ἡ τῶν ζώντων ζωή. Καθ' ἑαυτὸν ὁ θεός οὐ νοεῖται· ἐπεὶ δὲ τῶν ὄντων πάντων ἐστὶν αἰτία καὶ ἀρχή, τῶν ἀπλῶν ἀπλότης ἐστὶ, τῶν ζώντων ζωή, τῶν ὄντων ὑπερούσιος, καὶ ἀπλῶς πάντων ἀγαθῶν μεταδότης ἐστίν.

Ἐκφαντορικῶς. Ἐκφάντορες κυρίως ἐλέγοντο οἱ τῶν μυστηρίων τὰ ἀρρήτα συμβολικῶς ἐκφαίνοντες.

Ὁς μονάδα μέρ. Ἐνταῦθα τρανοὶ τί μάλιστα⁶⁷ θέλει δηλοῦν ἐνάς καὶ μονὰς ἐπὶ θεοῦ λεγομένη, καὶ φησιν, ὅτι περ, ἵνα παραστήσῃ τὴν ἀμέρειαν τοῦ θεοῦ, τοῦτο λέγεται παρὰ τῶν θεολόγων· τὸ γὰρ ὄγκος καὶ πληκτότησι διειλημμένον, τοῦτο ἕτε καὶ σῶμα μερίζεται· τὸ δὲ ἀμερὲς καὶ ἀνέμεφάτον ἐστὶ⁶⁸ σῶματος, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσάν ἐστιν ἀσωματίαν· ἄλλως τε ἐπειδὴ διανοηθεὶς ὁ θεός βουλευτικῶς τὰ πάντα ὑπέστησεν, οὐχ οἷά τις νοῦς εἰς νοήσεις μερισθεὶς ἐπολλαπλασιάσθη· ἀλλὰ *μείρας καὶ μέρων*, φησὶν, *ἐν τῇ ἐνάδι ἀμερῶς καὶ ἀσκαδῶτως καὶ ὑπέστησεν καὶ ὑψίστησι τὰ ἐν τῇ κτίσει· ἕως γὰρ ἄρτι ἐργάζεται ὁ θεός, ὡς ἐν Εὐαγγέλοις εἰρηται· ὑπερήπλωται οὖν πᾶσαν ἀπλότητα ἀμερῶς ὑπεραίρων.*

modo Deus operatur, sicut in Evangeliiis dicitur **P** : simpliciter indivisim excedit.

Καὶ τῶν μεριστῶν. Ἐπὶ τῶν ὑπερουρανίων κόσμων καὶ τοῦδε τοῦ ὄρατου τὰ κατώτερα ἔστραπτται ἐπὶ τὰ ὑπερκείμενα, καὶ τὸ σωματικόν ἤδρασταί ἐν τῷ ζῶντι· ἐν γὰρ τῇ χειρὶ αὐτοῦ πάντα τὰ κέρατα τῆς γῆς· ἀλλὰ γὰρ καὶ οἱ οὐρανοί· ἐν ᾧ γὰρ, φησὶ, τὰ πάντα· ἐπὶ δὲ [τοῦ] καθ' ἡμᾶς θνητοῦ τὸ ἀνάπαλιν⁶⁹ ἐστὶ τῶν εἰρημένων· ἡ γὰρ ψυχὴ ἔστραπτται

Illuminatorum illustratio. Gradatim ad majora progrediens, ait, primum eos qui illuminantur, deinde eos qui perficiuntur. Perfici porro est ad perfectionem duci per profectum in bona post baptismum, ut quis dicere possit : *Cursum consummavi, fidem servavi*^m. Adoranda igitur Trinitas talem incipiens et regens perfectionem, sicut etiam universæ perfectionis effectrix perfectionis causa et princeps, merito intelligitur. Qui ergo **97** profectu perficiuntur, dii prorsus evadunt, divinæ participes naturæ facti, quorum proportionem quadam divinitatis principium est ipse Deus, cum sit eorum qui dii effecti sunt principium aliquod. Post hunc igitur ascensum in simplicitatem promovent, angelis patres per resurrectionem facti, neque adhuc *animale corpus habentes*, secundum Apostolum ⁿ, hoc est quod per animam consistit et movetur : *sed spirituale*, per sanctissimum Spiritum quam maxime diffusa in ipsos multum composita ratiocinationum varietate, et a sensibili liberati; unde et uniantur in unitatem simplicitatis ducti, sicut antea diximus; ait enim etiam alio in loco : *Erat enim*, inquit, *credentium cor et anima una* ^o.

Viventium vita. Deus in seipso non intelligitur; sed quoniam rerum omnium et causa et principium existit, simplicium est simplicitas, viventium vita, essentiis essentia superior, atque ut verbo absolvam, est honorum universorum communicatrix.

Explanatorie. Ἐκφάντορες, interpretes, proprie dicebantur, qui ineffabilia mysteria per figuras exponunt.

Ut monadem quidem. Hoc loco declarat quid maxime velit significare unitas et monas de Deo dicta : aitque, ut partium vacuitatem in Deo repræsentet, hoc dicitur a theologis : quod enim tumioribus et quantitibus (seu crassitie, longitudine et latitudine) distinctum est, illud veluti corpus in partes dividitur; hoc autem partibus caret, neque valet corpus repræsentare; quinimo superat omnem corporis privationem; præsertim, quandoquidem Deus cogitans voluntate sua cuncta subsistere fecit, non tanquam mens aliqua in cogitationes divisa, multiplicatus fuit; *sed postquam in se mansit et manet*, inquit, *in unitate absque partitione et divisione fecit et facit subsistere creaturas.* Nam usque ergo singulari modo simplex factus est, qui omnem

Atque dividuis. In mundis qui supra cælos sunt, et hoc qui videtur, inferiora convertuntur ad superiora, atque id quod corporeum, situm est in vivente; siquidem *in manu ejus omnes fines terræ* ^q imo etiam cæli, *in quo enim*, inquit, *sunt omnia* ^r: in mortali autem nostro contrarium dictis accidit; anima enim convertitur ad spiritum, in quo sensus

^m II Tim. iv, 7.ⁿ I Cor. xv, 44.º Act. iv, 32.^p Joan. v, 17.^q Psal. xciv, 4.^r Rom. xi, 36

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁶ ὡς. ⁶⁷ μᾶλλον. ⁶⁸ οὐ. ⁶⁹ ἱματιν.

et ratiocinationes fundantur, quibus **98** in speculatione rationes indagamus, *qui spiritus novit quæ sint in homine*, secundum Apostolum ^o. Conversa itaque anima ad hunc spiritum, convertitur etiam ad sensus qui in ipso existunt et per eos ad corpus. In mente quoque cogitationes veluti dividuntur, atque in discrimina divisim procedunt a prima cogitatione ad secundas aut excellentiores aut deteriores. Dicit ergo nos intendendo in Deum, fieri ab unitate illa unum indistinctum, discriminibus nostris quæ multis partibus constabant ex divisione in complexionem coactis, et modo mundum vincente unum effectis, id est non sensili, sed intellectuali modo, cum minime adhuc alieni ab eorum conjunctione simus; quin potius unum uniforme efficiamur, *sicut et ipse unum est*, quemadmodum ait in Evangeliiis ^t.

Ut Trinitatem. Nota Trinitatem tribus personis subsistentem: et secunditatem Patris dicit, incomprehensibilem ejus progressum in productionem Filii et Spiritus sancti: recte porro ait *ut Trinitatem*, quoniam non numerus, sed decus dictum est: *Dominus Deus Dominus unus est* ^u.

Ex qua omnis paternitas. Familia intelligendi ordines ejusdem seriei, veluti sibi mutuo conjuncti, cherubim, seraphim, principatus, potestates. In nobis autem etiam spirituales, ut ejusdem generis, et complexiones, sicut declarat quoque Moyses affinitates.

Quod omnia quæ sunt. Universæ Dei creaturæ bonæ et valde bonæ fuerunt et sunt, in quantum perseverant in naturali ut fuerunt ordine: deflexio autem ab eo quod naturæ convenit, sive in angelis, sive in animis, sive in qualibuscunque corporibus fiat, pulchritudinem perdit, atque ab ea aberrando, turpitudinem operatur.

Verè integre. Dispensationem (salutis nostræ) recte hoc loco exponit, unum Trinitatis passum. Nota unam personarum nobiscum integre communicasse; quodque dixerit ipsum Dominum nostrum Jesum Christum simplicem, deinde compositum humanam extremitatem ad seipsum revocantem. Bene igitur dicimus, unum sanctissimæ Trinitatis fuisse in cruce. Hoc est contra Nestorianos et Acephalos: ecce enim, ait, *una Personarum integre nobiscum (in natura) communicavit*, sicut dicit Apostolus ^v, *in quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Hoc autem *integre* intelligere **99** etiam est contra Apollinarium: declarat enim, ipsum perfectum hominem assumpsisse.

Et sumpsit accessiones. Patrem dixisse *prorogationem*, arbitrator esse mensuram temporis quo Christus in carne conversatus est.

Et inconfusæ. Mansit enim idem Deus Verbum factum, quod non erat siue confusione. Nota etiam *non confusum* a tempore apostolorum prædicatum fuisse.

^o I Cor. II, 11. ^t Joan. XVII, 22. ^u Deut. VI, 4.

πρὸς τὸ πνεῦμα ἐν ᾧ εἰσὶν ἐστηριγμένοι αἱ αἰσθήσεις, καὶ οἱ λογισμοί, δι' ὧν τὰ ἐν τῇ σκέψει λογιζόμεθα, ὅπερ πνεῦμα ὁδε τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ἐπιστραφύμενη οὖν πρὸς τοῦτο τὸ πνεῦμα ἡ ψυχὴ, ἐπίστραπται καὶ πρὸς τὰς ἐν αὐτῷ αἰσθήσεις, καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὸ σῶμα· καὶ ἐν τῷ νῷ αἱ νοήσεις οἰοεὶ μερίζονται, καὶ εἰς ἑτερότητας σχεδαστῶν προλασιν ἀπὸ πρώτης νοήσεως εἰς δευτέρας, εἰς κρεῖττονας, ἢ εἰς φαύλους. Φησὶν οὖν ὅτι, ἀνατεινόμενον πρὸς Θεόν, γινόμεθα ὑπὸ τῆς ἐνάδος ἐκείνης ἐν ἀμερές, τῶν πολυμερῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ἐκ τοῦ σχεδασμοῦ εἰς σύμπτυξιν ἀθροισμένων, καὶ ἐνοποιουμένων ὑπερκοσμίως, τούτεστιν οὐκ αἰσθητῶς, ἀλλὰ νοερώς, οὐκ ἔτι ἀσυμβάτων ὄντων ἡμῶν πρὸς ἑαυτοῦς, ἀλλὰ γινόμενων ἐν ἐνοείδῃ, ὡς καὶ αὐτὸς ἐν ἔστιν, ὡς φησὶν ἐν Εὐαγγελίοις.

Ὡς Τριάδα. Σημεῖωσαι Τριάδα τρισυπόστατον καὶ γονιμότητά φησι τὴν πατρικὴν ὑπὲρ ἐνοίαν πρόδον εἰς ἔκφρασιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καλῶς δὲ τὸ ὡς Τριάδα, ἐπειδὴ οὐκ ἀριθμῶς, ἀλλὰ ὀξεία εἰρηται· Κύριος ὁ Θεὸς Κύριος εἰς ἔστιν.

Ἐξ ἧς πᾶσα πατριὰ. Πατριὰς νοητέον τὰς τάξεις τὰς ἐκ τῆς ὁμοσταγίας, οἰοεὶ συνημμένας ἀλλήλαις, χειροδιμ, σεραφιμ, ἀρχὰς, ἔξουσίας· ἐφ' ἡμῶν δὲ καὶ τὰς πνευματικὰς, ὡς συγγενεῖς· καὶ ἀλληλουχίας, ὡς δηλοῖ καὶ Μωϋσῆς τὰς συγγενείας.

Ὅτι τὰ ὄντα πάντα. Πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα καλὰ, καὶ καλὰ λίαν γεγονάσι, καὶ εἰσὶν, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ κατὰ φύσιν ὡς γεγονάσι, μένουσι τάξει· ἡ δὲ τοῦ κατὰ φύσιν παρατροπή, εἴτε ἐν ἀγγέλοις, εἴτε ἐν ψυχαῖς, εἴτε ἐν ὁποιοσούν σώμασι γινόμενη, τὸ κάλλος ἀπόλλυσι, καὶ τῇ τούτου διαμαρτίᾳ τὸ αἶσχος δημιουργεῖ.

Πρὸς ἀλήθειαν ὀλικῶς. Τὴν οἰκονομίαν ἐνταῦθα φράζει καλῶς, ὅτι εἰς τῆς Τριάδος ἔπαθε. Σημεῖωσαι δὲ ὅτι μιὰ τῶν ὑποστάσεων ἡμῖν ἐκοινώνησεν ὀλικῶς· καὶ ὅτι αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀπλοῦν εἶπεν, εἶτα σύνθετον ἀνακαλούμενον πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχάτιάν· καλῶς οὖν λέγομεν, ὅτι εἰς τῆς ἁγίας Τριάδος ἦν ἐν τῷ σταυρῷ. Τοῦτο κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων· ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, *μιὰ τῶν ὑποστάσεων ὀλικῶς ἡμῖν ἐκοινώνησεν*, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς*. Τοῦτο δὲ τὸ ὀλικῶς καὶ κατὰ Ἀπολλινარიῦ ἐστὶ· δηλοῖ γὰρ τέλειον ἀνθρώπον ἀνεληφέναι αὐτόν.

Καὶ παράτασιν εἰρηκέναι τὸν Πατέρα, ὑπολαμβάνω τὸ χρονικὸν μέτρον εἶναι τῆς ἐν σαρκὶ τοῦ Κυρίου διαγωγῆς.

Καὶ ἀσυγγύτου. Ἐμμεν γὰρ αὐτὸς Θεὸς λόγος γενόμενος, ὅπερ οὐκ ἦν ἀσυγγύτως· καὶ σημεῖωσαι ὅτι τὸ ἀσυγγύτου ἐκ τῶν ἀποστολικῶν κεκλήρωται καιρῶν.

^v Coloss. II, 9.

Καὶ ὅσα ἄλλα θεωρητικά. Θεουργικά φῶτ' ἔφησι ἅ τὰς διδασκαλίας τῶν ἁγίων, ὡς φῶς γνώσεως ἐμπιούςας καὶ θεοῦ⁷⁰ τοὺς πειθόμενους.

Κυθηγεμένων κρυφία. Σημειῶσαι, ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀνηγμένων καὶ ὑπὲρ τῶν πολλῶν ἀκοήν ὄντα, εἴτε περὶ θεολογίας εἴτε καὶ περὶ τῆς τοῦ ζωοποιοῦ Θεοῦ οἰκονομίας κρυφίως παρεδίδουσαν οἱ θεοὶ ἀπόστολοι, μυστηριωδῶς ἀποκαλύπτοντες τοῖς τελείοις· καὶ ὅτι ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐστὶ τὸ ἀσυγχύτως καὶ ἀμεταβλήτως, ὃ εἶπε, καὶ τὸ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου· διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος, γράφων Θεσσαλονικεῦσι, φησὶ, χρῆναι φυλάττειν αὐτοὺς, ὅσα⁷¹ ἤκουσαν, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς· καὶ Τιμοθέῳ πάλιν παραθήκην λέγων δεδωκέναι ἐν μυστηρίῳ, ὅπερ ἐνταῦθα ἐκφαντορικῶς εἴρηται.

Διὰ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων. Σημειῶσαι, ὅτι ἐν μιᾷ τάξει θετέον τὴν τε ἁγίαν Γραφήν καὶ τὰς τῶν ἐπισκόπων παραδόσεις, (οὓς ἱεράρχας εἴθε καλεῖν, ὡς ἄρχοντας τῶν ἱερῶν, τουτέστι πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, καὶ πυλωρῶν, ὡς φησὶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίᾳ· ὅθεν καὶ ταῖς αὐτῶν χρήσεσι περὶ τὰ δόγματα πειθόμεθα)· ἐξ ὧν, φησὶ, λογίων τὰ παχύτερα τοῖς ὑπερουσίοις περιτίθεται διὰ νόησιν καὶ μυσταγωγίαν ἡμετέραν· ὡς ἐπὶ μὲν Θεοῦ, ὅταν φαίνεται ὡς πῦρ, καὶ ὡς γέρον ἐν Δανιήλ, καὶ ὡς ἀνὴρ παλαιὸν τῷ Ἰακώβ, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐπὶ δὲ ἀγγέλων, ὡς τὰ χερουδιμ, ἅτε καὶ θηρίομορφα, καὶ ἄλλοι ἐν τάξει ἀνδρῶν καὶ νεανίσκων.

Τῶν μεριστῶν συμβόλων. Ὅτι ἀνθρωπολογεῖ τὸ θεῖον ἢ Γραφῇ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτὸ ὀνομάζουσα, πόδας, καὶ χεῖρας, καὶ πρόσωπα αὐτῷ περιτιθεῖσα.

Ὅταν ἀσφαρτοί. Ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει οἱ ἅγιοι μετὰ ἀσφαρσίας καὶ ἀθανασίας τῆς χριστοειδοῦς τεύξονται καταστάσεως, λάμποντες ὑπὲρ τὸν ἥλιον, ὡς καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ἐν τῷ ὄρει μετεμορφώθη, καθά φησὶν ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἁγίων, ὅτι τότε ἔσονται ὡς καὶ αὐτός ἐστι, καὶ πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἔσονται.

Ὅρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας. Σημειῶσαι ὅτι καὶ τὸ θεῖον αὐτοῦ σῶμα ὄρατῆν θεοφανείαν φησὶν, ὡς κατὰ ταῦτον ἀρμόττειν τὸ ρητὸν καὶ κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων, καὶ τῶν ὑπολαμβανόντων μὴ εἶναι καὶ νῦν καὶ ἔσεσθαι μετὰ σαρκὸς τὸν Κύριον· καὶ ὅτι ἡ μὲν τίς ἐστὶν ὄρατῆ αὐτοῦ θεοφάνεια, ὃ ἐστὶν ἡ ἐμφυχωμένη σὰρξ· ἡ δὲ νοητῆ, ἥτις κατὰ νῦν ἔσται ἡμῖν μεθεκτὴ τότε τελειοτέρως. Ὅθεν ἐπιστραφέντες πρὸς Θεὸν, ἐκείθεν τελείως ἐλλαμπόμενοι, ἐνοσιδῶς ἐν γενόμεθα, ἐλευθερωθέντες τῶν κατὰ σύνθεσιν ἑτεροτήτων ἡμῶν, ὅπερ δηλοῖ τὰς κοσμικὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπιθυμίας.

Ἐν θειοτέρῳ μίμησι. Θειοτέραν μίμησιν εἴρηκε τὴν ἀκριβεστέραν καὶ τελειωτέραν σημαίνων, ὡς καὶ νῦν ἀγγελοπρεπῆς ὁ τῶν ἁγίων βίος ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ

Alia quaelibet deifica. Deifica lumina vocal, doctrinam sanctorum, velut cognitionis lumen efficientes, atque deos eos qui credunt.

Præceptorum arcana. Nota ea quæ de sublimibus et supra vulgi captum erant, sive sermonem de divina natura, sive etiam de vivifici Dei dispensatione seu incarnatione divinos apostolos occulte tradidisse, perfectis tanquam mysteria et arcana sacra detegendo; atque ab apostolis emanasse, quod dixit: *Non confuse et immutabiliter, et integri hominis;* id eoque Apostolus scribens Thessalonicensibus ait, oportere ipsos servare quæ audierant, sive per sermonem, sive per epistolam², et Timotheo rursus dicens depositum dedisse in mysterio³, quod hic interpretatione dixit.

Velaminibus quibusdam sacris. Nota in uno ordine ponendum et sanctam Scripturam et traditiones episcoporum (quos vocare solet hierarchas, tanquam sacerdotum principes, id est, presbyterorum et diaconorum, et ostiariorum, sicut dicit in nostra hierarchia: ideoque ipsorum sententiis circa dogmata credimus), ex quibus, inquit, Scripturis crassiora vela per cogitationes et occultam mentis nostræ elevationem circumponuntur iis quæ essentiam superant, ut in Deo, quando apparet tanquam ignis, et sicut senex in Daniele, atque sicut vir luctans cum Jacob, et quæcumque talia; in angelis autem, ut cherubim sicut ferinam formam gestantes, et alii in ordine virorum et adolescentium.

Dividuum signorum. Scripturam loqui de divina natura, tanquam si esset homo, dum ei ab humanis nomen impertit, pedes et manus, atque facies ipsi circumponens.

Quando incorruptibiles. Sanctos in resurrectione fructuosos cum incorruptione et immortalitate statu simili ejus quem Christus habebit, lucentes supra solem, sicut etiam Dominus 100 quando in monte transformatus est, quemadmodum Apostolus ait de sanctis, quod tunc erunt sicut et ipse est, atque semper cum Domino erunt⁴.

Visibilis ipsiusmet Dei apparitionis. Nota quod divinum ipsius corpus, visibilem Dei apparitionem dicat, ut ex eodem aptetur sententia et contra Nestorianos et Acephalos, et eos qui arbitrantur Dominum neque modo esse, neque futurum cum carne: atque unam esse visibilem ejus Dei apparitionem, alteram vero spiritalem, quæ tum a nobis perfectius mente participabitur; unde ad Deum conversi illinc perfecte illustrati, uniformiter unum erimus, liberati a diversitatibus nostris quæ ex compositione oriuntur, quod declarat, *mundanos sensus et cupiditates.*

In diviniore imitatione. Diviniorem imitationem dixit, accuratam magis et perfectiorem significans; sicut etiam nunc est angeli propria sanctorum vita,

² II Thess. II, 14. ³ II Tim. I, 12. ⁴ I Thess. IV, 16.

⁷⁰ Θεούσας. ⁷¹ ἄ.

in Dei laude et carnalium contemptu, etsi non omnimode; ideoque imitatio moderatio; tum autem quod perfectum est, in his apparebit.

Intelligibilium spectaculorum. Nos ex signis intuei spiritalia, quæ angelos tangunt; de angelis enim loquitur, sicut declarat etiam eum vocare ipsos Dei similes: supra vero in libro *De cælesti hierarchia* declarat signa, quæ ipsos spectant; connectit autem nunc etiam ea quæ Deum concernunt.

Sedantes. Requietionem intelligentis efficaciam dixit, significans divinæ naturæ incomprehensibilitatem; nihil enim eorum quæ hujus sunt, motione mentis comprehenditur, aut ad aliquam confessione receptam et manifestam persuasionem cogitatio fertur, circa incomprehensibilitatem, quæ propria operationis cessatione comprehenditur.

Ineffabili modo præxistiterunt. Illud præxistiterunt, intelligere studendum est; omnia enim opera sequentia declarat. Ex hoc siquidem intelligitur, quomodo dixit Apostolus, nos in Deo esse ante mundi constitutionem ^a. Sciendum itaque, productionem universorum secundum causam et principium ab eo pendere, quandoquidem res omnes per ipsum existant, probabiliter etiam antequam existerent per ejus inconceptibilem voluntatem, in ipso quoque ante constituisse, sciente et quod producet, et quando producet. Ante sæcula igitur in ipso præcognita ante constititerunt, **101** priusquam ejus spiritalia producerentur quæ sunt sæcula, et ante omnem aliam creaturam cognita ipsa fuerant, ea quæ futura, ut dictum est: *Cognoscens omnia ante generationem ipsorum* ^b; et iterum: *Antequam formarem te in utero, novi te* ^c.

Qui nec cogitari potest. Ita enim loquitur etiam Gregorius theologus, explanans illud vulgatum [Græcorum dictum ¹⁴]: Deum intelligere quidem impossibile; eloqui autem impossibile magis.

Et universorum. Cum dixisset: *Fines cognitionum quæ essentialium sunt et virtutum*, eundem repetit sermonem, quem antea quoque dixerat: *Omnes omnium cognitionum termini.* Aut igitur per utramque vocem supponit, quod etiam ante positum fuerat, in Deo omnem cognitionem oliari, et finem habere omnem motionis, propter divinæ naturæ incomprehensibilitatem, quæ semper et non in tempore circa ipsam videtur; aut potius, finis et terminatio seu perfectio uniuscujusque essentialis cognitionis. Hæ sunt essentialium et virtutes circa quas cognitiones versantur; quas essentialium et virtutes omnes simul et non singillatim, sed confertim in Deo ante constituisse ait; secundum ineffabilem præcognitionis ejus rationem, sciente unumquodque eorum quæ producuntur, qualem habiturum sit naturam, et virtutem, cujus essentia superat essentialiam

Α αινέσαι καὶ ὑπεροφία τῶν σαρκικῶν, καὶ οὐ πανταλαῖ· διὰ καὶ τὰ τῆς μιμήσεως μετριώτερα· τότε δὲ τὸ τέλειον ἐν τούτοις φανήσεται.

Τῶν νοητῶν θαυμάτων. Ὅτι ἐκ τῶν συμβόλων τὰ περὶ ἀγγέλων νοητὰ ἐποπτεύομεν· περὶ γὰρ ἀγγέλων φησὶν, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ λέγειν αὐτοὺς θεοειδεῖς. Ἄνω δὲ καὶ τὰ περὶ αὐτῶν σύμβολα δηλοῖ ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας*· συνάπτει δὲ νῦν καὶ περὶ Θεοῦ.

Ἀποκαύοντες. Ἀπόκωνον τῆς νοεῖας ἐνεργείας εἶπε, σημαίνων τὸ τῆς θείας φύσεως ἀκατάληπτον· οὐδὲν γὰρ τῶν ταύτης τῆ κινήσει τοῦ νοῦ καταλαμβάνεται, ἢ πρὸς τινα ὁμολογουμένην καὶ τρανήν πληροφορίαν ἢ νόησιν φέρεται, παρὰ τὸ ἀκατάληπτον, ὅπερ τῆ οὐκ εἰς ἀνεργησίαν καταλαμβάνεται.

Υπεραβήτως προυφέστημε. Τὸ προυφέστημε σπουδαστέον νοῆσαι· τὰ γὰρ ἔργα ¹⁵ πάντα διατρανοῖ ἐφεξῆς· ἐκ τούτου τοίνυν νοηθήσεται, πῶς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἐν τῷ Θεῷ εἶναι ἡμᾶς πρὸ καταβολῆς κόσμου. Ἰστέον οὖν, ὡς τῆς ἀπάντων παραγωγῆς κατὰ τὸ αἰτίον καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπηρητημένης, ἐπειδὴ τὰ ὄντα πάντα ἐξ αὐτοῦ ἐστίν· εἰκότως, ἅτε καὶ μέλλοντα ἔσεσθαι διὰ τὸ αὐτοῦ ἀνεπινώθητον θέλημα, ἐν αὐτῷ καὶ προυφέστημε, τῷ εἰδῶτι, καὶ ὅτι παράξει καὶ ὅποτε παράξει. Προαιωνίως οὖν ἐν αὐτῷ προεργωσμένα, προυφέστημε· πρὶν γὰρ τὰ νοητὰ παραχθῆναι, ἀτινά εἰσιν αἰῶνες, καὶ πρὸ πάσης ἐτέρας κτίσεως ἔγνωστο αὐτῷ τὰ ἐσόμενα, ὡς εἴρηται· Ὅ εἰδὼς πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν· καὶ πάλιν· Πρὸ τοῦ με κλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἔγνωκά σε.

Ὅν ¹⁶ οὐτε ἐννοῆσαι δυνατόν. Οὕτω γὰρ φησὶ καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος, μεταφράζων τὸ εἰρημένον [τοῖς Ἑλλησι]· Θεὸν νοῆσαι μὲν ἀδύνατον· φράσαι δὲ ἀδυνατώτερον.

Καὶ πασῶν. Εἰπὼν ἀποπερατώσεις τῶν οὐσιωδῶν γνώσεων καὶ δυνάμεων, τὸν αὐτὸν ἐπανελάβετο λόγον, ὃν καὶ πρὸ μικροῦ εἶπε· Πάντα τὰ πέρατα πασῶν τῶν γνώσεων· ἢ οὖν τούτο δι' ἑκατέρας φωνῆς ὑποτίθεται, ὅπερ καὶ προπαρετέθη, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ πάσα γνῶσις ἀργεῖ, καὶ τέλος ἔχει πάσης κινήσεως, διὰ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀκατάληπτον, ὅπερ αἰδίως, καὶ οὐκ ἐν χρόνῳ περὶ αὐτὴν θεωρεῖται· ἢ μέλλον πέρας καὶ ἀποπερατώσεις, ἦτοι τὸ τέλος ἐκάστης οὐσιώδους γνώσεως. Αὗται εἰσιν αἱ οὐσίαι καὶ δυνάμεις, περὶ ἃς αἱ γνώσεις, ἀστινας οὐσίας καὶ δυνάμεις πάσας ἅμα καὶ οὐκ ἀνὰ μέρος, ἀλλὰ ἀθρόως ἐν τῷ Θεῷ προυφεστάναι φησὶ κατὰ τὸν ἀβήρητον τῆς προγνώσεως ¹⁷ αὐτοῦ λόγον, εἰδῶτι ἕκαστο τῶν πρὸς γένεσιν παραγομένων, ὅπως ἔξει φύσιν καὶ δυνάμειν· οὐ ἡ οὐσία ὑπερουσίως τε καὶ ὑπεράγνωστος. Ἰστέον δὲ, ὅτι ἕτερον οὐσία καὶ ἕτερον δι-

^a Ephes. 1, 4. ^b Dan. xiii, 42. ^c Jer. 1, 5.

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁴ ἕτερα ¹⁵ καὶ. ¹⁶ Platonis in Timæo. ¹⁷ γρ. γνώσεως

αμεις· ἡ μὲν γὰρ τῶν καθ' ἑαυτὰ ὑφ' ἑστώτων· ἡ δὲ, A
τῶν ἐν ἑτέρῳ τὸ εἶναι ἐχόντων.

Εἰ γὰρ αἱ γνώσεις. Ἐπεξηγήσεις τῶν εἰρημένων.
Καλῶς δὲ εἶπεν· εἰ γὰρ αἱ γνώσεις περὶ τὰς οὐσίας
καὶ τὰ ὄντα εἶσιν, ὁ Θεὸς δὲ οὔτε ἐν οὐσίᾳ οὔτε τι
τῶν ὄντων ἐστίν, εἰκότως καὶ γνώσεως ἐπέκεινδ' αὐτῶν
ἐστίν.

§ V. Ὅτε φαντασία. Ἐτερόν ἐστι φαντασία, καὶ
ἕτερον νόησις, ἦτοι νόημα· ἀπὸ τε γὰρ διαφόρων δυ-
νάμεων γίνονται, καὶ ἰδιότητι κινήσεως· ἡ μὲν γὰρ
νόησις ἐνέργειά ἐστι καὶ πόησις· ἡ δὲ φαντασία
πάθος καὶ τύπωσις ἀναγγελτικῆ αἰσθητοῦ τινος, ἢ
ὡς αἰσθητοῦ τινος· καὶ ἡ μὲν αἰσθησις ἀντιλαμβάνεται
τῶν ὄντων κατὰ ἀθρόαν μόρφωσιν· ὁ δὲ νοῦς B
ἐφάπτεται, τουτέστιν ἀντιλαμβάνεται τῶν ὄντων
ἑτέρῳ τρόπῳ, καὶ οὐχ οἷον ἡ αἰσθησις. Περὶ μὲν
οὖν τὸ σωματικὸν ἢ τὸ πνευματικὸν, ἢ ἐν τῷ τὰς
αἰσθησεῖς εἶναι καὶ πρώην ἐφημεν, τὸ παθητικὸν
καὶ μορφωτικὸν ἐστὶ κίνημα, τὸ δὲ κριτικὸν καὶ
ἀντιληπτικὸν, τῆ ψυχῆ καὶ τῷ νῷ δοτέον. Τοῦτο οὖν
τῷ τῆς ψυχῆς ἀντιληπτικῷ καὶ τὸ φανταστικὸν
ὑποστειῖται δεῖ· διαιρεῖται γὰρ ¹⁰ ἡ φανταστικὴ εἰς
τρεις μοίρας· πρώτην μὲν εἰς τὴν τῶν ἀντιλήψεων
εἰκονιστικὴν πρὸς τὰ ποιοῦντα αἰσθητὴν τὴν ἀντί-
ληψιν· δευτέραν δὲ τὴν ἐκ τῶν μενόντων ἐγκατα-
λειμμάτων ἀπὸ τοῦτων ἀνατυπωτικὴν, μὴ ἔχουσαν
ἐρημισμένης ἐπὶ τὴν εἰκόνας, ἣν καὶ ἰδίως φαν-
ταστικὴν καλοῦσι· τρίτην ἐν ἣ ἅπαντα ἡδονὴ τοῦ C
κατὰ φαντασίαν δοκοῦντος ἀγαθοῦ, ἢ δοκοῦντος κα-
κοῦ, κατὰ λύπην συνίσταται. Οὐδεμία τοίνυν, καθὰ
εἴρηται, φαντασία χώραν ἔχει ἐπὶ Θεοῦ· πάντων
γὰρ ἀπαξιαπλῶς ὑπὲρ ἔννοιάν ἐστι καὶ ὑπέρκειται·
ἐόξα δὲ ἐστὶν ἡ ἐκ τοῦ φαινομένου κατὰ τὸ δοκοῦν
τοιᾶδε τις ὑπόληψις.

Ὅτε ἐπαφή. Ἐπαφήν νῦν φησι τὴν νοερὰν κα-
τάληψιν· καὶ γὰρ τοῖς νοητοῖς καὶ ἀόλοις τῷ νῷ
ἐπιστητῶς ἐπιβάλλοντες, δοκοῦμεν ὡς περ ἄπτεσθαι
αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦ νοῦ αἰσθάνεσθαι ὅποιά εἰσιν, ὡς
καὶ διὰ τῆς ἀφῆς τῶν αἰσθητῶν· ἐπὶ δὲ Θεοῦ οὐδὲ
νοερῶς ἐφαπτόμεθα.

Ἀκλήτου καὶ ὑπερανύμου. Ἀκλήτου, φησὶ.
ἀντὶ τοῦ, μὴ καλουμένου τινὲ γνωρίσματι· Αὐτὸς D
γὰρ καλεῖ τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, ὡς τὸν Κύρον πρὸ
τασοῦτων ἐτῶν, καὶ τὸν Ἰωσίαν.

Ἄλλ' ὅπερ. Ζητεῖται ὁ Περὶ θεολογικῆς ὑπο-
τυπώσεως λόγος.

Τῆν ὁμόθεον. Ὁμόθεον πῶς λέγει τὴν παναγίαν
Τριάδα.

Ἀγγελολοπεπὲς ἐνώσεις. Εἰπὼν περὶ τοῦ Θεοῦ,
ὅτι ἀνεκλήτος ἡμῖν ἐστὶ καὶ ἀφθεγάτος, ἐκ τοῦ
ἐλάττονος· λοιπὸν τὸ περὶ Θεοῦ συνίστασθαι· εἰ γὰρ

^d Rom. iv, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

¹⁰ δέ.

et cognitionem. Sciendum porro aliud esse essentiam
et aliud virtutem; illa enim est eorum quæ per
se subsistunt, hæc vero eorum quæ aliis in-
sunt.

Etenim cum notiones. Enarratio eorum quæ dicta
sunt. Recte autem dixit: si enim cognitiones circa
essentias et res existentes versantur, Deus vero
neque sit in essentia, neque aliud eorum quæ ex-
sistunt, probabiliter etiam omnem superat cogni-
tionem.

§ V. Neque imaginatio. Aliud est imaginatio et
aliud cognitio seu consilium: a diversis enim vir-
tutibus fiunt, etiam proprietate motionis. Nam cog-
nitatio est efficacia et operatio; imaginatio vero est
passio et figuratio enuntiativa sensilis alicujus, aut
tanquam sensilis alicujus; et sensus quidem apprehendit
res secundum formationem in unum coactam; mens vero attingit,
id est apprehendit res alio modo, et non sicut sensus. Circa
corporeum quidem et spiritale, aut in quo sensus esse jam-
dudum diximus, passibilis et formabilis est motio;
illud autem, quod vim judicandi et recipiendi habet,
animæ **102** et menti concedendum est. Hoc igitur et
imaginativum ad virtutem suscipiendi animæ contrahere oportet;
dividitur enim imaginandi facultas in tres partes: primam
quidem, in eam quæ receptionum imagines format in iis
quæ sensibilem efficiunt receptionem; secundam vero,
eam quæ ex reliquiis ab iis manentibus reformare
valet, non habens solidas in aliquo imagines, quæ
proprie imaginativam vocant; tertiam, in qua voluptas
omnis ejus quod secundum imaginationem bonum videtur,
aut quod secundum dolorem malum censetur, consistit;
nulla igitur, sicut dictum est, imaginatio locum in Deo
habet; est enim omnino supra omnium cogitationem,
et supereminet; opinio autem est talis ex probabili
secundum existimationem conjectura.

Neque tactus. Tactum modo appellat intellectualem
comprehensionem: nam mente intelligibilibus et
immaterialibus incumbentes, videmur aliquo modo ipsa
tangere et per mentem sentire qualia sint, sicut per
contactum sensilium, in Deo [i. e. Deum] autem ne
quidem mente contingimus.

Sine nomine et supra nomen. Sine nomine, inquit,
pro, Deus nulla notione appellatur: Ipse enim vocat
ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt ^d, sicut Cyrum
tanto ante tempore, et Josiam.

Sed ut. Desideratur liber De theologica hypotyposi.

Simul Deum. Quomodo vocet sanctissimam Trinitatem
una-Deum.

Conjunctiones quæ angelis conveniunt. Cum de Deo
dixisset, eum nobis esse inconceptibilem et ineffabilem,
a minori postea deducto argumento

confirmat id quod de Deo dixerat; si enim nobis ignota sunt quæ angelis propria, quid de Deo ratio- cinandum? Dixit ergo angelicas operationes, quasdam esse effusiones divinæ bonitatis; per ἐπιβολήν autem intelligendum est, motionem indivisim divisam in rerum productarum unitatem, id est in uniuscujusque intelligibilium productionem. Licet porro hic etiam intelligere, modos unionum cum Deo, quantum convenit angelos Deo uniri, secundum quam cum Deo unionem, aut incumbunt juxta propriam dignitatem divinæ bonitati, aut suscipiunt ab ipso bonitatis ejus revelationem; atque ita comprehendere nequeunt, non solum a nobis, verum neque ab inferioribus angelis; sed a solis supremis angelis cognoscuntur, tanquam dignis dicto unionum modo. In libro autem *De cœlesti hierarchia* angelicos quoque ordines recenset.

Hiscæ deiformes. Per mentes deisimiles, quas *angelorum imitatione* ait, quantum assequi possunt duci in unionem sanctarum virtutum, quas virtutes antea vocavit angelos; intelligendi sunt theologo nostri, prophetæ, inquam, et apostoli; non esse vero de angelis conjiciendum maxime ex dictione ἀγγελομιμήτως patet. Angelus enim non imitatur angelum; sed is qui inferior est. Vocans autem theologos *mentes*, dixit eos pro viribus pertingere ad angelos imitantem cum Deo unionem, qui per cessationem omnis mundanæ efficacæ dii evadunt; in intelligibilibus enim motus omnis et efficacia omnis, et quies omnis efficaciter existit, atque ad perfectionem unum efficientem manu ducit; seu in æternis et incorporeis quies et tranquillitas atque efficacæ cessatio existentes, operari secundum naturam faciunt, quod disponit ad vacuitatem a turbis, et perfectionem in unitate.

Cessationem. Impossibile enim est uniri Deo, et Deum aliquo modo esse, nisi a materialibus operationibus cessetur, tum in sensu, tum in mente.

Rerum ablatio. Ablationem omnium rerum vocat, cum rerum nulla divinam naturam comparare; sed dicit, neque esse corpus, neque habitum, neque virtutem, et reliqua omnia, sicut in sequentibus significavit.

Ipsæ vero nihil. Deum nihil esse, ita intelligendum est, ut nihil sit eorum quæ sunt; superat enim omnia quæ sunt, cum sit omnium rerum causa; ideo Deus et ubique et nullibi esse ab iis qui de Deo agunt dicitur; quoniam igitur nusquam, omnia quidem per ipsum et in ipso, ut qui non sit quidquam universorum. Rursusque in ipso, ut qui ubique sit; cætera vero omnia per ipsum, quia ipse nusquam, et universa quidem complet,

τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων ἡμῖν ἀγνωστά ἐστι, τί περὶ τοῦ Θεοῦ λογιστέον; φησὶν οὖν, ὅτι αἱ ἀγγελικαὶ δημιουργίαι, διὰ τινέες εἰσιν ἐπιβολαὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος· ἐπιβολὴν δὲ νοητέον, τὴν εἰς τὸ καθ' ἐν τῶν παραγομένων μεριζομένην ἀμερῶς κίνησιν⁷⁷, τουτέστιν εἰς τὴν ἐκάστου τῶν νοητῶν παραγωγὴν. Δυνατὸν δὲ καὶ οὕτω νοῆσαι, ὅτι οἱ τρόποι τῶν πρὸς Θεὸν ἐνώσεων, καθόσον πρέπει ἀγγέλους ἐνοῦσθαι Θεῷ, καθ' ἣν πρὸς Θεὸν ἔνωσιν, ἣ ἐπιβάλλουσι κατὰ τὴν οἰκειαν ἀξίαν τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ, ἣ παραδέχονται παρ' αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τὴν ἀποκάλυψιν· καὶ οὕτως ἀκατάληπτοι εἰσιν οὐ μόνον ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατωτέροις ἀγγέλοις· μόνους δὲ τοῖς ἀνωτάτω ἀγγέλοις γινώσκονται, ὅτε ἡξιωμένοις τὸν εἰρημένον τρόπον τῶν ἐνώσεων. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ τῆς οὐρανιας ἱεραρχίας* λόγῳ φησὶ καὶ τὰς τάξεις τὰς ἀγγελικὰς.

Ταύταις οἱ θεοειδεῖς. Τοὺς θεοειδεῖς νόας, οὓς ἀγγελομιμήτως φησὶ, καθ' ὅσον ἐφικνοῦνται εἰς ἔνωσιν ἔγεσθαι τῶν ἁγίων δυνάμεων, ἃς δυνάμεις ἀγγέλους προεῖπε· τοὺς καθ' ἡμᾶς θεολόγους νοητέον⁷⁸, προφήτας τέ φημι καὶ ἀποστόλους· οὐ γὰρ δὴ ὑποληπτέον ἀγγέλους, μάλιστα ἐκ τοῦ ἀγγελομιμήτως, εἰπεῖν· ἀγγελος γὰρ ἀγγελον οὐ μιμεῖται, ἀλλ' ὁ ἐλάττων· νόας δὲ καλῶν τοὺς θεολόγους, τῆς ἀγγελομιμήτου ἐνώσεως πρὸς Θεὸν αὐτοὺς ἐφη ἐφικνεῖσθαι, ὡς δυνατὸν, κατὰ ἀπόπτουσιν πάσης ἐνεργείας κοσμητικῆς ἐκθεουμένους· ἐπὶ γὰρ τῶν νοερῶν πᾶν κίνημα καὶ πᾶσα ἐνέργεια, καὶ πᾶσα ἡρεμία ἐνεργῶς ἐστι, καὶ πρὸς τελειότητα ἐνοποιῶν χειραγωγούσα, εἴγε ἐν τοῖς αἰωνίοις καὶ ἀσωμάτοις αἰοῦσαι ἡρεμίαι καὶ ἡσυχίαι, καὶ τῶν ἐνεργειῶν αἰ ἀποπαύσεις, τὸ κατὰ φύσιν πράττειν ποιούσιν, ὅπαρ ἐστὶ τῆς ἀοχλησίας⁷⁹ καὶ τελειότητος εἰς ἐνάδα πρόξενον.

Ἀπόπτουσιν. Ἀδύνατον γὰρ ἐκωθῆναι Θεῷ, καὶ Θεὸν τρόπον τινὰ γενέσθαι, εἰ μὴ παύσεται τις τῶν ὑλικῶν ἐνεργειῶν κατὰ τε αἰσθησιν καὶ κατὰ διανοίαν.

Τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως. Ἀφαιρέσιν πάντων τῶν ὄντων καλεῖ τὸ πρὸς μηδὲν τῶν ὄντων παραβάλλειν τὸ θεῖον, ἀλλὰ λέγει, ὅτι οὐ σῶμα, οὐχ ἔξις, οὐ δύναμις, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, καθὼς διὰ τῶν ἐξῆς ἐσήμανεν.

Αὐτὸ δὲ οὐδέν. Τὸ οὐδὲν εἶναι τὸν Θεὸν οὕτω νοητέον, ὡς τῶν ὄντων μηδὲν ὄντα· ὑπὲρ γὰρ τὰ ὄντα ὁ αἰτιος τῶν ὄντων· ὅθεν ὁ Θεὸς καὶ πανταχοῦ καὶ οὐδαμοῦ θεολογεῖται· ἐπεὶ γοῦν οὐδαμοῦ ἐστι, πάντα μὲν δι' αὐτοῦ⁸⁰, καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς μὴ ὄντι μηδὲν τῶν πάντων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ὡς πανταχοῦ ὄντι, ἕτερα δὲ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα, ὅτι αὐτὸς οὐδαμοῦ· καὶ πληροὶ μὲν τὰ πάντα, ὡς πανταχοῦ ὄντα, κατὰ τὸν προφήτην· οὐδαμοῦ δὲ ἐστὶ καθ' ἕτερον λέ-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁷⁷ Scribe, ex Pachymere, θέλησιν, voluntatem. ⁷⁸ γρ. ὑποληπτέον. ⁷⁹ γρ. ἀνενοχλησίας. ⁸⁰ γρ. αὐτόν.

γοντα· Ἡ κοῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου ; εἰ γὰρ μόνον ἦν πανταχοῦ, αὐτὸς ἂν ἦν τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι τοπικῶς· οὕτως οὖν καὶ οὐδὲν, ὡς ὑπὲρ τὰ ὄντα.

Ἄλλ' ὡς πάσης ἔξεως. Ἐξίς μὲν ἐστὶ διάθεσις ἔμμοнос· κίνησις δὲ ἐστὶ τὸ ἀντιδιαστελλόμενον τῆ ἡρεμίᾳ, μετὰ πολλῶν τιθέμενον· ζωὴ δὲ τὸ ταῦτα δεικνύον ἐνεργά· φαντασία δὲ τὸ ἐν διανοίᾳ ἀνατυπωτικόν· δόξα δὲ πεπληροφορημένη ὑπόληψις· διαφέρει δὲ νόησις διανοίας, ὅτι τὸ μὲν ἐστὶν ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ τὴν τοῦ διανοητικοῦ κίνησιν δηλοῖ. Ταῦτα δὲ πάντα καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τούτοις συγκατελεχεται οὐκ οὐσία ἐστίν, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ὁρᾶται· ὅθεν καὶ διεῖλεν αὐτὴν ἀπὸ τούτων.

Τῆς θεαρχίας πρόνοιαν. Ἐκ τούτων αἱ ἀνήτοι δόξαι ἐκλύονται τῶν τομησάντων λέγειν τὸ δημιουργικὸν φύσει τι ἐνεῖναι τῷ Θεῷ, ὡς καὶ τοῖς ἀραχνίοις τὸ ὑφαίνειν· φησὶ γὰρ διὰ μόνην ἀγαθότητα τὸ πᾶν παραγαγεῖν τὸν Θεόν· διὸ καὶ πάντες οἱ θεολογοὶ ἐκ μὲν τῶν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ οὐ τολμῶσιν ὑμνεῖν αὐτόν· ἀνεπίγνωστα γάρ· ἀλλ' ἐκ τῆς εἰς τὰ ἔξω προόδου, ἣτις ἐστὶ πρόνοια, τὰ αἰτιατὰ, τουτέστι τὰ ἐξ αἰτίου αὐτοῦ συστάμενα, τὴν περὶ τὰ πάντα πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ ὑμνολογοῦσι· τὰ γὰρ πάντα τῆς θείας προνοίας ἐφίεται, δι' ἧς καὶ ὑπάρχει καὶ συνίσταται, ἀλλὰ τὰ μὲν νοερά καὶ λογικὰ γνωστικῶς· νοερά δὲ λέγεται, ὅσα διὰ τὸ νοῦς εἶναι, νοεὶ τὰ ὑπερκεείμενα νοητὰ· νοητὸν γὰρ ἐστὶ τὸ νοούμενον, ὅπερ καὶ τροφή ἐστὶ τοῦ νοεροῦ ἀντὶ τούτου νοοῦντος. Ὅσα οὖν κατὰ τὸ νοερά εἶναι ἄτε νοῦς νοεῖ, ταῦτα λογικὰ ὄντα, γνωστικῶς ἐπιβάλλοντα τῆ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ, ἀναλόγως ἐφίεται τοῦ Θεοῦ· ὅσα δὲ ὑποβέβηκε τὰ νοερά, καὶ εἰσι ψυχῆ αἰσθητικῆ, θηρίων λέγω καὶ πάντων, ἐμψύχων μὲν σωματίων, ἀλόγων δὲ, ὧν ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν στοιχείων καὶ τοῦ ἐνύλκου πυρὸς συνεστῶσα, ἐν πνεύματι ἐνύλκῳ ἔχει τὸ εἶναι· ταῦτα, μόνον ἐκ τῆς αἰσθήσεως συνελαυνόμενα εἰς τὸ πεινῆν καὶ διψῆν, ἐφίεται εἰκότως αἰσθητικῶς τοῦ χορηγοῦντος, ὡς τὸ Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι τοῦ δοῦναι τὴν τροφήν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον· καὶ τοιαῦτα πολλὰ καὶ παρὰ τῷ Ἰωὼ καὶ τῷ Δαυὶδ εὐρήσεις. Καὶ τὰ ἄλλα μέντοι ὅσα τὴν φυτικὴν ἢ ζωτικὴν μόνην ἀναισθητικῶς τε καὶ ἀψύχως ἔχει κίνησιν, ὡς τὰ φυτὰ πάντα καὶ βοτάναι πᾶσαι, ἅτινα καὶ ζωτικὸν πνεῦμα μόνον συνιστῶν ἔχουσι, τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν ἀνευ αἰσθήσεως, ὡς τὰ βένθρα πάντα, ὡς εἰρηται, καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ ἀποξηραίνεσθαι τοῦ φυτικοῦ πνεύματος στερούμενα, δι' οὗ κινεῖνται πρὸς αὐξὴν καὶ εὐθάλειαν· διὰ τοῦτο δοκεῖ καὶ ταῦτα ἐφίεσθαι τῆς θείας προνοίας, ἢ ὅτι καὶ συνεστάναι καὶ ἀνθεῖν· ὅθεν καὶ ταῦτα παραλαμβάνεται ἐν τῷ ῥητῇ ψαλμῷ, αἰνεῖν τὸν Θεόν, καὶ τῆς αὐτοῦ συστάσεως. Μετέχει οὖν καὶ ταῦτα τῆς

A ut qui ubique sit, secundum prophetam; nusquam vero est, secundum alium dicentem: Aut quis locus requiescentis meae? Si enim tantum esset ubique, ipse profecto esset omnia et in omnibus localiter: sic igitur et nihil, ut supra ea quæ sunt.

Tanquam ab omni habitu. Habitus quidem est qualitas immanens; motus autem est quod opponitur quieti, quæ oppositio in multis 104 consistit: vita autem ostendit, hæc esse efficacia; imaginatio vero est id quod in intellectu format species, opinio autem est persuasa conjectura. Differt porro intellectio ab intellectu, quia hic est in facultate intelligendi animæ, illa autem motum facultatis intelligendi declarat. Hæc autem omnia, et quæquæ his annumerata sunt, non sunt essentia, sed circa essentiam videntur; ideo quoque ab his essentiam distinxit.

Summæ deitatis providentia. Ex his solvuntur stultæ quorundam opiniones audentium dicere, facultatem creandi per naturam quamdam inesse Deo, sicut araneis texere; dicit enim per solam bonitatem, Deum cuncta producere: ideo theologi omnes ex rebus quæ Dei sunt, id est ex ejus essentia, non audent ipsum laudare, ignotæ enim sunt, sed ex ejus processu ad extra, qui est providentia, effectus, id est quæ eo auctore consistunt, Dei circa omnia providentiam prædicant. Omnia siquidem divinam providentiam appetunt, per quam sunt et consistunt, intelligentia et rationalia, per cognitionem; intelligentia vero dicuntur quæ, idcirco quod mentes sint, intelligibilia supra se posita intelligunt; intelligibile enim est quod intelligitur, quod etiam est cibus νοεροῦ (intelligentis) pro τοῦ νοοῦντος. Quæ igitur, quia intelligentia sunt, ut mentes intelligunt, eadem, cum sint rationalia, per cognitionem divinæ providentiæ intelligentia cum proportione Deum appetunt: quæ vero inferiora sunt intelligentibus, et sunt anima sensilis, ferarum, inquam, atque omnium animatorum quidem corporum sed irrationalium, quorum anima elementis et naturali igne constat, in spiritu materiali habent esse; hæc solum ex sensu compulsæ ad esuriendum et sitiendum, merito desiderant sensili modo eum qui præbeat, ut illud Scripturæ: Omnia a te expectant ut des illis escam ipsorum in tempore opportuno¹. Similia quoque multa reperies in Job et Davide. Porro alia quæ solam crescendi seu vivendi effectivam sine sensu et anima motionem habent, sicut plantæ omnes et herbæ universæ, quæ vitalem spiritum solum consistentem habent, suam essentiam sine sensu, ut arbores omnes, sicut dictum est, et similia, cum exarescunt, vegetativo privantur spiritu, per quem ad accretionem et germinationem impelluntur; ideo hæc quoque videntur 105 divinam providentiam expetere, ut consistent et floreat, unde etiam hæc

¹ Isa. LXVI. 1; Act. VII, 49. ² Psal. CIII. 27.

assumuntur in Psalmo CXLVIII, ad Deum laudandum propter ipsorum consistentiam. Atque etiam hæc participant ineffabilem providentiam, sed in solo vivere, etsi sine anima et sensu et secundum habitualement aptitudinem, quæ est proprietas virtutis. Habitus enim dicitur qualitas immanens, secundum quam affectionem et virtutem aliquid dicitur quale; juxta hunc igitur habitum, vitæ naturalis ad accretionem tantum et motionem substantialiter et habitualiter, sed sine anima et sensu participantia, dicuntur Dei bonitatem (divinam providentiam) desiderare.

Intelligentia quidem. Intelligentia quidem, angelicam naturam; rationalia vero humanam dicit: his autem subjecta, irrationalem, cui sensibile tantum inest: ideoque αλοθῆτως dixit, id est modo sensibili; cætera autem, scilicet plantæ, et omnia inanima et immobilia, hæc quidem ait secundum vitalem motionem, id est nutritivam et accrescentem; hæc enim etiam in plantis insunt; inanima autem, eo quod in se ipsis habeant absolute esse: hoc siquidem *essentialem et habitualement aptitudinem* vocavit.

Ut æternum. Vide quomodo perspicue ex effectibus et creaturis, supremum omnium laudant: *æternum* quidem dicunt eum qui sæcula creavit; et reapse est: æternitas, siquidem ipse est is qui semper existit, unde et æternitas nominatur; æternum autem est, non ipsa æternitas, sed quod æternitatem participat: atque Isaias dicit: *Deus sempiternus qui creavit terminos terræ*⁵; Deus autem non est posterior æternitate, ut etiam de ea participet; sed sæculorum creator.

Ut non senescentem. Secundum illud: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient*⁶.

Ut in aura tenui. Hoc est, quod dicitur in libris Regum, *non in commotione Dominus*⁷, neque in nube adfuit Dominus, ut loqueretur Eliæ, *sed in sibilo auræ tenui*, vocat Dominus: hoc porro ostendit, eum dicere Deum esse quoque in corpore, qui in omnibus incomprehensibilis est; spiritus enim et ab omnibus communicatur et est in omnibus, neque ab ullo comprehenditur, sicut etiam Dominus ait in Evangeliiis: *Spiritus est Deus; et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare*⁸.

106 *Et nomine carere.* Nominis privationem, quia est omnia, et nihil est eorum quæ sunt: sed omnia ex ipso sunt, sicut ipse seipsum explicat¹.

Ut principio. Principio quidem, ut quod esse præbeat; sine autem ut quod in esse conservet.

Omnia in omnibus. Omnia autem quæ sunt, quia ex ipso sunt omnia.

⁵ Isa. XL, 28.

⁶ Psal. CI, 28.

⁷ III Reg. XIX, 11.

⁸ Joan. IV, 24.

¹ II Cor. V, 18.

A ἀφάτου προνοίας, ἀλλὰ κατὰ μόνον τὸ ζῆν, εἰ καὶ ἀψύχως καὶ ἀναισθητῶς, καὶ κατὰ τὴν ἐκτικὴν ἐπιτηδεύτητα, ἥτις ἐστὶν ἰδιότης τῆς δυνάμεως· ἔξισ γὰρ λέγεται ἡ ἔμμοнос ποιότης, καθ' ἣν διάθεσιν καὶ δύναμιν ποιόν τι λέγεται· κατὰ ταύτην οὖν τὴν ἔξιν τῆς φυτικῆς ζωῆς εἰς αὐξήσιν καὶ κίνησιν μόνον μετέχοντα οὐσιοειδῶς τε καὶ ἐκτικῶς, ἀψύχως δὲ καὶ ἀναισθητῶς, λέγεται ἐφίεσθαι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

participantia, dicuntur Dei bonitatem (divinam pro-

D *Τὰ μὲν νοερά.* Νοερά μὲν τὴν ἀγγελικὴν φύσιν· λογικὰ δὲ τὴν ἀνθρωπίνην φησὶ· τὰ δὲ τούτων ὑφειμένα, τὴν ἄλογον, ἥτις μόνον τὸ αἰσθητικὸν πρόσκειται, διδὼ καὶ αἰσθητῶς εἶπε, τουτέστιν αἰσθητικῶς· τὰ δὲ ἄλλα, ἔγουν τὰ φυτὰ, καὶ ὅσα πάντη ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, τὰ μὲν φησὶ κατὰ τὴν ζωτικὴν κίνησιν, τουτέστι τὴν θρεπτικὴν τε καὶ αὐξητικὴν· ταῦτα γὰρ δὴ ἐν τοῖς φυτοῖς πρόσκειται· τὰ δὲ ἄψυχα ἐν τῷ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς τὸ ὅλως εἶναι· τοῦτο γὰρ εἶπεν οὐσώδη καὶ ἐκτικῆν ἐπιτηδεύτητα.

C *Ὡς αἰώνιον.* Ὅρα πῶς σαφῶς ἐκ τῶν αἰτιατῶν καὶ κτιστῶν τὸν ἀπάντων ἀνώτατον ὑμνολογοῦσιν αἰώνιον μὲν²¹ φασὶ τὸν τῶν αἰώνων ποιητὴν, καὶ τῷ ὄντι αἰῶνα, εἶπε ὁ ἀεὶ ὢν αὐτός· ἐστὶν, ὅθεν καὶ αἰὼν λέγεται, αἰώνιον δὲ ἐστὶν οὐκ αὐτός ὁ αἰὼν, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον· καὶ γοῦν φησὶν ὁ Ἡσαΐας· Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· C ὁ δὲ Θεὸς οὐ δευτέρως ἐστὶ τοῦ αἰῶνος, ἵνα καὶ μετέχη αὐτοῦ, ἀλλ' αἰώνων ποιητῆς.

Ὡς ἀγήρω. Κατὰ τὸ· Σὺ δὲ ὁ αὐτός εἶ, καὶ τὰ ἔτη σοῦ οὐκ ἐκλείψουσιν.

D *Ὡς ἐν αἰῶρα.* Τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον ἐν Βασιλείαις, ὅτι οὔτε ἐν τῷ συσσεισμῷ, οὔτε ἐν τῇ νεφέλῃ παρεγένετο ὁ Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἡλίᾳ· ἀλλὰ φωνῇ ἀθραῶς λεπτῆ καλεῖ ὁ Κύριος· τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν σώματι φησὶν εἶναι τὸν Θεόν, τὸν ἐν τοῖς πᾶσιν ἀπερὶληπτον· ἡ γὰρ πνοή καὶ παρὰ πάντων μετέχεται, καὶ ἐν πᾶσιν ἐστὶ, καὶ παρ' οὐδενοῦ ἐμπεριλαμβάνεται, ὡς καὶ ἐν Εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

Καὶ τὸ ἀνώνημον. Ἀνώνημον διὰ τὸ πάντα εἶναι καὶ μηδὲν τῶν ὄντων εἶναι, ἀλλὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξηγεῖται.

Ὡς ἀρχῆς. Ἀρχῆς μὲν, ὡς τὸ εἶναι παρασχόμενης· πέραςτος δὲ, ὡς ἐν τῷ εἶναι συνεχούσης.

Τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ εἶναι τὰ πάντα.

²¹ γρ. γάρ.

Και ἐστία. Ἐστίαν αὐτὸν πάντων ἐφη, ὡς οἰκισιν ἅντα πάντων τῶν ἁγίων, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος φησιν· *Manete in me*. ὡς περ γὰρ ναὸς αὐτοῦ ἐσμεν, κατὰ τὸ· Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· οὕτω καὶ αὐτὸς οἶκος ἡμῶν ἐστι· καλῶς δὲ εὐθὺς ἐπήγαγε τὴν ἠρωμένως· ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, αὐτὸν εἶναι πάντα, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα μὴ τις, εἰς σύνθεσιν τὸν νοῦν καταγαγῶν, ἐκπέσοι τῆς ἀληθείας, ὑπονοῶν ἅπαντα συμφορεῖσθαι σωρηδὸν ἐν τῷ Θεῷ, ἢ κατὰ τὴν σύνθεσιν τὸν Θεὸν εἶναι τὰ πάντα, ταχέως ἐθεράπευσε τὸ ἀπέμψαινον, εἰπόν ἠρωμένα, τούτέστιν ἐν τῇ οικίᾳ ἐνάδι, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἐνάδα μείναντα ὑπερηπλωμένον ἀμερῶς καὶ ἀμιγῶς τοῖς οὖσιν εἶναι τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν· ἀλλὰ καὶ ἀσχετῶς ἐστὶν ἐν πᾶσιν, ἀντὶ τοῦ, ὅτι οὐδενὸς κατεχόμενος, ἢ περιγραφόμενος σωματικῶς, ἐξηρημένως δὲ μᾶλλον· ἔξω γὰρ ἔστι τῶν ἀπάντων, οὐδαμοῦ ὄν, ἐξ αὐτοῦ πάντων ὄντων, καὶ αὐτὸς ἐν πᾶσιν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα συνέστηκε.

Πάντα δὲ ἀπλῶς. Τούτέστιν ἀσυνθέτως· ἐν οὐδενὶ γὰρ τῶν ὄντων συνετέθη ἢ σωματικῶς ἠνώθη, εἰ μὴ ἐν τῷ καιρῷ τῆς οικονομίας.

Θείων φασμάτων. Ὅτι φάσματα καλεῖ τὰς ἐν συμβόλοις ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ πῶς αὐτὸ λέγει, σημειῶσαι.

Ἀνακτόροις. Ἕλληνες ἀνάκτορα ἐκάλουσαν τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν τὰ τεμένη· ἐμφαίνει οὖν ὁ ἅγιος ἐν τούτοις τὸ παρὰ τῷ Ἰσαΐ· δοκεῖ γὰρ ἐν τῷ ναῷ ὑπαγορεύειν αὐτὸν ἐωρακέναι τὴν θείαν ἐκείνην [δόξαν καὶ] ὄψιν, τὴν τοῦ σεραφίμ· τὰ δὲ ἐξῆς εἰρηται διὰ τὴν τοῦ Ἰεζεκιήλ ὄρασιν, τὴν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἑτέρας τινὰς θεωρίας.

Καὶ θώκους. Θρόνους.

Συμβολικῆ θεολογία. Ἄλλο σύνταγμα ὑπισχνεῖται γράφειν, ὅπερ καλεῖ *Συμβολικὴν θεολογίαν*.

Ὁ ἱεραρχικός. Σημειῶσαι ὅτι μάλιστα ἱερεῦσι πρέπει θεωρεῖν τὴν θείαν Γραφήν.

Θεοειδεῖς. Ἀντὶ τοῦ θεοφανείας.

Καὶ ὅσα ἱερά. Ὅσα διεντέλλεται ἱερά τοῖς ἁγίοις παρατίθεσθαι, τούτέστιν ἀκοὴν εὐσεβῆ καὶ ἀξίαν τῶν ἁγίων.

Ἀμύστων. Τούτέστι τῶν ἀμύστων· ὅτι ὁ μετὰ γέλωτος καὶ ἐμπαιγμῶν τῶν θείων ἀκούων λογίων, ἢ τῶν περὶ αὐτὰ ἐρμηνειῶν, ὡς θεομάχος κρινεται. Τιμοθέῳ δὲ γράφει καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὅτι οὐ δεῖ τοῖς μὴ δεχομένοις τὸν λόγον ἐν ἀληθείᾳ λαλεῖν περὶ τοιούτων.

Εἰς τὸ κεφάλαιον Β'.

§ I. **τῆν θεαρχικὴν.** Ἐκ τοῦ κεφαλαίου τούτου μάλιστα καὶ Ἀρειανοὶ καὶ Εὐνομιανοὶ τὸ ἀνόμιον πρεσβεύοντες πολεμοῦνται, καὶ Νεστοριανοὶ δὲ καὶ Ἀκέφαλοι. *Θεαρχικὴν δὲ ὄλην ὑπαρξίν* φησι τῆς

Joan. xv, 4. II Cor. vi, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἢ γρ. *Εἰς τὸ κεφάλαιον τούτου τὸ δεύτερον μάχεται μάλιστα πᾶσι τοῖς τὸ ἀνόμιον πρεσβεύουσιν, Ἀρειανοῖς φημι, καὶ Εὐνομιανοῖς καὶ Μακεδονισταῖς, μεταξύ δὲ Νεστοριανοῖς καὶ Ἀκεφάλαις. Θεαρχ. In hoc secundo capite maxime pugnat cum omnibus iis qui inæqualitatem (in SS. Trinitate) asserunt, nempe cum Arianis, Eunomianis et Macedonianis: interdum etiam cum Nestorianis et Acephalis. Divinam autem, etc.*

Ut domicilium. Vocat ipsum domicilium omnium, ut qui sit sanctorum omnium habitatio, sicut ipse Dominus ait : *Manete in me*. Quemadmodum enim templum ipsius sumus, juxta illud : *Inhabitabo in ipsis, et inambulabo* ; ita etiam ipse est domus nostra; recte autem statim subjunxit *unite* ; quandoquidem enim dixerit, ipsum esse omnia et in ipso omnia, ne aliquis mentem in compositionem inducens a vero excideret, arbitrans universa acervatim in Deum conferri, aut Deum secundum opinionem esse universa, mox absurditatem curavit, dicendo *unite*, id est in propria unitate. quin potius supra unitatem manentem explicatum sine divisione et mistione cum rebus esse omnia et in omnibus; verum etiam *est sine detentione in omnibus*, pro, a nullo comprehensus, aut circumscriptus corporaliter; eximie vero magis : est enim extra universa nusquam existens, cum omnia ex ipso sint et ipse in omnibus : ex ipso siquidem universa consistunt.

Sed universa simpliciter. Id est sine compositione; cum nulla enim re compositus fuit aut corporaliter unitus, nisi in tempore incarnationis.

Divinis visis. Visa vocat revelationes Dei in signis; nota etiam quomodo illud dicat.

In sacris templis, Gr. ἀνακτόροις. Gentiles vocabant ἀνάκτορα deorum suorum delubra. Sanctus igitur declarat in his illud Isaïæ; videtur enim interpretari ipsum vidisse in templo divinam illam [gloriam et] visionem seraphim. Quæ autem sequuntur, dicta sunt propter visionem Ezechielis in Babylone, et quasdam alias visiones.

Et sede, Gr. καὶ θώκους. Thronos.

Symbolica theologia. Promittit se aliud opus scripturam, quod vocat *Symbolicam theologiam*.

Hierarchicus. Nota maxime convenire sacerdotibus divinam Scripturam contemplari.

107 Deiformes, Gr. θεοειδεῖς. Pro θεοφανεῖς, qui dii apparent.

Et sacras aures. Præcipitur sanctis ut sacras aures admoveant, id est auditionem piam, et sanctis dignam.

Profanorum, Gr. ἀμύστων. Id est non initiatorum : nempe qui cum risu et ludibrio divinos sermones audit, aut eorum interpretationes, tanquam θεομάχος (hostis Dei) judicatur. Scribit autem Timotheo apostolus, non esse disserendum de talibus cum iis qui verbum in veritate non recipiunt.

IN CAP. II.

§ I. **Divinam.** Ex hoc capite maxime cum Ariani, tum Eunomiani, qui inæqualitatem (in SS. Trinitate) asserunt, oppugnantur; tum etiam Nestoriani et Acephali. *Divinam autem totam existentiam di-*

cit, sanctæ et solius adorandæ Trinitatis in tribus subsistentiis cognitam divinitatem; consuevit enim *totam divinitatem* vocare augustissimam Trinitatem; siquidem hæc, et quid sit tota divinitas se ipsam revelans *cum personarum definitione*, id est cum divisione sanctis declaravit, trium personarum proprietates exponens, esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; tres enim una et tota atque sola divinitas; sciendum autem ὑπαρξίν existentiã non dici proprie de Deo; est etenim *προϋπαρξίς præexistentia*, id est etiam ante ipsam existentiam: quoniam autem omnis existentia ex ipso, ex iis quæ per ipsum apparent appellatur, ut etiam supra hæc intelligatur.

Definiens. Id est, declarans et ostendens.

Summa deitate, Gr. τὴν θεαρχίαν. Nota quod dictione humano modo accepta, ipsam divinitati attribuat, propter personæ unitatem.

Non partialiter. Recte illud *non partialiter*. Operationes enim et universæ theologiæ laudes, non uni et soli personarum divinæ Trinitatis separatim attribuantur, sed ipsæ communes sunt Trinitati, excepta sola incarnatione; sola enim est Filii, sicut postea dicit; solæ autem **108** characteristicæ trium personarum proprietates divisim et proprie unicuique personæ insunt, sicut Patri quod sit Pater, et nulli alteri, ita de Filio et Spiritu sancto.

Et totius. Nota totius divinitatis Trinitatem significari.

Nisi de tota. Nota eum qui dicit divinas appellationes minime esse communes, impie abruptere unitatem adorandæ Trinitatis.

Hæc dicit qui est. Notandum est sanctum Dionysium admittere Apocalypsim sancti Joannis evangelistæ: illic enim hoc dictum reperitur. Porro sanctum Dionysium cognosse divinum evangelistam dum in Patmo versabatur, ubi etiam Apocalypsim vidit, discas quoque inferius ex epistola decima, quam ad ipsum sanctum evangelistam et theologum Joannem scripsit.

Prophetarum. David h. c. dicit.

Qui est, qui a Patre. Considera quomodo sententiam hanc referat, non enim ita habetur.

Summa deitate, Gr. τὴν θεαρχίαν. In aliis codicibus habetur θεαρχικὴν ζωὴν.

De Deo qui Deum genuit. Nota, eum appellare Patrem divinitatem quæ Deum genuit, et Unigenitum filialem divinitatem.

Fusus, Gr. διεξοδικῶς. Pro πλατυτέρως, latius.

Omnia per ipsum. Nota quod, dum dicit omnia ex Deo esse, totam divinitatem comprehensive signifi-

Α ἁγίας καὶ μόνης προσκυνητῆς Τριάδος τὴν ἐν τρισὶν ὑποστάσει γνωριζομένην θεότητα. Φθός γὰρ αὐτῷ ἄληθ θεότητα καλεῖν τὴν σεβασμίαν Τριάδα· αὐτὸ γὰρ καὶ τί ἐστὶν ἄληθ θεότης ἑαυτὴν ἀποκαλύπτουσα μετ' ἀφορισμοῦ τῶν προσώπων, τοῦτέστι μετὰ διαιρέσεως τοῖς ἁγίοις ἐφανέρωσε, τῶν τριῶν ὑποστάσεων τὰς ιδιότητας ἐκφαίνουσα, ὅτι Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· οἱ γὰρ τρεῖς, μία καὶ ἄληθ καὶ μόνη θεότης. Ἰστέον δὲ ὅτι ὑπαρξίς μὲν κυρίως ἐπὶ Θεοῦ οὐ λέγεται· καὶ γὰρ ἐστὶν προϋπαρξίς, τοῦτέστι καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως· ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ὑπαρξίς ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ φανέντων ὀνομάζεται ⁸⁸, ἵνα νοηθῆ καὶ ὑπὲρ ταῦτα.

Β Ἀφορίζουσα. Τοῦτέστι γνωρίζουσα καὶ δεικνύουσα.

Τὴν θεαρχίαν. Σημειῶσαι ὅτι, καὶ ἀνθρωπίνως λεχθείσης τῆς φωνῆς, τῇ θεότητι ταύτην ἀνατίθησι διὰ τὴν τοῦ προσώπου ⁸⁹ ἐνότητα.

Οὐ μερικῶς. Καλῶς τὸ οὐ μερικῶς· αἱ γὰρ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι τῆς θεολογίας αἱ ὑμνολογίαι οὐχ ἐνὶ καὶ μόνῳ τῶν τῆς θεολογίας ἀποπέπων ἀποκληρωτικῶς ἀπονενέμονται, ἀλλ' αὐταὶ μὲν κοινὰ εἰσι τῆς Τριάδος, διχα μόνης τῆς ἐνανθρωπήσεως· μόνη γὰρ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐφεξῆς λέγει· μόναι δὲ αἱ χαρακτηριστικαὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων ιδιότητες μερικῶς καὶ ἰδίως ἐκάστη ὑποστάσει πρόσεισιν, ὡς τῷ Πατρὶ τὸ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἄλλῃ τινί· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ⁹⁰.

Γ Καὶ ὀλοκληροῦ. Σημειῶσαι ὅλην θεότητα ⁹¹ τὴν Τριάδα σημαίνεσθαι.

Εἰ μὴ περὶ τῆς ἄληθ. Σημειῶσαι ὅτι ὁ μὴ κοινὰ εἶναι λέγων τὰς θεωνυμίας, ἀποσχίσει ἀσεβῶς τὴν ἐνότητα τῆς προσκυνητῆς Τριάδος.

Τάδε λέγει ὁ ὄν. Σημειώτεον, ὅτι δέχεται τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ὁ ἅγιος οὗτος Διονύσιος· ἐκεῖ γὰρ ἐστὶ τὸ βῆθὲν τοῦτο. Ὅτι δὲ, ὅτε ἦν ἐν Πάτμῳ ὁ θεὸς εὐαγγελιστής, ὅπου καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν εἶδεν, ἐγίνωσκεν ὁ ἅγιος Διονύσιος, καὶ τοῦτο μαθήσῃ κάτω ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἧς ἔγραψε ⁹² πρὸς αὐτὸν τὸν ἅγιον εὐαγγελιστὴν καὶ θεολόγον Ἰωάννην.

Προφητῶν. Ὁ Δαυὶδ τοῦτο λέγει.

Δ Τὸ ὄν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς. Ἐπίσχεψαι ⁹³, πῶς φησι τὴν χρῆσιν ταύτην· οὐ γὰρ φέρεται νῦν οὕτως.

Τὴν θεαρχίαν. Ἐν ἄλλοις θεαρχικὴν ζωὴν.

Θεογόνου θεότητα. Σημειῶσαι ὅτι θεογόνου θεότητα φησὶ τὸν Πατέρα, καὶ υἱικὴν θεότητα τὸν Μονογενῆ.

Διεξοδικῶς. Ἀντὶ τοῦ πλατυτέρως.

Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ. Σημειῶσαι, ὅταν λέγῃ ὅτι τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, περιληπτικῶς τὴν ἄληθ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁸ γρ. ὀνομάτων, χρῆται τῇ λέξει, ἵνα. ⁸⁹ γρ. τῶν προσώπων. ⁹⁰ γρ. οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ, τὸ Υἱὸς, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ Πνεῦμα. ⁹¹ γρ. ἄληθ θεότητα. ⁹² γρ. μέγας Διονύσιος οὗτος, μαθήσῃ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, τὴν δεκάτην ἀναγινώσκων, ἦν ἔγραψε. ⁹³ γρ. Σημειῶται.

θεότητα σημαίνει, τούτέστι τὴν ἁγίαν Τριάδα· ὅταν
 δὲ φῆ⁹⁰, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτι-
 σται, διεξοδικῶς περὶ τῶν ὑποστάσεων σημαίνει·
 τοῦτο γὰρ εἰς τὸν δημιουργικὸν λόγον ἐδέξαντο πάντες.

Καὶ αὐτοῦ. Τοῦ Λόγου δηλονότι.

Κοινωνικῶς καὶ ἠνωμένως. Σημεῖωσαι ὅτι κοινο-
 νικῶς ἦνται τὰ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Ἦς θεωρητίας. Οἷον τὸ, Ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ
 ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια· τὸ σέβας, ὡς τὸ· Εἰς τὸ
 ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται·
 τὸ δὲ τῶν δωρεῶν, ἦτοι τῶν χαρισμάτων, ἐν τῷ λέ-
 γειν· Ἀθήψοσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς.

τὴν πηγαίαν. Εἰρηται ἐν [τοῖς] Ψαλμοῖς· Ὅτι
 παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, καὶ ἐν Ἱερειῶν· Ἐμέ ἐγκα-
 ἔλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος. Ὁ οὖν Θεὸς λέγε-
 ται πηγὴ, οἷά τις μήτρα καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν φα-
 νέντων καὶ προσελθόντων εἰς οὐσίαν ἀπάντων· ἃ γὰρ
 καλῶν ἐκώθασί τινες καθολικὰ, ἦτοι γένη, ἢ ὄλα, ἢ
 περιέχοντα, ἅτε περιληπτικὰ τῶν μερικῶν ἐξ αὐτῶν
 προδῶν, ταῦτα αἱ θείαι Γραφαὶ πηγαίαν αἰτίαν φα-
 σί· διὰ τὸ δημιουργικὸν τοῖνον καὶ ἀνέκλειπτον τῶν
 διὰ τοῦ Πνεύματος ὑφισταμένων, καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα
 τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ [πάντων] τῶν ὄντων αἰτιον, ὡς
 καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἰρηται, εἰκότως καὶ πηγαίαν αὐτὸ
 αἰτίαν θεολογεῖ· τὸ δὲ ἀνέκλειπτον τοῦ δημιουργεῖν
 ἐκείθεν νόησον εἰς τὸ· Ὁ Πατήρ μου· ὅπως ἄρτι ἐργά-
 ζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι· ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἅγιον, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἅε ἐργάζεται ἀνεκ-
 κλιπτως· εἰρηται γάρ· Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά
 σου, καὶ κτισθήσονται.

§ II. Ἀδιαστρόφοις ἐννοίαις. Καλῶς εἶπε τὸ
 ἀδιαστρόφοις· ἐπειδὴ καὶ οἱ αἰρετικοὶ ἀναγινώσκουσι
 τὰς Γραφὰς, καὶ ἐντρέφονται ἐν αὐταῖς, καὶ ὁμοῦ
 διαστρέφουσι ἑαυτούς.

Θεοπροποῦς διαίρεσεως. Θεοπροπῆ διαίρεσιν ἐπὶ
 τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν περὶ τῶν ὑποστάσεων ἀσύγ-
 χυτον ἔφη γνῶσιν· καὶ ὅτι οὐ χρὴ φροντίζειν πεθεῖν
 τοὺς μὴ δεχομένους τὴν θείαν Γραφήν. Τὸ γὰρ κοινῶς
 ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος θεολογεῖν οὐκ ἔστι σύγχυσιν
 εἰσάγειν τῶν ὑποστάσεων.

Ἐπὶ τὴν θεολογικὴν. Θεολογικὴν ἐπιστήμην ἀνω-
 τέρω περὶ Θεοῦ διηγούμενος⁹⁰, οὐκ ἔφη αὐτὴν⁹¹ ἐπι-
 στήμην εἶναι· ἐνταῦθα δὲ τὰ περὶ θεολογίας ἐπι-
 στήμην φησὶν. Ἐπιστήμη δὲ ἐστὶ δόξα ὀρθὴ λογισμῶ
 δεθεῖσα⁹², ἢ λόγος ἀληθὴς ἐπὶ διάνοιαν ἀμετάπτωτος,
 καὶ ἡ ἀκριβὴς εἰδησις τοῦ πράγματος καὶ ἀπόφαν-
 σις, οὐ καὶ λέγεται ἐπιστήμη, ἀληθείας⁹³ λόγον καὶ
 δόξαν ὀρθὴν προβαλλομένη, μὴ δεομένη τῆς ἐκ πα-
 ραθέσεως τοῦ ὁμοίου βεβαιώσεως.

τὰς θείας ἐκφαντορίας. Ἐκφαντορίας φησὶ τὰς
 τὰ μυστήρια ἐκφανοῦσας διδασκαλίας.

Ἐν ἑαυτοῖς ἀπλήθυντα. Ὅτι οὐ δεῖ παρεξίναί
 τὴν θείαν Γραφήν ἐν τῷ θεολογεῖν.

⁹⁰ Luc. xi, 20. ⁹¹ Luc. xii, 40. ⁹² Act. i, 8. ⁹³ Psal. xxxv, 10. ⁹⁴ Jer. ii, 13. ⁹⁵ Joan. v, 17. ⁹⁶ Psal. ciii, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁰ γρ. φησί. ⁹¹ γρ. διαλεγόμενος. ⁹² γρ. αὐτόν. ⁹³ γρ. δοθεῖσα. ⁹⁴ γρ. ἀληθῆ.

cat, id est sanctam Trinitatem : quando autem di-
 cit, omnia per ipsum et in ipso creata, de subsisten-
 tiis fuse significat; hoc enim omnes de Verbo
 creandi virtute prædito acceperunt.

Et ipsius. Scilicet Verbi.

Communicative et unite. Adverte attributa sanctæ
 Trinitatis communiter unita esse.

Divinitatis operas. Veluti : Ego in Spiritu Dei ejicio
 dæmonia⁹⁰ : venerationem, ut : Qui blasphemaverit
 in Spiritum sanctum, non remittetur⁹¹ : τὸ δὲ τῶν
 δωρεῶν, munus seu charismatum, dum ait : Acci-
 pietis virtutem Spiritus sancti in vos⁹².

Fontanam seu scaturientem. Dicitur in Psalmis :
 Quia apud te fons vitæ⁹³, 109 et in Jeremia : Me
 dereliquerunt fontem aquæ vitæ⁹⁴. Deus ergo dicitur
 fons, veluti matrix aliqua et principium et causa
 omnium quæ apparent et ad existentiam progrediuntur :
 siquidem quæ aliqui solent vocare universalialia,
 seu genera, vel tota, vel continentia, veluti quæ
 complectuntur partiales ex ipsis emanantes proces-
 siones, hæc divinæ Scripturæ fontanam causam di-
 cunt; ergo per creandi facultatem et carentiam de-
 defectus eorum quæ per Spiritum sanctum subsistunt,
 et ipsum quoque Spiritum sanctum [omnium] rerum
 esse auctorem, sicut in Sapientia dicitur, probabili-
 ter etiam ipsum fontanam esse causam, ut de Deo
 disserit : perpetuitatem vero creandi ex eo intelli-
 ge : Pater meus usque modo operatur, et ego ope-
 ror⁹⁵ : similiter etiam Spiritus sanctus, cum Patre
 et Filio semper operatur; dictum est enim : Emitte
 Spiritum tuum, et creabuntur⁹⁶.

§ II. Haud perversis intelligentiis. Recte dixit,
 non perversa; quoniam hæretici legunt Scripturas,
 et in ipsis educantur; attamen seipsos pervertunt.

Distinctionis Deo dignæ. Dignam Deo divisionem
 in sancta Trinitate, non confusam de subsistentiis
 cognitionem dixit; neque incumbendum esse per-
 suadendis iis qui Scripturam rejiciunt : nam com-
 muniter de sancta Trinitate ut Deo loqui, minime
 est personarum confusionem inducere.

Ad theologicam. Theologicam scientiam superius
 de Deo disserens, non dixit ipsam scientiam esse :
 hic vero disserens de iis quæ sermonem de Deo
 complectuntur, scientiam dicit. Est autem scientia,
 recta opinio ratiocinatione vincita; aut vera in in-
 tellectu ratio immutabilis et accurata rei cognitio
 et demonstratio, cujus etiam dicitur scientia, ve-
 ritatis rationem et rectam opinionem proponens,
 non indigens additione confirmationis a simili.

Divinas explanationes. Ἐκφαντορίας vocat, disci-
 plinam quæ mysteria exponit.

In seipsis sine additione. Non esse leviter transi-
 gendam Scripturam, cum sermo de Deo habetur.

§ III. *Et quæ per exsuperantia.* Per ablationem mente superiorem laudes Dei prædicat: ex iis enim quæ in ipso minime videntur eminentissime adoratur, veluti ut immortalis, ut interminabilis, et invisibilis, et **110** nullius indigens, et cætera similia: sunt enim hæc etiam Trinitati communia: porro *causæ rationem habentia* sunt quæ in creatione ab ipso emanarunt, tanquam universi boni auctore, sicut scriptum est, *omne bonum ejus esse.*

Patris. Subaudiendum, nomen quod essentiam superat, sicut in Patre, ita in Filio et Spiritu sancto. In distinctis autem sanctæ Trinitatis, scilicet nominibus, nullam [omnino] aut esse reciprocationem aut communionem; neque enim Pater religiose vocaretur Filius, nec Filius, Pater: idemque sentiendum de Spiritu sancto.

Jesu secundum nos. Nota, solius Dei Verbi esse incarnationem. Prorsus autem ipsam dicit, contra Apollinarium, constare intelligente anima et nostro corpore; hoc enim declarat id quod ipse dicit, *καθ' ἡμᾶς, sicut nos*, quod etiam Eutychi adversatur; contra Nestorium vero est quod ait: *Immutabilem Jesu tanquam Dei similem nostræ existentiam*, atque quod dicit *essentialia esse humanitatis mysteria*, famem, lassitudinem, super aquas incedere, clausisque foribus ad discipulos ingredi, et mortuos excitare, atque ipsam denique passionem, cæteraque similia.

Substantialia mysteria. Nota *essentialia* in incarnatione usurpari; hoc enim ait, rejiciens opinionem illam quæ asserebat tantum imaginariam fuisse.

Traditionis sacræ auctores. Gr. ἱερομύσται. Ἱερομύσται dicuntur qui sacris initiati sunt.

Occultæ et nusquam prodeuntes. Occultas unitiones vocat, incomprehensibiles de divina essentia cognitiones: nullus enim cognoscet aliquando, quid sit essentia sanctæ Trinitatis.

Distinctiones. Distinctiones vocat per se subsistentes adorandas existentias: hoc est, Filii quidem inexplicabilem ex Patre splendorem; sancti vero Spiritus inconceptibilem ex Patre processionem.

Supra unitatem principialem. Unitio supra unius-principatum, significat divisionis vacuitatem, et simplicitatem divinæ naturæ superantem rerum omnium unitatem et simplicitatem.

Ineffabilis. Gr. τὸ ἀφθεγκτον. Τὸ ἀφθεγκτον, quod dici non potest, dixit propter essentiam nomine carentem. Porro *quod multis verbis exprimitur* dixit, quia beneficiorum varietate multis afficitur nominibus.

111 *Ex omni intellectilis.* Quomodo ignotus et omnino cognitus Deus, et quomodo ignoratio ejus cognitionem comparemus, dicendum. Ignoratio enim Deus cognoscitur: ignorationem vero.

§ III. Καὶ ὅσα τῆς ὑπεροχικῆς. Κατὰ ἀφαίρεσιν ὑπὲρ ἔννοιαν δοξολογεῖται· ἐκ γὰρ τῶν μὴ θεωρουμένων περὶ αὐτὸν ὑπερανabεθηκότως προσκυνεῖται, ὅλον ὡς ἀθάνατος, ὡς ἀτελεύτητος καὶ ἀόρατος, καὶ ἀνευθεῆς, καὶ ὅσα τοιαῦτα· κοινὰ γὰρ τῆς Τριάδος καὶ ταῦτα· αἰτιολογικὰ δὲ εἰσιν ὅσα ἐπὶ τὴν κτίσιν** ἔρβουσε παρ' αὐτοῦ, ὅτε αἰτίου παντός καλοῦ, ὡς γέγραπται, ὅτι πᾶν ἔστι καλὸν αὐτοῦ.

Τὸ τοῦ Πατρὸς. Κατὰ κοινῶ [δὲ] τὸ ὑπερούσιον, ὡς ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ [ἐπὶ τοῦ] Υἱοῦ καὶ [ἐπὶ τοῦ] ἁγίου Πνεύματος. Ἐπὶ δὲ τῶν διακεκριμένων τῆς ἁγίας Τριάδος, ὅλον ὀνομάτων, οὐδεμίαν φησὶν [ὄλωσ] εἶναι ἀντιστροφὴν ἢ κοινῶν· ὁ γὰρ Πατήρ οὐκ ἂν εὐσεβῶς κληθεῖν Υἱός· οὐδὲ ὁ Υἱὸς Πατήρ· τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ** τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

B Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἰησοῦ. Σημειῶσαι ὅτι μόνου τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐστὶν ἡ ἐνανθρώπησις. Παντελῆ δὲ αὐτὴν φησὶ κατὰ Ἀπολλινάριου, ὡς ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ ἡμετέρου σώματος· τοῦτο γὰρ ὄλωι τὸ εἰπεῖν αὐτὸν καθ' ἡμᾶς· ὅπερ ἐστὶ καὶ κατὰ Εὐτυχοῦς· κατὰ Νεστορίου δὲ, ὅτι φησὶ, τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἀναλλοιωτὸν ὡς Θεοῦ καθ' ἡμᾶς ὑπαρξίν· καὶ ὅτι οὐσιώδη φησὶ τὰ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι μυστήρια, τὴν πείναν, τὸν κόπον, καὶ τὸ ἐπὶ ὕδατος βαδίσαι, καὶ τὸ εἰσελθεῖν τῶν θυρῶν κεκλεισμένων πρὸς τοὺς μαθητάς, καὶ τὸ ἐγείραι τοὺς νεκροὺς, καὶ αὐτὸ τὸ πάθος, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Ὀνοσιώδη μυστήρια. Σημειῶσαι τὸ οὐσιώδη ἐπὶ τῆς σαρκώσεως· τοῦτο γὰρ ἐφη, ἐκβάλλων τὴν κατὰ φαντασίαν δόξαν.

Παραδόσεις ἱερομύσται. Ἱερομύσται λέγονται ὅτι τὰ ἱερὰ μεμημένοι.

Κρυφίας καὶ ἀνεκφοιτήτους. Κρυφίας ἐνώσεις φησὶ τὰς περὶ τῆς θείας οὐσίας ἀκαταλήπτους γνώσεις· τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, τί ἐστίν, οὐδεὶς γινώσκει ποτε.

Τὰς διακρίσεις. Διακρίσεις φησὶ τὰς ἐνυποστάτους προσκυνητὰς ὑπάρξεις, τουτέστι, τοῦ μὲν Υἱοῦ τὸν ἐκ Πατρὸς ἀνέκχραστον ἀπαυγασμόν· τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκ Πατρὸς ἀνευνόητον ἐκπέρευσιν.

Ἡ ὑπὲρ ἐναρχίαν. Ἡ ὑπὲρ ἐναρχίαν ἐνότης τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἐνότητα καὶ ἀπλότητα ἐν τοῖς οὐσι τῆς θείας φύσεως ἀμερές τε καὶ ἀπλοῦν σημαίνει.

Τὸ ἀφθεγκτον. Ἀφθεγκτον διὰ τὸ ἀκατονόμαστον τῆς οὐσίας· πολὺφωνον δὲ, ὅτι τῇ ποικιλίᾳ τῶν εὐεργετουμένων τὸ πολὺφωνον ἔχει.

Τὸ παννότητον. Πῶς ἀγνωστος καὶ παννότητος** ὁ Θεός, καὶ πῶς ἐν ἀγνωσίᾳ τὴν περὶ αὐτοῦ κτώμεθον γνῶσιν, ῥητέον· ἀγνωστὸν γὰρ γίνεταί γνωστός ὁ Θεός· ἀγνωστὸν δὲ, μὴ τὴν διὰ τῆς ἀμαθίας λάθῃς· αὐτὰ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

** γρ. ὅτι τὴν κτίσιν. ** γρ. περὶ. ** γρ. πάλιν νοητός.

γὰρ σκότος ἐστὶ ψυχῆς· μήτε τὴν γινώσκουσιν, ὅτι ἀγνωστοί· ἢ ἀγνωστοί· εἶδος γὰρ καὶ αὐτὴ γνωριστικὴν· ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ἀγνωσίαν γινώσκειται γνωστὸς, καθ' ἣν ἀπλωθέντες ὑπὲρ τὰς νοήσεις, αἰτινες πληθυνόμενοι σχεδάννυνται, καὶ αὖθις συμπύσσονται, οὐκ οὔσαι ἐνάς. Ὅθεν οὖν πᾶσαν νόησιν περὶ θεὸν ὑπερβάντες, ἀπλοῖ γινόμεθα, ἀγνωσοῦντες λοιπὸν καὶ ἀδιάκριτοι⁹⁷ μένοντες διὰ τὴν πρὸς τὴν ἐνόητα στάσιν, καὶ βεβαίως ἐστῶτες ἐν τῇ ἐνώσει, ἀγνωσοῦμεν ὅτι ἀγνωσοῦμεν⁹⁸, τοῦτέστιν οὐχ ἐτέρου τινὸς εἰδότες⁹⁹, ἡμεῖς ὡς ἀμαθεῖς ἀγνωσοῦμεν, δυνάμενοι μαθεῖν ἂν τὴν ἀγνωσίαν· ἀλλὰ τὰ παρὰ πάσης λογικῆς κρίσεως εὐσεβῶς ἀγνωσοῦμενα ἀγνωσοῦντες· ἐν ταύτῃ γὰρ στάσει τῇ ἀγνοίᾳ, εἶδος γινόμεθα τοῦ πρὸ πάντων ὄντος· ἐάσαντες μὲν πάντα τὰ εἶδη καὶ τὰς νοήσεις, ἐν ἀφασίᾳ δὲ κρείττονι πάσης φθέγγεως ἰδρυμένοι, τῷ μηδὲ τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ἀγνωσοῦμεν· εἶτα πάλιν ὑποστρέψαντες ἐκ τῆς ἐν ἀφασίᾳ¹⁰⁰ σωπῆς, καὶ ἀπὸ τῆς σιγῆς εἰς φθέγγιν καταβαίνοντες, συνιέντες ὅτι ἠγνωσοῦμεν, ἀφιστάμεθα λοιπὸν τοῦ περὶ ἀγνώστου ζητεῖν. Πανρόητος δὲ πάλιν ὁ θεὸς, ἐκ τῶν φιλοδώρων προνοιῶν νοούμενος, ὅτι ἐστὶ, καὶ ἐκ τῶν δημιουργημάτων· ἐκ τῶν μὲν, ὅτι σωτὴρ ἐστίν· ἐκ τῶν δὲ, ὅτι δημιουργός. Καὶ θέσιν μὲν τὴν ὑπαρξίν φησιν, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς πάντων οὐσης ὑπάρξεως. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ φιλόσοφοι θέσιν τὰ ἐπιτιθέμενα εἶδη τῇ ὕλῃ· ἀφαιρέσιν δὲ, ὅταν αἱ ποιότητες ἀφαιρεθῶσι τῶν εἰδῶν· οἷον γῆς τὸ βαρῦν, ὕδατος τὸ ὑγρὸν. Ὁ οὖν θεὸς, ὁ καὶ ταῦτα μετασχηματίζων, ἡ πάντων θέσις καὶ ἀφαιρέσις ἐστὶ· θέσις μὲν πάντων, ὡς τὰ πάντα θεῖς καὶ ποιήσας, καὶ ἰδρῶσθαι παρασκευάζων· ἐν αὐτῷ γὰρ τὰ ἅπαντα συνέστηκεν· ἀφαιρέσις δὲ πάντων ἐστίν, ὡς καὶ τὴν θέσιν αὐτὴν [τῶν ὄντων] καὶ τὴν ποίησιν μεταρρυθμίζων καὶ μετασκευάζων, καὶ ἀφαιρῶν ἐκ τῶν τεθειμένων τὰ κατὰ φύσιν· εἰ γὰρ ὁμολογεῖται· τὰ ἐν γενέσει πάντως καὶ φθειρεσθαι· αὐτὸς δὲ πλοῦτις ἀγαθότητος τῶν μὲν ἀνέλε καὶ τὸ φθαρτὸν, ὡς ἀγγέλων καὶ ψυχῶν· τῶν δὲ τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν εἰς ἀθάνατον μεταίρει, ὡς τὰ σώματα ἡμῶν ἐν τῇ ἀναστάσει· δῆλον ὡς αὐτὸς ταῦτα ἡμῖν¹⁰¹ ὑπάρχων, αὐτὸς καὶ ὑπὲρ θέσιν ἐστὶ καὶ ἀφαιρέσιν, καὶ θεμέλιος καὶ ῥίζα πάντων ὄντων, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αἰτίον· οὔτε ἀφαιρέσις αὐτὸς ὢν, ὢν αὐτὸς ἔχει· αὐτὸ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸς ἔχει. Τὸ γὰρ ἀθάνατον, καὶ ἀκατάληπτον, καὶ ἀγνωστον, καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔχει, οὐχ ὡς μὴ ὢν τῷ ἐναντίον· ἀλλὰ κατὰ ἰδιότητά τινα πᾶσιν ἄρρητον καὶ ἀνεπινόητον· ἐξήρηται γὰρ τῶν ἀπάντων, ὡς ἀφηρημένος τῶν ὄντων, καὶ ὑπ' οὐδενὸς νοούμενος τῶν ἐν δημιουργίᾳ ἢ καταλαμβανόμενος, ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἀρπάσας διὰ τῆς ἀπειρίας· οὐ γὰρ ἐστὶν αὐτοῦ πέρας. Σημειῶσαι δὲ τὸ ἐν ἀλλήλαις εἶναι, κατὰ τινα μονὴν καὶ ἰδρῶσιν τὰς θείας ὑποστάσεις, ὡς τὸ· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί·

A non eam quæ ex imperitia oritur, accipias : hæc enim caligo est mentis, neque cognoscentem eum ignorari qui minime cognosci potest ; ipsa enim est species cognitionis : veram illa ignoratione is qui cognosci potest, cognoscitur, per quam supra cognitiones simplices efficitur, quæ dum multiplicantur, dividuntur iterumque conjunguntur cum non sint unitas. Idcirco igitur omnem de Deo cognitionem transcendentem simplices efficitur, ignorantes deinde et non discernentes propter unitatis statum permanentes, et firmiter in unitate consistentes, ignoramus nos ignorare, id est nihil aliud scientes, nos ut rudes ignoramus. valentes ea discere quæ hucusque ignoramus, sed ea quæ ab universa ratione prædita creatura religiose B ignorantur, ignorantur ; in hac siquidem persistentes ignoratione, efficitur forma ejus quod ante omnia existit, negligentes quidem formas omnes, in silentio autem sermone omni præstantiori constituimur, nimirum, neque hoc cognoscere, quod ignoramus, postea rursus a mutuo silentio conversi, et a taciturnitate ad sermonem descendentes, dum intelligimus nos ignorare, abstinemus postea ab ejus quod cognosci nequit inquisitione. Rursus vero Deus omnino intelligibilis dicitur, quia ex liberali providentia et operationibus agnoscitur, quid sit ; ex illa quidem, esse servatorem, ex his autem, esse creatorem. Et positionem seu affirmationem, existentiam vocat, quia ab illa omnium procedat existentia ; dicunt porro philosophi positionem formas quæ materiæ imponuntur ; ablationem autem seu negationem, quando qualitates a formis auferuntur, veluti a terra gravitatem, ab aqua humiditatem. Deus igitur qui hæc omnia transformat, omnium est positio et ablatio : omnium quidem positio, ut qui omnia ponit et facit, atque ut consistant disponit ; in ipso enim omnia consistent. Est autem omnium ablatio, ut qui positionem ipsam [rerum] et creationem componit et concinnat, atque ex positis ea quæ naturæ sunt propria auferit ; si enim pro confesso habetur, ea quæ generantur prorsus etiam corrumpi ; ipse autem abundantia bonitatis illorum quidem corruptionem 112 abstulerit, veluti ab angelis et animabus ; horum vero corruptionem in incorruptionem traducat, sicut corpora nostra in resurrectione ; manifestum est quod ipse eadem nobiscum existens, sit et supra positionem et ablationem, cum fundamentum sit, omniumque radix ; non quantum ad locum, sed ut causa ; neque ipse est ablatio eorum quæ habet, ipsam enim immortalitatem ipse habet. Illud enim quod mori nequit, neque comprehendi, neque cognosci, aliaque similia¹ habet, non quod non sit contrarium, sed juxta

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁷ γρ. νομιζόντες κατελιγμένα, καὶ ἀδι. putantes vero nos intelligere et non. ⁹⁸ γρ. κατέλαβε. ⁹⁹ γρ. εἰδότες. ¹⁰⁰ γρ. ἀφθαρσία. ¹ γρ. ὁμολόγηται. ² γρ. φθίρεται. ³ γρ. ἡμῶν.

proprietalem quamdam omnibus ineffabilem, prorsus et inconceptibilem; exemptus enim est ab omnibus, tanquam a rebus ablatus, neque ab ulla creatura intellectus aut comprehensus, ut qui seipsum per infinitatem capiat, neque enim ejus est terminus. Nota autem in se invicem esse, per modum alicujus situs et habitationis, divinas personas, ut illud, *Ego in Patre, et Pater in me* : ita etiam de Spiritu sancto Apostolus dicit.

[*Sicut lumina lampadum.* Integra mens sancti Patris ad hunc modum se habet. Exemplum ponit de sancta Trinitate. Quemadmodum, inquit, si tres lucernæ, aut candelæ una sint in templo, vel in domo, suis quidem hypostasibus secernuntur seu distinguuntur ab invicem; unaquæque enim alia lucerna est: attamen quantum ad lumen, unitam atque indivisam habent naturæ et operationis communicationem; adeo ut nemo discernere valeat, ac dicere, quodnam hujus, quodve alterius lucernæ sit lumen. His dictis, a Trinitate ad dispensationem sermonem transfert, et egressum divini Verbi a Patre, juxta ejus vocem, quæ dixit: *A Patre meo exiivi, et ad Patrem meum vado* x, declarat, subdens: *Sed et si quis lampadem educat e domo, simul exhibet et totum proprium ejus lumen, nihil cæterorum luminum in se ipsa simul trahens, neque aliquid sui illis relinquens.* Veniens enim Filius ex Patre in mundum, neque Patrem, neque Spiritum in se ipso simul duxit, neque quidpiam sibi proprium egrediens illis reliquit; sed indivisam suæ ipsius mansionis egressionem fecit.]

τὸ Πνεῦμα συνήγαγεν ἐν ἑαυτῷ, οὐδὲ μὴν τῶν οικειῶν τι ἐξελθὼν ἑκαίνοις κατέλιπεν, ἀλλ' ἀδιαίρετον τῆς ἑαυτοῦ μονῆς ἐποιήσατο τὴν ἔξοδον.]

Quare super substantialia illam. Unitiones corporum eorumque, ut elementis constantia, et alia ratione permista considerantur, ex virtute et qualitate mutationem habent, et aliquid aliud simplicium naturæ contrarium horum unio perficit; similiter facultates animæ diversæ videntur pro motu sui discrimine. Equidem angelorum cum divinis illustrationibus unitiones, vicissim et convenienter propriis ordinibus habent: divinitas autem sanctæ Trinitatis, 113 et quicquid ejus est, nullo dictorum dissecta aut a se diversa, merito censetur esse supra uniones istas.

Et supercælestia luminaria. Nota eum animas universasque mentes, superiora cælis lumina vocare, atque dicere, has omnes viventes essentias uniri, quemadmodum dictum est in exemplo multorum in domo eadem luminum sibi mutuo sine mistione et confusione unitorum, cum sint Dei similes, et pro captu suo unitissimam Dei unitionem participant: quas, scilicet unitiones, incorporea habent, quæ etiam se mutuo sine confusione penetrant.

Superessentialis illius Deifecunditatis. Nota eum vocare Patrem, superessentialem Deifecunditatem et fontem, neque hæc nomina esse reciproca.

v Joan. x, 38. x Joan. xvi, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴ γρ. φησίν. ⁵ γρ. νομιζεταί. ⁶ γρ. ζώσας.

οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Ἀπόστολος λέγει ⁴.

[*Καθάπερ φῶτα λαμπτήρων.* Ὅλος ὁ νοῦς τοῦ Πατρὸς τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Παράδειγμα εἶπεν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὡς περὶ τριῶν τιῶν λύχνων, φησίν, ἢ κηρῶν ἡμμένων ἐν τινὶ ναῷ ἢ οἴκῳ, ταῖς μὲν ὑποστάσει διακεκριμένων, ἦγουν κεχωρισμένων ἀλλήλων. Ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος λύχνος ἐστὶν ἰδικῶς ὁ καθείς· τῷ δὲ φωτὶ ἠνωμένην ἔχουσι καὶ ἀχώριστον τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐνεργείας· καὶ οὐδεὶς δύναται ἐν τῷ οἴκῳ ἐν τῷ ἀέρι αὐτοῦ διακρίνασθαι καὶ εἰπεῖν, ποῖον μὲν ἐστὶ φῶς τοῦδε τοῦ λύχνου, ποῖον δὲ τοῦ ἐτέρου. Ταῦτα εἰπὼν, μετέρχεται λοιπὸν ἐκ τοῦ τριαδικοῦ εἰς τὸν τῆς οἰκονομίας λόγον, καὶ τὴν ἐνδοξον ἔξοδον τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἐκ Πατρὸς κατὰ τὴν αὐτοῦ φωνὴν τὴν φάσκουσαν, ὅτι, Ἐκ τοῦ Πατρὸς μου ἐγὼ ἐξῆλθον, καὶ πρὸς τὸν Πατέρα μου ὑπάγω, σαφηνίζει καθά φησιν· Ἄλλ' εἰ καὶ τὸν ἕνα τις τῶν πυρσῶν ὑπεξάγει τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οικεῖον ἅπυρ φῶς, οὐδὲν τῆς τῶν ἐτέρων φῶτων ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον λαμπηδόρος, ἢ τὸ ἑαυτοῦ τοῖς ἐτέροις καταλείπον. Ἐλθὼν γὰρ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῷ κόσμῳ οὐδὲ τὸν Πατέρα καὶ

Ὅπου γε καὶ τὴν ὑπερούσιον. Αἱ τῶν σωμάτων ἐνώσεις, τῶν τε στοιχειωδῶς θεωρουμένων, καὶ τῶν ἄλλως πως μιγνυμένων, δυνάμει καὶ ποιότησι τὸ παρηλλαγμένον ἔχουσι, καὶ ἐτέρῳ τι παρὰ τὴν τῶν ἀπλῶν φύσιν ἢ τοῦτον ἐνωσις ἀποτελεῖ· ὡσαύτως καὶ ψυχικαὶ δυνάμει τὸ ἑτεροειδὲς κατὰ τὴν κίνησιν διάφορον ἔχουσι· καὶ μὴν καὶ αἱ τῶν ἀγγέλων πρὸς τὰς θείας ἐλλάμψεις ἐνόητες τὸ ἀνά μέρος καὶ ἀνάλογον ταῖς οικειαῖς τάξεσιν ἔχουσι· ἢ δὲ ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι θεότης, καὶ ὅσα ταύτης, οὐδὲν τῶν εἰρημένων διακοπτομένη ἢ ἑαυτῆς διαφέρουσα, εἰκότως ὑπὲρ ταύτας τὰς ἐνώσεις εἶναι δοξάζεται ⁵.

Καὶ ὑπερουράνια φῶτι. Σημειῶσαι ὅτι καὶ τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς νόας ἅπαντας ὑπερουράνια φῶτα καλεῖ· καὶ φησὶν ἐνοῦσθαι τὰς ζώσας ⁶ οὐσίας ταύτας ἀπίσας, ὡς εἴρηται ἐν τῷ παραδείγματι τῶν ἐν οἴκῳ τινὶ πολλῶν λαμπτήρων ἀλλήλοις ἀμιγῶς τε καὶ ἀσυγχύτως ἐνουμένων, θεοειδεῖς τε οὐσας καὶ μετεχούσας ἀναλόγως ἑαυταῖς τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπερνωμένης ἐνώσεως· ἄστυνας, ἐνώσεις δηλονότι, ἐπὶ τὰ ἀσώματα, & καὶ δι' ἀλλήλων ἀσυγχύτως χωρεῖ.

Ἐπερουσίου θεογονίας. Σημειῶσαι ὅτι ὑπερούσιον θεογονίαν καὶ πηγὴν τὸν Πατέρα καλεῖ· καὶ ὅτι οὐκ ἀντιστρέφει τὰ ὀνόματα.

Ἐνώσεις τε καὶ διακρίσεις. Τὰ περὶ τῆς ἀφρά-
στου Τριάδος μέχρι τριῶν ὑποστάσεων προῦδου νῦν
θεολογεῖ, ὅτι περὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, κινήσει ἀχρόνως
καὶ ἀγαπητικῶς, προήλθεν εἰς διακρίσιν ὑποστάσεων,
ἀμερῶς τε καὶ ἀμειώτως μείνας ἐν τῇ οἰκείᾳ ὀλότητι
ὑπερηνωμένους καὶ ὑπερηπλωμένους, τοῦ οἰκείου ἀπαυ-
γασματος εἰς ὑπαρξιν προελθόντος, ὡς εἰκόνας ζώσης,
καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος προσκυνητικῶς καὶ ὑπεραε-
νώως ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς μυσταγωγεῖ ὁ
Κύριος· ἀγαθότητι δὲ ἐπληθύνθη ἐπὶ τρισυπόστατον
θεαρχίαν ἢ αἰτία πάντων καὶ πηγῇ. Ταῦτα καὶ ὁ
θεολόγος Γρηγόριος ἐν τοῖς *Κατὰ Εὐνομίου* λόγοις
φησίν. Ἔστι δὲ καὶ κατὰ ἄλλον λόγον θεία διακρίσις,
ἢ διὰ πλήθος ἀγαθότητος πρόδος τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν
πολυειδειαν τῆς δημιουργίας ἢ τῆς ἀοράτου καὶ ὄρα-
τῆς. Κοινὰ δὲ εἰσι τῆς τρισυπόστατου καὶ διακεκρι-
μένης ἐνάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαί τε καὶ ἀγα-
θότητες· ἢ γὰρ παμβασιλεὺς Τριάς ἐν μεθέξει τῶν
δυναμένων ὁ μετέχειν γίνεται ἀσχετῶς τε καὶ ἀμεθ-
έκτως· ταῦτόν γὰρ δηλοῖ ἐκάτερον· μετέχεται γὰρ
ὁ Θεὸς ἀσχετῶς οὐ κατεχόμενος ἐν τότῳ τῷ μετέ-
χοντι, οὐδὲ αἰσθητικῶς μετεχόμενος, ἀλλ' ὅλος ἐν με-
τοχῇ ἐκάστου ὧν καὶ ἐξηρημένους τῶν ἀπάντων ὥστερ
φωτῆς μεγάλης γενομένης ἅπαντες μετέχουσιν αἱ
παρόντες κατὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν, καὶ ἀνὴρ, καὶ
νήπιον, καὶ ἄλογα· ἀλλ' οἱ μὲν ἐβρώμενέστερον, οἱ
δὲ ἀμυδρότερον, πρὸς τὴν γὰρ ἀκουστικῆς ἐνέργειαν,
καὶ ἔστι μεδεκτὴ ἢ φωνὴ, καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἀμέθεκτος
μείνας.

facultatis audiendi efficaciam, atque **114** communicabilis est vox, et in se ipsa incommunicabilis manens.

Ἐκ τῶν μετοχῶν καὶ τῶν μετεχόντων. Τὸ κατ' **C**
οὐσίαν μὲν ἡ Θεότης οὐ μετέχεται, οὔτε νοεῖται· μεθ-
εκτὴ δὲ ἐστὶν ἐν τῷ ἐξ αὐτῆς εἶναι τὰ πάντα, καὶ
ὅτι αὐτῆς συνεχέσθαι εἰς τὸ εἶναι.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν ἐκτυπωμάτων. Παραδειγματι-
κῶς φησι πῶς ἀμεθέκτως μετέχεται ὁ Θεός.

§ VI. *Οὐκ ἐστὶν ἡ σφραγίς.* Ἀντιθεσις καὶ λύσις
ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς σφραγίδος.

Ἀπομόργματα. Ἀπομόργματα ἐνταῦθα τὰ ἐκτυ-
πώματα λέγει.

Καὶ μήτε ἀντίτυπα. Ὡς λίθοι καὶ ξύλα, ἢ πάλιν
τὰ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ὧν οὐδὲν ἐπιδέχεται τὴν ἐκ
δακτυλίου σφραγίδα.

Διακρίεται δέ. Σημεῖωσαι ὅτι διακρίεται τῆς **D**
ἀγίας Τριάδος ἢ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου ὀλικῶς καὶ
ἀληθῶς.

Τὸ καθ' ἡμᾶς. Ἐνταῦθα περὶ τῆς οἰκονομίας πά-
λιν διαλαβὼν, τῷ Θεῷ Λόγῳ ταύτην προσάπτει,
μήτε Πατὴρ μήτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικοινωνη-
σάντων, πλὴν κατὰ βουλήν μόνην. Σημεῖωσαι δὲ τὴν
ἀκριβῆ τῆς οἰκονομίας διήγησιν, [ἔτι] οὐσιώθη ὁ
ὑπερουσίως Θεὸς Λόγος ἀναλλοιώτως, ἐπεὶ μεμνήκα
Θεός, καὶ οὐσιώθη καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὀλικῶς, του-
ῆσσι, σῶμα καὶ ψυχὴν λογικὴν κατὰ ἀλήθειαν ἐσχη-
κῶς· καὶ ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος ἐστὶν [κατ' ἀλήθειαν] ὁ

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹ γρ. πολυειδειαν τῶν δημιουργημάτων. ² γρ. δυνάμεων.

Unitiones et distinctiones. Loquitur modo de pro-
cessione ineffabilis Trinitatis ad tres personas, quod
etsi Deus et Pater sine tempore motus, et propter
vim amoris in distinctionem personarum processit,
sine divisione et diminutione permanens in propria
totalitate supra modum unitus, et supra modum
simplex, proprio splendore in existentiam pro-
deunte, ut qui sit viva imago, et sanctissimo Spi-
ritu cum adoratione, et ab æterno a Patre proce-
dente, sicut docet Dominus; bonitate autem mul-
tiplicatus fuit in divinitatis principium in tribus
consistens personis, qui causa est, et fons univer-
sorum. Hæc etiam Gregorius theologus in libris
Contra Eunomium dicit. Fit autem alia quo-
que ratione divina distinctio, progressus Dei per
bonitatis abundantiam in varias species invisibilis
atque visibilis creaturæ; communes autem sunt in
tribus subsistentiis et consistentis et distinctæ uni-
tatis, illæ quæ ad creationem spectant providentiæ
et bonitates. Omnium enim regina Trinitas sine
detentione et communicatione ab iis qui eam par-
ticipare valent; idem enim declarat utrumque. Nam
participatur Deus sine detentione minime compre-
hensus in loco participante, neque sensibiliter par-
ticipatus; sed totus, in cujusque participatione
existens, et ab omnibus exemptus: sicut valida
voce excitata omnes præsentis juxta propriam vir-
tutem ejus participes sunt, et vir, et infans et bruta;
sed illi quidem fortius, isti vero debilius, secundum

Ex participationibus et participibus. Divinitas
quidem secundum essentiam neque communicatur,
neque intelligitur; communicabilis vero est, qua-
tenus omnia ex ipsa sunt, et ab ipsa in suo esse
continentur.

In unaquaque expressione. Exemplo declarat, quo-
modo Deus sine participatione participetur.

§ VI. *Non est sigillum.* Oppositio et solutio ex
exemplo sigilli!

Effigies, Gr. ἀπομόργματα. Ἀπομόργματα hoc
loco vocat expressiones.

Nec reluctantia. Veluti lapides et ligna, aut e con-
trario quæ sunt fluxæ substantiæ, quorum nullum
admittit annulli sigillum.

Distinctum est autem. Nota distinctam esse a
sancta Trinitate omnino et vere Verbi incarnatio-
nem.

Nostris. Hoc loco iterum de dispensatione tra-
ctans, soli Deo Verbo attribuit, sine ulla Patris et
Spiritus sancti communicatione, nisi per solam vol-
untatem. Nota vero accuratam dispensationis enar-
tationem, Deum Verbum, quod omnem superat
essentiam, sine ulla mutatione substantiam acce-
pisse; quoniam permansit Deus, et sicuti nos ex
nobis substantiam omnino accepit, id est corpus et
animam rationalem vere habuit, et Deum Verbum

[vere] esse eum qui passus est, scilicet carne, humanamque ipsius divinam operationem vocari ea omnia quæ in dispensatione seu incarnatione acciderunt, neque Patrem neque Spiritum sanctum in his aliquid participasse, nisi beneplacito et voluntate incarnationis, atque una cum Deo Filio divina signa operando. Nota vero hæc maxime contra Nestorianos, et Acephalos, atque Phantasiastas.

Distinctum est. Hoc est secretum a Trinitatis et Deitatis ratione illud, quod propter nos et ex nobis carnem assumpserit, seu susceptionis humanitatis nostræ, atque Incarnationis Christi ratio; sicut et quod fecerit et passus fuerit quæ humanæ ipsius considerationis maxime propria sunt. Propria vero et singularia dicit, hoc est pura et innoxia naturæ humanæ ipsius: cujusmodi sunt nativitas, infantia, incrementum, sitis, labor, tristitia, lacrymæ, saliva, sanguis, sudor, corruptio, fluxus, voluntaria mortificatio, vocis privatio, impotentia se movendi, et similia. Hæc enim nulla ratione Pater et Spiritus sanctus participant, nisi quis dicat ratione approbationis et consensus.

115 *Qui immutabilis erat.* Quomodo dicat Verbum passum, ut illud: *Manus nostræ contractaverunt de Verbo vitæ*, exposuimus.

§ VII. *His autem veluti mysticis.* Juxta virtutem inexistens panem et calicem.

Supra intellectus operationem. Intellectum eorum quæ de Deo dicuntur, sacra quidem mens explicat, seu interpretatur illa mens quæ omnino divinis vacat, et neque a terrestribus et passionibus obnoxiiis perturbatur; ipsis vero divinis non aliter incumbit, quam per cessationem omnis motus, qui ad intelligendum res facit; hoc enim declarat quod dixit *supra intelligentem efficaciam*, id est quando undique Dei incomprehensibilitate comprehenditur, tum assequitur quod quærebat.

Solis participationibus. Præsubaudiendum est nomina. Participationes autem vocat præbitionem eorum quæ participamus ab ipso Deo factam.

Arcanum. Illud nomen Deus non significare essentiam, neque quid sit Deus; sed aliquid in nos beneficium; atque nos ex communicatione eorum quæ nobis a Deo donantur, appellationes Dei fingere. Quid porro sit Deus, cogitare queat nullus; etenim divina existens ita digne aliquantulum laudabitur, quando ab efficacia omni validissima et intelligente prorsus a nobis absoluta, suscipiet nos in sancto silentio, mentem iis quæ illinc egrediuntur donis adjicientes: voluntate siquidem res producit, nobis firmiter in mentis nostræ confusione perstantibus, quam paulo ante vocavit, *cognitionem in ignorantia*.

Rursus quidem esse originem seu fontem. Nota

γ I Joan. 1, 1.

A παθῶν, δηλονότι σαρκί· καὶ ὅτι ἀνθρωπικῆ αὐτοῦ ἔστι θεουργία πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ· καὶ ὅτι οὐκ ἐκοινωνήσεν εἰς ταῦτα ὁ Πατήρ, οὔτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῇ εὐδοκίᾳ καὶ βούλῃσι ὁ τῆς σαρκώσεως, καὶ εἰς τὸ συνεργάζεσθαι τῷ Υἱῷ Θεῷ τὰς θεοσημείας. Σημειῶσαι δὲ ταῦτα μάλιστα κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων καὶ Φαντασιαστῶν.

B *Διακρίνεται.* Τοῦτ' ἔστι κεχωρηθῆναι τοῦ τριαδικοῦ καὶ θεολογικοῦ λόγου τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὀλικῶς καὶ ἀληθῶς σαρκωθῆναι, τοῦτ' ἔστιν ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ λόγος, καὶ δράσαι καὶ παθεῖν ὅσα τῆς ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ θεωρίας ἔστιν ἔκκριτα. Ἀδιατήρητὰ φησι καὶ ἐξάλρετα, τοῦτ' ἔστι καθαρὰ καὶ ἀδιάβλητα τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ φύσεως· ἁτινὰ ἔστι τόκος, νηπιότης, αὔξησης, δόξα, κέπος, λύπη, δάκρυον, πύελος, αἷμα, τρῆσις, φθορὰ, ῥύσις, ἐκούσιος νέκρωσις, ἀφθελία, ἀκινήσια, καὶ τὰ ὅμοια. Τοῦτοις γὰρ ὁ Πατήρ καὶ τὸ Πνεῦμα κατ' οὐδένα τρόπον ἢ λόγον κεκοινωνήκεν· εἰ μὴ τις φαίη κατ' εὐδοκίαν τε καὶ βούλησιν.

Γεγονῶς ὁ ἀναλλοίωτος. Πῶς λέγει τὸν Λόγον παθεῖν, ὡς καὶ τὸ, *Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς*, ἐξεθέμεθα.

§ VII. *Τοῖς δὲ ὡς μυστικοῖς.* Κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ ποτηρίῳ.

C *Ἐπεὶ ῥοεῶν ἐνέργειαν.* Τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων τὴν διάνοιαν μὲν ἀναπτύσσει ὁ ἱερὸς νοῦς, ἦγουν ἐρμηνεύει ὁ τοῖς θεοῖς διόλου ἐνασχολούμενος, καὶ τοῖς γήϊνοις καὶ ἐμπαθέσιν ἀνεπιβολώτως μένων· αὐτοῖς δὲ τοῖς θεοῖς οὐκ ἄλλως ἐπιβάλλει ἢ κατὰ ἀπόπτουσαν πάσης κινήσεως νοητικῆς τῶν ὄντων· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ ὑπὲρ ῥοεῶν ἐνέργειαν εἰπεῖν, τουτέστιν ὅταν τῷ ἀκαταλήπτῳ τοῦ Θεοῦ πάντοθεν περισεθῇ, τότε καταλαμβάνει τὸ ζητούμενον.

Τῷς μετοχαῖς μόραις. Προσυπακουστέον ὀνόματα. Μετοχὰς δὲ φησιν, ὧν μετέχομεν τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ παροχὴν.

D *Κρυφιώτητα.* Ὅτι καὶ τὸ Θεὸς ὄνομα οὐ δηλοῖ οὐσίαν, οὐδὲ τί ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλ' εὐεργεσίαν τινὰ εἰς ἡμᾶς· καὶ ὅτι ἐκ τῶν μετοχῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρουμένων ἡμῖν, καὶ τὰς περὶ Θεοῦ ὀνομασίας ποιούμεθα· τὸ δὲ τί ἐστὶν ὁ Θεός, πᾶσιν ἔστιν ἀνεπινόητον· καὶ γὰρ ἡ θεία ὑπαρξις, οὕτως ἀξίως ποσῶς ὑμνηθήσεται, ὅτε πάσης ἐνεργείας, καὶ τῆς δραστηκωτάτης, νοεῶς δὲ, πάντως ὑφ' ἡμῶν ἀπολυθεῖσα, δέξεται ἡμᾶς διὰ σιγῆς ἀγίας, ἐπιβάλλοντας ταῖς ἐκείθεν ἐκφοιτώσας δωρεαῖς· θελήματι γὰρ τὰ ὄντα παράγει, σπάντων ἡμῶν βεβαίως ἐν τῇ τοῦ ἡμετέρου νοῦ ἀδιακρισίᾳ, ἣν ἐκάλεσε πρὸ μικροῦ γινώσκειν ἐν ἀγνωσίᾳ.

Πᾶλιν, ὅτι μὲν ἔστι πηγάλη. Σημειῶσαι τὰ σε-

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

* γρ. εἰς τῆς εὐδοκίαν καὶ βούλησιν.

βάσµια καὶ φρικτὰ ἐπὶ τῆς ἀχράντου Τριάδος ὀνόµατα, ὅτι πηγαία θεότης ὁ Πατήρ· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλαστοὶ εἰσι τῆς θεογόνου Θεότητος, τουτέστι τοῦ Πατρὸς, *θεόφυτοι, καὶ ἀνθή, καὶ φῶτα ὑπερούσια*. Μᾶλλον δὲ βλαστοὺς φησὶν εἰρησθαι ἐν τῇ Γραφῇ ἀπὸ τῆς τῶν ἐλαιῶν ὀπτασίας Ζαχαρίου τοῦ ἐνδεκάτου τῶν προφητῶν· δύο γὰρ κλάδους τῆς ἐλαιας φασὶν οἱ Ἑβδομήκοντα· οἱ δὲ ἄλλοι ἐρμηνευταὶ *στάχυς καὶ βλαστοὺς· φῶτα* δὲ, ἐν οἷς εἰρηται, *Πατὴρ τῶν φῶτων καὶ Φῶς ἐκ φωτός. Πατριὰν* δὲ λέγει τὴν οἰονεὶ πατρότητα. Ἐπιφέρει γοῦν *υἱότης*· καὶ γοῦν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται*· τὸ γὰρ εἶναι τε πατέρας καὶ υἱὸς ὀνομάζεσθαι ἄνωθεν ἔβρευσεν, ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν φύσις τοῦ Υἱοῦ ὄντος· Πατὴρ δὲ πάντων δημιουργικῶς καὶ διδασκαλικῶς· ὅθεν καὶ ἀσώµατοι καὶ νοητοὶ θεῶν πατέρες καὶ υἱοὶ διδασκαλικῶς καὶ ὑπερκειµένως ἐν ἀγγέλοις καὶ δικαίοις, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, πάντων τῶν πατέρων ἄρχοντος τοῦ κυριῶς Πατρὸς, ἅτε καὶ τὴν τοιαύτην μέθεξιν ὄντος, καὶ πάντων τῶν υἱῶν ἄρχοντος τοῦ Υἱοῦ, ἅτε καὶ αὐτοῦ μεθεκτοῦ ἐν τούτῳ γινοµένου¹⁰, ὡς αὐτὸς φησὶν· *Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις*· ὅτι καλεῖται Πατήρ ὁ αὐτὸν ἔχων Υἱὸν τὸν ταῦτα εἰπόντα.

Τοῖς αἰτιατοῖς. Αἰτιατὰ ἐστὶ πάντα τὰ παραχθέντα εἰς κτίσιν, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς· αἰτία δὲ τὰ ὑπερόντα, τουτέστιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος. Πρόδηλον οὖν ὅτι οὐδεμία ἐμφέρεια τούτων πρὸς ἄλληλα, αἰτίων φησὶ καὶ αἰτιατῶν. Καλῶς δὲ προσέθηκε τὸ *ἐνδεχοµένας*· οὐ γὰρ ἀπάσας.

Καὶ ζῆν εἰ τις φαίη. Ὅτι περισσῶς καὶ οὐσιωδῶς προσένεστι τὰ τῶν αἰτιατῶν τοῖς αἰτίοις. Ὅστε οὐ καλῶς λέγοµεν ζῆν καὶ φωτίζεσθαι τὸ θεῖον· τοῦτο γὰρ τοῦ ζῆν ἡµᾶς καὶ φωτίζεσθαι αἰτίων· οὐσιωδῶς οὖν προσένεστι τῷ θεῷ, ἅπερ ἡµῖν κατὰ χάριν· τοῦτο γὰρ σηµαίνει τὸ κατὰ μέθεξιν· λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος· *Χάρτι ἐστὲ σωσωµένοι, καὶ ἡμεῖς μὲν σωσωµένοι λεγόµεθα*· αὐτὸς δὲ ἡµῶν Σωτὴρ ἐστὶ. Καὶ πάλιν· *Ἀπὸ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβοµεν*.

§ IX. Ἀλλὰ καὶ τὸ πάσης θεολογίας. Ὅτι θεολογίαν καλεῖ τὰ [περὶ] τῆς ἐνανθρωπήσεως· καὶ ὅτι καθ' ἡµᾶς θεοπλασίαν φησὶ τὴν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ σάρκωσιν. Ταῦτα κατὰ Νεστοριανῶν μάλιστα, τὸ ἀνδρικῶς αὐτὸν οὐσιωθῆναι λέγειν· ὅρα δὲ ὅτι ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων φησὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ διαπλασθῆναι· σηµεῖωσαι δε, πῶς φησὶ, *πρεσβυτάτους ἀγγέλους εἶναι τινάς, καὶ πρῶτον αὐτῶν τινα εἶναι*. Λέγει δὲ πρεσβυτέρους ἀγγέλους ὁ θεὸς Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· καὶ ἐπὶ τὰ εἶναι τοὺς πρῶτους

A veneranda et horrenda purissimæ Trinitatis nomina. Patrem esse fontanam divinitatem; Filium vero et Spiritum sanctum secundæ Deitatis esse germina, id est Patris, a Deo producta, et flores ac lumina quæ essentia superiora sunt. Ait autem potius βλαστοὺς, germina, dictum esse in Scriptura, ex visione olivarum Zachariæ prophetarum undecimi; Septuaginta enim dicunt δύο κλάδους, duos ramos olivæ: alii vero interpretes στάχυας καὶ βλαστοὺς, spicas et germina: lumina vero in quibus dictum est, Patris luminum, et lumen ex lumine. Πατριὰν vero dicit τὴν πατρότητα, scilicet paternitatem. Affert igitur υἱότης, filii rationem; equidem ait A, ostolus: Ex quo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur: 116 patres enim esse, et filios nominari, superne defluxit; quia vere Filius est ex Patre, qui omnium est Pater ob creationem et doctrinam; unde incorporei et intelligibiles deorum patres atque filii præceptorum more et excellenter in angelis et justis, sicut etiam Apostolus declarat, illo patribus omnibus principium dante qui proprie est Pater, sicut is qui talem communicationem largitur, ac omnibus filiis Filio principium dante, sicut ipso etiam in hoc participante, quemadmodum ipse ait: Manifestavi nomen tuum hominibus: quod vocetur Pater is qui Filium hæc locutum habet.

Effectibus. Effectus sunt omnia in creatione producta, seu in cælo, seu in terra. Causæ vero sunt illa quæ eminenter existunt; id est tres Personæ sanctæ Trinitatis. Perspicuum igitur nullam esse horum inter se similitudinem, causarum, inquit, et effectuum. Recte autem apposuit ἐνδεχοµένας, quas possunt: neque enim omnes se referunt imagines.

Et vivere si quis dixerit. Quod abundanter et essentialiter ea quæ sunt effectuum ante inexistant causis: ideo non bene dicimus divinitatem vivere et illustrari: hæc enim nobis causa est vivendi et illustrandi; essentialiter igitur ante insunt divinitati, quæ nobis per gratiam: hoc enim significat per participationem, dicit enim Apostolus: Gratia salvati estis, et nos quidem salvati dicimur; ipse autem Servator noster est. Iterumque, nam ex plenitudine ejus nos omnes accepimus.

§ IX. Quin etiam id quod est universæ theologiæ. Theologiam vocat quæ inhumanationem tangunt; nota insuper, eum vocare ex natura nostra Deificationem Domini Jesu incarnationem. Hæc maxime contra Nestorianos dicere, ipsum ut hominem substantiam accepisse: observa, eum dicere corpus Domini Jesu, ex virgineo efformatum sanguine. Nota porro, quomodo dicat: quosdam esse angelos dignissimos, primumque illorum quemdam esse. Recenset autem divinus Joannes in Apocalypsi di-

¹⁰ Ephes. iii, 15. ^a Joan. xvii, 6. ^b Ephes. ii, 8. ^c Joan. i, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ γρ. αὐτοὶ μεθεκτοὶ ἐκ τούτου γενόμενοι.

gnissimos angelos, et septem esse primos legimus in Tobia, atque apud Clementem libro quinto *Hypotyposeon*. Solet autem dignissimos angelos vocare, supremos tres ordines, thronos, seraphim, cherubim, sicut declarat frequenter in libro *De celestii hierarchia*; dicit autem hoc loco, neque primum angelorum 117 assequi posse modum inhumanationis.

Et ab inclyto, Gr. καὶ τῷ κλεινῷ. Glorioso.

Præceptore. Præceptorem proprium, sanctum Hierotheum insinuat, sicut mox declarat: siquidem post sanctum Paulum ab hoc adjutus est; dicit autem quod fortassis expertus ille divina, ita inspiratus sit; quid porro sit *non tantum edoctus, sed etiam expertus*, dicitur quidem in Epistola ad Hebræos d: *Didicit ex eis quæ passus est obedientiam*. Is enim qui patitur, experientia capit quod docetur, veluti qui verberatur, melius eo qui tantum audivit: non melius eo, qui aliquando verberatus fuit, quis talis labor sit, cognoscit, multoque magis repræsentaret, qualis sit dolor; ita quoque qui per revelationem docetur, divina divinius interpretabitur; pati vero divina, tale est; dixit Apostolus: *Consepulti simus Christo, ut cum illo resurgamus et conregnemus*; qui autem seipsum carnemque suam crucifigit, is stigmata Christi in proprio corpore circumfert. Merito igitur etiam conregnat Christo, audetque divina ejus mysteria contemplari, quando et sanctus Hierotheus dicitur non solum didicisse, sed etiam passus esse divina: atque is qui per revelationem divina docetur, extra seipsum constituitur, ac recte dicitur pati utilem hanc passionem, ut fiat Dei domicilium. Aliter. Dixit ipsum passum divina, quasi dicat eum non disciplina per sermonem horum assecutum doctrinam; sed divina illustratione impressam et veluti insignitam in mente supernaturalem habuisse cognitionem, talemque diviniorem institutionem *compassionem* vocavit, seu consensionem.

§ X. *Causa omnium*. Divina hæc verba repræsentant, quo modo et Filius in omnia omnibus, et caput omnium secundum Apostolum e, ac dicit esse omnium plenitudinem et compagem, creaturarum seriem constringentem, id est partes cum toto, ut qui est omnia; ergo velut universi coagmentator, et pars merito, quoniam pars omnis est totius pars, ac neque totum, neque pars, ut qui nihil horum; sed supra omnem essentiam; partes autem universi mundi sunt quæ secundum 118 speciem videntur, aer, terra, plantæ et reliqua, estque veluti perfecta aliqua, quæ ejus dicitur divinitas respectu nostri, qui imperfecti sumus. Sicut apud Matthæum f: *Perfecti estote, quia ego perfectus sum*, respectu au-

ἐν τῷ Τωβία ἀνέγνωμεν, καὶ παρὰ Κλήμεντι βιβλίῳ ε' τῶν Ὑποτύψεων. Πρασδυτάτους δὲ ἀγγέλους εἶπε καλεῖν, τὰς ἀνωτάτω τρεῖς τάξεις, θρόνους, σεραφίμ, χερουβίμ, ὡς δηλοῖ ἐν τῷ Περὶ τῆς οὐρανόθεν ἱεραρχίας λόγῳ πολλὰκις· φησὶ δὲ ἐν ταύτῃ. μήτε τῷ πρωτίστῳ τῶν ἀγγέλων ἐφικτὸν εἶναι τὸν τρόπον τῆς ἐνανθρωπήσεως.

Καὶ τῷ κλεινῷ. Ἐνδόξῳ.

Καθηγημόρι. Καθηγημόνα οικεῖον, τὸν ἅγιον 11 Ἰερρόθεον αἰνιττεται, ὡς εὐθὺς ἔδηλοῖ· μετὰ γὰρ τοῦ Παῦλον ἐκ τούτου ὠφελήθη· λέγει δὲ ὅτι ἴσως παθῶν τὰ θεῖα ἐκεῖνος, οὕτως ἐνεπνεύσθη· τί δὲ ἐστὶν οὐ μόνον μαθῶν, ἀλλὰ καὶ παθῶν, εἰρηται μὲν οὖν καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· Ἐμαθε γὰρ ἀφ' ὧν ἐπαθε τὴν ὕπακοήν. Ὁ γὰρ παθῶν πείρα λαμβάνει τὸ διδασκόμενον 12, ὅσον ὁ τυπτόμενος μᾶλλον τοῦ μόνον ἀκούσαντος· οὐ μὴν καὶ τυπτηθέντος 13 ποτὲ, τίς ὁ τοιούτος πόνος γινώσκει, καὶ μᾶλλον ἂν παραστήσειεν, ὅποῦν ἐστὶ τὸ ἀλγος· οὕτω καὶ ὁ δι' ἀποκαλύψεως μουόμενος, θεοίτερον ἐρμηνεύσει τὰ θεῖα. Τὸ δὲ παθεῖν τὰ θεῖα τοιούτῳ ἐστὶν· εἰρηται τῷ Ἀποστόλῳ· Συνταφόμεν τῷ Χριστῷ, ἵνα καὶ συναναστῶμεν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύσωμεν· ὁ δὲ σταυρῶν ἑαυτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ σάρκα, αὐτὸς τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ οικείῳ σώματι περιφέρει· εἰκότως οὖν καὶ συμβασιλεύει τῷ Χριστῷ, καὶ τὰ θεῖα αὐτοῦ θαρρείται μυστήρια, ὅταν καὶ ὁ ἅγιος Ἰερρόθεος λέγεται μὴ μόνον μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ παθεῖν τὰ θεῖα· καὶ ὁ δι' ἀποκαλύψεως τὰ θεῖα μουόμενος, ἐξίσταται ἑαυτοῦ, καὶ καλῶς λέγεται παθεῖν τὸ ἐπιωφελὲς τοῦτο πάθος, ἵνα Θεοῦ γένηται καταχώγιον. Ἄλλως. Παθεῖν αὐτὸν ἐφη τὰ θεῖα, ὡς οὐ διδασκτικῶς διὰ λόγου τὴν περὶ τούτων δέξασθαι μύησιν λέγων, ἀλλὰ τῇ θεῖα ἐκλάμψει ἐντυπωθῆναι, καὶ οἷον ἐσημανθῆναι τῇ διανοίᾳ τὴν γνῶσιν τῶν ὑπὲρ φύσιν, καὶ τὴν 14 τοιαύτην τῶν θεοιτέρων μύησιν *συμπάθειαν* ἐκάλεσεν, ἣγουν συνδιάθεσιν.

§ X. *Ἡ πάντων υἷα*. Τὰ θεῖα ταῦτα παρίστησι δῆματα, πῶς καὶ ὁ Υἱὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι, καὶ κεφαλὴ πάντων κατὰ τὸν Ἀπόστολον· καὶ φησιν, ὅτι πάντων ἐστὶ πλήρωμα καὶ συνοχεύς, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν δημιουργημάτων συσφιγγων, τουτέστι τὰ μέρη τῷ παντὶ, ὡς τὸ πᾶν ὢν ὡς τοῦ παντός οὖν συναγωγείς, καὶ μέρος εἰκότως, ἐπειδὴ καὶ πᾶν μέρος τοῦ παντός ἐστὶ μέρος, καὶ οὕτε πᾶν, οὕτε μέρος, ὡς μηδὲν ὢν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν· μέρη δὲ ὅλου τοῦ κόσμου εἰσι τὰ κατ' εἶδος ὁρώμενα, ἄηρ, γῆ, φυτὰ, καὶ τὰ λοιπά· καὶ ἐστὶ μὲν ὅλα τις τελεία λειτουργομένη ἢ αὐτοῦ θεότης, ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀτελεῖς· ὡς παρὰ Ματθαίῳ· Τέλαιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ τέλειός εἰμι· πρὸς δὲ ἀγγέλους τοὺς τελείους οὐ τέλειος

d Cap. v, v. 8. e Ex variis Epistolarum S. Pauli locis. f Coluss. ii, 10. g Cap. v, v. 48.

VARIÆ LECTIONES ET CORRELIONES.

11 γρ. θεῖον. 12 τί δὲ ἐστὶ παθεῖν τὰ θεῖα, εἰσόμεθα ἐκ τοῦ εἰρημένου· Ἐμαθε γὰρ ἀφ' ὧν ἐπαθεν· ὁ γὰρ παθῶν πείρα διδάσκειται τὸ προβαλλόμενον. Quid vero sit pati divina, novimus ex eo quod dictum est: e Didicit ex iis quæ passus est: b qui enim patitur, experientia edocetur quod proponitur. 13 γρ. τυπτηθέντος. 14 γρ. ταύτην.

ἀλλ' ὑπερτέλειός ἐστι· καὶ τελετάρχης ὁ Υἱός, ὡς ἄρχων πάσης τελειότητος, ἐπειδὴ καὶ προτέλειος· οὕτω καὶ εἶδος λέγεται ἐν τοῖς ἀνείδεοις, καὶ ἀσωμάτοις, ὡς ἀπάσης τῆς εἰδοποιίας δημιουργός, καὶ ἀρχὴ παντὸς εἶδους· πρὸς δὲ ταῦτα τὰ εἶδη ἀνείδεος καὶ ὑπὲρ εἶδος, ἐπειδὴ δεῦτερα αὐτοῦ καὶ τὰ εἶδη καὶ αἱ ἰδέαι.

Ἀγορίζουσα. Ἀντὶ τοῦ διακρίνουσα, καὶ πρὸς τὸ ἀσύγχυτον διασώζουσα.

Καὶ μέτρον ἐστὶ. Μέτρον ἐστὶ τῶν ὄντων, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα πεπεράσθαι, καὶ αἰὼν μάλιστα διακαίως ἂν λέγοιτο· εἰ γὰρ αἰὼν λέγεται, οἰοεὶ ἀεὶ ὢν, αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἀεὶ ὢν· εἰρηται γὰρ, Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σοῦ οὐκ ἐκλείψουσι· καὶ πάλιν· Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ τὸν οὐρανὸν μετρῶν σπιθαμῇ καὶ τὴν γῆν δρακί. Ποιητῆς δὲ αἰώνων, ἅτε τῶν ἀγγέλων ποιητῆς ὢν [ἀθάνατοι γὰρ οὗτοι, καὶ ἡ] ἀθανασία, παράτασις, ἀειζωία, αἰὼν, ἀλλ' οὐ χρόνος, ἀτελεύτητος¹⁵ καὶ ἀεὶ ἐσόμμενος, λέγεται· οὐ κατὰ τοῦτο οὖν λέγεται αἰὼν, κατὰ τὸν χρόνον τὸν τέλος ἔχοντα, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀεὶ ὢν, εἰς αἰῶνας τέλος οὐκ ἔχοντα.

Πλήρης ἐν τοῖς ἐνδεέσιν. Ὅπερ εἶπεν ἄνω, ἀτελής δὲ ἐν τοῖς τελείοις, ὧδὲ φησὶν ὑπερπλήρης ἐν τοῖς πλήρεσι· καὶ τὸ ἀτελής οὖν οὕτως ὀφείλει νοεῖν, ὑπερτέλεια ἐν τοῖς τελείοις.

Καὶ ἕως φύσεως. Ὅρξ πῶς φησὶν, ἐπειδὴ καὶ ἕως φύσεως ἐλήλυθε· φύσεως μὲν τῆς ἡμετέρας νόησον· καὶ ὅτι τὸ φύσεως οὐ καλῶς λέγομεν ἐπὶ Θεοῦ· ἰδοὺ γὰρ πῶς φησὶν, ἕως φύσεως κατεῆλθε, τουτέστιν, ἕως ἐκείνου ἐφθασε τοῦ ἀτιμωτέρου, καὶ ὅπερ αὐτὸς οὐκ ἐκέκρητο. Σημειῶσαι τὰς ἐμφάσεις τῶν λέξεων.

Ἀναλλοιώτως. Σημειῶσαι ὅτι ἀναλλοιώτως καὶ ἀσυγχύτως ἐκοινωνήσεν ἡμῖν καὶ ἀπαθῶς· καὶ ὅτι ἐν τοῖς φυσικοῖς ἡμῶν ἔμεινε ὑπερφυτῆς, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐσίαν ὑπερούσιος, καὶ εἶχε τὰ ἡμῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, οἷον τὸ ἐκ παρθένου, τὸ ἀναμάρτητον, τὸ ἐν ἔξουσίᾳ Θεοῦ λαλεῖν¹⁶ καὶ πάντα πράττειν, τὸ περιπατεῖν ἐπάνω τοῦ ὕδατος, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Σημειῶσαι οὖν ὅτι οὐδεὶς οὕτω θεολογεῖ περὶ τῆς οἰκονομίας κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων καὶ Φαντασιαστῶν.

§ XI. *Τὰ κοινὰ καὶ.* Κοινὰ καὶ ἡνωμένα τὰ τῆς ἁγίας Τριάδος ὀνόματα, ὅσα ἐκ τῶν αὐτῆς δωρεῶν τῶν εἰς τὰ μετ' αὐτὴν ὀνομάζονται· ἃς τινὰς δωρεὰς διακρίσεις φησὶ, καὶ οἰοεὶ πληθυνμοῦς.

Πληθύνεται δὲ ἐνικῶς. Τοῦτο κατὰ Φαντασιαστῶν, πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται τὸ ἐν¹⁷· ἐπειδὴ γὰρ ἐξ αὐτοῦ ἅπαντα, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ κεφαλὴ πάντων τῶν ὄντων, καὶ αὐ-

tem angelorum perfectorum, non perfectus, sed supra perfectionem, et Filius est τελετάρχης, ceremoniarum conditor, veluti omnis perfectionis principium; quoniam et προτέλειος, perfectionem antecedit; ita etiam dicitur species in iis quæ specie carent, et incorporeis, veluti universæ speciei fictionis creator, et principium omnis speciei; respectu autem specierum harum, specie caret, ac supra speciem est: quoniam species et ideæ sunt ipso viliora.

Definiens. Pro, discernens, atque sine confusione conservans.

Et mensura est. Mensura est rerum, quoniam in ipso universa terminantur, et æternitas justissime dici potest; si enim αἰὼν dicitur veluti ἀεὶ ὢν, *semper existens*, ipse est qui semper est: dicitur enim: *Tu autem idem es, et anni tui non deficient*^b; rursusque: *Qui numerat multitudinem stellarum*^l, et *cælum metiens palmo et terram pugillo*^k. Conditor autem æternitatis, cum sit angelorum creator [immortales enim sunt ipsi, et] immortalitas, extensio, vita continua, æternitas, non vero tempus, interminatum et semper futurum dicitur: non igitur secundum hoc dicitur æternitas, secundum tempus quod finem habet, sed quatenus *semper est*, in sæcula, quæ finem non habent.

Plena est in iis quæ egent. Quod supra dixit, *imperfecta vero in perfectis*, hic dicit *effusa in iis quæ plena sunt*: ergo etiam *imperfecta* ita intelligere debes, eminenter perfecta in perfectis.

Et usque ad naturam. Vides quomodo dicit, quando etiam *ad naturam* venit: naturam quidem nostram intellige, neque nos recte naturam de Deo dicere: ecce enim quomodo ait, *ad naturam descendit*, id est eo usque vilitatis, atque ejus quod ipse non habebat, pervenit. Nota vim significandi dictionum.

Sine mutatione. Nota sine mutatione et sine confusione, et sine passione, nostri factum esse participem, atque in nostris naturalibus natura superior perstitit, atque in essentialibus essentia superior, nostraque supra nos habuit, veluti, ex virgine nasci, impeccabilitatem, in potestate Dei loqui, atque facere 119 universa, ambulare super aquas et alia similia. Nota igitur nullum ita de incarnatione divine loqui, contra Nestorianos et Acephalos et Phantasiastas.

§ XI. *Communia et.* Communia et unita sanctæ Trinitatis esse nomina, quibus ex ejus donis rebus post ipsam collatis appellatur; quæ dona *distinctiones* vocat, et veluti *multiplicationes*.

Multiplicatur autem unice. Hoc contra Phantasiastas, multiplicari dicitur quod unum est: quandoquidem enim ex ipso omnia, et per ipsum et in ipso creata sint, ipseque sit caput rerum

^b Psal. ci, 28. ^l Psal. cxlvi 4. ^k Isa. xl, 12.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁵ γρ. ὁδὲ αἰὼν χρόνος ἀτελεύτητος. ¹⁶ γρ. ὡς Θεὸς λαλεῖν. ¹⁷ γρ. ὄν.

omnium, universasque substantias produxerit : A merito multiplicari dicitur per ea quæ per ipsum existunt : quandoquidem cunctis Patri subjectis ipse dicatur in iis quæ per ipsum facta sunt, Patri subjici, sicut dicit Apostolus : *Tunc et ipse Filius subjicietur*¹ ; atque cum talis esset, mansit unus in multiplicatione productionis universorum, et idem in minime deficiente suorum donorum profusione, cum in universo pars esset, et nihil universi esset ; superat enim essentiam, et neque illum assequi valemus ; istud autem inferius interpretatur.

Et singularia. Unicam dicit universorum productionem, declarans simul ac Deus voluit, non ante paulatim et partim creata fuisse, seu res in lucem produxisse. Non imminutam vero communicationem B dicit, qua scilicet Deus cuncta producendo, nihil propriorum bonorum minuit.

Intelligens communis noater. Communis magister et institutor nimirum apostolus Paulus : illius enim ope creditur, sicut legimus in Actis. Notandum etiam, sanctum Hierotheum a sancto Paulo edoctum.

Nam etsi sint qui dicantur. Illud, *etsi dii multi et domini sint*, tamen unum esse vere Deum et Patrem, unumque vere Dominum Jesum, hoc declarat causam omnium et creatricem divinitatem, secundum indivisam et indistinctam communicationem nominis propriæ divinitatis et dominationis, eos qui dii et domini dicuntur, produxisse : minime tamen in C partes deitatum deitate discissa, sicut aurum in plures nummos ; neque multis diis ejus divinitatem complementibus, quemadmodum multæ species unum mundum ; sed multiplicari dicitur Deus, unaquaque productionis rerum voluntate, 120 provido progressu, multiplicatus quidem, manens tamen unum individuum, sicut sol dum plures emittit radios, atque in unitate permanet ; dicitur enim etiam de sole justitiæ, quotidie divisus, et non consumptus ; recte autem dicitur in ipsis quoque divinis fortiores esse distinctionibus unitiones ; etenim non oportet eum qui cum judicio audiendo discit esse in Deo unitatem, dum hæc audit, arbitrari esse in ipso infirmitatem, neque simplicem tanquam invalidum ; nihil enim D proprie de Deo a nobis pronuntiatur, quod illius proprietatem attingat, neque per privationem, sicut immortalis, et similia ; neque per positionem seu affirmationem, ut *vita* fortasse et *unum* ; sed *unum*, tanquam quod cum nullo comparari possit dicendum, quod eodem modo se habet in iis etiam cæterorum subsistentiis quæ ex ejus unitate minime exeunt ; idem etiam manet : etsi voluntas in reliquorum productione dividi videatur. Omni igitur distinctione, id est ut cuncta existant progressu.

¹ I Cor. xv, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁶ γο. ἔφη ὅτι. ¹⁷ γρ. ἀληθῆ θεὸν, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα. ¹⁸ γρ. μένειν δὲ ἀμερίστως ἐν.

τὸς τὰς ὅλας οὐσίας παρήγαγεν, εικότως πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται διὰ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων, ὅταν καὶ πάντων ὑποταττομένων τῷ Πατρὶ, αὐτὸς λέγεται διὰ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων, τῷ Πατρὶ ὑποτάττεσθαι, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *Τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγίσεται* καὶ ὁ τοιοῦτος ἐν τῷ πληθυσμῷ τῆς πάντων παραγωγῆς ἔμεινεν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἀνελαττώτῃ χύσει τῶν αὐτοῦ μεταδόσεων, ἐν τῷ παντὶ μέρος ὢν, καὶ μηδὲν ὢν τοῦ παντός· ἔστι γὰρ ὑπερούσιος· καὶ ἡμῖν ἀνέφικτος· ἔρμηνεύει δὲ αὐτὸ ὑποκατιῶν.

Καὶ τῇ ἐνιαίᾳ. Ἐνιαίαν ἔφη τῶν ὅλων παραγωγὴν, δηλῶν ἅμα τῷ βούλεσθαι, καὶ οὐ κατὰ μικρόν τι καὶ μερικῶς κτισθῆναι, ἥτοι πρὸς τὸ εἶναι ἐλθεῖν B τὰ γεγόνота. Ἀνελάττων δὲ μετάδοσιν, ἥτοι ὅτι¹⁶ κρίζων τὰ ὄντα ὁ Θεὸς, οὐδὲν τῶν οικείων μειοῖ ἀγαθῶν.

Ἐννοήσας ὁ κοινὸς ἡμῶν. Κοινὸς καθηγεμῶν καὶ χειραγωγὸς ὁ ἀπόστολος Παῦλος δηλονότι· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπίστευσεν, ὡς ἔγνωμεν ἐν ταῖς Πράξεσι. Καὶ σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ ἅγιος Ἱερῆθεος τῷ ἁγίῳ Παύλῳ ἐμαθητεύθη.

Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι. Τὸ, *κἄν θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι ὦσι*, πληρὴ ἓνα εἶναι τὸν ἀληθῶς Θεόν, καὶ Πατέρα¹⁷, καὶ ἓνα τὸν ἀληθῶς Κύριον Ἰησοῦν, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ πάντων αἰτία, καὶ δημιουργὸς θεότης κατὰ μετάδοσιν ἀμερίστον καὶ ἀσκέαστον τῆς ἐπωνυμίας τῆς οικείας θεότητος καὶ κυριότητος τοὺς λεγόμενους θεοὺς καὶ κύριους προήγαγεν, οὐ κατακερματισθείσης τῆς θεότητος εἰς μέρη θεοτήτων, ὡς χρυσὸς εἰς νομίσματα πολλὰ· οὕτε τῶν πολλῶν θεῶν συμπληρούντων τὴν αὐτοῦ θεότητα, ἐν τρόπον τὰ πολλὰ εἶδη, τὸν ἓνα κόσμον· ἀλλὰ πληθύνεσθαι λέγεται ὁ Θεὸς, τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι, προνοητικαῖς προδόσις, πολλαπλασιάζομενος μὲν, μένων δὲ ἀμερῆς ἐν¹⁸ ὡσπερ ἥλιος ἀκτινας πολλὰς ἐκπέμπων, καὶ μένων ἐν τῇ ἐνότητι· ἐφηρηται γὰρ καὶ περὶ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, ὁ καθ' ἡμέραν μεριζόμενος, καὶ μὴ δαπανώμενος· καλῶς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἐφηρηται, τὰς ἐνώσεις τῶν διακρίσεων ἐπικρατεστέρας εἶναι· καὶ γὰρ οὐ δεῖ τὸν νονεχῶς ἀκρούμενον περὶ Θεοῦ, ἐνάδα περὶ αὐτοῦ ἀκούοντα, ὑπονοεῖν ἀσθένειαν, οὕτε ἀπλοῦν ὡς ἀδύνατον οὐδὲν γὰρ ἐπὶ Θεοῦ οικείως παρ' ἡμῶν λέγεται τῆς ιδιότητος ἐκείνης ἐφικνούμενον, οὕτε κατὰ στερῆσιν, ὡς *ἀθάνατος*, καὶ τὰ ὅμοια· οὕτε κατὰ θέσιν, ὡς *ζωή* τυχὸν καὶ τὸ *εἶν*, ἀλλὰ τὸ *εἶν*, ὡς πᾶσιν ἀσύμβλητον ῥητέον, ὅπερ ὡσαύτως ἔχει καὶ ἐν ταῖς ἀνεκφοιτήτοις τῆς οικείας ἐνάδος τῶν λοιπῶν ὑποστάσεσι· μένει γὰρ ὁ αὐτὸς, κἄν τὸ βούλημα δοκῇ διακρίνεσθαι εἰς τὴν τῶν λοιπῶν παραγωγὴν. Πάσης οὖν διακρίσεως, τουτέστιν εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παρόδου. Προαντία δὲ καὶ ἐπικρατεστέρα ἢ τοῦ Θεοῦ ἀμερίστος ἐνάς. Ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθη-

τῶν τὸ ἑναπίον· οὐδὲ γὰρ αὐτῶν ἔστιν ἑνὰς, ἀλλ' αἱ διακρίσεις τῶν στοιχείων, προϋποῦσαι, σύνδρομοι γινόμεναι καὶ ἐνδύμεναι, δευτέρας τὰς ἐκ τῆς συνθέσεως ἐνώσεις ἐργάζονται· ἐπὶ δὲ τῶν θείων οὐχ οὕτως· ἐπὶ αὐτῶν γὰρ προϋποῦσα ἡ ἑνωσις τὰς διακρίσεις βουλῆματι δευτέρας ποιεῖ.

Καὶ μετὰ τὴν τοῦ ἐνός. Ἐνώσεις μὲν ἐπὶ τῶν θείων ²¹ φησὶν, ἦτοι τὰ ἑνιαίως τε καὶ μοναδικῶς ἐπὶ τῆς θεότητος θεωρούμενα, ἄνευ γε δηλαδὴ ὧν προϋποεστειλατο ἰδιότητων, τουτέστι πατρότητος, υἰότητος, καὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς Πνεύματος ἐκπορεύσεως· διακρίσεις δὲ, τὸ πολλὰ εἶναι τὰ τῶν θείων μετέχοντα ὡρεῶν· προκατάρχουσι τοίνυν καὶ ἐπικρατοῦσι τὰ τῶν ἐνώσεων· οὐ γὰρ ἐκ τῶν πολλῶν συνήχθη τὰ τῆς μᾶς θεότητος καὶ κυριότητος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ταύτης μοναδικοῦ, ὃ ἐν ἐκείνοις κληθυσμὸς θεωρεῖται.

Εἰς τὸ κεφάλ. Γ'.

§ I. Τὴν ἀγαθαρχικὴν. Τὴν ἀρχηγὸν πάσης ἀγαθότητος.

Οὐ πάντα δέ. Πῶς οὐ πάντα πάρεστι τῷ Θεῷ, φησὶ μὲν καὶ αὐτὸς, νοήσεις δὲ αὐτὸ καὶ ἐκ θείου χρησμοῦ· Ἐγγίσσατε πρὸς μὲ, καὶ ἐγὼ ἐγγὼ πρὸς ὑμᾶς, λέγει Κύριος.

Ἡμᾶς οὖν αὐτούς. Σημειῶσαι ὅτι ἡ εὐχὴ ἡμᾶς ἀνάγει πρὸς τὸν Θεόν, οὐκ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς κατὰ γει· σημειῶσαι δὲ καὶ τὰ παραδείγματα ὠραία ὄντα.

Πολυφώτου σειρᾶς. Κελῶς ἀπέκασεν οὐρανὸν ²² περὶ τὴν καθ' ἡμᾶς προσευχὴν. Ὡσπερ γὰρ ὁ εἰς ὕψος οὐρανοῦ ἀνέναια θέλων ἐπιδράττεται ταῖς χερσὶν ἰσχυρῶς τῆς σχολίου ταύτης.

Πεισμάτων. Σχοίνων.

Τὴν ἀπανταχῆ. Πῶς πανταχοῦ πάρεστι, καὶ οὐδαμῶς ὁ Θεὸς, εἰρηται ἡμῖν ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐξηγήσει ἧς ἡ ἀρχὴ, Θεοῖν φασὶν οἱ φιλόσοφοι. Ὡσπερ οὖν ὁ κατὰ μικρὸν ἑαυτὸν τῆς γῆς κουφίζων ταῖς χερσὶ δοκεῖ μὲν καθέλκειν τὴν σειρᾶν, αὐτὸς δὲ [κουφίζεται καὶ] πρὸς ὕψος ἀίρεται τῇ κατὰ μικρὸν ἀναβάσει, οὕτω καὶ ὁ ἐκτενωὺς προσευχόμενος διὰ τῶν πράξεων, ἃς ὁ λόγος χεῖρας καλεῖ, τῇ κατὰ μικρὸν ἐργασίᾳ καὶ προσευχῇ τὸν νοῦν αὐτοῦ ποδὸς Θεὸν ἀνυψοῖ· ἐάν ²³ δὲ τὰς χεῖρας ἀπολύσωμεν τῆς σειρᾶς, καὶ μὴ φρονίσωμεν τῆς ἐπὶ τὰ ἄνω φορᾶς, πίπτομεν ἐξ ὕψους. Τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς νηὸς, ἵνα νοήσωμεν ναῦν τὴν ἡμῖν διάκνιαν ῥιπιζομένην τοῖς τοῦ βίου ἀνέμοις· θάλασσαν δὲ τὸν βίον τὸν γέμοντα πολλῶν χειμῶνων· πέτραν δὲ τὸν Χριστὸν, ὃν κρατοῦντες ἀσάλευτοι διαμένομεν πρὸς αὐτὸν, τὸν βίον ἡμῶν ἔλκοντες.

Τοῦ κλεινοῦ. Ἐνδόξου.

Prima vero causa est et potentissima individua Dei unitas. In sensibus autem contrarium accidit; nulla enim in ipsis unitas, sed præsubsistentes elementorum distinctiones, dum concurrunt et ununtur, alteram ex compositione unitationem operantur· in divinis vero aliter se res habet; nam præsubsistens in ipsis unitio posteriores distinctiones voluntate operatur.

Etiam post unius. Unitiones quidem in divinis dicit, seu quæ unice et solitarie in divinitate conspiciuntur, ea scilicet sine quibus prius contractior fuerat proprietatibus, id est paternitate, filiatione, et Spiritus sancti, ἐκ τοῦ Πατρὸς, ex Patre, processione; distinctiones autem, quia multa sunt quæ divina participant munera; unitiones ergo prædominantur et vincunt; nec enim una deitas et potestas ex multis conflata est; sed ex hujus singularitate, quæ in illis reperitur multitudo consideratur.

IN CAP. III.

§ I. Quæ boni principium est. Fons nimirum totius bonitatis atque principium.

Non tamen omnia. Quæ ratione non omnia præsentia sint Deo, et ipse dicit, et illud ipsum facile queas ex oraculo divino percipere. Accedite ad me, et ego accedam ad vos, dicit Dominus.

¶ Nos igitur ipsos. Animadvertite quod oratio nos ad Deum evehit, non ipsum autem ad nos deducit: simul et pulcherrima exempla hic nota.

Lucidissimam catenam. Egregie orationem nostram cum cælesti catena seu fune comparavit. Hoc modo enim qui ad summum cœli fastigium adire vult, firmissimum hunc funem manibus tenet et complectitur.

Rudentes, Gr. πεισμάτων. Funes intelligit.

Ubique. Quonam modo ubique adest, et nusquam est præsens Deus, superius a nobis dictum est in expositione cujus initium est, Positionem seu affirmationem appellant philosophi. Quemadmodum igitur qui paulum sese a terra manibus sublevat, videtur quidem funem attrahere, sed ipse potius [sublevarur et] ascensu in altum sensim attollitur: sic qui intente vehementerque orat per laudatas actiones, quas hæc disputatio manus vocat, paulatim ipsa operatione et oratione mentem ad Deum suam elevat in sublime. Sin vero manus a fune remittimus, neque illius quæ sursum sit motionis curam habemus, ex alto præcipites ruimus. Simile illud est de nave, ut intelligamus navem esse nostram mentem et cogitationem flabris hujus vitæ jactatam; mare autem, vitam multis tempestatibus abundantem; rupem esse Christum, quem tenentes, immoti et tranquilli ad ipsum adhærescimus, vitam in portum trahentes.

Inclyti. Fama nimirum gloriaque illustris.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²¹ τῆς θεότητος. ²² ἀναλέγεται πρὸς Θεόν· ἐάν.

Inanis loqui. Gr. ματαολογήσαι. Inaniter lo- A qui et nugari.

Inbuti sumus. Στοιχειωθέντας dicit pro eo quod est, fructum utilitatemque cepimus. Est vero sciendum post D. Paulum a sancto Hierotheo institutum eum fuisse. Υφαρπάζοντας dicit, pro clam et fraude sibi vindicantes et plagiarios.

Graviter. Πρεσβυτικῶς forte sumpsit pro perite et intelligenter; συνοπτικῶς autem ὄρους brevia decreta vocat, quæ compendiosam habent tractationem: hoc et significavit cum dixit ἐνιαίας, singularia; συνελίξεις vocat expositiones quæ breviter et paucis fiunt.

Ad captum nostrum. Hoc est quantum in me situm est, et prout exponere cohortatus es, et quotquot præceptores nostri sic interpretati sunt; ipsa B compositio ad hyperbatum spectat.

122 *Alteras scripturas.* Nota sancti Hierothei Commentarios velut secundam quamdam Scripturam sacram esse putandos.

Intuitionem. Minime tectam, claram potius et illustrem cognitionem intelligit.

Senili. Quia senilis dignitas perfectior et ad docendum accommodatior, omnium sacerdotum est. Quid vero sit πρεσβυτική, senilis, ex eq̄ Isaia: = efato intelliges: Non senior, non angelus, sed ipse Dominus veniet et salvabit nos; et ex Apocalypsi beati Joannis ⁿ, qui circa inexplicabile solium Dei, viginti quatuor seniores se vidisse ait.

Principium vitæ. Corpus vitæ fontem et numinis tabernaculum, sanctissimæ Deiparæ forte intelligit, quæ tum obierat. Nota vero illud, frater Domini Jacobus: nimirum simul cum Petro et Jacobo apostolis hic vir divinus aderat.

Theologorum. De sanctis apostolis loquitur.

Divinæ imbecillitatis. Divinam imbecillitatem hic dicit voluntariam condescensionem Filii Dei usque ad corpus absque peccato. Ignorans enim omni ratione peccatum, dignatus est pro nobis, propria non deserens, sine peccato fieri peccatum, ut nos, peccato mancipatos, per adoptionem quæ per eum facta est nostrum omnium, in antiquam libertatem restitueret. Nam cum foret divinitate opulentus, locupletante omnes inopia sit pauper, excellenti quodam modo nostram carnem assumens, ut ejus divinitate nos ditemur, et in forma Dei et secundum essentiam Deus existens, propter effusam charitatem, servilem formam induit, Verbum cum esset simplicissimum, subsistentiam habens, et immutabiliter caro factus est ^o. Adde his omnem ejus incarnati vitæ cursum summa inopia notatum, præsepe, fugam in Ægyptum, cum meretricibus et publicanis promptam familiaritatem, delectum pau-

Εικαιολογήσαι. Ματαολογήσαι.

Στοιχειωθέντας. Στοιχειωθέντας λέγει ἀντὶ τοῦ ὠφεληθέντας. Ἰστέον δὲ, ὅτι μετὰ Παῦλον ἐμαθητεύθη τῷ ἁγίῳ Ἱεροθέῳ· ὑφαρπάζοντας δὲ λέγει ἀντὶ τοῦ κρυφίως ἰδιοποιουμένους καὶ σφετεριζομένους ²².

Πρεσβυτικῶς. Τὴ πρεσβυτικῶς μὲν ἰσως ἐλαβεν ἀντὶ τοῦ ἐμπείρους καὶ ἐπιστημονικῶς· συνοπτικῶς δὲ ὄρους φησὶ τοὺς σύντομον ἔχοντας τὴν θεωρίαν· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε καὶ ἐνιαίας εἰπὼν· συνελίξεις δὲ φησὶ τὰς δι' ὀλίγων ἐκφράσεις.

Ὡς ὁλον ἡμῖν. Τουτέστιν ὡς δυνατόν ἐμοὶ καὶ αὐτὸς προέτρεψας ἐρμηνεύσαι, καὶ ὅσοι καθ' ἡμᾶς διδάσκαλοι οὕτως ἠρμήνευσαν· αὕτη ἡ σύνθεσις τοῦ ὑπερβατοῦ.

Δεύτερα λόγια. Σημειῶσαι ὅτι τὰ τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου Συγγράμματα ὡς δευτέραν ἁγίαν Γραφὴν νομιστέον.

Αὐτοπτικῆν. Τὴν ἀνεπικάλυπτον καὶ ἐμφανεστέραν κατανόησιν λέγει.

Πρεσβυτικῆς. Ὅτι ἡ πρεσβυτικὴ ἀξία τελειότερα καὶ διδασκαλικωτέρα, πάντων ἱερέων ἐστὶ. Τί δὲ ἐστὶ πρεσβυτικῆ, νοήσεις ἐξ Ἡσαίου λέγοντος· Οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξει. καὶ σώσει ἡμᾶς· καὶ ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, ὅς εἰκοσι τέσσαρας πρεσβυτέρους εἶπεν ἑωρακέναι ἐν οὐρανοῖς περὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἀνεκκάλυπτον θρόνον.

Τοῦ ζωαρχικοῦ. Ζωαρχικὸν καὶ θεοδόχον σῶμα τὰ χα τὸ τῆς ἁγίας Θεοτόκου λέγει, τότε κοιμηθείσης. Σημειῶσαι δὲ καὶ τὸ, ὁ ἀδελφόςθεος Ἰακώβος· καὶ ὅτι συμπάρῃν Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ τοῖς ἀποστόλοις· ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ.

Τῶν θεολόγων. Περί τῶν ἁγίων ἀποστόλων λέγει.

Τῆς θεαρχικῆς ἀσθενείας. Θεαρχικὴν ἀσθένειαν ἐνταῦθά φησι, τὴν ἐκούσιον τοῦ Υἱοῦ ἄχρι σαρκός, ἀμαρτίας διχα, συγκατάθεσιν· ἐμαρτίαν γὰρ πάντη ἀγνοήσας, κατηξίωσεν ὑπὲρ ἡμῶν, μὴ ἐκστὰς τῶν οικειῶν, ἀναμρτήτως ἀμαρτία γενέσθαι, ἵν' ἡμᾶς τοὺς δουλωθέντας τῇ ἀμαρτίᾳ διὰ τῆς δι' εαυτοῦ ἡμῶν υἱοθεσίας εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναγάγῃ ἐλευθερίαν· πλούσιος γὰρ ὢν θεότητι, πτωχεύει τὴν πλουτοποιὸν πτωχείαν, ἀναλαβὼν ὑπερφυῶς τὴν ἡμῶν σάρκα, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἐκείνου πλουτήσωμεν θεότητα, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ καὶ Θεός κατ' οὐσίαν ὑπάρχων, τὴν τοῦ δούλου δι' ὑπερέκχυσιν ἀγαθότητος ²³ ὑπέδω μορφήν, λόγος ἀπλούς ὢν, ἐνυπόστατος, καὶ γεροντῶς ἀτρέπτως σάρξ· ἔτι πρὸς τοῦτοις καὶ πᾶσαν τὴν ἐνσαρκον αὐτοῦ πενιχρὰν πολιτείαν, τὴν φάνην, τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν, τὴν μετὰ πορνῶν καὶ τελωνῶν ἀδιάφορον συνδιαγωγὴν, τὴν ἐκλογὴν τῶν πτωχοτάτων ἀλιέων, τὸ δοικὸν αὐτοῦ, τὸ αὐτοσχέδιον, κα'

²² Cap. xxxv, v. 4. ⁿ Cap. iv, v. 4. ^o Joan. i, 14.

²³ μετεγγράφοντας. ²⁴ δι' ὑπὲρ φύσιν ἀγαθότητα.

ἀπροπαράσκειον πάντη τῆς δλης αὐτοῦ ἐνσάρκου ζωῆς, τὸν ἀτιμον ἐπὶ σταυροῦ θάνατον (Ἐκκατάρτος γὰρ πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου), τὴν μετὰ τῶν κακούργων λησῶν συναριθμησιν, τὰς διαπερονήσεις τῶν ἡλῶν, τὴν διὰ τῆς λόγῃς νύξιν τῆς πλευρᾶς, τὰ βαπίσματα, τὰ ἐμπτύσματα, τὸ βξος, τὴν χολῆν, τὸν ἀκάνθινον στέφανον, τοὺς διαπαιγμοὺς καὶ διαγελασμοὺς, τὰς γονυπετήσεις, τὴν εὐτελεσάτην κηδεῖαν τε καὶ ταφήν. Τοῦτο τὸ ὡσανεὶ μωρὸν καὶ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, τῷ λόγῳ τῆς οἰκονομίας σοφώτερον καὶ ἰσχυρότερον ἀσυγκρίτως τῶν ἀνθρώπων, τῇ ὑπερδυνάμει καὶ ὑπερσοφίᾳ ἐνικήσει τοῦ κρείττονος διαπρυσίως ἀπεδείχθη, ἀφθέγκτω σιγῇ δι' ἔργων ἐκδωόμενον πάσῃ τῇ κτίσει ἀκαταλήπτως· εἰ γὰρ καὶ ἐσταυρώθη δὲ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῆ ἐκ δυνάμεως κατὰ Παῦλον τὸν θεοπέσιον. Εἰς τὸ αὐτὸ καλῶς τὸ τῆς ἀσθενείας τῆς θεαρχικῆς εἴρηκε· διὰ γὰρ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἐκούσιον συγκατάθεσιν, πάντα ὑπομείνας ἀκριθανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν αὐτὸς ἀφείρε, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντας ἰάθημεν, καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ ἴδιον λέγεται κατὰ τὴν τοῦ Πέτρου φωνὴν τὴν λέγουσαν· Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ καὶ, Εἰβήρωσαν. οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· ὅθεν καὶ κυριοκτόνοι οἱ Ἰουδαῖοι λέγονται.

Ἵμνολόγος κρινόμενος. Ὅτι καὶ ψαλμοὺς ἔλεγον τότε ἐμμελεῖς οἱ περὶ τὸν ἄγιον Ἰερόθεον καὶ φῆδᾶς, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ ὕμνολογεῖν καὶ τὸ ὕμνωδῆν· καὶ ὅτι τὰ μὲν ὑψηλὰ καὶ μυστικὰ ἀρρήτα τοῖς πολλοῖς δεῖ φυλάττειν· ὁμιλεῖν δὲ καὶ διδάσκειν δεῖ τοὺς πολλοὺς τὰ δυνατὰ καὶ εὐσπόμεντα.

Ἵν θείων. Γραφῶν δηλονότι καὶ θεωρημάτων.

Διὰ περισσῆν εὐλάβειαν. Ὅτι εὐλαβὲς τὸ μὴ ζηταῖν τὰ θεώτερα.

Ἐλήφραμεν. Σημεῖωσαι ὅτι οὐ δεῖ τῆς ἐνδεχομένης τῶν θείων γνώσεως ἀμελεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐτέροις μεταδίδοναι· καὶ ὅτι κατὰ φύσιν οἱ νόες ἔφεσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐγγωροῦσαν τῶν ὑπερφῶν θεωρίαν.

Τὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς. Ὅτι οὐ δεῖ τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς πολυπραγμανεῖν, οὐδὲ ἀμελεῖν τῆς θείας γνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐτέροις μεταδίδοναι τῶν ἐνδεχομένων· εἴρηται γὰρ, Ὑψηλότερά σου [μὴ ζήτηι, καὶ βαθύτερά σου] μὴ ἀρῶνα· ἀπροσέταρξοι, ταῦτα διανοοῦ.

Ἐγκελευομένη. Κατὰ τὸν Ἀπόστολον [εἰπόντα]· Ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις.

Τούτοις οὖν καὶ ἡμεῖς. Σημεῖωσαι, πόθεν ἐπὶ τὸ συγγράφειν ἦλθεν.

Ἰεροθέω. Ὅτι ἐν τοῖς λεχθησομένοις τὰ Ἰεροθέου ἐρμηνεύει.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ.

§ 1. Ἐλεν δὴ οὖν. Ἄγε δὴ οὖν.

Ἀφορίζουσι. Τὸ μὲν ἀφορίζουσι ἀντὶ τοῦ ἀνατι-

ᾠ Gal. iii, 43. ᾠ Philipp. ii, 8. ᾠ I Petr., iv, 1.

A perrimorum piscatorum, quod sine tecto fuerit, quod ejus in carne vita communis et plebeia nullisque subsidiis instructa, quod infami morte in cruce occubuerit (*Maledictus enim omnis qui pendet in ligno* P), quod cum improbis latronibus sit communeratus; adde fixuras clavorum, lanceæ vulnus in latere, colaphos, sputa, acetum, fel, coronam spinam, ludificationes, irrisiones, genuflexiones, simplicissimum funus et modicam **123** sepulturam. Hæc autem veluti stultitia imbecillitasque Numinis, ratione incarnationis sapientior et longe fortion sine comparatione hominibus, potentissima et excellenti sapientia reportata de hoste victoria clare ostensa fuit, multo silentio per opera in tota universitate indesinenter celebrata; etsi enim *crucifixus fuit ex imbecillitate*, sed vivit ex virtute, secundum divinum Paulum. In eadem verba præclare quod est *divinæ imbecillitatis dixit*; nam propter spontaneam ad nos condensationem, omnia perferens usque ad mortem, mortem autem crucis ᾠ, et infirmitates nostras ipse tollit, et propter nos dolore cruciatur, et vibicibus illius sanati sumus, et passio illius propria dicitur voce Petri sic memorantis: *Christo igitur passo in carne*; et: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent*; unde et Domini parricidæ dicuntur Judæi.

Divinus laudator. Quia psalmos tum modulatos odasque canebant qui sancto Hierotheo aderant, quod significant etiam voces ὕμνολογεῖν et ὕμνωδῆν. Et quia quæ sublimia sunt et mystica, tecta in vulgo et inexplicata servare oportet; explicare autem decet ea multitudinemque docere, quæ et fieri et facile demonstrari possunt.

Rerum divinarum. Scriptorum videlicet et commentationum.

Præ abundantia religionis. Spectat enim ad religiosam modestiam diviniora non disquirere.

Intellexissemus. Animadvertet quod non oportet susceptam rerum divinarum cognitionem negligere, sed aliis eam tradere; et quod mentes naturali cupiditate rapiuntur ad concessam admirabilium rerum contemplationem.

Quæ supra nos. Non oportet quæ supra nos sunt curiosius inquirere, neque pro nihilo habere divinam cognitionem, sed communicare cum cæteris quæ excepimus. Dictum est enim: *Aliora te [ne quæsieris, et profundiora te] non scrutaberis, sed quæ mandata sunt tibi, hæc cogita* ᾠ.

Jubet. Secundum Apostolum [dicentem]: *Hæc fidelibus hominibus commenda* ᾠ.

His itaque etiam nos. Nota unde ad commentandum processerit.

Hierotheo. In iis quæ post dicentur, quæ Hierothei sunt, explicat.

124 IN CAP. IV.

Ἐλεν δὴ οὖν. Age ergo.

Attribuunt, Gr. ἀφορίζουσι. Dictio ἀφορίζουσι ac-

ᾠ I Cor. ii, 8. ᾠ Eccl. iii, 22. ᾠ II Tim. ii, 2.

sienda est ut sit idem quod attribunt; illud autem, ab omnibus manifestari bonitatem, signifi-
ca omnia ex ipsa, ut essent, producta fuisse.

Tanquam substantiales. Divinitatem esse bonum
essentiale, resque omnes cum bono communicare,
sicut creata cum sole.

Quemadmodum sol ille noster. Nemo suspicetur
magnum Dionysium ex solis exemplo omnimode de
divinis rebus judicare; verum ita cogitet: sicut
sol, cum nihil sit præter lumen, non habet lumen
ut accidens et aliquid diversum existens, aut in-
star animati voluntate benefaciendi ab interno seu
a seipso lumen accipit atque in omnia distribuit:
contrarium enim; cum neque animatus sit, neque
voluntate beneficiat, ratione siquidem caret, neque
ab alio lumen accipit; est enim hoc ipsum lumen,
et illuminat; ita oportet hoc etiam solum de Deo
cogitare, nimirum Deum non habere bonum per
accidens ut qualitatem aliquam, sicut nos virtutes;
sed quod cum ipse Deus sit essentia boni, quem-
admodum lumen est essentia solis, atque ut is qui
ipsum bonum est Deus, bonitatis splendorem circa
omnes extendit, benefaciendo iis qui illuminantur:
itaque dicit solis exemplum, qui obscuram et vix
apparentem primi exemplaris, quod nullo modo
communicatur, imaginem habet; si enim imagines
veritatem haberent, non amplius essent exempla-
ria, sed archetypa.

Intellectiles et intelligentes. Proprie loquendo
aliud est νοητόν et aliud νοερόν. Nam quod intelli-
gitur est velut alimentum ejus quod intelligit:
quandoquidem quod intelligitur seu νοητόν, nobi-
lius sit, et antea intelligatur illo quod intelligit seu
quod est νοερόν. Superiores igitur et vicini Deo
ordines proprie dicendi sunt νοητά; inferiores vero,
νοερά ut qui intelligent superiores: non ideo tamen
quod νοητά dicantur ea quæ intelliguntur, censen-
dum est ipsos non intelligere; illa enim intelligunt,
quoniam mentes sunt et substantiæ vitæ et mentis
supremæ creatæ; quinimo illic etiam sunt opera-
tiones efficaces subsistentes et essentiæ: omnis si-
quidem motus et quies illic sunt subsistentes, et
virtutes vivæ, 125 atque fluxis corporeisque mu-
tationibus superiores: ideo intelliguntur quidem,
ut materiæ expertes; intelligunt autem res, ut
mentes incorporeæ mundoque altiores in rationibus
rerum superne illustrati, ipsasque mystice ad in-
feriores angelos cum intellectu et revelatione tra-
jicientes. Potes autem alio etiam modo virtutes et
actiones efficaces intelligere: virtutes quidem, quod,
cum necdum creaturæ apparerent, omnia virtute
in Deo antea substiterint, ab eo ut essent pro-
ducenda: porro actiones efficaces, quod creatura
etiam ad operationem perducta fuerit. Adverte au-
tem quomodo illud fluxu mutationes exposuerim,
quoniam et angeli mutabiles sunt, nimirum in co-

A θείας ἐκκληπέτων· τὸ δὲ ἀπὸ πάντων δηλοῦσθαι τὴν
θεῖαν ἀγαθότητα, τὸ πάντα ἐξ αὐτῆς²⁰ παρῆχθαι
πρὸς ὑπαρξίν θηλοί.

Ὡς οὐσιώδεις. Ὅτι οὐσιώδεις ἀγαθὸν αὐτὸ τὸ θεῖον·
καὶ ὅτι τοῦ ἀγαθοῦ πάντα τὰ ὄντα μετέχει, ὡς τοῦ
ἡλίου τὰ ποιητὰ.

Ὡσπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος. Μηδεὶς ὑπολαβέτω
πρὸς τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα ὁλοκλήρως τὰ περὶ
θεοῦ κρῖνειν τὸν μέγαν Διονύσιον· ἀλλ' οὕτω νοεῖ-
σθω, ὡσπερ ὁ ἥλιος, οὐκ ἄλλο τι ὢν παρὰ τὸ φῶς, οὐ
συμβατὸν ἔχει τὸ φῶς καὶ ὡς ἄλλο τι ὢν ἢ ψυχικῶς
προαιρέσει τοῦ εὐεργετῆν ἔσθωεν λαμβάνει τὸ φῶς,
καὶ διαδίδωσιν εἰς πάντα· τοῦναντίον γάρ· οὔτε ψυ-
χικὸς ὢν, οὔτε προαίρεσιν ἔχων εὐεργετῆι, ἄλογος
γάρ· καὶ οὐδὲ ἐτέρωθεν τὸ φῶς λαμβάνων· αὐτὸ γάρ
B τοῦτο φῶς ἐστὶ καὶ φωτίζει· οὕτω χρῆ τοῦτο μόνον
καὶ ἐπὶ θεοῦ νοεῖν, ὅτι ὁ θεὸς τὸ ἀγαθὸν οὐ συμβε-
θηκότως ἔχει, καθάπερ τινὰ ποιότητα, ὡς ἡμεῖς τὰς
ἀρετὰς· ἀλλ' οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπάρ-
χων, ὡσπερ καὶ τὸ φῶς, οὐσία ἡλίου, καὶ ὡς αὐτὸ τὸ
ἀγαθὸν ὢν ὁ θεὸς ἐκτείνει περὶ πάντας τὴν τῆς ἀγα-
θότητος ἀγλήν διὰ τοῦ εὐεργετῆσαι τοὺς φωτιζομέ-
νους· ἔθεν φησὶ τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα, ὡς σκο-
τεινὴν καὶ σκεδὸν ἀφανῆ εἰκόνα τοῦ παντελῶς ἀποι-
κωνήτου ἀρχετύπου ἔχει· εἰ γὰρ αἱ εἰκόνας ἀλήθειαν
ἔχον, οὐκέτι ἦσαν παραδείγματα, ἀλλ' ἀρχέτυπα.

Αἱ νοηταὶ καὶ νοεραὶ. Κατὰ κυριότητα ἑτερόν
ἐστὶ νοητόν, καὶ ἑτερον νοερόν. Τὸ γὰρ νοητόν τροφή
C οἷα τις τοῦ νοεροῦ ἐστίν, εἴπερ τὸ νοούμενον, ὃ ἐστὶ
νοητόν, μείζον ἐστὶ καὶ προεπινοούμενον τοῦ νοούν-
τος, ὃ ἐστὶ νοερόν. Τὰ μὲν οὖν ὑπερκείμενα καὶ
προσεχῆ τῷ θεῷ τάγματα νοητὰ κυρίως λεκτέον· τὰ
δὲ ὑποβεθηκότα νοερά, ἅτε νοοῦντα τὰ ὑπερκείμενα·
οὐχ ὅτι δὲ νοητὰ ἐστὶ τὰ νοούμενα, νομιστέον αὐτὰ
μὴ νοεῖν· νοεῖ γὰρ καὶ αὐτὰ, ἐπειδὴ νόες εἰσὶ καὶ
οὐσαὶ ζωῆς καὶ νοῦ ἀνωτάτου δημιουργηθεῖσαι· ἀλλὰ
καὶ ἐνέργειαι ἐκεῖ ἐνυπόστατοί εἰσι καὶ οὐσαὶ· πᾶσα
γὰρ κίνησις καὶ ἡρεμία ἐκεῖ μέντοι ἐνυπόστατοί
εἰσι, καὶ δυνάμεις ζῶσαι, καὶ τῶν βευστῶν καὶ σω-
ματικῶν ἀλλοιώσεων ὑπέριπτοι· διὸ νοοῦνται μὲν,
ὡς αἰετοὶ· νοοῦσι δὲ τὰ ὄντα, ὡς νόες ἀσώματα καὶ
ὑπερκόσμοι ἀνωθεν ἐλλαμπόμενοι τοὺς περὶ τῶν ὄν-
των λόγους, καὶ διαβιβάζοντες αὐτοὺς μυστικῶς εἰς
D τοὺς ὑποβεθηκότας ἀγγέλους νοητῶς καὶ ἀποκαλυ-
πτικῶς. Δύνη δὲ καὶ ἄλλως νοῆσαι τὸ δυνάμεις καὶ
ἐνέργειαι· δυνάμεις μὲν γὰρ, ὅτι καὶ, μήπω τῶν ἐν
τῇ κτίσει φανέντων, δυνάμει πάντα ἐν τῷ θεῷ προφ-
εστήκει, μέλλοντα παράγεσθαι δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι·
ἐνέργειαι δὲ, ὅτι καὶ πρὸς ἔργον ἡ δημιουργία παρ-
ήχθη. Σημειώσαι δὲ καὶ τὸ τῆς βευστῆς ἀλλοιώ-
σεως ὡς ἡρμήνευσα, ἐπειδὴ τρεπτοὶ καὶ οἱ ἄγγελοι,
κατὰ γνώμην δηλονότι, καὶ οὐκ οὐσίαν, ὡς μαρτυρεῖ
ὁ διάβολος, καὶ τὸ τάγμα αὐτοῦ, πεσὼν ἐκ τοῦ οὐρα-
νοῦ, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰὼδ ἔχ-μεν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁰ πάντα δι' αὐτῆς.

gnitione, non vero in essentia, sicut confirmat diabolus, ejusque exercitus, e caelo delapsus, sicut habemus in Job.

Φθορᾶς καὶ θανάτου. Ταῦτα γὰρ σωμάτων ἴδια. A A corruptione et morte. Hæc enim corporibus propria.

Οὐκ ἐστὶν ἐλλείπονται. Ὅτι τὰ σώματα καὶ οὐράνια νοοῦνται καὶ νοοῦσι.

Καὶ φρουρὰ καὶ ἐστία. Μοῦν ἢ καὶ ἐστία ἐκ παραλήλου ταῦτὸν σημαίνουσι. Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ Περὶ τῆς φλογίνης ρομφαίας καὶ τῶν χειρῶν λέγει φησὶν οὕτως· Ἡ δὲ μοῦν, τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἐστῶσα παγίως, ἐστία πρὸς τῶν παλαιῶν εὐθυβόλως ἐνώμασται. Τοῦτο δὲ καὶ ἄνω φησὶ, περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ἐν τῇ ἕκτη παραγραφῇ.

§ II. Ἐκείθεν αὐταῖς. Σημειώσαι τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ ὅτι τὰ ἄλλα, καὶ ἐν ἀλλήλοις χωρεῖ ἀσυγχύτως καὶ ἀποχωρεῖ, καὶ οἷον βαθμῶς καὶ τάξεις εἰσὶν πρώται [καὶ] δευτέραι· καὶ ὅτι οἱ θεοὶ νόες ἕκαστὸν περὶ ἑαυτοὺς ἐλίσσονται, οὐχ ἕλξιν τινα σωματικὴν, ἀλλ' ὑπερκόσμιον καὶ νοεράν, καὶ οἷον τέφρα νοῦς ἐλλίττεσθαι, ἐξ ἑαυτοῦ προλῶν εἰς ἐπινοήσεις, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναστρέφων²⁶, οὐ μὴν ἔξω ἑαυτοῦ χωρῶν²⁷ σχεδαστῶς καὶ μεριστῶς· τοῦτο αἰνίττονται καὶ οἱ παρὰ τοῦ θεοπιστίου Ἰεζεκιήλ τροχοὶ πολυόμματοι· καὶ ὅτι περὶ τὸν θεὸν ἔρωτα ἐν ταύτῳ τῇ εἰσι καὶ ἀκρότητι· ταύτῳ τῷ ἐρωτῶντι δὲ νοητέον τὴν ἀναπόστατον²⁸ πρὸς θεὸν προσοχὴν· ἀκρότητα δὲ, τὴν τῆς νοήσεως αὐτῶν καὶ οὐσίας ἤδη πως εἰς θέωσιν πρόδοον νόησον· καὶ τὰς ἐνώσεις δὲ, τὰς πρὸς ἀλλήλων τῶν νοητῶν, τὴν πρὸς ἀλλήλους θεοπροπητὴ νόησον ἔρωτα, ὅς, θεὸς ἐν καὶ ἐνοποιός, συνάπτει αὐτοὺς, οὐ σωρηδὸν συγκομίζων, ἀλλ' ἀγαπητῶς συνδεσμῶν. Τῶν δὲ ὄντων καὶ τῶν νοητῶν, ὡς καὶ τῶν νοητῶν, ὡς καὶ τῶν αἰσθητῶν ἡμῶν ὡς λεγομένων, τὰ μὲν ἐστὶν ἡνωμένα καὶ ἀλληλουχούμενα· τὰ δὲ διηρημένα καὶ ἐν παραθέσει, οἷον σωρηδόν· καὶ νοητῶν μὲν ἡνωμένα, οἷον ζῶον, καὶ φῶς, καὶ νοητὸς κόσμος, καὶ ὅσα τοιαῦτα· διηρημένα δὲ καὶ ἐν παραθέσει, οἷον στρατιὰ, τάξις, πατριὰ, χορὸς· ἐπὶ δὲ αἰσθητῶν ἐνωσις, ζῶον, δένδρον, κόσμος· διαίρεσις δὲ, κατὰ σωρεῖαν, ποίμνη, ὄμιλος, σωρὸς, χορὸς.

et apposita, velut exercitus, ordo, familia, chorus: in sensilibus autem unitio, animal, arbor, mundus, divisio vero, per coacervationem, grex, populus, acervus, chorus.

Ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀγγελικῶν. Ἰδοὺ ἄλλο πόνημα Διονυσίου ζητεῖται, Περὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιότητων καὶ τάξεων.

Αἱ ἀγγελοπρεπεῖς. Ἀγγελοπρεπεῖς καθάρσεις φησὶν, οἷον τὴν Ἰσαΐου καὶ τὴν Ἰεζεκιήλ φαγόντος ἐν ἐκστάσει τὴν κεφαλίδαν τοῦ βιβλίου. Τελειουργίαν δὲ ἀγγέλων λέγει, ὡς ἐπὶ τοῦ Δανιήλ, καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐρμηνεύσαντος αὐτὸ, καὶ περὶ τοῦ ποιμένος τὸν Ἑρμῆν τελειώσαντος, ὡς ἕκαστὸν ἀνέγνωμεν ἐν τῷ Ποιμένι· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγγελοὶ πῶς καθαίρονται καὶ τελειοιοῦνται φησὶν ἐν τῷ Περὶ οὐρανιας ἱεραρχίας λόγῳ.

Καὶ εἶναι ἀγγέλους. Διὰ τί ἀγγελοὶ λέγονται· καὶ ὅτι καὶ αὐτοὶ φῶτα.

Propriis rationibus illustrantur. Incorporea et caelestia intelligi atque intelligere.

Et custodia et mansio. Μοῦν ἢ καὶ ἐστία sibi invicem collata idem significant. Philo Judæus, in libro De flammae romphae et cherubinibus, ita loquitur: Ἡ δὲ μοῦν ἢ mansio partium mundi stans firmiter, ἐστία ab antiquis recta conjectura nominata est. Hoc autem etiam superius dicit, circa finem primi capituli in paragrapho sexto.

§ II. Inde illis. Adverte quæ de angelis dicat, et incorporeos esse atque se invicem sine confusione penetrare et relinquere, ac veluti gradus ordinesque sint primi et secundi; necnon divinas mentes illic circum seipsas volvi, non volitione quadam corporea, sed quæ mundum vincit et intelligens est, et tali quæ mentem volvere potest, ex seipsa ad considerationes progrediens, atque in seipsam rediens, non vero extra seipsam cum separatione et divisione abiens; hoc etiam insinuant rotæ quæ multis apud diviniloquum Ezechielem constant oculis; ac esse circa divinum amorem in identitate et extremitate: per identitatem vero intelligendum, minime desistentem cum Deo conjunctionem: per extremitatem vero intellige cognitionis ipsarum et essentiae progressum quo fere dii evaserunt: per mutuas autem intelligibilibus unitiones, intellige Deo dignum quo se invicem prosequuntur amorem, qui, divinus cum sit, unumque faciat, ipsos conjungit, non acervatim comportans, sed amabiliter constringens. Ὅντων δὲ, rebus autem et νοητῶν intelligibilibus, ac etiam αἰσθητῶν sensilibus sub eodem nomine comprehensis, alia sunt unita et a se mutuo dependentia, alia vero divisa et apposita veluti acervatim: ac intelligibilium νοητῶν quidem unita, ut animal, et lumen, atque intelligibilis mundus, et quæ similia; divisa vero

In libro De Angelicis. Ecce aliud opus Dionysii, De angelicis proprietatibus et ordinibus, desideratur.

Angelos, Gr. ἀγγελοπρεπεῖς. Ἀγγελοπρεπεῖς, angelis convenientes, expiationes dicit, sicut illam Isaïæ et Ezechielis devorantis in excessu mentis caput libri. Porro perfectionis efficientiam angelorum vocat, sicut in Daniele, et angelo ipsum interpretante, atque in pastore Hermam perficiente, sicut ibi legimus in libro qui vocatur Pastor: verum et quomodo ipsi angeli expientur et perficiantur, dicit in libro De caelesti hierarchia.

Sintque angeli. Cur angeli dicantur, eosque esse lumina.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁶ ἀναστρέφων. ²⁷ ὑποχωρῶν. ²⁸ τὴν οὐκ ἀπόστατον.

Animæ. Nota animarum aliquas esse post angelos ipsas inferiores : atque immortales esse, ut essentielles vitæ creatæ : animasque ab angelis institui, quæ ad vitam angelicam aptæ sunt : sic etiam in Pastore legimus.

Summum bonum. Animadvertit justorum animas ad omnium bonorum auctorem bonitatem seu Deum elevari, atque illustrationum ejus participes effectas cum libertate pro aliis orare.

In tractatu De anima. Desideratur liber *De anima.*

Animabus ratione carentibus. Rationis expertes animas vel animalia irrationalia *sensiles* animas dicit; observa etiam aliud esse animam, aliud vitam.

Quæ amphibia sunt. Ea animalia quæ serpunt dicit amphibia, ut sunt ranæ et cancri; subfossa vero sunt talpæ et quæ similia. Nota vero **127** animarum aliquas esse post angelos ipsis inferiores: atque immortales esse ut essentielles vitæ creatæ: et animas ab angelis institui, quæ ad vitam angelicam idoneæ sunt, sicut etiam superius dictum est.

Ab ipso habitum substantialem. Antea etiam diximus, habitum esse qualitatem inhaerentem: quotquot igitur vita et anima carent, sic a Dei bonitate producta sunt, qualitatum inhaerentibus affecta, veluti lapides diversi, [sed et herbæ et radices] et terra, atque mineralia qualitate utili prædita, ac omnia quæ medicinæ, nostræque utilitati deserviunt. Hæc igitur non habent extrinsecus habitum, sed divinitus in essentia habitum qualitatem acceperunt.

§ III. *Quod si autem supra res omnes.* Vide quomodo privationes in Deo sint excellentiæ positionum seu affirmationum effectrices, sicut *expers speciei, expers essentialis, expers vitæ, expers mentis*: hæc quidem videntur significare aliquid quod non existit; tamen in Deo qui superessentialiter omnium rerum negatione (nihil enim est eorum quæ sunt) existit, eminenter intelliguntur. Illud vero in sequentibus perfectius exponit.

Et illud ipsum, quod non est. Quomodo id quod non est, bonum appetat? si enim non existit, quomodo appetit? Dicimus per *id quod non est* intelligere malum, sicut inferius ostendit, quia illud etiam quod malum dicitur, propter bonum fit.

§ IV. *Et celestium.* Causam celestium principiorum et extremorum dicit esse bonitatem Dei; nam Deus hæc omnia bonitatis abundantia creavit. Principia vero celestia et extrema intelligendum

Αἱ ψυχαι. Συμείψαι, ὅτι αἱ ψυχαι ἄλλαι μετὰ τοὺς ἀγγέλους εἰσὶν ὑποθεθηκυῖαι αὐτῶν· καὶ ὅτι ἀθάνατοι εἰσιν, ἅτε κτισθεῖσαι οὐσιώδεις ζῶαι· καὶ ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων αἱ ψυχαι χειραγωγούνται, αἱ ζῶν ἀγγελικὴν ἐπιτηδεύουσαι· οὕτω καὶ ἐν τῷ Ποιμένι ἀνέγνωμεν.

Ἀγαθαρχίαν. Σημείψαι ὅτι ἐπὶ τὴν πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀγαθαρχίαν ἀνάγονται αἱ τῶν δικαίων ψυχαι, ἤγουν ἐπὶ τὸν Θεόν· καὶ ἐν μετουσίᾳ τῶν ἐλάμφων αὐτοῦ γινόμεναι, παρῆρσιασμένως προσεύουσι.

Ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς. Ζητεῖται τὸ Περὶ ψυχῆς.

Ἀλόγων ψυχῶν. Ἀλόγων ψυχῶν καὶ αἰσθητικῶν²⁰ φησι· καὶ σημείψαι ὅτι ἄλλο ψυχῆ, καὶ ἄλλο ζῶῃ.

Ἀμφιβίως λαχόντα. Τὰ ἔρπετὰ λέγει ἀμφιβίως λαχόντα· ὡς βάτραχοι, ὀκτάποδες²⁰· ἐγκλωσμένα δὲ, ὡς ἀσπάλακες καὶ ὅσα τοιαῦτα· σημείψαι δὲ, ὅτι αἱ ψυχαι ἄλλαι εἰσὶ μετὰ τοὺς ἀγγέλους ὑποθεθηκυῖαι αὐτῶν· καὶ ὅτι ἀθάνατοι εἰσιν, ἅτε κτισθεῖσαι οὐσιώδεις ζῶαι· καὶ ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων αἱ ψυχαι χειραγωγούνται, αἱ ζῶν ἀγγελικὴν ἐπιτηδεύουσαι, καθὰ καὶ ἀνωτέρω λέλεκται.

Δι' αὐτὸ τῆς οὐσιώδους ἕξεως. Καὶ ἦδη²¹ ἔνω ἐλομεν, ὅτι ἕξις ἐστὶ ποιότης ἑμμοнос· ὅσα οὖν ἐστὶν ἕξω καὶ ἔψυχα, διὰ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ οὕτω παρήχθη, πεποιημένα ἐκτικῶς, ὡς λίθοι διάφοροι, [ἀλλὰ καὶ βοτάναι καὶ ῥίζαι,] καὶ γῆ, καὶ τὰ μεταλλικὰ περὶ τι χρήσιμον ποιωθέντα, καὶ ὅσα περὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν ἡμῶν χρήσιν· ταῦτα οὖν οὐκ ἐξῶθεν τὴν ἕξιν κτῶνται, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τὴν τῆς ἕξεως ποιότητα θεοθεν ἔλαχον²².

§ III. *Εἰ δὲ καὶ ὑπὲρ πάντα.* Ὅρα πῶς αἱ στερήσεις ἐπὶ Θεοῦ ὑπερβολαὶ εἰσι θέσεων δραστήριον, καὶ ὡς ἀνείδος, ἀνούσιος, ἄζωος, ἀνους· ταῦτα γὰρ ἐνοιοῦν ἔχοντα τοῦ μὴ ὄντος, ὁμοῦ ἐν τῷ Θεῷ τῷ ὑπερουσίῳ ὄντι κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἀπάντων (οὐδὲν γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων) ὑπεροχικῶς νοοῦνται· ἐν δὲ τοῖς ἕξῃς τελειότερον αὐτὸ σαφηνίζει.

Καὶ αὐτὸ τὸ μὴ ὄν. Πῶς τὸ μὴ ὄν ἐπιεται τοῦ ἀγαθοῦ; εἰ γὰρ μὴ ἐστὶν αὐτὸ, πῶς ἐπιεται; Λέγομεν, ὅτι τὸ μὴ ὄν ἐνόησεν εἶναι τὸ κακὸν, ὡς κάτω ἀποδεικνύει· ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ λεγόμενον κακὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἐνεκα γίνεται.

§ IV. *Καὶ τῶν οὐρανίων.* Τὸ αἴτιον τῶν οὐρανίων ἀρχῶν καὶ ὑποπερατώσεων φησὶν εἶναι τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ· καὶ ταῦτα γὰρ δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν παρήγαγεν ὁ Θεός· ἀρχὰς δὲ οὐρανιας καὶ

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁰ ἀλόγων ψυχῶν ἢ ζῶων ἀλόγων ψυχῶν αἰσθητικῶν. ²¹ ὀκτάποδες, cancri fluvialites. ²² Ἐπὶ γῆν δὲ ἐκτεταμένα τοὺς ὄφεις λέγει καὶ σκώληκας καὶ ὅσα, ἀποδα ὄντα, ἐκλωσπύονται. Σημείψαι δὲ ὅτι διαφορὰν ποιεῖται ψυχῆς καὶ ζῶῆς, καὶ ὅτι τὴν ἄλογον ψυχὴν καὶ αἰσθητικὴν ὀνομάζει. Σημείψαι δὲ, ὅτι καὶ ἄλλο σύνταγμα Περὶ ψυχῆς ἀγίῳ τούτῳ τῷ Διονυσίῳ πεπύνηται. Καὶ ἦδη ἔνω, etc. *Humi vero reptantes vocat serpentes, et vermes et alia, quæ pedibus destituta contorquentur. Ob:erva vero, quod discrimen faciat animam inter et vitam; et quod animam rationis expertem etiam sensilem nominat. Nota autem et librum aliud De animæ ab hoc S. Dionysio compositum fuisse.* ²³ θεοθεν ταῦτην λαβόντα.

ὑποπερατώσεις²⁵ νοητέον τὴν ὡς ἐκ σημείου ἦτοι κέντρον τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, κυκλικῶς ὑποστᾶσαν²⁶ τῶν οὐρανῶν σφαιροειδῆ δημιουργίαν· τὸ γὰρ κυκλικὸν σχῆμα ἀρχόμενον ἐξ ἑαυτοῦ, εἰς ἑαυτὸν περατοῦται· τὴν δὲ οὐρανίαν οὐσίαν ἀναυξή και ἀμειωτόν φησιν, ὡς τελείως ἔχουσαν και αὐτάρκως²⁷ πρὸς ὃ γέγονε· διὸ και ἀναλλοίωτον αὐτὴν λέγει, ἐξ οὗ γέγονεν, οὐ παρατραπείσαν· *τέλειον δὲ ἐστίν, ὃ μήτε αὖξει, μήτε μειοῦται.* Ὑποπερατώσεις δὲ αὐτὰ κέκληκε, και οὐκ ἀποπερατώσεις, διὰ τὸ σφαιρικὴν μὲν εἶναι τὴν κίνησιν· οὐ κυρίως δὲ πέρασ ἔχειν, ἀλλ' οἰοεὶ πέρασ τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡσπερ ἀπὸ τινος ἀρχῆς ἐπὶ τι, οἷον πέρασ φέρεσθαι τυχὸν ἀνατολήν. Σημειῶσαι δὲ ὅτι και κινεῖσθαι ἀψόρως φησὶ και ἀνεπαίσθητως τὸν οὐρανόν· τὸ δ' ἐνλίω ἀστέρων μεταβατικῆς πολυκινήσιας περὶ τῶν πλανήτων φησὶ. Σημειῶσαι δὲ και τοῦτο, ὅτι αὐτοὺς μόνους ἐδέξατο κινεῖσθαι. Σημειῶσαι δὲ και πῶθεν αἱ χρονικαὶ ἀριθμήσεις.

[*Και τῆς τῶν δύο φωστήρων, οὗς τὰ Λόγια καλεῖ μεγάλους. Δύο φωστήρας τὸν ἥλιον και τὴν σελήνην φησὶ· μεγάλους δὲ εἶπεν ἐπόμενος τῷ Δαυιδ· Λόγια δὲ τοὺς ἐκείνου Ψαλμοὺς ὀνομάζει. Περιδικῆρ δὲ ἀποκατάστασιν τὴν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ φερόν λέγει, ἦν ὃ ἥλιος μὲν κατ' ἐνιαυτὸν ποιεῖται τὸν ζωδιακὸν κύκλον περιῶν· ἡ δὲ σελήνη δι' ἡμερῶν τιῶν τὸν ἀπὸ συνόδου μέχρι τῆς παντελοῦς αὐτῆς μειώσεως. Σημειῶσαι δὲ, ὡς και αἱ χρονικαὶ ἀριθμήσεις ἐκ τούτων εἰσὶ, και ἐτι ἐκ τῶν μηνῶν.]*

Ἀφορίζουσι. Τελέως ὀρίζουσιν.

Ἐπέκεινα θεότητος. Τοῦτο και ἐν τοῖς ἄνω παραγράφα²⁸, ὅτι και ἐν τοῖς πᾶσιν ὁ Θεὸς, και οὐδὲν τῶν ἀπάντων. Ἐνταῦθα δὲ τὸ πλέον φησιν, ὅτι και ἐτι ὑπὲρ πάσας τὰς οὐσίας ἐστίν, ὅπερ λέγει κατωτέρω, *ὅτι και τῶν μὴ ὄντων ἐστὶ πληρωτικός.* Ὅρα δὲ πῶς λέγει μήτε τῶν ἄνω φθανουσῶν αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν, μήτε τῶν κάτω, ταύτην διαβατουσῶν· τούτέστιν, οὔτε ἀρχὴν, οὔτε πέρασ ἔχει τὸ θεῖον, τῶν οὐρανίων και ὑπερτέρων δυνάμεων ταύτην μὴ καταλαβουσῶν, οὐχ ὅτι ἐστὶ μὲν, οὐ κατελήφθη δέ· μὴ οὕτω νοήσεις· ἀλλ' ὅτι αὐτὸ αὐτε ἐστὶ· τοῦτο γὰρ ἐστίν ἡ ἐν ἀγνωσίᾳ γνώσις. Ὑπέρτεροι γὰρ γενόμενοι, και διὰ φιλοθείας ἐνωθέντες ταῖς ἄνω δυνάμεσι, γινώσκωμεν ὅτι μετὰ πάντων τὴν θεῖαν ἀγνωσῶμεν φύσιν.

Και φωτίζει. Τούτέστι τὰ χωροῦντα τὴν ὀλότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ μέτρον ὃ χωροῦσι· διὸ και μέτρον εἶναι λέγεται τῶν ὄντων· ἢ ὅτι τὴν ἀρχὴν και τὸ πέρασ ἀπάντων ἐπιστάται, ὡς μόνος δημιουργός· ἐαυτὸν γὰρ παρακατιῶν ἐρμηνεύει.

Και τάξις. Τάξις διὰ τοῦτο λέγεται ὁ Θεὸς, ἢ ἐπειδὴ μετ' εὐταξίας²⁹ τὰ πάντα ἐδημιούργησεν· ἢ ὅτι πίστει παρὰ τῶν εἰς αὐτὸν φοιτῶντων χωρεῖται³⁰, μήτε τῷ πληθυσμῷ τοὺς ἀσθενεστέρους καταβαπτίζων, μήτε τῇ συγκαταβάσει ἐπ' ἑλαττον παρὰ

A *tanquam ex puncto seu centro voluntatis Dei, rotundam caelorum fabricationem in circuitu subsistentem; circularis enim figura ex seipsa incipiens in seipsa terminatur; caelestem vero essentiam neque crescere, neque minui ait, ut perfecte et sufficienter finem suum assecutam: ideoque immutabilem ipsam dixit, ex quo facta est, non perversam: perfectum autem est, quod neque crescit, neque minuitur. Haec porro υποπερατώσεις non autem αποπερατώσεις vocavit, quia motus est circularis; improprie vero terminum habet, sed veluti terminum, motus qui ad idem (punctum) sicut ab aliquo principio ad aliquid veluti terminum v. g. orientem fertur. Nota, eum dicere caelos sine sono et abaque sensu moveri: 128 illud autem: Quarundam stellarum multiplex motus quo transferuntur, de planetis dicit. Nota insuper istud, eum solos planetas moveri admittere. Adverte quoque unde temporis numerationes.*

[*Duorum luminarium, quae Eloquentia vocant magna. Duo luminaria solem, et lunam dicit: Magna vero vocat Davidem secutus. Eloquentia Psalms ipsius appellat. Periodicam restitutionem in pristinum, ab eodem in idem progressionem dicit, quam sol quotannis perficit, sodiaci circulum percurrens; luna vero intra aliquot dies a conjunctione sua usque ad totalem ipsius imminutionem. Nota vero temporis numerationes ex his, ac praeterea ex mensibus sumi.]*

Distinguunt, Gr. ἀφορίζουσι. Perfecte definiunt. Divinitatis omnia superantis. Hoc etiam supra adscripsi, nimirum Deum in omnibus esse, nihil esse omnium. Hic autem amplius dicit, nempe universas etiam essentias superare, quod inferius dicit: *posse etiam ea quae non sunt implere.* Vide autem quomodo dicat: *ita ut nec superiores ad ejus praestantiam perreniant, nec inferiores hanc transeant;* id est, divinitatem neque principium, neque finem habere cum caelestes et superiores virtutes hanc minime comprehendant, non quod sit quidem, sed nequeat comprehendere; non ita intelliges; sed quod ipsa non sit; hoc enim est in *ignoratione cognitio.* Superiores enim effecti, atque Dei amore superis virtutibus uniti, cognoscimus nos cum omnibus divinam ignorare naturam.

Et illustrat. Id est ea quae integritatem ipsius capiunt, secundum mensuram eorum; ideoque omnium quae existunt mensura esse dicitur; et principium finemque omnium scire, ut solus creator; seipsum enim inferius exponit.

Et ordo. Deus propterea ordo dicitur, aut quia omnia cum bono ordine creavit, aut eo quod fide ab iis qui ad ipsum accedunt, capiatur, neque infirmiores demergens, neque condescensione ad inopiam a sanctis comprehensus; sed pro vasis mei

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁵ ἀποπερατώσεις. ²⁶ ὑποστάντων. ²⁷ ἢ αὐτάρκως. ²⁸ ἐν τοῖς ἄνωτέρω προλέγραφα. ²⁹ ἐξουσίας. ³⁰ τάξις παρὰ τῶν παρ' αὐτοῦ φωτιζομένων χωρεῖται.

capacitate, sic in me bonitatem scaturiendo producit.

Juxta multesimam resonantiam. Quemadmodum sol qui sensu percipitur omnia visibilia illustrat, ac ea, quæ ipsius lumen non participant, propter propriam infirmitatem non participant: ita etiam in Deo, omnes ab ipso sanctificantur **129** qui volunt. Recte autem divinius Dionysius ei quod dissentaneum erat in iis quæ de sole dicebantur, statim medicinam fecit: quoniam enim dixerat solem animæ expertem conspicuam esse bonitatis Dei imaginem, vocando creaturam creatoris imaginem, primo quidem mox adjunxit, *pro minima similitudine*, in sequenti autem capite, illud ipsum perfectius exponit. Quid porro sit πολλοστόν ἀπήχημα *minima resonantia seu similitudo*, dicendum est: sicut igitur si quis alte vociferans et clamans aliquid dixerit, præsentibus quidem, valentibus præditi auribus, vocem sermonemque audiunt; qui autem parum distant, quanto absunt, [tanto] debilius vocem audiunt; qui porro longiori remoti sunt spatio, minimam et obscurissimam soni partem capiunt, ut vocem quidem aliquam obscuram audiant, sed quod pronuntiatum est minime intelligant: unde colligere licet tantum esse solare lumen, si cum vero comparetur, ut intercapedo concipi nequeat.

Sed etiam ad generationem. Ne arbitraris solem esse auctorem generationis, aut vitæ, aut educationis, aut accretionis, aut perfectionis rei alicujus; sicut neque aliquid aliud elementum, etsi valde necessarium esset, veluti aqua; possumus siquidem consistere et absque sole et aqua, quamvis minus perfecte, attamen longo tempore: verum Deus sciens [omne] frigus esse omnino sterile, moderatum autem calorem ad generationem facere, atque stirpes et semina indigere caloris, sicut etiam corpora omnia quæ vita fruuntur seu sensili seu vegetativa; multa vero purgare, ita ut in candorem ferantur, sicut vestes et alia; renovare autem semina quæ refrixerunt, ejus rei gratia solem se ita habere fecit, ut dicta omnia creatoris opera præstet, cum non ex sua voluntate aut virtute potestatem acceperit. Dicit hoc perfecte S. Dionysius, tanquam seipsum amplius exponeret, inferius in fine capituli quinti, atque in fine sexti, intellige **D** [igitur] secure, neque pervertaris.

Est mensura. Sol dicitur mensura et numerus tempestatum, propterea quod diem incipiat; dies autem revoluta efficit annum; ideo vocatus est mensura, veluti nostram metiens vitam; dicit enim: *Temporis nostri universi.*

Hoc enim est illud lumen. Nota solem, etiam cum figura careret, tres **130** dies qui ejus creationem præcesserunt illustrasse, atque lucem quæ prima producta fuit, die quarta in solem transformatam

A τῶν ἀγρωτέρων χωρούμενος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐμὸν ἀγρεῖον οὕτως ἐν ἐμοὶ πηγάζων τὴν ἀγαθότητα.

Κατὰ πολλοστόν ἀπήχημα. Ὡσπερ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος πάντα τὰ ὁρατὰ φωτίζει, καὶ τὰ μὴ μετέχοντα τοῦ φωτὸς αὐτοῦ δι' οἰκείαν ἀδράνειαν οὐ μετέχει· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, πάντες παρ' αὐτοῦ ἀγιάζονται· ὅσοι βούλονται. Καλῶς δὲ τὸ ἀπεμφαίνον τῶν ἐπὶ τῷ ἡλίῳ λεγομένων εὐθὺς ἐθεράπευσεν ὁ θεὸς Διονύσιος· ἐπειδὴ γὰρ ἐμφανῆ εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τὸν ἥλιον εἶπε τὸν ἀψυγον, τὸ δημιουργήμα τοῦ δημιουργοῦ καλέσας εἰκόνα, πρῶτον μὲν παραχρήμα ἐπήγαγε κατὰ πολλοστόν ἀπήχημα, ἐν δὲ τῷ ἐξῆς κεφαλαίῳ, τελεώτερον [αὐτὸ] σαφηνίζει. Τί δέ ἐστι πολλοστόν ἀπήχημα, λεκτέον· ὥσπερ γὰρ εἰ τις μέγα βοήσας καὶ ἀνακράξας εἴποι τι, καὶ οἱ μὲν παρ-
B εστῶτες, [ἐὰν] ἐβῶμένοι τὰς ἀκοὰς [ᾧσι], καὶ τῆς βοῆς καὶ τοῦ λεχθέντος ἀκούουσιν· οἱ δὲ βραχὺ ἀφεστῶτες, ὅσον ἀπέχουσι, [τοσοῦτον] ἀδρανέστερον τοῦ φθέγματος ἀκούονται· οἱ δὲ ἐπὶ μείζον διάστημα κειχωρισμένοι πολλοστόν τι μέρος καὶ ἀμυδρότατον τοῦ ἀπηχήματος λαμβάνουσιν, ὡς φωνῆς μὲν ἀσήμε τινὸς ἀκούσαι, μὴ νοῆσαι τὸ δὲ⁹⁹ ἐκφωνηθέν· τοσοῦτον ἐστὶν ὑπολαβεῖν τὸ ἡλιακὸν φῶς τῷ ἀληθινῷ, ὡς καὶ ἀσύμμελλον εἶναι τὸ μέσον.

Ἄλλα καὶ πρὸς τὴν γένεσιν. Μὴ νομίσῃς τὸν ἥλιον γενέσεως, ἢ ζωῆς, ἢ αὐθίσεως, ἢ τελειότητος αἰτίον εἶναι τῶν ὄντων τινός· ὥσπερ οὐδὲ ἄλλο τι στοιχείον¹⁰⁰, εἰ καὶ σφόδρα τύχοι τῶν ἀναγκαίων, **C** οἷον τὸ ὕδωρ· δυνατόν γὰρ ἡμᾶς διαγενέσθαι καὶ ἡλίου χωρὶς, καὶ ὕδατος, εἰ καὶ μὴ τελείως, ἀλλ' οὖν ἱκανὸν χρόνον· ἀλλ' εἰδῶς ὁ θεός, ὅτι τὸ μὲν ψυχρὸν [ἅπαν] ἄγονον παντελῶς· τὸ δὲ μεμετρημένως θερμὸν γενεσιουργεῖ, καὶ ὅτι τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα θερμότητος δεῖται, ὡς καὶ τὰ σώματα πάντα τὰ ζῶντα ἔχοντα εἶτε αἰσθητικὴν εἶτε φυτικὴν· καθαιρονται δὲ πολλὰ, ὡς καὶ εἰς λευκότητα φέρεσθαι, ὡς ἐσθῆτες καὶ ἄλλα· ἀνανεοῖ δὲ καὶ τὰ ψυγέστα σπέρματα· τούτου χάριν τὸν ἥλιον οὕτως ἔχειν φύσεως ἐποίησεν, ἵνα τὰ εἰρημένα πάντα ποιῆ] ἐκ τοῦ δημιουργοῦ, τὸ δύνασθαι λαβὼν οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἰδίας ἢ δυνάμεως. Τοῦτο τελείως φησὶν ὁ ἅγιος¹⁰¹ Διονύσιος, ἑαυτὸν ὥσπερ ἐπεξηγούμενος κατωτέρω ἐν τῷ τέλει τοῦ πέμπτου κεφαλαίου, καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ ἔκτου. Νόει [οὖν] ἀσφαλῶς, καὶ μὴ διαστρέφου.

Μέτρον ἐστὶ. Μέτρον διὰ τοῦτο λέγεται ὁ ἥλιος καὶ ἀριθμὸς ὥρων, ἐπειδὴ τῆς ἡμέρας ἀρχει· ἢ δὲ ἡμέρα ἀνακυκλουμένη τὸν χρόνον ποιεῖ· διὰ τοῦτο μέτρον ἐκλήθη, οἷα τὴν ἡμετέραν μετρῶν ζωὴν· λέγει γὰρ *παρατὸς τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου.*

Αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ φῶς. Σημειώσαι ὅτι ὁ ἥλιος καὶ τὰς τρεῖς ἡμέρας τὰς πρὸ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως ἐφώτιζεν ἀσηματίστος ὢν· καὶ ὅτι τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον·

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁹ νοῆσαι δὲ τό. ¹⁰⁰ τῶν στοιχείων. ¹⁰¹ θεός.

καὶ ὅτι ἡμερῶν τριάδα φησὶν, ὡς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ Ἐξαήμερῳ σαφῶς φησὶν· ἐκεῖνο δὲ μὴ παραδράμης, ὅτι τὰ προειρημένα οὐ περὶ τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ περὶ τοῦ σχηματισθέντος εἰς ἥλιον πρωτοκτίστου φωτὸς ἐβήθη.

Ὡς ἐναρχική. Τελευταία ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς πρὸς τὸ ὄντως ἐνώσεως ἢ ὁμοιώσεως.

Καὶ οὐ ἐφέρεται πάντα. Ὅρα πῶς διαιρεῖ τὰ ὄντα πάντα, καὶ περὶ τὸν πάντων ὄντα βασιλέα, οὐ καὶ τὰ ὄντα ἐφέρεται πάντα. Φησὶν οὖν πρῶτον νοερά, εἶτα λογικά. Νοερά οὖν εἰσι τὰ μὴ μεμιγμένα σώμασιν, ὅσων αἱ ὑπερκόσμιαι δυνάμεις πάσαι· λογικά δὲ αἱ ἀνθρώπινα ψυχὰ, αἱ τὴν σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ σῶμα, καθὼς ἐστὶν ὁ αἰσθητὸς ἄνθρωπος· εἰ γὰρ ὁ ἔσω ἄνθρωπος μόνον ἐνεργεῖ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, B τούτῳστιν ἢ ψυχῇ, μὴ τὴν πᾶσαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς σῶμα, τότε νοερός ὁ ἄνθρωπος, οὐ μὴν λογικῶς καλοῖτο ἄν, κατὰ τὸ πᾶν ζῶον τὸ ἐκ σώματος καὶ λογικῆς ψυχῆς συνεστῶς. Γνωστικῶς δὲ φησὶ τὰ νοερά καὶ λογικά ἐφέρεσθαι τοῦ Θεοῦ, ὡς φύσει προσούσης αὐτοῖς τῆς ὀρέξεως ταύτης, τοῦ γινῶναι τὸν τῶν πάντων βασιλέα, καὶ μετέχειν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, διὰ τὸ εἶναι τὴν ψυχὴν γνωστικὴν καὶ λογικὴν, καλῶς λέγεται καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ δὲ ἄλογα ζῶα κατ' αὐτὴν τὴν αἰσθητικὴν δυνάμιν ζωῆς ἐφέρεται· διὸ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· τὰ δὲ ἀναίσθητα, ὅσων τὰ φυτὰ καὶ τὰ ψυχα καὶ ἄζωα, ἐφέρεται μὲν φυσικῶς⁴² τοῦ ἀγαθοῦ, οὐ μὴν ἵνα καὶ γινῶ αὐτό, ἀλλ' ἵνα μείνη, ὅπερ ἐστὶ μόνον τῇ φυσικῇ ἐφέσει συνεχόμενα παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ C εἰς τὸ εἶναι αὐτά.

Πάντα ἀολλή ποιεῖ. Ἀολλή, συνηθροισμένα. Ὅτι ὁ ἥλιος λέγεται παρὰ τὸ ἀολλή ποιεῖν καὶ συνάγειν τὰ διεσπασμένα, καὶ ὅτι ἀναίρει τὸ εἶναι Θεὸν τὸν ἥλιον, εἰ καὶ πολλὰ εἰπομεν⁴³ τῆς εὐχερῶς διαστρεφομένης δοκοῦντα ἐναντία εἶναι.

Κατὰ τὸν τῆς παλαιότητος λόγον, ἢ ὅτι Ἑλληνες ὑπήρχον, θεῖος Διονύσιος καὶ ὁ θεῖος Τιμόθεος⁴⁴, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων δηλοῦται· ἢ τὸν μωρὸν [τὸν] τῶν Ἑλλήνων λόγον φησὶ· παλαιὸν γὰρ καὶ ἀρχαῖον⁴⁵ τὸν ἥλιον ἔλεγον, ὡς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ εἰρηται.

Ἀνακαθαίρειν. Εἰρηται γὰρ· Προσέλθετε πρὸς αὐτόν, καὶ φωτίσθητε· καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ κραιπνοῦσιν⁴⁶.

Ὅτι ἠγάπησαν κολύ. Τῷ γὰρ ἀγαπῶντι πολὺ καὶ [πολύ] δοθῆσεται· τῷ δὲ ἔλαττον⁴⁷, πρὸς τὸ μέτρον τῆς ἀγάπης· ὅπερ λέγει ἄνω, ὅτι τάξις καὶ μέτρον ἡμῶν ἐστὶν ὁ Θεός.

§ VI. Καὶ ὑπερκόσμιον. Τὸ ὑπερκόσμιον εἰρησθαι νοῦν, ὡς τινῶν μὲν ὑπὲρ τοὺς πάντας κόσμους ὄντων νοῦν ἁγίων ἀνωτάτω, τάξεων ἀγγελικῶν, τινῶν δὲ

A fuisse; eumque ternionem dierum dicere, ut etiam magnus Basilius in Hexaemero aperte dicit; illud autem non prætermittas, nimirum ea quæ ante dicta sunt, non de sole, sed de prima creata luce, quæ in solem transfigurata est, dici.

Tanquam principium unitatis, Gr. ὡς ἐναρχική, id est principium et causa unitationis vel similitudinis, quæ revera talis est.

Quodque appetunt omnia. Vide quomodo res omnes dividat, et de rege omnium, quem res omnes expetunt. Dicit igitur primo νοερά ea quæ intelligunt, deinde λογικά illa quæ ratiocinatione utuntur. Νοερά igitur sunt, quæ non sunt corpōribus permista, veluti mundo superiores virtutes omnes; λογικά vero sunt hominum animæ, quæ affectu in corpus feruntur, sicut sensibus addictus homo; si enim interior homo, secundum Apostolum, tantum operatur, id est anima non omnem erga corpus affectum habens, tum νοερός seu intellectu solo constat homo; verumtamen vocaretur λογικῶς, sicut omne animal quod ex corpore et anima rationali constat. Ait autem νοερά et λογικά appetere cognitione Deum, tanquam a natura hunc appetitum habeant, regem omnium cognoscendi, atque bonitatem ejus participandi, eo quod sit anima cognitione et ratione prædita, recte dicitur et boni appetitus. Porro animalia ratione destituta sensilli ista virtute vitam appetunt; ideoque etiam bonum; quæ autem sensu carent, ut stirpes, atque illa quæ anima et vita privantur, naturaliter quidem bonum appetunt, non quidem ut ipsum cognoscant, sed ut persistent; quod est tantum naturali appetitu a bono in existētia sua conservantur.

Omnia ἀολλή facit. Ἀολλή seu congregata. Solem dicit ἥλιον vocari quia dispersa ἀολλή ποιεῖ, id est congregat et colligit; negatque solem esse Deum, etsi multa dixerimus quæ illi contraria videantur quæ facile detorquentur.

Juxta antiquitatis. Juxta antiquitatis sermonem, aut quod gentiles fuerunt divinus Dionysius et, divinus Timotheus, sicut in Actis sanctorum apostolorum declaratur; aut stultum gentilem sermonem dicit. Παλαιὸν enim et ἀρχαῖον stultum nominabant ἱββ. solem, sicut in comœdia dicitur.

Repurgare. Dicitur enim: Accedite ad eum, et illuminamini; et facies vestræ non confundentur⁴⁸.

Quia amaverunt multum. Multum enim amanti, multum etiam dabitur: huic autem minus, juxta mensuram charitatis, quod superius ait: Deum esse ordinem et mensuram nostram.

§ VI. Et supermundanam, Gr. καὶ ὑπερκόσμιον. Mentem dici ὑπερκόσμιον mundo superiorem, veluti essent supremæ quædam sanctæ mentes angelicu-

† Psal. xxxiii, 6.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴² ψυχικῶς. ⁴³ εἶπε. ⁴⁴ ἀμφοτέροι ὁ τε θεῖος Διον., καὶ ὁ ἅγιος Τιμόθεος. ⁴⁵ τὸν μωρὸν ἔλεγον, ἢ ὅτι καὶ αὐτὸν τὸν ἥλιον ἀρχαῖον ἐκάλοιν, ὡς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ. ⁴⁶ ὡς δὲ ἔλαττον.

rum ordinum supra mundos universos : aliquæ autem circa mundum essent, id est circa ministerium mundorum occuparentur, constitutæ in ipsorum administrationem, a quibusdamque mundi rectores dicerentur. Aliquæ vero mentes in mundo versarentur hominum atque angelorum, nationibus præfactorum, et præsidum civitatum, atque in ecclesiis et sanctis, sicut in Apocalypsi ait divinus Joannes, ac in cæteris mundi constitutionibus; et psalmorum cantor dicit : Castra metabitur angelus Domini; mundo superior est spiritualis, circa mundum animalis, in mundo carnalis. Aliter : Mundo est superior, qui theologiam dirigit; circa mundum est qui naturalem contemplationem; in mundo est qui virtutem in actione consistentem.

Omnia congregans. Cuncta simul faciens, et fovens ac augens, atque commutans.

Dirimit. Ignorantia enim a Deo dividit, sicut lumen magis colligit et convertit, ut supra dixit.

Opinationibus. Simulacrorum, et multitudinis deorum, quos habent.

Visa, Gr. φανταστας. Φανταστας imaginationes dicit, fabulosas circa sensilia, aut tanquam sensilia, cogitationes.

§ VII. *Et ut pulchrum.* Pulcher quidem dicitur Deus in Cantico canticorum : sic igitur etiam pulchritudo dicitur. David : *Speciosus forma præ filiis hominum* x. Pulchrum autem dicitur etiam illud quod pulchritudinem participat. Adverte quomodo in rebus dividatur pulchrum et pulchritudo, in participantes et eas quæ fiunt participes; in Deo autem non ita : pulchritudo enim dicitur, propter omnibus communicatam ab ipso pulchritudinem, et quod cuncta ad se vocet; pulchrum autem dicitur, ut semper existens et nunquam decrescens aut accrescens.

132 *Secundum se uniforme.* Deus est uniusmodi pulchrum, quoniam neque dividitur in habitus et diversitates pulchritudinis effectrices, neque ad alios quidem pulchrum possidet, ad alios non item; sed immutabiliter ipsum pulchrum sine principio et dissolutione, sine ulla affectione ac eodem modo semper est, et propterea dicitur ante habere in se pulchritudinem, veluti etiam ante creaturas existens fons et principium et causa pulchri : ideo quoque eximie habet pulchrum; etsi enim multa sunt pulchra, at ex ipso sunt pulchra, neque sicut ipse pulchra; quia ipse pulchrum est sine causa, ista vero pulchra sunt per causam et participationem; nam Deus uno modo pulchrum est quoniam ex ipso quæ post ipsum pulchra, ac pulchrum veluti in qualitate habent.

Ex hoc ipso pulchro. Illud : *Ecce omnia pulchra*

x Psal. XLIV, 3.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴⁷ φυσικός. ⁴⁸ ἐπὶ δὲ Θεοῦ διαίρεσιν οὐκ ἐπιδέχεται κάλλος.

ἐπικοσμίων, τούτεστι τῶν ἐπὶ τῇ λειτουργίᾳ τῶν κόσμων, εἰς διοίκησιν αὐτῶν τεταγμένων, τῶν παρὰ τισι καὶ κοσμαγωγῶν λεγομένων. Τινῶν δὲ ἐγκοσμίων νοῶν ὄντων, ἀνθρώπων τε καὶ ἀγγέλων, ἐθναρχῶν τε καὶ πολιούχων· καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἁγίων, ὡς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶν ὁ θεὸς Ἰωάννης, καὶ ἐπὶ τῶν ἐτέρων κοσμικῶν διατάξεων· καὶ ὁ ψαλμῶδς δὲ φησὶ· Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου· ὑπερκόσμιός ἐστιν ὁ πνευματικός· περικόσμιος ὁ ψυχικός· ἐγκόσμιος ὁ σαρκικός⁴⁷. Ἄλλως ὑπερκόσμιός ἐστιν ὁ καὶ τὴν θεολογίαν κατορθώσας· περικόσμιος ὁ τὴν φυσικὴν θεωρίαν· ἐγκόσμιος ὁ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν.

Πάντα συνάγουσα. Ὁμοῦ πάντα ποιῶσα, καὶ θάλλουσα, καὶ ἀξίουσα, καὶ μεταποιῶσα.

Διαιρετική. Διαιρεῖ γὰρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ ἄγνοια, ὡς μᾶλλον τὸ φῶς συνάγει, καὶ ἀόλλῃ ποιεῖ, ὡς ἐρη ἄνω.

Δοξασμάτων. Τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς αὐτῶν πολυθείας.

Φαντασίας. Φαντασίας φησὶ τὰς πλασματώδεις ἐννοίας περὶ αἰσθητὰ, ἢ ὡς αἰσθητὰ.

§ VII. *Καὶ ὡς κάλλος.* Καλὸς μὲν εἴρηται ὁ θεὸς καὶ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσμάτων, ὡσπερ οὖν καὶ κάλλος λέγεται· καὶ ὁ Δαυὶδ· Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Λέγεται δὲ καλὸν καὶ τὸ κάλλος μετέχον. Καὶ σημειῶσαι, πῶς διαιρεῖται τὸ καλὸν καὶ τὸ κάλλος ἐπὶ τῶν ὄντων, εἰς μετέχοντα καὶ εἰς μετεχόμενα· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, οὐχ οὕτω⁴⁸· κάλλος μὲν γὰρ λέγεται διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ διαδομένην πᾶσι καλλονὴν, καὶ ὅτι πάντα πρὸς αὐτὸ καλεῖ· καλὸν δὲ, ὡς αἰεὶ ὄν καὶ μηδέποτε μειούμενον ἢ αὔξον.

Μεθ' αὐτοῦ μονοειδές. Μονοειδές καλόν ἐστιν ὁ θεὸς, ἐπεὶ μήτε σχεδάννυται εἰς ἕξεις καὶ διαφορὰ, καλλοποιούς, μήτε πρὸς ἐνίους μὲν τὸ καλὸν κέκτηται, πρὸς ἐνίους δὲ οὐ· ἀλλ' ἀτρέπτως αὐτὸ τὸ καλὸν ἀνάγκως καὶ ἀπολύτως, ἀνεπιτηδεύτως καὶ ὡσαύτως αἰεὶ ἐστι· καὶ διὰ τοῦτο προέχειν ἐν αὐτῷ λέγεται τὴν καλλονὴν, ὡς καὶ πρὸ τῶν δημιουργημάτων πηγῇ, καὶ ἀρχῇ, καὶ αἴτιον ὢν τοῦ καλοῦ· ὅθεν καὶ ὑπεροχικῶς ἔχει τὸ καλόν· κἂν γὰρ πολλὰ καλὰ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ εἰσι καλὰ, καὶ οὐδὲ κατ' αὐτὸν καλὰ· πόθεν δ' γε ἀναίτιως καλόν, αὐτὰ δὲ αἰτιατῶς καὶ κατὰ μετοχὴν· ἐνοσιδῶς γὰρ ἐστι καλὸν ὁ θεὸς, ἐπεὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ μετ' αὐτὸν καλὰ, καὶ ὡς ἐν ποιότητι κέκτημένα τὸ καλόν.

Ἐκ τοῦ καλοῦ τούτου. Τὸ, Ἰδοὺ πάντα καλὰ

λιαν, καὶ τὸ κατὰ τὸν Ζαχαρίαν, πᾶν εἰ τι καλὸν αὐτοῦ ἐκείθεν ἐκ τοῦ ἀνατίου καλοῦ γέγονε· διὰ γὰρ τὸ καλὸν αἰ τῶν στοιχείων γεγόνασιν ἀλληλουχίαι, ἃς ἐφαρμογὰς φησι· καὶ αἰ τῶν ὄντων εὐτακτοὶ συνδέσεις διαρκούσι, λεγόμεναι φιλίαι καὶ κοινωνίαι πάντων ἐναρέτων λογικῶν, αἰ πρὸς Θεὸν που διανοήσεις, ὡς ἡ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· ἐπὶ δὲ τῶν ἀλόγων αἰ ἀγελαῖαι συνδιαγωγαί· ἐπὶ δὲ τῶν ἀψύχων αἰ πρὸς ἄλληλα ἐκτικαὶ ⁶⁰⁻⁶⁶ συμπάθειαι. Πάντα οὖν ⁶¹ ἤνωται τῷ καλῷ τῇ μεθέξει πρὸς τὸν, ⁶² αἰτιον ἐπιστραμμένα.

Καὶ πέρασ πάντων. Πέρασ πάντων λέγεται ὁ Θεός, καὶ ὡς συνέχων πάντα, καὶ ὡς πάντων εἰς ἀσφάλειαν περιεδραγμένος, καὶ ὡς αὐτοῦ γε ἕνεκα πάντων εἰς τὸ εἶναι παραχθέντων, καὶ ἐτέρου τινός εἰς τὸ τετελεῖσθαι ⁶³ οὐ δεομένων· ὅθεν ὡς ἀρχὴ πάντων, ἔτε-
 ἄκτιος, λέγεται, οὕτω καὶ μέσον, ὡς τὴν εἰς τὸ συνσταίνει παράτασιν διδοῦς, καὶ τελευτή, ὡς ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ περατουμένων τῶν ὄντων, ἐφ' ὃν καὶ ἐπίσπραπται, καθὸ καὶ τελικὸν αὐτὸν φησιν, ὡς ἀρχὴν ὄντα καὶ τέλος, κατὰ τὸν θεῖον Ἰωάννην ἐν Ἀποκαλύψει, καὶ παραδειγματικὸν, ὡς πάντων τῶν ἐσομένων τοὺς προορισμοὺς ἐν ἑαυτῷ προσηλιφῶτα, καὶ πρὶν ἢ προαγαγεῖν, ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος, οὗς καὶ προώρισε, καὶ τὰ ἐξῆς· ταῦτα γὰρ ὁ ἅγιος Διονύσιος παραδείγματα ἐνόησε, τὸ προωρισθαι ἐν ἑαυτῷ προγνωστικῶς τὰ ἐσόμενα, καὶ πρὶν παραχθῆναι, τούτεστι πρὶν ἀφορισθῆναι καὶ διακριθῆναι διὰ τῆς περιεχούσης τὰ πάντα ἐνιαίας προγνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα εὐρήσεις
 αἰ ἐν τῷ ἐξῆς πέμπτῳ κεφαλαίῳ. Σημειώσαι δὲ ὅτι ταῦτῶν εἶναι φησι τῷ ἀγαθῷ τὸ καλόν.

Ὅτι καὶ τὸ μὴ ὄν. Πῶς δύναται τὸ μὴ ὄν μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ; εἰ γὰρ μὴ ὑπεσταναὐτὸ, οὔτε ἐφείσιν ἔχει, οὔτε μετοχὴν πρὸς τι τῶν ὄντων. Λεκτέον οὖν ὅτι τὸ μὴ ὄν διαφόρως ⁶⁴ νοεῖ ὁ θεὸς οὗτος ἀνήρ-
 ποτε μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ θεῖον οὕτω καλεῖ, ὡς μηδὲν ὄντων ὄντων· ποτε δὲ τὴν ὕλην· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τὸ κακὸν οὕτω καλεῖ κατὰ διαφορὰς ἐνοίας. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν ὅτι ἡ ὕλη μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ μετεβλήθη εἰς εἶδος, καὶ ἀπηλλάγη τῆς πρῶτης ἀμορφίας· ἢ ὅτι τὸ κακὸν μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ προαιρέσει καλῆ
 καὶ αὐτὸ τὸ δοκοῦν θέλει κακὸν εἶναι ⁶⁵, καὶ ὅτι ἀεὶ
 βούλεται εἶναι τὸ κακόν· πᾶν δὲ τοῦ εἶναι ἐφιέμενον, τοῦ ἀγαθοῦ ἐφέεται. Ἄνω δὲ πρὸ ⁶⁶ δύο φύλλων, τὸν θεὸν φησι καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι· οὐκοῦν καλῶς αὐ εἰποι τις τὸν Θεὸν ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι, καὶ τὸ μὴ ὄν μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα ὄντος, καὶ μηδὲν ὄντος τῶν ὄντων. Σημειώσαι ἀναγκαῖον, πῶς φησι, τὸ μὴ ὄν εὐρίσκειται καλὸν καὶ ἀγαθόν, ὅτε περὶ θεοῦ λέγεται· ὁ γὰρ Θεός καὶ ὄν λέγεται, καὶ μὴ ὄν,

⁷ Cap. 1, v. 8. ⁸ Rom. vii, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰⁻⁶⁶ δεκτικαί. ⁶¹ ταῦτα οὖν. ⁶² τό. ⁶³ τελεῖσθαι. ⁶⁴ ἀδιαφόρως. ⁶⁵ καθὸ προαιρέσει τοῦ καλοῦ καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν δοκοῦμεν εἶναι. ⁶⁶ ὄλγον δὲ ἄνω πρὸ.

valde, et illud Zachariæ, omne, si aliquod pulchrum ipsius, illinc ex pulchro quod causa caret, proliit; propter pulchrum enim, elementorum connexiones quas ἐφαρμογὰς coaptationes vocat, sunt, rerumque bene ordinatæ colligationes perdurant, quæ dicuntur amicitia et communiones universorum virtute præditorum rationalium, animi ad Deum erectiones, sicut Ecclesia primogenitorum in cælo et in terra; in brutis autem gregales societates; in inanimis vero, mutua habitualis quædam naturarum affinitas: omnia igitur cum pulchro uniuuntur, per participationem ad auctorem conversa.

Et finis omnium. Deus dicitur finis universorum, et tanquam omnia continens, atque veluti cuncta in securitate complectens, ac quasi ejus causa producta sint universa, neque alio aliquo ad perfectionem indigerint; unde ut principium omnium sicut auctor dicitur, ita etiam medium dicitur veluti perdurationem in consistendo concedens, et finis, tanquam omnia in ipsius voluntate terminentur, in quem etiam convertuntur, quemadmodum ipsum etiam τελικόν finalem vocat, ut principium et finem, secundum divinum Joannem in Apocalypsi, et exemplarem, velut omnium futurorum prædefinitiones in seipso præcipientem, etiam priusquam produceret, sicut ait Apostolus, quos et prædestinavit, et quæ deinceps: hæc enim sanctus Dionysius exempla cogitavit, prædefinisse in seipso præcognitione futura etiam antequam producta fuerunt, id est priusquam **133** definirentur et distinguerentur per unicum omnia complectentem Dei prænotionem. Hæc etiam reperies in sequenti capite quinto. Nota autem, eum dicere pulchrum esse idem cum bono.

Quod etiam, id quod non est. Quomodo potest id quod non est bonum participare? si enim non subsistit, neque appetitum habet, neque cum aliquo communionem; dicendum itaque divinum hunc virum varie intelligere *id quod non est*; aliquando enim divinitatem ipsam ita vocat, ut quæ nulla sit rerum; quandoque vero materiam; solet etiam malum sic vocare secundum diversas notiones. Licet igitur dicere materiam boni participem esse quatenus mutatur in formam, et a priori formæ privatione liberatur; aut malum cum bono communicare, prout voluntate bona illud quod videtur vult esse malum, et quia malum vult semper esse; omne autem quod esse appetit, bonum appetit, supra vero ante folia duo, ait Deum etiam supra res esse: recte igitur dicat aliquis, Deum esse supra res, et id quod non est, boni particeps esse, cum sit supra ea quæ sunt, nihilque sit eorum quæ sunt. Nota necessario, quomodo dicat, id quod

non est, invenitur pulchrum et bonum, quando de Deo dicitur: Deus enim dicitur et quod est, et quod non est, cum nihil sit eorum quæ sunt, sed supra omnia modo ignoto attollitur; non est enim nihil.

Substantiales essentiae. Pulchre *substantiales*; existentiae enim secundum Scripturas sunt essentiae superiores; nunc autem quoniam de creatis loquitur, merito dictioni: *ὀπάξεις* apposuit *οὐσιώδεις*. Uniones vero dicuntur, non quod simul acervatim aliquid unum efficiant, sed quia Deus erat fons ipsorum et principium, atque ex ipso producta fuerunt entia omnia quæ illustrant, et subsistentia in persona, ita ut in distinctionibus subsistentiarum appareant. Identitates autem sunt virtutes intelligibilium, quæ sursum ducere atque cum Deo unire valent, ut etiam similitudines; quoniam ex ipso quoque sunt et ipsi adhærent. Diversitates autem quatenus diversitas deorsum ducit, et divisiva est, in subjectis et extremis divinæ voluntatis ad visibilia progressionibus multiplicatur. Dissimilitudines vero rursus, quoniam quod creatur aliud omnino fuerit a creatore in omnibus, neque simile. Porro communionem **134** sunt contrariorum elementorum temperationes; nam ex quatuor elementis corpora sunt omnia. Cohærentiæ autem sunt mundorum in eodem ordine collocatorum, visibilis et intelligibilis in descensu dispositiones, ex una materiæ substantia in firmis corporibus multiplicatæ, atque veluti catena se mutuo tenentes; ex his cogitationes, et quæ sequuntur. Non commisiones autem unitorum, sunt sicut in humani generis communitate, et cuiusque hominis proprietate; communi enim essentiae ratione omnes uniti sumus, uniuscuiusque vero proprietate, minime commiscemur.

Status omnes. Dicit tres esse stationes et motiones, quas etiam recenset, mentium, et animarum, et corporum; oportet itaque commode intelligere. *Mentes* igitur stant et moventur, sicut Isaias dicit et Ezechiel de seraphim et cherubim, quoniam ascendunt et descendunt, ut ait Moyses; nam indesinenter ad Deum converti, et hæere in contentione ad ipsum, etsi ablegentur et descendant ad inferiora, ut adjuvantis provideant, hoc ipsum est firmiter in Dei vicinia stare, atque ad liberalia moveri officia. Moventur autem etiam superiora cogitando, et stant dum ab inferioribus intelliguntur, ut intelligibiles, manentes in propria identitate; nam sunt sua præsidia et mansiones, atque in seipsis habitant, necnon ad seipsos convertuntur, neque dividi possunt in ea quæ a Dei cultu sunt aliena. Itaque imperfectiora omnia convertuntur ad excellentiora. Motus autem mentium et animarum in orbem circumferuntur, sicut etiam Ezechiel ait; quandoquidem ex se ipsis progrediuntur, atque in se revertuntur, etsi a se non abierunt. Et hæc

Α ὡς οὐδὲν ὄν τῶν ὄντων, ἀλλ' ὑπερηρμένως ἀγνώστως τῶν ἀπάντων· οὐ γὰρ ἐστὶ τι τὸ γινώσκον κατὰ τι οὐδὲν ἐστὶν ὁ θεός.

aliquid quod cognoscat secundum quod Deus sit nihil.

Αὶ οὐσιώδεις ὀπάξεις. Καλῶς τὸ *οὐσιώδεις*· ὀπάξεις καθ' ἑαυτὰς ἀνώτεροι τῶν οὐσιῶν εἰσι· νῦν δὲ ἐπειδὴ περὶ τῶν κτιστῶν φησιν, εἰκότως τῇ ὀπάξει προσέθηκε τὸ οὐσιώδεις. Ἐνώσεις δὲ λέγονται, οὐχ ὅτι συνέκλειτο σωρηδὸν ἐν τι ἀποταλοῦντα, ἀλλ' ὅτι πηγὴ αὐτῶν καὶ ἀρχὴ ἦν ὁ θεός, καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήχθησαν ἐλλάμψαντα καὶ ὑποστάνατα καθ' ὑπόθεσιν⁸⁷ ἅπαντα τὰ ὄντα, ὡς καὶ εἰς διακρίσεις ὑποστάσεων φανῆναι. Ταύτοτης δὲ εἰσὶν αἱ ἀναγωγὸι καὶ ἐνωτικαὶ πρὸς θεὸν δυνάμεις τῶν νοητῶν, ὡς καὶ ὁμοιοτήτες· ἐπειδὴ καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰσι καὶ προσεχεῖς αὐτῷ. Ἐτερότητες δὲ καθὸ καταγωγῆς οὐσα ἢ ἑτερότης, καὶ μιστή, ἐν ταῖς ὑποθετηκταῖς καὶ ἐσχάταις προόδους τοῦ θεοῦ βλημάτων εἰς ὁρατὰ ἐπληθύνθη. Ἀνομοιότητες δὲ πάλλει, ἐπειδὴ τὸ γινόμενον ἕτερον ἂν εἴη τοῦ δημιουργήσαντος κατὰ πάντα, καὶ οὐκ ἑμπερές. Κοινωνία δὲ τῶν ἐναντιῶναι τῶν στοιχείων εἰσι κράσεις· ἐκ γὰρ τῶν τεσσάρων στοιχείων εἰσι τὰ σώματα πάντα. Ἀλληλουχία δὲ τῶν ὁμοστοίχων εἰσὶν αἱ τῶν κόσμων, τοῦ τε ὁρατοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, καθ' ὑπόθεσιν κατατάξεις, ἐκ μιᾶς οὐσίας τῆς ὕλης εἰς σώματα πληθυνθεῖσαι στερεωμάτων, καὶ οἰοεὶ σειρὰ, ἀλλήλων ἐχόμεναι· ἐκ τούτων νοήσεις καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀσυμμεξία δὲ τῶν ἠνωμένων εἰσὶν, ὡς ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου⁸⁸ γένους κοινότητος, καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου⁸⁹ ἰδιότητος· τῷ μὲν γὰρ κοινῷ τῆς οὐσίας λόγῳ πάντες ἠνώμεθα, τῇ δὲ καθ' ἕκαστον ἰδιότητι, τὸ ἀσύμμεκτον ἐχομεν.

Αἱ στάσεις πᾶσαι. Στάσεις καὶ κινήσεις λέγει τρεῖς, ἃς καὶ καταλέγει, νοῶν καὶ ψυχῶν, καὶ σωμάτων· δεῖ τοίνυν προσφόρως νοεῖν. Οἱ μὲν οὖν νόες ἴστανται καὶ κινεῦνται, ὡς Ἡσαίας φησὶ, καὶ Ἰεζεκιήλ περὶ τῶν σεραφίμ καὶ χειρουβίμ· ἐπειδὴ αὐτοὶ εἰσι οἱ ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες, ὡς φησὶ Μωϋσῆς· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστρέφθαι ἀλήτως ἐπὶ⁹⁰ τὸν θεόν, καὶ ἰδρῦσθαι ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀνατάσει, καὶ ἀποστέλλοινο καὶ καταβαίνειν⁹⁰ ἐπὶ τὰ ὑποθετηκτά, προνοίας χάριν τῶν ὠφελθησομένων, τοῦτο ἐστὶ τὸ ἐστάναι βεβαίως ἐν τῇ πρὸς θεὸν ἐγγίσει, καὶ κινεῖσθαι εἰς τὰς περὶ τοὺς εὐεργετούμενους διακονίας· κινεῦνται δὲ ἐν τῷ νοεῖν τὰ ὑπερθετηκτά, καὶ ἐστᾶσιν ἐν τῷ νοεῖσθαι παρὰ τῶν καταδεεστέρων, ὡς νοητὰ, μένοντα ἐν τῇ οἰκειᾷ ταυτότητι· φρουραὶ γὰρ εἰσὶν ἐαυτῶν καὶ μοναί· καὶ εἰς ἐαυτὰ οἰκισιοῦνται, καὶ ἐφ' ἑαυτὰ συνοστραμμένα, καὶ ἀσκέδαστα ἐπὶ τὰ ἀλλότρια τῆς θεοσεβείας. Καὶ γοῦν πάντα τὰ καταδεέστερα ἐπέστραπται ἐπὶ τὰ ὑπερθετηκτά. Αἱ δὲ κινήσεις τῶν νοῶν καὶ ψυχῶν τροχοειδεῖς εἰσι καὶ κυκλικαὶ, ὡς καὶ Ἰεζεκιήλ φησιν, ἐπεὶ περ ἐξ ἑαυτῶν προλασι, καὶ

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁷ ὀπίστασιν. ⁸⁸ ἀνθρωπείων. ⁸⁹ πρὸς. ⁹⁰ ἀποστέλλωνται καὶ καταβαίνουσιν.

εις ταυτά ἐπαναστρέφουσιν ἀνεξήδηστα ταυτῶν. Καὶ ταυτά μὲν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων· στάσις δὲ καὶ κίνησις ἐπὶ τῶν σωμάτων νοηθήσεται, μενούσης μὲν τῆς ὕλης ἐν ὑποκειμένῳ· κινουμένης δὲ εἰς τὰς τῶν γινόμενων ^α ἐξ αὐτῆς τροπᾶς καὶ μεταλλαγᾶς σωμάτων ἐμφύχων τε καὶ ἀψύχων.

Κυκλικῶς μὲν. Σημειῶσαι πῶς κινῶνται τὰ οὐράνια κυκλικῶς, καὶ κατ' εὐθείαν καὶ ἑλικοειδῶς· καὶ πῶς νοεῖται ψυχῆς ἑλικοειδῆς κίνησις.

Οἱ θεοὶ νόες κινῶνται ^α

ἢ κυκλικῶς, ἢ κατ' εὐθείαν, ἢ ἑλικοειδῶς.

Ψυχῆς δὲ κίνησις. Ἐπειδὴ καὶ, ὡς ἄνω προεγράψαμεν, νοεῖ μὲν εἰσι τὰ νοούντα· νοητὰ δὲ τὰ νοούμενα· τροπὴ δὲ τῶν νοεῶν τὰ νοητά· εἰκότως οὖν ἐπὶ ψυχῆς νοεῶς φησι δυνάμεις αὐτῆς, ὡς μόνον νοούσης τὰ ὑπερθεηκότα· αὕτη γὰρ ὑπ' οὐδενὸς νοεῖται· καὶ πάντων τῶν νοητῶν ἐσχάτη ἐστὶ. Δυνάμεις δὲ εἰσι ψυχῆς αἱ πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἐπιτηδεύητες.

ἑλικοειδῶς. Ὅραξ ἐντεῦθεν, πόση διαφορὰ ψυχῆς πρὸς τὰ νοητά· τὰ μὲν γὰρ νοεῶς καὶ ἐνιαυτός, τούτεστι κατὰ ἀθρόαν ἐπιβολὴν, νοεῖ τὰς ὑπερκειμένας θείας ἐλλάμψεις, κατὰ τὸ αὐτῶν μέτρον ἀποκαλυπτομένας· ἢ δὲ ψυχὴ λογικῶς καὶ διεξοδικῶς, τούτεστιν εἰς μερικὰ μεριζομένη, καὶ ἐκ μετοχῆς διδασκομένη· ὁ γὰρ νοῦς, εἰς λογισμοὺς κατιῶν, οἰνεῖ μερίζεται καὶ δέεται τοῦ διὰ πλειόνων παραδειγμάτων διεξοδεύοντος λόγου πρὸς παράστασιν τοῦ νοούμενου, τὸ ὑπεραναθεηκός ^β. Συμμικτικῶς οὖν ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ καὶ μεταβατικῶς, ὅτε καὶ νοεῖ· τούτο γὰρ οἰκεῖον ψυχῆς, καὶ ὅτε ἐξωθεν ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα χειραγωγεῖται· ἐκ γὰρ τῶν ἀλλοτρῶν ἀναβαίνει.

Αἱ ψυχὰι αἱ λογικαὶ κινῶνται

ἢ κυκλικῶς, ἢ ἑλικοειδῶς, ἢ κατ' εὐθείαν.

Τούτων οὖν, καὶ τῶν αἰσθητῶν. Ὅρα, ὅτι καὶ τῶν αἰσθητῶν τρεῖς φησὶν εἶναι τὰς κινήσεις· τὴν κυκλοειδῆ, καὶ τὴν ἑλικοειδῆ, καὶ τὴν κατ' εὐθείαν· προαγόμεθα δὲ ταύτας νοεῖν ἐκ τῶν περὶ ψυχῆς εἰρημένων· κυκλικὴν μὲν αὐτὴν, ὅταν τὰ αἰσθητὰ αὐτὰ κατὰ τὰς οἰκείας δυνάμεις καὶ ποιότητας ἐνεργῇ· οἷον πῦρ θερμαῖνον, καὶ ὕδωρ ψύχον, καὶ τὰ ἐξῆς ὁμοίως· ἑλικοειδῶς ^γ δὲ, ὅταν μεταβατικῶς ἐνεργῇ, οἷον ἐξ ὑδάτων ἰχθύες, καὶ πετεινὰ, καὶ ἡ ῥάβδος Μωυσεως εἰς ὄφιν, καὶ τὰ τοιαῦτα· κατ' εὐθείαν δὲ, ὅταν αὐθις εἰς τὰς οἰκείας ἀρχὰς ἀνατρέξῃ, οἷον ὅταν μετὰ διάλυσιν τῶν γινόμενων πάλιν εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ φθειρόμενα ἀναλύηται.

Καὶ κίνησιν. Κίνησιν ἂν τις προαχθεῖη νοῆσαι τῶν αἰσθητῶν τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν φθορὰν· ἐξ οὗ γὰρ ἡ στάσις, τούτων σημαίνει τὴν γένεσιν, πρόδη-

quidem ita se habent in incorporeis; status autem et motus in corporibus intelligitur, manente quidem in subjecto materia; mota vero in modos et mutationes corporum animatorum et inanithorum.

Circulariter quidem. Nota quomodo caelestia in orbem moveantur, et recta et oblique: et quomodo intelligatur motus animæ obliquus.

Divinæ mentes moventur

Aut in orbem, aut recta, aut oblique.

135 *Animi autem motus.* Quandoquidem, sicut etiam supra scripsimus, voepá sunt ea quæ intelligunt; νοητὰ vero quæ intelliguntur; alimentum autem intelligentium sunt intelligibilia; merito in anima intelligente facultates ejus affert, utpote tantum excellentiora intelligentis; hæc enim a nullo intelligitur, omniumque intelligibilium est posrema. Facultates porro animæ sunt, aptitudines aptæ ad sensuum functiones.

Oblique. Hinc vides quanta sit differentia animæ ab intelligibilibus: hæc enim, intellectualiter et unite, hoc est celeri seu simplici mentis apprehensione, superiores divinas intelligunt illustrationes, quæ pro ipsorum captu revelantur: anima vero, ratiocinatione et discursu, id est in particularia divisa, atque ex communicatione addiscens intelligit. Mens enim, ad ratiocinationes descendens, aliquo modo dividitur et pluribus exemplaribus seu speciebus indiget, ratione discurrere ut sublime et transcendens illud quod cogitatur repræsentet. Ergo anima commistim et transcursum operatur, etiam quando intellectualiter intelligit: hoc siquidem animæ proprium, quando extra se ad sublimia elevatur: ex alienis enim ascendit.

Animæ rationales moventur

Aut in orbem, aut oblique, aut recta.

Horum igitur, uti et sensilium. Adverte, quod etiam dicat tres esse sensilium motiones, circularem, obliquam et rectam: persuademur autem ex iis quæ de anima dicta sunt, intelligere, circularem quidem eam, quando sensilia secundum proprias virtutes et qualitates operantur, ut ignis calefaciens, et aqua refrigerans, aliaque similiter; oblique autem, quando transcurrendo operantur, ut pisces ex aquis, et volucres, atque virga Moysis in serpente, ac similia; recta vero, quando rursus ad propria redit principia, ut quum quæ corrumpuntur, post dissolutionem suæ naturæ, iterum in elementa resolvuntur.

Ac motum. Motum crediderit quis esse sensilium alterationem et corruptionem: ex quo enim status significat horum generationem manifestum est

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α γινόμενα. ^β Ἡ τῶν θεῶν νοῶν κίνησις. ^γ ὑποθεηκός. ^δ ἑλικοειδῆ.

quod motus contrarium ostendat : nota igitur ea, quæ alterantur et corrumpuntur, ex ipso, et in ipso, ac in ipsum respicere.

136 *Propter quod status omnis.* Propter quod est bonum et pulchrum.

Omne unum, et multitudo. Quomodo intelligetur omne unum et multitudo? Suppone mundum universum magnam esse arborem, quæ in suis animalis partibus veluti stirpibus et caudicibus, ac in partium partibus veluti ramis, ramusculis et foliis aliquo modo vivat (si enim unumquodque horum tanquam in se perfectum animal reputaris, quod unionem ac ordinem, secundum quem arbor ipsa in se et cum suis partibus vivit, in toto servet; ita vivunt, quæ intelligunt intellectualiter et rationaliter sive cum ratiocinatione, bruta vero sensiliter, inanima autem et spiritus expertia, naturaliter ac habitualiter), atque in se vivens, sicut dixi unumquodque vivere, et cum toto partes universarium, cognoscas totius in uno compagem et convictum, itemque in multitudine, singulis apta propriaque vita viventibus, ut diximus. Iterumque si ex uno et solo Deo sunt omnia, merito etiam unum dicuntur propter colligationem et compagem, atque multa propter variam singulorum speciem.

Definitionem, Gr. οἱ ὄροι. Ὅροι seu definitiones sunt sermones qui singularum rerum naturam explicant, atque genus et differentiam et speciem declarant.

Principium exemplare. Exemplaris causa seu principium est illud, cujus intuitu aliquid (ei simile) fit. Hoc autem est aut idea quæ est intellectio perfecta, æterna æterni Dei, aut exemplar æternum inexistens naturæ, cujus respectu res sunt; incorporeæ etenim sunt idæ et exemplaria, finalis autem causa seu principium est cujus gratia aliquid perficitur, vel finalis causa est quæ ab effectu separari nequit, aut ex qua existente aliquid fit, ut universorum materia. Deus vero hanc etiam produxit; efficiens autem causa est quæ ab effectu separata est, ut Deus et omnis a quo aliquid fit.

Et omnia quæ non sunt. Quomodo quæ non sunt sint in bono, ita intellige : nimirum quia privationes sunt in ipso superessentiales; neque enim privationem dixerim esse substantiam, vel sine principio, incorruptibilis, immortalis et quæ ejusmodi; neque enim Deus est idem cum illis, quandoquidem ante ea existat; ex ipso enim cognitum est quid hæc sunt; equidem neque quid non sit Deus **137** noscimus, vel quomodo ineffabilis, et incomprehensibilis; non enim hæc sunt ejus principium, sed ex ipso : ipse igitur etiam ipsius nihil est auctor, cum sint omnia illo posteriora, secundum existendi et non existendi causam : nam

λον ὡς ἡ κίνησις τὸ ἐναντίον ἐμφαίνει· σημελωσαί οὖν, ὅτι καὶ ⁶⁶ τὰ ἀλλοιούμενα, καὶ τὰ φθειρόμενα· ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ὄρα.

Δι' ὃ πᾶσα στάσις. Δι' ὃ ἀγαθὸν καὶ καλὸν δηλονότι.

Πᾶν ἐν καὶ πλήθος. Πῶς νοηθήσεται τὸ πᾶν ἐν καὶ πλήθος; ὑπόθου τὸν πάντα κόσμον φυτὸν μέγα, καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτοῦ τὰ ἐμφυχα ζῶν τρόπον τινά, οἷον πρέμνα καὶ στελέχη, καὶ τῶν μερῶν τὰ μέρη, οἷον κλάδους, ἀκρέμονάς τε καὶ φύλλα (εἰ γὰρ μοι τοῦτων ἕκαστον οἷον αὐτοτελὲς ζῶον ὑπολάβοις, τηροῦν δὲ τὴν ἐν τῷ ὅλῳ ἔνωσίν τε καὶ τάξιν, καθ' ἣν αὐτὸ τε τὸ δένδρον ζῆ καθ' ἑαυτὸ, καὶ μετὰ τῶν αὐτοῦ μερῶν· ὡς ἐστὶ ζῆν, τὰ μὲν νοερά νοερώς τε καὶ λογικῶς, τὰ δὲ ἄλογα αἰσθητικῶς, τὰ δὲ ἀφυχα καὶ ἄπνοα φυτικῶς τε καὶ ἐκτικῶς), καὶ ζῶν καθ' ἑαυτὸ, ὡς ἐφην ἕκαστον ζῆν καὶ μετὰ τοῦ ὅλου κινήτικῶς τὰ μέρη μετὰ τῶν καθολικῶν, γνώση τοῦ παντὸς τῆ εἰς τὸ ἐν συμφύταν τε καὶ σύζησιν, καὶ τὴν εἰς τὸ πλῆθος, ὡς ἕκαστου προσφόρω τε καὶ ἰδίως ζῶντος, ὡς ἐφημεν. Καὶ πάλιν εἰ ἐξ ἐνὸς καὶ μόνου Θεοῦ τὰ πάντα, εἰκότως καὶ ἐν λέγονται διὰ τὴν σύνδεσιν καὶ ἁρμονίαν, καὶ πλήθος διὰ τὴν πολυειδειαν τῶν καθ' ἕκαστον.

Οἱ ὄροι. Ὅροι εἰσὶν οἱ ἐρμηνευτικοὶ λόγοι τῆς οὐσίας ἕκαστου τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ γένους, καὶ τῆς διαφορᾶς, καὶ τὸ τί ἐστὶ δηλοῦντες.

Ἀρχὴ παραδειγματική. Παραδειγματικὸν αἴτιον, ἦτοι ἀρχὴ ἐστὶ τοῦ πρὸς ὃ γίνεται τὸ γινόμενον· τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ ἰδέα, ἥτις ἐστὶ νόησις αὐτοτελής, αἰδιος τοῦ αἰδίου Θεοῦ· ἡ παράδειγμα αἰώνιον ἐνεστώς τῆ φύσει, πρὸς ὃ γίνεται τὰ γινόμενα· ἀσώματοι γὰρ αἱ ἰδέαι καὶ τὰ παραδείγματα· τελικὸν δὲ αἰτιον, ἦτοι ἀρχὴ ἐστὶν, τὸ οὐ ἕνεκα τὸ γινόμενον τελιοῦται· ἡ τελικὸν αἰτίον ἐστὶν, ὃ ἀχώριστόν ἐστὶ τοῦ ἀποτελέσματος· ἡ ἐξ οὗ ἐνυπάρχοντος γίνεται τὸ γινόμενον, ὡς ἡ τῶν ὄλων ἰλή· ὃ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην παρήγαγε· ποιητικὸν δὲ αἰτίον ἐστὶ τὸ κεχωρισμένον τοῦ ἀποτελέσματος, ὡς ὁ Θεὸς, καὶ πᾶς θῆ' οὐ γίνεται τὸ γινόμενον.

Καὶ πάντα τὰ οὐκ ὄντα. Πῶς τὰ μὴ ὄντα ἐν τῷ ἀγαθῷ, οὕτω νόησον· ἐπειδὴ αἱ στερήσεις ἐν αὐτῷ εἰσὶν ὑπερουσίως· οὔτε γὰρ ἂν εἴποιμι οὐσίαν τὴν στερῆσιν, οἷον ἀναρχος, ἀφθαρτος, ἀθάνατος, καὶ ὅσα τοιαῦτά ἐστι· καὶ γὰρ οὐκ ἐστὶ ταῦτα ὁ Θεὸς, ἐπεὶ καὶ πρὸ τούτων ἐστὶν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἐγνώσθη, τί ἐστὶ ταῦτα· καὶ γοῦν οὐδὲ τί οὐκ ἐστὶν ὁ Θεὸς γινώσκωμεν· ἢ πῶς ἀρήτος καὶ ἀκατάληπτος· οὐ γὰρ ταῦτα ἀρχὴ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ· αὐτὸς οὖν καὶ τοῦ μηδενὸς αἴτιος πάντων αὐτοῦ ὑστέρων ὄντων, κατὰ τὴν τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι αἰτίαν· καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ μηδὲν στερήσις ἐστὶν· ἔχει γὰρ τὸ εἶναι διὰ τὸ μηδὲν εἶναι τῶν ὄντων· καὶ μὴ ὄν ἐστὶ διὰ τὸ εἶναι καὶ ὑπερ-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁶ ὡς καὶ.

εἶναι, πάντα ὄν, ὡς ποιητής, καὶ μηδὲν ὄν, ὡς ὑπερ-
 θεηκῶς· μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερανθεηκῶς καὶ ὑπερ-
 οὔσιος ὄν. Ἀνάγνωθι καὶ ἐν τῷ προτέρῳ φύλλῳ τὴν
 ἐμὴν παραγραφὴν περὶ τοῦ μὴ ὄντος.

potius supertranscendens et superessentialis existens. Lege etiam in priori folio meam de non ente observationem.

Καὶ τὰ ἡττω τῶν κρειττόνων. Παρέγραψα καὶ
 ἄνω τὸ ὁμοιον ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ, ὅτι ἀεὶ τὰ
 ὑποθεηκῶτα ἐπέστραπτται πρὸς τὰ ὑπερκείμενα, ὡς
 ὑπ' ἐκείνων περιεχόμενα καὶ προνοούμενα· κοινωνι-
 κῶς δὲ τὰ ὁμόστοιχα τῶν ὁμοταγῶν, καὶ ἀπλῶς πάντα
 ἀλλήλων καὶ αὐτῶν⁶⁶ ἐρᾷ. [Ἄλλὰ] καὶ ὁ Θεὸς πάν-
 των ἐρᾷ, ἵνα τὰ πάντα ἀγαθὰ ποιήσῃ.

Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργός. Θαυμαστῶς λέγει, ὅτι
 ἀγαθὸς ἔρωσ, ἐν τῷ ἀγαθῷ προὔπαρχων, οὐκ ἐμεινεν
 ἄγονος, ἀλλ' ἔτεκεν ἡμῖν τὸν ἀγαθὸν ἔρωτα, δι' ὃν τοῦ
 καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐφιέμεθα· πρακτικὸν γὰρ καὶ γεν-
 νητικὸν τὸ θεῖον κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὁ Πατὴρ μου
 ἕως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι. Σημειῶσαι δὲ
 ἐντεῦθεν κίνησιν θεῖαν· ὁ γὰρ ἀγαθοεργὸς ἔρωσ ἐκί-
 νησε τὸ θεῖον εἰς πρόνοιαν, εἰς σύστασιν ἡμῶν, ἵνα
 καὶ πρακτικὸν ἦ κινουμένον, καὶ μὴ μείνῃ ἄγονον·
 ἐκ τοῦτου νοήσεις, καὶ τὸ, μονάδος μὲν κινήσεως,
 καὶ τὰ ἐξῆς εἰρημένα τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ ἐν τῷ
 πρώτῳ περὶ Υἱοῦ.

Γεννητικὴν ὑπερβολὴν. Τουτέστι τὴν κτίσιν παρ-
 ἡγαγεν, ὥστε περὶ αὐτὴν τὰ τῆς ἀγαπητῆς ἐπι-
 δείκνυσθαι κινήσεως.

§ XI. Καὶ μὴ τις ἡμᾶς οἰέσθω. Σημειῶσαι ὅτι οὐ
 δεῖ τὰ ἀπεμφαινοντα ὀνόματα λέγειν [περὶ Θεοῦ], εἰ
 μὴ γε καὶ ἐν θεῖα ἐμφέροντο Γραφῇ, ὡς καὶ νῦν πε-
 ρὶ ἔρωτός φησι· καὶ ὅτι οὐ χρὴ προσέγειν λέξεις, ἀλλὰ
 τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ· θείως γὰρ αὐτὰ διέξ-
 εισι.

Δι' ἐτέρων ὁμοδυνάμων. Ὅτι καὶ διὰ τῶν ἰσοδυ-
 νάμων οὐ κωλυόμεθα ἐκφωνεῖν τὰς λέξεις. [Σημειώ-
 σαι ὡς μητρίδα καὶ πατρίδα ταυτὸ φησι.]

Δέον εἰδέναι. Διὰ τί συλλαβαῖς καὶ λέξεσι χρώμε-
 θα· σκόπει τὴν ἀνάγνωσιν· ὁ θέλει εἰπεῖν, τοῦτο
 ἐστίν· ἡνίκα τὸν προφορικὸν λόγον κινούμεν, τοῦτον
 περὶ τίνος τῶν αἰσθητῶν, τότε λέξεων, καὶ συλλαβῶν,
 καὶ στοιχείων καὶ γραφῶν δεόμεθα πρὸς δήλωσιν τοῦ
 λαλουμένου· εἰ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ νοητὰ
 κινεῖται διὰ τῶν ὀρθῶν ἐνεργειῶν, περιττὰ μετὰ τῶν
 αἰσθητῶν αἰ αἰσθήσεις· ὑψηλὰ γὰρ φαντάζεται· ὅταν
 δὲ θεοειδῆς γένηται, προκόπτουσα ταῖς κατὰ μικρὸν
 ἀνατάσει, καὶ δι' ἐνώσεως ἀγνώστου πρὸς τὰ ἀπρόσ-
 ιτον φῶς τὰς ἐπιβολὰς ἔχη, τότε καὶ αἰ νοητὰ⁶⁷
 ἐνεργεῖται περιττὰ εἰσιν, ὡς καὶ αἰ αἰσθήσεις, ἐπειδὴ
 τὰ ὑψηλότερα τοῦτον ἡ ψυχὴ διανοεῖται, λοιπὸν ἡνω-
 μένη Θεῷ· ὅταν δὲ ὁμοῦ χαμαιζήλα φαντασθῇ, καὶ
 περὶ τίνος τῶν αἰσθητῶν σπεύσῃ κινήθῃ, τότε τοὺς
 σαφεστέρους λόγους καὶ τὰ τρανότερα τῶν ὀρατῶν⁶⁸
 χρὴ ἐπιζητεῖν.

⁶⁶ Joan. v, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁶ ἑαυτῶν. ⁶⁷ νοερά. ⁶⁸ νοητῶν.

A ipsum nihil, est privatio : habet enim esse, nihil
 eorum quæ sunt existendo, et nihil est cum tamen
 sit existendo et supra existendo, existens omnia ut
 creator, et nihil existens ut transcendens; imo
 potius supertranscendens et superessentialis existens. Lege etiam in priori folio meam de non ente
 observationem.

Et inferiora superiora. Adnotavi quoque supra
 in primo capite aliquid simile, nimirum inferiora
 semper converti ad superiora, ut quæ ab illis con-
 tineantur et conserventur; communiter autem pa-
 ria amant paria, et absolute omnia invicem et seipsa;
 ipseque Deus amat universa, ut omnia efficiat
 bona.

Ipse enim bonifex. Mirabiliter dicit, bonum amo-
 rem, in bono præexistentem, non mansisse infœ-
 cundum, sed bonum peperisse amorem, per quem
 pulchrum et bonum appetimus; divina enim natura
 operatur et generat, juxta illud Scripturæ: Pater
 meus usque modo operatur, et ego operor^a. Nota ex
 hoc loco divinam motionem, nam amor boni causa
 movit divinitatem ad providentiam, ad nostri crea-
 tionem, ut etiam operaretur qui movebatur, nec
 remaneret sterilis; ex hoc intelliges etiam illud,
 monade quidem mota; et quæ deinceps dicuntur a
 divino Gregorio in primo de Filio.

Generandi excellentiam. Id est, creaturam pro-
 duxit, ut circa ipsam amabilis motionis officia præ-
 staret.

§ XI. Neque vero nos quisquam putet. Nota dis-
 sentanea nomina non esse pronuntianda [de Deo],
 nisi in Scriptura reperiantur, sicut etiam in modo de
 amore dicit, neque dictiones attendendum, sed sine
 institutionis earum; divine enim ipsa exponit.

Per alia æquivalentia. Nos minime prohiberi quo-
 minus dictiones aliquas per alias idem significantes
 proferamus. [Nota quod μητρίδα et πατρίδα idem
 dicit.]

Scire oportet. Cur syllabis et dictionibus utamur;
 considera lectionem. Quod autem vult dicere, id est:
 quando sermonem pronuntiamus. movemus eum de
 sensili aliquo, **136** tum dictionibus et syllabis et
 elementis et scriptura indigemus ad ejus quod di-
 citur declarationem; si vero anima a se ipsa ad in-
 telligibilia movetur in rectis operationibus, super-
 flui sunt cum sensilibus sensus; sublimia enim
 imaginatur: quando autem Dei similis effecta fue-
 rit elevationibus paulatim proficiens, atque per
 ignotam unionem intellectiones suas in inaccesso
 lumine habuerit; tum etiam intelligibiles operatio-
 nes sunt superflue, sicut et sensus, quoniam his
 sublimiora cogitat anima, deinceps Deo unita;
 quando autem humi repentina seu terrestria imagi-
 natur, et in sensili aliquo moveri studet, tunc cla-
 riores sermones et visibilia maxime perspicua
 querere oportet.

Sicut etiam intelligendi facultates. Adverte aliud esse mentem et aliud animam. Intelligentes facultates dicit intellectiones quæ sunt inferiores, et mentis divisio; quando igitur anima voluerit Deum intueri, et pro viribus ipsi uniri, oculum quidem suum, id est mentem ipsam, debet a particularibus avertere, et ad generaliora transmittere. Particularia vero sunt intellectiones, sicut diximus: tum mens tota effecta atque introrsum conversa, postremo unitas et simplicitas effecta, divinis poterit intendere radiis, per laudabilem ignorationem, non per ignorantiam quæ ex rerum imperitia oritur, sed per eam quæ cognoscit se Dei incomprehensibilia ignorare; cognoscet autem divino fruens splendore non per sensiles oculos, nec enim his apprehenditur, sed ea mentis constitutione quæ oculis caret.

Perspicatissimæ sensuum. Explicat quæ sunt clarissimæ sensuum transportationes; atque ipsas esse planissima verba et visibilibus apertissima.

Recte poterunt. Videlicet sensus.

§ XII. *Atqui visum est quibusdam.* Quod charitas significat amorem, et nomen amoris esse divinius.

Audiant. Nota, tum temporis quoque fuisse qui nomina reprehendebant, quos ex divina Scriptura reprimit.

Divus Ignatius. Aliqui etiam ex hoc loco arbitrantur opportune præsentem librum arguere, tanquam non esset divini Dionysii, quia dicunt Ignatium esse ipso posteriore; quomodo vero potest aliquis posteriorum meminisse? Fictio autem est 139 et hoc quod illis probatur; nam sanctus Paulus, qui Dionysium illustravit, seu baptizavit, posterior fuit tempore sancto Petro, post quem Ignatius creatur episcopus Antiochiæ, Petro Romam profecto; supervixit vero sanctus Paulus multo tempore, qui Dionysium baptizavit, Dionysiusque post ipsum vixit. Porro Joannes evangelista sub Domitiano exulat in Patmo, cui rescribit Dionysius; Ignatius vero ante Domitianum patitur, ita ut antiquior sit Dionysio.

Amor meus. Quærendum quomodo Ignatio cum Onesimo qui fuit post Timotheum disputante, et Romanis scribente, *amor meus crucifixus est*, Dionysius nunc Timotheo scribens hujus meminit, veluti Ignatius antea scripsisset; et ne forte ab aliquo litteratorum extrinsecus appositum, ad perfectiorem eorum quæ de divino amore a sancto Dionysio dicta fuerunt confirmationem, postea per ignorantiam internis insertum sit, quod in multis sæpe accidisse novimus; siquidem etiam sine hac parte corpus orationis integrum constituitur; aut fortassis quia familiare ipsi erat effatum, sicut etiam ab eodem sæpe dicebatur et scribebatur theo-

Ὅσπερ καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις. Σημεῖωσαι ὅτι ἕτερον νοῦς καὶ ἕτερον ψυχῆ Νοεράς [ἐνεργείας καὶ] δυνάμεις φησὶ τὰς νοήσεις, αἵτινες κατώτεραι εἰσι, καὶ σκεδασμὸς τοῦ νοῦ. Ὅταν οὖν ἡ ψυχὴ βούληται πρὸς θεὸν ἀνανεῦσαι, καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἐνωθῆναι αὐτῷ, τὸ μὲν ὄμμα αὐτῆς, τοῦτέστι τὸν νοῦν αὐτὸν ἀποστρέψαι ὀφείλει τῶν μερικῶν, καὶ ἐπὶ τὰ καθολικώτερα ἀναπηθῆσαι· μερικὰ δὲ εἰσιν αἱ νοήσεις, ὡς ἔφημεν· τότε γὰρ νοῦς ὅλη γενομένη, καὶ εἰς τὸ ἔσω στραφεῖσα, ἐνὰς λοιπὸν καὶ ἀπλότης γενομένη, ἐπιλαβεῖν δυνήσεται ταῖς θείαις ἀκτίσι· διὰ τῆς ἐπαινετῆς ἀγνωσίας, οὐ τῆς ἐξ ἀμαθείας ἀγνοίας, ἀλλὰ τῆς γνωσκούσης ὅτι ἀγνοεῖ τὰ περὶ θεοῦ ἀκατάληπτα· γινώσκει δὲ ἀπολαύουσα τῶν θείων μαρμαρυγῶν οὐ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων· οὐ γὰρ καταλαμβάνεται β τούτοις· ἀλλὰ ταῖς ἀνομάτοις τοῦ νοῦ καταστάσεσιν⁹⁹.

Ἐπιδηλότεροι τῶν αἰσθήσεων. Ἐξηγείται, ὅτι εἰσιν αἱ ἐπιδηλότεροι τῶν αἰσθήσεων διαπορθμεύσεις· καὶ φησὶν αὐτὰς τοὺς σαφεστέρους λόγους καὶ τὰ τρανέστερα τῶν ὀρατῶν.

Καλῶς δυνήσονται. Αἱ αἰσθήσεις δηλονότι.

§ XII. *Καίτοι ἐδοξέτισιν.* Ὅτι καὶ ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ· καὶ ὅτι θεϊότερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

Ἀκουέτωσαν. Σημεῖωσαι ὅτι καὶ τότε ἦσαν τινες ἐπιλαμβανόμενοι ὀνομάτων, οὓς ἐπιστομίζει ἐκ τῆς θείας Γραφῆς.

Ὁ θεῖος Ἰγνάτιος. Καὶ ἐκ τούτου τινὲς οἰοῦνται διαβάλλειν εὐκαίρως τὸ παρὸν σύνταγμα, ὡς μὴ ἂν τοῦ θείου Διονυσίου, ἐπειδὴ Ἰγνάτιον λέγουσι μεταγενέστερον αὐτοῦ εἶναι· πῶς δὲ δυνατόι τις τῶν μεταγενεστέρων μνησθῆναι; Πλάσμα δὲ καὶ τοῦτο δοκοῦν αὐτοῖς· ὁ γὰρ ἅγιος Παῦλος, ὁ φωτίσας Διονύσιον, μεταγενέστερος ἦν τῷ χρόνῳ τοῦ ἁγίου Πέτρου, μεθ' ὃν ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος γίνεται Ἀντιοχείας, μετατεθέντος Πέτρου ἐν Ῥώμῃ· ἐπέζησε δὲ ὁ ἅγιος Παῦλος χρόνον πολὺν, [ὁ] φωτίσας Διονύσιον, καὶ Διονύσιος μετ' αὐτὸν ἐζησεν· ὁ δὲ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης ἐπὶ Δομετιανοῦ ἐξορίζεται εἰς Πάτμον ὃ ἀντιγράφει Διονύσιος· Ἰγνάτιος δὲ πρὸ Δομετιανοῦ μαρτυρεῖ ὥστε προγενέστερος Διονυσίου.

Ὁ ἐμὸς ἔρω. Ζητητέον πῶς ἐπὶ Ὀνησίμου τοῦ μετὰ Τιμόθεον Ἰγνατίου διαλεγομένου, καὶ γράφοντος Ῥωμαίοις τὸ, *ἐμὸς ἔρω ἐσταύρωται*, Διονύσιος νῦν Τιμοθέῳ γράφων τούτου μὲνηται, ὡς Ἰγνατίου ἤδη γράψαντος· καὶ μήποτε παρὰ τίνος τῶν φιλολόγων ἔσω παρατεθὲν, πρὸς πλείονα σύστασιν τῶν περὶ θεοῦ ἔρωτος τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ εἰρημένων, ὕστερον κατὰ ἄγνοιαν ἔσω παρετεθῆ, ὅπερ ἐν πολλοῖς πολ- λάκις γενομένῳ ἔγνωμεν· καὶ γὰρ διχα τοῦτου ἵσταται ἀπαρλείπτως τὸ σῶμα τοῦ λόγου· ἢ τάχα σιω- ηθεὶς αὐτῷ εἶναι ἀπόφθεγμα, ὡς καὶ τὸ θεοφόρος πολλάκις αὐτῷ λεγόμενόν τε καὶ γραφόμενον· τεκμήριον δὲ τὸ μὴ προσκείσθαι, *Γράφει δὲ τισι, τοῦτέστι*

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁹ καθαρότησιν.

Ῥωμαίους· ἄλλ' ἄπλως, Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος⁷⁰ Ἰγνάτιος.

Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς. Ἐπιστητέον⁷¹, ὅτι προεισαγωγὰς καλεῖ τῆς θείας Γραφῆς τὰ Σολομῶντος⁷², ἀφ' οὗ καὶ τὰ ῥητά.

[α] Ὅτι ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ, καὶ ἔτι θεϊοτερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

[β] Τοῖς θεοῖς μᾶλλον. Διὰ τί τοῖς θεοῖς μᾶλλον ἀνατιθέασιν τὸν ὄντως ἔρωτα οἱ θεολόγοι.

[γ] Τὰ πλήθη. Σημειῶσαι, ὅτι πρὸς ὁ χωροῦσι τὰ πλήθη, δεῖ καὶ ταῖς λέξεσι χρῆσθαι· λέγει δὲ τί ποιεῖ ὁ ἔρωσ, καὶ περὶ δύο ἐρώτων, θείου καὶ μεριστοῦ, ἦτοι σωματοκρεπεῦς.

[δ] Ὡς δυσχερέστερον. Ὡς διαβεβημένον δηλονότι.

[ε] Ἐπέπεσε, τίς φησιν. Ὁ Δαυὶδ λέγει περὶ τοῦ Ἰωνάθαν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν.

[ς] Τάττεται πρὸς τῶν ἱερῶν. Ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται ἀγάπη καὶ ἔρωσ, καὶ τίς ἡ τοῦ ἔρωτος ἐνέργεια.

[ζ] Συγκρατικῆς. Τουτέστι συγκιρνώσης τὰ ἐρώντα⁷³ πρὸς ἄλληλα.

[η] Διὰ τὸ καλόν. Ὑπερ εἶπεν ἄνω, ὅτι ὁ θεῖος ἔρωσ, προῦπάρχων ἐν τῷ ἀγαθῷ, ἔτεκε τὸν ἐν ἡμῖν ἔρωτα, δι' οὗ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφιέμεθα.

§ XIII. [θ] Ἐκστατικός. Περὶ ἐκστάσεως ἐρωτικῆς καὶ ὁ Δαυὶδ· Ἐγὼ εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου.

Ἐξεστηκώς. Σημειῶσαι, πῶς νοεῖται⁷⁴ τὸ Ἐξεστηκώς Θεῷ.

Τολμητέον. Ὅτι καὶ ὁ Θεὸς πάντων ἐρᾷ.

Διὸ καὶ ζηλωτήρ. Κατὰ τί λέγεσθαι ζηλωτῆς ὁ Θεός, ὡς ἐραστής τῆς πάντων σωτηρίας.

§ XIV. Τί δὲ ἄλλως. Τῆς μὲν ἀγάπης καὶ τοῦ ἔρωτος αὐτὸν δηλαδὴ τὸν Θεὸν προβολέα φησὶ καὶ γεννήτορα· αὐτὸς γὰρ ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ὄντα προήγαγεν εἰς τὰ ἐκτὸς, τουτέστι τὰ περὶ τὰ κτίσματα· καὶ κατὰ τοῦτο εἰρηται· Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ἐν τῷ ἔσχατι ὁμοίως ἀγάπη εἰρηται· καὶ πάλιν γλυκασμός καὶ ἐπιθυμία, ὅ ἐστιν ἔρωσ· τὸ δὲ ἀγαπητὸν καὶ ὄντως ἐραστὸν αὐτὸς ἐστὶ. Τῷ μὲν οὖν τὸν ἀγαπητικὸν ἔρωτα ἐξ αὐτοῦ προχεῖσθαι, αὐτὸς κινεῖσθαι λέγεται ὁ τοῦτου γεννήτωρ· τῷ δὲ αὐτὸν εἶναι τὸ ἀληθῶς ἐραστὸν καὶ ἀγαπητὸν, κινεῖ τὰ πρὸς τοῦτο ὄρῶντα⁷⁵, καὶ οἷς ἡ τοῦ ἐφίεσθαι δύναμις ἀναλόγως αὐτοῖς.

Ἐραστὸν καὶ ἀγαπητὸν. Προσαγωγικὸν καὶ κινητικὸν πρὸς ἐρωτικὴν συνάφειαν τὴν ἐν πνεύματι τὸν Θεὸν εἶναι μοι νόει, τουτέστι μεσίτην ταύτης, καὶ πρὸς ἑαυτὸν συναρμοστὴν τοῦ ἐρᾶσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν αὐτοῦ⁷⁶ ποιημάτων καὶ ἀγαπᾶσθαι· κινητικὸν δὲ φησιν, ὡς κινούντα ἕκαστα⁷⁷, κατὰ τὸν οἰκείον λόγον

^b Psal. cxv, 11. ^c Joan. iv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁷⁰ Θεοφόρος. ⁷¹ ἐπιστατέον. ⁷² τὰς τοῦ Σολ. γραφὰς. ⁷³ ἐνοῦντα. ⁷⁴ εἰρηται. ⁷⁵ ἐρώντα. ⁷⁶ ἑαυτοῦ. ⁷⁷ ἕκαστον.

ἄφορος deifer; argumentum autem demonstrativum est quia non habetur: scribit vero quibusdam, id est Romanis: sed simpliciter, Scribit vero divinus Ignatius.

Et præviis introductionibus. Sciendum quod primas institutiones divinæ Scripturæ vocet libros Salomonis ex quo etiam verba desumpta.

Quod charitas amorem significet, cuius nomen divinius est.

Divinis potius. Cur divinis potius attribuant verum amorem theologi.

Vulgus. Nota pro captu vulgi etiam dictionibus utendum; dicit autem, quid faciat amor, agitque de duobus amoribus, divino et divisibili seu corporis proprio.

Durius. Videlicet tanquam reprehensivum.

Cecidit, ait aliquis. David de Jonatha dicit in primo Regum.

Ponitur a sacris. Idem significare charitatem et amorem, ac quæ sit amoris efficacia.

Contemperantis. Id est, inter se miscentis ea quæ amant.

140 Propter pulchrum. Quod dixit antea, divinum amorem præexistentem in bono peperisse in nobis amorem, per quem bonum appetimus.

§ XHI. Exstaticus. De exstasi amoris sive virtute qua mentem de suo statu dimovet, David etiam: Ego dixi in excessu meo^b.

Qui excessit. Observa quomodo intelligatur istud: Qui excessit Deo.

C Audendum. Ipsum quoque Deum amare universa.

Hanc ob causam etiam zelotem illum. Quo sensu Deus dicitur zelotes, velut amator salutis omnium.

§ XIV. Quid porro tandem. Charitatis quidem et amoris, ipsum nempe Deum, auctorem et generatorem ait; ipse enim hæc quæ intra ipsum erant produxit ad extra, id est creaturas; hacque ratione dicitur: Deus charitas est^c, ac in cantico similiter charitas vocatur; rursusque dulcedo et desiderium quod est amor; ipse autem est id quod vere diligibile ac amabile; quatenus ergo amatorius amor ex ipso promanat, ipse hujus genitor moveri dicitur; quatenus autem est id quod vere amabile ac diligibile, movet quæ hunc respiciunt, et quibus vis appetendi convenit.

Amabilem ac dilectum. Intellige Deum habere vim adducendi ad amatoriam in spiritu communicationem, id est hujus mediatorem, ac per seipsum conciliatorem esse, ut ipse a suis creaturis ametur ac diligatur; dicit autem vim movendi habere, aut moventem singula secundum propriam rationem,

ut ad ipsum convertantur. Porro nomen προαγωγία, *promotio*, etsi apud profanos significet rem impuram, attamen hic dicit intercessionem conciliatricem unitiois cum Deo.

Et illo quidem movetur. Nota divinam motionem, in qua movetur, et sui est promotor et motum faciens Deus.

Ac eximie. Amatoria cum Deo unitio, præstat et supereminet omni unitioe; ἐξηρημένην igitur superiorem vocat; dicit vero amorem divinum principii et finis expertem, ut ex bono procedentem, et ad bonum redeuntem quasi circularis figura, quandoquidem et circularis linea occultum habet, unde incæperit, et ubi desierit; atqui ex ipso appetitus boni, et iterum in ipsum aspicit: in seipso autem et est, et **141** manet amor connaturalis bonitatis, ac eorum quæ ad bonum tendunt.

Amatoriam motionem. Amatoriam boni motionem, præexistentem in bono, simplicem, ac per se motionem, atque ex bono progredientem, rursus in idem convertere, cum principio et sine careat, quod declarat appetitum nostrum erga divinitatem. Nota vero deinceps dicere perpetuum esse orbem in bono, progrediente quidem ipso ad intelligibilia et sensilia, iterum autem ad se revertente, ac neque stante, neque cessante.

Ex divo Hierotheo.

§ XV. *Amorem.* Disce quomodo magnus Hierotheus optime de laudando amore disserat; primo quidem dicens ipsum divinum, quandoquidem Deus sit eximie ac sine causa primus auctor amoris cælestis; si enim amor est charitas, sicut antea dictum, et scriptum est Deum charitatem esse, manifestum est Deum esse omnium amorem seu charitatem unum efficientem; illinc igitur per transgressionem progreditur ad angelos, unde ipsum quoque angelicum dicit, ubi maxime divinum unitatis amorem aliquis reperiat, nihil enim dissonum aut seditiosum apud ipsos. Deinde post angelos, et intelligentem ait amorem, id est, in viris divina sapientibus, qui sunt Ecclesiæ: de quibus Paulus dicit: Ut idem dicatur, et cætera ^d, ac Dominus: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus* ^e; et hæc quidem de veris Christianis: postea vero de universis hominibus, in quibus lex amicitiae, rationales autem animas intelligentes antea vocavit, sic ex divina mente appellans: animalem vero amorem nominavit sensibilem brutorum amicitiam, mentis equidem expertem: ex amatoria hac virtute, et volucres gregatim volant, ut cygni, et anseres, et grues, et corvi, et quæ similia; ac terrestria quidem sunt talia, cervi, boves, et quæ affinia sunt; atque natantia, ut thynni et cephalii seu mugiles ac quæ hujusmodi. Non gregalia

^d Philip. ii, 2. ^e Joan. xvii, 11.

Α πρὸς αὐτὸν ⁷⁸ ἐπιστρέφονται. Τὸ δὲ τῆς προαγωγίας ὄνομα, εἰ καὶ παρὰ τοῖς τῶν ἔξωθεν πρῶγμα σημαίνει οὐκ εὐαγές, ἀλλ' ἐνταῦθα τὴν πρόξενον τῆς ἐν Θεῷ ἐνώσεως μεσσεῖαν φησί.

Καὶ τὸ μὲν κινεῖται. Σημειῶσαι κίνησιν θεῖαν, ἐν ᾗ κινεῖται καὶ αὐτοῦ ἐστὶ προαγωγεὺς καὶ κινήτικὸς ὁ Θεός.

Καὶ τῆς ἐξηρημένης. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀγαπητικὴ ἐνωσις πάσης ἐξήρηται καὶ ὑπέρκειται ἐνώσεως ἐξηρημένην οὖν τὴν ἀνωτέραν φησὶν ἀναρχον δὲ καὶ ἀτελεύτερον τὸν θεῖον ἔρωτα λέγει, ὡς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προϊόντα, καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπαναστρέφοντα κατὰ σχῆμα κυκλικόν· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ κύκλου γραμμὴ οὐ γινώριμον ἔχει θεὸν ἤρξατο, καὶ οὐ κατέληξε· καὶ γὰρ ἐξ αὐτοῦ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἔφεσις, καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ὄρᾳ· ἐν αὐτῷ δὲ καὶ ἐστὶ καὶ μένει τὸ ἔρῃ τῆς συμφουῶς ἀγαθότητος, καὶ τῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀνατεινομένων.

Ἐρωτικὴν κίνησιν. Ὅτι ἡ ἐρωτικὴ κίνησις, τοῦ ἀγαθοῦ προπάρχουσα, ἐν τῷ ἀγαθῷ ἀπλῆ καὶ αὐτοκίνητος οὔσα, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προλοῦσα, αὐθις ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐπιστρέφει, ἀτελεύτερος καὶ ἀναρχος οὔσα, ὅπερ δηλοῖ τὴν ἡμῶν ἔφεσιν πρὸς τὸ θεῖον. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι ἀίδιον κύκλον προϊῶν φησὶν εἶναι ἐν τῷ ἀγαθῷ, προϊόντος μὲν αὐτοῦ ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ, πάλιν δὲ πρὸς αὐτὸν ὑποστρέφοντος καὶ μήτε ἰσταμένου, μήτε λήγοντος.

Ἐκ τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου.

§ XV. [a] *Τὸν ἔρωτα.* Ἐπίσησιν, ὅπως μέγας ⁷⁹ Ἱερόθεος τὰ περὶ τοῦ ἐπαινετοῦ ἔρωτος ἄριστα φιλοσοφεῖ· πρῶτον μὲν, θεῖον αὐτὸν λέγων, ἐπειδὴ καὶ πρῶτον αἰτίον τοῦ οὐράνιου ἔρωτος ὁ Θεός ἐστιν ἐξηρημένως καὶ ἀναίτιως· εἰ γὰρ ὁ ἔρως αὐτός ἐστιν ἡ ἀγάπη, ὡς προείρηται, γέγραπται δὲ, ὅτι Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, ὅηλον ὅτι πάντων ἐνοποιὸς ἔρως ἦτοι ἀγάπη ὁ Θεός ἐστιν. Ἐκεῖθεν οὖν μεταβατικῶς πρόεισιν ἐπ' ἀγγέλους· ὅθεν καὶ ἀγγελικὸν αὐτὸν φησὶν, ἐνθα μάλιστα καὶ τὸν τῆς ἐνότητος εὐρεῖ τις ἀν ἔρωτα θεῖον· οὐδὲν γὰρ ἀσύμφωνον ἢ στασιάζον παρ' αὐτοῖς· εἶτα μετ' ἀγγέλους, καὶ νοερὸν φησὶν ἔρωτα, τουτέστι παρὰ θεοσόφοις ἀνδράσιν, οἱ εἰσι τῆς Ἐκκλησίας· πρὸς οὓς ὁ Παῦλός φησὶν, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγηται, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ ὁ Κύριος, Ἴνα ὦσιν ἐν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἐν ἐσμεν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐξ ἀληθείας Χριστιανῶν· λοιπὸν δὲ καὶ περὶ πάντων ἀνθρώπων, ἐν οἷς ὁ περὶ φιλίας νόμος ⁸⁰· τὰς δὲ λογικὰς ψυχὰς νοερὰς προσεῖπεν ἐκ τοῦ θεοῦ νοῦ προσεῖπὸν αὐτάς· ψυχικὸν δὲ ἐκάλεσεν ἔρωτα τὸν τῶν ἀλόγων, τὴν αἰσθητικὴν φιλίαν, ἀνοῦν μέντοι δηλονότι· ἐκ γὰρ τῆς ἐρωτικῆς ταύτης δυνάμεως καὶ πτηνὰ ἀγεληδὸν ἵπτανται, ὡς κύκνοι, καὶ χῆνες, καὶ γέρανοι, καὶ κόρακες, καὶ ὅσα τοιαῦτα· καὶ παρὰ μέντοι εἰσι τοιαῦτα, ἔλαφοι, βόες, καὶ τὰ παραπλήσια· καὶ νηχτὰ δὲ εἰσιν, ὡς θύννοι, καὶ κέφαλοι, καὶ ὅσα

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁷⁸ αὐτόν. ⁷⁹ ὁ μέγας. ⁸⁰ λόγος.

δμοιώτροπα. Καὶ τὰ μὴ ἀγελαῖα δὲ πρὸς τὴν τῶν ἁμοστοίχων σύνοδον ἐνθεν κινούνται. Φυσικὸν δὲ ἔρωτά φησι τὸν τῶν ἀψύχων καὶ ἀναισθητῶν κατὰ τὴν ἐκτικὴν ἐπιτηδεύτητα, ἦτοι τῆς ποιότητος, ἐρώντων τοῦ δημιουργοῦ διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συνεστάναι· κατὰ οὖν τὴν ζωτικὴν, ἦτοι τὴν φυσικὴν κίνησιν, καὶ αὐτὰ ἐπεστραπτὰ πρὸς τὸν Θεόν.

§ XVI. Ἐπειδὴ τοὺς ἐκ τοῦ ἑνός. Καὶ ἄνω εἰπομεν, νοερά μὲν εἶναι τὰ νοούντα, νοητὰ δὲ τὰ νοούμενα, καὶ ἀζητήτως τὰ νοερά ὑπερβαίνεσθαι ὑπὸ τῶν νοητῶν· ὅθεν καὶ τροφὴν εἶναι τῶν νοούτων τὰ νοούμενα· τῶν οὖν νοητῶν τὰ νοερά ἐρᾷ, ὡς ἐπεστραμμένα πρὸς αὐτὰ, καὶ ὡσπερ ἀναβεθηκότα· ἐρᾷ δὲ καὶ τὰ νοητὰ τῶν νοερῶν προνοητικῶς τῶ μεταδιδόναι τῆς ἰσῆς ὠφελείας· ὠμολόγηται οὖν, ὅτι οἱ τῶν ταυῶτων ἔρωτες ὑπερσεσῶσι τῶν αἰσθητῶν. Ἄλλὰ ταῦτα, οἶμαι, νοητὰ καὶ νοερά εἰρηται ἐκ μετοχῆς τοῦ ἄνω ἀγαθοῦ, τοιαῦτα γενόμενα. Οἱ δὲ αὐτόνοητοι ἔρωτες οἱ θεοὶ εἰσιν ἀντὶ τοῦ οἱ τοῦ Θεοῦ· ὡσπερ γὰρ ἐστὶν ἀγαθὸν φῆναι ἐστὶν ἀγαθόν, καὶ ἄλλο τὸ ἀπλῶς ἀγαθὸν καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· οὕτως ἐστὶ καὶ νοητὸν τὸ τινε νοητὸν, ἅτε νοούμενον ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἀπλῶς νοητὸν, οὐχ ὡς ὁ χρόνος ἢ ὁ τόπος· νοητὰ γὰρ καὶ ταῦτα, ἐπεὶ μὴ αἰσθητὰ, ἀλλὰ νοῦς νοητῶν, ἐνέργεια ὢν, καὶ ζῶν, καὶ ζωή· τὰ γὰρ μετὰ τοῦτο νοητὰ ἐκ ζητήσεως καὶ τῆς περὶ τὰ προβλήματα ἀκολουθίας εὐρίσκουσιν, ἢ ἐξ ἀποκαλύψεως ἔχουσιν.

Ἄσχετος αἰτία. Ἄσχετόν φησι τὸ ἀπόλυτον, οὐ πρὸς τὸ πᾶν οὐδέμια σχέσις, ἦτοι οικειότης φυσική.

§ XVII. Ἀπάντων ὀλικὸς ἔρωσις. Εἰπὼν ὀλικὸν ἔρωσις, δηλοῖ καὶ μερικὸς, λέγων τὸν Θεὸν εἶναι τὸν ὀλικὸν καὶ τὸν μερικὸν, ὡς αἴτιον καὶ πᾶσι χορηγῶντα κατὰ τὴν ἐκάστου δύναμιν, ἐρωτικὴν οἰονεὶ ἀπορροφῆν. Πῶς οὖν ὁ Θεὸς τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος ἀνεκφοιτήτως ἑαυτῶ συνῶν, εἶναι δύναται, ἐκ τοῦ σπερματικῆς λόγου σαφὲς ἔσται· ὅταν μὲν γὰρ τὸ σπέρμα ἀδιακόπως ὁμοῦ εἰς τὴν μήτραν καταβληθῆ, ἐν ἀποτελεῖται τὸ ἐμβρυον· ἐάν δὲ μερισθῆ τὸ σπέρμα εἰς διαφόρους κύστιδας τῆς μήτρας, ἕκαστον μέρος ὀλόκληρον ἐμβρυον ἀποτελεῖ· ἔσται δὲ τοῦ σπέρματος τὸ μὲν ῥις, τὸ δὲ ὀφθαλμοί, καὶ τὰ ἐξῆς, καὶ πάντα τέλεια· Ὅμοιον οὖν τι καὶ περὶ τὸν παντέλειον νοῦν κατὰ ἀναλογίαν θεωρητέον· ὅλη γὰρ ἡ ἐνέργεια περιέχει καὶ τὰ μέρη· τῶν δὲ μερῶν ἕκαστον ἀπῆρτισται· καὶ τὸ μὲν αὐτοδικαιοσύνη, τὸ δὲ αὐτοανδρία, καὶ τὰ ἐξῆς· οὕτω καὶ οὔτε συγκέχεται εἰς ἀλλήλας, ἀλλὰ καὶ ἐκάστη διακρίνεται, καὶ οὔτε μετὰ ἀταξίας τὸ ἀδιαίρετον ἔχουσιν ἐν τῶ μεταλαμβάνειν αὐτῶν ἕκαστον ὡς δύναται. Τῶν γὰρ εἰδῶν μεταλαμβάνει ἕκαστος πρὸς τὴν οικεῖαν ἐπιτηδεύτητα· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὅλον⁸⁰ καὶ μέρη τοῦ ἔρωσις.

A vero, hinc etiam ad parium societatem moventur. Naturalem porro amorem dicit eum quo animæ et sensus expertia, habituali aptitudine seu qualitate creatorem amant, propterea quod ab ipso producta sint; secundum vitalem igitur et naturalem motionem, hæc quoque ad Deum convertuntur.

§ XVI. Quoniam ex uno. Diximus etiam supra, νοερά esse τὰ νοούντα seu quæ 142 intelligunt; νοητὰ vero τὰ νοούμενα seu quæ intelliguntur, ac sine dubio νοερά superari ab iis quæ intelliguntur; ideoque τὰ νοούμενα, esse alimentum eorum quæ intelligunt, ergo τὰ νοερά quæ intelligunt amant ea quæ intelliguntur, ut ad se conversa, ac velut transcendentia: τὰ νοητὰ vero providendo amant B ea quæ intelliguntur, æqualem communicando utilitatem; itaque in confesso est, amores ejusmodi superare sensilium amores. Arbitror equidem hæc dicta esse νοητὰ et νοερά quod ex participatione veri boni talia efficiantur: qui vero per se intelligibiles amores, sunt divini, pro, sunt Dei; sicut enim est bonum cui est bonum, et aliud bonum simpliciter et ipsum bonum; ita etiam est νοητὸν seu intelligibile, illud quod alicui intelligibile, quatenus ab illo intelligitur, et simpliciter intelligibile, non ut tempus aut locus, hæc enim etiam intelligibilia, cum non sint sensibilia, sed intellectus intelligibilium, cum sit efficacia, et vivens, et vita: quæ enim deinceps intelligibilia ex inquisitione et sequela propositionum inveniunt, aut ex revelatione habent.

C Incomprehensa illa causa, Gr. ἄσχετος. Per ἄσχετον intelligit liberum, cujus cum universo nulla est connexio, seu naturalis proprietas.

§ XVII. Totalis omnium amor. Dicendo totalem amorem, declarat quoque particulares, dicendo Deum esse totalem et particularem, ut causam, et omnibus pro cujusque captu præbentem amatorium veluti humorem; quomodo igitur Deus totum et pars, sine egressu sibi præsens esse possit ex seminaria ratione patebit; quando enim semen simul absque interruptione in matricem deciderit, unus perficitur embryo, si vero semen dividatur in varias matricis cellulas, unaquæque pars integrum perficit embryonem; erit autem seminis pars una nasus, altera oculi, sicque deinceps, omniaque perfecta. Itaque simile aliquid de perfectissima mente considerandum; nam tota efficacia complectitur etiam partes; singulæ autem partim absolutæ sunt: et hæc quidem ipsa justitia, illa vero ipsa fortitudo, et cætera; sic etiam neque inter se confunduntur, sed singulæ distinctæ sunt; neque cum ordinis perturbatione conjunctionem habent cum singulæ ipsarum participant quantum possunt: singulæ enim species participant juxta propriam aptitudinem, ita etiam Deus et totum et amoris partes est.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁰ διαλαμβάνειν. ⁸⁰ ὅλος.

143 § XVIII. *Desiderat enim ipsum.* Quoniam dixit *non ens* appetere aliquando bonum, ac velle in ipso esse, quod supra quoque paucis ante foliis ipsum dicentem reperies, quamvis ex gentitium declararetur dogmatis: magna siquidem controversia est inter gentiles et Manichæos perversæ doctrinæ patronos; oportet pluribus explicare, quid appelleretur *non ens*, et cur piium ac necessarium sit unum rerum asserere principium. Sanum est enim ita sentire; nam illud ipsum est Deus, quandoquidem si diversa sint principia, infinitæ omnino erunt multitudinis. Si igitur principium unicum Deus, ita quod vere est, etiam ipsum bonum est; ratio autem inveniet necessario dictis contraria; ubi enim principium, erit quoque necessario extremum, et si sit ens, erit quoque non ens, si etiam sit bonum, erit quoque malum. Sed quoniam entia sunt essentialiter et formæ, non ens informe esset et essentia careret, ratione sola conceptibile; hoc igitur non ens et informe, antiqui vocabant materiam, quam etiam extremam deformitatem appellabant. Materia vero dicitur non ens, non quod omnino nihil sit, sed quia non est, verum enim ens Deus, et ipsum bonum: materia enim etiam ex non entibus a Deo producta est, sed non sicut aliqui opinabantur sine forma et figura; ideoque materia non est principium sensilium, sed potius dicenda est posse ea complere, ac extremum quid fundamentumque entium. Quare neque Dei imago, ut rationalia, neque vere entis simulacrum: sensile autem simulacrum illius qui vere intelligibilis est mundi, quod sensile, non sine materia est, præstantius autem materia, formam aliquantulum participans; nunquam igitur ostendetur materia absque forma et qualitatibus quæ sunt habitus; quando enim fuit ignis sine calore aut lumine, aut candido colore, vel aqua sine frigore aut humiditate, aut cæruleo colore? Terra et aer similiter. Propterea etiam dixi materiam concipi ab intellectu informem, et sine qualitate ac figura: ex quo enim visibilia et invisibilia fuerunt, ex non entibus scilicet a Deo producta sunt, non prius materia informi subjacente, deinde ornata, sicut divinus Moses docet. Itaque materia in Deo est, cum ab eo producta fuerit; illo autem ut bono omnia complectente superessentialis in ipso intelligitur, hæc reperies sparsim dicendis inserta.

144. *Quomodo demonum turba.* Deinceps questiones discutit dicendo, si omnia ex bono, unde mala, et unde angeli facti sunt dæmones? Hæc sunt contra Manichæos.

Boni forma caret. Recte et accurate posuit in angelis τὸ ἀγαθοειδές; Deus enim, essentialiter ipsum bonum existens, ipso autem posteriora, ut ex participatione et extrinsecus ejus appetitu effecta bona, merito ἀγαθοειδῆ seu boni speciem referentia dicuntur, cum non sint reapse bona.

Ei quomodo bonus. Vide quomodo propositiones per modum disquisitionis producat; continent siquidem adversariorum oppositiones, ut Manichæo-

§ XVIII. Ἐπιεται γὰρ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ εἶπε, καὶ τὸ μὴ ὄν ἐφέσθαι πως τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ βούλεσθαι εἶναι, ὅπερ καὶ ἄνω πρὸς ὀλίγων φύλλων εὐρήσεις αὐτὸν λέγοντα, εἰ καὶ ἐξ Ἑλληνικῶν σαφηνίζεται δογμάτων· πρὸς γὰρ Ἑλληνας μάχεται μάλιστα, καὶ Μανιχαίους τοὺς τοῦ κακοῦ δόγματος προστώτας· δεῖ πλατύτερον παραστήσαι, τί ὀνομάζεται μὴ ὄν, καὶ διὰ τί μίαν ἀρχὴν τῶν ὄντων εὐσεβὲς καὶ ἐπάναγκες εἶναι. Τοῦτο γὰρ ὑγιὲς ἐστὶ φρονεῖν· ἐστὶ γὰρ αὕτη ὁ Θεός· εἰ γὰρ εἶεν ἀρχαὶ διάφοροι, πάντως ἀπειροπληθεῖς φανήσονται. Εἰ οὖν ἀρχὴ μία ὁ Θεός, οὕτω καὶ τὸ ὄντως ὄν, καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Εὐρήσει δὲ ὁ λόγος καὶ τὰ ἐναντία τῶν εἰρημένων ἀναγκαίως· ἔνθα γὰρ ἀρχὴ, ἔσται πάντως καὶ ἔσχατον· καὶ εἰ ἐστὶν ὄν, ἔσται καὶ μὴ ὄν· καὶ εἰ ἐστὶν ἀγαθόν, ἔσται καὶ κακόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὄντα οὐσίαι εἰσὶ καὶ εἶδη, τὸ μὴ ὄν ἀνείδεον ἂν εἴη καὶ ἀνούσιον, λόγῳ μόνῳ θεωρητόν. Τὸ μὴ ὄν οὖν τοῦτο καὶ ἀνείδεον ὕλην ἐκάλεσαν οἱ παλαιοί, ἣν καὶ ἔσχατον αἰσχος ὀνομάζουσι. Λέγεται δὲ μὴ ὄν ἢ βλάη, οὐχ ὅτι παντελῶς οὐδέν ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐστὶ· τὸ γὰρ ὄντως ὄν ὁ Θεός, καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· παρήκται γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὕλη· ἀλλ' οὐχ ὡς τινες ὑπέλαβον ἀνείδεος καὶ ἀσχημάτιστος· ὅθεν οὐδὲ ἀρχὴ τῶν αἰσθητῶν ἡ ὕλη, ἀλλὰ μᾶλλον συμπληρωτικὴ τούτων, καὶ ἔσχατόν τι καὶ ὑποστάθμη τῶν ὄντων. Αἰὸ οὔτε εἰκῶν Θεοῦ, ὡς τὰ λογικὰ, οὔτε εἰδῶλον τοῦ ὄντως ὄντος. Καὶ τὸ αἰσθητὸν δὲ εἰδῶλον τοῦ ὄντως νοητοῦ κόσμου, ὅπερ αἰσθητὸν, οὐκ ἄνευ μὲν ὕλης ἐστὶ, κρεῖττον δὲ τῆς ὕλης, εἰδους ὅπως οὖν μετέχον. Οὐδέποτε οὖν δειγθήσεται ἡ βλάη διχα τοῦ εἶδους καὶ τῶν ποιότητων, αἰτινές εἰσιν ἕξεις· πότε γὰρ γέγονε τὸ πῦρ ἄνευ θερμότητος, ἢ φωτός, ἢ τοῦ λευκοῦ τῆς χροιάς, ἢ τὸ ὕδωρ ἄνευ ψυχρότητος, ἢ ὑγρότητος, ἢ τοῦ κυανίζοντος [χρῶματος]; ἢ γῆ καὶ ὁ ἀήρ ὁμοίως. Διὰ τοῦτο καὶ λόγῳ θεωρητῆν εἶπον τὴν ὕλην ἀνείδεον, καὶ ἄπιοιον, καὶ ἀσχημάτιστον· ἐξ οὗ γὰρ τὰ ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα γέγονεν, ἐκ μὴ ὄντων δηλονότι ὑπὸ Θεοῦ παρήκθη, οὐ πρότερον ὕλης ἀμόρφου ὑποκειμένης, εἶτα κοσμηθείσης, ὡς διδάσκει Μωσῆς ὁ θεός. Ἐν μὲν οὖν τῷ Θεῷ ἐστὶν, ἅτε καὶ ὑπ' αὐτοῦ παραχθεῖσα ἡ ὕλη· ὑπερούσιος δὲ, τὰ πάντα ἐκείνου ὡς ἀγαθοῦ συνέχοντος, νοεῖται ἐν αὐτῷ. Ταῦτα εὐρήσεις ἐν τοῖς λεχθησομένοις σποράδην ἐγκείμενα.

Πῶς ἡ δαιμονία πληθὺς. Λοιπὸν προβλήματα διαγυμνάζει λέγων, ἔτι, εἰ πάντα ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, πῶθεν τὰ κακὰ, καὶ πῶθεν ἄγγελοι ἐγένοντο δαίμονες; Πάντα κατὰ Μανιχαίων.

[β]. *Οὐκ ἐστὶν ἀγαθοειδές.* Καλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων τέθεικε τὸ ἀγαθοειδές· ὁ μὲν γὰρ Θεός· οὐσιωδῶς αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ὢν, τὰ δὲ μετ' αὐτὸν, ὡς ἐκ μετοχής καὶ ἐξωθεν ἀγαθουόμενα τῇ περι αὐτὸν ἐφέσει, εἰκότως; ἀγαθοειδῆ λέγονται, οὐκ αὐτόχρημα ἀγαθὰ.

[γ]. *Καὶ πῶς ὁ ἀγαθός.* Ὅρα ὅπως προβλήματα ὡς ἐν ζητῆσει παράγει, ἔχοντα μὲν καὶ αὐτὰς τὰς τῶν ἐχθρῶν ἀντιθέσεις, οἷον Μανιχαίων· δηλοῦσας δὲ

ὅμως τὸν σκοπὸν τοῦ θεοῦ τούτου ἀνδρὸς τὸν ὀρθόν. Ἀ λέγει γὰρ, ἐκ τίνος ἀρχῆς παρήχθη τὸ κακόν· καὶ εἰ ἐξ ἄλλης αἰτίας, καὶ ὅσα τοιαῦτα τῶν ἀντιδίκων εἰ-
 ζίν· εἶτα λοιπὸν, πῶς ὁ ἀγαθὸς αὐτὸ παραγαγεῖν
 ἠβουλήθη· πῶς δὲ καὶ προνοῖα⁸¹ ἐστὶ τὸ κακόν· ἐκ
 τούτων δεῖκνυς, ὅτι, εἰ καὶ ὅλως παραγωγὴν ἔσχε τὸ
 κακὸν, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ταύτην ἔσχε· καὶ ὅτι μόνη ἡ
 πρόνοια διοικεῖ τὸ ὅλον, ὡς· ἐκ τούτου μίαν ἀγαθὴν
 ἀρχὴν εἶναι τοῖς οὖσι. Ταῦτα καὶ ἐν τοῖς προβλήμα-
 σιν ἐξήτασεν ὁ θεὸς οὗτος ἀνήρ· παρακατιῶν γὰρ
 ἀναλύει σαφῶς τὰ προβλήματα, δεῖκνυς ὡς οὔτε ἐνυ-
 πστατον τὸ κακὸν, οὔτε ἐν φύσει· ἀλλὰ κατὰ στέ-
 ρησιν τοῦ ἀγαθοῦ γινόμενον, οὔτε ὄν, οὔτε ὡς μὴ ὄν
 λογιζόμενον. Καὶ τοῦτο αἰνίττεσθαι⁸² τὸ ἐν ψαλμῷ
 τριακοστῷ ἕκτῳ εἰρημένον· *Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερ-
 υψούμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρ-
 ῆλθεν, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐζήτησα αὐτόν, τουτ-
 ἐστὶ τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ οὐχ ἐδρέθη*· τούτο γὰρ
 δηλοῖ, ὅτι τὸ κακόν, ἢ καὶ σφόδρα ἐπαίρεται, ἀλλ'
 οὐδ' οὐκ ἔστιν, οὔτε καταλείψει τόπον ἑαυτοῦ, τουτ-
 ἐστὶν ἴχνος· ἅμα γὰρ τῷ φανῆναι διαλέλυται, μὴ
 ἔχον ὑπόστασιν· μὴ οὖν ὑπὸ λάβοις αὐτὸν ἐναντίον
 λέγειν τι.

§ XIX. *Τὸ κακὸν οὐκ ἔστιν ἐκ τἀγαθοῦ.* Ση-
 μείωσαι, πῶς θαυμασιῶς πλέκει τὴν λύσιν ἐκ δια-
 φόρων ἐπιχειρημάτων.

Ὁ τῶν ὄντων σκοπός. Καὶ γὰρ ὁ ὀργιζόμενος,
 ἦτοι θυμούμενος, (ὡς ἐν ὑποδείγματι δὲ ὁ λόγος, ὡς
 δοκεῖ,) κακόν τι ποιῶντος τοῦ πρὸς ὄν θυμοῦται,
 πρὸς τὸ ἐναντίον τοῦτον μεταγαγεῖν βουλόμενος, τουτ-
 ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, τῇ τοιαύτῃ κινήσει χρῆται.

Καὶ εἰ τὰ ὄντα πάντα. Ἐφημεν ἀνωτέρω, εἰ ὁ
 Θεὸς ὑπερουσίως ὄν λέγεται ὡς ἀναρχὸς καὶ πάντων
 αἰτίος, τὸ ἀντίθετον, ὡς ἔσχατον τῶν ὄντων, καὶ
 ἀνούσιον, ὡς ὑπερουσίου τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἡ ὕλη,
 καὶ μὴ ὄν λέγεται, καὶ ἐν Θεῷ λέγεται, δι' ἀγαθό-
 τητα αὐτοῦ γενομένη, εἰ καὶ διὰ τοῦ μεμίχθαι τοῖς
 αἰσθητοῖς οὐ πάντη κακόν, οὔτε πάντη ἀγαθόν, ὡς
 δηλοῖ διὰ τὸ ἄστατον· ἔχει μὲν γὰρ τὸ κακόν ἐν τῷ
 ἀστάτῳ, μερῖδα δὲ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπειδὴ καὶ ὑπὸ Θεοῦ
 παρήχθη, καὶ ἐν Θεῷ ἐστὶ· αὐτόκακον (οὐ λέγω ἡ
 κακία, ἥτις ὡς εἶδος καὶ ποιότης συμβαίνει τῷ λογικῷ
 καὶ ἀποσυμβαίνει, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀπλῶς κακόν), οὔτε ἐν
 τοῖς οὖσιν ἐστὶ, τοῖς ὀπισθοῦν ἐπιεμένοις τοῦ ἀγαθοῦ,
 οὔτε ἐν τοῖς μὴ οὖσιν, ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς ὕλικοῖς ὡς νοσυ-
 μένοις ἐν τῷ ὑπερουσίῳ· ἀλλὰ καὶ τοῦ μὴ ὄντος, ὃ ἐστὶ
 τῆς ὕλης, τὸ κακόν πλέον ἀφέστηκε τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ
 ἔστιν ἐντεῦθεν εἰκότως ἀνουσιώτερον τῆς ὕλης, τὸ
 αὐτὸ κακόν ὡς πάντη οὐδὲν ὄν. Τὸ οὖν ἀπλῶς αὐτό-
 κακον οὐδαμῶ οὐδαμῶς· τὸ δὲ τῆς ὕλης κατ' ἑλλειψιν
 τῆς ἀγαθότητος, καθὼ καὶ ἀνάσθητος καὶ ἀνείδεος
 ὀρεῖται⁸³· ὄθεν νοήσεις καὶ τὸ παρὰ Ἀβδίου τῷ προ-
 φητῇ εἰρημένον· *Καὶ ἔσονται ὡς μὴ ὄντες*, πρὸς
 τοὺς ἀμαρτωλοὺς δηλονότι.

rum; declarant tamen scopum divini hujus viri
 rectum esse; dicit enim, ex quo principio produ-
 ctum sit malum; ac utrum ex alia causa atque
 omnia quæ adversarii esse solent. Deinde quomodo
 bonus ipsum malum producere voluerit, quomodo
 etiam providentia sit malum, ostendens ex his, si
 malum omnino productum fuerit, a bono fuisse,
 atque solam providentiam gubernare universa, ut
 hinc sequatur unum bonum, esse rerum princi-
 pium; hæc autem in propositionibus divinus vir
 examinavit; progrediens enim quæstiones ordine
 solvit, demonstrans malum neque habere existentiam,
 neque in rerum natura reperiri; sed boni
 privatione factum, neque ens, neque tanquam non
 ens ratione concipi, atque hoc insinuari in psal-
 mo xxxvi, 35: *Vidi impium superexaltatum sicut
 cedros Libani: et transivi, et ecce non erat; et qua-
 sivi ipsum, id est locum ejus, neque inventus est;*
 hoc enim declarat malum etsi valde extollatur, non
 tamen esse, neque locum suum derelicturum, id est
 vestigium: simul enim ac apparuit, dissolutum est,
 non habens subsistentiam; neque igitur arbitreris
 ipsum contrarium aliquid dicere.

§ XIX. *Malum non est ex bono.* Adverte, quo-
 modo admirabiliter solutionem ex variis nectat ar-
 gumentis.

Rerum scopus. Nam ὁ ὀργιζόμενος seu qui irasci-
 tur, (tanquam pro exemplo hæc dicit, ut videtur,) eo
 in quem irascitur aliquod malum faciente, volens
 ipsum in contrarium, id est bonum, traducere, tali
 utitur motione.

Et si res omnes. Diximus superius, 145 si Deus
 superessentialiter ens dicitur, ut sine principio, et
 omnium causa, oppositum, ut extremum entium, et
 sine substantia, utpote Deo superessentiali ex-
 sistente, id est materia, et non ens dicitur, ac in
 Deo dicitur, per bonitatem ejus creatum, etsi pro-
 pter misionem cum sensibus non prorsus ma-
 lum, neque prorsus bonum, ut declarat τὸ ἄστα-
 τον; nam malum in instabilitate partem boni ha-
 bet, quoniam et a Deo productum est atque in Deo
 est; quod autem per se malum (non dico malitia,
 quæ veluti forma et qualitas rationali adest et
 abest) sed ipsum simpliciter malum neque inter
 entia est quæ aliquantulum appetunt bonum, ne-
 que inter non entia, pro in materialibus ut in su-
 peressentiali intelliguntur; sed etiam non entis,
 quod est materiæ, malum plus distat a bono, ideo-
 que ipsum non ens merito ἀνουσιώτερον, seu caret
 essentia magis quam materia, ut omnino non ens.
 Ipsum igitur simpliciter malum nullo modo est:
 malum autem materiæ est defectu bonitatis, sicut
 etiam sensu et forma carens videtur: unde intelli-
 ges illud Abdixæ prophetæ effatum v. 16: *Et erunt
 tanquam non essent.* Nimirum de peccatoribus
 agit.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸¹ προνοίας ούσης. ⁸² αἰνίττεται. ⁸³ θεωρεῖται.

Unde igitur est malum. Hinc oppositionem proponens, oppugnationem fuse exercet tanquam probabili nixam argumento; si enim non concesserimus aliquid esse pulchro contrarium, id est malum, non videtur bonum virtus, sed permistim indistincta erunt omnia, neque virtute laudata, neque contrario reprehenso, sicut non existente lege, neque peccatum erit: nunc autem opponens ait: Si non dederimus malum esse bono contrarium, bonum erit sibi ipsi contrarium in iis qui defectu boni peccant, imo ante operationem virtutis viri virtute distingui; quando enim pars rationalis animæ, propria operatur, a nullo bonum impeditur; quando vero pars irrationalis animæ quæ miscetur in materia et corpore, invaluerit, tum rationalis prohibetur propriæ operari: ergo irrationalis pars ex mixtione cum materia inficitur, rationalis vero non quod materiæ commisceatur, sed quia in materiam propendet, id est irrationali cedit, neque ipsam cohibet, inficitur, seu mala efficitur; sicut oculus, dum sunt tenebræ, prohibetur videre; hoc 146 igitur non demonstrat, num quod est, per se malum subsistat. Non enim quod alicui malum, id est per se malum, sed etiam malitia est species et accidens ex malo: accessione enim fit ut illud vel istud quid constituatur: ut, iniquitas quidem animæ est vitium, rursusque species iniquitatis sunt secundum materiam appetitus; ille enim circa pecunias, hic autem circa honores accidit; hujus quoque accessione species malorum etiam a partibus animæ; metus quidem et audacia ab irascibili, intemperatio autem et stoliditas a concupiscibili; sunt autem etiam species malorum ab operationibus; metus enim est veluti defectus animositatis in aggreddendo, audacia vero excessus animositatis in aggreddendo, intemperantia autem in patiando; clarum igitur est, quomodo in anima etiam ante operationes peccata distinguantur a virtutibus, in parte rationali et irrationali animæ. Hæc autem quæ sunt irrationalis aliam legem nobis ostendunt menti adversantem, sicut dicit Apostolus^f; et nisi compescatur, rationalem captivantem, ut ostendimus.

A ratione. Pro, cum rationali parte animæ,

Et si corruptio rerum sit. Pro, si in rebus ipsum corrumpi cernatur, seu si aliqua entium corruptioni subiaceant, ex hoc ostenditur quod malum sit: illud enim non efficit hoc significat.

An non frequenter. Hæc adhuc ad oppositionem pertinent, nimirum potius et in rebus est ac existit malum; etsi enim malum sit rerum corruptio, sed non tamen est ipsa corruptio, aliud est quod ad generationem ducit, veluti ovum corrumpitur quidem, sed transsubstantiatur in avem, et faba

^f Rom. vii, 23.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^α ἀρετῆς, ^β ἢ μὲν γὰρ ἀφροσύνη, οἷον περὶ τὸ ὄργην γίνεται. Εὐλ.

Πόθεν οὖν ἐστὶ τὸ κακόν. Ἐντεῦθεν ἀντιθέσειν προτιθεὶς, πλατῶς γυμνάζει τὴν ὑπόφρουσιν, ὡς ἐξ εὐλογοφανοῦς ἀντιθέσεως· εἰ γὰρ μὴ δοίημεν εἶναι τι τῷ καλῷ ἐναντίον, τουτέστι τὸ κακόν, οὐκ ὀφθήσεται ἀγαθὸν ἢ ἀρετὴ, ἀλλ' ἀναμιξέ ἀδιάκριτα ἔσται πάντα, οὔτε ἀρετῆ^α ἐπαινουμένης, οὔτε τοῦ ἐναντίου ψεκτοῦ ὄντος· ὡσπερ μὴ ὄντος νόμου, οὔτε ἀμαρτία ἔσται. Νῦν δὲ φησὶν ὁ ἀντιθεὶς, εἰ μὴ δοίημεν κακόν ἐναντίον τῷ ἀγαθῷ, ἔσται αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἐναντίον ἑαυτῷ ἐν τοῖς κατ' ἑλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀμαρτάνουσιν· ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀρετῆς τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου ὀρώμεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διακεκριμένας τῆς ἀρετῆς τὰς κακίας· ὅτι μὲν γὰρ τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς τὰ οικεῖα ἐνεργεῖ, εἰς οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν ἐμποδίζεται· ὅταν δὲ τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, ὅπερ μέμικται ὕλη καὶ σώματι, ἐπικρατῆ, τότε ἐμποδίζεται τὸ λογικὸν οικειῶς ἐνεργεῖν. Κακύνεται οὖν τὸ ἄλογον ἐκ τῆς πρὸς τὴν ὕλην ἐπιμιξίας· τὸ δὲ λογικὸν οὐ τῷ μεμίχθαι τῇ ὕλει, ἀλλὰ τῷ νεύειν εἰς ὕλην, τουτέστι τῷ ἐνδιδόναι τῷ ἀλόγῳ, καὶ μὴ κρατεῖν αὐτοῦ, κακύνεται, ὡς δῆμα σκότους ὄντος, κωλύεται ὄρῳ· οὐ δείκνυσιν οὖν τοῦτο, εἰ ὑφέστηκε τὸ αὐτόκακον· οὐ γὰρ τὸ τινα κακόν, τοῦτ' ἔστι τὸ αὐτόκακον, ἀλλὰ καὶ κακία ἐστὶν εἶδος οὔσα καὶ συμβεθεκὸς τοῦ κακοῦ· ταῖς γὰρ προσθήκαις καθίσταται εἰς τὸ τόδε τι εἶναι, οἷον ἀδικία μὲν ψυχῆς ἐστὶ πονηρία· καὶ πάλιν, τῆς ἀδικίας εἶδη πρὸς τὴν τῆς ὀρέξεως ὕλην· ἡ μὲν γὰρ, περὶ χρήματα, ἡ δὲ περὶ τιμὰς συμβαίνει. Γίνεται δὲ καὶ κατὰ προσθήκας εἶδη κακῶν καὶ ἀπὸ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς· δειλία μὲν γὰρ, ἢ θρασύτης ἀπὸ τοῦ θυμικοῦ, ἀκολασία δὲ ἢ ἠλιθιότης ἀπὸ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Γίνεται δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν εἶδη κακῶν· ἡ μὲν γὰρ δειλία οἷον περὶ τὸ ὄργην ἐστὶν ἑλλειψις^{αα}· ἡ δὲ θρασύτης περὶ τὸ ὄργην ὑπερβολή· ἡ δὲ ἀκολασία, περὶ τὸ πάσχειν. Σαφῆς οὖν γέγονε, πῶς ἐν ψυχῇ καὶ πρὸ ἐνεργείας διακέκριται τὰ κακὰ ἐκ τῶν ἀρετῶν, διὰ τοῦ ἀλόγου καὶ τοῦ λογικοῦ μερῶν ὄντων τῆς ψυχῆς. Ταῦτα δὲ τὰ τοῦ ἀλόγου ἕτερον νόμον δείκνυσιν ἡμῖν ἀντιστρατευόμενον τῷ νῷ, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ ἐν τῷ μὴ κρατεῖσθαι αἰχμαλωτεύοντα τὸ λογικόν, ὡς ἀπεδείξαμεν.

Πρὸς τὸν λόγον. Ἀντὶ τοῦ, πρὸς τὸ λογικόν τῆς ψυχῆς μέρος.

Καὶ εἰ φθορά ἐστὶ τῶν ὄντων. Ἀντὶ τοῦ, εἰ ἐν τοῖς οὔσι τὸ φθειρεσθαι ὀρᾶται, ἦγουν εἰ τινα τῶν ὄντων ὑπόκειται φθορᾷ, ἐκ τούτου δείκνυνται τὸ εἶναι τὸ κακόν· τὸ γὰρ οὐκ ἐκβάλλει τοῦτο δηλοῖ.

Ἡ οὐχὶ πολλὰκις. Ἐτι τῆς ἀντιθέσεως εἰσι καὶ ταῦτα, ὅτι μᾶλλον καὶ ἐν τοῖς οὔσιν ἐστὶ, καὶ ὄν τὸ κακόν· κἂν γὰρ τὸ κακὸν φθορὰ ἐστὶ τῶν ὄντων, ἀλλ' οὖν ἡ φθορὰ αὕτη, ἕτερον ἐστ' ὅτε εἰς γένεσιν ἄγει, οἷον τὸ ὄν φθειρεται μὲν, μεταστοιχειοῦται δὲ εἰς πτηνόν· καὶ ὁ κύαμος δὲ, καταμασσόμενος, καὶ ἐν τῇ

γῆ κρυπτόμενος, μετασχηματίζεται εἰς ἐμβρύου εἶδος· καὶ τὰ σώματα δὲ ἡμῶν εἰς σκώληκας· καὶ ἔτερα ζῶα, καὶ ἄλλα μυρία τοιαῦτα, ὡς ἴπποι μὲν σφηκῶν γένεσις, ταῦροι δὲ μελισσῶν.

Καὶ ἔσται τὸ κακόν. Λύσις τῶν προβληθειῶν ἀντιθέσεων, εἰ ἡ φθορὰ κακὸν, φθείρει δὲ ἡ φθορὰ καὶ τὸ κακόν, πῶς ἔσται τὸ κακόν αὐτὸ ἑαυτὸ φθεῖρον; εἰ γὰρ ἐν τῇ ὕλῃ τὸ κακόν, εὐδὴλον, ὡς τὸ εὐφραπτότερον· ὕλη δὲ ἐστὶ· καὶ τοῦτο ἑαυτὸ φθείρει· διὰ τοῦτο γὰρ ἡ ὕλη καὶ ἀνούσιος λέγεται κατὰ ἀντιπαράθεσιν τῆς ὑπερουσίου τοῦ Θεοῦ οὐσίας, ὡς αὐτῆ φθορῆ⁸⁶ οὐσα, καὶ οὐκ ἀεὶ οὐσα, καὶ ἀνείδεος κατὰ ἀντιπαράθεσιν τοῦ εἶδους τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐχάλεσε Μωϋσῆς τὸν δημιουργὸν Λόγον. Καὶ μὴ ὄν δὲ λέγεται ἡ ὕλη κατὰ ἀντιπαράθεσιν τῆς θείας κατὰ οὐσίαν ὑπάρξεως.

§ XX. Ἡ κακόν. Τὸ ἧ κακόν ἀντὶ τοῦ καθ' ὃ κακόν.

Μᾶλλον δέ. Σημειῶσαι, ὅτι καὶ ἐν τοῖς θεοῖς λόγοις⁸⁷⁻⁸⁹ ἀκώλυτος ἡ ἐξ ἐπιλογισμοῦ τῶν ἀκριβεστέρων παράδοσις· ἰδοὺ γὰρ, ὡς ὄρας, μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς προτέρας γνώμης ἐξ ἐπιλογισμοῦ τὰ ἀκριβεστέρα παραβίδωσιν.

Καὶ ἀμιγῆ, καὶ ὀλόκληρα. Τὰ μὲν ἀμιγῆ ἀγαθὰ καὶ ὀλοτελῆ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἐγγίνεσθαι τοῖς ὑπερκοσμίοις νοητοῖς, ἅτε καὶ ἀσωμάτοις· τὰ δὲ μεμιγμένα ἀγαθὰ περὶ τὰ λογικὰ σώματα θεωρεῖται, τουτέστι ἐν ἡμῖν, τοῦ μὲν ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους, ὡς εἴρηται, μετέχοντος ὕλης διὰ τοῦ σώματος τοῦ εἶδους μετέχοντος, τοῦ δὲ λογικοῦ μέρους, βέποντος πρὸς τὸ ἄλογον, καὶ ἐνδιδόντος ἐσθ' ὅτε αὐτῷ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ὕλην νεύοντος· τὸ μὲν γὰρ αὐτόκακον δεῖ θεωρεῖν αὐτοάπειρον, αὐτοάμετρον, αὐτοανειδέον, ἑαυτῷ κακόν οὐσιώδες, οὐ μὴν ἑτέρῳ κακόν· τοῦτο γὰρ εἶδός ἐστι καὶ συμβεθηκὸς κακίας. Δεῖ οὖν τὸ κακόν τοιοῦτόν τι εἶναι, ὅσον ἐφη, ὡσπερ ὁ Θεὸς πάντων αὐτοπέρας καὶ αὐτόμετρον, καὶ αὐτοειδοποιὸν, καὶ αὐτοάγαθον οὐσιώδες· οὐ γὰρ λέγω νῦν τῷ ἑτέρῳ ἀγαθόν· συμβεθηκὸς γὰρ τοῦτο· πῶς οὖν ἔσται τὸ κακόν οὐσιώδες, καὶ ἑτέροις, πάντων καθάπαξ τῶν ὄντων μεμιγμένως κακονομένων καὶ ἐχόντων τὸ εἶναι ἐν τῷ ἀγαθῷ, οὐδενὸς κατὰ τὸ παντελὲς ἀμετόχου ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ πάντων πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπιθειότητα μετεχόντων τοῦ ἀγαθοῦ; Τὸ οὖν κακόν οὐκ ἐν ὑπάρξει, ἀλλ' ἐν παρεισδύσει, ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει φαινόμενον.

Ἐκτείνεται δὲ ἀκρι τῶν ἐσχάτων. Ἐσχάτων νοητέον τὰ ὕλικα σώματα καὶ γῆινα· ὡσπερ γὰρ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός, ὡς καὶ ἦδη ἐφημεν, οὕτω πάντων ἐσχάτων τὸ σκυβαλώδες τοῦτο τὸ παχὺ τῆς ὕλης μέρος καὶ γεῶδες· ὄθεν καὶ ὑποπόδιον λέγεται τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἔσχατον, καὶ ὅμως μετέχον ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς καὶ φέρων αὐτὸν ἐσχάτως· λέγει γὰρ καὶ ἡ Σοφία· Βρίθει γὰρ τὸ γεῶδες τοῦτο σκῆνος νούν πο-

quæ subigitur ac in terra occultatur, transfiguratur in speciem embryonis, et corpora nostra in vermes, ac diversa animalia, aliaque infinita similia, ut ex equis generantur vespes, et ex tauris apes.

Eritque malum. Solutio propositorum argumentorum, si corruptio sit malum, corruptio autem et malum corrumpit, quomodo erit ipsum malum, cum se corrumpat: nam si malum in materia, manifestum est quod sit corruptibilis, materia autem est, ac hoc seipsum corrumpit; ideo enim materia, et sine essentia dicitur ut opponatur superessentia Dei essentia, cum ipsa sit corruptibilis, neque semper existat, et 147 informis dicitur, ut opponatur formæ Dei sicut Moyses vocavit creatorem Verbum. Denique materia dicitur non ens, ut opponatur di-

B vinæ secundum essentiam existentia.

§ XX. Quia malum, Gr. ἡ κακόν. Illud ἧ κακόν, idem cum quatenus malum.

Quinimo. Nota quod etiam in disserendo de divinis permittatur ea quæ ratiocinatione comparatur certiorum traditio; ecce enim ut vides post expositionem prioris sententiæ, ratiocinando certiora tradit.

Et simplicia, et perfecta. Simplicia quidem bona et omnino perfecta, ex bono supramundanis innascitur intelligibilibus seu angelis, utpote incorporeis; mista vero bona, in rationalibus corporibus videntur, id est in nobis, irrationabili quidem parte animæ, ut dictum est, materiam participante in corpore quod formæ est particeps; rationali autem parte, vergente ad irrationabilem et quandoque illi cedente, ideoque ad materiam propendente; nam ipsum per se malum contemplari oportet, per se infinitum, per se immensum, per se informe, per se essentielle malum, non vero malum per aliud; hoc enim est forma et accidens malitiæ. Ergo malum esse quid ejusmodi oportet, ut dixi, sicut universorum Deus, per se finis, per se mensura, per se formam efficiens, et per se bonum essenziale; nam modo non loquor de bono per aliud, hoc enim est accidens; quomodo igitur erit essenziale malum et per aliud, cum omnia quæ sunt mistim inficiantur, habeantque in bono existentiam, nullo bono existente prorsus incommunicabili? Ergo malum non existentia, sed irreptione (in existentiam) in boni privatione apparet.

Ad extremas usque protenditur. Per extremum intellige materialia, corporea et terrestria; sicut enim Deus est omnium principium, ut antea diximus, sic extremum omnium est hæc sæculenta crassa materiæ pars ac terrestris, ideoque dicitur Dei scabellum ut extremum; attamen ejus bonitatem participans sicut etiam ipsum postremo gestans; dixit enim Sapientia: Terrestris hoc tabernaculum

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁶ εὐφραπτος. ⁸⁷⁻⁸⁹ λόγοις.

aggravat mentem multa cogitantem, quod irrationalis pars animæ cum materiali mista sit corpore, et quandoque rationali parti animæ dominetur.

148 *Adest bonum.* Quantum enim creaturæ in pinguius et materiale magis subeunt, tantum juxta privationem et defectum boni minus participant, ut ex obscura et extrema vocis editione; sicut enim jam diximus, suppone aliquem alte clamare, ac vicinis quidem, audituque valentes, integram suscipere vocem, et cognoscere etiam quod pronuntiat; remotos autem pro rata distantiae proportionem sonum minus audire; remotissimos vero obscurissime tanquam postremæ editæ vocis parum sensu percipere.

Et ipsam sui privationem. Quod non prorsus privatum est pulchro, sed partim, ac ipsum quod bono privatum est, consistere facit, bonum in aliquo omnino participando; non enim particularis, sed perfectus omnino boni defectus, malum est.

Illa etiam, quæ illi contraria sunt. Observa quomodo ait, ea quæ virtuti boni obsistunt, per ipsum subsistere et conservari. Num igitur Deus auctor malorum est? absit! Deus enim, ut principium omnium et creator, ob bonitatis excessum et ineffabilem charitatem, peccatores quoque sustinet, ut propriam ostendat benignitatem, ac liberum fragmenti arbitrium; dicitur enim: *Charitas omnia legit*⁶; rursus: *Qui solem suum oriri facit super justos et injustos*^h.

Quod autem omnimode. Propositum ipsi est demonstrare, non esse essentiam, quod simpliciter per se malum; atque nullum entium et creatorum nihil prorsus boni participare; quæ enim omnino vacua bono quod neque a bono producta sint, non existunt: quis vero alius opifex? sed neque aliquid subsistere potest, quod neque habitum seu boni qualitatem per accidens participet. Multa siquidem a congenito destituta habitu sive qualitate, consistunt: veluti ignitum ferrum, ac extremi caloris particeps, extincto calore manet quod erat, et aqua secundum se quidem dicitur esse elementum absque qualitate; dum vero terram penetrat, illinc qualitate donatur, et tamen alio derivata, qualitate privatur, et adhuc consistit: sic etiam nivosa et frigida cessante frigore adhuc consistunt. Verum etiam quæ vita (sensitiva) carent, ut arbores et lapides et astra, eaque quæ mente carent, ut pecora nihilominus subsistunt. Deus quoque cum sit superessentialis essentiæ eximitur, attamen et est et **149** arte est; non licet autem sic de bono dicere; nisi enim qualitatem boni participet, in quo illud consistere necesse est, non potest subsistere: *In ipso enim vivimus et sumus*, ut ait Apostolus i. Quid ergo? intemperansne dum intemperans est.

⁶ Prov. x, 12. ^h Math. v, 45. ⁱ Act. xvii, 28.

Α λυφρόντιδα, ὡς τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους μεμυγμένου ἐπὶ ὕλικῷ σώματι, καὶ κατακρατοῦντος ἐσθ' ὅτε τοῦ λογικοῦ τῆς ψυχῆς.

Πάρεστι τὰγαθόν. Ὅσον γὰρ ἐπὶ τὸ παχύτερον καὶ ὑλικώτερον ὑποβαίνει τὰ ἐν δημιουργίᾳ, τοσοῦτον κατὰ στέρησιν καὶ ἑλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἦττον μετέχει, ὡς ἐξ ἀμυδρού καὶ ἐσχάτου ἀπηχήματος· ὡς γὰρ ἐφημεν, ἦδη ὑπόθου τινὰ βοῆσαι μέγα· καὶ τοὺς μὲν πλησίον ὄντας καὶ ἐρρωμένους⁹⁰ τὸ ἀκουστικὸν ὅλην δέξασθαι τὴν βοήθην, καὶ γινῶναι καὶ τὸ λαληθῆν, τοὺς δὲ ἀφεστηκότας ἀναλόγως τῇ διαστάσει ἦττον ἀκοῦσαι τοῦ φθέγματος· τοὺς δὲ πάνυ πόρρω διεστηκότας ἀμυδρότατα ὡς ἀπηχήματος ὑστάτου ποσῶς αἰσθῆσθαι.

Καὶ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν. Τὸ μὴ ὅλως ἐστερημένον τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ μερικῶς, καὶ αὐτὸ τὸ ἐστερημένον τοῦ ἀγαθοῦ, συνεστάναι ποιεῖ, τῷ ὅλως κατὰ τι μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ· οὐ γὰρ ἡ μερικὴ, ἀλλ' ἡ παντελής ἑλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ ἐστὶ τὸ κακόν.

Καὶ τὰ μαχόμενα αὐτῷ. Ὅρα πῶς φησιν, ὅτι καὶ τὰ μαχόμενα τῇ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ δι' αὐτοῦ ὑπέστη καὶ σώζεται. Οὐκοῦν αἰτίας τῶν κακῶν ὁ Θεός; μὴ γένοιτο! ὁ μὲν γὰρ Θεός, ὡς πάντων ἀρχὴ καὶ δημιουργός, δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος καὶ δι' ἀγάπην ἄφατον, καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνέχεται, ἵνα καὶ τὴν ἰδίαν δείξῃ φιλανθρωπίαν, καὶ τὸ τοῦ πλάσματος αὐτεξούσιον εἴρηται γάρ· *Ἡ ἀγάπη πάντα στέγει*· καὶ τάλιν· *Ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.*

Τὸ δὲ κατὰ πάντα τρόπον. Τὸ προκειμένον αὐτῷ ἐστὶν ἀποδείξει, ὅτι οὐκ ἐστὶν οὐσία τὸ ἀπλῶς αὐτόκακον· καὶ φησιν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐν τοῖς οὐσι καὶ ἐν δημιουργίᾳ ἀμέτοχόν ἐστι παντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ· τὰ γὰρ πάντα ἄμοιρα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς μηδὲ παραχθέντα ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε εἰσι· τίς ἄλλος δημιουργός; ἀλλ' οὔτε δύναται τι ὑφεστάναι, μὴ τῆς ἕξως ἦτοι ποιότητος τοῦ ἀγαθοῦ μετέχον κατὰ συμβεθῆκος· πολλὰ μὲν γὰρ καὶ καταλειφθέντα ὑπὸ τῆς προσηγομένης ἕξως ἦτοι ποιότητος μένει συνεστῶτα· οἶον ὁ αἰθῆρος πυρωθεὶς, καὶ θερμότητος ἀκρας μεταλαβὼν, θεοσθέντος τοῦ πυρός, μένει ὅπερ ἦν· καὶ τὸ ὕδωρ καθ' ἑαυτὸ μὲν τὸ στοιχεῖον ἄποιον λέγεται εἶναι, διὰ δὲ γῆς παρίον, ἐκεῖθεν ποιούται· καὶ ὁμοῦ μετοχτευθὲν, παύεται τῆς ποιότητος, καὶ ἐτι συνέστηκεν· οὕτω καὶ τὰ χιονιζόμενα καὶ ψυχόμενα, παυσαμένης τῆς ψυχρότητος, ἐτι συνέστηκεν. Ἄλλὰ καὶ τὰ ζωῆς ἄμοιρα, ὡς δένδρα, καὶ λίθοι, καὶ ἀστρα, καὶ τὰ νοῦ, ὡς τὰ κτήνη, ὁμοῦ ὑφίσταται. Καὶ οὐσίας δὲ ὁ Θεός ἐξήρηται ὑπερούσιος ὢν· καὶ ὁμοῦ ἐστὶ καὶ πρόεστιν· οὕτω δὲ καὶ οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ μὴ γὰρ μετέχει ποιότητος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν ᾧ συνίστασθαι χρῆ, οὐ δύναται ὑφεστάναι· Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ ἐσμεν, ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος. Τί οὖν; ὁ ἀκόλαστος ἐν τῷ ἀκόλασταίνε ν οὐκ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁰ ἐρρωμενεστέρους.

ἐστερηται τοῦ ἀγαθοῦ; καὶ ὅμως ὑφέστηκα· καὶ φη-
 σι μὲν κατ' αὐτὸ τὸ ἀκολασταίνειν, ὡς ἐν στερησει
 ὧν τοῦ ἀγαθοῦ κυρίως οὐκ ἔστιν, ἀλλ' οὔτε ὄντων
 ἐπιθυμεῖ¹¹· τί γὰρ ἔστιν αὐτοακολασία διχα τοῦ εἶ-
 δους τοῦ ἀκολασταίνειν; ὅμως ἐπειδὴ κατὰ ψευδοδο-
 ξίαν δοκεῖ αὐτὸς ἀγαθοῦ τινος ἔχεισθαι, καὶ ἠνώσθαι
 κατὰ φιλίαν τῷ συμφοιρομένῳ αὐτῷ, κἂν διεφθα-
 ρμένη δοκῆ ἢ φιλία εἶναι, ὅμως τοῦ θελοῦ ἔρωτος ἀμυ-
 θρόν ἔστιν ἀπήχημα, καὶ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ φαντασίαν
 ἔχει· οὐ γὰρ δεῖ ἀγνοεῖν, ὅτι, ὅταν κρατηθῆ ὑπὸ τοῦ
 ἀλόγου μέρους τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς, ἐμποδίζεται
 μὲν τὰ οἰκεία ἐνεργεῖν, συνδοξάζει δὲ οὕτω λοιπὸν
 τῷ ἀλόγῳ, ὡς μήτε κρατεῖν αὐτοῦ τῶν ὁρμῶν, μήτε
 συμψήφίζεσθαι ταῖς πράξεσιν· αἱ γὰρ ψευδοδοξίαι
 οὐκ εἰσὶ τοῦ λογικοῦ δόξαι, οὔτε αἱ ψευδεῖς διάνοιαι
 τῶν διανοιῶν τοῦ λογικοῦ μέρους· οὔτε γὰρ διάνοιαι
 κυρίως αἱ ψευδεῖς. "Ενθεν καὶ ὁ θυμικὸς ἔσθ' ὅτε
 ἐπικρατῶν ἐπέξεισιν· ὅμως οὐκ ἄμοιρος ἀγαθοῦ,
 δοκῶν ἐπὶ διορθώσει τοῦ κολαζομένου τῷ θυμῷ χρῆ-
 σθαι, καὶ ὁ αἰσχροῦς οὕτως ὑπονοῶν ἀγαθὸν τέλος τὴν
 ἡδονήν. Ἐκ τούτου οὖν καὶ οἱ θεομαχοῦντες, διὰ τὸ
 ὄλωσθαι εἶναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, συγχωροῦνται· τὸ γὰρ μὴ
 ἐστερημένον τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ μερικῶς αὐτὸ τὸ ἐστε-
 ρημένον τοῦ ἀγαθοῦ συνεστάναι, ποιεῖ τὸ ὄλωσθαι μετέ-
 χειν τι τοῦ ἀγαθοῦ. Οὐ γὰρ ἢ μερικῆ, ἀλλ' ἢ παντε-
 λῆς Ἐλλειψίς τοῦ ἀγαθοῦ ἔστι τὸ κακόν· καὶ οὐ τὸ
 μερικῶς, ἀλλὰ τὸ παντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ ἐστερημένον,
 τοῦτο οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, οὔτε εἶναι δύ-
 νηται.

Οὔτε ὄντων ἐπιθυμεῖ. "Οτι ὁ ἀκόλαστος, εἰ καὶ
 κατὰ τὸ αὐτὸ τὸ ἀκολασταίνειν οὔτε ἔστιν οὔτε ὄντων
 ἐπιθυμεῖ, ὅμως κατ' αὐτὸ τὸ τῆς ἐνώσεως καὶ φιλίας
 σχῆμα ἀμυδρῶς μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ.

Πρὸς τὸ δοκοῦν καλόν. Σημειώσαι, ὅτι καὶ ὁ τῷ
 θυμῷ ἀποκρῶμενος μετέχειν λέγεται τοῦ ἀγαθοῦ ἐν
 πῶ πρὸς διορθώσιν κινεῖσθαι τῶν δοκοῦντων κακῶν
 οὕτω καὶ ὁ χειρίστης, ἤγουν κακίστης ζωῆς ἐφιέ-
 μενος μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ τῆς ἀρίστης ζωῆς
 αὐτῷ δοκούσης ἐφείσθαι· καὶ ὁ τὸ κακὸν δὲ μετῶν,
 ἐν τῷ δοκεῖν καλὸν ποιεῖν, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ.

Καθ' ὅσον καὶ νόσος. Ἡ νόσος, εὐδηλον, ὡς Ἐλλειψίς
 ἔστιν ὀγκύας, καὶ ὑπερβολὴ σωματίων ἐνύλων, οὔτε μέ-
 τρον, οὔτε τάξιν ἔχομένη, ἀλλὰ δι' ἀκρασίας τῶν ὀλῶν
 μιᾶς ὑπὲρ τὴν εὐτακτον κρᾶσιν στασιαζούσης ποιούν-
 των τὴν νόσον. Ἐπὶ τοσοῦτον μὲν οὖν ἡ νόσος ἔστιν
 ἐν τῷ σώματι, ἐφ' ὅσον ὀπωσοῦν ἡ τάξις ἠλλείποι, καὶ
 τὸ σῶμα συνίσταται· εἰ γὰρ παντελῆς ἀμετρία, λύσει
 τὸ σῶμα, τοῦτέστι τῶν ὀλῶν τὴν τάξιν, καὶ ἡ νόσος
 ἀφανίζεται, τοῦ σώματος λυομένου ἐν ᾧ συνεστήκει
 ἡ νόσος· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ᾧ σώζεται ἐν
 ἡμῖν, ἔχομεν ἐξουσίαν πράττειν καὶ τὸ κακόν· ἀφι-
 σταμένου γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε κακὸν ἔστιν εὐρεῖν
 ἐν ἡμῖν.

Τὸ γὰρ πάντη ἄμοιρον. Ὁ σκοπὸς τοῦ θελοῦ Διο-
 νυσίου ἐκ πολλῶν σαφῆς· μαχόμενος ταῖς τιμῶν Ἐλ-

bono privatur? et tamen subsistit; dicit autem, dum
 intemperans est, quia bono privatus proprie non
 est, sed nec aliquid reale cupit: quid enim est ipsi
 per se intemperantia, sine certa specie intempe-
 rantiae? tamen quoniam ipse censet bonum aliquod
 falsa opinione habere, ac in amicitia uniri cum aliquo
 simul cum ipso corrupto, quae etsi perniciose esse
 videatur amicitia, tamen est obscura divini amoris
 portiuncula, et per bonum boni imaginem occu-
 pat: non enim ignorare oportet quod, cum ra-
 tionalis pars animae ab irrationali superatur, impe-
 diatur quidem propria obire munia, sic vero postea
 cum irrationali consentit, ut neque impetus illius
 cohibeat, neque actiones comprobet; nam falsae
 opiniones non sunt opinionones rationalis partis, nec
 falsae intellectiones sunt rationalis partis intellectiones;
 falsae enim non sunt proprie intellectiones. Hinc etiam
 iracundus quandoque cum errore impetit: non tamen
 expers est boni, cum iudicet in illius qui puniatur
 correctione, ira utendum, si-
 que obscenus dum voluptatem finem bonum sus-
 picatur. Ex hoc igitur etiam qui Deum oppugnant
 a bono permittuntur quia absolute sunt; quod enim
 pulchro non omnino privatum est, sed ex parte,
 existentia boni privatum, facit ut aliquid absolute
 boni participet; non enim particularis, sed omnino
 perfectus boni defectus est malum, siquidem non quod
 ex parte, sed quod prorsus bono privatum est, illud
 neque erat, neque est, neque erit, neque esse potest.

Neque quidquam concupiscit. Intemperantem, etsi,
 quatenus intemperans est, neque sit, neque aliquid
 reale cupiat; tamen ipsa unitiois et amicitiae spe-
 cie, obscure bonum participare.

Ad id quod boni speciem praese fert. Nota, abuten-
 tem ira dici participem boni, quatenus movetur ad
 correctionem eorum quae mala videntur; ita pes-
 simae seu scelestissimae cupidus vitae bono parti-
 cipat, quatenus vitam, quae optima ipsi videtur,
 cupit; atque is qui malum persequitur, quatenus
 videtur honeste facere, boni sit particeps.

150 Sicut etiam morbus. Clarum est morbum
 esse defectum sanitatis, et excessum materialium
 corporum, neque mensuram, neque ordinem ha-
 bentem, sed per intemperiam unius materiae quae
 bene constitutum perturbans temperamentum ge-
 neret morbum; eatenus igitur morbus est in cor-
 pore, quatenus aliquantulum ordo deficit, et corpus
 consistit; si enim perfectus sit mensurae excessus,
 corpus dissolvitur, id est materiae ordinem, destrui-
 turque morbus, dissoluto corpore in quo constiterat;
 ita etiam in bono quatenus in nobis conservatur,
 potestatem habemus faciendi etiam malum; absente
 enim bono, malum in nobis non reperitur.

Quod enim omnino expers est. Scopus divini Dio-
 nysii ex multis patet: oppugnans enim gentilium

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ ἐπιθυμεῖ.

quorundam opiniones de malo, dicit malum non esse ens; malum enim ipsum prorsus essentielle non posset existere, nisi universali boni defectu totaliter hujus expers esset; illud autem nusquam est reperire, neque in ipsa informi materia, etsi hoc quibusdam gentiliū videatur; quod enim omnino a Deo productum est, quamvis obscure et postremo, nihilominus bonum participat. Hoc autem deinceps in decimo disputationis hujus capite perfecte demonstrat; si enim malum cum bono inisceretur, id est alicubi quidem non ens esset in exiguo boni defectu; alicubi autem non ens esset quia omnino est qui facit, non hoc malum; non enim in aliquantulo defectu, sed in universali boni defectu malum consistit; quod igitur parum a bono deficit, non est malum; potest enim etiam perfectum esse, quantum ad suam naturam; aliquid enim est, quod respectu boni deficiens, respectu vero naturæ suæ perfectum sit, quod equidem bonum est, nequaquam vero malum; atque adeo particeps defectus respectu primi boni. Quod vero non prorsus expers est boni, sed amplius accedens ad malum, non omnino malum est; sicut etiam quod minus ad bonum accedit, aliquid boni habet, atque ab ipso substantiam capit: suamque privationem essentialia donat, dum totaliter de bono certat; si enim pure ac omnino fuerit absentia boni, certum est quod tum non sit in toto bonum, neque mistum bonum, neque per se malum; ubi enim non est bonum, neque est aliquid in natura; quomodo igitur erit malum a nullo essentialia 151 donatum; aufer enim corpora et lumen, nec tum erit umbra. Itaque quod simpliciter malum, non existit per se, sed velut in subjecto; bonum autem, etiam sine subjecto naturam habet et conservatur, ac illud per se bonum; malum autem sine subjecto quod a bono conservatur; omnia enim extra ipsum neque sunt, neque apparent, neque corrumpuntur; nam qui fiat, nullo existente subjecto? sed prorsus existentia caret, nec usquam est.

Et statum dat. Id est facit ut malum sit substantia. Si enim malum sit privatio boni, bonum autem sui privationem faciat, sane existere facit malum, quod est boni privatio.

Omnino per sui communicationem. Particulari boni participatione, etiam privationem ejus existere.

Quando aliis quidem malum est. Hæ species sunt mali, sicut antea diximus; non enim essentielle per se malum, quod non est; nam aliquid malum esse, quod voluptati turpi tanquam bono alicui adhæret, non est per se malum, sed species mali; quod enim omnino malum, illud non existit, quoniam existendo, participaret, etsi in extremo vestigio, bonum; vide enim quid ulterius progressus dicat. Nam si omnia bono participant, ac in omnibus

λήνων δόξαις περὶ τοῦ κακοῦ, λέγει ὅτι γὰρ μὴ εἶναι ὃν τὸ κακόν. Κακὸν γὰρ αὐτὸ καθάπαξ οὐσιώδες οὐκ ἂν εἴη, εἰ μὴ τὸ κατὰ παντελῆ ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ὀλοσχερῶς ἀμοιρον ὃν τούτου· τούτου γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδαμοῦ εὐρεῖν, οὐδὲ ἐν τῇ ἕλῃ αὐτῇ τῇ ἀνειδέω, κἂν τοῦτό τισι τῶν Ἑλλήνων δοκῇ· ὁ γὰρ ὅλος ὑπὸ θεοῦ παρῆται, κἂν ἀμυδρῶς καὶ ἐσχάτως, μετέσχε δ' οὖν ὁμοῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο δὲ προῖον ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ τούτου τοῦ προβλήματος τελείως ἀποδείκνυσιν· εἰ γὰρ μικτὸν εἴη τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν, τουτέστι, πῆ μὲν μὴ ὃν διὰ τῆς ἐπ' ὀλίγον ἔλλειψεως τοῦ ἀγαθοῦ, πῆ δὲ μὴ ὃν διὰ τὸ εἶναι ὅλος τὸν ποιοῦντα, οὐ κακόν· τούτου οὐ γὰρ ἐν τῇ ὅπως οὖν ἔλλείψει, ἀλλ' ἐν τῇ παντελεῖ ἔλλείψει τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακόν. Τὸ γοῦν ἔλλείπον ὀλίγον τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν· δύναται γὰρ καὶ τέλειον εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν· ἔστι μὲν γὰρ τι ὡς πρὸς μὲν τὸ ἀγαθὸν ἔλλιπές, ὡς δὲ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τέλειον, ὃ δὴ ἀγαθὸν μὲν ἔστι, κακὸν δὲ οὐδαμῶς· καίτοι τε ἔλλειψεως μετέχον ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθόν. Τὸ δὲ μὴ παντελῶς ἀμοιρον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεον ἐγγίζον τῷ κακῷ ὅτι, οὐ πάντῃ κακόν· ὡσπερ καὶ τὸ ἔλαττον ἐγγίζον τῷ ἀγαθῷ, ἔχει τι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐσιούται ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν οὐσιῶν ἐν τῷ ὅλως μάχεσθαι ἕκ τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ γὰρ ἀκράτως καὶ παντελῶς ἀπουσία εἴη τοῦ ἀγαθοῦ, ὅλον ὡς οὔτε καθ' ὅλου ἀγαθόν, οὔτε μικτὸν ἀγαθόν, οὔτε αὐτόκακον· ἔνθα γὰρ οὐκ ἔστι τὸ ἀγαθόν, οὐδ' ἔστι τι ἐν τῇ φύσει. Πῶς οὖν ἔστι τὸ κακὸν μὴ ὑπὸ τινος οὐσιούμενον; ἀνελε γὰρ τὰ σώματα καὶ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔσται σκιά. Οὐκοῦν οὐκ ὃν τὸ κακὸν ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς ἐν ὑποκειμένῳ· τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ δίχα τοῦ ὑποκειμένου καὶ φύσιν ἔχει καὶ σώζεται, καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτοῦ ἀγαθόν· τὸ δὲ κακὸν δίχα τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ φυλαττομένου· πάντα γὰρ ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἔστιν, οὔτε φαίνεται, οὔτε φθεῖρεται· πῶς γὰρ, μὴ ὄντος ὑποκειμένου τινός; ἀλλὰ παντελῶς ἀνύπαρκτον, καὶ οὐδαμῆ οὐδαμῶς ὃν.

Καὶ οὐσιῶν. Τουτέστιν οὐσιῶν τὸ κακόν· εἰ γὰρ τὸ κακὸν στέρησις ἔστι τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν οὐσιῶν τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν, οὐσιῶν ἔρα τὸ κακόν, ὅπερ στέρησις ἔστι τοῦ ἀγαθοῦ.

Τῇ ὅλως αὐτοῦ μεθέξει. Ὅτι τῇ μερικῇ τοῦ ἀγαθοῦ μεθέξει, καὶ ἡ στέρησις αὐτοῦ οὐσιώται.

Ἦνθα τοῖς μὲν δοτι κακόν. Ταῦτα εἶδη εἰσὶ τοῦ κακοῦ, ὡς προείπομεν· οὐ γὰρ τὸ οὐσιώδες αὐτόκακον, ὃ μὴδὲ ἔστι. Τὸ γὰρ τότε εἶναι κακόν, ἢ ὄντος δὲ αἰσχροῦ ὡς ἀγαθοῦ τινος ἀντέχεσθαι, οὐκ αὐτόκακον, ἀλλ' εἶδος κακοῦ· τὸ γὰρ πάντῃ κακόν αὐτὸ οὔτε ἔστιν, ἐπειδὴ μετέχει, κἂν κατ' ἔσχατον ἀπήχημα, τοῦ ἀγαθοῦ· ὅρα γὰρ, τί φησι παρακατῶν· εἰ γὰρ πάντα μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς οὐσίῳ ἔστι τὸ ἀγαθόν, τὸ κακόν, προδήλως, ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁵¹ λέγεται. ¹⁵² καλῶ. ¹⁵³ κατὰ. ¹⁵⁴ μετέχεσθαι. ¹⁵⁵ τοῦ οὖν.

ἐν τῷ ἀγαθῷ ἔστιν οὐδὲ γὰρ φύσις πυρὸς τὸ ψύχειν· εἰ δὲ ἄρξεται ψύχειν, οὐκ ἔσται πῦρ. Οὐκοῦν καὶ τὸ κακὸν, ἐὰν μὲν ὑπῆσται, μετέχει ἀμυδρῶς τοῦ ἀγαθοῦ· πάντα γὰρ τὰ ἕντα ἐν τῷ ἀγαθῷ εἰσι καὶ μένουσιν· εἰ δὲ οὐδὲν ἔχει ἀγαθοῦ, οὔτε ὑπῆσται· αὐτὸ γὰρ τὸ θέλειν ὑπεῖναι ἀγαθῆς ἔστι μεταλήψεως, ὡς ἀνωτέρω πολλάκις εἴρηται.

§ XXI. Ἄτοπον καὶ ἀδύνατον. Σημειώσαι, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καλῶς λέγεται ἐν τισὶ τὸ οὐ δύναται, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος φησιν· *Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, καὶ ἀρηγήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.*

Πᾶσα γὰρ δυάς. Ὅτι πᾶσα δυάς οὐκ ἀρχή· μὲν δὲ πάσης δυάδος ἀρχή. Σημειώσαι κατὰ Μανιχαίων.

Παντελῶς ἐναντία. Σημειώσαι ταῦτα· πάνυ γὰρ κατὰ Μανιχαίων ἀγωνίζεται, τῶν δυάδα ἀρχὴν ἐναντίων δογματιζόντων ἀνοήτως· ἡ μὲν γὰρ ἀριθμητικὴ τὸ ἐν ἀριθμοῖς διαίρεισιν ἔχον πλήθους εἰς πέρας ἀνάγει, τὴν μὲν μονάδα τοῦ παντὸς ἀριθμοῦ ἀρχὴν τιθεμένη, τὴν δὲ δυάδα τῶν ἀρτίων. Ἡ τοίνυν ἀρχὴ τὸ ἀπλούστατον ἐν ἑκάστῳ γένοι δηλοῖ. Πῶς οὖν ἡ δυάς ἀρχὴ πάντων ἔσται; οὐ γὰρ ἔστιν ἀπλὴ ἀρχὴ ἡ δυάς, ἀλλὰ σύνθετος. Οὐκοῦν οὐχ ἀπλοῦν ἢ ἐκ συνθέσεως ἀρχή· καὶ πῶς ἂν κληθεῖται ἀρχή; πρὸ γὰρ τῆς συνθέτου ταύτης ἀρχῆς ἔσται ἡ κυρίως ἀρχή, τὸ ἐν, ἀφ' οὗ μονάδων συνθεσίτων, δυάς ἀπετελέσθη. Δῆλον οὖν ἀπανταχόθεν, ὡς ἀσύστατον τῶν δύο ἀρχῶν τὸ δόγμα.

Καὶ μὴν οὔτε δύο. Ὅτι οὐ δυνατὸν δύο ἐναντίας ἀρχὰς ἐναντίων εἶναι.

Οὐδ' ἐκτὸς δυσχερείας. Οὐκ ἀβλαβής.

Διὸ καὶ φίλα τὰ ἀγαθὰ. Ἐπειδὴ τοῦ ἀγαθοῦ πάντα μετέχει, καὶ αὐτῷ τῷ εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀνάγονται, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν τῶν πάντων οὐκ ἂν εἴη τὸ πρῶτον καλὸν, οὐδὲ πάντα μετέχοντα, καλὰ γίνονται, ὁμοιωθέντα πῶς τῇ μεταλήψει τῷ καλῷ, κτὴν πολλῶ ἀμυδρότατα ὁμοιοῦται τοῦ ἐνὸς ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ, καθάπερ ἀψομένου καὶ εἰς τὴν τῶν καλῶν φύσιν ἐκφαινομένου· ὅθεν, καὶ πάντα καλὰ εἶναι. Ἡ δὲ τῶν καλῶν φύσις, προτιούσα κατὰ πληθύνουσαν, ἤδη πῶς καὶ εἰς τὰ σύνθετα, ἃ δὴ καὶ μάλιστα καλὰ εἰώθασιν καλεῖν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδείκνυται πολλαχῶς τοῦ κακοῦ ὅτι συντιθεμένου καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους λεγομένου· τὸ δὲ ἐν τοῖς οὔσι καλὸν οὔτε οὐσία ἔστιν, οὔτε γένος, ἀλλὰ συμβεβηκὸς ὁμοιότητά τινα κεκτημένον, κατὰ μικρὸν συναπτομένην· οὐ γὰρ καθ' ἑν εἶδος λέγεται τὰ καλὰ, ἀλλὰ πολλαχῶς προσέεικε δὲ μόνον ἀλλήλοις ὡς ὅμοια, καὶ πολυειδίως περὶ τὸ καὶ αὐτὰ καλὰ εἶναι κατὰ τὰ οἰκεία εἶδη

h II Tim. II, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

87 καλοῦ.

A quæ existunt bonum sit, manifestum est, aut malum non esse aut in bono esse; neque enim naturæ ignis proprium refrigerare; quin si inceperit refrigerare, non erit ignis: ergo et malum, si quidem subsistat, participat obscure bonum; omnia enim entia in bono sunt et manent; si vero nihil boni habet, neque etiam subsistit, ipsum enim subsistendi desiderium, bonæ est communicationis, sicut sæpe superius dictum est.

§ XXI. *Absurdum ac impossibile.* Nota, in aliquibus recte etiam de Deo dici, *non potest*, sicut et Apostolus ait: *Si non credimus, ille fidelis manet, et negare seipsum non potest* k.

B *Omnis enim dualitas.* Nullam dualitatem esse principium; unitatem vero esse omnium dualitatis principium. Nota adversus Manichæos.

Prorsus contraria. Hæc advertit, prorsus enim adversus Manichæos decertat, qui insipienter docendo decernunt duo esse principia contraria; nam ars numerandi illud quod in numeris divisionem multitudinis habet, ad finem refert, unitatem quidem principium omnis numeri ponit, dualitatem vero numerorum 152 parium. Itaque principium in unoquoque genere id quod simplicissimum est declarat. Quomodo igitur dualitas omnium principium erit? dualitas enim non est simplex principium, sed compositum: atqui non est quid simplex principium quod compositione constat, et quomodo vocaretur principium? nam ante compositum hoc C principium, illud quod proprie est principium, erit, Itaque omnino manifestum est non consistere dogma de duobus principiiis.

Neque vero duo. Impossibile esse duo contraria principia contrariorum esse.

Neque vacuus molestia. Non incolumis.

Propterea quod etiam bona sunt amica. Quandoquidem cuncta bonum participant, et ipsa existentia ad bonum adducuntur, quod omnium bonum et pulchrum est, primum pulchrum esse nequit, quo universa participant, et pulchra sunt, dum quadam ratione pulchro similia per participationem efficiuntur, etsi quam obscurissime uni bono et pulchro tanquam crescenti atque in pulchrorum natura apparenti assimilentur; unde et *omnia pulchra valde.* Pulchrorum vero naturam in multitudine progressa, jam quoque in compositis quæ maxime solent homines vocare pulchra, ostenditur, pulchro multifariam composito ac multimode dicto: pulchrum autem quod in rebus est, neque est essentia, neque genus, sed accidens quod similitudinem quamdam parum coherentem habet; nec enim uno modo dicuntur pulchra sed multifariam, conveniunt autem tantum inter se ut similia, etsi

varie in eo quod et ipsa pulchra sint in propriis speciebus singula, et in hoc quod tanquam similia et inter se familiaria.

Si vero in Deo bonum. Bonum in Deo essentia est.

Neque omnino. Pro, perpetuo.

In tempore. Pro, per communicationem.

§ XXII. *Quin ne in angelis quidem.* De angelis, neque in ipsis malum esse, et cur angeli dicantur.

Divinam bonitatem. Divina dicit quæ sunt in angelorum eorum 153 qui deiformes perdurarunt, natura. Diximus porro superius, cur boniformes et non per se bonos angelos dicat; propter has igitur causas, neque in angelis malum. Dat vero nominis rationem qua angeli appellati.

Imago Dei est. Nota, angelos appellat imagines boni, observa etiam quomodo hoc dicat.

At quod puniant. Veluti repellendo præoccupat hæreticorum quorundam oppositionem, qui angelos jussu Dei castigatores, ipsamque castigationem malum ponunt; moxque hæc dissolvit sapientissime et ingeniose, atque ex sacerdotibus qui scelestos et profanos ab Ecclesia arcent et expellunt propter profanas et scelestas actiones, declarans neque illos qui scelestos puniunt a malo esse; absit! dictum est enim: *Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est vindex in iram ei qui malum agit*¹. Nota igitur solutiones multas, siquidem quæstiones dissolvit dicentium, Num ex Deo carnifices et principes?

Qui profanum arcent a divinis mysteriis. Nota profanos esse arcendos a divinis mysteriis per sacerdotes.

Neque puniri. Puniri malum non esse, sed dignum punitione esse. [Nota de sacerdotibus et principibus punientibus profanos.]

Verum neque daemones. Neque daemones natura malos esse.

Deinde ne id quidem omnibus. Nota corruptionem non cuivis et semper esse malum, ut in feris et reptilibus, et noxiis herbis.

Sed neque quidquam interit. Neque aliquid rerum corrumpi, quatenus est essentia.

Sed defectu. Observa quod corruptionem vocet, et vitiosam ac ineptam præter ordinem naturæ motionem: hoc autem etiam habes apud Ezechielem de diabolo dicentem: *Periit sapientia tua cum decore tuo*^m. Ait vero sententiam gentilium et

¹ Rom. xiii, 4. ^m Cap. xxviii, v. 17.

ἕκαστα, καὶ κατὰ τοῦτο ὅτε δμοιοῦμενα καὶ προσηγορα ὄντα ἀλλήλοις.

Εἰ δὲ ἐν Θεῷ ἀγαθόν. Ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐν Θεῷ ὑπαρξίς ἐστιν⁹⁸.

Ὅτε ἀπλῶς. Ἀντὶ τοῦ, ἀδιῶς.

Κατὰ χρόνον. Ἀντὶ τοῦ, μεθεκτῶς.

§ XXII. Ἄλλ' οὕτε ἐν ἀγγέλοις. Περὶ ἀγγέλων, ὅτι οὕτε ἐν αὐτοῖς τὸ κακόν, καὶ διὰ τί ἄγγελοι λέγονται.

τὴν ἀγαθότητα τὴν θείαν. Θεῖα λέγει τὰ περὶ φύσεως ἀγγέλων τῶν μεινάντων θεοειδῶν. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω, διὰ τί ἀγαθοειδεῖς καὶ οὐκ αὐτοαγάθους τοὺς ἀγγέλους φησί· κατὰ τὰς αἰτίας τοίνυν ταύτας οὕτε ἐν ἀγγέλοις τὸ κακόν. Ἐτυμολογεῖ δὲ, διὰ τί ἐκλήθησαν ἄγγελοι.

Εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Σημειῶσαι, ὅτι τοὺς ἀγγέλους εἰκόνας φησὶ τοῦ ἀγαθοῦ⁹⁹. καὶ σημειῶσαι πῶς λέγει.

Ἄλλὰ τῷ κολάζειν. Ὡς ἐξ ὑποκρούσεως προλαμβάνει τὴν τιμωρῶν ἀντίθεσιν, τῶν τοὺς κολαστὰς κελεύσει Θεοῦ ἀγγέλους, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν κολασιν τοῦ κακοῦ τιθεμένων· καὶ εὐθὺς ἐκλύει ταῦτα φιλοσοφώτατα καὶ προσφυῶς, καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν τοὺς ἐναγείς καὶ βεβήλους τῆς Ἐκκλησίας εἰργόντων¹⁰⁰ καὶ ἐξωθούντων ἐπὶ βεβήλους καὶ ἐναγέσι πράξεις, δηλῶν ὡς οὐδὲ αὐτοὶ, τιμωρούμενοι ταῖς ἐναγείαις, ἐκ τοῦ κακοῦ εἰσι· μὴ γένοιτο! εἰρηται γάρ· Ὁ γὰρ εἰκὴ τὴν μάχαιραν φορεῖ· διάκονος γάρ ἐστι Θεοῦ εἰς ὄρηγν τῷ τὸ κακὸν πρόσσορτι. Σημειῶσαι οὖν τὰς λύσεις· πολλὰς γὰρ ζητήσεις διαλύει τῶν λεγόντων, Εἰ ἐκ Θεοῦ οἱ δήμοι καὶ οἱ ἄρχοντες;

Οἱ τὸν βεβήλον τῶν θείων μυστηρίων ἀπειρογοντες. Σημειῶσαι, ὅτι δεῖ τοὺς βεβήλους ἀπειρογεσθαι τῶν θείων μυστηρίων διὰ τῶν ἱερῶν.

Ὅυδὲ τὸ κολάζεσθαι. Ὅτι οὐ τὸ κολάζεσθαι κακόν, ἀλλὰ τὸ κολάσεως ἄξιον γενέσθαι. [Σημειῶσαι περὶ ἱερῶν καὶ ἀρχόντων, τῶν βεβήλους κολάζόντων.]

Ἄλλ' οὕτε οἱ δαίμονες. Ὅτι οὕτε οἱ δαίμονες οὐσίαι κακοί.

Ἐπειτα οὐδὲ τοῦτο παντὶ. Σημειῶσαι, ὅτι οὐ παντὶ καὶ ἀεὶ κακόν ἢ φθορὰ, ὡς ἐπὶ θηρίων, καὶ ἐρπετῶν, καὶ βοτανῶν ὀλεθρίων.

Ἄλλ' οὐδὲ φθίρεται. Ὅτι οὐδὲ φθίρεται τι τῶν ὄντων, καθ' ὃ οὐσία.

Ἄλλὰ τῷ ἐλλείψει. Σημειῶσαι, ὅτι φθορὰν καλεῖ καὶ τὴν πλημμελῆ καὶ ἀναρμόνιον παρὰ τὴν τάξιν κίνησιν τῆς φύσεως. Ἐχεις δὲ καὶ τοῦτο παρὰ τῷ Ἰεζεκιήλ περὶ τοῦ διαβόλου· Ἐφθάρη ἡ ἐπιστήμη σου σὺν τῷ κάλλει σου· φησὶ δὲ τὸ παρ'

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁸ *Εἰ τὸ ἀγαθὸν ἐν Θεῷ ὑπαρξίς ἐστίν.* Εἰ ἕτερον ὑπαρξίς ἀγαθοῦ, φησὶ, καὶ ἕτερον θεός· ὡς συμβεβηκός ἐσται αὐτῷ τὸ ἀγαθόν, καὶ εἰ τοῦτο, μεταβλητός ἐσται. *Si in Deo bonum substantia est. Si aliud substantia boni, inquit, aliud Deus: tanquam accidens, erit in eo bonum: quod si illi sit, mutabilis erit.* ⁹⁹ Θεοῦ. ¹⁰⁰ ἱεραῦτ παραπλησίως τὴν ἀτοπίαν λύων, τῶν καὶ εἰργ.

Ἐλλοισι καὶ Μανιχαίοις λεγόμενον διαλύων, ὅτι οὔτε οἱ δαίμονες φύσει κακοί· εἶτα τὰ καθ' ὑπόθεσιν παρ' αὐτῶν ἀντιτιθέμενα προσιθῆσι καὶ διαλύει, λέγων· Πρῶτων μὲν οὐ φθείρουσιν οἱ δαίμονες οὐσίας· αἱ γὰρ οὐσίαι καθ' ὅ οὐσίαι οὐ χωροῦσιν εἰς ἀνυπαρξίαν· Ἐπειτα, καὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐ πᾶσιν οὐδὲ πάντων ἡ φθορὰ κακῆ, ὡς ἐν τοῖς θηρίοις, καὶ τοῖς ἔρπουσιν, καὶ πόαις ὀλεθραῖς, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ὁμοίοις. Ζητητέον οὖν, μὴ δύναμιν ἢ ἐνέργειαν φθείρουσιν οἱ δαίμονες, καὶ τῶς ἐν συντόμῳ χρῆ εἰπεῖν, τί δύναμις ἢ καὶ τί ἐνέργεια· Ἰστέον οὖν, ὅτι ἡ διαφθορὰ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοιαύτη ἐστίν, ὡς ἡ ἕξις πρὸς τὴν ἐνέργειαν τὴν κατὰ τὴν ἕξιν· ἡ μὲν οὖν ἕξις ποιότης ἐστὶν ἕμμοнос. Σαφὲς δὲ ἔσται οὕτω· τὸ πῦρ δύναμιν ἔχει θερμαντικὴν, καὶ ἐστὶν αὐτοῦ ἕξις ἤτοι ποιότης τὸ θερμαντικόν. Ἔστιν οὖν ἐνέργεια ἡ κατὰ τὴν ἕξιν ἤτοι ποιότητα, ὅτε καὶ τι σῶμα θερμαίνεται· Ἰδοὺ γὰρ ἀποτελεῖται ἡ ἐνέργεια τῆς ἕξεως τοῦ πυρός· ἡ οὖν δύναμις παρ' ἑαυτῆς ἔχει τὴν ἐνέργειαν· αὐτῆς γὰρ ἐστὶ τῆς δυνάμεως ἡ ἐνέργεια τὸ ἐξ αὐτῆς ἀποτελούμενον· ἡ γὰρ δύναμις κατὰ τὸ ποιεῖν λαμβάνεται. Φθορὰ οὖν δυνάμεως ἡ ἐνέργεια. Ὡσπερ οὖν καὶ οὐσίας ἡ δύναμις, ταῦτ' οὐδὲ καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας ἡ παρὰ τὴν τάξιν, καὶ τὴν συμμετρίαν, καὶ ἀρμονίαν ἀσθενῆς πρόδοδος, καθ' ἣν προϊούσαν πλημμελῶς οὐ δύνανται μῆναι ὡς εἶχον ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ ἡ οὐσία· εἰ γὰρ παντελῆς, ὡς ἔφημεν, ἔσται ἀσθένεια, οὐ μὴν ἡ μερικὴ τῶν εἰρημένων· καὶ τὸ ὑποκειμενον φθείρει ἐν ᾧ ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ οὔτε ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, ὡς οὔτε ἡ οὐσία, ἀλλ' οὔτε αὐτὴ ἡ φθορὰ παραλειφθήσονται, ἀπολομένων ἐκείνων περὶ ἃ ἡ φθορὰ. Ἐνέργεια μὲν οὖν νοητῶν καὶ νοερῶν νοῶν τὸ κατὰ φύσιν πράττειν, τούτεστι τὸ εἰς θεὸν ἀνατετάσθαι· δύναμις δὲ νοῦ τὸ εἰς νοήσεις κατιέναι, περὶ οὗ τὰ εἰρημένα, πλημμελῶς κινούμενα, ἐλλείπουσι τοῦ ἀγαθοῦ. Φύσει οὖν κακὸν οὐδέν.

Ἄλλ' ἐλλιπέος ἀγαθόν. Ὡς μὴ τὴν τελείαν φθορὰν τῆς φθορᾶς εἰσάγον.

Εἶτα, πῶς οἱ ἐκ θεοῦ. Πρὸς τοὺς λέγοντας· Εἰ ἐκ θεοῦ ἐγένοντο οἱ δαίμονες, πῶς εἰσι κακοί; Ἔστι δὲ λύσις τῆς πεύσεως εἰ κακοί εἰσιν οἱ δαίμονες· καὶ φησιν, ὅτι οὐ καθὲ ἀγαθοί εἰσι κατὰ τὴν παραγωγὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν· ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ γὰρ παρήχθησαν ἀγαθοί· ἀλλὰ καθὲ ἠσθένησαν τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἐνεργείας.

Καὶ ἀγαθὸν ἔλαχον οὐσίαν. Ὅτι ἀγαθὴ τῶν δαιμόνων ἡ οὐσία.

Ὡς τὰ λόγια φησι. Σημειώσαι πῶς νοεῖ τὸ ἀγέλουσ τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν· ἀρχὴν γὰρ αὐτῶν φησι τὴν εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν παρήχθησαν γὰρ καὶ αὐτοὶ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ὡσπερ καὶ ἡμεῖς. Ἐκ τούτων οὖν εἰσιν οἱ δαίμονες, ἐν τούτῳ μόνῳ κακυνόμενοι, ἐν τῇ παύσει τῆς ἕξεως τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἐν τῷ μὴ ἐνεργεῖν τὸ ἀγαθόν· ὡστε

A Manichæorum dissolvens, neque dæmones natura esse malos : deinde quæ ex suppositione ab illis exponuntur, proponit et dissolvit, dicens : Primo quidem dæmones non corrumpunt essentias ; essentia enim quatenus essentia, non abeunt in nihilum ; 154 postea etsi hoc esset, non ideo omnibus neque omnium corruptio mala, sicut in feris et reptilibus, et herbis noxiis, aliisque similibus : quærendum igitur, num dæmones virtutem et efficaciam corrumpant ; interim paucis dicendum est quid virtus et quid efficacia. Sciendum igitur corruptionem virtutis respectu efficaciam seu actionis talem esse, qualis est habitus respectu actionis habitualis ; habitus quidem est qualitas immanens ; illud autem ita perspicuum fiet : ignis habet virtutem calefaciendi, estque ipsius habitus seu qualitas ; quando igitur corpus incalescit, ecce actio habitus ignis perficitur, virtus itaque habet in se efficaciam ; nam efficacia est ipsius virtutis effectus, virtus enim operando comparatur ; corruptio igitur est virtutis efficaciam seu actio ; sicut ergo virtus est essentia, ita etiam dicendum de efficaciam, quæ cum agit præter ordinem et convenientiam aptamque compositionem, est imbecilla progressio, in qua vitiose procedente nequeunt manere quales erant virtus et efficaciam atque essentia ; alioqui totalis, ut diximus, erit imbecillitas, non vero partialis eorum quæ dicta sunt : virtus quoque corrumpit subjectum in quo est, ac efficaciam, et neque virtus, neque efficaciam, sicut neque essentia, quin nec ipsa corruptio evadent, illis etiam pereuntibus circa quæ corruptio versatur. Itaque efficaciam intelligibilem, seu quæ solo intellectu percipiuntur, ac intelligentium mentium, est secundum naturam agere, id est sursum ad Deum tendere ; virtus autem mentis, ad cogitationes descendere, in quo ea quæ dicta sunt vitiose moveri, a bono deficiunt. Nihil igitur natura malum.

Sed bonum deficiens. Ut non perfectam corruptionis corruptionem inducens.

Denique, quomodo qui a Deo. Contra dicentes : Si dæmones a Deo sunt conditi, quomodo mali. Est solutio interrogationis num mali sint dæmones : aitque, non quatenus boni sunt in productione suæ essentia, nam a bono producti sunt boni ; sed quatenus debiliores effecti in sua naturali efficaciam seu operatione.

Ac bonam sortiti sunt essentiam. Bonam esse dæmonum essentiam.

Ut Eloquia testantur. Nota quomodo 155 intelligat illud, angelos non servantes principium suum ; principium enim eorum dicit, productionem qua exstiterunt : producti enim sunt in omne opus bonum, sicut et nos ; ex his igitur sunt dæmones, in hoc solo mali effecti quod in bonorum habitu cessarint, neque bonum effecerint, sicque volun-

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

πάθος.

tate sunt mali, non natura; bonum vero natura inest his quæ existunt; multa igitur differentia.

Divinorum bonorum habitus. Nota dictiones habitus et efficaciarum: ecce enim quam antea dixit virtutem, hanc modo vocat habitum, ut exposuimus superius in magno paragrafo.

Si itaque semper. Non prorsus expertes esse boni dæmones.

Quod enim semper idem est. Semper idem esse boni est proprium.

Pravi autem esse. Cur dæmones dicuntur mali?

Illis desertio. Gr. ἔκβασις. Ἐκβασιν vocat recessum a convenienti; ἀτέλειαν vero recessum a perfecto, seu perfectionis defectum.

Imaginatio præceps. Quid sit φαντασία, imaginatio diximus in primo capite.

Veram ista. En aliam quoque solutionem, non esse quid malum, natura malum, sed delapsu a bono; quod enim naturæ inest, semper eodem modo se habet, neque dejicitur, sicut ipsum bonum; malum vero non est stabile, quoniam corrumpit et alterat quod est obvium, sicut diximus; minime igitur est in natura malum, quemadmodum neque in dæmonibus esse vir hic divinus affirmat; si enim non semper mali dæmones, non sunt natura mali, quod enim naturæ inest, semper eodem modo se habet. Demonstravit igitur dæmones quatenus sunt et intelligunt ac vivunt desiderioque boni tenentur, non esse natura malos, sed aversione a bono, in quo etiam fuerunt.

Neque ipsa per se sunt mala. Ira sine ratione per se, ac amens cupiditas per se, atque præceps imaginatio, non prorsus et in omnibus malum, secundum se considerata; imo quandoque ipsorum interitus nocet animali quod ea habebat, ut recte dicit capite septimo libri huius. Recte autem in habitibus his calumnias adversariorum posuit, quia ira etiam cum ratione conjungitur, sicut quæ contra peccatum, et adversus Dei hostes, ac cupiditas **156** prudens, ut id quod melius est cupere; et: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum*^a: ita etiam est imaginatio non præceps, qua intelligibilia apprehendimus, hoc mente nostra facientes.

Non affectio. Gr. ἡ σχέσις. Σχέσιν habitum vocat ipsam quoquo modo possessionem; quæ vero ante dicta, ira, inquam, et quæ conjuncta fuerunt, vim habent constituendi animalium quorumdam proprietatem, et in eo talia non sunt malum.

Sed quatenus non est. Subaudiendum κατὰ φύσιν, secundum naturam.

Nunquam ipsas. En clare hoc loco dicit, dæmo-

^a Luc. xi, 15.

κατὰ προαιρεσίην εἰσι κακοί, ἀλλ' οὐ κατὰ φύσιν· τὸ δὲ ἀγαθὸν πρόσεστι τοῖς οὖσι κατὰ φύσιν· πολλὴ τοίνυν διαφορὰ.

Ἐν τῶν θεῶν ἀγαθῶν ἔξεως. Σημειῶσαι τὸ ἔξεως καὶ ἐνεργείας· ἰδοὺ γὰρ ἦν προεῖπε δύναμιν, ταύτην νῦν ἔξιν φησὶν, ὡς ἡρμηνεύσαμεν^a ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐν τῇ μεγάλῃ παραγραφῇ.

Οὐκοῦν, εἰ ἀεὶ. Ὅτι οὐ πάντῃ ἄμοιροι οἱ δαίμονες τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ γὰρ ἀεὶ ταῦτόν. Ὅτι τὸ ἀεὶ ταῦτόν, ἴδιον τοῦ ἀγαθοῦ.

Κακοὶ δὲ εἶναι. Διὰ τί κακοὶ λέγονται οἱ δαίμονες;

Αὐτοῖς ἔκβασις. Ἐκβασιν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀρμόζοντος λέγει· ἀτέλειαν δὲ τὴν τοῦ τελείου, ἧται τῆς τελειότητος τὴν ἑλλειψιν.

Φαντασία προπετής. Τί ἐστι φαντασία, ἐν πρώτῳ κεφαλαίῳ εἴπομεν.

Ἄλλα ταῦτα. Ἰδοὺ καὶ ἕτερα λύσεις τοῦ μὴ εἶναι τὸ κακὸν, φύσει κακὸν, ἀλλὰ κατὰ ἐκπτώσιν τοῦ ἀγαθοῦ· τὸ γὰρ ἐν φύσει ὄν ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει. καὶ οὐ καταβάλλεται, ὡσπερ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· τὸ δὲ κακὸν ἀστατόν ἐστιν, ἐπειδὴ φθείρει καὶ ἄλλοι οἱ τὸ προστυχόν, ὡς εἴπομεν ἄνω. Οὐκοῦν οὐκ ἐν φύσει τὸ κακὸν, ὡσπερ ἐπὶ τῶν δαιμόνων φησὶν ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ· εἰ γὰρ οὐκ ἀεὶ κακοὶ οἱ δαίμονες, οὐ φύσει κακοί· τὸ γὰρ ἐν φύσει ὄν ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει. Ἀπέδειξεν οὖν, ὅτι καὶ δαίμονες καθὼ εἰσι, καὶ νοῦσι, καὶ ζῶσι, καὶ ἔφεσιν ἔχουσι τοῦ ἀγαθοῦ, οὐκ εἰσι φύσει κακοί, ἀλλὰ κατὰ παρατροπὴν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν ᾧ καὶ ἐγένοντο.

[a] Οὐδὲ αὐτὰ καθ' αὐτὰ κακά. Ὁ θυμὸς ὁ ἄλογος καθ' ἑαυτὸν, καὶ ἡ ἄνοος ἐπιθυμία καθ' ἑαυτὴν, καὶ ἡ προπετής φαντασία, οὐ πάντως καὶ ἐπὶ πάντων κακόν, καθ' ἑαυτὰ σκοπούμενα, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ἡ ἀναίρεσις αὐτῶν λυμαίνεται τῷ ταῦτα ἔχοντι ζῶν, ὡς φησὶ τελείως ἐν τῷ ζ' κεφαλαίῳ τούτου^a τοῦ λόγου. Καλῶς δὲ ἐν ταῖς ὑγέσεσι ταύταις τὰ διαβάλλοντα τέθεικεν, ἐπεὶ ἐστὶ καὶ θυμὸς μετὰ λόγου, ὡς ὁ κατὰ τῆς ἀμαρτίας, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ θεοῦ· καὶ ἐπιθυμία ἔννοος, ὡς τὸ ἐπιθυμεῖν τοῦ βελτίονος· καὶ τὸ Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα φησὶν τὸ πάσχα τοῦτο μεθ' ὑμῶν. Οὕτως ἐστὶ καὶ φαντασία οὐ προπετής, καθ' ἣν ἐφαπτόμεθα τῶν νοητῶν, τῷ νῷ ἡμῶν τοῦτο ποιοῦντες.

Ὅχι ἡ σχέσις. Σχέσιν μὲν φησὶν αὐτὸ τὸ ἔχειν ἀπλῶς· τὰ δὲ προειρημένα, λέγω δὴ θυμὸς καὶ τὰ συνημμένα, τῆς ἐν τισὶ ζώουσι ἰδιότητος συστατικῆς δυνάμεις εἰσι, καὶ κατὰ τοῦτο οὐ κακὸν τὰ τοιαῦτα.

Ἄλλ' ἢ οὐκ ἐστὶ. Κατὰ κοινὸν τὸ κατὰ φύσιν.

[γ] Οὐ μήποτε αὐτάς. Ἰδοὺ ἐνταῦθα σαφῶς

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

πρὸ μικροῦ. ^a τοῦ προβλήματος τούτου.

φησιν, ὅτι ἐξ ἀγγέλων οἱ δαίμονες· τὰς γὰρ δοθείσας αὐτοῖς ἀγγελικὰς δωρεὰς οὐκ ἀποβάλλουσι, τούτῃστιν ὅπερ ἐκ φύσεως ἔχουσιν ἀγαθὸν, οὐ μετατρέπουσιν, εἰ καὶ αὐτοὶ μὴ βούλονται ὄρῃν τὸ ἐν αὐτοῖς φῶς, μύσαντες αὐτῶν τὰς ἀγαθοπικὰς δυνάμεις, ὡς τὸ εἰρημένον περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν· *Τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βαρῶς ἤκουσαν, μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰδῶμαι αὐτούς*. Σημεῖωσαι δὲ, ὅτι φωτοειδεῖς καὶ οἱ δαίμονες, μᾶλλον δὲ φῶτα κατ' οὐσίαν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄγγελοι· οὕτω καὶ ἐν Εὐαγγελίοις· *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπήν*.

[δ] *Λέγονται κακοί*. Οὐχ ἀπλῶς τὸ λέγεσθαι, ἀλλὰ τὸ ἐν τῇ φύσει ζητητέον. Τὸ δὲ, *καθὸ οὐκ εἰσίν*, οὕτω νοητέον· Οὐ γεγόνασιν ἐπὶ παρατροπῇ τῶν θεθῶν ἐντοῖς δεδομένων ἀγαθῶν, ἔξωθεν τε καὶ ἐνεργειῶν, ἤντινα ἀποθέμενοι, γεγόνασι κακοί, καθ' ἣν οὐκ εἰσὶ τὸ εἶναι λαχόντες.

[α] *Καὶ τοῦ μὴ ὄντος*. Πῶς οἱ τοῦ μὴ ὄντος ἐπιφύμενοι τοῦ κακοῦ ἐφίενται, λεκτέον [οὕτως]. Ὁ Θεὸς ἐν ἑστίν ὑπὲρ τὰ ὄντα· καὶ ἡ ἀλήθεια οὖν τὸ ἐν ἑστίν, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀλήθεια ὁ Θεὸς ἐστίν· εἰκότως οὖν τὸ ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ ψεύδος ἐστίν, μήτε ἔν· ἔξω γὰρ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ παντελῶς· μήτε εἰκὼν ἀληθείας ἐν· οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει. Ἐπειδὴ δὲ πείθει τινὰς ὄλωσ εἶναι τι, ἔσται σκοτεινὸν καὶ ἀμυδρὸν τῶν ὀπωσοῦν ὄντων εἰδῶλον. Διὸ καὶ ἐνεργεῖ εἰδῶλον, καὶ ἐνεργεῖ ψεύδος, τούτέστιν ἀληθινῶς καὶ ὄντως ψεύδος· ὅθεν καὶ ἐνεργεῖα μὴ ὄν, οὐκ ἐν ἑστίν, καὶ ὄντως μὴ ἐν. Τοιγαροῦν ὡςπερ καὶ ἐπὶ τῶν ψευδῶς ὄντων, καὶ τὸ ὄλον τοῦτο ψεύδος ὄντων, τὸ ψεύδος, ἀναρθεῖν, πᾶσαν τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ἀναρθεῖ· οὕτω καὶ ὁ τοῦ ψεύδους ἔρῶν, ὡςπερ οἱ δαίμονες, τοῦ μὴ ὄντος ἐρᾶ, καὶ ἐν τῷ ὄντι, τούτέστιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὡς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια φησιν. Οἱ οὖν δαίμονες, καθὼς φησιν ὁ Ἰησοῦς, ψεύσται ὄντες, καὶ πατέρες τοῦ ψεύδους, οὕτε εἰσὶ, καὶ τοῦ μὴ ὄντος ἐφίενται, ὅταν καὶ κακοῦ ἐφίενται τοῦ ψεύδους.

[β] § XXIV. *Εἰ δὲ τὸ κυκλῶναι*. Σημεῖωσαι, ὅτι τὸ συγγίνεσθαι κακοῖς ἐπὶ προνοίᾳ τοῦ καὶ αὐτὰ ἀγαθύνεσθαι οὐ κακὸν, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἐγενόμην τοῖς ἀνόμοις, ὡς ἄνομος, ἵνα καὶ ἀνόμους κερδήσω*. Ἐφημεν δὲ καὶ ἀνωτέρω ἐν τῷ ε' κεφαλαίῳ, μὴ παντελῆ στέρησιν γενέσθαι τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τοῖς οὐσίν, ἐπεὶ καὶ παντελὴς ἐγένετο ἂν φθορὰ καὶ αὐτῆς τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ κατ' Ἐλλειψίν τοῦ ἀγαθοῦ μερικῆν. Οὐκοῦν κατὰ τοῦτο οὕτε ἡ ψυχὴ παντελὴς ἔχει τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἔξει, τὸ δὲ οὐχ ἔξει· καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν οὐσίωδες, τὸ δὲ κακὸν ἔξωθεν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐρεῖ τις κακὸν εἶναι τῇ ψυχῇ τὸν ἐμποδισμὸν τῆς οικείας κατὰ φύσιν ἐνεργείας. Εἰ καὶ ἔξωθεν τοίνυν ἦν ὁ ἐμποδισμὸς, ἀλλ' οὖν ὡς

nes esse ex angelis; non enim donata sibi angelica munera abjiciunt, id est bonum quod a natura habent, non evertunt, quamvis ipsi nolint videre lumen suum, dum suas videre valentes facultates obstruunt, ut Scriptura de Israelitis, *Oculos suos clauserunt, et auribus graviter audierunt, nequando convertantur, et sanem ipsos* *. Nota vero dæmones natura sua etiam lucidos esse, quin potius lumina ut cæteri angeli; sic in Evangeliiis; *Videbam Satanam tanquam fulgur* †.

Mali nominantur. Non simpliciter quid dicantur, sed quid natura sint, quærendum. Illud autem, quatenus non sunt, ita intelligendum: Non fuerunt creati in depravatione datorum sibi divinitus bonorum, habitumque et actionum, quam cum apposuerunt, mali evaserunt, in qua naturam minime acceperunt.

Dumque id quod non est. Quomodo qui quod non est appetunt, malum appetant dicendum [sic]. Deus est ens supra entia, et veritas igitur est ens, quoniam Deus est veritas; merito ergo veritati opponitur falsitas, quæ est non ens, nam prorsus extra Deum est, neque est veritatis imago, nullum enim a Deo bonum habet; quoniam autem persuadet quibusdam prorsus esse aliquid, obscurum erit ac tenue rerum vix existentium simulacrum: propterea et efficacia simulacrum, et efficacia falsum, id est vere ac realiter falsum; unde et efficacia non ens, ac realiter non ens, cum non sit est tamen, et realiter non est. Itaque sicut etiam in falso existentibus ac omnino falsum hoc 157 existentibus, falsum ablatum, omnem rei essentiam aufert: sic quoque falsitatis amans ut dæmones, amat id quod non est, ac in eo quod est seu in veritate non stat, sicut Veritas ipsa dicit †. Dæmones igitur, sicut Jesus ait, mendaces existentes ac mendacii patres, neque sunt, ac id quod non est appetunt, quando malum falsitatis appetunt.

§ XXIV. *Sin vero depravari*. Nota, conversari cum malis, providendo, ut etiam bona evadant, non malum, juxta Scripturam: *Factus sum iis qui sine lege erant, tanquam sine lege, ut lucrifacerem eos qui sine lege* †. Diximus autem superius in capite quinto non esse absolutam boni privationem in rerum natura, quia absoluta quoque esset corruptio ipsius etiam corruptionis; verum in particulari boni defectu (malum consistere). Itaque secundum hoc neque anima absolutum habet malum, sed unum quidem habebit, alterum non habebit; et quod bonum, essentialia est, quod autem malum, extrinsecus accidit. At, his etiam positiss, dicet quis malum esse animæ impedimentum, propriæ

* Matth. xiii, 15. † Luc. x, 18. ‡ Joan. viii, 44. § I Cor. ix, 21.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

† ἀληθινόν. ‡ ἀγαθῶναι.

secundum naturam operationis; ergo quamvis extrinsecus fiat impedimentum, nihilominus tamen anima velut in tenebris videre prohibita, mala perpetrabit. Ad quod dicendum, ex dictis inveniri impedimentum esse mali effectivum, non vero per se malum. Malitia enim non est primum malum, sed species mali, sicut virtus est quid ad bonum adjuvans, non primum bonum.

Quasi malum sit res aliqua. Id est, malum non est quædam essentia, quin neque in rebus ad essentiam pertinentibus cernitur, tanquam aliquid quod hanc complere valeat, sicut virtus et efficacia malum; ac sane in tali sententiæ expositione univ ersus Patris circa hoc argumentum scopus videtur.

Sed ut defectus. Quomodo malum intelligatur.

§ XXV. *Verum nec in animalibus.* Neque in animalibus rationis expertibus malum esse, quoniam non sunt natura mala, quin neque illorum habitus mali, veluti ira, cupiditas, imaginatio præceps.

Si enim sustuleris. Irrationalium habitus esse naturales, sicut leoni et reptilibus ira, et canibus latrandi facultas; unde ut naturales, non sunt mali.

§ XXVI. *Sed neque in toto.* Natura est habitualis ars divina ad generationem progrediens, cujus divinæ artis effectus, 158 plantæ et animalia et fructus, elementorumque inter se mutationes, et in universum essentia secundum seipsam eorum quæ producuntur, quæ est principium motus et status. Sicut igitur in iis qui ceram varie fingunt, artesque fingendi exercent, necesse est aliquid inhærere, id est rationem ac mentem quæ per manus sua exprimit opera; sic etiam in universorum natura, aliquid in ipsis manet, id est virtus seu facultas, non manibus operans, sed voluntas et consilium Dei, progrediens velut ars ad eorum quæ oriuntur generationem; natura enim non indiget quibusdam manentibus, aliis vero ut motis; nam materia est quæ in generatione movetur, ipsam autem movens, verbum est seu ratio immobilis quæ est in toto, quod est ars divina, quam diximus naturam, forma existens, non vero ex materia et forma; quid enim illi opus est materiæ calidæ aut frigidæ? creata utique materia, hoc fert in seipsa; non enim ignem accedere necesse est, ut materia fiat ignis, sed verbum seu rationem; quod etiam signum est non parvum, esse in animalibus et plantis rationes quæ efficiant ut in natura ratio hæreat; rationes vero quæ cum formis eorum quæ videntur, naturæ esse germina seu immobilis ac in ipsa hærentis verbi seu rationis. Quomodo igitur in universa natura malum, cum naturales sint rationes in creaturis, nec in aliquo toti naturæ, quæ ex bono est, contrariantur. Si ergo demonstratum est universam naturam ex bono esse, singularum autem creaturarum rationes non

ἐν σκότῳ βλέπειν κωλυομένη ψυχῇ, ποιήσει κακά. Πρὸς δ' λεκτέον, ὅτι ἐκ τῶν εἰρημένων εὐρίσκεται· ὁ ἐμποδισμὸς ποιητικῶν κακοῦ, οὐ μὴν αὐτόκακον· αὐτὰ γὰρ ἡ κακία πρῶτον κακόν, ἀλλ' εἶδος κακοῦ, ὡς περ ἡ ἀρετὴ συνεργὸν τί ἐστι πρὸς ἀγαθόν, οὕτω πρῶτον ἀγαθόν.

[γ] Τὸ κακόν, ὡς ὄν κακόν. Τουτέστιν οὐκ οὐσία τις τὸ κακόν, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοῖς κατ' οὐσίαν οὐσίαι ὡς συμπληρωτικὸν ταύτης ὁράται, ὡς περ δύναμις καὶ ἐνέργεια τὸ κακόν· καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς ἐννοίας ἀπόδοσιν ὁ πᾶς περὶ τοῦτου σκοπὸς ὁράται τοῦ Πατρὸς.

B 'Αλλ' ὡς ἐλλειψίς. Πῶς νοεῖται τὸ κακόν.

[δ] § XXV. 'Αλλ' οὐδ' ἐν ζώοις. Ὅτι οὐτε ἐν ζώοις ἀλόγοις ἐστὶ τὸ κακόν, ἐπεὶ μήτε φύσει κακά εἰσιν, ἀλλ' οὐτε αἱ σχέσεις αὐτῶν κακῆ, ὡς οἶον θυμὸς, ἐπιθυμία, φαντασία προπετής.

[ε] Εἰ γὰρ ἀλόγοι. Ὅτι φυσικαὶ εἰσιν αἱ σχέσεις τῶν ἀλόγων, ὡς περ λέοντι καὶ ἐρπετοῖς ὁ θυμὸς, καὶ κυσὶ τὸ ὑλακτικόν· ὅθεν ὡς φυσικαὶ, οὕτε κακῆ.

[ς] § XXVI. 'Αλλ' οὐδ' ἐν τῇ ὄλῃ. Φύσις ἐστὶ κατ' ἕξιν θεῖα τέχνη εἰς γένεσιν προϊοῦσα, ἥς θείας τέχνης τὰ ἀποτελέσματα φυτὰ τε καὶ ζῶα καὶ καρποὶ καὶ τῶν στοιχείων εἰς ἄλληλα μεταβαλεῖ, καὶ ὅλως κατ' ἑαυτὴν ἡ οὐσία τῶν φουμένων, ἀρχὴ κινήσεως οὐσα καὶ στάσεως. Ὡς περ οὖν ἐπὶ τῶν κηροπλάστων καὶ τῶν τὰς πλαστικὰς μεταίοντων τέχνας δεῖ εἶναι τι ἐν αὐτοῖς μένον, τουτέστι λόγον καὶ νοῦν, οἱ διὰ χειρῶν ποιοῦσι τὰ ἑαυτῶν ἔργα· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν ὄλων, ἐστὶ τι ἐν αὐτοῖς μένον, τουτέστι ἡ δύναμις, ὡς διὰ χειρῶν ἐργαζομένη, ἀλλὰ βούλησις καὶ διανώσις οὐσα Θεοῦ, προϊοῦσα οἶον τέχνη εἰς γένεσιν τῶν φουμένων· οὐ γὰρ δεῖται ἡ φύσις τινῶν μενόντων, ἐτέρων δὲ ὡς κινουμένων· ἡ γὰρ ὕλη ἐστὶν ἡ εἰς γένεσιν κινουμένη· τὸ δὲ κινοῦν αὐτὴν ὁ ἀκίνητος ἐστὶ λόγος ὁ ἐν τῷ ὄλῳ, ὃς ἐστὶν ἡ θεῖα τέχνη, ἣν ἐφημεν φύσιν, εἶδος οὐσα, οὐ μὴν ἐξ ὕλης καὶ εἶδους· τί γὰρ αὕτη ὕλης δεῖ, θερμῆς ἢ ψυχρᾶς; ἡ γὰρ δεδημιουργημένη ὕλη τοῦτο φέρει ἐν ἑαυτῇ· οὐ γὰρ δεῖ πῦρ προσελθεῖν, ἵνα πῦρ ἢ ὕλη γένηται, ἀλλὰ λόγον· ὁ καὶ σημεῖόν ἐστιν οὐ μικρὸν τοῦ καὶ ἐν τοῖς ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς, τοὺς λόγους εἶναι τοὺς ποιητικοὺς κατὰ τῆς φύσιν εἶναι λόγον τὸν μένοντα· λόγους δὲ τοὺς κατὰ τὰς μορφὰς τῶν ὀρωμένων τῆς φύσεως εἶναι γεννήματα, ἦτοι τοῦ κατ' αὐτὴν ἀκινήτου καὶ μένοντος λόγου. Πῶς οὖν ἐν τῇ καθόλου φύσει τὸ κακόν, τῶν ἐν τοῖς δημιουργήμασι λόγων φυσικῶν ὄντων, καὶ ἐν οὐδενὶ ἐναντιομένῳ τῇ ὄλῃ φύσει ἐξ ἀγαθοῦ οὐσῆ; Εἰ τοίνυν ἀποδείκνυται τὴν καθόλου φύσιν ἐκ ἀγαθοῦ εἶναι· τοὺς δὲ κατ' ἕκαστον ἐν τοῖς δημιουργήμασι λόγους μὴ ἐναντιοῦσθαι τῇ καθόλου φύσει, πρῶτον ὡς οὐδὲ ἐν φύσει τὸ κακόν· τοῦτο δὲ τῷ καλῷ ὁ ἐναν-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶ τῶν καλῶν.

είον· οὐκοῦν οὐκ ἔστι τὸ κακόν, οὐδὲ ἐν τῷ καθόλου. Τὰ δὲ ἐν τοῖς κατ' εἶδος τῆς δημιουργίας ἐναντία, εἴτε ἐν κράσει, εἴτε ἐν ζώοις, καὶ λοιποῖς, οὐχ ἑαυτοῖς εἰσι παρὰ φύσιν, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις· ἐν οἷς δὲ παρὰ φύσιν πλημμελῶς φέρονται, τοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀσθένεια, οὐ μὴν τοῦτο κακόν· κακία δὲ τάξεως μᾶλλον ἐστὶ.

Τῆς καθόλου φύσεως. Καθόλου φύσιν τὴν θείαν φύσιν καλεῖ.

[ζ] *Εἰ γὰρ οἱ πάντες.* Πάντες, φησὶν, οἱ τῆς φύσεως λόγοι, ἤγουν αἱ αἰτίαι καθ' ἕως γαγόναι καὶ εἰσι, παρὰ τῆς θείας φύσεως ὑπάρχουσιν, ἦν, ὡς εἰρηται, καθόλου καλεῖ, ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς ἐφυ τὰ ὅλα· ἄλλη δὲ φύσιν πάντα τὰ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντα ἐπέλεσεν. Θυδὲν οὖν ἐστὶν ἐν τῇ φύσει, ὅπερ ὅλον αἰοις ἀγρίαιται· τὸ γὰρ τινι τῶν ὄντων παρὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἑτέρω φύσις ἐστὶ· τοῦτο δὲ ἀγαθόν. Πάση οὖν φύσει τὸ μὴ μένειν ἐφ' οἷς γέγονε, κακόν· τοῦτο γὰρ ἐφη στέρησιν τῶν τῆς φύσεως, τὸ μὴ ἐκτελεῖν καθ' ὅποιον αἰτίαν τὰ ἐφ' οἷς παρηχθη πρὸς γέννησιν.

[η] § XXVII. Ἄλλ' οὐδ' ἐν σώματι. Ὅσπερ τὸ κάλλος συμμετρία ἐστὶ μελῶν καὶ μερῶν μετὰ εὐχρότας, οὕτως αἰσχος ἀσυμμετρία ἐστὶ τῶν αὐτῶν.

[θ] *Αἰτιον τῆ ψυχῆ.* Ἐπειδὴ τινες τῶν φιλοσόφων φασιν, ἐκ τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους, ἕλη καὶ σώματι μεμιγμένον, βεπούσης ἐπ' αὐτὸ τῆς ψυχῆς, τὰ κακὰ πράττει, ὡς ἀνωτέρω διῆλθεν, παγκάλλως ὁ θεὸς Διονύσιος λύει τὸ ἐπαπόρημα ἐκ τῶν ἄλλων ἁσώματων καὶ ἀμειγῶν σώματος πάντη, οἷ καὶ δίχα σώματος, ἐλλείπει τοῦ ἀγαθοῦ πλημμελοῦσι.

Παρυφίστασθαι κακίαν. Ὅτι δυνατόν καὶ ἔνευ σώματος παρυφίστασθαι κακίαν, ὡς ἐν τοῖς δαίμοσι.

Καὶ σώμασι κακόν. Τί ἐστὶ κακόν.

§ XXVIII. Ἡ μὴδὲ τὸ πάσχειν δύνασθαι καθ' ἑαυτήν. Ἐβλογον ἐπιδρομάδην ἐκθέσθαι τὰς δόξας τῶν λεγόντων τὴν ἕλην μὴ ὄν, καὶ πῶς καλοῦσιν αὐτὴν μὴ ὄν, ἵνα καὶ οἱ συλλογισμοὶ τοῦ θεοῦ Διονυσίου νοηθῶσι. Καλοῦσιν οὖν τὴν ἕλην μὴ ὄν ἐκ τοῦ τοιαύτου· φασὶ γὰρ, ὅτι τὸ ὄν, ὃ ἐστὶν ἐν τοῖς νοητοῖς διακόσμοις, ἐκ τοῦ πρώτου τοῦ ὄντος τὸ ὄν ὄντος ἐγένετο. Ἐπεὶ οὖν ἐκεῖνος ὑπὲρ τὸ ὄν ἐστὶ, τὸ ἐξ αὐτοῦ ὄν ἐκλήθη ἕτερον ὄν τοῦ ὄντος καθ' ὑπόθεσιν· τὸ γὰρ ὄν, ὃ λέγουσι, τὴν τῶν νοητῶν ἕλην ὀνομάζουσι, λόγῳ μόνῳ θεωρητῆν, ἦν καὶ αὐτὴν εἶδος καὶ ζωὴν φασιν, οἰοῦντὸ τὸ ὑποκειμενον ταῖς νοηταῖς οὐσίαις· τὴν δὲ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἕλην, ὡς ἐνδεῆ πάντων τῶν ἐν τοῖς νοητοῖς· οὕτε γὰρ εἶδος, οὕτε ζωὴ αὐτῆ. Ἐγένετο δὲ αὐτῆ, ὡς φασιν, ὑπὸ τοῦ ὄντος, ὃν ἐφησαν γενέσθαι ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ ὑπερόντος· ὥστε ἕτερον αὐτὴν οὔσαν τοῦ ὄντος οὐ λέγουσιν αὐτὴν εἶ-

contrariari universæ naturæ manifestum est, neque in natura malum esse, hoc autem pulchro contrarium: ergo non est malum, neque in universo. Quæ autem in speciebus creaturarum contraria, sive in temperie, sive in animalibus, et reliquis, non sunt sibi præter naturam, sed aliis; in quæ præter naturam vitiose feruntur, naturalis quidem est imbecillitas; at hoc non malum, sed potius ordinis vitium.

Universæ naturæ. Universam naturam, divinam vocat naturam.

Si enim omnes. Omnes, inquit, naturæ rationes seu causæ, secundum quas fuerunt et sunt, a divina natura (quam, ut dictum est, universam vocat) fiunt, quoniam ex ipsa producta sunt universa; universam vero naturam omnia a Deo creata vocavit. Nihil igitur est in natura, quod totum totis opponatur; quod enim alicui præter ejus naturam est, alicui natura est, hoc autem bonum: omni ergo naturæ malum est non hæere in quibus producta est; hoc enim naturalium privationem dixit, non consummare, quacunque ex causa id accidat, ea propter quæ in generatione producta fuerunt.

§ XXVII. *Verum nec in corporibus.* Sicut pulchritudo est membrorum et partium cum bono colore symmetria seu proportio, ita deformitas est eorumdem proportionis defectus.

Causa animæ. Quoniam philosophorum aliqui dicunt, ex irrationali parte animæ, materia ac corpori permista anima in id vergente, mala fieri, ut superius disseruimus; divinus Dionysius pulcherrime dubium selvit ex aliis incorporeis et prorsus mystionis expertibus, qui etiam sine corpore, boni defectu peccant.

Adhæreere malitiam. Possibile esse etiam sine corpore malitiam subsistere videri, sicut in dæmonibus.

Et corporibus malum. Quid sit malum.

§ XXVIII. *Quæ nec id ipsum habet quod pati possit.* Consentaneum est rationi eorum opiniones cursim exponere, qui dicunt materiam non ens, et quomodo vocent ipsam non ens, ut etiam syllogismi divini Dionysii intelligantur. Vocant igitur materiam non ens tali de causa: dicunt enim, id ens quod est in intelligibilibus ornamentis seu astris, a primo ente quod ens superat, productum est; quoniam igitur ille est supra ens, illud ens quod ab ipso procedit, vocatum fuit diversum ens, ab ente in subjecto: ens enim quod dicunt, intelligibilem materiam appellant, ratione sola visibilem; quam etiam formam et vitam dicunt, veluti quod intelligibilibus subjicitur essentiis, materiam vero sensibilium ut indigam omnium quæ in intelligibilibus; ea enim neque forma neque vita est. Hæc autem producta fuit, ut aiunt, ab ente, quem

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹ ἀλόγοις. ² ἀγγέλιον.

diverunt a primo et supremo ente genitum; propterea eam, scilicet materiam, cum sit aliud ab ente, non dicunt ipsam esse ens sed non ens; dicunt enim oportere subjectum etiam ad extrema pertingere, ideoque dicunt materiam quid ab ente et pulchro diversum, cum neque pulchrum sit; aiunt igitur nihil efficacia seu operatione esse; sed omnibus quæ in ipsa conveniunt, **160** ut forma et qualitate privari; neque enim seipsam in aliquam speciem efformat, velut cæli, terræ, aeris, aquæ, animalium, astrorum, neque qualitate afficit, sed ab alio ad hæc disponitur; ut igitur nihil rerum existens in seipsa, scilicet formæ et qualitatis, cum tantum virtute hæc habeat, id est ad formam et qualitatem elevari possit; non vero operatione aliquid horum sit, merito est non ens, cum per se efficacia seu operatione non sit; quapropter velut forma ac qualitate carens, et non ens omniumque indigens, ab ipsis vocata est malum. Hæc igitur solvens divinus Dionysius ait: Quomodo materia malum producet, quæ prorsus non est efficacia? producere enim est efficaciæ; quin neque aliquid pati valet, per seipsam solum existens: ab alio enim per nos in formam et qualitatem disponitur; non patitur ergo cum est solitaria. Si vero eam non esse dicitis, cum nihil prorsus sit, neque malum erit neque bonum; si autem sit ens aliquod, aut ex Deo est, aut ex seipsa, aut ex alio principio, et ipsa et Deus est: si vero necessarium sit materia ut aliquid quod mundum compleat, quomodo materia est malum? definitio enim necessarii, æternum, verum, tanquam utile, sicut virtus est utilis: ergo aliud est malum et aliud necessarium.

Malum enim qua parte malum. Evertens eorum opinioniones qui dicunt, materiam esse malum, ait: Quomodo igitur ex materia generaretur nutritur quod ex terra nascitur, plantæ et animalia? et hæc enim ex forma et materia sunt: quomodo igitur quod per se malum est generat et nutrit neque statim corrumpit ac corrumpitur? hæc est enim habitudo mali: verum neque (ut quosdam sentire superius diximus) materia in malitiam animas attrahit per irrationalem animæ partem, quod mista sit in corpore parti animæ ratione carenti; multi enim hanc partem domuerunt, ut sancti Dei; quoniam autem quidam gentiliū dicunt propterea cælum et astra non corrumpi, quia ex puriori producta fuerunt materia, ea autem quæ corruptibilibus inhærent corporibus, ex subjecta et crassiore materia produci, cum necessario in fundamento creatorum sit extrema, talem evadere; ideoque inferiora corrumpuntur, minimeque stant, quod non possint fundari firmiterque cum seipsis hæerere, sicut cælum et astra. Si igitur necessario sic fiat, **161** quomodo materia est malum, cum secundum nos in se necessarium habeat? Non igitur materia malum.

Α ναι ὄν, ἀλλὰ μὴ ὄν· φασὶ γὰρ χρῆναι τὴν ὑπόθεσιν καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων ἰέναι, καὶ διὰ τοῦτο ἑτερόν φασὶ τὴν ὕλην τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ καλοῦ, ὡς μηδὲ καλὸν εἶναι. Οὐδὲν οὖν φασὶν αὐτὴν ἐνεργεῖν εἶναι, ἀλλὰ πάντων ἑστερηθῆναι τῶν ἐπ' αὐτῆς συμβαινόντων, οἷον εἶδους καὶ ποιότητος· οὕτε γὰρ ἑαυτὴν μορφοῖ εἰς εἶδος, οἷον οὐρανοῦ, γῆς, ἀέρος, ὕδατος, ζώων, ἀστέρων, οὕτε ποιοῖ, ἀλλ' ἐξ ἐτέρου κοσμεῖται εἰς ταῦτα. Ὡς οὖν οὐδὲν οὐσα τῶν ὄντων ἐπ' αὐτῆ, εἶδους φασὶ καὶ ποιότητος, μόνον δὲ δυνάμει οὐσα ταῦτα, τούτεστιν εἰς εἶδος καὶ ποιότητα ἐνεχθῆναι δυναμένη, οὐ μὴν ἐνεργεῖν τι οὐσα τούτων, εἰκότως μὴ ὄν ἐστι, καθ' ἑαυτὴν ἐνεργεῖν μὴ οὐσα· διδὸ καὶ ὡς ἀνείδεος καὶ ὡς ἀποτος, καὶ μὴ ὄν, καὶ ὡς πάντων ἐνδεῆς, ἐκλήθη κακὸν παρ' αὐτῶν. Ταῦτα οὖν λύων ὁ θεὸς Διονύσιός φησὶ· Πῶς ποιήσει κακὸν ἢ ὕλη, ἢ παντελῶς μὴ οὐσα τῆ ἐνεργεῖν, τὸ γὰρ ποιεῖν ἐνεργεῖας ἐστίν· ἀλλὰ μηδὲ πάσχειν τι δυναμένη, καθ' ἑαυτὴν μόνον οὐσα· ἐξ ἐτέρου γὰρ καθ' ἡμᾶς κοσμεῖται εἰς εἶδος καὶ ποιότητα· οὐ πάσχει οὖν καθ' ἑαυτὴν οὐσα. Εἰ δὲ μὴ ὄν αὐτὴν λέγετε, ὡς παντελῶς οὐδὲν οὐσαν, οὕτε κακὸν ἐστὶ οὕτε ἀγαθόν· εἰ δὲ ἐστὶ τι ὄν, ἢ ἐκ Θεοῦ ἐστὶν ἢ ἐξ ἑαυτῆς, ἢ ἐξ ἐτέρας ἀρχῆς, καὶ αὐτὴ καὶ ὁ Θεός· εἰ δὲ ἀναγκαῖον ἢ ὕλη, ὡς συμπληρωτικὸν ὁ κόσμου, πῶς κακὸν ἢ ὕλη; Ὅρος γὰρ ἀναγκαίου, ἀίδιον, ἀληθές, ὡς ὠφέλιμον, οἷα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ὠφελούσα. Ἄλλο οὖν τὸ κακὸν, καὶ ἄλλο τὸ ἀναγκαῖον.

Τὸ γὰρ κακὸν ἢ κακόν. Ἀνατρέπων τὰς δόξας τῶν λεγόντων κακὸν εἶναι τὴν ὕλην, φησὶ· Πῶς οὖν ἐξ ὕλης γεννᾶται καὶ τρέφεται ἡ ἐκφυσις τῶν ἀπὸ γῆς, φυτὰ καὶ ζῶα; καὶ ταῦτα γὰρ ἐξ εἶδους καὶ ὕλης εἰσὶ. Τὸ οὖν αὐτόκακον πῶς γεννᾶ καὶ τρέφει, καὶ οὐκ εὐθὺς φθείρει καὶ φθίρεται; αὐτὴ γὰρ ἐξὸς τοῦ κακοῦ· ἀλλ' οὕτε, ὡς ἐφημέν ἄνω λέγειν τινὰς, ἐφέλλεται εἰς κακίαν τὰς ψυχὰς ἡ ὕλη διὰ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ σώματος μεμιγμένη τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς· πολλοὶ γὰρ ἐκράτησαν τοῦ τοιοῦτου μέρους, ὡς οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐνίοι τῶν Ἑλλήνων φασὶ, διὰ τοῦτο τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἄστρα μὴ φθίρεισθαι, διὰ τὸ ἐκ τοῦ καθαρωτέρου τῆς ὕλης γενέσθαι· τὰ δὲ προσεχῆ τοῖς φαρτοῖς σώμασιν ἐκ τῆς ὑποστάθμης καθ' ὑπόθεσιν τῶν κτισθέντων ἐσχάτην οὐσαν, ἀποθῆναι τοιαύτην· διδὸ καὶ φθίρονται τὰ κατώτερα, καὶ ἀστατοῦσι, μὴ δυνάμενα ἰδρῦσθαι καὶ βεβαίως ἔχειν ἐφ' ἑαυτοῖς, ὡς ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἄστρα. Εἰ οὖν ἀναγκαῖως οὕτω γέγονε, πῶς ἢ ὕλη κακὸν, ἔχουσα καθ' ἡμᾶς ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀναγκαῖον; Οὐκ οὖν [οὐδαμῶς] ἢ ὕλη κακόν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

° συμπληρωτικῆ.

§ XXIX. Ἡ στέρησις κατὰ δύναμιν. Ἡ στέρησις οὐκ ἔστιν ὑπόστασις τις, ἀλλὰ περὶ τὸ ἐστερημένον τοῦ παρεῖναι πεφυκότος καὶ ἐπιβάλλοντος εἶδους γίνεται, ὡς καὶ ἐνταῦθα· μερικῶς γὰρ τῆς στέρησεως οὐσης ἐν τῇ ὕλῃ τοῦ εἶδους, ἔσται τοῦ ἀγαθοῦ τι ἐν αὐτῇ, καθὼ καὶ εἶδους καὶ κόσμου ἔρξ, καὶ δέχεται ταῦτα ὡς ἀγαθὰ. Τὸ δὲ αὐτόκακον οὔτε ἀγαθοῦ μετουσίαν δέχεται, διὸ οὔτε ἔστιν· ἡ γὰρ παντελῆς στέρησις καὶ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον σῶμα φθείρει, ὡς μηδὲ νόσον ¹⁰ ἔτι ὑπομένει· ὅθεν καὶ ἀδύναμον αὐτὴν εἶπεν· ἡ δὲ μερικῆ, ὡς ἔχουσα τι τοῦ ἀγαθοῦ, δύναμιν λέγεται ἔχειν.

§ XXX. Ἀλλὰ καθὼ οὐ παντελῆς. Ὅρος σύντομος τοῦ κακοῦ, ὅτι οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ μερικὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἔστι.

[α] Καὶ τῆς ὀλης αἰτίας. Ὅλην αἰτίαν τὴν τῶν βίων φησί. Τὸ δὲ μερικὸν εἶρηκεν, ἵνα τὸ καθόλου ἀνέλῃ· παντελῆς γὰρ ἔλλειψις τὸ μὴ εἶναι συνίστησιν.

Οἶδεν ὁ θεὸς τὸ κακόν. Καὶ τὰ λεγόμενα κακὰ οἶδεν ὁ θεός· ἔσθ' ὅτε ὡς ἀγαθὰ. Κακὰ δὲ νῦν φησιν, οἷον πολέμους, νόσους παιδευτικὰς, θανάτους καὶ τὰ τοιαῦτα· νομίζονται γὰρ ἡμῖν κακὰ· εἰσὶ δὲ δυνάμεις ἀγαθοποιῶν αἰτίας· καὶ γὰρ διὰ τῶν εἰρημένων μετάνοια καὶ ἐπίγνωσις θεοῦ, καὶ εὐσεβείας τοῖς πλείοσιν ἐγένετο πρόφασις, καὶ ἐν τοῖς προφήταις ἡ κακία παιδεία λέγεται. Ἀνάγνωθι τὸ κβ' κεφάλαιον.

[β] Παρ' αὐτῶ αἰ αἰτίαι. Αἰτία τῶ ἐν τῷ ἀσελγαίνειν κακοῦ ἡ ἐπιθυμία παρὰ λόγον κινήθεισα. Ἄλλ' αὐτῆ ἡ ἐπιθυμία δύναμις ἀγαθοποιῶν λογικοῖς μὲν πρὸς τὸ δι' αὐτῆς πρὸς τὸ δικαίως ἀνατείνεσθαι ἀγαθόν· ἀλόγοις δὲ πρὸς ὁρεξίν τῶν ἐπιτηδείων τῆς οικείας διαμονῆς.

[γ] Εἰ δὲ τὸ κακόν αἰδίων. Ταῦτα κατὰ Μανιχαίων ἐλεγχος, καὶ τῆς δόξης αὐτῶν ἀνατροπή. Εἰ γὰρ καὶ μήπω ἡ αἵρεσις, ἀλλὰ προφυλακτικῶς ἐνεπνεύσθη τὰ τὴν πλάνην αὐτῶν ἀνατρέποντα. Ἰσως δὲ καὶ πρὸς τινὰς τῶν ἐξωθεν δόξας τὰ τοιαῦτα.

[δ] Πᾶν τὸ κατὰ φύσιν. Τουτέστιν οὐκ ἄτακτοι τῶν φύσεων οἱ λόγοι· ἔπεται δὲ τῶν κατὰ φύσιν τῶν ὀρισμένων· ὅρος γὰρ ἔστι καὶ ὁ ἐρμηνευτικὸς λόγος τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι δηλῶν, τοῦ τί ἦν εἶναι τῶν τι ἐστίν ἴσα δυνάμενον. Πᾶν οὖν τὸ κατὰ φύσιν ἐξ αἰτίας ὀρισμένης ἔστι, δι' ἣν αἰτίαν γίνεται τὸ γενόμενον. Εἰ οὖν τὸ κακόν, ἀνατίον ἔστιν, οὐ γὰρ διὰ τι γέγονεν, εἰκότως καὶ ἐν ἀοριστίᾳ· οὐ γὰρ ἔστι αὐτοῦ λόγος, τὸ τί ἦν εἶναι ἐρμηνεύων, ἐξ ἀνάγκης, οὐδὲ κατὰ φύσιν. Εἰ οὖν παρὰ φύσιν, οὐχ ἔξει ἐν τῇ φύσει λόγος ¹¹, ὡς οὔτε ἐν τῇ τέχνῃ ἡ ἀτεχνία.

[ε] Εἰ μὲν φύσει. Εἰ μὴ κατὰ στέρησιν μερικῆ/

§ XXIX. *Privatio vi sua.* Privatio non est aliqua subsistentia, sed est in eo quod privatur forma, quæ præsens esse potest et nititur, ut etiam hic: si enim privatio formæ in materia sit particularis, aliquid in ea boni erit, quatenus et formam et ornatum capit; atque hæc ut bona suscipit. Quod autem per se malum, nullam boni communionem admittit, quare neque est; absoluta enim privatio ita etiam suum subjectum corpus corrumpit, ut nequeat amplius morbum sustinere: unde ipsam quoque viribus carere dixerunt; particularis vero ut aliquid boni possidens, vim habere dicitur.

§ XXX. *Sed secundum quod non est omnimoda.* Brevis definitio mali, quod non sit in natura, sed in particulari boni defectu.

Et ex integra causa. Causam totam vocat quæ universorum est. Dixit autem particulare, ut universale auferret: absoluta enim defectio existendi privationem constituit.

Cognovit Deus malum. Deus etiam ea quæ mala dicuntur novit; quandoque mala tanquam bona appellat, ut bella, morbus, qui mores corrigant, mortes et similia. Reputantur enim a nobis mala; sunt autem vires causæ bonum præstantis; nam per prædicta poenitentia et Dei cognitio acquiritur, pluribusque pietatis occasio fuit, atque in prophetis malitia, disciplina seu castigatio dicitur. Lege caput 22.

Penes ipsum causæ. Causa mali in lascivendo est concupiscentia præter rationem mota. Ipsa tamen concupiscentia est facultas boni effectrix ratione quidem utentibus, ut per ipsam sursum ad verum bonum tendant; ratione vero privatis, ut ea quæ ad propriam suam conservationem faciunt, appetant.

Quod si malum æternum est. Hoc argumentum est contra Manichæos, opinionemque eorum evertit: etsi enim nec dum hæresis orta, tamen ad præcautionem inspiratione accepit quæ ipsorum errorem everterent. Fortassis etiam hæc sunt contra quasdam ethnicorum opiniones.

Omne quod est secundum naturam. Id est rationes naturarum non inordinatæ; quod autem definitum est, sequitur id quod naturale est; definitio enim est ratio essentialium rerum explicans, et quod quid est declarans, **162** illo τί ἦν εἶναι idem significante quod τί ἐστιν. Omne igitur quod est secundum naturam, ex distincta causa est, per quam causam opus perficitur; si igitur malum causa caret, a nullo enim productum est, merito nec definitum est, cum nulla sit ejus ratio quæ essentialiam declaret: necessario sequitur, neque secundum naturam existere; si autem contra naturam, tum non habebit in natura rationem, sicut neque artis privatio in arte.

Siquidem natura. Nisi anima particulari boni pri-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ θν. ¹¹ λόγον.

vatione depravetur, ab extra essentiæ suæ alieno A aliquo adveniente, sed bono essentiæ suæ privabitur, atque malum erit ipsi essentielle, et quomodo erit anima? neque enim vivet, nam vitam non habebit; vita autem est bonum: si vero sit anima, bonum, id est vitam, participat: ergo etiam bonum essentielle habebit, non autem malum, ideoque boni speciem præ se ferre dicitur. Imbecillitate vero propria, secundum naturam operando depravatur, ut imbecilla atque ad passiones propensa; imbecillitas autem animæ, non est sicut in corporibus pinguedo aut exilitas in ejus essentia, sed inclinatio ad materialia et temporaria; unde etiam vitiose postea movetur. "Ἐκγονα vero ejus seu fetus, opera hoc loco vocat; nota vero efficaciam animæ, ἴτιποτε accedentem et recedentem, non habere immutabilitatem.

Sin per actiones. Ut paucis absolvamus, hæc ejus est sententia: naturam animæ esse bonam, quandoquidem a bono producta sit, ejusque actiones esse bonas: videmus enim viros probos sibi convenientia operari; ex eversione et defectu boni subit malum: ergo malum neque est in natura, neque subsistit.

§ XXXII. Si bono malum. Multa sunt uni contraria; ergo si uni et bonæ causæ contrarium sint multa, malo multæ erunt causæ; atque si, ut supra diximus, rationes et facultates sunt rerum naturalium convenientium effectrices, vitiosi profecto naturalium motus ex imbecillitate facultatisque defectu provenientes, contraria naturæ producent, quibus etiam malum quodammodo subsistere videtur; porro quandoque etiam malum operatur dissimilium sine commensu mistio, cum aut calidum, aut frigidum, aut siccum, 163 aut humidum, plus aliis dominatur; unde et morbi frequentes. Quomodo autem malum, rebus omnibus sicut factæ sunt manentibus, consistat? hæc enim ex motu Dei voluntate productæ sunt, ac in terminis propriis manent immotæ, cum stent et terminentur in Deo. Harum autem contrarium, nempe ipsum per se malum, non est stabile, nec terminum habet, neque definitum est, quorum nullum in creatis videmus: quomodo igitur malum subsistere potest?

Rationes ac facultates. Id est non secundum rationem aliquam naturæ necessariam, aut essentialem quamdam proprietatem hæc animo sunt concipienda; arbitror autem, per *misionem dissimilium*, intelligere naturalium facultatum, ad ea quæ non conveniunt, motionem, quod intemperies operatur, cum motus non coguntur ratione intra terminos, in quibus producti sunt, manere.

Omnium etiam malorum. Omnium bonorum et malorum principium et finem esse bonum, quoniam quidquid facimus, bonum facere arbitramur; et malum non habere subsistentiam, sed lere subsi-

του αγαθοῦ κακύνεται ψυχή, ἔξωθεν τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀλλ' ἀλλοτρίου τινος ἐπισυμβαίνοντος, ἔσται τῆς οὐσίας αὐτῆς ἡ στέρσις τοῦ αγαθοῦ, καὶ ἔσται οὐσιώδης αὐτῇ τὸ κακόν· καὶ πῶς ἔσται ψυχή; οὕτε γὰρ ἔσται ζῶσα· οὐ γὰρ ἔξει ζῶην· αγαθὸν δὲ ζῶη. Εἰ δὲ ψυχή ἔστι, μετέχει τοῦ αγαθοῦ, τουτέστι ζῶης· οὐσιώδης οὖν ἔξει τὸ αγαθόν, καὶ οὐ τὸ κακόν· διὸ καὶ αγαθοειδῆς λέγεται. Ἀσθενεία δὲ τῇ περὶ τὰ οἰκεία, κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν κακύνεται, ὡς ἀσθενῆς καὶ εὐκλινητος οὕσα πρὸς τὰ πάθη. Ἀσθένεια δὲ ψυχῆς οὐχ ὡς ἐπὶ σωματίων παχύτης ἢ ἰσχυρότης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὕλικὰ καὶ πρόσκαιρα ἔνθεσις· ὅθεν καὶ πλημμελῶς λοιπὸν κινεῖται. Ἐκγονα δὲ ταύτης ἐνταῦθα τὰ ποιήματα λέγει. Σημειῶσαι δὲ ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὸ ἀμετάδλητον, ὡς συμβαίνουσα καὶ ἀποσυμβαίνουσα.

Εἰ δὲ ταῖς ἐνεργείαις. Ἴνα ἡ ὁ νοῦς ἐν συντόμῳ οὕτως· ὅτι ἡ φύσις τῆς ψυχῆς αγαθὴ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ αγαθοῦ παρήχθη, καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς αγαθαί· ὀρώμεν γὰρ τοὺς αγαθοὺς ἄνδρας ἐνεργούντας τὰ οἰκεία· ἐκ παρατροπῆς δὲ καὶ ἑλλείψεως τοῦ αγαθοῦ παρεσθύνει τὸ κακόν. Οὐκοῦν οὐκ ἐν φύσει, οὐδὲ ἐνούστον τὸ κακόν.

§ XXXII. [ς] *Εἰ τῷ αγαθῷ τὸ κακόν.* Τῷ ἐν ἑναντία τὰ πολλά· οὐκοῦν εἰ τῷ ἐνὶ καὶ αγαθῷ αἰτίῳ ἑναντίον τὰ πολλά, αἴτια πολλά τῷ κακῷ· καὶ, εἰ τῶν κατὰ φύσιν, ὡς ἄνω ἔφην, λόγοι καὶ δυνάμεις εἰσὶ τὰ ποιητικά, πῶν παρὰ φύσιν ποιητικά αἱ πλημμελεῖς τῶν κατὰ φύσιν κινήσεις ἐξ ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας συμβαίνουσαι· δι' ὧν καὶ παρυσίσταται τὸ κακόν. Ποιεῖ δὲ κακὰ ἔσθ' ὅτε καὶ μέγισ τῶν ἀνομοίων ἀσύμμετρος, ὅταν ἢ τὸ θερμὸν ἢ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ξηρὸν, ἢ τὸ ὑγρὸν πλεόν τῶν ἄλλων κρατήσῃ· ὅθεν καὶ νόσοι πολλάκις. Πῶς δὲ συσταίη κακόν, τῶν γενομένων ἀπάντων, ὡς ἐποιήθησαν, μερόντων; ταῦτα μὲν γὰρ ἐκ κινήσεως βουλήματι θεοῦ παρήχθη, καὶ ἀκίνητα ἐν τοῖς ἰδίοις ὄροις μένει ἐστῶτα καὶ πεπερασμένα ἐν τῷ θεῷ· τὸ δὲ τούτων ἑναντίον, τὸ αὐτόκακον, ἄστατον, καὶ πέρασ οὐκ ἔχον οὕτε ὀρισμένον, ὧν οὐδὲν ἐν τῇ δημιουργίᾳ ὀρώμεν. Πῶς οὖν ἐνυπόστατον τὸ κακόν;

[ς] *Λόγοι καὶ δυνάμεις.* Τουτέστιν οὐ κατὰ λόγον ἀναγκαῖον τῇ φύσει, ἢ τινὰ οὐσιώδη ιδιότητα ταῦτα λογίζεσθαι χρή. Μίξιν δὲ τῶν ἀνομοίων οἰμαι νοῆσαι τὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα κίνησιν, ὅπερ ἡ ἀμετρία ποιεῖ, μὴ λόγῳ κρατουμένων τῶν κινήσεων εἰσω μένειν τῶν ὄρων, ἐφ' οἷς καὶ γεγῶνασι.

Πάντων καὶ τῶν κακῶν. Ὅτι πάντων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος ἐστὶ τὸ αγαθόν, ἐπειδὴ καὶ πᾶν ποιοῦντες¹¹, αγαθὸν ποιεῖν νομιζόμεν· καὶ ὅτι ὑπόστασιν οὐκ ἔχει τὸ κακόν, ἀλλὰ παρμπόστασιν,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ κακὸν ποιοῦντες.

τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον. Τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ὅτι οὐ πρὸς τὸ κακὸν ὀρώντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλὰ δοχοῦντες ἀγαθὸν ποιεῖν, εἰ καὶ ἡ ἔκθρασις τούναντιον δείκνυσιν.

Ἔστι τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα. Ὁ εἶπε καὶ ἐν τῇ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, διὰ τὸ ἀγαθόν, ἐπειδὴ νομιζόμεν δ ποιούμεν ἀγαθόν.

Τῷ ὅρτι δὲ οὐκ ὀρθόν. Ἐπιέμενοι γὰρ κατὰ φύσιν καὶ δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκτικῆν, πράττομεν ἐσθ' ὅτε ἀγνοοῦντες τὸ κακόν, ὃ ἡμῖν μὲν νομιζέται καλόν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἐστὶ κακόν· τί γάρ; ὅτι, τιμωροῦντες τῇ ἡδικημένῳ, φρονέομεν ἐσθ' ὅτι τὸν ἀδικήσαντα μὴ ἀξιον ὄντα θανάτου. Οὕτω νόει, καὶ οὐ σφάλῃ.

Στέρησις ἄρα ἐστὶ. Θαυμασιῶς ἔδειξεν ἀνυπόστατον τὸ κακόν, στήρησιν ἀποδείξας τῶν ἐν τάξει καὶ φύσει. Ἡ δὲ στήρησις οὐκ αὐτοῦπόστασις, ὡς προέφημεν, ἀλλὰ τὸ πεφυκὸς καὶ ἐπιβάλλον παρεῖναι μὴ παρόν· ὅθεν καὶ ἁμαρτίαν, τουτέστιν ἄνευξίαν καὶ ἀπόπτωσιν τινα τοῦ προσήκοντος, αὐτὸ τὸ τῆς στερήσεως καλεῖ, καὶ ἄσκοπον, ἀντὶ τοῦ, παρὰ τὸν σκοπὸν βῆλλον, ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοξεύοντων· ὡσπερ γὰρ ἐκείνοι, ἐπιτυγχάνοντες τοῦ σκοποῦ, τουτέστι τοῦ σημείου ἐφ' ὃ τοξεύουσιν, ὃ δὴ καὶ σκοπὸς λέγεται, καλῶς προλασιν· οὕτως οἱ ἐξω τοῦ σκοποῦ τοξεύοντες ἁμαρτάνουσι ¹² τοῦ προσήκοντος.

Καὶ ἁμαρτία. Τὸ ἁμαρτία μὴ νόησις τὴν γενομένην ἐν ἡμῖν, οἷον μοιχείαν, ἢ ἀδικίαν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον· ἀλλ' ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως ἦτοι τάξεως ἀποτυγχάνοντες, φερόμεθα εἰς τὴν παρὰ φύσιν ἄλογον, καὶ παντελεῖ, καὶ ἀνούσιον ἀνυπαρξίαν· ὅθεν καὶ μηδαμῇ μηδὲν ὄν λέγει τὸ κακόν.

Ὁὐ πάντα πᾶσι. Θείως τὰς ὑποβάσεις τῶν ἐν τῇ δημιουργίᾳ δέδωκεν· ὃ μὲν γὰρ νοῦς, καθ' ὃν οὐσιώνται οἱ θεοὶ νόες καὶ πάντη αἰῶλοι, ἀνώτερος ψυχῆς ἐστίν. Ὁ οὖν ἄγγελος, ὃ παρὰ τὸν ἀγαθοειδῆ νοῦν κινήθεις, δαίμων ἀπέθῃ· ἢ δὲ ψυχῆ, καθὼ νοερά καὶ λογικῆ, οὐ κατὰ λόγον ¹³⁻¹⁴ ἐνεργούσα τὸν ὑποδεθηκότα νοῦν τὸν νοητὸν, οὐκ ἐνεργεῖ τὰ οἰκεία· τὰ δὲ οἰκεία τὰ ὑποδεθηκότα τὸν νοητὸν λόγον παρὰ φύσιν εὐρεθέντα, οὐκ ἐρῶνται εἰς τὰ ἑαυτῶν.

Πῶς ὁλοῦς τὰ κακά. Εἰ πρόνοια ἐν πᾶσι, οὐδαμῶς φύσει τὸ κακόν.

§ XXXIII. Ἀλλὰ καὶ τοῖς γινομένοις. Ὅτι καὶ τοῖς γινομένοις καὶ νομιζομένοις κακοῖς ἀγαθοπερπῶς κέχρηται ὁ Θεὸς πρὸς διόρθωσιν ἢ ὠφέλειαν ἡμῶν ἢ ἑτέρων.

Ἡ ἄλλων ἢ ἰδικῆν. Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι ἐχρῆν ἡμᾶς καὶ ἄκοντας εἶναι ἀγαθοῦς.

Οἱ χροῖναι φασὶ τὴν πρόνοιαν. Σημαίωσαι πῶς ἐπιπλήττει τοῖς λέγουσι· διὰ τί γὰρ μὴ ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς οὕτως, ἵνα, κἀν θέλωμεν, μὴ ἁμαρτάνωμεν; τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἐστίν ἢ λέγειν· διὰ

stentiam, boni causa non vero sui factum; hoc autem etiam superius diximus, nimirum quod non ad malum respicientes aliquid agamus, sed judicantes bonum operari, etsi exitus contrarium ostendat.

Quia boni gratia. Quod dixit etiam in præcedente capite, dià τὸ ἀγαθόν, propter bonum, quia arbitramur id quod facimus esse bonum.

Revera autem non rectum. Cupientes enim aliquid secundum naturam et virtutem boni habitualement, aliquando nescii malum operamur, quod nobis quidem bonum videtur, verumtamen est malum: cur enim? quod injuria affectum vindicantes, quandoque eum qui injuriam fecit morte indignum interfecimus: sic intellige, et non erras.

Privatio ergo est. Ostendit mirabiliter malum non subsistere, demonstrando esse privationem ordinatam et naturalium: privatio autem non est (sicut etiam ante diximus) per se substantia, sed quod aptum et nitens adesse non adest: ideoque ἁμαρτίαν, id est aberrationem ac prolapsionem a convenienti, privationem vocat, et ἄσκοπον pro ultra scopum jacientem, sumpta a sagittariis metaphora: sicut enim illi attingentes scopum, id est signum **164** in quod jaculantur, quod etiam σκοπός dicitur, bene procedunt, ita qui extra scopum jaculantur, a convenienti aberrant.

Et peccatum. Per peccatum non intelligas illud quod in nobis factum est, veluti adulterium, aut iniustitiam, aut aliud quid simile; sed hoc vult dicere: a bono et naturali motu seu ordine aberrantes, ferimur in eam quæ contra naturam est, irrationalem, et absolutam, ac sine substantia existentie privationem: ideoque dicit malum nusquam ullo modo esse.

Non omnia omnibus. Divine gradus creaturarum servavit: mens enim, a qua essentiam accipiunt mentes divinæ et prorsus immateriales, superior est anima; angelus igitur, qui præter mentem bonum præ se ferentem movetur, dæmon evadit; anima autem quatenus intelligens ac rationalis, non exercens secundum rationem subjectam mentem intelligibilem, non operatur propria; corpora vero intelligenti ratione inferiora, præter naturam inventa, non valent in seipsis.

Quomodo sint omnino mala. Si providentia in omnibus, nusquam natura malum

§ XXXIII. Quin etiam iis qui sunt. Deum etiam iis qui sunt aut censentur mali, pia sua benignitate ad correctionem et utilitatem nostram aut aliorum uti.

Aut aliorum, vel propriam. Contra eos qui dicunt nos debere etiam invitos esse bonos.

Qui aiunt debere providentiam. Nota quomodo increpat dicentes, Cur Deus non ita fecit nos, ut, etsi velimus, non peccemus; hoc enim aliud nihil est quam dicere, Quare nos mentis et rationis expertes

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹² οὕτως οἱ ἐξω τῆς ἀληθείας βῆλλοντες, ἁμαρτάνουσι. ¹³⁻¹⁴ λογικῆ κατὰ λόγον.

non creavit; si enim necessario ad virtutem ducemur, neque nos imperatores quosdam eorum quæ in nobis sunt ostendisset, neque naturam nostram intelligentem esse permisisset, id est intelligentem animam; aufer enim libertatem nostram, et neque Dei imago erimus, neque anima ratione et intellectu prædita, et natura prorsus corrumpetur, dum non est quod ipsam esse oportebat. Quod autem ait, αυτοκινήτων, dictum esse pro iis quæ suæ sunt potestatis et imperii intelligendum; non autem pro iis qui seipsum movent, veluti animalia ad distinctionem immobilium, ut domorum et montium, aut eorum quæ ab aliis moventur, ut lapidum et lignorum: disserens enim de virtute τὸς αυτοκινήτους. 165 seu qui proprio moventur arbitrio assumpsit, quorum ait accommodatam providentiam, ut et eam quæ in lege ac prophetis, et beneficiis, sicut etiam Apostolus apud Athenienses concionans declarat.

Invitos nos. Pulchre eorum rationem evertit, qui dicunt oportere nos etiam invitos et ex necessitate esse bonos; hoc enim esset essentialis nostræ corruptio; auferretur enim liberum arbitrium.

Per se mobilium, Gr. τῶν αυτοκινήτων. Pro τῶν αὐτεξουσίων, iis qui suo vivunt arbitrio, sicut adiacens declarat paragraphus.

§ XXXIV. *Et mutatio.* Nota incorporea et materialis expertia mutari, dum non manent omnino in boni identitate: bonum enim, ut semper stans et firmum, idem manet; quod vero mutatur, non idem manet.

In scientia vero peccantes. Vide quomodo istud interpretetur: Væ vobis cum cognitione peccantibus. Et: *Servus sciens voluntatem domini sui, et non faciens eam, vapulabit multis*¹.

Sine scientiæ, Gr. ἢ τῆς γνώσεως. Forte vocat γνώσιν cognitionem quæ doctrina acquiritur, quam oblivio frequenter obscurare potest, quam etiam superius dixit ex auditu gigni; cognitionem vero oblivione carentem, censendum eam quæ ex naturali meditatione, aut illustratione sine doctore inhæret.

Verum hæc quidem nobis. Nota aliud quoque ipsius esse opus de justo et divino iudicio; nota vero caput hoc continere 23 syllogismos, demonstrantes malum non esse ens.

IN CAP. V.

§ I. *Non supersubstantialis.* Antiqui Deum vocabant *num*, non tanquam numeri principium; sed quia ab omnibus secretus est, nihilque habet eorum quæ post ipsum fuerunt cui connumeretur, quin etiam quod compositionis expertus ac simplex sit; hoc autem non repræsentat quæ sit Dei essentialis; essentialis enim improprie de Deo dicatur, nam superessentialis est.

Substantiæ deificæ principium, Gr. θεαρχικῆς οὐσαρχίας. Οὐσαρχίαν seu essentialis principium vocat

¹ Luc. xii, 47.

Α τί μὴ ἀνόητα καὶ βλογα ἡμᾶς ἐποίησε; τὸ γὰρ ἐξ ἀνάγκης ἡμᾶς ἀγεσθαι ἐπ' ἀρετὴν οὐτε αὐτοκράτορας τινὰς ἡμᾶς εἰδείκνυ τῶν καθ' ἑαυτοῦς, οὐτε τὴν νοερὰν ἡμῶν φύσιν εἶναι συνεχώρει, τουτέστι τὴν νοερὰν ψυχὴν· ἀνελε γὰρ ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ οὐτε εἰκὼν Θεοῦ εἰσόμεθα, οὐτε ψυχὴ λογικὴ καὶ νοερὰ, καὶ τῷ ὄντι φθαρήσεται ἡ φύσις, οὐκ οὔσα ὅπερ εἶδει αὐτὴν εἶναι. Ὅπερ δὲ φησιν, αὐτοκινήτων, ἀντὶ τοῦ αὐτεξουσίων, καὶ αὐτοκρατόρων εἰρησθαι νοητέον· οὐ γὰρ τῶν ἑαυτοῦς κινούντων, ὅσον ἐμφύχων, πρὸς ἀντιδιαστολήν τῶν ἀκινήτων, ὡς οἰκῶν καὶ ὄρων· ἢ ἑτεροκινήτων, ὡς λίθων καὶ ξύλων. Περὶ γὰρ ἀρετῆς διαλεγόμενος τοὺς αὐτοκινήτους παρέλαβεν, ὡν φησι πρόσφορον τὴν πρόνοιαν, ὅσον τὴν διὰ νόμου καὶ προφητῶν, τὴν διὰ τῶν εὐεργεσιῶν, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, δημηγορῶν παρ' Ἀθηναίους.

Ἀκοιτας ἡμᾶς. Καλῶς ἀνέτρεψε τὸν λόγον τῶν λεγόντων, ὅτι ἐχρῆν ἡμᾶς καὶ ἀκοιτας καὶ ἐξ ἀνάγκης εἶναι καλοῦς· τοῦτο γὰρ φθορὰ ἦν ἡμῶν τῆς οὐσίας· ἀνήρητο γὰρ ἂν τὸ αὐτεξούσιον.

Τῶν αὐτοκινήτων. Ἀντὶ τοῦ τῶν αὐτεξουσίων ὡς ἡ παρακειμένη δηλοῖ παραγραφῆ.

§ XXXIV. *Καὶ ἀλλοίωσις.* Σημειῶσαι ὅτι καὶ τὰ ἀσώματα καὶ τὰ εἴδη ἀλλοιοῦνται, μὴ μένοντα ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ὁλοτελῶς ταυτότητι· τὸ μὲν γὰρ ἀγαθὸν ταῦτόν, ὡς αἰεὶ ἐστὼς καὶ βέβαιον· τὸ δὲ τρεπόμενον οὐ ταῦτόν.

Ἐν γνώσει δὲ ἀμαρτάνοντας. Ὅρα πῶς ἐρημνεύει τὸ· οὐαὶ τοῖς ἐν γνώσει ἀμαρτάνουσι, καὶ πὸ Ὁ δοῦλος ὁ εἰδὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ, καὶ μὴ ποιῶν αὐτὸ, δαρήσεται πολλάς.

Ἡ τῆς γνώσεως. Γνώσιν φησιν ἴσω; τὴν ἐκ διδασκαλίας προσγινομένην, ἣν καὶ λήθη πολλάκις δύναται ἀμαρῶσαι, ἣν καὶ ἀνωτέρω φησὶν ἐξ ἀκοῆς ἐγγίνεσθαι· ἀληστον δὲ τὴν γνώσιν οἰητέον τὴν ἐκ φυσικῆς θεωρίας ἢ ἐλλάμψεως ἀδιδακτικῆς προσγινομένην.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν. Σημειῶσαι, ὅτι καὶ ἄλλο ἐστὶν αὐτοῦ σὺνταγμα περὶ δικαίου καὶ θείου δικαιοτηρίου· σημειῶσαι δὲ, καὶ ὅτι εἰκοσι καὶ τρεῖς συλλογισμοὺς ἔχει τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἀποδεικνύντας, ὅτι οὐκ ἐστὶν ὄν τὸ κακόν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε΄.

§ I. *Οὐ τὴν ὑπερούσιον.* Ἐν ὀνόμασιν τὸν Θεὸν οἱ πάλοι οὐκ ὡς ἀριθμῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ διὰ τὸ πάντων ἐξηρησθαι, καὶ μηδὲν ἔχειν συναριθμούμενον τῶν μετ' αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀσύνητον καὶ ἀπλοῦν· οὐ τοῦτο δὲ παρίστησι, τίς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· κυρίως γὰρ οὐσία ἐπὶ Θεοῦ οὐκ ἂν λέγοιτο· ἐστὶ γὰρ ὑπερούσιος.

Θεαρχικῆς οὐσαρχίας. Οὐσαρχίαν φησὶ τὴν πάσης ἀρχὴν οὐσίας καὶ αἰτίας· αὐτὴ γὰρ ἡ Θεότης

ὅπερ πᾶσαν οὐσίαν. Πρόδοον δὲ τὴν θεῖαν ἐνέργειαν λέγει, ἥτις πᾶσαν οὐσίαν κατήγαγε.

Καὶ γὰρ ἡ ἀγαθοῦ θεωρυμία. Πῶς ἀγαθὸς λέγεται ὁ Θεός. Ὅρα δὲ πῶς φησι τὸ ἀγαθόν, ἥτοι τὴν αὐτοῦ θεωρυμίαν, ἐκτείνεσθαι εἰς τὰ ὄντα πάντα, καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα εἶναι· τὸ δὲ ἐν ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι, καὶ ὑπερεκτείνεσθαι αὐτό· τὴν δὲ ζωὴν ὑπὲρ τὰ ζῶντα εἶναι· καὶ τὴν σοφίαν ὑπὲρ τὰ νοερά καὶ λογικά καὶ αἰσθητικά ἐκτείνεσθαι, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι τὸ ἀγαθόν, τουτέστιν ὁ Θεός, καὶ τοῦ ὄντος, καὶ ζωῆς, καὶ σοφίας αἰτιον· τὸ δὲ ὄν, ζωῆς καὶ σοφίας αἰτιον, τοῖς οὐσι νόει ἀκολούθως [τοῖς λοιποῖς].

Καὶ εἰς τὰ¹⁰ οὐκ ὄντα ἐκτείνεται. Καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἐκτείνεται τὸ ἀγαθόν, ὡς εἰς τὸ εἶναι καλοῦν αὐτά· ἢ καὶ κατὰ τὸ εἰρημένον αὐτῷ τῷ Πατρὶ, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ μὴ ὄν καλόν, ὅταν ἐν Θεῷ διὰ τὸ ὑπερούσιον θεωρῆται. Ὅντα δὲ τὰ οὐκ ὄντα ὕλικά φησιν, ὡς πολλάκις ἐδηλώσαμεν ἄνω· ἢ οὕτως, ἐπειδὴ οὐ περιγράφεται τόπω ὁ Θεός, εἰκότως φησὶ καὶ ὑπὲρ τὰ οὐκ ὄντα αὐτὰν εἶναι, ἵνα δείξῃ τὸ ἀπερίγραπτον αὐτοῦ.

Καὶ ὑπὲρ τὰ ζῶντα. Ἐπισημῆνασθαι χρὴ, πῶς, ὅταν μὲν περὶ ἀγγέλων φησὶ καὶ ἀνθρώπων, τοὺς ἀγγέλους νοητά φησι· τὰς δὲ ἡμετέρας ψυχὰς νοεράς, ὡς πολλάκις ἀνωτέρω παρεστήσαμεν, καὶ τὰς ἑρμηνείας ἐκθέμενοι τοῦ νοητοῦ καὶ νοεροῦ. Νῦν δ' ἐπειδὴ περὶ τοῦ Θεοῦ πρῶτόν φησιν, εἰκότως καὶ τοὺς ἀγγέλους μεθ' ἡμῶν νοερούς φησιν, ἅτε καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ νοεῖν τὸν Θεόν, ὅσον οἶόν τε, τρεφομένους τῆ νοήσει, τῷ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὴν θεῖαν σοφίαν, ὡς καὶ αἱ ἀνθρώπιναί ψυχαί· καὶ τὰ αἰσθητικά δὲ, τουτέστι τὰ ἄλογα. Ἐμφύχα δὲ ὅμως πάντα σοφίας μετέχουσι θείας, καὶ ἐν ταῖς φυσικαῖς αὐτῶν ὁρμαῖς, ὡς καὶ ὁ θεὸς Βασιλεῖος ἐν τῇ Ἐξαμέρῳ δείκνυσι, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐν σοφίᾳ γενέσθαι πάντα κατὰ τὸ εἰρημένον· Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Ἡ δὲ σοφία ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁ ὢν· πάντα οὖν ἐν τῷ Υἱῷ τῷ ὄντι ἐγένοντο, φησὶν.

§ II. Ἐκφαντορικὰς. Ἐκφαντορικὰς φησι τὰς ἐκφανούσας ἥτοι παριστάσας.

Τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα. Σημείωσαι, ὅτι καλῶς λέγομεν, ὅτι ἐστὶν ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα· ὑποβεδηχίας οὖν θεότητος νόησον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων δικαίων.

Ἐν ἀποκρύφοις. Ὡς τὸ· Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ἐν ἀποκρύφῳ καταγρίδος.

¹⁰ Psal. ciii, 21. ^v Psal. xvii, 12. ^x Psal. lxxx, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ τὰ αὐτά.

A causam et principium omnis essentiae; ipsa enim Divinitas est supra omnem essentiam. Πρόδοον vero seu *progressionem* vocat divinam efficaciam, quae universam essentiam produxit.

166 *Siquidem nomen boni de Deo. Quomodo Deus dicatur bonus. Vide autem quomodo dicit bonum seu divinum ejus nomen extendi ad omnia quae sunt et quae non sunt, atque supra ea quae non sunt esse; unum vero esse supra ea quae sunt, ipsumque ulterius protendi: vitam autem superare omnia quae vivunt, et sapientiam supra omnia quae intelligunt, et quae ratione et quae sensu utuntur extendi, ita ut manifestum sit quod bonum, id est Deus, sit causa et ejus quod est, et vitae et sapientiae; illud autem quod est, vitae et sapientiae causam, intellige ad res accommodate.*

Atque ad ea quae non sunt extenditur. Atque ad ea quae non sunt extenditur bonum, tanquam ipsa ut sint vocans, aut juxta illud, quod Pater alibi dixit, quia etiam id quod non existit est bonum, cum in Deo propter essentiae excessum consideratur. Ὅντα vero vocat ea quae non sunt materialia, sicut saepe superius declaravimus; aut sic, quoniam Deus loco non circumscribitur, merito ait eum etiam supra ea quae non sunt esse, ut ostendat illum minime circumscribi posse.

Et supra viventia. Advertere oportet, quomodo, quando de angelis et hominibus loquitur, angelos vocet νοητά seu quae intelliguntur; nostras vero animas νοεράς seu quae intelligunt, sicut frequenter superius repraesentavimus, dum interpretationes τοῦ νοητοῦ et νοεροῦ exponebamus: nunc vero quoniam primo et principaliter de Deo loquitur, merito angelos, sicut et nos dicit νοερούς, quasi etiam ipsi Deum intelligendo, quantum fieri potest, intellectione alantur, quia ad divinam sapientiam conversi sunt, sicut et hominum animae, atque τὰ αἰσθητικά, id est rationis expertia. Animata vero omnia pariter divinam etiam participant sapientiam in suis naturalibus propensionibus, sicut divinus Basilii ostendit in *Hexaemero*, atque illud ipsum, in sapientia facta esse omnia, secundum Scripturam: *Omnia in sapientia fecisti*¹¹. Sapientia autem est Filius, qui est; omnia igitur, inquit, erant in Filio qui est.

§ II. *Manifestatorias*. Gr. ἐκφαντορικὰς. Ἐκφαντορικὰς vocat eas quae declarant seu repraesentant.

Quae supra omnem bonitatem. Nota nos recte dicere quod omnem superet bonitatem et deitatem; ergo per subditas deitates intellige angelorum justorumque virorum deitates.

167 *In absconditis*. Ut illud: *Posuit tenebras latibulum suum*¹²; et rursus: *In abscondito temporis*¹³.

Et sensus participant. Quoniam paulo ante visus est dicere, bonum esse subjectum, cum dixit *esse ejus quod est causam*, et ita deinceps, ne qui absque intellectu legerent occasionem arguendi reperirent, ait: *Non autem aliud esse bonum, et aliud id quod est.* Atque iterum, aliud vitam; quam sapientiam, unam siquidem omnium esse causam, et non multas, atque merito unam Deitatem quæ universa produxit, sanctam nec non beatam Trinitatem, et minime multas divinitates creatrices; hoc autem non supervacaneè dixit, sed Græcos stringens sapientes et hæreticos Simonis sectatores, qui dicunt deos mundi fabricatores, quanto inferiores sunt, tanto quoque infirmiores producere creaturas, etiam usque ad omnium fundamentum, ut aiunt, id est materiam.

Et hanc quidem esse. Boni appellationem perfectæ omnino providentiæ declarativam, ait esse; reliquas vero particulares, ut vitam et sapientiam et rationem; nam res omnes per Dei bonitatem productæ sunt ut existerent, suntque bonæ seu valde bonæ; non autem omnes vitam aut sapientiam aut rationem participant, ideoque ejusmodi appellationes ad perfectæ distinctionem posuit. Ὀλιγωτέρας vero seu generaliores vocat eas quæ in pluribus cernuntur, ut vitam; pervenit enim usque ad plantas et animalia rationalia rationisque expertia: sapientia autem et ratio particularēs magis; nam hæ in solis rationis participibus conspiciuntur.

§ III. *Ac vitæ sapientiam.* Cum paulo obscurior sit sermo, arbitror talem insinuare sententiam, ut aliquo dubitante ac dicente: Cur, nomine ipsius τοῦ ὄντος; seu *ontis* superante vitæ appellationem; et rursus nomine vitæ præstante sapientiæ, sicut etiam ordo ipse hoc postulat, quemadmodum ipsemet paulo ante declaravit dicendo, et ens et vitam, et sapientiam essentia effectricem, et vitæ effectricem, et sapientiæ datricem, essentia causam, et vitæ, et mentis, et rationis participum atque sensus, non amplius ordinem hunc in rebus videmus? Oportet enim secundum dictos a te gradus, ea quæ existunt magis iis quæ vivunt et sentiunt et intelligunt et ratiocinantur, id est mentem ac rationem participantibus, Deo propius **Ι** **Ω** **Σ** accedere; non amplius autem sic, sed contrarium est; veluti cælo, et astris, et terra, et aqua, et aere, et iis quæ ex ipsis oriuntur, viciniora sunt circa Dei providentiam ea quæ vivunt, etsi vita vegetativa vivant, ut plantæ et similia, viventibusque viciniora sunt sensilia, id est rationis expertia; plantis enim ac herbis, pretiosiora sunt in vita ratione carentia, quatenus etiam tantum sentiunt plantis nihil sentientibus; quæ autem ratione utuntur viciniora sunt Deo sensilibus, rationabilibus vero mentes, id est superiores mundo virtutes, ut nobis qui ratione utimur superiores, immaterialitate atque intelligendi

Kai αισθησεως μεταληφθτων. Ἐπειδὴ πρὸ μικροῦ ἔδοξέ πως ὑπόθεσιν λέγειν τὸ ἀγαθὸν, εἰπὼν τοῦ ὄντος αἰτιον, καὶ οὕτω καθεξῆς, ἵνα μὴ οἱ ἀσυνέτως ἀναγινώσκοντες εὐρῶσι μὲμφεως ἀφορμὴν φησίν· *Ὁὐκ ἄλλο δὲ εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλο τὸ ὄν· καὶ αὐτὸ πάλιν, ἄλλο τὴν ζωὴν, ἢ τὴν σοφίαν· ἔν γὰρ εἶναι τῶν ἀπάντων αἰτιον, καὶ οὐ πολλὰ, καὶ μίαν εἰκότως θεότητα πάντα παράγουσαν, τὴν ἀγίαν καὶ μακαρίαν* ¹⁷ *Τριάδα, καὶ μὴ πολλὰς θεότητας δημιουργοῦς· τοῦτο δὲ οὐ περιττῶς εἶπεν, ἀλλὰ καθ' ἀπτόμενος τῶν παρ' Ἑλλήσι σοφῶν, καὶ τῶν ἀπὸ Σίμωνος αἰρετικῶν, οἳ κοσμοποιούς φασὶ θεοῦ, καθόσον ὑποθεθῆκασι, τοσοῦτον καὶ τὰ ἀσθενέστερα τῶν κτισμάτων παράγοντας, ἕως καὶ τῆς τῶν ἀπάντων ὑποστάθμης, ὡς φασὶ, τουτέστι τῆς ὕλης.*

Kai tēn mēn eīnai. Τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐπανυμίαν παντελοῦς προνοίας δεκτικὴν εἶναι φησὶ· τὰς δὲ λοιπὰς, μερικὰς, οἷον ζωὴν καὶ σοφίαν, καὶ λόγον· καὶ πάντα μὲν γὰρ τὰ ὄντα δι' ἀγαθότητα θεοῦ παρήχθη πρὸς ὑπαρξιν, καὶ εἰσὶν ἀγαθὰ, ἤτοι καλὰ λίαν· οὐ πάντα δὲ ζωῆς ἢ λόγου ἢ σοφίας μέτεχουσιν· διὸ τὰς τοιαύτας ἐπανυμίας κατὰ ἀντιδιαστολήν τῆς παντελοῦς τέθεικεν. Ὀλιγωτέρας δὲ φησὶ τὰς ἐπὶ πλεόντων θεωρουμένας, οἷον ζωὴν· φθάνει γὰρ ἐπὶ φυτῶν καὶ ζώων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων· σοφία δὲ καὶ λόγος μερικώτεροι· ἐπὶ μόνων γὰρ λογικῶν ὀρῶνται ταῦτα.

§ III. *Kai τῆς ζωῆς τὴν σοφίαν.* Ἀσαφέστερόν πως ἐγκειμένης τῆς βήσεως, οἶμαι τὸ λεγόμενον τοιοῦτόν τινα νοῦν ὑποφαίνειν· ὡς τινος ἐπαπορῶντος καὶ λέγοντος· *Διὰ τί, τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ ὄντος ὑπερέχοντος τῆς ζωῆς τὴν προσηγορίαν, καὶ πάλιν τοῦ ὀνόματος τῆς ζωῆς ὑπεραίροντος τὴν σοφίαν, ὅτε καὶ τῆς τάξεως τοῦτο ἀπαιτούσης, ὡς καὶ αὐτὸς πρὸ βραχέως ἐδήλωσεν εἰπὼν, καὶ ὄν, καὶ ζωὴν, καὶ σοφίαν τὴν οὐσιοποιὴν, καὶ ζωοποιὴν, καὶ σοφοδοτὴν αἰτίαν τῶν οὐσίας, καὶ ζωῆς, καὶ νοῦ, καὶ λόγου μεταληφθτων, καὶ αισθησεως, οὐκέτι τὴν τάξιν ταύτην ὀρῶμεν ἐν τοῖς οὐσί; δέον γὰρ κατὰ τοὺς εἰρημένους ὑπὸ σοῦ βαθμοῦς, τὰ ὄντα πλεόντων τῶν ζώντων, καὶ τῶν αισθανομένων, καὶ τῶν νοερῶν, καὶ λογικῶν, τουτέστι τοῦ νοῦ καὶ λόγου μεταληφθτων, πλησιάζειν* **D** *θεῷ· οὐκέτι μὲν οὕτως, ἐξ ἐναντίου δὲ ἐστίν, οἷον οὐρανοῦ, καὶ ἀστρων, καὶ γῆς, καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν πλησιαίτερα περὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ θεοῦ τὰ ζῶντα, εἰ καὶ τὴν φυτικὴν ζωὴν ζωὴν, οἶα τὰ φυτὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ τῶν ζώντων πλησιαίτερα τὰ αισθητικὰ, τουτέστι τὰ ἄλογα· τῶν γὰρ φυτῶν καὶ βοτανῶν τιμιώτερα ἐν ζωῇ τὰ ἄλογα, καθ' ὃ καὶ μόνων αισθάνονται, τῶν φυτῶν μὴ αισθανομένων· τῶν δὲ αισθητικῶν ἐγγύτερα τῷ θεῷ τὰ λογικά· τῶν δὲ λογικῶν οἱ νόες, τουτέστιν αἱ ὑπερκόσμοι δυνάμεις, ὡς ἡμῶν τῶν λογικῶν ἀνώτεροι, κατὰ τὸ ἄϋλον καὶ νοερὸν ἐγγίζουσαι μᾶλλον ἡμῶν*

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁷ ὁμοούσιον.

τῷ Θεῷ· καίτοι ἔδει τὸ ἐναντίον τὰ ὄντα καὶ μειζόνων ἄνωγων ἀπολαύοντα τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὰ ἄλλα εἶναι, ὡς τὸν οὐρανὸν, τὰ ἀστρα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἐπαπόρησις· λοιπὸν οὖν ἀποκρίνεται ὁ θεὸς Διονύσιος ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ τοῦ λόγου, καὶ τῆς αἰσθησεως καθ' ὑπόθεσιν καὶ τὰς προτιμήσεις τάτων· οὕτως εὐρήσεις μετὰ μίαν σελίδα.

Καίτοι ἔδει τὰ τῶν μειζόνων. Μειζονας δωρεάς φησι τὰς ἐπὶ πλεόνων θεωρουμένας, ὡς τὸ ὄν καὶ τὴν ζωὴν· ἀλλὰ τὰ τούτων μόνον μετέχοντα οὐκ ἐν πρώτοις καὶ κρείττοσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἡττοσιν ὄρωνται, ἐπειδὴ τὰ μὲν ὑπερέχοντα, καὶ τὰς τῶν ὑφειμένων ἔχουσιν ιδιότητας τοῦ εἶναι, τοῦ ζῆν, καὶ κατὰ τοῦτο κρείττονα, εἰ καὶ διὰ μερικωτέρων ἐπανουμιῶν σημαίνοντα· τὰ δὲ τῶν ὀλιγωτέρων οὐ μετέχουσι τῆς τῶν κρειττόνων ιδιότητος, τουτέστι σοφίας, καὶ λόγου καὶ νοερότητος· καὶ κατὰ τοῦτο ἡττονα, ὡς ἡττόνων, ἡγουν ὀλιγωτέρων δωρεῶν μετέχοντα, ὡσπερ οὖν τὰ ἕτερα, ὡς πλειόνων, καὶ κρείττονα καὶ Θεῷ πλησιαίτερα.

Καὶ ζῶσιν ὑπὲρ τὰ ἄλλα. Ὅτι τὰ ὑπερκείμενα καὶ μᾶλλον Θεῷ πλησιαζόντα λέγεται πλέον ζῆν τῶν ὑποδεηκώτων, ὡς οἱ θεοὶ νόες ὑπὲρ ἡμᾶς ζῶσιν, ὡς μᾶλλον Θεῷ πλησιαζόντες. Πάλιν ἡμεῖς ὡς λογικοὶ, τῶν ἀλόγων πλέον λεγόμεθα ζῆν· πάλιν τὰ ἄλογα, ὡς αἰσθησίν ἔχοντα, πλέον ζῆ τῶν φυτῶν, ὡς αἰσθησίν μὴ ἔχόντων, ἀλλὰ μόνην τὴν φυτικὴν ζωὴν.

§ IV. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ εἶναι. Τὸ ὄν, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ὄλου συλλήθδην τοῦ εἶναι ὑπέρεστι· τοῦτο γὰρ φησιν ὑπερουσίον, ἀντὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ ἐν γενέσει ὄν· τὸ γὰρ ὄν οὐσίς· ἀπὸ γὰρ τοῦ εἶναι τὸ ὄνομα παρήκται τῆς οὐσίας. Ὁ οὖν θεός, ὡς καὶ τοῦ εἶναι ὑπερκείμενος (τὸ γὰρ εἶναι ἐξ αἰτίας τινὸς δηλοῖ εἰς τὸ εἶναι ἀχθῆναι), ὧν ὑπερουσίως νοεῖται· διὸ καὶ αἰὼν λέγεται εἶναι τῶν παρηγγμένων ὑπ' αὐτοῦ αἰώνων· ὅπερ γὰρ μήτε ἦν, μήτε ἔσται, ἀλλ' ἔστι μόνον, τοῦτο ἔστως ἔχον τὸ εἶναι, τὸ μὴ μεταβάλλειν εἰς τὸ ἔσται, μήτ' αὐ μεταθεθῆκεναι ἀπὸ τοῦ [ἦν εἰς τὸ] ἔσται, τοῦτό ἐστιν αἰών· οὐ γὰρ μόνον τὰ ὄντα πάντα δεῖ παρῆναι τῷ παντὶ καὶ ὄλω, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴδὲν τοῦ ποτε μὴ ὄντος· οὐδὲ γὰρ τι προσγένονεν αὐτῷ, μὴ ὄν πρότερον. Αὕτη οὖν ἡ διάθεσις καὶ φύσις καλεῖτο ἄν, καὶ εἴη αἰών· αἰών γὰρ ἀπὸ τοῦ ἀείδενος εἰρηται. Εἰ τις οὖν οὕτω τὸν αἰῶνα λέγοι· ζωὴν ἀπειρον, τῷ πᾶσαν ἡδὴ εἶναι, καὶ μὴδὲν ἀναλίσκεν αὐτῆς τῷ παρεληλυθέναι, μηδ' αὐ μένειν, οὐκ ἂν εἴη πᾶσα· ἐγγύς δὲ ἂν εἴη τοῦ ὀρίζεσθαι τί αἰών. Ἐκεῖνο γοῦν ἔστιν ἀπειρον, τὸ μὴ ἐπιλείπον· καὶ τοῦτο κυρίως, ὅτι μὴδὲν ἑαυτοῦ ἀναλίσκει· οὕτως οὖν ὁ θεός καὶ αἰών, καὶ αἰῶνας ποιῶν. Αἰὼν τοίνυν ἔστιν οὐ τὸ ὑποκείμενον, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου ἐκλάμπον· τὰ οὖν νοητὰ καὶ τὰ μὴ ὀρώμενα κατὰ τὸν Ἀπόστολον αἰώνια· αἰώνιον δὲ οὐκ αὐτὸς ἔστιν ὁ αἰών, ἀλλὰ τὸ αἰώνως μετέχον, τουτέστι τῆς ἀδιαστάτου καὶ ἀπειρου ζωῆς. Ἔς οὖν καὶ τῶν αἰώνων, τουτέστι τοῦ ἀείδενος μετεχόντων, καθ' ὁμοιότητα αἰώνων λεγομένων ποιητῆς ὁ θεός, πεποιη-

† Rom. 1, 20.

A facultate sunt nobis Deo vicinæ magis; atqui oportebat contrarium, nimirum res quæ majoribus Dei donis fruuntur aliis eminere, veluti cælum, astra ac similia, atque hoc quidem dubium; postea igitur respondet divinus Dionysius ex mente, et ratione et sensu, in descensu etiam præstantias ordinans; ita reperies post unam paginam.

Atqui decebat ea quæ majora. Majora dona vocat quæ in pluribus cernuntur, ut esse et vivere; at quæ his tantum participant, non sunt in primis et præstantioribus, verum in vilioribus advertuntur: quoniam quæ excellunt habent etiam inferiorum proprietates existendi, vivendi, et in hoc excellent, etsi illa magis particularibus declarentur appellationibus; hæc vero generalioribus non participant superioribus proprietatibus, id est sapientia, et ratione et intellectu, atque idcirco inferiora sunt, ut minoribus seu paucioribus donis participantia, quemadmodum alia, ut pluribus participantia, præstantiora sunt atque Deo viciniora.

Excellentius quæ vivunt aliis. Superiora ac Deo propria dicit magis vivere inferioribus, veluti divinæ mentes præstantius nobis vivunt, ut Deo propiores. Rursus nos ut ratione præditi, dicimur plus vivere brutis; iterum bruta, ut sensu prædita, plus vivunt plantis, utpote sensu destitutis, solaque vita vegetativa instructis.

§ IV. Qui est totius esse. Quod est de Deo dictum, superat totum quod est collective sumptum; hoc enim inquit supersubstantiale, pro supra ens productum; ens enim essentia: nam ab esse nomen essentiae deductum est. Ergo Deus, ut etiam ipso esse superior (esse enim declarat productum 169 fuisse ab aliqua causa ad existendum), qui est, supra essentiam intelligitur; ideo etiam dicitur esse æternitas sæculorum ab eo productorum; quod enim neque erat, neque erit, sed tantum est, habens hoc esse consistens, non mutari in futurum, neque contra ab esse [in est] transivisse, hoc est æternitas. Non enim tantum entia omnia oportet adesse omni et toti, sed etiam nihil ejus quod alibi non est; neque enim aliquid ipsi adfuit quod prius non fuisset. Hæc igitur dispositio et natura, vocari posset atque esset æternitas; αἰών enim ab ἀείδενος seu quod semper sit, dicitur. Si igitur aliquis ista ratione dixerit æternitatem vitam infinitam, quod tota jam sit, nihilque ejus consumatur præterito, neque contra futuro; non enim esset tota: accederet vero ad definiendum quid sit æternitas. Illa igitur est infinita, non deficiens; atque hoc proprie, quia nihil sui consumit: ita igitur Deus et æternitas, æternitatumque conditor; ergo æternitas est non subjectum, sed quod ex ipso subjecto elueet; ergo inintelligibilia et invisibilia secundum Apostolum æterna; æternum est, non vero ipsa æternitas, sed æternitatem participans, id est minime distans seu præsentis infinitæque vitæ particeps.

Quemadmodum igitur Deus conditor eorum etiam quæ æternitatem, id est illud quod semper est, participant, et similitudine quadam æternitates dicuntur, æternitatem creasse dicitur pro intelligibilia, cum sit eorum æternitas, atque conservator; ita etiam tempus dicitur qui temporis expers, ut temporum auctor; quod enim in intelligibilibus æternitas seu ævum, illud ipsum est in sensibilibus tempus: sicut igitur visibilia sunt imagines invisibilium et intelligibilium, ac æternitatem dicimus minime trementem illam atque simul totam vitam ac infinitam profluvium omninoque firmam, ac in uno atque per unum stantem: sic etiam tempus, tum quidem in eo quod semper est requiescere, apparere vero in subjecto, quando etiam postea naturam visibilem procedere oportebat. Itaque progressum divinæ bonitatis ad sensilia ut ea producat, vocamus tempus; non enim motus interstitiorum ad partes et tempestates et noctes et dies, est tempus, sed ejusdem cum tempore nominis; quemadmodum enim quod mensurat et mensuratur, solemus eodem appellare nomine: ita etiam, hic, veluti si quod cubito mensuravimus **170** sive pavementum sive murum aut aliud cubitum dicimus. Motus igitur astrorum, secundum illud Scripturæ: *Sint in signa et in temporu et in annos* ², facti sunt a Deo ad is ergo qui hæc disposuit, posset hæc esse supra æternitatem atque sine tempore ut causa.

Et neque erat. Neque erat, neque est, neque erit proprie de Deo dicitur, Deus enim hæc superat; dicitur vero etiam hæc esse, propterea quod ipse secundum omnem cogitationem superessentialiter existit.

Neque erat. Recte dixit, *neque erat.* Nam erat declarativum est temporis. Deus vero est etiam supra erat, id est supra tempus. At dices: *Et quomodo habetur de Dei Verbo: In principio erat Verbum* ³? Ecce enim hic habetur erat: sæpe dicimus, Patrem esse principium et causam omnium; ideo igitur ait, *In principio erat Verbum*, quoniam Filius est in Patre. Ergo bene dixit: *In principio erat Verbum*: porro erit, clarum est, hoc enim significat quod nunc non sit, sed aliquando erit, quod de Deo dicere impium et ineptum.

Aut potius non est. Subaudiendum etiam hæc quibus proprie adjungitur erat, et quæ ci adjacent; aut aliter intelligendum ut supra omnem ipsius esse cogitationem ac imaginationem existens. Dicendo autem *τά όντα*, declarat ea omnino ad existentiam adducta: illud vero *et ipsum esse eorum quæ sunt* apponens, illorum perseverantiam significavit.

§ V. *Estque ipsum per se.* Minime arbitrandum est, hæc dici de omnium causa, sed de iis quæ ab ipso per creationem subsistunt intelligibilibus et intelligentibus, atque sensibilibus necnon cæteris. Sicut enim ante diximus, Deus est ante esse: nam

² Gen. 1, 14. ³ Joan. 1, 1.

Α κείναι τούς αιώνας λέγεται αντί του τά νοητά, αίων αυτών όν, και συνοχεύς· ούτω και χρόνος ό άχρονος λέγεται, άτε και χρόνους ακτιος· έπερ γάρ έν τοίς νοητοίς αίων, τουτό έστιν έν τοίς αισθητοίς χρόνος. Όσπερ ούν τά όρώμενα εικόνες· είσι των άοράτων και νοητών, και αίώνα λέγομεν την άτρεμή εκείνην και όμου πάσαν ζωήν, και άπειρον ήδη και άκλινη πάντη, και έν ένι, και προσετώσαν· ούτω και τον χρόνον, τότε μέν έν τώ άεί όντι αναπαύεσθαι, εκφανήναι δέ καθ' υπόθεσιν, ότε και ύστερον φύσιν όρατην έχρηη προελθειν. Την ούν εις τά αισθητά πρόοδον της εις τά ταύτα δημιουργείν αγαθήτος του Θεού καλούμεν χρόνον· ού γάρ ή κίνησις των εις μετρας και ώρας και νύκτας και ήμέρας διαστάσεων, τουτο χρόνος, άλλ' όμώνυμον τώ χρόνω· ώσπερ γάρ τδ μετρούν και μετρούμενον είώθαμεν όμωνύμως καλείν, ούτω και ένταύθα· όν, έν τδ υπό πήχεωσ μετρούμενον, ειτε έδαφος, ειτε τείχος, ή έτερον, πήχυν λέγομεν. Αί γοών των άστέρων φοραί, κατά τδ ειρημένον, Έστωσαν εις σημεία και εις καιρούς, και εις ένιαυτούς, προς διορισμόν και δήλωσιν ήμίν εναργή παρά Θεού έγένοντο. Ό ούν και ταύτα διατάξας, αύτός άν ειη ύπεραιωνίως και άχρόνως ταύτα ως ακτιος.

Β και μετρούμενον είώθαμεν όμωνύμως καλείν, ούτω και ένταύθα· όν, έν τδ υπό πήχεωσ μετρούμενον, ειτε έδαφος, ειτε τείχος, ή έτερον, πήχυν λέγομεν. Αί γοών των άστέρων φοραί, κατά τδ ειρημένον, Έστωσαν εις σημεία και εις καιρούς, και εις ένιαυτούς, προς διορισμόν και δήλωσιν ήμίν εναργή παρά Θεού έγένοντο. Ό ούν και ταύτα διατάξας, αύτός άν ειη ύπεραιωνίως και άχρόνως ταύτα ως ακτιος.

Και ούτε ήν. Ότι ούτε τδ ήν, ούτε τδ έστιν, ούτε τδ έσται κυρίως λέγεται επί Θεού· ύπερ γάρ ταύτα ό Θεός. Λέγεται δέ και ταύτα διά τδ κατά πάσαν έπίνοιαν ύπερουσίως αυτών είναι.

Ούτε ήν. Καλώσ ειπεν, ούτε ήν· τδ γάρ ήν δηλωτικόν έστι χρόνου. Έστι δέ ό Θεός και ύπερ τδ ήν, τουτέστιν ύπερ χρόνον. Έρείς ούν· Και πώς κείται περι του Θεού Λόγου· Έν αρχή ήν ό Λόγος; Ίδού γάρ ένταύθα κείται τδ ήν· πολλάκις λέγομεν, ότι αρχή και ακτία πάντων ό Πατήρ· διά τουτο ούν, Έν αρχή ήν, φησίν, ό Λόγος, επειδή ό Υίός έν τώ Πατρί έστι. Καλώσ ούν ειπεν· Έν αρχή ήν ό Λόγος· τδ δέ έσται σαφέσ έστι. Τουτο γάρ δηλοί, ότι νύν ούκ έστιν, άλλ' έσται ποτε, έπερ επί Θεού λέγειν άνόσιον και άπόροφρον.

Μάλλον δέ, ούτε έστί. Προσυπακουστέον και ταύτα ¹⁰ οίς επιλέγεται κυρίως τδ έγένετο, και τά ούν αυτώ κείμενα· ή και έτέρως νοητέον, ως ύπερ πάσαν του είναι έννοιάν τε και φαντασίαν ύπαρχων. Διά δέ του ειπειν τά όντα τδ όλως αύτά προς ύπαρξιν άχθήναι δηλοί. Τδ δέ και αυτό τδ είναι των όντων προσθεις, την διαμονήν αυτών έσήμανε.

§ V. *Και έστιν αυτό καθ' αυτό.* Ταύτα ού δείνομίσειν περι του των άπάντων αιτίου λέγεσθαι, άλλά περι των έξ αυτού δημιουργικώς ύποστάντων νοητών τε και νοερών, και αισθητών, και λοιπών· καθά γάρ προειρήκαμεν, ό Θεός προ του είναι· και γάρ έστι

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ κατά ταύτα.

πρώων· τὸ δὲ εἶναι· ὅσον ἔμφρασιν ἔχει τινὰ προϋπ- A
 όντος αίτιου. Προώων μὲν οὖν λέγεται ὁ Θεός, καί
 λοιπὸν λέγεται καὶ ὦν, ὡς ἀπάντων αίτιος· εἶτα τὸ
 εἶναι τὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ. Τὸ οὖν εἶναι κατ' ἐπίνοιαν
 ἐκ μετοχῆς ὑπέστη τοῦ προσεῖναι αὐτοῦ, οὐχ ὡς με-
 ρισθέντος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ εἶναι καὶ προσεῖναι, ἀλλὰ τὸ
 θέλημα αὐτοῦ τὸ παραγαγὼν εἰς τὸ εἶναι τὰ ὄντα,
 τοῦτο λέγεται εἶναι προϋποστάν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ τού-
 του τοῦ θέλου θελήματος εἰς τὸ εἶναι κτίσιν προορι-
 σθέντος, εικότως πρὸ τῶν ἄλλων, ὧν μετέχει τὰ ὄντα
 τοῦ Θεοῦ, πρεσβυτέρα τις ἀρχὴ ἢ τοῦ εἶναι, ἐπινοεῖ-
 ται αὐτὸς ὁ Θεός· πρῶτον γάρ ἐστὶ τι, καὶ τότε ἐστὶ
 καὶ ζωὴ, καὶ σοφία. Οἱ γούνη ἀθάρατοι καὶ ἀνώτατοι
 νόες πρῶτον τοῦ εἶναι μετέχον, καὶ οὕτω ζωῆς καὶ
 σοφίας. Ὡςπερ γάρ ἐφ' ἡμῶν πρώτη τις ὑπέστη ὕλη,
 ἀφ' ἧς ἐσμέν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων νοῶν, B
 οἷοναί ὕλη, νοεῖται αὐτὸ τὸ δὴ ἐκάστου διὰ ζωῆς εἶδος,
 καὶ καθ' ὃ οὐσίωται εἰς ζωὴν καὶ σοφίαν καὶ ὁμοιό-
 τητα. Ὁμοιότητα δὲ καὶ ἄνω διεξήλθομεν καὶ ταυτέ-
 τητα, τὰς ἀναγωγούς ἐπὶ Θεὸν δυνάμεις, καθ' ἃς
 ὁμοιοῦνται αὐτῷ προσεχέεις αὐτῷ οὔσαι, καὶ τούτων
 καθ' ὕποθεσιν μετέχουσι τὰ μετὰ ταῦτα πρῶτον καὶ
 αὐτὰ τοῦ εἶναι μετέχοντα. Ἀρχὰς δὲ τῶν ὄντων τὰς
 πρῶτας ὑποστάσας ἐν τῇ κτίσει οὐσίας νόησον, ἀρ-
 χὰς λεγομένας, οὐχ' ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ὄντα, ὡς ἀπὸ
 στοιχείων, ἀλλ' ὅτι, καθὰ εἰρηται, πρὸ τῶν μετ' αὐ-
 τὰς ἐδημιουργήθησαν· οἷον ἐπὶ μὲν τῶν νοητῶν ἀρχῇ
 κτίσεως θρόνοι, καὶ οὕτω τὰ ἐξῆς· ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθη-
 τῶν ἀρχῇ κτίσεως οὐρανός καὶ γῆ· Ἐν ἀρχῇ γάρ
 ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· τῶν C
 γάρ αἰσθητῶν πρωτόκτιστα ταῦτα. Εἶτα καὶ ἄλλως
 αἱ ἰδέαι καὶ τὰ παραδείγματα, ἅπερ εἰσι νόησεις αὐ-
 τοτελεῖς αἰτίοι τοῦ αἰθέλου Θεοῦ, καθὰ προέφημεν,
 ἔπινοοῦνται οἷοναί στοιχεία, καὶ ἀρχαί, καὶ ὕλη αἰθέλος
 καὶ ἀσώματος τῶν μετεχόντων καὶ αὐτῶν τῶν ἰδεῶν,
 οἷον τῶν παραχθεισῶν ἀσωμάτων τάξεων· ἢ γὰρ αὐ-
 τοζωῆ, καὶ αὐτοσοφία, καὶ αὐτόταξις, καὶ τἄλλα τὰ
 ἐν Θεῷ παραδείγματα εἰσιν, ὧν μετέχουσιν αἱ δη-
 μιουργαί, ὡς σημείου ἦτοι κέντρου αἱ κατ' εὐθείαν
 γραμμαὶ ἐπὶ τὸν κύκλον φερόμεναι.
 aique alia sunt in Deo exemplaria, quorum creaturæ
 circulum feruntur linee.

Πάντων οὖν εικότως. Ἐαυτῷ ταύτην τὴν προση-
 γορίαν ἔθετο ὁ Θεός, εἰπὼν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν· διδὲ πρὸ
 τῶν ἄλλων, ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγεται, ὅσον ζωῆς, καὶ D
 σοφίας, καὶ τῶν τοιούτων, εικότως ἀναγορεύεται. Τῷ
 δὲ εἰπεῖν προσεῖναι καὶ ὑπερεῖναι, τὸ ἀναρχον καὶ
 πάντη ἀκατανόητον τοῦ εἶναι τὸν Θεὸν ὑφηγήσατο, ὅς
 καὶ τῷ προορισμῷ τῆς οικείας ἀρβήτου γνώσεως
 προϋπεστήσατο τὸ ὅλως εἶναι τὰ πάντα· τούτῳ γάρ
 ἀθρόω¹⁰ κατὰ πρῶτην προσβολὴν ἐπιβάλλει ὁ νοῦς τῷ
 εἶναι· εἰθ' οὕτω τὸ ὅπως εἶναι αὐτὰ θεωρεῖ. Τὸ
 οὖν ἀπλῶς εἶναι, οὐ τὸ πῶς εἶναι ἐδήλωσεν, εἰπὼν
 καθ' αὐτὸ τὸ εἶναι, ὡςπερ ἐξῆς τὴν αὐτοζωὴν, τὴν
 αὐτομοιότητα, καὶ τὰ σὺν αὐτοῖς εἰπὼν, τὸ ὅλως εἶ-

est πρώων seu præexistens; esse autem habet vel-
 uti quamdam demonstrationem causæ quæ ante
 subsistit. Itaque Deus dicitur πρώων, ac denique dici-
 tur etiam ὦν, ut omnium auctor, deinde omnia ex
 ipso esse. Ergo esse secundum cogitationem, sub-
 sistit per participationem ejus quod præexistit :
 non quod Deus divisus sit in esse ac ante esse, sed
 ipsius voluntas quæ res in esse produxit, dicitur
 in Deo ante substituisse, atque divinæ hujus volun-
 tatis, ad creaturæ existentiam prædeterminatæ,
 merito ante alia, quibus res Deo participant, anti-
 quius aliquod principium ipsis esse, Deus ipse cogi-
 tat; primo enim aliquid est, ac tum est et vita
 et sapientia. 171 Invisibiles igitur ac supremæ
 mentes, primo participarunt esse, atque ita vitam
 ac sapientiam; sicut enim in nobis prima quædam
 subsistit materia ex qua sumus, ita etiam incorpo-
 reis mentibus velut materia intelligitur ipsum ens
 forma cujusque in vita, et quo substantiatur in vi-
 tam et sapientiam et similitudinem. Porro similitu-
 dinem etiam supra explicuimus, atque identitatem,
 virtutes quæ ad Deum sursum ducunt, quibus Deo
 assimilantur dum ipsi adhærent, ac his in descensu
 participant quæ sequuntur, cum ipsa etiam primum
 esse participant. Rerum autem principia, intelligen-
 tias quæ primo in creatione subsisterent, quæ
 dicuntur principia, non quod res ex ipsis tanquam
 elementis; sed quia, sicut dictum est, creatæ sunt
 ante posteriores; velut in intelligibilibus, princi-
 pium creationis sunt throni, et ita deinceps; in-
 sensilibus autem, principium creationis cælum et
 terra: *In principio enim creavit Deus cælum et ter-
 ram.* Hæc enim creatione sensilium prima. Deni-
 que etiam aliter idem et exemplaria, quæ sunt in-
 tellectiones per se perfectæ æternæ æterni Dei, sic-
 ut antea diximus, animo concipiuntur ut elementa,
 et principia, et materiæ expers atque sine corpore
 materia, participantium ipsarumque idearum, tan-
 quam incorporeorum productorum ordinum. Si-
 quidem ipsa vita, ipsaque sapientia, et ipse ordo,
 participes, ut puncti seu centri quæ recta ad

Merito igitur omnibus. Deus sibi hoc nomen im-
 posuit, cum dixit: *Ego sum qui est* b·c: ideo ante alia
 quæ de ipso dicuntur, veluti vitam et sapientiam et
 talia, jure appellatur. Dicendo autem προσεῖναι καὶ
 ὑπερεῖναι, seu prius esse et supra esse, Deum prin-
 cipio carere, omninoque non intelligibilem esse
 declaravit, qui etiam prædeterminatione propriæ
 ineffabilis cognitionis omnia produxit antequam prorsus
 essent; mens enim primo impetu huic in unum
 collecto esse incumbit; postea sic ipsa aliquantum
 esse cernit. Ergo simpliciter esse, non autem
 aliquo modo esse declaravit, cum dixit per se esse;
 sicut deinceps cum ipsam vitam, ipsam similitudi-

b·c Exod. iii, 14.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ τούτο γάρ ἀθρόω.

nem, et quæ cum ipsis dixit, prorsus esse vitam ac simpliciter vivere, non vero talem vitam explicavit, et alia similiter, hoc primum appellant esse.

172 *Et si vis viventium.* Sicut aliqua ratione in qualitatibus nempe ante subsistunt ipsæ qualitates, postea accidentes qualitate afficiunt; ita etiam hæc intellige quasi per se corporea albedo corpori inhærens, ipsum dealbat: sic etiam quæ hic dicta sunt cum proportionem intellige, quod Deus præexistens, seu vita, cuncta vivificat quæ ipsam participant.

Per se participationes. Participationes dicit, quibus res participant, ut ipsum esse, aut vita, aut sapientia, aut ordo, et cætera, quæ participationes divina sunt dona, quæ etiam principia rerum vocavit.

§ VI. *Estque ex ipsa et in ipsa.* Ita intelligendum: mens cum sit per se excellens bonitas, totaque efficacia, in seipsam conversa, efficacia seu actu est, non virtute seu habitu, prius existens amentia, postea actu mens effecta; unde etiam tantum est mens pura, non superinductam habens sapientiam, sed prorsus a seipsa intelligit. Si enim essentia ejus alia est, quæ autem intelligit sunt ab ipso diversa, ipse intelligi nequit, seu ejus essentia; si vero aliquid habet, a seipso habet, non ab alio; si autem a seipso, et ex seipso intelligit, ipse est quæ intelligit; ergo cum sit mens, ut qui est, revera res intelligit; si autem seipsum intelligens res intelligit, ipse est res, aut enim alibi existentes ipsas intelliget, aut in seipso, ut quæ sunt ejus; alibi quidem res existere intelligere impossibile, ubi enim existunt in sensilibus? sensilia enim non sunt, utpote mutationi obnoxia, generabilia et corruptibilia; ergo seipsum et in seipso intelligit. Quoniam autem Deus est etiam rerum conditor, in eo quod necdum est, eas cognoscet; verum ipse est universi hujus archetypum, et quæ intelligit non ab aliis typum accipiens intelligit, cum sit eorum quæ sunt exemplar; sic neque ipse in loco, neque ea quæ in ipso velut in loco; sed habet ea ut seipsum habens, ipsisque existens, omnibus quidem simul existentibus, et indivisibiliter in ipso existentibus; distinctis autem, in indivisibili indivisibiliter. Ejus igitur cogitationes sunt res, res autem sunt species. *Cogitationes* vero non ita

ναί ζωὴν, καὶ ἀπλῶς τὸ ζῆν, οὐχὶ δὲ τὴν τοιάνδε ζωὴν εἰσηγήσατο, καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως, τοῦτο πρῶτον κατηγοροῦνται τὸ εἶναι.

Kal ei βούλει τῶν ζῶτων. Ὡςπερ λόγῳ τινὶ ἐπὶ τῶν ποιότητων ὁλονεὶ προϋπεσιν αἱ αὐτοποιότητες· εἶτα συμβαίνουσαι ποιοῦσιν οὕτω· καὶ ταῦτα νοεῖ, ὅσον ἢ αὐτοσώματος λευκότης, ἐπιγενομένη σώματι, λευκαίνει τοῦτο· οὕτω καὶ τὰ εἰρημένα ὧδε νόησον ἀναλόγως, ὅτι προϋπῶν ὁ θεὸς, ἦτοι ἡ ζωὴ, ζωᾷ πάντα τὰ αὐτοῦ μετέχοντα.

Τῆς αὐτομετοχᾶς. Μετοχᾶς φησιν, ὧν τὰ ὄντα μετέχουσιν, ὅσον αὐτὸ τὸ εἶναι ἢ ζωὴ, ἢ σοφία, ἢ τάξις, καὶ τὰ λοιπὰ, αἵτινες μετοχαὶ θεῖαι τυγχάνουσι θεωρεῖται, ἃς καὶ ἀρχὰς τῶν ὄντων ἐκάλεισε.

§ VI. *Kal ἔστιν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ.* Οὕτω νοητέον· ἡ αὐτοὑπεραγαθότης, τοὺς οὐσα, καὶ ὅλη ἐνέργεια, εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη, ἐνεργεῖα ἔστιν, οὐ δυνάμει, πρότερον οὐσα ἀφροσύνη, εἶτα νοὺς ἐνεργεῖα γινόμενη· ὅθεν καὶ ἔστι νοὺς μόνον καθαρὸς, οὐκ ἐπίεσακτον ἔχων τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντως νοεῖ. Εἰ γὰρ ἡ μὲν οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἔστιν, ἢ θεοῦ ἕτερα αὐτοῦ, αὐτὸς ἀνόητος ἔσται, ἤγουν ἡ οὐσία αὐτοῦ· εἰ τι δὲ ἔχει, παρ' ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου· εἰ δὲ παρ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ νοεῖ, αὐτὸς ἔστιν ἢ νοεῖ. Οὐκοῦν νοὺς ὧν, ὄντως νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὧν. Εἰ οὖν νοῶν ἑαυτὸν τὰ ὄντα νοεῖ, αὐτὸς ἔστι τὰ ὄντα· ἢ γὰρ ἐτέρωθεν ὄντα αὐτὰ νοήσει, ἢ ἐν ἑαυτῷ, ὡς αὐτοῦ ὄντα· ἀλλαχοῦ μὲν ὄντα οὐ δυνατόν νοήσει· ποῦ γὰρ ὄντα ἐν αἰσθητοῖς; τὰ γὰρ αἰσθητὰ οὐκ εἰσὶν ὄντα, ἅτε τρεπτὰ ὄντα, καὶ γινόμενα, καὶ ἀπολλύμενα. Ἐαυτὸν οὖν ἄρα καὶ ἐν ἑαυτῷ νοεῖ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ποιητῆς τῶν ὄντων ἔστιν ὁ θεός, ἐν τῷ μήπω ὄντι νοήσει αὐτὰ· ἀλλ' αὐτὸς ἀρχέτυπός ἔστι τοῦτου τοῦ παντός· καὶ ἢ νοεῖ, οὐ τύπους λαμβάνων ἀφ' ἐτέρων, αὐτὸς ὧν τῶν ὄντων παράδειγμα· ὥστε οὔτε αὐτὸς ἐν τόπῳ, οὔτε τὰ ἐν αὐτῷ ὡς ἐν τόπῳ· ἀλλ' ἔχει αὐτὰ ὡς ἑαυτὸν ἔχων, καὶ ἐνὼν αὐτοῖς, πάντων μὲν ὁμοῦ ὄντων, καὶ ἐν ἡμερεῖ ὄντων ἐν αὐτῷ· διακεκριμένων δὲ, ἐν τῷ ἡμερεῖ⁹⁹ ἡμερῶς. Αἱ τοίνυν νοήσεις αὐτοῦ εἰσὶ τὰ ὄντα· τὰ δὲ ὄντα εἰσὶ τὰ εἶδη. *Νοήσεις* δὲ οὐχ οὕτως ἀκουστέον, ὅτι, ἐπειδὴ τὸδε ἐνόησεν, ἐγένετο τὸδε, ἢ ἔστι τὸδε· ταύτης γὰρ τῆς νοήσεως προηγεῖσθαι δεῖ νοούμενόν τι, ἵνα αὐτὸ νοήσας ποιῆσῃ· ἀλλὰ νοεῖ τὰ ὄντα, ἅτε ἑαυτὸν νοῶν, καὶ τοῖς ἐνοῦσι συναπτόμενος· αὐτὴ γὰρ αὐτῷ ἡ νοήσις γένεσις ἔστι τοῖς οὐσι. Τὸ οὖν ἐνὸν ἐν αὐτοῖς, τοῦτό ἔστι τὸ εἶδος, καὶ τοῦτό ἔστιν ἡ ἰδέα· αὐτὸς δὲ, νοὺς ὧν ὄλων, ὄλος ἔστιν ἐπιστήμη· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες ἐοικότες θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλὰ ἐπιστήμια· οὐσαί, ἀσύγχυτοι μένουσαι, καὶ ἐνεργοῦσαι ἕξω κατὰ μίαν, ὅταν δέη· καὶ πάσας ὁμοῦ τὰς δυνάμεις ἢ ψυχὴ ἐν ἑαυτῇ ἔχει, καθ' ἃς προνοεῖ τοῦ σώματος, καὶ ὁμοῦ ἀσυγχύτως αὐτὰς

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁹ Pachym. ἐν μέρει vitiose, quia agitur de puncto indivisibili.

κατὰ καιρὸν προβάλλει, τὴν μὲν φυσικὴν ἐνεργούσα ἅμα
περὶ τὸ σῶμα δύναμιν, καθ' ἣν τρέφει τοῦτο, καὶ ἀ-
ξεί, καὶ πρὸς γένναν ἐπιτήθειον ποιεῖ· τὴν δὲ αἰσθη-
τικὴν ἐνεργεῖ δύναμιν περὶ φλέβας καὶ ἀρτηρίας,
καὶ τὴν σάρκα, καὶ τὰ νεύρα· καθ' ἣν δύναμιν τῶν
αἰσθητῶν ἀντιλαμβάνομεθα· τὴν δὲ δοξαστικὴν, καθ'
ἣν κρίνει τὰ αἰσθητά· καὶ τὴν φανταστικὴν, καθ' ἣν
φαντάζεται τὰ αἰσθητά· ἀναζωγραφικὴν δὲ, καθ' ἣν
ἀναπλάττει· καὶ μνημονευτικὴν, καθ' ἣν μέμνηται·
ὀρεκτικὴν δὲ, καθ' ἣν ὀρέγεται, καὶ κινεῖ τὸ ζῶον
κατὰ τόπον· καὶ εἰκαστικὴν, καὶ θυμοειδῆ, καὶ ἐπι-
θυμητικὴν. Ταῦτας γὰρ ἔχει δυνάμεις σῶματι χρω-
μένη ἐν τῷ ἀλόγῳ αὐτῆς μέρει. Μετὰ δὲ θάνατον ὁ
νοῦς μόνος ἔσται ἐνεργῶν, τούτων ἀργουσῶν.

scibilem atque concupiscibilem; has enim habet facultates cum corpore utitur, in sua rationis experte parte; post mortem vero mens sola operabitur, his cessantibus.

Καὶ τὰ ὁπωσοῦν τῷ εἶναι. Ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ
ὑπεραγαθότητός φησιν, ἥτις ἐστὶν αὐτὸ τὸ εἶναι αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ, ἢ ὑπαρξίς τῶν ὄντων, καὶ ἡ τούτων
διαμονή. Ἐνιαίως φησὶν, ἡγουν κατὰ ἀπλήν τινα καὶ
περιεκτικὴν τῶν ὄλων αἰτίαν, καὶ ἀσχετον· οὐδενὶ
γὰρ λόγῳ, ἢ νοήματι, καὶ πράγματι ἔχει τὸ θεῖον τὴν
πρὸς τὰ ὄντα σχέσιν τε καὶ κοινωνίαν· ἀλλ' ἔστι
πάντη καὶ κατὰ κίαντα ὑπερηρμένον, μόνῳ τῷ συνέ-
χειν καὶ προνοεῖσθαι τούτων ἐφαπτόμενον, ὡς ἂν τις
εἴποι. Τὰ δὲ ἐξῆς ὑποδείγματα πιστωτικὰ τοῦ λόγου
τοῦ εἶναι πάντα ἐκ Θεοῦ, ὡς αἰτίου τῆς τούτων ὑπάρ-
ξεως, ἄλλο παρὰ ταῦτα ὑπάρχοντος, καὶ ἐν ἑαυτῷ
συνεστάναι ἄλλῃ παρὰ ταῦτα ὑπάρχοντι.

Καὶ ἔχει πάντα ἀριθμῶν. Ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἐκ πολ-
λῶν μονάδων συντιθεμένων εἰς μέγεθος παραύξει· ἢ
οὖν μονάς, ὡς αἰτία ἀριθμῶν, ἐνοειδῶς τοὺς πάντας
περιελάφην ἀριθμούς· οὕτω καὶ τὸ κέντρον, ἥτοι
σημεῖον, τὰς ἐπὶ τὸν κύκλον εὐθείας περιέχει.

Καὶ ἐν κέντρῳ. Ταῦτα βεβαιωτικὰ τοῦ λόγου
ὑποδείγματα. Σημεῖωσαι ὡς καὶ ἀπὸ τῶν γραμμικῶν
τὰ περὶ Θεοῦ σαφηνίζει, κέντρῳ αὐτὸν παρει-
κάζων.

Ἐνοειδῶς ἠνωμένας. Τὸ ἐνοειδῶς ἐναυθα τέ-
θειαν ἀντὶ τοῦ ἀπλῶς καὶ ὁμοίως· οὐ γὰρ ἑτε-
ροίως.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὅλῃ τῶν ὄλων. Πρόδηλον ὅτι
ἐν τῷ ὄλῳ τὰ μέρη· οὐκοῦν οἱ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον
τῶν ὄντων φυσικῶς θεωρούμενοι τῶν ἐνυπαρχουσῶν
αὐτοῖς δυνάμειν ἢ κινήσεων λόγοι ἐν τῇ καθόλου
λαμβάνομένη φύσει θεωροῦνται, φησὶν· οἷον οἱ τῆς
ἔξω φιλοσοφίας πάντα τὰ καθ' ἑαυτῶν ὑπάρχοντα
καὶ ἐν ἄλλοις θεωρούμενα, ἃ ἐμψυχὰ τε καὶ ἀψυχὰ
φαμεν· ταῦτα πάντα ὑπὸ μίαν κατηγορίαν ἡγαγον,
εἰπόντες οὐσίαν, ἐν τῇ τοιαύτῃ φωνῇ περιλαμβάνον-
ται καὶ τὰ τῆς καθ' ἕκαστον οὐσίας ἰδιώματα, καὶ οἱ
λόγοι ἀσύγγυτοι μένοντες· ἕτερος γὰρ τῶν ἐμψύχων,
καὶ ἄλλος τῶν ἀψύχων ὁ λόγος· ὡσαύτως καὶ τῶν αἰ-
σθητικῶν, τουτέστι λογικῶν τε καὶ ἀλόγων, καίτοι
κατὰ τὸν τῆς οὐσίας, ἥτοι τοῦ ἀπλῶς εἶναι συνη-
μένοι λόγον. Τὸ δὲ ἐν ψυχῇ μονοειδῶς εἰρηκε, ση-
μαίνων μίαν εἶναι τὴν ἐκ ψυχῆς ἐνδιδομένην ὄλῳ τῷ

simul in anima existentes, manent non confusæ, et sigillatim foris operantur, cum necesse fuerit; et anima omnes facultates in seipsa simul habet, quibus corpori providet, verumtamen ipsas sine confusione dum tempus est, exserit, naturalem quidem circa corpus exercens facultatem, qua ipsum nutrit, auget, atque aptum ad generationem efficit; sensilem vero exercet facultatem circa venas, arterias, carnem ac nervos, qua facultate sensilia percipiunt; opinandi autem facultatem, qua sensilia iudicat, ac imaginativam, qua sensilia imaginatur, depingendi facultatem qua effingit, reminiscendi vero facultatem qua meminit, appetendi autem qua appetit, et animal loco movet, ac assimilandi, et irascibilem atque concupiscibilem; has enim habet facultates cum corpore utitur, in sua rationis experte parte; post mortem vero mens sola operabitur, his cessantibus.

Et quæ quomodocunque existendo. Ex eminentissima, inquit, Dei bonitate, quæ est ipsius Dei esse, rerum existentia et perseverantia. Unite ait seu in simplici quadam et omnium comprehensiva atque invicta causa; nulla enim ratione, aut cogitatione, aut actione divinum Numen cum rebus conjunctionem et communionem habet; sed est omnia, et omnibus supereminet, his sola conservatione ac providentia, ut aliqui dixerit, adhærens; cætera autem exempla fidem faciunt sermoni assenti omnia esse a Deo, ut horum existentia causa, aliud ab illis existente ac in seipso, alio ab illis existente consistere.

Habet omnem numerum. Numerus enim ex multis monadibus compositus crescit in magnitudinem; monas igitur, ut numerorum causa, uno modo numeros omnes in se complexa est: ita etiam centrum seu punctum, rectas in circulo lineas complectitur.

Atque in centro. Hæc exempla rationem confirmant; nota quomodo etiam ex lineis declaret ea quæ Deum spectant, ipsum centro assimilans.

174 *Uniformiter copulatas.* Illud uno modo hic posuit, pro simpliciter et similiter; non enim aliter.

Imo et in tota natura universi. Manifestum, partes esse in toto: ergo rationes quæ in singulis rebus naturaliter considerantur, inexistantium ipsis facultatum aut motuum, in natura, inquit, generaliter sumpta considerantur; veluti profani philosophi omnia quæ per se existunt et in aliis considerantur, quæ animata et animæ expertia dicimus, hæc omnia sub unam appellationem adduxerunt, dicentes essentiam; in tali voce complectuntur et essentia singularum proprietates, et rationes non confusæ manentes; alia enim animatorum, et alia inanimatorum ratio, similiter etiam sensilium, id est rationalium, et irrationalium; etsi essentia seu ipsius simpliciter existentia ratione simul uniantur: illud autem in anima uno modo dixit, significans unam esse ab anima toti corpori vitalem

facultatem, varie in membris operantem, attributam.

§ VII. *Siquidem principium est rerum.* Si principium est, id quo res existit, merito in omnium principio omnia ante subsisterunt, ut in idea et exemplari, sicut ante diximus, simul et uno modo, ac contraria, ut in Deo, sicut dictum est, considerata; quomodo autem conjuncte, et contraria, ita intelliges: quod ornatum est, habet formam divissam, ut in mundo, alibi astra et alibi hominem: iterumque alio in loco ignem ac alio in loco aquam; cum enim sint contraria, si simul existent, corrumpuntur; in Dei autem cogitationibus, et omnes res simul erant, et non confuse, neque in loco; non enim sunt corpora, nec in corpore, sed in æternis cogitationibus quæ sunt exemplaria: unde etiam Deus omnium est principium; nam principium est quidquid ante effectum suum substitit, ac in aliis ordo est eorum quæ velut ordinata sunt; ordo autem est efficacia similitudinis omnium rerum inter se, et commensuratio existens causa communionis rerum universi inter se; quin etiam Deus est status omnis, et motus omnis rerum. Hæc autem diverse intelligenda: siquidem in intelligibilibus et intelligentibus, natura cum sit principium motus et status, seu quietis, idem enim est, efficaciam declarat; nam motus qui in ministeriis divinis **175** ac inferiorum instructionibus vitalis est efficacia, et quies atque status, cum sit æternus et minime mutabilis, declarat mentes sibi propria operari, ac divinis impleri; in sensibilibus autem natura existens principium motus et status seu quietis, motum quidem declarat in productione: statum vero seu quietem, ex corruptione essentiali aut cessationem aut mutationem. Dicitur autem Deus hæc esse, quod ipse superessentialiter sit auctor. Motus autem in Deo, est benignus providentiæ processus in ea quæ ex ipso et per ipsum; status vero, est semper eodem modo se habere, ac sine egressu, incognitam sui ipsius quietem et intrepidam turbæ vacuitatem possidere. Notandum autem, eum intelligibiles facultates æternas vocasse, ut æternitatem participantes; Scriptura enim hoc asserit: *Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt* ^d. In aliis vero existentia sunt veluti sanctitas, immortalitas, vitæ beatitas: hæc enim in intelligibilibus ac intelligentibus essentiis talia sunt: dicuntur autem cogitatione esse in intelligibilibus ac nobis, ut dii et domini et potentes virtute angeli, ac participatione homines.

Omnis definitio, et cætera quæcumque. Quæ eo quod existant sunt, dicit hæc in aliis considerata existere et non in seipsis; nam essentiali (hæc enim vocavit *entia*) sunt eorum quæ per se existunt, quas designant, immortalitas, sapientia, ordo, con-

^d II Cor. iv, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²¹ τὸ δὲ ἐναντία.

σώματι ζωτικὴν δύναμιν, ποικίλως ἐνεργούσαν ἐν τοῖς μέλεσιν.

§ VII. Ἀρχὴ γὰρ ἐστὶ τῶν ὄντων. Εἰ αἰτιὸν ἐστὶ τὸ δι' ὃ γίνεται τὸ γινόμενον, εἰκότως ἐν τῷ πάντων αἰτίῳ πάντα προϋφέστηκεν, ὡς ἐν ἰδέᾳ καὶ παραδείγματι, καθὰ προέφημεν. ὁμοῦ καὶ ἐνοειδῶς, καὶ τὰ ἐναντία, ὡς ἐν τῷ Θεῷ εἴρηται ἐπιθεωρούμενα. Πῶς δὲ καὶ ἠνωμένως, καὶ ἐναντία ²¹, οὕτω νοήσεις· τὸ κοσμηθὲν ἔχει τὸ εἶδος μεμερισμένον, ὡς ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλαγῶ τὰ ἄστρα, καὶ ἀλλαγῶ τὸν ἀνθρώπον· καὶ αὖθις ἄλλη τὸ πῦρ, καὶ ἄλλη τὸ ὕδωρ. Ἐναντία γὰρ ὄντα, ἐὰν ὁμοῦ γένωνται, συμφθειροῦνται· ἐν δὲ ταῖς νοήσεσι τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα ὁμοῦ ἦσαν ὄντα καὶ ἀσυγγύτως, καὶ οὐκ ἐν τόπῳ· οὐ γὰρ σώματά εἰσιν, οὔτε ἐν σώματι, ἀλλ' ἐν ἀιδίοις νοήσεσιν, αἰτινές εἰσι παραδείγματα· ὅθεν καὶ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός· ἀρχὴ γὰρ ἐστὶ πᾶν τὸ προϋφεστὸς τοῦ γινομένου· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τάξις ἐστὶ τῶν ὡς τεταγμένων· τάξις δὲ ἐστὶν ἐργασία ὁμοιότητος πρὸς ἄλλα πάντα τῶν ὄντων, καὶ συμμετρία γινόμενη αἰτία κοινωνίας τῶν πρὸς ἄλλα παντὸς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ πᾶσα στάσις, καὶ πᾶσα κίνησις ἐστὶ τῶν ὄντων ὁ Θεός. Διαφόρως δὲ ταύτας νοητέον· καὶ ἐπὶ μὲν τῶν νοητῶν καὶ τῶν νοερῶν, ἢ φύσις, ἀρχὴ οὕσα κινήσεως καὶ στάσεως, ἦτοι ἡρεμίας, ταῦτόν γάρ ἐστι, ἐνέργειαν δηλοῖ· ἢ τε γὰρ κίνησις ἢ εἰς διακονίας θέλας καὶ διδασκαλίας τῶν ὑποθεθηκότων ἐνέργειά ἐστὶ ζωτικὴ, ἢ τε ἡρεμία καὶ στάσις αἰώνιος οὕσα καὶ ἀτρεπτος, τὰ οικεῖα ἐνεργεῖν δηλοῖ τοὺς νόας, καὶ τῶν θείων ἐμφορεῖσθαι. Ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν ἢ φύσις ἀρχὴ οὕσα κινήσεως καὶ στάσεως, ἦτοι ἡρεμίας, τὴν μὲν κίνησιν δηλοῖ εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν· τὴν δὲ στάσιν, ἦτοι ἡρεμίαν, τὴν δὲ τῆς φθορᾶς τοῦ εἶναι ἢ παύσιν ἢ μεταβολῆν. Λέγεται δὲ ταῦτα εἶναι ὁ Θεός, ὡς αἴτιος αὐτὸς ὑπάρχων ὑπερουσίως. Κίνησις δὲ ἐπὶ Θεοῦ ἢ εἰς τὰ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ἐν ἀγαθότητι προνοητικῆ πρόοδος· στάσις δὲ τὸ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχειν, καὶ ἀνεκχοιτήτως ἑαυτοῦ τὴν ἀνεπίγνωστον ἡρεμίαν καὶ ἀτρεμῆ ἀοχλησίαν κεκτηῖσθαι. Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὰς νοητὰς δυνάμεις αἰωνίας ἐκάλεσεν, ὡς αἰῶνος μετεχούσας. Ἡ δὲ τοῦτο λέγουσα Γραφή ἐστὶ· *Τὰ γὰρ βλέπομενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλέπομενα αἰώνια.* Τὰ δ' ἐν ἑτέροις ὑπάρχοντά εἰσιν οἷον ἁγιασμός, ἀθανασία, εὐζωία· ταῦτα γὰρ ἐν νοηταῖς καὶ νοεραῖς οὐσίαις τοιαῦτά εἰσι· κατ' ἐπίνοιαν δὲ λέγονται ἐν τοῖς νοητοῖς καὶ ἡμῖν, ὡς θεοὶ καὶ κύριοι καὶ δυνατοὶ ἰσχυροὶ ἄγγελοι κατὰ μέθεξιν καὶ ἀνθρώποι.

Πᾶς ὄρος, καὶ τὰ ἄλλα. Ὅσα τῷ εἶναι ὄντα εἰσὶ, ταῦτα φησὶν ἐν ἑτέροις θεωρούμενα ὑπάρχειν, καὶ οὐ καθ' ἑαυτὰ· αἱ γὰρ οὐσίαι (ταῦτα γὰρ ἐκάλεσεν ὄντα), τῶν καθ' ἑαυτὰ εἰσιν, ἄστινας χαρακτηρίζουσιν, ἀθανασία, σοφία, τάξις, ἁρμονία, καὶ τὰ σὺν

αὐτοῖς, ἅπερ ἐν ἑτέροις ὑπάρχειν λέγονται· ὡσπερ καὶ τὰ κατ' αἰσθησιν περὶ τὰ σώματα ὁρώμενα· οἶον χρῶμα, σχῆμα, πηλικότης, καὶ τὰ ὅμοια, ἅπερ σωμάτων ἐκτὸς συνίστασθαι ἀδύνατον. Διεῖλε δὲ αὐτὰ ὁ Πατήρ τῶν κατ' ἐπινοίαν· ταῦτα δὲ εἶναι φαμεν τὰ τῆ νοήσει καταλαμβανόμενα, οἶον νόημα, λόγον, αἰσθησιν, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἅτινα τῆ ἐπινοίᾳ μόνῃ οἶονεῖ τῆ ἐπειθυμήσει γνωρίζομεν· ἢ καὶ κατ' ἐπινοίαν λέγει τὰ νοητά, καὶ αἰσθήσει ὑποπίπτοντα μηδαμῶς.

§ VIII. *Al rogetur et rogetur.* Σημεῖωσαι δὲ, ὅτι τὸ *ροηται* ὡς πρὸς ἡμᾶς· τὸ δὲ *ροεραὶ* ὡς πρὸς τὸν Θεὸν νοεῖται.

Καὶ τὸ εἶναι. Καὶ τὸ θεοειδῶς εἶναι.

Καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Ὅτι αὐτὸς αἷτιος τοῦ εἶναι τὰ πάντα, καὶ πρὸ τοῦ εἶναι, ἅτε καὶ ἰδέα, ἥτοι παράδειγμα ὧν τοῦ εἶναι, ὡς ἐντεῦθεν δηλοῦται· τὸ γὰρ αὐτὸ εἶναι, οὐκ αὐτὸ ἐστὶν ὁ Θεός, διὰ τὸ εἶναι τὸν Θεὸν, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεὸν, καὶ τὸ εἶναι ἐστὶ, καὶ λέγεται· διὸ ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶ τὸ εἶναι, ὡς ἰδέα· οὐ μὴν ὁ Θεός, ἐν τῷ εἶναι ἐστὶ· πρὸ γὰρ τοῦ εἶναι ἦν· ὁμῶς διὰ τὸ πάντων αἷτιος εἶναι, καὶ παραγωγεὺς δείκνυται, καὶ ἔξω πάντων ἐστὶν, ὡς αἷτιος πάντων, καὶ τοῖς τῶν πάντων γνωρίσμασι προσαγορεύεται, ὡς τὰ πάντα παραγωγῶν.

Καὶ αὐτοῦ ἐστὶ τὸ εἶναι. Αὐτοῦ μὲν, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ τὸ εἶναι· ἐν αὐτῷ δὲ τῷ συντηρεῖσθαι παρ' αὐτοῦ· οὐκ αὐτὸς δὲ τοῦ εἶναι, οὐδὲ ἐν τῷ εἶναι συνεχόμενος· ὑπὲρ γὰρ τὸ εἶναι ὁ ὑπερούσιος.

Καὶ οὐκ αὐτὸς ἐν τῷ εἶναι. Προσπακουστέον ἐν ἀμφοτέροις τὸ αἷτιον, τουτέστι τὸ εἶναι αὐτὸν ἔχει αἷτιον, καὶ οὐχὶ αὐτὸς, ὡς ἐκ προηγουμένης αἷτίας ἔχει τὸ εἶναι.

Κατὰ πᾶσαν τῶν ὄντων ἐπινοίαν. Ἡ τῶν ὄντων θεωρία, ἣν ἐνταῦθα ἐπινοίαν ἐκάλεσε, πολλή τις οὖσα καὶ ποικίλη πάσῃ ἐπιβολῇ τοῦ νοῦ, προὔπαντῶσαν εὐρίσκει τοῦ αἷτιου τὴν ἔννοιαν, ἥγουν τοῦ δημιουργοῦ· τὸ οὖν πολλαπλάσιάζεσθαι δηλοῖ, τὸ ἐν τοῖς πολλοῖς τὸν αὐτὸν αἷτιον θεωρεῖσθαι.

Καὶ τὸ ἐστὶ, καὶ τὸ ἐσται. Ἄπερ ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ ἀπέφησε, νῦν ἐπειπῶν τῷ Θεῷ ἀναγκαίως ἑαυτὸν ἐρμηνεύων κατὰ τὴν τοῦ αἷτιου ἔννοιαν ταῦτα νοεῖν ὑποβάλλει. Τὸ μὲν οὖν ἐγένετο, καὶ γίνεται καὶ γενήσεται, ἐπὶ μὲν τῶν κτισμάτων κυρίως κατηγορεῖται· τὰ μὲν γὰρ ἅπαξ ἐγένετο, οἶον οὐρανός, ἄγγελοι, ἥλιος, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐφ' ὧν χώραν οὐκ ἔχει τὸ γίνεται²², γενήσεται· τὸ δὲ παρὰ τοῦ Δαυὶδ λεχθὲν, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, ἢ κατὰ τὸ συντηρεῖσθαι ληπτέον, καθὰ εἴρηται, Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται· ἢ κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ἐνηλλαγμένως τὴν σημασίαν τὴν χρονικὴν πολλακίς προαγωγῆς, καὶ ἀντὶ παραγωγικότητος μέλλοντι περημένης, καὶ τὸ ἐμπάλιν. Ἐπὶ τούτων μὲν οὖν

²² Psal. ciii, 4. ¹ Joan. v, 17.

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²² προβεβλημένης. ²³ γίνεσθαι.

venientia, et iis adjuncta, quæ dicuntur esse in aliis; sunt etiam quæ sensu circa corpora videntur, ut color, figura, quantitas et similia, quæ extra corpus consistere nequeunt. Porro Pater hæc divisit ab iis, quæ sunt cogitatione; hæc autem dicimus esse quæ intellectione comprehenduntur, veluti cognitionem, verbum, sensum et talia; quæ cogitatione sola tanquam reflexo intellectionis actu cognoscimus; aut etiam esse cogitatione dicit intelligibilia, et nullo modo sensibus subjecta.

§ VIII. *Intellectiles ac intelligentes.* Nota vero quod *νοηται* respectu nostri; quod *νοεραὶ* respectu Dei intelligitur.

Et esse. Et divine esse habent.

B *Et alia omnia.* Ipsum auctorem esse, cur sint omnia, et ante quam essent, ut idea seu exemplar ipsius existentia, sicut hinc declaratur: nam ipsa existentia non est ipse 176 Deus, quia Deus existit, per Deum autem et existentia est, et dicitur; ideo existentia est in Deo ut idea, non autem Deus est in ipsa existentia; erat enim ante ipsam existentiam; tamen quia est omnium auctor, productur quoque declaratur, et nominibus omnium appellatur, ut qui omnia produxit.

C *Et ejus est existentia.* Ipsius quidem, quia ex ipso est existentia: in eo vero, quod ab ipso conservetur, ipse non est existentia, neque in existentia continetur; est enim supra existentiam, quia superessentialis.

Et non ipse in existentia. Subaudiendum est in utrisque, *principium*; id est existentia habet ipsum auctorem, neque ipse velut ex principali causa existentiam habet.

Secundum omnium eorum, quæ sunt, cogitationem. Contemplatio rerum quam hoc loco ἐπινοίαν vocavit, cum multa sit et varia, invenit cogitationem causæ seu creatoris omni mentis conatui sive intentioni prævenientem; illud igitur *multiplicari* significat, causam eandem in multis considerari.

Et est, et erit. Quæ antea negavit, nunc de Deo loquens necessario seipsum explicans, subjicit se hæc intelligere, quatenus Deus causa intelligitur; ergo *erat et est et erit* proprie quidem de creaturis enuntiat; aliqua enim prorsus erant, ut cælum, angeli, sol, et talia, in quibus locum non habet *est et erit*; quod autem a Davide dicitur: *Qui facit angelos suos spiritus*, aut capiendum est, quatenus conservat, sicut dictum est: *Pater meus usque modo operatur*¹; aut juxta consuetudinem Scripturæ quæ sæpe inverso ordine temporis significationem profert, et pro præterito utitur futuro, et contra; in his igitur proprie quidem *erat*. Sunt autem omnia quæ generantur et corrumpuntur, et quæ sibi invi-

cem succedunt, ut nox, dies, æstas et ver, ac similia; tantum vero erunt, quæ necdum prorsus fuerunt, sed exspectantur, ut transelementatio universi, et quæ eam comitabuntur. Deus igitur velut horum omnium causa laudatur; non enim dixit: *Hæc de ipso enuntiantur*; sed proprie laudantur. Verbum autem eriat, et quæ cum ipso, secundum omnem intellectionem nulli, nisi Deo congruet, **177** quia erat, consideratur in ipso supra omne principium; est vero et erit, ut omnino habente alterationis ac mutabilitatis privationem, propterea etiam superessentialis dicitur. [Quamobrem omnia de ipso, et simul dicuntur. Secundum causæ notionem omnia inquit de Deo dici, ac in ipso considerari. Verbum enim κατηγορεῖσθαι, prædicari, apud philosophos hoc significat. Ipse autem nihil est illorum omnium quorum est causa, propter esse, et supra esse; quod declaratur negationibus illis: *informis, non pulcher*, et similia. Cum autem dicitur, *omnis formæ, omnis figuræ*, significat, esse omnis figuræ omnisque formæ causam. Quomodo aliqua etiam intelligenda sunt.] In idem. Quomodo cum superius dixerit: *Neque erat, neque est, neque fiebat, neque fit, neque fiet*, hic, dicit, atque in eo erat, et est, et erit, et fiebat, et fit, et fiet, proprie laudantur? Num sanctus Dionysius sibi contradicit? Absit. Nam supra quidem dixit ipsum esse omnis existentie, subsistentie, essentialis, naturæ, et temporis creatorem; merito igitur in ipso posuit ordine erat et cætera, ut intelligas quod neque ex tempore, neque in tempore, neque post tempus Deus existit; sed quod superior sit ipsa existentia; dixit enim: *In ipso est existentia*; hic vero quandoquidem dixerit omni eorum quæ sunt intelligentia multiplicari, recte dixit, in ipso et erat, et erit, et quæ deinceps; ut si occasionem aut tempus cogitaveris, illic Deum reperies et supra, et ante ea quæ sunt, atque rerum existentium auctorem ac conditorem, et nihil ex ipsis existentem, sicut dicimus quod nihil sit rerum, et in omnibus sit.

Nihilque est omnium. Formæ experts refertur ad omni figura præditus, propterea quod est supra corporis privationem, et supra materię vacuitatem, forma carens respectu ad aliquam rem habito. *Pulchritudinis autem experts*, refertur ad omni forma præditus. Porro ipsum pulchritudinis expertem dicit, quia pulchritudo ab ipso prodiit, et ipse est supra pulchritudinem. Scripturæ enim: *Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque decorem* ⁶, et quæ deinceps.

Si enim sol iste noster - Infra in fine sequentis sermonis seu sexti capituli, ubi ostendit solem nihil ex se ipso facere, sed ex omnium causa et principio quod est Deus; pulchre autem demon-

⁶ Isa. LIII, 2.

A κυρίως τὸ ἐγένετο γίνεται δὲ καὶ τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πάντα καὶ ὅσα κατὰ ἀντιπεριχώρησιν· οἷον ἡ νύξ, ἡ ἡμέρα, θέρος, καὶ ἔαρ, καὶ τὰ τοιαῦτα· γενήσεται δὲ μόνον, ἄτινα οὕτω γεγονάσιν ὄλως, προσδοκῶνται δὲ, οἷον ἡ τοῦ παντός μεταστοιχείωσις, καὶ τὰ σὺν αὐτῇ. Ὡς τούτων σὺν ἀπάντων αἰτίας ὁ θεὸς ὑμενεται· οὐ γὰρ εἶπε, Ταῦτα ἐπ' αὐτοῦ κατηγορεῖται, ἀλλὰ κυρίως ὑμενεται. Τὸ δὲ ἦν καὶ τὰ σὺν αὐτῷ κατὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐκ ἄλλω τινι ἢ τῷ θεῷ ἀρροῦσαι, διὰ τὸ πάσης ἀρχῆς ἀνώτερον ἐπ' αὐτοῦ θεωρεῖσθαι τὸ ἦν. Τὸ δὲ ἔστι καὶ τὸ ἔσται ὡς πάντη τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ κατὰ πάντα ἀμετάβλητον ἔχοντος· διὸ καὶ ὑπερούσιος λέγεται ⁶. [Διὸ καὶ πάντα αὐτοῦ κατὰ ἅμα κατηγορεῖται. Κατὰ τὴν τοῦ αἰτίου ἔννοιαν πάντα αὐτοῦ φησι τοῦ θεοῦ λέγεσθαι, ἢ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖσθαι. Τὸ γὰρ κατηγορεῖσθαι κατὰ φιλοσόφους τοῦτο δηλοῖ. Αὐτὸς δὲ οὐδὲν τῶν πάντων ἐστίν, ὧν ἐστίν αἰτίας, διὰ τὸ εἶναι καὶ ὑπερεῖναι· διὸ καὶ αἱ ἀποφάσεις τοῦτο δηλοῦσιν, οἷον τὸ ἀμορφος, τὸ ἀκαλλῆς καὶ τὰ ὅμοια· τὸ δὲ πάνσχημος καὶ παρσίδεις τὸ παντὸς εἶδους καὶ σχήματος αἰτίου αὐτὸν ὑπάρχειν δηλοῖ. Καθὼ καὶ τὰ ἐξῆς νοητέον.] Εἰς τὸ αὐτό. Πῶς ἀνωτέρω εἰπὼν, οὔτε ἦν, οὔτε ἐστίν, οὔτε ἐγένετο, οὔτε γίνεται, οὔτε γενήσεται, ἐνταῦθα φησιν, ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἐστίν, καὶ τὸ ἔσται, καὶ τὸ ἐγένετο, καὶ τὸ γίνεται, καὶ γενήσεται, κυρίως ὑμενεται; ἄρα ἐναντίας αὐτῷ λέγει ὁ ἅγιος Διονύσιος; μὴ γένοιτο. Ἄνω μὲν γὰρ αὐτὸν δημιουργὸν εἶπε πάσης ὑπάρξεως, ὑποστάσεως, οὐσίας, φύσεως καὶ τοῦ χρόνου· εἰκότως οὖν ἐπὶ αὐτοῦ τὸ ἦν ἔταξε, καὶ τὰ ἕτερα, ἵνα νοήσῃς ὅτι οὔτε ἀπὸ χρόνου, οὔτε ἐν χρόνῳ, οὔτε μετὰ χρόνον ἤρξατο ὁ θεός, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶναι ἀνώτερός ἐστι· Ἐν αὐτῷ, γὰρ εἶπε, τὸ εἶναι· ἐνταῦθα δὲ, ἐπειδὴ κατὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν εἶπεν αὐτὸν πολλαπλασιάζεσθαι, δικαίως εἶπεν, ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἦν, καὶ τὸ ἔσται, καὶ τὰ ἐξῆς· ἵνα οἷον καιρὸν, ἢ χρόνον ἐπινοήσῃς, ἐκεῖ τὸν θεὸν εὐρήσεις καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα, καὶ προόντα, καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων αἰτίου καὶ δημιουργοῦ, καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ὄντα, ὡσπερ λέγομεν, ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἐστίν, καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐστίν.

Καὶ οὐδὲν ἐστὶ τῶν πάντων. Πρὸς τὸ πάνσχημος τὸ ἀμορφος, διὰ τὸ ὑπὲρ ἄσωματλαν, καὶ ὑπὲρ ἀύλιαν [εἶναι], οὐ μεμορφωμένον πρὸς τι τῶν ὄντων ⁷· πρὸς δὲ τὸ παρσίδεις τὸ ἀκαλλῆς. Ἀκαλλῆ δὲ λέγει, ὡς καὶ τοῦ κάλλους ἐξ αὐτοῦ γεγονότος, αὐτοῦ δὲ καὶ ὑπὲρ κάλλος ὄντος. Αἱ δὲ χρήσεις· Καὶ εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, καὶ τὰ ἐξῆς.

Εἰ γὰρ ὁ καθ' ἡμῶς ἥλιος. Κάτω ἐν εἴῳ τέλει τοῦ ἐξῆς λόγου, ἦτοι τοῦ ἔκτου κεφαλαίου, ὅπου τὸ σημεῖον δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων αἰτίας καὶ ἀρχῆς, ἣτις ἐστὶν ὁ

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶ εἴρηται. ⁷ νοητῶν.

Θεός. Καλῶς δὲ ἀπέδειξεν ἐκ τοῦ ἡλίου τὸ περι Θεοῦ Ἀ νοούμενον· ὡσπερ γὰρ αὐτὸς εἰς ὦν ὁ ἥλιος, πάντα τὰ αἰσθητὰ ζωογονεῖ, καὶ τρέφει, καὶ αὔξει, καὶ ἐναλλάττει, τουτέστιν ἀπὸ μικρῶν μεγάλα ποιεῖ, ἢ καὶ ἀπὸ σπόρου τὸ ἐξ αὐτοῦ φυόμενον βλαστὸν ἢ δένδρον, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὀρωμένοις ἐστὶ, μηδὲν ἐξ αὐτῶν ὑπάρχων· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, καὶ πάντων τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν, καὶ τῶν νοερῶν, ὦν αἴτιος, οὐδὲν ἐκ τῶν ὄντων ἐστὶ, καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐστίν· αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα μετέχει· διὸ καὶ ἡ Γραφή δικαιοσύνης Ἡλίον αὐτὸν ὀνομάζει.

Παραδείγματα. Τὰ παραδείγματα, ἅτινα καὶ ιδέας καλοῦσιν, ἤδη μὲν καὶ ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν, ὅπως ὀρίζονται, ὅτι ποιήσιν αὐτοτελῆ ἀίδιον τοῦ ἀίδιου Θεοῦ τὴν ἰδέαν, ἣτοι τὸ παράδειγμα φησί· καὶ ἐνταῦθα μέντοι σαφηνίζει ὁ μέγας Διονύσιος· τὴν Γραφήν, προορισμούς καλῶν τὰς ιδέας, αἰνιτιτόμενος τὸν θεῖον Παῦλον, ὃς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους φησίν· *Οὗς δὲ προώρισε, τουτούς καὶ ἐκάλεσε· καὶ ἐτέρωθι· Προορίσας ἡμᾶς ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· θέλημα γὰρ καὶ προορισμὸν τὰ παραδείγματα καὶ τὰς ιδέας λέγει.* Παράγει μέντοι καὶ τὸν μακάριον Κλήμεντα [τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον], οὗ μνήμηται ὁ Ἀπόστολος, εἰπόντα, ἐν τοῖς οὖσιν εἶναι παραδείγματα ἀρχηγικώτερα⁹⁹, ὅλον τῶν πρὸς τι. Σαφέστερον δὲ οὕτως ἔσται τὸ λεγόμενον· ἔστι τις δόξα γραμμῆ ἀπεικάζουσα τὰ πάντα· καὶ τῆς γραμμῆς τὸ μὲν ἄνω μέρος τοῖς νοητοῖς ἀποδιδούσα· τὸ δὲ κάτω τοῖς αἰσθητοῖς. Καὶ τούτων, τοῖς μὲν ἀρχηγικωτέροις, ἄπερ εἰσὶ τὰ ἰδίως νοητὰ, τὸ πρῶτον καὶ ἀνώτερον μέρος. Τοῖς δὲ ἐκ τῶν νοητῶν, τὸ μετ' ἐκεῖνο· εἶθ' οὕτω καθ' ὑπόθεσιν τῆς γραμμῆς, τὰ ἄλλα· δεῖξαι γὰρ θέλει ἡ τοιαύτη δόξα, μὴ τῆς ἀξίας τῆς αὐτῆς εἶναι τὰ πάντα, ἀλλ' ἐξ ἀλλήλων ἕνια γενόμενα, οἷον τὰ ὑφειμένα εἶδη, τῶν καθολικῶν ἐν δημιουργίᾳ καὶ ἀρχῶν, ἃς καθολικὰς ἀρχὰς ἀρχηγικώτερα φησί. Τὸν οὖν ἱερὸν Κλήμεντα φησὶ λέγειν, εἶναι καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι παραδείγματα γενικώτερα, ἣτοι ἰδέας τῶν πρὸς τι, ἀντὶ τοῦ τῶν ὑποβεθηκότων εἰδῶν τῶν πρὸς τι τῶν ὑπερβεθηκότων ὑπόδειγμα ὑποστάντων, οἷον τὸ ἐνυλον πῦρ πρὸς τὸ αἰθέριον· ἀλλ' οὐ ταῦτα κυρίως ἰδέας φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλὰ τὰς νοήσεις τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ λέγεται παραδείγματα ἐν κτίσει, ἀλλ' οὐ προσκυνητὰ, ὡς φησὶ Μωϋσῆς· ποῦ δὲ ταῦτα εἶπεν ὁ ἅγιος Κλήμης, οὐκ ἐδήλωσε.

Παραδείγματα δὲ φημεν εἶναι. Πλάτων μὲν τὰς ιδέας καὶ τὰ παραδείγματα ταπεινῶς καὶ ἀναξίως Θεοῦ ἐξεληφεν· ὁ δὲ Πατήρ τῇ μὲν λέξει ἐχρήσατο, τὴν δὲ ἔνοιαν εὐσεβῶς ἐξηγήσατο. Ἀφοριστικὰ δὲ ἔφη τὰ θεῖα θελήματα καὶ ποιητικὰ, τὸ μὲν, ὅτι μόνῳ τῷ βούλεσθαι τὰ πάντα ὑφίστησι καὶ ποιεῖ· τὸ δὲ, καὶ διὰ τὸ ἑτεροειδῆ καὶ διάφορα τὰ ὄντα γε-

⁹⁹ Mal. iv, 2. ¹ Rom. viii, 30. ² Ephes. i, 5.

stravit exemplo solis quid de Deo cogitari debeat. Sicut enim ipse sol cum unus sit, **178** omnia sensilia secunda reddit et alit, atque mutat, id est ex parvo magna facit, aut etiam ex semine illud quod inde producitur germen, aut arbor, atque in omnibus visibilibus est, cum nihil sit ex ipsis; sic etiam Deus et ipsius solis et sensilium omnium ac intelligibilium atque intelligentium auctor, nihil est ex rebus, et in omnibus est; omnia enim ipsum participant, ideo Scriptura ipsum appellat Solem justitiæ^h.

Exemplaria. Exemplaria quæ etiam ideas vocant, jam quidem supra etiam exposuimus quomodo definiantur, quod ideam seu exemplar dicat, opus in se perfectum æternum æterni Dei. Sane quidem hoc loco magnus Dionysius explicat Scripturam, dum prædestinationes vocat ideas, divinum Paulum insinuans, qui in Epistola ad Romanos ait: *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit*ⁱ; et alibi: *Qui prædestinavit nos in voluntate sua*^k: voluntatem enim et prædestinationem dicit exemplaria et ideas. Affert sententiam beati Clementis [Romani episcopi], cujus meminit Apostolus, esse in rebus exemplaria principaliora, tanquam eorum quæ ad aliquid. Clarius autem ita fiet quod dicitur; est opinio aliqua quæ omnia lineæ assimilat, et superiorem lineæ partem intelligibilibus tribuit, inferiorem vero sensibilibus; iis quæ inter hæc principatum obtinent, quæ sunt proprie intelligibilia, primam ac superiorem partem; quæ ex intelligentibus, posteriorem: sic postea juxta lineæ descensum, alia collocat; siquidem talis opinio vult docere omnia non esse ejusdem dignitatis, quædam ex se mutuo pendere velut subjectas species ab universalibus in creatione et principiis, quæ principia universalia dicit esse nobiliora; ait igitur S. Clementem dicere esse in creaturis exemplaria generaliora seu ideas eorum quæ ad aliquid, pro subjectarum specierum ad aliquam superiorum exemplar substituentium, veluti ignis materialis ad æthereum; verum hæc magnus Dionysius censet, non esse proprie ideas, sed Dei cogitationes; etsi enim dicantur exemplaria in creatura, non tamen adorari queunt, sicut ait Moyses; ulvi autem sanctus Clemens hæc dixerit, non declaravit.

Exemplaria vero dicimus esse. Plato ideas et exemplaria humiliter ac indigne Deo usurpavit. Pater autem **179** dictione quidem usus est, sed intellectionem seu significationem pie explicavit. Ait vero divinas voluntates constituere et facere universa; illud quidem quia sola voluntate statuit et facit; hoc vero quia res diversæ formæ et diffe-

⁹⁹ ἀρχικώτερα.

rentes producantur. Nota igitur quod vocet exemplaria rationes in Deo quæ rerum essentias faciunt, et unite ante fuerunt, seu prædestinationes.

Progreditur quidem non per propria. Beatus Clemens magis secutus est opinionem quæ dixit, etiam in generatione rerum sensilium principes quasdam esse causas, nimirum intelligibilium seu incorporeorum angelorum operationes seu productiones in essentiam, habere causas principes ideas seu Dei cogitationes; circa quas ideas exemplares, intelligibilia esse velut operationes primarias [et beatas] et præcipuas; in sensilibus autem principem causam, ac beare atque creare valentem, formam in materia, dicta, inquit, opinio; nam ratione naturæ in generatione qua sensilia formæ evadunt, talis forma, inquit, præcipua esse debet. Fortassis igitur beatus Clemens hoc dixisse videtur: sed hæc non vocantur proprie exemplaria, seu ideæ principes, sive causæ primariæ. Hæc enim non ex ipsis, sed ex Dei cogitationibus, qui solus adorandus.

Promanationis ac bonitatis. Progressum vocat contemplationem quæ non tantum circa se occupatur, sed diffunditur et progreditur, atque facit ut res subsistant.

Omnia quidem in seipsa. Deum in omnibus rebus exsultare, secundum illud psalmi: *Lætabitur Dominus in operibus suis*¹; et in Proverbiis: *Ego eram qua delectabatur.* Illud autem ante habet hoc loco ponitur pro, prædestinavit et præcepit.

Omnem duplicitatem. Quoniam aliqui dixerunt ideas et exemplaria per se subsistere, hos qui Græci erant modo refellit, et ait; nisi enim simpliciter ac unite fuerint ideæ, cum sint cognitione simplicissimæ simplicissimi et unitissimi Dei, compositus sane erit Deus ex exemplari et seipso, quod *duplicitatem* nominavit. Illud autem *delectatur*, consonat Davidi, *Lætabitur Dominus*, etc.

180 *Quemadmodum etiam una vox.* Nota proprietatem vocis, quod cum sit incorporea et una, a multis pariter auditur, neque a multitudine consumitur: ita etiam Deus æqualiter ab omnibus communicatur. Illud enim est *uno modo*: pro fidei autem ratione, et neque divisus consumitur.

Ut cujus causa. Supra in præcedenti capite, perfecte finalem causam definientes, dicebamus esse cujus causa aliquid fit.

Et omnium terminus. Termino omnium infinitas mente opponitur. Deus vero est etiam omnium terminus; nihil enim ejus providentia et potestate

¹ Psal. ciii, 31.

νέσθαι. Σημειώσαι οὖν, ὅτι παραδείγματα καλεῖ τοὺς ἐν τῷ Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιούς καὶ ἐνιαίως προϋπεστώτας λόγους, ἦτοι προορισμούς.

Πρόεισι μὲν, οὐ διὰ κυρίων. Μᾶλλον ὁ μακάριος Κλήμης δόξη τινὲ κατηκολούθησε λεγούση, καὶ ἐν τῇ γενέσει τῶν ὄντων αἰσθητῶν εἶναι ἀρχικὰς τινὰς αἰτίας, οἷον τὰς τῶν νοητῶν, ἦτοι ἀσωμάτων ἀγγέλων ἐνεργείας ἦτοι εἰς οὐσίαν παραγωγὰς, αἰτίας ἀρχικὰς ἔχειν τὰς ιδέας ἦτοι νοήσεις τοῦ Θεοῦ· περὶ αὗτὰς ιδέας παραδειγματικὰς οὐσας, τὰ νοητὰ εἶναι ὡς ἐνεργείας ἀρχικὰς [καὶ εὐδαιμονικὰς] καὶ ἡγεμονικὰς· ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν, αἰτίων ἀρχικῶν, καὶ εὐδαιμονικῶν, καὶ δημιουργικῶν, τὸ εἶδος, τὸ ἐπὶ τῇ ὕλῃ ἢ εἰρημένῃ φησὶ δόξα· τὸν γὰρ λόγον τῆς ἐν γενέσει φύσεως, καθ' ἣν εἰδοποιήθη τὰ αἰσθητὰ, τοιοῦτον εἶδος φησὶν ἀρχτέον¹⁷. Ἔοικεν οὖν τάχα τοῦτο εἰρηκέναι ὁ μακάριος Κλήμης· οὐκ ἔστι δὲ κυρίως ταῦτα εἰπεῖν παραδείγματα, ἦτοι ιδέας ἀρχικὰς, ἦγουν ἀρχικὰ αἰτία· οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν¹⁸ ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τῶν Θεοῦ νοήσεων, ὅς μόνος προσκυνητός.

Πρόδου καὶ ἀγαθότητος. Πρόδον φησὶ τὸ μὴ μόνον αὐτὴν περὶ τὴν αὐτῆς ἀσχολεῖσθαι θεωρίαν, ἀλλὰ χυθῆναι, καὶ ὀδεῦσαι, καὶ τὰ ὄντα ὑποστήσασθαι.

Πάντα μὲν ἐν ἑαυτῇ. Ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς οὐσιν ἀγάλλεσθαι φησὶ τὸν Θεόν, κατὰ τὸ ψαλμικόν· *Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ*· καὶ ἐν Παροιμίαις· *Ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρε.* Τὸ δὲ *προέχει* ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ προῦρισε καὶ προεληφε κέεται.

Πᾶσων διπλόην. Ἐπειδὴ τινες τὰς ιδέας καὶ τὰ παραδείγματα ἐνυπόστατα ἔφησαν, τούτους ἐπιβραπίζει νῦν Ἑλληνας ὄντας, καὶ φησὶν· Εἰ γὰρ μὴ ἀπλῶς καὶ ἐνιαίως εἶεν αἱ ιδέαι, νοήσεις ὑπερηπλωμένοι οὐσαι τοῦ ὑπερηπλωμένου καὶ ὑπερηνωμένου Θεοῦ, σύνθετος ἂν εἴη ὁ Θεός ἐκ παραδείγματος καὶ ἑαυτοῦ, ἕπερ διπλόην ὠνόμασε. Τὸ δὲ ἀγαλλομένη συμφωνεῖ τῷ δαβὶδ· *Εὐφρανθήσεται Κύριος, καὶ τὰ ἐξῆς.*

Καθάπερ καὶ φωνὴ μία. Σημειώσαι τὸ τῆς φωνῆς, ὅτι ἀσωματος καὶ μία οὐσα ὑπὸ πολλῶν ὁμοίως ἀκούεται, καὶ οὕτε δαπανᾶται ἐκ τοῦ πλήθους. Οὕτω καὶ ὁ Θεός ὑπὸ πάντων ἐπίσης μετέχεται· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ ἐνικῶς. Κατὰ ἀναλογίαν δὲ τῆς πίστεως, καὶ οὕτε μεριζόμενος δαπανᾶται.

Ὅς τοῦ ἔνεκα. Ἄνω ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλῶν εἰπομεν, τελείως ὄρισαντες τελικόν, αἰτίων εἶναι τὸ οὐ ἔνεκα τὸ γινόμενον.

Καὶ πέρας πάντων. Τῷ πέρατι πάντως ἢ ἀπειρία ἀντεπινοεῖται. Ὁ δὲ Θεός πέρας πάντων οὐδὲν γὰρ ἐκβαίνει τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ δύνα-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

¹⁷ ἀρχικόν. ¹⁸ ἑαυτῶν

στειλὴν καὶ ἀπειρία δὲ, ἐπεὶ κατὰ τὴν θείαν Γραφήν· Καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς καὶ πάλιν· Καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρασ· Ὡς οὖν ἀπεριληπτος καὶ ἀπειρος· ταῦτα γὰρ ὑπερεξόχως ἔχει ὁ Θεὸς καὶ πάντα ὑπερβηκῶς καὶ πέρασ παντὸς πέρατος ὧν· εἰς αὐτὸν γὰρ τὰ πάντα περατοῦνται, καὶ ἀπειρία ἐστὶ πάσης ἀπειρίας. Κἂν οὖν ἀπειρία λέγηται καὶ ἡ ὕλη, ὡς αἰετὶ μετασχηματιζομένη, καὶ ἄλλοτε εἰς ἄλλα εἶδη μεταβάλλουσα, ἀλλ' οὖν πεπεράσται ἐν τῷ Θεῷ, εἰ καὶ ἀστατός ἐστι καὶ ἀόριστος ὑπὸ Θεοῦ μεταγομένη εἰς εἰδοποιίας. Καὶ εἰκότως ὁ Θεὸς πέρασ ἐστὶ τῆς τοιαύτης ἀπειρίας καὶ ἀπειρος τοῖς πέρασι τῶν ὄντων, ὡς καὶ τὴν ὕλην ἐξ οὐκ ὄντων παραγαγόν· φησὶ γὰρ ἡ Γραφή· Ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα.

Ἐν ἐνὶ γὰρ, ὡς πολλὰκις. Ἀντίκειται τὸ πέρασ τῇ ἀπειρίᾳ κατὰ ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν, ὡς τὸ θνητὸν καὶ τὸ ἀθάνατον. Καλῶς δὲ τὸ ὡς ἀντικειμένων· οὐ γὰρ κυρίως ταῦτα ἀλλήλοις ἀντίκειται, οἷον ἐκ κατὰ τὴν ἕξιν ἢ στέρησιν, ἀλλ' ὡς εἰρηται κατὰ ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν.

Παρῶν τοῖς πᾶσι. Πανταχοῦ γὰρ παρῶν, καὶ τοῖς καθ' ἓν ἕκαστον²⁰ καὶ τοῖς πᾶσιν ὁμοῦ παρ-
εστι καὶ ὁμοίως. Καὶ ἐστὼς δὲ λέγεται ὁ Θεός, τῷ κατὰ μηδὲν ὄλως ἐν αὐτῷ μεταβολὴν θεωρεῖσθαι· κινούμενος δὲ, τῷ συνέχειν τὰ ὄντα καὶ συντηρεῖν²⁰· καὶ ταῦτα δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν²¹· διὸ καὶ ἐπήγαγε τὸ οὕτως ἕστως, οὕτε κινούμενος.

Καὶ ἐστὼς καὶ κινούμενος. Δοκεῖ πως ἐναντίον C
εἶναι τὸ εἰρημένον, τὸ ἐστὼς καὶ κινούμενος, καὶ, οὕτε ἐστὼς, οὕτε κινούμενος· πῶς γὰρ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ ἴσταιται καὶ κινεῖται, ἢ οὕτε ἴσταιται οὕτε κινεῖται; πρῶτον μὲν οὐ δεῖ ἐκ τῶν αἰσθητῶν κατανοεῖν τὰ θεῖα, ἢ τὰς εἰκόνας ἐντεῦθεν λαμβάνειν· ἵνα δὲ μὴ δόξαιμεν λύσεως ἀπορεῖν, στάσιν εἰπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τὴν γένεσιν, κίνησιν δὲ τὴν ἀλλοίωσιν ἦται μεταβολὴν. Ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς πάντων γένεσις· αἰετὶ γὰρ ταῦτα εἰς τὸ εἶναι παράγει· ὥστε ἕστηκεν ὁ Θεός· κινεῖται δὲ πάλιν, διότι πάντα μετασχηματίζει καὶ ἄλλοιοι πρὸς τὸ κρεῖττον· δι' αὐτοῦ γὰρ καλλίως γινόμεθα· ὅθεν καὶ περὶ αὐτοῦ πρὸ μικροῦ φησὶν ὁ θεὸς Διονύσιος, πάντων ἀρχὴ καὶ τελευτὴ τῶν ὄντων· τὸ γὰρ οὕτε ἐστὼς, οὕτε κινούμενος, τὸ πρὸς αὐτοῦ, D
ἐξηγεῖται τὸ μένω ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐπὶ πάντα προῶν· μεταδίδωσι γὰρ πᾶσι τοῖς οὐσι τῆς οικείας ὀλότητος, καὶ ἀτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος αὐτός ἐστι κατὰ τὸ εἰρημένον· Ἐν δὲ ὁ αὐτὸς εἰ. Οὐκ οὖν καὶ πρόβεισι καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ μένει ὁ Θεός.

Οὕτε ἐν τινὶ τῶν ὄντων. — Οὐκ ἐν τινὶ εἶπεν· ἐν πᾶσι γὰρ, καὶ διὰ τὸ ἐν πᾶσιν ἀσχετον· ἀκωρίως γὰρ δι-
τά, τὰς ὑπερκωσμίους φησὶν οὐσίας, διὰ τὸ πρὸ

²⁰ Psal. cxlvi, 5. ²¹ Luc. i, 33. ²² Rom. xi, 36 ²³ Psal. ci, 28.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁴ φησὶ παρῶν καθ' ἕκαστον. ²⁵ συγκρατεῖν. ²⁶ ἔννοιαν.

A egreditur : est quoque infinitas, quoniam secundum divinam Scripturam : *Et sapientiae ejus non est numerus* ^m. Et iterum : *Et regni ejus non erit finis* ⁿ. Ergo tanquam incomprehensibilis et infinitus ; hæc enim excellentissimo modo habet Deus, et omnia transcendit, atque omnis termini est terminus, in ipso enim omnia terminantur, ac omnis infinitatis est infinitas. Etsi igitur materia quoque dicatur infinitas, ut perpetuo transfigurata, et aliquando in alias formas mutata, tamen in Deo terminatur, etsi instabilis et indefinita in formæ susceptionem traducatur ; et merito Deus est talis infinitatis terminus, atque infinitus terminus rerum, quod etiam materiam ex nihilo producat ; dixit enim Scriptura : *Ex ipso et per ipsum et in ipso omnia* ^o.

In uno enim, ut sapenúmero. Finis opponitur infinitati secundum negationem et affirmationem, ut mortale et immortale. Porro pulchre illud, *ut opposita*. Non enim proprie hæc sibi opponuntur veluti habitus et privatio ; sed, sicut dictum est, ut negatio et affirmatio.

Præsens omnibus. Nam ubique, inquit, præsens, et singulis, et omnibus simul pariter adest. Deus autem stans dicitur, quia in eo nulla prorsus mutatio cernitur ; moveri vero dicitur, quia res continet atque conservat, et hæc quidem supra omnem cogitationem, ideo adjunctis, *nec stat, nec movetur*.

Et stans et se movens. Videtur quodammodo contrarium dici, *stat et movetur ; nec stat nec movetur*. Quomodo enim eadem res et stat et movetur, aut non stat nec movetur ? 181 primo quidem non oportet divina ex sensibus intelligere, aut imagines, seu species inde sumere. Ne autem videamur carere responsione, diximus superius, statum esse generationem, motum vero, alterationem seu mutationem. Itaque Deus est omnium generatio ; hæc enim semper producit, sicque stat Deus. Contra vero movetur, quia omnia transformat et mutat in melius, per ipsum enim pulchriores finis ; ideoque paulo ante dicit de eo divinus Dionysius, *omnium rerum principium et finis*. Illud enim, *neque stat, neque movetur*, id quod ipsum præcedit, exponit, *in se manens et ad omnia progrediens* ; communicat enim omnibus rebus integritatem propriam, et ipse neque mutatur, neque alteratur, juxta Scripturam : *Tu autem idem ipse es* P. Ergo Deus et progreditur et in seipso manet.

Nec est in aliquo eorum quæ sunt.—Non est in aliquo, dixit ; nam in omnibus est, et in nullo detineri potest ; *quæ enim sunt æterna*, supermundanas in-

telligit essentias, quia illæ fuerunt ante temporis naturam; nam tempus a creatione cœli et terræ numeratur.

Et ab iis quæ sunt in tempore. Dictum etiam superius, æternum proprie dici, non ipsam æternitatem, sed quod æternitatem participat. Illud autem, *aliquid convenit*, intellige secundum essentiam. Nota vero, quasdam res esse æternas, ut angelos, et non protinus esse principii expers quod æternum est; in sequenti autem capite statim in principio etiam in Deo utitur dictione *æterni*.

Et mensuræ rerum. Mensuræ rerum sunt æternitates intelligibilia, et tempus sensilium; intelligibilia enim velut mensura æternitate mensurantur, etsi eodem nomine quæ mensurantur et quod mensurat afficiatur; angeli enim vocantur etiam æternitates: ita et cum sensilibus, quæ enim tempore mensurantur eodem cum tempore nomine appellantur; ut motus astrorum et solis, et ætates vitæ; tempore enim mensuratæ, tempora dicuntur.

IN CAP. VI.

§ I. *Ex conservatrice causa.* Vocavit συνοχικήν, quia non tantum eorum quæ sunt, vitam produxit, sed etiam ut perseverent conservat.

Ex ipsa etiam animæ. Post angelorum vitam ordine ponit animarum **182** nostrarum, utpote ratione præditarum immortalitatem; at post rationales animas, adducit deinceps vitam eorum quæ sensitiva anima et nutritiva, seu vegetativa seu brutorum et plantarum constant, quas ait extremo vestigio (quod sæpe antea exposuimus) vita frui. Porro vitæ brutorum et plantarum non sunt divinæ, sed ignis materialis ac spiritus; de his igitur solis extremis, sicut dictum est, vitis, inquit, illud Davidis intelligendum est: *Auferes spiritum tuum et deficiet, et in pulverem suum revertentur. Emittes spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ* α. De sola enim anima sensitiva et vita vegetativa divinus Dionysius hæc divina effata accepit. Nam de vita intelligibilia aut nostra, minime hæc intelligit; siquidem cum Deus vitam hanc essentialiter immortalē creavit, neque intelligibilibus, neque animis nostris eorum auferet aliquando vitam, quoniam neque essentiæ erunt; sed de animantibus terrestribus renovatis loquitur David, non vero de his: atque de vita dæmonum qui ultro defecerunt, addit, eam quoque sine interitu permansuram, Deo eorum conditore ita volente, quamvis ipsi a Deo defecerint: *Sine penitentia enim sunt dona Dei*, qui ipsos a principio fecit immortales: extremam autem resonantiam seu vestigium, dicit, obscuriorem vitæ participationem, et ut ita dicam, parum vitalis facultatis participem.

α Psal. ciii, 29, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

α εἴποιεν καί. β αὐτῶν. γ παρὰ τοῦ κτίσαντος αὐτὴν Θεοῦ. δ τοῦ ζῆν.

Α τῆς τοῦ χρόνου φύσεως γενέσθαι αὐτάς· χρόνος γάρ ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιήσεως ἀριθμεῖται.

Ἡ τῶν χρονικῶν. Εἴρηται καὶ β ἀνωτέρω, αὐτῶν λέγεσθαι κυρίως οὐκ αὐτὸν τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον. Τὸ δὲ προσήκει τι νόησον κατ' οὐσίαν. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι εἰσὶ τινὰ τῶν ὄντων αἰώνια, ὡς ἄγγελοι; καὶ ὅτι οὐ τὸ αἰώνιον, ἤδη καὶ ἀναρχον. Ἐν δὲ τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ εὐθύς ἐν ἀρχῇ, τῇ τοῦ αἰῶνος φωνῇ καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κέχρηται.

Καὶ τὰ τῶν ὄντων μέτρα. Μέτρα τῶν ὄντων εἰσὶν οἱ αἰῶνες τῶν νοητῶν, καὶ ὁ χρόνος τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ νοητὰ, ὡς ὑπὸ μέτρου μετρεῖται τοῦ αἰῶνος, εἰ καὶ ὁμοῦ μὴ μετροῦνται αἰῶνι καὶ τὰ μετρούμενα λέγονται· αἰῶνες γὰρ λέγονται καὶ οἱ ἄγγελοι· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ μετρούμενα τῷ χρόνῳ ὁμοῦ μὴ χρόνοι λέγονται, ὡς καὶ ἡ κίνησις τῶν ἀστρῶν, καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ οἱ βίοι· μετρούμενα γὰρ ὑπὸ χρόνου, χρόνοι λέγονται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

§ I. *Καὶ συνοχικῆς αἰτίας.* Συνοχικήν ὠνόμασεν, ὡς τὴν ζωὴν τῶν ἐν τοῖς οὐαῖν οὐ μόνον δημιουργήσασαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ διαμένειν συνέχουσαν.

Ἐξ αὐτῆς καὶ αἱ ψυχαί. Μετὰ τὴν τῶν ἀγγέλων ζωὴν, ἀκολουθῶς τάττει τὴν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ὅτε καὶ λογικῶν οὐσῶν ἀθανασίαν· μετὰ δὲ τὰς λογικὰς ψυχὰς, ἐπάγει λοιπὸν τὴν ζωὴν τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, καὶ τῆς θρεπτικῆς, ἥτοι φυτικῆς, ἥτοι τῶν ἀλόγων, καὶ τῶν φυτῶν, ἃς καὶ κατ' ἐσχάτον ἀπήχημά φησιν, ὅπερ ἔνω πολλάκις ἠρμηνεύσαμεν. Αἱ δὲ ζῶσι τῶν ἀλόγων καὶ τῶν φυτῶν οὐκ εἰσὶ θεαί, ἀλλὰ τοῦ ἐνύλου πυρός τε καὶ πνεύματος. Περὶ τούτων οὖν μόνων τῶν ἐσχάτων, ὡς εἴρηται, ζῶν φησὶ τὸ τοῦ Δαβὶδ εἰρηθεῖσαι· Ἀρτανελεῖς τὸ πνεῦμά σου α, καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· ἐπὶ γὰρ αἰσθητικῆς μόνης ψυχῆς καὶ τῆς φυτικῆς ζωῆς ταῦτα δέχεται τὰ θεῖα λόγια ὁ μέγας Διονύσιος· περὶ γὰρ τῆς τῶν νοητῶν ζωῆς ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς οὐ νοεῖ ταῦτα· τὴν γὰρ ζωὴν ταύτην οὐσιωδῶς δημιουργήσας εἰς ἀθανασίαν ὁ Θεός, τοῖς νοητοῖς καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν οὐκ ἂν ἀφέλοι αὐτῶν τὸ ζῆν· ἐπεὶ οὐδὲ οὐσίαι εἰσονται, ἀλλὰ καὶ περὶ ζῶν ἀπὸ γῆς ἀνανεουμένων φησὶν ὁ Δαβὶδ, οὐ μὴν περὶ τούτων· καὶ περὶ τῆς ζωῆς δὲ τῶν ἐκουσίων ἀποθάντων δαιμόνων, ἐπάγει, ὅτι καὶ αὐτὴ διαμένει ἀνώλεθρος, τοῦ κτίσαντος αὐτοὺς Θεοῦ β τοῦτο βουλομένου, ἂν αὐτοὶ ἀπέστησαν τοῦ Θεοῦ· Ἀμεταμέλητα γὰρ χαρίσματα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐξ ἀρχῆς ποιήσαντος αὐτοὺς ἀθανάτους· ἐσχάτον δὲ ἀπήχημα λέγει τὴν ἀμυδροτέραν μετοχὴν τῆς ζωῆς γ, καὶ οὖν εἰπέη, ὀλίγως μετέχουσαν ζωτικῆς δυνάμεως.

Ἡς ἀνταρταυρουμένης. Τὸ μὲν ψαλμικὸν ῥητὸν Ἀ περὶ ἀνθρώπων, καὶ τῆς τελευταίας καὶ κοινῆς ἀναστάσεως λέγει, ἦν μικρῶ πρόσθεν τρανότερον τίθησιν ὁ Πατήρ· ἐνταῦθα δὲ τὸ ῥητὸν παρήγαγε, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ πάντων τῶν ὁπωσούν ζῆν ἐχόντων, δεικνύς μὴ ἀλλως ταῦτα ²⁶ ἢ ἐκ Θεοῦ τὸ ζῆν θεωρεῖσθαι ἐν αὐτοῖς. Τὸ δὲ ἀνταρταυρεῖσθαι ἀντὶ τοῦ κεχωρίσθαι τέθεικεν, ὡσπερ καὶ τὸ ἐπιστρεφόμενα ἀντὶ τοῦ μετέχοντα. Ἀσθενεῖν δὲ ταῦτα πρὸς τὸ μετέχειν [τῆς ζωῆς ταύτης] φησὶ, διὰ τὸ μὴ οἰκοῦσεν καὶ παρ' ἐαυτῶν ἔχειν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἐπακτὴν ἐκ Θεοῦ· τὰ γὰρ ὅσον ἐφ' ἐαυτῶν, οὐκ ἐν τῷ ζῆν θεωρούμενα, τῇ δὲ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναθέσει τοῦτο ἔχοντα, τρόπον τινὰ ἀναζῆ, καὶ ὡς αὐτὸς φησὶ, *πάλιν ζῶα* ²⁷ γίνεται.

§ II. *Τὴν ὡς συμμίκτοις.* Θαυμασιῶς πάντα τὰ Β δόγματα μετὰ ὀρθότητος διδάσκει. Τὸν γὰρ περὶ τῆς ἀναστάσεως τρόπον ²⁸ νῦν παραδιδούς, θνητοῦς ²⁹ μὲν ἡμᾶς ἀποφαίνει, ἕτε ἐξ ἀθανάτου ψυχῆς καὶ [θνητοῦ] σώματος ὄντας θνητοῦς, τὴν δὲ ζωὴν οὐσιώδη τῆς ψυχῆς ἐλάττω φησὶ τῶν ἀγγελικῶν οὐσιῶν, παρ' ὅσον αὐτὴν καὶ ἀγγελιοειδῆ ζωὴν, οὐ μὴν ἀγγελικὴν ὀνομάζει, οὐχ ὡς αὐτοαγγελικὴν, ἀλλὰ παρεμφερῆ· καὶ ἡμᾶς μὲν μερικῶς φησὶν εἶναι τὰς λογικὰς ψυχὰς· ὅλους δὲ ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὄντας· ἀπαθανατίζεσθαι δὲ φησὶ τὰ σώματα ἡμῶν ἐν τῇ ἀναστάσει, φάσκων τὸ περὶ ἀναστάσεως δόγμα ἀπιστον δοκεῖν τῇ παλαιότητι, ἀντὶ τοῦ τῇ ἀνοήτῳ δόξῃ τῶν Ἑλλήνων, διὰ τὸ παρὰ φύσιν εἶναι τῆς ὕλης τὸ ἀπαθανατίζεσθαι. Παλαιότης δὲ λέγεται ἡ ἀνοησία· εἰ δὲ καὶ ὑπὲρ φύσιν τὸ πρᾶγμα τῆς ἀναστάσεως, οἷον πρὸς τὸν παρόντα βίον τὴν διὰ τροφῆς καὶ ἐκκρίσεως καὶ νόσων διεξαγόμενον, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεόν, οὐδὲν παρὰ φύσιν οὐδὲ ὑπὲρ φύσιν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἐστὶν ὁ πάσης ζωῆς αἴτιος ³⁰.

Φημὶ καὶ τὰ συζυγῆ σώματα. Ὅτι καὶ τὰ σώματα ἡμῶν ἀθανασίας μετέχειν ὁ θεὸς βούλεται λόγος, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *Δεῖ γὰρ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.*

ὑπὲρ φύσιν. Τοῦτο φησὶ διὰ τὸ μόνῳ Θεῷ κατὰ φύσιν εἶναι τὸ ζῶον.

Σίμωνος ἀντιβῆρητικοὶ λόγοι. Σίμωνος φησὶν ἀντιβῆρητικούς εἶναι λόγους κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν τοῦ λέγοντος, τὸ σῶμα ἡμῶν ἀνίστασθαι καὶ ἀθανατίζεσθαι, ὡς παρὰ φύσιν ὄντος τοῦ πρᾶγματος. Οἱ δὲ εἰρηκότες κατὰ Σίμωνος καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἐλέγχουσιν Εἰρηναῖος καὶ Ὀριγένης καὶ Ἰππολύτος καὶ Ἐπιφάνιος. Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος θελῶς ἐκλύει τὸ λεγόμενον παρὰ Σίμωνος, παρὰ φύσιν εἶναι τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων· τῷ γὰρ Θεῷ οὐδενὸς ὄντος ἐναντίου, πῶς ἔσται τι παρὰ φύσιν; Τὸ δὲ οἰεσθαι τινα ἐκ φανερῶν καὶ αἰσθητῶν τούτων τὰς ἀποδείξεις πορίζεσθαι κατὰ τῆς ἀκαταλήπτου καὶ πᾶσιν ἀφανούς αἰτίας τῶν πάντων, τουτέστι κατὰ τοῦ Θεοῦ,

²⁷ I Cor. xv, 53.

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁶ τούτοις. ²⁷ πάλινζωα. ²⁸ λόγον. ²⁹ μικτούς. ³⁰ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ πᾶσα ζωή.

Hac subtracta. Sententia quidem psalmi loquitur de hominibus, et postrema ac communi resurrectione, quam Pater paulo ante clarius ponit; hoc autem loco sententiam illam adduxit, sermonem faciens de omnibus quæ aliquo modo vivunt, ostendens hæc non aliter quam ex Deo vitam in ipsis considerari. Porro *auferri* posuit pro separari, sicut *conversa* pro participantia; ait vero hæc imbecilla in participatione vitæ; quia non ab intrinseco, et a seipsis vitam habent, sed a Deo iunctam; quantum enim ad ipsa attinet, non in ipsa vita considerantur, sed transpositione in Deum vitam consecuta, quodammodo reviviscunt, et, sicut ipse ait, *iterum vitæ fiunt*.

§ II. *Tanquam compositis.* Mirandum in modum omnia decreta recte docet; nunc enim rationem resurrectionis tradens, nos mortales ostendit, **183** tanquam ex immortalis animæ et corpore mortales existentes; nam essentialem animæ vitam dicit esse inferiorem essentiis angelicis, quatenus ipsam ἀγγελοειδῆ, non autem angelicam appellat, ut non vero angelicam, sed similem; et nos quidem partim rationales esse animas dicit: totos autem ex anima et corpore constare. Ait vero corpora nostra in resurrectione immortalia, asserens dogma de resurrectione incredibile videri antiquitati, pro insipienti Græcorum opinione, quia est contra naturam immortalitate frui. Antiquitas vero dicitur insipientia; etsi autem negotium resurrectionis naturam superet, nimirum in præsentis vita, quæ per educationem, ac excretionem atque morbos traducitur, sed in Deo nihil contra naturam, neque supra naturam, quoniam ipse est omnis vitæ auctor.

Dico et conjuncta corpora. Divinum sermonem velle, nostra quoque corpora immortalitatem participare, juxta Apostolum: *Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem*.

Supra naturam. Hoc dicit, quia soli Deo naturalis est vita.

Simonis contradictorii sermones. Dicit libros Simonis contradicere sententiæ nostræ, quæ asserit corpus nostrum resurgere et immortale esse, tanquam res esset contra naturam. Contradicunt autem Simoni, et ipsum in his reprehendunt Irenæus et Origenes et Hippolytus et Epiphanius. Magnus vero Dionysius Simonis sententiam, resurrectionem corporum esse contra naturam, divine solvit; cum enim nihil sit Deo contrarium, quomodo aliquid erit contra naturam? quemdam autem arbitrari posse ex his conspicuis et sensilibus demonstrationes præbere contra incomprehensibilem atque omnibus obscuram universorum causam, hoc est cou-

tra Deum, hoc vere contra naturam est: quomodo enim id quod omnem sensum et cogitationem superat, evertent ea quæ sensu et cogitatione percipiuntur?

Evidentia sensus. Non oportet, inquit, ob ea quæ sensibus percipi queunt, fidem Dei verbis denegare, qui est omnium obscura causa. Proprie enim illud contra naturam dicere licet, propter sensilium perspicuitatem de statu suo deponere seu negare ea quæ superant sensum.

§ III. *Sive rationalem, sive sensitivam, 184 sive nutritivam.* Nota quomodo dividit comparatam participatione vitæ; dicit enim vitæ principium, videlicet nostram animam, deinde sensitivam; hæc enim principia vitæ iis quæ ab ipsis reguntur corporibus, ut in vita moveantur, vitæ autem essentiali, intelligibiles facultates, et nostræ animæ; habent enim essentialiam, quæ est vita, veluti aliquam vitæ materiam et subiectum, ac ipsam formam quæ advenit: quare, ut dixi, animæ vivificant corpora. Deus igitur ut auctor, et vitæ nostræ complementum, ut continens et dividens, ut differentias universæ vitæ disponens, intelligibilium, rationalium, sensilium, ac eorum quæ augentur, omnium est principium; atque quoniam supra dixit solem etiam dare vitam, et omnia nutrire, non intelligas eum a seipso istud habere, sed ab omnium principio et causa.

IN CAP. VII.

§ I. *Supra omnem sapientiam.* Sunt quidam in-
C tempestivorum philosophorum qui dicunt, si velitis dicere Deum superare omnem sapientiam et intelligentiam, facitis ipsum insipientem et intellectus expertem. Ad quos dicendum: Deus noster est supra omnia quæ intelliguntur et sunt; sive igitur sapientia, sive intelligentia, sive vita, sive subsistentia, sive existentia, sive essentia a nobis intelligatur, est supra hæc omnia; non quod nihil eorum participet (hoc enim absurdum; quomodo enim qui est rerum auctor, suorum non esset particeps?), sed quod omnia ex eo prodeant, et ejus integritatem participant; omne enim quod communicatur, antiquius est iis quæ ex eo; quare et *qui est*, et *æternitas*, et *tempus* proprie nominatur ut is qui æternitates et tempora condidit; sic igitur etiam de
D sapientia et vita dicendum, cum eorum quoque sit conditor; si enim hæc aliter habere dixerimus, invenitur Deus postea sapiens et intelligens evasisse, quod eorum temeritatis est, non nostrum; absit!

Nostrique præceptoris sol. Nota quod solem suum et sancti Hierothei dicat apostolum Paulum. Adverte autem quomodo Pater intellexerit sententiam Apostoli. Chrysostomus enim et reliqui Patrum illud de cruce intellexerunt.

Etiam solemne est theologis. Quod dicitur consuetudinem esse theologis 185 privationes contrario

A τοῦτό ἐστι ἀληθῶς παρὰ φύσιν· τὰ γὰρ δοξαστὰ καὶ νοητὰ πῶς ἀνατρέψει τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν;

Τῷ προφανεῖ τῆς αἰσθήσεως. Οὐ χρὴ φησὶ, διὰ τὰ τῇ αἰσθήσει ληπτὰ ἀπιστεῖν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ὅς ἐστιν ἡ πάντων ἀφανὴς αἰτία. Κυρίως γὰρ τοῦτό ἐστι παρὰ φύσιν εἰπεῖν, τὸ ἀθετεῖν τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν, διὰ τὸ τῶν αἰσθητῶν προφανές.

§ III. *Ἐἴτε λογικῆν, εἴτε αἰσθητικῆν, εἴτε θρησκευτικῆν.* Σημειῶσαι, πῶς διαίρει τὰ περὶ ζωῆς μεθεκτῆς· ζωῆς γὰρ ἀρχὴν φησιν, ὅσον τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, καὶ τὴν αἰσθητικὴν δὲ· αὐτὰ γὰρ ἀρχαὶ εἰσι ζωῆς τοῖς δι' αὐτῶν ἀρχομένοις εἰς ζωὴν κινεῖσθαι
B σώμασι· ζωῆς δὲ οὐσίαι αἱ νοηταὶ δυνάμεις καὶ αἱ ἡμέτεραι ψυχαί· τὴν γὰρ οὐσίαν ζωὴν οὖσαν ἔχουσιν, ὅσον ὕλην τινὰ καὶ ὑποκειμενον, καὶ αὐτοεἶδος, ὃ ἐστὶ ζωῆς ὑπάρχουσαν· διὸ καὶ ζωοῦσι τὰ σώματα, ὡς ἔφη, αἱ ψυχαί. Ὁ οὖν Θεός, ὡς αἰτιὸς καὶ συμπληρωτικὸς τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὡς συνοχεὶς καὶ διακριτικὸς, ὡς τὰς διαφορὰς πάσης ζωῆς διατάξας, νοητῶν, λογικῶν, αἰσθητικῶν, αὐξητικῶν ἀρχῆ πάντων ἐστίν· ὥστε ἐπειδὴ ἀνω εἶπε καὶ τὸν ἥλιον ζωὴν διδόναι, καὶ τρέφειν πάντα, μὴ νοήσης, ὅτι ἀπ' ἑαυτοῦ τοῦτο ἔχει, ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων ἀρχῆς καὶ αἰτίας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

§ I. *ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν.* Εἰσι τινες τῶν ἀκαίρων φιλοσόφων λέγοντες, ὅτι ἐὰν βούλησθε τὸν Θεὸν λέγειν ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ποιεῖτε αὐτὸν ἄσοφον καὶ ἀσύνετον. Πρὸς οὗς λεκτέον· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ὑπὲρ πάντα τὰ νοούμενα καὶ θντα ἐστίν. Εἶτε οὖν σοφία, εἶτε σύνεσις, εἶτε ζωὴ, εἶτε ὑπόστασις, εἶτε ὑπαρξίς, εἶτε οὐσία νοεῖται παρ' ἡμῶν, ὑπὲρ ταῦτα πάντα ἐστίν, οὐχ ὡς μὴ μετέχων αὐτῶν (τοῦτο γὰρ ἀνόητον· ὁ γὰρ αἰτιὸς τῶν γινομένων πῶς οὐ μετέχει τῶν ἐξ αὐτοῦ;) ἀλλ' ὡς τῶν πάντων ἐξ αὐτοῦ προελθόντων, καὶ τῆς αὐτοῦ μετεχόντων ὁλότητος· πᾶν γὰρ τὸ μετεχόμενον ἀρχαιότερόν ἐστι τῶν ἐξ αὐτοῦ. Διὸ καὶ ὦν, καὶ αἰών κυρίως, καὶ χρόνος ὀνομάζεται, ὡς καὶ τοὺς αἰῶνας καὶ τοὺς χρόνους ποιήσας· οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ζωῆς λεκτέον, ὅτι καὶ αὐτῶν ἐστὶ δημιουργός· εἰ γὰρ ταῦτα ἄλλως ἔχειν εἴπωμεν, εὐρίσκειται ὁ Θεὸς ὑστερον σοφισθεὶς ἢ συνετισθεὶς, ὅπερ τῆς αὐτῶν ἐστὶ τολμῆς, οὐχ ἡμέτερον· μὴ γένοιτο!

Καὶ τοῦ καθηγεμόνος ἡλίου. Σημειῶσαι ὅτι ἥλιον ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀγίου Ἰεροθέου τὸν ἀπόστολον Παῦλον φησι. Σημειῶσαι δὲ, πῶς ἔλαβεν ὁ Πατήρ τὸ βῆτόν τοῦ Ἀποστόλου· ὁ γὰρ Χρυσόστομος καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Πατέρων περὶ τοῦ σταυροῦ αὐτὸ ἔλαβον.

Καὶ σύννηθές ἐστι τοῖς θεολόγοις. Τὸ εἰρημένον ἔθος εἶναι τοῖς θεολόγοις ἀντιπαθῶς⁴¹ ἐπὶ Θεοῦ τὰς

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴¹ ἀντὶ πάθους.

στερήσεις ἐκφέρειν, οὕτως ἂν νοήσαιμεν· βουλόμενοι γὰρ ἐκείνοι τὸ φῶς τὸ θεῖον ἔσον οἷον τε παριστᾶν, ἵτι ἀπροσπέλαστον καὶ ἀκατόπτειστον, ᾧ μὴ δύναται προσβαλεῖν μηδὲν, μήτε ἄλλον, μήτε αἰσθητὸν, σκότος ὠνόμασαν, ὡς τὸ, Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, ὅπερ ὁ θεὸς Ἀπόστολός φησι, Φῶς οὐκ ἔστιν ἀκρόστον· ᾧ γὰρ μηδὲν πρόσσειν ὁμοῖον ἔστι τῷ μὴ ὄρωντι ὑπεροχικῶς σκότι. Πάλιν εἰρηται· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ, ἵνα ἐκραταιώθη, οὐ δύναμαι πρὸς αὐτήν. Ὡσπερ οὖν ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος ἀκράτως τοῦ Θεοῦ γνῶσις ἀγνωσία παρεικάζεται τῇ ὑπερούση πᾶσαν ἐν κτιστοῖς γνῶσιν· ἡ γὰρ περὶ Θεοῦ ἀγνωσία τῶν περὶ τὰ θεῖα σοφῶν οὐκ ἔστιν ἀμαθία, ἀλλὰ γνῶσις, αἰγῆ γινώσκουσα, ὅτι ἔστιν ἀγνωστος ὁ θεός· οὕτως οὖν καὶ κένωσιν καλοῦσι τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἐνανθρώπησιν, καίτοι πλήρη τυγχάνουσαν, μᾶλλον δὲ ὑπερπλήρη σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ σωτηρίας· ἀλλὰ καὶ ἀσθένειαν Θεοῦ τὸ διὰ σταυροῦ τρόπαιον ὀνομάζουσιν, οἷον ἐπειδὴ θανάτω αἰ πονηραὶ καὶ ἄρατοι δυνάμεις τοῦ διαβόλου κατελύθησαν, καὶ ἀντὶ θανάτου ἀνάστασις νεκρῶν καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἀντείστηθη· τοῦτον οὖν τὸν τρόπον καὶ μωρία Θεοῦ, ἡ πᾶσαν σοφίαν καὶ ἐπιστήμην ὑπεραίρουσα τῶν ἀνθρώπων, σύνεσις τοῦ Θεοῦ. Νοῆσαι δὲ ἂν τις τὸ λεγόμενον, ἐννοῶν τοὺς ἀπὸ τῶν αἰρέσεων, μεθ' ἧν καὶ τοὺς Ἕλληνας, οἱ συλλογισμοὶ αἰσθητοῖς ἀποδεικνύονται φαντάζονται Θεοῦ σάρκωσιν ἀδύνατον εἶναι μέχρι θανάτου οἰκονομηθεῖσαν. Πρὸς οὗς ἐννοῶν ὁ θεοῦ Πάυλος ἰλιγγιάσας ἀνέκραγεν· Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρῖματα αὐτοῦ. Τὸ οὖν ὑπεραίρον πάσης κτιστῆς σοφίας μέθοδον ἴσον ἂν εἴη τοῖς οὐ θεοδιδάκτοις μωρίας λόγοις; Λόγοις γὰρ οὐκ ἂν ἐξομαλισθεῖ ἡ δι' αἰσθητῶν ἀποδείξεων τὸ μυστήριον, πίστεως οὐ προηγουμένης.

Ἀντιπεπονηθὼς ἐπὶ Θεοῦ. Ἀντιπεπονηθὼς, τουτέστιν ἀντιπεριτροπήν τοῦ λόγου πάσχοντος· διὰ γὰρ τῶν τὰς στερήσεις δηλοῦσιν ἀποφάσεων, ἡ περὶ Θεοῦ ὑπεροχὴ δηλοῦται, ὅπερ ἐν ἐτέρῳ δυνάμιν ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως εἰρηκε.

Τὸ φαινόμενον ἐν αὐτῇ παράλογον. Καὶ γὰρ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθος, καὶ τὸ λέγειν Θεὸν παθόντα σαρκί, καὶ παράλογον δοκεῖ, καὶ ἄτοπον, ὅπερ τὴν δυνάμιν ἐδήλου ἀλήθειαν. [Σημειώσαι πῶς νοεῖ ὁ Πατήρ τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητόν· ὁ γὰρ Χρυσόστομος καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Πατέρων περὶ τοῦ σταυροῦ τοῦτο ἐξέλαβον.]

Ἐνεκλούμενοι. Ἐν ἄλλοις ἐνιλλόμενοι, τουτέστιν ἐπιστρεφόμενοι⁸⁸, ἐγκαλινδούμενοι. Δείκνυσι δὲ διὰ τούτων, ὅτι οὐ δεῖ τὰ θεῖα τοῖς ἀνθρωπίνους παραβάλλειν.

⁸⁸ Psal xvii, 42. ⁸⁹ I Tim. vi, 16. ⁹⁰ Rom. xi, 33.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁸ ἐνστρεφόμενοι.

A sensu de Deo enuntiare, ita intelligamus; nempe quod illi volentes divinum lumen quantum licet repræsentare, quia inaccessum et invisibile, cui nihil intendere potest, neque materiæ expers, nec sensile, caliginem nominarunt, ut illud Scripturæ: *Posuit tenebras latibulum suum**, quod divinus Apostolus dicit: *Lucem inhabitat inaccessibilem*°; illud enim ad quod nihil accedit, simile est, ut excellentiam designando loquar, caligini non videnti. Iterum dicitur: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, valde confortata est, nec potui ad eam*: sic igitur incomprehensibilis et minime intelligibilis, sine mistione Dei cognitio, ignorantia omnem creaturarum cognitionem superanti assimilatur; ignorantia enim in divinis eorum qui divina sapiunt, non est inscitia, sed scientia, quæ silentio cognoscit Deum minime cognosci posse. Itaque Dei Verbi naturæ humanæ assumptionem inauditio-nem vocant, etsi plena sit imo plenissima sapientia, virtute, ac salute; quin etiam Dei infirmitatem crucis tropæum vocant, quoniam malæ et invisibiles diaboli potestates morte dissolutæ sunt, et pro morte mortuorum resurrectio ac regnum cœlorum intruductum est: hoc igitur modo stultitia Dei, quæ omnem sapientiam et scientiam hominum superat, Dei intelligentia: poterit autem quis intelligere quod dicitur, si cogitet hæreticos, et cum illis gentiles, qui sensibili argumento putant demonstrare, impossibile esse Dei incarnationem usque ad mortem dispensatam fuisse. Adversus quos divinus Paulus veluti cogitando capitis vertiginem passus clamat, *O altitudo divitiarum et sapientiæ Dei, quam ininvestigabilia iudicia ejus*°; quod ergo omnis sapientiæ creatæ vim superat, quomodo æquale erit stultitiæ verbis minime a Deo edoctis? Neque enim mysterium verbis aut demonstratione sensibili explicari queat, nisi fides præcedat.

Contrario sensu, Gr. ἀντιπεπονηθὼς, in Deo. Ἀντιπεπονηθὼς, id est sermone significationem contrariam habente; negationibus enim privationes declarantibus, excellentia declaratur, quod alio in loco virtutem negationis excessum significantis dixit.

Id quod in ea rationi contrarium videtur. Nam pati in cruce, et asserere Deum in carne passum, rationi contrarium atque absurdum videtur, 186 quod re ipsa ipsam declarabat veritatem. [Nota, quomodo hic Pater dictum illud Apostoli intelligat: nam Chrysostomus, ac reliqui Patres istud de cruce acceperunt.]

Inherentes, Gr. ἐνεκλούμενοι. Alia exemplaria habent ἐνιλλόμενοι, id est conversi, involuti. His autem ostendit divina non esse cum humanis comparanda.

Vim quidem habere. Diximus quoque superius, A mentem intelligere volentem seipsam subire, dum ad intellectiones descendit; intellectiones enim inferiores sunt intelligente, ut quæ intelligantur et comprehendantur, atque merito unionis ipsius mentis separatio ac divisio; intellectus enim est simplex et partium expers; intellectiones vero sunt in maxima copia et separari queunt, ac veluti formæ ac species intellectus; ideo τὰ νοερά, id est ea quæ intelligunt, inferiora sunt τῶν νοητῶν, id est iis quæ intelliguntur. Porro mentis unionem, sicut deinceps clarius dicit, vocat, per quam ad se superiora elevatur, seu divinæ contemplationi incumbit, se a sensilibus et intelligibilibus, imo et a propria motione, avocando, sicque radium divinæ cognitionis suscipiendo.

Hanc ergo rationis expertem. Maxime hic declarat, quomodo stultitia Dei sit sapientissima in Deo incomprehensibilitatis magnitudo: alii enim, nos sensili circumseptos corpore, Dei immaterialitatem verbi gratia et superessentialitatem examinantes errare, dum illa ex sensilibus ponderamus, veluti qui prædicationem de sola adoranda Trinitate percurrentes, ac illum de Deo sermonem, qui asserit eam in tribus subsistentiis indivisam et indistinctam, audientes, statim obstupescunt, naturæ corporum in hærentes, quæ loco et intervallo indigent, dicentes: Quomodo fieri potest, ut tres subsistentiæ in seipsis sint et indistinctæ sint? nesciunt enim stultescere in sensilibus, ut in divinis instituantur; suntque alia infinita similia, ad quos Dominus sermonem istum extendit: Si terrena dixi vobis et non creditis, quomodo, si dixero vobis cælestia, credetis? et divinus Paulus ait: Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus; sunt enim illi stultitia. Sic igitur spiritualia quæ persequenda, sunt stultitia Dei apud homines; stultam enim sapientiam dixit, quod nulla sapientia ad eam pertingere possit: sic igitur rationis 187 ac mentis expertem vocavit, quod ratione aut mente quæ ipsam exponat seu comprehendat, careat.

§ II. *Ex ea intellectiles.* Nota etiam in aliis intelligibiles et intelligentes esse facultates, et merito sunt in se intelligibiles ac intelligentes, sicut ordines superiores, intelligibiles quidem quatenus ab inferioribus intelliguntur; intelligentes autem quatenus et supremi sunt, et Deum, qui est super omnia, intelligere quantum licet contendunt, superne quidem intellectione nutriti, eos autem qui demisse intelligunt nutriendos. Nostræ enim animæ sunt tantum intelligentes; nam scienter quantum possunt superiora intelligentes, non habent aliquod post se intelligens, ut etiam intelligantur; anima enim rationis ac mentis expers, post nos est; at intellectiones divi-

τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν. Καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι, ὁ νοῦς νοεῖν βουλόμενος, κάτεισιν ἑαυτοῦ εἰς τὰς νοήσεις καταβαίνων· αἱ γὰρ νοήσεις κατώτεραι εἰσι τοῦ νοῦντος, ὡς νοοῦμεναι καὶ καταλαμβάνομεναι, καὶ σκεδαζοῦς εἰκότως καὶ μερισμοῦ τῆς ἐνότητος τοῦ νοῦ αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ νοῦς ἀπλοῦς καὶ ἀμερῆς· αἱ δὲ νοήσεις παμπληθεῖς καὶ σκεδασταί, καὶ οἷον εἶδη τοῦ νοῦ· διὰ τοῦτο τὰ νοερά, τούτεστι τὰ νοοῦντα, ἐλάττονα εἰσι τῶν νοητῶν, ἀντὶ τοῦ, τῶν νοοῦμένων. Ἐνωσιν δὲ φησι τοῦ νοῦ, καθὼς ἐν τοῖς ἐξῆς σαφέστερον λέγει, δι' ἧς πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ ἀνατείνεται, ἤγουν τῇ περὶ Θεοῦ προσβάλλει θεωρίᾳ, τῷ πάντων ἐκστῆναι τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν, ἔτι δὲ καὶ τῆς οἰκείας κινήσεως, εἴθ' οὕτω τῆς θείας γνώσεως δέξασθαι τὴν ἀκτίνα.

Ταύτην οὖν τὴν ἀλογον. Ἐνταῦθα μάλιστα τρανοί, πῶς μωρία τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑπέροφον τῆς περὶ Θεοῦ ἀκαταληψίας μέγεθος· φησὶ γὰρ ὅτι τῷ αἰσθητῷ περιεκλεισμένοι, τὸ περὶ ἀλλας καὶ ὑπερουσιότητος φέρε εἰπεῖν τοῦ Θεοῦ κατεξετάζοντες δόγμα, πλανώμεθα, ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἐκεῖνα σταθμώμενοι· οἷον τὸ περὶ Τριάδος τῆς μόνης προσοικητῆς διεξιόντες κήρυγμα, καὶ τριτυπόστατον ἀμέριστον καὶ ἀδιαίρετον ἀκούοντες τινες θεολογίαν, εὐθύς ἰλιγγῶσιν, εἰς τὰ σώματα προσέχοντες, καὶ τόπου δεόμενα, καὶ διαστημάτων, λέγοντες, Πῶς οἶόν τε τρεῖς ὑποστάσεις ὑφ' ἑαυτῶν εἶναι, καὶ ἀδιαιρέτους εἶναι; καὶ γὰρ ἀγνοοῦσι μωραίνειν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, ἵνα τὰ θεῖα σοφισθῶσι, καὶ τοιαῦτα ἕτερα μωρία, πρὸς οὓς ὁ Κύριος ἀποτείνεται· Εἰ τὰ ἐπίγεια εἰπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς, ἂν εἰπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε; καὶ ὁ θεὸς Παῦλος λέγει, ὅτι ὁ ψυχικὸς ἀνθρώπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν. Ὡστε οὖν ἡ παρὰ ἀνθρώποις μωρία τοῦ Θεοῦ τὰ πνευματικὰ εἰσιν, ἅτινα μεταδιωκτέον· μωρὰν γὰρ σοφίαν εἶπε, τῷ μηδεμίαν αὐτῇ δύνασθαι προσβάλλειν σοφίαν· ὡσπερ οὖν καὶ ἀλογον καὶ ἄνου, ὡς μὴ ἔχουσαν λόγον ἢ νοῦν ἐρμηνευτικόν, ἤγουν καταληπτικόν αὐτῆς.

§ II. *Ἐξ αὐτῆς αἱ νοηταί.* Σημειῶσαι, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις 188 νοηταί εἰσι καὶ νοεραὶ δυνάμεις· καὶ εἰκότως ἐν αὐτοῖς εἰσιν οἱ αὐτοὶ καὶ νοητοὶ καὶ νοεροί, ὡσπερ αἱ ἄνθρωποι τάξεις· νοηταί μὲν καθ' ὅ ἐκ τῶν ὑποδεηκῶτων νοοῦνται· νοεραὶ δὲ, καθ' ὅ καὶ ἀνωτάτα εἰσι, καὶ τὸν ὑπὲρ πάντα Θεὸν νοεῖν, ἔσον ἐφικτὸν, ἀνατείνονται, ἄνωθεν μὲν τρεφόμεναι τῇ νοήσει, τρέφουσαι δὲ τοὺς ὑφειμένους νοοῦντας. Αἱ γὰρ ἡμέτεραι ψυχαὶ νοεραὶ μόνον· νοοῦσαι γὰρ ἐπιστητῶς, ἔσον οἶόν τε, τὰ ὑπερδεηκῶτα, οὐκέτι ἔχουσι νοερόν τι μετὰ ταύτας, ἵνα καὶ νοηθῶσιν· ἡ ἀλογος γὰρ καὶ ἄνους ψυχὴ μεθ' ἡμᾶς· αἱ δὲ νοήσεις τῶν θείων νοῶν οὐκ ἐν διανοήσεσι ταῖς καθ' ἡμᾶς, εἰς

¹ Joan. iii, 12. ^u I Cor. ii, 14

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁸⁸ ἔτι καὶ ἐν ἀγγέλοις. ¹⁸⁹ ἀνωτάτω.

· ἄς διανοήσεις κάτεισιν ἡμῶν ὁ νοῦς ἐκ τῶν μεριστῶν, τουτέστι τῶν αἰσθητῶν καὶ διεξοδικῶν λόγων, ἀντὶ τοῦ τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ πλήθους, ὅπερ ἐστὶ τῶν ὀλικῶν συλλέγουσαι τὰς νοήσεις ἄλλως, πάντα ἐν τῷ ἀπλῷ θεωροῦσαι.

Νοηταί. Τὸ νοηταί νόησον ὡς πρὸς ἡμᾶς · τὸ δὲ νοηταί ὡς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἀπὸ μεριστῶν. Ἡμεῖς ἐν μεριστοῖς τοῖς αἰσθητηρίοις · ἄλλο γὰρ ἀκοή, καὶ ἕτερον ὄψις, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως · καὶ ἀπὸ μεριστῶν τῶν κατὰ ταῦτα αἰσθητῶν τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἀναλαμβάνομεν, ἢ ἐν μεριστοῖς μὲν τοῖς κατὰ μέρος νοήμασι, ἀπὸ μεριστῶν δὲ τῶν μαθήσεων, ἦτοι τῶν νοουμένων · ἐστὶ ὅτι καὶ διὰ λόγων τῶν διεξοδικῶν, τουτέστι σαφῆ καὶ διηλωμένην τὴν ἐξηγησιν ποιουμένων. Αἱ δὲ νοηταί φύσεις, ἀκοινωνήτως εἰς τὰ τοιαῦτα ⁴⁶ πάντα ἔχουσαι, ἐνιαῖα καὶ ἀπλῆ νοήσει τῆς ἀληθείας τὴν γνῶσιν ἐλλάμπονται ⁴⁶.

Καὶ ἐστὶν αὐταῖς. Τοῖς ἀγγέλοις ⁴⁷ νοητὰν εἶναι φησὶ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐκ τῆς ὑπερφουοῦς σοφίας τοῦ Θεοῦ γενομένην · ἐξ αὐτοῦ γὰρ οἱ θεοὶ ἀγγελοὶ κατὰ μετοχὴν τὴν δύναμιν τῆς νοητῆς ἐνεργείας ἔχουσι, καθ' ἣν νοοῦσιν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ὄντα, καὶ τὰς ἰδέας ἐποπτικῶς νοοῦντες, ἄς νοήσεις ὠνόμασε τοῦ Θεοῦ εἶναι. Ἐπίσακτον οὖν ἔχουσιν ἐξ αἰτίου τοῦ Θεοῦ τὴν νοητὰν αὐτῆν ἐνέργειαν, καὶ νοοῦσι τὰ ὄντα ἴαν ὑπεραναθεωρητικῶς τῶν ψυχῶν, εἶγε αἱ μὲν ψυχαὶ ἐκ τῶν ὄντων αὐτῶν νοοῦσι τὰ ὄντα, καὶ τοῖς εἰδῶσιν ἐπιβάλλουσιν, ὅπερ διεξοδικώτερον ἐστὶ νοεῖν, καὶ κύκλῳ περιεῖναι τὰ πάντα ⁴⁸. Οἱ γὰρ μὴ ἀγγελοὶ κατὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτοῖς θεοειδίαν, ἐνιαῖως τὰ πλήθη τῆς κτίσεως νοοῦσι, καὶ οὐ μερίζονται εἰς τὸν σκεδασμὸν τῆς ποικιλίας τῶν ὄντων, ἦτοι εἰς τὰ αἰσθητὰ, ὡς [αἱ] λογικαὶ ψυχαὶ · ἐκείνου δὲ ποσῶς ἀξιοῦνται αἱ ψυχαὶ, εἰς μίμησιν ἀγγέλων, ὅτε, τὴν νόησιν τῶν πολλῶν εἰς ἓν συναλείτουσαι, ἔχουσιν ὁμοῦ πάντα ἐν αὐταῖς ἀσυγχύτως διακεκριμένα · καὶ ἔξωθεν μέντοι αἱ ψυχαὶ ἐπίσακτον ἔχουσι τὸ νοεῖν, τῶν ἀγγέλων ἐξ ἑαυτῶν καὶ ἐν ἑαυτοῖς νοοῦντων, ὅτε καὶ θεοειδῶν ὄντων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν νοητῶν · περὶ δὲ Θεοῦ ὅπως νοεῖ, ἔχεις καὶ ὧδε καὶ ἄνω ἐν πέμπτῳ κεφαλαίῳ ἐγγὺς τοῦ τέλους · ὁ δὲ εἰπομεν περὶ ψυχῶν, ὅτι ἀγγελοειδῶς εἰς ἓν τὰ πολλὰ ^D συνελθεῖν νοοῦσι, μάλιστα ἐν τῇ ἀναστάσει τελείως ἔξουσιν, ὅτε αὐθις ἐν τοῖς ἑαυτῶν σώμασι γενόμεναι, τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν τελείαν ἀπολήψονται. Ταῦτα δὲ ἢ τῶν δικαίων ἀναστάσις τελείως ἔξει, κατὰ τὸ εἰρημένον · *Καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα* · καὶ πάλιν · *Νῦν ὡς ἐν κατοπτρῷ καὶ αἰτίῳ βέλομεν, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν δηλονότι παιδευσήσμεθα.*

† I Thess. iv, 16. * I Cor. xiii, 12.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴⁶ πρὸς πάντα τὰ τοιαῦτα. ⁴⁶ ἐπιλαμβάνονται. ⁴⁷ οὐ γὰρ πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλείψει τῆς κτίσεως ὑπάρχει φύσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆν τὴν ἀγγελικὴν ὑπάρχει γνῶσιν τε καὶ νόησιν. Τοῖς ἀγγέλοις. ⁴⁸ ὄντα.

narum mentium non sunt in cogitationibus nostris, in quas cogitationes mens nostra ex divisibilibus descendit, id est ex sensibus et fuis rationibus, pro speciebus ac multitudine, quod est, intellectiones materialium colligentes, omnia sine materia in simplici contemplantes.

Intellectiles, Gr. νοηταί. Intelligit illud νοηταί, intelligibiles, quantum ad nos; ipsum autem νοηταί, intelligentes, quantum ad Deum.

Aut a dividuis. Nos divisibilibus sensuum instrumentis utimur; aliud enim auditus, et aliud visus, et sic de aliis: et his a divisibilibus sensibus rerum cognitionem recipimus, aut in divisibilibus quidem ex parte cogitationibus; sed a divisibilibus disciplinis seu intellectus objectis; aliquando autem per fusas ac amplas rationes, id est claram et explicatam enarrationem facientes. Intelligentes vero naturæ, nullam in his omnibus communicationem habentes, una et simplici intellectione veritatis cognitione illustrantur.

Estque illis. Dicit esse in angelis facultatem et efficaciam intelligentem a supernaturali Dei sapientia ortam; ex ipso enim divini angeli participatione facultatem intelligentis efficaciam habent, qua seipsos ac res intelligunt; atque ideas intuitive intelligunt, quas Dei cognitiones nominavit. Introductam igitur habent ab auctore Deo intelligentem hanc efficaciam, atque valde transcendenter supra animas; si quidem animæ ex ipsis rebus seu objectis **188** res intelligant, et speciebus intendant, quod est ratiocinatione pluribus intelligere, ac in orbem omnia circuire. Angeli vero innata sibi Dei similitudine, unice seu per modum unius creaturas multas intelligunt, neque dividuntur in distinctionem varietatis rerum seu sensilia, sicut rationales animæ: porro animæ illa re aliquantulum dignæ sunt, angelos imitando, quando, multorum in se objectorum intellectionem in unum convolventes, omnia simul sine confusione distincta habent; verumtamen animæ inductam ab extrinseco intellectionem habent, sed angeli ex seipsis et in seipsis intelligunt utpote deiformes. Et hæc quidem sufficient de intelligibilibus. De Deo autem quomodo intelligat, hic quoque habes, et superius circa finem capituli quinti; quod autem diximus de animabus, eas in modum angelorum multa in unum convolventes intelligere, maxime in resurrectione perfecte obtinebunt, quando, rursus in suis corporibus existentes, perfectam rerum cognitionem accipient. Resurrectio autem justorum hæc perfecte habebit juxta Scripturam: *Et ita cum Domino semper erimus* †; ac iterum: *Nunc ut in speculo et ænigmate videmus, tunc autem facie ad faciem* †; videlicet rerum cognitionem docebitur.

Diffuse autem et per circuitum. Dictum est quid A διεξοδικῶς intelligatur. Διεξοδικῶς igitur et κύκλῳ seu fuse ac in orbem, id est anima humana non conferta et conjuncta mentis intentione divinam comprehendit cognitionem; sed veram rerum intellectionem singillatim et per partes accipiens, in quo etiam ab angelica deficit Dei visione, circa unam causam eorum quæ varie considerantur cogitationem colligit, et intellectionibus angelorum æqualibus digna habetur.

Assequi quod appetit. Dæmonum mens ex privatione rationis quidem appetit cum Deo æqualitatem, nescit quomodo illud assequi possit, non quod natura ignorans sit, sed voluntarie quod contra naturam eligens. Nota autem dæmones quatenus mentem habent, hanc ex bono comparasse; a ratione autem aversos neque id quod erant permanere volentes, prolapsionem a sapientia Austinuisse.

189 *Per excessum.* De eo quod quæ per privationem de Deo dicuntur, et contraria, per excellentiam intelligantur.

Et omnia alia in se. Nullus ex his in absurdas abducatur cogitationes, ut dicat etiam Deum per modum causæ mala in se ante habere, seu ex hoc colligi ipsum esse eorum auctorem; non enim Pater de his sermonem instituit; jam enim ostendit malum neque esse, neque in rebus esse, sed circa ea quæ existunt, nempe angelos et cæteras creaturas, sicut etiam antea dixit, quorum cognitionem non habet addiscendo qualia sint; hoc enim declaravit, cum dixit: *Non ea quæ sunt ex iis quæ sunt discens*, et illud, non quod per speciem singulari consideret, sed ut creator propriorum operum scientiam ante habet, sciens quomodo ipsa, et quibus de causis ad generationem producet, quorum perversio et defectio, seu finis, privatio et imbecillitas malum inducit, dum rei naturalis privatione facit id quod contra naturam est: idcirco enim exemplum luminis adduxit; nam hujus privatione caligo subsistere videtur et naturæ luminis absentiam pro causa habet, sicut etiam habitus magis quam privationes principia sunt, et ut quis dixerit, causæ. Itaque Pater hoc loco sermonem facit de rebus a Deo conditis, et singularum natura, quas antea in Deo et per præcognitionem et prædefinitionem exstitisse ait.

Et essentiam præhabet. Quod cognitio essentiam anticipatam et ante comprehensam habet.

Sicut et lux. Confirmatio ab exemplo; sicut enim si aliquis supponat lucem hanc visibilem, mente et ratione præditam esse, postea illum interrogemus, num lumen tenebras cognoscat, dixeritque cognoscere, etiam priusquam tenebræ essent; cognoscere autem non experientia aliqua; [quomodo enim lumen tenebras sciret? si enim sit lumen,

Διεξοδικῶς δὲ καὶ κύκλῳ. Εἴρηται τί τὸ διεξοδικῶς νοεῖται. Διεξοδικῶς τοίνυν καὶ κύκλῳ, τοῦτέστιν οὐκ ἀθρόα τοῦ νοῦ ἐπιβολῇ ἢ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ τὴν θεῖαν κατακαλύπτεται⁸⁰ γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων κατανόησιν ἐκ τοῦ κατὰ μέρος δεχομένη, καθ' ἃ καὶ τῆς ἀγγελικῆς ἀπολείπεται θεοπτίας, περὶ τὸ ἐν αἰτίῳ τῶν τῶν ποικίλως θεωρουμένων συνάγει ἔννοιαν, καὶ τῶν ἰσαγγέλων ἀξιούται νοήσεων.

Τυχρῆν οὐ ἐφίεται. Ἐφίεται μὲν ἐξ ἀλογίας τὸ ἰσθθεον ὁ δαιμόνιος⁸⁰ νοῦς· οὐκ οἶδε δ' ὅπως τούτου τυχεῖν ἐνεστίν, οὐ φύσει παθῶν τὴν ἄγνοιαν, ἀλλ' ἐκουσίως τὸ παρὰ φύσιν αἰρούμενος. Σημείωσαι δὲ ὅτι οἱ δαίμονες καθ' ἃ νοῦν ἔχουσιν, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου κέκτηνται· ἀλογίσαντες δὲ καὶ μὴ βουλευθέντες μέναι ὅπερ⁸¹ ἦσαν, ἐκπτώσιν σοφίας ὑπέμειναν.

Καθ' ὑπεροχὴν. Περί τοῦ, ὅτι τὰ κατὰ στερῆσιν λεγόμενα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐναντία, ὑπεροχικῶς νοοῦνται.

Καὶ πάντα τὰλλα ἐνδοθεν. Μηδεὶς ἐκ τούτων πρὸς ἀτόπους ἀπαγέσθω ἔννοιαι, ὥστε λέγειν καὶ τῶν κακῶν ἐν αὐτῷ κατ' αἰτίαν προέχειν τὸν θεόν, ἡγουν αἰτίον αὐτῶν ἐκ τούτου εἶναι συνάγεσθαι· οὐ γὰρ περὶ τούτων ἐστὶν ὁ λόγος τῷ Πατρὶ· ἤδη γὰρ ἔδειξε μῆτε ὄν, μῆτε ἐν τοῖς ὄνσι τὸ κακόν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν οὐσίᾳ ὄντων, ὅσον ἀγγέλων καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ προεῖπεν, ὡν τὴν γνῶσιν οὐκ ἐκ τοῦ μαθηθάνειν αὐτὰ, ὅποιά τινὰ εἰσιν, ἔχει· τούτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπῶν· *Οὐκ ἐκ τῶν ὄντων τὰ ὄντα μαθηθάνων*, καὶ τὸ, οὐ κατ' ἰδέαν ἐκάστοις ἐπιβάλλον, ἀλλ' ὡς ποιητῆς τούτων τὴν εἰδησιν τῶν οἰκείων ἔργων προέχει, εἰδὼς ὅπως αὐτὰ, καὶ ἐξ' οἷς παράξει πρὸς γένεσιν, ὡν ἡ παρατροπὴ καὶ ἐλείψις, ἡγουν ἡ ἀποτυχία καὶ ἀδυναμία τὸ κακόν εἰσάγει, τῇ στερήσει τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν ποιῶσα· πρὸς τούτο γὰρ τὸ τοῦ φωτὸς παρήγαγεν ὑπόδειγμα⁸²· τῇ γὰρ τούτου στερήσει τὸ σκότος παραφύσισσεται, καὶ αἰτίαν ἔχει τὴν ἀπουσίαν τῆς τοῦ φωτὸς φύσεως, ὡσπερ καὶ τῶν στερήσεων αἱ ἕξεις ἀρχηγικώτεροι τυγχάνουσι, καὶ ὡς ἂν τις εἴποι, αἰτία. Ἐνταῦθα οὖν ὁ Πάτερ περὶ τῶν ὑπὸ Θεοῦ εἰς γένεσιν ἀγθέντων, καὶ τῆς ἐκάστου τούτων φύσεως τὸν λόγον ποιεῖται, ἃ καὶ προῦφεστάναι ἐν τῷ Θεῷ κατὰ πρόγνωσιν καὶ τὸ προωρισθῆαι εἴρηκε.

Καὶ οὐσίαν προέχει. Ὅτι ἡ γνῶσις τὴν οὐσίαν προέχει καὶ προσυνηλθην.

Ὅσπερ καὶ τὸ φῶς. Ἀπτωτον τὸ τῆς παραβολῆς· ὡσπερ γὰρ εἰ τις ὑπόβοιτο τὸ φῶς τοῦτο τὸ ὄρατὸν ἔννοον εἶναι καὶ λογικόν· εἶτα πυθόμεθα⁸³ αὐτοῦ, εἰ γινώσκει τὸ σκότος, τὸ δὲ εἴποι γινώσκειν, καὶ πρὶν γένηται ἂν τὸ σκότος· γινώσκειν δὲ οὐ κατὰ τινα πείραν, (πῶς γὰρ ἴδοι σκότος τὸ φῶς; εἰ γὰρ φῶς, οὐκ ἔσται σκότος·) ἀλλὰ γινώσκειν εἴπω καὶ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁰ καταλαμβάνεται. ⁸¹ ἐφίεται μὲν ἐξ ἀλογίας γενέσθαι ἰσθθεος ὁ δαιμ. ⁸² ἀλογίσαντες δὲ αὐτοὺς καὶ μὴ μέιναντες ὅπερ. ⁸³ παράδειγμα. ⁸⁴ πυθόμεθα.

φῶς καθ' ὃ φῶς ἐστὶ· διὸ καὶ οἶδεν, ὅτι, ἐὰν συστελιῇ ἅ
τὸ οἰκείον φῶς, οὐδεὶς βῆται· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς κατ'
αἰτίαν ἐν ἑαυτῷ τὴν πάντων εἰδησιν ἔχει, οὐ τῇ
πεῖρα ταύτην ἐπικτησάμενος, ἐπεὶ οὕτως εὐρίσκεται
μεταγενέστερος ὁ Θεὸς τῆς γνῶσεως, ἢ κατὰ τινα
χρόνον μὴ γινώσκων. Σημεῖωσαι δὲ τὸ σκότος εἶναι
τὸ αἰτιατὸν, ἐξ ἠλλείψεως τοῦ φωτὸς παρυσιστάμε-
νον⁸⁶· ὅπερ ἐστὶ κατὰ Μανιχαίων.

Τοῦ σκοτους. Ὅτι τὸ σκότος οὐχ ἐτέρωθεν, ἀλλ'
ἀπὸ τοῦ φωτὸς γνωρίζεται.

Καὶ οὐκ ἐκ τῶν ὄντων. Ὅρα πῶς φησὶ τὸν Θεὸν
εἰδέναι τὰ ὄντα, οὐκ ἐκ τῆς πάντων γνῶσεως, ἀλλ' ἐκ
τῆς ἰδίας, ὡσπερ τὸ φῶς οἶδε τὰ τοῦ σκότους, οὐδὲν
τοῦ σκότους ἔχων ἐν ἑαυτῷ· Ταῦτα δὲ πολλαχῶς ἐν
τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ εἰρηται· πῶς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν
γινώσκων, ἦτοι νοῦν, νοεῖ καὶ γινώσκει τὰ ὄντα παρα-
δειγματικῶς.

Οὐκ ἄρα ὁ Θεός. Ἐν οὐδεμιᾷ γὰρ διπλόῃ τὸ θεῖον,
πάντη ἀπλοῦν ὄν, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἀπλοῦν.

Καὶ γὰρ καὶ τοὺς ἀγγέλους. Ἐν τούτοις ἀγγέ-
λους εἰδέναι τὰ ἐπὶ γῆς οὐ δι' αἰσθήσεως προσβάλ-
λοντας τοῖς αἰσθητοῖς, ὡς ἡμεῖς, ἀλλὰ διὰ δυνάμεως
ἐπαναθετηκίας ἐπιβάλλων νοεῖσθαι⁸⁶, ἐκ διαφορῶν
λογίων, οἷον ὡς ἐν τῷ Τωβία, ὅπου εἰρηται, ὅτι ὁ
θεὸς Ῥαφαὴλ ὁ ἄγγελος εἶπε τῷ υἱῷ τοῦ Τωβίου λα-
βεῖν τὴν χολὴν τοῦ ἀνεθρόντος ἰχθύος, ὡς ἀφαιροῦσαν
λευκώματα ὀφθαλμῶν γινόμενα ἀπὸ ἀφοδευμάτων
προουθίων· οὐ γὰρ ἂν τις ὑπονοήσειεν, ὅτι παθῶν
ἔμαθε τὴν ἰατρειάν· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν τοῖς Κριταῖς ἄγ-
γελος ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν εἰς τὴν θυσίαν ἐκβαλὼν ἐκ τῆς
πέτρας πῦρ, οὐκ αἰσθήσει οἶδεν, ὅτι τὸ πῦρ καυστικόν,
ὡς ἡμεῖς, ἀλλ' ἀνυτέρπῳ προσφόρῳ⁸⁷· οὕτω καὶ τὰ
λοιπά. Εἰ δὲ τις εἴποι, Καὶ πῶς τοῦ αἰωνίου πυρὸς
αἰσθήσεται ὁ διάβολος, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ; ἐν τῷ
προσφόρῳ τόπω λεχθήσεται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Δα-
νιήλ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Βαλθασάρ, οἶδεν ὁ γράφων
γράμματα μὴ μαθῶν. Σημεῖωσαι δὲ ὅτι οὐ κατ'
αἰσθησιν τοῖς ἀγγέλοις ἡ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν· οὐδὲ
γὰρ τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις κέχρηνται, ἀλλὰ
νοῦ δυνάμει καὶ φύσει.

§ III. Ἐπὶ δὲ τούτοις ζητῆσαι χρὴ. Συζητεῖ πῶς
Θεὸν γινώσκωμεν· καὶ φησὶν ὀρθῶς, ὅτι Θεοῦ μὲν φύσις,
ὃ τί ποτέ ἐστιν, οὔτε τινα πάποτε τῶν ἐν δημιουργίᾳ
ἐγνώσθη, οὔτε ἐπιστητικῶς, οὔτε ἐποπτικῶς· τούτοις
γὰρ ἐπιβάλλομεν τοῖς ἀσωμάτοις· ἀλλὰ γινώσκεται
ὁ Θεὸς ἐκ τῆς τῶν κτισμάτων διατάξεως· εἰ γὰρ, κατὰ
τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἡ τῶν δημιουργημάτων καλ-
λονή, [τὸν] γενεσιουργόν, τουτέστι τὸν τῶν ἐν γενέ-
σει⁸⁸⁻⁸⁹ ποιητὴν μνηύει, εἰκότως ἡ τῶν ὄντων διάταξις

non erunt tenebræ;] sed dixerit lumen cognoscere
quatenus lumen est, ideoque novit quod, si pro-
prium lumen contraxerit, nullus videbit: ita Deus
per causam omnium in se cognitionem habet, non
quod experientia eam comparaverit: tum enim
Deus cognitione posterior inveniretur, aut in aliquo
tempore non cognoscens. Nota tenebras esse effe-
ctum qui ex defectu lucis subsistere videtur, quod
est contra Manichæos.

190 Tenebrarum. Tenebras non aliunde quam
ex luce cognosci.

Et non ex rebus. Vide quomodo dicat Deum cog-
noscere ea quæ sunt, non ex omnium cognitione,
sed ex propria, sicut lux novit tenebras, cum ta-
men nihil tenebrarum in se habeat. Hæc sæpius
dicta fuere in quinto capite: quomodo Deus se-
ipsum cognoscens seu intelligens, intelligat et co-
gnoscat per exempla.

Non itaque Deus. Divinitas enim in nulla est du-
plicitate, cum sit omnino simplex et supra omnem
simplicitatem.

Etenim quoque angelos. Angelos nosse terrena
non sensu, non ut nos sensibus inherentes, sed
conjunctio per vim transcendentem intelligi, ex di-
versis oraculis, videlicet sicut in Tobia, ubi di-
citur, divinus Raphael angelus dixit filio Tobia:
ut acciperet fel piscis quo auferret albuginem oculo-
rum ex stercore passerum natam; nemo enim
putaverit eum experientia medicinam didicisse;
quin etiam in libris Judicum, angelus coram Ge-
deone ignem in sacrificium ex petra ejiciens, non
sciebat sensu, sicut nos, ignem comburere, sed
sublimiori modo sibi convenienti; ita de cæteris.
Si vero aliquis dixerit: Quomodo diabolus sentiet
ignem æternum, et angeli ejus? in loco opportuno
dicetur. Sed etiam in Daniele in capite de Baltha-
sar, qui scribit, litteras novit quas non didicerat.
Nota autem cognitionem sensilium non esse in an-
gelis per sensum, neque enim nostris sensuum or-
ganis utuntur, sed virtute mentis et natura.

§ III. Præterea querendum est. Inquit quomodo
Deum cognoscamus, et recte dicit, Dei quidem na-
turam, quid tandem sit, nulli unquam creaturæ
cognitam fuisse, neque ex scientia, neque ex in-
tuitu; his enim incorporea aggredimur, sed Deum
ex creaturarum dispositione cognosci; nam si, se-
cundum Apostolum, pulchritudo creaturarum, ge-
nerationis auctorem, id est eorum quæ productæ
sunt conditorem ostendit: merito sane dispositio

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁶ σημεῖωσαι ὡς αἰτία τοῦ σκότους ἐστὶ τὸ φῶς· ἐξ ἠλλείψεως γὰρ αὐτοῦ φαίνεται· καὶ ὅτι τὸ σκότος οὐχ
ἐτέρωθεν. ⁸⁷ ὅτι οἱ ἄγγελοι ἴσασιν τὰ ἐπὶ γῆς, οὐ κατ' αἰσθησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ θεοειδοῦς αὐτῶν νοῦ δύναμιν,
ὅτι οὐ κατ' αἰσθησιν τοῖς ἀγγέλοις ἡ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν· οὐ γὰρ τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις κέχρηνται·
ἀλλὰ δυνάμει νοῦ καὶ φύσει. Quoniam angeli terrena cognoscunt non sensu, sed deiformis ipsorum mentis
facultate; non enim ex sensatione aliqua oritur in angelis rerum sensilium cognitio: quandoquidem non ut
nos sensuum organis utuntur, sed virtute mentis et natura. ⁸⁸ ἐπιβάλλοντας δηλοῦσθαι. ⁸⁹ τρόπῳ.
⁸⁸⁻⁸⁹ τῆς γενέσεως.

rerum est cognitio **191** ejus qui illas disposuit; A res enim, id est formæ, et singulæ creaturæ, nempe ordines angelici et sensibilia omnia, imagines sunt ac similitudines divinarum idearum, seu exemplaria eorum quæ in Deo, quæ exemplaria sunt intellectiones æternæ Dei, per quas et secundum quas omnia erant in ipso; non alia autem ab ipso, et producta fuerunt, sicut divinissimus Joannes ait in Apocalypsi quemdam nobilissimorum angelorum sibi dixisse, quod omnia erant et fuerunt, ideas intelligens, quia erant et imagines et idearum sive exemplarium similitudines, quæ omnia facta sunt. Nam quæ intelligunt eorum quæ intelliguntur, et inferiora sunt superiorum imagines. Horum igitur omnium ablatione (Deus enim a rebus exemptus est, cum nihil sit eorum quæ creavit, sed omnibus B ineffabiliter excellens) per excellentiam cognoscitur Deus.

Ex ipsius natura. Nota necessariam facilitatem ad pietatis defensionem.

Et imagines quasdam. Hoc loco per divina exemplaria intelligendæ sunt prædeterminationes quarum res creatæ imagines sunt. Apostolus præfinitiones vocavit, ut in Epistola ad Ephesios 7, dicens: *Secundum præfinitionem sæculorum.* Porro in omnibus, scilicet creaturis, cognoscitur, sicut artifex in iis quæ arte elaboravit. Prorsus vero quantum ad essentiam separatus est ab omnibus, et idcirco cum sit operibus ignotus, ignorantia cognoscitur, sicut etiam creaturarum intellectione et cognitione quæ scientiam parit. Hæc itaque resumens conjunxit quæ sequuntur ad idem. Quouiam in Deo idæ animalium et omnium quæ in natura omnino sunt, non item veluti singulorum species et simulacra eorum quæ illic sunt; nam cuncta quæ hic sunt, sunt eorum quæ illic, simulacra; siquidem et ipsa anima nostra imago est ac simulacrum idæ.

Et per cognitionem Deus. Quomodo Deus per contraria cognoscatur, et per affirmationes atque negationes, percurrendo declarat. Etsi enim etiam superius in capite primo dixerit, nihil esse quod Dei essentiam repræsentare queat, neque intellectiōnem, neque tactum, neque imaginatiōnem, neque opinionem, nec denique omnia quæ ibi et hic dixerit, quæ etiam illic explicavimus; nunc dicit D Deum etiam per illa quæ ibi negata sunt, cognosci, non quidem ejus essentiam, et e contrario eum nihil illorum habere **192** ut comprehendatur: itaque ut omnium auctor, ex iis quæ produxit cognoscitur; ut vero nihil est eorum quæ produxit, manet ab omnibus ignotus; quomodo autem ignorantia cognoscatur, hic dicit, et superius in capite secundo dictum est.

Et neque intelligitur. Nam per creata intelligimus, scientiam attingimus; habemus Deum esse.

7 Cap. III, v. 11.

γνώσις ἐστὶ τοῦ διατάξαντος· τὰ γὰρ ὄντα, ταῦτά τε τὰ εἶδη, καὶ αἱ καθ' ἕνα κτίσεις, οἷον αἱ ἀγγελικαὶ τάξεις, καὶ τὰ αἰσθητὰ πάντα, εἰκόνες εἰσι καὶ ὁμοιώματα τῶν θεῶν ἰδεῶν, ἦτοι παραδείγματα τῶν ἐν τῷ Θεῷ, ἄτινα παραδείγματα, αἱ ἀἰδοὶ νοήσεις εἰσι τοῦ Θεοῦ, δι' ἃς καὶ καθ' ἃς ἅπαντα ἦν ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερα ὄντα αὐτοῦ, καὶ παραχθέντα γέγονεν, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ὁ θεοῦτατος Ἰωάννης φησὶ: τινὰ τῶν πρεσβυτέρων ἀγγέλων εἰπεῖν αὐτῷ, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν καὶ γέγονασι, τὰς ἰδέας λέγων, ὅτι ἦσαν· καὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἰδεῶν ἦτοι παραδείγματων, τὰ γεγονότα πάντα. Τῶν γὰρ νοητῶν τὰ νοερά εἰκόνας, καὶ τῶν ὑπερβηθικῶν τὰ ὑποβηθικά. Κατὰ ἀφαιρέσιν οὖν τούτων πάντων (ἀφῆρηται γὰρ τῶν ὄντων ὁ Θεός, οὐδὲν ὦν τῶν ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντων, ἀλλ' ἀφάρτως ὑπερέχων πάντων) ὑπεροχικῶς γινώσκειται ὁ Θεός.

Ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως. Σημεῖωσαι ἀναγκαῖον πρόχειρον εἰς εὐσεβείας ἀπολογία.

[α] Καὶ εἰκόνας τινάς. Ἐνταῦθα θεῖα παραδείγματα τοὺς προορισμοὺς ἐκληπτέον, ὧν εἰκόνας τὰ τῆς κτίσεως ἀποτελέσματα. Τοὺς δὲ προορισμοὺς προθέσεις ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίουσιν εἰπὼν, *Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων.* Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς κτίσμασι δηλαδὴ [ὁ Θεός] γινώσκειται, ὡς ὁ τεχνίτης ἐν τοῖς τεχνήτοισι. Πάντη δὲ κειρώριται τὸ κατ' οὐσίαν τῶν πάντων· κἀντεῦθεν ἀγνωστος ὦν τοῖς τεχνήτοισι, ἐκ τῆς [τοιαύτης] ἀγνωσίας γινώσκειται, ὡσπερ οὖν καὶ διὰ τῆς τῶν κτισμάτων ἐπιστημονικῆς κατανοήσεως τε καὶ γνώσεως. Ταῦτα οὖν ἐπαναλαμβάνων συνήψε τὰ ἐπόμενα εἰς τὸ αὐτό. [β] Ἐπειδὴ καὶ αἱ ἰδέαι τῶν ζῶων ἐν τῷ Θεῷ καὶ πάντων τῶν κατὰ φύσιν εἰσι καθόλου, ἀλλ' οὐχ ὡς τῶν καθ' ἕνα εἰδῶν καὶ ὁμοιωμάτων εἰσι τῶν ἐκεῖ τὰ ἐνταῦθα· πάντα γὰρ τὰ ἴδε εἰδῶν τῶν ἐκεῖ· ἡ γὰρ ψυχὴ καὶ αὕτη εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα τῆς ἰδέας.

[γ] Καὶ διὰ γνώσεως ὁ Θεός. Πῶς διὰ τῶν ἐναντίων γινώσκειται ὁ Θεός, καὶ διὰ τῶν θέσεων, καὶ τῶν ἀφαιρέσεων, δηλοῖ ἐπεξῆς αὐτά· εἰ γὰρ καὶ ἄνω ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ εἶπε, μηδὲν εἶναι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ παραστατικόν, μὴ νόησιν, μὴ ἐπαφήν, μὴ φαντασίαν, μὴ δόξαν, μὴ δ' ὅσα εἶπε ἐκεῖ καὶ ἐνταῦθα, ἄτινα καὶ ἡρμηνεύσαμεν ἐν ἐκεῖνοισι· νῦν λέγει καὶ διὰ τῶν ἐκεῖ ἀπηγορευμένων γινώσκεισθαι τὸν Θεόν· οὐ μὴν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· καὶ πάλιν μηδὲν αὐτὸν ἔχειν τούτων εἰς κατάληψιν. Ὡς μὲν οὖν αἴτιος ἀπάντων, γινώσκειται ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ· ὡς δὲ μηδὲν ὦν τῶν ἐξ αὐτοῦ, μένει ἀγνωστος ὑπὸ πάντων· πῶς δὲ καὶ διὰ τῆς ἀγνωσίας γινώσκειται, καὶ ἐνταῦθα φησὶ, καὶ ἀνωτέρω εἶρηται ἐν κεφαλαίῳ δευτέρῳ.

Καὶ οὕτως νοεῖται. Διὰ γὰρ τῶν δεδημιουργημένων νοουμένων, ἐφαπτόμεθα τῆς ἐπιστήμης, ἔχομεν ὅτι

Θεός ἐστι. Τίς δὲ, ἢ ποταπός, ἢ πηλίκος αὐτὸς ὁ Θεός, οὔτε νοοῦμεν, οὔτε ὀνομάζομεν, οὔτε νῦν ἢ αἰσθήσει καταλαμβάνομεν. Ὅμοιον γὰρ τοῦτω ἐστὶ καὶ τὸ· Ἐν πᾶσιν ἐστιν ὁ Θεός, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν πάντων ἐστὶ.

Κατὰ τὴν ὑπερ νοῦν ἔνωσιν. Σημειῶσαι, ὅτι κατὰ τὰ προπαρατεθειμένα τὴν ἔνωσιν ἔλαβε τῆς ὑπερ νοῦν τοῦ Θεοῦ θεωρίας.

Αὕτη γὰρ ἐστὶ κατὰ τὸ Λόγον. Τοῦτο καὶ ἐκ τῆς Σοφίας Σολομῶντος ἐστίν, ἐνθα λέγεται *τεχνίτις ἡ σοφία τῶν πάντων*· καὶ ἐκ τῶν Παροιμιῶν, ἐνθα εἴρηται ἐκ τῆς Σοφίας· *Ἐγὼ ἤμην ἀρμόζουσα παρ' αὐτῷ*· καὶ ὁ Δαβὶδ· *Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας*.

Λόγος δὲ ὁ Θεός. Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ διὰ τί λέγεται λόγος, τί δηλοῦσης τῆς τοιαύτης ὀνομασίας, καὶ μίαν αἰτίαν ἐνταυθὰ φησι, καθ' ἣν ὀνομάζεται λόγος, διὰ τὸ τὰς τῶν ὄντων πάντων αἰτίας ἐν αὐτῷ ἔχειν· οἱ γὰρ λόγοι φύσεως ἀπάσης ἐν αὐτῷ εἰσιν, ὡς αἰτίῳ πάσης δημιουργίας· δι' αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα· αἱ τε γὰρ ἰδέαι, καὶ τὰ παραδείγματα ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερα ἐν ἐτέρω, ἀλλὰ νοήσεις αἰδίοι οὔσαι, καὶ λόγοι ποιῶντες τὰ πάντα, τουτέστι φύσις· καὶ ἡ φύσις γὰρ λόγος, αἰτίαν ἔχων καὶ φύσιν⁶⁰, ὡς οὐκ εἰπῆ καὶ μάτην αἱ φύσεις τῶν ὄντων εἰσὶν. Λέγει δὲ αὐτὸν Λόγον, καὶ ὡς διὰ πάντων χωροῦντα ἀκωλύτως, καὶ πάντα περιέοντα, καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος καὶ ἐνεργητής, καὶ τὰ ἐξῆς*.

Ὁὗτος ὁ Λόγος ἐστίν. Ὅτι ὁ Θεός Λόγος, ἢ αὐτὸ καὶ τῷ ὄντι⁶¹ οὔσα ἀληθεῖα, εἰκότως ἐστὶ καὶ ἀπλή⁶² τῶν ὄντων γνώσις. Τί δὲ ἐστὶ γνώσις, εὐθὺς ἐπισυνάπτει διδάσκων.

Εἰ γὰρ ἡ γνώσις ἐρωτική. Τὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως σαφηνίζων, αὐτὸς ὁ Θεός Λόγος Χριστὸς Ἰησοῦς, περὶ οὗ ὁ λόγος· καὶ ὅτι ἡ γνώσις ἀληθῶς ἐρωτική ἐστὶ τῶν ἐγνωκότων καὶ τῶν ἐγνωσμένων, φησὶ· *Κἀγὼ γινώσκω τὰ ἐμὰ πρόβατα, καὶ γινώσκουμαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν· καθὼς γινώσκει με ὁ Πατήρ, καὶ γὼ γινώσκω τὸν Πατέρα*. Ὡσπερ γὰρ ἡ γνώσις γνοῦσα ἐκεῖνο ὃ γινῶναι ἠθέλησεν, ἐνοῦται τῷ γνωσθέντι, οὐκέτι ἀμφιβολίαν ἔχουσα περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ διὰ τὴν ἀμφιβολίαν σχιζομένη εἰς ἕτερας ἐννοίας καὶ ἀστατοῦσα, καὶ ἀγνοία διὰ τοῦτο γενομένη, διὰ τὸ μὴ πεισθῆναι ὅτι ἔγω· οὕτως οἱ πιστοὶ τῇ γνώσει ἐνωθέντες τῷ γνωσθέντι Χριστῷ, ὅς ἐστίν ὁ Θεός Λόγος, καὶ τὴν πίστιν εἰς αὐτὸν ἐρείσαντες, μονιμωτάτην καὶ ἀσάλευτον τῶν ἐγνωσμένων τὴν πίστιν ἔχοντες, ὅτι Θεὸν ἔγνωσαν, καὶ ὑπὸ Θεοῦ ἐγνωσθησαν, ἐξεστήκασιν μὲν τῆς ἀγνοίας, ἣν εἴπομεν διαίρειν, καὶ σχίζειν καὶ διασαλεύειν εἰς ἄλλοτε ἄλλας ἀμφιβολίας, ὡς μὴ γνοῦσαν ὃ δεῖ γινῶναι· ἐφροσθήκασιν δὲ τῇ βεβαιότητι, τῇ πίστει πληροφορηθέντες, ὅτι ἔγνωσαν καὶ ἠνώθησαν διὰ τοῦτο⁶³ τῷ γνωσθέντι. Ὅ μὲν οὖν ἐν τῷ σκοπῷ τῆς ἀγνοίας κατὰ τὸν Ἀπό-

Quis autem, aut qualis, aut quantus sit ipse Deus, neque intelligimus, neque nominamus, neque mente aut sensu comprehendimus. Huic enim simile est illud: Deus in omnibus, et in nullo omnium est.

Secundum illam quæ supra intellectum est, unionem. Nota eum accepisse, sicut in antepositis, conjunctionem visionis Dei quæ mentem superat.

Quoniam ipsa secundum Scripturas. Hoc etiam est ex Sapientia Salomonis^a, ubi sapientia dicitur omnium artifex; et ex Proverbiis, ubi a Sapientia dicitur: Cum eo eram cuncta componens^a; et David: Omnia in sapientia fecisti^b.

Verbum etiam Deus. De Dei Verbo, et cur dicitur verbum, quid illa appellatio significet, unamque causam hoc loco dicit, propter quam nominetur verbum; nimirum quia rerum omnium causas in seipso habet, rationes enim universæ naturæ sunt in ipso tanquam omnis creaturæ auctore; per ipsum enim omnia; nam idææ et exemplaria in ipso, non alia in alio, sed sunt intellectiones æternæ et rationes quæ omnia faciunt, id est natura; natura enim est ratio quæ causam et naturam habet, quia naturæ rerum non sunt temere et frustra. Dicit autem ipsum Verbum, et quod per omnia sine impedimento vadat, et omnia circumeat etiam usque ad extrema, sicut in Epistola ad Hebræos^c: Vivus est enim sermo et efficax, etc.

Hoc Verbum est. Quod Deus Verbum, cum sit ipsa et quæ reapse est veritas, merito etiam sit simplex rerum cognitio; quid autem sit cognitio, mox docens adjungit.

Si enim cognitio vim habet uniendo. Ea quæ veram cognitionem spectant, ipse Deus Verbum Jesus Christus, de quo est sermo, explicat, atque cognitionem revera esse unitivam cognoscentium et cognitorum dicit: Et ego cognosco oves meas, et cognoscor a meis: sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem^d. Sicut enim cognitio cognoscens id quod nosse voluit, rei cognitæ unitur, non amplius de ipsa 193 dubitans, neque propter dubium in diversas dividitur cogitationes, estque inconstans, atque ignorantia ideo effecta, quia non credit se novisse: ita fideles per cognitionem illi cognito Christo qui est Deus Verbum, uniti, atque fidem in ipso firmantes, solidissimam et inconcussam cognitorum fidem habentes, quod Deum cognoverunt et a Deo cogniti sunt, extra ignorantiam sane consistunt, quam diximus dividere et separare atque concutere ab una in alias dubitationes, ut quæ neciat quid credere oporteat; item insistent firmitati fide persuasi, quod norint, ac ideo conjuncti sunt cum cognito. At qui in tenebris ignorantie versatur, juxta Apostolum, errore ipso fluctuans, circum-

^a Cap. vii, v. 21.

^a Cap. viii, v. 30.

^b Psal. ciii, 24.

^c Cap. iv, v. 12.

^d Joan. x, 14 15.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰ σοφίαν. ⁶¹ ἢ τῷ ὄντι. ⁶² ἀπλανής. ⁶³ τούτων.

fertur omni vento nequitiae hominum sicut qui mari tempestate agitantur * (hæc enim ait Apostolus), et arbitratur gnosticos insanire, sicut et Festus dicebat Paulo divinam cognitionem prædicanti : *Insans, Paule* †. Gnosticus autem et revera Christianus, utpote vere Christum cognoscens, et per ipsum Dei cognitionem, unam, inquam, veritatis cognitionem possidens (porro una est quæ simplex et non composita cognitio), extra mundum consistit, cum minime versetur in mundana infidelium scientia et errore : seipsum autem cognoscit sobrium et a multivaga infidelitate liberatum ; ideoque quotidie pro veritate moriuntur, non tantum usque ad mortem semper propter veritatem periclitantes, sed etiam semper ignorantiae morientes, cognitioni vero viventes et Christiani comprobati.

. *Divisionis*, Gr. διαίρεσως, *causa*. Διαίρεσιν divisionem vocat hoc loco, sententiæ instabilitatem et in multa divisionem.

Domicilio, Gr. ἐστίας. Mansionis, habitationis.

Singularem, Gr. τῆ ἐνιαία, *Christianorum*. Fidem nostram vocat ἐνιαίαν, ut simplicem et erroris expertem, ejus qui revera est cognitionem habentem.

194 IN CAP. VIII.

§ I. *Ut potentiam quoque*. Secundum quid Deus dicitur vis.

Et dominationem. Ut illud : *Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ* ‡. [Rursus : *Dominus virtutum nobiscum, defensor noster Deus Jacob*.]

A potentiis separans, Gr. δυνάμεων ἀφορίζουσα. Ἀφορίζουσα, id est distinguens et separans.

§ II. *Secundum potentiam inflexibilem*, Gr. κατὰ δύναμιν ἀκλιτον. Dixit ἀκλιτον, id est a proprio fastigio non descendentem ; non enim in vim inclinatus operatur, sed immotus, neque in propria fortitudine inflexus res producit : forte dicendum est ἀκλειτον et quasi non clausum : ideo addit etiam ἀπεριόριστον, incircumscripsum : non enim clauditur, tanquam in aliquo viribus deficiat ; sed Dei virtus in virtute omnia faciendi semper aperit.

Et potentem reddit infirmitatem. Vocat imbecillitatem hæc materialia et terrena corpora, quæ etiam extrema vestigia dicit, sicut sæpe supra monuimus, quia obscure et secundum propriam aptitudinem Dei virtutem participant. Et de nostris quidem corporibus dictum est : *Omnia possum in eo qui me confortat* §, scilicet Christo : considerandum vero etiam est in reliquis animalibus, sicut in culicibus et muscis et similibus, quantum possint in propriis stimulis animalia sic infirma et nullius momenti,

* Ephes. iv, 14. † Act. xxvi, 24. ‡ Psal. xxiii, 40. § Philipp. iv, 43.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἡ ἀγνωσία. ἡ ἀληθοῦς κηρύγματος. Ὁ Θεὸς Λόγος λέγεται, ὅτι νοῦ καὶ σοφίας χορηγός, καὶ ὡς πάντων ἔχων τὰς αἰτίας, καὶ ὡς διὰ πάντων χωρῶν, καὶ ὡς πάσης ἀπλότῃτος ἀπλούστερος. Deus Verbum dicitur, quoniam mentis et sapientiæ largitor est, et quia omnes continet causas, et quia omnia pervadit, et quia omni simplicitate simplicior est.

στολον, ὦν, ὑπὸ τῆς πλάνης αὐτῆς σαλευόμενος, περιφέρεται παντὶ ἀνέμῳ τῆς κυθείας τῶν ἀνθρώπων, ὡςπερ οἱ ἐν πελάγει κλυδωνιζόμενοι (καὶ ταῦτα γὰρ φησὶν ὁ Ἀπόστολος), καὶ νομίζει τοὺς γνωστικούς μαίνεσθαι, ὡς καὶ ὁ Φῆτος ἔφη τῷ Παύλῳ κηρύττοντι τὴν θεῖαν γνῶσιν· *Ματῆν, Παῦλε*. Ὁ γνωστικὸς καὶ τῷ ὄντι Χριστιανὸς, ἅτε τῇ ἀληθείᾳ γνοὺς Χριστὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν θεογνωσίαν κτησάμενος, τὴν ἐνιαίαν λέγω τῆς ἀληθείας γνῶσιν (ἐνιαία δὲ ἐστὶν ἡ ἀπλή καὶ ἀσύσθετος γνῶσις), ἐξέστηκε μὲν τοῦ κόσμου, μὴ ὦν ἐν τῇ κοσμικῇ τῶν ἀπίστων γνώμῃ καὶ πλάνῃ· ἑαυτὸν δὲ γινώσκει νηφοντα καὶ ἀπηλλαγμένον τῆς πολυπλανοῦς ἀπιστίας· διὸ καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκουσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὐ μόνον μέχρι θανάτου κινδυνεύοντες ἑκάστοτε διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ τῇ ἀγνοίᾳ τελευτῶντες πάντοτε, τῇ δὲ γνώσει ζῶντες, καὶ Χριστιανοὶ μαρτυρούμενοι.

Διαίρεσως αἰτία. Διαίρεσιν ἐναυθα τὸ τῆς γνώμης ἀνίδρυτον καὶ εἰς πολλὰ μεριζόμενον ἔφη.

Ἔστιάς. Μονῆς, οἰκῆσεως.

Τῇ ἐνιαίᾳ τῶν Χριστιανῶν. Ἐνιαίαν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ὠνόμασεν, ὡς ἀπλήν τε καὶ ἀπλανῆ τὴν τοῦ ὄντος ἀληθῶς ἔχουσαν γνῶσιν. ἡ

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Η'.

§ I. *Καὶ ὡς δύναμιν*. Κατὰ τί λέγεται δύναμις ὁ Θεός.

Καὶ τὴν κυρείαν. Ὡς τὸ, *Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης*. [Πάλιν *Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτω ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ*.]

Δυνάμεων ἀφορίζουσα. Ἀφορίζουσα, τουτέστιν ἀποδιαστέλλουσα καὶ χωρίζουσα.

§ II. *Κατὰ δύναμιν ἀκλιτον*. Ἀκλιτον ἔφη, τουτέστι τῆς οἰκειᾶς ἀκρότητος μὴ ὑποκατιοῦσαν· οὐ γὰρ κλινόμενος εἰς δύναμιν δημιουργεῖ, ἀλλ' ἀκίνητος καὶ ἀκαμπτος ὑπάρχων τῆς ἰδίας ἰσχύος παράγει τὰ θνα. Τάχα δὲ λεκτέον ἀκλειτον καὶ τὸ οἶον μὴ κλειόμενον διὸ ἐπάγει καὶ ἀπεριόριστον· οὐ γὰρ κλείεται, ὡς ἀδυναμοῦσα ἐν τινι· ἀλλ' αἰεὶ ἀνέφην. ἐν δυνάμει τοῦ πάντα ποιεῖν ἢ τοῦ Θεοῦ δύναμις.

Καὶ τὴν ἀσθένειαν δυναμοῖ. Ἀσθένειαν καλεῖ τὰ ὀλικὰ ταῦτα καὶ περιγεία σώματα, ἅτινα καὶ ἔσχατα ἀπηχηματὰ φησι, καθὰ πολλάκις ἀνωτέρω ἔφημεν, διὰ τὸ ἀμυδρῶς καὶ κατὰ τὴν οἰκείαν ἐπιτηδεύειν μετέχειν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων εἰρηται· *Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ*· θεωρητέον δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ζώοις, ὡς ἐπὶ τῶν ἐμπίδων, καὶ τῶν μυῶν, καὶ τῶν τοιοῦτων, ὅπως ἰσχύουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις κέντροις, τὰ οὕτως ἀσθενῆ καὶ ἐξουθενημένα ζῶα, ἐνδυναμο-

θέντα παρὰ τοῦ ποιήσαντος Θεοῦ· ὅθεν καὶ ἐν Ἰωήλ τῷ θεῷ προφήτῃ φησὶν ὁ Θεὸς περὶ ἀκρίδος, καὶ βρούχου, καὶ κάμπης· Ἡ δύναμις μου ἡ μεγάλη· καὶ πῶς ἄχρι τούτων τὸ ἀπειροδύναμον τοῦ Θεοῦ φθάνει, φησὶν εἰκόνας θαυμαστάς καὶ ἀληθεστάτας. Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀψύχοις τὸ αὐτὸ εὐρήσεις, ἐν πόαις καὶ βοτάναις, καὶ μέταλλοις θεωρῶν δυνάμεις βλαπτικὰς καὶ ὠφελίμους· καὶ εὐθρυπτα τὰ πλείω, καὶ ἄλλα ἰσχυρὰ, καὶ ἀνένδοτα, ὡς τὸν ἀδάμαντα. Ἄλλως. Ἀσθένειαν δυναμουμένην ἐν τούτοις τὰ ἀσθενέστατα τῶν ζώων φησὶ, ταύτην ἔχοντα τοῦ ὄντως εἶναι τὴν δύναμιν, ἢ ἀσθένειαν οἰητέον τὴν ἀψυχὴν καὶ πάντῃ ἀκίνητον φύσιν, ἥτις τὴν οὐσιώδη, τούτεστι τὴν τοῦ ὄλως εἶναι δύναμιν, ἐβλήθη ἐκ Θεοῦ.

§ III. Καὶ αὐτὸ δέ, εἰ θέμις. Τούτεστιν, οὐκ ἦν δυνατόν εἶναι τι ὄλως, μὴ τοῦτο τῆς θείας δυνάμεως ὑποστησάμενης.

Δύναμιν εἰς τὸ εἶναι ἔχει. Τὴν δύναμιν οὐ μόνον τὴν εἰς τὸ συνεστάναι ἰσχύον νοεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτηδεύοντα εἰς τὸ τοιῶσδε εἶναι δύναμιν σημαίνει. Διάδοσιν δὲ καλεῖ δυνάμεως τὴν εἰς τὰ ἔξω περὶ τὰ ὄντα πρόοδον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαθότητος, εἰς τὸ εἶναι τὰ ὄντα καὶ παραχθῆναι. Καὶ πρώτην μὲν δύναμιν φησὶ τὴν τῶν ὄντων· ταῦτα δὲ εἰσι τὰ νοητὰ, καὶ ἀσώματα ὄντα λεγόμενα, ὡς ἀθάνατα· τοῖς δὲ γε νοητοῖς⁹⁷ καὶ τὰ νοεῖσιν συγκατατακτέον, ὡς ψυχικὰς τὰς καὶ λογικὰς νῦν λεγομένας· ὁ γὰρ λόγος νοῦς ἐστὶ, καθ' ὃν ἡ ψυχὴ καθ' ὑπόθεσιν μετὰ τοῦς ἀγγέλους νοεῖσιν λέγεται. Ἐἴτα καὶ ταύτης ὑφειμένη δύναμις ἡ αἰσθητικὴ, ἡ τῶν ἐμφύχων ἀλόγων· εἴτα ἡ ζωτικὴ, καὶ ἡ φυτικὴ, ἡ τῶν φυτῶν ἀπάντων καὶ βοτανῶν, καθ' ἣν φυτικὴν ζωὴν ἀνοῦσι· μετὰ δὲ πάσας ἡ οὐσιώδης δύναμις, τούτεστιν ἡ τῶν ἀψύχων, οἷον τῶν μεταλλικῶν, καὶ γεωδεδεστέρων, ἥτις δύναμις, ἡ συνιστάσα, καὶ εἰς τὸ εἶναι διαρκεῖν ποιούσα, καὶ τὴν τῶν ποιότητων δύναμιν διδῶσι θερμῶν ἢ ψυχρῶν, ἢ τῶν ἐξῆς κρᾶσεων· καὶ ἦτοι ὠφελεῖν, ἢ τοιῶσδε ὠφελεῖν. Καὶ τὰς ὀρεκτικὰς δὲ δυνάμεις, τοῦ θέλειν ἀεὶ [τὰ λογικὰ] δύνασθαι καὶ ἐπιθυμεῖν, ὁ χορηγῶν ἐστὶ Θεὸς, καὶ δυναμοὶ πρὸς φιλίαν τὰ ἠνωμένα, καὶ πρὸς κοινωνίαν, τούτεστι τὰ σπέρματα πάντων ἦτοι τὰ στοιχεῖα συμμετρῶς πρὸς σύνοδον ὀδεύοντα, καὶ πρὸς ἄλληλα μιγνύμενα, καὶ πλησιάζοντα πρᾶως, εἰς δύναμιν ἀγει τοῦ τὰ αἰσθητὰ ὁμοία γενεῖν. Τῆς γοῦν ἐνώσεως ταύτης, καὶ τοῦ μίγματος τῶν ἠνωμένων εἰς φιλίαν, ὡς ἔφημεν, στοιχείων τρεπομένου εἰς διαφορὰν καὶ χωρισμὸν, διακρινόμενα τὰ μέρη χωρίζεται εἰς γενέσεις καὶ ζώων, καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ἐξῆς· καὶ λαμβάνει θεοθεν ἢ διακρίσεις αὐτῆ, ἦτοι ὁ χωρισμὸς δύναμιν εἰς τὸ εἶναι καὶ παραγωγὴν τοῦ εἶναι τὰ κατ' εἶδος γινόμενα. Τὰς οὖν συγκρίσεις καὶ διακρίσεις ἐνώσεις καὶ φιλίας ἔφη, καὶ ἀσύγχυτα καὶ ἀσύμφურτα τὰ εἶδη διακρίσιν ὀνόμασε. [Σημειώσαι, ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἔφεσιν ἐκ Θεοῦ ἔχουσιν αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις.]

Καὶ τὸ εἶναι ταῦτα. Ἡ τῶν ὄντων φύσις τὸ εἶναι

^h Cap. 1, 2-4.

A dum a Deo creatore corroborantur. Unde in Joelle^h Deus de locusta et bruceo ac eruca divino prophetae dicit: *Virtus mea magna*; et quomodo infinita Dei virtus ad hæc usque pertineat, admirandis verissimisque probat exemplis. Quin etiam idem in inanimis, in herbis et graminibus atque metallis, si virtutes noxias et utiles consideres, reperies; et plura quidem friabilia, et alia firma et dura, ut adamantem. Aliter. Imbecillitatem corroboratam in his seu hoc loco imbecillissima animalium intelligit, quæ hanc virtutem vere existendi habent, aut arbitrandum est imbecillitatem esse naturam inanimam, prorsusque immotam, quæ essentialem, id est omnino existendi virtutem a Deo accipit.

§ III. Atque ipsum, si fas est. Id est, impossibile erat aliquid omnino esse, nisi divina virtute illud producente.

195 *Potentiam habet ut sit.* Per virtutem non tantum intelligit vim ad consistendum, sed etiam significat aptitudinem ut tali modo sit virtus: distributionem vero virtutis vocat progressum providentiæ et bonitatis Dei ad extra circa res, ut illæ sint et producantur. Et primam quidem virtutem dicit eam quæ est entium seu substantiarum; hæc autem sunt intelligibilia et incorporea quæ entia dicuntur ut immortalia: cum intelligibilibus vero etiam conjungenda sunt ea quæ intelligunt, sicut animæ quæ rationales modo dicuntur: ratio enim est mens per quam anima secundum subjectionem post angelos, seu in gradu angelis inferior, intelligens dicitur. Postea huic subdita est virtus sensitiva animatorum brutorum, deinde vitalis, ac vegetativa plantarum omnium ac herbarum, quæ vegetativa vita florent: post omnes vero est virtus essentialis, id est inanimorum, scilicet metallorum seu mineralium, quæ virtus constituens, atque faciens ut in esse persistent, et vim qualitatum calidarum aut frigidarum aut reliquorum temperamentorum tribuit, et quidem prodesse aut sic prodesse. Appetitivas quoque virtutes volendi semper [rationalia] posse et cupiendi Deus largitur et corroborat unita ad amicitiam et communionem, id est omnium semina seu elementa ad congressum moderate prodeuntia, et inter se mista, et leviter accedentia, ducit in virtutem sensilia similia generandi. Hac igitur conjunctione et conjunctorum mistione in amicitiam (ut diximus) elementorum in diversitatem et separationem conversa, partes distinctæ separantur in generationibus animalium et plantarum ac cæterorum: hæcque distinctio seu separatio accipit divinitus virtutem ut sit, et singulas species producat. Ergo conjunctiones et distinctiones unitiones et amicitias dixit, atque non confusas et non coministas species distinctionem nominavit. [Nota quod unionem ipsam ex Deo habent virtutes angelicæ.]

Et esse hæc. Natura rerum quærit esse non est

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁷ νοεοῖς.

gendo, sed necessitate et utilitate existentie : et hoc igitur dicit ita esse, atque vim ejus quod quæritur tanquam necessarium esse a divina et infinita essentia.

Atque directiones. Gr. καὶ εὐθημοσύνας. 196 Εὐθημοσύνας dicit positiones bene habentes et ordines recte positos, decorasque operationes : angelicas autem unitates, simplicitates intelligit aut ἐνάδας vocat ipsorum essentialium simplicitatem et corporis privationem ac immortalitatem; nota autem quod dicat astra perennare.

Atque ordines immutabiles. Immutabiles cœlestes essentias intellige non quod æternæ sint; ipsi enim secundum Scripturam *ministeriorum spiritus* : sed immutabilitatem intellige circa custodiam terminorum ipsis a Deo in principio constitutorum. Progressiones autem temporis hujus longitudinem, et motum ulteriorem dicit; distinctionem vero significationem temporum, seu tempestatum quæ per vicissitudinem rursus in eodem puncto constituitur : ideo etiam motum temporis vocavit *συνελλίξεις κοινολύσεις*; aut progressiones temporis dicit *errantium siderum motiones*, quæ in quodam temporis numero per duodecim dictarum domorum spatia sensim moventur. Porro ἀποκαταστάσεις vocat ab aliquo puncto in idem punctum recursus : veluti sol per annum circuit duodecim domus ab ariete ad arietem perveniens; luna per mensem, et ita cæteri quinque; tempora enim ex his mensurantur.

Et vires ignis. Scilicet ætheri. Loquitur autem de quatuor elementis, atque terram a nullo fundari : Scriptura vero dicit : Super aquas fundasti i.

Essentiales. Fortassis essentialia dicuntur etiam omnia animæ ac sensus expertia, quæ scilicet ab esse ita vocantur.

Et ipsam deificationem. Gr. θέωσιν. Justi et angeli efficiuntur dii, secundum illud : *Ego dixi : Dii estis* k.

Omnino situs. Gr. θέσις. Θεσιν vocat productionem ad existendum, ac si diceret : Quod non participat virtutem, neque inter creaturas est.

§ VI. *Atqui ait Elymas magus.* Hinc ostenditur hujus sancti viri antiquitas; novit enim quæ dixit Elymas magus, qui etiam obstitit sancto Paulo in Cyprio, cujus Acta sanctorum apostolorum meminerunt l. Multos tamen Elymæ similes habet Arabia, qui dicunt adversus nos asserentes Jesum Christum Deum Verbum carne pro nobis passum, sed non divinitate : Si non admittitis ipsum divinitate passum uti voluit, facitis Deum impotentem, dicentes eum non posse si voluerit; adversus quos dicendum, Deum hoc noluisse, cum 197 haberet in quo pateretur, esse contra naturam, divinitatem pati, quæ natura sua est

ἐπιζητεῖ οὐ προαιρητικῶς, ἀλλὰ τῷ ἀναγκαίῳ τε καὶ χρησίμῳ τῆς ὑπάρξεως : καὶ τοῦτο οὖν φησὶ τὸ οὕτως εἶναι, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐπιζητεῖσθαι, ὡς ἀναγκαῖον τὸ εἶναι παρὰ τῆς θείας καὶ ἀπειροδυνάμου οὐσίας.

Καὶ εὐθημοσύνας. Εὐθημοσύνας φησὶ τὰς εὐχούσας θέσεις καὶ τάξεις εὐθέτους καὶ εὐσχήμους δημιουργίας : ἀγγελικῶν δὲ ἐνάδων τῶν ἀπλοτήτων φησὶν ἢ ἐνάδας καλεῖ τὰς τῶν οὐσιῶν αὐτῶν ἀπλότητας, καὶ ἀσωματίας καὶ ἀϋλίας. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τοὺς ἀστέρους διακονεῖν λέγει.

Καὶ τάξεις ἀναλλοιώτους. Ἀναλλοιώτους τὰς οὐρανίας οὐσίας, μὴ κατὰ τὸ αἰδίως εἶναι νόησης : αὐτοὶ γὰρ κατὰ τὸ γεγραμμένον *λειτουργικὰ πνεύματα* εἰσὶν : ἀλλὰ περὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἐξ ἀρχῆς αὐταῖς ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένων ὄρων τὸ ἀναλλοιώτων νόησον. Προόδους δὲ τοῦ χρόνου τὸ μῆκος τούτου, καὶ τὴν ἐπὶ τὸ πρόσω φοράν λέγει : διακρίσειν δὲ, τὴν διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν καιρῶν ἦτοι ὥρων σημείωσιν πρὸς τὰ αὐτὰ πάλιν ἀποκατασταμένην : διὸ καὶ *συνελλίξεις* ἐκάλεσε τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν : ἢ προόδους χρονικάς φησὶ τὰς τῶν πλανήτων ἀστρῶν κινήσεις, ἐπὶ τινὰ ἀριθμὸν χρόνου διερχομένας τὰ ἐκ τῶν λεγομένων οὐκῶν διαστήματα : ἀποκαταστάσεις δὲ τὰς ἀπὸ σημείου τινὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐπαναδρομάς : ὅσον ὁ ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ περιπολεῖ τοὺς οὐκούς ἀπὸ τοῦ λεγομένου κριοῦ ἐπὶ τὸν αὐτὸν κριὸν διερχόμενος, ἢ σελήνη διὰ μηνὸς, καὶ οἱ ἕξτις ἐ' οὕτως : ἐκ γὰρ τούτων οἱ χρόνοι μετροῦνται.

Καὶ τὰς τοῦ πυρός δυνάμεις. Τοῦ αἰθερίου δηλονότι. Φησὶ δὲ περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων, καὶ ὅτι ἡ γῆ ἐπ' οὐδενὸς τεθεμελιώται : ἢ δὲ Γραφή φησιν, Ἐπὶ ὑδάτων ἐθεμελίωσας.

Τὰς οὐσιώδεις. Ἴσως οὐσιώδη λέγονται καὶ τὰ πάντα ἄψυχα καὶ ἀναίσθητα, δηλονότι ἀπὸ τοῦ εἶναι οὕτω λεγόμενα.

Καὶ τὴν θέωσιν. Ἐκθεοῦνται οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἄγγελοι, κατὰ τὸ Ἐγὼ εἶπα : Θεοὶ ἐστε.

Παρτελῶς θέσις. Θεσιν καλεῖ τὴν εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν, ἀντὶ τοῦ, Ὅ μὴ μετέχει δυνάμεως, οὐδὲ ἐν δημιουργίᾳ ἐστὶ.

§ VI. *Καίτοι φησὶν Ἐλύμας ὁ μάγος.* Δείκνυται ἐντεῦθεν τοῦ ἀγίου τούτου ἀνδρός ἢ ἀρχαίτης : ἃ γὰρ εἶπεν Ἐλύμας ὁ μάγος, ἧς καὶ ἀντίστη τῷ ἀγίῳ Παύλῳ ἐν Κύπρῳ, γινώσκει : οὐ αἱ Πράξεις τῶν ἀγίων ἀποστόλων μέμνηται. Ὅμως πολλοὺς ὁμοίους τῷ Ἐλύμᾳ ἢ Ἀραβία ἔχει, οἳ φασὶ πρὸς ἡμᾶς λέγοντας, Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν Λόγον σαρκὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀλλὰ μὴ θεότητα **, ὅτι : Εἰ μὴ δέχεσθε αὐτὸν θεότητα παθεῖν ὡς ἠθέλησεν, ἀδύναμον ποιεῖτε τὸν Θεὸν, φάσκοντες μὴ δύνασθαι θεότητι παθεῖν εἰ ἐθέλοι : πρὸς οὓς λεκτέον, ὅτι αὐτὸ οὐκ ἠβουλήθη ὁ Θεὸς, ἔχων εἰς τί πάθοι, τὸ παρὰ φύσιν

l Hebr. i, 14. i Psal. xxiii, 2. k Psal. lxxxi, 6. l Act. xiii, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

** νομίσας. ** τῆ θεότητι.

γενέσθαι, ἵνα ἡ θεότης πάθοι ἢ κατὰ φύσιν ἀπαθῆς. Ὅρα πῶς ἐρμηνεύει τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν, *Ὁὐ δύναται ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἀρνήσασθαι.*

Ἡ γὰρ ἑαυτοῦ ἀρνήσις. Ὅπερ ἔφη, Ἐλύμας ὁ μάγος σκώψας τὸν θεῖον Παῦλον εἰπόντα, μὴ δύνασθαι ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν τὸν Θεὸν, καὶ τό γε ἐπὶ Παύλῳ ἀδύνατον δεικνύσθαι τὸν Θεὸν δυνάμενον ἃ βούλεται, τούτέστιν ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν, φιλοσοφώτατα λυεῖ ὁ μέγας Διονύσιος. Φησὶ γάρ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀλήθειά ἐστιν ἢ δὲ ἀλήθεια ἢν ἐστὶ· τὸ δὲ ψεῦδος, ὡς ἀνυπόστατον, οὐδὲ ἔνεστιν· ἔάν οὖν ἀρνήσῃται ἑαυτὸν ὁ Θεός, ἢ ἀλήθεια, ψευσαμένη, μὴ ἦν γίνεται· καὶ πῶς οἶόν τε τοῦτο συμβῆναι; τὸ οὖν μὴ δύνασθαι, ἐπὶ Θεοῦ ταυτόμενον, ἀφάτου δυνάμει ἐστὶ σημεῖον. Ὅμοιον γάρ ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι δύναται ὁ Θεός ἑαυτὸν ποιῆσαι μὴ εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ χωρῆσαι εἰς ἀνυπαρξίαν, ὃ μετὰ τοῦ ἀδυνάτου καὶ τὸ βλάσφημον ἔχει· πῶς τοίνυν λεχθήσεται, ὃ ἦν ἐστὶ μὴ ἦν; Οὐ δύναται τοίνυν ὁ Θεός, τούτέστιν ἀναχώρητόν ἐστι μὴ εἶναι αὐτὸν, ἤγουν ἀνένδεκτον μὴ εἶναι· αὐτὸν οὐκοῦν καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν, τούτέστι τὸ ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεὸν, οὐ θυνατὸν γενέσθαι· ὡσπερ γὰρ τὸ φῶς, καθ' ὃ φῶς, οὐ δύναται σκότος γενέσθαι, οὕτω καὶ ταῦτα ἀδύνατα τῷ Θεῷ διὰ τὴν ἀνυπέροβλητον ἀλήθειαν. Οὕτως οὖν οὐκ οἶδεν ὁ Θεός κατὰ στέρησιν τὸ μὴ εἰδέναι, οἶον εὐ πεπειραται ὁ Θεός· ὃ ἐστὶν, οὐκ οἶδε τί ἐστὶν αὐτὸ τὸ μὴ εἰδέναι, ἤτοι ἀγνοεῖν τι. Κατὰ στέρησιν δὲ οὐκ οἶδε τὸ ἀγνοεῖν· στέρησις γάρ ἐστιν ἡ ἀγνοία, οὐχ ὑπόστασις, ἀλλ' ἐξῴθεν τῆς οὐσίας, περὶ ἣν συμβαίνει ἡ στέρησις· Ἐλλειψίς γάρ ἐστι τοῦ ὀφελινοτος παρεῖναι. Οὐκοῦν ἐστέρηται ὁ Θεός τοῦ ἀγνοεῖν, καὶ οὐδέποτε οἶδε τὸ μὴ εἰδέναι· εἰ γὰρ μὴ κατὰ στέρησιν εἰποιμεν μὴ εἰδέναι τὸν Θεὸν τὴν ἀγνοίαν, εὐρίσκεται τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὴ εἰδέναι· καὶ ἦν ἂν οὐσιώδης αὐτοῦ ἡ ἀγνοία, καὶ εὐρίσκεται ὁ Θεός σκότος· ἢ γὰρ ἀγνοία σκότος ἐστίν· οὕτως ὑψηλῶς νοήσεις καὶ τὸ, Ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν· καὶ τὸ, Οὐ δύναται ποιεῖν ὁ Υἱὸς οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἔάν μὴ τι βλέπη τὸν Πατέρα ποιῶντα· ὅπερ ὁμοίον ἐστὶ τῷ εἰπεῖν· Ἀμήχανόν ἐστιν ἕτερα βουλομένου τοῦ Πατρὸς, ἕτερα βουληθῆναι τὸν Υἱόν. Ἐν γὰρ θέλημα τῆς μόνης προσκυνητῆς Τριάδος κατὰ τὴν θεότητα· οὐδὲ γὰρ ἀγνοοῦμεν, ὅτιπερ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεός, ὁ εἰς τῆς πανμνήτου καὶ παναχράντου Τριάδος γενόμενος ἀνθρώπος, προσέλαβεν ἀνθρώπινον θέλημα φυσικὸν καὶ ἀναμάρτητον.

sumpsisse humanam voluntatem naturalem et peccati

καὶ τὸ μὴ εἶναι οὐκ ἔστιν. Ἀπόφασις κατὰ ἀποφάσεως τιθεμένη κατάφασιν ποιεῖ. Ὁ οὖν λέγων, ὅτι τὸ μὴ εἶναι οὐκ ἐστὶν ἐν Θεῷ, τὸ εἶναι αὐτὸν συνάγει. Οὕτως οὖν φησιν, οὐ δύναται μὴ δύνασθαι, ὡσαύτως καὶ τὸ μὴ εἰδέναι οὐκ οἶδεν, ἐξ ὧν συνάγεται τὸ πάντως αὐτὸν εἰδέναι καὶ δύνασθαι· καλῶς δὲ προσέθηκεν ἐνταῦθα τὸ κατὰ στέρησιν· οὐ γὰρ ὑπεροχικῶς ταῦτα λέγονται, ἀλλὰ στερητικῶς, τὸ, οὐ δύναται καὶ οὐκ οἶδε.

§ VIII. Δικαιοσύνη δὲ ἡμεῖται. Κατὰ τί δικαιο-

A impassibilis. Vide quomodo sententiam Apostoli exponat, Non potest Deus seipsum negare.

Siquidem sui ipsius enim negatio. Quod dicebat Elymas magus deridens sanctum Paulum dicentem, Deum non posse negare seipsum, ac impossibile ostendere in Paulo Deum posse quæ vult, id est seipsum negare, magnus Dionysius maxime philosophice seu argute solvit. Dicit enim Deum esse veritatem: veritatem autem esse ens: falsitatem vero cum non subsistat, minime etiam esse ens; si igitur Deus seipsum negaverit, veritas ubi fefellerit, non ens efficitur, et quomodo signum istud accidere possit? ergo *non posse* in Deo constitutum signum est infinitæ virtutis. Simile enim esset ac si diceretur Deum posse facere seipsum non esse Deum, imo usque ad privationem suæ existentie progredi, quod cum impossibilitate conjunctam habet blasphemiam; quomodo igitur diceretur, qui est non erit? Itaque Deus non potest, id est comprehendi nequit ipsum non esse, seu admitti nequit ipsum non esse; ergo et Deum non posse, id est imbecillum esse Deum, fieri nequit; sicut enim lumen, quatenus humen, non potest esse tenebræ; ita etiam et hæc Deo impossibilia propter eximiam veritatem. Sic igitur Deus non novit privationem *ipsum non scire* seu *aliquid ignorare*, quemadmodum Deus minime expertus est, quod est, non novit quid sit ipsum non scire, seu aliquid ignorare. Privatione vero nescit ignorare: nam privatio est ignoratio, non subsistentia, sed extra essentiam circa quam accidit privatio; est enim defectus ejus quod adesse debuerat. Itaque Deus privatus est ignoratione, et nunquam scivit incitiam; si enim non per privationem dixerimus Deum nescire ignorantiam, invenitur esse ex ejus essentia nescire; et si essentialis fuerit ipsius ignoratio, etiam reperitur Deus tenebræ; ignoratio enim est tenebræ; ita etiam sublimiori ratione intelliges illud, impossibile eum falsum dicere. Et illud: Filius non potest facere quidquam a seipso, nisi viderit Patrem facientem: quod simile est ac si diceret, impossibile est, Patre alia volente, Filium alia velle. Una est enim voluntas unius adorandæ Trinitatis in divinitate: siquidem non **198** ignoramus, Filium Dei, etiam Deum, unum laudatissimæ et purissimæ Trinitatis hominem factum, as-

expertem.
Neque potest non esse. Negatio contra negationem posita, affirmationem facit. Qui igitur dicit quod non esse non sit in Deo, ipsum esse concludit. Itaque dicit, non potest non posse, similiter et non scire non novit, ex quibus colligitur ipsum omnino scire et posse: pulchre autem addidit hoc loco *per privationem*; non enim hæc per excellentiam dicuntur, sed privative, *non potest et non novit.*

§ VIII. *Justitia vero laudatur.* Propter quid Deus

1 Tim. II, 13.

sit iustitia. Definitio vero iustitiæ est, virtus distributiva pro dignitate, aut propria partium animæ actione, aut medium inter abundantiam et inopiam, aut habitus distributivus æqualitatis, aut habitus communitati prodesse studens, aut scientia eorum quæ distribuenda sunt, et non sunt, et neutrorum.

Cavillantur. De iis qui loquuntur adversus Deum iniquitatem, ut ait Psalmorum cantor ^a. Opportune hoc loco dicit, absurda eorum ostendens verba; cum enim per se moveantur, id est libero utantur arbitrio, atque motibus propriis dominantur, iniquiunt, cur nostri juris facti sumus, et non potius etiam inviti impedimur peccare, ignorantes quod velint esse lapides qui ab alio moventur, et terrena habentes corpora, cur, aiunt, non manemus in eodem statu, id est immutabiles, cum simus immortales, atque materialibus et temporaneis utamur? Quod est ignorantium naturam sensilium ac intelligibilem, multaue rationis privatione laborantium; corpus enim nostrum cum sit materiale et temporaneum ac mutabile, merito similibus egebat, temporaneis inquam et materialibus; anima vero cum creata sit materiæ expers, et immortalis, merito habet liberum arbitrium, propter similitudinem cum creatore; quæ minime intelligentes cavillatores, divinam providentiam in utroque reprehendunt, bonum adeo ordinem cernentes: hoc tribuunt.

Quæ se ipsis moventur, Gr. αυτοκίνητοι. Sui juris ac potestatis.

199 § IX. *At dixerit aliquis.* Contra eos qui dicunt, quomodo Deus non est injustus cum permittat justos ab injustis malis afflci?

Aliter. Quærit hoc loco propositum nobis ab altero argumentum; dicit enim: *Dixerit aliquis,* et cætera, religiose ac pie solvens: dicit enim propter quam causam Deus cum sit justus, permittat sanctos viros ab injustis et habendi cupidis injuria afflci (multos enim videmus justos dampnum sustinere sive in divitiis sive in negotiis ab injustis et avaris); ingeniose ac solerter respondet; dicit enim sanctos non debere, terrenis ac temporaneis aliquid pati, alioquin non esse sanctos; debent enim præferre quæ vere amanda sunt et divina; divitiarum enim cupidi non sunt amplius sancti. Et sic interrogatio soluta est; nam divinus Paulus hoc dicit: *Quare non magis injuriam accipitis* °? dicens illos non debere in mundanis terreri; et iterum divinum amorem exponens, in quo neque injustitia, neque avaritia esse potest, ait: *Quis nos separabit a charitate Christi, tribulatio an angustia* p? et quæ deinceps. Vocat autem προσύλους, eos qui affectu

^a Psa]. LXXIV, 6. ° I Cor. VI, 7. P Rom. VIII, 35.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁷⁰ Ἐν ἑτέρῳ εὗρον τοῖς ἑτεροκινήτοις τὴν αὐτοκίνητον ἀνάγκην. In alio codice inveni, τοῖς ἑτεροκινήτοις αυτοκίνητον ἀνάγκην, id est, aliunde motis a se ipsa motam necessitatem.

Α σύνη ἐστὶν ὁ Θεός. Ὅρος δὲ δικαιοσύνης ἐστὶν, ἀρετὴ διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἀξίαν, ἢ ἰδιοπραγίαν τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν· ἢ μεσότης πλεονεξίας καὶ μειονεξίας· ἢ ἕξις ἀπονεμητικῆ ἰσότητος· ἢ ἕξις τοῦ κοινῆ συμφέροντος ἐστοχασμένη· ἢ ἐπιστήμη ἀπονεμητέων, καὶ μὴ, καὶ οὐδετέρων.

Διαλοιδροῦνται. Περὶ τῶν λαλούντων κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, ὡς φησὶν ὁ ψαλμωδός. Ἐνταῦθα εὐκαίρως εἶπεν, ἀλλόκοτα τὰ αὐτῶν δεικνύς ῥήματα· αὐτοκίνητοι γὰρ ὄντες, τουτέστιν αὐτεξούσιοι, καὶ τῶν ἰδίων ἁρμῶν ἄρχοντες, διὰ τί, φασίν, αὐτεξούσιοι γεγόναμεν· καὶ οὐ μᾶλλον καὶ ἄκοντες κωλύμεθα ἁμαρτάνειν, ἀγνοοῦντες ὅτι λίθοι ἑτεροκίνητοι βούλονται εἶναι, καὶ γῆϊνα σώματα ἔχοντες, διὰ τί μὴ ἐν ταυτότητι, φασί, μένομεν, τουτέστιν ἄεργοι, ἀθάνατοι ὄντες, καὶ χρώμενοι τοῖς ὕλικοῖς καὶ προσκαίροις; Ὅπερ ἀγνοοῦντων ἐστὶ φύσιν αἰσθητῶν, καὶ νοητῶν, καὶ πολλὴν ἀλογίαν νοσοῦντων· τὸ γὰρ σῶμα ἡμῶν ὕλικόν καὶ πρόσκαιρον καὶ τρεπτὸν ὑπάρχον, εἰκότως ἐδέετο τῶν ἑμοίων, πρόσκαιρον φημί καὶ ὕλικόν· ἢ δὲ ψυχὴ ἄυλος καὶ ἀθάνατος κτισθεῖσα, εἰκότως τὸ αὐτεξούσιον ἔχει διὰ τὴν πρὸς τὸν δημιουργὸν ὁμοιότητα· ἄπερ μὴ νοοῦντες ἐν ἑκατέρῳ οἱ λοιδόροι μέφονται τὴν θείαν πρόνοιαν, τσσαύτην ὁρῶντες εὐταξίαν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, καὶ ὄλων τὰ ἄλλων ἄλλοις ἀποδιδόσασιν.

enim declarat illud, et omnino quæ aliorum alius

Αὐτοκινήτοις Αὐτεξουσίαις ⁷⁰.

§ IX. Ἄλλ' εἰποι ἄν τις. Πρὸς τοὺς λέγοντας πᾶς οὐκ ἄδικος ὁ Θεός ὁ συγχωρῶν τοὺς δικαίους ὑπὸ τῶν φαύλων κακοῦσθαι;

Ἄλλως. Ἐνταῦθα ζητεῖ κεφάλαιον προτεθὲν ἡμῖν ὑπὸ ἑτέρου· φησὶ γὰρ· Εἰποι ἄν τις, καὶ τὰ λοιπὰ, λυόμενος εὐσεβῶς καὶ θεοφιλῶς· λέγει γὰρ δι' ἡν αἰτίαν συγχωρεῖ ὁ Θεός δικαίους ὦν, ἀδικεῖσθαι τοὺς ὁσίους ἀνδρας ὑπὸ ἀδίκων καὶ πλεονεκτῶν· (πολλοὺς γὰρ ὁρῶμεν δικαίους ζημίας ὑπομένοντας, ἢ ἐν χρήμασιν, ἢ ἐν πράγμασι παρὰ τῶν ἀδίκων καὶ πλεονεκτῶν·) καὶ ἀπολογεῖται δεξιῶς· λέγει γὰρ, ὅτι οἱ ὅσιοι οὐκ ὀφείλουσι τοῖς γῆϊνοῖς καὶ πρόσκαιροις προσπάσχειν, ἐπεὶ οὐκ ἐτι ὅσιοι· προτιμῆν γὰρ ὀφείλουσι τὰ ὄντως ἐραστὰ καὶ θεία χρημάτων γὰρ ἐπιέμενοι, οὐκ ἐτι ὅσιοι. Καὶ λέλυται ἡ ἐρώτησις· τοῦτο γὰρ ὁ θεός Παῦλος φησὶ, Διὰ τί γὰρ μὴ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; λέγων μὴ περὶ τὰ κοσμικὰ ἐπτοῆσθαι· καὶ πάλιν τὸν θεῖον ἔρωτα εἰσηγούμενος, περὶ ὃν οὔτε ἀδικία, οὔτε πλεονεξία δύναται γενέσθαι, φησὶ· Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, θλίψις ἢ στεροχωρία; καὶ τὰ ἕξῃς. Προσύλους δὲ φησὶ τοὺς ἐμπαθεῖς, καὶ

μόνοις τοῖς γήϊνοις προκειμένους· παρευδοκιμῆσθαι ἄ illo tanguntur, et solis terrenis inhærent : παρευδοκιμῆσθαι vero est minus probum videri.

Ταῖς ἀγγελικαῖς ἀρεταῖς. Ὅτι καλῶς λέγεται καὶ ἐπ' ἀγγέλων ἀρετὴ, ὡσπερ καὶ ἐπὶ Θεοῦ, κατὰ τὸ, Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ· καὶ ὅτι ἀδικεῖσθαι τοὺς περὶ τὰ ὕλικὰ πράγματα τῆς θείας ἐστὶ πρόνοιας συνεπιζούσης αὐτοὺς τῶν θειοτέρων ἐφίεσθαι.

Τῆς τῶν ὕλικῶν προσπάθειας. Ὅρα πῶς φησιν, ὅτι τὸ μὴ προσπάσχειν τοῖς ὕλικοῖς πράγμασιν ἀβρέντητα δηλοῖ, τουτέστιν ἀνδρίαν· οἱ γὰρ δουλεύοντες κοσμικοῖς καὶ σωματικοῖς πάθεσι θηλυδρία εἰκότως προσαγορεύονται. Καὶ ὅτι ἡ θεία δικαιοσύνη οὐ βούλεται διὰ τούτων ἡμᾶς θέλγειν καὶ ἀπολλύειν, ἀλλὰ συνεθίζει πρὸς τὴν τούτων περιφρόνησιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Τί οὖν; εἰ τὸν πλοῦτον ἔχοντες, οὐκ ἀγαπῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ; ἔρεϊς, ὅτι πρῶτον μὲν οὐχ ὁ πλοῦτος καθ' ἑαυτὸν κακός, ἀλλ' ἡ περὶ τούτων προσπάθεια, καὶ ἡ κακὴ χρῆσις· ἔπειτα οἶδεν ὁ Θεὸς τοὺς ἐν ἡμῖν ἀσθενεῖς, καὶ βουλόμενος αὐτοὺς περισῶσαι εἰς προτροπὴν, καὶ χρήματα ἴσως καὶ βίον περιφάνειαν δίδωσιν αὐτοῖς, οὐκ ἀγνοῶν ὅτι εἰσὶ· πῶς γὰρ ὁ γνωστικὸς πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν; ἀλλ' ἵνα μηδεμίαν ἔχωμεν ἀπολογίαν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Διὰ τοῦτο ἀναπολόγητος εἶ, ὡ ἀνθρώπε· καὶ πάλιν· Ἐχομεν Ἀρχιερέα μέγαν, θυμώμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν.

Τὸ μὴ θέλγειν. Θέλγειν ἐστὶ τὸ δι' ἡδονῆς ἀπατῆν· λέγεται δὲ καὶ τὸ ἀπλῶς ἡδύνειν.

Τῶν ἀρίστων. Τῶν ἐπιθυμητῶν.

Ἀμειλίκτη στάσι. Ἀμειλίκτων στάσιν φησὶ τὴν ἀκνήδον πρὸς τὸν γαργαλισμὸν τῶν γήϊνων ἑνοτάσιν, καὶ τὸ μὴ κάμπτεσθαι πρὸς τὰ ὕλικὰ διὰ τῶν πειρασμῶν.

§ X. Τῆς ἐν τοῖς ὁλοῖς ἰδιοπραγίας. Ἰδιοπραγίαν ὠνόμασε τὴν ἐκάστου τῶν ὄντων κατὰ φύσιν ἰδιόζουσαν κίνησιν· οὐδὲ γὰρ τὰ ἀγγέλων ἀνθρώποις πράττειν δυνατόν, ἢ τὰ πυρὸς ὕδατι, καὶ τὸ ἔμπαλιν.

Καὶ ὡς ἐκ τῶν χειρῶν. Τὰ χεῖρω ἐνταῦθα μὴ νόησις πρὸς τὰ ποιήματα· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτοῖς κακόν· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ἣτις ἐκ τῆς ἡμῶν προαιρέσεως κατὰ στέρησιν ἀγαθοῦ παρῴπισθη. Ἀναρπάζει γὰρ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐξ αὐτῆς ἐκόντας, εἰ προσδράμοιμεν αὐτῷ.

Καὶ ἀβρέπη πρὸς τὰ χεῖρω. Ταῦτα περὶ τῶν ἀσθητῶν καὶ ὑπὸ τὴν κτίσιν ὄντων νόμιζε λέγειν αὐτῶν, ὅτι πάντα ἐν τῇ οικείᾳ εὐταξίᾳ διαφυλάττει· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν μετετρέπη, ἀλλ' οὕτως ὡς ἐκτίσθησαν, ἔμειναν· τούτο δηλοῖ τὸ ἀμετάβλητα. Ἀβρέπη δὲ πρὸς τὰ χεῖρω, ἢ ὅτι προαιρετὰς αὐτὰς παποίηκεν, ἢ ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν τῆς οικείας ἐξέστη καταστάσεως, ἢ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα μετηνέχθη. Ὁ

Ad angelicas virtutes. Virtutem pulchre dicit etiam de angelis, sicut et de Deo, juxta illud : Velavit celos virtus ejus; atque esse divinæ providentiæ permittere, quæ eos assuefacit diviniora appetere, ut justi in materialibus negotiis injuria afficiantur.

A materialium affectione. Vide quomodo dicat, masculum animum præse ferre qui materialibus bonis non adhæret, id est fortitudinem virilem; qui enim mundanis ac corporeis affectionibus deserviunt, mulierculæ merito vocantur. Et divinam justitiam non velle per hæc nos demulcere et perdere, sed assuefacere horum contemptui, secundum Scripturam : Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit. Quid igitur? divites non diliguntur a Deo? dices primo divitias non esse per se malas, sed affectum erga eas et malum usum : postea, Deum nosse qui sint inter nos infirmi, volentemque eos in adhortationem conservare, fortassis, et pecunias, ac vitæ splendorem eis tribuere, non quod ignoret, id quod sunt; quomodo enim qui novit omnia atquequam fiant? 200 sed ut nullam habeamus excusationem juxta Apostolum : Propterea inexcusabilis es, o homo; et iterum : Habemus Pontificem qui possit compati infirmitatibus nostris.

Non demulcere, Gr. τὸ μὴ θέλγειν. Θέλγειν est voluptate decipere : dicitur etiam simpliciter voluptate afficere.

Optimorum. Desiderabilium.

Inconcusso statu, Gr. ἀμειλίκτη στάσι. Vocat ἀμειλίκτων στάσιν institutum minime cedens titillationi terrenorum, neque flecti ad materialia propter tentationes.

§ X. Ut actionem quæque suam prosequatur, Gr. τῆς ἐν τοῖς ὁλοῖς ἰδιοπραγίας. Appellavit ἰδιοπραγίαν proprium cujusque rei secundum naturam motum : neque enim homines facere possent quæ angelis propria; nec aqua quæ igni, et contra.

Et quatenus a deterioribus. Non intelligas hoc loco deteriora respectu ad creaturas habito; nulla enim est inter ipsas mala; sed ad peccatum, quod ex nostra voluntate boni privatione subsistere videtur. Deus enim cum volumus nos ex ipso eripit, si ad illum accurrerimus.

Nec in deterius vergant. Arbitrare ipsum hæc dicere de sensilibus et creatis, quod omnia in propria bona constitutione custodiat; nihil enim ipsorum mutatum est, sed ut creata sunt manserunt. Hoc declarat vox ἀμετάβλητα, non mutata. Minime vero ad deteriora propensa aut quia eas præstantes fecit, aut quia nihil ex ipsis propria constitutione exiit, aut ad deteriora translatum est. Cælum enim et

q Hebr. xii, 6. r Dan. xiii, 42. s Rom. ii, 4.

t Hebr. iv, 15.

terra, et quæ in ipsis, eadem manserunt. Porro illud alienam actionem exterminare, et non delapsas custodit cujusque proprietates ita intellige, elementa manere sibi invicem contraria, nempe calidum et frigidum, humidum et siccum, atque unumquodque eorum in propria integritate permanere, neque in contrarium mutari; nunquam enim ignis fit aqua, nec aqua ignis. Si autem creatoris jussu convenerint, unumquodque eorum manet, suam servans proprietatem.

Atque proportionem, Gr. καὶ τὰς ἀναλογίας. Ἀναλογίας dicit aptitudines cujusque naturæ et commensurationes.

Nequaquam præter propositum. Id est non extra Scripturæ scopum.

Remissionem donans, Gr. ὑπερείδουσα. Sufficiens.

201 A noxiis, Gr. τῶν λελωδημένων. A læsis, injuriam et damnum procurantibus.

Et omnem inæqualitatem. Non dicit simpliciter exterminare inæqualitatem, sed in singulis, id est singulas creaturarum non manere æqualiter et similiter in identitate naturali; ideo addidit a privatione, quoniam non idcirco quod indifferentes et inæquales sint res, inæqualitas aufertur.

Æquationis singulorum. Cum sciret duos modos secundum quos inæqualitas dicitur, quos exponit, et ait Deum, eatenus dici justitiam, quatenus omnem æqualitatem mensura adauget et in omnem æqualitatem exterminat. Nunc vero inæqualitatem intelligit eam quæ per privationem accidit, id est abundantiam. Nam singulis pro merito æqualiter distribuere, hoc continet omnia et conservat. His dictis, alterum quoque modum secundum quem inæqualitas dicitur affert. Novit enim aliquos, intelligibiles et incorporeas formas, ac prima rerum principia, immortalem, inquam, creationem, unitates, id est essentias simplices, nominasse æqualitatem et identitatem; sensilia vero quæ etiam divisibilia sunt et mutabilia et differentia, et quandoque aliter habentia, vocasse inæqualitatem et diversitatem. Dicit igitur: Etsi aliquis hanc inæqualitatem intellexerit differentiam sensilium in formis, qua animalium et plantarum, reliquorumque generationes subsistunt, hujus tamen etiam inæqualitatis Deus est custos et protector, non permittens contraria in uno commisceri, et mistionem concurrentia in corruptionem venire. Ut enim omnia produxit, sic etiam ipsa conservat, et sunt sicut a principio fuerunt.

Inæqualitatem enim. Nota eum dicere inæqualitatem, omnium in toto inter se diversitatem, et Dei justitiam ejusmodi inæqualitatem conservare. Nota etiam, esse naturalem inæqualitatem.

IN CAP. IX.

§ I. Horum divinarum nominum. Sapientissime

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ συναχθέντα. ¹² φύσεως

γὰρ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἔμειναν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ὡσαύτως ἔχοντα. Τὸ δὲ τὴν ἀλλοτριωπραγίαν ἐξορῆσαι, καὶ ἀμεταπτότους φυλάττειν τὰς ἐκάστου ιδιότητας, οὕτω νόησον, ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐναντία μένουσιν ἀλλήλοις, οἷον τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, καὶ ὑγρὸν καὶ ξηρὸν, καὶ ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ ὁδῷ ἐναντιομένει, καὶ οὐ μεθίσταται πρὸς τὸ ἐναντίον οὐδέποτε γὰρ τὸ πῦρ ὑδωρ γίνεται, οὐδὲ τὸ ὑδωρ πῦρ. Εἰ δὲ καὶ συνέλθοιεν κατὰ τὴν τοῦ δημιουργοῦ κέλευσιν, μένει ἕκαστον αὐτῶν, σώζον τὴν οὐρανὴν ιδιότητα.

Καὶ τὰς ἀναλογίας. Ἀναλογίας φησι τὰς ἀρμοδιότητας ἐκάστης φύσεως καὶ συμμετρίας.

Οὐκ ἀπὸ σκοποῦ. Τουτέστιν οὐκ ἔξω τοῦ σκοποῦ τῆς Γραφῆς.

ὑπερείδουσα. Ὑποστηρίζουσα.

τῶν λελωδημένων. Βεβλαμμένων, τῶν λώδη καὶ ἀχρεῖωσιν προξενούντων.

Καὶ πᾶσα ἀνισότης. Οὐχ ἀπλῶς φησι τὴν ἀνισότητα ἐξορῆσαι, ἀλλ' ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, τουτέστι τὸ μὴ ἴσως καὶ ὁμοίως ἕκαστον τῶν γεγονότων ἐν ταυτοτήτῃ τῇ κατὰ φύσιν διαμένειν· διὸ καὶ τὸ κατὰ στέρησιν προσέθηκεν, ἐπεὶ κατὰ τὸ ἀδιάφορα εἶναι τὰ ὄντα καὶ ἄνισα ἢ ἀνισότης οὐκ ἐκβάλλεται.

Τῆς ἐν αὐτοῖς ἐκάστοις ἰσότητος. Διότι τῶν καθ' οὓς ἀνισότης λέγεται εἰδῶς, τοὺς δύο τρανοὶ, καὶ φησιν, ὅτι δικαιοσύνη κατὰ τοῦτο λέγεται ὁ θεός, καθ' ὃ καὶ τὴν ἰσότητα πάντων ἐπιμετρῆι, καὶ τὴν ἀνισότητα πάντων ἐξορῆσει. Ἀνισότητα δὲ νῦν φησι τὴν κατὰ στέρησιν τῆς ἰσότητος συμβαίνουσαν; τουτέστι τὴν πλεονεξίαν· τὸ γὰρ ἴσως νέμειν ἐκάστου τὰ καθ' ἄξιαν, τοῦτο συγκρατεῖ πάντα καὶ αἰεὶ. Ταῦτα φήσας, ἐπιφέρει καὶ τὸν ἕτερον τρόπον, καθ' ὃν ἀνισότης λέγεται. Καὶ γὰρ οἶδέ τις, τὰ μὲν νοητὰ καὶ ἀσώματα εἶδη, καὶ τὰς πρώτας τῶν ὄντων ἀρχάς, φημι δὲ τὴν ἀθάνατον δημιουργίαν, τὰς ἐνάδας, τουτέστι τὰς ἀπλᾶς οὐσίας, ἰσότητα καὶ ταυτότητα ὀνομάσαντας· τὰ δὲ αἰσθητὰ, ἃ καὶ μεριστά εἰσι, καὶ ἐν μεταβολῇ, καὶ διαφορᾷ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα, ἀνισότητα καὶ ἑτερότητα καλέσαντας. Λέγει οὖν, ὅτι, κἂν ταύτην τὴν ἀνισότητα νοήσῃ τις, τὴν τῶν αἰσθητῶν εἰς εἶδη διαφορὰν, δι' ἧς αἱ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν, καὶ τῶν ἐξῆς γενέσεις ὀφίστανται, ἀλλὰ καὶ ταύτης τῆς ἀνισότητος ὁ θεός φύλαξ καὶ φρουρός ἐστι, μὴ ἔων τὰ ἐναντία εἰς ἓν ¹¹ συμμιχθῆναι, καὶ συνδραμόντα διὰ τῆς φουράσεως ¹² εἰς φθορὰν ἔλθειν. Ὡς γὰρ παρήγαγε πάντα, οὕτω συντηρεῖ αὐτὰ, καὶ εἰσὶν ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐγένοντο.

τὴν γὰρ ἀνισότητα. Σημείωσαι, ὅτι τὴν ἀνισότητα φησι καὶ τὴν ἐν τῷ ὄντι πρὸς ὅλα διαφορὰν τῶν ὄντων, καὶ ὅτι τὴν τοιαύτην ἀνισότητα ἢ τοῦ θεοῦ δικαιοσύνη φρουρεῖ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι ἐστὶ καὶ φυσικὴ ἀνισότης.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Θ.

§ I. Τούτων τῶν θεωνυμιῶν. Σοφώτατα φησι θεο-

νομικῶν ἀγαλμάτων, ἐξ Ἑλλήνων ἐπὶ τὸ ἀληθές μετά-
γων· ἐκεῖνοι γὰρ οἳ τινὰς ἀνδριάντας ἐποίησαν, μήτε
χεῖρας μήτε πόδας ἔχοντας, οὗς Ἑρμᾶς ἐκάλουν· ἐποίησαν
δὲ αὐτοὺς διακένους θύρας ἔχοντας, καθάπερ τοιχοπυρ-
γίσκουσ. Ἔσωθεν οὖν αὐτῶν ἐτίθεισαν ἀγάλματα, ὧν
ἔσθον θεῶν, ἔσωθεν δὲ ἀπέκλειον τοὺς Ἑρμᾶς·
ἐφαίνοντο οὖν οἱ Ἑρμαὶ εὐτελεῖς, ἔσωθεν δὲ τούτων
θεῶν αὐτῶν καλλωπισμοὺς εἶχον. Οὕτως οὖν κἀνταῦ-
θα νοήσεις, τὰ μὲν περὶ τοῦ θντος καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ
μόνου ἐν τῇ Γραφῇ ὀνόματα ἀνάξια εἶναι περὶ Θεοῦ
λεγόμενα, ὡς τὸ μικρὸν, καὶ τὸ καθῆσθαι, καὶ τὰ
ἕξῃς· ἀναπτυσσόμενα δὲ τὰ ὀνόματα, καὶ ἀξίως Θεοῦ
ἐρμηνευόμενα, ἔχουσι ἔσωθεν τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς
θεῖους τύπους τῆς περὶ Θεοῦ δόξης.

Μέγας οὖν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς Λογίοις ὑμνεῖται. Οὐ
πρὸς ἀντιπαράθεσιν ὁ Θεὸς μέγας φησὶν ἐτέρου,
ὡς περ βουὸς μελίων προβάτου, ἢ κύαμος κέγγρου·
ἀλλὰ διὰ τὸ ἀπαράθετον καὶ θντως ἀκατάληπτον τῆς
θείας μεγαλειότητος· τοῦτο γὰρ ἐσήμανε τὸ ἰδίως,
ἦρουν ἰδιότητα εἰπών.

§ II. Μέγας μὲν οὖν ὁ Θεὸς ὀνομάζεται. Εἰ
καὶ ἐρμηνεύει τῶν ἐπὶ Θεοῦ κατηγορουμένων τὰς
προσηγορίας, ἀλλ' ἀνάγκη Γραφικαῖς μαρτυρίαις
ταύτας τραυῶσαι. Μέγας μὲν οὖν εἴρηται, ἔνθα γέ-
γραπται· Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ
βαχὺς αὐτοῦ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ Γραφῇ· τὸ δὲ
εἶναι καὶ μικρὸς, δηλοῦται ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασι-
λειῶν, ἔνθα φησὶ πρὸς Ἴλλαν τὸν προφήτην· Ἰδοὺ
φανήσεται αὐρας λεπτῆς, καὶ ἐκεῖ Κύριος· δηλοῖ γὰρ
ὡς περιεχόμενον αὐτὸν ὑπὸ τῆς αὐρας, ὃ ἐστὶ [λε-
πτότητος καὶ] σμικρότητος· τὸ δὲ αὐτὸς, ἔχεις ἐνταῦ-
θα, καὶ ἐν τῷ, Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοιωμαι. Τὸ
δὲ ἐτέρου, ὅτε τῷ Ἰεζεκιήλ ὤφθη ὡς ἄνθρωπος ἐκ
πυρὸς καὶ ἠλέκτρον, καὶ ἐτέρωθι· Ὁ δὲ οὐρανὸς αὐτοῦ
ὡς λαμπάδες, καὶ τὰ λοιπά· Ὅς εἶδος χαλκοῦ καὶ
κλιβάνου, ὅπερ φησὶν Ἰωάννης ἐν Ἀποκαλύψει· καὶ
ὁμοιος, ὅτε καθ' ὁμοιότητα αὐτοῦ λέγει δημιουργεῖν
τὸν ἄνθρωπον. Ἀνόμοιος δὲ, ἐν Ἡσαΐα, ὅταν λέγῃ·
Τίτι με ὁμοιώσατε, λέγει Κύριος, ἅτε οὐδὲν ἔχον
ὁμοιον. Καὶ ἄσπυρος καὶ ἀκίνητος, ἐν τῷ λέγειν Μωϋσεῖ
περὶ τῆς πέτρας, Ὅθεν ἐγὼ ἔστηκα πρὸ τοῦ σε
εἶναι ἐκεῖ, καὶ τὰ ὅμοια. Καθήμενος δὲ, ἔνθα ὁ
Βαρούχ φησὶ· Σὺ καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
ἡμεῖς ἀπολλύμενοι εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πάλιν Ὁ
καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ. Κινούμενος δὲ, ὡς
ὅταν λέγῃ· Καὶ ἐπέθη ἐπὶ χερουβίμ, καὶ ἐπετάσθη
καὶ πάλιν· Δεῦτε καταβάντες, συγχέωμεν τὰς
γλώσσας αὐτῶν· καὶ, Ἐάλινεν οὐρανοὺς καὶ
κατέθη. Καὶ ταῦτα μὲν νῦν· ἐν δὲ ταῖς κατὰ μέρος
ἐξηγήσεις, τὰ δέοντα σαφηνισθήσεται.

Τὸ μέγεθος τοῦτο καὶ ἀπειρὸν ἐστίν. Ἐπειδὴ
παντέλειον πέρας ἔχει ὁ Θεὸς, καὶ ὑπερέτελιος ὧν,
καὶ ὑπεράπειρός ἐστιν, ὡς τὸ, Καὶ τῆς βασιλείας αὐ-
τοῦ οὐκ ἔσται πέρας· ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάντα ἐστὶν
ἀριθμὸν· εἰ γὰρ καὶ λέγοντο ὁ Θεὸς εἰς καὶ ἐν, ἀλλ' οὖν

A dicit divinorum nominum signa, ex gentilibus ad
veritatem traducens; illi enim quasdam veluti
statuas faciebant, neque manus, neque pedes ha-
bentes, quas Hermas vocabant; faciebant autem
eas vacuas fores habentes, tanquam **203** arcas
turritas in muro. Intra ipsas ponebant signa deo-
rum quos colebant, extra vero includebant Her-
mas. Itaque Hermæ viles apparebant, intra hos
vero decora deorum suorum habebant. Sic igitur
hic intelliges, nomina quæ in Scriptura sacra de
eo qui est, et solo vero Deo dicuntur, indigna esse
quæ de Deo dicantur, ut parvum, et sedere, et quæ
deinceps. Cum vero nomina ista explicantur, et
digne Deo exponuntur, continent intra se signa et
divinas gloriæ Dei figuras.

B *Magnus quidem Deus in Scripturis laudatur.* Deus,
inquit, non dicitur magnus ex comparatione cum
altero, sicut bos major ovis, aut faba milio; sed
quia divina magnitudo nec conferri cum aliquo, nec
vere comprehendi potest; hoc enim significat τὸ
ἰδίως seu proprietatem dicendo.

§ II. *Ac magnus quidem Deus appellatur.* Etsi in-
terpretetur appellationes eorum quæ de Deo enun-
tiantur, tamen necesse est testimonio Scripturæ
easdem declarare. *Magnus quidem dicitur ubi scri-
ptum est: Magnus Dominus noster, et magna virtus
ejus* ^u, et quæque similia in Scriptura: quod autem
etiam *parvus* sit, declaratur in tertio Regum ^{v. x}, ubi
dicit prophetæ Eliæ: *Ecce vox auræ tenuis, et illic
Dominus.* Declarat enim ipsum vel comprehensum
ab aura, quod est [tenuitatis et] parvitatibus. Quod vero
semper idem sit, habes hoc loco: *Ego sum et non ma-
tor* ^v; aliud vero, quando visus est ab Ezechiele tan-
quam homo ex igne et electro ^z, et alibi: *Oculi ejus
tanquam lampades* ^a, et reliqua; ut *species æris et for-
natis*, quod ait Joannes in Apocalypsi ^b; et *similis*,
cum dicitur secundum similitudinem suam creasse
hominem. *Dissimilis* autem, in Isaia ^c, quando dicit,
Cui me assimilastis, dicit Dominus, tanquam nul-
lum habens simile. Et *stans*, et *immobilis*, cum
Moysi de petra dicit: *Hic ego steti antequam
tu esses illic*, et similia; *sedens* vero, ubi Baruch
dicit ^d: *Tu sedes in æternum, et nos peribimus in
ævum*; et iterum: *Qui sedet super cherubim* ^e. *Motus*
vero, ut quando dicit: *Et ascendit super cherubim,
et volavit* ^f, ac iterum: *Venite, descendamus et con-
fundamus linguas eorum* ^g. Et: *Inclinavit colos et
descendit* ^h, et hæc quidem modo. In particularibus
autem explicationibus, quod necessarium fuerit
exponetur.

203 *Magnitudo hæc et infinita est.* Quandoqui-
dem Deus finem omnino perfectum habeat, cum sit
supra perfectionem seu finem, etiam supra infini-
tatem erit, ut illud: *Et regni ejus non erit finis* ⁱ:
quinetiam omnem numerum superat: etsi enim

^a Psal. cxlvi, 5. ^{v. x} Cap. xix, v. 12. ^y Mal. iii, 6. ^z Ezech. i, 26, 27. ^u Dan. x, 6.
^b Cap. ix, v. 2. ^c Cap. xl, v. 25. ^d Cap. iii, v. 3. ^e Psal. xcvi, 1. ^f Psal. xvii, 11. ^g Gen.
xi, 7. ^h II Reg. xxii, 10. ⁱ Luc. i, 33.

Deus dicatur unus et unum, attamen est supra unum. *Unum* enim proprie connexionem declarat cum multis numeris qui ab ipso exeunt, et veluti principium multitudinis numerorum esse videtur: tamen Deus dignatus est etiam ex illis quæ prodixit *unum* sumere: quoniam *unum*, est simplex et individuum in seipso, et minime compositum: verumtamen etiam sic υπερήνωται seu est supra unum: ideo dicitur, *Et scientiæ ejus non est numerus* ¹.

§ III. *Sic igitur parvum in Deo.* Nam omnes res et valde magnæ et valde parvæ participant parvi communionem: nulla enim res effugit parvum in omnibus, aut quia ex parvo ad majus progreditur quod augetur, hæc dicit Pater, aut quia parvum in majori consideratur, et non majus in parvo, quatenus majus est.

Et pertingens. Hinc demonstratur velocitas progressus Dei ad incorporea. Nam illud pertingere usque ad divisionem animæ et spiritus; res enim ita se habet; hoc declarat quod etiam ipsum incorporeum uniforme animæ a Deo dividi possit. Ideo Deus cogitationes quoque intelligit quæ mens mota et operans cogitat, quæ tamen maxime incorporeæ et individua; (quid enim inter intellectum et intellectionem?) Deus medius penetrat, sicut dicitur: *Tu intellexisti cogitationes meas de longe*¹; sed etiam inter animam et spiritum, id est in quo sensus stabilitos habemus, per quod etiam anima sensibilibus intendit, et vim intelligendi speculationes habemus, Deus sine impedimento transit. Hunc vero spiritum sapientes Græcorum vocant facultatem, et veluti secundam animam sensitivam animæ: ergo anima hæc sensitiva penetrat usque ad medullas et venas, et arterias, et ossa, et totum corpus.

§ IV. *Quod non potest minui, ingenitum.* Nota quot modis sumatur significatio *ingeniti*; aut quod necdum genitum, sed gignendum, ut Sara dixit, *Nunquam mihi accidit*, vel ut 204 imperfectum, sicut turris in Chalane: vel ut ab aliquo, ut Paulus apostolus, non ex hominibus: vel contra ut Justus, unus e duodecim, aut quod nullo modo est, sicut prodigia a Græcis dicta, Scylla et Chimæra, ac similia, ingenitum est in Deo. In idem. Cum dixit Deum esse ingenitum, expiat inauspicatas nominis interpretationes, aitque: Vide, ne usurpes hanc dictionem pro generari, tanquam Deus haberet aliquem se majorem, ut ab eo qui ante ipsum fuerat, tunc genitus fuerit, neque Creator, aut bonus, aut spiritus, aut ignis, aut aliquid tale: neque

¹ Psal. cxlvi, 5. ¹ Psal. cxxxviii, 3.

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹³ συνθέσεως. ¹⁴ μήπω γεννόμενον, γεννηθόσόμενον δέ. ¹⁵ ήγρον κατά μηδέν τούτων επί Θεού. *Id est secundum nihil horum.* ¹⁶ αγέννητον άκούων επί Θεού βλασφημίας έπινοήσεως, ώς μήπω γενόμενον, ή ώς ού τελειωθέντα εις τή γεγεν. *Ingenitum audiens impie illud intelligit de Deo, quasi nondum genitus esset, aut nondum perfecte genitus foret.*

Α υπέρ τή έν έστι. Κυρίως μόν γάρ τή έν σχέσιν δηλοί πρής τούς έξ άυτού πολλούς άριθμούς, και οιονει άρχή πλήθους άριθμών είναι δοκει· όμως ήξίωσεν ό Θεός και τή έν εκ των έξ άυτού δέξασθαι, έπειδή τή έν άπλοών έστι και άμερής καθ' έαυτή, και άσύνθετον· αλλά και ούτως υπερήνωται, άντι τού, υπέρ τή έν έστι· διό ειρηται, *Και τής συνθέσεως ¹³ άυτού ούκ έστιν άριθμός.*

§ III. *Ούτως ούν επί Θεού τή σμικρόν.* Πάντα γάρ τή έντα, και τή λίαν μεγάλα, και τή άγαν μικρά, μετέχουσι τής τού μικρού μετουσίας· ούδέν γάρ των έντων διέφυγε τή σμικρόν έν πδσιν άναφανόμενον· ή ότι εκ μικρού πρής τή μέζον πρόεισι τή έν αύξήσει, τούτφ φησιν ό Πατήρ· ή ότι έν τή μέζον τή μικρόν ένθεωρεΐται, και ούκ έν τή μικρῷ τή μέζον κατ' άυτή τή μέζον είναι.

Και δικροούμενον. Τή υπερφεύτερον τής τού Θεού και επί τή άσώματα χωρήσεως έντευθεν δηλοΐται· τή γάρ δικνεισθαι άχρι μερισμού ψυχής και πνεύματος· ούτω γάρ έχει δοκει· τούτφ άποφαίνει, ότι και άυτή τή άσώματος τής ψυχής έννοειδές υπό τού Θεού διαιρεΐσθαι δύναται. Διό και τās έννοίας ό Θεός νοεί, άς ό νοΐς κινούμενος και ενεργών νοεί, και τής τού αύτης άσωματίας και άδιαιρεσίας· (τί γάρ μεταξύ νοΐ και νοήσεως;) ό Θεός μέσος χωρεΐ, ώς και ειρηται· *Σύ συνήκας τούς διαλογισμούς μου άπό μικρόθεν*· αλλά και μεταξύ τής ψυχής και τού πνεύματος, τούτέστιν έν φ τās αισθήσεις έπεστηριγμένας έχομεν, δι' οΐ και τούς αισθητοΐς ή ψυχή προσβάλλει, και τή διανοητικόν των σκέψων έχομεν, άκωλύτως χωρεΐ ό Θεός. Τούτο δέ τή πνεΐμα δύναμιν και οιονει δευτέραν ψυχην αισθητικην τής ψυχής οί παρ' Έλλησι σοφοί καλοΐσιν· ή ούν αισθητική αύτη ψυχή έστιν ή μέχρι μυελών, και φλεβών, και άρτηριών, και όστέων, και δλου τού σώματος διήκουσα.

§ IV. *Άμείωτον, αγέννητον.* Σημείωται ποσάχως λαμβάνεται τού άγεννήτου ή σημασία· ή τή μήπω γενόμενον, γεννησόμενον δέ ¹³, ώς ή Σάρρα ειπε τή, *Οβπω μόν έμοι γέγονεν*· ή ώς άτελειωτον, ώς ό έν Καλάνη πύργος· ή υπό τού, ώς τή, Παΐλος άπόστολος ούκ έξ ανθρώπων· ή τήδε, ώς Τούστος εις των δώδεκα· ή μηδαμή μηδαμώς έν, ώς όσα τερατεύονται Έλληνες, Σκύλλαν, και Χίμαιραν, και τή όμοια. Ίδικώς ούν και άπολύτως τή αγέννητον επί Θεού ¹⁴. Εις τή άυτό. Είπων αγέννητον τόν Θεόν, τās παλιμφομίους έρμηνείας τού όνόματος άποκαθαΐρει, και φησιν· *Όρα μή εις τή γεγεννησθαι δέξη τήν λέξιν, ώς τού Θεού έχοντος τόν υπέρ άυτόν, ίνα εκ τού πρδ άυτού γέρνηται ¹⁵ τήδε, οΐον δημιουργός.* ή άγαθός, ή πνεΐμα, ή πύρ, ή τι τοιούτον· αλλά μηδ

ἀγέννητον ὑπολάβῃς τὸν αὐτὸν, μὴδὲ ὄντα παντε-
λῶς, μήτε ἐν γενέσει, μήτε ἑτερόν τι. Πῶς οὖν δεῖ
τὸ ἀγέννητον ἀκούειν, φησὶν ἐφεξῆς. Ταῦτα δὲ κατὰ
Ἀρειανῶν καὶ Εὐνομιανῶν ποιεῖ, τῶν ἐκ γεννητοῦ
καὶ ἀγεννήτου τὸν Θεὸν βλασφημησάντων.

Ἄλλ' ὡσπερ παραγέννητον. Ἐπειδὴ, ὡς φησὶν
ὁ πᾶρ πᾶν ἀγέννητον ὄντα τὸν Θεόν, ποιεῖ νομίζε-
σθαι, καὶ λέγειν αὐτὸν ἐκ τούτου εἶναι τινα μετὰ τὴν
ἁγίαν Τριάδα ἀγέννητα ἐν τῇ κτίσει, φέρε σαφῆς
ποιήσωμεν τὸ σημαινόμενον. Καὶ τῶς δὴλός ἐστιν
ἐξ ἀρχῆς ὁ θεὸς Διονύσιος, ἅτε μάλιστα τότε ἐν
Ἐφέσῳ ἀκμαζόντων τῶν φιλοσόφων, ἔθθα καὶ ἡ
Ἴωνικὴ φιλοσοφία συνειστήκει, τοῦ ἁγίου Τιμοθέου
ἐπισκόπου ὄντος, σπουδάζων πάντα τὰ ἐκεῖνοις
ἐσφαλμένως λεγόμενα, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν μεταγαγεῖν.
Ἦθει οὖν εἶναι δόγμα τινῶν αὐτῶν λεγόντων τὰ
νοητὰ πάντα καὶ ἀθάνατα, καὶ νοερά γεννητὰ πάντα
καὶ ἀγέννητα· γεννητὰ μὲν, ὡς ἐξ αἰτίου τοῦ Θεοῦ
ὄπυστάντα κατὰ πρόδοον ἐλλάμψεως· ἀγέννητα δὲ,
καθ' ὃ μὴ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' αἰωνίως, τούτεστιν ἐν τοῖς
αἰῶσι προῆλθον. Καὶ γὰρ ἔφημεν ἄνω τὰ αἰσθητὰ
τὸν χρόνον ἔχειν· τὰ δὲ νοητὰ, τὸν αἰῶνα, ὅθεν καὶ
αἰῶνα λέγονται. Ὡς οὖν ἐκ προόδου λάμψαντα καὶ
ἀγέννητα αὐτὰ εἶπον· πάλιν ἴδει ἐτέρους καὶ τόνδε
τοῦ ὄρατοῦ εἰπόντας κόσμον καὶ γεννητὸν καὶ ἀγέν-
νητον· καὶ γεννητὸν μὲν, καθ' ὅσον εἰς τόνδε τὸ πᾶν
ἡ· ἐξ ἐνὸς ἐπὶ πολλὰ ὀδεύει, ὅπερ ἐστὶ ἐπὶ τὰς γενέ-
σεις τῶν κατ' εἶδος ζῶων, καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ἄλλων·
ἢ ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ τὸ ἐν, ἀντὶ τοῦ, ὅταν ἐπὶ
φθορὰν ὀδεύῃ, εἰς τὴν ἐπὶ τὰ στοιχεῖα ἀνάλυσιν·
ἀγέννητον δὲ αὐθις τὸν αὐτὸν λέγοντας κόσμον, ἦτος
ἀβίον, καθ' ὅσον τῶν κινήσεων τῶν ἐπὶ γένεσιν, καὶ
τῶν ἀποκαταστάσεων τῶν ἐπὶ φθορὰν, οὐδέποτε κατ'
αὐτοῦς ἐφίσταται. Φησὶν οὖν ὁ μέγας Διονύσιος, ὅπως
ποτ' ἂν λέγοιτο τὸ ἀγέννητον, εἴτε ὡς ἔφη, εἴτε ὡς
ἡ Ἑλληνες, μὴ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τούτου δέξῃ, τὰ μὲν
ἄλλα αἰτιατῶς λέγεται ἀγέννητα, ὁ Θεὸς δὲ ἀναίτιως
καὶ ἀπολύτως· τίς γὰρ αἰτία Θεῷ πάντων ἀπαξα-
πλῶς ὑπερέχοντι;

dem per modum effectus ingenita dicuntur; Deus vero, sine causa et libere: quæ enim Deo causa, qui absolute et omnibus excellit?

Μονοειδῶς καὶ ταῦτοιειδῶς. Μονοειδῶς μὲν ἔφη
διὰ τὸ παντελῶς ἀπαράβλητον τῆς θείας φύσεως·
ταῦτοιειδῶς δὲ διὰ τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον·
ἀφοριζόμενον δὲ τὸ δεκνόμενον, ἀπὸ τοῦ ὀρίζειν· ἢ
τὸ ἐξηρημένον καὶ κεχωρισμένον.

Καὶ τὸ ταῦτόν. Τὸ αἰεὶ ταῦτόν καὶ ὡσαύτως ἔχον·
ἐπὶ μόνῃς τῆς τῶν ὄλων ποιητικῆς ὀράται αἰτίας, ἐξ
ἧς καὶ τοῖς κτίσμασι τὸ ἐν ταυτότητι διαμένειν δε-
δωρηται, καὶ ἡ τῶν ἐναντιῶν, ἦγουν ἑτεροίως ἐγόν-
των πρὸς ἄλληλα σύνταξις. Ταῦτῶς οὖν ἄπαν, καὶ τὰ
μὴ ἐν ταυτότητι φύσεως, ἐν τῷ Θεῷ θεωρεῖται· πάν-
των γὰρ τῶν ὄντων ταῦτῶς, ἦγουν ὁμοίως, αἷτιος
ὁ Θεός.

Κατὰ τὴν μίαν καὶ ἐνικήν. Τὸ αἰεὶ ὡσαύτως καὶ
ἀναλλοιώτως ἔχειν, ὅπερ ἐστὶ ταῦτόν, ὁ Θεός ἐστὶ·
καὶ ὕψ' ἐτέρου μὲν αὐτὸς οὐ περατοῦται, οὐδ' ἐστὶ
τι αὐτοῦ πέρας· εἰς αὐτὸν δὲ τὰ πάντα περατοῦται·

A eundem ingenitum arbitris nec prorsus esse ge-
nitum, nec aliquid aliud. Quomodo igitur debeat
intelligi ingenitum, postea dicit. Hæc autem contra
Arianos et Eunomianos faciunt, qui ex genito et
ingenito blasphemiam Deo inferunt.

Sed tanquam omnino ingenitum. Quandoquidem,
ut ait, Deum qui est supra omne ingenitum, facit
existimari, et dicere ipsum ex hoc esse aliqua in
sancta Trinitate ingenita per creationem; agendum
perspicuum faciamus id quod significatur. Hactenus
manifestum est a principio S. Dionysium, cum
maxime tum temporis philosophi Ephesi flourerent,
ubi etiam Ionica philosophia constituta fuerat,
sancto Timotheo episcopo, studuisse omnia quæ
ab illis cum errore dicuntur, ad veritatem tradu-
cere. Sciebat igitur esse dogma quorundam ipso-
rum dicentium omnia intelligibilia et immortalia,
et intellectum prædita genita omnia et ingenita:
genita quidem, ut Deo auctore subsistentia secun-
dum progressum illustrationis; ingenita vero qua-
tenus non in tempore, sed æternum, id est in sæ-
culis processerunt. Nam supra diximus sensilia
habere tempus; intelligibilia vero, æternitatem,
unde etiam æterna dicuntur. Sicut igitur ex pro-
gressu lucentia et ingenita ea dixerunt: contra,
sciebat alios dixisse mundum huic genitum et
ingenitum: ac genitum quidem, quatenus in hoc
quolibet aut ex uno in multa progreditur, quod
est in generationes particularium animalium
et plantarum, ac aliorum; aut ex multis in
unum, pro, quando in corruptionem tendit, in
resolutionem 205 in elementa. Ingenitum vero
postea dicentes ipsum mundum, scilicet æternum,
quatenus secundum ipsos nunquam insistit mo-
tionibus quæ in generationibus, atque in pristinum
statum restitutionibus quæ in corruptione repe-
riuntur. Dicit itaque magnus Dionysius quomodo-
cunque aliquando dicatur ingenitum, sive ut dixi,
sive ut Græci, non de Deo hoc accipies, alia qui-
dem

Uniforme idemque specie, Gr. μονοειδῶς καὶ ταύ-
τοιειδῶς. Dixit μονοειδῶς uno modo, quia omnino di-
vina natura cum nullo comparari nequit. Dixit ταύ-
τοιειδῶς eodem modo, quia nec alterari nec mutari
potest. Ἀφοριζόμενον vero est demonstratum a verbo
ὀρίζειν, aut exemptum et separatum.

Et idem. Semper idem et similiter se habens in
sola causa quæ omnia facere potest videtur, ex qua
etiam datum est creaturis in identitate permanere,
et contrariis seu aliter habentibus inter se conjungi.
Eodem modo igitur omnia, etiam quæ non sunt in
eadem natura, in Deo videntur: nam Deus est ταύ-
τῶς seu similiter omnium causa.

Secundum unam atque unicam. Semper similiter et
immutabiliter habere, quod idem est, Deus est. Et
ipse quidem ab alio non terminatur, nec est aliquis
ejus finis, sed omnia in ipso terminantur; atque

idem semper est Deus, cum sit monas ac vere idem A
suique ipsius terminus, atque omnium terminus ab
omnibus discretus, et uno eodemque modo transcen-
dens; id est quatenus est monas nulli mista sim-
plex atque κατὰ τὸ ταῦτόν seu similiter se habens:
nihil enim differt dicere monada aut uniusmodi, et
idem aut ejusmodi: idem enim significat. Deus com-
municat etiam suis creaturis identitatem, unde om-
nia eadem et similiter, quemadmodum erant, in con-
spiratione et conservatione, ac eodem affectu man-
nent, sicut possunt quæ hoc participant. Ita
etiam diversitates, id est, diversas ex eo crea-
turarum progressionem in seipso conservat et con-
jungit: simul identitatem suam retinens, et ne-
que in diversitatem mutatus, neque in contrarie-
tatem, quamvis etiam contraria in sensilibus con-
stringat.

§ V. *Quia cunctis provide.* Constructio hujus ora-
tionis est per trajectionem 206 referenda ad οἰη-
τέον, ut sit finis existimandus, quoniam Deus pro-
videntia adest omnibus, et quas deinceps.

Sicut enim si animam. Vide quomodo liceat ani-
mam modo corporeo intelligere, et quomodo intel-
ligat modo corporeo esse partes quasdam animæ:
pulchre enim ipsam sermone effingit.

Partium exporti. Anima non est simpliciter indi-
vidua: sed respectu corporis individua: nam ejus
partes facultates dicit, ad quarum imaginem quan-
doque partes corporis sumuntur.

Explanationibus, ἀναπτύξουσιν. Ἀνάπτυσιν vero di-
cit explicationem seu manifestationem absconditæ
in dictione significationis; ἀνακαθαίρεσθαι vero est
omnimode a corporeis liberare id quod consideratur.

Tripartitas corporum figuras. Ternas corporum
figuras dicit, triplicem distantiam, ut clare explicat:
et recte ex hoc loco intelliges sententiam Apostoli,
Ut cognoscatis quæ profunditas, et quæ altitudo ^m,
et cætera, quod aliqui de salutari cruce acceperunt.
Nota vero quid longitudo, et profunditas et latitudo
in Deo.

Nunc autem ipsam divinam. Illud unitatem et
identitatem, et æqualitatem, atque similitudinem
antiqui causam concordie totorum et providentiæ
atque salutis vocarunt, quod etiam unum dicebant;
diversitatem vero, et dissimilitudinem et inæquali-
tatem vocabant providentiam Creatoris erga divisi-
bilia et mutabilia, et sensilia, atque erga ea quæ
sunt sive intelligibilia: intelligentes nomina prout
res quæ significantur exigunt, sicut etiam supra va-
rie diximus; alii vero identitatem et diversitatem
sive eandem et diversam formam ac privationem
dixerunt; alii vero finem et infinitatem. [Nota quod
hic declarat se tractatum *De symbolica theologia* com-

^m Ephes. III, 18.

καὶ ἔστιν ὁ αὐτὸς ἀεὶ θεὸς, ὡς μονὰς ὢν, καὶ τὸ
ἀληθῶς ταῦτόν, καὶ ὄρος ἑαυτοῦ, καὶ τῶν ἀπάντων
ὄρος ἐκ πάντων ἀφωρισμένος, καὶ ὑπερανθεθικῶς
μονοειδῶς καὶ ταυτοειδῶς, τούτεστι κατὰ τὸ μονὰς
εἶναι ἢ πάντων ἀμιγῆς καὶ ἀπλή καὶ κατὰ τὸ ταῦτόν,
ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ ὡσαύτως ἔχειν· οὐδὲν γὰρ διαφέ-
ρει μονάδα εἰπεῖν ἢ μονοειδῆς, καὶ ταῦτόν ἢ ταυ-
τοειδῆς· τὸ γὰρ αὐτὸ σημαίνει. Μεταδίδωσι καὶ τοῖς
ἐξ αὐτοῦ κτίσμασι τοῦ ταύτου ὁ θεὸς, ὅθεν τὰ πάντα
κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως, καθὼς καὶ ἐγένοντο,
ἐν τῇ συμπολιᾷ καὶ σωτηρίᾳ καὶ συμπαθείᾳ μένου-
σιν, ὡς δύνανται τούτου μετέχοντα. Οὕτω καὶ τὰς
ἐτερότητας, τούτεστι τὰς ἐξ αὐτοῦ τῶν δημιουργήμα-
των διαφόρους προόδους, ἐν αὐτῷ σωζομένας ἔχει
καὶ συντεταγμένας, ὅμως τῆς ταυτότητος ἑαυτοῦ ἕχο-
μενος, καὶ εἰς ἐτερότητα μὴ ἀλλοιωύμενος, μήτε εἰς
ἐναντιότητα, καίτοι καὶ ἐναντία ἐν τοῖς αἰσθητοῖς
συνέχων.

§ V. Ἐπειδὴ πᾶσι προνοητικῶς. Καθ' ὑπέροχόν
ἔστιν ἡ σύνταξις πρὸς τὸ οἰητέον ἔχουσα τὴν ἀπό-
θεσιν, ἵνα ἢ τὸ τέλος οἰητέον, ἐπειδὴ πᾶσι προνοη-
τικῶς πάρεστιν ὁ θεὸς, καὶ τὰ ἐξῆς.

Ὅς γὰρ εἰ τὴν ψυχὴν. Ὅρα πῶς ἔνεστι τὴν
ψυχὴν σωματικῶς νοῆσαι, καὶ πῶς νοεῖ μέρη ψυχῆς
εἶναι σωματικῶς· καλῶς γὰρ αὐτὴν διαπλάττει τῷ
λόγῳ.

Τῇ ἀμερεῖ. Ἀμερῆς ἡ ψυχὴ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς
πρὸς ὅμα ἀμερῆς· μέρη γὰρ αὐτῆς καὶ τὰς δυνά-
μεις φησὶν, ὧν εἰς εἰκόνα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἔσθ'
C ὅτε παραλαμβάνεται.

Ἀναπτύξουσιν. Ἀνάπτυσιν δὲ λέγει ἐξάπλωσιν
ἦτοι σαφήνειαν τῆς ἐγκεχυμένης ἐν τῇ λέξει ἐν-
νοίας· τὸ δὲ ἀνακαθαίρεσθαι, τὸ παντοίως τῶν σωμα-
τικῶν ἀπαλλάξαι τὸ θεωρούμενον.

Τὰ τριτὰ τῶν σωμάτων σχήματα. Τριτὰ σχή-
ματα τῶν σωμάτων φησὶ τὸ τριχῆ διαστατόν, ὡς
εὐθύς σαφηνίζει· καὶ καλῶς ἐντεῦθεν νοήσεις τὸ
εἰρημένον τῷ Ἀποστόλῳ, Ἴνα γινώτε τί τὸ βάθος,
καὶ τί τὸ ὕψος, καὶ τὰ ἐξῆς, ὅπερ τινὲς εἰς τὸν σω-
τήριον σταυρὸν ἐδέξαντο. Σημειῶσαι δὲ τί μήκος, καὶ
βάθος, καὶ πλάτος ἐπὶ Θεοῦ.

Νῦν δὲ αὐτὴν τὴν ὁσίαν. Τὸ ἐνόητα, καὶ ταυτό-
τητα, καὶ ἰσότητα, καὶ ὁμοιότητα, τὸ αἴτιον τῆς
τῶν ὄλων συμπαθείας, καὶ προνοίας, καὶ σωτηρίας
D [αἴτιον] ἐκάλεσαν οἱ παλαιοὶ, ὅπερ καὶ ἐν Ἐλεγῶν·
ἐτερότητα δὲ καὶ ἀνομοιότητα τὴν εἰς τὰ μεριστά,
καὶ μεταβλητά, καὶ αἰσθητά, καὶ τὴν εἰς τὰ ὄντα
δὲ, ἦτοι νοητὰ δημιουργικὴν πρόνοιαν ¹⁶ ἐκάλουν,
ἀναλόγως τοῖς δηλουμένοις νοούντες [καὶ τὰ ὄνο-
ματα], ὡς καὶ ἄνω διαφόρως εἰρήκαμεν ¹⁷. Ἄλλοι
δὲ τὴν ταυτότητα καὶ ἐτερότητα, ἦτοι ταῦτόν καὶ
ἕτερον εἶδος καὶ στέρησιν εἶπον. Ἐτεροὶ δὲ, πέρως
καὶ ἀπειρον ¹⁸. [Ὅτι συντάττειν ἐπαγγέλλεται Συμ-
βολικὴν θεολογίαν.] Ἐνιαῖον δὲ πολλαπλασιασμον

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁶ πρόδοον. ¹⁷ παρατεθεικαμεν. ¹⁸ ἀπειρίαν.

φησι τὸ ἐν οὐκείᾳ ἀπλότῃ μόνον τὸν θεόν, τὰ ποιήματα καὶ παντοδαπῆ εἶδος τῆς κτίσεως παραγαγῆν· πρόδοτον γὰρ λέγει τὴν πρὸς τὸ κτίσαι τὰ ὄντα, ὡς κίνησιν καὶ ὁρμήν.

§ VI. Ὁμοιον δὲ τὸν θεόν. Ἐφ' ἡμῶν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὁμοιον τὸ γὰρ σῶμα ἡμῶν ἐξ ὁμοιομερῶν καὶ ἀνομοιομερῶν συνέστηκεν, ὡς καὶ Ἀριστοτέλης δεικνυσὶν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Περιζῶων γενέσεως πραγματείας¹⁰. ὁ δὲ θεός, ὁ ἔστιν, ὅλος ὁμοίως ἔστιν, ἐπιτίτοι γε ἡ θεία Γραφή, ὡς¹¹ αἰετὸν τὸν αὐτὸν ἀναλλοιώτως ὄντα ἀνόμοιον πᾶσι φησιν, ὡς τὸ· Τίς ἐν θεοῖς ὁμοίός σοι, Κύριε; καὶ πάλιν· Τίνι με ὁμοιώσατε, λέγει Κύριος· καὶ αὖθις· Ἐγὼ ὁράσεις ἐκλήθυνα, καὶ χερσὶ τῶν προφητῶν ὁμοιώθη, τοῦτέστιν αὐτὸς ἐγὼ ἐμαυτῷ, ὡς Εἰρηναῖος λέγει ἐν τοῖς Καθ' αἰ-

ρήσεων.
Τῇ κατὰ δύναμιν μίμησει. Ἔστι μὲν τὴν μίμησιν λαβεῖν ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς φύσεως πρὸς τὸν θεόν ἐπιστροφόμενης, κατὰ τὸ· Ἦγάσθε τέλειοι, καὶ γίνεσθε οὐκίρμονες, ὡς ὁ Πατερὸς ἡμῶν ὁ οὐράνιος· ἅπαν ἐπὶ θεοῦ μὲν κυριῶς καὶ ὑπὲρ πάντα ὄρον καὶ λόγον· ἐπὶ δὲ τῶν κτισμάτων κατὰ τὴν ἐκείνου δύναμιν ἀναλόγως τῇ φύσει. Ἔστι δὲ μίμησιν ἐν τούτοις νοῆσαι καὶ τὴν μετοχὴν τῶν ἐν θεῷ θεωρουμένων ὑπερουσίως, ἣν τὰ πραχθέντα πρὸς γένεσιν εἰληψε, τοῦ εἶναι καὶ τῶν λοιπῶν μετέχοντα, ὡν διεξήλθον ἐν τοῖς πρὸ τούτων. Τὸ δὲ εἰπεῖν ὁμοία θεῷ κατὰ τὴν θεῖαν εἰκόνα, οὐκ ἀναιρουντὸς ἔστι τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦτο εἰρησθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς μετοχῆς λόγον καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τὴν λέξιν παραδόξως¹¹.

Καὶ κατὰ θεῖαν εἰκόνα. Πῶς τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν νοητέον, ἐναυθὰ φησιν· ὅτι οὐ κατ' εἶδος, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπιστρέφειν¹², καὶ τὸν νῦν ἀνατεταμένον ἔχειν πρὸς τὸν θεόν τὸν αἷτιον τοῦ εἶναι καὶ εἶναι· ὅπερ ἕτεροι τὸ αὐτεξούσιον ἐνόησαν, ἐπεὶ οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν ὁ θεός ὁμοίος τοῖς λογικοῖς· οὐτε γὰρ ἡμεῖς ὁμοιοί [ἔσμεν] ταῖς εἰκόσιν ἡμῶν ταῖς ἐκ κηροῦ τυχόν ἢ χαλκοῦ, ἅτινα ἑτεροῦσια ἡμῖν ἔστι καὶ ποσῶς ὁμοία· τὰ μὲν γὰρ ὁμοιοταγῆ, τοῦτέστι τὰ τῆς αὐτῆς τάξεως καὶ οὐσίας, ὡς τὰ χερουβιμ καὶ σεραφίμ καὶ λοιπαὶ τάξεις, ὁμοιοῦνται ἀλλήλοις κατὰ τὸ προηγούμενον εἶδος· ὅπερ εἶδος ἐπὶ τῶν νοητῶν ἔστιν, οἷα τις ὑποκειμένη ἕλη αἴυλος ζωὴ οὐσα, καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος ὁ ἔστιν ἕκαστον τῶν νοητῶν. Ὁ δὲ θεός οὐχ οὕτω πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ· οὐ γὰρ ὁμοιον τὸ αἷτιον τοῖς αἰτιατοῖς. Ὁ δὲ εἶπον ἐπὶ τῶν νοητῶν, νόησον καὶ ἐπὶ τῶν νοερῶν ἡμῶν ψυχῶν.

Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ὁμοιοταγῶν. Ὁμοιοταγῶν φησι τῶν ὁμοιοῦν, ἐξ ὧν ἡ ὁμοιότης ἀντιστρέφει ὡς

A positurum.] At ejus ex uno multiplicationem dicit Deum in propria simplicitate manentem, varias omnique generis species creaturæ produxisse: vocat enim πρόδοτον ipsam veluti motionem et propeusionem ad rerum creationem.

§ VI. Similem vero Deum. Non potest de nobis dici similem; nam corpus nostrum ex similaribus et dissimilaribus constat, sicut etiam Aristoteles ostendit in principio libri De generatione animalium: Deus vero, quod est, prorsus similiter est, quoniam divina Scriptura, tanquam semper eundem sine mutatione omnibus dissimilem dicit, ut illud 207: Quis in diis tibi similis, Domine; ac iterum: Cui me assimilastis, inquit Dominus; et: Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus fui, id est, idem ego mihi ipsi, ut Irenæus dicit in libris contra hæreses.

Imitationem quam adhibere possunt. Licet sane hoc loco accipere imitationem in natura mente ac ratione prædita ad Deum conversa, juxta illud: Estote perfecti, et estote misericordes sicut Pater vester celestis; quæ in Deo quidem proprie et supra omnem terminum ac rationem; in creaturis vero pro cujusque facultate convenienter naturæ: licet autem etiam hoc loco imitationem intelligere participationem eorum quæ in Deo supra essentiam cernuntur, quam res productæ in generatione acceperunt existentiam et alia participantes, quæ in præcedentibus explicavi. Quod autem dixerit similia secundum divinam imaginem, non est quod neget hoc dictum de homine; sed pro participationis ratione etiam de reliquis dictionem usurpavit.

Et ad divinam imaginem. Dicit hoc loco quomodo intelligendum sit secundum imaginem et similitudinem: nempe non secundum formam, sed quatenus conversæ sunt, et mentem ad Deum, existendi ac bene existendi auctorem, elevatam habent; quod alii liberum arbitrium intellexerunt, quoniam Deus non est similis secundum essentiam rationalibus: neque enim nos similes sumus imaginibus nostris cereis forte, aut æreis, quæ alterius essentia quam nos et parum similes: quæ enim ejusdem seriei, id est ejusdem ordinis ac essentia, ut cherubim et seraphim ac reliqui ordines, assimilantur sibi invicem in principali forma; quæ forma, in intelligibilibus est veluti subjecta quædam materia immaterialis vivens, ac ipsa forma quæ est unumquodque intelligibilem. Deus vero non ita cum creaturis comparatur; causa enim non est similis effectui: quod autem dixi de intelligibilibus, intelliget etiam de intelligentibus animabus nostris.

Quoniam in iis, quæ æqualia sunt. Vocat ὁμοιοταγῶν quæ ejusdem sunt naturæ, in quibus simili-

¹⁰ Psal. LXXXV, 8. ¹¹ Isa. XL, 25. ¹² Osee XII, 10. ¹³ Luc. VI, 36.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ εὐθύς τῆς περιζῶων ιδιότητος πραγματείας. ¹¹ ὡς δημιουργόν. ¹² ἐπέθηκε. ¹³ ἐπιστραφήνα.

iudo convertitur; velut Petrus similis Paulo secundum naturam, et conversim Paulus similis Petro. In homine vero ac ejus imagine non est eadem ratio: non est enim eadem essentialis in utrisque ratio, quod vocavit 208 principalem similis speciem. Homo vero etiam alio modo dicitur dissimilis propriæ imagini, quod imago quidem facta sit ad hominis similitudinem, non autem homo ad hujus similitudinem: ita igitur neque in causa, neque in effectu τὸ ἀντιστρέφειν, seu reciprocari admittendum. Porro reciprocari est cum illis etiam qui contrarium tractant sermonem, æqualiter dicere licet, veluti si animal quod in utero, et contrarium, si non animal quod in utero. Ita loquitur Clemens in principio libri quinti *Stromatum*, sic igitur etiam hoc loco. Itaque si similia quæ ejusdem ordinis, et e contrario, si non similia quæ ejusdem ordinis.

Ipsius similitudinis. Solet magnus Dionysius dicere Deum in effectis esse quod per se est, et ejus quod per se est conditorem, et ipsum esse existentiam per se, et existentiam per se conditorem sicut etiam nunc ipsum esse ipsam similitudinem, et ipsius similitudinis conditorem. Hæc autem dicit, non quod dicat Deum diversam quidem esse vitam, ac diversam ab eo vitam essentialem productam fuisse, ac veluti diceret aliquam præter Deum subsistentem quam participant ea quæ vitam participant: sed sicut seipsum explicat in capite undecimo, Deus dicitur ipsa vita, ac ipsa virtus, atque ipsa similitudo, et ejusmodi, ut hoc existens per modum principii, ac ut Deus, atque velut causa: horum enim est, revera fons ac origo; ipsius autem vitæ, ac ipsius similitudinis et talium est conditor, ut is qui participatione ipsius quæ primario inter res, hoc quoque participant largitur: nam omnia pro captu suo talia participant: primæ quidem et supernæ intelligibilium creaturæ per modum principii: quæ vero deinceps, secundum descensum seu inferiorem gradum. Porro etiam superius diximus similitudinem esse totorum unitatem, qua tota, id quod se eodem modo habet, et secundum eadem in conspiratione participant, primæ causæ communionem: dixit autem, quæ esse potest, quia non perfecte, neque in toto imitatio.

§ VII. *Desciscens*, Gr. τὸ ἀποδέων. Deficiens.

§ VIII. *Quid autem de divino statu.* Statum et sedem pro eodem accipit: statum enim, non quod rectus fiat, postquam in sede incurvatus fuerit suspicatur; sed sine concussionem, ac mutationem Dei, firmum statum vocavit: sicut etiam sedere significat esse continuo ac incomprehensibiliter 209 in regno, ac quiete nominis experte. Sane in Scriptura, tanquam a sede exurgens dicitur ut ibi: *Surge, Domine, præveni eos*: ac iterum, sicut a statu ad se-

^r Psal. xvi, 43.

A Πέτρος Παῦλος ὁμοιος κατὰ τὴν φύσιν, καὶ ἀντιστρόφως Παῦλος Πέτρου ὁμοιος. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τούτου εἰκόνος οὐχ ὁ αὐτὸς λόγος· οὐ γὰρ ὁ τῆς οὐσίας λόγος ὁ αὐτὸς ἐπ' ἀμφοῖν, ὅπερ ἐκάλεισε προηγουμένον ὁμοίου εἶδος. Ὁ δὲ ἀνθρώπος καὶ ἑτέρως λέγεται οὐχ ὁμοιος τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι, ὅτι ἡ εἰκὼν μὲν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου γέγονεν ὁμοιωτήτα, καὶ οὐχὶ ὁ ἀνθρώπος πρὸς τὴν ταύτης. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ αἰτίου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ, μὴ δεκτὸν εἶναι τὸ ἀντιστρέφειν· ἀντιστρέφειν δὲ ἐστίν, ἃ καὶ τοῖς τὸν ἐναντίον χειρίζουσι ²⁰⁸ λόγον ἐπίσης ἐστὶν εἰπεῖν, ὅσον εἰ ζῶον τὸ κατὰ γαστρός, καὶ τὸ ἐναντίον, εἰ οὐ ζῶον τὸ κατὰ γαστρός. Οὕτω φησὶν ὁ Κλήμης ἐν ἀρχῇ τοῦ πέμπτου *Στρωματέων*, ὥστερ οὖν καὶ ἐνταῦθα. Εἰ οὖν ὁμοια τὰ ὁμοιαγῆ, καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου, εἰ οὐχ ὁμοια τὰ ὁμοιαγῆ.

Τῆς αὐτομοιότητος. Ἔθος ἐστὶ τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ, τὸν Θεὸν λέγειν ἐπὶ τῶν αἰτιατῶν αὐτὸν εἶναι τὸ αὐτὸν καὶ τοῦ αὐτοεἶναι ὑποστάτην· καὶ αὐτὸν εἶναι τὴν αὐτοζωὴν, καὶ τῆς αὐτοζωῆς ὑποστάτην· ὡς καὶ νῦν αὐτὸν εἶναι τὴν αὐτομοιότητα, καὶ [τῆς] αὐτομοιότητος ὑποστάτην. Φησὶ δὲ ταῦτα, οὐχ ὡς ἑτέραν μὲν φάσκων ζωὴν αὐτὸν τὸν Θεὸν, ἑτέραν δὲ παρῆχθαι ζωὴν οὐσιώδη, καὶ ὅσον εἰ τινα ἐνυπόστατον παρὰ τὸν Θεὸν, ἧς μετέχει τὰ τῆς ζωῆς μετέχοντα, ἀλλ' ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐρμηνεύει ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ, αὐτοζωὴ καὶ αὐτοδύναμις, καὶ αὐτομοιότης, καὶ τὰ τοιαῦτα λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς ἀρχικῶς τοῦτο ὄν, καὶ θεϊκῶς, καὶ αἰτιατικῶς· τούτων γὰρ αὐτὸς τῷ ὄντι παλαιῶς ἐστὶ τῆς δὲ αὐτοζωῆς ἐστὶν ὑποστάτης, καὶ αὐτομοιότητος, καὶ τῶν τοιούτων, ὡς μεθεκτῶς αὐτοῖς τοῖς πρώτως ἐν τοῖς οὐσι τῆς δωρεᾶς ταύτης μετέχουσι χορηγῶν. Πάντα γὰρ οὐκ ἐκείως ἑαυτοῖς μετέχει τῶν τοιούτων· αἱ μὲν πρῶται καὶ ἀνώταται τῶν νοητῶν κτίσεις ἀρχηγικῶς· τὰ δὲ ἑξῆς ὑποδοτικῶς. Ὁμοιότητα δὲ καὶ ἄνω ἐφημεν τὴν τῶν ὄλων ἐνότητα, καθ' ἣν τὰ ὅλα τοῦ κατὰ τὸ ὡσαύτως ἔχοντος καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ εἰς σύμπνοιαν μετέχει, κατὰ μετουσίαν τοῦ πρώτου αἰτίου. Ἐνδεχόμενον δὲ εἶπεν, οὐ γὰρ τελείως, οὐδὲ καθ' ὅλου ἡμίμησις.

§ VII. *Τὸ ἀποδέων.* Ἀπολείπον.

D § VIII. *Τι δὲ καὶ περὶ τῆς θέας στάσεως.* Τὴν στάσιν καὶ τὴν καθέδραν τὸ αὐτὸ δέχεται· στάσιν γὰρ οὗ τὴν εἰς τὸ ὄρθον γενέσθαι ἀπὸ τοῦ συγκεκλιμφοῦ ἐν τῇ καθέδρᾳ ὑπόνοιάν φησιν, ἀλλὰ τὸ ἀκλόνητον καὶ ἀμετάτρεπτον τοῦ Θεοῦ βεβαίαν στάσιν ἐκάλεισεν· ὡς καὶ τὸ καθῆσθαι τὸ ἐν ἀνωνομάστῳ ²⁰⁹ βασιλείᾳ, καὶ ἀναπαύσει διαρκῶς καὶ ἀκαταλήπτως ἔχειν. Καὶ μὴ ἐν τῇ Γραφῇ, ὡς ἀπὸ τοῦ καθῆσθαι ἀνιστάμενος εἰρηται, ὡς ἐν τῷ, Ἀνάστηθι, Κύριε,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁰⁸ μεταχειρίζουσι. ²⁰⁹ τῇ ἀνωνομάστῳ.

πρόφθασσαν αὐτούς· καὶ πάλιν ὡς ἀπὸ στάσεως ἐπιτῶν Α καθεῖσθαι μεταβαίνων, ἐν τῷ· Ὅτι ἐπιθήσῃ ἐπὶ τοὺς Ἰσραήλ σου, καὶ Ἡ Ἰσραήλ σου σωτηρία· καὶ αὐθις· Ἐπέθηκε χερουβὶμ καὶ ἐπετάσθη· μάλιστα δὲ τὸ Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου, ὁ κρινὼν δικαιοσύνην· καὶ Ὁ θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἀγίου αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ οὐ σαρκικῶς, ἀλλὰ θεοειδῶς ⁹⁹.

§ IX. Καὶ ἐπὶ πάντα προτέρτα. Ἐπὶ πάντα προτῶν καὶ κινούμενων λέγεται ὁ θεός, ὡς ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· Ἐγὼ θεός ἐγγίζω, καὶ οὐχὶ πόρρωθεν· καὶ πάλιν· Ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων· καὶ μάλιστα· Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ, καὶ τὰ ἔξῃς. Ἐν δὲ ταῖς θεοφανεῖαις· Κλίνον οὐρανοὺς σου, καὶ καταθήθι· καὶ, Ἀρέθῃ ὁ θεός ἐν ἀλαλαγμῷ.

Ὁὐ κατὰ φορὰν ἢ ἀλλοίωσιν. Διδάσκων εὐσεβῶς νοεῖν τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενα, φησὶν· Ἀκούων κινεῖσθαι τὸν θεόν, μηδέποτε νοήσης κίνησιν τὴν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ⁹⁷ νοουμένων, καὶ μάλιστα τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ ὕλικὰ κινεῖται μὲν κατὰ φορὰν· φορὰ δὲ ἐστὶν ἢ καθ' ὅλον ⁹⁸ τόπον ἐναλλαγῆ, καὶ μάλιστα ἢ μὴ δυναμένη ἐφ' ἑαυτῆς στήναι, ὅταν ἐθέλῃ· κίνησις δὲ ἐστὶν ἢ κατὰ ἀλλοίωσιν· ἀλλοίωσις δὲ ἐστὶν, ὅταν, μένοντος τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ ὄντος, μεταβάλλῃ ἐν τοῖς αὐτοῦ πάθεσιν ἐναντίους οὖσιν, ἢ καὶ μεταξὺ ἐναντίων καὶ μὴ· οἷον τὸ σῶμα ὑγιαίνει, καὶ πάλιν κάμνει· τὸ αὐτὸ καὶ ὁ χαλκός, ποτὲ στρογγύλος, ποτὲ γωνοειδής, τουτέστιν εἰς γωνίας μετασχηματισθεὶς· ὅταν δὲ ὅλον μεταβάλλῃ, μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινος, ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οἷον ἐκ γῆς πάσης αἷμα, καὶ ἐξ ὕδατος ἀήρ, ἢ ἐξ ἀέρος παντός ὕδωρ, ἢ ὡς ἢ βλάβος Μωυσεύσεως εἰς ὕφιν, ἢ τὸ ὕδωρ εἰς αἷμα, τοῦτο καὶ τροπή, καὶ γένεσις, καὶ φθορά, μετακινήθენტων τῶν προτέρων· ἀλλ' ἐστὶ καὶ κατὰ ἑτεροίωσιν κινήσις· εἰς τὸ ἀνόμοιον, καὶ ἀπὸ χρώματος εἰς χρῶμα. Πάλιν τοπικῆ τῆς ἐστὶ κινήσις ἢ ἐκ τόπου εἰς τόπον μεταστάσις· ἢ κινήσις ἢ κατὰ τὴν εἰς ὄρθην πορείαν γίνεται, ἢ κατὰ κυκλοφορίαν ⁹⁹· ὡς ὁ τροχὸς κινεῖται, κατὰ τινὰς δὲ καὶ ὁ οὐρανός· ἢ κατὰ τὴν μικτὴν ἐξ εὐθείας καὶ κυκλικῆς, ὡς ἢ ἑλικοειδῆς πορεία, ὅσα ἐστὶν ἢ τῶν ὄψεων· ἐστὶ καὶ νοητὴ κινήσις, καθ' ἣν ὁ νοῦς ἐνεργῶν, ἢ καὶ οἱ θεοὶ νόες νοοῦσι τὰ ὄντα. Ἔστι καὶ ψυχικὴ κίνησις, καθ' ἣν εἰς νοήσεις κινεῖται, καὶ εἰς τὸ κινεῖν τὰς αἰσθήσεις. Ἔστι καὶ ἄλλη κινήσις φυσικῆ, ἢ εἰς αὐξήσιν καὶ τροφήν κινουσα τὰ ἐπιτήδεια. Ὁ οὖν θεός οὐ κατὰ μίαν τούτων κινεῖται· ἀλλὰ κινήσις τοῦ ἀκινήτου καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντος λέγεται ἢ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ, καὶ πρόδοσις ⁹⁹ τῆς εἰς πάντα προνοίας αὐτοῦ.

Ὁὐ τὴν ἐξ ἀμφοῖν. Κίνησιν τὴν μεταβατικὴν λέγει, ἣν καὶ ἑλικοειδῆ ὀνομάζει· ἀσχετῶν δὲ, τουτέστιν ἀπολύτῳ καὶ συναφεῖ.

⁹⁷ Habac. iii, 8. ⁹⁸ Ibid. ⁹⁹ Psal. xvii, 11. ⁹⁹ Psal. ix, 5. ⁹⁹ Psal. xli, 9. ⁹⁹ Jer. xliii, 23. ⁹⁹ Ephes. iv, 6. ⁹⁹ Psal. cxxkiiii, 8. ⁹⁹ Psal. xvii, 10. ⁹⁹ Psal. xli, 6

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁹ θεϊκῶς. ⁹⁹ Σημειώσαι, ὅτι ταυτὸν ἐπὶ Θεοῦ φησὶ στάσιν καὶ καθέδραν, πρὸς τὴν ἀκίνητον ταυτῆτα ἐκάτερον δεξιὰ μὲν. Nota, idem dicere Dei stationem, et sedem: utrumque enim pro immobili identitate usurpat. ⁹⁹ κτισμάτων. ⁹⁹ κατὰ τὸν ὅλον. ⁹⁹ τὴν κυκλοφορικὴν. ⁹⁹ πρόδοσις.

dem transiens, cum dicitur: Quia ascendes equos tuos^a; et: Quadrigæ tuæ salvatio^b; ac rursus: Ascendit super cherubim et volavit^c; maxime autem illud: Sediisti super thronum, qui judicas justitiam^d; et: Deus sedet super sedem sanctam suam^e. Hæc vero non carnaliter, sed sicut Deum decet, intelligenda.

§ IX. Et ad universa procedentem. Deus dicitur progredi, ac moveri ad omnia, sicut in Jeremia: Ego Deus de vicino sum, et non de longe^f; ac iterum: Qui in omnibus ac per omnia^g; et maxime: Si ascendero in cælum, tu illic es^h, et reliqua. In Dei autem apparitionibus: Inclina cælos tuos et descendeⁱ; atque: Ascendit Deus in jubilo^k.

Non delatione aut mutatione. Docens ea quæ de Deo dicuntur pie intelligere, ait: Cum audis, Deum moveri, nunquam intelligas motionem quæ in creaturis maxime sensilibus intelligitur: materialia enim moventur κατὰ φορὰν; φορὰ vero est totius loci mutatio, et maxime quæ nequit, cum vult, in seipsa stare; motio autem sit κατὰ ἀλλοίωσιν; ἀλλοίωσις vero est quando, subjecto, quod est sensibile, manente, mutatur in suis affectionibus quæ sunt contrariæ, sive etiam inter contrarias et non contrarias; veluti corpus sanum est, et vice versa ægrotat: eodem modo æs aliquando rotundum, aliquando γωνοειδής, id est in angulos effectum; quando autem totum mutatur, nullo sensibili remanente, tanquam ejus subjecto, sed tanquam ex terra universa sanguis, et ex aqua aer, aut ex aere universo aqua, aut sicut virga Moysis in serpentem, aut aqua in sanguinem, hoc et conversio et generatio, et corruptio, prioribus transmotis; quin etiam est motio per alterationem in dissimile, et a colore in colorem. Denique localis est motio, transitus de loco in locum: quæ motio aut recto progressu fit, aut circulari sicut rota movetur, imo secundum quosdam cælum: aut misto ex recto et circulari, sicut gressus tortuosus qualis est serpentium. Est etiam motio intelligibilis, qua mens operatur, **210** aut divinæ mentes res intelligunt. Est etiam motio animalis qua movetur ad intellectiones et ad movendum sensus. Est denique alia motio naturalis quæ movet ad accretionem et nutritionem ea quæ apta sunt. Itaque Deus nulla harum movetur; sed motio ejus qui immobilis est, ac semper eodem modo se habet, dicitur voluntas ipsius ut res existant, et progressio providentiæ ipsius ad universa.

Non ex utrisque. Intelligit motionem transitivam, quam etiam tortuosam appellat; ἀσχετῶν autem significat absoluto ac connexo.

Quin etiam motus Dei. Cum negasset in Deo corporeas motiones, declarat quomodo convenienter Deo intelligenda sit in Deo motio, interpretans anagogice sensitivas in universo motiones.

Et rectum quidem. Quomodo circularis et recta et tortuosa seu obliqua motio in Deo intelligatur, lege caput quartum, post pauca folia principii capituli, et discas quomodo in angelis et animabus atque corporibus tales motiones intelligantur.

Media et extrema. Superiora semper continent inferiora extrema quidem vocat supremas virtutes et Deo vicinas, media vero, eas quæ illas quidem sequuntur, sed sensilia omnia superant. Ergo supremæ complectuntur medias, mediæ autem sensilia: ideo enim Scriptura dixit etiam ordines angelorum in cælis. Deus quidem complectitur universa, sicut circulus omnia quæ intra ipsum, et ad seipsum tanquam ad causam convertit. Nota vero, quid idem, et justitia in Deo et æquale.

§ X. *Similem incessum.* Similis progressio per se mutuo et in elementis: nam æqualis horum temperies, facit etiam ut generationes mundi in commistionibus non præponderent: si enim aliquid elementum abundarit, corrumpitur id quod generatur.

Et quoniam omnem æqualitatem intellectilem. Sciendum quod νοητόν seu intelligibile, est illud quod sensibus non subjicitur, neque in se ipso intelligendi facultatem habet, sicut facultates animæ et sensuum; νοερόν vero seu intelligens, est quod simplices et liberas habet intellectiones, ut angeli: λογικόν autem seu rationale, est quod ratione seu argumentis **¶¶¶** ac speculatione rerum cognitiones accipit, sicut mens humana; sensitivum vero quod sensibus subjicitur, ut partes creaturæ quæ dividuntur in essentielles ac naturales, id est in res quæ immobiles ac omnino sensus expertes, et eas quæ aliquo modo moveri queant: naturam enim definiunt principium motionis et quietis. Voluntariam vero æquabilitatem, quæ eligere valet: non quidem ignoro quod anima hominis dicatur etiam abusive intelligens ac rationalis.

Virtutem omnis æqualitatis effectricem. Est æquabilitas quæ tribuitur naturis a Deo omnium conditore, estque æquabilitas voluntaria, quam voluntarii atque ex præelectione dirigunt qui justitiam ei juris æquabilitatem exercent. Hæc itaque æquabilitas, ex Deo constituta est. Omnem igitur juris æquabilitatem et justitiam Deus in seipso simpliciter et indivisim sicut in ideis ac exemplaribus in suis æternis cogitationibus ante habet, seu proprie loquendo complectitur.

A Ἄλλα καὶ κινήσεις Θεοῦ. Ἀπαγορεύσας ⁹¹ τὰ τῶν σωματικῶν κινήσεων ἐπὶ Θεοῦ, ὅπως χρῆ θεοπρεπῶς νοεῖν κίνησιν ἐπὶ Θεοῦ σαφηνίζει, τὰς αἰσθητὰς ἐν τῷ παντὶ κινήσεις ἀναγωγικῶς ἐρμηνεύων.

Καὶ τὸ μὲν εὐθύ. Πῶς ἢ κατὰ κύκλον, καὶ ἢ κατ' εὐθείαν, καὶ ἢ ἐλικοειδῆς κινήσεις ἐπὶ Θεοῦ νοεῖται, ἀνάγνωθι τὸ τέταρτον κεφάλαιον, μετ' ὀλίγα φύλλα τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου, καὶ μαθήσῃ, πῶς ἐπὶ ἀγγέλων, καὶ ψυχῶν, καὶ σωμάτων αἱ τοιαῦται νοοῦνται.

τὰ μέσα καὶ ἄκρα. Ἄει τὰ ὑπερβεθηκότα περιέχει τὰ ὑποβεθηκότα. Ἄκρα μὲν οὖν καλεῖται τὰς ἀνωτάτω δυνάμεις καὶ πελαγούσας Θεῷ· μέσα δὲ τὰς μετ' ἐκείνας μὲν, τῶν δὲ αἰσθητῶν ἀπάντων ὑπερκειμένας. Αἱ μὲν οὖν ἀνωτάται περιέχουσι τὰς μέσας· αἱ δὲ μέσαι τὰ αἰσθητά· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τάξεις ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀγγέλων ⁹² εἶπεν ἡ Γραφή. Ὁ μέντοι Θεὸς ἅπαντα περιέχει, ὡς ὁ κύκλος τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πάντα, καὶ εἰς ἑαυτὸν ὡς πρὸς αἰτίων ἐπιστρέφει. Σημειώσαι δὲ, τί τὸ ταῦτόν, καὶ διακωσύνη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἴσον.

§ X. Ὁμοίαν χάρησιν. Ὁμοία χάρησις δι' ἀλλήλων καὶ ἐπὶ τῶν στοιχείων ⁹³· ἢ γὰρ ἐπίσης κρᾶσις τούτων, καὶ τὸ μὴ ὑπερταλαντεύειν ἐν τοῖς συγκρίμασι τὰς γενέσεις τοῦ κόσμου ποιεῖ· εἰ γὰρ τι τῶν στοιχείων πλεονάσει, φθίρεται τὸ γινόμενον.

Καὶ κατὰ τὸ πᾶσαν ἰσότητα νοητῶν. Ἰστίον ὅτι νοητὸν μὲν ἔστι τὸ τῇ αἰσθήσει οὐχ ὑποπίπτον. οὔτε τὸ νοερόν ἔχον ἐν ἑαυτῷ ⁹⁴, ὡς αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθήσεων· νοερόν δὲ τὸ ἀπλᾶς καὶ ἀπολύτως ἔχον τὰς νοήσεις, ὡς ἀγγελοῖ· λογικὸν δὲ τὸ διὰ λόγου καὶ θεωρίας τὰς τῶν ὄντων γνώσεις δεχόμενον, ὡς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς· αἰσθητὸν δὲ τὸ τῇ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ὡς τὰ μέρη τῆς κτίσεως, ἅπερ διαιροῦνται εἰς οὐαῖωδῃ καὶ φυσικὰ, τουτέστιν εἰς τὰ τὰ ἀκινήτως καὶ πάντῃ ἀνασθητῶς ὄντα, καὶ εἰς τὰ τὴν ὁποῖον ἔχοντα κίνησιν· τὴν γὰρ φύσιν ἀρχὴν κινήσεως καὶ ἡρεμίας ὀρίζονται. Θελητὴν δὲ ἰσότητα τὴν προαιρετικὴν· οὐκ ἀγνοῦ μέντοι, ὡς καὶ καταχρηστικῶς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς ⁹⁵ νοερά τε καὶ λογικὴ ⁹⁶.

Πᾶσης ἰσότητος ποιητικῆν δύναμιν. Ἔστιν ἰσότης ἢ ἐν ταῖς φύσεσιν ἐκ Θεοῦ τοῦ πάντων ποιητοῦ δεδομένη ⁹⁷, καὶ ἔστιν ἰσότης θελητῆ, ἣν ἐθελοντες καὶ ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦσιν ⁹⁸ οἱ τὸ δίκαιον κατὰ τὸ πᾶν τὸν βίον ἰσονομικὸν μετῆσι. Καὶ αὕτη οὖν ἢ ἰσότης ἐκ Θεοῦ συνέστη. Πᾶσαν γοῦν ἰσονομίαν καὶ δικαιοσύνην ὁ Θεὸς ἐν ἑαυτῷ ἀπλῶς καὶ ἀμερῶς, ὡς ἐν ἰδέαις καὶ παραδείγμασιν ἐν ταῖς ἀἰδίαις αὐτοῦ νοήσεσι προέχει, ἥτοι περιέχει κυριῶς εἰπεῖν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹¹ ἀπαγορεύσας. ⁹² οὐρανοῖς ἀγγέλοις. ⁹³ ὁμοίαν χάρησιν δι' ἀλλήλων τὴν τῶν στοιχείων φησὶν. ⁹⁴ μεθ' ἑαυτοῦ. ⁹⁵ ἀνθρώπινῆς ψυχῆς. ⁹⁶ λογικά. ⁹⁷ δεδομένη. ⁹⁸ κατορθοῦμεν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. I.

A

IN CAP. X.

§ I. Ὡς παντοκράτορα καὶ ὡς παλαιόν. Πολιδὲς μὲν ἐφθῆ ὁ Θεὸς τῷ Δανιήλ, λευκὴν ἔχων τὴν κεφαλὴν, ὡς ἔριον, καθ' ὃ καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ὀνομάσθη· νεώτερος δὲ τοῦ πολλοῦ γέροντος, ὅταν ὡς ἀνὴρ ἐφθῆ τῷ Ἀβραάμ μετὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ νεανίσκος. Ἄ καὶ θεωρῶν ἀπέλυσεν ὡδε· πρεσβύτην μὲν, ὡς πάντων ἐκ Θεοῦ τε ὄντων καὶ μετ' αὐτόν· διὸ καὶ νεωτέρων αὐτοῦ· νέον δὲ, ὡς ἀεὶ ἐν ἀκμαίᾳ καὶ εὐσταθεὶ μακαριότητι ἀπαλαίωτον ὄντα. Εἰ δὲ καὶ εἴποις τὸ συναμφοτέρον, τούτεστι τὸ γηραλέον καὶ νέον ἅμα, ὡς ἀπ' ἀρχῆς αὐτὸν δηλοῦν ἐπὶ πάντα διήκοντα καὶ προϊόντα ἄχρι τέλους διαιωνίζεσθαι, ὅπερ τέλος⁹⁹ τῆς ἀρχῆς ἐστὶ νεώτερον, ἔξει, φησὶ, καὶ τοῦτο λόγον· εἴτα παράγει καὶ γνώμην Ἱεροθέου τοῦ θελοῦ· περὶ τούτου γὰρ ἐπιβᾶλλον λέγειν αὐτὸν οἰκεῖον ἱερο-τελεστην, ὅτε διδάσκαλον ἑαυτοῦ ἀποκαλοῦντα.

§ I. *Ut omnipotentem et ut antiquum.* Deus visus est a Daniele canus, candidum habens caput velut lanam, propter quod etiam *Antiquus dierum* nominatus est; junior vero sene cano, quando tanquam vir conspectus est ab Abrahamo cum angelis, et adolescens: quæ etiam considerans solvit hic: senem, quod omnia a Deo producta sunt et ipso posteriora: ideoque ipso juniora: juvenem vero, quod semper sit in vigore, et firma beatitate senii expers; si vero etiam simul utrumque dixerit, id est simul senem et juvenem, declarare quod a principio ad omnia perveniens et progrediens usque ad finem perennet, qui finis junior est principio, hoc, inquit, etiam rationem habebit: postea adducit etiam B sententiam divini Hierothei: conjicio enim eum de ipso dicere proprium in sacris initiatorum, seu magistrum suum appellentem.

§ II. Καὶ πολιδὲς καὶ νέος. Πῶς ποτὲ μὲν πολιδὲς, ποτὲ δὲ νέος ὁ Κύριος γράφεται, ὡς τὸ Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· τὸ γοῦν σήμερον τοῦ χθὲς νεώτερον.

§ II. *Et canus, et juvenis.* Quomodo Dominus aliquando quidem antiquus, aliquando vero novus describatur, ut: *Jesus Christus heri et hodie, idem et in sæcula* d: certe hodie est junius heri.

Ἐπειπερ ἡ μονάς. Ἐπειδήπερ ἡ ἀριθμητικὴ τὸ ἐν ἀριθμοῖς διαίρεισιν ἔχον πλήθος εἰς πέρας ἀνήγαγε· μονάδα μὲν ἀρχὴν θεμένη τοῦ παντός ἀριθμοῦ. δυάδα δὲ ἀρτίων, καὶ τῶν ἐξῆς εἰς μέγεθος προϊόντων ἀριθμῶν κατὰ παράθεσιν μονάδων, ἐπειδὴ τὸ πλήθος, τούτεστιν ἡ κτίσις, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστίν· ὃ δὲ ἀριθμὸς ἐπὶ τῷ πλήθει ἐστίν· εἰκότως τὸ κατ' ἀριθμὸν νεώτερον ὀνομάζεται· τὸ γὰρ πλήθος, τὸ C καὶ ἀριθμούμενον, μετὰ τὸν Θεὸν ἀφάτως καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ παρῆχθη· ἀλλὰ καὶ τοῦ νεωτέρου τούτου ἀριθμοῦ τῆς κτίσεως ἀρχηγικώτερον ἐστὶν ἡ μονάς, ὡς ἔφην, ἡ καὶ τῶν ἀριθμῶν αἰτία, καὶ ἔχουσα σῆμα τινὰ πρὸς τὰ ἐξ αὐτῆς πολλά. Οὐκοῦν ὁ Θεός, ὡς καὶ τούτων αἰτίας, καὶ μονάδος λόγον ἐπέχων, νεώτερος κατὰ τὴν εἰρημένην θεωρίαν ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ προσαγορεύεται. Εἰπὶ δὲ ὅτ' τὰ σώματα¹⁰⁰ ἀριθμὸν ὀνόμαζον.

212 *Quandoquidem veritas.* Quandoquidem arithmetica multitudinem in numeris divisionem habentem in finem deduxit, ponens monada seu unitatem omnis numeri principium; duada seu dualitatem vero, parium et reliquorum numerorum in magnitudine progredientium additione unitatum, quoniam multitudo, id est creatura est ex Deo: numerus autem est in multitudine, merito quantum ad numerum junior nominatur: multitudo enim, quæ est id quod numeratur, post Deum ineffabiliter et a Deo producta est: quinetiam monas est antiquior juniore hoc creaturæ numero, quæ, sicut dixi, est numerorum causa, et habet connexionem quamdam cum multis, quæ ex ipsa procedunt. Itaque Deus, ut etiam horum auctor, et monadias rationem obtinens, secundum dictam contemplationem, appellatur junior iis quæ ab eo producta fuerunt: sunt qui corpora appellarunt numerum.

§ III. Καὶ ἀπολύτως ἀγέννητα. Ἄνω μὲν ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ περὶ αἰῶνος καὶ χρόνου πλατέως διελάβομεν¹· νῦν δὲ τὰ ζητούμενα σαφηνιστέον· οὐ μόνον γὰρ ἡ Γραφή, φησὶν, αἰῶνιον καλεῖ τὸν Θεόν, ἐν τῷ λέγειν· Ὁ Θεὸς ὁ αἰῶνιος, ὁ κατασκευάσας τὰ D ἄκρα τῆς γῆς· τὸν γὰρ Θεὸν λέγει ἀπολύτως ἀγέννητον, ἅτε καὶ ἀναιτίως ὄντα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ μετέχοντα ἀφθαρσίας καὶ ἀναλλοίωτα περὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν αἰῶνια λέγει, εἴτε ἀγγέλους, εἴτε ἀνώτερον οὐρανὸν, ὡς τὸ Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ τὸ· Τὰ μὴ βλεπόμενα, αἰῶνια. Ἀναλλοίωτα δὲ φησὶ μείναντα ὡς ἐγένοντο· καὶ πύλας αἰωνίας καλεῖ εἴτε οὐρανοὺς, εἴτε τοὺς ἐφεστηκότας τούτους ἀγγέλους, οἷα πυλωροὺς·

§ III. *Et absolute ingenuita.* Supra quidem in quinto capite, fuse tractavimus de æternitate et tempore: nunc vero explicanda sunt quæ petuntur: non tantum enim Scriptura, inquit, vocat Deum æternum, dum dicit: Deus æternus, qui fabricatus est extrema terræ: dicit enim Deum absolute ingenuitum, tanquam eum qui hoc est sine auctore, verum etiam dicit æterna quæ participant incorruptionem, neque in ipsa essentia mutantur, sive sint angeli, sive cælum supremum, sicut: *Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi* e; et: *Quæ non videntur, æterna* f. Porro ἀναλλοίωτα vocat quæ manent sicut fuerunt, et portas æternas vocat, sive cælus, sive angelos qui eis præsumt,

^d Hebr. xiii, 8. ^e Psal. cxlviii, 6. ^f II Cor. iv, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹⁹ ἄχρι τέλους διαιωνίζοντα, καὶ ἐπὶ πάντα διήκουν καὶ προϊόντα, ὅπερ τέλος. ¹⁰⁰ ὀνόματα. ¹ παρῆχμεν.

inquam portarum custodes; et antiqua vocat æterna, sicut, *Annos æternos in mente habui* ^ε, nostrumque tempus, sæculum dicit, sicut *Usque ad consummationem sæculi* ^h; et: *Ut eriperet nos de præsentis sæculo nequam* ^ι; et vice versa, sæculum tempus dicit, ut: *Ego resuscitabo eum in novissimo die* ^κ: sæculum enim, non vero dies, quæ in resurrectione: et iterum: *In quibus Deus hujus sæculi, excæcavit mentes infidelium* ^λ, atque tempus, sæculum dicit, ut: *Dies sæculi* ^μ; et: *Moa-bites et Ammonites etiam post decimam generationem non intrabunt Ecclesiam Domini, in æternum* ^ν. Nam decem generationes sæculum dicit. Aliter: Non oportet, inquit, ubi Scriptura sæculum dicit, omnino divinitatem intelligere: hoc enim est **213** πάντη et ἀπολύτως, id est secundum omnem sensum, ingenitum ac æternum: quinetiam tali dictione angeli significantur, ut qui in identitate perseverare possunt.

Æternitatem consecuturos. Hunc etiam Patrem accipere æternitatem, secundum Gregorium theologum, pro declaratione perpetui, seu ejus quod semper esse dicitur.

Quinetiam ævum temporale celebratur. Æternitas in tempore, ut in psalmis: *Laboravit in æternum, et vivet in finem* ^ο. Æternum autem tempus, quæ apud Apostolum, veluti: *Ante tempora sæcularia* ^π; et: *Temporibus æternis taciti* ^ρ. Ac in Moyse: *Erīt tibi possessus in æternum.* Nota vero, sæculum futurum esse incorruptum et semper eodem modo se habere.

Tametsi scimus ab ipsis. Ipsis videlicet sanctis: nota autem quod intelligibilia, entia vocat, quibus etiam æternitatem connumerat; sensilia vero, generationem dicit, quorum etiam tempus esse significat. Hæc perfecte habes in capite quinto.

Non simpliciter coæterna Deo. Sapientissime securum reddit auditorem in religione, dicens non debere existimari ea quæ æterna dicuntur, ideo esse Deo coæterna qui est ante sæcula. Et jam quidem supra diximus, æternum proprie dici, non ipsam æternitatem, sed quod æternitatem participat: ergo quæ intelligibilia proprie et entia, ut quæ effecta sunt immortalia, et æterna, ut quæ Dei voluntate sine fine permanent, dicere oportet, tanquam et a Deo producta, cum prius non essent. Maxime vero propriis utens dictionibus, quæ apud philosophos græcos arcana veneranda, sine periculo ad religionem traducit: dicit itaque, entia quidem esse ac æterna, incorporeas virtutes a Deo creatas, non tamen Deo coæternas, sicut Græci nugantur, Simul Deus, simul omnia, dicentes; sunt autem quæ gignuntur hæc, inquit, terrena corpora, quæ et generationem et corruptionem appellant,

^ε Psal. lxxvi, 6. ^h Matth. xxviii, 20. ^ι Galat. i, 4. ^κ Joan. vi, 55. ^λ II Cor. iv, 4. ^μ Malach. iii, 4. ^ν Deut. xxiii, 3. ^ο Psal. xlviii, 9. ^π Tit. i, 2. ^ρ Rom. xvi, 25.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^σ ἀσωμάτους.

Α και τὰ ἀρχαία θεῖα αἰώνια καλεῖ, ὡς και τὸ "Ἐτη αἰώνια ἐμνήσθη" και τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον αἰωνά φησιν, ὡς τὸ "Ἐως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος" και τὸ "Ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος ποτηροῦ" και ἀνάπαλιν, τὸν αἰῶνα χρόνον λέγει, ὡς τὸ "Ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· αἰὼν γὰρ, ἀλλ' οὐχ ἡμέρα, τὰ ἐν τῇ ἀναστάσει· και πάλιν "Ἐρ οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων" και τὸν χρόνον αἰωνά φησιν, ὡς τὸ "Αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, και Μωαβιτικῆς και Ἀμαριτικῆς οὐκ εἰσελεύσονται εἰς τὸν οἶκον Κυρίου ἕως δεκάτης γενεᾶς εἰς τὸν αἰῶνα· τὰς γὰρ δέκα γενεὰς αἰωνά φησιν. "Ἄλλως· Οὐ γρη, φησιν, ἔνθα ἡ Γραφή αἰώνιον λέγει, πάντως τὸ θεῖον νοεῖν τοῦτο γάρ ἐστι τὸ πάντη και ἀπολύτως, τούτεστι κατὰ πᾶσαν ἔνοιαν, ἀγέννητον και ἀίδιον· ἀλλὰ και ἀγγέλους τῇ τοιαύτῃ λέξει σημαίνεσθαι, ὡς τὸ ἐν ταυτότητι διαμένειν ἔχοντας.

Αἰῶνος μεθέξει. "Ὅτι και οὗτος ὁ Πατήρ αἰῶνα λαμβάνει κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, τοῦ διηγουκούς, ἦγουν τοῦ ἀεὶ εἶναι τὴν δῆλωσιν.

Και ἔγχρονος αἰὼν δοξάζεται. "Ἐγχρονος αἰὼν τὸ ἐν ψαλμοῖς· Ἐκοιτασεν εἰς τὸν αἰῶνα και ἴσθηται εἰς τέλος. Αἰώνιος δὲ χρόνος τὰ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ, οἶον τὸ "Πρὸ χρόνων αἰωνίων, και· Χρόνος αἰωνίους σεσημημένον" και ἐν Μωσεί τὸ "Ἔσται σοι πατόχμος εἰς τὸν αἰῶνα. Σημειώσαι δὲ, ὅτι ἄφρατος και ἀεὶ ὡσαύτως ἔχων ὁ μέλλων αἰὼν.

"Ἡ και μᾶλλον ἴσμεν αὐτοῖς. Αὐτοῖς τοῖς ἀγίοις δηλονότι. Σημειώσαι δὲ, ὅτι τὰ νοητὰ, ἔνθα καλεῖ, οἷς και τὸν αἰῶνα συναριθμεῖ· τὰ δὲ αἰσθητὰ, γένεσιν λέγει, ὧν και τὸν χρόνον εἶναι σημαίνει. Ταῦτα τελείως ἔχεις ἐν κεφαλαίῳ πέμπτῳ.

Ὁὐχ ἀπλῶς συναΐδια Θεῷ. Σοφώτατα κατασφαλίζεται τὸν ἀκρατὴν εἰς εὐσέθειαν, φάσκων μὴ γρηναὶ ὑπονοεῖν τὰ λεγόμενα αἰώνια, κατὰ τοῦτο και συναΐδια εἶναι Θεῷ τῷ πρὸ αἰώνων. Καὶ ἦδη μὲν γὰρ ἄνω εἰρήκαμεν αἰώνιον λέγεσθαι κυρίως οὐκ αὐτὸν τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον· οὐκοῦν τὰ νοητὰ κυρίως και ἔνθα ὡς ἀθάνατα γενόμενα, και αἰώνια ὡς ἀτελεύτητα βουλήσει Θεοῦ διαμένοντα γρηλέγειν, ἅτε και παραχθέντα ὑπὸ Θεοῦ, οὐ πρότερον ἔνθα· κυριολεκτῶν δὲ μάλιστα, τὰ τῶν παρ' Ἑλλησι φιλοσόφων σεμνὰ μεταγεί ἐπὶ τὴν εὐσέθειαν ἀσφαλῶς. Φησιν οὖν, ἔνθα μὲν εἶναι και αἰώνια τὰς ἀσωματώδεις ^α δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθείσας, οὐ μὴν συναΐδιους Θεῷ, ὡς Ἑλληνας ληρωδοῦσιν, Ἄμα Θεός, ἅμα πάντα, λέγοντες. Εἰσι δὲ και τὰ γενόμενα ταῦτα, φησι, τὰ πρόσγεια σώματα, ἃ και γένεσιν και φθορὰν ὀνομάζουσιν, ὡς τῆς ὑποστάθης ἔνθα τῆς ὕλης, και παχύτερα πάντα τὰ μετὰ σελήνην. Εἰσι

δὲ μέσα ὄντα, ἥτοι αἰωνίων καὶ γενομένων, ἥτοι παχυτέρων καὶ προσγεῖων σωμάτων, τῶν γενομένων τε καὶ ἀπογινομένων πυκνῶς εἰς γένεσιν καὶ φθορᾶν, ὅτινα μέσα τοῦτων σώματα μὲν εἰσι καὶ αὐτὰ, πλὴν καὶ αἰῶνος μετέχουσι, καὶ χρόνου ποσῶς· τὰ δὲ μέσα εἰσὶν, οὐρανὸς καὶ ἀστέρες πάντες· σώματα γὰρ καὶ ταῦτα, εἰ καὶ λεπτομερέστερα, καὶ τῆς ὕλης τὸ εἰλικρινέστατον, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *Σώματα ἐπουράνια καὶ σώματα ἐπίγεια*· εἶτα σαφηνίζων, ποῖά εἰσιν, ἐπάγει· *Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων*. Ὁ μὲν οὖν ἀνώτερος οὐρανὸς ἐν τοῖς αἰῶσι γέγονε καὶ ἡ γῆ· πρὸ γὰρ τοῦ κτισθέντος φωτὸς τοῦ καὶ ἡμέρας κληθέντος, ἐδημιουργήθησαν, ὡς φησὶ Μωϋσῆς· ἐν τοῖς χρονικοῖς διαστήμασι, τὸ στερέωμα καὶ οἱ ἀστέρες, πλὴν κλινώματα καὶ ἔγχρονα· εἰσὶ γὰρ καὶ ἀπτά καὶ ὄρατα, ὅμως αἰώνια ἔσονται, μεθέξοντα καὶ αὐτὰ τοῦ αἰῶνος, ὡς καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μετασχηματιζόμενα εἰς ἀφθαρσίαν· ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, τὸ σχῆμα λέγων παράγειν τοῦ κόσμου τούτου, οὐ τὸν κόσμον· διὸ καὶ περὶ τῶν μέσων τοῦτων σωμάτων εἴρηται ἐν ψαλμοῖς· *Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται*. Σημειῶσαι οὖν ὅτι οἱ ἀστέρες, καὶ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη, καὶ ὁ οὐρανὸς, σώματα μὲν εἰσι λεπτομερέστερα, ἀθάνατα δὲ Θεοῦ βουλήσει ἐγένοντο, ὡς καὶ τὰ σώματα ἡμῶν γίνονται μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Ἄλλως· Μέσα ὄντων καὶ γενομένων ἀγγέλους· ἔφη καὶ ψυχάς, πῆ μὲν, αἰῶνος μετέχοντα, διὰ τὸ ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον, πῆ οὐ χρόνου, διὰ τὸ ἐν γενέσει ὁρασθαι· διὸ ταῦτα ἔγχρονα καὶ αἰωνιά φησιν· προεῖπε γὰρ τὰ μένοντα τῷ αἰῶνι δηλοῦσθαι, τουτέστιν ὅσα περὶ Θεοῦ λέγεται· τὰ δὲ ἐν γενέσει τῷ χρόνῳ· εἰ καὶ ἀκούοντας αἰώνια καὶ ἔγχρονα, οὐχ ἀπλῶς οὕτω ταῦτα λαμβάνειν χρὴ, ἀλλὰ κατὰ τοὺς συνεγνωσμένους αὐτοῖς τρόπους φησὶν, ἥγουν τοὺς σαφῶς πιστευομένους. quæ de Deo dicuntur, significari per τῷ αἰῶνι : quæ autem gignuntur per τῷ χρόνῳ : etsi qui audiunt αἰώνια καὶ ἔγχρονα æterna et temporaria, non debeant simpliciter hæc capere, sed juxta cognitos sibi modos, inquit, seu manifesti creditos.

Εἰς τὸ κεφάλαιον ΙΑ΄.

§ I. Ἀρχισυνάγωγον εἰρήνην. Σημειῶσαι ὅτι τὸν Θεὸν ἐκάλεσεν ἀρχισυνάγωγον· τὸ δὲ μεριστὸν κληθὸς νόησον τὸ αἰσθητὸν.

Εἰς τὴν δόξαν ἐνόησα. Ὀλην ἐνόησα οἱ μὲν ἔλαβον τὴν ἀπλήν καὶ ἀμερῆ τῶν ὄντων αἰτίαν, πρὸς ἣν τὰ πάντα ἐπέστραπται, ὡς ἐν αὐτῇ συνιστάμενα· οἱ δὲ τὴν τοῦ παντὸς ἁρμονίαν ἐξ ἑτεροφυῶν τῶν στοιχείων συγκεκραμένην· διὸ καὶ πόλεμον ἐμφύλιον ὠνόμασε τὴν τῶν ἐν αὐτοῖς ποιότητων ἐναντιότητα, θερμοῦ πρὸς ψυχρὸν, καὶ ὑγροῦ πρὸς ξηρὸν, καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως, ἕπερ εἰς ἐνὸς κόσμου συμπλήρωσιν ἦνται.⁴

¹ I Cor. xv, 40. ² Ibid., 41. ³ I Cor. vii, 31. ⁴ Psal. cxlviii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹ ἀθανάσιον. ² καὶ ταῦτα γὰρ ἡ μετοχὴ τῆς θείας εἰρήνης πρὸς μίαν ἁρμονίαν συνάπτει. Ἡ πόλεμον νόησον τὸν φυσικῶς τοῖς ὁσώματοις πρὸς τὰ ὕλικά ἐγκείμενον· Ἡ γὰρ σὰρξ, φησὶν, ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκὸς· καὶ τὸν τοιοῦτον γὰρ πόλεμον ἡ θεία εἰρήνη πρὸς ἕνωσιν ἀγει. Πρεσβυτέ-

A velut ea quæ in subjecta existunt materia ac crassiora omnia sublunaria. Sunt vero media eorum quæ sunt, sive æternorum et eorum quæ fiunt, sive crassiora et terrenorum corporum, quæ nascuntur et deascuntur frequenter in generatione ac corruptione : quæ horum media, sunt quidem etiam corpora, quin etiam æternitatem participant, et temporis parum ; media vero sunt, cælum, **214** et astra universa : sunt enim etiam corpora, etsi tenuioribus constant partibus, sintque materiæ defæcatissimum, ut loquitur Apostolus : *Corpora cælestia et corpora terrestria* : postea declarans, qualia sint addit : *Alia gloria solis, et alia gloria lune, et alia gloria stellarum*¹. Itaque cælum supremum, et terra in æternitatibus fuerunt ; nam creata sunt priusquam lumen, quod etiam vocatum est dies, crearetur, sicut dicit Moyses ; in temporum vero spatiis, firmamentum et stellæ, quamvis corpora et temporaria : sunt enim tangibilia ac visibilia, pariter æterna erunt, ea quoque participabunt æternitatem, sicut corpora nostra, dum in incorruptionem transfigurantur, quemadmodum etiam Apostolus declarat, dicens figuram hujus mundi præterire², non mundum : ideo de mediis his corporibus dicitur in psalmis : *Statuit ea in æternum et in sæculum sæculi ; præceptum posuit, et non præteribit*³. Nota igitur quod stellæ, et sol, atque luna, nec non cælum, sunt quidem corpora tenuioribus partibus constantia ; Dei autem voluntate facta sunt immortalia, sicut etiam corpora nostra fiunt post resurrectionem. Aliter : Media eorum quæ sunt, et quæ fiunt, dicit angelos ac animas, quæ quodammodo quidem videntur æternitatem participare, quia minime corrumpi ac interire queunt ; quodammodo autem, tempus participare, quia creantur : idcirco hæc vocat temporaria ac æterna : antea enim dixit τὰ μένοντα, *permanentia*, id est

IN CAP. XI.

§ I. Pacem conciliationis principem. Nota quod vocet Deum conciliandi principem : per dividuam multitudinem intellige id quod sensibile.

Ad integram unitatem. Alii quidem per totam unitatem intellexerunt simplicem ac individuam rerum causam, ad quam omnia conversa sunt, ut in ipsa consistentia ; alii vero compagem universi ex elementis diversæ naturæ commistam : ideo etiam nominavit bellum intestinum, earum quæ in ipsis qualitatum **215** contrarietatem, calidi cum frigido et humidi cum sicco ; et similiter aliorum, quæ ad unius mundi complementum uniuntur.

Ad concordem unit commorationem. Ne cogitessic. A ut Impil Manichæi, quod materia secum dissidens pepererit hæc dæmonia : sed quod humidum natura suo sicco infestum, et frigidum calido : Deus enim etiam ejusmodi convertit ad amicitiam et constitutionem universi : ergo per intestinum, iatellige ingentium.

Primæ itaque. Præcipuas virtutes dicit, non simpliciter principatum ordinis seraphinorum, sed quatenus in conjugendo seu convertendo divinis illustrationibus inferiores, primas tenet : ipsæ enim primam Dei visionem accipiunt : *individue* vero, id est non aliquibus in parte, sed confertim totis.

In infinitum diffundi. Arguit modo magnos Græcorum philosophorum errores, atque ad pium cultum traducit : multis enim inter illos dissidentibus, et his quidem dicentibus omnia ex contrarietate et bello per contentionem et pugnam generari ; aliis vero, tantum ex amicitia et concordia cuncta produci, de Deo autem non pro dignitate commentantibus, hic illorum nominum fictiones ad rectitudinem transferens, instituit Deum universi conditorem et coagmentatorem, intestinum quidem universi bellum intelligens incorporeorum et immaterialium et intelligibilium cum corporibus et materialibus atque sensilibus naturalem discordiam : sunt enim hæc dissimilia essentiis ac dissentanea : *Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem* : non solum autem hoc, sed et sensilia omnia, sive corpora quibusdam dicentibus etiam infinita in infinitum corrumpi, et omnium misionem, quod dicit infinitatem, conversam in discrimen ac separationem et partes, discerni et separari in generationibus, atque ex hoc dissidio magis augescere, et non tantum expurgante mista a non coalescentibus et alienis, sed etiam in sectionem et fractionem jam coalescentium **216** lata, atque in dissimilitudinem omnem et differentiam, quæ concreta sunt ducente, solvi et corrumpi omnia, exceptis simplicibus seu elementis, et hoc bellum dicentibus, quod non sinit tota uniri. Magnus Dionysius, tanquam veritatis amans, tale, sicut dixi, naturale bellum, (hoc enim naturale vocat, ἐμφύλιον, sicut etiam σύμφυλον, quod ejusdem est generis,) solvere ait Deum, pro intestino bello, pacem ac compagem atque conspersionem universo donantem, et in seipso omnia continentem et reconciliantem, ut loquitur Apostolus : et reconciliabit cælestia terrenis, per quæ commissas singulis virtutes, et instar ministrorum institutas subditorum amore unit : omnia vero ad seipsum convertit, clavum tenens et omnia continens.

† Galat. v, 17. † Coloss. i, 20.

VARLÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ρας, etc. Hæc enim etiam pacis divine participatio ad concordiam redigit, et simul conjungit. Vel per bellum hic intellige illud, quod rebus incorporeis ad materialia naturaliter inest. « Caro enim, inquit, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem : » quandoquidem et hujusmodi bellum pax divina ad unionem pacemque adducit. φιλολογος.

Ἐρουσῆς εἰς ἐνοειδῆ συνοικίαν. Μὴ νόησῃς ὡς οἱ θεοὶ Μανιχαῖοι, οἱ στασιάζουσα πρὸς ἑαυτὴν ἢ ὅλη ἀπεκύθησε τὰ δαιμόνια ταῦτα· ἀλλ' ὅτι φύσει τῆ ξηρῆ τὸ ὑγρὸν πολέμιον, καὶ τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ· θεὸς γὰρ καὶ τὰ οὕτως ἔχοντα συνάπτει πρὸς φιλίαν καὶ σύστασιν τοῦ παντός. Τὸ ἐμφύλιον οὖν ἐμφυτον νόησον.

Αἱ γούρ πρεσβύτεραι. Πρεσβύτερας δυνάμεις οὐχ ἀπλῶς τὴν τῶν σεραφίαν ταξιαρχίαν φησὶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ συνάγειν, ἦγον συνάπτειν, ταῖς θείαις ἐλλάμψεσι τὰς ὑφειμένας τὸ πρεσβεῖον ἔχουσαν· τὴν γὰρ πρώτην αὐταὶ δεχονται θεοφάνειαν· ἀμερῶς δὲ, τουτέστιν οὐκ ἐν μέρει τισίν, ἀλλ' ἀθρόως τοῖς ὅλοις.

Κυθῆναι πρὸς τὸ ἀπειρον. Μεγάλας πλάνας φιλοσόφων Ἑλλήνων διελέγει νῦν, καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν μετὰγει· πολλῶν γὰρ ἐν ἐκείνοις στασιαζόντων, καὶ τῶν μὲν ἐξ ἐναντιώσεως καὶ πολέμου πάντα δι' ἐριδος καὶ μάχης λεγόντων γενεῖσθαι· τῶν δὲ, ἐκ φιλίας καὶ συμφωνίας μόνον δημιουργεῖσθαι τὰ πάντα, θεοῦ δὲ μὴ κατ' ἀξίαν δὴ φρονιζόντων, οὗτος, τὰς ἐκείνων ὀνοματοποιίας εἰς ὀρθότητα μεταφέρων, θεὸν ἐπίστησι τοῦ παντός καὶ ποιητὴν καὶ συναγωγέα, ἐμφύλιον μὲν πόλεμον τοῦ παντός νοῶν τῶν ἀσωμάτων καὶ ἄλλων καὶ νοητῶν πρὸς τὴν τῶν σωμάτων καὶ ὑλικῶν καὶ αἰσθητῶν φυσικὴν ἀσυμφωνίαν· ἀνόμοια γὰρ ταῦτα ταῖς οὐσίαις καὶ ἀσύμφωνα· Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ πάντα, ἦτοι σώματα, ἀπειρα λεγόντων ἐνίων καὶ εἰς ἀπειρίαν φθειρεσθαι, καὶ τὸ μίγμα τῶν ἀπάντων, ὅπερ φησὶν ἀπειρίαν, τρεπόμενον εἰς διαφορὰν, καὶ χωρισμὸν, καὶ μέρη, διακρίνεσθαι καὶ χωρῖζεσθαι εἰς γενέσεις, καὶ ἐκ τούτου μᾶλλον αὐξανόμενης τῆς διαστάσεως, καὶ μὴ μόνον τὰ μεμιγμένα τῶν ἀσυμφυῶν καὶ ἄλλοτριῶν ἀποκαθαίρουσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τομὴν καὶ θραύσιν ἤδη τῶν συμφυῶν φερομένης, καὶ εἰς ἀνομοιότητα πάσαν καὶ διαφορὰν τὰ συγκρίματα ἀγούσης, λύεσθαι καὶ φθειρεσθαι πάντα, πλὴν τῶν ἀπλῶν, ἦτοι στοιχείων, καὶ τοῦτο πόλεμον λεγόντων, τὸ μὴ ἔων ἠνώσθαι τὰ ὅλα· ὁ μέγας Διονύσιος, ἅτε τῆς ἀληθείας φίλος ὁ τυγχάνων, τὸν τοιοῦτον, ὡς ἔφη, φυσικὸν πόλεμον (τοῦτον γὰρ φυσικὸν καλεῖ, τὸν ἐμφύλιον, ὡς καὶ σύμφυλον τὸν ὁμοφυῆ), λύειν φησὶ τὸν θεόν, ἀντὶ τοῦ ἐμφυλλίου πολέμου, ἐρήνην καὶ ἀρμονίαν καὶ σύμπνοιαν τῷ παντὶ δωρούμενον, καὶ ἐν ἑαυτῷ συνέχοντα πάντα καὶ ἀποκαταλλάττοντα, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ ἀποκαταλλάξει τὰ ἐπουράνια τοῖς ἐπιγείοις, δι' ὧν, τὰς μὲν ἐπιτεταγμένας τοῖς καθ' ἕνα δυνάμεις καὶ διακοινῶς διοικούσας τῇ ἀγάπῃ τῶν ὑποτεταγμένων ἐνοῦ· τὰ δὲ πάντα πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει, πηδαλιουχῶν καὶ συνέχων τὰ πάντα.

Ἦν ὁ ἱερός Ἰούστος ἀφθεγξίαν καλεῖ. [Σημείωσαι] περὶ Ἰούστου, καὶ ὅτι τὴν τοῦ θεοῦ εἰρήνην ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινήσιαν ὀνομάζει. Τούτου δὲ τοῦ ἁγίου Ἰούστου μέμνηται αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων, φάσκουσαι αὐτὸν καὶ Ἰωσὴν καλεῖσθαι. Μᾶλλον οὖν καὶ συνέγραψέ τι, ἢ καὶ ἀγράφοις διδασκαλίαις ἐχρήσατο. Καὶ τοῦτο οὖν παρατίθεται τοῦ ἁγίου Διονυσίου τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ὅτι τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς καὶ ἀποστολικῶς ἀνδράσι συνήκμασε. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ οἱ θεοὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες φιλοσόφοις λέξεσιν ἐχρῶντο, ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινήσιαν τὴν τοῦ Θεοῦ εἰρήνην ὀνομάζοντες.

Ἀπολείπει τὴν ἑαυτῆς ἔνωσιν. Ἐνωσιν ἐναυθα τοῦ ἀπλοῦν καὶ ἐνιαίου, ἡγουν ἀδιαίρετον, φησίν.

Ἐρδον δλη μένουσα. Τουτέστι τὴν ἑαυτοῦ ὁ κρυφύτητα παρεξιοῦσα καὶ ἀπολείπουσα.

Τὰς νοητὰς αὐτῆς καὶ βητήας. Νοητὰς καὶ βητὰς μετουσίαις φησίν ὅσα διὰ τῶν εἰρημένων τῇ Γραφῇ ἐφεῖται νοεῖν ἡμᾶς.

§ II. Κατὰ τὴν ἀσύγχυτον αὐτῶν ἔνωσιν. Ὅτι καὶ τὰ εἰς σύνθεσιν ἴοντα ἔνωσιν καλεῖ, κἂν ἢ ἀνόμοια· καὶ ποῖον φησιν ὅν πρόφη ἐμφύλιον πόλεμον.

Ὁμοῦ ἀκρυφωτῆ. Εἰ καὶ τὰ στοιχεῖα, φησὶ, τὴν πρὸς ἄλληλα καὶ μίξιν καὶ συμπλοκὴν ἀδιαίρετον ἔχουσιν, ἀλλ' ὅμως αἱ τούτων ποιότητες τὴν ἀκρότητα αὐτῶν οὐ παραπολλοῦσιν, οἷον τὸ θερμὸν, τὸ ξηρὸν, καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῇ τῶν ἑτεροειδῶν κράσει, τὴν ἐν τῷ παντὶ θεωρουμένην.

Πρὸς τὰ ἀντικείμενα κράσεως. Κρᾶσιν ἐναυθα νοητῶν οὐ τὴν ὡς ἐπὶ τοῦ ὕγρου φύρασιν, καὶ τὴν ἀφανίζουσαν τὰ ὑποκείμενα, ἀλλὰ τὴν σύμπτωσιν καὶ ἀλλήλουσιν, τὴν ἐν ἀρμονίᾳ φυλάττουσαν τὰ ἐφεστῶτα ἴ καὶ τὰ ὑποτεταγμένα· νοητὰ φημι καὶ αἰσθητὰ, τουτέστι τὰ ἐν γενέσει, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐναντία, οἷον εἰρηνεύοντα πρὸς ἄλληλα, ὡς τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν, ᾧ περιβεβλημένη ἡ γῆ οὐ λύεται, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐξ ὕδατος ὢν, καὶ ὁ αἰθὴρ οὐ λύων τὸν οὐρανόν· καὶ οὗτός ἐστιν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὅν οὐ μόνον ὁ δημιουργὸς σοφῶς ἐξεῦρεν, ἀλλὰ καὶ σοφωτέρως εἰς φιλίαν καὶ ἀρμονίαν ἄγει τὰ πάντα δι' αὐτῶν τῶν ἀπλῶν στοιχείων, κατὰ τὸ εἰρημένον, Θέρος καὶ ἔαρ οὐ ἐκρίσας.

Καὶ ἀμιγῆ. Ἀμιγῆ καὶ συγκεκραμένα εἶπε κατὰ τὴν προτεθεισαν ἐκδοχὴν.

Δεῖ ἦν οἱ θεοὶ νόες ἐνούμενοι. Εἶπομεν καὶ ἄνω τοὺς θεοὺς νόας καὶ ἑαυτοὺς νοεῖν, καὶ τοὺς ἐπαναθεθηκότας, καὶ τὰ ὑποδεέστερα· καὶ μένειν μὲν ἐν ἑαυτοῖς, ὅταν τὰ ἑαυτῶν ἐνεργῶσι ταῖς ἑαυτῶν ἐνούμενοι νοήσεσιν· εἰς δὲ τὰ ἔξω δοκεῖν προϊέναι, ὅταν δὲ τὰ ὑποδεθηκότα νοῶσι, καὶ τὰ ὑπερκείμενα· καὶ οὕτως ὡς ἐφικτὸν εἰς τὸ νοεῖν, καὶ τῶν πάντων αἰτίον ἐπανίωσιν. Οὕτω δὲ νοοῦντες οἱ θεοὶ νόες, ὁμολο-

γ Psal. LXXIII, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ἴ γρ. ἑαυτῆς. ἴ γρ. ὑφεστῶτα.

PATROL. GR. IV.

Quam sanctus Justus vocat insonantiam. [Nota] de Justo, et quod numinis pacem, silentium et motus vacuitatem appellet. Hujus autem sancti Justi meminerunt Acta sanctorum apostolorum, asserentia ipsum etiam Josen vocari. Potius igitur aliquid etiam conscripsit, aut etiam non scriptis institutionibus usus fuit. Hoc igitur antiquitatem quoque sancti Dionysii confirmat, et quod simul cum apostolis ipsis et viris apostolicis floruerit : nota vero divinos illos viros philosophorum verbis etiam usos, ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινήσιαν Dei pacem nominantes.

Deserat suam unionem, Gr. ἔνωσιν. Ἐνωσιν hoc loco, simplex, et unum seu individuum dicit.

Intus tota manens. Id est suam obscuritatem præterius atque deserens.

Quæ intelliguntur, ac nominantur ejus. Participationes quæ intelligi dicique possunt, dicit quæcumque nobis per ea quæ in Scriptura dicuntur intelligere permissa sunt.

§ II. Minime confusa ipsorum conjunctione. Quod etiam ea quæ in compositionem veniunt, ἔνωσιν vocat : etsi sunt dissimilia : ac quale dicit quod ante dixit intestinum bellum.

Tamen pura. Etsi elementa, inquit, mistionem et complexum inter se minime divisibilem habeant : tamen horum qualitates non male perdunt suam extremitatem, veluti calidum, siccum, et reliqua in eorum quæ diversæ formæ sunt temperie, in universo consideratam.

217 Per contrariorum temperationem. Temperationem hoc loco intelligendum, non eam quæ in humido sit mistio, et subjecta corrumpit ; sed conspersionem et unius ab altero dependentiam, quæ in compage custodit ea quæ præsumt, et quæ subsunt. Intelligibilia inquam et sensilia, id est quæ gignuntur, et ipsa autem contraria, veluti pacem inter se agunt, ut aquam et terram, qua terra circumcincta non solvitur ; et cælum ex aqua constat, nec tamen æther dissolvit cælum ; atque hoc est intestinum bellum, quod creator non tantum sapienter invenit, sed etiam sapientius omnia in amicitiam et coagmentationem per ipsa simplicia elementa ducit, secundum Scripturam : *Æstatem et ver tu plasmasti J.*

Atque impermista. Non mista et temperata dixit secundum propositam nobis acceptionem.

Per hanc divinæ mentes copulatæ. Diximus quoque superius divinas mentes, et seipsas intelligere, et superiores et inferiora ; atque in seipsis manere, cum sua exercent suis unitæ cogitationibus : videri autem extra progredi, quando etiam inferiora cogitant et superiora ; atque ita pro viribus ad omnium auctorem intelligendum redeunt : sic autem intelligentes divinæ mentes, sine dubio uniuntur

objectis; quod enim intelligit, per cognitionem unitur cognito ac intellecto, sicut etiam ignorans dividitur, non comprehendens quod ignoravit. Talis igitur mens dum cogitans in seipsam reflectitur, non divisa extra seipsam, sed sibi ipsi unita per ea quibus in seipsam redivit. Alia vero est in sanctis mentibus, quæ est intellectiva animæ unitio; illi enim intelligibiles, hæc vero intelligens, omnibus angelis inferior. Porro tantum est intelligens, propter causas quas superius diximus, ubi etiam fuse disseruimus de iis quæ hic dicuntur, in capite primo.

Per immaterialem, atque indivisam. Posse in nostris animis inveniri individuum et materiæ expertem intelligentiam, quando suas omnium generum ratiocinationes ad unam intelligentem puritatem colligunt; tum enim etiam ad unionem intelligentia superiorem congruenter sibi via et ordine progrediuntur.

Perfecto concentu atque concordia. Pacem perfectam dicit, omnium honorum perfectam, id est Deum.

218 *Et extremas connectens.* Extrema dixit, virtutes superiores et inferiores, atque media, sicut antea diximus, quæ ex purissima materia, nimirum cælos et stellas, aliaque extrema terræ adjacentia, et terrena ipsa; extrema enim a superioribus ad inferiora, intelligibilia; contra vero extrema ab inferioribus ad superiora, hæc terrena, quæ mediis convertuntur. Ὁμόγνια vero sunt quæ ejusdem generis, atque ex omnium auctore prodierunt.

Et extremis. Ultimos universi fines, essentias animæ expertes dicit, id est in quibus nullus motus accretionis, aut nutritionis aut aliorum consideratur. Ὁμόγνια autem, sunt germana et ejusdem ordinis; distat vero ἐνότης ab ἐνώσει, nam ἐνότης seu unitas proprietatem, et uniuscujusque naturæ simplicitatem ostendit; ἔνωσις vero seu unitio, cum aliis commistionem aut simpliciter communionem.

Tota ad totam. Etiam nunc familiarem sibi diligentiam custodit; cum enim dixisset ὁμόγνια, id est cognata et ejusdem generis, atque ab eodem generis principe Deo prodeuntia, sicut Apostolus eaditione utitur: *Hujus enim et genus sumus* ²; nunc dixit causam per quam omnia cognata, atque quod Deus etiam intelligibilia ἐνότησι, id est per simplicitatem et essentiarum compositionis privationem, atque per immortalitatem, quam ταυτότητα seu identitatem dicunt qui de his disserunt, ejusdem generis ac ordinis faciat. Sicut igitur sensilla ex diversis elementis unitionibus seu commistionibus, ac talium mistionum collectionibus dependentiam unius ab altero in generationem adducens, veluti cognationes quasdam perficit.

² Act. xvii, 28.

Α γουμένως ἐνουνται τοῖς νοουμένοις· τὸ γὰρ νοοῦν τῆ γνώσει ἐνοῦται τῷ γνωσθέντι καὶ νοηθέντι, ὡς καὶ ὁ ἀγνοῶν σκεδάννυται, μὴ καταλαβὼν τὴ γνώση. Νοῶν οὖν ὁ τοιοῦτος νοῦς εἰς ἑαυτὸν ἀνακάμπτει, οὐ σκεδαζόμενος ἔξω ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐνούμενος ἑαυτῷ, δι' ὧν εἰς ἑαυτὸν ἀνέστρεψεν. Ἄλλη δὲ παρὰ τοὺς ἀγίους νόας, ἥτις ψυχῆς ἐστὶ νοητικὴ ἔνωσις· οἱ μὲν γὰρ νοητοί· ἡ δὲ νοερά, πάντων ὑποβεθηκυῖα τῶν ἀγγέλων. Νοερά δὲ μόνον ἐστὶ, δι' ἧς εἰρήκαμεν ἀνωτέρω αἰτίας, ἐνθα καὶ πλατέως διεξήλθομεν περὶ τῶν ἐν ταῦθα λεγομένων ἐν κεφαλῇ πρώτῃ.

Διὰ τῆς ἀθλῶν καὶ ἀμεροῦς. Ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐνδέχεται ἀμερῆ καὶ ἀῦλον εὐρεθῆναι νόησιν, ὅταν τοὺς παντοδαπούς αὐτῶν λογισμοὺς πρὸς μίαν νοεράν καθαρότητα συνάγῃσι· τότε γὰρ καὶ ἐπὶ τὴν ὑπερνόησιν ἔνωσιν οικειῶς ἑαυταῖς ὁδῶν τι καὶ τάξει προβαίνουσι.

Συμφωνία παντελεῖ καὶ ὁμονοία. Παντελεῖ εἰρήνην λέγει τὴν πάντων τελείαν τῶν ἀγαθῶν, τουτέστι τὸν Θεόν.

Καὶ συνδέουσα τὰ ἄκρα. Ἄκρα φησὶ τὰς ἄνω δυνάμεις καὶ τὰς κάτω, καὶ μέσα, ὡς προέφημεν, τὰ ἐκ τῆς καθαρωτάτης ὕλης, οἷον οὐρανοῦς, καὶ ἀστέρων, καὶ τὰ ἕτερα ἄκρα τὰ ἐπίγεια καὶ γεώδη αὐτά· ἄκρα μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἄνω ἐπὶ τὰ κάτω τὰ νοητὰ· πάλιν δὲ ἄκρα κάτωθεν ἐπὶ τὰ ἄνω τὰ γήινα ταῦτα, ἃ καὶ συνάπτονται τοῖς μέσοις. Ὁμόγνια δὲ τὰ συγγενῆ, καὶ ἐκ τοῦ πάντων αἰτίου προελθόντα.

Καὶ ταῖς ἐσχάταις. Ἐσχάτας τοῦ παντὸς ἀποπερατώσεις τὰς ἀψύχους οὐσίας φησὶ, τουτέστι ἐν αἷς οὐδεμία κινήσις ἀύξητική, ἢ θρεπτική, ἢ τῶν ἄλλων τις θεωρεῖται. Ὁμόγνια δὲ τὰ ἀδελφὰ καὶ ὁμόστοιχα. Διαφέρει δὲ ἐνότης ἐνώσεως· ἡ μὲν γὰρ τὸ ἰδιάζον καὶ ἀμιγρὸς τῆς καθ' ἑκάστον δεικνύσει φύσεως· ἡ δὲ ἔνωσις τὴν πρὸς ἕτερα σύγκρασιν, ἢ ἀπλῶς μετουσίαν.

Ὀλη πρὸς ὄλην. Καὶ νῦν τὴν οικειῶν ἀκρίβειαν φυλάττει· εἰπὼν γὰρ ὁμόγνια, τουτέστι συγγενῆ, καὶ τοῦ αὐτοῦ γένους, ἅτε παρὰ τοῦ παντὸς γενάρχου ἁ Θεοῦ προεληλυθότα, κατὰ τὸν χρησάμενον τῷ ῥήματι Ἀπόστολον· *Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*· λέγει δὲ καὶ τὴν αἰτίαν, καθ' ἣν ὁμόγνια τὰ πάντα· καὶ φησιν, ὅτι τέως τὰ νοητὰ ταῖς ἐνότησι, τουτέστι κατὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τῶν οὐσιῶν, καὶ κατὰ τὴν ἀθανασίαν, ἣν ταυτότητα λέγουσιν οἱ περὶ τούτων διαλεχθέντες, συγγενῆ ποιεῖ ὁ Θεός, καὶ ὁμόστοιχα. Ὅσπερ οὖν καὶ τὰ αἰσθητὰ ταῖς ἐκ τῶν διαφόρων στοιχείων ἐνώσεσιν, ἦτοι συγχρίμασι, καὶ ταῖς συναγωγαῖς τῶν τοιούτων μιγμάτων εἰς γένεσιν ἀγων τὰς ἀλληλουχίας, οἷον τινὰς συγγενείας ἀποτελεῖ.

⁰ γρ. ἐνάρχου.

§ III. Πῶς δὲ, φαίη τις. Ἀντίθεσις πρὸς τοὺς ἄλλοις λέγοντας μὴ ἐφίεσθαι πάντα εἰρήνης· καὶ τί ἐστὶν ἐτερότης.

Τῶν ὄντων ἰδιότητα. Σημειῶσαι τί φησὶν ἰδιότητα· ὅτι τὸ εἶναι ἕκαστον, ὡς ἔχει φύσεως, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς γέγονε. Ταῦτα κατὰ Ἀκεφάλων, τῶν καὶ ἀγνοούντων, τί ἐστὶν ἰδιότης. Ἐπὶ πολὺ δὲ κατεξετάζει τὴν περὶ τῆς ἰδιότητος κυριολεξίαν, σαφηνίζων αὐτήν.

Ἄλλα καὶ ταύτην εἰρήνης ἐφραίν. Ἐντεῦθεν ἡ λύσις. Τῶν ἑαυτῶν δὲ φησὶν ἀντὶ τοῦ τῶν ἰδιωμάτων.

Ἀκίνησιαν. Ἀκίνησιαν φησὶ τὸ μὴ μεταπίπτειν τῆς οὐκείας φύσεως καὶ κινήσεως.

§ IV. Καὶ εἰ τὰ κινούμενα πάντα. Καλῶς εἶπε τὰ πάντα κινεῖσθαι οὐ μίαν κίνησιν, ἀλλ' ἰδίαν τινὰ καὶ κατάλληλον κίνησιν· τὰ μὲν γὰρ νοητὰ καὶ νοερά ἄλλως· τὰ δὲ αἰσθητὰ τὴν εἰς γένεσιν, ἢ καὶ ποῖαν τινὰ κίνησιν κινεῖται, περὶ ὧν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ διεξήλθομεν τελειότερον.

Καὶ τὴν πάντων τῶν κινουμένων ἰδιότητα. Ὅτι ἰδιότης ἐστὶ καὶ ἡ κινήτικὴ ζωὴ τοῦ καθ' ἕκαστον.

§ V. Εἰ δὲ τὴν κατ' ἐκπτώσιν. Πρὸς τοὺς λέγοντας ἐτερότητα εἶναι τὴν κατ' ἐκπτώσιν ὅτις εἰρήνης, καὶ ἐντεῦθεν ἰσχυριζομένους, μὴ πᾶσιν ἐραστοὶν εἶναι τὴν εἰρήνην. Σημειῶσαι τὰς δύο ἐτερότητας· μίαν μὲν τὴν κατ' ἐκπτώσιν εἰρήνης· καὶ ἑτέραν τὴν τῶν ὄντων ἕκαστου ἰδιότητα.

Τὸ γὰρ πάντη ἀστατον. Θαυμασιῶς ἀθετεῖ τὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τοιοῦτων αἰρετικῶν γνώμας, ὅσον Οὐαλεντινιανῶν καὶ Μανιχαίων, τῶν τὴν ὕλην ὑποθεμένων ἀρχὴν, τὰ ἐναντία φέρουσαν ἐν αὐτῇ τοῖς τοῦ Θεοῦ ἀστασίαν γὰρ καὶ περιφορὰν, καὶ ἀπειρίαν, καὶ ἀοριστίαν, καὶ ταῦτα πάντα διηνεκῆ τὴν ὀλην ἐφησαν, ὅπερ ἀποδείκνυται ψευδὲς ἀληθῶς παντελῶς¹⁰ οὐδὲν γὰρ ἐστὶν, οὐδὲ γέγονεν, ὃ μὴ ἀφ' οὗ παρήχθη, καὶ διακκοσμημένον ὑπὸ Θεοῦ παρήχθη εἰς εἶδος, καὶ τοῦ ὄντως ἔχειν ὡς παρήχθη, προνομίας ἔτυχεν ἀπὸ Θεοῦ.

Ἄμαυροις εἰδώλοις. Ἀντὶ τοῦ ἀμυδροῦς εἰκονισμασιν· ἐφίενται γὰρ τῆς πρὸς τὰς βρούσας καὶ φθειρομένας ἡδυπαθείας, ἀπολαύσεως, καὶ συναφείας, καὶ τὸ πρὸς ταύτας ἀστασιάζουσιν ὄραν αἰρούμενοι, ἡγοῦν τοῦτων μετέχειν, διὰ τὸ μὴ τοῦτο αὐτοῖς, φησὶ, κατὰ νοῦν χωρεῖν, ἐκταράσσονται.

Καὶ ταῦτα ἰσθῶν. Οὕτω δεῖ τὸ ῥητὸν τοῦτο συνθεῖναι, ὅτι καὶ οἱ φιλέριδες καὶ ἀστατοὶ ἀμαυροῖς¹¹ καὶ αὐτοὶ εἰδώλοις τοῦ ἀγαπᾶν εἰρήνην κατέχονται· ὑπὸ γὰρ παθῶν ἐνοχλούμενοι, καὶ τὰ πάθη κατὰ ἀγνοίαν, ὡς καλὰ θέλοντες ἰσθῶν, δοκοῦσιν εἰρήνης ὀρέγεσθαι, ἐφιέμενοι ἀδεῶς ἑαυτοὺς ἀπολαύειν¹² τῶν βευστῶν καὶ κακῶν παθῶν, ἐκταραττομένους, ἐὰν ἀποτύχῃσι τοῦ ἀπολαύειν τῶν νομιζομένων καλῶν, ὄντων δὲ παθῶν¹³. Κατὰ κοινῆς οὖν τὸ ἑαυτοὺς τα-

§ III. Sed quomodo, dixerit aliquis. Oppositio propter eos qui negant omnia pacem cupere, et quid sit ἐτερότης seu diversitas.

¶ Rerum proprietatem. Nota quid dicat proprietatem; nempe, unumquodque esse, sicut habet a natura, et idem quod fuit. Hæc contra Acephalos, et eos qui ignorant quid ἰδιότης; pluribus vero examinat quid proprie ἰδιότης significet, ipsamque declarat.

Sed desiderium pacis idipsum quoque. Hic solutio; dixit autem ἑαυτῶν a se, pro ἰδιωμάτων proprietatibus.

219 Immobilitatem, Gr. ἀκίνησιαν. Ἀκίνησιαν dicit, non delabi a propria natura et motione.

§ IV. Si cuncta porro quæ moventur. Recte dixit omnia moveri, non una motione, sed propria quadam et convenienti motione; nam intelligibilia et intelligentia aliter; sensibilia vero, in generationem aut aliquam similem motionem moventur; de quibus in nono capite perfectius disseruimus.]

Atque eorum omnium quæ moventur proprietatem. Proprietatem quoque esse, motricem cujusque vitam.

§ V. Cæterum si quis prolapsionem. Contra eos qui dicunt mutationem esse a pace prolapsionem, et hinc confirmant, non esse omnibus pacem expectandam. Nota duas mutationes: unam quidem, prolapsionem a pace, et alteram uniuscujusque rei proprietatem.

Id enim quod penitus instabile est. Admirabiliter abrogat Græcorum et similibus hæreticorum sententias, nempe Valentinianorum et Manichæorum, qui materiam constituunt principium, contraria divinis in seipsa ferentem; instabilitatem enim et circumferentiam, et infinitatem, et termini privationem, et hæc omnia perpetuam materiam dicebant; quod vere omnino falsum ostenditur; nihil enim est, neque fuit, quod non ex quo productum est, et exornatum a Deo productum sit in formam, et divinam providentiam consecutum sit, ut ita se haberet sicuti productum fuerat.

Obscuris simulacris. Pro obscuris imaginibus: appetebant enim fruitionem et conjunctionem cum fluxis et corruptibilibus voluptatibus, atque eligentes has sine perturbatione videre, seu his participare, quia hoc, inquit, ipsis minime ex animi sententia succedit, conturbantur.

Et hæc sedare. Ita oportet sententiam hanc componere, nimirum: contentiosi, et seditiosi obscuris etiam imaginibus desiderio pacis tenentur; nam perturbationibus agitati, atque ex inscitia passionibus tanquam bonas sedare cupientes, videntur pacem expectere, cupientes sine metu fluxis et malis passionibus frui, perturbati si frustrentur reputatis bonis, sed revera malis. Ex subauditione sic cum ἑαυτοὺς esse construendum, ut sit: expectentes seipsos, tanquam

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁹ γρ. τὴν ἐκπτώσιν. ¹⁰ γρ. ψευδὲς παντελῶς. ¹¹ γρ. ἀμυδροῖς. ¹² γρ. ἀπολαύειν. ¹³ γρ. κακῶν.

perturbatos si frustrentur passionibus, pacare fruendo passionibus. Ita intellige 220 etiam illud, omnes pacem appetere, id est bonum.

Quid porro dicat quis de Christi. Quomodo Jesus Christus pax nostra et angelorum, sedans bellum, et medium parietem maceræ solvens^a, et pacem inter nos dispensans et faciens utraque unum; sicut divinus Apostolus in epistola ad Ephesios dicit.

Qua docemur non ultra bellum gerere. Ille secum non pugnat, qui iram et concupiscentiam rationi subiecit. Ille vero pacem cum hominibus habet, qui unam cum omnibus sententiam habet; qui vero mentem suam angelorum motionibus obsequentem præbet, hic etiam cum angelis pacem obtinuit.

Qui etiam cum ipsis divina. Id est, eandem cum ipsis circa divinam majestatem cultum et adorationem perficiamus.

In theologicis. Nota esse aliquod ipsius opus de divinis institutionibus; hoc etiam in principio capituli primi dicit.

§ VI. *Per epistolam interrogasti.* Quomodo intelligat, Deum esse ipsam vitam, et ipsius vitæ conditorem, ac similia. Recte autem illud dicit in epistolis, maxime in secunda. [Nota, ex rebus creatis, et ab ipso factis Deum nominari, eo quod ipse sit earum omnium auctor et opifex.]

Ex iis quæ primo sunt. Arbitror ipsum per ea quæ primo loco sunt, intelligere supermundanas naturas, tanquam primo loco et pure divina participantem dona, vitam et reliqua. Ergo ex tunc hinc, id est ex iis quæ in iis quæ sunt considerantur, Deus dicitur, ipsius vitæ seu ipsius effectus formæ ejus conditor et productor; ex uno enim vitæ nos etiam de similibus similiter cogitare oportet. Cum autem Deus ipse dicatur ipsa vita et similia, tanquam supra omnem naturam ea existens dicitur, seu supra angelos, ac omnem essentiam intelligentem.

Et iis quæ primo. Præsertim dicit creaturas intelligibiles ac incorporeas, id est angelos. Nota tunc αρχηγικῶς quia primo loco substitit, dicit tunc υπερ-ούσιον pro Deo, solus enim 221 intelligibilium ac sensilium creator. Non enim oportet credere illis qui dicunt creatrices Dei virtutes deos esse, quod falsum est: nam solus Deus creator. Nota solum Deum creatorem intelligibilium ac sensibilium.

Contortum, Gr. ἀγκύλον. Inflexum.

^a Ephes. II, 14.

κτέον, ἵνα ἡ, ἐπιμέμενοι ἑαυτοὺς, ἅτε ἐκταραττομένοις, ἐὰν ἀποτύχωσι τῶν παθῶν, [δοκοῦσιν] εἰρηνεύειν ἑαυτοὺς εἰς τὸ ἀπολαύειν τῶν παθῶν. Οὕτω νόησον καὶ τὸ πάντας ἐπιεσθαι εἰρήνης, τουτέστι τοῦ αγαθοῦ.

Τι ἄν τις εἰποι περὶ τῆς κατὰ Χριστόν. Πῶς εἰρήνη Ἰησοῦς Χριστὸς ἡμῶν καὶ ἀγγέλων, παύσας τὸν πόλεμον, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, καὶ εἰρήνην μεταξὺ ἡμῶν βραβεύσας, καὶ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν, ὡς ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους φησὶν.

Καθ' ἣν οὐ μὴ μάθωμεν ἐτι πολεμεῖν. Ἐκεῖνός ἐστιν ὁ μὴ ἑαυτῷ πολεμῶν, ὁ θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν καθυποτάξας τῷ λόγῳ. Εἰρηνεύει δὲ καὶ πρὸς ἄνθρωπος ὁ τὴν γνώμην μίαν πρὸς πάντας κτησάμενος. Ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ νοῦν πρὸς τὰ διὰ τῶν ἀγγέλων κινούμενα παραγῶν πειθήνιον, οὗτος καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τὴν εἰρήνην ἐκτήσατο.

Ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τὰ θεῖα. Τουτέστι τὴν αὐτὴν αὐτοῖς περὶ τὸ θεῖον σέβας λατρείαν καὶ προσκύνησιν ἐπιτελέσωμεν.

Ἐν ταῖς θεολογικαῖς. Σημειώσαι, ὅτι ἐστὶν αὐτοῦ καὶ θεολογικῶν ὑποτυπώσεων σύνταγμα· τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου κεφαλαίου φησὶ.

§ VI. *Δι' ἐπιστολῆς ἐπύθου.* Πῶς νοεῖ τὸν θεὸν αὐτοζωὴν εἶναι, καὶ τῆς αὐτοζωῆς ὑποστάτην, καὶ τὰ ὅμοια. Καλῶς δὲ αὐτὸ φησὶ καὶ κατὰ τὸ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, μάλιστα τῇ δευτέρᾳ. [Σημειώσαι, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ὄντων καὶ ἐξ αὐτοῦ παραχθέντων ὁ θεὸς ὀνομάζεται, ὡς αἰτίος αὐτῶν ὑπάρχων.]

Ἐκ τῶν πρώτως ὄντων. Πρώτως ὄντα ὀμαι αὐτὸν εἰρηκέναι τὰς ὑπερκοσμίου φύσεις, ὡς πρώτως καὶ ἀκραιφνῶς τῶν θείων ἰσχυρῶν μετεχούσας, ζωῆς καὶ τῶν λοιπῶν. Ἐκ τῶν ὄντων τοίνυν, τουτέστι τῶν ἐν τοῖς οὐσί θεωρουμένων, λέγεται ὁ θεὸς τῆς αὐτοζωῆς, ἦγουν τοῦ αὐτοῦ πράγματος καὶ τοῦ εἶδους αὐτῆς ὑποστάτης καὶ παραγωγεῦς· ἐξ ἐνός γὰρ τοῦ τῆς ζωῆς καὶ περὶ τῶν ὁμοίων ἡμᾶς ὁμοίως νοεῖν δεῖ. Ὅταν δὲ ὁ θεὸς αὐτὸς λέγεται αὐτοζωὴ καὶ τὰ παραπλήσια, ὡς ταῦτα ὑπάρχων ὑπὲρ φύσιν πάσαν λέγεται, ἦγουν καὶ ὑπὲρ ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν νοεράν οὐσίαν.

Ἐκ τῶν πρώτως. Πρώτως ὄντα τὰς νοητάς φησὶ δημιουργίας, τὰς καὶ ἀσωμάτους, τουτέστι τοὺς ἀγγέλους. ¹¹ Σημειώσαι τὸ αρχηγικῶς, ὅτι πρώτως ὑφέστηκε, φησὶ, τὸ ὑπερούσιον ἀντὶ τοῦ, ὁ θεός· ὁ μόνος γὰρ ποιητὴς νοητῶν καὶ αἰσθητῶν· οὐ γὰρ δεῖ πείθεσθαι τοῖς λέγουσι τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις τοῦ θεοῦ, θεοὺς εἶναι, ὅπερ οὐκ ἐστὶ· ὁ μόνος γὰρ ὁ θεὸς δημιουργός. Σημειώσαι, ὅτι ὁ μόνος ὁ θεὸς ποιητὴς πάντων νοητῶν καὶ αἰσθητῶν.

Ἀγκύλον. Ἐπιχαμπές.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹¹ σημειώσαι τί ἐστὶ τὸ αρχηγικῶς εἶναι· αρχηγικῶς μὲν ὡς πάντων αἰτίος τῶν αγαθῶν ὁ θεός, μεθεκτικῶς δὲ, ὡς αἱ προνοητικὰ παρ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενα δυνάμεις. Nota quid sit αρχηγικῶς principaliter esse, nempe principaliter est Deus, velut causa omnium bonorum; μεθεκτικῶς vero participare, existunt provisione virtutes a Deo manantes,

Και θεοὺς τῶν δυνάμεων. Ὅτι οὐκ εἰσι θεοὶ ἢ δῆ- A
μοουργοὶ ἀγγελοὶ, οὐδὲ ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεόν.

Ἀληθῶς και κυρίως. Σημειώσαι, ὅτι οὐδὲ οὗτος ὁ
θεὸς ἀνὴρ διαφορὰν οἶδε τοῦ κυρίως και ἀληθῶς.

Τὴν αὐτοουσίωσιν. Ἐν ταύτοις σαφέστερον τὴν
λύσιν ἐποίησατο τοῦ προτεθέντος προβλήματος, ὅπως
χρὴ λαθεῖν τὸ, ποτὲ λέγεσθαι μὲν αὐτὸν αὐτοζῶν
και τὰ σὺν αὐτῷ τὸν Θεόν, ποτὲ δὲ τούτων ὑποστά-
την, ἣ γου ταῦτα ὑποστήσαντα· ὅτι ὁ μὲν, ὡς αἰτίας
τούτων και ἀρχὴ ὑπεράρχιος, οὕτω ταῦτα λέγεται·
τὰ δὲ ὄντα τούτων μετέχοντα, καλοῦνται ἐξ αὐτῶν
ζῶντα, και ὄντα και ἔνθεα. Τὴν ζῶσιν γοῦν, τὴν
οὔσιωσιν ἀντὶ τοῦ τὰ πράγματα¹⁵, ὑπέστησεν ὁ
θεός. Πρώτως οὖν ἐνοουμέθα αὐτὸ τὸ πρᾶγμα·
εἶθ' οὕτω τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἐνοίαν· οἷον τὴν παν-
τοίως θεωρουμένην ζῶην ἢ οὔσιαν· και τότε τὰ μερι-
κὰ, τουτέστι τὴν τοῦ καθ' ἕκαστον εἶδος ἐνοίαν λαμ-
βάνομεν, οἷον τῆς ἀγγελικῆς ἢ τῆς ἀνθρωπίνης
ζῶης, και τῶν λοιπῶν οἷς συνεισβάλλει, και αὐτῶν
τῶν μετεχόντων ἢ μνήμη. Ἐπαγαγὼν δὲ εἶτα τῶν
ἄλλων αὐτῶν μετεχόντων, ἐδήλωσεν ὡς οὐ πάντα
πάντων μετέχουσι· τὰ μὲν γὰρ οὔσιαι μόνης· τὰ δὲ
ζῶης· τὰ δὲ και νοήσεως, ἢ και νοερότητος· τὰ δὲ
πρὸς ταύτοις και θεώσεως.

Ὅτι τὰ ὄντα οικειῶς ἐαυτοῖς. Τὸ δοκοῦν ἀσαφέ-
στερον σαφηνιστέον οὕτως· ὁ θεὸς πάντα εἰς σωτη-
ρίαν ἐν ἑαυτῷ προέχων ὑπερηνωμένως και ἀσυνθέ-
τως, και ὡς πηγαία ἀρχὴ δι' ἀγαθότητος ὑπερβολῆν,
και τοῖς ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς ὑποστᾶσι, καθάπερ
ἁπλῆς τινος ἀφίει, μένων ὅλων ἐν ἑαυτῷ μεταδι- C
δωσι μεθεκτικῶς ἐκάστῳ οικειῶς τῶν μεγάλων αὐτοῦ
προτερημάτων· αἱ οὖν ἐκ τῶν ἐόντων αὐτῷ ἀγα-
θῶν εἰς μετᾶδοσιν ἐλλάμψεις πρωτοτύπως λέγονται,
και αὐτοεῖναι και αὐτοζῶσεις, και αὐτοθεώσεις και
ὅσα τοιαῦτα κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχῶν, τουτέστι τῶν
αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ ὄντων, φημι τῆς αὐτοθεότητος,
και αὐτοαγαθότητος, και αὐτοζῶης· δευτέρως δὲ και
ὅλα αὐτὰ ὑποστῆναι λέγεται, διὰ τῶν κατὰ πρόοδον
ὑποστασῶν ὑπ' αὐτοῦ οὔσιων, ζῶων οὔσων οὔσιωδῶς,
και διδομένων μεθεκτικῶς τοῖς ἁγίοις¹⁶. τρίτως δὲ
τῶν μερικῶν τούτων μεταδόσεων· τινὰ γὰρ μετέχει
ζῶσεως μόνης, τινὰ δὲ και θεώσεως, τινὰ δὲ και
τῶν ὅλων ὁμοῦ τούτων, ὡς αἱ ἀνώταται νοηταὶ δυ-
νάμεις.

etiam divinitatis largitionem, quædam denique simul hæc tota, sicut supremæ intelligibiles virtutes
participant.

Τῶν μερικῶν. Μερικὰ φησι τὰς διαδοχὰς τῶν
γενῶν.

Και τῆς αὐτοαγαθότητος. Ὅτι και τῆς αὐτοαγα-
θότητος και θεότητος ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ὑπεράγαθος
και ὑπέρθεος. Σημειώσαι οὖν ὅτι οὐκ ἐστὶν οὐσία
θεοῦ τὰ τοιαῦτα. Ἀνάγνωθι ἐν τῇ β' πρὸς Γάϊον
ἐπιστολῇ.

Προνοίας και ἀγαθότητος. Προνοίας και ἀγαθό-

Et deos eorum. Non esse deos aut creatores an-
gelos, neque aliquid aliud præter Deum.

Vere ac proprie. Nota quod neque divinus hic vir
differentiam agnoscat inter κυρίως et ἀληθῶς.

Per se esse. In his perspicue magis solvit propo-
situm dubium, quomodo accipiendum sit, ipsum qui-
dem aliquando dici ipsam vitam, et quæ cum ipso
Deum; aliquando autem horum conditorem seu hæc
condidisse. Nimirum eum tanquam horum auctorem
et principium supra principium ita nominari, res
vero quæ hæc participant, ex ipsis vocari viventes,
existentes ac divinas. Ergo Deus pro rebus ipsis
seu effectis produxit vivendi actionem, et actionem
essentiæ datricem. Itaque primo loco intelligimus
ipsum effectum. Postea universalem ejus cogitatio-
B nem, scilicet, omnibus modis consideratam vitam
aut essentiam, et tum particularia, id est cujusque
speciei intelligentiam accipimus angelicæ aut hu-
manæ vitæ, ac reliquorum quibus memoria simul
incumbit, ac eorum quæ participant. Cum autem
addidit, tum eorum quæ omnibus participant, si-
gnificavit non omnia omnibus participare; alia
enim sola essentia, alia vero vita; quædam etiam
intellectione seu intelligentia, quædam autem præ-
ter illa etiam divinitate.

Quæ res prout cuique convenit. Quod obscurius
videtur, ita declarandum est. Deus omnia ad salutem
in seipso ante habens modo unitissimo et sine
compositione, ac velut fontale principium propter
bonitatis excessum, atque iis quæ ab ipso virtute
creandi condita sunt, veluti radios quosdam emittens,
totus in se manens, unicuique pro captu per
modum communicationis magnas suas excellentias
communicat. Itaque illustrationes ex iis quæ ipsi in-
sunt bonis communicabilibus primo loco dicuntur,
et ipsum esse, et ipsius vitæ largitiones, et ipsius di-
vinitatis largitiones et quotquot talia secundum
imitationem principiorum, id est eorum quæ ipsius
Dei sunt, ipsius divinitatis inquam, et ipsius bonitatis
atque ipsius vitæ; secundo vero etiam tota ipsa
condidisse dicitur, propter essentiæ ejus progressu
ad extra subsistentes, quæ essentialiter sunt vitæ,
et dignis communicando dantur; tertio autem par-
ticularium harum communicationum causa. Quæ-
dam enim solam vitæ largitionem, quædam vero

Particularium. Particularia dicuntur generum suc-
cessionem.

Et per se bonitatis. Eum esse ipsius bonitatis et
divinitatis conditorem qui est supra bonitatem et
supra divinitatem. Nota igitur, talia non esse Dei
essentiam. Lege secundam ad Caium epistolam.

Providentius et bonitates. Providentias et boni-

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁵ τὴν θέωσιν, ἣ γου αὐτὰ τὰ πράγ. ¹⁶ γρ. ἁγίοις.

tates, προνοίας et ἀγαθότητος dicit, quæ antea vocavit essentialis largitionem, vitæ largitionem, bonitatem, divinitatem, pulchritudinem, ac similia.

A Deo qui est extra sui participationem. Paulo antea dixerat, Deum communicari posse, nunc dicit ipsum non posse communicari. Ergo Deus communicari potest liberalibus suis communicationibus; nequit autem communicari quatenus est auctor, et quia illud super omnia proprie habet, quibus omnia pro captu participant; hoc enim est simile illi quod supra in capite quinto dictum est, nempe quod est, et in omnibus est, et nihil omnium est; quia enim continet, et vivificat, atque custodit, dicitur in omnibus esse; nihil autem rerum est, quatenus causa productionis omnium est. Causa vero nunquam ex effectis esse potest: sic etiam hoc loco, Deus quidem communicari potest, quatenus omnia quæ sunt ipsum participant, et per ipsum consistunt; quod enim eum non participat, neque est, neque erit, neque erat. Contra vero communicari nequit, quoniam nihil eorum cundum propriam naturam est supra ea quæ

IN CAP. XH.

§ I. *Per nominum geminationem.* Geminationem nominum dicit, superlativum cum positivo, ut Sanctum sanctorum, Dominum dominorum, Deum deorum, [Regem regum,] et his similia.

223 § II. *Quapropter dominatio.* Hæc dicunt duo Gregorii, theologus et Nyssenus.

§ III. *Absolute prædicanda.* Ἀπολύτως absolute, id est, non secundum aliquid laudare, secundum vero aliquid non laudare, aut prout cum alio comparatur, sed secundum simplicem cogitationem, id est proprie.

Et inæqualitatem. Hæc est unitas, æqualitatem et identitatem dico; hæc enim est causa conspirationis et concordiæ, et salutis totorum, nam ratio unitatis, secundum eadem et simpliciter se habens, unum merito appellari potest, unum enim quod in particularibus, est unitum partibus, et conspirans in participatione primæ causæ. Hac ratione etiam Dominus pro discipulis orat, *Ut sint et ipsi unum, sicut et nos unum sumus, ut sint consummati in unum*^b [quod significat sanctitatem, ac regnum], γάννυται, seu recreatur Deus in propriis operibus secundum illud Psalmorum: *Lætabitur Dominus in operibus suis*^c [quod dominium significat].

§ IV. *Auctor imparticipabilis.* Deus communicari nequit, secundum naturæ rationem.

Sanctus sanctorum laudatur. Quomodo Sanctus sanctorum, et similia Deus laudatur, admirabiliter manifestavit, et ait, quantum differt natura pura et causa a qualitate et ab effectu; hoc enim est illud quod est respectu illius quod proprie non est, et quantum illud quod participatur ab eo quod participat; tantum differt Deus dum hæc dicitur, ab iis

τητάς φησιν, ἄπερ προείπεν οὐσίωσιν, ζώωσιν, ἀγαθότητα, θεότητα, κάλλος, καὶ τὰ ὅμοια.

Ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμέθεκτου. Πρὸ βραχέος εἰπὼν μεθεκτὸν τὸν Θεόν, νῦν ἀμέθεκτον αὐτόν φησιν εἶναι· μεθεκτὸς μὲν οὖν ὁ Θεὸς κατὰ τὰς φιλοδώρους αὐτοῦ μεταδόσεις· ἀμέθεκτος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸν αἰτιὸν ὄντα, καὶ τοῦτο ὑπὲρ πάντα ἔχειν ἰδίως, ὧν πάντα προσφόρως μετέχει· ὅμοιον γάρ ἐστι τοῦτο τῇ εἰρημένῳ ἄνω ἐν κεφαλῇ πέμπτῃ, ὅτι τὸ ὄν καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐστι, καὶ οὐδὲν τῶν πάντων ἐστὶ· διὰ γὰρ τὸ συνέχειν καὶ ζωοῦν καὶ φυλάττειν λέγεται ἐν τοῖς πᾶσιν εἶναι· οὐδὲν δὲ τῶν ὄντων ἐστὶ, καθ' ὃ αἰτιὸν τῆς πάντων παραγωγῆς, οὐκ ἂν δὲ τὸ αἰτιὸν ἐκ τῶν αἰτιατῶν εἴη. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα, μεθεκτὸς μὲν ὁ Θεὸς καθ' ὃ πάντα τὰ ὄντα αὐτοῦ μετέχει, καὶ δι' αὐτοῦ συνέστηκε· τὸ γὰρ αὐτοῦ μὴ μετέχον οὐτε ἐστίν, οὐτε ἔσται, οὐτε ἦν. Ἀμέθεκτος δὲ πάλιν, ἐπειδὴ τῆς αὐτοῦ οὐσίας οὐδὲν τῶν ὄντων μετέχει· ὑπὲρ τὰ ὄντα γὰρ ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν, quæ sunt, essentialiam ejus participat; nam Deus se-

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

§ I. *Τῶν διπλασιασμῶν τῶν ὀνομάτων.* Διπλασιασμῶν ὀνομάτων φησὶ τὸ πρὸς τὸ ἀπλοῦν ὑπερθετικόν, ὡς Ἁγίον ἁγίων, Κύριον κυρίων, Θεὸν θεῶν. [καὶ Βασιλέα βασιλέων], καὶ τὰ ὅμοια τούτων.

§ II. *Διὸ καὶ κυριότης.* Ταῦτα φασιν οἱ δύο Γρηγόριοι, ὁ τε θεολόγος καὶ ὁ Νύσσης.

§ III. *Ἀπολύτως ὁμηγεῖον.* Ἀπολύτως, τουτέστιν οὐ κατὰ τι μὲν, κατὰ τι δὲ οὐ, ἢ ὡς πρὸς τι ἕτερον, ἀλλὰ κατὰ ἀπλῆν ἔννοιαν, τουτέστι κυρίως.

Καὶ ἀνισότητα. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐνόητος, τὸ τῆς ἰσότητος καὶ ταυτέτητος λέγω· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ αἰτιὸν τῆς συμπτώσεως, καὶ τῆς συμπαθείας, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ὅλων· ὁ γὰρ τῆς ἐνόητος λόγος, ὁ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων, ἐν εἰκότως ἂν προσαγορευοίτο· καὶ γὰρ τὸ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἐν τοιοῦτον ὑπάρχει, ἠνωμένον τοῖς μέρεσι, καὶ σὺμπνουν κατὰ μετουσίαν τοῦ πρώτου αἰτίου. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ὁ Κύριος ὑπὸ τῶν μαθητῶν αἰτεῖ, *Ἴνα ὡς ἡμεῖς ἐσμὲν, ἵνα ὡς ἡμεῖς ἐσμὲν* [ὅ δηλοῖ τὴν ἀγιότητα, ὁ δηλοῖ τὴν βασιλείαν], γάννυται δὲ, ἤτοι εὐφραίνεται ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ποιήμασιν ὁ Θεός, κατὰ τὸ ἐν ψαλμοῖς· *Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ* [ὁ δηλοῖ τὴν κυριότητα].

§ IV. *Ὁ ἀμέθεκτος αἰτιός.* Ἀμέθεκτος ὁ Θεός κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον.

Ἁγίος ἁγίων ὑμνεῖται. Πῶς Ἁγίος ἁγίων, καὶ τὰ τοιαῦτα ὑμνεῖται ὁ Θεός, θαυμασίως ἐπράνωσε, καὶ φησὶ, καθ' ὅσον διαφέρει φύσις ἀκραιφνῆς καὶ αἰτία ποιότητος καὶ αἰτιατοῦ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ πρὸς τὸ μὴ κυρίως ὄν, καὶ καθ' ὅσον τοῦτου μετέχοντος αὐτὸ τὸ μετεχόμενον, κατὰ τοσοῦτον διαλάττει ὁ Θεός ταῦτα λεγόμενος τῶν κατὰ μέθεξιν

^b Joal. xvii, 11, 23. ^c Psal. ciii, 31.

τοῦτο ἐσχηκότων· τὰ γὰρ πάντα ἐκ Θεοῦ ἐστί, καὶ λέγεται, καὶ ἔχει· ὁ Θεὸς ἐξ οὐδενός. [Διὰ τί Ἅγιος ἁγίων, καὶ Βασιλεὺς βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, καὶ Θεὸς θεῶν λέγεται.]

Ἄγιος δὲ καὶ βασιλεὺς. Θείας ἐπινοίας ὁ μακάριος οὗτος ἡξιωμένος, εὐσεβῶς τὰ παρά τισιν εἰς πολυθεῖαν ἐκπεσόντα φιλοθέως μυσταγωγεῖ, καὶ τὰς ἐφεστηκυίας τῶν ὑποβεθηκότων ἀρχὰς κατὰ ἐξοχὴν ἁγίους, καὶ βασιλεῖς, καὶ κυρίους, καὶ θεοὺς λέγεσθαι φησιν, ὡσπερ καὶ ἐν ἀνθρώποις οἱ ἐξοχώτατοι οὕτω προσαγορεύονται, καὶ ὡσπερ ἐν ἡμῖν οἱ ἐν ἀρετῇ προὔχοντες διδάσκαλοι τὴν ἀρετὴν ἐν τῇ ψυχῇ ἐνιαλῶς συνηθροισμένην ἔχουσι. Διὰ δὲ τῆς διδασκαλίας ἐτέροις τὰς ἀρετὰς μεταδιδόντες πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ πλήθους τῶν διδασκομένων πληθύνεται καὶ ἡ μεταδιδόμενη παρ' αὐτῶν ἀρετῇ· οὕτως ἰσχυρότερῳ τινὶ καὶ θειοτέρῳ τρόπῳ ἐστὶ τῶν ἀσωμάτων τάξεων θεωρητόν¹⁷· καὶ διὰ τῶν ἀνωτέρων καὶ πλησιαιτέρων Θεῶν αἱ ὑποβεθηκυῖαι τάξεις μετέχουσι τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ ἐκ κρατήρος ὑπερβλύζοντος καὶ πηγάζοντος, τὰ μὲν πλησιάζοντα σκευὴ πρῶτα πληροῦνται, δεχόμενα δὲ ἐπὶ τὰ αὐτὰ φερόμενον· εἶτα, καὶ αὐτῶν ὑπερβλύζοντων, διαχεῖται εἰς ἕτερα ὑποκειμένα σκευή, καὶ πρὸς τὸ πῆθος τῶν δεχομένων, καὶ τὴν διαφορὰν εἴτε μικρῶν εἴτε μεγάλων, οἷον διαβρᾶντίζεται τὸ ἐκ τοῦ κρατήρος ἀναβλύζον τῶν πρώτων σκευῶν ἐν ἑαυτοῖς ἐχόντων κατὰ τὴν ἐνότητα τοῦ πληρώματος τὸ πρῶτως ἐκ τοῦ κρατήρος ἐνεχθέν· οὕτω παχυτέρῳ λόγῳ τὴν ἀφθονίαν τῆς μεταδόσεως τῶν θείων δωρεῶν μερζομένην εἰς ἅπαντας διὰ τῶν πρώτων διακόσμων νοητέον. Καὶ ὁ Ἀπόστολος σκευὸς γὰρ ἐκλογῆς ὀνομάσθη. Σημεῖωσαι δὲ ὅτι ἀμέθεκτον νῦν τὸν Θεὸν κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον φησί.

Διαφορὰς πληθούσουσι. Τουτέστι πλείους δεικνύουσιν· ὅσον γὰρ διάφορα τὰ μετέχοντα, τοσοῦτον καὶ αἱ δωρεαὶ πολυειδεῖς διαφαίνονται.

Εἰς τὸ Κεφάλαιον ἸΓ'.

§ I. Ὑψ' ἑαυτοῦ μονοειδῶς ἀφοριζόμενον. Ὁ Θεὸς ἑαυτοῦ καὶ ὅρος καὶ τόπος, καὶ οὐδὲν ὑπερεκτείνεται τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὰ ἄπειρα αὐτὸς περατοῖ· τοὺς γὰρ αἰῶνας ἀπείρους ὄντας (οὐδὲ γὰρ ἔχουσι πέρας) αὐτὸς, τῷ ἀπείρῳ μεγέθει ὑπερέχων τῷ ἑαυτοῦ ἀπειροπλασίῳ περιέχει· καὶ πᾶσαν ἀοριστίαν ζωῆς, ὡς ἐπὶ τῶν νοητῶν· οὐ γὰρ ὠριπται τοῦτοις ὁ βίος, ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀθάνατοι ἐκτίσθησαν. Ὁ δὲ Θεὸς ἐν τῷ ὑπεραιωνίῳ ἐντὸς τῆς ἰδίας ἀδιότητος ὀρίζεται¹⁸.

§ II. Ἐν δὲ, ὅτι πάντα. Πολλὰ τῷ ἀριθμῷ, ἐν δὲ τῷ εἶδει, τὰ νομίσματα, καὶ τὰ ἀργύρια, καὶ οἱ ὀβολοί· τὸ γὰρ εἶδος ἐν, ἢ χαλκός, ἢ χρυσοῦς, ἢ ἀργυροῦς· τὸ δὲ πολλὰ ταῖς δυνάμεσιν, ὡς αἱ πῶαι, ἐν δὲ τῷ εἶδει· πᾶσαι γὰρ χόρτος· τὸ δὲ πολλὰ ταῖς εἰδεσιν, οἷον ἵππος, βοῦς, ἄνθρωπος, καὶ τὰ νοητὰ, ἐν δὲ τῷ γένει, ὅτι ταῦτα ζῶν εἶσι· τὸ δὲ πολλὰ

¹⁷ Act. ix, 15.

A qui illa participatione habent; omnia enim ex Deo sunt et dicuntur et habent; Deus autem ex nullo. [Quare Sanctus sanctorum, Rex regum, Dominus dominantium, et Deus deorum dicitur.]

Sanctos vero et reges. Beatus hic divina inspiratione dignus habitus, ea quæ apud quosdam in deorum multitudine delapsa erant, religiosæ et pie docet, et principatus inferioribus præfectos, per excellentiam sanctos, et reges, dominos, et deos dici affirmat, sicut inter nos magistri virtute præstantes, virtutem in anima unite collectam habent. Docendo autem virtutes aliis communicantes, secundum diversitatem multitudinis eorum qui docentur etiam virtus ab ipsis communicata multiplicatur: sic fortiori quadam et diviniore ratione in incorporeis ordinibus contemplandum; et inferiores ordines per superiores et Deo viciniore, Dei dona participant, sicut ex cratere exuberante et scaturiente, vicina quidem vasa, prima replentur, excipientia quod in ipsa cecidit; postea illis etiam exuberantibus diffluit in alia subjecta vasa, et secundum multitudinem recipientium, et diversitatem sive parvorum sive magnorum; scilicet aspergitur quod ex cratere exuberabat primis vasis in se continentibus per unitatem plenitudinis quod primo ex cratere delatum: ita rudiori sermone abundantiam communicationis divinorum donorum dixissam in omnes primos ordines intelligendum. Et Apostolus vas electionis nominatus est^d. Nota, eum nunc dicere Deum non posse communicari secundum naturæ rationem.

Differentias multiplicat. Id est plures ostendunt; quantum enim diversa sunt quæ participant, tantum etiam dona multifariam apparent.

IN CAP. XIII.

§ I. A se uniformiter definitus. Deus sui ipsius finis et locus, nihilque supra Deum extenditur; sed ipse infinita definit; nam sæcula quæ sunt infinita, non enim terminum habent, multiplices sua infinitate complectitur, et omnem vitam termini experitem, sicut in intelligibilibus habent finem, ipse infinita; seu angelis, non enim his terminatur vita, quemadmodum in hominibus, sed immortales creati sunt. Deus vero in superæterna propria æternitate terminatur.

§ II. Unum autem, quia est omnia. Multa numero, unum vero specie, numismata, pecunia et oboli; unum enim specie, aut æs, aut aurum, aut argentum; virtute autem multa, ut herbæ, sed unum specie, nam omnes fenum: multa vero speciebus, ut equus, bos, homo, et intelligibilia, seu angeli; unum vero genere, quia hæc sunt animalia; multa autem progres-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

¹⁷ γρ. θεωρητέον. ¹⁸ γρ. ὀρίζει.

sionibus scilicet a Deo, creaturæ, sed unum principio. Deus enim omnium est auctor.

Sed quemadmodum numerus omnis. 225 Pulchre demonstrat quod intendit; huic enim divino viro scopus est, sententiam suam etiam ex ratione numerandi confirmare. Dicit itaque nullam rem esse unius expertem, id est Dei; quia omnis numerus unitatem participat; nam si a duobus quis inceperit, unam dualitatem primam numerat, et ex decem similiter, amplius dicit, quod etsi aliquis primo inceperit a minimis, numerat dimidium unum, et unum tertium, unum decimum, et ita deinceps; itaque non est numerus, qui non participet unitatem seu monadem: etsi enim partis memineris, dices, unam dimidiam, et unam tertiam, unam decimam, et deinceps: atque unam dualitatem, et unam decadem dici, quod etiam hæc ex ea compleantur.

Unum illud quod est omnium causa. Manifestus est scopus, nimirum probare Deum dici unum, non similiter ac cætera quæ numerantur. Deus enim unum est, quatenus simplex et individuus, atque differentię specificæ expertus, omniumque passionum et accidentium alienus; dicitur etiam unum, dum tanquam principium aliquod et elementum futurorum intelligitur. At idem, aut diversum, aut majus, aut minus, insuper etiam integrum aut redundans aut æquale aut inæquale, quod in numeris consideratur, nullus cum ratione in principium transferat, *et* principium constituens: talia enim passiones, et accidentia necessario sunt. Itaque in numeris finis divisionum in multitudinem ad unitatem reducitur; sed principium in, unoquoque genere simplicissimum est; ergo etiam in iis quæ sunt, sive unum sit multa, sive multa sint unum, principium aliquod et elementum simplicissimum est, et unum omnium expertus, ex quo, tanquam ex exemplari et idea, unum illud quod in iis quæ sunt, nimirum etsi lumen sensibile multa sit partibus, pro stellis omnibus, quod attamen totum in unum colligitur, est unum lumen et multa accidentibus, veluti pavo; habet enim aurea, et cærulea, et alba, unum est subjecto corpore: ita et de cæteris cogitandum.

Neque enim est multitudo. Hoc loco ex numerandi scientia evincit quod dicebat. Nota eum merito dicere Deum esse ante unum, quoniam est omnium, quare etiam numeri auctor, seu adinventor.

Sed quod quidem multa. Subaudiendum 226 est in unoquoque existens, ut sit talis sententia: quod multa est partibus, toto unum est, ut corpus, sic et reliqua, unum sunt subjecto, seu essentia; sed accidentibus multa, ut homo. Accidentia vero, quædam separabilia, ut sedere, ambulare, et similia; quædam vero inseparabilia, ut cæruleum et aduncum, et similia: et contra unum quidem specie,

Α ταῖς προδοῖς, αἱ δημιουργίαι, ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ· ὁ θεὸς γὰρ αὐτῶν πάντων.

Ἄλλ' ὡς περ ἅπας ἀριθμὸς. Καλῶς ἀποδείκνυσιν ὅπερ καὶ βούλεται. Σκοπὸς γὰρ τῷ θεῷ τοῦτ' ἀνδρὶ καὶ ἀπὸ τῆς ἀριθμητικῆς συστήσασθαι τὰ ἑαυτοῦ. Λέγει γοῦν, ὅτι οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων ἀμέτοχον τοῦ ἐνός, τούτεστι τοῦ Θεοῦ· διότι καὶ πᾶς ἀριθμὸς μονάδος μετέχει· εἰ γὰρ ἐκ τῶν δύο ἄρξεται τις, μίαν δυάδα· πρώτην ἀριθμεῖ, καὶ ἐκ τῶν δέκα ὁμοίως, τὸ πλέον φησὶν, ὅτι κἂν ἐκ τῶν λεγομένων πολλοστυμορίων ἀρξῆται τις πρώτων, ἀριθμεῖ ἡμισυ ἐν, καὶ τρίτον ἐν, δέκατον ἐν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, ὥστε μὴ εἶναι ἀριθμὸν μὴ μετέχοντα τοῦ ἐνός, ἦτοι τῆς μονάδος· κἂν γὰρ μορίου ἐπιμνησθῆς, ἐρεῖς ἡμισυ ἐν, καὶ τρίτον ἐν, καὶ δέκατον ἐν, καὶ ἐφεξῆς· καὶ ὅτι μία δυάς, καὶ μία δεκάς λέγεται, ὡς καὶ τούτων ἐξ αὐτῆς συμπληρουμένων.

Τὸ πάντων αἰτιον ὄν. Ὁ σκοπὸς δῆλος, ὅτι ἐν λεγόμενος ὁ θεός, οὐχ ὁμοίως τοῖς ἀριθμητοῖς ἐν λέγεται· ὁ μὲν γὰρ θεὸς ἐν ἐστὶ, καθὼ ἀπλοῦς τε καὶ ἀμερῆς, καὶ τῆς κατ' εἶδος διαφορᾶς ἀμοιρος, καὶ πάντων παθημάτων καὶ συμβεβηκότων ἀλλότριος· λέγεται καὶ ἐν, ἀρχὴ τις ὡς περ καὶ στοιχείον τῶν ἐσομένων νοούμενος. Τὸ δὲ ταῦτόν, ἢ ἕτερον, ἢ μείζον, ἢ ἐλαττον, ἐτι δὲ ἄριον ἢ περιττόν, ἢ ἴσον ἢ ἄρισον, ὅπερ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς θεωρεῖται, οὐκ ἂν τις αὐλόγως ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναφέρῃ, ἀρχὴν αὐτὰ ποιούμενος· τὰ γὰρ τοιαῦτα πάθη καὶ συμβεβηκότα ἐξ ἀνάγκης εἰσὶ. Τῶν μὲν οὖν ἐν ἀριθμοῖς διαιρέσεων εἰς πλῆθος τὸ πέρας εἰς μονάδα ἀνάγεται· ἢ δὲ ἀρχὴ ἐν ἐκάστῳ γένει ἀπλοῦστατόν ἐστι· καὶ ἐν τοῖς οὖσιν οὖν, εἴτε τὸ ἐν πολλὰ ἐστίν, εἴτε τὰ πολλὰ ἐν, ἀρχὴ τις καὶ στοιχείον τὸ ἀπλοῦστατόν ἐστι, καὶ πάντων ἀμέτοχον ἐν, ἐξ οὗ, ὡς περ ἐκ παραδείγματος καὶ ἰδέας καὶ τὸ ἐν τοῖς οὖσιν ἐν, οἷον κἂν τὸ αἰσθητὸν φῶς πολλὰ ἢ τοῖς μέρεσιν, ἀντὶ τοῦ τοῖς ἄστροις πᾶσιν, ἀλλ' ὄλον συλλεγόμενον, ἐν φῶς ἐστὶ· καὶ πολλὰ τοῖς συμβεβηκόσιν, οἷον ὁ ταῶς· ἔχει γὰρ καὶ χρυσοῦζοντα, καὶ κυάνεα, καὶ λευκά, ἐν τῷ ὑποκειμένῳ σώματι ἐστίν· οὕτω καὶ τὰ ἐξῆς ὑποθέτον.

Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ πλῆθος. Ὡς δὲ ἐξ ἀριθμητικῆς περιγίνεται τοῦ λεγομένου. Σημειώσαι δὲ ὅτι καὶ πρὸ τοῦ ἐνός λέγει εἶναι τὸν θεὸν εἰκότως, ἐπειδὴ πάντων ὑπάρχει, ὅθεν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ δημιουργός, ἦτοι ἐφευρέτης ἐστίν.

Ἄλλὰ τὸ μὲν πολλὰ. Προσυπακουστέον ἐφ' ἐκάστου τούτων τὸ ὑπάρχον, ἵνα ἦ τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, τὸ ὑπάρχον τοῖς μέρεσι πολλὰ ἐν ἐστὶ τῷ ὅλῳ, οἷον τὸ σῶμα, οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ ἐστίν ἦτοι οὐσίαι· ἀλλὰ πολλὰ ταῖς συμβεβηκόσιν, οἷον ὁ ἄνθρωπος. Συμβεβηκότα δὲ τὰ μὲν χωριστά, ὡς τὸ καθέζεσθαι, περιπατεῖν, καὶ τὰ ὅμοια ¹⁰ τὰ δὲ ἀχώριστα, ὡς τὸ γλαυκὸν, ἢ γρυπὸν, καὶ τὰ ὅμοια·

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ γρ. τοιαῦτα.

καὶ πάλιν, ἐν μὲν εἶδος, ἵππος, ἢ βοῦς, ἀλλὰ τοῦτο
πολλὰ ὑπάρχει τῷ ἀριθμῷ· πολλοὶ γὰρ ἵπποι, καὶ
πολλοὶ βῆες. Ἄλλὰ καὶ ταῖς δυνάμεσι ταῖς φυσικαῖς
πολλὰ ὑπάρχει· καὶ αὖθις τὰ πολλὰ εἶδη, οἷον ἀν-
θρώπος, ἵππος, κύνων, καὶ τὰ ἄλλα, ἐν εἰσι τῷ γένει·
ζῶων γὰρ τούτων ἕκαστον· οὕτω γούν καὶ τὸ πολλὰ
ὑπάρχον ταῖς περιόδους, ἤγουν τοῖς βουλευμασιν, ἢ
καὶ τοῖς ἔργοις, ἐν εἰσι τῇ ἀρχῇ.

§ II. Πάντα καὶ ὅλα πάντα. Πάντα λέγεται, ὅταν
εἶδη, καὶ μέρη, καὶ διαφοραὶ ἐν ταῖς διαιρέσεσιν
ῶσιν· ὅλον δὲ, ὅταν τὰ μέρη συλλεγόμενα ἐν ὁλόκλη-
ρον ἀποτελῶσιν, ἢ τὰ εἶδη ἐν γένος, ἢ καὶ τὰ ἐναν-
τία καὶ ἀντικείμενα· εἰς σύμπνοιαν καὶ συμπάθειαν
ἡσυχάζη, ὡς ὕδωρ ὁμοῦ, καὶ γῆ, καὶ ἀήρ, καὶ τὰ
πυρῶδη ἄστρα, καὶ οὐρανός· λέγεται γὰρ ὅλα ταῦτα
κόσμος.

Καὶ ἀνεῦ μὲν τοῦ ἐνός. Ἐπειδὴ τὸ ἐν δοκεῖ πως
ἔχειν σχέσιν πρὸς ἀριθμὸν, ἀνεῦ ἐνός οὐκ ἂν εἴη πλῆ-
θος· σύνθεσις γὰρ μονάδος εἰσὶν οἱ εἰς πλῆθος ἀρι-
θμοὶ, ὅπερ εἶπεν ἄνω, ὅτι *πολλαπλασιάζεται ὁ
θεός*, ὡς ἀπὸ ἀριθμητικῆς νοούμενος. Τὸ δὲ ἐν καὶ
καθ' ἑαυτὸ ὑφέστηκε καὶ ἔστι.

Καὶ εἰ πᾶσι τὰ πάντα. Τὸ ὑποβοηθῶ τις, καὶ τὸ
καθ' ὑπόθεσιν λαμβάνεται ἐπὶ τῶν πραγματικῶς
οὐκ ὄντων, ἀλλὰ λόγῳ τυπουμένων· ἐνταῦθα μέντοι
οὐχ οὕτω ληπτέον, ἀλλὰ τὸ κατὰ ἐπίνοιαν λόγῳ τοῦτο
θεάτεον, διὰ τὴν τοῦ ἐκτεῖσθαι ταυτότητα, καὶ τὸ ὅλον
ἐν τοῖς μέρεσι θεωρεῖσθαι, καὶ ἐν τῷ ὅλῳ τὰ μέρη.

Ἵτι κατὰ τὸ ἐνὸς ἕκαστον προεπινοούμενον. C
Ἐἰ μὴ προεπινοηθείη, φησὶ, τὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶδος,
ἤγουν ἢ φύσις, οὐκ ἂν τις εἴποι τοὺς ἀνθρώπους
ἡνώσθαι ἀλλήλους· ὁ δὲ ἄλλο δὲ ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τῆς
φύσεως λόγον.

Καὶ εἰ ἀνέλοις τὸ ἐν. Οὕτω τὸ βητὸν συνθετέον,
ὅτι ἡνώσθαι λέγεται τὰ ἡνωμένα κατ' εἶδος προεπι-
νοούμενον ἐνὸς ἕκαστου· προεπινομεν γὰρ, ὅτι τὰ
εἶδη καὶ τὰ πολλὰ στοιχεῖόν τι καὶ ἀρχὴν τὸ ἐν ἐπι-
γράφονται, εἰς γένος ἐν ἀναγόμενα, οὐ γένους εἶδη
εἰσί· ταῦτα γὰρ ἡνωμένα αὐτῷ τῷ εἶδει, οἷον ἵπποι,
βῆες, καὶ τὰ ἕξῃς, ἅπερ εἰς ἐν γένος ἀνάγονται, τὸ
καλεῖσθαι ζῶων.

Τὴν ὅλην θεαρχίαν. Ὅλη θεαρχία ἢ παναγία D
καὶ προσκυνητὴ Τριάς· διὰ δὲ τὴν ἀνέκφραστον τῆς
φύσεως ἔνωσιν, ὁ εἷς καὶ ἐν χρηματίζει.

Ἰφ' ἧς καὶ ἐξ ἧς. Τῷ ὑφ' ἧς σύνταξον τὸ ἔστι,
καὶ τῷ ἐξ ἧς τὸ συντέτακται, καὶ τῷ δι' ἧς τὸ μέ-
νει, καὶ τῷ ἐν ᾧ τὸ συνέχεται, ἤγουν φυλάττεται,
καὶ τῷ εἰς ἣν ¹⁰ τὸ ἐπιστρέφεται, εἰ καὶ ὁ Πατὴρ
ἰδίως καὶ ὑφ' ἐν τὰ βήματα ἔταξε· καὶ τὸ πάντα δὲ
ἀπὸ κοινοῦ. Καλῶς δὲ εἶπεν, ὅτι ἐὰν ἀνέλθῃς τὸ ἐν,
οὔτε ὁλότης, οὔτε πολλοστρημόριον, οὔτε ἄλλο οὐδὲν
τοῦτο γὰρ προηγήξατο καὶ ἄνω εἰπῶν, καὶ ἡμισυ ἐν,

A equus, aut bos, sed hoc multa est numero : multi
enim sunt equi, et multi boves. Quinetiam faculta-
tibus naturalibus est multa, et rursus multa spe-
ciebus, ut homo, equus, canis, et alia, unum sunt
genere, unumquodque enim horum est animal : sic
denique et quod multa est περιόδους, seu consiliis
aut etiam operibus, unum sunt principio.

§ II. Omnia universa tota etiam. Omnia dicun-
tur, quando species et partes et differentiae in di-
visionibus sunt. Totum vero, quando partes colle-
ctae unum integrum efficiunt, aut species unum ge-
nus, aut contraria et opposita in conspiratione et
concordia quiescunt, ut aqua simul et terra et aer,
et igneae stellae, et caelum : mundus enim haec tota
B dicuntur.

Ac sine uno quidem. Quoniam unum videtur ha-
bere connexionem quamdam cum numero,
sine uno non esset numerus ; nam numeri sunt
compositio unitatis in multitudine, quod supra di-
xit, *Deum multiplicari*, quasi ex arithmetica intelli-
geretur : unum vero et seipso substitit et est.

Et si quis omnibus omnia. Illud υποβοηθῶ τις,
aliquis supponat, vel illud ex suppositione usurpatur
in iis quae reipsa esse nequeunt, sed ratione sin-
guntur : verum hoc loco non ita sumendum est,
nam hoc verbo mentis ponendum propter creationis
identitatem, et quia totum in partibus considera-
tur, et partes in toto.

Ut secundum uniuscujusque speciem praekon-
ceptam. Nisi, inquit, prius intelligatur species hominis
seu natura, nullus dixerit homines inter se con-
junctos, nimirum eadem naturae ratione.

Ac si sustuleris unitatem. Ita sententia haec com-
ponenda, nimirum ea quae conjuncta sunt, con-
juncta dici uniuscujusque specie, quae prius intelli-
gatur : antea enim diximus, species et multa ad
unum genus **227** reducta, describunt unum ele-
mentum aliquod et principium, cujus generis sunt
species ; haec enim ipsa specie conjuncta, ut equi,
boves, et reliqua, quae ad unum genus reducuntur,
quia vocantur animal.

Totam divinitatem, Gr. τὴν ὅλην θεαρχίαν. Ὅλη
θεαρχία, totum divinitatis principium, sanctissima
et adoranda Trinitas ; propter ineffabilem vero na-
turae unitatem, unus et unum appellatur.

A qua et ex qua. Cum ὑφ' ἧς, a qua, conjunge
ἔστι ; et cum ἐξ ἧς, ex qua, conjunge συντέτακται, dis-
posita sunt, atque cum δι' ἧς, per quam, verbum μένει,
manent, ac cum ἐν ᾧ, in qua, verbum συνέχεται conti-
nentur seu custodiuntur, et cum εἰς ἣν, ad quam, ver-
bum ἐπιστρέφεται, convertuntur ; etsi Pater sigillatim
et simul verba collocarit, et omnia subaudiri voluerit.
Porro recte dixit, quod si unum sustuleris, nec tota

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ γρ. ἀλλήλοις. ¹¹ γρ. συμφυλάττεται, ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν· καὶ τῷ εἰς ἣν.

tas, nec multesima pars, nec aliquid aliud eorum **A** quæ sunt erit; hoc enim antea insinuavit cum dixerit, et dimidium unum, et tertia pars, et decima unum, scilicet etiam partes unum participant.

Omnium unum quod est causa. Non absolute omni uno omnia constiterunt, sed illo solo uno, secundum quod unum, Deus et unus et unum nominatur; solo enim, hoc uno res existunt. Qui enim ipsum nomen *unum* dicit negatione multiplici- tatis hoc significat; nimirum unum ipsum principium, et primum est alicui, ut quomodo existat, nam multorum quæ ex eo procedunt cogitationem inducit. Hæc vero minime Deo conveniunt. Porro *unum* quod solum tale, prorsus est affectionis seu passionis expers, et individuum, ac per se sufficientissimum; neque enim vult alteri in natura una copulari, sicut unum in numeris; quod enim proprie unum, et ante omne unum, repellit multitudinem, omnemque compositionem et divisionem; siquidem hoc neque parvum, neque mediocre vocatur, quin si quid audendum, neque pulchrum neque bonum: hæ enim affectiones, sicut etiam sunt habitus et accidentia; ipsum vero unum supra omnia quoque intelligitur; affectiones vero ut parvum, et medio- rum cum alio quoque considerantur, et ideo neque simplices, neque elementares. Ergo unum, sicut dictum est, quod simplex et sine affectione, minime habens ea quæ dicta sunt, neque tanquam genus rerum ponendum; genera enim omnino dividuntur in species, **228** sed neque punctum aut monadem proprie habens; illa enim connexionem habent cum sequentibus. Hoc autem est simplicissimum nec ullam differentiam habet; neque enim motionem quamdam, seu stationem et quietem habet: verum neque statuendum est unum esse id quod est, sed principium et semen ejus quod est; nam multitudo necessario unum sequitur, multitudini quod est adhæret, quod sane in Deo non fit: nam τὸ ὄν quod est οὐσία, *essentia* est, a verbo εἶναι *esse*; Deus vero, et supra essentialiter, et supra id quod est, et ἐνικῶς, *singulariter* pro eximie et sine imitatione supra id quod est. Deus enim omnia, et super omnia. Cum mirandum in modum de natura numerorum disse- ruisset, addit: Etsi Trinitas, etsi unitas laudetur unitas est, quæ a nobis in numeris agnoscitur, aut ab alio; seu supra omnem mentem est, et nomi- natur Deus; dicendo enim quod non est, intelligimus quid sit Deus.

Atque unum ipsum quod est determinat. Deum **D** esse supra id quod est, cum sit omnia, atque ipsius numeri conditor et adinventor.

Ad numerum spectat, ἐνάριθμόν ἐστι. Nota ἐνάριθμον manifestationem numeri significare; ergo unum in rebus, id est in creaturis positum, secundum numeri conceptum seu rationem ponitur.

Non est unitas. Noli simpliciter seu singulariter audire, illud non est unitas neque trinitas; sed illius non est construe cum διεγνωσμένα *cognita*; sermo enim non vult condemnare quæ illa pro confesso habentur, sed Deum esse investigabilem docet.

καὶ τρίτον. καὶ δέκατον, δηλονότι καὶ τὰ μόρια τοῦ ἐνὸς μετέχουσι.

Τὸ πάντων αἰτιώτερον ἐστίν. Οὐκ ἀπολύτως ἐνὶ παντί τὰ πάντα συνέστηκεν, ἀλλ' ἐκείνῳ μόνῳ τῷ ἐνί, καθ' ὃ ἐν, ὁ Θεὸς καὶ εἷς, καὶ ἐν ὀνομάζεται· τούτῳ γὰρ μόνῳ τῷ ἐνί τὰ ὄντα ἐστίν· αὐτὸ γὰρ τὸ ὄνομα τὸ ἐν ὁ λέγων κατὰ ἀπόφασιν τοῦ πολλαπλοῦ τούτο σημαίνει· τὸ μέντοι ἐν αὐτοαρχῇ καὶ πρῶτόν ἐστι τῷ πρὸς τί πως ἔχειν· τῶν γὰρ ἐξ αὐτοῦ πολλῶν ἔνοιαν εἰσάγει. Ταῦτα δὲ οὐκ ἐπιτηδεια ἐπὶ Θεοῦ· τοιοῦτον δὲ ὄν μόνον τὸ ἐν, παντελῶς ἀπαθὲς, καὶ ἀδιαίρετον, καὶ αὐταρχέστατόν ἐστι· κατὰ γὰρ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἐτέρῳ συμπλέκεσθαι οὐ πέφυκεν, ὡσπερ τὸ ἐν ἀριθμοῖς ἐν ἀπωθεῖται γὰρ τὸ πλῆθος, καὶ πᾶσαν σύνθεσιν, καὶ διαίρεσιν αὐτὸ τὸ κυρίως ἐν, καὶ πρὸ παντὸς ἐνός. Τούτο γὰρ οὔτε μικρόν, οὔτε μέτριον καλεῖται· εἰ δὲ δεῖ καὶ τολμῆσαι, οὔτε καλὸν, οὔτε ἀγαθόν· ταῦτα γὰρ πάθῃ πως, οἷόν εἰσι καὶ σχέσεις καὶ συμβεβηκότα. Αὐτὸ δὲ τὸ ἐν καὶ ὑπὲρ πάντα νοεῖται· τὰ δὲ πάθῃ, ὡς τὸ μικρόν, καὶ μέτριον, καὶ σὺν ἄλλῃ νοοῦνται, καὶ οὔτε ἀπλᾶ διὰ τοῦτο, οὔτε στοιχειώδη. Τὸ ἐν οὖν, ὡς εἴρηται, ὅπερ ἀπλοῦν καὶ ἀπαθὲς, μὴ ἔχον τὰ λεγόμενα, οὔτε ὡς γένος θετέον τῶν ὄντων· τὰ δὲ γένη πάντως διαίρεται εἰς τὰ εἶδη, ἀλλ' οὔτε στιγμῆν, ἢ μονάδα κυρίως· σχέσιν γὰρ ἔχει ταῦτα πρὸς τὰ ἐφεξῆς. Τὸ δὲ ἐστὶν ἀπλοῦστατον, καὶ οὔτε μίαν διαφορὰν ἔχον· οὔτε γὰρ κίνησιν τινα, καὶ στάσιν, οἷον ἡρεμίαν ἔχει· ἀλλ' οὔτε ὄν θετέον αὐτὸ τὸ ἐν, ἀλλὰ ἀρχὴν ὄντος καὶ σπέρμα. Τῷ δὲ ὄντι πλῆθος ἐξ ἀνάγκης παρέπεται, τῷ πλῆθει τὸ ὄν προσγίνεται, ὅπερ οὐκ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ. Τὸ γὰρ ὄν οὐσία ἐστὶν, ἀπὸ τοῦ εἶναι. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπερούσιος, καὶ ὑπὲρ τὸ ὄν, καὶ ἐνικῶς ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτως καὶ ἀμιμήτως ὑπὲρ τὸ ὄν· ὁ γὰρ Θεὸς τὰ πάντα ἐστὶ καὶ ὑπὲρ πάντα. Θαυμασιῶς οὖν τὰ περὶ ἀριθμῶν φυσιολογήσας, Κἂν τριάς, ἐπάγει, κἂν μονὰς ὑμνεῖται ἢ ὑπὲρ πάντα θεότης, οὔτε τριάς οὔτε μονὰς ἐστὶν, ἢ παρ' ἡμῶν δι' ἀριθμῶν γνωρίζομένη, ἢ παρ' ἐτέρου· ἀλλ' ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ἐστὶ καὶ ὀνομάζεται ὁ Θεός· διὰ γὰρ τοῦ εἰπεῖν ὅπερ οὐκ ἐστὶ, νοοῦμεν ὃ τί ἐστὶν ὁ Θεός.

quæ supra omnia deitas, neque Trinitas, neque

καὶ αὐτὸ τὸ ἐν ὄν ὀρίζον. Ὅτι καὶ ὑπὲρ τὸ ὄν ὁ Θεός, ὡς πάντα ὑπάρχων, καὶ αὐτὸς τοῦ ἀριθμοῦ ποιητὴς καὶ ἐφευρετὴς ὑπάρχων.

Ἐνάριθμόν ἐστι. Σημείωσαι ὅτι τὸ ἐνάριθμον, ἀριθμοῦ δῆλωσιν σημαίνει· ἐπὶ τῶν ὄντων τοίνυν, τούτεστι τῶν κτισμάτων, τὸ ἐν ἐντιθέμενον κατὰ ἀριθμοῦ ἔνοιαν τίθεται.

Οὐκ ἐστὶν οὐδὲ μονὰς. Μὴ ἀπλῶς τὸ οὐκ ἐστὶ μονὰς, οὐδὲ τριάς ἐξακούσης, ἀλλὰ πρὸς τὸ, διεγνωσμένη, σύνταξον τὸ οὐκ ἐστὶν· οὐ γὰρ ἀνελεῖν τὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας, ἀλλὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον ὁ λόγος διδάξει βούλεται.

Και τὸ θεογονόν ἀληθῶς. Τὸ θεογονόν φησι δη- Α
λοῦσθαι ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς Τριάδος· ἵνα γὰρ πα-
ραστῆ τῶν ἀνεκκαλήτων ὑποστάσεων ἢ προσκυνητῆ
ἐκφανσις, ὁ ἀριθμὸς ἐπενοήθη, καθὰ φησι Βασίλειος,
καὶ οἱ θεοὶ Γρηγόριοι. Γόνιμον δὲ τὸν Πατέρα κατα-
χρηστικῶς ὠνόμασεν, ἅτε καὶ προσκυνητοῦ Υἱοῦ
Πατέρα, καὶ τοῦ συμπροσκυνητοῦ αὐτοῖς παναγίου
Πνεύματος πηγῆν. Γονιμότης οὖν, ἢ ἑτερόν τι ὄνομα
τῶν συνεγνωσμένων ἀνθρώποις, ἢ καὶ αὐταῖς ταῖς
νοηταῖς δυνάμεσιν, οὐκ ἂν παραστήσειε τρανῶς τὰ
ὡς εἰσιν ἐκ πάντων ἀποκεχυμμένα τοῦ Θεοῦ· πῶς
γὰρ δυνατὸν ὀνομάσαι ἀπὸ τινος τῶν ὄντων τὸν
Θεόν, μῆτε τι τῶν πάντων ὄντα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάντα
τὰ ὄντα;

Οὐδὲ ὄνομα αὐτῆς ἐστι. Καλῶς ὁ θεὸς οὗτος
ἀνὴρ λέγει, ὅτι οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστιν, οὐδὲ λό- Β
γος, ἀλλὰ ἐν ἀβάτοις ἐξήρηται, οὐ τόποις, μὴ γέ-
νοιτο! ἀλλὰ λογισμοῖς καὶ ἐνθυμήσεσιν· ἄβατος γὰρ
παντὶ νῶ καὶ ἐνθυμῆσει ὁ περὶ Θεοῦ λόγος. Τὸ δὲ
μῆτε ὄνομα αὐτοῦ εἶναι, καλῶς καὶ εὐαπαλλάκτως
νόησον· τὰ γὰρ ὄντα πάντα καὶ δι' ὀνομάτων καὶ διὰ
πραγμάτων γνωστικῶν σημαίνονται. Ποῖον τοίνυν
ὄνομα ἢ πρᾶγμα δυνατὸν ἐπιθεῖναι τῷ Θεῷ, τῷ ὑπὲρ
πάντα τὰ ὄντα ἐξηρημένῳ, καὶ πεποιηκότι τὰ πάντα,
καὶ αἰτίῳ τῶν πάντων; Διὸ καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐ-
τῆν ἢ τὸ καλόν φησιν ὁ θεὸς οὗτος Διονύσιος μὴ
κυρίως ἐφαρμόσαι αὐτῷ τῷ Θεῷ, ἐπειδὴ καὶ ἐν τοῖς
οὖσιν εὐρίσκονται ταῦτα. Καὶ ἀνωτέρω οὕτως εὐρή-
σεις, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη καὶ συμβεβηκότα λογίζονται
ἐν τοῖς οὖσιν, ὅπερ οὐκ ἐστὶν ἐπὶ Θεοῦ τοῦ ὑπερνα- C
βεβηκότος πάντων.

Ἀλλὰ πόθῳ τοῦ ροεῖν. Σημείωσαι, ὠρατῶν φη-
σιν, ὅτι διὰ τὸ ὄλωσ νοεῖν τι, καὶ λέγειν περὶ Θεοῦ,
τῷ περὶ αὐτὸν πόθῳ κατεχόμενοι, τὸ τῆς ἀγαθότη-
τος ὄνομα ἐπέβαλον τῷ Θεῷ οἱ θεολόγοι, ἐπεὶ κυ-
ρίως καὶ ὑπεράγαθος καὶ ὑπερούσιος ἐστὶν ὁ Θεός.
Ἡ δὲ ἀγαθότης, ὡς φησιν οὗτος, σεμνότερον ὄνομα
τῶν πάντων. Αἱ δὲ ἀποφάσεις, ἦτοι ἀρνήσεις καὶ
στερήσεις, ἐπὶ Θεοῦ οὐκ ἀπλῶς εἰρηναῖαι τοῖς θεο-
λόγοις· οὐ γὰρ, ὡς λέγονται, νοοῦνται, ἀλλὰ ὑπερ-
αναβεβηκότως θεωροῦνται· τὸ γὰρ ἀθάνατος, καὶ
ἀόρατος, καὶ ἀσπαρτος, καὶ ἀνευδής, καὶ ἀναμάρ-
τητος, οὐκ ἂν τις, σοφίας μετέχων, δημοδέστερον
ὑπολάβοι· οὔτε ὅσα ἐπὶ Θεοῦ τοιαῦτα λέγεται, ἀλλὰ
τῶν δηλουμένων ἐξιστάμενος ἐπὶ τὰς σεσηγημένας D
καὶ θειοτέρας ἐννοίας ἀνανεοῦσι· διὸ καὶ θειοτέρας
θεωνυμίας ἐφεξῆς αὐτὰς καλῶς προσαγορεύει. Ἐξ-
ισταμένη γὰρ ἢ ψυχὴ τῶν σωματικῶν πασῶν αἰσθη-
σεων καὶ κοσμικῶν, ταῦτα γὰρ ἑαυτῇ ἐποίησε σύμ-
φυλα· οὕτω συνάπτεται τῷ ἀκραιφνεῖ τῆς γνώσεως
τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον δυνατὸν ἐστὶν ἀνθρωπίνῃ φύσει,
ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀνιτίτεται λέγων· Καὶ οὕτω
πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα· καὶ πάλιν· Νῦν ὡς
ἐν ἀντίματι καὶ ἐν ἐσώπτρῳ ὁρώμεν· τότε δὲ τὸ
πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὁψόμεθα.

Τὸ τῶν ὀνομάτων σεπτότατον. Σημείωσαι ὅτι
πάντων ὀνομάτων σεπτότατον ἢ ἀγαθότης· διὸ καὶ
πρῶτως τῷ Θεῷ ἀνιέρεται.

* I Thess. iv, 16. † I Cor. xiii, 12. Vide Nov. Test. Græc. Aug. Scholz.

Dei secunditatem et vere. Dicit divinam secundi-
tatem declarari ex appellatione Trinitatis. Ut enim
adoranda ineffabilium subsistentiarum demonstratio
representaretur, numerus excogitatus est, sicut
dicit Basilius et divini Gregorii. Patrem vero secun-
dum abusive appellavit, tanquam adorandi quoque
Filii genitorem, et simul cum ipsis adorandi Spi-
ritus sancti fontem. Fecunditas igitur, aliud aliquod
nomen hominibus notum, aut etiam ipsis intelli-
gibilibus virtutibus seu angelis, non posset clare
exhibere Dei abscondita sicut sunt; quomodo enim
Deus, qui nihil rerum est, sed supra omnes res, ex
aliqua re nomen accipere posset?

Neque ejus nomen est. Divinus hic 229 vir bene
dicit: neque ejus nomen est, neque ratio; sed in
iis ad quæ aditus non patet, secreta est, non locis,
absit! sed ratiocinationibus et cogitationibus.
Sermo enim de Deo inaccessus est omni menti et
cogitationi. Porro illud, neque ejus nomen esse,
bene et distincte intellige; nam omnia quæ sunt,
nominibus et actionibus cogitationem parientibus
significantur. Quale igitur nomen, aut actio Deo
imponi poterit, qui ab omnibus quæ sunt secretus,
et omnium conditor, ac omnium est auctor. Quare
divinus hic Dionysius dicit ipsam bonitatem aut
pulchrum non proprie Deo convenire, quoniam hæc
etiam in rebus inveniuntur; et superius ita repe-
rias, affectiones has et accidentia considerari in
rebus, quod non licet in Deo qui omnia tran-
scendit.

Sed desiderio intelligendi. Nota, venuste ait, theo-
logos ut aliquid omnino intelligerent, et de Deo
dicerent, ipsius desiderio correptos, nomen boni-
tatis Deo imposuisse, quamvis proprie Deus sit su-
pra bonitatem et supra essentiam. Bonitas, ut hic
ait, nomen omnium augustissimum; ἀποφάσεις vero
seu negationes et privationes, in Deo, non simpliciter
a theologis dicuntur; non enim sicut dicuntur ita in-
telliguntur, sed modo transcendentali considerantur.
Nam *immortalis et indivisibilis et incorruptibilis*, et
nullius indigus, impeccabilis, nullus sapientiæ par-
ticeps modo vulgari excipiet, nec omnia similia quæ
de Deo dicuntur; sed, ab iis quæ declarantur abhor-
rens, in tacitas et diviniore cogitationes suspi-
ciet; propterea etiam diviniore Dei nomina postea
ipsas appellat. Nam anima ubi corporeis omnibus
sensibus et rebus mundanis se abdicavit, hæc enim
sibi familiaria fecit, tum purissimæ Dei cognitioni,
quantum naturæ humanæ licet, conjungitur, sicut
Apostolus insinuat, dicens: *Et sic semper cum Do-
mino erimus*, et iterum: *Nunc sicut in ænigmatē
et speculo videmus: tum autem facie ad faciem vi-
debimus*!

Nominum maxime venerabile. Nota omnium no-
minum augustissimum esse bonitas, ideoque prius
Deo dedicatur.

A cognatis fuit, τῶν ἑαυτῆ συμφύλων. Dixit συμφύλων, id est cognatis, et notis, atque creaturæ propriis.

230 *Hoc enim vere etiam angeli. Divinas res minime ab angelis comprehendi posse; et postremum angelorum majora omnibus Ecclesiæ theologis, atque ita apostolis de Deo speculari.*

Et si quid eorum quæ his æquivalent. Nempe si etiam aliæ ejusdem virtutis divinæ appellationes in Scriptura inveniantur, oportet etiam eas, secundum easdem explicandi rationes adjungere.

Et nobis et cum aliis viris religiosis. Mystera non esse promiscue omnibus communicanda, sed aptis et religiosis viris; quod etiam divinus Paulus huic sancto viro Timotheo scribit.

Pro nostro dicendi capiti. Hæc, sicut sanctum decet, modestiæ studio dicit Pater; similiter etiam omnia quæ sequuntur.

Ad symbolicam theologiam. Nimirum theologiam symbolicam, seu librum De theologia quæ in signis versatur, intelligit, qui hactenus non habetur, sicut in alio quoque capite ait; si vero cupias scire differentiam tῆς θεολογικῆς ὑποτυπώσεως et τῆς συμβολικῆς θεολογίας, lege caput tertium libri De mystica theologia.

τῶν ἑαυτῆ συμφύλων. Συμφύλων φησὶ τῶν συμφύων, καὶ γνωρίμων, καὶ τῆς κτίσεως ἰδίων.

Τοῦτο γὰρ ἀληθῶς καὶ ἀγγελιοι. Ὅτι καὶ ἀγγέλους τὰ περὶ Θεοῦ ἀκατάληπτα, καὶ ὅτι καὶ ὁ κατώτατος τῶν ἀγγέλων μείζων πάντων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεολόγων περὶ Θεοῦ θεωρεῖ, οὐκοῦν καὶ τῶν ἀποστόλων.

Καὶ εἰ τι τῶν ὁμοδυνάμων. Ὅτι καὶ ἕτεροι ὁμοδύναμοι θεωνοῦνται ἐν τῇ Γραφῇ εὐρεθῶσι, χρῆ καὶ ταύτας κατὰ τὰς αὐτὰς ἐκφαντορικὰς μεθόδους προσυπακοῦειν.

Καὶ ὑμῖν καὶ ἑτέροις ἱεροῖς ἀνδράσιν. Ὅτι οὐ πᾶσιν ἀζητήτως μεταδοτέον τῶν μυστικῶν, ἀλλὰ τοῖς ἱκανοῖς καὶ ἱεροῖς ἀνδράσιν· ὅπερ καὶ ὁ θεὸς Παῦλος τούτῳ τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ Τιμοθέῳ γράφει.

Ἡμεῖς τε εἰπεῖν ἱκανοί. Ταῦτα ἀγιοπρεπῶς μετριάζων φησὶν ὁ Πατὴρ· ὡσαύτως καὶ τὰ ἐξῆς πάντα.

Ἐπὶ δὲ τὴν συμβολικὴν θεολογίαν. Ὅτι θεολογίαν συμβολικὴν λέγει τέως μὴ φερομένην, ὡς καὶ ἐν ἄλλῃ κεφαλᾷ φησὶν· εἰ δὲ βούλει τὴν διαφορὰν εἰδέναι τῆς θεολογικῆς ὑποτυπώσεως καὶ τῆς συμβολικῆς θεολογίας, ἀνάγνωθε τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ Περί μυστικῆς θεολογίας λόγου.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹ γρ. συμβολικῆς.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

EIS TO

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΥΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΧΟΛΙΑ

SANCTI MAXIMI SCHOLIA

IN LIBRUM

DE MYSTICA THEOLOGIA

Petro Lansselio e Societate Jesu interprete.

IN CAP. I.

§ I. *Ubi simplicia.* Simplicia et absoluta sunt quæ sine signis intelliguntur, et sicut se habent, non vero per comparisonem inspiciuntur. Itaque absoluta dicit, quæ non per nominum aut signorum explicationem dicuntur; sed per cessationem et absolutionem ab omni re cogitatione colliguntur, quam sacræ motionis cessationem, prius quidem vocavit

C

EIS TO ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ I. *Ἐρθα τὰ ἀπλᾶ.* Ἀπλᾶ καὶ ἀπόλυτά εἰσι τὰ δίχα συμβόλων νοούμενα καὶ ἐποπτευόμενα ὡς ἔχουσιν, οὐ μὴν παραβολικῶς. Ἀπόλυτα οὖν ἔφη τὰ μὴ κατὰ ἀνάπτυξιν ὀνομάτων [ἢ συμβόλων λεγόμενα, ἀλλὰ τῇ ἐκ πάντων τῶν ὄντων], καὶ τῇ τῶν νοήσεων ἀποπαύσει καὶ ἀπολύσει συναγόμενα, ἦντινα ἀνενηγγισίαν τῆς ἱερᾶς κινήσεως ἐν μὲν τοῖς πρὸ τούτου

ἀνοησίαν ἐκάλεισεν· ἐνταῦθα δὲ σκοτεινότετον γνόφον ἂν ἀνοησίαν cogitationis vacuitatem; nunc vero σκοτεινότετον γνόφον, obscurissimam caliginem ac invisibilem; juxta psalmoreum Cantorem: *Nubes et caligo in circuitu ejus* ^ε; et: *Posuit tenebras latibulum suum* ^δ.

Τοὺς ἀνοημάτους γνάσ. Οὐ γὰρ αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν εἰσι μεσοί, ἀλλ' ἐστὶν αὐτῶν ἡ οὐσία, ἅτε ζῶν νοῦς, ὅλη ὀφθαλμὸς δευδερχέστατος· ὅθεν καὶ πολυόμματοι λέγονται ἐν τῇ Γραφῇ.

Καὶ τὰς αἰσθησεις ἀπόλειπε. Ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ δηλοῦται· τὰ γὰρ αἰσθητὰ αὐτὰ καλοῦσιν οἱ παλαιοὶ μὴ ὄντα, ἅτε μεταβολῆς ἀπάσης μετέχοντα, καὶ μὴ ὡσαύτως αἰεὶ ὄντα· τὰ δὲ νοητὰ, ὡς αἰεὶ ὄντα ἀθάνατα βουλήσει τοῦ ποιήσαντος καὶ τὴν οὐσίαν μὴ μεταβάλλοντα, λέγουσιν ὄντα. Ταῦτα δὲ πολλάκις παρατεθεικαμεν ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ.

Υπὲρ πᾶσαν οὐσίαν. Τὴν ἀπλότητα καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἐνάδα. Πῶς δὲ ἀγνώστως ἀνατείνεται τις πρὸς θεόν, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* κεφαλαίῳ πέμπτῳ εἴρηται, καὶ ἐνταῦθα μετὰ βραχέα εὐρήσεις.

Ἀσχετῶ καὶ ἀπολύτῳ. Ἀσχετον ἕκστασιν φησὶ τὴν ἀναχώρησιν πάσης σχέσεως, ἀντὶ τοῦ ἵνα μηδεμῶ κατέχοιτο σχέσει, μήτε πρὸς αὐτὸν, μήτε πρὸς τι τῶν κτισμάτων.

Σκότους ἀκτίνα. Καὶ ἐνταῦθα σκότος τὴν παντελεῖ ἀκαταληψίαν ἔφη.

§ II. Μηδεὶς τῶν ἀμυήτων. Σημειῶσαι ὅτι ἀμυήτους φησὶ τοὺς μὲν τῶν μυστικῶν ἀμετόχους, τοῖς δὲ αἰσθητοῖς ἐνειλουμένους, καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι φανταζομένους. Ἀμέλει περὶ τῶν καθόλου ἀμυήτων εὐθύς παρακατιῶν φησὶ. Καὶ σημειῶσαι ὅτι ἄλλους τοὺς ἀμυήτους λέγει καὶ ἄλλους τοὺς ἀμύστους, ἦγουν ἀμυσταγωγῆτους.

Εἰ δὲ ὑπὲρ τούτους εἰσὶ. Τὰ μὲν πρὸ τούτων ἔφη περὶ τῶν πιστευσάντων μὲν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, μὴ μὴν ἐπὶ τὴν τελειότεραν ἐλθόντων γινῶσιν, ἀλλὰ συμμετρούντων τῇ αἰκείᾳ δόξῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μὴ εἰδόντων διαφορὰν ὄντων κυρίως καὶ ἡμυνύμων ὄντων, οὐσίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑπὲρ τὰ ὄντα, διδὼ καὶ ὑπερουσίῳ. Οἱ γοῦν τοιοῦτοι, ὡς ἀμυήτοι, τῶν ὑψηλοτέρων ὑπολαμβάνουσι κατὰ ἀλήθειαν σκότος εἶναι τὸ ἀφεγγές τοῦτο τὸ παρ' ἡμῖν σκίασμα καλύπτων τὸν θεόν, καὶ ἀποκρύπτων αὐτὸν τῆς ἀπάντων θεάς, ὅπερ ὡς ἀληθῶς νοσοῦσι πολλοὶ καὶ ἐν ἡμῖν, ἅτε μὴ γινώσκοντες τὸ ἀνυπέροβητον φῶς πᾶσαν ὕψιν σκοτίζουσιν. Εἰ οὖν εἰσι, φησὶν, ἐν ἡμῖν τοιοῦτοι, τί ἂν εἴπομεν περὶ εἰδωλοατρῶν τῶν πάντᾳ πᾶντων μυστικῶν ἀμετόχων καὶ [πρὸς] ζῴανα τεθηπότων; Κυρίως μὲν οὖν ὄντα τὰ νοητὰ· ὁμυνύμως δὲ τὰ αἰσθητὰ. Τὸ δὲ ὑπὲρ τούτους τοὺς πιστοὺς δηλονότι, τοὺς ἐν τοῖς φθαρτοῖς ἐνισχημένους.

Ἄδον ἐπ' αὐτῇ. Ὡς πάντα οὐσης θεοπροπῶς, καὶ μηδὲν οὐσης ὑπερουσίως· αὐτὴ γὰρ καὶ θεοῖς ἐστὶ καὶ ἀπόφασις, ἐπεὶ καὶ κυρίως ἀμφοτέρω ἐπὶ τῆς

αἰσθητῶν cogitationis vacuitatem; nunc vero σκοτεινότετον γνόφον, obscurissimam caliginem ac invisibilem; juxta psalmoreum Cantorem: *Nubes et caligo in circuitu ejus* ^ε; et: *Posuit tenebras latibulum suum* ^δ.

231 *Mentes oculis captas.* Non enim sensilibus oculis pleni sunt, sed eorum essentia est, velut mens viva, tota oculus acutissimi visus; unde dicuntur in Scriptura multos habere oculos.

Et sensus relinquē. Hoc ex mutua comparatione declaratur; nam antiqui *non-entia* vocarunt sensilia, quia omnem mutationem participant, et non sunt semper eodem modo: intelligibilia vero *entia* dicunt quia voluntate Creatoris velut immortalia sunt nec substantiam mutant. Hæc sæpe in libro *De divinis nominibus* exposuimus.

Supra omnem substantiam. Simplicitatem et supra omnem unitatem. Quomodo autem aliquis ignorando ad Deum elevetur, tum in libro *De divinis nominibus* capite quinto dictum est, tum hic post pauca invenies.

Per liberam et absolutam. Liberum discessum dicit secessum ab omni affectu, pro, ut nullo detineatur affectu, neque erga se, neque erga aliquam creaturam.

Tenebrarum radium. Hoc loco dicit tenebras omnimodam incomprehensibilitatem.

§ II. *Nemo eorum qui non sunt instructi.* Nota eum vocare ἀμυήτους eos qui mysteria quidem non participant, sed sensilibus involvuntur, et nihil esse supra ea quæ videntur arbitrantur. Profecto de omnino profanis statim subjungit; et nota quod alios dicat ἀμυήτους et alios ἀμύστους, seu minime instructos.

Si autem supra hos sunt. In prioribus locutus est de iis qui crediderant quidem nomini Christi, sed ad ulteriorem cognitionem non pervenerant, at veritatem propriæ opinionii commensurant, neque sciunt differentiam essentialium illarum rerum quæ proprie sunt, et earum quæ tantum æquivoce sunt, atque ejus qui omnibus quæ sunt præstat, ac ideo superessentialis est. Tales igitur, tanquam ἀμυήτοι, seu necdum in sublimioribus instituti arbitrantur, hoc velum quod apud nos Deum occultat, eumque ab omnium aspectu abscondit, esse revera caliginem tenebrosam; qua ignorantia etiam inter nos multi laborant, utpote ignorantes copiosissimum lumen obscurare omnem aspectum. Si igitur inter nostales sint, quid dicemus de idololatris, qui, arcanorum fidei expertes, etiam simulacra stupentes venerantur? Itaque intelligibilia 232 sunt proprie ὄντα, seu ea quæ sunt, æquivoce vero sensilia; hoc autem *supra hos*, designat fideles qui in corruptibilibus hærent.

Cum oporteat in ea. Tanquam quæ omnia est modo Deo convenienti, et nihil est modo essentiam superante; hæc enim affirmatio est ac negatio, quo-

^ε Psal. xcvi, 2. ^δ Psal. xvii, 12.

niam utraque de divina majestate dicuntur. Quid autem sint negationes ablationum et affirmationes positionum, ac quid privationes, tum hoc loco explicatur, tum maxime in tertio capite libri *De divinis nominibus* excellenter et fuse exposuimus.

Contrarias esse. Negationes non opponi affirmationibus in Deo; nam Deus superat omnem ablationem et positionem. Lege etiam in libro *De cælesti hierarchia* paulo post principium.

§ III. *Hac utique ratione divinus Bartholomæus.* Hinc etiam nota sine fictione hæc divina opera esse magni Dionysii; præter quod enim in prioribus libris quorundam qui apostolis convixerunt sententiarum meminit, nunc statim sententiam divini Bartholomæi adducit, sicut declarat, τὸ φησίν, *ait*; nam si abaque scripto docuisset, profecto dixisset ἔφη, *aiebat*. Nota eum afferre sententiam sancti Bartholomæi, quomodo theologia sit magna et minima.

Quoniam et copiosi sermonis, Gr. πολυλόγος. Πολυλόγος accentu in penultima, qui multa dicit; πολύλογος accentu in antepenultima, qui multis verbis indiget; sicut etiam πρωτότοκος accentu in antepenultima, qui primo paritur; πρωτοτόκος vero in penultima, mulier quæ primo parit. Sic Homerus:

Nunc primum pariens Cinyre, prius inscia partus.

Utpote quæ neque rationem. Nimirum qui propriam naturam repræsentet in externis. Simili modo de intelligentia intelligendum.

Divina omnia lumina et sonos. Sonos et sermones cælestes dicit ea quæ de Deo in Scripturis dicuntur, tanquam rationes non secundum humanam et terrenam intelligentiam, sed secundum divinam intelligentiam dicta et tradita.

Divinus Moyses. Nota quomodo de Moyse disserat, nempe ubi in montem ascendisset, atque in caliginem ingressus fuisset, vidisse quantum licet homini, Deum. Adverte etiam ordinem eorum quæ in Moyse 233 perfecta sunt, antequam dignus haberetur divinam caliginem ingredi.

Sed locum ubi stetit. Quis sit locus in quo stetit Deus coram Moyse, et quid sint cacumina intelligibilium et quid sensilium, exposuimus in libro *De cælesti hierarchia* in fine capitis primi.

Hypotheticas. Υποθετικούς λόγους dicit rationes quæ res describunt, et quasi contemplantur, quas ait esse Deo subjectas; per ipsas enim seu per harum perseverantiam et conservationem, docemur ipsum omnibus præsentem, non transeundo sed providendo: spiritualia vero cacumina, cælestes ac intelligentes essentias quæ circa Deum sunt, vocat, quas etiam loca ipsius sanctissima nominavit quibus supereminet, aut a quibus liberatur, nullo modo prorsus ipsis inhabitans.

A θείας λέγονται μεγαλειότητος. Τί δέ εἰσιν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀφαιρέσεων καὶ αἱ καταφάσεις τῶν θέσεων, καὶ τί αἱ στερήσεις, καὶ ἐνταῦθα σαφηνίζεται, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ διαφόρους καὶ πλατέως παρεθέμεθα.

Ἀντικειμένους εἶναι. Ὅτι ἐπὶ Θεοῦ οὐκ ἀντίκεινται αἱ ἀποφάσεις ταῖς καταφάσεσιν· ὑπὲρ πᾶσαν γὰρ ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ ἀφαιρέσιν καὶ θέσιν. Ἀνάγκωθι καὶ ἐν τοῖς *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* μετ' ὀλίγον τῆς ἀρχῆς.

§ III. *Ὅτω γοῦν ὁ θεῖος Βαρθολομαῖος.* Σημειώσαι καὶ ἐνταῦθεν ²² τὸ ἀπλαστον τοῦ εἶναι ²³ ταῦτα τὰ θεῖα συντάγματα τοῦ μεγάλου Διονυσίου. Πρὸς οἷς γὰρ ἐν τοῖς προτέροις λόγοις τινῶν τῶν συνόντων τοῖς ἀποστόλοις μνημὴν χρήσεων ἐποιήσατο, νῦν παραπλησίως τοῦ θείου Βαρθολομαίου χρήσιν ἄγει, ὡς δηλοῖ τὸ φησίν· εἰ γὰρ ἀγράφως ἦν διδάξας, εἰρήκει ἂν, ἔφη. Σημειώσαι δὲ ὅτι τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου χρήσιν προφέρει, πῶς πολλὴ καὶ ἐλαχίστη ἡ θεολογία.

Ὅτι καὶ πολυλόγος. Πολυλόγος παροξυτόνως ὁ πολλὰ λέγων· πολύλογος δὲ προπαροξυτόνως ὁ πολλῶν λόγων δεόμενος· ὡς καὶ πρωτότοκος προπαροξυτόνως ὁ πρώτως τεχθείς· πρωτοτόκος δὲ παροξυτόνως ἡ πρώτως τεκοῦσα γυνή, ὡς καὶ Ὀμηρος·

Πρωτοτόκος Κινύρη, οὐ πρὶν εἰδυῖα τόκοιο (*).

Ὅς οὔτε λόγον. Δηλαδὴ τῆς οικείας φύσεως παραστατικῶν ἐν τοῖς ἔξωθεν. Ὁμοίως καὶ περὶ νοήσεως νοητέον.

Πάντα θεῖα φῶτα καὶ ἤχους. Ἦχους καὶ λόγους οὐρανίους φησὶ τὰ περὶ Θεοῦ ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρημένα, ὡς μὴ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ γῆριν ἐπίνοιαν, ἀλλὰ κατὰ θεῖαν ἐπίνοιαν λεχθέντα καὶ παραδοθέντα.

Ὁ θεῖος Μωσῆς. Σημειώσαι, πῶς διεξέρχεται τὰ περὶ Μωῦσεος, ὅτι, ἐν τῷ θρεῖ ἀνελευθῶν καὶ εἰσελευθῶν εἰς τὸν γνόφον εἶδεν, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ, τὸν Θεόν. Σημειώσαι καὶ τὴν τάξιν τῶν τελεσθέντων ἐπὶ Μωσῆ, πρὶν ἀξιώθηναί εἰσελεῖν εἰς τὸν θεῖον γνόφον.

Ἀλλὰ τὸν τόπον οὐ ἔσθη. Τίς ὁ τόπος ἐν ᾧ ἔσθη ὁ Θεὸς ἐπὶ Μωῦσεως, καὶ τί ἔστιν ἀκρότης νοητῶν, καὶ τί ὀρατῶν, ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐν οὐρανῷ ἱεραρχίας* εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου διεξήλθομεν

Ἐποθετικούς. Υποθετικούς λόγους φησὶ, τοὺς ὑπογραφικῶς, ἢ ὡς θεωρητικούς ²⁴ τῶν ὄντων, ἀπερ ὑποδεβλήμενα ἔφη τῷ Θεῷ εἶναι· δι' αὐτῶν γὰρ, ἦγον τῆς τούτων διαμονῆς, καὶ συντηρήσεως, ταῖς πᾶσιν αὐτὸν παρῆναι διδασκόμεθα, οὐ μεταβατικῶς, ἀλλὰ προνοητικῶς· νοητὰς δὲ ἀκρότητας τὰς οὐρανίας, καὶ νοερὰς οὐσίας τὰς· περὶ Θεὸν οὐσας καλεῖ, ἃς καὶ τόπους αὐτοῦ ἁγιωτάτους ὠνόμασεν· ὧν καὶ αὐτῶν ὑπέρκειται, ἢ ὡς ἀπολύεται, κατὰ μηδὲν αὐτοῖς ὅλως προσεικῶς.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

²² γρ. ἐνταῦθα. ²³ γρ. καθεστάναι. (*) II. xvii, 5. ²⁴ γρ. ἦγον θεωρητικούς.

Καὶ τότε καὶ αὐτῶν ἀπολύεται. Τὴν κατὰ σύνθεσιν Ἀ τοῦ βήτου ἐξήγησιν οὕτω νοητέον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς, θεωρήσας τὸν τόπον οὗ εἰστήκει ὁ Θεός, καὶ τότε ἀπολυθεὶς τῶν τε ὀρωμένων, τουτέστιν αἰσθητῶν ἀπάντων, καὶ τῶν ὀρώντων, ἀντὶ τοῦ λογικῶν ἀπάντων, νοητῶν τε φημι καὶ νοερῶν οὐσιῶν, μεθ' ὧν καὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, τηρικαῦτα εἰς τὸν γνόφον εἰσῆλθε, τουτέστιν εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἀγνωσίαν, ἔνθα, πάσας ἀπομύσας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις, ἐγένετο ἐν τῷ ἀναφεῖ τῷ νῷ καὶ ἀοράτῳ, πασῶν ἀντιλήψεων γνωστικῶν τοῦ πέρα πάντων Θεοῦ, καὶ ἐνωθεὶς διὰ τοῦ τοιοῦτου τρόπου τῇ ἀγνωσίᾳ καὶ ἀνεργησίᾳ, οὐ λέγω τῇ περὶ αὐτοῦ ἀνεργησίᾳ τοῦ ἰδίου νοῦ, οὔτε τῇ ἐτέρου ἀνεργησίᾳ ἐν τῷ μήτε αὐτὸν, μήτε ἑτερόν τι νοεῖν, ἀλλ' ἐνωθεὶς τῷ παντελῶς ἀγνωστῷ πάσης γνώσεως τοῦ πάντων ἐπέκεινα τότε τῇ ἀγνοίᾳ Β τὸ πᾶν ἔγνω. Σημεῖωσαι δὲ, ὡς γνόφον τὴν ἀγνωσίαν ἐνόησε²⁵. Πῶς δὲ ἄγνωστος ὁ Θεός γινώσκειται, καὶ ὡδὲ φησι, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ, πλατύτερον διεξήλθομεν ἐν κεφαλαίῳ β'. Χρῆ δὲ εἰδέναί, ὡς ἐν τῇ Ἐξόδῳ, ἔνθα γέγραπται, ὅτι εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὸν γνόφον οὗ ἦν ὁ Θεός, τὸ μὲν Ἑβραϊκὸν ἔχει ἀραφέλ (') οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα, καὶ Ἀκύλας, καὶ Θεοδοσίω τὸ ἀραφέλ γνόφον ἐξέδωκαν. Σύμμαχος μόντοι ὀμίχλην τὸ ἀραφέλ ἐρμήνευσεν. Ὁ δὲ Ἑβραῖος λέγει τὸ ἀραφέλ, ὄνομα εἶναι στερεώματος εἰς ὃ ἔσθασε Μωϋσῆς· ἐπὶ γὰρ στερεώματά φασι, δ καὶ οὐρανοὺς καλοῦσι, καὶ τὰ ὀνόματα λέγουσιν ὧν μνημονεῦσαι νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. Ἀνέγνω δὲ τοῦτο ἐπὶ τὰ οὐρανοὺς καὶ ἐν τῇ συγγεγραμμένῃ Ἀρ- C στωι τῷ Πελλαίῳ διαλέξει Παπίσκου καὶ Ἰάσονος, ἐν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἑκτῷ βιβλίῳ τῶν Ἰσοτυπώσεων τὸν ἄγιον Λουκᾶν φησὶν ἀναγράφαι. Ὅμως τὸ περὶ τοῦ γνόφου, εἰς τὴν θεῖαν ἀγνωσίαν θεωρούμενον, θεϊότερον πεφλοσόφηται καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ· ἐν τῇ πέμπτῃ δὲ τελείως περὶ τούτου γράφει.

Τῆς πάσης γνώσεως ἀνεργησίᾳ. Σημεῖωσαι ὅτι τῇ πάσης γνώσεως ἀνεργησίᾳ τῷ ἀγνωστῷ ἐνούμεθα.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

Κατὰ τοῦτον ἡμεῖς. Καὶ ἐνταῦθα περὶ θεοῦ γνόφου καὶ τῆς ἀγνωσίας λέγει. Καὶ σημεῖωσαι ὅτι D τοῦτο ἐστὶ τὸ ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον γενέσθαι, τὸ δι' ἀβελψίας καὶ ἀγνωσίας ἰδεῖν καὶ γνῶναι τὸ ὑπὲρ θεῖον καὶ γνῶσιν, κατ' αὐτὸ τὸ μὴ ἰδεῖν μηδὲ γνῶναι· τοῦτο γὰρ ἐστὶ, φησὶ, τὸ θνῶτως ἰδεῖν καὶ γνῶναι· οὐδαμοῦ δὲ οὕτω σαφηνίζει τὴν ἐν ἀγνωσίᾳ γνῶσιν. Ἀνάγνωθι δὲ καὶ τὴν ε' πρὸς Δωρόθεον ἐπιστολήν.

Διὰ τῆς πάντων τῶν θνῶτων. Τουτέστι διὰ τοῦ μηδὲν τῶν θνῶτων²⁶ προσφεῦς αὐτῷ νοεῖν· τοῦτο γὰρ ἀφαίρεσιν ὀνόμασεν. Αὐτοφεῦς δὲ ἀγαλμά φησιν, ὃ γίνεται ἐν ὕλῃ ἀτμήτῳ, ὅλον ἐν πέτρᾳ ὀλοκλήρῳ, ἐν

Et tunc etiam ab iis absolutus. Secundum sententiæ ac verborum compositionem, interpretatio ita est intelligenda, scilicet quod Moyses contemplatus locum ubi Deus steterat, tumque ab iis quæ videntur liberatus, id est ab omnibus sensibilibus, et ab iis quæ vident, pro ab omnibus rationalibus, intelligibilibus, inquam, et intelligentibus essentis. cum quibus etiam ab animabus nostris, postea in caliginem ingressus est, id est in Dei ignorationem, ubi cum omnis cognitionis subsidia exclusisset, fuit in mente quæ nec tangi nec videri potest, Dei ultra omnes cognoscendi facultates constituti, talique modo conjunctus ignorationi et cessationi, non dico proprie mentis cessationi, neque alterius cessationi, nec seipsum, nec quid aliud intelligendo, sed conjunctus perfectissimæ omnis cognitionis ignorationi ejus qui superat universa, tum ignoratione omnia novit. Nota vero, quod caliginem ignorantiam intellexerit. Quam autem ratione Deus per ignorationem cognoscatur, tum hic dicit, tum in libro *De divinis nominibus* capite secundo fusius explicabimus. Porro sciendum est, in Exodo, ubi scriptum est Moysen ingressum fuisse caliginem in qua erat Deus, Hebraicum habere *araphel*: Septuaginta vero et Aquilam atque Theodotionem reddidisse *araphel*, γνόφον, caliginem; at Symmachum ὀμίχλην, *nebulam*, esse interpretatum. Hebræus vero dicit *araphel* esse nomen firmamenti in quod Moyses pervenit; dicunt enim esse septem firmamenta, quæ etiam cælos 234 vocant, nominaque recensent, quorum nunc meminisse non est necessarium. Legi autem *septem cælos* etiam in disputatione Papisci et Jasonis scripta ab Aristone Pellæo, quam Clemens Alexandrinus in sexto libro *Hypotyposeon* ait sanctum Lucam descripsisse. De caligine in divina ignoratione considerata, in suis quoque epistolis optime commentatur: in quinta vero perfecte de hoc argumento scribit.

Omnis cognitionis cessatione. Nota quod omnis cognitionis cessatione, ignoto uniamur.

IN CAP. II.

In hac nos. Hic quoque de divina caligine et ignorantia dicit. Nota etiam quod hoc sit in divina caligine esse, aspectus privatione et ignoratione cernere ac cognoscere eum qui omnem aspectum atque scientiam vincit, hoc ipso, quod minime videamus et sciamus: hoc enim est, inquit, revera videre et cognoscere. Nusquam autem sic explicat cognitionem in ignoratione; lege etiam epistolam quintam ad Dorotheum.

Omnium quæ sunt. Id est, cogitando nihil eorum quæ sunt ipsi adhærere; hoc enim ἀφαίρεσιν nominavit. Nativum autem signum vocat, quod sit in materia non desecta, sicut in petra integra,

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

²⁵ γρ. ἐκάλεσε. (') Ἐξτῆ Ex. xx, 21. ²⁶ γρ. τῶν πάντων.

tantum quantum est, quando aliquis sculpsit animal quoddam, ut declarat Euripides in Andromeda:

..... *Virginisque imaginem quamdam
Ex lapideis propriis naturali forma constantibus*
[muris

Doctæ simulacrum manus.

Nam αὐτόμορφον ἄγαλμα τῆς πέτρας vocat formam petrae naturalem; quin etiam quando quis partem arboris consistentis et florentis insculpsit, partemque lecti fecerit, quod sicut dicit Homerus in Odyssea Ulysses fecit, aut etiam in tali arbore victoriæ tropæum sculpsit. Similiter quoque intelligit pretiosi lapidis seu gemmæ simulacra, veluti quando smaragdus ab omni circumjacente terrestri expurgata, exhibet ἄγαλμα, id est ἀγλάισμα, splendidum ornamentum. Ad quod maxime nunc respiciens dicit quod proponitur, sicut Dionysius poeta in secundo libro *Λιθικῶν**

235 *Jaspidis obscure virentis, aut amethysti
Purpurei simulacrum, nigro perfusus sanguine*
[hyacinthus.

Quæ omnia ostendunt multam sancti hujus viri doctrinam.

Oportet autem, ut existimo, ablationes. Ipsemet Pater locum præsentem in sequentibus exponit. Θέσεις igitur sunt, quæ proprie de Deo dicuntur, veluti qui est, vita, lumen, et cætera: ἀφαιρέσεις vero, quæ tanquam a Deo aliena negantur, sicut Deus non est corpus, non est anima, nec aliquid eorum quæ cognosci queunt, aut in cognitionem cadunt. Aliter: Quid sint θέσεις, et ἀφαιρέσεις, in libro *De divinis nominibus* excellenter intelleximus.

In omnibus rebus. Eorum, inquit, quæ sunt cognitiones, non detegunt Dei ignorationem, et in lucem adducunt; sed potius contegunt et occultant. Lumen vero quod in rebus est, accipiendum pro cognitione rerum quatenus sunt, sicut etiam in sequentibus invenimus.

IN CAP. III.

Quomodo divina bonaque natura. Quid liber *Theologicarum institutionum* complectatur. En theologiæ subjectum et argumenta quæ universam divinam et illustratam cognitionem ac rectam fidem complectuntur; scire, quomodo una divina natura, recentiores quidam Patres ὁμοούσιον, *consubstantiale*, appellarunt; quomodo trina, quod dicimus *τριουπόστατον trium subsistentiarum*, atque cognoscere personarum proprietates, et quid significant, nempe rationem Patris, rationem Filii, ac quæ sit sanctificatrix divini Spiritus virtus et divinum nomen, atque quomodo dicatur: *Eructavit cor meum verbum bonum* (*Ps. xliiv, 2*), et quomodo de adorabili Spiritu sancto dicitur *qui ex Patre procedit*: et quomodo in Patre et in seipsis et in se mutuo Filius et Spiritus sanctus æterne et inseparabiliter ac distincte in mansione

ἄσφ ἔσσηκεν, ὅταν γλύψῃ τις ζῶόν τι¹⁷, ὡς δηλοῖ καὶ Εὐριπίδης ἐν Ἀνδρομέδῃ·

*Παρθένου τ' εἰκόνα τιτὰ
Ἐξ αὐτόμορφων λατῶν τευχισμάτων,
Σοφῆς ἄγαλμα χειρός.*

Αὐτόμορφον γὰρ ἄγαλμα τῆς πέτρας τὸ αὐτοφύεθ εἶπεν· ἀλλὰ καὶ ὅταν μέρος τι τοῦ δένδρου γλύψῃ ἐστῶτος καὶ ἀνοῦντος, καὶ μέρος κλήνης ποιήσῃ, ὅπερ ὡς φησὶν Ὀμηρὸς ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἐποίησεν Ὀδυσσεύς· ἢ καὶ ἐν τῷ τοιοῦτῳ δένδρῳ ἔγλυψε τρέπαιον νίκης. Φησὶ δὲ καὶ τιμίας λίθου ἀγάλματα, οἷον ὅταν ἡ σμάραγδος, ἀποκαθαρθείσα τοῦ περιέχοντος γεώδους, αὐτὴ ἀναφανῆ ἄγαλμα, τουτέστιν ἀγλάισμα· πρὸς δὲ μάλιστα νῦν βλέπων εἶπε τὸ προκειμένον, ὡς Διονύσιος ὁ ποιητὴς ἐν β' βιβλίῳ *Λιθικῶν*·

*Τῆς βαθυχλοδοτος¹⁸ ἰάσπιδος, ἢ ἀμethystοῦ
Πορφυρέτος ἄγαλμα, μελαγκρατέτης ὑάκινθο¹⁹.*

Ταῦτα γὰρ πάντα δείκνυσι τὸ πολυμαθὲς τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρός.

Χρὴ δὲ, ὡς οἴμαι, τὰς ἀφαιρέσεις. Τὸ παρὸν χωρίον ἐν τοῖς ἐξῆς αὐτοῦ ὁ Πατὴρ σαφηνίζει. Θέσεις μὲν οὖν εἰσὶν, ὅσα οὐκ αἰετῶς ἐπὶ Θεοῦ λέγεται, [ὅτι ἐστὶν] οἷον τὸ ὦν, τὸ ζῶν, τὸ φῶς, καὶ τὰ ἄλλα· ἀφαιρέσεις δὲ, ὅσα ὡς ἀλλότρια Θεοῦ ἀποφάσκειται· οἷον ὅτι οὐ σῶμα ὁ Θεός, οὐ ψυχὴ, οὐδὲ τι τῶν γνωστῶν, ἢ τῆ νῴσσει ὑποπιπτόντων. Ἄλλως· *Τί εἰσι θέσεις καὶ αἱ ἀφαιρέσεις, ἐν τῷ Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ διαφόρως ἐγινωμεν.

Ἐν πᾶσι τοῖς οὔσι. Αἱ τῶν ὄντων γνώσεις, φησὶ, τὸ περὶ Θεοῦ ἄγνωστον οὐκ ἐκκαλύπτουσι, καὶ εἰς φανέρωσιν ἄγουσιν· ἀλλὰ μᾶλλον συγκαλύπτουσι καὶ ἀποκρύπτουσι. Τὸ δὲ ἐν τοῖς οὔσι φῶς ὑποληπτέον τὸ γινῶναι τὰ ὄντα ἢ ὄντα ἐστὶ, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς ἐδρίσκομεν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ.

Πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις. Τί περιέχει ὁ λόγος τῶν θεολογικῶν ὑποτυπώσεων. Ἰδοὺ θεολογίας ὑποθεῖται καὶ ἀφορμαὶ, πάσης ἐχόμεναι θείας καὶ πεφωτισμένης γνώσεως καὶ ὀρθοδοξίας· τὸ εἰδέναι, πῶς ἐνική ἡ θεία φύσις, οἱ νεώτεροι Πατέρες τινὲς ὁμοούσιον²⁰ προσεῖπον· πῶς τριαδική, ὃ φαμεν *τριουπόστατον*, καὶ τὸ εἰδέναι τῶν προσώπων τὰς ἰδιότητας, καὶ τί δηλοῦσιν· οἷον πατέριτητα, καὶ υἰότητα· καὶ τίς ἡ τοῦ θείου Πνεύματος ἀριστικὴ δύναμις καὶ θεολογία· καὶ πῶς εἴρηται τὸ, *ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν*· καὶ πῶς περὶ τοῦ προσκυνητοῦ Πνεύματος εἴρηται, *ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*· καὶ πῶς ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐν ἀλλήλοις, ὁ Υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα συναἰδίως καὶ ἀσπίστως καὶ ἀδιαιρέτως ἐν μονῇ εἰσὶν ἀνεκφοιτήτω. Δεῖ δὲ εἰδέναι,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁷ ζῳιδιόν τι. ¹⁸ βαθυχλοδοτος· ¹⁹ μελαγκρατῆς τε ὑάκ. ²⁰ τριακόσιοι δεκαοκτὼ ὁμοούσιον.

ὅτι μόνῃ καὶ στασίς ταυτὸν εἶσι· κίνησις δὲ ἑτερόν **A** sine egressu. Sciendum vero est, quod μόνῃ et πύ-
 ἔστι τῆς μονῆς. Φησὶν οὖν ὅτι, καὶ ἐν μονῇ ἀκι-
 νήτω ἀεὶ οὕσα ἡ θεία φύσις, δοκεῖ κινεῖσθαι ἐν τῇ
 ἐν ἀλλήλοις χωρήσει.

Καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν αὐτοῖς. Οὗτος ὁ νοῦς
 τῶν εἰρημένων· συναδίδος, φησὶν, ἡ ὑπαρξίς τῆς
 ἁγίας Τριάδος, καὶ οὐχ ἑτέρως μὲν ὑπῆρξεν, ἑτέρως
 δὲ μετὰ ταῦτα κατέστη· ἡ χωρισμὸν τινα ἢ μεταβο-
 λὴν ἐσχήμεν, ἀλλ' ἅμα καὶ κατὰ ταυτὸν τὸ τε ἐκ τοῦ
 Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ
 ὡ μετ' αὐτόν.

Πῶς ὁ ὑπερούσιος Ἰησοῦς. Σημεῖωσαι κατὰ Ne-
 στοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων.

Πῶς ἀγαθός. Τί περιέχει ὁ Περὶ θεῶν ὀνομάτων
 λόγος ^{21.22}.

Καὶ γὰρ ἐχρήσθη. Διὰ τί αἱ θεολογικαὶ Ὑποτυπώσεις
 καὶ ὁ Περὶ θεῶν ὀνομάτων λόγος ὀλιγόστιχοι εἰσι
 μᾶλλον ἢ ἡ Συμβολικὴ θεολογία.

Τῆς συμβολικῆς. Τῶν πρώτων τὰ τῆς Συμβολικῆς
 θεολογίας φησὶ.

Ταῖς συνόψεσι τῶν νοητῶν. Συνόψεις τῶν νοη-
 τῶν τὰς τῇ ἀθλίῳ αὐτῶν ἀπλότῃτι προπεύσας θεω-
 ρίας ἐκάλεσε. Τὸ δὲ περιστέλλονται ἀντὶ τοῦ συ-
 στέλλονται τέθεικεν.

Ἄλλ' ἀλογίαν παρετέλη. Ἄλογίαν φησὶ τὸ μὴ
 δύνασθαι λόγῳ παραστήσαι τὰ ὑπὲρ λόγον· καὶ
 ἀνοησίαν οὖν τὸ ἀνευνόητον, καὶ ὃ μὴ δύναται τις
 νοῆσαι, ὡς ὑπὲρ νοῦν.

Κάκει μὲν ἀπὸ τοῦ ὄνω. Ἐπειδὴ τὰ νοητὰ καὶ
 ὑπὲρ νοῦν τοῦ Θεοῦ ἐνάδες εἰσὶ, καὶ ἐν ὃ θεός, μᾶλ-
 λον δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ ἐν· εἰκότως συνέσταλται, ἅτε
 καὶ ἀμερὲς καὶ ἀπλήθυντον. Τὰ δὲ μετὰ Θεόν, ὅση
 μᾶλλον κάτεισιν ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ, τοσοῦτω μᾶλλον
 ἐμιλοῦνται τοῖς μεριστοῖς καὶ σκεδαστοῖς, καὶ πε-
 πλῆθυσμένοις συμπληθύεται αὐτοῖς πρὸς τὸν μερι-
 σμὸν καὶ τὸ πολυσχιδὲς τῶν αἰσθητῶν. Πρὸς τὰ
 ἔσχατα δὲ, τουτέστιν ἀπὸ τῆς θεολογικῆς ὑποτυ-
 πώσεως.

Ἀπὸ τοῦ πρωτίστου. Πρωτίστου φησὶ τοῦ μᾶλ-
 λον οἰκειότερου καὶ τῇ ἐννοίᾳ προεισβάλλοντος, οἷον
 ὅτι ὢν ὁ θεός, ὅπερ ἑαυτὸν ὠνόμασεν.

Ὅτι τὸ ὑπὲρ πᾶσαν. Πῶς δεῖ κεχρησθαι ταῖς
 θέσεσι καὶ ταῖς ἀφαιρέσεσιν ἐπὶ Θεοῦ· καὶ ὅτι τὰς
 μὲν θέσεις ἀπὸ τοῦ πρωτίστου καὶ μᾶλλον συγγενεοῦς
 τῷ Θεῷ ποιούμεθα· τὰς δὲ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τῶν ἐσχά-
 των καὶ μᾶλλον αὐτοῦ διεστηκότων.

Τῆν ὑποθετικὴν κατάφασιν. Κατάφασις ἐστὶ
 λόγος ἀποφαντικὸς ἢ τοῦ καθόλου, ἢ τοῦ μαχομένου,
 ἢ συμπλεκόμενου τινός, ἢ συγκρινομένου· οἷον, ὁ
 θεός ζωὴ ἐστίν, ὁ θεός ἀγαθότης ἐστίν. Ὑποθετικὴ
 δὲ ἐστὶ λόγος ἀποφαντικὸς ἢ τοῦ καθόλου, ἢ μαχο-
 μένου τινός, ἢ συμπλεκόμενου δηλωτικός. Ἡ οὖν

Et in ipso ac in seipsis. Hæc dictorum est sen-
 tentia; coæterna, inquit, existentia sanctæ Trini-
 tatis, neque **236** aliter quidem existit, aliter vero
 postea constitit, aut separationem quamdam sive
 mutationem accepit; sed simul et eodem momento
 Filius est ex Patre, et Spiritus sanctus, non autem
 post ipsum.

Et in ipso ac in seipsis. Hæc dictorum est sen-
 tentia; coæterna, inquit, existentia sanctæ Trini-
 tatis, neque **236** aliter quidem existit, aliter vero
 postea constitit, aut separationem quamdam sive
 mutationem accepit; sed simul et eodem momento
 Filius est ex Patre, et Spiritus sanctus, non autem
 post ipsum.

Quomodo Jesus qui est supra substantiam. Nota
 contra Nestorianos et Acephalos.

Quomodo bonus. Quid liber De divinis nominibus
B complectatur.

Decebat enim. Cur theologica Institutiones, et
 liber De divinis nominibus pauciores versus conti-
 neant, quam Symbolica theologia?

Symbolicæ. Primis convenire theologiam quæ in
 signis versatur.

Intellectilium aspectibus. Conspectus intelligibi-
 lium, vocavit contemplationes immateriali eorum
 simplicitati convenientes. Posuit autem περιστέλ-
 λονται pro συστέλλονται, contrahuntur.

Unum etiam in silentium perfectum. Gr. ἀλο-
 γίαν. Ἄλογίαν dicit non posse sermone repræ-
 sentare quæ sermonem vincunt: et similiter
 ἀνοησίαν vocavit illud quod intelligi nequit, et
C quod nullus intelligere possit, cum mentem su-
 peret.

Atque in illis quidem a supremo. Quoniam uni-
 tates Dei sunt τὰ νοητὰ seu quæ minime sub sensus
 cadunt, mentemque vincunt, et Deus est unum,
 vel potius supra unum, merito contrahitur, tan-
 quam individuum et non multiplicabile. Quæ autem
 post Deum, quanto magis descendunt ad sensi-
 bilia, tanto magis conjunguntur divisibilibus et
 separabilibus, et cum ipsis multiplicatis simul per
 divisionem multiplicatur, et multa sensilium dis-
 sectio. Ad extrema, id est a theologica institutione.

A primo. Primum dicit illud quod magis pro-
 prium intellectui ejus qui primum aggreditur:
 nempe quod Deus sit ὁ ὢν, qui est, quod nomen
D sibi imposuit.

Quia id quod superat omnem. Quis sit usus affir-
 mationum et negationum in Deo; et nos affirma-
 tiones a primo magisque Deo cognato efficitur;
 at negationes ab extremis et magis ab ipso re-
 motis.

Hypotheticam affirmationem. Affirmatio est sermo
 enuntiativus alicujus quod est vel universale, vel
 repugnans, vel copulatum, veluti: Deus est vita,
 Deus est bonitas. Ὑποθετικὴ vero est sermo enun-
 tiativus ejus quod est aut universale, aut **237**
 repugnans, aut copulati declarativus. Itaque ὑπο-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

^{21.22} τί περιέχει ὁ τῆς Συμβολικῆς θεολογίας λόγος.

ΠΑΤΒΟΛ. ΓΑ. ΙV.

θετικῆ κατάφασις in Deo, Deus est magis vita et bonitas quam aer et lapis; detractioes autem negatione contrario modo positioni dicuntur; nam positio, sicut dictum est, secundum descriptivam affirmationem enuntiat; nempe Deus est vita, aut aer; at negativa detractio: Deus non inebriatur, non irascitur; et in positionibus a cognationibus incipimus; magis enim Deo proprium vita et bonitas quam aer et lapis. In detractioibus vero ab extremis ascendimus, nimirum Deum non declarari sermone, nec cognosci, magis est Deo proprium quam non crapulari et non irasci; ac omnino a secundo seu viliori detractioeni ordimur, videlicet: non inebriatur Deus magis quam non dicitur, et: non irascitur Deus magis quam non intelligitur. Κραιπάλη quidem est copiosa et vehementissima ebrietas, veluti καρπάλη, id est τὸ κάρα seu *caput* πάλλουσα *quatiens*, plurimumque movens; μῆνις autem est non quæcunque ira, sed permanens. Itaque a sensibilibus ad intelligibilia ascendentes, non debemus omnes has incorporeas detractioes humiliter intelligere, sed in unoquoque illorum quæ dicuntur subaudire, quod ipse beatus Dionysius dixit: Deus enim nihil est dictorum quæ nos cognoscimus, aut intelligimus, quin nec illorum quæ intelligibiles virtutes universæ cognoscunt. Omnia enim quæ dicta sunt, prorsus ex Deo sunt, ac ejus dona: et quomodo proprie ipse ex ipsis qui ipsis providet? Omnia vero diverse explicuimus in libro *De divinis nominibus*. Hæc enim omnia sunt accidentia, et in substantiis eorum quæ post Deum; at Deus tum essentiam superat, tum horum est auctor; ergo et his superior. *Aliter*: Vita et bonitas, affirmatio seu positio; non crapulatur, non irascitur; ecce tibi negatio seu detractio.

Quam aer aut lapis. Aer quidem, juxta Scripturam in libris Regum, in aura tenui. Lapidem vero propheta vidit. Magis igitur proprie quam illa, *vita et bonitas*, in Deo ponuntur, et illum declarant. Sic etiam ex detractioe, contrario modo, scilicet *crapulari et irasci*, remota sunt a Deo et aliena; sed *non dici* magis convenit Deo et propius accedit, **238** quia omnem mentem et sermonem vincit.

IN CAP. IV.

Neque in loco est. Pater necessario per hæc auditorem suum confirmat, ne propter sequentes negationes arbitretur divinitatem prorsus non esse; sed in his quidem, illam esse supposuit; in illis vero, nullum esse eorum quæ sunt, sed essentiam superare.

IN CAP. V.

Quod nec anima sit, neque mens. Hæc inter se discrepant (sicut superius declaratum est): imaginatio, opinio, ratio, intelligentia, quæ in mente

ὑποθετικῆ κατάφασις ἐπὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ζωὴ ἐστὶ καὶ ἀγαθότης μᾶλλον ἢ ἀήρ καὶ λίθος· αἱ δὲ ἀφαιρέσεις κατὰ ἀπόφασιν λέγονται ἐναντίας τῇ θέσει· ἡ μὲν γὰρ θέσις, κατὰ ὑποθετικὴν, ὡς εἰρηται, κατὰ φασιν λέγεται, ὅτι ζωὴ ὁ Θεὸς ἢ ἀήρ· ἡ δὲ ἀποφαστικὴ ἀφαιρέσις, οὐ μεθύσκειται ὁ Θεός, οὐκ ὀργίζεται· καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων ἐκ τῶν συγγενεστέρων ἀρχόμεθα· οικειότερον γὰρ Θεῷ ζωὴ καὶ ἀγαθότης μᾶλλον ἢ ἀήρ καὶ λίθος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀφαιρέσεων καὶ τῶν ἐσχάτων ἄνιμεν, ὅσον τὸ μὴ λόγῳ δηλοῦσθαι τὸν Θεόν, καὶ τὸ μὴ νοεῖσθαι, οικειότερον μᾶλλον τῷ Θεῷ, ἢ τὸ μὴ κραίπαλῶν, μηδὲ ὀργίζεσθαι, καὶ ὅλως ἐκ τοῦ δευτέρου τῆς ἀφαιρέσεως ἀρχόμεθα· ὅσον, οὐ μεθύει μᾶλλον ὁ Θεός ἢ οὐ λέγεται· καὶ οὐ μνηστὶ μᾶλλον ὁ Θεός ἢ οὐ νοεῖται. Κραιπάλη μὲν οὖν ἐστὶ ἡ πολλὴ καὶ σφοδροτάτη μέση, οἶονε καρπάλη τις οὔσα, ἡ ἐστὶν ἡ τὸ κάρα, ἥτοι τὴν κεφαλὴν πάλλουσα καὶ πάνυ κινουσα. Μῆνις δὲ οὐχ ἡ τυχοῦσα ὀργή, ἀλλ' ἡ ἐπιμονος. Ἀπὸ γοῦν τῶν αἰσθητῶν ἀνιόντας ἐπὶ τὰ νοητὰ, πάσας ταύτας τὰς ἀσωμάτους ἀφαιρέσεις μὴ ταπεινὸς νοεῖν χρεὶ, ἀλλ' ἐφ' ἐκάστῳ τῶν εἰρημένων προσυπακοῦεν, ὅπερ αὐτὸς ὁ μακάριος Διονύσιος εἶπεν· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός τῶν εἰρημένων, ὧν ἡμεῖς γινώσκουμεν, ἢ νοοῦμεν· ἀλλ' οὔτε ὧν γινώσκουσιν αἱ νοητὰ δυνάμεις πᾶσαι· πάντα γὰρ τὰ εἰρημένα καθάπαξ ἐκ Θεοῦ εἰσι καὶ αὐτοῦ δωρεαί· καὶ πῶς αὐτὸς ἐξ αὐτῶν ὁ προνοούμενος αὐτῶν κυρίως; Πάντα δὲ ²³ διαφόρως διεξήλθομεν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*· πάντα γὰρ ταῦτα, ὡς συμβεβηκότα, καὶ ἐν οὐσίαις τῶν μετὰ Θεόν. Ὁ δὲ Θεός καὶ ὑπὲρ οὐσίαν, καὶ τούτων αἴτιος, οὐκ οὖν καὶ ὑπὲρ αὐτά. Ἄλλως· Ζωὴ καὶ ἀγαθότης, [ἰδοῦ] κατάφασιν ἥτοι θέσις· οὐ κραίπαλῶν, οὐδὲ μνηστὶ, ἰδοῦ ἀπόφασιν ἥτοι ἀφαιρέσις.

Ἡ ἀήρ καὶ λίθος. Ἀήρ μὲν, κατὰ τὸ ἐν Βασιλείαις εἰρημένον, ἐν αὐρᾷ λεπτῇ· λίθον δὲ ὁ προφήτης εἶδε. Τούτων οὖν οικειότερον μᾶλλον θέσεις καὶ δηλώσεις ²⁴ ἐπὶ Θεοῦ ἢ ζωὴ καὶ ἡ ἀγαθότης. Ὅπερ οὖν καὶ ἐκ τῆς ²⁵ ἀφαιρέσεως ἐπὶ τοῦ ἐναντίου ²⁶, ὅλον τὸ κραίπαλῶν καὶ μνηστὶν, πῶρῳ Θεοῦ καὶ ἀλλότρια· τὸ δὲ μήτε λέγεσθαι ²⁷ μᾶλλον πρέπον Θεῷ καὶ ἐγγυτέρῳ, διὰ τὸ ὑπὲρ πάντα νοῦν τε καὶ λόγον.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Οὐδὲ ἐν τόσῳ ἐστὶν. Ἀναγκαιῶς ὁ Πατὴρ διὰ τούτων προσσηφάλλαστο τὸν ἀκροατὴν, ὥστε μὴ ταῖς ἐξῆς ἀποφάσειν οἰεσθαι ὅλως μὴ εἶναι τὸ θεῖον· ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν τὸ εἶναι αὐτὸ ὑπέθετο, ἐν ἐκείνοις δὲ τὸ καὶ μηδὲν τῶν ὄντων εἶναι, ἀλλ' ὑπερούσιον.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Ὅς οὔτε ψυχὴ ἐστὶν, οὔτε νοῦς. Διαφέρει ταῦτα ἀλλήλων, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδήλωται, φαντασία, δόξα, λόγος, νόησις, ἃ κατὰ ²⁸ τὸν νοῦν θεωρεῖται.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

²³ ταῦτα δέ. ²⁴ δυνάμεις. ²⁵ ἐπὶ τῆς. ²⁶ ἐκ τοῦ ἐναντίου. ²⁷ μήτε νοεῖσθαι. ²⁸ περι.

Προσεπινοητέον δὲ τὸ κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον μὴ ἔχειν λόγον· ὁμοίως καὶ νόησιν κατὰ τὴν ἐν τοῖς νοεροῖς κτίσασαι· καὶ τὰ ἐξῆς δὲ οὕτως ἐκδέχεσθαι χρῆ. Ἄλλως· Καὶ ἐπὶ τούτων ὁμοίως τὸ ὡς ἡμᾶς εἰδέναι θετέον· τῶν μετ' αὐτὴν δὲ, δηλαδὴ τὴν θεῖαν φύσιν, τούτεστι τῶν κτισμάτων τὰς θέσεις ποιεῖσθαι φησὶν ἐν τῷ λέγειν ζωὴν ἢ φῶς κατὰ τὰ ἐν τοῖς γεννητοῖς θεωρούμενα, ἐξ ὧν τὸν ταῦτα ὑποστήσαντα ἐννοοῦμεν, καὶ οὐ τῆς αὐτοῦ φύσεως διὰ τούτων θέσιν τινὰ εἰσαγομεν· καὶ πάλιν ἀφαιρέσιν ποιούμεν τῷ κατὰ μὴδὲν τούτων εἶναι λέγειν τὸ θεῖον.

Οὐδὲ ἐν, οὐδὲ ἐνόησιν. Διαφέρουσι ἀλλήλων ἐν καὶ ἐνόησιν· τὸ μὲν γὰρ δηλοῖ τὸ ὑπερκαίμενον, τὸ δὲ τὴν τοιαύτην ποιότητα, ὡσπερ λευκὴν καὶ λευκότης, ἀγαθὸν καὶ ἀγαθότης. Σημειώσαι δὲ ὅτι οὐτε ἡ θεότης οὐσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ οὐδὲ ἐν τι τῶν εἰρημένων, οὐδὲ τῶν ἐναντίων αὐτοῖς· διὸ οὐδὲν αὐτῶν ἐστίν. Οὐ γὰρ ἐστὶ ταῦτα οὐσία αὐτοῦ, ἀλλὰ δόξα περὶ αὐτόν. Οὕτω καὶ Σέξτος ὁ ἐκκλησιαστικὸς φιλόσοφος εἶπε, καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ, ὡς οὕτε [ἡ] θεότης, οὕτε τὸ ἀγέννητον, οὕτε ἡ πατρότης οὐσίαν σημαίνουσι Θεοῦ.

Οὐδὲ θεότης, ἢ ἀγαθότης. Σημειώσαι δὲ καὶ ὅτι οὐδὲ Πνεῦμά ἐστίν, ὡς ἡμᾶς εἰδέναι, οὕτε υἱότης, οὕτε πατρότης. Καὶ τὸ ὡς ἡμᾶς εἰδέναι ἐπὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς προκειμένοις ἀποφάσεως λαβὴ· δηλοῖ δὲ τὸ κατὰ τὴν ἡμετέραν εἰδησιν.

Οὐδὲ τὰ ἄντα γινώσκει. Μὴ σε ταρασσέτω τὸ κεφάλαιον τοῦτο καὶ νομισθῆς βλασφημεῖν τὸν θεὸν τοῦτον ἄνδρα· σκοπὸς γὰρ αὐτῷ δεῖξαι τὸν θεὸν μὴδὲν τῶν ὄντων ὄντα, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα· εἰ γὰρ τὰ πάντα αὐτὸς δημιουργήσας παρήγαγε, πῶς ἔχει εὐρεθῆναι ἐν τι τῶν ὄντων; εἶπε γὰρ, ὅτι οὐδὲ τὰ ὄντα γινώσκει τὸν πάντων αἰτίον Θεόν· τοῦτο δὲ ἀπίστευτον σαφές, τὸ μὴ γινώσκειν Θεόν· ἀλλὰ ταχέως αὐτὸ ἐσαφήνισεν, εἰπὼν ἢ αὐτός ἐστι, τούτεστιν, οὐδὲν τῶν ὄντων γινώσκει Θεόν, καθ' ὃ αὐτός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ τὴν ἀνεπινόητον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν αὐτοῦ, ἢ ὑπαρξιν καθ' ἣν ὑπάρχει· εἰρηται γὰρ· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός. Καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐπάγει ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ φησιν, [καὶ ὅτι οὐδεὶς γινώσκει τὸν Θεὸν ἢ ἐστίν,] οὐδὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς γινώσκει τὰ ὄντα ἢ ὄντα ἐστὶ, τούτεστιν οὐκ οἶδεν ἐπιβάλλειν τοῖς αἰσθητοῖς αἰσθητῶς, ἢ ταῖς οὐσίαις ὡς οὐσίαις· ἀνοικεῖον γὰρ τοῦτο Θεῷ· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὰ αἰσθητὰ ἢ διὰ θέας, ἢ γούσεως, ἢ ἀφῆς νοοῦμεν τί εἰσὶ· τὰ δὲ νοητὰ ἀπὸ μαθήσεως, ἢ διδασκαλίας, ἢ ἐλλάμψεως καταλαμβάνομεν⁹⁹. Ὁ δὲ Θεὸς οὐδὲ ἐξ ἐνὸς τρόπου τοιοῦτου οἶδε τὰ ὄντα, ἀλλὰ γινώσκειν ἔχει τὴν αὐτῷ πρέπουσαν· τοῦτο γὰρ αἰνίττεται τὸ βῆτην τὸ λέγον· Ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, ὅπερ δηλοῖ ὅτι οὐ κατὰ τὸν λόγον τῆς γενέσεως τῶν

considerantur. Porro mente supplendum est, non habere rationem secundum nostram rationem· similiter etiam intelligentiam secundum eam quæ est in creaturis mente præditis; et reliqua isto modo accipienda. *Aliter*: Et his similiter, ut nos sciamus, ponendum, eorum quæ eam scilicet divinam naturam sequuntur, id est creaturarum positiones fieri ait, cum dicitur vita aut lumen juxta illa quæ in generabilibus advertuntur, ex quibus eum qui hæc condidit intelligimus: non autem per hæc quamdam naturæ ejus positionem inducimus; rursusque detractionem facimus dicendo divinitatem in nullo horum esse.

Nec unum, nec unitas. Differunt inter se *unum* et *unitas*; illud enim significat subjectum, illa vero talem qualitatem, sicut album albedo, bonum et bonitas. Nota vero quod nec divinitas sit Dei essentia, sicut unum eorum quæ dicta sunt, nec aliquid illorum quæ ipsis contraria; quæ nullum eorum est. Ipsa enim non sunt ejus essentia, sed opinio circa ipsum. Sic etiam Sextus philosophus ecclesiasticus dixit, et Gregorius theologus, nec divinitatem nec ingenitum, nec paternitatem significare Dei essentiam.

Neque divinitas, neque bonitas. Nota eum nec esse Spiritum ut nos sciamus, nec rationem Filii, nec rationem Patris seu paternitatem, et τὸ ὡς ἡμᾶς εἰδέναι usurpat in omni præsentii negatione. Significat vero secundum nostram scientiam.

Neque quæ sunt cognoscit. 239 Non te perturbet hoc caput, et nec divinum hunc virum blasphemare putes; scopus enim ejus est ostendere Deum nihil esse eorum quæ sunt, sed superare; si enim ipse omnia creando produxerit, quomodo invenietur esse unum eorum quæ sunt? dixit enim, quod ea quæ sunt minime Deum omnium auctorem cognoscant; manifestus autem interitus, Deum non cognoscere: at mox seipsum declaravit cum dixit, quatenus est, id est nullum eorum quæ sunt Deum cognoscit quatenus est, pro, minime intelligibilem et essentia superiore esse illius essentiam, vel existentiam qua existit: dicit enim Scriptura: *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* i. h.; atque a contrario addit magnus Dionysius, aitque [Nemo cognoscit Deum qua est], nec ipse Deum cognoscit ea quæ sunt quatenus sunt, id est, nescit intendere sensibus modo sensibili, aut essentiis ut essentiis; illud enim Deo non convenit: nos quidem homines sensilium naturam aut visu, aut gustu, aut tactu intelligimus: at intelligibilia studio, aut instructione aut illustratione comprehendimus. Deus vero nullo horum modorum novit ea quæ sunt, sed habet cognitionem sibi accommodatam; hoc enim Scriptura insinuat cum dicit: *Qui novit omnia antequam*

⁹⁹ i. Math. xi, 27.

⁹⁹ καταλαμβάνονται.

*ferent*¹, quod declarat Deum non cognoscere illa quæ sunt secundum rationem generationis eorum [hoc est sensibiliter], sed secundum alium cognitionis modum. Angeli quidem illa cognoscunt noscendi facultate et modo immateriali, non sicut noscendū sensibili; sic igitur etiam Deus absque comparatione et transcendentaliter, non autem essentialiter incumbens novit ea quæ sunt. *Aliter*: Tὰ ὄντα seu creaturæ non possunt intellectionibus supra propriam naturam extendi: merito igitur seipsas insipientes, divinam ignorant naturam, quatenus ipsa est. Sic igitur divina natura seipsam intuens, non novit in se illa quæ sunt secundum essentialitatem illorum rationem; hoc enim declaravit cum dixit, quatenus sunt entia, quoniam superat omnia quæ sunt, et modo essentialitatem vincit existit, alioquin nullus dixerit Deum ignorare suas creaturas. *Ad idem*. Nullum nosse purissimam Trinitatem, quatenus est, pro, nihil est sicut illa, ut eam cognoscat, quemadmodum ipsa est; nos enim cognoscimus quidem quid sit humanitas, quoniam homines sumus; at essentialitatem purissimæ Trinitatis nescimus quid sit; non enim sumus ex 240 eadem essentialitate: sic neque Deus novit ea quæ sunt, quatenus sunt, quemadmodum nos; quia non est aliquod eorum quæ sunt, aut in ipsis. Etsi enim Deus sit spiritus, equidem sanctus Spiritus ita nominatur; sed non est spiritus nobis cognitus, aut angelis. Cur vero, cum superius dixisset, non est lumen, nec veritas, paulo post contrarium dicit, non est tenebræ neque lumen, nec error, nec veritas? Posset itaque qui illum tuetur dicere, illum primo de lumine absoluto loqui, nec esse errorem, sicut in essentialibus angelorum, et veritatem earum quæ per se absoluta et sine causa est veritas. Quæ autem sequuntur, nec eorum quæ ad aliquid nimirum ex tenebris mutatus in lumen, quasi ex lumine quod tantum est virtute, mutatus in esse lumen quod actu est lumen. Lumen et tenebræ sunt ex iis quæ inter se dependent, nec enim est caligo, nec lumen copiosum; sic neque a contrario, ex errore qui erat virtute veritas mutatus est in veritatem actualem. Hæc enim omnia sunt ipso posteriora, cum ab ipso providendi facultate processerint: nihil igitur est eorum quæ ab ipso.

ὄντων οὐδὲν αὐτὰ ὁ θεὸς [ὅπερ ἐστὶν αἰσθητῶς, ἀλλὰ] καθ' ἕτερον γνώσεως τρόπον. Οἱ ἄγγελοι δὲ γνωστικῶς αὐτὰ καὶ ἀδύως γινώσκουσιν, οὐχ ὡς ἡμεῖς αἰσθητῶς. Οὕτως οὖν καὶ ὁ θεὸς ἀσυγκρίτως καὶ ὑπερανάβηθι κατὰ τὸ μὴν ταῖς οὐσίαις ἐπιβάλλων οἶδε τὰ ὄντα. "Ἄλλως· Τὰ ὄντα, ἤγουν τὰ κτίσματα ὑπὲρ τὴν αὐτῶν φύσιν ἐκταθῆναι ταῖς νοήσεσιν οὐ δύναται· εἰκότως οὖν εἰς αὐτὰ βλέποντα ἀγνοεῖ τὴν θεῖαν φύσιν, καθ' ἃ αὐτὴ ἐστίν. Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεῖα φύσις, [εἰς] αὐτὴν βλέπουσα, οὐκ οἶδεν ἐν αὐτῇ εἶναι τὰ ὄντα κατὰ τὸν τῆς οὐσίας [αὐτῶν] λόγον· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπιόν, ἡ ὄντα ἐστίν, ἐπεὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι κέκτηται ὑπερουσίως· ἐτέρως γὰρ οὐκ ἔν τις εἴποι ἀγνοεῖν τὸν θεὸν τὰ αὐτοῦ κτίσματα. *Εἰς τὸ αὐτό*. "Ὅτι οὐδεὶς γινώσκει τὴν ἀχραντὸν Τριάδα, καθ' ἃ αὐτὴ ἐστίν, ἀνὶ τοῦ, οὐδὲν ἐστίν ὡς αὐτὴ, ἵνα καὶ γινώσκῃ αὐτὴν ὡς αὐτὴ ἐστίν· ἡμεῖς μὲν γὰρ γινώσκομεν τί ἐστὶν ἀνθρωπότης, ἐπεὶ ἀνθρωποὶ ἐσμεν· τὴν δὲ ὑπαρξίν τῆς ἀχράντου Τριάδος οὐκ ἴσμεν τί ἐστίν· οὐ γὰρ ἐσμεν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς¹⁰· οὕτως οὐδὲ ὁ θεὸς εἶδε τὰ ὄντα ἢ ἐστὶ, καθὼς ἡμεῖς οὐ γὰρ ἐστὶ τὸ τῶν ὄντων ἢ κατ' αὐτὰ· κἀν γὰρ αὐτῶς πνεῦμα ὁ θεὸς, καὶ τὸ ἅγιον μένει Πνεῦμα οὕτως ὠνόμασται, ἀλλ' [οὐκ] ἐστὶ πνεῦμα γινώριμον ἡμῖν, ἢ ἀγγέλοις. Τί δὲ ἀνωτέρω εἰπιόν, οὐκ ἐστὶ φῶς, οὐδὲ ἀλήθεια, ὑποκαταβάς πάλιν λέγει, οὐκ ἐστὶ σκότος, οὐδὲ φῶς, οὐδὲ πλάνη, οὐδὲ ἀλήθεια; Δυνατὸν οὖν ἐπιχειροῦντα εἰπεῖν, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον περὶ τοῦ ἀπαιτούτου φωτὸς λέγει, οὐδὲ πλάνη ὡς ἐν οὐσίαις¹¹ τῶν ἀγγέλων, καὶ ἀλήθειαν τὴν αὐτοαπολελυμένως καὶ ἀναίτιως ἀλήθειαν· τὰ δὲ ἐφεξῆς, ὅτι οὕτε τῶν πρὸς τι, οἷον ἐκ σκότους μεταβάλλων φῶς, ὡσανεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει φωτὸς εἰς τὸ ἐνεργεῖα φῶς μεταβάλλων ἐκ τῶν σχετικῶν εἰς ἀλλήλα φῶς καὶ σκότος· οὕτε γὰρ γῆφος ἐστίν, οὕτε πολὺ φῶς, οὕτως οὕτε ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐκ τοῦ κατὰ δύναμιν πλάνην εἶναι εἰς ἀλήθειαν ἐνεργεῖα μετέβαλε· πάντα γὰρ ταῦτα, δευτέρα αὐτοῦ, ἐξ αὐτοῦ προνοητικῶς ἐκφοιτήσαντα. Οὐδὲν οὖν ἐστὶ τῶν¹² ἐξ αὐτοῦ.

¹ Dan. xiii, 42.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

¹⁰ ἐξ αὐτῆς τῆς. ¹¹ ὡς αἱ οὐσίαι.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΗ ΠΑΡΑΦΡΑΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ

GEORGII PACHYMERÆ PARAPHRASIS IN EPISTOLAS SANCTI DIONYSII

Ex interpretatione Godefridi Tilmanni, Carthusiæ Parisiensis monachi, cum Græco exemplari rursus a Petro Lamselio collata.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Α'.

Ἐπιβάλλω, φησί τις τῶν παλαιῶν (1), Γάτον τοῦτον εἶναι, ᾧ τὴν τρίτην ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ θεώτατος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὁ θεολόγος· τσχυμαίρμενος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων οἷς συγγέγονε μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ. Θεραπευτὰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ἔλεγεν ἐν τῇ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* συντάγματι (2), εἰπὼν ἐκεῖ καὶ πῶς καθίστανται μὴ ὄντες κληρικοὶ, ἀλλ' ἀνώτεροι τοῦ λαοῦ. Τοῦτους δὲ ἔωκε θαυμάζειν Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῇ *Περὶ θεωρητικῶν βίου ἢ οἰκετῶν* (3) συντάγματι, θεραπευτὰς αὐτοὺς καλῶν, καὶ τὴν διαίταν αὐτῶν διηγούμενος· οὐ χειρὸν δὲ καὶ αὐτολεξεῖ τὰ τοῦ Φίλωνος θεῖναι (4). Φησὶ ταῖνον ἐν τῇ τοιοῦτῃ συντάγματι· «Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος· ἴδει γὰρ ἀγαθοῦ τελείου μετασχεῖν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον· πλεονάζει δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπικαλουμένων νομῶν, καὶ μάλιστα περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (5). Οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι, καθάπερ εἰς πατρίδα, θεραπευτῶν ἀποικίαν στέλλονται, πρὸς τι χωρίον ἐπιτηδειότατον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ λίμνης κείμενον Μαρσίας ἐπὶ γεωλόφου χθαμαλωτέρου σφόδρα εὐκαίρως, ἀσφαλείας γε ἕνεκα καὶ ἀέρος εὐκράσιος.» Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· «Ἐν ἐκάστῃ δὲ οἰκίᾳ ἐστὶν οἰκημα ἱερὸν· ὃ καλεῖται σεμνεῖον καὶ μοναστήριον· ἐν ᾧ μονούμενοι, τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται, μηδὲν εἰσχομίζοντες, μὴ σιτίον, μὴ ποτόν, μηδ' ἐν τι τῶν ἄλλων ὄσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρεῖας ἀναγκαῖα· ἀλλὰ νόμους καὶ λόγια θεοπισθέντα διὰ προφητῶν, καὶ ὕμνους, καὶ τάλλα, οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναυξάνεται καὶ τελειοῦται.» Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· «Τὸ δὲ ἐξ ἑωθινῶν μέχρις ἑσπερίας διάστημα σύμπαν αὐτοῖς ἐστὶν ἄσκησις· ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι, φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλο-

A

241 IN EPISTOLAM I.

Equidem non levibus conjecturis mihi videor assecutus (ait unus quispiam antiquorum) hunc esse Calum, cui divinissimus apostolus evangelista Joannes, idemque theologus eximius, tertiam scripsit epistolam. Ex aliis sane quam multis cepit is conjecturam quibus colligitur admirabilem hunc virum usum esse familiari apostolorum congressu. Therapeutas autem docuit beatus Pater eos esse, qui et monachi, in eo opere, quod *De ecclesiastica hierarchia* scriptum reliquit. Illic abunde explicuit, quo pacto institui debeant, qui clerici non sunt, populo alioqui superiores. Qui istius vitæ institutum profitebantur, hos visus est Philo ille Judæus miraculi loco deprædicare in opere cui inscriptio est, *De vita theoretica*, hoc est contemplativa, sive de supplicibus; tales vocans therapeutas. Sed et vitæ istius monasticæ formulam pluribus explicat. Neque malum fuerit prorsus 242 ipsam dictionem Philonis loco præsentem intexere: enimvero eo in opere ad hunc scribit modum, in pluribusque orbis regionibus hoc genus monachorum reperire est. Oportebat sane boni istius sic perfecti fieri participem non Græciam solum, sed et reliquarum gentium barbariem. Abundat vero in Ægypto in singulis regionibus vocatis nomis, et maxime circa Alexandriam. Ut enim ubivis gentium quisque est optimus, in eam concurrit demigratve coloniam, perinde atque in patriam therapeutarum, nimirum in regionem magnopere accominodam et peropportunam; quæ quidem imminet stagno cui nomen Marixæ, in colle declivi ac humiliore sita, alioqui non importuno, cum securitatis gratia, tum ob commodam aeris temperiem. Rursus ex eodem opere: In unaquaque familia, ædes una consecrata est, quæ

ietis σημειῶν dicitur, sive μοναστήριον, in qua soli ipsi a vulgo seorsum degentes, mysteria peragunt, quæ religiosam addecent ac cœlibem vitam. Nemo eo quidquam esculentum importat, vel poculentum, aut eorum aliquid quæ ad sublevandas corporis necessitates noscuntur pertinere; leges tantum, perque divinitoquos prophetas reddita oracula eo convehunt, hymnos, alia item pleraque, quibus eruditio, inque Deum pietas quotidianis incrementis coalescunt et perficiuntur. Rursus ex eodem opere : A matutino autem solis exortu ad usque vesperam, omnis ea intercapedo istis cedit in continentem Scripturarum meditationem. Cumque pertinaci studio sacras litteras legunt : fit, ut pulchre admodum philosophentur, pro more majorum philosophiam ad allegoriam transferentes. Quandoquidem litteras interpretationis conspicuæ, censent esse symbola seu signa arcanæ cujusdam et reconditoris naturæ conjecturis probabilibus explicandæ. Sed et commentaria habent priscorum, qui suæ sectæ primarii existere duces. Qui multa monumenta formulæ in eruendis allegoriis observandæ reliquerunt, quibus quasi primariis exemplaribus utentes imitantur propositi seu studii rationem. Idem post pauca : Itaque non uni solum contemplationi vacanti, sed cantica hymnosque in Deum scribunt omnigena numerositate metrorum ac membrorum, decenti ea exornantes graphicoque caractere. Rursus idem : Temperantiam insuper perinde atque stabile quoddam fundamentum animæ exornandæ collocant in primis, mox cæterarum virtutum molem superextruunt. Prius siquidem, quam sol occumbat, in his nemo ausit quidquam **243** vel esculenti vel potus ori admovere; quandoquidem meditationem philosophia dignam esse judicant, quæ luci comparetur; contra corporis necessitates addicunt tenebris. Quo fit, ut philosophiæ quidem lucem diurnam, corporis vero necessitati sublevandæ exiguum admodum despiciant noctis portionem. In his etiamnum nonnulli tertio vixdum die, sumendæ alimonix meminerunt, nimirum ii quos totos occupavit ardentius desiderium obtinendæ scientiæ. Quidam rursus tanta alacritate delibuti sic exhilarescunt, deliciantur verius quasi luculentissimo convivio ab ipsa accepto sapientia, opulenter ac citra invidiam sua dogmata suppeditante, ut dupla intercapedine temporis resistent, vix sexto demum die, per necessitatem assueti sumere cibum. Itemque : Sunt et feminæ quædam therapeutides, quarum pars multo melior defecta jam ætate incanuit; virgines etiamdum ex perseverant, castimoniam virginalem intemerato pudore custodientes, non utique ut apud gentiles æditæ quædam passim inveniuntur, adactæ necessitate verius, quam ultronea animi devotione. Nam admirabili zelo ac desiderio percipiendæ sapientiæ prægestientes, quam ut viris conviverent, nullam prorsus iniere rationem corporeæ voluptatis; ut quæ avidius expetiverint posteritatem sibi relinqui non quidem

σοφίαν, ἀλληγοροῦντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητικῆς ἐρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοήσιν δηλουμένης. Ἔστι δὲ αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτῶν ἀρχηγέται γενόμενοι, πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγοροῦμένοις ἰδέας ἀπολείπομενοι, καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι, μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον. » Καὶ μετ' ἄλλα (β) · « Ὅστε οὐ θεωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ἑσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν ἀριθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες. » Καὶ πάλιν · « Ἐγκράτειαν δὲ ὡς περ τινα θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετὰς. Στίλιον δὲ ἡ ποτὸν οὐδεὶς ἀτὰρ προεινέγκατο πρὸ ἡλίου δύσεως · ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς κρινούσιν εἶναι · σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας · ὅθεν τῷ μὲν ἡμέραν, καιὶς δὲ βραχὺ τι μέρος νυκτὸς ἐνεῖμαν. Ἐνοιῖ δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ὑπομνησκονται τροφῆς, οἷς πλείων ὁ πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυνται · τινὲς δὲ οὕτως ἀνευφραίνονται καὶ τρυφῶσιν ὑπὸ σοφίας ἐστιώμενοι, πλουσίως καὶ ἀφθόνως τὰ δόγματα χορηγούσης, ὡς καὶ διπλασίονα χρόνον ἀντέχειν, καὶ μάλα δι' ἕξ ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι τροφῆς ἀναγκαίας ἐπισθόντες. » Καὶ πάλιν · « Εἰσὶ δὲ καὶ γυναῖκες θεραπειτίδες, ὧν καὶ κλείεται γηραῖα, παρθένου τυγχάνουσι, τὴν ἀγγελίαν οὐκ ἀνάγκη, καθάπερ εἶναι τῶν παρ' Ἑλλήσιν ἱερειῶν, φυλάττουσαι μᾶλλον ἢ καθ' ἑκούσιον γνώμην διὰ ζῆλον καὶ πόθον σοφίας, ἣ συμδιδούσιν σπουδάζουσαι, τῶν περὶ τὸ σῶμα δεινῶν ἠλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τικτεῖν ἀφ' ἑαυτῆς οὐκ ἔστιν ἡ θεοφιλῆς ψυχὴ. » Καὶ πάλιν · « Αἱ δὲ ἐξηγητικαὶ τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοῶν ἐν ἀλληγορίαις · ἅπαντα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις εἰκέναι ζῶψ · καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς διατάξεις · ψυχὴ δὲ τὸν ἐναποκειμένον ταῖς διαλέξεσιν ἀόρατον νοῦν, ὃν ἤρξατο διαφερόντως τῇ οικείᾳ αὐγῇ θεωρεῖν, ὡς διὰ κατόπτρου τῶν ὀνομάτων ἐξάσσει κάλλη ἐμφαινόμενα κατιδοῦσα. » Ἄλλα ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Φιλωνος, ἃ δὴ περὶ θεραπειτῶν ἔγραψεν, ὧν εἰς ἐστὶ καὶ Γάϊος, πρὸς ὃν ἐπιστέλλει ὁ ἅγιος, λέγων ὅτι Ἐφ' ἡμῖν μὲν, ἐπεὶ τὸ σκότος στέρησις ἐστὶ, τὸ δὲ φῶς ἕξις, οὐ γίνεται ἀφανὲς τὸ φῶς τῷ σκότει, ἀλλὰ τὸ σκότος τῷ φωτί · ἀπουσία γὰρ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος ἐστίν · οὐ μὴν ἀπουσία τοῦ σκότους τὸ φῶς. Τοῦτο λάβε καὶ ἐπὶ τῆς γνώσεως · ἡ γὰρ γνῶσις, ἕξις · ἡ δὲ ἀγνωσία, στέρησις γνώσεως. Καὶ ἐπεὶ ἡ ἀπουσία τῆς γνώσεως παρφυσισταται, τὴν ἀγνωσίαν ποιεῖ, ὡς τὸ σκότος ἡ τοῦ φωτὸς ὑποχώρησις · πάντως καὶ ἡ παρουσία τῆς γνώσεως διαλύει τὴν ἀγνωσίαν · καὶ ὅση μᾶλλον πλέον ἐὸ φῶς, τοσούτω τὸ σκότος ἀφανίζεται · καὶ ὅσον πλείους αἱ γνώσεις, τοσοῦτον ἡ ἀγνωσία ἀφανίζεται. Καὶ ὅρα, ὅτι πολλὰ φῶτα οὐκ εἶπε, πολλὸ δὲ φῶς · ἐν γὰρ τὸ φῶς, εἶτε ἀνιέμενον εἶτε ἐκτενόμενον. Καὶ πάλιν, πολλὴν μὲν γνῶσιν οὐκ εἶπε, πολλὰς δὲ γνώσεις εἶπεν · ἐπειδὴ γὰρ ἡ γνῶσις γνωστῶν γνῶσις, τὰ δὲ γνωστὰ πολλὰ καὶ ἄπειρα, ὅρα καὶ αἱ γνώσεις πολλὰ καὶ ἄπειροι. Πολλὴν δὲ γνῶσιν οὐκ

εἶπεν, ἐπειδὴ μεσότης ἐστὶν ἡ γνῶσις, καὶ παρ' Ἀ
ἐλάτερα ἔχει ὡς κακίας τὴν ἀνεσις καὶ τὴν ἐπίτα-
σιν (7)· ἐνθεν μὲν τὴν ἀγνοίαν, ἐκεῖθεν δὲ τὴν περι-
νοίαν, ἢ δὴ καὶ πολλὰ γνῶσις λέγεται· ἄν (8). Ὡς γοῦν
αἱ πολλαὶ γνῶσεις ὡς μεσότητες τὴν φρόνησιν συν-
στῶσιν, οὕτως αἱ πολλὰ ἀγνοίαι τὴν μωρίαν, καὶ αἱ
πολλὰ περινοίαι τὴν πονηρίαν (9). Μὴ τοῦτο γοῦν,
φησὶ, κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ὑπολάβῃς, ὅτι, ὡσπερ
τὸ σκότος λύεται φωτὶ, καὶ μάλιστα πολλῶ· ἢ ὡσπερ
ἡ ἀγνωσία, ἥτις καὶ αὐτὴ σκότος ἐστὶν, παύεται,
γνώσις καὶ μάλιστα πολλῶν ἐπιγενομένων· οὕτω
καὶ ἡ κατὰ Θεοῦ ἀγνωσία ἔοικε τῇ κατὰ ἀμαθίαν
ἀγνωσίᾳ, ὡς ἐφημεν. Ἄλλ' ὅσῳ φωτίζεται τις παρὰ
Θεοῦ, καὶ ὅσῳ τις συνάγει γνῶσιν τῶν ὄντων, τοῦτέστι
τὴν περὶ τῶν ὄντων καὶ νοεῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον
ἀναβαίνων περὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ Θεοῦ, γνώσε-
ται τὴν ἀκαταλήψιαν, ἥτοι ἀγνωσίαν τὴν περὶ Θεοῦ,
φῶς εἶναι καὶ γνῶσιν ὑπὲρ πάντα τὰ γνωσθέντα·
καὶ λοιπὸν σιγῇ τιμᾶ τὴν περὶ Θεοῦ ἀφασίαν. Οὐκ-
οῦν οὐ κατὰ στέρησιν γνώσεως λέγεται ἡ περὶ Θεοῦ
ἀγνωσία; ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν πάσης γνώσεως, ὅτι
ἔγνω τις τὸ πᾶσι καὶ ἑαυτῷ ἀγνωστόν τε καὶ ἀκα-
τάληπτον. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ
Περὶ θεῶν ὀνομάτων εἰρηται.

vel cognitione. Cognitionis enim habitus est, privatio autem cognitionis ignorantia. Jam quando absentia cognitionis ipsam quodantenus ignorationem representat, sicut et ipsæ tenebræ secessio lucis est; sequitur omnino præsentia cognitionis dissolvi ignorantiam; quantoque se copiosius lux effundit, tanto pressum eunt magis tenebræ et exinaniuntur. Similem in modum, quo uberior adest seges cognitio- num, hoc magis exinanitur ignoratio. Jam mihi vide, quia non multas dixit luces, sed multam lu- cem; una siquidem lux, sive se illa remiserit, sive se intenderit fusius. Contra, non multam cognitio- nem, sed multas dixit cognitiones. Nam quando cognitio est eorum quæ vi cognoscitiva apprehen- duntur, ejusmodi autem sic multa sunt, ut nullo queant circumscribi line: consequens fuerit multas esse cognitiones, imo infinitas. Ad hæc, nequiquam dixit multam cognitionem, quod cognitio medie- critas quædam sit, et utrimque habeat tanquam vitia remissionem et intensionem. Et hinc quidem ignorantiam, illinc vero dispescimus curiositatem sciendi, quæ multa utique cognitio dici possit. Ut igitur multæ cognitiones quasi mediocritates unam constituunt prudentiam, sic complures ignorantiaæ stultitiam pariunt unam, et multæ curiositates vafriciem. Quod igitur præsentem loco inducit Pater, pro- vide, ne juxta communem intelligentiam acceperis dictum. Quemadmodum enim tenebræ infusione lucis dissolvuntur, idque maxime, si quamplurimum lucis emicuerit: aut, sicut ignorantia (quæ et ipsa tene- bris assimilis est) desinit esse adventu cognitionum, præsertim si cumulate ingruerint: ad eum modum quæ secundum Deum est ignoratio, ei videtur non dissimilis, ut jam dictum nobis est, quæ per imperi- tiam atque ruditatem dici solet ignorantia. Cæterum quanto quis a Deo illustratur copiosius, ubiorem- que sibi conciliat eorum quæ sunt cognitionem: de his nimirum quæ subsistunt, quæve intellectu per- cipiuntur: is quo sublimius ad scientiam ascendit eorum quæ ad Dei cognitionem provehunt: tanto perspicacius intelliget majestatem Dei nulli comprehensibilem esse creaturæ. Idem rursus eam ignora- tionem, quæ ad perfectiones de Deo dictas refertur, verissime esse lumen percipiet, cognitionemque cætera cognoscibilia transcendentem. Denique hanc suam de Dei perfectionibus ineloquentiam secum ta- citus honore præcipuo dignam ducit. Nullatenus igitur ejusmodi de Deo ignorantia intelligenda est hic dici, quod privatoria sit cognitionis; magis vero propter eximiam atque exsuperantem prærogativam totius scientiæ, qua quis nosse promeruit id, quod omnibus sibi incognitum manet et incomprehen- sibile. Et hæc quidem capite secundo *Divinorum nominum* explicata sunt.

Ταῦτα τοίνυν, τὸ σκότος φημὶ καὶ τὴν ἀγνωσίαν, C
ὑπεροχικῶς; ἀλλὰ μὴ μετὰ στέρησιν ἐκλαδῶν, ὅτε
περὶ Θεοῦ ἐκλαμβάνεις ταῦτα, ἀπόφησον ὑπεραλη-
θῶς, δηλονότι εἰπέ τραυῶς. Ἐπειδὴ γὰρ ταῦτα καὶ
ὑπὲρ ὃ ἐνταῦθ' αἰεὶ, νοοῦνται ἐκεῖσε· καὶ ὁ περὶ τοῦ-
των λόγος οὐχ ἀπλῶς ἀληθινὸς λόγος ἐσται, ἀλλὰ καὶ
ὑπὲρ τοῦτο τὸ ἀληθινὸν μιμουμένου τοῦ λόγου τὸ τῶν
πραγμάτων ὑπεροχικόν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑπερα-

morti obnoxiam, sed immortalem, quam sola ex se
edere novit anima, quæ se gratiosam reddidit Deo,
atque amabilem. Idem rursus: Proinde ab iis in
sacras litteras commentationes eduntur figurativis
allegoriis adopertæ. Universa siquidem sanctio legis
non absimilis esse istis censetur cuiquam animali,
quod corporis vice habeat sanctiones positæ legis;
animam autem interpretantur invisibilem sensum,
sub involucro dictionum sive litteræ introrsus deli-
tescentem, quem ubi primum cœpit generose emi-
nenterque contemplari familiari quadam et sibi co-
gnata luce; perinde est, ac si perscipiat eximiam
ipsam sententiarum pulchritudinem sese per nomi-
num veluti speculum repræsentantem. Et hæc quidem
ex Philone, quæ de therapeutis scripto prodidit, in
B quibus unus hic Caius numeratur ad quem episto-
lam præsentem transmittit sanctus, dicens: Quando
secundum nos, tenebræ ipsæ privatio quædam est;
contra, lux, habitus: consequens est lucem ipsam
non evanescere tenebrarum adventu, imo infusione
lucis ipsæ disparent tenebræ: siquidem absentia
lucis sese circumfundunt tenebræ; non item per
absentiam tenebrarum succedit lux. Idem 244
prorsus tibi intelligendum de ignorantia et scientia

245 Hæc igitur, tenebras dico et ignorationem
supereminenter cum intellexeris, non item priva-
torie de Deo dici: ἀπόφησον ὑπεραληθῶς, id est
illicite, perspicue. Nam quando hæc, supra etiam-
num quam hic sunt, intelliguntur se illic verissime
habere; quique de his sermo est, non utcunque
verus sit sermo; quin præter hoc, veritatem quan-

tamenque nostri imitatio sermonis ipsa præcellit rerum magnitudo. Hoc etenim insinuat ἀπόρησον ὑπεραληθῶς. Quanto enim quis sortitus est ampliore rerum notitiam, lucemque effusorem (ait) intelligentiam videlicet veritatis, is tanto perspicacius intelliget ignotiora esse, quæ de Deo dicuntur. Non enim vel lumine quopiam, vel cognitione ea elucescunt, quin eorum potius fugiunt cognitionem, qui talium qualemcunque notitiam indepti sunt. Ipsa quoque quantalibet promotio et incrementum in his, lumine dico et cognitione, divinam majestatem perspicue declarant invisibilem esse, et nulli creaturæ usquequaque cognobilem. Neque enim exinaniantur ejusmodi tenebræ in tam multa luce istius (quæ circa numen est) veritatis, verum undecunque luce ipsa operiuntur; atque hinc scitur verius, quia tenebræ sunt, quando omnem de Deo cognitionem obumbrant. Ubi igitur primum concurrerint eæ, quæ de intelligentiis habentur, notitiæ, non continuo aufugit ignorantia, sed permanet arcana prorsus, omnemque effugiens cognitionem, nusquam secedens, sed restitans, ac evincens omnium cognitionem, aliud omnino nihil pro comperto habentem, quam quod supereminenter id manet incognitum, quod inquiritur maxime. Idcirco qui Deum vidisse, et quod vidit, intellexisse prædicatur, non utique ipsum hic vidit Deum (*Deum enim nemo vidit unquam* ^m), sed eorum quidpiam, quæ circa ipsum sunt, aptave apprehendi ductu naturæ; quando iis tum demum contingit, qui per se sinceram mentis expurgationem præstiterunt dignos. Ipse vero supra omnem mentem, omnemque substantiam eminentissime residens, eo quidem astruitur nullo pacto sciri posse, quod mentem creatam transcendere intelligatur. Rursus qua universis quæ sunt, supereminet, hinc esse omnino negatur. Commune siquidem rebus creatis est, et iis quæ ad substantiæ participium venerunt, ut sint; Deus autem omnem Deum, sed eminentissime genere essentiali. Hæc **246** omni ex parte absoluta et perfecta dicitur. Quanto enim sustollitur quis ad Dei contemplationem, tanto propius is occurrit isti præstantissimæ ignorantioni. Si quidem talis ignorantio neutiquam privatio cognitionis est, magis vero cognitio est præcellentis cujusdam prærogativæ, ipsum Deum (quatenus attingi potest) apprehendens, qua intelligit ipsum cunctis eminere, quæ in cognitionem cadunt.

IN EPISTOLAM II.

Et hæc multis adeo locis, excellenter quidem in opere Divinorum nominum exsecutus est, omnium maxime ipsa hæc interpretatus capite undecimo sub finem dicens: Quonam pacto, qui omnium est auctor, imo ipsa bonitas, ipsa deitas, idem esse possit subsistens causa bonitatis atque deitatis, cum his etiam præemineat? Proinde arbitrator in hunc modum legi debere: Rogasne qui sit ut Deus supra principium emineat et deitatis et bonitatis? Mox sciscitanti respondet: Siquidem intelliges deitatem ejusmodi donum esse, quod a Deo in nos derivatur, quo divinæ quadantenus efficimur consortes naturæ; nec tamen id quod ipse Deus est, assequimur. Hæc si expenderit tecum, quæ-

Jean. 1, 18.

A ληθῶς ἀπόρησον· ἐπειδὴ ὅσον τις ἔχει, φησὶ, τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν, καὶ τὸ ὄν φῶς, τοῦτ' ἐστὶ τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν, τοσοῦτον τὰ περὶ τοῦ θεοῦ ἔβηται ἀγνωστα· οὐ γὰρ τῷ φωτὶ ἢ τῇ γνῶσει φανεροῦνται, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ταῦτα ἔχοντας λαμβάνει, καὶ ἢ ἐν τοῦτοις ἐπιδοσὶς τε καὶ αὐξήσις, τῷ φωτὶ φημι καὶ τῇ γνῶσει, τὸ θεῖον δεικνύει ἀθέατόν τε καὶ ἀγνωστον. Οὐδὲ γὰρ ἀφανὲς γίνεται τὸ τοιοῦτον σκότος ἐν τῷ πολλῷ φωτὶ τῆς περὶ τοῦτο ἀληθείας· ἀλλὰ περικαλύπτεται, καὶ μᾶλλον γινώσκεται, ὅτι σκότος, καὶ ἀποκρύπτεται πᾶσαν γνῶσιν· ὥστε, ὅταν συνέλθωσιν αἱ περὶ τῶν νοερῶν γνώσεις, οὐκ ἀποδιδράσκει ἢ ἀγνωσία, ἀλλὰ μένει ἀποκρυπτομένη καὶ διαφεύγουσα πᾶσαν γνῶσιν· οὐχ ὑποχωροῦσα, ἀλλ' οὐσα καὶ μένουσα, καὶ νικῶσα τὰς γνῶσεις, οὐδὲν ἄλλο καταλαμβάνουσα· ἢ ὅτι ὑπεροχικῶς ἀγνωστόν ἐστι τὸ ζητούμενον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ θεὸς θεασάμενος, καὶ νοήσας ὃ εἶδεν, αὐτὸν μὲν οὐκ ἐώρακε (θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε)· ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτὸν ὄντων καὶ πεφυκότων καταλαμβάνεσθαι, καὶ τότε τοῖς ἀξίοις διὰ καθάρσεως γινομένοις. Αὐτὸς δὲ ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πᾶσαν οὐσίαν ὑπεριδρυμένος, ἐν αὐτῷ μὲν τῷ μὴ καθόλου γινώσκεισθαι, ὑπὲρ νοῦν γινώσκειται, ὅτι ὑπὲρ πάντα ἐστίν· ἐν δὲ τῷ μὴ εἶναι καθόλου πάλιν· τὸ γὰρ εἶναι τῶν κτιστῶν ἐστὶ καὶ τῶν ἐλθόντων εἰς ὑπαρξίν. Ὁ δὲ θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι· διὰ τοῦτο, ἐστὶ μὲν, ἀλλ' ὑπερουσίως, καὶ ἢ κατὰ τὸ κρείττον παντελῆς ἀγνωσία. Ὅσῳ γὰρ ἀνάγεται τις, εἰς ἀγνωσίαν κρείττονα κατανατᾷ· αὐτὴ γοῦν ἡ ἀγνωσία οὐ στέρησις ἐστὶ γνῶσεως, ἀλλὰ γνῶσις· ὑπερέχουσα καὶ καταλαμβάνουσα ὡς ἐφικτὸν τὸν θεόν, ὅτι ὑπὲρ πάντα ἐστὶ τὰ γνωσκόμενα.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Β.

Ταῦτα πολλάκις μὲν ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγῳ διαφόρως εἶπεν, ἐξαιρέτως δὲ αὐτὰ ἡρμήνευσεν ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ (10) περὶ τὸ τέλος λέγων (11)· Πῶς ὁ πάντων αἰτίας καὶ ἀγαθότης καὶ θεότης, ὑποστάτης ἐστὶ καὶ ἀγαθότητος καὶ θεότητος (12), καὶ ὑπὲρ ταῦτα ἐστίν; Οὕτω δὲ ἀναγνωστοέον· Ἐρωτᾷς, πῶς ὁ θεὸς ὑπὲρ θεότητος ἀρχὴν καὶ ὑπὲρ ἀγαθότητος ἀρχὴν ἐστίν; Εἶτα ἀποκρίνεται καὶ φησιν· Εἰ νοήσεις ὅτι ἡ θεότης αὐτὸ ἐκ θεοῦ δῶρόν ἐστι καθὼς θεοῦμεθα, οὐ μὴν αὐτὸς ὁ θεὸς (13), ἐξεῖς; τὸ ζητούμενον. Οὐ γὰρ αὐτὴν φησὶ τὴν κατ' οὐσίαν θεότητα καὶ ἀγαθότητα, ὃ τί ποτὲ ἐστὶ, λέγων (14), ἀλλὰ τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν ὁμοειδῆ τοῦ θεοῦ τοῦ ὄντως καὶ ἀγαθοῦ τοῦτο γὰρ ἡ ἀρχή

καὶ αἰτία τοῦ θεοῦσθαι, καὶ ἀγαθύνεσθαι· καὶ κατὰ
 τοῦτον τὸν τρόπον φησὶ λέγεσθαι ὑπὲρ θεαρχίαν καὶ
 ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, τὴν οὕτω δηλαδὴ νοουμένην (15).
 Εἰ γοῦν τὸ ἐκ Θεοῦ δῶρον ἀρχὴ γίνεται τοῦ θεοῦσθαι
 ἡμᾶς δηλονότι, πάσης ἀρχῆς αἴτιος καὶ ἀρχὴ ὁ Θεός·
 οὕτω δὲ καὶ τῆς λεγομένης θεότητος ἐπέκειννά ἐστιν.
 Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ κατὰ σχέσιν, ὡς ἡμεῖς, κτῆται
 τὸ ἀγαθόν, ἀλλ' ἀσχετῶς ἔχει (16)· καὶ οὐ κατὰ μετο-
 χὴν· ἡμεῖς δὲ σχετικῶς· ἡμεῖς γὰρ τρεπτοί, ἐκείνος
 δὲ ἀτραπτός. Ἀμίμητον δὲ μίμημά φησὶ τοῦ Θεοῦ
 τὴν ἡμῶν ὡς ἐφικτὸν θέωσιν. Ἐπεὶ γὰρ οὐ καλῶς
 θεώμεθα, εἰ μὴ ἐν τῷ μιμεῖσθαι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο
 μίμημα λέγεται (17)· ἀπεὶ δὲ οὐκ ἐφικνούμεθα πρὸς
 τὸ ἀρχέτυπον, οὐδ' ὅπως οὖν, ἀμίμητον λέγεται· τοί-
 νυν καὶ μίμησις μὲν καὶ σχέσις ἐστίν, ἀεὶ τὰ πρᾶ-
 γματα, ἢ θεότης καὶ ἢ ἀγαθότης (18)· μετέχοντες
 δὲ καὶ μιμούμενοι οἱ ἄγγελοι, καὶ τῶν ἀνθρώπων (19)
 περὶ οὓς ταῦτα ὁρῶνται. Τὸ δὲ Θεῖον (20) ἀμίμητόν
 ἐστὶ· καὶ ἀσχετον (21)· οὐτις οὖν τις πρὸς μίμησιν
 καὶ σχέσιν Θεοῦ προκόπτει (22), τοσούτω καταλαμ-
 βάνεται τὸ ἀνεφικτὸν τῆς μιμήσεως καὶ τῆς σχέσεως.
 Ὑπερέχον τοιγαροῦν τὸ Θεῖον τῶν μιμήσεων καὶ
 τῶν σχέσεων, δηλονότι τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀγα-
 θότητος· ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν μιμουμένων καὶ μετε-
 χόντων, τοσούτοις τῶν κατὰ χάριν θεῶν τε καὶ ἀγα-
 θῶν, εἰκότως (23) ὑπὲρ τὴν θεαρχίαν καὶ τὴν ἀγαθαρχίαν
 ἐστίν.

et bonitas (nostræ) sunt imitatio et habitus seu
 gratia, circa quos talia conspiciuntur; partici-
 pants vero et imitantes angeli, et ii hominum circa
 quos talia conspiciuntur; divina vero natura est
 inimitabilis et habitibus carens. Nam quanto quis ad
 qualemcunque imitationem, atque ad (effictam
 Dei) qualitatem promoverit: tanto intelliget is verius
 nulla vel imitatione vel habitudine, numinis
 majestatem attingi posse. Unde fit, ut omnimodam
 imitationem atque apprehensionem numen illud
 longe exsuperet, sua nimirum deitate simul et bonitate:
 imo omnes omnium imitantium partici-
 pantiumque vires in immensum transcendit; eorum
 videlicet, qui gratuito Dei munere dii, bonique
 appellantur. Jure igitur supra deitatis et bonitatis
 principium est.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Γ'.

Τὴν τοῦ προφήτου Μαλαχίου βῆσιν ἐν τοῦτοις
 βούλεται διδάξαι, λέγοντος· Ἐξαίφνης ἦξει εἰς τὸν
 ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε· καὶ ὁ
 ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς ἐπιποθεῖτε.
 Οἱμαὶ δὲ τὸ βῆσιν τοῦτο παρὰ Γαίῳ ἐρωτᾶσθαι, τὸ
 γοῦν παρ' ἑλπίδα, καὶ τοῦ τέως ἀφανοῦς εἰς τὸ ἐμ-
 φανὲς ἐξαγόμενον, ἐξαίφνης ἐστίν, ὡς τὸ, Ἐξαίφνης
 γέγονεν ἡ ἀστραπή. Δοιοῦν καὶ ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπή-
 σεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἣν δὴ καὶ φιλανθρωπίαν καλεῖ,
 τοῦτο δηλοῖ τὸ ἐξαίφνης. Τί γὰρ ἀφανέστερον Θεοῦ;
 τὸ γοῦν ἐκ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος· τὸ κρύφιος
 γὰρ πολλάκις ἀντὶ τοῦ Θεοῦ εἰρηφῆ· κρυφίοντα,
 τὴν θεότητα· κρύφιος γοῦν καὶ ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ
 Θεοῦ, ὡς ἀόρατος, εἰρηφῆ (24). Τὸ γοῦν ἐπὶ τοῦ
 κρυφίου τῆς θεότητος τὸν ὑπερούσιον εἰς τὸ καθ'
 ἡμᾶς οὐσαυθέντα φανῆναι· τοῦτό ἐστι τὸ ἐξαίφνης.
 Τί δὲ, διὰ τοῦτο, διὰ καὶ ἐξεφάνη, ἤδη τὸ κρύφιον
 ἀπεβάλετο; οὐδαμῶς· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν
 κρύφιος ἐστίν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς Χριστὸς Θεὸς τέλειος,
 καὶ ἄνθρωπος τέλειος. Καὶ ὅρα κατὰ Νεστοριανῶν·
 μᾶλλον δὲ, ἵνα τὸ θεώτερον εἶπω· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ

ationis abs te propositæ obtinebis solutionem. Ne-
 que enim ipsam deitatem atque bonitatem hic in-
 telligi debere significat secundum deitatis essen-
 tiam, etiamsi alicubi visus sit id voluisse dicere;
 sed munificam gratiam insinuat nos utique bonos
 simul et deos constituentem, ejus, inquam, gratiam,
 qui vere Deus vereque est bonus. Hoc enim donum
 et origo est et causa, quibus dii efficiuntur pariter et
 boni, et juxta hanc rationem ait dici supra prin-
 cipium divinitatis, et supra principium bonitatis,
 ista scilicet ratione conceptæ. Si igitur hoc a Deo
 promanans donum principium est nostræ deifica-
 tionis, nimirum auctor idem est totius principii,
 imo principium ipse Deus; atque ita jam dictam
 deitatem asseritur transcendere. Neque enim Deus

ipse exiniam illam bonitatem, quemadmodum nos,
 secundum habitudinem sibi vindicat, sed sine ha-
 bitudine seu qualitate habet, nec jure participii;
 nos contra, juxta habitudinem, siquidem vertibiles
 sumus, ille nulli obnoxius vicariæ mutationi. In-
 imitabilem insinuat Dei imitationem, nostram ipso-
 rum esse deificationem, quatenus eam assequi da-
 tur, quandoquidem enim non bene dii efficiamur,
 nisi numen divinum imitando, ideo 247 imitatio
 dicitur. Cum autem ad primarium illud divinitatis
 exemplar ne ultra quidem ex parte pertingimus, jure
 nobis inimitabilis astruitur. Ipse igitur res deitas

et bonitas (nostræ) sunt imitatio et habitus seu
 gratia, circa quos talia conspiciuntur; partici-
 pants vero et imitantes angeli, et ii hominum circa
 quos talia conspiciuntur; divina vero natura est
 inimitabilis et habitibus carens. Nam quanto quis ad
 qualemcunque imitationem, atque ad (effictam
 Dei) qualitatem promoverit: tanto intelliget is verius
 nulla vel imitatione vel habitudine, numinis
 majestatem attingi posse. Unde fit, ut omnimodam
 imitationem atque apprehensionem numen illud
 longe exsuperet, sua nimirum deitate simul et bonitate:
 imo omnes omnium imitantium partici-
 pantiumque vires in immensum transcendit; eorum
 videlicet, qui gratuito Dei munere dii, bonique
 appellantur. Jure igitur supra deitatis et bonitatis
 principium est.

C

IN EPISTOLAM III.

Dictio repente, quid in his Malachiæ prophetæ
 verbis significet, docere vult Pater: Repente veniet
 ad templum suum Dominus, quem vos queritis: et
 angelus testamenti, quem vos desideratis. Equidem
 arbitror sententiam hanc ab ipso Caio in quæstio-
 nem primum positam. Ἐξαίφνης igitur regem indicat
 insperato emicantem, et quasi e latebris in aper-
 tam lucem sese inopine repenteque proferentem:
 ut illud est, ἐξαίφνης γέγονεν ἡ ἀστραπή, id est, re-
 pente facta est coruscatio. Denique de humana
 carne a Deo Verbo assumpta, quam vocat Pater
 φιλανθρωπίαν, hoc etiamnum dictum esse declarat
 dictio, ἐξαίφνης. Nam quid, quæso, usquam est
 Deo occultius? Illud igitur ἐκ τοῦ κρυφίου, id est
 ex occulto, divinitatis indicat arcanum. Κρύφιος
 enim, occultus, plerumque sumitur Patri pro nomine
 Θεός, id est Deus, et per κρυφίοντα divinitatem
 ipsam solet exprimere. Itaque κρύφιος pro Deo hic
 ponitur: quemadmodum ἀόρατος, invisibilis, dictus
 est. Sed et illud, ex occulto scilicet divinitatis,
 quod supersubstantialis ille Deus conspicuum est

Mal. iii,

exhibuerit trabea nostræ carnis amictus : hoc ipsum indicat ἐξαίφνης, id est *inopine, improvise, repente*. Quid tandem? Hacne gratia aut ideo augustissima Dei majestas prius in secretissimo secessu delitescens, repente inclaruit orbi, seque vel vulgo visendam dejecit? Nullo modo. Quin post susceptionem carnis perseverat etiamnum occultus. Siquidem Jesus Christus perfectus Deus, perfectus idem Marianos jam tum congredebatur. Magis vero, ut habilis est, quod in hac sua perquam illustri manifestatione, in eo ipso quod apparuit, arcanum retinet. Dominus enim noster Jesus Christus in ipsa assumptæ carnis nostræ revelatione, incognitum servat sacramentum dispensatoriæ istius incarnationis. Quis enim intellexit omnium, quo pacto sese Deus attemperarit carni? unde sit ut hoc dum dicitur, ineffabile : dum intelligitur, manet incognitum.

IN EPISTOLAM IV.

Aliis aliquot locis antevertit sanctus de his dicere. Nam paulo ante in opere *Divinorum nominum* dixit fusius, quod ab omni re Deus nomenclaturam sortitur, omnibusque adsit. Illud quidem, quasi auctor a rebus causalis; hoc autem per ipsius contingit providentiam, ut qui omnibus provideat. Caius igitur in ejusmodi sententias succedanea lectione devolutus, ubi nomini illi thearchico, *Jesus*, alterum adjunctum invenit, puta *ἄνθρωπος*, id est *homo*, ut est, Filius hominis. Illud item expressius: Quid me quæritis interficere hominem qui veritatem dixi vobis? Ait ergo sancto patri Caius (a Caio enim mota quæstio est): Quid utique dicendum vobis de ipso Jesu, qui omni creatura superior est; qui cum secundum assumptam substantiam visus homo, in ordinem allectus est cæteris, communione substantiæ: idem astruitur homo, et in hominum serie numeratur ut vere homo? Num hic quoque dixerimus, quia homo dicitur, quatenus auctor est hominum; quemadmodum, exempli gratia, idem vocatur et sol et lux, quod solem ipsum lucemque condiderit? Et rursus nunquid de hoc (Jesu) dicemus quod adesse hominibus dicatur, tanquam horum provisor, sicut et aliis omnibus adesse dicitur? Hic enim videlicet in dispensatione carnis a Verbo susceptæ, rationem aliquam peculiarem quæramus oportet; cum præter dispensationem quoque ipsam, vocari possit homo, quasi auctor hominum et opifex. Confirmat hoc in Chronographiis seu in libris *De temporum serie* Africanus, quemadmodum a majoribus nostris proditum est memoriæ. Deus enim eodem nomine quo res ab ipso conditæ, appellatur: quandoquidem in singulis existat; in dispensatione autem assumpti hominis non tanquam auctor hominum, verum tanquam secundum totam substantiam 249 humana circumdatus carne homo prædicatur. Ad hæc igitur Pater respondens, et cum posset propriam hic rationem dixisse, quod tanquam vere humana carne vestitus homo dicatur, neque veritatem corrupisse (sic respondendo). Prius vero volens etiam hoc (nomen) juxta definitionem aliorum (Christi nimirum secundum causam et principia); hoc enim sibi proponit, ait: Nos autem Jesum neutiquam humana finitione circumscribi-

ἄθραυμασιώτερον, ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἐκφάνσει, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φαίνεσθαι, τὸ κρῦφτον ἔχει· ὁ γὰρ Κυριὸς ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκφάνσει θρωστον ἔχει τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήρων· τίς γὰρ ἐνόησε πῶς Θεὸς συνανεκράθη σαρκί; Ὅθεν καὶ λεγόμενον ἄρρητον μένει, καὶ νοούμενον θρωστον.

248 et homo est. Mihi vide, ut adversus Nestorianos quiddam divinius pronuntiem; hoc enim admirabilis est, quod in hac sua perquam illustri manifestatione, in eo ipso quod apparuit, arcanum retinet. Dominus enim noster Jesus Christus in ipsa assumptæ carnis nostræ revelatione, incognitum servat sacramentum dispensatoriæ istius incarnationis. Quis enim intellexit omnium, quo pacto sese Deus attemperarit carni? unde sit ut hoc dum dicitur, ineffabile : dum intelligitur, manet incognitum.

B

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Δ'.

Ἐφθασεν εἰπεῖν ὁ ἅγιος καὶ ἐν ἄλλοις· τέως δὲ πλατύτερον ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*, ὅτι καὶ ἐκ πάντων (25) ὁ Θεὸς ὀνομάζεται, καὶ πᾶσι παρέσι· τὸ μὲν, ὡς αἴτιος ἐκ τῶν αἰτιατῶν· τὸ δὲ, τῇ προνοίᾳ, ὡς προνοητὴς πάντων. Τοῖς τοιούτοις γούνο ἡμαῖν ὁ Γάιος κατακολουθῶν, ἐπειὶ ἐν ἐδρίσκειται ἐπὶ τοῦ θεαρχικοῦ, Ἰησοῦς ὀνομα καὶ τὸ *ἄνθρωπος*, ὡς τὸ, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐτι σαφέστερον· Τί ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν, ἄνθρωπον, ὃς εἶπον ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν; φησὶ τοῖνον ὁ Γάιος πρὸς τὸν ἅγιον (ἀπ' ἐκείνου γὰρ ἡ ἐρώτησις)· Τί λέξομεν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ πάντων ἐπέκεινα· ὅτε κατ' οὐσίαν βλεπόμενος ἄνθρωπος συντέτακται πᾶσιν οὐσιωδῶς, καὶ ἄνθρωπος λέγεται, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ πάντως; Οὐ μὴ φήσομεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ἄνθρωπος λέγεται, ὡς αἴτιος ἀνθρώπων· ὡσπερ δηλαδὴ καὶ ἥλιος, καὶ φῶς, ὡς αἴτιος ἡλίου καὶ φωτός; Καὶ πάλιν· Οὐ μὴ φήσομεν ἐπι τούτου (26), ὅτι συνεῖναι λέγεται τοῖς ἀνθρώποις, ὡς προνοητὴς τούτων, καθὼς καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι συνεῖναι λέγεται (27)· Ἐνθάδε γὰρ, ἤγγον ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, λόγον τινὰ ἴδιον ζητήσομεν, ἐπειὶ καὶ δίχα ταύτης, καὶ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων καὶ ποιητῆς, κληθεῖν ἂν ἄνθρωπος. Τοῦτο φησιν ἐν ταῖς *Χρονογραφίαις* (28) καὶ Ἀφρικανὸς, ὡς παλαιοὶ λέγουσι· λέγεται γὰρ ὁμοῦνυμῶς ὁ Θεὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ (29), ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ἐστὶν (30)· ἐν δὲ τῇ οἰκονομίᾳ δοκεῖ οὐχ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων, ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ἄληθιν οὐσιωθεὶς, ἄνθρωπος λέγεται (31). Πρὸς ταῦτα γούνο ὁ Πατὴρ ἀπολογούμενος, καὶ ἔχων μὲν εἰπεῖν ἴδιον λόγον ἐνταῦθα, ὅτι ὡς ἀληθῶς σαρκωθεὶς ἄνθρωπος λέγεται, καὶ μὴ λυμῆσθαι τὴν ἀλήθειαν (32)· τέως δὲ καὶ τοῦτο θέλων κατὰ τὸν λόγον τῶν ἐτέρων ὀνομάτων ἐξηγήσασθαι, δηλονότι κατὰ τὸ αἴτιον (τούτο γὰρ ὁ σκοπὸς), φησὶν· Ἡμεῖς (33) δὲ τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἀνθρωπικῶς ἀφορίζομεν, τοῦτ' ἐστὶν οὐ μόνον ἄνθρωπον λέγομεν. Πῶς γὰρ λέγομεν, ὑπερούσιος Ἰησοῦς; Ἐἴπερ ἦν μόνον ἄνθρωπος, πῶς ἐλέγετο ὑπερούσιος; Ἀλλὰ ἄνθρωπος μὲν ἀληθῶς ὁ ἴδιον φιλόσοφος· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ διαφερόντως, δηλονότι ὁ πάντων διαφέρων κατὰ τὸ φιλόσοφον (34). Ἄνθρωπος τοῖνον ἀληθῶς ὁ ὑπερούσιος, οὐσιωμένος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὐσίας, καὶ κατ' ἀνθρώπους, καὶ ὑπερ ἀνθρώπους· κατ' ἀνθρώπους μὲν, διὰ τὸ ἐν μήτρᾳ χωρηθῆναι, καὶ ἐκ τῶν παρθενικῶν καὶ ἁγίων

αιμάτων σποτήναι και χρόνον εννεάμηνον ἐν τῇ κοιλίᾳ ὡς ἄρτος πλήρης οὐράνιος ἐν ἀγία τραπέζῃ διαβιβάσαι, και διὰ τὰ ἄλλα ἄπερ ὠκονόμησε κατ' ἀνθρώπους· ὑπὲρ ἀνθρώπους δὲ διὰ τὸ ἀσπόρως συλληφθῆναι, και ἐκ παρθένου γεννηθῆναι, και ἀνωδίνως ἀποτεχθῆναι. Ἄνθρωπος τοιγαροῦν ὁ φιλόανθρωπος· ἀλλ' οὐδὲν ἤττον και ὑπερπλήρης ὑπερουσιότητος, δηλονότι θεότητος, κατὰ τὸ εἰρημένον· Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς. Τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς οὐσίας και ἐξουσίας και δυνάμεως, ἀμελεῖ ἐν τῇ τῆς θεότητος περιουσίᾳ, και ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος (35), οὐσιώτῃ μὲν, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν· εἰ γὰρ και ἐκ γυναικὸς, ἀλλ' ἐπὶ παρθένου· και ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐνήργει τὰ ἀνθρώπου. Καὶ δῆλον, ἐξ ὧν ἐπὶ ὕδατος, ὡς ἐπὶ τινος στεγανοῦ, ἐπορεύετο· εἰ ἂν τις λέγῃ τὰ λοιπὰ πάμπολλα ὄντα, δεῖ ὧν ὁ θεοπροπῶς ἐξετάζων ὑπὲρ νοῦν γινώσεται και τὰ ἐπὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Σωτῆρος καταφασκόμενα, δύνάμιν ἔχοντα ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως; Τί δὲ ἐστι καταφασίς, και τί ἀπόφασίς, εἰπομεν ἄνω ἐν τῷ περιμιστικῆς θεολογίας τρίτῳ κεφαλαίῳ. Πῶς δὲ αἱ καταφασεῖς ἐναυθα δύνάμιν ἔχουσιν ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως; οὕτως· Εἰ γὰρ και καταφασκομεν λέγοντες ἄνθρωπον εἶναι, και ἐκ παρθένου μητρὸς κατ' οὐσίαν ἡμῶν, ἀλλὰ κεκρυμμένην ἔχει και ὑπὲρ νοῦν τὴν τῆς ἀποφάσεως δύνάμιν· εἰρή γὰρ ὁ ἀκούων· οὐκ ἄνθρωπος ἀπλῶς, ἐπειδὴ ἐκ παρθένου, ἀλλ' ὑπὲρ ἀνθρώπων, εἰ και τὰ ἄλλα ἀνθρώπος. Ὑπεροχικῆς δὲ εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν κατὰ στέρησιν λαμβανομένων ἀποφάσεων· και γὰρ, ἵνα συνελόντες εἰπωμεν, οὐδὲ ἀνθρώπος ἦν, φησί. Συντόμως δὲ αὐτὸν σαφηνίζων ὁ Πατήρ, ἐπιφέρει· οὐχ ὡς μὴ ἀνθρώπος, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπων ἐπέκεινα, και ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀληθῶς ἀνθρώπος γεγονώς. Σημεῖωσαι δὲ πᾶσαν τὴν ἐπιστολὴν κατὰ Νεστοριανῶν· σημεῖωσαι δὲ και τὴν ὑπερφυῖ και ἄφραστον τοῦ Κυρίου ἔκωσι, ὅτι οὐ κατὰ θεὸν τὰ θεῖα ἔδρασαν· ἦν γὰρ ἀνθρώπος· οὕτε κατ' ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπινα (36)· ἦν γὰρ θεός. Ὅθεν θαυμαστῶς ὁ θεολόγος Γρηγόριος φησί· Κιρναμένον ὡσπερ τῶν φύσεων, οὕτω δὴ και τῶν κλήσεων και περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφύσεως (37). Πῶς δὲ και κατὰ θεὸν τὰ θεοῦ ἔργα ἐποίησεν; ἐνόησον ὅτι σωματικοὺς ποσὶν ἐπὶ θαλάττης ἐβάδισε· θεοῦ μὲν γὰρ τὸ συμπιλησαι ὕδωρ· πάλιν δὲ, σὰρξ και ὄστᾶ, και πόδες οὐ θεότητος, θεοῦ πάλιν, παρθένον ποιῆσαι κύειν· τὸ δὲ διαμεμορφῶσθαι βίβει και τοῖς λοιποῖς μέλεσιν οὐ θεότητος. Οὕτω και ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ αὐτά· οὐ γὰρ κατ' ἀνθρώπων (38) τὰ ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἀνθρώπος μὲν γὰρ ἦν ἐκ τῆς παρθένου· ἀλλ' οὐ κατ' ἀνθρώπων τοῦτο· ποῖος γὰρ ἀνθρώπος ἐκ παρθένου; Πάλιν, τὸ ποσὶ βαδίζειν ἀνθρώπου· ἐπὶ δὲ ὕδατος οὐκ ἀνθρώπου· ποῖος γὰρ ἀνθρώπος, καθὼ ἀνθρώπος, και εἰ μὴ τιγὶ θεῖα δυνάμει, ἐπὶ ὕδατων ἐβάδισε; Τοῦ θεοῦ γὰρ ἐνανθρωπήσαντος· (τοῦτο γὰρ ἐστι τὸ ἀνδρωθέτης·) ἀνὴρ γὰρ και ἀνθρώπος ἰδίως λέγεται· ὁ ἐκ τῶν δύο φύσεων φανεῖς Ἰησοῦς τὰ τῆς θεανδρικῆς ἐνεργείας ἡμῶν ἐπεδεί-

mus : hoc est, non hominem solum prædicamus. Alioqui qua subnixi ratione pronuntiaremus, quia supersubstantialis est Jesus? Nam si homo tantum erat, qui dici poterat supra substantiam eminere? At profecto vere homo erat ille valde hominum amans : hoc enim *excellenter* est, nempe omnibus creaturis excellens benevolentia erga homines. Homo igitur vere idemque supersubstantialis humana circumamictus substantia est secundum homines, sed et supra homines. Secundum homines quidem, quod angustiis materni uteri exceptus sit, quod concretione virginiei ac purissimi sanguinis ipsius corpus conflatum constitutumque sit, et in alvo perinde ac panis integer et cælestis in sacra mensa repositus, novem mensium tempus exegerit. Propter etiamnum pleraque alia, quæ hominum more admirabili dispensatione gessit. Porro supra homines dixit, quod sine semine copulæ virilis conceptus prognatusque sit ex virgine, quod citra ullius doloris sensum sit editus. Homo igitur benignus hic amator hominum, et vere homo. Nihil tamen minus supersubstantiali sua majestate, divinitate videlicet perquam plenus, manet juxta Pauli dictum : *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* °. Hoc sane dixit propter eminentissimam vim substantiæ, potestatis, virtutisque ipsius, videlicet in divinitatis opulentia, et vere factus homo, nostram quidem carnem assumpsit; sed supra humanæ substantiæ modulum. Etiam si ex muliere, non tamen ea qualicunque, sed virgine : et quæ hominis erant propria, supra humanam imbecillitatem gessit. Liqueat ex eo, quod super aquam ingressus sit, quasi alius quidvis solidum supprimeret et impenetrabile. Quid jam necesse reliqua ut percenseam, tam multa cum sint? Per quæ, si quis tandem ea etiamnum decenter ac religiose expenderit, quæ de dispensatione Servatoris affirmative pronuntiantur percipiet vim in se retinere eximie negationis efficacem. Proinde quid sit affirmatio, contra quid negatio, superius nobis explicatum est, capite tertio *Mysticæ* 250 *theologiæ*. Sed quo demum pacto intelliguntur affirmationes præsentis loco vim in se obtinere præstantis cujuspiam negationis? Hoc sane modo : Tametsi Jesum profitemur hominem esse, idque ex virgine matre et nostræ substantiæ participem; sed et adoptam in se ejusmodi affirmationis, arcanamque vim retinet negationis, quæ nostræ etiam mentis transcendit aciem. Quisquis enim audit hoc, mox respondet : Non simpliciter homo, quandoquidem ex virgine prognatus est, sed supra humanæ naturæ conditionem, etiam si cætera sit homo. Porro ὑπεροχικῆς adjecit, id est *præcellentis*, ad distinctionem earum, quæ privative sumuntur, negationum. Etenim, ut cuncta absolvamus breviori compendio, Neque homo erat, inquit. Rursus concisim velut seipsum explicans Pater, jam dictis addit : Nota

• Coloss. 11, 9.

quasi non homo, verius quasi communem hominum naturam transcendens, et supra hominem vere editus homo. Obiter velim notes solidam hanc epistolam intendi adversus Nestorianos. Notabis insuper inenarrabilem nullique explicandam Domini Jesu unionem, quia non ut Deus tantum divina perfecit: erat enim homo. Rursus non ut homo tantum humana gessit; erat enim Deus. Unde et Gregorius theologus admirabiliter dicit, naturis veluti commistis, sic nimirum appellationibus mutuo quoque recurrentibus ratione conjunctionis naturarum. Cæterum quomodo ut Deus gessit, quæ divina erant proprie? Recole quod pedibus corporeis super mare ingressus sit. Divinæ autem operationis insigne est astringere fluidum aquæ elementum; contra, caro, ossa et pedes, non huic divinæ tribuenda naturæ. Rursus quod virgo salva divinæ operationi? e diverso, quod facie reliquaque divinitati noscitur competere. Ad eundem modum, eadem opera, a contrario; non enim secundum humanæ naturæ vires gessit quæ humana sunt; homo quidem erat, idque ex virgine, sed et neutquam humanæ conditionis; nam quem mihi dederis qui ex virgine prognatus sit homo? Rursus, pedibus incedere, hoc hominis esse liquet: super aquam ingredi, non jam hominis est. Quis enim aliquando hominum quatenus homo, nisi idem divina quapiam virtute subnixus, super aquas ingredi potuit? Dei enim operatio talis, sed qui sibi humanam induerit naturam. Hoc plane indicat dictio ἀνδρωθέντος, vir enim simul et homo signate dicitur; ut qui ex duabus 251 naturis conflatus apparensque Dominus Jesus, eorum, quæ theandricæ, hoc est Dei virilis erant operationis, multiplex specimen nobis ediderit. Nota insuper, quoniam sanctus hanc Christi miscellaneam operationem vocandam censuit θεανδρικὴν, hoc est Dei virilem. Operatus enim est, et quasi Deus solus, quando absens filium centurionis sanavit. Contra, ut homo solum, Deus alioqui idem cum esset; quando comesse voluit, et afflicti mœrore. Porro sanctus hic θεαρχεικὴν cum dixit, Dei virilem videlicet illam Dei operationem, per quam suspicienda signa edebat: puta, qua cæci oculos sola inunctione reflinxit, solo item tactu fimbriæ curavit hæmorrhousam, duas in Christo fuisse operationes hoc nomine luculenter expressit. Ex his sane omnibus compendio colligitur, quia Christus asseri etiam poterat homo quatenus auctor et hominum creator erat; quemadmodum in aliorum nominum explicatione. abunde nobis dictum est. Neque ullo modo corrupta fuisset veritas: quando quæ hominum erant, virtute humana superiore, perfecit.

IN EPISTOLAM V.

De divina caligine prius quidem Pater edisseruit, capite nimirum *Mysticæ theologiæ* primo. Est autem dictio hæc ex illo admirabili Davide desumpta. Siquidem is ait, Καὶ γνόφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ, id est: *Et caligo sub pedibus ejus v.* Ob id enim addit Pater: In qua inhabitare dicitur Deus. Nam si sub ejus pedibus caligo, non obscurum est tota ea caligine incomprehensibilem alioqui et invisibilem circumquaque adoperiri. Rursus Isaias propheta: *Et impleta est domus fumo v.* Dorotheo igitur λειτουργῶ diacono videlicet (sic enim docuit dici diaconum in *Ecclesiastica hierarchia*) sciscitanti, quænam hæc esset caligo, respondet: Caligo sane est, quam tenebras esse credere quis possit, lux alioqui inaccessa; nam etiamsi lux sit, inaccessa tamen manet, nullive pervia creaturæ: et hac gratia nomen accepit τοῦ γνόφου, id est *caliginis*, quod visui neutquam pateat. Invisibilis sane non juxta id significati, quo a primaria sui conditione terra dicta est ibi: Terra autem erat invisibilis et incondita: magis autem

A ξατο. Σημειώσειαι δὲ ὅτι νῦν μὲν ὁ ἄγιος τὴν μικτὴν ἐνέργειαν θεανδρικὴν ἐκάλεσεν (39)· ἐνήργησε γὰρ καὶ ὡς θεὸς μόνον, ὅτε ἀπὸν τὸν τοῦ ἑκατοντάρχου παῖδα ἴασατο (40)· καὶ ὡς ἄνθρωπος μόνον, εἰ καὶ θεὸς ἦν, ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ λυπαίσθαι. Ὁ δὲ ἄγιος, τὴν θεαρχεικὴν εἰπὼν ἐνέργειαν, δηλονότι καθ' ἣν ἐνήργει τὰ θαύματα (41), καὶ τυφλοῦ μὲν ὀφθαλμοὺς διὰ χρίσεως ἐδημιούργει, ἀφῆ δὲ κρυσπέδου τὴν αἰμορροοῦσαν ἴατο, τὰς ἐπὶ Χριστοῦ δύο ἐνεργείας ἐδήλωσε. Συνάγεται ἄρα ἐκ τούτων ἀπάντων, ὅτι καὶ ἄνθρωπος εἴπερ ἔλαοιτο ὡς αἰτίας καὶ ἀνθρώπων δημιουργός, καθὼς ἐλέγομεν καὶ ἐπὶ τοῖς ἑτέροις ὀνόμασιν, ἐπεὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐνήργει, οὐκ ἂν διαλυμανθείη καθόλου ἡ ἀλήθεια (42).

integritate concipiat, quis hoc dubitet ascribere membrorum harmonia eformatus sit, haudquaquam

251 naturis conflatus apparensque Dominus Jesus, eorum, quæ theandricæ, hoc est Dei virilis erant operationis, multiplex specimen nobis ediderit. Nota insuper, quoniam sanctus hanc Christi miscellaneam operationem vocandam censuit θεανδρικὴν, hoc est Dei virilem. Operatus enim est, et quasi Deus solus, quando absens filium centurionis sanavit. Contra, ut homo solum, Deus alioqui idem cum esset; quando comesse voluit, et afflicti mœrore. Porro sanctus hic θεαρχεικὴν cum dixit, Dei virilem videlicet illam Dei operationem, per quam suspicienda signa edebat: puta, qua cæci oculos sola inunctione reflinxit, solo item tactu fimbriæ curavit hæmorrhousam, duas in Christo fuisse operationes hoc nomine luculenter expressit. Ex his sane omnibus compendio colligitur, quia Christus asseri etiam poterat homo quatenus auctor et hominum creator erat; quemadmodum in aliorum nominum explicatione. abunde nobis dictum est. Neque ullo modo corrupta fuisset veritas: quando quæ hominum erant, virtute humana superiore, perfecit.

B ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ε'.

Περὶ τοῦ θείου γνόφου καὶ πρότερον εἶρηκεν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ (43) τοῦ Περὶ μυστικῆς θεολογίας. Ἔστι δὲ ἡ ῥῆσις ἐκ τοῦ βεσπεσίου Δαυὶδ λέγοντος· Καὶ γνόφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ τίθησι καὶ τό· Ἐν ᾧ κατοικεῖν λέγεται ὁ θεός. Εἰ γὰρ ὑπὸ τοῦς πόδας ἐστὶν ὁ γνόφος, εὐδελον ὅτι ἐν ἐκείνῳ παντὶ περικαλύπτεται ὁ ἀπερίληπτος καὶ ἀθέατος. Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαίας· Καὶ ἐκλήσθη καπνοῦ ὁ οἶκος. Ἐρωτῶντι τοίνυν τῷ λειτουργῶ, δηλονότι διακόνῳ, (οὕτω γὰρ ἔλεγεν ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ) Δωροθέι, τίς ἐστὶν ὁ τοιοῦτος γνόφος, φησὶν· Οὗτός ἐστιν ὁ σκότος οἴησαιτό τις, τὸ ἀπρόσιτον φῶς· εἰ γὰρ καὶ φῶς ἐστὶν (44), ἀλλὰ καὶ ἀπρόσιτον· καὶ διὰ τοῦτο τὸ τοῦ γνόφου ἔνομα εἴληφε, διὰ τὸ ἀόρατον δηλαδὴ. Ἀόρατον δὲ οὐ κατὰ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆθεν γῆς σημαίνου· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος· ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερέχουσαν φανότητα, ὡς ἀόρατον λέγομεν τὸν ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ, ἀποπάλοντα τὰς ἀκτίνας καθαρωτάτας· ὅπερ γὰρ ποιεῖ φωτὸς ἀπουσία, ἀνενεργησίαν ὄλων ὅτι τῶν ὀπτικῶν δυνάμεων ἐργαζομένη, τοῦτο καὶ

ἢ πρὸς ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ ἀτενὴς ἀπόδρασις ἀπο-
 τελεῖ. Ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ κατὰ Μωϋσῆν Θεὸν
 γινῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιοῦμενος. Τί δέ ἐστιν ἡ γινῶσις
 καὶ ἡ θέα ἐπὶ Θεοῦ; αὐτὸ τὸ γίνεσθαι τινα ὑπὲρ
 δρασιῶν καὶ γινῶσιν, καὶ μήτε ὄραν μήτε γινῶσκειν·
 τοῦτο δὲ μόνον γινῶσκειν, ὅτι μετὰ πάντα (45) τὰ
 αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ ὁ Θεὸς ἐστι. Τὸ δὲ ὑπὲρ
 πάντα, μετὰ πάντα εἶπε, δηλῶν τὴν τῶν αἰσθητῶν
 ἅμα καὶ νοητῶν ἀπάντων διάβασιν, πρὸς τὴν ἡμε-
 τέραν γινῶσιν βηθέντος τοῦ λόγου (46). Οὕτω γὰρ
 καὶ ἡ γινῶσις μεθ' διέλθοι πάντα, πρὸς Θεὸν ἀνάγε-
 ται (47), καὶ ζητεῖ τὰ ὑπὲρ πάντα· ὅτε γοῦν τούτου
 τις ἀξιωθείη (48), μετὰ τοῦ Προφήτου ἐρεῖ· Ἐθαυ-
 μαστώθη ἡ γινῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραταιώθη, οὐ
 μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. Ἔγνω καὶ ὁ θεὸς Παῦλος
 τὸν Θεὸν, ὅτι δηλαδὴ ἐστιν ὑπὲρ πᾶσαν γινῶσιν καὶ
 νόησιν, ὅτι ἀνεξιχνίαστος, ὅτι τὰ κρίματα αὐτοῦ
 ἀνεξερεύνητα, ὅτι αἱ ἄωρα ἀνεκδιήγητοι, ὅτι ἡ
 εἰρήνη αὐτοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν· τοῦτο γάρ ἐστιν
 ὅπερ ὑπὲρ νόησιν ἔγνωκεν, ὅτι πάντων ἐστὶν ἐπέ-
 κεινα, ὡς, αἷτιος πάντων ὢν. Μὴ γοῦν εἴποι τις,
 πῶς ὑπὲρ νόησιν ἐστὶ τὸ εἰδέναι τινα, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς
 ἐλέκεινα πάντων ἐστὶν ἀνεξερεύνητος κοινῆς ἐννοίας,
 ὡσανεὶ ταύτης οὐσης καὶ πάντων εἰδῶτων ἀναποδεί-
 κτως, ὅτι ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος· ἀλλ' εἰδέτω (49),
 ὡς ὅτι μὲν ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος, καὶ ὑπὲρ γινῶσιν
 τῶν πολλῶν ἐστὶν εἰδέναι· διότι δὲ τοιοῦτος, καὶ
 πῶς, ἐκείνων ἐστὶ μόνων εἰδέναι τῶν ἀξιωθέντων
 γνώσεως θείας (50) καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων· οἷος ἦν ὁ
 Δαυὶδ, οἷος ὁ Παῦλος. Καὶ τὸ ἐκλείπειν τὸν ἥλιον, ἢ
 τὴν σελήνην, ἢ ἄλλο τι τῶν κατὰ κόσμον γίνεσθαι,
 ὅτι μὲν οἶδασιν οἱ πολλοὶ, οὐδὲς ἀμφισβᾶλλει· αὐτὴ
 γὰρ ἡ αἰσθησις διδάσκει τοῦτο· δι' ὃ δὲ ταῦτα γί-
 νονται, οὐκ οἶδασιν ἄλλοι, ἢ οἱ περὶ ταῦτα ἀκριβεῖς
 ἐπιστήμονες.

gnitione communi existente, et omnibus nulla
 incomprehensibilis; verum sciat quod Deum quidem incomprehensibilem esse, nostramque exsuperare cognitionem, norunt plerique omnes. Quibus autem de causis talis sit, et quomodo, illorum est duntaxat nosse, qui divina hac, et supra hominum naturam, cognitione digni habiti fuerunt: qualis erat eximius David, qualis ipse Paulus, quales denique qui secundum hos vitam suam insituerunt. Quandoquidem sol iste, luna ipsa, aut aliud quidvis eorum quæ mundo huic subserviunt, quod deliquium interim patiantur, complures adeo nosse nemo qui addebitet. Docet enim hoc solere contingere vel ipse naturæ sensus. Quibus autem de causis talia contingat fieri, non admodum, multum norunt; præterquam ii qui circa ejusmodi rerum eruditionem accuratam operam navarunt.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Γ'.

Ἐρεῖα λέγει τὸν πρεσβύτερον, καθὼς καὶ ἐν τῇ
 Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ φησὶ, καὶ ἡ συνήθεια
 ἐπεκράτησεν. Οὗτος ὁ Σώπατρος, ὡς δοκεῖ, ἐν εἴχῃ
 σπουδασμα, τὸ τὰ τῶν ἑτεροδόξων διασύρειν καὶ καθ-
 υβρίζειν· κἀνεῦθεν πολλάκις εἰκὸς ἦν θαρβρῶντα
 τοῦτον τῇ τοιαύτῃ προθέσει, καὶ τῷ τοιοῦτῳ σπου-
 δασματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ γινομένην, ἀμελεῖν καὶ κα-
 ταρβρῶμεν τῆς οικείας αὐτοῦ προκοπῆς, ἱκανὸν
 τοῦτο εἰς σωτηρίαν ἡγούμενον. Βουλόμενος γοῦν ὁ
 ἅγιος ἐκκόψαι τοῦτο ἀπὸ τοῦ Σωπάτρου, ὡς μᾶλλον
 οἰήσεως εἶναι δοκοῦν ἢ ζήλου, καὶ πλάνην ἐμποιοῦν
 τῷ ὀρθῷ λογισμῷ, ἄλλως τε καὶ τοὺς λόγους ἐν

A propter exuberantem copiam lucis: quemadmodum solem ipsum radios longe purissimos meridie ejaculantem non dubitamus invisibilem dicere. Nam quod lucis absentia efficit, dum scilicet visivam potentiam sua privat operatione: idem prorsus perficit contuitus in solem meridianum fixis 252 pressiusque collineans. Proinde in hac caligine versatur, quisquis, ut Moyses, censetur dignus cognitione Dei atque visione. Sed et talis cognitio Dei pariter et visio, quid tandem est? Nimirum aliquem esse supra visionem, et cognitionem, et neque videre, neque cognoscere quod post omnia, quæ sensu intelligentiaque percipiuntur, Deus est. Illud autem ὑπὲρ πάντα, supra omnia, dixit pro μετὰ πάντα, post omnia, declarans sensilium simul et intellectilium omnium transcensionem sermone, ad nostræ cognitionis captum accommodatè, prolato. Sic enim cognitio nostra, simulatque universa transcendit, ad Deum sustollitur primum: et ea tunc unice quærit, quæ cuncta transcendunt. Cum igitur quis dignus illo habitus fuerit, is cum Propheta promerebitur dicere: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, non potero ad eam*. Noverat plane Deum et divinus Paulus omni nimirum et scientiæ et intelligentiæ supereminentem, quod ininvestigabilis, quodque inscrutabilia ipsius judicia essent, et innarrabilia dona: denique quia pax ab ipso profluens, omnem exsuperaret sensum. Hoc enim est, quod supra omnem sensum esse norat; quia videlicet cunctis superior est, ut qui auctor sit omnium. Ne quis igitur objecerit: Qui, quæso, supra intelligentiam est hoc, aliquem scire, quia Deus quatenus universa transcendit, manet inscrutabilis communi intelligentiæ; tanquam hac prævia demonstratione scientibus quod Deus est incomprehensibilem esse, nostramque exsuperare cognitionem, norunt plerique omnes. Quibus autem de causis talis sit, et quomodo, illorum est duntaxat nosse, qui divina hac, et supra hominum naturam, cognitione digni habiti fuerunt: qualis denique qui secundum hos vitam suam insituerunt. Quandoquidem sol iste, luna ipsa, aut aliud quidvis eorum quæ mundo huic subserviunt, quod deliquium interim patiantur, complures adeo nosse nemo qui addebitet. Docet enim hoc solere contingere vel ipse naturæ sensus. Quibus autem de causis talia contingat fieri, non admodum, multum norunt; præterquam ii qui circa ejusmodi rerum eruditionem accuratam operam navarunt.

D

253 IN EPISTOLAM VI.

Sacerdotem eum dicit, qui et presbyter: quem admodum idem docuit in *Ecclesiastica hierarchia*: istiusque etiamnum hodie invaluit nomenclaturæ consuetudo. Hic igitur Sopater, ut ex Epistolæ contextu apparet, studio uni incumbabat totus, ut quæ alterius cujuslibet vel opinionis vel sectæ erant propria, convelleret amarulentius et indecoris aspergeret contumeliis. Et hinc consentaneum est Sopatrum proposito tali atque studio sic affixum (quasi qui hac una re Deo obsecundaret) proprii interim profectus fuisse negligentem, quod hunc qualemcunque zelum ad salutem existi-

• Psal. cxxxviii, 6. • II Cor. ix, 15. • Philip. iv, 7.

maret sufficere. Cupiens igitur sanctus hoc a Sopatri animo præcidere, quando ex impotenti arrogancia proficisci id videbatur magis quam ex pietatis zelo, ac errorem indere rectæ ratiocinationi, aliaque ratione sermones cum iudicio instituens et sciens, quoniam ejusmodi acrimonia verborum apud eos conciliare soleat inimicitias, adversus quos intenditur, lucri autem ne tantillum quidem : cum contra, pius erga tales benevolentia affectus, dilectio, præsentanea exhibitio officii in maximos licet errores devolutos plerumque ad rectitudinis lineam revocet, convertatque unumquemlibet errantem ; ut qui sibi ipse persuaserit, quia sermones isti non a malignitate proficiscantur, potius a dilectione et provida erga se cura loquentis. Ob hanc causam, præsentem epistolam scribit, qua exterritus Sopater provideret, nequando impudentis istius arrogantia a Deo coargueretur, et quod in aliis reprehendit, ipse crederet, in ea quorum illos arguit delapsus, et male de Deo sentiens. Dicit igitur sanctus non oportere alienam traducere opinionem, suam autem communire rationibus permittit ; sed neque adversum ullius opinionem aut religionem distringendus est calamus, etiamsi neuiquam bona appareat ; sed pro veritate solum. At quo, inquires, pacto id fiet ? Proxima epistolæ pars declarat. Postest unus quispiam (ait Pater) inter tam multa, splendidum aliquod mendacium dum coarguit, ipse quoque aberrare a vero : quod alioqui unum est, sed occultum. Una enim est veritas : ipsa tamen quid arcanum, propter mysticam dogmatum intelligentiam, quoque opus habeat multa indagine, prælucente nihilominus Dei gratia. Exemplo est Nestorius, dum Arii Apollinariique placita convellit. Eutyches et Dioscorus, quæ propria sunt Nestorii, 254 sive alii isti similes, dum aliorum opiniones exagitant, in alias ipsi peræque confusaneas hæreses prolapsi sunt. Nemo autem per hæc abducatur in errorem, ut credat, sanctum monere repudiandos esse labores a Patribus operosissime susceptos adversus opiniones a fide alienas. Non hoc eximius admonet Pater, ut ne videlicet coarguas, neu demoliaris commentitias propositiones impiorum. Alioqui qua, quæso, fronte in opere *Divinorum nominum* dogmata Elymæ magi sic exagitaret ? Imo, juxta rationem præinductam Patri, docemur non oportere in hoc incumbere ambitiosius, ut adversus alios dixisse videare ; sed tunc tibi dicendum si qua forte ingruerit necessitas ea dicendi, quæ aliis profutura sperentur. Nam quando invalescit falsitas, cum misere colliduntur exagitanturque fideles ; tunc sane vel in primis veritatis ratio expromenda omni cum diligentia, postea vero seu secundario, refutatione etiam adversus impiorum oppugnationem utendum, sic tamen, ut fratrum correctionem, non item ambitiosam victoriam quæsiisse videamur. Hoc quippe est, quod ait theologus ille admirabilis Gregorius : Non undecunque quærenda est tibi palma victoria. Est enim, ubi te vinci sustinere debeas. Debet itaque qui contra quadantenus adversarios disputat, cogitare, quod, quando victoria contingit, non sua virtute vincat ; sed potestate veritatis, quam talis detinet. Super omnia enim (ait Scriptura) veritas vincit. Ita demum fiet, ut in nullam incidat ali-

A χρῆσει ποιούμενος, καὶ εἰδὼς (51), ὡς τὸ τοιοῦτο μὲν ἀπέχθειαν κατεργάζεται, καθ' ὧν οἱ λόγοι λέγονται, κέρδος δὲ οὐ τὸ τυχὸν προξενεῖ· τὸ δὲ ἀγαθοθελῶς διακείσθαι μᾶλλον πρὸς τοὺς τοιοῦτους καὶ ἀγαπᾶν καὶ προσεῖσθαι, κατορθοῖ πολλὰκις τὰ μέγιστα, καὶ τὸν πλανώμενον ἐπιστρέφει, πεισθέντα, ὅτι οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ δι' ἀγάπην μᾶλλον καὶ κηδεμονίαν οἱ λόγοι γίνονται. Διὰ τοῦτο τίθησι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐκφοβῶν αὐτὸν, μήπως ἀπὸ τῆς τοιαύτης οἰήσεως ἐγκαταλειφθεὶ παρὰ Θεοῦ, καὶ ὅπερ ἐγκαλεῖ πρὸς ἐκείνους, αὐτὸς κείσεται (52), ἐξ ὧν ἐλέγχει ἐκείνους αὐτὸς περιπίπτων καὶ βλασφημῶν (53). Λέγει τοίνυν, ὅτι οὐ δεῖ τὰς ἐτέρων δόξας διαβάλλειν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν κρατύνειν· ἀλλὰ οὐδὲ κατὰ δόξης ἢ θρησκείας οὐκ ἀγαθῆς φαινομένης γράφειν, ἀλλ' ὑπὲρ ἀληθείας. Πῶς δὲ τοῦτο, φησὶν, ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ σαφηνίζει. Δύναται γὰρ τις, φησὶ, τὸ ἐν πολλοῖς προφανῆς ψεῦδος ἐλέγχειν, αὐτὸς διαμαρτάνειν τοῦ ἀληθοῦς, ὅπερ ἐν ἐστὶ καὶ κρύφιον. Μία γὰρ ἐστὶν ἀλήθεια· κρύφιον δὲ, διὰ τὸ μυστικὸν τῶν δογμάτων, καὶ πολλῆς ἐρεύνης μετὰ τῆς θείας δεόμενον χάριτος, οἷον Νεστορίου τὰ Ἀρείου καὶ Ἀπολλιναρίου διασεύων, καὶ Εὐτυχῆ καὶ Διόσκορος τὰ τοῦ Νεστορίου· ἢ ἕτεροι τοιοῦτα ἁμολῶν ἐτέρων εἰς ἑτέρας ἀτόπους αἰρέσεις ἐξέτασον. Μηδεὶς δὲ ἐκ τούτων παρακρουέσθω, ἀποβάλλεσθαι τὰ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων πονήματα τῶν Πατέρων τὸν ἅγιον· οὐ γὰρ τοῦτο φησὶν ὁ Πατήρ, τὸ μὴ ἐλέγχειν καὶ ἀνατρέπειν τὰς τῶν ἀσεβῶν δόξας· ἐπεὶ πῶς αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* βίβλιῳ τὰ τοῦ Ἐλύμα διασαλεύων ; ἀλλ' ἐπεὶ οὐ χρὴ κατὰ προηγούμενον λόγον εἰς τοῦτο ἐνασχολεῖσθαι, τὸ καθ' ἐτέρων λέγειν· ἀλλὰ τότε λέγειν, ὅτε τυχὸν χρεῖα τοῖς ἄλλοις ὠφελείας, ὅτε κατισχύει τὸ ψεῦδος, ὅτε σαλεύονται οἱ πιστοί. Τότε γοῦν προηγουμένως μὲν τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι χρὴ λόγον καὶ ἠκριβωμένως· μετέπειτα δὲ καὶ τῆ ἀντιρρήσει κατὰ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι (54), μὴ νίκην ζητούντας, ἀλλ' ἀδελφῶν διόρθωσιν. Τοῦτό φησι καὶ ὁ θεολόγος μέγας Γρηγόριος, Μὴ πάντα νικᾶν, ἀλλ' ἐστὶν οὐ καὶ ἠτῶσθαι ἀνάσχεσθε. Θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι ὁ κατὰ τῶν ποσῶς ἐναντιῶν λέγων, ὡς, ὅτε δὴ καὶ νικᾷ (55), οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστὶν ἡ νίκη, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας κύρους, ἣν οὗτος κατέχει. Ὑπὲρ γὰρ πάντα νικᾷ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια. Καὶ οὕτως οὐ μὴ πεσεῖται ποτε εἰς ἑκάρσιν οὐδ' οὐ μὴ ἐγκαταλειφθεῖς ἀπὸ Θεοῦ εἰς τὸ, ἐν ὧσιν ἑτέρους ἐλέγχει, καταπίπτειν αὐτὸς εἰς ἕτερον βλασφημίας δι- σθον.

quando invalescit falsitas, cum misere colliduntur exagitanturque fideles ; tunc sane vel in primis veritatis ratio expromenda omni cum diligentia, postea vero seu secundario, refutatione etiam adversus impiorum oppugnationem utendum, sic tamen, ut fratrum correctionem, non item ambitiosam victoriam quæsiisse videamur. Hoc quippe est, quod ait theologus ille admirabilis Gregorius : Non undecunque quærenda est tibi palma victoria. Est enim, ubi te vinci sustinere debeas. Debet itaque qui contra quadantenus adversarios disputat, cogitare, quod, quando victoria contingit, non sua virtute vincat ; sed potestate veritatis, quam talis detinet. Super omnia enim (ait Scriptura) veritas vincit. Ita demum fiet, ut in nullam incidat ali-

quando mentis elationem; sed nec ope divina destituetur eatenus, ut, dum alios reprehendit, ruat ipse per præceps in alteram quamlibet lapsu proclivem blasphemiam.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ζ΄.

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος Σμύρνης ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκρατῆς γενόμενος τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, καθὼς καὶ Εἰρηναῖος ἐν τῇ τρίτῃ βιβλίῳ τῶν Κατὰ τῆς ψευδοσύμου γνώσεως (56), ὡς οἱ παλαιοὶ λέγουσι, φησὶ, καὶ μαρτυρίῳ τῷ διὰ κυρδὸς ἐτελειώθη. Ἔχει δὲ ἐπιστολὴν ὁ αὐτὸς θεὸς Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Ἐπιστέλλον γοῦν πρὸς τοῦτον ὁ θεὸς Διονύσιος τὰ περὶ τοῦ Ἀπολλοφάνους διέξεισιν, ὃς Ἕλλην ὢν, καὶ Ἀσιανὸς φιλόσοφος, πολλὰ τοῦ ἁγίου κατηγορεῖ τῷ Χριστῷ προσελθόντος· καίτοι γε ἅμα τούτῳ συνευρακῶς τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν ἠλιακῇ ἐκλείψει (57), λέγει γοῦν πρὸς τὸν θεὸν Πολύκαρπον, ὅτι Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα πρὸς τινὰς ἑτεροδόξους εἰπῶν, καὶ διασύρας τὴν ἐκείνων θρησκείαν, ἀρκεῖν οὐόμενος τῷ ἀγαθῷ ἀνθρώπῳ, ἐὰν δυναθῆ αὐτὸ καθ' αὐτὸ τὸ ἀληθές, καθὼς ἔχει, καὶ γνῶναι καὶ εἰπεῖν. Ὡσπερ γὰρ οὐκ ἔχει λόγον συνίστασθαι τὸ ἀληθές, ἐκ τοῦ τὸ ψεῦδος ἐλέγχεσθαι· ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ αὐταρκές ἐστὶν εἰς τὸ πᾶσιν ἀναφαίνεσθαι τὴν ἑαυτοῦ λαμπρότητα, καὶ συγκρίνηται πρὸς τὸ ψεῦθος, καὶν οὐ συγκρίνηται· μάλλον μὲν οὖν καὶ τῆς οἰκείας δυνάμεως οἷον εἰπεῖν κινδυνεύσει οὐ τὸ ἐλάχιστον προσαποβαλεῖν, δόξαντός τισιν οὐ καθ' αὐτὸ τὴν ἰσχύϊν ἔχειν· ἀλλὰ τοῦ πάντῃ ἀσθενοῦς ἐλεγχομένου, δηλονότι τοῦ ψεύδους, αὐτὸ, ὡς μὴ τοιοῦτον τελῶς, τὸ κράτος κληροῦσθαι· οὕτως οὐδ' ἀγαθοῦ ἀνθρώπου πρόπον ἐστὶ συνίστασθαι κατὰ τὸ οἰκεῖον σέβας, ὡς καλῶς πιστεύουσιν, ἀπὸ τοῦ καθυβρίζεσθαι τοὺς ἑτέρους ἢ ἐξελέγχεσθαι· ἀλλὰ καθ' αὐτοὺς ἐξετάζεσθαι, εἰ ἄρα ἄξιόι εἰσι θαυμασμοῦ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἔνεκα (58)· τοῦ γὰρ ἀληθοῦς, ὃ τί ποτέ ἐστιν, ἀποδεικνυμένου κατ' αὐτὸν τὸν τῆς ἀληθείας νόμον (νόμος δὲ ἀληθείας τὸ καθ' αὐτὴν ἐξετάζεσθαι), καὶ καθαρῶς ἐστηκότος, πᾶν τὸ ἄλλως ἔχον καὶ ὑποκρινόμενον τῇ ἀληθείᾳ ἐλεγχθήσεται ἕτερον κατὰ ἀνόμοιον τοῦ ὄντως ὄντος, ἡγουν τοῦ ἀληθοῦς· καὶ δοκεῖν ἐλεγχθήσεται μάλλον ἢ ὄν. Περιττὸν τοίνυν τὸν ἐπὶ πάντων λέγοντα καὶ φανεροῦντα τὴν ἀληθειαν, πρὸς τοὺτους ἢ ἐκείνους διαμάχεσθαι. Ἐκαστος γὰρ, πλανώμενος, οἴεται τὴν ἀληθειαν κατέχειν, ὥσπερ τι βασιλικὸν νόμισμα· καὶ ἴσως κατέχει μορίου τινὸς τῆς ἀληθείας, οὐ μὴν γε πάσης τῆς ἀληθείας ἀπατηλὸν εἰδῶλον (59). Θαυμάσιον δὲ καὶ τὸ εἰδῶλον (60), καθὸ καὶ εἰδωλόατρα καλοῦνται, ὡς εἰδῶλοις ἀπατηλοῖς μορίου ἀληθείας λατρεύοντες, φάσκοντες τοὺς οὐ θεοὺς θεοὺς, καὶ τὸ ὑπεϊκόμενον τῷ Θεῷ σέβας εἰς τοὺς ψευδωνύμους θεοὺς ἀπονέμοντες. Δάδει τοίνυν τὸν μὲν μὴ ἀληθειαν ἔχοντα μὴ τὸν τὸ βασιλικὸν κατέχοντα νόμισμα. Εἰ γοῦν οὗτος ἐξελέγχειν πειρώμενος τοὺς μὴ κατέχοντας καὶ οἰομένους, καὶ τοῦτον ἐξελέγξει, ἕτερος φιλονεικῆσει· καὶ αὐτὸν, ἕτερος πάλιν· καὶν αὐθὺς τοῦτον, ἕτερος ἀναστήσεται. Τοῦ γοῦν ἀληθοῦς ἀνεξελέγχτου μένοντος, πᾶν τὸ μὴ οὕτως ἔχον, αὐτὸ ὑφ' ἑαυτοῦ καταβληθήσεται, προσ-

IN EPISTOLAM VII.

Polycarpus hic, vir eximie sanctitatis, Smyrnæ Asiaticæ fuit episcopus, auditor primum sancti apostoli et evangelistæ Joannis, cognomento theologi: quemadmodum Irenæus in tertio eorum quos adversus falsi nominis scientiam scripsit, asserit, ut majores quoque nostri litteris prodiderunt. Is igne assumptus, martyrii gloriam adeptus est. Exstat autem viri hujus admirabilis Polycarpi epistola ad Philippenses. Adhuc igitur beatus Dionysius, missa epistola de Apolliphane, talia edisserit: qui gentilis cum esset, philosophus insuper Asianus, identidem obtrecebat sancto, dolens quod Christianæ fidei accessisset, etiamsi cum beato Dionysio non pauca illa et cum primis digna 255 admiratione una perspexisset, quæ Domino in cruce pendente contigerunt per solare illud deliquium. Dicit igitur sancto Polycarpo: Equidem mihi conscius non sum dixisse aliquando adversus alterius sectæ professores, aut illorum cæremoniam cultumque unquam stylo perstrinxisse, sufficere arbitratus ei, qui bonus esse pergit, si id, quod verum est, ipsum secundum se sicuti se habet, nosse possit simul et expromere. Quemadmodum enim nulla suppetit ratio constituendæ commendandæque veritatis ex eo, quod mendacium deprehenditur, quando ipsa secundum se abunde se sufficit in commune omnibus palam exserere nativum suum splendorem, sive ea cum mendacio componatur, sive non. Quin potius periclitabitur (si dicere fas sit) non minimam portionem deperdere propriæ virtutis: ubi quibusdam visa fuerit nequaquam vim illam suam obtinere suapte natura, sed pendere ex ejus demonstratione, quod omni ex parte infirmum est, nimirum ex collatione mendacii, quasi vero minus per se absolutam et efficacem potentiam sortito obtineat. Ad eumdem modum neutiquam addecat viros ut bonos prædicare propriæ religionis commendatione, quasi hoc nomine rectæ sint fidei, quod aliorum sectas norint fortiter probris aspergere aut reprehendere; magis vero secundum se expendendi veniunt et examinandi, si nimirum digni sint admiratione propter rectum iudicium. Hoc enim vero (quodcunque tandem illud est) demonstrato, secundum ipsam legem veritatis, (lex autem veritatis est tale aliquid secundum ipsam veritatem expendere) et sinceriter constantè, quidquid est, quod aliter se habet mentiturque veritatem, convincetur falsitatis; dissimileque et aliud quam re ipsa sit, alienum videlicet a veritate (etiamsi esse videatur magis quam sit) coarguetur tandem.

Supervacaneum vero sit eum, qui de omnibus parat dicere, simul et varietatem assumit manifestandam, velitaribus verbis depugnare adversus hos aut illos. Arbitratur enim quivis, quantolibet is teneatur obstrictus errore, penes se esse veritatem, perinde atque regium quoddam numisma. Et fortasse ali-

cujus particulæ veritatis (nequaquam vero universæ veritatis) imaginem subdolum tenet. Admirabile vero etiam εἰκὼλον seu imago, particulæ veritatis, propter quod idololatræ vocantur, ut qui cultum exhibeant idolis, fucatam et fallacem particulam veritatis præ se ferentibus: deosque asserant, qui nihil minus sunt quam dii; venerabilem 256 insuper cæremoniam Deo soli debitam in tales conferant et partiantur ementito nomine deos. Eum igitur, qui veritatem penes se habet, intellige hic dici, quasi qui regium numisma possideat. Quod si hic conetur eos argumentis evincere, qui veritatem quidem ipsam non assequuntur, putantes alioqui se eam assecutos, sive hunc ille coarguat, alter contentiose sibi astruet victoriam; sive istum reprehendat, rursus alter conflictabitur; alium denique si incuset, et is adversus se incusantem restitabit. Veritate tamen ir-reprehensibili permanente, quidquid illud fuerit, quod non ita se habeat, ipsum a seipso dejicietur et concidet; ubi enim ipsam veritatem offenderit, mox invincibili constantia veritatis repulsus ruet in præceps. Nam quando adversus veritatem nihil obtinebit falsitas (hæc enim illi semper ut contraria adversatur) prorsus ipsa falsitas impinget, ipsaque corruet. Quæ enim ollæ ad lebetem collatio est? Ipsa quidem impinget lebeti: at eadem confringetur. Hoc igitur, ni fallor, probe cum teneam, nihil in hanc partem incubul, ut adversus quamquam viderer conflictari voluisse. Satis mihi factum putabo, si quidem donarit Deus: ut quæ veritatem addecent, noverim primum; deinde, ut quæ de ea comperta habuerim, pro decore veritatis edisseram. Ipse insuper Apollophanem illum asseris eo maledicentiæ in me provectum, ut me etiamnum vocare non dubitet parricidam; quia videlicet erga patrios deos ob antiquam injuriam malevolo sim animo. Sugillat rursus illud, quod Græcorum dogmatis adversus Græcos sim abusus. Atqui quo me nomine in jus vocat, hoc ipso conveniebat justius, illi ut inscriberem dicam. Græci etenim maxime, præpostere, imo profane, divina sapientia abusi sunt. Nam quando scientiam ab ipso Deo acceperunt ut Deum glorificarent, adeo non glorificaverunt, ut, in varios prolapsi errores, ad eorum Æflexerint culturam, qui dii non sunt. Interim omitto numerosissimæ multitudinis opinionem eorum qui, concretæ materiæ, carni videlicet, adhærescentes, affectibus quoque perciti continenter lectioni poetarum immorantur. Illi siquidem cum molem hanc carnis diligenter simul et passiones carni congenitas, commentitias fabulas poetarum nimio complexi amore, illorum lectioni fixius inhæserunt, asserentium numen illud etiam tangi affectibus. De his nihil hic attingam, qui creaturæ, neglecto creatore, venerabilem patriam exhibent impii. At certe ipse etiamnum 257 Apollophanes divinis, iis, inquam, quæ naturæ philosophiæ rationibus nituntur, secus usitur atque decet. Oportebat sane surrigi ipsum siquidem verus sit philosophus, et philosophia

A κρούσαν μὲν τῷ ἀληθεῖ (61), αὐτὸ δὲ πᾶσιν τῇ ἀληθῆ-
 τῃ στάσει τῆς ἀληθείας ἀποκρουσθέν· ἐπεὶ γὰρ οὐ
 κατιγχύσει ποτὲ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἀεὶ δὲ ὡς
 ἐναντίον μάχεται τούτῳ ἐκείνῃ, πάντως αὐτὸ προ-
 κρούσει, καὶ αὐτὸ πεσεῖται (62). Τίς γὰρ κοινῶς
 χύτρας πρὸς λέβητα; αὐτὸ προκρούσει, καὶ αὐτὸ
 συνθλασθήσεται. Τοῦτο γοῦν, ὡς οἶμαι, καλῶς εἰ-
 δὼς, οὐκ ἔσπευσα πρὸς τινὰς διαμαχεῖσθαι· ἀλλ'
 ἱκανὸν μοι τοῦτο δοίη θεὸς, πρῶτον γινώσκειν περὶ
 τῆς ἀληθείας ὡς δεῖ· κἄπειτ' εἰδὼτα, λέγειν ὡς χρῆ.
 Σὺ δὲ λέγεις, ὅτι λοιδορεῖται μοι ὁ Ἀπολλοφάνης,
 ἀποκαλῶν με πατραλοῖαν, ὅτι δῆθεν τοῖς πατρίοις
 θεοῖς ἐμνησιμάχησα (63), καὶ ὅτι τοῖς τῶν Ἑλλήνων
 κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπεχρησάμην. Καίτοι γε ἀληθῆ
 στερόν ἐστιν ὁ κατηγορεῖ ἐμοῦ, τοῦτο ἐμὲ πρὸς αὐτὸ
 εἶπεῖν, ὡς Ἑλλήνες μᾶλλον τῇ θεῖᾳ σοφίᾳ κακῶς καὶ
 οὐχ ὀπίως ἐχρήσαντο· λαθόντες μὲν αὐτὴν παρὰ
 θεοῦ, ἵνα τὸν θεὸν γνῶσιν, ἀποπλανηθέντες δὲ πρὸς
 μὴ ὄντας θεοὺς. Καὶ οὐ τὴν πολλῶν φημι δόξαν, τὴν
 προσούλωσ καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων τοῖς τῶν
 ποιητῶν· ἐκεῖνοι γὰρ, ἀγαπήσαντες τὴν ὕλην καὶ τὰ
 πάθη, ἠγάπησαν καὶ τὰ τῶν ποιητῶν, καὶ ἐναπέμει-
 ναν τοῖς ἐκείνων συγγραμμάσιν, ἐμπαθεῖς τὸ θεῖον λε-
 γόντων· οὐ περὶ τούτων γοῦν λέγω, τῶν τὴν κρίσιν
 παρὰ τὸν κτίσαντα λατρυσόντων· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς
 Ἀπολλοφάνης οὐ καλῶς τοῖς θεοῖς, λέγω τοῖς ἐμπε-
 λουσίοις λόγοις χρᾶται· ἔδει γὰρ ἀνάγεσθαι αὐτὸν,
 εἴπερ ἦν ἀληθῆς φιλόσοφος, καὶ ἡ φιλοσοφία γνῶσις
 τῶν ὄντων ἐστὶν ἢ ὄντα (64), πρὸς τὸν τῶν ὄντων αἴ-
 τιον θεὸν χρώμενον τῇ τῶν ὄντων γνῶσει, ἦν αὐτὸς
 μὲν φιλοσοφίαν καλεῖ, ὁ δὲ θεὸς Παῦλος θεοῦ σοφίαν
 ἐκάλεσεν, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ γράφῃν Ἐπι-
 στολῇ· ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγωγε ὁ
 κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεὸν, τουτέστι τῆς ἐμφαι-
 νομένης τῷ ἁναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτί-
 σεως (65). Καὶ ἵνα μὴ τούτους ἐλέγχοιμι παρὰ τὸ
 δόξαν ἐμοὶ ἀρχήθεν, καὶ τὸν σκοπὸν δι' ὃν ὄντε κατὰ
 Ἑλλήνων, οὔτε καθ' ἑτέρων συνέγραψα, εἶδει συνιδεῖν
 σοφὸν τὸν Ἀπολλοφάνην ὄντα, μὴ ἂν ἄλλως δυνατὸν γε-
 νέσθαι παρατραπήναι τι τῆς ἰδίας τάξεως, εἰ μὴ ἐκί-
 νησεν εἰς τοῦτο ὁ αἴτιος καὶ συνοχεὺς αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ
 Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ τοῦ Ἐζεχίου ἐγένετο εἰς τὸν
 ἥλιον καὶ εἰς τὴν σελήνην. Τέως δὲ ἰστέον, ὅτι ἀπὸ
 τῶν παρ' Ἑλλήσιν ὁμολογουμένων τὴν διάταξιν τοῦ
 πάντων αἰθίου παρατίθεται· φήσας γὰρ, ὅτι ἄξιον ἐκ
 οὗτου ἐπιγνῶναι τὸν ὁροθέτην τοῦ παντὸς θεοῦ ἐκ
 τοῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην τοὺς διατεταγμένους
 τῆς ἡμέρας τρέχειν ὄρους, καὶ τῷ παντὶ τοῦ οὐρα-
 νοῦ κύκλῳ συμπεριθέειν, ἐλέγχει τοῦτον (66) μὴ γνόν-
 τα ἐκ τούτων μηδὲ σεβόμενον τὸν δημιουργόν. Πῶς
 οὖν οὐκ ἀγασται καὶ λέγων καὶ οὗτος τὸν θεὸν τῆς
 παναιτίου καὶ ἀρρήτου δυνάμεως; Ἀναμιμνήσκει
 γοῦν τὸν ἅγιον Πολύκαρπον τῆς κατὰ Ἰησοῦν τοῦ
 Ναυῆ ἱστορίας, ἵνα αὐτὴν ἀντιτίθῃ τῷ Ἀπολλοφά-
 νει. Φησὶν οὖν· Εἰπέε αὐτῷ· Μάθε πῶς ὁ θεὸς τὸν
 ἥλιον καὶ τὴν σελήνην κατὰ διάμετρον ὄντας τότε ἀν-
 τικρῶς ἀλλήλων, δυομένου ἤδη τοῦ ἡλίου, ἔστησεν ἐπὶ
 τοῦ τόπου τοὺς φωστῆρας, στάσιν τινὰ κατὰ δύναμιν
 ἄφατον τοῦ αἰθίου αὐτῶν θεοῦ· καὶ ἔσθη τὸ πᾶν ἄκτι-

νητον μετὰ τῶν δύο φωστῆρων· οὕτε γὰρ ὁ οὐρανός, ὅτε αἱ λοιποὶ ἀστέρες περιπέδουσι, ἀλλὰ συνειστήκεισαν ταῖς δυσὶ φωστῆρσι· τοῦτο γὰρ ἔστιν· Ἄμα τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντη ἀκίνητον ὀρίζονται, ὡς γενηθῆναι μέτρον ἡμέρας ὅλης, δηλονότι δωδεκάωρον διάστημα, ἐν ᾧ ἴσταντο ἐπὶ τῶν αὐτῶν σημείων καὶ οἱ φωστῆρες καὶ τὸ πᾶν. Ὅτι δὲ ἐδιπλασιάσθη ἡ τότε ἡμέρα, σαφῶς φησιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιράχ ἐν τῷ ὕμνῳ τῶν πατέρων· εἰκοσιτεσσάρων γὰρ ὥρων ἡ ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ ἡμέρα ἐκείνη ἐγένετο, καθὼς αὐτὸς ἐδήλωσεν. Εἰ δὲ εἴποι Ἀπολλοφάνης, ἀδύνατον εἶναι αὐτῷ ποτε τὸν οὐρανὸν, (ἀεκίνητος γὰρ) ἀπόκριναι αὐτῷ, ὅτι τοῦτο μᾶλλον θαυμασιώτερον, καὶ τοῦτο ἔδει σε ἐπιστρέφαι πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεόν, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν· εἴπερ ὁ μὲν πόλος περιήγετο ὁ περιέχων τοὺς φωστῆρας· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπὼν, *Ἦν ὁ ἥλιος καὶ τῶν κραιττόνων καὶ περιεχόντων*· ὁ δὲ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη οἱ περιεχόμενοι ἀκίνητοι ἴσταντο, καὶ οὐ τὴν αὐτὴν φορὰν συνεικινούνο τῷ παντὶ, μεθ' οὗ αἰεὶ συμπεριήγοντο. Πάλιν ἐπὶ τοῦ Ἐξεκίου, ὅταν ἄλλη τις ἡμέρα κατὰ συνέχειαν σχεδὸν τριπλασιάζηται, τὸ σχεδὸν προσετέθη, ἐπειδὴ τριπλῆ κατὰ τὸ πλήρες οὐκ ἐγένετο ἡ ἡμέρα ἐκείνη· τριάκοντα δύο γὰρ ὥρων γέγονε, δέκα ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι (68) τοῦ τόπου ἐν ᾧ εὐρέθη ὁ ἥλιος· τότε τὸ σημεῖον ἐδόθη· καὶ δέκα ἐκεῖθεν πάλιν ἐπὶ ἀνατολὴν, κάκειθεν πάλιν δώδεκα μέχρι τῆς τελείας δύσεως. Τῷ αὐτῷ δὲ σχήματι τοῦ λόγου καὶ ἐνταῦθα ἐχρήσατο, ὅτι ὁ πόλος αὐτὸς σὺν τῷ ἡλίῳ ἐν τῷ τῶν εἰκοσι ὥρων διαστήματι τὴν ὑπερφυῆ ἐκείνην ἀντιπεριαγωγὴν ἐποίησατο, ἢ μόνος ὁ ἥλιος. Τοῦτο γὰρ ἔστιν ὃ λέγει· *Ἦ C τὸ πᾶν τοσοῦτου χρόνου, δηλονότι εἰκοσιν ὥρων, φορὰς ἐναντίας ἀναποδίξει· ἢ ὁ ἥλιος ἰδίῳ ὀρόμῳ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἐποιήσατο. Τὸ πεντάτροπον δὲ τῆς τοῦ ἡλίου κινήσεως οὕτω νόησον*· Ἦ τοῦ ἡλλου ἐνιαύσιος κίνησις πέντε ποιεῖται τροπὰς, ἀνάθασιν βορείαν, τουτέστιν ἀπὸ ἑαρινῆς ἰσημερίας εἰς τὸν θερινὸν τροπικόν· κατάθασιν βορείαν, ἀπ' αὐτοῦ δηλονότι ἐπὶ τὸν μετωπυρινὸν ἰσημερινόν· κατάθασιν νοτίαν ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου ἰσημερινοῦ ἐπὶ τὸν χειμερινὸν τροπικόν· καὶ ἀνάθασιν νοτίαν, ἀπὸ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ ἐπὶ τὸν ἑαρινὸν ἰσημερινόν (69)· καὶ πέμπτην τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ. Εἰπὼν οὖν τὴν πεντάτροπον αὐτοῦ κίνησιν, διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἄρθρου (70) τὴν γνώριμον καὶ συνήθη ὑπέφηνε. Τὸ δὲ ἐν τούτοις λεγόμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς, νοήσωμεν οὕτως· Ὑποθέμεθα τὸν ἥλιον εἶναι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνατολῆς ἐν τῇ πρώτῃ μοίρᾳ τοῦ Κριοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν οὖν μοίραν ἐπανελθεῖν αὐτὸν οὐκ ἦν δυνατόν, εἰ μὴ ποιησεται τὴν προταγεῖσαν πεντάτροπον κίνησιν, ἧγουν δι' ἡμερῶν τέξ' (71), καὶ τεταρτημόριον. Ἐν οὖν ταῖς δέκα ὥραις, ταῖς ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ γέγονε τὸ σημεῖον, ἕως πάλιν τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ πρώτης μοίρας τοῦ Κριοῦ, τὴν τελείαν ἀποκατάστασιν ἐποίησατο. Καὶ κατὰ τοῦτο, ἐπεὶ ἄλλως οὐκ ἦν ἀφασθαι τοῦ τῆς πρώτης μοίρας σημείου τοῦ Κριοῦ τὸν

sit rerum conditarum cognitio, quatenus sunt, ad rerum auctorem Deum rerum cognitione utentem; quam ipse quidem vocat philosophiam: at Paulus ille admirabilis nuncupandam censuit Dei sapientiam in priore scribens Corinthiis epistola ^u: *Nan quia in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum*; hoc est per sapientiam concinna atque decenti creaturæ compositione simul et ordine manifeste apparentem. Atqui ne videar istos coarguere, præter quam mihi initio decretum est, præterve animi mei scopum, quod factum ut mihi modis omnibus temperarim ab omni conscriptione adversus tum Græcos, tum alios quosvis, conveniebat Apollophanem, sapiens cum sit, pro comperto habere, haud secus fieri potuisse, ut quidquam vices inverteret ordinis sibi præstituti, si non prius eo promovisset creaturam, qui ipsius auctor est, quique eam ambit et complectitur sua majestate: quemadmodum legimus contigisse circa solem et lunam sub Jesu Nave filio et Ezechia (67). Denique sciendum, quod inter ea quæ apud Græcos pro confessis in dubia fide tenentur, illud quoque adducitur: ordinem atque distinctionem rerum ejus esse, qui earum auctor est. Dicens enim æquum esse ex hoc cognovisse Deum universo leges ponere, quia sol et luna terminis diei naturalis constitutis currunt, et simul cum universo cælorum orbe circumvolvuntur, arguit hunc ut qui talium contemplatione non agnoscat, nec adoret reverenter eorum opificem. Quidni igitur Deum hic admirabilem prædicat, professus potentia esse rerum omnium effectricis, nullis que satis explicandæ? Quin et memoriam renovat Pater sancto Polycarpo ejus historiae, quæ contigit sub ipso Jesu Nave, ut eam Apollophani opponat. Ait ergo: Dic tu illi: Vel jam accipe, qua ratione Deus solem et lunam tunc cum secundum diametralem lineam e regione sese respectarent, sole quidem jam devertente in occasum, utrumque luminare subsistere jussit in statione sua; idque factum esse negari non potest ineffabili Dei ipsorum opificis potentia: totum insuper immobile subsistit una cum utroque luminari. Etenim non cælum ipsum, non reliquos stellarum chorus toto eberrabant polo; sed cum duobus illis luminaribus, suis quæque sedibus substiterunt. Hoc enim indicat: **258** Ἄμα τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντη ἀκίνητον ὀρίζονται, perinde atque ejus totius diei dimensio excreverit spatio duodecim horarum; interea temporis in suis quæque signis luminaria, cælum quoque ipsum fixius restiterunt. Quod autem dupla ad cæteros proportionem ea dies accreverit; luculenter indicat Jesus filius Sirach in hymno Patrum ^v. Nam ad horas quatuor supra viginti dies illa sub Jesu Nave porrecta memoratur, quemadmodum is expressit. Si vero reclamet Apollophanes, impossibile dicens ut cæli cursus restitet (perpetuo enim agitur motu), vide illi ut respondeas, quia vel hoc nomine tale

^u Cap. 1, v. 21. ^v Eccli. xlvi, 5.

prodigium dignum videri debet majori multo admiratione, quod et te debuit ad amplexandam veri ipsius Dei fidem convertere, et ad eorum perducere cognitionem, quæ de ipso prædicantur : polus siquidem, qui luminaria continet, circumagebatur. Nam et hoc expressit dicens : Τῶν ὄλων καὶ τῶν κρειττόνων καὶ περιεχόντων. Contra. Sol et luna alioqui polo ipso contenti, immobiles persistebant, nec jam juxta consuetam lationem simul cum polo movebantur, quocum semper circumagi consuerant. Rursus Ezechiae tempore, quando alia quædam dies tripla propemodum proportione cæteris major continenter fuit. Dictio σχεδόν eo accessit, quod illa dies non usquequaque plena fuerit triplici dimensione : duarum enim et triginta fuit horarum. Ab oriente siquidem ad eum usque locum, in quo sol tum inventus est, quando editum est ejusmodi signum, decem illius diei exierant horæ. Rursum alteræ decem, quo excursu temporis illinc iter reflexit sol ad orientem. Itemque illinc ab oriente ad occidentum usque limitem perlatus est horis duodecim ⁴². Hac sane dicendi formula usus hic est, quod polus ipse una cum sole. toto illo intercedente spatio horarum viginti, obversam illam atque circularem lationem supra naturæ consuetudinem peregerit, aut quia sol ipse eam absolvit solus. Hoc plane indicat dicens : Ἡ τὸ πᾶν τοσούτου χρόνου, δηλονότι εἴκοσιν ὥρων, φοράς ἐναντίας ἀναποδίζει, ἣ ὁ ἥλιος ἰδίῳ δρόμῳ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἐποίησατο. Quod autem ait, πεντάτροπον, hoc est quinquiformem illam solis motionem, sic accipe dictum : Anniversarius solis motus quinque absolvitur mutationibus sive conversionibus. Primam, quam ascensum aquilonarem dicimus, conficit a verno æquinoctio ad æstivum usque solstitium, alteram, quam borealem vocant descensum, percurrit ab hoc solstitio ad autumnale æquinoctium ; tertiam, quæ austrinus dicitur sive meridionalis descensus, **259** a proximo æquinoctio extendit ad hibernum solstitium ; quartam, quæ austrinus vocatur ascensus, ab hiberno tropico ad vernum deduxit æquinoctium. Porro quinta conversio solis prorsus contraria ipsi polo est. Quando igitur dixit τὴν πεντάτροπον, illam quinquiformem motionem solis, appositione articuli τὴν, subindicavit eam solis motionem nulli non esse perspicuam et per consuetudinem notam. Proinde ad hunc modum expendamus quid Patri per hæc verba dictum sit. Supponamus solem illa die, hora sui ortus fuisse in prima parte Arietis. Itaque quod sol ipse in hanc primam Arietis partem redierit, nisi confecta (quam præscripsimus) quinquiformi motione, nemo possibile dixerit, per dies videlicet trecentos sexaginta quinque et quartam partem. At vero in horis decem, a loco in quo contigit

A ἥλιον πάλιν, εἰ μὴ μετὰ τελείου χρόνου περᾶωσιν, ἐν ᾧ δὴ χρόνῳ καὶ ἡ πεντάτροπος τελεῖται κίνησις, λογίζονται αἱ δέκα ὥραι, οὐχ αἱ πρώται δηλαδὴ αἰτίνες ἦσαν, κινήθέντος ἀπὸ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον ἐπὶ τῷ Ἐζεκιᾷ ἐγένετο, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τούτου τοῦ σημείου εἰς τὴν ἀνατολὴν ὀπισθοδρομήσαντος τοῦ ἡλίου διαδιδασθεῖσαι. Αὗται οὖν αἱ δέκα ὥραι, ἐπεὶ πάλιν εἰς τὴν ὑποκειμένην πρώτην μοῖραν τοῦ Κριοῦ ὁ ἥλιος ἐγεγόνει, λογίζονται ὡς ἐνιαυτὸς ὀλόκληρος· συνεῖλε γὰρ ἀναλυτικῶς ἅπασαν τὴν τοῦ χρόνου περίοδον, ἀποκαταστάς ἐν τῷ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνέτειλεν. Ἔπειτα, πάλιν κινήθέντος ἀπ' ἀνατολῆς, ἐπεὶ οὐκ ἦν ἄλλως ἐπανελθεῖν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ ὄντος αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τῷ Ἐζεκιᾷ σημεῖον ἐγένετο, εἰ μὴ κατὰ περᾶωσιν ὀλοκληροῦ χρόνου καὶ πεντάτροπον κίνησιν· ἐν δέκα δὲ πάλιν ὥραις ἐκέισε ἀποκατέστη· διὰ τοῦτο τὰς τοιαύτας δέκα ὥρας, τὰς ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως τοῦ σημείου ἐκεῖνου, ἀντὶ ἐνιαυτοῦ παρέλαβε καὶ πεντάτροπον κινήσεως· οὐκ ἦν γὰρ τὸν ἥλιον ἅπαξ ἀποστάντα τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν σημείου, ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαυτοῦ περίοδον· καὶ οὐκ ἦν ἄλλως, ἅπαξ ἀποστάντα ἀπὸ τοῦ σημείου, καθὸ τὸ ἐπὶ Ἐζεκιᾷ σημεῖον γέγονε, πάλιν ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαυσιαίαν ἐτέραν καὶ πάλιν πρόοδον. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Ἦν ἐνιαυσιαίαν κίνησιν συνεῖλεν ἀναλυτικῶς ἐν δέκα ὥραις, ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ κατὰ τὸν Ἐζεκιᾶν σημεῖον ἐδόθη ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν κινούμενος, τὴν αὐτὴν ὅλην ἐνιαυσιαίαν τρίβον ἐν ἐτέραις δέκα ὥραις ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον γέγονεν, ἐποίησατο. Τοῦτο δὲ ἦν καὶ ἐδ τοὺς Βαβυλωνίους ἐκπλήξαν, ἅτε καὶ αὐτοὺς οὐρανοθεάμονας καὶ ἀστρολόγους ὄντας, καὶ καθυποτάξαν μάχης ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ βασιλεῖ, ὡσανεὶ ἰσοθέμ τι εἶναι, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ οὐ λέγω τὰς ἐν Αἰγύπτῳ θαυματουργίας, ἣ ἄλλας τινὰς ἀλλαχού γεγενημένας· ἀλλ' ἐκεῖνα λέγω, ἅπερ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐγεγόνεισαν, καὶ κατὰ τὸν ἥλιον συνέδησαν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσιν ἐθριαμβεύθησαν· εἰ τι γὰρ τῷ ἡλίῳ συμβαίη, οὐδεὶς ἐστι τῶν ὀρώντων τὸν ἥλιον, ὃς οὐκ ἐκεῖνο θεάσασατο. Εἰ μὲντοι γε διαπιστῆσει ὁ Ἀπολλοφάνης πρὸς ταῦτα, οἱ Πέρσαι μαρτυρήσουσιν, οἵτινες Μίθραν μὲν τὸν ἥλιον λέγουσι· τὸ παρέκταμα δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης διὰ τῆς τελετῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ τριπλασίου σημαίνουσιν (72). Ἄλλ' ἔστω τοῦτο· τί φησὶ περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν ἐκλείψεως, ἀμφοτέροι γὰρ ἡμεῖς, ἐγὼ τε καὶ αὐτὸς, κατὰ τὴν τῆς Αἰγύπτου Ἡλιούπολιν παρόντες, (ἔθος γὰρ ἦν τότε τοῖς ὀπουδήποτε Ἑλλήσιν, ἀποδημεῖν εἰς Αἴγυπτον μαθήσεως ἕνεκα·) καθεωρῶμεν τὴν τοιαύτην ἐκλείψιν, καὶ ὅπως ξένη καὶ παρὰ λόγον ἐγένετο, ἐθαυμάζομεν· κατὰ διάμετρον γὰρ ἡ σελήνη, τεσσαρεσκαιδεκαταία οὔσα, τῷ ἡλίῳ ἦν· καθ' ὃν καιρὸν οὐδέποτε συμβαίνει ἥλιόν ἐκλείψιν γίνεσθαι· εἰ μὴ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

⁴² Eruditam hac de re disputationem P. Martini Couvreurii societatis Jesu theologi in Commentariis vide. eo.

γάρ παρεμπέσει ἡ σελήνη, καὶ ὑποδράμοι τὸν ἥλιον, οὐ μὴ γενήσεται ἡ τοῦ ἡλίου ἐκλείψις. Τότε γοῦν οὐκ ἦν συνόδου καιρός· καὶ τὸ θαυμάσιον, ὅτι καὶ ἐκλείψις ἐγένετο ἀπὸ ὥρας 5' ἕως ὥρας ἐνάτης· καὶ ἀπ' ἐνάτης ὥρας ἕως ἑσπέρας πάλιν κατὰ διάμετρον τῷ ἡλίῳ ἡ σελήνη ἐγένετο. Ἀνάμνησον δὲ καὶ ἕτερον αὐτὸν ταῖς ἀστρονομικαῖς ἀκόλουθον· ἐν γὰρ τῇ κατὰ τάξιν ἐκλείψει τοῦ ἡλίου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου ἀνάγκη καὶ τὴν ἐμπύσιν, δηλονότι τὴν σκότιωσιν, καὶ πάλιν τὴν ἀνακάθαρσιν, δηλονότι τὴν φαῦσιν, γίνεσθαι· τοῦ γὰρ ἡλίου ἄνω διερχομένου κατὰ τὸν οἰκεῖον κύκλον, καὶ τῆς σελήνης ὑποθεούσης κατὰ τὸν ἴδιον, ἀνάγκη προλαμβάνειν τὴν σελήνην, ὡς ἐλάττωνα κατὰ πολὺ διερχομένην κύκλον· λοιπὸν, εἰ καὶ ἀμφοτέροι οἱ φασσῆρες τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ τρέχουσιν, ἀλλ' οὖν σελήνη προλήφεται. Εἰκόσ γοῦν ἓνι, ὃ μέρος ἐπισκοτεῖν συμπύπτουσαν, τοῦτο καὶ ἀπολείπειν, ὥστε κάκεινο φωτίζεισθαι. Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, ἐπεὶ ἀπὸ ἀνατολῆς ἀκαριαίως συνῆλθεν ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ, καὶ πεποίηκε τὴν ἐκλείψιν· ἔδει δὲ πάλιν ὑπονοσσεῖν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, ἵνα ἡ τάξις αὐτῆς φυλαχθῇ· καὶ διὰ τοῦτο ἀπολιπούσα τοῦτον πάλιν ὑπενόσθη, συνέβη (73). Καὶ ἡ μὲν ἐκλείψις γέβγυονε, σκοτισθέντος πρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου· μετέπειτα, ὑποδραμούσης ταύτης ὄλον τὸν ἥλιον, καὶ ἦδη ἀρξαμένης ὑπονοσσεῖν, εἰκόσ ἦν, τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ δίσκου πρῶτον ἀπολιπούσης, ἵνα τὸ τῆς ἀνατολῆς καταλάβῃ μέρος, ἐκεῖνο καὶ πρῶτον φωτίζεσθαι (74). Τοιαῦτα τότε ἐτελέσθησαν τῷ παναιτίῳ μόνῳ Θεῷ διαταττόμενα καὶ κυβερνώμενα.

ut qui semel descivisset ab eo signo, quo tum **260** erat, quando sub Ezechia contigit signum, velut postliminio se in idem redintegraret, nisi intercessu alterius anniversariæ progressionis. Propterea ait: Quam anniversariam motionem intra horas decem suo reditu contraxit a loco in quo indultum est Ezechia signum, emotus sol in orientem, eandem prorsus anni integri viam sol ab ortu ad locum usque in quo exhibitum est signum, decem aliis perfecit horis. Et sane hoc erat, quod admiratione stuporeque implevit tunc Babylonios, nempe uni addictos cœlestium signorum contemplationi, deque astris multa commentari solitos. Hoc prodigium nullo pugnae prævio congressu eosdem subegit Ezechia regi Hierusalem: quasi qui Deo cuiquam par esset, ac vi quadam augustiore præditus, cæteros anteiret mortales. Nec jam signa illa profero, multa licet plena admirationis, edita in Ægypto olim, aut alia quævis aliis in locis exhibita: verum ea commemoro, quæ auditum est in cœlo isto omnibus conspicio contigisse, idque præsertim per solem. Si quid enim novæ rei soli obvenerit, nemo est (modo is solem ipsum contempletur) qui non illud dilucide agnoscat. Quod si ne his quidem fidem commodabit Apolophanes, vel Persæ ipsi testimonio esse poterunt, qui Mithram quidem solem ipsum vocant; diei autem illius mirabilem prorsus extensionem, per ritus quos propter memoriam triplicat; solis observant, significant. Sed et hoc ut interim donem ejus infidelitati, quid speras dicturum de celebri illo deliquio solis, quod factum scitur Domino a salutari cruce pendente. Ambo nos, ego nimirum et ipse, apud Heliopolin Ægypti præsentem (nam ea inoleverat apud Græcos consuetudo, ut undecunque peregrinationem in Ægyptum capesserent causa perdiscendæ matheseos), ambo sane quia attentis solarem hanc eclipsin perspeximus, et quod stupenda quadam novitate ac præter rationem mathematicam contingeret, impendio mirabamur. Luna quippe quarta erat et decima ad solem relata juxta diametri rationem; quo quidem tempore nunquam alias contigit solis fieri deliquium. Neque enim eclipsis solaris accidit, nisi soli luna incidere, subque solem intercalaris recta suum peragat cursum. Tum vero importuna erat et intempestiva ratio interlunaris synodi. Sed et hoc admiratione dignissimum. Ab hora siquidem sexta ad nonam usque ea contigit eclipsis, et a nona adusque vesperam secundum diametrum soli luna erat opposita. Proinde memoriam illi renova alterius **261** cujuscumque quod ex astronomicis canonibus necessario consequitur. Etenim in solis eclipsi, quæ suo tandem ordine contingit, ex ipsa eadem parte solaris disci necesse est fieri incidentiam, tenebrarum videlicet effusionem, et ex obliquo repurgationem, hoc est illustrationem. Sole enim sursum proprium circu-

lum, permanente, luna itidem suum etiam subtercurrente circulum, necessario luna prævertit solis excursum, ut quæ minorem multo ambitum suo transcurso conficiat. Denique etiam si ambo hæc luminaria viam ingrediantur ipsi polo obversam: at certe luna suo excursu antevertet solem. Consequens igitur fuerit ea parte lunam obtenebrescere, qua incidit soli: atque ut hac parte destituitur fraterno lumine, ita et illa parte opposita a sole ipso illustratur. Die autem salutaris illius crucis aliqui ab oriente quam minimum conjuncta soli, prodigiosam tamen illam edidit eclipsin. Oportebat autem illam in proprium locum reverti ut ordo illi connaturalis asservaretur: hinc contigit ut sole rursus relicto redierit (ad suum locum). Et hæc quidem eclipsis facta est, obscurata prius parte solaris disci respiciente orientem; deinde luna totum subtercurrente solem, cum jam cœpisset reverti, conveniebat, ipsa occidua partem disci primo deserente ut orientalem partem occuparet, quod illa occidua pars etiam primo illuminaretur. Hæc sunt quæ per providentiam Dei solius rerum opificis omnia disponentem moderantemque, id temporis perfecta sunt.

Quod si minus vera prædico, o Apollophanes, A tibi per me licebit in posterum ea ut coarguas. Ego interim memoriam tibi refricabo facti alterius. Tu enim perinde atque numine quopiam tum afflatus (quo autem non satis scio), primitias quasdam divinationis depromebas, cum ad me conversus diceret: Hæc, o præclare Dionysi, divinarum vicariæ permutationes rerum sunt. Ecqua tandem illa est rerum vicaria mutatio, quæ nos ab errore traduxit ad veritatem, ad lucem clarissimam a tenebris transcripsit, a morte revexit ad vitam, denique ab impurissimis idolis ad Dei latriam ascivit. Hæc ego ad ipsum secundum epistolæ rationem, sermonem minime producens. Si qua desiderabuntur, tuæ erunt partes, o eximie Polycarpe, suppiere, quæ desunt, quibus virum hunc cum primis sapientem conciliare possis sapientissimæ christianæ religionis veritati.

262 IN EPISTOLAM VIII.

Demophilum hunc fuisse monachum arguit vox illa *therapeutæ*; is tyrannicum quiddam designat adversus presbyterum suum. Etenim in illum consciverat graviorem æquo quarimonium, quod unum aliquem e pœnitentibus clementer excepisset. Quem enim pœnitebat commissorum, indigne pulsatum eliminavit templo, presbyterum autem dejecit gradu; ipse vero functioni sacræ, quod neutiquam fas, manum admolitus est impudens. Et hunc talem vocat pater *γενναλον*, tacita ironia opprobrians illi animi magnitudinem: at interim nullum de pietate reddens testimonium. Ob oculos igitur imprimis illi exponit Mosis eximiam mansuetudinem, cujus unius gratia dignus sit habitus Dei visione. Itaque sacræ Litteræ, quando hunc insinuant incidisse in Dei indignationem, eoque factum ut in aversione fuerit divini vultus, eandem (ait sanctus Pater) expriment ipsum prius se abalienasse a virtute mansuetudinis, sicque demum contigisse ut alienus fieret a Dei contuitu. Cum vero eundem deprædicant, quod præeminet eximiumque est in Dei imitatione, mansuetudinem celebrant; hujus etiam merito dici promeruit Dei famulus. Sed et quando adversus ipsum quidem pro primatu gentis, adversus autem Aaronem pro pontificatu temerarii quidam vehementerque impudentes conspirassent, et jam coartrentur, libertate valde placide utebatur, et ei ultroneus concedebat populi magistratum, cui decerneretur Dei iudicio. Ad hæc, innocentiam suam testatissimam reddidit: conte-

Σὺ δὲ λοιπὸν, Ἀπολλόφανεσ, εἴπερ οὐκ ἀληθεύω, ἐξέλεγγε· ἐγὼ δὲ ἄλλο σε ἀναμνήσω· ὅτι σὺ τότε ἐνθους οἶονεὶ γινόμενος, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν, μαντίας ἀπήρχου, καὶ ἔλεγες πρὸς ἐμέ· Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, θεῶν πραγμάτων μεταβολαί. Καὶ ἰδοὺ ἡ μεταβολὴ ἔκεινῃ μετέθηκεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς τὴν ἀληθειαν, ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ἀπὸ τῶν εἰδώλων εἰς τὸν ὄντως Θεόν. Ταῦτ' ἐγὼ κατ' ἐπιστολὴν μὴ μικρῶν τὸν λόγον (75)· σὺ δὲ, ὦ θεε Πολύκαρπε, προστίθει καὶ τὰ λειπόμενα, ἵνα προσάξῃς τοιοῦτον ἄνθρωπον εἰς τὴν ὑπέροσφον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀληθειαν.

EIS THN H' EPISTOLHN.

B Ὁ Δημόφιλος οὗτος μοναχὸς ἦν, ὡς δηλοῖ τὸ, *θεραπευτῆ*. Τυραννήσας δὲ κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ, ἧ καὶ ἀγανακτήσας, δι' ἐδέξατό τινα ἐν μετανοίᾳ ὄντα ἁμαρτημάτων, ἐξέβαλε τυπήσας τὸν μετανοοῦντα, τὸν δὲ πρεσβύτερον ἐξώθησε, καὶ αὐτὸς τοῖς ἱεροῖς, οὐ θεμιτὸν ὄν, ἐπεχείρησε· γενναλον δὲ λέγει τοῦτον, ἰσχὺν εἰς τὸ κακὸν ὀνειδίξων αὐτῷ, ἀλλ' οὐκ εὐλάβειαν ἐπιμαρτυρῶν· προστίθει τοίνυν τὴν Μωϋσείως πραότητα, δι' ἣν καὶ τῆς θεοφρονείας ἤξιωτο· ὥστε, καὶ ὅταν λέγωσιν αὐτὸν αἱ Γραφαὶ ἐν ἀγανακτήσει τοῦ Θεοῦ γεγονέναι, καὶ ἐν ἀποστροφῇ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, πρότερον, φησὶ, δεικνύουσιν αὐτὸν ἔξω γεγονέναι τῆς πραότητος, καὶ εἰδ' οὕτω παθεῖν τὸ ἀπ' ὕψεως γενέσθαι τοῦ Θεοῦ. Ὅτε δὲ ἀνακηρύττουσιν αὐτὸν τὸ προὔχον καὶ ἐξαιρέτον τῆς θεομιμησίας, ἀνακηρύττουσι τὴν πραότητα (76)· καὶ γὰρ καὶ διὰ ταύτην λέγεται θεράπων Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ ὅτε, πρὸς αὐτὸν μὲν ὑπὲρ ἐθναρχίας, πρὸς Ἀαρῶν δὲ ὑπὲρ τῆς ἀρχιερωσύνης, ἱεροὶ τινες καὶ ἀνάσχυντοι ἐπισυνέστησαν, ἐπαρρησιάζετο ἵλιαν πρᾶτως (77), καὶ τῷ εἰς προστασίαν λαοῦ κριθησομένῃ παρὰ Θεοῦ παρεχώρει τῆς ἀρχῆς· ἐπεμαρτύρετο δὲ, ὡς ἀνακτιῶς ἐστὶ τοῖς ἀρχομένοις ἀπάντων τῶν κακῶν. Ἀρχομένοις δὲ φησὶ τοῖς ὑπὸ ἐξουσίαν, δηλαδὴ τῷ λαῷ. Ἠπιστάτο γὰρ, ὅτι ὁ ὁμῶν τῷ ἀγαθῷ Θεῷ, ὀφείλει ἀποτυπούσθαι πρὸς τὴν ἐκείνου ἀγαθότητα. Τί δὲ τὸν θεοπάτορα Δαυὶδ ἔποιε φίλον Θεῷ ἢ μὴ ἢ πραότης; Θεοπάτορα δὲ καλεῖ διὰ τὸν Χριστόν· φησὶ γὰρ ὁ θεὸς Παῦλος· Ἀρρωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον, ὁ προσκηγγέλατο ἐν Γρα-

φαις ἀγίας περι τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου A
ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. Λοιπὸν, διδ ἦν
οὗτος πρῶος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀγαθός, κατὰ
τὴν καρδίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖται. Καίτοι γε
οὐ ξένον ἦν τὸ εἶναι τινα πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ
προσηγῆ, ἐπεὶ καὶ Νόμος ἔκειτο ἰερὸς, καὶ τῶν τοῦ
ἐχθροῦ ὑποζυγίων προνοεῖν· γέγραπται γὰρ ἐν τῷ Νό-
μῳ, ὥστε καὶ τὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑποζύγιον καταπίπτον
ἀνεγείρειν. Ἰακώβ δὲ, καὶ Ἰωσήφ, καὶ Ἄβελ (ὁ μὲν
ὡς ἄπλαστος ὢν καὶ κακίας ἐλεύθερος, ὁ δὲ ὡς τοὺς
ἀδελφοὺς, ὅτε ὑποχειρίους εἶχεν αὐτοὺς, οἰκονόμος
ὢν ἀπάσης Αἰγύπτου, οὐκ ἀμυνόμενος, εἰπὼν πρὸς
αὐτούς· *Μὴ φοβείσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ ἐγὼ εἰμι· ὁ δὲ*
τῷ ἀδελφῷ Κάϊν ἀνυπόπτως συμπορευόμενος (78)·
ἀγαθοειδεῖς ἀνακηρύττονται. Οὐ γὰρ χρὴ τὸν ἀγαθὸν B
οὔτε προεπινοεῖν, οὔτε προσποιεῖν τὰ κακὰ (79), ἀλλὰ
μηδὲ μεταπίπτειν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς κακίαν διὰ τὴν
τῶν ἐτέρων κακίαν, ἀλλὰ μᾶλλον πλεονάζειν καὶ τότε
τὴν ἀγαθότητα, ὡς ἂν κάκεινους ἐκκαλοῖη πρὸς τὸν
δμοιον ζῆλον. Ἐπειδὴ περὶ ἀνδρῶν ἐμνήσθημεν, δεῖ
δὲ καὶ ὑψηλοτέρων ἄψασθαι, ἀνανεύσωμεν καὶ κατα-
νοήσωμεν, οὐ λέγω ἀγγέλων ἀγαθότητας φιλανθρώ-
πων, καὶ ὑπὲρ ἐθνῶν δεομένων τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπι-
τιμώντων ὑπὲρ ἀνθρώπων ταῖς ἀποστατικαῖς δυνά-
μεσι, δηλονότι τοῖς δαίμοσιν, ἃς καὶ πληθὺς λέγει,
οὐ διὰ τὸ τῶν ἀριθμῶν πλῆθος, ἀλλ' ὅτι τοῦ ἐνιαίου
Θεοῦ πόρρω ἀπέστησαν· τὸ δὲ πλῆθος πόρρω τῆς
μονάδος ἀπέχει· οὐ λέγω γοῦν περὶ τούτων· ἀλλ'
Ἰδωμεν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, παραδεχόμενοι τὰς C
τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἀκτίνας ἐν ἡσυχίᾳ. Καίρει γὰρ
τὰ θεῖα τῇ ἡσυχίᾳ, ὡσπερ τῷ ὄχλῳ τὰ ἐναντία· οὐ
γὰρ ἀφάτου ἀγαθότητος τὸ τὰ μὴ ὄντα ποιεῖν εἶναι,
τουτέστι διακρατεῖν πρὸς διαμονὴν, ὥστε τὸν αὐτὸν
εἶναι καὶ ποιητὴν καὶ συνοχέα (80), καὶ τὸ πάντα,
κατὰ τὴν ἐκάστου ἐπιτηδεύουσα, βούλεσθαι ἐκκαλεῖ-
σθαι πρὸς τὴν ἑαυτοῦ μίμησιν. Τί δέ; ὅτι καὶ τῶν
ἀποφοιτῶντων ἐρῶ, καὶ παρακαλεῖ μὴ ἐκπεσεῖν αὐ-
τοῦ τέλεον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ *Παράκλητος* ἀκούει·
παρακαλεῖ γὰρ μὴ ἀπαξιωθῆναι παρ' ἐκεινῶν τῶν
θρυπτομένων καὶ ἀλαζονευομένων (81). Ἡ λέξις δὲ
ἐπὶ τῶν ἐρωμένων, οἱ τὴν πρὸς τοὺς ἐρῶντας ἀνα-
βαλλόμενοι συντυχίαν, τοιοῦτη τῷ σωματικῷ, τουτέ-
στι κεκλασμένῳ, ἦθει κέχρηται· ὅθεν λαμβάνεται
καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοιοτρόπων πραγμάτων, κάκει- D
νων εἰκὴ καὶ μάτην κατεγκαλούντων, αὐτοὺς πρῶτος
ἀπολογεῖται καὶ θεραπεύσειν ἐπαγγέλλεται (82). Λάθε
μοι δὲ καὶ τοῦ ἀσώτου παραβολὴν ἐπὶ τούτοις, πῶς,
ἐτι ἀπέχοντος τοῦ ἀσώτου, ὅμως, ἐπεὶ πρόσεισι, προ-
τρέχει καὶ ὑπαντᾷ, καὶ περιπλακεῖς ἀσπάζεται, καὶ
ἀμνημονεῖ τῶν προτέρων, καὶ τοῖς παρούσιν ἐνεορ-
τάζει συνάμα ταῖς φίλαις δυνάμεσιν, ἵνα ἢ πάντων
εὐφραينوμένων ἢ κατοικία· ἵνα δηλονότι ὄμα ἐπὶ τὸ
αὐτὸ πάντες εὐφραῖνοιτο· οὕτω γὰρ ἐκλαμβάνει τὸ
ῥητὸν κατὰ τὸ παρὸν ὁ ἅγιος. Τὸ δὲ ὄλος ὄλους περι-
θεῖς θαυμασίως φησὶ, καταισχύων τοὺς τότε αἰρετι-
κοὺς, ὅτινες ψυχὴν μόνην πύσσειν ὑπὸ Θεοῦ, οὐ μὴν

stans quod auctor neutiquam fuerit eorum omnium,
quæ subditis obvenere, malorum. Ἀρχομένους αἰν,
eos insinuans quos sub potestate habebat Moyses, po-
pulum videlicet. Neque enim nescius erat quoniam
qui Deo perquam bono congregitur familiariter, de-
bet is pro virili imaginem exprimere divinæ illius
bonitatis. Porro, quid aliud eximium Dei patrem
David ipsi Deo tam reddebat amabilem et gratio-
sum, si non virtus mansuetudinis? Dei autem pa-
trem vocat propter Christum. Ait namque admira-
bilis Paulus : *Segregatus in Evangelium quod pro-*
misit in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus
est ex semine David secundum carnem x. Deinde
quod is tam esset erga hostes suos clemens
ac benignus, divino testimonio dictus est esse se-
cundum cor Dei γ. Quamquam ne id quidem
debutit videri mirabile unum aliquem 263
veniri, qui se exhiberet erga inimicum suum
benevolum ac levem, quando sacrosancta Lex
posita erat de curando jumento inimici. Scri-
ptum quippe in Lege est : Ut vel subjugale inimici,
si quod forte decidisset, alius quivis obiter alleva-
varet x. Sed et Jacob, Joseph, Abel quoque (ille
quidem, ut qui minime esset fucatus, sed et omnis
usultitæ liber; Jam alter, fratres cum haberet velut
mancia, seu ditioni subditios, quippe cui uni-
versam dispensabat moderabaturque Ægyptum,
adeo de eis nullam expetivit ultionem, ut etiam
dixerit : *Nolite timere; Dei enim ego sum* a; tertius
C una cum fratre Cain nihil suspicans mali, profectus
est) benigni prædicantur. Neque enim eum qui ho-
nus esse contendit, oportet mala vel præcogitare,
vel simulate fingere, sed neque a bono degenerare,
aut diduci ad malum per alienam malitiam; quin
potius admittendum illi est, ut operibus benignita-
tis abundet magis atque magis, quo illos ad æmu-
lationem studii consimilis provocet. Jam quando
virorum aliquot meminimus, operæ pretium fuerit
ea attingere, quæ per se sublimiora sunt. Ad hæc
igitur superiora provehamur, contemplemurque,
non angelorum multifariam erga nos benignitatem,
qui pro communi gentium salute ad Deum effun-
dunt preces, qui desertices et refugas potestates
hominum causa durius increpant, dæmones nini-
D rum, quos vocat multitudines; non quod numerosæ
sint multitudinis, verum quia ab unius Dei obe-
dientia longius desciverunt; multitudo siquidem
porro abest ab unitate. Non itaque de his mihi
disserendum nunc, magis vero eximiam benignita-
tem perspiciamus Domini nostri Jesu Christi simul
et veri Dei nostri, excipientes in silentio tantæ istius
bonitatis radios. Divina namque silenti requie mirè
oblectantur : ut turbulento atque irrequieto motu,
quæ contrariæ sunt potestates. Nonne ineffabili ho-
nitati ascribendum est, quod, quæ prius non erant,
fecit ut essent? Hoc est ut perdurent conservat,
sic, ut idem sit et conditor et conservator, quique

x Rom. i, 6. γ Act. xiii, 22. x Deut. xxii, 4. a Gen. xlv, 5

omnia cupit vehementer pro cuiusque aptitudine ad sui quam simillimam imitationem advocare ac provehere. Quid autem, quia et a se desciscentes deamat, adhortatur etiamnum ne vel tandem a se excidant? Nam hac gratia Παράκλητος vocatur. Hortatur enim oratque, ne sic indigne ab eis deseratur, qui diffluunt deliciis, atque insuper insolescunt supra modum. Usurpatur autem hæc dictio θρυπτομένων, de iis qui impendio amantur, qui fruitionem **264** deliciarum quas ab amatoribus sperant, de die in diem differentes, isto utuntur corporeo, hoc est prafrecto, et molli gestu corporis; quare dictio hæc ad res plerasque alias transsumitur consimilis formæ. Jam illis inconsulte et frustra vitio vertentibus tantam benignitatem, clementer per se reddit causam tantæ istius lenitatis; quin potius sic vulnera animæ curaturum se pollicetur. Mihi accipe his verbis insinuari prodigi illius parabolam, quoniam modo pater ipse longius adhuc dissito accedenti tamen prior occurrit pergitque obvius, circumplexus filium amabili osculo pariter et salute dignatur, eorum immemor, quæ is decoctor prius admiserat; præsentibus quoque diem indicit celebriter exigendum una cum sibi charissimis virtutibus, ut una sit collatantium omnium habitatio, nimirum ut insimul omnes exhilarescant et collætentur. Ad eum modum præsentis loco interpretatur Pater jam dictam sententiam. Quod autem dicit, Ὁλος ὅλους περιβείς, id est *totus totos circumplexus*: raire quidem hoc facit, eos pudefaciens, qui tum erant, hæreticos: qui quidem animam salvari per Dei gratiam, non item corpus prædicabant. Ait ergo sanctus: Totus Dominus, ut qui et animam et corpus assumpsit, nos totos, qui anima et corpore subsistimus, salvos fecit. Erant enim tunc hoc errore imbuti ab ipso Simone ad illum usque pestilentem Cerinthum: quemadmodum declarant, qui inter priscos numerantur, Irenæus et Hippolytus. Cæterum Demophilus, et si quis alius assimilis huic, a Deo coarguendus venit, ab eo nimirum qui vult peccatores ad salutem pertingere, atque ab eo edocetur, qui ait: Nonne oportebat te collatari salutis per penitentiam quæsitæ? Equidem ipse sum, qui per humeros sustuli quod perierat: ipse, qui erga aliqui ingratos benignum me præstiti. *Cum* D enim ipsi peccatores adhuc essemus, *Christus pro nobis mortuus est*, scribit admirabilis ille Apostolus^b. *Qui etiamnum oriri facit solem super malos et bonos, quemadmodum refert sacri doctrina Evangelii*^c; qui animam quoque suam ponit pro refugio. Tu autem, o Demophile, ut tuæ declarant litteræ (prius enim ad sanctum litteras ipse dederat Demophilus hujus nuntias facti: quibus sese gloriosius efferebat, quasi facinus peregisset cum primis laude dignum), dicis igitur, quia adversus eum qui presbytero prociderat, impium et peccatorem talem hunc refert Pater juxta Demophili verbum,

δὲ καὶ σῶμα ἔλεγον. Ὁλος οὖν, φησὶν, ὁ Κύριος, ὡς ψυχὴν καὶ σῶμα λαβὼν, ὅλους ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σέσωκεν. Ἦσαν δὲ τότε οἱ ἀπὸ Σίμωνος, καὶ ἕως αὐτοῦ Κηρίνθου, ὡς δηλοῦσιν οἱ παλαιοί. φησὶν, Εἰρηναῖος καὶ Ἰππόλυτος (83). Δημόφιλος δὲ, καὶ εἰ τις ἄλλος κατ' αὐτὸν, ἐπιτιμᾶται, φησὶ, παρὰ τοῦ Θεοῦ δηλονότι τοῦ καὶ ἀμαρτωλοῦς θέλοντος σωθῆναι, καὶ ἐκδιδάσκειται παρ' αὐτοῦ, καὶ πῶς οὐκ ἔδει, λέγοντος, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῇ διὰ μετανοίας εὐφραίνεσθαι; Αὐτὸς γὰρ εἰμι ὁ ἐπ' ὤμων ἄρας τὸ ἀπολωλὸς, ὁ χρηστὸς ἐπὶ τοὺς ἀχαριστοὺς. Ἔτι γὰρ ἀμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε, φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς, ἧ φησὶ τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια· ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἀποφευγόντων. Σὺ δὲ, ὦ Δημόφιλε, ὡς τὰ γράμματά σου δηλοῖ, (αὐτὸς γὰρ προσαπέστειλε τῷ ἀγίῳ, ἐναθρονώμενος οἶον ἐπὶ τῷ τελεσθέντι·) λέγεις γοῦν, ὅτι καὶ προσπεσόντα τῷ πρεσβυτέρῳ ἀσεβῆ καὶ ἀμαρτωλῶν, (τοῦτο δὲ κατὰ τὸν ἐκείνου λέγει λόγον, καὶ οὐ καθὼς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἔχει· οὐδὲ γὰρ οὕτως ἔχει (84) ἀσεβῆ τὸν ἀπὸ ἀμαρτίας μετανοοῦντα) κατ' αὐτοῦ παρὼν ἀπελάκτισας. Τὸ δὲ ἀσεβῆ καὶ ἀμαρτωλῶν ἀντὶ γενικῆς ἀτικῆς ἐληφεν. Εἶτα ὁ μὲν ἐδεῖτο ζητῶν θεραπείαν· σὺ δὲ οὐκ ἐφριξας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱερέα καθύβριζας, δικαιοῦσαντα τὸν κατὰ σὲ ἀσεβῆ ὡς ἀμαρτωλῶν ἐλέους ἄξιον εἶναι μετανοοῦντα· καὶ τέλος, Ἐξίθι, ἐφης, καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἄδυστα εἰσπέδησας, καὶ τὰ ἄχραντα συνήξας μυστήρια, οὐλοεὶ ἐπήρας, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου βαστάσας (85)· ὡς εἶκοι γὰρ ἐτι λειτουργοῦντι τῷ ἱερεὶ ἐπέστη ὁ Δημόφιλος. Τοῦτο γοῦν πεποίηκας ἀναξίως· διακόνων γὰρ καὶ πρεσβυτέρων τὸ ποιεῖν τοιαῦτα, τοῦ νόμου λέγοντος, Καὶ οἱ ἱερεῖς περιστελοῦσι τὰ ἅγια, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φησὶ. Καὶ γράφεις, ὅτι μέλλοντα διαφραθῆναι τὰ ἅγια ἀπέσωσας; Νῦν οὖν ἄκουε καὶ τῶν ἡμετέρων. Οὐ θεμιτὸν πρεσβύτερον, κἂν ἀμαρτάνοι, ὑπὸ διακόνου ὑψηλοτέρου σου, ἢ καὶ μονάζοντος, εὐθύνεσθαι. Τάξεις γὰρ συνέχει πάντα· πόσω γε μᾶλλον ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις δεῖ τὴν τάξιν φυλάττεσθαι; εἰ γὰρ ἀταξία, λοιπὸν ἐμερίσθη ἐφ' ἑαυτὸν ὁ Θεός· πᾶσα δὲ βασιλεία, ἥτις μερισθήσεται, οὐ σταθήσεται. Καὶ εἰ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ χρισίς, ἄγγελος δὲ Θεοῦ οἱ ἱερεῖς μετὰ τοὺς ἱεράρχας εἰσὶ. Σὺ δὲ οὐδὲ τοῖς λειτουργοῖς, δηλονότι τοῖς διακόνοις, συνιστάμενος, ἀλλὰ μετ' αὐτούς, δι' αὐτῶν ἐκδιδάσκου παρὰ τῶν ἱερέων (86), δι' ὧν ἡξιώθης καὶ τὸ θεραπευτὴς εἶναι, (καθ' ὑπερβατὸν γὰρ ἡ σύνταξις·) πρὸς αὐτῶν δηλονότι τῶν ἱερέων ἐκδιδάσκου (87), δι' ὧν καὶ μοναχικὸν σοι σχῆμα δέδοται. Ἡ οὐχὶ μαρτυρεῖ μου τῷ λόγῳ καὶ αὐτὰ τὰ τῆς ἱερᾶς τάξεως σύμβολα; Ἰστανται γὰρ ἐν μὲν τῷ θυσιαστηρίῳ πρῶτον ἀρχιερεῖς, εἶτα ἱερεῖς, εἶτα πρὸς ταῖς πύλαις διάκονοι· ἔξωθεν δὲ τῶν πυλῶν οἱ θεραπευταί, πρὸς αὐταῖς ἱσταμένοι, οὐ πρὸς φυλακὴν αὐτῶν δὴ τῶν πυλῶν, (τοῦτο γὰρ τῶν πρὸς αὐταῖς ἐν τῷ ἱσταμένων λειτουργῶν, δηλονότι διακόνων καὶ ὑποδιακόνων, ἐστὶν·) ἀλλὰ πρὸς τάξιν καὶ ἐπίγνω-

^b Rom. v, 9. ^c Matth. v, 45.

σιν ἐαυτῶν (88), ἵνα ἐπιγινώσκωσιν ἐαυτοὺς ἢς τάξεως καὶ ἀξίας εἶσι, καὶ μὴ τῶν κρείττωνων κατεπαίρωνται· μάλλον γὰρ τῷ λαῷ πλησιάζουσιν ἢ ταῖς ἱερατικαῖς τάξεσι (89). Καὶ τοῦτο οὐκ ἀπεικόντως λέγει, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἱερωμένοι (90) ἴδιον τόπον τὸ θεῖον θυσιαστήριον ἔχουσιν· οἱ δὲ μοναχοὶ μετὰ τοῦ λαοῦ ἔξωθεν ἱστανται, εἰ καὶ τοῦ λαοῦ οἱ μοναχοὶ προστάνται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱερά θεσμοθεσία ἐν τῷ μεταλαμβάνειν τούτους τοῖς ἐνδοτέροις τὴν μετάδοσιν ἐγχειρίζει· καὶ γὰρ οἱ ἐντὸς ἀπερικαλύπτως τὰ θεία διὰ συμβόλων βλέπουσι καὶ ἀκούουσι· καὶ ἐπὶ τοὺς ἔξωθεν τῶν παραπετασμάτων ἱσταμένους, μοναχοὺς, λαϊκοὺς, ἔτι καὶ τὰς καθαιρομένας τάξεις, κατηγορῶντες, καὶ τοὺς ἐν μετανοίᾳ, τὰ ἱερά ἐκφαίνουσι, καλῶς ἀεὶ διαφυλαττόμενα ἄχραντα ἀπὸ τῶν σῶν ὕψων, μέχρις οὗ, τυραννικῶς εἰσπηδήσας αὐτοῖς, ἠνάγκασας ἐκπομπευθῆναι σοὶ τὰ ἀθάτα. Σὺ δὲ φῆς ἔχειν καὶ διαφυλάττειν τὰ ἱερά, μὴ εἰδῶς ὅτι οὐκ ἔχεις ταῦτα· ἐπεὶ οὐδαμῶς σοι, ἀλλὰ τοῖς ἱερεῦσι διαφέροι. Τὸ δὲ ὡσπερ οὐδὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὰ ἔξῃς, φησί, καθαπτόμενος τούτου, καὶ ἐπ' ἄλλη ἀταξία καὶ ἀναισχυντία (91), καθ' ἣν λογομαχῶν καθημέραν, οὐκ ἐπὶ συστάσει (92), ἀλλ' ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, τὰς Γραφὰς ἀνεγίνωσκεν. Ἐπεὶ δυοῖσι τισι κεφαλαίοις περιορίζει τὴν τοῦ Δημοφίλου ἀμαρτίαν καὶ ἀταξίαν, τῷ τε ἐπιχειρῆσαι τοῖς ἁγίοις, καὶ τῷ τὸν πρεσβύτερον ὑβρίσαι· ἐατέον γὰρ τὴν κατὰ τοῦ μετανοοῦντος ἀπολάκτισιν καὶ ἐξώθησιν· δύο γὰρ ἐργασίας ἀπὸ τοῦ ἐλάττονος παρέλαβε· πρὸς μὲν τὴν πρῶτην ἀμαρτίαν λέγων τὸ *Ἐὶ μὲν ἐδυναρχία τις ἀφ' ἐαυτοῦ ἐνεχειρίσθη, μὴ διδόντος τοῦ βασιλέως, ἐτιμωρεῖτο ἄν'* πρὸς δὲ τὴν δευτέραν λέγων, *Καὶ εἰ τὸν δικαιοῦντα ἀρχοντα, ἢ καταδικάζοντά τινα, παρὰστώς τις ἀνέκριεν, οὐπω λέγω καθύβριξε*. Πάλιν ἀπὸ κοινῶν τὸ *ἐτιμωρεῖτο ἄν'*. Σὺ δὲ τοσοῦτον τολμηρὸς εἶ, καὶ ἀφ' ἐαυτοῦ ἱερωσύνῃ ἐγχειρῶν, καὶ τὸν ποιεῖν τὸν ἀνακρίνων. Καὶ ταῦτα ἔδει εἰπεῖν εἰς ἐκεῖνον τὸν ὑπὲρ τὴν ἀξίαν μὲν πράττοντα, ὅμως μέντοι εἰκότα καὶ πρέποντα (93). Σὺ δὲ τίνα ἔξεις τὴν ἀπολογίαν, ὅτε καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν καὶ μηδὲως εἰκότα; Καὶ εὐθὺς ἐπάγει τὰ παραδείγματα, καὶ πλέον ἐκεῖνον τὸν Δημοφίλον ποιήσαντα δείκνυσιν. Ὁ Ὀζίας καλὸν ἐποίησε θυμιῶν, εἰ καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν· οἱ δαίμονες ἀληθῶς ἔλεγον, θεολογοῦντες τὸν Ἰησοῦν (94), εἰ καὶ μηδὲν ἐφεμμένον ἦν ἐκεῖνοις τοιαῦτα λαλεῖν· σὺ καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν πεποίησας, καὶ οὐχὶ τὸ εἰκότως διεπράξω, ὑβρίσας πρεσβύτερον τὸν τοὺς μετανοοῦντας δεχόμενον. Ὅρα καὶ ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου (95)· *Καὶ ἕκαστος τῇ τάξει τῆς λειτουργίας αὐτοῦ ἔσται, καὶ τὰ ἔξῃς διοριζόμενον· καὶ πάλιν Ὁρρίσθη θυμῷ Κύριος ἐπὶ τῷ τὸν Ὀζιαν προπετήσῃ τῆρ κιβωτὸν ἀνορθοῦν βουλόμενον· καὶ Ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφῆ Μαριάμ λεπροῦται· καὶ περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Σκευᾶ, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται, ὅτι, μήτε πιστεύσαντες εἰς Χριστὸν, μήτε χειροτονηθέντες, ἐξώρριζον τοὺς δαίμονας, ὅπερ τοῖς ἐφορκισταῖς μόνοις ἐφεῖτο. Καὶ πάλιν· Ὁ ἀσεβὴς, θύων μόσχος (96), ὡς δ' ἀποκτείνων*

A non ut sua ipsius mens sentiebat; neque enim eum **265** habebat pro impio, quem plane cognorat admissi facinoris poenitere), adversus eundem consistens, calcibus pulsatum abjecisti. Proinde accusativos ἀσεβῆ καὶ ἀμαρτωλῶν pro genitivis accepit phrasi attica. At interim supplex ille rogabat enixius, quærens remedium: tu contra, adeo non exhorruisti, ut sacerdotem insuper non toleranda contumelia asperseris; quod eum, qui tua sententia impius erat ac peccator, sic tamen poenitentem justum pronuntiasset et misericordia dignum; denique abire jussisti, nec his contentus, ipse in adyta insiluisti impudens ac nulli temere tractanda mysteria commiscuisti, eadem propemodum ab ipso altari injecta manu exportasti. Ut enim re **B** ipsa apparet, sacerdoti etiamnum sacris operanti impressionem fecit Demophilus. Hoc igitur abs te indigne factum est. Diaconis enim et presbyteris isthæc munia conveniebant, dicente lege: Et sacerdotes obvolvunt sancta; quemadmodum in proxime sequentibus Pater docet. Et ecce scribis, sancta, cum jam contaminationis impenderet periculum, intemerata tandem te asservasse? Nunc igitur nostram super his accipe sententiam. Fas neutiquam esse censemus presbyterum, etiam si illum contingat a reclusione deflectere, ab ipso suo diacono, qui te alioqui superior est, in disquisitionem vocari, sive etiam ab alio quovis monasticæ professo. Ordo enim est, qui universa coherescere **C** facit, et continet. Quanto sane magis addecet, ordinem asservari in nobis, nimirum sacris? Quod si in his permiscetur ordo, reliquum sit, ut in seipsum Deus divisus credatur. Porro omne regnum quodcumque id tandem fuerit, si dividetur, jam non stabit^d. Et si Dei est iudicium, angeli autem Dei, sacerdotes itidem sunt secundum suos pontifices. Tu vero ne ipsorum quidem ministris videre componendus, nimirum diaconis, ut qui istis gradu sis inferior. Quare ab ipsis instructor sacerdotibus, quorum officio promeruisti monachus ut esses. Constructio enim verborum est καθ' ὑπερβατόν seu secundum trajectionem, ab ipsis scilicet sacerdotibus erudire, per quos schema monasticæ istius professionis tibi traditum est. Annon testimonio **D** etiam suo verbum meum symbola suffulciunt et corroborant sacri istius ordinis? Astant enim ipsi aræ proxime pontifices primum, deinde sacerdotes, ad portas mox diaconi: ab externa portarum parte, juxta tamen, monachi consistunt, non quidem ad ipsarum custodiam, id enim muneris eos respicit, qui foribus astant, sed introrsum, nempe diaconos, aut hypodiaconos, **266** verum propter ordinem et cognitionem sui ipsorum, ut, inquam, internoscant cujus sint et ordinis et dignitatis, neu supra se præstantiores insolescerent. Magis enim accedunt ad populum, quam ad sacros ordines. Atque hoc non abs re dicit, eo quod, sacris quidem ini-

^d Matth. xii, 25.

tiati, peculiari prerogativa locum sibi vindicant A
 | altari proximum : monachi vero extrorsum con-
 sistunt una cum populo, etiamsi populo superiores
 quadamtenus obtineant partes. Hanc ob rem sacra
 etiamnum legislatio, ut hi divinorum participes
 sint, administrandi munus istis concedidit, qui
 intima penetrant adyti. Intimi enim sine obum-
 brante velamento, et vident et audiunt divina, per
 signa tamen significativa : iidem quoque apud eos
 qui extra vela consistunt, monachos dico, laicos,
 eos etiam qui suæ purgationi invigilent, addo ca-
 techumenos, quique pœnitentiæ sunt addicti, sacra
 mysteria enarrant atque interpretantur. Rite ab oculis tuis intemerata semper catenus asservata
 sunt, quousque impressione tyrannica insiliens evulgari coegisti, quæ ne spectanda tibi quidem
 fuerant. Et tandem sacra hæc penes te unum et esse et asservari gloriaris, nesciens nihil horum te ob-
 tinere; quando non tua sed sacerdotum intersit istius sacræ functionis. Illud autem quod addit,
Sicut revera ne veritatem quidem, et cætera quæ sequuntur; illum perstringens propter aliam quoque
 ordinis transgressionem et impudentiam, quando in dies singulos conflictationi verborum affixus non
 ad confirmationem seu ad ædificationem lectitabat Scripturas, sed ad audientium subversionem. Ve-
 rum enimvero duobus veluti capitulis Demophili peccatum circumscibit, simul et non servatum or-
 dinem : uno quidem, quod sancta præter decorum invaserit; altero, quia presbyterum appetivit non
 ferendis contumeliis. Omittendum interim duxit, quia et pœnitentem calcibus male acceptum elimi-
 navit templi aditu. Porro duas illas operationes a minori assumpsit tractandas. Adversus quidem
 primum illius erratum facit, quod dicitur Patri : *Jam si quis principatum gentis cujuscumque privata*
auctoritate invaserit, nec ab rege jussus : merito talis plecteretur. Adversus vero alterum, dicens :
Quod si principem damnantem unum e subditis, vel absolventem alius quivis assistentium, ad exactio-
rem causæ discussionem revocet, nihil dum hic dico, injuria affectit principem. Rursus et hoc sub-
 audiendum est : *Is utique plecteretur.* Tu autem eousque temeritatis proventus 267 es : ut tua so-
 lius auctoritate, sacerdotio admolitus manum, ausis insuper adversus presbyterum inquirere. Hæc sane
 oportuit adversus illum dici qui præter sui ordinis dignitatem aliqua quidem molitur; at certe rationi
 haudquaquam dissimulata nec indecora. Tu vero quam spes posse te præterere umbram excusa-
 tionis, quando præter ordinis tui meritum, ne ullo quidem prætextu excusanda præsumpsisti? Illis
 continenter inducit exempla, quorum collatione perspicue docet Demophilum non paulo illis gra-
 viora designasse. Ozias rex rem per se laude dignam gessit, dum incensum adolet, etiam præter
 sui dignitatem ordinis. Dæmones vere loquebantur, Jesum Deum esse dicentes : tametsi nihil ejusmodi
 illis liceret proloqui. Tu præter tuæ dignitatis conditionem, rem exsecutus es vehementer absurdam :
 designasti rem prorsus indecoram, dum onerasti presbyterum contumeliis pœnitentes clementer ex-
 cipientem; demum vide, ut testimonio antiquæ legis sententia mea communiatur : *Et unusquisque*
manebit in ordine sui ministerii e. Quæ cætera quoque definit. Rursus ait : *Iratus est furore Domi-*
nus super temeritate Oziaë arcam surrigere præsumptis f. Sed et *Maria Moysi soror lepra resperti-*
tur g. De filiis quoque Scevæ, quemadmodum in Actis apostolicis h refertur, quod ii in Christum non
 crediderant, neque ad eam fuerant asciti functionem, adjurabant nihilominus dæmones : quod mu-
 nus peculiariter exorcistis competeat, et solis. Illud item : *Qui impius cum sit, immolat bovem,*
talem reputat hunc quasi qui occiderit carnem i. Ideo dictum, quod non approbet Deus victimam
 quamlibet liberalem ac splendidam propter indignitatem offerentis. Rursus : *Mihi tunc expende exi-*
miam illam Dei justitiam, quia dicentibus nonnullis : Nunquid non hoc et illud in nomine tuo
fecimus? Non novi vos, respondet k. Ex his itaque omnibus inductis testimoniis colligitur neutiquam
 licere exsequi quælibet per se justa, nisi et ordinis dignitas conservetur. Docet enim hoc inprimis
 legifer ille Moyses in Deuteronomio : *Juste quod justum est exsequaris* l. Eodem te adhortatur ille ad-
 mirabilis Sirach dicens : *Altiora te ne quære, et profundiora te ne scrutatus fueris* m.

Antithesin sive oppositionem inducit Pater, B
 quasi loquentem faciat Demophilum, quia et dein-
 ceptus non mediocre contagium impietatis in sacer-
 dotibus coalescet : si quidem nullam de sacerdotum
 moribus licebit movere quæstionem, neque ulli fas

Ἀντίθεσιν εἰσάγει, ὡς ἐκ τοῦ Δημοφίλου, ὅτι
 ἔσται λοιπὸν ἀσέβεια ἐν τοῖς ἱερεῦσι, μὴ ἐξεταζομέ-
 νων αὐτῶν, μήτε μὴν εὐθυστόνων αὐτοὺς ἐτέρων· καὶ
 κινδυνεύσει τοὺς ἐν νόμῳ καυχωμένους διὰ τῆς παρα-
 βασίας τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζειν. Ἐγὼ δὲ προ-

e Num. vii, 5. f II Reg. vi, 7. g Num. xii, 10. h Cap. xix. i Isa. lxxvi, 3. k Matth. vii, 23.
 l Cap. xvi, v. 20. m Eccl. iiii, 22.

νοητικῶς ὑπὲρ τούτου ἀπολογησόμεαι· οὐ γὰρ ἐχθρὸς ὁ Δημόφιλος, ἵνα λαθῆ παρὰ τῷ Σατανᾷ τοιαύτη πλάνη συνεχόμενος. Ἰσθι, ὅτι ἐκάστη τῶν ἱερῶν διακοσμήσεων θεοειδεστέρα ἐστὶ τῆς μᾶλλον ἀφροσύνης, ἢ τῷ Θεῷ πλησιάζουσα, καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐν ἡμῖν. Μὴ γοῦν ἐκλάβῃς τὸν πλῆσιασμένον τοπικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὴν ἐκάστου ἕξιν καὶ ἐπιτηδεύτητα· οὐ γὰρ ἐν τόπῳ ἐστὶν ὁ Θεὸς (98), ὡς ἂν ἐντεῦθεν τὸ ἐγγύς καὶ τὸ πόρρω ἐμφαίνηται. Εἰ τοίνυν ἡ τῶν ἱερῶν τάξις φωτιστικὴ ἐστίν, ὁ μὴ φωτιστικὸς, ἢ μᾶλλον καὶ ὁ ἀφώτιστος, οὐχ ἱερεὺς, καὶ τολμηρὸς οὗτος δοκεῖ μοι καὶ ἀναίσχυντος, ἀγνοεῖν οἰόμενος τὸν Θεόν, ἅπερ αὐτὸς ἑαυτῷ σύνοιδα, καὶ νομίζων ἀπατᾶν ἂν αὐτὸς ψευδωνύμως ἐπικαλεῖται πατέρα, *Πάτερ*, λέγων, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ τολμῶν τὰς αὐτοῦ βλασφημίας (οὐ γὰρ εἴπωμι προσευχᾶς) ἐπὶ τῶν θεῶν συμβόλων ἐπιλέγειν. Οὗτος γοῦν οὐκ ἐστὶν ἱερεὺς, ἀλλὰ πᾶν τούναντιον. Τέως δὲ οὐ δίδοται τῷ Δημοφίλῳ περὶ τούτων διεξετάζειν· δικαίως γὰρ ὀφειλομένον διώκειν τὰ δίκαια (99), κατὰ τὸ παράγγελμα· δίκαιον δὲ ἐστὶ τὸ κατ' ἀξίαν πᾶσι διανεμητικόν, ἐπεὶ καὶ ἀγγέλοις τὸ δίκαιον ἀπονέμεται· ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς οὐσι διὰ τῶν πρώτων τοῖς δευτέροις τὰ κατ' ἀξίαν ἀπονέμεται. Οἱ μὲν οὖν ἐπάρχειν τῶν ἄλλων ταχθέντες, ἐκεῖνοι τοῖς μετ' αὐτοῦ ἀποδώσουσι τὰ κατ' ἀξίαν· ὁ Δημόφιλος δὲ ἀφορίζεται, διαχωρίζεται τὰ κατ' ἀξίαν, ποῖα μὲν τῷ λόγῳ, ποῖα δὲ τῷ θυμῷ, ποῖα δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ, ἅπερ οὐκ ἂν ἄλλως γένηται, καὶ ἕκαστον πρεπόντως ἀφορισθῆσεται, εἰ μὴ καταρξεί ὁ λόγος τῶν ὑφειμένων, θυμοῦ λέγω καὶ ἐπιθυμίας, καὶ εὐθὺς τὸ παράδειγμα τίθησιν· ὁ λόγος γὰρ ἐπέχει τὰξιν δεσπότου, πρεσβυτέρου, πατρὸς· ὁ δὲ θυμὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία, δούλου, νεωτέρου, υἱοῦ. Οὐκ ἂν εὖν ἀσεβεῖν ἐδοκοῦμεν, εἴπερ, ἐπ' ἀγορᾶς τῶν κριτόνων ὑπὸ τῶν χειρόνων πασχόντων, οὐκ ἐβοηθούμεν τοῖς κριτέτοις; Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐνθυμηματίζεται. Καίτοι γε ἐνταῦθα οἱ χείρονες ἴσως παρὰ τῶν κριτόνων προηδικήθησαν. Ὁ δὲ λόγος ἐνταῦθα, πῶς ἀδικεῖ τὰ χείρονα, λέγω τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ἐπεὶ, τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν κατέχειν βουλόμενος, παρὰ τούτων ἀπειργεταί; "Ἀδικοὶ ἄρα ἡμεῖς, οἱ μὴ τῷ λόγῳ βοηθεῖν σπεύδοντες. Εἰκότως εὖν ὁ μέγας Παῦλος πρὸς Τιμόθεον ἐπιστέλλων διατάττεται, μὴ εἰς προστασίαν Ἐκκλησίας ἀξιούσθαι τὸν μὴ τοῦ ἰδίου οἴκου προσταντα καλῶς· καὶ καλῶς τὰ θεῖα λέγουσιν Εὐαγγέλια· *Ὁ ἐν ὀλίγῳ πιστός, καὶ ἐν πολλῷ πιστός*. Αὐτὸς μὲν οὖν, καθὼς καὶ προείπομεν, ἀφώριζε τὰ οἰκεία τῷ λόγῳ, τὰ οἰκεία τῷ θυμῷ, τὰ οἰκεία τῇ ἐπιθυμίᾳ· τὸ δὲ ἐστὶ, Σὺ αὐτὸς μὴ ἄλλον, ἀλλὰ σεαυτὸν διόρθου καὶ τάττε, καθ' ἐκάστην ψυχικὴν δύναμιν ἐκάστη τούτων τὰ κατ' ἀξίαν ἀφορίζόμενος. Σοὶ δὲ οἱ διάκονοι, ἀκακίνοις οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τούτοις οἱ ἱεράρχαι, καὶ τοῖς ἱεράρχαις οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ τῶν ἀποστόλων διάδοχοι (100)· ἔτι γὰρ ἦσαν ἐν κόσμῳ καὶ τινες τῶν ἀποστόλων, καὶ διάδοχοι παρ' ἐκείνων ταχθέντες· καὶ ἐπανορθωθήσεται

A fuerit, vitæ 268 illorum reposcere rationem, atque ad rectitudinem revocare. Sed et hinc impendet periculum, ne quando ii, legis nomine sese venditantes, per legis transgressionem insignem Deo importent contumeliam. Equidem tibi, o Demophile, super hac re provide prospicienterque respondebo; quando non adeo inimicus censetur Demophilus, ut sini debeat a Satana tanto opprimi errore. Scito igitur quia unaquæque sanctorum distinctionum, quo propius Deo jungitur, hoc divinæ pulchritudinis repræsentat similitudinem expressius, quam is ordo qui longius recedit: idque in cælesti servatur nostræ hierarchia. Nolim tamen hancce propinquitatem accipias secundum loci dimensionem; magis vero juxta habitudinem uniuscujusque et idoneam aptitudinem. Neque enim in loco est Deus, ut hinc exprimi debeat Deo hoc esse propius, illud vero remotius. Si igitur in hoc instituitur sacerdotum ordo, ut in alios sui luminis transfundat copiam; quisquis adeo neminem illuminat, ut ne in se quidem ullo perfundatur lumine, talis nec sacerdos dici debet. Hinc enim mea sententia temerarius supra modum est et impudens. ut qui Deum arbitretur ea ignorare, quorum sibi ipse male conscius est; existimetque se ei posse imponere, cujus patrocinium implorat, falsam prætexens patris nomenclaturam, quando dicit: *Patet, qui es in cælis*. Et audet is interim suas blasphemias (neque enim precesiones censuerim appellandas) divinis accensere symbolis. Talis igitur neutiquam dicendus sacerdos, quando modis omnibus diversus ab hac professione. At interea ut hoc donem, non statim permittitur Demophilo inquirere tantis de rebus. Juste enim, quæ justa sunt, debemus exsequi, juxta Scripturæ præceptum. Justum autem est omnibus pro cujusque merito sui juris distributivum: quin angelis etiamnum, quod justum est, partito tribuitur. Porro in omnibus quæ sunt, per prima secundis pro divinitate ac merito cuncta sortito distribuuntur. Itaque qui in hoc, ut aliis præsit, positi sunt: hi se inferioribus pro cujusque merito obeunda munera compartiantur. Sed et Demophilus perpenso judicio præcidat singula, et sua cuique pro dignitate segreget officia, quædam rationi, aliqua vero iræ, rursus alia concupiscentiæ tribuens. Quod utique fieri non aliter possit, ut unumquodque decenter ab se invicem separetur, nisi ipsa in primis ratio modum præscribat se inferioribus, iræ vim et concupiscentiæ. 269 Simul dicto inducit exemplum; nam ratio locum vicemque obtinet domini, presbyteri, patris: ira autem et concupiscentia, servi, junioris, filii. Nonne jura pietatis omisisse videri debeamus, siquidem in foro contingat præstantiores male affici violenta impressione inferiorum; nec interim præstantioribus toleremus supplicias sic indigne acceptis? Ad hæc acri cathymec

^a Deut. xvi, 20.

mate utitur: etiam si qui præsentī loco inducuntur inferiores, forte a potentioribus priores acceperant injuriam. Sed et hic quinam ratio dici possit adversum se inferiora delinquere, iram dico et concupiscentiam? Nam quando ipsa adnititur principatū retinere sibi Dei munere indultum; perurgetur tamen ab his ne suo jure libere utatur; injusti certe nos, qui non tempore contendimus opem ferre laboranti rationi. Jure itaque eximius ille Paulus Timotheo edicit per epistolam, ne quem pronuntiet Ecclesiæ primatu dignum, qui non prius norit suæ domui legitime præesse. Huic sententiæ pulchre admodum divina concinunt Evangelia: *Qui in modico fidelis, et in multo fidelis* P. Ipse vero, sicuti præmissimus, quæ proprie rationi, quæ iræ peculiariter competunt et concupiscentiæ, seorsim sua cuique munia præscribit: hoc est, tu ipse ne alium quemlibet, magis autem te ipsum ad rectitudinem vitæ ordinemque revoca, juxta singulas animæ tuæ vires cuique earum, quod meretur, seorsum impertiens. Tibi interim diaconi vitæ formulam præscribant, illis item presbyteri, his pontifices, pontificibus apostoli, neque non apostolorum successores. In mundo siquidem apostolorum nonnulli superstites adhuc erant; sed et non pauci apostolicæ functionis successores ab illis ordinati, atque ita legitime tandem unusquisque ad officium revocabitur a sui ordinis sanctis; sed neque invertitur rerum ordo. Hæc tam multa tibi eo dicta sint, ut te ipsum primum noveris, deinde tuum ipsius ordinem. De illa autem tua in peccatorem immanitate, non satis intelligo, quo eam planctu deplem, prophetam imitatus, contritionem perquam dilecti christiani. Cujus enim gratia a nobis ascitus es in ordinem cultorum Dei, alienus cum esses ab hac nostra religione? Tempestivum jam fuerit, quando te talem exhibes, ut Deum alium, alios insuper sacerdotes perquiras: sicque apud illos offeratus desævias, aut sacris initiere et perficiaris. Nesci mihi videre, quam in partem pecces, qui te existimas acriter rem perspicere cum revera nihil minus sis quam videns. 270 Obstupuit cælum super hoc, juxta Jeremiæ q oraculum; sed et ipse exhorruī. Quod ni tuas litteras excepissem, nullatenus fueram alteri fidem habiturus tam indigna de te referenti: quia videlicet Demophilus Deum quidem arbitraretur erga nos esse inclementem, se autem nihil habere opus Dei miseratione; ad hæc, illius etiam sacerdotes dejicit gradu. Cæterum Dominus ipse Christus, idque cum esset a peccatoribus segregatus (*peccatum enim nullum admisit, neque inventus dolus in ore ejus* r), strenuam ac pervigilem pascendarum ovium suarum administrationem illustre esse argumentum, atque evidens ducit nostræ erga se dilectionis. Sed et eum, qui ne tantillum quidem dimittere voluit conservo, cui tam multa alioqui dimissa fuerant, nequam ac malitiosi nomine tra-

ἕκαστος παρὰ τῶν ὁμοταγῶν ἀγίων, καὶ οὐκ ἀντιστραφήσεται ἡ τάξις. Τοσαῦτά σοι τὰ παρ' ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ εἰδέναι σεαυτὸν καὶ τὴν ἰδίαν τάξιν. Περὶ δὲ τῆς εἰς τὸν ἁμαρτωλὸν ἀπανθρωπίας, οὐκ οἶδα πῶς κλαύσομαι προφητικῶς τὸ σύντριμμα τοῦ ἀγαπητοῦ χριστιανοῦ· χάριν γὰρ τίνος θεραπευτῆς ἐτάχθης παρ' ἡμῶν, ἀλλότριος ὢν τῆς καθ' ἡμᾶς θεραπείας; Καὶ ἐπεὶ τοιοῦτος εἶ, ὦρα σοι καὶ Θεὸν καὶ ἱερέας ἐτέρους ζητεῖν, ὡς ἂν θηριωθῆς παρ' ἐκείνων ἢ τελεσθῆς (1), οὔτε εἰδῶς ἐν τίνι προσκόπτεις, καὶ οἰόμενος βλέπειν, ἀληθῶς οὐ βλέπων. Ἐξέστη δ' οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, κατὰ τὸν Ἱερυσίαν, καὶ ἐφρέξα ἐγώ. Καὶ εἰ μὴ τὰ σὰ γράμματα ἐδεξάμην, οὐκ ἂν ἐτέρῳ τοιαῦτα περὶ σοῦ λέγοντι ἐπίστευον· ὅτι Δημόφιλος καὶ τὸν Θεὸν ἀφιλάνθρωπον καὶ ἑαυτὸν μὴ δεῖσθαι ἐλέους οἴεται, καὶ τοὺς ἱερεῖς ἀποχειροτονεῖ· ἀλλ' ὁ Δεσπότης Χριστὸς καὶ ταῦτα κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, (*Ἄμαρτιαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ*) καὶ τὴν τῶν προβάτων ποιμαντικὴν δεῖγμα τῆς εἰς ἑαυτὸν ἀγάπης ποιεῖται· καὶ τὸν μὴ ἀφιέντα ὀλίγον τῷ συνοικεῖται πολλὰ ἀφελθέντι πονηρὸν ἀποκαλεῖ, καὶ δικαιοὶ τῶν οἰκείων ἀπολαύειν, δηλονότι τοῦ σκότους καὶ τῆς τιμωρίας (2)· ταῦτα γὰρ οἰκεία τῷ πονηρῷ· αὐτὸς ἐστίν, ὃς καὶ ὑπὲρ τῶν σταυρούτων προσηύχετο. Ἐπετίμα δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς κατὰ τῶν Σαμαρειτῶν λέγουσι, καθὼς καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν ἀγίῳ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· Καὶ γὰρ ὁ Κύριος πρὸς αὐτοὺς φησιν· *Οὐκ οἰδατε ποιοῦν πνεύματος ὄστε*, δηλονότι ποιᾶ χάριτι διακονεῖτε (3). Σὺ δ' ἄνω καὶ κάτω θρυλλεῖς, ὡς τὸν Θεὸν ἐξεδικησας, διὰ κακίας τὸν ἀγαθόν· ἀπαγε. Ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν Χριστὸς, ἀκακος, πρᾶυς, ἰλασμός ἐστι περὶ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν. Τοῖνον οὐκ ἀποδεξόμεθα σου τὰς ἀζηλώτους ὀρμάς, εἰ καὶ πολλάκις προβάλλῃ τὸν τε Ἥλιαν καὶ τὸν Φινεῆς, λέγων, ὅτι κατ' ἐκείνους ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἠρέσκετο ὁ Κύριος λέγουσι τοιαῦτα ἀπάνθρωπα τοῖς ἐτι ἀμετόχοις τοῦ Πνεύματος μαθηταῖς. Τοῦτο δὲ εἶπεν ὁ Πατὴρ πρὸς τὸ τέλειον τῆς δωρεᾶς ἀπιδῶν, ἧς ἔλαβον μετὰ τὴν ἀνάστασιν· γέγραπται γὰρ· *Ὁδῶν ἦν Πνεῦμα ἄγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐπω ἐδοξάσθη*. Διδάσκεισθαι δὲ χρῆθ, καὶ οὐ κολάζεσθαι τοὺς ἀγνοοῦντας, ὡσπερ καὶ τυφλοὺς ὀδηγοῦμεν, οὐ κολάζομεν. Κόρηρην δὲ τινες μὲν τὸν κρόταφόν φασιν ἐννοεῖν, τὴν γνάθον. Βέλτιον δὲ τὸν κρόταφον λέγειν. Μὴ τοῖνον, παρακαλῶ ὑμᾶς, βλέπωμεν· τοῦτο γὰρ παροιμιωδῶς λέγει, *ὠθεῖν καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος*. Μετὰ ταῦτά φησιν, οἷα ἐπακολουθεῖ τοῖς ἀδικεῖν ἢ εὐεργετεῖν τινας βουλομένοις, κἂν μὴ πρὸς ἔργον ἦνεγκαν ἃ ἐβουλεύσαντο· ἐκείνους γὰρ, δηλαδὴ οὐς προείλοντο ἀδικῆσαι ἢ εὐεργετηθῆναι, οὐ πάντως, φησὶ, διέβηκαν καθὼς ἠβουλήθησαν· πρόδῳλον δὲ, ὅτι τὸ μὲν παρὰ τὸ ἀβούλητον τῶν εὐεργετουμένων (4), τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀδρανὲς τῶν ἀδικούντων. Προθέμενος δὲ περὶ τῶν δύο εἰπεῖν, τῶν τε ἀδικεῖν καὶ τῶν εὐεργετεῖν προθεμένων, περὶ τῶν ἀδικούντων μόνον ἐπιφέρει τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν ἀδικούμενοι τὴν βασιλείαν

• 1 Tim. III, 5. P Luc. XVI, 10. † Cap. II, v. 12. † 1 Pet. II, 22.

τοῦ Θεοῦ κληρονομήσουσιν· αὐτοὶ δὲ οἱ ἀδικούντες καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τιμωροῦνται, μετὰ δαιμόνων εἶναι κατακρινόμενοι. Μετὰ ταῦτα καὶ περὶ τῆς πολυθρῦλλῆτος θείας ὀπτασίας διαλαμβάνει. Οὗτός ἐστιν ὁ Κάρπος, οὗ μέμνηται ὁ θείος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον δευτέρᾳ ἐπιστολῇ, ὃς οὐδὲ ταῖς τῶν ἁγίων μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχειρεῖ, εἰ μὴ τινος πρότερον ἤξιωτο δράσεως κατὰ τὰς προτελείους εὐχάς. Προτέλεια δὲ ἐκάλουν οἱ Ἀθηναῖοι τὰς περὶ τῶν γάμων μετὰ θυσῶν εὐχάς· τὸν γὰρ γάμον τέλος ἐκάλουν, ὡς τελειοῦντα πρὸς τὸν βίον τὸν ἀνθρώπων. Μυστήριον γοῦν εἶχον καὶ τὸν γάμον (5). Ἐλεγον δὲ προτελεῖσθαι καὶ προμυεῖσθαι, καὶ οἶονεὶ προκαθαίρεσθαι, εἰς ἐτοιμασίαν μυστηρίου (6). Τὸ γοῦν παρ' Ἑλλήσιν ἀσεβῶς λεγόμενον εἰς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον ὁ Πατήρ μετήγαγε. Καὶ προτελείους εἶπεν εὐχάς τὰς πρὸ τοῦ μυστηρίου δεήσεις ὑπὲρ καθάρσεως καὶ ἀκατακρίτου μεταλήψεως τοῦ τελειοτάτου καὶ τελειοποιῦ τῶν μυστηρίων δώρον. Τινες δὲ εἰσιν αἱ Ἰλάρια εὐχαί; Ἡσάν τινες ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ὃς Ἰλαρίας ἀπεκάλουν. Καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἰδικαὶ Ἰλάρια, ὡς ὅταν τις ἔγῃμεν, ἢ οὐδὲν ἐκτάτο· αἱ δὲ κοιναὶ καὶ δημοῖαι, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος τὰς δημοσίας Ἰλαρίας παρεῖχε· καὶ οὕτε πένθημα ἐν ταύταις φορεῖν ἐξῆν, ἀλλὰ καὶ θεαὶ καὶ θυσίαι καθ' ἐκάστην ἡμέραν δημόσιαι ἐτελοῦντο, καὶ ἐπαύοντο οἱ πενθοῦντες, καὶ ἐθεώρουν, καὶ ἐν εὐχαίαις διῆγον τὰς τοιαύτας Ἰλαρίους ἡμέρας. Ἦν δὲ καὶ Ἰλάρια ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν (7). Ἐπεὶ δὲ αἰεὶ τὸ σήμερόν ἐστιν, αἰεὶ νοουθετεῖν τὸν μὴ ἀγαθὸν ὁ λόγος ὑποδηλοῖ. Τινες γοῦν ἀμαθῶς τὸ ἐναντίον λέγουσι, κεχρημένοι τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ τῷ λέγοντι· *Αἰρστικὸν ἀνθρώπων μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νοουθεσίαν παραιτοῦ*· μὴ νοοῦντες τῶν εἰρημῶνων τὴν δύναμιν ἐκ τῶν ἐπομένων ῥητῶν μάλιστα σαφηνισομένην· τότε γὰρ εὐλογος ἢ μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νοουθεσίαν παραιτήσῃς, ὅταν ὁ διδάσκων πρὸς τὴν παραίτησιν ἔλθῃ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ λανθάνει ὡν αὐτοκατάκριτος· ὄφλον γὰρ ὡς τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις ἀποκαλύπτεται καὶ ἡτῶν προσιόντων κατάστασις. Ἐτεροι δὲ τὸ, *Μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν* οὕτως ἐνόησαν, ἀντὶ τοῦ, *Μετὰ τὴν ἐκ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης διδασκαλίαν*. Ὡς γοῦν ὁ Κάρπος ἔλυπθη, φησὶ, διὰ τὸν παρ' ἄλλου πλανηθέντα, δέον καὶ ἀμφοτέρων προνοήσασθαι, καὶ νοουθετοῦντα αἰεὶ ἐπὶ τὴν θείαν τούτους ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς κριθεισῶν ἦσθαι καὶ τῶν ἀμφισβητήσεων αὐτοῖς, δι' ὃς τυχὸν ἐκεῖνος μὲν ἀπεπλάνησεν, οὗτος δὲ ἀπεπλανήθη· οὐ διὰ ταύτης δὲ τῆς ἀμφισβήτησεως ἐκεῖνος μὲν ἐπλάνησεν, οὗτος δὲ ἐπλάνηθη. Ἄλλ' αἰτία τοῦ τε παρελθεῖν εἰς τὸ πλανῆσαι τὸν πλανηθέντα, καὶ τοῦ παραδέξασθαι τὰ τῆς πλάνης τὸν πλανηθέντα, ἀμφισβήτησις τις ἦν, ἢ ἔχων ὁ ὑστερον πλανηθεὶς μετὰ τινος, ἐπεὶ οὐκ ἐδύνατο κατισχύσαι τοῦ θράσους ἐκεῖνου, πρὸς τὴν πλάνην ἀπέκλινε· τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ ἐπιφερ-

A ducit : et jure decernit ut propriis fruatur, videlicet caligine (carceris) et supplicio. Hæc enim flagitioso propria sunt. Ipse rursus pro se ligentibus cruci preces fudit : contra vero acri objurgatione percelluit discipulos adversum Samaritanas interpellantes, quemadmodum in sacrosancto Lucæ Evangelio scriptum est. Ibi enim legis Dominum ipsis respondisse : *Nescitis cujus spiritus estis**, cui nimirum gratiæ subservitis. Et tu interim sursum ac deorsum nihil non movens, odiose inculcas hæc, quasi qui Deo inflictam contumeliam ultus fueris. Deumne tu ulcisci per malitiam paras, sic eximie bonum? Absit hoc! Pontifex noster Christus, innocens, mitis, ipse propitiatio est pro peccatis nostris. Ne igitur speres nos comprobaturus acrimoniam hanc affectus tui, quando a zelo germanæ pietatis nequiquam proficiscitur : ne si etiam identidem opponas nobis eximios æmulatores, Eliamque et Phinees subjiciens, quod, illorum provocatus exemplo, rem ejusmodi aggressus sis. Nam et discipulos gratiæ spiritualis eatenus rudes, cum Domino quiddam non absimile dixissent, ab humana nimirum pietate alienius, nequiquam is probavit. Hoc autem dixit Pater ad absolutam illam aspiciens gratiæ infusionem, quam post resurrectionem acceperunt. Scriptum quippe est : *Nondum enim erat Spiritus sanctus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus*†. Docendi namque, non autem plectendi ignorantes : quemadmodum et cæcos in viam recta deducimus, pœnas nequaquam infligimus. Κόρρην quidam contendunt χρόταρον significare, hoc est *tempus capitis* : nonnulli γνάθον, *maxillam, genam*. Præstiterit ut interpreteris esse capitis partem. Ne igitur, **271** hortor vos, ulla in re lædamus proximum. Jam et hoc, ὠθεῖν καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος, *adversum nos ipsos distringere et exerere gladium*, proverbialem figuram imitatus, dixit. Explicat Pater post hæc, quænam eos comitentur præmia qui vel injuria quapiam vel beneficio cupide alios afficere contendunt, etiam si ne ad opus usque promoveant, quæ destinato consilio moliebantur efficere. Illos enim, quos, videlicet præsumpta opinione, anteverterant ut vel læderent, vel juvarent beneficio : non usquequaque prout destinarant, ait, affecerunt. Liquet autem in primis hoc contingere per incogitantiam eorum, in quos confertur beneficentia ; illud vero ab imbecillitate eorum pendet, qui alios parant lædere. Cumque instituerit de utroque hominum genere texere sermonem, qui decreto certoque consilio in proximis parant esse vel injurii, vel benefici : de iis modo affert rationem, qui in alios injurii esse malunt. Nam qui injuriam fortiter ferunt, regnum Dei hæreditate consequuntur : contra, qui injuriæ sunt auctores, in hac quidem vita simul et in futura pœnas dabunt destinatæ malitiæ ultrices, perpeti dæmonum addicti consortio. Iis decisus aggreditur commentationem de famigerabili ac di-

* Luc. ix, 55. † Luc. vii, 39

vina illa visione. Hic ille est Carpus, cujus admirabilis Paulus commemorat in posteriore ad Timotheum epistola. Is sacrosanctæ confectioni sacramentorum non prius manum admovebat, quam per visionem inter eas preces, quæ consecrationem anteeunt, declararetur dignus. Cæterum προτελειαν eas preces Athenienses dixere, quæ una cum hostiis nuptias præcurrebant: τέλος siquidem γάμον vocabant, hoc est nuptias, ut quæ hominem initiaret et perficeret ad vitæ istius conservationem. Ergo etiam nuptias pro sacramento habebant. Dicebant autem προτελεισθαι et προμυεῖσθαι, quasi dicerent ante rem sacram lustrari ac puro reddi, ad mysterii apparatus. Quod igitur a gentilibus ad impietatem referebatur, hoc ad nostræ verissimæ religionis mysterium derivavit Pater. Sed et προτελειους B εὐχάς dixit, nimirum eas preces, quæ initiationem præeunt sacramenti, pro impetranda expiatione, ac nulli præjudicanda transmutatione perfectissimæ simul et perficientis gratiæ sacramentorum. Sed quæ interim sunt ejusmodi preces Hilariæ dictæ? Sane dies quidam erant idololatriæ addictis, quos hoc nomine dicebant. Privatæ autem hæc censebantur, ut cum quis uxorem primum duxerat aut ex uxore exceperat filium; communes et publicæ, 272 ut cum quispiam regno inauguratus primum recensque rex declaratus, publicas Hilarias indicebat. Nulli per eos dies licebat gestitare quidquam lugubre, sed spectacula sacrificiaque in dies singulos celebrabantur. A luctu sibi temperabant, qui in luctu erant tum, atque intererant spectaculis, inque publicis conviviis transmittabant istius modi Hilarios dies. Ad hæc erat et Romanæ urbi peculiariter festus dies, Hilaria in honorem matris deorum ipsorum. Jam quando semper est illud, hodie: hac voce subindicat eum, qui bonus non est tantisper dum vivit, semper esse admonendum. Quidam tamen inscite admodum tuentur diversam sententiam, oraculo apostolicæ doctrinæ inducti: *Hæreticum hominem post primam et alteram correptionem devita* ^a: minus sane intelligentes dictorum vim, quæ se alioqui ex consequentibus clarissima luce aperit. Siquidem ejusmodi post primam et secundam admonitionem evitatio, justa tum videri debet, et rationi consentiens, quando sic admonitum, is qui docendi pollet auctoritate, suo exemplo prior vitaverit, ut qui sciat, quia subversus est ejusmodi, etiamsi lateat, cum sit proprio judicio condemnatus. Manifestum enim, quia sanctis doctoribus revelatur status conditione præsentium. Alii vero dictum hoc: *Post primam et alteram admonitionem*, ad hunc sensum intellexerunt: quasi dictum sit: Post doctrinam ex Vetere Novoque Testamento depromptam. Jam vero, quæ fuerit Carpo tanti mœroris causa, docet: nimirum propter unum aliquem ab altero quopiam in errorem a fide abductum. Conveniebat sane Carpum prospicienter consulere utriusque salutem, atque ita jugiter admonendo hos provehere ab errore ad Dei cognitionem, ut vel ii demum abjuratis recisisque disceptationum remoris, propter quas forte ille quidem alterum in errorem pellexit, hic autem passus est se eo prolici. Nec tamen ob hanc ipsam controversiam ille alterum decepit, alter item sivit sibi imponi. Verum causa istius transgressionis, quam ille quidem seducendo admisit, dum seduxit; hic autem seductus, recipiendo istius impostoris suggestiones, hæc est: Exorta erat controversia quædam, quam is qui demum abductus est in errorem, cum adversus alterum haberet coram iudice, nec illius in se posset elidere ferociam aut prævalere: ab integritate tandem fidei deflexit in errorem gentilium. I^a verum esse manifesto declarat, quod inferitur: *Et ab iis, quæ præter rationem audacter admis-*

μενον, και τῶν ἀλόγως θρασυνομένων σωφορεῖν ἀναγκαζομένων, δηλονότι τῶν ἀδικούντων ἐκείνων, δι' οὗς ὁ πλανηθεὶς εἰς τὴν πλάνην ἔδωκεν ἑαυτὸν, δεινοπαθήσας. Δέον γοῦν τοιαῦτα γενέσθαι, ὁ Κάρπος, οὐκ οἷδ' ὅπως τὴν πικρίαν ἐντήξας, κατεκοιμήθη. Περὶ δὲ τῶν μεσονύκτιον κατὰ τὸ σύνθετος διεγερθεὶς εἰς θεοῦς ὕμνους (8), οὐδὲ καλῶς ἀναπαυσάμενος διὰ τὸν τῆς ψυχῆς θόρυβον ἐδυσχέρανε, καὶ τοῦ θεοῦ ἔδειτο, ἀφανίσαι καὶ ἀμφοτέρους διὰ πρησιτήρος, οἰοῦν ἐκαρανοῦ (ἀπὸ τοῦ πρήθω τὸ καίω (9)). Ταῦτα λέγων, ἔδοξεν ἰδεῖν τὴν φοβερὰν ἐκείνην ὄπτασιαν, περὶ ἧς κατὰ λεπτὸν διηγείται. Καὶ ἡμεῖς, ὡς σαφοῦς οὐσης, τὰ τῆς ἐξηγήσεως παρελίπομεν, τοῦτο μόνον ἐπιπόντες περὶ τῶν ὑποαργαλιζόντων (10), καὶ διὰ παντός εἰς τὸ ἀγανές (11) ἐμβάλλειν μηχανωμένων. Σημειῶσαι ὅτι πῶς ὁ διάβολος ρίπτει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ σκότος τῆ ἐξώτερον, σπερ ἐνταῦθα ἀγανές καλεῖ, τούτεστι βάραθρον, ἢ ἀπᾶτων ἢ καὶ ὠθῶν τοὺς πειθομένους αὐτῷ· ἔστι δὲ ὅτι καὶ ἀτελεῖς ἀνθρώπους συνεργοὺς αὐτοῦ λαμβάνων εἰς τὴν ἐτέρων ἀπάτην, ὡς καὶ τὸν εἰδυλολάτρη ἐπὶ τὴν ἀπατηθέντα, περὶ οὗ ὁ λόγος. Διὸ καὶ ἐν τῇ ὄπτασι καὶ ἀνδρας ὄρα μεταξύ τῶν θρεων, τούτεστι τῶν δαιμόνων, ἔλκοντας τοὺς ὑπὸ τοῦ διαβόλου νικηθέντας, ὧν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐλευθερώσει! Τὸ δὲ, "Ἀκοιτες καὶ βιαζόμενοι, μὴ ἀναγκαστικὴν τινα δύναμιν, τούτεστι τὸν διάβολον γοητέον, ὡς οἱ Μανχαῖκοι, Μεσαλιανοὶ, ἤγουν Εὐχίται· (μεσάλοι γὰρ ἡ εὐχή κατὰ τοὺς Φοίνικας·) ἀλλ' ὅτι, πειθόμενοι τὸ κακὸν πράξει, τῷ ἀπᾶτων τῶν χῶραν διδάμεν συνεχῶς ἡμῖν ἐπιτίθεσθαι, ἐξ ἡμῶν καθ' ἡμῶν λαμβάνοντι τὴν ἰσχύν. Ἄδυνατῆς δὲ, μὴ πειθομένων ἡμῶν· ἐπειδὴ ἐγγὺς ἡμῶν ἐστὶν ἡ βοήθεια τοῦ θεοῦ, συνεπιλαμβανομένη, ὡς δηλοῖ τὰ ἐφεξῆς· τὸ δὲ *Μὴ ἄλλω ἀμαρτανόντων ἀνθρώπων*, τῶν σταυρούτων δηλαδὴ, ὡς ἂν εἰ εἴλεγεν· Ἔτοιμος καὶ αὐθις πάσχειν· μόνον οὐ δι' ἀνθρώπων, ἵνα μὴ καὶ πάλιν ἀμαρτωσίαν ἀνθρώπου. Σημειῶσαι δὲ ἐν τούτοις, ὅτι κατὰ τὴν ὄπτασιαν καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἀγαθὸς καὶ φιλανθρώπος καλεῖ τοὺς ἀγίους ἀγγέλους.

^a Tit. iii, 10.

rant., *respicere* 273 *congerentur* : quod videlicet ille a se lædentibus misere sit acceptus, per quos seductus, in errorem se dedit. Decebat itaque hæc fieri pro illis. Carpus interim dum hanc, nescio quo pacto, illiquasset amaritudinem animo suo, obdormivit. Circa medium noctis pro consuetudine Carpus somno excussus, et ad divinas excitus laudes, cum alioqui per tumultuariam intemperiem pressius insidentem animo incommode requiesset, graviter ferebat, et permoleste : Deum insuper orabat, utrumque ut disperderet cœlesti flamma ac veluti fulmine quopiam. Πρηστήρ enim *fulmen*, a πρησθω deducitur : hoc est, *κατω, incendio, aduro*. Et hæc cum diceret, visus est videre formidabilem illam visionem, quam subtili admodum enarratione recenset. Nos igitur ut omnibus confessam nulliusque indigam expositionis, omisimus, hoc tantum subjicientes, de demulcentibus, omnique ratione in hiulcam illam voraginem miseros deturbare molientibus. Nota et ex his collige, quam misere diabolus homines præcipitet in tenebras illas exteriores, quas hic ἀχανές vocat, scilicet βάραθρον, id est vastitatem ac voraginem. Homines, inquam, eo protrudit, sive is sit planus ille et impostor, sive qui impellit a se persuasos et illectos in errorem. Est ubi nonnunquam idem flagitiosos impurosque cooperarios sibi asciscit, quorum opera implanat plerosque alios ut idololatram illum ad ejus seductionem, de quo præsens sermo est. Quapropter Carpus in visione hac viros etiamnum contuetur in medio consistentes serpentium, hoc est dæmonum : qui ab inceptore diabolo victos pertraherent ad Tartara, a quibus nos Domini benignitas liberet. Quod autem addidit : ἀκοντες καὶ βιαζόμενοι, id est *inviti et violenter abrepti* : non hoc dicto ullam imponit necessitatis vim, hoc est ut ne intelligas diabolium, quemadmodum Manichæi, Mesaliani sive Euchitæ sentiant (*mesala* autem lingua Phœnicum oratio dicitur) ; sed quia persuasi ut mali quidquam operemur, nos ultronei cedimus impostori locum : hinc nos inopine ac velut ex insidiis adoritur, ex nobis ipsis vires adversum nos colligens. Neque enim non persuasis nobis, poterit quidpiam adversum nos ; quando in tempore et e vicino adest nobis auxiliaris Dei benignitas coadjuvans nos ac suffulciens, quemadmodum proxime sequentia indicant. Illud item, *Dum non alii homines peccent* : supplendum est, crucifigant, ac si diceret : Paratus sum pati iterum, tantum non per homines, ut ne rursus peccent homines. Notandum interim dum hæc dicuntur, quia in hac visione Dominus ipse bonos atque amantes generis humani, vocat sanctos suos angelos.

ΕΙΣ ΤΗΝ Θ' ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ.

Ὁὗτός ἐστιν ἅγιος Τίτος, ὁ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου γνώριμος, ὃν καὶ Κρήτης κατέστησεν ἐπίσκοπον, ὡς ἡ πρὸς αὐτὸν γραφεῖσα ἐπιστολὴ δηλοῖ· πρὸς ὃν ἐπιστέλλων φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι Ὁ μὲν ἱερὸς Τιμόθεος οὐκ οἶδα εἰ τίτος τῶν ἐμῶν διεγνωσμένων θεολογικῶν συμβόλων ἀνήκοος ἐξάρη· πρὸς αὐτὸν γὰρ τὰ πλεῖστα τῶν ἰδίων συνέθηκε συγγραμμάτων. Ἐν τῇ Συμβολικῇ γοῦν θεολογίᾳ διηκρινησάμεθα πολλὰ τῶν δοκούντων τερατολογιῶν· ἀτοπίαν γὰρ ἀποσιθηνταὶ ταῖς ἀτελεσί ψυχαῖς· ὃ δὲ ἀπομόρρυνται φησιν. Ἀπομόρρασθαι δὲ ἐστὶ τὸ ἐναπομάρρασθαι καὶ ἐμβαλεῖν τι εἰς τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζωγραφούντων, οἱ προσέχοντες τῇ ἀληθείᾳ, γράφουσι τὰς εἰκόνας, ὅπταν ἴδωσι δηλαδὴ τοὺς πατέρας τῆς ἀπορρήτου σοφίας, δηλαδὴ τοὺς προφήτας διὰ τινῶν παρακεκινδυνευμένων αἰνιγμάτων ἐμφαίνοντας τὴν ἀλήθειαν. Διὸ καὶ πολλοὶ ἀπιστοῦσι πρὸς τὸ ἔξω μόνων τῶν ὀνομάτων βλέποντες. Ἡμεῖς δὲ, εἰ γυμνὰ τὰ πράγματα θεασάμεθα, σεβασθειῆμεν τὴν ἁγίαν καὶ προσκυνητὴν Τριάδα, τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, εἰς ἑαυτὴν χρομένην καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσαν· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὁμοούσιον· καὶ ὅτι ἡ Μονὰς, εἰς Τριάδα προελθοῦσα, μέχρις αὐτῆς ἴσταται, καθὼς καὶ ὁ θεολόγος φησὶ Γρηγόριος (12). Πρέπον γοῦν ᾤθημεν ἀναπτύχθηναι αὐτῷ τε, καὶ τῷ ἱερῷ Τιμοθέῳ, καὶ ἄλλοις, τὴν τοιαύτην συμβολικὴν πλάσιν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν Συμβολικὴν θεολογίαν συνθέμεθα· τὰ γὰρ ἐκτὸς τῆς τοιαύτης ἱεροπλαστίας, ὁπίσης (13) καὶ πολλῆς τῆς τερατείας ἀναπέλησται! ὅσον ὅτε γαστέρα Θεοῦ ἀκούομεν· Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά

A

274 IN EPISTOLAM IX.

Hic ille est sanctus Titus beatissimi apostoli Pauli perquam familiaris discipulus, quem Cretæ insulæ præfecit in episcopum, ut ad eundem scripta indicat epistola. Hunc etiamnum per epistolam eximius pater Dionysius talibus alloquitur, dicens : *Equidem non satis scio, si cujus eorum, quæ mihi comperta sunt, theologorum signorum rudis evaserit ignarusve sacer Timotheus* ; ad eum enim meliorem suorum operum partem conscripserat. In *Symbolica* enim *theologia*, plurima ejusmodi locutionum, quæ cum primis absurdæ prodigiisque haudquaquam absimiles videbantur, nos illi exacto iudicio elucidavimus. Quiddam enim insolens prorsus et absurdum, rudibus adhuc animis inserunt atque instillant ; quod sane indicat verbum ἀπομόρρυνται. Ἀπομόρρασθαι enim, idem ut ἐναπομάρρασθαι καὶ ἐμβαλεῖν, id est *impressisse, inseruisse, injecisse* : hoc est, quidvis immisisse suæ menti et cogitationi, metaphora a pictoribus dueta, qui animo prius affixi veris vivisque exemplaribus, suas deinde delineant et pingunt imagines : idque fit, cum videant reconditæ sapientiæ patres, prophetas videlicet, per quædam periculossæ lectionis ænigmata speculi vice ipsam exprimentes veritatem. Hanc ob rem plerique hominum talia censeant suspectæ esse fidei, nec credunt, ad externa ejusmodi nominum involucra attentæ solum. Proinde nos, si modo res ejusmodi nudas contemplabimur, religione multa reverebimur sacrosanctam adorandamque Trinitatem, vitæ totius fontem : siquidem in seipsum fundi, in semetipso nihilominus stabiliter

permanere intelligemus. Hinc enim ipsum ὁμοούσιον demonstratur, par nimirum eademque in Trinitate substantia : et quia Unitas in Trinitatem progrediens ad ipsam usque sistitur, juxta assertionem eximii illius theologi Gregorii. Rem igitur non indecoram facturos nos esse putavimus, si ipsi sancto que Timotheo, cæterisque rationem explicaremus istius figuræ symbolicæ. Hujus enim unius rei gratia opus ipsi compegimus *Symbolicæ theologiæ*. Quæ enim sine tali sacra fictione, quæ in *Symbolica theologia* explicatur, capiuntur, quanta, quamque multa prodigiorum instar indignitate plena sunt ! Ut cum inauditus ventrem Dei : *Ex utero ante Luciferum genui te* ^v. Verbum effusum : *Eructavit cor meum verbum bonum* ^r. Spiritum item : *Et spiritu oris ejus* ^r. Jam sinus inducit Dei **275** genitoris ; ut : *Qui est in sinu Patris* ^r. Et arbores quasdam, ut est : *Lignum vitæ* ^a. Et virgulta, ut illud est : *De virgulto, fili mi, ascendisti*. Et illud : *Florebit et germinabit Jacob* ^b, pro Christo acceptum, cujus fructus salute implevit terram. Et radices, ut illud : *Radix tua* ^c. Fontes item aquarum : *Quoniam apud te est fons vitæ* ^d, et : *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis* ^e. Et quæcunque alia formæ consimilis. Rursus lucigenas infert splendorum generationes ; ut : *Qui cum sit splendor gloriæ* ^f, et : *Domine, in lumine vultus tui ambulabunt* ^g, et his similia, sive etiam plerasque alias sacras descriptiones declarativas sensus mystici, desumptas in multiplici Dei providentia, ut illud : *Aquila proteget nidum suum*. In donis item ; ut illud : *Aperis tu manum tuam* ^h. De apparitionibus, propterea quod se exhibuerit in forma hominis conspicuum Veteris Testamenti sanctis. In virtutibus, ut : *Spiritus concutiens montes* ⁱ. In proprietatibus quoque, ut cum *adamas* dicitur : quod nulli sit Numen obnoxium passioni. Hoc enim peculiariter competit divinæ illi naturæ. Proinde termini atque mansiones, quod et divinæ istius naturæ immutabilis status tacite insinuetur per ejusmodi lapides, qui substernuntur jaciendis fundamentis : in processionibus item, quoniam per hanc suaveolentem lili fragrantiam exprimitur distributio bonorum ipsius naturalium, cujus causa dicitur : *Lilium invalium* ^k. Occurrunt et conjunctiones per stanneum lapidem, sed et per ignem discretionem sive dijudicationem. Est quoque ubi illi tribuitur virilis forma, ut apud Danielem ^k : *Et Antiquus dierum sedit*. Rursus ubi per feras significatur : *Cum accubisset, ut leo obdormivit* ^l. Itemque : *Quasi pardalis perdidit ferociens catulis juxta viam Assyriorum*. Est ubi describitur aliorum quoque animalium specie, ut illud est : *Ego autem sum vermis, et non homo* ^m. Est ubi plantæ nomine depingitur, sicut apud Davidem, *vitis* ⁿ : sicut apud alterum item

σε· καὶ λόγον χέμενον· Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν· καὶ πνεῦμα· Καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ κόλπους θεογονικούς· Ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς· καὶ δένδρα τινά· τὸ ξύλον τῆς ζωῆς· καὶ βλαστοὺς, ὡς τὸ, Ἐκ βλαστοῦ, γιέ μου, ἀρέθης· καὶ τὸ, Ἀσθήσει καὶ βλαστήσει Ἰακώβ, ἐπὶ Χριστοῦ ληφθέν, οὐ ὁ καρπὸς τῆς σωτηρίας ἐπλήρωσε τὴν γῆν· καὶ ῥίζας, ὡς τὸ, Καὶ τὸ ῥιζώμα σου· καὶ πηγὰς ὑδάτων, Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· καὶ· Ἐμὲ ἐγκυτέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὅσα τοιαῦτα· καὶ φωτογονίας ἀπαυγασμάτων· Ὅς ὢν ἀπαύρασμα τῆς δόξης· καὶ Κύριος, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου πορεύονται, καὶ τὰ παραπλήσια, ἢ ἄλλας τινὰς δηλωτικὰς ἱερογραφίας λαμβανόμενας ἐπὶ τῶν ποικίλων τοῦ Θεοῦ προνοιών· ὡς τὸ, Ἄστος σκεπάσει νεοσσὼν ἑαυτοῦ· δωρεῶν δὲ, ὡς τὸ, Ἀνοίξεις σὺ τὴν χεῖρά σου· ἐκφάνσεων, διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι (14) τοῖς ἐν τῇ Παλαιᾷ ἀγίοις· δυνάμεων, ὡς, Πνεῦμα διασκεῖον ὄρη· ἰδιοτήτων, ὡς ἀδάμις διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος· ἴδιον γὰρ τοῦτο τῆς θείας φύσεως. Αἱ δὲ λήξεις καὶ αἱ μοαὶ τὸ τῆς οὐσίας φύσεως ἀμετάστατον, διὰ τῶν θεμελιωτικῶν ὑποδηλοῦται λίθων. Προδῶν δὲ, ὅτι ἡ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν μετὰδοσις τῇ τοῦ κρῖνου εὐσομίᾳ δηλοῦται, καθὼ λέγεται, *Κρῖνον τῶν κοιλάδων*. Αἱ ἐνώσεις διὰ τοῦ κασσιτέρου λίθου· καὶ διὰ τοῦ πυρὸς αἱ διακρίσεις. Καὶ ποῦ μὲν ἀνδρὸς σχῆμα, ὡς παρὰ τῷ Δαυὶδ· *Καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο*· ποῦ δὲ θηρίων, κατὰ τὸ, Ἄνασσῶν ὡς λέων ἐποιμήθη· καὶ πάλιν· Ὅς πάρδαλις ἀπορομένη κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀσσυρίων. Ποῦ δὲ ἄλλων ζῶων, ὡς τὸ, Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἀνθρώπος. Καὶ ποῦ μὲν φυτὸν, ὡς παρὰ τῷ Δαυὶδ, Ἄμπελος· ἢ παρὰ ἑτέρῳ προφήτῃ, Ἐλάλα. Ποῦ δὲ λίθων ποικιλομορφίας, ὡς τὸ, Σάπφειρος· καὶ παρὰ τῷ Ἀμώς, Ἀδάμας. Καὶ κόσμους γυναικεύς, ὡς τὸ, Ἐν ἱματισμῷ διαχρῶσω. Ποῦ βαρβαρικὰς ὄπλοποιίας, ἴσως ὡς ἐκεῖνο· *Περὶ ἴσσαι τὴν ῥομφαλὰν σου ἐπὶ τῶν μηρῶν σου, δυνατὴ ἢ γὰρ ῥομφαλὰ βαρβαρικὴν ἐστὶν ὄπλον, ὡς ἱστορεῖ Φύλαρχος (15)*. Ὅτε πάλιν ἀκούομεν ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων κεραμείων, ὡς τὸ, Ὅς κηλὸν πλάτειῶν Ἰσραὴλ αὐτοῦτος. Καὶ χωνετήριον· *Ἐπύρωσας αὐτοῦς, ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον*· καὶ· *Ἰππους σου ταρῶσοντας ὕδατα πολλὰ*· καὶ ἄρματα· *τὸ ἄρμα τοῦ Θεοῦ μνηροπλάσιον*· καὶ θρόνους· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ δαίτας, ὡς ἐν τῷ Ἐυαγγελίῳ ὅτε ὁ μόσχος ὁ στευτὸς, καὶ τὰ λοιπὰ γίνονται ἐπὶ τῇ εὐρέσει τοῦ ἀσώτου υἱοῦ. Καὶ πάλιν ὅτε ἀκούομεν τὸν Θεὸν κεκραιπαληχότα· *Καὶ κεκραιπαληχῶς ἐξ οἴνου*. Καὶ μεθύοντα, καὶ ὑπνώττοντα· *Ἰνα τί ὑπνοῖς, Κύριος; Τί ἂν τις εἴποι περὶ τῶν, Καὶ ὠργίσθη Κύριος, καὶ· Ἰνα τί ὠργίσθης ἡμᾶς; καὶ· Ἐλυπήθη Κύριος, καὶ, Ὁμοσε Κύριος, καὶ, Μετεμελήθη, καὶ, Κατηράσατο, καὶ, Ἐμήγησε. Τί δὲ περὶ τῶν πολυει-*

^v Psal. cix, 3. ^x Psal. xlii, 2. ^y Psal. xxxii, 6. ^z Joan. i, 18. ^a Gen. ii, 9. ^b Isa. xlvii, 6. ^c Ezech. xlvi, 3. ^d Psal. xxxv, 10. ^e Jer. ii, 13. ^f Hebr. i, 3. ^g Psal. lxxxviii, 16. ^h Psal. cxlii, 16. ⁱ Cant. ii, 1. ^k Cap. vii, v. 10. ^l Num. xxiv, 9. ^m Psal. xxi, 7. ⁿ Psal. cxvii, 3.

δῶν καὶ λοῦν τῆς ἀμαρτίας τῶν ἐπαγγελιῶν σοφισμάτων (16); Ἀμαρτίας δὲ τὰς ἀποτυχίας τῶν ἐπαγγελιῶν φησι, διὰ τὸ ἐν τισὶ τῶν προρρήσεων διὰ τὸ πρόχειρον δοκεῖν μὴ τέλος λαβεῖν τὰ ἐπαγγελθέντα (17)· οἷόν ἐστιν, ἐκ πολλῶν ὀλίγα παραθέσθαι, τὸ πρὸς Ἰακώβ λεχθὲν, *Γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου*· καὶ τὰ περὶ τῆς διαμονῆς τῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ σπέρματος Δαυὶδ, ἅπερ ἐν τῷ προφανεῖ διήμαρτον τῆς ἐκβάσεως. Κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ θεωρίαν, οὐδαμῶς· τὸ μὲν γὰρ τοῦ Ἰακώβ, διὰ τῆς τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἐπικρατείας, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπληρωται (18)· ὡσπερ καὶ αἱ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς κατασχέσεως τῆς γῆς καὶ τῶν ἐθνῶν εὐλογίας. Τὰ δὲ πρὸς Δαυὶδ μόνον ὡς Χριστὸν ἀναφέρεται· ὁμοίως καὶ τὰ περὶ Σολομῶντος δοκοῦντα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς εἰρησθαι ἐν τῷ Χριστῷ ἐτελειώθησαν. Τὰς γοῦν ἐν τούτοις ἐξηγητικὰς ἀποδόσεις τὸ ποικίλον ἐχούσας πολυετῆ ἐκάλεσε σοφίσματα· οὐχ ὡς παραλογιστικῶς τεχαζόμενα τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὡς σοφῶς ἀναπτύσσοντα τὸ ζητούμενον. Πάλιν τὴν γιγαντομαχίαν καὶ τὴν πυργοποιίαν, ὡς ἐν τῇ Γενέσει φέρεται· καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ἀχαάθ συμβούλιον, ὡς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν εὐρίσκεται, ἐν ᾧ διαλαμβάνει ἡ θεία Γραφή, πῶς συνῆλθεν Ἰωσαφάτ βασιλεὺς Ἰούδα τῷ βασιλεῖ Ἰσραὴλ Ἀχαάθ. Καὶ εἶπε βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς βασιλέα Ἰούδα· Εἰ ἀναβῆσθαι μεθ' ἡμῶν εἰς πόλεμον εἰς Ῥεμμάθ Γαλαάδ. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφάτ· Καθὼς ἐγώ, οὕτω καὶ σύ· καθὼς ὁ λαός μου, ὁ λαός σου· καθὼς οἱ ἴπποι μου, οἱ ἴπποι σου. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφάτ τῷ βασιλεῖ Ἰσραὴλ· Ἐπερωτήσατε δὴ σημερον τὸν Κύριον. Καὶ συνῆθορσεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ πάντας τοὺς προφῆτας ὡς τετρακοσίους. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ τοῖς προφῆταις· Εἰ πορευθῶ εἰς Ῥεμμάθ Γαλαάδ εἰς πόλεμον, ἢ ἐπισγῶ; Καὶ εἶπον· Ἀνάβαινε, καὶ δίδουσι δώσει Κύριος εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφάτ πρὸς Ἀχαάθ· Οὐκ ἔστιν ὧδε προφήτης Κυρίου, καὶ ἐπερωτήσωμεν τὸν Κύριον δι' αὐτοῦ; Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς Ἰωσαφάτ· Ἔτι εἷς ἔστιν ἀνὴρ εἰς τὸ ἐπερωτῆσαι τὸν Κύριον δι' αὐτοῦ. Καὶ ἐγὼ μεμίσηκα αὐτόν, ὅτι οὐ λαλεῖ πρὸς ἐμὲ καλὰ, ἀλλὰ κακὰ, Μιχαίας υἱὸς Ἰεμβλαά. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφάτ βασιλεὺς Ἰούδα· Μὴ λεγέτω ὁ βασιλεὺς οὗτω. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ εὐνοῦχον ἕνα, καὶ εἶπε· Τὸ τάχος Μιχαίαν υἱὸν Ἰεμβλαά. Καὶ Ἀχαάθ καὶ Ἰωσαφάτ βασιλεῖς ἐκάθηοντο ἐπὶ τῶν θρόνων αὐτῶν ἐνοπλοὶ ἐπὶ ταῖς πύλαις Σαμαρείας, καὶ πάντες οἱ προφῆται προεφῆτευσον ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ἐποίησεν ἐαυτῷ Σεδεκίας υἱὸς Χαναάν κέρατα σιδηρᾶ, καὶ εἶπε· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐν τούτοις κεραιτικῆς τὴν Συρίαν ἕως συντελεσθῆ. Καὶ πάντες οἱ προφῆται προεφῆτευσον οὕτω, λέγοντες· Ἀνάβαινε εἰς Ῥεμμάθ Γαλαάδ, καὶ εὐοδώσει, καὶ δώσει Κύριος εἰς χεῖράς σου τὸν βασιλέα Συρίας. Καὶ ὁ ἄγγελος, ὁ πορευθεὶς καλεῖσαι τὸν προφῆτην Μιχαίαν, ἐλάλησεν αὐτῷ λέγων· Ἰδοὺ δὴ πάντες οἱ προφῆται ἐν στόματι ἐνὶ λαλοῦσαι καλὰ περὶ

A prophetam, *oliva*°. Denique est ubi per *sapphirum* P, et apud Amos nomine *adamantis*. Mundum insuper muliebrem ipsi Deo appingunt, juxta illud : *In vestitu deaurato* q. Item arma illi admovent barbarorum in morem confecta, ut illud forte est : *Præcingere rhomphæa tua super femora tua, o potens*. Rhomphæa sane vox armaturæ est barbaricæ, quemadmodum memoriæ prodidit Phylarchus. Aliquando rursum inaudimus Deo quasdam admirabilis figuræ effigies, juxta illud : *Quasi lutum platearum delebo eos* r. 276 Conflatorium itidem : *Ignem eos examinasti, sicut examinatur argentum* s. Jam equos illi assingunt, secundum illud : *Qui ascendisti equos tuos, conturbantes aquas multas* t. Currus etiamnum, ut illud est : *Currus Dei decem millibus multiplex* u. Thronos addunt : *Thronus tuus, Deus, in sæculum* v. Dapes, ut in Evangelio, quando vitulus ille saginatus reliquusque apparatus epularum jubetur instrui, in filii decoctoris sive prodigi inventione x. Nonnunquam item advertimus Deum crapula distentum esse : *Et crapulatus a vino* y. Ebrium simul et obdormiscentem, ut : *Quid obdormis, Domine* ? Quid porro attinet cætera ejus formæ percensere ? Ut sunt : *Et iratus est Dominus* a; *Ut quid irasceris nobis* b; *Contristatus item est Dominus*, et : *Juravit Dominus* c, sed et *Penitentia ductus docetur*, et : *Maletixit* d, et : *Comminatus est* e, sive etiam *Isuccensuit*. Quid vero de multiformibus et obliquis argutionibus frustrationis promissionum ? Ἀμαρτίας autem frustrationis promissionum dicit, quia promptum est videri, promissa exitum promissioni respondentem minime accepisse : quod genus illud est, ut pauca e multis depromam : illud, inquam, quod Jacob dictum est : *Esto dominus fratris tui* f. Et quæ de permansura nec interpolanda successione ad regnum seminis David prædicta erant. Talia utique propalam est ipso exitu haudquaquam respondisse promissioni. Cæterum hæc eadem, si penitius contemplere, nulla prorsus frustratione eluserunt. Illa enim ab Jacob facta promissio eo impleta creditur, quod ii, qui ex ejus semine prognati sunt, invaluerunt ditione : et per respectum ad Christum completa fuerunt. Ad hunc sensum intelligendæ veniunt Abrahamo patri dictæ promissiones de possessione terræ Chananitidis, et gentium benedictione g. Jam quæ ad David modo repromissio facta est; haud dubium quin ad Christum referenda sit. Nec dissimiliter, quæ in Psalmis de Salomone dici videntur tantum : nihil obscurum est in ipso completa esse Christo. Istiusmodi igitur enarrativas distributiones diversum quid in speciem præ se ferentes, vocavit multiformia sophismata : non quod frustratoria argumentatione veritatem eluderent, verius quia id explicarent sapienter, quod in primis vertebatur in quæstionem. Præterea gigan-

° Ose. xiv, 7. P Ezech. x, 4. q Psal. xliiv, 9. r II Reg. xxii, 43. s Psal. lxxv, 10. t Habac. iii, 8. u Psal. lxxvii, 18. v Hebr. i, 8. x Luc. xv. y Psal. lxxvii, 63. z Psal. xliiii, 23. a Num. xii, 22. b Psal. lxxiv, 6. c Psal. cix, 4. d Gen v, 29. e Jos. xxiii, 15. f Gen. xxvii, 29. g Gen. xxvi, 4.

tomachiam illam turrisque multo celeberrimæ substructionem, ut in Genesij^h, abunde refertur; neque non adversus Achaab initum consilium, sicut in tertio quoque Regnorumⁱ invenire est; quo quidem loco divina explicat Scriptura, quo pacto Josaphat 277 cum Achab rege Israel convenerit. Porro rex Israel dixit regi Juda: Si ascendes nobiscum in bellum in Rhemmath Galaad? Respondit Josaphat: Sicut ego, ita et tu: ut populus meus, populus tuus: ut equi mei, equi tui. Adjerit quoque Josaphat, regi Israel dicens: Interrogate, obsecro, hodie Dominum. Et congregavit rex Israel omnes prophetas quasi quadringentos. Et dixit rex Israel prophetis: Si proficiscar in Rhemmath Galaad ad bellandum, an me contineo? Et responderunt: Ascende; dans enim dabit eam Dominus in manus regis. Et dixit Josaphat ad Achaab: Non est hic propheta aliquis Domini, ut interrogemus Dominum per eum? Et respondit rex Israel ad Josaphat: Adhuc vir unus est, per quem interrogare possumus Dominum; sed ego odi eum, quia non loquitur mihi bona, sed mala, Michæas filius Jembla. Et dixit Josaphat rex Juda: Ne loquaris ita, rex. Et vocavit rex Israel eunuchum unum, et dixit: Actutum ad me accito Michæam filium Jembla. Et Achaab et Josaphat reges sedebant in soliiis suis armati juxta portas Samarizæ, et omnes illi prophetæ prophetabant coram eis; fecit quoque sibi Sedecias filius Chanaan cornua ferrea, et dixit: Hæc dicit Dominus: His cornibus ventilabis Syriam, usquequo consumetur. Et omnes prophetæ prophetabant ad hunc modum, dicentes: Ascende in Rhemmath Galaad, prosperum enim erit iter tuum, et dabit Dominus in manus tuas regem Syriæ. Et nuntius qui ierat ad vocandum prophetam Michæam, locutus est ad eum dicens: Ecce omnes prophetæ uno ore loquuntur bona coram rege. Esto et tu quoque in sermonibus tuis secundum sermones unius istorum, et bona eloquitur. Et dixit Michæas: Vivit Dominus; quia quodcumque dixerit mihi Dominus, hoc loquar. Et venit Michæas ad regem, et dixit ei rex: Michæa, si ascendam in Rhemmath Galaad ad bellandum, an quiescam? Et respondit: Ascende, et prospere dabit Dominus eam in manus regis. Et dixit ei rex: Quoties ego adjuro te, ut loquaris mihi quod verum est, idque in nomine Domini? Et dixit Michæas: Non sic. Vidi cunctum Israel dispersum in montibus quasi ovium gregem, cui non est pastor. Et dixit Dominus: Num Dominus his est in Deum? Revertatur unusquisque in domum suam iudicium. Et dixit Achaab ad Josaphat: Nonne dixi tibi, quia non prophetat mihi iste bona, sed potius mala? Et adjecit Michæas: Non sic, non ego. 278 Audi verbum Domini: Non sic. Vidi Dominum Deum Israel sedentem super solium suum; et omnis militia cæli steterat in circuitu ipsius, a dextris et a sinistris. Et dixit Dominus: Quis decipiet Achaab

A τοῦ βασιλέως· γενοῦ· καὶ σὺ εἰς λόγους σου κατὰ τοὺς λόγους ἐνὸς τούτων, καὶ λάλησον καλὰ. Καὶ εἶπε Μιχαίας· Ζῆ Κύριος, ὃ τι ἂν εἴπῃ Κύριος πρὸς με, τοῦτο λαλήσω. Καὶ ἤλθε Μιχαίας πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς αὐτῷ· Μιχαία, εἰ ἀναβῶ εἰς Ῥεμμαθὸν Γαλαὰδ εἰς πόλεμον, ἢ ἐπισχῶ; Καὶ εἶπεν· Ἀνάβαινε, καὶ εὐδοῶσει Κύριος εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς· Ποσάκις ἐγὼ ὀρκίζω σε ὅπως λαλήσης πρὸς με ἀλήθειαν ἐν ὀνόματι Κυρίου; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Οὐχ οὕτως. Ἐώρακα πάντα τὸν Ἰσραὴλ διεσπαρμένον ἐν τοῖς ὄρεσιν ὡς ποιμνιον, ᾧ οὐκ ἔστι ποιμὴν. Καὶ εἶπε Κύριος· Οὐ Κύριος τούτοις εἰς Θεόν; Ἀναστρέφεται ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ εἶπεν Ἀχαὰβ πρὸς Ἰωσαφάτ· Οὐκ εἶπα πρὸς σέ, οὐ προφητεύει οὗτός μοι καλὰ, διότι ἄλλ' ἢ κακὰ; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Οὐχ οὕτως, οὐκ ἐγώ. Ἄκουε ῥῆμα Κυρίου· Οὐχ οὕτως. Εἶδον Κύριον Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ εἰστήκει περὶ αὐτὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κύριος· Τίς ἀπατήσῃ τὸν Ἀχαὰβ βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ ἀναβήσεται, καὶ πεσεῖται εἰς Ῥεμμαθὸν Γαλαὰδ; Καὶ εἶπεν οὗτος οὕτω, καὶ οὗτος οὕτω. Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Κύριος· Ἐν τίνι; Καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς ἐν στόματι πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Ἀπατήσεις, καὶ γε δυνήσῃ, ἐξελθε, καὶ ποιήσον οὕτω. Καὶ ὡν ἰδοὺ ἔδωκε Κύριος πνεῦμα ψευδὲς ἐν στόματι πάντων τῶν προφητῶν σου τούτων. Καὶ Κύριος ἐλάλησεν ἐπὶ σέ κακὰ. Καὶ προσῆλθε Σεδεκίας υἱὸς Χαναάν, καὶ ἐπάταξε τὸν Μιχαίαν ἐπὶ τὴν σιαγόνα, καὶ εἶπε· Ποῖον πνεῦμα τὸ λαλήσαν ἐν σοί; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Ἴδοὺ σὺ ἔφει ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅταν εἰσέλθῃς εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ταμεῖου σου τοῦ κρυβῆναι. Καὶ εἶπεν Ἀχαὰβ· Λάβε τὸν Μιχαίαν, καὶ ἀποστρέψατε αὐτὸν πρὸς Ἀμὸν τὸν ἄρχοντα τῆς πόλεως, τοῦ θέσθαι τοῦτον ἐν φυλακῇ, καὶ ἐσθλιεν αὐτὸν ἄρτον θλίψεως, καὶ ὕδωρ θλίψεως, ἕως τοῦ ἐπιστρέψαι με ἐν εἰρήνῃ. Καὶ εἶπε Μιχαίας τῷ βασιλεῖ· Ἐὰν ἐπιστρέψω ἐπιστρέψῃς ἐν εἰρήνῃ, οὐκ ἐλάλησε Κύριος ἐν ἐμοί. Καὶ ἀνέβησαν οἱ δύο βασιλεῖς Ἀχαὰβ καὶ Ἰωσαφάτ εἰς Ῥεμμαθὸν Γαλαὰδ. Καὶ εἶπε βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς Ἰωσαφάτ βασιλέα Ἰούδα· Συγκάλυψόν με, καὶ εἰσελεύσομαι εἰς τὸν πόλεμον, καὶ σὺ ἐνδύσαι τὸν ἱματισμὸν μου. Καὶ συνεκαλύφατο ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν πόλεμον. Καὶ ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐνετείλατο τοῖς ἄρχουσι τῶν ἀρμάτων αὐτοῦ τριάκοντα καὶ δύο, λέγων· Μὴ πολεμῆτε μικρὸν καὶ μέγαν, ἀλλ' ἢ τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ μονώτατον. Καὶ ἐγένετο ὡς εἶδον οἱ ἄρχοντες τῶν ἀρμάτων Ἰωσαφάτ βασιλέα Ἰούδα, καὶ αὐτοὶ εἶπον· Φαίνεται βασιλεὺς Ἰσραὴλ οὗτος, καὶ ἐκύκλωσαν αὐτὸν πολεμῆσαι, καὶ ἀνέκραξεν Ἰωσαφάτ. Καὶ ἐγένετο ὡς εἶδον οἱ ἄρχοντες τῶν ἀρμάτων, ὅτι οὐκ ἔστι βασιλεὺς Ἰσραὴλ οὗτος, καὶ ἀπέστρεψαν ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ἐνέτεινεν εἰς τὸ τόξον εὐστόχως, καὶ ἐπάταξε

^h Cap. xi. ⁱ Cap. xvi.

τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ ἀνά μέσον τοῦ πνεύμονος καὶ ἀνά μέσον τοῦ θώρακος, καὶ εἶπε τῷ ἡνιόχῳ αὐτοῦ· Ἐπίστρεψον τὰς χεῖράς σου, καὶ ἐξάγαγέ με ἐκ τοῦ πολέμου, ὅτι τέτρωμαι. Καὶ ἐτροπώθη ὁ πόλεμος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἦν ἐστῆκώς ἐπὶ τοῦ ἄρματος ἐξ ἐναντίας Συρίας ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας, καὶ ἀπέχυνε τὸ αἷμα ἀπὸ τῆς πληγῆς εἰς τὸν κόλπον τοῦ ἄρματος, καὶ ἀπέθανεν ἑσπέρας. Καὶ ὁ στρατοκῆρυξ ἔστη ἐν τῇ παρεμβολῇ, δύνοντας τοῦ ἡλίου, λέγων· Ἐκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ γῆν στραφήτω, ὅτι τέθνηκεν ὁ βασιλεὺς. Καὶ ἔθαψαν τὸν βασιλέα ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ ἀπένιψαν τὸ αἷμα ἐπὶ τὴν κρήνην Σαμαρείας· καὶ ἐξέλειξαν αἱ ὕες καὶ οἱ κύνες τὸ αἷμα· καὶ αἱ πόρραι ἐλούσαντο ἐν τῷ αἵματι, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησε. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τῆς ἀπάτης τοῦ Ἀχαάβ. Σημειώσαι δὲ καὶ περὶ τοῦ Ἰσραήλ τοῦ ἁμαρτωίου, οὗτινος λέγει τὰς ἐταιρικὰς πολυπαθείας, τὰς προαγωγείας, τὰ φιλήματα, καὶ τὰ λοιπὰ, δι' ἃ δὴ καὶ ὁ Μιφουσεστίας Θεόδωρος ἀφρόνως τὸ βιβλίον διέβαλλε· καὶ ὅσα ἄλλα συνθήματα οἰονεὶ σύμβολα πεπληθυσμένα τῶν νοσητῶν καὶ ἐνιαίων, καὶ μεριστῶν τῶν ἀμερίστων. Τὰ δὲ σύμβολα πεπληθυσμένα φησὶ πρὸς τὸ ἀληθές ἐκεῖνο καὶ ἐνιαῖον· ἐκεῖνο γὰρ εἴ τι ἂν καὶ ἦ, ἐνιαῖόν ἐστι. Τὰ δὲ σύμβολα τὰ θηλοῦντα ἐκεῖνο πληθύνονται· ἅμα μὲν, ὅτι δι' ἄλλου καὶ ἄλλου ἐηλοῦσι τὸ ἀληθές· ἅμα δὲ καὶ ὅτι πόρρω τοῦ ἐνιαίου, ὅσα ἂν τις καὶ εἴποι, λέγει (19). Καὶ πρὸς πολλὰ μὲν τὰ μορφώματα καὶ οἱ λόγοι μερίζονται, δι' ὃ δὲ ταῦτα καὶ πρᾶττονται καὶ λέγονται, ἐνιαῖόν ἐστι καὶ ἀμέριστον (20)· μὴ γὰρ ὑπολαμβάνωμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα τῶν συνθημάτων οἰονεὶ τῶν συμβολικῶς γινομένων ἀναπεπλάσθαι ὑπὲρ ἑαυτῶν, τουτέστιν ὑπὲρ τοῦ ὄντως νοεῖσθαι αὐτὰ (21), ὡς τὸ φαινόμενον ἔχει, καὶ τὸ γράμμα ψιλῶς ὑπαγορεύει, ἀλλὰ προβάλλονται ταῦτα καὶ προφαίνονται τῆς ἀπορρήτου τοῖς πολλοῖς καὶ θείας ἐπιστήμης. Περικαλύμματα γὰρ εἰσι καὶ τύποι τῶν βαθυτέρων νοησέων τε καὶ ὑπολήψεων· ταύτας γὰρ ἐπιστήμην, φησὶ, δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὡς ἐστὶ (22) τις τούτων ὑψηλοτέρα ἐπιστήμη, ἣν ὁ πνευματικῶς θεωρῶν καὶ τὰ πνευματικὰ συγκρίνων πνευματικῶς ἐπίσταται, οὐ λόγοις ἀποδεικτικοῖς, ἀλλὰ πνευματικοῖς. Τερογραφῆθησαν δὲ οὕτω διὰ τοὺς ἀναξίους (23), ἵνα μὴ εὐκαταφρόνητα δοκοῖη. Καὶ ἵνα ἐκείνοις μόνους ἀνακαλύπτωνται τοῖς τελείοις, καὶ πάσαν ἀπρεπῆ φαντασίαν ἐπὶ τούτων ἀποσκευαζομένοις (24), καὶ δυνατῶς ἔχουσι διαβαίνειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐν τῷ παραθεωρεῖν μὲν τὸ τῶν συμβόλων ποικίλον, τὸ ἐνιαῖον δὲ καταλαμβάνειν, οὐκ ἐν ἀποδείξει καὶ διανοητικῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλ' ἐν ἀπλαῖς ἐπιβολαῖς τοῦ νοός (25). Ἄλλως τε καὶ διπλῆ, φησὶν, ἐστὶ τῶν θεολόγων ἡ παράδοσις· ἡ μὲν διὰ συμβόλων, ἡ δὲ διὰ τῆς θεωρίας τῆς κτίσεως, ἐν τῷ κατανοεῖσθαι ἀπὸ ταύτης τὸν τελεσιουργόν. Εἰπὼν δὲ τὴν μὲν ἀπορρήτον καὶ μυστικὴν, ἐπεξηγεῖται, καλῶν *συμβολικὴν* αὐτὴν, ἅτε διὰ συμβόλων χρησιμοδοτηθεῖσαν. Ἀλλὰ καὶ τελεσιτικὴν, ὡς τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων ἐν

A regem Israel, ut ascendat et cadat in Rhemmath Galaad? Et unus aliquis dixit: Sic et sic; et alter: Sic et sic. Et egressus est spiritus, et stetit coram Domino, et ait: Ego decipiam eum. Dixitque ei Dominus: In quo? Et respondit: Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Et dixit Dominus: Decipies, et certe praevaleris. Egredere, et fac ita. Et nunc ecce dedit Dominus spiritum mendacii in ore omnium prophetarum tuorum istorum. Sed et Dominus locutus est contra te mala. Accessit autem Sedecias filius Chanaan, et percussit Michæam in maxillam, et dixit: Quis spiritus hoc locutus est in te? et respondit Michæas: Ecce tu videbis in die illa, quando ingredieris in abstrusissimum illud tuum cubiculum, ut abscondaris. Et dixit Achab: Tollite Michæam hunc, et abducite eum ad Amon principem civitatis; ut ponat hunc in carcere, et sustentet eum pane angustiae et aqua tribulationis, donec revertar in pace. Et dixit Michæas regi: Si revertens reverteris in pace, non est in me locutus Dominus. Et ascenderunt duo reges Achab et Josaphat in Rhemmath Galaad; et dixit rex Israel ad Josaphat regem Juda: Sume mihi arma, et ingrediar bellum, et tu induere vestitu meo. Et armis indutus est rex Israel, et ingressus est bellum. Et rex Syriae praecepit principibus curruum suorum duobus et triginta dicens: Ne pugnetis contra parvum et magnum, nisi contra regem Israel solum. Factum est, ut viderunt principes curruum Josaphat regem Juda, et ipsi dixerunt: Apparet quod hic sit rex Israel. Et in orbem circumdederunt eum, ut pugnarent; et exclamavit Josaphat: Factum est. Ut viderunt principes curruum, quia non esset hic rex Israel, et diverterunt ab eo. Et intendit unus aliquis arcum certa destinatione collineans, et percussit regem Israel inter medium pulmonis et pectoris, et dixit aurigæ suo: Convertite manus tuas, et educ me de bello, quia vulneratus sum. Et conversum est bellum in die illa. Et rex stabat in curru adversus Syriam a mane usque ad vesperam. Et effundebatur sanguinis a plaga in sinum currus, et mortuus est vespere. Et præco militaris stetit in castris, sole jam in occasum inclinante, dicens: Unusquisque 279 in suam civitatem et in suam terram revertatur, quia mortuus est rex. Et sepelierunt regem in Samaria, et abluerunt sanguinem ad fontem Samariae, et elinxerunt sues et canes hunc sanguinem. Sed et meretrices ablutæ sunt sanguine illo juxta verbum Domini, quod locutus est k. Et hæc quidem dicta sint explicandæ gratia deceptionis Achab. Nota insuper et de Cantico canticorum, cujus quidem amatorias nec paucas affectiones, illas nimirum lenocinationes, suavitationesque osculorum, et reliqua id genus quæ Theodorum cognomento Mopsuestium invitarunt, ut ipsum canticorum opus calumniis proscinderet. Sed et quæcunque alia signa in sacris occurrunt,

k II Paralip. xviii, per totum.

ut sunt symbola intelligibilibus individuisque rebus A
 prægnantia, quæ cum partito dividantur, signa
 alioqui rerum sunt impartibilium. Et hæc sane vo-
 cat σύμβολα πεπληθυσμένα, signa nimirum in nume-
 rosam multitudinem excrescentia sive multiplicata
 ad illud quod verum est et singulare collata. Nam
 illud si quid fuerit, utique singulare est. Porro
 signa illius singularis et individuae rei significativa
 innumerosa extenduntur multitudine: tum qui-
 dem, quod per aliud et aliud declarant genuinam
 ipsam veritatem: tum vero quia longius ab illo sin-
 gulari sunt quæcunque aliquis symbola dixerit, et
 pro multitudine formarum (quæ Deo attribuuntur)
 sermones etiam ipsi dividuntur (et multiplicantur);
 illud vero propter quod hæc et fiunt et dicuntur sin-
 gulare est et individuum. Nec enim arbitremur hæc
 signa proposita rerum symbolice existentium pro
 se ipsis ficta esse, hoc est ut sic ipsa concipiantur,
 quemadmodum signum propositum continet, et
 nuda littera insinuat, sed præmittuntur, prælucent
 sapientiæ vulgo indicibili et divinæ. Tectoria si-
 quidem sunt quædam et rudes adumbrationes sen-
 suum longe profundiorum arcanarumque opinionum.
 Has enim scientiam dicit sermone declarante quod
 altera requirenda sit istis figuris scientia multo subli-
 mior, quam quisquis spiritualiter contemplatur, spiri-
 tualia comparans spiritualibus: hic plane illam tenet,
 orationibus quidem non demonstrativis, sed spiri-
 tualibus. Porro hæc signa oportuit, ad eum modum sac-
 cris inumbrari typis: ut ab eis submoverentur indigni,
 neve contemptui exponerentur: utque illis solis reve-
 lentur perfectis, et omnem indecoram super his imagi-
 nationem rejicientibus, et ad ipsam usque pervadere
 veritatem valentibus, vix quidem leviter signorum
 varietatem, unitatem 280 vero non demonstra-
 tione nec ratiocinatione, sed simplici mentis apprehen-
 sione comprehendendo. Proinde duplex est theo-
 logorum traditio: hæc quidem per signa, illa vero
 exercetur per creaturæ contemplationem, dum
 videlicet a creaturæ speculatione sublimiter rap-
 patur mens ad contemplationem opificis. Priorem
 dicens arcanam et mysticam, interim dum vocat
 eam symbolicam: perinde est ac si declaret eam
 esse, quæ per figuras divinis oraculis tradita sit.
 Eandem quoque τελεστικὴν asserit, ut quæ per sa-
 cerdotum institutionem, cæremonias tradat sacra-
 mentorum, comprehensas signorum involucris.
 Hanc rursus arcanam sive symbolicam astruit in
 se continere quiddam implexum rei affabili, hoc
 est, quæ ut dici promise queat, figuris significativis
 commissa est et inserta. Et hoc nihilominus arca-
 num dicitur, hoc est mysticum. Adumbrata enim
 est in ipso signo figurativo veritas, nec in vulgi
 cognitionem educenda: quemadmodum in legali illo
 phæse verum Pascha delineabatur, secundum quod
 dictum est Paulo: *Pascha nostrum pro nobis im-
 molatus est Christus* ¹. Illa altera theologiæ pars

συμβόλοις παραδιδούσαν διὰ τῆς ἱερατικῆς παραδό-
 σεως. Ταύτην δὲ τὴν ἀπόρρητον, ἦτοι συμβολικὴν,
 φησὶν, ἔχειν συμπεπλεγμένον τῷ ῥητῷ, τουτέστι τῷ
 ῥηθῆναι ἐπιτετραμμένω τῷ συμβόλῳ, καὶ τὸ ἀρρη-
 τον, ἦτοι μυστικόν· συνεσκιασται γὰρ ἐν τῷ συμ-
 βόλῳ τὸ ἀληθές, καὶ ἀδημοσιευτόν ἐστιν, ὡς ἐν τῷ
 νομικῷ τὸ ἀληθές πάσχα, ὡς περ εἰρηται· Τὸ πάσχα
 ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός. Τὸ δὲ δεύτερον
 μέρος τῆς θεολογίας ἐμφανές ἐστι καὶ γνώριμον.
 Ταύτην τὴν θεολογίαν φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν
 εἶπεν, ὡς διὰ τῆς κατανοήσεως τῶν κτισμάτων, καὶ
 τινων θείων οἰκονομιῶν, καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐξηγή-
 σεως τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐν ταῖς θείαις Γρα-
 φαῖς συνισταμένην. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἐμφανεστέρα
 ἔχει τινὰ πειθῶ καὶ συνδεδεμένην ἀλήθειαν τοῖς λε-
 γομένοις· κατὰ τοῦτο γάρ ἐστι καὶ ἀποδεικτικὴ,
 πείθουσα καὶ καταδομένη, καὶ οἶονεὶ δεσμόν τινα
 καὶ σφραγίδα τοῖς λεγομένοις ἐπιτιθεῖσα τὴν ἀλή-
 θειαν (26)· καὶ διδούσα τὸ πιστὸν τοῖς ἀκούουσιν,
 ὑποβαλλομένη, ὅτι τὰ μεγάλα καὶ μεγάλως ὀφείλουσι
 νοεῖσθαι, καὶ προσκρόντως τῇ σφῶν μεγαλειότητι,
 καὶ οὐχ ἀπλῶς χυδαίως, καὶ ὡς οἱ πολλοὶ μανθάνειν
 βούλονται· τίς γάρ, ἰδὼν ἥλιον λάμποντα, ἔπειτα
 ἀκούσας τὸν αἰτιὸν αὐτοῦ καὶ παραγωγέα, οὐ φαιτει-
 νὸν μὲν κατανοήσει ἐκείνον, καὶ ὑπὲρ τὸ τοιοῦτον δὴ
 πάλιν φῶς ὄντα κατὰ πολὺ; εἰ γὰρ ἦν τοιοῦτος, οὐκ
 ἂν τοιοῦτο ποιητῆς ἂν ἦν· Τίς δὲ πάλιν, ζῶντα καὶ
 ἐνεργοῦντα καὶ κινούμενα ἰδὼν, οὐκ ἀναλογίζεται
 τὸν ποιητὴν αὐτῶν καὶ ζῶντα ὑπὲρ ταῦτα καὶ ἀσυγ-
 κρῆτως, καὶ κινούμενον ὑπὲρ ταύτας δὴ τὰς κινήσεις,
 δηλονότι τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα καὶ
 μέγαν Γρηγόριον, καὶ ἐνεργοῦντα κρειττότως ἐς ὑπερ-
 βολὴν ὑπὲρ τὰ ποιήματα; Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἐμφα-
 νεστέρα, ἀπὸ τῆς τῶν ποιμάτων φύσεως τὸν ποιη-
 τὴν ἀποδεικνύουσα· διὰ τοῦτο γάρ καὶ φιλόσοφος, ὡς
 τῇ φύσει ἐμφιλοχωροῦσα τῆς κτίσεως, κἀντεῦθεν θεο-
 λογοῦσα τὰ ὑπὲρ φύσιν. Ἡ δὲ συμβολικὴ οὐκ ἔχει τὸ
 πείθειν, ἀλλ' ἐνεργειάν τινα θεῖαν ἀφανῆ καὶ δρα-
 στήριον, ἥτις τὰς μυστηρίους καὶ θεωρητικὰς ψυ-
 χὰς διὰ τῶν μυστικῶν, ἦτοι συμβολικῶν αἰνιγμάτων,
 ἐνιδρύει καὶ οἶονεὶ θεμελιοὶ εἰς τὸν θεὸν διὰ τῶν μὴ
 λόγῳ διδασκομένων μυστηρίων, ἀλλὰ σιγῇ καὶ ἀπο-
 καλύψει θείων ἐλλάμψεων· καὶ φωτίζει τὸν νοῦν εἰς
 τὰς τῶν ἀρρήτων μυστηρίων κατανοήσεις· διὰ γὰρ
 τῶν τελομένων (ταῦτα γάρ ἐστι τὰ παρ' αὐτῆς δρώ-
 μενα, διὸ καὶ τελεστικὴ λέγεται) προσοικεῖοι τῷ
 Θεῷ πραγματικῇ ἔξει τε καὶ τυπώσει (ὅπερ καὶ ἀδι-
 δάκτους μυσταγωγίας ἐκάλεσεν). Ὁ γὰρ ἐν μεθέξει,
 φέρε εἰπεῖν, τῶν ἀχράντων δώρων γενόμενος ἀδι-
 δάκτως μυσταγωγεῖται καὶ πραγματικῶς τὸν ἀγια-
 σμόν· διὰ τοῦτο καὶ ἡ τοιαύτη μὲν μυστικὴ θεολογία
 δρᾷ, ἡ δὲ διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς πίστεως πείθει
 καὶ ἐνάγει πρὸς τὴν ἀλήθειαν (27). Καὶ μὴν οὐ μόνον
 ἡ νομικὴ παράδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ τελετῆ τῶν καθ'
 ἡμᾶς μυστηρίων τῶν ἱερῶν ἐδεξθῆ συμβόλων. Καὶ
 οὐδὲν θαυμαστόν, ὅπου γε καὶ οἱ ἄγγελοι δι' αἰνιγ-
 μάτων τὰ θεῖα μυστήρια προάγουσι. Καὶ αὐτὸς ὁ

¹ I Cor. v. 7.

Κύριος τούτο μὲν ἐν παραβολαῖς ὡς ἐν συμβόλοις φαίνεται θεολογῶν· τούτο δὲ καὶ παραβιδοῦς τὰ ἐν τῷ δέπνῳ θεωργὰ μυστήρια, ἢ τὰ θεοῦς τοῦς μετέχοντας ἐργαζόμενα, ἢ τὰ παρὰ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν πραχθέντα διὰ τυπωτικῆς τραπέζωσης. Τραπέζωσιν δὲ φησι τότε μὲν τὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης κατάκλισιν, νῦν δὲ τὰ ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ διὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τελούμενα μυστήρια· καὶ γὰρ διὰ δύο αἰτίας οὕτω ταῦτα τελοῦνται· μίαν μὲν, ἵνα τῶν πολλῶν τὰ ἅγια ἀποδιαστέλλωνται (28), μὴ ἐχόντων ἐφικνεῖσθαι τῶν νοουμένων, ὧν χάριν τὰ σύμβολα γίνονται (29)· δευτέραν δὲ, ἐπεὶ ἡ ἡμετέρα ζωὴ ἀπὸ ψυχῆς ἐστὶ καὶ σώματος, καὶ ἀμερίστος ἅμα καὶ μεριστή· τὸ μὲν διὰ τὸ ἀμερὲς τῆς ψυχῆς καὶ ἀσώματος, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ποικίλον καὶ πολυμερὲς, διττῆ γίνεται καὶ ἡ τῶν θεῶν οἰκονομία ἀναλόγως ἡμᾶς ἐλάμπουσα. Καὶ τὸ μὲν ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς, τὸ νοερὸν δηλονότι, οὐχ ὡς πάντα ἀμέτοχον πάθους, ἀλλ' ὡς ἐξωθεν τοῦ πάσχειν οὐκ ἔχον τὰς ἀφορμὰς, ὥσπερ τὸ σῶμα πλείστοις ὑποπίπτον κακοῖς, ἅπερ ἡ ψυχὴ ἐνευ τῆς οικείας ἐκουσιότητος οὐχ ὑπομένει. Τὸ γοῦν ἀπαθὲς τοῦτο εἰς τὰ νοητὰ ἀφωρίσθη θεάματα, ἃ καὶ ἀπλᾶ λέγει καὶ ἐνδότατα, οἶονεὶ χρυσιώτατα· τὸ δὲ παθητικὸν αὐτῆς, τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων δηλονότι ἀντιληπτικὸν τῶν ἐξωθεν, δέχεται τὰ συγγενῆ ταῦτα παραπετάσματα. Τοῦτο δὲ δῆλον ἐξ ὧν καὶ τινες τῶν προφητῶν σαφοῦς, δηλονότι γυμνῆς προκαλυμμάτων, θεολογίας ἀκροχότες· οἶον Ὁφθῆ Κύριος τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ Μωϋσῆ, καὶ εἶπε τὸ καὶ τό· καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην, ἐν αὐτοῖς ἀνακλάττους τύπον τινὰ, δηλονότι εὐσεβῆ θεωρίαν, καὶ τῇ θείᾳ φύσει κατάλληλον (30). Πῶς γὰρ ἂν τις ἐτέρως χειραγωγηθεῖ πρὸς νόησιν τῆς εἰρημένης θεολογίας; Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ κτίσματα προδίδληνται, οἶονεὶ πρόκεινται τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν (31). Καὶ τοῦτο μὴ μόνον ὁ θεὸς ἀπόστολος Παῦλος φησιν, Ὅτι τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἐν τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀληθὴς Λόγος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅταν λέγῃ· *Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἂν τὰ ἐπουράνια εἶπω ὑμῖν, πιστεύετε;* Διὸ καὶ οἱ προφῆται, πῆ μὲν πολιτικῶς καὶ ἐννόμως ἐπισκοποῦσιν (32), ὅτε λέγει ὁ Ἡσαίας· *Καὶ δεῦτε διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων (33)· πῆ δὲ καθαρτικῶς, ὅτε παραινῶσιν· Ὁι διηκῶντες πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ καὶ λούσασθε, καθαροὶ γένησθε, καὶ Προσελθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθητε (34).* Ταῦτα γὰρ εἰσι τὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς καθάρσεως. Ἐκεῖνα γοῦν τὰ πολιτικὰ καὶ ἐννομα λόγον συμβόλων ἐπέχουσι· παχύτερα γὰρ καὶ σαφεῖ ἡμῖν εἰσι· ταῦτα δὲ τὰ καθαρτικὰ καὶ ἄχραντα λόγον γυμνῆς συμβόλων θεολογίας ἐπέχουσι. Διὸ κάκεινα μὲν ἀνθρωπίνως ἢ καὶ πῶς ὑψηλοτέρως· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ μέσως· ταῦτα δὲ ὑψηλοτέρως καὶ τελειουργικῶς, κάκεινα μὲν ἀπὸ τῶν φαινομένων νόμων· ταῦτα δὲ ἀπὸ τῶν ἀφανῶν θεσμῶν· τὰ γὰρ τοῦ παλαιοῦ νόμου φαινόμενα ἐξαγγέλλονται, ἀφανῶς δὲ νοοῦνται. Ἐπεὶ πῶς τὰς νηστείας, καὶ

A evidens est et nota familiariter. Hanc vocat philosophicam simul et demonstrativam, quippe quæ conciliatam per attentam considerationem creaturarum, aut divinæ cujusdam dispensationis, sive per speculativam enarrationem eorum quæ in sacris Scripturis de Deo dicta esse comperiuntur. Et hæc sane ut evidentior, vim obtinet quamdam persuadendi, atque ex dictis collectam veritatem et assertam. Secundum enim hoc dicitur demonstrativa, quod persuadeat et denuntiet, et quasi vinculum quoddam et sigillum dictis apponat veritatem. Auditoribus enim suis fidei ac securitatis pignus præstat: illis suggerens, quod magna debeat de Deo cogitare manifeste et pro decoro suæ magnitudinis, non etiam utcumque more vulgi ceu plerique assolent, frigide discere cupientes. Quis enim solem hunc contemplatus radiosissimo lumine splendicantem, ubi primum et auctorem solis et tantæ luminis intellexit conciliatorem: quis, inquam, non illum statim cogitet copioso lumine splendescere, imo supra quam dici potest, transcendere solem ipsum, suo illo fonte lucis omnis? Quod si sol talis ac tantus: nunquid non ipsius opifex vel tantus cogitari debet? Quis rursus, quæ vivunt, efficiunt quidpiam operis, ad hæc moventur, ubi viderit primum, non continuo secum reputabit talium opificem præ his incomparabiliter 281 vivere felicius, moveri insuper supra motiones naturæ conditæ eminentius, nimirum sua ipsius contemplatione se moventem? Denique quis non sic præcellenter operantem admiretur, atque obstupescat supra modulum creaturæ totius? Et hæc plane divina sunt juxta magnum illum Gregorium. Et talis quidem theologia jure altera censetur evidentior, a natura rerum conditarum, conditorem ipsum demonstrative colligens; quare φιλόσοφος merito dicitur, hoc est studiosa sapientiæ; quod perliberiter immoretur considerandæ nativæ indoli creaturarum, atque hinc divinam commentationem elicit, naturam ipsam transcendentem. Altera nimirum symbolica non habet tale aliquid, quo nitatur ad persuadendum; sed efficacem quamdam vim, divinam quidem, sed obscuram ac plenam laboris, quæ animas mysticarum rerum studiosas atque earum contemplationi affixas, per mystica, hoc est symbolica ænigmata solide communit; et in Deo quasi stabili fundamento collocat per ea quæ nullo docentur sermone, mysteria; idque silentio atque revelatione divinæ illustrationis. Et mentem illustrat ad ineffabilia mysteria consideranda; nam per sacrificantes (hæc enim sunt hujus opera, ideo etiam τελεστική dicitur) Deo familiares magis afficit activa qualitate, et formatione (quod etiam ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est *sacrorum initiationes a nemine edoctas* vocavit); qui enim dicis causa particeps immaculatum efficitur donorum, sine præceptore sacra docetur et ipso actu sanctificatur, propterea et talis quidem mystica theologia operatur, altera vero consideratione fidei persuadet, et ad veritatem adducit. Atqui non legalis traditio

solum, sed et quæ proprie nostra est Christianorum A mysteriorum sacra institutio sanctis illis indiguit symbolicis signis. Neque id admirabile : quandoquidem angeli ipsi per ænigmata ad divinorum mysteriorum cognitionem provehunt nos et perducunt. Et ipse quidem Dominus in parabolis quasi signis quibusdam, dum divina tractaret, hoc ipsum secutus videtur. Hoc nimirum theologiæ genus luculenter expressit, dum in cœna mysteria traderet divinæ operationis vi prædita, aut quæ sui participes deos quadantenus efficerent; sive ea quæ ab ipso Domino Jesu Christo et Deo nostro gesta sunt per typicæ illius mensæ apparatus. Proinde *τραπέζωσιν* vocat eum, qui tunc discipulorum fuit, ad mensam illam sacram discubitum simul, et quæ nunc temporis conficiuntur, in mensa divina 282 sacrosancta mysteria per panis sacri atque calicis benedictionem. Duplici quidem ratione ita hæc sacramenta conficiuntur. Una est, ut sancta hæc a vulgaribus hominibus distinguantur ac separentur, qui nequeunt pertingere ad ea quæ consideranda proponuntur, quorum scilicet vulgarium gratia, signa ejusmodi figurativa sunt. Altera est quando vita hæc nostra ab anima pendet simul et corpore: et quidem parte una individuum atque incorpoream animæ naturam; hoc autem quod distinctæ sit ac multimembris naturæ corpus, atque hinc factum, ut divini istius sacramenti consecutio sub duplici materia dispensaretur, pro qualicunque virium nostrarum proportione, Domino nos interim erudiente arcano suo afflatu. Jam animæ impassibilitas, vis nempe ipsius intellectilis: non quod omnino sit expers patiendi, sed quia externarum passionum nullæ se offerant causæ quemadmodum hoc corpus innumeris obnoxium incommodis, quorum nullum prorsus cogitur anima sustinere, nisi ultronea propriave voluntate eo deflexerit. Hæc igitur animæ circa passiones inflexibilitas ad spectandas species, quæ intellectu solo comprehenduntur, sejuncta est et disparata: quas quidem visiones simplices esse et intimas astruit, quasi arcanas maxime et introrsum delitescentes. Cæterum passiva, quæ extra se sunt, admittit sibi cognata hæc involucri figurarum. Liqueet hoc ex eo, quod prophetarum nonnulli perspicuæ, hoc est nudæ nec ullis tectoriis adumbratæ theologiæ auditores fuisse referuntur: ut est quia Dominus se visendum exhibuit ipsi Abraham, sive etiam Moysi. Et dixit hoc et hoc. Et factus est sermo Domini ad hunc prophetam. Et hi quidem in seipsis unam aliquam affingunt imaginem tali visioni, puta contemplationem congruam pietati, quæ divinæ naturæ utrobique servata temperie conveniat. Quo enim pacto alias quis possit manuduci ad præscriptæ theologiæ intelligentiam? Ipsæ etiam creaturæ præponuntur, et quasi præjacent invisibilibus et intelligibilibus. Idque non solus astruit admirabilis ille apostolus Paulus dicens: *Quia invisibilia ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*^m! sed et Verbum verax, ipse Dominus noster Jesus Christus quando dicit: *Si terrena dixi vobis, et non creditis: quomodo si caelestia dixero vobis creditis*ⁿ? Idcirco eximii illi prophetae partim quidem in civilis ac legibus institutæ vitæ morem sua contemplantur oracula, ut cum dicit Isaias^o: *Venite 283 et disceptemus, dicit Dominus*. Nam et hoc ad civilis vitæ legumque rationem pertinet. Alicubi purgative, ut cum admonent: *Sitientes, venite ad aquam*^p; et: *Lavamini, mundi estote*^q; et: *Accedite ad eum, et illuminamini*^r. Hæc enim doctrinam respiciunt simul et expiationem. Illa igitur, quæ politica sunt, et legum formulam præferunt, rationem obtinent signorum; sunt enim crassiora nobisque manifesta omnibus. Quæ vero purgatoria, rationem continent nudæ illius signo-

τὰ σάββατα, καὶ τὰς νομυηνίας νομοθετήσας, ὑστερον λέγει διὰ τοῦ Ἰησοῦ· *Τίς γὰρ ταῦτα ἐξεβίτησεν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν*, εἰ μὴ φανερώς μὲν λέγονται, ἀφανῶς δὲ νοοῦνται; καὶ τὸ προσήκον ἢ τοῖς πράγμασιν ἢ, κρυφωδέστερα ὄντα, οὕτως ἐκφαίνονται, ἵνα μὴ τοῖς πολλοῖς βεβηλωθῶσιν, ἢ τοῖς ἡμετέροις νοῖς καὶ ψυχαῖς, δηλονότι κατὰ τὴν τῶν ὑποδεχομένων δύναμιν· ἄλλως γὰρ νομοθετοῦνται οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἄλλως οἱ κατὰ Χριστὸν ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν νομοθεσίαν· ἐκεῖνοι μὲν ἐν γράμματι, ἡμεῖς δὲ ἐν πνεύματι· οὐ γὰρ ἀπλῶς ἱστορίαν ἔχει ὁ λόγος τῶν προφητῶν, ἀλλὰ ζωτικὴν τελειώσιν· σκοπὸς γὰρ ἐστὶ τοῖς ἁγίοις ἐπὶ τῶν Γραφῶν, πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν τελειοῦσθαι τοὺς διδασκομένους (35). Ταῦτα δὲ φησὶ, δεικνύς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν ἐν τοῖς θεοῖς λόγοις γίνεσθαι (36). Χρηστικαροῦν καὶ ἡμᾶς εἰσω παρακύψαι τῶν συμβόλων, καὶ θεωρῆσαι αὐτὰ ὡς ἔχοντα θείων καὶ νοητῶν χαρακτήρων· καὶ γὰρ οὐ μόναι αἱ προσκυνηταὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὑποστάσεις συμβόλοις διαποικιλλονται· καὶ πῦρ λέγεται ὁ Θεός, ὡς, *Πῦρ καταναλλισκόν*, καὶ τὰ λόγια τοῦτου πεπυρωμένον· ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι συμβολικῶς διαγράφονται· λέγεται γὰρ καὶ περὶ αὐτῶν· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα*. Ἄλλ' ὅμως πρὸς τὰ ὑποκείμενα καὶ οἱ τύποι νοοῦνται, καὶ οἱ αὐτοὶ εἶεν· ἢ γοῦν τοῦ πυρὸς εἰκὼν λαμβάνεται ἐπὶ Θεοῦ, ἢ κατὰ τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὅτι πῦρ λέγεται· ἀλλ' ὑπὲρ τοῦτο ἐστὶ. Τέως δὲ λέγεται πῦρ, ὡς αἰτίας πυρός. Καὶ ἐπεὶ τὸ θεῖον ὑπὲρ νόησιν ἐστίν, ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν ὡς αἰτίας νοεῖται, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, ὡς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τῆς γῆς*· τὸ γὰρ προνοητικὸν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσι δραστήριον καὶ διακριτικὸν πῦρ ὀνομάζεται· ἢ κατὰ τὸν λόγον, ὡς παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ· *Οὐχ οὕτως οἱ λόγοι μου, ὡς περ πῦρ; λέγει Κύριος*· διὰ τὸ καθαρὸν πάντα καὶ ἀκίβδηλον· καθὼς καὶ παρὰ τῷ Δαυὶδ· *τὰ λόγια Κυρίου πεπυρωμένον, λόγια ἀγνά*. Ἄλλ' οὕτω μὲν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων τὸ πῦρ, ὡς αἰτιατῶν ἐκ Θεοῦ κατὰ μέθεξιν, ὡς περ δῆτα λέγονται καὶ φῶς, καὶ θεοὶ καὶ ἄλλα τὰ τῷ Θεῷ προσήκοντα.

^m Rom. 1, 20.ⁿ Joan. III, 12.º Cap. 1, 18.^p Isa. LV, 1.^q Isa. I, 16.^r Psal. XXXIII, 6.

rum theologiæ. Ideoque illa quidem inducta videntur hominum more, sive etiam aliquousque sublimius. Hoc enim indicat dicitio μέσως, id est medie. Hæc vero sublimius et ad perfectionem efficacius inducuntur. Et illa quidem a conspicuis legibus: hæc autem ab iis quæ per se arcanæ sunt et divinæ. Rursus illa antiquæ legis decreta propalam quidem evulgantur, obscure autem intelliguntur. Alioqui is, qui lege sanxit jejunia, Sabbata et neomenias, postea per Isaiam⁶ sic loquitur: *Quis enim quæsiuit hæc de manibus vestris, nisi quia perspicue quidem dicuntur, intelliguntur autem obscurius?* Conveniebat profecto istiusmodi rebus, quæ per se cum abstrusiores sint, ad hunc modum ut evulgarentur, ne a quamplurimis profanarentur: sive id nostris etiam congruebat sensibus et animis, pro accipientum videlicet captu. Aliter enim Judæi suæ, aliter nos qui Christo nomina dedimus, legis nostræ decreta interpretamur. Illi enim in littera vim suæ legis constituunt; nos in spiritu. Neque enim historiam utcumque continet sermo propheticus, sed et in se habet reconditam vivificam perfectionem. Hic enim sanctis unicus fuit scopus, ut per eas Scripturas, quos docuissent semel, perficerent proveherentque ad æternam vitam. Et hæc quidem ait, interim graphice declarans sublimiorem quam illam intelligentiam in divinis Scripturis esse requirendam. Operæ igitur pretium fuerit, ut et nos ejusmodi signa introspeciamus, simul et eadem contemplemur, quasi divinarum intelligibiliumque germina figurarum. Non enim solæ illæ omnibus adorandæ sacrosanctæ Trinitatis personæ figurativis signis distinguuntur. Ignis siquidem dicitur Deus, ut illud: *Ignis consumens est*⁷; et: *Eloquia ipsius ignita*⁸. Sed angeli quoque ipsi figurative describuntur: dicitur enim de his: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam*⁹. Attamen quantum ad hæc subjecta attinet, etiam figuræ satis intelliguntur, tales licet ipsæ sint: sive 284 imago ipsa ignis pro Deo sumitur, aut secundum id quod intelligentiam excedit, quia ignis quoque dicitur. Cæterum hoc rursus exsuperat: nam prius ignis dicitur, quasi qui auctor sit ignis. Et quando numen omnem intelligentiam transcendit, hinc a rebus creatis ut earum auctor intelligitur, sive propter ipsius providentiam, sicut in Evangeliiis: *Ignem veni mittere in terram*¹⁰. Hæc enim ipsius providentia, exprompta et alacris cura omnium, inque providendo discretiva vis, ignis nomine exprimitur. Sive insuper per efficaciam sermonis, quemadmodum apud Jeremiam¹¹: *Nunquid non verba mea quasi ignis? dicit Dominus*; idque propter omnimodam puritatem integritatemque, quemadmodum apud David: *Eloquia Domini igne examinata, eloquia casta*¹². Et hæc quidem de Deo dicta sint. Proinde de angelis etiamnum ignis enuntiatur, quatenus a Deo conditi, idque secundum participationem: quemadmodum lidem lux dicitur, et dii, aliisque ejusmodi agnominacionibus, quæ Deo ipsi non incongrue competere noscuntur.

Μᾶλλον δὲ, ἵνα συνελὼν εἶπω, τὸ πῦρ ἐπὶ Θεοῦ Ἄ λεγόμενον κατ' αἰτίαν λέγεται· καλεῖται γὰρ ὡς αἰτία τοῦ πυρός· ἐπὶ δὲ τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπαρξίν· τοῦτο δὲ λέγει, οὐχ ὅτι ἐνουπόστατοι εἰσιν αἱ τοῦ Θεοῦ πρόνοιαι, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ Θεοῦ εἰσι καὶ ὑπάρχουσιν, οὐχ ὡς (37) ὑφεστῶσαι, ἀλλ' ὡς ἐνεργούμεναι· ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγέλων κατὰ μέθεξιν· ἐπεὶ γὰρ καὶ θεοειδεῖς λέγονται, καὶ τοῦ θεοῦ μετέχουσι. Πῦρ δὲ ὁ Θεὸς λέγεται, πῦρ καὶ αὐτοὶ καλοῦνται κατὰ τὴν μετοχήν. Διαφέρει δὲ τὸ κατὰ μέθεξιν Θεῖον τοῦ καθ' ὑπαρξίν ἐνταῦθα, ὅτι τὸ κατὰ μέθεξιν δηλοῖ οὐσίαν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν καὶ ἐπακτὸν ἔχουσαν τὸ θεοειδές· τὸ δὲ καθ' ὑπαρξίν, πνεῦμα ἢ λόγιον θεῖον, τουτέστιν ἐκ Θεοῦ παραχθὲν καὶ λεχθὲν (38). Οὕτω γὰρ οὐ συμφύρονται οἱ λόγοι τῶν συμβολικῶν ῥημάτων· ἀλλὰ προσηκόντως τοῖς ὑποκειμένοις νοοῦνται· ὡς φέρε εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ φωτός, φῶς λέγεται ὁ Θεός, ἀλλὰ τῷ εἶναι αἰτίος τοῦ φωτός· φῶς δὲ προστάγματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπαρξίν. Εἰπομεν δὲ ἀνωτέρω, πῶς ἐκλαμβάνει τὴν ὑπαρξίν· ἐπεὶ φῶς ὁ Θεός λέγεται, ὑπάρχει δὲ τὸ πρόσταγμα ἐξ αὐτοῦ παραχθὲν, φῶς καὶ αὐτὸς κληθεῖ· πλὴν οὐ κατὰ μέθεξιν· οὐ γὰρ τι ἄλλο ἢν τὸ πρόσταγμα μετέσχε τοῦ θεοῦ φωτός· ἀλλ' οὕτως αὐτὸ παρήχθη ἐκ Θεοῦ, καὶ θεῖον,

Quin potius, ut cuncta perstringam compendio, ignis hic de Deo dictus, secundum causam enuntiatur. Vocatur enim sicut auctor, ab ipsa ignis creatione. De providentiis autem ac verbis Dei, secundum substantiam. Hoc porro dicit Pater, non quod in se subsistentes sint providentiæ Dei: sed quia a Deo sunt, et existunt, non quasi subsistentes, sed ut efficaciter operantes. Jam vero de angelis prædicatur secundum participationem, quando quidem deiformes dicuntur, et divinæ quadantenus consortes naturæ. Ignis profecto Deus ipse dicitur: sed et angeli ignis vocantur, jure participii. Cæterum divinitas hæc, quæ secundum participationem dicitur, ab ea in immensum differt, quæ præsentī loco prædicatur secundum substantiam: quia quæ participative capitur, substantiam declarat per se quidem existentem, sed aliunde obtinentem ascitiam illam similitudinem Divinitatis. Illa vero, quæ est secundum existentiam inspiratio, et oraculum divinum, hoc est a Deo productum et dictum. Ita enim symbolicorum nominum rationes nequaquam confusaneæ permiscuntur: magis vero intelliguntur pro decoro subjecti cujusque argumenti, quemadmodum de luce quoque pronuntiare liceat. Lux Deus ipse dicitur, sed quatenus auctor est

⁶ Isa. i, 12. ⁷ Deut. iv, 24. ⁸ Psal. cxviii, 140. ⁹ Psal. cxvi, 31.

¹⁰ Psal. ciii, 4. ¹¹ Luc. xii, 49. ¹² Jer. xxiii, 29.

lucis. Lux item Dei ipsius mandata, sed secundum substantiam. Superius autem dictum nobis est, quomodo **285** interpretetur substantiæ nomen. Nam quando lux Deus ipse dicitur, est autem mandatum ab ipso profectum, jure lux mandatum quoque vocari potest; neque tamen id secundum participationem sit. Non enim aliud aliquid existens ipsum Dei mandatum, particeps dici debeat divinæ illius lucis; sed ita sane ab ipso proficiscitur Deo. Ipsa denique divinitas, quam pronuntiat Pater secundum substantiam. Lux itidem angelus, at participio divinæ; lucis supremi angelorum ordines sunt etiam lumen pro cuiusque et ordine et merito; prout primario illi lumini propius accedunt, quodque vim obtineant cum illuminandi, tum provehendi se inferiores ordines ad sublimiorum rerum contemplationem. Ad hunc modum istiusmodi signorum nomina non indecore explicantur secundum res subjectas. Cæterum ne supra epistolaris mensuræ lineam dicendo prætervehamur: veniendum nobis nunc ad interrogationem præmotam, propositionemque desumptam e Proverbiorum libro. Enimvero interrogatio tua talis est: Quæ utique esculenta, quæve poculenta ipsius sunt sapientiæ. Jam de cibo primum dicimus. Cibus sane adimpletivus est rei indigæ atque deficientis infirmæ curativus, vitæ conservativus; qui ad florem revocans ætatis, et quasi renovans, vitalem clementer indulget corpori temperaturam, omnemque a nobis prorsus macerem exigit, et suppeditat jucunditatem. Pulchre admodum sapientissima ipsa sapientia craterem tenet, et potionem profundit; hoc enim indicat verbum *προνοεῖ*. Imo vero ante crateris commemorationem solidos cibos apponens, universos invitatur ad epulum: ipsa, inquam, eorum amore capta decenti, qui ejus indigent, non ut prior invitetur, expectat; invitatur ipsa potius per summam suam benignitatem. Dupliciter ergo sapientia nutrit, nunc quidem alimonia, nunc vero potione. Ipsa crateris profusio multiplicem repræsentat providentiæ ipsius benignitatem. Crater igitur hic cum sit in orbem rotundus, et in patulam amplitudinem expansus, divinæ erga omnes providentiæ declarat apertam explicationem: quæ quidem in universum omnes circumplectitur, ambitque creaturas. Proinde ipsam Dei providentiam insinuat omni prorsus carere principio: non quod forte simul cum rebus existere incipiens illis provideat: (neque enim quidquam est eorum, quæ sunt, sanctæ illi rerum omnium creatrici, ac beatæ Trinitati cœternum:) sed quia priusquam eo proveherentur ut essent, ipsarum in Deo rationes erant **286** creaturarum; inque Dei mente, quæ aliquando futura fuerant, jam erant præformata. Idcirco providentia Dei ante omnem omnino creaturam præexistit astruitur absque ullo principio. Providentiæ siquidem divinæ erat, sive consilii rebus prospicientis, etiam velle producere creaturam, providenti ipsius bonitate fruituram. Sane ad hunc sensum nullo quoque fine circumscribenda providentia

A ὅπερ λέγει ὁ Πατήρ καθ' ὑπαρξιν. Φῶς καὶ ὁ ἄγγελος, ἀλλὰ κατὰ μέθεξιν τοῦ θεοῦ φωτός· φῶς αἱ ὑπερβεθηκῦται τῶν ἀγγέλων τάξεις (39) κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὅτι τῷ πρωτιστῶ φωσι πλησιάζουσι, καὶ ὅτι δύναμιν ἔσχον φωτιστικὴν καὶ ἀναγωγὴν τῶν ὑποδεεστέρων (40)· καὶ οὕτω προσήκόντως ἀναπτύσσονται τὰ τῶν συμβόλων ὀνόματα πρὸς τὰ ὑποκείμενα πράγματα. Ἄλλ' ὅπως μὴ ὑπὲρ τὸ μέτρον λέγοιμεν τῆς ἐπιστολῆς, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν ἐρώτησιν, καὶ τὸ τῶν παροιμιῶν πρόβλημα. Καὶ ἐπεὶ τὸ ἐρώτημά ἐστι, τίνα τὰ βρώματά εἰσι, καὶ τίνα τὰ πόματα, λέγομεν περὶ τῆς τροφῆς· ἡ τροφή πληρωτικὴ ἐστὶ τοῦ ἐνδεοῦς, καὶ τοῦ ἀσθενοῦς θεραπευτικὴ, καὶ τῆς ζωῆς φρουρητικὴ, καὶ θάλλειν ποιεῖ καὶ ἀνανεάζειν, καὶ τὴν ζωτικὴν δωρεῖται εὐπάθειαν· καὶ ἀπλῶς τὸ λυποῦν ἀπελαύνει, καὶ τὴν εὐφροσύνην χορηγεῖ. Καλῶς οὖν ἡ ὑπέροσφος σοφία κρατῆρα ἰστέα, καὶ τὸ πόμα προχέει· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *προνοεῖ* (41)· μᾶλλον δὲ, πρὸ τοῦ κρατῆρος, τὰς στερεὰς τροφὰς προτιθεῖσα, ἅπαντας συγκαλεῖται πρὸς εὐωχίαν, αὐτὴ ἐφιεμένη ἀγαθοπρεπῶς τῶν δεομένων αὐτῆς (42) καὶ οὐ παρακαλεῖται, ἀλλὰ παρακαλεῖ δι' ἀκραν ἀγαθότητα. Διττῶς οὖν τρέφει διὰ τε βρώσεως, διὰ τε πόσεως. Ἡ δὲ πρὸχυσίς τοῦ κρατῆρος τὰς προνοητικὰς αὐτῆς ἀγαθότητας παριστάνει. Ὁ κρατῆρ οὖν, κυκλικῶς περιφερῆς ὢν καὶ ἐξηλωμένος, ὁμοίᾳ τὸ ἀνηλωμένον ἐπὶ πάντα τῆς θείας προνοίας, ἥτις καὶ κύκλω πάντα περιλαμβάνει τὰ κτίσματα. Ἄναρχον δὲ φησι τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν, οὐχ ὅτι τῶν ὄντων τυχὸν συνάρχων προνοεῖ (43), οὐδὲ γάρ ἐστὶ τι τῶν ὄντων συνάναρχον τῇ ἀγίᾳ καὶ δημιουργικῇ (44) καὶ μακαρίᾳ Τριάδι· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν ἢ παραχθῆναι τὰ ὄντα οἱ τῶν δημιουργημάτων λόγοι ἐν τῷ Θεῷ προήσαν· καὶ ἐν ταῖς θείαις νοήσεσι τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετύπωτο. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὑπάρχειν λέγεται πάσης τῆς κτίσεως· προνοία, γὰρ ἦν θείας, ἥτοι προνοήσεως, καὶ τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν τὴν ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος (45). Κατὰ τοῦτο γοῦν καὶ ἀτελεύτητος ἡ πρόνοια λέγεται εἰς τοὺς ἀθανάτους ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἀθανατισθησομένους ἡμᾶς, καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένη (46)· πλὴν ἐπειδὴ καὶ πρόεισιν ἡ πρόνοια, καὶ ἀνεκφοιτήτως ἐν τῇ ταυτότητι ἑδραίως ἱδρυται· οὐ γὰρ διαχέεται καὶ ἀφανίζεται· διὰ τοῦτο λέγεται ἡ κρατῆρ ἐστάναι. Οἰκοδομεῖ δὲ ἡ σοφία οἶκον ἑαυτῆς, ὡς εἶναι καὶ ἔξω αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐν αὐτῷ ἐτοιμάζει ἃ ἔφη, ὅτι καὶ ἐν τῷ παντὶ ἡ θεία πρόνοιά ἐστι, καὶ τὰ πάντα περιέχει, καὶ ἐν τῷ παντὶ οὐδὲν ἐν οὐδενὶ κατ' οὐδέν ἐστι, ὁμοίᾳ καθ' ὑπεροχὴν· οὐδὲ γὰρ κατὰ στέρησιν, οὐδὲ δι' ἀνυπαρξίαν, ἀλλὰ καὶ ὢν καὶ ὑπὲρ ταῦτα ὢν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* εἰρηται· ἐξήρηται γὰρ τῶν ὄλων, οὐ κατ' ἄλλο μὲν τοῦτο, κατ' ἄλλο δὲ ἐκείνου· οὐδὲ ἄλλως τοῦτο, καὶ ἄλλως ἐκείνου· οὐδὲ τοῦτο μὲν ἔει, τοῦτο δὲ ποτε· ἀλλὰ ταῦτός καὶ αἰδίως καὶ κατὰ ταῦτά καὶ ὡσαύτως ἔχων, καὶ οὐδαμῶς τῆς οικείας ἐστίας ἀπολειπόμενος, ἔξω δηλονότι ἑαυτοῦ γενόμενος· ἐστία γὰρ λέγεται, τουτέστιν ἡ ὡς ἐστὶ διαμοῆ.

καὶ ἐστὼς ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀεὶ κατὰ τὴν πρόνοιαν κινούμενος, οὔτε ἐστὼς κατὰ τὴν πρόνοιαν, οὔτε κινούμενος κατὰ φύσιν· μᾶλλον δὲ, ἐπειδὴ τὸ μὲν ἐστὼς ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀναλλοίωτον μονιμότητος ἔλαβε, τὸ δὲ κινούμενος ἐπὶ τῆς περὶ τὰ ὄντα προνοίας, ἐφ' ἑκατέρου τούτων νοεῖν ἡμᾶς χρὴ καὶ προσάγειν τὸ καθόλου, ἵνα τοιοῦτον τὸ λεγόμενον, οὔτε ἐστὼς καθόλου ὡς μὴ κινεῖσθαι προνοητικῶς, οὔτε κινούμενος καθόλου, ὡς τῆς οικείας μεθίστασθαι μονιμότητος. Διὰ τοῦτο γὰρ λέγει, ὅτι, καὶ εἰ κινεῖται εἰς προνοίας, ἀλλὰ τὸ μόνιμον ἔχει· καὶ εἰ μένει ἐν τῷ ἀναλλοιώτῳ, ἀλλὰ ταῖς προνοίαις κινεῖται. Ἐντεῦθεν διαλαμβάνει, τίς μὲν ἢ στερεὰ τροφή, τίς δὲ ἡ ὑγρά. Ἡ γοῦν στερεὰ τροφή σύμβολόν ἐστι· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ σύνθημα τῆς νοεράς καὶ μονίμου τελειότητος. Ποία δὲ ἐστὶν ἡ νοερά καὶ μόνιμος τελειότης; Πάντως καθ' ἣν νοοῦντες οἱ ἄξιοι καὶ τῶν θεῶν μετέχοντες (ἡ γὰρ νόησις μετοχῆ λέγεται) τελειοῦνται· ἀλλὰ κατὰ γνῶσιν ἐστῶσαν, ἐπειδὴ καὶ ἡ τροφή στερεὰ, καὶ ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον. Τοῦτο δὲ φησιν, ὅτι δηλαδὴ χρὴ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις μὴ πρὸς τὰς ὕλικὰς ἐννοίας καταμερίσασθαι τὸν νοῦν, ἀλλὰ μονοτρόπως τὸ ὑπερφυῆς καὶ ἀνεξιχνίαστον τῆς θείας φύσεως λογίζεσθαι, καὶ ταῦτά τινα τὸν τὰ αἰσθητήρια τοῦ ἐντὸς ἀνθρώπου γεγυμνασμένα ἔχοντα· ἐν οἷς ὁ θεῖος Παῦλος ἀπαρυσάμενος τῆς θείας σοφίας· τούτου γὰρ ἐστὶν ὁ λόγος· Ὅτε ἡμῖν νῆπιος, ὡς νῆπιος ἐφρόνουν· μεταβίβωσι τῆς στερεᾶς τροφῆς τοῖς τελείοις, πρῶτον ποτίσας γάλα, ὅτε τυχὸν εἶχον τὰ νοητὰ αἰσθητήρια ἀγύμναστα· ὡς γὰρ ὁ νῆπιος, τὰ σωματικὰ αἰσθητήρια ἀγύμναστα ἔχων, ἅπαν ὁ ὄρᾳ ἢ ἀκούει, οὐ καθὼς ἔχει ὄρᾳ καὶ ἀκούει· τὸ γὰρ μηδὲν φοβερὸν μορμολύκειον οἴεται, καὶ λόγον πραῦν πολλὰκις ὡς ἀπειλητικὸν δέχεται· οὕτω καὶ ὁ νηπιᾶζων κατὰ ψυχὴν, ἀγύμναστα ἔχει τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, καὶ οὐ δύναται ἢ θεάσασθαι, ἢ ἀκούσαι θεωριαν ὑψηλοτέραν, ἣν τροφήν στερ. ἀν ὁ λόγος ἀποκαλεῖ. Τὴν δὲ ὑγράν τροφήν σύνθημα καὶ σύμβολον πάλιν οἴομαι. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἀπὸ κοινού, τῆς διαχτυκῆς ἐπιβροῆς, δηλονότι τῆς διὰ πολλῶν καὶ μεριστῶν διδασκαλίας (47)· οὐχ ἐνὶ γὰρ τρόπῳ καὶ ἀπλῶ, ἀλλὰ πολυειδεῖ καὶ ποικίλῳ τοῖς διδασκόμενος ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς θεογνωσίας ἀγεσθαι συμβαίνει. Διὸ καὶ δρόσῳ, καὶ ὕδατι, καὶ γάλακτι, καὶ οἴνῳ, καὶ μέλιτι, τὰ θεῖα λόγια παρεκάζονται· ἐπειδὴ γὰρ πάντα ὕδατηρά εἰσι· τὸ δὲ ὕδωρ ζωογόνον διὰ τὴν τοιαύτην δύναμιν οὕτω λέγονται. Οὐ μὴν δὲ μόνον τὸ ὕδαρὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ φέρουσιν ἕκαστον καὶ τινα ἰδίαν ποιότητα. Ὡς γοῦν αὐξητικὰ, γάλακτι ἐοικασί· τὸ γὰρ γάλα θρεπτικὸν καὶ αὐξητικόν· ὡς ἀναζωτικὰ οἴνῳ· ὁ γὰρ οἶνος ἀναζωτικὸς, τὸ ἐμφυτον διεγείραν θερμόν· ὡς καρτικὰ καὶ φρουρητικὰ μέλιτι· τὸ γὰρ μέλι καθαίρει μὲν καὶ τὰ ἐλκώδη, φυλάττει δὲ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τῶν ὀπωρῶν ἐμβαλλόμενα. Ταῦτα γοῦν ὑπερβλύζει ἡ θεῖα σοφία τὴν ψυχὴν δροσίζοντα, κατὰ ταῦτα καὶ εὐωχεῖ ὁ θεὸς τοὺς ἄξιους, καὶ αὐτὸς μεθύ-

A dicitur, ad immortales angelos atque adeo ad nos olim futuros immortales relata : et ad bona omnia quæ propter nos futura. Cæterum quando ipsa progreditur providentia, nusquam tamen a se desciscendo, in sua ipsius identitate solide conquiescere describitur. Neque enim diffusionem sui pereffluit, exinanitur aut marcescit aliquando; hinc merito crater ipse consistere prædicatur. Ædificat autem sibi domum Sapientia^a; perinde est atque dicat : Extra se est, et intra se nihilo secius permanet. Intra se quidem ea apparet quæ, ait Pater : quia et in omnibus divina est providentia universa suo ambiens complexu : et in omnibus nihil in nihilo secundum nihilum est, idque eminenti quadam prærogativa; neque enim privatorie, sive per substantiæ ablationem aut interitum; sed vere est istisque omnibus supereminet, sicuti in opere *Mysticæ theologiæ* mihi dictum est. Eminenter ab omnibus exemptas dicitur, non quidem secundum aliud aliquid ab hoc, secundum autem aliud ab illo : neque aliter ab illo. Neque rursus ab hoc quidem semper, ab illo item aliquando; sed pari modo et sempiternæ nec difformiter, sed modo consimili se habens, et nusquam a propria desciscens mansione, extra nimirum seipsam. Ἔστια siquidem hic dicitur, perinde atque διαμονή, id est *permansio*. Et stans in seipsa, et per providentiæ operationem semper mota. Neque stans secundum providentiam, neque per naturam movetur : quinimo, quia hoc quidem dictum, stans in sua soliditate naturæ : eo dixit Pater, quod inalterabile sit numen. Quod autem moveri scribit, de providentiæ actione accipiendum est circa entia quævis. In utraque harum partium necesse est dictionem illam intelligamus, simul et pronuntiemus καθόλου, hoc est *in universum* : quasi hoc pacto sententiam contexuerit. Neque in totum stans sic, ut nullatenus moveatur suæ providentiæ operatione : neque rursus sic movetur in totum, ut a propria desciscat transmigræve stabilitate. Idcirco enim dicit, quia et si moveatur numen ad obeundam functionem suæ providentiæ, sed 287 interim suam ipsius retinet stabilitatem, etiamsi in sua inalterabili perseveret natura; sed et idem officiis movetur suæ providentiæ. Dehinc D sequitur quis solidus sit cibus quisve liquidus. Solidus quippe cibus symbolum est, nempe signum et significatio intellectualis ac solidæ perfectionis. Sed quæ demum hæc intellectualis est et solida perfectio? Omnino illa esse censetur, secundum quam, qui intelligentiæ dono præditi sunt, modo digni, divinarumque consortes effecti rerum perficiuntur. Participatio enim quædam est perfectionis ipsa intelligentia; sed secundum scientiam, solide stantem, quando et hic cibus est, sed et singularem atque individuum. Hoc eo adjecit, quod in iis, qui de Deo sunt, sermonibus nusquam debeat mens per concretas materiæ cognitiones dispesci, aliove

^a Prov. ix, 1.

diduci; sed uniformiter reputare secum inenarrabilem hanc esse, nullique pro dignitate vestigabilem divinæ naturæ majestatem: idque maxime addeceat eum, qui sensoria organa habet interioris hominis admodum exercitata, in quibus Paulus ille admirabilis hausit divinæ aquas sapientiæ. Nam ipsius verbum est: *Cum essem parvulus, ut parvulus sapiebam*: liberaliter dispertit solidum cibum, sed jam adultis ac perfectis, cum eosdem alioqui prius potasset lacte, cum illis forte necdum aderant exercitati sensus spirituales. Ut enim pusio quivis organa corporis inexercitata adhuc habens, quidquid vel videt vel audit, id utique non sicut se habet res, videt et audit. Larvatam enim personam formidabilem deputat, nihil alioqui formidabilem; quin verbum quamlibet placide et clementer prolatum, perumque accipit, quasi comminatorie dictum. Ad eundem modum, qui secundum animam pusillus adhuc est, habet profecto is sus animæ sensoria inexercitata; nec potest talis contemplari ac ne audire quidem ullam sublimiorem theoriam, quam nomine solidi cibi sermo vocat divinus. Proinde liquidam alimoniam rursus crediderim accipi debere pro composito figuratoque signo. Hoc enim est quod subauditur τῆς διαχυτικῆς ἐπιβροῆς, id est, *diffusivæ inundantiæ sive influxus*: videlicet doctrinæ quæ per plura et dividua instruit. Neque enim uno ac simplici modo, sed multiformi varioque edoctos prius contingit ad perfectam illam Dei scientiam promoveri; ideoque sacra eloquia rori, aquæ, lacti, vino atque melli assimilia describuntur; quandoquidem aquei liquoris imaginem referunt omnia. Aqua autem vim sortita est vivificandi et fecundandi; et 288 hac gratia, eloquia aquæ nomine dicuntur. At non hanc solum aquæ vim in se obtinent, sed unumquodque progenerat juxta innatam sibi ac propriam qualitatem, ut ea quæ prædita sunt augendi vi, lacti peribidentur esse similia. Lac siquidem et nutrit et perducit ad incrementum. Pari modo, quæ recreant excitantve, vino conferuntur; vim enim habet vinum spiritus vitalis excitativam; innata enim illi vis est excitativa caloris. Nec dissimiliter purgatoria conservativaque vis inest melli; purgatenim quidquid saniem aut putrilaginem præfert ulcerosam; ad hoc fructus conditaneos conservat injectos. Hæc itaque divina Sapientia inundanti ex se scaturigine effundit, quibus hæc Deus se dignos lautissimo accipit convivio. Idem quoque inebriari astruitur, quippe qui his plenus esse describitur, et perquam plenus. Interim tamen præsentī loco notandum venit, quia verbi istius εὐωχεῖν etymum beatus Pater derivat ab εὐ bene, commode, et ἔχειν, sicut et dictio εὐεξία. Ut igitur hominum more ebrietas in pejorem trahi solet partem; sic secundum id quod præstantius est, in Deo. Unde nostro more loquendi, immodica potus repletio in deteriorem sumitur partem: contra, de Deo dicta aliquid declarat præstantius. Insuper excessus ille in Deo, de ipso per eminentiam prædicatur supra quam cogitemus aut intelligamus. Neque enim res agnoscit, prout res sunt; sed juxta præcellentem et quam humana sit, angustiozem intelligentiam. Sed neque a qualibet dignis mente percipitur, ut se tanta hæc habet majestas. Quoniam quidem omnes anteit gradus essentialæ, imo quæcunque usquam bona sunt prorsus supergreditur: atque ut perquam plenus horum, inebriatus dicitur esse. Rursus, quod extra simul et ultra isthæc bona omnia longissimo secessu velut trans-

† I Cor. XIII, 11.

Α ειν λέγεται, ὡς πλήρης τούτων καὶ ὑπερπλήρης. Σημείωσαι δὲ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ τὸ εὐωχεῖν ῥῆμα ὁ Πατήρ ἀπὸ τοῦ εὐ ἔχειν ἐτυμολογεῖ, καθὼς ἔχει καὶ ἡ τῆς εὐεξίας λέξις. Ὡς γοῦν ἐφ' ἡμῶν ἡ μέθη κατὰ τὸ χεῖρον λέγεται, οὕτω κατὰ τὸ κρείττον ἐπὶ Θεοῦ· ὅθεν καὶ ἐφ' ἡμῶν ἡ ἀμετρία χεῖρον, ἐπὶ δὲ Θεοῦ, κρείττον. Ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐξεστηκέναι ἐπὶ Θεοῦ λέγεται κατὰ τὴν ὑπεροχὴν, καὶ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ νοεῖσθαι· οὐτε γὰρ τὰ ὄντα γινώσκει ἢ ὄντα εἶσιν, ἀλλὰ κατὰ τινὰ ἐξηρημένην καὶ ὑπὲρ ἀνθρωπον νόσην. Οὐτε μὴν παρὰ τῶν ἀξίων νοεῖται καθὼς ἔχει· ἐπει καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ εἶναι ἔστι, καὶ ἀπλῶς ὅσα εἶσιν ἀγαθὰ, καὶ ὡς ὑπερπλήρης τούτων, μεθύων λέγεται, καὶ ὡς αὐθις ἔξω καὶ ἐπέκεινα τῶν τοιοῦτων ἀγαθῶν ἀνφυκισμένος, ἐξεστηκώς λέγεται· ὁ γὰρ ἐκστατός, ἔξω πάντων γίνεται, καὶ οὐδὲν οἶδεν οὐτε τῶν ὄντων, οὐτε τῶν τελουμένων. Τὸ γοῦν ἔξω πάντων εἶναι τὸ θεῖον κατὰ τινὰ ὑπερανφυκισμένην ἔξιν, ἢ οὕτως εἶπω, κρείττον ἔστι τῷ Θεῷ, καθ' ἣν οὐδὲ οἶδε τὰ ὄντα ἢ ὄντα εἶσιν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξηρημένως ἐκ τούτων ὁρμώμενοι, καὶ τὰ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν δεῖπνα ἀλληγορήσομεν, ἅτινα ἐμφαίνουσι κοινήν τινὰ καὶ ὁμοιοτυπικὴν τῶν ἁγίων κοινωνίαν, ἣν καὶ Ἐκκλησίαν πρωτοτόκων φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, καὶ τὴν ἀνάγκισιν ἀνάπαυσιν τῶν πολλῶν καμάτων λογίζομεθα. Εὐφραίνει δὲ τούτους ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Δεσπότης, καὶ ἀνακλίνει, ὅτι αὐτός ἐστιν ἄτιτος ἀπάντων τῶν τοῖς ἁγίοις ἐναποκειμένων καλῶν. Σὺ δὲ ἐπιζητήσεις καὶ τὸν ὕπνον, καὶ τὴν ἐγρήγορσιν ἐπὶ Θεοῦ ἀλληγορηθῆναι. Ὅταν ὕπνου φῶμεν τοῖνον, τὸ ὄλον παραχωρητικὸν τοῦ Θεοῦ θελούμεν· ὅταν δὲ ἐγρήγορσιν, τὴν εἰς τὸ προνοεῖν προσοχὴν. Σὺ δὲ πάλιν καὶ ἄλλα ζητήσεις. Διὸ καὶ περιττὸν μὲν οἰηθέντες, τὰ αὐτὰ ἐπανακυκλοῦντες, ἕτερα δοκεῖν λέγειν, ἐνταῦθα στήσομεν τὸν τῆς ἐπιστολῆς λόγον, ἀποδεδωκότες ὡς ὑπολαμβάνω καὶ πλεονα, ὧν ἐν τοῖς σοῖς γράμμασιν ἐπεζήτησας. Πειθόμενοι δὲ πάλιν ὑμῖν θέλομαι περὶ πάντων μανθάνειν, αὐτὴν ὅλην τὴν Συμβολικὴν Θεολογίαν ἀποστέλλομεν, καθ' ἣν εὐρήσεις πάντα, καὶ περὶ τῆς σοφίας, καὶ περὶ τοῦ οἴκου, καὶ περὶ τῆς στερεᾶς τροφῆς, διαιρουμένης εἰς ἄρτους καὶ θύματα καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων· ἔστι γὰρ τὸ τοιοῦτον βιβλίον εὐρετικὸν ἀπάσῶν τῶν συμβολικῶν θεολογιῶν, καὶ ὁμοφρονούν πρὸς τὰς ἱερὰς παραδόσεις, ἃς παρὰ τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ διδασκάλου ἡμῶν παρελάβομεν.

animam irroret, clementerque aspergat. Secundum Idem quoque inebriari astruitur, quippe qui his plenus esse describitur, et perquam plenus. Interim tamen præsentī loco notandum venit, quia verbi istius εὐωχεῖν etymum beatus Pater derivat ab εὐ bene, commode, et ἔχειν, sicut et dictio εὐεξία. Ut igitur hominum more ebrietas in pejorem trahi solet partem; sic secundum id quod præstantius est, in Deo. Unde nostro more loquendi, immodica potus repletio in deteriorem sumitur partem: contra, de Deo dicta aliquid declarat præstantius. Insuper excessus ille in Deo, de ipso per eminentiam prædicatur supra quam cogitemus aut intelligamus. Neque enim res agnoscit, prout res sunt; sed juxta præcellentem et quam humana sit, angustiozem intelligentiam. Sed neque a qualibet dignis mente percipitur, ut se tanta hæc habet majestas. Quoniam quidem omnes anteit gradus essentialæ, imo quæcunque usquam bona sunt prorsus supergreditur: atque ut perquam plenus horum, inebriatus dicitur esse. Rursus, quod extra simul et ultra isthæc bona omnia longissimo secessu velut trans-

migravit : hinc dicitur excessisse, similitudine ab eo ducta, quod qui exstasi semel corripitur, extra omnia fit. Is enim eorum quæ sunt, quæve facta jam sunt, nihil novit omnino. Conveniebat quippe ipsi Deo, ut tanta illa majestas extra omnia astrueretur esse secundum quamdam ab omnibus eminentiore modo disparatam (ut sic dixerim) habitudinem : per quam neque entia sicut entia sunt, novit; sed præcellentius, multoque eminentius. His demum exciti atque redditi alacriores, eas etiam, quæ in cælorum regno memorantur, celebratæ cœnæ, ad allegoriam trahemus, quotquot vice speculi nobis veluti delimeant commune illud sanctorum concorsque sodalium : id quod eximius Apostolus Ecclesiam appellat primitivorum. Sed et recubitus illum, eam esse requiem censemus quæ sanctis succedit; sane quam multis laboribus prius exantlatis. Mire autem hos exhilarat nostræ 289 salutis assertor et Dominus, jubetque accumbere : quod is auctor universorum sit, quæ sanctis reposita sunt, bonorum. Dein sciscitabere, quid somnus, quid contra evigilatio de Deo allegorice dicta insinuet. Itaque quando somnum dicimus, illum videlicet secretissimum Dei declaramus secessum : e diverso, nomine evigilationis subindicamus attentam ipsius atque pervigilem curam, qua rebus conditis studio suæ providentiæ consulit. Sed et alia subinde quærere possis. Cæterum nos hac de re rati esse supervacaneum, ut eadem retexendo, totiesve inculcando, videri velimus nova quædam dicere, hic modum præsentis imponemus epistolæ : ut qui plura longe, quam tuæ ad nos litteræ meo arbitrato desiderasse videntur, disserverimus. Proinde cupienti tibi fusius edoceri de omnibus his nos morem gerentes, *Symbolicam theologiam* transcribimus, sed et solidam, in qua invenies dilucide enarrata omnia, quæ de sapientia, de domo, de solido cibo in panes ac victimas distributo, deque id genus aliis in universum tradebantur obscurius. Est enim libellus hic talis, ut in quo queas invenire symbolicæ totius theologiæ rationes : qui verbis etiamnum Scripturæ mire concinit juxta sacras traditiones, quas a sancto Apostolo, admirabilique doctore meo, ipsi velut per manus accepimus.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ι΄.

Ἡ μὲν ἐπιστολὴ ἀξία τῆς ἀρχαιότητος ἐκείνης τῆς ἐραῆς καὶ τοῦ μαθητοῦ, ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, τὴν χάριν ἀπαγγέλλουσα. Ἔστι δὲ συμβάλλειν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ἐβδόμης οὐσίας, εἶναι τὸν μέγαν Διονύσιον, ὅτε ταῦτα ἐγραψεν, ἐτῶν περὶ που ἐννεήκοντα· ἐν μὲν γὰρ τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον φησιν, ὅτι ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον Ἡλιουπόλει διάγων, ἐθεάσατο τὴν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ γενομένην τοῦ ἡλίου ἐκλειψιν, ὅπερ γέγονεν ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς Τιβερίου βασιλείας· τῷ γὰρ πεντεκαιδεκάτῳ ἔτει ἤρξατο τοῦ κηρύγματος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν δηλοῦται θεῖῳ Εὐαγγελίῳ. Τρία δ' ἔτη μετ' ὀλίγων καὶ μηνῶν κηρύξας, ἐκὼν πάσχει ὁ Δεσπότης Χριστὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εἶναι Τιβερίου ἡ' ἔτος. Ἐβασίλευσε δὲ Τιβέριος ἀμφὶ τὰ κγ' ἔτη, ὡς εἶναι ἀπὸ τοῦ σωτηρίου πάθους ἕως τελευτῆς Τιβερίου ἔτη ς'. Ἐξωρίσθη δὲ ὁ ἅγιος Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, ἥτις ἐστὶ μία τῶν Κυκλάδων νήσων, περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας· ἐβασίλευσε δὲ οὗτος ἔτη ιε', καὶ μῆνας ε'. Συνάγονται δὲ ἀπὸ τοῦ ἡ' ἔτους Τιβερίου, ὅτε ἡ ἐκλειψὶς γέγονεν, ἕως τῆς τελευτῆς Δομετιανοῦ, ἔτη ξδ' περὶ που καὶ μῆνες ς'. Ὑπολόμμεθα δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι ἐτῶν κέ', ἅτε οἶμαι, καὶ ἐτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ιβ' ἔτη (48). Μένονται δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ Δομετιανοῦ ἐξορίας τοῦ ἁγιωτάτου Ἰωάννου καὶ θεολόγου καὶ Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ καὶ πέμπτῳ λόγῳ τῶν Κατὰ αἰρέσεων, καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ, *Τίς ὁ σωζόμενος πλοῦσιος*· ἐν ζ' καὶ περὶ τοῦ γεγονότος ἡγιστάρχου λέγει. Οὕτω πληροῦνται Τιβερίου τὰ λείποντα, Γαίου, Κλαυδίου,

A

IN EPISTOLAM X.

Epistola hæc sancta illa antiquitate cum primis digna, sed neque indignam par est censeri discipulo, quem magnopere diligebat Jesus, quippe quæ gratiam in commune pronuntiet. Quod autem eximius hic Dionysius annorum ætatis fuerit propemodum nonaginta, quando hanc scripsit epistolam, ex hac ipsa liceat conjecturam capere; ex ea item, quæ ad sanctum Polycarpum ordine septima. In hac siquidem ad sanctum Polycarpum asserit se, cum in Heliopoli Ægypti degeret, perspexisse solarem illam eclipsin, quo tempore Dominus Jesus a salutari cruce pendebat : quod prodigium incidit in annum regni Tiberii octavum et decimum. Exorsus enim est lucem effundere suæ prædicationis Dominus noster Jesus Christus anno istius Tiberii quinto et decimo, quemadmodum Evangelium Lucæ e plane divinum declarat. Tribus autem annis una cum mensium aliquot accessione, ubi prædicationis munere perfunctus est, ultroneus 290 se offert passioni Dominus simul et Deus noster Jesus Christus, circiter annum Tiberii octavum et decimum. Regnavit autem Tiberius annis propemodum tribus et viginti, sic ut a salutari Christi passione ad exitum usque Tiberii anni sex intermedii numerentur. Proinde sanctus hic apostolus et evangelista Joannes ablegatus exsilio est in insulam Patmon, quæ Cycladum una est, sub extremum regni Domitiani annum. Regnavit autem is annis quindecim, mensibus item quinque. Ab anno Tiberii octavo et decimo, quo celebre illud solis deliquium contigit, ad mortem usque Domitiani, recensio colligitur annorum plus minus quatuor et sexaginta, mensium quoque septem. Supponamus enim admiabilem hunc Dionysium, quando prodigia ejusmo-

B

C

di, Domino cruci affixo, perspexit, annorum fuisse viginti quinque, quemadmodum me adhuc legisse arbitror, sic ut omnes anni fuerint circiter nonaginta. Meminit hujus relegationis sanctissimi Joannis et theologi, imperante Domitiano factæ, Irenæus in tertio et quinto libris *Adversus hæreses*. Clemens item Alexandrinus in eo opere, cui inscriptio est: *Quis dives cum sit, possit salvus fieri*: in quo de isto prædonum sicariorumque principe violento non pauca edisserit. Atque ita qui a Tiberio anni resident, suppleuntur per intercurrentes principes Gaium dico, Claudium, Neronem, Vespasianum, Titum, Domitianum. Dicit igitur Pater hic S. Joanni Theologo, ubi primum per scripturam verbis cum salutationis appellavit. Quid admiratione dignum, si Christus, quod verum est eloquitur: et persequuntur iniqui sanctos? At hi seipsis peræque ac sanctis digna gerunt. Seipsis quidem, quod sanctorum congressum prorsus sint indigni; sanctis autem, quod hac ratione provideatur ut, quæ sancta sunt, intemerata serventur ab illorum impura communione. Isthæc enim visibilia imagines expressæ sunt invisibilibus. Etiam si in sacrosancto Evangelio recitari audiamus: *Et separabit eos ab invicem*^d: non continuo credi debet Deus istius auctor esse separationis a peccatoribus, qui ad sinistram constituendi sunt: verius hi sibi auctores sunt ejus mali peccatores, quippe qui seipsos prorsus ultronei sequstrarunt a Dei consortio. Quemadmodum ipsi alios perspicimus, quod probi sint amatores rerum per se honestarum, Deo familiaris jungi: jamque **291** ex præsentis primitias quasdam securæ mox vitæ præcæpere; ut qui inter homines ad angelicæ conversationis imaginem suos ipsi mores decenter componunt cum omni divini nominis obsecratione et sanctitate. Dei quidem denominationem eo inducit Pater sive quod actiones suas omnes in Dei semper nomine peragant; aut quia a Deo, nimirum Christo, nomenclaturam sortiti, Christi vitam digna expriment conversatione. Jam te quidem nunquam dixerim ulla affici passione; sed et si quid interim afflicta corporeæ passionis, eatenus pati te censuerim, quatenus, sensuque ipso percipis dolorem, ut ne maneat incoronatus. Proinde non injuria illis succenseo, qui se confidunt posse te, splendidissimum solem Evangelii in exilium proscribere. In votis nihilominus, ut vel hi deinceps ad sobriam et meliorem mentem redeant, et ad te accurrant ocios: ut tuo splendore illustrati, æternæ salutis fiant participes. Quemadmodum enim is insanix morbo percitus creditur qui se putat solem hunc includere posse loci cujuspiam angustiis: haud secus illi mihi insanire videntur, qui micantissimum Evangelii lucem arbitrantur se posse tecum intra cancellos contrarium, hoc est, longissimo licet interstitio a nobis sejungaris, privare poterit tuæ fulgore sapientix: quin absente etiamnum te, tuum nihilominus identidem recitabimus Evangelium. Et hoc profecto memoriam verissimæ ipsius theologiæ

A Νέρωνος, Ούεσπασιανου, Τίτου, Δομετιανου. Αέγει γουν ο πατήρ προς τον ευαγγελιστην αγιον Ιωάννη τον θεολόγον, μεθδ εγγράφως αυτον προσηγόρευσε· Τί θαυμαστον ει Χριστός αληθεύει, και διώκουσι τους αγίους οι δεικοι, αξίως ποιουντες τουτο και εαυτοις και τοις αγίοις; εαυτοις μὲν, οτι ουκ αξιοι εισι της αυτων ομιλλας· τοις αγίοις δε, οτι φυλασσεσθαι ποιουσι τα αγια αρχαντα απο της αυτων κοινωνιας. Ταυτα τα ορατα εικόνες εισι των αορατων, και ειπερ εν τῷ θεῷ Ευαγγελιω ακουομεν, και ἀφοριεῖ αυτοτους ἀπ' ἀλλήλων, ου χρη ολεσθαι οτι ο θεος αιτιος εστι του αφορισμου τοις αμαρτωλοις, της εν αριστερα στάσεως· ἀλλ' αυτοι εαυτοις αιτιοι των ωι αμαρτωλοι, παντελως εαυτους αφορισαντες του Θεου· ωσπερ και άλλους ορωμεν ως εραστας των καλων μετα Θεου γινομενους, ολ δη και εκ της παρουσης ζωης της μελλουσης απάρχονται, αγγελοπερεπως εν μεσω των άλλων ανθρωπων εμπολιτευομενοι συν παση θεωνυμια και αγιότητα. Θεωνυμιαν δε λέγει η το πάντοτε εν τῷ ονόματι του Θεου πάντα πράττειν αυτοτους· η το απο του Θεου, ηγουν του Χριστου ονομαζομενους, κατ' αυτον πολιτευεσθαι. Ὑμᾶς ουν ουκ ἂν ποτε ειποιμι πάσχειν, ἀλλά και ει τι ἂν πάσχοιτε σωματικον, κατά τοσουτον λέγω πάσχειν ὑμᾶς, καθόσον διακρινετε και αισθανεσθε, ινα μη αστεφάνωτοι μείνητε. Μέμφομαι δε δικαίως· τους νομιζοντάς σε τον του Ευαγγελίου ηλιον περιορίζειν. Ευχομαι δε όμως αναηψαι και προσδραμειν σοι, ινα φωτισθεντες σωθῶσιν· ωσπερ γάρ μέμνηεν ο ολόμενος τον ηλιον τουτον περικλειειν εν τόπω, οτω και ουτοι μεμνησιν νομιζοντες το φῶς του Ευαγγελίου περιορίζειν συν σοι εν Πάτμω τῇ νήσῳ. Ὑμᾶς δε οὐδὲ το εναντιον, τουτέστι το και πορῶντέρω ἀφεστάναι (49), στερησει του σου φωτός· ἀλλ' εν μὲν τῷ ἀπειναι σε, το σὸν Ευαγγέλιον ἀναγνωσόμεθα, ὅπερ μνήμην της αληθους αυτου θεολογιας εὐθυδολως ονομάζει. Μετά βραχὺ δε, οτε ανακληθῆς, κατά πρόσωπον άλλῆλιον εντευξόμεθα· ο και ως αποκαλυφθεις εκ Θεου προφητεύω, οτι εισω βραχυτάτου χρόνου ανακληθησῃ της εξοριας. Περι γάρ το τελευταιον ετος της Δομετιανου βασιλείας εν Πάτμω ἐφυγαδεύθη, διωγμὸν κινήσαντος του Δομετιανου. Εἶτα περι την τελευτην αυτου του βασιλέως, ὁρᾷ την θειαν αποκαλυψιν. Και μετα ταυτα βασιλεύει Νερούας· και εὐθὺς ἀνακαλεῖται πάντας τους εξορισθέντας, οτε και ο αγιος Ιωάννης ο θεολόγος ἐπανῆλθεν εις Ἐφεσον. Δει δε γινώσκειν οτι η ἐπι την νησον εξορια παρά Ῥωμαίοις κεφαλαικῃ τιμωριαν ἐμμεῖτο· και λέγεται δεπορτατιων. Και ου δύναται ο αρχων την νησον ονομάζειν, ει μη ο βασιλεύς μόνος. Ὁ γουν αγιωτατος ἀπόστολος και ευαγγελιστης Ιωάννης ο θεολόγος δεπορτάτος ἐγένετο, ηγουν εις νησον ἐξόριστος.

D εὐθὺς ἀνακαλεῖται πάντας τους εξορισθέντας, οτε και ο αγιος Ιωάννης ο θεολόγος ἐπανῆλθεν εις Ἐφεσον. Δει δε γινώσκειν οτι η ἐπι την νησον εξορια παρά Ῥωμαίοις κεφαλαικῃ τιμωριαν ἐμμεῖτο· και λέγεται δεπορτατιων. Και ου δύναται ο αρχων την νησον ονομάζειν, ει μη ο βασιλεύς μόνος. Ὁ γουν αγιωτατος ἀπόστολος και ευαγγελιστης Ιωάννης ο θεολόγος δεπορτάτος ἐγένετο, ηγουν εις νησον ἐξόριστος.

^d Matth. xx

temporis, ubi fueris revocatus, in faciem mutuo fruemur alloquio : id quod, sicuti edoctus divina revelatione, præ sagio futurum. Intra siquidem brevissimum tempus ab exilio revocabere. Circa enim postremum imperii Domitiani annum in Patmon relegatus est, mota in Christianos per hunc Domitianum persecutione. At interim sub istius regis exitum, divinam illam promeretur videre Apocalypsin. Sub hæc Nerva ad imperium asciscitur : qui mox imperio inauguratus, ab exilio revocat universos. Et hoc quidem tempore sanctus hic Joannes, qui et theologus, rediit Ephesum. Operæ autem pretium fuerit nosse, quia ejusmodi in insulam relegatio apud Romanos, imaginem quamdam representabat capitalis supplicii, eaque dicebatur deportatio. Regis autem intererat, non alterius item cujusvis principum insulam nominatim præscribere damnato. Sanctissimus igitur Joannes apostolus, evangelista, theologorumque eximius deportatus fuit, sive in insulam relegatus.

PETRI LANSSELI

NOTÆ

AD PARAPHRASIM PACHYMERÆ IN EPISTOLAS S. DIONYSII,

In quibus sanctus Maximus et Pachymeres committuntur, interpretatioque Latina recensetur.

EPISTOLA I.

(1) 292 *Φησί τις τῶν παλαιῶν.* Intelligit S. Maximum, apud quem verbotenus ista invenies.

(2) *Συγτάγματι.* Maxim. : *Κεφαλαιῶς*.

(3) *Ἡ οἰκῶν.* S. Maxim. bene *ἡ λικῶν*, ita enim liber Philonis indigitatur. Quare ibi corriges Tilm., vertentem *familiaribus* pro *supplicibus*.

(4) S. Max. : *Πρὸ ἁλλοῦ τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου τοῦτου ἀνθρώπι τὰ τοῦ αὐτοῦ Φίλωνος*, id est : Paulo ante finem libri hujus legito verba Philonis. Nota tamen nullibi in S. Maximo exstare illa Philonis verba. Quare dubito num Pachym. inde transcripserit : posterior vero S. Maxim. exscriptor brevitate studio illa omiserit. Pachym. post verba Philonis præmittit verbis S. Max. aliquam paraphrasim : postea *αὐτολεξεί* illum asserit : sed omisit καὶ ἐν τῷ *Περὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας κεφαλαιῶ α'*, et in cap. 1 *De mystica theologia*.

(5) *Πλεονάζει δὲ... περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.* Tilmanus : *Eorum enim qui a solitaria singularique mansione cognomentum sortiti sunt, monachi in Ægypto per unumquodque territorium numerus est celeberrimus, et omnium maxime circa Alexandriam.* Interpreti imposuit vocis *μονῶν παραγραφῆς*; scribendum enim fuerat *ρομῶν* : de quibus vide Strabonem. Vertendum itaque est : *Abundat vero in Ægypto in singulis regionibus vocalis nomis, et maxime circa Alexandriam.* Error patet conferenti et connectenti καθ' ἕκαστον cum *μονῶν*, statim enim solecismus apparebit, ut omittam familiare esse scriptoribus de Ægypti divisione, meminisse *ρομῶν*, sicque hunc locum *αὐτολεξεί* habes apud Philonem, si excipias quod *μαρλας* pro *μαρλας*, et *εὐκαίρον* pro *εὐκαίρω*s ponatur, et pro *ἐν ἕκαστῃ δὲ οἰκίᾳ ἔστιν οἰκίμα ἰσθὺν δ καλεῖται σημείον, καὶ μοριστήριον*, apud Philonem scribatur *ἐκαστῷ δὲ οἰκίᾳ ἔστιν οἰκίμα*, quæ lectio admittenda videtur : per illam enim insinuat, singulos monachos habuisse in ædibus suis locum orationibus et meditationibus destinatum, ne putentur sub dio vixisse, sed varias ædificas in quarum una fabrilia tractarent, in altera dormirent, in tertia orarent, habuisse. Præterea præcessit *αὶ δὲ οἰκίαι*, et patet ex sequentibus *ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἐρμηνείας νομιζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν*

Ἄ ὑποβολαῖς δηλουμένης. Philo : *φύσεως ἀποκεκρυμμένης ἐν ὑποβολαῖς δηλουμένης* : et post *νομίζουσιν* nullam interpunctionem posuit, quæ Tilmanus ita vertebat : *Quandoquidem symbola quæ aliqui interpretationis esse videntur omnibus confesse atque conspicuæ, ea censent arcanæ cujusdam et reconditoris esse naturæ, ut quæ sola allegoriarum luce debeant illustrari.* Philonis interpres latinus Gelenius : *Quoniam sub apertis verbis latere credunt secreta naturæ explicanda probabilibus.* Interpres Gall. : *Parce qu'ils croient que la parole n'est que le signe de la nature qui y est cachée, la représentent et déclarent par conjectures probables.* Verto : *Quandoquidem litteras interpretationis conspicuæ censent esse symbola, seu signa arcanæ cujusdam et reconditoris naturæ conjecturis probabilibus explicandæ.* Quare sic clare ordino : *ἐπειδὴ τὰ, scilicet γράμματα* (de quibus jam actum) τ. ρ. ἔ. ν. *σύμβολα φ. ἀπ. ἔ. ὑπ. δηλ.* Lectio igitur Philonis est Attica, ideo concisa et integranda ; probatur vero versio, quia dicitur illos uti sacris Scripturis eas allegorice explicando, eo quod putent illas litteras seu verba tantum esse symbola latentium mysteriorum. Explicationi meæ astipulatur ipse Pachym. dum dicit : *Αὶ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑποβολῶν ἐν ἀλληγορλαῖς, κ. τ. λ.*, atque dum paulo ante dicebat *ἰδέας ἀπολειπόμενοι* ; apud Philonem melius *ἰδέας ἀπέλειπον*, quia *οἱ* præcedens hoc vult. Tilm. integrum locum ita distinguebat et vertebat : *Οἱ πολλὰ μνημεία τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορομένους ἰδέας ἀπέλειπον οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι μιμνῶνται τῆς προαίρεως τρέπον.* Multa siquidem monumenta ejusmodi formulæ in eruendis allegoriis observandæ, viri illi ad posteros transmittunt : quibus isti quasi archetypis sui proxime effugunt, imitanturque sui propositi modum. Verto : *Qui multa monumenta formulæ in eruendis allegoriis observandæ reliquerunt, quibus quasi primariis exemplaribus utentes, imitantur propositi seu studii rationem.* Gelenius inutile reddidit ; omisit enim οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι. Patet igitur Tilmanum membra orationis confudisse, quod *προαίρεως* referendum fuit ad majores, non ad posteros.

(6) *Καὶ μετ' ἄλλα.* Nota in Philone nihil intercedere *προαίρεως τρέπον* et *ὥστε εὐθεωρεῖσι*,

quare vel Pachymeres alio exemplari usus vel hæc A delenda.

(7) Καὶ παρ' ἐκείτρα... ἐπίτασιν. Tilm. : Utroria se acclinans quemadmodum remissionem malitiæ dicimus et intentionem. Verto : Et utrinque habet tanquam vitia remissionem et intentionem : sequitur enim ἐπιθεῖν, scilicet ex remissione nascitur peccatum cognitionis quod dicitur ignorantia; ἐκείθεν, scilicet ex intentione, oritur aliud peccatum cognitionis quod dicitur πεπρωσία. Ex versione Tilm. ponendum esset ante κακίας, articulum τῆς, et addendum λέγομεν, vel potius scribendum ἢ κακία.

(8) Τὴν πεπρωσίαν... λέγοιτ' ἄν. Tilm. : Vafritiem atque malitiam quæ multa utique, etc. Verto : Curiositatem sciendi quæ multa, etc.

(9) Καὶ αἱ πολλαὶ πεπρωσίαι τὴν πορησίαν. Tilm. : Sed et multiplex excogitatio malitiæ unam conciliat improbitatem sive malitiam. Verto : Et multæ curiositates vafritiem; quia ostenditur gradatio quæ in ista versione perit. Dicitur enim quod sicut multæ ignorantie pariunt stultitiam, sic multæ curiositates vafritiem. Quemadmodum igitur stultitia crassior est cognitionis privatio quam ignoratio, sic πορησία gravior scientiæ intentio inordinata quam curiositas.

EPISTOLA II.

293 (10) Ἐρδεκάτω κεφαλαίῳ. S. Maxim. : Κεφαλαίῳ ἰς, cap. 15, sed corrige ἰς, quia ibi habentur. In S. Maximo adde post ἀγαθότης (ἀγαθότητος) quia sensus et Pachymeres id exigunt.

(11) Περὶ τὸ τέλος λέγει. Tilm. : Sub finem in hunc scribens modum. Verto : Sub finem dicens. Nam in illa non sunt verba S. Dionysii, sed tantum mentem ejus complectuntur : et verborum argumentum.

(12) Ἀρχὴ θεότητος. Tilm. : Principatum deitatis. Verto : Principium; ex sequentibus enim clarum Deum dici supra θεαρχίαν, quia θεότης divinitas nostra ab illo procedit, et principium sumit.

(13) Οὐ μὴν αὐτὸς ὁ θεός. Tilm. : Nec tamen id quod ipse Deus est, assequimur. Verto : Non vero ipse Deus.

(14) Ὅτι ποτὲ ἐστὶ λέγω. Tilm. : Etiam si alicubi visus sit id voluisse dicere. Falsum est S. Dionysium alicubi illud dixisse. Verto itaque etiam quæ præcedunt : Nec enim, inquit, secundum substantiam, divinitatem et bonitatem quid sit dico, verum gratiam bonos, et deos efficiuntem.

(15) Καὶ κατὰ τοῦτον... νοουμένην. Tilm. : Juxta hanc disserendi formam asserit dici Deum transcendere primariam illam atque eminentissimam originem deitatis et bonitatis, sicque debere intelligi significat. Verto : Et juxta hanc rationem ait dici supra principium divinitatis, et supra principium ista scilicet ratione conceptæ. Quasi dicat : Si divinitatem in sua substantia concipias, non est supra divinitatem in sua substantia; quavis enim Filius a Patre dignatur, tamen divinitas Filii non est minor divinitate Patris, quia una est. Sed divinitas in substantia est supra divinitatem a creaturis per imitationem quodammodo acquisitam.

(16) Ἄλλ' ἀρχέτως ἔχει. Tilm. : Sed indetente eam possidet. Verto : Sed sine habitudine seu qualitate habet, quia scilicet Deus simplex et immutabilis.

(17) Ἐπεὶ δὲ... λέγεται. Tilm. : Nam quando non vere dii ipsi efficiuntur, præterquam quod imitari utramque conceditur divini numinis perfectionem : hinc quæcumque ejusmodi imitatio deficiat dicitur. Verto : Quandoquidem enim non bene deificemur, nisi numen divinum imitando, ideo imitatio dicitur.

(18) Τοῦτον καὶ μιμῶσιν μὲν... καὶ ἡ ἀγαθότης. Tilm. : Itaque et imitatio et habitus qualescumque res ejusmodi sunt, deitas talis et bonitas. Verto : Ipsæ igitur res deitas et bonitas (scilicet nostræ) sunt imitatio et habitus, scilicet gratia.

(19) Μετέχοντες δὲ καὶ μιμούμενοι οἱ ἄγγελοι, καὶ τῶν ἀνθρώπων. Tilm. : Proinde utrumque sortiti sunt angeli participatione simul et imitatione, et ii hominum, etc. Verto : Participantes vero et imitantes angeli et ii hominum.

(20) Τὸ δὲ θεῖον, etc. Tilm. : Manet interim divina illa majestas. Verto : Divina vero natura est inimitabilis.

(21) Καὶ ἀγέστον. Tilm. : Nullique pro dignitate comprehensibilis. Verto : Et habitibus seu qualitatibus carens; sicut supra ἀσχετῶς verti. Ratio est quia imitatio versatur circa accidentia, quare cum Deus accidentibus careat, perfecte exprimi in nobis nequit. Si dicas cum sancto Dionysio angelos carere accidentibus, tunc dicendum est hic agi de imitatione hominum. Quod ad angelos, illis etiam esse Deum inimitabilem, quia imitatio sequitur modum apprehensionis, quare cum illi pro gradu dignitatis, quæ tamen est finita, perfectius Deum apprehendant, etiam perfectius imitantur; sed quia non comprehendunt, ideo etiam est ipsis inimitabilis scilicet in omnibus.

(22) Πρὸς σχέσιν θεοῦ προκόπτει. Tilm. : Ad captum Dei promoverit. Verto : Ad qualitatem Dei scilicet efficiam promoverit. Nam σχέσις refertur ad ἀγαθότητα, sequitur enim ὑπερέχον τὸ θεῖον, τῶν μιμῶσων καὶ τῶν σχέσεων δηλοῦσι, τῆς θεότητος καὶ ἀγαθότητος; quare σχέσις est habitus quem Deum imitando assequimur, et per quem ei similes efficiuntur. Ideo dicitur quod quanto magis in ista qualitate proficimus, tanto magis divinitatis immensitatem advertimus. Gall. quoque sententiæ inæ subscriptis.

(23) Εὐκρίτως. Tilm. : Jure igitur summæ illi divinitati summæque bonitati astruitur supereminere Deus. Verto ut supra : Jure igitur supra deitatis et bonitatis principium est. Neque enim hic agitur de supremo gradu divinitatis imitatoribus Dei concessibilis; sed tantum dicitur quod supereminet illi divinitatis principio, et bonitatis quod creatura ipsam imitando acquirit, quæ divinitas pro perfectione imitationis augetur.

EPISTOLA III.

(24) Κρύβιος ἀπὸ τοῦ θεοῦ ὡς ἀόρατος εἰρηται. Tilm. : Κρύβιος πρὸ Θεοῦ hic ponitur, quemadmodum idem ἀόρατος dicitur est, invisibilis. Verto partem posteriorem : Quemadmodum ἀόρατος invisibilis dicitur est, id est sicut ἀόρατος significat Deum, sic κρύβιος, vel potius κρύβιος pro Deo hic dictum est sicut ἀόρατος.

EPISTOLA IV.

(25) Ὅτι καὶ ἐκ πάντων. Tilm. : Quia ab omni re. Verto : Quod ab omni re, et adsit pro adest, quia refertur ad anteverit dicere.

(26) Καὶ ἄλλοι οὐ μὴ φήσομεν ἐπὶ τούτων. Tilm. : An e diverso homo ideo censetur. Verto : Et rursus nunquid de hæc, scilicet Jesu, dicemus.

(27) Ὅτι συνείηται... λέγεται. Tilm. : Quia illi cum hominibus convenit, quod sua providentia rebus prospiciat mortalium, sicut et illi convenit cum cæteris omnibus quæ sunt. Verto : Quod adesse hominibus dicitur, tanquam horum provisor sicut et aliis omnibus adesse dicitur.

(28) Ἐν ταῖς χρονογραφίαις. Tilm. : In suis cosmographiis. Verto : In chronographiis, seu in libris de temporum serie.

(29) Λέγεται γὰρ ἡμυνόμενος πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ. Tilm. : Dicitur enim æquivoce ipse Deus iis omnibus quæ ab ipso habent ut sint. Verto clarius : Deus enim eodem nomine quo res ab ipso coaditæ appellatur.

(30) Ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ἐστίν. Quandoquidem in singulis existat : hæc desunt in Latino.

(31) Οὐχ ὡς αἰτιος... λέγεται. Tilm. : Non hoc modo auctor videtur esse hominum, quemadmodum

secundum totam substantiam homo prædicatur humana circumdatus substantia, 1º omnia obscura; 2º falsa; quia vere Christus tota humana circumdatus est substantia; 3º ex S. Max. corrigendus est textus isto modo: Οὐχ ὡς αἰτιος ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ἄτην οὐσιωθεὶς ἄνθρωπος λέγεται. Ergo hic, loco δέ, ponendum fuerat ἀλλά; 4º sic vertendum: Non tanquam auctor seu creator hominum, verum tanquam secundum totam substantiam humana circumdatus carne homo dici videtur.

(32) Καὶ ἔχωρ μὲν εἰπεῖν... τὴν ἀλήθειαν. Tilm.: Ut qui poterat propriam huic quaestioni reddere rationem, quia sic prædicatur humana carne vestitus, ut veritatem ipsam carnis nulla ex parte imminuerit, aut corrupit. Verto: Et cum posset propriam hic rationem dixisse, quod tanquam vere humana carne vestitus homo dicitur, neque veritatem corrumpisse, scilicet sic respondendo. Verba Græca et sequentia nullum alium admittunt sensum, quia λυμῆρασθαι non potest attribui Christo, sed scribendum fuisse λυμῆράμενος, quare refertur ad ἔχωρ, scilicet sanctus Dionysius.

(33) Τέως δὲ καὶ τοῦτο θέλω... φησὶν ἡμεῖς. Tilm.: Et hoc sane cum prius instituisset, juxta proportionem mediumque aliorum nominum explicare, nimirum juxta causam (hoc enim unicus erat illi scopus) hinc ait nos. Verto: Prius vero volens etiam hic (scilicet nomen) juxta definitionem aliorum nominum (scilicet Christi) explicare, nimirum secundum causam et principia (hoc enim sibi proponit) ait: Sensus est clarus, si cum immediate præcedenti periodo conferatur.

(34) Ἀλλὰ ἄνθρωπος... τοῦ φιλόανθρωπου. Tilm.: At profecto vero homo erat benignissimus ille hominum amator: hoc enim perspicue indicat dictio διαφροσύτως, id est excellenter, quod videlicet cæteros anteiret sua præcellenti erga nos charitate. Sensus est intricatus; dubium enim est num velit dictionem διαφροσύτως asserre tanquam rationem præcedentium: quia periodum finit. Verto: At profecto vere homo ille valde hominum amans; hoc enim est excellenter, nempe omnibus creaturis excellens benevolentia erga homines. Quare hic solum dicitur διαφροσύτως idem esse quod ἄλλας.

294 (35) Ἀμέλει... ἄνθρωπος. Tilm.: Denique in exuberantissima opulenta divinæ suæ naturæ vere factus homo. Male separat hæc a præcedentibus: hic enim dicitur ratio præcedentium. Verto: Videlicet in divinitatis opulencia, et vere factus homo. Ratio enim eminentissimæ ipsius substantiæ, potestatis, virtutis, et divinæ naturæ quam habet, opulencia.

(36) Οὐτε κατὰ ἄνθρωπον, τὰ ἀνθρώπινα. Tilm.: Non quatenus homo humana gessit, falsum est. Verto igitur: Non secundum humanam naturam, id est humanas vires humana gessit, scilicet ambulare super aquam, etc.

(37) Κιργαμένωρ ὡσπερ τῶν φύσεων... τῆς συμφυίας. Tilm.: Dominum constituisse naturis veluti contemporalis, sic nimirum vocabulis concordæ naturarum sedere in sese utrovīs recurrentibus. Verto: Sicut naturis commistis, unitis, sic videlicet etiam appellationibus mutuo quoque recurrentibus ratione conjunctionis naturarum. Quasi dicat: Sicut in Christo duæ naturæ in eadem subsistentia uniebantur, sic appellationes utriusque erant communes, et quæ homini tribuebantur, etiam Deo conveniebant: v. g. sicut dicebatur pati, esurire, sic Deus pati, esurire propter communionem idiomatum; et sicut Deus omnipotens, creator, sic Christus homo, omnipotens, creator.

(38) Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ αὐτὰ, οὐ γὰρ κατὰ ἄνθρωπον. Tilm.: Ad eundem modum, quæ cum his e regione pugnant. Verto: Ad eundem modum, eadem scilicet opera, a contrario, non enim secundum humanæ naturæ vires. Hoc igitur mem-

brum est contrarium præcedenti in quo dicebatur Christus sua fecisse οὐ κατὰ θεόν: hic dicitur οὐ κατὰ ἄνθρωπον.

(39) Hic pone sequentia quæ desunt in Pachymere: μηδεὶς εἰς μαρτολογίαν τραπέλις λέγέτω, ὅτι θεοδρότην τὸν Κύριον Ἰησοῦν φησὶν· οὐ γὰρ θεοδρωτικὴν εἶπεν ἀπὸ τοῦ θεοδρότης σχηματίσας, ἀλλὰ θεοδρωτικὴν ἐνέργειαν, οἷον θεοῦ καὶ ἀνδρός συμπεπλεγμένην ἐνέργειαν. Verto: Nullus in stultiloquium conversus dicat quod θεοδρότην Dominum Jesum vocet; non enim θεοδρωτικὴν dixit a θεοδρότης formans, verum θεοδρωτικὴν ἐνέργειαν, quasi Dei et hominis commistam operationem.

(40) Ἐρήρησε γὰρ... πᾶσι δάσατο. Tilm.: Nam quando Centurionis filium absens restituit sanitati, hoc perfecit quasi Deus, non etiam homo. Verto: Operatus enim est, et quasi Deus solum, quando absens filium centurionis sanavit; reliquum superfluum.

(41) Τὴν θεοαρχικὴν εἰπὼν... τὰ θαύματα. Tilm.: Cum dixit primariam, scilicet illam Dei operationem per quam suscipienda signa ebat. 1º Sanctus Dionysius tantum habet θεοδρωτικὴν, quare hic etiam scribendum fuit; 2º θεοαρχικὴ, aliter usurpatur ut supra in θεοαρχία probatum est; 3º agitur de actione quæ procedit 295 a virtute divina et humana, quare θεοδρωτικὴν est divinam-humanam.

(42) Οὐκ ἂν διαλυμανθεὶ καθόλου ἢ ἀλθθεια. Tilm.: Neque enim suffragari aut prorsus opprimi debuit veritas. 1. Hinc probatur mea correctio in λυμῆρασθαι τὴν ἀλθθειαν supra in hoc capite. 2. Verto: Neque ullo modo corrupta fuisse veritas. Quasi dicat: Etsi Deus diceretur homo, quia hominum creator, sicut dicitur sol, quia solis creator, nihil contra veritatem peccaretur.

EPISTOLA V.

(43) Πρώτῳ βεβλήμ. Scribe κεφαλαίῳ, quia unicus est liber.

(44) Εἰ γὰρ καὶ φῶς ἔστιν. Tilm.: Etiam si lux sit. Verto: Nam etiam si lux sit.

(45) Αὐτὸ τὸ γίνεσθαι τινα... μετὰ πάντα. Tilm.: Nimirum hoc ut fiant quædam vim visivam cognitivisneque excedentia, et neque ea perspicere possis neque nosse. Porro hoc solum contingit nosse, quia post omnia. Verto: Nimirum aliquem esse supra visionem et cognitionem, et neque videre, neque cognoscere quod post omnia, etc. Quasi dicat: Sicut Moyzes videns Deum, invisibilis aliis erat, et sciebat Deum a se non perfecte videri, sic ille dicitur Deum videre, qui sublinia in Deo contemplatur, et tamen scit necdum Deum a se videri. Ex versione alia sequeretur, considerationem rei miraculosæ esse visionem Dei, quia illa superat vim visivam cognitivamque.

(46) Τὸ δὲ ὑπὲρ πάντα... ῥηθέντος τοῦ λόγου. Tilm.: Illud autem supra omnia dixit pro post omnia, declarans interim ipsam rerum omnium sensilium simulque intellectilium pervasionem viam esse compendiariam ad parandam nobis cognitionem rationis inductæ. Verto: Pro ὑπὲρ πάντα, super omnia, dixit μετὰ πάντα, post omnia, declarans sensilium simulque intellectilium omnium transscensionem sermone ad nostræ cognitionis captum accommodato prolato: id est, sic loquitur ut nobis se accomodet.

(47) Οὕτω γὰρ... ἀνάγεται. Tilm.: Sic enim cognitio ejusmodi simul atque universa transmisit ad Deum, sustollitur primum. Verto: Sic enim cognitio, scilicet nostra, simul atque universa transcendit ad Deum sustollitur. Προέcessι ἡμετέρα, quare commode ἐξακουστόν quandoquidem lumen ferat.

(48) Ὅτε γοῦν τοῦτου τὴν ἀξιωθεῖν. Tilm.: Cum igitur quispiam se illo dignum præstiterit. Verto: Cum igitur quis dignus habitus fuerit.

(49) Ὡσαυτὲ ταύτης... εἰδέτω. Tilm.: Quasi vero

omnes norint absque prævia demonstratione, quia Deus ipse incomprehensibilis est. Cæterum scito. *Verto*: Tanquam hac cognitione communi existente, et omnibus nulla prævia demonstratione scientibus quod Deus est incomprehensibilis: verum sciat. *Debuit poni comma post ἀνεξερεύνητος, et κοινής cum reliquis genitivis, reddenda per ablativos absolutos. Κοινής opponitur præcedenti ὑπὲρ νόησιν.*

(50) Τῶν ἀξιοθέτων γνώσεως θείας. *Tilm.*: Qui se præstiterunt dignos divina hac cognitione. *Verto*, ut supra: Qui digni habiti sunt; quia multi assumuntur nullis præviis meritis, et revelatio est sapissime donum gratis datum.

EPISTOLA VI.

(51) Καὶ πλάνην ἐμποιοῦν τῷ ὁρθῷ λογισμῷ ἄλλως τε καὶ τοὺς λόγους ἐν κρίσει ποιοῦμενος καὶ εἰδώς. *Tilm.*: Erroremque instillaret animis auditorum prætextu rectæ ratiocinationis: sermones textit severitatis admodum plenos ut qui perspicue nosset. *Verto*: Et errorem indere rectæ ratiocinationi, aliaque ratione sermones cum iudicio instituens et sciens. *Ex contextu patet hæc referenda ad S. Dionysium, non ad Sopatrum, quia post periodum sequitur διὰ τοῦτο τίθησι τὴν ἐπιστολήν.*

(52) Καὶ ὅπερ ἐγκαλεῖ πρὸς ἐκείνους, αὐτὸς πεύσσει. *Tilm.*: Ipse pateretur quod aliis vitio vertit, et improbat. *Verto*: Et quod in aliis reprehendit, ipse credit. *Πεύσσει est a πείθωμαι, accipitur passive sicut apud Homerum. Probatum ex fine capitis.*

(53) Ἐξ ὧν ἐλέγχει ἐκείνους αὐτὸς περιπίπτων καὶ βλασφημῶν. *Tilm.*: Ut qui amarulentius cum illis exposuisset ipse in pudendum prolapsus errorem, cum interim alios execraretur et incesseret maledictis. *S. Dionysius nullibi Sopatrum dicit lapsam. Verto igitur*: In ea de quibus illos arguit delapsus, et male de Deo sentiens; quasi dicat: *Cave ne tu aliquando a Deo propter arrogantium derelictus in istos errores, de quibus alios carpis, incidas et impie de Deo sentias. Origo erroris est quod præcedentem sententiam male cepit.*

(54) Τότε γοῦν προσηγουμένως μὲν τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι χρὴ λόγον καὶ ἡκριβωμένως, (S. Max. διδασκαλικῶς τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι λόγον ἡκριβωμένως) μετέπειτα δὲ καὶ τῆ ἀντιρρήσει κατὰ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι. *Tilm.*: Tunc sane vel in primis convenit verbum veritatis exponere omni cum diligentia. Ad hæc contradictione etiamnum adversus insolescentem impiorum rebellionem utendum fuerit. *Verto*: Tunc sane vel in primis, veritatis ratio expromenda omni cum diligentia, postea vero, vel secundario, refutatione etiam adversus impiorum oppugnationem utendum.

(55) Θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι... καὶ νικᾷ. *Tilm.*: Vult itaque ut hic cum adversus eos textit sermones qui quadantenus nostræ fidei adversantur, si quando contingat victoria. *In Græcis sic construendum*, θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι ὡς ὅτε δὴ καὶ νικᾷ. *Verto*: Vult itaque ut quando superior evadit qui adversus aliquo modo contrarios disputat, secum cogitet. *Vel servando verborum ordinem verto*: Debet itaque qui contra quadantenus adversarios disputat cogitare quod quando victoria contingit.

EPISTOLA VII.

(56) Ἐν τρίτῳ τῶν Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. *Tilm.*: In tertio asserit adversus falsi nominis scientiam. *Verto*: in tertio eorum quos adversus falsi nominis scientiam scripsit alteri.

(57) Καίτοι γε ἄρα... ἐκλείψει. *Tilm.*: Etiamsi cum D. Dionysio non pauca, sed et cum primis digna admiratione una perspexisset ea præsertim quæ Domino a cruce pendente 296 contigerunt per solare illud deliquium. *Verto*: Etiamsi cum B. Dionysio non pauca illa et admiratione digna conspexisset, quæ Domino a cruce pendente contigerunt per illud solare deliquium. *Videtur enim ex*

altera visione etiam alia miracula præter hæc quæ tempore passionis contigerunt, vidisse.

(58) Εἰ ἄρα ἀξιοὶ εἶσι θαυμασμοῦ τῆς ὁρθῆς χρισσεως ἐνεκα. *Tilm.*: Si certe ad rectitudinis lineam dignos exhibeant ac suspiciendos morum ornamentis. *Verto*: Si nimirum digni sunt admiratione propter rectum iudicium. *Non enim hic agitur de moribus, et multi sunt orthodoxi, moribus pessimis: sed de veritate secundum se examinanda, non vero ex comparatione cum erroribus æstimanda; quia nulli bene sentiunt in aliorum erroribus refutandis, sed ipsi alios habent errores.*

(59) Οὐ μὴν γε πάσης τῆς ἀληθείας ἀπατηλὸν εἶδωλον. *Tilm.*: At vero totius veritatis subdolum. *Verto clarius*: Nequaquam vero totius veritatis subdolum, scilicet imaginem tenet. *Hæc οὐ μὴν γε π. τ. ἀ. parenthesi includo, quare illa καὶ ἴσως κατέχει, etc. vertantur*: et fortasse alicujus particulæ veritatis (nequaquam vero universæ veritatis) imaginem subdolum tenet.

(60) Θαυμασίον δὲ καὶ τὸ εἶδωλον. *Tilm.*: Admirabilis prorsus ejusmodi idoli acceptio. *Verto*: Admirabile vero etiam εἶδωλον, seu imago, scilicet particulæ veritatis.

(61) Προσχροῦσαν μὲν τῷ ἀληθεῖ. *Tilm.*: Ubi enim primum veritati mendacium illiserit. *Verto*: Ubi enim in veritate impogeric.

(62) Πάντως αὐτὸ προσχροῦσει, καὶ αὐτὸ πεύσσει. *Tilm.*: Necessè prorsus mox allisam veritati præcipitem ruere. *Verto*: Prorsus ipsa corruet. *Continua enim est pugna, seu illam inserti falsitatis, sustinet vero veritas, et sustinendo vincit, quia falsitatis acies tanquam a chalybe obtunditur.*

(63) Ὅτι δῆθεν τοῖς πατρίοις θεοῖς ἐμνησιχάσσα. *Tilm.*: Quod eorum refricem, et tanquam renovem memoriam quæ vernaculi isti et gentiles dii, scilicet per omne genus flagitiorum effusi designarunt. *Verto strictius*: Quia videlicet erga patrios deos ob antiquam injuriam malevolo sui animo.

(64) Καὶ ἡ φιλοσοφία γνώσις τῶν ὄντων ἐστὶν ἡ ὄντα. *Tilm.*: Est enim philosophia rerum conditarum cognitio quæ res ipsæ nos. *Verto*: Et philosophia sic cognitio entium quatenus existunt. *Male igitur distinguit etiam sequentia, quare omnia verto*: Oportebat sane subrigi ipsum, siquidem verus sit philosophus, et philosophia sit cognitio entium quatenus existunt, ad entium auctorem Deum utentem entium cognitione, quam ipse quidem philosophiam vocat. *Sic igitur ab oportebat usque ad at Paulus omnia corriges.*

(65) Τουτέστι τῆς ἐμφανισμένης τῷ ἐναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτίσεως. *Tilm.*: Per creaturam videlicet tanquam in speculo Deum ipsum exprimentem concinna atque decenti sua compositione simul et ordine. *Verto*: *Hoc est per sapientiam concinna et decenti creaturæ compositione simul et ordine manifeste apparentem.*

(66) Φῆσας γὰρ... ἐλέγχει τοῦτον, etc. *Tilm.*: Dixit enim Pater quia per hoc ad ejus cognitionem æquum fuerat ut pertingeret, qui nimirum Deus universitati rerum certos fixosque limites præscribit; cujus, inquam, imperio sol et luna in hoc dispositi sunt, ut diem finiant suo excursu, totamque permeent cæli ambitum. Arguit interim hunc. *Ex mala distinctione mala versio. Verto*: Dicens enim æquum esse ex hoc cognovisse Deum universo leges ponere, quia sol et luna terminis diei, scilicet naturalis constitutus currunt, et simul cum universo celorum orbe circumvolvuntur. Arguit hunc. *Dicit igitur solem et lunam præter proprium motum, etiam moveri motu primi mobilis, quod in philosophia notum.*

(67) S. Max.: Ταῦτα ἡρμηνεύσαμεν κατὰ Ἀπολλοφάνην τὸν λέγοντα μὴ συν τῷ ἡλίῳ καὶ τὸν οὐρανὸν ἐστάναι τότε, ἐπεὶ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προγραφῆ, τὸ ἀκριβὲς προεῖρηκαμεν. *Desunt in Pachym. Posteriorum partem non capio, quia nullibi antea de hac re egit, nisi in c. 4 De divinis nominibus. Verto*: Hæc

explicui secundum Apolophanem dicentem cœlum minime tunc una cum cœlo constitit, alioqui antea in præcedenti commentario veritatem accurate diximus.

(68) S. Max. : λβ' γὰρ ὠρῶν γέγονε τὸ ἀπὸ ἀνατολῆς. *Corrige ex Pach.* λβ' γὰρ ὦ. γ. δέκα ἀπὸ ἀνατ. et καὶ δώδεκα μέχρι, *clarius ex eodem erit κάκισθον δώδεκα μέχρι.*

(69) S. Max. ex Pachym. sic corrige aut saltem explana : Ἐπὶ τὸν ἡμερινὸν τῷ μετοπύρῳ, *scribe, μετοπυρινὸν, vel potius ἐν τῷ μετοπύρῳ κατάβασιν νοτίαν ἀπὸ τοῦ ἡμερινῶ ἀδδε τοιοῦτου, sic :* ἀπὸ τοῦ τοιοῦτου ἡσμ. καὶ ἀπ' αὐτοῦ πάλιν ἀνάβασιν νοτίαν ἐπὶ τὸν ἡμερινὸν. *Scribe καὶ ἀπὸ τοῦ χειμερινῶ τροπικοῦ πάλιν ἀνάβασις νοτίαν ἐπὶ τὸν ἡμερινὸν.*

(70) *Adde ex S. Max. καὶ τοῦ προσθειναι αὐτοῦ. Verto :* Et proponendo αὐτοῦ, et post μοῖρα τοῦ κριου, *adde πλήρει μὴ ἐχούση λεπτά.*

(71) Δι' ἡμερῶν τῆς, καὶ τεταρτημόριον. *Tilm. :* Per dies videlicet 365, * *asteriscum hunc posuit quia in ipsius exemplari erat καὶ δρ'.* *Ego puto per illud signum notari quartam partem, scilicet diei, hoc est 6 horas, quia 6 significat 4; sic scribo δμρ' ut per 6 significetur 4, et per μρ' μέρη i. quarta pars, scilicet diei.

(72) Διὰ τῆς τελετῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ τριπλασίου σημαίνουσι. *Tilm. :* Per mysticam cæremoniam triplicati solis suis etiamnum commentariis declarant. *Verto :* Per ritus quos propter memoriam triplicati solis observant significant. S. Max. *aliter capit, nam refert ad S. Dionysium; dicit enim illum extensionem istius diei per vocem τριπλασίου significasse.*

(73) Ἐδει δὲ πάλιν... συνῆθη. *Scribendum est ἀπολυτῶσαν et ὑπονοητέσαι. Tilm. :* Oportebat autem illam rursus inferiori sibi que proprio loco restitui, ut ordo illi connaturalis asservaretur : hinc contigit ut sole rursus relicto aberit deorsum. *Verto :* Oportebat autem illam in proprium locum reverti, ut ordo illi connaturalis asservaretur; hinc contigit ut sole rursus relicto redierit, scilicet ad suum locum.

(74) Καὶ ἦδη ἀρξαμένης... φωτίζεσθαι. **297** *Tilm. :* Cum jam cœpisset inferiori sedi suæ restitui, conveniebat hanc ipsam occidentiam partem disci primum deserente luna, ut qua esset parte orientem assecuta secundum illum in primis fraterno lumine perfunderetur. *Ille lva usque ad ἐξέλιπον parenthesi includenda. Verto :* Cum jam cœpisset reverti, conveniebat ipsa occidentiam partem disci primo deserente (ut orientalem partem occuparet) ut illa scilicet occidentia pars etiam primo illuminaretur. *Nota agi hic de eclipsi solis, quando scilicet luna interposita inter nos et solem, illius lumen nobis aufert : ergo, inquit, illa pars quæ prius ab illa deseritur, prius lumen suum diffundit, quare cum prius occidentiam partem reliquerit, illa etiam prius orientalem lumen suum nobis communicavit. Clarius cognosces ex S. Max. Scholiis. — Post φωτίζεσθαι, adde ex S. Max. μέμνηται μὲν καὶ Φλέγων ὁ Ἑλληνικὸς χρονογράφος ἐν τρισκαίδεκάτῳ Χρονογραφίῳ ἐν τῇ σ' Ὀλυμπιάδι, τῆς ἐκλείψεως ταύτης, παρὰ τὸ εἰωθὸς αὐτὴν λέγων γενέσθαι : οὐ μὴν τὸν τρόπον ἀνέγραψε καὶ Ἀφρικανὸς ὁ ἡμέτερος ἐν πέμπτῳ Χρονογραφίῳ, καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλιος ἐν ταῖς αὐταῖς μέμνηται τῆς αὐτῆς ἐκλείψεως.*

(75) Ταῦτα ἐγὼ πρὸς αὐτὸν κατ' ἐπιστολὴν μὴ μηχανῶν τὸν λόγον. *Tilm. :* Hæc ergo ad ipsum usque perferri velim, ad epistolam ne verbum quidem adiciens. *Verto :* Hæc ego ad ipsum secundum epistolæ rationem sermonem minime producens, id est breviter prout epistolæ convenit.

EPISTOLA VIII.

(76) Τὸ προῦχον καὶ ἐξαιρετον τῆς θεομιμητίας ἀνακρύπτουσιν τὴν πράξητα. *Tilm. :* In primis exsuperantem ejus atque eximiam celebrant mansuetudinem, divinæ clementiæ æmulam. *Verto :*

A quod præminet eximiumque est in Dei imitatione mansuetudinem, scilicet extollunt. *Quasi dicat : Nulla re melius Dei imitationem exprimi quam mansuetudine. Sic etiam S. Max. interpretatur.*

(77) Ἐπαρρησιάζετο λίαν πραέως. *Tilm. :* Magna licet usus libertate, clementer tamen ac placide respondit. *Verto :* Libertate utebatur valde placide, *Moses enim hæc Deo, non adversariis dicebat.*

(78) Ἀγαθοειδὲς ἀνακρύπτονται. *Tilm. :* Ejusmodi benignitatis conformes mire laudantur. *Periodum integram novam facit, sunt tamen ista verba epitheta præcedentium. Verto :* Benigni prædicantur, scilicet Jacob, Joseph, Abel. *Nam ista omnia ὁ μὲν ὡς ἄπλαστος usque αγαθοειδὲς exclusive, sunt parenthesi includenda, sic in Latino, ab ille quidem, usque profectus est, inclusive.*

(79) Οὔτε προποιεῖν τὰ κατὰ. *Tilm. :* Vel admisisse aliquando. *Scribe, προσποιεῖν, sicut etiam προσεπεισεῖν, sic enim D. Dionysius. Verto :* Neque mala simulate fingere.

(80) Τὰ μὴ δντα....., καὶ συνοχέα. *Tilm. :* Quæ prius non erant, fecit ut essent. *Ec hoc dicitur Patri quod conserventur, et in vigore sibi indultæ essentia perdurent. Hunc reputate animis vestris esse eum qui condidit et continet. Verto :* Quæ prius non erant fecit ut essent, hoc est ut perdurent conservat, sic ut idem sit et conditor et conservator. *Videtur referre τούτεστι ad sanctum Dionysium per Patri, id est a Patre : hoc tamen dici nequit, quia Pachym. seipsum explicat, non Patrem videtur legisse οὐδέσθαι pro ὥστε, etiam. Ego vero arbitrator aliam adhibendam disjunctionem, atque aliquod ἔξωθεν adducendum, nempe ante τούτεστιν. Καὶ πάντα αὐτὰ πρὸς τὸ εἶναι παράγειν, τούτεστι διακρατεῖν πρὸς διαμονήν. Nam ποιεῖν non est διακρατεῖν πρὸς διαμονήν, seu creare non est conservare : porro παράγειν significare conservare, antea probatum est; nam si res aliqua creata crescat in perfectione, censetur ejus esse conservari, non creari.*

(81) Παρακαλεῖ γὰρ μὴ ἀπασιωθῆναι παρ' ἐκείνων τῶν θρυπτομένων καὶ ἀλαζονευομένων. *Tilm. :* Hortatur enim oratque ne sic indigne ab eis deseratur, qui toti diffuunt deliciis, insuper insolescunt supra modum. *Henricus Stephanus in θρύπτομαι, vult θρυπτομένων non referri ad ἦθος κατακεκλασμένων, sed dici θρύπτεσθαι eum qui illud facit quasi voluptati suæ indulgentem, atque adeo voluptatem capientem ex aliorum ægitudine ob eam quam patiuntur repulsam, et in sequenti loco pro σωματικῶ reponit τεθρομμένῳ. Quod ad primum attinet, certum est illum idem dicere cum S. Max. et Pachymere, qui alterum ad verbum descripsit; in quo enim differunt? Ἀέγεται ἡ λέξις καὶ ἐπὶ τῶν ἐρωμιῶν, αἰ, τὴν πρὸς τοὺς ἐρώντας ἀναβαλλόμενοι συντυχίαν, τοιοῦτῳ τῷ σωματικῷ, τούτεστι κατακεκλασμένῳ, κέχρηται ἦθει. *Tilm. vertebat :* Proinde dictum hoc in eos pendere videtur, qui cum impendio amantur, inopina qualibet nec sperata rerum mutatione erga amicos cunctationes facti, isto utuntur corporali, hoc est præfracto more amantium. *Verto :* Usurpat hæc dictio θρυπτομένων, de iis qui impendio amantur, qui fruitionem deliciarum quas ab amatoribus sperant de die in diem differentes, isto utuntur corporeo, hoc est præfracto, et molli gestu corporis. *Quo scilicet simulant se alienos, cum interim maxime velint, quare cum hoc sit, faire de l'enchery, inique Henricus Stephanus reprehendit S. Max., ut omittam, non posse fieri, amatum θρύπτεσθαι, nisi κεκλασμένῳ utatur ἦθει; bene igitur θρυπτομένων explicuit S. Max.; σωματικῶ retinendum : sic enim etiam habet Pachym. et cinedorum mollities apparet in externo, id est corporali gestu.**

(82) Καὶ θεραπεύουσιν ἐπαγγέλλεται. *Tilm. :* Scque pollicetur illorum votis obsecraturum. *Verto :* Etiam potius promittit curaturum (scilicet vulnera animæ). *Vide notas in textum.*

(83) S. Max. post Ἰππόλυτος addit, καὶ οἱ τὰ Ὀρι-

γένους δὲ δογματίζοντες τὰ αὐτὰ φρονούσι· περιφύσθαι δὲ ἀντὶ τοῦ περιπλαχεῖς, *desunt in Pachym.* *Verto* : Et qui sententiam Origenis sectantur idem sentiunt, περιφύσθαι, idem quod complexus.

(84) *Pōst* μετανοοῦντα, *S. Max. habet sequentia* : Δοκεῖ δέ μοι Δημόφιλος πρεσβύτερον ὑβριζέσθαι· τοὺς γὰρ ἱερέας πρεσβυτέρους εἰσθε καλεῖν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* διετράνωσε. Καὶ ἐνταῦθα δὲ μετὰ βραχέα ὑποκατιῶν τὸ εἰρημένον μοι συνίστησι, καθ' ὑπέρβατον δὲ ἡ σύνταξις· ὑβρίζεις τὸν ἱερέα δικαιοῦσαντα, τὸ καὶ τὸν ἀσεβῆ ἐλεπθῆναι ὑπάρχειν, ἤγουν ἐλέους ἄξιον. *Verto* : Videtur mihi Demophilus presbyterum injuria affecisse. Sacerdotes enim presbyteros vocare solet, sicut **298** in libro *De ecclesiastica hierarchia* declaravit, et hic post pauca meum dictum confirmat. Constructio vero est secundum hyperbaton : injuria affecti sacerdotes juste pronuntiantem impium esse ἐλεπθῆναι, hoc est misericordia dignum.

(85) *S. Max.* : Συνέστειλας ἀντὶ τοῦ ἐταπεινώσασθαι καὶ ἐσμικρυνῶς, ἢ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ συνέστειλας ἀντὶ τοῦ συνήξασθαι, ὡς εἰρηται, οἰοεὶ ἐπῆρας. *Verto* : Συνέστειλας, pro, viliora et contemptibilia effecisti; aut non hoc, sed (συνέστειλας) pro *contraxisti* sicut dictum est, videlicet sustulisti.

(86) Δι' αὐτῶν ἐκδιδάσκου πὰρ τῶν ἱερέων. *Tilm.* : Quare ab ipsis inservitur sacerdotibus. *Verto* : Per ipsos (scilicet diaconos) docebaris a sacerdotibus; sic *clare explicatur per illa S. Max.* : Σημειώσασθαι ὅτι οἱ τὰ θεῖα ζητοῦντες πὰρ πρεσβυτέρων μαθεῖν οὐ δι' ἐαυτῶν τοῦτο πράττειν ὀφείλουσι, κἂν ὑπάρχωσι μοναχοί, ἀλλὰ διὰ μέσων διακόνων, καὶ τοῦτο ὅταν ἀρμόδιος παρῆ καιρός. Nota quod divina a sacerdotibus doceri cupientes, non debeant per se ipsos (etsi sint monachi) procurare : sed opera diaconorum, et hoc tempore opportuno.

(87) Καθ' ὑπέρβατον γὰρ.... ἐκδιδάσκου. *Tilm.* : Ejusmodi coordinatio in suas quæque dispartiens classes inducitur sancto per transgressionem ab ipsis videlicet sacerdotibus erudire. *Verto* : Constructio enim verborum est καθ' ὑπέρβατον, seu secundum trajectionem, ab ipsis (scilicet sacerdotibus) erudire. *Vocat hyperbaton quia inter αὐτῶν et ἐκδιδάσκου, multa intercedunt; quare illa transilienda ut hæc conjungantur.*

(88) Ἀλλὰ πρὸς τάξιν καὶ ἐπίγνωσιν ἐαυτῶν. *Tilm.* : Hoc est, sit ut suum quisque agnoscat ordinem. *Verto* : Verum propter ordinem et cognitionem sui ipsorum, est enim eadem *periodus.*

(89) Μᾶλλον γὰρ τῷ λαῷ πλησιάζουσιν ἢ ταῖς ἱερατικαῖς τάξεσι. *Tilm.* : Propius autem quam populus sacratis ordinibus propinquat. *Verto* : Magis enim accedit ad populi ordinem, id est laicum, quam ad sacros ordines. *Clarum est ex ipso S. Dionysio quem videsis, et sequentia.*

(90) Καὶ τοῦτο οὐκ ἀπεικόντως λέγει, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἱερωμένοι. *Tilm.* : Nec id abs re. Qui enim sacris initiati sunt. *Verto* : Atque hoc non abs re dicit, eo quod sacris quidem initiati, quasi dicat, *ratio quare monachus magis accedit ad populi ordinem quam ad sacrum, est quia eodem loco cum populo in templo collocatur.*

(91) Καὶ ἐπ' ἀλλῇ ἀταξίᾳ καὶ ἀναισχυντίᾳ. Notamque objiciens impudentiæ. *Verto* : Illum perstringens propter aliam quoque ordinis transgressionem, et impudentiam.

(92) Οὐκ ἐπὶ συστάσει. *Tilm.* : Non quidem ciendæ seditionis ullius gratia. *Verto* : Non ad confirmationem seu ad ædificationem, scilicet *audientium; quia sequitur ἀλλ' ἐπὶ καταστροφῇ.*

(93) Τὸν ὑπὲρ τὴν ἀξίαν... πρέποντα. *Tilm.* : Adversus illum qui præter sui ordinis dignitatem talia sit molitus. At recte rationi haudquaquam dissentanea videri hæc poterunt nec indecora, *perperam distinctum est. Verto* : Adversus illum qui præter sui ordinis dignitatem aliqua quidem molitur,

A sed tamen haudquaquam rationi dissentanea nec indecora.

(94) Οἱ δαιμόνες ἀληθῶς ἔλεγον θεολογοῦντες τὸν Ἰησοῦν. *Tilm.* : Dæmones illi consentanea veritati theologicæ prædabant, nempe Jesum. *Verto* : Dæmones vere loquebantur, Jesum Deum esse dicentes.

(95) Ὅρα καὶ ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου. *Tilm.* : Deum vide ut testimonio antiquæ legis suam sententiam communicat. *Verto* : Vide etiam ex antiqua lege scilicet sententiam meam probari. *Sunt verba S. Dionysii ad Demophilum, non Pachymera ad lectorem, quare etiam sequentia male versa καὶ τὰ ἐξῆς διορισμένον. Tilm.* : Quæ proxime sequuntur explanantis sunt, sive delinientis. *Vertendum est* : Reliqua desinente, scilicet lege.

(96) Ὁ ἀσεβὴς μύσθον θύων, ὡς ὁ ἀποκτείνων κίνα λογίζεται. *Tilm.* : Qui impius cum sit immolat bovem, talem reputat hunc quasi qui occiderit canem. *Verto clarius* : Impius immolans vitulum, tanquam occidens canem reputatur.

(97) Σιράχ ὁ θαυμασίος. *Tilm.* : Admirabilis filius Sirach. *Verto* : Admirabilis ille Sirach.

(98) *S. Max. addit* εἰκότως οὐκ οὐδ' αἱ νοηταὶ δυνάμεις. *Verto* : Ergo etiam probabiliter neque spirituales virtutes, scilicet sunt in loco, id est ex distantia aut vicinitate locali non debet dignitatum spiritualium gradus æstimari.

(99) *S. Max. addit* : Ἐγεις δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς. Πλατέως δὲ διαγυμνάσει Ὀριγένης ἐν τῷ ἰ' τῶν εἰς τοὺς Ἱερεμίου θρήνους. *Verto* : Hoc quoque in sequentibus habes : fuse vero explicat Origenes in lib. ix *Commentariorum in lamentationes Jeremiae.*

(100) *S. Max. addit* : Ἐν δὲ τοῖς τῶν ἀποστόλων διαδόχοις πὰρ τὸν ὁμοταγῶν, ἢ ἐπιτίμησις. *Verto* : Successores vero apostolorum ab iis qui ejusdem cum illis sunt ordinis corripri possunt.

(1) Ἡ τελεσθῆς. *Tilm.* : Quam sacris inilitere. *Verto* : Aut perferiatur, sic enim omnes *D. Dionysii interpretes. S. Max. addit* : Σημειώσασθαι δὲ ἔτι τάχα ἐν παροιμίᾳ τοῦτο τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἡμαρτήθη, καὶ ὅτι τὸν Δημόφιλον αὐτὸς μοναχὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔταξεν. *Verto* : Nota vero quod fortasse peccatum commissum fuerit in ditione *S. Dionysii Magni, et quod ipse Demophilum monachum, Ecclesie ordinavit.*

(2) Καὶ δικαιοῦ... καὶ τῆς τιμωρίας. *Tilm.* : Uique propria in alium sententia perfruat, addidit videlicet tenebris, atque ultrici supplicio. *Verto, et jure decernit ut propriis fruatur videlicet caligine, (carceris) et supplicio. S. Max. contrario modo exprimat* : Τουτέστι τῆς οικείας φιλανθρωπίας καὶ μὴ τοῦ σκότους καὶ τιμωρίας, hoc est, propria humanitate et non tenebris neque supplicio.

(3) Δηλονότι ποτὴ χάριτι διακονεῖσθαι. *S. Max.* : Ἄλλ' ἴσως τοῦτο εἶπε δεικνύς ποτὴ χάριτι διακονεῖσθαι ἐξελέγησαν. *Verto* : Sed fortassis hoc dixit, ostendens quali gratiæ inservire electi fuerint. *Et post ἐδοξάσθη addit S. Max.* : Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ τὸν ἄγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Διαταγαίς. *Verto* : Sacrum institutorem vocat sanctum Paulum apostolum a quo episcopus Ecclesie **299** Atheniensium ordinatus est, sicut in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum est, et in explicatioe κόρη, addit ἄλλοι δὲ μέρος τι τῆς κεφαλῆς, alii vero partem aliquam capitis. Βέλτιον δὲ κόρη, ὡς ἔφη, τὸν κρόταφον λέγειν. Ὀμηρος μέντοι κόρησιν αὐτὴν καλεῖ· παροξυνοῦνται δὲ ἡ κόρη. Εἰς τὸν κρόταφον οὐν ἔτυψεν ὁ Δημόφιλος τὸν μετανοοῦντα. *Verto* : Melius vero κόρη, sicut dixi, tempus capitis dicere. Homerus quidem ipsam κρότην vocat. Notatur vero acuto in penultima; Demophilus igitur percussit penitentem in tempore capitis.

(4) Παρὰ τὸ ἀβούλητον τῶν εὐεργετοῦμένων. *Tilm.* : Per incogitantiam eorum in quos collata est bene-

scientia. *Verto*: Per incogitantiam eorum in quos confertur beneficentia: quia si collata fuit, falsum est conferentem non fecisse quod volebat: ergo dicitur de illo qui parato beneficio sua negligentia privatur, et ideo sibi officit.

(5) Μυστήριον γούν εἶχον καὶ τὸν γάμον. *Tilm.*: Quiddam enim in se mysterii occultioris continere credebantur ejusmodi preces nuptiarum præambule. *Verto*: Ergo etiam nuptias pro sacramento habebant, et præpone ex S. Max., καὶ τοῦτο ἐκ πολλῶν κωμωδίας ποιητῶν δεικνύναι δυνατόν. *Verto*: Et hoc ex multis comicis probari posset.

(6) S. Max. addit: Ὡς Κρατῖνος δηλαδὴ ἐν Πυλαίᾳ δράματι· μάλιστα γὰρ τὰ μυστήρια τινος τῶν ψευδωνύμων αὐτῶν θεῶν τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλεον, ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. *Verto*: Sicut Cratinus in dramate Πυλαία. Maxime enim mysteria alicujus falsorum ipsorum deorum τέλη et τελετὰς vocabant, tanquam perficientes, et ad perfectionem adducentes eos qui iniuriarentur.

(7) Τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν. *Addit S. Max.*: μᾶλλον δὲ δαιμόνιον, ὡς φησὶ Δημόφιλος ἐν τῷ *Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίων θυσῶν καὶ εὐρῶν*. *Verto*: Potius vero dæmonium, sicut dicit Demophilus in libro *De antiquorum victimis, et festis*.

(8) Διεγεροθεῖς εἰς θεοὺς ἔδμους. *Addit S. Max.*: Σημειῶσαι ὅτι ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις τοὺς νυκτερινούς τῶν ψαλμωδιῶν κανόνας παρέδωκεν. Nota apostolorum traditionem nocturnas psalmodiarum regulas tradidisse.

(9) Ἀπὸ τοῦ κρήθου τὸ καιῶ. S. Max., Πρηστήρ ἐστὶ ἐλικοειδὴς κίνησις ἀνωθεν κάτω ἀέρος διαπύρου. Καιῖα δὲ τοιοῦτον, ὅθεν καὶ παρὰ τὸ πιμπρᾶν λέγεται. *Verto*: *Prester* est tortilis motio aeris igniti ex loco sublimiori ad inferiorem. Talis vero res comburit; ideo a πιμπρᾶν, id est *incendere*, nomen habet.

(10) Περὶ τῶν ὑπαγοραγλιζόντων καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀγανὲς ἐμβάλλειν μηχανωμένων. *Tilm.*: De ejusmodi spectris pavorem incutientibus, ac omnibus modis miseris molientibus deturbare in hiulcam illam voraginem. *Verto*: De demulcentibus, omnique ratione in hiulcam illam voraginem miseris deturbare molientibus.

(11) S. Max., Ἐξυ ταραχῆς. Τὸ οὐ ἀρνητικὸν μόριον πρὸς τὸ ἔξυ ταραχῆς συντακτικόν, ἵνα ἡ τὸ δλον τοιοῦτον διαγινάσται, οὐδὲ τῶν ὄντων πολλῶν ὄντων, διὰ τὸ ἐγκόπτεσθαι αὐτοὺς, ἀπολαύσας, οὐδὲ ἔξυ ταραχῆς ὑπάρχων, διὰ τὸ καὶ τοὺς ὄντους ἐγκόπτεσθαι. *Verto*: Particula οὐ negativa conjungenda est cum ἔξυ ταραχῆς, ut integra sententia talis reddatur: surgit, neque diuturno somno propter ipsius interruptionem fruitus, neque liber a perturbatione existens propter somni interruptionem.

EPISTOLA IX.

(12) Φησὶ Γρηγόριος. *Addit S. Max.*: Ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ Υἱοῦ λόγῳ*, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ *Εἰρηναίῳ*. In prima *De Filio* oratione, et in secunda *de Pace*.

(13) Τὰ γὰρ ἐκτὸς τῆς τοιαύτης ἱεροπλαστίας, ὀπίσσης, etc. *Tilm.*: Hæc enim externa insignia, effigiationis alioqui sacrosanctæ quanta, quamque multa, etc. *Verto*: Quæ enim sine tali sacra fictione, quæ in symbolica theologia explicatur, capiuntur, quanta, quamque multa, etc. S. Max., ἦτοι τὰ προχέρως ἐκ τῆς λέξεως ὑπαγορευόμενα, quibus verbis confirmat meam versionem.

(14) Ἐκφάνσεων διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι. *Tilm.*: In enarrativis insinuationibus et hac gratia factum, ut se exhibuerit in forma hominis conspicuum, etc. *Verto*: De apparitionibus, propterea quod se exhibuerit in forma hominis conspicuum, etc. Nota ἐπὶ ἐκφάνσεων, sicut antea ἐπὶ δωρεῶν προνοῶν, *vertendum esse (de) quasi dicat, sit sermo de donis*.

(15) Φύλαρχος. S. Max. addit: Ὁμοίως δὲ καὶ βάνανσός ἐστι πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργαζόμενος. *Verto*:

Similiter βάνανσός dicitur omnis artifex qui in opere igne utitur.

(16) Τί δὲ περὶ τῶν πολυειδῶν καὶ λοξῶν τῆς ἀμαρτίας τῶν ἐπαγγελιῶν σοφισμάτων; *Tilm.*: Quid proinde commemorem multiformia obliqua, sive frustratoria promissionum peccati? *Verto*: Quid vero de multiformibus, et obliquis argutiis frustrationis promissionum.

(17) Ἀμαρτίας δὲ... ἐπαγγελθέντα. *Tilm.*: Peccati vero nomine calamitates intelligit frustratorie (ut apparet) intentatas peccantibus, quod in nonnullis prophetarum oraculis promptum sit agnoscere, nimirum non omnia promissa, aut prænuntiata videri sortita esse exitum promissioni respondentem. *Verto*: Ἀμαρτίας vero frustrationes promissionum dicit, quia promptum est videri, promissa exitum promissioni respondentem minime accepisse. *Ex sequentibus, ubi quod σοφίσματα sint explicabitur, patebit*.

(18) Καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπληρωται. *Tilm.*: Sed et ad Christum mystica atque arcana prælusionem nos provehebat. *Verto*: Et per respectum ad Christum completa fuerunt; quia scilicet Christus ex Jacob descendens omnium fuit Dominus.

(19) Ἀμα δὲ καὶ ὅτι πόρρω τοῦ ἐνιαυτοῦ ὅσα ἂν τις καὶ εἴποι λέγει. *Tilm.*: Tam vero quia longius a singulari quæcunque unus aliquid dixerit: dicit nihilominus. *Verto*: Tum vero quia longius ab illo singulari sunt quæcunque aliquis symbola dixerit, id est multiplicata dicit. *In Græcis est brevitatis Attica, subauditur enim πληθύνεσθαι; in Latiniis male distinguit, ut sequentia probant*.

(20) Καὶ πρὸς πολλὰ... καὶ ἀμέριστον. *Tilm.*: Et ad multiples formas sermones etiam ipsi partialiter referuntur. Nam propterea hæc, quæ et fiunt et dicuntur, singulare quiddam sunt, et individuum. *Verto*: Et pro multitudine formarum (quæ Deo attribuuntur) sermones etiam ipsi dividuntur (et multiplicantur); illud vero propter quod hæc et dicuntur singulare est, et individuum. **300** *Clarissimum est ex connexione cum superioribus*.

(21) Μὴ γὰρ ὑπολαμβάνω μὲν τὰ φαινόμενα ταῦτα τῶν συνθημάτων, οἷον τῶν συμβολικῶς γινόμενων, ἀναπελάσθαι ὑπὲρ αὐτῶν, τοῦτέστιν ὑπὲρ τοῦ ὄντως (γρ. οὕτως cum S. Max.) νοεῖσθαι αὐτὰ, etc. *Tilm.*: Non equidem existimo signa ejusmodi conspicua ut quæ figurative adinventata sunt, sui tantum gratia conflictata esse: hoc est ut ne ea sic contemplare, quasi in se habeant solum, quod oculis tuis subjicitur, et litteram ipsam nude ac simpliciter prædicent; quin potius integuntur quidem ipsa, et recta in omnium prospectum profertur: idque fit in gratiam arcanae plurimis, ac prorsus divinæ scientiæ. *Verto*: Nec enim arbitremur hæc signa proposita rerum symbolice existentium pro seipsis ficta esse, hoc est ut sic ipsa concipiantur, quemadmodum signum propositum continet, et nuda littera insinuat, sed præmittuntur, prælocutione sapientiæ vulgo indicibili et divinæ. *Vide sancti Dionysii textum et S. Max.; imo sequentia id exigunt*.

(22) Ταῦτα γὰρ ἐπισημῆν φησὶ, δηλοῦντος τοῦ λόγου ὡς ἐστι. *Tilm.*: Et sane dixit esse scientiam verbi declarantis, quod, etc. *Verto*: Has enim scientiam dicit, sermone declarante quod, etc.

(23) Ἱερογραφῆθησαν δὲ οὕτως διὰ τοὺς ἀναξίτους. *Tilm.*: Porro hanc oportuit ad eum modum describi, ac sacris inumbrari typis ut ab ea submoverentur indigni. *Verto*: Porro hæc signa oportuit ad eum modum sacris, etc.; *agitur enim de ipsis signis quibus mysteria explicantur*.

(24) Καὶ ἵνα ἐκείνοις μόνοις... ἀποσκευαζόμενοι. *Tilm.*: Utque illis revelarentur et solis, qui jam aliquosque perfecti, omnem ab animo rerum sensibilibus imaginationem ablegassent. *Verto*: Utque illis solis revelentur perfectis, et omnem indecoram super his imaginationem rejicientibus.

(25) Ἐν τῷ παραθεωρεῖν.... ἀλλ' ἐν ἀπλαῖ; ἐπι-

βολαῖς τοῦ νοῦς. Tilm.: Id autem contigit dum multitudinem signorum varietatem ne contemplatione quidem dignam ducunt; individuum autem apprehendunt mentis acie veritatem, non ulla evidenti demonstratione, non item ingenii viribus quæsitæ scientia, sed simpliciter solum ac nudo mentis conceptu. *Verto*: Vix observando, quidem leviter, signorum varietatem, unitatem vero comprehendendo, non demonstratione nec ratiocinatione; sed simplici mentis apprehensione. *Hic explicatur contemplationis natura, et discrimen inter meditationem et contemplationem, quare illa præcedentia et divinè ἔχουσι, tantum commate interpungenda, et vertendum, etc., valentibus.*

(26) Πείθουσα καὶ καταδομένη.... τὴν ἀλήθειαν. Tilm.: Quod persuadere confirmatque, et quasi vinculum quoddam aut sigillum affligat jam dictis, ipsam nimirum veritatem. *Verto*: Quod persuadeat et devinciat, et quasi vinculum quoddam et sigillum dictis apponat veritatem. Sic supra καὶ δεδεμένην ἀλήθειαν τοῖς λεγομένοις, atque ex dictis collectam veritatem et assertam. *Verto*: Et colligatam dictis veritatem.

(27) Καὶ φωτίζει.... τὴν ἀλήθειαν. Tilm.: Hæc mentem suam irradiatione provehit ad multiplicem ineffabilem sacramentorum cognitionem. Hæc sunt operationes symbolicae theologiæ in eorum gratiam, qui quadantem promoventur: idcirco τελεστικῆ dicitur. Qui Deo vicinior jungi vult, opus habet operosiore assuefactione, atque informatione; quod genus homines vocavit Pater ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est mysticæ disciplinæ indociles adhuc. At talis quidem dicere liceat dum particeps ellicitur immaculatum donorum ruditer admodum, multoque labore mysticis ejusmodi cæremoniis edocetur, vitæ in primis sanctimoniam. Et hic quidem mysticæ theologiæ effectus est, sive operatio. Rursus hæc per fidei considerationem persuadet, inducit, promovetque ad complexum veritatis. *Verto*: Et mentem illustrat ad ineffabilia mysteria consideranda; nam per sacrificantes (hæc enim sunt hujus opera, ideo etiam τελεστικῆ dicitur) Deo familiares magis ellicit activa qualitate et formatione (quod etiam ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est sacrorum initiationes, a nemine edoctas vocavit); qui enim dicis causa particeps immaculatum donorum, sine præceptore sacra docetur, et ipse actu sanctificatur, propterea et talis quidem mystica theologia operatur, altera vero consideratione fidei persuadet, et ad veritatem adducit. *Res adeo clara ut probationem non exquirat, ut omitam per alteram versionem occultari effectum præstantissimum Ven. Euch. nimirum internas illustrationes quibus ad perfecte vivendum efformatur.*

(28) Ἴνα τῶν πολλῶν τὰ ἅγια ἀποδιαπτέλλωνται. Tilm.: Ut sancta hæc a quam plurimis supprimantur. *Verto*: Ut sancta a vulgaribus hominibus distinguantur, separantur.

(29) Μὴ ἐχόντων ἐφικνεῖσθαι τῶν νοουμένων, ὧν χάριν τὰ σύμβολα γίνονται. Tilm.: Neutiquam valentibus eorum assequi intelligentiam: quorum etiam gratia, signa ejusmodi figurativa sunt. *Verto*: Neutiquam valentibus pertingere ad ea quæ consideranda proponuntur, quorum, scilicet vulgarium, gratia, signa ejusmodi figurativa sunt.

(30) *Addit S. Max.*: Ὅσπερ ὅταν ἐκ ἔνδρων τὰς ὑποστάσεις τῆς προσκυνητικῆς Τριάδος παρίστησιν ὁ θεός Ἀθανάσιος, καὶ ἐξ ἄλλων οἱ λοιποὶ ἅγιοι· τί καὶ αὕτη ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ προβέβληται τρόπον τινὰ συμβόλων τάξιν ἐπέχουσα. *Verto*: Sicut quando divinus Athanasius proponit per arbores personas adorandæ Trinitatis, et cæteri sancti per alia; quid et ipsa mundi creatio signorum locum sustinens.

(31) Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ κτίσματα προβέβληται, οἷον

4a) Hæc ad Scholia S. Maximi spectant.

ἄρκονται, τῶν ἀοράτων καὶ κτιστῶν. Tilm.: Ipsæ etiamnum creaturæ integumentis suis convellitæ cernuntur, ac veluti in medium expositæ invisibilem pariter et intelligibilem. *Verto*: Ipsæ etiamnum creaturæ præponuntur, quasi præjacent invisibilibus et intelligibilibus, id est 301 instar vestium tegunt, quare detrahendæ sunt, ut in illis Creatorem contemplerur. Vide superiorem locum S. Max.

(32) Ἐπισκοποῦσι. Tilm.: Sua recensent oracula. *Verto*: Contemplantur, nisi legamus ἐπισκώπουσι, arguant.

(33) S. Max. *addit*: Οἷον τὰς πύσεις, ὡς τὸ· Πῶν Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου; καὶ τὸ· Καταβίς θύομαι· καὶ τὸ· Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ· ἅτινα καὶ μέσος ἔχουσι τῶν τε θεωρητικῶν καὶ τῶν πάντῃ ἐπεμφαίνεσθαι δοκούντων, τοῦτέστι ὁμοιώσεως θηρίων καὶ ὄλων ἀφύγων. Ὑπερκοσμίως δὲ καὶ τελεσουργικῶς φησι τὰς λόγῳ καὶ μόνῳ βουλήματι παραδοξοποιίας. Νόμους δὲ φανομένους, ὡς ὅταν ἀπολογίας ἀξιοὶ τὴν ἐν ἐρήμῳ βιασθεῖσαν παρθένον, καὶ ὅταν ὅμοια. Ἀφανεῖς δὲ θεωροῦν, οἷον τὸν Ἰακώβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἰσαὺ ἐμίσησα, καὶ ἔτερα τοιαῦτα. Πολυτρόπως δὲ ἐφη ὁ Πατήρ, διότι τὰ μὲν συμβολικῶς, τὰ δὲ ἀγράντως καὶ ὑπερκοσμίως ἡ Γραφή παραδέδωκε. *Verto*: Sicut interrogations, ut illud: *Ubi Abel frater tuus, et illud: Descendens videbo, et illud: Dominus examinat justum et impium, quæ medio modo se habent inter ea quæ Deo convenient, et quæ omnino illi disconvenire videntur, hoc est similitudinem ferarum, et rerum inanimatarum, sublimius, et perfective dicit, miracula solo verbo aut voluntate perpetrata. Leges vero conspicuas, ut quando virginem in deserto violatam excusatione dignatur, et similia. Leges vero obscuras, sicut: *Jacob dilexi, Esau vero odio habui, et alia istiusmodi. Variis modis vero dicit Pater, quia Scriptura hæc quidem per signa, illa vero pure, seu sine signis, et sublimius tradidit.**

(34) S. Max.: Τὰ μὲν πολιτικῶς. Τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν ἐστὶ πρακτικόν, τὸ δὲ θεωρητικόν· καὶ τοῦ μὲν πρακτικοῦ τὸ μὲν ἐστὶ κοινόν, ἢ καὶ πολιτικόν καλεῖται, οἷον τὸ νομοθετικόν· τὸ δὲ ἴδιον, οἷον τὸ ἠθικόν. Μέσον δὲ πρακτικοῦ, τὸ οἰκονομητικόν. Τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τὸ μὲν ὠνόμασται φυσικόν, τὸ ἐν αἰσθητοῖς καὶ μεταβλητοῖς, ἢ καὶ κοσμολογικόν ἐστὶ· τὸ δὲ ἐποπτικόν καὶ θεολογικόν, τὸ ἐν νοητοῖς καὶ ἀιδίοις. Ταῦτα νῦν ἐξέθετο ἐν τούτοις. Μέσον δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐν ἀιδίοις καὶ αἰσθητοῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀστρονομικὸν καὶ μαθηματικόν, ὅπερ ἡ μὲν Γραφή οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἔχουσι. *Verto*: Philosophiæ una pars est speculativa, altera practice; practices una pars est communis, quæ politica, seu civilis dicitur, sicut quæ leges præscribit, altera particularis sicut moralis. Medium vero practices est œconomitice, seu rei familiaris administratio, inmedium vero speculativæ, unum appellatur naturale, quod sensibilia, et mutabilia spectat, et vocatur etiam cosmologicum, quasi dicat, mundi causas inquirens; alterum inspectivum et theologicum, quod spiritualia et æterna spectat. Hæc nunc exposuit in his. Medium vero speculativæ illud est quod in æternis, et sensibilibus versatur, quod est astronomice, et mathematice, quod quidem Scriptura non dicit, Hebræi vero habent in Deuteronomio.

(35) S. Max. *addit*: Ταῦτα δὲ φησι, δεικνύς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν καὶ ἀλληγορίαν παραλαμβάνεσθαι. *Verto*: Hæc vero ait, ostendens necessario admittendum anagogicum sensum, et allegoricum.

(36) Ἱεροπρεπῶς διαβαίνειν (a). S. Max.: Διαβαίνειν γράφεται καὶ διαβάλλειν, ὃ ἐστὶν εἰσβαλεῖν, καὶ εἰσελάειν εἰς τὴν γενέσθαι τοῦ πράγματος· οὕτω φησι καὶ Διογενιανός. *Verto*: διαβαίνειν scribitur etiam διαβάλλειν, quod est circūisse et

penetrasse, atque intra ipsam rem esse, sic loquitur etiam Diogenianus. — Τὰ ὑπερούσια φῶτα καὶ νοητά. Ὑπερούσια φῶτα. S. Max. : Καὶ ὅτι τὴν παράχραντον καὶ παραγῆαν Τριῖδα φησὶ. Νοητοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ὑπεραναβεβηκότας. Τὴν δὲ διαφορὰν τούτων παρατεθείκαμεν ἐν τῷ Περὶ θεῶν ὀνομάτων τελεῶς. Verto : Intemeratam et sanctissimam Trinitatem intelligit per substantialia, et intelligibilia lumina, atque divina; per intelligibiles vero angelos intelligit supremos, horum vero differentiam perfecte constituimus in libro De divinis nominibus.

(37) Ἄλλ' ὅτι ἀπὸ Θεοῦ εἰσι, καὶ ὑπάρχουσιν, οὐχ ὡς, etc. Tilm. : Sed quia a Deo sunt, adsuntque ipsi, non quasi, etc. Verto : Sed quia à Deo sunt, et existunt non quasi, id est actiones ad extra prout terminantur in creaturis, non sunt substantialia divina, sed aliquid existens et agens a Deo productum, ut postea declaratur.

(38) Τὸ δὲ καθ' ὑπαρξιν... λεχθέν. Tilm. : Illud quoque secundum substantiam, spiritus videlicet, sive eloquium divinum, hoc est ab ipso Deo profectus spiritus, atque dictum verbum. Verto : Illa vero, quæ est secundum existentiam inspiratio, et oraculum divinum, hoc est a Deo productum, et dictum. Πνεῦμα esse inspirationem, patet ex sequentibus, sic etiam ὑπαρξιν esse vertendum existentiam : quia mandata Dei dicuntur habere lumen καθ' ὑπαρξιν.

(39) Φῶς αἱ ὑπερβεβηκυῖαι τῶν ἀγγέλων τάξεις. Tilm. : Et ii quidem angelorum ordines lucem istam eminenter excedere, ac penetrare dicuntur. Verto : Lumen etiam sunt supremi angelorum ordines.

(40) Καὶ ἀναγωγῶν τῶν ὑποδεεστέρων. Tilm. : Tum provehendi se inferior ad sublimiorum rerum contemplationem. Verto : Tum provehendi se inferiores ordines ad sublimiorum rerum contemplationem.

(41) Σοφία κρατῆρα ἱστᾷ, καὶ τὸ πῶμα προχέει τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ προνοεῖ. Tilm. : Sapientia inducitur manu appendens craterem, propinansque poculum; hoc enim indicat verbum pronæi. Verto : Sapientia craterem tenet, et potionem profundit; hoc enim indicat verbum pronæi. Recte scribitur pronæi loco pronoei, quia S. Max. in indice habet pronάουσα, προχέουσα; nescio cur verterit προχέεις propinas, quandoquidem postea reddiderit πρόχυσις, profusio.

(42) Τῶν δεομένων αὐτῆς. Tilm. : Qui se concupiscunt. Verto : Qui ipsius indigent.

(43) Post συνάρχων προνοεῖ, vel ut S. Max. προενόει, addit S. Max. : Κατὰ τοὺς ἀφραίνοντας καὶ λέγοντας· Ἄμα θεός, ἄμα πάντα· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν παραχθῆναι τὰ θντα ταῖς ἰδέαις, ἦτοι παραδείγμασι τοῦ Θεοῦ, τουτέστι ἐν ταῖς ἀιδίοις αὐτοῦ νοήσεσιν, ἃς προορισμοὺς ὀνομάζειν τὸν θεῖον Παῦλον ἐν τῷ Περὶ θεῶν ὀνομάτων ἐφημεν, καθ' ἃς ἰδέας, καὶ νοήσεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετέτυπωτο, καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὑπῆρχε πάσης κτίσεως. Verto : Secundum stultescentes et

A dicentes : Simul Deus, simul omnia : verum quia et priusquam res productæ fuerunt in ideis, seu exemplaribus Dei, hoc est in æternis 302 ipsius cogitationibus, quas prædefinitiones nominare sanctum Paulum, in libro De divinis nominibus diximus, secundum quas ideas et cogitationes Dei, ea quæ producenda erant præfigurata fuerant, et providentia divina sine principio præexistebat omni creaturæ.

(44) Οὐχ ὅτι τῶν θντων τυχὸν συνάρχων προνοεῖ οὐδὲ γὰρ ἐστὶ τῶν θντων συνάναρχων (γρ. συνάρχων, quia præcessit συνάρχων) τῇ ἀγία καὶ δημιουργικῇ, etc. Tilm. : Non quod ea quibus contigit ut essent, quæ forte sunt sapientia tanquam sibi cœterna, sua providentia moderetur (neque enim, etc.) Verto : Non quod forte simul cum rebus existere incipiens illis provideat (neque enim, etc.) patet ex sequentibus.

(45) Καὶ τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν, τὴν ἀπολαύουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος. Tilm. : Velle sibi conciliare creaturam : quæ fructura aliquando fuerat ipsius providentissima bonitate. Verto : Etiam velle producere creaturam, providenti ipsius bonitate fructuram, patet ex superioribus.

(46) Καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένη. Tilm. , Et hæc bona omnia propter nos. Verto : Et ad bona omnia quæ propter nos futura; scilicet intermina providentia.

(47) Σύνθημα καὶ σύμβολον... διδασκαλίας. Tilm. : Crediderim accipi debere pro composito figurativoque signo. Hæc enim indicat quod inducit argumentum a communi τῆς διαχριστικῆς ἐπιρροῆς, id est diffusivæ inundantiæ sive influxus, liquet sane doctrinam significari per plurima dividua variantem. Verto : Compositum figurativumque signum rursus esse arbitror (hoc enim subauditur) diffusivæ infusivæ videlicet doctrinæ quæ per plura et dividua instruit, patebit ex collatione utriusque cibi, et accommodatione.

EPISTOLA X.

(48) Εἶναι ἐτῶν κε', ἅτε, οἶμαι, καὶ ἐτι ἀναγνώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ἑ' ἔτη. Tilm. : Annorum fuisse 25, siquidem legisse me arbitror, quod integra beati istius viri ætas ad annos porrecta sit circiter 90. Verto : Annorum fuisse 25, quemadmodum me adhuc legisse arbitror, sic ut omnes anni fuerint 90 circiter. Certum est integram ætatem D. Dionys. excessisse annos 90, quia Syngeus affirmat eum septuaginta omnino annos Christum prædicasse.

(49) Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τὸ ἐναντίον, τουτέστι τὸ καὶ πορρωτέρω ἀφεστάναι. Tilm. : Nos autem ne ulla quidem intemperies adversitalis, hoc est longissimo licet insterstio a nobis sejungaris. Verto : Nos vero neque contrarium, hoc est, etc. Vide sanctum Dionysium.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
ΣΧΟΛΙΑ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ
SANCTI MAXIMI
SCHOLIA
IN EPISTOLAS S. DIONYSII AREOPAGITÆ

Interprete Balthasare Corderio, Societatis Jesu doctore theologo.

303 IN EPISTOLAM I.

Conjicio Caium hunc esse, ad quem D. Joannes evangelista tertiam suam scripsit epistolam, conjecturam hanc quoque firmans ex aliis, quibus divinus hic vir una cum apostolis convixit. Therapeutas autem, capite sexto *De ecclesiastica hierarchia*, dixit appellari monachos, ibidem docens quam ratione instituantur, cum non sint clerici, populo tamen sublimiores. Hos autem Philo Judæus admirari visus est in libro *De vita contemplativa*, sive *De supplicibus*, therapeutas ipsos vocans, et eorum vitæ institutum explicans paulo ante finem istius libri. Lege de ipsis verba Phile-

Sed non secundum privationem. Hoc, inquit, non secundum communes sensus accipias, quod sicut tenebræ abolentur lumine, et præsertim copioso, vel sicut ignorantia, quæ quædam tenebra est, cognitionibus cedit, maxime luculentis; ita etiam ea, quæ secundum Deum est, ignorantio similis sit ignorantioni, quæ per inscitiam existit, uti dicebamus, sed quanto magis quis a Deo illustratur, uberiusque rerum colligit cognitionem, scilicet intellectilium et intelligentium, tanto magis ad eam, quæ de Deo habetur, cognitionem ascendens, divinam incomprehensibilitatem cognoscat; id est, illam Dei ignorantem, lucem esse atque cognitionem quæ cuncta cognoscibilia transcendat, cæterumque hanc suam de Deo eloquentiam **304** silentio honorat. Itaque non secundum privationem dicitur illa Dei ignorantia, sed per excellentiam et excessum [omnis] cognitionis, quoniam cognoscit quis id quod omnibus et sibi ipsi incognitum et incomprehensibile existit. Hæc etiam dicta sunt *inibus*.

A

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Α'.

Ἐπιβάλλω Γάτον τοῦτον εἶναι, ᾧ τὴν τρίτην ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, τεκμαιρόμενος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων, οἷς συγγέγονε μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ θεὸς οὗτος ἀνὴρ. Θεραπευτὰς δὲ ἔφη καλεῖσθαι ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* κεφαλαίῳ ε' τοὺς μοναχοὺς, εἰπὼν ἐκεῖ καὶ πῶς καθίσταντα: μὴ ὄντες κληρικοί, ἀλλὰ ἀνώτεροι τοῦ λαοῦ. Τοῦτους δὲ ἔοικε θαυμάζειν Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ *Περὶ θεωρητικῆς ἢ Ἰκετῶν συντάγματι*, θεραπευτὰς αὐτοὺς καλῶν, καὶ τὴν διαίταν αὐτῶν διηγούμενος πρὸ ὀλίγου τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου τοῦτου. Ἀνάγνωθι τὰ τοῦ αὐτοῦ Φίλωνος.

B

Ἄλλὰ μὴ κατὰ στέρησιν. Τοῦτο, φησὶ, μὴ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ὑπολάβῃς, ὅτι, ὡς περὶ τὸ σκότος λύεται φωτὶ, καὶ μάλιστα πολλῷ, ἢ ὡς περὶ τὴν ἀγνωσίαν, ἣτις καὶ αὕτη σκότος ἐστὶ, παύεται γνώσει, καὶ μάλιστα πολλῶν ἐπιγενομένων· οὕτω καὶ ἡ κατὰ θεὸν ἀγνωσία ἔοικε τῇ κατὰ ἀμαθίαν ἀγνωσίᾳ, ὡς ἔφημεν· ἀλλ' ὅσῳ φωτίζεται τις περὶ θεοῦ, καὶ ὅσῳ τις συνάγει γνῶσιν τῶν ὄντων, τοῦτέστι τὴν περὶ τῶν νοητῶν καὶ νοερῶν, τοσοῦτῳ μᾶλλον, ἀναβαίνων περὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ θεοῦ, γινώσεται τὴν ἀκαταλήψιαν, ἣτοι τὴν ἀγνωσίαν τὴν περὶ θεοῦ, πῶς εἶναι καὶ γνῶσιν ὑπὲρ πάντα τὰ γνωσθέντα· καὶ λοιπὸν σιγῇ τιμᾶ τὴν περὶ θεοῦ ἀφασίαν. Οὐκοῦν οὐ κατὰ στέρησιν γνῶσεως λέγεται ἡ περὶ θεοῦ ἀγνωσία, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν καὶ ὑπερβολὴν [πάσης] γνῶσεως, ὅτι ἔγνω τις τὸν πᾶσι καὶ ἑαυτῷ ἀγνωστον καὶ ἀκατάληπτον. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* κεφαλαίῳ α' εἴρηται, καὶ ἐν τῷ *Περὶ βίαιων ὀνομάτων* κεφαλαίῳ β'.

C

c. 1 *Mystica theologie*, et cap. 2 *De divinis nomi-*

Ἀλλὰ τι τῶν αὐτοῦ τῶν ὄντων. Ὅσον τις ἔχει, ἀφῆσαι, τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν, καὶ τὸ δὴ ὡς, τοῦ-
 ἔστι [αὐτὴν] τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν, τοσοῦτον τὰ
 περὶ Θεοῦ ὄφεται ἀγνωστα· οὐ γὰρ τῷ φωτὶ ἢ τῇ
 γνῶσει φανεροῦνται, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ταῦτα ἔχοντας
 λαμβάνει. Καὶ ἡ ἐν τοῦτοις ἐπιδοσίς τε καὶ ἀβύησις,
 τῷ φωτὶ φημι καὶ τῇ γνῶσει, τὸ Θεῖον δεικνύει ἀθέ-
 τόν τε καὶ ἀγνωστόν· ὅτι ὁ Θεὸν θεασάμενος καὶ νοή-
 σασ ὁ εἶδεν, αὐτὸν μὲν οὐκ ἑώρακεν, ἀλλὰ τι τῶν
 αὐτοῦ τῶν ὄντων καὶ γίνωσκομένων.

Αὐτῷ τῷ καθόλου. Προσεπινοεῖν δεῖ καὶ ἐπὶ
 τούτοις τὸ κατὰ τὰ ὄντα καὶ γινωσκόμενα. Τὸ δὲ μὴ
 εἶναι πρόσκειται, ἐπειδὴ τὸ ἐστὶ τῶν κτιστῶν ἐστίν·
 ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι, διότι ἀκτιστός.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν Β΄.

Πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα. Ταῦτα πολλάκις μὲν
 καὶ ἐν τῷ Περὶ θεῶν ὀνομάτων διαφόρως εἴρηται·
 κατ' ἐξαιρέτων δὲ αὐτὰ ἠρμήνευσεν ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ
 κεφαλαίῳ ια', περὶ τὸ τέλος, λέγων· Πῶς ὁ πάντων
 αἰτίας καὶ θεότης καὶ αγαθότης, καὶ θεότητος ὑπο-
 στάτης, καὶ ὑπὲρ ταῦτα. Οὕτω δὲ ἀναγνωστέον·
 Ἐρωτᾶς πῶς ὁ Θεὸς ὑπὲρ θεότητος ἀρχὴν; Εἶτα
 ἀποκρίνεται· Εἰ νοήσεις ὅτι θεότης αὐτὸ τὸ ἐκ Θεοῦ
 δῶρόν ἐστι καθ' ὃ θεοῦμεθα, οὐ μὴν αὐτὸς ὁ Θεός,
 ἔχει τὴν λύσιν· ὁ γὰρ Θεός, αὐτὸ φημι καὶ ὑπερού-
 σιος οὐσία ὑπὲρ τὴν παρ' αὐτοῦ θεωρούμενη καὶ χα-
 ριζομένην θεαρχίαν, τοῦτέστι θέωσιν ἐστίν, καὶ τὰ
 ἐξῆς ὁμοίως. Εἶτα λοιπὸν συλλογίζεται φάσκων, ὅτι,
 εἰ τὸ ἐκ Θεοῦ δῶρον ἀρχὴ γίνεται τοῦ θεοῦσθαι ἡμᾶς,
 δῆλον, ὅτι [ὁ] πάσης ἀρχῆς αἰτίας, καὶ ἀρχὴ ὢν, μᾶλ-
 λον δὲ ὑπεράρχιος, οὕτω καὶ τῆς λεγομένης θεότητος,
 ἢ ὡς θεαρχίας ἐπέκεινά ἐστιν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ κατὰ
 σχέσιν, ὡς ἡμεῖς, κτᾶται τὸ αγαθόν, ἀλλ' ἀσχετῶς ἔχει·
 ἡμεῖς δὲ σχετῶς⁴³, τρεπτοὶ γὰρ, ἐκείνος δὲ ἀτρεπτος.
 habitum, uti nos, **305** bonitatem obtinet, sed sine
 dem nos mutabiles sumus, ipse vero immutabilis.

Εἰ θεότητα καὶ αγαθότητα. Οὐκ αὐτὴν, φησὶ, τὴν
 κατ' οὐσίαν θεότητα καὶ αγαθότητα, ὃ τι ποτὲ ἐστὶ
 λέγω, ἀλλὰ τὴν αγαθοποιὴν καὶ θεοποιὴν δωρεάν τοῦ
 ὄντος Θεοῦ καὶ αγαθοῦ· τοῦτο γὰρ ἡ ἀρχὴ καὶ αἰτία
 τοῦ θεοῦσθαι καὶ αγαθύνεσθαι, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν
 τρόπον φησὶ λέγεσθαι ὑπὲρ θεαρχίαν καὶ αγαθαρχίαν,
 τὴν οὕτω δηλαδὴ νοουμένην. Σημειῶσαι δὲ καὶ
 ἄντεῦθεν, ὅτι ἡ θεότης καὶ ἡ αγαθότης οὐκ αὐτοουσία
 ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο⁴⁴ ἐπέκεινα ὁ Θεός
 [μόνος] ἐν τῷ Περὶ θεῶν ὀνομάτων κεφαλαίῳ ια'
 πλατύτερον εἴρηται.

Ἀμίμητος καὶ ἀσχετος. Ὁ κατὰ σχέσιν οὐκ ἔχων
 τι, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ μίμησις καὶ σχέσις αὐτὰ τὰ πράγ-
 ματα, μετέχοντες δὲ καὶ μιμούμενοι, περὶ οὓς ταῦτα
 ὀρῶνται. Ἀμίμητον δὲ καὶ ἀσχετον ἔφη τὸ Θεῖον, ὅτι,
 ὅπως τις πρὸς μίμησιν καὶ σχέσιν Θεοῦ προκόπτει,

Sed aliquid e rebus ejus. Quanto enim quis, in-
quit, majorem habet rerum notitiam, ac veram lu-
cem, id est veritatis cognitionem, tanto magis
ignota cernet esse illa quæ de Deo dicuntur; non
enim vel lumine quopiam, vel cognitione manife-
stantur, sed potius latent possessores suos. Ipsa
quoque quantalibet promotio, et incrementum in
his, lumine dico et cognitione, Deum declarant in-
visibilem esse et incognoscibilem, quoniam quis-
quis viso Deo intelligit id quod vidit, nequaquam
ipsum vidit, sed quidpiam eorum quæ existunt et
cognoscuntur.

Hoc ipso quod omnino. In his etiam subintelligen-
dum est, secundum ea quæ existunt et cognoscun-
tur. Verum illud non esse ipsi convenit; quoniam
id quod sic est, creaturarum est; Deus autem est
supra existentiam, quippe increatus.

Ἐν ἐπιστολῇ Β΄.

Quomodo qui est supra omnia. Hæc quidem in
libro De divinis nominibus diversimode explicuit,
excellenter autem hæc ipsa capite undecimo sub
finem interpretatus est, dicens: Quomodo qui om-
nium est auctor, imo ipsa deitas et bonitas, effe-
ctor sit tam bonitatis quam deitatis, et his emineat.
Legendum autem hoc modo: Rogas quomodo Deus
sit supra principium divinitatis? Deinde respondet:
Si divinitatem intelligas esse donum ipsum per
quod deificamur, non tamen ipsum Deum, habes
solutionem; Deus enim, secundum se, inquam, ut
superessentialis essentia, est supra principium illud
divinitatis; quod ipse dat atque communicat, id
est, supra deificationem, et sic de cæteris. Deinde
sic argumentando ait, quod si hoc a Deo proma-
nans donum, principium est nostræ deificationis,
utique etiam auctor idem est totius principii, imo
potius supra principium est, atque ita dictam etiam
divinitatem transcendit. Deus enim non secundum
habitu habet; nos autem per habitudinem, siqui-

Si divinitatem et bonitatem. Non ipsam, inquit,
secundum substantiam divinitatem et bonitatem,
dico quid tandem ipsa sit, sed bonificum et deifi-
cum donum veri Dei ac boni. Hoc enim est prin-
cipium et causa deificationis ac bonificationis; et
hoc modo ait ipsum dici supra principium divini-
tatis ac bonitatis, sic nempe intellectum. Quin
etiam hinc nota divinitatem ac bonitatem illam non
esse ipsam Dei essentiam, quoniam supra hanc
etiam Deus est, ut De divinis nominibus, capite
undecimo, fusius est explicatum.

Est inimitabilis et habitus expertus. Qui secundum
habitum non habet quidquam, sed ex seipsis imi-
tatio et habitus sunt res ipsæ, participantibus vero et
imitantes, circa quos talia conspiciuntur. Deum
autem dixit inimitabilem et habitus expertem; quo-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴³ τὸ ὄντως. ⁴⁴ σχετικῶς. ⁴⁵ τούτων.

niam quanto quis ad imitationem et Dei habitudinem accesserit, tanto magis intelligit, ipsum nulla vel imitatione vel habitudine attingi posse.

IN EPISTOLAM III.

Repente est id quod præter spem. Existimo potissimum istud propheticum dictum Malachiæ prophetæ Caium interrogasse, quod sic habet: *Repente veniet ad templum suum Dominus quem vos quarritis, et angelus testamenti quem vos desideratis* *. Mihi autem visus est hæc interrogasse, eo quod subjungat: *Hoc arbitror Scripturam insinuare*, ubi ea, quæ de Domino Jesu Christo sunt, mirifice exponit. Observa vero, quomodo vocis ἐξαίφνης originem substantiam assumpsisse.

Occultus autem est. Occultus ab ipso sæpe ponitur pro voce *Deus*, et arcanum pro divinitate, ut ex præcedentibus libris patet. *Occultus* igitur etiam hic pro *Deus* ponitur, ut qui invisibilis est.

IN EPISTOLAM IV.

Quomodo, inquis, Jesus. Quæris, inquit, quomodo hoc? Nota autem hic, id est in dispensatione, quoniam sine hac, ut hominum auctor atque opifex, etiam homo dicitur.

306 *Non enim ut auctor hominum.* Hoc etiam tradit Africanus in suis *Chronographiis*; dicitur enim eodem nomine *Deus* omnibus quæ ex ipso sunt, quoniam in omnibus existit. In hac autem dispensatione, tanquam secundum totam hominis substantiam substantialis homo dicitur, juxta quod dictum est: *In quo inhabitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter* †. Observa [autem totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam quam novam.

Nos autem Jesum. Non per humanitatem, inquit, Christi ipsum definimus, sive supra hominem dicimus, quasi prodigium hoc secundum rationem substantiæ communis naturæ definiremos; sed manifeste secundum rationem divinitatis. Nam subjungit: *Neque enim homo tantum, verum etiam Deus.* Etsi, inquit, totam hominis substantiam assumpsit, haud tamen separamus ipsum a divinitate; quoniam subjungit: *Non enim homo tantum; deinde cum hoc dixit, infert: Neque suprasubstantialis solum, quatenus etiam homo.*

Supra homines. Supra homines quidem, quia ex Virgine; secundum homines vero, propter tempus in utero, nempe secundum conceptionis leges expletum. Ex humana vero substantia, quoniam, ut idem sanctus Pater dicebat, ex virgineis sanguinibus sanctum Christi corpus constabat.

Supra substantiam, substantiam assumpsit. Etiam post incarnationem suprasubstantialitatem appel-

* Mal. III, 1. † Coloss. II, 9.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰ τοῦ δωδεκάτου προφήτου. ⁶¹ οὐσιωθέντα προεληλυθέναι τὸν Χριστόν.

Α τοσοῦτον καταλαμβάνει τὸ ἀνέφικτον τῆς μυστικῆς καὶ σχέσεως.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Γ.

Ἐξαίφνης ἐστὶ τὸ παρ' ἐλπίδα. Ἐφίσημι, ὡς εἶπε μᾶλλον ἐκεῖνο τὸ προφητικὸν τοῦ προφήτου⁶⁰ Μαλαχίου ἠρώτησεν ὁ Γάιος, τὸ ἔχον· *Καὶ ἐξαίφνης ἦξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ ὁ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἀγγελὸς τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς ἐπιποθεῖτε.* Ἔδοξε δέ μοι τοῦτο ἠρωτῆσθαι ἐκ τοῦ ἐπαγαγεῖν· *Τοῦτο οἶμαι τὴν θεολογίαν ἀντίτεσθαι*· θαυμασιῶς ἐνταῦθα θεολογεῖ τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Σημειῶσαι δὲ πῶς ἐτυμολογεῖ τὸ ἐξαίφνης· σημειῶσαι καὶ τὸ ἀνθρωπίνως οὐσιωθῆναι Χριστόν⁶¹.

B *Κρύφιος δὲ ἐστὶ.* Τὸ κρύφιος πολλάκις ἀντὶ τοῦ Θεοῦ εἶπε, καὶ κρυφιστάτα τὴν θεότητα, ὡς ἐν τοῖς ἄνω λόγοις. Τὸ κρύφιος οὖν ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ὁ Θεοῦ εἰρηται, ὡς ἀόρατος.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Δ.

Πῶς, φησὶ, Ἰησοῦς. Ἐπερωτᾷς, φησὶ, πῶς τοῦτο; Σημειῶσαι δὲ τὸ ἐνθάδε, τουτέστιν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, ἐπεὶ διχα ταύτης, καὶ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων, λέγεται ἀνθρώπος, ὡς ποιητὴς ἀνθρώπων.

Οὐ γὰρ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων. Τοῦτο φησὶ καὶ Ἀφρικανὸς ἐν ταῖς *Χρονογραφίαις*· λέγεται γὰρ ὁμωνύμως ὁ Θεὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ἐστίν. Ἐν δὲ τῇ οἰκονομίᾳ ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ὄλην οὐσιωθεὶς ἀνθρώπος λέγεται, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τῆς θεότητος τὸ πλήρωμα σωματικῶς.* Πᾶσαν δὲ λέξιν τῆς ἐπιστολῆς σημειῶσαι· ἐστὶ γὰρ κατὰ πάσης αἰρέσεως, πρεσβυτέρως τε καὶ νεωτέρως.

Ἡμεῖς δὲ τὸν Ἰησοῦν. Οὐ διὰ τὸ ἀνθρώπινον, φησὶ, τοῦ Χριστοῦ αὐτὸν ἀφορίζομεν, ἡγουν ὑπὲρ ἀνθρώπων λέγομεν, ὡς ἔξον τοῦτο κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον τοῦ κοινῆς τῆς φύσεως ὀριζόμενοι, ἀλλὰ προδήλως κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον. Ἐπήγαγε γὰρ· Οὐδὲ γὰρ ἀνθρώπος μόνος, ἀλλὰ καὶ Θεός. Εἰ καὶ ὄλην οὐσίαν ἀνθρώπου ἀνέλαβε, φησὶν, ἀλλ' οὐ διαιρούμεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θεότητος· ἐπάγει γὰρ· Οὐ γὰρ ἀνθρώπος μόνον· εἶτα, τοῦτο εἰπὼν, ἐπιφέρει, *Οὐδὲ ὑπερούσιος μόνον, καθ' ὃ καὶ ἀνθρώπος.*

ὑπὲρ ἀνθρώπους. ὑπὲρ ἀνθρώπους μὲν διὰ τὸ ἐκ παρθένου· κατ' ἀνθρώπους δὲ διὰ τὸν ἐν μήτρᾳ χρόνον, ἢ ὡς τοῦς νόμους τῆς κυήσεως. Ἐκ τῆς ἀνθρώπων δὲ οὐσίας, ὅτι, ὡς αὐτὸς ὁ ἅγιος Πατὴρ ἔφη, ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων τὸ ἅγιον σῶμα Χριστοῦ.

ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιώθη. Καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ὑπερουσιότητα ὠνόμασε τὴν θεότητα. Τὸ δὲ

ταύτης ὑπερούσιον τὸ ὑπερβάλλον τῆς οὐσίας, καὶ σοφίας, καὶ δυνάμεως.

Καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων. Ἀνθρώπου μὲν τὸ ἐκ γυναικὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων δὲ, τὸ ἐκ παρθένου. Σημελώσαι δὲ, ὅτι γήινον τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ οὐχ οὐράνιον, ὡς τινες φήθησαν ⁴⁹.

Δύναμις ὑπεροχικῆς. Ἴδου καὶ ἐνταῦθα ὑπεροχικῶς εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν κατὰ στέρησιν λαμβανομένων. Εὐθύς δὲ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἐαυτὸν ἐφερμηνεύει. Τί δὲ ἐστὶ καταφάσις, εἵπομεν ἔνω ἐν τῷ Περὶ μυστικῆς θεολογίας, κεφαλαίῳ γ'. Πῶς δὲ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αἱ καταφάσεις δύναμις ἔχουσι ὑπερεχούσης ἀποφάσεως, τὰ κατὰ ἀνθρώπους ἐξηγεῖται. Εἰ γὰρ καταφάσκομεν Χριστοῦ, λέγοντες ἀνθρώπων εἶναι, καὶ ἐκ παρθένου μητρὸς κατ' οὐσίαν ἡμῶν, ἀλλὰ κεκρυμμένην ἔχει καὶ ὑπὲρ νοῦν τὴν τῆς ἀποφάσεως δύναμις. Ἐρεῖ γὰρ ὁ ἀκούων, οὐκ ἀνθρώπος, ἐπειδὴ ἐκ παρθένου, ἀλλ' ὑπὲρ ἀνθρώπων, εἰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀνθρώπος. Ἐξηγεῖται δὲ καὶ τοῦτο, φάσκων, ὅτι τὸ λέγειν αὐτὸν ἀνθρώπων καταφατικῶς, τοῦτο δηλοῖ, οὐκ εἶναι ἀνθρώπων ἀποφατικῶς, ἀλλ' ὑπὲρ ἀνθρώπων, δηλονότι διὰ τὰ σημεῖα τὰ γενόμενα παρ' αὐτοῦ.

Οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας. Οὐ κατὰ Θεὸν μὲν δράσαι τὰ θεῖα λέγει τὸν Χριστὸν, ὅτι μετὰ σαρκὸς καὶ οὐ γυμνῆ τῇ θεότητι ὁμοῦς δ' οὖν θεῖα ὅντα τὰ ἀνθρώπινα κατ' ἀνθρώπων ἔν ἐξουσίᾳ γὰρ θεικῆ, ὅτε ἐβούλετο, διδοὺς καιρὸν τῇ σαρκὶ τὰ ἐαυτῆς ἐνεργεῖν ὁμοῦς δ' οὖν ἀνθρώπινα. Τὸ δὲ ἀνδρωθέντος δηλοῖ τὸ ἐνανθρωπήσαντος. Ἡ δὲ θεανδρικὴ ἐνέργεια σημαίνει θείαν καὶ ἀνθρωπίνην. Οὕτω γὰρ ἡμεῖν, ἤγουν δι' ἡμᾶς, ἐπὶ γῆς δηλαδὴ, πεπολιτευμένος, ἔδρασεν, ὡς πρόκειται, τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Σημελωσαι δὲ τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἀφραστον τοῦ Κυρίου ἔνωσιν, ὅτι οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα ἔδρασεν, (ἦν γὰρ ἀνθρώπος) οὕτε κατὰ ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπινα (ἦν γὰρ καὶ Θεός). Ὅθεν θαυμαστῶς ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ θεολόγος φησὶ, κίρναμένων ὡσπερ ⁵⁰ τῶν φύσεων, οὕτω δὴ καὶ τῶν κλήσεων καὶ περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφυίας. Πῶς δὲ οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα ἔργα πεποίηκε, δηλοῖ τὸ σωματικῶς ποῖν ἐπὶ θαλάσσης βαδίσαι· Θεοῦ μὲν γὰρ τὸ συμπιῆσαι ὕδωρ· οὐ Θεοῦ δὲ τὸ σαρκίκοις ποῖ περιπατῆσαι. Οὐδὲ θεότητος σὰρξ ποδῶν καὶ ὀστέα Θεοῦ πάλιν παρθένον τὸ κύειν ποιῆσαι· ἀλλ' οὐ θεότητος τὸ διαμεμορφῶσθαι ὄψει καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρωπίνους μέλεσιν. Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐναντιοῦ τὰ αὐτά· οὐ γὰρ κατὰ ἀνθρώπων τὰ ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἀνθρώπος μὲν γὰρ ἦν ἐκ τῆς Παρθένου, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀνθρώπων τοῦτο· ποῖος γὰρ ἀνθρώπος ἐκ παρθένου; Πάλιν τὸ ποῖ βαδίζειν ἀνθρώπου ἐστὶ· τὸ δὲ ἐπὶ ὕδατος, οὐκ ἀνθρώπου· ποῖος γὰρ ἀνθρώπος τοῦτο πεποίηκε;

Alavit divinitatem. Hujus autem supersubstantialitas est eminentia substantiæ et sapientiæ ac potestatis.

Et supra hominem. Hominis quidem, quod sit ex muliere; supra hominem vero, quod ex Virgine. Nota autem Christi corpus terrenum existere, non autem cœleste, ut quidam existimarunt.

Vim excellentis. Ecce etiam hic excellenter dixit, ad differentiam eorum quæ sumuntur secundum privationem. Statim autem per ea quæ subjunguntur, semetipsum explicat. Quid porro sit affirmatio, diximus supra *De mystica theologia* capite tertio. Sed quomodo in Domino nostro Jesu Christo affirmationes vim habeant excellentis negationis, res humanæ declarant. Etsi enim Christum affirmamus, dum esse hominem dicimus, et ex Virgine matre secundum substantiam nostram, tamen occultam quoque habet, **307** eamque mente sublimiorem negationis vim. Quisquis enim hoc audit, dicet, ipsum non simplicem esse hominem, cum ex Virgine natus sit, sed homine sublimiorem, etiamsi cœtera sit homo. Explicat autem hoc, cum ait, quod ipsum dicere hominem affirmative, significet ipsum non esse hominem negative, sed supra hominem, nempe propter signa quæ ab ipso fiebant.

Non qua Deus divina patrabat. Dicit autem Christum non qua Deum divina perficere, quia cum carne, et non sola divinitate. Quemadmodum igitur divina, sic nec humana secundum hominem, quoniam in potestate divina, quando volebat, dando tempus carni propria operandi simul et humana; illud autem *vir factus*, idem significat, quod incarnatus. Deivirilis autem operatio designat divinam simul et humanam. Sic enim nobis, sive propter nos, in terra nimirum, conversatus, uti propositum est, divina et humana gessit. Adverte autem admirabilem et inexplicabilem Domini unionem; quoniam non ut Deus divina gessit (erat enim homo); nec ut homo humana (erat enim Deus). Unde mirabiliter divus Gregorius Theologus ait, naturis quodammodo permistis, denominationes quoque propter mutuas circuminsessiones cognatas esse (seu communes). Quomodo vero non ut Deus divina opera patrarit, declarat id, quod corporeis pedibus supra mare ambularit: Dei enim est aquam consolidare, non Dei autem corporeis pedibus ambulare. Neque caro pedum et ossa divinitatis sunt. Rursum item Dei est efficere, ut Virgo pariat; facie autem cæterisque membris humanis efformari, non est divinitatis. Sic etiam e diverso vicissim hæc eadem se habent; non enim qua homo gessit ea quæ hominum sunt, siquidem homo erat ex Virgine; sed hoc non est secundum hominis conditionem. Qualis enim homo natus ex Virgine? Rursus pedibus incedere est hominis; at supra aquam, non est hominis; qualis enim homo hoc fecit?

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴⁹ ἔφασαν. ⁵⁰ ὄλως.

Novam quamdam. Nemo in stultiloquium erumpens dicat ipsum Dominum Jesum θεανδρίτην appellatione: non enim θεανδρικὴν a θεανδρίτης efformando, sed θεανδρικὴν seu deivirilem operationem dixit, quasi a Deo ac viro compositam. Unde etiam Deum vocat ἀνδρωθέντα, id est Deum virum factum. Nunc autem **308** illam miscellaneam operationem solam deivirilem appellavit; siquidem ut Deus tantum operabatur, quando, absens, Centurionis filium sanabat; in quantum vero homo tantum (etsi etiam Deus erat) quando comedebat et tristabatur. Mistim autem operabatur miracula, cæcis oculos illiniendo restituens, hæmorrhousæ fluxum solo tactu sistens.

IN EPISTOLAM V.

In hoc existit. Ad intelligendum id quod hic a Patre dictum est, sume exemplum ab oculo corporis. Quod enim efficit absentia luminis, scilicet vacationem sensus oculorum, hoc efficit intendere fixe aciem oculorum adversus solis radios meridie.

IN EPISTOLAM VI.

Fieri enim potest. Potest, inquit, quispiam dum iuter multa splendidum aliquod mendacium coarguit, ipsemet a vero aberrare, quod unum est; unica enim veritas, arcana tamen propter mysticam dogmatum intelligentiam, multaque adhuc cum Dei gratia opus habet indagazione; veluti Nestorius, dum Arii Apollinariique placita convellit, vel alii similes aliorum similibus, qui in alias ipsi æque absurdas hæreses inciderunt. Nemo autem hinc offendatur, existimans improbari Patrum studia in hæreticis refutandis collocata; non enim hoc dicit, quasi non refellendæ et everteudæ sint opiniones impiorum, (quomodo enim alioquin ipsemet in libro *De divinis nominibus* Elymæ dogmata sic exagitarer?) sed non in hoc præcipuum studium ponendum esse, ut contra alios dicatur, sed ut erudite et exacte veritatis ratio exponatur, refutatio autem adhibeatur contra oppositionem instantiæ impiorum. Aliter: Non oportere aliorum opinionibus refutare, sed suam stabilire; neque contra opinionem aut cultum, qui haud bonus apparet, sed pro veritate scribendum esse. Quomodo autem hoc intelligat, epistola deinceps declarat.

Pro veritate. Adverte vero cur pro veritate solum scribendum sit, et non contra alios.

309 IN EPISTOLAM VII.

§ I. *Sanctus* hic Polycarpus Smyrnæ in Asia fuit episcopus, et discipulus sancti Joannis evangelistæ, uti testatur Irenæus libro tertio *Adversus falsi nominis scientiam*: martyrism autem ignem consummavit. Divinus hic Polycarpus scripsit etiam epistolas ad Philippenses. Continet autem hæc epistola beati Dionysii multa admiranda prodigia,

A *Καινὴν τινα.* Μηδεὶς, εἰς μωρολογίαν τραπεῖς, λεγέτω ὅτι θεανδρίτην τὸν Κύριον Ἰησοῦν φησὶν· οὐ γὰρ θεανδρικὴν εἶπεν ἀπὸ τοῦ ὁ θεανδρίτης σχηματίσας, ἀλλὰ θεανδρικὴν ἐνέργειαν, οἷον θεοῦ καὶ ἀνδρὸς συμπεπλεγμένην ἐνέργειαν. Ὅθεν καὶ ἀνδρωθέντα φησὶ θεὸν ἀντὶ τοῦ, θεὸν ἀνδρα γενόμενον. Νῦν δὲ τὴν μικτὴν ἐνέργειαν μόνην θεανδρικὴν ἐκάλεσεν· ἐνήργησε μὲν γὰρ ὡς θεὸς μόνον, ὅτι ἀπὸν τὸν τοῦ ἑκατοντάρχου παῖδα ἰάσατο· ὡς ἀνθρώπος δὲ μόνον, εἰ καὶ θεὸς ἦν, ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ λυπεῖσθαι. Μικτῶς δὲ ἐνήργησε τὰ θαύματα, τυφλοῖς ὀφθαλμοῦς διὰ χρίσεως δημιουργῶν, καὶ τῆς αἱμορροούσης τῇ ἀφῆ συστέλλων τὴν ρύσιν.

EIS THN EPISTOLAM E'.

B *Ἐν τούτῳ γίγνεται.* Τὸ εἰρημένον ἐνταῦθα τῷ Πατρὶ λαβέ μοι ἀπὸ ὑποδείγματος τοῦ κατὰ τὸν σωματικῶν ὀφθαλμῶν. Ὅπερ γὰρ ποιεῖ φωτὸς ἀπουσία, ἀνενεργησίαν τῶν ὀπτικῶν δυνάμεων ἐργαζομένη, τοῦτο καὶ ἡ πρὸς ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ ἀτενῆς ἀποβλεψίς ἀποτελεῖ.

EIS THN EPISTOLAM Γ'.

Δυνατὸν γὰρ καὶ. Δύναται, φησὶ, τίς ἐν πολλοῖς προφανῆς ψεῦδος ἐλέγχων, αὐτὸς διαμαρτάνειν τῷ ἀληθοῦς, ὅπερ ἐν [οὐκ] ἔστι· μία γὰρ ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, κρύφιον δὲ διὰ τὸ μυστικὸν τῶν δογμάτων, καὶ πολλῆς ἐρεύνης μετὰ τῆς θείας δέδομενον χάριτος· οἷον Νεστόριος τὰ Ἀρείου καὶ Ἀπολλιναρίου διασεῖων, ἢ ἕτεροι τοιοῦτοι ὁμοίων ἐτέρων, εἰς ἐτέρας ἀτόπους αἰρέσεις ἐνέπεσον. Μηδεὶς δὲ ἐκ τούτων παρακρουέσθω, ἀποβάλλεσθαι τὰ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων πονήματα τῶν Πατέρων· οὐ γὰρ τοῦτο φησὶ τὸ μὴ ἐλέγχειν καὶ ἀνατρέπειν τὰς τῶν ἀσεβῶν δόξας, (ἐπεὶ πῶς αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* φαίνεται τὰ τοῦ Ἐλύμα διασαλεύων;) ἀλλ' ὅτι ὡς χρὴ κατὰ προηγούμενον λόγον εἰς τοῦτο ἐνασχολεῖσθαι, τὸ καθ' ἑτέρων λέγειν, ἀλλὰ διδασκαλικῶς τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι λόγον ἡκριθωμένως, τῇ ἀντιβῆῃ δὲ κατὰ περίστασιν⁶⁰ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι. Ἄλλως· Ὅτι οὐ δεῖ τὰς τῶν ἐτέρων δόξας διαβάλλειν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν κρατύνειν· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ δόξης ἢ θρησκείας οὐκ ἀγαθῆς φαινομένης γράφειν, ἀλλ' ὑπὲρ ἀληθείας. Πῶς δὲ τοῦτο φησὶν, ἡ ἐξῆς ἐπιστολὴ σαφηνίζει.

Ἐπὲρ ἀληθείας. Σημειῶσαι δὲ διὰ τί ὑπὲρ ἀληθείας μόνον συγγραπτέον, οὐ μὴν καθ' ἐτέρων.

EIS THN EPISTOLAM Ζ'.

§ I. Ὁ ἄγιος οὗτος Πολύκαρπος Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατῆς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὡς φησὶν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν *Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελεύθη διὰ πυρός. Ἐχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Περιέχει δὲ ἡ τοῦ μακαρίου Διο-

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶⁰ περιστάσιν.

νοσίου αὐτῆ ἐπιστολῆ πολλὰ θαυμαστά καὶ ξένα ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ ἡλιακῇ ἐκλείψει.

Ἐξελεγχθήσεται. Κατὰ κοινοῦ τὸ ἐξελεγχθήσεται⁶¹. οὕτω γὰρ καὶ ἡ σύνταξις. [Ἐιδωλον ἀντὶ τοῦ μίμημα.]

§ II. Τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην. Περὶ Ἀπολλοφάνους τοῦ σοφιστοῦ, ἐταίρου γεγονότος τοῦ μεγάλου Διονυσίου, καὶ λοιδοροῦντος αὐτὸν, ὡς Χριστιανὸν γενόμενον, καὶ καθ' Ἑλλήνων λέγοντα· καὶ γὰρ καὶ ἡ ἀνθρώπινη σοφία ἐκ Θεοῦ ἐστίν.

Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν. Τὸ ῥητὸν οὕτω συντακτέον· Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν ἔγωγε λέγω δόξαν τῶν προσώλων καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων τοῖς τῶν ποιητῶν λόγοις ἢ πάθεσι.

Τῇ γὰρ τῶν ὄντων γνώσει. Τῶν ὄντων γνώσειν⁶² ἐπέλεσε, τὸ ἐπιτετηρημένον τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων, καὶ τὴν θεωρίαν τῶν ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν, κατὰ τὸν ἕνα τὸν τῆς σοφίας⁶³ ὄρον τὸν λέγοντα, γνῶναι τὰ ὄντα ἢ ὄντα ἐστί. Τοῦ δὲ Ἀποστόλου ἢ φωνῆ, τῷ εἰπεῖν ἐν τῇ α' πρὸς Κορινθίους· Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν· τουτέστι τῆς ἐμφανιζομένης τῷ ἐναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτίσεως, τοῦτο συνῆκε. Σημειῶσαι οὖν, ὅτι ἡ τῶν ὄντων γνώσις φιλοσοφία λέγεται, καὶ τίνα καλεῖ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ α' πρὸς Κορινθίους σοφίαν Θεοῦ. [Εἶπε γὰρ ἐν ἀρχῇ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν οὕτε καθ' Ἑλλήνων, οὕτε καθ' ἑτέρων συνέγραψεν.]

Ἔδει συνιδεῖν τὸν Ἀπολλοφάνην. Ἀπὸ τῶν παρ' Ἑλλήσιν ὁμολογουμένων τὴν διάταξιν τοῦ πάντων αἰτίου Θεοῦ παρατίθεται, φήσας, ἐκ τούτου ἄξιον ἐπιγνῶναι τὸν πάντων ὁροθέτην Θεόν, ἐκ τοῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην τοὺς διατεταγμένους τῆς ἡμέρας ἔχειν ὄρους, καὶ τῷ παντὶ τοῦ οὐρανοῦ κύκλῳ συμπεριβέειν, τουτέστιν ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμᾶς. Ἔτε μὴ συμπεριφέρωντο τῷ περιέχοντι αὐτοὺς οὐρανῷ, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῆς ἀπλανοῦς τῶν ἀκινήτων ἀστέρων σφαίρας, ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς δυσμᾶς κυκλικῶς στρεφομένων, αὐτῶν δὲ ἡλίου καὶ σελήνης τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ τρεχόντων ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολᾶς· καὶ οὕτω μάλιστα γνωρίζεσθαι καὶ θαυμάζεσθαι δίκαιος ὁ τοῦ παντός δημιουργὸς καὶ διατάκτης Θεός. Ταῦτα ἡρμηνεύσαμεν κατὰ Ἀπολλοφάνην τὸν λέγοντα, μὴ σὺν τῷ ἡλίῳ καὶ τὸν οὐρανὸν ἐστάναι τότε, ἐπεὶ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προγραφῇ τὸ ἀκριβὲς προεῖρήκαμεν. [Περὶ τῆς τῶν ἀστέρων διατάξεως ἐστῶσης βουλῇ Θεοῦ, καὶ μὴ μετακινουμένης αὐθις, ὅταν ἐθέλῃ, ὡς ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ Ἰεζεκιήλ.]

Ὅταν ἡλῖος ὕπ' αὐτοῦ. Τὰ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν τούτοις παρατίθεται, καὶ ἀναμιμνήσκει τὸν ἄγιον Πολύκαρπον τῆς ἱστορίας ταύτης, ἵνα ταύτην ἀντιβῇ τῷ Ἀπολλοφάνει. Φησὶν οὖν· Εἶπε αὐτῷ·

⁶ Cap. 1, v. 21.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶¹ ἐλεγχθήσεται. ⁶² γνώσεων. ⁶³ φιλοσοφίας.

quæ in eclipsi illa solari tempore crucifixionis Christi contigerunt.

Arguetur. Subaudiendum illud *rearguetur*, sic enim exigit constructio. [*Idolum* ponitur pro *imitatio*.

§ II. *Sophistam Apolophanem*. De Apolophane sophista, qui fuerat socius magni Dionysii, et convitiabatur ipsum, quod Christianus factus esset, et adversus gentiles diceret. [Nam et humana sapientia a Deo est.]

Neque hic de multitudinis. Dictum hoc sic construendum est : Neque ego de multitudinis opinione loquor, quæ poetarum fabulis aut passionibus materialiter tenaciterque adhæret.

Nam per hanc ipsam rerum scientiam. Rerum scientiam vocavit observationem motus cælorum, et aliarum creaturæ partium considerationem, juxta quamdam sapientiæ definitionem, qua cognoscuntur res quatenus res sunt. Est autem illa vox Apostoli in prima ad Corinthios, dicentis⁶ : *Nam quia in sapientia Dei non cognovit mundus, per sapientiam Deum*; id est per sapientiam in concinna decoraque creaturæ compositione apparentem; quæ hoc intellexit. Nota igitur rerum notitiam vocari philosophiam, quam etiam Apostolus in prima ad Corinthios Dei sapientiam appellavit. [Dixit enim in principio, quisnam scopus sibi esset, juxta quæ neque contra Græcos neque contra alios scripsit.]

Scire debebat Apolophanes. Ex eo nempe quod apud gentiles in confesso est, rerum omnium ordinem earumdem auctori Deo tribuendum esse, docet, ex hoc cognosci posse Deum rebus omnibus legem ponere, quod sol et luna terminos diei constitutos habeant, et simul cum universo cælorum orbe circumvolvantur; scilicet ex oriente in occidentem. Quod si non 310 circumferantur una cum cælo quo continentur, ita ut cælum quidem et inerrantium atque stabilium stellarum sphaeræ ex oriente in occidentem circulariter vertantur, ipse autem sol et luna contrarium universo cursum teneant ex occidente in orientem; utique vel hinc maxime cognoscibilis et admiratione dignus censebitur universi creator atque gubernator Deus. Hæc exponemus contra Apolophanem dicentem, non una cum sole cælum hoc constituisse, tametsi id in priori descriptione accurate probavimus. [De astrorum dispositione, quæ quidem divina voluntate firma est; attamen, cum ipse voluerit, variatur, ut tempore Josue et Ezechielis.]

Quando sol ab ipso. Proponit hic quæ sub Jesu Nave contigerunt, et B. Polycarpo hanc historiam in memoriam revocat, ut eam Apolophani opponat. Ait itaque : Dic illi : Disce quomodo Deus solem et

lunam; cum secundum diametralem lineam e regione sese respectarent, sole quidem jam devertente in occasum, luminaria illa stiterit in statione sua, utique virtute ineffabili auctoris eorum Dei. Et immoile etiam tum substitit universum cum utroque luminari; etenim non cœlum ipsum, non cœtera sidera circumvolvebantur, sed una cum duobus istis luminaribus absque motu substiterunt. Neque parvo duntaxat tempore cursus universi ac motus inhibitus, sed integro die, ita ut sub Jesu Nave dies fuerit duplicata, nempe ad viginti quatuor horas, quemadmodum clare docet Jesus filius Sirach in hymno Patrum. Deinde subjungit: Si vero dicat Apollhophanes id esse impossibile, ut una cum duobus luminaribus cœlum, et reliqua astra substiterint, sed illa mota fuisse sole subsistente, responde ipsi, vel hoc maxime ad verum Deum ejusdemque cognitionem ipsum convertere debuisse, quod nempe polus, qui luminaria continebat, circumageretur, luminaria vero, quæ ipsius complexu continebantur, immota considerint. Hoc enim majoris est virtutis cœlo cæterisque stellis motis, solem et lunam sine motu consistere, et non eodem motu cum universo moveri, cum quo semper circumagi consueverunt.

Statuque mirabili simul cum hac universitate. Ait nempe, quomodo simul ipso polo immoto manente (hunc enim universitatem appellavit) solis et lunæ statio facta sit. Quin potius, **311** inquit, multo magis mirandum, si polus quidem circumagebatur (hunc enim significavit, dicens, *universis, et potioribus, et continentibus*); sol autem et luna (hæc enim continebantur) non una simul cum eo, cujus complexu tenebantur, circumagebantur.

Continuatione fere triplo longior effectus sit. Aposuit fere, quod dies ille non usquequaque plenus fuerit triplici dimensione: (duarum enim et triginta fuit horarum) ab oriente scilicet ad eum usque locum, in quo sol tum inventus est, quando editum est istud signum, decem horæ præterierant, et iterum decem, dum illinc iter reflexit ad orientem, et duodecim inde usque ad occidentem. Eadem autem loquendi formula hic usus est, quod nempe polus una cum sole viginti quatuor horarum spatio admirandam istam retrogressionem fecerit, vel sol ipse solus.

Vel universum æquali temporis spatio. Dictum hoc ita construe: Cum sit per trajectionem, quod nempe universum per contrarias has lationes æquali omnino temporis spatio mirandis istis vertiginibus retrocesserit. Hæc etiam libro quarto *Regum* declarantur, et præsertim in editione Symmachi, et libro secundo *Paralipomenon*.

Sol in proprio cursu. Anniversarius solis motus quinque facit conversiones, scilicet, ascensionem borealem, quam conficit a verno æquinocio ad æstivum usque solstitium et descensum borea-

A Μάθε πῶς ὁ Θεὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην κατὰ διάμετρον ὄντας τότε ἀντικρῦ ἀλλήλων, διομένου ἤδη τοῦ ἡλίου, ἔστησεν ἐπὶ τόπου τοὺς φωστῆρας, στάσις τινὰ κατὰ δύναμιν τινα ἀφατον τοῦ αἰτίου αὐτῶν Θεοῦ. Καὶ ἔστι τὸ πᾶν ἀκίνητον μετὰ τῶν δύο φωστῆρων· οὐτε γὰρ οὐρανὸς, οὐτε οἱ λοιποὶ ἀστέρες περιεπόλουν, ἀλλὰ συνειστήκεισαν τοῖς δύο φωστῆρσιν ἀκίνητοι. Καὶ οὐτε ἐπὶ ὀλίγον ὁ δρόμος τοῦ παντός, καὶ ἡ κίνησις ἔστι μόνον, ἀλλ' ἐφ' ἡμέραν διόκληρον, ὡς γενέσθαι ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἡμέραν διπλὴν κ' ὠρῶν, ὡς σαφῶς τοῦτο φησιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σειράχ ἐν τῷ ὕμνῳ τῶν Πατέρων. Εἶτα ἐπάγει· Εἰ δὲ εἶποι Ἀπολλοφάνης, Ἀδύνατον, οὐ γὰρ ἔστι μετὰ τῶν δύο φωστῆρων οὐρανὸς καὶ οἱ λοιποὶ ἀστέρες, ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἐκινουῦντο, οὗτος δὲ ἴστατο· ἀπίκριναι αὐτῷ· ὅτι, Μάλιστα τοῦτο χρή σε ἐπιστρέψαι πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὴν αὐτοῦ γνώσιν, καὶ τοῦ κινουμένου μὲν τὸν περιέχοντα τοὺς φωστῆρας οὐρανὸν, ἴσταντος δὲ ἀκινήτους τοὺς περιεχομένους φωστῆρας. Τοῦτο γὰρ μείζονός ἐστι δυνάμει, τὸ, κινουμένου οὐρανοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων, στήναι ἥλιον καὶ σελήνην ἀκινήτους, καὶ μὴ τὴν αὐτὴν φορὰν συκηνθῆναι τῷ παντὶ, μεθ' οὗ ἀεὶ συμπεριήχοντο⁴⁴.

Ἐπερφνεστάτην ἄμα τῷ παντὶ. Λέγει μὲν, ὡς ὁμοῦ τῷ πόλῳ ἀκινήτῳ μέιναντι (τοῦτο γὰρ ὠνόμασε τὸ πᾶν) ἡ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐγένετο στάσις. Μᾶλλον δὲ, φησὶ, πολλῷ θαυμασιώτερον, εἴπερ ὁ μὲν πόλος περιήχεται, (τοῦτον γὰρ ἐδήλωσεν, εἰπὼν τῶν ὀλιῶν, καὶ κρειττόνων, καὶ περιεχόντων), ἥλιος δὲ καὶ σελήνη (τὰ γὰρ περιεχόμενα ταῦτα) οὐσὺμπεριήχεται τῷ περιέχοντι.

Κατὰ συνῆξιον σχεδὸν τριακισιάζηται. Τὸ σχεδὸν προσέθηκεν, ἐπειδὴ τριπλῆ κατὰ τὸ πλήρες οὐκ ἐγένετο ἡ ἡμέρα ἐκείνη (λβ' γὰρ ὠρῶν γέγονε·) τὸ ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἦν, ὅτε τὸ σημεῖον ἐδόθη, καὶ δέκα ἐκαῖθεν ἐπὶ ἀνατολὰς, καὶ δώδεκα μέχρι τῆς τελευταίας δύσεως. Τῷ αὐτῷ δὲ σχήματι τοῦ λόγου καὶ ἐναυθα ἐχρήσατο, ὅτι ἡ ὁ πόλος αὐτὸς σὺν τῷ ἡλίῳ ἐν τῷ πᾶν κ' ὠρῶν διαστήματι τὴν ὑπερφυῆ ἐκείνην ἀντιστραγῶγην ἐποίησατο, ἢ μόνος ὁ ἥλιος.

D *Ἡ τὸ πᾶν τοσοῦτου χρόνου.* Τὸ ῥητὸν οὕτω σύνθεσ καθ' ὑπέρβασις ὄν· Ἡ τὸ πᾶν ἐπαναστρέφει τὰς ἐναντίας ταύτας φορὰς, τοσοῦτον διάστημα χρόνου ἀναποδίζον τὰς ὑπὲρ λόγον ταύταις περιδιήσσει. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῇ δ' τῶν *Βασιλειῶν* δηλοῦνται, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατὰ Σύμμαχον ἐκδόσει, καὶ ἐν τῇ β' τῶν *Παραλειπομένων*.

Ἡ ὁ ἥλιος ἐν ἰδίῳ δρόμῳ. Ἡ τοῦ ἡλίου ἐνιαυτός κίνησις πέντε ποιεῖται: τροπὰς, ἀνάβασις βορείαν, τουτέστιν ἀπὸ ἰσημερινῆς ἐν τῷ Ἐαρι εἰς τὸν θερινὸν τροπικὸν, καὶ κατάβασις βορείαν ἀπ' αὐτοῦ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁴⁴ συμπεριήχεται.

ἐπὶ τὸν ἰσημερινὸν τῷ μετοπώρῳ, καὶ κατάβασιν A
νοτίαν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ ἐπὶ τὸν χειμερινὸν
τροπικὸν, καὶ ἀπ' αὐτοῦ πάλιν ἀνάβασιν νοτίαν ἐπὶ
τὸν ἰσημερινὸν, καὶ πέμπτην τὴν ἐναντίαν τῷ
παντί. Εἰπὼν οὖν αὐτοῦ τὴν πεντάτροπον κίνησιν,
διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἄρθρου, καὶ τοῦ προσθεῖναι
αὐτοῦ, τὴν γνώριμον καὶ συνήθη ὑπέφηνε. Τὸ δὲ ἐν
τούτοις λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς νοήσωμεν οὐ-
τως· Ὑποθώμεθα τὸν ἥλιον εἶναι κατὰ τὴν ἡμέραν
ἐκείνην τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνατολῆς ἐν πρώτῃ μοίρᾳ τοῦ
Κριοῦ πλήρει, μὴ ἔχουσῃ λεπτά· εἰς τὴν αὐτὴν
οὖν μοῖραν αὐτὸν ἐπανελεῖν οὐκ ἦν, μὴ τελέσαντα
τὴν προταγεῖσαν τὴν πεντάτροπον κίνησιν, ἢ ὡς δι'
ἡμερῶν τρεῖς, καὶ τεταρτημορίου. Ἐν ταῖς ἑ' οὖν
ὥραις ταῖς ἀπὸ 16^{ss} ἐν ἧ ἦν, μέχρι τοῦ τόπου
ἐν ᾧ τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ἐποίησατο, τουτέστι τῆς
πρώτης μοίρας τοῦ Κριοῦ, ἀναποδίσας ἐν αὐτῇ,
τὰ τῆς πεντατρόπου κινήσεως, ἤγουν τῆς ἐνιαυ-
σιαίου περιόδου, ἐπλήρωσε· καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑ'
ταῖς μετὰ τὸν ἀναποδισμόν κατὰ τὸν τόπον γενό-
μενος ἐν ᾧ ἦν ὅτε τὸ σημεῖον ἐδόθη, ὡς ἐν ὑποθέ-
σει εἰπεῖν ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἡμισείᾳ μοίρᾳ τοῦ Κριοῦ,
ὁμοίως τὰ τῆς αὐτῆς πεντατρόπου κινήσεως ἐπλή-
ρωσε κατὰ ἀνάλυσιν, ὅπερ ἀναλυτικῶς ἐκάλεσεν·
οὐκ ἦν γὰρ αὐτὸν πάλιν ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἡμισείᾳ
μοίρᾳ ταύτῃ τοῦ Κριοῦ γενέσθαι, ἀπαξ ἀποστάντα ἀπ'
αὐτῆς, μὴ διὰ τῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν, ὡς εἰρηται.

Ἐμφέρεται φήμις. Ἄντι τοῦ ἱστορίας.

Μίθρον τελοῦσι. Μίθραν τὸν ἥλιον Πέρσαι κα-
λοῦσι. Τὸ παρέκταμα οὖν τῆς ἡμέρας ἐκείνης διὰ
τοῦ τριπλασίου ἐσήμανε. Σημείωσαι δὲ πρὸς τούτῳ C
καὶ περὶ τοῦ ἀπὸ ὥρας ἑκτῆς ἕως ὥρας θ' γενο-
μένου σκότους ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν τῷ καιρῷ τῆς
τοῦ Κυρίου σταυρώσεως, τί λέγει ὁ Πατήρ.

Κατὰ τὴν Ἡλιούπολιν. Τὴν ἐν Αἰγύπτῳ
Ἡλιούπολιν ἰσως φησὶν· ἐπι γὰρ ἀνεγίνωσκον ἐκεῖ
ἔμα.

Παραδόξως. Φασὶ γὰρ, μὴ ἐτέρως γίνεσθαι
τὴν ἐκλειψιν, εἰ μὴ συνεμπέσοι ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ.

Ἀθλίς τε αὐτήν. Σημείωσαι ἐντεῦθεν τὴν λύσιν
τοῦ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ Λουκᾷ ἀπορήματος. Οὐδεὶς
δὲ τὸ ξένον τοῦ τρόπου καὶ τοῦ θαύματος διηγῆ-
σατο, εἰ μὴ μόνος οὗτος. Τοῦ γὰρ θείου Λουκᾶ
εἰπόντος, ἀπὸ 5^{ss} ὥρας σκότος ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ
Κυρίου γενέσθαι, τοῦ ἡλίου ἐκλείποντος, παρὰ
πᾶσιν ἀμφεβάλλετο, πῶς ἐκλειψιν ἐκάλεσε ταύτην, D
τῆς σελήνης τεσσαρεσκαίδεκατάλας οὐσης, οὐ μὴν
συνόδου οὐσης ἡλίου καὶ σελήνης. Οἱ γὰρ ἐξηγηταὶ
σχεδὸν πάντες μεταγενέστεροι πολλῶ τῶν χρόνων
τούτων ὄντες, ὑπέλαβον τὸν ἥλιον αὐτὸν ἀποβαλεῖν
τὰς ἀκτίνας τὰς τρεῖς ὥρας ἕως τῆς ἐνάτης. Ἐν-
ταῦθα μέντοι καὶ ὁ ξένος τρόπος εἰρηται τῆς ἐκλεί-
ψεως. Φησὶν οὖν ὅτι ἀπ' ἀνατολῶν τεσσαρεσκαίδεκα-
τάλα οὐσα (οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρός) ἐφθασεν
ὥραν 5^{ss} τὸν ἥλιον, καὶ ἐμπεσοῦσα εἰς αὐτὸν ὑπέ-
δραμεν, αὐτὸν εἰσβάλλουσα εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς

lem, ab eodem usque ad æquinocetium autumnale
et descensum australem ab hoc æquinocetio ad hi-
bernum usque solstitium, et ab hoc rursus ascen-
sum australem ad æquinocetium; et quintam, uni-
verso contrariam. Quando igitur quinqueformem
ejus motum appellavit, appositione articuli subiu-
dicavit illum motum et consuetum solis motum.
Sic itaque expendamus quid a Patre per hæc verba
dictum sit. Supponamus solem illa die, hora sui
ortus, fuisse in prima parte Arietis, quæ non ha-
beat minuta; non poterat itaque ad hanc primam
partem Arietis redire, nisi confecta, quam præscrip-
simus, quinqueformi motione, per dies videlicet
trecentos sexaginta quinque et quartam partem.
In decem igitur horis, a duodecima, in qua erat,
B usque ad locum in quo ortum suum fecit, id est a
prima parte Arietis, ad ipsam retrogrediens, quin-
queformem motum, sive annum curriculum; et
in aliis decem post retrogradationem, 312 in eo-
dem signo fuit, in quo erat, quando signum ex-
hibeatur, ut quodammodo dicam ex suppositione in
prima et dimidia parte Arietis, similiter in reditu
(quod resolutorie dixit) eundem quinqueformem
motum explevit, quoniam non poterat iterum pri-
mam et dimidiam illam Arietis partem attingere,
postquam semel ab ea recesserat, nisi per dierum
anni spatium, uti dictum est.

Feruntur fama. Id est historiis.

Mithri celebrant. Mithram vocant Persæ solem.
Diei autem illius extensionem per ritus, quos propter
memoriam triplicati solis observant, significavit.
Nota insuper quid dicat hic Pater de tenebris illis,
quæ tempore crucifixionis Domini factæ sunt super
universam terram, ab hora sexta usque ad nonam.

Juxta Heliopolim. Verisimiliter intelligenda He-
liopolis, quæ est in Ægypto. ibi enim adhuc simul
degebant.

Prodigiosa. Aiunt enim, non aliter eclipsin fieri,
nisi luna cum sole inciderit.

Et eamdem rursus. Observa hinc solutionem
dubii apud Lucam evangelistam. Nemo enim prodigi-
osum istum miraculi modum explicavit, præter
hunc solum. Cum enim D. Lucas dicat, ab hora
sexta tenebras in cruce Domini factas esse, sole
deficiente, ab omnibus passim dubitabatur, quo-
modo hanc eclipsin appellavit, cum esset luna de-
cima quarta, quando non est conjunctio solis et
lunæ. Commentatores ferme omnes, utpote longo
tempore posteriores suspicabantur solem ipsum
per tres horas radios abdidisse usque ad horam no-
nam. Hic certe novus ille eclipsandi modus est ex-
plicatus. Ait itaque quod ab oriente, cum esset
luna decima quarta (neque enim tempus conjun-
ctionis erat) sub horam sextam solem assecuta sit,
et coincidens sub ipso cursum tenuerit, ipsum us-
que ad orientalem orbis solaris partem invadendo

Unde etiam venit luna et ingressa sub ipso cursum tenuit, ac retrogressa est donec totum ejus orbem obscuravit. Oportebat utique, si usitata fuisset eclipsis, ex eadem parte et defectionem et repurgationem existere, ut quando luna sub sole cursum suum peragit, verbi gratia ex oriente, primam orientalem solaris disci partem **313** obscurat, sub quam etiam currere cœpit; inde igitur etiam ex orientali parte primum incipit solis discus repurgari, dum luna tendit ad occidentem, et prima pars (nempe orientalis, quam etiam primam occultaverat) detegitur, dum sub solem præterit atque transcurrit. Sub salutarem autem passionem, non hoc modo contingit, sed contrario. Nam luna veniens ab oriente sub solem cucurrit, et totum ejus orbem obduxit; deinde non ultra ad occidentem transit, sed rediit rursus ad orientem, et primum denudata est solaris disci pars occidentalis, siquidem retrocessit versus orientem ad diametrum soli oppositum, ita ut conjunctio et repurgatio non ab eadem parte facta sint. Phlegon gentilis chronographus libro decimo quarto Chronographiæ suæ, in Olympiade centesima tertia, hujus quidem eclipseos etiam meminit, dicens eam more solito accidisse, sed modum ejus non expressit. Quia etiam Africanus noster libro quinto Chronographiæ, et Eusebius Pamphilus ibidem ejusdem defectionis mentionem fecit.

IN EPISTOLAM VIII.

§ I. Demophilus hic monachus erat, ut indicat inscriptio; therapeutas enim monachos appellabant. Is autem insultabat presbytero suo, quin etiam indignabatur, quod quemdam e poenitentibus suscepisset. Poenitentem itaque verberibus exceptum exturbarat, presbyterum vero eliminaverat, et ipse tanquam a se presbyter creatus, resedit. Adverte, igitur etiam istis temporibus istiusmodi mala contigisse. Merito itaque dicit illud: *O generose Demophile*, exprobrans ipsi fortitudinem inordinatam, et pietatem minime divinam, ut hoc modo monachum perstringat.

Ac si quando ipsum extra. Id est quando Scripturæ tradunt, ipsum in Dei indignationem incidisse, et in aversionem vultus ejus. Prius, inquit, declarant ipsum a mansuetudine descivisse, et tum demum a divina visione excidisse.

A præeminente. Adverte præstantiam et eminentiam mansuetudinis in Deo imitando, et quomodo Moyses propter mansuetudinem Dei famulus nuncupetur.

314 *Ambitione.* Ambitio proprie est appetitus et amor honoris. Θεοκρίτω autem, non alicui sic appellato, sed a Deo ad imperium destinato et idoneo.

Α τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου μέρος· ὅθεν καὶ ἤλθεν ἡ σελήνη, καὶ εἰσέθη ὑποτρέχουσα αὐτὸν καὶ ἀναποδίζουσα, ἕως οὗ ὄλον τὸν αὐτοῦ δίσκον ἐσκίασεν. Ἔδει οὖν, εἴ ἦν κατὰ τὸ σύνθηρος ἐκλειψίς, ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους καὶ τὴν ἐκλειψὶν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν γενέσθαι· οἷον ὅτε ὑποτρέχει ἡ σελήνη τὸν ἥλιον, φέρε εἰπεῖν, ἐξ ἀνατολῶν πρῶτον ἀντιφράττει μέρος τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου τὸ ἀνατολικόν, ὅπερ καὶ ἤρξατο ὑποτρέχειν· ἐκεῖθεν οὖν ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους καὶ ἀνακαθαίρεσθαι ἄρχεται ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης ἐπὶ δυσμᾶς τρεχούσης, καὶ πρῶτον ἀνακαλυπτούσης μέρος ἐν τῷ παριέναι καὶ παρατρέχειν ⁸⁸ τὸν ἥλιον, ὃ καὶ πρῶτον ἐκάλυψε, τουτέστι τὸ ἀνατολικόν. Ἐπὶ δὲ τοῦ σωτηρίου πάθους οὐχ οὕτω γέγονεν, ἀλλὰ τούναντιον. Ἐξ ἀνατολῶν γὰρ ἔλθοῦσα ἡ σελήνη ὑπέδραμε τὸν ἥλιον, καὶ ἐφράξεν ὄλον τὸν δίσκον αὐτοῦ. Ἔτα οὐκέτι ἐπὶ δυσμᾶς παρήλθεν, ἀλλ' ἀνεπόδισε πάλιν ἐπὶ ἀνατολᾶς, καὶ ἐγύμνωσε πρῶτον μέρος τὸ δυτικόν τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου· εἰς τοῦπίσω γὰρ ἀνέδραμεν ἐπὶ τὸ ἐναντιον διάμετρον τοῦ ἡλίου ἐπὶ ἀνατολᾶς· ὥστε μηκέτι τὴν ἐμππτῶσιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους γενέσθαι. Μέμηται μὲν καὶ Φλέγων ὁ Ἑλληνικὸς χρονογράφος ἐν τρισκαίδεκάτῃ Χρονογραφῶν ἐν τῇ ργ' Ὀλυμπιάδι, τῆς ἐκλείψεως ταύτης, παρὰ τὸ εἰωθὸς αὐτὴν λέγων γενέσθαι· οὐ μὴν τὸν τρόπον ἀνέγραψε. Καὶ Ἀφρικανὸς δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν πέμπτῃ Χρονογραφῶν, καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλιος ἐν ταῖς αὐταῖς μέμηται τῆς αὐτῆς ἐκλείψεως.

C ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Η'.

§ I. Δημόφιλος οὗτος μοναχὸς ἦν, ὡς δηλᾶ ἡ ἐπιγραφὴ· θεραπευτὰς γὰρ τοὺς μοναχοὺς ἐκάλουν. Τυραννήσας δὲ κατὰ πρεσβυτέρου αὐτοῦ, καὶ ἀγανακτήσας, ὅτι ἐδέξατό τινα ἐν μετανοίᾳ ὄντα ἀμαρτημάτων, ἐξέβαλε, τυπτήσας τὸν μετανοοῦντα, τὸν δὲ πρεσβύτερον ἐξώθησε, καὶ ἐκάθισεν αὐτοχειροτόνητος πρεσβύτερος. Σημειῶσαι οὖν, ὅτι τὰ κακὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ ἐκείνων τῶν χρόνων ἐγένετο. Εἰκότως οὖν τὸ· Ὁ γενναῖε Δημόφιλε, φησὶν, ἰσχὺν ἀτακτον καὶ οὐκ εὐλάβειαν ἐνθεον ὀνειδίξω αὐτῷ, καὶ ταύτη διασύρων τὸν μοναχόν.

Καὶ εἰποτε αὐτὸν ἐξω. Τουτέστιν, ὅταν αἱ Γραφαὶ λέγωσιν, ἐν ἀγανακτήσει Θεοῦ γεγονέναι αὐτὸν, καὶ ἐν ἀποτροφῇ τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πρῶτερον δὲ, φησὶ, δεικνύουσιν αὐτὸν τῆς πραότητος ἐξω γεγονέναι, καὶ εἶθ' οὕτω παθεῖν τὸ ἀπὸ βίψεως γενέσθαι τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῆς προύχουσης. Σημειῶσαι ὅτι ἐξαιρετον καὶ προῦχον εἰς μίμησιν Θεοῦ ἡ πραότης, καὶ ὅτι διὰ τὴν πραότητα Μωϋσῆς λέγεται θεράπων Θεοῦ.

Φιλοτιμίας. Φιλοτιμία κυρίως τὸ τιμῆς ἐφιέσθαι καὶ ἐρᾶν. Θεοκρίτω δὲ οὐχ οὕτω τιμὴ καλουμένη, ἀλλὰ τὸ ἐκ Θεοῦ εἰς τὸ ἄρχειν κρινομένη καὶ ἐπιτηδεῖν.

VARÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁸ περιτρέχειν.

Τὶ δὲ τὸν θεοπάτορα. Ὅτι θεοπάτορα καλεῖ, **A** διὰ τὸν Χριστὸν, τὸν Δαυὶδ. Φησὶ γὰρ ὁ θεὸς Παῦλος Ἐξωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον, ὃ προεπηγγέλλαστο ἐν Γραφαῖς ἀγίας περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. Εἰκότως οὖν θεοπάτωρ ὁ Δαυὶδ.

Καίτοι καὶ θεσμός. Γέγραπται γὰρ ἐν τῷ νόμῳ, ὥστε καὶ τὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑποζύγιον καταπίπτον ἐγείρειν ⁸⁶.

Ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἀνατρεῖς. Ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον. Σημείωσαι δὲ τὸ φιλόανθρωπον τῶν ἀγγέλων, καὶ ὅτι δέονται ὑπὲρ ἐθνῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ταῖς ἀποστατικαῖς ἐπιτιμῶσι δυνάμει, τουτέστι τοῖς δαίμοσιν.

Ἄλλὰ τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ. Περὶ ἀγαθότητος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. [Ὅντως εἶναι ποιεῖ, τοῦτ' ἐστὶ διακρατεῖ πρὸς διαμονήν.] **B**

Καὶ πάντα βούλεται δεῖ γενέσθαι. Ἐπειδὴ πάντα εἶπεν, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ ἀψυχα καὶ ἄλογα, προσθεὶς κατὰ τὴν ἐκάστων ἐπιτηδεϊότητα, τὴν ὑφορμῶσαν ἀντιθεσιν προθεράπτυσσε.

Καὶ φιλοτακεῖ. Πῶς ἐρᾷ πάντων ὁ Κύριος, καὶ παρακαλεῖ ἡμᾶς μὴ ἐκπεσεῖν αὐτοῦ, ὅθεν καὶ Παράκλητος ἀκούει.

Καὶ θρυπτομένων. Θρύπτεσθαι κυρίως τὸ κατακλᾶσθαι· λέγεται δὲ ἡ λέξις καὶ ἐπὶ τῶν ἐρωμένων, οἷ, τὴν πρὸς τοὺς ἐρώντας ἀναβαλλόμενοι συντυχίαν, τοιοῦτην τῷ σωματικῷ, τουτέστι κατακεκλασμένῳ, κέχρηται ἦθει. Ὅθεν λαμβάνεται καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁμοιοτρόπων πραγμάτων. **C**

Ὅμως προσιοῦσι προστρέχει. Τὰ τῆς εὐαγγελικῆς παραβολῆς τοῦ ἀσώτου ὑπενθίζεται ἐν αυτοῖς, καὶ τὰ ὅμοια. Θαυμασίως δὲ καὶ τὸ ὅλος ὅλος φησὶ, κατασχύνων τοὺς τότε αἵρετικούς, οἵτινες ψυχὴν μόνην σώζεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οὐ σῶμα, ἔλεγον. Ὅλος οὖν, φησὶν, ὁ Κύριος, ὡς ψυχὴν καὶ σῶμα λαβῶν, ὅλος ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σέσωκεν. Ἦσαν δὲ τότε αἵρετικοὶ ἀπὸ Σίμωνος, ὡς δηλοῦσιν Εἰρηναῖος καὶ Ἰππόλυτος. Καὶ οἱ τὰ Ὀριγένοους δὲ δογματίζοντες τὰ αὐτὰ φρονοῦσι. Περιφύς δὲ ἀντὶ τοῦ περιπλακεῖς.

Ἀηλαδὴ τοὺς ἀγαθοῦς. Σημείωσαι τίνας φησὶ ⁸⁷ τοὺς συγκαλούμενους φίλους· μετ' ἄλλα δὲ τοὺς ἀγαθοῦς ἀγγέλους εἶναι τούτους νοεῖ. Ὅρα δὲ πῶς νοεῖ τὸ, Ἴνα ἢ πάντων εὐφραυνομένων ἡ κατοικία.

Σὺ δὲ, ὡς τὰ γράμματα σου δηλοῖ. Σὺ δὲ, φησὶν, ὦ Δημόφιλε, καὶ τὸν ἱερέα ὕβρισας, εἰπόντα ἐλεητὸν [εἶναι], τουτέστιν ἐλέους ἄξιον, τὸν ἀσεβῆ καὶ μετανοοῦντα. Δοκεῖ δὲ μοι ὁ Δημόφιλος πρεσβύτερον ὕβριζέσθαι· τοὺς γὰρ ἱερέας πρεσβυτέρους εἶθε καλεῖν, ὡς ἐν τῷ Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας διε-

⁸⁶ Rom. 1, 1-3. ⁸⁷ Deut. xii, 4.

Quid porro illum Dei progenitorem. Davidem vocat Dei progenitorem propter Christum. Ait enim D. Paulus ^b : Segregatus in Evangelium, quod promisit in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem. Merito igitur David est Dei pater.

Quin etiam lege sancitum. Scriptum enim est in lege ⁱ, ut etiam inimici subjugale cadens levaretur.

Cæterum ad altiora. Ad id, quod sublimius. Nota autem benignissimos angelos etiam pro gentibus Deum deprecari, et apostaticas virtutes, id est demones increpare.

Sed vere boni. De Domini nostri Jesu Christi veri Dei benignitate. [Vere esse facit, hoc est conservat, ut permanent.]

Et omnia vult semper fieri. Cum dixisset omnia, inter omnia autem etiam sint inanimata et irrationalia, addens secundum cujusque aptitudinem, suborientem oppositionem moderatus est.

Et amore contendit. Quomodo Dominus omnes amet, et hortetur nos, ne ab ipso excidamus, propter quod etiam Paracletus appellatur.

*Etiam deliciosos. Deliciari seu molliter vivere proprie est enervari seu confringi. Dicitur autem hæc dictio etiam de iis qui amoribus vacant, qui, amatorum adeptionem procrastinantes, utuntur hac corporea, id est præfracta et molli consuetudine. **C** Unde etiam ad res quaslibet consimiles transumitur.*

Similiter adventantibus occurrit. Evangelicam parabolam prodigi in his proponit, et quæ sunt similia. Quin etiam totus totos, inquit, sui temporis hæreticos confundens, qui quidem animam salvari a Deo, non item corpus, prædicabant. Ait ergo, totus Dominus, ut qui animam et corpus assumpsit, nos totos, qui anima et corpore constamus, salvos fecit. Erant enim tunc in errore isto Simonis discipuli, uti Iræneus et Hippolytus declarant. Quinetiam Origenistæ eadem docent ac sentiunt. Περιφύς vero dixit, pro περιπλακεῖς, id est amplectens.

*Videlicet bonos. Nota quos amicos dicat convocatos; post pauca vero intellige hos esse bonos angelos. **315** Vide autem quomodo hoc intelligat : *Ut sit omnium latantium habitatio.**

Tu vero, ut tuæ litteræ declarant. Tu autem, inquit, o Demophile, etiam sacerdoti contumelianam fecisti, quod diceret miserandum, id est misericordia dignum esse impium ac poenitentem. Mihi autem videtur Demophilus presbytero injuriam intulisse; solet enim presbyteros vocare sacerdotes, uti in

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸⁶ ἀνεγείρειν. ⁸⁷ νοεῖ.

Ecclesiastica hierarchia clare docuit. Quin etiam hic infra, paulo post eodem modo dictionem hanc intelligit. Constructio autem hæc est per trajectionem (cum ait) : Convitatuses sacerdotem justificantem, uti et illud : impium miserandum esse, seu misericordia dignum.

Sancta sanctorum sustulisti. Sustulisti pro villipendisti et extenuasti; vel si hoc non, tamen sustulisti, pro contemerasti, quasi dicat : Quodammodo abstulisti, et e sacrario tulisti, cum id et diaconis et presbyteris lege vetitum sit, quæ dicit : *Et Sacerdotes velabunt sancta*, uti etiam pagina sequenti ait.

Nefas sacerdotem. Quoniam non oportet sacerdotem, licet peccantem, a diacono vel monacho corrigi, nedum a laicis, præsertim extra electionem; nam est supra ordinem monachorum, vel ministrorum seu diaconorum. Quod cum ita sit, multo majus nefas sit episcopum a quopiam incensari.

Sacerdotes autem angeli sunt. Nota quod etiam sacerdotes angeli et interpretes, id est præceptores divinatorum judiciorum sint post episcopos; et vel hinc maxime patet, Epistolam hanc scriptam esse de presbytero, qui a monacho persecutionem et injuriam passus fuerat.

Mediantibus ministris. Nota quod qui res divinas a presbyteris scire volunt, non per se hoc agere debeant, tametsi monachi sint, sed mediantibus diaconis; idque quando tempus adfuerit opportunum.

Per quos etiam ut esses. Uti diximus supra in *Ecclesiastica hierarchia*, capite de consecratione monachorum, a sacerdotibus ipsis dari habitum monachicum.

Distinctio. Agit de ecclesiasticis distinctionibus, et quod sit ministerium monachorum : siquidem hos cultores vocat. Hæc etiam tradit in *Ecclesiastica hierarchia*.

316 *Adytorum postes.* Diaconis enim attributa est portarum ecclesiæ custodia, ut in *Ecclesiastica hierarchia*, capite De consecrationibus sacerdotalibus, paulo post initium capituli tradit.

Divinorum velamentorum. Quoniam etiam tum velamenta erant circum altare.

Neque quidquam habeas eorum quæ decent. Nota, quoniam præter ordinem et sacros ritus, in sancta involarat, nihil ex illis, neque videre, neque audire, neque habere credatur, tametsi manibus illa contractaret.

Præsumeret, nedum, etc. Subaudiendum, merito puniretur, quemadmodum et hic.

Quando quis majora meritis attentaret. Quoniam si quis etiam ea quæ consentanea sunt faciat, sed præter ordinem et dignitatem, hic tamen jus fasque violat.

Α τράνωσ. Καὶ ἐνταῦθα δὲ μετὰ βραχέα ὑποκατῶν τὸ εἰρημένον μοι συνίστησι. Καθ' ὑπερβατὸν δὲ ἡ συντάξις, Ὑβριζες τὸν ἱερέα δικαίως αὐτὰ καὶ τὸ, τὸν ἀσεβῆ ἐλετητὸν ὑπάρχειν, ἤγγον ἐλέους ἄξιον.

Τὰ ἅγια τῶν ἀγίων συνέστειλας. Συνέστειλας ἀντὶ τοῦ ἑταπεινώσας, καὶ ἐσμίκρυνας ἢ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ συνέστειλας, ἀντὶ τοῦ συνῆξας, ὡς εἴρηται, οἶον ἐπῆρας, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου βαστάσας, καίτοι διακόνων καὶ πρεσβυτέρων τοῦτο ποιεῖν ἐπιτετραμμένων τοῦ νόμου λέγοντος· Καὶ ἱερεῖς περιστελοῦσι τὰ ἅγια, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐξῆς φύλλῳ φησὶν.

Οὐ θεμιτὸν ἱερέα. Ὅτι οὐ δεῖ πρεσβύτερον, καὶ ἁμαρτάνῃ, ὑπὸ διακόνου ἢ μονάζοντος εὐθύνεσθαι⁸³, μὴ τί γε ὑπὸ λαϊκῶν, ταῦτα δὲ δίχα αἰρέσεως· ὑπὲρ γὰρ τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν, ἢ τῶν λειτουργῶν ἦτοι διακόνων. Καὶ εἰ τοῦτο, πολλῶ μᾶλλον οὐδὲ ἐπίσκοπον κατηγορεῖσθαι θέμις ὑπὸ τινος.

Οἱ δὲ ἱερεῖς ἀγγελιοί. Σημειῶσαι ὅτι καὶ ἱερεῖς ἄγγελοι καὶ ὑποφῆται, τούτεστι διδάσκαλοι τῶν θείων κριμάτων εἰσι μετὰ τοὺς ἱεράρχας· καὶ ὅτι περὶ πρεσβυτέρου διωχθέντος καὶ ὑβρισθέντος παρὰ μονάζοντος ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη, ἐντεῦθεν μάλιστα δηλοῦται.

Διὰ μέσων τῶν λειτουργῶν. Σημειῶσαι ὅτι οἱ τὰ θεῖα ζητοῦντες παρὰ πρεσβυτέρων μαθεῖν, οὐ ἐξ αὐτῶν τοῦτο πράττειν ὀφείλουσι, καὶ ὑπάρχωσι μοναχοί, ἀλλὰ διὰ μέσων διακόνων, καὶ τοῦτο διὰ ἀρμόδιος παρῆ καιρός.

Δι' ὧν καὶ τὸ εἶναι. Ὅσπερ εἶπομεν ἂν ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ*, ἐν τῷ περὶ μοναχικῆς τελειώσεως κεφαλαίῳ, διὰ πρεσβυτέρων αὐτοῖς δίδοται τὸ μοναχικὸν σχῆμα.

Ἡ διακόσμησις. Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διακόσμων, καὶ τίς ἡ τῶν μοναζόντων λειτουργία· αὐτοῖς γὰρ καλεῖ θεραπευτάς. Ταῦτα καὶ ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ* φησὶν.

Αἱ πύλαι τῶν ἀδύτων. Διακόνους γὰρ ἡ φυλακὴ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πυλῶν ἀφώρισται, ὡς ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ*, ἐν τῷ περὶ τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων κεφαλαίῳ φησὶ, μετ' ὀλίγα τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου.

Τῶν θείων παραπετάσματος. Ὅτι καὶ τότε παραπετάσματα ἦν περὶ τὸ θυσιαστήριον.

Οὐτε ἔχεις τι τῶν προσηκόντων. Σημειῶσαι ὅτι ὁ ἀτάκτως καὶ παρὰ τοὺς ἱεροὺς θεσμούς τοῖς ἁγίοις ἐπεισπηδῶν, οὐδὲν ἐξ αὐτῶν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι, οὔτε ἔχειν πιστεύεται, εἰ καὶ ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἅπτεται.

Ἐτόλμησεν ὀβρα γάρ. Κατὰ κοινὸν τὸ ἔτιμωρεῖτο, ὡς αὐτὸ καὶ οὗτος.

Ὅταν ὑπὲρ ἀξίαν τις ἐγγειῶν. Ὅτι, εἰ εἰκότα τις ποιεῖ, παρὰ τὴν οἰκίαν δὲ τάξιν ἀξίαν, καὶ οὗτος τὸ ἐφικτὸν ὑπερβαίνει.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁸³ κατηγορεῖσθαι.

Δαίμονες ἀληθῶς θεολογοῦντες. Περὶ τῶν θεολογούντων τὸν Ἰησοῦν δαιμόνων.

Ἄλλ' ἐκκήρυκτος. Ὅτι ἐκκήρυκτος τῆ θεολογίας ἄλλοτριεπίσκοπος.

Καὶ οἱ ἱερεῖς περιστελλοῦσι. Τίνες συνάγειν καὶ ἐπαρῆν δύνανται τὰ ἅγια, καὶ ὅτι οὐ πᾶσιν ἐφικτόν.

Καὶ Μαριάμ λεπροῦται. Σημείωσαι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐλεπρώθη Μαρία ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφή.

Καὶ ἐπὶ τοὺς Σκευᾶ υἱούς. Ἐπὶ τοὺς υἱούς δὲ τοῦ Σκευᾶ τὰ δαιμόνια ἐφήλατο, ὅτι μήτε πιστεύοντες εἰς Χριστὸν, μήτε κειροτονημένοι ἐξώρκιζον τοὺς δαίμονας, ἔπερ τοῖς ἐπιορκισταῖς μόνους θεμιτὸν ἦν. Τοῦτο ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων κεῖται.

Οὐδὲ τὰ δίκαια μὴ κατ' ἀξίαν. Σημείωσαι τί ἐστὶ, Δικαίως διώκεται τὸ δίκαιον, ὃ φησι Μωϋσῆς, καὶ ὅτι οὐδὲ τὰ δίκαια θεμιτὸν μὴ κατ' ἀξίαν διώκειν. Ἐχει δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς. Πλατέως δὲ [τοῦτο] διαγυμνάζει Ὀριγένης ἐν τῷ ἑ' τῶν εἰς τοὺς Ἱερουσαλήμ θρήνους.

§ II. *Τι οὖν φῆς;* Ἀντιθεσις ὡς ἐκ Δημοφίλου, ὅτι ἐστὶν ἀσέβεια ἐν τοῖς ἱερεῦσι μὴ εὐθυνομένη.

Ἐγὼ δὲ ἀπολογήσομαι σοι. Ἀπολογία πρὸς τὴν ἀντιθεσιν περὶ ἰδιοπραγίας.

[α] *Καὶ μὴ τοικῶς.* Ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀγγελικῶν ὑποδόσεων καὶ τάξεων οὐ τοικῶς δεῖ δέχεσθαι, ὅτι πλησιάζουσι Θεῷ, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκάστου ἐπιτηδεύτητα [β'] οὐ γὰρ ἐν τόπῳ ὁ Θεός· εἰκότως οὖν οὐδ' αἰνοῦνται δυνάμεις.

[γ] *Σύμβολα Χριστοειδῶς.* Τουτέστι τὴν τῶν μυστηρίων τελεσιουργίαν. Χριστοειδῶς δὲ, διότι οἱ ἱερεῖς, τοῖς θεοῖς ἐπευχόμενοι διάροις ἦτοι συμβόλοις, τὴν τοῦ Χριστοῦ τάξιν ἐπέχουσι.

§ III. [δ] *Ἄλλ' οὐ Δημοφίλω.* Οὐ γὰρ ἐξεστι, φησὶ, Δημοφίλω θεραπευτῆ ὄντι, ταῦτα εὐθύνειν τὰ ἀμαρτήματα.

Δίκαια δὲ ἐστι. Τί ἐστὶ, δικαίως τὰ δίκαια μεταδιώκειν, καὶ ὅτι ἀγγέλοις τὸ δίκαιον ἀπονέμεται.

[ε'] *Δημόφιλος δὲ λόγῳ.* Τουτέστι τὴν ἑαυτοῦ ἀλογίαν, καὶ τὸν θυμὸν, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἑαυτοῦ φιλαρχίας κολαζέτω ὁ Δημοφίλος. [ζ'] Σημείωσαι δὲ, ὡς ἐν πᾶσι τοῖς οὐσι διὰ τῶν πρώτων τοῖς δευτέροις ἀπονέμεται τὰ κατ' ἀξίαν.

[ς] *Ἄλλ' ἐπαρχέτω.* Κρατέτω, φησὶν, ὁ λόγος θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας· ταῦτα γὰρ τὰ ὑφειμένα ἐν τῇ τούτων γὰρ ἐποχῇ ἡ λογικὴ φαίνεται ἐξουσία καὶ δύναμις, ὥστε μὴ ἀπλῶς, ἀλλὰ πρὸς τι χρησίμον κερτῆσαι αὐτοῖς.

Ὁ Θεοῦ νομοθέτης. Τὸν θεῖον Παῦλον φησὶν.

Ὁμοίητις Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς πρὸς Τιμόθεον

Τὰ κατ' ἀξίαν ἀπόρις. Σημείωσαι τῆς ἐπιθυμίας ἐκκλησιαστικῆς, ἵνα τοῖς μονάζουσιν

Dæmones vere Deum profitentes. De dæmonibus Jesum Dei Filium confitentibus.

Verum ἐκκήρυκτος. Quoniam ἐκκήρυκτος seu rejiciendus a theologia omnis alienorum curiosus indagator.

Et sacerdotes circumtegunt. Quinam possint saucta componere et elevare, idque non omnibus liberè.

Et Maria leprosa fit. Observa causam ob quam Maria, soror Moysis, leprosa facta sit.

Et in filios Scevæ. In filios autem Scevæ dæmonia insilierunt, quod cum in Christum non crederent, neque ordines suscepissent, dæmones adjurarent, quod solis exorcistis competebat. Refertur hoc in Actis apostolorum^k.

Neque ea quæ justa sunt, non secundum dignitatem. Nota, quid sibi velit illud: *Juste, quod justum est, exsequaris*, quod Moyses ait^l: et non licere etiam ea quæ justa sunt, non secundum dignitatem exsequi. Quin etiam hoc habes in sequentibus. Fusius autem id explicat Origenes homilia decima in Threnos Jeremiæ.

§ II. *Quid igitur inquis?* Oppositio quasi ex persona Demophili dicentis, quod impietas in sacerdotibus sit sine correctione.

Ego autem tibi respondebo. Responsio ad objectionem de rebus propriis curandis

At qui non localiter. Quoniam illa, quæ sunt de subordinationibus et ordinibus angelicis, aut secundum 317 locum accipienda quod sunt, nempe Deo appropinquant, sed de cujuslibet capacitate; neque enim in loco Deus est, atque adeo neque virtutes intellectuales.

Symbola Christiformiter. Id est sacramentorum consecrationem. Dicit autem Christiformiter, quia sacerdotes dum divina munera sive signa consecrant, Christi vicem sustinent.

§ III. *At non Demophilo.* Non enim licet Demophilo, cum monachus sit, istiusmodi peccata corrigere.

Justa vero sunt. Quid sit, juste justa exsequenda esse, atque angelis justitiam tribui.

Demophilus itaque sermoni. Id est, suam temeritatem, et furorem, et cupiditatem ambitionis suæ Demophilus puniat. Observa vero, quomodo in rebus omnibus per priores, posterioribus secundum merita tribuantur.

Sed dominetur. Compescat, inquit, ratio furorem et cupiditatem; hæc enim inferiora sunt; quoniam in horum subjectione rationalis potestas ac virtus apparet, ut non simpliciter, sed ad aliquid utile iis utatur.

Divinus legifer. D. Paulum intelligit.

Non dignum censet Ecclesiæ. Est ex Epistola ad Timotheum^m.

§ IV. *Pro meritis præscribe.* Adverte laudabilem ordinem ecclesiasticum, ut monachis diaconi, et his

^k Act. xix, 14. ^l Deut. xvi, 20 ^m 1 Tim. ii, 5.

presbyteri, et presbyteris episcopi adhibeant correctionem; episcopis vero apostoli, et horum successores. Apostolorum denique successores a suis æqualibus corriguntur.

Et episcopis apostoli. Nota, quod etiam episcopis majores sint apostoli, apostolorumque successores, et quod quilibet ab ordine suo sanctiore corrigi debeat. Apostolorum autem successores existimo nunc esse patriarchas.

Nescio quo statu plangam. Amaritudinem, vel potius compassionem Patris.

Etenim nisi illius boni. Etenim, inquit, nisi boni Dei cultor a nobis habeatur, prorsus et a nobis et ab universa Ecclesia alienus existis. Nota autem, peccatum hoc fortassis accidisse in parœcia magni Dionysii, ipsumque monachum Demophilum isti ecclesiæ præfecisse.

318. *Vel duplici peccato.* Nota, quale vocet duplex peccatum, quando nimirum aliquis postquam peccavit, non agnoscit se peccasse. Hoc autem est Jeremiæ, sicut deinceps declarat: *Quoniam duo peccavit populus: me dereliquerunt fontem vitæ* ^a, etc.

Quod Demophilus arbitretur. Ingens et magna compassio ac consolatio peccatorum.

At divinoprincipalis ille pontifex. Dominum intelligit, quoniam non paria reponit Demophili factis.

Ej hæc quia peccatoribus. Citans illud Apostoli: *Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus* ^b. Cui consonat illud: *Segregatus a peccatoribus, excelsior cælis factus* ^c.

Et juste eum propriis frui jubet. Id est propria benignitate, et non tenebris æ supplicio.

Quippe suis etiam. Refertur hoc in Evangelio secundum Lucam ^d.

§ V. *Absit, non habemus.* Multa tibi bona fiant, pater maxime compatiens.

Quin et divinissimus. Nota quod Domini discipulos expertes dicat Spiritus sancti, quando petebant ut ignis in Samaritanos detonaret, prout in Evangelio reperimus. Quomodo igitur ad ipsos Dominus ait: *Nescitis cujus spiritus estis?* Sed forte hoc Pater dixit, ut ostenderet quali gratia ad ministrandum electi essent; quin etiam forte hoc dixit Pater, ad absolutam illam respiciens gratiæ infusionem, quam post resurrectionem acceperunt; quoniam scriptum est: *Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum erat glorificatus* ^e. Sacrum præceptorem vocat sanctum apostolum Paulum, quippe

οἱ διάκονοι, καὶ τούτοις οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους οἱ ἐπίσκοποι ἐπιτιμῶσι· τοὺς δὲ ἐπισκόπους οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τούτων διάδοχοι. Ἐν δὲ τοῖς τῶν ἀποστόλων διαδόχοις παρὰ τῶν ἑταίρων ἡ ἐπιτιμῆσις.

Καὶ τοῖς ἱεράρχαις οἱ ἀπόστολοι. Σημειῶσαι ὅτι καὶ ἐπισκόπων μείζους οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ τῶν ἀποστόλων διάδοχοι, καὶ ὅτι ἕκαστος παρὰ τοῦ ἀγιωτέρου τῆς αὐτοῦ τάξεως εὐθύνεσθαι ὀφείλει. Ἀποστόλων δὲ διαδόχους τοὺς νῦν πατριάρχας ἡγοῦμαι εἶναι.

Ὅχι οὐδ' ὅπως κλαύσομαι. Σημειῶσαι τὴν πικρίαν, ἢ μᾶλλον συμπάθειαν τοῦ Πατρὸς.

Καὶ γὰρ εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ γὰρ εἰ μὴ νομίζεις, φησί, τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἶναι τοῦ παρ' ἡμῶν θεραπευτῆς, πάντως καὶ ἡμῶν καὶ ἄλλης τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριος ὑπάρχεις. Σημειῶσαι δὲ, ὅτι τάχα ἐν παροιμίᾳ τούτου τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἡμαρτήθη, καὶ ὅτι τὸν Δημόφιλον αὐτὸς μοναχὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔταξεν.

Ἢ τὴν διπλὴν ἁμαρτίαν. Σημειῶσαι ποίαν καλεῖ διπλὴν ἁμαρτίαν, εἶταν ἁμαρτάνων τις ἀγνοῇ ὅτι ἡμαρτε. Τοῦτο δὲ τοῦ Ἱερεμίου ἐστίν, ὡς ἐφεξῆς σαφηνίζει· *Ὅτι δύο ἡμαρτησεν ὁ λαός· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ζωῆς, καὶ τὰ ἐξῆς.*

Ὅτι Δημόφιλος οἰσται. Πολλὴ καὶ μεγάλη καὶ συμπάθης παράκλησις τοῖς ἁμαρτωλοῖς.

Ἄλλ' ὁ θεαρχικός ἱεροτελεστής. Τὸν Κίριον λέγει, ὅτι οὐχ ὅμοια διατάσσεται τοῖς ὑπὸ Δημοφίλου γεγενημένοις.

Καὶ ταῦτα τῶν ἁμαρτωλῶν. Ἐμαρτῆται γὰρ οὐκ ἐποίησαν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, τὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγων· ἄντικρυς τὸ, *ἄφωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος.*

Δικαιοὶ δὲ τῶν οἰκειῶν ἀπολαύειν. Τουτέστι τῆς οἰκειᾶς φιλανθρωπίας, καὶ μὴ τοῦ σκότους καὶ τιμωρίας.

Καὶ γὰρ καὶ τοῖς εἰς αὐτόν. Ἐν τῷ κατὰ τὴν Λουκᾶν κείμενῳ Εὐαγγελίῳ.

§ V. *Ἀπαγε, οὐκ ἔχομεν.* Πολλὰ σοι ἀγαθὰ γένοιτο, πάτερ συμπάθεστατε!

Καὶ γὰρ καὶ ὁ θεοτάτος. Σημειῶσαι ὅτι ἀμετόχους λέγει τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ζητοῦντας πῦρ ἐπομβρῆσαι τοῖς Σαμαρείταις, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὐρίσκομεν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριός φησιν· *Ὅχι οὐδαὶς πολὺ πνεύματος ἐστε; Ἄλλ' ἰσως τοῦτο εἶπε δεικνύς ποία χάριτι διακονεῖσθαι ἐξελέγησαν· ἰσως δὲ καὶ ὁ Πατὴρ, πρὸς τὸ τέλειον τῆς δωρεᾶς ἀπιδῶν, ἧς ἔλαθον μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τοῦτο εἰρήχης, διὰ τὸ γεγράφθαι· Ὅπως γὰρ ἦν Πνεῦμα ἄγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.* Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα ^f αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας.

^a Jer. II, 15. ^b I Petr. II, 22. ^c Hebr. VII, 26. ^d Luc. XXIII, 33. ^e Luc. IX, 55. ^f Joan.

VARIAE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^g χειροθετήσαντα.

Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Διαταγαῖς.

Διδάσκεισθαι γὰρ, οὐ τιμωρεῖσθαι χρή. Σημειώσαι ὠραῖον καὶ μάλιστα νῦν χρήσιμον, ὅτι διδάσκεισθαι χρή, καὶ οὐ κολάζεσθαι, τοὺς ἀγνοοῦντας, ὡσπερ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὀδηγοῦμεν, οὐ κολάζομεν. Τὸ δὲ κατὰ κόρρησιν τινὲς μὲν τὸν κρόταφόν φασιν, ἔνιοι δὲ τὴν γνάθον, ἄλλοι δὲ μέρος τι τῆς κεφαλῆς. Βέλτιον δὲ κόρρη, ὡς ἔφην, τὸν κρόταφον λέγειν. Ὁμηρος μέντοι κόρρησιν αὐτὴν καλεῖ. Παροξυτονεῖται δὲ ἡ κόρρη. Εἰς τὸν κρόταφον οὖν ἔτυψεν ὁ Δημόφιλος τὸν μετανοοῦντα.

Οἱ μὲν γὰρ ἀδικεῖν. Σημειώσαι οἷά φησιν ἐπακολουθεῖν τοῖς ἀδικεῖν ἢ εὐεργετεῖν τινὰς βουλομένους, ἂν μὴ πρὸς ἔργον ἤνεγκαν ἃ ἐβουλεύσαντο.

Ἐπιχειροῦντες. Ἐπινοῦς δηλαδὴ οὐκ προηρέθησαν ἀδικεῖσαι ἢ εὐεργετῆσαι, οὐ πάντως, φησὶ, διέθηκον, καθὼς ἐβουλήθησαν. Πρόδηλον δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἀβούλητον τῶν εὐεργετουμένων, τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀδραγῆς τῶν ἀδικούντων.

Καὶ ἐνθάδε καὶ ἐκεῖ. Ὅτι οἱ δίκαιοι οὐ μόνον ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ ἀγγέλων ἀγαθῶν ὀπαδοί, ἤγουν ἀκόλουθοι, καὶ συνοδοιπόροι εἰσὶ.

Τὸ πάντων ἀγαθῶν μέγιστον. Ὅτι τὸ πάντων τῶν ἀγαθῶν μέγιστόν ἐστι τὸ αἰεὶ εἶναι μετὰ θεοῦ.

Καὶ ἐνθάδε, καὶ μετὰ θάνατον. Ὅτι οἱ ἀμαρτωλοὶ καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τιμωροῦνται, μετὰ τῶν δαιμόνων εἶναι κατακρινόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδίων παθῶν ἃ προετίμησαν.

Ἐπιμνησθήσομαι. Σημειώσαι τὴν ὄρασιν τοῦ ἁγίου Κάρπου, πόσης φρίκης καὶ παρακλήσεως γέμει.

§ VI. Γενόμερόν με ποτε. Διήγημα ὠραῖον ὅτι οὐ χρή τοῖς ἀμαρτάνουσιν, εἰ καὶ πρὸς θεὸν πταίουσιν, ἐπαρᾶσθαι. Σημειώτεον οὖν τὴν ἱστορίαν, περιέχουσαν ἀνεκλάλητον εὐσπλαγγίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ μετανοούντων. Λέγει δὲ οὗτος ὁ Κάρπος οὐ μέμνηται ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ β' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ.

Κατὰ τὰς προτελείους εὐχάς. Προτελείας μὲν ἐκάλουν Ἀθηναῖοι τὰς [πρὸ] τῶν γάμων μετὰ τῶν θυσιῶν εὐχάς· τὸν γὰρ γάμον τέλος ἐκάλουν, ὡς τελειοῦν τὰ πρὸς τὸν βίον τὸν ἀνθρώπων· καὶ τοῦτο ἐκ πολλῶν κωμωδίας· ποιητῶν δεικνύναι δυνατόν. Μυστήριον γοῦν εἶχον τὸν γάμον. Ἐλεγον δὲ προτελεῖσθαι καὶ τὸ προμυεῖσθαι, καὶ οἰοεὶ προκαθαίρεσθαι εἰς ἐτοιμασίαν μυστηρίου, ὡς Κρατῖνος δηλαδὴ ἐν Πυλαίᾳ δράματι. Μάλιστα γὰρ τὰ μυστήρια τίνος τῶν ψευδωνύμων αὐτῶν θεῶν τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλουν, ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. Τὸ γοῦν παρ' Ἑλλήσιν

PATROL. GR. IV.

A qui ipsum Ecclesiae Atheniensis episcopum ordinaverat, quemadmodum in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum reperitur.

Docere enim, non punire oportet. Observa pulchrum et etiamnum utilissimum dictum, docendos esse, et minime puniendos ignorantes, quemadmodum caecis ducatum praestamus, non supplicia infligimus. Illud autem κατὰ κόρρης, aliqui dicunt significare κρόταφον seu tempus capitis, alii vero genas, alii denique partem aliquam capitis. Praestat autem κόρρη, ut dicebam, pro temporibus accipere, nam et Homerus illa κόρρη vocat. Κόρρη autem in penultima acuitur. 319 Itaque Demophilus poenitentem in temporibus percussit.

B *Siquidem qui injuriis afficere.* Nota qualia dicat eos sequi, qui injuriis vel beneficiis aliquos afficere conantur, etiamsi reipsa non inferant ea quae volebant.

Aggredientes. Illis nempe quibus injurias vel beneficia conferre statuerant, non usquequaque, prout destinaverant, reposuerunt. Liqueet inprimis, hoc contingere per incogitantiam eorum in quos beneficentia confertur, illud vero praepotentia eorum qui inferre parant injurias.

Et hic et ibi. Quoniam justi non solum in futuro saeculo, sed etiam in hac vita, bonorum angelorum socii, sive asseclae, ac consortes existunt.

C *Quod maximum est bonorum omnium.* Quoniam bonorum omnium maximum est, cum Deo semper esse.

Cum hic, tum post mortem. Quoniam peccatores et in hac vita et in futura punientur, cum daemionibus damnandi propter passiones quas amarunt.

Memorabo. Nota visionem S. Carpi, quanto horrore ac consolatione plena sit.

§ VI. *Cum venissem aliquando.* Pulchra narratio, quod non oporteat peccatoribus mala imprecari, tametsi contra Deum peccent. Notandum autem historiam hanc exhibere ineffabilem misericordiam Domini nostri Jesu Christi erga poenitentes. Quia etiam agit de sanctitate sancti Carpi. Est autem hic Carpus, cujus meminit Apostolus in Epistola secunda ad Timotheum.

Inter preparatorias orationes. Προτελείας quidem appellabant Athenienses, preces illas quas una cum hostiis nuptiis praemittebant; nuptias enim τέλος appellabant, ut quae hominem perficiant in iis quae ad hanc vitam spectant, uti ex multis comediis poetae declarari potest. Quare etiam nuptias pro sacramento habebant. Dicebant autem προτελεῖσθαι et προμυεῖσθαι, ac si dicerent: Ante rem sacram lustrari seu purgari ad mysterii apparatus, sicut, verbi gratia, Cratinus in Pylaea drama. Maxime enim mysteria alicujus e falsis ipsorum diis τέλη et τελετὰς appellabant, quasi perficerent;

et ad perfectum adducerent initiatos. Quod igitur a gentilibus ad impietatem referebatur, id magnus Dionysius ad veritatis mysterium traduxit, et prototeles 320 εὐχὰς dixit eas preces quæ vivifici sacramenti consecrationem præcedunt, pro expiatione ac deprecatione, ne sacramenti participatio cedat in iudicium communicanti, et pro perfectissimo ac perficiente sacrificiorum munere impetrando. Ἐξεναγώγησε autem posuit, pro, hospitio excepit.

Cum adhuc dies hilarii seu Hilaritatis. Erant aliqui dies idololatriæ, quos Hilarios vocabant, et hi quidem erant privati et hilarii, ut cum quis uxorem duxerat, vel filium genuerat; communes vero ac publici, ut cum quisquam rex inauguratus seu declaratus, publicos Hilarios dies indicebat. Nemini per eos dies licebat quidquam lugubre gestare, sed spectacula sacrificiaque in dies singulos celebrabantur, et lugentes tum sibi a luctu temperabant, atque spectaculis intererant, inque publicis conviviis istiusmodi dies Hilarios transigebant. Ad hæc etiam erat Romanis peculiaris quidam dies festus Hilarius in honorem matris deorum ipsorum, quin potius dæmoniorum, ut inquit Demophilus in libro *De sacrificiis ac festivitatis antiquorum.*

Per totam vitam. Id est quandiu in præsentī vita degit. Notandum autem amicos Dei per totam vitam debere errantes instituere, et pertrahere ad agnitionem veritatis. Hoc ipsum itaque observa; quidam enim imperite contrarium asserunt, apostolico oraculo abutentes, quo dicitur: *Hæreticum hominem post primam et alteram admonitionem devita* 1; vim dictorum minime intelligentes, quæ per sequentia verba maxime declaratur. Tunc enim post primam et secundam monitionem, evitatio justa censei debet, quando qui monet, ad evitacionem procedit, compertum habens talem jam subversum esse, etiamsi id lateat, cum sit proprio iudicio condemnatus. Manifestum enim quia sanctis doctoribus revelatur status conditione præsentium. Alii vero dictum hoc, *post unam et alteram monitionem*, sic intellexerunt, ac si dictum sit, post doctrinam ex Veteri Novoque Testamento depromptam.

Consueverat enim tunc. Nota traditionem apostolicam nocturnas psalmodiæ regulas tradidisse.

Absque perturbatione. Illa particula negativa non cum isto *absque perturbatione* construenda est, ut sit sensus: Exspectatus surrexit, cum somnos parum quietos ob eorum interruptionem habuisset, neque absque perturbatione 321 esset, ob somniorum interruptiones.

Precabatur Deum ut fulgetro quopiam. Fulgur est obliqua aeris inflammati motio superne deorsum.

1 Tit. iii, 10.

ἀσεβῶς λεγόμενον εἰς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον ὠνόμασεν ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ προτελεῖους εἶπεν εὐχὰς τὰς πρὸ τοῦ ζωοποιῦ μυστηρίου τελειότητας δεήσεις ὑπὲρ καθάρσεως καὶ ἀκατακρίτου μεταλήψεως τοῦ τελειοτάτου καὶ τελειοποιῦ τῶν θυσίων δώρου. Ἐξεναγώγησε δὲ ἀντὶ τοῦ, ὡς ξένον ἐξέωσάτο.

Ἐτι τῶν Ἰλαρίων ἡμερῶν. Ἦσαν τινὲς ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ἃς Ἰλαρίας ἐκάλουν· καὶ αὶ μὲν ἦσαν ἰδία καὶ ἰλάριοι, ὡς ὅταν τις ἐγημεν, ἢ υἱὸν ἐκτᾶτο· αὶ δὲ κοινὰ καὶ δημοσία ἰλάρια ἐκάλουντο, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος, τὰς δημοσίας Ἰλαρίας παρεῖχε. Καὶ οὐτε πένθημα ἐν ταύταις φορεῖν ἐξῆν, ἀλλὰ καὶ θέαι καὶ θυσίαι καθ' ἐκάστην ἡμέραν διετελοῦντο δημοσία, καὶ οἱ πενθούντες ἐπαύοντο, καὶ ἐθεώρουν, καὶ ἐν εὐωχλαῖς ἀπαύστοις διῆγον τὰς ὀρισμένας ἡμέρας ταῖς τοιαύταις Ἰλαρίαις. Ἦν δὲ καὶ Ἰλαρία, ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ δαιμόνων, ὡς φησὶ Δημόφιλος ἐν τῷ *Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίους θυσίων καὶ ἑορτῶν.*

Διὰ βίου παντός. Τουτέστι μέχρι τὰ τῆς παρούσης ἐνέσθηκε ζωῆς. Σημειώτεον δὲ ὅτι δεῖ τοὺς θεοφιλεῖς διὰ βίου παντός νοθετεῖν τοὺς πεπλανημένους, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλκειν. Σημειώσαι οὖν αὐτὸ· τινὲς γὰρ ἀμαθῶς τὸ ἐναντίον λέγουσι, κεκρημένον τῷ ἀποστολικῷ βῆτι τῷ λέγοντι· *Ἀρετικὸν ἀνθρώπον μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νοθεσίαν παραίτου, μὴ νοοῦντες τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν, ἐκ τῶν ἐπομένων ρητῶν μάλιστα σαφηνιζομένην.* Τότε γὰρ εὐλογος ἢ μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νοθεσίαν παραίτησις, ὅταν ὁ διδάσκων πρὸς τὴν παραίτησιν ἔλθῃ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ λανθάνει ὡν αὐτοκατάκριτος. Δῆλον γὰρ, ὡς ἐν τοῖς ἱεροῖς διδασκαλίοις ἀποκαλύπτεται καὶ ἡ τῶν προσόντων κατάστασις. Ἔτεροι δὲ, τὸ μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νοθεσίαν, οὕτως ἐνόμισαν, ἀντὶ τοῦ, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης διδασκαλίαν.

Εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε. Σημειώσαι ὅτι ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις τοὺς νυκτερινοὺς τῶν ψαλμωδιῶν κανόνας παρέδωκεν.

Ἐξω ταραχῆς. Τὸ οὐ ἀρηνητικὸν μόριον πρὸς τὸ ἐξω ταραχῆς συνακτέον, ἵνα ἢ τὸ θλον τοιοῦτον· Διανίσταται, οὐδὲ τῶν ὑπνῶν πολλῶν ὄντων, διὰ τὸ ἐγκόπτεσθαι αὐτοὺς, ἀπολαύσας, οὐδὲ ἐξω ταραχῆς ὑπάρχων, διὰ τὸ καὶ τοὺς ὑπνοὺς ἐγκόπτεσθαι.

Ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ πρηστηρί τινι. Πρηστήρ ἐστὶν ἐλικσειδῆς κίνησις ἀνωθεν κάτω ἀέρος διαπύρου.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

60 ἐνόησαν.

Καίει δὲ τὸ τοιοῦτον, ὅθεν καὶ παρὰ τὸ πιμπρῶν λέ-
γεται.

Ἀπειρῶν ἀνθρωποειδῶς. Σημειῶσαι ὅτι καὶ ἀν-
θρωποειδῶς τοῖς ἁγίοις ἄγγελοι ἐπιφαίνονται.

Ἰπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν. Σημειῶσαι τὸ ὑπὸ
τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν ἀστασίας, ὃ δηλοῖ τὸ εὐπα-
ράφορον τῆς προαιρέσεως· μὴ βουλόμενοι γὰρ, οὐκ
ἔπιπτον.

Εἰς τὸ ἀχανές. Σημειῶσαι πῶς ὁ διάβολος βί-
πτει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον,
ὅπερ ἐνταῦθα ἀχανές καλεῖ, τούτεστι βάραθρον, ἢ
ἀπατῶν, ἢ ὠθῶν τοὺς πειθόμενους αὐτῷ. Ἔστι δὲ
ὅτι καὶ ἀσελεγεῖς ἀνθρώπους συνεργοὺς αὐτοῦ λαμ-
βάνει εἰς τὴν ἐτέρων ἀπάτην, ὡς καὶ τὸν εἰδωλολά-
τρην ἐπὶ τὸν νῦν ἀπατηθέντα, περὶ οὗ ὁ λόγος. Διό
καὶ ἐν τῇ ὁπασίᾳ ἄνδρας ὄρᾳ μεταξὺ τῶν ὄψεων, B
τούτεστι τῶν δαιμόνων, ἔλκοντας τοὺς ὑπὸ τοῦ δια-
βόλου νικηθέντας, ὧν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐλευθερώσει.

Ἰπὸ τοῦ κακοῦ. Σημειῶσαι τὸ ὑπὸ τοῦ κακοῦ,
τούτεστι τῆς ἁμαρτίας, ὅπερ κυρίως κακὸν ἐν προ-
αιρέσει τικτόμενόν φαμεν. Τὸ δὲ ἀκοντες καὶ βιαζό-
μενοι μὴ ἀναγκαστικὴν τινα δύναμιν, τούτεστι τὸν
διάβολον νοητέον, ὡς Μανιχαῖοις καὶ Μεσαλιανοῖς
δοκεῖ· ἀλλ' ὅτι πειθόμενοι τὸ κακὸν πράττει, τῷ ἀπα-
τῶντι χώραν διδόμεν συνεχῶς ἡμῖν ἐπιτίθεσθαι,
ἐξ ἡμῶν καθ' ἡμῶν λαμβάνοντα τὴν ἰσχύν· ἀδυνα-
τήσει δὲ, μὴ πειθόμενων ἡμῶν, ἐπειδὴ ἐγγύς ἐστιν
ἡμῶν ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ συνεπιλαμβανομένη, ὡς
δηλοῖ τὰ ἐξῆς.

Καὶ χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν. Σημειῶσαι τὴν ἀφα-
τον τοῦ Κυρίου εὐσπλαγγνίαν.

Τῆς χειρὸς ἡδὴ προτεταμένης. Τῆς χειρὸς τοῦ
Κάρπου δηλονότι.

Μὴ ἄλλων. Τῶν σταυρούμενων δηλαδή, τῷ Κάρπῳ
φησὶ ὁ Κύριος.

Ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων. Σημειῶσαι ὅτι καὶ
αὐτὸς ὁ Κύριος ἀγαθοὺς καὶ φιλανθρώπους καλεῖ
τοὺς ἀγγέλους.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν Θ.

§ 1. Ὁ ἅγιος Τίτος οὗτός ἐστιν ὁ τῷ Ἀποστόλῳ γινώ-
ριμος, ὃν καὶ Κρήτης κατέστησεν ἐπίσκοπον, ὡς ἡ
πρὸς αὐτὸν Τίτον γραφεῖσα Ἐπιστολὴ παρὰ τοῦ θείου
Παύλου φησὶν.

Ἄλλ' ἐν τῇ Συμβολικῇ. Τί περιέχει ἡ Συμβο-
λικὴ θεολογία τοῦ μεγάλου Διονυσίου.

Ἐναπομόρηνονται. Ἀπομόρξασθαι, ἐστὶ τὸ ἐν-
απομάξασθαι, καὶ ἐμβαλεῖν τι εἰς τὴν ἑαυτοῦ διά-
νοιαν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζωγράφων, οἱ, προσέχον-
τες τῇ ἀληθείᾳ, γράφουσι τὰς εἰκόνας. Τῆς ἀπορ-
ρήτου δὲ σοφίας πατέρας τοὺς προφήτας φησὶν.

Οὕτω γὰρ ἂν θεώμενοι σεφθειήμεν. Σεφθειήμεν
ἀντὶ τοῦ ἐν σεδασμῷ ποιησοίμεθα, τιμησοίμεν, θαυ-
μάσοιμεν, ἐκπλαγείημεν. Σημειῶσαι δὲ ἐπὶ τῆς
ἁγίας καὶ προσκυνητῆς Τριάδος τὸ· Πληρὴν ζωῆς εἰς
ἑαυτὴν γεομένην, καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἐστῶσαν· δει-
κνυται γὰρ ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὁμοούσιον, καὶ ὅτι ἡ μο-
νάς εἰς Τριάδα προελθοῦσα, μέχρις αὐτῆς ἵσταται.
Οὕτω καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ
Υἱοῦ λόγῳ φησὶ, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ Εἰρηνικῷ. Ση-

A Adurit autem, unde etiam a πιμπρῶν derivatur.

In numeris humana forma. Nota etiam angelos,
humana forma sanctis apparere.

Præ pedum suorum. Nota illud, præ pedum suorum
lubricitate, quod voluntatis proclivitatem designat;
nam si noluisent, non cecidissent.

In voraginem. Nota quomodo diabolus homines
detrudat in tenebras exteriores, quas hic voraginem
appellat, id est barathrum, sive decipiat, sive im-
pellat a se persuasos. Interdum etiam homines fla-
gitiosos sibi commilitones asciscit in deceptionem
aliorum, ut idololatram illum ad seductionem ejus
de quo modo sermo est. Quapropter in visione hac
vidit etiam viros in medio serpentum, id est dæ-
monum, pertrahentes eos qui a diabolo victi erant,
a quibus nos liberet Dominus.

A malo. Nota illud, a malo, id est peccato, quod
malum proprie in voluntate gigni dicimus. Illud
autem, inviti et coacti, non de ulla necessitatis vi,
id est de diabolo, intelligendum est, sicut Manichæi
et Messaliani sentiunt; sed quia, persuasi ut mall
quidpiam operemur, impostori locum damus, unde
nos assidue adoriatur, ex nobis ipsis vires adver-
sus nos colligens; neque enim, non persuasis nobis,
poterit quidpiam adversus nos, quandoquidem in
promptu adest nobis auxilium Dei, nos suffulciens,
uti sequentia declarant.

Et manum benignam porrigere. Adverte ineffabilem
C Domini misericordiam.

Manu jam extenta. Manu nempe Carpi.

Ne alii. Scilicet crucifigentes, Dominus Carpo
ait.

Bonorum et clementissimorum. Nota quod etiam
ipse Dominus bonos et benignos vocet angelos.

IN EPISTOLAM IX.

§ 1. Hic ille S. Titus Apostoli familiaris, quem
et Cretæ præfecit episcopum; ut Epistola a D.
322 Paulo ad ipsum Titum scripta declarat.

Sed in Symbolica. Quid contineat *Symbolica theo-*
D *logia* magni Dionysii.

Imprimunt. Ἀπομόρξασθαι, idem est quod ἐναπο-
μάξασθαι καὶ ἐμβαλεῖν, id est *instillare et immit-*
tere aliquid menti suæ, metaphora a pictoribus de-
ducta qui, attendentes veritati, depingunt imagines.
Arcanæ autem sapientiæ patres vocat prophetas.

Quæ enim in ipsa extrinsecus. Venerabimur, pro
in veneratione habebimus, honorabimus, admirabi-
mur, obstupescemus. Nota autem, de sancta et ado-
randa Trinitate dici: *Vitæ fontem, in se ipsam*
effusum, et in seipso consistentem; hinc enim etiam
consubstantialitas demonstratur, et quod unitas, in
Trinitatem progrediens ad ipsam usque sistatur;
uti Gregorius quoque Theologus tradit in oratione
prima de Filio, et in secunda de Pace. Nota autem

illud : *Ac semper se per seipsam contemplantem*, A etiam de sancta Trinitate dictum.

Quæ enim in ipsa extrinsecus. In ipsa nempe symbolica fictione. Positum autem hic etiam est ὁπόσης pro πολλῆς : illud enim *extrinsecus* sive obvio dictionis sensu significatur.

Uterum Dei corporaliter. Uterum Dei propter illud : *Ex utero ante Luciferum* ^u. Verbum in aerem, propter illud : *Eruclavit cor meum verbum bonum* ^v. Spiritum expirantem, propter illud : *Et spiritu oris ejus* ^x. Sinus vero, propter illud : *Unigenitus qui est in sinu Patris* ^y. In modum vero seu formam stirpis, propter illud : *Lignum vitæ* ^z ; et illud : *De virgulto, Fili mi, ascendisti* ^a ; et illud : *Florebit et germinabit Jacob* ^b, pro Christo acceptum, cujus fructus salute implevit terram, et similia. Nota igitur, quomodo de Deo dictus sit uterus, et eructatio verbi, et similia.

Aut fontes aquarum. Fontes aquarum juxta illud : *Apud te est fons vitæ* ^c ; et illud : *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis* ^d ; et quæcunque sunt similia. Splendores vero propter illud : *Qui cum sit splendor gloriæ* ^e ; et : *Domine, in lumine vultus tui ambulabunt, et in lumine tuo videbimus lumen* ^f, et his similia.

De intellectibus autem. Quæ quidem providentias designant, juxta illud : **323** *Sicut aquila proteget nidum suum* ^g, etc., ibidem. Bona item, juxta illud : *Aperis tu manum tuam* ^h ; et illud : *Qui dat escam omni carni* ⁱ, et providentiæ hoc magis est indicium. Et ostensiones, ut cum in figura hominis apparebat Veteris Testamenti sanctis ^k, et in specie columbæ, Spiritus sanctus. Ad providentiam quoque pertinet punitio impiorum : dictum nempe a propheta : *Sicut ursa indigens, et sicut pardalis* ^l. Potentias autem repræsentant oculi, et cæterarum partium corporearum denominationes. Proprietates vero, ut apud Amos, Adamas ^m, quoniam divinæ naturæ proprium est non posse pati, neque domari. Quemadmodum etiam quia vim habet pravos habitus consumendi dicitur : *Deus noster ignis consumens* ⁿ. Cætera autem, quæ dicta sunt, studiosis lectoribus manifesta existunt, his etiam anagogica et allegorica contemplatio minime dissentit. Quin etiam accipere liceat sortes et mansiones pro divinæ naturæ immutabilitate atque constantia, quæ per fundamentales lapides insinuatur. Emanationes vero atque secretiones, dicunt communicationem divinæ bonitatis ipsi naturaliter inexistens ; exempli gratia per liliæ fragrantiam, unde etiam dicitur *flos campi, et litum convullium* ^o. Ita etiam uniones intelligendæ, quod nimirum Deus uniat secum creaturas, et ad se convertat, ut cum dicitur lapis angularis. Ornatus item muliebres, quales sunt apud

μείωσαι δὲ τὸ· Ἄει δι' ἑαυτῆς ἑαυτὴν θεωμένην περὶ τῆς ἁγίας δὲ Τριάδος καὶ τοῦτο φησι.

Τὰ γὰρ ἐκτὸς αὐτῆς. Τῆς αὐτῆς, δηλοῦντι συμβολικῆς πλάσεως. Κεῖται δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ μὲν ὁπόσης ἀντὶ τοῦ πολλῆς· τὸ δὲ τὰ ἐκτὸς, ἦτοι τὰ προχείρως, ἐκ τῆς λέξεως ὑπαγορευόμενα.

Γαστέρα Θεοῦ σωματικῶς. Γαστέρα Θεοῦ διὰ τὸ· Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου. Λόγον εἰς ἀέρα, διὰ τὸ· Ἐξηρρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Πνεῦμα εκπνεόμενον, διὰ τὸ· Καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. Κόλπους δὲ, διὰ τὸ· Μονογενῆς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς. Φυτικὸς δὲ, ἤγουν κατὰ τὴν τῶν φυτῶν ἰδέαν, διὰ τὸ· Ἐύλον ζωῆς ἐστὶ· καὶ τὸ· Ἐκ βλαστοῦ, Ἰλέ μου, ἀνέβη· καὶ τὸ· Ἀνθήσει καὶ ἐκβλαστήσει Ἰακώβ, ἐπὶ Χριστοῦ ληφθέν, οὗ ὁ καρπὸς τῆς σωτηρίας ἐπήρωσε τὴν γῆν, καὶ τὰ ὅμοια. Σημειῶσαι οὖν, πῶς εἴρηται ἐπὶ Θεοῦ γαστήρ, καὶ ἐρυγὴ τοῦ λόγου, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἡ πηγὰς ὑδάτων. Πηγὰς ὑδάτων κατὰ τὸ· Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· καὶ τὸ· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴ ζωῆς ὑδάτος ζῶντος, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἀπαυγίσματα δὲ, διὰ τὸ· Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης· καὶ· Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου κερύσσονται, καὶ ἐν τῷ φωτὶ ὀφθόμεθα φῶς, καὶ τὰ παρακλήσια.

Ἐπὶ δὲ τῶν νοητῶν. Δηλωτικὰ, τῶν μὲν προνοίων, τὸ· Ὅς ἀετὸς κεκράσει τὴν νοσοσίαν ἑαυτοῦ, καὶ τὰ οὖν αὐτῷ. Τὸ θεωρεῖν δὲ, ὡς τὸ· Ἀνοίξεις σὺ τὴν χεῖρά σου, καὶ τὸ· Ὁ διδοὺς τροφήν πάσῃ σαρκὶ μᾶλλον δὲ καὶ τοῦτο τῆς προνοίας γνωριστικόν. Ἐκφάνσεων δὲ, διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι τοῖς ἐν τῇ Παλαιᾷ ἀγίοις, καὶ ἐν εἴδει περιστῆρας, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Προνοίας δὲ, καὶ τὸ τῶν ἀσεβῶν τιμωρητικόν· εἴρηται γοῦν παρὰ τῷ Προφήτῃ· Ὅς ἄρκτος ἀπρονομένη, καὶ ὡς πάρδαλις. Τῶν μὲν οὖν δυνάμειον ὑπογραφικὰ ὀφθαλμοὶ καὶ ἐτέρων σωματικῶν μελῶν ὀνόματα. Ἰδιοτήτων δὲ, ὡς παρὰ τὸ Ἀμὼς ἀδάμας· Ἴδιον γὰρ τῆς θείας φύσεως τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀδάμαστον. Ὡσπερ οὖν καὶ τὸ ἀναλωτικὸν τῶν μοχθηρῶν ἔξω, καθ' ὃ εἴρηται· Ὁ Θεὸς ἡμῶν κύριος καταναλωσῶν. Καὶ τὰ λοιπὰ τὰ τῶν εἰρημένων, πρόδηλα τοῖς φιλοπόνοις· καὶ ἡ τοῦτον ἀναγωγικῆ τε καὶ ἀλληγορικῆ θεωρία, οὐκ ἀσύμπτων. Ἔστι δὲ καὶ λαβεῖν, λήξεις μὲν καὶ μονὰς, τὸ τῆς θείας φύσεως ἀναλλοίωτον, καὶ ἀμετάστατον, ὅπερ διὰ τῶν θεμελιωτικῶν λίθων ὑποδηλοῦται· προόδους δὲ καὶ διακρίσεις τῆν τῶν φυσικῶς αὐτῷ ἐνυπαρχόντων ἀγαθῶν μετάδοσιν, ὡσπερ ἐν ὑποδειγματι, ἢ ἐκ τοῦ κρῖνου εὐσομίαι, παρ' ὃ καὶ λέγεται ἄρθος τοῦ πεδίου, κρῖνοι τῶν κοιλάδων. Οὕτως οὖν νοητέον καὶ τὰς ἐνώσεις τὸ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρεπτικῶν καὶ συνδυατικῶν τῶν κτισμάτων, διὰ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου δηλούμενον. Κόσμους δὲ γυναικείους τὰ παρὰ τῷ Ἡσαΐα κείμενα, τὸ παντοδαπὸν τῆς θείας προνοίας ὑπογρά-

^u Psal. cix, 3. ^v Psal. xlv, 1. ^x Psal. xxxii, 6. ^y Isa. xxvii, 6. ^z Psal. xxxv, 10. ^a Jer. ii, 13. ^b Psal. cxliv, 10. ^c Psal. cxxxv, 25. ^d Gen. xviii, 1. ^e Cant. ii, 1.

^g Joan. i, 18. ^h Apoc. ii, 7. ⁱ Isa. lvi, 2. ^j Heb. i, 3. ^k Psal. xxxv, 10. ^l Deut. xxxii, 11. ^m Ose. xiii, 7, 8. ⁿ Amos. vii. ^o Deut. iv, 24.

φοντα. Ὡςπερ οὖν καὶ τὴν χωνεῖαν καὶ τὸ χωνευτήριον ὑποληπτέον τὴν ἀναπλαστικὴν πρόνοιαν, ἢ τὴν διακριτικὴν τε καὶ καθαρτικὴν δύναμιν. Τὰ γὰρ τῆς ὀπλειτικῆς διασκευῆς πρόδηλα μὲν ἔνθα κείνται· δηλοῦσι δὲ τὸ καθαιρευτικὸν καὶ ἀφανιστικὰ τῶν ἐναντιῶν. Βαρβαρικὰς δὲ ὀπλοποιίας ἴσως ἐκεῖνο τὸ· Ἐν ἡματισμῶ διαχρύσω, καί. Περιζῶσαι τὴν ῥομφαλα σου ἐπὶ τὸν μηρὸν σου, δυνατέ. Ἡ γὰρ ῥομφαλα βαρβαρικὸν ἐστὶν ὄπλον, ὡς ἱστορεῖ Φύλαρχος. Ὁμοίως δὲ καὶ βάνασός ἐστι πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργαζόμενος. rhomphaea barbaricum telum, ut ait Phylarchus historicus. Similiter et fornacarius est omnis artifex qui per ignem operatur.

Καὶ δαιτάς τινας. Δαιτάς τινας τὰς εὐωχίας φησὶν, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτε ὁ μόσχος ὁ σιτευτός, καὶ τὰ λοιπὰ, γίνεται ἐν τῷ ἀσώτῳ υἱῷ.

Τὰ πολυειδῆ καὶ λοξά. Ἀμαρτίας ἐπαγγελιῶν ἐν τούτοις φησὶ τὸ ἐν τισὶ τῶν προρρήσεων, κατὰ τὸ πρόχειρον δοκεῖν, μὴ τέλος λαβεῖν τὰ ἐπαγγελθέντα· οὐδὲν ἐστὶν, ὡς ἐκ πολλῶν ὀλίγα παραθέσθαι, τὸ πρὸς τὸν Ἰακώβ λεχθέν· Γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου· καὶ τὰ περὶ τῆς διαμονῆς τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ σπέρματος Δαυὶδ, ἅπερ ἐν τῷ προφανεῖ διήμαρτον τῆς ἐκδόσεως, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ θεωρίαν οὐδαμῶς. Τὸ μὲν γὰρ τοῦ Ἰακώβ διὰ τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐπικρατείας καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπληρωται, ὡςπερ καὶ αἱ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς κατασχέσεως τῆς γῆς καὶ τῆς τῶν ἔθνῶν εὐλογίας. Τὰ δὲ πρὸς Δαυὶδ μόνως εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ Σολομῶντος δοκοῦντα ἐν τῷ μὲν εἰρήσθαι ψαλμῷ. Τὰς οὖν ἐν τούτοις ἐξηγητικὰς ἀποδόσεις, τὸ ποικίλον ἐχούσας, πολυειδῆ ἐκάλεσε σοφίσματα, οὐχ ὡς παραλογιστικῶς τεχναζόμενα τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὡς σαφῶς ἀναπτύσσοντα τὸ ζητούμενον.

[Περὶ τοῦ Ἄσματος τῶν ἁσμάτων, ὅτι ἅγιον κατὰ τοὺς ἁγίους τούτους· Θεόδωρος γὰρ ὁ Μοψουεστίας διέβαλεν αὐτὸ ἡλιθίως πάνυ.]

Τῶν συνθημάτων. Συνθημάτων φησὶ τῶν συμβολικῶς γινομένων, ἃ ὑπὲρ ἑαυτῶν, τουτέστιν ὑπὲρ τοῦ οὕτως⁸¹ νοεῖσθαι αὐτὰ, ὡς τὸ φαινόμενον ἔχει, καὶ τὸ γράμμα ψιλῶς ὑπαγορεύει· οὐ τυπωθῆναι φησιν, ἀλλὰ προκάλυμμα εἶναι καὶ τύπον τῶν βαθυτέρων νοήσεων καὶ ὑπολήψεων. Τοῦτο δὲ φησιν, ὅτι τὰ σύμβολα οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν τὰ συνθήματα τὰ μυστικά ἐπενόησαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀναξίους, ἵνα μὴ, προκείμενα αὐτοῖς, εὐκαταφρόνητα δοκοῖν.

Τὴν μὲν ἀπόρρητον. Τὴν μὲν ἀπόρρητον καὶ μυστικὴν παράδοσιν τῆς Γραφῆς αὐτῆν ἐπεξηγεῖται, καλῶν συμβολικῆν, ἅτε διὰ συμβόλων χρησιμοδοτηθεῖσαν· ἀλλὰ καὶ τελεστικὴν, ὡς τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων ἐν συμβόλοις παραδιδούσαν διὰ τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως. Ταύτην δὲ τὴν ἀπόρρητον ἦτοι συμβολικὴν φησιν ἔχειν συμπεπλεγμένην τῷ ῥητῷ, τουτέστι τῷ ῥηθῆναι ἐπιτετραμμένῳ συμβόλῳ, καὶ τὸ ἀρρητὸν ἦτοι μυστικόν. Συνεσχίασται γὰρ ἐν τῷ

A Isaiam, quibus describitur omne genus divinæ providentiæ p. Quemadmodum etiam conflatorem figuram officinam accipere oportet, ut significant hæc in Deo providentiam reformantem ac resingentem, aut vim et facultatem secernendi et repurgandi. Quod enim ad armorum instrumenta pertinet, quæ hic palam recensentur, designant vim contraria destruendi et abolendi. Barbaricas autem armaturas forte illud : *In vestitu deaurato, et, Accingere gladio super femur tuum, potentissime* q. Est autem rhomphaea barbaricum telum, ut ait Phylarchus historicus. Similiter et fornacarius est omnis artifex

Et convivia quædam. Convivia quædam vocat epulas ut est in Evangelio r, cum vitulus saginatus occiditur, etc., in reditu filii prodigi.

B Multiplices et obliquas. Frustrationes promissionum vocat hic, cum ea, quæ promissa sunt, non videntur ad exitum producta, quatenus sensui apparet, verbi gratia, ut ex 324 multis pauca referam, quod promissum fuit Jacob : *Esto dominus fratris tui* s ; et de perpetuitate regni seminis David, quæ videntur exitu frustrata secundum apparentiam, sed nequaquam secundum perfectam intelligentiam spiritus. Quod enim promissum fuit Jacob de dominatu, impletum est in Christo ex semine ejus ; sicut etiam promissiones factæ Abraham de possessione terræ, et benedictione gentium. Quæ autem ad David sunt, ad solum Christum referuntur. Similiter etiam quæ de Salomone, Psal. xliiv, dicta sunt. Varias itaque in hisceptiones diversam explicationem admittentes multiplicia sophismata vocavit, non quasi argute ac captiose veritatem deludant, sed clare id quod quæritur explicent.

[De Cantico canticorum, quod sacrum sit juxta sanctos istos : Theodorus enim Mopsuestenus illud omnino insane contempsit et infamia notavit.]

Compositionum. Compositiones intelligit eas quæ symbolice fiunt, qui non pro seipsis factæ sunt, hoc est, ut sic ipsæ concipiuntur, quemadmodum signum propositum continet, et nuda littera insinuat ; sed velamenta, inquit, sunt et figura intelligentiarum ac sensuum profundiorum. Hoc autem ait, quod symbola non propter mysticas ipsas compositiones excogitarint, sed propter indignos, ne, si iis obvia forent, facile contemptui haberentur.

D Unam quidem arcanam. Arcanam quidem et mysticam Scripturæ traditionem explicat, dum symbolicam vocat, utpote per symbola traditam ; eandemque τελεστικὴν appellat, ut quæ sacramentorum cærimonias in symbolis tradat per sacerdotalem traditionem. Hanc autem arcanam sive symbolicam dicit oratione implexam esse, id est proferri una cum symbolo sibi accommodato, quod tamen etiam arcanum est seu mysticum. Veritas enim in sym-

^p Isa. iiii. ^q Psal. xliiv, 10, 4. ^r Luc. xv. ^s Gen. xxvii, 29.

⁸¹ ὅτως.

holo est adumbrata, nec vulgo propalanda, ut in paschate legali, verum pascha, sicut scriptum est : *Pascha nostrum immolatus est Christus* ¹. Illa vero altera theologiæ pars evidens est, et nota, non autem per symbola; hanc vocat philosophicam et demonstrantem, qualis est illa, quæ moralia et naturalia atque opera **325** creationis recenset. Hæc enim manifestiorem quamdam vim persuadendi habet, et veritatem conjunctam cum iis quæ narrantur; quare etiam est demonstrans. Symbolica vero nihil habet quo persuadeat, sed habet efficaciam quamdam divinam, quæ animas mysticarum rerum atque contemplationis studiosas, per mystica, id est symbolica ænigmata communit, et in Christo quasi fundat per mysteria, quæ nullo sermone docentur, sed silentio et divinarum illustrationum revelatione percipiuntur, nec non mentem ad ineffabilia mysteria percipienda collustrat. Observa autem quod duplex sit theologorum traditio, et quæ qualisque sit.

Et symbolicam quidem. Symbolicam et ad mysteria pertinentem vocat illam, quæ ex symbolis conficitur, cujusmodi sunt mysteria cultus legalis, et mysteria nostri sacri cultus, tametsi altiora sunt, et magis spiritalia, nostra. Philosophicam autem ac demonstrantem vocat eam, quæ existit in perspicentia creaturarum, divinæque in quibusdam rebus providentiæ, et expositione speculatrice eorum quæ de Deo in Scripturis dicuntur.

Persuadet et astringit. Persuadet et astringit, id est eorum quæ dicuntur veritatem tanquam sigillo quodam obsignat, et efficit ut qui audiunt credant. Symbolica vero, per ea quæ fiunt adjungit ad Deum quodam ipsius rei habitu et informatione, quod etiam vocavit *ἀδιδάκτους μυσταγωγίας*, id est sacrorum initiationes a nemine edectas.

Aut legalis traditionis. Quoniam non solum traditio legalis, verum etiam nostrorum mysteriorum initiatio, sacris symbolis opus habuit. Et nihil id mirum est, cum etiam angeli per ænigmata divina mysteria promant. Quin et ipse Dominus res divinas in parabolis tradidisse cernitur.

Theologica traditio

alia quidem est arcana alia vero perspicua et et mystica, quæ item nota, quæ est philosophica, et initians phica, et demonstrans, et efficax; et persuadens.

Symbolis. Naturæ conformis ratio, cur aliqua quidem Scripturæ loca symbolica sint, aliqua vero pura.

Per ænigmata. Per ænigmata, ut apud Zachariam ² angelus qui de **326** Jesu filio Josedec, et de stola ejus in ænigmate loquitur: et apud Danielem Gabriel, qui de Christo disserit, et simul ipsi mystica denuntiat, aliaque similia. Deifica autem vocat vel quod sui consortes deificent, vel quod Dei opera fiant.

¹ | Cor. v, 7 ² Cap. iiii.

συμβόλῳ τὸ ἀληθές καὶ ἀδημοσίετον, ὡς ἐν τῷ νομικῷ πάσχα τὸ ἀληθές, ὅπερ εἴρηται· τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός. Τὸ δὲ δεύτερον μῦθον τῆς θεολογικῆς παραδόσεως ἐμφανές ἐστι καὶ γνώριμον, οὐ μὴν διὰ συμβόλων· ὅπερ καὶ φιλόσοφον καλεῖ, καὶ ἀποδεικτικόν, οἷόν ἐστι τὸ τὰ ἠθικά καὶ φυσικά, καὶ πρακτικά τῆς δημιουργίας παραδιδόν. Τοῦτο δὲ τὸ ἐμφανεστερον ἔχει τινὰ πειθῶ, καὶ συνδεδεμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς λεγομένοις· κατὰ τοῦτο γὰρ ἐστὶ καὶ ἀποδεικτικόν. Τὸ δὲ συμβολικόν οὐκ ἔχει τὸ πείθειν, ἀλλ' ἐνέργειάν τινα θεῖαν ἀφανῆ καὶ δραστήριον, ἥτις μυστηριώδεις καὶ θεωρητικὰς ψυχὰς διὰ τῶν μυστικῶν, ἥτοι συμβολικῶν αἰνιγμάτων ἐνδρῶει, καὶ οἰονεὶ θεμελιοὶ εἰς Χριστὸν, διὰ τῶν μὴ λόγῳ διδασκομένων μυστηρίων, ἀλλὰ σιγῇ καὶ ἀποκαλύψει ἐλλάμψεων Θεοῦ φωτίζει τὸν νοῦν εἰς τὰς τῶν ἀρρήτων μυστηρίων κατανοήσεις. Σημειωσαὶ δὲ, ὡς διπλῆ ἐστὶ τῶν θεολόγων ἡ παράδοσις, καὶ πῶς, καὶ ποῖα ἐστὶ.

Καὶ τὴν μὲν συμβολικὴν. Συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν τὴν διὰ συμβόλων τελουμένην, οἷα τὰ τῆς νομικῆς λατρείας, καὶ τὰ τῆς μυστικῆς τῆς παρ' ἡμῶν ἱερουργίας μυστήρια, εἰ καὶ ἄλλοι ὄψηλά τε καὶ πνευματικὰ τὰ ἡμέτερα. Φιλόσοφον δὲ καὶ ἀποδεικτικὴν τὴν διὰ τῆς κατανοήσεως τῶν κτισμάτων, καὶ τινῶν θεῶν οἰκονομιῶν καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐξηγήσεως τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐν ταῖς Γραφαῖς συνισταμένην.

Πείθει καὶ καταδεῖται. Πείθει καὶ καταδεῖται, οἷον εἰ δεσμὸν τινα καὶ σφραγίδα ἐπιτίθει τοῖς λεγομένοις τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ πιστὸν τοῖς ἀκούουσι δίδωσι. Τὸ δὲ συμβολικὸν διὰ τῶν τελουμένων προσοικεῖ τῷ Θεῷ, πραγματικῇ ἔξει τε καὶ τυπώσει, ὅπερ καὶ ἀδιδάκτους μυσταγωγίας ἐκάλεσεν.

Ἡ τῆς νομικῆς παράδοσεως. Ὅτι οὐ μόνον ἡ νομικὴ παράδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ τελετὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μυστηρίων τῶν ἱερῶν ἐδεξθῆ συμβόλων. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου καὶ οἱ ἄγγελοι δι' αἰνιγμάτων τὰ θεῖα μυστήρια προάγουσι. Καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν παραβολαῖς φαίνεται θεολόγῶν.

Τῆς τῶν θεολόγων παραδόσεως ἡ μὲν ἀπόρρητος καὶ μυστικὴ, ἥτις ἐστὶ καὶ συμβολικὴ, καὶ τελεστικὴ, καὶ δραστηκὴ καὶ ἀποδεικτικὴ καὶ πειθῶν.

Συμβόλων. Φυσιολογία τὴν αἰτίαν ἔχουσα, διὰ τὴν τὰ μὲν συμβολικά, τὰ δὲ ἀφαντα τῆς Γραφῆς παραδέδοται.

Δι' αἰνιγμάτων. Δι' αἰνιγμάτων, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ ἄγγελος τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ἰουδῆ, καὶ τῆς στολῆς αὐτοῦ τυπῶν καὶ λέγων· καὶ παρὰ τῷ Δανιὴλ ὁ Γαβριὴλ, τὰ περὶ Χριστοῦ διηγουμένου, καὶ τὰ σὺν αὐτῷ μυστικὰ ὑπαγορεύων, καὶ ἕτερα τοιαῦτα. Θεουργὰ δὲ φησὶν ἡ τὰ θεῶν ἀποτελοῦντα τὸν μετέχοντα αὐτῶν, ἢ τὰ παρὰ Θεοῦ εἰργασμένα.

Ἀδὲ τυπικῆς τραπέζωσης. Τραπέζωσιν φησι τὰ ἅπαντα ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ διὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τελούμενα μυστήρια. Σημειώσαι δὲ ὅτι καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα Γραφή πολλὰ διὰ συμβόλων παραδίδωσι, καὶ διὰ τί.

[α] Τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἀμέριστον οἶμαι εἰρηκέναι αὐτὸν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ μεριστὴν, τὸ μὲν διὰ τὸ τῆς ψυχῆς ἀμερές καὶ ἀσώματον, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ποικίλον τε καὶ πολυμερές. Ὅρα δὲ, πῶς θαυμασίως τὰ τῆς ψυχῆς παραδίδωσι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἀμέριστόν φησιν, ὃ καὶ ἀπαθὲς καλεῖ· τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἀκραιφνέστατον, καὶ αὐτὸ, ὡς ἂν τις εἴποι, τὸ ἄνθος, ὅπερ ἐστὶν ὁ νοῦς, ὃ καὶ τὸ λογικὸν προχέων, καθ' ὃν νοῦν καὶ νοερά ἡ ψυχὴ, ἐν ᾧ περὶ νῦν τὰ ἀπλᾶ καὶ ὁλον γυμνά συμβόλων χωρὶς μυστήρια ἐπιστητικῶς ἐποπτεύεται. Τὸ δὲ αὐτῆς μεριστόν ἐστιν, ὃ καὶ παθητικὸν φησι, τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἡ πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἐνούμενη διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ μέσου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἐν ᾧ πνεύματι ἐναπεστηρικγμέναι εἰσὶν αἱ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν διανοήσεων τῶν διὰ τῆς σκέψεως γνωριζομένων δυνάμεις. Τοῦτο οὖν παθητικὸν ἐστὶ τῆς ψυχῆς, ἅτε διὰ τῶν αἰσθησεων εἰς προσπάθειαν ταύτης τῶν αἰσθητῶν καταφερομένης. Τοῦτο δὲ τὸ μέρος, φέρε εἰπεῖν, τῆς ψυχῆς, ὡς ὁ νοῦς, οὐκ ἐστὶ καθαρὸν, οὔτε ἐποπτεύσαι δύναται τὰ θεία καὶ ἐπιστητὰ καὶ νοητὰ ἀμέσως, ἀλλὰ δεῖται μέσου τινὸς παχυτέρου, καθάπερ χειραγωγούντος αὐτὸ ἐπὶ τὰ ἀπλᾶ καὶ ἀμέριστα, ὅπερ ποιεῖ τὰ σύμβολα διὰ τῶν μεριστῶν, τουτέστι τῶν αἰσθητῶν καὶ φαινομένων ἐπὶ τὰ ἄρρητα ξαναγῶν.

[β] Καὶ τὸ μὲν ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς. Ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς τὸ νοερόν, οὐχ ὡς πάντῃ ἀμέτοχον πάθους, ἀλλ' ὡς ἔξωθεν τοῦ πάσχειν οὐκ ἔχον τὰς ἀφορμὰς, ὥσπερ τὸ σῶμα πλείστοις ὑποπίπτον κακοῖς⁶⁶ συμπτώμασιν, ἅπερ ἡ ψυχὴ ἄνευ τῆς οἰκείας ἐκουσότητος οὐχ ὑπομένει. Παθητικὸν δὲ αὐτῆς τὸ διὰ τῶν αἰσθησεων ἀντιληπτικὸν τῶν ἔξωθεν, ἔστιν συγγενὲς ἔφη τὸ διὰ συμβόλων σωματικῶς παραδίδωσθαι τὰ θεία, δι' ὧν πρὸς τὴν τῶν αὐτῶν ἀναγόμεθα θέαν.

[γ] Θεολογίας συμφυῶς. Ὅτι καὶ οἱ θεολογίας σαφούς καὶ γυμνῆς προκαλυμμάτων ἀκηκότες, τύπους τινὰς ἐν ἑαυτοῖς ἀναπλάττουσι πρὸς νόησιν τοὺς ἀκρωμένους χειραγωγούντες. Ἄλλως θεολογίας σαφούς, οἶον Ὁφθὴ Κύριος τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ Μωϋσεῖ, καὶ Ἐλεον ὁ Κύριος καὶ, Ἐγένετο ὁ λόγος Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην, καὶ τὰ τοιαῦτα. Σαφούς δὲ, ὡς οὐ διὰ συμβόλων τυπωτικῶν. Τύπον οὖν φησιν ἀναπλάττομενον, ἦν ἐπινοοῦμεν ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις ῥητοῖς εὐσεβῆ θεωρίαν, καὶ τῇ θείᾳ φύσει κατὰλληλον.

§ II. [δ] Τύπον τινὰ πρὸς τὴν νόησιν. Ὅσπερ ὅταν ἐκ δένδρων τὰς ὑποστάσεις τῆς προσκυνητικῆς Τριᾶδος

⁶⁶ Exod. vii. ^x Jer. xlvi, 1.

Per typicam mensam. Τραπέζωσιν vocat ea sacramenta, quæ in divina mensa per sacrum panem et calicem benedictionis consecrata sunt. Nota vero, cum in antiqua tum in nova lege multa tradi per symbola, et cur.

Humanam vitam. Arbitror humanam vitam ipsum, individuum et dividuum dixisse. Illud quidem propter animæ individualitatem atque incorporeitatem, hoc vero propter corporis variam ac multimembrem proportionem. Observa autem, quam mirifice tradat ea quæ sunt animæ. Nam id quod ejus est, vocat individuum atque expers passionis; hoc autem est id quod in anima sublimissimum est atque, ut ita quis dicat, flos animi, quod est mens, a qua etiam profluit vis rationalis, secundum quam etiam anima intelligit. In hac mente simplicia et quasi nuda mysteria sine symbolicis scite conspiciuntur. Pars autem ejus divisibilis, quam et passibilem appellat, est ea vis animi, quæ cum sensibus unitur mediante spiritu animæ et corporis; in quo spiritu fundatæ sunt sentiendi et intelligendi, nec non intuitive contemplando cognoscendi, facultates. Hæc itaque pars animæ patibilis est, in quantum per sensus ad sensilium affectionem commovetur. Hæc autem pars, ut ita dicam, animæ, v. g. mens, non est omnino pura, nec res divinas et intellectuales ac spirituales immediate contueri potest, sed opus habet medio quodam crassiore ipsam quasi manucente ad simplicia individuaque quod symbola præstant per res dividas, id est sensiles atque apparentes, ad arcana promovendo.

Atque animæ quidem pars impatibilis. Animæ pars impatibilis est pars intelligens, non quod omnino expers sit passionis, sed quod æternarum passionum nullæ se causæ offerant, sicut hoc corpus nostrum plurimis expositum est incommodis, quæ anima sine propria sua voluntate non sustinet. Pars vero ejus patibilis est ea, quæ per sensus res externas apprehendit, cui connaturaliter ait, per symbola corporea res divinas tradi, quibus ad immaterialium rerum contemplationem adducimur.

Aperta theologia. Quod etiam ii qui theologiam apertam et ab involucris nudatam audiunt, figuras aliquas in seipsis effingant, quibus auditores ad intelligentiam manuducunt. *Aliter:* Theologiæ apertæ sunt, ut cum Dominus Abrahamo vel Moysi apparuit, et: *Dixit Dominus*; et: *Factum est verbum Domini ad prophetam*, et similia. Apertam vero vocat, utpote non per symbolicas figuras. Figuram denique fictam appellat piam contemplationem, quam in istiusmodi dictis concipimus, et divinæ naturæ non incongruam.

§ II. *Typum quemdam ad intelligentiam.* Ut quando D. Athanasius ex arboribus adorandæ Trinitatis

⁶⁶ κακωτικῶς.

personas repræsentat, et alii sancti ex rebus aliis. Quin et ipsa mundi creatura symbolorum vicem obtinens, invisibilibus Dei obducta est.

Sicut Paulus ait. Sic enim Apostolus ait : Quoniam invisibilia ipsius, sempiterna quoque virtus ejus, in creaturis conspiciuntur γ. Quin et Christus : (hunc enim, ut existimo, vocat Verbum verum) cum ait : Si terrena dixi vobis, et non creditis : quomodo, si dixero caelestia, credetis ? et quæ sunt hujusmodi.

Quamobrem etiam theologi. Civiliter quidem et legaliter (considerant) correctorum susceptionem, atque felicitatem, et peccantium punitionem ac condemnationem. Quinetiam expiantes ac puras instructiones, ac præservantes admonitiones. Humano autem ac medio modo (accipiunt) v. g. interrogationes, juxta illud : *Ubi est Abel frater tuus* α ? et illud : *Descendens videbo* β. Item illud : *Dominus interrogat justum et impium* γ. Quæ etiam medio modo se habent, inter ea quæ Deo conveniunt, et inter ea quæ omnino dissona videntur, ut sunt similitudines bestiarum et materialium inanimatarum. Quædam item supermundiali et perfecta ratione intelligit, ut miracula, quæ Deus sola voluntate sua facit. Leges autem apparentes vocat ut quando quodammodo excusat virginem in eremo violatam, et similia. Occulta vero oracula sunt, v. g. illud : *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* δ, aliaque similia. Dixit autem Pater *multiformiter* ; quoniam alia quidem symbolice, alia vero pure et supermundialiter Scriptura tradidit.

328 *Alia quidem civiliter.* Philosophia quidem partim est practica, partim speculativa. Ac practica item alia est publica seu communis, et politica seu civilis appellatur, ut legislatio ; alia vero privata seu particularis, ut ethica seu moralis. Media autem inter practicam est æconomica, speculativæ vero pars illa, quæ res sensiles ac mutabiles spectat, physica et cosmologica nuncupatur ; quæ vero intellectilia et æterna contemplatur, contemplativa et theologica dicitur ; atque hæc impræsentiarum exposuit. Media autem inter speculativam est astronomica, et mathematica, quæ sempiternam illa sensilia considerat. Hoc Scriptura quidem non dicit, sed Hebræi habent in Deuteronomio.

Non enim nudam historiam. Quoniam ea quæ symbolice, sive historice in Scriptura narrantur, haud nudam historiam continent, sed vivificam perfectionem. Vivificam autem perfectionem vocat, quod sanctis scopus sit, per Scripturas erudiri, et ad vitam æternam perfici. Hæc autem dicit, ostendens, necessario anagogen et allegoriam admittendam esse.

γ Rom. i, 20. α Joan. iii, 12. β Gen. iv, 9. β Gen. xviii, 21. γ Psal. x, 6. δ Rom. ix, 13,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

β ἄτι.

Α παρίστησιν ὁ θεὸς Ἀθανάσιος, καὶ ἐξ ἄλλων οἱ λοιποὶ ἅγιοι. Τί ^α καὶ ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ προδέβληται, τῷ τῶν τινὰ συμβόλων τάξιν ἐπέχουσα.

[ε] *Καθάπερ φησὶ Παῦλος.* Ὁ μὲν Ἀπόστολος οὕτω φησὶ· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἢ τε αἰδῖος αὐτοῦ δύναμις, ἐν τοῖς ποιήμασι καθορᾶται. Ὁ δὲ Χριστὸς (τοῦτον γὰρ, οἶμαι, καλεῖ τὸν ἀληθῆ λόγον) ὅταν λέγῃ· Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· πῶς, ἐὰν εἶπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε ; καὶ ὅσα τοιαῦτα.

[ς] Διὸ καὶ οἱ θεολόγοι. Πολιτικῶς μὲν καὶ ἐνόμως τὴν τῶν κατορθούτων ἀποδοχὴν καὶ εὐπάθειαν καὶ τῶν πλημμελούντων τὴν κάκωσιν καὶ ἀτάκρισιν. Καθαρτικὸς δὲ καὶ ἀγράντως τὰς νοουθεσίας καὶ προφυλακτικὰς παραινέσεις. Ἀνθρωπικῶς δὲ καὶ μέσως, οἷον τὰς πεύσεις, ὡς τὸ· *Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου ;* καὶ τὸ· *Καταβάς εἶθό μοι·* καὶ τὸ· *Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ.* Ἄτινα καὶ μέσως ἔχουσι τῶν τε θεῶν προπόντων καὶ τῶν πάντῃ ἀπεμφαίνειν δοκούντων, τούτεστι, ὁμοιώσεως θηρίων καὶ ὕλων ἀψύχων. Ὑπερκοσμῶς δὲ καὶ τελεσιουργικῶς φησὶ τὰς λόγῳ καὶ μόνῳ βουλήματι παραδοξοποιίας. Νόμους δὲ φαινόμενους, ὡς ὅταν ἀπολογίας ἀξιοῖ τὴν ἐν ἐρήμῳ βιασθεῖσαν παρθένον, καὶ τὰ ὅμοια. Ἀφανεῖς δὲ θεσμούς, οἷον· *Τὸν Ἰακώβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαὺ ἐμίσησα,* καὶ ἕτερα τοιαῦτα. [ς] Πολυτρόπως δὲ ἐφη ὁ Πατὴρ, διότι τὰ μὲν συμβολικῶς, τὰ δὲ ἀγράντως καὶ ὑπερκοσμῶς ἡ Γραφή παραδέδωκε.

Τὰ μὲν πολιτικῶς. Τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν ἐστὶ πρακτικόν, τὸ δὲ θεωρητικόν. Καὶ τοῦ μὲν πρακτικοῦ τὸ μὲν ἐστὶ κοινόν, ὃ καὶ πολιτικόν καλεῖται, οἷον τὸ νομοθετικόν· τὸ δὲ ἴδιον, οἷον τὸ θηϊκόν. Μέσον δὲ πρακτικοῦ τὸ οἰκονομητικόν. Τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τὸ μὲν ὀνόμασται φυσικόν, τὸ ἐν αἰσθητοῖς καὶ μεταβλητοῖς, ὃ καὶ κοσμολογικόν ἐστὶ· τὸ δὲ ἐποπτικόν καὶ θεολογικόν, τὸ ἐν νοητοῖς καὶ αἰδῖοις. Ταῦτα νῦν ἐξέθετο ἐν τούτοις. Μέσον δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐν αἰδῖοις καὶ αἰσθητοῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀστρονομικόν καὶ μαθηματικόν· ὅπερ ἡ μὲν Γραφή οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἔχουσιν.

D

[η] *Ὁὐ γὰρ ἱστορίαν ψιλὴν.* Ὅτι τὰ συμβολικῶς φησὶ ἱστορικῶς τῇ Γραφῇ εἰρημένα οὐχ ἱστορίαν ἔχει ψιλὴν, ἀλλὰ ζωτικὴν τελειώσιν. Ζωτικὴν δὲ τελειώσιν λέγει τὸ σκοπὸν εἶναι τοῖς ἁγίοις διὰ τῶν Γραφῶν πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν τελειοῦσθαι τοὺς διδασκαλικούς. Ταῦτα δὲ φησὶ, δεικνύς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν καὶ ἀλληγορίαν παραλαμβάνεσθαι.

Ἱεροπρεπῶς διαβαίνειν. Διαβαίνειν γράφεται καὶ διαβάλλειν, ὃ ἐστὶν εἰσεβαλεῖν καὶ εἰσελθεῖν, εἰσω τε γενέσθαι τοῦ πράγματος· οὕτω φησὶ καὶ Διογενιανός.

Τὰ ὑπερουσία φῶτα. Ὑπερούσια φῶτα, καὶ νοητὰ, καὶ θεῖα, τὴν πανόχραντον καὶ παναγίαν Τριάδα φησὶ· νοητοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ὑπερναβηχότας. Τὴν δὲ διαφορὰν τούτων παρατεθείκαμεν ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* τελείως.

Κατὰ τῶν ροητῶν αὐτοῦ προνοιῶν. Ἐπὶ μὲν προνοιῶν, ὡς τὸ ἐν Εὐαγγελίοις· *Πῦρ ἤλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν*· λόγων δὲ, ὡς παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ· *Οὐχ οὕτως οἱ λόγοι μου ὡσπερ πῦρ, λέγει Κύριος*; τὴν τοῦ πυρὸς οὖν εἰκόνα δηλονότι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἄλλως δεῖ ἐκλαβεῖν, καὶ ἄλλως ἐπὶ τῶν νοητῶν, ἀγγέλων δηλονότι καὶ προνοιῶν Θεοῦ καὶ λόγων.

Καὶ τὴν μὲν κατ' αἰτίαν. τὴν τοῦ πυρὸς εἰκόνα κατ' αἰτίαν, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν λογίων Κυρίου· τὴν δὲ κατ' ὑπαρξιν ἐπὶ Θεοῦ· τὴν δὲ κατὰ μέθεξιν ἐπὶ τῶν ἀγγέλων. Τὸ δὲ κατ' ὑπαρξιν τοῦ κατὰ μέθεξιν διαφέρει ἐν τούτοις· τὸ μὲν γὰρ δηλοῖ οὐσίαν κατ' ἑαυτὴν οὖσαν, καὶ ἐπεισαχτον ἔχουσαν τὸ θεοειδὲς, ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων· τὸ δὲ κατ' ὑπαρξιν πρᾶγμα, ἢ Λόγιον θεῶν, τουτέστιν ἐκ Θεοῦ προαχθέν.

329 *habentem deformitatem, ut in angelis; Verbum divinum, id est a Deo productum.*

Ὡς ἡ κατ' αὐτὰ θεωρία. Ὅτι πρὸς τὰ ὑποκείμενα καὶ οἱ τύποι νοοῦνται, κἂν οἱ αὐτοὶ ὦσιν.

Ἐφ' ὕμῶν ζήτησιν. Ἦλθεν εἰς ἐρώτησιν καὶ τὸ τῶν Παροιμιῶν πρόβλημα, καὶ φησὶ περὶ δυνάμεως τροφῆς.

τὴν δὲ ὑγράν. Σημείωσαι ὅτι τὸ πίνειν ὑγράν τροφήν ἐκάλεσε.

Κρατὴρ περιφερής. Θεωρία τοῦ κρατῆρος καὶ τῆς αὐτοῦ περιφερείας.

Ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου. Ἀναρχόν φησὶ τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν, οὐχ ὅτι τῶν ὄντων ὡς συνάρχων προενόει κατὰ τοὺς ἀφραίνοντας καὶ λέγοντας, Ἄμα θεός, ἄμα πάντα· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν ἢ πραχθῆναι τὰ ὄντα ἐν ταῖς ἰδέαις, ἦτοι παραδείγμασι τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν ταῖς αἰδέαις αὐτοῦ νοήσεσιν (ὡς προορισμοὺς ὀνομάζειν τὸν θεῖον Παῦλον ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* ἐφημεν), κατ' ὡς ἰδέας καὶ νοήσεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετετύπωτο, καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προὔπηρχε πάσης κτίσεως. Πρόνοιας γὰρ θείας ἦν, ἦτοι προεννοήσεως, τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος. Κατὰ τοῦτο οὖν καὶ ἀτελευτήτος ἡ πρόνοια λέγεται εἰς τοὺς ἀθανάτους ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀπαθανατισθησομένους ἡμᾶς, καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένην.

Οικοδομοῦσα δὲ καὶ ἡ σοφία. Τί ἐστὶ τὸ οικοδομεῖν τὴν σοφίαν ἑαυτῆς οἶκον, καὶ ἐν αὐτῇ ἐτοιμάζειν ἢ ἐφη, καὶ ἔξω εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ.

⁹ Luc. xii, 49. [†] Jer. xxiii, 29,

Sacro modo penetrare. Διαβαίνειν, alia lectio habet διαβάλλειν, id est ingredi et intrare, et intra rem ipsam esse; uti etiam Diogenianus ait.

Supernaturalia lumina. Supersubstantialia et intellectilia ac divina lumina vocat purissimam et sanctissimam Trinitatem, superiores autem angelos vocat intellectiles. Horum autem differentiam perfecte assignavimus in libro *De divinis nominibus*.

De intellectilibus ejus providentiis. De providentiis quidem, ut in Evangeliiis: *Ignem veni mittere in terram*. De sermonibus vero, ut apud Jeremiam: *Nunquid non verba mea quasi ignis, dicit Dominus*? Imaginem igitur ignis v. g. in Deo aliter accipere oportet, et aliter in intellectilibus sive angelis, ac Dei providentiis ac sermonibus.

Atque illam quidem secundum causam. Illa igitur imaginem secundum causam nimirum, de eloquiis Domini; illam vero secundum existentiam de Deo; illam denique secundum participationem, de angelis (dictam esse). Illud autem, quod est secundum existentiam, differt ab eo quod est secundum participationem, in his, quod nimirum illud quidem designet substantiam per se existentem, sed asciscit hoc vero rem ipsam secundum substantiam, sive

Ut secundum ipsa contemplatio. Quoniam secundum subjecta etiam figuræ intelliguntur, quamvis eadem sint.

A nobis quæstionem. Venerat etiam in quæstionem propositio quædam e Proverbiis, ubi de cibi virtute agit.

Liquidam vero. Nota, ipsum potum liquidum cibum appellasse.

Crater rotundus. Contemplatio crateris, et ejusdem circumferentiæ.

Principio et fine carentis. Principii expertem dicit Dei providentiam non quasi simul cum rebus existere incipiens, ipsis prospiciat, juxta illos insanos, qui dicunt: Simul Deus, simul omnia; sed quia priusquam res producerentur in ideis sive exemplaribus divinis, id est in æternis ejus notionibus (quas D. Faulum prædefinitiones appellare diximus in libro *De divinis nominibus*), secundum quas ideas et notions Dei, res futuræ jam erant præformatæ, atque adeo providentia Dei absque principio fuit ante omnem creaturam. Providentiæ enim divinæ sive consilii prospicientis erat etiam velle producere creaturam, providentiæ ejus bonitate fruituram. Secundum hoc utique etiam fine caret. Vel dicitur providentia quoad immortales angelos, et nos ipsos immortalitate donandos, respectu bonorum quæ propter nos erunt.

Sapientia autem ædificat sibi domum. Quid sit sapientiam sibi domum ædificare, et in ipsa apparere quæ narravit, eamque et extra ipsam et intra ipsam existere.

Et in universo est. De hoc etiam dictum est in libro *De divinis nominibus*, quomodo stet et sedeat. Notandum autem ipsum hic providentiam vocare Deum.

In se excellenier. In his etiam illud *excellenter* accipiendum est pro, minime privanter, sive non secundum existentiam carentiam, uti proposita sumuntur.

Et stans. Hic videtur mihi declarare, quid sit *ἐστία*, id est *quasi mansio*, ita ut nomen *ἐστία* derivetur a verbo *ἐστί*.

Et nusquam extra se. Cum illud *stans* acceperit de perseverantia secundum immutabilitatem, illud *se movens* de rerum providentia, in utroque horum nobis intelligendum est et subaudiendum omnino, ita ut sit sensus: Neque omnino stans, quasi non ad providendum moveatur; § 30 neque omnino se movens, quasi a stabilitate sua deflectat. *Aliter*: Illud *semper stare et moveri* de Deo dictum, providam ejus in stabilitate operationem designat. Illud autem *neque stare neque moveri*, ejus in providendo perseverantiam repræsentat. Hæc autem omnia in libro *De divinis nominibus* sæpe exposuimus.

§ IV. *Solidum quidem cibum.* Quis sit solidus cibus, et quis liquidus: atque solidum cibum esse stabilem perfectionem.

Et potentem et singularem. Singularem et individuum scientiam dicit, cum nimirum in iis, qui de Deo sunt, sermonibus, nequaquam in materiales intelligentias mens dividitur; sed uniformiter supernaturalem et inscrutabilem divinam naturam reputat; quippe quæ sensoria organa hominis interioris habeat admodum exercitata.

Et per dividua seu multiplicia. Per subauditionem censeo hoc juxta constructionem referendum esse ad *fusam*, etc.

Manuducit. Neque enim uno ac simplici modo, sed multiformi varioque edoctos ad perfectam illam Dei scientiam promoveri scimus.

[Cur rori, aquæ, lacti, vino, et melli divina eloquia comparentur: et quid hæc omnia significant.]

Donat accedentibus. Quid symbola signifcent.

Veraciter epulari. Nota, quod nomen *εὐωχίας* hic Pater derivet ab *εὖ*, id est *bene*, et *ἔχειν habere*.

Vivificans simul, et parvulos nutriens. Educando scilicet juvenes probos. Hoc autem *κουροτρόφος* est Homero: nam *κόρος* est juvenis, et per redundantiam *υ*, *κοῦρος*, unde etiam *κουροτρόφος*.

§ V. *Deus inebriari dicitur.* Nota quomodo dicitur Deus inebriari, et unde, et quæ sit nostra ebrietas, et quomodo de Deo exstasis dicatur.

Supra intelligentiam existens. Quoniam Deus est tam supra id quod intelligit, quam supra id quod intelligitur, et supra id quod est.

Καὶ ἐν τῷ παντὶ γίγνεται. Περὶ τούτου εἰρηται καὶ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων*, πῶς ἐστὼς καὶ κινούμενος. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρόνοιαν τὸν Θεὸν φησιν.

Ἐν τῷ αὐτῷ καθ' ὑπεροχὴν. Καὶ ἐν τούτοις τὸ καθ' ὑπεροχὴν πρὸς τὸ μὴ κατὰ στέρησιν καὶ ἀνυπαρξίαν λαβεῖν ἡμᾶς τὰ προκείμενα, εἰλητται.

Καὶ ἐστηκώς. Ἐνταῦθα δοκεῖ μοι σαφηνίζειν, τί ἐστία, τουτέστιν ἢ ὡς ἐστὶ διαμονή, ἀπὸ τοῦ ἐστὶ παρηγμένου τοῦ ὀνόματος τῆς ἐστίας.

Καὶ οὐδαμῶς ἔξω αὐτοῦ. Ἐπειδὴ τὸ μὲν ἐστὼς ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀναλλοίωτον μονιμότητος ἔλαβε, τὸ δὲ κινούμενος ἐπὶ τῆς εἰς τὰ θνητα προνοίας, ἐφ' ἑκατέρου τούτων νοεῖν ἡμᾶς χρὴ καὶ προσεπάγειν τὸ καθόλου, ἵνα ἢ τοιοῦτον τὸ λεγόμενον. Οὐτε ἐστὼς καθόλου, ὡς μὴ κινεῖσθαι προνοητικῶς, οὔτε κινούμενος καθόλου, ὡς τῆς οικείας μεθίστασθαι μονιμότητος. Ἄλλως. Ὅτι τὸ ἀεὶ ἐστάναι καὶ κινεῖσθαι περὶ Θεοῦ λεγόμενον τὴν ἐν τῇ μονιμότητι προνοητικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ. Τὸ δὲ μηδὲ ἐστάναι μηδὲ κινεῖσθαι τὴν ἐν τῷ προνοεῖν αὐτοῦ μὴν παρίστησι. Πάντα δὲ τὰ ἐνταῦθα ἐν τῷ *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* πολλάκις διεληλύθαμεν.

§ IV. *Τὴν μὲν οὖν στερεὰν τροφήν.* Τίς ἡ στερεὰ τροφή, καὶ τίς ἡ ὑγρά· καὶ ὅτι στερεὰ τροφή ἐστὶν ἡ μόνιμος τελειότης.

Καὶ δυνατὴν καὶ ἐνιαίαν. Ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον γινώσκων φησὶ τὸ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις μὴ πρὸς τὰς ὀλικὰς ἐννοίας καταμερίζεσθαι τὸν νοῦν, ἀλλὰ μονοτρόπως τὸ ὑπὲρ φύσιν καὶ ἀνεξιχνίαστον τῆς θείας φύσεως λογίζεσθαι τὸν τὰ αἰσθητήρια τοῦ ἐντὸς ἀνθρώπου γεγυμνασμένα ἔχοντα.

Καὶ μεριστῶν. Κατὰ κοινῶς τὸ σύνθεμα φέρειν ὀμοιὰ τῆς διαχυτικῆς, καὶ τὰ ἐξῆς.

Χειραγωγούσης. Οὐχ ἐνὶ γὰρ τρόπῳ, ἀλλὰ πολυεῖδῃ καὶ ποικίλῳ τοὺς διδασκομένους ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς θεογονίας ἀγεσθαι ἴσμεν.

[Διὰ τί δρόσῳ καὶ ὕδατι καὶ γάλακτι καὶ οἴνῳ καὶ μέλιτι τὰ θεῖα παρεικάζεται λόγια· καὶ τίς ἡ ἐκαστοῦ τούτων δύναμις.]

Δωρεῖται τοῖς προσιωῦσι. Τί δηλοῖ τὰ σύμβολα.

Τὸ ἀληθῶς εὐωχεῖν. Σημείωσαι, ὅτι τὸ τῆς εὐωχίας ὄνομα ὁ Πατὴρ εἰς τὸ εὖ ἔχειν ἐτυμολογεῖ.

Ζωοποιὸς ἄμα καὶ κουροτρόφος. Τὸ τρέφειν νεανίας ἀγαθοῦς. Ἐξ Ὀμήρου δὲ τοῦτο· *κόρος* γὰρ ὁ νεανίας, καὶ κατὰ πλεονασμὸν τοῦ *υ* *κοῦρος*, ὅθεν καὶ *κουροτρόφος*.

§ V. *Θεὸς μεθύειν λέγεται.* Σημείωσαι πῶς μεθύειν λέγεται ὁ Θεός, καὶ ἐκ τίνος καὶ τίς ἡ ἐφ' ἡμῶν μέθη, καὶ πῶς λέγεται ἐπὶ Θεοῦ ἔκστασις.

Ἐπεὶ τὸ νοεῖν ὦν. Ὅτι ὁ Θεός καὶ ὑπὲρ τὸ νοεῖν ἐστὶ, καὶ ὑπὲρ τὸ νοεῖσθαι, καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι.

Μεμεθυσμένος ἄμα. Σημειῶσαι ἐν συντόμῳ, πῶς Ἀ μεμεθυσμένος καὶ ἐξεστηκῶς λέγεται ὁ Θεός.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκληθόμεθα. Τίνα τὰ λεγόμενα δέιπνα ἦτοι συμπόσια ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Τὴν ἀνάκλισιν. Τίς ἡ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ἀνάκλισις· ὅτι ἀνάπαυσις, καὶ ἀβλαβῆς ζωὴ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Καθ' ἣν εὐφροσύνην Τὴν εὐφροσύνην, ἦτοι τὸ εὐφρονεῖν⁶³ (ταῦτο γὰρ ἐστὶν εὐφροσύνη) τὸν Ἰησοῦν εἰκότως λέγει.

§ VI. *Καὶ τὸν εὐφρημούμενον ὕπνον.* Πῶς ἔλαβεν ἐπὶ Θεοῦ ὕπνον καὶ ἐγρήγορσιν.

Τὴν συμβολικὴν θεολογίαν. Σημειῶσαι τί περιέχει ἡ *Συμβολικὴ θεολογία*. Διεξοδικώτερον δέ, τουτέστι πλατύτερον, διηθροῦται καὶ διατετύπεται.

EIS THN EPISTOLAM I.

Ἡ μὲν ἐπιστολὴ ἀξία τῆς ἀρχαιότητος ἐκεῖνης τῆς ἰερᾶς, καὶ τοῦ μαθητοῦ, ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, τὴν χάριν ἀπαγγέλλουσα. Ἔστι δὲ συμβαλεῖν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ζ' οὐσις, εἶναι τὸν μέγαν Διονύσιον, ὅτε ταῦτα ἐγράψεν, ἐτῶν περὶ που ἐνενήκοντα. Ἐν μὲν γὰρ τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον φησιν, ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον Ἡλιουπόλει διδάγων, θεάσασθαι τὴν παρὰ φύσιν γενομένην ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου ἐν τῷ σωτηριῷ σταυρῷ⁶⁴ τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ γέγονε τῷ ἠ' ἔτει τῆς Τιβερίου βασιλείας· τῷ γὰρ ἰε' ἔτει αὐτοῦ ἤρξατο τοῦ κηρύγματος ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν δηλοῦται Εὐαγγελίῳ. Τρία δὲ⁶⁵ ἔτη μετ' ὀλίγων μηνῶν κηρύξας, ἐκὼν πάσχει ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εἶναι Τιβερίου ἠ' ἔτος. Ἐβασίλευσε δὲ Τιβέριος ἀμφὶ τὰ κγ' ἔτη, ὡς εἶναι ἀπὸ τοῦ σωτηρίου πάθους ἕως τελευτῆς Τιβερίου σχεδὸν ἑτηξξ. Ἐξωρίσθη δὲ ὁ ἅγιος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, ἧτις ἐστὶ μία τῶν Κυκλάδων, περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας. Ἐβασίλευσε δὲ οὗτος ἑτη ἰε' καὶ μῆνας ε'. Συνάγονται δὲ ἀπὸ τοῦ ἠ' ἔτους Τιβερίου, ὅτε ἡ ἔκλειψις, ἕως τῆς τελευτῆς Δομετιανοῦ ἑτη ξδ' περὶ που καὶ μῆνας ζ'. Ὑποθώμεθα⁶⁶ δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι κε' ἐτῶν, ἅτε οἶμαι, καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ἐνενηκονταἕτη. Μέμνηται δὲ τῆς ἐπὶ Δομετιανοῦ ἐξορίας τοῦ ἀγιοτάτου Ἰωάννου, καὶ Εἰρηναῖος ἐν τριτῷ καὶ πέμπτῳ τῶν *Κατὰ αἰρέσεων*, ἐνθα καὶ τὸν χρόνον ἐσημειώσατο· καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ· *Τίς ὁ σωκόμενος πλούσιος*;

Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς αἰῶσι. Σημειῶσαι ὅτι οὐχ ὁ Θεὸς αἴτιος τοῦ ἀφορισμοῦ τοῖς ἁμαρτωλοῖς τῆς ἐν ἀριστερᾷ στάσεως, ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς αἴτιοι τούτων οἱ ἁμαρτωλοὶ, παντελῶς ἑαυτοὺς ἀφορίσαντες τοῦ Θεοῦ.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

⁶³ εὐφρονεῖν. ⁶⁴ ἐπὶ τῷ σταυρῷ. ⁶⁵ γάρ. ⁶⁶ ὑποθώμεν.

Simul inebriatus. Nota breviter quomodo dicatur Deus inebriatus, et excessum patiens.

Eodem modo accipiemus. Quænam sint dictæ cœnæ sive convivia in regno cœlorum.

331 *Discubitum.* Quis sit discubitus in regno cœlorum, eumque esse requiem et vitam noxæ expertem, etc.

Qua gaudio replentur. Per εὐφροσύνην, sive gaudium (id enim significat εὐφροσύνη) verosimiliter Jesum intelligit.

§ VI. *Et celebrem istum somnum.* Quomodo acceperit in Deo somnum et evigilationem.

Symbolicam theologiam. Nota quid *Symbolica theologia* contineat. Ubi fusius, id est latius, seu planius et articulatius explicatum et descriptum est.

IN EPISTOLAM X.

Epistola hæc sancta illa antiquitate cumpri-mis digna, uti et discipulo quem diligebat Jesus, cui gratiam annuntiat. Licet autem colligere ex hac epistola et ex illa ad sanctum Polycarpum septima, magnum Dionysium, quando hæc scripsit, annorum circiter nonaginta fuisse. In illa siquidem ad S. Polycarpum ait se, cum Heliopoli Ægypti degeret, perspexisse solarem istam eclipsim, salutaris Christi crucis tempore, quæ incidit in annum regni Tiberii decimum octavum: hujus enim anno decimo quinto, exorsus erat prædicationem suam Dominus Jesus, ut in Evangelio secundum Lucam declaratur. Ubi autem tribus annis et paucis mensibus prædicaverat, Dominus ac Deus noster sponte passus est circa annum Tiberii decimum octavum. Regnavit autem Tiberius annis circiter tribus et viginti, ut sic a salutari passione ad obitum usque Tiberii fere sex anni intercesserint. Porro sanctus evangelista Joannes ablegatus est in Patmum insulam, quæ Cycladum una est, sub extremum anni regni Domitiani. Hic autem regnavit annis quindecim et mensibus quinque. Ab anno vero Tiberii decimo octavo, quo eclipsis illa contigit, ad mortem usque Domitiani, colliguntur anni circiter quatuor et sexaginta, et menses septem. Supponamus item, D. Dionysium, quando ista sub crucifixionem Domini vidit, annorum fuisse viginti quinque, quemadmodum me adhuc legisse autumo, sic ut omnes anni fuerint circiter nonaginta. Meminit etiam hujus relegationis sanctissimi Joannis sub Domitiano factæ Irenæus in tertio et quinto libro suo *Adversus hæreses*, ubi et tempus indicavit; Clemens item Alexandrinus, in eo opere cui inscriptio: *Quis dives salvus?*

332 *Neque enim in sæculis.* Nota Deum non esse causam separationis peccatorum, qua ad sinistram collocantur, sed sibi ipsis peccatores hujus rei causæ sunt, dum ipsi se penitus a Deo segregant.

Et Dei nomine. Dei nomen ait , sive quod omnes actiones suas in Dei semper nomine peragant, aut quia a Deo sive Christo nomen sortiti, ex eo quod secundum ipsum vitam suam instituunt, etiam ipsimet dii appellentur.

Evangelii solem. Merito divum Joannem Evangelii solem nuncupat. Jure igitur, inquit, illos reprehendo et increpo, qui se solem Evangelii exterminare posse putant. Attamen opto ut respiciant , et ad te accurrant, ut illustrati salventur. Quemadmodum enim insanit, qui se putat solem hunc concludere loco posse, sic et hi insaniunt qui lucem Evangelii arbitrantur se posse tecum intra Patmum insulam circumscribere.

Nos autem e diverso neque. Pro, neque longius te abesse. Nota autem magnum Dionysium hic etiam prophetasse, cum clare dicat, sibi, uti et beato Joanni revelatum esse, ipsum intra breve tempus ab exsilio Patmi revocandum esse, quod et contigit. Nam, ut diximus, paulo post, sub ultimum annum regni Domitiani, in Patmum insulam fuerat relegatus, Domitiano persecutionem excitante ; at interim sub Istius regis exitum, maximus hic evangelista Joannes divinam illam Apocalypsim vidit.

Και θεωριμία. Θεωνυμίαν φησὶν ἢ τὸ πάντοτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ πάντα πράττειν αὐτοὺς, ἢ ὅταν τοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν τοῦ Χριστοῦ, ὀνομαζομένους , κατ' αὐτὸν πολιτεύεσθαι ὑπάρχει, καὶ αὐτοὺς λεγομένους θεοὺς.

Τοῦ Εὐαγγελίου τὸν ἥλιον. Τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἥλιον τοῦτον τὸν θεῖον Ἰωάννην ὀνομάζει δικαίως. Φησὶν οὖν· Ὅτι ἐγὼ, εἰκότως αἰτιώμενος καὶ μεμφομένος τοὺς νομιζοντάς σε τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἥλιον περιορίζειν ἐν τόπῳ, εὐχομαι ὁμῶς ἀνανῆψαι καὶ προσδραμεῖν σοι, ἵνα σωθῶσι φωτισθέντες. Ὅσπερ γὰρ μέμνηεν ὁ οἰόμενος τὸν ἥλιον τοῦτον περικλείειν τόπῳ, οὕτω καὶ οὗτοι μεμήηασι, νομιζοντες τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου σου περιορίζειν σὺν σοὶ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ.

Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τούραντιον. Ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ τὸ πορρωτέρω σε γενέσθαι. Σημεῖωσαι δὲ ὅτι καὶ προεφήτευσεν ὁ μέγας Διονύσιος, σαφῶς εἰπὼν ἐκ Θεοῦ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ, ὡς καὶ τῷ ἁγίῳ Ἰωάννῃ, ὅτι εἰσω βραχυτάτου χρόνου ἀνακληθήσεται τῆς ἐν Πάτμῳ ἐξορίας· ὃ δὴ καὶ γέγονεν. Ὡς γὰρ ἐφημεν, πρὸ βραχείας περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας εἰς τὴν Πάτμον ἐφυγαδεύθη, διωγμῶν κινήσαντος τοῦ Δομετιανοῦ· εἶτα περὶ τὴν τελευταίην τοῦ βασιλέως ὁρᾷ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν ἡ μέγιστη· οὗτος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σ'.

VARIE LECTIONES ET CORRECTIONES.

^σ θεὸς εὐαγγελιστῆς Ἰωάν.

SCRIPTORES VARII.

VITÆ

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ.

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΓΚΩΜΙΟΝ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

Ἐκ τῶν Μηναίων τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, μηνὸς Ὀκτωβρίου τῆ γ'.

VITA ET ENCOMIUM

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ

Ex Menæis Græcis, mensis Oct. die 3,

Interprete Petro Lansselio, Gravelinzano, Soc. Jesu presbytero.

Ἀγλίστρα τῆς χάριτος σοφῶς ὁ Παῦλος ὁ ἑνθεὸς Ἀ
δημηγορήσας ἐζώγησεν ἱεροφάντορα, καὶ τῶν ἀπορ-
ρήτων θεωρῶν εἰργάσατο, οὐ σκευὸς ἐκλογῆς θεα-
σάμενος, μεθ' οὗ θυσιώπησον, θεοβόημον Διονύσιε, τοὺς
πόθω ὑμνοῦντάς σε.

Ἄγγελιοι ὁμοίτιμον τὸν νοῦν, πάτερ Διονύσιε, δι'
ἀρετῆς ἐργασάμενος, τὴν ὑπερκόσμιον τῆς ἱεραρχίας
εὐταξίαν, πάνσοφε, τὴν τούτων ἱερῶν ἀνιστορήσας
καθ' ἣν ἐβρύθμισας Ἐκκλησίας τὰ συστήματα, οὐρα-
νίων τὰς τάξεις μιμούμενος.

Ἐμφιλοσοφώτατα, Θεῶ, μάκαρ Διονύσιε, ὁ δυνα-
τὸν ὁμοιούμενος, τῶν ὀνομάτων σοῦ μυστικῶς τῶν
θεῶν εὐσεβῶς ἐξηπλώσας τὴν ἑνθεον, θεόφρον, ἀνά-
πτυξιν, ἐνώσει κρείττονι μνηθεὶς τὰ ὑπὲρ ἔνοιαν,
καὶ μνήσας τοῦ κόσμου τὰ πέρατα.

Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου, οἱ δὲ Βυζαντίου.

Τῆς οὐρανοῦ γνώσεως ἀθεώρητον βυθὸν σε κα-
λέσωμεν, λαμπρότατε μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ
ὀπλίτην καὶ στερβὸν ὑπέρμαχον τῆς Ἐκκλησίας.
Ἄνυμνοῦμέν σε, σοφέ· πυρὶ γὰρ ἐλλαμφθεὶς τῷ ἀγνο-
τάτῳ ἡξιώθης ἅμα ταῖς θνω στρατολογίαις, τὸ φωτει-
νὸν περιβάλοιον ἐνδύσασθαι Χριστὸν, καὶ λαμπρυν-
θεὶς τῇ αἴγλῃ τοῦ πνεύματος τὸν νοῦν, Διονύ-
σιε. Διὸ σοῦ τὴν παγκόσμιον μνήμην πανηγυρίζον-

333-335 Divine correptus numine Paulus, concione ad populum habita, sacrorum interpretem gratiæ hamo vitæ sapienter dedit, ineffabiliumque contemplatorem effecit, dum te vas electionis conspexit, cum quo, divinitusque Dionysi, pro laudum tuarum cupidus Deum exora.

Mentem angelis honore parem, Pater Dionysi, virtute præstitisti, mundo superiore horum hierarchiæ bonum ordinem sancte indagasti, cujus norma cætus Ecclesiæ composuisti, cælestium ordines imitatus.

Maxima cum sapientia, beate Dionysi, qui Deo, quantum licet, es similis, tuam divinorum nominum Deo plenam expositionem arcano sensu religiose, tu qui divina sapis, explicuisti, excellentissima unitione quæ mentem vincunt edoctus mundi-que erudiens fines.

Andreas Hierosolymitanus aut Byzantii.

Invisibilem divinæ cognitionis profunditatem te, illustrissime Christi martyr, appellabimus, sicut etiam gravis armaturæ militem, ac validum Ecclesiæ propugnatorem. Te, o sapiens, prædicamus: purissimo enim illuminatus igne, fulgoreque spiritus mente, Dionysi, resplendens, dignus es habitus cum cælestibus exercitiis splendidam vestem Christum induere, ideo ornatissimam tui memoriam celebran-

tes, fide laudamus, qui te gloriosum voluit Dominum.

336 Canon sancti cujus acrostichis: « Mentem honoro sapientium doctrinarum, » Theophanis.

A divino Paulo cœlestium contemplatore institutus, Dionysi, mox cœlestis magister et divinus concionator evasisti.

Divina illustratus gratia, illustra, o beate, eorum qui te laudant animas, ut tuas Deo afflatas intelligent doctrinas, Dionysi.

Mentis atque animæ puritate cœlestium ordinum fulgores addiscere meruisti, eorumque videre per choros dispositiones, Dionysi.

Ad B. V.

Lucifer thalamus incarnationis omnium Conditoris pro nobis factæ, judicata es; ex te enim, Dei genitrix nostram induit carnem.

Supra cœlestes elevatus fornices, sancte, mundo superiorum ordines et exercitus et splendores, omnium sublimi sermone sapientissimisque expositionibus manifestasti.

Altæ immersus contemplationi, gloriose, diviorum nominum explicationem divine protulisti, Trinitatis theologus effectus Dei gratia, in Deo beatissime.

Amore divino mortuus præsentibus, philosophiæque intentus studio, vivificarum supra mentem gratiarum Deiferum fuisti, Pater, instrumentum.

Ad B. V.

Virgo agricultura cuncta facientis spiritus omnium Domino corpus pro fructu protulisti, in quo mundi peccatum condemnavit, vitamque perennem instar fontis emisit.

Bonum Ecclesiarum ordinem composuisti; in ipsis enim, Pater, formando depinxisti imagines sacræ fictionis virtutum formæ expertium similes, per quas instituitur ac illustratur universa fidelium religiosa congregatio.

Tuæ fluentia theologiæ, a Deo correpte, prætata rationalia et semper virentia atque in fidei rectitudine consita valde irrigant; unitatem enim essentialis in personarum Trinitate venerandam monarchiam prædicasti.

Vehemens hierarchiæ cœlestis desiderium atque erga Deum amorem, et firmam erga divinam necnon incomprehensibilem altitudinem propensionem prudenter docuisti eos qui in fide clamant, gloria potestati tuæ, o amans hominiam.

337 Ad B. V.

Sacer salutis operator fuit Filius tuus omnibus te laudantibus et viæ et lucis ductor et justitia, Virgo, et redemptio: propterea te Deiparam, vere ac proprie unanimiter prædicamus.

Sonus verborum tuorum, tanquam cœlestis quædam vox delatus mentes Dei expertes attonitas reddidit gratiæ sermone, ac divinarum lucidissimis doctrinarum radiis corda fidelium illuminavit.

* Abbreviatio vocis Θεοτόκω, h. e. Deiparæ. EDIT. PATR.

A τες πιστῶς δοξάζομεν τὸν δοξάζοντά σε Κύριον· Ὁ καρῶν τοῦ ἁγίου, οὐ ἡ ἀκροστιχίς· « Τὸν τοῦτ γεραιῶ τῶν σοφῶν διδασκάλων, » Θεοφάνους.

Τῷ Παύλῳ τῷ θείῳ μαθητευθεὶς τῷ τῶν οὐρανῶν, Διονύσιε, θεατῆ, οὐράνιος μύστης παραυτίκα καὶ θεηγόρος ἐχηρημάτισας.

Ὁ χάριτι θεῖα καταυγασθεὶς, καταύγασον, μάκαρ, τῶν ὑμνούντων σε τὰς ψυχὰς τὰς σὰς συνιέναι θεοπνεύστους διδασκαλίας, Διονύσιε.

Νοδὸς καθαρότητι καὶ ψυχῆς τῶν ἐπουρανίων διακόσμων τὰς ἀστραπὰς μαθεῖν ἡξιώθης, καὶ τὰς τούτων χοροστασίας ἰδεῖν, Διονύσιε.

θoκ·

Νυμφῶν φωτοφόρος τῆς ὑπὲρ νοῦν σαρκώσεως ὤφθης τοῦ τῶν ὄλων δημιουργοῦ· ἐκ σοῦ γὰρ τὴν σάρκα, Θεομητορ, τὴν ἡμετέραν ἡμφιάσατο.

Οὐρανῶν ἀψίδων ὑπεραρθεὶς ὄσιε, τῶν ὑπερκοσμῶν τὰς τάξεις καὶ τὰ στρατεύματα, καὶ τὰς λαμπρότητας ὑψηγορίας τῶν λόγων καὶ πανσόφοις φράσαι· πᾶσι ἐτράνωσας.

Ἐψηλῆς θεωρίας ἐμφορηθεὶς, ἔνδοξε, τὴν τῶν ὀνομάτων τῶν θεῶν ἀνάπτυσεν ἐθεολόγησας, τριαδικὸς θεολόγος γεγονὼς τῇ χάριτι, θεομακάριστε.

Νεκρωθεὶς τοῖς παροῦσι τῷ πρὸς Θεὸν ἔρωτι, καὶ φιλοσοφίᾳ συντόνως ἐγγυμασάμενος, τῶν ὑπὲρ ἐνομοιαν ζυκοπιῶν χαρισμάτων θεοφόρον ἔργανον, Πάτερ, γεγένησαι.

θoκ.

C Γεωργία Παρθένε τοῦ παντουργοῦ Πνεύματος, ὄμμα τῷ Δεσπότη τῶν ὄλων ἐκαρποφόρησας, ἐν ᾧ κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ ζῶν ἐπήγασε τὴν αἰωνίζουσαν.

Ἐκκλησιῶν τὴν εὐκοσμίαν ἐρρύθμισας· ἐν αὐταῖς γὰρ, Πάτερ, ἐζωγράφησας μορφωτικῶς τύπους ἐμφορεῖς ἱεροπλαστίας τῶν ἀμορφῶτων δυνάμεων, δι' ὧν μυσταγωγεῖται καὶ φωτίζεται πᾶσα τῶν πιστῶν ἡ θεόφρων ὁμήγυρις.

Ῥεῖθρα τῆς σῆς θεολογίας, θεόληπτε, τοὺς λειμῶνας ἅγαν καταρδεύουσι τοὺς λογικοὺς καὶ ἀειθαλεῖς καὶ πεφυτευμένους ἐπὶ δογμάτων ὀρθότητι· μονάδα γὰρ οὐσίας ἐν Τριάδι προσώπων τὴν σεπτὴν μοναρχίαν ἐκήρυξας.

Ἀγγελικῆς ἱεραρχίας τὸν σύντονον, ἱεράργα, πόθον, καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν ἀκλινη νεῦσιν πρὸς τὸ ὕψος τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον ἐδίδαξας ἐμφρόνως τοὺς ἐν πίστει βοῶντας, τῇ δυνάμει σου δόξα, φιλόνηρωπε.

θoκ.

Ἱερουργὸς τῆς σωτηρίας ἐγένετο ὁ Υἱός σου πᾶσι τοῖς ὑμνοῦσι σε καὶ ποδηγὸς καὶ φωταγωγὸς καὶ δικαιοσύνη, Παρθένε, καὶ ἀπολύτρωσις· διδὸς σὲ θεοτόκον ἀληθῶς καὶ κυρίως οἱ πιστοὶ ὁμοφρόνως δοξάζομεν.

Ῥημάτων σου ὁ φθόγγος, ὡσπερ τις οὐράνιος ἤχος φερόμενος, τὰς ἀθέους φρένας κατεβρόντησε λόγῳ τῆς χάριτος, καὶ δογμάτων θεῶν μαρμαρυγαῖς ταῖς φανοτάταις τῶν πιστῶν τὰς καρδίας ἐλάμπρυνεν.

Ἐμοιώθης ἐμπόρων τῶν τοὺς μαργαρίτας ζητοῦντι, πανόλβιε, καὶ εὐράν τὸν ἕνα μαργαρίτην τὸν ὄντως πολῦτιμον, καὶ θαυμάσας τοῦτου τὰς θεουργοὺς φωτοβολίας, ἐεράρχα, Θεὸν ὠμολόγησας.

Τὴν πηγὴν τῆς σοφίας ἐμφιλοσοφώτατα, Πάτερ, ἠγάπησας, καὶ τῶ ταύτης φίλτρῳ καὶ ἀγάπῃ συμπεριφερόμενος, πολλοστὸς ἐγένου, καὶ ποταμοὺς θείων ναμάτων ἀεννάως πηγάζεις, θεόπνευστε.

θ̄κ.

Ὡς κεχαριτωμένη τὴν καλλοποιὸν ὑπερεδέξω εὐπρέπειαν τὴν τὰ πάντα μόνῃ τῶ βουλήματι κατασκευάσασαν, καὶ τῶ θείῳ κάλλει καὶ φωτισμῷ τῆς εὐσεβείας, Θεομητορ, ἡμᾶς καλλωπίσασαν.

Νομίμως φιλοσόφων σοφίας δώρῳ ἐπέτυχες ἐνθέως ἐνθεολογῶν ὀρθόδοξα δόγματα, παμμάκαρ, κατέλιπες, ὧν κατετρέψχθης· οἱ πιστοὶ σὲ μακαρίζομεν.

Συνέσει θεοπρεπεῖ, θεόφρον, καλλωπιζόμενος, τῶ θείῳ μυσταγωγῷ τὸ οὖς σου ὑπερέκλινας, καὶ τὴν ὑπερκόσμιον ὑπ' αὐτοῦ σοφίαν ἐμύθησας, Διονύσιε.

Ὁ βίος σου θαυμαστός, ὁ λόγος θαυμασιώτερος, ἡ γλῶσσά σου φωταυγής, τὸ στόμα πυρίπνοον, μάκαρ Διονύσιε· ὁ δὲ νοῦς σου, Πάτερ, ἀκριβῶς θεοειδέστατος.

θ̄κ.

Φωνὴν σοὶ τοῦ Γαβριήλ, τὸ Χαῖρε, πίστει κραυγάζομεν, ἐξ ἧς ἀφράστως ἡμῖν ὁ ζωαρχικώτατος ἀνήρ ἐχρημάτισε καὶ συναναστρέφῃ τοῖς ἀνθρώποις ὁ φιλόανθρωπος.

Ὡς δμῆρος οὐράνιος ἐν γῆ διψύση τὰ σὰ διδάγματα τῶν πιστῶν τὰς καρδίας αἰετ ποθοῦσας καταπαίνουσιν, καὶ ἀκορέστως βοᾶν ἐκδιδάσκουσιν· Ἐύλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Δοχεῖον Πνεύματος τοῦ παναγίου ὠφθῆς ἐνάρμοστον, καὶ τῆ τούτου ἐμπνεύσει καὶ φανερώσει προφητικώτατα προαγορεύων, σοφὴ Διονύσιε, Ἐύλογητὸς, ἐκδοῶν, ὁ τῶν πατέρων Θεός.

θ̄κ.

Ἰδοὺ νῦν πεπλήρωται τοῦ Ἑσαίου ἡ προαγόρευσις· ἐν γαστρὶ σου, Παρθένε, τὸν Λόγον ἔσχες καὶ ἀπεκύησας τὸν ζωοδότην, ᾧ πάντες κραυγάζομεν· Ἐύλογητὸς ὁ Θεός.

Διαφανὲς ὡς ἔσοπτρον γεγὼνός, Διονύσιε, καὶ χωρητικὸν τῶν καθαρῶν ἐμφάσεων τὸν νοῦν ἐργασάμενος δι' ἀρετῆς, πανόλβιε, τὰς μαρμαρυγὰς τῶν ὑπὲρ νοῦν λαμπηδόνων δεχόμενος, ἐδόξας· Ἱερεῖς, εὐλογεῖτε.

Ἀφθονωτέρα χάρις σου ἐξεχύθη τοῖς χεῖλεσιν· ὅθεν τὰς ἐνθέους διδασκὰς παρέθηκας, τὴν τούτων δianoian ὑπερφυῶς ἡμῖν ἐξαπλῶν, καὶ διατρανῶν, καὶ τηλαυγῶς ἀναπτύσσων τοῖς πίστει μελωδοῦσιν· Ἱερεῖς, εὐλογεῖτε.

Γνωριμωτέρα γέγονε διὰ σοῦ, Διονύσιε, ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐκλεῆς μητρόπολις, Χριστῶ προσενέγκασα καὶ ἀπαρχὸν πανίερον τῶ παμβασιλεῖ διπνεκῶς μελωδοῦσα· Οἱ παῖδες, εὐλογεῖτε.

Similis fuisti mercatori margaritas quaerenti, beatissime; unaque revera pretiosissima margarita inventa, ac ejus deificas miratus lucis emissiones, hierarcha, Deum es confessus.

Sapientiae fontem sapientissime, Pater, amasti, ejusque philtro et amore circumactus unus e multis fuisti, fluminaque divinorum laticum, afflate Deo, perenniter facis.

Ad B. V.

Velut gratia plena pulchrificum supra omnes accepisti decorem, qui voluntate sola condidit universa, divinaque pulchritudine, atque pietatis illustratione, Dei genitrix, nos venustavit.

Legis praescripto philosophorum sapientiae donum consecutus, divine Deo plenus de rectae fidei dogmatibus disserens, deseruisti, beatissime, quibus absumebaris: fideles te beamus.

Tu qui divina sapis, Deum decente ornatus intellectu, ad divinum praecceptorem aures tuas inclinasti, ac supermundanam ab eo sapientiam edoctus es, Dionysi.

Vita tua admirabilis, sermo admirabilior, lingua tua splendida, os tuum ignem spirans, beate Dionysi, tua vero mens, Pater, summe Deo quam simillima.

Ad B. V.

Ad te Gabrielis vocem, Ave, fide clamamus, ex qua nobis ineffabiliter qui excellentissime auctor est vitae, vir natus est, ac cum hominibus conversatus ille hominum amans.

Sicut caelestis imber in sitiēti terra doctrinae tuae fidelium corda semper avida impingunt, et docent insatiabiliter clamare: Benedictus Deus patrum nostrorum.

Concinnum Spiritus sancti habitaculum visus es, atque hujus inspiratione ac declaratione ea quae prophetis propria sunt, quam maxime praedicens, sapiens Dionysi, exclamans: Benedictus Deus patrum.

Ad B. V.

Ecce nunc impletum est Isaiae vaticinium: **338** in utero tuo, Virgo, Verbum habuisti datoremque vitae genuisti, cui clamamus omnes: Benedictus Deus.

Ut transparentes speculum fuisti, Dionysi, purarumque capacem illustrationum mentem virtute effecisti, o felicissime; scintillarum mentem excellentium splendores suscipiens clamabas: Sacerdotes, benedicite.

Abundantissima diffusa est in labiis tuis gratia; unde doctrinas Deo plenas proposuisti, harum sensum modo naturam vincente explicans et declarans, ac clarissime aperiens nobis qui fide canimus: Sacerdotes, benedicite.

Notissima fuit per te, Dionysi, celebris Atheniensium metropolis, dum Christo sacratissimum etiam praesulem obtulit, omnium regi concinens perpetuo: Pucri, benedicite.

Ad B. V.

Mater Dei irreprehensibilis, animæ meæ vulnera, et peccati cicatrices dele; Filium enim genuisti, qui potestatem habet catenis lapsuum vincitos ex indissolubilibus vinculis facile relaxandi, qui solus est Deus benefactor in sæcula.

Dignus fuisti esse sanctorum apostolorum contemplator, ac collaborator fuisti particeps gloriæ, atque cum ipsis festinasti ad conspectum corporis reipsa vitæ principii solius Deiparæ et augustissimæ, quam pro meritis magnam prædicamus.

Hæres divini in cœlis regni factus es, ut legitimus episcopus, Pater, ut invictus pugil sacerdotii unguento sanguinem martyris commiscuisti; ideo duplices coronas merito accepisti, sacre initiator Dionysi.

Ut habens loquendi cum Deo libertatem, sapiens episcopo Dionysi, semper intercede, ut qui pie te laudant ex tentationibus eripiantur: ineffabilem initiator contemplationum, sicut arcanæ ac divinisimæ bonitatis sacer es interpret.

Ad B. V.

Venerandam Ecclesiam hæreses generose vincen-tem ostende, quam Christus, o gratia plena, Filius tuus pretioso sanguine suo ut bonus comparavit, et periculis eripe, atque ab ea quæ nos occupat tyrannide redime.

Dionysi, beatissime celebris coryphei Pauli discipule, occultorum cognitionem ab eo edoctus fuisti, unde fulgentem in Ecclesia facem ponit, 339 religiosæ Athenarum civitatis ordinans episcopum, quam recta præditam fide tuis precibus, sapientissime Dei præco, custodi.

Ad B. V.

In honoranda dormitione tua, Virgo sanctissima, Dionysius aderat cum Hierotheo et divino Timotheo, quisque una cum apostolis hymnum gloriæ tuæ convenientem decantans, cum quibus etiam nunc mortalis lingua omnis te Dei parentem mundique patronam laudat.

Inter sacerdotes et martyres excellis, sancte, fidus ostensus es pastor, et calicem Christi bibisti; quare in utroque ipsi Christo bene placuisti, ora pro nobis omnibus, qui cum cœlestibus ministris in lumine habitas.

Contacium.

Cœlestes penetrans in spiritu portas, Apostoli qui supra tres cœlos ascendit, factus, Dionysi, discipulus, omnem ineffabilem cognitionem ubertim accepisti; eosque qui in tenebris ignorantiae dormiebant, illuminasti; ideo clamamus: Ave, universi pater mundi.

Œcus.

Dionysius magnus qui ex hominibus ob virtutes angelus vocatus est, universam tanquam aliger cœlestem edoctus est cognitionem: quare canticis ut angelum honoremus, ad illum talia clamantes: Ave, qui Christum per Paulum agnovisti; Ave, qui mul-

A

θ̄κ.

Μῆτηρ Θεοῦ πανάμωμε, τῆς ψυχῆς μου τὰ τραύματα καὶ τῆς ἁμαρτίας τὰς οὐλὰς ἐξάλειψον· Ὦνον γὰρ ἐγέννησας τὸν ἐξουσίαν ἔχοντα τοὺς πεπεδημένους ταῖς σειραῖς τῶν πταισμάτων εὐκόλως ἀνέλαι τῶν δεσμῶν τῶν ἀλύτων, τὸν μόνον εὐεργέτην Θεὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἄγιων ἀποστόλων ἀξιοθεῖς θεατῆς χρηματίσασ, καὶ σύμποςος συγκαινωνῶς γέγονας τῆς δόξης, καὶ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὴν θῆαν ἔσπευσας σώματος τοῦ ἑντικως ζωαρχικοῦ τῆς μόνης Θεοτόκου καὶ σεβασμωπάτης, ἣν ἐπαξίως μεγαλύνομεν.

Τῆς θείας βασιλείας ἐν οὐρανοῖς κληρονόμος ἐγένου, ὡς ἔννομος ἀρχιερεὺς, Πάτερ, ὡς ἀήτητος ἀθλητῆς ἱερωσύνης χρίσματος αἷμα συγκαράσας μαρτυρικόν· διδ διπλοῦς στεφάνους ἀπελληφας ἀξίως, ἱερομόστα Διονύσια.

Ὡς ἔχων παρῆρσιαν πρὸς τὸν Θεὸν, ἱεράρχα σοφῆ Διονύσια, διὰ παντὸς πρέσβευε ῥυσθῆναι ἐκ πειρασμῶν τοὺς εὐσεβῶς ὑμνουντάς σε, μύστα τῶν ἀρῆρων θεωριῶν, ὡς τῆς κρυφιομύστου καὶ θεαρχικωπάτης ἱεροφάντης ἀγαθότητος.

θ̄κ.

Νικῶσαν τὰς αἰρέσεις νεανικῶς τὴν σεπτὴν Ἐκκλησίαν ἀνάδειξον, ἣν ὁ Χριστὸς αἵματι τιμῆ τῷ ἑαυτοῦ ὡς ἀγαθὸς ἐκτήσατο, κεχαριτωμένη, ὁ οὗς Ὑἱὸς, καὶ σῶσον ἐκ κινδύνων, καὶ τῆς ἐπικρατίας τῆς κατεχούσης ἡμᾶς λύτρωσαι.

Τῷ Παύλῳ, Διονύσια, τῷ κλεικῷ κορυφαίῳ μαθητευθεῖς, πανόλθιε, ὑπ' αὐτοῦ ἐμυθήθης τῶν ἀποκρίφων τὴν γνώσιν· ὅθεν καὶ λαμπτήρα τῇ Ἐκκλησίᾳ τίθησιν Ἀθηνῶν, προχειρίσας τῆς εὐσεβοῦς ἱεράρχην πόλεως, ἣν φυλάττοις ὀρθοδοξούσαν, πάνσοφε, οὐκ εὐχαῖς, θεοκῆρυξ!

θ̄κ.

Ἐν τῇ σεπτῇ κοιμησει σου, παναγία Παρθένε, παρῆν ὁ Διονύσιος σὺν τῷ Ἱεροθέῳ καὶ Τιμοθέῳ τῷ θελῶ ἅμα τοῖς ἀποστόλοις, ὕμνον ἐξῆδων ἑκαστος πρόσφορον τῇ σῇ δόξῃ, μεθ' ὧν καὶ νῦν πᾶσα γλῶσσα βρότειος ἀνυμνεῖ σε τὴν τοῦ Θεοῦ λοχεύτριαν καὶ τοῦ κόσμου προστάτιν.

Ἐν ἱερεῦσι καὶ μάρτυσι διαπρέψας, δεσι, πιστὸς ἀνεδείχθης ποιμὴν καὶ Χριστοῦ πῶν τὸ ποτήριον· διδ, ἐν ἑκατέροις εὐαρεσθήσας αὐτῷ τῷ Χριστῷ, πρέσβευε ὑπὲρ πάντων ἡμῶν, σὺν τοῖς ἄνω λειτουργοῖς ἐν φωτὶ ἀυλιζόμενος.

Κοιτάκιον.

Τὰς οὐρανίους διαβάς πύλας ἐν πνεύματι, μαθητευθεῖς τῷ ὑπὲρ τρεῖς οὐρανοὺς φθάσαντι Ἀποστόλῳ, Διονύσια, τῶν ἀρῆρων ἐπιλοτισθῆς πᾶσαν γνώσιν καὶ κατηύγασας τοὺς ἐν σκότει ἀγνωσίας καθεύδοντας· διδ κράζομεν· Χαῖροις, πάτερ παγκόσμιε.

Ὁ οἶκος.

Ἄγγελος ἐξ ἀνθρώπων ἀρεταῖς χρηματίσας ὁ μέγας Διονύσιος, πᾶσαν ὡς ὑπόπερος ἐμυθή τὸν νοῦν τὴν οὐράνιον γνώσιν· διδ ἔσμαισι ὡς ἄγγελον τιμῆσωμεν, βοῶντες πρὸς αὐτὸν τοιαῦτα· Χαῖρε, ὁ γνώεις τὸν Χριστὸν διὰ Παύλου· χαῖρε, πολλοὺς πρὸς Χριστὸν

ἐπιτρέψας· χαίρε, πολυθέου σκηνῆς ὀλετήριον· χαίρε, θεογνώστου βουλῆς σκοπευτήριον· χαίρε, βίβλος θεογράματος, μυστηρίων ἠθασαυρέ· χαίρε, πίνῃς θεομάρτυρε καὶ διόπτρα οὐρανοῦ· χαίρε, ὅτι τὸ πάθος τοῦ Κυρίου κατείδες· χαίρε, βάνις κοιλαίνουσα ἄνοιαν· χαίρε, φραγμὴς ἀσεβῶν παροδείας· χαίρε, φωστῆρ τοῦς πιστοῦς καταυγάζων· χαίρε, πάτερ παγκόσμιε.

Οὗτος πλούσιος, καὶ δόξης, καὶ συνέσει, καὶ σοφίᾳ τῶν ἀπάντων ὑπερέχων, τῶν ἐν τῷ Ἀρείῳ πάγῳ βουλευτῶν εἰς ἦν· καὶ ἀγρευθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου, καὶ βαπτισθεὶς, χειροτονεῖται ἐπίσκοπος, τὰ ἀπόβροχτα μνηθεὶς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Ἰεροθέου, καὶ συγγράμματα καταλειποῦς παράδοξα, καὶ θαυμαστά τε καὶ ὑψηλότατα, ὧν ἐνὸς τέως μνημονεῦσαι ἐπιχειροῦσται. Γενόμενός με, φησὶ, ποτὲ κατὰ τὴν Κρήτην, ὁ ἱερὸς ἐξεναγωγῆσε Κάρπος, ἀνὴρ, εἰ καὶ τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτίαν ἐπιτηδεύτατος. Καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς τῶν ἁγίων μυστηρίων τελεταῖς ἐπευξέρι, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτέλους εὐχὰς ἱερὰς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως ἐκφαινομένης. Ἔλεγεν οὖν, ὅτι, λαλυπηρότος αὐτὸν τῶν ἀπίστων τινός· (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνος τινὰ πρὸς τὸ ἄθεον ἀπεπλάνησεν)· ἔτι τῶν Ἰλαρίων αὐτῷ ἡμερῶν τελουμένων, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπρεπῶς ὑπερεῦξασθαι, καὶ Θεὸν συλλήπτορα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιτρέψαι, τὸν δὲ ἀγαθότητι νικῆσαι· καὶ μὴ διαλιπεῖν νουθετοῦντα διὰ βίου παντός· ἀχρις οὗ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν ταύτην ἀγαγεῖν γνώσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισθητισμῶν αὐτοῖς κρινομένων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐνόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἀλλ' ἔγε μὴ πρότερον τοῦτο παθῶν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλὴν δυσμένειαν καὶ πικρίαν ἐντέλλετο τῇ ψυχῇ κατέδραμε μὲν οὕτως κακῶς ἔχων· ἐσπέρα γὰρ ἦν· περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τὸνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς θεῖους ὕμνους ἐρηγορεῖν)· διανίσταται μὲν, οὐδὲ τῶν ὑπκων αὐτῶν, πολλῶν γε ὄντων καὶ ἀεὶ ἐγκοπτομένων, ἔξω ταραχῆς παραπολαύσας· ἐστὼς δὲ ὁμῶς εἰς τὴν θείαν ὀμιλίαν, οὐκ εὐαγῶς ἠνιάτο καὶ ἐδυσχέραινε, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῶσιν ἄνδρες ἄθεοι καὶ διαστρέφουσι τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας. Καὶ ταῦτα λέγων ἔδειτο τοῦ Θεοῦ, πρηστῆρὶ τινὶ τὰς ἀμφοτέρων εἰς ἅπαξ ἀνηλεῶς ἀποσπάσαι ζωάς. Καὶ ταῦτα εἰπὼν

A tos ad Christum convertisti. Ave, tabernaculi pluribus inservientis diis pernicies. Ave, consilii a Deo cogniti specula. Ave, liber a Deo inscripte mysteriorum thesaurē. Ave, tabula a Deo formata, et cœli dioptra. Ave, quod Domini passionem conspexeris. Ave, gutta amentiam excavans. Ave, sepimentum contra impiorum accessum. Ave, fax fideles illustrans. Ave, pater universi mundi.

Hic divitiis, et gloria, et scientia, et sapientia, omnes superans, unus ex Areio pago senatorum erat, atque a magno Paulo venatu captus et baptizatus ordinatur episcopus, ineffabilia mysteria a sapiente Hierotheo edoctus, et libros reliquit opinionum majores, et admirandos, et sublimissimos, ex quibus interim unius meminisse opportunissimum.

B Cum aliquando in Cretam venissem, inquit, me Carpus hospitio excepit, vir, si quis alius, propter magnam mentis puritatem ad cernendum Deum aptissimus. Neque enim sacros mysteriorum ritus aggrediebatur, nisi prius ipsi in iis precibus, quæ antea 340 perfici solent, sacra et læta apparuisset visio. Is quidem narrabat, cum a quodam, qui a fide religioneque nostra abhorreret, forte offensus esset (tristitiæ autem causa erat, quod ille ab Ecclesia quemdam ad impium cultum traduxerat), tum cum etiam ab ipso (scilicet Christiano, propter baptismum) Hilaria agerentur; cum benignam pro utroque ad Deum precationem fundere necesse esset, Deoque servatore adjutore adjuncto, illum quidem convertere, hunc vero vincere benignitate nec desistere admonere per omne tempus, usque ad hunc ipsum diem, atque ita demum eos ad Dei notitiam deducere; quasi jam ea, de quibus antea dubitarent, dijudicata essent, et ab iis quæ inconsiderate ausi essent, respiscere legitima severitate cogerentur; tum tamen id quod nunquam sibi usuvenisset, haud scio quomodo magno quodam et acerbo animi dolore confectum, quieti dedisse; ac se quidem dormisse ita male affectum (erat enim vespera); media autem circiter nocte (solitus enim erat hoc tempore per se ad divinos hymnos vigilare) surrexisse quidem, cum nec somnum ipsum qui altus fuisset, et semper interruptus sine conturbatione cepisset, stantem tamen ad divina colloquia, irreligiose doluisse, et acerbè tulisse, dicentem, non esse æquum viros impios vivere, et qui vias Domini rectas perverterent: hæc dicentem, precatum esse a Deo, ut amborum vitam, sine misericordia turbine aliquo igneo abrumperet. Quæ cum dixisset, commemorabat sibi visum esse videre repente domum in qua staret, agitari primum, deinde a vertice in duas partes dimidias dividi, et ante se rogam quemdam magni luminis, eumque (sub dio enim locus ille esse videbatur) e cœlo usque ad seipsum deferri: cœlum vero apertum et in convexa cœli superficie Jesum assistentibus innumerabilibus angelis, hominum figura et specie. Atque hæc quidem a cœlo videri summa cum sua admiratione. Cum autem ipse deorsum

oculos convertisset, cernere se aiebat etiam terram ipsam ita discessisse, ut obscurus quidam et tenebricosus hiatus existere videretur : atque homines quidem illos quibus male precatus esset, ante se ad os hiatus stare trementes et miseros, et qui fere præ pedum suorum instabilitate demergerentur : ab inferiore autem loco ex hiatus angues sursum serpere, atque ad eorum pedes cum sensim moverentur, **341** interdum quidem sibilare mīnantes, simul et deprimentes atque trahentes : interdum autem dentibus aut caudis incendentes, vel demulcentes, omnique ratione agentes, ut eos in hiatus illum injicerent. Esse etiam quosdam in medio, qui una cum serpentibus in homines illos invaderent exagitatione, pulsu, et percussione : visos autem esse viros decidere, partim sponte, partim invite, quod a malo sensim cogentur. Narrabat porro Carpus se voluptatem capere solitum, cum inferiora aspiceret, superiora vero negligere : graviter autem ferre et negligere, quod nondum decidissent, atque in hanc rem cum sæpe incubuisset, nec profecisset, et acerbe tulisse, et male precatum esse : cum vix tandem cœlum aspexisset, vidisse quidem illud rursum, quemadmodum etiam antea vidisset : Jesum autem quem ad misericordiam, id quod gerebatur commovisset, surrexisse ex cœlesti solio, et cum ad eos descendisset, manum benignam porrexisset, et angelos qui una auxilium ferrent, viros alium alia ex parte retinuisse, dixisse Carpo Jesum porrectam adhuc rursum salutis hominum causa mortem perpeti peccent. Sed vide, num tibi utile sit hanc in hiatu et cum serpentibus mansionem, mansioni cum Deo et benignis hominumque amantibus angelis antepunere. »

Ipsæ igitur, formam ecclesiasticæ constitutionis interpretatus, postea ad occidentales partes impetrante Domitiano pervenit, multisque exhibitis in civitate Parisiensi miraculis, capite plectitur : ac dum ipsum propriis manibus suscepisset, ad duo miliaria progressus est, cum spectantium admiratione, neque prius ipsum demisit, quam mulieri, cui nomen Catula, occurrens, ab ea, divino prorsus consilio, comprehensus, ejus manibus veluti thesaurum aliquem imposuisset : similiter Rusticus et Eleutherius illius discipuli capite plectuntur, atque cum sacri præconis et martyris corpore sanctorum corpora abjiciuntur, feris et avibus in pabulum objecta. Quidam vero fidelium reliquias sanctorum capiunt, et in obscuro loco deponunt propter ingruentem carnificum timorem : cum illi autem abiissent, beata Catula martyrum reliquias in aliquo templo collocat, die tertia Octobris. Erat vero, si corpoream spectes speciem, **342** magnitudine mediocri, macer, subpallidus, naso aliquantulum depresso, superciliis contractis, oculis defossis, auribus magnis præditus, canus, comatus, barba quæ labra quidem vestit moderate promissa, quæ autem a mento exit rara, paululum ventrosus, digitis oblongis. Festum ejus celebratur in sanctissima magna Ecclesia.

ὑπὸ τῆς τῶν οὐρανῶν ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος, ὄφεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν συρίττειν ἐπαπειλουμένους, ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἔλκοντας· ποτὲ δὲ καὶ τοὺς οὐραίοις ὑποτύφοντας καὶ ὑπαγαργαλίζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς ἐμβαλεῖν μηχανουμένους. εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ τοῖς ὄφεισι, κατὰ τῶν ἀνδρῶν συνεπιτιθεμένων, διαδοῦντας ἅμα καὶ ὑπωθοῦντας, καὶ παύοντας· ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι, τὰ μὲν ἔχοντες, τὰ δὲ ἀκόντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ βιαζόμενοι κατ' ὀλίγον ἅμα καὶ πειθόμενοι. Ἔλεγε δὲ αὐτὸν ὁ Κάρπος ἤδυσθαι κάτω βλέποντα, τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ ἦδη πεπώκασι, καὶ τῷ πράγματι πολλάκις ἐπιθέμενον καὶ ἀδυνατήσαντα, ἀχθεσθῆναι, καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεῦσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὡς περ καὶ πρότερον ἐωράκει· τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλετήσαντα τὸ γινόμενον, ἐξανασηῆναι τοῦ ὑπερουρανοῦ θρόνου, καὶ ἕως αὐτῶν καταβάνα χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν· καὶ τοὺς ἀγγέλους, αὐτῷ συνεπιλαμβανομένους, ἄλλον ἄλλοθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδρῶν, καὶ εἰπεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἦδη προτεταμένης· « Παῖε κατ' ἐμοῦ λοιπὸν· ἔτοιμος γάρ εἰμι καὶ αὖθις ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασωζομένων παθεῖν, καὶ προσφιλέ μοι τοῦτο, μὴ ἄλλον ἀμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλὴν ὄρα εἰ καλῶς ἔχει σοι τὴν ἐν τῷ χάσματι, καὶ μετὰ τῶν ὄφειν μονὴν ἀναλλάξασθαι τῆς μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλιον. »

manum habenti : « Feri me jam ; paratus sum enim mihi que hoc pergratum est, dum alii homines non

Αὐτὸς τοίνυν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως ἐρμηνεύσας τὸν τύπον, μετὰ ταῦτα καταλαβὼν τὰ ἐσπέρια μέρη ἐπὶ τῆς βασιλείας Δομετιανοῦ, καὶ πολλὰ θαύματα ἐπιδειξάμενος, ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμεται· καὶ ταύτην ἰδίαις χερσὶν ὑποδεξάμενος, μέχρι δύο μιλίων ἐθάδισε, θαῦμα τοῖς ὄρωσιν ἐνστήσαστος· καὶ οὐ πρότερον ταύτην ἀνῆκε, πρὶν ὅτε γυναικὶ ὀνόματι Κατούλᾳ ὑπαντήσας, καὶ κατὰ θέλειν πάντως συσχεθεὶς πρόνοιαν, ταῖς ἐκεῖνης παλάμαις οἶόν τινα θησαυρὸν ἐναπέθετο. Ὡσαύτως Ῥουστικὸς καὶ Ἐλευθέριος κατατομοῦνται οἱ αὐτοῦ φοιτηταί· καὶ σὺν τῷ μαρτυρικῷ σώματι τοῦ ἱεροῦ κήρυκος τὰ τῶν ἁγίων σώματα ῥίπτονται, θηροὶ βορὰ καὶ ὀρνέοις προκειμένα. Πιστῶν δὲ τινες τὰ τῶν ἁγίων λαμβάνουσι λείψανα, καὶ ἐν τῷ ἀφανεῖ κατατίθενται διὰ τὸν ἐπιχείμενον φόβον τῶν δημιῶν· καὶ κείνων ἀπαλλαγέντων, ἐν τινὶ τὰ τῶν μαρτύρων λείψανα ἢ μακαρία Κατούλα δομῆματι κατατίθησιν τρίτην Ὀκτωβρίου μηνὸς ἀγοντος. Ἦν δὲ κατὰ τὸν σωματικὸν τύπον τὸ μέγεθος μέσος, ἰσχνός, ὑπαχρός, ὑπόσιμος τὴν ῥίνα, τὰς ὀφρῦς συνεσπασμένος, κοίλις τοὺς ὀφθαλμούς, ὡς τὰ μέγιστα ἔχων, πολὺς, κομῆτις, μετρικὴ βαθυνόμος τὴν ὑπὲρ τὴν, ἀραιὸς τὴν ἐκφυσιν τοῦ γενείου, ἡρέμα προγαστωρ, μακροδάκτυλος ταῖς χερσίν. Ἡ δὲ σύναξις αὐτοῦ τελεῖται ἐν τῇ ἀγιωτικῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ.

ΣΥΜΕΩΝΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ.

SYMEONIS METAPHRASTÆ

VITA ET CONVERSATIO

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ

EPISCOPI ATHENIENSIS,

Incerto interprete, rursus cum Græco exemplari collata a Petro Lamselio, Grævelingano, Soc. Jesu presbytero, qui primus eam Græce edidit.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ.

Képie, εὐλόγησον.

Πάλαι μὲν ἐν τύποις ἦν τὰ τῆς πίστεως καὶ αἰνίγ-
μασι, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος τῷ τῆς σκιάς νέφει
συνεκαλύπτετο. Ἐπεὶ δὲ τὸ μέγα τῆς ἡμῶν σωτη-
ρίας ἐπραγματεύθη μυστήριον, καὶ ὁ πλάσας καταμύ-
νας τὰς καρδίας ἡμῶν τῷ τῆς οικείας περὶ ἡμᾶς
οἰκτιρῆς χρηστότητος ἀναμαρτήτως γέγονεν ὡς ἡμεῖς·
τάλλα τε ὑπέβλεπεν, ὅσα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀσθε-
νείας, ἐν ἑγῶ τὴν πρώτην ἀπολάβω εὐγένειαν· καὶ
τέλος τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατακρίνεται· καὶ ἵνα
μὴ τὰ καθ' ἑκαστον λέγω, (πολλὰ γὰρ τὰ ἐν μέσῳ τῆς
οἰκονομίας αὐτοῦ μυστήρια) πέρας τὰ τῆς σωματι-
κῆς ἐνδημίας δέχεται· τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἀρχεται·
καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναφέρεται· καὶ πρὸς
τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον· καὶ τὸ ἐκπορευόμενον
αὐτοῦ Πνεῦμα ἐπὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμ-
πει τοῖς μαθηταῖς· ὁδηγίαν, δι' οὗ καὶ ὁ μακάριος Παῦ-
λος ἀπὸ τῆς σκιάς ἐχειραγωγῆθη πρὸς τὴν ἀλήθειαν,
τότε δὴ τότε ζήλω τῷ περὶ τὸν Χριστὸν οὗτος ἀλοῦς,
ὃν ἐζωγράφθη τρόπον πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τοῦτον καὶ
τὴν οἰκουμένην ἐσπευθεν ἐπισπάσασθαι, καὶ Χριστῷ διὰ
τῆς πίστεως οἰκειώσασθαι. Καὶ ἵνα καὶ ἐν Ἀμφίπολει
καὶ Θεσσαλίᾳ παρῶ, καὶ ἐν οἷς ὁ τοῦτου λόγος, ὡσπερ
τις σαγήνη, τοὺς πολλοὺς πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἤγρευε,
τῶν ἐν Ἀθήναις μόνων μνησθήσομαι, δι' ὧν θήραμα
τῷ Ἀποστόλῳ· καὶ ὁ μέγας ὄντως καθίσταται Διονύ-
σιος· ὃς πατριδὸς μὲν ἐπιφανοῦς, ἐπιφανῶν δὲ καὶ
γεννητόρων τυχῶν, ἐπὶ μέγα δόξης ἀφίκετο. Δίκαιοι
μὲν γὰρ, εἴπερ τις Ἀθηναίων, ἵνα μὴ λέγω μόνον·
καὶ δικαιοσύνη τοῖς γονεῦσιν ἦν τὸ ἐπίσημον, φίλοις

MARTYRIUM SANCTI DIONYSII AREO- PAGITÆ.

Domine, benedic.

Olim quidem fides sita erat in figuris, et æni-
gmaticibus, et nube umbræ tecta erat lux veritatis.
Postquam autem nostræ salutis magnum peractum
fuit mysterium, et qui finxit singulatim corda no-
stra, suæ benignitatis in nos misericordia, citra
peccatum natus est sicut nos : et alia subiit, quæ
sunt humanæ imbecillitatis, ut ego primam recipe-
rem nobilitatem ; et postremo condemnatus fuit
morte crucis : et ne dicam singula (sunt enim
multa intermedia œconomix carnis susceptæ myste-
ria) finem accepit corporea conversatio ; incipit
autem spiritualis ; et in cœlum ascendit meus Chri-
stus, et ad sedem paternam revertitur ; et, qui ex
ipso procedit, Spiritum demittit discipulis, ut essent
duces gentium infidelium. Per quem beatus quoque
Paulus ex umbra deductus fuit ad veritatem. Tunc
is, zelo Christi percitus, quemadmodum ipse captus
fuit ad pietatem, ita etiam orbem terræ ad se stude-
bat attrahere, et Christo per fidem conjungere. Et
ut ea omittam quæ ab ipso Amphipoli facta sunt,
et in Thessalia, et omnibus in locis, in 343 qui-
bus ejus sermo, perinde ac quædam sagena, mul-
tos venatus est ad pietatem, eorum solum memi-
nero, quæ Athenis facta sunt, per quæ etiam ab
Apostolo ipso vere magnus captus fuit Dionysius^e ;
qui, patriam quidem claram et parentes claros con-
secutus, ad magnam pervenit gloriam. Nam justus
quidem erant, si ulli ex Atheniensibus, ne dicam
soli, ita ut justitia insigne illis esset, æqui amicis,

^e Act. xvii.

mansueti hospitalibus, benigni in familiares, et vera bonitas erat eis bonitas, non ostentatio, quæ habet improbitatem magna ex parte insidiantem; imo quidam apertus animæ fœtus, et character internæ affectionis. Postquam autem fuit Paulus Athenis, et congressus cum Epicureis et Stoicis, qui Pythagoræ dogmata sectabantur, instabat operi, nempe ut eos abduceret a dogmatibus impietatis, et traduceret ad pietatem, et everteret templa simulacrorum, et persuaderet Atheniensibus, fore ut resurgerent in ultimo die iudicii, et darent pœnas eorum quæ fecissent: ii, ut qui essent aliis affecti superstitiosius, et in multas divisi essent opiniones, aggrediebantur eum subsannare, vocantes eum annuntiatorem novorum quorundam dæmoniorum. Ne autem ab eis appeteretur sola subsannatione, sed molestum etiam aliquid sustineret, dans rationem eorum quæ ab ipso prædicabantur, apprehendentes eum duxerunt in Areopagum, qui tunc quidem erat locus congregationis, et Athenarum erat adhuc iudicium. Nam etsi tunc Romani in omnes obtinerent imperium, Athenienses tamen et Lacedæmonios sui juris deniserant. Fabula autem, sicut ipsi dicunt, nomen accepit, quod Neptunus in eo contra Martem causam sustinuerit, quod huius filium Halirrothium occidisset. Cum eum ergo adduxissent in illorum conspectum, qui et propter sedium altitudinem, et quæ evacuat, sapientiam, se magnifice circumspiciebant: et simul eorum quæ fiebant, auditores et iudices præsidebant, quorum unus etiam erat Dionysius, cuius et in dicendo, et iudicando præcipuæ erant partes: « Quænam est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina, » Paulo dixerunt, « sapientiaque et ingeniosa decreta? et quis est Jesus Deus et homo, et in ligno vitæ dator et iudex, a quo in jus vocatur quilibet redditurus rationem? Quædam enim nova et aliena defers ad aures nostras. Volumus ergo scire, quid hæc sibi volunt, et quo tendunt. » Illo autem res eorum **344** primum extollens et laudans, ne insuetis et alienis verbis irritarentur (iram enim, ait ille, avertit se submittens responsio ^h): « Viri inquit, Athenienses, de iis quæ interrogatis, postmodum si ita videlicet disseram: nunc autem per omnia quasi superstitiosiores vos video. Transiens enim, et aspiciens ea quæ colitis, inveni etiam aram, in qua inscriptum erat: *Ignoto Deo*. Quem ergo ignorantes colitis, eum annuntio vobis; si eum forte contrectaveritis, et inveneritis, etsi non sit longe ab unoquoque vestrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus. » Hæc cum illi audiissent, quoniam gravibus sententiis plena erat oratio, tanquam sono tonitru essent obstupefacti, elingues et muti evaserant. Cum autem vix tandem dixissent: « Audiemus te postridie, » eum dimiserunt e iudicio. Egreditur ergo Paulus, non inanibus, ut vulgo dicitur, manibus, sed secum accepto, qui eum seque-

A ἐπεικεῖς, ἡμεροὶ τοῖς ξένοις, τοῖς οἰκειοῖς φιλόανθρωποι, χρηστότης αὐτοῖς οὐκ ἐπίδειξις, ὑποκαθημένη ὡς τὰ πολλὰ τὴν σκαιότητα ἔχουσα, ἀλλὰ τι σαφές; γέννημα τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἐνδον χαρακτήρ διαθέσεως. Ἐπειδὴ δὲ Ἀθηνησὶ Παῦλος ἐγένετο, καὶ τοῖς Ἐπικουρεῖοις τὰ Πυθαγόρου κρατύνουσι συμβαλῶν, ἔργου εἶχετο τῷ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦς ἀποστῆσαι δογμάτων, καὶ μεταθεῖναι πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τοὺς τῶν εἰδώλων καταστρέφεσθαι ναοὺς, καὶ πείσαι Ἀθηναίους ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ἀναστήσεσθαι μέλλειν, καὶ δίκας τῶν αὐτοῖς ἐργασμένων εἰσπραχθῆσεσθαι· οὗτοι δὲ, τῶν ἄλλων ἄτε δεισιδαιμονέστερον διακείμενοι, καὶ εἰς πολλὰς δόξας καὶ πίστεις μεριζόμενοι, μυκτηρίζουν αὐτὸν ἐπεχείρουον, καὶ νῶν τινῶν καὶ ξένων δαιμονίων καταγγελέα καλοῦντες· ὅπως δὲ μὴ μυκτηρισμῷ μόνον παρ' αὐτῶν βάλλοιτο, ἀλλὰ τι καὶ τῶν ἀνιερῶν ὑποσταίῃ δίκας τῶν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττομένων διδοῦς, ἐπιλαθόμενον αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον· ὃς τόπος μὲν ἦν συναγωγῆς, καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐτι καθίστατο δικαστήριον. Εἰ γὰρ καὶ Ῥωμαῖοι πάντων τότε ἐκράτου, ἀλλ' Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους αὐτονομίους ἀφῆκαν. Εἰρηται δὲ μυθικῶς οὕτω, καθάπερ ἐκεῖνοι φασιν, ἀπὸ τοῦ δίκην ἐν αὐτῷ τὸν Ποσειδῶ κατὰ τοῦ Ἄρειος ὑποσχεῖν, ὅτι τὸν τούτου υἱὸν ἀπέκτεινεν Ἀλιβρόβιον. Ἀγαθόντες οὖν αὐτὸν (ἐπεὶ καὶ τῷ τῶν ὀρνῶν ὕψει, καὶ τῇ καταργουμένῃ σοφίᾳ μέγα ἐφρόνουν, καὶ ἅμα τῶν γινομένων ἀκραταὶ καὶ κριταὶ προεκάθητο· ὧν εἰς καὶ Διονύσιος ἦν, κἀν τοῖς λόγοις κἀν τοῖς δικαστηρίοις τὸ πλεῖον ἀποπερρόμενος)· « Τίς ἢ καινὴ αὕτη καὶ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη, » πρὸς τὸν Παῦλον ἐφησαν, « διδαχῆ, καὶ τὰ σοφὰ καὶ περὶ νενοημένα σοφίσματα; καὶ τίς ὁ θεᾶνθρωπος Ἰησοῦς; καὶ ὁ ἐπὶ ξύλου ζωοδότης καὶ κριτῆς εὐθύνόμενος; ξενίζοντα γὰρ τίνα φέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. Βουλόμεθα οὖν γινῶναι, τί ἂν βούλοιο ταῦτα, καὶ πρὸς ὃ φέρουσι. » Καὶ ὃς, τὸ πρῶτον ἐπαίρων τε ἅμα τὰ ἐκείνων καὶ δι' ἐπαίνου τιθέμενος οἶον εἰκὸς, ἵνα μὴ τοῖς ἀήθεσι καὶ ξένοις λόγοις τραχύνοιτο (θυμὸν γὰρ ὑποστρέφει, φησὶν, ἀπόκρισις ὑποπίπτουσα)· « Ἄνδρες, εἶπεν, Ἀθηναῖοι, περὶ ὧν πυνθάνεσθε, ὕστερον, εἰ δοκεῖ, διηγήσομαι· νῦν δὲ κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέτους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ τὰ σεβάσματα ὑμῶν ἀναθεωρῶν, εὑρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· εἰ ἄρα φηλαφήσετε αὐτὸν, καὶ εὐροῖτε, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀφ' ἐκάστου ὑμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. » Τούτων ἐκεῖνοι ἀκούσαντες, καὶ ὅτι πλήρης ὁ λόγος κομφῆς ἐτύχανεν διανοίας, οἷα βροντῆς ἤχη καταπλαγέντες, ἀφωνία συνέχοντο. Ὅψὲ δὲ καὶ μόλις ἐ Ἀκουσόμεθά σου τῇ ὑπεραῖα, » ἐπιφθεγξάμενοι, τοῦ δικαστηρίου τούτου ἀφῆκαν. Ἐξείσιν οὖν ὁ Παῦλος οὐ κεναῖς χερσὶ, τὸ ἄδόμενον· ἀλλ' ἐφεπόμενον τὸν πρόεδρόν τε καὶ κορυφαῖον τῆς τῶν σοφιστῶν συμμορίας παραλαβὼν, τὸν μέγαν τοῦτόν φημι Διονύσιον· καὶ ὡσπερ τις Ὀλυμπιονίκης ἢ στρατηγός, τῆς ἰδίας γλώττης τρόποιον

^h Prov. xv.

αὐτὸν ποιησάμενος καὶ καρπὸν τοιοῦτον τοῦ πρὸς Ἀθηναίους λόγου θερίσας. Τοῖς γὰρ παρὰ τοῦ τῆς ἀληθείας κήρυκος περὶ τοῦ Ἰησοῦ λεγομένοις τὴν προοραθεῖσαν αὐτῷ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τῶν φωστῆρων καινοτομίαν συμβαλὼν ἐκεῖνος, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης σοφίας ὑπεριδὼν, τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας γίνεται, καὶ τῷ Ἀποστόλῳ συντίθεται· τῷ τε λουτρῷ τῆς καλιγγενεσίας τελειωθείς, μαθητῆς ὄμου καὶ κῆρυξ Χριστοῦ τοῦ πρώτου τῆς ἀληθείας διδασκάλου καθίσταται. Καὶ τὰ πρῶτα τῆς ηλικίας διατριβῶν, καὶ παιδείας τῷ μακαρίτῃ κοινωνήσας· Ἱεροθέῳ, βίον ὑπὸ τούτῳ καὶ λόγον παιδεύεται· καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίας καταζιούται, καὶ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ ἀνατιθέμενος, φιλοσοφεῖ τὴν ἀλήθειαν· ζητεῖ μετὰ τῆς ἀληθείας περὶ ψυχῆς, περὶ σώματος, περὶ τῆς τῶν πρακτέων ὑπάρξεως· πάντα νεκροὶ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πολλὰ τῇ σαρκὶ νομοθετήσας, εἰς ὑποταγὴν τοῦ πνεύματος· παιδαγωγεῖ τὴν ἀκοήν ὅσα θεῖα καὶ περὶ Θεοῦ ἐνωτίσασθαι· τοῖς δὲ τούτων ἐκτὸς τὸν θεῖον φόβον θυρωρὸν ἐφίστησιν ἀπραίτητον ὄλον μετὰγει τὸν ὀφθαλμὸν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Τὰ γὰρ τῆς γλώττης, εἰ καὶ μὴ ἐν οἷς ἔχρην πρότερον, ἀλλ' οὖν φιλοσόφως τε καὶ Ἀττικῶς καὶ πρὸς ἀκριβείαν ἐνεπεπαίδευτο. Καὶ, ὦ τοῦ θαύματος! ἐν βραχεῖ πάντας ὑπερβαίνει τοὺς ἔμπροσθεν, οὐ κλέψας τὴν ἐξουσίαν οὐδὲ ἀρπάσας, ἀλλὰ τοὺς κάτω βαθμοὺς διεξελθὼν. Καὶ τὸ ποιμαίνεσθαι καλῶς ἐκμαθὼν, τῶν ἄνω ταχὺ γίνεται, καὶ ποιμαίνει μετὰ τῆς πείρας ὕστερον· καὶ ἐπεικῶς ἀρχεσθαι μαθὼν, ἀργεῖ ἐπεικέστερον· καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας διδάσκει, διὰ πάσης τε ἐλθὼν εὐταξίας, τέλος τῆν τῶν Ἀθηναίων πιστευθεὶς προεδρίαν, τῶν οὐρανῶν τῆς Ἐκκλησίας ὑπερκαθέζεται· τό τε τῆς γνώμης γενναῖον ἐπιδεικνύει, καὶ προπολεμεῖ τῆς ποιμνῆς, καὶ ἀποσοβεῖ τοὺς θῆρας, καὶ τοῦ νενοσηκότος ἐπιμελεῖται, καὶ τὸ μακρυνθὲν ἐπανάγει· καὶ συνελόντα φάναι, πᾶσι τὰ πάντα κατὰ τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον γίνεται. Οὕτω τε διδάσκει, καὶ τὴν Τριάδα θεολογήσας, σαφῶς περὶ τῶν ἄλλων διαλαμβάνει δυνάμεων.

reducit : et, ut semel dicani, sicut ejus magister, de Trinitatis divinitate disseruisset, clare tractat

Καὶ εἰς τοῦτο χάριτος ἐλθὼν, ὡς, ἦνίκα τὸ πνεῦμα τῆς Θεοτόκου σώματος ἐξεδήμει, τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος καὶ νεφέλης τῆ ἱερᾶ τούτου ἐπιστάσι ταφῇ συμπαρεῖναι· οὐκ ἔτι δεῖν ἦτο μᾶ πόλει ταῖς Ἀθήναις τὸν τοσοῦτον περιγράψαι πλοῦτον τῆς χάριτος· ἀλλὰ τὸ τάλαντον πολυπλασιάσαι βουλόμενος, καὶ κατ' ἔγνωσ' ἔπεσθαι τῷ διδασκάλῳ, τὰς Ἀθήνας ἀπολιπὼν, πολλὰ μὲν κατὰ γῆν παθὼν, πολλὰ δὲ καὶ κατὰ θάλασσαν ὑπομείνας τὰ δυσχερῆ. καὶ μηδὲ ὑπὸ τούτων κατασχεθεὶς, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ κάτω πάντα τῇ τῶν ἄνω θεωρίᾳ γενόμενος, τὴν βασιλίδα Ῥώμην καταλαμβάνει, καὶ πρόσεισι Κλήμεντι τὸν ἀποστολικὸν τηρικαῦτα θρόνον διέποντι· ὃς Πέτρῳ τῷ μεγάλῳ ἐφοῖτα, καὶ τὸν θρόνον ὑπ' ἐκείνου πεπίστευτο. Τούτῳ οὖν πρόσεισι Διονύσιος, καὶ τὸ καθ' αὐτὸν προσαναθεὶς Εὐαγγέλιον τό τε τῆς διακονίας

batur, præsidente, et classis sophistarum principe, hoc magno, inquam, Dionysio. De quo, tanquam quispian victor Olympicus, aut dux exercitus, suæ linguæ erexit trophæum, et hunc fructum collegit ex oratione quam habuit ad Athenienses. Iis enim, quæ de Jesu dicebantur a præcone veritatis, cum a se prius visam in tempore passionis innovationem sibi ipsi explicuisset luminarium, et hanc humanam despexisset sapientiam, sectatur verbum veritatis, et adjungitur Apostolo; et regenerationis lavacro consummatus, fit simul discipulus, et præco Christi, qui est primus doctor veritatis. Et cum primas fidei exercitationes et disciplinas a beato percepisset Hierotheo, et in verbo, et in vita ab eo docetur, et sancti Spiritus communionem ab eo consequitur. Deinde ascensiones in corde suo practéων, philosophatur veritatem; quærit cum veritate, de anima, de corpore, ac de substantia rerum gerendarum : mortificat omnia membra sua, quæ sunt super terram, carnis multas leges constituens ad obediendum spiritui; docet aures auscultare quæ divina, et quæ sunt de Deo audienda; iis autem quæ sunt extra ea, divinum metum inexorabilem adhibet janitorem : et totum oculum traducit ad veritatem contemplan-dam. Quod autem ad linguam pertinet, etsi non in iis, in quibus oportebat, olim edocta fuerat, philosophice tamen et Attice, multaque cum diligentia erudita erat. Itaque brevi Dionysius (o miraculum) superat omnes, qui præcesserant : 345 et cum potestatem non subfurculus esset, sed per gradus transiisset inferiores, pulchre pasci didicisset, ad superiora mox pervenit, et pascit postea cum experientia; et cum modeste parere didicisset, imperat modestius; et cum docuisset cum veritate, obiissetque omnes boni ordinis partes, tandem ei mandato Athenarum pontificatu, clavis præsidet Ecclesiæ, ostenditque suum generosum animum, et pugnat pro grege : expellitque bestias, et ejus, quod morbo laborat, curam gerit, et quod longe est remotum omnibus fit omniaⁱ. Cum sic autem docuisset et de supernis virtutibus.

Cum vero ad tantam pervenisset gratiam, ut quando Deiparæ, quod Deum suscepit corporis emigravit spiritus, simul adesset cum apostolis, sibi per spiritum et nubem ad hanc sacram accesserant sepulturam, non amplius existimavit opertere una civitate, nempe Athenis, circumscribere tales opes gratiæ; sed volens multiplicare talentum, et sequi sui magistri vestigia, relictis Athenis, et terra et mari multa passus gravia, nec tamen ab eis retardatus, sed supernarum rerum contemplatione inferis omnibus superatis, ad regiam urbem pervenit Romam; et accedit quidem ad Clementem, qui tunc sedem tenebat apostolicam, quique a magno Petro fuerat edoctus, et cui ab illo fuerat credita sedes. Ad eum ergo accedit Dionysius, et cum ei suum exposuisset Evange-

ⁱ I Cor. ix, 22.

lium, et opus sacri ministerii, ut qui esset iisdem moribus et sententia communicasset, ipse eum adhortatur ut transeat ad partes occidentales. Cum ex iis ergo, qui eum sequebantur, ministris per vicos et civitates alios alibi distribuisset, et salutare Dei Evangelium jussisset prædicare, ipseque Rusticum et Eleutherium, illum quidem chrismate sacerdotii, hunc autem, nempe Eleutherium, honestatum diaconatu, accepisset adjutores, non secus ac magnus Apostolus Sylvanum et Timotheum, et ad Gallos venisset occidentales, non solum verbis doctrinæ, sed etiam signorum operibus fungebatur munere apostolatus, in medio apparens iis qui in unaquaque civitate conveniebant, et de pietate verba faciens sine intermissione, et inducens auditores ad agnitionem ejus, qui ipsos creavit. Cum sic ergo veritatis verbum prædicaretur, et divina quidem fides confirmaretur, amoveretur autem omnis fraus dæmonum, quemdam ex iis qui cum eo versabantur, inclytum, inquam, Lucianum, qui etiam presbyteri dignitate erat ornatus (eum enim sequebantur multi ex iis qui virtutem amplectebantur; simile enim, ut dicitur, simili delectatur), misit ad civitatem insulæ Belvacensis, prædicaturum pietatem; ipse vero simul cum Rustico et Eleutherio Gallia Cisalpina relicta, cum hoc responsum habuisset ab angelo, venit in civitatem, quæ dicitur Parisii, ut cum in ea verbum seminasset pietatis, et redimitus esset corona martyrii, cum fiducia sisteretur coram Deo agonotheta, quod equidem ei in votis erat, et hoc in sequentibus narrare satagam.

Cum ergo venisset ad hanc Parisiorum civitatem, et eam invenisset plenam incredulitate; quæ eorum quidem, quæ in ipsa erant, pulchritudine et excellentia civitatibus magnis erat longe inferior, impietate autem adeo erat omnibus superior, ut ne possent quidem cum ea conferre, undique ab immanibus occupata habitatoribus, et tanquam vallo aliquo valde munita illorum crudelitate, et eam opponens, tanquam aliquod aliud præsidium. Adde quod cum omnium fructuum esset fertilissima, et abundaret maxima rerum omnium copia, cives suos magis incitabat ad vitia. Cum in hanc ergo sic affectam venisset civitatem, obibat perscrutans si quem locum aptum inveniret ad quietem. Quod autem quærebat consecutus, pro viribus statim templum habuit: et ut qui in regione aliena esset hospes et advena, et multos haberet adversos propter diversitatem opinionis, excitat oratorium et templum, quod plane erat salus animarum. Nam cum maximam piorum multitudinem in eo congregasset, et puros sacrificatores Deo exhibuisset, sanctum gregem, ut semel dicam, templum efficit; cujus ipse erat pastor non mercenarius: quemlibet, qui errabat incredulitate, veritatis fistula ad fidem revocans, et eos qui errore ægrotabant, curans salutaribus medicamentis Scripturarum: eos autem, qui jam erant contriti,

A ἔργον ὡς ὁμοτρόπῳ καὶ ὁμογνώμονι κοινωσάμενος, ὑπὸ τούτου προτρέπεται καὶ πρὸς ἐσπερία μεταβῆναι μέρη· ἄλλους μὲν οὖν τῶν ἐπομένων αὐτῷ λειτουργῶν ἀλλαχού τῶν κωμῶν τε καὶ πόλεων διανείμας, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ σωτήριον εὐαγγελίεσθαι παρεργυησάμενος, Ῥουσιτικὸν αὐτὸς καὶ Ἐλευθέριον, τὸν μὲν ἱερωσύνης χρίσματι, διακονία δὲ τιμημένον τὸν Ἐλευθέριον, συνεργούς, καθάπερ ὁ μέγας Ἀπόστολος Σιλουανὸν καὶ Τιμόθεον, παραλαβὼν, καὶ τοὺς ἐσπερίους καταλαβὼν Γαλάτας, οὐ διδασκῆς μόνον βήμασιν, ἀλλὰ καὶ σήμειων ἔργου ἀποστολῆς ἔργον εἰργάζετο, μέσος τοῖς καθ' ἑκάστην συνιοῦσιν ἐκφαινόμενος, τοὺς τε τῆς εὐσεβείας λόγους ἀδιαλείπτως ἀνακινῶν, καὶ πρὸς τὴν τοῦ πεπονηκότος ἐπίγνωσιν τοὺς ἀκροατὰς ἐπαγόμενος. Οὕτως οὖν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας κηρυσσομένου, καὶ τῆς μὲν θείας κρατυνομένης πίστεως, δαιμονικῆς δὲ πάσης ἀπάτης ἐκ ποδῶν γινομένης, τῶν ἐπὶ τούτῳ τινὰ συνόντων, Λουκιανὸν φημι τὸν ἀοιδίμον, ὃς καὶ τῆ τοῦ πρεσβυτέρου ἔξι ἐτετίμητο, (συνήπτοτο γὰρ αὐτῷ πολλοὶ τῶν ἀρετῆς μεταποιουμένων· τῷ ὁμοίῳ, φασί, τὸ ὁμοίον·) πρὸς τὴν τῆς Βελουακένσις νήσου πόλιν ἐκπέμφας κηρύξοντα τὴν εὐσέβειαν, αὐτὸς ἅμα Ῥουσιτικῷ καὶ Ἐλευθερίῳ, τὴν Γαλλίαν λιπὼν, ἀνωθεν αὐτῷ κερηματοσμένον, ἐν Παρισίᾳ λεγομένη τῇ πόλει γίνεται, ὡς ἂν μετὰ παρρησίας αὐτῆ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον ἐγκαταστέλλαντι, καὶ τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀναδησαμένῳ στέφανον, μετὰ παρρησίας καὶ τῷ ἀγωνοθέτῃ παραστήναι Θεῷ γέννηται, ὃ δὴ τῶν ἐφετῶν αὐτῷ τὸ ἀκρότατον· καὶ ὃ μοι προῖον ὁ λόγος δηλώσειεν.

C Ἐν τοίνυν τῇ Παρισίᾳ ταύτῃ γενόμενος, καὶ πληρῆ τὴν πόλιν ἀπιστίας εὐρών, κάλλει μὲν καὶ μεγέθει καὶ πλῆθει τῶν ἐν αὐτῇ πολὺ τι τῶν μεγάλων πόλεων ἀπολειπομένη· τῇ δὲ ἀσεβείᾳ τοσαύτη πασῶν κρατοῦσαν, ὅσῳ μὴδὲ παραβιαεῖν δύνασθαι ἀπηνέσι τε πάντοθεν ἀπειλημένη οἰκήτορι, καὶ ὥσπερ τινὲς τειγίῳ περιπεφραγμένη ἰσχυρῶς τῇ ἐκείνων ὠμότητι, καὶ ταύτῃ ἀντ' ἄλλου τινὲς φυλακτηρίου προσήχουσαν· ἄλλως τε δὲ καὶ ὅτι πρὸς καρπῶν ἀπάντων φορὰν γόνιμος ἦν ἡ πόλις, καὶ τοῖς φιλοτίμοις πᾶσιν εὐθηνούσα καὶ περιττοῖς, ὃ καὶ μᾶλλον τοὺς πολίτας ἤλειφεν εἰς κακίαν· ἐν αὐτῇ τοίνυν οὕτως ἐχούσῃ γενόμενος, περιττῆς ἀνερευνῶν, εἴ που τινὰ πρὸς ἡσυχίαν εὐροὶ τόπον ἑαυτῷ ἐπιτήδειον. Καὶ δὴ τὸν ζητούμενον τυχὼν ναῖν, εὐθύς ὡς ἡ δύναμις εἶχε, καὶ οἷα ἐν ἀλλοτρίᾳ ξένος ὦν ἐκεῖνος καὶ ἐπηλύς, καὶ πολλοὺς ἔχων τοὺς ἀντικειμένους διὰ τὸ ἑτερόδοξον, ἀνεγείρει εὐκτήριον καὶ ναῖν, αὐτόχρομα σωτηρίαν ψυχῶν. Πάμπλου γάρ τι πλῆθος θεοσεβῶν ἐν τούτῳ συναγαγόν, καὶ θύτας καθαρῶς τῷ Θεῷ παραστησάμενος, ποιμὴν ἁγίαν, ὡς εἰπεῖν, τὸν ναῖν ἀπειργάσατο, ἥς ποιμὴν οὗτος οὐ μισοῦτός· πάντα τὴν ἀπιστίαν πλανώμενον τῇ τῆς ἀληθείας σύριγγι πρὸς πίστιν ἀνακαλούμενος, καὶ τοὺς μὲν τῇ πλάνῃ νοσοῦντας τοῖς σωτηριώδεσι τῶν Γραφῶν φαρμάκοις ἰώμενος, τοὺς δὲ ἤδη συντετριμμένους τῇ διδασκαλίᾳ καταδεσμένῳ

καὶ πρὸς τὴν ἀληθινήν ἀγων ὑέλιαν. Ἄλλ' ἴναγε καθ' ἑδὼν ὁ λόγος ἡμῖν προῆ, καὶ τοῦτο τεράστιον τῶν αὐτοῦ, ὡς ἐκ τῶν ἐκείνου ἐνὶ μαθεῖν, διηγήσομαι. Διονυσίῳ θεραπευταὶ μὲν καὶ ἕτεροι, εἰς δὲ τις αὐτῶν καὶ Δημόφιλος. Δημοφίλῳ δὲ πόλις ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἐπαρχία, σχημά τε καὶ βίος μονήρης· τὸ δὲ μονήρες τοῦτω αἱ καθαραὶ καὶ ἱεροτελεστικαὶ Διονυσίου χεῖρες ἐπέθεσαν. Τάξις αὐτῆ παρὰ Διονυσίου καὶ λειτουργία τῷ ἀνδρὶ, ταῖς τοῦ ναοῦ πύλαις ἐφειστάται.

Ὁ τοίνυν Δημόφιλος οὗτος, τὸν ἑαυτοῦ πρεσβύτερον θεασάμενος ἐπιστραφέντα τινὰ πρὸς μετανοίαν συμπαθῶς προσδεξάμενον, πρῶτως οὐκ ἐνεγκῶν, ἀλλὰ χαλεπήνας, εἰσω τε τῶν τοῦ θυσιαστηρίου ἀδύτων γενόμενος, ὧν ἐπιθαίνειν οὐκ ἀσφαλές, οὐδὲ προσφάσειν ὄσιον, ἐκπομπευθῆναι μὲν τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ποιεῖ, τὸν δὲ ἀγαθὸν ἐκείνον ἐρέα καὶ ἡμερον πληγαῖς οὐ φορηταῖς ὑποβάλλει· κατὰ τε τῆς κόρρης παιῶν ἀντιθεῖ, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς αἰδοῦς προσιόντα θρασέως ἀπολακτίζει, ἀσεβῆ λέγων καὶ ἀλιτήριον, τὸν ἀγαθότητι παρορᾶν ἡξυμένον τὰ τοῦ λαοῦ ἀγνοήματα, καὶ τῷ ἀρχιερεῖ Διονυσίῳ καὶ ἀρχιποιμένῳ, ὡς μέγα τι πρὸς ἀρετὴν εἰργασμένος, διαχαράττει τὸ γεγονός, ἄνω καὶ κάτω θρυλλῶν τῆς θράσεως ἐκείνης ἐπιστολῆς, ὡς οὐχ ἑαυτὸν μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ τὸν Θεὸν ἐκδικήσει. Τί οὖν ἐκεῖνος; ἀρ' ἦ τὸ τῶν πολλῶν ἐπαθεν, ἦ καὶ μικρὸν ὄλως τῆς συντρόφου μεταβαλεῖν ἐνομίσθη χρηστότητος; οὐ μόνον, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· οὐδ' ἔργῳ τὸν ἡμαρτηκότα ἡμίνατο, ἀλλὰ λόγῳ θείῳ καὶ σωτηριώδει πεπαίδευκε· τὴν πρὸς ἀρετὴν ὁμοῦ καὶ πᾶσαν εὐκοσμίαν τυποῦσάν τε καὶ ρυθμιζούσαν ἐκείνην γράφας ἐπιστολὴν, καὶ πραότητος ὑπόδειγμα τὸν Ἀαρὼν, τὸν Δαυὶδ, καὶ ἑτέρους παραστησάμενος· ἦς ἵνα τὴν ἄλλην πρὸς τὸ ἀγαθὸν καταλίπω παράκλησιν, ἀλλὰ τῆς ὁράσεως, ἦς διέξεισι πρὸς αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ τῶν ἁγίων θεαθείσης, μνησθήσομαι. Εἶχε δὲ κατὰ λέξιν οὕτως·

Γενόμενόν μὲ ποτε κατὰ τὴν Κρήτην, ὁ ἱερὸς ἐξεναγώγησε Κάρπος, ἀνὴρ, καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτίαν ἐπιτηδεύειν· καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς ἁγίαις τῶν μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχείρει, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτελείους εὐχὰς, ἱερᾶς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως ἐπιφαινομένης. Ἐλεγεν οὖν, ὅτι, λελυπηκός αὐτόν ποτε τῶν ἀπίστων τινος, (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνος τινὰ πρὸς τὸ ἄθεον ἀπεπλάνησεν) ἔτι τῶν Ἰλαρίων ἡμερῶν αὐτῷ τελευτήσαντι, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπεριπύς ὑπερῶξεσθαι, καὶ Θεὸν σωτήρα συλλήπτωρα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιστρέψαι, τὸν δὲ ἀγαθότητι νικῆσαι, καὶ μὴ διαλιπεῖν νοουετούντα διὰ βίου παντός, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισθητησίμων αὐτοῖς κρινόμενων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐννόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ μὴ πρότερον τοῦτο παθόν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλὴν τινα τὴν δυσμένεμαν καὶ τὴν πικρίαν ἐντήξας ἐκεί-

A doctrina alligans, et ad veram ducens sanitatem. Sed ut certa nobis via procedat oratio, hoc quoque ejus admirabile, ut ex illius epistolis sciri potest, narrabo. Plures quidem erant Dionysio therapeutæ, unus autem ex iis erat etiam Demophilus, qui civis erat provinciae Atheniensis, habituque et vita monachus; monachatum autem ei imposuerant puræ 347 et sacris initiantes manus Dionysii; ordo hic et ministerium viro isti a Dionysio, ut præset januis templi.

Hic ergo Demophilus cum aliquando vidisset suum presbyterum, quemdam impium atque peccatorem ad poenitentiam conversum, illique proidentem misericorditer excepisse, minime leviter ferens, at exacerbatus et intra sacrarii adyta existens quæ ingredi nequaquam tutum, neque attingere sanctum, Sancta sanctorum publice ludibrio haberi facit, bonum autem illum sacerdotem et mansuetum plagis intolerabilibus subjicit, atque in faciem percutiens obnititur, et cum magna reverentia accedentem, audacter calcibus repellit, impium ac scelestum dicens eum qui ex misericordia populi ignorantias despiciere statuisset, et Dionysio episcopo, atque pastorem principi, quasi magnum quid ad virtutem effecisset, describit quod acciderat, susque deque jactans in illa audaci epistola, quod non tam seipsum quam Deum ultus esset. Quid ergo ille? Num, ut vulgus solet, fuit animo perturbatus? aut reputatus est vel parum quid omnino mutavisse de ea bonitate quæ ei coaluerat? Hoc minime dici potest. Neque enim facto ultus est eum, qui peccaverat; sed facto et sermone salutari erudit, quæ simul ad virtutem et omnem moderationem informat et componit, illam scribens epistolam, et exemplum mansuetudinis, Aaron, David, et alios adducens. Cujus ut omitam aliam ad bonum exhortationem, meminero certe visionis, quam ei narrat, ut quæ sancto Carpo apparuerit. Sic autem se habet ad verbum:

Cum aliquando in Cretam venissem, me Carpus hospitio excepit, vir, si quis alius, propter magnam mentis puritatem ad cernendum Deum aptissimus. Neque enim sacros mysteriorum ritus aggredebatur, nisi prius ipsi in iis precibus, quæ antea perfici solent, sacra et lata apparuisset visio. Is quidem narrabat, cum a quodam, qui a fide religioneque nostra abhorreret, forte offensus esset (tristitiæ autem causa erat, quod ille ab Ecclesia quemdam ad impium cultum traduxerat), tum cum etiam, ab ipso (Christiano propter baptismum) bilaria agerentur, cum benignam patrotroque ad Deum precationem funderet necesse esset, Deoque servatore adjutore adjuncto, illum quidem convertere, hunc autem vincere benignitate, nec desistere admonere per omne vitæ tempus usque ad hunc ipsum diem, atque ita demum eos ad Dei notitiam deducere, 348 quasi jam ea, de quibus antea dubitarent, dijudicata essent, et ab iis quæ inconsiderate ausi essent, legitime pœ-

nas dando respiscere cogentur; tum tamen id quod nunquam sibi usuvenisset, haud scio quomodo magno quodam et acerbo animi dolore confectum, quieti se dedisse, ac quidem dormiisse ita male affectum (erat enim vespera); media autem circiter nocte (solitus enim erat hoc tempore per se ad divinos hymnos vigilare) surrexisse quidem, cum nec somnum ipsum qui altus fuisset, et semper interruptus, sine conturbatione cepisset; stantem tamen ad divina colloquia, irreligiose doluisse et acerbe tulisse, dicentem non esse æquum viros impios vivere, et qui vias Domini rectas perverterent; hæc dicentem, precatum esse a Deo, ut amborum vitam sine misericordia turbine aliquo igneo abrumperet. Quæ cum dixisset, commemorabat se visum esse videre repente domum in qua staret agitari primum, deinde a vertice in duas partes dimidias dividi, et ante se rogam quemdam magni luminis, eumque (sub dio enim locus ille esse videbatur) e cælo usque ad seipsum deferri: cælum vero apertum, et in convexa cæli superficie Jesum, assistentibus innumerabilibus angelis, hominum figura et specie. Atque hæc quidem a cælo videri summa cum sua admiratione. Cum autem ipse deorsum oculos convertisset, cernere se dicebat etiam terram ipsam ita discessisse, ut obscurus quidam et tenebricosus hiatus existere videretur: atque homines quidem illos quibus male precatus esset, ante se ad os hiatus stare tremantes et miseros, et qui fere præ pedum suorum instabilitate demergerentur: ab inferiore autem loco ex hiatu angues sursum serpere, atque ad eorum pedes, cum sensim moverentur, interdum quidem trahere complicatos simul et deprimentes, atque detrahentes; interdum dentibus aut caudis incendentes, vel demulcentes, omnique ratione agentes, ut eos in illam immensam voraginem præcipientes darent; fuisse etiam viros quosdam in medio, qui una cum serpentibus in homines illos invaderent, exagitatione, pulsu, et percussione; visos autem esse viros illos decidere, partim invitos, partim sponte, quod a malo sensim cogentur.

Narrabat porro Carpus se voluptatem capere solitum, cum inferiora aspiceret, superiora vero negligere: graviter autem ferre et indignari, quod nondum **349** decidissent; atque in hanc rem cum sæpe incubuisset, nec profecisset, et acerbe tulisse, et male precatum esse; cum vix tandem cælum aspexisset, vidisse quidem illud rursum, quemadmodum etiam antea viderat; Jesum autem, quem ad misericordiam id quod gerebatur commo-visset, manum benignam porrexisset, et angelos qui una auxilium ferrent, viros alium alia ex parte retinuisse, dixissetque Carpo Jesum porrecta adhuc manu: «Feri me jam; paratus sum enim rursum, salutis hominum causa, mortem perpeti: mihique hoc pergratum est, dum alii homines non peccent. Sed vide, num tibi utile sit hanc in hiatu et cum serpentibus mansionem, mansioni cum Deo et benignis hominumque amantibus angelis antepone-re.»

μήθη·κατεδάρηθην μὲν, οὕτω κακῶς ἔχων· ἐσπέρα γάρ ἦν· περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς θεῖους ὑμνοὺς ἐγρηγορεῖν·) διανίσταται μὲν, οὐδὲ τῶν ὑπκων αὐτῶν, πολλῶν γε ὄντων, καὶ αἱ ἐγκοπιμῆμων, ἔξω ταραχῆς παραπολεύσας· ἐστὼς δὲ ὄμωκ εἰς τὴν θείαν ὄμιλιν οὐκ εὐαγῶς ἤνιστο καὶ ἔδυσχέαινε, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῶεν ἄνδρες θεοὶ καὶ διαστρέφοντες τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας· καὶ ταῦτα λέγων, ἔδειτο τοῦ Θεοῦ πρὸς τῆρι τινι τὰς ἀμφοτέρων εἰσάπαξ ἀνηλεῶς ἀπαύσαι ζώας. Ταῦτα δὲ εἰπὼν, ἔλεγε δόξαι ἰδεῖν ἄρνω τὸν οἶκον ἐν ἵππερ εἰστήκει διαδοθηθέντα πρότερον, καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰς δύο μέσον διαιρεθέντα, καὶ τινα πυρὰν πολύφωτον ἐπίπρωθεν αὐτοῦ, καὶ ταύτην (ἔδοκει γὰρ λοιπὸν ὑπαιθερός ὁ τόπος), ἐκ τοῦ οὐρανοῦ χώρου μέχρις αὐτοῦ καταφερομένην· τὸν δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἀναπεπταμένον, καὶ ἐπὶ τῶν νῶτῶν τοῦ οὐρανοῦ τὸν Ἰησοῦν, ἀπέριων ἀνθρωποειδῶν αὐτῶν παρεστηκότων ἀγγέλων. Καὶ ταῦτα μὲν ἄνωθεν ὀράσθαι, καὶ αὐτὸν θαυμάζειν· κάτω δὲ κύψας ὁ Κάρπος, ἰδεῖν ἔφθ καὶ τοῦδαφος αὐτὸ πρὸς ἀχανές τι χάσμα καὶ σκοτεινὸν διεβήγμένον· καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἐκείνους, οἷς ἐπηράτο, πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ στόμιον ἐστήκειναι τοῦ χάσματος, ὑποπρόμους, ἐλεεινοὺς, ὅσον οὕτω καταφερομένους ὑπὸ τῆς τῶν οικειῶν ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος ὄφεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν ἀποσύρειν, ἐπανειλουμένους ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἐπανέλκοντας· ποτὲ δὲ τοῖς ὁδοῦσιν, ἢ τοῖς οὐρανοῖς ὑποτύφοντας, ἢ ὑπογαργαλιζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανές ἐμβαλεῖν μηχανωμένους· εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ, τοῖς ὄφεισι κατὰ τῶν ἀνδρῶν συνεπιτιθεμένους· διαδοθῶντας ἅμα καὶ ὑπωθούσας καὶ καταπαίοντας. Ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι τὰ μὲν ἄνοκτες, τὰ δὲ ἐκόντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ κατ' ὀλίγον βιαζόμενοι ἅμα καὶ πιεθόμενοι.

Ἐλεγε δὲ ὁ Κάρπος ἐαυτὸν ἤδεσθαι κάτω βλέποντα· τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν· δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ πεπτώκασιν ἤδη, καὶ τῶν πράγματι πολλάκις ἐπιθέμενον καὶ ἀδυνατήσαντα, καὶ ἀχθῆσθῆναι καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεύσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὥσπερ καὶ πρότερον ἐωράκει· τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλεήσαντα τὸ γιγνώμενον, ἐξαναστήναι τοῦ ὑπερουρανοῦ θρόνου, καὶ ἔως αὐτῶν καταβάντα, καὶ χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτῶν συνεπιλαμβανόμενους, ἄλλον ἄλλοθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδρῶν· καὶ εἰπεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἤδη προτεταμένης· «Παῖε κατ' ἐμοῦ λοιπὸν· ἔτοιμος γάρ εἰμι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασχωζόμενων παθεῖν, καὶ προσφιλῆς μοι τοῦτο, μὴ ἄλλων ἀμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλήν ὄρα, εἰ καλῶς ἔχει σοι, τὴν ἐν τῷ χάσματι καὶ μετὰ τῶν ὄφειν μονὴν ἀναλλάξασθαι τῆς μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλων.»

Γαυτά ἐστὶν ἃ ἐγὼ ἀκηκῶς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι. **A** Hæc sunt quæ ego audita, vera esse credo.

Ὅτω τὰ πάντα πρῶτος ἦν καὶ συμπαθὴς καὶ ἀόργητος, ὅσω τοῖς ἔργοις ὑψούτο, τοσοῦτω τῷ φρονήματι ταπεινούμενος· κανὼν τοῖς πᾶσι πρὸς ἀρετὴν· λύχνος εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος. Δι' ὃ μηδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον ὁ τῶν ἀπάντων αἴτιος· μόνος κρύπτεσθαι συνεχώρησεν· ἀλλ' ἐφ' ὑψηλοῦ δι' ἀρετῆς τίθησι· καὶ ἡ φήμη, εὐθέως λαβοῦσα, διὰ πάντων ἤδε στομάτων, ἐν πᾶσι πάντων κρατεῖν Διονύσιον. Καὶ δὴ πρὸς τοῦτον πάντες ἐπέβρεον· οὐ τὸ δημῶδες μόνον καὶ ἀγοραῖον, ἀλλ' ὅσον καὶ τῶν ἐλλογίμων ἦν καὶ ἐπιφανῶν· ὅ τε πρότερον τῇ μανίᾳ κατελιγμένοι, καὶ θηρῶν ὠμότερον τὴν Ἐκκλησίαν σπαράττοντες, ὡς τὸν ἄνδρα γινόμενοι, καὶ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης καὶ θείας γλύττης ἀκούοντες, τό τε τῶν καρδιῶν σκληρὸν ἐμαλάττοντο, καὶ τῷ ἀληθινῷ καὶ πρώτῳ φωτὶ προσήσαν διὰ τοῦ βαπτίσματος· ὅσω πλέον τῶν ἄλλων πρὸς κακίαν πρῶτην ἐφλέγμανον, τοσοῦτω ζέοντα τὸν Χριστιανισμόν ἐνδεικνύμενοι· καὶ ὅπως οὐδὲν οὕτως ἀνὰ στόμα τοῖς πᾶσι, ὅτι μὴ Διονύσιος ἦν. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡ φήμη διέτρεχεν, ἡ διδασκαλία τε ἐπλάτυνετο, καὶ ἡ πίστις ἐθεδαίουτο τρανότερον, εἰς ἀκοῆς ἤκει τὸ πρᾶγμα Δομετιανῷ, Δομετιανῷ τῷ πάντα δεινῷ· Δαιμονιανῷ δὲ μᾶλλον εἰπεῖν οἰκειότερον, τῷ λαλήσαντι κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουθενώσει, καὶ χεῖρα θεομάχον κατὰ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἄραντι πίστεως. Οὗτος οὖν τί μηχανάται, μᾶλλον δὲ τί παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Σατάν ἐκπαιδεύεται; πάντων μὲν τῶν ὅσοι τὰ Χριστιανῶν φρονοῦσιν, ὑπεριδεῖν, Διονύσιον δὲ μόνον ἐλεῖν, εὐεῖδῶς, ὡς, εἰ τούτου περιγένηται μόνου, πάντων ἔσται κρατήσας· εἰ δὲ μὴ τούτου, Δομετιανοῦ πάντες στερόδωτοι. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἐνενοεῖ, ὁ θυμὸς αὐτὸν ἐγείρει κατὰ τοῦ μάρτυρος, καὶ ζητῶν τῆς μανίας λαμα, τοῦτο μόνον εὕρισκει, τὸν αὐτοῦ θάνατον. Ἀμέλει καὶ πάντας τοὺς ὑπὸ χεῖρα συναγαγῶν, τοὺς ἀπηνεστέρους τε καὶ εὐκότας αὐτῷ τὴν ἀπόνοιαν παραλαβῶν, κατὰ ζήτησιν ἐκπέμπει τοῦ μάρτυρος, καὶ, « Εἰ μὲν τῷ ἡμετέρῳ τούτου, φησὶ, μεταθέσθαι σεβάσματι πέσσετε, τοῦτ' ἐμοὶ τὸ ποδοῦμενον, καὶ λαθόντες αὐτὸν μεθ' ἐκυστῶν, ἀναστρέψατε· εἰ δὲ ἔτι τῇ δυσσεβεῖ ἐπιμέλῳν εἶη θρησκείᾳ, θάνατον αὐτοῦ κατακρίνατε. »

Οἱ δὲ, τοῦτο παρὰ τοῦ κρατοῦντος ἀκούσαντες, τῇ τε συνοικίῳ μανίᾳ ὑποτυφόμενοι, καὶ δραστήριοι τῷ πέμψαντι δόξαι φιλοτιμούμενοι, ἐπεὶ τὴν Γαλλίαν κατέλαβον, ὡς τινες εἰσπηδῶσι θήρες· καὶ πᾶσαν διατάράζοντες τὴν περίχωρον, ὑποφθείρουσι τοὺς εὐκολωτέρους, τὰ κατὰ τὴν μακάριον διδάξαι τε καὶ εἰπεῖν Διονύσιον. Ὡς δὲ τούτον ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει διατρίβειν ἐπέθυοντο, οὕτω τὸ πᾶν ἐπέθυοντο, καὶ τῇ πόλει ἐφίστανται. Εἶτα τὰ περὶ τῶν Χριστιανῶν ἐρευνῶσιν, εὕρισκοντι πανταχῇ τὰ τῆς πίστεως κατεσπαρμένα ἡδέγματα. Περὶ τῶν τοῦ μάρτυρος τεραστίων μανθάνουσιν, ὡς τοὺς περὶ τι πονηρῶς ἔχοντας πάντας ἰάσαιτο. Κάντεῦθεν τὸ τῶν ἀπίστων αὐτῷ στίφος ἐπὶβρέυσαν τῇ θεοσεβείᾳ συνέθετο· καὶ ὡς ἡ πᾶσα Γερμανία πολλοῖς τὸ πρόσθεν καὶ δαινοῖς δεδουλωμένη πάθει τε καὶ πράξεισιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰδωλικόις

Dionysius itaque in rebus omnibus erat adeo mitis, misericors, et ab ira alienus, ut quo altior evadere factis, eo se magis modestia demitteret, regula factus omnibus ad veritatem, et lucerna ad deducendum ad id quod est melius. Quocirca nec eam abscondi sub modio sivit is, qui est solus auctor omnium : sed in alto ponit per virtutem : et fama protinus pervadens, canebatur in ore omnium, in omnibus omnes vincere Dionysium. Porro autem omnes ad eum confluebant, non solum populares et forenses, sed qui erant eruditi et insignes : et qui prius laborabant insaniam, et feris crudelius lacerabant Ecclesiam, ad illum virum venientes, et admirabilem illam et divinam linguam audientes, cordis sui mollebant duritiam, et ad veram et primam lucem accedebant per baptismum ; quo magis erant inflammati ad vitium, eo ferventiorum ostendentes christianismum, et ad summam, nihil tam erat in ore omnium, quam Dionysius. Cum ergo hæc fama sic pervaderet, doctrina autem dilataretur, et fides confirmaretur evidentius, res delata est ad Domitianum, ad sævissimum inquam Domitianum, vel ut magis proprie dicam, Dæmonianum, qui contra Deum locutus fuit iniquitatem in superbia et contemptione, et manum Deo inimicam extulit adversus fidem christianorum. Hic ergo quid machinatur? vel potius quid docetur a patre suo Satana? Omnes quidem qui, quæ christiani sentiunt, despiciere; Dionysium autem solum de medio tollere; hoc sciens, quod si eum solum vicerit, omnibus fuerit superior; sin minus, omnes fore Domitiano fortiores. Postquam autem hæc mente agitasset, eum excitat ira adversus martyrem, et furoris querens medicamentum, nullum aliud invenit, præter ejus mortem. Cum itaque omnes, qui ejus imperio parebant, congregasset, eosque assumpsisset qui erant ei amentia similes, mittit ad querendum martyrem. « Et, si ei quidem, inquit, persuaseritis, ut ad nostram traducatur religionem, hoc est, quod desidero: cumque eum acceperitis vobiscum, revertimini. Sin autem adhuc permanserit in impia religione, eum morte condemnate. »

Illi autem cum hæc audiissent ab imperatore, et furore accenderentur, qui in eis habitabat, et ad res gerendas acres videri vellent ei qui miserat, postquam venerunt in Galliam tanquam feræ quædam irruunt : et cum omnem, quæ circa sita erat, conturbassent regionem, corrumpunt simpliciores, ut docerent ubinam beatus Dionysius versaretur. Postquam autem audierunt eum versari in civitate Parisiorum, necdum rem totam audierant cum illic adsunt. Deinde percontantes de rebus christianorum, inveniunt fidei doctrinam esse dispersam per totam civitatem : de miraculis martyris sunt certiores, quod omnes scilicet, qui male se haberent, curasset : et ideo incredulorum ad eum confluisse catervam, et se adjunxisse vero Dei cultui : et quod omnis Germania quæ multis prius gravibus vitiis

servierat et factis, quinetiam subjecta erat cultui simulacrorum, collum suum ex his subtractum, doctrina Dionysii, subjunxit jugo Christi. Cum ergo hæc, et multa alia facta esse, ad eorum venisset cognitionem, et Christi gregem augeri, et suos deos vidissent habitos despectui, et sua mysteria contemni, et inclinatum esse impietatem, magis accenduntur, et rogant ubinam habitaret, qui eorum erat auctor: et repente in beatum irruentes Dionysium, eum simul ligant cum iis qui cum ipso erant, in ore divinam adhuc habentem doctrinam; præsentem, rabiem et furorem spirantes ad examinationem. Ingrediatur ergo vir generosus simul cum Rustico et Eleutherio, mente firma ac stabili et libero animo, perinde ac si vocaretur ad festum, non ad certamen. Arroganter igitur et aspere, ut eum perferretacerent statim in principio, ei dicunt: « Tu es, o execrandum caput, qui nostros deos nibili facis, et contendis **351** de medio nostram tollere religionem? Responde ergo, quod sit tuum genus, quæ te tulerit patria, et quod tuum studium. » Ille autem, amore in Christum ei addente animum, et faciente eum confidentiorem: « Ego quidem, inquit, o vos, ut et genus et patriam omnittam in præsentia, me Christi servum esse confiteor, et eum solum, et Patrem, qui caret principio, et coæternum ejus colo Spiritum. Aufugi autem a vestro errore, validissimus (in meo enim Christo habeo fiduciam) vestrorum deorum deturbator, christianorumque ad virtutem exhortator promptissimus. Ad hæc facite, si quid est vobis imputatum. » Videntes autem malevoli, sancti constantiam cum prudentia conjunctam, iram mutant in adulationem, et, « Ne tuam, o Dionysi, dicunt, canitiem affeceris contumelia, neque charos sodales morti acerbæ tradideris; pare recte consulentibus, et imperatoris potentiam, per nos te rogantem, revereri persuadearis, o chare et bone Dionysi; diis nostris sacrificare persuadearis et eris cum tuis primus eorum qui sunt sub imperio. » Ille autem: « Vester, inquit, hic error est pejor priore, si putetis fore, ut me, aut meorum aliquem seducatis. Hoc enim sciatis, quod nos non honores, non contumeliæ, non blanditiæ, non tormenta, neque aliquid aliud omnino

Deinceps ergo cum non possent persuadere, deposita persona et simulatione, cum ira magis effervuissent, et e cathedra furiose, et mente quodammodo emota surrexissent: « A vobis, o amentes, Dionysio dicunt, et iis qui cum ipso erant, dii contemnuntur, et imperator irridetur: et artibus magicis, perinde ac miraculis, eos, qui ejus parent imperio, ab eo abducitis, et ad vestras partes traducitis? » Sancti autem, « Similes eis fiant, qui ipsos colunt, » eis una voce dixerunt; « nos autem non magicis artibus, ut dicitis, sed Dei nostri et vivifici ejus Spiritus invocatione et operatione, cæcis visum, mutis sermonem, claudis ingressum, et dæmoniacis præbemus curationem. Quorum ne sibi

(*) Ant legendum χείρονα sine ού, cum interprete,

ὑποκειμένη σεβάσασσι, τὸν οἰκίῳν αὐγένα, ταῖς Διονυσίου διδασκαίς, ἐκείθεν ὑπεξελούσα, τῷ τοῦ Χριστοῦ ζυγῷ ὑπηγάγετο. Ὡς οὖν εἰς γινώσκιν αὐτοῖς, οὕτω ταῦτα καὶ πολλὰ ἕτερα γεγονέναι ἀφίκετο, τὴν τε τοῦ Χριστοῦ ποίμνην αὐξανομένην, καὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοῦ παρεωραμένους εἰρών, τὰς τε τσλετὰς περιθρισμένας, καὶ εἰς γόνυ κλίνασαν τὴν ἀσέβειαν, ἐπὶ μᾶλλον ἐκκαίονται, καὶ τὸν τούτων αἴτιον ὅπου καὶ διατρίβων εἶη, πυνθάνονται· καὶ τὸν μακάριον, ἀθρόον ἐπεισπεσόντες, σὺν ἅμα δεσμοῦσι τοῖς μετ' αὐτοῦ, τὴν θείαν ἀνά στόμα διδάχην ἐπι φέροντα, καὶ προκαθηνται λυσσῶδες τι καὶ μανικὸν ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν πνεόντες. Εἰσεισιν οὖν ὁ γεννάδας ἅμα Ῥουστικῷ καὶ Ἐλευθερίῳ, ἀτρόμῳ διανοίᾳ καὶ πεπαρῆρησιασμένη ψυχῇ, ὡσπερ εἰς ἑορτήν, οὐκ εἰς ἀγῶνα καλούμενος. Καὶ δὴ θρασέως οὕτω καὶ αὐστηρῶς, ἴν' ἐκ προοιμίῳ εὐθὺς καταπλήξωσι, φασὶ πρὸς αὐτόν· « Σὺ εἶ, ὦ καταράτῃ κεφαλή, ὁ τοὺς ἡμετέρους θεοὺς ἐν μηδενὶ τιθέμενος, καὶ τὴν ἡμῶν ἐκ μέσου ποιῆσαι θρησκείαν φιλονεικῶν; Ἀπόκριται οὖν, τὸ γένος, τὴν ἐνεγκαμένην, τὸ ἐπιτήδευμα. » Ὁ δὲ, θαρραλεώτερος μᾶλλον τῷ πρὸς Χριστὸν γενόμενος ἔρωτι· « Ἐγὼ μὲν, ὦ οὗτος, φησιν, ἵνα τὰ τοῦ γένους τό γε νῦν ἔχον καὶ τὴν πατρίδα παρῶ, Χριστοῦ δοῦλος εἶναι ὁμολογῶ, καὶ μόνῳ τούτῳ τῷ τε ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ τῷ συναϊδίῳ αὐτοῦ λατρεύω Πνεύματι· πέφευγα δὲ καὶ τῆς ὑμῶν πλάνης· τῷ γὰρ ἐμῷ Χριστῷ πέποιθα, καθαιρέτης στεβρότατος, ἀλείπτῃς Χριστιανοῖς πρὸς ἀρετὴν ἐτοιμότατος. Πρὸς ταῦτα εἰ τι προστεταγμένον ὑμῖν, πράσσετε. » Καὶ τὴν τοῦ ἁγίου γόνυθεν οἱ δυσμενεῖς μετὰ συνέσεως ἔνοστασιν, τὸν θυμὸν εἰς ὠπείαν ἀμείβουσι, καὶ, « Μὴ τὴν σὴν ἐντιμον πολιὰν ἀτιμώσης, φασὶ, Διονύσιε, μηδὲ τέλει τὴν φιλίην ἐταιρίαν πικρῶ παραδῶς· πείσθητι τὰ χρηστὰ συμβουλευούσι, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως κράτος δι' ἡμῶν ἱκετεύδον σε δυσωπήθητι· πείσθητι, φίλε χρηστὲ Διονύσιε, τοῖς ἡμετέροις θῦσαι θεοῖς, πείσθητι· καὶ πρῶτος τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν ἐσθὶ μετὰ τῶν σὺν. » Ὁ δὲ, « Πεπλάνησθε, φησὶ, τῆς προτέρας πλάνης οὐ(ὲ) χείρονα, εἰ ἐμὲ σὺλῆσειν ἤ τινα τῶν ἐμῶν ὄλωσ ἠθήθητε· ἡμᾶς γὰρ, εὐ ἴστε, οὐ τιμαί, οὐκ ἀτιμαί, οὐ ὠπειῶται, οὐ βάσανοι, οὐκ ἄλλο τι τῶν ἀπάντων οὐδὲν χωρίσει Χριστοῦ. »

separabit a Christo. »

Ἐντεῦθεν, ἐπεὶ μὴ οἳοί τε πείθειν ἐτύγχανον, τὸ προσωπεῖον καὶ τὴν ὑπόκρισιν ἀποθέμενοι, τῷ τε θυμῷ πλέον ζεσάντες, καὶ τῆς καθέδρας μανικὸν τι καὶ παρακεκινημένον ἐξαναστάντες· « Παρ' ὑμῶν, ὦ ἀνόητοι, Διονυσίῳ φασὶ καὶ τοῖς μετὰ αὐτοῦ, τὰ τε τῶν θεῶν ἀτιμῶνται, καὶ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος μυχτηρίζεται, καὶ μαγικαῖς ἐπινοίαις δῆθεν ὡς θαυματουργίαις ὑμεῖς τοὺς ὑπὸ τὴν τούτων ἀρχὴν ὑποσὺλῃτε καὶ ἀφετερίζεσθε; » Οἱ δὲ ἅγιοι, « Ὅμοιοι αὐτοῖς γέγονιντο οἱ τιμῶντες! » μιᾶ πρὸς αὐτοὺς ἔφρασαν τῇ φωνῇ· « ἡμεῖς δὲ οὐ μαγικαῖς ἐπινοίαις, ὡς αὐτοὶ φασε, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῇ τοῦ ζωοποιοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἐπικλήσει καὶ ἐνεργείᾳ τυφλοῖς τὸ βλέπειν, κωφοῖς τὸ λαλεῖν, βάσιν τε χωλοῖς, καὶ δαιμο-

aut scribendum οὐ χρείτονα. EDIT. PAIB.

νώσι προσέχομεν ἴασιν· ὧν οὐδὲ ἑαυτοῖς οὐδὲν οἱ ὑμέτεροι θεοί, ἄτε ξύλα καὶ λίθοι, δοῦναι δεδύνηται· *Στέμα γὰρ ἔχουσι, καὶ οὐ λαλοῦσιν· ὀφθαλμοὺς, καὶ οὐ βλέπουσιν· ὦτα, καὶ οὐκ ἀκούουσιν.* Ἐν τούτῳ μόνον ὁμῖν ἐνεργοῦσι, τὸ ἀτελεύτητον πῦρ ἀναφλέγουσιν. » Τούτοις ἀντιπεῖν οὐ δυναθέντες οἱ τύραννοι, δριμύ τι καὶ παράφορον εἰς αὐτοὺς ὑπιδόντες, καὶ τὰ ξίφη σπασάμενοι, πρὸς τὸν φόνον ὀπλιζόνται· καὶ δὴ ὡς ἀπὸ σημείου τούτους ἐξαγαγόντες τῆς πόλεως, ἐπὶ τινα κορυφὴν δεσμώτας ἀνάγουσι, καὶ τοὺς δημίους τὰ πρὸς σφαγὴν ἐγχειρίζουσι. Μεταξὺ δὲ καιρὸν οἱ ἄγιοι αἰτοῦσι προσευχῆς, καὶ γόνυ κλίνουσιν. Ἐν τοσοῦτῳ δὲ ὁ ἱερομάρτυς τοῦ Χριστοῦ Διονύσιος, τὸ ὄμμα εἰς οὐρανοὺς ἀνατείνας· « Δέσποτα θεὲ παντόκρατορ, γιᾶ, φησὶ, μονογενὲς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Τριάς ἅγια ἀναρχε καὶ ἀμέριστε, πρόσδεξαι τὰς τῶν σῶν δούλων ἐν εἰρήνῃ ψυχὰς, ὅτι ἐνεκά σου θανατούμεθα. » Καὶ τῶν ἁγίων τὸ « Ἀμήν » ἐπιφωνησάντων, πρὸς τοὺς δημίους ἐπιστραφεὶς, « Τὸ κλειυθὲν ὁμῖν ἐκτελεῖτε, » φησὶν. Οἱ δὲ πρῶτα μὲν τὴν τοῦ μακαρίου Διονυσίου, εἶτα Ῥουστικῆ καὶ Ἐλευθερίου ἐκτέμνουσι κεφαλὴν. Ἄλλ' οὐδὲ τούτῳ σοῦ, Διονύσιε, ὁ διὰ σὲ παθῶν τοῦ δι' αὐτὸν θνήσκοντος ἐπιτέλεται· ἀλλὰ τι καὶ περὶ τὴν ἐκτομὴν τεράστιον ἐπιδείκνυται. Καὶ γὰρ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν, ὡσπερ τι βραβεῖον, ἐν ταῖν χειρῶν ὁ μάρτυς δεξάμενος, ἐφ' ἱκανὸν τόπον δίσπειν. Ἐφεσεν οὖν τὴν κεφαλὴν, καθάπερ τι τρόπαιον, ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ὑπὸ θείας πάντως φερόμενος χάριτος, καὶ οὐ πρότερον ἀνήκε, πρὶν ὅτε δὴ γυναικὶ κατὰ θεῖαν πάντως συνενεχθεὶς πρόνοιαν ἐκείνης παλάμαις, ὡς τινα θησαυρὸν, ἐναπέθετο. Ἐκείντο δὲ ἀμελοῦμενα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων τίμια σώματα θηροῖ βορὰ καὶ ὀρνέοις προκειμένα, μηδὲ τῆς νεομισμένης λαχόντα ταφῆς.

Οἱ μέντοι δῆμιοι οὐδὲ μέχρι τούτου τῆς ὀργῆς ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς λειψάνοις αὐτοῖς ἐπιμαίνονται, θαλάσῃ δοῦναι καὶ βυθῷ προθυμούμενοι, ὡς ἂν μὴ τὰς αὐτὰς, καὶ ἄψυχα ὄντα, θαυματουργίας ἐνδείξαινο, κἀντεῦθεν ἔλξουσιν τοὺς πολλοὺς πρὸς ἐπίγνωσιν. Ὁ δὴ, ὡς αὐτοῖς ἔδοξε, γέγονεν ἂν, εἰ μὴ τῇ πονηρᾷ ταύτῃ πέρας ἐπενεχθῆναι βουλῇ δικαίωσεν ὁ Θεός. Αἰσθημένη γὰρ τοῦ βουλευμένου ἡ τὴν τιμίαν τῷ Θεῷ κεφαλὴν δεξαμένη (ὄνομα Κατούλα τῇ γυναικί) κοινοῦται· τινα τοῖς πιστοῖς γνώμην ὡς ἀρεστὴν τῷ Θεῷ καὶ ἀπόδεκτον· καὶ πολυτελεῖ παραθεμένη τὴν τράπεζαν, εἰς εὐωχίαν τοὺς δημίους παρέλαθεν. Ἐν ὅσῳ δὲ οὗτοι εἰσπιῶντο παρὰ τῇ γυναικί, τῶν πιστῶν τινες τὰ τίμια τῶν μαρτύρων ὑπολαμβάνουσι λείψανα καὶ ἐν τῷ ἀφανεί κατατίθενται. Εἶτα, τῆς εὐωχίας διαλυθείσης, τοῖς δημίους τὸ πρᾶγμα φωράσασιν ἐπὶ μέγα καὶ πάλιν ἀνεκινεῖτο τὰ τοῦ θυμοῦ καὶ διεθερμαίνεται· ἀλλὰ τὸ τῆς ὀργῆς ζέον τὰ ὄντα κατέψυξε, καὶ τὸ πολὺ τοῦ θυμοῦ χρήμασιν ἡ γυνὴ παραλύει. Κἀκείνων ἀπαλαγέντων, ἐν τινι τὰ τῶν μαρτύρων λείψανα ἡ μακαρία Κατούλα δομήματι κατατίθησι, τρίτην τοῦ

A quidem possunt vestri dii quidquam præbere, ut qui sint ligna et lapides. *Os enim habent, et non loquuntur: oculos, et non vident: aures, et non audiunt.* Unum hoc solum vobis efficiunt: accendunt ignem, qui nunquam desinet. » Adversus hæc cum non possent tyranni contradicere, torve et insane eos aspicientes, strictis gladiis se parant **352** ad cædem; et cum, tanquam signo dato, eos eduxissent extra civitatem, vinctos ducunt ad quoddam cacumen, et tradunt licitoribus, ut eos interficiant. Interea autem petunt sancti tempus precandi, flectunt genua. Tum sacrosanctus Christi martyr Dionysius, sublatis in cælum oculis: « Domine Deus omnipotens, Fili, inquit, unigenite, et sancte Spiritus, sancta Trinitas principio carens, et in quam non cadit divisio, suscipe servorum tuorum in pace animas, quoniam propter te morte afficimur. » Et cum sancti, « Amen, » acclamassent, conversus ad lictores: « Facite, inquit, quod fuit vobis imperatum. » Illi autem primum quidem beati Dionysii, deinde Rustici et Eleutherii caput amputant. Sed nec in hoc quidem (o Dionysi) is, qui propter te passus est, fuit oblitus ejus qui propter ipsum moritur; sed miraculum etiam ostendit in amputatione. Etenim cum suum caput tanquam aliquod præmium martyr suis accepisset manibus, transit ad remotionem locum. Ferebat ergo ipse caput in manibus, tanquam aliquod trophæum, a divina omnino portatus gratiâ, neque prius dimisit, quam mulieri divina quadam omnino occurrens providentiâ, in illius manibus deposuit, veluti quemdam thesaurum. Jacobant autem neglecta sanctorum martyrum veneranda corpora, feris et avibus ad edendum exposita, et nec justa quidem sepulturæ consecuta.

Lictores autem ne hactenus quidem irasci desiderunt, sed etiam in ipsas furunt reliquias, statuente eas in maris profundum projicere, ne vel inanimatæ efficerent miracula, et ideo attraherent multos ad agnitionem. Quod etiam, ut eis visum erat, factum esset, nisi hoc malum consilium ad effectum deduci Deus prohibuisset. Nam cum sensisset eorum consilia, ea quæ pretiosum martyris caput acceperat (mulieri nomen erat Catula), mentem suam communicabat fidelibus, ut Deo gratiam et acceptam. Et cum splendidam et lautam apparasset mensam, lictores accepit convivio. Interim vero, dum ii convivium inibant apud mulierem, quidam ex fidelibus accipiunt martyrur reliquias, et eas abscondunt. Deinde, finito convivio, cum eam rem deprehendissent lictores, ira valde erant perciti; sed fervorem iræ sedarunt munera, et vehementem furorem dissolvit mulier pecunia. Cum illi autem recessissent, in quadam domo deponit Catula martyrum reliquias tertio mensis Octobris, **353** miraculis afflatum, profluentibus, perinde ac aliquo fonte pulchre et suaviter manante. Non multum temporis interces

sit, et convenientes christiani templum gloriosis excitant victoribus, et in ipso eorum pretiosas deponunt reliquias : ad gloriam Dei Patris, et Domini nostri Jesu Christi : quem decet honor et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ὀκτωῦρου μηνὸς ἄγοντος. Τῶν δὲ θαυμάτων οὐάτινος πηγῆς ὁμοῦ ναούσης καὶ ἥδιστον, ἀφθόνας προχομμένων, οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ συνελθόντες Χριστιανοὶ ναβν τοῖς καλλινίκους ἀνεγείρουσι, καὶ τὰ τίμια τούτων ἐν αὐτῷ ἀποτιθέασι λείψανα· εἰς

τὰ τίμια τούτων ἐν αὐτῷ ἀποτιθέασι λείψανα· εἰς

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΣΟΥΪΔΑ.

DE DIONYSIO AREOPAGITA

EX SUIDA

Editionis Morellianæ anni 1662. — Interprete Petro Lanssonio, Gravelingano, Soc. Jesu presbytero.

Dionysius Areopagita, episcopus Atheniensis, vir eloquentissimus, atque ad profanæ disciplinæ fastidium proventus, auditor Pauli in christiana religione, ac ab ipso episcopus Athenarum constituitus, in patrio autem Græcarum disciplinarum studio omnibus præcellerat; nam cujuslibet, ut ita dicam, quæ ab ipsis celebratur, sectæ peritissimus erat. Hic Paulum Athenis concionantem audivit, et Christum ac resurrectionem cum libertate Græcis annuntiantem, atque Pauli concioni fidem adhibens, ab eo episcopus Atheniensis ordinatur. Itaque Tiberio Cæsare imperante, quando ætate florebat, in Ægyptum abiit, cum sapientibus illius loci versari cupiens; socius autem ei erat Apolophanes ille Sophista, quem Polemon Laodicensis Smyrnæ, Aristidis præceptor, assidue audivit. Porro salutaris passionis Christi Domini tempore, ambo erant Heliopoli in Ægypto; cumque defectus solis non secundum naturam fieret (neque enim conjunctionis tempus erat), Apolophanem sophistam hæc sancto Dionysio dixisse fertur: *O bone Dionysi, divinarum rerum vicissitudines.* Dionysius ipse hæc ei ad memoriam revocat in epistola ad magnum Polycarpum Smyrnæ episcopum. **354** Apolophanes enim Dionysium propter christianismum injuriis lacescebat. Et ait: *Tu autem ais me ab Apolophane sophista invadi et parricidam appellari, quod in Græcos impie Græcorum utar sententiis? atqui verius ac justius ei objicere poteramus, Græcos divina testimonia non religiose contra divina usurpare, qui Dei divinum cultum atque religionem tollere conentur; et paulo post: Sed Apolophanem etiam ipsum dico divinis rebus nefarie in divina uti: rerum enim scientia, quæ ab eo recte philosophia dicitur, ei a divino Paulo Dei sapientia appellata est, ad auctorem et rerum ipsarum et scientiæ ipsarum, veri philosophi excitare, perducique debuerunt. Paucisque*

Διονύσιος ὁ Ἀρειοπαγίτης, ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας εἰς ἄκρον ἐληλακῶς, ἀκουστῆς Παύλου πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ θρησκείαν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ κατασταθεὶς εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας ἐπίσκοπος· πρὸς δὲ τὴν πάτριον τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων ἀσκησιν πάντων προύκχεριτο· ἐκάστης γὰρ, ὡς εἰπεῖν, αἰρέσεως τῆς ὑπ' αὐτῶν πρεσβευομένης ἐν πολλῇ καθειστήκει τῇ πείρᾳ. Οὗτος ἤκουσε Παύλου δημηγοροῦντος ἐν Ἀθήναις, καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν μετὰ παρήσσιας τοῖς Ἑλλήσιν εὐαγγελιζομένου· καὶ πιστεύσας τῷ Παύλῳ κηρύγματι, ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς πόλεως ἐπισκοπεῖν τάττεται. Κατὰ γοῦν τὴν ἀρχὴν Τιβερίου Καίσαρος, ὅτε δὴ καὶ τὴν ἡλικίαν ἔκμαζεν, ἀπῆρεν εἰς Ἀίγυπτον, τοῖς ἐκεῖσε σοφοῖς ὁμιλεῖσαι γλιχόμενος· συντῆν δὲ αὐτῷ Ἀπολλοφάνης ἐκεῖνος ὁ σοφιστῆς, οὗ Πολέμων ὁ Λαοδικεὺς ἐν Σμύρῃ διήκουσεν, ὁ διδάσκαλος Ἀριστείδου. Κατὰ γοῦν τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ Δεσπότης Χριστοῦ ἄμφω ἦτην ἐν Ἠλιουπόλει τῇ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ δὴ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως οὐ κατὰ φύσιν γεγενημένης, (οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρὸς·) εἰπεῖν λέγεται πρὸς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην· *Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, ἀμοιβῆαι θεῶν πραγμάτων.* Μνημονεύει δὲ τούτων ὁ αὐτὸς Διονύσιος ἐν ἡΐ πρὸς Πολύκαρπον τὸν μέγαν ἐπιστολῇ, τὸν Σμύρνης ἐπίσκοπον· ἦν γὰρ ὁ Ἀπολλοφάνης τῷ Διονυσίῳ τοῦ χριστιανισμοῦ ἔνεκα διαλοδορούμενος. Καὶ φησὶ· *Σὺ δὲ φῆς λοιδορεῖσθαί μοι τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην, καὶ πατραλοῖαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς Ἑλλήνων ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας οὐχ ὀσίως ᾤωνται, καίτοι πρὸς αὐτὸν ἡμᾶς ἦν ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὡς Ἑλληνας τοῖς θεοῖς οὐχ ὀσίως ἐπὶ τὰ θεῖα ᾤωνται, διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τὸ θεῖον ἐκβάλλειν πειρώμενοι σέβας· καὶ μετὰ μικρόν· Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀπολλοφάνης οὐχ ὀσίως τοῖς θεοῖς ἐπὶ τὰ θεῖα ᾤωνται· τῆ γὰρ τῶν ἑταῶν*

γνώσει καλῶς λεγομένη πρὸς αὐτοῦ φιλοσοφία, **A** καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ Παύλου σοφία Θεοῦ κεκλημένη, πρὸς τὸν αἰτιον καὶ αὐτῶν τῶν δυνάμεων καὶ τῆς γνώσεως αὐτῶν ἐχρῆν ἀνάγεσθαι τοὺς ἀληθεῖς φιλοσόφους. Καὶ μετὰ βραχέα· Ἔδει συνιδεῖν Ἀπολλοφάνην σοφὸν δυνάστη, μὴ ἂν ἄλλως ποτὲ δυνηθῆναι τῆς οὐρανίας τι παρατραπήναι τάξεως καὶ κινήσεως, εἰ μὴ τὸν τοῦ εἶναι αὐτὴν καὶ συνοχέα, καὶ αἰτιον εἶχει εἰς τοῦτο κινουῦντα, τὸν ποιῶντα πάντα καὶ μετασκευάζοντα, κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον. Καὶ αὖθις μετὰ μικρόν· Εἰπέ δὲ αὐτῷ· Τι λέγεις περὶ τῆς ἐν τῷ σωτηριῷ σταυρῷ γενομένης ἐκλείψεως; Ἄμφοτέρω γὰρ τότε, κατὰ Ἐπιφάνιον ἄμα παρόντες καὶ συνεστῶτες, παραδόξως τῷ ἡλίῳ τὴν σελήνην ἐμπιπτουσιν ἐπὶ ἑαυτῶν· οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρὸς· αὐθις τε αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐννάτης ὥρας ἄχρι τῆς ἑσπέρας εἰς τὴν τοῦ ἡλίου διάμετρον ὑπερφυῶς ἀντικαταστάσαν. Ἀνάμνησον δὲ τι καὶ ἕτερον αὐτόν· οἶδεν γὰρ ὅτι καὶ τὴν ἐμπύκνωσιν αὐτὴν ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ ἀνατολῆν ἀρξυμένην, καὶ μέχρι τοῦ ἡλιακοῦ πέρατος ἐλθοῦσαν, εἶτα ἀναποδίσασαν καὶ αὐθις οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ἐμπύκνωσιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κατὰ διάμετρον ἐναντίου γεγενημένην. Τοσαῦτα τοῦ τότε καιροῦ τὰ ὑπερφυῶν καὶ μόνω Χριστῷ τῷ παναίτιῳ δυνατὰ, τῷ ποιῶντι μεγάλα καὶ ἐξάλσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς. Ταῦτα, εἰ σοὶ θεμιτόν, εἰπέ, καὶ εἰ δυνατόν, Ἀπολλοφάνης, ἐξέλεγε, καὶ πρὸς ἐμὲ τὸν τότε συμπρόσθεν σοὶ καὶ συνερωμακότα, καὶ συνανακρίνοντα πάντα καὶ συναγόμενον. Ἀμέλει καὶ ἀπάρχεται· καὶ πρὸς ἐμὲ ὡς περὶ τὰ γινόμενα συμβάλλων, εἶπεν· Ταῦτα, ὧ καλὲ Διονύσιε, θεῶν ἀμοιβὰν πραγμάτων.

Τοσαῦτα ὡς κατ' ἐπιστολὴν εἴρηκεν ὁ μέγας Διονύσιος πρὸς τὸν θεοφόρον Πολύκαρπον. Τῆς δὲ γε σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐγλωττίας ἐνδειξίς ἀκριβὴς ἡ τῶν παρ' αὐτοῦ γραφειῶν βιβλίων ἀνυπέρολητος φράσις· τῆ γὰρ παρὰ τῶν ἐξωθεν καλουμένη παιδείᾳ, τῆ τε θεῖα καὶ ἡμετέρᾳ, πολλὴν εἶχε τὴν ἐπιστήμην ἐν ἑκατέρᾳ· εἰ γὰρ τις ἀπίδοι πρὸς τὰ κάλλη τῶν αὐτοῦ λόγων καὶ τὰ βάρη τῶν νοημάτων, οὐκ ἀνθρωπίνης φύσεως ταῦτα νομίσει γεννήματα, ἀλλὰ τινὸς ἀκηράτου καὶ θεῖας δυνάμεως. Καὶ τοίνυν αὐτῷ γέγραπται τάδε· Πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον Ἐφέσου, καὶ αὐτὸν μαθητὴν Παύλου τυγχάνοντα, **Περὶ θεῶν ὀνομάτων βιβλία ιβ'.** Περὶ ἠρωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας· περὶ τοῦ, **Τίς ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις·** καὶ περὶ τοῦ μακαρίου Ἰεροθεοῦ, καὶ περὶ εὐλαθείας, καὶ συγγραφῆς θεολογικῆς· περὶ ἀγαθοῦ, φωτὸς, καλοῦ, ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου. Καὶ ὅτι τὰ κακὰ οὐτε ἐν, οὐτε ἐξ ἔντος, οὐτε ἐν τοῖς οἴοι· περὶ τοῦ ἐντος, ἐν ᾧ καὶ παραδείγματα· περὶ ζωῆς, περὶ σοφίας, νοῦ, λόγου, ἀληθείας, πίστεως· περὶ δυνάμεως, δικαιοσύνης, σωτηρίας, ἀπολυτρώσεως· περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, ταύτου, ἑτέρου, ὁμοίου, ἀνομοίου, στάσεως, κινήσεως, ἰσότητος· περὶ Παντοκράτορος, Παλαιῶ ἡμερῶν, ἐν ᾧ καὶ περὶ αἰῶνος,

interjectis : *Intelligere debebat Apollonhanc, qui sapiens esset, nihil unquam in ordine motique caelestium aliter atque est mutari potuisse, nisi eum qui ipsum et conservat et procreavit, habuisset, cuius motu ac natu eo deductus esset, qui, ut est in divinis libris scriptum facit, et mutat omnia. Iterumque post pauca : Ab eo autem quare, quid sentiat de defectione solis, quæ cum Servator in cruce actus est, exstitit. Eramus enim ambo, et stabamus ad Heliopolim, lunam inopinato se soli obijcientem cernebamus; neque enim conjunctionis tempus erat : rursusque cum eadem ab hora nona ad vespereum se mediæ solis lineæ præter naturæ ordinem opponebat. Redige autem etiam aliquid aliud ei in memorandum. Scit enim etiam objectum ipsum a nobis visum esse oriri ab ortu solis, et ad solis extremum pervenire; postea repedare, rursusque non ab eadem parte solis et objectum et recessum evenire : sed recessum ab ea quæ naturali ex diametro erat contraria. Hæc sunt mirabilia illius temporis, quæ Christus auctor rerum omnium efficere solus potest, qui facit magna et admiranda, quorum non est numerus. Hæc, Polycarpe, si fas tibi est ei dicit, et si potes, Apollonhanc, ea refelle, etiam contra me, qui tunc scilicet tecum et adfui et aspexi, et exquisivi omnia, cum summa admiratione. Certe tum quidem etiam divinare haud scio, unde Apollonhanc cepit, et mihi tanquam quæ fierent conjiciens, dixit : Sunt ista, o bone Dionysi, divinarum rerum vicissitudines.*

Hæc a sancto Dionysio quantum epistolæ ratio ferebat, deifero Polycarpo dicta fuere. Porro ejus sapientiæ et eloquentiæ accurata demonstratio est eximia ac singularis scriptorum ab eo librorum elocutio; eam enim quæ ab externis nomen accepit disciplinam, et divinam atque nostram, multam in utraque **355** consecutus est scientiam; si enim aliquis ad sermonum ejus decora et cogitationum profunditatem aspexerit, ea humanæ naturæ fœtus minime putabit, sed cujusdam incorruptibilis ac divinæ virtutis. Hæc itaque ab eo scripta sunt. Ad Timotheum Ephesi episcopum, qui et ipse Pauli discipulus erat, *De divinis nominibus, libri xii (50). De conjuncta, distinctaque Theologia. Quæ sit vis orationis, et de beato Hierotheo, et de religione ac conscriptione Theologica. De bono, luce, pulchro, amore, mentis excessu, zelo, et malum nec esse quidquam quod est, nec esse ex eo quod est, nec in iis quæ sunt. De eo quod est, in quo etiam de exemplaribus. De vita, de sapientia, mente, ratione, veritate, fide. De vi, justitia, salute, redemptione. De magno et parvo, eodem, alio, simili, dissimili, statu, motu, æqualitate; de Omnipotente, Antiquo dierum, in quo etiam*

(50) Id est capita; censet autem tantum 12, quia primum est instar prologi.

de æternitate et temporibus. Et quid sibi velit ipsum esse. De Sancto sanctorum, Rege regum, et Domino dominorum, atque Deo deorum (51). Alius liber ad eundem Timotheum *De ecclesiastica hierarchia*, continens capita 15. Alius liber ad eundem Timotheum *De caelesti hierarchia*, qui etiam capita 15 complectitur. Alius liber ad eundem Timotheum *De mystica theologia*, continens capita 5. Feruntur et ejus epistolæ, ad Gaium therapeutam 4, ad Dorotheum diaconum 1, ad Sopatrum sacerdotem 1, ad Polycarpum Smyrnæ episcopum 1, ad Demophilum therapeutam 1, ad Joannem theologum, apostolum ac evangelistam 1.

Sciendum autem est, quosdam profanos sapientes ac maxime Proclum, sententiis atque inventis beati Dionysii frequenter esse usos, quin etiam nudis verbis; unde suspicari licet, vetustiores Athenis philosophos, sibi ejus opera usurpantes, quorum ipse ad Timotheum scribens meminit, occultasse, ut ipsi divinatorum ejus librorum patres viderentur. Ergo Dei interpres Dionysius, provecta jam ætate, dierumque spiritus plenius, martyrio pro Christo consummatur sub Trajano Cæsare, quando et deifer Ignatius certamen immortalitatis decertavit. Nota Michaellem Syngelum Hierosolymitanum laudationem magni Dionysii scripsisse, in qua dicit: « Venimus vobis audiendi cupidis proposituri, quæ vel traditione non scripta, aut scripta accepimus. Talis igitur sermo ad nos pervenit, filio a patre traditus, magnum hunc Dionysium, tempore 356 salutaris Passionis, cum sol in meridie occultaretur, eo miraculo vehementer attonitum, ac ultra humanam cognitionem evectum, ubi mente quod fiebat perpendisset, dixisse: *Ignotus Deus patitur, ob quem hoc universum caligine obductum est ac consusum*: moxque tempus quo per universum mundum patratur est miraculum, certissime designans, apud se conservabat, quid eo denuntiaretur expectans. Meminit etiam ipse in epistola ad Polycarpum, maxime horrendi illius solaris defectus; nam cum Apollophanes homo philosophus, religione Græcus, indignaretur, huicque ter beato conviciaretur, quod cum amicissimus fuisset ac popularis, patrios cultus aversaretur, et Christianam fidem præferret atque amplecteretur acerrimeque tueretur, ac Græcorum rationibus contra Græcos uteretur; convicium et indignationem refutare tentans ac potius Polycarpo (refutationem) suggerens, in quem ille commilito diceria illa fingebat, hæc dicit: Tu autem dicis maledicere mihi sophistam Apollophanem, ac parricidam nominare, et cætera.

τάδε φησί· Σὺ δὲ φησὶ λοιδορεῖσθαί μοι τὸν σωτήστην ἑξῆς.

(51) Omisit: *De perfecto et uno.*

καὶ χρόνον καὶ τί βούλεται τὸ αὐτὸ εἶναι· περὶ Ἁγίου ἁγίων, βασιλέως βασιλέων, καὶ Κυρίου κυρίων, καὶ Θεοῦ θεῶν. Ἐτέρα βιβλος πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, περιέχουσα κεφάλ. ιε'. Ἐτέρα βιβλος πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον, *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*, περιέχουσα καὶ αὐτῇ κεφάλ. ιε'. Ἄλλη πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον βιβλος, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, περιέχουσα κεφάλαια πέντε. Φέρονται δὲ αὐτοῦ καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς Γάϊον θεραπευτὴν δ'· πρὸς Δωρόθεον λειτουργὸν α'· πρὸς Σώπατρον ἱερέα α'· πρὸς Πολύκαρπον ἱεράρχην Σμύρνης α'· πρὸς Δημόφιλον θεραπευτὴν α'· πρὸς Ἰωάννην τὸν θεολόγον τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν α'.

Ἰστέον δὲ ὡς τινες τῶν ἔξω σοφῶν, καὶ μάλιστα Β Πρόκλος, θεωρημασι πολλάκις τοῦ μακαρίου Διονυσίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ξηραῖς ταῖς λέξεσι. Καὶ ἔστιν ὑπόνοιαν ἐκ τούτου λαβεῖν, ὡς οἱ ἐν Ἀθήναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων, σφετερισάμενοι τὰς αὐτοῦ πραγματείας, ὧν αὐτὸς μνημονεύει πρὸς Τιμόθεον γράφων, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοῦ ὀφθῶσι τῶν θεῶν αὐτοῦ λόγων. Ὁ τοίνυν θεοφάντωρ Διονύσιος, ἤδη που μακρὸν ἐλάσας χρόνον, καὶ πλήρη ἡμερῶν γεγονὼς τῶν τοῦ πνεύματος, μαρτυρίῳ τῇ ὑπὲρ Χριστοῦ τελειοῦται, ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσαρος, ὅτε καὶ ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος τὸν τῆς ἀθανασίας διήθησεν ἀγῶνα. Ὅτι εἰς τὸν μέγαν Διονύσιον ἔγραψεν ἐγκώμιον Μιχαὴλ Σύγγελος Ἱεροσολύμων, ἐν ᾧ φησιν· « Ὅσα δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφως περιλήψαμεν, ἤκομεν ὑμῖν φιλακροάμοσι παραθησόμενοι. Τοιοῦτος οὖν εἰς ἡμᾶς καθήνηκε λόγος, ἀνεκαθεν πρὸς πατρὸς παιδί παραδεδομένος, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος οὗτος κατὰ τὸν τοῦ σωτηρίου Πάθους καιρὸν, ἠνίκα μεσοῦσης ἡμέρας ὁ ἥλιος ἐκρύπτετο, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπῶς, καὶ τῆν ἀνθρωπείαν ὑπερβηθικῶν γνῶσιν, κατανοήσας τὸ γηγόνος, Ἄγνωστος, ἔφη, πᾶσχει θεός, δι' ὃν τόδε τὸ πᾶν ἐξώφεται τε καὶ ὄσσεύεται· καὶ παραχρημα τὸν χρόνον, καθ' ὃν τοῦτ' ὁ παγκόσμιον ἐτετέλεστο τερατούργημα, τεκμηριωσάμενος ἐτήρει παρ' ἑαυτῷ, τὸν τεῦθεν διαγγελοῦμενον καρδοκῶν. Μέννηται μέντοι καὶ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Πολύκαρπον ἐπιστολῇ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης. Ἀπολλοφάνους γὰρ ἀνδρὸς φιλοσόφου, τὴν θρησκείαν Ἑλληνος τυγχάνοντος, νεμεσῶντός τε καὶ λοιδορουμένου τῷ τρισολθίῳ τούτῳ, ὡς ἐταίρω δῆθεν ὄντι φιλετάτῳ καὶ ὁμογενεῖ, τὰ πατρῶα μὲν μυσαιτομένῳ σεβάσματα, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν προτιμῶντι καὶ ἀσπαζομένῳ πίστιν, καὶ ταύτης ἀγωνιστικώτατα προασπίζοντι, καὶ τοῖς Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἑλλήνων χρωμένῳ, τὴν λοιδορίαν καὶ νέμεσιν ἀνασκευάζειν περιώμενος, μᾶλλον δὲ ὑποτιθέμενος τῷ Πολυκάρπῳ, πρὸς ὃν καὶ ὁ συστρατιώτης ἐποιεῖτο τὰ σκώμματα, Ἀπολλοφάνην, καὶ πατραλοῖαν ἀποκαλεῖν, καὶ τὰ

VITA S. DIONYSII AREOPAGITÆ

Ex libro II Nicephori.

Græce et Latine primus edidit Petrus Lansselius, Soc. Jesu presbyter.

Καὶ Παῦλος ἄχρις Ἀθηνῶν ἐπορεύετο. Εἰδῶλοις δὲ Ἀ σφόδρα τὴν πόλιν ὁρῶν προσανέγουσαν, τοῖς τε ἐκ τῆς συναγωγῆς διωμιλεῖτο καὶ τοῖς ἐκεῖσε φιλοσόφοις, τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς Στοᾶς. Οἷς δὴ καὶ ὡς σπερμολόγος καὶ ξένων δαιμονίων καταγγελεύς περιύβριστο· καὶ δῆτα εἰσω χειρῶν θέμενοι, ἐπὶ τὸ παρ' αὐτοῖς μέγιστον δικαστήριον ἄγουσιν, ᾧ Ἄρειος πάγος ὄνομα, καὶ τῷ συνεδρίῳ τῶν δικαστῶν παραστήσαντες, (ἐννέα δὲ ἦσαν οὗτοι, σοφία καὶ γένει καὶ πλούτῳ τῶν ἄλλων πάντων ὑπερφέρειν δοκοῦντες·) ἐπὶ τῶν δικαστικῶν θρόνων ἀριστίνδην ἐξελεγμένοι προὔκθητο. Ὡν ἐν μέσῳ γενόμενος, τὴν δεισιδαιμονίαν ἐκείνων ἤγγελλε, καὶ τοῦ παρ' ἐκείνοις νεῶ, ὃς Ἀγνώστῳ Θεῷ ἀνέκειτο, τούτου εἶναι ἀπόστολον ἐπειθεν· ὃν καὶ Κύριον ἔλεγε καὶ κτίστην γῆς καὶ οὐρανοῦ, δι' οὗ τὸ πᾶν· καὶ ἀνευθεῖ τούτον καὶ ἀνόμιον πάσῃ ὕλῃ προὔτθιαι. Ἄλλ' οὐδὲ τινι ἄλλῃ θεραπεύεται ἢ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἔργοις καὶ τῇ ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας· καὶ τὰ μέχρι τοῦδε ἀγνοήματα δι' ἡμῶν παρορᾶν λέγει, τοῦ λοιποῦ δὲ μετανοεῖν, καὶ λόγοις εἰκὴν πίστεως. Ὡς καὶ τὸ κρίνειν ἐκεῖθεν εὐληθῶς ἐστίν. Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, ὃς, δι' ἔργων θεσπευτῶν Θεοῦ τέλειος ὁ ἄνθρωπος, πλὴν ἁμαρτίας, ἀναφανείς, ὑπὲρ πάντων ἐσταύρωται, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη, καὶ πάντων ὁρῶντων, πρὸς τὸν οἰκεῖον Πατέρα ἀνεληφθῆ τὴν τῶν ὄλων Θεόν. Καὶ τισὶ μὲν ἀνάστασιν ἀκηκόοσι χλεῦθ' τὸ πρᾶγμα ἐδόκει· τινὲς δὲ αὐτῷ κείσαντες εἶποντο, μεθ' ὧν καὶ ὁ Ἀρειοπαγίτης Διονύσιος ἦν, εἰς ὧν τῶν σοφῶν ἐκείνων καὶ ἐκκρίτων ἀνδρῶν.

rerum universarum Deum. Quibusdam itaque, quod et fabula videtur. Quidam autem, verbis ejus credentes, cum sectantur. In quibus et Dionysius Areopagita ille fuit, unus ex sapientibus illis et delectis viris.

Ἐπὶ τόσον δὲ αὐτῷ τὰ τῆς πίστεως, ὡς μὴ μόνον τοῦ θεοῦ καταξιωθῆναι λουτροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ χειρῶν Παύλου Ἀθηνῶν προχειρισθῆναι ἐπίσκοπον, καὶ ὑπερβυῶν χαρισμάτων ἀξιοθῆναι, καὶ τῷ θεῷ συγγενέσθαι Ἱεροθέῳ, οἷς ὁ Παῦλος ὅσα καὶ συνέλαστο εἰς τὸν τρίτον ἀρθεὶς οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν παράδεισον, κατεπίστευσε, περὶ τε τῆς θεολογίας καὶ περὶ τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας τε καὶ διακοσμῆσεως, ἃ ἐς ὕστερον καὶ γραφῇ παρεδόθη. Διονύσιος δὲ, τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας λαμπρῶς παρήσιασάμενος, ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι κατὰ τὴν ἐσπέραν δοξάσας Χριστὸν, εἰς βαθὺ γῆρας ἤκων, καὶ τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. Φασὶ δὲ αὐτὸν, τὴν χάραν ἔχει διακοπεῖσαν ἀνά χεῖρας λαβόντα, ἐπὶ μιλία δύο ἐθεῦσαι· ἐκεῖσε δὲ γυναικὶ ἐντυχόντα, παραθέσθαι ταύτην αὐτῇ. Ὅσα γε μὴν συνεγράφατο θεωρίᾳ, καὶ νοήμασι

Et Paulus Athenas usque venit. Eam urbem simulacrorum cultui deditam cernens, sermones et cum eis qui ex synagoga erant Judæis, et cum philosophis epicuræis simul et stoicis confert. A quibus tanquam *seminiverbiis* seu inanium verborum sator, et peregrinorum deorum annuntiator, conviciis graviter exagitatur: et comprehensus in supremum ibi judicium, Areopagum, seu Martii vicum nominant, producitur, atque ad judicium subsellia sistitur. Novem ἱ ἔραν, sapientia, virtute, genere et opibus omnibus aliis præstantiores habiti, et ad judicium munus obeundum, prout quisque eorum visus est optimus ad tribunal lecti. In medio horum consistens, superstitionem eorum aræque ejus quæ apud eos *Ignoto Deo* consecrata erat, annuntiat: seque ejus apostolum et legatum esse asserit, quem et Dominum et creatorem celi et terræ, quod scilicet per eum **357** consistant omnia, ipseque nullius rei indigens, nulli omnium materiæ similis sit, laudat. Illi insuper addens nulla eum alia re quam piis bonorum operibus, et veritatis cognitione coli: et peccata quidem, per ignorantiam hucusque a nobis commissa eum dissimulare, atque remittere, de cætero autem respiscendum, et verbis fidei cedendum esse. Ac judicandi quoque eum potestatem propterea recepisse dicit, ipsum scilicet Jesum Christum, qui divinis prorsus factis et operibus Deus perfectus (citra tamen peccatum) homo declaratus pro omnibus crucifixus sit, et a mortuis resurrexit omnibusque spectantibus ad suum in cælum redierit Patrem, resurrectionem ab eo audirent, res tota ludibrium

Tanta autem fuit in Christum fide, ut non modo dignus divino lavacro esset, sed etiam ipsius Pauli manibus Atheniensium constitueretur episcopus, mirificis prorsus atque divinis charismatibus et donis polleret, viveret etiam familiaris cum divino viro Hierotheo: quorum utriusque res summas Paulus, ut eas in tertium usque cælum et paradisi summas ipsum raptus didicerat, concedidit, et de theologia, Deique verbi ratione scilicet, nec non cælesti hierarchia rerumque cælestium absolutissima dispositione atque ordinatione, quas res postea etiam in scripta retulit. Dionysius porro, verbum pietatis verique cultus magnifice prædicando, magna usus est libertate, multosque annos in partibus occidentalibus Christum glorificans, ad multam pervenit senectutem. et pro ipso martyrii corona est coho-

nestatus. Ferunt autem eum, caput suum, quod gladio resectum fuerat, in manibus gerentem ad duo millia passuum tulisse: ibique id, in quam incidere, mulieri tanquam depositum tradidisse. Quæ autem ille scripta, sublimes rerum divinarum contemplatione, sententiis et elocutione admiranda prorsus et excellentia, longeque ab iis quæ pro hominum captu edita sunt, dissita, composuerit, sic se habent: Primum quidem opus *De divinis nominibus* conscripsit, tredecim capitibus (52): in quo ad centum quoque alia capita sunt adjecta divinæ sapientiæ plena. Secundus ab eo liber scriptus est, cui 358 titulum fecit *De cœlesti hierarchia*, capita habens quindecim. Tertius *De ecclesiastica hierarchia*, capitum septem. Quartus *De arcana seu mystica theologia*, quinque capitum. Reliquit etiam epistolæ decem, quarum postrema evangelistæ Joanni, qui supra pectus Domini recubuit, est scripta. Atque hæc quidem ejus scripta hodie quoque circumferuntur. Ipse autem aliarum quoque lucubrationum suarum mentionem facit, quales sunt quæ ab eo *Theologicæ dispositiones* sunt nominatæ. Item *Symbolica Theologia*, præterea *De Angelicis proprietatibus et ordinibus*. Commentarius *De anima*; *De justo et divino judicio*; *De divinis hymnis*. Item *De iis quæ vel intelligentia vel sensu deprehenduntur*. Commentarii autem isti omnino visi non sunt (53), neque nobis, neque iis qui ante nos fuerunt, cogniti.

(52) Intellige de sex primis capitibus in centum sectiones divisas, sicut monet ms. Dionysian.

(53) Ad me quoque Roma perscriptum est, nec

καὶ φράσει ἐξόχῳ πάντῃ, καὶ ἀμιγεί ταῖς, δεῖσαι καὶ ἀνθρώπους ἐφάνησαν, τοῦτον ἔχουσι τὸν τρίπον. Πρῶτον μὲν *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* λόγον συντάττει· ἐν ᾧ ἕτερα κεφάλαια ὑποτέτακται ἄχρι τῶν ρ' προῖοντα θεοσοφίας μεστὰ. Δεύτερος αὐτῷ συντάτταται *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας* ἔχων ἐπιγραφὴν κεφάλαια ιε' προβαλλόμενος· τρίτος ἐπὶ τούτοις ὁ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* ἐν κεφαλαίοις ἐπτὰ· τέταρτος ὁ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* ἐν κεφαλαίοις ε'. Καὶ ἐπιστολαὶ δέκα, ὧν ἡ τελευταία τῷ ἐπιστηθίῳ καὶ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ ἐστάλη. Ταῦτα μὲν τὰ ἐς δεῦρο ἡμῖν ἐμφορόμενα. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἑτέρων αὐτοῦ πραγματειῶν μνήμην ποιεῖται, ὧν μία αἱ παρ' αὐτῷ θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις ὀνομασθεῖσαι, ἧ τε *Συμβολικῆ θεολογία*· ἑτέρα ἡ *Περὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιότητων* καὶ *τάξεων*, ἧ τε *Περὶ ψυχῆς* αὐτῷ πραγματεία· ἑτέρα ἡ *Περὶ δικαίου καὶ θεοῦ δικαιοτηρίου*, καὶ ἡ *Περὶ τῶν θεῶν ὕμνων* ἑτέρα· καὶ ἄλλη *Περὶ ῥοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν*. Αἱ δὲ πραγματεία παντάπασιν ἀθεώρητοι, καθάπαξ μὴ θ' ἡμῖν, μήτε τοῖς πρὸ ἡμῶν γνωρισθεῖσαι.

Symbolica Theologia, præterea *De Angelicis proprietatibus et ordinibus*. Commentarius *De anima*; *De justo et divino judicio*; *De divinis hymnis*. Item *De iis quæ vel intelligentia vel sensu deprehenduntur*. Commentarii autem isti omnino visi non sunt (53), neque nobis, neque iis qui ante nos fuerunt, cogniti.

in Vaticana Bibliotheca nec uspiam alia reperiri scripta S. Dionysii.

ALOYSIUS EPISCOPUS VERONENSIS CANDIDO LECTORI.

Præter ea quæ te ad sacrarum litterarum studia ardentè capessenda, et ad gravissima quæque pro Christi amore toleranda, in hac magni Dionysii Areopagitæ Vita alacriorem reddent, hæc insuper cognitu dignissima invenies. Primum quod ab antiquo tempore a patribus dñi filiis solet, omnes videlicet sanctos apostolos requie sanctissimæ Genitricis Dei adfuisse, ejusque nobilissimum funus propriis manibus curasse, hoc ipsum, quod, ut frequentissime, ita etiam veracissime dicitur in hac historia manifestissime comprobari. Secundum illud, tria hæc præclarissima volumina quibus sanctæ Ecclesiæ dogmata potissimum defenduntur, nempe De cœlesti necnon ecclesiastica hierarchia, ac De divinis nominibus, ab hoc sanctissimo doctissimoque viro, sanctorum apostolorum contemporaneo, fuisse edita, quod a sceleratis quibusdam, qui nunc cœlum terramque movere conantur, impudentissime negatur. Sed perditii homines, et a Deo alieni, quid non effutiant.

Vitæ hujus divinisimi Patris auctor est Michael Syngelus, presbyter Hierosolymitanus, pervetustus scriptor, ut Suidas Græcus auctor asserit in Vita quam et ipse ejusdem sancti scribit, quamque infra legere potes, ut sic celeberrimus Antistes ter (imo nunc septies) in hoc libro describatur, ne is alicubi suis laudibus defraudetur. Eloquentia scriptoris est perobscurum, seu quod ab ipsius magni Dionysii stylo magnopere non recedat. Verum translator vir pius et doctus quantam potuit operam adhibuit, ut is clarior et cultior redderetur. Græcum exemplar Lutetiæ excusum ubi sanctus pro Dei amore occubuit, Nicolaus Balserisius, presbyter Bononiensis, vir probus, olim bonæ memoriæ Joannis Matthæi episcopi, viri celeberrimi et sanctissimi, qui huic Ecclesiæ paulo ante me dignissime præfuit, amanuensis superioribus mensibus donavit mihi, quod cum nunquam translatum comperissem, illico per Basilium Millanum, meum dilectissimum fratrem, in lucem edendum curavi. Vale, et hos nostros labores tuis apud Deum orationibus fore.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΓΓΕΛΟΥ

ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΝ

MICHAELIS SYNGELI

PRESBYTERI HIEROSOLYMITANI

ENCOMIUM BEATI DIONYSII AREOPAGITÆ

Per Basilium Millanium Casinatem monachum Latinitate donatum atque ab eodem Petro Lamselio pluribus in locis castigatum.

Οὐρανίαν ὄντως καὶ θεῖαν ἔδει παρῆναι γλωτταν Ἀ τῶν θεοπέμπτων καὶ πυρίνων γλωττῶν ἐκείνων, οἵαι τοῖς αὐτόχρηταις τοῦ λόγου καὶ ὑπὲρ τὰς διανεμένηνται, καὶ φωνὴν ἀγγελικὴν, τῷ ἐγκωμιάζειν ἐθέλοντι Διονύσιον τὸν θεοφάντορα, τὸν τῆς πάντα θεωμένης καὶ ἀγαθότητι παντελεῖ πάντα περιθεούσης καὶ συνεχούσης Θεότητος, τῆς ἐν τῇ ὑπερουσίῳ καὶ ὑπερθέῳ, καὶ ὑπεραγάθῳ Τριάδι προσκυνουμένης καὶ λατρευμένης ὑμνήτορα· τὸν τῶν θεωνομιῶν καὶ τῶν ἀποβόητων θεϊκῶν μυστηρίων θεολογώτατον ὑψηλτορα· τὸν τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας ἐξηγητήν, καὶ τῶν οὐρανίων νοερῶν στρατευμάτων ἐπαινήτην καὶ διακοσμῆτορα, καὶ τὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διακοσμῆσεων, ἱεραρχικῆς τε καὶ προηγασίας, καὶ ἱεροτελεστίας, καὶ τελετηρχίας, καὶ πάσης Χριστιανῶν θεοσοφίας καὶ ὠραιότητος μύστην καὶ μυσταγωγὸν καὶ ἐκφάντορα· τὸν διὰ καθαρότητα βίου, καὶ παντοίας ἀρετῆς τελειότητα, πρὸς Παύλου τοῦ θεσπεσίου τῶν ὀφθέντων αὐτῷ καὶ ἐνηχηθέντων εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπαγέντι θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων ἐμπεισιτευμένον τὴν μύτην· τὸν τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ συνηλικιώτην καὶ συνόμιλον, καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας ἐφάμιλλον· τὸν ἐν ἱεράρχαις πανιερώτατον, καὶ ἐν μάρτυσι λαμπρότατον, καὶ ἐν θεολόγοις θεοσοφώτατον, καὶ ἐν διδασκάλοις φωτιστικώτατον. Ὅθεν, ὡς θεῖον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἁγίων, καὶ θεόλεκτον σύστημα, δέδοικα μὴ τοῖς τοιοῦτου μεγάλου φωστήρος ἐγχειρῶν ἐγκωμίοις, θράσους γραφὴν ἀπενέγκωμαι· οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ πᾶσαι συνέλθοιεν ὁμοῦ αἱ τῶν πόμπης γεγονότων ῥητόρων εὐγλωττίαι, δύναιντο τῆς ἀκρότητος ἐφικέσθαι τῶν κατ' ἄξίαν ἐπαίνων τοῦ εὐφημομένου θεοῦ ῥήμονος· μὴ τί γε τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας περὶ τοὺς λόγους ἀδρανές. Ἄλλ' οὖν τῇ προτροπῇ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης καὶ πίστεως εἴκων, τῷ Θεῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ, καὶ ὑμῖν προσοίσω τὸ κατὰ δύναμιν· καὶ γὰρ εἰ ἤτηθεῖν τῶν προσηκόντων ἐγκωμίων τοῖς τοῦ ἐγκωμιαζομένου πλεονεκτήμασι καὶ

PATROL. GR. IV.

359 Cœlestem prorsus atque divinam linguam, eamque ex illis quæ igneæ ac cœlitus a Deo missæ fuere cujusmodi Filii Dei spectatoribus ac ministris dispertitæ sunt, et angelicam vocem suppetere illi oporteret, qui de divinis præconis Dionysii laudibus sit dicturus : qui omnia contuentis, singularisque seu perfectissima benignitate circum omnia cursantis ac continentis divinitatis, quæ in Trinitate, quæ summa divinitas est, quæque substantiam omnium ac bonitatem antecellit, adoratur et colitur, laudator fuit. Qui Dei appellationum et ineffabiliū divinarum mysteriorum sapientissimum egit interpretem ; qui de sacro cœlesti principatu disseruit, ac divinas cœlestis militiæ mentes summis laudibus exornavit. Qui Ecclesiasticorum ordinum magistratus, et cum divini sacrificii, tum cæremoniæ ac omnis divinæ Christianorum sapientiæ atque decoris doctor, dux et explanator fuit. Qui puritate vitæ ac omnigenæ virtutis excellentia conceditum sibi a divo Paulo mysterium eorum, quæ in tertium ipse cœlum raptus viderat, ac audiverat accepit. Qui apostolorum cœtui tempore æqualis, familiaritate junctus, atque in sacris certaminibus socius et auxiliator fuit ; qui inter præsules sacratissimus, inter martyres clarissimus, divinarum rerum inter theologos callentissimus, magistros omnes doctrinæ claritudine superavit. Quocirca sacer confessus, gens sancta, concio Deo dicata, vereor ne magni hujusce luminis laudes dicere aggressor, temeritatis crimen incurram. **360** Neque enim si omnis omnium quotquot unquam fuere rhetorum vis ac dicendi facultas huc simul adesset, hujus viri divina eloquentia præditi, cujus laudes nobis proposuimus summam laudum attingere nedum ingenii mei ad eloquendum imbecillitas pro dignitate assequi posset : verum tamen vobis morem gerens, qui me (quæ vestra charitas est, et in Deum fides) ad hoc hor-

lamini, Deo, viro sancto, itemque vobis quicquid A poterō, lubens præstabo. Nam si me laudati istius viri laudum, quæ illi congruent ubertate, magnitudine atque præstantia superari contigerit, vinci me libenter patiar. Neque enim ullum ei qui laudatur ornamentis et apparatu laudandi generis superetur.

Unde igitur laudis principium sumam? Rhetorumne in scribendis laudibus præceptis utar (quæ ab iis, quæ humi repunt, labuntur, ac subinde aliter immutantur et intereunt, ut sunt genus, patria, divitiæ mundi hujus, gloria et ambitio, peti solent), dum illius qui his omnibus sublimior est, et qualibet nimium mutabili fama ac humana gloria major, laudes corrogo? An ab incorruptis potius ac vere beatis, ac per sæcula duraturis laudibus ordiemur, quas ille ex quo a simulacrorum cultu desivit, ob B insignem erga Christum verum procul dubio Deum animi propensionem, morumque probitatem, ac Evangelicam institutionem, nec non luctæ labores retulit, quam enim terrenorum parentum, qui luteis rebus cum primisque superstitionibus sint involuti, natales ad veram gloriam accessionem illi facient, qui ab omnium Rege Deo adoptione sit dignus habitus, et in cœlestes Angelorum ordines cooptatus? et una cum Dei præconibus Petro et Paulo sacro imperio et apostolica pulchritudine sit convestitus, simulque beatissima illa nativitate progenitus, ac martyrii gloria circumdatus? An patria equis oviliisque referta, campis, montibus, salibus, vallibusque circummunita: pratis item, nemoribus ac C quolibet arborum atque plantarum genere constipata; et maritimis portibus circumcincta, fluminibus, præterea fontibus, stagnis circumfluens, magnitudine demum ædificiorum, ac pulchritudine prædita; quæque sepulcra eorum, qui hanc construxerint, uti miraculum, prætereuntibus obtendit, splendorem illi aliquem asseret, qui jam sit cœlestem Jerusalem assecutus; cujus muri manu Domini 361 ficti sunt, ubi omnium lætantium est domicilium, celebres conventus agentium sonus, et una vox est exsultationis. Atqui licet hæc nobis in exordio dicta sint, nimirum beatissimum virum unum aliquem e cœlitibus qui ex hac vita migrarunt, esse statuentibus, non idcirco tamen parentum ejus aliquis obscurus fuit, neque patriam non illustrem habuit, sed ne D ignobili quidem civitate oriundus civis exstitit. Quæ est enim orbis terræ pars quæ non Græciæ claritatem audierit? ut Athenas Græciæ gloriam celebratam, ac ubique decantatam civitatem, philosophorum sedem, atque locum ubi celebres oratores suos exercent et docent, quis ignorat? Unde iste Dionysius ortum accepit, et ubi præses nobilissimus, ac inter Areopagi iudices primas obtinens, magistratum honorarius iudex agebat, quorum præsentia generis et insignis gloria ab Androtione ac Philochoro Atheniensibus scriptoribus copiose litteris mandata est.

Hinc etiam est facile conjicere parentes ejus optimates præstabiles, ac virtute claros fuisse. Neque enim apud Athenienses elatos homines, in tam A προτερήμασι καὶ ἀριστεύμασι, χαίρω λίαν ἡγεωμένος· οὐ γὰρ ἐλάττωμα τῷ ἐπαινουμένῳ τὸ τοῦ ἐπαινοῦντος ἐν ταῖς τῆς ἐγκώμιαστικῆς φράσεως ἀρμονίαις ἦρτημα.

Πόθεν τοιγαροῦν τῆς εὐφημίας ἀρξομαι; Τοῖς θεομοῖς τῶν ῥητορικῶν ἐγκωμίων χρῆσομαι, ἐκ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων, καὶ διαλυομένων, καὶ διλοθῶν ἄλλη μεταπιπτόντων. καὶ φθειρομένων· γένους φημι καὶ πατρίδος, καὶ πλούτου, καὶ κοσμικῆς δόξης, καὶ φαντασίας, τῷ τούτων ἀπάντων ὑψηλοτέρῳ καὶ κρείττονι κλέους εὐπαροίστου, καὶ καυχῆσεως ἀνθρωπίνης ὑποθέσεις ἐρανεζόμενος; ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἀφθίτων, καὶ ὡς ἀληθῶς μακαρίων, καὶ διαιωνιζόντων αὐχημάτων, ἃ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν τὸν θνῶτας θύτα Θεὸν ἀπὸ τῆς εἰδωλικῆς θρησκείας ἀριστῆς εὐτροπίας καὶ εὐαγγελικῆς ἀγωγῆς, καὶ ἀθλητικῆς ἀγωνίας ἤρατο; Τί γὰρ εἰς εὐκλειαν ἀληθῆ συνεισοίσει γενεαλογία γονέων χαμερπῶν, καὶ περὶ τὴν λίαν ἰλυοπωμένων, καὶ μάλιστα δεϊσδαϊμόνων, τῷ τῆς υιοθεσίας τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κατηξιωμένῳ, καὶ τοῖς οὐρανοῖς ἀγγελικοῖς συνηριθμημένῳ τάγμασι, καὶ τοῖς περὶ Πέτρον καὶ Παῦλον θεοκῆρυξιν, ἅμα τὴν ἱεραρχικὴν καὶ ἀποστολικὴν περικειμένην φαιδρότητα, καὶ τῆς μακαριωτάτης γενεᾶς ἐκείνης γεγεννημένῳ, καὶ τῷ τοῦ μαρτυρίου συνεστεμένῳ διαδήματι; Ἡ τίνα περιφάνειαν πατρὶς ἱππῆλατος καὶ μηλοτρόφος, καὶ πεδῖος, καὶ ὄρεσι, καὶ νάπαι, καὶ φάραξι περιεστοιχισμένη, καὶ λειμῶσι, καὶ ἄλσεσι, καὶ παντοδαποῖς δένδροις, καὶ φυτοῖς πεπυκνωμένη, καὶ θαλασσίῳ λιμένι περικυκλωμένη, καὶ ποταμοῖς, καὶ πηγαῖς, καὶ λίμναις περιρρέομένη, καὶ μεγέθει κεκαλλωπισμένη, καὶ τῶν δειμυμένων τοὺς τύμβους θαῦμα τοῖς παριοῦσι προβαλλομένη, παρέξεται τῷ τὴν ἄνω Ἰερουσαλὴμ πόλιν κεκτημένῳ, ἧς ἐν χειρὶ Κυρίου τὰ τεῖχη ἐξωγράφηται, καὶ ἐνθα πάντων εὐφραϊνομένων ἡ κατοικία ἤχος τε ἑορταζόντων, καὶ φωνῆ ἀγαλλιάσεως; Πλὴν, εἰ καὶ ἡμῖν ἐν προοιμίῳ ταῦτ' ἐλέκται, τὸν παμμακάριστον κρινουσι τῶν ὑπερκοσμίων εἶναι τινὰ, καὶ τῶν γῆινων ἀπωκισμένων, ἀλλ' οὔτε γεννητόρων ἀσῆμων τις ἦν, οὔτε τὴν ἐνεγκαμένην εἶχεν ἀφανῆ, οὔτε μὴ ἀστεος εὐτελοῦς ὑπῆρχε πολίτης. Ποῖον γὰρ τῆς οἰκουμένης μέρος οὐκ ἀκηκοί τὸ τῆς Ἑλλάδος περιφανές; ἢ τίς τὰς Ἀθήνας ἀγνοεῖ τὸ τῆς Ἑλλάδος εὖχος, τὸ περὶ πύστον καὶ παναοιδιμον ἄστυ, τὸ τῶν φιλοσόφων διατητήριον, καὶ τῶν ἐπὶ λόγῳ μέγα βουμένων γυμναστήριον τε καὶ παιδευτήριον; ὁθεν Διονύσιος οὗτος ὤρματό, καὶ οὗ διασημότητος προηγέτης, καὶ τῶν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ δικαστῶν ἐχηρμάτιζε προύχων καὶ πρόκριτος, ὧν τὸ τοῦ γένους περίσσητον καὶ μεγαλόδοξον τοῖς τῶν Ἀθῆναιων συγγραφῶσιν, Ἀνδροκλιῶν καὶ Φιλοχόρων, κατὰ πλάτος ἱσθόρηται.

Ἄφ' ὧν ἔστι τε καὶ τεκμηρασθαι καὶ τὸ τῶν προγόνων αὐτοῦ πρωτεῖον, καὶ ἐντιμον καὶ διαβόητον· οὐ γὰρ ἂν παρ' Ἀθηναίους τοῖς ἀγερώχοις εἰς ἀρχὴν

προῆκτο τσαύτην, εἰ μὴ πρὸς τῆ σοφίᾳ καὶ τῆ τῶν φρενῶν εὐκοσμίᾳ, σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἀνδρεία, καὶ τῆ περιδλέπτου τοῦ γένους ὑπεροχῆ κατηγλάτιστο· τῷ γὰρ Λουκᾶν τὸν φιλαληθέστατον καὶ σοφώτατον ἐν τῆ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων ἀγίᾳ καὶ πανσόφῳ συγγραφῇ, περὶ τῶν Ἀθηνησι πεπιστευκότων διὰ τῆς κατὰ τὸν Ἄρειον πάγον θεοπνεύστου τοῦ μακαρίου Παύλου διδασχῆς καὶ δημηγορίας διηγούμενον, φάναι κατ' ἐξοχῆς τρόπον, Ἐν οἷς ἦν καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης· ἐναργῶς τὸ τοῦ νοεοῦ τοῦδε λαμπρῆρος κατὰ τὸ γένους ἐπιστημότητα, καὶ κατ' ἀρετῆς, καὶ γνώσεως, καὶ σοφίας καὶ ἐλλογιότητος περιουσίαν, ὑπερφερῆς ἀποδεικνυται. Οὐ γὰρ εἴρηκεν, Ἐν οἷς ἦν ἀνὴρ ὀνόματι Διονύσιος, ὡς εἶ τινος εἶνεκεν ἀδήλου, ἀλλ', Ἐν οἷς ἦν καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὑποφαίνων ἐντεῦθεν, ἐν στόμασιν ἀπάντων ἔδοξαι τὸν ἀνδρα, καὶ ὀνομαστότατον εἶναι. Καὶ μὴ τις μὴ μέγα συντελεῖν οἰέσθω εἰς τὸν τοῦ λόγου σκοπὸν ταυτηνὴ τὴν ἱερὰν βραχυλογίαν· εἰ γὰρ καὶ βραχὺς ὁ λόγος, ἀλλὰ πολλὸς ὁ παρ' αὐτοῦ βρῶν εἰς εὐφημίαν τούτου τοῦ θαυμαζομένου πλοῦτος. Οὕτω γὰρ Μωϋσῆς ὁ θεόπτης ἐν τινι τῆς κοσμογενείας ῥητῷ συντομωτάτῳ, Μελχισεδὲκ ἀπομνημονεύσας, τοῦ τὴν καθ' ἡμᾶς πνευματικὴν ἱερωσύνην προτυπούσαντος, μήτε τίνων γονέων υἱὸς ἐγεγόνει, μὴδ' ὀπόθεν ὤρμητο, διασημηνάμενος, ὡς ἐν ἀθανάτῳ στήλῃ τὴν ἐκεῖνου μνήμην ταῖς μετέπειτα γενεαῖς διαιωνίζόντως εὐφημούμενην καταλέλοιπε. Δεῦρο δὴ οὖν αὐτὸς, ὃ τῆς παγκοσμίου σωτηρίας καὶ χαρᾶς εὐαγγελιστὰς, καὶ τῆς ἀφράστου τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως μεγαλοκέρυξ, καὶ τῶν θείων αὐτοῦ σημείων καὶ μεγαλείων ῥήτορ ἐβηδύεσάτε, καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν διεξοδικώτατε, Λουκᾶ παμμακάριστε, δεῦρο φράσειν ἡμῖν, τίς οὗτος ὁ Διονύσιος, καὶ ποῖος, καὶ τὴν πλεῖστα συντετημένην σου ἱερολογίαν, καθ' ἣν τουτοὶ τὸν ἱεροφάντην προήγαγε, ἐξάπλωσον.

Οὗτός ἐστι, φησὶν, ὁ τῶν καθ' Ἑλλάδα λογαδῶν καὶ εὐπατριδῶν εὐκλεέστατος, καὶ τῆς Ἀρεοπαγίτιδος βουλῆς ἐξοχώτατος· οὐ μὲν τοσούτον ἐκ τῆς ἀξίας περιλυτὸς ἀποφανθεὶς, ὅσον αὐτὸς ἐκεῖνην περιφανεστέραν ἀπέφηνεν. Οὗτός ἐστιν ὁ μὴ μόνον κατὰ πᾶσαν ἐπιστήμης λογικῆς ἰδέαν τελεώτατος, Στωϊκῶν τε καὶ Ἐπικουρείων, καὶ τῶν ἄλλων φιλοσόφων φιλοσοφώτατος, καὶ τῶν Ἀττικιστῶν καὶ γραμματικευομένων ἀττικιστῶν τε καὶ τεχνικῶν, καὶ ῥητόρων ῥητορικώτατος, καὶ τῶν περὶ τὴν ἀστρονομίαν καταγινομένων θεωρητικώτατος, κὰν ταῖς λοιπαῖς ἐγκυκλίαις παιδεύσειν ἀκριθέστατος, ἀλλὰ καὶ τῆ τετρακτύϊ τῶν ἀρετῶν ἀρτίωτατος. Οὗτός ἐστιν ὁ δικῆς ἀρβρεπεστάτην τρυτάνην κεχηρμένος, καὶ τῶν ἐν Ἀθῆναις θεμιστευόντων εὐθύτατος· καὶ ταῦτα τοῖς Ἑλληνικοῖς ἐτι προσηλωμένους θρησκευόμενος, καὶ τοῖς Διὸς ἐμπεφυρμένους βδελύγματος, καὶ τοῖς τῆς Παλλάδος Ἀθηναῖς εἰδωλικοῖς ἐπαγαλιζόμενος σεβάσμασι, καὶ τὰς κατ' Ὀρφέα τὸν πάντα τοῖς μουσικοῖς ἔλ-

A sublimem principatum evectus esset, nisi sapientiam et animi ornamenta, prudentiam, justitiam, fortitudinem, illustri etiam generi conjunxisset. Cum enim Lucas veritatis amantissimus simulque sapientissimus in sancta omnique plena sapientia, Actorum apostolorum historia de his qui Athenis B. Pauli divino afflato numine, doctrina et prædicatione crediderant loqueretur, atque hujusmodi verba per excellentiam usurpasset, *In quibus erat et Dionysius Areopagita*¹: perspicui divini istius luminis cum generis excellentia tum virtutis, cognitionis ac eloquentiæ ubertate præstantiam, indicavit. Neque enim dixit: In quibus erat vir nomine Dionysius, perinde ac si de ignoto aliquo loqueretur, sed *In quibus erat et Dionysius Areopagita*. Hinc subindicans virum clarissimum per omnium ora celebrari. Neque banc divini sermonis brevitate ad intentionem orationis propositam non magni referre quispiam arbitretur. Nam etiam si brevis sit oratio, divitiæ tamen quæ inde in hujus qui celebratur viri laudem fluunt, sunt permultæ. Neque secus enim inspector Dei Moyses in scripto quodam creationis mundi brevissimo, cum Melchisedech præ divinum juxta ritum nostrum sacerdotium præ se ferebat, mentionem fecisset, nec quibus parentibus ortus esset, nec unde **362** originem traheret aperiens, ejus memoriam, quæ per sæcula celebris foret, tanquam immortalis monumento consecratam, posteris reliquit. Age (obsecro) igitur ipse, o gaudii et fauste pretiosæ salutis nuntie, o ingens ineffabilis descensus Filii Dei præco, et divinorum ejus miraculorum, atque rerum magnificarum veracissime concionator, o evangelistarum amplissime, beatissime Luca. Age fare nobis, quinam et qualis sit iste Dionysius, et sacram tuam perquam brevissimam scriptionem, qua hunc omnium doctorum in lucem proventi, nobis edissere.

Hic est, inquit, inter lectissimos æc dignitate præstantes Græciæ viros, pietatis cultor eximius, et Areopagitarum concilii senator amplissimus, qui non tam inclutus ob dignitatem effectus fuisse, quantum dignitatem ipse clariorem effecisse est judicandus. Hic est qui non solum omnia disserendi scientiæ ornamenta complexus est, Stoicorum et Epicureorum cæterorumque philosophorum doctissimus, et Attice et litterate loquentium facundissimus, idemque eruditissimus, rhetorum eloquentissimus, astronomiæ item incumbentium speculator acerrimus, ac in cæteris liberalibus disciplinis peritissimus, quin et quatuor præterea virtutibus summe ornatus fuit. Hic est qui rectissima in judicando trutinæ usus, eorum qui Athenis jus dicebant justissimus fuit, idque cum adhuc gentium religione obstrictus, Jovisque abominationibus inquinatus, et exsecrando Palladis Atheniensis cultui nefarie esset addictus, fabulosos item Orphei, qui

¹ Act. xvii, 34.

omnia ad se musicis concentibus attrahebat sublimis de diis sermones amplectens, et anili Hesiodi Theogonia libenter detineretur illectus. At ubi gratia salutaris cunctis hominibus illuxit, gentiliū ebrietatis et amentiae tenebras eliminavit, universorumque simulacrorum errorem de terra sustulit, ac ubique terrarum Dei et servatoris nostri Christi discipuli, tanquam aquilæ quædam passis alis evolantes ac percurrentes, divinæ cognitionis lumine mundum illustraverunt. Quando etiam Paulus theologorum supremus et divinissimus, gentium apostolus, tuba cælum usque pertingens, vas electionis, Athenas concessit, ubi præconium a quo salutem et vitam mundus acciperet, annuntians, divinum Domini nomen circumferebat: cumque cerneret civitatem, quæ cæteris Græcorum omnibus antestaret, simulacrorum cultui deditam, amore divino succensus, ardore quodam civitatem ingressus est, et cum Judæos, tum Græcos, sapientes et indoctos, quosunque obvios habuit, argumentis impetere cœpit, Jesumque qui nos alii impostoris, homicidæ, draconisque tyrannide, morte ac interitu vindicarat, et mortuorum resurrectionem lætis auspiciis nuntiavit. At Epicureos, et qui a porticu picturis variegata nomen acceperunt, nova et inaudita ac cœlesti sapientia in ingentem admirationem attraxit. Et ad Areopagitarum iudicium delatus, ipsosque iudices omnium maxime, omnes cœlesti huic philosophiæ animo intendere suaviter induxit. Tum Dionysius confestim a luteo, et insano quasi simulacrorum stagno desciscens, Paulo divinum odorem exerenti adjunctus est. Ab interpretum et scriptorum avulsus errore, præconi veritatis adhæsit. A profundo internecionis emersit, et ad salutis celsitudinem evolavit. A tenebris impietatis abscessit, et ad cognitionis divinæ lumen concessit. A vera stultitia ad veram beatitudinem properavit. Belial mortis pararium valere jussit, et vitæ auctori et principi Christo se conjunxit. Impuritatem dæmonum abominatus, angelorum sanctitatem complexus est. Luleam mundi materiam excussit, et cœleste vivendi institutum appetiit. Cum enim spectaculum factus esset (per Paulum splendore cum cherubim certantem, utpote Christum qui sedet super cherubim insonantem auribus habentem), speculum capax fulgentis principii luminis et divinitatis auctoris radii crescentisque lucis plenum illustratus est. Cui etiam ipse totus animo toto, cogitatione ac corde præceptori agglutinatus est. Cui, quam ingens præclari hujusce viri animi propensio fuit apostolicæ illi ac divinum lumen largienti prædicationi suscipiendæ? Obedientem et illuminatissimum animum illum, qui facillime doctrinæ? ac præceptionis evangelicæ notas ac signa prima retinuit. O cor facile, et ab omni carnis affectu undique avulsam, quod corporea omni demonstratione rejecta, salutis præconio celeriter credidit, et Paulo divina prædicanti, cœlique cursori ad cœlestes sedes provehenti se conjunxit. O fertilem et pinguem

κοντα κρούμασι, μυθώδεις θεολογίας ἀσπαζόμενος, καὶ τὴν γρασπρεπὴ παρ' Ἡσιόδῳ θεογονίαν ἀσμενζόμενος. Ἐπειδὴ δὲ τὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνοίας καὶ μέθης ἀχλὺν ἢ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιφανείσα σωτηρίας χάρις ἀπεσκέδασε, καὶ πᾶσαν ἀπὸ γῆς εἰδωλικὴν καθείλε πλάνην, καὶ πανταχόσε τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἀετοὶ τανυσίπτεροι, διπτάμενοι καὶ διαθέοντες οἱ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ μαθηταὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ τὸν κόσμον κατηύγασαν· καὶ Παῦλος τῶν θεολόγων ὁ κράτιστος, καὶ τῶν ἔθνῶν ὁ θεϊστάτος ἀπόστολος, ἡ οὐρανομήκης σάλπιγξ, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ταῖς Ἀθήναις ἐπεβήμησε, σαλπίζων τὸ σωσικισμὸν καὶ φερέσειον κήρυγμα, καὶ τὸ θεῖον καὶ δεσποτικὸν βαστάζων ὄνομα, καὶ κατ' εἰδωλὸν τὴν ἐν ταῖς Ἑλληνίστι προϋχοῦσαν πόλιν τεθεαμένος, καὶ τῷ θεϊκῷ πυρποληθεὶς ζῆλῳ, θερμῶς τὴν πόλιν εἰσεληκὼς, πρὸς τοὺς παραγωγάνοντας Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας, σοφοὺς τε καὶ ἰδιώτας διελέχεται, καὶ τὸν τῆς τοῦ δελεαστοῦ καὶ βροτοκτόνου καὶ δράκοντος τυραννίδος, τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς λυτρούμενον Ἰησοῦν, καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν εὐηγγελίσατο, καὶ τοὺς ἐξ Ἐπικούρου καὶ τοὺς τῆς Ποικίλης στοάζης φιλοσόφους τῆ ξένη καὶ ἀποβήθη καὶ ὑπερκοσμικῶ σοφίᾳ κατέπληξε, κατὰ τοῦ Ἀρείου πάγου κριτήριον ἀπενήνεκται, καὶ τοὺς ἀπάντων ὑπερακοντίζειν φιλοσοφίᾳ κατεκλήσεν· αὐτίκα Διονύσιος ἀπέστη τῆς βορβορώδους τῆς εἰδωλομανίας λίμνης, καὶ Παύλῳ τῷ πνέοντι θείαν εὐωδίαν ἐκολλήθη· ἀπεσπάσθη τῶν τῆς ἀπάτης εἰρηγητῶν, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κήρυκι προσεδέθη· ἀνήθη τοῦ τῆς ἀπωλείας βυθοῦ, καὶ πρὸς τὸ τῆς σωτηρίας ὕψος ἀνέστη· ἀπεφοίτησε τοῦ τῆς ἀθείας ζόφου, καὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ προσεφοίτησεν· ἀνεχώρησε τῆς ὡς ἀληθῶς ματαιότητος, καὶ τῆ ὄντως μακαριότητι προσεχώρησεν· ἀπετάξατο τῷ τοῦ θανάτου προσένοι Βελίᾳ, καὶ τῷ τῆς ζωῆς αἰτῶν καὶ χορηγῷ Χριστῷ συνετάξατο· ἐβδελύξατο τὴν τῶν δαιμόνων ἀκαθαρσίαν, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων ἀργίαν ἤσπασατο· ἀπεινάζατο τὴν κλυώδη κοσμικὴν ὕλην, καὶ τὴν ἄλῳν βιοτήν ἐνηγκαλίσατο. Ἐσοπτρον γὰρ γεγονὼς δεκτικὸν τῆς διὰ Παύλου τοῦ τῷ χερουβικῷ θρόνῳ ἀμιλλωμένου τῆ λαμπρότητι, ἅτε Χριστὸν τῶν χερουβιμ ἐποχοῦμενον ἑναυλον ἔχοντος, ἀπαστραπτούσης ἀκτίνας, καὶ τῆς ἐνδιδομένης αἴγλης ἀποπληρούμενον, κατηύγασται, καὶ ὅλος ἔλη τῆ ψυχῆ, καὶ διανοίᾳ, καὶ καρδίᾳ τῷ διδασκάλῳ προσεκλήθηται. Βαβαὶ τῆς τοῦ ἀριστέως τούτου πρὸς τὴν τῆς ἀποστολικῆς φωτοδώρας παραινέσεως ὑποδοχὴν ἐπιτηδεύτητος! Βαβαὶ τῆς εὐείκτου καὶ διαυγεστάτης ψυχῆς ἐκείνης, τῆς βῆστα τὰς τῶν ἀρχετύπων σφραγίδων τῶν εὐαγγελικῶν διδασκάλων ἐκτυπώσεις ἀμαξαμένης! Βαβαὶ τῆς καρδίας τῆς εὐπετῆς καὶ ἀνεπιστόρφως πάσης σαρκικῆς προσπαθείας ἀποβραγείσης, καὶ παντοίαν ὕλικὴν ἔμφρασιν ἀποσεισάμενης, καὶ τῷ σωτηριώδε: θάπτον πιστευσάσης κηρύγματι, καὶ τῷ θεηγόρῳ τῷ πρὸς τὰς οὐρανίους χειραγωγοῦντι μονὰς, οὐρανοδρόμῳ Παύλῳ κολληθείσης! Βαβαὶ τῆς εὐγείου καὶ πόνου νοητῆς ἀρούρας, τῆς τὸν ζωτικὸν ἐγκολπωσαμένης σπόρον, καὶ πολύχων

ἀναδεωκυίας καὶ εὐγενέστατον ἄσταχυν! Οὐκ ἀνεχαίτισεν αὐτὸν ἀρχικῆς τε καὶ δικαστικῆς δόξης ἡγκος· οὐκ ἀνεσεύρασεν αὐτὸν φιλίας, καὶ ὀμηλικίας καὶ συνθηλαίας πόθος· οὐκ ἐπέσχευεν αὐτὸν γονέων καὶ ἀγχιστέων, καὶ ὀμεστίων τυραννικὸς ἔρωσ· οὐκ ἔδησεν αὐτὸν πολοπλόκων χρημάτων καὶ κτημάτων μανικὸς εἶστρος· οὐκ ἐχαύουσεν αὐτὸν σωμάτων ἡδονή· οὐκ ἐθήλυθεν αὐτὸν ἀβροδιαίτου βιοτῆς καὶ τρυφῆς ἔφεσις· ἀλλὰ τῆς τοῦ κήρυκος θεοφθέγκτου φωνῆς ἀκηκῶς, καὶ πρὸς οὐδὲν τῶν ὅσα βροτοὺς τέρπειν εἴθωεν προσεσχηκῶς, ἀθρόον αὐτῷ κολληθῆναι, καθάπερ μαγνήτη σίδηρος, ἐσπούδακε. Θαυμάζομεν δὲ τὸν πατριάρχην Ἀβραάμ, τῷ Θεῷ προσεταχῶτι τῆς πατριᾶς καὶ πατριδος ἀποικῆσαι, καὶ εἰς ἄλλοδαπὴν ἄγνωστον στελλασθαι, πειθαρχήσαντα· καὶ μάλα δικαίως. Ἐκθειάζομεν δὲ καὶ τὸν Ἐλισσαῖον, τὰ ζεύγη τῶν βοῶν καταλειποτά, καὶ τὴν πατρῶαν χαίρειν ἔστιαν ἔασαντα, καὶ Ἥλιᾶ τῷ πνευματοφόρῳ ζηλωτῇ κεκληκῶτι πάσης ἄτερ ἀναβολῆς ἠκολουθηκῶτα· καὶ λίαν ἐνδίκως. Φιλιππον αὖ ἐπαίνους ἐξαιρομεν, Ἰησοῦ τῷ τῆς σωτηρίας ἀρχηγῷ προκεκλημένῳ τάχιον ἀναντιβῆχῶς προσεδραμηκῶτα καὶ προφρόνως ἐπόμενον, καὶ πρεπωδέστατον ὄντως.

Πόσοις τοιγαροῦν καὶ ποίοις τοῦτον, ὃς οὐ Μωσαϊκῷ προκατηχημένος ἦν νόμῳ, οὐ προφητικῶς πεπαιδευμένος ῥήσεις, οὐχ ἱστορικοῖς θείων τερατείων προγεγυμνασμένος τὰς ἀκοὰς διηγήμασιν, οὐ σημεῖα προεωρακῶς τερατοργουόμενα, καταγεραίνειν κρότοις, εὐφήμοις ἀναβῆχῶσι καταστέφειν ὄφειλομεν; ὅπως ἐτοιμῶτα Παύλου τὸν ἀπλοῦν προσήκατο λόγον, ἀνδρὸς ἰδιώτου, καὶ πένητος, καὶ ξένου τινὸς ὄντος, οὐ βητορικαῖς κεκομψευμένον δεινώσειν, οὐδὲ σοφιστικαῖς τετεχνημένον προτάσειν, ἀλλ' οἶόν τινα σποράν εἰς γῆν πρωτοβόλως καταθεδλημένην δεδεγμένος, καὶ κατ' οὐδὲν ἐνδιδάσας τῷ βάθει τῶν φρενῶν ἐμβολῶν, εὐθυβόλως τοὺς ζωφόρους τῆς εὐαγοῦς πίστεως καρποὺς ἐτελεσφόρησεν, ὡς Ἡσαῖα συγορεύειν ἔδοντα μονονουχί τῷ προβλεπτικωτάτῳ προφήτῃ βοῶντι· Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινῆσαμεν, καὶ ἐτέκομεν, πνεῦμα σωτηρίας σου ἐποίησαμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ταῦτα μέντοι Λουκάς ἡμῖν ὁ μεγαλοκήρυξ, συμπαρώντῳ Πνεύματι, καὶ τὴν ἱερὰν ταύτην τοῦ ἱερομάρτυρος μνήμην συνεορτάζων, καὶ τῆς τῶν ἑορταζόντων αὐτὴν καὶ ὑμνούωντων ὀμηγύρεως καθεστῆκως ἔξαρχος, καὶ τῶν ἐπαίνων προηγούμενος, διεξελήλυθεν. Ὅσα δὲ δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφου παρελήφαμεν, ταῦτα τῷ τῶν ἐγκωμίων ὑφάσματι, καθάπερ ἅτα δαιδαλμάτων ἐνείροντες ἄνθη, καὶ τισιν ὡσπερ ἡδύσμασι τὴν πνευματικὴν καταγλυκαίνοντες ἔστιαν, ἤκομεν ὅμιν τοῖς φιλακροάμοσί τε καὶ πνευματικοῖς δαιτυμόσι παραθησόμενοι. Τοιοῦτος οὖν εἰς ἡμᾶς κατήνηκε λόγος, ἀνέκαθεν πρὸς πατρὸς παιδί παραδιδόμενος. Ὡς ὁ μέγας Διονύσιος οὗτος, κατὰ τὸν τοῦ σωτη-

= Isa. xxvi, 18.

A terram, rationis capacem, quæ sementem vitæ sinu suscepit suo sæcundamque ac nobilissimam aristam produxit. Non illum cum principatus gloria, tum **364** amplitudo iudiciorum veluti juba arrepta revocavit, non amicorum et cœvorum consuetudinis desiderium illum retraxit. Non violentus parentum, agnatorum, domesticorumque amor retardavit; non insanus divitiarum ac possessionum variis modis implicantium furor ligavit. Non illum corporum voluptas emolliit. Non delicatæ vitæ, deliciarumque desiderium illum effeminavit, sed cum præconis vocem divina loquentis audisset, omnia quæ oblectare mortales consueverunt, nihili ducens, non secus ac magneti ferrum, illi confestim adhærescere studuit. Abraham quidem patriarcham admirari solemus, cum Deo, ut e cognatione ac patria exiret sua, extraneamque ac ignotam peteret, præcipienti obtemperantem audivimus, et valde juste. Elisæum divinis præconiis efferimus, cum boum juga dereliquit, ac domesticos lares lætus dimisit, et Eliam afflatum numine fervidum, qui se vocaret, procul omni mora secutus est, et sane jure. Philippum rursus Jesum salutis auctorem vocantem, celeriter nihil cunctantem accurrisse, eumque prompte secutum laudibus extollimus, et quidem decentissime.

Quo igitur plausu, quoque genere laudum hic honestandus, ac præconii a nobis coronandus videtur, qui non legi Mosaicæ subditus, nec oracula prophetarum edoctus, non historicis divinorum prodigiorum narrationibus exercitatus, necdum ulla intuitus præter naturam edita signa, simplicem tamen Pauli prædicationem suscepit, imperiti cujusdam hominis, pauperis ac peregrini, qui nec oratoriarum artis ornamentis excelleret, nec ullis sophisticis propositionibus niteretur? Verum uti sementem quamdam in terram jactam cum primum suscepit, nihilque dubitans intimis sensibus reposuit, et vitales fidei fructus mox a seminis jactu uberrime tulit, ut cum Isaiâ propheta providentissimo clamante fere hilariter canat. Ob timorem tuum, Domine, concepimus et parturivimus, ac peperimus spiritum salutis tuæ, quem super terram fecimus ²². Hæc sane Lucas eximius præco, dum spiritu nobis assisteret, simulque hanc sacram sacri martyris memoriam coleret, percensuit, eorum multitudini, qui illam celebrant ac dilaudant, præses ac laudum dux adhibitus. Quæcunque vero ex scriptis aut non scriptis monumentis collegimus, hæc eadem contextis laudibus, uti quædam ornamenta florum assuentes, ac convivium **365** quibusdam quasi divinis saporibus condientes, adsumus coram vobis convivis, qui divina libenter auditis apposituri. Talis igitur historia longa temporum serie, quasi a patre filiis tradita, ad nos usque pervenit. Cum magnus iste Dionysius tempore quo Servator supplicio est affectus, quando terra concussa est, atque sol non fe-

rens opificem universorum, cumque qui ob divinam substantiam cujuslibet perturbationis, ac interitus expers erat, ligno carne suffigi, suos ipsius radios in meridie occultasset, præ tam admirabili facto vehementer stupefactus, humanamque cognitionem supergressus, factum illud perpendens. « Deus, inquit, ignotus carne patitur, cujus causa orbis universus tenebris offusus, et turbatione concussus est. » Protinusque eo ipso tempore quo tam insigne conjectans observabat, quid hinc significari daretur. Atqui horrendissimi illius solis defectus ipse quoque in Epistola ad Polycarpum mentionem fecit.

Cæterum præstat orationem elegantissimis ejus verbis, qui eloquentia ac divina quadam dicendi facultate omnes excelluit, tanquam regiam coronam pretiosis ac lucidissimis lapidibus condecorare. Cum enim Apollophanes vir philosophus, religionē gentilis esset, atque hunc beatissimum, magnanimum et admirandum virum, quocum necessitate ac genere conjunctus erat, odio prosequeretur, ac conviciis jactaret, ut qui ritus patrios detestaretur, et Christianorum fidem illis præferret, coleret, amplecteretur, ac pro ipsa tanquam propugnaculum validissime staret, rebusque gentilium contra gentiles uteretur : hoc convicium et accusationem cum Dionysius evertere decrevisset, Polycarpo, qui multis cum pietatis tum virtutis fructibus florebat, apud quem et sophista ille convicia jactaverat, hæc scribit : « Tu vero Apollophanem sophistam maledicta in me congerere, meque patricidam appellare dicis, ut qui gentilium dictis haud pie contra gentiles ipsos utar. Atqui nos hoc ipsum verius intorquere in illum possemus, quod gentiles adversus divina divinis non pie utuntur, conantes per sapientiam cultum Dei divinum exterminare. Neque ego sane nunc de multitudinis opinione loquor, quæ in poetarum fabulis corpore et voluptate acquiescit. Quin et ipse Apollophanes adversus divinam nefarie divinis utitur. Erat enim consentaneum eos qui 366 veri philosophi sunt, per hanc rerum cognitionem, quæ rite ab ipso philosophia dicitur, quæque a D. Paulo sapientia Dei appellata est, ad auctorem cum ipsarum rerum, tum cognitionis illorum, adduci. Ac ne aliorum aut ipsius opinionem contra institutum meum confutem, oportebat Apollophanem cum sit sapiens, intelligere nihil unquam cælestis ordinis et motus immutari aliter potuisse, nisi ab eo hæc rerum mutatio fieret, qui naturæ ipsius conservator est, et auctor, qui que omnia (ut sermo divinus habet) facit atque transmutat. Cur ergo eum, quem rerum omnium Deum esse cognovimus, non veneratur, et ob ineffabilem ejus potentiam, qua cuncta creata sunt, non admiratur? Quandoquidem sol et luna una cum omni cæli conversione per vim ab ipso immobili statu incredibiliter consistere jussa sunt, atque ad mensuram totius diei in iisdem signis omnia consistunt. » Et paulo post : « Cæterum dic ei :

ριου πάθους καιρόν, ἦν ἵκα διεκλονεῖτο γῆ, καὶ τὰς ἑαυτοῦ μαρμαρυγὰς μεσοῦσης ἡμέρας κατέκρουπεν ἥλιος, μὴ φέρων τὸν τοῦ παντός δημιουργὸν ἐκρίψ καθορᾶν σαρκὶ προσπηγνύμενον, καὶ θανάτου γευόμενον, τὸν ἀπαθῆ τε κατ' οὐσίαν θεϊκὴν καὶ ἀνώλεθρον, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπῶς, καὶ τὴν ἀνθρωπιαν ὑπερβεθηκῶς γνῶσιν, κατανοήσας τὸ γεγονός· « Ὁ ἄγνωστος, ἔφη, σαρκὶ πάσχει Θεός, δι' ὃν τὸ πᾶν ἐζόφωται τε καὶ σεσάλευται. » Καὶ παραχρῆμα τὸν χρόνον, καθ' ὃν τοῦτ' ἐπὶ ταχέως ἐτετέλεστο τερατοῦργημα, τεκμηριωσάμενος ἐτήρει παρ' ἑαυτῷ, τοῦντεῦθεν διαγγελοῦμενον καραδοκῶν. Μέμνηται μέντοι καὶ τὸς ἐν τῇ πρὸς Πολύκαρπον ἐπιστολῇ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης.

« Αμεινον δὲ τὸν λόγον τοῖς ἐκεῖνου τοῦ τῇ θεοφρημοσύνῃ καὶ εὐγλωττίᾳ πάντων ὑπερφερεστάτου καλλιπεστάτοις καθωραῖσαι λόγοις, οἳ τῶν πολυτελῶν λίθων τοῖς διαυγεστάτοις βασίλειον διάδημα. Ἀπολλοφάνους γὰρ ἀνδρὸς φιλοσόφου, τὴν θρησκείαν Ἑλληνος τυγχάνοντος, νεμεσῶντός τε καὶ λοιδορουμένου τῷ τρισολδίῳ τούτῳ καὶ μεγαλεμπόρῳ, καὶ ἀξιαγάστῳ, ὡς ἑταίρῳ δῆθεν ὄντι φιλότιμῳ καὶ ὁμογενεῖ, τὰ πατρῷα μὲν μυσαστομένην σεβάσματα, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν προτιμῶντι, καὶ μετιόντι, καὶ ἀσπαζομένην πίστιν, καὶ αὐτῆς ἀγωνιστικώτατα προσπίζοντι, καὶ τοῖς Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἑλλήνων χρωμένῳ τὴν λοιδορίαν καὶ νέμεσιν ἀνασκευάζειν ὑποτιθέμενος τῷ πολλοῖς θεοσεβείας καὶ ἀρετῆς τεθηλότι καρποῖς Πολυκάρπῳ, πρὸς ὃν καὶ ὁ σοφιστὴς ἐπιεικῶς τὰ σκώμματα, τάδε φησί· « Σὺ δὲ φηῖς λοιδορεῖσθαι μοι τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην, καὶ πατρῶιαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦς Ἑλληνας οὐχ ὁσίως χρωμένῳ· καίτοι πρὸς αὐτὸν ἡμᾶς ἦν ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὡς Ἑλληνας τοῖς θεοῖς οὐχ ὁσίως ἐπὶ τὰ θεῖα χρωόμενοι, διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τὸ θεῖον ἐκβάλλειν πειρώμενοι σεβᾶς. Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν ἔγωγε φημί δόξαν, τοῖς τῶν ποιητῶν προσύλωσ καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀπολλοφάνης οὐχ ὁσίως τοῖς θεοῖς ἐπὶ τὰ θεῖα χρῆται· τῇ γὰρ τῶν ὄντων γνῶσει καλῶς λεγομένη πρὸς αὐτοῦ φιλοσοφίᾳ, καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ Παύλου σοφίᾳ Θεοῦ κεκλημένη, πρὸς τὸν αἴτιον καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων καὶ τῆς γνῶσεως αὐτῶν ἐχρῆν ἀνάγεσθαι τοὺς ἀληθεῖς φιλοσόφους. Καὶ ἵνα μὴ τὴν ἄλλων ἢ τὴν αὐτοῦ παρὰ τὸ δοκοῦν ἐξελέγχοιμι δόξαν, εἶδει συνιδεῖν Ἀπολλοφάνην σοφὸν ὄντα, μὴ ἂν ἄλλως ποτὲ ὀνηθῆναι τῆς οὐρανόθεν τι παρατραπήναι τάξεως καὶ κινήσεως, εἰ μὴ τὸν τοῦ εἶναι αὐτῆν καὶ συνοχέα καὶ αἴτιον ἔσχειν εἰς τοῦτο κινουόντα, τὸν ποιοῦντα πάντα καὶ μετασκευάζοντα, κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον. Πῶς οὖν οὐ σέβει τὸν ἐγνωσμένον ἡμῖν καὶ τοῦ ὄντος ὄντα τῶν ὄντων Θεὸν, ἀγάμενος αὐτὸν τῆς παναιτίου καὶ ὑπεραβόητου δυνάμεως, ὅταν ἥλιος ὑπ' αὐτοῦ καὶ σελήνη, κατὰ δύναμιν καὶ στάσιν ὑπερφερεστάτην, ἅμα τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντη ἀκίνητον ὀρίζωνται, καὶ εἰς μέτρον ἡμέρας ὅλης ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐστῶσι τὰ πάντα σημείων ; » Καὶ μετὰ βραχεία· « Εἰπέ δὲ αὐτῷ· Τί λέγεις περὶ τῆς ἐν τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ γενομένης ἐκλείψεως; Ἀμφοτέρῳ γὰρ τότε, κατὰ Ἡλιούπολιν ἅμα παρόν-

τες τε και συνεστῶτες, παραδόξως τῷ ἡλίῳ τὴν σελήνην ἐμπέπτουσαν ἐωρῶμεν· (οὐ γάρ ἦν συνόδου καιρός·) αὐθις τε αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐναντίας ὥρας ἄχρι τῆς ἑσπέρας εἰς τὸ τοῦ ἡλίου διάμετρον ὑπερφυῶς ἀντικαταστάσαν. Ἀνάμνησον δ' ἔτι και ἔτερον αὐτόν· οἶδε γάρ, ὅτι και τὴν ἐμππτωσιν αὐτὴν ἐξ ἀνατολῶν ἐωράκαμεν ἀρξάμενην, και μέχρι τοῦ ἡλιακοῦ πέρατος ἐλθοῦσαν, εἶτα ἀναποδίσασαν· και αὐθις οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ και τὴν ἐμππτωσιν και τὴν ἀνακάθαρσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κατὰ διάμετρον ἐναντίου γεγεννημένην. Τοιαῦτά ἐστὶ τοῦ τότε καιροῦ τὰ ὑπερφυῆ, και μόνῃ Χριστῷ τῷ παναιτίῳ δυνατὰ, τῷ ποιοῦντι μεγάλα και ἐξαισια, ὧν οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς. Ταῦτα, εἰ σοι θεμιτὸν, εἰπέ, και, εἰ δυνατὸν, Ἀπολλόφανες, ἐξέλεγε και πρὸς ἐμὲ τὸν τότε και συμπαρόντα σοι, και συνεωρακῶτα, και συνανακρίνοντα πάντα, και συναγάμενον. »

facit, quæ dinumerari nequeunt, præstare solus potest : hæc, inquam (id, si tibi, Polycarpe, licuerit, illi dicito) et si fieri potest, Apollophanes, hæc falsitatis argue, et quidem contra me qui tum tecum aderam, simulque omnia tecum perpensi, et cum admiratione spectavi. »

Παύλου τοίνυν στάντος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου και παρῆρσιαστικώτατα διαγορευσάντος : « Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεσποδαίμονεστέρους ὑμῶν θεωρῶ· διερχόμενος γὰρ και ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὔρον και βωμῶν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο Ἄγνωστω Θεῷ. Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. » Και τὴν ἐξῆς θεηγορίαν διεξιόντος ἅπασαν· εὐθέως οὗτος ὁ θαυμασιώτατος ἀνὴρ, ὡς οὐρανὸθεν διηγορευμένον τὸν λόγον δεξάμενος, ἀδιάσπαστος αὐτοῦ γέγονεν ὁπαδός. Και πᾶσι μὲν ἀρδην τοῖς Ἑλληνικοῖς ὀργίσι τε και θεσμοῖς ἀποτάσσεται, και παντοῖαν δαιμονιώδη πλάνην μυσάττειται· τὴν οὐράνιον δὲ μαθητεῖαν μετέρχεται, και στοιχειοῦται ταῖς τῶν ὀρθῶν δογμάτων και τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας στοιχειώσεσι, και τὴν ἀμύμητον πίστιν ἐκδιδάσκειται, και τῇ τοῦ ζωοποιοῦ βαπτίσματος ἀναγεννητικῇ κολυμβήθρᾳ προσέρχεται, και τὸν διεφθαρῶτα παλαῖον ἀνθρωπον ἀποδύεται, και Χριστὸν αὐτόν, τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν, ἐνδύεται, και ἀναπλάττειται, και ἀντὶ δούλου φαρτοῦ και φαρτῆς σαρκὸς υἱοῦ, τῆς ἀκτίστου και ἀφθάρτου, πανταίτου τε και παντεργέτιδος ὁμοουσίου δεσποτικῆς Τριάδος υἱὸς γίνεταί, και ἀφθαρτίζεται, και τὸ τῶν ὀφλημάτων χάρισμα κομίζεται, και τὰ τῆς ἐλευθερίας υἰοθεσίας τε και δεσποτείας φωτεινότετα σύμβολα μεταμφείνονται, και τοῦ τελείου καταξιοῦται, και τοῖς τοῦ φωτὸς ὄπλοις θωρακίζεται, και τὰ τελειότετα τῆς ἀνωτάτω σοφίας μυσταγωγεῖται μυστήρια. Ἀπευτεῦθεν ἤδη πρόεισιν ἐπὶ τὴν τοῦ ἀμπελῶνος καλλιεργίαν, και τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐνταλμάτων ἐργασίας ἄπτεται, και τὴν ἀγγελολίμητον μέτεισι πολιτεῖαν, και παρ' Ἱεροθέῳ τῷ θεολήπτῳ φοιτᾷ καθηγεμόνι (οὗ και δι' ἐγκωμίων αὐτὸς ἐν τοῖς θεολογικοῖς αὐτοῦ μέμνηται συγγράμμασι·) και τοῖς κατὰ θεὸν διαθήμασι καταρτίζεται.

Πρὸς δὲ τοὺς τῆς ἐγκρατείας και ἀσκήσεως ἀγῶνας χωρεῖ, και πᾶσαν ποιεῖται κομιδὴν τῆς τοῦ δώρου τηρήσεως, και τῷ δεδωρημένῳ δοτῆρι τῶν ἐάων καρποὺς ἐπέιγεται προσοίσειν τῆς ἀγαθαρχικῆς ἐπαξίως ἀταθότητος, και πρὸς τὸν ἀντίπαλον τῆς ἡμετέ-

A Quid de illo solis defectu, qui quo tempore Dominus in crucem actus est, contigit, ais? Ambo enim cum apud Heliopolim præsentis simul essenius tum lunam soli obviam mirabiliter factam (neque enim concursus tempus erat), et eandem rursus ab horam usque ad vesperam e regione solis per diametrum incredibiliter oppositam persistere cernebamus. Cæterum et aliud quiddam hujus generis in memoriam illius revoca. Nos enim (quod ipsum ille quoque novit) et occursum ipsum ab Oriente cœpisse, et ad solaris corporis finem pervenisse, ac demum repedasse vidimus. Rursusque non eadem ex parte, sed e regione per diametrum et occursum et ablati luminis restitutio facta est. Hæc tam ingentia et incredibilia tum temporis acciderunt, quæ Christus omnium auctor, qui magna et admiranda

facit, quæ dinumerari nequeunt, præstare solus potest : hæc, inquam (id, si tibi, Polycarpe, licuerit, illi dicito) et si fieri potest, Apollophanes, hæc falsitatis argue, et quidem contra me qui tum tecum aderam, simulque omnia tecum perpensi, et cum admiratione spectavi. »

B Cum igitur Paulus in medium Areopagi prodisset, ac omni cum fiducia loquens diceret : « Viri Athenienses, in omnibus tanquam superstitionioses vos video : præteriens enim, et cultus vestros contemplan, aram quoque reperi in qua inscriptum erat : *Ignoto Deo*. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio. » Cumque Paulus **367** omnem divinam concionem percurrisset, confestim vir hic maxime suspiciendus, hunc sermonem tanquam cœlitus annuntiatum suscepit individuusque ejus assessor effectus est. Ac omnibus quidem mysteriis simulque ritibus profanis nuntium remittens, multiplicem dæmonum errorem detestatur, et cœlestem disciplinam capessit. Veræ item religionis institutis, Evangelicæque doctrinæ quasi elementis imbuitur et informat, inculpatam fidem edocetur, et ad lavacrum baptismatis, quo regeneramur, vitanque recipimus, accedit, et veterem corruptum hominem exuit, ipsumque Christum vitæ amore induens reformatur, et pro servo corrupto, et corruptæ carnis filio, increatæ et incorruptæ Trinitatis, ejusdemque substantiæ, cujus potentia cuncta edita sunt, et creata, filius efficitur, atque ad immortalitatem, percepta debitorum suorum remissione, transcendit, libertatis, adoptionis, herilisque potestatis symbolis clarissimis convestitur, et dignus qui inter perfectos censeatur, armis lucis munitur, et perfectissimis celsissimæ sapientiæ arcanis initiatur. Hinc ad pulcherrimam vineæ culturam procedit, disciplinam evangelicam factis exsequitur, vivendi institutum par angelis aggreditur, et in Hierothei divino numine afflati præceptoris sui (de quo ipse quoque in theologicis scriptis summa cum laude mentionem facit) disciplinam se tradit, et ejusdem divinis institutionibus eruditur.

Porro in exercenda continentia plurimum desudat, omnemque curam in eo ipso dono conservando impendit, et fructus bonitate præcipua dignos afferre gratioso donorum largitori conatur. Contra vitæ ac salutis nostræ adversarium decertat. Edo-

ctus est enim quomodo per immersionem in Jordane flumine peccati quod ab Adamo contraximus, et naturæ mortalis purgatione, quod muneris, ipse qui lavacris non indigebat, innocens et purgatus, nobis impertivit rerum omnium auctor, provisor unigenitus Dei Filius, Verbum Dei, quod cum Patre principio caret, sempiternum, ejusdemque substantiæ, splendor gloriæ, et forma quæ nihil a Patris substantia differt. Qui cum hominem juxta propriam imaginem et similitudinem condidisset, isque invidi hostis insidiis, qui peccatum in orbem primus invexit, ac mulieris hortatu Domini præceptum contempsisset, **368** et peccato pollutus ad interitum prolapsus esset, non illum desepit, sed propensa Patris affectione, simulque in hoc Spiritu sancto adnitente, ineffabili humanitatis ubertate ex patris sinibus descendit : unde tamen is non discessit, qui omnia implet, a nulla re circumscriptus, cum descensus divinus non ex loci mutatione intelligatur. Apage! Qua enim ratione descendere is posset, qui et corpore caret, et nullo definiri aut intelligi pacto potest? Sed ea ratione, quæ conveniat Deo. Exinanitur enim ad breve tempus divina gloria ex dispensatione, ut me sua impleret divinitate, ac dono illius Deus efficerer. Cæterum Davidicæ puellæ virginis ventrem quæ nuptiarum expers ac omnino innocens virgo semper permansit, ut sementis, subiit, atque ubi carnem ex illius sanguine produxit, ac eam anima rationis intellectusque participe animavit sibi que copulavit, et ab ipsa editus Deus carne compactus apparuit, duplex qui simplex erat, in duabus perfectis naturalibus voluntatibus, ac operationibus, in omnibus, extra peccatum, similiter ac nos mortalis, procul omni mutatione ac confusione appellatus, et post susceptam carnem unus et ipse Filius et una substantia esse perrexit, Sub tempore factus est, qui omnem temporis motum transcendit, et natura sæculorum omnium est effector. Corporis item incrementum suscepit, et ad virilem ætatem, qui perfectissimus omnique superior perfectione erat pervenit. Et simul ac ex lavacro baptizatus emersit, contra homicidam apostatam variam init viam, ac tricripitem ejus impugnationum machinam evertit, insolescentem, et magnifice se jactantem tyrannum prosternit. Varium ac multiplex certaminum illius genus irritum facit, ipsum captu admodum facilem reddit, rationem nobis ostendens, qua illi acri pugna resisteremus, et for-

Ad exemplum ergo vitæ optime constitutæ generosus hic athleta Dionysius suam ipsius composuit atque formavit; ex fonte luminis vitæ auctoris exortus, et gratia, quæ inde petitur, armatus, et unctio divina perunctus (non aliter ac luctatores contra hostilem aciem in palæstris insurgunt) adversus infensissimum latronem, viæque qua itur ad cælos obsessorem et insidiosum bellatorem, confestim **369** opponitur, ac omnem vitæ sollicitudinem abjicit, et totus divinæ in Deum intentionis

Α ραζ ζωής και σωτηρίας ανταγωνίζεται· μεμυσταγωγεται γάρ ως μετά την εν τοις 'Ιορδανείοις βίβηθις της 'Αδαμιαίας άμαρτίας καταδύσειν, και της βροτειας φύσεως κάθαρσιν, την ημίν επρυτάνευσεν, αυτός καθαρθείς, ο καθαρσίων μη δεόμενος, ο των δυντων αιτιος και προμηθεύς, του Θεου μονογενής Υιός και Λόγος του Θεου, ο τῷ γεγεννηκότι συνάναρχος και συναίδιος, και ομοούσιος, και χαρακτήρ υπάρχων άπαράλλακτος της πατρικης ύποστάσεως, και της δόξης άπαύγασμα· ο κατ' οικειαν μεν είκόνα, και καθ' όμοιωσιν πλάσας τον άνθρωπον· τουτον δε τῷ του δυσμενους άρχεκάκου δράκοντος δελεάσματι, και τῇ της γυναικός επηρείᾳ, την δεσποτικην εντολήν άδεδίψαστα, και τῇ άμαρτία καταχρανθέντα, και προς φθοράν κατολισθήσαντα μη παριδών, άλλ' εύδοκία του Πατρός, και συνεργία του άγιου Πνεύματος δια φιλανθρωπίας άφατον πέλαγος, εκ των πατρών καταβεθικός, θθεν ουκ άπέστη, κόλπων· ο πάντα πληρών, και μηδεν περιγραφόμενος, ου μεταβατικώς της θείας καθόδου νοουμένης, άπαγε! (πῶς γάρ αν μεταβίη τό άσώματον, και άπεριόριστον, και άπερινόητον;) άλλ' θεοπρεπώς· κενούται γάρ προς βραχύ της θεϊκής δόξης οικονομικώς, ίνα με πληρώση της αυτού θεότητος, και θεός χάριτι γένωμαι· την παρθενικην δε μηδύν της άπειρογάμου πανάγου και άσιπαρθένου Δελιτιδος κόρης, οιονει σπόρος, είσδύς, και κτίσας εκ των αυτής αιμάτων σάρκα, και ψυχύσας ψυχῆ λογική τε και νοερά, και ένώσας έαυτῷ, και τεχθείς ές αυτής θεός σεσαρκωμένος, διπλούς ο άπλουός, εν διατελείαις φυσικαίς θελήσει και ενεργείαις, και κατά πάντα κεχρηματικώς καθ' ημάς, πλην της άμαρτίας, βροτός, πάσης άτερ τροπής και συγχύσεως μεμενηκώς, και μετά την σάρκωσιν εις και ο αυτός υιός, και μία ύπόστασις· υπό χρόνον τε γεγονώς, ο πάσης υπερέκεινα χρονικής κινήσεως, και πάντων ποιητής των αιώνων περφυκός· και καταβεθεγμένος ασύτην σωματικην, και εις ηλικίαν έλθλυθούς άδρικην, ο παντέλειος, και υπερτελής· και βαπτισθείς, εύθύς από του βαπτίσματος έξαναδύς επί την προς τον άνθρωποκτόνον άποστάτην Ιεσαι πλάνην, και την τρικάραν των δεινών αυτού παλαισμάτων καταπλүйει μηχανήν· και τον άλαζόνα και μεγάλαινον καταπαλειει τύραννον, και τον πολυποίκιλον των αυτού πολέμων έσμὸν καταργεί, και εύχειρωτον αυτόν τιθήσιν, ύπογραμμὸν ημίν ύποδεικνύς της προς αυτόν καρτερᾶς μάχης, και της κατ' αυτού διδοῦς άριστείας τᾶς άφορμάς.

foritudinis occasiones, quibus contra illum uteremur,

Προς οὖν τὸ τῆς σωτηρικῶδους πολιτείας ὑπόδειγμα τὸν ἑαυτοῦ ρυθμιζῶν καὶ ἀπειθῦνον βίον ὁ γεννάδας οὗτος, τῆς τοῦ ζωαρχικοῦ φωτισματος έξανατελεῖς πηγῆς, και τὴν ἐκεῖθεν ὀπλισάμενος χάριν, και τῷ θεῷ χρισθείς ἀλείμματι (καθάπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις γυμνασταὶ πρὸς πολεμίαν ἀντιπατατατόμενοι φάλαγγα·) παραχρῆμα πρὸς τὸν τῆς εἰς οὐρανὸς ἀναγωγῆς πορείας ἀντιτάσσεται δυσμενέστατον ὀδοστάτην, πανουργότατον πολεμήτορα, και τὰς βιωτικὰς ἀποτίθεται φροντίδας, και τῆς πρὸς Θεὸν ἀνατά-

σεως ὄλος ἑραστής καὶ ἀγωνιστής καθίσταται, προσευχαίς συντόνοις διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων, καὶ παννυχίαις ἀπνοις ἐγκαρτερῶν, καὶ νηστειαῖς τὸ σαρκίον δαμάζων, καὶ τὴν χεῖρονα μοῖραν καθυποτάσσων τῇ κρείττονι, τὸν χοῦν τῷ νοί, καὶ τὴν γεώδη καταλεπτύνων παχύτητα, ἣ ταῖς διανοαῖς, οἷα τις ὀμίχλη ζοφώδης ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτίσιν, ἐπιπροσθεῖν εἴωθεν. Ἐνθεν ἐπὶ τὸ τῆς θεωρίας ὕψος ἀνάγεται, καὶ ταῖς περὶ Θεοῦ ἐννοαῖς ἐμφιλοχωρεῖ, πάσης ὑλώδους τὸ τῆς ψυχῆς θεοειδὲς ἀφιστῶν ἐνθυμῆσεως, καὶ τὸ νοερὸν αὐτῆς ὄμμα πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἀπαστραπτουσαν ἀγλαίαν ὄλος ἀναπτεροῖ, ταῖς ἀποστολικάς αὐτοπικῶς ἐντροφῶν διδαχαῖς, καὶ πᾶσαν καινὴν τε καὶ παλαιὰν ἱερολογίαν ἀναπνοῇ ἑαυτῷ καὶ τροφῇ κατεργαζόμενος, τοῖς τῆς πρακτικῆς καὶ θεωρητικῆς ἀρετῆς πλεονεκτήμασι, τοῖς Παύλου τοῦ μακαρίου διοπτικωτάτοις καταφανεῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ βαθμοῦ τοῦ τῆς ἱεραρχίας ἀξίος κριθεῖς, πρῶτος Ἀθηῶν ἐπίσκοπος ὑπ' αὐτοῦ προχειρίζεται, καὶ τῆς οἰκείας πατρίδος πατὴρ ἀναγορεύεται, καὶ τὰ ἀκροθίνια τῶν λογικῶν πραγμάτων ἐγχειρίζεται, καὶ τὸν αὐτῷ πεπιστευκότα λαὸν ἐμπιστεύεται· ἔδει γὰρ τὴν ἐνεργούσαν, καὶ θρηψαμένην, καὶ παιδεύσασαν πόλιν, τῷ ἰδίῳ βλαστήματι, καὶ θρέμματι, καὶ παιδεύματι πρῶτην ἐπαγλαῖζεσθαι πρῶτῳ τῶν ἐξ αὐτῆς πνευματικῶς Χριστῷ τῷ τῆς σωτηρίας αἰτίῳ γεγενημένων, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ βίον καὶ λόγον πρωτείοις τηλαυγῶς πρωτεύοντι· καὶ ταῖς ποιμαντικαῖς τοῦ παναρίστου υἱέως ἡγεσῖαις ἰθύνεσθαι, φωτίζοντος αὐτῆς τὰ κατὰ Θεοῦ διαθήματα, καὶ ἐπιφωτηρίου νομάς ἀγοντος, καὶ ἐς τόπον χλόης τῆς λείας καὶ ἀκιδῆλου διδασκαλίας κατασκηνούντος, καὶ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως, τῆς μακαρίας ὄντως λήξεως ἐκτρέφοντος.

Ὁ τῆς θεοφίλου τῆς τῶν Ἀθηναίων μητροπόλεως εὐμοιρίας, ὡς τρισμακάριος ὑπάρχει! ὡς ἀληθῶς καὶ τρισόβλιος πόλις τοιοῦτον τεκοῦσα καὶ λαοῦσα ποιμένα, καὶ προηγέτην, καὶ διδάσκαλον, ὡς ὁ Ἰσραηλῆτης λαὸς πάλαι τὸν Μωϋσεῖα! καὶ γὰρ ἄλλοις τις ἀναδέδεικται Μωϋσῆς, Αἴγυπτον, τὴν ζοφεράν λέγω καὶ πολύθεον εἰδωλικὴν πλάνην, οὐ δέκα πηγάδας ἀλλὰ μυρίαῖς καιρωτάταις καὶ πυρωδεστάταις τῶν ἱερῶν αὐτοῦ δογμάτων καὶ διδαγμάτων κατατοξεύσας βολαῖς· καὶ τὸν μὲν νοητὸν Φαραῶ σὺν ταῖς δλεθραῖς αὐτοῦ δυνάμεσι, ταῖς πρὸς τῆς αὐτοῦ κακοδαίμονος ἀπάτης ἐπιφουμέναις ζιζανιώδεσιν αἰρετικαῖς εἰκαιμυθιαῖς, καταποντίσας τοῖς γλαφυρωτάτοις τῆς αὐτοῦ πανσόφου θείας γνώσεως καὶ εὐγλωττίας βυθοῖς· τὸν ἐκλεκτὸν δὲ τοῦ Χριστοῦ λαὸν ἀπὸ τῆς τοῦ Βελίαρ τυραννίδος, καὶ τῆς δεσποτικῆς ἰσχυρίας φυγαδεύτην, τὴν τῶν ἐπανισταμένων παντοδατῶν πολεμίων ἀγριανομένην θάλατταν καταπατούντα, τῇ φωτεινῶς στυλοῦ δέχτην ἐν αὐτῷ διαλαμπούση καθοδηγούμενον χάριτι, καὶ νεφέλῃ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος σκέπῃ φρουρούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκύματον διασώσεως ὁρμον τῆς ἀμωμῆτου πίστεως, καὶ τῶν χαμερπῶν παντάσῃν ὑπερναβηθηκῶς, καὶ τῆς τοῦ ὄρους τῶν ἀρετῶν κορυφαιοτάτης περιωπῆς τοὺς εὐαγγελιζομένους εἰρήνην ὠραίους

amator et pugil efficitur. Assiduis precibus die noctuque intentus totam noctem ducit insomnem. Carnem jejuniis domat, et deteriorem partem præstantiori subjicit, nempe pulverem menti, et terrenam crassitudinem, quæ sensibus perinde ac nebula quædam tenebrosa solaribus sese radiis opponere consuevit, comminuit. Hinc ad speculationis celsitudinem tollitur, libenterque in cogitationibus de Deo versatur, divinam animæ effligiem ab omni consideratione terrena removens, et spiritualis ipsius oculus ad claritatem illam quæ illinc effulget totus evolat, et in apostolicis doctrinis præsentī animum deliciatur. Novam item omnem atque veterem divinæ legis scriptionem, idque virtutis illius abundantia, quæ in actione et contemplatione versatur, ut respirationem sibi ac cibum constituit. Hic cum beati Pauli clarissimis oculis ostensus esset, et divini sacerdotii gradu dignus judicatus, Athenarum episcopus ab ipso primus eligitur, et suæ ipsius pater patriæ declaratur, et primitiæ negotiorum rationalium in manus traduntur, atque populus isthuc fidem amplexus ipsi creditur. Oportebat enim ut civitas, quæ hunc ediderat, aluerat, et erudiverat, a proprio germine et alumno, atque eruditione prima omnium illustraretur, primo eorum ex ipsa oriendorum qui spiritualiter Christo salutis auctori nati fuerunt, quique omnibus, qui vita et ratione primas obtinent, magnifice præest. Nec secus ac optimus filius viam instar pastoris commoustrat, docetque quemadmodum ex Dei præscripto suos ipsa gressus dirigat, dum illam in loca pascuæ, planæ nempe ac sinceræ doctrinæ, collocaat, et super aquam refectiois, nimirum veræ hæreditatis, educat.

O ingentem metropolis Atheniensium civitatis felicitatem, nullo suffragiorum beneficio illi delatam! Quam vere felix, multipliciterque beata est, quæ tantum ducem atque magistrum (ut Israeliticum olim populum Moysen) talemque enixa est, atque sortita pastorem! etenim alter quidam Moyses denuo visus est, qui Ægyptum, caliginosum dico in colendis simulacris errorem, non decem plagis, sed innumeris lætalibus ardentissimisque sacra illius doctrinæ ac divinæ disciplinæ sagittis transfixit, et figuratum Pharaonem cum omni ejus perniciosa potestate, nugisque hæreticis ac zizaniis plenis, quæ a cacodæmonis 370 ipsius fraude oriuntur, ornatissimis admirabilis ejus ac omni divinæ cognitionis et eloquentiæ profunditatibus demersit. Porro electum Christi populum a Belial tyrannide, et a superstitiosa cultura profugum hostibus undique contra illum insurgentibus, solitudinis mari tracto, et charitate instar columnæ ignis illucescente deduxit, et nebula, nimirum sanctissimi Spiritus protectione, custodivit, ac ad tranquillum usque inculpatæ fidei portum conservavit. Humana prorsus omnia supergressus in suprema montis virtutum specula speciosos pacem annuntiantes pedes sifixit, divinamque caliginem ingressus

cum Deo familiariter est locutus, ac divinæ manifestationis et legislationis tabulas accepit. Manibus in crucis speciem sublatis, Amalec Deo infensum in triumphum duxit. Vipereos morsus, ac insidiis dæmonum supplantatos, sagittisque nefarie captos curat, idque carne verbi, quod in ligno pependit, mortemque subiit, et oppositas vires peremit, quodque ab ipso probe veneratum et spiritu prædicatum, et adoratum fuit. Et ut alter Josue Jordanem secat, ac peculiarem populum peditem siccis vestigiis ambulantem, portantemque venerabilem ac sacrosanctam arcam, quæ instar illius veteris Deum continet, trajicit. Detestandorum Jerichuntiorum argumenta, qui alieni intelliguntur, ac præsidia conspirantium hæreticorum vario atque multiplici, pro pietate, certamine prosternit, et pro divinarum tubarum sonitu, iis quæ ex adverso percussa evertenda erant, prædicationem instar solis illuminantem obtendit suam: prudentemque gubernationem quæ lucem afferret, et quæ cœlitus illi exhibebatur, contra incursum luporum rapacium, hoc est falsorum doctorum greges rationis participes deglubentium opponit. Et immortalæ hæreditatem, quæ est in cœlesti Hierusalem, iis qui servandi sunt administrat. Ac sicut ille solem et lunam in auxilium servati divini populi jam aggredientes terrenæ promissionis hostes expellere sistit, festinatque possessionem sibi promissam dividere; et alter David hostem inaniter se jactantem contra divinum exercitum, et ejus propugnatori convicia facientem funda cum percussisset, et facinorosum illum terræ illisisset, celeberrimam victoriam ex hostibus reportavit, innumeris plausibus ob partam victoriam exceptus ac decantatus. Hic **371** enim cum fortiter se gereret, fide, spe, et fiducia erga Christum innixus, potentem illum perditorem sævos inter tyrannos prævalidum fortitudine lapide duriore prostravit; coronam victoriæ referens, infinitis prope laudibus et cantibus pro labore assidue cumulatur. Et alter Ezechiel divinarum ac mysticarum visionum spectator et interpret, varietates divinarum manifestationum, et figurarum significationem continentium describens, mentem nostram per ea quæ sensu percipiuntur, tenuissimis divinis institutionibus ad speculationem eorum quæ animo et cognitione cernuntur, evēhit.

At vero quid opus est hunc sacrum et admirandum præconem iis qui lucem adumbrant comparare? Præstat hunc ipsum his conferre, quos lux ipsa Christus per se splendens, secumque versari, et commercium habere dignatus est. Nimirum magno illi et omnium summo Petro hic comparandus est, cui æternam ac sempiternam Filii generationem, quæ tota mente ac ratione comprehendi ac definiri nequit (siquidem is cum Patre sempiternus est, ac siue principio), Pater ingenuus et principio carens revelavit. Super quem tanquam petram, et inconcussam fidei fundamentum, Christus vere

πέδας ἐπερείσας, καὶ τὸν θεῖον εἰσδευκῶς γνῶφον, καὶ θεῶ προσομιλήσας, καὶ τὰς τῆς θεοφαντορίας καὶ νομοθεσίας πλάκας δεξάμενος, καὶ ταῖς σταυροειδῶς ὕφουμέναις παλάμαις τὸν ἀντίθεον τροπώσάμενος Ἀμαλῆκ, καὶ τῶν ἐχιδναίων δηγμάτων, τῶν δαιμονικῶν λόγων καὶ τοξευμάτων τοὺς πτερυσθέντας καὶ κακῶς ἀλόντας ἐξιώμενος τῷ τοῦ κρεμασθέντος ἐπὶ ξύλου καὶ νεκρωθέντος σαρκί, καὶ τὰς ἐναντίας νεκρώσαντος δυνάμεις, καλῶς ὑπ' αὐτοῦ σεβομένου, καὶ προσκυνουμένου, καὶ κηρυττομένου λόγου πνεύματι. Καὶ Ἰησοῦς ἄλλος τέμνων Ἰορδάνην, καὶ τὸν περιούσιον διαπεραιῶν λαὸν ἀβρόχοις ἔχνεσι πεζοποροῦντα, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ βλαστήσους πανσεβάσμιόν τε καὶ πανίερον αἶφροντα θεοδέγμονα νοεράν κιδωτὸν, καὶ τὰ τῶν Ἰερικουντέλων τῶν δυσωνύμων, νοητῶν ἀλλοφύλων, καὶ τῆς τῶν αἰρετιζόντων συμμορίας ὀχυρόματα καταβάλλων τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πολυκύκλοις καὶ πολυτρόποις ἄθλοις, καὶ ταῖς ἱεροφαντορικαῖς σάλπιγγι κατακτυπούμενά τε καὶ καταστρεφόμενα, τὸν ἠλιοειδῆ τε καὶ φητισικὸν λόγον, καὶ τὴν σελασφοροῦσαν σοφὴν κυβέρνησιν οὐρανῶθεν αὐτῷ χορηγομένην προσισγόμενος, εἰς τὴν τῶν ἀρπάγων λύκων, τῶν τὰς λογικὰς λυμαινόμενων ἀγέλας κακοδιδασκάλων ἐξέλασιν, καὶ τοῖς σωζομένοις τὴν δικαιοσύνην κληρονομίαν ἐν Ἱερουσαλήμ τῇ ἐπουρανίῳ πρυτανεύόμενος, ὡς ἐκεῖνος ἠλιὸν τε καὶ σελήνην ἰστών εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περισωθέντος θεοῦ λαοῦ, τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας ἐξελάσαι τοὺς πολεμίους, ἐπεισερχομένην αὐτῷ σπεύδων κληροδοτήσειν κατὰσχεσιν· καὶ Δαυὶδ ἄλλος τὸν κατὰ τῆς θείας παρατάξεως, μεγαλαυχήσαντα, καὶ τὸν αὐτῆς ὑπερασπιστὴν ὀνειδίσαντα σφενδονήσας, καὶ λίθῳ πατάξας τὸν ἀλάστορα, καὶ νίκος παναοιδιμώτατον κατὰ τῶν ὑπεναντίων ἀράμενος, καὶ μυριάσιν ἐπινικίων κρότων ἄδόμενος· καὶ γὰρ οὗτος, νεανικῶς ἀνδρισάμενος πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ πεποιθήσει τῇ εἰς Χριστὸν νευρούμενος, τὸν ἐν τοῖς διώκταις ἐνεργούντα τυράννου δευρὸν ὀλετήρα τῇ πέτρας στέβροστέρῃ γενναίῳτῃ καταθέβληκε· καὶ στέφος νίκης ἀπενεγκάμενος, μυριοπλόκοις ὕμνοις καὶ ἔγκωμοις διηνεκῶς καταγεραίρεται. Καὶ ἄλλος Ἰεζεκιήλ μυστικωτάτων θεῶν θεαμάτων ἐπόπτης καὶ ὑφηγητής, ποικίλας θεοφανειῶν καὶ συμβολικῶν μορφωμάτων διαγράφων, καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν εἰκόνων ἐπὶ τὴν τῶν ἄδλων καὶ νοερίων θεωρίαν τὴν ἡμετέραν ἰσχυρόταταις ἱεροφαντορταῖς ἀνάγων διάνοιαν.

Ἄλλὰ τί μοι δεῖ τὸν τοιοῦτον ἀξιάγαστον ἱεροφάντορα τοῖς τὸ φῶς σκιαγραφοῦσιν ἀπεικάσαι; δέον αὐτὸν μᾶλλον παραβάλλειν τοῖς αὐτῷ τῷ φωτὶ καθηξιωμένοις αὐτοφανῶς συνδιδασθαί τε καὶ συνομιλεῖν. Ἐκεῖνος δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ κορυφαιοτάτῳ Πέτρῳ παρεικαστέον αὐτὸν, ὃ τὴν προαυθινὸν τε καὶ ἄχρονον, καὶ νῦν παντὶ καὶ λόγῳ παντελῶς ἀκατάληπτόν τε καὶ ἀπερίοριστον τοῦ συνανάρχου καὶ συναϊθίου Υἱοῦ γέννησιν ὁ ἀναρχός τε καὶ ἀγέννητος Πατήρ ἀπεκάλυψεν· ἐφ' ᾧ, πέτρῳ, θεμελίῳ τῆς πίστεως ἀσαλεύτῳ χρηματίσαντι, Χριστὸς, ἡ ὄντως πέτρα τῆς ζωῆς, καὶ τῶν ὄντων ποιητικὴ τε καὶ συνεκτικὴ,

τὴν οικίαν Ἐκκλησίαν ἐδείματο, ὃν τε τῆς ἐν οὐρανῶς κατοικίας καὶ κληρουχίας κλειδοῦχον καὶ κληροδότην ἀπέφηνεν, ἐξουσίαν αὐτῷ θεῖαν λύειν τε καὶ δεσμεῖν ἀμαρτημάτων σειρὰς παρασχόμενος. Καὶ δετὴν βασιλεῖα Ῥώμην ταῖς πρὸς Χριστοῦ πανολβίως ἀποδρουσαῖς [καὶ] θαυματουργίαις κατήστραψε, καὶ τὴν δυτικὴν ἀμαυρότητα μετεποίησεν εἰς διαυγεστέτην λαμπρότητα ἢ τῷ τῆς βροντῆς υἱῷ, τῷ τὰ θεῖα, καὶ ὑπερφυῖ, καὶ πάσαις ἀνθρωπείαις ἀκοαῖς καὶ φρεσὶν ἄβυσσος, καὶ αὐταῖς ταῖς ὑπερκοσμίοις οὐσίαις ἀκλύτητα τῷ κόσμῳ καταβροντήσαντι, ἅτε τοῖς τῆς ἀληθινῆς, καὶ ἐνυποστάτου σοφίας ἐπικλιθέντι στέρνοις, καὶ τῶν πανολβίων καὶ ἀενάων τῆς κρυφιομύστου θεϊκῆς αὐτῆς γνώσεως θησαυρῶν ἀπαντλήσαντι διειδέστατα θεολογίας νάματα ἢ Παῦλῳ τῷ οικεῖῳ φωταγωγῷ καὶ ἱεροτελεστῇ οικειότερον ἂν εἴη παρομοιωσαί, τῷ τῶν οὐρανίων ἀψίδων ὑπερβάντι, καὶ τὰ βροτοῖς ἀθέατα κατοπτρεύσαντι, καὶ ἃ μὴ ἐξεστὶν ἀκούειν ἐνωτισθέντι, καὶ μυσταγωγηθέντι μυστικώτατα ῥήματα, καὶ τοῦ παραδείσου τῆς ἀρχαίας ἡμῶν πατρίδος ἐπιβατεύσαντι, καὶ τὴν ἐκεῖσε μακαριότητα τὴν διαγωγὴν ἱστορήσαντι ἥς παρὰ τὴν οικίαν προπέτειαν, καὶ τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς παράβασιν ἄποικοι γαγόνασιν οἱ προπάτορες ὅς καὶ πτηνοῦ δίκην ἄπασαν τὴν οἰκουμένην διελήλυθε, καὶ ἐξ ἄπιστίας εἰς πίστιν τὴν ἐθνικὴν αὐστηρίαν ἐζώγρησε. Τούτων γὰρ τὸ τοῦ θεοῦ ζήλου διακαές, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης εἰλικρινές, καὶ τὸ τῆς γνώμης ἐπεικές, καὶ τὸ περὶ τοὺς πλάσ συμπαθές, καὶ τὸ τῆς μετριοφροσύνης εὐκλεές, καὶ τὸ τῆς ἀνδρείας καὶ παρρησίας περιφανές μιμησάμενος, καὶ πρὸς τὸ τῆς πολιτείας ἐκάστου θεοειδές τὴν αὐτοῦ βιοτὴν ὅλην μεθαρμοσάμενος, τὴν ἀποστολικὴν ἐπαξίως παρὰ Κυρίου χάριν ἐκομίσατο, καὶ σημείων δύναμιν, καὶ προφητικὴν Ἐλλαμψίν, καὶ θεολογίας πέλταγος.

Τὴν γὰρ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτῷ συναγερμένην σοφίαν παιδεύσεως θεραπευτιδὰ τῆς ἄνω καταταξάμενος, καὶ καθάπερ σοφὴ μέλιττα, τὰ τῆς κάτω καλλιστεύματα τῇ θεῖᾳ καὶ οὐρανίῳ καλλιερήσας, καὶ πρὸς τῆς θεαρχικωτάτης φωτοδυσίας πληρωθεὶς ἐμπνεύσεως, λελάληκέ τε καὶ τεθεολόγηκε, καὶ συντέταχε τὰ νοῦν ἅπαντα καταπλήττοντα ἄπὸ γὰρ τῆς τῶν ὀρωμένων διασκέψως ἐπὶ τὴν τῶν ἀοράτων ἀναπόλησιν ἀναπτὰς τῷ λογισμῷ, καὶ τὰς τριτάτων ὑπερκοσμίων λαμπροτάτων ταγματῶν Ἐκκλησίας ἐπιθεωρήσας, καὶ τοὺς καθ' ἐκάστην τρεῖς ἀγρωτάτους ἀγγελικούς διακόσμους, οἷά τις ὑπερκόσμιος τυγχάνων καὶ οὐράνιος ἀγγελος, καὶ τοῖς ἀσωμάτοις ὁμοταγῆς κάλλιστα διαγραφάμενος, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς εὐταξίαν καὶ οὐρανίαν ἱεραρχίαν καταλέξας, τὸ τῆς ψυχῆς φωτοειδές εὐλαβῶς ἐπὶ τὸν τῆς ὑπερθέου θεϊότητος θῶκον ἀνατείνει· καὶ τοῖς τῷ θεῖῳ καὶ καθαρτικωτάτῳ καθαρθεῖσιν ἀνθρακι χεῖλεσι θεολογεῖ τὴν ἐν Τριάδι μίαν ἀδιαίρετον, ἀκτιστον θεότητα, μίαν Κυριότητα τῶν ὅλων δημιουργόν, προνοητικὴν τε καὶ συνεκτικὴν, μίαν οὐσίαν, μίαν ἐξουσίαν, καὶ βασιλείαν, καὶ δύναμιν, καὶ μίαν θέλησιν τε καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὰς ἐν μονάδι τρεῖς

A vitæ petra, qui omnia facere et continere potest propriam Ecclesiam fabricavit; quemque cœlestis habitationis ac hæreditatis clavigerum, et hæredem declaravit, ac potestatem illi divinam ligandi atque solvendi funes peccatorum præbuit. Qui et regiam Romam iis miraculis editis, quæ a Christo uberime etiam manaverunt, illustravit, et occiduum obscuritatem in splendorem clarissimum commutavit. Aut etiam comparandus tonitru Filio, qui divina et sublimia, et omnibus humanis auribus ac mentibus inaccessa, quæ nec ipsis etiam cœlestibus substantiis comprehenduntur, mundo intonuit, ut qui super pectore veræ et subsistentis sapientiæ recubuerat, et ex beatis semperque fluentibus mysticæ ac divinæ ipsius cognitionis thesauris fluentia purissima hauserat. B Vel Paulo ejus illuminatori, et sacrificiorum præsi convenientius esset illum comparare, qui convexa cœlorum supergressus est, et ea quæ a mortalibus nunquam visa sunt, inspexit, et quæ non licet audire, audivit secretissima verba. Qui in paradiso nostra veteri patria ambulavit, et beatitudinem, quæ illic est, vitæque institutum perscripsit: a qua ob propriam petulantiam, et 372 præcepti divini transgressionem extorres facti sunt primi parentes nostri. Qui instar avis universum orbem terræ peragravit, et ex infidelitate ad fidem agrestes gentiles convertit. Horum enim ardorem divini zeli, ac dilectionis severitatem, animi mansuetudinem, in propinquos commiserationem, modestiæ celebritatem, fortitudinis et libertatis loquendi splendorem imitatus, et ad divinum cujuslibet illorum vitæ institutum suam ipsius effingens apostolicam gratiam, miraculorumque potestatem propheticum splendorem, et abditiora theologiæ mysteria digne a Domino retulit.

Sapientiam enim, quæ ab illo ex Græcorum eruditione collecta est, disciplinæ cœlestis ancillam constituit, et ut prudens apis profanæ disciplinæ ornamenta divinæ et cœlesti theologiæ consecravit, ac a supremo divinæ lucis fonte Spiritu plenus locutus est, et de rebus divinis disseruit, eaque composuit, quæ omnem mentem in admirationem pertraherent. A consideratione enim eorum D quæ videntur, ad eorum quæ non videntur contemplationem ratiocinatione sursum volans, tresque clarissimorum cœlestium ordinum cœtus, ac tres sanctissimos angelicos apparatus in singulis speculatus, non aliter ac si divinus quidam atque cœlestis esset angelus, et in eorum qui corpore carent, classem coopatus, ordinemque inter ipsos et sacram præfecturam sortitus splendorem animi ad sedem cœlestissimæ divinitatis religiose attollit, labiisque divino et purissimo carbone purgatis, unam individuum in Trinitate, et incretam divinitatem, unam dominationem, quæ omnia creavit, prævidit, et continet, unam substantiam, unam potestatem, et regnum, et potentiam, unam voluntatem et operationem, et tres in unitate hypostases

ejusdem substantiæ, coæternas, ac omnes sine principio, numero quidem, et proprietatibus immutabilibus et immobilibus divisas, cum alioqui sint invicem sine confusione unitæ, singulæque cum proprietate sua considerentur, non loco, non confinio, neque qualibet circumscriptione (incorporeæ enim sunt nec circumscribi possunt) separatas; apage, sed solis relationibus distinctas divinitus eloquitur, quatenus triplicem illorum enumerationem absque inquisitione ac collisione cogitare licet, uno cultu et adoratione veneratur. Unum Deum, unum Dominum sibi colendum proponit, qui in tribus hypostasibus **373** adoratur et colitur, dum ad unum principium et causam Filius et Spiritus sanctus referuntur. Et ut Filius quidem ante omnia sæcula a solo Patre, sive ab illius substantia, et solo et unice, sine corpore, sine affectu, sine tempore natus sit. Rursus vero ut Spiritus sanctus ab ipso solo Patre descenderit, et per Filium processerit, et hominibus se ostenderit, unius principatum edocens, non quem una persona circumscribit (statuere enim unum secum dissidens est multa statuere), sed quem naturæ par honoris conditio, et eadem consilii concordia, et idem motus, et ad unum ex seipso conspiratio constituit.

Sed ego dum magni hujusce theologi excelsissimam sapientiam humilibus tenuitatis nostræ locutionibus ostendere pertento, similis ei videri possum qui cotula velit abyssum exhaurire. Exstat enim liber divino splendore plenus, qui radios verborum cœlestium luce solari clariores emittit, quibus tum falsi nominis scientiæ, qua necatur anima, caliginem expellit, tum recta et divina dogmata tuto manifestat et explanat. Non solum enim nugamenta et prodigiosa mendacia, quæ a semente zizaniorum apostolorum temporibus supersata sunt, hæresi plena radicitus avulsit, verum etiam impias blasphemias atque deliria omnia quæ in posterum contra sanctam parisque potentiæ Trinitatem, contraque Verbum Dei hominem factum, nempe Christum servatorem nostrum, et quæ contra Christiani nominis plenitudinem, et contra dedicationem et adorationem sanctarum et venerabilium imaginum in sacris Ecclesiis et sedibus apostolorum per universum terrarum orbem irreperant, funditus abstulit. Siquidem Deus palam hujus ipsius lingua accipiti quovis ense acutiore eminus evulsit et incidit quodlibet venenum, germenque seminum hæreticorum corrupit. Cæterum evangelicarum et apostolicarum prædicationum et traditionum veritatem confirmavit ac stabilivit. Proinde ut fulgentissimæ divini prædicationis illustris ac insuperabilis ejus elocutio demonstraretur, illius verba recitanda sunt, quibus dum de divinitate quæ tribus personis, nempe una Trinitate continetur, deque unigenito Filio Dei loqueretur per manifestationem, quæ hominibus ob nativitatem ejus ex Virgine contigit, usus est. In explicatione enim divinatorum **374** Nominum hæc dicit: « In omni fere divini ser-

Α ὁμοουσίου τε καὶ συναϊδίου καὶ συνανάρχου ὑποστάσεις, ἀριθμῶ μὲν καὶ ἰδιότησιν ἀμεταπτώτοις καὶ ἀκινήτοις διαιρουμένας, ἐνουμένας δὲ θεότητι, οὐ συναλειφόμενας, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις ἀσυγχύτως ὄσας, ἐκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος θεωρουμένας, οὐ τόπων, οὐ περιορισμῶ, οὐδ' ὁποιαοῦν περιγραφῆ (ἀσώματοι γὰρ καὶ ἀπερίγραπτοι) δισταμένας, ἀπαγε! ἀλλὰ μόναις ταῖς ἐπινοαῖς διαστελλομένας, ὅσον γε κατανοεῖν ἐνδέχεται τὴν τριαδικὴν αὐτῶν δίχα φερμοῦ καὶ συναλοιφῆς ἀπαριθμησιν, μιᾷ λατρεῖα καὶ προσκυνῆσει λατρευόμενας καὶ προσκυνουμένας, ἕνα Θεὸν, ἕνα Κύριον σέβειν ὑποτιθέμενος, ἐν τρισὶν ὑποστάσει λατρευόμενόν τε καὶ προσκυνούμενον, εἰς μίαν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἀναφερομένων καὶ τοῦ μὲν Υἱοῦ πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἦγουν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, γεγεννημένου καὶ μόνου, καὶ μόνως, ἀσωμάτως, καὶ ἀπαθῶς, καὶ ἀχρόνης· τοῦ δ' αὖ Πνεύματος ἐξ αὐτοῦ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προϊόντος, καὶ τοῖς ἀνθρώποις πεφηνότος, μοναρχίαν διδάσκων, οὐχ ἦν ἐν περιγράφει πρόσωπον (ἔστι γὰρ τὸ ἐν στασιάζον πρὸς ἑαυτὸ πολλὰ καθίστασθαι)· ἀλλ' ἦν ὁμοτιμία συνίστησι φύσεως, καὶ σύμπνοια γνώμησ, καὶ ταυτέσθης κινήσεως, καὶ πρὸς τὸ ἐν ἐξ αὐτοῦ σύννευσις.

Ἄλλ' ἔοικα τῷ κοτύλῃ μετρεῖν βουλομένῳ τὴν ἄβυσσον, τὴν τοῦ μεγάλου θεολόγου τούτου πανυπεράτην θεολογίαν τοῖς τῆς ἡμετέρας ταπεινότητος χθαμαλοῖς λογαρίοις διαφῆναι πειρώμενος· πρόκειται γὰρ ἡ θεοσεργῆς βιβλος ἐκείνη φευδῆς ἡλιακοῦ λαμπρότερον ἀφείσα λόγων οὐρανίων ἀμαρύγματα, τῆς μὲν ψευδωνύμου γνώσεως τὴν ψυχοφθόρον ἀπελαύνοντα ζέφωσιν, ὀρθῶν δὲ καὶ θεῶν διασαφούντά τε καὶ διατρανούντα δογμάτων ἀσφάλειαν· οὐ μόνον γὰρ τὰς ὑπὸ τοῦ τῶν ζιζανίων ἐπισπορέως κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους ἐπισπαρείσας αἰρετιζούσας ἑρεσυχίας καὶ τερατολογίας ἀνέσπασε πρόρριζον, ἀλλὰ καὶ τὰς μετέπειτα κατὰ τῆς ἁγίας ὁμοφυοῦς δεσποτικῆς Τριάδος, τὰς τε κατὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Θεοῦ Λόγου Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ τὰς ὑστερον κατὰ τοῦ χριστωνύμου πληρώματος, καὶ κατὰ τῆς τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων ἐν ταῖς καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πανευαγέσιν Ἐκκλησίαις καὶ ἀποστολικαῖς καθέδραις, ἀναστρώσεώς τε καὶ προσκυνήσεως, ἀναδοθείσας ἀντιθέως βλασφημίας, καὶ γλωσσαλγίας καθεῖλε προθέλυμον τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ προβλεπτικῶς πόρρωθεν διὰ τῆς ἐκείνου γλώττης, τῆς πάσης διστόμου μαχαίρας τμητικωτέρας, προεκκλιοντός τε καὶ προεκτέμνους παντοίαν δηλητήριον καὶ φθοροποιὸν αἰρετικῶν σπερμάτων βιάσθησιν· τὴν δὲ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν κηρυγμάτων καὶ παραδόσεων συνιστῶντος καὶ ἐπιβεβαιούντος ἀλήθειαν. Οὐκοῦν προεκτέον αὐτολεξεῖ τὴν χρυσαυγεστάτην θεοφαντορίαν τῆς αὐτοῦ θεολαμποῦς καὶ θεοκινήτου διαφράσεως περὶ τῆς τρισυποστάτου θεότητος, καὶ τῆς τοῦ ἐνδὲς τῆς Τριάδος μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως πρὸς ἀνθρώπους ἐπιφανείας· ἐν γὰρ τῇ τῶν θεῶν ὀνομάτων ἀναπτύξει τάδε φη-

σίν· Ὁθεν ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ θεολογικῇ πραγμα-
τεία τὴν θεαρχίαν ὀρώμεν ἱερῶς ὀνομαζομένην ὡς μονάδα μὲν, καὶ ἐνάδα, διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ ἐνότητα τῆς ὑπερφυσιοῦς ἀμελείας, ἐξ ἧς ὡς ἐνομοιοῦ δυνάμεως ἐνιζόμεθα, καὶ τῶν μεριστῶν ἡμῶν ἐπεροτήτων ὑπεροσμῶς συμπτυσσομένων, εἰς θεοειδῆ μονάδα συναγόμεθα καὶ θεομίμητον ἔκωσιν· ὡς Τριάδα δὲ, διὰ τὴν τρισυπόστατον τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἔκφανσιν, ἐξ ἧς πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐστὶ, καὶ ὀνομάζεται· ὡς αἰτίαν δὲ τῶν ὄντων, ἐπειδὴ πάντα πρὸς τὸ εἶναι παρήχθη διὰ τὴν αὐτῆς οὐσιοποιὸν ἀγαθότητα· σοφὴν δὲ καὶ καλὴν, ὅτι τὰ ὄντα πάντα, τὰ τῆς οἰκείας φύσεως ἀπαράφθαρτα διασώζοντα, πάσης ἀρμονίας ἐνθέου καὶ ἱερᾶς εὐπρεπειας ἐστὶν ἀνάπλεα.

que pulchram esse perspiciamus, quoniam ex his

« Φιλάνθρωπον δὲ διαφερόντως, ὅτι τοῖς καθ' ἡμᾶς πρὸς ἀλήθειαν ὀλικῶς ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων ἐκοινωνήσεν, ἀνακαλουμένη πρὸς ἑαυτὴν, καὶ ἀνατιθεῖσα τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχατιάν, ἐξ ἧς ἀρρήτως ὁ ἀπλοῦς Ἰησοῦς συνετέθη, καὶ παράτασιν ἐλήψε χρονικὴν ὁ αἰδιος, καὶ εἴσω τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγγόνει φύσεως, ὁ πάσης τῆς κατὰ πᾶσαν φύσιν τάξεως ὑπερουσίως ἐκβεθηκῶς, μετὰ τῆς ἀμεταβόλου καὶ ἀσυγχύτου τῶν οἰκείων ἰδρύσεως. » Καὶ συνυφά τούτοις, ἃ ἐστὶ περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως ἐπιστέλλει πρὸς Γάϊον· « Πῶς, φῆς, Ἰησοῦς ὁ πάντων ἐπέκεινα πᾶσιν ἐστὶν ἀνθρώποις οὐσιωδῶς συνεταγμένος; οὐ γὰρ ὡς αἷτιος ἀνθρώπων ἐνθάδε λέγεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς αὐτὸς κατ' οὐσίαν ὄλην ἀληθῶς ἄνθρωπος ὢν. Ἡμεῖς δὲ τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἀνθρωπικῶς ἀφορίζομεν· οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπος μόνον, οὐδὲ ὑπερούσιος ἄνθρωπος μόνον, ἀλλ' ἄνθρωπος ἀληθῶς ὁ διαφερόντως φιλόανθρωπος, ὑπὲρ ἀνθρώπων, καὶ κατὰ ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀνθρώπων οὐσίας, ὁ ὑπερούσιος οὐσιομένος. Ἔστι δὲ οὐδὲν ἥττον ὑπερουσιότητος ὑπερπλήρης, ὁ αἰεὶ ὑπερούσιος, ἀμέλει τῇ ταύτης περιουσίᾳ, καὶ εἰς οὐσίαν ἀληθῶς ἄλθῶν ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιωθῆ, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐνήργει τὰ ἀνθρώπων· καὶ δηλοῖ παρθένος, ὑπερφυῶς κύουσα, καὶ ὕδωρ ἁστατον ὀλικῶν καὶ γετηρῶν ποδῶν ἀνέχον βᾶρος, καὶ μὴ ὑπέικον, ἀλλ' ὑπερφυεῖ δυνάμει πρὸς τὸ ἀδιάχυτον συνιστάμενον. Τί ἂν τις τὰ λοιπὰ πάμπολλα ὄντα διέλθοι, δι' ὧν ὁ θεὸς ὄρων ὑπὲρ νοῦν γινώσεται, καὶ τὰ ἐπὶ τῇ φιλοανθρωπία τοῦ Ἰησοῦ καταφασκόμενα δύνανται ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως ἔχοντα; Καὶ ἵνα συνελόντες εἴπωμεν, οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν· οὐκ ὡς μὴ ἄνθρωπος, ὡς ἐξ ἀνθρώπων ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἄνθρωπος γεγονώς, καὶ τὸ λοιπὸν οὐ κατὰ θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος Θεοῦ καινὴν τινα καὶ θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος. »

stantissimæ negationis habere, et ut breviter dicamus, neque homo erat, non tanquam humanitatis expers, sed tanquam ex hominibus ortus, homines excellerebat, homo super homines factus. Ac deinceps neque divina ut Deus, neque humana rursus ut homo faciens, sed Deus homo factus, novam quam-

Κάντῃ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας διδασκα-

monis tractatione summam divinitatem sancte celebrari videmus, ut monadem quidem et unitatem, ob simplicitatem unitatemque eximie ejus naturæ partitione carentis, ex qua tanquam unione potestate in unum redigimur, nostrisque, quæ mutationi partitionique sunt subjectæ, naturis (quod humanum excedit usum) complicatis in monadem divinam effigiem referentem, unitatemque Deum imitantem colligimur; ut Trinitatem vero, ob demonstrationem in tribus personis secunditatis ejus quæ est supra humanum modum, ex qua omnis a Patre cognatio in cælo et in terra est, et nominatur; ut causam præterea rerum omnium, siquidem omnia per bonitatem ejus, quæ ut sint omnibus elargitur, in lucem sunt edita. Sapientem item atque suæ propria servant incorrupta,

« Cæterum mirum in modum ab humanitate commendamus, quoniam in una ex ejus personis naturam nostram vere penitusque conjunxit, revocans ad se sibi que adjungens humanam imbecillitatem, ex qua simplex Jesus ineffabiliter est compositus, et qui sempiternus est, temporis assumpsit incrementum, atque intra naturam nostram factus est, qui omnem cujuslibet ordinis naturam (quod humanum morem supergreditur) antecellit, nulla tamen propriæ naturæ mutatione facta aut confusione. » Affinia præterea sunt hisce, quæ de Domini ad homines descensu ad Gaium scribit: « Qua ratione (inquis) Jesus, qui omnia transcendit, omnibus hominibus naturæ communione copulatur? Non enim ut auctor hominum hoc in loco homo dicitur, sed quod tota ipse substantia homo vere existat. Nos vero Jesum non humano more definimus: neque enim homo tantum substantiam excedens. Sed vere homo est (ille qui amore in homines excellit) supra homines, ac juxta homines ex hominum substantia, qui substantiam omnem egreditur, humanam carnem assumpsit. Porro nihilo propterea minus est hac ipsa, quæ substantiæ vim omnem superat, natura, per quam plenus est, quia nimirum substantiam omnem hujusmodi naturæ celsitudine semper excellit. Cumque vere ad substantiam descendisset, qui qualibet substantiæ major 375 est, substantiam nostram accepit, et supra hominem, quæ hominis propria sunt, eexit. Id, Virgo, admirabili novitate pariens, manifestat, et aqua instabilis, dum materialium ac terrenorum pedum sustinet pondus, nec cedit, sed admiranda potentia instar solidæ materiæ subsistit. At reliqua, quæ sane permulta sunt, quis recensendo percurrat? quibus qui accurate et ultra humanum modum speculatus fuerit, ea quoque quæ in humanitate Jesu affirmant, protinus agnosceret vim præ-

In tractatu vero De sacro Ecclesiæ principatu

speculationem de divina unguenti consecratione explicans, ait: « Non igitur sacratissimus divinarum substantiarum ordo ignoravit, Jesum Deum maximum e caelis ut sanctificaretur descendisse, verum ad humanam naturam sese ob divinam ac ineffabilem ejus benignitatem sancte dejecisse, ipsum intelligit, et a Patre, seque ipso, a sancto Spiritu, humano more sanctificatum cernens, proprium novit principium in his quæ summa potestate per substantiam, quæ nullo pacto immutari potest, efficit. Quare sacrorum signorum traditio sancto ac divino seraphinos circumstat unguento, dum Christum in nostra humanitate vere penitusque immutabilem agnoscit, atque describit. » O sanctissima labia talia prolucuta! Quam vere in ipsis effusa est gratia donorum Spiritus sancti, a quo dona in eos, qui cum animo, tum corpore divine perpurgati sunt, proficiscuntur, quæ pontifex hic sanctissimus est consecutus. O linguam rebus divinis explicandis, sacrisque pandendis maxime necessariam, quæ recondita hæc et arcana mysteria planissima nobis effecit! Vere (ut divinum habet eloquium) calamus scribæ velociter scribentis appellata est. O clarissimam mentem quæ hujusmodi cogitationes, quæ omnium sensum atque sermonem antecellunt, edocla est et divinitus illustrata! Quæ enim mens acutissime et divine perspicens, non omnem hæreticorum inensusissimam contemnet aciem, in brevissimis divinarum horum verborum præsidii prostratam atque consumptam tanquam multitudinem inter molestissimas quasdam vulneratorum voces sanguine pulvereque sædatam? **376** Hæc sane et quidem admodum exigua in illius pulcherrinis divinæ doctrinæ hortis, quasi flores, a nobis excerpta sunt, ut excellentiam cœlestissimæ ipsius theologiæ, et incomparabilis, ac clarissimæ divinæ illius assertionis de vera et incomprehensibili fide laudarem. Porro sapientiam atque scientiam, qua cum in gubernando, tum in pascendo grege sibi cōcredito usus est, quibus pro dignitate ornare laudibus possem? ex quo enim puppi gubernator insedit, apprehenso temone undique ventorum incursus vigilanter explorat, procellæque procul quidem ac sæpe etiam proxime irruentes præcavet, vectoresque tutos reddit, turbinis incursiones avertit, rudentibus vela subducit, atque remittit.

Cæterum ad secundos ventos attollit, rursusque velut opportune aperiens, navim clavo subigit, navigationemque carina unda personante, secundoque in puppim vento exsufflante, lætus perficit. Quod si alicubi procellosa tempestas ingruat, navim arte quadam singulari superiorem undis constituit et incolumem servat. At si quando venti reflare desierint, atque tranquillitas universam sedaverit tempestatem, neque ita quieti se aut sopori dedit, sed remigibus navim remis subigere imperat, hortaturque omnino vigilare, ut cum pericula navigantes effugerint, peracta navigatione cum mercibus portum intrare feliciter possint. Non secus

ἄλλα τὴν περὶ τῆς θείας τοῦ μύρου τελετῆς ἀναπτύσσων θεωρίαν, ἐρεῖ: « Οὐκοῦν ἡ θειοπάτης τῶν ὑπερουρανίων οὐσιῶν τάξις οὐκ ἠγνόηκε τὸν θεαρχικώτατον Ἰησοῦν εἰς τὸ ἀγιάζεσθαι κατεληλυθότα. Νοεῖ δὲ αὐτὸν ἱερῶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἑαυτὸν ὑφέντα διαθεῖναι καὶ ἀρρήτων ἀγαθότητα, καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ Πνεύματος ἀνθρωποπρεπῶς ἀγιάζομενον ὁρῶσα, τὴν οἰκείαν οἶδεν ἀρχὴν, ἐν οἷς ἀνθεαρχικῶς δρᾷ τὸ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτον ἔχουσα. Ὅθεν ἡ τῶν ἱερῶν συμβόλων παράδοσις ἀγιάζομενον τῷ θεῷ μύρῳ τοὺς σεραφίμ περιίστησιν, ἀπαράλλακτον εἰδυῖα καὶ διαγράφουσα τὸν Χριστὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ὑλικῇ πρὸς ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσει. » Ὁ τῶν μακαριωτάτων χειλέων τῶν ταῦτα φθεγγόμενων! ὡς ἀληθῶς ἐν αὐτοῖς τοῦ Παρακλήτου τῶν χαρισμάτων, ὅθεν αἱ δωρεαὶ τοῖς θειωδῶς ψυχῇ καὶ σώμα κεκαθαρμένοις, οἷς ἐτύγχανεν ὢν οὗτος ὁ πανάγιος ἱεροφάντωρ, ἡ χάρις ἐκκέχυται! Ὁ τῆς ἐπιτηδαιοπάτης πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς θεοφθεγίας ἱεροφάντιδος γλώττης, τῆς τοιαύδε τῶν κρυφιομύστων μνημάτων ἐκφαντορικώτατα διατρανωσάσης! Ὅντως ὀξύγραφου, κατὰ τὸ λόγιον, γραμματέως ἐχηρήματισε κάλαμος. Ὁ τῆς φαντασίας φρονῶς τῆς τοιαύτα τὸν ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ λόγον ἐλλαμψθείσης νοήματα! Τίς γὰρ νοῦς, ἐξυδερεκέστατα καὶ θειῶς ὁρῶν, οὐχ ὡσπερ ἐν τισιν ἀργαλειωτάταις φωναῖς τραυματιῶν πλήθος αἵματι καὶ κόνιῃσι πεφυρμένον, ἅπαν τὸ τῶν αἰραιοτήτων δυσμενέστατον στίφος ἐν ταῖς βραχυτάταις τῶν θεοφράστων ρημάτων τούτων περιχαλᾷ κατερηπίος τε καὶ διολεωδῆς κατόψεται; Ταῦτα μὲν δὴ καὶ λίαν ὀλίγα τῶν ὠραιωτάτων αὐτοῦ δογματικῶν ἡμῖν ἀπήνθισται λειμῶνων, ὅσων καλλωπίσαι τὴν εὐφημίαν τῆς ὑψηλοπάτης αὐτοῦ θεολογίας, καὶ τῆς ἀπαραβλήτου καὶ διαυγεστάτης ὀρθοδοξίας τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀλήπτου πίστεως. Τῇ δὲ γε κυβερνητικῇ σοφίᾳ καὶ ποιμαντικῇ ἐπιστήμῃ, μεθ' ἧς τὸ ἐμπιστευθὲν διεῖπε ποιμνιον, ποίους ἀνεπαξίους ἐφαρμόσαι κρότους ἰσχύομαι; ὡς γὰρ κυβερνήτης τῆς πρύμνης ἐπικαθήμενος, καὶ τῶν οἰάκων ἐπειληγμένος ἐγγρηγόρους πάντοθεν περισκοπεῖ τὰς τῶν ἀνέμων ἐφόδους· καὶ τοὺς μὲν καταγιγνώδεις προσφύλαττεται πῶρρωθεν ἢ σχεδὸθεν ἰόντας πολλάκις, καὶ τοὺς πλωτήρας προσασφαλίζεται, καὶ τὴν τῆς ἀέλλης προκαταλαμβάνων ἐμπύσσει, προχαλᾷ τοῖς προτόνοις τὸ ἰστίον καὶ ὑφίσι.

Πρὸς δὲ τοὺς οὐρίους διανίσταται, καὶ τὸ ἄρμονον αὐθῆς ἐκπετάσας, εὐθέτως πηδαλιουχεὶ τὴν ὀκάδα, καὶ τὸν πλοῦν ἀγαλλόμενος διανύει, τοῦ κύματος περιηγοῦντος τῇ τρόπιδι, καὶ τοῦ φοροῦ κατὰ πρύμνης φυσῶντος πνεύματος. Εἰ δὲ που καὶ κυματώδης ἐπανίσταται ζάλη, ἔστιν ὅτε τῇ σοφῇ τέχνῃ τὸ σκάφος τίθησι τῶν κυμάτων ἀνώτερον, καὶ ἀναυάγητον διασώζει· καὶ εἰ ποτε νηνεμία καὶ γαλήνη βαθεῖα παντοίαν κατευνάσοι τρικυμίαν, οὐδ' οὕτως ἡρεμῆ καὶ καθυδαεῖ, ἀλλὰ τοῖς ἐρέταις ἐγκελεύεται τὴν ναῦν ἐλαύνειν τοῖς ἑρεταιαῖς, καὶ παραινεῖ νῆφειν διὰ παντός, ἵνα τοὺς κινδύνους διαδράντας τοὺς ναυτιλλομένους σὺν τοῖς ἀγωγάμοις

εὐπλοῦντας τῷ λιμένι προσορμίσειεν· ἀλλὰ μὴν καθάπερ τις αἰπόλος τοὺς μὲν λυμαντικούς θήρας ἐφορμῶντας αἰχμαῖς ἀμύνει, καὶ σφενδόνῃ, καὶ καλαύροπι, καὶ μέσων νυκτῶν εἰ πειραθεῖεν ἐπιδραμεῖν, λαμπάσι καὶ πυρὸς ἀκοντίους δεδίδεται· περιφρουρεῖ δὲ τὰ πρόβατα πάντῃ περιπολῶν, τῶν μὲν φθοροποιῶν καὶ νοσερῶν ἀπάγων νομῶν, ἐπὶ δὲ τὰς ὄνησιφόρους καὶ καλλίστας ἄγων· καὶ τὸ μὲν ἑστώς καὶ ὑγιῶς ἔχον φυλάττων ἀσινές, τὸ δὲ πεπτωκός, ἢ νενοσηκός, ἢ τεθλασμένος, ἢ τετραυματισμένον ἀνορθῶν, καὶ περισφιγγῶν, ἀλείφων τε καὶ ἰώμενος· πολλάκις δὲ καὶ τῶν ὄνουχων καὶ στομάτων τῶν ἀρπακτικῶν θηρῶν τὸ ἀρπαγὲν ἐμπνέον ἔτι καὶ περισπαῖρον ἀποσπώμενος, καὶ ἀναζωπυρῶν, καὶ οἶον ἐκ θανάτου πρὸς ζωὴν ἀνακομίζων· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὁ σοφώτατος κυβερνήτης οὗτος, οἰοεὶ πλοῖον τὴν νεόπηκτον οἰακίξειν Ἐκκλησίαν προαχθεὶς, ἐν μέσῃ πελάγους κλύδωνος πανταχόθεν ἐπεχειρομένου, καὶ κόιμνης λογικῆς νεογενοῦς ἐπιστοασίαν ἐμπιστευθεὶς, τῆς εἰδωλομανίας ἰσχυρῶς ἐπικρατούσης, τοῦ τε τυράννου καὶ τῶν τοῦ κόσμου ματαίων σοφῶν, καὶ ῥητόρων, θηρῶν ἐμμανέστερον κατὰ τῶν ἐξ Ἰουδαϊκῆς σκυϊδούς νομολατρίας, ἢ τῆς Ἑλληνικῆς ἀθείας ἐπὶ τὴν εἰς Χριστὸν εὐαγῆ πίστιν μεταφοιτῶντων, μαινομένων, εὐδοκιμώτατος προστάτης, καὶ γνησιώτατος τοῦ Χριστοῦ ποιμὴν, καὶ τῆς ἀποστολικῆς προεδρείας ὡς ἀληθῶς ἅγιος ἀνεδείχθη, τὸν θεόλεκτον λαὸν κηδεμονικῶς τε καὶ φιλαγρύπνῃ καὶ θαρσαλέῃ περιέπων φρονήματι, καὶ τὴν μὲν τῶν προφανῶν τῆς πίστεως ἄλλοτρίων, καὶ τοῦ θεοῦ κηρύγματος ἐναντίων λυσσαδίαν, τῇ τε τῶν καθαρωτάτων καὶ εὐπαρρησιάζωντων προσευχῶν εὐτονίᾳ, καὶ ταῖς τῶν ὁσίων χειρῶν πρὸς τὸν δυνάμενον θραύειν αὐτὴν Θεὸν ἐκτάσει καὶ ἐκτενεῖσι δεήσεσιν ἀποτρεπόμενος. *

Τὴν δὲ τῶν προσχῆματι μὲν οἰκείων, ἐχθρῶν δὲ κακίστων οὐδὲν ἄμεινον διαχειμένων, καὶ προβάτου μὲν δορὰν ἐκτοθεν περιβεβλημένων, ἔξιν δὲ λύκου, καὶ γνῶμην ἔνδοθεν βυσοδομούωντων, εὐφώρατον πᾶσι τιθεὶς κακοῦρραφίαν τε καὶ δολιότητα. Τὰς μὲν τοι τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων τῶν κατὰ τοῦ σωτηρίου δόγματος σοφιζομένων, καὶ διαλεκτικαῖς μεθόδοις, σοφιστικαῖς τε καὶ ῥητορικαῖς δεινότησι χρωμένων, προτάσεις, ἐνοστάσεις τε καὶ ἀντιθέσεις ἀράχνης ἰστὸν εὐδιάλυτον ἤγετο καὶ εὐδιάθρυπτον, ῥᾶστα διασπαράττων καὶ διαλύων ἕκαστα τὰ πρὸς αὐτῶν κλεψίνοια σοφιστεύματά τε καὶ προβλήματα· ἀλλὰ μὴν πρὸς τοὺς πολεμίους τῆς ἀτραποῦ τῆς σωτηρίας ἐγγρηγρῶς διετέλει, τῇ παντοδυνάμῃ τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλείᾳ ἡμῶν Χριστοῦ δυναστεία, καταστέλλον αὐτῶν τὸ φρύαγμα, καὶ τὴν ψευδώνυμον γνώσιν διελέγγων. Καὶ περὶ πολλοῦ μὲν ἐποιεῖτο τῶν μαθητευομένων ψυχῶν ἐξαλείφειν τὰ πρῆξιν κακῶς ἐνημανθέντα τῆς ἀθεότητος καὶ βδελυγμίας χαράγματα· μετεγγράφειν δὲ τὰ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς ὑπερκοσμίου σοφίας διδάγματα. Μὴ τοὺς καρπούς δὲ τῶν ἀ κρεδίδου καὶ ἐξεδίδασκεν ἀπαιτεῖν, ὡς ἀν οἰηθεῖη τις, ἡμέλει· οὐ μὲν οὖν, ἀλλὰ διχα πράξεων τὰς τῶν θείων λόγων μυήσεις ὑπαρχούσας δένδροις·

etiam ac caprarius aliquis feras perniciosas et grassantes, cuspide, funda, virgaque pastorali arcens, si mediis noctibus incursiones facere tentent, facibus telisque igneis territat, custodit autem oves ubique oberrando, illas a noxiis pascuis submovens, et utilibus atque amœnissimis inducens: quod firmum est atque sanum, conservat incolume, colapsum vero, et ægrotans, aut fractum aut vulneratum dirigit, constringit, ungit et reparat. Plerumque enim ab unguibus et ore ferarum rapacium, quod raptum est, neque penitus est peremptum, sed adhuc spirat et palpitât, avellit, recreat, et tanquam de morte ad vitam revocat. Hoc modo sapientissimus iste gubernator Ecclesiam ut navigium nuper compactum in medio mari fluctibus undique ingruentibus regere aggressus est, et gregis nuper nati qui compos est rationis, præfecturam gessit. Simulacrorum item insania vehementer ingravescente, cum tyranni, tum stultorum mundi sapientum, ac rhetorum, qui contra eos (qui ex Judaica et umbratili legis observatione, gentilique impietate, ad sanctam Christi fidem trasplantati sunt) crudelius quam feræ desæviumt, præfectus **377** laudatissimus, et generosissimus Christi pastor, et apostolica præfectura sane quam dignus declaratus est, et electum Dei populum perspicaci, vigili ac intrepido animo rexit, et feritatem eorum qui profani et alieni a fide prædicationi adversantur, purissimarum precum celebritate, ac loquendi libertate, sanctarumque manuum extensione, nec non assiduis erga Deum, qui ipsam frangere feritatem potest, supplicationibus commutavit.

Porro eorum qui amicitiam prætexunt, cum nihilo sese pessimis hostibus melius habeant, et ovium quidem pellem exterius, lupi vero habitum interius circumcincti insidias animo struunt, perspicuum omnibus dolunt et fraudem fecit. Propositiones vero, intentiones ac oppositiones sophistarum rhetorumque contra Servatoris doctrinam disserentium, ac dialecticis dicendi rationibus sophisticisque ac rhetoricis argumentis utentium, araneæ telam, quæ dissolvi ac frangi facile possit, existimabat, et eorum noxias, cavillationes atque problemata singula dilacerabat, et facillime dissolvebat. Quin etiam adversus vitæ salutis hostes, Dei et regis nostri Christi potentia, quæ omnia potest, vigilans perdurabat, fremitus illorum comprimens, et falsi nominis scientiam refellens. Atque maximi quidem referre existimabat, si cicatrices impietatis et abominationis, quæ perperam antea inustæ fuerant, a discipulorum animis aboleret, et divinæ pietatis, cœlestisque sapientiæ præcepta illarum loco imprimeret. Neque vero eorum quæ tradiderat atque docuerat, fructus (ut aliquis existimare posset) repetere negligebat; minime vero, quin divinorum sermonum mysteria, quæ non re-

cte factis niterentur, arboribus foliorum quidem ubertate ornatis, cæterum sterilitate laborantibus similia esse asseverabat, et fidem sine operibus mortuam esse ducebat, istudque in primis doctrina illius spectabat, uti fideles mandatorum sese observationibus decorarent; neque ullum aliud certius argumentum sinceræ et stabilis in Christum fidei et dilectionis existere dicebat, admonens ut horrendum futurum iudicium pertimescerent, in quo quisque prout vixerit aut egerit, rationem est redditurus: et eum quidem qui rectam fidem custodierit, et vitam Christiano viro consentaneam egerit, atque incorrupto iudici recte factis placuerit, perpetuam honorum vere beatorum voluptatem percepturum. Qui vero optima vitæ instituta, et opera fidei non adjunxerit, sed hanc vitæ **378** turpitudine contaminarit, justas hunc propriæ amentix pœnas daturum, et severissimo ac perpetuo cruciati torquendum aiebat. Omnes docens instituensque juxta evangelicam vitam et apostolorum traditionem ambulare atque vivere opportune prædicationis mensuram in iudicio disponens. Nam infantes habitu recensque natos lacte, hoc est simplicioribus et primis elementorum rudimentis: ætate vero perfectos, qui virilis cibi capaces essent, utpote qui corpore simul et animo probe ante essent purgati, perfecta et arcana sapientia nutriebat plus moribus quos in seipso præmonstrabat, quam sermone docens, optima virtutis forma gregi factus. Commune enim Ecclesiæ corpus, quod multis variisque cum gentibus et moribus, tum institutis et legibus constat, ipse simplex, multiplex, et varius gubernabat. Simplex quidem rectitudine et veritate, ab omni versutia et fraude alienus existens. Varius autem omni rectæ administrationis et præfecturæ artificio aptam singulis curationem et vivendi rationem asserens; et uni quidem ægrotantium unam, alteri vero alteram salubrem medicinam sapienter necessarioque admovebat. Nam et currentes hortabatur, ut eorum quæ retro sunt obliti, ad anteriora extenderentur; rursus torpentes ignavosque ad imitationem probe currentium impellebat. Quod si ovis ab ovili aliqua exilisset, longeque aberrasset, in solitudinibus circumcumeundo investigabat, et fistula ac pastoralibus cautionibus revocabat, omniaque peragebat et patiebatur, ut quæ erraverat, servaretur. Manum vero his qui a recta via deflexissent, porrigebat, et hæmi jacentes erigebat.

Cæterum quam juste delinquentes, insolentesque et aversos a disciplina reprehenderet, quomodoque eos qui a proximis injuria afficerentur opprimerenturque vindicaret, quantaque in delinquentes clementia uteretur, cunctis penitentix portas pandendo, dum eos qui converterentur libenter hilariterque tanquam Christi imitator admitteret, et Novati duritiem ac superbam elationem, ubi primum verbum Dei prædicare aggressus est, a sacris necniibus ablegaret; oratio narrationem eorum quæ a

A φύλλον μὲν εὐθαλεῖα κομῶσιν, ἀκαρπία δὲ νοσιῦσιν, εὐοκίνα διισχυρίζετο· καὶ τὴν πίστιν χωρὶς ἔργων εἶναι νεκρὰν ἐξεπαίδευεν, ὑποτιθέμενος χρῆναι τοὺς πιστοὺς κοσμεῖν ἑαυτοὺς ταῖς τῶν ἐντολῶν τηρήσεσι, καὶ μὴδὲν ἐναργέστερον ἄλλο ἢ τοῦτο καθεστῆκεναι τῆς ἀκαρπιοῦς καὶ βεβαίας εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ ἀγάπης γνώρισμα, καὶ δεδιέναι νοουθετῶν αἰετὸ μῆλλον φρικῶδες δικαιοκέραιον, καθ' ὃ τῶν βεβιωμένων τε καὶ πεπραγμένων ἀπαιτηθῆσεται λόγον ἑκαστος· καὶ ὃς μὲν ὄρθην πίστιν φυλάξας, χριστιανοπροεπὶ μετελήλυθε βίον, καὶ τῷ ἀδεκάστῳ κριτῇ τοῖς ἔργοις εὐηρέστησε, τὴν τῶν ὄντως μακαρίων ἀγαθῶν διαωνίζουσαν χλιθὴν ἀπολήψεται· ὃς δὲ μὴ τῇ πίστει τὴν ἀρίστην πολιτείαν καὶ πρᾶξιν προσέθηκεν, ἀλλὰ ταύτην τῇ κακίᾳ κατέχρανε, τὴν ἀξίαν τῆς ἰδίας ἀδελτηρίας εἰσπραχθήσεται δίκην, ἀνένδοτά τε καὶ ἀπέραντα κολασθήσεται. Πάντας γὰρ ἐπαιδαγωγεῖ καὶ ἐρβύθμιζε κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν βαδίζειν τρίβον, καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διαβιῶν παράδοσιν, κατὰ καὶ ῥὸν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοῦ λόγου τὸ σιτομέτριον· τοὺς μὲν γὰρ ἔτι τὴν ξῆν νηπίους καὶ ἀρτιπαγεῖς ἔτρεφε γάλακτι, τοῖς ἀπλουτέροις φημί καὶ στοιχειωδεστέροις διδάσσει· τοὺς δὲ τελείους τὴν ἡλικίαν, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἱκανοὺς προσφέρεσθαι τροφήν, ἃτέ δὴ καλῶς σῶμά τε καὶ ψυχὴν προκεκαθαρισμένους, τῇ τελείᾳ καὶ μουσικῇ σοφίᾳ, τῷ τρόπῳ κλέον ὦν, ἐν ἑαυτῷ προδεικνύει, χαρακτήρ ἀριστος ἀρετῆς τοῖς ποιμαينوμένοις γιγνώσκων, ἢ τῷ λόγῳ διδάσκων τοῦ γὰρ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἔθνων, καὶ ἡθῶν, καὶ τρόπων καὶ λόγων συγκειμένον, κηδεμῶν ἀπλοῦς ἦν ὁ αὐτός, καὶ παντοδαπός, καὶ ποικίλος· ἀπλοῦς μὲν τῇ ὁρθότητι, καὶ ἀληθείᾳ πάσης ὑποουλότητος καὶ διπλόης ἀπηλλαγμένος· ποικίλος δὲ τῇ τῆς εὐστόχου διοικήσεως καὶ προστασίας εὐμηχανίᾳ τὴν κατάλληλον ἐκάστη προσφέρων θεραπείαν, καὶ δαιταν, καὶ τῶν ψυχικῶς ἀσθενούντων, τῷ μὲν τοῦτο, τῷ δὲ ἐκεῖνο, σοφῶς καὶ ἐπιτηδείως προσνέμων ἀκεσώδυνον φάρμακον· τοὺς τε γὰρ εὐδρομοῦντας ἐπέσπευδε, τῶν ὄπισθεν ἐπιλανθανομένων τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι· τοὺς δ' αὖ νεοθεῖς τε καὶ νεοελεῖς πρὸς μίμησιν τῶν καλῶς τρεχόντων παρώτρυνεν. Εἰ τι δὲ τῶν προβάτων τῆς μάνδρας ἀποσκικρῆται, καὶ μακρὰν ἀποπλανῶτο, ἐπὶ τὰς ἐρήμους ἀνίχνευεν καὶ περιενόσκει, τῇ τε σύριγγι, καὶ τοῖς νομίσις μέλεσιν ἀνεκαλεῖτο, καὶ ἔδρα πάντα, καὶ ἐπασχεν ἕως ἂν τὸ πλανώμενον ἀνασώσῃται. Χεῖρα δὲ τοῖς τῆς εὐθείας ἀπολισθαίνουσιν ὤρεγε, καὶ τοὺς χαμαὶ κειμένους ἀνύρθου.

Ὅταν δὲ πρὸς τοὺς ἀδικούντας καὶ θρασυνομένους, καὶ τῆς εὐταξίας ἀποθέοντας ἐνίπην ἐνδίκον ἐποιεῖτο, καὶ ὅπως τοὺς ὑπὸ τῶν πέλας ἀδικουμένων τε καὶ πλεονεκτουμένων ἐξεδίδει, καὶ τὸ φιλόανθρωπον ὅσον περὶ τοὺς ἡμαρτηκότας εἶχεν, ἅπασιν ἐκπετανῶς τὰς τῆς μετανοίας πύλας, καὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀσπασίως καὶ φαιδρῶς, ὡς Χριστοῦ μιμητῆς, προϊέμενος, Νουάτου τὴν ἀπανθρωπίαν καὶ ἀλαζονείαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ θεοῦ κηρύγματος τῶν ἱερῶν περιβάλων ἐξοστρακίζων,

δηλώσει τοῖς ἀχροαταῖς ὁ λόγος, τῆς τῶν Δημοφίλων A τετομημένων διηγήσεως ἀκροθιγῶς ἀφάμενος, ἀφείξεται ἐπιτελέστερον μαθήσειν ἐντευξομένους τοῖς ἅ πρὸς ἀκείνον ὁ θαυμασιώτατος ποιμὴν γεγράφηνεν. Οὗτος ὁ Δημοφίλος ὑπῆρχε τῶν ὑπὸ τῷ μεγάλῳ τελούτων ἱεροθέτῃ Διονυσίῳ θεραπευτῶν, ἐκ τῆς ὑπ' Ἀθήναις ἐπαρχίας ὀρμώμενος, διὰ τῆς ἱεροτελεστικῆς αὐτοῦ πανοσίου χειροθεσίας θεραπευτῆς τεταγμένος· μοναχοὶ δὲ τοῦτ' ἐκεῖνο καίρου μάλιστα καλούμενοι, ταῖς τοῦ ἱερατείου πύλαις ἐφεστάναι ταττόμενοι. Τὸν οἰκειοῦν πρεσβύτερον οὗτοσ' αὐτῶν τετυραννηκῶς, εἰσπετηδηκῶς ἐν τοῖς ἀδύτοις, οὐ χωρεῖν οὐκ ἦν αὐτῷ θεμιτὸν, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τε συνέστειλε, καὶ τοῦ χώρου τῶν ἱερωμένων σὺν ἀτιμίαις καὶ προπηλακισμοῖς ἐξέσωσε, ζηλώσας δῆθεν, καὶ χαλεπήνας, ὡς ὁ χριστομί- B μητος ἱερεὺς ἀπὸ ἀμαρτημάτων τινὰ μετανοοῦντα προσήκατο, ὃν ὡσαύτ' αὐτὸν δυσσεβῆ καὶ ἀληθῆριον ἠγησάμενος ὁ Δημοφίλος ἀπελάκτισεν, ὁμολογούντα μετ' αἰδοῦς πρὸς ἱατροίαν κακῶν ἦκειν, καὶ τυχεῖν ἐλέους δεόμενον. Καὶ ἅπαντα ἀπώσαμενος, ἔβραξε τι μέγα κατ' ἐρωτικῶν· δι' ὃ καὶ μεγαλαυχῶν ἀνατίθησι τῷ μεγίστῳ ποιμένι τὰ πεπραγμένα, πρὸς ὃν τὴν πανωφελῆ τε καὶ πάνσοφον ἐπιστολὴν ἐκείνην ἀντέγραψεν ὁ θεοσιώτατος, τὴν πάσης ἀρετῆς καὶ εὐταξίας διδασκατικὴν, δι' ἧς τὴν ἀνεκδιήγητόν τε τοῦ φιλανθρώπου Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ ἡμᾶς, καὶ μάλιστα μετανοοῦντας, εὐσπλαγγνίαν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεομίμητον συμπάθειαν C διεσῆμανεν, ἐπαγαγὼν ἱστορίαν φορικτὴν, ἣν ὑμῖν, ὧ θερμοτάτοι τῆς τῶν μεγίστων τοῦ ἀξιεπαίνου πατρὸς αὐχμημάτων ἀκροάσεως ἔρασταί, προθήσομαι.

Εἰ βούλει, φησὶ, καὶ θείας ὁράσεως ἀγίου τινὸς ἀνδρὸς ἐπιμνησθήσομαι, καὶ μὴ γέλασης· ἀληθῆ γὰρ ἔρω. Γενόμενόν μὲ ποτε κατὰ τὴν Κρήτην ὁ ἱερεὺς ἐξεναγώγησε Κάρπος, ἀνὴρ, καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτικὴν ἐπιτηδεσιώτατος· καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς ἀγίαις τῶν μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχείρει, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτελείους εὐχὰς ἱερᾶς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως ἐπιφαινομένης. Ἔλεγεν οὖν, ὅτι λελυπηκός αὐτόν ποτε τῶν ἀπίστων τινός· (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνός τις πρὸς τὸ θεὸν ἀπεπλάνησεν.) D ἔτι τῶν ἱλαρίων ἡμερῶν αὐτῷ τελουμένων, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπρεπῶς ὑπερεῦξασθαι, καὶ θεὸν Σωτῆρα συλλήπτωρα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιστρέψαι, τὸν δὲ ἀγαθότῃ νικῆσαι, καὶ μὴ διαλιπεῖν νοουθετοῦντα διὰ βίου παντός, ἄχρις οὐ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀγαγῆναι γνώσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφοισθησίων αὐτοῖς κρινομένων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐνόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἄλλ' ἐν ἐαυτῷ μὴ πρότερον τοῦτο παθεῖν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλὴν τινὰ τὴν δυσμένειαν καὶ τὴν πικρίαν ἐκτίξας, κατεδάρθη μὲν αὐτῷ κακῶς ἔχων· (ἑσπέρα γὰρ ἦν·) περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοῦς θεοῦς ὕμνους ἐγγηγορέναι·) διανίσταται μὲν,

PATROL. GR. IV.

Demophilo audacter dicta sunt, leviter attingens auditoribus declarabit, permittens ut ex lectione eorum quæ pastor admirandus ad illum scripsit, plenius instruantur. Demophilus iste, unus ex ministris illis, qui a Dionysio divino institutore sacris initiati erant, ex provincia Athenis subjecta oriundus per sacram ejus sanctamque 379 manuum impositionem minister ordinatus fuit. Cæterum qui censentur hoc ordine, monachi appellantur, hoc cognomine, illo maxime tempore nuncupati, qui ad portas templi jubebantur assistere. Igitur cum proprium hic presbyterum tyrannice oppressisset, in adytaque quo procedere illi non licebat, insilisset, ab altari quoque ac hominum consecratorum loco illum submovit; nec sine conviciis ac contumeliis expulit, quasi ægre ac moleste ferens sacerdotem imitatore Christi, post peccata quemdam pœnitentiam agentem admisisse, quem uti impium aliquem ac scelerosum Demophilus arbitratus, calce expulerat, utcunque ille rubore perfusus fateretur ad medicinam se malorum accessisse, sibi que ignoscere rogaret; cumque prorsus illum repulisset, magnum quiddam sibi visus est præstitisse. Itaque magnifice glorians maximo pastori quæ peracta essent comunicat, ad quem epistolam illam maxime utilem, ac sapientissimam, omni virtute ac disciplina refertam vir divinissimus scripsit, qua inenarrabilem benignissimi Domini nostri Jesu Christi circa nos, præsertim pœnitentiam agentes, misericordiam, et suam ipsius Deo similem commiserationem declaravit, horrenda historia in medium allata, quam vobis, qui ingenti animi ardore gesta leudatissimi Patris gloriosa libenter audire consuevistis, proponam.

Si libet (inquit) divinam sancti cujusdam viri visionem memorabo, neque irriseritis: vera enim dicam. Cum aliquando Cretam appulissem, S. Carpus hospitio me suscepit, vir, si quisquam alius, ob ingentem animi puritatem divinis speculationibus aptissimus: qui nec sane prius sancta mysteriorum sacrificia aggrediebatur, quam inter primas preces, quæ ante sacrificium peraguntur, sacra illi ac propitia visio apparuisset. Ipsum igitur (ut idem aiebat) infidelis quidam tristitia affecerat: tristitia autem hæc erat, quod ille quemdam ab Ecclesia ad impietatem abduxerat. Dum adhuc ab ipso festi dies hilariorum agerentur, et pro utriusque (ut virum bonum decebat) preces effundere, Deumque Servatorem in auxilium accipere debuisset, ut alterum quidem ab errore converteret, alterum vero benignitate superaret, nec omni vitæ tempore ab admonendo desisteret, ut eos hac ratione ad Dei cognitionem adduceret, et quæ in controversiam venerant, tandem aliquando judicarentur, et quæ temere per audaciam patrata essent, jure legitimo emendare cogentur; 380 is (cum sibi id non prius contigisset) nescio quo pacto tum magno quodam odio ac amaritudine, animo inlabuit, itaque male affectus (erat enim vespera) obdormiit.

21

Cæterum media nocte (ipse namque consueverat hoc tempore ad divinas laudes apud se vigilare) surrexit, cum neque somnos ipsos, nam et multi, et crebro interrupti fuerant, absque perturbatione cepisset, nihilo secius ad divinam collocautionem stans, indigne tristabatur, et moleste ferebat, non esse justum asserens, si viri impii, quique perverterent vias Domini rectas, viverent. Et cum hæc diceret, Deum obsecrabat, ut fulmine aliquo amborum vitas sine ulla misericordia prorsus abrumperet. Quæ cum dixisset, confestim sibi visum esse videre referebat, domum, in qua erat, primum quidem a summo culmine permotam, in duas partes mediam dividi, ac rogam ante se magni luminis, et hunc (locus enim deinceps sub dio esse videbatur) e cælo ad se usque deferri, cælum vero ipsum apertum, et super dorso cæli Jesum, cui innumerabilis angelorum multitudo humanam effigiem præ se ferentium assistebat: et hæc quidem superne vidisse, admiratumque esse Carpus aiebat. Cum vero in terram oculos deflexisset, solum ipsum instar immensi ac profundi cujusdam hiatus discissum se vidisse dixit, et homines quidem illos, quibus male imprecatus fuerat, ante se juxta os hiatus illius consistere trementes ac miserabiles, ut parum abesset, quin præ pedum suorum inconstantia jamjam dejiciendi viderentur. Verum sub hiatu serpentes sursum repere, et circa pedes illorum sese moventes interdum quidem in spiram contractos, simul ingravare atque pertrahere; in-

C t dum vero dentibus vel caudis incendentes et demulcentes, ut qui in voragine illos præcipitare omnino molirentur. Fuisse etiam viros quosdam, qui in medio pro serpentibus contra viros simul irruerent, perturbarent, impetum simul facerent ac ferirent. Porro illi jamjam casuri videbantur, partim quidem inviti, partim vero voluntarii, cum a malo sensim cogerentur simulque inducerentur. Hic Carpus dum inferiora aspiceret, plurimum se lætatum, ac superiora neglexisse dicebat, moleste vero graviterque tulisse, quod necdum cecidissent, sæpeque cum in hoc negotium incumberet, nihil profecisse, ac propterea indignatione affectum illis imprecatum esse. Cumque vix tandem sursum oculos elevasset, vidisse rursus dicebat cælum ut prius viderat, Jesumque factum illud miseratum de excelsa **381** illa sede surrexisse, ac ad eos usque benignam illis manum porrigentem descendisse. Angelos item cum ipso simul, aliam aliunde assumentes, pro viris illis restitisse, Jesumque Carpo manu adhuc extenta dixisse: « Deinceps me hostiliter percute, paratus enim sum pro hominibus iterum servandis mortem oppetere. Hoc mihi pergratum fuerit, dum ne cæteri homines peccent. Intuere præterea num usui tibi futurum sit, hoc in hac voragine et cum serpentibus domicilium, cum

Omnino sane in admiranda illa visione divina, amplissimi sacerdotis clementiam circa genus hu-

A οὐδὲ τῶν ὑπῶν αὐτῶν πολλῶν γε θνῶν, καὶ ἀεὶ ἐγκοπτομένων, ἔξω παραχῆς παραπολαύσας· ἐστὼς δὲ ὅμως εἰς τὴν θείαν ὀμιλίαν οὐκ εὐαγῶς ἤνιάντο καὶ ἐδυσχεραίνεν, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῶεν ἄνδρες θεοὶ καὶ διαστρέφοντες τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου τὰς εὐθείας. Καὶ ταῦτα λέγων εἶδετο τοῦ θεοῦ πρῆστυρῆ τινι τὰς ἀμφοτέρων εἰσάπαξ ἀνηλεῶς ἀποπαῦσαι ζῴας. Ταῦτα δὲ εἰπὼν, ἔλεγε δόξαι ἰδεῖν ἄνω τὸν οἶκον, ἐν ᾧ περ εἰστήκει, διαδονηθέντα, πρότερον ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰς δύο μέσον διαιρεθέντα, καὶ τινα πυρᾶν πολύφωτον ἐπιπροσθεν ἑαυτοῦ, καὶ ταύτην (ἐδόκει γὰρ λοιπὸν ὑπαιθρὸς ὁ τόπος) ἐκ τοῦ οὐρανόου χώρου μέχρις αὐτοῦ καταφερομένην· τὸν δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἀναπεπταμένον, καὶ ἐπὶ τῷ κῶτι τοῦ οὐρανοῦ τὸν Ἰησοῦν, ἀπελῶν ἀνθρωποειδῶν αὐτῷ παρεστηκότων ἀγγέλων· καὶ ταῦτα μὲν ἄνωθεν ὀρᾶσθαι καὶ θαυμάζειν. Κάτω δὲ κύψας ὁ Κάρπος, ἰδεῖν ἔφη καὶ τοῦδαφος αὐτὸ πρὸς ἀγανὲς τι χάσμα καὶ σκοτεινὸν διεβῆρημένον· καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἐκείνους, οἷς ἐπῆρατο, πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ στόμιον ἐστηκέναι τοῦ χάσματος, ὑποτρόμους, ἐλεινούς, ὅσον οὐπω καταφερομένους ὑπὲρ τῆς τῶν οικείων ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος βρῆεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν ἀποσπύρειν ἐπανειλουμένους ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἔλκοντας· ποτὲ δὲ τοῖς ὁδοῦσι, ἢ τοῖς οὐραίοις ὑποτύποντας, ἢ ὑπογαργαλίζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀγανὲς ἐμβάλλειν μηχανωμένους. εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ, τοῖς ὄψεσι κατὰ τῶν ἀνδρῶν συνεπιθεμένους, διαδονοῦντας ἅμα καὶ ὑπωθοῦντας, καὶ καταπαλόντας· ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι τὰ μὲν ἄκοντες, τὰ δὲ καὶ ἐκόντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἅμα κατ' ὀλίγον βιζιζόμενοι καὶ πειθόμενοι. Ἐλεγε δὲ ὁ Κάρπος ἑαυτὸν ἤθεσθαι κάτω βλέποντα, τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν, δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ πεπτώκασιν ἤδη· καὶ τῷ πράγματι πολλάκις ἐνθέμενον, καὶ ἀδυνατήσαντα, καὶ ἀχθεσθῆναι, καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεῦσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὡσπερ τὸ πρότερον ἐωράκει, τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλετήσαντα τὸ γινόμενον, ἐξαναστήναι τοῦ ὑπερουρανοῦ θρόνου, καὶ ἕως αὐτῶν καταβάντα, χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτῷ συνεπιλαμβανομένους, ἄλλον ἄλλοθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδρῶν, καὶ εἰπεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἤδη προεταμένης· « Παιὲ κατ' ἐμοῦ λοιπὸν· ἔτοιμος γάρ εἰμι καὶ αὖθις ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασωζομένων παθεῖν, καὶ προσφιλές μοι τοῦτο, μὴ ἄλλων ἀμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλὴν ὄρα, εἰ καλῶς ἔχει σοὶ τὴν ἐν τῷ χάσματι καὶ μετὰ τῶν ὄψεων μονὴν ἀνταλλάξασθαι τῆς μετὰ θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλων. » Ταῦτά ἐστιν ἃ ἐγὼ ἀκηκῶς, πιστεύω ἀληθῆ εἶναι.

D Dei ac honorum, et humani generis peramantium audiavi, veraque esse credo.

Ἠγάσθηες δὲ πάντως τοῦ ἀξιολοῦ ἀρχιερέως, τὸ περὶ τὸ ὀμόφυλον συμπαιθεῖς οὐκ ἤντιστον ἢ τὴν τοῦ θ-

τως αγαθοῦ καὶ θεαρχικωτάτου ἱεράρχου Χριστοῦ περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητα, τῆς ἀξιοθαυμάστου θεοπτίας ταύτης πυθόμενοι· καὶ εἴ μειζόνως ἀγασθήσεσθε, εἰ τῶν ἀποστολικῶν ἀγώνων, καὶ δρόμων καὶ χαρισμάτων ἀκούσεσθε, οἷς καταλατθεῖς καθ' ἑλπὴν τὴν οἰκουμένην διέλαμψεν. Οὐ γὰρ Ἀθηναίων ἦν ποιμὴν καὶ διδάσκαλος μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος θεοσκόπων, καὶ ποιμὴν ποιμένων, καὶ διαιτητῆς καὶ θεσμοθέτης· οὐδὲ μέχρις Ἑλλάδος ὁ δρόμος αὐτοῦ περιώριστο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τοῦ καθ' ἡγεμόνος αὐτοῦ καὶ ἱεροθέτου Παύλου παραλήσιος. Ἀποστολικὴν γὰρ χάριν καὶ σημείων δύναμιν εἰληφώς, ἀποστολικῶς, οἷά τις πτηνός, πάντοσε διέτρεχε τε, καὶ τὸ τῆς ἡντιως ζωῆς Εὐαγγελίου ἐκῆρυττεν, ἀποστολικαῖς παρρησιαῖς καὶ πανάγχοις λόγοις ζωγρῶν καὶ αἰχμαλωτίζων ἐκ τοῦ τῆς ἀγνοίας βουθῶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς τοὺς σκότῳ πλάνης κεκρατημένους. Ὅτι μὲν γὰρ τοῖς κατὰ διαφόρους χώρους καὶ νήσους ἐκκλησιῶν ἡγεμονίαν καὶ διδασκαλίαν πεπιστευμένοις, ὡς διδάσκαλος καὶ κορυφαῖός τις ἄλλος ἀπόστολος, ὑποθήκας διδασκαλικὰς καὶ μυστικὰς διδασκὰς ὑπέτιθετο, σαφῶς διαγγέλλουσι τὰ πρὸς τοὺς Ἑφεσίους, καὶ Σμυρναίους, καὶ Κρητίων πανιερωτάτους καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν τῆς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας θεμελίων, τῶν ἀποστόλων λέγω, προκχειροτονημένους προέδρους, Τιμόθεον, καὶ Πολύκαρπον, καὶ Τίτον, αὐτῶν διηγορευμένα δόγματα, καὶ μυσταγωγήματα, καὶ διατάγματα· ὅτι δὲ καὶ δρόμον ἀποστολικὸν τετέλεκε, καὶ παραδόξοις θαυματουργαῖς θεοθεν δεδόξασται, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα πιστῶσεται, καθ' ἃ προῦν ὁ λόγος, τοὺς μαρτυρικούς, οὓς καρτερικώτατα διήνυκεν, ἄθλους ὑπαγορευτῶν διεξελεύσεται· μάλιστα δὲ ἡ μετάρσιον αὐτῶν τῆς ἐσπερίου λήξεως ἀφαρπάσσα νεφέλη καὶ μετεωρίσσα, καὶ ἀερόπορον, ὡς καὶ τοὺς ἀκροτάτους θεόπτας καὶ θεολόγους ἀποστόλους, ἄλλον ἄλλοθεν τῶν τῆς γῆς περάτων ἐξαπινάϊως ἐπὶ τὴν πανσεβάσιμον Ἱερουσαλήμ ἀπαγαγούσα τὴν πάντων Χριστιανῶν κοινομήτορα, κἀν τῇ τῶν θείων μυστηρίων ἀκροπόλει Σιών τῇ μητρὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῖς Χριστοῦ φοιτηταῖς συνάψασα, ὅτε τὸ τῆς πανάχου Θεομήτορος ἐκηδεύετο λείψανον, τῇ τοῦ αὐτῆς ἀφράστως σεσαρκωμένου τε καὶ γεγεννημένου Θεοῦ Λόγου καταφοιτήσει· καὶ περιπολήσει γεραϊρόμενον, καὶ ταῖς οὐρανοδόμοισιν ἀγγελικαῖς τάξεσι δορυφορούμενον, κἀκ τῆς Σιών ἐπὶ Γεθσημανῆ τὸ οὐρανομήτητον αὐτῆς τέμενος ταῖς παναγείαις καὶ θείαις ἀποστολικαῖς κάραις τε καὶ ὠλέναις μεταϊρόμενον, καὶ ταῖς πνευματοκινήτοις πυροειδέαι, καὶ θεολογικωτάταις γλώτταις ὑμνούμενόν τε καὶ δοξολογούμενον· ὅθεν ὀλόκληρος μετὰ τὴν ἐν μηνίματι κατάθεσιν εἰς τὴν ὑπερουράνιον ἀνελήφθη λῆξιν ἢ πάντων τῶν οὐρανίων ὑπερτέρα δυνάμεων, καὶ πάσης δεσπόζουσα κτίσεως.

Καὶ τοῦ τοῦ θεοφάντορος ἀκουστέον διαγορευόντος· ἕτερος γὰρ οὐκ ἂν εἴη μάρτυς ἀξιοπιστότερος περὶ τῆς ἀγγελοπρεποῦς τῆς ἱσαγγέλου χορείας ἐκεῖνης

A manum non minus admirati estis, quam clementissimi erga uos summi ac maximi sacerdotis Christi benignitatem. Hac audita vehementius etiam admirabimini, si apostolica certamina cursusque atque dona caelestia audieritis, quibus illustris factus per totum orbem terrarum emicuit. Non enim Atheniensium solum pastor et magister fuit, sed magister magistrorum, pastor pastorum, causarum cognitor, et legum lator fuit. Neque in Graeciae finibus cursus illi terminatus est, sed usque Illyricum Paulum ducem suum et sacrorum institutorem proxime secutus est. Cum enim apostolicam gratiam et signorum potestatem accepisset, instar Apostoli ubique tanquam avis percurrebat, Evangelium veræ vitæ prædicabat, sagenis apostolicis retibusque, quibus vivi homines caperentur, ex ignorationis profundo, erroris caligine oppressos ad veritatis lucem provehebat. Nam quod iis quibus per varias regiones atque insulas Ecclesiarum præfectura officiumque concreditum erat, tanquam doctor et alius quidam summus apostolus, exemplaria doctrinae, et monita recondita proponeret, aperte declarant illa divina et mystica præcepta quæ ab ipso tradita leguntur sanctissimis Ephesiorum, Smyrnesium atque Cretensium præsulibus, Timotheo, Polycarpo et Tito, quos ipsa sacrosanctæ Ecclesiae fundamenta, apostolos loquor, in episcopos designarant. Quod vero cursum etiam apostolicum perfecit, et admirandis editis miraculis divinitus gloriosus apparuerit, multa quidem et alia fidem facient, quibus sequens oratio, quasi in transcurso, manifestando percurret gravia certamina quæ ille fortissime dimicavit. Sed in primis nubes illa quæ ab occidentis partibus subreptum sublimem ipsum abstulit, perque aerem ambulantem et elatum abduxit, uti etiam summos Dei inspectores et theologos apostolos, alium aliunde repente e finibus terræ in celeberrimam et connumerum omnium Christianorum matrem Hierusalem asportavit, et in excelsa divinorum mysteriorum arce Sion Ecclesiarum matre cæteris Christi discipulis copulavit, cum Dei Matris innocentissimæ corpori iusta persolverentur, quod ob editum Filii Dei partum, qui ex ipsa natus est et ortum carnis ineffabiliter accepit, cum eaque familiariter vixit, magis honoribus auctum a caelestibus angelorum ordinibus plurima cum pompa elatum est. Et ipsius delubrum mirandum in modum exstructum sanctissimis divinisque apostolorum capitibus et manibus ex Sion in Gethsemani translatum, linguis divino Spiritu percitis, igneis ac divinissimis laudatum et gloria cumulatum est. Hinc Virgo integerima, quæ omnibus caelestibus potestatibus sublimior est, et omni creationi dominatur, post celebratam ejus memoriam ad sublimiorem cæli requiem est assumpta.

At divini ipsius præconis verba audienda sunt; neque enim de angelico ac decentissimo choreæ illius per aerem evolantis adventu testis alius fide

dignior inveniri posset. Et sane hoc ipsum quoque perquam accurate a nobis observatum est, ut quæ præceptor ipse divinus manifesta demonstratione tradidit, nos non attingamus. ne id ipsum tractaremus, eloquia quæ ab ipso proposita sunt, repetentes. Siquidem apud præsides nostros numine afflatus, et nos (ut ipse nosti) et plerique ex sanctis fratribus nostris ad visendum corpus illud, quod vitæ nobis principium attulit Deumque suscepit, convenimus. Aderant præterea Jacobus, frater Domini, et Petrus (summa et maxime veneranda theologorum majestas). Deinde visum est, ut omnes sacri præsules post visionem illam, præpotentem divinæ imbecillitatis benignitatem pro viribus quisque suis celebraret. Porro post theologos, omnes (ut nosti) sacros doctores superavit totus admiratione plenus et præ stupore extra se positus, et eorum quæ laudabat, communionem affectus. Idcirco ob ea omnia, quæ audita sunt, et oculis perspecta, sive intellecta, seu non intellecta, numine afflatus esse, et divinus laudandi magister est judicatus. Quid si ea tibi quæ illic divina ratione tractata sunt, eloquar? Etenim nisi mei penitus sim oblitus, scio me partes quasdam divinarum **383** illarum laudationum abs te sæpius audiisse. Quamobrem nullus, dilectissimi, orationi fidem habere detrectet, cum eos qui circa Cornelium fuere, animo reputaverit; nam et illi non aliter ac qui cum Petro, Joanne et Jacobo fuerunt, gratia sancti Spiritus sub forma ignis impleti, linguis locuti sunt, et edendorum miraculorum potestatem acceperunt. Quomodo enim qui quoquoversum erant dispersi, atque alius alio hospitium dirigere, et munus apostolicum exsequi mandatum habuerant, sic brevissimo tempore simul convenissent, nisi vehiculo divino nubi simili quisque dignus habitus esset? Et quidem omnibus qui in initio salutaris prædicationis in vera fide ambulantes ab ipsa divina luce illuminati sunt, genera linguarum, sanitatum dona, diversarum virtutum operationes abunde a Spiritu cœlestium donorum largitore, et boni totius fonte, nedum magno illi Dionysio apostolorum cœvo sunt impertita. At sacra invicti ipsius martyrii tuba, opportune sonans, divina ipsius certamina ingredi ac intueri hortatur, orationemque ad gloriosa ipsius facinora celebranda transferre.

Verumtamen antequam de martyrii ipsius progressibus dicere incipiamus, illud benignos auditores scire oportet, quod scripta Deo plena divini præconis sacrique martyris, cujus laudes nobis proposuimus, sequentes, beatum ejus agonem in postremis Trajani regni diebus fuisse accepimus. Nam in quarto narrationis *De divinis nominibus* capite, ubi amoris appellationem laudat, dicit: Jam vero quibusdam ex nostris sacrorum tractatoribus visum est, amoris nomen quam dilectionis esse divinius. Scribit enim et divinus Ignatius: *Amor meus cruci suffixus est. Hoc enim verbum divinus Ignatius extremo supplicio Romæ dimicaturus, ac*

νεφελοδρόμου συνελεύσεως. Καίτοι καὶ τούτο ἡμῖν ἐπιτετῆρηται λίαν ἐμμελῶς, ὥστε τοῖς αὐτῷ τῷ θεῷ καθηγγεμένοι κατὰ ἔκφανσιν σαφῆ διηυκρινημένοι μὴδ' ὄλως ἔγκχευρηθέναι ποτὲ πρὸς ταυτολογία, εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ προτεθέντος αὐτῷ λόγου διασάφῃσιν· ἐπεὶ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεολήπτοις ἡμῶν ἱεράρχαις (ἡλίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἴσθα καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν· παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόςθεος Ἰάκωβος καὶ Πέτρος, ἡ κορυφαία καὶ πρῆσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης· εἶτα ἐδόκει μετὰ τὴν θέαν, ὑμῆσαι τοὺς ἱεράρχας ἅπαντας, ὡς ἕκαστος ἦν ἱκανός, τὴν ἀπειροδύναμον ἀγαθότητα τῆς θεαρχικῆς ἀσθενείας), πάντων ἐκράτει μετὰ τοὺς θεολόγους, ὡς οἴσθα, τῶν ἄλλων ἱερομυστῶν, ὅλος ἐκδημῶν, ὅλος ἐξιστάμενος ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πρὸς τὰ ὑμνούμενα κοινωνίαν πάσχων, καὶ πρὸς πάντων ὧν ἤκούετο, καὶ ἐωρᾶτο καὶ ἐγινώσκετο, καὶ οὐκ ἐγινώσκετο, θεόληπτος εἶναι καὶ θεὸς ὑμολόγος κρινόμενος. Καὶ τί ἂν σοι περὶ τῶν ἐκεῖ θεολογηθέντων λέγοιμι; Καὶ γὰρ εἰ μὴ καὶ ἑμαυτοῦ ἐπιλέησμαι, πολλὰκις οἶδα παρὰ σοῦ καὶ μέρη τινα τῶν ἐνθεαστικῶν ἐκείνων ὑμνευδίων ἐπακούσας. Μηδεὶς οὖν, ἀγαπητοί, τῷ λόγῳ διαπιστεῖτω, τοὺς ἀμφὶ Κορνήλιον ἀναλογισάμενος, ὅτι κάκεινοι τοῖς ἀμφὶ Πέτρον, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἰάκωβον ὁμοίως ἐπλήσθησαν τῆς πυρμιμόρφου τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος, καὶ γλώσσαις ἐλάλησαν, καὶ τερατουργικῆς ἰσχύος μετετέλχθεισαν· πῶς γὰρ οἱ πάντῃ διεσπαρμένοι, καὶ ἄλλος ἀλλαχόσε παροικίαν ἰθύνειν, καὶ ἀποστολὴν ἐκτελεῖν προκεχειρισμένοι, οὕτως ἀθρόον ἐν ἀκαριαίῳ καιρῷ συνεληλύθεισαν, εἰ μὴ θεῖου νεφοειδοῦς ἕκαστος ἡξιώθησαν ἄρματος; Καὶ μὴν πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σωτηρίου κηρύγματος ἤῃ ἀληθινῇ προσφοιτῶσι πίστει, καὶ φωτισθόμενοις ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ φωτισματος, γένη τε γλώσσων, καὶ ἰαμάτων χαρίσματα, καὶ πικίλων δυνάμεων ἐνεργήματα πλουσίως πρὸς τοὺς τῶν ὑπερφυῶν δωρημάτων παρεκτικῶ καὶ ἀγαθαρχικοῦ Πνεύματος διεδίδοδο, μῆτι γε τοῖς κατὰ τὸν μέγαν ἀποστολικὸν Διονύσιον. Ἄλλ' ἡ τῆς ἀθλητικῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἱερὰ σάλπιγξ, ἐπὶ καιροῦ σαλπίτασα, τοὺς αὐτοῦ θεοῦς ἀγῶνας εἰσδύναι καὶ κατοπτεῦσαι προτρέπεται, καὶ τὸν λόγον ἐπὶ τὴν τῶν ἐνδοξοτάτων αὐτοῦ μεθόκησιν ἀριστευμάτων ἐγκωμιαστικῶν ὑφήγησιν.

Πλὴν γε πρὶν ἐπιβῆναι τοῦ τῶν μαρτυρικῶν σκαμμάτων οὐδοῦ, δεῖν εἰδέναι τουτὶ τὸ φιλέκκοον ἀκροατήριον, ὡς, τοῖς τοῦ εὐφημουμένου θεοκέρυκός τε καὶ ἱερομάρτυρος θεοπνεύστοις συγγράμμασιν ἐπόμνηοι, τὴν αὐτοῦ μακαρίαν ἀθλήσιν ἐν τοῖς ὑστάτοις τῆς τοῦ Τραιανῶ βασιλείας γεγονέναι κατετέλχθαι· ἐν μὲν τῷ τετάρτῳ τοῦ *Περὶ θεῶν ἐντομῶν* λόγῳ κεφαλαίῳ φάσκοντος, ἔνθα τὴν τοῦ ἔρωτος ἐπανωμίαν ἐξυμνεῖ· Καίτοι ἐδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων, καὶ θεϊότερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνάτιος, Ὁ ἐμός ἐρως ἐσταύρωται· τοῦτο γὰρ τὸ ῥῆτὴν ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος, μέλλων ἐν Ῥώμῃ μαρ-

τυρικῶς ἀβλήσειν, καὶ τοῖς λέουσι βορὰ κατὰ τὴν τοῦ τυράννου Τραϊανοῦ πρόσταξιν παραβληθήσεται, περὶ τὸ τῆς αὐτοῦ τυραννίας ἔννατον ἔτος, κατὰ τῶν εὐσεβεστάτων Χριστιανῶν διωγμῶν ἐγγέλαντος, Ῥωμαίοις ἐπιστέλλων γέγραπεν ὡς ἐκ τούτου παραδηλοῦσθαι, πρὸς τῷ τοῦ διώκτου τυραννίδος πέρατι, καθὼς ἐφθήμεν εἰρηκότες, τὸν ἱεροφάντην μεμαρτυρηκέναι Διονύσιον. Πρὸς δὲ τὸν τῆς βροντῆς υἱὸν τὸν ὑψηλότατον καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν ἐγκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον βροντήσαντά τε καὶ θεολογήσαντα τρισμακάριστον γράφων Ἰωάννην, ἐν Πάτμῳ περιωρισμένον ἀποφάσει Δομετιανοῦ, τοῦ μετὰ Τίτον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βεβασιλευκότος, (ἄμφω γὰρ Οὐεσπασιανὸν παῖδες ἦσθη) περὶ τὴν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔσχατον ἐνιαυτὸν κατὰ τῶν πιστῶν λυττήσαντος, φησὶ προφητικῶς προαγορεύων (καὶ προφητικῆς μετέσχηκε χάριτος)· Ἐμὰς δὲ οὐθὲν τούναντιόν ἀποστερήσει τῆς Ἰωάννου παμφοῦς ἀκτίως, νῦν μὲν ἐντευξομένους τῇ μνήμῃ καὶ ἀνανεώσει τῆς σῆς ἀληθοῦς θεολογίας· μικρὸν δὲ ὕστερον (ἔρῳ γὰρ, εἰ καὶ τοῖς μνησθέν) ὑμῖν αὐτοῖς ἐνωθησομένους. Ἀξιόπιστος δὲ πάντως εἰμὶ, τὰ προσγενοσμένα μαθὼν ἐκ Θεοῦ καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῆς ἐν Πάτμῳ φυλακῆς ἀφεθήσῃ, καὶ εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν ἐπανήξεις, καὶ δράσεις ἐκεῖ τοῦ ἀγαθοῦ μιμήματα, καὶ τοῖς μετὰ σὲ παραδώσεις. Τοῦ Δομετιανοῦ τοιγαροῦν μετ' οὐ πολὺ τελευτηκότος κατὰ τὴν τοῦ χαρίσματος ἀποστολικῶς τε καὶ προφητικῶς διαπρέψαντος θεοσπασίου Πατρὸς πρόβρῃσιν, Νερούας, τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, τοὺς ἐν ὑπεροραῖς ἀνεκαλέσατο. Τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ μέγιστος εὐαγγελιστὴς εἰς τὴν Ἐφεσίων ἐπανῆλθε μητρόπολιν, καὶ τὰ τῆς προαγορεύσεως ἐληψε πέρας.

Τοῦ Νερούα τὸν βίον μετῆλλαχότος, ἐπὶ χρόνον ἕνα τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἡλιας κεκρατηκότος, εἰς Τραϊανὸν τὸν τύραννον τὸ κράτος μεταπέπτωκεν, ὃς λίαν τῇ κατὰ Σκυθῶν τε καὶ Θρακῶν, καὶ διαφόρων ὅτι πλείστον ἐθνῶν ἐπαρθεὶς νίκη, καὶ δόξας μηδενὸς ἀρχειν, εἰ μὴ καὶ τὸ πανευσεβὲς τῶν Χριστιανῶν σύστημα τῇ τῶν δαιμόνων καὶ βδελυκτῶν ξοδῶν λατρεῖα καὶ προσκυνήσει καθυποτάξειεν, ὡμότατον ἀνεβρίπαιε διωγμὸν, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτῷ τελοῦσαν τῶν μαρτυρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσε, πάντοσε διαπεμψάμενος ἀπνηεστάτους διώκτας αὐτοὺς Ἰταμῶς πάντας Χριστιανούς καταναγκάζειν θύειν τοῖς εἰδώλοις, ἢ μὴ πειθομένους παντοδαποῖς ἀποκτείνειν βασάνων εἰδῆσιν. Ὁ μακάριος τοίνυν, καὶ τρις τοῦτο καὶ πολλάκις Διονύσιος ἐπὶ ἑβδομηκονταετῇ χρόνον διὰ μυρίων ὀνειδισμῶν, καὶ πολέμων, καὶ κινδύνων ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν, καὶ ποτε ὁμοθησίων καὶ τῶν συντρόφων, μάλλον δὲ ἀσώφων διεληλυθὼς, καὶ πρὸς τὸσαῦτα πλήθη βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων εἰδωλομανῶν, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀνόμων καὶ δυσμενῶν Ἑβραίων ἀγρυπτάτην διασπορὰν ἀντιπαρταξάμενος, καὶ δραμῶν δρόμον διπλασίονα τοῦ ὄν Παῦλος ὁ πολυάθλος καὶ οὐρανοδρόμος δεδράμηκεν, ὅσον γε κατὰ τὴν χρονικὴν παράτασιν, καὶ λαοὺς ἀπείρους, διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ τελομένων σημείων καὶ τε-

A *leonibus imperio Trajani regis cibus projiciendus, circa nonum regni ipsius annum, desævientis contra Christianos pietatis amantissimos, Romanis per epistolam scripsit. Ut hinc liqueat, sub finem tyrannicæ sævitæ (ut pridem diximus) Dionysium sacrorum interpretem mortem occubuisse. Verum cum ad beatissimum Joannem scriberet tonitruum filium, ac omnibus cum terrenis, tum cælestibus sublimiorem, qui de rebus divinis instar tonitruum locutus est, qui in Patmo, edicto Domitiani post Titum fratrem ejus regnum adepti (ambo enim Vespasiani filii fuere), exsulavit, cum circa ultimum regni ejus annum contra fideles desæviret, propheticè hoc (cum futurorum prædicendorum gratia insignitus esset) prænuntiando dixit : 384 « Nos certe nullum infortunium privabit Joannis radiè omnia collustrante, nunc quidem memoriam et innovationem tuæ veræ theologiæ consecuturos : paulo vero post (dicam enim, etsi hoc temerarium videatur) vobis ipsis conjungendos. Sum autem omnino fide dignior, si ea quæ a Deo didici, quæque tibi præcognita sunt, etiam dixero, quod ex Patmi carcere liber dimitteris, et in Asiæ regionem reverteris, ibi imitanda rectitudinis exempla portacturus, et ea posteris traditurus. » Domitiano igitur non multo post vita functo, juxta oraculum summi Patris apostolicis et propheticis donis insigniti; Nerva, regnum adeptus, eos qui in exsilio erant revocavit. Tum vero Evangelista quoque maximus in Ephesiorum metropolim civitatem reversus est, et oraculum rei eventus comprobavit.*

Porro cum jam Nerva ipse quoque decessisset, qui uno anno habenas Romani principatus inmoderatus est, imperium ad Trajanum regem devolutum est, qui contra Scythas Thracæque ac quamplurimas alias gentes parta victoria elatus, existimavit nemini imperare posse, nisi etiam venerandam ac piam Christianorum congregationem cultui et adorationi dæmonum, qui sunt detestanda simulara, subderet. Proinde atrox illis bellum indixit, et universam ejus ditionem cruore martyrum, quoquoversum sævissimis quæsitibus dimissis inebriavit, mandans, ut ipsi omnes Christianos simulacris sacrificia facere improbe cogerent, non obtemperantes autem omni suppliciorum genere interimerent. Beatus igitur terque sæpiusque beatus Dionysius, ad septuagesimum annum per mille opprobria, tormenta, bella et pericula mortis, cum a suæ gentis hominibus, tum interdum a fide et religione conjunctis, domesticisque philosophis, præsertim insipientibus progressus, et tam ingenti barbarorum, ac gentilium in colendis simulacris insanientium multitudini, nec non ferocissimæ impiorum ac crudelium Hebræorum dispersioni expositus, cursum duplum peregit, ejus quem Paulus qui multum decertavit, qui que cælis illatus est, fecerat, quatenus præsertim ad temporis longitudi-

nem spectat, et varios populos, quos signis et prodigiis ab ipso virtute sancti Spiritus editis, fidei, quæ in Christum est, conciliavit; dum primæ persecutionis longissimos ac molestissimos cursus perageret, quos persecutorum primus, et omnium quotquot **385** unquam regnaverunt, pessimus atque impurissimus Nero contra Christianum populum excitavit, qui et summos Christi discipulos de medio sustulit. Reliquas vero tempestates quæ subsequutæ sunt, quas insania Domitiani contra fideles adduxit, cum fortiter pertulisset, in omnibusque probatus apparuisset, celeberrimam gloriam retulit. Quare fama velox quocunque permeans clarissimum ejus nomen asperrimis Trajani auribus insonuit, apostolicum ejus cursum quem ubique velocem ambierat, instar tonitruï annuntians multum item sudorem, laborem, potestatem, cum in verbis, tum in factis quibus diviniissima et salutaris fides prædicata signis atque miraculis ab ipso admirabiliter editis confirmaretur, atque dilataretur; gentilium vero superstitio et cultus simulacrorum vehementer infirmaretur ac dissolveretur. Quas ob res tyrannus turbatus ac furens quosdam animo plane ferino, qui Phalarim Echeturque sævitiæ, immanitate ac crudelitate superare dicerentur, ad partes Occidentis destinavit, inuncto illis onere investigandi ac persequendi divini præconis; et sicubi illum decretis regis cedere, dæmonibus inservire ac sacrificare reperissent, honoribus decorarent, ipsumque hominum corona stipatum ad se deducerent; sin minus pareret, ibidem capitis obtruncatione puniretur.

Igitur ministri, diaboli sævissima tyranni præcepta implentes, tanquam equi quidam stimulis agitati, vel famelicæ feræ ad venationem excitatæ, in Gallicam regionem cucurrerunt, ibique gregarios quosdam simulque plebeios sollicitabant, ut celeberrimum divinum præconem inquirerent. Qui sane cum Parisiis parvo oppidulo, quod sic appellatur, cum inquiringibus esset ostensus, eo celesriter properarunt; ipsumque caliginem ac in cœcendis simulacris errorem et insaniam, tum veritatis præconio, tum divinæ doctrinæ splendore, ac miraculorum prodigiis propellentem offenderunt. Oculis enim cæcorum lux restituebatur, surdorum aures aperiebantur, linguæ mutorum solvebantur, incensus claudorum constringebantur, variis morbis obstricti, implorato Servatoris omnipotentis auxilio, per admirandæ sanctitatis ejus ministrum miraculentem, æ in tenebris ignorantis positos ad cognitionis et salutis lucem adducentem, liberabantur. Interim enim fidelium multitudo augebatur, Deoque per Galliam, ac Germaniam provinciam maximam templa excitabantur; numerus vero superstitiosorum decrecebat, et simulacrorum **386** templa diruebantur, Belialque hostis potestas et fraus conculcabantur, isque in triumphum ducebatur. Quamobrem miser non ferens cernere suam ipsius potentiam dissolvi, obediens et mi-

A ραστείων σαγηνεύσας πρὸς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, τοὺς τε μακροτάτους καὶ χαλεπωτάτους τοῦ τε πρώτου διωγμοῦ διαύλους διαπεράσας, οὗς ὁ πρῶτος τῶν διωκτῶν, καὶ πάντων κάκιστος τῶν πώποτε βεβασιλευκότων, καὶ βεβηλότατος Νέρων κατὰ τοῦ Χριστοῦ νόμου πληρώματος διήγειρε, καὶ τοὺς κορυφαίους τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἀνεῖλε. Τοὺς δ' οὐ μετέπειτα χειμῶνας, οὗς ἡ Δομετιανοῦ μανία κατὰ τῶν πιστῶν ἐπήγαγεν, ἀνδρείως ὑπομείνας, καὶ δόκιμος ἐν πᾶσι φανεῖς, διαβόητον ἀπηνέγκατο κλέος· ὅθεν ἡ ὑπόπτερος φήμη, πανταχόσε θέουσα, τὴν πανεύφημον αὐτοῦ προσηγορίαν ταῖς τοῦ Τραϊανοῦ τραχυτάταις ἀκοαῖς ἐνήχησε, βροντηδὸν ἀναγγέλλουσα τὸν ἀποστολικὸν ὄν ἀπανταχῇ μετρεῖ πτερόεντα δρόμον, καὶ τὸν πολὺν ἰδρωτὰ, καὶ μόχθον, καὶ τὴν ἐν ἔργῳ καὶ καὶ λόγῳ δύναμιν, δι' ὧν ἡ κηρυττομένη θειοτάτη καὶ σωτήριος πίστις σημειοῖς καὶ τέρασιν ὑπ' αὐτοῦ παραδόξως ἐνεργουμένοις ἐθεβαιούτο καὶ ἐπλατύνετο, καὶ ὡς ἡ τῶν Ἑλλήνων δεισιδαιμονία, καὶ εἰδωλικὴ θρησκεία κατὰ κράτος ἐστηλιτεύετο καὶ κατελύετο. Ἐφ' οἷς ἄγαν παραχθεις ὁ λυσσιόδης τύραννος, θρηϊοῦδεις τινὰς τὴν γνώμην, Φάλαριν τε καὶ Ἔχετον τοὺς ἐπὶ θρηϊοῦδᾶ καὶ ἀσπλαγχνίᾳ καὶ ὠμότητι βωμένους ὑπεραίροντας, ἐξέπεμψεν ἐν τοῖς πρὸς ἤλιον δύνοντα μέρεσιν ἰχνηλατεῖν καὶ καταδιώκειν τὸν θεοκῆρυκα, καὶ εἰ που τοῦτον εὑροῖεν, εἰκοντα μὲν τοῖς βασιλικοῖς δόγμασι, καὶ λατρεύειν τοῖς δαίμοσι, καὶ θεῖον ἀνεχομένον, τιμαῖς καταγεραῖρην, καὶ ὡς αὐτὸν δορυφορούμενον ἀνάγειν, ἢ μὴ πειθόμενον αὐτόθι τῇ τοῦ ἕξιφους τιμωρεῖσθαι τομῇ.

Τοῖς οὖν τυραννικοῖς οἱ τοῦ διαβόλου θεράποντες ἀθεωτάτοις παροτρυνθέντες προστάγμασιν, ὅσον ἴπποι τινὲς οἰστρηλατούμενοι, ἢ πειναλέοι θῆρες ἐπὶ θήραν ἐπειγόμενοι, κατὰ τὴν Γαλλικὴν ἔθειον χώραν, κάκειθεν ὀχλαγωγῆσαντες ἀγέλαους τινὰς καὶ θημίους ἄμα, κατεξήτουν τὸν παναιοιδιμώτατον θεοφάντορα. Καὶ δὴ καταμνησθέντος αὐτοῦ τοῖς διώκταις ὑπάρχειν ἐν Παρισίοις (πολιχνῶν οὕτω καλουμένη), δραματικῶς εἰσελάσαντες, ἐκείσε κατέλαθον αὐτὸν ἀπειλύνοντα τὸν τε τῆς εἰδωλομανίας πλάνον καὶ ζῶσον τῷ τε τῆς ἀληθείας κηρύγματι, καὶ τῷ τῆς θείας διδασκαλίας διαιυγάσματι, καὶ τοῖς τῶν θαυμάτων τερατουργήμασιν. Ὁφθαλμοὶ γὰρ τυφλῶν ἀνέβλεπον, καὶ ὤτα κωφῶν ἠνοιγόγοντο, καὶ γλῶσσαι μογιλάων ἐτρανούοντο, καὶ βάσεις χωλῶν συνεσφίγγοντο, καὶ ποικίλων νοσημάτων ἀσθενούντες ἤλευθεροῦντο, τῇ τοῦ παντοδυνάμου Σωτήρος ἐπικλήσει, διὰ τοῦ θαυμασιωτάτου θεράποντος αὐτοῦ παραδοξοποιούοντος, καὶ τοὺς ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας καθημένους προσκαλούμενου πρὸς τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ σωτηρίας· ἐπὶ τοῦτοις γὰρ τῶν πιστῶν ἡ πληθὺς τῷ ζῆντο, καὶ ναὶ τῷ Θεῷ κατὰ Γαλλίαν, καὶ Γερμανίαν, τὴν μεγίστην ἐπαρχίαν, ἤγειροντο· ὁ δὲ τῶν δεισιδαιμόνων ἀριθμὸς ἤλαττοῦτο, καὶ τῶν εἰδῶλων οἱ σηλοὶ κατεββίπτοῦντο, καὶ ἡ τοῦ Βελίαρ τοῦ δυσμενοῦς δυναστεία καὶ ἀπάτη κατεπατεῖτο καὶ ἐθριαμβεύετο. Δι' ὅ μὴ φέρων καταλυομένην ὄρῃν τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὁ δεῖλαιος, τοὺς ὑπὲρ κούρας καὶ ὑπουργοῦς

κατὰ τοῦ ἁγίου τοῦ καθαιρουόντος αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ τὴν αἰσχύνην παραδειγματίζοντος ἐξέμηκεν· οἵτινες, αὐτὸν ἐμμανῶς συλλαβόντες σὺν Ῥουσεϊκῷ καὶ Ἐλευθερίῳ, τοῖς εὐαγεστάτοις αὐτοῦ φοιτηταῖς καὶ πνευματικοῖς υἱοῖσιν (ὧν τὸν μὲν Ἱερουργόν, τὸν δὲ λειτουργὸν καθιέρωσεν· ἄμφω γὰρ συγγωνιζέσθην καὶ συνετρεχέτην τῷ οἰκείῳ καθηγεμόνι καὶ φωταγωγῷ, καθάπερ Παύλῳ τῷ τῆς οἰκουμένης φωστῆρι Συλυανὸς καὶ Τιμόθεος), καὶ καθεσθέντες ἐπὶ τυραννικῷ βήματι, ἐμβλέψαντες δρακοντεῖω βλέμματι, καὶ λεοντεῖω βρυχημάτων κεκραγότες, ἤροντο λέγοντες· « Ἦ δὴ στήνη γεραῖε, σὺ τυγχάνεις ὧν ὁ τῶν θεῶν ἡμῶν τὸ σέβας ἀπαγαρεύων, καὶ τοὺς λαοὺς μαγικῇ τέχνῃ, καὶ εὐγλωττίῃ, γοητεύμασί τε πείθων μὴ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἀνικητοῖς ἀντιπίπτων βασιλεῦσι, καὶ τὴν τῶν δογμάτων αὐτῶν ἰσχὺν ἀποβαλλόμενος; Τίνι σεαυτὸν ἐπιγράφη καὶ ποίας θρησκείας εἶ, καὶ τίνα κηρύττεις θεόν; » Ὁ δὲ, κατ' οὐδὲν δειλάς τὴν αὐτῶν θραυστάτην ἀπόνοιαν, εὐθαρσῶς λίαν ἀντέφησεν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ τῆς ὑμῶν ἀθείας καθαιρέτης, καὶ τῆς εἰδωλικῆς μυσαρρότητος καταλυτής, καὶ πάσης Ἑλληνικῆς πλάνης στηλιτευτής, τῇ τοῦ Χριστοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καθεστηκώς, ᾧ καὶ ἐμαυτὸν ἀνέθηκα δούλον, ᾧ καὶ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματι μου, τῷ πρὸ πάντων μὲν τῶν αἰώνων ἐκ Πατρὸς γεννηθέντι ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως, ἐπὶ τέλει δὲ τῶν αἰώνων ἐκ Παρθένου Μαρίας ἄνευ σποράς τε καὶ φθορᾶς σαρκωθέντι καὶ τεχθέντι, κατὰ πάντα, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, βροτῷ καθ' ἡμᾶς χρηματίσαντι· καὶ δι' οἰκείου σταυροῦ καὶ θανάτου τὸ κράτος τοῦ διαβόλου καταργήσαντι, καὶ τὸν θάνατον νεκρώσαντι, καὶ μέχρις ἡδου τοῦ δυσεῖμονος κατελθόντι, καὶ τὸ ἐκεῖσε σκότος λύσαντι, καὶ τῇ τριημέρῳ αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει φῶς τῷ κόσμῳ λάμψαντι, καὶ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν βλύσαντι· ὃς ἐξεδίδαξε σέβειν ἓνα Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσει διαιρουμέναις ἀσυγχύτως, ἡγῶν ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, αὐτὸς ὑπάρχων εἰς τῆς ἀκτίστου Τριάδος, συναιδίας, καὶ συνἀναρχος, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Τοῦτον τὸν ἀληθινὸν Θεὸν κηρύττομεν· ταύτην τὴν καθαρὰν καὶ ἀμώμητον τῶν Χριστιανῶν πίστιν καταγγέλλομεν· ὑπὲρ ταύτης πάντα παθεῖν ἐτοιμῶς ἔχομεν, οὐ πῦρ, οὐ ξίφος, οὐ θυμὸν ἀγρίων θηρῶν, οὐθ' οἰανοῦν πρὸς ὑμῶν ἐπινοουμένην βασάνων ἰδέαν δειμαίνοντες. »

Τὴν εὐτολμίαν οὖν τοῦ ἀνδρειοτάτου καὶ πολυειδήμονος γέροντος καταπλαγέντες οἱ τύραννοι, πάλιν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ συνάθλους μαθητὰς εἶπον, ἀπειλὴν τε πνέοντες καὶ μαργαίνοντες· « Πρὸς ὑμῶν ἄρα τὰ τῶν βασιλέων ἡμῶν καὶ ἀρχόντων καταφρονεῖται δόγματὰ τε καὶ προστάγματα, καὶ ἡ τῶν ἀηττήτων ἡμῶν θεῶν τιμὴ καὶ ἐξουσία παρορᾶται; » Ὁ δὲ θεὸς ἱεράρχης, καὶ λόγις, καὶ ἐργῶ τῆς μαρτυρικῆς παρατάξεως προηγούμενος, θαρσαλέωτερον αἰθίς ἀντεφθέγγατο· « Ὅλοιοι βασιλέων καὶ ἀρχόντων ἅπαν ἀσεβές τε καὶ ἀντίθεον πρόσταγμα, καὶ θεοὶ οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν· ἀπο-

A nistros contra virum sanctum potentiae illius invasorem, et dedecoris indicem impulit; qui furibundi cum ipsum comprehendissent cum Rustico et Eleutherio sanctissimis ejus discipulis, filiisque spiritu sibi conjunctis, quorum illum quidem sacrificum, hunc vero sacrorum ministrum consecrara, ad tyranni tribunal sistunt. Simul etiam ambo decertabant, ac ductoris et praceptoris sui, quemadmodum etiam Pauli orbis terrae luminis Sylvanus et Timotheus, certaminis et cursus socii erant. Et tyrannico tribunali insidentes, hos torvo ac draconis aspectu intuentes leonis rugitu interrogabant, dicentes: « O despicate senex, tune es ille, qui cultum deorum nostrorum vetas, populosque arte magica, et dicendi artificio, ac praestigiis confisus, illos venerari, et invictis parere regibus resistis, vimque mandatorum illorum rejicis? Cuiquam temet addixisti? Aut qua religione obstrictus es, et quem deum praedicas? » Ille vero, audacissimam illorum contumaciam nihil veritus, animose valde respondit: « Vestrae ego impietatis vastator sum, impuritatibus simulacrorum eversor, ac omnium gentilium erroris diffamator; potentiae Christi unigeniti Dei Filii addictus, cui meipsum servum constitui, cui etiam servio in spiritu meo, qui ante quidem omnia saecula sine affectione, et extra tempus a Patre genitus fuit, in fine autem saeculorum ex Maria virgine, sine semine ac corruptione carnem assumpsit, et in lucem editus, in omnibus, praeter peccatum, mortali homini (ut nos sumus) similis factus, et cruce sua ac morte diaboli imperium, perempta morte, irritum fecit, ad inferosque incultos et horridos descendit, et ibi tenebras dissolvit, ac ejus resurrectione, quae tertio die a mortuis facta est, lux mundo illuxit, vitamque et incorruptionem attulit; qui unum Deum in tribus personis inconfuse divisit, nempe in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, docuit venerari, cum ipse alioqui unus increatae Trinitatis existens, simul cum Patre, sanctoque Spiritu sempiternus, sine principio, ejusdemque substantiae sit. Hunc verum Deum praedicamus, hanc puram et irreprehensibilem fidem annuntiamus, pro hac omnia pati parati sumus, non ignem, non gladium, non immanem ferarum agrestium feritatem, neque qualemcunque a vobis tormentorum faciem excogitatam pertimescimus. »

387 Hanc igitur fortissimi ac sapientissimi senis animi fortitudinem tyranni admirati, eidem rursus ejusque certaminis sociis discipulis minas spirantes et insanientes dixerunt: « Itaque regum nostrorum principum jussa decretaque a vobis contemnantur, et honor deorum nostrorum insuperabilium et potestas despicitur? » At divinus pontifex martyrum aciei, cum ob verborum, tum operum excellentiam, antesignanus, audentius rursus respondit: « Facessat regis ac principum omnis impietas, et edictum Deo contrarium, et vestri dii qui nec caelum nec terram fecerunt, ut imbecilles,

ut vani, ut vere abominabiles pereant, indigni de quibus verba flant; dæmonia autem sunt, et figuræ cacodæmonis consilio effictæ, et artificiosa manuum hominum opera. Similes igitur illis flant surdi, cæci, sensus expertes, qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. Nos enim Christum, verum rerum omnium Deum opificem, curatorem, et vitæ principem agnoscimus, et ipsum solum veneramur ac prædicamus, spemque in ipsum ponimus, et pro ipso mori libenter parati sumus, nosque tanquam sacras victimas et hostias reputamus, et properantes ad hanc regulationem, valde gloriamur, ut qui nos denuo resurrecturos, melioremque ac beatiorum, perpetuoque duraturam hæreditatem consecuturos certo credimus, atque adeo incorruptis coronis decoratum iri. Vos vero rursus, quotquot in ipsum non creditis, sed dignitatem ejus, regnumque verum, sempiternum, et sine carens repellentes, ministros ejus interficitis, sempiterno igni, et immedicabilibus perpetuisque suppliciis traditos intuebimur. » Ad hæc flagitiosissimi, et ab omni pietate alienissimi persecutores perturbati, ira pleni ac indignatione, frendentes iue dentibus, ensibus eductis, sanctissimo Dei præconi jugulum prompte præbenti divinum sacratissimumque caput, ac deinde capita duorum viæ, cursus, ac certaminum, non minus quam prædicationis sociorum, amputaverunt: dum ipsi ad cursum martyrii ac postreimi finis certamen cervices prompte projicientes, ensisque ictui alacriter protendentes antevertere alter alteri festinarent, ut non a doctore et sacro institute suo in hac mortali et spinas producente vita omnino relinquerentur, sed, ut dux ac præceptor eorum, ad muneratorem Deum breviter cum eo simul commigrarent: ut, quemadmodum una in certaminibus laborabant, easdem etiam coronas

et præmia laboris participes simul acciperent. Quo enim pacto qui probe a pueris instructi, multisque ac variis exercitati laboriosis certaminibus, divino Christi ipsius amore flagrabant, quibus omnibus nec corpori nec animo parcere didicerant, ut ipso solo vere ligno vitæ fruerentur, non doctoris et præceptoris sui promptitudinem ad martyrii certamen imitarentur? Sicut enim fortissimus exercitus imperator, qui sese prælio primus exponat, commilitonibus animos addit, dum bellicum canere præcipit, et hostium exercitibus obviis primus efficitur: sic divinorum certaminum peritissimus senex, longa et annorum plena exacta senectute, ad beatissimam pro Christo cædem primus exsiliens, coronas victoriæ pertulit, et dulcissimos filios ad subsequendum, ac eandem beatissimam mortem libenter eligendam præparavit.

ρωιτάτην προπηθήσας σφαγήν, τούς τε τῆς νίκης ἐφέπεσθαι, καὶ τὴν ὁμοιον ἀσπασίως ἐλέσθαι παμμαχῆρινον προπαρασκεύασε θάνατον.

Quis igitur, eum qui septuaginta annos apostolicum cursum percurrerit, servatorem Christum prædicaverit, verbi salutaris nobilem et incorruptam cementem in terris rationis participibus seminarit,

λέσθωσαν ὡς ἀβρανεῖς, ὡς μέλει, ὡς βδελυροὶ ὄντως ὁμῶν οἱ θεοὶ, καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι· δαιμόνια γὰρ τυγχάνουσιν ὄντες, καὶ διανοίας κακοδαίμονος ἀναπλάσματα, καὶ χειρῶν ἀνθρωπίνων τεχνήματα. Ὅμοιοι τοίνυν αὐτοῖς οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς γένοιτο, κωφοὶ, καὶ τυφλοὶ, καὶ ἀνασθητοὶ. Ἡμεῖς γὰρ Χριστὸν τὸν ὄντως ὄντα τῶν ὄλων θεὸν τε καὶ δημιουργὸν, καὶ κηδεμόνα, καὶ τῆς ζωῆς χορηγὸν γινώσκομεν, καὶ αὐτὸν μόνον σέβομεν, καὶ κηρύττομεν, καὶ τὰς ἐλπίδας εἰς αὐτὸν ἀνατιθέμεθα, καὶ θανεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ προθυμούμεθα, θυμάτων ἱερῶν καὶ σφαγίων δίκην ἑαυτοῦς λογιζόμενοι, καὶ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν τοιαύτην σφαγήν, ἅγαν ἀγαλλόμεθα, ὡς ἀσφαλῶς πιστεύοντες αὐθις ἀναστήσεσθαι, τῆς κρείττονος, καὶ μακαριωτέρας, καὶ διαιωνιζούσης τευξόμενοι λήξεως, καὶ τοῖς ἀκηράτοις στεφθησόμενοι στέμμασι. Τοὺς δ' αὖ καθ' ἑμᾶς εἰς αὐτὸν μὴ πιστεύοντας, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ θεότητα, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ἀίδιον, καὶ πέρας οὐκ ἔχουσαν βασιλείαν ἀθετοῦντας, καὶ τοὺς αὐτοῦ θεράποντας ἀναιροῦντας, αἰωνίῳ πυρὶ καὶ βασάνοις ἀνηκέστοις καὶ ἀλήκτοις παραδιδόμενους ὀφόμενοι. » Πρὸς ταῦτα ταραχθέντες οἱ παμπόνηροι καὶ ἀσεβέστατοι διώκται, καὶ πλησθέντες ὀργῆς καὶ θυμοῦ, καὶ τοὺς ἰδόντας βρόξαντες, τὰ ξίφη σπασάμενοι, τοῦ τρισμαχαρίου θεοκλήρυκος τὸν αὐχένα προθύμως ἐκείναντος, τὴν θείαν καὶ πανίερρον κεφαλὴν ἀπέτεμον· μεθ' ἧν καὶ τὰς τῆς ξυνωρίδος τῶν συνοπαδῶν, καὶ συνδρόμων, καὶ συνθηλικῶτων οὐχ ἦττον ἢ συγκεκρηχότων, ἀπέκοψαν, θατέρου θάτερον, εἰς τὸ τῆς μαρτυρικῆς ἀγωνίας, καὶ κεφαλικῆς τελειώσεως προλαβεῖν σπευδόντων στάδιον, τοὺς τραχήλους εὐθύμως προβαλλόντων, καὶ τῇ τοῦ φασγάνου πληγῇ προσιθύντων εὐπρεπεῖς, ὡς ἂν μὴ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ἱεροτελεστοῦ πάμπαν ἀφυστεροῖεν ἐν ταύτῃ τῇ ἐπικλήρῳ καὶ ἀκανθοφόρῳ βιοτῇ, ἀλλὰ συντόμως τὴν αὐτὴν τῷ διδασκάλῳ καὶ προσαγωγῷ τρόπον πρὸς τὸν ἀλλοθέτην συνεκδημοῖεν, ὃν τρόπον καὶ τοὺς ἄλλους συνδιήλοσαν, ὅπως καὶ τῶν αὐτῶν στεφάνων καὶ ἐπάθλων ἅμα συμμετοχοὶ τέλειεν. Πῶς γὰρ οἱ καλῶς παιδαγωγηθέντες, καὶ πολλοὺς ἤδη πολυειδῶς ἐγγυμνασθέντες ἀθλητικοὺς γυμνάσμασι, καὶ Χριστὸν αὐτὸν θεῖον ἔχοντες ἔρωτα, δι' ὧν πάντων καὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἀφειδεῖν ἐδιδάσκοντο, ὅπως αὐτοῦ μόνου τοῦ σαφῶς ὄντος ξύλου τῆς ζωῆς κατατρυφῶν, οὐκ ἂν τοῦ γυμναστοῦ καὶ παιδευτοῦ τὴν ἐπὶ τὴν μαρτυρικὴν ἀριστείαν ἐξήλωσαν προθυμίαν; Καθάπερ γὰρ στρατηλάτης κράτιστος, τῆς στρατιᾶς προαγωνιζόμενος, τοὺς συμμαχητὰς προθυμαίνων καὶ προκελευόμενος ἕβειν ἐνυάλιον, πρῶτος ὁμιλεῖ τοῖς τῶν πολεμίων στρατεύμασιν· οὕτως ὁ τῶν θείων ἀγώνων ἐμπειρότατος πρεσβύτερος, καὶ βαθὺ καὶ πῶν εἰσεληλακῶς γῆρας, πρὸς τὴν ὑπὲρ Χριστοῦ μαχαροεκομίσατο στεφάνους, καὶ τοὺς γλυκυτάτους υἱεῖς

Τίς οὖν τὸν ἐν ἑτεσιν ἐβδομήχοντα τὴν ἀποστολικὴν ὁδεύσαντα πρὸσον, καὶ Σωτήρα Χριστὸν κηρύξαντα, καὶ τοῦ σωτηρίου λόγου τὸν εὐγενῆ καὶ ἀκίβδηλον σπύρον ἐν πολλαῖς λογικαῖς ἀρούραϊς κατα-

σπειραντα, και πολύχουν ἀμυσάμενον ἄσταχυν, και γνησίους μάλα και τιμίους ἐναποθέμενον ταῖς ἱεραῖς ἀποθήκαις καρπός, ἀξίως θαυμάσειεν; Τίς τὸν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνου μήκος εὐαγγελικῶς ἀριστεῦσαντα, και νικηφόρον ἀναδεδειγμένον· ἐν μέσῳ χριστομάχων τυράννων, και δήμου θηριωδεστέρου λεόντων και λύκων ἀντικειμένων ἐπαινέσειεν ὅσον ἐπαινεῖν ἐποφείλεται; Ποία γλῶττα πρὸς διήγησιν τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, κατορθωμάτων, και ἀθλημάτων ἀρκέσειεν; ἃ γῆς μὲν αἱ φυλαὶ κατεπλάγησαν, αἱ δὲ τῶν οὐρανῶν τάξεις ἐξεθείασαν, και Χριστὸς ὁ παμβασιλεὺς και τῶν βραδείων διανομὸς ἀπεδέξατο, και ἀναβήσασιν ἐπινικίους, και στεφάνων ὑπεράλμπρων ἀμοιβαῖς τὸν κατωρθωκότα και διηθληκότα διέσπεψεν. Ὡ τῆς ἀγίας και θεοσεβίας κεφαλῆς, τῆς ὑπὲρ Χριστοῦ τῆς ὄντως ἀγάπης τμηθείσης! Ὡ τῆς πλείστα και μέγιστα θεῖα και ἀπόρρητα χωρησάσης, ἃ μὴ κεχώρηκε κόσμος, πανιερωτάτης κορυφῆς, τῆς μυρίου και μακροῦς διαβλήσσης ὑπὲρ τοῦ θεοῦ κηρύγματος ἀγῶνας! Ὡ τῆς ἐμβατευσάσης τοῖς ὑπερουρανίοις διακόσμοις, και τὰ λόγου τε παντὸς πέρατα και νόος νοησάσης· και φεγγαμένης! Ὡ τῆς θειοτάτης ψυχῆς ἐκείνης, τῆς δὲ δι' ἀγγελικῆς δορυφορίας εἰς τὰς οὐρανίους ἀναπάτης ἀψίδας! ἦν, ἐνδόξως πρὸς τὸν τῆς δόξης Κύριον και στεφανοδότην Ἰησοῦν ἀνιούσαν τῶν εὐκλειῶν πόνων ἀπίχαιρα κομιουμένην, ὕμνησεν ἐκάστη τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων, τὴν αὐτῆς ἄθλησιν γεραίρουσα, καὶ ἀμειβομένη τῆς ἀγγελοπρεποῦς ὑμνήσεως, ἦν ὁ κοινὸς αὐτῶν ὑμνήτωρ ἐνθεαστικῶς τε και παναρμονίως συνήρμωσεν· ἦν ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, τὰς ἑαυτῆς ἀνοίξασα πύλας, ἐνεκολπώσατο· ἦν ἡ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς προσεπτύξατο· ἦν πνεύματα και ψυχὰς δικαίων ὁσίων και ταπεινῶν τῆ καρδίᾳ, τὴν ἐν δικαιοσύνῃ και ὁσιότητι, και μετρίῳ, και θείῳ φιλοφρονήματι πολιτευσάμενην, και μέχρις αἵματος τὴν πίστιν παρήρησιασαμένην, και ὑπὲρ αὐτῆς πυκτεύσασαν ἐνηγαλλίσατο· ἦ τῶν ἀποστόλων ἡ χοροστασία περπωδῶς ἐνεκαυχῆσατο· ἐφ' ἣ τῶν προφητῶν ὁ χορὸς ἠγαλλιάσατο, μεθ' ἧς ἑορτάζει και εὐφραίνεται, τὴν ἐξ οἰκείων ἀγῶνων και αἱμάτων ὑφανθεῖσαν και βαφεῖσαν βασιλικὴν πορφύραν περιβεβλημένη και πεποικιλμένη τῶν ἀθλοφόρων μαρτύρων ἡ πανήγυρις.

Μακαριτέον τοῖνον τὴν πόλιν τὴν ταμειουσαμένην, τὴν τε θεοσεφῆ και πανσεβασμίαν σου κεφαλὴν και τὸ τίμιον λειψάνον, και τῶν, οὓς ὡς ἱερεῖα πανάμωμα και πανευῶδες θυμίαμα τῷ Θεῷ προσενήνοας, συμφοιτητῶν, ὧ θεοκρήκων και ἱεραρχῶν και μαρτύρων πανάριστε· και τοῖς ἀγίοις ὑμῶν φοινηθεῖσαν αἵμασιν, ἐξ ὧν ἰαμὰ τι και κῆραι νάουσιν ἀεὶ τοῖς πίστει προσφεύγουσι, και τὴν τῶν ἀλγυόντων νοσημάτων ἐξαιτοῦσιν ἱασιν. Ὡς ἀληθῶς μεμακάρισται Παρισία, ἡ τῆ μὲν πηλικότητι τῶν κατὰ Γαλίαν μικρότερα πόλεων, τῷ κεκληρῶσθαι δὲ σε, τῶν διδασκάλων ὧ πρόκριτε, θησαύρισμα παντὸς αἰσθητοῦ πλοῦτου τιμαλφέστερον και πολιοῦχον κεκτῆσθαι, και φρούραρχον λαμπρότερα χρηματίσασα· ἀγιασμός γὰρ αὐτῆ θεόθεν ἐδόθη, τὴν τῶν πολυτῶν και ἐπιπόδων καθαγιαζῶν φιλόχριστον ἄθρησιν· και

A copiosam spicam messuerit, et fructus apprime nobiles et honoratos in horreis sacris reposuerit, digne admirari posset? Quis eum qui huc usque temporis evangelico ritu strenue se gesserit, ac inter tyrannos Christum, ac populum leonibus ac lupis oppositis ferociorem, victoriam retulerit, satis pro dignitate laudaret? Quæ lingua ad ejus virtutes, recte facta, et certamina celebranda sufficeret? Quæ quidem tribus terræ admiratæ sunt, colorum ordines beata prædicaverunt, Christus rex omnium, et præmiorum distributor approbavit, et præconiis quibus victores ornari solent, coronisque illustribus, tam recte munus Christianum exsectum ac decertantem coronavit: O sanctum, et divinum caput, pro vero Christi amore præcisum!

B O plenum plurimis ac maximis rebus divinis et ineffabilibus caput sacratissimum, quarum mundus non fuit capax, innumeros longosque pro divino præconio labores perpessum! O virum cum cœlestibus ordinibus incedentem, et ea locutum quæ quemlibet sermonem et sensum excellunt! O divinissimam animam illam, quæ corona stipata angelorum ad cœlestia culmina evolavit, quam dum magnifice ad gloriæ Dominum et coronatorem Jesum ascenderet, pro gloriosis laboribus præmiis auctam singuli angelorum ordines laudarunt, ac certamen ipsius præmiis 389 ac laudatione, quæ angelos decet, munerati sunt; quam communis ipsorum laudator divine ac aptissime concinnavit; quam cœlestis Hierusalem, suas ipsius portas aperiens, sicut suscepit suo, quam Ecclesia primogenitorum, quæ in cœlis ascripti sunt, amplexata est; quam spiritus et animæ justorum, piorum et humilium corde in justitia et sanctitate, moderata ac divina animi æqualitate in mundo versatam, et fidem ad sanguinem usque animose professam, et pro ipsa martyrio functam, in sinum suscepit! Ob quam apostolorum chorus decenter gloriatum est. In qua vatum sacrorum cœtus gestiens exsultavit, et celebres conventus agit, atque lætatur: et eam effuso propriis in certaminibus sanguine florentem, ac quasi regia purpura tinctam læti martyres præmiis cumulati ambiunt et exornant.

D Beata igitur prædicanda civitas est, quæ tuum maxime venerandum caput a Deo coronatum, et pretiosas reliquias asservavit, atque duorum etiam condiscipulorum, quos tanquam victimas immaculatas et suavissimi odoris incensum, Deo obtulisti. O divinorum præconum ac summorum præsulum et martyrum amplissime! Et sacro vestro cruore tinctam, ex quo medicina quædam ac fontes ad fidem confugientibus, et curationem contra molestas ægritudines exposcentibus perenniter profluunt. Quam vere beata Parisina civitas, quæ magnitudine quidem Galliæ civitatibus cedit, dum vero te, o doctorum præstantissime, thesaurum omnibus mundi divitiis pretiosiore, in hæreditatem accepit, patronumque et excubatorem acquisivit, splendidior cunctis et beatior appellata est! Ei enim ut sancti-

tudo cœlestis datus es, qui cœtum civium et advenarum Christi colentem sanctum efficeres. Datus es ei etiam ut cœlestes divitiæ, quæ delicias præberent, non eas quæ supercilium corporis attollunt, dulcemque ad breve tempus gustum exhibent, et celeriter labuntur atque deficiunt, quas terra et mare producunt, et sinus sacer ac fluvius piscosus profundusque circumdans et circumsonans altum tenentibus Niliacis æmulus fluentis. Murus munitissimus oppositus, non labentibus et politis electis lapidibus compositus, propugnaculis, turribus et murorum fastigiis ut ferreum septum innixus, sed tua tuorumque commilitonum consecratione fundatus, vestrisque erga Deum benignis precibus ignem e cœlo deducentibus fundatus, quæ quinquagenarios, 390 et centuriones, ac millenarios cum barbaricis illorum exercitiis absumant. Salutaris portus propositus es, suscipiens eos qui ex vitæ hujus tempestate ad portum tendunt, et pratium rationale quod omnigenam circumjacentem temeritatem, tanquam hortus ille qui erat in Eden, arceat. In hac tuum sanctissimum templum erectum est, quod omne singulari benignitate fidelibus refrigerium præstat, ac quibuslibet spiritus alimentis oppositam mensam implet, quæ animas satiat, florere compellit, atque incorruptam vitam elargitur. Ergo sicut Parisiis divino et cœlesti atque spiritali altari insistens, inter eos qui tecum coronati sunt medius benignum Jesum, universo mundo propitium reddens, quem dilexisti, quem prædicasti, per quem capite truncatus coronam digne retulisti, nunc eos qui in sacram ac venerandam hanc tuam celebritatem et optatissimam memoriam celebres conventus agunt, laudantes, ac martyrium præmio dignissimum honorantes, aspicere, amplexari, atque iis bene precari, ac benignum Deum propitium reddere, et precibus compellere velis, te maxime ac divinissime præsul, martyrum illustrissime, obsecramus ut a molestia vitæ, quæ nos circumstat, liberare; tyrannidem quæ nos ingrassatur tollere; mœrorem quo obsiti sumus repellere; tranquillitatem ac profundam quietem, et statum perturbatione vacuum Ecclesiis impertiri dignetur, ut pace constituta, et una divinæ religionis concordia, et paritate consilii dominante, verus et summus ille pastor, et princeps pacis Christus ab omnibus unanimiter glorificetur. Quem decet omnis gloria et honor, imperium cum ejus Patre, qui principio caret, ejusdem substantiæ, et Spiritu sancto benigno, vitæque datore, nunc et semper, et in perpetuas sæculorum æternitates. Amen.

A πνευματικὸς ἄλδος, τρυφήν πορίζων, οὐ τὴν τὸν σαματικὸν ὄγκον αὐξάνουσαν, καὶ πρὸς βραχὺ τὸν φάρυγγα γλυκαίνουσαν, καὶ θάπτων ἀπολλυμένην, καὶ φθίνουσαν, ἣν γῆ καὶ θάλασσα φέρει, καὶ κόλπος ἰέριος, καὶ ποταμὸς ἰχθυοφόρος καὶ βαθύρρους, ὁ περικυκλῶν καὶ περιηχῶν τοῖς πελαγίζουσι νειλώμοις ἀμιλλώμενος χεῦμασι. Τεῖχος ὀχυρώτατον προβέβησαι, οὐ ῥυτοῖς τε καὶ ξεστοῖς ἐξειλεγμένοις λίθοις ἡρμολογημένον τε καὶ δεδομημένον, καὶ προμαχώσι, καὶ πύργοις, καὶ ἐπάλλεσιν ἐρηραιομένον, οἷον ἔρκας σιδήρεον, ἀλλὰ τῇ σῆ τε καὶ τῶν ὧν συναθλητῶν τεθεμελιωμένον ἀγιστεῖα, καὶ ταῖς ὕμετέραις πρὸς Θεὸν εὐπροσώποις πεπυργωμένον ἐντεύξεσι, πῦρ οὐρανῶθεν καταγοῦσαι, πεντηκοντάρχους τε καὶ ἑκατοντάρχους καὶ χιλιάρχους ἀντιθέους σὺν τοῖς αὐτῶν βαρβαρικοῖς καταναλίσκον στρατεύμασι. Λιμὴν πρόκεισαι σωτήριος, τοὺς ἐκ βιωτικῆς προσορμιζομένους ζάλης ὑποδεχόμενος, καὶ παντοίαν περιστάτικην ἀπειργων περιπέτειαν· λειμῶν νοητὸς, ὡς ὁ ἐν Ἐδέμ παράδεισος, καὶ τὸ σὺν ἱερώτατον ἐπ' αὐτῇ πεφύτευται τέμενος πᾶσαν διὰ τῆς ἐνοίκου χάριτος τοῖς πιστοῖς ψυχαγωγίαν παρεχόμενον, καὶ παντοδαπαῖς πνευματικαῖς ἐδωδαῖς πλήθουσαν παρατιθέμενον τράπεζαν, ψυχὰς ἐστιῶσαν, καὶ θάλλειν ποιούσαν, καὶ ζῶην προξενούσαν τὴν ἄφθαρτον. Ὡς σὺν ἐν Παρισίᾳ τῷ θεῷ καὶ ἐπουρανίῳ, καὶ νοεῖν ὁμοιοπαθῶν παριστάμενος τῶν σὺν συσσεφανιτῶν μεσοῦμενος, τὸν εὐμελιετῶν ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς ἐκμελιεσσόμενος Ἰησοῦν, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ἱεράρχην, καὶ στεφανοδότην, καὶ πάσης αἰτιῶν τε καὶ πάροχον ἀγαθωσύνης, ὃν ἠγάπηκας, ὃν κεκήρυκας, δι' ὃν αὐχένα τμηθεὶς ἀξίως τὸ στέφος ἀπεληψας, τοὺς νῦν συναγχερμένους εἰς ταύτην σου τὴν ἱεράν καὶ σεπτήν πανήγυριν, καὶ τὴν πανερέσμιόν σου μνήμην ἑορταστικῶς ἐκτελοῦντας, καὶ τὴν ἀξιογέραστον ὕμνουντάς τε καὶ τιμῶντας ἀθληταῖς, ἐποπτεύοις, καὶ περιέποις, καὶ εὐλογοῖς, τὸν οἰκτιρμονα Θεὸν ἐξιλεούμενος καὶ πρεσβεῦων, ἀρχιερεῦ θεοῦκατε καὶ μαρτύρων περιφανέστατε, τὴν μὲν τῆς περιστοιχιζούσης βίας ἐπάχθειαν ἀποστῆσαι, καὶ τὴν καθ' ἡμῶν τυραννίδα καταπαῦσαι, καὶ τὴν ἐπαχλύζουσαν ἐπαμῦναι καθήκειαν· γαλήνην δὲ καὶ βαθεῖαν ἀταραξίαν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιβραβεῦσαι, εἰρηναίαν κατάστασιν, ὅπως, εἰρήνης βραβευομένης, καὶ μιᾶς θεοῦ δόγματος συμφωνίας καὶ ὁμονοίας κρατούσης, ὁ ὄντως ἀρχιποιμὴν καὶ εἰρηνάρχην Χριστὸς παρὰ πάντων ὁμοφρόνως δοξάζοιτο, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, καὶ τιμὴ, καὶ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ καὶ ὁμοουσίῳ Γεννήτορι, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MARTYRION

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

Κατὰ Μεθόδιον, ἢ ὡς ἄλλοι, Μητροδόρον.

MARTYRIUM

BEATI DIONYSII AREOPAGITÆ

Auctore Methodio, vel, ut alii, Metrodoro.

Petrus Lansseftius, Gravelinganus, Societatis Jesu presbyter, interpretationem Græco sermone adaptavit notisque illustravit.

Μετὰ τὴν μακαρίαν καὶ ἐνδοξοτάτην ἀνάστασιν Α τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀνδρικοῦ αὐτοῦ ναοῦ ὑπὸ Ἰουδαϊκῆς παρανομίας, ὡς αὐτὸς εἶπε, διάλυσιν. καθὼς τῇ ἑαυτοῦ θεῖᾳ ἐξουσίᾳ τριήμερος ἐκ νεκρῶν ἐγήγερτα· ἔτι δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως ἑαυτῷ κατὰ σάρκα ὑπεράνω πάσης οὐρανοῦ στρατιᾶς, καὶ ἐπάνω πάσης ἀγγελικῆς τάξεως ὑψωσιν καὶ ἀνάβασιν, καθ' ἣν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἑαυτὸν ἰδίῳ θελήματι προσήνεγκε· μετὰ τὴν μεθ' ἡμέρας ἅ' διὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ ἀναλήψεως ἐν τοῖς ἀγίοις ἀποστόλοις τοῦ ἀγίου αὐτοῦ Πνεύματος ἔχουσιν, καθ' ἣν ἐξουσίαν εἰλήφασι δῆσαι καὶ λύσαι (54), καὶ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις ἀρχοντας προέδρους προστήσασθαι, καθὼς προώρισε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι· μετὰ καιροῦς τῆς γενέσεως πόλεως Β Ῥώμης ἐν ἔτει ὀγδοηκοστῷ ὀγδῶ (55), ἐπιλαβομένου τὴν ἀρχὴν Νέρωνος Καίσαρος, πέμπτου αὐτοῦ ὄντος ἀπὸ Αὐγούστου, ὁ μακάριος Πέτρος ὁ ἀπόστολος μετὰ καὶ τῶν ἑτέρων ἀποστόλων ἀποσταλέντες κηρύξαι (56) τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, αὐτὸς μεθ' ἱκανὰ ἔτη τοῦ αὐτοῦ κηρύγματος τὴν ὑψηλοτάτην Ῥωμαίων βασιλεύουσαν Ῥώμην καταλαβὼν, κάλεισε κηρύξαι οὐρανῶθεν ἐνεπιστεῦθη, ἵνα, ὡς κορυφαῖος τῶν ἀγίων ἀποστόλων ἐν τῇ τάξει τῆς ἀποστολῆς γεγονώς, πρῶτος ἐν Ῥώμῃ γίνηται ἐν τοῖς ἀγίοις συμμέτοχος τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων· καὶ γὰρ ἡ πόλις, ὡς μεγάλως συνεχόμενη σφάλμασι, μειζοσιν ἔχρηζε πρόποις διορθωθῆναι, ἵνα, οὗ ἦν ἡ πλάγη βαρυτάτη, ἐκεῖ γένηται καὶ ἡ χάρις μεγάλη. Εἶτα, καθὼς εἴρηται, ὁ τύραννος καὶ ἀσεβὴς C Νέρων τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν οἰόμενος καθυποτάξαι τῇ ἑαυτοῦ τυραννίδι, ὄργῃ ἀπειθείας ἑαυτοῦ καὶ ἰταμότητι μανίας λυσσῆσας, κατὰ τῶν δούλων τοῦ Χριστοῦ ἐξήσθη, καὶ ἐν τῷ τεσσαρτεσκαίδεκάτῳ ἔτει τῆς αὐτοῦ τυραννικῆς αὐτοκρατορίας τοὺς μακαρίους Πέτρον καὶ Παῦλον ἀδίκῳ θανάτῳ καταδίκασε, δι-

391-394 Post beatam gloriosissimamque Domini ac Dei nostri Jesu Christi resurrectionem, verique ipsius templi, Judæorum scelere, ut ipse prædixerat, proceratam dissolutionem, quemadmodum divina sua potestate tertio die a mortuis excitatus est : post elationem ex nostra humilitate quam sibi carne assumpserat, et ascensum super omnem cœlestem exercitum, omnesque angelorum ordines, quo Deo et Patri se ipsum sua voluntate obtulit : post sancti ejus Spiritus in sanctos apostolos effusionem (quæ post quinquaginta dies per sanctam ejus assumptionem collata fuit) qua ligandi atque solvendi acceperunt potestatem, sanctisque ejus ecclesiis principes præficiendi, sicuti ante orbem conditum constituerat ; anno octavo et octingentesimo post natam Romam, cum imperiam adeptus esset Nero Cæsar, quintus ab Augusto, beatus **395** Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis missus, qui Evangelium universo orbi prædicaret. Is post multos annos prædicationis suæ, suprema urbe Roma occupata et delecta, ibi divinitus prædicandi munus accepit, ut quasi vertex et princeps sanctorum apostolorum in ordine muneris apostolici factus, primus Romæ in certaminibus eorum que Christus perpressus erat, socius ac particeps fieret. Urbs enim illa, quemadmodum in magnis erroribus versabatur, sic majoribus remediis egebat ut corrigeretur ; ut ubi gravissimus erat error, ibi etiam maxima gratia abundaret. Deinde quemadmodum dictum est, tyrannus et impius Nero, qui se tyrannidi suæ terram et mare subacturum speraret, furore crudelitatis suæ, vique amentię in rabiem adactus in Christi servos exarsit, ac quarto decimo tyrannici imperii sui anno, beatos Petrum et Paulum iniqua morte condemnavit, per beatorum sanguinis effusionem, et per martyrii victoriam pro meritis, etsi invitus, eos ad regnum cœ-

lorum præmittens. Verumtamen antequam beatus Petrus victoria martyrii vitam quæ in regno celorum degitur, meritis esset, beato Clementi Ecclesiæ potestatem tribuit his verbis : « Ut a Domino meo Jesu Christo ligandi atque solvendi mihi concessa est potestas, sic eandem quoque potestatem in perpetuum tibi do et tribuo, ut quemcunque in terra ligaveris, in cælis ligatus sit. » Hanc potestatem plenam et perfectam posteris qui perfecti et digni essent in Ecclesiis præire, sortem vel hæreditatem reliquit. Ac de his quidem, quoniam ex connexione consecutioneque illius apostolicæ Ecclesiæ temporis pauca diximus, ad beati Dionysii certamina convertimus orationem, ut, sicut dictum est, ex temporum consequentia de eo pauca narremus.

ἐν ὀλίγῳ διηγησάμενοι, ἐπὶ τοὺς τοῦ μακαρίου Διονυσίου ἀγῶνας μετενεγκω τὸν λόγον, ἵνα, καθὼς λέλεκται, ἐκ τῆς τῶν χρόνων ἀκολουθίας περὶ αὐτοῦ ὀλίγα διεξέλθωμεν.

Post clarissimum Domini et Dei nostri Jesu Christi in cælos ascensum, beatus Paulus, Spiritus sancti concessu et munere, ab errore perfidiæ in viam salutis rediit, ita ut fidem et religionem, quam paulo ante oppugnavisset, tandem expletam, cum laude et gloria prædicaverit, Dominique instituto in gentibus sæctus sit vas electionis. Tum enim tum Domini nostri Jesu Christi nomen ignaris gentibus prædicans, Athenas venit, atque ibi sanctum etiam virum hunc Dionysium, gentium moribus et institutis paulo ante implicatum, ad viam salutis ductu suo **396** convertit, eumque sacrosancto baptismo, ut ita dicam, regeneratum et renatum divina sanctitate rursus confirmavit. Tum scilicet, cum spinas et carduos erroris ex profundo cordis ejus, Spiritus sancti beneficio et gratia evellit ac præcidit, fructumque et novam gemmam sive germen, ut in bona terra irrigatum divino verbo atque hinc contemplatione edidit. Cum vero etiam Christi milites quotidie divino amore inflammati, in omnes partes divina gratia superne una cum ipsis præeunte currerent ; tum beatus quoque hic Dionysius, crucis aratro mare difflindens, Athenis Romam a cælesti divinaque voluntate, ut a Deo dilectus, per viam deductus venit. Ingressus, cum beatum Clementem invenisset, qui, ut supra dictum est, apostolicæ sedis potestatem habebat, ab eo cum digno honore statim, ut vires suppetebant, receptus est. Eoque tempore cum beatus vir Dionysius, ad beati Clementis vestigia et pedes accessit, apostolicæque sanctitati se insinuavit, tum ipse etiam magister declaratus, et more magistro dignissimo a sancto Clemente honoratus, dignitatemque ab eo et aptissimum honorem, ut a Deo gratiam adeptus reportavit, et interim Deus rerum omnium præpotens beato Dionysio præterea tribuit vitæ seminandæ idoneam facultatem, qui ad nos usque religionis causa omnibus apparuit. Tum etiam sanctus Clemens Philippum quemdam Hispaniæ episcopum præfecit, potestatem quoque, quam ipse divinus Clemens a beato Petro jecerat, ei dedit

A ἐκχύσεως (57) τοῦ μακαρίου αὐτῶν αἵματος, καὶ διὰ νίκης μαρτυρίου ἀξίως, καὶ ὡς ἀκων προπέμφας αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. Ὅμως πρὸ τοῦ τὸν μακάριον Πέτρον διὰ τῆς νίκης τοῦ μαρτυρίου καταξιωθῆναι τῆς ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ συνδιαγωγῆς, τῷ μακαρίῳ Κλήμεντι τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας παρέθετο λέγων· « Ὅσπερ παρὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ λύσαι καὶ δεῖσαι ἐμοὶ δεδωρηται ἐξουσία, οὕτω καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαι σοὶ καὶ δίδωμι (58), ἵνα ὃν δήσης ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Ταύτην τὴν ἐξουσίαν πεπληρωμένην τοῖς μετέπειτα τελείοις καὶ ἀξίοις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προσελθὲν καταλείουπε κληρῶν. Περὶ μὲν τούτων ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς τε ἀποστολικῆς ἐκκλησίας

B Μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνδοξοτάτην ἀνάληψιν, ὅτε ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τῆς πλάνης τῆς ἀπιστίας εἰς ὁδὸν σωτηρίας ἐπέστρεψεν, ὥστε πίστιν, ἣν πρῶν ἐπολέμησεν, ἐν ἐσχάτοις πεπληρωμένην ἐν δόξῃ κηρύξαι, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν σχευὸς ἐκλογῆς γεγένηται ἐν τοῖς ἔθνεσι· τότε γὰρ τότε κηρύττων τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἔθνεσι, παρεγένετο ἐν Ἀθήναις· κάκεισε τὸν ἅγιον ἄνδρα τσουτὸν Διονύσιον, ἐθνικῶς ἔθεσι πρῶν ἐμπειρηχόμενον, εἰς ὁδὸν σωτηρίας ὁδηγήσας ἐπέστρεψε, καὶ τῷ ἱερῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσας, θείᾳ ἀγίωσύνῃ αὐτοῖς ἐστερέωσε· τότε δὴ ὅτε τὰς ἀκάνθας (59) καὶ C τριβόλους τῆς πλάνης ἐκ τοῦ βουθοῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπέτεμε, καὶ καρπὸν καὶ νέον βλάστημα ὡς ἐν τῇ ἀγαθῇ γῆ ἀρδεδόμενον θείῳ λόγῳ καὶ τῇ ἐντεῦθεν θεωρίᾳ ἀνέδειξεν· ὅτε δὲ καὶ οἱ Χριστοῦ στρατιῶται, ὁσημέραι, τῷ θείῳ ἔρωτι φλεγόμενοι, πανταχόσε ἔθεον, τῆς θείας χάριτος ἄνωθεν αὐτοῖς συμπροπορευομένης (60)· τότε καὶ ὁ μακάριος οὗτος Διονύσιος, τῷ τοῦ σταυροῦ ἀρότρῳ τὴν θάλασσαν διατείμων, ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἡγαπημένος, ὁδηγούμενος (51). Εἰσελθὼν δὲ καὶ εὐρῶν τὸν μακάριον Κλήμεντα, ὡς ἀνωτέρω εἰρηται, τὴν τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἔχοντα ἐξουσίαν, μετὰ τῆς καθηκούσης τιμῆς εὐθέως, ὡς οἶόν τε ἦν, ὑποδέδεται. Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ὅτε ὁ D μακάριος ἄνθρωπος Διονύσιος τοῦ μακαρίου Κλήμεντος τοῖς ἔχνεσι προσήγγισε, καὶ τῇ ἀποστολικῇ ἀγίωσύνῃ ἑαυτὸν ἐμπάρθετο διδάσκαλος, καὶ αὐτὸς ἀποφανθεὶς, καὶ ἐρόπῳ τῷ πρέποντι διδασκάλῳ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος τιμηθεὶς, καὶ ἀξίαν πρὸ αὐτοῦ καὶ οἰκειοτάτην τιμὴν, ὡς παρὰ Θεοῦ εὐληφῶς χάριν, ἐκομίσαστο, καὶ ἐν ὅσῳ Θεὸς ὁ παντοδύναμος τῷ μακαρίῳ Διονυσίῳ ζουαρκεῖν ἐδωρήσατο, ἕως ἡμῶν αὐτῶν πᾶσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ φανερώσας· καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης τότε Φιλιππὸν τινα Ἰσπανίας ἐπίσκοπον προεστῆσατο, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς Κλήμης ἀπὸ τοῦ μακαρίου Πέτρον ἔλαθε, δίδωκεν αὐτῷ, λέγων·

«Πορευθείς ἐν τοῖς μέρεσι τῆς δύσεως, κήρυξον τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ δεῖξαι καὶ λῦσαι ἐστὼ σοι ἐξουσία, ἵνα τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ διὰ σοῦ εἰς μῆκος καὶ πλάτος ἐκχυθῆ, ὅπως παρὰ τοῦ Κυρίου ὡς πιστὸς δούλος ἀξιώθῃς ἀκοῦσαι, *Εὐ, δούλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὁλίγων ἤς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. Ἐσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου.* » Κοινωνοὶ δὲ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἦσαν Σατουρνίνος, Μάρκελλος, καὶ Λουκιανός, σὺν αὐτῷ ὄντες, ἵνα ἐκ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων ἢ τῶν Χριστιανῶν πίστει τοῖς ἀγνοοῦσι μέρεσι παραδοθῆ. Τούτων δὲ ἑμοῦ συνελθόντων καὶ πορευομένων, ἦλθον εἰς λιμένα Ἀριλαδιτῆς πόλεως. Τότε ὁ ἅγιος Διονύσιος, Μάρκελλον εἰς Ἰσπανίαν ἀπέστειλεν, ἵνα τὸν λόγον τῆς ζωῆς ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ παραθῆσῃ· αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος Διονύσιος τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θέρη ἀναφθεῖς, καὶ ἀποστολικῆ πληρωθεὶς ἐξουσία, ἄπερ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σὺν τῷ ἁγίῳ Κλήμεντι θεῖα λόγια κατασπεῖραι τοῖς ἔθνεσιν ἐδέξατο, πίστει διένειμε πᾶσι τοῖς ἑσπερίοις μέρεσι. Τὴν σκληρότητα δὲ τῶν ἀπειρῶν ἐκεῖσε ἐθνῶν μὴ δεδοικώς, μηδὲ τὰς ἀσεβείας τοῦ λαοῦ φοβηθεὶς, προῆλθεν ἐπὶ τὸ κήρυγμα, τῷ τοῦ μακαρίου ἀρχηγῷ τῶν ἀποστόλων στερεωθεὶς πνεύματι, τοῦ ἐν Ῥώμῃ γενομένου, καὶ δοθέντος τοῖς ἀπίστοις πρὸς τιμωρίαν. Καὶ ὅτε ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὑποστρέψας ἐπὶ πλείω τοῖς ἔθνεσιν ἔθεσιν ἀναφθεῖσαν ἔγνω τὴν πλάνην τῆς χώρας ἐκεῖνης, τότε, θεῖα σκέπη χρηματισθεὶς, δυνατὸς καὶ ἀληθινὸς ἀθλητῆς ἀπεδείχθη, ἐπιβρίψας ἑαυτὸν τοῖς ἀγῶσιν, ἵνα, ὡς ἄξιος ὑπάρχων ὁμολογίας καὶ πληρώσεως, γενέσθαι μὴ φοβηθῆ καὶ μάρτυς. Ἀκοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντώνιον (62) ἀποστείλας, αὐτὸς σὺν τῷ ἁγίῳ Λουκιανῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Ῥουστίκῳ καὶ τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παρισίοις τῆ πόλει ἐπορεύθη (63). Ὁ ἅγιος δὲ Λουκιανός, περσυτερικῆ τιμῆ τιμημένος, εἰς τὴν Βελουακένσιν ἀπεστάλη πόλιν, ἵνα καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς ἀπίστοις λαοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀληθείας παραθῆσῃ. Αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος Διονύσιος ἐν τῆ Παρισίᾳ διέμεινε· ἥτις πόλις, κἂν μικρὰ ᾦν, ἀλλ' σὺν ἐθνικῆς πλάνης πεπληρωμένη καὶ μεμιασμένη· ἀλλὰ καρποφόρος ᾦν καὶ δένδροις κεκοσμημένη· ἀμπέλοις δὲ καὶ βότρυσιν ὡς ἐκ πηγῶν ῥέουσα (64), καὶ προσφέρουσα τοῖς οἰκείοις διέλαμπεν· ἐν οἷς καὶ πραγματείας τραπεζιτῶν ἅπασαι γοναὶ τῆς πόλεως, καὶ τῶν πέριξ περιτειχισμένη γύρου (65), καὶ περισσεῖαν ἰχθύων πρὸς τούτοις ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, ὡς ἀπὸ προσωποῦ τῆς θαλάττης κυμάτων δίχην, προσφέρουσα, παρῆεν. Οὐκ ὀλίγην δὲ καὶ ὁ ποταμὸς τοῦ τεύχους ἐγίνωσκετο παρέχων βοήθειαν· καὶ αὐτὸς γὰρ τῷ πλάτει τῆς πόλεως, τῷ ἰδίῳ πλάτει, ὥσπερ νῆσον, τῷ ὕδατι αὐτὴν περιεκύκλου.

Τούτων σὺν τὸν τόπον ὁ Θεοῦ δούλος περιοδεύσας, καὶ τῷ στερεῷ τῆς πίστεως ὀπλισάμενος, Θεῷ τῷ παντοδυνάμῳ πανταχοῦ βοηθοῦντι καὶ συνοδεύοντι αὐτῷ, ἐκκλησίαν ἐκεῖσε κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθότι νέος ἀκμήν προσήλυτος ὑπήρχε, τῷ Κυρίῳ

A his verbis : « Prosciscere ad partes Occidentis, illicque prædica Evangelium regni cœlorum, tibi que esto ligandi ac solvendi potestas, ut Christi Evangelium a te etiam longe lateque diffundatur, ut a Domino tanquam fidelis servus audire mereare. *Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam. Intra in gaudium Domini tui* ». Socii autem beati Dionysii fuerunt Saturninus, Marcellus et Lucianus, qui cum eo erant, ut ex ore duorum vel trium testium, fides Christianorum partibus quæ eam ignorabant, traderetur. Hi cum convenissent, et una iter facerent, pervenerunt ad portum Arelatensis urbis. Tum sanctus Dionysius, Marcello misso in Hispaniam, ut Christi Ecclesiis B verbum vitæ proponeret, ipse Spiritus sancti calore incensus, et apostolicæ potestatis plenus, quæ a Spiritu sancto cum sancto Clemente divini verbi semina spargenda et serenda 397 gentibus accepisset, omnibus partibus quæ ad occidentem pertinent, distribuit. Duritiam autem et ferocitatem imperitarum barbararumque gentium, quæ illic erant, non veritus, nec impiis sceleribus deterritus, beati principis apostolorum qui Romæ fuerat, et perfidis ad supplicium datus erat, spiritu fretus, ad præconium se contulit. Cumque a Gallia sensim subducens plus gentilibus institutis errore regionis illius fervere comperisset, tum divino scuto protectus, potens ac verus pugil probatus est, seque certaminibus objecit, ut qui professione et perfectione dignus esset, martyr etiam fieri minime dubitaret. Aquitanix vero partibus misso sancto Saturnino, ipse cum sancto Luciano, et sancto Rustico, et sancto Eleutherio, Lutetiam Parisiorum venit. Sanctus autem Lucianus, presbyterii honore ornatus, ad Bellovacum urbem missus est, qui etiam infidelibus populis veritatis Evangelium prædicaret. Ipse porro sanctus Dionysius Lutetiæ Parisiorum mansit: quod oppidum, etsi parvum et exiguum, tamen gentilis erroris et iniquationis plenum erat. Sed erat fertile consitiumque et ornatum arboribus. Vitibus autem et uvis, tanquam ex fontibus vinum profunden, et suis suppeditans erat nobile; in quibus et mensariorum negotiis universæ civitatis familiæ et eorum qui circumcirca vallatæ ambitum incolabant, studium et operam collocabant. Piscium præterea copiam ex amne quasi ex maris ore undarum instar proferens, præbebat. Nec vero exiguum præsidium amnis ipse mœnibus ferre intelligebatur. Is enim latitudinem urbis latitudine sua insulæ specie aqua circumdabat.

Hunc igitur Dei servus cum peragrasset locum, fidei robore armatus, Deo rerum omnium præpotenti, qui ubique ipsi auxilium opemque tulisset, et comes itineris fuisset, illic templum pro virili sua, quod novus admodum advena esset, Domini-

ⁿ Matth. xiv, 21.

que nostri Jesu Christi honoris causa excitavit, A novumque populum in Evangelii veritate eruditum sancto baptismo postea illic illuminavit. Diu autem beatus vir interdum noctuque disciplinæ religionis ac pietatis multitudinem instituit, Christique populus ex veteris hostis faucibus ereptus est; et quos prius dæmon distrahebat et avocabat, eos ipse digne per fidem in cælos studebat mittere. Ejus vero sanctitatis fama **398** postea longe lateque pervagata est. Itaque non exigua populi qui fidelis erat multitudo dignum eum, quem episcopum haberet, putabat. Sic ergo deinceps ecclesiastici gradus divinis obsequiis ac muneribus distribuendis intentus, et consecrans probatos homines, ut dignos et idoneos ad gradum promovebat. Sed Dominus noster Jesus Christus, qui Dionysii viri B beatissimi, ut positæ in candelabro lucernæ, famam latere etiam non patiebatur, in eorum qui a religione nostra abhorrebant mentibus, ejus lumen radii specie adhibuit, tantasque per eum virtutes fieri voluit, ut infestarum rebelliumque gentium corda, non minus quam earum, quibus nuntiatum erat Evangelium, instituerit. Itaque ejus virtutibus ac miraculis quotidie corroborabantur et addebantur, ut eo tempore, cum hæc ab initio facta sunt. Tum autem sancti viri, ut vox clamantis, longe lateque pervagata nominis ejus fama, ita celebrata est, ut etiam Domitianus, qui secundus post Neronem Christianos exagitavit, eum ad se in palatium suum venire jussisset. Idemque tanta iracundiæ atrocitatisque C rabie exarsit, ut imperaret, ut ubicunque Christianum aliquem aut ipse aut sui invenirent, vel ut immolaret inquinatis dæmonibus, persuaderent, vel variis tormentis objectum morti gladiis traderent. His vero legibus cum sibi genera inclinata subegisset, magna Christi servis coorta est persecutio, quæ ad eos qui illic erant, pertinebat: quippe cum nulla prorsus præsentis vitæ usura, iis qui pro Christo certarent, concederetur. Neque enim aliqua sanctis martyribus suppetebat libertatis sive defensio, sive deprecatio. Quinetiam omnes qui edicti scelus et impietatem observabant, quod ipsis a Cæsare præscriptum erat, nulla ex parte violare audebant. Misit præterea delectorum multitudinem, cum magna voce et crudelitate ad omnes D Occidentis regiones, qui hunc sanctum virum Dionysium quærerent, et, si possent, invenirent, ut vel edicto imperatoris verbis et minis adductus pareret, vel, si nollet, supplicii immensis discerpere- tur, vel morti capitibus præcisione occumberet.

Hoc principis edicto promulgato, plebs Gallica concessit suscipere tyrannos, ut per fines suos sive vicinias penetrare possent. Et mox beati illius viri celebre nomen ipsi declaratum est. Sic ergo ut eis præscriptum fuerat, celerrimo cursu, parato animo, **399** vultu varie mutato, Lutetiam Parisiorum ingressi, illic sanctum virum hunc Dionysium invenerunt cum alienis a religione nostra

ημῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τιμὴν ἀνέστησε· καὶ λαὸν νέον ἐν τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Εὐαγγελίου δεδιδαγμένον τῷ ἀγίῳ αὐθις ἐκεῖ βαπτίσματι κατεφώτισεν (66). Ἐν ὅσῳ δὲ ὁ μακάριος ἀνὴρ ἡμέρας καὶ νυκτὸς διδασκαλικαῖς συνεστήσατο εὐσεβείαις τὴν πληθύν, καὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐχθροῦ τοῦ φάρυγγος ἐλυτρώθη, οὗς κατέσυρε τὸ πρὶν ὁ Βελλίαρ, τοὺτους ἀξίως παραπέμψαι εἰς τοὺς οὐρανοὺς διὰ τῆς πίστεως ὁ ἅγιος ἔσπευσε· φήμη δὲ τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ εἰς μῆκος καὶ πλάτος αὐθις ἐξεχύθη· ὥστε οὐκ ὀλίγη τῶν πιστῶν τοῦ λαοῦ ἄθροισις ἄξιον αὐτὸν ἐδόξασεν ἐπίσκοπον ἔχειν. Οὕτως οὖν μετὰ ταῦτα τοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ ταῖς θελαῖς ὑπουργίαις διαδότης καὶ ἀγιάζων δεδοκιμασμένα πρόσωπα, ὡς ἀξίους γενομένους ἑαυτῷ εἰς βαθμὸν ἀνῆκεν. Ἄλλ' ὁ Κύριος ημῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ τῷ μακαριωτάτῳ ἀνδρὶ Διονυσίῳ μὴ συγχωρῶν ἔτι τὴν φήμην κρύπτεσθαι, ὡς θεθέντι λύχνῳ ἐπὶ λυχνίαν, ἐν ταῖς τῶν ἀπίστων διανοίαις τὸ φῶς αὐτοῦ ἀκτινοειδῶς παρέθετο, καὶ τοσαύτας δι' αὐτοῦ κατηξίωσε γενέσθαι καὶ δυνάμεις, ὅτι τῶν πολεμίων ἐθνῶν τὰς καρδίας οὐκ ἔλαττον τῶν εὐαγγελιζομένων ἀνέδειξεν· ὥστε ἐξ αὐτῶν τῶν δυνάμεων καὶ θαυμασίων αὐτοῦ καθ' ἡμέραν ἐνδυναμοῦσθαι καὶ προστίθεσθαι δίκην τοῦ καιροῦ, ὅτε ταῦτα ἐξ ὑπαρχῆς ἐγένοντο. Τοῦ ἀγίου δὲ ἀνδρὸς, ὡς φωνῆ βοῶντος, εἰς μῆκος καὶ πλάτος ἐκχυθείσης τῆς φήμης τοῦ ὀνόματος, ἐπὶ τοσοῦτον διαλάμψαι τότε, ὡς καὶ Δομετιανὸν (67), τὸν τότε τὸν δεύτερον τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν ποιήσαντα μετὰ Νέρωνα, κελεῦσαι ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ· ὅστις εἰς τοσαύτην λύσσαν ἀναξιοτήτος ἐξήφθη καὶ παρήχθη, ὥστε προστάξει, ἵνα, ὅπου δ' ἂν Χριστιανὸν τινα εὗροιν, αὐτὸς ἢ οἱ αὐτοῦ, ἢ θῶσαι μεμιασμένοι; πείλαιεν, ἢ ποικιλίαις βασάνοις περιπεσόντα, θανάτῳ μαχαίρας παραδοθῆναι. Τοῦτοις δὲ τοῖς νόμοις ὑποτάξας ἑαυτῷ γένῃ κεκλιμένα (68), μέγας τοῖς τοῦ Χριστοῦ δούλοις ἐγένετο διωγμὸς ἐν τοῖς ἐκείσε περιτρέχων, οὐδεμίᾳς τοῖς διὰ Χριστὸν ἀγωνιζομένοις ζωῆς συγχωρουμένης διὰ πάσης· οὐδεμία γὰρ τῶν ἁγίων μαρτύρων ὑπῆρχε παρατίησις ἐλευθερίας· ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν φυλάττοντες τοῦ δόγματος, ὅπερ προστεταγμένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Καίσαρος εἶη, ὑπερβῆναι διὰ παντὸς οὐ κατετόλμων. Ἄλλ' ἔτι καὶ ἐπιλέκτων ἄθροισμα μετὰ D μεγάλῃς βοῆς καὶ ἀπηλείας τοῖς μέρεσιν ἀπέστειλε πάσης τῆς δύσεως, ὅπως τὸν ἅγιον ἄνδρα τοῦτον Διονύσιον ἀναζητοῦντες εὗροιν, εἰ δυνηθῶσιν, ἵνα ἢ τὰ προστάγματα τοῦ ἐξουσιάζοντος (69) ἐκπληρῶσαι πείσωσιν, ἢ τιμωριαῖς μὴ βουλομένων σπαράττεσθαι ἀμετρήτοις (70), ἢ τὴν κεφαλὴν ἀπομηθῆναι.

Μετὰ δὲ ταῦτα τὰ προστάγματα τοῦ ἄρχοντος ὁ ὄχλος προσδέξασθαι τῆς Γαλλικῆς συναπήχθη τοῖς τυράννοις, τοῦ διελεῖν ἐν τοῖς συνορίοις αὐτῶν (71)· καὶ παρευθὺς τοῦ μακαρίου ἐκείνου ἀνδρὸς τὸ ἐπάξιον ὄνομα ἐνεφανίσθη αὐτοῖς (72). Οὕτως οὖν ὡς αὐτοῖς ἐγένετο προστεταγμένον, ταχίστῳ δρόμῳ· προθύμῳ καρδίᾳ καὶ ἠλλοιωμένῳ προσώπῳ (73) εἰς Παρίσιον εἰσαλθόντες, ἐκείσε τὸν ἅγιον ἄνδρα του-

τονὶ Διονύσιον εὗρον κατὰ τῶν ἀπίστων πολε-
 μούντα, καὶ διδάγμασι καθ' ἑκάστην πλήθη λαῶν εἰς
 τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ προσκαλούμενον· μετ' αὐ-
 τοῦ δὲ καὶ τὸν μακάριον ἄνδρα Ρούστικον τὸν πρε-
 σβύτερον, καὶ Ἐλευθέριον τὸν διάκονον, οὓς αὐτὸς ὁ
 μακάριος ἄνθρωπος εἰς τοὺς ἰδίους βαθμοὺς καθιέρωσε.
 Τοῖς οὖν διδάγμασιν αὐτοῦ κοινωνοὺς καὶ μαθητὰς
 ὄντας τῶν διωκτῶν ἢ σκληρότητος καὶ ἢ ἀσέβεια
 κατέλαθεν ἅμα. Οὗτοι γὰρ ἅγιοι ἄνδρες ἀπὸ τοῦ
 μακαρίου Διονυσίου ἀχώριστοι ὑπῆρχον, οὓς καὶ ἡ
 θεία εὐσέβεια προεγίνωσκεν ὑπάρχειν συγκληρονό-
 μους. Ἐχαίρειν οὖν ὁ ἀγαθὸς πατὴρ ἐν δυσὶ προ-
 κέπτουσιν υἱοῖς, ὅτι ἄξιοι ἦσαν υἱοὶ τοῦ πατρὸς
 τὸ φορτίον ἐν Πνεύματι τοῖς ἁγίοις ἐλαφρὸν βαστά-
 σαι, ἵνα, τὸ βάρος τῆς σαρκὸς ἀποθέμενοι, ἐν κα-
 θαρῶ δυνήθωσιν ἀέρι πετάσθαι, οἷς καὶ φῶς τι συνῆν.
 Θαυμάζω δὲ πῶς ἀπλοῖς ἀνδράσιν οὐκ ἡδύνατο πλη-
 θυς ἔνοπλος ἀντιστῆναι. Τότε οὖν ὁ ἀρχέκακος ἐχ-
 θρὸς, θεωρῶν τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἀπολλυμένην, καὶ
 τὴν τοῦ Κυρίου φυλαττομένην καὶ νικῶσαν, καὶ
 καθ' ἑκάστην τὴν τοῦ λαοῦ προβαίνουσαν πίστιν,
 πάσῃ τῇ τέχνῃ αὐτοῦ εἰς ἐχθρὰν πολεμικὴν, ἥτις ἦν
 καθωπλισμένη, κατ' αὐτῶν ἐπέστρεψε· καὶ αὐτοὺς
 τοὺς εἰς ἕνα καὶ ἀληθινὸν Κύριον πιστεύοντας, καὶ
 τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι ἤδη πεπληρωμένους τῆς τού-
 των διδασκαλίας, ἑαυτῶ πιστεῦσαι διὰ πολλῶν βα-
 σάνων ἐξομολογουμένους ἔσπευδε πείσαι. Ἄλλ' οἱ
 ἅγιοι ἄνδρες, ὁμολογητὰ καὶ μάρτυρες, τὴν αὐτοῦ
 καὶ τῶν ἀσεβῶν λύσαν τῇ ἀγίᾳ διδασκαλίᾳ αὐτῶν
 καὶ ταῖς μεγάλας δυνάμεις διαλύοντες, ἐπεστήρι-
 ζον τοὺς μαθητὰς, συναντῶντες τοῖς ἀνόμοις, οὐδενὶ
 φόβῳ τῶν ἀσεβῶν προσέχοντες, τὴν τοῦ Χριστοῦ
 Ἐκκλησίαν καθ' ἡμέραν εὐθηνούσαν ἐπροίκιζον (74).
 καὶ ὅτε ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν ἰδίων διδασκάλων τῷ
 λόγῳ ἐγένετο τεθεμελιωμένη ἱκανῶς, εἰ καὶ τὰ μά-
 λιστα συνεταράχθη, καὶ ὡς καταιγίδι συνεσχέθη,
 τῶν διωκτῶν τότε αὐξανόμενων τῇ τυραννίδι· τότε
 καὶ αὐτὴ μάλιστα Γερμανία, ἡ μεγάλη χώρα,
 θηριώδους σκληρότητος καὶ ἀσεβείας μετέχουσα,
 ὑποτεταγμένη καρδίᾳ καὶ κατανευυγμένη τὸν τρά-
 χηλον ἑαυτῆς τῷ τοῦ Χριστοῦ ζυγῷ ὑποθήσασα καὶ
 δεδιδασμένη, ἔχαίρει τῇ τῶν διδασκάλων στερεωθείσα
 πίστει. Καὶ αὖθις κατέρβριπτον τὰ εἴδωλα αὐτῶν τὰ ἐκ
 τῆς αὐτῶν ἐξόδου ἠχοδομημένα, καὶ λιμένα σωτηρίας
 εὐρόντες, εἰδῶλων ἔχαίρων ἀπολέσθαι τὰ ναυάγια (75).
 Ἐθρήνει οὖν τότε ἡ μερὶς κινήσεισα τοῦ διαβόλου, ὅτε
 ἡ νικητικὴ Ἐκκλησία πιστῶν λεγεῶν ἐξενίκησεν.

Καὶ ὅτε ταῦτα ἐγένοντο θυμῷ ἀσεβείας, οἱ ὑπη-
 ρέται, σκληρότητι ἐξαφθόντες, ἕνα ἐκ τούτων τὸν
 ἅγιον ἄνδρα Διονύσιον μετὰ μεγάλης καρδίας καὶ
 πίστεως κατατολμήσαντα (76), αὐτὸν ἰδόντες, προσ-
 ελθόντες εἶπον· «Οὐκ εἶ σύ ὁ ἀνώουμος γέρων, ὁ
 τῶν θεῶν ἡμῶν τὸ σέβας κενώσας, καὶ τοῖς ἀκινή-
 τοις ἄρχουσι ἀντιπίπτων, καὶ τὰ δόγματα αὐτῶν
 ἀποβαλλόμενος; Εἰπέ νῦν, τίνος ἑαυτὸν λέγεις τὸν
 λάτριον, ἢ ποῖαν ἐξομολόγησιν τῆς ἑαυτοῦ ἐξουσίας
 προγράφεις; » Τότε λοιπὸν οὗτοι οἱ τρισμακάριοι ἄν-
 δρες, Διονύσιος, Ρούστικος καὶ Ἐλευθέριος, τῶν
 τριῶν παιδῶν τῶν ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς περιπα-

A hominibus bellantem, et doctrina quotidie multi-
 tudines populorum ad fidem Christi hortantem; ac
 cum eo beatum virum Rusticum presbyterum, et
 Eleutherium diaconum, quos ipse beatus vir in
 suis ordinibus consecraverat. Eos quidem, qui et
 ejus doctrinæ ac disciplinæ discipuli et persecu-
 tionum socii erant, ferocitas et impietas simul
 invenit. Ili enim sancti viri a beato Dionysio dis-
 jungi non poterant, quos etiam divina pietas co-
 hæredes fore prævererat. Gaudebat igitur delecta-
 baturque bonus parens duobus liberis, qui progres-
 sus faciebant, quod digni essent filii, qui Patris
 onus quod per Spiritum sanctis leve est, subleva-
 rent, ut, carnis gravitate deposita, ad purum li-
 quidum aera evolare possent: in quibus etiam
 lumen quoddam erat insitum. Miror autem, qui
 inermibus viris non poterat multitudo armata ob-
 sistere. Tum denique auctor malorum hostis, qui
 et potentiam suam dissolvi, et illam Domini con-
 servari ac vincere animadverteret, et populi fidem
 quotidie progredi, omni arte sua inimicitias ho-
 stiles, quæ armatæ erant, in eos convertit: eis-
 que qui unum ac verum Dominum esse, atque
 sanctum baptismum, jam horum doctrinæ ac disci-
 plinæ pleni credebant, studebat persuadere multis
 suppliciis ac tormentis, ut sibi credere faterentur.
 At sancti viri, confessores atque martyres ejus
 atque impiorum illorum hominum furorem do-
 ctrina sua magnisque virtutibus confirmantes,
 discipulos confirmabant; occurrentesque scelestis,
 nec ullius impiorum metus rationem habentes,
 Ecclesiam Christi quotidie florentem et augescen-
 tem dotabant. Et cum Ecclesia a suis doctoribus
 Dei verbo satis fundata fuit, etsi maxime contur-
 bata esset, et quasi tempestate confusa, quod
 tum persecutores tyrannide crescerent; tum ipsa
 etiam Germania magna regio, quæ ferarum cru-
 delitate et impietate erat prædita, cum subacto
 compunctoque animo cervicem suam Christi jugo
 submisisset, ac domita esset, præceptorum fide
 confirmata gaudebat; et postea dejecerunt simu-
 lacra sua, quæ ab ipsorum discessu ædificata erant,
 inventoque portu salutis, partes reliquas naufragii
 simulacrorum periisse lætabantur. Lamentabatur
 ergo tum pars sublata diaboli, cum victrix Eccle-
 sia fidelium legione devicit.

Cum hæc gesta sunt furore 400 impietatis, mi-
 nistri crudelitate inflammati, unum ex his sanctum
 virum Dionysium videntes, cum magno animo et
 fide contra audentem, his verbis eum, cum acces-
 sisset, convenerunt: « Num tu es ignobilis ille se-
 nex qui deorum nostrorum cultum religionemque
 sustulisti, et invictis principibus obsistis, eorumque
 edicta contemnis? Dic nunc, cujus tu sis cultor,
 aut quam potestatis tuæ professionem præferas. »
 Tum ergo hi ter beati viri, Dionysius, Rusticus et
 Eleutherius, trium puerorum in fornace ignis inam-
 bulantium spiritu pleni, et unneribus, quasi uno

ore hoc responsum rogationibus dederunt : « Ser-
vitus nostra Christianorum legi subacta esse co-
gnoscitur. Itaque quem profitemur, eum plane au-
tibus vestris insonamus. Constemur enim et præ-
dicamus Patrem, Filium et Spiritum sanctum :
Patrem ingenitum, Jesum a solo Patre genitum,
Spiritus sanctum, qui a Patre procedit. » Ad hæc
impii persecutores et tyranni beatos interrogabant,
his verbis : « Ergo principum nostrorum edictum
a vobis contemnitur, despicitur, nec vestra confes-
sio invictorum deorum auctoritati potestatique sub-
jicitur. » Sancti autem, ut supra dictum est, uno
animo responderunt hoc modo : « Ut paulo ante
diximus, Christum Jesum natum ex Maria Virgine
omni populo vere annuntiantes, prædicantes contra
audentes et credimus, et profitemur, et ore laudare
non desistimus. In hac sanctorum virorum fide et
apostolatu firmati perseveremus. » At impii perse-
cutores et tyranni cum parvam remissionem con-
cessissent, beatarum cervicium, quæ propter Chri-
sti fidem paratæ erant, gladio capita amputaverunt,
reddentes terræ corpora, beatis animis cælo reddi-
tis ; declarata autem sancta bonitate per martyres
quorum anima simul cum corpore tradita fuit.
Nam cum corpore, præcisum caput magistri, illis
qui fide videre poterant, cum lingua Domino con-
fiteri, ut vivum et progrediens, videbatur. O vere
beata multitudo, et Domino nostro in gratia rur-
sum desponsata ! o sancta laudabilisque fraternitas
eorum, in quibus nec primus secundus esse pos-
test, nec tertius ! sed sanctæ Trinitatis gloriam
profitentes, uno circiter a civitate milliario, in
parvo colle martyrio digni fuistis, sancti effecti a
sancta Trinitate.

τος δεύτερος δύναται γενέσθαι, οὗτε τρίτος, ἀλλὰ τῆς
σημείου ἐνδὲς τῆς πόλεως (82) εἰς μικρὸν βουνὸν ἄξιοι
σθέντες.

Jacebant ergo in collis cacumine trunca corpora
sine honore, completa seu integra Christi martyrio,
quemadmodum de rebus futuris prædixerunt pro-
pheta : **401** *Pretiosa in conspectu Domini mors
sanctorum ejus* °. Cum igitur etiam declarata esset
martyrum atque episcopi dignitas et gloria propter
salutarem magistri fidem, quæ refloruisse : cœpit
fructus oriri, atque per illum majorem fuisse glo-
riam eorum qui per martyrii sui victoriam simul
erant. Beati autem Dionysii et pontificis honorantes
martyrium, sanctum ejus sine animo corpus exci-
tatum esse credimus. Etenim beata manu sua caput
ex corpore a nefariis hominibus gladio præcisum
sumpsit, et suspensum brachio amplexus est, atque
a collis vertice duo milliaria plena forti animo pe-
dibus ingrediens portavit. Novum profecto ac poste-
ris deprædicandum ac fama celebrandum miraculum,

° Psal. cxv, 45.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

° ἐμπιπλόμενοι. °° τοῖς ἐρωτώσιν. °° ψυχῆ. °° ἀρχιερέως. °° ἀρχιερέως. °° πλήρη.

Α τούτων τῷ πνεύματι ἐμπιπλόμενοι °° καὶ τοῖς χα-
ρίσμασιν, ὡς ἐξ ἐνδὲς στόματος τοιαύτην τῶν ἐρω-
τώντων °° ἔδωκαν ἀπόκρισιν· « Δούλωσις ἡμῶν Χρι-
στιανῶν νόμῳ γινώσκειται δεδουλωμένη. Ὅντινα σὺν
ἐξομολογούμεθα, φανερῶς τοῖς ὡσὶν ὑμῶν ἐνηχοῦ-
μεν. Ἐξομολογούμεθα γὰρ καὶ κηρύσσομεν, καθὼς
καὶ πιστεύομεν, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον·
Πατέρα ἀγέννητον, Υἱὸν ἐκ μόνου Πατρὸς γεννη-
θέντα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. »
Πρὸς ταῦτα οἱ ἀσεβεῖς διώχται καὶ τύραννοι τοὺς
μακαρίους ἐπηρώτων, ἀγίοις τοιαῦτα ἀποφθεγγό-
μενοι· « Καὶ λοιπὸν τῶν ἀρχόντων ἡμῶν ἐξ ὑμῶν
καταφρονεῖται ἡ κέλεις, παραδέλεται, καὶ οὐχ
ἡ ὑμετέρα ἐξομολόγησις τῶν ἀνικήτων Θεῶν τῆ ἐξ-
ουσία ὑπόκειται. » Οἱ δὲ ἅγιοι, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται,
B ἐν μιᾷ ψυχῇ ἀποκριθέντες, εἶπον· « Ὡς πρόφηται,
Χριστὸν Θεοῦ Υἱὸν, γεννηθέντα ἐκ Παρθένου Μαρίας,
παντὶ τῷ λαῷ ἀληθῶς προαναγγέλλοντες καὶ κη-
ρύσσοντες, κατατολμῶντες καὶ πιστεύομεν (77) καὶ
ἐξομολογούμεθα, καὶ στόματι οὐ καταπαύομεν αἰ-
νοῦντες. Ἐν ταύτῃ τῇ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν πίστει καὶ
ἀποστολῇ ἐνδυναμωθέντες διαμένωμεν (78). » Οἱ δὲ
ἀσεβεῖς διώχται καὶ τύραννοι, μικρὰν ἄνεσιν δέω-
κότες (79), τῶν μακαρίων τραχίλων, διὰ τὴν πίστιν
τοῦ Χριστοῦ ἐτοιμασθέντων, ξίφει ἀπέκοψαν τὰς κε-
φαλὰς, ἀποδίδόντες τῇ γῆ τὰ σώματα, τῶν μακαρίων
ψυχῶν τῷ οὐρανῷ ἀποδοθεισῶν. Φανερωθείσης δὲ τῆς
ἀγίας ἀγαθότητος τοῖς μάρτυσιν, ὧν δέδοται ἡ νί-
κη °° μετὰ τοῦ σώματος (80), ἀποτμηθεῖσα ἡ κεφαλὴ
τοῦ διδασκάλου °°, ἐδέλετο ἐκεῖνοις τοῖς δυναμένοις
C πίστει δρᾶν καὶ γλώσση Κυρίῳ ὁμολογεῖν ὡς ζῶσα
καὶ προβαίνουσα. Ὡς ἀληθῶς μακαρία πλῆθυσ, καὶ
τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ἐν τῇ χάριτι ἀναμνημένη (81)·
Ἡ ἀγία καὶ ἐπαινετὴ ἀδελφότης, ἐν οἷς οὐτε πρῶ-
τος ἀγίας Τριάδος τὴν δόξαν ἐξομολογούμενοι, ὡς ἀπὸ
γεγόναι μαρτυρίου διὰ τῆς ἀγίας Τριάδος ἁγια-

ἔκειντο σὺν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ ἀπο-
τμηθέντα σώματα ἀτίμητα, πεπληρωμένα τῷ μαρ-
τυρίῳ τοῦ Χριστοῦ (83), καθὼς προελάλησαν οἱ προ-
φῆται περὶ τῶν μελλόντων, ὅτι *Τίμιος ἐναντίον
Κυρίου ὁ θάνατος τῶν δούλων αὐτοῦ*. Ἐτι σὺν
φανερωθείσης τῶν μαρτύρων καὶ ἱερέως °° (84) τῆς
ἀξίας καὶ τῆς ἐνδοξότητος διὰ τὴν σωτηριοφόρον τοῦ
διδασκάλου ἐπανθήσασαν πίστιν, ἤρξατο ὁ καρπὸς
ἀνατεῖλαι, καὶ ἐκείνῳ πλέον δόξαν γενέσθαι διὰ τοῦ
D μαρτυρίου αὐτοῦ τὴν νίκη τῶν συνόντων (85). Τοῦ
μακαρίου δὲ Διονυσίου καὶ ἀρχιερέως τιμῶντες τὸ
μαρτύριον, τὸ ἅγιον αὐτοῦ ἄνευ ψυχῆς σῶμα πι-
στεύομεν ἐγγιγῆσαι· καὶ γὰρ τῇ μακαρίᾳ γειρὶ αὐ-
τοῦ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν ἀνόμων
τῷ ξίφει ἀποτμηθεῖσαν ἔλαθε, καὶ κρεμαμένην τῷ
βραχίονι ἐνηγκαλίσαστο, καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ βουνοῦ κρ-
ρυφῆς δύο μιλία πλήρης °° ἐν ἰσχύϊ τοῖς ποσὶν ἐβά-

σσαι, νέμει χαλ ἄρχαίον καὶ τοῖς μετέπειτα ἐξέκου-
στον θαῦμα (84) ἄνευ ψυχῆς καὶ κεφαλῆς σῶμα, ὡς
ζῶν τρέχειν κατὰ τὸ ἔθος, καὶ ἄνθρωπον τεθηκῶτα
ἰσχυροῖς προβαίνειν ἔχεισι. Τῶν μακαρίων οὖν πάλιν
Ῥουστίου καὶ Ἐλευθερίου φοθηθέντες αἱ ἀσεβεῖς,
μὴ πως συνελθόντες λαοὶ πιστεῖ δεδοκιμασμένοι εὐ-
χητὰ σώματα αὐτῶν ἑαυτοῖς εἰς ἀντιληψὶν ἐν σωροῖς
καταθήσονται, γενομένης βουλῆς εἰς ἀκάτιον ἐν τῇ
ἀδύσσω συνείδῳ τοῦ ὕδατος ἀπολύσαι. Ἄλλὰ θεὸς
ὁ παντοδύναμος, ἀγαθὸς, δίκαιος καὶ ἐλεήμων, ὁ τὸ
ἔλεος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους οὐδέποτε
παριδῶν, ὁ τοῦ Φαραῶ τὴν βουλὴν τῇ Ἐρυθρᾷ θα-
λάσσῃ καταθίσας, καὶ τοῦ Ἀχιτοφελ ἀγχόνῃ σχοι-
νίου τὸν τράχηλον ἀποκόψας, αὐτὸς καὶ τὴν ἀτύστα-
τον τούτων βουλὴν τῷ ἔλεει αὐτοῦ κατέβαλεν, ἵνα τὰ
λαμπρὰ δύο φωτιστήρια, μὴ τῷ βυθῷ τῶν κρημάτων
κατακαλυφθῶσιν, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία δυ-
νατοῦς ἔχη αἰεὶ πολεμιστάς. Ἐν τούτοις γυνὴ ἔντι-
μος Κατούλα ὀνόματι, ἥτις ἐθνικοῖς φόδοις ἀκμήν
κρατουμένη ὑπῆρχεν (87), ἐπιστρέψασα τότε εἰς τὴν
πίστιν τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν θαυμάτων τῶν μαρτύρων,
ἑαυτὴν εἰς ἐπιθυμίαν ἐξέδωκε (88), καὶ τῇ γνώμῃ
ἔδειξε καὶ τοῖς ἔργοις τοῦ πόθου τὴν δύναμιν· καὶ
ἔλεει Θεοῦ κατανυγεῖσα, ἐπελούσης αὐτῇ ἄνωθεν
δυνάμειως, συμβούλιον ἔλαβε, καὶ δὴ εἰς συμπόσιον
ἰκέτευσεν ἔλθειν τοὺς δίκωπτας. Καὶ ὅτε αὐτοῖς πολλὰ
ῥῶρα προσήνεγκεν, ἐπιεικῶς τὴν μῆνιν τῆς κακοβου-
λίας αὐτῶν ἐξήνεγκε κατὰ τῶν μαρτύρων (89)· τοῖς
δὲ πιστοῖς τὰ ἀπόκρυφα τῆς καρδίας αὐτῆς φανερώ-
σασα, προσέταξεν, ἵνα συλήσωσι κρυπτῶς τὰ ἔντιμα
σώματα τῶν μαρτύρων εἰς ἐν τῶν μερῶν τῆς πό-
λεως, ἐν τῇ πέτρᾳ τῇ εἰς μικρὸν κειμένη πεδίον, τὸ
ἔτοιμασθὲν εἰς σπορὰν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καταχῶ-
σαντες, ἀποκρύψαντες (90)· οἷτινες τὰ κελυσθέντα πλη-
ρώσαντες, σπουδαίως τὸ αὐτοῖς προσταχθὲν ἐπι-
τέλεσαν. Ὁ κλεψοσύνη ἐπαινετὴ, ἥτις οὐ προσήγαγε
ζημίαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπωφελὲς κέρδος.

Ἔλτα, ὡς ἔθος ἐστὶ, τοῖς σπεύρουσιν τὴν χώραν
αὐτῶν, πύλους ἐκδέχεσθαι τοῦ ἐνέγκαι τὸν καρπὸν·
αὐτῶ τῶν μακαρίων μαρτύρων ἐστὶν χώρα ἐκεῖνη
πεπληρωμένη προικῶς, καὶ χάριτος εὐθνηομένη,
ὅπως ἑκατονταπλασίονα καρπὸν οἱ πιστεύοντες γεωρ-
γοὶ ἀμῆσκονται, ἀξιούμενοι σωτηρίας, καὶ μέγαν θη-
σαυρὸν τοῖς μετέπειτα καταλείψωσιν ἀγιοσύνης. Ἡ
προρῆθηθεῖσα δὲ κασιματώτης, μὴ ἐπιλαθομένη τῶν
μαρτύρων τὸν ἁγιασμόν, ὡς ἤδη τῶν τυράννων εἰ-
δυῖα καταπαύσασαν τῆς φλεγμονῆς, τόπον εὐθετον,
ὀφελόντα φυλάττειν τῶν ἁγίων μαρτύρων τὰ ὀστέα,
τάση ἐπιμελεῖς κατεξήτησε· καὶ εὐρούσα μέγα τροῦ-
λον (91), οἰκοδομῆν ἐσφράγισεν, τὴν θαυμασιωτάτην
καὶ μητροφαιμήλιαν γυναῖκα οὐ χωρὶς ἀξίας πιστεύο-
μεν, ἄνευ δὲ φόδου, τῶν ἁγίων μαρτύρων τούτων
ἑμμοιωθῆναι (92), ὅτι εἰ μὴ καὶ αὐτὴν ὁ Λυτρωτὴς
πάντων εἰς πίστιν τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἔλθειν ἤξιώσεν,
οὐδέποτε ἡ καρδία αὐτῆς συμβούλιον τοιαύτην ἐξή-
νεγκεν. Ἄλλ' ἐκ τούτου χωρὶς πάσης ἀντιλογίας πι-
στεύομεν, ὅτι τῶν μακαρίων μαρτύρων τὰ ὀστέα διε-
φύλαξε δι' ἀγαθῆς βουλῆς, ὡς ἀξία αὐτῶν γινομένη,
καὶ ταῖς ἐκείλαις αὐτῶν ἐν τῇ πίστει προκόψασα ἐν
ἀληθείᾳ. Τῶν Χριστιανῶν δὲ ἡ πληθὺς, ὡς πολλῇ
ᾧσα (93), διὰ τῆς τῶν μακαρίων μαρτύρων διδασκα-

PATROL. GR. IV.

corpus esse sine animo et capite quod vivi instar
pro more currat, hominemque jam mortuum in-
gredi firmis vestigiis. Impii ergo homines illi veriti
rursus, ne forte fide probata populus conveniens,
optabilia corpora Rustici et Eleutherii praesidii at-
que auxilii sui causa in sepulcris tumulisque con-
deret, ea in naviculam imposita de omnium consilio
in profundum fluminis dejicere statuerant. Sed
Deus rerum omnium praepotens, bonus, justus, et
misericordiae plenus, qui misericordiam suam in
humano genere nunquam neglexit, qui Pharaonis
exercitum in mare Rubrum demersit, et Achitophel
cervicem laqueo praecidit: is etiam infirmum
istorum consilium misericordia sua dissolvit, ut
ne clara splendidaque duo lumina profundo aqua-
rum submergerentur, sed Christi Ecclesia eos sem-
per fortes propugnatores haberet. Dum haec ageren-
tur, mulier nobilis et clara, Catula nomine, quae
gentili metu valde correpta erat, tum ad fidem
Christi propter martyrum miracula, converti de-
sideravit, vimque desiderii et voluntate et re de-
claravit, ac Dei misericordia compuncta, interve-
niente ei vi divina, consilium cepit, ut ad convi-
vium persecutores supplex invitaret. Cumque multa
eis munera detulisset, prudenter odium nefarii
consilii, quod illi adversus martyres ceperant, ex-
cussit; expositio autem nostris animi sui consilio,
praecipit ut clam pretiosa corpora martyrum au-
ferrent in unam partem urbis, ut in saxo quod
solum esset in agello in sequentis anni sementem
parato terra obruta corpora occultarent. Illi dili-
genter imperata fecerunt. O furtum laudabile, quod
damnum non dedit, sed potius profuit.

Deinde, ut solent ii qui agros colunt, pullos suos
admittere, ut fructum ferant: sic ager ille beato-
rum martyrum et dote completus 402 est, et gratia
affluit ut centuplum fructum agricolae fideles
percipiant, salutem, et magnum thesaurum sancti-
tatis posteris relinquunt. Mulier honestissima,
quam dixi, non inmemor sanctitatis martyrum, ut
vidit tyrannorum iracundiam deseruisse, locum
idoneum qui sanctorum martyrum ossa custodire
debebat, omni diligentia quaesivit, inventoque ma-
gno fornice, aedificium notavit; quam praestanti-
ssimam feminaem et patrifamilias non praeter
dignitatem, quin sine metu credimus, sanctis mar-
tyribus huius similem evasisse, propterea quod nisi
eam inter Redemptor omnium in fidem nominis
sui venire voluisset, nunquam ejus animus ejus-
modi consilium aperuisset. Verum ex hoc citra
controversiam eam credimus beatorum martyrum
ossa conservasse prudenti consilio, ut quae eis
digna fuerit, atque illorum precibus vere in fide
progressus fecerit. Christianorum autem multitudo
numerosissima, beatorum martyrum doctrina con-
versa, omni opera et studio ut poterant cum precibus
magnaque cupiditate supra beata corpora sanctorum

22

martyrum ecclesiam ædificavit, et in sancta gloria sanctæ Trinitatis digne cum aromatibus tria numero sancta corpora condiderunt ac deposuerunt, Deo rerum omnium præpotente, qui opitulatur quotidie in bonis ac beatis, qui virtutibus signisque clarent. Quæ igitur oratio, aut quæ lingua, tam magnorum virorum mira et inusitata opera possit exponere, cum ne ipsi quidem humana ratione sua intelligere possint? Ægrotis enim salutem, claudis incessum, cæcis lumen, surdis auditum, et mutis sermonem dantes, immundosque spiritus qui in corporibus insident exagitantes, assidue remedia afferunt.

Nos quoque et salutari voto, et beata obedientia divites, etsi maxime indignos, eorum tamen precibus adjutos, salutem assecuturos credamus; aut etiam deserti ut indigni, faciamus ut in illorum meritis sit nobis auxillum et præsidium constitutum. Neque enim a nostris moribus habuimus, aut a nostra prænotione, sed ex veteri narratione nobis perlatum est: quæque pauca a certa firmaque antiquitate, et a longis temporibus audivimus, ea ut potuimus litteris mandamus, non pro lubitu expositionem aggressi, sed ut magnorum doctorum res gestas cognititas habuimus, veriti Deum, charitatisque studio incens, multa et præclara beatorum virorum, quæ mira sunt, **403** facinora conati sumus, Christi laudis causa, gloriaque martyrum et memoriæ in extremis sacris chartis prodere; ne si neglexissemus ac contempsissemus, veterique hosti nostro, qui in perniciem et exitium nostrum vigilat, et invidet, parentes, reticuissemus hæc omnia, eodem modo quo ii flamma et igne ea quæ ab eis scripta erant, deflagrasse dicunt, eorum gratia amicitiaque privemur. Cum autem cogitationes nostræ, et illorum gratia vigilent, et ex paucis scriptis prodeant; ea quæ cogitata sunt et dicta, magna esse possunt. Hæc vero ipsos sine metu, multosque alios Christi causa et nomine certamina pertulisse credimus, cum etiam ad hæc usque tempora, tot tamque mira opera et miracula per eos vis divina palam edidit, ut omnes incolæ et advenæ obstupescant. Ergo perpassi sunt mortem Christi martyres Dionysius, **D** Rusticus et Eleutherius, septimo Kalendas Octobris, Domitiano imperatore in Gallia, Lutetia Parisiorum, regnante Domino nostro Jesu Christo cum Patre et sancto Spiritu, nunc c: semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ἰας ἐπιστρέψασα, παντὶ μόθῳ καὶ καμῶσι, καθὼς ἠδύναντο, μετὰ πάσης προσευχῆς καὶ μεγάλης ἐπιθυμίας ἐπάνω τῶν μακαρίων σωμάτων τῶν ἁγίων μαρτύρων ἐκκλησίαν οἰκοδομήσασα, καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ δόξῃ τῆς ἁγίας Τριάδος, τρίτον ἀριθμὸν (94) ἀξίως μετὰ ἀρωμάτων κατέθεντο τὰ ἅγια σώματα θεῶ τῶ παντοδυνάμῳ βοηθοῦντι ἐν ἀγαθοῖς καθ' ἡμέραν δυνάμει καὶ σημείοις διαλάμπουσι. Ποῖος οὖν λόγος ἢ ποῖα γλῶσσα τοσοῦτων μαρτύρων ἐπαρκέσαι διηγησασθαι τὰς δυνάμεις, ὅπῳταν οὐδὲ αὐτοὶ δύνανται ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ κατανοῆσαι τὰ αὐτῶν; Ἄσθενοῦσι γὰρ σωτηρίαν, χυλοῖς τὸ περιπατεῖν, τυφλοῖς φῶς, κωφοῖς τὸ ἀκούειν, καὶ ἀλάλοισ διδόντες λόγον, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα παρεδρεύοντα τοῖς σώματιν ἐκδιώκοντες, ἀπαύστως παρέχουσι τὰς λάσεις.

Καὶ ἀγαθῇ εὐχῇ καὶ μακαρίᾳ ὑπακοῇ παινόμενοι ἡμεῖς, εἰ καὶ τὰ μάλιστα οἱ ἀνάξιοι ταῖς αὐτῶν πιστευόμεν προσευχαῖς βοηθούμενοι σώζεσθαι, ἢ καὶ ἐξιστάμενοι ὡς ἀνάξιοι τὰς αὐτῶν ἡμῖν ἀξίας παραστήσαι πειρώμεθα· οὐχὶ γὰρ ἐκ τῶν ἡμετέρων τῶν ὧν κεκτήμεθα, ἢ οἰκεία προγνώσει, ἀλλ' ἐκ παλαιᾶς διηγήσεως ἡμῖν ἐξηγήθη, καὶ ἃ ἐκ μέρους ἐκ παγίου ἀρχαίου ὀλίγα καθὰ ἠδυνήθημεν, καὶ ἀπὸ μακρῶν χρόνων ἀνηκόαμεν, ἐν συγγραφῇ παραδώκαμεν, οὐκ αὐτομολήσαντες περὶ τὴν ἐξήγησιν (95), ὡς εἴρηται, ἀλλ' ὡς τῶν μεγάλων ἔγνωμεν διηγήματα διδασκάλων, φοβούμενοι τὸν θεόν, καὶ τῇ μερίμνῃ τῆς ἀγάπης ἀναπτόμενοι, πολλὰ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν φωτεινὰ θαύματα ἠγωνισάμεθα εἰς ἔπαινον Χριστοῦ, καὶ δόξαν τῶν μαρτύρων καὶ ἀνάμνησιν, ἐν ἐσχάτοις ἱεροῖς παραδοῦναι χάριτες (96), ἵνα μὴ ὑποκλέψαντες καὶ ἀμελήσαντες, καὶ τῶ ἀρχαίῳ γρηγοροῦντι καθ' ἡμῶν ἐχθρῷ καὶ φθονοῦντι πειθόμενοι, σιγήσαντες ὁμοίως τοῖς λέγουσιν, ὅτι φλογὶ καυστικῇ κατακακαυμένα εἰσι τὰ συγγράμματα αὐτῶν (97), ἀποτύχωμεν τῆς χάριτος αὐτῶν. Τῶν δὲ ἡμετέρων ἐννοιῶν γρηγορουσῶν τῇ αὐτῶν χάριτι καὶ χωρουσῶν ἐξ ὀλίγων τῶν συγγεγραμμένων δύνανται τὰ νοηθέντα εἶναι μεγάλα. Ταῦτα δὲ χωρὶς φόβου πιστεύομεν πολλοὺς αὐτοὺς καὶ ἑτέρους διὰ Χριστὸν ὑπομενηκέναι ἀγῶνας, ὅτι καὶ ἕως τοῦ νῦν τοσαῦτά δι' αὐτῶν ἡ θεῖα δύναμις καταξιοῖ φανερωθῆναι θαυμάσια, ὥστε ἐξίστασθαι πάντας τοὺς οἰκοῦντας, καὶ παρατυγχάνοντας. Ἐπαθον οὖν οἱ μακάριοι μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ, Διονύσιος, Ρούστικος καὶ Ἐλευθέριος, ἑβδόμη καλανδῶν ὀκτωβρίου, ἐπὶ Δομετιανοῦ βασιλέως, ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Γαλλίας καὶ Παρισίας πόλεως, βασιλεύοντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἅμα τοῦ Πατρὸς [καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

In *Martyrium sancti Dionysii Areopagitæ, ex versione antiqua et Perionii, et paraphrasi quæ apud Surium invenitur, notæ ejusdem Petri Lantselii*

(54) Μετὰ τὴν μεθ' ἡμέρας ὦ διὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ ἀναλήψεως ἐν τοῖς ἀγίοις ἀποστόλοις, τοῦ ἀγίου αὐτοῦ πνεύματος ἐκχυσὶν καθ' ἣν ἐξουσίαν εἰλῆφασι δῆσαι καὶ λύσαι. Antiq. : *Ad hæc post sancti Spiritus inter apostolos effusionem, quæ post dies aliquot per sanctam ejus assumptionem contigit, secundum quam ligandi solrendique potestatem acceperunt.* Per. : *Post effusum sanctum ejus Spiritum in sanctos apostolos, post dies sancti ejus ascensus unus Spiritus effusionem ligandi atque solvendi acceperunt potestatem.* Verto : *Post sancti ejus Spiritus in sanctos apostolos effusionem (quæ post quinquaginta dies per sanctam ejus assumptionem collata fuit) qua ligandi atque solvendi acceperunt potestatem.*

(55) Μετὰ καιροῦ τῆς γενέσεως πόλεως Ῥώμης ἐν ἔτει ὀγδοηχοστῷ ὀγδῶν. Antiq. : *Anno ad condita urbe Roma octingentesimo octavo.* Perion. : *Anno octavo et octingentesimo post natam Romam.* Scribendum igitur fuit ὀκτακοσιοστῷ.

(56) Ὁ μακάριος Πέτρος ὁ ἀπόστολος μετὰ καὶ τῶν ἑτέρων ἀποστόλων ἀποσταλέντες κηρύξαι, etc. Antiq. : *Beatus Petrus apostolus una cum reliquis apostolis ad prædicandum emissus.* Perion. : *Beatus Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis, missus est, qui prædicaret.* 1. Hinc sequeretur sanctum Petrum et apostolos tantum missos fuisse, regnante Nerone; quod falsum est; nam missi sunt anno 18 Tiberii. 2. Verto : *Beatus Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis missus qui prædicaret, etc.* 3. Γρ. ἀποσταλεῖς, nisi figuratam agnoscas locutionem etiam Latinis familiarem.

(57) Ἀδίκῳ θανάτῳ κατέδικασε, δι' ἐκχύσεως, etc. Antiq. *Injusta morte per sancti sanguinis ipsorum effusionem condemnavit.* Perion. : *Iniqua morte condemnavit beati eorum sanguinis effusione : et per, etc.* Vertes et dispunges : *Iniqua morte condemnavit, per beati eorum sanguinis effusionem, et per, etc., præmittens.*

(58) Οὕτω καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαι σοὶ καὶ δίδωμι. Antiq. : *Ita eandem potestatem tibi et dono et do.* Perion. : *Sic eandem quoque potestatem in perpetuum tibi do et tribuo.* J. videtur αἰωνίως omissum esse ab Antiq. non sine ratione, quia antea in priori membro non habebatur. Potest tamen retineri quia semper ad finem mundi durabit ea potestas in summo pontifice, ut ex sequentibus manifestum evadit, quæ male accepta fuerant ab interprete Antiq. Ταύτην τὴν ἐξουσίαν πεπληρωμένην τοῖς μετέπειτα τελείοις καὶ ἀγίοις, ἐν ἡμέραις ἐκκλησίαις προσελθεῖν, καταλείπει κληρὸν. *Hanc potestatem absolutum post se, eximii ac digni qui in ecclesiis prærent, sortem reliquit.* Perion. : *Hanc potestatem plenam et perfectam posteris qui perfecti et digni essent in ecclesiis præire, sortem vel hæreditatem reliquit ; quasi dicat : Omnes episcopi et sacerdotes tanquam hæredes D. Petri hac fruuntur potestate.*

(59) Τότε δὴ ὄρε ἀλάνας, etc. Antiq. : *Tum sans spinis.* Perion. : *Tum (inquam) spinas.* Verto : *Tum (inquam) cum.* Illud enim est explicatio præcedentis ὁσπερὲως, quasi dicat : *Tum in sanctitate illum firmavit cum spinas, etc.*

(60) Τῆς θαλάσσης χάριτος ἄνωθεν αὐτοῖς συμπορορευομένης. Antiq. : *Divina ipsos gratia superne comitante.* Per. : *Divina gratia divinitus eos comitante.* Verto : *Divina gratia superna una ipsa præeunte.* Deus enim præparat corda hominum in quibus semen evangelicum recipiatur.

(61) Τῷ τοῦ σταυροῦ ἄρτρον τὴν θάλασσαν διατεμὼν ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ δαίματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἡγαπημένος, δηγούμενος. Antiq. : *Crucis aratro trajecto mari Athenis Romam cælesti divinaque voluntate ut a Deo dilectus venit.* Juntas omisit τὸ δηγούμενος sicut et Perionius, eodem cum antiquo interprete usus exemplari; retinendum tamen videtur et connectendum cum ἡγαπημένος. Verterem igitur : *Crucis aratro mare diffidens Athenis Romam appulsi, cælesti divinaque voluntate, ut a Deo dilectus, per viam deductus.* Inquirendum relinquo num S. Dionysius, ut in posteris aliquot sanctis observatum, crucis signo solo munitus mari sine navigio se commiserit : verba tale quid insinuant, verum nullus auctorum tanti miraculi (quod sciam) mentionem fecit; an potius significetur, ipsum crucem in puppi fixisse : sicut Virgilius, lib. x *Æneid.* Apollinem collocatum affirmat. R. P. Theophilus Bernardinus noster, sententiam istam corroborabat ex Statii Thebaide.

. . . *Solus stat puppe magister*

Pervigil, inscriptaque deus qui navigat alno.

Ἐαυτὸν ἐμπρῆθετο, διδάσκαλος. x. τ. λ. Perionium sic corrige, et textum Græcum dispunge. *Apostolicæque sanctitati se insinuavit, tum ipse etiam magister declaratus, et more magistro convenienti a sancto Clemente honoratus, dignitatemque ab ipso et honorem optissimum, tanquam a Deo gratiam consecutus, reportavit.*

(62) Ἀκουτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντωνίου ἀποσταλας. Antiq. : *Porro ad Aquitanie plagas sancto Antonino misso.* Per. : *Aquitanie vero partibus misso sancto Saturnino.* Certum est textum Græcum depravatum esse, quia nullibi sancti Antonii mentio facta, et Antiquus videtur legisse Ἀντωνίνον, cum legendum fuisset Σατουρνίνον, sicut antea præcessit. Juntas tamen habet Ἀντωνίνον.

(63) Ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει ἔπορεύθη. Antiq. : *Cum fiducia civitatem est ingressus.* Per. : *Latetiam Parisiorum venit.* Antiq. videtur legisse ἐν παρήρησι, sed male, sicut iterum postea, ἐν τῇ Παρισίᾳ διέμεινεν, in hac fiducia perseverabat; utrobique enim agitur de Parisiis, et contextus necessario aliquod civitatis nomen requirit, ut legenti patebit, civitatis enim situs, soli ubertas, civium exercitia describuntur.

(64) Ἀμπέλοις δὲ καὶ βότρυσιν ὡς ἐκ πηγῶν βέουσα. etc. Antiq. : *Arboribus et vitibus circumquaque cœcita, maximum vinorum preventum incolis suppeditabat.* Per. : *Vitibus autem et vineis ut quod fontibus alueretur.* Verto : *Vitibus autem et vineis tanquam ex fontibus (vinum) perfusdens, et suis suppeditans, erat mobile.*

(65) Ἐν οἷς καὶ πραγματείας τραπεζιτῶν ἅπασα γωνία τῆς πόλεως, καὶ τῶν περὶ περιτεταχισμένη γύρου. Antiq. : *Quapropter plerique ejus loci et circumadjacentium civitatum homines mercatura ac negotiationi operam dabant, quietiam passim usuram exercuerunt, ambitu vero mœnium circumdata.* Perion. : *In his etiam mensariorum negotiis innumerabili copia urbis et finitimorum munitum erat.* D. Macarius Gravelinganus legebat γωνίαι. Verum enim vero, quandoquidem neque Juntas legerit γωνίαι, neque tam comœdia παρακολούθια contextatur, antiquam lectionem servo, et verto : *In quibus et mensariorum negotiis universæ civitatis familiar, et eorum qui circumcirca viciis ambitum incolebant, studium et operam collocabant.* Scribendum itaque περιτεταχισμένης, et ἐξωθεν more Attico ὑπακουστέον verbum ἦσαν quasi dicat : *Toti erant in vineis colendis et mercibus.*

(66) Τῷ ἁγίῳ αὐθις ἐκεῖ βαπτίσματι κατεφώτισεν. Antiq. : *Divino baptismate abluens illuminavit. Per. : Sancto baptismo rursus illic illustravit. Verto : Sancto baptismo postea illic illuminavit. Ut vox ecclesiastica retineatur, quia αὐθις sic a Platone usurpatur, et baptismus reiterari nequit. Iterum in sequenti αὐθις ἐξεχύθη. Ant. denovo effusa est. Per. : Statim pervagata est; quia nullibi dicitur antea notus fuisse, et Per. videtur legisse εὐθύς.*

(67) Ὡς καὶ Δομετιανόν. Per. *Ut etiam Dominus; scribe, ut etiam Domitianus.*

(68) Ὑποτάξας ἑαυτοῦ γένη κεκλιμένα. Ant. : *Postquam subditos astruxisset. Per. : Cum sibi genera vocata subegisset. Verto : Cum sibi genera inclinata subegisset.*

(69) Ἴνα ἢ τὰ προστάγματα τοῦ ἐξουσιάζοντος. Ant. : *Ut quo vel principis jussui. Per. : Ut vel edicto. Verto : Ut vel mandatis imperatoris. Poni enim videtur illa vox per antonomasiam, nisi dicatur accipi pro potestatem donantis, sicut in Ecclesiaste.*

(70) Ἡ τιμωρίας μὴ βουλομένων σπαράττεσθαι ἀμετρήτως. Antiq. : *Vel nolentem tormentis lacerarent. Per. : Vel si nollet suppliciiis immensis interficeretur. Verto : Vel si nollet suppliciiis immensis discerperetur; scribendum omnino, βουλομένων.*

(71) Ὁ δὸςλος προσέξασθαι τῆς Γαλλικῆς συναπήχθη τοῦς τυράνους, τοῦ διελεῖν ἐν τοῖς συνορίοις αὐτῶν. Antiq. : *Ingens hominum multitudo ad Galliarum præsidēs missa est, qui facta sibi copia vicinas regiones transeundi imperatoris jussa facerent. Per. : Multitudo Gallica acta est per fines suos sive vicinios tyrannus transitum concedere. Verto : Multitudo simul abducta est ad suscipiendum tyrannos, ut per fines suos transire possent; vel, plebs Gallica concessit suscipere tyrannos, ut per fines suos penetrare possent. Utraque versio sustineri potest. Prior quia missi ab imperatore cum pauciores essent, non facile potuissent Celticam penetrare ob multitudinem Christianorum a sancto Dionysio conversorum, quare præses Galliæ illis copias submisit. Posterior, quia vox συναπήχθη ita usurpatur a sancto Paulo, et plebs facile consentit, quando nullum est facultatibus suis periculum. 405.*

(72) Καὶ παρ' εὐθύ τοῦ μακαρίου ἐκεῖνου ἀνδρός τὸ ἐπάξιον ὄνομα ἐνεφανίσθη αὐτοῦς. Desunt in Per. Verto : *Et mox beati illius viri celebre nomen ipsis declaratum est.*

(73) Καὶ ἡλωμένῳ προσώπῳ. Antiq. *Mutato tantum habitu. Per. Hilari vultu. Verto : Vultu varie mutato; quasi dicat : Modo lætos, modo severos, modo minas, modo blanditias vultu fingentes.*

(74) Τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καθ' ἡμέραν εὐθηνόουσαν ἐπιοικίζον. Antiq. : *Ecclesiam Christi quotidie locupletiorē reddiderunt. Per. : Ecclesiam Christi florentem beatamque reddebant. Verto : Ecclesiam Christi quotidie florentem et augecentem dotabant; quasi dicat : Plures Ecclesie adjungebant, virtutibus suis tanquam dote ipsos desponsantes.*

(75) Καὶ αὐθις κατέρριπτον τὰ εἰδῶλα αὐτῶν, τὰ ἐκ τῆς αὐτῶν ἐξόδου φθοδομημένα, καὶ λιμένα σωτηρίας εὐρόντες, εἰδῶλων ἔχαιρον ἀπολέσθαι τὰ ναυάγια. Antiq. : *Idola autem quæ in triviis constructa habebant, confregerunt, atque in salutis portam sese receptos gaudentes, gentilitia, et naufragia omnia abjecerunt. Per. : Dejeceruntque simulacra sua quæ a sua profectioe edificata erant, inventoque poru salutis simulacrorum navigia periisse lætabantur. Verto : Et postea dejecerunt simulacra sua quæ ab ipsorum discessu redificata erant, inventoque portu salutis, partes reliquas naufragii simulacrorum periisse lætabantur. 4. Antiq. aliqua omisit et Perion. male distinxit : nam primum membrum agit de Germanis et apostolis. Germani a discessu apostolorum qui in transitu fidem in Germania plantarunt, iterum in idololatriam lapsi sunt; postea vero a reditu apostolorum SS. Dionysii et sociorum reducti, tanquam portum consecuti reliquias naufragii idolorum periisse gaudebant; unde apparet illos adhuc aliquid fidei retinuisse, sed admistum idolorum cultui. 2. Ναυάγιον nullibi significat navigium, sed naufragium, vel partes naufragio ereptas, quas Cicero *tabulas ex naufragio* vocat. — (Nos Lanssellii sententiæ faventes, prius αὐτῶν ἀδυσνάμεν, ψλώσαντες posteriori. Edit. PATROL.)*

(76) Μετὰ μεγάλης καρδίας καὶ πίστεως κατατομήσαντα. Antiq. : *Quem virum magno animo in defensionem fidei videbant. Per. : Magni animi et fidei facinus edere non dubitantem. Verto : Cum magno animo et fide contra audentem.*

(77) Κατατομώντες καὶ πιστεύομεν. Antiq. : *Confidenter credimus. Per. : Audentes et credimus. Verto : Contra audentes et credimus.*

(78) Διαμένομεν. Antiq. : *Permanebimus. Per. : Perseveremus. Optima est Perionii distinctio, hæc enim verba non martyribus, sed hujus martyrii scriptori tribuenda; illis enim se, et lectores ad perseverandum in istorum fide hortatur.*

(79) Μικρὰν ἀνεσιν δεδωκότες. Antiq. : *Brevem moram dantes. Per. : Cum paululum animum recepissent. Verto : Cum parvam remissionem seu relaxationem concessissent; quasi dicat : Paulo post acrem reprehensionem, cum persecutores inter se quærerent, quoniam supplicii genere viros sanctos inactarent, sancti quieverunt.*

(80) Φανερωθεῖσας δὲ τῆς ἁγίας ἀγαθότητος τοῖς μάρτυσιν ὧν δίδεται ἡ νίκη μετὰ τοῦ σώματος. Antiq. : *Sanctitas aique bonitas morte clarior facta est. Per. : Declarata autem sancta bonitate sanctis martyribus quorum conjuncta est victoria. Nam cum corpore, etc. Verto : Sancta bonitate per martyres declarata, suorum anima simul cum corpore tradita fuit. 1. Scribo ψυχὴ pro νίκη, quia vix aliter sensus elicietur, nisi veritas, quibus victoria corpore data fuit; sed tunc scribendum est μετὰ τῷ σώματι, nec locutio ita usitata est; μάρτυσιν est pro ἀπὸ τῶν μαρτύρων. 2. Mala est Perionii interpunctio ut legenti patebit.*

(81) Καὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ἐν τῇ χάριτι ἀναμενημένη. Antiq. : *Deo per gratiam conjuncta esset. Per. : Et cum Domino conjuncta et gratia et charitate. Verto : Et Domino nostro in gratia rursus desponsata. 1. Est a verbo μνάσθαι cum significat ambire nuptias (procar). 2. Ἀνά, significat sanctos fuisse senes per baptismum in gratia Deo desponsatos, modo vero iterum, scilicet per sanguinem, unde sponsi sanguinem dici possunt.*

(82) Ὡς ἀπὸ σημείου ἐνὸς τῆς πόλεως. Antiq. : *Ut ab uno sepulcro civitatis. Per. : Quasi ab uno signo urbis. Verto : Uno circiter a civitate milliario; solebant antiqui singula milliaria signo aliquo notare, sicut hic simulacrum Mercurii fuisse putatur. Locutio Græca sic supplenda videtur : ὡς σημείου ἐνὸς (διδασκ. μ.) ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπέχοντες.*

(83) Πεπληρωμένα τῷ μαρτυρίῳ τοῦ Χριστοῦ. Antiq. : *Martyrio Christi honorata. Perion. : Absoluto Christi martyrio, γραπτεῖον ὧν πεπληρωμένῳ; sed retineo antiquum et verum, completa sen integra per martyrium Christi. 4. Videtur esse oppositio inter ἀπερηθέντα et πεπληρωμένα, truncata et integra. 2. πεπληρωμένα complexior etiam plenitudinem honoris, ut respondeat vocibus ἀπερηθέντα et ἀτίμητα quia postea dicitur καθὼς, etc., ad quid enim diceretur προφήτας προδιόνησε προτίεσσαν esse mortem sanctorum, nisi illorum testimonio probaretur corpora horum martyrum honoris plena fuisse? In verbis Perionii aliqua videtur inesse ἀντιλογία.*

(84) Τῶν μαρτύρων καὶ ἱερέως. Antiq. habet hic lacunam. Perion. : *Martyrium atque ascendendum dignitas*. Verto : *Martyrium et episcopi*. Ἰσως γράψ. ἀρχιερέως, sicuti postea habes. Eleutherius sacerdos non fuit, ergo nequeunt omnes dici sacerdotes.

(85) Κἀν ἐκείνω πλέον δόξαν γενέσθαι διὰ τοῦ μαρτυρίου ἑαυτοῦ τὴν νίκην, τῶν συνόντων. Antiq. omisit. Per. : *Atque illi major gloria evenire eorum qui per martyrii sui victoriam simul erant*. Verto : *Et per illum majorem fuisse opinionem eorum qui propter martyrii sui victoriam simul erant*. 1. Scribo καὶ, quamvis videatur esse κἀν, quia si esset κἀν scribendum fuisset x' ἄν. 2. Ἐκείνω referendum est ad καρπός, quia præcedit. 3. Ex verbis Perion. nescio quam densæ oriuntur tenebræ. 4. Γρ. πλεῖω, ἢ πλεονα, ἢ πλεον δόξης.

(86) Νέον καὶ ἀρχαῖον, καὶ τοῖς μετέπειτα ἀξάκουστον θαῦμα. Antiq. : *Stipendium prorsus miraculum, nec ulli hominum seu veterum, seu recentum unquam auditum*. Per. : *Novum profecto ac vetus, ac posteriorum, fama celebrandum miraculum*. Verto : *Novum, et posteris deprædicandum miraculum*. 1. Ἀρχαῖον hic non potest significare vetus, quia nullibi simile accidit. 2. Ant. videtur legisse ἀρχαῖος, sed obscurior sensus propter ἀξάκουστον.

(87) Ἦτις ἐθνικοῖς φόβος ἀκμὴν κρατούμενη ὑπέργεν. Antiq. : *Quæ adhuc ethnica formidine correpta tenebatur*. Perion. : *Quæ gentilibus institutis valde addicta erat*. Verto : *Quæ gentili metu valde correpta erat*.

(88) Ἐπιστρέψασα τότε εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν θαυμάτων τῶν μαρτύρων ταυτὴν εἰς ἐπιθυμίαν ἐξέδωκε. Antiq. : *Tunc ad Christi fidem martyrum miraculis conversa sese desiderio dedit*. Per. : *Conversa tunc ad fidem Christi propter martyrum miracula seipsam protulit*. 406 Surius : *Converti tamen ad fidem Christi per exempla martyrum, atque ad baptismi gratiam pervenire se desiderare, etc.* Verto : *Tunc ad fidem Christi propter martyrum miracula, converti se desideravit*. Ex correctione textus Græci clarum erit : lege igitur ἐπιστρέψασθαι, vel ἐπιστρέψαι, ut omittam ex versione Perionii magnum crimen affingi S. Catuæ. Nota tamen antiquam lectionem posse servari, quia participia quandoque pro infinitivis ponuntur, itaque D. Macario Gravelingano videbatur.

(89) Ἐπιεικῶς τὴν μὴν τῆς κακοβουλίας αὐτῶν ἐξήνεγκε κατὰ τῶν μαρτύρων. Antiq. : *Banigniter perverit illorum in martyres consilii executionem*. Per. : *Bona fide nefarium consilium quod illi adversus martyres ceperant enutiant*. Sur. : *A memoria eorum quæ susceperant agenda discussit*. Verto : *Prudenter odium nefarii consilii quod illi adversus martyres ceperant excussit*. Perionius in margine putat legendum esse ἐξήνεγκαν, et referendum ad milites, quasi inter pocula mulieri consilium suum aperuerint de mergendis sanctis corporibus. Adverte esse allusionem ad præcedens προσήνεγκας ; quasi dicat : Sicut illis multa thæsa protulit, sic ab illis odium in martyres conceptum abstulit.

(90) Ἐν τῇ πέτρᾳ τῆς εἰς μικρὸν χειμένη πεδίον τὸ ἐτοιμασθὲν εἰς σποράν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καταχώσασθαι ἀποκρύψασιν. Antiq. : *In ea caule quæ juxta exiguum agrum, qui ad insequentis anni sementem paratus erat deportantes, terra obruta corpora occultarent*. Per. : *Ut in saxo quod situm esset in agello consito postea defoderent*. Verto : *Ut in saxo quod situm esset in agello in sequentis anni sementem parato terra obruta corpora occultarent*.

(91) Καὶ εὐρούσα μέγα τροῦλον. Antiq. : *Atque megatralo invento*. Per. : *Inventoque magno colle*. Verto : *Inventoque magno fornice*.

(92) Οὐ χωρὶς ἀξίας πιστεύομεν, ἀνευ δὲ φόβου, τῶν ἁγίων μαρτύρων τούτων ὁμοιωθῆναι. Antiq. : *Non immerito credimus quin et citra dubitationem sanctis hisce martyribus non dissimilem evasisse*. Per. : *Non sine merito, nec sine metu martyrum credimus*. Verto : *Non præter dignitatem, sed sine metu credimus sanctis martyribus hisce similem evasisse*. Perion. dicit in margine, est in Græco, ὁμοιωθῆναι, sed non convenit ; debuerat igitur istam vocem corrigere, vel aliam quæ conveniret suggerere. Certe versio mea clara evadet ex sequentibus.

(93) Ὡς πολλὴ οὖσα. Antiq. : *Quippe civitas*. Per. : *Quæ erat quasi civitas*. Verto : *Numerosissima vel frequentissima*. Patet ex usu particulaῖς ὥς. Perion. videtur legisse πόλις.

(94) Τρίτον ἀριθμὸν. Antiq. : *Ternarium numerum*. Per. omisit.

(95) Οὐκ αὐτομολήσαντες περὶ τὴν ἐξήγησιν. Antiq. : *Siquidem ab harum rerum expositione non sumimus alieni*. Per. : *Non prætermissa ut dictum est expositione*. Verto : *Non pro lubitu expositionem aggressi ; quasi dicat : Non intransfugarum modo istam, niodo illam partem pro lubitu suscipientes, sed prout Deum timentes ex doctorum scriptis eruiimus*.

(96) Ἐν ἐσχάτοις ἱεροῖς παραδόναι χάριτας. Antiq. : *In sacris chartis conscribere sumus conati*. Per. : *Sacris litterarum monumentis prodere*. Verto : *In extremis sacris chartis prodere*. Videntur esse verba abbreviatoris quibus significet se post commentarios S. Maximi martyrium hoc adnexuisse. Nisi cum R. P. Scandoncho nostro harum rerum peritissimo, τῷ ἐν ἐσχάτοις utriusque incisis concluso, veritas : *quod extremum sacris litterarum monumentis tradere*.

(97) Ὅμοιος τοῖς λέγουσιν ὅτι φλογὶ καυστικῇ κατακεχυμένα εἰσι τὰ συγγράμματα αὐτῶν. Antiq. : *Simul cum ipsis scriptoribus (urente siquidem flamma illorum scripta sunt concremata)*. Per. : *Eodem modo ii qui flamma et igne ea quæ de eis scripta erant, deflagrasse dicunt*. Verto : *Sicut ii qui flamma comburente ea quæ ab eis scripta erant deflagrasse dicunt*.

Beati Dionysii Areopagitæ, Athenarum episcopi, et fidei Christianæ apud Franco-Celtas præconis, Martyrium Dionysius Guerinus medicus canebat.

407 Vani valete sycophantarum greges,

Auferte vestra somnia.

Non est quod audiam, quod amplius seram.

Aurata fuco carmina :

Seu Græca, seu Latina sint ea ut lubet,

Me Musa vincit altior.

Inusitatae sanctius gliscit lyrae

Melos pererrans pectora.

Dionysius stat laureis fulgens comis.

Stolisque purpurantibus.

Infans gemellis uberum de fontibus.

Lac hauserat praterviae.

Dein sophista dissecans ambagibus,

Vinclisque verum vinciens :

Per syllogismos plectiles strophis sophos

In porticu Martis ligat.

Sed Altitonantis prodiga Dei manu
 Paulus monile Ecclesiæ,
 Musis Athenas affluentes venerat
 Fidum profanis oppidum.
 Torrente linguæ susque deque diruit
 Cultus idolorum impios.
 Verbi loquelas seminans solertia
 Dionysium vertit sophum,
 Proceresque lactat lacte sancti Spiritus,
 Quos nulla vis facundię
 Olim tenaces quiverat divertere.
 Alia est figura quam antea.
 Nunc viperina præcaverunt dogmata
 Inter reflexas semitas,
 Atque abdicarunt publice sophistica,
 Christi secuti tramitem.
 Lux, Paule, gentium, tibi scientia
 Nunc grata porrigit manus.
 Atheniensis dissipatur gloria,
 Dum suggeris miracula.
 Dilectus astris humor est, ubi novo
 Labes reati flumine
 Purgantur, antę verum Numen noverint
 Et fixerint medullitus.
 Tu præsul hæres puritati Apostoli,
 Lympha renatus cœlica,
 Nox hunc refugit, excutit caliginem.
 Jam mancipatus Numini.
 Viget sereno corde flamma fortior,
 Et frons renidet gaudio
 Radice ab ima funditus vulsas simul
 Erroris artes extrahit.
 Alte recessus luminum et cœli plagas
 Scrutatur, atque prædicat.
 Scintilla qualis fulget atro sulphure,
 Vel ut refractis nubibus
 Per noctis umbram siderum micant faces,
 Sic præsulis vultus pii,
 Vis addita est menti; verbisque seminat
 Millena civium agmina.
 Fetura verum nascitur sensim, nec est
 Quod amplius moras trahat.
 Jussum capessit Apostoli; morem gereus
 Ad Franco-Celtas mittitur.
 Perrexit urbem cum sociis Lutetiam
 Cinctam insulari flumine;
 Tum parvulam muris, sed aris et molæ
 Valde deorum deditam.
 Bene habet, peractum est, quod diu cupiverat.
 Persolvit urbi munia.
 Prædicta quamvis principum crudelitas
 Tellus ruberet martyrum
 Cruore: vitam Gallico tamen solo
 Tulit medelam comparans.
 Lolium expedit, velleret radicitus,
 Quod ignibus committeret.
 Annis onustus, eloquii fonte irrigat
 Gentem profanam largiter.
 Fluis in prophetas, mente divina rapis

A Tu Christe Apollo, pectora.
 Latex saporque nectaris lingua fluit,
 Cor mitigas, mentem foves.
 Ita reddit agmen protinus fidum Deo
 Antistes Agni conscius.
 Sed Christianæ silvulas gentes petunt,
 Latent trementes abditæ.
 Noctuque litant congregatæ supplices.
 Condunt suburbio ocuis
 Stephano priori martyrum sacram domum
 Ejus frequentant limina.
408 Ut vere florifero vagæ flores novos
 Stipant apes et rivulos.
 Amor sequendi quoslibet accendit Dei
 Dionysium satellitem.
 B Nec a rudimentis aberrant martyris.
 Semente sera pinguius
 Exsistit arvom; deinde quod vegrandibus
 Oblectat astra messibus.
 Hic cultor instans aut arator gnaruris,
 Ditescit aream replens.
 Prudens colonus ergo qui cum fenore
 Parit solum feracius.
 Satis superque civitas Lutetia
 Ligone culta præsulis.
 Ad veritatis flexa lumen inclytæ.
 Florem Dei, fontem Boni.
 Ales polorum protinus præcordiis
 Nostris suum cordis jubar
 C Vibravit; alti pectoris situm inovans
 Nam oculos tenebræ clausurant.
 At viperæ proles rigens sævitia
 Cæsar furit Germanicus,
 Fidem perosus toxicum fundit magis,
 Quod foverat jam plusculum,
 Decreta mandat exsequenda gentibus,
 Et Christianos territat,
 Ni thure placent principem Deum Jovem,
 Mox destinandos ignibus.
 Cædis minister exstitit Sisinius,
 Immensa pestis et tremor.
 Cujus ferina floruit gentilitas,
 Et fastus arrogans minis,
 Serpentis atrox evomit virus; nec est
 D Quod effero vultu queat
 Cruentus urbis optimates lædere.
 Ut æstuant æquoris
 Undæ profundi cautibus radunt nihil:
 Frustra laborat regulus.
 Heu surgit ira, et aggerat vires furor,
 Struit ruinam martyri.
 Stimulis calescit condolens ultor Deum.
 Nec temperat vesaniæ.
 O mersa limo cæcitas mortalium,
 O spissus error gentium.
 Pastus cruore carnifex gestit ducis.
 Statuta rite persequi.
 Hinc hostiatim martyris vestigia
 Vestigat audax et petit.

Inter coronam civium tandem videt
 Præcepta spargentem Dei.
 Haud continet manus; sed ultro corripit
 Vincunt catenis supplicem,
 Fit lætior, flagrans Dei Dionysius,
 Et currit ad Sisinium.
 Atque invocat nutum supremi Numinis.
 Si vile pectus chrismate
 Sacro piasti fac modo, custos poli,
 Meo colorer sanguine.
 Dissolve mentem ergastulis : eam bea
 Felicitate perpeti.
 Immotus instat martyr autē barbarum
 Sævi tribunal judicis.
 Cui fatur ore fervido Sisinius,
 Livore turgens noxio:
 Num est ipse flabrum sibilantis Gorgonzæ,
 Segnis senex et impotens.
 Cum illitterata credidit frequentia,
 Leges deorum respuens.
 Ætate vere sum senex, hic reddidit,
 Ast flore constans pectoris.
 Anguis senectam mutuor, qui sentibus
 Cutem repono sordidam.
 Recens renascor cœlica propagine
 Phœnix quotaunis pullulans.
 Miseret tuorum me sacrorum, et temporum.
 Pudet fateri, quod ferunt,
 Vos immolare barbaro ritu viros
 Gentemque cæde perdere.
 Ostende, quæso, quas ædorem imagines,
 Junonis utrum, vel Jovis.
 Ut fumet agno cæspitis fastigium,
 Et thure postes ambiam.
 Quid me, nefande, supplicare cogitas
 Fouti malorum dæmoni.
 Deasciato stipiti verrem feris,
 Quo saxa fani perlina.
 Cum hæc cerno, tanquam parvuli crepundia
 Duco, senumque vanulas
 Edentulorum cantilenas autumo.
 Non erubescam, si fidem
 Tuear fatendo maximum regem ætheris.
 Cælum paratur sanguine.
 Præfectus urbis toxico fellis madens
 Cor audiendo exusserat.
 Ebullit ira, apprehendi jubet virum,
 Ejus sodales proxime.
 At ille tanto lætior, cum adorem
 Labore partam prævidet.
 Fontem serenat ætheris solatio,
 Hymno canit symphonia.
 Velut ad dapes specum petit lubentius,
 Animo Tonantem pensitans.
 Aurum latebat abditum (98), scatens situ,
 Noctis tenebris obsitum,

A Gravis senecta clausus implorat prece
 Cœlestis ignes Spiritus.
 Rerum creator, gloriæ splendor Patris
 Immitte rores, fac precor,
 Neu livor asper judicis mitescere
 Discat modo, fac opprimar.
 Mox carceralis cæcitas olympici
 Fulgore Christi fulgurat.
 Agnoscit hic Dionysius potentiam
 Adesse, quam speraverat :
 Tanti laboris præmium stant angeli
 Visu nitentes undique.
 Huic poculum vitæ Deus sic porrigit,
 Ut pœna fiat lenior.
 Perhibent tyrannum blandiendo antistitem

B Vario irritasse munere.
 Et nobilem laudat generis prosapiam
 Partim senilem gratiam.
 409 Encomiis martyr retro claudit suas
 Aures ut anguis, ne malum
 Serpat medullis altius, fibras quoque
 Contagione polluat.
 Seu flos odoribus albicat, suffimine
 Spargens tyranni regiam.
 Perstringit orbem luminum miraculis :
 Non nemo miratur virum.
 Stupuit tyrannus : terve dictis aruit.
 Clarere nescit scrupulis,
 Incertus illum puniat, vel liberet,
 Usumque reddat liberum.

C Quid plura? vincit anxium socordia
 Alumna cædis et crucis.
 Fomenta vulnus putridum novantia
 Crudelitatem procreant.
 Quid? si soluta inæstuet præcordiis
 Billis, faciatque incendium.
 Simul calentes inverecundus minas
 Torvo cievit lumine
 Figit sagittas pectori, nec impetum
 Valet tenere amentia.
 Incerta qualis Enthæos pedem tulit,
 Ut Mænas insanit Deo.
 Certare lassus hostis in prætorio,
 Agitur procellis interim.

D Cædi flagellis præcipit lictoribus,
 Corpusque pungi spiculis.
 Strictum retortis brachiis posti ligant
 Nudare costas gestiunt.
 Ut per lacunas vulnere crepet jecur :
 Paulomque sanguis palphet.
 Ridebat hæc martyr Dei ludibria,
 Tortoris increpans manus.
 O vos alumni, carceris sævitiam
 Armate, quæso, plenius.
 Stillante tabo, corporis cutem mei
 Multicoloream reddite.

(98) Ubi hodie ædes D. Dionysii a Carcere, in cujus ædis cavea nobilis ille carcer adhuc vi-
 sibilis.

Exin, peractis principis furoribus,
 Ardentibus prunis datur.
 Locus est propinquus Sequanæ sinuamini (99)
 Tormenta cernens solum.
 Quem sepsit agmen militum forinsecus
 Fulgere cassidis micans.
 Prunas tepentes carnifex sternit cito,
 Ut os beati langueat
 Decumbit ipse lectulo lætus rogi.
 Animat sodales sedulo.
 Illi os decore splenduit magis aureo.
 Talem revertens legifer.
 De monte vultum detulit: Non sunt, ait,
 Tormenta quæ vos cernitis
 Citata cursim transeunt, instar noti
 Pulvim moventis in aere.
 Trahi e castata fervidus jubet virum,
 Aliud genus parat crucis.
 Ad montis altum verticem contermini
 Lutetiæ deducitur.
 Velut agna templi destinanda altaribus,
 Nil immolata clamitans
 Intrare fanum cogitur Cyllenii.
 Illic thus adurere.
 Has intuens ineptias, imagines
 Irridet atque conspuat.
 Senile martyr maluit collum dare
 Mortis lavacris inclytum.
 Id maluerunt voce clara Rusticus
 Et contubernalis pati.
 Percussor ense dum ferit guttur senis,
 Spectant frequentes eminus
 Pavidum greges doctorem in alto vertice.
 Res mira posteris, caput
 Quod amputatum viderant cadaveris

(99) Ille locus visitur in templo B. Dionysii vulgo
 a Passu, prope ædem Beatæ Mariæ, non longe a ripa

A. Hi conspiciantur præconis
 Manibus coitis vectitatum, nobilium
 Ad villulam miraculis.
 O ter quaterque et amplius felix Jugurta
 Hoc purpuratum sanguine !
 Felix amœni littoris pomœrium,
 Felixque collis vinea.
 Mulier Catulla floruit credens Deo,
 Purgata sancto Spiritu :
 Quæ tacta miris martyrum donis, duccem
 Mollivit, ut cadavera
 Humaret uncta balsamo, rosis, mero :
 Domi reservans posteris.
 Illic vicus ille femine nomen trahit.
 (Catulliacus dici potest)

B Jam sex peractis sæculis aut circiter :
 Manes sepulti martyrum
 Oblivione prorsus obruti nisi
 Regis Clothæi filius
 Dagobertus iras horridi vitans patris
 Tristis cavernas quæritans (100),
 Se contulisset in sepulcrum tutius.
 Statim sopitus somnio.
 At dormienti fulgidis clari stolis
 Apparere martyres.
 Ac pollicentur principi minas patris
 Sedare posse cœlitus,
 Modo favillas hic sitas præconis
 Insigniat semper lubens.
 Triforme culmen Gallicum, triplex honor
 Quo præstat urbis dignitas.

C Non obsolescet ullus in terris apex :
 Nec pulvis obducat situ
 Tuæ, patrone, lauream laudis, Deo
 Inscripita perpes pagina est.
 Amen.

Sequanæ.

(100) Aimonius monachus, *Hist. lib. rv, c. 17.*

VITA S. DIONYSII

AREOPAGITÆ

ATHENARUM EPISCOPI, FRANCORUM APOSTOLI ET MARTYRIS

PER R. P.

PETRUM HALLOIX

SOC. JESU PRESB.

Concinnata ejusdemque notationibus illustrata.

410-411 PRÆFATIO.

Si e claris sanctorum Patrum Vitis ex primum punctum ferunt, quæ una cum antiquitatis auctoritate, majores in literis, in laboribus, in peregrinationibus, in signis denique ac salutaribus prodigijs, admirabilitates habent; nemini sanè in dubio relinquatur, quo loco, quoque numero ea crederi debeat, quæ

sanctam Dionysiam Areopagitam oculis spectandam, penitusque cognoscendum exhibet; virum sacris profanisque disciplinis apprime eruditum, virum e Græcia in Ægyptum, ex Ægypto in Græciam, et hinc cum magno Paulo, vase electionis, in varias orbis plagas profectum, postremoque in Asiam, in Italiam, in Galliam, in Hispaniam gravibus de causis peregrinatum; virum, inquam, post Areopagi supremos apices mitissimum legis Christianæ discipulum, sed e discipulo eximium orbis doctorem, insignem Galliarum apostolum, formem ac generosum Christi martyrem, in vita æque et post vitam perillustribus factis atque miraculis gloriosum. Hujus ego vitæ seriem, iis omnibus perilligenter et quam accurate perquisitis, quæ ad illam plenius ac rotundius concinnandam facere visa sunt, et invocato (quod ipsemet ante omnium rerum initia faciendum edocuit (1) Dei optimi maximi auxilio, in præsentia aggrediar.

CAPUT PRIMUM.

Genus, patria, ætas, studia.

Natus est Dionysius (2) Athenis, urbe totius Græciæ multo clarissima ac nobilissima: idque anno circiter Christi nono (3-4), Augusti imperatoris quinquagesimo, parentibus quidem vitæ instituto gentilibus, sed genere et virtute claris. Puer artes liberales domi sive in urbe sua talium artium parente ac domina perdidit. Quibus egregie imbutus foras adolescens prodiit, atque in Ægyptum quasi ad unicum et singularem sacerdotis et recanditoris disciplinæ magistram, imperante Tiberio Nerone (5), se contulit, tam ut ejus regionis nobiles philosophos conveniret, quam ut si quid novæ rerum abditarum cognitionis haurire posset, id patriis institutionibus velut sacrum complementum adjoiceret. Nam illo fere præstantissima quæque ingenia, post cæteras disciplinas alibi perceptas, pro mathesi rerumque cælestium cognitione adipiscenda, et sacris mysteriis ritibusque addiscendis, quasi pro supremo omnigenæ eruditionis coronamento migrare solitos accepimus. Quod de Pythagora (6), de Thalete Milesio, de Platone, de Eudoxo, deque aliis compluribus eximiis philosophis multi auctores tradiderunt. Quin etiam ipso hujus Dionysii tempore (7) domicilia sacerdotum, hoc est Ægypti sapientum, et loca ubi Plato, ubi Eudoxus, ubi alii viri illustres habitaverant, Heliopoli ostendebantur. Istos porro Ægypti sacerdotes, sive prophetas, (sic enim illi suæ gentis sapientissimos appellabant, non secus quam Persæ magos, Assyrii Chaldæos, Galli druidas, et Iudi gymnosophistas) ab ipso Abrahamo patriarcha, qui ibidem Heliopoli jam olim vixerat, hausisse primitus astrologiæ disciplinam, scripsere viri multo doctissimi (8). Istuc ergo Dionysius in flore ætatis ejusmodi studiorum causa profectus est, quandiu autem ibidem constiterit, nullæ, quod quidem sciam, produnt litteræ; sed ibi fuisse, cum Christus Salvator Hierosolymis pro totius generis humani salute cruci suffluxit penderet, atque terrilica illa solis defectio terram terretet universam, testes citantur ipsiusmet Dionysii ad sanctum Polycarpum Smyrnæ pontificem litteræ, quæ hodieque exstant, et in doctorum versantur manibus. Quo quidem tempore annum ætatis agebat Dionysius circiter vigesimum quintum, et Heliopoli (quæ urbium Ægypti, ut modo insinuatum est, 412 præcipua sacerdotum habitatio clarissima antiquitus habebatur) una cum Apollophane sophista (9), æquali suo, degebat. Exurgente igitur illa eclipsi (10), cum ambos magna teneret admiratio, quid sibi lux de repente, et alieno tempore, et præter naturæ legem se condens, quidve cælo obductæ, novo prorsus et insolito more, tenebræ, et quidem tantæ tamque diuturnæ vellent ac portenderent (tres enim ipsas horas, nimirum a sexta usque ad nonam tenuisse, sacra produnt Oracula P) tum ipsis ad exactius explorandos distinguendosque amborum luminarium congressus digressusque, Philippi Aridæi regula astronomica uti visum, et impensus inusitatam illam solis ac lunæ concursionem contemplari atque attendere. Cumque observando deprehendissent (quod alias quoque erat notissimum) fieri ordinario naturæ cursu haud posse, ut sol id temporis suorum defectionem radiorum pateretur, et nunc lunam quoque ipsam adverterent (quæ solita esset alioqui a parte occidua solem subire) jam e contrario ab orientali tractu subingredi, ac velut pullum nigrantenque amictum soli obtendere, et sua caligine auctorem parentemque lucis, ad ultimam usque ejusdem lineam offuscare, ac demum resilire; tum Dionysius ingenti cum admiratione ad cognatum et consodalem suum conversus: *Quid hoc, inquit, rei est, o Apollophanes? quid ista sibi ostenta volunt?* Ille autem divi: o quodam afflatu, *Hæ sunt, inquit, o bone Dionysi, rerum divinarum mutationes (11).* Tum vero ipsum rursus Dionysium cælestiori quodam instinctu percitum (idque traditione, ut Michael Syngelus loquitur, a parentibus ad filios derivata) dixisse ferunt: *Ignotus in carne patitur Deus (12-13), cujus causa universum hoc obscuratum atque concussum est.* Aut certe, quod eum tam brevier quam eleganter intulisse alii memorant: *Ἡ τὸ θεῖον πάσχει, ἢ τὸ πάσχειν συμπάσχει. Aut Deus patitur, aut patienti computatur.* Denique idem Dionysius admirandæ hujus defectionis et obscuritatis tempus, annum, diem, horam perilligenter adnotavit, atque sicunde fortassis inauditæ mutationis vel causa quæpiam, vel occasio, seu prodita litteris, seu vulgata sermonibus postea inaudiretur, serio animadvertere statuit. Quod tandem Athenis, ut mox dicetur, e Pauli apostoli congressu, et fida relatione non sine magno fidei lucro est assecutus.

Liceat vero hic nobis in isto tam admirabili principis luminaris defectu et contemplatu pulchra æternæ sapientiæ consilia pauxillulum denirari; liceat etiam una summam illius rerum omnium Conditoris et moderatoris potentiam juxta et bonitatem fixius attendendo et amare et complecti: ejus, inquam, moderatoris, qui, ut recte observavit et dixit Sapiens: *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* 4. Quam enim fortiter tam Judæorum quam gentilium corda tum attingit, et quam suaviter communem salutis utrorumque rationem disposuit, cum et Judæis semper signa de cælo petentibus, tam illustre de cælo et in cælo signum dedit, et clarissimo, quamvis atrarum tenebrarum, prodigio, memor suæ charitatis, suæ injuriæ immemor, in ipsa sua morte subvenit? et cum gentilibus atque alienigenis, tam iis qui longe quam qui prope, nominatim autem Dionysio et Apollophani, earum rerum quibus maxime capiebantur atque vacabant studiis, tanquam aptissimis ad eos alliciendos et sibi conjungendos lenocinis, seæz quadamtenus manifestans succurrit, nempe astrologiæ deditis extraordinaria in astris prodigia exhibendo. Quippe ambo, dum cæcos suspiciunt, dum rimantur sidera, dum solis defectionem inusitatum vident et examinant, Duo corda permovete, prima novæ legis et Christianæ fidei semina suis postmodo temporibus in fruges eruptura, ut post videbantur, susceperunt. Sic olim tres illos magos inspicendis et observandis stellis intentes, una eis objecta prorsus mira et insolenti ad perquirendum novum Regem (cujus illa ferabat indicium) et ad congrua ei munera, dignosque tantis natalibus honores deleterendos, incertum

fortius an suavius, pertraxerat. Sic deinde homines piscatores ad piscatam deducturus animarum, atque a mari et a rotibus ad Ecclesiam gubernacula provectorus, non alio quam piscationis vocabulo usus ad se pellexit. Quin et pellectos nullo neque gratiore neque suaviore modo delinuit, atque in suæ potentie ac divinitatis fide atque notitia confirmavit, quam objectis inter piscandum prodigiosis jacibus et capturis. Sed ad Dionysium ejusque capturam redeamus. Jam ergo reversus ex Ægypto in patriam, eo magis in ore atque oculis suorum civium esse cœpit, quod ad insitam naturæ ingenique nobilitatem, atque ad patrias artes ac disciplinas, etiam a cæteris gentibus novam quasi scientiarum supellectilem deportaret. Ita haud difficile nobili ac generoso juveni fuit, præclaris præsertim imbuto artibus et moribus viam sibi ad quamvis amplos honores et magistratus aperire. Quare cum genere suo et nomine condignas esset complexus nuptias (nam ad illas stimulabat cum ætas illis idonea, tum cupido summæ dignitatis ad quam aspirabat, et quam citra conjugium, uti mores tunc erant, vix sperabat) cumque perillustrem sibi feminam nomine Damarim copulasset (14), ita studuit cunctas matrimonii leges examussim custodire, ita se in suscepto vitæ statu et gradu gerere, ut nullo mali facinoris obstaculo, cursum ad ea quæ petebat, 413 sibi præpediret. Igitur inter archontas (15) (novemvirum is est magistratus) præmonstrata ex instituto patrio totius vitæ anteaectæ integritate, Athenis est cooptatus. E quo magistratu reddita rursum, uti moris erat, officii sui, quo bene perfunctus esset, ratione, cum scilicet insontem se atque ab omni avaritiæ et iniquitatis suspicione immunem in eo judicio, quod illi δοκιμασιον (16), id est probationem sive censuram appellant, rite comprobasset, in sanctissimum Areopagi consilium (17), qui summus illic erat urbanæ dignitatis gradus, inoffenso pede conscendit. Atque inibi quidem haud postremo eum fuisse loco, tunc cum sanctus Paulus doctrinæ suæ rationem redditurus, injecta manu in Areopagum pertractus est, sed unum potius e primis iudicibus, imo etiam iudicum principum Græci scriptores diserte asseverant (18). Et Michael quidem Syngelus post eximiam Athenarum laudem, quas (uti vere erat) Græciæ decus, philosophorum domicilium, oratorum gymnasium atque ludum appellat, ita subdit de Dionysio: « Ex ea, inquit, urbe hic ortus est Dionysius, ejusque dux fuit illustrissimus, et Areopagi iudicum princeps: quorum iudicum splendorem generis atque magnificentiam, rerum Atticarum scriptores Androthia et Philochorus fuse denarrarunt. Ex quibus profecto majorum Dionysii primatum, et honorem, et gloriam conjectura assequi licet. Nec enim apud superbos Athenienses facilis cuiquam ad ejusmodi principatum aperta erat via, nisi quem et sapientia (19), et prudentia, et justitia, et fortitudo, et temperantia, et cum his simul eximia generis claritudo commendaret. » Ita ille. Fuit denique Dionysius ex eo consilio et senatu, qui jam olim a Solone legislator et morum censor, et custos legum, et religionis ac cæremoniarum præses, et capitalium ac gravissimarum causarum iudex atque arbiter fuerat constitutus. Ad quem senatum non tantum e reliqua Græcia, sed e remotis quoque nationibus, atque adeo ab ipsis Romanis (20), licet præcipuum sapientiæ atque gravitatis laudem assectantibus, difficiliore lites, et intricatiora judicia subinde referebantur. In quo quantus fuerit Dionysius, sive doctrinarum varietatem, sive juris æquitatem, sive morum denique spectes innocentiam, clare idem Syngelus docet, qui non modo facundissimum in oratoribus, acutissimum in philosophis, perspicacissimum in astronomis, in cæteris artibus ac disciplinis spectatissimum, sed etiam (quod multo majus est atque gloriosius) inter bonos optimum, et inter iudices longe justissimum existisse scribit. Atque talis quidem erat, cum gentilis atque deorum cultor; qualis autem postea, hinc ordiemur.

NOTATIONES.

(1) S. Dion., 1. De div. nom., c. 3.

(2) *Natus est Dionysius.* Dionysii inter scriptores sacros doctrina et sanctimonia clarissimi tres fuerunt (nam de Patribus Græcis tantum sermo est in presentia), Dionysius Areopagita, Dionysius Corinthiorum episcopus, et Dionysius Alexandrinus; qui omnes scripta utilissima posteris reliquere. Areopagita primo sæculo floruit, Corinthius secundo, Alexandrinus tertio. Ac proinde hi duo posteriores mentionem Areopagitæ facere potuerunt: et Corinthius quidem, testibus Eusebio Cæsareæ Palestinæ episcopo et Maximo martyre, fuit; sed an Alexandrinus etiam fuerit, haud perinde constat. Multi quidem id asserunt, et ejusdem Maximi Scholiastæ auctoritatem ad hoc confirmandum proferunt; ubi scilicet scribit, sanctum Dionysium Alexandrinum composuisse Scholia in beatum Dionysium sibi cognominem. Verum per Dionysium sibi cognominem non intelligi Areopagitam, infra fuse docui, quæst. 2, in solutione argumentorum adversæ partis. Verba autem Eusebii lib. iv *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 22, de Dionysio Corinthio sunt hæc: Ἀγλὸι δὲ ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ Διονύσιος Ἀρειοπαγίτης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προτραπέλις ἐπὶ τὴν πίστιν, κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐλαχυστοῖστο. *Significat præterea (Dionysius Corinthius) Dionysium Areopagitam ab apostolo Paulo ad fidem conversum, ut produnt Acta, primum Athenarum antistitem creatum esse.*

De eodem Dionysio, Corinthiorum episcopo, ita Maximus in præfatione Scholiorum suorum ad libros Areopagitæ: Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρειοπαγίτου

Α καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. *Mentionem facit Areopagitæ etiam Dionysius, antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola. Ita ille. Hæc autem propter eos, qui eundem Areopagitam existimarunt etiam Athenarum et Corinthiorum fuisse episcopum, dicta sint. Nam ex his patet, esse diversos; cum alter alterius mentionem faciat.*

De his duobus Dionysiis, Corinthio, inquam, et Alexandrino, amplius σύν Θεῷ in ipsorum *Vitis* et sæculis dicetur: nunc solum de Areopagita, qui secundum apostolos primus mihi ponitur in suo sæculo, idque suavis antiquitatis, cum ætate vix novem annis minor Christo fuerit, ut jam nunc ostendam.

(3-4) *Anno circiter Christi nono.* Hic annus ex ipsius Dionysii ad Apollonem epistola colligitur, ubi tempore passionis Christi Domini, sive eclipsos quantum accidit, se viginti quinque annorum fuisse scribit. Quæ epistola, licet nunc Græce non exstet, tamen exstabat tempore Caroli Calvi imperatoris, sub annum Christi 876, quo tempore una cum aliis S. Dionysii operibus eam Latine vertit Erigena Scotus. Nam hodieque ea versio superest, et eodem plane stylo quo cæteræ epistolæ, ut dubio nullus relictus sit locus. Accedit de viginti quinque annis auctoritas S. Maximi ad Epistolam decimam S. Dionysii quæ est ad S. Joannem Evangelistam, his verbis: Ὑποθήμεθα δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτι τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, αἰναι ἔτων κε', 414 ἅτε οἱμαὶ καὶ ἐπὶ ἀναγνώσκοντα. *Supponamus vero et divinum Dionysium, cum ejusmodi*

prodigia Christo cruci affixo vidit, annorum fuisse A viginti quinque; quod et me adhuc legisse puta. Itaque existimaverim, Maximum aliquando incidisse in illam B. Dionysii Græcam epistolam, sed ab aliis, ut sæpe fit, avulsam. Si igitur Dionysius fuit viginti quinque annorum in ultimo Christi anno, hoc est ætatis Christi trigesimo tertio, ut plurimi tenent, vel trigesimo quarto inchoato, ut alii volunt, sequitur, eum natum anno Christi nono circiter. Adde circiter, ob variantes sententias. Jam nonus Christi, et quinquagesimus Augusti, juxta Eusebium (quo in ecclesiastica chronologia nemo certior) inter se concurrunt, et sequitur approbatque Baronius.

(5) *Imperante Tiberio.* Suidas in Dionysio ita de eo, in editione Morellii: Κατὰ γούν τὴν ἀρχὴν Τιβερίου Καίσαρος, ὅτε δὲ καὶ τὴν ἡλικίαν ἤμαξεν, ἀπῆρεν εἰς Αἴγυπτον τοὺς ἐκείσε σοφοὺς οὐκίησαι γλιγόμενος. *Imperante Tiberio Cæsare, cum jam ætate floreret, solvit in Ægyptum, cum philosophis qui inibi agebant versari desiderans.* Pachymeras in Paraphrasi Epistolæ septimæ: Ἔθος γὰρ ἦν τότε τοῖς ὀπουδῆτοτε Ἑλλήσιν ἀποδημεῖν εἰς Αἴγυπτον μαθησεως ἐνεκα. *Erat enim tum Græcis consuetudo, undique in Ægyptum studio matheseos peregrinandi.*

(6) *Quod de Pythagora, etc.* De his multa sunt veterum testimonia. Breve est illud M. Tullii libro quinto, *De finibus bonorum et malorum*, extremo: «Cur Plato, inquit, Ægyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros et coelestia acciperet?» Et paulo post: «Cur Pythagoras et Ægyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transiit? cur hæc eadem Democritus? etc.» Vide Diogenem Laertium in eorumdem *Vitiis*, et Strabonem in libris *Geographiæ* xiv et xvii, et Valerium Maximum lib. viii, cap. 7, et de aliis Philostratum in *Vitis sophistarum*, præsertim in Aristide, et S. Justinum martyrem in cohortatione *ad Græcos*, ante medium, ubi dicit, constare ex Theodoro et ex aliis historicis, Orpheum, Homerum, Solomonem, Pythagoram, Platonem et alios Ægyptum adisse, et libris Moysis adjutos, melius de Deo sapuisse. Vide et Clementem Alexandrinum lib. i *Stromatum*, ante medium, ubi sic inter alia: Θάλης δὲ Φοινίξ ὦν τὸ γένος, καὶ τοὺς Αἰγυπτίων προφήταις συμβεβλημένοι εἰρηται, καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας αὐτοῖς γε τοῦτοις δι' οὓς καὶ περιετέμετο, ἵνα δὴ καὶ εἰς τὰ ἄλλα καταλθὼν τὴν μουσικὴν παρ' Αἰγυπτίων ἐμάθει φιλοσόφων, Χαλδαίων τε καὶ μάγων τοὺς ἀρίστοις συνεγένετο, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν αὐτῶν ὄτων καλουμένην ὁμαχοστον αἰνέττεται. *Thales autem, cum esset Phœnix genere, etiam cum Ægyptiorum prophetis congressus esse dicitur, sicut et Pythagoras cum iisdem versatus est; propter quos etiam fuit circumciscus, ut adyta ingrediens Ægyptiorum mysticam disceret philosophiam, et cum Chaldæorum, et magorum præstantissimis egit familiariter, et quæ nunc Ecclesie appellatur, ab illo ὁμαχοστον dicta est.* Vox ὁμαχοστον *coauditorium* (si fas ita loqui) significat, nempe locum, quo multi ad audiendum una conveniunt: ex ὁμοῦ et ἀκούω, simul audio.

(7) *Quin etiam ipso Dionysii tempore.* Strabo enim, qui eodem quo Dionysius tempore floruit, hoc est imperante Tiberio, ita de se libro xvii *Geographiæ* scribit: Ἐν δὲ τῇ Ἠλίου πόλει καὶ ὅπου εἶδομεν μεγάλους, ἐν οἷς διέτριβον ἱερεῖς. Μάλιστα γὰρ δὴ ταύτην κατοικίαν ἱερέων γεγονέναι φασι τὸ παλαιὸν φιλοσόφων ἀνδρῶν καὶ ἀστρονομίων. *Heliopoli domos amplas vidimus, in quibus sacerdotes debebant. Imo dicunt hanc olim sacerdotum habitationem fuisse, hominum philosophiæ et astronomiæ deditorem.* Et paucis interjectis: Ἐκεῖ οὖν ἐδείκνυτο ὅτε τῶν ἱερέων οἶκοι, καὶ Πλάτωνος, ... καὶ Ἐβδόμος δὲυρο, καὶ συνδιέτριψαν ἱερεῦσιν ἐκεῖνοι

ἐνταῦθα τρισκαίδεκα ἔτη, ὡς εἰρηται τισι. *Ibi ergo ostendebantur sacerdotum domicilia, et Platonis atque Eudozi scholæ. Isto enim ascendit cum Platone Eudoxus, ibique cum sacerdotibus tredecim annos versati sunt, ut dictum ab aliquibus est.* Vide ibidem plura huc spectantia. De Platone ita S. Augustinus, lib. viii *De civitate Dei*, c. 4: «Quam longe lateque potuit, peregrinatus est. Quaquaversum enim alicujus nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur atque docebantur.» Ægyptios autem accepisse ab Abraham patriarcha scientiam astrorum, aliasque complures artes, testatur Alexander Polyhistor, «vir magni ingenti multæque eruditionis» (ut appellat Eusebius, lib. ix *De præparat. Evangel.*, cap. 17) scriptor perantiquus, de quo sic ibidem: Συζήσονται δὲ τὸν Ἀβραάμ Ἡλιουπόλει τοὺς Αἰγυπτίων ἱερεῦσι πολλὰ μεταδιδάξαι αὐτοῖς, καὶ τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ λοιπὰ τούτων αὐτοῖς εἰσαγγέσασθαι, etc. *Cæterum cum apud Heliopolim Abraham sacerdotum consuetudine plurimum uteretur, multa ipsos, nec non astrologiam, et reliqua eo pertinentia edocuisse tradit.* Ejus sententiæ accedit Josephus lib. i *Antiquitatum*, cap. 9, his verbis: Τὴν τε ἀριθμητικὴν αὐτοῖς χαρίζεται, καὶ τὰ περὶ ἀστρονομίας παραδίδωσι. Πρὸ γὰρ τῆς Ἀβραάμου παρουσίας εἰς Αἴγυπτον, οἱ Αἰγύπτιοι τούτων εἶχον ἀμαθῶς. *Arithmetica quoque et astrologiam eum illis communicavit. Nam ante Abrahami adventum in Ægyptum, Ægyptii horum rudes erant.*

(8) Alexander Polyhistor in *Historia Judæorum*; Josephus l. i *Antiq.*, cap. 9; Eusebius lib. ix *De præparat. Evangel.*, cap. 17; Suidas in *Dionysio*.

(9) *Una cum Apollophane sophista.* Hic Apollophanes præceptor fuit Polemonis Laodicensis; Polemon autem Aristidis philosophi eloquentissimi, qui Apologeticum pro Christianis obtulit Adriano imperatori: de quo Aristide vide Eusebium, libro iv *Historiæ*, cap. 3, et Hieronymum in Catalogo. De Apollophane ita Suidas in Dionysio: Συγγὴν δὲ αὐτῷ Ἀπολλοφάνης ἐκείνος ὁ σοφιστής, οὗ Πολέμων ὁ Λαοδικεύς ἐν Συμῶνι διήκουσεν, ὁ διδάσκαλος Ἀριστείδου. *Una cum Dionysio erat Apollophanes orator ille, quem Polemon Laodicenus, magister Aristidis, Smyrnæ audivit.* Hunc ergo Apollophanem S. Polycarpus Smyrnæ episcopus ad manum habuit, et ad Christi fidem convertit. Super qua conversione duæ exstant Dionysii epistolæ; una ad S. Polycarpum hortatoria, ut eum ad fidem convertat; altera ad ipsum Apollophanem jam conversum gratulatoria. Fuisse Apollophanem sancto Dionysio non solum veterem sodalem, sed et cognatum, videntur ista Syngeli verba in ejus *Encomio* indicare: Ἐταίρω δὴθεν ὄντι φιλετάτω καὶ ὁμογενεῖ. *Veteri sodali amicissimo et cognato.*

(10) *Exsurgente illa eclipsi.* Tota hujus eclipsens ab iis animadversæ historia partim ex duabus S. Dionysii epistolis, 415 una ad S. Polycarpum, altera ad Apollophanem, collecta est; partim ex Maximo, Syngelo et Metaphraste. Quibus adde Suidam, Nicephorum, Pachymeram, et alios. Eclipsens quidem, sive tenebrarum toti orbi obtensarum, quod ad substantiam spectat, evangelistæ tres, Matthæus, Lucas et Marcus meminerunt; sed quod ad inodum attinet, præter hunc Dionysium, nemo. Utrobique autem multa admodum mira existierunt. Ad prius enim quod attinet, primo facta est in plenilunio, quod alias nunquam. Cum enim solis defectio fiat ex conjunctione solis cum luna (id quod accidit in novilunio) tum facta est in ejus maxima disjunctione, sive in plenilunio. Nec enim Judæi alio tempore Pascha celebrabant, quam in plenilunio. Deinde obumbravit hæc eclipsis totam terram; quod naturaliter fieri non potest, cum luna

minor sit sole, nec eum proinde totum possit toti terræ, nisi maximo miraculo, occultare. Tertio, duravit tres ipsas horas, cum alioqui ob contrarium solis et lunæ concursum brevissima esse debeat et soleat; præsertim, quod corpus solare ingentis sit magnitudinis; lunare autem, ejus respectu, perexiguum. Sic enim videmus, re quapiam minima ob oculos posita, etiam prægrandem montem nobis abscondi, sed ita, ut si rem illam minimam vel minimum removeris, extemplo illum eundem montem conspicias. Ita de sole accidisset, si luna inter oculos nostros et illum opposita vel tantillum promovisset, neque prodigium intervenisset.

Hæc tria miracula e tribus evangelistis constant; e quibus sic Matthæus cap. xvii. vers. 45: *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam.* Et Lucas cap. xxiii. vers. 44: *Erat autem fere hora sexta, et tenebræ factæ sunt in universam terram usque in horam nonam. Et obscuratus est sol.* Et Marcus cap. xv. vers. 33: *Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam.* Agunt autem ibi de tempore Paschalis, in plenilunio Martii. Ex quibus verbis licet colligi necessario non possit, ullam fuisse eclipsim proprie dictam (cui potuerit Deus optimus maximus istas tenebras inducere sole et luna ordinarium cursum tenentibus, ut in Ægypto factum legitur antiquitus) tamen cum veram fuisse eclipsim gravissimi auctores, etiam ethnici, tradant, et ipse S. Dionysius non modo illum, sed ejus quoque modum una cum æquali suo Apollophane, maximo philosopho, adhibita regula astronomica, curiose observavit, literisque mandavit, par est idem cum iisdem sentire homines non præfactos. Ex auctoribus ethnicis, qui eclipsios tempore passionis Domini nostri Jesu Christi animadversæ meminerunt, citantur nominatim, Phlegon libertus Adriani imperatoris, egregius historicus, cujus verba Græca e Chronico Eusebii, itemque ex Alexandrino, sive, ut alii vocant, e *Fastis Siculis*, hic propono. Ita igitur Phlegon lib. xiii: *Τῷ δὲ τετάρτῳ ἔτει τῆς σβ' Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον, καὶ νύξ ὡρᾷ ε' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέραις ἐν οὐρανῷ φαίνεσθαι. Σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατεστρέψατο, id est ex interpretatione sancti Hieronymi: Quarto autem anno ducentesimæ secundæ Olympiadis, magna et excellens inter omnes, quæ ante acciderant, defectio solis est facta: dies hora sexta ita in tenebras versus, ut stellæ in cælo visæ sint; terræque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subvertit.* Ita Phlegon apud Eusebium ad annum Domini 33. Idem quoque Eusebius, eodem loco, in aliis ethnicorum commentariis se hæc ad verbum reperisse scribit: *Ὁ ἡλίου ἐξέλιπεν· Βιθυνία ἐσεισθη· Νικαίας τὰ πολλὰ ἔπεσεν. Sol defecit: Bithynia concussa est: Nicææ adificia multa corruerunt.* Thallus quoque historicus, teste Julio Africano secundi sæculi scriptore, idem ipsum in suam Historiam retulit. Ita enim de illo: *Τούτο τὸ σκότος ἐκλείψιν ἡλίου θάλλος ἀποκαλεῖ ἐν τρίτῃ τῶν Ἰστοριῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀλόγως. Hæc tenebras defectium solis appellat Thallus lib. iii Historiarum, ut mihi quidem videtur, inconsiderate.* In quibus quidem verbis indicat Africanus, in altera se esse sententia, nimirum ut tenebræ tantum fuerint miraculo quodam Ægyptiarum tenebrarum simili per universam terram abductæ. In qua opinione fuit

A etiam Origenes et Tertullianus, et quidam alii; inter quos et Sedulius presbyter lib. v *Paschalis epistolis*, dum ita cecinit:

*Interea horrendæ subito venere tenebræ,
Et totum tenuere polium, mœstisque nigram
Exsequiis texere diem. Sol nube coruscus
Abscondens radios, tetro velatus amictu
Delituit, tristatque infecit luctibus orbem.
Hunc elementa sibi mœsurant cernere vultum
Auxilia orbata patris, lætata per ortum,
Mœsta per occasum. Nam lux, ut tempore fulsi
Nascentis Domini, sic hæc moriens recessit,
Non absens mansura diu, sed mystica signans
Per spatium secreta suum: quippe ut tribus horis
Cæca tenebrosi latuerunt sidera cæli,
Sic Dominus clausi triduo tulit antra sepulcri.*

Quibus in versibus nulla fit mentio eclipsios, sed tantum solis, occurso nubium, obscurati. Nunc tamen communior videtur sententia, veram, sed prodigiis plenam fuisse eclipsim, de qua sic S. Augustinus epist. 80 ad *Hezychium*, tom. II: *Quamvis nos vidimus solem sic obscuratum, quemadmodum obscuratus est, cum lumen mundi penderet in ligno? Nisi forte defectus solis et lunæ, quas casueverunt computatores siderum adnotare atque prædicere, inter cœlestia prodigia numerabimus, quia lunam sæpius in sua plenitudine, solem vero rarius, sed tamen vidimus in fine lunæ secundum eorum computum defecisse. Non erat talis solis ille defectus, quando crucifixus est Christus, et ideo vere mirabilis erat et prodigiosus. Pascha quippe fuerat Judæorum, quod non nisi in plenitudine lunæ celebratur. Secundum astrologorum autem numeros certum est, solem, quando luna plena est, non posse deficere, sed quando lunis est lunæ, non quidem semper, sed aliter nunquam, cum secundum illos numeros deficit. Quid ergo tale unquam quisquam meminit apparuisse de cælo, ex quo Dominus illa prædixit, quale apparuit, quando passus est?* Ita S. Augustinus.

Sed quæret nunc aliquis, quonam pacto tantum miraculum patratum sit, nempe ut luna tam exigua solem tam immensum orbi toti absconderit.

Respondeo, inter plures sententias hæc 410 videri probabilissimam, quæ dicit, angeli ministerio vel subtractos orbi radios illos, qui a luna comprehendi non potuerunt, atque occultatos; vel certo (quod nostro Salmeroui magis placet) compressos coactosque, ut in lunam cuncti inciderent. Equidem magis credo, verum hujus prodigii modum nos latere.

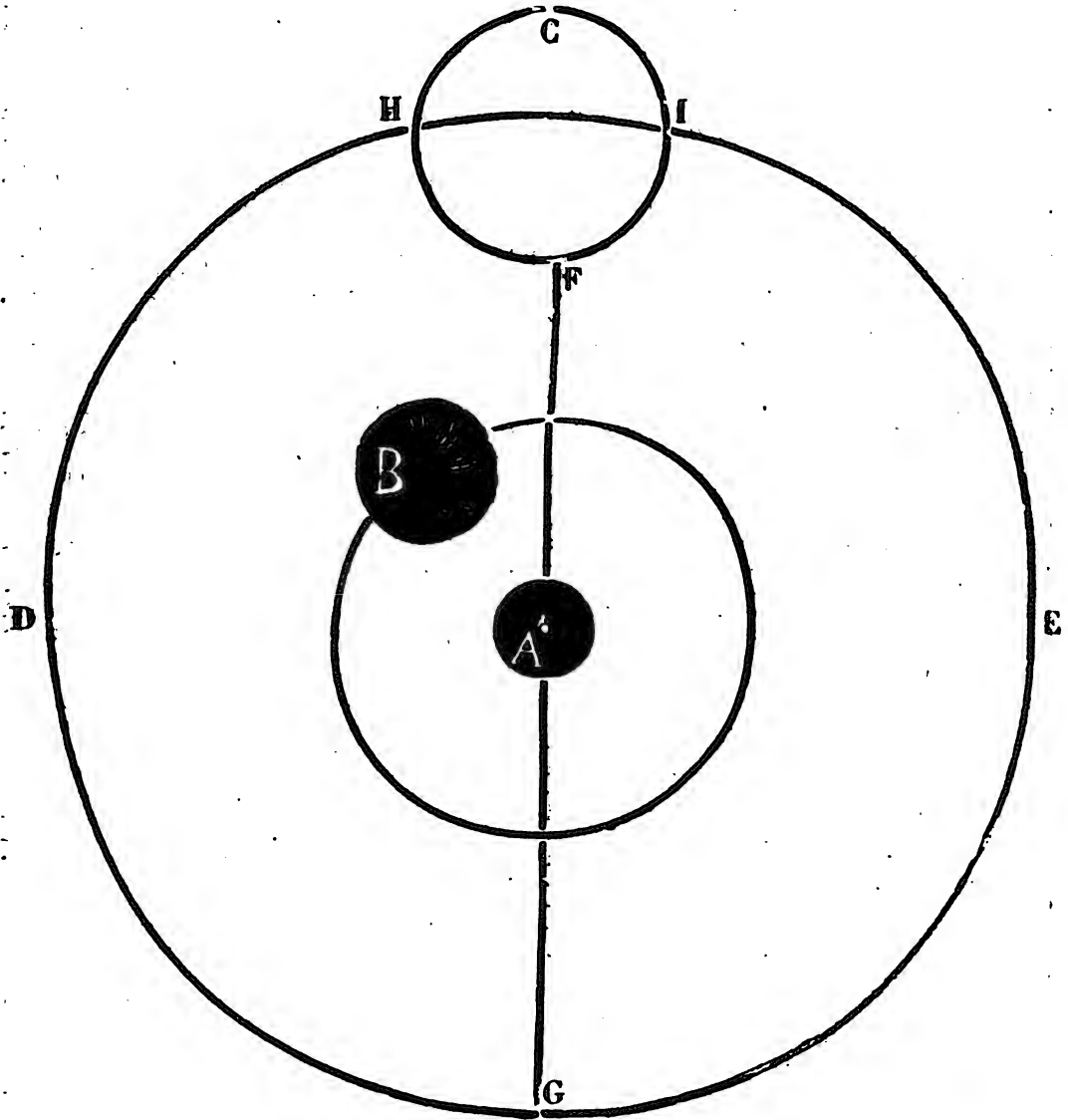
Jam autem circa ejusdem eclipsios, aut duarum potius luminarium processiones, ista exstiterunt hæc minora prioribus miracula.

Primo, quod luna ab orientali tractu solem subiverit, res prorsus insolens et inaudita.

Secundo, quod ita progressa sit usque ad partem solis occidentalem, ut tres horas partim progrediendæ, partim regrediendo sub sole fuerit.

Tertio, quod licet ad extremam usque solis partem occidentalem processerit, ita ut ejusdem solis partem orientalem primo apparere detecta et deteresa deberet; tamen luna retro versus orientem resiliens, contrarium acciderit, nempe ut pars occidenti obversa primo apparuerit, lumoque, ut ante, refulderit.

Ecce hic descriptam claritatis gratia conspicuam imaginem.

Sit ergo in figura præsentî, A terra, B luna, C sol, D oriens, E occidens, F G diameter ab ipso sole ad solis oppositum; H pars solis orientem respiciens, I pars solis occidentem spectans; linea vero ab H ad I, diameter disci seu corporis solaris. Jam tempore passionis luna erat in G, sive ex diametro soli opposita, proptereaque plena, et radiis solaribus tota collucens, ut in plenilunio assolet. Hora igitur sexta, qua Christus in cruce pendebat, subito transiit luna ab G, sive a loco soli ex diametro opposito, ad H, sive ad partem solis orientalem, ibique solem subiens ex ea parte inchoavit eclipsim, indeque ad I progressa, totum solem caligine sua, velut pulla veste, obduxit: deinde ab I sive parte solis occidua ad H resiliit, ita ut pars

A solis ultimo obtenebrata primo inclaruerit, mundoque radios suos diffuderit, contra quam alias semper factum fuerit, aut fieri solitum sit. Progressio itaque ab H ad I, et regressio ab I ad H, tres ipsas horas tenuit, a sexta scilicet usque ad nonam, hoc est in plagis orientalibus a meridie ad tertiam pomeridianam. Deinde ab H ad G, hoc est ad locum suum naturalem citissime rediit, ita ut vesperi in sua essent statione, sol in occasu, luna ex opposito; et hæc quidem plena ac lucida, perinde quasi loco mota non fuisset. Quarum rerum tam admirabili spectaculo percussi Dionysius et Apollóphanes philosophi, quid tibi ista vellent, inter se quaritarunt, ut in Vita exposuimus. Denique de ambobus illis philosophis, S. Dionysio, inquam,

et Apollophane, deque tota hujus eclipseos ratione, mihi patrocinantem habeo clarissimum Godefridum Wendelinum, virum (ut scribit in Athenis suis Belgicis eruditissimus Franciscus Sweertius) et in omni literatura, et præsertim in mathematicis disciplinis ad miraculum usque versatum. Cujus ego epistolium quoddam διδακτικόν ad nostrum Andream Schottum piæ memoriæ super Dionysio Areopagita, ejusque scriptis (quæ fortiter tuetur), felici sorte nactus sum. Ulinam citius! Sed, ut spero et opto, videbunt aliquando lucem tanti viri tractatus perutilis.

(11) *Rerum divinarum mutationes.* Sic Græce in Epistola S. Dionysii ad Polycarpum: Ταῦτα, ὧ καλὸν Διονύσιος, θεῶν ἀποβαλὰ πρᾶγμάτων. *Hæc sunt, o bone Dionysi, divinarum mutationes rerum.* Quidam istud ἀποβαλὰ πρᾶγμάτων verterunt *vices rerum*; alii *vicissitudines*, nonnulli *retributiones*, alii *vicarias mutationes*: quia scilicet vox ἀποβαλὰ seorsum accepta has omnes admittit significationes. Verum non satis est interpreti attendere quid vox aliqua significet, sed quid hoc vel illo loco significet; hoc autem loco nec *vices*, nec *vicissitudines*, nec *vicarias mutationes*, nec *retributiones* significat, sed simpliciter *mutationes*. Nam ista alia vocabula capiuntur pro iis quæ sæpe et vicissim flunt; hic autem agitur de mutationibus plane insolitis, et quales nunquam alias fuerunt, nec erunt. Quæ porro illæ? nempe Dei mors, divinarum antiquæ legis cæremoniarum interitus, Novi Testamenti novæque legis introductio, hisque similia veri divina. Dionysius Rickelius in expositione Epistolæ ad Apollophanem, *divinarum retributiones sunt rerum*, sic exponebat: « Id est quidam justî effectus contingentes ob injuriam et irreverentiam illatam Deo, seu divinis substantiis. » Et optime quidem, si bona fuisset Græcæ vocis ab interprete (quisquis ille fuerit) versio, verum, ut dixi, et ut doctoribus placuit interpretibus, nihil aliud hic Latine reddendum fuit, quam *divinarum mutationes rerum*. Unde Pachymeras in Paraphrasi ejusdem ad Polycarpum Epistolæ, pro ἀποβαλὰ usurpat μεταβολὰ, quod vocabulum *mutationes* præcipue significat. Vide etiam hac ipsa de re Michaelen Glycam, parte in *Annatum*, ubi eandem sancti Dionysii Areopagitæ ad Polycarpum Epistolam citat, simulque et totidem fere verbis ea, quæ ex eadem Epistola in contextu Vitæ produximus. Ipse tamen, et laudatus ab eo Chrysostomus, existimant, non fuisse proprie dictam eclipsin, sed tenebras tantum ex divina adversus Christicidas indignatione mundo inductas. Sed alia sententia melior et communior.

(12-13) *Ignotus in carne patitur Deus.* Ille scilicet Deus, cui erat ara hoc titulo, *Ignoto Deo*; de quo titulo inferius. Ista porro verba, *Ignotus in carne*, etc., attribuantur Dionysio a Michaelē Syngelo, qui sic habet: Ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπῶς, καὶ τὴν ἀνθρώπων ὑπερβητικῶς γινώσκον, κατανοήσας τὸ γεγονός· Ὁ ἄγνωστος, ἐφη, ἐν σαρκὶ πάσχει θεός, δι' ὃν τὸ πᾶν ἐξόφρωται τε καὶ σεσάλευται. *Præ re inopinata admodum stupefactus (Dionysius) et humanam cognitionem supergressus, eo quod factum fuerat perpenso: Ignotus, inquit, in carne patitur Deus, propter quem universum hoc concussum et obtenebratum est.* In Romano autem Breviario est, exclamasse illum: *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissolvitur.* Apud Suidam quoque, ut in Vita notavi, aliter est verbis, sed sensu conformiter. Dicit ergo potest, sanctum Dionysium variis in occurribus, repetita istius eclipseos memoria, aliter atque aliter, ut sæpe fit, dixisse. Nam et in ipsis Evangelicis aliter atque aliter a diversis evangelistis Christi dicta referuntur, ut patet cum alibi sæpius, tum in muliere sanguinis profluvio laborante, Matthæi ix, Marci v et Lucæ viii.

(14) *Cumque perillustrem sibi feminam nomine Damarim cognovisset.* Damarim S. Dionysii Areo-

pagitæ uxorem fuisse, probatur his sequentibus argumentis.

Primo, quod ipsa sancti Lucæ verba Actorum xvii versu ultimo id innuant. Ea sic habent: Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς. *Quidam vero viri adherentes ei, crediderunt: in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.* Ita versio usitata. Ubi vox Græca γυνή, et Latina mulier; cum alias æque quamvis mulierem significet, quam uxorem: inde factum, ut nonnulli dubitarint, an hic pro uxorem caperentur. Verum, si evangelistæ verba diligenter attendantur, satis et mens ejus et verborum significatio inlaeset. Nam mihi quidem satis evidens est, voluisse evangelistam primo aperire generatim nonnullos Paulo adhæsisse, atque (ut vis Græcæ vocis κολληθέντες retineatur) conglutinatos fuisse, et in Christum credidisse: deinde speciatim designare Dionysii Areopagitæ domum, hoc est ipsum et uxorem et domesticas, cum dixit: ἐν οἷς καὶ Διονύσιος, etc., quæ clarius sic versa essent: *Inter quas et Dionysius Areopagita, et uxor nomine Damaris, et cæteri cum eis*; hoc est domestici, exemplum patris et matrisfamilias secuti. Nam vox ἕτεροι proprie est cæteri: cum hæc ex illa facta sit. Quare illæ voces, et alii cum eis, non significant alios omnes præter Dionysium et Damarim (sic enim bis ibidem diceretur, quandoquidem de aliis supra dictum sit: *Quidam vero viri adherentes ei, crediderunt*), sed tantum significant eos qui conjunctim cum Dionysio et Damaris crediderunt, atque eorum exemplo et incitamento, sive totam familiam.

Verum quidem est, quod sensus clarior existisset, si vox αὐτοῦ ejus addita fuisset, et dictum καὶ γυνὴ αὐτοῦ, et mulier ejus: verum id non solet, aut certe non est necessarium. Quod multis exemplis firmari potest. Neque enim ipse sanctus Chrysostomus (quem a nobis esse, qui contraria sentiunt, constentur) cum γυναῖκα pro uxore usurpavit, neque ipse, inquam, addidit vocem αὐτοῦ ejus; quo clariorem suam sententiam 418 redderet, sed simpliciter ita dixit libro iv *De sacerdotio*: Ὁ δὲ Ἀρεοπαγίτης ἐκεῖνος, ὁ τῆς διδασκαλιᾶς τῆς πόλεως ἐκείνης, οὐκ ἀπὸ δημογορίας μόνης ἠκολούθησεν αὐτῷ μετὰ τῆς γυναίκος; quæ interpretes sic verterunt, et bene: *Areopagita vero, ille urbis istius superstitionis civis, nonne ad solam orationem (Pauli scilicet) ana cum uxore illum secutus est?* Ubi tamen non dixit μετὰ τῆς αὐτοῦ γυναίκος cum uxore sua, sed solum μετὰ τῆς γυναίκος, cum uxore, satis enim intelligitur. Ita et in sacris Litteris illud αὐτοῦ frequenter omittitur, ut in I ad Corinthios cap. vii, vers. 3: *Uxor viri debitum reddat*, Græcæ est: Τῇ γυναίκε ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὐνοίαν ἀποδίδτω, ubi non est dictum τῇ γυναίκε αὐτοῦ, uxori suæ. Sic in eodem ipso capite sæpius. Neque favet contrariæ sententiæ, quod in Latino apud Lucam sit mulier: idem enim ibi est atque uxor. Sicut et in isto Pauli eodem capite vii, vers. 4: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir* Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Ubi vox mulier bis ponitur pro uxor, et Græcæ utrobique est γυνή. Nec aliter fere in Scriptura uxor effertur, quam per vocem γυνή. Quo in significato reperies usurpatam vocem γυνή apud Paulum in unico capite jam citato, saltem decies sexies, et frequenter quidem sine pronomini additione. Sic vers. 27: Δέδοσαι γυναίκε; μή ζητεῖ λύσιν. Δέδοσαι ἀπὸ γυναίκος; μή ζητεῖ γυναίκα. *Alligatus es uxori: noli quaerere solutionem. Solutus es ab uxore? noli quaerere uxorem.* Sic versu 11 dixerat: Καὶ ἄνδρα γυναίκα μὴ ἀφιέναι, *Et vir uxorem non dimittat.*

Secundo, si sanctus Lucas voluisset significare quampiam aliam feminam, et non uxorem Dionysii,

addidisset, ut fieri solet, particulam τις, quædam, dixisset: Καὶ γυνὴ τις ὄνοματι Δάμαρις, et mulier quædam nomine Damaris. Sed neque in Græco est τις, neque in Latino quædam. Putavit tamen esse in Græco Joannes Lorinus noster, ideoque in alteram magis inclinavit sententiam, cum dixit: Si uxor Dionysii erat, non vocasset γυναῖκά τινα, mulierem quamdam, sed brevissime dixisset: Καὶ γυνὴ αὐτοῦ. Sic Lorinus. Atqui non dixit S. Lucas γυναῖκά τινα, mulierem quamdam, sed brevissime dixit, καὶ γυνή, et uxor, omisso αὐτοῦ, ejus: sicut solum esse omitti, jam e sancto Paulo ostendimus. Itaque Lorinus a nobis est, aut certe esse debet. Neque si textus Syriacus habeat quædam, prævalere Græco debet, cum Acta primitus scripta Græce fuerint, non Syriace: neque item præferri potest Latino, cum Latina versio e Græco fonte derivata sit, et eodem pronomine quædam careat, et magis suo fonti respondeat.

Tertio, cum alterius sententiæ auctores fateantur, pro nobis facere antiquissimos et doctissimos et sanctissimos Patres, Chrysostomum et Ambrosium, et nonnulli etiam sanctum Augustinum (sed hujus locum nondum reperi) ipsi autem ne unum quidem e sanctis Patribus, quo se teneantur, habeant; et argumentis (ut ea, quæ jam diximus, monstrant) nitantur imbecillibus, certe non obscure ostenditur, ultra sit præferenda sententia. Nam sane Ambrosii verba non inclinantis tantum in nostram sententiam, sed etiam prorsus incumbentis, et eam omnino amplectantis, exstant in epistola ejus 82 ad Vercellensem Ecclesiam, ante medium: ubi, postquam de philosophis cum Paulo disputantibus verba S. Lucæ protulit, ita subdit: « Ex hoc tamen numero (philosophorum scilicet) non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius Areopagites cum Damari uxore sua, aliisque multis credit. Itaque illi doctissimorum atque eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse, credentium exemplo manifestarunt. » Hæc sanctus Ambrosius.

Quarto, scriptores Vitæ sancti Dionysii Areopagitæ, idem de uxore ejus Damari tenent et scribunt. Testes Hilduinus, Vincentius Bellocensis, Petrus Equilinus episcopus, et alii. « Qui protinus surgens, inquit Hilduinus, cum omni domo et uxore sua Damari quam ut sumeret, more terrenæ nobilitatis, propter amorem suscipiendæ charæ sobolis, cum sui coegere parentes, ad mandata properat sancti Pauli. »

Vide et Baptistam Mantuanum libro 1 De conversione, vita et passione sancti martyris Dionysii.

Et vero est simillimum, antiquissimos Vitæ sancti Dionysii scriptores, vel ex ipsis Athenarum archivis, vel ex majorum traditione de sancti Dionysii conjugio cognovisse. Item sanctum Joannem Chrysostomum, diu Athenis versatum, non potuisse de primo urbis ejus episcopo id ignorare. Accedit auctoritas S. Maximi, cujus exstant in Dionysium Græca σὺλλα breviter illa quidem, sed docta. Hic igitur in præfatione sua non obscure indicat, in Actis apostolorum non modo Dionysii Areopagitæ factam esse mentionem, sed et domus ipsius, sive familiæ.

Atqui non potest dici alibi facta esse mentio familiæ, quam in nomine Damaris, et eorum qui crederunt cum eis, id est cum heris suis Dionysio et Damari. Verba autem sancti Maximi, postquam dixit dignitatem Dionysii, a sancto Luca significatam voce illa Areopagita, sunt hæc: Ἐπιβάλλω δὲ μᾶλλον, ὅτι διὰ τὸ κατὰ σοφίαν περιττόν, καὶ διὰ τὸ ἐν Ἀθηναίοις ἀνεπιλήπτου πολιτείας ἔκκριτον, μνημονοῦνθαι μετὰ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. Adjicio autem amplius, inquit, propter eximiam ejus sapientiam, et inter Athenienses inculpatæ vitæ præstantiam, mentionem ipsius

A factam esse cum domo sua, id est non tantum ipsius, sed etiam domus suæ. Quæ scilicet tum vera et plena est laus et gloria alicujus patrisfamilias, cum non ipse tantum, sed ejus domus tota, frugi est et bene morata, uxor scilicet, liberi, famuli, ancillæ, et si qua alia necessitudo cohabitabat.

(15) Igitur inter archontas. Hi fuerunt magistratus novem virorum. Nomina erant rex, archon, polemarchus et thesmothetæ sex. Quorum qui recte fuissent functi magistratu, in Areopagum ascendeabant, non qui secus. De his ita Maximus in præfatione ad sanctum Dionysium: Ἐξ γὰρ τῶν ἐν τὰ καθισταμένω ἀρχόντων Ἀθηναίων τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἔδει συνεστάναι δικαστὰς, ὡς φησὶν Ἀνδροκρίτων ἐν δευτέρῳ τῶν Ἀτθίδων. Ὑστερον δὲ πλειόνων γεγονεν ἢ ἔξ Ἀρείου πάγου βουλή, τοῦτέστιν, ἢ ἔξ ἀνδρῶν περιφανεστέρων πενήκοντα καὶ ἐνός, πλὴν ἔξ εὐπατριῶν, ὡς ἔφημεν, καὶ πλοῦτω καὶ βίῳ σφόδρῳ διαφερόντων, ὡς ἱστορεῖ Φιλόχορος διὰ τῆς τρίτης τῶν αὐτῶν Ἀτθίδων. E novem viris enim, qui Athenis archontes constituti erant, judices Areopagitas (ut inquit Androcion in secunda Atticarum) constare oportebat: postea vero e pluribus constituti Areopagi senatus, id est e viris illustrioribus quinquaginta uno, 419 sed nobilibus tamen, ut diximus, et divitiarum copia vitæque modestia excellentibus, quemadmodum Philochorus in tertia earumdem Atticarum memorat. Vide etiam Plutarchum in Solone. Tractat autem fuse de archontibus et areopagitibus Carolus Sigonius libro secundo De republica Atheniensium, sub finem. De archontibus meminit et Demosthenes in Oratione adversus Leptinem, ubi sub initium hanc citat legem: Ἀτελὴ δὴ μηδὲνα εἶναι τριηραρχίας, πλὴν τῶν ἐν τὰ ἀρχόντων. Triremis instruendæ nemo sit immunis præter novem archontas. Meminit et Plutarchus in Pericle, ubi de eo sic scribit: Καὶ ταχὺ θεωρητικοὺς καὶ δικαστικοὺς λήμμασιν ἑλλαις τε μισθοφορὰς καὶ χορηγίας συνδεχάσας τὸ πλῆθος, ἐχρητο κατὰ τῆς ἔξ Ἀρείου πάγου βουλῆς, ἥς αὐτὸς οὐ μετέχε διὰ τὸ μήτ' ἀρχῶν, μήτε θεσμοθέτης, μήτε πολέμαρχος λαγεῖν, αὐτὰ γὰρ αἱ ἀρχαὶ κληροῦνται τε ἦσαν ἐκ παλαιού, καὶ δι' αὐτῶν οἱ δοκιμασθέντες ἀνέβαινον εἰς Ἄρειον πάγον. Et brevi theatralibus et judicialibus sportulis atque aliis mercenariis donis ac largitionibus corrupta plebe usus est adversus Areopagi curiam, cujus ipse pars non erat, quod nec archon, nec thesmothetes, nec rex, nec polemarchus sortitio coaptatus esset. Hi enim magistratus sortito antiquius creabantur, et per hos postquam probati fuissent, in Areopagum ascendeabant. Ita Plutarchus.

Omnium archontum munia atque officia tam in communi quam in particulari scribit accurate et distincte Pollux in Onomastico, libro viii. Ubi nota, in Græcis vertendis non prorsus felicem fuisse isto loco interpretem; ut cum statim initio ista: καὶ ὅσα κοινῇ καὶ ἰδίᾳ πράττεται ἕκαστος αὐτῶν, sic vertit: Et quæcumque tam publice quam privatim singuli faciunt, cum vertendum fuerit, et quæcumque tam communiter quam speciatim eorum unusquisque facit. Nam differunt communiter et publice, sicuti etiam privatim et speciatim, ut omnibus notum: siquidem multa possunt fieri communiter, a tribus verbi gratia, in secreto et occulto, quæ non possunt dici fieri publice: et contra quod publice sit ab unico e magistratu, non potest dici fieri communiter. Ita quoque de vocibus privatim et speciatim ratiocinandum. Adde, ex ipso Polluce hæc dilucescere: quippe qui primo exponit ea quæ omnibus archontibus sunt communia, deinde descendit ad ea quæ singulis sunt propria et specialia, videlicet quæ thesmothetes, quæ archonti, quæ regi, quæ polemarcho. Nam vocabulum archon semel generatim accipitur, semel speciatim. Sicut in angelorum nominibus nomen angeli nunc commune est omnibus sanctorum spirituum hierarchiis, nunc speciale infimæ hierarchiæ extremis spiritibus.

(16) *In iudicio, quod illi δοκιμασται, etc.* Exstat Lysiae oratoris antiquissimi oratio sic inscripta: *Περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμαστας, De Evandri probatione. In qua oratione* (inquit Carolus Sigonius lib. II *De repub. Atheniensium*) *Evandrum defendit.*

Verum, salva Sigonii pace, non defendit Lysias Evandrum, sed accusat, ut patet legenti orationem, adeoque ex his ibidem ipsius Lysiae verbis: Καὶ μηδεὶς ὑμῶν ἠγείσθω με Λαοδάμαντι χαρίζομενον κατηγορεῖν Εὐάνδρου, ὅτι φίλος ὢν τυγχάνει, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς πόλεως προνοούμενον. *Ac nemo vestrum arbitretur me in gratiam Laodamantis, quod mihi amicus sit, accusare Evandrum, sed ut vobis atque urbi prospiciam.* Falsus est Sigonius in significatis utriusque vocis δοκιμαστας et probationis, quæ hic non significant approbationem, sed iudicium sic appellatum, in quo scilicet probatur quispiam recte suo functus magistratu esset, an secus. Eadem voce δοκιμαστας tali in significato utitur et Socrates in sua *Areopagitica*, ut paulo inferius citabitur. Non licuisse autem omnibus archontibus in Areopagitarum ordinem ascendere, liquet ex secunda oratione Demosthenis *contra Aristogitonem*, sub initium; ubi innuit, non semper omnes thesmothetas (idem vero est iudicium de cæteris archontibus) admitti in Areopagiam, his verbis: Τοῦτο ὅσους τῶν θεσμοθετῶν εἰς Ἀρειόπαγον οὐχ οἶόν τ' ἐστὶν ἀναλθεῖν, παρέντες τὸ βιάζεσθαι, στέργουσιν ἐμμένοντες ταῖς ὑμετέραις γνώσεσι. *Hoc autem quotquot thesmothetis in Areopagiam non datur ascendere, omnia violentia, boni consulunt, vestris cognitionibus acquiescentes.* Quibus verbis insinuat, Athenienses de moribus thesmothetarum cognoscere solitos, antequam in Areopagiam ascendere permitterent; et aliquos nonnunquam, qui non satis se probassent, fuisse ab iis præclusos, nec vi adversus iudicia usos. Tulit enim Solon legem, ut non prius ascenderent in Areopagiam, quam bis probati essent, semel in populi iudicio, ut auctor est Demosthenes *adversus Leptinem*, ubi dicit eos δις δοκιμασθέντας ἄρχειν, ἐν τε τῇ βουλῇ, καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ.

Ad quem locum ita Ulpianus: Οἱ θεσμοθέται οὖν τὸν ἐνιαυτὸν δευτέρου διὰ δοκιμάζοντο, διὰ τὸ ἐξεῖθεν εἰς τὸν Ἄρειον πᾶγον ἐρχεσθαι, εἰ μὴ τις μεταξὺ διεβέβητο, ἕως δὲ θανάτου ἔμνον οἱ Ἀρειοπαῖται. Thesmothetæ annum gerebant magistratum; secundo autem probabantur eo quod inde ad Areopagiam tenderent, nisi quis interea crimen aliquod invidisset: manebant vero Areopagitæ usque ad obitum. Libanius vero, clarissime in argumento ad orationem Demosthenis *contra Androtionem*: Οἱ θεσμοθέται ἐνιαυτὸν μόνον ἤρχον, πρὸ τῆς ἀρχῆς κρινόμενοι περὶ τοῦ προλαβόντος παντὸς βίου, καὶ εἰ μὲν εὐρέθησαν ἐν πᾶσι δίκαιοι, ἤρχον τὸν ἐνιαυτὸν εἶτα πάλιν μετὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἐκρίνοντο, εἰ καλῶς ἐν αὐτῷ ἤρξαν, καὶ εἰ δικαίως ἐπῆρξαν ἀρξάντες, προσετίθεντο τῇ βουλῇ τῶν Ἀρειοπαγιτῶν. Thesmothetæ annum duntaxat magistratum fungebantur, ante quem in totam antea vitam inquirebatur quod si in omnibus iusti comperiebantur, cum annum imperabant; quo finito rursus fiebat de illis iudicium, recte imperassent; atque si iuste imperasse constaret, ascribebantur senatui Areopagitarum.

(17) *In sanctissimum Areopagi consilium.* Sic vocat Valerius Maximus lib. II, cap. 6, ubi de Athenis scribens: Est et ejusdem urbis, inquit, sanctissimum consilium Areopagus, ubi quid quisque Atheniensium ageret, aut quonam quaestiu sustentaretur, diligentissime inquiri solebat: ut homines honestatem (vitæ rationem memores reddendam esse) sequerentur. Idem lib. V, cap. 5. vocat Areopagium divini atque humani certaminis venerabile domicilium: divini quidem, eo quod Mars ibi iudicatus sit, cum homicidium admisisset, unde et nomen sumptum. Nam Ἄρειος πάγος, id est *Martis curia*, uti et Juvenalis appellat satyra XI, ubi

de occultandis Areopagitarum exemplo arcans atque consiliis hunc dedit verum:

Ergo occulta teget, ut curia Martis Athenis.

420 Qui versus proverbii loco usurpatur, dum amico commendatur consilii cuiuspiam aut rei tacendæ occultatio. Optime enim reticebant Areopagitæ sui arcana consilii. Unde et illud adagium, *Areopagita taciturnior*. De quo nomine videri etiam potest sanctus Isidorus Pelusiota libro secundo epistol. 91 et 92 Nullum unquam consilium Areopago creditur fuisse justius, severius, constantius, de quo inter alia Demosthenes adversus Aristocratem, *Hoc autem*, inquit, *ad Areopagi laudem accedit, quod nemo hic unquam vel reus damnatus, vel actor superatus, ostendere potuerit sententiam perperam fuisse latam.* Græca sic habent: Πρὸς δὲ τοῦτοις τοιούτοις οὐσιν ἐναυθολ μόνον οὐδεὶς πάποτε, οὐτε φείγων ἀλοῦς, οὐτε δίκαιων ἡτηθείς ἐξήλεγξεν, ὡς ἀδικῶς ἐδικάσθη τὰ κριθέντα. Marcus Tullius libro I ad Atticum, epistola 13, senatum Romanum pro testimonio maximæ laudis cum Areopago comparat his verbis: Romanæ autem res sic se habent: Senatus Ἄρειος πάγος, nihil constantius, nihil severius, nihil fortius. De Areopagitis vide plura apud Isocratem in *Oratione Areopagitica*, et apud Lucianum in *Anacharside*, sive *De gymnasiis*.

Ne autem fallaris, memento apud Baronium ad annum Christi 52, nonnulla de Areopagitis et Budæo in *Panaectas*, ut apparet, sumpta reperiri, sed quædam male et aliter quam a Budæo citata, et quædam item male intellecta: e quorum numero est illud, quod ibi habet his verbis: *Accedebat et illud, quod qui talis visus in eum ordinem obrepisset, nec qualem præ se ferebat aspectus, inventus esset, nullis meritis, sed tantum genio (ut aiunt) impellente, ab Areopagitarum numero sponte discedere cogetur.* Primo igitur, quod illa attribuit Luciano in *Hermotimo*, nihil sane illic apud Lucianum est ejusmodi. Secundo, cum accepisset ista Budæus ex *Isocratis Oratione Areopagitica*, et paulo ante citatum Isocratem citasset alia in re Lucianum in *Hermotimo*, eorum excerptor, non animadversa posteriore citatione, existimavit omnia ad Lucianum in *Hermotimo* referri. Tertio, Budæi verba male sunt intellecta. Nec enim dicit Budæus (uti nec Isocrates, cuius ipsissima verba mox proferam): aliquem nullis meritis, sed tantum genio impellente ab Areopagitarum numero sponte cogi discedere; sed dicit sic: *Observatum esse, eos, qui moribus aliquo intolerandis antea fuisse videbantur, si quovis modo forte ad Areopagiticum consilium irrepissent, tum demum temperare sibi solitos esse; et tanquam loci afflatus ex ingenio suo migrare (ut Plauti verbis utar) malleque institutis tanti consilii, quam insitis sibi villis, aut etiam ingenio insistere.* Sic Budæus. Quod ergo dixit Budæus, *ex ingenio suo migrare*, interpretatus videtur Baronius, *ab Areopagitarum numero sponte discedere.* Atqui alius plane sensus Budæi verborum est, nempe hic, *et pristinos pravos mores deserere, et vivere cum Areopagitis, moribus Arcopagitarum, sive (ut Carus Sigonius lib. II De republica Atheniensium, sub finem, eundem Isocratis locum interpretans ait) ex instituto potius senatus, quam ex suo vitam egisse.* Jam verba Isocratis, tam a Budæo, quam a Sigonio citatis locis Latine reddita, sic Græce habent: *Σημεῖοις δ' ἂν τις χρῆσαιο περὶ τῶν πρὶ καθεστώτων, καὶ τοῖς ἐν τῷ παρόντι γυγνομένοις.* *Ἐτι γὰρ καὶ νῦν ἀπάντων τῶν περὶ τὴν αἴρεσιν καὶ τὴν δοκιμασίαν ταύτην καθήμενων, ἴδοιμεν ἂν τοῖς ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασιν οὐκ ἀνεκτοῦς ὄντας, ἐπειδὴν εἰς Ἄρειον πᾶγον ἀναδῶσιν, ὀκνοῦντας τῇ φύσει χρῆσθαι, καὶ μᾶλλον τοῖς ἐκείνοισι ἢ ταῖς αὐτῶν κακίαις ἐμμένοντας.* *Τοσοῦτον ἐκείνοι φέρον τοῖς πονηροῖς ἐναπειράσαντο, καὶ τοσοῦτον ἐν τῷ ἑαυτῶν ἀρετῆς καὶ σφοδρῶν ἐγκυκλίπων τῆνθ*

τοιούτην, ὡς περ εἶπον, κυρίαν ἐποίησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐταξίας. Quæ sic reddo : « Qualia tum fuerint Areopagi instituta, potest ex iis, quæ hodieque sunt, capi conjectura. Nam et nunc quoque cunctis, quæ ad electionem et probationem spectant, relaxatis, nonnullos intuemur, tametsi aliis in rebus sint intolerabiles, tamen posteaquam in Areopagum ascenderit, vereri naturæ suæ ductum sequi, potiusque illius loci institutis, quam vitii suis acquiescere. Tantum illi metum improbis incusserunt, tantumque in eo loco virtutis suæ ac temperantiæ monumentum reliquerunt. Hanc igitur curiam, ut dixi, censuræ morum præferunt. » Ita Isocrates. Ex quo patet, quam diversus sit ejus sensus ab eo qui exstat apud Baronium. Quod vero ibidem additur : « Lucianus etiam in Hermotimo sua quoque ætate Areopagitarum judicio causas definiri consuevisse tradit, » nusquam hoc tradit in Hermotimo Lucianus, qui in toto dialogo nihil habet aliud, nisi hæc per transeuntem : nimirum, in eligendo philosophiæ magistro, « neque ætatem dicentis spectandam esse, neque habitum, neque in philosophia æstimationem, sed Areopagitas imitandos, qui noctu et in tenebris judicant, ut non ad dicentes, sed ad dicta ipsa respiciant, » quæ ita Græcè : Μῆτε ἡλικίαν τοῦ λέγοντος ἐκαστοῦ, μήτε σχῆμα, ἢ δόξαν ἐπὶ σοφίᾳ αἰδοῦμενον, ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας αὐτὸ ποιοῦντα, οἱ ἐν νυκτὶ καὶ σκότῳ δικάζουσιν, ὡς μὴ ἐς τοὺς λέγοντας, ἀλλ' ἐς τὰ λεγόμενα ἀποβλέποισιν. Ita Lucianus. Idem vero in Anacharside sub medium describit Areopagitarum morem in audiendis aut cobibendis in judicio oratoribus. « Ingressi, inquit, in Areopagum, confidunt cædis aut vulneris ex destinato inflicti, aut incendii causam cognitari : deinde utrique de jure contententium dicendi copia permittitur : dicunt vero alternis vicibus, et qui litem intendit, et qui reus est, aut ipsi per se, aut rhetorum sibi conducunt operam, quibus causa oranda est. Illi ergo, quoad ea quæ ad rem sunt, dixerint, perferuntur a senatu auscultante cum silentio : cæterum, si quis meditato proœmio orationem exorsus fuerit, ut judicem animos aliqua benevolentia sibi propensiores faciat, aut miserationem, aut præcipuam aliquam orationis vim atque potentiam causæ adduxerit (qualiæ per multa rhetorum filii machinantur, ut hisce verborum præstigiis judicem perstringant oculos) progressus actutum præco illi indicit silentium, non permittens rhetori ad senatum nugandi libertatem ac verbis causæ involvendæ potestatem, quo minus Areopagitæ ea, quæ facta sunt, unde queant perspicere. » Ita ibi ex versione interpretis. Nam Græca, prolixitatis vilandæ studio, præterit.

Sed de Areopagitis nemo melius et exactius scripsit, quam Isocrates in sua *Areopagitica* : ubi præter ea, quæ ex eo laudavimus, scribit Areopagitas cum aliarum ætatum, tum potissime adolescentiæ rationem habuisse, his verbis, et his de causis : Ἀπάντων μὲν οὖν ἐφρόντιζον τῶν πολιτῶν, μάλιστα δὲ τῶν νεωτέρων. Ἐμῶν γὰρ τοὺς τηλικούτους παραχρῆστατα διαχειμένους, καὶ πλείστον γέμοντας ἐπιθυμιῶν, καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν παιδευθῆναι δεομένους ἐν ἐπιθυμίαις καλῶν ἐπιτηδευμάτων 421 καὶ πόνοις ἡδονὰς ἔχουσι, ἐν μόνις γὰρ ἂν τούτοις ἐμ-

A μένειν αὐτοὺς ἐλευθέρως τεθραμμένους καὶ μεγαλοφρονεῖν εἰθισμένους. « Curam igitur gerebant, cum omnium, tum vero adolescentium in primis : videbant enim eam ætatem turbulentissimis fluctibus agitari, et plurimum redundare cupiditatibus, maximeque necessarium esse sic institui, ut honestis studiis et laboribus voluptate temperatis delectari assuescerent. Eos enim, qui liberaliter educti, et magnitudini animorum assuefacti essent, in solis illis rebus perseveraturos. » Vide ibidem plura.

(18) Simeon Metaphrastes in *Vita*. Michael Syngelus in *Encomio*, et alii.

(19) *Nisi quem sapientia*. Græca Syngeli sic habent : Οὐ γὰρ ἂν παρ' Ἀθηναίους ἀγερῶχοις εἰς ἀρχὴν προήκτο τοσαύτη, εἰ μὴ πρὸς τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ τῶν φρενῶν εὐχοσμίᾳ, σωφροσύνη τε καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἀνδρεία, καὶ τῇ περιβλέπτῳ τοῦ γένους ὑπεροχῇ κατηγλάιστο. Ubi procul dubio per illud τῇ τῶν φρενῶν εὐχοσμίᾳ intelligit *prudentiam*. Quod liquet ex eo, quod reliquas tres virtutes morales subjungat, nempe temperantiam, justitiam, fortitudinem : præmittat autem prudentiam, et conjungat cum sapientia ; quod uti sapientia res divinas, sic prudentia res humanas respiciat cognoscatque. Quare Basilii Millanii, Syngeli interpretes, haud ita commode videtur hoc loco reddidisse τῇ τῶν φρενῶν εὐχοσμίᾳ *animi ornamenta* (tametsi etiam id alias significet), nec *sawφροσύνη prudentiam*, cum potius *temperantiam* hic reddere debuisset. Tum enim omnes virtutes viro Areopagitæ necessariæ indicatæ fuissent : nempe sapientia, justitia, fortitudo, temperantia. Et sane temperantia Platoni, Aristoteli et aliis *sawφροσύνη* semper appellatur. Videtur porro Syngelus ad locum Isocratis in *Oratione Areopagitica* respexisse, ubi sic scribit : Οὕτω γὰρ οἱ πρόγονοι ἡμῶν περὶ τὴν sawφροσύνην ἐσπούδαζον, ὥστε, τὴν ἐξ Ἀρειοπαγίου βουλήν ἐπέστησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐχοσμίας, ἧς οὐχ οἶόν τε ἦν μετασχεῖν, πλὴν τοῖς καλῶν γεγονόσι, καὶ πολλὴν ἀρετὴν καὶ sawφροσύνην ἐν τῷ βίῳ ἐνδεδειγμένους ὥστε πάντων αὐτὴν εἰκότως διενεχεῖν τῶν ἐν τοῖς Ἑλλήσι συνεβρίων. Quæ Budæus in *Pandectas* sic reddidit : *Majores autem nostri usque eo studiosi temperantiæ fuerunt, ut consilium illud Areopagiticum moribus hominum componendis publice præfererint. In cujus numero cooptari solis illis sperare licuit, qui claris natalibus orti, virtutis ac modestiæ documenta per multa honestate vitæ dederant. Ex quo tandem factum, ut concessus ille totius Græciæ haud immerito longe sit præstantissimus.*

(20) *Atque adeo ab ipsis Romanis*. Valerius Maximus rei hujus testis est, qui lib. viii, cap. 1, sic scribit : « Materfamilias Snyrnæa virum et filium interemit, cum ab ipsis juvenem optime indolis, quem ex priore viro enixa fuerat, occisum comperisset. Quam rem Dolabella ad se delatam, Athenas ad Areopagi cognitionem relegavit ; quia ipse neque liberare cædibus duabus contaminatam, neque punire eam justo dolore impulsam sustinebat. Consideranter et mansuete populi Romani magistratus, sed Areopagitæ quoque non minus sapienter, qui inspecta causa, et accusatorem et ream post centum annos adesse jusserunt, eodem affectu moti quo Dolabella. » Idem alii verbis refert Gellius lib. xii *Noctium Atticarum*, cap. 7, vide ibi.

CAPUT II.

Dionysii ab erroribus ad fidem conversio.

(21) Multis denum post annis, quam ista solis defectio, de qua superius memoratum est, apparuerat, S. Paulus orbem terrarum fulguris ac tonitruum instar peragrans, et modo cunctas Græciæ oras sua sanctioris vitæ atque doctrinæ luce collustrans, Athenas quoque pervenit : urbem, si quam aliam, omni præteritissimam ; urbem, quam omnes artes et scientiæ, ac præsertim universæ philosophorum sectæ, velut unicum totius sapientiæ umbilicem, densis aguinibus obsidebant ; urbem denique, ubi et cives et advenæ (quod ipse S. Lucas non frustra adnotavit *) *ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere, aut audire.*

* Act. xvii, 21.

aliquid novi, hoc est rumorum colligendorum aut spargendorum, sive quarumcunque demum novarum rerum curiosissimam : ut proinde Apostolo seminandi verbi (unde et *seminarius* illis est appellatus) cupido nunquam frequens deesse posset voluntariorum ad nova et inaudita mysteria confluentium multitudo. Hic igitur cum haud secus quam alibi fecerat, firmo fidentique animo sanctum Christi Evangelium palam annuntiaret, felici prorsus sorte, nec sine Deo evenit, ut tum Dionysius de stupenda illa solis obscuritate, tam ex ejusdem Pauli verbis quam ex aliorum scriptis atque sermonibus, in Christiana schola, quod tantopere olim desideraverat, certius cognosceret. Paulum enim id temporis (22) Christi Domini vitam, mortem, resurrectionem, coram Judeis, Epicureis, Stoicis aliisque quibuslibet, jam in foro, jam in synagogis, jam ubi sors dederat, publice privatimque, magna cum libertate atque constantia quotidie prædicantem, quidam apprehensum tanquam inauditæ auctorem superstitionis, et novorum dæmoniorum annuntiatorem, ad Areopagum (cujus erat de religionibus ac cæremoniis judicare) proutinus adduxerunt. Nam licet Romanis omnia tum subessent (23), Atheniensibus tamen et Lacedæmoniis sua jura et magistratus in integro, ut antiquitus, relicta erant. Hinc et Pauli causa non ad Romanum prætorium, sed ad præcipuum illud Athenarum tribunal spectat. Stans igitur Paulus in medio Areopagi (24), cælestem plane et divinitus inspiratum sermonem, temporique et auditoribus quam maxime convenientem, ducto ab eorum artis et delubris exordio, ingenti cum fiducia habuit, nempe sibi per urbem Atheniensem, et loca ipsis religiosa pertranseunti, et antiquas 422 deorum statuas et simulacra diligentius attendenti, aram unam inter alias occurrisse, in qua inscriptum esset : *Ignoto Deo* (25). Cum enim Athenienses, tam ex antiquissimorum philosophorum (26) ac poetarum libris, quam e Sibyllinis oraculis (27) unum aliquem esse Deum percepissent, inaspectabilem, inominatum, ineffabilem, ne illum ipsi fortasse, aut alium quempiam magnorum deorum ac numinum debitis honoribus defraudarent, aram eo titulo erexerant. Quare quod ipsi ignorantes colerent, hoc se illis annuntiare Paulus proclamabat : ipsorumque adeo poetarum (28), quos illis permagni facerent, testimonis, et quibusdam receptæ philosophiæ doctrinis usus, ita sensim ad sapientiorum animos pervasit, ut cum alii, tum ipse Dionysius aliorum apex, et instar multorum, ejus adhærere fidei, doctrinæque decreverit. Nec opus miraculis atque prodigiis viro docto (29) atque sapienti fuit (quæ tamen haud defuisse, nonnulli auctores scribunt) sed doctis tantum et sapientibus dictis : quæ ubi ex ore Pauli audivit, confestim illi se submisit. Sic enim Paulus loquebatur : *Viri Athenienses, per omnia quasi superstitioniosiores vos video. Præteriens enim, et videns simulacra vestra, inveni et aram in qua scriptum erat : Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. Deus qui fecit mundum et omnia quæ in eo sunt, hic cæli et terræ cum sit Dominus, non in manu factis templis habitat, nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia. Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum; querere Deum, si forte attrahent eum, aut inveniunt, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus, sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt : Ipsius enim et genus sumus. Genus ergo cum simul Dei, non debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis, et cogitationis hominis divinum esse simile. Et tempora quidem hujus ignorantie despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique penitentiam agant : eo quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro, in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis* (30). Hæc summa orationis, quam beatus Paulus pro fidei suæ defensione, et Christi honore, in Areopago habuit : quæ quibusdam quidem (ut sæpeuimero in rebus quoque optimis accidit) risui atque ludibrio, nonnullis stupori atque admirationi, aliquibus vero honori ac venerationi fuit. Nam in judicis Dionysii animam, velut in terram optimam, profunde illapsa, in eximie pietatis ac sanctimonie arborem se extulit, in qua et cæli aves, hoc est Atheniensium primo, deinde et Francorum, aliorumque deinceps populorum converse ad Deum mentes edificarent. Illo enim ipso tempore, anno scilicet ætatis suæ (31) circiter quadragesimo tertio, istis aliisque efficacibus Pauli verbis, cum illius præsertim admirandæ eclipseos memoria adhuc animum stimulante collatis, ad Christi fidem perductus est (32). Magnum sane opus divinæ gratiæ, negari non potest; tamen ut trabenti Deo minus repugnaret, ipsa suæ philosophiæ secta (erat enim Platonicus) (33) non parum adjuvabat. Nam Epicurei quidem et Cynici (34), toti in voluptatibus, toti in sordibus, atque ad nihil aliud fere, quam ad facessendum generosis animis negotium, nati, longissime a moderatis Christianæ fidei institutis aberant. Platonici autem, præsertim eruditiores, (e quibus se esse suo jure gloriari poterat Dionysius) non pauca divinæ legi docebant consimilia (35). Nam animæ immortalitatem, et judicium, et præmia et pœnas, quæ maximi inter alia sunt momenti, inter sua primæ auctoritatis acita habuerunt. His igitur frequentissime cum apostoli, tum alii doctores, et nunc etiam Paulus, ad salubrem incutiendum timorem, qui initium est sapientiæ¹, utebantur. Dionysii porro eadem ipsa via deductionem ad Christum ipsa Apostolorum acta diserte testantur : ubi post recitatum beati Pauli in Areopago orationem (cujus extrema verba iudicii et resurrectionis mentionem induxerant) ita subditur : *Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam vero dixerunt : Audiemus te de hoc iterum. Sic Paulus exiit de medio eorum. Quidam vero viri adherentes ei crediderunt : in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis* ; nimirum ii præcipue, qui ex Dionysii domo familiarique erant, et qui invitatum in ædes Paulum, super nova Christi doctrina, et unius veri Dei cultu, sapientissime disputantem, et propositis quæstionibus sine mora et hæsitatione respondentem, satisque facientem audiverant atque suspexerant. Ita vir tanti nominis et gloriæ (quippe cum omni eruditi politica liberalique doctrina, tum genere, opibus, dignitate, cunctis denique quæ vehementius demiratur genus mortalium, multo florentissimus) homini extraneo, pauperi, despecto, multisque etiam irriso, sese post tanta profanarum instantiumque scientiarum decora, rudem discipulum, ac novæ humilisque doctrinæ tyronem atque auditorem tradidit. Neque tam grandi natu virum in aquæ expiatoriæ lavacrum descendere, et modo geniti infantis ritu, in Christo renasci ac repuerascere, novæque Christianæ disciplinæ elementa, tam Areopago dissentanea, puduit, piguitve condiscere. Nimirum ea vis est divini verbi, ea 423 Patris universorum ad se attrahentis efficacia, ea denique Spiritus sancti voluntatem humanam interuosque affectus commoventis operatio, ut una cum fide subeas confestim, depulsis vitiiis, integer amicarum virtutum chorus; et qui paulo ante sui amans, superbus, arrogans, litigiosus, intemperans, aut aliter vitiosus cernebatur, idem nunc accepta novæ religionis forma, et salutari ablutus lavacro, velut alter homo, et antiquis exutus vitiiis, sui contemptor, modestus, demissus, pacificus, castus, aliisque virtutum ornamentis clarus, et cunctis charus agnoscat. Quod non solum in Dionysio,

¹ Act. xvii, 22-31. ² Psal. cx, 10. ³ Act. xvii, 32-34.

sed in plurimis quoque aliis et olim cernere licuit, et nunc in barbararum gentium conversione licet liquido animadvertere. Tantum scilicet prima fidei eruditio et Ecclesiae baptismus in animos possunt. Quae sane tam magna et tam sancta morum commutatio haud minus hodie in admirabili venerandae eucharistiae sacramento, quam in salutarum baptismate haberet locum (est enim eucharistia illo sanctorum et gratiarum fecundior) si quo modo ad hoc, ita ad illam ab aequae sollicitis et bene comparatis animis adiretur. Et fieret id fortasse, si, ut Dionysio et Hierotheo (quibus ea *sacramentum sacramentorum* appellata [est]) ejus nobis dignitas magis perspecta foret, et cordi amplius inhæreret. Verum hæc alias. Est enim propius quiddam aliud, quod circa Dionysii accessum ad fidem tractandum est. Nam quaerere possit quispiam: nullusne in urbe Atheniensi, aut etiam in ipso Areopago motus, ex talis tantique viri abscessu, factus sit, nullane in eum accusatio, tanquam in deorum desertorem adornata, nihilne denique impietatis nomine (sic ipsius nova religio denotabatur) seu damni illatum, seu insidiarum structum, seu calumniarum intentatum. His enim si appetitus est Dionysius, et cunctis superior fuit; nec sane illaudatus præteriri debet, et pro exemplo est proponendus. Id igitur modo agendum.

NOTATIONES.

(21) *Multis demum post annis.* Anno nimirum Christi 52, aut circiter; quandoquidem a pluribus recipiatur illa sententia, quæ S. Dionysii ad Christum conversionem ad annum a Christi passione undecimum refert.

(22) *Paulum id temporis.* Patent hæc e capite xvii, 17 Actuum apostolorum, ubi de eo his verbis: *Disputabat igitur in Synagoga cum Judæis, et colentibus, et in foro, per omnes dies, ad eos qui aderant. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disserebant cum eo, et quidam dicebant: Quid vult seministerbius hic dicere? Alii vero: Novorum demoniorum videtur annuntiator esse; quia Jesum et resurrectionem annuntiabat eis. Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes: Possumus scire quæ est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina? Nova enim quaedam infers aures nostras. Volumus ergo scire quidnam velint hæc esse. Ita ibi.*

(23) *Nam licet Romanis omnia tum subsessent.* Auctor est Maximus, in Prologo ad Opera S. Dionysii, his verbis: *Κἀν γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτονομίους ἀφῆχαν Ἀθήνας, καὶ Λακεδαιμονίαν. Ὅθεν ἐτι παρὰ Ἀθηναίους καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. Tametsi enim Romani tum dominarentur, tamen Athenas et Lacedæmonem suis uti legibus permiserant. Unde etiam tum apud Athenienses Areopagitæ suo munere fungebantur. Eadem refert Simeon Metaphrastes in Vita ejusdem S. Dionysii: *Εἰ γὰρ καὶ Ῥωμαῖοι πάντων τότε ἐκράτουν, ἀλλ' Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους αὐτονομίους ἀφῆχαν.* Idem plane sensus, qui verborum Maximi. Afferunt autem hæc per occupationem rhetoricam; quia nimirum objici potuisset, S. Paulum non Areopago, sed potestati Romanæ omnia tunc regenti fuisse sistendum, sicut in Bithynia Plinio prætori sistebantur Christiani.*

(24) *Stans igitur Paulus in medio Areopagi.* In Actis apostolorum cap. xvii, 19. *Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes: Possumus scire, quæ est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina? Ductus similiter ad Areopagum fuerat olim Socrates, et quidem (quod sanctus Justinus testatur) ejusdem, cujus Paulus, criminis accusatus. Sic enim de eo in Apologia ad senatum, post medium: Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη. Καὶ γὰρ ἔρασαν αὐτὸν καινὰ δαιμόνια εἰσφέρειν, καὶ οὐς ἢ πόλις νομίζει Θεοῦς, μὴ ἡγεῖσθαι αὐτόν. Socrates eorumdem criminum est insinulatus, quorum nos. Etenim illum dixerunt nova introducere dæmonia: et quos urbs deos esse censet, eum non putare. Et paulo post dicit eundem Socratem cohortatum fuisse populares ad cognitionem Dei ignoti, sic scribens: Πρὸς Θεοῦ τοῦ ἀγνώστου αὐτοῖς διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προὔρπετο εἰπὼν. Τὸν δὲ Πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὐδ' εὐρεῖν ῥάδιον, οὐδ' εὐρόντα εἰς πάντα εἰπεῖν ἀσφαλές. Ad Dei autem ipsis ignoti cognitionem, per rationis investigationem cohortatus est, dicens: Patrem vero et omnium opifscem, nec invenire facile, nec inventum ad omnes di-*

parte cognitum a Socrate, in illis verbis: *Χριστῷ δὲ τῷ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι.* Quod ideo forte dicit, quod saltem confuse videatur Socrates Deum unum agnovisse, et ita Christum qua Deus est.

Et in Apologia ad Antonium Pium imp. sub initium, dicit, mortem ejusdem Socratis a dæmonibus per homines improbos fuisse procuratam. Καὶ αὐτοὶ οἱ δαιμόνες τῶν χαϊρόντων τῇ κακίᾳ ἀνθρώπων ἐνήργησαν, ὡς ἄθεον καὶ ἀσεβῆ ἀποκτείνειν, λέγοντες καινὰ εἰσφέρειν αὐτὸν δαιμόνια. Et ipsi dæmones effecerunt per homines malitia gaudentes, ut tanquam atheus et impius occideretur, dicentes nova illum inducere dæmonia. Quæ autem Socratis ad mortem proficiscentis ultima fuerint in Areopago verba, recitat idem Justinus in *Parænesi ad Græcos* sub finem: *Ἐφ' ἡμῶν οὕτως: Ἀλλὰ γὰρ ἦδη ὥρα ἀπιέναι: ἔμοι μὲν τεθηξομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὅπότεροι δὲ ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἀμεινον πρόδημα ἔρχονται, ἀθλον παντὶ, πλην ἢ τῷ Θεῷ. Hæc e Platone desumpta in Apologia Socratis, pro-*

sus in fine, ita Latine vertit Cicero lib. i *Tuscul. quest.*, sub finem: *Sed tempus est, inquit, ut moriar, vos ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt, hominum quidem scire arbitrator neminem.* Justinus quidem ipsa verba Platonis usurpavit, excepta voce una *τεθηξομένῳ*, pro qua in Platone est *ἀποθανομένῳ*, ejusdem significati. Sed Cicero, in sua Latina versione, multum in una voce aberravit, cum pro *Deus scit*, uti habet Plato, reddidit, *dii immortales sciunt*. Negabat enim Socrates deos immortales, et unum solum Deum assererat, pro quo et moriebatur. Itaque non conveniebat ut diceret, *dii immortales sciunt*, quod neque dixit; sed, *Deus scit*. Proptereaque imprudenter a Tullio est Latine redditum, *dii immortales sciunt*. Subject Justinus post Socratis verba jam laudata: *Ἀλλὰ Σωκράτης μὲν ταύτην ὑστάτην ἐν τῷ Ἀρείῳ πάγῳ φωνὴν ἀφείλε, ἐπὶ τὸ δεσμωτήριον ὤρμησε, τῷ Θεῷ μόνῳ τὴν τῶν παρ' ὑμῖν ἀθῆλων πραγμάτων ἀναφέρων γνώσιν. Verum Socrates hac extrema in Areopago edita voce, in carcerem properavit, soli Deo incertarum nobis rerum notitiam tribuens. In Cohortatione porro ad Græcos, sub medium, ait Platonem non assum fateri veram de Deo doctrinam, ne idem sibi accideret quod Socrati. Plato autem, inquit, accepta, ut videtur, Moysis et aliorum prophetarum de uno et solo Deo doctrina, quam in Ægypto didicerat, propter ea quæ Socrati acciderant, veritus ne ipse quoque Anytum quempiam aut Melitum contra se apud Athenienses suscitaret, accusantem et dicentem: Plato injuste agit, et curiosa tractat, deos, quos civitas recipit, non recipiens; cicutæ metu variam quamdam et fucatam de diis instituit orationem.*

Et paulo post in eadem Apologia: *«Hæc ergo cum Plato in Ægypto didicisset, et iis quæ de uno Deo dicta erant admodum delectatus esset, nominis quidem Moysis, (quod unum et solum Deum esse*

doceret) mentionem apud Athenienses inferre non tutum putabat, Areopagum veritus. Euripides quoque, eodem quo Plato percussus metu, unum Deum aperta fronte profiteri non est ausus, de quo vide Plutarchum l. v *De placitis philosophorum*, cap. 7. Quod igitur non est ausus Plato, non ausus Euripides, hoc ausus est Paulus, et multo amplius; et contemptu mortis non modo evasit ipse mortem, sed alios quoque a morte ad vitam traduxit.

(25) *Ignoto Deo*. Hieronymus in cap. i Epistolæ ad Titum, ita scribit: *Inscriptio autem aræ non ita erat, ut Paulus asseruit, Ignoto Deo; sed ita: Diis Asiæ, Europæ, et Libyæ, diis ignotis et peregrinis. Verum quia Paulus, non pluribus diis indigebat ignotis, sed uno tantum, Ignoto Deo, singulari verbo usus est, ut doceret illum suum esse Deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotavissent, et eum recte scientes colere deberent, quem ignorantes venerabantur, et nescire non poterant.* Ita ille.

Cui consentit Joannes Hessels doctor Lovanicensis in sua *Censura historiarum*, cap. 10.

Verum hæc sententia nullo modo recipienda est, cum adversetur verbis Pauli, et modo loquendi, cum de inscriptionibus agitur, usitato. Tum enim semper ipsissima verba citari solent, et ita citasse Paulum, ex ejus loquendi forma manifesto liquet. *Inveni et aram*, inquit, *in qua scriptum erat, Ignoto Deo*. Nam si non fuisset scriptum, *Ignoto Deo*, sed *Ignotis diis*, refelli Paulus potuisset, nec vni ullam ejus argumentum, aut certe haud magnam habuisset. Quare standum potius sententiæ S. Chrysostomi et aliorum antiquorum Patrum, uno fere excepto Hieronymo, et tenendum est, plures fuisse aras similibus fere notis inscriptas, nempe alias *Ignotis diis*, alias *Ignoto Deo*. De prioribus meminit etiam Tertull. lib. i *Contra Marcionem*, c. 9. « Inveni, inquit, *Ignotis diis* aras prostitutas, sed Attica idololatria est. Item Incertis diis, sed superstitione Romana est. » Jam vero aram Athenis *Ignoto Deo* constitutam fuisse ob eclipsim tempore passionis, tenet Petrus Comestor in *Historia scholastica* super Actis apostolorum, nec improbabilem credunt Salmeron et Gaspar Sancius in eadem *Acta apostolorum* cap. 17. Motus enim fuisse illos arbitrantur ad id faciendum ex inspecta miraculosa eclipsi in morte Christi. Quod quamvis sit probabile, tamen probabilis est, jam olim ab aliis id factum fuisse ex obscura cognitione Dei Judæorum, cujus nomen dicebatur ineffabile, ac proinde ipse ignotus et incertus. De quo et Pompeius, domitis Judæis, apud Lucanum libro ii *De bello civili*, sic ait:

Cappadocæ mea signa timent, et dedita sacris Incerti Judæa Dei.

Causa porro erectæ talis aræ *Ignotis diis*, aut *Ignoto Deo*, hæc a nonnullis asfertur, quod pestilentis tempore, cum facta cateris diis, quos norant, sacrificia nihil profuissent, veriti ne quem Deum inhonoratum reliquissent, qui proinde tanti mali causa esset, aram exerexunt, *Ignoto Deo*, reque divina ei facta, mox sanati sunt. Exinde remanserunt ara et aræ inscriptio, quæ occasionem Paulo præbuerunt *Ignoti Dei*, vere Dei, ipsis annuntiandi. Hujus *Ignoti Dei* mentionem inducit et Lucianus in Dialogo qui inscribitur, *Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος, Philopatris*, seu, *Qui docetur*, ubi ita Critias: *Ναὶ τὸν ἀγνωστον ἐν Ἀθήναις, παρθένος διέμεινε μέχρι τῆς ἀποτομῆς. Per Ignotum Athenis, virgo permansit usque ad decollationem.* Loquitur autem de Gorgone, cui Perseus caput amputavit. Et in fine ejusdem Dialogi: *Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἀγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείλαντες τούτῳ εὐχαριστήσομεν. Nos autem, cum Ignotum Athenis inveneri-*

(a) Sophoclis.
(b) Philemonis.

mus, et adoraverimus, sublatis in cælum manibus ei gratias agemus. Ita ibi Lucianus.

(26) *Ex antiquissimorum philosophorum.* Acmonis scilicet, Mercurii, Philemonis, Sophoclis, Orphei, Pythagoræ, et aliorum, teste S. Justino martyre tam in *Cohortatione ad gentes*, quam in libro *De monarchia*. Nam in illa quidem extrema sic scribit: *Εἰ δὲ τις οἴοιτο παρὰ τῶν πρεσβυτάτων παρ' αὐτοῖς ὀνομασθέντων φιλοσόφων τὸν περὶ Θεοῦ μαθηθῆναι λόγον, Ἀκμωνὸς τε καὶ Ἐρμού ἀκούειν Ἀκμωνὸς μὲν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομάζοντος. Ἐρμού δὲ σαφῶς καὶ φανερῶς λέγοντος, Θεὸν νοῆσαι μὲν ἐστὶ χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ᾧ καὶ νοῆσαι δυνατόν. Sin quis opinetur, ab antiquissimis apud eos nominatis philosophis de Deo addiscendam esse doctrinam, is Acmonem et Mercurium audiat. Illum quidem, in suis de eo libris Deum πάγκρυφον, id est prorsus occultum, appellentem; Mercurium vero, clare ac manifeste dicentem: Deum intelligentia assequi difficile est; eloqui autem haud possibile, ne illi quidem, cui possibile sit mente assequi.* In libro autem *De monarchia Dei* hos citat versus (a) inter alios:

Εἷς ταῖς ἀληθελαισιν, εἷς ἐστὶν Θεός.

Unum profecto Numen, unus est Deus.

Citat eundem versum; b) Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, sub initium.

Θεὸν δὲ πῶλον, εἰπέ μοι, νομιστέον;

Τὸν πάνθ' ὀρώντα, καὶ τὸν οὐχ ὀρώμενον.

Dic, quæso, qualis æstimandus est Deus?

Qui cuncta spectat, nemini aspectabilis.

(27) *E Sibyllinis oraculis.* De his vide lib. ii S. Theophili patriarchæ Antiocheni, sub initium, ubi hæc inter alia:

Εἷς Θεός, ὃς μόνος ἄρχει ὑπερμεγέθης, ἀγέ-
ητος,

Παντοκράτωρ, ἀόρατος, ὕρῶν μόνος αὐτὸς ἐ-
[παντα.

Unus, qui solus regnat, Deus, atque supremus, Ingenitus, cunctis dominans, qui cernere cuncta Evaleat, quamvis non aspectabilis ulli.

Hieronymus quoque in cap. xvi *Ezechielis*, ad illud: *Et coronam decoris in capite suo*, docet Dei majestatem, cujus nomen est ineffabile, non penitus ignotam fuisse gentilibus. « Cujus, inquit, majestatem etiam gentilitas non ignorat, et Atheniesium testatur ara: *Ignoto Deo.* »

(28) *Ipsorumque adeo poetarum.* Nam illa quæ in Pauli oratione asseruntur: *In ipso enim virtutis, movemur, et sumus*; et rursus illa: *Ipsius enim et genus sumus*, cum in Arato poeta antiquissimo ac laudatissimo, partim sensu, partim verbis reperiantur, tum etiam in aliis, quibus Apostolus citandis supersedit. Aratus quidem sua sic orsus est *Phenomena*:

Ἐξ Διὸς ἀρχόμεσθα, τὸν οὐδέποτε ἄνδρες ἔωμεν Ἀδρήντων. Μεσσητὰ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαὶ, Πᾶσαι δ' ἀνθρωπίνων ἀγοραὶ, μεσητὴ δὲ θάλασσα Καὶ λεμένες. Πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες. Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν. . . .

Ab Jove ducamus primordia, neve sinamus Hunc indictum homines. Jovis omnia compitis
[plena,

Plenaque sunt hominum fora, plena Jove æquor
[et ipsi

Portus. Nam fruimur cuncti Jove: et illius
[omnes

Audimus genus. . . .

Ubi dum omnia Jove plena, et omnes Jove frui ejusque genus esse dicit, hoc sane indicat, quod in Deo vivamus, moveamur, et simus. Postremum vero hemistichium verbotenus significat, quod dixit Paulus: *Ipsius enim et genus sumus.* Omnia deorum plena, dixit etiam Thales, unus et septem

Græciæ sapientibus, teste Cicerone, lib. II *De legibus*, ante medium : « Siquidem, inquit, et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime et pietatem et religionem versari in animis, cum rebus divinis operam daremus : et quod Thales, qui sapientissimus inter septem fuit, homines existimare oportere deos omnia cernere, georum omnia esse plena : fore enim omnes castiores, et velut in fanis essent, maxime religiosos. » Vide etiam Aristidem Oratione I, sive *Hymno in Jovem*, sub finem. Καὶ πάντα δὲ πανταχοῦ Διὸς μετὰ. *Et omnia ubique Jovis plena, etc.*

(29) *Nec opus miraculis atque prodigiis viro docto.* Auctor est S. Chrysostomus, credidisse Dionysium dictis Apostoli absque ope miraculorum. Cujus verba e lib. IV *De sacerdotio*, sub finem, posui supra ad cap. I, littera K. Quæ idem confirmat Homilia VII *De laudibus Pauli*, sub finem, his verbis : Ἐκάλεσαν αὐτὸν ὡς μέλλοντες κρίνειν, ποτὲ μὲν Ἰουδαῖοι, ποτὲ δὲ Ἀθηναῖοι· οἱ δικασταὶ μαθηταί, οἱ ἀντιδίκιοι ὑπήκοοι. *Citarant illum tanquam judicaturus, modo Judæi, modo Athenienses : et judices facti sunt discipuli, et adversarii facti sunt obediens.* Quasi dicat : Audito Paulo, tantum abfuerunt judices ut eum condemnarent, ut potius quidam ei statim adhæserint atque crediderint.

Deinde Pauli linguam igni comparat, quod ut hic adnotam materiam, ita illa suos auditores statim in se transferret. Quo sane significatur vis verborum Pauli, non autem miraculorum. Auctor est et S. Ambrosius I. X, epistola 82, quem vide citatum supra, uti et Chrysostomum.

Sententiæ porro sanctorum Ambrosii et Chrysostomi accedit Syngelus in *Encomio Dionysii*, ubi in ejus ad credendum facilitatem ac promptitudinem sic exclamat : Βαβαὶ τῆς καρδίας τῆς εὐπετῶς καὶ ἀνεπιστρόφως πάσης σαρκικῆς προσπάθειας ἀπερβαίσεως παντοῦν ὕλην ἔμφασιν ἀποσεισαμένης, καὶ τῷ σωτηριῷ δέχτον πιστευσάσης κηρύγματι. *Pape, inquit, cor facile et constanti cunctam affectionem carnalem abrumpens, atque omnimodam corpoream demonstrationem excutiens, et salutari præconio actutum credens!*

(30) Vide S. Chrysost. hom. 10 *ad Populum Antiochenum*, sub finem.

(31) *Anno scilicet ætatis suæ, etc.* Conversum esse Dionysium ad fidem anno ætatis suæ quadragesimo tertio, sic colligi potest : Dionysius novem annis, ut supra ostensum est, natu minor erat Christo : quando autem conversus est, erat Christi quinquagesimus secundus, et Claudii imperatoris decimus (hi enim apud Eusebium in Chronico concurrunt) ; si ergo tollas de Christi quinquaginta duobus annis novenos, remanebunt quadraginta tres Dionysii.

Restat ergo nunc duntaxat probandum, Dionysii conversionem incidisse in annum Claudii decimum. Nam idem est Christi quinquagesimus secundus. Sic autem probatur ex Actis apostolorum, cap. XVII et XVIII : Paulus, post Dionysii conversionem, Athenis recta petiit Corinthum, ibique offendit Aquilam Ponticum Judæum, et Priscillam uxorem ejus, qui nuper ab Italia, ob edictum Claudii (qui præceperat omnes Judæos Roma discedere) Corinthum appulerant. Atqui edictum illud evulgatum est anno ejusdem Claudii nono, cum Paulus Orosius, sancti Augustini æqualis, libro VII *Historiarum*, cap. 6, ita scribat, allegetque auctorem Josephum : *Anno, inquit, ejusdem nono expulsos per Claudium urbe Judæos Josephus refert.* Quare si anno Claudii nono egressi sunt ex Italia, et Corinthum venerunt Aquila Ponticus et Priscilla, ad eosque paulo post Athenis venit Paulus recenter converso a se Dionysio, quid probabilius, quam uno anno post edictum, aut circiter saltem (ne quis prærigide agere velit) eam accidisse conver-

sionem? Nam certo quidem ac necessario id ex dictis effici non assero, cum potuerint hæc omnia eodem anno nono Claudii accidere, Dionysii conversio, edictum Claudii, Pauli Athenis emigratio, et Aquilæ Pontici Roma discessus, et occursum amborum Corinthi ; sed quia hoc difficilium sit (siquidem initio anni assignandum esset edictum, vel certe vix ulla mora ab edicto prolato 426 permittenda emigrantibus) ideo melius ad sequentem annum eorum in urbe Corintho occursum, et Dionysii conversio transferuntur. Accedit, quod pro nobis ii faciunt, qui conversum esse Dionysium anno a Christi passione undevicesimo (qui ipse noster annus est) astruunt : quod et doctissimus Baronius ad Christi quinquagesimum secundum adnotavit.

(32) *Ad Christi fidem perductus est.* Testis Menæum 4 Octobris in Vita compendio, ubi sic de S. Dionysio : Καὶ ἀγρευθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου καὶ βαπτισθεὶς, χειροτονεῖται ἐπίσκοπος. *Captus a magno Paulo, et baptizatus, creatur episcopus.* Quæ non sic intelligenda sunt, quasi statim a Baptismo creatus sit episcopus, sed convenienti tempore, postquam scilicet ab Hierotheo Atheniensi pontifice instructus, ad tanti muneris functionem a S. Paulo judicatus est idoneus. Methodius, in Martyrio S. Dionysii, ita de S. Paulo : Διονύσιον ἐθνικὸς ἔθεσι πρώην ἐμπεριεχόμενον εἰς ὄδον σωτηρίας ἐπέστρεψε καὶ τῷ ἱερῷ βαπτισματι ἀναγεννήσας θεὰ ἀγιοσύνην αὐτῆς ἐστέρωσε. *Dionysium moribus gentilitiis nuper implicatum in viam salutis perducens convertit, et sacro baptismate a se regeneratum divina rursus sanctitate confirmavit.*

(33) *Erat enim Platoniscus.* Solebant viri docti, examinatis variis philosophorum sectis, unam deligere, quam potissime sequerentur. Gravissimi autem quique Platonem philosophis omnibus, etiam Aristoteli, anteponebant ; ac modo *divinum* appellabant, modo *sapientissimum*, modo *sanctissimum*, modo *Homerum philosophorum*, modo *deum*. Alia ex his Panætius, postremum Cicero ipse detulit. Nam de Panætio, qui cæteras Platonis sententias, excepta una, approbat, ita libro I *Tusculanarum questionum*, post medium : « Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. » Ita Cicero. Atqui nihil verius, nihil certius, quam animorum immortalitas. Unde si alia omnia probabat, certe et hoc postremum maxime probare debuerat. Idem *ad Atticum* lib. IV, epist. 15 : « Quod in iis libris, quos laudas, personam desiderat Scævola, non eam temere demovi, sed feci idem quod in πολιτεῖα Deus ille noster Plato, » etc. Et lib. II *De natura deorum* : « Audiamus Platonem, quasi quemdam deum philosophorum. » Alibi quoque semper Aristoteli præfert Platonem, quod profitetur lib. I *Tusculanarum*, ante medium : « Aristoteles, inquit, longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans ingenio et diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orientur, quintam quamdam naturam censet esse, e qua sit mens. » Eundem Platonem omnibus philosophis prætulerant omnes SS. Patres. Arnobius I, I *Adversus gentes* : « Plato, inquit, ille sublimis apex philosophorum et columen, ævæ illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit. » Et lib. II : « Plato ille divinus multa de Deo digna, nec communia sentiens multitudini, » etc.

Notavi plura ad Vitam S. Justinii philosophi. Denique Platonici fuerunt S. Hierotheus, Dionysius, Justinus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Tertullianus, Arnobius, Lactantius, Augustinus et cæteri fere omnes Patres, Græci et Latini, ante-

quam fidei illustrarentur lumine. Nec mirum : adeo enim Plato Moysen secutus est, ut de illo dixerit Numenius, philosophus Pythagoricus : *Τὸ γὰρ ἐστὶ Πλάτων ἢ Μωϋσῆς Ἀριτικίζων*; Quid est enim Plato nisi Moyses Atticæ loquens? Quare si Nicolaus Cusanus cardinalis, vir longe doctissimus, si Marsilius Ficinus, si alii, post illos, si nosmetipsi Dionysium dicamus fuisse Platonium, non est quod nobis Jacobus Faber Stapulensis (quem ego ab eruditione et pietate, et Dionysii defendendi studio, maximi facio) nobis succenseat. A Dionysio enim magis stamus, quam contra Dionysium, quando omnium optimo philosophorum choro eum inserimus, imo et ipsi Platoni præferimus. Nam Marsilius quidem, cui ego adstipulor, in argumento ad librum *De divinis nominibus*, ita de illo : « Etsi Dionysium Platonis tanquam pii philosophi sectatorem alieubi declaramus, ipsum tamen non solum cæteris Platonice propter doctrinæ Platonice culmen, verum etiam Platoni propter novum veritatis Christianæ lumen anteponendum censemus. » Fateatur alioqui etiam D. Thomas ad cap. 5 *De divinis nominibus*, lect. 1, Dionysium imitari multum Platonicos.

At enim non desunt, qui putent ac doceant fuisse potius secta Stoicum, quam Academicum. Quibus ego respondeo, minime aptos fuisse iudicis Areopagiticis homines Stoicos. Quid enim juste iudicare possint, qui peccata omnia censent paria? De quibus Stoicis quid existimet M. Tullius, vide in ejus *Oratione pro L. Muræna* : ibi enim adversus Catonem disputans, docet eos qui a Platone sunt et Aristotele, iudicis et tribunalibus esse aptiores, quam qui a Zenone, Stoicorum principe. Fateor tamen Dionysium morum gravitate, virtutum constantia, iudiciorum severitate appellari po-

A tuisse Stoicum : sic nimirum, ut nemini parceret nocenti, neminem condemnaret innocentem; nullius adversus æquitatem gratia moveretur, nullius miseria ad veniendum contra statuta a legibus supplicia molliretur.

(34) *Nam Epicurei quidem et Cynici.* Abfuisse hos longissime ab institutis Christianæ legis, arguit morum circa castitatem atque modestiam dissimilitudo. Nam Epicurei summum bonum in voluptate ponebant, a qua Evangelium debortatur. Cynici autem, canina pleni impudentia (unde et inditum ipsi nomen) honesti et inhonesti, decori et indecori discrimen nullum faciebant. At vero Christiani vel sola modestia, cultuque honestatis tam ab utrisque, quam ab omni diverso genere dignoscantur.

De utrisque, et Epicureis et Cynicis, vide Diogenem Laertium, *De Vitis philosophorum*, in Epicuro, et in Diogene Cynico.

(35) *Non pauca divinæ legi debebant consimilia.* B Hæc sunt videlicet quæ Judæis et Christianis eadem sensit Plato :

Primo, Deum esse, qui semper esset, et ortum non haberet. 2. Esse ineffabilem. 3. Esse unum. 4. Esse principium, medium, et finem. 5. Esse semper justum, ut præmia bonis, supplicia malis statuatur. 6. Trinitatis mysterium quadantenus attingisse visus est. 7. Esse bonos genios, esse et malos. 8. Animam esse immortalem. 9. Mundum non esse ab æterno, sed creatum. 10. Mundum esse corruptibilem. 11. Mortuorum resurrectionem. 12. Terram cœlestem, quam nos vocamus terram viventium. 13. Iudicium extremum, et cunctorum meritis dignam retributionem. De quibus et de pluribus vide Eusebium *De præparatione evangelica* lib. xi.

CAPUT III.

Dionysii contra fidei suæ et vitæ novæ calumniatores, virtus et constantia.

Quemadmodum (36) in rebus mundanis usu venit, ut quo sublimius sitæ fuerint, hoc plurium pateant oculis atque sermonibus : ita fere in hominum vita contingit, ut cum humiles et plebei, seu bene ac male egerint, in silentio et ignoratione versentur : eorum contra qui in eminentiori aliquo honoris atque dignitatis gradu constituti fuerint, vita omnis, et facta dictaque omnia cunctorum exposita sunt non solum oculis atque sermonibus, sed etiam opinionibus et iudiciis, in utramque partem variis, frequentius vero invidorum quoque ac malevolorum cavillationibus atque calumniis. Erat ergo Dionysius, antequam Christianæ militiæ nomen daret, in Areopago, velut in sublimi quodam theatro, primarum partium actor, et omnium undequaque spectantium oculis conspicuus : observabatur ab omnibus, colebatur ab omnibus, ita ut non posset ullum ejus dictum factumve in tanta dignitatis luce esse obscurum. Quare cum, Paulo in augustissimum illud Areopagi consilium adducto, et novæ superstitionis reo, jussisset pro se volenti dicere, fieri audientiam, interque dicendum tota concio jam aures ad Paulum, jam ad Dionysium oculos converteret, huncque interdum illius nimis intentum dictis observaret, tum non nihil primo mirari, deinde aliquid suspicere, postea vero quam finita oratione non modo liberum dimitti Paulum animadverterunt, sed etiam (quod nonnulli curiosius perscrutantem adnotarunt) domum nonnquam invitari benigne haberi et audiri, denique coli et honorari cognoverunt; tum ejus rei rumor per urbem spargi, atque a populo, ut talium avidissimo, cupidissime audiri et referri, principem scilicet Areopagi ab uno extraneo captum et delusum, spretis magnis diis deabusque, uni illi *Ignoto Deo*, quem iste hospes et advena attulisset, totum adhærescere. Qui rumor cum non esset vanus, eaque propter magis in dies magisque confirmaretur, nec jam dissimulare Dionysius aut vellet aut posset, Deus bone! quæ passim admirationes, qui cavilli, quæ sermonum contentiones, quæ calumniæ, a notis, ab ignotis, a propinquis, a familiaribus, ab omni denique hominum genere, ordine, sexu? cum nullus fere in Areopago; in foro, in circulis sermo alius, quam de Dionysio per eos dies passim resonaret (37). Nam exceptis qui ejus supremum locum et honorem ambiebant, dolebant ferme cuncti talis ac tam præstantis viri tam miserum et miserandum (ut ipsi quidem opinabantur et vocabant) casum : et illam a Jove et Marte, et Minerva et Cerere, aliisque suis cœlitibus, pro uno ignoto defectionem, tanquam certissimam de cœlo prolapsionem complorabant. Consanguinei vero et affines, cum prorsus stătuisse cum viderent, nuntium honoribus remittere, acquisitum nomen negligere, Areopagum et partem in eo dignitatem relinquere, quid non egerunt? quid non tentarunt? quam in partem sese non verterunt? quas ad ejus expugnandum animum fabricas non admovent? cum ita et illum et conjugem subinde lacerasset : Heu vos miseri! quid vobis evenit? quid hoc rei actum est? quid istud monstri?

Quo vobis mentes rectæ, quæ stare solebant

Antehac, dementes sese flexere viæ?

Enimvero tu, Dionysi, qui hæc agas, sat insanus es? an te aliqua exagitant intemperiæ? Num subitarium hoc negotium in viro alias tam maturo, tam prudente, tam considerato, quis queat dubitare, quin aliquid præstigiæ et malæ artis ab aliquo nefario et conscelerato procuratum habeat? Tunc deus, quæ

omnis retro antiquitas coluit, quos tu ipse adhuc tam sancte veneratus es, et venerandos esse docuisti, mutata de subito voluntate, nunc abjicis? tu illos, velut Circæo quodam poculo in alium versus, nunc despiciendos et despuendos doces? Ecqua de causa vero? nempe ut unum seditiosum, et sceleratum, et impium, quem sui populares ob horrenda flagitia morte infamissima mactarunt, tanquam Deum colas et veneris? Papæ! insolentem, invisam, inauditam amentiam! Talia illi et multa alia. Quibus cum sapientissimo vir Dei novus responderet, et hinc deorum vanitatem ex antiquissimis ipsorum gentilium libris, et inde unius veri Dei veritatem, solidissimis rationibus commonstraret, surdis, quod aiunt, auribus accinebat. Et de Christo quidem, cum ex Pauli doctrina ejus summam innocentiam et voluntariam pro hominibus mortem, et data in morte prodigia, replicando etiam nondum inveteratam defecti solis memoriam, satis clare ostenderet; tamen ipsi et 428 illa temere inficiabantur et hanc aliorum trahabant. Quasi nimirum et talis innocentia si fuisset, nunquam fuisset publico judicio condemnata; et illa solis defectio si totum orbem inumbrasset, non tam ea de causa, quam occultis quibusdam rationibus accidisset. Plurima enim deorum fati in mundo evenire, quorum explorare causas velle, quandoquidem ipsi dii ignotas velint, extremæ sit dementiæ. Proinde orare se illum atque obtestari, ut etiam atque etiam secum cogitet atque consideret quid agit; totam hic ejus existimationem atque famam periclitari: nec ipsi tantum eam religionis mutationem, sed universæ quoque Dionysiorum genti atque familiæ fraudi fore. Quasi misereretur sui, suorumque, neve per imprudentiam suam, aut temeritatem, aut stultitiam, aut etiam impietatem committeret, ut domus sua modo tam florens, tam opulenta, tam honore et gloria circumfluens, et semper hactenus in omnium ore et laude versata, nunc unius superstitionis (quæ passim exsibiletur) gratia, istis omnibus nudata, in squalore et sordibus, humilis et deformata jaceat, nihique pristini decoris atque ornamenti retineat; sed infamiæ atque ignominiam, cujus tam vixerit hactenus insolens, fiat obnoxia. Nec defuerunt fortasse, qui exsilium et tormenta, aut mortem, et Socratis exitium ei denuntiarent. Si enim Socrati, tam philosopho, Deum unum et novum, sed illum tamen summum, et ab hisce miseriis remotissimum, inducenti nex allata sit; quid de eo futurum, qui unum fureiferum (nulla enim erat apud efferatos talium verborum parcimonia) et inter latrones patibulatum (38), esse Deum edoceat, et pro magno Numine venditet? Denique simile prorsus somnio videri, tam stupidum esse aliquem et bardum, qui hæc tam incredibilia vel suspicetur, non modo credat; quid virum doctum? quid Areopagitam? quid primi illius consilii principem? Ita fere isti. Quibus quam sapienter et quam fortiter novus Christi athleta responderit, haud paulo facilius est cogitatu, quam dictu: summa tamen responsi hæc fuit: Valde scilicet in Christi persona ab ignaris hominibus aut nimis credulis aberrari. Nam qualis fuerit magister, non aliunde certius quam ex discipulis posse disci. Quorum discipulorum ea sit vita, ii mores, ut nihil vitiosum, nihil fallax, nihil fucatum deprehendi in iis possit; doctrina vero tam rectæ rationi et veræ philosophiæ consentanea, ut nihil magis. Cujus scilicet minime dubiam veritatem ingens prodigiorum eam ob rem patratorem copia evidenter comprobavit (39): et eorum quidem prodigiorum, quibus non vana hominum fama gloriave collecta sit, sed infirmorum, et debilium, et mancorum, inio et mortuorum, sanitas, vita, salus procurata. Ad minas autem vel auxilii vel mortis quod attineat, se vel Socrate ipso libentius promptiusque (quippe et pro meliori causa) moriturum. Vitam enim esse, non mortem, pro Christo mori. Hanc mortem, vel vitam potius, certatim a Christianis peti, et avidius quam thesaurum quaeri. Nec vero Epicureos tam inhiare atque adhinnire voluptatibus, quam veros ac germanos Christi sectatores eos refugere atque aspernari. Nam præ cunctis et voluptatibus et deliciis maximo ipsis in pretio esse labores, sudores, vigiliæ, et quæcumque vulgo hominum dura et aspera et intolerabilia reputantur. Quod profecto dum faciunt, non vitiatæ infractæque naturæ, et ad mollia semper inclinantis instinctu, sed eximie rujusdam virtutis et altioris potestatis adminiculo, id se præstare manifeste produunt. His igitur et talibus dictis, qualia ex Pauli ore identidem novus tyro audiebat (nam ad divinum ejus spiritum animam suam agglutinaverat) non modo ab importunis eorum aggressionibus belle se expediebat, sed etiam nonnullis qua vi rationum, qua auctoritatis pondere in suas partes, non secus ac ferrum magnæ, pertrahebat: quosdam vero, quos evincere obstinatos omnino non poterat, saltem labefactatis eorum arietibus ac machinis ita quatesfaciebat, ut suis inciperent munitionibus atque momentis diffidere: alios denique sua præfractius obstinatusque defendentes, quam aliena patientius faciliusque sufferentes, ita absolvebat, ut intelligerent, nisi suas accommodare aures sapientibus dictis mallent, quam alienas, arreptis et trivio maledictis, obtundere, nihil esse cur domum suam venditarent, aut congressum peterent: quiddid enim agent, acturos frustra, frustra laboraturos. Cum autem essent non pauci, qui toto, quod aiunt, pectore adversus eum obniterentur, nullus tamen fuit ex omnibus, qui plus laccessiverit negotiis, quam qui alias unus erat ex omnibus longe charissimus et familiarissimus, nempe a prima ætate sodalis, et in juventute peregrinationum socius, et uno verbo, alter ipse, Apolophanes: idem inquam ille, qui ut moribus simul et studiis artium conjunctissimus, et in Ægypto contubernalis, celeberrimam illam solis defectionem, cum Heliopoli una essent, simul notaverat, simul exploraverat, sed non perinde in cor animumque demiserat. Is igitur nullum non movit lapidem, quo intimum suum amicum de suscepta nova religione deturbaret. Hic autem e contrario dies noctesque de illo in suam sententiam atrahendo cogitare. Adibat et audiebat alter alterum eo libentius ac patientius, quo utrique avidior animus erat et socii evincendi sibi adjungendi, et veteris amicitiam retinendam. Sed cum 429 mutæ accessiones semper plene amoris essent, tamen mœroris luctusque erant quam confertissimæ. Nam ob spes utrimque frustratas, quo major in ingressu amor se explicuerat, hoc tristior in digressu amator succedebat. Levius tamen et patientius, quodcumque istud erat molestiæ, ferebat Dionysius: quippe Pauli et Hierothei consolationibus sustentatus, imo et celesti intus gratia, præsertim a suscepto initiationis sacramento, roboratus: at vero Apolophanes (quem et ista deliciebant et cœlo præsidia, et quem sua insuper conturbabat, intusque agitabat, sicut prava et perversa, sic perantiqua et nimis inveterata de diis suis opinio) continere se interdum non poterat, quin graves in iras atque injurias vehementius exardesceret, atque eo nonnunquam usque progrediretur, ut multis indignisque tam Christum, quam Paulum, velut tanti mali auctores, conviciis et execrationibus oneraret; imo utrumque, ut mille crucibus, mille cruciatibus dignissimum, diris omnibus deverteret. Nempe, uti acerbe infremens aiebat nihil unquam visum tetrius, nihil auditum execrabilius, quam ob nescio quam novitiam legem, nec legem, et ob unius vilissimi et facinorosissimi Judæi (quæ effrenis erat ipsius et multorum maledicentia) simulatam et arrogatam divinitatem (ob quam tamen dignissima pœna in sublimi pendisset) deos optimos maximos, atque ab omni vetustate cultos, contemni, sanctissima et augustissima templa deseri, antiquissimas cæremônias ritusque negligi, omnem denique sacrerum religionem ac pietatem in sanas ludibriaque converti. Quæ

quidem verba tam acerbe iracundeque projecta, tametsi generosum Dionysii pectus satis graviter vulnerarent, hæc tamen lenus duntaxat penetrabant, ut ne impos sui maledicta maledictis regereret, sed laudisper iræ dans locum, veterisque memor amicitiae, cuncta in præsens sustineret. Hunc enim, quem modo diaboli livor et superstitionis malignitas incendisset, exulcerati animi æstum, non desperabat tempore ipso, quod omnia domat, lenitum iri; atque etiam (si Dei optimi maximi voluntas foret, et gratia juvaret) sperare se aliquando eum, mutata voluntate, in ipsis Christi castris meritum. Nec vero falsus animi fuit. Nam cum negotiis alium alio vocantibus, disjuncti locis fuissent, et Apollophanes in Polycarpi (40) (erat hic vir in consuetudine familiari sane quam admirabilis) congressum, seu Smyrnæ seu alibi incidisset, interque mutuos sermones eo forte ventum esset, ut de Dionysio verba miscerentur, ecce rursus ille in hunc commoveri, et maledicta jacere, et parricidam appellare, idcirco nimirum potissime, quod dixisse aliqua aut scripsisse Dionysium adversus Græcos sive gentiles, suisque ipsos armis oppugnasse inaudisset. Polycarpus igitur pro solita animi lenitate et mansuetudine bonum hic esse ratus hominem mollibus verbis delinire potius, quam iratum magis exasperare, et ignem, ut vulgo dicitur, fodere, ita rem temperavit, ita motus omnes composuit, ita denique progressu temporis eum sibi devinxit, ut ipsius tam Christo quam Dionysio conciliandi reconciliandique spes non minima emicaret. Misit ergo litteras ad Dionysium, docuitque de eodem Apollophane, quo nunc in loco res essent: nempè illum non medioeriter in ipsum fuisse commotum, propterea quod illum intellexisset tam libris quam disciplinis Græcorum inique adversus Græcos uti, ideoque temperare nequaquam sibi potuisse, quin et maledicta in eum jaceret, et parricidam appellaret. Desideratur quidem hæc ætate illa sancti Polycarpi epistola, sed Dionysii ad eam responsum, unde hæc colliguntur, benevolentiae mansuetudinisque plenum hodieque exstat. Cujus fere hæc est summa: Nescire se unquam adversus Græcos aut adversus quoscumque alios dixisse. Nam arbitratum se esse, viris bonis sufficere, si veritatem in se ipsa agnoscerent, atque ita ut se habet annuntiarent. Hoc enim si debite fieret, tum per sese omnia quæ a veritate sunt aliena, ut alia re nulla esset opus, posse redargui. Quare supervacaneum esse, veritatis interpretem aut cum his aut cum illis depugnare. Nam ita prorsus rem hic esse, atque in possessione regii numismatis. Ait enim unusquisque, illud se habere: et habet fortassis particulæ illius adulterinam quamdam imaginem, sed verum numisma non habet. Igitur illum si quis redarguerit, accedet similititer et alius, qui et hoc verum numisma penes se esse dicit, eodemque modo alius et alius, licet adulterina singuli afferant numismata, sed verum nullus. At cum ipsum verum et regale numisma prolatum fuerit, quod facile sua sponte se prodit, probatque legitimum, ita ut a nullo redargui possit; tum cætera omnia, quæ non sunt illi in omnibus similia, per se et nullo negotio aperte convincuntur falsitatis. Sic in vera et Christiana religione usu venit. Hæc enim mundo ostensa, et aliis comparata, se sciam veram ac sinceram religionem præstat: alias vero non religiones, sed superstitiones, et imagines tantum atque umbras quasdam religionis adulterinas clare commonstrat. *Itaque minime festinus, inquit, aut præceps sui, ut vel adversus Græcos vel adversus alios quoscumque dicerem. Mihi enim satis est, et hoc det Deus, primo veritatem agnoscere, deinde agnitam, quemadmodum oportet, annuntiare.* Sic ille. Atque hoc fuit primum illius epistolæ membrum: in quo prudenter ad conciliandam sibi Apollophanis benevolentiam 430 de objecta Græcorum impugnatione se purgavit. In secundo autem membro, jactum Apollophanis telum acute quidem, sed benigne et citra contumeliam, in ipsum retorsit. Sic enim de illo ad eundem Polycarpum: *Quod autem ais, inquit, me ab Apollophane sophista (41) probo affici, et parricidam appellari, propterea quod Græcorum scriptis abutar adversus Græcos, verius sane illi possem objicere, ipsos Græcos divinis contra divina non sancte uti: quippe qui per Dei sapientiam attentent divinum cultum et religionem e medio tollere. Neque hic de vulgo duntaxat hominum loquor, qui poetarum fabulis, earum sectando spurcitiis, adherescunt, et res creatas adversus Creatorem adorant, verum ipse, ipsemet Apollophanes divinis adversum divina non sancte utitur. Rerum enim existentium scientia (quæ recte ab ipso philosophia dicitur, et quæ a S. Paulo Dei sapientia appellatur) tam ad eorumdem rerum quam ad ipsius scientiæ auctorem veros philosophos subvehî oportebat. Ita ille. Post hæc autem memor se cum amatore et studioso astrologiæ loqui, ad eum iisdem artibus capiendum, quibus ipse captus sit, accingitur. Memorat enim mirabilia quæ in cælo et in sole supra communem naturæ ordinem olim facta sint: disputatque ea fieri tantum ab eo potuisse, qui et cælos et solem ab initio condiderit, et nunc in statu suo continet. *Ac ne aliorum, aut etiam ejus sententiam, inquit, contra institutum meum refellam, intelligere debebat Apollophanes, utpote sapiens, nihil unquam in ordine motuque corporum cælestium mutari potuisse, nisi mutante ipsorum conditore et conservatore, qui, ut docent sacræ Litteræ x, facit mutataque omnia (42). Quin igitur eum colit, quem vel ex eo vere omnino esse Deum cognovimus? Quis eum admiratur, cujus potentia et rerum omnium causa est, et omni sermone superior? Quis enim fecit, ut olim sol et luna (43) simul cum reliquis cælis hæerent prorsus immoti, et ut diem totum iisdem in punctis cuncta consistenter? Aut certe, quod etiam mirabilius, quis efficere potuit, ut cælis majoribus solito motu currentibus, illi qui intra ipsos continentur, et cum ipsis ad sua spatia rapi solent, præter morem tam resisterent, nec una in orbem circumque deferrentur? Certe sola vis divina præpotenti suo cunctisque dominante imperio id potuit. Cedo rursus, quis auctor alias fuit, ut dies unus fere tribus æquaretur (44), et in totis viginti horis cuncti cælorum orbis motionibus contrariis retro cursum flecterent, et circuitionibus naturæ ordinem exsuperantibus eo unde venerant reverterentur? Aut, si hoc magis placet, quis uni soli dedit, ut in cursu proprio, quincuplici sua motione (45) in horas decem contracta, eandem rursus totam alius decem horis remensum, novam terendo viam remaneret? Nam et hoc Babylonios merito obstupescit (46), et regi Ezechiiæ tanquam humanam transgresso fastigium, et Dei potentiam exæquantem, ultro et citra pugnam submitit. Quid dicat magnifica illa in Ægypto, vel etiam alibi patrata miracula? Nam quæ attuli, ut cunctis communia et in cælo facta, ubique terrarum et omnibus gentibus sunt celebrata. Hæc Dionysius pro asserenda unius Dei veritate ex cælo et astris in astrologi gratiam cum disseruisset, veritus ne illa apud Apollophanem, propter sacrarum Litterarum, unde desumpta sunt, ignorationem, aut propter ipsorum prodigiorum inexperiencem, fidem non obtinerent (tametsi quod de triplici die dictum est, e Persarum quoque sacris ritibus cognosci possit, quandoquidem diei illius protensionem magi ipsi, ut æternæ traderent memoriæ, triplicis Mithræ (47), ita solem appellant, diem solennem fecerint) petit tamen a Polycarpo, ut præter illa, et præ illis, memoriam ei refricaret illius admirabilissimæ defectionis solis, quam Heliopoli una viderint, cum et ipse Apollophanes, velut divinans, proclamavit: *Hæ sunt rerum divinarum mutationes. Et ecce hæc ipsa mutatio, adjungit Dionysius, transaltit***

x I Cor. i, 21. x Amos v, 8, secundum Septuag. *Ὁ ποιῶν πάντα, καὶ μεταρρυθνῶν.*

γ Josu. x.

nos ab errore ad veritatem, a tenebris ad lucem, a morte ad vitam, a simulacris ad verum Deum. Deinde concludens epistolam: Tu vero, inquit, o divine Polycarpe, reliqua, quæ desiderantur, adice, ut virum talem et tam sapientem ad longe sapientissimam traducas religionis Christianæ veritatem. Et vero adiecit, remque totam feliciter confecit Polycarpus. Nam cum aliis, tum maxime ipsius Dionysii argumentis hominem aggressus, tandem eo deduxit, ut, relicta mundi sapientia, lubens, volens ad divinam (quæ sola veræ sapientiæ meretur nomen) se transferret. Quæ tum porro fuerint utriusque et Dionysii et Polycarpi gaudia, qui plausus, quæ mutæ congratulationes, de tanto viro sociatis laboribus ad suave Christi jugum adducto, quis dicat? Solet præda multo tempore et magnis sudoribus acquisita esse lætior, et plus multo afferre voluptatis, quam cito et brevi labore parta. Enimvero hæc ejusmodi fuit, ut alia similis fortasse nulla reperiri possit, pro qua et tam diu et tam constanter fuerit unquam ab ullo laboratum. Valde enim sero et nullis post annis quam de religione inter illos agi cœptum fuerat, imo post multas quoque et calumnias et convicia, inde quidem acriter et superbe jacta, hinc autem leniter et modeste tolerata, fructus hic longanimitatis multo suavissimos. tanquam dignum operæ pretium, perceptus est. Adeo juvat in procuranda fratrum salute, et in peccatoribus, quamvis obstinatis et pertinacibus, in viam reducendis, nec cito nec tarde despondere animum. sed menses et annos et multiplicata lustra sustinere, adeoque totam vitam, et quandiu vel tibi vel illis spiritus et sanguis supersit, monendo, **431** arguendo, vota denique et preces ad Deum fundendo, et si etiam opus sit, labores, dolores, molestias, et omnis generis convicia et maledicta sufferendo, dum anima cælo et terræ charior lucrifiat, laborare. Quanta porro fuerit Dionysio ex unius animæ lucro vis gaudii, quantus exultantis animi fervor, testes sunt ipsius ad Apollophanem datæ post susceptum fidei sacramentum litteræ, quarum exemplum hic subijcio.

« Dionysius Apollophani philosopho.

« Jamjam ad te, cordis mei amor, sermonem dirigo, » etc. *Hanc epistolam, tomo præcedenti, aliis S. Dionysii epistolis subjecimus, sed omnino spuria habenda est. Vide Prolegomena, t. I, col. 56. EDIT.*

432 Non tantum fortis et constans Areopagita noster in sustinendis calumniis, et in quibuscunque adversus fidem nostram machinationibus eluctandis fuit, sed etiam felix et fortunatus. Jam ad accusationem intentatam, aut irrogatam pœnam, nomine respectuque novæ religionis quod attinet, horum nihil fuit. Athenienses enim a Socratis morte (cujus ita eos puduit (48) ac pœnituit, ut mox in publici luctus signum, palæstras et gymnasia omnia clauserint, ejusque accusatores alios exsiliis, alios morte mulctarint, ipsum autem ærea statua donarint) minime præcipites fuere, nec ad suscipiendam de nova religione adversus quempiam accusationem, nec ad ferendum de deorum cultu aut neglectu judicium. Hinc etiam paucæ cum sint e claris urbibus, ubi non multa exstiterint Christianorum martyria: tamen Athenis, urbe tam ampla et celebri, ne unus quidem fidei Christianæ causa (de quo quidem firmiter ceteris) vel exsiliis, vel mortis pœna, præsertim publico judicio multatus esse facile reperitur. Nam de Publio et Quadrato Athenarum episcopis, et Dionysii nostri successoribus (de quibus fere solis ambigi posset) vero est quam sinillimum, quorundam privatorum injuriis, vel tumultu populi subitaneæ (uti ex ipsorum et martyrum actis quadamtenus licet intelligi) vel lapidibus appetitus vel aliis modis exagitatæ, quo pax Christianis esset, sponte sua urbe cessisse, alibique oppetiisse. Qua de re dicendi locus commodior in Quadrato. Jam enim post evicta, quæ in principiis occurrere solent, variorum impedimentorum luctamina, ad considerandos ejus cum in sacra Theologia, tum in omnimoda virtute profectus pervenimus.

NOTATIONES.

(36) Agitur in hoc capite de variis adversus Dionysium tentamentis. Quæ in Vitis sanctorum adnotare apprime utile est, quod virtus in iis maxime eluceat, et imitationis stimulus indat. Solet autem summus inter suos magistratus et princeps dignitatis gradus vel fortiter detinere possidentem, vel vehementer invitare aspirantem. Rupit hos laqueos Dionysius; neque etiam magis aut amicum blanditias, aut obtractarum verba, aut territantium minas curæ habuit. Vide Syngelum extremo fere Dionysii encomio. Apollophanem quoque, veterem et intimum sodalem, non tam Christi causa deseruit, quam patientia et longanimitate devicit.

Viderant simul stupuerantque insolitam solis defectionem. sed aliter atque aliter interpretati erant. Dionysius altiori quodam modo et plane divinitus de Deo in corpore gravia patiente intellexerat; Apollophanes autem de sole ipso, quem pro Deo habebat, aliquid naturæ contrarium sufferente acceperat. Quod indicare videtur Dionysius in ea, quam ad eum dedit, epistola, ubi de illa loquens defectione solis, hanc adiecit, quasi per occupationem, parenthesisim (non quod Deus, sed quod Dei opus in veræ ipsius lucis occubitu lucere non quiverit) tanquam si diceret: Non quod sol Deus sit, ubi arbitraris, atque ita Deus lucere non quiverit, sed quod sol Dei opus in Christi, qui vera lux est, occubitu obscuratus sit. Simili occupatione usus est idem Dionysius lib. *De divinis nominibus* cap. 4, ubi post relatum solis multiplicem efficientiam ita subjunxit: Καὶ οὐ δῆπου φημι κατὰ τὸν τῆς παλαιότητος λόγον, ἔτι Θεὸς ὢν ὁ ἥλιος, καὶ δημιουργὸς τοῦδε

Α τοῦ παντὸς ἰδίου ἐπιτροπεύει τὴν ἐμφανῆ κόσμον, ἀλλ' ὅτι τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἄδιος αὐτοῦ δύναμι; καὶ θεότης. *Nec hoc dico, inquit, antiquitatis fabulam sæculis, quod sol Deus sit et universi effector, sicque proprie mundum hunc aspectabilem gubernet; sed quod invisibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et divinitas. Ita scilicet Apollophanes in Ægypto jam versans, Ægyptiorum iubutus erat antiquo errore, quo solem et lunam deos esse arbitrabantur, et venerabantur. De quibus ita Eusebius lib. 1 *De præparatione Evangelica*, cap. 9: « Priscos Ægyptios ferunt, cum oculos in mundi hujus contemplatione delixissent, cumque rerum omnium naturam vehementer admiratione obstupescerent, solem ac lunam sempiternos esse deos, omniumque principes censuisse. » Quibus ista Arnobii consonant, libro 1 *Adversus Gentes*: « Solem Deum cum credatis esse, conditorem ejus, opificemque non quæritis, luna cum apud vos dea sit, non similiter scire curatis, genitor ejus et fabricator quis sit. » Licet etiam multas intueri veteres inscriptiones solem Deum testantes, quarum plures sunt apud Janum Gruterum, et hæc inter alias:*

DEO. SOLI. INVICTO.

ARAM.

C. JULIUS. CÆSAR.

D. D.

(37) Michael Syngelus in Dionysii Encomio.

(38) *Inter Intrones patibulatum.* Frequentissima

hæc erat gentiliū in Christianos objectio, quod ipsi hominem patibulum et cruci affixum, et servili morte damnatum colerent. Sic ex illis unum inducit loquentem Arnobius lib. 1 *Adversus gentes*: « Sed non, *inquit*, idcirco dicit vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum, sed quod hominem natum, et (quod personis infame est vilibus) crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse creditis, et supresse adhuc creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis. » Sic et alium inducit Minutius Felix in Octavio: « Et qui hominem summo supplicio pro facinore punitum, et crucis ligna feralia eorum cæremonias fabulantur, congruentia perditis sceleratisque tribuunt altaria: ut id colant, **439** quod merentur. » Neque tacuit Lactantius Firmianus, qui lib. iv *De vera sapientia*, cap. 16: « Venio nunc, *inquit*, ad passionem, quæ velut opprobrium nobis objectari solet, quod et hominem et ab hominibus insigni supplicio affectum et exeruciatum colamus. » Et cap. 16, ibidem: « Dicat enim fortassis aliquis: Cur si Deus fuit, et mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii? quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur in lignum. » Vide ibi insignem responsum. Neque siliuit Augustinus, qui sermone 8, *De Verbis Apostoli*: « De Cruce Christi, *inquit*, nobis insultant sapientes hujus mundi, et dicunt: Quale cor habetis, qui Deum colitis crucifixum! » Vide etiam S. Isidorus Pelusiotam lib. iv, epist. 31, ubi gentilem quemdam sophistam, irridentem Christi crucem et passionem, egregie et cum applausu audientium convicit. Nam cum ille de Deo crucifixo in effusum risum solveretur, quæsit Isidorus: « Sed unde potes demonstrare Christum crucifixum? » Mirantibus autem cunctis, quorsum talis interrogatio tenderet, gentilis velut certus de victoria respondit: « In vestris Evangeliiis id scriptum est; » tum Isidorus: « Atqui et in iisdem, *inquit*, scriptum est, quod resurrexerit et in caelos redierit. Si ergo unum credis Evangelio, crede et alterum. » Post quæ tantus est exortus astantium risus et applausus, ut uterque erubesceret, Isidorus de gloria, gentilis de ignominia.

(39) *Ingens prodigiorum eam ob rem patratorem copia evidenter comprobavit.* Via probandi divinitatem Christi per prodigia, ab ipsonet Christo ostensa est, Matth. v, ubi missis a Joanne ad interrogandum, num ipse Messias et Salvator esset, respondit: *Euntes renuntiate Joanni, quæ audistis. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur.* Hanc viam et apostoli tenuerunt, et eorum sectatores ac posterī: nec unquam ad fidem probandam defuit in Ecclesia Dei potestas miraculorum. Hanc fidei et Ecclesiæ notam bene pertractavit S. Justinus martyr, ad cuius Vitam, ubi nos de illa fusius, remitto lectorem.

(40) *In Polycarpi.* Is est S. Polycarpus, Joannis apostoli discipulus.

(41) *Ab Apolliphane sophista.* Nomen *sophista* est unum ex ancipitibus, et quæ utramque in partem capi possunt, bonam et malam. Hic autem in bonam capitur, pro multarum rerum et artium perito. Alibi appellat eum Dionysius *doctrinæ speculum*, alibi *virum sapientem*. De primis significationibus vocis hujus σοφιστής *sophista* videndus est Plutarchus in *Themistocle*, sub initium.

(42) *Qui, ut docent sacræ litteræ, facit mutatque omnia.* Locus hic est in LXX Interp. Amos, cap. v, 8, his verbis: Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων. *Faciens omnia et mutans.* Alioqui vulgata editio Latina habet: *Faciens Arcurum et Orionem, et convertentem in mane tenebras, et diem in noctem mutantem.* Loquitur autem de Deo, cuius solius est talis actio, conversio, mutatio.

(43) *Quis enim facit, ut olim sol et luna, etc. De-*

sumpsit S. Dionysius e lib. Josue cap. x, vers. 12, et seqq. ubi sic loquitur: Tunc locutus est Josue Domino, in die qua tradidit Amorrhæum in conspectu filiorum Israel, dixitque coram eis: Sol contra Gabaon ne movearis, et luna contra vallem Aialon. Steteruntque sol et luna, donec ulcisceretur se gens de inimicis suis. Nonne scriptum est hoc in libro justorum? Stetit itaque sol in medio cæli, et non festinavit occumbere spatio unius diei. Non fuit antea nec postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis, et pugnante pro Israel. Ecclesiastici autem cap. xlvi, 3, ita de Josue: An non in iracundia ejus impeditus est sol, et una dies facta est quasi duo?

Assignat porro Dionysius duos modos, quibus fieri potuit, ut sol et luna starent immoti. Unus quidem, quo omnes cæli una cum illis consistèrent, nullamque in partem moverentur. Alter, quo cæli omnes, etiam illi in quibus sol et luna fixi sunt, solito motu volverentur, solique sol et luna quieti eodem in loco starent, nec cum suis cælis moverentur. Quod posterius prodigium merito Dionysius priori admirabilius futurum fuisse censet. Turbam enim ingentium contineret miraculorum, quæ astrologis relinquo expendenda.

Super hac duorum luminarium insolita et prodigiosa statione atque mora nonnullas pertractat quæstiunculas Serrarius noster in cap. x *Josue*, quas operum vacuis non sit inutile contueri. Vide et Gasparem Sancium in xxxvii caput *Isaiæ*.

(44) *Quis auctor alias fuit, ut dies unus fere tribus æquaretur?* Aliud hoc loco proponit S. Dionysius Apolliphani prodigium, de solis regressu tempore Ezechie regis Juda. Cui signum futuræ curationis suæ postulanti ait Isaias lib. iv *Regum*, cap. xx. 9: *Hoc erit signum a Domino, quod facturus sit Dominus sermonem, quem locutus est: Vis ut ascendat umbra decem lineis, an ut revertatur totidem gradibus? Et ait Ezechias: Facile est, umbram crescere decem lineis; nec hoc volo ut fiat, sed ut revertatur retrorsum decem gradibus.* Invocavit itaque Isaias propheta Dominum, et reduxit umbram per lineas, quibus jam descenderat in horologio Achas, retrorsum decem gradibus. Sic ibi. Quod miraculum reponitur Isaiæ cap. xxxviii, 7 his verbis: *Hoc autem tibi erit signum a Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram linearum, et per quas descenderat in horologio Achas in sole, retrorsum decem lineis. Et reversus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat.*

Sensus historiæ hujus ecto talis: Ezechias rex Juda ex gravi infirmitate lecto affixus, Deum pro valetudine recuperanda exoravit: Deus per Isaiam prophetam ei non modo se valetudinem redditurum, sed etiam quindecim annos vitæ additurum promisit. Ezechias signum petiit in ejus rei testimonium. Indulsit Deus, et facturum se dixit, ut sol, qui jam decem diei horas confecerat, totidem retro reflecteret, atque in orientem regrederetur. Quod et factum est. Ac propterea ille unus dies, quo ista fiebant, recte dicitur a Dionysio fuisse fere par tribus. Nam si quatuor adderentur horæ, essent triginta octo, ac consequenter tres dies. Nam cum dies sit horarum duodecim, sol jam decem confecerat, atque ita fere unum diem absolverat, exceptis scilicet duabus **434** horis, antequam regrederetur: in regressu autem cum totidem horas impenderit, nempe decem, secundi diei spatium fuit, exceptis rursus duabus horis, quo decem horarum spatio pervenit sol ad locum ortus sui: ex quo deinde loco ad occidentem usque confecit duodecim horas integras; ita ut ultimus cursus solis fuerit dies integer horarum duodecim, duo autem priores fuerint singuli horarum decem. Atque ita dies ille supra Judææ horizontem fuit triginta duarum horarum.

Ex his facile est verborum S. Dionysii sensum colligere. Quis, inquit, ubi soli dedit, ut in cursu proprio (qui est scilicet horarum duodecim ab oriente in occidentem) quincuplici sua motione in decem horas contracta (cur nimirum, nisi contraheretursus ad occidentem, motio illa deberet esse horarum duodecim) eandem rursus totam aliis duodecim horis remensens (quando videlicet pro eo, quod debuisset reliquis duas diei horas ad occidentem usque perficere, iis relictis, eadem qua venerat via retro flexit per meridiem, ad locum unde exortus erat) novam terendo viam remearet. Est enim plane nova via, cum sol sit prope occasum, retro ad meridiem reverti, et per eum ad meridiem regredi. De quincuplici autem solis motione vide Maximum et Pachymeram ad hanc Dionysii epistolam. Porro scopus sancti viri in his exemplis fuit, peritum astrologiæ Apolophanem docere, illas in cælis atque astris mutationes a solo Deo unico et vero factas esse; uti et illas quoque quas tempore passionis Christi, cum ipsi una essent in Ægypto, viderint; ac proinde illum unicum Deum sequendum et colendum, qui solem et lunam et omnes cælos condiderit; non vero existimandum soli aut lunæ aliquid inesse divinitatis; quemadmodum nec illis omnibus, quos gentiles ut deos colunt, Jovi, Marti, Minervæ, Neptuno, cæteris.

(45) Vide S. Maximum et Pachymeram, de quincuplici motione.

(46) Nam et hoc Babylonios merito obstupescit. Dicit Dionysius, Babylonios tanti conspectu miraculi obstupefactos, citra pugnam se subdidisse Ezechiae. Quæ in hoc sensu capienda sunt, misisse scilicet regem Babyloniorum (is tum erat Berodach Baladan, filius Baladan), legatos cum muneribus ad Ezechiam regem, et societatem atque amicitiam ab eo petiisse. Quod et Josephus, libro x *Antiquitatum Judaicarum* cap. 3, testatur his verbis: Ὁ δὲ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς, Βαλάδας ὄνομα, κέρμας πρὸς τὸν Ἐσέκιαν πρόσθεις, δῶρα κερύσαντας, σύμμαχόν τε αὐτὸν εἶναι παρεχάλεϊ καὶ φίλον. Rex autem Babyloniorum Baladas nomine, missis ad Ezechiam legatis cum muneribus, rogavit eum, uti socius et amicus esse vellet. Non habetur quidem in sacris Litteris, venisse legatos petitum societatem et amicitiam, neque lib. IV Regum, cap. xx, neque lib. II Paralipomenon cap. xxxii, neque Isaia cap. xxxix (in illis enim omnibus locis, et solis, hujus historiæ est memoria), sed tantum venisse gratulatum de recuperata valetudine (ut in IV Regum et in Isaia indicatur) vel interrogatum de portento, quod acciderat super terram (ut II Paralipomenon), nihilominus tanta est apud me Josephi et Dionysii Areopagitæ auctoritas, ut facile illis assentiar. Neque ulla ratione eos probò, qui hunc vel illum aliquid, quod in Scripturis non sit, proferentem, audacter, ne dicam tenere et impudenter suggillant. Quasi vero non perinde Judæis præter Scripturam suæ traditiones fuerint (quas ipsas non semel citat S. Hieronymus) sicut modo sunt Christianis: aut quasi aliæ historiæ sacræ non illis peræque ac nobis in usu et auctoritate illis exstiterunt temporibus. Quare ea sola, quæ ita rationi aut Scripturæ adversantur, ut cum ea conciliari non possint, prorsus improbanda sunt. Est enim Scriptura sacra domina veritatis. Sed si quis aliqua vera non putet, propterea quod in illa desint, næ illi mens et sensus magis deest. Est tamen discrimen inter fidem quam Scripturæ tribuimus, et fidem quam aliis historiis, aut humanis traditionibus accommodamus. Illa enim divina, hæc humana est; illa certa et falli nescia, hæc non ita certa quin falli possit. Quod igitur Josephus (quem SS. Patres laudaverunt, et magni fecerunt) et Dionysius Areopagita (quem

A schola suspicit theologorum) afferunt sacris Scripturis non adversum, sed omissum tantum, hoc meo iudicio magni faciendum est; neque ullo modo audiendi sunt, qui quavis levi occasione in illos irruunt.

(47) *Triplicis Mithræ*. Quod hic assert Dionysius de triplicis Mithræ seu dici portento, et Babyloniorum submissione, id in ipsis quoque Persarum sacris ac ritualibus libris contineri asserit, nempe contra gentilem Apolophanem gentilitio pugnantis gladio. Μάλιστα μὲν οὖν τοῦτο τὰς Ἑρσῶν ἱερατικὰς ἐμφέρεται φήμας, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ τριπλαστοῦ Μίθρου τελοῦσιν. Maxime igitur hæc, inquit, in sacerdotalibus Persarum monumentis continentur, atque magi etiamnum memoriam triplicis Mithræ celebrant. Ubi triplicis Mithræ, id est triplicis solis. Est enim Mithras Persis idem, quod Sol, coliturque ab iisdem divinis honoribus, quippe ipsorum Deus. Hinc Artabazus Persæ, apud Xenophontem, lib. vii *De institutione Cypri*, per illum jurat: καὶ τὸν Μίθρην, *Per Mithram*. Strabo item libro *Geographiæ* xv: Τιμῶσι τὸν ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. Colunt solem, quem Mithram appellant. Veteres quoque exstant inscriptiones, ubi junctim ponuntur sol et Mithras, ut videre est in hic appositis.

Romæ (a):

SOLI INVICTO.

MITHRÆ.

T. ANTISTIUS.

T. F. STELLATINA.

SEVERIANUS.

DEDICAVIT.

Mediolani in janua S. Ambrosii, porta Vercellensi (b):

S. D. I. M.

P. ACIL. PISONIANUS.

PATER. PATRIANUS.

QUI. HOC. SPELEUM. VIOL.

IGNIS. ABSUMPTUM.

COMPARATA. AREA. A. REPUB.

MEDIOL. PECUNIA. SUA.

RESTITUIT.

Ubi quatuor primi characteres D. S. I. M. significant: INVICTO. SOLI. DEO. MITHRÆ. Vide plures ejusmodi inscriptiones apud Janum Gruterum. In quibus SOLI MITHRÆ nihil est aliud, quam 435 soli quem Persæ Mithram appellant. Unde apud Curtium lib. iv *Historiarum*, de iisdem Persis sic prorsus legendum: « Solem Mithram, sacrumque et æternum invocant ignem. » Non vero, quod alicui voluerunt, solem, Martem, etc. Nec enim illis Mars deus in cultum. Romani porro nou statuas modo, sed et templa soli Mithræ erexerunt. De Aureliano imperatore conditore et consecratore templi Solis testatur Flavius Vopiscus in ejus Vita. « Templum Solis, inquit, magnificentissimum constituit. » Et prius dixerat: « Cum ad templum Solis venissemus, ab Aureliano principe consecratum. » De Mithra et ejus sacris in specu fieri solitis, meminerunt S. Justinus martyr, Tertullianus, Gregorius Nazianzenus, et alii complures.

(48) *Athenienses enim a Socratis morte, cujus ita eos puduit*. Rem narrat Diogenes Laertius in Socrate, ubi sub extremam ejus Vitam hæc refert: Ἀθηναῖοι δ' εὐθύς μετέγνωσαν, ὥστε κλεῖσαι καὶ παλαστράς καὶ γυμνάσια. Καὶ τοὺς μὲν ἐφυγάδευσαν, Μελίτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν. Σωκράτη δὲ χαλκῆς εἰκόνης ἐτιμήσαντο, ἣν ἔθεσαν ἐν τῷ Πομπηῶ, Ἀυσίππου ταύτην ἐργασάμενον. Ἄνυτὸν τε ἐπιδήμησαντα αὐθήμερον ἐξεκρήσαν Ἑρακλεῖται. Athenienses ita mox pœnituit, ut palastras et gymnasia

(a) Ex Onuphrio et Fulvio.

(b) Ex Arriano

*clausurint : et alios quidem exsilio, Melitum vero a berrimo urbis loco) posuerunt. Anytum denique po-
morte condemnarint. Socratem porro ærea statua regre profectum Heracleotæ ipsa die edicto exter-
honorarunt a Lysippo facta, quam in Pompeo (cele- minarunt*

CAPUT IV

Dionysii in theologia et virtute profectus, atque ad episcopatum evectio.

Ex quo tempore novus hic Christi miles (49) aquis salutaribus in Ecclesia Dei respersus, cunctis inimi-
cipis pompis ac lenociniis nuntium remisit, confestim tanquam de morte translatus ad vitam pristinæ
suz cum strepitu populari consuetudinis oblitus, nova studia aggredi, novas virtutes omni conatu et
animi et corporis urgere ac persequi cœpit. In quo, ut facilius juxta et felicitus fructum operæ suæ di-
gnum consequeretur, ipsa magistrorum dignitas ac præstantia (unde primus discendi ardor nasci solet)
momenti attulit plurimum. Nam eos sane magistros habuit, qui Deum ipsi habuerant præceptorem.
Nempe apostolos et discipulos Christi, sed præ omnibus, et diutius omnibus, Paulum (50). Qui enim il-
lum verbo veritatis in Christo genuerat, idem prima illi spiritus alimenta suppediavit, idem prima fidei
elementa tradidit, idem lac illi potum dedit. Instar siquidem et exemplum bonæ matris præstare erga
Dionysium Paulus voluit; non minus scilicet liberaliter educando, quam ingenue pariendo. Quare præ-
cipua religionis nostræ mysteria sedulo illi exposuit, mundum videlicet, qui perperam a nonnullis phi-
losophis ab æterno exstitisse disputaretur, a Deo conditum esse, cum antea nihil omnino, nisi Deus,
exstitisset: tum etiam angelos, tum homines primitus creatos; et illos quidem cœli habitatores, hos
autem terræ incolas, et paradisi cultores constitutos: ad quorum pleniorum notitiam ipsi sedulam ve-
teris instrumenti lectionem impense commendabat. Deinde primorum parentum peccata et penas, et il-
lorum ad posterum transfusionem, atque inde totius humanæ infirmitatis originem (unde ut culparum,
sic aquarum profluxisset diluvium) explanabat. Post illud quoque, perditum generis instaurationem, et pa-
triarcharum seriem atque fidem, egregiaque numinis instinctu facinora in oculis delgebant. Tum vero ad
scriptam Dei voluntate, et angelorum iuniorum cœlestis delatam legem, ac Moysi in manus traditam
aggrediebatur: cujus legis præcepta duabus tabulis exarata cum mirifice dilaudasset, eaque non solum
naturæ conformia, sed etiam humanæ societati conservandæ necessaria commonstrasset, dehinc multi-
tudinem 436 rituum ac cæremoniarum rudi duroque populo, ad perdomandam ejus ferociam, con-
gruenter quidem initio impositarum, sed nunc, mutatis temporibus, earumdem nimiam difficultatem, at-
que ex ea re plurimas mortalium partim transgressiones, partim anxietates (prout vel existimatio
neglectum, vel nimia sollicitudo superstitionem pareret) verbis exaggerabat. Ex quibus omnibus, ac
præcipue ex perpeti hominum exitio ac ruina, efficere nitebatur, et profecto efficiebat, opus fuisse omni-
nino, ut lege veteri exarescente, rebusque pessum euntibus, nova lex, novus legislator adveniret; et
quidem talis, cui potestas et imperium in omnes esset. Itaque Deum Patrem misisse e cœlo unigenam Fi-
lium suum, qui juncta sibi et conglutinata nostra natura, simul Deus simul homo existens, redimere
modo optimo genus mortalium, et pro sua infinita sapientia sciret, et pro inexhausta potentia posset,
et pro immensa bonitate vellet. Super quibus altissimis fidei nostræ mysteriis, cum Dionysio tanquam
acuto et solerti in paucis philosopho multa succurrerent ex adverso, eaque nec levia nec spernenda ar-
gumenta, hæc ubi magistro suo lucis habendæ gratia proposuisset, ab hoc e vestigio tam lucide habe-
bat exposita, et novis insuper aliorum nodorum exsolutionibus conjunctim declarata, ut multo semper
plus referret, quam quæsisset. Cum enim Paulum minime fugeret, quantus olim in Republica Christiana
futurus esset Dionysius, accelerabat hominem Ecclesiæ necessarium oportuno instruere documentis,
atque in ejus animam, velut in quamdam sacrorum depositorum arcam fidelissimam, omnes scientiæ ac
sapientiæ suæ thesauros congerere. Itaque, cui nec acre deerat ingenium, et talis ac tantus magister
suppetebat, facile fuit, accedente in primis non impari diligentia, eo divinarum rerum cognitionibus brevi
tempore pervenire, quo pauci multis annorum spatiis vix ac ne vix quidem potuerint attingere. Deni-
que (ut quid Paulus Dionysio contulerit, paucis et significantibus verbis e Scriptura complectar (*cir-
cumduxit eum et docuit* ².) Nam Paulo Græciam et Asiam peragranti tres ipsos annos adhæsisse Diony-
sium (51), constans est fides. Illo igitur theologiæ magistro maxime et primo omnium usus est: se-
cundum hunc autem S. Hierotheo (52), viro, si non omnino pari apostolis, certe suppari, et mirificis
Dei optimi maximi donis ubertim cumulato. De quo in præsentia (quod alias opportunior, cum ejus de-
scribitur vita, futurus sit enarrandi locus) plura non tangam. Quia vero minime satis est homini ad Ec-
clesiæ gubernacula admovento, quantumcunque pollere scientia, seu sacra seu profana; sed opus præ-
terea est, ac præcipue quidem, multa eximiaque virtute (nam illa instrumenti duntaxat, hæc autem
animæ locum tenet), idcirco Dionysius tanto in hanc quam in illam incubuit impensius, quanto anima
instrumento præstabilior est. Nec longe illi petenda omnigenæ virtutis aut documenta fuerunt aut exem-
pla, cum et illa identidem ex magistri ore, velut certissima oracula audiret; et hæc in ejusdem vita et
moribus, quasi in pulcherrima pictura, quotidie legeret. Quare illius exemplo, corpus suum (quæ prima
est tendentibus ad vitæ perfectionem via) crebris jejuniis, vigiliis, laboribus (53) perdomabat, atque in
servitute quotidie redigebat. Neque enim poterat nec volebat in comitatu Pauli aliud facere quam Pau-
lus. U. i ergo Paulus (quemadmodum de se ipse prædicat) cum aliis in multis malis fuit, tum nomina-
tim in labore et ærumna, in vigiliis multis, in fame et sili, in jejuniis multis, in frigore et nuditate ³, sic
et Dionysius, ut magistri germanus discipulus, esse in iisdem voluit: nec quidquam in vitæ victusque
commodis, aut malorum immunitatibus habere singulare. Quippe ex Evangelii lectione didicerat, suffi-
cere discipulo, ut sit sicut magister ejus; et servo, sicut dominus ejus ⁴. Nolebat igitur, laborante, aut vi-
gilante, aut jejunante magistro, vel otiosus esse, vel somnolentus, vel genio deditus; sed belli illius in-
testini et continuæ pugnæ, in qua inter se hostiliter caro et spiritus, licet habitatione conjunctis-
simi, assidue confligunt, conscius (*caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus car-
nem* ⁵) huic arma sua, quibus prævaleret et insolesceret, detrahere; et illi auxilia et nervos, quibus legi-
timo suo potiretur dominatu, instituit acquirere. Itaque lecti, mensæ, aliarumque rerum hujusmodi, non
modo delicias, sed etiam minus necessarias commoditates generoso animo circumcidit. Spiritui vero
prorsus e contrario, non solum quas potuit commoditates, sed etiam delicias omnes, tametsi eas non
semper, nec omni ex parte necessarias, indulsit. Quas autem? Nimirum continuas ad Deum pre-

² Deut. xxxii, 10. ³ II Cor. xi, 27. ⁴ Matth. x, 25. ⁵ Gal. v, 17.

cationes, quibus nihil nec sapidius esse potest, nec salubrius; deinde sancti Evangelii et aliarum sacrarum Scripturarum lectionem, non tantum diurnis, sed etiam nocturnis horis frequentatam; qua nescio an quidpiam adversus malarum voluptatum exitiales illecebras reperiri fortius valeat atque solidius. Denique (ut alia omittam) divinx illius mensæ, et panis vivifici quotidianum pastum, unicam devotæ animæ delicias, quibus tamen deliciis (nec enim id de omnibus dici potest) et robor quoque inest et immortalitas. Hæc igitur quatuor inter alia plurimi faciebant (quæ et omnes sane, qui nomen aliquod in 437 perfectiore vita obtinere apud Deum volunt, plurimi facere, et maximo in pretio habere debent) corporis scilicet invictam depressionem, orationis usum indeficientem, sacræ lectionis studium indefatigabile, divini epuli famem gustumque insatiabilem: primum quidem ea de causa, quod quanto corpus deprimitur, tanto fere spiritus elevatur: secundum autem, quod sapienter intelligeret: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum esse, descendens a Patre luminum*^d, et continentiam atque sapientiam non tam humana ope acquiri, quam rite postulantis maru divina conferri; tertium vero, quod minime ignoraret, sacræ Scripturæ verba spiritum et vitam esse; quartum denique, quod certus existeret, omnes Divinitatis thesauros illo in sacramento plenius atque uberius quam uspiam alibi, cum hominibus communicari. Itaque per sollicitam corporis macerationem, et assiduum precationum in celos ejaculationem, ad alias virtutes (quarum istæ non tantum fundamenta, sed etiam fomenta sunt) sibi viam stravit. Quin etiam eousque et laborando et conitando progressus est, ut nihil eum corpus, aut certe prope nihil retardaret, quominus et divinas litteras hominibus terrestribus, et frivola voluptatum amantibus inaccessas penetraret: ac sese insuper (adjuvante in primis ac sublevante illa gratia, quæ in sacramento sacramentorum plurima suscipitur) visis celestibus, et angelicis colloquutionibus dignum exhiberet. Paulus igitur hos sui discipuli profectus videns, et egregia virtutum specimina, quæ in dies assatim exhibebat, cum animo suo subinde pensitans miro efferebatur gaudio. Nam ita Dionysius cunctos sui magistri mores induerat, ita omnem ejus disciplinam, speculi instar nitidissimi, repræsentabat, ut hic eum contemplans, velut alterum se in eo contemplari videretur; ut nec immerito eadem illi posset dicere, quæ alii cuidam discipulorum, licet adeo quodam sensu, dixit: *Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam* &c. Quippe adeo hæc noster Areopagita erat assecutus, ut non tantum ea in Paulo esse meminisset, sed ipse etiam vita et moribus repræsentaret. Quare Paulus nihil amplius differendum ratus, quin tantum lumen ad dispergendas gentilitiorum errorum tenebras in sublimi poneret, eum magno totius Ecclesiæ bono, sed occidentalis præsertim, ut post videbitur, longe maximo, creavit episcopum, Atheniensique Ecclesiæ jam ad lucem assurgenti præesse voluit: sive primum (ut alius Dionysius (54) Corinthiorum antistes et scriptor perantiquus memorat) sive secundum, ut e Græcorum Menæo (55) (ubi primus locus sancto Hierotheo assignatur) colligi potest: nam in primis fere omnium Ecclesiarum episcopis, non modo propter ingenia hominum, naturali quodam vitio antiquitatem affectantia, sed etiam propter frequentes ipsorum episcoporum ab uno loco ad alium migrationes, magna inveniendi ordinis beatæque successionis assignandæ difficultas exoritur. Constat enim, uti enascente, sic adolescente Ecclesia, non apostolos tantum, sed ipsorum quoque discipulos incredibili quodam fidei ardore successos, non unius loci ditiosisve angustiis labores terminasse suos, sed Ecclesia satis alicubi fundata instructaque, relicto inibi aliquo e discipulis successore, alias in terra Evangelii quam longissime propagandi studio cupide commigrasse. Unde et Historiæ Ecclesiasticæ (56) principem valde laudo, qui hunc illorum morem (præluet enim veritati) minime tacitum præterit, sed de his ipsis, quæ jam transcurrimus, temporibus agens, deque viris Apostolicis (qui usque ad S. Quadratum, Dionysii nostri, post Hlubium, in eodem Atheniensi episcopatu successore, exsisterunt) mentionem inducens, in hæc fere sententiam: « Plurimi, inquit, ea tempestate ardentiori cælestis sapientiæ amore successi, et animos divini verbi thyrsos percussi, primo quidem salutaribus obsequentes cohortationibus, copias suas in egenos distribuebant, deinde relicta domo et patria, munus Evangelicæ prædicationis aggrediebantur, atque iis potissime, qui nihil dum Christianæ fidei inaudissent, Christum annuntiato, et sanctorum Evangeliorum Scripturas aperire, omni studio contendebant. Hi autem jactis in peregrina terra fidei fundamentis, cum alios pro se pastores ibidem ordinassent, et novarum Ecclesiæ plantarum curam culturamque eis demandassent, tum ad alias inde regiones atque gentes sese cum Dei gratia atque adjutorio transferebant. Quippe cum illo etiam tempore plurima ab illis miracula, Spiritus sancti virtute designarentur: quibus fiebat, ut ad primas eorum conciones, plurima mortalium turba veram erga Deum pietatem atque cultum avidis animis combiberent. » Sic ille. Cum igitur non raro accideret, nonnullos ex iis pastoribus perexiguo tempore, et rebus non satis exacte ordinatis, in episcopali throno considerare, hinc factum est, ut iis in serie episcoporum præteritis, ipsorum successores, qui et diutius eas provincias administrassent, et in rebus Ecclesiæ stabilendis plus laborassent, pro primis episcopis haberentur. Ita Hierotheum Ecclesiam Atheniensem a Paulo vixdum inchoatam, primum suscepisse, auxisse, rexisse, docuisse arbitrandum est; sed eo paucis post annis ad alia, quo Spiritus agebat, digressio, aut etiam ab apostolis evocato et misso (nam in Hispaniam concessisse (57), et ibi episcopatum tenuisse, in confesso est) Dionysium a Paulo eidem 438 Ecclesiæ præfectum esse: idque anno circiter a Christi ortu quinquagesimo quinto (58): quo tempore agebat ipse Dionysius annum ætatis fere quadagesimum sextum, parque erat tam regendæ Ecclesiæ, quam quibusvis laboribus pro suscepti muneris ratione sufferendis. Quæ quidem quemadmodum præstiterit, et quibus in fundando atque ordinando Atheniensi episcopatu virtutibus effloruerit, nunc tempus est breviter exponendi.

NOTATIONES.

(49) *Ex quo tempore novus hic Christi miles, etc.* A Agitur in hoc cap. de S. Dionysii præceptoribus in doctrina fidei, et sub illis profectu eximio.

(50) *Sed præ omnibus et diutius omnibus, Paulum.* Quin Paulus apostolus et doctor gentium, præceptor S. Dionysii Areopagitæ fuerit, nefas est dubitare. Vide quæ diximus in productis e Græcorum

Menæo *Elogiis*. Verum quod quidam hæretici improbe effutire ausi sunt, Dionysium ne semel præceptoris sui Pauli meminisse, juvat breviter ad refrenandam impudentium mendaciorum audaciam aliquot colligere, in quibus perhonorificam magistri sui facit mentionem.

1. Igitur in libro *De divinis nominibus*, c. 2, sic

^d Jac. 1, 17. ^e II Tim. III, 10.

ait : Καὶ τοῦτο ὑπερφυῶς ἐνοήσας ὁ κοινὸς ἡμῶν καὶ τοῦ καθηγμένου ἐπὶ τὴν θείαν φωτοδοσίαν χειραγωγός, ὁ πολὺς τὰ θεῖα, τὸ φῶς τοῦ κόσμου, τάδε φησὶν ἐν θεαστικῶς ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ Γράμμασι : « Καὶ γὰρ εἴπερ εἶσι λέγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς (ὡς περ εἶσι θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοὶ), ἀλλ' ἡμῖν εἰς θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ, » etc. *Et hoc cum præcellenter intellexisset communis meus et præceptoris mei ad divinam illustrationem manductor, qui magnus in divinis est, et lux mundi, hæc in sacris Epistolis suis divino instinctu dicit : Nam etsi sunt qui dicantur dñi, sive in cælo, sive in terra (siquidem sunt dñi multi, et domini multi) nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum. Qui locus totidem verbis est in Paulo I ad Cor. cap. viii. Itaque meminuit magistri sui, et cum honore.*

2. In eodem lib., cap. 3, utriusque simul magistri, hoc est, Pauli et Hierothei, laudem intulit his verbis : Καὶ ἡμᾶς τοὺς μετὰ Παῦλον τὸν θεόν, ἐκ τῶν ἐκείνου λόγων στοιχειωθέντας, etc. *Ac nos, qui post Paulum illum divinum ejus (Hierothei) documentis instituti sumus, etc.*

3. Ibidem cap. 4 : Δὸ καὶ Παῦλος ὁ μέγας ἐν κατοχῇ τοῦ θείου γεγονώς ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως μεταειληφώς, ἐνθέρψοματι, ζῶ ἐγώ, φησὶν, οὐκ ἔτι, etc. *Quocirca et Paulus ille magnus divino amore correptus, atque a se ipse dimotus, divino ore, Vivo, inquit, jam non ego, vivit vero in me Christus, etc.*

4. Ibidem, cap. 7 : Καὶ τοῦτο ὑπερφυῶς ἐνοήσας ὁ θεός ἐντως ἀνὴρ, ὁ κοινὸς ἡμῶν καὶ τοῦ καθηγμένου ἥλιος, τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων, φησὶν, etc. *Quod cum eximie cognovisset vere divinus vir, communis meus et præceptoris sol, dicit : Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. Eant nunc mendacis suis et calumniis homines improbi et impudentes, et dicant, non meminisse præceptoris sui eum, qui toties et sæpius, tantaque cum laude meminuit.*

(51) *Nam Paulo Græciam et Asiam peragranti tres ipsos annos adhæsisse Dionysium.* Quin Pauli comes fuerit Dionysius, ambigi non debet. Primi ac præcipui historici id asserunt. Eusebius lib. iii *Hist. Eccles.* cap. 4, inter Pauli comites et adjuutores illum recenset. Item Nicephorus Callistus, et alii. Verba Michaelis Syngelli idem testantis vide supra cap. 11. Adhæsisse autem ei tres ipsos annos, ex antiquis monumentis et ab Hilduino accepimus.

(52) *Secundum hunc autem S. Hierotheo.* Auctor est ipse Dionysius paulo ante citatus num. 2 et in illis locis quæ ex illo excerpimus, atque in Vita posuimus cap. 23, ubi non tantum satètur se Hierothei discipulum, sed etiam prædicat.

(53) *Crebris jejuniis, vigiliis, laboribus.* De his vide Syngelum in *Encomio*, ubi inter alia : Καὶ τῆς πρὸς θεὸν ἀναστάσεως ὁλος ἔραστῆς καὶ ἀγωνιστῆς καθίσταται, προσευχαῖς συντόνοις διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων, καὶ παννυχιστῶν ἀσπυνοῦς ἐγχαρτερῶν, καὶ νηστείας τὸ σαρκίον δαμάζων, καὶ τὴν χερσὶν μοῖραν καθυποτάσσων τῇ κρεττοῦ, τὸν χόον τῷ νοῦ, καὶ τὴν γείδη καταλεπτύων παχύτητα, ἣ ταῖς διαβολαῖς οἷά τις ὀμχλῆ ζοφώδης ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτίσιν ἐπιπροσθεῖν ἐλεύθην. *Ei totius ad Deum assurgere amat contenditque continuis precibus diu nocturne insistens, atque insomniis pervigiliis obdurans, et jejuniis corpus perdans, ac partem deteriorem præstantiori subjiciens, nempe pulverem menti, et rationi terrestrem crassitiem, quæ intelligentiam non secus ac tenebrosa nebula solares radios, solet obstruere. Vide ibi plura de virtutibus et miraculis.*

(54) *Sive primum (ut alius Dionysius, etc. Hujus testem habemus Eusebium lib. iii Hist. Eccles.*

A cap. 14. Sic enim de Areopagita scribit : Ὁν τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον ἀρχαίων τῆς ἑτέρας Διονυσίου τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν γεγονέναι ἱστορεῖ. *Quem (Areopagitam) Atheniensis Ecclesie primum episcopum alius ex antiquis Dionysius Corinthiorum episcopus fuisse narrat. Idem repetit Eusebius lib. iv, cap. 22. Nicephorus Callistus lib. ii Hist. Eccles. scribit, ipsius Pauli manibus consecratum : Ἐπὶ τόσον δὲ αὐτῷ τὰ τῆς πλάσεως, ὡς μὴ μόνον τοῦ θεοῦ καταξιοθῆναι λουτροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ χειρῶν Παύλου Ἀθηνῶν προχειρισθῆναι ἐπίσκοπον. Tanta erat, inquit, in Christum fide, ut non solum divino dignus lavacro esset, verum etiam ipsius Pauli manibus Athenarum crearetur episcopus.*

Sunt qui dicant, hujus consecrationis manu Pauli factæ memoriam exstare etiamnum in ditone Luxemburgensi, in pago Aquila. Adest hic pagus ab urbe Treveris horæ circiter itinere. Ibi exiguum est templum sancto Dionysio Areopagitæ sacrum, et in eo ejusdem sancti cranium, aut potius cranii vertex, cujus in exteriori parte cernitur crux alba, cum cranii reliquum subnigrum sit. Hanc cruceam Dionysio 439 impressisse Paulum, dum eum consecraret, communior sermo est ; quorumdam tamen, non tunc, sed dum aqua salutifera illum ablueret ; nam utroque in sacramento signum usurpari crucis in confesso est, et docet ipse Dionysius lib. *De Ecclesiastica hierarchia*, cap. 2 et 5. Verumtamea illa crux, quæcumque demum sit, sive in ordinibus, sive in baptismo efformata, crux est transiens, et extrinsecus tantum signans ; non vero intus et usque ad ossa penetrans, iisque inhærens. Unde consequitur, aut miraculo factum ut crux illa cutem pervaderet, cranioque insisteret ; aut certe, ut modo, nobis incognito, sic impressa adhæreret. Nam qui dicitur *character sacramenti* ab ejusmodi cruce plane diversus est ; ille enim non corpori, sed animæ imprimitur ; eique indebiliter inhærescit, ac tribus tantum in sacramentis confertur, juxta illum Tridentini concilii canonem 9, sess. 7 : « Si quis dixerit, in tribus sacramentis, baptismo scilicet, confirmatione et ordine, non imprimi characterem in anima, hoc est, signum quoddam spirituale et indelebile (unde et iterari non possunt) anathema sit. » At vero crux illa, quæ extrinsecus ab episcopo aut a sacerdote efformatur, corporale signum est, et delebile, et omnibus sacramentis commune.

Tertia vero sententia de tempore impressæ crucis est Joannis Bertelii abbatis Epternacensis, qui in sua *Lutemburgensi Historia*, summo cranio impressum crucis signum a D. Paulo apostolo refert, cum ab eo jam episcopus in Gallias cum benedictione ablegaretur. Verum hæc sententia teneri non potest, nisi si dicatur Dionysius bis in Galliam esse missus, semel a Paulo, et semel a Clemente, post Pauli mortem. Missum autem a Paulo, nullæ antiquæ litteræ vel minimum vestigium ostendunt : Clemente autem, ut post liquebit, plurimæ. Meminit hujus cranii Arnoldus Rayssius in suo *Hierogazophylacio*, sive *Thesaurio sacrarum Reliquiarum Belgii*, pag. 349. De eodem cranio, et impressæ cruce, necum communicarunt oculati testes P. Joannes Roberti S. theologiae doctor, et hic Duaci sacrarum Litterarum tunc professor, et P. Joannes Sebastianus philosophiæ eodem tempore in Trevirensi academia magister : quorum hic quidem ea ipsa de causa Aquilam profectus, rem diligentissime examinavit, atque ad me perscripsit : inter alia vero, jam cruceam levem esse ac minime potissimum, tametsi, quod reliquum est cranii, porosum sit : deinde ex eo cranio, quod argenti circumductum scutellam efficit, vinum a peregrinis adversum dolores capitis sumi solitum ; unde tam ob miraculorum copiam, quam ob gratias a pontificibus concessas, magno inibi esse in honore. Quod autem id cranium, sive potius cranii suprema pars, sit

ipsius Areopagitæ, hoc indigenæ ex majorum suorum prisca traditione habere se asseverant. Unde vero, aut quando acceperint, memoriæ proditum non habent.

(55) *Sive secundum, ut e Græcorum Menæo, etc.* Diserte Menæum ad diem 4 Octob. Hierotheum Dionysii magistrum, vocat Athenarum episcopum, cum sic de illo : Προκατηχηθείς καὶ παρὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐπίσκοπος χειροτονεῖται Ἀθηνῶν, etc. *Primum ab apostolo Paulo eruditus Athenarum constituitur episcopus.* Quod si Hierotheus Athenis episcopus fuit, certe primus fuit, Dionysius autem secundus. Nam Dionysio successit Publius, Publio Quadratus.

(56) Eusebius lib. III *Hist. eccl.*, c. 37.

(57) *Nam in Hispaniam concessisse, etc.* Cum sanctus Paulus magno teneretur desiderio in Hispaniam proficiscendi, (quod insinuavit in Epistola ad Romanos, cap. xv, his verbis : *Cum in Hispaniam proficisci cæpero, spero quod præteriens videam vos, etc.*, diu autem ejus impediretur iter, credibile est tum misisse Hierotheum in Hispaniam, et Athe-

nis in Hierothei locum constituisse Dionysium. Constat autem communi Hispanorum scriptorum consensu, Hierotheum in Hispania fuisse episcopum. De quo plura in ipsius Hierothei Vita.

(58) *Idque anno circiter a Christi ortu 55.* Hic annus erat ætatis Dionysii 46, quandoquidem junior Christo fuit annis 9. Cum autem Dionysius ad Christi fidem conversus sit anno ætatis suæ 43, ut ante declaratum est, atque inter hanc conversionem et episcopatum, tempus duntaxat triennii intercesse-rit, ut tenetur communiter, recte colligitur, tam anno suo 46 quam Christi 55, habenas suscepisse Atheniensis Ecclesiæ. Quam sententiam et illi præcipue amplectuntur, qui Dionysium primum omnino Athenarum antistitem esse volunt. Nec enim ullam habere potest veri speciem, eam urbem, multis jam ad fidem traductis, episcopatu caruisse plus triennio. Qui autem tantummodo secundum fuisse dicunt, tamen cum prioris tam exigua exstiterit memoria, ut a plurimis in serie prætereat episcoporum, saltem hanc opinionem admittent ut probabilem.

CAPUT V.

Dionysii in fundando et ordinando episcopatu Atheniensi eximia virtus et industria.

Erat Ecclesia Atheniensis, cum eam Dionysius moderandam suscepit, in suis adhuc incunabulis, pusilla, debilis, infirma, sancti Hierothei quidem lacte utcumque nutrita (nam Paulus obiter tantum (59) et per transennam, quod alio festinaret, seminina fidei projecerat), sed nondum per ætatem vegetis et fortibus membris : quippe quorum augmento et vigori, adversa quorundam levium, et novam fidem irridentium philosophorum (60) aura plurimum officiebat. Quibus tamen revincendis, ut sane quam laboriosam, sic perutilem hactenus operam idem Hierotheus navaverat; sed alio Dei voluntate traductus, præcipuam fundatæ ac firmatæ illius Ecclesiæ laudem Dionysio reliquit. Hic enim annos multos eam tenuit, tantaque statim ab initio diligentia ad illius amplificationem, confirmationem, ordinationem (61) incubuit, ut tandem nulli Ecclesiarum Græciæ, neque numero, neque robore, neque apta singulorum inter se membrorum convenientia, ulla ex parte concederet. Nam a Pauli comitatu in eam urbem reversus, illo spiritu fervens, quem a tali magistro acceperat, et quem communicare cum suis popularibus quam plurimis æstuabat, confestim præcipuos Ecclesiæ, quibus maxime confidi posse didicerat, adire, benigne affari, participes suorum consiliorum efficere, de Paulo et ejus factis visa auditaque narrare, vicissim item sciscitari de numero Christianorum Atheniensium, de fervore, de constantia, de adversariis, de eorum conatibus, dolis, impugnationibus, aliisque ad rem prudentem inter hostes gerendam cognitu necessariis : denique adhortari eos, ut singuli pro viribus, alius cognatos et affines, alius vicinos et amicos, alius hospites et advenas ad notitiam *Ignoti Dei* et Salvatoris nostri Jesu Christi adducerent. Et videre erat unumquemque, ardentibus pastoris sui verbis inflammatum, pro se omnem operam atque industriam spondere, et spes non vanas aut horum aut illorum ad fidem pertrahendorum ostendere. Ita ignis ubique charitatis cum ingenti omnium gaudio et incredibili ex mutuo conspectu animorum exultatione, et sui pro unica Dei gloria devotione promicabat. Dixisset aliquis, aureum illud primæ Ecclesiæ sæculum, quo Jerosolymis *multitudinis credentium erat cor unum et anima una* †, Athenis Dionysio auctore atque duce esse renovatum. Sic brevi bonus accessit ad veteranos tironum numerus, partim sapientiæ et spiritui doctiorum, cui resistere non poterant, manus dantes, partim imbecillioris sexus inusitata modestia, gravitate, castimonia in stuporem rapti, partim denique singulari omnium in dictis et factis prudentia, æquitate, fide, constantia, cæterisque virtutibus suaviter simul potenterque perducti. Facillimum enim erat vel ipso aspectu (sic in alteris modestia perlucebat) Christianos gentilesque internoscere. Nihil enim in istis leve, nihil fallax, nihil arrogans, nihil turbidum, nihil denique non ex optima et sincerissima profectum disciplina cernebatur. Ita ut vel inimicis ipsis, tanta virtutum vi convictis, perquam suave interdum videretur, per odorem istorum unguentorum ad totam Christianæ religionis fragrantiam, cum amoris impetu decurrere. Et quia nihil fere est, quod ita hominum demulcere devincireque animos soleat, quam in summa dignitate et auctoritate par animi demissio atque humanitas, incredibile dictu est, quantum apud cives suos hisce virtutibus effecerit Dionysius; nempe qui cum esset (uti prius fuerat Areopagi caput) sic modo totius Atheniensis Ecclesiæ princeps, tamen tantum infra se modestia, mansuetudine, affabilitate, descenderet, nulli ut se præferre, cunctos sibi æquare vellet : adeoque id ageret, ut nullius privati domus tam uni pateret amicissimo, quam suæ ædes apertæ essent omnibus. Ita faciles ad eum aditus omnium erant, non honestiorum modo, sed pauperum quoque et pupillorum et viduarum, imo horum potius; quibus etiam magistri sui Pauli exemplo, non tantum animæ documenta necessaria, sed corpori quoque sustentando æris collectanei stipes opportunas procurabat. His igitur aliisque ejus officiis, cum Ecclesiæ corpus satis copiosa frequentia coagmentatum, pro faciliiori regimine ac profectu exigere videretur, ut gradus officiaque, quemadmodum in bene morata republica solet, constituerentur; rem hanc Dionysius, ut quondam apostoli in electione diaconorum, totius congregationis precibus etiam atque commendavit : ipse vero præ omnibus ad hoc opus, tam sacrificia et vota quam nocturnas diurnasque preces tota mentis contentione adhibuit : donec tandem docente intus Spiritu, quid ex usu commissi sibi gregis, et ad majorem Dei gloriam esset, liquido cognovit, et bono publico foras prolixit. Cum igitur omnis populus Christianus duas in classes (61) ex antiquo esset divisus, nempe aliquorum sacris ministeriis addictorum, et aliorum omnis sacri muneris exsortium

† Act. iv, 32.

(priores nunc clerici, posteriores laici appellantur) primo quidem ad priores aggressus, curavit ut qui vel in sacerdotes vel in diaconos essent coaptati (62), quam horum unusquisque personam gereret, quodcumque sacrum munus obiret, id tanquam Deo præsentem et inspectantem, imo et cultum, qui sibi exhibetur, admittente, omni cum diligentiâ, cura, sollicitudine, purum castumque præstaret. In eos enim totius plebis dirigi oculos, nec ab eorum duntaxat verbis aut mandatis, sed etiam (ac multo fortasse magis) ab eorum vita et moribus, suæ institutionis condiscere disciplinam. Ac proinde diligenter cavendum, ne quid in credito sibi munere seu grande seu parvum committerent, quod observantibus subditis offensionis esse posset. Quibus recte et ordine constitutis, ad alterutrum Ecclesiæ membrum, sive ad laicos conversus, bonum factum judicavit eos in tres gradus distinguere (63), quorum postremus sit eorum, qui a sacrorum mysteriorum inspectione et usurpatione arcentur; medius, eorum qui ad hæc admittuntur, et sanctus populus appellantur; primus autem et præcipuus, monachorum seu cultorum: hi enim majorem quamdam et sublimiorem quam medius gradus perfectionem profitentur, proptereaque etiam certis ritibus non quidem ab episcopis, sed a sacerdotibus consecrantur. **441** Quod autem ad postremum seu infimum populi Christiani gradum attinet, eum in tres partes vir sanctus dispartit, nimirum in catechumenos, in energumenos, et in pœnitentes. Catechumeni vocantur ii qui primis fidei rudimentis inbuuntur, atque ad sanctam per lavacrum salutare regenerationem præparantur. Energumeni autem, qui a malis spiritibus agitantur, vera alioqui per susceptum antea baptismum Ecclesiæ membra. Pœnitentes denique, qui publicis gravibusque peccatis se indignos sanctissimorum participatione mysteriorum reddiderunt. Hos omnes admittebat quidem magnus pontifex in sacram ædem, dum fierent conventus, permittebat sacrarum Litterarum lectioni et expositioni interesse (his enim erudiebantur atque sanabantur), sed cum, illis absolutis, ad ipsas sacrosancta venerandæ eucharistiæ mysteria celebranda se accingeret, tum vero ad majorem tantorum mysteriorum honorem (quæ quantum maximam exigunt assistentium puritatem ac sanctimoniam) jubebat eos, ut minus mundos minusve capaces, absistere. Quod illi quidem nec inviti (quippe ita edocti erant) nec prorsus illibenter faciebant. Dionysius enim, uti sapiens et alta quadam mente præditus erat, in hoc impense laboraverat, ut magnam inter ordines atque gradus concordiam animorumque consensionem stabiliret. Absque hac enim nullam rempublicam, nullum concilium, nullam religionem, nullum conventum stare posse; rem Christianam Athenis hactenus concordia cœpisse et crevisse, eadem concordia deinceps firmam ac stabilem fore. Nec vero plus esse causæ, quamobrem inferiores in Ecclesia gradus altioribus aut invident aut obtrectent, quam in corpore vel pedes manibus, vel femora humeris, vel artus membraque omnia capiti. Nam hanc universorum salutem esse, et optimam compositionem, cum unumquodque membrum, sua contentum sorte, propriis insistat officiis, et si qua possit, opituletur etiam, non vero obstrepat alienis. In corpore humano singula singulis membris munia ab ipsorum auctore attributa esse: mutuamque inter ipsa ex naturæ instinctu semper durare concordiam: in corpore item Ecclesiæ ab episcopis quidem, sed divinitus directis, sua unicuique ordini et gradui officia distribui; in quibus si volentes libentesque persisterint, non modo nunc saluti et prosperitati ipsi fore, sed etiam postea perpetuo honori ac sempiternæ gloriæ. Hujuscemodi ergo rationibus inducti locum tenebant unusquisque in sacris conventibus, quem pontifex assignasset. Non erant quidem tum Christianis augusta templa, sed in iis tamen quæ erant, suum quisque locum norat. Adyta tenebat et ingrediebatur solus pontifex, eique subditus ordo sacer: proximas penetralibus sedes monachi occupabant: non quales nunc sunt monachi, a populo secreti, et patrem aut rectorem habentes aliquem ordinis sui, sed qui pars populi erant, et patriis in ædibus habitantes, pro sacrorum magistro ac præsule solum episcopum, vel aliquem constitutum ab episcopo sacerdotem, agnoscebant. Secundum monachos, reliquus fidelis populus consistebat, cui ad inspicienda et fruenda diviniora mysteria jus erat. Paulo ab his longius subsidebant, qui immundi censebantur, aut qui omnium expertes sacramentorum erant; primo quidem, qui defectionis a fide, vel alterius gravis delicti culpam lugebant, et pœnitentiam mœrore publico profitebantur: deinde qui a dæmonibus possessi, aut obsessi, aut miserandum in modum vexati erant: postremo autem loco, qui nullo cum sacramento essent initiati. Nam hos utpote in Christo necdum regenitos, neque sacris vitæ novæ radiis eatenus collustratos, æquum est iis cedere, qui licet tentationibus victi peccato succubuerint, aut locum dæmonis insultibus dederint, tamen et renati sunt in Christo, et gregi fidelium ascripti, et eorundem cum illis sacramentorum participes effecti. Quibus ita constitutis, ad sacrorum rituum ac cærimoniarum curam (64), quibus non parvus sacramentis honos ac reverentia conciliatur, mentem adiecit. Hos igitur ritus pietatis atque sanctitatis plenos cum induxisset, eos cum ipse primus observavit exactissime tum ab aliis sacrorum ministris præcipua diligentia observari jussit. Quare Atheniensis Ecclesia tam sancto regente pontifice, Christianis quidem mire speciosa et amabilis apparebat, ac velut altera novi Salomonis aula, hostibus vero insidiantibus munita, et terribilis ut castrorum acies ordinata: quippe cui nec foris pulchritudo desideraretur cærimoniarum, nec intus fortitudo deesset virtutum; nam in utrumque vir longe vigilantissimus et oculatissimus sedulo excubabat, ut ei religionis exterior species foris respectantibus pietatem excitaret, et interior devotæ mentis sanctimonia divinas e cœlo gratias devocaret. Quis autem vel sermone eloqui, vel etiam concipere animo possit, qualis ipse pontifex Dionysius (65), dum sacris operaretur, quantusve fuerit, quam compositus corpore, mente, spiritu, quam remotis a terra sensibus, quam cunctis animæ viribus cœlo Deoque intentis, et ad capiendâ divina vibratis! Satis sane erat incendendis ad devotionem atque fervorem omnium cordibus, una sui præsulis Deo immolantis consideratio. Itaque ad sacros cœtus, quoties ii cumque haberentur, magna semper erat concurrentium promptitudo, magna alacritas animorum: quando scilicet eum visuri sacrificantem essent, **442** quando verba de divinis facientem audirent, eum, inquam, cujus vel solus conspectus, vel cogitata tantum præsentia, non mediocres animis indere virtutis stimulos quibant. Ejus porro verba, cum ad turham suam concionaretur, ejusmodi erant, quæ non externos sensus dictionis molliis titillarent, vel aures blanditiis ungerent, sed quæ mentes acriter ad virtutem cicerent, et salubri peccatorum confractione ad pœnitentiam pungerent. Itaque sub ejus conciones plus suspiriorum audiebatur, quam laudum et acclamationum, plus verarum lacrymarum cernebatur, quam inanum plausuum (66). Erant enim ejus sermones non de jucundis, sed de utilibus, atque ut plurimum de finibus hominis, de morte, de judicio, de horrendis post hoc fugacis ævi suppliciis, deque aliis ejusdem modi argumentis, ut posset cum Paulo præcepto suo dicere: *Vos scitis quomodo nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis, et docerem vos publice, et per domos, testificans Judæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, et fidem in Dominum nostrum Jesum Christum* &c. Quidquid enim fecit Paulus, hoc fere est imitatus

Dionysius. Nec enim illa surdis exceptit auribus, quæ identidem suis ingeminabat præceptor: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* ^b. Et illud ad Philippenses: *Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulat, sicut habetis formam nostram* ⁱ. Quis autem magis illam Pauli formam habuit quam Dionysius, qui illam non in vita modo (quod et alii e discipulis fortasse multis), sed etiam simillima in morte præstitit, quod non ita multi. Verum de his posterius; nam alia illis prævertenda sunt. Et ecce

^b I Cor. iv, 16. ⁱ Philipp. iii, 17.

NOTATIONES.

(59) *Nam Paulus obiter tantum, etc.* Sanctum A Paulum non diu Athenis commoratum esse, licet ex Actis apostolorum colligi, cap. xvii et xviii. Vide etiam Cornelii a Lapide *Chronotaxin Actuum apostolorum*, pag. 4. Causa vero cur tantisper ibi hæserit, fuit, quod Silam et Timotheum exspectaret: ante quorum tamen adventum, quia diutius morabantur, ipso anno quo Athenas advenerat excessit, et Corinthum petiit, ubi cum Sila et Timotheo biennium exegit.

(60) *Adversa quorundam levium et novam fidem irridentium philosophorum.* Id testatur sanctus Lucas Actorum xvii, ubi scribit Epicureos et Stoicos philosophos cum Paulo disputasse, eumque despiciatui habuisse. Erant enim Epicurei leves et voluptuosi, ideoque Christianam religionem, sobrietatis et castimoniam studiosam, et futura presentibus anteponebant, contemnebant. Stoici autem suis mordicus inhaerentes decretis, et de Deo, de justitia, de misericordia, de aliis virtutibus a nobis diversissima sentientes, et nimio plus omnibus se sapere arbitrantur, nostra præ suis aspernabantur.

(61) *Cum igitur omnis populus Christianus duas hæc classes, etc.* Antiquissima et generalissima est hæc Christiani gregis divisio, in addictos sacris ministeriis, et in horum expertes, sive in clericos et in laicos, quæ brevissima et commodissima est divisio. De quibus nominibus, ne alio proferans detinear, vide doctissimum Bellarminum libro *De clericis*, et Baronium tomo primo *Annalium*, Christi 44.

(62) *Ut qui in sacerdotes vel in diaconos.* Dionysius in suis, qui nunc exstant, libris nullorum ordinum infra episcopos meminit, nisi sacerdotum et diaconorum; quorum etiam solorum in sacris Litteris est mentio. Ex quo Scriptoris antiquitas, imo et scriptorum ipsius, colligi potest. Neque enim, cum diutissime vixerit, extrema ætate sua scripsit, sive secundo sæculo (quo plures erant in Ecclesia distincti ordines), sed primo. Quamvis initio secundi nonnulla retractantis more addiderit, ut questione 2 disputavimus. Nec male etiam dici posset, nomine diaconorum (quod capi generatim potest, uti et nomen ministrorum) omnes ordines episcopo et sacerdoti ministrantes comprehendisse.

(63) *In tres gradus distinguere.* Populi seu laicorum in tres gradus distinctionem tractat Dionysius lib. *De hierarchia ecclesiastica*, cap. 6. Vide in Documentis. Vocat autem illos gradus τάξεις καθαιρούμενας, ordines qui purgantur, hoc est, qui a peccato et ignorantia mundantur: cujusmodi sunt omnes qui non recensentur inter sacros Ecclesie ministros. Talis illorum distinctionis series a sancto Maximo disponitur:

Αἱ καθαιρούμεναι τάξεις διαιροῦνται

Εἰς τοὺς ἐκβάλλο- Εἰς τὸν πι- Εἰς μοναχοὺς ἦτο
μένους τῶν ἱερῶν, στὸν λαόν, θεραπευτάς.

Ordines qui purgantur, dividuntur

In eos qui e tem- In fidelem In monachos
plis emittuntur, populum, sive cultores.

Quid sit porro purgare et purgari, illustrare et illustrari, perficere et perfici, petendum ex Documentis.

Addo et aliam seriem a S. Maximo omissam, quo intelligatur qui sint qui e templo emittuntur, et quam ob causam:

PATROL. GR. IV.

Οἱ ἐκβάλλομενοι τῶν ἱερῶν διαιροῦνται
Εἰς κατηχου- Εἰς μετανοούν- Εἰς ἐνεργου-
μένους, τας, μένους.

Qui templis emittuntur, dividuntur

In catechu- In peni- In energu-
menos, tentes, menos.

Catechumeni sunt, qui ante baptismum erudiuntur fidei elementis.

443 Pœnitentes, qui ob hæresim aut alia gravia peccata, pœna sunt obnoxii. Catechumeni, qui a dæmonibus vexantur, aut turbantur, aut obsidentur.

Hi omnes egebant purgatione: primi quidem a peccato originali et ignorantia rerum fidei; secundi a peccatis post baptismum commissis; tertii a contaminatione diaboli. Idcirco propter suam impuritatem, antequam ad consecrationem veniretur sanctissimi sacramenti, auditis tantum iis quæ prodesset ipsis poterant, dimittebantur e templo, sicque solis presentibus, quorum vite puritas et innocentia tanto sacramento, et ipsius veri Dei et hominis Jesu Christi presentia atque majestate non indigna erat, perficiebatur veneranda hominibus et angelis eucharistia.

Sic quidem primis omnino temporibus: nam postea soli catechumeni a sacris mysteriis, ut in SS. Basilii et Chrysostomi *Liturgiis* observare est, absistere jubebantur, idque diacono post evangelium et recitatam pro catechumenis ab episcopo precationem aliquoties proclamante, ut egrederebantur. Voces diaconi erant hæc: Ὅσοι κατηχοῦμενοι, προέλθετε. Οἱ κατηχοῦμενοι, προέλθετε. Ὅσοι κατηχοῦμενοι, προέλθετε. Μὴ τις τῶν κατηχομένων. *Quicumque estis catechumeni, exite. Catechumeni, exite. Quicumque estis catechumeni, exite. Ne quis catechumenorum.* Deinde iis egressis, subdebat ad sanctum populum: Ὅσοι πιστοί, ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. *Quicumque fideles etiam atque etiam in pace Dominum oramus.*

(64) *Ad sacrorum rituum ac cæremoniarum curam.* In cultu divino semper imperata observataque sunt ab auctoribus vel promulgatoribus sacrorum certæ cæremonia, ad hoc videlicet instituta, ut majore cum reverentia et honore ea quæ ad Deum spectant, agerentur et tractarentur. Tales in lege veteri sunt plurimæ, et Deo quidem ipso auctore, commendatæ. Tales et in nova non paucæ, partim ab apostolis, partim ab apostolorum successoribus abundantioris pietatis ac religionis causa constitutæ. Eas autem non tantum describit, sed et explicat sanctus Dionysius, Cui eam ob rem de Ecclesia optime merito, si quis obstrepat ingratus, næ is pessimus homo est, et pro tanta inhumanitate vix homo. Plura vis de cæremoniis? tibi videndi sunt Baronius et Bellarminus.

(65) *Qualis ipse pontifex Dionysius.* Si unquam alias, tunc totus Dei erat Dionysius, cum ad aram faceret, et quasi in Deum transfusus. Ignis pietatis et ejus thura devotionis duo in primis testantur: unum, quod ita se in sacrificii tempore componeret, ita gereret, quasi ipsi in cælis Deo præsens esset; alterum, quod divina in carcere divino spiritu et fervore celebrati, Christus ipse aspectabili forma occurreret, et acceptam ex altari hostiam sua manu obtulerit. Quæ duo ex veteribus martyrii ejus Actis desumpta sunt.

(66) Michael Syngelus in *Encomio*.

nunc ad sacrum apostolorum cœtum, qui Jerosolymis habitus est, et cui interesse Dionysii excellens virtus meruit, præcupida festinat oratio.

CAPUT VI.

Dionysius beatissimæ Virginis conspectu in terris fruitur, et suprema excedentis benedictione in apostolorum cœtu potitur.

(67) Hæc est Dei opt. max. erga servos suos præsertim fide sinceros, et charitate ferventes, benignitas ac munificentia, ut non modo vita perfunctos omni gaudio in æternis beatorum domiciliis perfundat, sed eorum quoque in terris superstium susceptos labores, aut advenientes extrinsecus molestias, multæ interdu consolatione attemperet. Ita cum inultis sanctorum, ita cum Dionysio Areopagita illum fecisse, manifestum est. Nam, cum despectis mundi honoribus, et derelicto celeberrimi illius Areopagi fastigio, humilem legis Christianæ modestiam ac submissionem volens libens amplexus esset, ac modo sub Pauli disciplina (cui totus et anima, et mente, et corde, ut Syngeli utar verbis (68-69), erat agglutinatus) doctrinam, spiritumque apostolicum combibisset, imo et commissam sibi Atheniensem Ecclesiam optimis legibus atque institutis, non sine multis magnisque laboribus, divinitus ordinasset, hoc ipse præter alia inter medios sudores et ærumnas percepit innoximæ ac liquidissimæ voluptatis nobile solatium, quod plurimum simul apostolorum (qui quidem ea tempestate vitam inter mortales agitabant) per orbem aliqui paulo ante dispersorum, gratissimo conspectu atque congressu, sed præcipue beatissimæ Virginis Deiparæ incomparabili præsentia in hoc mortali corpore dignatus sit. Nempe ad eam brevi post e vita migraturam, tam ipse quam Hierotheus et Timotheus, multique alii egregia vitæ sanctimonia præstantes (70), incredibili sacræ illius atque animatæ Arcæ testamenti visendæ ac honorandæ studio convenerunt: imo et apostoli per diversa terrarum antehac divisi, jam tum divino nutu, sive ab angelis, ut quondam Habacuc propheta^k, aut Philippus diaconus^l, rapti (71), sive levibus nebulis, quod quidam arbitrati sunt (72), per sublime vecti, sive etiam, quod multi factum credunt (73), de appetente ejus excessu aliquanto ante divinitus præmoniti (voluntas enim erat supremi Regis, honorare Matrem, et sepulcrum ejus reddere gloriosum) ad illius brevi emigraturæ virgineum thalamum, velut conducta die, simul unanimes comparauerunt. Erat tum Virgo ætate admodum provecta (annos scilicet circiter septuaginta duos nata [74]) et hujus producendæ vitæ, post fidem in Filium Jesum Christum longe lateque propagatam, minor ei jam restare ratio videbatur, quam illius ad cœlestem illam perfrendam, et revisendum Filium libenter cupideque dimittendæ. Igitur ardentes ad cœlum preces, ~~444~~ quo nunc anima vehementer anhelabat, non semel, sed sæpius sparserat. ut si quidem Deo ita colluivum foret, abire sursum de hac statione ad præparatum sibi domicilium liceret; jamque etiam divinum responsum, et proficiscendi tempus ex animi sententia acceperat, cum fidissimo suo Joanni, tanquam uni omnium secretorum participi et cunctorum, quæ ad justa faciendæ spectarent, necessario curatori, aperuit. Is vero, quemadmodum velle Virginem matrem cognoverat, sociis apostolis, aliisque Domini discipulis, et iis quorum vota super hac re Deus exaudierat, aut verbo aut scripto mature ut significaretur, providit. Ita undecunque, et ab iis qui præcul distabant, Jerosolymam est appropinquatum, et ab omnibus qui prope aberant, ad montem illum Sion, ubi erat Virgini et Joanni commune domicilium, ingenti studio concursus est. Deus bone! quæ tum illic amicorum inter sese post longinqua tempora, et quam suaves ac jucundæ revisiones, recognitiones, consulationes! quam stricti amplexus, et quam sancta oscula! cum et discipuli et apostoli, et utrorumque auditores et sectatores, et cuncti invicem mira cum voluptate congregarentur, totosque et ore, et oculis, et osculis, sancto ipsos conglutinante Spiritu, amores effunderent. Bene profecto hæc in monte Sion, monte sancto, monte amabili; monte, in quo nec ros unquam mellifluus, nec opportuna aliquando desideretur pluvia; monte in quo toties sacrosancti Jesu inambularunt pedes, in quo Spiritus sanctus abundantissimas donorum suorum primitias in generosa dilectissimi cœtus corda diffudit: in quo toties et angeli et angelorum hominumque Regina conversati sunt: in quo nunc quoque præcipua totius sanctitatis columnina sanctissimæ parenti suæ quam religiosissime parentaturi concurrerunt. Verumenimvero, si de monte Sion talia, quid de ipso Virginis habitaculo et thalamo, hoc est, de præcipua montis illius gloria (nihil enim mons ille unquam habuit neque sanctius, neque augustius, quam istud ipsum, quod Dei Filio, et Dei Matri frequentatum et inhabitatum est domicilium): quid de illo, inquam, beatissimo domicilio dici aut cogitari dignum potest? quæ ibi fuerunt religiosissimæ pietatis studia! quæ omnigenarum virtutum a Matre sapientiæ sapientissima exercitia! quam fervidæ illic preces! quam profundæ meditationes! quam altæ contemplationes! qui raptus animi! qui excessus mentis! qualia ex illis penetralibus ad apostolos documenta! qualia ad omnes emanavere consilia, auxilia, solatia, et uno verbo, omnis generis dona perfecta et data optima! Huc ergo in istam honorum omnium indeficientem apothecam, una cum apostolis et apostolorum paribus noster hic ingredi meruit Dionysius; nec hoc tantum, sed et Reginæ ipsius thalamo appropinquare, et ipsam reginam viventem et videntem cominus intueri, et in divino vultu effulgentes cœlestium gratiarum thesauros contemplari, et verba ex ore illo purissimo, melle simul et favo dulciora, plus nimio felicibus ac fortunatis auribus excipere, et intimis animi medullis condere. O voluptas! o delicia! Quam cito tibi, o ter beate Dionysi, quam cito, et quam properanter in talium haustu deliciarum tot exantlati antehac abs te labores, et tot perpersu graves ærumnæ forti animo toleratæ, fumi instar evanuerunt, ac nihil esse nec fuisse convictæ sunt! Sic olim Jacobo patriarchæ septem anni in vita agresti et pastoritia dure exacti, cum super pecore vigilans et æstu ureretur et gelu, tamen speciosæ Rachelis suæ respectu, videbantur (ut ait Scriptura^m) pauci dies præ amoris magnitudine. Verum Dionysio totidem fere anni in laboriosissimo episcopatus onere transacti, conspecta Virginis matris plena modestiæ majestate, non modo pauci dies videbantur præ amoris et admirationis magnitudine, sed nulli. Cum vero et adhortantem ipsam ad susceptos in Filii sui vinea labores constanter in finem perferendos audivit, et proposita vincentibus multiformium coronarum præmia singulari cœlestis oris gratia præmonstrantem attendit, cum vero et incredibili amore exarsit, et vix ac ne vix quidem apud se fuit. Denique extrema valedicentis et omnibus bene precantis verba, submitto quantum potuit et corpore et animo, mistisque gaudii et mœroris affectibus excepit, et diu mutus stetit. Ut ille, sic et alii. Illa vero in dulcissimi Filii comitatu, et in præclara subvolantium angelorum pompa, cœlo velocissime penetravit, et præcelsa seraphinorum loca incomparabilis gloriæ plena transcendit. Quis autem in illo articulo fuerit singulorum

^k Dan. xiv, 55. ^l Act. viii, 39. ^m Gen. xxix, 20.

sensus, quis affectus, quæ comploratio, qui genitus et suspiria, quis dicat? Tacitis proinde, quæ dici non possunt, cogitari vix possunt, tandem exsequiarum cura cum aliis omnes, cum apostolos maxime, et cum præcipue Joanne Domini peræque et dominæ dilectum, tanquam hujus domesticum et familiarem, et omnis apparatus e cælo conscium incessit: et quæ ejus providissima cura fuit, nihil is omnino, quod factum oportuit, infectum prætermisit. Alia litteris persequuntur, qui ex instituto laudandum ejus excessum uberius susceperunt: ego his solum nunc insistam, quæ cum Dionysii nostri laude, cujus proprie acta pertractamus, conjuncta sunt. Itaque cæteris exsequiarum justis debite peractis, ad orationes et hymnos funebres ventum est. Placuit enim sacro apostolorum senatui, uti in Matris Domini sui laudea, tam ipsi quam 445 alii pontificum, si quid in se inesset facundia et pictatis, experirentur. Hic vero erat apostolos videre et audire velut semideos quosdam, irruente in eos Spiritu commutatos, jam de Filio, jam de Matre, prorsus nova, prorsus mira, prorsus divina, pari et obsecundante stylo deprædicantes: jam item alios atque alios, et in his sanctum Hierotheum Dionysii præceptorem, tam excellenter, ipso teste Dionysii eximii laudatoris partes sustinentem, ut omni ex parte, argumenti, dictionis, actionis, affectionis, nomen plane exæquaret suum. Quid ipse autem Dionysius? Nempè qui alios in cælum extollit, ipse de se silet. Verum illud ipsum silentium, et tanta Hierothei contra dilaudatio, mihi omni voce expressius clamat, illas ipsas virtutes, quas in magistro tam diligenter observavit, et tantopere commendavit, in semet abundanter habuisse; et quod est in se ipse expertus, hoc de Hierotheo expressisse. Nam hoc ingenuorum est proprium ingeniorum, e suo spiritu atque fervore de simili alterius aut etiam majori benignam cum animis suis facere conjecturam. Si enim et aliis in rebus tantus fuit Dionysius quantum scripta ipsa demonstrant; in hujus Virginis et matris (amabilissimæ dicam, an admirabilissimæ?) celebrandis tali in consensu præconiis quantus existitisse credendus est? Certe (quod ipse de magistro dixit) totus extra se raptus, totus, in ea quæ sublimissima sublimissime attingebat, transformatus. Sed de hocce apud beatissimam Deiparam sacro conventu, deque profusis in eam honoribus, in præsentia satis. Nam ad tempus quo hæc facta sunt quod attinet (quamvis, ubi de re aliqua constet, pervicacium sit ingeniorum, quærere et altercari de tempore), tamen in anno Christi circiter quinquagesimo octavo, Neronis autem imperii secundo, dicimus accidisse. Rem vero ipsam beatus Juvenalis Hierosolymorum (ubi ea transacta est) episcopus, continua traditione ad sua tempora devotum, abhinc mille ducentis fere annis Marcianum docebat imperatorem (75). Is enim imperator, cum insigni esset pietate, et conjugem eam haberet, a qua sola in pietatis stadio et studio vinceretur, Pulcheriam Augustam scilicet, coram Deo vere pulchram, illa ipsa hortante, ad beatissimæ Virginis perquirendas reliquias cogitationes applicuit suas. Itaque ipsam Juvenalem patriarcham et alios Palæstinæ episcopos, qui ad Chalcedonense concilium ea tempestate convenerant, ad se accitos interrogavit, num sanctissimæ Dei Genitricis sacrum corpus, eo in tumulo in quo primitus compositum fuerat, etiamnum reperiretur; habere enim se in animo, ad unum templorum eidem Virgini dicitorum (tria siquidem illi Pulcheria Augusta Constantinopoli fabricaverat, eaque pulcherrima et augustissima) illud transferre, futurum urbis principalis munimentum atque præsidium. Cui respondit patriarcha, in sacris quidem Litteris de obitu Deiparæ mentionem haberi nullam, antiquissima tamen ad verissimam traditione receptum esse, sanctos apostolos, ejus instante obitu, Hierosolymam undique terrarum, ad quas dispersi fuerant, convolasse, e vita etiam emigranti adfuisse, mortuam cum honore et hymnis tumulasse: quin et ipsum triduum angelicos concentus eo loci auditos esse. Addebat denique, tertio exsequiarum die, cum sancti Thomæ postulatu reclusum fuisset sepulcrum, solas sepulcrales fascias suo loco, perinde quasi paulo ante a corpore desertas, ab ipsis esse inventas; sed inenarrabili odoris suavissimi fragrantia redolentes: ita censuisse ipsos, virgineum corpus a corruptione esse servatum, atque in cælos translatum; igitur denuo tumulum obsignasse, inibique reliquisse. Et sane valde congruebat ut corpus, quod nulli subditum peccato fuisset, id neque corruptioni, quæ a peccato exorta est, subderetur. Quod etiam Propheta regius tanto ante intervallo prospiciens de utroque tam Matris quam Filii incorrupto corpore (76) concinebat: *Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuæ*; hoc est: Tu, Domine, qui es Sanctus sanctorum, nec tu solum, sed et arca sanctitatis tuæ, id est Virgo Maria mater tua, cujus in utero tanquam in arca sanctissima, caste et pudice custoditus es: surgite ambo absque corruptione ad gloriam incorruptam, et requiem imperturbabilem. Decet enim, ut a duobus primævis corporibus manavit per inobedientiam corruptio, sic a duobus novi ævi beatoris sæculi divinis tabernaculis per utriusque obedientiam Deo offerantur incorruptionis primitiæ. Ita Virgo receptis dimissi corporis exuviis, prorsus integra et incorrupta ad regalem conscendens thalamum, inanem in terris tumulum dereliquit: quamvis nec omnino inanem: quippe illa sacri depositi aliquanta præsentia sanctitatem indeptus erat non vulgarem. Hunc tumulum pius imperator quando aliud haberi non poterat, ad se transmissum, in magnificentissimo beatissimæ Virginis templo (*Blachernarum* appellanti) proxime sacram mensam deposuit. Nec vero tacuit idem beatus Juvenalis, eo in cætu adfuisse una cum discipulis et sancto Timotheo atque Hierotheo beatissimum Dionysium. Qui quidem Dionysius, au conspicua tum in persona Virginis quasi plusquam humana majestate, ea quæ passim feruntur, dixerit, nimirum se pro dea eam fuisse habiturum, nisi aut fides aut ratio inhibuisset, 446 id, inquam, nec ita certum habeo, ut asserere ausim; nec ita incertum, ut refellere debeam. Uti enim a novis quidem hominibus (77), sic a doctis ædnodum et piis hujuscemodi opinionis celebrata est auctoritas. Quare hæc aliis relinquentes, Dionysium a sanctis locis ad sui gregis pascua revertentem pedetentim prosequemur.

NOTATIONES.

(67) Quæ hoc capite continetur de sanctissimæ A Virginis excessu historia, partim ex antiqua traditione, partim e sancti Dionysii libro *De divinis nominibus* desumpta est. De traditione testatus est ante mille et centum eoque amplius annos beatus Juvenalis patriarcha Hierosolymitanus, de quo paulo inferius. Verba sancti Dionysii capite tertio ejusdem libri sunt hæc: Ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τῇ

θέαν ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόγου σώματος συνελθῆθαμεν. Παρῆν δὲ ὁ ἀδελφός Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀρχόντης, εἰς, *Quando et nos, ut scis, et ipse (Hierotheus scilicet) et multi ex sanctis fratribus nostris ad intuendum corpus, quod principium vitæ et Dei conceptaculum fuit, convenissemus. Aderat autem et Jacobus frater Domini, et Petrus, supremum et venerabilissimum theologorum columen.*

• Psal. cxxxi, 8. Glycas parte iii, pag. 525.

Quæ verba cum a diversis diverse capiantur, singularum proferendæ sunt sententiæ, ut pateat ex eorum commissione, quænam vera censenda sit.

Prima igitur antiquissima et communissima sententia (quam et nos amplectimur) est, illa Dionysii verba de corpore sacrosancto beatissimæ Virginis Mariæ (ad quod intuum et tumulandum convenierint apostoli) esse intelligenda. Sic enim intellexit Juvenalis patriarcha Hierosolymitanus, qui abhinc mille ducentis retro annis vixit et scripsit. Sic et Andreas Cretensis, Hierosolymorum etiam ipse patriarcha. Sic et sanctus Maximus martyr, sancti Dionysii scholiastes præcipuus, in suis *Scholiis*. Sic et sanctus Joannes Damascenus in oratione *De dormitione Deiparæ*. Sic et Michael Syngelus, presbyter Hierosolymitanus, et Simeon Metaphrastes, et Nicephorus Callistus, et Georgius Pachymeras, et alii e Græcis: ipsorumque item Menæum, et uno verbo, Græci omnes. E Latinis autem S. Gregorius Turonensis lib. 1 *De gloria martyrum*, S. Ildesonsus sermone 4 *De assumptione B. Mariæ*, Albertus Magnus in dictum librum et locum sancti Dionysii, alique quamplurimi, antiqui et novi. Et probatur hæc sententia ratione.

Primo, quia corpus sanctissimæ Virginis aptissime vocatur ζωαρχικόν καὶ θεοδόχον ὄμμα. Nam ζωαρχικόν sonat quod est principium vitæ. Atqui si Christus est vita (ut se ipse appellavit Joannis 14: *Ego sum via, veritas et vita*), et si Deipara est illi principium generationis, certe etiam dici potest principium vitæ. Recte etiam dicitur corpus B. Virginis θεοδόχον, id est *Dei susceptivum*, sive *Dei conceptaculum*, quod scilicet Deum in utero conceperit et gestaverit.

Secundo, quia beatæ Virginis excessus et sepultura causam præbuit justissimam, apostolos et ex apostolicis viris præcipuos eo trahendi, tam ut ejus aspectu et benedictione fruerentur, quam ut ejus sepulturam, velut matris et reginæ, curarent et co-

honestarent. Tertio, quia ejusdem Virginis pietati atque charitati valde consentaneum fuit, ut priusquam terras relinqueret, apostolos et primores discipulos videre, extremumque salutare, ac potissimum solando, docendo, hortando aliquid eis gratiæ spiritualis impartiri vellet. Poterat enim multo justius, quam Paulus, illa verba sacra usurpare, quæ ille ad Romanos: *Desidero enim videre vos, ut aliquid vobis impartiar gratiæ spiritualis ad confirmandos vos, id est, simul consolari in vobis per eam, quæ invicem est, fidem vestram atque meam*. His igitur impellor rationibus, ut primæ huic sententiæ, rejectis aliis, adhaerescam, quæ vero contra obijciuntur, tum refellam, cum alias opiniones produxero.

Secunda igitur opinio est Joannis Scoti in Epistola ad Carolum Magnum, per ea scilicet verba: *Ἐν τῇ θείᾳ τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου ὀμματος*, intelligi conspectum Christi corporalem. Ex hoc enim loco probat, Dionysium una cum Hierotheo et multis aliis Christum vidisse. Cum qua, inquit, multisque aliis sanctis in unum convenientibus, Christus: post resurrectionem corporaliter est contemplatus; aderantque, ut ipse ait, Jacobus frater Domini, et etc. Quæ si ita intelligantur, ut dicantur Dionysius et Hierotheus vidisse Christum in carne ante suam ascensionem, prorsus falsa sunt; tum enim neque ipsi, neque ipsorum magister Paulus ad fidem adhuc erant conversi: un de alia Christi apparitione corporali post ascensionem facta sit sermo, quamvis Græca verba eum quoque admittere sensum possint, tamen etiam sic videtur esse falsus. Nam talis apparitio tam multis simul, et tanto tempore post ascensionem facta, nullo modo, neque ab apostolis, neque ab eorum discipulis (cum ad resurrectionis probationem faceret

plurimum), neque ab ullo prorsus alio, qui spectator tam præclari visi fuisset, tacita eesset. Accedit quod hæc opinio ab alio hactenus recepta sit nemine.

Tertia sententia est Matthæi Galeni Westcappelii, in *Præfatione ad Areopagitica* Hilduini, qui de ædibus Joannis evangelistæ verba illa sancti Dionysii accipit. Porro licet, inquit, alii non incommode fortassis sint ista intellecturi de conventu ad sepulcrum ipsum subdiali, ibidemque concessu apostolico; attamen rectius existimo, de ædibus Joannis evangelistæ accipi posse, in quas recepisse dicitur B. Virginem statim a commendatione Filii sui morituri. Verum neque hæc magnam habet probabilitatem. Nec enim tanti ædes illæ erant, ut earum visendarum gratia e multis et dissiis locis, et e magnis occupationibus evocandi essent tot apostoli et viri apostolici. Quid, quod valde insolens est sermo, ædes vocari corpus? imo nullus unquam sic locutus legitur.

Quarta proinde est Hilduini abbatis, 447 qui in S. Dionysii Vita, capit verba supra posita de sepulcro Christi. Nam agens de libro S. Dionysii *De divinis nominibus*, ubi verba ista exstant controversa, sic scribit: « In quo ostendit, se apud sanctam civitatem, penes sepulcrum Jesu vitæ principis, a Jacobo fratre Domini et Petro apostolorum principe, necnon et a theologo Joanne una cum præfato Hierotheo, et S. Timotheo, aliisque sanctis compluribus audivisse disputationem et fidei sacramentum, et etc. Ubi et sepulcrum Jesu vitæ principis positum est pro eo, quod Græce habetur τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου ὀμματος. Pro hac opinione, tanquam pro aris et focis, depugnat Franciscus Bivarius in *Commentario suo ad Dextri Chronicon*, in anno Christi 48, et quod pro ea quidem afferri potest, enixe affert; sed tamen ad expugnandam sententiam, quæ a tot sæculis et a tot bonis auctoribus recepta sit, ut mihi quidem videtur, invalide.

Primum Bivarii argumentum est, quod auctores nostræ sententiæ (ut quidem ipse sumit Bivarius pag. 98) « manifeste defecerint (uno dempto Baronio) in eodem Dionysii textu explicando: dum ex eo credunt haberi, inibi quoque adfuisse Timotheum Pauli dilectum discipulum, et Ephesiorum episcopum; ad ipsumque libros suos Dionysium nuncupasse: quod tamen verum non esse, ad annum Domini 100, comment. 11, Deo duce, inquit, monstrabimus. » Hæc ille.

Duo igitur dicit: unum quidem, quod omnes, qui verba Dionysii de corpore Virginis accipiunt, iidem, ibi abfuisse Timotheum Ephesiorum episcopum dicant: alterum autem, quod iidem teneant, adeoque ex Dionysii verbis colligant, libros S. Dionysii ad eundem B. Timotheum scriptos esse. Ipse porro utrumque horum falsum esse dicit, atque se ostensurum, nec interfuisse Timotheum illum funeri Virginis, nec ad eum scriptos esse libros; nos autem utrumque pro vero tenemus, et pro certo probabimus.

Ac prius quidem de Timothei præsentia confirmatur ex auctoribus Græcis et nominatim ex illorum antiquissimo Juvenale, patriarcha Hierosolymitano, cujus ante memini. Is igitur coram Marciano imp. et Pulcheria conjugē, cum de ortu ac funere Deiparæ ageret, addit inter alia, etiam Timotheum et Dionysium Areopagitam et Hierotheum interfuisse. De quo vide Nicephorum Callistum lib. xv *Histor. eccles.* cap. 14. Idem Menæa Græcorum expresse testantur.

Quod autem dicit Bivarius, Dionysii verba nihil pro nobis facere, si ad unguem perpendantur, et quod pro hoc confirmando Marsilii profert interpretationem: nihil sane illa contra nos facit, atque

• Cap. 1, 11.

etiam si aliquid faceret, responderemus, ipsorum Patrum Græcorum explicationem, unius auctoris Latini interpretationi longe præferendam esse, et Græcos ipsos melius Græca intelligere quam Latinos. Quamvis et plures Latinorum interpretationes a nobis sint, et novissima quoque nostri Petri Lanssellii, qui Græca illa ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς ὄλεθα, καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τῆν θῆαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνελθύσαμεν, sic vertit: *Cum et nos, ut scis, et tu, et multi ex sanctis fratribus nostris, corporis, quod Auctorem vitæ Deumque recepit, videndi causa convenissemus, ubi καὶ αὐτὸς vertit et tu, quo modo et Michaelis Glycæ interpretes accepit in parte Annalium, ubi eadem verba vertit: Nas quidem una tecum, etc., quod idem est, atque nos quidem et tu, nam αὐτὸς non tantum significat ille, sed etiam tu. Quin et hoc modo accepit idem Dionysius paulo ante, in eodem ipso capite, et eadem pagina, cum dixit alloquens sanctum Timotheum: Καὶ πολλάκις ἡμᾶς καὶ αὐτὸς εἰς τοῦτο προέτρεψας. Et sæpe nos etiam tu ad hoc hortatus es. Quia tamen ambigua est hic Dionysii intentio, non ea nos tantum particula nitimur, ut nebemus Timotheum decessui Virginis adfuisse, neque item verbis illis convenimus nos, quasi ibi comprehendat secum una Hierotheum, aut, si mavis, Timotheum, sed potius illis, ὡς ὄλεθα, ut nosti, quæ bis illic usurpat, quasi velit dicere: Ut ipse optime nosti, qui illic adfueris: deinde etiam illis verbis, quæ post sequuntur, ubi dicit Dionysius se ab ipso Timotheo, memori illorum hymnorum qui tum decantati sunt, partes aliquas inaudisse. Quibus verbis quid indicare velit aliud, quam S. Timotheum memoria retinuisse, quæ illic ad funus D. Virginis, cum præsens hæssset, audiverat?*

Quin et Hilduinus ipse, licet aliter quam nos in aliis senserit, tamen adfuisse Timotheum una cum sanctis Dionysio et Hierotheo, nobiscum sentit; cujus verba licet videre in ejus *Areopagiticiis*. Idem et S. Thomas in *Expositione super librum De divinis nominibus*, cap. 3, ad hunc ipsum locum.

Secundum ejusdem Bivarii argumentum est, quod si Dionysius de transitu ageret, non diceret convenisse ipsos Hierosolymis « visuros corpus ejus, quod vitæ principem Deumque suscepit, » sed sic, « interfuturos migrationi ejus, » etc. Respondeo, diversos diverse loqui, Bivarium more suo, et Dionysium suo; Latinos aliter, aliter Græcos; Dionysium autem Græcis ita locutum, ut omnes Græci, ne uno quidem excepto, intellexerint ibi sermonem esse de corpore Virgineo, non autem de sepulcro.

Et quod addit Bivarius, dicturum fuisse Dionysium, « non quidem ad videndum tantum, sed ad recipiendam ejus benedictionem postremam: nec ad videndum corpus duntaxat, sed ad videndam eam vivam, priusquam migraret ad Filium: » respondeo, nos quidem hodie ita locuturos esse, sed Dionysium in suis libris aliud loquendi genus sectatum, nempe grandiloquum et subobscurum: existimasse autem, facile hæc intellectum iri ab eo, qui iisdem interfuisset exsequiis. Intelligenti enim pauca. Nec volebat Dionysius sua ab omnibus intelligi, cum nec omnibus scriberet, sed solis Ecclesiæ sacris ordinibus.

Addit idem Bivarius: « Quod si velit quis, ut Virginem vita præditam Dionysius nuncupet corpus, inositatum inducet loquendi modum, quo nullus doctorum usus reperitur. » Respondeo, non tam inositatum esse, ut corpus ponatur pro persona, quam ut corpus ponatur pro sepulcro, quod tamen ipse vult. Quis enim ab orbe condito unquam sic locutus est, aut loquetur infinitis post sæculis? « Visamus corpus quod suscepit Joannem, pro, visamus sepulcrum Joannis. Visamus corpus quod suscepit Christum, pro, visamus sepulcrum Chri-

sti. » Certe illa longe tolerabilior est locutio, « Visamus corpus, » quod suscepit Christum, id est visamus Virginem, seu corpus Virginis, » uti et S. Thomas loco ante citato approbat, ita scribens: « Potest etiam intelligi quod conveniunt ad videndum corpus beatæ Virginis Mariæ in ejus morte, quod etiam suscepit Deum in incarnatione. »

Nam ut caro in sacris litteris percerebre pro toto homine ponitur, sic et corpus (quod idem est quod caro) peræque pro toto homine poni potest. De carne quidem obvia sunt exempla, ut Genes. vi, 12: *Omnis quippe caro corruperat viam suam, id est omnis homo, et Psalin. lv, 5: In Deo speravi; non timebo quid faciat mihi caro, et Joannis 1, 14: Et Verbum caro factum est, et Lucæ iii. 6: Et videbit omnis caro salutare Dei.* Non minus autem corpus sic accipi potest, cum a carne non differat; imo vero ita accipitur Sapientiæ 1, 4: *Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia; nec habitabit in corpore subdito peccatis, id est in homine pravo et perverso; alioqui in anima potius habitat sapientia quam in corpore.* Quin et Matth. xxiv, 28, et Lucæ xvii, ultimo: *Ubiunque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ, id est, ubique fuerit Christus, ut multi sauci Patres interpretantur.* Accedit quod proprie et proxime corpus videatur, ac propterea recte dicatur eos convenisse visuros corpus; sicut frequentissime in Scripturis, pro eo quod diceretur: Non videbitis me, reperimus usurpatum, *Non videbitis faciem meam.* Sic Genesios xliii, 3 aliquoties: *Non videbitis faciem meam absque fratre vestro minimo, sic et similia.* Sic et Actorum x, 25: *Amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiit prædicans regnum Dei.*

Adde, propter corpus maxime convocatos videri apostolos, nempe ut illud (cujus præcipue honos id temporis a Spiritu sancto intendebatur) honeste ac religiose sepelirent, atque etiam ut essent, qui et viderent mortuum, et testarentur assumptum. Alioqui unde nobis illa ejus in caelos assumpti tam festa dies? Unde tanta, quanta nunc est, solemnitas provenisset?

At enim urget etiam atque etiam vir admodum diligens et doctus (talem enim certe agnosco), atque Dionysii verbis nos impugnat, istis unimur: *Illic ergo vos contuitum placuit, ut pontifices omnes, etc.* « Nihil igitur, inquit, aliud apostoli et discipuli fecerunt, nisi videre et contueri, quod sepulcro Domini valde congruit, corpori autem Virginis minime, quod nimirum non solum viderunt, sed et sepulture mandarunt. » Sic ille. Cui nos dicimus, neque verum esse quod assumit, neque bene inferri quod colligit. Multa enim ibi præter coautum corporis alia esse facta, indicat eodem loco ipse S. Dionysius; sed omittit ea speciatim exponere, quod et Timotheo nota essent (nempe testi aurito et oculato) et verbis facile exprimi non possent; neque, si possent, deberent. Verba Dionysii sunt: *Ἄλλὰ ἵνα τὰ ἐκεῖ μυστικά καὶ ὡς τοῖς πολλοῖς ἄρρητα, καὶ ὡς ἔγνωσμένα σοι παραλείψωμεν. Sed ut mystica, quæ illic facta sunt, tanquam multis ineffabilia, et tibi cognita, prætermittamus.*

Postremo reprehendit Bivarius, quod a nonnullis dicitur « omnes apostolos funeri beatæ Virginis adfuisse. » Qua de reprehensione id solum habeo dicere: si ab illis hoc dicatur, quasi ex Dionysii verbis, merito eos reprehendi, neque enim id ejus verba sonant, sin ex velusta traditione, quam Juvenalis patriarcha coram augustis principibus Martino et Pulcheria testificatus est, inmerito; nempe accipiendo omnes distributione accommodata, qui scilicet in vivis erant, et adesse poterant. Nam quod duo tantum nominentur, Jacobus et Petrus, his verbis: *Παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφός τοῦ Ἰακωβόου, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης. Aderat autem et Jacobus Christi fra-*

ter, et Petrus supremum et venerabilissimum theologorum columnen; quod hi, inquam, soli nominentur, non obstat quin et alii adfuerint (non enim excluduntur), sed hi tantum a Dionysio, tanquam qui tunc præcipui inter apostolos essent nominis et auctoritatis, nominantur. Nam Petrus erat omnium caput, Jacobus autem urbis Hierosolymorum (quæ urbibus omnibus antistabat, et Judaicæ gentis princeps domicilium erat) antistes a collegis suis constitutus, qui etiam abstinentiæ et austerioris vitæ causa ipsis fidei nostræ hostibus erat reverendus. Quod vero Joannes evangelista nominatus non fuerit, causa in promptu est, quod de ejus præsentia utpote Virgini semper assistentis, nulla superioris posset dubitatio. Imo S. Mariæ cathedralis ecclesia Tornacensis gloriatur se habere de palma, quam sanctus evangelista et apostolus Joannes deferbat præeundo in exsequiis S. Mariæ Deiparæ. Sic enim est in Hierogazophyliaico Belgico Arnoldi de Raisse. Quin et Messanenses in Sicilia frustum aliquod ejusdem palmæ in principe templo asservant. Vide post Francisci Maurolyci abbatis Messanensis Martyrologium adjuncta *Reliquiarum loca*. Ad Paulum autem quod attinet, sive adfuerit sive abfuerit, nihil fraudi est verbis Dionysii, qui mentionem ejus non facit; sed neque assertioni illorum qui dicunt omnes adfuisse; quandoquidem more vulgari loquantur, ut dicant omnes pro parte maxima, et pro iis qui commode adesse potuerint, et quos Deus ei concessu destinaverit.

Nam iidem ipsi qui dicunt omnes adfuisse, postea subjiciunt defuisse Thomam, ac triduo post tantum advenisse: nec sine divino quidem id factum consilio dicunt, nempe ut idem Matris probaret assumptionem, qui Filii comprobaret resurrectionem. Sed Franciscus Bivarius, dum nimis insistit, ut defuisse isti apostolorum cœtui Paulum probet, ostendatque non potuisse esse Hierosolymis anno Christi quinquagesimo octavo, in multis errat. Nam ita scribit: « Adhuc autem mihi difficile id videtur; quoniam anno quinquagesimo septimo (qui fuit Neronis secundus, teste Hieronymo lib. *De scriptoribus Ecclesiæ*, Paulo) Paulus pervenit vincetus Romam, ubi mansit biennio toto in suo conducto, Act. ultimo. Unde anno quinquagesimo octavo non potuit Hierosolymis adesse. » Sic ille. Quod ergo existimat, annum Christi quinquagesimum septimum esse secundum Neronis, aperte fallitur: non enim quinquagesimus septimus, sed quinquagesimus octavus est secundus Neronis, ut liquet ex Eusebii Chronico et Demonstratione Pontaci. Deinde, quod ad probandum pervenisse Paulum Romam anno secundo Neronis, testem adducit Hieronymum, rursus fallitur. Non enim dicit Hieronymus *pervenisse*, sed tantum *missum esse Romam*, inquit, *vinctus mittitur*. Itaque illo anno erat Hierosolymis. Deinde paulo post in accommodanda ejusdem Pauli propheta non parum aberravit, sic enim de illo scribit: « Quia postquam semel Romani venit, nunquam in Orientem reversus est, ut ipse de se prophetaverat Actorum vigesimo: *Ecce ego scio, inquam, quia non amplius videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi prædicans regnum Dei*. » Sic ille. Atqui Paulus non prophetabat se nunquam in Orientem reversurum; imo tunc, cum illa prophetabat, recta tendebat in Orientem, nempe Hierosolymam, ubi et captus et vinctus, ac deinde ductus Romam fuit. Erat autem Mileti Paulus cum illa prophetavit (est porro Miletus urbs Asiæ), eoque vocaverat Epheso majores natu Ecclesiæ. His ergo Ephesiis, et Milesiis potissimum, sed et aliis Ecclesiis Asiæ, quæ ab illis non longe distabant, se posthac per eorum terras non transiturum prædicabat. Neque enim eis verba sic restricte capienda sunt, quasi nulli omnino eorum, per quos transiverat prædicans verbum Dei, essent in posterum ejus visuri faciem, id enim fere fieri non po-

terat. Nam etiam in Judæa prædicaverat, quo tamen jam properabat, et sine dubio aliis quoque in locis inter Judæam, et Asiam mediis. Deinde rursus ex Judæa Romam usque erat profecturus: an in toto illo et tam longo itinere nulla urbs erat, ubi ante prædicasset? neque hoc satis. Roma etiam liber dimissus a Nerone, ad prædicandum ubicunque voluit Evangelium, annos complures abiit, et quidem, ipso teste Bivario atque defensore, etiam in Hispaniam profectus est: quod ego illi assentior. An nullus igitur interea, non dicam e Judæis aut Græcis, sed ex Asianis, quibus tum valedicebat, ejus faciem vidit? nullus ad eum, seu in Syriam, seu in Hispaniam, seu in Italiam, seu alio, ubi erat, ejus visendi aut conveniendi causa se contulit? nullus quacunquē ex occasione in ea loca profectus, ubi Paulus erat, in eum incidit? Res est sana creditu difficilis. Quid igitur, inquires, istis verbis voluit Paulus? Aliud certe nihil quam se in terram Asian, præcipueque Miletum et Ephesum, amplius non rediturum.

Postremo, non posse verba de Christi Domini sepulcro intelligi, probat etiam doctissimus Baronius, anno Christi 48. Quia scilicet sepulcrum illud apostoli jam sæpe viderant, nec erat causa cur id temporis tam multi una convenirent, tam ad videndum illud, quam ad hymnos ibi concinendos. Cui argumento mirum est nihil responsum esse a Bivario. Maneat igitur firmum (quod et Græci omnes docuerunt, et plurimi Latinorum approbarunt) verba sancti Dionysii de conventu apostolorum ad corpus Virginis intueundum, et honore sepulturæ adornandum, intelligenda esse.

Sed quæret aliquis, quamobrem apostolorum nullus mentionem ullam vel mortis sanctissimæ Virginis, vel conventus ad exequias ejus fecerit. Hoc enim quidam Michaeli Glycæ olim proposuit. Illius proinde interrogationem, et hujus responsionem hic lubet apponere. Sic itaque Glycæ parte tertia *Annalium*: « Memini quoque, dilecte fili, inquit, te inter cæteros hujusmodi dubitationem aliquando mihi proposuisse. Quamobrem, aiebas, discipuli Christi et apostoli, rebus aliis in commentarios et historias relatis, prorsus de obdormitione perpetuæ Virginis illius obticuerunt? Hac de re satis est respondere, auctores Evangeliorum Christi administrationem in carne commemorantes, ad ejus a terris in cælum assumptionem pervenisse. At illa experta maculæ Domini nostri Jesu Christi Mater provectam ætatem attingisse perhibetur, ut divinus ille vir Andreas Cretensis antistes auctor est. Quapropter fieri non potuit, ut Virginis illius perpetuæ obdormitio evangelicæ historiæ insereretur, uti quæ longo deinceps tempore, sicut diximus, acciderit. Propterea seorsum peculiari quodam libro de ipsa nihil Christi discipuli memoriæ prodiderunt, propterea quod in explicanda ejus administratione occupati, magnopereque de una illa re solliciti (quo nimirum pacto incredulos fideles efficerent, ac omnes ad puram sinceramque in Christum fidem perducerent) cætera negligebant, præsertim ea quæ ad divinam illam prædicationem nihil facerent. » Sic ille ad propositam quæstionem. Tum subdit consequenter, non omnino neglectam fuisse a discipulis apostolorum hanc de somno Virginis historiam, quandoquidem S. Dionysius in scriptis suis ejus meminerit: « Non tamen omnino, inquit, divina isthæc obdormitio silentio præterita fuit. Nam rerum ille divinarum interpres, magnus Dionysius, de hac admiranda quædam in perscriptis ad Timotheum epistolis tradere deprehenditur. Ac vide mihi, obsecro, quæ dicturi simus ex illius narrationibus decerpta. Nos quidem, ait, una tecum, multisque sacris fratribus, ut meministi, ad spectandum corpus illud, quod vitæ principium et ipsum Deum aliquando continuerat, conveneramus, » etc. Ita ille.

(68-69) *Ut Syngeli utar verbis.* Græca Michaelis A Syngeli verba in *Encomio sancti Dionysii* sub initium, sunt hæc: Καὶ ὁλος ὅλη τῆ ψυχῇ καὶ διαβολῇ καὶ καρδίᾳ τῷ διδασκάλῳ προσεχώρηται. *Et totus tota anima et mente et corde magistro agglutinatus fuit.* Loquitur autem ibi de sancto Paulo magistro suo; nam et alium magistrum habuit S. Hierotheum, cuius alibi meminit.

(70) *Multique aliis vitæ sanctimonia præstantes.* Glycas etiam 70 Christi discipulos una cum apostolis adfuisse existimavit, idque ex ipsius Dionysii verbis colligi: « Ostendit, inquit, in hac narratione sacer ille Dionysius universum prope cœtum apostolorum, et ipsorum 70 discipulorum, ad venerandum hoc spectaculum congregatum fuisse; tum quod eodem tempore discipuli omnes per universum dispersi convenerint; quorum in numero et ipse fuerit una cum Timotheo et Hierotheo. »

(71) *Sive ab angelis, ut quondam Habacuc aut Philippus, rapti.* De raptu Habacuc prophetæ ad lacum Danielis, vide librum Danielis cap. xiv, 35, ubi inter alia: *Et apprehendit eum angelus Domini in vertice ejus, et portavit eum capillo capitis sui, posuitque eum in Babylone supra lacum in impetu spiritus sui. Et clamavit Habacuc, dicens: Daniel, serve Dei, tolle prandium, quod misit tibi Deus. Et ait Daniel: Recordatus es mei, Deus, et non dereliquisti diligentes te. Surgensque Daniel comedit.* Porro angelus Domini restituit Habacuc confestim in loco suo. Itaque bis raptus est Habacuc ab 450 angelo in æra. S. Philippus autem semel, Act. viii, 39, cum baptizasset eunuchum Candacis reginæ. Cum autem ascendisset de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, et amplius non vidit eum eunuchus.

(72) *Sive levibus nebulis, quod quidam arbitrati sunt, etc.* Inter alios Syngelus his verbis: Μάλιστα καὶ ἡ νεφέλη μεταρίον αὐτῶν τῆς ἐσπερίου λήξεως ἀφαρπάσασα, καὶ μετεώρισασα, καὶ ἀερόπορον, ὡς καὶ τοὺς ἀκροτάτους θεόπτας καὶ θεολόγους ἀποστόλους, etc. *Sed imprimis nubes illa, quæ ab occidentis partibus abreptum sublimem ipsum abstulit, perque aerem eunte abduxit, uti etiam summos Dei inspectores et theologos apostolos, alium aliunde repente a finibus terræ in celeberrimam communem omnium matrem Jerusalem asportavit, etc.* Paria fere Simeon Metaphrastes in *Vita S. Dionysii*: Δὲ Πνεύματος καὶ νεφέλης, *per Spiritum et nubem, inquit.*

(73) *Sive etiam, quod multi factum credunt, etc.* Tertia sententia est, admonitos mature apostolos ac discipulos de instante Deiparæ Virginis excessu, conatos ante mortem illi adesse. Quam ego cum Baronio et aliis amplector.

(74) *Annos scilicet circiter septuaginta duos nata.* Divinam Virginem pervenisse ad annum ætatis circiter septuagesimum secundum, tenent hi auctores:

1. Epiphanius presbyter Constantinopolitanus in *Vita Virginis*: « Ætas Virginis, inquit, ad septuaginta duos annos processit. »

2. Cedrenus in *Compendio Historiarum*, ubi de imperio Tiberii Cæsaris agit, sub quo Christus Dominus passus est, ita de B. Virginis Deiparæ excessu scribit: Παρέδωκε καὶ τὴν ἀγίαν αὐτῆς ψυχὴν τῷ Κυρίῳ καὶ Ἰωὴ τῷ Θεῷ αὐτῆς ἐτῶν οὐσα ὅθ' (οὶ καὶ φασι νη') ὥστε μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ εἰκοσι τέσσαρας χρόνους ἐπέβιωσεν. *Tradidit suam sanctam animam Domino et Filio Deo suo annos nata septuaginta duos (quidam tradunt quinquaginta octo). Vixit ergo virgini quatuor annos post Christi in cælum ascensionem.* Ita ibi.

3. Auctor opusculi *De forma et moribus B. Mariæ* apud Anselmum, dicit eam, cum assumpta fuit in cælum, septuaginta duorum fuisse annorum.

4. Favent eidem sententiæ S. Andreas Cretensis, et Simeon Metaphrastes, qui D. Virginem usque ad multam senectutem pervenisse scribunt.

(75) Niceph., lib. xv, c. 14.

(76) *De utroque tam Matris quam Filii incorrupto corpore.* De virginie corporis incorruptione testis est, præter alios, S. Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in oratione *De obdormitione Virginis.* Vide Glycam, parte iii *Annalium*, pagina 326. De Filii autem incorruptione nefas dubitare.

(77) *Ut enim a nobis quidem hominibus.* Primus, quem repererim in ea fuisse sententia, ut Dionysius præ admiratione gloriæ ac majestatis D. Virginis dixerit, se eam adoraturum fuisse tanquam Deum, ni fides obstitisset, est Hubertinus de Casali, qui lib. iv *Arboris vitæ*, c. 38, sic scribit: « Unde Dionysius cum ad eam videndam introductus fuisset, vidit tantum splendorem, et angelorum multitudinem innumerabiliter circa eam, et propriam Virginem tanta luce fulgere, ut dixisse referatur, quod eam, ut Deum, adorasset præ magnitudine gloriæ, quam videbat, nisi evangelica fuisset fide coactus. » Sic ille. Nota idiotismos Gallicos, *propriam Virginem pro ipsam Virginem, et coactus pro impeditus.* Claruit hic auctor, teste Trithemio *De scriptoribus ecclesiasticis*, sub Alberto imp. anno Domini 1300. Hubertini opinionem secuti sunt Dionysius Rickelius in cap. 3 *De divinis nominibus*, art. 16; Petrus Canisius lib. iii *De Deipara*, cap. 21; Petrus Ribadeneira in *Vita S. Dionysii Areopagitæ*, et alii illos secuti.

CAPUT VII.

Dionysii ab Hierosolymis reversi pontificiæ occupationes, et apostolici discursus.

(78) Posteaquam justis beatissimæ Virgini ex more persolutis, sua unicuique negotia et sacer institutus discessum persuaserunt; tum et Dionysius, divinæ consolationis et celestium opum plenus, ad iter se accinxit. Viderat enim præcipuum et unicum fere mundi miraculum, quod tam multi videre concupiverant, tam pauci viderant; nec viderat ipse tantum, sed etiam ex visu simul et auditu mirabiles quasdam amoris sancti faces, et incensa virtutum ejus, unaque Evangelii disseminandi studia mente conceperat: cum apostolis etiam et discipulis Domini de rebus maximis ac divinissimis familiariter collocutus fuerat, tantosque ex omnibus fecerat profectus, quantos brevi sermone complecti difficile est. Quare tanquam nihil aut parum esset, quod hactenus in vinea Domini laboraverat, ad longe majora vastum illum pectus his inflammatum incendiis pertendebat. Neque illum sinebant ea quæ ab aliis per latum orbem variis in regionibus facta audiverat, somnum oculis capere. Ita continenter obversabantur animo, ita dies noctesque ad paria stimulabant. Quamobrem ita reditum Athenas disposuit, uti et per longa itineris spatia quam plurimos, quacunq; transiret, Christo studeret mortales adungere, et una statueret, postquam ad suos pervenisset, rebus inibi, quanta maxima diligentia compositis confirmatisque, ad incultiora et opis suæ indigentiora loca se transferre. Igitur suis redditus, cum jam non qualis antehac visus, sed tanquam angelus aliqui de cœlo lapsus suspiceretur ab omnibus, amaretur ab omnibus, viam ad res quas intendebat, feliciter peragendas invenit expeditissimam. Itaque et cœtus habere frequentiores, et ea in illis perdo:ere, quæ ut scitu maxime necessaria, ita fructu essent uberrima: si:ei scilicet præceptis mordicus inhæ-

vero et ea frequenti 451 repetere memoria, ac liberis suis domesticisque tradere: fidem vero, quæ alioqui inanis sit et infructuosa, probis moribus et honestis actibus corroborare et cohonestare. Quam in rem haud raro singula singulorum tam in se quam erga alios officia exponebat, quid parentes filiis, quid filii parentibus; quid domini servis, quid servi dominis; quid conjuges alter alteri, et omnes inter sese deberent. Denique quid viduis, quid virginibus, quid cœlibem vitam sequentibus præcipue cordi esse oporteret. Nam et in his omnibus inculcandis præcipuos instituisse apostolos non solum in libris legerat, sed etiam oculis auribusque acceperat. Quia vero longe maximum momentum ad Ecclesiam in suo flore ac vigore sustentandam, imo et ad amplificandam quoque, et adversus omnes hostium insultus protegendam, in accurata sacrorum ministrorum disciplina positum esse intelligebat, propterea et totius doctrinæ formam ipsi præscripsit, et se ipsum (quod Paulus a Tito exigebat, et in illo a cunctis episcopis) *exemplum præbuit bonorum operum*; hocque omnibus modis satagit, ut qualis esset ipse, aut esse vellet, tales post se in Ecclesia sua relinqueret successores. Quod profecto qui pro dignitate præstat, haud minus Ecclesiæ importat enolumentum, quam si integram aliquam ad Christi fidem adduceret provinciam. Quin vero etiam multo magis; nam vel unicus talis antistes, non unius duntaxat, sed plurium instar est provinciarum. Nec dubitem affirmare (ut ne longe hinc abeam) sanctum Paulum in unius Dionysii perfecta informatione non minus fecisse commodi, quam si multas Christianæ religioni regiones adjunxisset. Is enim Dionysius totam Atticam, ut amplius opera Pauli opus non esset, Christo acquisivit: is multas alias provincias cursim a Paulo adumbratas, et primis duntaxat coloribus tinctas, magistri relegens vestigia, omnibus perfectæ doctrinæ numeris absolvit: is bonam Galliarum partem, is non minimam Hispaniarum ditionem tam per se quam per suos Christianæ legi subjecit. Sapientissime igitur, quod dicere institueram, in princeps Ecclesiæ membrum, sive in ordinis sacri bonam ac perfectam constitutionem atque disciplinam, cura peculiari incubuit. Atque illud in primis et singulariter commendavit, ut ordo quisque inferior superiori, hic autem supremo (ut lex est Dei et naturæ) subjectus esset; ne quisquam adversus superiores, quos Dei loco habere et revereri et audire debeat, sibi quidquam temeraria audacia arrogaret. Contra quod ejus mandatum si quis interdum sui obliviosus veniret, mire agebatur animo; et culpæ reum, licet alias mitissimus, haud sine justa verborum acrimonia severius emendabat. Ejusce experimenti testimonium Demophilus ille cultor (79) sive monachus præstare potest. Erat enim ex eo laicorum ordine, qui ob majorem pietatis cultum cultores, et ob unius Dei, rejectis omnibus mundi et rerum terrenarum curis, peculiare servitium, monachi nuncupabantur; sed cum inferiorem se non presbyteria modo, sed etiam diaconis deberet meminisse, nescio qua imprudentis zeli imagine ad inspieiendum vero atque justo abstractus, contra sacerdotem quempiam audacius insurgere, et nimiam ejus in improbos, ut sibi persuadebat, indulgentiam vehementer incusare cœpit: quin etiam poenitentem quemdam criminum suorum medelam ab eodem sacerdote exposcentem, acerbius repellere, et in adyta contra fas ingressus, eum cui ea ingrediendi jus esset, cum acerbis dictis aditu prohibere non reformidavit. Quod factum postquam Dionysius ex amborum tam presbyteri, quam ipsius Demophili litteris accepisset, non mediocriter sane (quemadmodum rei gravitas exigebat) commotus animo, sive ob violatum in Ecclesiæ membris debitum ordinem, sive ob monachi a maligno spiritu illius acerbam arrogantiam, tanta cum animi cæcitate conjunctam, merito excaudit. Quippe in eum qui irrogatam sacerdoti injuriam zelum putaret, et qui perturbatum ab se ecclesiasticæ dispositionis ordinem, officium ac pietatem nominaret. Adeo insinuata bonis mentibus superbia sensim omnem extundit veræ sapientiæ virtutisque sensum. Quid autem vir sanctus tali ipse ac tempore? Aberat tum Athenis, ad alia pro religionis necessitate et incremento profectus, nec tam commode poterat adeo enormiter prolapsam absens relevare, quam animus erat, aut res postulabat; memor tamen illius boni Pastoris, qui ove una perdita dimittit nonaginta novem in deserto, ut requirat centesimam, et alias ipse omnes curas et negotia, ut huic uni intenderet, atque a recta rationis orbita deerrantem unam oviculam reduceret, tantisper seposuit. Epistolam igitur ad eundem Demophilum conscripsit, et ex abundantia quidem charitatis bene longam; sed non longiorem tamen quam doctorem, et utraque persona digniorem. Cujus cum exemplum in promptu habeam, sitque ea longe pulcherrima et adæque saluberrima, nihil cunctabor eam ponere in medio. Nam præter ipsius doctoris nostri excellens ingenium, doctrinamque sacrarum Litterarum longe uberrimam, tria præterea exhibebit suis egregie depicta coloribus non minimi pretii documenta, quæ in ipso fonte juvabit recognoscere, nempe quanta sit mansuetudinis apud Deum publicritudo et æstimatio; quantum hominis arrogantis et in aliena officia se immittentis, peccatum et supplicium; ac postremo, quanta existat divinæ benignitatis 452 erga peccatores patientia, longanimitas, commiseratio. Cujus quidem virtutis etiam exemplum ibidem profertur, quo nullum usquam alibi post Evangelium et Acta apostolorum (nisi me prorsus fugit ratio) nec antiquius reperias, nec efficacius. Epistolam igitur, talia et tam salubria continentem medicamina, nunc expromam.

NOTATIONES.

(78) Continet reversionem S. Dionysii conventu Hierosolymitano, et disciplinæ ecclesiasticæ præclaram in Atheniensi episcopatu constitutionem. Cujus disciplinæ observandæ quam studiosus exactor fuerit, et violatæ severus castigato, exemplo Demophili monachi, seu cultoris, ibidem ostenditur.

(79) *Demophilus ille cultor.* Qui in populo, sive

inter laicos, præcipuæ pietatis ac devotionis statum profitebantur, cultores, ab eximio virtutum cultu, appellabantur; Græce *θεραπευται*, a verbo *θεραπεύω*, *colo*. Iidem et monachi appellabantur, quod *μόνη Θεῷ*, *soli Deo*, vacarent, pietatemque unice colerent.

CAPUT VIII.

Dionysii ad Demophilum cultorem sive monachum, officii et humanitatis limites transgressum, vindex epistola.

DEMOPHILO cultori, DIONYSIUS, salutem.

Tradunt Hebræorum historiae, o generose Demophile, etc. *Exstat Græce et Latine supra, inter Epistolas S. Dionysii, Operum ejus tomo I, ordine octava.*

453-456 Hac epistola Dionysius tanquam bonus pastor velut fistulæ sono exerrantem oviculam in or-
p Tit. ii. 9 Matth xviii, 12; Luc. xv, 4.

dinem revocavit. Sed quam bene in eadem epistola dictum illud Salvatoris nostri sua oratione vir sanctus confirmavit : *Omnis scriba doctus in regno cœlorum* (id est in Ecclesia) *similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera* ! Quam multis enim epistola illa et veteribus et novis exemplis atque sententiis, ex utroque depromptis Testamento, abundavit ! et quam apposite illud S. Carpi (fuit is quoque Pauli apostoli discipulus, et Troade postmodum episcopus) pulcherrimum et recentissimum exemplum, proptereaque et certissimum et utilissimum, ad extremam epistolam (ubi scilicet amoris erga Jesum aculeos relinqueret) usurpavit ! Si quis porro sit, quem desiderium teneat cognoscendi, qualis quantusque in suis ad populum concionibus idem Areopagita fuerit, non sunt sane alibi alia ejus cognitionis quærenda vestigia : cum ex laudatis modo litteris abunde id liceat intelligi. Qui enim unius hominis emendandi causa tantum operæ studiique attulit, atque ex universa fere Scriptura fortissimas, eique quod agebatur, opportunissimas rationes protulit ; quid fecisse eum existimamus, cum ad erudiendam, dirigendam, corrigendam multitudinem, publice in templo perorandum fuit ? Sed, o factum male, et ingratum illud sæculum (quodcumque illud fuit) quod tanti viri dignas immortalitate cohortationes aut socordius excepit, aut negligentius conservavit ! Verum omissis quæ habere non possumus, ad alia ejus acta, quorum felix superest recordatio, gressum promoveamus.

457-459 CAPUT IX.

Dionysii per Neronis tempora evangelicæ excursionēs.

Atheniensis Ecclesiæ rebus, quemadmodum supra memoratum est, ordinatis, eodem instinctus est spiritu Dionysius, qui sui præceptores apostoli ; nempe ad ea excurrendi loca, quæ nondum suscepta fide, aut certe nequedum satis firmata, præsentis auxilii magis indigerent. Primo igitur vicina Athenis oppida urbesque obiit, et Christi nomen, sicubi hactenus inauditum erat, circumtulit, et si auditum et prædicatum fuerat, novo præconio firmavit, roboravitque ; nec ullis in eo extollendo et in spe salutis ostendenda laboribus pepercit. Et magnus sane in ipsa Græcia patebat industriæ exercendæ campus. Syria enim atque Asia, et proximæ illis regiones, ubi diutius apostoli hæserant et curaverant, religionis nostræ præceptis utcumque imbutæ erant : at vero Græcia (si Corinthum quidem exceperis, ubi a Paulo biennium exactum est) ob exigua commorationis apostolorum spatia, levius fidei disciplinis tincta erat. Nunc autem sub annum Domini sexagesimum secundum (80), quo impurissimum Nero sextum agebat imperii, Romam ipsam apostolorum princeps excolebat, Paulus in Galliam demigrarat (81), totusque (quod jam diu proposuerat) in Hispanias ferebatur (82) ; Joannes in Asiam discesserat, alii alias extra Græciam provincias administrabant, nonnulli etiam martyrio cursum finierant ; Andreas quidem e Scythia sua Europæa (83), quæ illi sortito obtigerat, in Achaiam descenderat, egregiam ibi messem pro certo messurus, si plus licuisset inter mortales degere : sed Ægææ proconsulis malitia et insipientia sermones sanos non ferentis, atque ipsius etiam athletæ ingens crucis desiderium, in qua mori prægestiebat, nuper eum cœlo tradiderant. Itaque Dionysius, qui suum esse judicabat per apostolorum vestigia gradientem invigilare, ne post eorum discessionem venirent *lupi rapaces* (84) *non parcentes gregi* *, neve sparsa Evangelii semina nullo irrigante cito exarescerent, cum illam ipsam Achaiam, tum finitimas ei regiones adiit, lustravit, confirmavit. Hinc frequens in itineribus erat, et ubicunque aliquid Ecclesiæ periculum seu a Judæis, seu a gentilibus, seu ab hæreticis imminere intelligebat, promptus alacerque occurrebat. Nihil enim lucro fidei, ne animam quidem suam, anteponebat. Nec minor illi diligentia celeritasque erat, sicubi amplificandæ religionis spes aliqua ostendebatur. Mox enim rupta mora, et suorum oblitus incommodorum, tanquam ad gratissimas animo suo delicias illo convolabat. Nimirum tale est verorum Dei amatorum ingenium, talis animi impetus, ubi ejus, quam summe amant, agi gloriam senserint, continere se non queunt, quin alia omnia abjiciant, et in unum pro cunctis nervos omnes intendant, quod placere dilecto suo intellexerint. Id scilicet amoris, id ferventis affectionis est testimonium. Qui amor eo fuit in Dionysio erga Christum major, quo magis illius erga se immensam charitatem et antehac præseuserat, et perpetuo sentiebat. Nam quis divinum adversus homines amorem vel acutius penetravit, vel impensius æstimavit, vel expressius descripsit, vel denique in se susceptum ardentius exprompsit, atque in alios transfudit, quam hic unus Areopagita Christianus ? Tali ergo ardens amore, cum propinquiores Athenis urbes percurrisset, suisque omnia flammis incendisset, ad alia atque alia progressus in Phrygiam usque pervasit (85). Qua vero cumque transibat, non modo sereni cœli instar diffusa fidei luce omnes errorum tenebras depellebat, sed etiam una cum vitis animi varios corporis morbos languoresque percurabat. Hinc fiebat, ut eum non velut hominem in terris natum, sed quasi Deum aliquem de cœlo lapsum, talibus insueti miraculis, susciperent, et illum certatim alii appeterent, alii retinerent, invitique tam beneficum salutaremque virum a se dimitterent. Sic apud Troadem in minore Phrygia, cursu tantisper represso, annos aliquot constitit, et fabulosæ illius Cybeles, seu matris deum (86), ut ipsi vocabant, superstitiosos impurosque cultores ad religiosam sinceramque unius veri Dei venerationem traduxit. Inde autem reversus, jam inter Lacedæmonios versabatur (87), et rem Christianam totis viribus promovebat, cum fama de comprehensione Pauli in urbe Roma, et de imminente ejus nece passim pervagata, ad eum pervenit. Nunc enim Neroniana crudelitas majoribus furiis agitata, nullo discrimine in quoslibet sæviebat ; quum et matrem et præceptorem duplici prostrata pietate jam 460 occiderat. Dionysius igitur et patris sui, a quo vitam acceperat, et pontificis sui, a quo initiatus et antistes creatus fuerat, et præceptoris sui, a quo tam multa et tam divina didicerat, ultimum videndi et alloquendi, ac, si res ferret, etiam commoriendi percupidus, expeditis quæ in manibus erant negotiis, festinanter Athenas repetiit : Publium, qui deinceps gregi præesset, in locum suum subrogavit (88) : Romam sociis aliquot comitatus properavit (89). Verum quantacunque usus celeritate, non quivit ante peractum ejus certamen, et obtentam martyrii palmam, advenire. Nam et necessariæ quaedam per iter occasiones, quas negligere nefas erat, vel invitum aliquantis per remoretæ sunt ; et importunus honorum omnium osor Nero, subdente ei faces nequissimo dæmone, atque ad facinus præcipitandum importunius propellente, jam duo totius religionis prima capita cruce et ferrò una eademque die susuleraf. Quæ tunc autem tristitia pium Dionysii cor pupugerit, qui mærorum animum obsederit, qui fluctus lacrymarum pectus obruerint, cum peracta se absente tam eximia duorum Ecclesiæ principum certamina intellexit, quis dicat ? Nec enim digne æstimari tale damnum potest, nisi ab eo qui Petrum et Paulum viderit, audierit, familiariter coluerit. Sperabat Dionysius ex illis Ecclesiæ columinibus

* Matth. xii. 53. * Act. xx, 29

multa quærere, multa discere, et super populi sui regimine, et de suscipiendis in alias, quas ipsi designassent, terras peregrinationibus extrema mandata et verba capere. Sed spes omnes, tantæ intercursum calamitatis, irritæ ceciderunt. Illi ad præmia evocati erant, ipse Dionysius et sacri ejus collegæ non nisi ad graves luctus, et immaniores cum inmanissimis hostibus luctas relictis, talibus amissis belli ducibus, et tam fera in terris dominante et sanctum Dei populum premente bestia, in alio fere nullo, nisi in Domino exercituum, spes suas omnes collocare. Quid enim melius? quid tutius? quid fortius? *Id est scilicet, qui potissime et suprema manu Ecclesiam regit, custodit, protegit: is est qui pastoribus suis diu nocturne præsto est: is est qui consilia rerum agendarum jam vigilantibus suggerit, jam dormientibus per somnia et visa (quod sanctis haud infrequens) cum futuris eventibus ostendit.* Et Dionysio quidem alia in persecutione quid demonstraverit, post dicitur (habemus enim certum et clarum ejus rei testimonium [90]): nunc autem in temporibus perinde calamitosis, quin multa quoque ostenderit, quamvis hæc modo litterarum penuria desiderentur, nihil prorsus causæ est cur ambigamus, imo scripta ejus humano captu altiora (ut aliis destituatur omnibus) liquido clamitant. Verum de his suis brevi erit locus; cætera hujus peregrinationis persequamur. Hoc saltem inter anxiosos suos dolores consecutus est Dionysius non mediocris solatii, quod sublatis e medio præceptoribus, vivas eorum imagines in utriusque discipulis conspexerit, cum iis sermones consiliaque contulerit, ab iis multa, quæ a magistris audire non potuit, ex visu audituque relata cognoverit. Nam Romæ quidem Titum et Lucam invenit, antiquos Pauli comites (qui et ipsum sepulturæ mandarunt [91]), et Timotheum quoque, ut vero est simile, quem idem apostolus, celerem certaminis sui finem prospiciens, ad se Romam accelerare jusserat; sed et Clementem, quem plerique Latinorum, ut auctor Hieronymus, Petro proximum pontificem constituunt (92). Nam sane Clemens post Petrum saltem aliquandiu sedem primus tenuit, sed brevi post, sive cupidus alio demigrandi, sive qualibet alia de causa, lubens volens Lino cessit. Hinc Linus a Petro apostolo (tacita ob temporis brevitate administratione Clementis) primus in serie pontificum numeratur. Permultum tamen idem Clemens in illo sui episcopatus quamvis exiguo spatio, Ecclesiæ profuit. Nam et res Ecclesiæ urbanas, parentum orbitate non parum turbatas, composuit, et eorum qui multi propter videndos apostolos Romam confluerant, alios alio, Dionysium in Galliam amandavit. Quin et ipsemet, relicta Lino Roma, et tradito simul Ecclesiæ pontificatu, in alias orbis plagas, quo fidei necessitas invitabat, factam sementem ivit. Verumenimvero, quia isthæc Dionysii in Galliam amandatio non adeo tenuis gloriæ, neque fructus fuit, ut tam leviter perstringenda sit, de illis justus et plenus sermo nobis in præsentem instituendus est.

NOTATIONES.

(80) *Nunc autem sub annum Domini sexagesimum secundum*, etc. Illic annus apud Eusebium in Chronico, et apud alios occurrit cum Neronis sexto, cujus toto fere tempore imperii, et aliquanto etiam ante illud S. Petrus Romanum tenebat episcopatum; quippe secundo anno Claudii illuc profectus fuerat, eodem auctore Eusebio.

(81) *Paulus in Galliam demigrarat*. Nam profecturus in Hispaniam, per Galliam transivit, et Ecclesiam per transennam visitavit firmavitque, nam et Viennæ fuisse creditur, et Arelatæ, et Narbone: ac Viennæ quidem Crescentem **461** præfecisse episcopum, Arelatæ Trophimum, Narbone Paulum Sergium, olim præconsulem. De Crescente et Trophimo vide Adonem in *Chronico*, ætate sexta; de Paulo Sergio, *Martyrologium Romanum* ad 22 Martii.

(82) *Totusque (quod tam diu proposuerat) in Hispanias ferebatur*. De proposito illius itineris et retardatione exstat ipsiusmet Pauli testimonium in Epistola ad Romanos, c. xv, 24, his verbis: *Cum in Hispaniam proficisci cæpero, inquit, spero quod præteriens videam vos, et a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruius fuero*. Uti ergo per Italiam transiens, voluit Romanis *ex parte frui*, hoc est, aliquandiu apud illos versari, quamvis ibi esset Petrus apostolorum e rhyliæns; multo magis per Galliam iter faciens in Hispaniam, voluit tempus aliquod apud Gallos ponere, ubi usus et necessitas erat major, præsertim invitantibus (ut minime dubium est) novis Christianis.

Non est enim dubitandum, quin S. Paulus vinculis, quibus Romæ a Nerone detinebatur, exsolutus in Hispaniam profectus sit. Si quis tamen dubitet, dubio eum liberabit Franciscus Bivarius quæstionis hujus diligens et exactus pertractator. Videatur ejus *Commentarius in Lucii Dextri Chronicum*, ad annum Christi 64, num. 4.

(83) *Andreas quidem e Scythia sua Europa, etc.* Acta sancti Andree breviter expressa sunt in *Romano Breviario*, unde ea, quæ hic diximus, confirmantur.

(84) *Ne post eorum discessionem venirent lupi rapaces, etc.* De hoc præmonuerat Paulus, Miletum cum

A esset, majores natu Ecclesiæ, qui Epheso ad eum convocati venerant. Nam inter alia: *Ego scio, inquit, quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi*, Act. xx, 29, etc. Neque hoc Dionysium latebat, proptereaque obviam ejusmodi lupis pro fidei defensione occurrebat.

(85) *In Phrygiam usque pervasit*. Fuisse in Phrygia, et quidem Troade aliquandiu substitisse, testes sunt antiqui Vitæ S. Dionysii scriptores, Hilduinus, et alii.

(86) *Et fabulosæ illius Cybeles seu matris deum*. Miræ sunt de Cybele ista fabulæ. Orpheus eam appellat omnium matrem, tam deum quam hominum, et quarumlibet rerum, in istis versibus:

Μῆτηρ μὲν τε Θεῶν ἡδὲ θνητῶν ἀνθρώπων,
Ἐκ σοῦ γὰρ καὶ γὰλα καὶ οὐρανὸς εὐρύς ὑπερβεν,
Καὶ πόντος, πνοιαὶ τε, φιλόδοξος, ἀερόμορφε,

Mater divorum pariter materque virorum,
Ex te terra parens frugum, cælique profundum,
Et mare cum ventis veloci percita cursu, etc.

Hæc Cybele plurimis appellata est nominibus: quæ vide apud Natalem Comitum libro nono *Mythologiæ*, capite quinto. Eam porro nihil aliud fuisse quam terram, et quod omnia quæ illi a poetis attributa sunt, in terram quadrent, egregie ostendit Lucretius Carus, libro secundo *De rerum natura* (v. 599-608), in illis versibus et deinceps:

Quare magna deum mater, materque ferarum,
Et nostri genitrix hæc dicta est corporis una.
Hanc veteres Graium docti cecinere poetæ
Sublimem in curru bigugos agitare leones:
Aeris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem; neque posse in terra sistere terram.
Adjungere feras: quia, quamvis effera, proles
Officiis debet molliri victa parentum.
Muralique caput summum cinzere corona;
Eximius munita locis qui sustinet urbes.

Vide ibidem plura, et apud Diodorum Siculum lib. III *Bibliothecæ*, et apud Macrobius, libro I *Saturnaliorum*, cap. 21, et ejusdem deæ depictum sit-

molacrum sedentis in curru a leonibus vecto, et tenentis una manu sceptrum, altera clavem, etc., apud Vincentium Cartarum Rbhegiensem, et apud Antonium du Verdier in libro inscripto, *Les images des dieux des anciens, etc.*

Cum igitur Phryges terram sub nomine Cybeles ut deam colerent, miraque superstitione cum tympanis et tibiis ejus festum diem celebrarent, laboravit S. Dionysius, ut eos ab istius falsæ idololatricæ, ad verum unius Dei cultum, per sancti Evangelii prædicationem perduceret.

(87) *Jam inter Lacedæmonios versabatur.* Occupatus erat S. Dionysius convertendis Laconibus, cum nuntium accepit de comprehensione principum apostolorum Petri et Pauli. Igitur magno illorum ante extremum certamen videndorum et conveniendorum desiderio citissime Athenas reversus, et dispositis inibi Ecclesiæ rebus, iter Romam versus suscepit. Ita testantur vetera sancti Dionysii Acta.

(88) *Publium, qui deinceps gregi præses, in locum subrogavit.* De Publii post Dionysium in Atheniensi Ecclesia successione, testis est antiquissimus auctor, S. Dionysius Corinthiorum episcopus, apud Eusebium, libro iv *Hist. eccles.*, cap. 22.

(89) *Romam sociis aliquot comitatus properavit.* De hoc Romam adventu post apostolorum necem, tenente clavem Ecclesiæ S. Clemente, cuncti fere antiquiores consentiunt Latini et Græci.

(90) *Habemus enim certum et clarum ejus rei testimonium.* Nempè in Epistola ipsius Dionysii ad sanctum Joannem evangelistam, ubi visum suum de regressu ejus ab exsilio aperit.

(91) *Qui et ipsum sepulturæ mandarunt.* Titum et Lucam Pauli comites adfuisse ejus martyrio, et præfuisse sepulturæ, colligitur ex Actis martyrii ipsius Titi apud Equilinum, lib. vii *Catal.*, cap. 408, ubi sic inter alia : « Post duos autem annos Titus ad Paulum Romam accessit : cum quo et fuit usque ad interfectionem ejus a Nerone, corpusque ipsius una cum Luca evangelista sepelivit. » Et ex Actis Pauli apud eundem lib. vi, cap. 23 : « Corpus autem a Tito et Luca in ipso loco sepultum fuit. »

(92) *Quem plerique Latinorum Petro proximum pontificem constituunt.* Sic fere loquitur S. Hieronymus in lib. *De illustribus Ecclesiæ scriptoribus*, cap. 15, ubi postquam ex Eusebii sententia (cujus in hoc libro interpretis est) Clementem in pontificibus quartum recensisset, hoc est, post Petrum, Linum et Anacletum, subjecit hæc verba : « Tametsi 462 plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum », putent fuisse Clementem. » Dux igitur Latinorum in hac sententia est Tertullianus, secundi sæculi scriptor (nec enim e Latinis est antiquior), qui in lib. *De præscriptionibus adversus hæreticos*, cap. 32, ubi ab illis requirit, ut ostendant successionem suam ab apostolis : « Edant ergo, inquit, origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem episcoporum suorum ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris (qui tamen cum apostolis perseveraverunt) habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt. Sicut Smyræorum Ecclesia habens Polycarpum, ab Joanne collocatum refert : sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit. » Hunc sequitur Hieronymus, lib. i *Adversus Jovinianum*, ante medium : « Ad hoc, inquit, et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, » etc. Et l. xiv in *Isaiam*, cap. lxi, sub finem, citans verba ipsius Clementis ad Corinthios, de Christo humili : « De quo, inquit, et Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios : « Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus non venit in jactantia superbix, cum possit omnia, sed in humili- » etc.

A Accedit eidem sententiæ Ven. Beda, l. ii *Hist. Anglorum*, cap. 4, ubi agens de Augustino Britanniarum archiepiscopo, qui sibi successorem adhuc vivens ordinavit : « In quo et exemplum sequebatur, inquit, primi pastoris Ecclesiæ, hoc est beatissimi apostolorum principis Petri, qui fundata Romæ Ecclesia Christi, Clementem sibi adiutorem evangelizandi simul et successorem consecrasset perhibetur. »

Vide Baronium tomo I *Annal.* ad Christi 69, ubi tamen non admittendum, quod dicit et putat, magis exacte et ex sua sententia loqui Hieronymum, in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, quam alibi. Nam constat, eum nihil aliud habuisse propositum in lib. *De scriptoribus*, quam ut scriptores ecclesiasticos ex Eusebio colligeret, et qui post eum fuerunt, adderet, cum sæpe verbotenus ex eo capita integra habeat. Unde illic non ex sua, sed ex Eusebii loquitur sententia. Neque item valet auctoritas e carminibus attributis Tertulliano, cum satis ex ipso Tertulliano lib. i *Contra Marcionem*, constat nihil ipsum metro scripsisse contra illum ; et iv, libros illos carminum adversus Marcionem, qui prorsus ignoti veteribus fuerunt, et recenter a Pamelio inventi, scriptos esse ab aliquo simio Tertulliani, non a Tertulliano, ut alibi doceo fusius.

B Accedit et Hugo de S. Victore, in mystica arcæ Noe Descriptione, cap. 4 : « Post Petrum, inquit, sequitur Clemens, Anacletus, Evaristus, » etc. In eadem sententia est Marianus Scotus ad annum Neronis 14, pro qua etiam citat Leonis II papæ Decretalem.

C Antiqui etiam Vitæ S. Dionysii scriptores indicant eum venisse ad Clementem Petri proximum successorem : sanctus Methodius, Simeon Metaphrastes, Hilduinus, et alii. Verba Methodii sunt : « Ὁ μὲν πρὸ τοῦ τὸν μακάριον Πέτρον διὰ τῆς νέκρας τοῦ μαρτυρίου καταξωθῆναι τῆς ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ συνδιαγωγῆς τῶ μακαρίου τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας παρέθετο, λέγων Ὁσπερ παρὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἴδουσαί καὶ δεῖσαι ἐμοὶ δεδοσθῆναι ἐξουσίαν, οὕτως καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαι σοὶ καὶ δίδωμι, ἵνα ὃν ἂν δῆσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδομένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Verumtamen antequam beatus Petrus victoria martyrii vitam regni cælestis adeptus esset, beato Clementi Ecclesiæ tribuit potestatem his verbis : « Quem admodum mihi a Domino meo Jesu Christo ligandi atque solvendi potestas concessa est, sic eandem quoque potestatem tibi in æternum tribuo atque trado, ut quemcumque in terra ligaveris, sit ligatus et in cælis. »

D Et paulo post, ita de Dionysio : Εἰσελθὼν δὲ καὶ εὐρῶν τὸν μακάριον Κλήμηντα, ὡς ἀνωτέρω εἰρηται, τὴν τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἔχοντα ἐξουσίαν, μετὰ τῆς καθηκούσης τιμῆς εὐθέως, ὡς οἶόν τε ἦν, ὑποδέδεκται, etc. *Ingressus vero Romam Dionysius, cum invenisset beatum Clementem, ut superius dictum est, tenentem sedis apostolicæ potestatem, ab eo statim cum honore convenienti, ut facultas fuit, exceptus est, etc.* Ubi indicat venisse Romam Dionysium Clemente recenter post Petri mortem pontifice ; in sequentibus autem persiquitur, quomodo sit ab eodem Clemente in Galliam missus, et quibus sociis. Idem docet et Metaphrastes, dum scribit, paulo post reditum ab Hierosolymitano conventu, relicti Athenis, magistri Pauli vestigia secutum, tandem venisse Romam, et accessisse ad Clementem tunc pontificem a Petro creatum. Ex quibus, et ex multis aliis colligitur, minus videri probabile, quod Baronius existimavit Dionysium venisse primum Romam annis triginta circiter post mortem S. Petri, hoc est, postquam ad Joannem evangelistam ab exsilio reversum accessisset. Reversus est autem Joannes sub Nerva, qui cæpit regnare anno Christi 99, ut ipsemet notat Baronius. Esto igitur, iverit illo anno Dionysius ad Joannem, et eodem aut sequenti, hoc est, centu-

simo Christi, Athenas redierit, et Athenis Romam ad Clementem accesserit; nonne a morte Petri, quam statuit idem Baronius anno Christi 69, continentur usque ad 99 Christi, quo Romam Dionysius venerit, anni 30, aut amplius. Hoc vero miror, scripsisse eum in anno Christi 98, ad finem, hæc verba: « Ad hæc tempora Dionysium egisse in oriente, facile omnes consentiunt. » Atqui vix est reperire unum atque alterum scriptorem Vitæ S. Dionysii antiquiorem Baronio, qui id teneat. Multi enim scribunt mortuum Dionysium sub Domitiano, ante Nervæ tempora, de quibus loquitur ibi Baronius. Non est quidem vera illorum sententia, quantum ad tempus mortis pertinet, ut ostendimus supra, partim e vetustis Martyrologiis, partim ex ipsis Dionysii scriptis, sed sane vera est in eo quod teneant, eum a morte apostolorum Petri et Pauli sta-

tim venisse Romam ad Clementem a Petro constitutum episcopum: quamvis, ut diximus, non multo tunc tempore Clemens Romæ hæserit, sed relicta Lino sede pontificia, alio demigravit. Martyrologia autem, quæ Dionysii mortem sub Adriano ponunt, minime dicunt Dionysium usque ad Nervam aut Trajanum mansisse in oriente. Ivisse quidem in orientem, fateor et scribo, sed e Gallia (ubi jam a temporibus Domitiani erat) non Athenis; nisi forte per transennam (quod tamen non arbitror) sed ex Gallia recto itinere properasse Ephesum, ut ubi Joanni, imperante jam Nerva, conveniret: inde autem per Athenas repetiisse Galliam. Hæc autem nostra sententia magis infra dilucescet atque firmabitur, ut cap. proximo, in testimonio Equilini episcopi, et rursus in verbis Flavii Dextri, ibidem.

463 CAPUT X.

Dionysii in Galliam, missu Clementis pontificis, profectio: et res ibidem ab exitu Neronis usque ad Domitianum imperatorem gestæ.

A recentigeminorum apostolorum e terris raptu, nihil fere aliud per dies plusculos inter eorum successores viros apostolicos in cogitatione et sermone mutuo fuit, quam de illorum, ut sit, suorum patrum et præceptorum virtutibus, sive amoris vehementia ad hoc unum a cæteris omnibus abstrahente, sive æmulationis studio ad imitandum bene gestorum memoriam rapiente. Alius admirabilem Petri moderationem, alius sanctos Pauli fervores; alius inusitata unius in terris prodigia, alius inauditos alterius in cælos raptus; alius summi pastoris inter Judæos labores atque fructus, alius doctoris gentium inter Græcos opera et operæ prælia; alius denique atque alius, quæ vidisset audivissetque, non sine maximo anoris ac desiderii sensu memorabat. Unum tamen in primis fuit, quod attentiori consideratione peropus habere visum, nempe quo loco statuque res Christiana per orbem esset; quæ provinciarum adjunctæ Christo; quinam in iis insudarent; qui auxilia postularent; qui et ad quos potissimum mittendi forent. Quæ cum sanctissimus Clemens, perantiquus amborum apostolorum discipulus et cooperator, impensus considerasset, et hinc amplissimum Galliarum atque Hispaniarum terrarum necessitatem, inde idoneorum operariorum paucitatem perpenderit, Dionysii, quem multis nominibus charissimum habebat, virtuti et rerum multarum experientiæ confusus, statuit earum regionum curam cum illo parti-ri, et quod ipse prærens vellet, si liceret, hoc ei tanquam alteri sibi cum latissima regendi et gubernandi potestate committere. Ad se igitur accersitum (93) perbenigneque exceptum ita fero affatus est: « Minime te fugit, mi dilectissime frater, quanta ubique post copiosam apostolorum sationem messis albescat; verum quam multa messis, tam pauci operarii. Atque eos præsertim desidero, qui eruditione et sanctimonia sic polleant, sic ordine et auctoritate emineant, ut non tantum utiles se operas præsent, sed etiam, ac multo quidem magis, præesse ipsi operis possint. Ecce vicina nobis Gallia et aliæ Occidentis regiones partim fidem susceperunt, partim ad suscipiendam paratæ, si quis fortiter ac constanter in hoc Dei opus incumbat, præsentaneum expectant exposcuntque auxilium. Ego autem, si quid mente assequi possim, et te illo vocari divinitus, et alium huic tanto muneri aptiorem reperiri censeo neminem. Novi doctrinam tuam, novi pietatem, novi robur animi, mentisque constantiam. Hic erat, ubi vires ingenii, et industria tuæ nervos ad evertendam falsorum deorum vanam superstitionem gloriose explices; ubi tuum promovendæ religionis ardens studium dignis Deo factis exprimas: ubi denique pristinos labores tuos et generosas pro Christo pugnas pœnasque exoptata tandem laurea coronas. Noli enim desperare ibi te inventurum quod hic quæsisisti. Sed expectanda sunt tempora, non perurgenda. Quo longius certamen, hoc palma gloriosior. Sed certamina atque palma una Dei voluntas prælinat oportet modum. Age igitur, mi collega et sacer commilito, ad ea accingere, ad quæ te imperator noster instruit; ad oras Occidentis in nomine Domini cursum tuum dirige, atque ut bonus Christi miles Domini Dei tui prælia præliare. Habebis adversarios plurimos; sed tecum plures erunt, quam contra te. Nam angelorum forti vallabere custodia, et nostris ac fratrum nostrorum precibus adjuvabere. Atque ut ne gentis barbaricæ reformides atrocitatem, aderit tibi, ubicunque fueris, dux noster Jesus qui inimicos tuos fugabit ante te, planamque aperiet ad prosperos Evangelii cursum viam. Quare, ut idem Dominus Jesus Christus magistro meo Petro, et ille mihi, sic et ego tibi sacram ligandi atque solvendi potestatem trado, ut ea fretus, nostrisque et sanctorum apostolorum votis precibusque adjutus, eo confidenter vadas quo miteris, tuique sorte apostolus, et Dei legatione per omnem Galliam, nullo retardante impedimento, feliciter perfungare. Tu igitur opus fac evangelistæ; ministerium tuum imple¹: atque in hoc incumbere, ut Christi notitia per te quaquaversum diffusa, a Domino in die retributionis audire merearis: *Euge serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui*². » Hæc et ejusmodi alia cum secundis auribus excepisset Dionysius (gaudebat enim eo se mitti a suprema potestate, quo et sua sponte divino instinctus spiritu ferebatur), contractis in pauca verbis, se libenter cupideque summi pastoris pariturum voluntati respondit: nihil enim sibi gratius, nihil magis esse in votis, quam ejus obsequii imperiis, a cujus ore sacro et nutu divino totus penderet. De sociis deinde comitibusque itineris actum: de quibus ut convenit, et qui destinati erant adfuerunt (facilis enim est inter illos qui spiritu Dei aguntur, ad omnia superiorum mandata consensio), tum ad illos pontifex ea verba habuit. quæ cunctorum animos tam 464 ad iter magno animo suscipiendum, quam ad eos qui instarent labores generose pro Christo perferendos succenderent; tum vero lætos alacresque in via bona cum felici appreciatione cunctos dimisit. Erant in sociorum numero (94), præter Rusticum et Eleutherium indivisos comites, Saturninus, Marcellus, Lucianus, Regulus (95), Jon, qui et Jonas quibusdam appellatur (96),

¹ II Tim. iv, 5. ² Matth. xxv, 21.

et qui prius quoque in Gallia fuerat, seſt desperato digno operæ pretio exceſſerat, Eutropius (97). Nam cum in eam plagam a principe apoloſtorum, a quo fidei myſteria edoctus fuerat, una cum aliis ſociis miſſus eſſet, atque in ſantonibus (populi ſunt Aquitanæ) non modico tempore, nec parvis laboribus pauciſſimos ad Chriſti partes adduxiſſet, nimirum, ut quidam ſcribunt, viros decem duntaxat, inde tot pertæſus moleſtiarum (98), et male impenſorum, uti exiſtimabat, laborum, revertit Romam. Nempe ſic nos homuli ſolemus, eas reſugiſſimus provincias, quas noſtræ minus reſponſuras exſpectationi credimus : ac ſi poſt multos labores par fructus non ſequatur, omnem nos luſiſſe operam impendio querimus. Atqui proſecto perverſe hoc cuncti agimus, quod omnem fructum aliena in voluntate potius quam in noſtra ponimus. Nec enim Deus optimus maximus operum ſucceſſus reſ melitur, ſed amoris affectu; nec tam quantum egerimus expendit, quam ex quanto. Potuit Eutropius ſolis viris decem tota viginti annorum intervallo emendatis, plus gratiæ apud Deum commeritus eſſe et gloriæ, quam alius viginti millibus vel uno anno vel una concione correctis. Docuit igitur Clemens, quantas illis ſuis, ut exiſtimabat, infructuoſis laboribus animæ ſuæ opes compararet, tantumque ſapienti ſua oratione effecit, ut derelictam provinciam non modo libenter repeteret, ſed avide quoque ardentem reſpiceret. Hinc et epiſcopum creavit, et tanquam futuri præſagus, eum mentione inducta martyrii ad palmam animavit. Ita ſe Dionyſio, cujus ante audiverat nomen, et nunc virtutem plus admirabat, itineris ſocium dedit. Atque ut olim Petrus poſt integræ noctis diſpendia, jactis in nomine Domini reſibus, copioſiſſima præda potius eſt; ita hic (ut hoc dicere obiter occupem) ſuſcepta ad pontificis mandatum expeditione quam diſſicillima, breviffimo tempore plurimos mortales et una ipſam principis ſantonum ſiliam ad fidem traduxit, et ſimul glorioſam illatæ necis lauream indeptus eſt. Atque hoc ob itineris ſocietatem de Eutropio per transennam dictum ſit. Nam de nobili ejus martyrio, perſcriptiſque a Dionyſio actis, mihi inſtitutum eſt ſuo loco fuſius infra dicere. Jam autem intermiſſum inter et diſcedentes ſanctos proſequamur. Accepta ergo ſanctiſſimi pontificis benedictione, in viam lætis ac magna ſpirantibus animis ingreſſi ſunt; nihilque ea via ob mutuam inter ipſos amorem et fraternam concordiam brevius eſt viſum (multi enim cum eſſent, erant ſicut vir unus et cor unum et anima una *); nihil ob gratiſſimas de divinis rebus collocaſiones jucundius, nihil denique ob felicem rerum ab apoſtoliſ eorumque diſcipulis geſtaturum memoriam (qua velut cibo ſuaviſſimo quotidie paſcebantur), nec in præſens hilarius, nec in futurum beatus poterat exoptari. Mare igitur, quod ipſorum votis mire obſecundabat, felici ac multis invidendo navigio, quod non tam venti aut vela, quam Spiritus ſancti gratia affabat ac promovebat, ex Italia in Galliam citiſſime ſimul placidiſſimeque tranſmiferunt. Quam vero urbem primo pelivere, aiunt fuiſſe Arelaten (99), inſigne proſus in provincia Narbonenſi, et omnium gentium commerciis peropportunum emporium. Hic fuerat haud ita pridem ſanctus Trophimus Pauli diſcipulus, remque Chriſtianam, primus urbis epiſcopus a ſancto Paulo ordinatus, ut vires tulerant, fundarat ac promorat : ſed quem poſtea Mileti infirmi ſe reliquiſſe ſcribebat (100) paulo ante martyrium ſuum Apoſtolus x, eum jam vita functum fuiſſe, antequam ſancti Roma diſcederent, ac propterea huc potius quam uſquam alio curſum illos direxiſſe, vero creditur quam ſimillimum. Ab hac igitur urbe, quod Deus bene vertat, reſ a Dionyſio tota Gallia præclare geſtas, ipſo labores noſtros et cœleſti throno reſpectante et adjuvante, auſpicamur.

* Act. iv, 32. x II Ttm. iv, 90.

NOTATIONES.

(93) *Ad ſe igitur accerſitum*, etc. His conformia A tempus a B. Clemente Petri ſucceſſore in Franciam perſcriptiſ Hilduinus in Areopagitiſ.

(94) *Erant in ſociorum numero*, etc. De Ruſtico et Eleutherio ſcriptores omnes, tam Græci quam Latini, conſentiunt. De Saturnino, Marcello, et Luciano teſtis eſt Methodius in Dionyſii Martyrio, cujus hæc verba : Κοινωνοὶ δὲ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἦσαν Σατουρνίνος, Μάρκελλος καὶ Λουκιανός. *Socii ſancti Dionyſii erant Saturninus, Marcellus et Lucianus.* Et paulo inferius : Ἀγοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Σατουρνίνον ἀποſτελλας, αὐτὸς δὲ τῷ ἁγίῳ Λουκιανῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πουſτικῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παριſίαις τῇ πόλει ἐπορευθῆ. *Miſſo autem in partes Aquitanie Saturnino, ipſe cum ſancto Luciano et ſancto Ruſtico et ſancto Eleutherio, ad urbem Pariſis venit.* Ejusdem Saturnini meminit ſanctus Gregorius Turonenſis libro i *De gloria martyrum*, 465 cap. 48 : « Saturninus vero martyr, inquit, ut ſeritur, ab apoſtolorum diſcipuliſ ordinatus, in urbem Tolosaſium eſt directus. » Sic ille.

Nota, ab apoſtolorum diſcipuliſ, id eſt a Clemente vel Dionyſio. Quod autem dicit directum eſſe in urbem Tolosaſium, ſive Tolosaſ, optime quadrat cum eo quod dixit Methodius, miſſum a Dionyſio in partes Aquitanie : nam Tolosaſ et Burdigala præcipuæ urbes ſunt Aquitanie. His conſentiunt quæ refert Equilius epiſcopus libro ix, cap. 41, hiſ verbiſ. loquens de Dionyſio et ſociiſ : « Cum ergo auდიſſet Petrum et Paulum Romæ a Nerone in carceribus detineri, epiſcopum ſibi ſubſtituit, et ad eos viſitandos acceſſit, eorumque paſſionibus præſens fuit. Verum poſt aliquod

tempus a B. Clemente Petri ſucceſſore in Franciam deſtinatur, et ipſi Ruſticus preſbyter et Eleutherius diaconus ſociantur : ſancti quoque Saturninus et Marcellus epiſcopi, et Lucianus preſbyter comites adiunguntur. Qui omnes venientes Arelatum, verbum Domini prædicare cœperunt. Tunc Dionyſius auctoritate ſummi pontificis fretus, Marcellum in Hispaniam, Saturninum in Aquitaniam, et Lucianum ad Bellocenſem pagum direxit. » Ubi adverte, dici Dionyſium a Clemente Petri ſucceſſore in Franciam deſtinatum, et apoſtolorum martyriſ interfuſiſſe; quod oſtendit, ſaltem proxime ab eorum martyrio Romæ ipſum exiſtiſſe. Nam ſerius et poſt eorum mortem adveniſſe, ex antiquioribus habet Hilduinus, Equilino longe veſtior.

Ex dictiſ corrigendum eſt Gregorius Turonenſis lib. i *Hiſtoriæ Francorum*, cap. 30, ubi dicit, Saturninum ſub Decio et Grato coſſ. fuiſſe Tolosaſ epiſcopum; unde et in Martyrologium Romanum novum (nam vetus nihil habet, et in Uſuardo deest ſub Decio) irrepiſſe error videtur ad 29 Novembris. Nec enim potuit idem Saturninus fuiſſe S. Petri diſcipulus, et accepiſſe ſedem epiſcopalem Tolosaſ ſub Decio : nam Decius tertio demum ſæculo imperavit et conſul fuit. Verum, ut notavi alibi, non tantum in Saturnino erravit Gregorius illo loco (qui locus totus vitioſus eſt), ſed etiam in S. Trophimo Arelatenſi epiſcopo, in Paulo Narbonenſi et Dionyſio Areopagitaſ, omnibuſ Pauli diſcipuliſ, et in ſancto Martialeſ Lemovicenſi, quos omnes ſcribit fuiſſe ſub Decio. At Saturninum, quo de hic agitur, fuiſſe S. Petri diſcipulum, etiam Flavius Lucius Dexter, ſancti Hieronymi æqualiſ,

testatur ad annum Christi 76, et plurimi alii, quos vide ad eum locum in Commentario Francisci Bivarii, qui germana ipsius Saturnini acta ms. in Roderici Ximenii episcopi Toletani Bibliotheca asservari profertur, et in his ita legi: « Bonus est Honestus Saturnini discipulus: melior est Saturninus Petri alumnus: quia optimus omnium Christus Petri didascalus. » Sunt tamen nonnulli e recentioribus, et ii præsertim, qui sine ullo examine morum exempla compilant, qui eos ausi sunt corrigere, qui Saturninum primo aut secundo ponent sæculo.

(95) *Regulus*. Etiam Regulum fuisse S. Dionysii comitem, habent ejus Acta apud Vincentium Bellocensem libro x, cap. 27. De illo et ejus Arelatensi episcopatu agemus capite sequenti.

(96) *Jon, qui et Jonas quibusdam appellatur*. Hic quoque unus fuit e Dionysii discipulis et comitibus, tam Athenis Romam, quam Roma in Galliam. Quod Athenis Romam, acta ipsius Jonis testantur, apud Vincentium Bellocensem lib. x *Speculi hist.*, cap. 25. Quod Roma in Galliam, testis est *Martyrologium Romanum* ad 22 Septembris, hisce verbis: « Apud pagum Castrensiem, S. Jonæ presbyteri et martyris, qui cum S. Dionysio profectus in Galliam, jussu Juliani præfecti verberibus cæsus gladio martyrium consummavit. »

Ubi nota in illis verbis: « Apud pagum Castrensiem, » intelligi, celebratur dies natalis (sicut in similibus alibi notavimus), non vero, obiit, aut passus est martyrium. Alioqui Martyrologium scateret mendaciis. Nec enim sanctus Ignatius martyr Antiochiæ mortuus est, nec S. Joannes Chrysostomus Constanti-nopoli, sicque de aliis; sed ille Romæ, et hic Comanæ in Ponto, cum tamen de ambobus scribatur in Martyrologio, de uno quidem: « Antiochiæ S. Ignatii, » etc.; de altero autem: « Constanti-nopoli S. Joannis episcopi, » etc.

Occisus est autem Jon seu Jonas apud Parisios, et caput recisum tulit usque ad montem, qui in ejus memoriam vocatus est *Mons S. Jonis*, vulgo, *le Mont Saint-Jon*.

Quod autem in Martyrologio est, « Apud pagum Castrensiem, » dicunt Galli, à *Chastres sous Mont-leheri*. Franciscus tamen Bivarius putat per ea verba significari *Castra Cæcilia* in Lusitania, sicque intelligendum quod Flavius Dexter notat ad annum Christi 86: « Castris Cæciliis in Lusitania prædicat sanctus Jonas, discipulus S. Dionysii Areopagitæ, et ad Gallias post revertitur. » Fateor quidem ego utrobique prædicasse S. Jonem, sed tamen verba Martyrologii magis facere pro Gallis. Adverte etiam ex his Dextris verbis nostram confirmari sententiam de Dionysii profectioe in Galliam longe ante tempora Nervæ imp. Nam si Jonas (qui cum Dionysio Athenis Romam, et Roma profectus est in Galliam) ante annum Christi 86, profectus erat e Gallia in Lusitaniam, ibique Evangelium prædicabat; certe consequitur et Dionysium multo ante Christi 86 venisse cum illo in Galliam; non igitur (quod volebat Baronius) sub Nervæ, sive anno Christi 99, venit demum in Galliam Dionysius.

(97) *Sed desperato operæ pretio excesserat Eutropius*. Exstant hujus S. Eutropii Acta apud Equilinum episcopum lib. iv, cap. 105, et quædam apud Gregorium Turonensem lib. i *De gloria martyrum*, cap. 56: « Eutropius quoque martyr Santonicæ urbis, inquit, a beato Clemente episcopo fertur directus in Gallias. Ab eodem etiam pontificalis ordinis gratia consecratus est: impletoque hujus officii ordine, peracta in incredulis prædicatione, insurgentibus paganis, quos auctor invidiæ credere non permisit, illiso capite victor occubuit. » Vide ibidem de ejus apparitione et agnitione martyrii, ipsomet sancto Eutropio revelante. Fuisse autem Dionysio comitem itineris, clare hujus Acta

declarant, ubi inter alia sic de illo: « A B. Petro apostolo ad Gallias prædicatum missus accessit: ingressusque civitatem Santonas cum Christum prædicaret, ab infidelibus cæsus et de urbe ejectus, sibi tugurium extra muros construxit, ubi noctibus orationi, diebus vero prædicationi insistebat. Cum autem multo ibidem tempore commoratus fructum modicum prædicationis fecisset, eo quod decem viros solummodo convertisset, Romam repedans, 466 B. Petrum apostolum passum reperit: et a S. Clemente ejus successore ordinatus Santonensis episcopus, beatoque Dionysio sociatus, cum eodem iterum ad Gallias adiit. » Ubi rursus observa, Eutropium statim a morte Petri Romam advenisse, et a S. Clemente ejus successore ordinatum episcopum, cum Dionysio Gallias adiisse; ita ut non multo post ab excessu apostolorum Dionysius missus sit in Gallias, nedum triginta post annis, ut quidam volunt.

(98) *Inde tot pertæsus molestiarum, etc.* Est in ejus Actis, præter alias molestias, etiam verberibus fuisse affectum, atque urbe pulsum. Sed hoc quidem parvi Eutropius ducebat, si fructus salutem in multorum salute paruisset. At vero viros tantum decem in fructibus tantorum laborum numerari, hoc intolerabile ipsi videbatur. Haud tamen rec e, uti et B. Clemens ei planum fecit, et simili in re nonnunquam sanctus Petrus apostolus (licet aliquot post sæculis) S. Laurentio Britanniarum archiepiscopo non tam verbis quam verberibus ostendit. Nam cum annum Domini sexcentimum decimum quartum, Eadbaldi regis Centuariorum fidei Christianæ adversantis, et castimoniam leges adeo pessumdantis, ut uxorem patris sui duceret, impios ac perversos mores pertæsus, statuisset Britannias deserere (habito enim cum episcopis Mellito et Justo super ea re colloquio, decretum fuerat communi consilio, satius esse, « ut omnes in patriam redeuntes, libera ibi mente Domino deservirent, quam inter rebelles fidei barbaros sine fructu residerent, »), apparente illi sancto Petro et gravissimis verbis deterrente, imo et gravioribus flagellis eam voluntatem puniente, discessit a proposito, nec Mellitum et Justum, qui jam discesserant, atque in Galliam transierant, est secutus. Sed dignum est exemplum, quod integrum ipsis Venerabilis Bedæ verbis referatur. Sic igitur habet libro ii *Hist. Anglic.*, cap. 6: « Cum vero Laurentius Mellitum Justumque secutus ac Britanniam esset relicturus, jussit ipsa sibi nocte in ecclesia beatorum apostolorum Petri et Pauli, de qua frequenter jam diximus, stratum parari: in quo cum post multas preces ac lacrymas ad Deum pro statu Ecclesiæ suas ad quiescendum membra posuisset atque obdormisset, apparuit ei beatissimus apostolorum princeps, et multo illum tempore secretæ noctis flagellis acrioribus afficiens, sciscitabatur apostolicæ distractione, quare gregem, quem sibi ipse crederat, relinqueret, vel cui pastorem oves Christi in medio luporum positas fugiens ipse dimitteret? An mei, inquit, oblitus es exempli, qui pro parvulis Christi, quos mihi in iudicium suæ dilectionis commendaverat, vincula, verbera, carceres, afflictiones, ipsam postremo mortem, mortem autem crucis ab infidelibus et inimicis Christi ipse cum Christo coronandus pertulit? His B. Petri flagellis simul et exhortationibus animatus famulus Christi Laurentius, mox mane factus venit ad regem, et relecto vestimento, quantis esset verberibus lacertus, ei ostendit. Qui multum miratus, et inquirens quis tanto viro tales esset ausus plagas indigere, ut audivit quia cæsa suæ salutis episcopus ab apostolo Christi tanta esset tormenta plagasque passus, extimuit multum, atque anathematizato omni idololatriæ cultu, abdicato connubio non legitimo, suscepit fidem Christi, et baptizatus, Ecclesiæ rebus, quantum valuit, in omnibus consu-

lere ac favere curavit. Misit etiam in Galliam, et Arevocavit Mellitum et Justum, eosque ad suas ecclesias libere instituendas redire præcepit. Qui post annum, ex quo abierant, reversi sunt. Hactenus Venerabilis Beda. Ex his et illud patet, vigilare etiamnum pro sua et Christi Ecclesia sanctum Petrum apostolorum coryphæum, nec in cœlo ejus curam negligere, pro qua in terris sanguinem et vitam profudit.

(99) *Quam vero urbem primo subivere, aiunt fuisse Arelatam.* Ita Methodius: Τούτων δὲ ὁμοῦ συνελευθῶτων καὶ πορευομένων, ἦλθον εἰς λιμένα Ἀριλαδιτικῆς πόλεως. *Ipsi autem cum una convenissent et profecti essent, pervenerunt ad portum urbis Arelates.* Idem scribit et Hilduinus in Vita sancti Dionysii. Suspitor erratum esse in Ἀριλαδιτικῆς, et scribendum potius Ἀριλαδικῆς Arelatensis. Urbis ipsa Straboni lib. iv *Geographiæ* vocatur plurali numero Ἀρελάται. Ejus verba: Πρὸς δὲ τῷ Ῥοδανῷ πόντις ἐστὶ καὶ ἑμπορεῖον οὐ μικρὸν Ἀρελάται. *Adjacet Rhodano oppidum emporiumque non parvum, Arelatæ.* Ptolemæus, lib. ii *Geographiæ*, cap. 10, in descriptione Narbonensis Galliæ, Ἀρελάτων Κολοῖα, inquit, *Arelatum Colonia.* Plinius, lib. ii *Hist. natur.*, cap. 4, vocat Arelaten, *Coloniam Sextanorum*, hoc est, ad quam habitandam missi sunt milites sextæ legionis. Cum quo concordat Pomponius Mela lib. ii *De situ orbis*, cap. 5, ubi urbes Galliæ Narbonensis præcipuas sic recenset: « Urbium, quas habet, opulentissimæ sunt Vasio Vobontiorum, Vienna Allobrogum, Avenio Cavarum, Areconicorum Nemausus, Tolosa Tectosagum, Secundanorum Aransio, Sextanorum Arelatæ, Septimanorumque Bithera. Sed antestat omnes Atacinorum Decumanorumque colonia: unde olim iis terris auxilium fuit, nunc et nomen decus est, Martius Narbo. »

Quibusdam Arelas nuncupatur. Itaque Arelas, seu Arelate, seu Arelatum, seu etiam Arelatæ plurali numero (ut Pomponius Mela et quidem Græci scribunt) insignis est et antiqua civitas Galliæ Narbonensis, et Romanorum colonia ad Rhodanum sita, et Massiliæ atque Avenionis finitima, archiepiscopali sede honorata, in qua S. Trophimus Pauli discipulus primo sedit, deinde S. Regulus, alique in sanctorum albo ascripti, Gallicæ *Arles* etiamnum vocatur. Sed dignum hic annotatur, quod Robertus Gaguinus lib. ix *Historiæ Francorum*, tam de nomine Arelates, quam de S. Trophimo se ab antiquioribus desumpsisse proferatur; nempe Arelaten a priscis *Aram latam*, teste Gervasio, dictam esse. Siquidem duæ columnæ olim erectæ inibi erant, iisque ara superposita, ubi quotannis ad Kalendas Maias frequens undique populus pro sua sospitate humanis hostiis litabat. Quam in rem ternos juvenes ære publico emptos, totumque annum bene saginatos, ad eam aram certa constituta die immolabant: moxque immolatorum sanguine universam circumstantem turbam conspergebant. Quam sævam impietatem S. Trophimus,

Christi Paulique discipulus, istuc fidei disseminandæ causa profectus exterminasse fertur; docuisseque, ad veram animæ corporisque incolumitatem acquirendam, non alio illos quam Christi sanguine esse respergendos.

Facit his fidem, quod Cæsar ipse, lib. vi *De bello gallico*, de cruentis Gallorum sacrificiis scribit: « Natio est omnis Gallorum, 467 inquit, admodum dedita religionibus, atque ob eam causam qui sunt affecti gravioribus morbis quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod pro vita hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejus generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent: quibus successis circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut latrocinio aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. Sed cum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. » Sic ibi. Vide et Tullium in Oratione pro M. Fonteio sub finem, et Pomponium Melam lib. iii, cap. 2.

(100) *Sed quem postea Mileti infirmum se reliquisse scribebat, etc.* Verba sancti Pauli in posteriore ad Timotheum Epistola c. iv, 20, sunt hæc: *Erastus remansit Corinthi: Trophimum autem reliquit infirmum Mileti.* Scribebat autem hæc Paulus paulo ante martyrium, et postquam in eadem extrema Epistola scripserat: *Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex, non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus. Festina ad me venire cito.*

Ex quibus colligitur S. Paulum accepisse divinitus, brevi spatio instare sibi mortem ac propterea adesse sibi voluisse Timotheum, et ultima mandata accepturum, et certaminum testem futurum. Acceperat autem et Petrus tam Evangelii quam martyrii eadem in urbe collega; quandoquidem in sua quoque posteriore Epistola scripserat cap. i, 13: *Justum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione, certus quod velox est depositio tabernaculi mei: secundum quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi.* Sic ambo, quod prædixerant, simul eodem anno, mense, et die consecuti sunt.

Itaque Trophimum, quem paulo post subiturus martyrium scribebat se reliquisse infirmum Mileti (est autem Miletus Asiæ urbs, Carizæ et Ionizæ finitima), probabile est tunc inibi vitam reliquisse, præsertim quod nulla post hæc tempora ejus mentio; et S. Regulus haud ita multo post creatus fuerit a Dionysio Arelatæ episcopus.

CAPUT XI.

Dionysii in Galliam ingressi prima Arelate super fidei rebus consilia et auspicia.

Fili, inquit magnus ille Ecclesiasticus, *nihil sine consilio facias.* Quod divinum mandatum et oraculum eo sibi diligentius exsequendum terræ Galliæ apostolus existimavit, quo res illa major erat ac difficilior, quam Dei nutu suis impositam humeris modo erat aggressurus. Deorum enim ab omni retro ætate tam pertinaciter quam superstitione cultorum eversio hic agebatur. Jesu Christi et contrario in acerbam crucem latrones inter ignominiose sublatis æterna divinitas et nova religio feris ac barbaris gentibus proponenda, comprobanda, persuadenda erat. Vires proinde humanas (si quidem solitarie et per se consideraretur) tantæ rei molimen longe exsuperabat; sed tamen Dei optimi maximi auxiliis junctas, nec sibi, sed illis confisas, neque illud, neque quidvis aliud exsuperare poterat. Quocirca cum ejusmodi res esset, ut et viribus maximis et potenti subsidio indigeret, nec mediocrem insuper pruden-

tiam industriamque exigaret, festinum ut Arelaten ventum est, actis primum ductori ac sospitatori Deo super prospera navigatione et felici impulsu gratiis, eo cogitationes suas omnes vir sapientissimus applicuit, ut de totius Galliæ statu, singulorumque populorum moribus, quæ præsentì forent instituto necessaria, plene cognosceret; tum vero de dimittendis quaquaversum idoneis operis, habito cum suis consilio, suaviter, ut Dei suaderet gloria, disponderet. Neque vero ad hæc præstanda urbs opportunior, aut locus commodior, quam ubi nunc erant, quæri optarive poterat. Quippe ad quam urbem frequens ex omni Gallia concursus erat, non aliorum modo, sed etiam Christianorum; a quibus disci poterat, quod scire ad rectam Ecclesiæ administrationem boni pastoris interesset. Hic ergo aliquandiu substitit: hic Christianos recollegit, hic recensuit; hic Pauli et Trophimi fructus laborum recognovit: hic a fratribus, præsertim a sacerdotibus et diaconis, quinam superstites adhuc essent in Gallia episcopi, et ubi suas sedes fixissent, quas animarum messes fecissent, quas potissimum terras steriles incultasque reliquissent, perdidicit. Tum vero accitis in consilium collegis et sodalibus, auditaque super quibus deliberabatur sententia, denique quod optimum factu, Domino Deo (quod semper ante omnia solebat observare negotia) invocato, suam unicuique, in qua desudaret, provinciam designavit. Saturnino Aquitaniam (1-2), Luciano Bellovacum, Sanctino Meldas, Regulo Arelaten, Eutropio Nantas, aliis alias urbes tractasse in solo Gallico commisit. At vero Marcellum, quem et Eugenium nonnulli vocant (3) (idem enim esse a multis creditur), Hispanis e Gallia, ut credibile est, auxilia poscentibus, cum prius eum creasset episcopum, misit in Hispaniam. Ipse autem Dionysius agrum Parisiensem, quo nihil erat ea tempestate, quantum ad fidem pietatemque spectat, incultus atque agrestis, sibi excolendum reservavit. Decet enim, ut in militia imperatores, sic **468** in Ecclesia primos antistites, eas potissime sibi partes assumere, quæ plus laboris ac difficultatis secum afferant; ut ne tam imperio subditos suos, quo velint, pellere, quam exemplo ad magna atque ardua post se trahere videantur. Nimis dura enim et superba censentur imperia, cum labores et pericula committuntur, et desunt exempla. Cavebat proinde Dionysius in eorum esse numero, qui alios duriter tractant, ipsi molliter vivunt. Nec enim hoc a Paulo præceptore didicerat, nec in ullo apostolorum viderat, nec ipse hactenus vel per somnium cogitarat. Nam vestigia gloriæ Dei, quæ ut plurimum in periculis, in laboribus, in ærumnis, in factu arduis, in perpassu asperis illustrius deprehenduntur, tanquam bonus Christi venaticus semper et in omnibus sagaciter indagabat, et per illa ad opimas animarum prædas cursu infatigabili properabat. Detinuit quidem iustum aliquanto spatium urbs Arelate, sed ingentem paulo longioris illic moræ fructum Deus ostenderat. Jam Nero, monstrum potius hominis quam homo, tyrannus scilicet qualem adhuc terra non tulerat, cunctis exosus invisusque mortalibus, debitas suæ importunæ crudelitatis pœnas Deo sanctisque apostolis exsolverat: nec alia quidem (quod deterrimum, et tamen justissimum) quam sua manu, ut pessimo scilicet victorie genere, qui alios ante se omnes barbarica crudelitate vicerat, idem sui ipsius nece seipsam vinceret. Hoc igitur monstro e vivis sublato, cum boni omnes respirare, tum vel maxime Christiani cuncta sperare in dies meliora: quibus videlicet non minimum pronovendæ sanctæ religioni argumentum suppeditabat, quod ejus persequendæ primus auctor is fuisset, qui totus ex sædissima atque spurcissimæ vitiorum omnium colluvie conflatus, nihil non, iniquissimo suadente atque impellente dæmone, hactenus fecerat. Docuerunt igitur tum Dionysius et cuncti universim omnium Ecclesiarum magistri, propterea neci datos esse Petrum et Paulum, duos religionis nostræ multo omnium mansuetissimæ principes, quod tyranno truculentissimo, ac teterrimis ejus genii atque dæmonibus, a quorum arbitrio et nutu nefarius ille sicarius totus pendebat, generose fuissent adversati; adque ejus exsecrandis libidinibus atque sparcitiis veræ castimonie honestatem prætulissent. Ita non difficilem ad eorum aures, qui talia mirum in modum exhorrescebant, aditum cum invenissent, tum ad expromenda fidei nostræ documenta eo fidentius accedebant, quo erant cum virtute et ratione conjunctiora. Ad quod quidem palam faciendum valebat hic noster Areopagita, cum auctoritate magni nominis, tum præcipue incredibili quadam cœlitus inspirati sermonis gratia, cui et vis inerat et copia dicendi incomparabilis. Unde bonus Arelatensium numerus sensim eum sectari, degustare verba, demirari vitam, adamare virtutes, suscipere et suscipere Evangelium, Christi facta mutis deorum simulacris composita quanto essent anteferenda, suo silentio primum, deinde voce et comprobatione contestari; postremo deorum suorum potentiam, quos impune a Christianis contemni et imbecillitatis sugillari viderent, paulatim diffidere; cum vero et prodigia in nomine Jesu (qui honoris gratia nobis semper nominandus est) sæpenumero facta esse, et non raro fieri scirent, seu in abigendis dæmonibus, seu in propulsandis morbis, tum aperte religioni manus dare, et divinæ virtutis fascis haud invite submittere. Non prius igitur generosus Christi athleta discessit Arelate, quam et multum sub ducis sui vexillo populum conscripsisset, et longe clarissima suæ virtutis ibidem reliquisset impressa vestigia. Erat inibi sanum quoddam, populi cultu ac veneratione in primis augustum ac celebre, in quo Martis statua (4) publicis impertiebatur honoribus: hanc statuam Dionysius, quo veram unius Dei potentiam astrueret, sola divini nominis invocatione disiecit, diffregitque; sanum vero ipsum omni hactenus sacrorum exsecrandorum turpitudine inquinatum, et stultissimæ superstitionis indignissima vanitate pollutum, cum rite perpurgasset, sanctissimis beatorum apostolorum Petri et Pauli nominibus et honoribus, non invito populo (quippe patratum ab iis prodigiorum jam conscio et admiratore) consecravit, ibidemque baptisterium originalibus eluendum maculis collocavit. Nam mirificas eorum virtutes et insignia in omnes mortales beneficia (quæ partim in Evangeliorum codice, partim in eo qui Actus apostolorum inscribitur, fusius repertum iri indicabat) brevis illi exposuerat; quemadmodum Petrus scilicet, quasi quispiam vitæ mortisque dispensator, solo verbo alios quidem neci propter impia scelera tradidisset, alios autem vitæ ob eximia benefacta reddidisset. Nam Ananiam quidem et Saphiram memorabat, propterea quod mentiti essent Spiritui sancto, ad sancti Petri vocem corruisse mortuos: Tabitham vero præclaram Ecclesiæ disciplulam, a pietate in vidua commendatam, ab inferis ejusdem evocatu luci esse redditam: quin et sola ejus umbra quoscunque infirmos perfectæ sanitati esse restitutos. Paulum autem e Christi persecutore discipulam nonnunquam in celos raptum, ea inibi vidisse audivisseque, quibus enuntiandis nulla lingua idonea, nulla par esse posset oratio; sed miraculorum insuper minime vulgarium fulgore insigniter coruscasse. Nam et Elymam magnum doctrinæ Christi resistentem, in ipso **469** momento oculis orbasse; et alias infirmis longe plurimis incolumitatem, mortuis vero etiam nonnullis amissam vitam redonasse; denique ita utrumque vixisse, ut nihil unquam in moribus turpe aut vitiosum; ita docuisse, ut nihil in doctrina falsum aut perniciosum; ita postremo excessisse, ut nihil in morte objectum aut ignominiosum deprehendi a quoquam, aut jure

^a Act. v, 1. ^b Act. ix, 36. ^c Act. v, 15. ^d II Cor. xii, 4. ^e Act. xiii, 9.

reprehendi posset : imo omnem vitam, doctrinam, mortem, honorum plena exemplorum existisse. In iis enim eluxisse in rebus agendis prudentiam, in negotiis communicandis æquitatem, in moderandis sensibus castimoniam, in affectibus refrenandis fortitudinem, in adversis ferendis et morte sustinenda patientiam, antimeque invictam constantiam. Cum quibus si falsorum deorum vitæ conferrentur, seu Martis, seu Mercurii, seu Jovis ipsius aut Saturni, aut aliorum quorumcumque, quanta, Deus bone ! in- quiebat, in illis diversitas ! major sane quam diei et noctis, quam lucis et tenebrarum. Unus enim liberos suos devorasse, alter patrem ipsum pepulisse regno, iste alienæ conjugi stuprum intulisse, hic res alienas furto avertisse, alius alia et quidem horrenda ac propudiosa admisisse flagitia, et iis etiam gloriatus fuisse memoratur. Et tantam nihilominus existisse hominum cæcitatem, ut divinos iis honores elargirentur, quos ob sua execranda facinora æternis pœnis certissimo constaret esse damnatos. Propterea igitur Deum ipsum e cœlis ad tantam cæcitatem sua immensa luce depellendam, et tam densas errorum tenebras doctrinæ suæ veritate dissipandas descendisse ; atque hunc esse quem ipsi prædicaret, cujus principes discipulos veris laudibus efferret, quibus templa et statuæ multo justius quam Marti et Mercurio, aliisve diis (si tamen diis) deberentur. Talibus fere, sed multo pluribus ac majoribus, prout Spiritus ei dabat, populi animos vir sanctus detinebat, crudiebat, Christo acquirebat. Post hæc commendata Regulo (cui manum simul et episcopi munus jam imposuerat) Arelatensi Ecclesia, dispositisque in ea ordinibus, et ad mutua inter se officia diligenti oratione concitatis, valedixit, datoque pacis osculo, et impertita benedictione, in interiorem Galliam, assumptis Rustico et Eleutherio comitibus, penetrauit. Ubi autem consederit, quid egerit, quæ studia consecutus sit, proxima enarratio demonstrabit.

NOTATIONES.

(1-2) *Saturnino Aquitaniam, etc.* De Saturnino, et aliis in diversa a Dionysio dimissis, partim capite præcedenti dictum est, partim proprio et singulari capite infra dicetur.

(3) *At vero Marcellum, quem et Eugenium nonnulli vocant.* De Marcello hoc, et idemne sit cum Eugedio Tolétano, disputavi alibi.

(4) *In quo Martis statua, etc.* Inter alios deos cultum fuisse etiam a Gallis Martem, præcedenti capite notavimus e Cesare. De disiecta autem et diffracta a Dionysio ejus statua, habetur in Actis S. Reguli apud Vincentium Bellovacensem lib. x *Histor.*, cap. 27.

CAPUT XII.

Dionysii ad Parisios profectio, et ibidem religionis et episcopatus fundatio.

Parisii hac ipsa, qua de agimus, ætate (5), imo et pluribus ante sæculis celebre erat, non urbis quidem ut nunc, sed populi in Gallia Celtica Senonas inter et Bellovacos siti, et Sequanam fluvium accolentis nomen. Quod quidem nomen olim Julius Cæsar *Commentariis* suis illustrius fecerat (6) simulque eorum urbem Lutetiam belli consilio inibi habito reddiderat clariorem ; verum longe alia claritudo post accessit, cum Dionysius Areopagita omnem prope Athenarum gloriam, hoc est scipsum, huc transtulit ; neque hoc sine felici rei magnæ omine, facultatis scilicet omnium liberalium artium, et Græcæ in primis facundiae eodem aliquando (quod jam dudum factum est) transituræ. Sed illa tamen, quamvis per se ampla, præ A-dei luce quam diffudit, præ Christi nomine quod importavit, præ tot insignibus victricis fidei tropæis quæ tota Gallia erexit, exigua videri possunt et debent. Igitur ad hunc populum et ad hanc urbem divini ductu accessit (7), eumque in vicino delegit habitationi locum, quem et sacris studiis, et piis precationibus, et divinorum contemplationi, et opportuno ab Evangelii laboribus receptui reperire potuit quam commodissimum. Eum esse credunt, quem academia Parisiensis nunc insidet, illius Atheniensis, quam Plato celebravit, et ubi Dionysius quondam philosophatus est, æmula. Illic ergo cum duobus sociis Rustico presbytero, et Eleutherio diacono fideissimis contubernalibus consedit, hic sacris operatus est, hic divina meditatus, hic cœlestia contemplatus, hic libros illos incomparabiles (8), et nisi paucis rarisque ingeniis inaccessos, est commentatus, quos et 470 hodierna theologorum schola secundum Scripturas in prima ponit laudatque auctoritate ; hic denique, ut quondam Joannes in deserto, concurrentes ad se omnis generis mortales fama vitæ et miraculorum excitatos docuit, aluit, et plus etiam quam Joannes, peccatorum suorum vinculis exiit, ac telerrimæ ereptos servituti in libertatem filiorum Dei vindicavit (9). Nam cum virtute polleret miraculorum (10), et jam visum cæcis, jam auditum surdis, jam sermonem mutis, jam claudis gressum reformaret, variisque præterea morborum affectos incommodis circa uestionem, sectionem, potionum amaritudinem, sola precatione et verbi divini invocatione percuraret ; toti genti admirationi fuit, imo et propter facta tam benefica passim apud omnes in amore et honore non vulgari. Quibus ad fidei persuasionem Deique illius cultum (cujus vocato nomine hæc patrabat) viam sternentibus, non exiguum Parisiorum numerum ad Christi castra perduxit. Sed præ aliis omnibus, quorum obscurior fama est et ignota nomina, unus singulariter exstitit, cujus non quivis hætenus nec ætas cuncta dispensens, nec livor semper magnis invidens, jam obtegere nomen aut obscurare gloriam. Lisbius enim prisca stirps (11) et radix Montmorentianæ familiæ, qui primus e Gallica nobilitate salutiferis baptismi aquis a Dionysio expiatus et Christiani nominis gloria creditur insignitus, vivit etiamnum et viget, vigebitque perennibus, nec unquam intermoris ad omnem posteritatem litteris. Nam ut antehac, ita et deinceps, Gallorum habebitur et appellabitur Christianæ primitiæ : nec celabitur (ut nobilis erat juxta et locuples) tam ad commendandum ac promovendam fidem ejus auctoritas, quam ad religiosa sacella et oratoria (prout ea ferebat tempestas) vel aptanda vel conservanda insignis benignitas ac munificentia. Ad hæc enim opera tam auctoritate quam opibus præsto adfuisse Dionysio ex antiquis habetur monumentis. Atque hæc fortassis irarum et discordiarum conjugi occasio et seminarium fuit : quod scilicet Larcia (hoc erit conjugi nomen) tantarum impensarum, quibus dilapidari rem familiarem arbitrabatur, impatiens (marito enim fidem amplexo diu indidulis perstitit) virum tanquam summæ in deos impietatis reum detulerit, præclaramque martyrii palmam, sed longo post hæc tempore, remanentibus tamen odiis, volens nolens, ut suo dicitur loco, procurarit. Nam cum Vespasianus imperium tunc teneret, princeps admodum mitis ac humanus, nulla gravior hisce temporibus exstitit in Christianos persecutio, nulla religionis hostibus sui in bonos expromendi odii, tanta

quantam voluisset opportunitas fuit. Hinc Ecclesia illo imperatore sensim recreari, paulatim accrescere, vires sumere, ædículas struere, liberius sacros coetus habere, in Christi doctrina et virtutum exercitio non penitendos progressus in dies facere. Tum ergo et Dionysius obsecundante in primis quem modo diximus Lisbio, nonnulla variis in locis sacella (12), ut commoditas erant, construxit. Primum autem, vel certe inter prima illud fuisse creditur, quod omnipotenti Deo, suæ hujus peregrinationis auctori atque duci, titulo Sanctæ Trinitatis dedicavit: quod deinde multis post sæculis in honorem sancti Benedicti, reservata tamen ibidem loci venerandæ antiquitatis et sanctimonix grata memoria, instauratum, amplificatum, consecratum fuit. Quippe in sacello, quod Sancti Nicolai nunc dicitur, et in divi Benedicti templo inclusum est, hoc legitur veteris religionis certissimum monumentum. In hoc sacello sanctus Dionysius cœpit invocare nomen sanctæ Trinitatis. Nam ille proprie locus fuit ædificati a Dionysio sacelli. Postea vero et alterum cultui beatæ Mariæ Virginis, destructo, quod inibi colebatur, Mercurii simulacro, dedicasse tradunt; quod ab indigenis ad rei memoriam Nostra Domina de Campis est appellatum. Ubi et partem aliquam sanctissimi veli ejusdem Virginis, cujus ipse interfuerat exsequiis, ad majorem loci ejus sanctitatem deposuit. Unum item sancto Stephano primo post Christi ascensionem martyri; quod hodieque templum Sancti Stephani Græcorum vulgo nominatur, quod scilicet primi ejus conditores Græci essent. Alia denique aliis sanctis, quorum enumeratione, ut difficili, minusque necessaria nunc supersedeo. Sed quemadmodum templa et sacraria, sic sacerdotes et ministros constituit, varique in loca dimisit (13). Necessarium enim erat, ut, multiplicatis gregibus, pastores quoque multiplicarentur. Illos autem cum ad omnem virtutem diligentissime informavit, tum etiam peculiari cura iisdem commendavit, ut ea quam exactissime callerent et curarent, quæ sui essent circa res sacras officii et ministerii. Nec immerito. Quid enim in omni mundo est, quod parem curam ac sollicitudinem requirat, quam ea servitia et obsequia, quæ non hominem mortalem, sed Deum ipsum et cælos tangunt? Nam si pro personarum dignitate atque fastigio verum est honorem ac venerationem crescere, quam exquisiti divinæ adorationis ritus ac cæremoniæ, et quanta honoris ac reverentiæ incrementa ad supremæ illius atque infinitæ majestatis cultum adhibenda sunt? Dionysius igitur tanti reverentissimum culminis, præclaram omnino, si quis alius, hæc in re navavit operam. Cum enim apostoli (in quorum præcipue humeros tanquam primorum Dei legatorum, et novæ legis principum præconum **471** id incumbere oneris) instituta a Magistro sacramenta et sacrificia certis ritibus ac cæremoniis, majoris venerationis ergo, divinitus instruisent, ordinatisque ab se episcopis non tam voce aut scripto, quam usu et exemplo tradidissent, visum est viris apostolicis post illorum et vita migrationem et bono communi fore (quod et Spiritus ipsis suggererat) ut præcipua religionis Christianæ mysteria, eorumque ratio et intelligentia sic litteris mandarentur, ut et cum novis pontificibus ac sacerdotibus (quorum jam passim per omnes terras numerus excreverat) facile communicaretur, et simul caveretur, ne quæ occulta esse oporteret, temere ad homines profanos et indignos emanarent. Quemadmodum enim ad religionis sanctæque disciplinæ consensionem atque unitatem plurimum istis commodarent; ita his propter ignorantix tenebras mentisque imbecillitatem hæud parum officerent. Quare hoc in negotio primus omnium, quod quidem sciatur, sanctus Hierotheus Dionysii magister laboravit; sed ita laboravit, ut ejus scripta ob difficultatem et obscuritatem sublimioribus duntaxat ingeniis inservirent. Unde cum ea Dionysius ad Timotheum urbis Ephesi episcopum transmisisset, is ita probavit, ut mediocribus ingeniis aliquanto clariora requireret. Quin et ipsummet Dionysium ad hunc suscipiendum laborem non semel, sed sæpius hortatus est, non quasi ipse Timotheus, utpote veteranus Pauli apostoli discipulus, iis magnopere indigeret, sed ut nuper creatis aut deinceps creandis ab se episcopis in directionem atque subsidium exhiberet, unumque essent illa scripta Dionysii velut rituum omnium ac cæremoniarum conforme magisterium. Et sane ita per Orientem et universam Græciam, quæ in libris suis circa ordines conferendos idem perscripsit Dionysius, invaluerunt perennaruntque, ut eorum usus apud illos hodieque perseveret. Sed de libris in præsentia hoc tantum dicam, quod satis liquet (nam omnium recensionem, quorum quidem nunc sit memoria, post inferemus) nobiles illos libros, alterum *De cælesti*, alterum *De ecclesiastica hierarchia*, cum sint et postremis ab eo editis operibus, in Gallia esse scriptos, in Gallia auctos et retractatos. Hic enim a duorum apostolorum glorioso excessu (ex quo tempore ad scribendum ab eorum discipulis maxime est stimulatus) sedem ac domicilium tenuit. Quamvis et exemplo magistrorum ad visendas et firmandas remotiores Ecclesias, in alia terrarum nonnunquam excurrerit. Nam et in Hispaniam et Gallia profectum fuisse Hispani ipsi affirmant (14). Quod eo quoque sit probabilis, quod qui ab orbis exorsi capite in vicinas Gallias sub illa apostolorum tempora proficiscebatur, soliti essent satis evulgato inibi Evangelio, inde in Hispaniam ejusdem dilatandi gratia convolare. Plurima enim in Hispanorum historiis ejusmodi projectionum exempla consignantur. Nempe hoc de sancto Martiale Lemovicensium episcopo (15), hoc de sancto Saturnino Tolosanorum (16), hoc de sancto Jone seu Jona presbytero Castrensium, hoc de sancto Mancio Catalaunensium (17) antistite, hoc de pluribus aliis in Gallia episcopis, et apostolorum discipulis memoriæ prodiderunt. Neque enim ut regnorum aut provinciarum, sic fidei et religionis limites erant; sed dispersorum toto orbe Christianorum velut una provincia, unum regnum, una natio, imo velut una domus et una familia tota Christi Ecclesia erat; tamque facilis tum et provincia in provinciam, quam nunc ex urbe in urbem, et fere dixerim et domo in domum, transitus patebat et receptus. Nulla tum inter Christianos ob locorum intervalla animorum disjunctio, nulla ob linguarum diversitatem charitatis divulsio, nulla denique inter fratres (Italos enim, Gallos, Germanos, Hispanos, Græcos, et quoscunque alios totius universi populus una continebat et conglutinabat germanitas), nulla, inquam, inter fratres plusquam fraterno amore se complectentes, nisi solius virtutis et pietatis et divini honoris parebat æmulatio. At si forte tempestas aliqua persecutionis ingruerat, ea magis inter illos sese, non secus atque aquam frigidis asperitas, constringebat. Ivit igitur in Hispaniam Dionysius, et suorum quos antehac illo præmiserat, discipulorum labores et fructus præsens inspexit, cognovit, promovit. Est enim dictu incredibile, quantum fidei rebus afferat pondus, sanctorum virorum, præsertim doctrina et auctoritate præstantium, vel audita tantum oratio, vel conspecta solum præsentia. Hinc tantus olim populis ardor inerat vel videndi et audiendi apostolos, vel iis et vita profectis, ipsorum saltem discipulos velut vivas eorum imagines cognoscendi. Ea causa fuit, cur episcopi apostolorum successores per raro in una sede ita hæserint, quin ad alias atque alias provincias, seu ipsarum invitatu, seu sua voluntate crebro peregrinati sint. Itaque et Clemens ipse, Petri successor et discipulus, relicta ad tempus Roma, variis in partes, non minus quam magister suus abiit: et circa hæc ipsa tempora usque ad Domitiani sceptrum, et impios adversus Ecclesias motus, generosi Christi athletæ libere et confidenter, quocumque Spiritus Dei agebat, non modo ad multiplicandas Ecclesias, sed etiam ad eas confirmandas, et statutis ac legibus ordinandas, et concordix vinculo (quod maxime tunc erat necessarium)

colligandas contendebant. Sic ergo et Dionysius nec Athenis, nec Galliis, nec Germaniæ contentus, in Hispanias quoque penetravit, et temporum usus opportunitate, ea quæ Jacobus, quæ Petrus, quæ Paulus (18), quæ alii apostolorum plantaverant, irrigatum ivit. De tempore quidem projectionis etsi non omnino liqueat, de profectioe tamen ipsa satis liquet. Quæ autem in Gallias reversus infesto juxta et infausto Domitiani egerit dominatu, hinc jam ordiemur.

NOTATIONES.

(5) *Parisiis hac ipsa, qua de agimus, ætate, etc.* Parisios, ut regionis nomen; Lutetiam vero, ut ejus regionis caput, usurpavit Cæsar lib. vi *De bello Gallico*, sub initium, ubi sic de se ipse scribit: « Concilio Galliarum primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Trevirorumque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatumque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. » Sic ibi.

(6-7) *Igitur ad hunc pop. et ad hanc urbem divino ductu accessit.* De hoc accessu ex divino nutu seu monito attestantes habemus Simeonem Metaphrastem in Vita Dionysii, qui ἔκωθεν αὐτῷ κρηματισμένον, *superne oraculum ei redditum* scribit. Ita prius Athenis Romam venerat οὐρανίῳ καὶ θεῶν θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἡγαπημένος, ὁδηγούμενος, ut scribit Methodius, *cælesti et divina voluntate, tanquam dilectus a Deo, per iter deductus.*

(8) *Hic libros illos incomparabiles, etc.* Libros qui nunc exstant, *De divinis nominibus; De cælesti hierarchia, De ecclesiastica hierarchia, etc.* probabilissimum est scriptos a Dionysio Parisiis, post apostolorum mortem, cum jam ipse inter Pauli discipulos præcipua scientia emereret. Constat enim posterius esse scriptos (quod etiam infra probabitur) quam eos, qui perierunt.

(9) *Michael in Laudatione S. Dionysii.*

(10) *Nam cum virtute polleret miraculorum, etc.* De S. Dionysii potestate miraculorum testantur antiqui Vitæ scriptores, tam Græci quam Latini. Dabo Græcorum testimonia, omissis Latinorum, quæ magis in promptu. Itaque Michael Syngelus scribit Dionysium expulsiue colendorum simulacrorum insaniam, hisce tribus machinis, τῷ τε τῆς ἀληθείας κηρύγματι, καὶ τῷ τῆς διδασκαλίας διανύσματι, καὶ τοῖς τῶν θαυμάτων τερατουργήμασι, *præconio veritatis, doctrinæ splendore, miraculorum prodigiis.* Deinde subjungit continenter aliquas curationes vi divina ab eo factas: Ὁφθαλμοὶ γὰρ τυφλῶν ἀνέβλεπον, καὶ ὡτα κωφῶν ἠνοήγοντο, καὶ γλῶσσαι μογιόλαλον ἔτρανοντο, καὶ βράτειες χυλῶν συνεσπύγγοντο, καὶ ποικίλων νοσημάτων ἀσθενούντες ἠλευθεροῦντο, τῇ τοῦ παντοδυναμοῦ Σωτῆρος ἐπικλήσει διὰ τοῦ θαυμασιωτάτου θεράποντος αὐτοῦ παραδοξοποιούντος, καὶ τοὺς ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας καθημένους προσκαλούμενους πρὸς τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ σωτηρίας. *Oculi enim cæcorum intuebantur, et surdorum aures aperiebantur, et mutorum linguæ solvebantur, et claudorum incessus restringebantur, et variis debilitati morbis, invocato Salvatoris omnipotentis auxilio, per admirabilissimum ejus servum miracula patrantem, et sedentes in ignorantia tenebris, ad lucem cognitionis advocantem liberabantur.* Ita Syngelus. Quid Methodius? Hæc nimirum Inter alia: Καὶ τοσούτα; δι' αὐτοῦ κατῆξιως γενέσθαι τὰς δυνάμεις, ὅτι τῶν πολεμίων ἔθνων τὰς καρδίας οὐκ ἔλαττον τῶν εὐαγγελιζομένων ἀνέδειξεν. *Ei tantas per eum dignatus est Dominus patrare virtutes, ut non minus gentium hostilium corda, quam Christianorum promoveret.* Metaphrastes autem: Οὐ διδασχῆς μόνον ῥήμασι, ἀλλὰ καὶ σημεῖων ἔργου ἀποστολῆς ἔργον εἰργάζετο. *Non doctrinæ solum verbis, sed et operibus signorum munus exsequabatur apostolatus.*

(11) *Lisibus enim prisca stirps, etc.* De Lisibii con-

A versione ad fidem Christi, nullum potest certius esse testimonium, quam Visibii filii ejus conscriptio, e qua desumpsit Hilduinus ea quæ de illius conversione familiæ perscripsit. Hanc autem esse radicem Montmorentianæ domus, tota testis illius posteritas, ad quam solet de principiis ac stemmatibus cujusque familiæ semper remitti cognitio. Accedunt vero et tituli, et insignia, et elogia, et gentis Francorum ex antiquo perennis consensus, ut viro æquo nihil desiderari amplius possit.

(12) *Nonnulla variis in locis sacella, etc.* De his testes sunt Syngelus et Methodius supra laudati. Prioris verba, postquam de sancti viri miraculis egit, sunt hæc: Ἐπὶ τοῦτοις γὰρ τῶν πιστῶν πληθὺς ἠέξανετο καὶ ναοὶ τῷ Θεῷ κατὰ Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, τὴν μεγίστην ἐπαρχίαν, ἤγειροντο, etc. *Propter hæc enim miracula fidelium multitudo crescebat, et templa Deo per Galliam et Germaniam, provinciam maximam, excitabantur.*

B Posterioris autem ista: Τοῦτον οὖν τὸν τόπον ὁ Θεοῦ δούλος περιδεύσας, καὶ τῷ στερεῷ τῆς πίστεως ὀπλισάμενος, Θεῷ τῷ παντοδυνάμῳ πανταχοῦ βοηθοῦντι καὶ συνοδεύοντι αὐτῷ, ἐκκλησίαν ἐκείσε κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθ' ὅτι νέος ἀκμήν προσήλυτος ὑπῆρχε, καὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ εἰς τιμὴν ἀνέστησε. *Hunc igitur Dei servus, cum peragrasset locum fidei robore armatus, Deo omnipotenti sibi ubique auxiliari et comiti, templum illuc ut facultas gerebat (quippe novus ibi admodum advena erat) et Domino nostro Jesu Christo, honoris gratia ædificavit.*

His porro consentiunt Antiquitates Parisienses, et prisci Rituales libri, in quibus hæc rhythice:

*Hic constructo Christi templo,
Verbo docet et exemplo,
Coruscat miraculis, etc.*

C De aliis templis et sacellis videndus est Demochares, libro *De divino missæ sacrificio*, capite 18, in Catalogo episcoporum Parisiensium.

(13) *Methodius in Dionysii Martyrio.*

(14) *Nam et in Hispaniam e Gallia profectum fuisse Hispani ipsi affirmant.* Flavius Dexter ad annum Christi 110, et Romæ 861. « Haud multo post S. Dionysius Areopagita Hispanias invisit, ut legatus a B. Clemente totius occidentis ordinatus. » Consentit Franciscus Bivarius 473 in Commentario ad eundem annum, probatque ex S. Methodio, qui scribit Dionysium Evangelii semina dispersisse πᾶσι τοῖς Ἑσπερίοις μέρεσι, *cunctis partibus Hesperii.* Hispani autem censentur in Hesperii, ut recte ibidem probatur.

Sed cavendum ne putetur Dionysius illo anno Christi 110 aut paulo post fuisse a Clemente ordinatus Occidentis legatus. Nam multis ante annis obiisse Clementem, constat. Sed tantum existimandum est Dexter afferre causam cur iverit in Hispaniam, quod scilicet jam olim ordinatus fuisset a Clemente totius Occidentis legatus. Ego autem ivisse in Hispaniam censeo longe prius quam velit Dexter, nempe temporibus Vespasianis, pace post Neronem Ecclesiis reddita. Regnavit enim Vespasianus annos ferme decem: ita ut extremis ejus annis, jam satis ordinata Parisiensi Ecclesia, inviserit Dionysius Hispanias, et eadem opera discipulum Marcellum.

Accedit Gothici Breviarii Toletani auctoritas, in quo hymnus exstat Dionysii et Eugenii profectio- nem continens, illius in Hispaniam e Gallia, hu- jus in Galliam ex Hispania. Incipit sic *Sancti Eu- genii digna memoria*. Ubi inter alia de Dionysio, quem vocat alumnum Græciæ, et de Eugenio, quem appellat doctorem Hispaniæ, sic habet :

Alumnus Græciæ visit Hispaniam.

Doctor Hispaniæ revisit Galliam :

Docti præsentiam doctoris Galliæ

Fideli captans pectore.

(15) *Nempe hoc de sancto Martiale Lemovicen- sium episcopo*. Flavius Dexter ad annum Christi 52, Romæ 805, « Martialis, inquit, Lemovicen- sium, Cadurcorum et Tolosatium apostolus Hispanias adiit, et prædicando fideles invisit. » Vide ibi- dem Bivarium.

(16) *Hoc de sancto Saturnino Tolosanorum, etc.* Dexter ad annum Christi 112 : « Sanctus Satur- ninus episcopus Tolosanus secundo Toletum invi- sit. » De primo autem adventu vide Bivarium in Commentario Dextri, ad annum 76.

(17) *Hoc de sancto Mancio Catalaunensium*. Ita de illo Dexter, ad annum Christi 90 : « Mancius, ci- vis Romanus, Christi discipulus, primus Ebo- ren-

sium in Lusitania pontifex, qui in Gallia prius prædicaverat, floret : et post multos labores mi- grat martyr, anno 106. » Vide ibi Commenta- rium doctum Bivarii. De S. Jone dictum est in su- perioribus.

(18) *Ea quæ Jacobus, quæ Petrus, quæ Pau- lus, etc.* Hos omnes fuisse in Hispania Dexter, et Metaphrastes, et alii quamplurimi pro certo po- nunt. De omnibus vide Commentarium Francisci Bivarii ad Dextrum, anno Christi 50, et alibi. De Jacobo, ut extra dubium, dicere omitto. De Petro ad citatum jam annum ita Dexter : « Petrus, ut Christi vicarius, Hispanias adit : imagines Antio- chia delatas affert, » etc. De imaginibus, si consulas ibi Bivarium, tibi faciet satis. De Paulo in Hispaniam profecto patet e supra dictis, et ex eod- em Bivario, qui bene et fuse refellit alia sentien- tes. Jam certe post Dextri editionem nullo modo dubitari debet. Quem Dextrum si doctus ac dili- gens Baronius nactus esset, haud dubie multa aliter, quam sensit, sensisset et docuisset. Verum si dies diu eructat verbum, et nox nocti indicat scien- tiam (Psal. xviii, 43), multo magis menses et anni, quibus assidue procedentibus, alia atque alia in novam lucem eruuntur antiqua monumenta.

CAPUT XHI.

Dionysii per tempora Domitiani imperatoris curæ et labores et prophetiæ spiritus.

Verissimum est quidem sane, quod peritissimi viæ celestis ductores ac magistri tradunt, eo quemque servorum Dei et crebrius et copiosius divina participare beneficia, quo et gratior sit de susceptis, et im- pensorum adversus collatorem officiorum atque obsequiorum profusior. Cujus enim nec imminui bono- rum copia propter infinitam benignitatem potest, idem se in mutui amoris certamine vinci a servo Do- minus nequaquam sinit. Cum ergo Dionysius depluentium in se donorum memor, tam illa quam semet- ipsum in eorum auctorem totum refunderet, velut perfectum quemdam recipientis benevolentiam cir- culum, licet impar, gratissimus tamen, cum Deo contexebat. Nova enim cum reciperet beneficia, nova referebat officia ; et dum hæc referret, novisque propter hoc ipsum a Deo gratis cumularetur, his ille denuo incitatus, quo plus recipiebat, eo plus reddebat ; quoque plus reddebat, eo plus recipiebat, ut non esset nec dandi numerus, nec finis remunerandi. Ita quippe et magni apostoli crescebant, qui nec esse vacuum in se gratiam Dei sinebant, et alios quoque, ut ne in vacuum eam reciperent, hortabantur. Ita apostolorum discipuli (et hic in primis Dionysius) in dies proficiebant, semper cursui suo addentes, semper laborem labori, industriam industriæ, obsequia obsequiis aggerantes. Hinc a rebus cunctis infe- rioribus digressi, atque ad Deum et divina sublime erecti, miris implebantur omnigenæ sapientiæ fulgoribus, quibus et se et mundana omnia penitus cognoscerent atque despicerent : et bonum ipsum, vere omne bonum in ipsius boni radio conspicerent, et universis terræ rebus uti perpusillis et nullo pretio dig- nis, immensum quantum anteferrent. Quemadmodum enim ii, qui ex altissimis turribus et aeris spe- culis, ac præsertim monti cuiquam editissimo superstructis, homines quamvis procerissimos et gigantea mole spectandos, inferne obambulantes conspiciant, ipsi eos velut exiles vermiculos aut perexigui cor- poris formiculas videre sibi videntur, vixque vident : Ita qui mente et cogitatione in alta atque abdita Dei mysteria per multiplices profundæ contemplationis gradus conscenderunt, ii tam magna, tam excelsa, tam incomprehensa inibi speculantur, et demirantur, ut deflexis inferne orbibus, humana omnia, imo absolute omnia, puncti instar brevissimi esse videant, si tamen videant. Nam ut qui diu in lu- cidissimo sole ambulavit, dum in umbracula primum ingreditur, præ oculorum caligine nihil videt ; sic magnis viris cum Deo suo familiariter versantibus usu venit, ut toti divinis mysteriis intenti et per- fusi, terrena nec videant nec curent. Ab infimis enim rebus, quoad ejus fieri potest, se subducunt, sem- perque ea minimi faciunt, quæ vulgus hominum, quia majora non norit, permagno æstimat. Dionysius porro, ut qui abundantiam supernæ lucis copia perfusus omnia ista prorsus vana nihilque esse intelligeret, proindeque se ab illis penitus segregans, illa quæ vere sunt, et magna sunt, tota animi contentione per- sequeretur, ad Deum assidue aspirabat, ascendeat, adhærebat, totisque quodammodo Dei effectus (19) (quod apprimè ad divina percipienda necessarium scriptis suis edocuit) ea quæ paucis nosse da- tum est, videbat, audiebat, imbibebat, atque ad alios quaque poterat verborum grandiloquentia (note- bat enim res tantas verbis vulgo obviis dederere) efferebat. Quippe nimis profanum et irreligiosum esse ducebat, res a communi et vulgari hoc statu tam semotas, tam diversas communiibus ac vulgaribus enuntiari vocibus ; atque adeo ad honorem et æstimationem Dei rerumque divinarum hoc spectare ju- dicabat, si verbis quam posset magnificentissimis ea quæ omnem transcendunt magnitudinem, quadam- tenus repræsentaret. Hinc voces novas, et sua compositione eximium quiddam atque omni creato fasti- gio altius atque augustius designantes, infinitis atque incomparabilibus Dei perfectionibus explicandis efformavit. Quas homines quidam leves, et audaculi (20-21), partim in honore, partim malevolentia, de- teriorem in partem interpretati, maluerunt styli et eloquentiæ affectationi bene prudenterque dicta at- tribuere, quam dignitati rerum atque majestati assignare ; quodque est deterius, auctoris potius cavil- lari verba et calumniari sermonem, quam et dicendi genus admirari, et dicentis revereri pietatem. Ast ego quidem prorsus e contrario, illa ipsa ab eodem Spiritu verba suggesta esse certo scio et credo,

• II Cor. vi. 4.

a quo et res ostensas non dubito. Neque enim ante ad scribendum aggredi (22) vir sanctus audebat aut solebat, quam se ferventi precatone, velut cœlesti quadam catena, ab humo sublevasset, Deoque junxisset. Denique tam familiares illi erant Dei sermones et oracula, ut sacris quidem in negotiis nihil grande, nihil mediocre, sine divino viso aut cœlesti responso susciperet. Multos in diaconorum, in sacerdotum, in episcoporum ordinem cooptavit, sed unum absque Dei sententia neminem. Quippe qui et omnibus hoc faciendum præsulibus (23) diserte edocuit, et complurium conglobatione exemplorum evidenter comprobavit. Ex ipsius quoque institutione, si quis obscurus ac difficilis Scripturæ locus occurrebat, cujus in exsolvendo nodo ministri laborarent, illi presbyteros adibant, presbyteri ipsum, ipse autem (nisi si apostoli in promptu essent) intima templi ingressus, Deum ipsum consulebat, et quæcumque is vellet, ille ipso per angelos inspirante, condisciebat. Quemadmodum enim in cœlesti, sic et in Ecclesiæ principatu ordo est addiscendi, ordo est et docendi : quodque in cœlo seraphini, hic in Ecclesia sunt episcopi : et sicut ab illis primis inferiores spiritus, sic ab his subjecti ordinis difficilium hauriunt disciplinam. Qui autem in terra sunt supremi, hi a cœlo sumunt quod ignorant, ut et qui in cœlo summi, a Deo ipso, ut primo fonte, nullius interventu, cognitionem accipiunt. Quæ igitur Dionysius maxime ardua didicit et docuit, hæc quidem aliquam partem e sacris Litteris, nonnullam item e Pauli atque Hierothei magisterio, sed tamen multo maximam atque præcipuam, non ab hominibus, sed a Deo et angelis, precando, meditando, contemplando percepit. Nam si tanta est Dei opt. max. in homines benignitas ac benevolentia, ut contracta cum illis (tametsi cum imparibus) amicitia, eos consiliorum suorum facere participes, et arcana pandere etiam privatis non dedignetur, quanta primis militiæ suæ ducibus, quanta Dionysio inter duces strenuissimo ac laboriosissimo, et ob mentis exiniam puritatem longe charissimo, sive luce inter ardentissimas preces, sive nocte per objecta visa inter quietem ostendit? Si enim Deus solus est lucidissimus, et Dionysii anima speculum nitidissimum, et ille quidem ad dispergendos radios semper compositus, et hæc ad recipiendum semper disposita, quidni perpetuo et ille illustraret et hæc illustraretur? Neque sane ut in hoc aere, sic in mente, obvelantium intervenit nubium frequentia. Est enim mens justi a terra et vicino terris aere, et nubibus hunc aeream contristantibus elevatur, unoque ictu et momento ad Deum, cum voluerit, se penetrat. Dionysius autem tantis urebatur divini amoris incendiis, ut illis in alta sublatus (nescit enim ille ignia in inferioribus detineri) semper cum Deo esset, semper beata ejus aura et sancto divinoque Spiritu afflaretur. Quod tum accidebat potissime, cum exortis in mundo turbinibus (qui imperante Domitiano sævissimi exstiterunt (24-25)) Dei Ecclesiam gravior torqueret necessitas. Cum 475 enim vir Dei intolerabilem illius imperatoris superbiam summa impietate conjunctam videret (quippe non Dominus solum, sed etiam Deus appellari (26), et divinos sibi tribui honores tyrannus ille volebat et jubebat), cumque insuper quales et quanti motus adversus Ecclesiam a tam arroganti et tempestuoso mundi hujus velut maris gubernatore aut archipirata potius exsurrecturi essent, perspicax mentis acie prævideret, tum ipse, ut vere pius et pro grege suo magis nunc quam alias unquam pervigilians, uni vero Deo se stringere, arctius eum complecti, ardentius exorare, crebrius et instantius consilia et oracula tam archis in rebus exposcere : ita ut cum alia multa de suorum statu, tum etiam de procul remotis, Deo illa sibi manifestante præcognoverit, quæ et multa eum consolatione adicerent, et præsentium temporum mœrorem non modo spe futurorum bonorum certissima permultum imminuerent, sed etiam prævalentibus gaudiis prorsus abstergerent. Nam cum excitata in pios Dei cultores ab impio tyranno tempestate unicus jam e toto apostolorum choro superstes in terris esset dilectus ille Jesu discipulus, cujus in uno capite salus consistebat plurimorum, quem tamen ipsum immanis tyrannus demonum furiis agitatus, jam morte, jam exsilio sublatus e medio cupiebat (nam modo in ferventis olei dolium (27) immisit, modo in exsiliu, postquam illæsus e dolio exisset, relegavit), Dionysius de tanti apostoli et hæc præsertim temporibus tam necessarij salute et incolumitate plurimum sollicitus, continuis pro illo precatonibus diu noctuque insistebat : quin et illius magni patriarchæ instar cum Deo colluctans †, vim quodammodo, si ita loqui licet, pro noto et amico faciebat, uti ejus curam gereret, murumque adversus insurgentes et incurstantes bestias opponeret. Quid multa? Deus alioqui invictus se vinci passus est, et quem fecerat apostolum, fecit et evangelistam; sed antequam faceret, consilii sui Dionysium participem esse voluit. Quemadmodum enim olim Abrahamo in ipso fervore diei ‡ Deus apparuit, ita Dionysio in cœlesti ardore charitatis pro Ecclesia æstanti adfuit, et quæ circa exsulantem in Patmo apostolum gesturus esset, aliquanto ante indicavit : nimirum vitam ejus et incolumitatem ad novos pro Ecclesia labores sibi corde fore, adeoque propediem futurum, ut ab exsilio exsolutus in sua revertetur, et reversus Evangelium conscriberet; sed Evangelium, quo et novi recentium errorum satores confunderentur (28) et sua Christo æterna divinitas vindicaretur. Hac igitur abditorum revelatione tam amica, tam certa, tam salutari mirifice recreatus Dionysius, quamvis alia celare oracula ex submissionis studio semper adamasset, hoc tamen unum, quod in amici honorem et consolationem adeo vergeret, nec celare voluit, nec potuit. Nam ad illum his ipsis sævientis Domitiani temporibus in insula, ad quam deportatus fuerat, degentem litteras dedit; quibus litteris ea, quæ de ipso cœlitus didicerat, lætus patefecit. Quas ipsas litteras, cum ad manus habeam, haud bonum factum, si reticero. Harum proinde exemplum hic subjiciam.

NOTATIONES.

(19) *Totusque quodammodo Dei effectus, etc.* Docet Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 7, ad percipiendas animo res divinas tanta nobis opus esse cum Deo conjunctione, ut a nobis ipsis quodammodo digressi, non tam nostri simus quam Dei : talem proinde illum fuisse necessario fatendum est; quippe qui cœlestia et divina præcellentiori modo secundum apostolos, quam forte quisquam alius mente perceperit. Verba ejus sunt: Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, οὐ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ὅλους ἑαυτοὺς ὄλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ

Α γιγνομένων. Κρεῖττον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν. Οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γιγνομένοις. *Hac igitur nostri cum Deo conjunctione, et non ingenio nostro divina intelligenda sunt, ita ut nos toti extra nos totos simus, et toti Dei simus. Melius est enim, ut Dei simus, quam nostri ipsorum. Sic enim nobis divina tradentur, si cum Deo fuerimus.*

(20-21) *Quas homines quidam leves, et audaculi, etc.* Minime vereor leves, et audaculos vocare eos, qui Dionysium ob voces novas et grandes, quibus ad

† Genes. xxxii, 24. ‡ Genes. xviii, 1.

res maximas explicandas usus est, non timuerunt reprehendere, et stylum ejus, quasi a spiritu apostolico alienum, denotare. Hi autem maximam partem sunt hæretici, quorum unum ex antesignanis refutavi. Vide, si placet, infra quæstionem II, quæ tota est de scriptis S. Dionysii.

Merito sane leves appellandi sunt, qui levibus de causis contra sanctos Patres moventur, aut moveri se sinunt; audaculi etiam, ne gravius quid dicatur, qui adversus majores suos judicia temere arripiunt, eorumque dicta et facta imprudentium more canum allatrant. Hinc recte Franciscus Suarez, magnum sacræ theologiæ columnen, et sui sæculi rarum decus, recte monuit in suo ad librum *De angelis* præmio, vitandam esse eorum audaciam, qui libros Dionysii, quos habemus, negarunt esse Dionysii Areopagitæ scripta.

(22) *Neque enim ante ad scribendum aggredi, etc.* Hæc abunde confirmantur ex capite toto, de ejus in scriptis pietate, superius posito, ubi et illustres ipsius, de vi sanctarum precationum, nos ad superna tollentium, similitudines apposui. Vide caput 22 Vitæ ipsius.

476 (23) *Quippe qui et omnibus hoc faciendum præsulibus.* Hanc doctrinam egregie a sancto Dionysio tractatam reperies in libro *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 5, et a nobis alibi Latine et clare expositam.

(24-25) *Qui imperante Domitiano sævissimi exstiterant.* De acerbissima Domitiani persecutione attingi ubi scripsi de imagine primi sæculi. Vide præterea Eusebium libro III *Hist. eccl.*, cap. 13, 14 et 15, et Tertullianum in *Apologetico*, cap. 5. De illius crudelitate Suetonius: « Erat autem, inquit, non solum magnæ, sed et callidæ inopinatæque sævitæ. »

(26) *Quippe non Dominus solum, sed etiam Deus appellari.* De hac Domitiani arrogantia atque superbia, qua deus et dominus appellari voluit, ita Suetonius c. 13: « Pari arrogantia cum procuratorum suorum nomine formale dictaret epistolam, sic cœpit: *Dominus et Deus noster sic feri jubet.* Unde institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone cujusquam appellaretur aliter. Statuas sibi in Capitolio non nisi aureas et argenteas poni

permisit, ac ponderis certi. » Sextus Aurelius Victor Schotti sic de eodem: « Dehinc atrox cædibus, bonorum supplicia agere cœpit; ac more Caligulæ, Dominum sese, Deumque dici coegit. » Vide etiam Dionem lib. LXVII, ubi scribit, Juvenium Celsum conjurationis reum, frequenti adoratione, et Domini Deique appellatione, suam necem prorogasse, postremoque astu evasisse.

(27) *Nam modo in ferventis olei dolium, etc.* Testis est Martyrologium Rom. ad 6 Maii, cujus hæc sunt verba: « Romæ S. Joannes ante portam Latinam, qui ab Epheso jussu Domitiani vinculus Romam perductus, et judicante senatu, ante eandem portam in olei ferventis dolium missus, purior et vegetior inde exiit, quam intravit. »

De quo et Tertullianus lib. *De præscriptionibus adversus hæreticos*, cap. 36: « Habes Romam, inquit, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes, posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. »

Paria Tertulliano refert Hieronymus pluribus locis. Vide lib. I in *Jovinianum*, et *Comment. in Matthæum*, cap. 20.

(28) *Quo et novi recentium errorum satores confunderentur.* Nimirum Ebion et Cerinthus, qui in Asia et Syria zizania seminabant, et Christi divinitatem negabant, « Novissimus omnium scripsit Evangelium (inquit Hieronymus in *Scriptoribus ecclesiasticis*) rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos, et maxime tunc Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse. » Eandem causam scripti a S. Joanne Evangelii multo ante aperuerat S. Irenæus, libro III *Adversus hæreses*, cap. 11, unde fere alii omnes desumpserunt. « Hanc eandem, inquit, annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre eum, qui a Cerintho insemnatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his, qui dicuntur Nicolaitæ, » etc.

CAPUT XIV.

Dionysii ad Joannem apostolum in Patmo exulem litteræ; et nonnulla de sanctis revelationibus.

DIONYSIUS, JOANNI apostolo.

Saluto sanctam animam tuam, o dilecte, etc. *Vide inter epistolas S. Dionysii quas tomo I Opp. S. Dion. recudimus, sub num. X.*

477 Quæcunque in his litteris prædixit, brevi postea, uti prædixit, evenere. Joannes enim, *discipulus ille quem diligebat Jesus* b, Domitiano propter nimiam superbiam et immanitatem imperio et vita pulso, actisque ejus a senatu rescissis, in Asiam, dominante Nerva, salvus incolumisque rediit. Ubi et Evangelium suum, quod ad Christi imitationem inducit, propereaque boni Dei imitatio est a Dionysio appellatum, jam circiter nonagenarius exaravit. Quis hic porro Dei nostri benignitatem (ad eum enim bona omnia tanquam ad fontem remittenda sunt), quis hic, inquam, ejus in servos suos benignitatem satis admirari possit? Quippe qui illis semper et ubique præsto est, cum illis familiariter loquitur, illis secreta consiliorum aperit; illis, si qua interrogant, si consulunt, si de futuris sciscitantur, prompte, et plura interdundum quam sciscitentur, respondet: quin et vota precesque non raro anteverit, et occulta mysteriorum, quæ verecundioribus scrutari esset religio, veluti amoris excessum testari volens, revelat ac detegit. Nam et ipsi Dionysio quanta non solum de hominibus, sed etiam de angelis, sed etiam de seipso revelantem spirant. Atque adeo in hoc Ecclesiæ calamitoso statu, non modo Joannem (de quo magis quam de se erat sollicitus) ab exilio revocandum, sed etiam ipsum Domitiani furoribus eximendum, et se ejusdem dilecti apostoli conspectu fructurum, divino suggerente Spiritu præcognovit. Erant quidem illo sæculo Dei revelationes non modo Ecclesiæ præsidibus, sed privatis quoque non paucis (qui vulgo tamen virtute præcellerent) familiares; verum utroque ex genere haud sane multis, quos cum Dionysio ausis componere. Nam ut Joannem, tanquam præcellentem apostolum e numero eximamus, ecquos mihi ex illa ætate, præter Titum forte, et Timotheum, et Hierotheum, et Carpum Pauli discipulos, aut præter Ignatium, Polycarpum, et Papiam, Petri Joannisque auditores, aliosque apostolorum sectatores quam

b Joan. XIII, 23.

paucissimos; equos, inquam, præter illos invenias, quos aliquo modo cum Dionysio conferre possis? Et tamen ipsi Titus et Timotheus (ut e duobus conjectura sit de aliis) recepti e cælo lumina palmam eidem videntur Dionysio detulisse. Nam et illum sæpenumero super rebus difficilioribus consulere, et implicatiores sacrarum Scripturarum nodos ab eo postulavere exsolvi. Ne vero quispiam imprudenter, ne dicam impie, existimet magnum illum justitiæ solem illis tantum primis sæculis, et super excelsos duntaxat illos montes copiosi sui luminis jaculatum esse radios, et additorum mysteriorum reserasse arcana; nunc autem velut senecta ætate parciolem effectum, nec splendores ullos emittere, et revelationum dona in sinu abscondita retinere: is pro certo et explorato habeat immutabilem esse Deum, ac proinde omnibus ætatibus peræque benignum et liberalem, nunquam a suorum profusione donorum, ubi quidem vasa reperit idonea (et vero semper aliqua reperit) destituisse, aut destitutum esse. Atque utinam quidem, quam promptæ sunt Dei manus ad profundendum, tam paratæ sint hominum mentes ad excipiendum! Neque enim a Deo, qui natura sua semper idem est, semper dives, semper bonus, semper largus; sed ab homine, qui nec egestatem suam novit, nec veras opes quaerit, immemor Dei, ignarus sui, ab ipso, inquam, homine, non a Deo istorum communicationis honorum raritas et mentis penuria profisciscitur. Licet enim tibi, licet alteri paria Dionysio recipere, si paria Dionysio feceris: ita nimirum, ut hæc habeas quæ et Dionysius, primo quidem tui magnam cognitionem et perspicitionem, ut alios tibi præferas, te nemini; deinde mentem non a gravioribus tantum flagitiis, sed a minimis quoque noxiis, quoad assequi Deo juvante valeas, maxime puram ac liberam; tum vero cunctas animi affectiones æquabili rectæ rationis arbitrio egregie domitas atque subjectatas; nempe ut terrena omnia, et quæcunque sub pedibus, velut quodam debite contemptationis præsigio, te habere vides, non pluris, quam ipsa vere sint, facias: tantoque minus corpori quam animæ tribuas, quanto minus servo ancillæque deberi scis, quam aut hero aut dominæ: ut prima proinde et maxima pascendæ mentis cura sit, postrema corporis; neu de cibo potioneve (multo autem minus de deliciis, quæ solius esse debent animæ) nisi admodum moderate, et tantummodo ut corpus sustineatur, parque sit sustinendis laboribus, cogites. Præterea laudes, honores, dignitates, divitias, famæ celebritatem, magni nominis gloriam, aliæque vulgo hominum magna (etsi spectantibus Deum perparva sint) non modo non appetas, sed etiam internæ pacis respectu, et æternæ gloriæ studio fortiter rejicias. Post hæc autem id cures, id viriliter studeas, id toto, quod aiunt, peccatore incumbas, tota ut cogitatio tua in Dei agnitione et in ejus infinitarum æstimatione perfectionum delixa sit, tota ut memoria in beneficiorum et factorum ejus admirabilium grata recordatione inhæreat; denique ut voluntas, et affectus, et desiderium, et quidquid est fidelis animæ, in unico Deo et unico dilecto continue, quoad ejus fieri potest, immoretur: ita ut (quod idem noster commendabat Dionysius) Dei totus sis, et a te totus excedas. Quod si etiam, ejusdem sancti pontificis exemplo, susceptis pro Deo laboribus delectere, 478 eosque utro appetas, et ante quietem et otium ponas, quodque omnium est maximum, pro Christo pati, et quælibet acerbissima sustinere, supplicia omnium voluptatum et deliciarum loco habeas; tum vero longe præstantioribus bonis affluet ac dilatabitur cor tuum, et non modo divinarum ubertate revelationum, sed aliorum quoque insimul eximiorum donorum abundantia, ut amicus ab amico, ut familiaris a familiari, confertim cumulabere. Qui enim sanctorum induerit mores, et divinos imbiberit amores; idem haud dubie et dona consequetur sanctorum, et pari cum illis gloriæ ornamento coronabitur. Ivisse vero Dionysium per hosce omnes gradus, et illa omnino via ad supremum istud sanctitatis quam adeptus est, et illustrationis qua perfusus est, fastigium tetendisse ac pervenisse, multo clarissimum ferunt juxta et certissimum, tam aliorum quam ipsiusmet scripta, judicium et testimonium. De aliis autem claris viris, qui per eosdem calles suis quisque in ætatibus, usque ad hanc ipsam quam decurrimus, eodem quo Dionysius fastigium conscenderunt (quorum nos quidem nonnullos in consequentibus afferemus, sed plurimos aliis scriptoribus relinquemus) memorare hujus non est instituti. Jam enim ad alia Dionysii decora cursum intendimus.

479 CAPUT XV.

Dionysii ab extremis Domitiani temporibus usque ad Trajanum res gestæ.

Ejus sævitæ atque immanitatis, quam Domitianus, supremis præsertim imperii sui annis (29), adversus Christianos exprompsit, pars orbis nulla exorsus fuit. Ubique cædes, ubique exsilia, ubique cruciatus, illo alterum Neronem representante, auditi. Exterminatus ab illo apostolus (30), occisi pontifices, vexati episcopi, melior ac nobilior Ecclesiæ portio variis modis exagitata, nullibi tuto subsistere in suo permissa est. Igitur et in Gallia atque Germania, ubi Dionysius curabat, satis turbarum fuit: nec dubium, quin multa per eam tempestatem (31) tam in se, quam in membris suis, hoc est, in progenitis ab sese filiis, gravia passus est. Ut enim parentes in charissimorum liberorum dolore et cruciatu plus sæpenumero dolent et cruciantur, quam si in se eadem ipsi experiantur: sic amantissimi subditorum suorum episcopi gravius vel mediocres in ipsis plagas, quam atrociora in semetipsis tormenta persentiscunt. Noluit porro arcana Dei Providentia suum Galliæ apostolum in hoc adverso turbine vita eripi, sed alia in tempora reservatum, huc illuc ad juniores animandos athletas, et ad necessaria debilibus suppeditanda auxilia, discurrere. Itaque locis omnibus aderat: et ubi præsentius periculum docente ac dirigente intus Spiritu advertebat, illuc adventuros Christi hostes omni diligentia prævertebat: ibi laborabat, ibi sanctum populum cunctis fidei armis ante certamen præmuniebat. Idem vero et alii ejus collegæ episcopi pro suis quisque viribus sedulo ac indefesse præstabant. Quorum unus quidem annis jam gravis, sed meritum gravior (is est beatus Eutropius Petri apostoli discipulus [32], de quo et supra brevis mentio), egregium in his temporibus certamen decertavit. Nam post multos in Santonibus (populi sunt Galliæ Aquitanicæ) fidei causa exantlatos labores, et laborum ingentia dilatatis Ecclesiæ terminis operæ prætia, tandem premente diaboli invidia, et populi tumultu concitato, lapidibus primo appetitus, dein fustibus immaniter cæsus, postremoque securi ad caput illisa percussus, plenam in cælos palmam intulit. Ejus autem spectata in pietatis conflictu animi fortitudo et eximia victoria, cum Christianos omnes mirifice exhilaravit, tum præcipue socium ejus ac comitem Dionysium bisce turbidis in rebus adeo recreavit, uti et ad gaudium cum aliis communicandum, et ad gloriam ipsius in martyris evulgandam, acta ejus martyrii Græce conscripserit (33). Quæ quod Clementi pontifici foro multo gratissima certo sciret (is enim dum in Galliam eum mitteret, martyrem futurum præsagiebat), ad illum Romæ tum residentem et præsentem misit (34), adjectis una litteris, quibus postulabat, ut

eorum exemplum in Græciam, ac præcipue Athenas ad cognatos et consanguineos suos, aliosque fideles transmitteret. Nempe gloriosam generosi pugilis pugnam et victoriam non solum magno illis gaudio fore, sed efficaci etiam ad paria audenda incitamento, vir longe sapientissimus sentiebat. Hinc etiam a primis Ecclesiæ initiis (35) invaluit illa et adhuc perennavit consuetudo, illustria martyrum acta perscribendi, atque ad exteras provincias fraternæ instinctu charitatis, et studio similis profectus circumquaque dimittendi. Utinam autem hæc, de quibus loquitur, acta nunc exstarent! Sive enim propter Dionysii sacrum laborem, sive propter Eutropii egregias laudes, quam nunc merito deploranda est istorum actorum jactura, tam e contrario juvaret et stimulare salutaris eorumdem lectio atque notitia. Sed his relictis, quæ habere non possumus, ad respiciendam gratioris cœli serenitatem quam disjecto et distracto hujus tempestatis commotore Domitiano, suæ Ecclesiæ reddidit verus et solus Dominus, verus et solus Deus (quam enim falso hæc nomina Deus et Dominus usurpaverit tyrannus ille, opera docuerunt, exitus indicavit [36]), cum stylo animum advertimus. Domitianus igitur successit Nerva, hoc est, superbo moderatus, inhumani perhumanus, successit autem, ut morbo sanitas, ut nocti dies, ut lux tenebris. Nam tum demum illuxisse Ecclesiæ clarum jubar visum est, cum Nerva imper. obductam mundo caliginem (37) suæ splendore clementiæ dissipavit. Exire tum Christiani e latibulis, 480 reverti ab exsilio confessores, sua recuperare proscripsi: ad solitos cœtus remeare et convenire fideles per metum antehac distracti. Tum et Joannes ipse, prima nunc Ecclesiæ claritudo, et vere filius tonitruum, accepto divinitus et dictato post fulgura et tonitrua Evangelio (38), velut alter Moyses e monte, in quem cum Deo traciaturus ascenderat, descendit, relictaque quam habitatione sua beaverat, insula, reptens Ephesus suis se reddidit, totiesque desideratum, toties expetitur jam denique Evangelium evulgavit. Nec mora: differtur per omnia piorum ora lætus rumor; sed Dionysius ante omnes eodem nunc audire factum, quo futurum prius audiverat, oraculo; nec celare id suam plebem, sed prædicare, sed ad gratias Deo agendas excitare. Prorsus igitur alia jam erat Ecclesiæ facies, quam paulo ante conspecta fuerat; læta, hilaris, explicata, amoris et fiduciæ plena in hymnis et canticis spiritualibus Deo devota, procedens quotidie et crescens, sive sui ipsius incrementis, sive accessionibus alienis. Semper enim Ecclesia persecutione, sicut vitis putatione, lætius provenit, lætius proficit. Hoc in profectu novos sacerdotes, novos episcopos vigil ac sedulus pastor crescentibus Ecclesiis ordinavit. Ex quibus Sanctinum ad Carnutes (39) tantisper in fide roborandos misit, indeque aliquanto post tempore Meldensium Ecclesiæ præfecit. Ipse autem ad visendum Joannem totus animo ferri; eaque re compositis celeriter Galliæ rebus, et commendata fideli populo erga constitutos a se ministros, tantillo suæ absentiæ spatio, pristina et constanti obedientia, ipse ad iter (quod tum Christiani omnes piis votis, nos devoto stylo jam prosequemur) se accinxit.

NOTATIONES.

(29) *Supremis præsertim imperii sui annis.* Quamvis ab initio fere imperii crudelis Domitianus fuerit, cum annis tamen et usu sævitæ ad extremum usque tempus profecit; si tamen hoc est proficere, magis magisque in homines sæviendo, toti generi officere. Persecutionis autem in Christianos initium adnotatur Eusebio, Hieronymo et aliis, anno imperii ejus decimo quarto. Tametsi nec in eo defuerint ante hoc tempus etiam in Christianos velut præludia quædam immanitatis, « qui per annos quindecim, inquit Paulus Orosius, ad hoc paulatim per omnes scelerum gradus crevit, ut confirmatissimam toto orbe Christi Ecclesiam, datis ubique crudelissimæ persecutionis edictis, convellere auderet. » Et infra: « Idemque efferatus superbia, qua se Deum coli vellet, persecutionem in Christianos agi secundum a Nerone imperavit. Quo tempore etiam beatissimus Joannes apostolus in Patmum insulam relegatus fuit. »

Nec vero tantum e sacris scriptoribus notissima est Domitiani in Christianos feritas, sed etiam e profanis multo certissima. Sic enim Dio, lib. lxxvii *Hist. Rom.*: « Κάν τῷ αὐτῷ ἔτει ἄλλους τε πολλούς, καί τὸν Φλάβιον Κλήμηντα ὑπατεύοντα, καίπερ ἀνεψίων ὄντα, καί γυναῖκα αὐτῆν συγγενῆ ἑαυτοῦ Φλαβίαν Δομιτίλλαν ἔχοντα, κατέσφαξεν ὁ Δομιτιανός. Ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὅψ' ἦς καὶ ἄλλοι εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἔθνη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν. Καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γόνυ οὐσιῶν ἐστερήθησαν ἢ δὲ Δομιτίλλα ὑπερωρίσθη μόνον εἰς Πανδαρῆρειαν. » Et eodem anno Domitianus cum aliis multis, tum etiam Flavium Clementem consulu fungentem, tametsi patrualem, et habentem uxorem Flaviam Domitillam ejus cognatam, interemit. Objectum vero ambobus crimen impietatis, propter quam et alii multi in errores Judæorum delapsi condemnati sunt; quorum pars quidem occisi, pars facultatibus suis exspoliati: Domitilla vero tantum in Pandatariam est relegata. »

Ubi nota, ἔγκλημα ἀθεότητος, crimen impietatis vocari religionem Christianam, tanquam respuentem eorum cultum; per delapsos item in mores Judæo-

rum, multos alios intelligi, quam Christianos, qui quod desertis idolis unum colerent Deum, perinde ac Judæi, idcirco dicebantur in eorum mores decidisse.

De hac Flavia Domitilla et aliis ejusdem nominis, vide Baronium in Martyrologii notis ad diem 7 Maii.

(30) *Exterminatus ab illo apostolus, etc.* Joannes enim apostolus, ut paulo ante indicatum est, ab eo relegatus est in insulam Patmum, idque postquam in ardentis olei dolium immersus fuisset. Illo etiam imperante martyrium subiisse creditur Cletus pont. sive Anacleus: nam omnes sancti Patres unum faciunt, non duos. Ex episcopis exsiliium passus est in Syria S. Ignatius, mortem in Gallia S. Eutropius, de quo infra statim dicitur, et de quo nonnihil etiam supra notatum est.

(31) *Nec dubium, quin multa per eam tempestatem.* Passum esse Dionysium non pauca Domitiani temporibus, non obscure indicat Syngelus in Vita sancti Dionysii, sub finem his verbis: Τὸς δ' ἂν μετέπειτα χειμῶνας οὓς ἡ Δομιτιανοῦ μανία κατὰ τῶν πιστῶν ἐπήγαγεν, ἀνδρείως ὑπομείνας, καὶ δοκιμὸς ἐν πᾶσι φανερός, διαβοήτου ἀπηνέγκτο κλέους. « Reliquas vero subsequentes tempestates quas contra fideles Domitiani innoxia, cum virilliter peritulissem, probatusque in omnibus apparuisset, celeberrimam gloriam reportavit. »

(32) *Is est beatus Eutropius S. Petri apostoli discipulus.* De Eutropio misso in Galliam a Clemente notavimus supra capite 10, ex ipso Gregorio Turonensi. Vide autem fusiora sancti Eutropii acta apud Vincentium Bellocavensem lib. x *Speculi historiarum*, cap. 19, et apud S. Antonium, parte 1 *Hist.*, tit. 6, cap. 28, § 2, et apud Petrum Equilibrium in *Catalogo sanctorum*, lib. iv, cap. 105, et apud Eysengrinum Centenario 1, parte v, dist. 3. De illo sic Martyrologium Romanum ad diem 30 Aprilis: « Apud 481 Santonas beati Eutropii episcopi et martyris, quem S. Clemens pontificalis ordinis gratia consecratum direxit in Galliam, peractaque diu prædicatione, ob Christi testimonium colliso capite

victor occubuit. » In Martyrologio autem Petri Galesinii quædam continentur magis particularia : sic enim ad eandem diem, sive pridie Kalendas Maii, adnotatum habet : « Apud Santonas, S. Eutropii episcopi et martyris. Hic Persa, parentum regum filius, beati Dionysii Areopagitæ discipulus et comes, a S. Clemente pontifice episcopus Santonen-sium consecratus, septem et viginti annos eo munere functus, excitata infidelium persecutione, colloso capite victor coronatur. »

Ubi in eo, quod dicit, Eutropium munere functum episcopali septem et viginti annos, optime concordat cum eo quod supra docuimus, missum esse eum cum Dionysio in Galliam a Clemente statim a Petri martyrio, sive anno Christi septuagesimo. Unde si numerentur viginti septem anni, juste pervenitur ad decimum quartum Domitiani, cui anno ascribitur secunda persecutio, in qua omnes excisum sanctum Eutropium consentiunt. Adnotatur autem mors sancti Petri non tantum ab Eusebio, sed etiam a Baronio ad annum Christi sexagesimum nonum, et Neronis decimum quartum. Itaque anno sequenti, sive septuagesimo Christi, pervenit Eutropius in episcopatum suum Santonensem, perseveravitque ad persecutionem Domitiani inchoatam anno ejus imperii decimo quarto, qui juxta Eusebium est Christi nonagesimus sextus, juxta Baronium autem nonagesimus septimus. Scribit porro Galesinus in suis ad Martyrologium Adnotationibus de Eutropii anno martyrii his verbis : « Martyrio coronatus dicitur ante Christi nonagesimo sexto, imper. Domitiano. »

Itaque ex his colligitur non posse verum esse, quod sensit Baronius, Dionysium venisse Roma in Galliam demum post mortem Domitiani : quandoquidem S. Eutropius, Dionysii in eo itinere comes, ipso vivente Domitiano, affectus fuerit martyrio, et quidem post viginti sex aut viginti septem annos in episcopatu Santonensi, ad quem cum Dionysio profectus fuerat, exactos. Vellem autem, ut nonnulli qui Vitas sanctorum scripserunt post tempora Baronii, proposuissent sibi potius historias ipsi diligenter examinare, quam cæcorum more, cujuslibet alterius ductum sequi.

(33) *Acta ejus martyrii Græce conscripserit.* Scripsisse B. Dionysium Acta martyrii S. Eutropii, sive, ut vocant, passionem, liquet ex aliis ejusdem Eutropii gestis, e quibus se hæc accepisse profleatur Vincentius Bellovacensis, lib. x *Speculi histor.*, c. 48 : « Hic B. Dionysius, inquit, B. Eutropii consocius ac Parisiorum præsul, passionem ejus litteris Græcis scripsit, et parentibus suis in Græcia, qui jam credebant, per manum beati papæ Clementis misit. » Nota Gallicismum, *parentibus suis*, id est consanguineis. Sic enim Galli consanguineos vocant *les parents*. Dicitur Callistus II pontifex Acta illa Græce scripta reperisse Constantinopoli in schola Græcorum, in codice quodam multorum martyrum Acta continente, atque e Græco in Latinum vertisse. Adjuncta erat illis sancti Eutropii Actis epistola S. Dionysii, hac fere forma : *Clementi pontifici, Dionysius. S. Eutropius, quem necum in has oras ad prædicandum Christi nomen misistis, martyrii coronam per manus gentilium apud urbem Santonas ex causa fidei accepit. Quocirca te humiliter exoro, ut martyrii ejus codicem consanguineis, et notis, et amicis meis fidelibus, qui in Græcia sunt, ac præcipue Athenis, mittere quam citissime ne graveris. Quo et cæteri, qui necum una novæ regenerationis lavacro a Paulo sunt abluti, cum acceperint gloriosum martyrem pro Christi fide crudelem mortem oppetiisse, de toleratis pro Christi amore adversis angustisque rebus gaudeant.*

(34) *Ad illum Romæ tum residentem et præsentem misit.* Cesserat (ut alibi supra dictum est) pontificatu, quem proxime a Petro acceperat, et aliquantisper tenuerat, beatus Clemens, sed Lino et

A Anacleto vita functis, clavum Ecclesiæ, regnante jam Domitiano, in manus receperat. Litteras igitur ad eum jam Romæ præsentem sub annum Domini 97, Domitiani 14, una cum S. Eutropii martyrio misit.

(35) *Hinc etiam a primis Ecclesiæ initiis, etc.* Antiquissimam fuisse in Ecclesia consuetudinem scribendi Acta martyrum, et cum aliis Ecclesiis communicandi, planum sit e litteris ab Ecclesia Smyrnen-si de martyrio S. Polycarpi exacte scriptis, et ad alias Ecclesias transmissis (quas intueri integras licet apud Eusebium lib. iv *Hist. eccl.*, c. 15), et e litteris Ecclesiæ Viennensis et Lugdunensis ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, apud Eusebium lib. v *Hist.*, c. 1. Comprehendi illas in aliis Vitis, priores quidem in Vita S. Polycarpi, posteriores vero in S. Irenæi.

(36) *Opera docuerunt, exitus indicavit.* Indignum enim fuisse non modo Domini et Dei nominibus Domitianum, sed etiam nomine hominis, facta ejus inhumana, et exitus miserimus, vita tamen dignissimus, comprobantur. Nam facta in ipsum conjunctione, vita, qua indignus erat, confosso inguine multoque insuper vulnere, expulsum est.

(37) *Cum Nerva imp. obductum mundum caliginem, etc.* Hic tranquillitatem imperio, hic serenitatem Ecclesiæ, hic clementiæ suæ asylum cunctis exhibuit. Hic denique « primo edicto suo, inquit Paulus Orosius, cunctos exsules revocavit. Unde et Joannes apostolus, hac generali indulgentia liberatus. Ephesum rediit. »

(38) *Accepto divinitus et dictato post fulgura et tonitrua Evangelio.* Ita vetus Historia ecclesiastica (unde S. Hieronymus et Metaphrastes nonnulla de-sumpsere) contestantur. Ubi autem Evangelium a Deo acceperit dictaveritque, auctores diversa sentiunt. Quidam in Patmo, ubi et Apocalypsin scripsit ; alii Ephesi in Asia scripsisse arbitrantur. Ego prioribus astipulor. Neque enim illi antiquissimi Patres (quos pro sua sententia citant, ii qui dissentiunt), Irenæus scilicet, Athanasius, et Eusebius, suis verbis aliud indicant, quam Ephesi publicasse. Nam sane Irenæus, et Irenæi verba laudans Eusebius, ille quidem lib. iii *Adversus hæreses*, cap. 1 ; hic autem lib. v *Hist. eccl.*, c. 8, sic de Joanne : « Ἐπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητῆς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τῷ στήθεσιν αὐτοῦ ἀναπεσών, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρέψων. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recubuit, ipse quoque edidit Evangelium Ephesi in Asia commemorans. Idem Irenæus eodem lib. iii, cap. 11, scribit Joannem volentem redarguere errores Cerinthi et Nicolaitarum, inchoavisse sic Evangelium : *In principio erat Verbum, etc.* S. Athanasius vero in Synopsi sacræ Scripturæ hæc habet : τὸ δὲ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ὑπεργορευθῆτε ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ ἡγαπημένου, ὄντος ἐξοριστοῦ ἐν Πάτμῳ τῆς νήσου, καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἐφέσῳ διὰ Γαίου τοῦ ἀγαπητοῦ. Περὶ οὗ καὶ Παῦλος Ῥωμαίοις γράφων φησὶ Ἀσπάζεται ὑμᾶς ὁ Γάιος ὁ ξένος μου, καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας. Quæ sic vulgatus interpres reddidit : *Evangelium vero secundum Joannem et dictatum est ab Joanne apostolo et dilecto, cum exsulasset in Patmo insula, et postea ab eodem Ephesi editum per Caium dilectum et apostolorum hospitem. De quo et Paulus Romanis scribens dicit : « Salutat vos Caius hospes meus et tota Ecclesia. » Corrige et totius Ecclesiæ, ut habent Græca. Nam isti Caius omnes Christiani, ut ejus facultas ferebat, grati hospites erant.*

Nota porro, illud ἐξέδωκε, *edidit*, Irenæi, et τὰ ἐξέδοθη, *editum est*, Athanasii, si capiantur, ut vulgo passimque apud auctores solent, non significare composuit aut scripsit, sed *edidit, divulgavit, in lucem emisit*, jam ante scilicet composita. Hinc scripta, quæ apud auctorem vel amicum adhuc latent, et detinentur, aut etiam quæ illo sorte demortuo,

apud unum aut alterum conservantur, vocari solent recepto more ἀνεκδοτα inedita.

Iaque sunt diversa, βιβλιον γράφειν, et βιβλιον ἐκδιδόναι, librum scribere, et librum edere. Plutarchus in *Theseo* utrumque sic iungebat: Γράφας τὸν λόγον ἐξέδωκε. *Scriptam orationem edidit*, hoc est, *evulgavit, publicavit*. Discrimen hoc etiam Tullius ipse in Latinis ostendit, cum scriptam et compositam a se orationem ad Atticum mittens ita scribit lib. xv, epist. 15: « Orationem tibi misi. Ejus custodiendæ et proferendæ arbitrium tuum. Sed quando illum diem, cum tu edendam putes! » Et lib. xiii, ad eundem, epist. 21: « Dic mihi, placetne primum edere injussu meo? Hoc ne Hermodorus quidem faciebat, is qui Platonis libros solitus est divulgare. »

Ad rem ut redeam, Metaphrastæ narratio de Joannis Evangelio, itemque Prochori ejusdem Joannis discipuli (licet in quibusdam aliis non recipiatur), hic tamen rationi admodum consentanea, minimeque a vero remota mihi videtur, uti neque Baronio.

(39) *Ex quibus Sanctinum ad Carnutes, etc. Hincmarus, Rheimensis archiepiscopus, in epistola ad*

A Carolum Calvum imperatorem, ita de ordinatione et missione B. Sanctini a sancto Dionysio Carnutum: « Destinatis quoque sociis per diversas civitates, ad dolos diaboli destruendos, et populos Domino acquirendos, Sanctinum ordinavit episcopum, et Carnutum illuminare eos, qui in tenebris erant, inspirante Domino, misit; ubi eum per aliquod temporis immorari disposuit. Postea vero Meldensium civitati pastorem et episcopum esse constituit, ejusque suffragio Antoninum, qui junior ad distinctionem senioris Antonini prænominabatur, adhibuit. »

Vide etiam sanctum Antoninum, archiepiscopum Florentinum, parte 1 *Hist.*, titul. 6, c. 28, § 1, et Petrum Equilinum in Catalogo, lib. viii, cap. 108. Dicit Baronius in Notis ad Martyrologium, 22 Septembris, exstare vetus manuscriptum de Actis sancti Sanctini, utinam prodeat! De eodem Sanctino ita Martyrologium Romanum dicta die: « Apud civitatem Meldensem, beati Sanctini episcopi, discipuli sancti Dionysii Areopagitæ, qui ejusdem civitatis episcopus ab eo consecratus, primus illic Evangelium prædicavit. »

CAPUT XVI.

Dionysii in Asiam ad S. Joannem apostolum profectio, et inde reditus in Galliam.

Ut proprium est sanctorum, in omnibus quæ dicant et faciant, Spiritu sancto agi, nec quidquam fere Domino inconsulto aggredi; ita in suscipiendis peregrinationibus, præsertim longioribus, cota eorum mens, si unquam alias, a Deo pendet, ad Deum dirigitur, in Deo quiescit. Ex quo etiam usu venit, ut comitante eos angelo, et si qua intercurret, impedimenta submovente, cuncta in bonum et illis et fratribus vertant; sintque illis sua quamvis longa itinera nihil aliud, nisi continua quædam impressæ sanctitatis vestigia. Id in apostolis, id in apostolorum discipulis, et in hoc maxime Dionysio certum esse constitit. Hinc quocunque et ille et illi ibant, quocunque appelabant, a loci incolis tanquam angeli Domini, ut vere erant, recipiebantur, et omni genere obsequii, fervente in Christianis charitate, fovebantur. Neque id profecto mirum. Plus enim erat quod sancti illi hospites secum afferbant, quam quod tectis excepti recipiebant. Quidnam autem? Doctrinam vitæ, scientiam sanctorum, exempla probitatis, speculâ honestatis, regulam morum, quin subinde etiam (quæ viduæ hospiti propheta Elias rependisse scribitur) procurata miraculo subsidia et victus et vitæ. Quo enim modo propheta ille et pugillum farinæ auxit (40), et olei pusillum multiplicavit, et filium insuper viduæ vita redonavit: ita Christi germani discipuli, et legis novæ sancti antistites juxta Domini sui præceptum, ad quamcunque civitatem accedebant, quamcunque domum intrabant, pacem civitati, pacem domui (41), sed pacem honorum omnium conciliatricem, dabant; atque etiam una, cum res quidem Deique honos postularet, infirmos curabant, mortuos suscitabant. Talium enim potentes prodigiorum erant. Quorum nec expertem fuisse Dionysium, alibi expressum est. Ivit igitur vir sanctus ex Gallia in Asiam (42), nec itineris longitudinem, nec ætatis veritatem gravitatem (erat enim haud minus nonaginta annos fides [43]), ivit, inquam, illa ætate et Gallia in Asiam, spargens ubique per domos, per civitates devoto fidei præconio suarum semina gratiarum; gaudebantque homines extremis apostolorum temporibus novam Ecclesiæ columnam agnoscere, novum religionis firmamentum intueri; et quem a magistris hauserat spiritum, quadamcenus et per transennam saltem degustare. Detinere enim properantem non poterant, sed (quod secundum in votis erat) comitari abeuntem plurimi properabant. Sciebant enim, quam non modo suavis, sed etiam salutaris virorum sanctorum sit comitatus, atque eorum præsertim, qui apostolorum amicitia et familiaritate dignati, præclaris eorum dictis et factis secundum pectus in sitientes piorum aures, apertosque animæ sinus valeant exprimere. Ephesum vero urbem, urbem ex nomine suo vere desiderabilem ut venit Dionysius, et dilectum illum Jesu discipulum, magistrum autem suum longe dilectissimum ut invenit et convenit, tanta ambos de repente mutuo e conspectu incessit lætitia, tam arcta e familiari colloquutione orta est necessitudo, et animarum inter sese conglutinatio, ut quadam reciprocatione sancti amoris alter in alterum transisse totus videretur. Hic agnoscebat aquila illa evangelica germanum pullum, liquidos solis radios irreflexa mentis acie intuentem, adeoque ardorum cœlestium in humano corpore, angeli instar, patientem. Agnoscebat, et amabat, et fovebat, et in sublimium revelationum gyros nequaquam inassuetum educebat et circumducebat. Hic vero amoris juxta et venerationis plenus, illum ut apostolum Dei, ut solem mundi, ut coronam Ecclesiæ, ut prophetam sæculorum, ut regis assessorem, ut Regiæ filium et custodem et hæredem tota animi devotione suscipiebat, colebat, affectabatur, nunquam videnti, nunquam audiendi, nunquam admirandi satur. Plusculis igitur hebdomadis, vel mensibus potius, una cum fuisent, deque processu Evangelii in his atque illis mundi partibus, necnon de erroribus modo enatis, et eorum ducibus Christi divinitatem aliaque fidei mysteria impugnantibus, collocuti essent, tum illum Joannes Evangelio suo adhuc recenti, et plane musteo (quod nimirum Ipse Spiritus sancti musto plenus jam modo eructaverat) donatum, et sua benedictione munitum, in occidentis plagas, unde venerat, et ubi pretiosa eum palma exspectabat, renavigare hortatus est. Hic autem, tametsi ab illo velut unico mundi miraculo avelli per se grave esset, tamen divinæ cedens voluntati, et honorem Christi præ suis commodis ponens, iter est aggressus. Quo in itinere, et ad sua regressu, multo etiam magis, quam dum ad apostolum tenderet, a populis et urbibus occurrebatur, deducebatur, detinebatur. Tum et Athenien-

¹ III Reg. xvii.

sem revisisse Ecclesiam, finitimasque illi urbes olim sibi excultas (quippe aut illo, aut certe non procul via ferebat) incredibili illarum Ecclesiarum gaudio adūisse, et inibi aliquandiu commoratum esse, ipsa persuadet Patris in liberis charitas. Deus bone! qui tum ad civem suum, ad doctorem, ad pastorem, ad patrem mortalium concursus, videre, tangere, amplecti, dissuaviari hunc angelum Dei contendendum! Quoties ejus expetiti congressus! quoties postulata exhortationes! quibus tamen habendis nulla ædes, nullus sacer locus ob sancti populi affluxum satis amplus capaxve erat. Verba porro ipsius, partim referentis, quæ cum alibi, tum maxime in Gallia fundatae essent Ecclesiae, qui eam vineam viri illustres coluissent, colerentque: quam præclara illic nuperâ in persecutione exstitissent martyrum certamina: partim memorantis, quæ in Asia præsens vidisset, quæ ab aliis audivisset, de discipulo potissime illo, quem diligebat *Jesus*^k, et quem nunc totus orbis Christianus unice et singulariter deamaret, et pro cuius vita et incolumitate vota quotidie faceret; verba, inquam, ipsius hæc et talia publice annuntiantis, velut cœlestia quædam oracula cupidissimis excepta auribus, in profunda mentis dimittebantur, ut ad posteros redundarent. Id autem præcipue Dionysius spectabat, ut auditores suos ad eorum quos prædicabat, et quorum pulchras ac vere aureas de fide, de pietate, de aliis virtutibus sententias inter dicendum subinde ingerebat, reverentiam, et amorem, et imitationem stimularet. Minime enim eos audiendos esse dicebat et ingeminabat, qui diversa ab illis magnis viris sentirent, qui suam Christo divinitatem impie ac sacrilege ereptum irent, qui alia quam apostolorum semita graderentur (Ebionem scilicet ac Cerinthum et similes denotabat (44) contra quos habere se luculentum Joannis apostoli et novissimi evangelistæ, bodieque superstitis testimonium, ostendebat, qui primo Evangelii sui incursu illos petat, ac velut intorto e supernis nubibus, cum fulgure et tonitru, fulmine subvertat, dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*^l, et alia quæ ibi consequenter adversus illos faciunt, et divinam Christi naturam planissime astruunt. Ita visitatis et in fide confirmatis Græciæ Ecclesiis, Italiam versus cursum direxit, Romamque tandem multa per viam eluctatus amicorum retinacula (quocunque enim appellebat, vincula charitatis et jura hospitii illum quam arctissime constringebant) ad Clementem papam, veterem amicum et collegam, venit: ubi diutius consistere et ~~484~~ inmorari non charitas modo suavit, sed auctoritas quoque suprema, et tractandarum rerum necessitas adegit. Interea hujus moræ quædam res se obtulit, quæ inhabitantem in Dionysio vera vaticinandi spiritum commoveret. Adolescentem quemdam Romanum, Taurinum nomine (45), Tarquinii et Eutychiæ filium, matris rogatu (quæ etiam infideli marito Christiana erat) sacris undis abluerat B. Clemens; quem cum Dionysio commendare erudiendum, unaque piæ matris de filio somnium referret (erat autem somnium rite conjectantibus futuræ index sanctitatis, nempe liliū odoriferum e parturientis utero prodire visum), conjectis Dionysius in adolescentem oculis, in hanc subito erupit vocem: *O fili, multa pro Christo tibi debentur certamina*. Nec vana fuit vaticinatio. Obtentâ a Clemente discedendi facultate, duxit illum, sanctæ ejus matris victus precibus (quæ prudenter filio a patre infideli metuebat), secum in Galliam, accurate instruxit, instructum sacris ministeriis adhibuit: denique prospiciens, imo jam multo ante certo præsciis, quanta pro Christi nomine esset perperurus, episcopi munere, ut post dicitur, honoravit. Reversus igitur in Galliam Dionysius, quo jam diu expectabatur et desiderabatur, dici non potest quantis sinceri amoris et verorum gaudiorum significationibus passim exceptus sit; reducem enim et salvum et velut renovata juventute vividum atque alacrem ex longo itinere, videbant pastorem illum suum et ducem, cui alium, si illo orbarentur, vix erat ut auderent sperare similem. Credibile est autem primo Arelaten (quo ex Italia brevis est tractus) navem applicuisse, hocque ingressu oppidanis primi illius sui ingressus fecisse memores, quo una cum sociis a Clemente missus illic appulerat, ipsisque episcopum dederat; nunc autem cum novo beati Joannis venire Evangelio longe divinissimo, cuius sit exemplum ipsis relicturus omni thesauro pretiosius. Quo illi auditio, mirum quantum exsultare et triumphare audio, tam de sanctissimi apostoli memoria, de quo non pauca Dionysius memorabat, quam de tanto ejus dono et monumento, cuius origo prorsus divina et cœlestis existeret. Cum autem justo illie tempore partim ad pernoscendum Ecclesiæ statum, partim ad danda eis mandata, et communicandos animi sui sensus, restitisset, tum ad alias pari modo, et simili gratulationum, gaudiorum, hilaritatum mutua profusione, Parisios usque contendit. Quid ibi autem fecerit, nunc exsequendum.

NOTATIONES.

(40) *Quo enim modo propheta ille et pugillum farinæ auxit*, etc. Elias hospitio exceptus, famis tempore, a vidua Sareptana, ejus farinæ pugillum, qui solus restabat in hydria, et pauxillum olei, quod supererat in lecytho, sic auxit, ut quotidie vescentibus in tempus longum non deficeret, quoad scilicet in terra illa fames cessaret. Quin et filium ejus mortuum ad vitam revocavit. Vid. lib. III Regum, c. xvii.

(41) *Pacem civitati, pacem domui*, etc. Præcepit Dominus apostolis, Lucæ x, 3, ut pacem civitati, pacem domui, in quamcunque intrarent, precarentur. *In quamcunque domum intraveritis, primum dicite: Pax huic domui; et si fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos revertetur. Et in quamcunque civitatem intraveritis, et susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis, et curate infirmos qui in illa sunt.*

(42) *Ivit igitur vir sanctus ex Gallia in Asiam*, etc. Quin sanctus Dionysius ad B. Joannem ab exsilio reversum in Asiam profectus sit, nullus dubitat, nec dubitare potest, eorum quidem, qui illa scripta Dionysii, quæ ejus exstant nomine, vera et

A germana ipsius scripta esse constat. Quippe qui in Epistola ad ipsummet Joannem, sibi cœlitus prædictum hoc iter, et hanc cum Joanne mutuum colloctionem aperte perscripserit. Sed de loco unde in Asiam profectus sit, nonnulla est controversia. Nam Baronius existimavit Dionysium Athenis, ubi creatus fuerat a Paulo episcopus, usque ad Nervam mansisse, ac proinde Athenis quoque ad Joannem in Asiam concessisse. Verum saepe pluribus locis hactenus ostendimus ex Actis multorum sanctorum, longe antehac in Galliam venisse, ac proinde ex Gallia, ubi jam sub Domitiano erat (præcessit autem ille Nervam) ad Joannem profectum esse. Quin et multi vel mortem sub Domitiano in Gallia passum esse, vel gravia multa tolerasse Dionysium, auctores sunt. Qui saltem in hoc a nobis sunt; quod Dionysius in Gallia jam fuerit sub Domitiano. Adde Baronium nonnulla recipere Acta martyrii sociorum sancti Dionysii, quæ illos venisse cum ipso in Galliam, et imperante Domitiano in Gallia occubuisse tradunt. Pro Baronio autem faciunt Acta S. Reguli apud Vincentium et Meta-

^k Joan. xiii, 25. ^l Joan. i, 1.

phrasten : sed in aliorum sanctorum actis et speciatim in ipsius S. Dionysii, multo plura pro nobis faciunt, sicut disperse compluribus in locis ostendimus.

(43) *Erat enim haud minus nonaginta annos natus.* Ivit enim in Asiam extremo Nervæ imperio, cum esset Christi nonagesimus nonus, ac consequenter Dionysii nonagesimus, quippe junioris Christo annis novem. Nemini porro incredibile videri debet, quod tam sera et præcipiti ætate iter tantum susceperit, cum et alios reperire liceat non paucos, qui pari, aut etiam grandiori ætate, iidem aut

485 minoribus de causis, talia conferent itinera. De sancti Polycarpi ex Asia in urbem Romam extremo ævo suo profectio indeque in Asiam reditu, scripsimus in ejus Vita. Nec multo minor natu, quam uterque illorum, fuit sanctus Marcellus cum ex Hispaniæ umbilico in Galliam visendi Areopagitæ præceptoris sui gratia se contulit. Sanctus Epiphanius Constantiæ in Cypro episcopus sub annum vitæ suæ centesimum decimum quartum, e Cypro Constantinopolim ad causam S. Joannis Chrysostomi dispiciendam, accersente Theophilo Alexandrino ejusdem Chrysostomi adversario, contendit. Quin et multis post sæculis (quorum tamen processu solet hominum vita non solum brevioribus arctari terminis, sed etiam viribus fieri debilior) anno scilicet Christi millesimo ducentesimo septuagesimo sexto, Burchardus de Sarken, cum octogenarius ad episcopatum Lubecensem proventus esset, ac primo anno propter æs alienam ab intercessore suo contractum, laboris plurimum sustineret, studio parcendi impensis in Franciam abiit; deinde anno episcopatus sui vigesimo secundo, id est ætatis centesimo tertio, pro tuendo Ecclesiæ suæ jure super molis aquatilibus (quod Lubecenses maxime impugnabant) Romam petiit, ibique, ut scribit Albertus Crantzius, per annos quatuor constitit, pro Ecclesia sua viriliter decertans, gloriose tum, licet sumptuose et laboriose triumphavit in causa. Jam ergo erat centum septem annorum, cum patriam repetiit; ubi et alios tredecim superstes fuit, usque ad annum scilicet ætatis centesimum vigesimum. Vide Crantzius in sua Metropoli lib. viii, cap. 37. Atque ut in hanc grandævorum societatem nonnullos quoque alios episcopos advocemus, ecce S. Simeon propinquus Salvatoris, et Jacobi apostoli in sede Hierosolymitana successor, centum viginti annos natus crucis supplicium fortiter pertulit. Ecce S. Narcissus ejusdem sedis antistes, centum sedecim transgressus est. Ecce S. Dorotheus Tyri presbyter, anno ætatis centesimo septimo martyrium pro Christo pertulit. Ecce et alter Dorotheus Constantinopolitanus patriarcha centum undeviginti annos exegit. Ecce S. Remigius, insignis Rhenorum præsul, anno sui episcopatus numeravit, auctore S. Gregorio Turonensi, integros septuaginta, vel etiam amplius; ætatis vero, ejusdem testimonio, centum viginti.

De S. Simeone habemus S. Hegesippi auctoritatem apud Eusebium lib. iii *Hist. eccles.*, c. 26. De S. Narcisso B. Alexandri Hierosolymorum episcopi, apud eundem Eusebium lib. vi, c. 11. De S. Dorotheo Tyrio testes sunt Martyrologium Romanum, et Menæum Græcorum, ad diem 5 Junii. De altero autem Dorotheo Socrates lib. vii *Hist. eccles.*, cap. 6. Et de S. Remigio Gregorius Turonensis lib. *De gloria confessorum*, cap. 79, et cap. 87.

(44) *Ebionem scilicet ac Cerinthum et similes denotabat*, etc. Contra hos enim scripsisse S. Joannem Evangelium, communis est opinio. Notavi alibi, aut indicavi potius locum Irenæi, ubi id docet, nempe lib. iii *Adversus hæreses*, cap. 11. Hieronymus in lib. *De illustribus Ecclesiæ scriptoribus*, cap. 9; in Joanne, ita de illo: « Novissimus omnium scripsit Evangelium rogatus ab Asiæ episcopis adversus Cerinthum aliosque hæreticos, et maxime tunc

A Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse. » Idem habet Epiphanius hæresi 51, c. 12, ubi scribit Joannem per Evangelium suum quodammodo exclamasse: *Ποί πλανᾶσε; ποί τρέπεσε; Ποί πλανᾶσε, Κήριθς καὶ Ἐβίων, καὶ οἱ ἄλλοι. Quo erratis? quo vos convertiitis? Quo erratis, Cerinthe et Ebion, et cæteri. Irrepsit in Petavii editionem erratum, ut poneretur Marcion pro Ebion.*

(45) *Adolescentem quemdam Romanum Taurinum nomine*, etc. S. Taurini Acta usque a prima ejus infantia, breviter recitantur a Vincentio Bellocensi, lib. x, cap. 33, cujus capitis extrema ista verba: « Jam enim ordinaverat in civitate Cameraca germanum ejus Gaugericum, » ut prorsus adulterina et supposititia procul amandanda sunt, cum nec in antiquissimis exemplaribus reperiantur, nec apud S. Antoninum, nec usquam apud alios (quod quidem, facta diligenti inquisitione, sciam) ulla exstant vestigia, quod scilicet Gaugericus fuerit S. Taurini, qui secundo vixit sæculo, germanus. Nam Gaugericus minimus quatuor sæculis posterior est S. Taurino. Adde S. Taurinum Romæ natum et educatum temporibus Domitiani imperatoris et Clementis pontificis, ut habent ejus Acta; Gaugericum vero in provincia Belgica et ditioe Lutemburgensi, nempe in villa Evosio, quam nunc Ivodium et Gallice *Yvois* vocamus. Et hujus rei antiquum et luculentum testem habemus Baldericum Noviomensem episcopum in *Historia Cameracensis et Atrebatensis Ecclesiæ*, lib. iii, cap. 37: « Hinc autem, inquit, imperator egressus (Henricus scilicet e palatio Aquisgrano) ad Evosium villam scilicet pulcherrimam quam beati videlicet Gaugerici nativitas illustrat, cum primoribus quidem suorum palatinorum intendit. » Et paulo inferius: « Sapienter quippe disposito, ut in eo loco, ubi beatissimum Gaugericum noverat, ejus gaudiosam festivitatem quæ iii Idibus Augusti est, celebrare veniret. » Accidit hæc anno Domini 1023, juxta Sigeberti Chronicon. Deinde hæc verba extrema hujus capitis nullam prorsus habent cum prioribus connexionem. Quæ enim, amabo, est in his connexio? « Ei ut cognovit (Dionysius) cum hoste rapido se habere conflictum, Taurinum eundem Ebriocæ civitatis ordinavit episcopum. Jam enim ordinaverat in civitate Cameraca germanum ejus Gaugericum. » Egregia vero causa! præclara ratio! Ordinaverat Gaugericum Cameraci, ergo ordinavit Taurinum Ebriocæ. Tollatur proinde ineptum illud assumptum ab extremo illo capite. Quod fecissent profecto, qui novam Operum Vincentii editionem nuper hic Duaci ediderunt, si locum attendissent atque examinassent.

Sic de Taurino Romanum Martyrologium ad 11 diem Augusti: « Apud Ebriocenses in Gallia, S. Taurini episcopi, qui a B. Clemente papa illius civitatis episcopum ordinatus, Evangelii prædicatione Christianam fidem propagavit, ac multis pro ea susceptis laboribus, miraculorum gloria conspicuus obdormivit in Domino. »

Petrus Galesinius autem in suo Martyrologio, ad eandem diem, ex ipsis Ecclesiæ Ebriocensis tabulis sic habet: « Apud Ebriocenses in Gallia, S. Taurini episcopi. Is Dionysii Areopagitæ discipulus a B. Clemente pontifice maximo in Galliam missus, illiusque 486 civitatis episcopus consecratus, veræ in Christo religionis doctor, post multa, quæ Evangelii disseminandi causa fortiter pertulit, cruciamenta, demum miraculorum, pieque gestarum rerum, ac fidei propagatæ laude clarus, obdormivit in Domino. »

Notandum porro non aliter dici posse consecrationem episcopum a Clemente, quam approbando electionem et consecrationem. Nam cum Taurinus a Clemente in Galliam cum Dionysio dimissus est, admodum adolescens, et pene puer erat, ut ex Actis

lianet, minimeque sacro ministerio idoneus, sed multis annis a Dionysio in Gallia eruditus, tum demum ab eodem est ordinatus. Demochares in Catalogo pontificum ejus Ecclesiae, scribit, a Clemente pontifice maximo, anno Christi nonagesimo quarto missus; sed non dicit illo anno consecratum episcopum, quod tanquam ex illo male notavit Eysengrinus, centenario 1, parte 1, dist. 3. Melius ex ipsis Actis Vincentius supra citatus: « Qui beatus Dionysius, inquit, cum a beato Clemente in Gallias mitteretur, secum filiolum suum Taurinum, precibus matris victus adduxit, et eum cum omni diligentia spiritualia nutritiv. » Agit autem de secunda missione, quae fuit post reditum ex Asia. Nam prima missio, ut supra dictum est, fuit non multo post martyrium apostolorum Petri et

A Pauli, antequam Clemens retenta aliquantisper, quam a Petro acceperat, sede Romana, eam pacis causa cessisset Lino, uti e S. Epiphano colligi potest.

Melius etiam S. Antoninus archiepiscopus Florentinus, parte 1 *Hist.*, tit. 6, cap. 28, § 4: « Taurinus, inquit, ex Christiana matre et patre gentili natus, a Clemente papa baptizatus, et Dionysii spiritualis filius, ab eo in Galliam ductus, Ebroicensis civitatis tandem praesul efficitur. » Mater vocabatur Eutychia, pater Tarquinius: illa Christiana et religionis amantissima, hic autem gentilis et Christianorum acerbissimus persecutor fuit. « Qui ut saevissimus lupus, inquit Acta, persequebatur Christianos, nescius uxorem suam esse Dei famulam. »

CAPUT XVII.

Dionysii ad Parisios reversi extrema studia atque ad fidei certamen praeparatio.

Quemadmodum amittendi Dionysii, quandiu is in itineribus fuit, major Parisios quam quoslibet tenerat metus; ita ejus recepti longe copiosior quam ullos alios laetitia et triumphus incessit; atque eo sane solidior, quod illum maximo jam natu (annum enim nonagesimum aetatis excesserat [46]) amplior certiorque spes erat perpetuo apud se deinceps retinendi. Nuntiatum igitur de propinquo ejus adventu cum esset, proximissimi quique certatim et densis agminibus occurrere, amplexari, reditum congratulari, gestu et verbis, totaque vultus hilaritate extraordinariae voluptatis sensum testificari. Ad coetus vero in aedem sacram ut ingressus est, verbaque ad concionem habuit, Deus immortalis! quantum modo ex ejus veneratione, in confertissima licet turba, silentium! quantae modo ex dictorum admiratione et approbatione acclamationes! quanti etiam ex inundanti dilatatae mentis gaudio fluctus lacrymarum! Percurrente enim illo benignissimi Domini erga se toto itinere beneficia; recensente etiam quos viros sanctos et hic et illic viderit, convenerit, suspexerit: Joannem in primis apostolum ad stuporem mundi in mundo relictum; cujus secum novissima scripta, Evangelium deportasset, Evangelium scriptionis tempore (47) quidem postremum, sed mysteriorum altitudine et nobilitate facile primum; in quo et nonnulla ab aliis Evangelii scriptoribus omissa, divino agitante Spiritu supplerit, et quaedam brevius concisiusque exarata, plenius distinctiusque expresserit: talia, inquam, recensente Dionysio, et quae idem Joannes in Patmo egisset, quae nunc Ephesi ageret, quam divinis virtutibus polleret, quae signa et prodigia morbidis curandis, mortuis suscitandis in dies patraret, referente, atque ad amplectendam ejus doctrinam, et imitandos mores sanctissimos incitante, mirabiles conciebantur animorum motus, nihilque esse apparebat, quod hactenus in Christi schola fecerant, praeter quod in posterum (tantus virtutum ardor omnes incenderat) facturi videbantur. Nequit enim dici quantam vim ad commovendas mentes habeant, vivorum adhuc et superstitum velut spirantia exempla, digno ex ore in tempore prolata. *Mala aurea*, inquit ille Sapiens, in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Hoc nunc Dionysius agebat: cujus verba praeterquam quod in tempore suo dicebantur, etiam erant ejusmodi, ut non tam malis aureis in lectis argenteis, quam facibus igneis et caeli incendiis conferenda essent. Quamvis tamen id quoque illi frequenter accideret, ut ardorem inflammatis pectoris exprompta verba baud exaequarent. Nam et in privato scribens non raro id patiebatur. Sed jam ad alia. In Trajani nunc versamur temporibus. Nam Nervae imperium breve admodum, nec sesquianno par (48), totum in peregrinatione, quam depinximus, consumptum est. A qua peregrinatione studium Dionysii fuit, quod reliquum esset supremae aetatis, tanquam ultimum vite aetum excellenter peragere. Hoc igitur in duobus posuit; uno quidem, ut se hostiam puram, et immaculatam, et acceptissimam Deo praepararet; altero autem, ut toti Ecclesiae, quoad facultas ferret, non in praesens tantum, sed etiam in futurum profutura relinqueret. Is enim est magnarum animarum scopus, ea vividorum ingeniorum **487** est cura, nequaquam angustis hujus fugacis aevi terminis laborum suorum fructus coarctare, sed ad omnia saecula, si fieri possit, longissime propagare. Quocirca cum libros antehac nonnullos (ut est a nobis alibi indicatum) conscripsisset, quorum aliquos ordine (quem sacris in rebus divinisque mysteriis, si alibi uspiam, observari peraequum est) firmando stabiliendoque longe utilissimos Timotheo dedicasset, visum est ei jam seni cum illos, tum alios ad limam et amussim revocare, locisque ex nupero Joannis Evangelio desumptis exornare simul et roborare. Ut enim auctorem ipsum, sic ejus scripta incredibile quanti faciebat. Cordi autem in primis fuit recens fundatas seu a se, seu ab apostolis in Gallia et viciniore Germania Ecclesias sedulo visitare; quantus in singulis populus vera religione imbutus esset, quantus etiam restaret imbuendus, observare; num qui inter illos falsi fratres aut errorum clandestini prosatores existerent, caute explorare: divina officia in festis conventibus, si decenti ritu et consentaneis caeremoniis celebrarentur, perspicaci oculo contemplari: cum ipsis item pastoribus et ministris privatim crebro agere; rei bene gerendae et subditorum sibi devinciendorum praecipua tradere: a fide quoque extraneos illicendi atque ad Christi legem traducendi rationes conducere; ante omnia autem mutuae illis charitatis et concordiae res parvas exaugentis, et divisas coagmentantis, impendio commonere. Populus vero, seu ad aras facientem sanctum senem spectaret, seu habentem verba ad concionem audiret, mire affici animo, nec verbis solum, sed aspectu ipso capi; nec dubitare, quin a tali profecta sanctitate sibi pro oraculis recipienda, sibi omni studio exsequenda essent. Adeo in veneranda canitie spectatae innocentis vitae sanctimonia, pertrahendis quoque velit mortalium animis plurimum potest! Sic visitabat vir ille divinitus commissas sibi provincias, sic formabat, sic firmabat, sic ad virtutem animabat, sic omnis armaturae genere ad se suosque tuendos, ad alienos amore, labore, constantia pervincendos obarmabat; atque haec magna et prima ejus erga fratres occupatio fuit. Altera in responsis, cum multi undique eum consulerent, quaestiones proponerent, de statu Ecclesiarum re-

■ Prov. xxv, 11.

muntiarent, dandis ac referendis. Exstant ejus aliquot epistolæ, quibus testatam hanc occupationem habemus: utinam omnes! Plura enim in his speculis ejus doctrinæ atque prudentiæ exempla intue remur. Sed in tantis quæ illum urgebant et premebant externis occupationibus, semper secum, semper cum Deo, semper totus Dei erat. Neminem enim nisi illum in cunctis quærabat, nullius nisi illius honorem et amorem venabatur. O si hoc etiam iis qui idem munus gerunt, accideret universis! Quam bene cum omni Ecclesia ageretur! ubi tunc lupis, ubi vulpibus esset locus? certe nec illi oves devorarent, nec hæ vineam devastarent. Adesset enim omni loco suis pastoribus, suis custodibus ille bonus pastor, et vigil custos, qui et illos sub ovina pelle delitescentes detegeret, et has per cuniculos subrepentes ad lucem extractas demonstraret. Est enim profecto dictu incredibile, quantum sancti episcopi a sole suo Jesu Christo recipiant luminis, et quam pauca, quæ ad ipsos et ad gregem suum spectent, eos lateant. Alias multa Dionysius de se et suis: nunc et de appetendo extremo certamine (49-50), et vicina gloriosæ mortis victoria edocetur. Itaque cognito brevi adesse tempus, quo pertingendum esset ad metam, per omnia terræ Galliæ loca circumfert acutæ mentis aciem, ac si quid uspiam desideretur, affulgente de cælo lumine studiosius inspicit; et ecce quasi Ebroica supplices tenderet manus (est autem Ebroica Galliæ Celticæ antiqua civitas [51]) et pontificem postularet, divino motu sancti spiritus Taurinum illi pontificem dedit, virum sane illis temporibus, eique regioni adversus dæmones et magos prorsus necessarium (52). Cujus divinam electionem nec ipse dissimulavit malus. Nam cum novus præsul suscepto per manus impositionem sacro ministerio, ad conceditam sibi urbem proficisceretur, ecce iste versipellis suam hic rem agi cernens, et ad veteres suas artes confugiens, conatur aliquoties ejus iter, quod sibi perquam noxium præsentiebat, intercludere. Jam enim informis ursi speciem indutus, jam leonis rugientis terrorem imitatus, jam ferocitatis bubali impetum prætentans, in virum Dei tanquam membratim discerpturus incurrit. Sperabat scilicet hisce multiformis terrorebus accessu urbis prohibere; verum sanctus antistes talium fraudum haud ignarus, in Domini verbo, et ope Dionysii confidens, omnes elusit et irrisit artes, et, « O miser, inquit, qui Conditoris tui deserta similitudine, mutis te assimilas bestias, equid tibi post hæc melius? an novo jam aliquo demulceris gaudio? » Cui ille, nescio quid rancidum infrendens: « Equod mihi possit esse gaudium, inquit, quando tu cum Deo tuo huc veneris meum subversurus dominatum? sed saxo equidem, ut qui te huc transmisit, brevi intreat; tecumque solo deinceps singulariter dimicem. » Vix dixerat, nec usquam fuit. Nimirum coactus est, ut sæpe alias, mendacii pater, et de Dionysio et de Taurino ejus discipulo edicere veritatem. Propterea scilicet atrocissimum illi bellum renuntiabat, quod eum cunctis Christi athletis præsentissimam ferre opem, seque omnibus sensim expelli provinciis, et simulacra cum fanis et delubris passim prosterni, ludibrioque haberi cerneret.

438 Voluit porro Dionysius, quod et fecisse Paulum meminerat, aliquos e discipulis suis habere testes martyrii, qui acta ipsius ad Dei honorem et fratrum utilitatem conscriberent. Cui rei Sanctinum et Antoninum e Carnutibus evocavit (53). Sed quod ipsorum scriptos de magistri rebus commentarios in præsentia non habeamus, cogimur aliunde ea, quibus conjunctim deficiamus, hinc inde variis ex Ecclesiarum tabulis labore haud parvo disjunctim quærere. Sed non in tenui labor, is præsertim qui prælustrem trium invictorum pugilum pugnam una in arena spectandam exhibebit.

NOTATIONES.

(46) *Annus enim nonagesimus ætatis excesserat.* Colligitur hæc Dionysii ætas hoc pacto: Cum Parisios a profectione Asiana rediit, erat annus Trajani imperatoris primus. Nam totum Nervæ tempus (quod non integer sesquiannus fuit) in illa peregrinatione consumptum est, præsertim cum non statim initio imperii Nervæ profectus sit, sed tantum postquam audivit revocatos a Nerva exsules, et Joannem in Asiam revertisse: jam autem primus annus Trajani est Christi Domini centesimus: Dionysius autem annos novem duntaxat junior Christi ætate fuit, ut supra probatum est cap. 4 Notationum. Itaque nonagesimum excesserat, cum Christi fuit centesimus.

(47) *Evangelium scriptionis quidem tempore, etc.* In confesso est apud omnes Joannem apostolum postremo loco inter evangelistas scripsisse, altius tamen quam alios, aquilæ instar (quæ proinde aquila appingi solet illius imagini) in prædicanda Christi divinitate subvolasse. Vide multa de ejus Evangelio et Evangelii prærogativis, apud nostrum Joannem Servium in *Apparatu evangelico*, cap. 5.

(48) *Nam Nervæ imperium breve admodum, nec sesquianno par, etc.* Sunt enim qui tredecim menses duntaxat, diesque aliquot ei tribuant. Alii, qui annum et menses quatuor, pauloque amplius, sed nemo, quem legerim, sesquiannum integrum.

(49-50) *Nunc et de appetente extremo certamine, etc.* Præmonitum fuisse Dionysium de instanti martyrio, continent etiam Acta sancti Taurini, apud Vincetium Bellovacensem libro decimo, cap. 33, in illis verbis: « Et ut cognovit cum hoste rabido se habere confictum, Taurinum ejusdem Ebroicæ civitatis ordinavit episcopum, » id est, postquam intellexit instare sibi extremum confictum, festinavit

A Ebroicensibus dare episcopum. Sic apostoli Petrus et Paulus, sic et alii divinitus sui exitus nuntium acceperunt, et successores declararunt. Nec tacuit diabolus, sed quas parabat Dionysio insidias, ex ira et indignatione aperuit, cum scilicet venienti Ebroicas Taurino, cujus timebat fidem, dixit: « Illum equidem, qui huc te transmisit, cito faciam intire. ut tecum ineam singulare certamen. » Nempe incitavit idem dæmon cultores suos, ut in Dionysium, tanquam impium et deorum contemptorem insurgerent, et neci darent. Quod et factum est.

(51) *Est autem Ebroica Galliæ Celticæ antiqua civitas, etc.* Populi vocantur Julio Cæsari, libro III *De bello Gallico*, Eburonicenses, idiomate Gallico, *Les pais d'Evreux*. Sunt autem in Gallia Celtica, Aulercis, Lexobiiis, Unellisque finitimi. Civitas primo *Eburonica* deinde *Ebroica* et *Ebroica* est dicta, quibusdam quoque *Eburonicum*. Vide Robertum Cevalnem libro secundo *De re Gallica*, perioche 4.

(52) *Adversus dæmones et magos prorsus necessarium.* Quæ adversus illos gesserit sanctus Taurinus, vide apud Vincentium libro ante nominato, capite trigesimo quarto, et Petrum Equilinum libro septimo, capite quinquagesimo.

(53) *Cui rei Sanctinum et Antonium a Carnutibus evocavit.* Ex eorum Actis id colligit Vincentium libro decimo, capite vigesimo secundo, sed quod factum dicit sub Domitiano, id sub Adriano accidisse alibi probatum est. Nam sub Adriano instare sibi martyrii tempus intellexit; sub eodem illos suos discipulos evocavit: sub eodem mortem pro fide optulit. Quod non tantum e vetustissimis Martyrologiis, sed etiam e plurimorum sanctorum Actis (ut disperse alibi notavimus) colligitur.

Quod si in aliis quibusdam rebus sit nonnulla di-

versitas, hæc ad meliorem partem, et eam cui scripta ipsius sancti Dionysii et ratio ipsa favent, accommodanda est. Nam si tempora ipsa nonnunquam rebus adversentur, æquum est et duobus ea potius reprobari, in quibus errare sit proclivius; ac proinde relictis temporibus, quæ in errores maxime sunt lubrica, res ipsas gestas, quæ animo et memoriæ fixius inhaerent, sertas tectas conservari. Itaque sanctus Dionysius imminens præsentens mortem, illos suos discipulos a Carnutibus, ubi vineam Domini excolebant, accessivit, totumque martyrii sui certamen diligenter observare, atque ad pontificem Romanum, et inde in Græciam ad Athenienses partim deportare, partim curare nuntiandum jussit; ut ipsi et de feliciter confecto hujus vitæ cursu gratias Deo agerent, et erga Dei cultum religionemque bono fortique animo essent.

De Carnutibus, quorum hic mentio, ita Cæsar, libro vi *De bello Gallico*, agens de Druidibus: « Hi certo anni tempore, inquit, in finibus Carnutum (quæ regio totius Galliæ media habetur) considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui con-

A troversias habent, conveniunt, eorumque decretis judicatisque parent. » De iisdem ita Raimundus Marlianus, in Indice populorum: « Carnutes, inquit, populi inter Celtas Andegavensibus Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhenorum. Regio eorum totius Galliæ media; a quæ tamen 489 extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. »

Sed quomodo, inquiet aliquis, ea regio est totius Galliæ media, si Oceano proxima? Media igitur est, non omni dimensione, quasi ex omnibus undique Galliæ finibus tantundem ad illam sit spatii, sed media secundum longitudinem duntaxat Urbs ipsa Carnutum, sive Carnotum, vulgo Chartres (Ptolemæo Ἄρσιον Autricum appellatur) civitas est episcopalis, « media inter Lutetiam Parisiorum (a qua in occidentem ad 20 m. p. Gallica recedit) et Vindocinum, » inquit Philippus Ferrarius in sua *ad Martyrologium Romanum Topographia*; apud quem etiam reperies qui præcipue sancti ibidem con-

CAPUT XVIII.

Dionysii sociorumque comprehensio, et Lisbii nobilis viri eorum fautoris martyrium.

Ecclesiæ rebus (labente in dies magis magisque superstitione) (54-55) læto jam passu procedentibus, tanti impatiens successus ille hominum et virtutum juratus hostis diabolus præcipuos invidiæ suæ ministros ac satellites (quales fere id temporis plerique omnes erant provinciarum præfecti ac præsidēs) cum in Christianos communitur universos, tum præcipue in celeberrimum ea tempestate Dionysium Areopagitam furore et feritate obarnavit. Horum igitur jussu perquisitus ad necem vir sanctus, et cælo jam maturus, in urbe Lutetia, ubi post multos laboriosæ sementis annos copiosam exuberantis fidei messem legebat, in ipso Evangelii præconio comprehensus est (56). Quippe jam fortis et indefessus athleta cursum consummarat, fidem servarat, tempusque tandem advenerat, quo ad repositam sibi suisque laboribus coronam convolare. Sæpe alioquin istum Druides (57) (hi erant Galliæ prisci flamines et sacrificuli) ad necem et carnificinam perquisiverant (58): sæpe quasi jam jam capturi in eum eminus conspectum stipati turbis incurrerant; sed capiendi potestatem, distante adhuc hora, Dei manus retardarat. Cum enim nonnunquam ab eo proxime absentes, et tantum non manibus prædam tenerent, eam Dominus servo suo gratiam oris effundebat, id lumen oculis, eam voci atque sermoni virtutem immittebat, ut magis ipsos caperet, quam ab ipsis caperetur: adeo ut qui ad mortem rapturi venerant, ipsi in admirationem et stuporem rapti consistentes, manusque ad fidem invitanti ultro darent, aut certe sive ab ipso, sive ab angeio ipsi custode conterriti, fugam capesserent. Quæ quidem cunctos Evangelii præcones, et pro Christo Dei legatione fungentes, sed eos præsertim, qui in terris longinquis, aut barbaris in nationibus peregrinantur, plurimum permovere, atque ad spem suam in Domino, cui se curæ esse norint, omni depulso metu firmiter collocandam, merito incitare atque inflammare debeant. Comprehensus igitur ad extremum est Dionysius; sed ut bonis certaminibus auream imponeret coronidem, atque ut de hostibus simul semelque omnibus, et de ipsa insuper morte mortuus triumpharet. Atque ut qui laborum et periculorum indivulsi bacteris comites ei adhaeserat, extremi quoque certaminis et præparatorum ab æterno præmiorum simul consortes forent, una cum illo Rusticus et Eleutherius (quorum illum sacerdotem, huic diaconum consecrarat) simul capti, simul vincti, simul ducti sunt: insignis autem Dionysii alacritas (59) animique fortitudo ad tribunal et ad mortem, quasi ad epulum gradientis, juncta dicendi et religionem propalam confitendi egregia libertate atque fiducia, litteris est mandata tam Græcis quam Latinis. Oblatus enim præfecto, et de genere, de patria, de studiis interrogatus, pro cunctis unum (illa enim alia nihili, hoc unum maximi reputabat) se Christi servum esse respondit (60). Quærenti rursus, essetne ille, qui populos a deorum immortalium (61) cultu averteret, qui arte magica hominum animos fascinaret, qui invictis imperatoribus contumaciter se opponeret, ipse infracto constantique animo, se impietatis eversorem, simulacrorum destructorem, dæmonum supplantatorem, ingenue intrepideque confessus est. Flagitanti denique, equa esset sua religio, qui cultus, quæ professio, ipse, unaque bini socii, trium instar puerorum mediis in flammis inambulantium, spiritus et gratia pleni clarissimam fidei suæ professionem uno ore ediderunt (62). Qua ille audita: « A vobis igitur, inquit, nostrorum imperatorum atque principum jussa et mandata contemnuntur? a vobis inviolatorum deorum honos et potestas despicitur atque violatur? Atqui ego, quanti ista vobis statura sit superbia atque contumacia, faxo brevi ut experianini. » Hæc cum diceret, ecce Larcia matrona (63), Lisbii, de quo supra diximus, conjux, cui multæ pridem cum marito religionis causa disputationes et altercationes intercesserant, arrepta hujus temporis occasione, furoris et irarum quas dæmon succenderat plena, ad præfectum propere adit, et utrumque graviter incusat, maritum et Dionysium, hunc magiæ, illum impietatis: nempe maritum suum magiis illum armatibus maximos quosque deos minimi facere, unum præ illis nescio quem furciferum plurimi æstimare; hunc contiener in ore habere, hunc venerari, huic præces et vota offerre, nullis 490 quæ ad ejus honorem faciant impensis parcere, quin etiam ad deos immortales deserendos, quorum nec unum in laribus reliquerit, assidue se cohortari, et unam sibi dies noctesque cantilenam occinere, « Debes fieri Christiana, » hoc est, ut ego quidem interpretor, inquebat, « magiæ et sacrilegæ. » Quæ cum ita sint, per omnes deos etiam atque etiam se rogare, uti marito, quam possint, medelam citissime afferant; de sortilegio autem illo et venefico, ut meritis ipsis videbitur, ita statuunt: se enim in tanto vitæ et religionis dissidio quietum trahere spiritum nequaquam posse. Quibus illi auditis, tam in hanc improbam impie misericordes, quam in istos longe peiorissimos immisericorditer impii, bono eam animo esse jubent; daturus se actutum

operam, uti et maritus ad mentem redeat, et magus ille suis dignas artibus et malis dolis pœnas luat. Nimirum sperabant se facili negotio rem cum Lisbio transacturos. Quo factum est ut, cum contra quam speraverant prorsus eveniret (mox enim tribunali adfuit, et pro fide et Christo rupis instar immotus stetit) nullisque eum nec argumentis, nec minis, nec blanditiis movere de sententia possent, imo et cœcitatibus in deorum et religionis æstimatione ab eo redargui se sentirent, nec ferrent, subtilibusque subinde inspiratarum e cœlo rationum aculeis se ad vivum pungi non sustinerent; sic, inquam, factum est ut suis minis impotentes, mortis in eum præcipitarent sententiam; dumque vitam putant eripere, immortalem ei gloriam præpararint. Brevi siquidem postea pro Christiani nominis propugnacione, capitis supplicio affectus, æternam martyrii lauream, plaudentibus e cœlo angelis, est consecutus. Ita magistros suos et doctores nimis quam felici sorte discipulus antecessit; et ita antecessit, ut suæ in ipsos Deo acceptissimæ hospitalitatis eximixque charitatis (qua ipsos primum in Parisiense territorium ingressos excepit, jovit, protexit) triplex a Deo benignissimo præmiuni receperit. Quorum primum quidem et maximum fuit, illa quam diximus, nobilissimi martyrii laurea: secundum vero, Larcix uxoris, pro qua tot ad Deum preces vivus fuderat, ad eandem fidem eandemque palmam, ut infra ostendetur, vocatio: tertium denique, totius posteritatis suæ, hoc est, donus Montmorencianæ (quæ istorum martyrum vera est et germana soboles) perennis in Christiana fide constantia, ac tot quidem in revolutionibus rerum et honorum inconcussa prosperitas. Nam domi juxta et in illiæ, in sacro peræque et populari statu, nec sine clara litterarum luce, et testata sapientiæ laude, illa etiamnum viget claretque familia; et quidem secundis Christianorum votis et precepcionibus æternum videtur claritura. Cum enim Lisbius communi et inveterato totius gentis consensu, illius habitus sit lactenus, et nunc habeatur familiæ caput, indeque proflexerit, ut baro Montmorencianus passim « Primus baro Christianus Franciæ » appelletur, hinc ea invaluit consuetudo, ut quocunque in exercitu quispiam imperet Montmorencianorum, his illi acclametur ominus longe faustissimi vocibus: « Auxilietur Deus primo Christiano. » Quod indigenæ sua lingua vulgo sic efferunt: *Dieu aide au premier Chretien*. Qua in re et pius acclamantium in fidem Christianam affectus recognoscitur, et in præliis tota veteris fiducia in Dei solius auxilio reponitur. Ad cuius auxilii promptam impetrationem dum primi Christiani memoria renovatur, ipse sancti Dionysii in agro Parisiaco primitiæ, et velut opima de incredulitate spolia, apposite commemorantur. Nempe ista est grati animi, et beneficiorum divinitus olim acceptorum maxime memoris, non minus pia quam læta significatio. Succinctæ enim illius et succulentæ acclamationis hæc fere est vis et sententia: « Domine Deus exercituum, qui oblatas a Dionysio Gallicanæ nobilitatis primitias in Lisbio accepisti, eidemque contra fidei hostes illustrem martyrii palmam contulisti, ejusdem nunc piæ, fidei, minimeque degeneri propagini adversus impios sanctæ religionis impugnatores fortiter opitulare. » Hoc, inquam, brevicula illa acclamatio significat, hoc petit, hoc impetrat. Quia vero eadem Lisbiana seu Montmorenciana domus, uti puram ab initio suscepit fidem, ita deinceps integram inviolatamque, nec ullo permistam hæreseos aut erroris cujuslibet inquinamento, hactenus conservavit conservatque, idcirco in suis insignibus gentilitiis tam apte quam jure, brevissimum illud unius vocis inclusit elogium ἀπλανῶς, *absque errore*, et Græca quidem, ut opinor, voce, quod qui primus ex ea stirpe erroris abegit nebulas (beatus scilicet Dionysius) Græcus esset. Benedictus autem Deus, *cujus misericordia a progenie in progenies timentibus eum*². Sed terni athletæ nostri, viso hoc fautoris et hospitii sui spectaculo quinam? Nempe tantum abfuerit ut vel præ metu animis caderent, vel mœrore aliquo (quemadmodum sibi fortasse hostes persuaserant) percellerentur; ut potius exsultantis animi motus, et interni vim gaudii nec capere possent, nec celare. Quod enim majus et amico, et hospiti, et fratri, imo et sibi optarent ac vellent bonum, quam tali pugnata pro Christo pugna transire ad regnum? Neque tam tardi, opinor, et bardi erant ipsi iniquitatis satellites, quin ex fronte eorum et vultu latentes animos et se extrinsecus prodentia optatissimæ mortis vota perviderent. Hinc etiam ipsi magis excruciaci, **491** et ad novas excogitandas carnificinas in tempus aliud cum minis et detestationibus athletes differre, atque in tetrum carcerem mittere. Sed quo profectus, jam considerabitur.

NOTATIONES.

(54-55) *Ecclesiæ rebus, labente in dies magis magisque superstitione*, etc. De Ecclesiæ prospero successu et diaboli invidia, vide Syngelum in *Encomio S. Dionysii*, sub fine, et Metaphrasten in *Vita*.

(56) *In ipso Evangelii præconio comprehensus est*. Id sic adnotat Metaphrastes: Καὶ τὸν μακάριον ἄρθρον ἐπιπεσόντες, σύναμα δεσμοῦσι τοῖς μετ' αὐτοῦ τῆν θεῖαν ἀνὰ στόμα διδαχὴν ἐπι φέροντα. *Et in beatum subito irruentes, simul cum sociis vincunt ad huc divinam doctrinam ore expromentem*.

(57) *Sæpe aliquem illum druides*, etc. Nulli unquam gentilium Christianis infestiores fuerunt, quam ipsorum flamines et sacerdotes, quippe quorum honos et lucrum per veram religionem deperirent. Quare etiam druides Dionysio et sociis easdem ob causas fuere multo infestissimi.

Locus de druidibus (ut qui, et cuius auctoritatis fuerint, plenius intelligatur) a Cæsare, l. vi *De bello Gallico*, depromendus est. Sic ibi habet: « In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt numero et honore, sunt duo genera. » Tum quibusdam interjectis subdit: « Sed de his duobus generibus, alterum est druidum, alterum est equitum. Illi rebus divinis intersunt: sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad flos magnus adole-

ascuntur numerus disciplinæ causa concurrunt magnoque hi sunt apud eos in honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt, præmia pœnasque constituunt. Si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non steterit, sacrificiis interdicitur. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur: iis omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant; neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: aut, si sunt plures pares, suffragio druidum allegitur. Nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum (quæ regio totius Galliæ media habetur) consistunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque decretis judiciisque parent.

« Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui

² Luc. i, 50.

diligentius eam rem cognoscere volunt; plerumque illo discendi causa proficiscuntur. Druides a bello abesse consueverunt: neque tributa una cum reliquis pendunt. Militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur.

« Itaque annos nonnulli vicens in disciplina permanent, neque fas esse existimant eam litteris mandare; cum in reliquis fere rebus publicis privatisque rationibus Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferi velint, neque eos qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere, quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in discendo ac memoriâ remittant. In primis hoc volunt persuadere, non intirere animas, sed ab aliis post mortem transire ad alias; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et juvenuti tradunt. »

Hactenus Cæsar de druidibus. Unde nobis rationari ex vero licet, quo loco Christianis et quanta in auctoritate esse debeant veri Ecclesiæ sacerdotes; et quibus donari immunitatibus, et quanti eorum æstimari excommunicationes et interdicta et decreta oporteat. Si enim tanti vitrum, ut aiunt, quanti margaritum?

Illorum meminit etiam Aristoteles in Magico, apud Diogenem Laertium *De philosophorum initio*. Illorum et Marcus Tullius strictim mentionem facit libro primo *De divinatione*, post medium, ubi illos physiologiæ, et rationis divinandi ac prædicendi, gnaros fuisse declarat: « Siquidem et in Gallia druides sunt, inquit, e quibus ipse Divitiacum Heduum, hospitem tuum laudatoremque cognovi, qui et naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, et partim auguriis, partim conjectura quæ essent futura, dicebat. » Ita Tullius.

Paulo fusius Pomponius Mela, lib. III *De situ orbis*, cap. 2, ubi post alia de gentis moribus: « Habent tamen, inquit, et faciundiam suam magistrisque sapientiæ druidas. Hi terræ mundique magnitudinem et formam, motus cæli et siderum, ac quid dii velint, scire profitentur. Docent multa nobilissimos gentis clam et diu, vicens annis in specu aut in abditis saltibus. Unum ex iis, quæ præcipiant, in vulgus effluxit, videlicet (ut forent ad bella meliores) æternas esse animas, vitamque alteram ac Manes. Itaque cum mortuis cremant ac desodiunt apta viventibus. Olim negotiorum ratio etiam et exactio crediti differebatur ad inferos, erantque qui se in rogos suorum, velut una victuri, libenter mitterent. » Sic ille. De iisdem vero druidibus juvat Ammiani Marcellini lib. xv *Historiæ* brevem adungere memoriâ. Describens ergo Galliam, ejusque partes ac terminos, sic inter alia: « Per hæc, inquit, loca hominibus paulatim excultis viguere studia laudabilium doctrinarum, inchoata per bardos et eubages et druidas. Et bardi quidem fortia virorum illustrium facta heroicis composita versibus, cum dulcibus lyræ modulibus ⁴⁹² cantitabant. Eubages vero scrutantes summa, sublimia naturæ pandere conabantur. Inter hos druidæ, ingeniis celsiores, ut auctoritas Pythagoræ decrevit, sodalitiis ascripti consortiis, quæstionibus occultarum rerum altarumque erecti sunt, et despectantes humana, pronuntiarunt animas immortales. » Ita ille. Verum cum e Strabone strictim ista attigisse Ammianus videatur, bonum judico ipsum audiri Strabonem. Igitur libro quarto *Geographiæ*, sic de illis: Παρ' ἅπασιν δ' ὡς ἐπίπαν τρία φύλα τῶν τιμωμένων διαφέροντες εἰσὶ βάρδοι τε, καὶ εὐβάγεις καὶ δρυΐδαι.

A Βάρδοι μὲν, ὑμνηταὶ καὶ ποιηταί· εὐβάγεις δὲ ἱεροποιοὶ καὶ φυσιολόγοι· δρυΐδαι πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσχοῦσι. Δικαιοτάτοι δὲ νομίζονται, καὶ διὰ τοῦτο πιστεῖονται τὰς τε ἰδιωτικὰς κρίσεις, καὶ τὰς κοινὰς. Ὅστε καὶ πολέμους διήτην πρότερον, καὶ παρατάττεσθαι μέλλοντας ἔπαυον. Τὰς τε φοινικὰς δίκας μάλιστα τούτους ἐπετέτραπτο δικάζειν. Ὅταν τε φορὰ τούτων ἦ, φορὰν καὶ τῆς χώρας νομίζουσιν ὑπάρχειν. Ἀφθάτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχὰς, καὶ τὸν κόσμον· ἐπικρατῆσειν δὲ ποτε καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ. Apud omnes vero, ut plurimum, tria sunt genera eorum qui eximie honorantur, bardi, et eubages, et druidæ. Bardi quidem hymnorum et præmatum sunt compositores: eubages autem sacrifici, et physiologi; druidæ vero præter physiologiam, moralem tractant philosophiam. Et hi quidem justissimi reputantur; ideoque et privata et publica committuntur judicia. Quin et bella olim decernebant, et bellaturos inhibebant: iidemque causæ capitales præcipue credebantur. Imo et illorum numerus si sit magnus, agrorum quoque magnam expectant ubertatem. Immortales vero et ipsi et alii dicunt esse animas, et mundum; dominatura autem aliquando ignem et aquam.

Sic ibi legendum Græce Strabonem, et Latine vertendum, plane existimo. Nam alioqui Græce in editione Basileensi anni 1549, legebatur: Βάρδοι τε καὶ οὐάγεις καὶ δρυΐδαι, et Latine reddebatur, Bardi et vates et druidæ. Atqui nomen vates nihil nec Græci nec Gallici idiomatis antiqui sonat, quemadmodum altera duo, sed ex Latino vates formatum est. Unde existimo, temporibus Ammiani Marcellini (in cujus variis editionibus semper eubages reperi, et nunquam vates) lectum fuisse in Strabone Εὐβάγεις, eubages, aut certe Εὐάγεις, quod sonat pius et sanctos. Ait enim idem Strabo, illos fuisse ἱεροποιοὺς, sacrificos. Hoc autem, si ullorum, maxime profecto et unice piorum et sanctorum est munus. A me quidem stat Stephanus Forcatulus, libro I *De Gallorum imperio*, ubi sic de iisdem euhagibus: « Cæterum eubages plerumque mediocribus fortunis, et natalibus non ita splendidis educti, profitebantur sapientiam et sanctimoniam. Unde et ipsis nomen subducta littera. Nam εὐάγης sanctum ac pium significat. » Sic ibi.

Accedit quod apud Lucanum l. I *Pharsaliæ*, iidem sunt bardi, qui vates. Sic enim ibi de illis, et de druidibus conjunctim scribit:

Vos quoque, qui fortes animas belloque peremptas
Laudibus in longum, vates, dimittitis ævum,
Plurima securi fudistis carmina, bardi.
Et vos barbaricos ritus, moremque sinistram
Sacrorum, druidæ, positis repetistis ab armis.
Solis nosse deos, et cæli numina vobis,
Aut solis nescire datum; memora alta remotis
Incolitis lucis; vobis auctoribus umbræ
Non tacitas Erebi sedes, Ditisque profundi
Pallida regna petunt: regit idem spiritus artus
Orbe alio: longæ (canitis si cognita) vitæ
Mors media est: certe populi, quos despicit Arctos,
Felicis errore suo! quos ille timor
Maximus haud urget leti metus: inde ruendi
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis, et ignavum est redituræ parcere vitæ..

Quod si in barbaris et fidei rudibus spes immortalitatis tantum potuit; quid mirum, si et in Christianis, et præcipue in martyribus longe plus potuit, qui positus in medio tormentis, illam poetæ illius postremam vereque auream sententiam taciti clamabant, et generoso sine præstanti,

... Ignavum est redituræ parcere vitæ?

Et redituræ quidem multo meliori, quam abierit. Siquidem misera et caduca abiit, beata et sempiterna reditura est.

Quod autem isti veteres bardi plus nimio simplices aliis gentibus haberentur, hinc factum est,

ut *bardus* pro simplici et stolido usurpatum sit, non aliis solum, sed et M. Tullio, qui hæc in lib. *De fato*: « Quid Socratem nonne legimus quemadmodum notari Zopyrus Physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit et bardum, quod jugula concava non haberet, obstructas eas partes et obturatas esse dicebat. Addidit etiam mulerosum: in quo dicitur Alcibiades cacinnum sustulisse. » Itaque eubages, qui fuisse dicitur physiologi, similes fuerunt isti Zopyro, quem Physiognomonem appellat ibi Tullius: cujus etiam Græcæ vocis subiunxit significationem. Nota etiam, Ammianum, id quod est apud Strabonem de iisdem eubagibus *τεροποιοί, sacrifici*, legisse *τερόφοροι, aeripetæ*, quandoquidem vertit, *scrutantes summa*, nec ullam fecerit sacrandi mentionem.

Sed quærat hic forte aliquis, quonam pacto dici possint Gallorum druides S. Dionysium esse persecuti, cum ex longo jam tempore essent ab imperatoribus e Gallia relegati? Nam de Claudio scribit Suetonius inter alia: « Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit. » Deinde sunt, qui excisa silva, in qua docere consueverant, tota ejectos Gallia, migrasse in Germaniam scribant: consedissee autem apud Herbilopolim, isti vulgati versus divulgant:

*Herbilopolis druidum quondam celeberrima sedes,
Francigenæ eximios quos coluere viros.*

*Herbilopolis Bacchi et Cereris pulcherrima mater,
Et Mæni decus et filia pulchra senis.*

Unde igitur his temporibus in Gallia?

Respondeo, idem fere dicendum de druidibus, quod de magis, sæpe scilicet pulsos, sæpe damnatos, semper tamen fuisse. Secundo, quos aliqui imperatorum damnabant, alios non modo tolerasse, sed etiam in pretio habuisse, ac de futuris eos consuluisse. Fuerunt enim quidam imperatorum **493** magis et hariolis, et aliis hujusmodi vaticinatoribus mire addicti, et quæ sibi successura essent, quos successores habituri, quovis modo cognoscendi longe cupidissimi. Hi magos, hi druidas, hi haruspices tolerarunt, foverunt, auxerunt.

(58) *Ad necem et carnificinam perquisiverant.* Hilduinus in *Areopagitica*: « Et cum sæpissime, inquit, ab idolorum pontificibus contra eum seditio excitaretur in populis, ita ut plebes innumeræ etiam de vicinis regionibus, cum armis et bellico apparatu, propter fideles, qui jam per illum in Christum crediderant, ad perdendum illum gregatim, ubi ipsum esse audiebant, concurrerent; mox ut illum cernere poterant, ut tanta et ita ineffabiliter in eo lux cœlestis gratiæ radiabat, ut aut omni feritate una cum armis deposita, se illi prosternerent; aut qui compuncti Spiritus sancti dono ad credendum non erant, pavore nimio solverentur, et territi a præsentia ejus aufugerent, miroque modo inermi viro non valebat plebs armata resistere, » etc. Methodius in *Martyrio*: *Θαυμάζω δὲ πῶς ἀπλοῖς ἀνδράσιν οὐκ ἔδυνάτο πληθὺς ἔνοπλος ἀντιστῆναι. Miror autem quomodo viris inermibus non potuerit armata multitudo resistere.* Ita Methodius. Cujus admiratio ipsa mihi est admirabilis, cum id minime novum sit, ut trepidant improbi coram sanctis, partim incutiente illis metum et artus concutiente (nulla etiam ex causa) Deo optimo maximo, partim eos visis quibusdam forinsecus, territante,

A ut olim Attilam *flagellum Dei* cognominatum, coram Leone I pontifice. Vidit enim alium quemdam sacerdotali habitu Leoni astantem, et mortem stricto gladio minitantem, nisi Leoni obtemperaret. Atque, ut alios onittam complures, quibus similia diversis in ætatibus contigere, an non hisce nostris fere temporibus apud Indos orientales, in ora Piscaria barbari illi, qui ad necem Andreæ Fernando societatis Jesu sacerdoti (qua primum die is eorum transiret municipium) inferendam conspiraverant, iidem ejusdem adventu atque præsentia sic expavescunt, ut hac illac, nullo persequente, discurrerent, atque in latebras, quasi jam jam capiendi sese abderent? Quid quod Julius Mancinellus hæc nostra memoria feros atque immanes Turcas sui et Christiani sanguinis situbundos, cum proxime adessent, ne verbulo quidem prolato, sed præsentia sola atque conspectu ita percelleret permovebatque, ut exuta luporum immanitate, tanquam agni innocui coram illo miles ac perhumani compareret? Nempe Christus Dominus dux noster, et vitæ mortisque arbiter ut suimet servandi aut inimicis tradendi libertatem habuit potestatem (qua potestate et quando voluit, et quomodo voluit, usus est), ita varias nobisque incognitas, tam suos ex media morte eripiendi, quam hostes deterrendi, vias et rationes semper quidem novit, usurpat autem cum placet. Hoc vero nostræ sit modestiæ, totum hujus rei arbitrium libenter ei relinquere, atque in ipso confidere.

(59) *Insignis autem Dionysii alacritas.* Hanc Dionysii ad martyrium tendentis alacritatem ejus Vita scriptores literis proliderunt. Simeon quidem Metaphrastes his verbis: *Ἐλοισιον αὖν ὁ γυνάδας ἀμα Ρουστικῶ καὶ Ἐλευθερίῳ ἀτρόμῳ διανοίᾳ καὶ πεπληρησιασμένη ψυχῇ, ὥσπερ εἰς ἔσθρην, οὐκ εἰς ἀγῶνα καλούμενος. Incedit igitur hic generosus una cum Rustico et Eleutherio intrepida mente, et animo confidenti tanquam ad festum non ad certamen vocatus.* Michael autem Syngelus sic illum et socios inter alia prolocutos scribit: *Καὶ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν τοιαύτην σφάγην ἄγαν ἀγαλλόμεθα, ὡς ἀσφαλῶς πιστεύοντες αὐτῶν ἀναστήσεσθαι τῆς κρείττονος καὶ μακαρωτέρως καὶ διαωνιζούσης τευξόμενοι λήξεως καὶ τοῖς ἀκηράτοις στεφθερόμενοι στέμμασι. Atque ad hanc prophanes necem valde exsultamus: ut qui nos resurrecturos, et melioris, ac beatioris, sempiternæque hæreditatis potituros, atque immortalibus redimendos coronis certo credamus.* O si spes illa (quæ in aliis quoque martyribus appetendi votis omnibus martyrii præcipua causa existit) in cunctis mortalium viveret vigeretque animis, quod ferrum, quæ fera, quæ flamma timeretur?

(60) *Se Christi servum esse respondit.* Vide Simeonem Metaphrasten in Vita, ubi eum scribit omisso genere, patria, studiis respondiisse, *Χριστοῦ δούλος εἶναι ὁμολογῶ. Christi servus esse profiteor.*

(61) *Essetne ille qui populos a deorum immortalium.* Idem omnes fere scriptores Vitæ, Latini et Græci referunt; quos malo, si quis auctoritatis egeat, requiri, quam diutius citandis eorum verbis immorari.

(62) *Clarissimam fidei suæ professionem uno ore ediderunt.* Hanc professionem cum apud alios tum apud Methodium in Dionysii martyrio reperies.

(63) *Ecce Larcia matrona.* Quæ hic dicitur, exscripserat octingentis abhinc annis Hilduinus abbas ex vetustissimis Actis sancti Dionysii manscriptis.

CAPUT XIX.

Dionysii et sociorum ejus inclusio, diverberatio, dilaceratio, martyrium.

Longe alia, ut hic est intueri, in facinorosorum judiciis est ratio, quam in causis martyrum (64). Ibi et iudices tranquilli sunt, et rei tremunt, hic autem et quæsitores perturbantur, et martyres, in quos ia-

quiritur, securi sunt. Quippe, istos suorum conscientia scelerum exagitat, et quas meruerunt pœnas identidem sibi observari oculis putant: hi vero nullius culpæ conscii, et suorum benefactorum memores, spe certa præmiorum vel mediis in tormentis recreantur. Hoc in tribus hisce regni æterni candidatis plus ipsa luce dilucet. Nam cum in iudicii præfecti ipsi instar tempestuosi maris, hinc inde variis irarum et furoris perturbationibus contra insontes agitentur; hi, tanquam res aliena agatur, non sua, nihil iudicio, nihil minis, nihil propositis ob oculos tormentis commoventur. Adjudicat 494 illos præfectus diræ verberationi; illi gratias Deo reddunt; trahit, raptat, vexat carnifex; nihil resistunt; cruciat, clamat, fodicat tortor; ne gemunt quidem. Et sane pulchrum hic erat et dignum, in quod cœlites omnes, et Deus ipse oculos intenderet, spectaculum. Hic enim stabat senex centum decem eoque amplius annos natus (65), canitie venerabili, modestia, gravitate, mansuetudine singulari: illic fero et truci aspectu lictores; istic virgæ, secures, catastæ, fideculæ, equulei, alia crudelitatis instrumenta; quæritur sinter hæc quid habeat senex animi, Christumne abnegando jussis parere imperatoris, et ista evadere terribilia, an imperatori obluendo cunctas subire, quas in oculis habeat, tormentorum acerbitates, et dura intolerandaque omnia experiri. Nihil moræ vir sanctus in re minime dubia facit: *Stat, inquit, hæc omnia et majora pro Christo pati. Tantum illo fruar, et omnia in me tormenta veniant.* Jam igitur videre erat istos jam pridem humani sanguinis sitientes tigrum more in senem irruere, immaniter propulsare, vestes diloricare, nudum in medio statuere, virgis omni ex parte concidere, et senile ac ætatum corpus nullo respectu dilacerare: illum autem inter diros immanium verberum crepitus, nihil aliud nisi Dei opt. max. laudes quanto maximo affectu celebrare, nisi commilitones ad paria cœli beneficia cohortari: *Laudem Domini, inquebat, loquetur os meum: et benedicat omnis caro nomini sancto ejus: quoniam stigmata passionis Christi perferre dignus habitus sum pro confessione ejus in corpore meo, quæ gloria est vestra, o viri fideles, et dilectissimi fratres. Quocirca nec vos hæc mea tormenta terreant, sed animent potius, atque ad eadem pro nomine Jesu Christi perferenda inflamment.* Sic igitur et unicus, et senex, et nudus, et inermis, tortores multos, et juvenes, et validos, et armatos generose superavit, nec enectam prope verberibus senectam non modo de animi proposito deturbare, sed nec minimum pavescere fidei baculo innixam, ter terni invicem succedentes potuere barbari lictores. At socios forte vicerunt? Nihil minus. Atrocissima quidem verberatione et membrorum plurimo sanguine perfusorum cruentatione insisterunt, ut fracti aut debilitati quidquam elicerent animi, sed idem et tantundem a filiis, quantum a patre elicerunt: nempe fidei hortatus pro genuitu, Dei laudes pro suspiriis: at vero sibi ipsis pro expectatione confusionem, pro victoria ignominiam. Denique tanquam rebus illa die desperatis retrudi jubent sanctos in carcerem, ut ibi gravissimo catenarum pondere degravati, et loci ipsius squalore ac pœdore perdomiti, ad secundum fidei conflictum imbecilliores redderentur. Nempe ignorabant homines impii et inhumani, quo plura Christiani pro Domino patiantur, hoc majora ab illo subsidia impetrare: neque sciebant, eos afflictis corporibus erectos et constantes gerere animos, tantoque ad ea quæ restent sustinenda alacriores, quanto ea quæ prius sustinuerant, essent acerbiora. Nam et hujus rei facere ipsimet experimentum, cum alia die productum sanctum antistitem, et de sententia, quam teneret, interrogatum, majore etiam quam antehæc fiducia respondentem audiverunt: cum et extendi in catastam, direque tam illum quam socios excruciaci jussos rupum instar stare immotos conspexerunt. Tum enim omnes uti prius, et verbis gaudium jicitur, torus flammis exandescit, dejecitur in eum vir sanctus, non enim deponitur: strident nidentque ustulata membra, sed spiritus semper sibi præsens et renidens, illud Domino suo dulcisonum in mediis ignibus fundit melos: *Ignitum eloquium tuum, Domine, vehementer: et servus tuus dilexit illud.* Deinde et precatur: *Domine Deus, qui dixisti: Cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te: quemadmodum mihi prius periculosiorem dedisti cupiditatis ignem ope tua evincere, da et nunc hasce flammam ad tui nominis gloriam superare.* Quid multa? Adfuit precanti Deus, et votis annuit. Nec flammam tantum fecit ut vinceret sed et ferocissimarum bestiarum, quibus projectus est, rabiem, et ingentia clibani incendia, et membrorum in cruce suffixiones: quæ omnia partim invicta patientia sustinuit, partim salutari signo profligavit, partim prece et fidei prædicatione sibi substerni, et suæ subservire gloriæ jussit. Nam precanti, et crucis signum rugientibus atque in se incurrentibus bestiis objectanti, ipsæ quamvis immanes et efferatæ, coram eo quasi cicures et mansuetæ prociderunt. Conjectum etiam in flagrantissimos æstuantis clibani ardores, fuscæ ad Deum preces omni auro puriorem ac splendidiorem eduxerunt. In cruce denique sublatum, cum ex ea velut e suggestu concionatorem ageret, populumque circumfusum divinis cohortationibus aliorum, quam quæsitores vellent, pertraheret, e ligno eum refugere, qui affixerant, maluerunt, quam doctoris sapienter incantantis audire sermones: et pœdore potius carceris illum enecare, quam tot suppliciorum victorem gloriosum exhibere. Quo tamen in carcerem (is tunc *Glaucini* carcer vocabatur: nunc autem sacellum est ipsius sancti Dionysii, vulgo *S. Denys de la Chartre* appellatum) nec divina defuit gloria: et Dionysii excellens apud Deum gratia præclare emicuit (66). Cum enim in eundem carcerem non modo bini ejus socii, sed aliorum quoque 495 fratrum bonus numerus cum illo una inclusi essent, ipse omnes ad generose ac fortiter decertandum cohortatus, ibidem ad majus illis indendum robur sacris operari, et cunctos pane illo, sanctorum corda divinitus confortante, reficere constituit. Ecce vero illi raro quodam amoris ac pietatis sensu (angelum potius crederes quam hominem) sacrificanti, atque ad sumendam et cum aliis communicandam immortalitatis escam se accingenti, immensa quædam lux e cœlo affulget, in qua Christus Dominus multa circumcinctus angelorum caterva, omnibus, qui tali viso se dignos præstiterunt, intuentibus, se aris immiscet, et acceptam e sacra mensa hostiam divino pontifici sua manu offert (67), dicitque: *Accipe hoc, charo meus (68), quod mox complebo tibi una cum Patre meo, qui mecum est maxima merces tua, et his, qui audierint te, salus in regno mæo. Nunc facies fortiter, et memoria tua erit in laude. Dilectio et benignitas quam habes, pro quibuscumque petieris, impetrabit.* Dictu porro incredibile est, quam subito cæcus ille atque obscurus carcer in prælustrem regiam, imo in locum deliciarum, omniumque cœli voluptatum inclusis verterit. Sentire mox cuncti insolitum mentis gaudium: et cupidinem ardoremque mortis in se omnes quam flagrantissimum experiri: robur quoque et fortitudinem seu in membris, seu in animis secum ipsi demirari, denique cognoscere et fateri, ubi Deus præsens sit, ibi robur esse, ibi vires, ibi animos, ibi vitam, ibi delicias, ibi gloriam, ibi gaudium, ibi cœlum. Quibus omnibus (heu dolor!) quam miseri sunt, qui ab illo voluntarii sedentes miserissime se privant! quanto (Deus bone!) feliciores illi et sapientiores, qui aliis omnibus desputis ac despectis, illa sola quærun, illis solis student, ad illa sola per ignem, per aquam, per equu-

• Psal. cxxiv, 21. P Psal. cxviii, 140. q Isai. xliii, 2.

leos, per omnia tormenta currunt, quæ regnum perennemque gloriam pariunt. Aderat jam novi iudicii, novi certaminis tempus, educuntur martyres e custodia, sistuntur tribunali, denuo interrogantur, mentem tandem vexatio illis reduxerit, an in sua etiamnum damnabili persistant amentia: velintne diis immolare immortalibus, et vivere, an vero vitam suam et honestam cum morte acerbissima atque turpissima commutare. Ast illi multo etiam quam ante animosius, deos exsecrari: et dicere, non se vitam postulare quæ inferat mortem, sed mortem flagitare quæ afferat vitam. Vitam ipsam ecce Jesum Christum; deos autem, quos stulti et cæci colant, deteriores esse morte, illum ad gloriam et immortalitatem ducere, hos ad miseriam et intoleranda inferorum supplicia devolvere. Quibus auditis, exacerbatum supra modum Fescenninus, supremam tandem de eorum obruncatione profert sententiam. Itaque post repetitam singulorum dirissimam diverberationem, illos ex urbe ad vicinum Mercurii collem abreptos immanissimam tortores per viam sane quam inhumaniter, vexant, tandemque spei plenos et gratias Deo agentes, sæpe optata, sæpe expetita pro Christo morte, reseclis hebetata securi capitibus (sic ad acerbiores cruciatus mandatum fuerat) transmittunt ad vitam. Sed de tempore, de loco, de quibusdam aliis vel martyrio conjunctis, vel cum martyrum gloria consecutis paulo amplius est disserendum. Ad hoc igitur intendamus.

NOTATIONES.

(64) *Martyrum.* Græci scriptores generatim tantum quæ ad supplicia attinent, perstrinxerunt; sed Latini, apud quos hi sancti martyres tormenta passi sunt, quod ea velut domestici haberent notiora, pluribus et singulatim sunt persecuti: præsertim Hilduinus abbas, accuratissimus veterum actorum explorator, qui fusius ac distinctius, quam quivis alius, ea conscripsit. Quæ autem inibi diversa suppliciorum genera referuntur, compendio innuit Martyrologium Romanum ad diem 9 Novembris illa clausula: « Tandem a præfecto Fescennino, post gravissima tormentorum genera, una cum sociis gladio animadversus, martyrium complevit. »

(65) *Hic enim stabat senex centum decem eoque amplius annos natus.* Nam ad Adriani primum (quo imperante eum occisum probavimus) erat Christi annus juxta Eusebium et antiquos centesimus decimus annus (juxta Baronium vigesimus), ac consequenter Dionysii (qui novem fere annis Christo junior erat) centesimus decimus. Malo enim, et id melius est, Eusebium in Chronologia, et omnes sanctos Patres illius sectatores sequi, quam quemvis alium ab illis discedentem. Non tamen ex eo, quod imperante Adriano occisum Dionysium dicam, accipi velim restricte primo ejus anno occisum, cum satis probabile sit, tertio aut quarto ejus anno id accidisse, atque ita centum tredecim annos natum obiisse (quod ex quibusdam Syngeli locis, quæ capite sequenti proferemus, videtur posse colligi) et etiam aliquanto serius. Quod addo propter Flavium Dextrum, et Franciscum Bivarium, quorum ille satis innuit, Dionysium vixisse annos centum viginti circiter; hic autem id diserte asseverat. Hic enim commentario 2 ad annum Christi sexagesimum sextum super Dextri Chronico: « Ita S. Dionysius Areopagita, inquit, annum agens centesimum vicesimum occisus est, ut ad annum centesimum tricesimum Domini monstrabimus. » Monstrare autem, vel ejus rei mentionem ibi facere, oblitus est Dextrus vero ad annum Christi centesimum trigesimum, 496 et Romæ octingentesimum octogesimum primum hæc scribit: « Sanctus M. Marcellus Eugenius, Toletanorum episcopus, S. Clementis legatus, ad Gallias profectus, causa communicandorum cum Dionysio gravium negotiorum, Tolosæ prædicat, et ejus urbis episcopus creatur post necem S. Saturnini ejus urbis episcopi et martyris. Inde profectus, sciens martyrium S. Dionysii condiscipuli sui, id ille celebrat elegantissimo carmine, et prope Lutetiam a satellitibus Trajani Adriani, cui ipse charus fuit, pro fidei patrocinio jugulatur. »

Ex his igitur adnotatis e regione anni centesimi trigesimi, collegit Bivarius quod supra dixit, Dionysium eodem anno Christi centesimum trigesimum obiisse, ac proinde Dionysii fuisse centesimum vicesimum. Bivario enim videtur Dextrus innuere, illo anno passum esse Dionysium, cum dicit: « Inde profectus,

A sciens martyrium S. Dionysii condiscipuli sui, » etc., quasi nimirum in ipso itinere intellexerit recens occisum Dionysium. Quia tamen non raro idem Dextrus multa ad unum annum conglobat, quæ diversis accidere, ita ut non semper facile sit conjicere quid potissimum illo anno factum velit; hinc locus hic (quo tamen nititur Bivarius) in iis quæ attingunt B. Dionysium, non omnino certus est, quia non propter Dionysium allatus est, sed propter sanctum Marcellum. Sic ad annum Christi ducesimum (uti et in Quæstionibus infra notavimus) hæc habet: « Titus, cognomento Justus, episcopus factus, secutus primo S. Paulum, innox Eugenium, prædicat in Carpentana, ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur, etc. » Ex his omnibus nihil ad citatum annum ducesimum vigesimum atinet, nisi posterius membrum: « Ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur. Legerat nimirum Dextrus, illo anno celebrem fuisse in Carpentania memoriam miraculorum beatissimi Titi. Quod dum in Chronico suo adnotat, bonum judicavit simul, qualis fuerit Titus, adnotare, licet illa uno ante sæculo accidissent. Ita etiam de Marcello Eugenio, quod dicit, *Clementis legatus*, non ita capiendum est, quasi illo anno centesimo trigesimo factus sit a Clemente legatus, cum Clemens fere triginta ante annis obiisset; sed solum quod veterem Marcelli dignitatem designare voluerit sicut et Titi.

(66) Vide Acta martyrii S. Dionysii apud Hilduinum *Patrologia Latina* t. CVI, col. 33.

(67) *Hostiam divino pontifici manu sua offert, etc.* Christum Dominum Dionysio apparuisse in carcere, et sacrificanti acceptam ex altari hostiam sua obtulisse manu, Acta vetera continent, et antiquissimi rituales libri, e quibus hi confecti sunt rhythmici, quos nobis Antonius Demochares suppeditavit:

*Seniore celebrante
Missam, turba circumstante,
Christus adest comitante
Cælesti frequentia,
Specu clausum carcerali
Consolatur, et vitali
Pane cibatur, immortalis
Coronandum gloria.*

Qui Demochares etiam addit: « Locus hic carceris, ob hujus perpetuum memoriam, in ecclesiam conversus est, quæ hodie *S. Dionysii a Carcere* dicitur et conspiciatur. »

Magnum hoc porro et singulare prorsus beneficium, tantam fuisse Christi Domini in servum benignitatem, ut se illi in carcere forma corporali videndum exhiberet: neque hoc tantum, sed etiam ut nulla urgente tantæ dignationis necessitate, sui sacrosancti corporis et sanguinis sacramentum (quod nullis ante illud tempus, nisi apostolis et discipulis eum fecisse legimus) sua ipsius manu porrigeret. Decebat tamen, ut qui vitam vere ege-

rat apostolicam, hocce etiam privilegio fruere-
 vere apostolico. Scio equidem, aliis quoque post
 sæculis nonnullos a Christo Domino simili prope
 affectos honore et beneficio. Nam habent Acta Am-
 bianensis Ecclesiæ, S. Firminum illius populi epi-
 scopum, cum ædem supra Firmini martyris sibi
 cognominis sepulcrum in honorem beatissimæ Vir-
 ginis construxisset, ibique in die Paschatis festo
 sacra faceret, Christi Domini dexteram sibi sanctis-
 sima mysteria porrigentem conspexisse. De beata
 idem Coleta, virgine ardentissimæ in Jesum chari-
 tatis, refert ejus Vitæ auctor Stephanus Julianus,
 c. 43, cum sanctissimo refici sacramento percupis-
 set, et ex sacrificantis oblivione consecrata hostia
 non fuisset, ipsum Dominum Jesum suis manibus
 pretiosissimum corpus suum ei obtulisse. Vir item
 venerabilis Jacobus de Vitriaco loquens de claris
 Leodiensibus feminis, in Prologo ad Vitam S. Ma-
 riæ Œgnaicensis (erat enim Leodii tum archidiaconus,
 postea autem episcopus, primo Aconensis, deinde
 Tusculanus, postremo S. R. E. cardinalis) ad Fulconem episcopum Tolosanum ita scribit inter
 alia : « Novi ego quamdam in iis sanctis femi-
 nis, cui, cum ingenti veri illius Agni carnes edendi
 desiderio teneretur, ipse Agnus se impertit, non

A ferens diutius illam languere, atque ex ea refectione
 illa convaluit. » Plura in sacris Historiis, aut sanc-
 torum Vitis ejusmodi liceat reperire exempla; sed
 tam augustum, et tanta cum luce, et cum tam nu-
 mero tamque spectabili angelorum comitatu,
 quam B. Dionysio, hactenus nullum.

Verum, ne id excidat, ille idem lapis sacer, su-
 per quem in carcere S. Dionysius rem divinam
 faciebat, translatus fuisse dicitur ad cœnobium
 S. Petri Broniensis in Leodiensi situm ditione. De
 quo ita Ægidius Auræ vallis, apud Anselmum, *De
 gestis Stephani episcopi Leodiensis*, cap. 40 : « Nam
 reliquiæ S. Leodegari episcopi et martyris, et lapis
 super quem B. Dionysius sacrum mysterium cele-
 bravit in carcere, cum Dominus Jesus apparuit ei-
 dem dans illi sacramenta, in dicto cœnobio dicuntur
 esse translata. » Sic ibi.

(68) *Accipe hoc, chare meus*, etc. Verba hæc Christi
 ad Dionysium prolata etiam apud Hilduinum abbatem
 reperies. Neque dissimilia apud Dionysium
 Rickelium, lib. iv *De novissimis*, art. 59, sub me-
 dium : « Denique, inquit, divino et magno Dionysio
 Christus in carcere apparens, suumque corpus tra-
 dens, « Accipe, ait, hoc, chare meus, quoniam
 merces tua apud me magna est valde. »

497 CAPUT XX.

Martyrii tempus, locus, et alia his adjuncta, audituque mirabilia.

De tempore et imperatore, quo B. Dionysius terris excessit, non est omnium, aut potius non fuit,
 una eademque sententia. Nam ad Adrianum imperatorem plerosque omnes nunc inclinare, aut certe in-
 clinaturos equidem credo et spero. Fuerunt igitur hactenus, iique non pauci, qui imperante Domi-
 tiano (69); fuerunt et nonnulli, qui Trajano (70), fuerunt et tertii qui Adriano Trajani successore
 Dionysium, oblata palma, emigrasse dicerent et confirmarent : inde scilicet, nata diversitate, quod primis
 a Christo temporibus Acta martyrum memoria magis quam scripto continentur : quoniam Christianis
 per illas persecutionum procellas potius vacabat fortiter rem gerere, quam gestam eleganter conscri-
 bere. Quo factum est, ut cum memoria multo sit factorum retinenter, quam nominum, in oblivionem
 nomina iverint, facta ad hoc ævi perennarint. Longe post autem, cum etiam scriptis mandari cœpta sunt
 acta, fuit historicis tanto post intervallo ad temporum notas, et ad imperatorum nomina conjecturis ad-
 mitendum. Quæ, cum sint ex ingeniorum varietate variis variæ, hinc quidam, ut ad res Dionysii ventum
 est, considerata hinc tormentorum, quæ passus est, acerbitate, illinc ejus ætate, etiam ad Domitianum
 pervenisse nullus dubitaret, idcirco martyrii tempus ad Domitiani tempora retulerunt. Alii vero coniectis
 in alia oculis, et Dionysii ipsius peregrinationes et scripta diligentius rimati, reppererunt saltem ad Tra-
 jani eum tempora pervenisse. Tertii denique, cum ipsius martyris veteres memorias, tum alia priscorum
 de illo antiquissima perscrutati monumenta fidei vestigiis etiam ultra progressi sunt, et Dionysium egisse
 obiisseque vitam Adriano imperatore deprehenderunt, posterisque tradiderunt. Ita veterrimi concinnator
 Martyrologii (71), ita venerabilis Beda (72), ita Ado Viennensis episcopus, ita secundum illos et alii fecerunt,
 et nos fecimus. Nam et Aristidem, eximium illum sæculi scriptorem, ipsius Dionysii martyrium
 Adriani consignasse temporibus, jam olim compertum est. Quare, ut rem concludamus, anno Christi cir-
 citer 121, Adriano imperat., Fescennino præfecto (73), victis in justo fidei certamine hostibus, egregia
 martyrii laurea donatus est Dionysius Areopagita, Athenarum episcopus, Galliarum apostolus, totius Oc-
 cidentis legatus, utriusque hierarchiæ, cœlestis et ecclesiasticæ, ac divinatorum nominum descriptor et in-
 terpres eximius, theologorum secundum apostolos et evangelistas dux et antesignanus : qui ætatem vixit
 (uti et magnorum virorum illo ævo complures) longam iuxta et sanctam : nempe annos amplius centum
 decem (74). Quam etiam ætatem eodem ipso sæculo transcendit B. Simeon Hierosolymorum episcopus,
 et Christi cognatus : quem centum ipsos viginti annos exegisse, et gloriosam in tam grandi ævo martyrii
 coronam reportasse, certum est : ut proinde quod de Dionysio asfertur, haud ita mirum videri debeat ;
 cum de isto id quod minus probabile videri poterat, nullo dubitante teneatur. Hoc de tempore ; nunc de
 loco, nobilitatis enim ei facta accessio exigit styllum. Locus igitur, ubi tres illi generosi athletæ victoriam
 et gloriam adepti sunt, colliculus fuit urbi Parisiensi imminens, olim Mercurii (quoniam illic Mercurius
 honore præcipuo colebatur (75) ab indigenis ita vocitatus : sed consequentibus temporibus, propterea
 quod horum atque aliorum item martyrum multo sanguine respersus et quasi consecratus fuerit, *Mons
 martyrum*, et lingua patria, *Montmartre* vulgo est appellatus : hodieque ad perpetuam inclytorum mar-
 tyrum memoriam ea perseverat appellatio. Quo in loco (res sane nova, et ut olim visu, sic et nunc dictu
 admiranda) Dionysii martyris truncus (76), licet exsanguis et vitæ expers, tamen se erexit, et recisum ab
 humeris caput (sic est antiqua traditio, et sic complures litteris prodidere) in manus suas, perinde ac si
 viveret, trophæi instar accepit, atque ad duo circiter Gallica miliaria, duce angelo, et choris cœlestibus
 cum admirabili concentu comitantibus, et hymnum, modo *Gloria tibi, Domine*, modo *Alleluia* resonanti-
 bus, tam diu deportavit, donec ad locum ubi nunc situs est, et sui nominis urbem et cœnobium habet,
 pervenit ; atque in nobilis matronæ fundo (Catulla ei nomen fuit [77]) quasi se illi daret, requievit. Diffu-
 gere extemplo infideles tanto territi prodigio, et ne fors sibi fraudi tanta artis magicæ, ut vocitabant, effi-
 cacia existeret, permultum formidare : Christiani vero, et quos melior agebat spiritus (inter quos et
 Larcia Lisbii uxor fuit) divinam admirari et celebrare virtutem atque potentiam. Unde multi antehac a
 religione alieniores, manus Christo dedere, principesque inter illos jam dicta Larcia propalam se Chri-
 stianam professa, ideoque comprehensæ et enecta, effuso in vicem baptismi sanguine, numero sancto-

rum martyrum est aggregata. Sacrum vero Dionysii depositum Catulla ejusdem martyris discipula diligenter custodivit; nec eo solo contenta, 498 studuit etiam duorum commilitonum Rustici et Eleutherii sacra corpora, quæ impii satellites in Sequanam projicere deliberaverant, vel prece, vel pretio, vel etiam astu obtinere. Nam satellites mensa exceptos (78) large hilariterque haberi jussit, dato interim certis fratribus mandato, ut istis computatione occupatis, eadem corpora clandestino subrepta in tuto absconderent. Quod ab illis impigre quidem factum; sed cum remota mensa, remota etiam cadavera nimis in hoc uno sobrii satellites animadvertissent, eaque tumultuosius identidem repercerent, adeoque nisi actutum redderentur, minas intentarent, fuit ut modo clusa vigilantia poculis, sic nunc iracundia pecuniis elidenda. Ergo aurum objecit, et pretiosiora quovis auro sacra pignora retinuit. Ita Christiani tam sanctarum exuviarum compotes facti, eas deinceps, ut præcipuum ac singulare in duris adversisque rebus perfugium habuerunt. Digressis enim barbaris, rebusque jam satis salvis, eadem sacra cimelia ad tertiam Octobris (ut Græci scriptores adnotarunt) ab eadem Catulla commodo in loco sunt deposita, miraculis ibidem tantquam e fonte jugiter scaturientes affatim manantibus. Ipse etiam Catullæ ager, seu laudatus sepulturæ martyrum locus, in feminæ honorem Catulliacus (79) posteris est dictus, præsertim postquam ædicula beatis martyribus ibidem loci constructa, frequenti populo celebrari cœpit. Hanc ædiculam primitus dedicasse memoratur S. Regulus Arelatensis episcopus, tali occasione: illi die quadam (80) in urbe sua sacris operanti, atque ad ea sacri canonis verba, ubi sanctorum vita defunctorum sit memoria, progresso, ex-*idit* præter morem et intentionem, ut aliis recitatis nominibus adjiceret: *Et beatis martyribus tuis Dionysio, Rustico et Eleuthero*: cujus extemporalis nec voluntarii additamenti admiratione tactus, cum penderet aliquantisper animi, ecce illi visum novum et insolens ternæ oculis obversantur columbæ cruci altaris insidentes, quæ trium illorum martyrum nomina in pectoribus sanguine inscripta præferbat, *Dionysii, Rustici, Eleutherii*: quas fixo parumper obtutu contemplatus, demum ternos illos atletas, sancto suggerente Spiritu, palmam assecutus martyrii (nec enim aliunde id acceptat, et recens res erat) retecto ænigmate intellexit. Tum vero incitari animus ad petendum Parisios, ibique super martyrum certamine atque exitu magis particulatim cognoscendum: perque opportune tum evenit, ut non procul Lutetia cuna abesset, in ipsam Catullam incidit, et si quid de nec hominum nuper occisorum inaudisset, interrogaverit. Illa enim Christianum, uti erat, ex modestia et habitu et sermone suspicata, petiit Christianusne esset? illoque, quod verum erat, confitente: « Num etiam, inquit, ex amicis et familiaribus es Dionysii et sociorum ejus Rustici et Eleutherii? » tum ille obortis ad eorum nomina lacrymis: « Plane, inquit, ex illis sum, et esse glorior. » Tum igitur ipsa quoque illorum se discipulum aperiente (81-82), mutæ congratulationes, amica colloquia, perbenigna hospitalitas; denique non posse satiari, nec ille, de Dionysii rebus: illo, quæ prioribus temporibus alibi fecerat, referente; hæc autem, quæ proxima persecutionis procella tulerat, memorante. Qui etiam inter alia de die martyrii et de tempore visionis inter se conferentes, in unam eandemque lucem utraque incidisse compererunt. Postquam autem, quæcumque Regulo in votis erant, bona femina indicasset et comonstrasset, tum etiam atque etiam ipsum rogavit, uti longiorem apud se moram faceret, se enim, quamvis a B. Dionysio nonnullam accepisset rerum sacrarum agnitionem, primaque fidei rudimenta quadantenus attigisset, tamen præcipuorum mysteriorum rudem ignaramque adhuc esse, quorum magnopere desideraret ipso magistro ampliori notitiam. Cui vir sanctus, ut beneficium beneficio repensaret, ejus instruendæ gratia dies aliquot inibi est commoratus: quo etiam tempore constructam ab ea ædiculam, materie quidem et spatio humilem atque exiguam, sed repositis in ea tantorum martyrum pignoribus nobilem imprimis atque augustam, eorumdem sanctorum honori, ut ante attigimus, consecravit. Atque hæc prima omnium S. Dionysio et sociis sacratarum ædium fuit. Posteris vero temporibus alia quoque ad beatiss. Dionysii memoriam in eodem Parisiensi tractu condita sunt sacra, locorum scilicet ubi conclusus, ubi tortus, ubi obruncatus fuit, æterna monumenta, quorum primo nomen datum est, *S. Dionysii de Carcere*, vulgo *S. Denys de la Chartre*; secundo, *S. Dionysii de Passione*, vernacule autem, *S. Denys du Pas*; tertio, *Sacellum martyrum*, Gallice, *la Chapelle des Martyrs*. Et duo quidem priora in urbe ipsa Lutetia, postremum autem in conspectu urbis, sive in *Monte martyrum* (de quo supradictum est) visitur. Et hæc quidem antiquissima; aliis de autem recentioribus et magnificentioribus post dicetur (83): nam quædam alia, quæ hoc Dionysii sæculo contingere, ac præsertim ejus discipulorum labores et fructus, nonnullæque ipsius martyris post mortem apparitiones, prævertendæ sunt.

499 NOTATIONES.

(69) *Qui imperante Domitiano*. Hilduinus, Methodius, Metaphrastes, et quidam alii ascribunt martyrium Dionysii Domitiano imperatori. Quod stare nullo modo potest, ne ex ipsorum quidem, si modo sibi in aliis consent, sententia. Nam si admittant, uti admittunt, epistolam, quæ ad sanctum Joannem apostolum in Patmo exsulanteum missa est, germanam esse Dionysii, et spiritu prophetico scriptam, in qua dicit propediem eum ab exsilio reversurum, et cum illo una se communicaturum (quod fieri non potuit, nisi mortuo Domitiano, et Nerva aut Trajano imperante), nullo sane modo dici potest mortuus esse Dionysius sub Domitiano. Erroris porro causam dedere antiqua sanctorum scripta, quæ olim sine certis temporum aut imp. notis (ut hodieque plurima) posteritati tradita sunt. Posteriores autem, rebus haud satis exacte dispectis, probabiles, ut existimabant, secuti conjecturas, imperatorum nomina et persecutiones adjecerunt, et interdum hallucinati sunt.

(70) *Fuerunt et nonnulli, qui Trajano*. Ad Trajani tempora retulerunt Dionysii martyrium, e

A Græcis quidem, Michael Syngelus, et Suidas, e Latinis autem quædam Martyrologia, et nominatim quod jussu Gregorii XIII editum fuit. Quod ita habet, septimo Idus Octobris: « Lutetiæ Parisiorum, natalis sanctorum mart. Dionysii Areopagitæ episcopi, Rustici presbyteri et Eleutherii diaconi: ex quibus Dionysius ab apostolo Paulo instructus credidit in Christum, atque ab eo baptizatus, primus Atheniensium episcopus est ordinatus; deinde Romam veniens, a B. Clemente Romano pontifice in Gallias prædicandi gratia directus est: et ad præfatam urbem deveniens, cum ibi per aliquot annos commissum sibi opus fideliter prosequeretur, tandem a præfecto Fescennino, sub Trajano imperatore post gravissima tormentorum genera, una cum sociis gladio animadversus martyrium complevit. »

B Syngeli verba sic habent: "Ὁθεν ἡ ὑπόπερος φήμη πανταχόσε θέουσα τὴν πανεύφημον αὐτοῦ προσηγορίαν τῆς Τραϊανῶν τραχυτάτης ἀκοαῖς ἐνήχησε, etc. Unde velox fama quocunque discurrens clarissimum ejus nomen (Dionysii scilicet) asperrimis Trajani auribus insonuit, etc.

Suidæ autem sunt hæc : 'Ο τοῖνων θεοφάντωρ Διονύσιος ἦδη που μακρὸν ἐλάσας χρόνον, καὶ πλήρης ἡμερῶν γεγωνῶς τῶν τοῦ πνεύματος, μαρτυρῶν τῷ ὑπὲρ Χριστοῦ τελειοῦται ἐπὶ Τραϊανῷ Καίσαρος, ὅτε καὶ ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος τὸν τῆς ἀθανάσιας διήθλησεν ἀγῶνα. Igitur Dei interpret Dionysius valde profecta jam ætate, et spiritualium dierum plenus, martyrio pro Christo consummatur sub Trajano Cæsare, quando et deifer Ignatius certamen immortalitatis decertavit. Obiisse tamen sub Adriano, probabilis est. Et præter argumenta Baronii, allata anno Christi centesimo nono e variis martyrologiis et præsertim Adonis et Bedæ, bina assero nova : unum e veterem Rom. Martyrologio, quod Baronius diu optatum reperire non potuit : post ejus vero mortem reperit et edidit noster Heribertus Rosveydus : alterum e Fl. Lucio Dextro, cujus Chronicon post ejusdem Baronii obitum, abhinc tantum biennio prodiit.

Itaque illud vetus Romanum Martyrolog. ad v Nonas Octobr. sic habet : « Athenis, Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi. » Ubi ad τὸ Athenis subauditur, « celebratur memoria, seu dies natalis, » ut supra docui, et evidenter ostendo quæst. 11 adversus illos, qui existimabant τὸ Athenis connectendum esse cum passi. Unde et mihi in hoc dederunt manus qui ante adversabantur. Flavius Dexter autem in Chronico ad annum Christi 130, Romæ vero 884, ubi tempora persequitur Adriani imperat., scribit sanctum Marcellum Toletanorum episcopum ex Hispania in Gallias ad Dionysium esse profectum, atque antequam Parisios perveniret, de ejus martyrio intellexisse, atque illud carmine elegantissimo celebrasse. Unde colligit Franciscus Bivarius, Dionysium non tantum Adriano imperat. martyrium obiisse, sed etiam 120 annos vixisse. Nos prius illud tanquam certum admittimus, alterum autem non admittimus ; eo quod Dexter in suo Chronico (ut superioris quoque capite indicavimus) non restricte per singulos annos procedat, sed jam duos, jam plures intermittat, resque interdum non hoc illo anno, sed sub hæc tempora, aut per idem tempus,, accidisse scribat, ut ex ejus textu liquet, et fatetur Bivarius. Sic enim ab anno Christi 76, mediis omissis, ad 86 transit : èt ab anno Christi 112 transit similiter ad 115, propterea, inquam, alterum de annis 120 Dionysii haud admittimus tanquam certum.

(71) Ita veterimus concinnator Martyrologii. Hilius nempe, quod vulgo *Vetus Romanum Martyrologium* appellatur, cujus verba paulo ante sunt producta.

(72) Ita venerabilis Beda. In suo enim Martyrologio ad 3 Octobris sic habet : « Natale S. Dionysii Areopagitæ, qui ab apostolo Paulo instructus, credidit Christo, et primus Athenis ab eodem Apostolo episcopus est ordinatus, et sub Adriano principe post clarissimam confessionem fidei, post gravissima tormentorum genera glorioso martyrio coronatur. »

Post quæ verba adduntur hæc in Adonis Martyrologio, eadem die : « Ut Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis, testis est in eo opere, quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses summo genere colitur, et inter antiquorum monumenta clarissimum tenetur, ut peritiores Græcorum affirmant. »

Et his quidem simillima nunc leguntur in veterem Romano. Nec refert, quod rursus die nono ejusdem mensis, quasi de alio, ejus martyrium conjungant cum SS. Rustico et Eleutherio. Nam quo id modo acciderit, explicui infra quæst. 11.

(73) *Fescennino præfecto*. De hoc præfecto consentiunt Martyrologia, Romanum, venerabilis Bedæ, Usuardi, 500 Adonis, et aliorum, ad diem nonum Octobris. E quibus Beda et Ado addunt « Sisinnio. A præfecto, inquam, Fescennino Sisinnio. »

Recensetur autem Sisinnius in Chronico Alexandrino inter consules, imperante Adriano, olympiade CCXXVIII, ind. xv, anno Adriani 27, ita ut valde sit probabile, unum eundemque esse (præsertim tam concordi tempore) istum Sisinnium cos. et nostrum Fescenninum.

Accedit de Fescennino aliud e Romano Martyrologio ad diem 11 Octobris indicium, quod scilicet sanctum Nicasium et socios in pago Vilcassino sub præside Fescennino passos esse dicat. Atqui iste Nicasius, de quo hic sermo, primus fuit Rothomagensium episcopus, qui et a Clemente pontifice in Gallias missus prædicatur. Vide Democharem in catalogo episcoporum Rothomagensium, lib. *De divino missæ sacrificio*, cap. 20, et Notationes Baronii in Rom. Martyrologium ad dictam diem. Quare si tempora Fescennini cum temporibus sancti Nicasii Rothomagensium apostoli congruunt, et Nicasius ætate Clementis papæ vixit, et ab eo in Gallias missus est, nihil proprius fidei apparet, quam utrumque, tam Dionysium quam Nicasium, eadem tempestate et eodem imper. et eodem præfecto martyrium obiisse : præsertim cum de alio ejusdem nominis præfecto aut præside posterioribus sæculis (quæ satis diligenter indagavimus) omnino nihil sonent, neque Martyrologia, neque sacræ Historiæ.

Adde Francisci Fevardentii, viri egregie docti, auctoritatem, qui de primis apostolorum discipulis in varias Galliarum partes distributis, ad librum primum sancti Irenæi Lugdunensis episcopi, cap. 3, notat, 3, strictim ejus meminit ; ubi aliis multis recensitis, ad extremum hos adjicit : « Superioribus quoque, inquit, beatus Clemens adjunxerat Nicasium, Taurinum et Exuperium : quos Rothomagenses, Ebroidenses et Bajocenses, ut apostolos et pastores magna alacritate receperunt. »

Ad Exuperium porro quod attinet (nam de aliis jam est dictum, partim hic, partim superius) Robertus Cenalis, episcopus Arboricensis, lib. 11 *De re Gallica*, perioche 4, dum describit agrum Belocassinum (sic vocat, quem alii *Vilcassinum* aut *Velocassinum* appellant, cujus præcipua civitas est Bajocæ) undecim recenset ejusdem civitatis episcopos numero sanctorum ascriptos, qua in recensione sic incipit : « Exuperius totius regionis apostolus, D. Clementis discipulus. » Et paulo inferius de ejus ætate ita subdit : « Apostolico functus est officio D. Exuperius anno a parta salute quarto ac nonagesimo, collega usus D. Reverentio. »

Ne quis vero Nicasii nostri ætatem calumniatur, atque ad posteriora tempora detrudi velit ; propterea quod aliquem Nicasium circa persecutionem Wandalicam pro fide percussum legat, noverit illum non Rothomagensem, sed Rhemensem fuisse episcopum, et trecentis prope annis nostro posteriorem. Nam nostri a sancto Clemente in Gallias missi, etiam Chronologia archiepiscoporum Rothomagensium, opus Joannis Dadraei posthumum, conteminit, ubi et isti allegantur Vitalis de illo verus :

*Antistes Rothomæ datus a Clemente, Nicasi,
Si non sedisti, caput at legando stetisti.*

Quibus indicatur, non pervenisse ipsum ad sedem suam episcopalem, sed in itinere interemptum caput eis reliquisse, ac per illud quasi per principem corporis sui partem Rothomagi constitisse.

(74) *Nempe annos amplius centum decem*. Consequitur hæc ætas ex eo, quod supra probatum sit obiisse Dionysium imperante Adriano, cujus initia imperii inciderunt in annum Christi 119 ex recensione Eusebii, ac consequenter Dionysii 110, et ali quanto amplius. Nec enim Christus Dominus totis novem annis Dionysium antecessit : siquidem anno Christi 33 erat Dionysius annorum vixit quinque.

Multum porro huic sententiæ de tam longæva aut etiam longiore Dionysii ætate favent Michael Syngelus et Nicephorus Callistus : hic quidem lib.

in *Historia eccles.*, cap. 20, dum scribit, multos annos eum fuisse in Occidente, et eis βαθὺ γῆρας, ad profundam senectutem, pervenisse. Profunda autem senectus ea vocatur, ad quam a paucissimis pervenitur, quæ et extrema appellari solet, propterea quod qui in profundo est, non habeat quo ulterius tendat. Michael Syngelus vero ita in extremo Dionysii *Encomio* inter alia : Οὕτως ὁ τῶν θεῶν ἀγῶνων ἐμπειρότατος πρεσβύτερος, καὶ βαθὺ καὶ πῶν εἰσαληλακῶς γῆρας, πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ μακαριωτάτην προστιθῆσας σφαγὴν, etc. Sic ille divinorum certaminum experientissimus senex, atque ad profundam ad meritis secundam progressus senectutem, ad beatissimam pro Christo mortem prosiliens, etc. Sed idem clarius et expressius, cum dicit Dionysium septuaginta annos in cursu apostolico seu Evangelii prædicatione posuisse. Quibus si addideris annos 40 ante ipsius ad Christum conversionem (tot enim minimum fuerunt) invenies totius ætatis annos centum decem.

Quare observandum est, Baronium tomo XI *Annalium*, anno Christi 119, errore lapsus in reprehensione Syngeli, dum existimavit illum numerare tantummodo septuaginta annos ætatis sancti Dionysii. Nam hoc minime facit Syngelus; minime gentium. Quomodo enim id faceret, qui eum ad extrema persecutionis Trajani pervenisse scribat? Verum ommissis ætatis annis, de annis tantum agit quos in Christiana vita et cursu apostolico, ut ipse vocat, transegit.

Quod, ut magis constet, probabitur ex ipsius Syngeli verbis, duobus in locis. Prior locus in *Dionysii Encomio* est talis : Ὁ μακάριος τοῖνον καὶ τρεῖς τοῦτο καὶ κολλάκις Διονύσιος ἐπὶ ἑβδομήκοντα ἔτη χρόνον, διὰ μυρίων ἐνειδισμῶν καὶ πειρασμῶν καὶ πολέμων, καὶ κινδύνων, καὶ τῶν συντρόφων φιλοσόφων, μᾶλλον δὲ ἀσέφων, διεληλυθώς, etc. *Beatus igitur, et terque quaterque beatus Dionysius ad septuaginta annos per mille opprobria et tentationes et bella et pericula, tam a suis popularibus et ejusdem aliquando religionis, et simul educatis philosophis, aut insipientibus potius, transgressus*, etc. Quæ verba de annis ætatis accepit Baronius, cum id verba non solum, sed magis contrarium innuant, nempe tempus, quod in Christi servitio multa inter opprobria, pericula, adversa transegit. Quod ex verbis paulo post subsequentibus, liquido confirmatur, ubi dicit Dionysium peregrisse duplum S. Pauli cursum : 501 Sic enim habet : Καὶ δραμίον δρόμον διπλασίονα τοῦ ὃν Παῦλος ὁ πόλις ἀθλος καὶ οὐρανὸδρόμος δεδράμηκεν. *Et qui duplum ejus cursum percurrit, quem Paulus multorum expertus certaminum, et ad celos usque provectus cucurrit*. Atqui S. Joannes Chrysostomus in *Homilia De principibus apostolorum Petro et Paulo* scribit, cursum et certamen S. Pauli fuisse 35 annorum : cui et si alios 35 addideris, juste 70 efficies, hoc est duplum cursum Dionysii : tot enim illi annos laborum tribuit Syngelus, ut jam videbitur. Alter locus igitur in eodem *Encomio*, sub finem, est ejusmodi : Τίς οὖν τῶν ἐν ἔτεσιν ἑβδομήκοντα τὴν ἀποστολικὴν δεύσαντα τριβὸν, καὶ Σωτήρα Χριστὸν χρηρῆσαντα, etc., ἀξίως θαυμάσειεν; *Quis igitur eum, qui annos septuaginta viam triverit apostolicam, et Salvatorem Christum prædicavit, digne admiretur?* Quem locum si Baronius attendisset, simulque de duplo cursu accuratius perpendisset, nunquam, opinor, dixisset videri sibi hallucinatum Michaelæ Syngelum, imo eum avide pro sua sententia arripuisset (cum ad eam plurimum faciat) uti et illum arripuit, quo scripsit Syngelus Dionysium ad extrema Trajani tempora pervenisse, sive, ut alibi est in Græco, πρὸς τῷ τοῦ διώκτου τυραννίδος πέρας, ad finem tyrannidis persecutricis. Duravit autem ei post ipsum Trajanum incitata persecutio, nec successor Adrianus initio imperii vel exstinxit, vel repressit, sed redaccendit potius et laxavit. Assentior enim Baronio hæc de illo scribenti : « Tan-

tum abest ut persecutionem in Christianos jam a Trajano excitatam Romæ comperceret, ut acrius atque acerbius instaurarit. » Et infra : « Adrianus igitur ipso in imperium ingressu, etsi erga omnes Romano subjectos imperio optimum principem, tamen in Christianis exhibuit se Phalarideum. »

Unde conciliari duæ sententiæ de tempore martyrii sic possunt, ut et sub Adriano cæsus dicatur S. Dionysius, et in persecutione Trajani nempe a Trajano inchoata, ab Adriano promotâ.

(75) *Quoniam illic Mercurius honore præcipuo coleretur*. Ita cultum fuisse Gallis Mercurium, auctor est ipse Julius Cæsar, lib. vi *De bello Gallico*, his verbis : « Deum, inquit, maxime Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra : hunc omnium inventorem artium ferunt : hunc viarum atque itinerum ducem ; hunc ad quæstum pecuniæ, mercaturæque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. » Ita Cæsar. Ubi nota, *Deum maxime*, id est e diis maxime, *Mercurium colunt*. Esse enim casus gignendi, indicat vetus interpret Græcus, qui ita legit et vertit : Πάντων δὲ τῶν θεῶν τὸν Ἑρμῆν περισσώτατα σέβουσι. *Ex omnibus diis maxime colunt Mercurium*. De Mercurio est etiam illa Tertulliani auctoritas, in Scorpiaco, *adversus Gnosticos*, c. 7 : « Sed enim, inquit, Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Asforum Saturnum, hominum victima placari apud sæculum liquit. » Nota *liquit* præteritum esse a *liquet*, id est constitit. Mentio item hujus nefarii cultus exstat apud Minutium Felicem in *Octavio*, sub initium. « Inde adeo, inquit, per universa imperia, provincias, oppida, videmus singulos sacerorum ritus gentiles habere, et deos colere municipes, ut Eleusinos Cererem, Phrygas Magnam matrem, Epidaurios Æsculapium, Chaldæos Belum, Astarten Syros, Dianam Tauricos, Gallos Mercurium, universa Romanos. »

De Martis autem cultu testantur vetera sanctorum Acta, e quibus hæc desumpsit Vincentius Bellocensis in *Speculo hist.* lib. x, c. 27 : « Hi sancti viri a B. Clemente directi, apostolicam benedictionem roborati, et Spiritus sancti amore succensi, Dominici ruris fideles agricolæ, barbaricis pectoribus verbum Dei inferentes, Arelatensium venerunt ad urbem, tantamque gratiam sanctis suis largitus est Dominus, ut eorum prædicationi plebs Arelatensis nullo modo resisteret, sed Evangelium Christi devotius suscipiens mentibus, Conditorum omnium fideliter adoraret. Erat enim ibi maximæ venerationis templum, in quo Martis statua ab omnibus colebatur. Quam B. Dionysius nullo hominum labore, sed divini nominis invocatione confregit, et eliminatis soliti cultus spurcitiis, ad regenerandum populum Dei, baptisterium ibi fieri præcepit : ipsum vero templum, sub veneratione beatorum apostolorum Petri et Pauli ecclesiam consecravit. » De Heso et Theutate, diis itidem Gallorum, eorumque cultu, vide in *Historia deorum*, syntagmate 17, sub finem.

(76) *Dionysii martyris truncus*, etc. Simeon Metaphrastes : Ἐφερευ οὖν τὴν κεφαλὴν καθάπερ τι τρόπαιον ἐπὶ τῶν χειρῶν, etc. *Ferebat igitur caput in manibus, quasi tropæum aliquod*. Idem refert Methodius : Καὶ γὰρ τῇ μακαρίᾳ χειρὶ ἑαυτοῦ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν ἀνόμων τῷ ἕξει ἀποτηθεῖσαν ἔλαβε, etc. *Etenim beata manu caput suum a corpore ab hominibus nefariis gladio præcisum accepit*. Vide apud eosdem plura, et fuscæ apud Hilduinum.

Eadem de re Hugo a S. Victore lib. iv *De vanitate mundi*, sub finem : « Dionysius Areopagita, inquit, accepto mandato Galliam penetravit, et pugnans, ut vinceret, prævaluit stabilire leges in terra. Ipse enim, ut ostenderet viam vitæ, propter testimonium veritatis, verbum sanguine consecravit : et ne mors vitam hæreditaret, in mortuis vi-

tae signum faciens, caput manibus bajulavit occisus. » Ita ille.

Nec silenda est hoc in loco Cælii Rhodigini de eodem miraculo pietas insignis et fides. Is lib. III *Lectionum antiquarum*, ejus ita meminit : « Scribunt et Christianæ veritatis assertores celeberrimi, Dionysium Areopagitam martyrio coronatum, posteaquam resectum illi caput est, aliquandiu progressum, suum sibi caput bajulantem. Scio, ridebunt hoc philosophi tanquam parum constanti veritate dictum, nos autem Christi Salvatoris infinitæ potentæ id ascriptum volumus verissime ac sincerissime. » Ita ille.

Feruntur et alii martyres non pauci sua eodem modo capita tulisse, atque inter primos sub ipso Nerone affectus martyrici S. Ursicinus medicus : cujus sanctum cadaver sese humo erexisse, caputque ambabus manibus apprehensum, ad locum, ubi sepulturæ mandandum erat, detulisse, a plerisque (ut scribit Hieronymus Rubeus lib. I *De gestis Ravennarum*) memoriæ proditum est. Aliqui etiam addunt ex ejus collo tres palmæ ramos enatos. De S. Jone Dionysii discipulo notavi cap. 24 *Vitæ*. De S. Lamberto agricola Cæsaraugustæ in Hispania martyrium passo, testatur Flavius Lucius Dexter ad annum Christi 300, Romæ vero 4051, ubi de Cæsaraugustæ agens martyribus : « Item, inquit, ibidem S. Lambertus, qui succisum caput manibus importans, angelo duce SS. martyrum numero sociatus. » Sic ibi. Fuit is Lambertus homo agricola, servus cujusdam infidelis, a quo accusatus, et fidei causa in ipso agro, 502 ubi boves agebat arantes, capite plexus, illud manibus suis exceptum detulit usque ad cæterorum martyrum sepulcra, illicque illum psalmi versiculum pronuntiavit : *Exsultabunt sancti in gloria, cui succincentes alii martyres subjungerunt : Lætabuntur in cubilibus suis* ². Vide Vasæum in Chronico, et *Florem sanctorum Hispaniæ*.

De S. Eliphio martyre sub Juliano Apostata, sic scribit Rupertus Tuitiensis, in ejus *Vita*, cap. 12 : « Martyris quippe corpus erexit se per virtutem Christi, et ambabus amplexum manibus caput suum, per unum milliare, comitantibus utique angelis, et Christum collaudantibus, deportavit. Deinde subijt in montem ipsum, et ibi lapidem colore album, situ planum inveniens, sedit super eum ; protinusque duritia lapidis officiose cessit pio martyri. Etenim, quasi cera bene mollis, insidentium gremium aperiens, concavum subsellium præbuit, secuturis memorabile sæculis. Unde hactenus mons ille, *mons dicitur S. Eliphii*. » Ita Rupertus.

De S. Oriculo martyrium passo in persecutione Wandalica, qui abscissum caput in fonte lavit, atque ad sepulcrum, quod sibi paraverat, detulit, videndus est Flodoardus lib. I *Historiæ Rhemensis*, cap. 8.

De Severino Boetio, illustri scriptore, ita Julianus Martianus in ejus *Vita* : « Ticini incolæ semper a majoribus traditum constanter asseverant, Severinum, cum regius spiculator lethale vulnus intulisset, utraque manu divulsam caput sustinuisse, interrogatumque a quoniam se percussum existimaret, Ab impiis, respondisse : atque ita cum in vicinum templum venisset, et flexis genibus ante altare sacra percepisset, paulo post exspirasse. Exstinctus divinos honores a nostris consecutus est, quod pro catholicis contra perfidiam Arii mortem sustinuerit. » Sic ille. Occisus est autem a Theodorico rege Ariano ad annum Domini 526. Visitur Ticini in æde S. Augustini, carcer ejus et sepulcrum. Nota per *divinos honores* intelligi sacros et religiosos, quales martyribus exhibentur, non autem quales Deo. De S. Lauriano Hispalensi archi-

A episcopo, sic inter alia scribit Lucius Marineus Siculus, lib. V *De rebus Hispaniæ*, ante medium : « Mox autem ab eodem angelo monitus ut in Hispaniam rediret, quia pro fide Christi martyrium pati eum oporteret, revertens, in itinere a Totillæ regis satellitibus capite obruncatur. Quod quidem caput abscissum manibus suis accepit. Quod cum satellites vidissent, metu perterriti ad Christi fidem conversi, et baptismatis oleo peruncti, caput Lauriani flentes Hispalim detulerunt. Et cum regi omnia, quæ viderant, retulissent, rex quoque Christi nomen assumpsit, et hujus sancti et aliorum templa ædificari præcepit. » Ita ibi. De eodem S. Lauriano agit Joannes Vasæus in Chronico ad annum Domini 544, quo ista evenisse creduntur.

De S. Proculo Bononiensi Sigonius lib. I *Hist. Bononiensis*. De S. Justino, puero novenni, sub imp. Diocletiano et Maximiano, venerabilis Beda tom. III, et ex eo Surius tom. V *Vitarum SS.* idem miraculum tradiderunt. Adde his S. Theocnistum et socios martyres, S. Justinianum monachum, S. Decumanum eremitam, S. Oththam virginem et mart. et alios. De quibus quidem martyribus, ac præsertim de S. Dionysio et sociis, liceat mihi aurea illa B. Joannis Chrysostomi verba usurpare, et Francorum pietatem pari cohortatione excitare. « Sæpe, inquam, eos invisamus : tumulos adornemus, magnaque fide reliquias eorum contingamus : ut inde benedictionem aliquam assequamur. Etenim sicut milites vulnera in præliis sibi indicta regi monstrantes fidenter loquuntur, ita et illi in manibus obsecta capita gestantes, et in medium afferentes, quæcunque voluerint, a Rege cælorum impetrare possunt. » Ita Chrysostomus homilia *De sanctis martyribus Juventino et Maximo*, sub Anem.

(77) *Catulla ei nomen fuit*, etc. Hujus Catullæ meminerunt tam Græci, quam Latini scriptores Vitæ sanctæ Dionysii. Illi Κατούλαν vocant. Ejus memoriam in Menæo quoque reperies.

(78) *Nam satellites mensa exceptos*, etc. Scribit S. Joannes Chrysost. pari stratagemate usum patrem sanctarum Berenices et Prodocces martyrum, hom. 51, *Ad popul. Antiochenum*. Is enim, quo filius suis faciliorem martyrii cursum efficeret, militibus qui eas custodiebant, prandium apposuit, vinum affatim propinavit. Ita dum illi epulantur et inebriantur, virgines duæ adjuvante matre in proximum fluvium se demerserunt, et brevi martyrio injurias vimque satellitum tuta castitate redemerunt. Laudat illas integra oratione S. Chrysostomus, et ex Hierapoli urbe Phrygiæ, ubi hæc facta sunt, ad vere sacram urbem, hoc est ad cælum emigrasse tradit.

(79) *In feminae honorem Catulliacæ*. Meminit hujus vici Aimoinus lib. IV *Historiæ Francorum*, cap. 17, ubi agens de rege Dagoberto, « In vicum, inquit, cui Catulliacus vocabulum est, cursu deferretur. In hoc viculo ædicula erat, quæ corpora martyrum Dionysii ac sociorum ejus tegebat. »

(80) *Illi die quadam*. Refertur hoc visum in Actis sancti Reguli Arelatensis episcopi, apud Vincentium Bellovacensem lib. X, cap. 28, et apud Petrum Equinum lib. IV, cap. 15, et lib. IX, cap. 41, in Actis SS. Dionysii et sociorum, et apud alios.

(81-82) *Tum igitur ipsa quoque illorum se discipulam aperiente*. Id apud Vincentium Bellovacensem innuitur in Actis S. Reguli, lib. X *Historialis speculi*, c. 21, ubi de eadem B. Catulla dicitur : « Fecerat enia a B. Dionysii signo crucis præsignata. » Fidelis quoque fuisse indicatur apud S. Antonium archiepiscopum Florentinum, I parte, tit. 6, cap. 28 : « Quædam autem nobilis matrona fidelis, inquit, timens ne corpora sanctorum in flumen vici-

² Psal. CXLIX. 5.

num factarentur etc. » Apud Hilduinum vero in *Areopagiticia* traditur nondum fuisse baptizata : « Nam nobilis quædam materfamilias, inquit, Catulla nomine, quæ licet paganorum adhuc erroribus, necessitate potius quam voluntate teneretur addicta, converti tamen ad fidem Christi per exemplum martyrum, atque ad baptismi gratiam se pervenire desiderare, et mente demonstrabat et opere, Dei misericordia inspirata, mactæ virtutis consilium appetivit, atque ad convivium venire postulat sanctorum corporum perditores. » Verisimile est, Catullam fuisse tantum catechumenam in sancti Dionysii et sociorum martyrio, sive primis duntaxat fidei rudimentis citra baptismum imbutam, illo autem a sancto Regulo in hac apud ipsum commoratione illustratam.

(83) Vide infra, cap. 25 et seqq.

503 CAPUT XXI.

Discipulorum S. Dionysii labores et fructus, nonnullæque ejusdem martyris salutiferæ post mortem apparitiones.

Ut filii parentibus, sic discipuli magistris honori, laudi, gloriæ, et instar pulchræ et suaveolentis coronæ existunt. Tales fuere Dionysio (ut omittamus Rusticum et Eleutherium, primas illius coronæ rosas) illi insignes Ecclesiarum duces, S. Jon (quem modo Jonam (83'), modo Jonium invenimus appellatum), Sanctinus, Antoninus, Taurinus, Regulus, Eugenius, complures alii; sed nominare singulos longum, præcipuos non omisisse necessarium. Hi ergo a discessu patris vere patrios gerere animos, et pro se unusquisque sollicitus esse, ut paternarum virtutum addita hæreditate, suam quisque vineam sancta quadam æmulatione, quam posset excultissimam Dei gratia et suo labore redderet. Jon quidem presbyter, qui primo Athenis Romam cum Dionysio, deinde Roma in Galliam cum eodem transierat, sacerdotii sui partes et vivente et vita functo præceptore examussim implevit, semenque Evangelii præsertim in agro Castresio (84) cum persuavi virtutum suarum odore, et temperantis animi fragrantia dispersit; quippe aqua sola et herbis solitus vitam sustinere, et per tempus quidem quadragenarii jejunii bis duntaxat quot hebdomadis cibum sumere. Is admiratus magistri fortitudinem, et magno ejus imitandi studio succensus, in paria se jecit certamina, primisque gentilium sub Christi jugum ductis, incenso martyrii curru triumphavit. Comprehensus enim haud procul Lutetia, et fidei titulo interemptus magistri tropæum triumphumque etiam in eo repræsentavit, quod refectionem a cervicibus caput palmis excepit, atque ad montem una fere leuca distantem, ubi et sepultus est, deportavit. Loco accessit honos, ut mons S. Jonis diceretur. Hujus diem natalem ascribunt Martyrologia decimo Kalendas Octobris tali elogio : « Apud pagum Castrensem sancti Jonis presbyteri et martyris, qui cum sancto Dionysio profectus in Galliam, jussu Juliani præfecti verberibus cæsus, gladio martyrium consummavit (85). »

Jungamus S. Joni B. Sanctinum Meldensem episcopum, quandoquidem in iisdem Ecclesiæ tabulis eadem conjunctus die reperitur, hisce verbis : « Apud civitatem Meldensem (86), beati Sanctini episcopi (87), discipuli sancti Dionysii Areopagitæ : qui ejusdem civitatis episcopus ab eo consecratus primus ibi Evangelium prædicavit (88). » Is est qui Dionysii magistri sui certamen una cum Antonino spectavit, descripsit, ad pontificem detulit : tandemque ad suos reversus, et vita et miraculis clarus, relicto successore Antonino, post multa animarum lucra feliciter emigravit. Quem et ipse Antoninus iisdem virtutum vestigiis, et pari successu et exitu ad cælum est consecutus.

Jam vero Taurinus Ebroidensis episcopus, de quo supra nonnihil memoravi, post sancti Patris e terra excessum tanto impensius in omnem partem intendere, quo Ecclesia, tanto parente orba, majorem a successoribus curam exigebat. Is edendorum ad inducendam firmandamque fidem, prodigiorum facultate præditus fuit plane admirabili. Nam una eademque die (89) præter alia, etiam mutis hominibus quatuor loquendi usum, et cæcis octo videndi vim conciliavit, et vitam uni reddidit. Alias vero sacrificulis Dianam colentibus depulsum a simulacro dæmonem turpissimum cum ingenti ipsorum horrore et detestatione conspicuum præbuit. Denique multum populi qua cohortationibus, qua curationibus, qua miraculis Deo cum acquisivisset, ad eum victor transit.

De Regulo autem, cujus nonnulla superius mentio facta est, quid ejus dignum virtutibus dici potest? eodem enim quo dux suus spiritu semper ambulavit, semper laboravit, semper ad extremum usque adversus impietatem decertavit : nec sine ducis ipsius quamvis emeriti, quamvis in cælo triumphantis præsentis ope et interventu. Nam cum ab excessu Dionysii, Silvanectum (urbis est Lutetiam inter et Novionum) fidei propagandæ causa profectus esset, multaque tam per iter, quam in urbe ipsa, pro unius Dei cultu asserendo, miracula patraret, simulacra destrueret, dæmones expelleret, mortales multos Christo lucrificaret : ipsi fanorum ac delubrorum pontifices nimia ira succensi, Quintilianum ejus urbis præfectum adierunt : virum sanctum impietatis atque sacrilegii insularunt : pœnas cum sanguine poposcerunt, nec ille mori recusavit; jam surrexerat, jamque ibat (novus enim dolor, dimissis a Regulo e carcere suo nocte Christianis, præfecti animum vehementius inflammavit) nisi conjux Christiana, et olim ab ipso Dionysio noxis abluta, mariti impetum prudentia sua retardasset : atque etiam nisi Dionysius meditatam discipulo pœnam non avertisset modo, sed in honorem quoque et in gaudium convertisset. Dum enim præfectus de sanctissimi præsulis nece, sollicitè se cum 504 mente pertractat, benignissimus autem Deus solita pietate de servi sui salute disponit, ecce Dionysius nocte intempesta, cum duobus sociis palmæ consortibus, per visum præfecto se objicere et sic affari : *Quintiliana, Dominus Jesus Christus, cujus nos servos professione fidei fateamur, huc salutis tuæ causa nos misit, ut relicto dæmonum cultu, ad eum converteris, et postposita tyrannide, Christianæ religionis cultor deinceps existas. Igitur primo mane fratrem nostrum inquire Regulum, a quo nozarum veniam postulans, quidquid jussert, nihil reluctans facito.* Ille autem expergefactus narrare uxori somnium atque visum, et imagines eorum qui apparuerant, ac ætate, forma, lineamentis exacte depingere. Tum illa : « Noveris, inquit, dilecte mi, hos qui tibi locuti sunt, non alios esse quam beatum Dionysium, ejusque socios, qui ad Lutetiam a præfecto Fescennino obruncati palmam obtinuerunt martyrii. Quocirca bene et ex salute tua facies, si quemadmodum ab iisdem sanctis divinitus es commonitus, sanctum adeas pontificem, et quidquid ipse jussert, facias : ne, si secus faxis, iram omnipotentis Dei Christianorum incurras. » Ne multa. Paruit ille conjugis et sanctorum monitis, atque ad virum Dei, mandata accepturus, et legem Christi una cum omni familia amplexurus, se contulit. Tum vero pontifex tam ipsum præfectum, quam totam fere civitatem ad sua sacra confluere intuitus, miris incedere lætitiis, et palam Christi laudes ex toto corde

resonare. Ita nimirum viri sancti etiam hinc ad æterna translati nostra curant: ita Ecclesie invigilant, ita gentiliū salutē student, ita honorem Dei amplificānt. Eximium igitur quidem sane et germanum Dionysii discipulum fuisse hunc Regulum prorsus necesse est, cujus pia studia magister suus sic cordi habuerit, sic ex alto inspererit. Et quam vicina, Deus bone, bonis sunt sanctorum auxilia! sed illorum potissime, qui patres nostri ac pontifices in terris exstiterunt; si tamen eorum insistentes vestigiis, et ut germani filii, eorum mandatis obsequentes simus, et devota prece amicam opem imploremus. A Regulo ad Eugenium mox veniam, si unicum duntaxat de illo prius addidero; quemadmodum scilicet Regulus eo virtutis dignitatisque pervenerit, ut fidei dux, et rex sacrorum, et quidem talis tantisque evaderet. Nempe primo in adolescentiæ flore beatum Joannem apostolum audivit, suspexit, secutus est; cujus coelestis ac mellifluis delibutus eloquio, nobilis et dives cum esset, omnia post Christi paupertatem et evangelicam doctrinam posuit. Athenas dehinc profectus Dionysio adhæsit, quem et primo Romam, et deinde in Galliam, ut ante memini, est comitatus, et quod multo amplius est, in moribus atque laboribus proxime imitatus.

Nunc de Eugenio (90), et ut vere nomen sonat, *nobili*, non tamen illa nobilitate quam de caduca hominis stirpe stultus suscipit mundus, quam illa vera et solida, quam de manu Domini sapiens suscipit Christianus. Hic igitur cum in Dionysii comitatu atque disciplina vim ingenii magnorum capacis ostendisset, præclareque sacerdotii sui munus explesset, ab eo denique in episcoporum ordinem cooptatus, atque in Hispaniam ablegatus est: ubi sic rem geasit, sic Ecclesie Toletanæ habenas rexit, ut nobilissimæ illius provinciæ ad Christianam legem accessio illi potissime, tanquam primo atque omnium sanctissimo pontifici, accepta merito referenda sit. Qui post innumeram rudis populi multitudinem sancta religione imbutus, revisendi aliquando magistri (91), et sermones cum eo conferendi desiderio captus, in Galliam transit: sed, heu dolor! ubi spiritus voluptatem ex amici affatu sperabat non mediocre, ibi ex ejusdem deperperato interitu incredibilem hausit animo dolorem. Nam priusquam Parisios attingisset, occisum intellexit. Itaque et mortuum luxit ut patrem, et pro fide occisum laudavit ut victorem (92). Neque vero iter aut inhibuit aut reflexit; sed vel invisendi sepulcri amans, vel paris sortiendæ sortis cupidus, Lutetiam versus iter prosecutus est: neque amplius quatuor milliariis jam distabat, cum et ipse interceptus a fidei hostibus, et interfectus est. Cadaver in lacum Marcorsium proiecitur. Ibi diutissime, imo, ut auctores non pauci tradiderunt, annos circiter ducentos immersum delituit (93). Neque tamen vel Dei providentia in custodiendo, vel Dionysii cura in revelando desideranda est: et tanti temporis latebræ corporis probare dignitatem. Nam salvum et incolume duobus post sæculis non usitato repertum est miraculo. Sic autem repertum vulgata fert fides: Hercoldus vir nobilis et locuples, Constantini magni, ut aiunt, temporibus, domum et agros propter lacum illum habebat: cum aenim ex oculis graviter laboraret, ecce illi S. Dionysius per noctem in venerandi forma senis se offerre, ac læto hilarique vultu ita compellare: *Hercolde frater, surge ex morbo sanus, et ad vicinum adi lacum, condiscipuli nostri Eugenii corpus illic require ac honeste sepeli. Nam illius gratia et meritis magna huic populo collaturus est Deus beneficia.* His auditis, expergefactus Hercoldus, et sanum se cernens ac demirans, nimio gaudio exsultat tam de divino viso, quam de curato visu. Nec mora est, quin continuo lacum petat, corpus educat, sepultura donet. Verum id omnibus merito per quam mirum et vere Dei opus apparere, tam integrum illud, 505 tam recens reperiri, atque si illo die et non ducentis ante annis fuisset neci datum. In fundo autem suo cum perhonorifice sepelisset, posteaque sepulcro superædificatum martyris honori sacrarium fuisset, ingentia ibi miracula, et exinde concursus admirabiles facti. Sacrum igitur corpus terra Gallia, ut pretiosiorum hujusmodi pignorum cultrix studiosissima, et multis sæculis et ingenti cura retinuit: sic tamen, ut nonnullam reliquiarum portionem viri plentissimi exorarent, potentissimi impetrarint. Decimo enim circiter ab ortu Christi sæculo (94), hoc est octingentis eoque amplius post annis, quam idem beatus Eugenius martyrii laurea decoratus fuerat, sanctus Gerardus abbas Broniensis nonnullas ejus reliquias (cujus in honorem oratorium quondam monachus extruxerat) a sancti Dionysii cœnobitis, qui illas in suo monasterio Parisiis asservabant, precario obtinuit. Quo etiam tempore præclara ejusdem martyris Acta in concilio Leodiensi recognita, et publice deinceps quotannis legi jussa: imo ipse qui ei concilio præerat Stephanus Leodiensis episcopus (95), vir sanctissimus hæc in ejusdem Eugenii honorem addidit: « Decreto, inquit, pontificio statuitur, et hæc sancta synodus ei subscribens assentit, ut per totam, in qua S. martyr quiescet, decaniam, solemnitas ejus instar Dominicæ diei celebretur, et Ecclesia Broniensis ab omni obsonio Leodiensi episcopo ex debito persolvendo deinceps immunis sit. » Edictum quoque proposuit idem episcopus, ut transeuntibus in Leodiensem et Namurcensem terram ejusdem sancti Eugenii reliquiis, denso ac frequenti agmine obviam iretur, et in præparatum ipsis locum magno cum gaudio inferrentur. Nam sanctus Gerardus Parisiis delatas, Cuvinil, quod ejusdem diocesis oppidum est Lotharingiæ limitum, tantisper deposuerat, rogatumque interim antistitem Stephanum venerat, num ei placeret, uti publicis sancti Eugenii reliquiis honos haberetur? Cui ille, ut jucundo erat ac perspicaci ingenio, audito nomine Eugenii: « Prorsus, inquit, ita faciendum, et magno Eugenio cum magno Eugeobviandum est. » (96) Itaque sic factum. Annis vero post hanc translationem amplius ducentis, hoc est Christi circiter millesimo centesimo quinquagesimo sexto, cum Ludovicus septimus rex Gallie Toleti esset, mentioque sancti Eugenii incidisset, ab eo impetrata est, quamvis ægre, pars aliqua ejus reliquiarum, nempe brachium dextrum. Quibus reliquiis, cum ab abbate Sancti Dionysii, regis Ludovici legato, Toletum deferrentur, ipse Alphonsus Castellæ rex, imperator nuncupatus, cum filiis regibus, et proceribus, et sacris ordinibus, et magna confluentium mortalium turba, ritu supplicationis processit in occursum, subcollantibusque ipso et duobus filiis regibus, theca ipsa in ædem maximam insigni pompa et solemnitate illata est, anno salutis, ut dixi, millesimo centesimo quinquagesimo sexto, pridie Idus Februarii (97). Nec vero cessavit Hispana pietas (98), donec certa patroni sui ossa, quæ in Galliis residua erant, obtineret, atque in Ecclesiam Toletanam, quam ille idem prius pastor instituerat fundaratque, velut in propriam possessionem ex Gallorum concessione transferret. Quare Philippus II, Hispaniarum rex, legationem pro iis impetrandis ad Carolum IX, Gallie regem, misit, tandemque anno salutis quingentesimo sexagesimo quinto supra millesimum, hoc est annis post jam dictam dextri brachii translationem quadringentis novem, impetravit. Tum igitur honos eidem Eugenio tantus ab Hispania, et ab ejus rege potissimum est habitus, quantum haberi ab homine mortali possit. Quippe præter aliam translationis pompam et apparatus incomparabilem, rex ipse catholicus incredibili succensus pietate, oneri subire, et humeros feretro supponere, atque in pristinam Toletanam sedem, tanto post intervallo velut reducem episcopum sanctissimum et martyrem gloriosissimum revehere, pro magno honore et voluptate habuit. Quo id

facto palam sane toti mundo fecit, quam alte Christiana et avita pietas cordi regio et tantorum potentium honorum et regnorum insideret. Hujus porro martyris sacra solemnisque memoria decimo septimo Kalendas Decembris Romano ascripta Martyrologio sic legitur: «Natalis sancti Eugenii episcopi Toletani et martyris, B. Dionysii Areopagitæ discipuli, qui in territorio Parisiensi consummato martyrii cursu, beate passionis coronam percepit a Domino. Cujus corpus Toletum postea fuit translatum.» Fusiorem hujus postremæ translationis descriptionem, arcuumque item triumphalium tunc erectorum, vide apud Guillelmum Eysengrineum, centen. 1, parte 1, distinct. 4, *De Hispanis pontificibus*. Hactenus de B. Dionysii eximii aliquot discipulis: nunc ad aliquas virtutes in divinis ipsius scriptis prælucentes attendamus.

506 NOTATIONES.

(83) *Modo Jonam*, etc. Jonas vocatur in Martyrologio Romano 22 Sept., et in Flavii Dextri Chronico ad annum Christi 86, et alibi; Jonius autem a Vincentio Bellovacensi lib. x, cap. 23, et S. Antonino in 1 parte, titul. vi, cap. 18, § 2, et quibusdam in Martyrologiis ad diem 5 Augusti. Verum a Francis et olim et nunc, cum monte ejusdem nominis Jon appellatur, quo modo et a Petro Equilino lib. *Catalogi sanctorum* viii, cap. 106, et a D. Bucherio doctore Sorbonico, in epistola de Dionysii gemino episcopatu, et germanis ejus libris ad Petrum Lansselium data.

(84) *In agro Castresio*. Galli sua lingua vocant *Chaîtres sous Montleher*. Castresium vocat etiam Equilinus loco citato. Aliqui *Castrensiem*, sed tum est genitivus plur. Franciscus Bivarius existimat agrum Castresium, sive pagum Castrensiem, idem esse quod *Castra Cæcilia* in Lusitania. Vide illum in Commentario ad Dextri Chronicon anno Christi 86, numero 12 et anno 130, num. 4. De Jone seu Jona egimus etiam supra ad cap. x.

(85) Martyrol. Rom. 22 Sept.

(86) *Apud civitatem Meldensem*. Nomen civitatis est *Meldæ*, Gallice *Meaux*. Est civitas episcopalis, media inter Lutetiam Parisiorum (a qua distat decem millibus passuum) et castrum Theodorici. Multos habuit sanctos episcopos, quorum primus fuit B. Sanctinus, de quo hic agitur: secundus sanctus Antoninus Sanctini comes et successor: qui ambo coluntur ad diem 22 Septembris. Alios vide apud Philippum Ferrarium in *Nova topographia*.

(87) *Beati Sanctini episcopi*. De illo egi supra ad cap. xv et xvii. Eum autem scripsisse martyrium sancti Dionysii magistri sui, est in ipsius Sanctini Actis apud Vincentium Bellovacensem, lib. x *Speculi historialis*, cap. 22. Sed in tempore consuetus error (ut sæpe diximus, et alibi causam erroris attulimus) in eo corrigendus est, quod Domitiano attribuit, quæ sunt Adriani. Probavimus enim S. Dionysium imperante Adriano affectum esse martyrio.

(88) Martyrol. Rom. 22 Sept.

(89) *Nam una eademque die*. Habent sancti Taurini Acta apud Vincentium Bellovac. lib. x, cap. 34, illum suscitasse Eufrasiam Lucii filiam, eademque ipsa die ab eo baptizatos centum viginti homines, octo cæcos illuminatos, quatuor mutos sanatos, aliasque virtutes non modicas esse patratas.

(90) *Nunc de Eugenio*, etc. Aliqua de illo tetigimus quæst. 3 infra, ubi disputavimus, idemne sit Eugenijs et Marcellus: et dato eundem esse, an etiam ille Eugenijs sit Timotheus ille, ad quem Dionysius Areopagita libros suos misit, et cui eosdem dedicavit. Vide ibi.

(91) *Revisendi aliquando magistri*, etc. Venisse Eugerium in Galliam ex Hispania, revisendi Dionysii et cum eo conferendi gratia, habemus auctoritatem Gothici Breviarii, quam vide supra cap. xii. Vide et Joannem Marianam lib. iv *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, ubi inter alia: «Studio Dionysium invisendi, inquit, in interiorem Galliam penetravit, cum a Sisinnii præfecti satellitibus comprehensus in vestigio est occisus. Corpus

A in Marcasium lacum conjectum. Gallia demum Christi sacris populariter imbuta, Hercoldus vir primarius divino monitu in Diolum pagum lacui vicinum delatum, templo ejus nomine dicato coluit. » Vide etiam L. Marineum Siculum lib. v *De rebus Hispaniæ*.

(92) *Et pro fide occisum laudavit, ut victorem*. Testis est Flavius Dexter ad Christi annum 150, sancti Dionysii martyrium ab Eugenio celebratum *elegantissimo* (sic enim ait) *carmine*. Hilduinus quoque abbas in Epistola ad Ludovicum Pium semper Augustum, testatur, S. Eugenium Toletanum scripsisse hymnum de beato Dionysio. «Nec mirari, inquit, quis poterit, cum hymnum S. Eugenii Toletani de B. Dionysio habeamus, et vicinorum sapientium scriptis exceptis paucis videamur carere.»

Istum hymnum depromptum e sacro Dionysiani cœnobii armario hic proferimus. Sic igitur:

Cœli cives applaudite
Mundi jucundo lumini,
Quo illustratur cœlitus
Hujus diei gratia.

Præcelsa fides martyris
Sacrique vita antistitis,
Dionysii nobilis
Hodie palmam suscepit.
Areopago Ecclesia
Regis sumpsit diadema
Cœlestis, gemmam fulgidam
Dionysium sobolitam.

Paulo docente, speculum
Habet fides fidelium
Et spiculum gentilitas,
Quem ante murum noverat.

Miro clarescens dogmate
Illuminavit Græciam:
Et inclytus hinc pontifex
Urbem Romam tunc adit.
Clemente Romæ præsule
Jubente, venit Galliam:
Cui jubar solis splendidi
Illuxit signis, flamine.

Tandem repulso dæmone,
Constructo sacro opere,
Pœnis affectus maximis
Cæsa cervice cœlum adit.

Ave, Pater, scandens polum,
Ave pie, visens solum:
Annua festi munera
Tua sacrans præsentia.

Offer sacerdos optime
Gemitus nostros et preces:
Firma fidem, martyr Dei,
Moresque nostros corrige.

Ope gubernata fragiles,
In mundi hujus pelago,
Atque exutos corpore
Pie benignus suscipe.

Quo sine fine gloriam
Deo Patri cum Filio,
Una cum sancto Spiritu
Tecum canamus perpetim. Amen.

D Scripsit autem Eugenius hymnum illum, audito in itinere martyrii nuntio, priusquam advenisset ad sepulcri locum. Nam in ipsa via occisus est et quidem a præfecto 507 Sisinnio, ut paulo superius innuit Mariana, hoc est, ab eodem a quo S. Dionysius, quippe non multo intervallo alter post alterum.

L. Marinus Sículus loco supra citato : « Qui postquam visitavit magistrum Dionysium, inquit, cum iter esset ingressus, a gentilibus deprehensus, et ex fidei confessione quis esset cognitus, gladio aperiente viam, qua magister suus illuc jam præcesserat, cœlum coronatus ingreditur. »

(93) *Annos circiter ducentos immersum delituit.* Ita scripserunt Vaseus in *Chronico* ad annum Domini 97, Thomas de Trugillo tom. II *Thesauri*, ad 15 Novembris, et Franciscus Bivarius in *Commentario ad Dextrum*, anno Christi 130, et alii. Verba Thomæ sunt : « Ibi ergo mansit per ducentos annos, donec tandem tempore Constantini imperatoris facta fuit revelatio Christiano cuidam equiti ; vocabatur Herculodus, etc. » Bivarii autem : « Quomodo Gallias tendens martyrii lauream adeptus, ac in lacum Marcasium injectus, et inde revelatione Herculodo nobili viro a S. Dionysio facta, præclaro signo sanitatis miraculose ipsi impertitæ, post ducentos aquei latibuli annos recens eductus, digno honore habitus fuerit, etc. » Quibus accedere videtur jam ante laudatus Mariana, dum indicat corpus repertum esse, « Gallia demum Christi sacris populariter imbuta. » Hoc autem factum esse non videtur ante tempora Constantini. Hic enim primus fecit, ut toti populi ad Christum concurrerent, et populariter Christi sacris imbuerentur. Huic etiam sententiæ favet Gothicum Toletanum Breviarium in hymno de sancto Eugenio, ubi hæc de ejus martyrio, et corporis in illo lacu demersione, et perduratio, et revelatione :

Patrem desiderat, votum prosequitur :
Jam prope venerat, hostis irascitur :
Sanctus vir rapitur, quem ensis temerat,
Caput vellens a corpore.
In lacu proximo corpus submittitur,
Recens, ut mittitur, manet longissimo
Sub unda corpus tempore.
Herculodus patitur, quem Dei visio,
Ex hoc alloquitur in Dionysio :
Salutis pretio sanctus redimitur
Digno locandus decore.

(94) *Decimo enim circiter ab ortu Christi sæculo.* Agitur hic de nonnullarum S. Eugenii reliquiarum translatione ad Bromense monasterium in diœcesi Leodiensi situm. Cujus translationis mentio non tantum in Vita S. Gerardi abbatis Broniensis, sed etiam apud Ægidium a Leodio, Aureæ-vallis religiosi, reperitur. Vide *Gesta pontificum Tungrensium* seu Leodiensium tomo primo, ubi Anselmus res Stephani episcopi prosequitur. Illic igitur Ægidius in suis ad Anselmum Admittentis ita de Gerardo abbate scribit : « Per prædictum etiam Gerardum, corpus S. Eugenii Toletanæ urbis episcopi et martyris in episcopatum Leodiensem translatum est. Qui B. Eugenius discipulus apostolorum fuit, et a B. Dionysio ordinatus Toletanæ urbis episcopus. Passus est martyrium sub Fescennino præside, decimo septimo Kalendas Decembris, sub quo et B. Dionysius passus est. » Fuit hæc prima translatio, quam etiam agnoscunt Molanus et Baronius in suis *Adnotationibus ad Martyrologia*, ad 15 Novembris, et Joannes Mariana lib. I *De rebus Hispaniæ*, cap. 20.

(95) *Qui ei concilio præerat Stephanus Leodiensis*

episcopus. Hic fuit in episcoporum Leodiensium serie trigesimus nonus, inique pontificatum anno Christi 903, hoc est, initio sæculi decimi. Ad quem annum ita Sigebertus in *Chronico* : « Francone Leodiensium episcopo mortuo, Stephanus episcopus subrogatur, vir sanctitate et scientia clarus, qui vitam et passionem S. Lambertii martyris ad Hermanum archiepiscopum urbanus edidit. Cantum quoque nocturnum de eodem martyre, cantumque de sancta Trinitate, et de inventionem Stephani protomartyris, dulci et regulari modulatione composuit. »

De miraculo S. Eugenii in curatione ejusdem Stephani episcopi, vide Ægidium loco supra citato.

Notandum porro in hac translatione, licet ab Ægidio dicatur corpus translatum, minime intelligendum esse de toto corpore, sed tantum de portione aliqua corporis. Est enim hæc frequentissima (cum de sanctis agitur reliquiis) synecdoche partis pro toto. Unde etiam error ille et certamen non raro nascitur, quo plures urbes se alicujus sancti corpus habere depugnant, cum singulæ partem tantum habeant.

(96) *Annis vero post hanc translationem amplius ducentis.* Hæc est secunda translatio reliquiarum S. Eugenii, quæ facta est anno Dom. 1156, tempore Ludovici VII, regis Galliæ, cum Alphonsus Castellæ rex brachium dextrum S. Eugenii ab illo obtinuit. Hanc secundam translationem Molanus et Baronius in suis *ad Martyrologia Notationibus*, seu oblivione seu ignoratione præterierunt, et quæ tertia fuit, secundam fecerunt, ut mox videbitur.

Hujus autem, quam nos secundam ponimus, plerique omnes rerum Hispaniæ scriptores, mentionem in Alphonso, aut in Eugenii Vita fecerunt. Brevisime Joannes Mariana lib. IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, his verbis : « Rege Castellæ Alphonso, qui imperator est nuncupatus, ejus brachium primum Toletum relatum est, Ludovico VII, Galliæ rege concedente, in socii regis gratiam, et Raymundi Toletani præsulis. Nam quo is tempore Eugenio III Romano pontifice ad Rhemensem episcoporum conventum festinabat, ex itinere rem omnem de Hispanorum memoria oblitteratam præsens exploraverat. » Fusius autem lib. XI, cap. 3. Eadem secundam translationem descripserunt Hispanice in Vita S. Eugenii, Alphonsus de Villegas in *Flore sanctorum*, et Petrus Ribadeneira in *Vitis extravagantibus*. Vide etiam copiose apud Thomam de Trugillo in *Thesauro concionatorum*, tomo II.

(97) Joannes Mariana lib. IV *De rebus Hispaniæ*, c. 4.

(98) *Nec vero cessavit Hispana pietas, etc.* Hic describitur tertia translatio earundem sanctorum reliquiarum B. Eugenii, sive totius reliqui corporis, quantum quidem Lutetiæ tunc erat. Facta est autem rogatu Philippi II regis Hispaniarum, cap. XXI. Hujus translationis multo nobilissimæ omnes prope scriptores meminerunt, et Hispani, et externi. Ex Hispanis quidem nominatim illi omnes quos modo laudavi, et alii quam plurimi : ex aliis Molanus et Baronius locis prius hic citatis, in eo solo hallucinati, quod secundam, ut dixi, appellaverint pro tertia.

508 CAPUT XXII.

Virtutes nonnullæ S. Dionysii ex ejusdem scriptis delectæ, et primo pietas.

Cum aliarum S. Dionysii virtutum ipse Areopagus, tum vero Christianarum S. Paulus, et S. Clemens testes quam locupletissimi exstiterunt. Siquidem illum nec Areopagus in suum consilium, nec hi Ecclesiæ proceres ad munus apostolicum, nisi omnibus florentem virtutibus adlegissent. Sed earum virtutum quædam in suscepto vitæ genere, quædam in immortalibus ejus scriptis illustrius emicuerunt. Nam, ut alimissa faciam, quod episcopatu Atheniensi, quem ab apostolis acceperat, sponte dimisso, multis in spargenda Evangelii semente peragratis regionibus in Italiam pervenerit : quod ex Italia in Galliam, hoc est

in terram eo quidem tempore satis incultam ac barbaram voluntarius abaccesserit : quod denique plurima ac diversissima supplicia, non infracto tantum animo, sed etiam læto pertulerit, atque ad eadem pari virtute referenda, alius animarit; has, inquam, virtutes vere heroicas ipsa vitæ series continet. Sed sunt etiam aliæ nonnullæ, quæ ex ejusdem scriptis, velut quidam e viridanti prato suaveolentes flores carptim delecti, aliquem piis animis odorem spargant, eæque tres numero præcipue, quas magnopere expediât omnibus qui se ad scribendos libros conferunt, non minus imprimi intus animis quam foras scriptis exprimi. Sunt autem hæ pietas, modestia, mansuetudo. Pietas quidem in Deo et sanctis, ad opem in scribendo præstandam invocandis; modestia autem, in nullius scriptis, veterum præsertim et majorum, contemnendis, sed eorum dignitate et auctoritate augenda potius et tuenda, quam spernenda aut elevanda; mansuetudo denique, non in scriptis modo, sed in actis quoque omnibus tam suis exhibendis, quam alienis ferendis aut refellendis. Hæ virtutes in B. Dionysii monumentis, si in cuspisiam alterius, sane quam excellenter eluxerunt. Et spectetur imprimis pietas : *Pietas autem ad omnia utilis est, inquit Paulus* ¹.

Pietas quidem in omnibus, qui nunc exstant, ejus libris, velut votivæ quædam primitiæ, in ipso statim initio, et quasi primo limine sese offert. Nam cum præter ejus Epistolas, virtutem hanc egregie redolentes, libri sint quatuor, unus *De cœlesti hierarchia*, alter *De ecclesiastica hierarchia*, tertius *De divinis nominibus*, quartus *De mystica theologia*; in horum singulorum principiis prima in Deum pietas cunctis legentibus fronte religiosissima occurrit. Primum enim illorum a S. Jacobi verbis et Jesu invocatione sic orditur : *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* ². *Quin et ipsa illuminationis a Patre profluentis universa processio benigna in nos largitione emanans, rursus tanquam vis quædam copulativa excitando dilatat, et ad Patris ipsius colligentis unitatem, et deificam simplicitatem convertit. Quoniam ex ipso et in ipso sunt omnia, ut sacra loquuntur Eloquia* ³. *Quare invocato Jesu, inquit, qui est lux Patris, lux existens, lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* ⁴ : *per quem nobis ad Patrem, lucis auctorem, aditus patuit, ad sanctissimarum Scripturarum traditas a Patribus illustrationes, quoad ejus fieri potest, suspiciamus : et quas nobis celestium mentium hierarchias signis quibusdam subobscuris expresserunt, pro viribus speculemur. Ita ibi. Jam autem capite 11 ejusdem libri, antequam aggrediatur ad dicendum quid sit hierarchia : Sit autem, inquit, hujus sermonis dux atque director Christus, si fas mihi est dicere, meus, qui totius expositionis hierarchiæ perfectissimus est inspirator.*

Secundo item libro, qui est *De ecclesiastica hierarchia* sub primi capitis initium ita præterdit pietatem : *Nunc autem hierarchiam nostram, ejusque principium et naturam ita pro virili mea exprimere conabor, si Jesum, qui omnium hierarchiarum est initium atque perfectio, ante invocavero, et cap. 3 ejusdem libri, cum de venerabilis eucharistiæ sacramento agit, ita ipsum sibi propitium expoicit : Sed, o tu, inquit, divinisimum atque sacrosanctum sacramentum, circumjecta tibi symbolice ænigmatum velamenta detegens, perspicue nobis ostendito, et mentis nostræ oculos singulari et inoperta luce perfundito. Jam libro III qui est *De divinis nominibus*, cap. 1, ita scribit : *Mihi autem det Deus, inquit, ut Divinitatis, quæ nec appellari, nec nominari potest, beneficas variasque appellationes pro ejus dignitate laudibus efferam, neque ab ore meo verbum veritatis auferat. Sed capite 2 ejusdem libri non modo pietatem suam satis alias testatam, sed vim quoque piarum precationum, tribus egregiis explicat similitudinibus, quibus hic lectorem æquum est munerari. Sic igitur habet : *Ac primam, inquit, si videtur, et perfectam et omnium Dei progressionem interpretem appellationem, invocata Trinitate, quæ boni fons est, et bonum exsuperat, et quæ suam omnem optimam providentiam exponit, consideremus. Precationibus enim ad eam, ut boni principium, deduci primum debemus : cumque propius ad illam accesserimus, tum ex ipso dona longe optima, quæ penes eam sita sunt, edoceri. Nam ipsa quidem 509 omnibus præsens est, non tamen illi præsentia sunt omnia; sed cum puris precibus, et mente imperturbata, et animo ad divinarum conjunctionem apto illa invocamus, tum denum illi præsentem sumus. Nec enim ita in loco est, ut ab illo absit, aut ex aliis ad alia commigret. Quin si eum in rebus omnibus esse dixerimus, tamen minus dixerimus, quam ejus postulet infinitas, quæ omnia et excedit et comprehendit. Itaque nos ipsos ad sublimiores divinarum benigniorumque radorum obtutus per preces extendamus. Quemadmodum enim si perillustrem catenam e cœli fastigio dependentem, atque hæc usque pertingentem, alternis semper manibus apprehendamus, attrahere quidem illam videbimur, re autem vera non eam attrahemus, cum supra simul et infra existat, sed nos potius ipsos ad altiores coruscantium radorum fulgores sursum attollemus. Aut quemadmodum si navigium aliquod ingressi, rudentes e saxo quoriam ad nos usque protensos auxilii causa teneamus, non saxum ad nos, sed nos potius ac navim ipsam ad saxum adducemus. Aut denique, quemadmodum si quis stans in navi saxum maritimum dispellat, nihil sane contra fixum atque immobile saxum proficiet, sed se ipse potius ab eo disjunget, tantoque magis ab illo repellet, quanto illud magis dispulerit. Quare priusquam aliquid aut agamus, aut dicamus, præsertim quod ad Deum spectet, nobis a precibus ordiendum est, non quo vim illam ubique simul et nullibi præsentem attrahamus, sed quo Dei memoria et invocatione nos ipsos ei trahamus et copulemus. Ita nimirum vir ille multo sapientissimus, nobis ad Deum et ad cœlestia viam parari, ita ab humo ad cœlum, velut quibusdam cateulis animos erigi ac sublevari docuit. Denique initio libri *De mystica theologia*, eadem pietas velut in primis foribus ita se objicit : *O Trinitas, inquit, essentia, divinitate, bonitate superior, divina Christianorum sapientiæ dux, dirige nos ad ignotissimum et lucidissimum atque excellentissimum mysticorum eloquiorum culmen, ubi simplicia et absoluta et immutabilia theologiæ mysteria latent adopena, præfulgente quadam silentii occulta sacra decentis caligine, quæ quidem ubi maxime videtur obscura, ibi supra modum læcent profert exuberantem, et in eo quod omnium tangi et videri non potest, longe pulcherrimis splendoribus mentes nec oculatas, mirifice complet. Ita ille. Quam ad precationem ita Marsilius Ficinus (99), vir in philosophia magnus, et ævo suo facile princeps : « Dionysius Areopagita, inquit, Platonicæ disciplinæ culmen, et Christianæ theologiæ columen, quærens divinum lumen, non tam intelligentiâ perscrutatur, quam ardente voluntatis affectu et oratione petit. Quippe cum a Paulo mundi sole didicerit, Platone etiam confirmante, ipsum universi principium esse intellecta quantumlibet excelsi superius : non igitur conatu quodam intelligentiæ comparari, sed in animum amore prorsus Deo deditum accendi Deum, atque ibidem in ardore lucere. » Hæc Marsilius. Nunc quia verum est pietati in Deum sociari et adherere modestiam, in hæc tantisper oculos deflectamus.****

¹ 1 Tim. iv, 8. ² Jac. i, 17. ³ Rom. xi, 36. ⁴ Joan. i, 9.

(99) Marsilius Ficinus, *Comment. in Dionysium*, c. 3 *De divinis nominibus*.

CAPUT XXIII.

Dionysii modestia seu animi submissio.

Altera quæ in Dionysii scriptis grato aspectu et quasi verecundo ore collucet, proptereaque omnibus merito adamanda et semper in sinu habenda scriptoribus, est modestia, velut fida pietatis socia, et intima contubernalis. Quæ modestia in æstimatione ingenii atque iudicii (quod fere in hominibus solet esse superbissimum) non minus quam cæteris in rebus a magno Areopagita peramanter strictèque complexa est. Quod cum ex aliis locis, tum vero e tribus potissime, uno *De cælesti hierarchia*, altero *De ecclesiastica*, tertio *De divinis nominibus* colligi licet. Nam in primo quidem horum librorum, postquam super ea quæstione : *Cur Isaias propheta purgatus dicatur a seraphim*, suam exposuisset sententiam, ingenue fassus est eam se ab alio didicisse, et libenter quidem, si melior afferatur mutaturum esse. Sic enim scribit : *Atque hoc quidem ille me docuit : tibi autem trado. Tuæ erit sapientiæ atque eruditionis, aut alteram causarum allatarum omni dubio exsolvere et alteri, ut æquam et rationi consentaneam, et veram fortassis, antepone, aut tecum aliquid quod propius sit veritati excogitare, aut ab alio addiscere, Deo scilicet sermonem suppeditante, et angelis deferentibus, atque ita nobis qui angelorum studiosi sumus clariorem, si fieri possit, et chariorem patefacere contemplationem.* Ita ille S. Timotheo. Deinde ejusdem libri postremum caput i'a pulchro fine concludit : *Hæc mihi de sacris figuris dicta sunt : quæ ab exacta quidem earum interpretatione procul absunt, ad hoc tamen, ut arbitror, jurant, ut ne nimis abjecte figuratis imaginibus adherescamus. Quod si objicias non omnium angelicarum virtutum, aut operationum, aut imaginum fecisse nos mentionem ; tibi equidem prorsus, quemadmodum res habet, respondebo : nempe nos scientiæ illius supermundanæ rudes esse, atque alio potius ad ea perdiscenda doctore atque interprete indigere ; tum etiam, illa quæ prius expositis similia sunt eandemque vim habent, nos sponte prætermisisse, tan in dicendo modum aucupantes, quam res reconditas, et ingenio nostro majores silentio venerantes. Secundum vero librum, 510 qui est *De cælesti hierarchia*, haud minus specioso exitu terminavit. Sic enim dixit : *Ista, fili, tam multa et tam præclara, et singularia hierarchiæ nostræ spectacula videre mihi datum est : aliis autem perspicacioribus mentibus non hoc modo, sed etiam multo clariora et diviniora forte perspecta sunt ; tibi quæ ipsi, ut opinor, illustriores atque diviniores pulchritudines ad sublimiorem radium jam dictis gradibus contendenti collucebunt. Quare comunica tu quoque mecum, o dilecte, perfectiorem lucem, et præstantiores atque uniformiores, quascunque contueri poteris pulchritudines, oculis meis commonstra. Nam per hæc, quomodo a me dicta sunt, insitas tibi ignis divini scintillas excitatum iri confido. Jam autem libro *De divinis nominibus* hanc vere auream imposuit coronidem : *Hæc nos divina nomina in unum congesta, quatenus assequi datum est, explicuimus, non modo impares accuratæ illorum expositioni (quod et angeli ex vero dicant), nec iis etiam, quas angeli tribuunt, laudibus inferiores (cum et postremis nostri cedant theologi) neque item theologia ipsis, eorumque auditoribus et assecutoribus conferendi, sed eorum quoque, qui nostri sunt ordinis, postremi et infimi. Quare si recte quidem habeant, quæ a me dicta sunt, et pro loco nostro et ordine, interpretationis divinatorum nominum sententiam assecuti sumus, id bonorum omnium auctori acceptum referatur, qui primo quidem dicendi, deinde et bene dicendi tribuit facultatem. Quod si eorum nominum, quæ eandem vim habent, aliquid prætermisum est, id eadem via et ratione subaudiendum erit. Sin minus recte minusve perfecte hæc a nobis tractata sunt, aut si etiam a veritate vel omnino vel ex parte aberravimus, tuæ fuerit humanitatis corrigere non sponte ignorantem, et addiscendi cupidum edocere : atque etiam haud satis per se valenti opem ferre et ægrotare nolenti medicinam facere ; et alia quidem a te ipso, alia vero ab aliis inventa, sed omnia ab ipso bona percepta in nos transfundere. Neque te pigeat hominem amicum afficere beneficio : cum et nos videas nullam nobis traditarum sacrarum institutionum intra nos continuisse, sed eas tecum cæteris sacris hominibus incorruptis communicasse, uti et deinceps communicaturi sumus, prout quidem et nos ad dicendum, et pares alii fuerint ad audiendum : nec iniqui circa traditionem erimus, nisi si vel ad intelligendum vel ad eloquendum fuerimus tardiores. Sed hæc quidem, ut Deo gratum, ita se habeant, et dicantur : et hic sit divinatorum nominum quæ mente percipiuntur finis : nunc ad theologicam, symbolicam, Deo ducente, transibimus.***

Ita librum illum beato fine concludit Dionysius. Cujus modestia et animi submissio non ex his tantum, sed ex aliis compluribus locis, quorum aliqua alibi tetigimus, cognosci potest. Verumtamen ea quæ conjunctam habent ipsius erga præceptores suos insignem reverentiam atque laudem, tacite præterire qui possum ? Nam optimi sane animi et nobilissimæ indolis signum est clarissimum, ut minorum erga majores, sic discipulorum adversus præceptores suos honor et reverentia. Quæ in sancto Dionysio tam illustribus notis emicuerunt, quam in ullo alio antehac fortassis nemine. Siquidem magistrorum suorum vix unquam, ac ne vix quidem in scriptis suis, nisi suis gratissima debiti honoris præfatione, et sui præ illis magna submissione atque despicientia commemoravit. Nam Hierothei quidem unius e magistris suis verba e theologicis institutionibus, ad firmandam ejus auctoritate propositam a se doctrinam, non sine eximia ejusdem laude ac veneratione aliquoties profert in medium. Cum enim admirandam Domini Jesu in utero virgineo efformationem nec sermone ullo exprimi, nec ulla mente concipi, ne angelica quidem et seraphica, docuisset, tum de eadem Christi humana generatione atque miraculis hæc cum magistri honore subjecit : *Hæc autem, inquit, et alibi a nobis compluribus in locis demonstrata sunt, et ab inclyto præceptore nostro in suis Theologicis institutionibus perquam eximie celebrata : sive illa a sacris theologis acceperit, sive ex accurata Scripturarum perscrutatione multa in eis exercitatione usque diuturno perspexerit, sive ex aliqua diviniore inspiratione edoctus fuerit, non studio solum, sed etiam experimento divina assecutus, atque ex quadam naturæ convenientia atque consensione, si ita loqui fas est, ad mysticam, et quæ non docetur, sed suscipitur, conjunctionem atque fidem perfecte provecus. Atque ut multas et beatas optimæ illius mentis speculationes in paucissimis ostendam, hæc de Jesu in collectis a se institutionibus ait : *Omnium causa est et complementum Jesu divinitas, etc.* Ita Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 2. Jam autem ejusdem libri cap. 3, ubi de celeberrimo illo apostolorum aliorumque pontificum apud sanctissimam Deiparam conventu agit, quam eundem magistrum suum extollit! quam se deprimit! Ejus verba S. Timotheum Epi. esi episcopum alloquentis hæc sunt : *Apud ipsos, inquit, Deo afflatus pontifices nostros, cum et nos, ut nosti, et ille (Hierotheus scilicet) ac plerique e nostris sanctis fratribus ad contemplationem corporis illius, quod vitæ principium exstitit, Deumque suscepit, convenissemus (aderat autem et Jacobus frater Domini, et Petrus supremum ac maxime venerandum theologorum columen) cumque eo conspecto placuisset, ut potentissimam divinæ imbecillitatis bonitatem pontifices omnes pro suo quisque ingenio collaudarent, tum ille, ut scis (Hierotheus) olii omnibus sacrorum magistris secundum apostolos præcellerat, totus excedens,**

totus se deserens, atque adeo quamdam eorum, quæ prædicabantur communionem in se experiens, ab omnibus qui videbant et audiebant, qui nocebant vel ignorabant, sacro numine correptus, et laudator divinus judicabatur. Sed quid ego tibi ea quæ de divinis rebus tibi dicta sunt, commemorem? Nisi enim meimet ipsius plane oblitus sum, scio me quoque abs te istorum divinatorum hymnorum partes aliquas audivisse. Adeo tibi cordi est divina haud leviter persequi. Verum ut mystica illa, et sicut in vulgus non efferenda, et tanquam tibi perspecta prætermittamus, quotiescunque nostra cum multis communicare, et quamplurimos ad doctrinam sacram adduci oportuit, ille plerisque sanctis doctoribus, et usu temporis, et mentis puritate, et demonstrationum certitudine, et cæteris sanctæ eloquentiæ facultatibus haud parvo intervallo antestabit: ita ut adversus tam magnum solem nostros figere oblitus ausi nunquam fuerimus. Ita enim nobis consci sumus, ita sentimus non posse nos, nec divina, quæ mente percipienda sunt, satis intelligere, nec quæ super Dei cognitione exprimenda sunt, digne effari: sed cum procul ab eo absumus, id etiam accedit, quod ista divinatorum virorum ad veritatem theologicam spectante scientia deficiamus, atque eo prorsus ex magno metu et reverentia devenimus, ut nihil omnino de sacra philosophia nec audiremus, nisi insedissemus animo, non esse divinarum rerum quantumcumque cognitionem negligendam. Quod quidem nobis persuadens non modo naturales mentium appetitiones quæ tantam, quantum capere possunt, rerum sublimium contemplationem studiose semper affectant, sed ipsa quoque divinarum legum optima institutio, quæ ea quidem, quæ supra nos sunt, tanquam meritum et captum excedentia, vetat curiosius investigare; omnia vero quæ permissa et concessa sunt, jubet attente cogitare et benigne cum aliis communicare. His igitur et nos inducti, atque ad divinatorum, quatenus assequi licet inventionem, nec labori parcentes, nec inertiam concedentes, imo nec eos qui nostris altiora contemplari non valent, absque subsidio relinquere sustinentes, animum ad scribendum applicuimus; nihil quidem novi inducere ausi, sed minutioribus duntaxat, et particularibus quibusdam instructionibus, ea quæ compendiose a nostro vere Hierotheo dicta sunt, distincturi atque explanaturi. Hactenus verba Dionysii de se tam tenuiter atque submisse, quam de præceptore Hierotheo reverenter ac honorifice dicta.

De quo rursus capite 4 ejusdem libri sic ait: *Hæc etiam præclarus ille noster sacrarum moderator (Hierotheus) in hymnis amatoris divine exposuit. Quorum hic meminisse, et nostro De amore tractatus velut sacrum quoddam caput adnectere, haud erit alienum. Adnectit deinde illud caput, quod ad ipsiusmet Hierothei vitam differo. Adeo vir ille sanctus quantum præceptoribus et rerum divinarum magistris deberetur honoris et observantiæ, non intelligebat modo, sed etiam absque omni invidia præ se gratissimo animo terebat, posterisque tradebat. Quin etiam neque eandem, quam suus doctor Hierotheus, materiam ante ausus est pertractare, quam clarum fecisset, id se bona ejus venia, imo suasu atque jussu lacere: nec tam quæ illæ ardua atque difficilia perscripserit majoribus animis et perfectis sensibus accommodata: quam quæ idem tanquam minora omisisset ab aliis explicanda, et tardioribus ingeniis exponenda, sæpe alieno rogatu scriptis mandare professus esset. In quibus tam propter exemplum juventutis, quæ olim suos magistros his tracta vestigiis venerabatur, quam quia sancti Dionysii perillustri, et omnibus æmulanda scriptoribus tam sua extenuantis, quam aliena extollentis elucet modestia animique submissio, non pigebit aliquantisper in monstranda tantæ virtutis pulchritudine immorari. Hæc igitur sunt magni Areopagitæ verba: Sed aliquis requiret fortasse quid sit quæ nobrem postquam venerandus præceptor noster Hierotheus Theologicas institutiones perexcellenter collegerit, nos jam, quasi illæ minus sufficerent, novas alias et præsertim hanc theologiam conscripserimus. Atqui si ille quidem omnia quæ ad theologiam pertinent, ex ordine commentari voluisset, ac totius theologiæ summam brevissimis explanationibus persequi, eo vesania aut temeritatis nunquam prorupissemus, ut nos illo arbitraremur vel perspicacius res theologicas esse assecuturos vel divinius; neque item animum induxissemus in eisdem labore supervacaneo repetendis operam nostram ludere; quid dicam et præceptorem et amicum ex cuius præcipuis sermonibus secundum divinum Paulum instituti sumus, injuria afficere, et præstantissimum ejus contemplandi scientiam et expositionem suffurari? Sed cum is divina graviter explanans, compendiosas nobis et multa breviter complectentes definitiones exposuerit, simulque mandaverit, ut et nos pro virili, et quicumque nostri similes rudiorum sunt animarum magistri, apto sermone breves illas et singulares mentis illius perspicacissimæ sententiæ explicaremus, tuque ipse nos, o Timothee, ad id præstandum sæpenumero exhortatus sis, et nobis ejus librum tanquam sublimiorem remisisset: hinc et nos illum ut perfectorum atque exercitatorum ingeniorum magistrum iis qui supra vulgus sapiunt, secernimus ejusque scripta velut altera scripta divinis, et apostolicis proxima reputamus: nostri autem similibus pro nostro et ipsorum captu res divinas exponemus. Si enim perfectorum est solidus cibus, alios eo pascere quantæ perfectionis est? Recte igitur hoc quoque a nobis dictum est, claram illam et per se oculatam spiritualium eloquiorum contemplationem et succinctam eorum doctrinam exercitatoris indigere facultatis; sermonem autem qui eo deducant, scientiam atque disciplinam inferioribus sacrarum mysteriorum magistris juxta et discipulis convenire. Quanquam et illud quoque a nobis perquam diligenter est observatum, ut quæ divinus 512 ille præceptor plana expositione distinxisset, nullo modo attingeremus, nec iis quæ ipse dilucidasset, denuo repetendis actum ageremus. Hactenus Dionysii Areopagitæ, viri in maxima et sublimissima scientia longe modestissimi verba plane aurea, quæ cunctis sacre theologiæ doctoribus, sed et quibuslibet aliis quarumcumque artium magistris, sed tamen illis potissime, ut ejusdem studii corrivalibus, cum Christianæ submissionis, tum debite majoribus, et præsertim magistris suis reverentiæ exemplo esse debeant. Verum de modestia satis: nunc germana ejus mansuetudo inspicere cupit.*

CAPUT XXIV.

Dionysii mansuetudo, et mansuetudinis commendatio.

Sancti Dionysii modestiæ comes mansuetudo jungatur. Quibus scilicet ut geminis germanisque sororibus, cum scripta ejus cætera, tum epistolæ præsertim insignes sunt, tresque potissimum, una ad Polycarpum Smyrnæ pontificem, altera ad Demophilum monachum, tertia ad Sopatrum sacerdotem. In quarum prima leniter admodum et mansuete conjectum in se Apollonphanis grave convicium retorquet: secundam vero totam fere in eximia mansuetudinis laude consumit. In tertia quam suaviter cum probis viris alia quam nos sentientibus agendum sit, ipsius suæ epistolæ exemplo docet*; est enim illa graviter juxta et perhumaniter scripta. Dionysio hoc proprium fuit, ut sua conaretur solide comprobare, aliena non magnopere curaret (nisi si multum religioni officerent) refutare. Ostensa enim certo et liquido veritas omnem contrariam falsitatem suo marte supplantat. Quod idem ipse in Epistola ad S. Polycar-

* Est inter epistolæ sancti Dionysii ordine sexta.

pum egregie docet atque exemplo veri ac regii numismatis confirmat : quo in medium posito, adulterina omnia mox deprehenduntur. Recte tamen observavit Maximus S. Dionysii interpres, non simpliciter ab auctore nostro refutationes aliarum opinionum reprobari (cum et ipse Elymæ magi sententiam refutet in libro *De divinis nominibus*), sed tum duntaxat, cum præter institutum aliena operosius refellantur, quam propria confirmantur.

Epistolam ad S. Polycarpum suo loco ante positam de superato per mansuetudinem convicio, non existimavi hic reponendam, sed in memoria solum esse revocandam. Verum eandem mansuetudinem in laudata superiori ad Demophilum Epistola, uti meminisse lector potest, adeo exacte, fuse ferveatque partim exemplis, partim sententiis vir sanctissimus et mansuetissimus exaggeravit, ut inde satis signi sit, quam eadem virtus illi clara et intimis insita medullis fuerit. Ubi inter alia exemplum illud de S. Carpo, Christi mansuetudinem per visum nocturnum edocto, ut longe pulcherrimum, atque ad eliciendum in peccatores lenitatem efficacissimum, cunctis curam animarum gerentibus necessario legendum est. Quocirca totum una cum sua Epistola in superioribus est positum. Illuc ergo, quos ea res tangit, ablego. Nam ad reges Christianissimos (in quorum auxilia et nunc et olim currere solitus est S. Dionysius) cum in præsentem avocet, moram non traho.

CAPUT XXV.

Sancti Dionysii in Christianissimos Francorum reges beneficia.

Proximum virtutibus locum merito sibi prodigia vindicant, et ea præsertim quæ animis juxta et corporibus profuere. Quorum quia Christianissimi Francorum reges præcipue compotes fuerunt, ab iis auspiciatim capiendum videtur initium. Primus igitur in hunc ordinem venit Dagobertus, Clotharii filius, quando hunc ei locum tam series temporis, quam percepti a sancto Dionysio beneficii magnitudo 513 addicit : quippe qui et patris iram adolescens, et Dei vindictam terris excedens, hujus sanctissimi martyris opportuno interventu evaserit. Quæ quo pacto acciderint, brevier enarrabo.

(2-3) Rex Clotharius Dagoberti parens, charum in paucis et cui res fidenter committeret, certum hominem habebat nomine Sadragesillum : et hunc filio moderatorem et Aquitanie gubernatorem præfecerat. Sed eundem Dagobertus, ut severiorem et minus sui reverentem, odio tacito et vindictæ avido persequeretur. Patre igitur Clothario per venationum studia ab se longius sejuncto, commodam sui ulciscendi occasionem nactus Sadragesillum invitat, adhibetque mensæ : post mensam in eum manus injici, vestes detrahi, flagris cædi, barbani amputari mandat. Cujus tam audacis facti exinde conscius et cito poenitens (ita scilicet est animus juvenum, ut cæcus et præceps ad audendum, sic celer et facilis ad retractandum) patris iram et conspectum exhorrebat, nec sine causa. Nam reversus pater, et illatam homini amico tam atrocem injuriam oculis suis conspicatus, graviter admodum et iniquo animo ferre ; imo et ingentibus minis tanti auctorem facinoris filium ad poenam deprecare : hic autem nusquam tutus, latebras ubique quaerere, et præ nimio metu loca identidem commutare, donec tandem in vicum Catulliacum, et in sacram ibidem ædiculam, S. Dionysii et sociorum corporibus illic asservatis nobilem, tanquam in asylum, contulit. Ibi enim cervum contra insequentes molossos et venatores, quos occultus nexus aditu arceuerat, salutem quandam invenisse meminerat. Hic ergo mœstus ac lugens cum jaceret tam animo dejectus, quam oppressus somno, ecce illi per visum vir ore venerando objici, hortarique ut, posito metu, bono sit animo : isto enim illum periculo, atque etiam majori quam hoc esset, olim defuncturum : imo et Francorum regno quandam potiturum, si tamen eorum, qui hic siti essent, monumenta sese ornaturum promitteret. Pronisus : moxque ut dictis et promissis certa constaret fides, cœlestem opem sensit. Nam eos qui a patre missi venerant, cum uno circiter milliari ab æde illa abstarent, ne ultra progredi possent, vis divina inhibuit. Qui proinde subitaneo territi prodigio iter reflectunt, et quid monstri sibi accidisset, regi nuntiant. Quibus ille recusas fidem, et inertiae potius atque infidelitati, quam certo prodigio factum attribuens, alios eodem submittit ; sed illi quoque in pari intervallo accessu prohibiti, idem quod nuntii priores, referunt. Quibus perinde increpitis, et tanquam principi filio obsecundantibus, acerbè rejectis, auit ipsemet stomacho plenus, velut filium a sepulchris martyrum suis manibus abstracturus : verum ubi se nimio minus quam satellites ibidem loci, quadam vi clandestina ab appropinquando distineri animadvertit, cœlesti tandem potentia et martyrum virtute recognita, dat manus, reditque cum filio in gratiam, et recepta progrediendi facultate ædiculam ingressus, gloriosos martyres supplex advenerat, et sibi propitios facit. Filius autem Dagoberti accepti memor beneficii, magno deinceps honore et horrore eum locum, et sanctos loci præsidēs, potissimeque Dionysium, coluit. Quo tamen in cultu haud sane id probaverim, quod illud sapientissime dictum : *Ne quid nimis*, aut non satis attenderit, aut parum curaverit. Siquidem nimia exornandæ S. Dionysii basilicæ, quam ipse exædificaverat, cupidine, omnia ferè Galliarum templa præcipuis expoliasse ornamentis fertur, adeoque ædis S. Hilarii Pictaviensis episcopi valvas ex ære fusili fabrefactas, in D. Dionysii haud veritus est transportare : non reputans scilicet animo, quam ea pietas vel ingrata sanctis, vel invisā Deo foret, quæ unus divorum ornamenta ex alterius contaret exuviis. Neque vero cœlites ipsi de tam impia et irreligiosa (si fas est sic appellare) pietate et religione auctum ferre calculum distulerunt. Nam earum valvarum alteram, dum per Oceanum in Sequanam, et per hanc Parisios versus deveheret, profundo fluminis alveo nunquam adhuc repertam demerserunt. Sed et hoc et alia Dagoberti peccata cum ejus serio poenitentis regis eleemosynæ, et pia opera, iam etiam sanctorum martyrum, et in primis Dionysii cultus et veneratio, teste certa revelatione absenserunt. Narrat enim Aimoinus (4), et narrationi subscribunt rerum Gallicarum scriptores universi, Anscaldum illustrem virum, eumdemque Pictaviensis Ecclesiæ protectorem, cum peragratis Siciliæ oris in Galliam postliminio renavigaret, ad quandam brevem insulam appulisse : illic viri cujusdam sanctissimi solitarie degentis, Joannis nomine, congressu et confabulatione usum, atque inter alios de animæ salute sermones interrogatum ab eo fuisse, num regem Dagobertum nosset. Qui cum nosse respondisset, illum rursus sciscitatum, quæ vita, qui mores hominis existitissent. Quibus ex ordine commemoratis, demum subjecisse senem illum solitarium, quæ super ejusdem regis statu per visum accepisset : nempe sibi vigiliis ac jejuniis, atque etiam ipso senii gravamine in somnum depresso, virum quandam veneranda canitie spectabilem astitisse, monuisseque, uti proptere surgeret, ac pro Dagoberti regis anima, quæ eadem ipsa hora corpus deseruisset, preces ad Deum funderet : quod impigre exsequenti subito apparuiss. in ipso pelago, nec a se procul, terribiles visu 514 formas, terribilissimas scilicet ac truculentas

vultu dæmones, qui vinctum regem Dagobertum per vasta maris spatia vexantes, plagisque lancinantes, ad antra ignea pertraherent; ipsum vero regem diris distentum cruciatibus, inter verbera vexationeque, certorum sanctorum efflagitasse subsidia; atque tum aperto derepente cœlo, viros quosdam nitore admirabili, inter crebra fulmina multa cum fragrantia ruentia descendere visos; qui ab eo interrogati quinam essent, eos se esse responderunt, quos Dagobertus in suppetias advocasset, Dionysium scilicet et Mauritium martyres, et cum his S. Martinum confessorem. Hos ergo vidisse se referebat, ereptam dæmonibus animam ad cœlos cum hoc epinicio deducentes: *Beatus, quem elegisti et assumpsisti, Domine, inhabitabit in atriis tuis* x. Hæc solitarius ille ætate et sanctitate venerabilis a se visa Ansoaldo narravit, Ansoaldus S. Audoeni, Audoenus et Aimoinus posteritati. E quibus duo videntur ad vitam bene beateque degendam elici posse utilia documenta; quæ omnibus quidem mortalibus, sed potissime regibus cordi esse debet. Unum, ut peccata sua, quibus ob curarum molem eos contaminari necesse est, mature ac sollicitè profusis in egenos largitionibus redimant; alterum, ut nonnullos e sanctorum numero, quos peculiari cultu et veneratione in vita prosequantur, et quorum ope in exitu securiores sint, sibi patronos asciscant. Quod utrumque Dagobertus (5) ille magno animæ suæ bono mille fere ante annis præstitit. Nam præter sancti Dionysii templum, quod universis, quæ Gallia tum habuit, magnificentius extruxit, hoc præterea effecit immortalis memoria dignissimum, quod subjugatis circumquaque vicinis nationibus, et pace toto regno firmata, cum se alius, ut solet, luxui otioque dedidisset, ipse nuntio his remisso, animum ad pietatem, et cogitationes suas ad regnum aliud vere regnum pulchris meritis comparandum, serio adjecerit. Siquidem in unum coactis Galliæ proceribus, eam super vitæ suæ mutatione habuit orationem, quam frequentissimus ille pontificum cœtus ingenti plausu excepit. Se nimirum, considerata hinc mortalitate corporum, inde immortalitate animorum, in hanc deinceps, cujus præcipua sit habenda ratio redemptis præteritæ vitæ flagitiis, penitus et ex animo velle intendere, proindeque testamentum condere decrevisse, in quo omnes regni sui celebriores basilicas certis copiis et prædiis locupletaret. Quod ille quidem non dixit magnificentius, quam præstitit liberalius. Nam et apud ipsum Aimoinum, et alios rerum Gallicarum scriptores, non orationem modo regis, sed et testamentum (6) ipsum piis instructum donationibus invenias.

Neque vero solum Dagoberto, sed et aliis eum consecutis Francorum regibus idem ille regni apostolus in utrisque tam terrenis quam cœlestibus bonis commodavit. Exstat enim egregia Ludovici Pii imperatoris (7-8), ejusdemque Francorum regis, ad Hilduinum abbatem epistola, in qua e majoribus suis complures recenset, quibus incredibili bono fuit, piam B. Dionysii coluisse memoriam: « Qui dum sacras ejus exuvias (ita loquitur imperator) in terris ob amorem et honorem Domini nostri Jesu Christi, opibus quibus poterant, honoraverunt, per ejus preces dignissimas honoris privilegio potiri et in terrenis et in cœlestibus meruerunt: ut videlicet unus e priscis Francorum regibus Dagobertus, qui eundem pretiosissimum Christi martyrem veneratus non mediocriter fuerat, et immortalis est vita sublimatus, et per ejus adjutorium, sicut divina ac celebris ostensio perhibet, a pœnis est liberatus, inque vita perenni desiderabiliter constitutus.» Ita de Dagoberto rege Ludovicus Pius laudatæ superius revelationi conformiter memoravit. Qui ibidem deinceps ejusdem Dionysii, primo in proavum suum Carolum, deinceps in Papinum, postea in patrem suum Carolum Magnum, et postremo in semetipsum merita et beneficia gratissimo animo persequitur: « Proavus, inquit, noster Carolus, princeps Francorum inclytus, per orationes ipsius excellentissimi martyris indeptum se fuisse gratulatus est apicem principatus.» Denique, quo brevis sim, eadem prope de avo, de patre, de se ipse prædicat; nempe S. Dionysii meritis regni coronam ipsis datam, servatam, restitutam. Neque vero in hos magis, quam in posteros reges, ejusdem martyris se prodidit beneficentia. Nempe pares pietates paria solent beneficia comitari.

Itaque Robertus, qui ad regni potentiam non modo pietatem, sed et doctrinam quoque, eamque rege pio dignissimam adjunxit, cum suæ magnam partem felicitatis sancto Dionysio ascriberet, in ejus honorem et grati signum animi cœnobitis Dionysianis agros non paucos, et præclara latifundia insignia liberalitate condonavit, his usus verbis: « Probavimus ergo, inquit, operæ pretium esse (ut diligentius obsequiis divinis vacarent, et nostram ac totius regni salutem Deo commendarent) qualemcunque largitionis nostræ opem conferre fratribus e monasterio specialis patroni nostri macarii Dionysii: cujus protectionum alius erecti, et quam plurima jam pericula superavimus, et ad hæc regni fastigia nos ascendisse confidimus.» Dein recenset rex liberalissimus juxta et pietissimus villas decem, quas illas totas concedit, aliaque insuper non pauca. Post quæ subjungit: « Hæc itaque regiæ largitionis nostræ indulgentia cupimus sanctorum martyrum Dionysii, Rustici, et Eleutherii, quibus olim omnem spei nostræ **515** fiduciam commisimus, patrocinia promereri, quatenus hostibus nostris et victrices dexteras inferre, et cum triumpho victoriæ, invicta, annuente Deo, exinde de eorum subjectione vexilla referre.» Hæc ille. Itaque semper invictus fuit: semper omnium quæcunque attentavit compos et victor, semper etiam pius. Hinc et multas ædes sacras variis in locis extruxit: apud Silvanectum, sancto Regulo B. Dionysii socio unam: Aureliæ, divo Aniano aliam: Stampis, beatissimæ Virgini tertiam: Augustoduni, duas: apud Possiacum, rursus eidem Virgini alteram. Anno demum regni sui trigesimo quarto, et salutis nostræ circiter millesimo tricesimo tertio, sancte obiit, atque in æde sancti Dionysii tumulum in cœlo regnum aliud acquisivit.

De Henrico autem I ejus filio, quid dicam? An a patris germana pietate descendit, aut ab avito Dionysii cultu vel latum unguem degeneravit? Nempe qui propter Ratisbonensium de corpore S. Dionysii dissensionem, cum illud in cœnobio Dionysiano detegi jussisset, inibi que repertum, et quidem mira odoris fragrantia divinitus refertum cognovisset, confestim extraordinaria instinctu pietate, Parisiis ad S. Dionysii urbem, eadem ipsa die (hoc est, nona Junii, quæ exinde quotannis festa est) ad visendum atque venerandum idem corpus, nudis pedibus, rex tantus et tam potens, ad duo circiter miliaria properavit, et regalia munera sacræ ejus aræ devotus imposuit.

Denique et Philippus Augustus (9), et ejus filius Ludovicus sancti Ludovici pater, et ipse sanctus Ludovicus (10) (ut tres sint instar omnium) præsentissimam patroni sui opem non semel, sed sæpius experti sunt. Nam anno quidem Domini millesimo centesimo nonagesimo primo, ægotantibus non uno eodemque tempore, et uno eodemque morbo, sed locis maxime dissitis, Philippo rege et Ludovico filio, hoc in Francia, illo in transmarinis regionibus, ubi adversus Turcas pro terra sancta militabat, invocata S. Dionysii et sociorum ope, atque insuper instituta ab ejus cœnobii religiosis ad urbem usque

x Ps.: l. l. xiv, 5.

Parisios solemnī supplicantium processione, ambobus et periculosissimo dysenteriae morbo incolunitas est restituta. Qua quidem in re mirabilis sane Dei opt. max. largitas constitit: qui pro solo filio deprecantibus (nihil dum enim de patris invaletudine inaudierant) non tantum pro filio, sed etiam pro patre propitius fuit, ambosque eadem hora persanavit. Quae duplicata sanitas, incredibile dictu quanta deinceps reipublicae Christianae commoda importarit. Fuerunt enim illi duo reges non modo Ecclesiae fortissimi propugnatores, sed etiam haereticorum, ac praesertim Albigensium, impugnatores acerrimi, nec sine magna opinione sanctitatis. Neque desunt qui Philippo ipsi vita functo occurrisse Dionysium, atque se illi ad caelos ducem ac comitem praebuisse, divina certum ostensione asseverent. Quod suis celebrare versibus minime praetermisit Guilielmus Brito, qui in libris *Philippiados* haec de illo cecinit inter alia:

*Spiritus aula
Fulget in angelica, ductore receptus eodem:
Idque pari patrum Dionysius ipse sequenti
Nocte revelavit: ne quis regnare Philippum
Cum Christo dubitet, re tanto teste probata.*

(11) S. Ludovicus vero gratiarum beati Dionysii expers esse qui potuit? quippe qui in illius cultu (si veram et sinceram spectes pietatem) nulli superiorum regum aut imperatorum concessit. Quare cum anno Domini millesimo ducesimo quadragesimo quarto in gravem et medicis desperatum morbum incidisset, et eo quidem tempore quo ejus opem praecipue expectabat et efflagitabat Ecclesia (nam ad illum Innocentius IV pontifex ob Friderici imp. tyrannidem confugerat) tam et ipse rex Ludovicus, et sanctissima ejus mater Blancha regina, non aliunde secundum Deum et sanctissimam Virginem, quam a B. Dionysio regni patrono, certum ac praesens auxilium sperandum rati, ejus sacras reliquias ex abditis latebris in lucem crui, palam et publice coli, per aedem et claustrum Dionysianum religioso ritu circumferri, preces denique tam ad eum, quam ad socios martyres pro ejus salute spargi expetierunt. Quae simul fieri coepta sunt, statim rex convalescere, confestim regni Ecclesiaeque negotia in melius procedere ceperunt.

NOTATIONES.

(2-3) *Rex Clotharius*. Quae hic de Clothario memorantur, ea cunctorum Franciae historicorum consensione firmantur. Vide Aimoinum lib. iv *De gestis Francorum*, et Paulum Aemilium lib. 1, et Robertum Gaguinum lib. iii, et Belloforestium lib. i *Historiar.*, cap. 30, et alios.

(4) Aimoinus l. iv, c. 34, *De gestis Franc.*

(5) *Quod utrumque Dagobertus*. De hac Dagoberti aut dexterae potius Excelsi in Dagoberto mutatione, tam vere quam eleganter Stephanus Forcatulus, lib. v 516 *De Gallorum imperio*: « Caeterum, inquit, constat Dagobertum qui quandoque aedes divorum spoliavit, praesertim Hilarii Pictaviensis aere fusili valvas fabrefactas praetextu Dionysium exornandi, et alia sacra profanaque sine delectu legerat, jam senescentem ita ad templa extruenda et ditanda animum convertisse, et divinis caeremoniis augendis incubuisse, ut duos in uno homine Dagobertos fuisse quis crediderit: aliter atque Salomon, qui bona juventae infami senecta exhaustit inter mulierum greges diis reprobis thura adolens et immolans, ac colens Astartem deam Sidoniorum, quae non fuit alia quam Venus. » Et paulo inferius: « Melius itaque accidit Franco regi, qui impietatis priorem maculam sequente sanctitatis decore eluerit, et impurae voluptatis sordes speciosis rebus gestis purgavit. Ut et Childericus ille de quo sermonem insutueram, quo nihil unquam odiosius habuere Franci quandiu immersit se spurcis voluptatibus;

A nec charius, dum emerisset. Tum enim majore longe cupiditate revocarunt, quam expulerant. » Ita Forcatulus.

(6) *Sed et testamentum*. Ad Dagoberti donationes Ecclesiis factas quod attinet, tot ac tantae fuerunt, ut nullius fortasse a Constantino Magno regis aut imperatoris eas aequare magnificentia potuerit. Quae autem nominatim coenobio S. Dionysii apud Lutetiam largitus sit, e regis litteris, quas nuper edidit Jacobus Dubletius, cognosci potest. Exstant illae lib. iv *Antiquitatum* ejusdem coenobii, cap. 3, in quarum unis mentionem irae patris, et auxilii a sancto Dionysio obtenti strictim meminit ipsemet Dagobertus hisce verbis inter alia: « Orbis universum eum (Dionysium) summo debet venerari obsequio: multum quidem ego, qui in declinando patris iram, ipsius sensi mihi non abfuisse gratiam. »

(7-8) *Exstat enim egregia Ludovici Pii imp. Epistola* haec Ludovici Pii exstat in *Areopagitice* Hilduini abbatis a Galeno Westcappellio editis, et apud Surium in Octobri, ad Vitam sancti Dionysii *Areopagitae*.

(9) *Denique et Philippus Augustus*, etc. Videndus est Rigordus in lib. *De gestis Philippi*, ut etiam de Ludovico ejus filio.

(10) *Et ipse S. Ludovicus*. Quae hic de sancto Ludovico, et alia de eodem, vide apud Guilielmum Naugium de ejus gestis.

CAPUT XXVI.

Christianissimorum Franciae regum erga B. Dionysium studia et honores.

Christianissimis regibus antiquissimum in orando et honorando Dionysio Clotharium II invenio (12), qui plurimum quidem auri et argenti ad exornandas B. Dionysii et sociorum martyrum memorias obtulit, imo praedia quoque, et bona, et multa; sed tamen Dagobertus ejus filius, tam liberalitate et magnificentia in extruendo et dotando templo patri anteivit, quam ejusdem Dionysii honore atque cultu cunctis fere regibus. Nam Ludovicorum quidem purior et religiosior pietas fuit, uti et sanctitas major: sed Dagoberto templi et coenobii Dionysiani laudem foundationis cuncti attribuunt. Cujus templi partem, quae sancta corpora obtegebat, argento textit; coenobium autem non opibus tantum largissime ditavit, sed privilegiis quoque et immunitatibus amplissime honoravit. Verum de templi consecratione (13-14), ipsius Christi Domini peracta ministerio, mira inusitata, idoneis tamen auctoritatibus et testimoniis, praedicantur. Nam cum antistites ad celebrandam dedicationem (quae ad vi Kalend. Martii futura speraba-

ur.) Dagoberti regis invitatu in unum convenissent, leprosus quidam obtenta ab æditibus in eadem sacra æde pridie dedicationis pernoctandi facultate, dum vigil in precationibus excubat, ecce videt manifeste Christum Dominum, sanctis apostolis Petro et Paulo stipatum, assectantibus quoque Dionysio, Rustico et Eleutherio, templi patronis, ingredientem, ipsumque candido præmicantem habitu, omne dedicationis munus per sese obeuntem. Quo absoluto munere ad se quoque accedentem, ac hujusmodi utentem verbis audit : « Tu homo dicito pontificibus, ubi crastina luce ad hanc ædem advenerint, eam a me consecratam esse, et habeto hujus testimonium certitudinis, lepræ tuæ mundationem. » Quæ simul atque esse elocutus, lepra in vicinum lapidem translata, quæ ad hunc usque diem, inquit Robertus Gaguinus, per summam admirationem visitur, leprosus omnino mundatus est. Quo miraculo attoniti præsules, dedicatione abstinuerunt. De Dagoberto hæc tenent.

Cæteri porro reges, qua honoribus, qua largitionibus egregie sunt æmulati : qui quidem in sancti Dionysii meritis tantum esse præsidii crediderunt, ut spe beate vitæ per ejus allegationem citius obtinendæ, in ejus templo voluerint tumulari : unde et idem templum pro communi regum mausoleo cœptum est deinceps usurpari. Sed inter alios, quanta Caroli Magni pietas in hoc genere, quanta modestia et animi demissio fuit? qui se ipsa Dionysii æde indignum reputans, satis sibi esse dixit, si ante ipsa ædis limina conderetur, itaque condi voluit. Qua tamen cum modestia certat vincitque, me judice, illa ejusdem in patronum suum pietas et devotio singularis qua donorum aliorum, quantilibet largitionibus non contentus, in templum sive ingressus, et depositus super aram sacram regali diademate, genibus humi flexis, palam et cunctis audientibus, regnum suum et Francorum coronam B. Dionysio obtulit ac devovit. « Domine sancte Dionysi (15), inquit, regio me 517 honore ego Franciæ spolio, ut vos de cætero ejus habeatis dominium. » Deinde altari quatuor aureos velut redemptionis pretium imposuit, hoc signo testans, et palam omnibus sciens, a nullo se Francorum regnum, nisi a Deo et a B. Dionysio obtinere. Quod non modo ipse fecit, sed aliis quoque post venturis regibus quotannis faciendum præscripsit. In expeditionem porro extra regnum abiturus, sive alia de causa exiturus, pro more habuit, ab eodem Dionysio facultatem exposcere, eique regnum commendare hac fere formula : « Domine sancte Dionysi, a vobis nunc abeundi facultatem peto, Franciamque vobis relinquo, ut illius secundum Deum curam ac tutelam suscipiatis. » Quod Caroli Magni exemplum ad posterum quoque transitit qui etiamnum iter aliquod magnum aggressuri, ad sanctorum martyrum corpora adeunt, et oblati super ara B. Dionysii muneribus, ac regni cura et protectione divi concedita, ab iisdem accipiunt discedendi facultatem. Ab eodem Dionysii honore et amore priscum illud dictum emanasse creditur, quod iisdem Francorum regibus lingua patria fuit in ore quam frequentissimum, *Mon Jove S. Denys* (16), hoc est : *Jupiter meus S. Dionysius*. Quasi dicerent : Jovem sibi habeant alii, mihi pro Jove erit sanctus Dionysius. Quod dictum usque a Clodoveo I derivatum ferunt, qui uxoris suæ Clothildis pietissimæ reginæ suam atque hortatu, tam ad suscipiendæ fidei Christianæ votum, quam ad sancti Dionysii cultum fuerit incitatus. Hæc enim cum eximia corporis forma et indole vere regia emerit, ea lege cum Clodoveo nuptias pepigerat, ut se Christianorum baptismum admissurum, et a Jove aliisque diis, nec diis, ad unum Deum, atque ad Christianam sacra transiendum promitteret. Quod tunc quidem promissum, sed a nuptiis celebratis diu prorogatum, necessitas tandem extorsit. Quintodecimo enim regni sui anno Alemannos bello aggressus, et ab eis pene oppressus, dum suos a fuga cohibere non valeret, tum demum arctis in rebus, et fidei suæ rediit in memoriam olim Clothildi datæ, et falsis diis non succurrentibus, uni vero Deo opt. max. baptismum et religionem vovit, si is a se quidem in hoc prælio staret, et domum victorem reduceret. Quo nuncupato voto, nova confesum incessente animum alacritate, demum dari signum classico jubet, et quam sibi proximam habebat, ad sui corporis munimentum, egregiam armis juventutem secum agens retro in hostes flectit. Nec mora fugiunt persecutores, vincuntur victores, rex Alemannorum cæditur, Alemannia subjugatur. Parta igitur tam memorabili victoria occurrit victori viro victrix Clothildis una cum S. Remigio; atque, ut multa paucis, rex Clodoveus voti reus instruitur, abluitur, insignis Christi cultor et sancti Dionysii cliens efficitur, jacetque deinceps cum suis diis Jupiter, et pro Jove Dionysius passim celebratur. Denique sive in iurejurando, sive in sermone alio, ubi antea Jupiter usurpari solitus erat, jam a Christianis regibus nihil fere aliud, nisi *Mon Jove S. Denys* resonat : donec annis labentibus, et Jove sensim in oblivionem abeunte, posteriores reges et principes alii deflexa nonnihil pronuntiatione, arbitrati *gaudium* et non *Joem* secunda illa voce enuntiare, cœperunt vulgo *Mon joye S. Denis*, id est *Gaudium meum S. Dionysius*, parva litterulæ unius commutatione, usurpare : præsertim quod ita Clodoveum ipsum Gallici idiomatis tum satis rudem, ut pote Francum, ita locutum esse existimarent : ac proinde plus auctoritatis regi et antiquitati, quam legibus grammaticis tribuendum contenderent : secundum quas alioqui, *Ma joye S. Denis* : recta concinnæque locutione fuisset efferendum. Denique quotiescunque insignis aliqua de hostibus parta fuisset victoria, hæc ferme erat exsultantis exercitus, hæc congratulantis populi publica acclamatio : *Mon joye S. Denys, Mon joye S. Denys* : quippe qui et victoriæ, et triumphos, et spolia uni secundum Deum accepta referrent Dionysio. Hinc et erepta hostibus signa atque vexilla, interdumque sua ipsorum arma, quibus fortiter prospereque depugnaverant, eidem velut sacro exercituum duci suspendebant. Sed nunc ad propositum revertamur.

Caroli Magni egregiam in Dionysium pietatem filius Ludovicus, qui Pius est cognominatus; et Ludovici, Carolus Calvus; et Caroli Calvi, ejus posterius sunt imitati. Nam de Ludovico quidem (17) testis est locuples ipsiusmet ad Hilduinum epistolæ, cui commemoratis tam in se quam in majores suos Dionysii beneficiis, conquiendorum ejusdem martyris librorum ac monumentorum omnium, sibi exhibendorum curam imponit : satis scilicet insinuans, aliquam se a fastidiosis regni negotiis animi remissionem in eorum lectione positurum. Adde quod Carolum Calvum illorum natu minimum, adhuc admodum parvulum eidem sancto, singulari cura atque (ut Ainoius loquitur [18]) « speciali traditione » commendavit. Qui proinde natu jam grandior, et regni potens, cultum sancti Dionysii velut patriam atque avitam hæreticitatem retinuit. Quare facta de subito Danorum in Franciæ regnum irruptione, cum hæeret inops consilii, aliis alio elabentibus, et urbem ipsam Parisios hosti prædam deserentibus, ipse ad sancti Dionysii monasterium, operam divinam imploraturus, cum exiguis copiis contendit : ubi quidem fixum habuit, vel diffidente populo, pro sanctorum martyrum reliquiis depugnare, et sanctum locum tueri, 518 si facultas aliqua daretur, resque postularet, in hostem irrupere, sicque laudabili corporis interitu, religionis ac fidei gloriam depasci. Sed ejus adventantis inexpectatam audaciam hostes declinaverunt : ipse vero his atque aliis defunctus periculis, sancti Dionysii templum magnis auxilii preventibus, et pretiosissimis donariis adornavit, quæ ad hoc usque tempus asservata visuntur (19). Inter quæ donaria

fuere Dominicæ crucis clavus, et spineæ Christi corona, et sancti senis Simeonis brachium. Item Carolus cum annos triginta regnasset, imperium est consecutus: quo biennium duntaxat perfunctus, Seleciæ medici, quem habebat charissimum, veneno, ut aiunt, interiit, et Vercellis urbe Italiæ tumulatus est: sed in sancti Dionysii ædem septennio post transferri voluit. Nam Archengerus cœnobita Dionysianus, et Alphonsus D. Quintini Viromandensis ædituus, se in templis suis pernoctantes ab ipso Carolo per quietem, de ejus corpore in martyrum ædem transferendo admonitos asseverarunt.

Nec fuit Ludovicus Crassus a majorum æmulanda in Dionysium veneratione degener. Siquidem irruente in Franciam Henrico II imperat., et urbi Rhemis extremum minitante exitum, interea dum miles scribitur, adit ipse ad sanctum Dionysium, regni tutorem invocat, ejus et sociorum corpora e latebris effert, venerationi exhibet: deinde assumpta ab altari flammula (20) vexillum hoc est sacrum et bellicum, Francis regibus in militia præferri solitum) Rhemos cum exercitu advolat. Cujus adventu et copiis territus imperator, confusione simul et mœrore et impatientia animum flagellantibus, mortis accelerata necessitate retrocessit, brevique postea, et quidem sine liberis, excessit, Ludovicus autem voti compos, dimisso exercitu, ad Dionysii cœnobium, Deo et martyribus gratias acturus rediit: quibus et egregia dona suspendit. Sed quod rege dignam pietatem in primis ostendit, hoc fuit; quod recondendis eorumdem SS. martyrum corporibus suos ipse humeros rex tantis supposuit.

Conjungamus tam pio regi conjugem suam multo pientissimam, cujus in sanctum Dionysium tanta pietas, et amor, et benevolentia fuit, ut locum martyrii ejus, sive Montem Martyrum, illustri cœnobio sacrarum virginum ornare, et nova quadam perpetuæ sanctimonie corona honorare voluerit. Nam ibi Adelaïs æterna digna memoria heroina, ut piis virginibus ordinis Sancti Benedicti egregium et tali cœtui accommodatum esset monasterium, quo se recipere identidem ad sacros suos amores atque delicias, hoc est, ad memoriam atque monumenta gloriosæ mortis sanctorum martyrum posset, institit apud maritum, pervicque, ut viris religiosus, qui locum illum prius inisidebat (erat enim prioratus, ut vocant, a cœnobio S. Martini de Campis dependens) aliquis alius attribueretur, quem ipsi volentes lubentesque in commutationem acciperent. Id igitur curatum diligenter, et factum: ac illi quidem abbatiam Sancti Dionysii de Carcere appellatam non inviti acceperunt. Virgines autem in Montem Martyrum triumphante ac voti sui potente Adelaidæ descendere. Exstant hujus commutationis litteræ a Petro Venerabili abbate Cluniacensi (21) (nam illius ea res intererat) anno Dominicæ Incarnationis millesimo centesimo tricesimo tertio datæ. Absolutis porro tum aliis ad habitationem ædificiis, tum ad preces et vota templi structuris, percommodum sane accidit, tam ad majorem regis ac reginæ lætitiarum atque exultationem, quam ad ipsius solemnitatis longe augustissimam et sanctissimam celebrationem, ut Eugenius III pontifex in Gallia diversaretur. Nam regis Christianissimi, et pientissimæ Adelaidis invitatu templum illud novum legitimis cæremoniis dedicavit, et sibi ad aram principem factenti, S. Bernardum abbatem Claravallensem pro diacono, Petrum Venerabilem præselem Cluniacensem pro subdiacono ministraturus assumpsit. Ac Bernardus quidem illam ipsam tunicam, qua tum sacris operatus erat, e tela argentea confectam, ejusdem monasterio munus reliquit. Quæ ibi sanctæ reginæ gaudia, qui plausus, qui triumphus, rebus omnibus tam e voto tanquam ex animi sententia confectis, fuerint, quis dicendo exprimat? Ex illo igitur itare frequenter ad beatum illum locum, nec unquam aspectu cultuque sanctæ illius terræ, quæ patroni sui Dionysii sociorumque martyrum sanguinem suxit, satiari. Denique post clarissimi mariti excessum cuncta illi palatia præ illo uno cœnobio sorduerunt: ibi viduitatem suam sacrare, ibi totam deinceps vitam exigere, ibi mori et sepeliri elegit.

Nec parentum virtutem in se desiderari passus est Ludovicus Junior: qui in terram sanctam parans expeditionem (annus erat salutis nostræ millesimus centesimus quadragessimus septimus) prorsusquam regno excederet, ad sancti Dionysii secunda post Pentecosten hebdomada accessit, a quo et opem et discedendi facultatem petiit: quo etiam in templo sacrum vexillum ex more regio perquam reverenter accepit. Quin et patris exemplum secutus, sacro B. Dionysii feretro, dum reconderetur, succollavit.

519 Philippum vero Augustum, hujus Ludovici Junioris filium, quis hic sine flagitio præterire possit? Hic enim multis parentum precibus post copiosam alterius sexus sobolem a Deo impetratus, et vix decimum quintum ingressus annum viveute et volente patre, regi gubernaculis admotus cum fuisset, confestim magna in Deum pietatis, magna in Dionysium venerationis specimina edere incipit. Anno igitur Domini millesimo centesimo nonagesimo, ipsa die sancti Joannis Baptistæ sacra (id quod diu ante præ se tulerat, et diutius cum animo suo volverat ac concupiverat) serio aggredi expeditionem in terram sanctam nunc instituens, in oppidum sancti Dionysii, eum invocaturus patronum et ducem præsidentemque belli, se contulit. Ibi vero coram sacris ejus et sociorum suorum Rustici et Eleutherii corporibus marmoreo in pavimento humiliter prostratus, ardentem ad Deum optimum maximum preces fundere, atque illi et beatæ Virgini, et hisce beatis martyribus atque omnibus sanctis suppliciter enixeque commendare: dein lacrymis perfusus a precatione surgere, et sportam baculumque peregrinationis, porrigente Guilielmo Rhemensi archiepiscopo, avunculo suo, apostolicæ sedis legato, cum magno pietatis sensu accipere; tum etiam bina vexilla egregie apparata, quæ supra sanctorum martyrum corpora fixa erant, suis manibus religere ac tollere: denique post expostulata a fratribus religiosus precationum subsidia, et post acceptam clavi Domini, et spineæ coronæ, et brachii sancti Simeonis (quas in eo cœnobio pretiosissimas servant reliquias) benedictionem abscedere, atque iter pro amplificanda religionis Christianæ gloria rex Christianissimus maturare. Perruptis proinde omnibus morarum et dilationum causis, anno proximo, ipsa sacri Paschatis vigilia pro muris Accous urbis totius Palæstinæ multo munitissima, Christianis eam obsidentibus, sed nihil admodum contra Saladini vires et loci propugnacula proficientibus, tanquam angelus Domini astitit, et dato suis animo sic oppugnare adorsus est, ut illi non expectato Francorum insultu (jam enim patefacta via erat) dedere se valentes, quam perire, has deditionis condiciones admiserint; ut veram Domini crucem, quam habebat Saladinus, redderent: ut omnes Christianos, quos in terris suis captivos detinebant, restituerent: ipsi vero salvis tantum corporibus sine armis ullis excederent. In gravem post hæc morbum Philippus cum incidisset, alique simul reditus causæ intercederent, in Franciam reversus, nihil habuit antiquius, quam ut confestim ad beatissimi Dionysii ædem orationis causa deproperaret: cui adventanti ejus cœnobii religiosi una cum abbate suo Hugone, « facta, ut Rigordi verbis utar (22), processione, » obviam ivere, eumque cum hymnis et laudibus in templum inducere. Rex autem ante sanctorum corpora humiliter prostratus, primo quidem quantas potuit maximas Deo beatisque martyribus, quorum ope tot ac tantis defunctus esset periculis, gratias egit: tum vero pallium sericum, amoris sui pignus, altari anathema imposuit. Verum quo testa-

tiorem suam faceret adversus Dionysium pietatem, quantumque in ejus apud Deum auctoritate spei atque fiducia reponeret, luculentius demonstraret, idem postea pristino monachorum Dionysianorum numero tricenos alios, qui perpetuo rem divinam pro se Deo exsolverent, copiis suppeditatis adjunxit (23). Hæc et alia in Dionysium officia cum cæteri Francorum reges observarint, tum principali cum modestia et pietate sanctus Ludovicus (24), qui ad iter Hierosolymitanum fidei propagandæ causa accinctus, ipsam quoque religiosorum Dionysiani cœnobia exedram ingressus, non modo præsulis, aut seniorum monachorum, sed juniorum quoque humiliora sedilia refugiens, locum in infimo eorum graduum, quibus ad abbatis thronum conscenditur, elegit: unde expeditis omnium religiosorum pro se et pro totius regni salute (quod beato Dionysio præcipue commendabat) sanctis precibus, et percepta clavi Dominici et spinæ corona benedictione, iter cum faustis omnium appreciationibus et acclamationibus aggressus est. Neque in morte quam in vita suam in Dionysium eximiam pietatem minus patefecit: siquidem deficiatibus jam corporis viribus, illam usitatæ ad beatum Dionysium precationis clausulam identidem repetere auditus est: *Tribue nobis, quæsumus, Domine, prospera mundi despiciere, et nulla ejus adversa formidare.* In ejusdem Dionysii templo, quod multis vivens aureis coronis et ornamentis decoraverat, atque ad sepulturam elegerat, est conditus. Hæc ad testificandam Christianissimorum regum in martyrem Dionysium pietatem cum abunde sint, cæteris, quæ multa conferri possent, supersedeo.

520 NOTATIONES.

(12) E codice ms. in S. Dionysii cœnobia apud Parisios.

(13-14) *Verum de templi consecratione*, etc. Templum sancti Dionysii in cœnobia ejusdem nominis, manu Christi Domini consecratum permulti auctores referunt. Exstat autem ejus rei narratio fuse descripta apud Vincentium Bellovacensem in *Speculo historiali*, lib. xxiii, cap. 36, et apud Robertum Gaguinum, lib. iii *Hist. Franc.*, in Dagoberto. Rem porro minime improbabilem confirmat similis consecratio a duobus summis pontificibus comprobata. De qua sic Carolus Sausseus libro *Annatum Ecclesiæ Aurelianensis*, numero duodecimo: « Credunt, inquit, Avenionenses, et hoc habet bulla Sixti IV papæ, et alia Joannis XXII ecclesiam cathedralis suam, quæ S. Mariæ de Donis nuncupatur, a beata Martha Domini nostri hospita fundatam, manu Dei consecratam existisse. » Meminit vero idem Sausseus, eodem loco dedicationis illius, de qua hic egimus. Sed et Albertus Crantzius libro primo Saxoniz. Accedit de tam sancta Dionysiani templi dedicatione, Guilelmi de Nangis, qui res sui temporis perscripsit, auctoritas. Is libro *De gestis sancti Ludovici*: « Anno, inquit, Domini millesimo ducentesimo vigesimo primo, regni Ludovici Franciæ quinto, Odo Clementis, abbas Sancti Dionysii in Francia, cœpit ex consilio regis Ludovici et reginæ matris ejus dominæ Blanchæ, aliorumque proborum virorum et religiosorum ecclesiam Beati Dionysii renovare; quod antea sine consilio non audebat facere, quia sciebat eandem ecclesiam dedicationis mysterium a Domino recepisse. » Et infra: « Anno Domini, inquit, millesimo ducentesimo quadragesimo tertio, regni Ludovici regis septimo decimo, ætatis vero suæ vicesimo octavo, sexto Kalendas Martii, in die festivitatis beati Matthiæ apostoli (quo die festum Dedicationis ecclesiæ Beati Dionysii Areopagitæ, factæ per Dominum, celebratur) peperit regi Ludovico filium diu optatum sibi desponsata venerabilis Margareta. » Sic dedicata fertur ecclesia Beatæ Mariæ Lakensis juxta Bruxellam. Cujus dedicationis a Domino factæ solemnissimam memoria celebratur Dominica in Albis, seu Octava Paschæ: de qua videri potest *Novale sanctorum Brabantiz*, et *Auctarium Arnoldi de Raisse* ad natales sanctorum Belgii per Molanum, ad 14 Aprilis. Mirabilis fuit ea quoque dedicatio, qua templum in honorem apostolorum Petri et Pauli ab Eduardo rege Anglorum sanctissimo exstructum, a sancto Petro apostolorum principe fuit dedicatum. De qua dedicatione vide ejuſdem sancti Eduardi regis et confessoris vitam ab Aelredo conscriptam tomo primo Surii. Nec dissimilis ea fuit, qua ædes apostolorum (quam S. Chendehildis Clodovei filia exstruxerat) divinitus, nec humana manu, consecrata prædicatur. Quam rem ita me

A morat Bernardus Odonius in *Gestis Hormisdæ pontificis*: « Per idem, inquit, tempus floruit Chendehildis filia Clodovei, virginitate pariter et pietate famosa. Hæc in prospectu civitatis Senonis cœnobia sub honore apostolorum construxit, multis ædificiis illud amplians, et prædiis locupletans. Quo profecti ad dedicandam basilicam cum sancto Eradio tunc Senonis præsule, vicinarum urbium præsules adfuere. Ubi dum in ecclesia pernoctarent, angelicas audierunt voces dulcissime concrepantes: facto autem mane respicientes altare, viderunt in quatuor angulis, et in medio marmoris, signacula crucis decenter impressa, stupentesque proinde non sunt ausi ulterius consecrare locum, quem cernebant divinitus consecratum. » Hæc ille: quæ et a Roberto Cenale laudantur, lib. 1 *De re Gallica*, perioche 12.

(15) *Domine sancte Dionysi*, etc. Hæc desumpta sunt ex antiquissima Historia manuscripta, sive ex Caroli Magni constitutione illic inserta, quam ex parte refert Belloforestius in *Cosmographia* sua, ubi de oppido Sancti Dionysii agit. Sic est initium: « Præcepit etiam imperator, ut omnes Franciæ reges et episcopi præsentis et futuri, pastori ejusdem ecclesiæ essent obedientes in Christo, » etc.

(16) *Mon Jove Sainct Denys*. De hac bellica acclamatione ita Robertus Cenalis, lib. 1 *De re Gallica*, perioche 12: « Vides, ut externo etiam testimonio, Gallofrancorum comprobetur æterna memoria, Clodovei armis strenue comparata? Vicit quidem Clodoveus, sed supra communem hominis captum, divino potius auxilio, quam humano consilio. Cum enim in pendenti æquilibrio inter utrumque volaret exercitum dubiis victoria pennis, essentque plurimi a parte nostra catholici milites, statim audita acclamatione ex ore principis, *Sainct Denis, mon Jove*, resumptis, qui pene interciderant animis, in partem catholicorum inclinare cœpit. Est autem hujus tessera hæc interpretatio: illum in meum Jovem Deumque summum recipio hac publica professione, quem vobis Gallicæ gentis catholicis sanctus Dionysius a multis inde et diebus et annis evangelizavit. Quæ professio Clodoveo de ferocissimis hostibus victoriam peperit. Sunt qui ita interpretentur: Meus auxiliator et patronus Dionysius. Quem vos catholici milites Galliarum apostolum agnoscitis, hunc ego vobiscum communem patronum lubens recipio. Legendum itaque est, *Sainct Denys, mon Jove*, non *Sainct Denys mont-joye*. Auctorem, inquit, habeo (si quis mihi diffidit) in hac re Hubertum Thomam Leodium, de Tungrorum et Eburonum origine ita disserentem: Apparet in excelsa rupe mons Jovis, arx ita nominata, et a Romanis nimirum constructa, quæ quidem hoc loco me, ut admovent Gallis male intellectam regum suorum ac

clamationem, dum praelia ineunt, *Mon ioye saint Denys*, declarem, quam protulisse fertur is rex, qui primus inter Francos Christianæ religioni nomen dedit, et quam posteri reges in animandis suis ad fortiter præliandum usurparunt et utuntur. Interpretantur autem: *Meum gaudium, S. Dionysius*: quod non ita sese habere vel feminæ Gallice animadvertere deberent, cum eorum lingua, *joye*, id est *gaudium*, non masculini aut neutri, sed feminini sit generis, et dicendum fuerat: *Mon Joye, saint Denys*. Non igitur *joye*, hic *gaudium* significat, sed *Jovem*, quem Galli *Jove* appellabant: proptereaque 521 Clodoveus inclinata suorum acie, cum invocando Jovem non profecerat, ad Deum Christianorum, quem per Galliam Dionysius, sive Areopagita ille, sive alius, annuntiaverat, conversus ad suos, qui magna ex parte Christiani erant, exclamavit: *Sistite, viri, gradum, et fortiter pugnate: Mon Jove, saint Denys*, id est, meus Jupiter sanctus Dionysius erit. Hoc est enim: Deum, relicto Jove, colam, quem Dionysius prædicavit, et vos adoratis. Quo audito Galli Christiani alacres in pugnam reversi, hostes fuderunt, et Clodoveus a divo Rhemigio sancto baptismatis lavacro ablatus est. Postmodum reges hanc vocem usurpare volentes, pro *Jove, ioye*, pronuntiant, re non bene considerata. Quod autem verum sit Gallos *Jovem*, sive *joye* appellasse, inde deprehendo, quod idem ipsi Jovios hodie *joye* appellant. Sunt autem Jovii, lapilli, quos peregrinantes per vias in cumulos conjiciunt, ut sint recti itineris indices, quales multos per Galliam divum Jacobum petentes ubique videmus, quos Galli *Mont-joye* vocant. Est et in Eburonibus olim, nunc Juliacensi duci parens arx, in Ardenna silva (qua parte Eylelt appellatur) mons Jovis dicta *Mont-joye*, ut hoc quoque adnotarim. » Hactenus ea de acclamatione cum Huberto Thoma Robertus Cenalis. Sunt alii, qui arbitrentur, in istis acclamationibus scribendum esse, olimque scriptum esse *Mont joye*, non autem *Mon-Jove*, neque *mon joye*: quibus *mont-joye* nihil est aliud quam *cumulus gaudiorum*. Itaque *mont-joye saint Denys* non aliud interpretantur, quam sanctum Dionysium ingentis gaudii conciliatorem esse, seu liberando ipsos ab hostibus, seu impertienda victoria, seu alia prægrandi felicitate procuranda. Quæ sententia cum sit probabilis, tum etiam ad eosdem S. Dionysii laudem cumulos non parum facit.

(17) *Nam de Ludovico quidem*, etc. De pietate Ludovici Pii regis et imperatoris, exstat epistola ejus ad Hilduinum, edita simul cum Hilduini Areopagitici, a Mattheo Galeno Westcappellio Colonizæ excusis anno 1563.

(18) Aimoinus l. 1 *Miraculorum S. Germani*, cap. 1.

(19) Robertus Gaguius l. v *His. Francorum*, cap. 1; Rigordus *De gestis Philippi Augusti*.

(20) *Assumpta ab altari flammula*. Dicam de hac flammula, sive auriflamma, quæ apud rerum Gallicarum scriptores, tam Gallicos quam Latinos, reperi digna literis:

1. Auriflamma (quæ Gallice *Oriflamme* vulgo dicitur) vexillum fuit sacrum et militare, quadratum, e rubro ac flammanti serico, regibus Galliz ad bella et peregrinationes precedentibus præferri solitum. De quo Joannes Villaneus lib. xii *Historiz* ita scribit: « Philippus VI eduxit e templo divi Dionysii vexillum ex auro et flamma, quod educi inde non solet, nisi pro summis regis regniq. necessitatibus, idque ex auro et purpura compositum est. » Ubi per *aurum* intellige limbos aureos; per *flammam* seu *purpuram*, flammæ seu purpurei coloris pannum sericum, ut infra e Gaguieno clarescet, num. 7. Quadratum porro fuisse, ac nihil auri nisi in limbis habuisse, inde colligi videtur, quod Brito Aruoricus scribat illud simile fuisse illis vexillis, quibus uti Ecclesia solet in publicis supplicationi-

bus seu litanis: illa autem sunt quadrata. Aurum item in limbis duntaxat exstitisse, illis indicat verbis, ubi simplex et e simplici materia (quam *cedatum* vocal) fuisse scribit in his versibus lib. 11 *Philippiados*:

*Ast satis est regi, tenuis crisyate per auras
Vexillum simplex, cedato simplice textum,
Splendoria rubei: Litanis qualiter uti
Ecclesiæ solet certis ex more diebus.*

Posterioribus versus Latiniores reddidit Massonus libro tertio *Annalium*, legendo et scribendo sic:

. quali celebri *Litania*
Utitur in certis Ecclesia sancta diebus.

2. Dicta est *auriflamma*, quod ex auro constans et purpura, aurearum instar flammularum rutilaret. Unde Guillelmus Brito supra vocat *splendoris rubei*. Appellatur etiam *vexillum*, seu *standalium*, seu *standartum S. Dionysii*, postremis duabus vocibus e Gallico *estandard* efformatis.

Notandum vero *baculum peregrinationis* non esse quod aliqui existimarunt, eundem cum *auriflamma*; quod e Sugerio et Rigordo veteribus rerum Gallicarum scriptoribus patet: quorum ille in *Vita Ludovici* ita de illo: « Venit rex, ut moris est, ad ecclesiam. Sancti Dionysii, a martyribus licentiam accepturus: et ibi post celebrationem missarum, baculum peregrinationis, et vexillum B. Dionysii (quod *oriflamme* Gallice dicitur) valde reverenter accepit. » Hic autem in libro *De gestis Philippi Augusti* Francorum regis, ad annum Domini millesimum centesimum nonagesimum, ita de eodem Philippo: « Tandem in lacrymis ab oratione surgens, sportam et baculum peregrinationis de manu Guillelmi Remensis archiepiscopi, avunculi sui, apostolicæ sedis legati, devotissime ibidem accepit: demde desuper corpora sanctorum, duo standalia, decenter insignita, pro memoria sanctorum martyrum, et tutela contra inimicos crucis pugnaturus propriis manibus accepit. » Ita ille. Ubi manifeste distinguit baculum peregrinationis a standaliis seu vexillis, quorum unum erat *auriflamma*; alterum, signum regale, quod utrumque nominat Brito infra num. 6.

3. *Cœlitus* in terram delata creditur, ut quemadmodum Constantino Magno Labarum, sic Francorum regibus *Auriflamma* signum esset victoriæ. Hinc *flammulam victoriosam* appellat Jacobus Meyerus lib. xii *Annalium Flandriæ*: « Flammulam illam victoriosam gessit eo die, inquit, Milo Noerius, qui non diu post fuit in humanis. » Eandem Stephanus Forcatulus appellat *vexillum cœleste*, lib. vi *De Gallorum imperio*, ubi sic scribit: « Nihil omnino Francos jam pietatis studiosos magis inflammavit, quam vexillum cœleste, purpureum, aureo licio variatum. Parcarum manu textum putares ad terrorem hostium nominis Christiani Francique, sparsis liliis similiter lectis ex hortis cœlestibus, albicante circa medium cruce, non modo propter argenteum colorem signis militaribus familiare, præ cæteris (quoniam, ut putat Plinius, longissime fulget), sed peculiariter a Gallis receptum in sacris et cæremoniis. » Sed ille: « Sunt qui hoc cœleste beneficium Carolo Magno collatum fuisse contendunt. » Inquit Gaguius libro primo *Historiz Francorum*. Verum alii retro usque ad Clodoveum primum e Francis regibus Christianum, *auriflamme* originem referunt: idque velut certa ad posteriores traditione fluxisse a majoribus credunt. Inde sunt aurei isti versus Ronsarci, *Franciados* lib. iv:

522 *Veis tu Clovis, grand honneur des Troyens ?
Qui le premier abhorrant les payens,
Et des Gentils les menteuses escoles,
Pour suivre Christ, laissera les idoles,
Donnant baptesme aux François desvoyez.
Et lors du ciel luy seront envoyez,
Un oriflamme, es, endart pour ta crainte*

*De sex haineux, et l'ampoule tressaincte.
Huile sacrée, onction de tes rois?
Son escusson deshonoré de trois
Crapaux bouffis, des lis pour sa vieille peinture.
Prendra des lis à la blanche teinture,
Present du ciel Dieu qui le choisira,
D'honneur, de force, et de bien l'emplira.*

Ad Clodoveum refert et Stephanus Forcatulus libro supra citato. Sed de bufonibus, antiquis Francorum gentilium insignibus, valde inficiatur: et ego una. Magis enim placet derivatam fabulæ originem a Gallorum sacrificiis, *bufonia* appellatis. Nam Græce *βυφόνια* dicebantur sacra, in quibus boves taurive mactabantur. Ritus porro talium sacrificiorum apud Gallos solemnium ita describit Plinius lib. xvi *Historiæ nat.*, cap. 44: « Sacrificiis epuli-que rite sub arbore præparatis, duos adiuvent candidi coloris tauros, quorum cornua tunc primum vinciantur: sacerdos candida veste cultus arborem scandit, falce aurea demetit, candido id excipitur sago: tum deinde victimas immolant, precantes ut suum donum Deus prosperum faciat his quibus dederit. Fecunditatem eo potò dari cui-cunque animal sterili arbitrantur, contraque venena omnia esse remedio. Tanta gentium in rebus frivolis plerumque religio est. » Sic ibi. Exstat et Badii Ascensi carmen de insignibus Franciæ, hoc est de liliis, auriflamma, et sacro chrismate, quæ vocat *cælica dona* in his versibus:

..... at nobis dona,
*Et pia Francorum placeant insignia regum;
Aurea cælesti primum sufflata colore
Lilia, Cæsaris olim jam credita servis:
Auriflamma dehinc veterum victoria regum:
Tum sacrum nitidis allatum chrisma columbis.*

Cui paria sentit Stephanus Forcatulus lib. vi *De Gallorum imperio*: « Tria, inquit, pignora de cælo missa imperii Gallici sempiterna: scutum liliatum, phiala odorosa, et vexillum splendidum, purpuram ætheream conflens pro certo. Nihil vero moramur incredulos etscurras, qui sorte humana, non divino consilio, regna instituti arbitrantur. »

4. Asservabatur auriflamma in ipsa urbe et cœnobio Sancti Dionysii, et magnis cum cæremoniis ab ara ejusdem sancti, per manus abbatis, a rege ad periculosam militiam aut longam peregrinationem accincto, assumebatur, et cum magnis item a reduce ibidem restituebatur. Jacobus Meyerus lib. xiii *Annalium Flandriæ*: « Flammulam, inquit, (quod non nisi extremo discrimine solitum) ex penitentialibus Dionysiaci cœnobii deprompta, Petro Vallerio fortissimo viro, tradita. »

Ejus vexilli utendi præcipua tempora indicat brevis Forcatulus, loco supra citato: « Vexillum, inquit, Gallis cœlitus missum secundos bellorum eventus vel præstitit, vel ornavit: maxime contra Turcas et Sarracenos. Nec ullo libentius usus narratur Carolus Magnus in sacris bellis, non ullo felicis. Illud quoque præferri jussit Philippus Augustus Jerosolyma debellatum tenens cum Richardo Anglorum rege, sumpsitque ex æde Dionysiana: sicut postea divus Ludovicus Libyam petens. Plane Carolus VI etiam adversus Anglos sibi profuturum putavit idem vexillum Vido Trimolio creditum: quod auriflammæ nuncupabatur, nimirum a colore. » Sic ille.

5. Acceptam in manus auriflammam dabat rex gestandam comiti Vilcassino, cui hic honos jure debitus erat, et cujus comitatus a Sancto Dionysio in feudum acceptus erat. Vide Sugerium in *Vita sancti Ludovici Crassi* Francorum regis, et Franciscum Belloforestium libro tertio *Historiæ*, capite quadragesimo primo, ubi comes Vilcassinus Gallice *come de Vexin* appellatur.

De ea cæremonia sic brevis Papirius Massonus lib. iii *Annalium Franciæ*: « Crassus anno millesimo centesimo vigesimo quarto, publicis tabulis

A (quæ supersunt) agnoscit comitatum Vilcassinum esse in clientela et jurisdictione Dionysii, Rustici et Eleutherii martyrum: et comites Vilcassinus retroactis temporibus jus habuisse ferendæ in bellis flammulæ. Idem Crassus devolutò ad se comitatu, eo bello, quod adversus Henricum Cæsarem acerrimum parabatur, flammulam, non ut rex, sed ut comes, a præfecto illius monasterii alacriter suscepit. »

6. Antecedebat auriflamma in præliis alia omnia vexilla, etiam regium; nec pugnabatur, nisi præcessisset, excepta ob subitos hostium incursus necessitate. De qua re exstat insignis locus apud Rigordum ad annum Domini millesimum ducentesimum decimum quintum: « Othone, inquit, imperatore ex insperato copias regis Philippi invadente, clamatur ubique per campos: Arma! arma, viri! clangunt tubæ; revertuntur cohortes, quæ jam pontem transierat: revocatur vexillum S. Dionysii, quod omnes præcedere in bello debebat, nec satis propere revertitur, unde nec expectatur. » Et paulo inferius: « Interea adveniunt legiones, quæ fere usque ad hospitia processerant, et vexillum B. Dionysii, et accurrunt quantocius ad aciem regis, ubi videbant signum regale, vexillum scilicet floribus liliis distinctum, quod ferebat die illo Galo de Montiniaco miles fortissimus, sed non dives. » De eodem ita Guillelmus Brito lib. ii *Philippidos* initio:

*Quod cum flamma habeat vulgariter aurea nomen,
Omnibus in bellis hæbet omnia signa præire:
Quod regi præstare solet Dionysicus abbas:
Ad bellum quoties sumptis projicitur armis.
Ante lumen regem signum regale tenebat
Montiniacensis, vir fortis corpore, Galo.*

In quorum auctorum verbis est duo vexilla distinguere: unum B. Dionysii, sive auriflammam; alterum ipsius regis quod *signum regale* appellatur.

7. Amissa fuit auriflamma (ut auctor est Belloforestius in Descriptione oppidi Sancti Dionysii) in prælio contra Flandros commissio. De eadem auriflamma, ejusque amissione ita Gaguinus libro i *Historiæ Francorum*, in Clodoveo: « Traditum quoque est pannum sericeum, rubrum, instar signi militaris quadratum, miro fulgore splendens, 523 divinitus esse exceptum; quo in expeditionibus contra fidei Christianæ hostes pro signo Franci reges uterentur: huicque vexillo nomen auriflamma hactenus permansisse, diuque a Dionysianis cœnobitis asservatum esse: sed abutentibus signo adversus Christicolæ regibus, illud evanuisse: alterum tamen non dissimili forma instauratum esse, quod ab episcopis et loci abbate consecratum inter sacra asservata. » Denique amissa creditur auriflamma ad montem Pabulanum, qui mons inter Duacum et insulas Gallo-Flandriæ urbes hodieque illustris est. Commissam inibi pugnam anno Domini millesimo trecentesimo tertio inter Francos et Flandros præserte et fortiter dimicante Philippo Pulchro, Francorum rege, describit Jacobus Meyerus lib. x *Annalium Flandriæ*. Quo in prælio et regem ipsum fuisse vulneratum, et flammulam a Flandris discissam ac laniatam, et Ausclium Cherosium ejus gestatorem interceptum, memorat.

Negat tamen Dubleus recess scriptor lib. i *Historiæ suæ*, cap. 41, amissam esse: imò se illam vidisse assertit. Verum ego substitutam eam vidisse magis crediderim, quam illam veterem et primam, de qua nimis constat ex ipsismet Gallis scriptoribus esse deperditam.

8. In hujus flammulæ sive auriflammæ locum, alia quam similima vexilla deinceps fuerunt substituta, ut ex isdem Gallorum ac Flandrorum historiis discimus.

9. Ad auriflammæ, seu veteris seu novorum, benedictionem, hæc reperitur solita adhiberi precatio: « Inclina, Domine, aurem tuam ad preces humilitatis nostræ, et per interventum B. Michaelis ar-

changeli tui, omniumque caelestium virtutum, sed et beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii omniumque sanctorum tuorum, praesta nobis auxilium dexteræ tuæ: ut sicut benedixisti Abraham adversus quinque reges triumphantem, atque Davidem in tui nominis laude triumphales congressus exercentem; ita benedicere et sanctificare digneris hoc vexillum, quod ob defensionem regni et sanctæ Ecclesiæ contra hostilem rabiem defertur; quatenus in nomine tuo fideles et defensores populi

Dei illud consequentes, per virtutem sanctæ crucis, triumphum et victoriam se ex hostibus acquisisse latentur. » E monumentis cœnobii Dionysiani apud Lutetiam.

(21) Vide in Bibliotheca Cluniacensi privilegia pontificum monasterio Cluniacensi concessa.

(22) Rigordus l. *De gestis Philippi*, anno Domini 1191.

(23) Gaguinus l. vi *Hist. Franc.*

(24) Guillelmus Nangus, in *Gestis S. Ludovici*.

CAPUT XXVII.

Aliorum partim sanctorum, partim genere illustrium adversus beatum Dionysium honores.

Præter illorum, quos supra laudavimus, pietatem honoresque adversus sanctum Dionysium, multi quoque alii partim cultus frequentia et sinceritate, partim templorum, cœnobiorum, aliorumve ædificiorum extructione eundem sibi patronum fautoremque fecerunt. In quibus primas sane sibi vindicat B. Genovefa virgo sanctissima, quæ ducentis ferme annis ante regem Dagobertum, vicum Catulliacensem ex amore et honore sancti Dionysii frequentissime celebravit, inibi quæ illam ipsam ædem, in quam tanto postea Dagobertus patris iram fugiens, ut ante memoravi, velut in asilum confugit, non jam facultatibus suis, tametsi illis quoque, quam precibus et miraculis condidit. Quæ enim ad templum tali loco et tempore ædificandum maxime desiderabatur, ea ubi rependienda essent, precando didicit, et ipsis operarum necessitatibus miracula patrando subvenit.

Jungatur S. Genovefæ beata Birgitta, virginis Gallicanæ vidua Germanica, etsi ævo quidem admodum disjuncta (inter utramque enim haud minus quam novem sæcula interfuerunt), pietatis tamen ardore et colendi Dionysii studio prope par ac gemina. Quippe quæ beatum martyrem tam frequenter ac tam ferventer voto et precibus adierit et lacessiverit, ut non raro qua visis caelestibus, qua opportunis solatiis ab eodem ipsam visitante affici meruerit. Et flagrante quidem inter reges Philippum Valesium Gallicæ, et Eduardum Angliæ, quam acerrimo bello vidit inter precandum Gallicæ patronum Dionysium super afflictio regni statu, Reginæ cœli supplicentem, et auxilium Francis implorantem (25). Alias item cum e peregrinatione ad sancti Jacobi Compostellani suscepta cum marito simul reverteretur, isque Atrebatu in morbum incidisset, ex quo illa non mediocrem animo participaverat mororem, gratissimam a suo patrono Dionysio consolationem percepit. Precanti enim apparens eum se esse dixit, qui ab urbe Roma Evangelii profereudi causa in Franciam venisset; et quia singulari ab ea diligeretur affectu, hinc se ejus curam habiturum, semperque præsto adfuturum; et addidit promisso eundem, brevi consecutorum mariti valetudinem. Quæ et paulo post est consecuta. Denique alias sæpius eundem habere visitatorem merita est et consolatorem.

His accenseri merito debent sanctus Swibertus Frisonum apostolus (26) et B. Notgerus Eburonium episcopus: quorum ille, relicto natali solo, et stirpis nobilitate Christo substrata (Anglus enim erat, et illustri e familia oriundus), cum a sancto Willfrido Merciorum præsule creatus antistes, ad Frisones Germanosque fide imbuendos missus esset, nihilque haberet antiquius, quam ut vanas eorum superstitiones in veram unius Dei religionem, et profana deorum fama in divotum sacra templa commutaret, tum magni Dionysii toto Occidente notissimi, et sibi in primis charissimi haud immemor, templum ejus honori sub annum salutis nostræ sexcentimum nonagesimum in oppido Hoernaer consecravit. Alter vero multorum Leodii templorum ædificator, unum quoque in honorem et cultum B. Dionysii construxit, cui et canonicorum adjunxit collegium: qui primo quidem viginti, et procedente vero tempore (ut loquitur et testatur Anselmus) decem additis, in tricenarium profecerunt numerum.

Sanctæ vero Edithæ pietas meritissime inter hos sanctos sibi locum facit. Fuit hæc virgo Edgari regis filia, et Eduardi regis et martyris soror, et post patris quidem ac fratris excessum (nisi constanter recusasset) gentis suæ regina: quæ contempto regno et mundo, dum tota viam insistit pietatis, templum in honorem D. Dionysii patroni sui sub annum Domini nongentesimum octogesimum quartum condidit, et requietis suæ locum certo mentis prasagio appellavit. Nam in eodem templo, quod vivens crebro frequentarat, a S. Dunstano, qui illud ejus invitatu dedicaverat, sepulta est. Qui Dunstanus cum in ipsa dedicatione eam virginem observasset pollicem dexterum identidem ad efformandum in fronte sua crucis signum extendere, facto delectatus apprehendit ejus dexteram, et dixit: « Nunquam putrescat hic digitus. » Qui proinde mansit imputribilis. Nam tredecim ipsis annis a suo decessu apparuit eadem sancta virgo beata Dunstano, et de corporis elevatione commouit, addito veritatis signo, quod præter ea membra quibus olim in puellari viate abusa fuerat (oculorum scilicet, manuum et pedum) totum reliquum corpus incorruptum inveniretur. Adjunxit etiam de pollice his verbis: « Pollicem quoque dextræ manus, quo mihi assidue crucis signum impressi, illæsum videbis, ut appareat clementia Domini in parte servata, et paterna castigatio in parte desumpta. » Denique, ut S. Dionysii cultum olim, dum viveret egregie promoverat, ita illius mundo defunctæ venerationem, quadam remunerationis vice idem Dionysius Dunstano antistiti apparens, et sacrum virginis corpus in lucem exponi et coli præcipiens, caelesti auctoritate promovit. Adeo exhibitus sanctis cultus in eos, qui exhibuerint, non sine ingenti fenore solet recipiari.

Facit porro candidissimus ille puritatis et pietatis anglicanæ flos, beatissima Editha, uti et aliorum Anglorum seu regum seu principum S. Dionysii amantissimorum, et sacro ejus honori devotissimorum mihi refricetur ac redeat læta memoria: nec tui, o beatissime Eduarde rex et confessor, ulla possim ratione oblivisci. Haud enim scio, an quidquam aliquando tulerit terra Anglia nomine tuo vel majus vel sanctius, sed simul et conjunctim gloriæ S. Dionysii celebrandæ et tutandæ devotium. Nam cum præter solitam in sancta regni tui loca et indigetes tuos liberalitatem ac munificentiam, Dionysii quoque, licet peregrini, memor esses, ac prædivitem ei villam plurimisque abundantem commodis elargiri, ita fere dicebas, ita scribebas: « Ego Eduardus rex Anglorum, cum essem in pace, in gloria regni mei, pro salute animæ meæ patrūque meorum qui ante me regnaverunt, cum consulto et decreto primatum fideliumque meorum, dedi S. Dionysio (qui celebris memoriæ apud nos quidem nominatur, apud Francos autem et

colitur et habetur) villam quamdam nominatam Teintuna in territorio et comitatu urbis quæ Oxenaforda dicitur, cum omnibus appendicibus ejus, id est terris, silvis, pascuis, aquis, pratis, cultis et incultis. Sit autem terra hæc immunis et libera ab omni negotio, excepta expeditione, et pontis vel arcis instauratione. Quod si quæ violaverint, sit pars eorum, decreto Dei et meo, omniumque episcoporum (quorum nomina hic habentur) cum Juda traditore, cum Dathan et Abiron, in ignem æternum, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur; nisi reatum suum coram Deo et sancto Dionysio emendaverint. Anno Dominicæ Incarnationis millesimo quingentesimo nono. » etc. His litteris regis donationis subscripserant nomina sua, primo rex et regina, deinde duo archiepiscopi, tum episcopi sex, postea duces quinque, deinceps et alii.

Sed hæc studio brevitatis omitto, et ab Anglorum pietate, de qua et inferius sermo mihi necessario instituendus est, in Franciam pedem refero. Vocat enim ad se, quem hactenus omisi, S. Eligius, et in S. Dionysii honore spectari artem suam petit. Cui sane inter ævi illius aurifices facile principi, et in opus quod ad B. Dionysii spectabat ornamentum, toto quod aiunt, animo et corpore incumbenti, haud mediocris laus debetur: imo et Noviomensis episcopatus, qui post divinitus ei tributus est, ut pars forte, aliqua præmii, procuratore apud Deum Dionysio, felici sorte obtigit. Nam longe nobilissimum eidem suo et omnis Gallix patrono in civitate Parisiensi condidit mausoleum, cui et tectum auro gemmisque opere mirifico incrustatum superposuit. Quo quidem in opere tametsi regis Dagoberti liberalitas ac munificentia præclare respendit, tamen omne auri gemmarumque pretium infra artis ac industriæ æstimationem fuit (27). « Tantum enim illic (ut S. Audoeni verbis utar) suppeditante rege suam exercuit industriam, atque ita suum declaravit ingenium et artificium, ut pene singulare sit in Galliis ornamentum, et in magna omnium admiratione usque in hodiernum diem. »

525 Liceat mihi in horum coronam sanctorum, qui S. Dionysii gloriæ et honori studuerunt, aut sacra illa loca coluerunt, etiam S. Ignatii societatis Jesu Deo duce auctorem atque fundatorem includere. Is enim Parisiis cum studeret, et nonnullis sibi adjunctis sociis totus ad res magnas ac divinas aspiraret, tandem anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quarto, cum instituenda formandaque perfectioris vitæ initia, et quedam velut semina futuræ societatis facienda concepisset animo, non alium ad hæc beata principia commodiorem aut sanctiorem locum esse judicavit, quam vicinum Parisiis montem Martyrum, hoc est montem illum S. Dionysii et aliorum martyrum cruore consecratum: illuc proinde solenni Assumptæ Virginis die (quam præcipuam sibi apud Deum patronam cuncti asciverant) communitè adeundum censuerunt, ibi tantam celebritatem qua possent pietate exigendam, ibi eorum quæ ad Dei gratiam et fratrum salutem conceperant vota nuncupanda. Et summa quidem votorum hæc fuit: Primum, ut remisso fluxis vanisque voluptatibus nuntio, integram illibatamque in perpetuum amplexarentur castitatem. Dein, ut quod ejus fieri posset, paupertatis semita graderentur, eamque, excepto tam studiorum (quæ aliqui necdum absolverant) quam destinatæ ad sacra Jerosolymorum loca peregrinationis tempore gnæviter sectarentur: ne quidquam omnino pro augustissimi sacrificii celebratione quovis prætextu admitterent. Præterea, ut in Palestinam ad gentis ejus salutem (si quidem pateret aditus et permitteretur) certo tempore constituto simul navigarent; sin minus, ad summum pontificem adirent, atque ad ejus prostrati genua totos se ad fructum animarum ex ipsius nutu arbitrioque dedicarent. Quæ vota duobus quoque annis consequentibus eodem die, et loco, et ritu renovarent. Quis autem dubitet quin ille Galliarum apostolus, ille instructor gentium, ille ab Oriente ad Occidentem peregrinus, cum in sui martyrii loco exiguam illam coronam videret sua per vestigia incedere meditante, ac se fratrum suorum in longinquis terris degentium saluti devotentem; quis, inquam, dubitet, quin ille verus honoris Dei amator et æmulator multum caloribus multumque roboris devotæ illis novorum athletarum coronæ, et ad promittenda et ad præstanda tanta molimina, suis apud omnium gratiarum fontem precationibus impetravit?

Addamus horum divorum numero illustres regia dignitate personas; sive Adelaidem Roberti Francorum regis matrem, egregia sanctitate feminam; sive Henricum III Angliæ regem præclara virum pietate: de quorum altera Helgaudus Floriacensis (28), post cœnobiorum ab ea exstructorum recensionem, ita subdit: « Speciali autem suo post Dominum amicorum amico, beato videlicet Dionysio, casulam miro itidem opere factam contulit, quod opus vocatur orbis terrarum illi Caroli Calvi dissimilimum. Sperabat enim se Deo fidelis regina partem habituram cum eo cui promiserat Deus sermone non casso (29), impetratorum pro quibuscumque petiisset. Etenim universa progenies famulam se tanti martyris in omni opere proclamabat. » De altero autem ita Nangius (30): « Anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono Hénricus rex Angliæ venit in Franciam, exceptusque est Parisiis a S. Ludovico: postmodum B. Dionysium visitare cupiens, discessit Parisiis, et ad ecclesiam B. Dionysii venit cum magna devotione et reverentia, menseque et eo amplius ibi commoratus, conventui cappam auream et scyphum magni ponderis contulit. » Nec inhonoratum innotatumve S. Dionysium reliquit Philippus II Hispaniarum rex; qui obtento a rege Franciæ S. Eugenii primi antistitis Toletani (quod diu multumque postulaverat) sacro corpore, in tanti memoriam beneficii, et simul quod idem Eugenius, Dionysii Areopagitæ discipulus, ab eo in Hispaniam missus esset, eidem martyri Dionysio argenteam lampadem magnitudine et artificio spectabilem donum misit. Istis, quæ in hoc genere præcipua (31) sunt, cursim delibatis, cætera transiliens, ad mirabiliora Dionysianæ virtutis signa depropero.

NOTATIONES.

(25) In *Revel. extrav.*, c. 92, et in *Vita ejus* tomo A *Vita S. Dionysii*, ubi hæc verba: *Dilectio et benignitas quam habes, semper, pro quocunque petieris, impetrabit.* Refert eadem verba Guilielmus Nangius in *Vita S. Ludovici*. Similem a Domino promissionem preces S. Viti martyris subsecutam esse, scribit Witichindus lib. II *Gestorum Saxoniorum*: « Hanc vocem, inquit, subsecuta est sponsio divinx promissionis rata et firma esse omnia quæ rogasset. » De Gertrude I. *Insinuationum*, cap. 25.

(26) S. Marcellinus presbyter in *Vita S. Swiberti*, c. 11, tomo II Surii.

(27) Apud Surium, tomo VI *Vitarum*.

(28) Helgaudus in *Vita Roberti regis Francorum*.

(29) Cui promiserat Deus sermone non casso. Promississe Deum opem omnibus pro quibus supplicasset S. Dionysius, præter Helgaudum Floriacensem hic laudatum, etiam testatus est Hilduinus in

(30) Cui promiserat Deus sermone non casso. Promississe Deum opem omnibus pro quibus supplicasset S. Dionysius, præter Helgaudum Floriacensem hic laudatum, etiam testatus est Hilduinus in

cessurum. Dixit etiam S. Dominicus, ille Domini-
canæ fundator et pater familiæ, atque adeo præ se
tulit, ac rebus ipsis ostendit, nihil se unquam a
Domino poposcisse quin impetraverit. Ac ne cui
nimis hæc mira videantur, ipsum divini Psalmistæ
audierundum est testimonium Psal. cxliv, 19: *Volun-
tatem 526 timentium se faciet, et deprecationem
eorum exaudiet, et salvos faciet eos.* Quin et nostra
prope ætate S. Theresia Carmelitarum discalceato-
rum mater, sibi esse a Domino revelatum dixit,
neminem quidquam in nomine B. Petri Alcantaræ
a Deo petiturum, quin esset impetraturus; ac se
quidem multis in rebus promissi hujus expertam
veritatem. Vide Vitam ejus ab ipsamet scriptam. c. 24.

(30) Guiliel. de Nangis l. *De gestis S. Ludovici.*

(31) *Istis, quæ in hoc genere præcipua, etc.* Nam
et alia in aliis adjici possent, si necesse foret. Hel-

A gaudi tamen Floriacensis monachi et scriptoris
(quia nonnulla nobis suppeditavit) fiet aliqua men-
tio. Is igitur in fundo cænobii Floriacensis ædem
parvulam construxit in honorem SS. Dionysii,
Rustici et Eleutherii: qua re intellecta, misit ei
Robertus Francorum rex eorundem sanctorum
nonnullas reliquias, e casula scilicet S. Dionysii,
e dalmatica S. Rustici, e casula S. Eleutherii, at-
que e vestimentis eorundem sanguine aspersis, et
de corporum pulveribus, nec non de triplici funi-
culo quo astrictus fuerat sanctus martyr Diony-
sius. Horum testis est ipse Helgandus in Roberto,
rege Francorum. Nec vero canonicorum Rhemen-
sium pietas prætereunda est, qui templum S. Dio-
nysii ædificarunt: quod Hervæus Rhemensis archie-
piscopus, teste Flodoardo, lib. iv, c. 13, con-
secravit.

CAPUT XXVIII.

S. Dionysii varia in varios et vario in genere post mortem miracula.

Omnia quæ B. Dionysius post excessum ad superos vario in genere perpetravit miracula, et pervesti-
gare studiosius nimis lædiosum, et accuratius enarrare nimis operosum esset: proinde præcipua dun-
taxat et pauca referam. In quibus tenere principatum illud debet, quod in Stephano pontifice, ejus
nominis tertio, in magnum Ecclesiæ bonum idem Dionysius designavit. Cujus quidem miraculi, quo
certior existet fides, ex ipsiusmet Stephani litteris, quæ hodieque in promptu sunt, collecta veritas est.
Hic igitur Stephanus ab Aistulpho Longobardorum rege inique oppressus, expetitis frustra ab impe-
rator Constantino auxilio, demum ad Pipinum Francorum regem, si quid is forte subsidii
afferret, se contulit; cui rex perbenigne et perhumaniter excepto, atque in B. Dionysii cænobio per hie-
nem hospitari jussu, spondit se proximo vere in Aistulphum ducturum, et opem afflictæ Italiæ, urbi-
que ipsi et pontifici quietem et pacem allaturum. Stephano interea tam ex itinerum laboribus, quam ex
injuriis temporum gravissime laboranti, et desperata jam valetudine, nusquam nisi in Deo et in sanctis
spes suas reponenti, ecce dum in æde sacra preces fundit, per visum apparent principes apostolorum
Petrus et Paulus, et cum illis una templi præses S. Dionysius, et hic quidem gracili ac procerò corpore,
vultu amœno, coma candida, tunica nivea clavo purpureo juncta, pallio conchyliato stellis aureis in-
textis: et hi inter sese læto ac hilari ore sermocinantes, Dionysio medendi munus deferunt: tum
ille palmam et thuribulum manu gestans, presbytero et diacono, qui seorsum adhuc steterant, latera
cingentibus, ad ægrum propius accedit, salutæque: *Pax tecum, frater, noli timere: non morieris donec
ad sedem tuam prospere revertaris. Surge sanus, et hoc altare in honorem Dei et apostolorum ejus Petri
et Pauli, quos vides, dedica, missas gratiarum agens.* Erat vero ibidem (ut ipse retulit visi hujus specta-
tor Stephanus) inestimabilis quedam cum mira suavitate claritas. Mox ergo sanitati est restitutus.
Quare cum exsequi mandatum B. Dionysii jam incolumis satageret, et demonstratam aram in Dei et
apostolorum honorem consecrare, ii qui coram aderant, et pridianæ infirmitatis oculati testes fuerant,
desipere eum arbitrabantur, donec Pipino regi, et optimatibus atque proceribus rei serie denarrata, et
fide dictis habita, rite sacris operatus, eam ipsam aram dedicavit, et super ea pallium apostolicum, ac
Petri claves, velut sacra quædam « anathemata, in rei memoriam deposuit. Annus tunc agebatur Domini
septingentesimus quinquagesimus quartus, ipse autem Stephanus papæ tertius. Fertur idem pontifex nonnullas
B. Dionysii reliquias secum Romam asportasse, atque in ejusdem martyris honorem monasterium in
paterno fundo ædificare cœpisse, quod opus morte auctoris interceptum, Paulus ejus frater, et in pon-
tificatu successor, magnifice absolvit, convectisque in illud compluribus SS. martyrum corporibus con-
secravit, et Græcis hominibus Dro ibidem famularis, in memoriam et honorem Dionysii Areopagitæ,
ut fratrem velle didicerat, attribuit: locumque *Ad sanctos martyres in schola Græcorum*, appellavit.
Atque de Stephano hactenus.

Quemnam autem illi potissimum subjungemus, similis a B. Dionysio collatæ valetudinis compotem et
laudatorem? Te, opinor, jure quam meritissimo, dux Bertholde, et inter Angliæ duces veræ pietatis
cultu eminentissime. Tu enim in gravissimam aliquando delapsus infirmitatem, cum a medicis sperare
nihil posses, ad cœlestia suspirans remedia, opem a B. Dionysio et sociis martyribus confidenter expec-
tasti, et reportasti. Nam audito esse in Galliis eorundem sanctorum corpora, velut quasdam elicacium
medelarum apothecas, qua primum per Caroli Magni imp. (cujus in obsequiis versabare) facultatem
licuit, illo te contulisti, eos venerasti 527 es, ab eis sanitatem expostulasti, et paucis admodum, qui-
bus ad eorum monumenta decubuisti, urebus integram plane ac solidam valetudinem recuperasti. Quid
ergo? Apud ingratum et immemorem ea fuit collocata gratia? nullusque in sanctos tanti beneficii fru-
ctus redundavit? Imo vero maximus. Nam ædem illis sacram in villa tua extruxisti, et illam ipsam
villam una cum agris, pratis, silvis, aquis, campis, hæreditate a majoribus acceptam, sed et portus
duos maritimos ei terræ vicinos, simul cum salinis, aliisque eodem pertinentibus, perquam insigni et
prolixa benignitate, eorundem sanctorum cultoribus monachis, sive Dionysianis cænobitis condonasti:
*Dignum est enim, inquiebas, ut per quos sum ab omni corporis liberatus infirmitate, ipsi mihi in ipsa mea
debeant hæreditate succedere.* Beatum porro illud sæculum (sunt enim bina hæc piæ liberalitatis exempla
unius ejusdemque octavi sæculi) quod tales habuit clientes sanctorum! quod tam memores protulit di-
vinorum beneficiorum susceptores!

Et vero alios eodem ipso sæculo, et ex eadem Anglia præclaros possem adducere erga Dionysium de-
nelactores, seu Offam Merciorum regem, seu geminos fratres Agonavalam et Sigrinum, et hosce quidem
ultra et unanimi consensu omnem suam possessionem, quam portui Lundevicensi vicinam habebant, S.
Dionysio contribuentes; illum autem et quidquid ibidem habebat juris benignissime remittentem, et alio

insuper e suo adjungentem. Fuit, fuit olim ea in divos pietas, ea largitas, ut præ sanctorum honoribus omnis propinquorum videretur inducta oblivio: nunc e contrario tanta est propinquorum cura, et viscera corrodens sollicitudo, ut nulla videatur sanctorum præ propinquis restare memoria. Verum hoc agamus, et alia nostri martyris benefica revisamus miracula.

Auctor præterea est Flodoardus (52), sua ætate, hoc est sub annum Christi nongentesimum, feminam pauperulam, Gillaudem nomine, cum totam manum impacto molæ manubrio graviter sauciasset, ad B. Dionysii sacras reliquias (quæ ob infestationes paganorum Rhemis tunc asservabantur) magno cum timore et reverentia adiisse, atque in preces diu noctuque prostratam ejus denique alloquio et solatio in somnis donatam esse, et simul viam obtinendæ sanitatis didicisse. Alia ejusdem martyris miracula perstringit Rigordus (53), ævi sui scriptor: quorum bina in annum millesimum centesimum nonagesimum tertium, bina in proxime sequentem inciderunt. Priora sunt hæc: Puerulus quidam vita functus, ad B. Dionysii ædem a parentibus, ipso ejusdem sancti festo die deportatus, et ante martyrum corpora altari impositus, postquam parentes S. Dionysii opem mistis precibus lacrymis atque suspiriis impensius implorassent, ad vitam usuram, universo respectante populo, remigravit. Item arreptitius quidam in eodem templo simili ope curatus est. Posteriora autem in sequenti anno hæc fuerunt: Trimulus puer de Curte nova aquis submersus, vitam B. Dionysii meritis recuperavit. Deinde vir quidam Misionensis, eodem invocato et succurrante Dionysio martyre, e custodia apud Rothomagum exsolutus est.

Nec vero tantum Dionysii cultoribus magna beneficia, sed etiam sepulcri violatoribus gravia in promptu fuerunt supplicia. Quippe duorum sacrilegorum acceleratæ mortes, et unius quidem in ipso peccati articulo, alterius vero intra eundem annum, quo facinus admiserat, idonea sunt testimonia (54). Prior e Sigeberti Francorum regis primoribus erat, qui eodem rege Parisiis armis et flammis vastante, S. Dionysii sacram ædem non pietatis sed avaritiæ impulsu ingressus a sancti sepulcro pallam holosericam auro et gemmis coruscantem tollere non dubitavit. Ecce ergo, dum infelici spolio se beatum putat, et necessitate navigandi urgente, una cum credito sibi puero, cui ducentos aureos nummos tradiderat asservandos, iter prosequitur, derepente charus ille et pretiosus puer præceps navi, tactus a nemine, et incertum quo casu delabatur, et aquis obrutus, nec ipse nec aurum apparet. Impulsi quidem ea duplex jactura, ut confestim littori applicaret, et sepulcrum pallam, unde abstulerat, referret, sed mortem sacrilegii vindicem ne annum quidem unum amoliri potuit. Eodem enim obiit. Alter eadem instigante auri cupidine ipsum ascendere, et pedibus conculcare sacrum tumulum haud veritus, dum ei impendentem columbam auream lancea tentat elidere, ipse pedibus, quibus turritum insistebat tumulum utrinque dilapsis, compressisque in ipso lapsu testiculis, et suo infixa lateri lancea, mortem pro auro invenit. Nec sane fortuito ista, sed justo Dei iudicio illis evenere: ut quam aptissime in eos quadret illud Ecclesiastici: *Multi dati sunt in auri casu, et facta est in specie ipsius perditio illorum* 7, id est multi propter aurum ceciderunt, et ejus capiti specie perierunt.

NOTATIONES.

(52) Flodoard. lib. 1 *Hist. Rhemensis*, c. 24.

(54) Greg. Tur. lib. 1 *Mirac.* c. 72.

(53) Rigord., lib. *De gestis Philippi Augusti*.

528 CAPUT XXIX.

S. Dionysii reliquiæ, et earum virtus atque æstimatio.

Sanctissimum Dionysii corpus habuit (55) initio, habetque etiamnum inviæta Francia; nec est verum illud aliquando seu vi seu dolo ad gentem aliam translatum, foris remansisse, aut non esse. Nam Rhemos quidem (56) (ut e Flodoardo superius insinuatum est) propter infestationem paganorum semel delatum esse constat, sed ibi ad meliora tantum usque tempora reservatum. Semel item a Carolo Magno (57) in societatem militiæ assumptum, sed parta victoria mox relatum. Nam adversus rebellantes sibi Saxones bellum moturus, cum satis nosset, quam forti et dura cum gente sibi res esset, et ipsa ancipitis Martis discrimina sagaci animo jam ante prospiceret; quo præter humana auxilia et mortales copias, etiam sanctorum haberet in castris suis præsens auxilium; voluit beatorum martyrum Dionysii et sociorum ejus corpora ab religiosis viris in eam expeditionem deportari. Fardolphus ergo S. Dionysii abbas (fuit hic ordine octavus decimus) eidem regi a consiliis, et cunctis in expeditionibus comes fidelis ac providus atque etiam rebus fidei ac pietatis promovendis admodum idoneus, negotium hoc suscepit, et qui vicissim sacris deportandis reliquiis succollarent, bonam viam clericorum providit. Bis pugnatum est totis castris: sed eorum altero conflictu debellatum, et victoria penes Carolum Magnum stetit. Hic autem cœlestis haud immemor beneficii, hoc primo curavit (quod semper a Christianis regibus curandum est) ut victoriæ fructus præcipue ad Dei honorem, et sanctæ fidei augmentum recurreret. Itaque mandavit ut Saxones Christi religionem institutaque susciperent: deinde eorundem Saxonum aliquot millia, qui varias in regni sui partes distribuarentur, et sensim Ecclesiæ rudimentis et moribus imbuerentur, deportavit. Quo facto (ut Deus ipsum honorantes novis semper auget honoribus) haud multo postea ipsius regno adiecit imperium: fuitque deinceps simul rex, simul imperator; et regnavit quidem secundo rerum cursu, nec interrupta tuquam valetudine, annos quadraginta septem; imperavit vero quatuordecim. Unus denique in omni vita morbus, seu febris una, vitæ cum mortali eripuit felicemque et bis fortunatum immortalis ascripsit, anno scilicet octingentesimo decimo quinto, ad quintam Kalendas Februarias. Qua die sancta ejus memoria quibusdam in ecclesiis pie recolitur et solemniter celebratur. Tum ergo plus ille et vere sanctus imperator sacrum Dionysii corpus ex urbe et æde sibi cognomine extulit, et cum illo una illustrem victoriam reportavit. Sed alias nunquam (nisi quis audacibus credere fabulis velit) ab urbe S. Dionysii longius quam Parisiis regni caput, tanti martyris principales reliquiæ præsertim, ut remanerent, alterique loco proprias essent, leguntur exportatæ. Harum porro reliquiarum virtus, non tantum aut in morbis sanitatem, aut victoriam in præliis, sed incrementum quoque et prosperitatem regnis et Imperiis importavit. Quod Henrico regi Saxonie Caroli Simplicis Francorum regis legatus haud obscure indicavit. Nam cum ei manu S. Dionysii (58) auro gemisque inclusam, fidei et amicitie testem Caroli nomine offerret, his usus esse verbis memoratur (59): « Hoc habeto pignus fœderis perpetui, et amoris vicarii. Hanc partem unici solatii Francorum Galliam inhabitantium (postquam eos deseruit insignis martyr Vitus et ad nostram perniciem vestramque perpetuam pacem, Saxoniam visitavit) communicare tecum maluit. Neque enim post-

† Eccl. xxxi. 6.

quam translatum est corpus ejus a nobis, civilia vel externa cessavere bella. Eodem quippe anno Dani et Normanni regionem nostram invaserunt. » Quibus verbis vaticinari legatus voluit, non secus a Francia cum his Dionysii sacria reliquiis prosperitatem ad Saxonas transituram, quam olim cum B. Viti corpore transiisset. Quanti porro manum illam S. Dionysii æstimavit rex Henricus, idem qui superiora perscribit Witichindus : « Rex autem, inquit, innumus divinum cum omni gratiarum actione suscipiens prosternitur reliquiis sanctis, et deosculatus eas summa veneratione veneratus est. » Ita ille. Nec defuit sane pietati huic et venerationi merces : quandoquidem ex illo tempore Saxonum res, Hungarorum irruptionibus nuper admodum accisæ in pristinum restituitur statum, et magna sumere incrementa, domitis bello Sclavis, Bohemis, Dalmatis, et aliis in orbem vicinis populis (quos Henricus fecit tributarios) continuatis victoriis incœperunt. Tantum scilicet in sacris reliquiis, et in convenienti earum cultu situm est boni ! Quod utinam Clodoveus II intellexisset (40-41), atque a contrectandis Dionysii sanctissimis ossibus irreverentes manus abstinuisset ! næ et mens illi firmiter, et ejus regno prosperitas major constitisset. Verum ubi maris brachium minus pie et religiose atigit atque abscedit, tum et ipse mente motus est, et haud modice attonsa magnanimæ illius gentis est gloria. Ac licet ablatam brachii partem, auro et gemmis ditiores postea reddiderit, et varia insuper donaria S. Dionysii cœnobio 529 pro recuperanda integræ mentis firmitate contulerit, nunquam tamen ita revaluit quin ad supremum usque tempus aliqua insanix vestigia prætulerit, magnum sane regibus documentum, quantum ad res sacras horror et reverentia afferenda sit : et quam non leviter, tametsi cum pietate (qua forsitan, et Clodoveus non omnino caruit) sanctorum membra nec frangenda nec disjungenda sunt (42). Et vero tantam inesse virtutem ipsius sacri corporis reliquiis, quid mirum ? quando et vela et serici panni, quibus eæ involvuntur, adversus potestates tenebrarum harum et terribiles dæmonum carnificinas haud parum possint. Nam cum anno Domini millesimo quinquagesimo, quo detectum corpus, et palam venerationi expositum fuit, quidam ex iis abbatibus qui ad eam solemnitatem accesserant, nonnullam antiquissimi veli partem, quo obvolutum corpus fuerat (nam velum novum, idque pretiosissimum, miserat Henricus I rex Francorum) inde ad monasterium suum asportasset, atque obsesso cuiquam a dæmone homini gentili et a fide nostra alieno admovisset, mox ille obsessor quamvis alias atrox et importunus, serio abscessit et aufugit : et homo ille ab ista tyrannide vindicatus aquis ablu salutaribus, et Christianis accenseri expetiit. Denique tanta fuit non regum modo aut virorum virtute præstantium erga S. Dionysii sacras reliquias affectio pietatis atque religio, sed etiam indiscriminatum totius populi Gallix, ut existimarent hominem tam insignitæ improbitatis ac nequitix reperiri neminem posse, qui coram venerando tanti totius Gallix patroni tumulo dejerare aut mentiri ausus esset (43). Hinc non raro accidebat, ut si quis vel injustitiæ vel cujuslibet alterius grandis flagitii reus objectum sibi crimen inficiaturus in judicio videretur, is ad S. Dionysii tumulum tanquam ad rem maxime sacram et inviolabilem jurisjurandi gratia traiberetur. Ibi enim vel stimulis conscientix fodicantibus, vel poena scelerum cito consequente, certa veritatis edebantur indicia. Talibus nimirum Deus opt. max. sanctos suos dignatur honoribus ; tam præsentibus eorum contemptores prosequitur terroribus, ulciscitur suppliciiis. Hactenus quæ sanctus Dionysius egerit vidimus : quid scripserit, requiramus.

NOTATIONES.

(35) Sanctissimum Dionysii corpus habuit, etc. Probabimus infra fuscæ quæstione 4, corpus S. Dionysii fuisse semper, et nunc esse in Francia.

(36) Nam Rheims quidem, etc. Testis est Flodoardus lib. 1 *Historiæ Ecclesiæ Rhemensis*, cap. 4, sub finem, aliquando fuisse Rheims sancti Dionysii corpus : « Quadam denique sabbatorum die, inquit, jam vespera Dominici diei accedente, quædam pauperula, nomine Gillaidis, ex familia S. Dionysii villæ Cortis superioris, dum molam mane verteret, manubrium molæ ipsius in hæsit dexteræ, ut divelli posset a nevine. Tandem molæ manubrium ex utraque parte manus abscondere cogitur, indicium nolens secum ferre miserabilis operæ. At salutis suæ sollicita, quoniam B. Dionysii tunc Rheims (ob infestationem paganorum) servabantur membra, veloci gressu ad ejusdem S. martyris Domini sui contendit accedere pignora, » etc.

(37) Semel item a Carolo Magno, etc. Vetus ms. cœnobii Sancti Dionysii prope Parisios : « Itaque non tantum gloria, inquit, verum et potentia Carolus Magnus, cum bellum adversus Saxonos mirabili industria administraret, et sui præsentia vires exercitus acueret, Fardulphum B. Dionysii Areopagitæ abbatem, inter alios, qui ad ferendum poncus prælii, et gentis audaciam comprimendam evocati undique construxerant, contigit accidisse. Hic sacra beatorum martyrum pignora secum ferre jussus fecerat, et custodes clericos, qui secum proniscebantur, uti eis vicissim succedentibus debita exhiberetur religio, delegaverat. » Ita ibi.

(38) Nam cum ei manum S. Dionysii, etc. De manu S. Dionysii a Carolo Simplex, Francorum rege, ad regem Saxonix missa, scribit Sigebertus in *Chronico* ad annum Domini 922, his verbis : « Carolus rex Francorum cum auxilio Lotharensium,

juxta urbem Suessionis pugnans contra Robertum fratrem Odonis regis, qui contra se regnum Francorum invadebat, eum cum multis peremit, et se et Franciam Henrico regi submittit, eique in pignus perpetui fœderis et amoris mittit manum pretiosi martyris Dionysii Parisiensis, auro gemmisque inclusam. »

(39) Witichindus, l. 1 *Gestorum Saxonorum*.

(40-41) Quod utinam Clodoveus II intellexisset ! De Clodovei adversus sanctum Dionysium irreverentia hoc habemus Adonis Viennensis in *Chronico* testimonium : « Clodoveus rex, inquit, temere agens, brachium B. Dionysii martyris abscedit. Ab eo tempore (sicut Franci tenuerunt) regnum ipsorum cadere cœpit variis casibus molestatum. » Robertus Gaguinus, lib. III *Historiæ Francorum*, cap. 4 : « Hujusmodi religiosis operibus, inquit, cum maxime operam daret Clodoveus, neque ullis agitaretur bellis, aperto divi Dionysii feretro, brachii partem inde abstulit. Quod tametsi reverenter haberet, protinus tamen mente concidit, secutæque sunt per Dionysiacum templum tenebræ, et rerum omnium obscuritas : ut qui illic aderant pavitantes citissime inde aufugerent. Rex, etsi insano non dissimilis esset, brachii partem ablatam auro circumdadam, et multis gemmis decoratam beato corpori restituit, simulque donaria monasterio attribuit, quibus meliorem sibi mentem recipere posset. Qui etsi paulum meliusculus extiterit, præ se tamen tulit insanix vestigium. » Sic ille.

Hæc ipsa, ut opinor, est manus quam postea Carolus Simplex (de quo hic paulo ante) ad Henricum Saxonix regem misit.

(42) E veteribus codicibus S. Dionysii apud Parisios.

(43) Gregor. Turon., l. V *Hist.*, c. 52.

530 CAPUT XXX.

Librorum sancti Dionysii index (44).

Primam in theologia laudem, secundum Scripturæ sacræ libros, sibi ex doctorum et piorum consensu vindicant sancti Dionysii Opera, multis probata et laudata cum philosophis tum theologis. Quorum librorum pars optima, Dei beneficio, hodie superest: nonnulla portio injuria temporum interit.

Supersunt hodie libri.

De cœlesti hierarchia. 1. *De divinis nominibus.* 1. *De ecclesiastica hierarchia.* 1. *De mystica theologia.* 4. Item *Epistolæ.* *Ad Caium.* 1. *Ad Sopatrum.* 1. *Ad Demophilum.* 1. *Ad B. Joannem evangelistam.* 1 (4.). *Ad Dorotheum.* 1. *Ad Titum.* 1. *Ad Apollonem.* 1. *Ad Polycarpum.* 1.

His porro supersitibus hoc insigne laudis merito ascripsit seu Ambrosius Camaldulensis, seu Jacobus Faber Stapulensis, seu quilibet alius, quisquis primus fuit, *theolog a vivificans, solidus cibus.* Nihil enim in omnibus istis Areopagitæ scriptis facile reperias, quam solidum cibum, quam theologiam vivificantem.

De symbolica theologia. *De anima.* *De divinis hymnis.* *Theologicæ informationes.* *De justo et divino judicio.* *De iis quæ intelligentia et quæ sensu percipiuntur.*

Quibus libris magno Ecclesiæ damno deperditis, idem qui supra, quisquis ille fuerit, hanc jure hono affixit tristes naturæ epigraphen: *Infinitus thesaurus aut deperditus aut absconditus.* Scripsisse autem Dionysium libros ejusmodi, nulli magis quam ipsi credimus. Quippe qui in iis, qui modo exstant, istorum qui non exstant, a se scriptorum meminerit. Libros porro qui supersunt, egregius Deus opt. max. decoravit miraculis. Anno enim a Christi ortu circiter octingentesimo vigesimo quarto, cum Michael Balbus imp. Orientis legatus ad Ludovicum Pium regem Francorum et Occidentis imp. misisset, eo ipso die quo libri S. Dionysii per Theodorum diaconum, Ecclesiæ Constantinopolitanæ œconomum, qui unus erat e legatis, ad cœnobium Dionysianum allati sunt (erat autem Vigilia S. Dionysii) novemdecim insignes variorum morborum curationes meritis tanti martyris designatæ sunt, eaque in personis notissimis, nec longe ab eodem cœnobio degentibus. Duobus autem fere post hæc sæculis, sive sub annum Domini nongentesimum sexagesimum septimum, Othone Magno imperante, aliud accidit prodigium, quod ut idem hic verbis referam, quot nobis transmisit sanctus Odilo presbyter in Vita S. Majoli abbatis Clavienensis: « Cum esset, inquit, aliquando sanctus Majolus in monasterio sanctissimi martyris Dionysii, et pro consuetudine nocturnis horis legeret ejusdem martyris et admirabilis philosophi librum *De hierarchia cœlesti*, gravi in eum incidente somno, cœrens e manu ejus in libri paginam decidit: et ecce rem stupendam, ignis et naturæ suæ officium persequens, elychnium et ceram consumpsit, paginam violare non est ausus! » Ita S. Odilo.

NOTATIONES

(44) Continet indicem librorum S. Dionysii, quorum duplex ordo ponitur: unus eorum qui supersunt, alter eorum qui perierunt. Quod autem hos scripserit quos periisse diximus, ex illis ipsiusmet scriptis, quæ supersunt, habemus testimonium.

De symbolica theologia enim meminit c. 15 libri *De cœlesti hierarchia*, et cap. 1 et 13 libri *De divinis nominibus*, et capite tertio *De mystica theologia*, et *Epistola ix* quæ est ad Titum.

Theologicarum informationum meminit c. 1 et 2 libri *De divinis nominibus*, et c. 3 *De mystica theologia*.

De anima meminit cap. 4 libri *De divinis nominibus*.

De justo et divino judicio mentionem facit ibidem.

De divinis hymnis meminit cap. 7 libri *De cœlesti hierarchia*.

De iis quæ intelligentia et sensu percipiuntur, sive ut vulgo, *De intelligibilibus et sensibilibus*, meminit cap. 1 et 2 libri *De ecclesiastica hierarchia*.

Sunt qui inter hos deperditos recenseant librum *De angelicis proprietatibus et ordinibus*, cuius fieri putant mentionem in libro *De divinis nominibus*, cap. 4, sub initium in illis verbis: Καὶ ὅσα ἄλλα εἰρηται πρὸς ἡμῶν ἐν τῷ Ἡερὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων καὶ τάξεων. Et quæcumque alia a nobis dicta sunt in tractatu *De angelicis proprietatibus et ordinibus*. Ad quæ verba sic S. Maximus in Scholio: Ἰδοὺ ἄλλο πόνημα Διονυσίου ζητεῖται. Ecce aliud opus Dionysii desideratur. Verum melius alii intelligunt, tantum significari partem eam libri *De cœlesti hierarchia*, in qua proprietates et ordines angelorum exponuntur. Cum enim id ibi fuisse tractatum sit, cui bono alius de ea re liber scriberetur? Tenet etiam non esse disjunctum librum, illa insignis Carthusiæ lux et pulchra Eburonum gemma Dionysii Richelieu, in sua *Elucidatione librorum S. Dionysii*.

531 Aliqui etiam addunt librum *De legali hier-*

archia, cujus meminerit cap. 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ*. Sed male dispunxerunt, et perperam intellexerunt Dionysium; qui sic legendus est: Ὁ μὲν λερὸς λουτήρ, ὡς εἰρήχαμεν, ἐν τῇ κατὰ νόμον ἢν ἱεραρχία. Isti autem sic legerunt, ὡς εἰρήχαμεν ἐν τῇ κατὰ νόμον ἱεραρχία, sine ulla distinctione post vocem εἰρήχαμεν, hoc sensu: *Ut diximus in legali hierarchia.* Sed alium esse sensum, ostendit Pachymeras in sua paraphrasi his verbis: Ὁ λερὸς λουτήρ, ὁ ἐν τῷ νόμῳ εἰρημένος. Sacer luter, de quo in lege dictum est, sive sacrum lavacrum, de quo est sermo in Vetere Testamento. Et paulo post idem Pachymeras: Ὁς γὰρ ὁ νόμος εἶχε λουτήρα, οὕτως ἐνταυθα ἡ ἀπόνησις γίνεται τῶν χειρῶν. Sicul lex habebat luterem, ita hic ablutio fit manuum. Quod ut clarius explicem, habet hunc sensum: Ut in lege veteri erat lavacrum, in quo sacerdotes lavabant manus ac pedes, antequam ad offerendum thymiam accederent: sic in nova lege sacerdotes ante sacrificium debent extremas manus lavare. Itaque ἡ κατὰ νόμον ἱεραρχία nihil aliud significat, quam legem veterem, seu Verus Testamentum. Sic accepit idem Dionysius cap. 5 *Ecclesiasticæ hierarchiæ*, sub initium, de Judæis loquens, quibus, inquam pueris, Deus dedit legem: Νηπίοις μὲν ὄσι, κατὰ τὸ Λόγιον, ἐδωρήσατο τὴν κατὰ νόμον ἱεραρχίαν. Quibus, inquit, pueri cum essent, dedit hierarchiam legalem, id est legem, sive statum legis. Quare melius hunc S. Dionysii locum intellexit Pachymeras, quam S. Maximus: si tamen idem Maximus (quod hodie legitur) Dionysii verbis addidit: Σημειώσαι, ὅτι οὐ λουτήρ ἦν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ὅτι σύνταγμα εἶχε ἄλλο περὶ τῆς κατὰ νόμον ἱεραρχίας, ὅπερ οὐ φέρεται. Nota, in lege non fuisse luterem, et Dionysium habere alium tractatum de hierarchia

(45) Hujus ad B. Joannem Epist. meminit S. Damascenus, orat. 3 *De imaginibus*.

archia legali, qui non exstat. Verum nequaquam mihi tam sacrarum Litterarum ignarus aut obli-
vius censeris potest S. Maximus, ut nescierit, aut non meminerit, in Veteri Testamento fuisse luterem seu pelvim, seu labrum æneum, seu mare fusile (idem enim hæc significant) in quibus sacerdotes lavarent. Nec enim uno in loco, sed in pluribus eorum sit mentio; nempe Exodi xxx, 18: *Facies et labrum æneum cum basi sua ad lavandum; ponesque illud inter tabernaculum testimonii et altare. Et missa aqua, lavabunt in ea Aaron et filii ejus manus suas ac pedes, quando ingressuri sunt tabernaculum testimonii, et quando accessuri sunt ad altare, ut offerant in eo thymitha Domino, ne forte moriantur.* Et Exodi cap. xxxviii, 8: *Fecit et labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi.* Et lib. III Reg., cap. vii, 23: *Fecit quoque mare fusile decem cubitorum a labio usque ad labium, rotundum in circuitu.* Et idem quoque repetit totidem fere verbis II Paralip. iv, 2, et addit v. 6: *Porro in mari sacerdotes lavabantur.* Hæc igitur S. Maximus virtute et eruditione maxima præditum latere potuisse quis credat? Quare sicut Lancelinus noster illud Scholion, tanquam adulterinum ex parte, a S. Maximo juste amovet; ita ego totum ab eodem justius amolior. Nam si posterior pars non est sancti Maximi, certe multo minus prior. Nam propter priorem adjecta est posterior. Quia enim existimavit adulterini hujus scholii ineptus et inductus intrusor, non fuisse in lege luterem seu pelvem ad lotionem sacerdotum ante sa-

A crificia, et S. Dionysii verba male accepit ac distinxit, propterea adjunxit illam posteriorem partem: *Et Dionysium habere alium tractatum de hierarchia legali, qui non exstat.*

Dicitur præterea sanctus Dionysius scripsisse martyrium sancti Eutropii consodalis sui, atque ad Clementem pontificem misisse, rogasseque ut illud deinde in Græciam suis legendum consanguineis mitteret. Epistola Dionysii ad dictum pontificem una cum codice martyrii missa, in hanc scripta erat sententiam: *Eutropium, quem mecum in h. s. oras ad prædicandum Christi nomen misisti, significo apud Santonas urbem a gentilibus pro Domini fide trucidatum, martyrii coronam percepisse. Quapropter tuam paternitatem humiliter exoro, ut hunc passionis ejus codicem consanguineis meis et notis et amicis et fidelibus in Græciæ oris, Athenis præcipue, quam citissime poteris, mittere non differas. Quo et ipsi et cæteri, qui a B. Paulo novæ regenerationis lavacrum una mecum acceperunt, cum audierint gloriosum martyrem pro Christi fide crudelem necem subivisse, gaudeant se tribulationes et angustias pro Christi amore sustulisse.* Hæc Epistola, ut et codex passionis (quæ Calixtus papa II Constanti-nopoli in schola Græcorum reperisse dicitur, et e Græco in Latinum transtulisse) Græce jam non exstant. Vide Vincentium Bellovacensem lib. x *Speculi histor.*, cap. 18. Ibi exstant Acta sancti Eutropii, sed incertum est an ea sint quæ sanctus Dionysius perscripsit, an vero desumpta tantum ex illis, saltem ex parte.

R. P. PETRI HALLOIX

E SOC. JESU

DE S. DIONYSII VITA ET OPERIBUS QUÆSTIONES QUATUOR.

532 Circa sancti Dionysii Vitam, ejusdemque Opera quatuor occurrunt nobilissimæ et variis doctorum virorum distractæ sententiis quæstiones.

Prima est: An idem sit Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Franco-rum patronus.

Secunda: An Opera quæ nunc exstant sub nomine Dionysii Areopagitæ edita, sint revera ipsius, an vero posterioris cujuspiam.

Tertia: An Timotheus, cui hi libri inscripti sunt, sit Timotheus ille, Pauli discipulus et socius, an alius aliquis seu a Lucio Dextro, seu a Barðnio, seu a quopiam alio propositus.

Quarta: Utri hodie sancti Dionysii corpus teneant, Parisiensesne, an Ratisbonenses.

A Hasce quæstiones quatuor, quibus velut totidem columnis structura Vitæ et Operum S. Dionysii sustinetur, tametsi a nonnullis antehac, et quidem haud intelligenter, tractatæ sint; visum est mihi tamen in præsentia aliquando diligentius retractaræ. Nam et adversarum partium veterana arma sive antiqua argumenta studiosius expendi, et contra novitios insultus nova meliori parti auxilia conduxit; eo scilicet consilio, ut si qui Vitam hanc, alienis imbuti opinionibus, forte despiciant, aut minoris justo faciant, iis consultis, quas in vicino habeant, sententiæ nostræ rationibus, simulque argumentorum momentis utramque in partem allatorum æqua lance perpensis, facilius a devitiis erroribus in rationis gyrum reducantur.

QUÆSTIO PRIMA.

An idem sit Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Franco-rum apostolus.

Unum eundemque esse Dionysium, qui primo Athenarum deinde Parisiorum fuerit episcopus, his probatur argumentis:

Primo quidem, quod cum primum ea moveri cœpta est quæstio, et res inter Græcos et Francos diligentius examinari, communi utrorumque judicio decisum sit non esse duos, sed unicum: qui more

B tum apostolis usitato post fundatam Athenis Ecclesiam, et datum illis episcopum, alio demigravit, tandemque in Galliam devenerit. Ac de Græcorum quidem judicio confirmari potest et præstantissimis illius ævi tam sanctitate quam eruditione viris, nempe sancto Methodio, et sancto Michaeli Syn-gelo; qui ambo, Cedreno teste, sub Theophilo im-

per. Iconoclasta martyrium religionis causa subiere. Isti igitur, quo tempore Ludovicus Pius imper. res et acta patroni sui perquirebat, unus sancti Dionysii martyrium, alter vitam omnem, egregia panegyri est complexus. Ac prioris quidem, hoc est S. Methodii patriarchæ Constantinopolitani, quæ huc spectant verba, sunt ejusmodi: Τότε καὶ ὁ μακάριος οὐτάδῃ Διονύσιος τῷ τοῦ σταυροῦ ἀρότρῳ τὴν θάλασσαν διατεμών, ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ θέλῃματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἡγαπημένος, ὀδηγούμενος. Tum et beatus hic Dionysius crucis aratro mare sulcans, Athenis Romam caelesti ac divina ductus voluntate, tanquam Deo dilectus transmeavit. Sic ille de professione Romam: de transitu vero in Franciam, ita ibidem paulo inferius: Ἀχιότανιας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντωνῖνον ἀποστεύλας, αὐτὸς σὺν τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παρισίῳ τῇ πόλει ἐπορεύθη. Missio in Aquitania partes S. Antonino, ipse cum sancto Luciano et sancto Rustico et sancto Eleuthario ad urbem Parisios profectus est.

Syngeli autem presbyteri Hierosolymitani, et magna eruditione præditi, sunt hæc, ubi de martyrio ejus Parisiis obito agit: Καὶ δὴ καταμνησθέντος αὐτοῦ τοῖς διώκταις ὑπάρχειν ἐν Παρισίῳ, πολλήν τε οὕτω καλουμένην, ὁμοίως εἰσλάσαντες ἐκεῖσε κατέλαβον αὐτόν. Et cum jam annuntiatum esset persecutoribus in urbeclia Parisiis appellata eum esse, cursim insecuti eum inibi comprehenderunt.

De Francis porro idem fuisse eadem tempestate judicium, liquet e scriptoribus ætatis illius, Hilduino abbate et Hincmaro archiepiscopo Rhemensi: quorum prior non tantum probat eundem esse Dionysium Areopagitam et Parisiensem, sed etiam alia sentientes aut quomodolibet innuentes fortiter refutat; alter vero in Epistola, quam ad Carolum 533 Calvum imp. et Francorum regem scripsit, non modo Græcos et Francos in hac fuisse de uno eodemque Dionysio sententia asserit, sed etiam Romanos, ipsumque adeo pontificem. Nam dicit se quorundam hæc de re scriptorum exemplar imperatori mittere: « Ut si quæ sint, inquit, illorum reliquæ, qui negabant dominum et patrem nostrum patronum vestrum, Dionysium esse Areopagitam a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensium ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum, ex his quæ Græca testificatio et sanctæ sedis Romanæ attestatio, et Gallicana intimat contestatio, ratum esse in hac causa, quod longe ante nos dictum est, recognoscant. Quia veritas sæpius exagitata magis splendescit in lucem. » Ita Hincmarus.

Citat eadem Baronius tomo II *Annal.*, ad Christi annum 109, sed nonnisi vitiose. Nec enim valet, *Gallicana inima contestatio*, legendum intimat, quæ vox illo sæculo sui frequentissima. Nec item quod ista inclusit parenthesi (quod longe ante nos dictum est), nam Hincmari hic est sensus: « Ut recognoscant id quod longe ante nos dictum est (de uno eodemque Dionysio scilicet) ratum esse in hac causa. »

Scriptis his conformia sub idem tempus ad eundem imper. Carolum Anastasius, Romanus bibliothecarius; ubi post alia, in quibus se Græcam sancti Dionysii vitam in Latinum eloquium vertisse dicit: « Cesset ergo jam, inquit, quorundam opinio perhibentium non esse Areopagitam Dionysium eum qui prope Parisium corpore ac virtutibus redoleat: cum hoc et Græcorum quoque stylus cum Latina lingua concordans testetur et prædicet. »

Nec parvi sane faciendum hoc argumentum est, quod a Græcorum consensu (qui satis alias et se ei sua amare solent) ductum est. Neque enim est dubium, quin tanti viri, quales patriarcha Constantinopolitanus Methodius, et presbyter Hieroso-

lymitanus, Michael Syngelus, eruditionis scilicet et gravitatis et sanctimonie gloria clari, antequam ea scriberent quæ de S. Dionysii scriperunt, aliquam diligentiam perquirenda veritati, tanto præsertim in negotio, insumperint. Nam dicere aut suspicari in favorem imperatoris ea scripsisse, quæ aliter ipsi sentirent, est viris qui ad martyrium prompti fortesque fuerunt, nimis levem, imo et levam attribuere conscientiam.

Secundo. Quod tanti viri, quantus fuit Dionysius, tam exigua olim in Oriente (ubi cum Paulo floruit) memoria et mentio reperta sit, seu de tempore excessus, seu de genere mortis, seu de loco sepulture, magno sane argumento est, eum (quod fere tunc omnes apostolorum faciebant discipuli) alias in terras demigrasse, proculque a patriis finibus vitam commutasse.

Tertio. Simeon Metaphrastes, Nicephorus Callistus, et alii Græcorum, qui memorias sanctorum studiosius sunt e veteribus monumentis perscrutati, eadem de Dionysii in Italiam et Franciam migratione docuerunt. Prioris verba sunt hæc: Τὴν βασιλῖδα Ῥώμην καταλαμβάνει, καὶ πρόσειτι Κλήμεντι τὸν Ἀποστολικὸν ἐπιχειρῶτα θρόνον διέποντι. Regiam urbem Romanam pervenit, atque ad Clementem apostolicam sedem tunc tenentem accedit. Et paulo inferius: Ὑπὸ τούτου προτρέπεται καὶ πρὸς Ἑσπερία μεταβῆναι μέρη. Ab illo incitatur, ut etiam ad partes transeat occidentales. Et rursus haud multo post: Καὶ τοὺς Ἑσπερίους καταλαμβάνει Γαλάτας, οὐ διὰ τῆς μόνον ῤημῆσιν, ἀλλὰ καὶ σημειῶν ἔργοις ἀποστολῆς ἔργον εἰργάζετο. Et ad Occidentales Gallos projectus, non modo doctrine verbis, sed et sanctis prodigiis, sui munere apostolatus fungebatur.

Verba Nicephori libro secundo *Hist. ecclesiae*, cap. 20: Διονύσιος δὲ τὸν λόγον εὐσεβείας λαμπρῶς παρήρησιασάμενος, ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι κατὰ τὴν ἑσπερίαν δόξασας Χριστὸν, εἰς βαθὺ γῆρας ἤμων, καὶ τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίῳ κατεχοσμήθη. Dionysius porro, cum pietatis doctrinam præclare et libere prædicasset, multosque annos in occidente Christi glorium extulisset, ad multam usque progressus senectutem, denique pro eodem corona martyrii decoratus est.

Quarto. Latini historici et chronographi et analistæ eandem de Dionysio sententiam tutati sunt: Vincentius Bellovacensis in *Speculo historiali*, lib. 1, c. 4; S. Antoninus in 1 parte historiali, tit. 6, c. 18 et 19; Petrus Equilinus l. ix, c. 41; Genebrardus, Mariana, Baronius, et passim omnes. Qui si dicantur recentiores esse auctores, dicendum est eos, qui contra sentiunt, multo etiam iis esse recentiores, adeoque heri et nudius tertius, ut aiunt, natos.

Quinto. Probat hæc sententia ex multis aliorum sanctorum Vitis, quorum sanctorum aliqui Athenis Romam, alii Roma in Galliam beatam Dionysium narratur comitati. Grave est autem, et parum Christianæ pietati atque modestiæ consonum, tot Vitis sanctorum et narrationibus ex variarum archivis Ecclesiarum depromptis, fidem abrogare. Habent igitur S. Jonem (quem alii Jonam, alii Jonium, sed utrumque minus recte, appellant) venisse cum B. Dionysio Athenis Romam, et hinc in Gallias una migrasse. Cujus quidem martyrium nomen fecit loco, *Mons Sancti Jonis* dicitur apud pagum 534 Castresium, dictum *Gallice Chastres sous Montehery*. Habent et B. Regulum, S. Joannis apostoli olim discipulum, a magistris in Paunon relegatione Athenas ad Dionysium se contulisse, eique deinceps adhæsisse, et Romam una profectum esse, indeque in terram Galliam. De quo Regulo ita Petrus Galesinius in *Martyrologio* ad III Kalendas Aprilis: « Apud Silvanectenses, inquit, sancti Reguli episcopi. Is civis Nicæus beati Joannis evangelistæ discipulus, Dionysii Areopagitæ in peregrinatione Gallica socius et comes,

post Trophimum Arelatensium factus episcopus, a sanctimoniz laude clarus, ex ædificata apostolorum basilica quievit in Domino. Ita ibi. Vide plura de sociis ejusdem Dionysii cap. 10 et 21 Vitæ ipsius supra.

Sexto. E Menæis Græcorum, quæ ad diem 3 Octobris referunt, eum post explanatam ecclesiasticæ dispositionis formam, ad partes occidentales profectum esse, et martyrium apud Parisios obiisse. Ipsa Menæi verba exstant supra cap. 31 Vitæ.

Septimo. Libellus passionis S. Dionysii longe antiquior omnibus jam citatis scriptoribus Græcis, et missionis ejus a Clemente in Galliam, et suppliciorum mortisque ordinem continens : itemque multo antiquissima Visbii de iisdem rebus conscriptio (fuit enim Visbii Lisbii a sancto Dionysio conversi filius) ab Hilduino talium scriptorum diligenter perquisitore, annis abhinc octingentis circiter inventa, idem docent atque convincunt.

Octavo denique confirmatur ex antiquissimis martyrologiis, breviariis, missalibus, ubi Dionysius ille Parisiorum episcopus dicitur a Clemente pontif. Rom. in Gallias missus. Vidi Parisiis (eo enim me harum explorandarum gratia contuleram) vidi, inquam, in Bibliotheca clarissimi viri Thuani, et vidi mecum Andreas a Quercu insignis nostri avi scriptor, duo perantiqua Martyrologia manu scripta, in quorum altero erat, S. Dionysium a pontifice Romano in Gallias missum ; in altero autem (quod e duobus erat antiquius) expresse habebatur a Clemente pontifice Romano missum. De diversis porro cunctarum fere Ecclesiarum, et nonnullis quoque extra Galliam breviariis ac missalibus, remitto cupidos Lectores ad Historiam abbatiz S. Dionysii, nuper a Jacobo Dublæo (quocum etiam aliquando Parisiis contuli) in lucem editam. Is vir, si quis alius, omnium quæ S. Dionysii res contingunt, diligentissimus fuit investigator. Adde autem pro corollario Martyrologium et Breviarium, quo nunc Romana utitur Ecclesia, quæ disertissimo protestantur, Dionysium Areopagitam a Clemente pontifice missum esse in Galliam prædicandi Evangelii causa. Atqui non potest alius assignari Clementis pontifex, quam ille Petri et Pauli discipulus, qui primo vixit sæculo. Nam Clemens II pontifex, demum undecimo sæculo vixit. Igitur unus idemque est Athenarum et Parisiorum episcopus, non duo.

Sed quid his opponant ii qui contraria sentiunt, nunc est videndum. Tria igitur præcipue opponunt.

Primum quidem, et quod aliis præstat, est, quod in veteribus Latinis Martyrologis repererint bis positum S. Dionysium, semel scilicet 3 Octobris, sub his verbis : « Athenis, Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi : ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses inter antiquorum memorias clarissimum tenetur, semel 9 ejusdem mensis, sub hac forma : Parisiis Dionysii episcopi cum sociis suis a Fescennino gladio animadversi. » Ita vetus Martyrologium Romanum, cui consentiunt Martyrologia venerabilis Bedæ, et Adonis Viennensis, quod quidem attinet ad diversos dies ; verbis alioqui nobis favent, ut post declarabitur, cum ad secundum argumentum respondebitur.

Secundum argumentum est ab auctoritate Gregorii Turouensis, lib. 1, cap. 30, dicentis Dionysium missum in Gallias sub Decio imper. Unce sequeretur, non potuisse esse Areopagitam. Nam Decius vixit tertio sæculo, Areopagita primo.

Tertium ab auctoritate Severi Sulpitii lib. II *Sacræ Hist.* scribentis, sub M. Aurelio Antonini Pii filio primum intra Gallias visa martyria. Ex

quo colligunt, Areopagitam non potuisse dici passum Parisiis sub Adriano, qui ante Antoninum Pium regnavit.

Hæc argumenta primo aspectu satis probabilia apparent ; sed propius inspecta et discussa, manifestæ falsitatis arguuntur. Itaque singula examinemus.

Ad primum ergo quod attinet, talis est responsio : Non sequi, ex eo quod quis ponatur bis in Martyrologio diversis diebus, et sub diversis verbis, esse duos ejusdem nominis diversos. Nam ut idem quispiam bis ponatur in Martyrologio, variis modis accidit. Primo quidem, cum is diversis in locis episcopus fuit. Multi enim gesto alicubi episcopatu, et relicta illic sui memoria, alio demigrarunt, sedemque aliam statuerunt : ut Petrus apostolus primo Antiochiæ, deinde Romæ : ut sanctus Alexander (cujus etiam, utpote scriptoris Vitam scripsimus) prius in Cappadocia, deinde Hierosolymis,

535 quem duobus diebus in Menologio reperies, nempe 16 Maii, et 12 Decembris : ut magnus Eustathius primo Berrhææ, post Antiochiæ, qui et bis in Menologio diversis diebus ponitur, semel 21 Februarii, semel 5 Junii, in Romano autem, tam vetere quam novo, Julii 16.

Secundo, cum dies suscepti episcopatus uno tempore celebratur, et alio dies excessus, seu martyrio seu vitæ sanctimonia nobilitati, ut in SS. Basilio Magno, Ambrosio Mediolanensi, et aliis accidit. Nam Basilii quidem depositio sive excessus celebratur Kalendis Januarii, ordinatio autem decimo octavo Kalendas Julii ; ut videre est in Romano Martyrologio. Ambrosii vero natalis pridie Nonas Aprilis assignatur, ordinatio autem septimo Idus Decembris in hæc verba, « Mediolani ordinatio sancti Ambrosii episcopi, cujus sanctitate et doctrina universalis Ecclesia decoratur. »

Tertio, cum semel alicujus natalis, sive obitus dies celebratur, et semel aut sæpius ejusdem dies translationis corporis, aut certarum reliquiarum, ut in sancto Ignatio martyre ostendimus ; et quemadmodum in sanctis Andrea apostolo, Luca evangelista, Timotheo Pauli discipulo, et B. Hieronymi adversus Vigilantium discitur lucubrationibus : uti etiam in ipso sancto Hieronymo et S. Nicolao Myræ episcopo, et in aliis quam plurimis cerni potest : quorum non modo dies natalitii, sed etiam dies translationis reliquiarum reperiuntur distinctis diebus adnotati.

Quarto, et sæpius, ex errore eorum qui confluxerunt Martyrologia, et e variis libris sacris sacrosiis inserendos collegerunt, partim e Græca, partim e Latina Ecclesia. Quod eo facilius accidit, quod Martyrologia non ab uno homine, nec in uno sæculo, sed ab hominibus multis, aliis post alios, et in omnibus sæculis vel condita sint, vel aucta. Nam qui primus primo sæculo, aut secundi initio condidit Martyrologium, is tantum sanctos primi sæculi comprehendit ; quo mortuo, prout aliqui secundo sæculo exstiterunt qui digni Martyrologio viderentur : sic ab aliis atque aliis additi sunt, tam a Græcis in Græca, quam a Latinis in Latina Ecclesia : habuerunt enim et hi et illi distinctos fastos. Itaque Vetus Romanum, exempli gratia, quod initio minimum erat, crescente paulatim sanctorum numero, pari etiam passu crevit ; itemque Græcorum Menæum, post aliquot deinde sæcula, cum multa Latinorum in Græcis deesse Menæis, et multi Græcorum in Latinis desiderarentur Martyrologis, fuerunt quidam (præsertim post tempora S. Hieronymi) qui primo illi Romano Martyrologio (quod jam *Vetus Romanorum* appellatur) multos sanctos addiderint, eosque de Græcorum Menæis magna ex parte desumpserint. Illi autem fuerunt, primo quidem venerabilis Beda, cum suo supplemento Floro monacho (reliquerat enim ille dies aliquot martyrum nominibus vacuos), deinde Usuardus

Caroli Magni imp. jussu : post hunc Ado, qui Bedam, licet Flori additamentis aliquatenus plenior, haud tamen numeris omnibus absolutum, ita perfecit, ut non modo dies vacuos replevit, sed etiam brevibus ipsorum martyrum actis adornavit, uti ex ejusmet Adonis liquet Epistola, quam noster Heribertus Rosweyda veteri præfixit Romano martyrologio. Dico igitur, sanctum Dionysium ab initio tantum semel fuisse tam in Græcorum Menologio, quam in Latinorum Martyrologio : et in Menologio quidem die tertia Octobris, brevissime hoc modo : « Certamen sancti Patris Dionysii Areopagitæ episcopi Athenarum. » Ubi observa, sili ubinam fuerit illud certamen sive martyrium, quod longe scilicet a patria peregrinati et defuncti locum haud satis Græci nossent. In Menæo autem, quod Menologio posterius est, et multo auctius, quamvis sub hoc tantum titulo dies ejus natalis proponatur, Τοῦ ἀγίου ἑπομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, Sancti Dionysii Areopagitæ martyris ; tamen in subjecto ejus vitæ et martyrii compendio scribitur passus Parisiis.

Non habent autem etiamnum, nec Menæum, nec Menologium Græcorum, nisi uno eodemque die, Dionysii Areopagitæ et Parisiorum episcopi natalem, hoc est tertio Octobris. Conflator igitur aut amplificator potius Romani Martyrologii, id quod reperit in Menologio tertio die Octobris, in Martyrologium suum eodem die intulit : atque ita factum est, ut qui erat 9 Octobris sub nomine Parisiorum episcopi, fuerit etiam tertio die sub nomine Areopagitæ seu episcopi Athenarum. Nam cum utrobique fuerit episcopus, et Athenis et Parisiis, Atheniensis sub nomine Areopagitæ aut episcopi Athenarum, Parisienses autem sub nomine episcopi Parisiorum inscripserunt et coluerunt.

Nota hic quoque par transannam, in vetere Romano Martyrologio primitus nihil fuisse tertio Octobris, nisi hoc : « Athenis Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi. » Totum autem hoc quod sequitur : « Ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses inter antiquorum memorias clarissimum tenetur, » 536 esse additamentum alicujus posterioris. Quod patet ex toto reliquo corpore ejusdem Martyrologii (ubi tantum nomina martyrum et locus ac dies passionis recensentur) et ex testificatione Adonis in epistola superius citata. Videtur autem ex ipso Adone sumptum, qui in suo Martyrologio idem, et pluribus quidem verbis, habet hoc modo : « Ut Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis, testis est in eo opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses summo genere colitur, et inter antiquorum monumenta clarissimum tenetur, ut peritiores Græcorum affirmant. » Hinc ergo inepte et indecore intrusum est in Vetus Romanum ; nam in augendo aliquo opere, forma primi operis retinenda est ; et imitanda vel brevitatis vel prolixitatis ipsius auctoris et fontis. Quo in genere qui peccant, non pravi quidem, sed pravi se judicii profitentur.

Sic peccavit, qui in eodem Martyrologio ad octavam Novembris sic addidit : « Et ipso die, quatuor coronatorum, Severiani, Carpophori, Victorini ; quorum festivitatem statuit Melchides papa sub nominibus quinque martyrum celebrari, quia nomina eorum non reperiebantur ; sed intercurrentibus annis cuidam sancto viro revelata sunt. » Debebat enim finire in Victorini, et ista foras projicere, quorum festivitatem, etc. Hisce enim forma Martyrologii deformatur. Quomodo autem Melchides statuit celebrari sub nominibus quinque martyrum, si fuerint tantum quatuor ? Tolle igitur quinque, est enim vitiosum, et reponere quatuor.

Itaque ut ad propositum argumentum redeamus,

A errore posteriorum martyrologorum factum est, ut bis in Martyrologio poneretur S. Dionysius. Nam cum invenissent in Menæo Græcorum et Menologio ad tertiam Octobris scriptum natalem sive certamen Dionysii Areopagitæ episcopi Athenarum, rati esse diversum a Dionysio episcopo Parisiorum, quem in suis Martyrologiis habebant nono die ejusdem mensis, inscripserunt etiam ipsi tertio die Octobris natalem Dionysii Areopagitæ, sicut ibi invenerunt, atque ita ex uno Dionysio fecerunt duos. Unde Molanus in Notis ad Usuardum indicavit, tertio Octobris non necessario legendum esse quod habetur de sancto Dionysio. Nam apposuit istam novulam q, quam in epistola ad Lectorem numero 12 dicit significare, eousque in omnibus Ecclesiis legi posse : « Illa enim, inquit, quæ sequuntur notam q, vel sunt festa translationum, fere ex propriis Ecclesiis sumpta, quæ non est necesse passim per Ecclesias legi ; vel sunt minimis typis, de non canonizatis, etc. » Unde Molanus, vir sane in hujusmodi rebus diligens et attentus, judicavit, Dionysium hunc Areopagitam notatum 3 Octobris, eundem esse cum Dionysio Parisiorum episcopo, cur enim alioqui censeret non legendum Areopagitam in omnibus ecclesiis ? Adde, nec in Martyrologio Venerabilis Bedæ quidquam primitus fuisse 3 Octobris, sed tantum 9, ut nunc in Martyrologio Romano novo et correcto. Testatur enim Baronius tom. II *Annalium*, anno Christi 109, antiquissimum Bedæ Martyrologium manu scriptum, acceptum olim ex reliquiis monasterii S. Cyriaci, unum tantum habere Dionysium, Parisiensem scilicet, septimo Idus Octobris. « Unde non a Beda, inquit, sed ad Bedam ea de Dionysio Areopagitæ addita esse oportuit, ex Græcorum videlicet Menologio. Nam ea die 3 Octobris iidem agunt de Dionysio Areopagitæ. » Ita Baronius, et bene. Indicarat et Molanus loco supra citato, addita G littera ad vocem *Areopagitæ*, sumptam illam esse e Græco Menologio.

Sed petunt nostri adversarii exempla eorum qui bis similiter in Martyrologio ponantur quasi sint diversi ; et tamen sint unus idemque.

Respondeo quidem, id quod petunt non esse necessarium, cum aliunde alia sufficiant argumenta ; sed tamen etiam in hoc nos ipsis facturos satis, quo et ipsi libentius nobis dent manus, cum quod petunt acceperint.

Primo igitur S. Crescens Pauli apostoli discipulus, qui perinde ac Dionysius et in Oriente et post in Gallis apostolus fuit, bis similiter in Martyrologiis ponitur, semel 27 Junii hoc modo : « In Galatia S. Crescentis discipuli Pauli apostoli, qui in Gallias transitum faciens, verbo prædicationis multos ad fidem Christi convertit ; rediens vero ad gentem cui specialiter datus erat episcopus, cum Galatas ipsos usque ad finem vitæ suæ in opere Domini confirmasset, demum sub Trajano martyrium consummavit. » Semel rursus 29 Decembris hoc pacto : « Viennæ in Gallia S. Crescentis discipuli B. Pauli apostoli et primi ejusdem civitatis episcopi. » Ita in Romano Martyrologio. Ubi vides, semel Viennæ poni ejus natalem, ubi fuit episcopus, nulla facta Galliarum mentione ; eodem prorsus modo, quo S. Dionysii Parisiorum episcopi 9 Octobris, sine ulla mentione Athenarum, in antiquis Bedæ et Usuardi et Adonis Martyrologiis, semel item in Galatia 27 Julii, quo die apud Bedam nulla mentio Viennæ aut Galliarum. Hoc enim tantum habet : « Apud Galatiam B. Crescentis episcopi, discipuli S. Pauli apostoli. » 537 Die autem Decembris 29 sic : « Eodem die S. Crescentis, apostoli Pauli discipuli. Viennensis Ecclesiæ primi doctoris. » Usuardus porro cum eundem esse agnovisset, et bis positum animadvertisset, semel sustulit. De Crescente enim 29 Decembris nihil habet. Sic novi Romani Martyrologii assertores.

cum eundem Dionysium Areopagitam et Parisiorum episcopum bis positum deprehendissent, semel expunxerunt, et tantum 9 Octobris reliquerunt.

Secundo, S. Philippus Gortynæ in Creta episcopus, bis in vetere Romano Martyrologio reperitur, semel 11 Aprilis in hunc modum: « Gortynæ Philippi episcopi, qui claruit Antonini Veri et Lucii temporibus. » Et semel 8 Octob. in hanc formam: *Gortynæ Filippi episcopi*. Bis habet eum ipsum etiam Beda iisdem diebus, semel sic tertio Idus April.: « Apud Cretam urbem Gortynæ, B. Philippi episcopi. » Ubi adhibenda est talis correctio: *Apud Cretam in urbe Gortynæ*. Nec enim Creta est urbs Gortynæ, sed contra. *Apud Cretam* autem idem est, quod in *Creta* quod frequens est in Martyrologiis ut *apud* ponatur pro *in*. Nec est quod quisquam diversos lingat: nullum enim usquam alterius Philippi episcopi Gortynæ vestigium, quam unius scriptoris ecclesiastici (cujus et ego Vitam seorsum scripsi) reperitur. Et eundem utrobique denotari, patet ex Adone qui 11 April. sic habet: « Apud Cretam, urbe Gortynæ, B. Philippi episcopi, qui vita et doctrina claruit temporibus Antonini Veri et Lucii Aurelii Commodi imp.; » et 8 Octobris sic: « Apud Cretam urbe Gortynæ, beati Philippi episcopi magna virtutibus et optimis studiis præditi viri. »

Quis autem dubitat, quin eadem sint « vita et doctrina clarere et magnis virtutibus et optimis præditum esse? » Quis item ambigat, quin ista de eodem dicantur, cum viri nomen et dignitatis, atque ipsa quoque insula et urbs ejus iusulæ consentiant?

Hinc novi Rom. Martyrologii censores, et ante illos Usuardus, cum duobus diversis diebus B. Filippi legerent, in posteriore loco sustulerunt. Usuardus enim 11 April. ita ejus refert memoriam, et alibi nusquam: « Apud Cretam, urbe Gortynæ, S. Philippi episcopi, qui magnis virtutibus et optimis studiis præditus fuit. Floruit autem temporibus Antonini Veri et Lucii Aurelii imperatorum. » Ubi vides, omnia quæ in duos dies Ado discreverat, uno eodemque a doctissimo Usuardo comprehendi. Sic factum et in novo Romano Martyrologio eadem die, ubi sic: « Gortynæ in Creta, S. Filippi episcopi, vita et doctrina clarissimi, qui temporibus M. Antonini et Aurelii Commodi Ecclesiam sibi creditam regens a furore gentilium et hæreticorum insidiis eandem tutatus est. » Nihil de illo alibi.

Tertio, S. Alexander Hierosolymorum episcopus, qui sub Decio passus est, bis legitur in Menologio, semel 16 Maii, et semel 12 Decembris: bis item in Venerabili Bedæ Martyrologio, semel 30 Januarii semel 18 Martii reperitur: similiterque in Adone et in vetere Romano Martyrologio; sed in novo Romano semel sublatus est, et jam tantum semel reperitur, itemque in Usuardo. Viderunt enim eundem esse, quem alii duos putaverunt.

Duplicis autem situs in eodem Martyrologio eadem videtur causa, quæ dicta est in sancto Dionysio. Nam bis quoque episcopus fuit, semel in Capadocia, semel Hierosolymis. Longum esset alios requirere, qui sæpius in diversis Martyrologiis positi reperuntur. Nam et S. Euphrosyne bis ab Usuardo diversis et diebus et mensibus adnotatur: semel 1 Januarii, ubi et Beda et Ado et novum Romanum Martyrologium, et alia; et semel rursus 11 Februarii. Similiter et Basilium Magnum semel 1 Januarii, semel 14 Junii. Sic et alii.

Sed hæc possunt et debent sufficere ad declarandum, non sequi necessario, diversos esse eundem nominis eos qui bis ponuntur in Martyrologio, tametsi ejus causa ibidem deprehendi non possit, cum aliqua fere semper earum subsit, quas supra posui.

Nec valet eorum argumentatio qui ex eo quod

A tertio Octobris dicatur, « Athenis Dionysii Areopagite, » etc., colligunt Athenis passum; et ex eo quod nono Octobris dicatur « Parisiis, Dionysii episcopi, » etc., volunt intelligi Parisiis passum. Non hoc significant illa nomina urbium, neque hoc intelligi volunt; sed istud, *celebratur natalis, aut celebratur memoria*, sive ibi passi aut mortui sint, sive alibi. Nam alioqui, intelligerentur ibi passi, multi: atque inprimis ille inexcusabilis primo Februarii, ubi dicitur in vetere Romano Martyrologio: « Antiochiæ, Ignatii episcopi et martyris, » cum luce sit clarius, cum Romæ passum, et apud Bedam, ubi sic: « Apud Antiochiam, passio sancti Ignatii episcopi et martyris, » et apud Adonem: « Eodem die, apud Antiochiam beati Ignatii episcopi et martyris. » Quibus omnibus in locis ad urbium aut locorum nomina intelligi debet, ut diximus, natalis celebratur aut memoria recolitur. Sic in Romano Martyrologio ad 31 Augusti: « Treviris natalis sancti Paulini episcopi, » scilicet celebratur; et tamen ibi non est mortuus, sed in 538 Phrygia aut apud Phrygiam in exsilio.

Sic in eodem Martyrologio ad diem quartum Septembris: « Arimini, S. Marini diaconi, » qui non Arimini, sed apud montem Titanum obiit, ut in ejus Vita existit. Itaque subaudiendum, dies natalis colitur.

Sic in vetere Romano Martyrologio ad vigesimam septimam Januarii cum dicitur: « Constantinopoli Joannis Chrysostomi, » non debet nec potest intelligi, obiit, sed celebratur festivitas. Nec enim Constantinopoli obiit, sed in Ponto. De primo argumento satis: nunc ad secundum veniamus, quod est ejusmodi.

Scribit Gregorius Turonensis libro primo Historiæ Francorum, cap. 30, tempore Decii imp. missos in Galliam septem episcopos, inter quos recenset S. Dionysium Parisiorum episcopum; ergo alius est ab Areopagita, qui multo ante sub Adriano mortuus est.

C Verba ejusdem Gregorii sunt hæc: « Hi ergo missi sunt: Turonicis Gratianus episcopus; Arelatensibus Trophimus episcopus, Narbonæ Paulus episcopus; Tolosæ Saturninus episcopus; Parisiacis Dionysius episcopus; Arvernensibus Stremonium episcopus; Lemovicinis Martialis est destinatus episcopus. » Agit autem ibi de temporibus Decii.

Respondedo, hanc auctoritatem sua sponte corrumpere. Continet enim aperte et evidenter res falsas. Nam S. Trophimus primus Arelatensis episcopus, de quo hic agitur (nec enim alius in ea Ecclesia legitur) fuit S. Pauli discipulus, idque omnia testantur et vetera et nova Martyrologia. Nam Vetus Romanum 29 Decembris sic habet: « Trophimi episcopi, discipuli apostolorum. » Novum autem sive Ordinarium Romanum sic: « Arelate natalis S. Trophimi, cujus meminit S. Paulus ad Timotheum scribens, qui ab eodem apostolo episcopus ordinatus, præfate urbi primus ad Christi Evangelium prædicandum directus est. Ex cujus prædicationis fonte (ut S. Zosimus papa scribit) tota Gallia fidei rivulos accepit. » Ven. Bedæ Martyrologium ita de eodem: « Apud Arelaten natale sancti Trophimi episcopi et confessoris, discipuli apostolorum Petri et Pauli. »

D Vide eadem apud Adonem in libello *De festivitibus*, et apud alios tam martyrologos quam historicos sacros: et tamen in illis Gregorii verbis ponitur sub Decio. De S. Martiale apostolorum item discipulo, perinde aberravit idem Gregorius, cum nemo præter illum senserit S. Martialem sub Decio venisse in Gallias, primumque sit ejus opinionis auctor. Nam omnes fere antea eum fuisse unum e Christi septuaginta duobus discipulis consenserunt. De quo vide *Galliam Christianam* Claudii Roberti, ubi Lemovicense Martyrologium ita

de illo : « Apud Aquitaniam provinciam Galliæ, civitate Lemovicis, natalis sanctissimi Martialis, qui unus ex septuaginta duobus discipulis electus, magnum meritum ad prædicationis officium cum Petro apostolorum principe complevit, postea vero, jubente Domino, Aquitaniam convertit. Qui virgo electus ab ipso, et plenus sancto Spiritu assumptus est cum magna gloria et inducibili ad cælos, quinquagesimo nono ætatis suæ anno, episcopatus autem vigesimo octavo, Olympiadis vero 212, et imperii Vespasiani Cæsaris tertio anno, et post resurrectionem Domini quadragesimo. Omnes ejus vitæ anni ita supputantur : Annos impleverat quindecim ante baptismum : tribus permansit cum Domino, et quinque cum Petro Hierosolymis, septem vero in Antiochia, Romæ vero uno anno mansit, in Aquitania per viginti octo annos, in episcopali ministerio ad finem usque gloriosissime perseveravit : ubi ecclesiam S. Stephani Levitæ protomartyris consecravit temporibus Neronis imperat. et Stephani ducis. » Ita ibi.

In S. Paulo Narbonensi primo episcopo similiter hallucinatus est idem Gregorius : de quo ita Ven. Bedæ Martyrologium, 22 Martii : « In Galliis, civitate Narbone, sancti Pauli episcopi et confessoris, discipuli apostolorum Christi : quem tradunt eundem ipsum fuisse Sergium Paulum proconsulem, virum prudentem, a quo ipse Paulus sortitus est nomen, » etc. Consentiant alia Martyrologia, tam Romanum illud vetus ab Heriberto editum (ubi sic : « Narbone S. Pauli episcopi, discipuli apostolorum ») quam usitatum et ordinarium : itemque Adonis et aliorum hac die : sed Usuardi 12 Decembris.

Qui ergo in his tribus manifesto erravit, dum dixit venisse eos in Gallias sub Decio, hoc est integro sæculo postquam essent mortui, quomodo idem testimonium valebit contra Dionysium Areopagitam, quod contra illos nihil valuit ? Itaque quod Gregorius Turonensis dicit de Dionysio, « Tam verum est (ut merito scribit Baronius) quam quod ibi asserit ejusdem Decii tempore Trophimum Arelaten, Paulum Narbonam, et Martialem item in Gallias amandatos : quos constat fuisse apostolorum discipulos, et apostolorum temporibus ad prædicandum Evangelium in Gallias esse missos. Sed hæc, sicut alia multa, auctoris simplicitati multa tam facile admittenti donanda sunt, prout etiam Hilduinus excusat ita dicens : Cæterum parcendum est simplicitati viri religiosi Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam veritas se habet, æstimans, non calliditas astu, sed benignitatis et simplicitatis voto litteris commendavit. » Sic illi.

539 Ego vero ad firmandam eorum de Gregorio opinionem, sed præcipue ad corroborandam nostram de S. Dionysio Areopagita sententiam, dico, eidem Gregorio Turonensi non magnopere cordi fuisse, præsertim in primis imperatoribus, distinguere accurate tempora, sed adeo illa confudisse, ut miscuerit et conturbarit ea quæ facta sunt sub Antonino Pio, cum iis quæ sub M. Aurelio Antonino philosopho, et L. Vero ejus filiis, et cum iis quæ sub horum successore Commodus, et quæ sub aliis usque ad Decium acciderunt. Nam inter Antoninum Pium et Decium nulla tot imperatorum, qui intercesserunt, ab eo sit mentio. Nihil de Marco Aurelio Antonino, qui imperavit annos 19, nihil de Commodus, qui 12, nihil (ut Pertinacem et Didium tanquam brevi extinctos omittam) de Severo, qui annos septemdecim ; nihil de Antonino Caracalla, qui annos sex ; nihil de Macrino, de Heliogabalo, de Alexandro Severo, qui annos tredecim, nihil de Maximino, nihil de Maximo et Balbino, nihil de Gordiano, nihil de Philippo, qui annos sex.

Si quis igitur aliunde ignarus historici legat hic Gregorium Turonensem, credet sane omnia quæ

A sub tot imperatoribus mediis facta sunt, esse facta sub Antonino Pio, adeoque Irenæum sub eodem esse passum, etiamque Justinum philosophum et Pothinum : quæ tamen ipsorum adversariorum confessione sunt falsissima. Ita enim scribit libro primo cap. 28 : « Nam sub Antonini imperio Marcionitana et Valentiniana hæresis insana surrexit ; et Justinus philosophus post scriptos catholicæ Ecclesiæ libros martyrii pro Christi nomine coronatur. In Asia autem orta persecutione, beatissimus Polycarpus, etc. Sed et in Galliis multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis celestibus coronati, etc. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Pothinus episcopus fuit, etc. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris, etc. » Quis ita legens non diceret omnia sub Antonino Pio accidisse, eodem nimirum tempore quo Marcionis et Valentini hæreses surrexerunt ? At vero longe aliter res habet. Nam Justinus quidem, Polycarpus et Pothinus non sub Antonino Pio, sed illo pridem defuncto sub ejus filiis interempti sunt : Irenæus autem multo etiam postea sub Severo imp. de quibus in ipsorum Vita aut martyriis ago fusus. Et tamen Gregorius Turonensis in eadem ipsa pagina, ubi de septem illis episcopis sub Decio in Galliam missis hallucinatur, rursus errore lapsus scribit quadraginta octo martyres (ex quibus primus fuerit Vetus Epagathus) passos esse post Irenæum ; cum constet ex ipsorum Lugdunensium epistola tum scripta de ipsorum martyriis, longe ante illos esse passos cum Pothino, Irenæum autem multo ut dixi, postea sub Severo.

Verba Gregorii, ne mihi gratis credatur, sunt hæc : « Beatum Irenæum diversis in sua carnis presentia pœnis affectum Christo Domino per martyrium dedicavit. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vetus Epagathum. » Ita ille. Atqui triginta annis post istos martyres adhuc superstes erat Irenæus, ut in ejus Vita a me scripta videre est. Unde miror, eos, qui auctoritatem Gregorii pro se allegant, dum ejus errata chronographica tam multa et tam crassa et tam vicina attendunt, si tamen attendant, non vehementi pudore suffundi. Et vero quomodo potuit sub Decio missus esse Dionysius in Galliam, cum veterrima Martyrologia, ut superius ostendi, ferant eo missum a Clemente Romano pontifice, nullus autem talis Clemens fuerit sub Decio ?

Et ipse Beda (quem pro se citant, quia diversis diebus duos videtur asserere Dionysios) in hoc pro nobis plurimum facit, quod illum Parisiorum episcopum dicat missum a Clemente pontifice. Inde enim sequitur, quod primo sæculo, et nullo modo sub Decio, qui tertio vixit sæculo ; nullus enim tum Clemens pontifex : aut si est, proferant. Vener. Bedæ verba 9 Octobris sunt hæc : « Apud Parisium natale sanctorum martyrum Dionysii episcopi, Eleutherii presbyteri et Rustici diaconi. Qui beatus episcopus a pontifice Clemente Romano in Gallias directus, ut prædicationis operam populis a fide Christi alienis exhiberet, tandem ad Parisiorum civitatem devenit, et per annos aliquot sanctum opus fideliter et ardenter exsecutus, a præfecto Fescennino Sisinnio comprehensus est, et cum eo sanctus presbyter Eleutherius et Rusticus diaconus gladio animadversi martyrium compleverunt. »

Et quia non raro, dum suum Gregorium frustra jactant, æque antiquam a nobis auctorem postulant, qui a nobis sit, ecce æqualem Gregorio, et forte etiam natu grandiozem, doctrina certe vel parem vel superiorem eis reponimus Venantium Fortunatum, qui insignem de nostro Dionysio hunc composuit, in quo de missione ejus a Clemente pontifice Romano expresse meminit. Citaverat olim eum Hilduinus abbas, sed non ediderat, eum nunc luci dedit Jacobus Dubletius lib. 1 *Antiquitatum suarum* extremo, estque talis :

560 *Hymnus Venantii Fortunati de B. Dionysio.*

Fortem, fidelem militem
 Cœli secutum principem,
 Dionysium martyrem
 Plebs corde, voce personet.
 Clemente Roma præsule
 Ab urbe missus adfuit :
 Verbi superni seminis
 Ut fructus esset Galliæ.
 Opus sacratum construit :
 Fidem docet baptismatis
 Sed audientum cæcitas
 Munus repellit seminis.
 Instante sacro antistite
 Errore plebem solvere ;
 Dum spem salutis incidit,
 Tormenta mortis ingerit.
 Tenetur a gentilibus
 Christi placens altaribus :
 Amore tantæ gloriæ
 Pœnas libenter excipit.
 Unum quod illi defuit,
 Pro rege colla tradidit :
 Dilectionem pectoris
 Cervice casa prodidit.
 Magnus sacerdos, qui dabat
 Tempit sacrata munera,
 Fuso beato sanguine
 Est factus ipse victima.
 Felix pio de vulnere,
 Quæ pœna palmam præbuit !
 Qui morte mortem contulit,
 Nunc regna cœli possidet.
 Gloria sit Deo Patri :
 Gloria Unigenito :
 Una cum sancto Spiritu,
 In sempiterna sæcula.

Sic ille : cui profecto nusquam in scriptis suis titubanti, multo major adhibenda fides, quam Gregorio toties et tam aperte offensanti.

Denique astruit Hilduinus, protestatos Athenienses, se tam ex antiquissimis quorundam scriptorum monumentis : quam ex majorum suorum continuatis traditionibus accepisse, « Dionysium subrogato sibi episcopo Romam adiisse et (ut compererunt) apud Gallorum gentem glorioso martyrio consummatum fuisse. Quod et Tarasius patriarcha Constantinopolitanus, inquit, per legatos suos sollicitè inquisivit ; et ita se eam rem habere certus, eandem Atheniensium civitatem pallio archiepiscopali (quod tam ex ea tam diuturno tempore orta quadam contentione subtractum fuerat) redonavit ; et synodali consensu, Metropolis auctoritate, qua ante functa fuerat, honoravit. » Vixit Tarasius octavo sæculo, tempore Adriani papæ I et patriarcharum (quem ante recusaverat) ea tandem lege admisit, ut cogeretur concilium, et de cultu imaginum (qui sublevatus fuerat a Græcis imp.) restituendo ageretur. Declaratus est patriarcha anno quinto imperii Irenes et Constantini filii. Vide Cedrenum ad eum annum. : a

Ad tertium argumentum ex auctoritate Sulpitii Severi ductum jam respondendum est, nec difficilis est negotii responsio. Verba Sulpitii sunt : « Post Adrianum, Antonino Pio imperante, pax Ecclesiis fuit. Sub Aurelio deinde Antonini filio persecutio quinta agitata. Ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Sic igitur inde argumentantur : Si regnante M. Aurelio Antonino philosopho primum visa sunt martyria in Gallia, ergo Dionysius Areopagita non fuit martyr Parisiis sub Adriano, hoc est quadraginta, eoque amplius annis ante M. Aurelium.

Respondetur, Sulpitium eo loco breviter omnes Ecclesiæ graviores persecutiones, quæ ante ipsum fuerunt, perstringere ; ut patebit cuius eum locum attendenti ; ac propterea euni agere de martyriis quæ magno simul numero (ut in gravibus persecutionibus solet) edita sunt : non vero negare, quin

A aliqui interdum variis temporibus (quod etiam extra generales illas persecutiones sæpenumero accidit) martyrio affecti sint. Respexit enim procul dubio Sulpitius ad illa Eusebii verba in Chronico ad annum M. Aurelii et L. Veri septimum : « Plurimi in Gallia gloriose ob Christi nomen interfecti, quorum usque in præsentem diem condita libris certamina perseverant. »

Sicut ergo talis persecutio per Gallias antehac non fuit, ita Sulpitius eam primam nominat, et merito. Nam sicut una hirundo, ut aiunt, non facit ver ; ita paucorum in una integra gente martyria, non faciunt, ut debeat historicus (et is præsertim qui res tantum graviore se breviter persequi profitetur) eorum meminisse. Nam Sulpitius quidem totam historiam sacram ab orbe condito ad sua usque tempora duobus libellis complexus est. Quos sic inceptit : « Res a mundi exordio sacris litteris editas breviter constringere ; et cum distinctione temporum usque ad nostram memoriam captim dicere aggressus sum : multis id a me studiose efflagitantibus, qui divina, compendiosa lectione, cognoscere properabant. » Unde non mirum, si particularium quorundam martyrum mentionem neglexerit. Imo nec Pothini, nec Irenæi (quavis prior cum illustrissimis martyribus quadraginta, posterior cum omni fere Lugdunensi civitate sublati sit) nominatim meminuit.

541 Itaque quod dicit, ante illud tempus martyrii non esse visa intra Gallias, sic capiendum et intelligendum est, quo modo et illud quod subdit, « serius trans Alpes Dei religione suscepta, » scilicet palmam et a totis populis. Quis enim dicat, a nullis omnino susceptam religionem catholicam in Gallias, ante M. Aurelium Antoninum philosophum, hoc est ante annum a Christo circiter centesimum sexagesimum ? Ergone Petrus et Paulus, quorum alter tam diu Romæ, alter etiam satis fuit, et qui omnia per se, vel per suos, ut fulgura pervolvabant, cæcos ad Galliam habebant oculos ? ad Galliam tam vicinam, tam nominatam ? Res est creditu non modo difficilis, sed etiam indigna auditu. Nam ex ante dictis constat, varios variis temporibus et in Gallia fuisse, et martyrium in Gallia obiisse.

Et de S. Ursino primo Bituricensium episcopo fatetur ipsemet Gregorius Turonensis, a discipulis apostolorum in Gallias missum. Nam libro *De gloria confessorum*, cap. 8, sic scribit : « Bituriga vero urbs primum a S. Ursino (qui a discipulis apostolorum episcopus ordinatus in Gallias destinatus est) verbum salutis accepit, atque Ecclesiam Biturigensem primum instituit, rexitque, qui migrans a sæculo, in campo inter reliqua sepulcra populorum sepulturæ locatus est. Non enim adhuc populus ille intelligebat sacerdotes Domini venerari, eisque debitam reverentiam exhibere. » Consentunt omnia Martyrologia ad diem 9 Novemb. « Eutropius quoque martyr Santicæ urbis (verba sunt ejusdem Gregorii Turonensis libro primo *Miraculorum*, cap. 56) qui a Clemente episcopo fertur directus in Gallias ; ab eodem pontificalis ordinis gratia consecratus est, » etc. His consentit Romanum Martyrologium ad trigesimam Aprilis. Si quis autem dicat, a Dionysio Areopagita usque ad episcopos Parisienses qui nunc sunt, computatis singulorum annis, non reperiri justum numerum, siquidem eum asseramus primo fuisse sæculo, aut secundi initio ; responderè ex vero possumus, post Dionysium ob persecutionis flammam diu vacasse episcopatum. Nam si a tempore Decii (qui tertio demum sæculo imperavit) usque ad primum Constantis imp. annum, Turonensis episcopus cessavit triginta septem annis, ut ipse auctor est Gregorius Turonensis lib. x *Historiarum*, capit. 31, quanto magis vel tanto vel ampliori etiam intervallo vocaverit sedes Parisiensis secundo sæ-

culo? cum scilicet et episcoporum ac doctorum minor esset copia, et Gallia numero Christianorum desertior. Nec hoc sane novum aut Parisiensi Ecclesie proprium, quod episcoporum continenti successione illo ævo caruerit. Hoc enim et multis aliis accidit. Ac de Rhemensi quidem Ecclesia Flodoardus presbyter, scriptor gravis (quem haud ita pridem ediderunt et egregie illustrarunt Sirmondus noster et Georgius Colvenerius) disertè scribit post illos primos ejusdem Ecclesie pontifices, beatos, inquam, Sixtum ac Sinicium sancti Petri apostoli discipulos, usque ad imperium Constantini Magni, per tria scilicet sæcula unicum memorari præsulem Amansium. Et ne verba ejus auctoris desiderentur, subijcio. Itaque lib. 1 *Histor. Rhemensis Ecclesie*, postquam superius de primis a Petro in eam vineam missis egit, ita cap. 5 subdit: «Frequentibus igitur persecutionum procellis intonantibus Ecclesie puppis nostræ jactata, diversisque oppressa fluctibus, quoniam vix caput attollere poterat, quanto sedes ipsa tempore rectore vacua digno resederit, haud facile panditur: adeo, ut post tot præmissos nostræ fidei patres, beatum Sixtum atque Sinicium, unum duntaxat præsulem inveniamus Amansium ad imperium usque Constantini: sub quo Betausius reperitur, qui cum Primo-genito diacono suo primus ex hac Belgica provincia legitur Arelatensi primæ interfuisse synodo, relatæ per Marinum episcopum beatissimo papæ Silvestro, Volusiano et Aniano Coss. Post quem Aper, inde Maternianus, » etc.

Deinde responderi potest, seposita etiam throni episcopalis vacatione, mediocri episcoporum nullam esse mentionem, non quod illi defuerint, sed quod aut obscuri fuerint, deficiuntibus qui scriberent; aut si scripti olim fuerint, tamen injuriis temporum deleti sint. Ita fere simili in negotio respondet Joannes Dadræus in *Chronologia archiepiscoporum Rothomagensium*, ubi de S. Nicasii et S. Mellonis agit distantia.

Quare, ut huic finem disputationi tandem ponam,

mus, firmum fluxumque habeatur, unum eundemque esse, qui olim Athenarum, et postea Parisiorum princeps fuerit episcopus: Qua de re quam mihi arduet Jacobi Fabri Stapulensis, viri docti juxta et pii sententia, tam hic minime est prætermittenda. « Insuper, inquit, non sine divina ordinatione et summa providentia id effectum esse mihi visum est, ut hic sacratissimus et longe divina sapientia illustrissimus Pater, primum Atheniensium antistes Atticam rexerit Ecclesiam, et civitatem primariam, omnium parentem litterarum, illuminaverit. Qua illuminata mox in Gallias a beatissimo Clemente apostolus missus, sedem apud Parisiorum insignem urbem (seu Parrhisiis seu Lutetiam appellarent) delegavit. Quæ melius Dionysia a Dionysio primo suo antistite et apostolo, primo susceptore ac regeneratore, quam ab Iside, aut Iuto, ut volunt nonnulli, potuisset appellari. Primus enim eam ad vitæ fontes erexit in Christo parvulam (solent enim primi susceptores indere nomina); primus mortem ab ea effugavit, et induxit vitam; quam in Christiano cultu, suo sanguine et omnium tormentorum molitionibus libenter susceptis tandem confirmavit. Unde et victor mundo triumphato ad Deum, qui ipsum miserat, conscendit. Tum Deus illum locum, piorum studiorum fontem præordinavit; ut ad quem, in certum eventus rei argumentum, ex Athenis virum supra omnem humanam sapientiam doctum direxerit. Vox igitur Dionysia bonarum litterarum omnium academia, eadem et Parisiensis, quam unus idemque Pater sociam fecit Athenis, et sororem, vestro applaudite apostolo, vestro primo antistite et parenti, primo ad vitam susceptori et illuminatori, et ejus sacras disciplinas in honore suscipite, atque in eis ipsis dies noctesque proficite. » Sic ille.

Et hoc sane melius quam inquirendis contra hanc tam longo receptam intervallo sententiam inutilibus argumentis frustra tempus insumere. Et quæso, ne locus detur isti querelæ: *Filii matris meæ pugnaverunt contra me.* ²

QUESTIO II.

De scriptis sancti Dionysii.

Fuit hæc semper atque etiamnum est celeberrima inter doctos viros quæstio, cujusnam sint ea scripta, quæ sub Dionysii Areopagitæ nomine in lucem prodire, ipsiusve revera Areopagitæ, an alterius.

Tractarunt eam complures, partim Græci, partim Latini; partim catholici, partim hæretici. Et quidem qui affirmativam partem tenuerunt, ea scilicet scripta vere esse Dionysii Areopagitæ, e cœtu catholico pene omnes fuerunt: qui vero negativam, maxima ex parte hæretici, quantumvis aliquo etiam numero catholici.

Ac ne cui in mentem veniat, me post tot hujus quæstionis tractatores videri actum agere, discent ex hoc nostro tractatu, quicumque animum adjecerint, meliorem nos in non paucis tenuisse refutandam viam, quam qui nos antegressi sunt: itemque certorum argumentorum hinc inde allatorum vel vitia delixisse, vel momenta adauxisse.

Prima igitur sententia, eaque vera, est hæc: Opera quæ Dionysii Areopagitæ nomine inscripta sunt, vere illius sunt, et pro talibus haberi debent.

Primum argumentum. Quia si in re dubia et incerta, qualem esse hanc nonnulli voluit, melior est conditio possidentis, quanto magis ex tanto tempore, et a tot sæculis, defenso semper jure suo, bona fide possidentis? Nam ab immemorabili tempore habita sunt hæc Opera pro rebus Areopagitæ,

cum non queat assignari spatium, quo ipsa alterius et non illius habita sint. A mille enim retro annis eoque amplius laudatus nominatim reperitur Dionysius Areopagita, ut horum auctor operum: et fuit nemo hactenus tam imprudens aut impudens, tam audax aut temerarius, qui alieno sub nomine ea Opera evulgarit. Fuerunt quidem qui vel ad Apollinarem, vel ad alium a nostro Dionysium, seu Corinthium, seu Alexandrinum, suas tenues et vix refutatu dignas applicarent conjecturas: sed qui serio tueri ac propugnare intenderent, aut nomen alicujus illorum præiungere hisce scriptis auderent, nulli fuerunt.

Qui vero ante mille annos hunc Areopagitam citarunt, in promptu habeo Leontium Byzantinum, et S. Anastasium Sinaitam, viros magna doctrina et auctoritate, ambos imperante Justiniano (is suscepit imperium anno Christi Domini 527), scriptis illustres, et plurima SS. Patrum lectione instructos. Quorum prior lib. 11, contra Nestorium et Eutychetem producturus veterum testimonia, sic præfatur: *Quoniam gratia Christi, quæstiones, quæ speciem probabilitatis habebant, pro viribus solvimus, polliciti vero sumus testimoniis veterum confirmare quæ diximus; accipe in fidem multitudinem testimoniorum, æquabilem modulatum veritatis concentum edentem.* Deinde post quædam alia ejusdem præfationis, dum profert testimonia, primo prorsus

1. Cap. 1, 5.

loco ponit Dionysium Areopagitam hoc modo : *Dionysii Areopagitæ ætatis apostolorum ex libro De divinis nominibus : Corruptio vero, infirmitas naturæ et defectus naturalium habituum, et operationum ac potentiarum, etc.* Sic Latinus Leontii interpres : Græcum enim nancisci exemplar non potui.

Sed idem in lib. *De sectis* (quem ad manum tam Græce quam Latine habemus) eundem Areopagitam aperte inter sanctos Patres, qui a Christo ad Constantinum Magnum medio spatio comprehenduntur enumerat. Nam actione tertia, sub medium ita scribit : Έγένοντο δὲ ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου, διδάσκαλοι καὶ πτερές οἶδε : Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος, Εἰρηναῖος, Ἰουστίνος φιλόσοφος καὶ μάρτυρ, Κλήμης καὶ Ἰππόλυτος ἐπίσκοποι. Ρώμης, Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Μεθόδιος ἐπίσκοπος Παταρῶν. Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, Πέτρος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος καὶ μάρτυρ. *Fuerunt autem in temporibus a Christi nativitate usque ad imperium Constantini, doctores* 543 *hi et Patres : Ignatius Theophorus, Ireneus, Justinus philosophus et martyr, Clemens et Hippolytus Romæ episcopi, Dionysius Areopagita, Methodius Patarensis episcopus, Gregorius Thaumaturgus, Petrus Alexandria episcopus et martyr, etc.* E Leontio ista. Ubi notandum est, S. Hippolytum ab eo (uti et a quibusdam aliis scriptoribus Græcis, quod in ejus Vita admonitum volui) Romæ episcopum vocari, quod in Portu Romano, urbe Italiae, fuerit episcopus ; non autem quod ipsius urbis Romæ sedem tenuerit principalem.

Eundem S. Dionysium laudat nominatim S. Anastasius Sinaita, episcopus Antiochenus lib. vii *Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron*, initio : « Celeberrimus ergo, inquit, et rerum divinarum mysta apostolicus Dionysius doctor in sapientissima sua theologia, quod Deus dicitur Θεός, ex eo quod ante omnia θεωρεῖ, id est contemplatur, » etc.

Ante istos igitur auctores opera ista, de quibus est nunc controversia censebantur Dionysii Areopagitæ. Quin et antiqui Patres, quamvis nominatim ea non citaverint, legisse tamen, et imitati esse, non obscuris vestigiis deprehenduntur. Nazianzenus certe in non paucis secutus hunc auctorem manifestis indicibus a doctissimo Billio ostenditur. Integrum enim caput in suo *Observationum sacrarum* lib. i ea de re confecit, estque illud num. 23, quod sic orditur : « Nonnulla, inquit, apud Gregorium loca sunt, Dionysii Areopagitæ verbis usque adeo similia, ut ea ille ab ipso mutatas esse non immerito cuiquam videri possit. Quod ne me fingere quisquam putet, loca ipsa proferre minime pigebit. Orat. 2 de Pascha, de Deo loquens Gregorius : Ὅλον, inquit, ἐν ἑαυτῷ συλλαβῶν ἔχει τὸ εἶναι. Dionysius autem capite 5 libri *De divinis nominibus* : Ὅλον ἐν ἑαυτῷ τὸ εἶναι συνελήφως. Eodem loco Gregorius Deum esse dicit πέλαιος οὐσίας ἀπειρον καὶ ἀόριστον. Quæ verba non longe remota sunt ab his Dionysii, libro *De cælesti hierarchia*, c. 9 : Θεαρχικοῦ φωτός ἀπειρόν τε καὶ ἀόριστον πέλαιος. » Hæcenus e Billio. Vide ibi longe plura.

Et sane admodum credibile est, sanctum Gregorium Nazianzenum, cum Athenis studiorum causa degeret, et præcipuorum inibi philosophorum ac theologorum (quod ex ejus Vita a me scripta cognosci poterit) familiaritate uteretur, in eos libros tanquam altissimæ philosophiæ plenos incidisse, eoque pervolutasse.

Idem et de S. Joanne Chrysostomo dici potest : qui non minor ibidem, quam Nazianzenus, gloria floruit : nempe eum ejusdem Dionysii scripta perlegisse, et sublimitatem scientiæ et spiritus qui in eo loquebatur, et mirabilia de Deo et cælestibus virtutibus referebat, demiratum, appellasse eum τὸ πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ, *Volucram cæli*.

Diu requisitum illum Chrysostomi locum tandem

A in sermone de pseudopropheta et falsis doctoribus reperi. Illic enim paulo post medium ita scribit : Ποῦ Εὐάδιος, ἡ εὐωδία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διάδοχος ; Ποῦ Ἰγνάτιος, τὸ τοῦ Θεοῦ οἰκητήριον ; Ποῦ ὁ Διονύσιος τὸ πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ ; Ποῦ Ἰππόλυτος ὁ γλυκύτατος καὶ εὐνούστατος ; Ποῦ Βασίλειος ὁ Μέγας, καὶ μικροῦ δὲ τῶν ἀποστόλων ἰσόρροπος ; Ποῦ Ἀθανάσιος ὁ ἅγιος καὶ πλεονέκτης τῶν ἀρετῶν ; Ποῦ Γρηγόριος ὁ θεολόγος, καὶ ἀήτητος στρατιώτης, καὶ ὁ δεύτερος τοῦτου συνώνυμος ; Ποῦ Ἐφραίμ ὁ πολὺς, ἡ παραμυθία τῶν ἀθυμούντων ; *Ubi Evodius ille, bonus odor Ecclesiæ, et sanctorum apostolorum successor ? Ubi Ignatius Dei domicilium ? Ubi Dionysius Areopagita volucris cæli ? Ubi Hippolytus suavissimus et benevolentissimus ? Ubi Basilus magnus et par ferme apostolis ? Ubi Athanasius ille sanctus et virtutibus dives ? Ubi Gregorius Theologus et invictus miles, et alter illi cognominis ? Ubi Ephraem ille celebris, obtorpescentium excitator, afflictorum consolator ?* etc. Ac ne quis illam orationem D. Chrysostomo abjudicet, sexcenti jam anni sunt, cum Anastasius Bibliothecarius eam sub ejus nomine citaverit, ut videre licet in ipsius ad Carolum Calvum imp. epistola.

Quin et Perronius Ebroicensis episcopus dixit, se, Venetiis cum esset, vidisse illam Chrysostomi Græcam orationem, in qua elogium illud de Dionysio recitatur, ejusque Homiliæ titulum esse, *Cygnæa vox Chrysostomi*, quam scilicet Constantinopoli, priusquam in exilium pelleretur, habuerit. Quod autem ad titulum illum attinet, satis clarum est non a Chrysostomo illi orationi inditum, sed ab aliquo descriptore, qui dicentis tempus et materiam spectaverit.

Auctoritati porro nostri Frontonis Ducæi (qui ob styli, ut quidem censet, differentiam, inter eas illum rejecit, quas credit non esse Chrysostomi) oppono : Primo, non tantam esse styli differentiam, quantum facit ; deinde, ut sit aliqua, nihil videri debere mirum. Alius est enim styli senis, alius juvenis : alius dolentis, et anxii, et pro grege suo derelinquendo solliciti, atque ab eo discessuri ; et alius sedati et in episcopali sede cum omni quiete et securitate residentis. Hæc autem scripta est non longe ante ipsius e vita excessum, uti declarat et expresse denuntiat exordium. Itaque hic ea inculcat, quæ tali in tempore a bonis solent pastoribus inculcari : primo, fugiendos hæreticos et pseudoprophetas ; deinde, vacandum lectioni sacrarum Litterarum ; tertio, recogitandum et reformidandum 544 Dei judicium ; quarto, bonis operibus insistendum, ac præsertim compunctioni et penitentiae, nec haec in longum differendam. Quæ sunt igitur orationum S. Chrysostomi gerwana lineamenta, si hæc non sunt ?

Vel ille profecto solus locus, quem hic proferam, convinceret auctorem hujus orationis esse Chrysostomum. Nam post varia Scripturæ loca, et post istum Pauli, *Videte canes*, (inibi vero lacrymæ, inquit, oboriuntur, dum quosdam ex nostra Ecclesia dicentes audio, non dici hæc in divinis Scripturis : idque non solum a laicis, verum etiam ab illis qui videntur esse pastores, et locum apostolorum obtinent et prophetarum, sed non mores. Ad quos opportunum est dicere : Væ vobis, duces cæci et indocti et inconsantes, qui vestium ornatu delectamini, et non lectione sacrarum librorum, » etc. Ille enim Chrysostomi zelus pro libris sacris passim notus est.

Probari præterea potest esse Chrysostomi hæc orationem, quod in loco supra citato ipse Chrysostomus tanquam Antiochiæ natus proferens verorum pastorum et imitandorum episcoporum nomina, primo loco patronos suos urbisque suæ Antiochiæ secundum Petrum apostolum. Antistes inducat Evodium et Ignatiun, deinde Dionysium Areopagitam illis æqualem, postea reliquos, ut supra,

Accedit tertio quod si hæc oratio non fuisset Chrysostomi, sed alterius ipso posterioris, certe ille, quisquis fuisset, non minus Chrysostomi meminisset quam Basilii et duorum Gregoriorum. Nec enim minus quam illi celebris fuit, seu vita, seu dignitate, seu scriptis.

Adde quarto, si lubet, hunc auctorem, uti nullius catholici scriptoris meminit qui non ante Chrysostomum fuerit, ita nec ullius hæresiarchæ mentionem facere, qui post vixerit. Eunomium enim, contra quem scripserunt Basilii et Gregorius Nyssenius ultimum recenset nominatim. Sic enim scribit: « Ubi Simon Magus in hæresi primus, discipulus et præcursor Antichristi? Ubi malus ejus fetus et insanix ac lascivix successor Montanus? ubi Marcion? ubi Valentinus? ubi Manes? ubi Basilides? ubi jam Nero? ubi Valens? ubi alii reges atque potentes? ubi Julianus transgressor? ubi porro Arius? ubi Eunomius, et reliqui hæresiarchæ? »

Ita Chrysostomus ex interpretatione Gerardi Vossii, qui melius et integrius exemplar Græcum nactus est, quam sit illud quod Fronto noster indidit tomo VI Operum Chrysostomi Græco-Latinorum. Nam in Frontonis exemplari lacuna quatuor visuntur satis magnæ, in Vossii nulla. Notandum etiam in Græco Frontonis male haberi, Πού Νεστόριος; ubi Nestorius? pro quo restituendum, του Εὐνόμιος; Liqueat tum ex ipsa Vossii interpretatione, quam produxit idem Fronto; tum maxime, quod in citatione SS. Patrum superius posita, ubi hæresiarcharum adversarii laudantur, nequaquam auctor hujus orationis reticuisset S. Cyrillum Alexandrinum Nestorii principem adversarium et debellatorem; siquidem inter hæresiarchas nominasset Nestorium, uti aliorum hæresiarcharum oppugnatores non reticuit. Sed pro astruendo Chrysostomi testimonio, et vindicanda illa sua oratione, hactenus satis.

Jam autem non modo ii quos dixi, scripta Dionysii Areopagitæ videntur agnovisse, sed et antiquiores; in quibus nonnulla videor deprehendisse Dionysii imitamenta. Nam et Clemens Alexandrinus, vir longe doctissimus, cum Athenis esset natus et educatus, et quidem proximo post Dionysium nostrum sæculo, legisse illum et imitatus esse, de signis non minimis creditur.

Habet S. Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 3, egregias similitudines, quibus ostendit, nos postris ad Deum peccationibus non trahere illum ad nos, sed potius nos ad illum. Notavi illas similitudines supra cap. 22 vitæ. Secundam igitur illarum, quæ ducta est a navi ad saxa funibus alligata, sic imitatus est Clemens lib. IV *Sironaium* sub lineam: Καθάπερ οὖν ἐν θαλάττῃ ἀπὸ ἀγκύρας τινούμενοι ἔλκουσι μὲν τὴν ἀγκυραν, οὐκ ἐκείνην δὲ ἐπιπλώμενοι, ἀλλ' ἐαυτοὺς ἐπὶ τὴν ἀγκυραν ὡς οὗτος οἱ κατὰ τὸν γνωστικὸν βίον ἐπισπώμενοι τὸν Θεόν, ἐαυτοὺς ἐλαθὸν προσαγγόμενοι πρὸς τὸν Θεόν. Θεὸν γὰρ ὁ θεραπεύων ἐαυτὸν θεραπεύει. *Quemadmodum igitur, qui in mari ab anchora funibus firmantur, trahunt quidem anchoram, sed illam ad se non attrahunt, verum seipso potius ad anchoram: ita qui in vita gnostica (scientiæ donum obtineute) Deum trahunt, seipso non advertentes ad Deum adducunt. Qui enim Deum colit, se ipsum colit.*

Verba autem Græca S. Dionysii loco dicto sunt hæc: Ὅσπερ εἰς ναῦν ἐμπεδήκοτες καὶ ἀντεχόμενοι τῶν ἐκ τινος πέτρας εἰς ἡμᾶς ἐκτεινομένων πεισμάτων, καὶ ὅσον ἡμῖν εἰς ἀντιλήψιν ἐκδιδομένων οὐκ ἐφ' ἡμᾶς τὴν πέτραν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῶ ἀληθείᾳ καὶ τὴν ναῦν ἐπὶ τὴν πέτραν προσήγομεν. Latina possunt videri supra cap. 22 vitæ.

Quod igitur Dionysius hic habet, εἰς ναῦν ἐμπεδήκοτες, dixit Clemens, οἱ ἐν θαλάττῃ: et quous ille, ἀντεχόμενοι τῶν ἐκ τινος πέτρας εἰς ἡμᾶς ἐκτεινομένων πεισμάτων, dixit Clemens brevius, ἀπὸ ἀγκύρας τινούμενοι. Sic ubi Dionysius dixit, ἐπὶ τὴν πέ-

τραν, ad saxum, Clemens usurpavit, εἰς τὴν ἀγκυραν, ad anchoram: et quod Dionysius applicavit ad precantes Deum, Clemens accommodavit ad pie viventes, et Deo per contemplationem vacantes.

Habet idem Dionysius tam in libro *De celestibus hierar.* cap. 14, quam in lib. *De divinis nominibus*, doctrinam de cognitione Dei per negationem. Quam imitatus videtur Clemens lib. V *Stromatum*, sub medium, ubi sic scribit: « Si igitur post ablata omnia quæ insunt corporibus, et iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos in Christi magnitudinem, projecimus, atque inde in immensitatem sanctitatis processerimus, ad intelligentiam Omnipotentis utinque perveniemus, non id quod est, sed id quod non est cognoscentes. Figura autem, et motus, vel status, vel thronus, vel locus, vel dextera, vel sinistra, de Patre universorum nequaquam sunt cogitanda. Atqui et hæc scripta sunt. Verum, quid unumquodque istorum significet, suo dicetur loco.

Quare prima causa non est in loco, sed supra et locum et tempus et nomen et intelligentiam. » Omisi Græca, ne in his essem longior.

Habet et quædam alia his similia eodem libro inferius de Deo, quem dicit ineffabilem, propterea quod non sit genus, nec differentia, nec species, etc. Vide in Clemente Græco-Latino.

Secundum argumentum pro Dionysii operibus sumi potest ex ipsorum materie, et ex tempore descriptionis: hæc autem sunt ejusmodi, ut auctorem æquævum apostolis, ut magnum philosophum, ut ardentem theologum, ut virum denique in sublimissimo argumento rebus et verbis haud inparem, ac vere Pauli discipulum ostendant, materies enim sive argumentum est, Deus, Trinitas, angeli, Ecclesia, pontifices, sacramenta seu graduum et officiorum ecclesiasticorum descriptio episcopis scitu necessaria: sermo autem et locutio, hominis est in contemplando, et verba contemplationi, quoad ejus fieri potest, adæquando eximii, atque, ut Dionysius Rickelius Areopagitam appellat, « viri profundissimi ac ferventissimi cordis. » Ita scilicet in sublime assurgit, ita in voces novas ac singulares, nempe ad rerum cæteroqui inexplicabilium aliquam adumbrationem ebullit; ita sursum cogitationibus et sensibus in immensum attollitur ut non immerito magnus ille Hugo a S. Victore (qui alter Augustinus ex mentis et sermonis acumine vocari obtinuit) ea quæ de Seraphinis a B. Dionysio scripta sunt angeli potius verba esse putet, quam hominis. Eadem fuit de illo mens Suidæ, eadem sententia. « Si quis enim, inquit, ejus spectet elegantiam orationis, et profunditatem sententiarum, ea nequaquam humanæ naturæ lætus, sed immortalis cujusdam ac diviniæ esse facultatis existimabit. » Si Græca quis malit, ea sic habent: Εἰ γὰρ τις ἀπίδοι πρὸς τὰ κάλλι τῶν αὐτοῦ λόγων, τὰ βᾶθη τῶν νοημάτων, οὐκ ἀνθρωπίνης φύσεως ταῦτα νομίσαι γεννήματα ἀλλὰ, τινὸς ἀκηράτου καὶ θελας δυνάμεως. Ius fuit et

Leonardi Lessii præceptoris nostri sensus, idem judicium. « Quod ad eloc nem, inquit, attinet, eam quoque angelicam potius dixeris, quam humanam; ateo sublimis est nimirum, ut conceptionum sublimitatem orationis sublimitas exæquet. Quis post apostolos unquam de divinis ita locutus est: Τριάς ὑπερούσιε, καὶ ὑπέρβειε, καὶ ὑπεράγαθε, » etc. quæ vide in ejus epistola Operibus S. Dionysii Areopagitæ a Petro Lanssonio præfixa. Noster item Nicolaus Caussin, in *Eloquentiæ Parallelis*, ita de eodem inter alia: « Num videtur hic de Deo et pulcherrimo ejus officio verba faciens, quasi aquila ex hominum conspectu subductus contentissimo volatu se in altas nubes indere, et illic inter fulminum jactus, inter nives et grandines ludere, mox inter stellas spatari? Verum ubi Triadem illam speculari, ubi de Verbo divino disserit, et mysteriorum divinatorum majestatem depingit, non jam est aquila, sed angelus quispian loquens e turbine, aut ut

Elias igneo curru devectus supra nubes et pluvias et ventos, et quidquid mortale est, audacissimo nisu consurgit. » Ita ille et bene.

Jam de tempore scriptiois certissimum ex ipsis operibus argumentum ducitur, ea scripta esse primo sæculo, cum illorum auctor nullius scriptoris aut alterius illustris viri meminerit, qui non apostolorum temporibus vixerit; et quod caput est, se Pauli apostoli discipulum vocet, atque ad Titum, atque ad Timotheum aliosque ævi illius scribit.

Cum ergo illa scripta sub nomine Dionysii Areopagitæ semper prodierint, et idem Dionysius in omni eruditionis genere apprime versatus insignisque in paucis philosophus fuerit (solos enim fere ejusmodi viros admittebat Areopagus, ut alibi probatum est) et Pauli insuper apostoli discipulus, a quo et virtutem eximiam, et altissima mysteria, utpote capacissimus, addiscere et imbibere potuerit; quis dubitare possit, quin hæc ipsius vera et germana scripta sint?

« At enim stylus horum librorum, inquit Abrahamus Scultetus Calvinista, non est simplex et sincerus, sed argutus nimis, est inflatus et affectatus et parum apostolicus. » Verum improbus scriptor improbe fallitur. Nam quem negat esse simplicem ac sincerum, meliora sectantes **546** aiunt esse simplicissimum ac sincerissimum, non simplicitate quidem sermonis humi repentis (tali enim stylo utendum est in rebus parvis et humi repentibus) sed simplicitate, qua res magnis et propriis, sibi-que accommodatis potius, quam longis ambagibus, et translatis vocibus explicantur. Divina enim et cœlestia cum miro et elevato mentis acumine penetraret vir ille, et sensus suos in rebus altissimis conaretur explicare, nec verba reperiret paria, novis verbis; Attice tamen efformatis, in rebus novis et communem captum transcendentes est usus. Sincerissimum item aiunt, sed sinceritate, quæ res ita notatur representare ut sunt, non autem ea quæ fucum admittit, et quo res parvæ ac turpes, magnæ et pulchræ videantur, aut e contrario.

Quod porro argutum nimis asserit, et inflatum, et affectatum, et parum apostolicum; hoc totum nego, et aio, Scultetum in prioribus quidem valde hallucinari; in postremo autem, ubi vocat parum apostolicum, ipsummet non parum, sed multum ariolari.

Nam si res parvas aut mediocres eo stylo, et istis verbis quibus hic utitur, exponeret Dionysius, tum sane inflatus et affectatus quin diceretur, nihil repugnarem: verum si verba hic sunt grandia, et res quoque ipsa multo grandior, quid est quod argui possit? Nec vero alius in Dionysii libris spiritus et eloquentia apparet, quam in Pauli præceptoris sui nonnullis Epistolis, ubi talis nonnunquam est oratio, et tam elata verbis, et tam figuris ornata, ut si verba Sculteti in Dionysio haberent locum, etiam et in Paulum ipsum viderentur posse grassari. Nam certe Pauli stylus ex omnium confessione longe est et ab Evangelio et ab aliorum apostolorum scriptis differens. Quare si Pauli stylus cum alibi, cum in secunda ad Corinthios Epistola est apostolicus, etiam Dionysii, cum in rebus sublimibus est sublimis, et in cœlestibus cœlestis, potest et debet dici apostolicus; præsertim ubi sub illis, quibus utitur, verbis tanta rerum divinarum æstimatio et pietas etiam interluet.

Tertium argumentum est, quod cum olim, hoc est, sub annum Christi quadragesimum, orta esset de Operibus sancti Dionysii Areopagitæ quæstio, nonnullique certis de causis, an ejus essent legitimi lætus, dubitarent, scripserit Theodorus presbyter librum unum, quo docuit illa Opera esse sancti Dionysii Areopagitæ germana atque legitima, et rationes quatuor, quæ contra potissime objiciebantur, dissolvit. Hoc testatur Photius in Bibliotheca, cod. 4, hisce verbis: « Ανεγνώσθη Θεοδώρου πρεσβυτέρου, ὅτι

γνησία τοῦ ἁγίου Διονυσίου βιβλός. Διελθόντο δὲ ἐν τῷ λόγῳ ἐνστάσεις τέσσαρες. Lectus est Theodori presbyteri liber, quo docet germanum esse S. Dionysii opus. Dissoluta sunt autem eo in libro argumenta quatuor.

Subjungit deinde Photius ea argumenta, sed absque solutionibus, propterea quod liber Theodori presbyteri in quo hæc solutiones continebantur satis esset vulgatus. Ego inferius tam ipsa argumenta quam solutiones (quæ quidem afferri potuerunt aut debuerunt, quando quidem illæ Theodori non exstant) in contrariæ sententiæ refutatione proferam.

Postremo addit idem Photius hæc verba: Ταύτας οὖν τὰς τέσσαρας ἀπορίας διαλύσαι ἐπαγωνισάμενος, βεβαίως, τὸ γε ἐπ' αὐτῷ, γνησίαν εἶναι τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὴν βίβλον. Hæc igitur quatuor difficultia argumenta dissolvere conatus, confirmat, quantum quidem in se est, legitimum esse magni Dionysii librum.

Ac ne quis arbitretur, ea verba contrariæ favore sententiæ, sciat eundem ipsam Photium (de cujus insigni eruditione atque exacto in consensibus libris judicio catholici æque et hæretici consentiunt) expensis utriusque opinionis rationibus ac momentis tandem istos libros, de quibus hic agitur, sancto Dionysio Areopagitæ, ut proprios adjudicasse. Quod liquet ex eadem ipsius Bibliotheca, cod. 231, ubi in variorum recensione auctorum, quos citaverat Sophronius patriarcha Hierosolymitanus, ita de nostro Areopagitæ: Καὶ Διονύσιος ὁ πολὺς μὲν τὴν γλῶσσαν, πλεῖων δὲ τὴν θεωρίαν, ὁ μαθητὴς Παύλου, καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρ, καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐπίσκοπος. Et Dionysius ille sermone quidem magnus, sed major contemplatione, Pauli discipulus et Christi martyr, et Atheniensium episcopus. Ita ille. Quæ certe non diceret, nisi Opera quæ Areopagitæ nomine inscripta sunt, Areopagitæ adjudicaret. Nam unde sciret illum sermone magnum, si nihil ejus Operum vidisset? Unde et majorem contemplationem quam sermone nosset, si contemplationem ejus nullam legisset? Sub hujus enim Dionysii nomine aliud nihil exstat præter illa opera de quibus nunc agitamus. Aut ergo illa vidit et legit et expendit, aut certe iis, qui viderunt et legerunt et expendebant, assensit. Atque etiam observata secundum argumentum supra positum, ubi de Dionysii elocutione et contemplatione agebatur, confirmari, cum illa nimirum Photii verba directe in adversarios tendant, et tam sermonem quam contemplationem commendent.

Quartum argumentum ex magnorum **547** virorum auctoritate ducitur, et eorum quidem non minus doctrina quam pietate illustrium, quorum integras turmas in Martini Delrii Vindicis spectare licet: præ quorum multitudine, qui stant ex adverso, perpauci sane numerantur.

Nam e theologis scholasticis, si hæreticos omitamus, unicum fere aut certe præcipuum habent Cajetanum. Nos vero Alexandrum de Ales, Albertum Magnum, S. Thomam Aquinatem, S. Bonaventuram, Durandum, Scotum, Richardum, Gabrielem, et reliquos. Ex aliis varia eruditione præditis habent Theodorum Gazam, Laurentium Vallam, Desiderium Erasmum, Josephum Scaligerum, Desiderium Heraldum, paucos aliorum notæ alios.

Sed his opponuntur Joannes Picus Mirandulanus, vir ab ingenuo et memoria nature miraculum appellatus, Marsilius Ficinus et Lilius Gyraldus, viri tam magni ingenio, quam varii scientia, quorum ille quidem ipsius Dionysii librorum interpres fuit et admirator; hic autem eundem Dionysium in divinorum explicatione nominum cunctis anteposuit. Budæus et Billius, duo litterarum Græcarum in Gallis prælustria lumina, Gilbertus Genebrardus, et Arnaldus Pontacus pari studio litterarum et sinceræ amicitiae cultu nobiles. Item Cælius Rhodiginus, plurimæ lectionis varietate vix sciens parem

(cujus verba, ut pietatis plenissima, infra ponam) et innumeri alii, quos partim ex ipsorum operibus, partim ex citatis Delrii Vindicibus cognosci facile est. Nam tot Romanis pontificibus, tot conciliis universalibus, tot patriarchis, tot episcopis, tot doctoribus, quos idem laudat noster Delrius, quid habent adversarii quod opponant? Solidas forte inquirent rationes omni humana auctoritate fortiores; itaque illas infra videbimus et examinabimus: et sic quidem, ut cum fortissimas earum, nulla earum quæ ponderis alicujus sit dissimulata, protulerimus, aliquas etiam a nobis novas addamus ab illis præteritas, et tamen iis quas attulerint evictu difficiliores.

Quintum argumentum. Non est divini moris, nec æternæ illius providentiæ, opera vana et fictis mendaciis plena veris ornare et cohonestare miraculis. Atqui Areopagitæ Opera, cum variis infirmitatibus in tantum viri honorem applicarentur, multis divinitus honestata sunt miraculis, ut capite 30 Vitæ attigi. Quare signum est satis evidens et luculentum, ejus esse illa Opera, cujus in honorem ea patrata sunt.

Sextum denique et contra adversarios longe validissimum argumentum est ejusmodi: Si Opera illa non sint Dionysii Areopagitæ qui fuit Pauli discipulus, sed alterius Dionysii, sive Corinthii, sive Alexandrini, sive alterius cujuscuque posterioris; fateri necesse est illorum auctorem Operum, quisquis demum fuerit, plenum mendacii, fallaciæ et sacrilegæ simulationis existisse.

Atqui hoc minime dici potest, minime gentium. Nam scripta illa meram sapiunt et spirant pietatem, modestiam, gravitatem, sanctimoniam, neque ullum prorsus vel minimum aut levitatis aut vanitatis (quæ abesse a fallacibus haud possunt) seu fumum seu finem redolent. Ita sane reperiet quisquis illa composito sedatoque animo perlegere voluerit; aut si hoc longum est, saltem ea quæ in caput 22 et 23 Vitæ ejus supra immissi, non invitus percurrerit. Plenum autem alioqui futurum mendacii et fallaciæ et simulationis, si alius sit quam dicimus, et quam scripta repræsentant, inde clarum est, quod se convixisse apostolis, quod Pauli apostoli discipulum fuisse dicat, quod se Deiparæ Virginis funeri adfuisse, quod hymnos in ejus honorem audisse, quod Timotheo eosdem memoranti aures dedisse scribat, quod alia plura denique iisque in libris afferat, quæ alioqui prodigiosam mentienti et decipiendi continerent audaciam.

At vero quis credat virum adeo doctum et pium et illuminatum, qualem se hic auctor in scribendo præsiat, tam impia fluxisse somnia, tam inusitata excogitasse mendacia, idque ut nomini alieno famam daret, detraheret suo? Talis certe non fuit, neque S. Dionysius Corinthiorum episcopus secundi sæculi scriptor (horret id animus cogitare) neque doctissimus ille illustrissimus Christi confessor Dionysius Alexandrinus ævo tertio clarus (nimis temerarium est vel suspicari) neque alius denique vir bonus et timens Deum. Lævi nimis ingenii fuerit, hoc de tali existimare.

Tractant hoc idem argumentum fusius partim Græce S. Maximus, Operum hujusce beati Dionysii interpres, in Prologo; partim præceptor noster Leonardus Lessius in epistola censoria super iisdem Operibus; quam noster Petrus Lanselius in lucem protulit. Nec sane ullum argumentum est aliud isto fortius et inexpugnabilius: ita ut nihil videam, quod saltem probabiliter ad ejus refutationem afferri possit. Nam adversariorum argumentis ostendam, Deo duce, probabiles omnino rationes, et quæ locum sæpe in scriptis dijudicandis habeant, non paucas opponi, 548 et eas moderatis quidem ingeniis facere satis posse et debere.

Argumenta partis adversæ cum eorum solutionibus.

In hisce argumentis seu referendis seu refellendis

A ordinem sequar temporum, et antiquissima (quæ et præcipua sunt) in prima acie constituam. Ea sunt quæ Theodorus presbyter, cujus facta ante mentio, sibi proposuit, aut aliis proposita dissolvit. Et quia dissolvit, et quia dissolutiones illæ jam non exstant, conabor ergo alias (tametsi re ipsa fortassis eadem) tamen sermone et tractatu diversas, in medio ponere.

Primum igitur argumentum est: Si scripta illa sint Areopagitæ, cur Patres eo posteriores illorum non meminerunt?

Secundum. Eusebius Pamphili, qui libros a sanctis Patribus conscriptos recensuit, nullam ejus Operis a Dionysio Areopagita conscripti mentionem facit.

Tertium. Quomodo traditionum, quæ in Ecclesia progressu quodam et temporis longinquitate increverunt, particularis tenuisque descriptio in iis Operibus continetur? Magnus enim Dionysius, ut ex Actis patet, apostolorum æqualis fuit; quæ autem hic liber complectitur, descriptio sunt traditionum, quæ sensim in Ecclesia post id tempus invaluerunt. Incredibile est igitur, imo male confictum, eas quæ diu post magni Dionysii mortem successerunt traditiones, existimare a Dionysio conscriptas.

Quartum. Quomodo hic liber mentionem facit epistolæ sancti Ignatii? Nam Dionysius apostolorum effloruit temporibus; Ignatius autem sub Trajano martyrii certamen decertavit. Qui et paulo ante mortem epistolam illam, cujus hic liber meminit, conscripsit. Hæc sunt quatuor antiquissima contra libros Dionysii argumenta. Quibus ita respondeo.

Ad primum dico, Patres Dionysio posteriores nominatim ejus scriptorum non meminisse, quia illis vel non libuit, vel non licuit. Nam quibus ignoti fuerunt, non licuit (nec enim in omnium venire manus potuerunt); quibus noti, non libuit. Quid autem causæ? Primo, quia libros illos (quemadmodum auctor ipse optaverat et postulaverat) noluerunt vulgo esse notos, sed tantum penes pontifices reperiri. Secundo, quia scriptores antiqui præter Scripturam sacram vix ullos citabant nominatim auctores; aut si faciebant, id fere necessario, et ad revincendos hæreticos faciebant. Ac proinde, cum ex, quas Dionysius tractavit, materiæ, ut de cœlesti, de ecclesiastica hierarchia, de divinis nominibus, etc., nihil fere aut parum adversus regnantes tum hæreses facerent, ac tota fere certamina circa Scripturas sacras versarentur, et ex utrinque in adversarios densissimæ intorquerentur, nihil loci inferioribus auctoribus relinquebatur. Quin et S. Athanasius, quarto seculo scriptor, Arianos reprehendit, quod præter auctoritatem Scripturarum ad alios quoque auctores præsidii causa converterentur. Nec ipse quidem usus fuisse reperitur, nisi forte si ipsi adversarii aliquos magnæ auctoritatis viros pro se usurpassent. Ita enim Origenem et Dionysium Alexandrinum ab illis, ut suæ opinionis, vindicatos eripuit, docuitque non Arianis illos favere, sed catholicis.

Ad Secundum (quod fere est prioris corroboratio) respondetur, libros illos latuisse Eusebium, aut noluisse propter dictam superius causam vulgare. Nam quod aliqui dicant eum fraude id fecisse, convitium puto. Neque enim, quamvis eos habuissent, uti illis catholici voluissent. Quid enim ibi tam clarum pro Christi æterna divinitate, quod non multo clarius in Scripturis sacris contentum sit? Certe in tanta divinarum Scripturarum utramque in partem copia nimis putidum visum est, etiam ipsi Athanasio, ut jam dixi debiliora tela perquirere. Nam nec beatum Irenæum, Filii cum Patre æternam coexistentiam clarissime professum, libro *Adversus hæreses* II, cap. 55, et alibi, citaverunt.

Quod autem respondent quidam, quamvis Eusebius non meminerit, tamen Origenem et Dionysium

Alexandrinum meminisse, haud mihi placere potest ea responsio. Nam quod citatur homilia 1 Origenis in Joannem, nullius est ponderis, cum ista in Joannem homilia non Origenis, sed incerti sint auctoris, quippe in quibus Manichæorum et Ariatorum, qui post Origenem exorti fuerunt, fiat mentio. Quin et in ipsa eadem homilia, ubi citatur Dionysius Areopagita, hoc est in caput primum Joannis; uno in loco Ariani refutantur, in altero Manichæi. Unde liquet primo, istam homiliam non esse Origenis; secundo, ex auctoritate inde sumpta nihil solidum effici, cum nec cujus sint auctoris, nec quantæ antiquitatis, facile sciri possit.

Quod vero etiam dicitur S. Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus Scholia in Dionysium Areopagitam scripsisse, et auctoritate probatur S. Maximi, vana est probatio. Nec enim dicit sanctus Maximus eum scripsisse Scholia 549 in Dionysium Areopagitam, sed in Dionysium sibi cognominem. Tales autem fuerunt multi. Nam et fuit Dionysius Corinthiorum episcopus; et Dionysius papa Romanus, ambo insignes scriptores, et quidam fortasse alii: ita ut non possit certo dici sanctus Maximus de Areopagita loqui; et ego contra possim ex eodem S. Maximo probare peritissime, ipsum de alio quam de Areopagita ibi scribere.

Nam verba S. Maximi in Scholiis ad cap. 5 *De celesti hierarchia*, ubi explicat illa verba: *Celestes substantias*, sunt hæc: *Τὰς οὐρανίας οὐσίας. Τι δή ποτε, μὴδ οὐσίας εἶναι πάντας τοὺς ἀγίους ἀγγέλους λιγούσης τῆς Ἐκκλησίας, ὁ θεῖος Διονύσιος πολλὰς ὀνομάζει δυνάμεις; Ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ρητόρων, ἐν τοῖς Σχολίοις, οἷς πεποίηκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν αὐτοῦ συνώνυμον, οὕτω λέγει, ὅτι ἀγέννητον εἶωθε καλεῖν ἢ ἐξω σοφία, πᾶσαν ὄρατον φύσιν, ὁμοίως καὶ οὐσίας, τὰς ὑποστάσεις. Κάκ τούτου φησὶν, ὅτι κατὰ τοὺς ἐξω εἰρηναί τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ αἱ τοιαῦτα: φωνὰ καταχρηστικῶς. Celestes substantias. Cur porro, cum Ecclesia omnes sanctos angelos dicat ejusdem esse essentialis, divinus Dionysius multas nominat virtutes? Magnus Dionysius igitur Alexandriæ episcopus, ille orator, in Notis quas fecit in B. Dionysium sibi cognominem, ita dicit, solitam esse profanam sapientiam, ingenitam appellare omnem naturam invisibilem, et similiter essentialis, subsistentias. Atque ex hoc dicit S. Dionysius tales voces ex more Scriptorum profanorum abusive usurpatas esse.*

Cur autem S. Maximus in his verbis per B. Dionysium sibi cognominem non viderit intelligere S. Dionysium Areopagitam, hæc vident præcipuæ rationes.

Prima. Si Areopagitam intellexisset, potius, ut fert scriptorum consuetudo, sic locutus fuisset: In Notis quas scripsit in hunc ipsum Dionysium, agebat enim tum de Dionysio Areopagita.

Secunda. Quia sanctus Maximus in sua Apologia pro scriptis Areopagitæ, sive in Præfatione ad sua in Dionysium Scholia, cum respondet ad illam adversariorum objectionem: « Quod nec Eusebius Pamphili, nec Origenes scriptorum Dionysii meminerint; » sine dubio, si scivisset Dionysium Alexandrinum Origeni æqualem, et Eusebio superiorem, conscripsisse Scholia in Areopagitam, nullo modo reticuisset, sed dixisset: Quamvis Origenes et Eusebius non meminerint Areopagitæ, tamen sanctus Dionysius Alexandrinus, qui uno prope sæculo vincit Eusebium, et ætate vixit Origenis, non tantum ejus meminit, sed etiam in eum Scholia conscripsit. Quia responsione procul dubio cunctis adversantibus ora conclusisset. Atqui nihil tale dixit, sed fassus est neque Origenem, neque Eusebium, neque ullum antiquiorum Patrum fecisse librorum Areopagitæ mentionem: tantumque pro excusatione attulit, Origenem vix auctorum quatuor meminisse: Eusebium autem non tantum præterisse

A Areopagitam qui Athenarum episcopus fuit, sed etiam Hymenæum et Narcissum suæ regionis scriptores, qui Hierosolymis sacerdotes fuerunt. Verba S. Maximi contra objicientes, nullam librorum Areopagitæ nec ab Origene nec ab Eusebio factam mentionem, sunt hæc: *Ἰπὸς οὓς λεκτέον, ὡς πάμπολλα παρῆκεν Εὐσέβιος οὐκ ἐλθόντα περὶ γείρας οἰκείας. Καὶ γὰρ οὐτε φησὶν ἅπαντα καθάπαξ συναγροχέαι, μᾶλλον γε μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθίσταται μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα. Καὶ πολλῶν ἐδυνάμη μνημονεύσαι μὴ κτηθέντων αὐτῷ, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας, ὡς Ὑμεναίου καὶ Ναρκίσσου τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχον τισὶ τῶν Ὑμεναίου. Καὶ μὴν οὐτε Πανταῖνον τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὐτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν, ἀλλ' οὐτε πλείστων ἑτέρων. Ὁ γὰρ Ὀριγένης οὐκ οἶδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τεττάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δὲ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος ὕνομα, διηγήσατό μοι πάντα τὰ τοῦ θεοῦ Διονυσίου σωζέσθαι κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα. Adversus quos dicendum, Eusebium quidem quamplurima omisisse, quæ ad manus ejus non pervenerunt. Et enim nec prorsus omnia se collegisse ait: quin potius profitetur, libros, qui ad se non pervenerunt, numero esse superiores. Et sane multos memorare possem, quos minime habuit, et hos quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui Hierosolymis sacerdotes fuerunt. Ego quidem sane in aliquos Hymenæi libros incidit. Sed nec Pantæni opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duntaxat epistolarum, sed nec aliorum plurimorum. Nam Origenes, nescio an omnium, vix sane quatuor mentionem facit. Verum diaconus quidam Romanus nomine Petrus mihi narravit, omnia divini Dionysii Opera Romæ in scriptorum sacrorum bibliotheca asservari.*

Ex his etiam patet, auctoritatem, quæ affertur quasi ex scriptis Origenis (de qua supra dixi) esse inutilem; siquidem non fuisset eam præteritus sanctus Maximus, cum et occasio esset, et urgeret necessitas, atque, ut dicitur, *hic Rhodus, hic saltus*.

Tertia. Si Dionysius Alexandrinus tantæ eruditionis vir et sanculatis, commentarios in Areopagitam fecisset, sane sanctus Maximus eos subinde citasset; nisi forte dicantur ii commentarii in aures tantum ejus venisse, non in manus.

At enim, si is, in quem Dionysius Alexandrinus perscripsit Scholia, non est Dionysius Areopagita, quis est ergo ille, inquis, vocatus a Maximo beatus et sanctus Dionysius? Respondeo, videri esse S. Dionysium Corinthiorum 550 episcopum, illustrem secundi sæculi scriptorem, qui, ut Eusebius et Hieronymus testantur, tantæ eloquentiæ et industriæ fuit, ut non solum suæ civitatis et provinciæ populos, sed et aliarum urbium et provinciarum, epistolis erudiret. » Hæc enim sunt ipsissima verba S. Hieronymi in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum, cap. 20, ubi et scripta ejus recensent.

Confirmat porro hanc responsionem, quod idem sanctus Maximus in eadem præfatione apologetica scribat, hunc Dionysium Corinthiorum episcopum fecisse in scriptis suis mentionem Areopagitæ. Verba Maximi sunt hæc: *Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Meminit vero Areopagitæ Dionysius antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola.*

Nota autem, hic nec Dionysium nec Polycarpum dici meminisse scriptorum, seu librorum Areopagitæ, sed tantum, Areopagitæ: ut ne quis in errorem ducatur pro eodem illa accipiendum, cum distent longissime. Aliud est enim meminisse Areopagitæ, aliud meminisse scriptorum ejus.

Quæ est igitur mentio Areopagitæ, quam fecit Dionysius Corinthius? nempe illa quam refert Eusebius lib. III *Historiæ*, cap. 4, in fine, Dionysium Corinthiorum episcopum memorasse, Dionysium Areopagitam fuisse primum episcopum Athenarum.

Cur autem Dionysium Alexandrinus Scholia scriberet in S. Dionysium Corinthiorum episcopum sibi cognominem, permagna causa fuit. Nam hæretici illius scripta corruperant, iisque ad suos errores abutebantur. Quod ne dicere gratis videar, vide ipsa ejusdem Dionysii Corinthii verba id conquerentis apud Eusebium lib. IV *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 22. Quare Alexandrinus ut eum partim explicaret, partim defenderet (plurimi enim fiebat ejus auctoritas) necesse habuit in eum Scholia conscribere. Itaque nec Origenes, nec Dionysius Alexandrinus, quod quidem certo asseri possit, meminerunt librorum Areopagitæ, nec aliquid inde citarunt.

Sed neque sanctus Gregorius Nazianzenus. Is est enim tertius, quem nonnulli proferunt: cujus et locum istum producent ex oratione ejus *Εἰς τὰ γενέθλια*, ante medium: Οὐτὼ μὲν οὖν τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ἃ καὶ τοῖς Σεραφίμ συγκαλύπτται, καὶ δοξάζεται τρισὶν ἁγιασμοῖς εἰς μίαν συνιοῦσι κυριότητα καὶ θεότητα. Ὁ καὶ ἄλλω τινὲ τῶν πρὸ ἡμῶν πεφίλοσθηται κάλλιστα τε καὶ ὑψηλότατα. Sic nimirum *Sancta sanctorum* (indicant mysterium Trinitatis scilicet) quæ a seraphinis contingunt, et glorificantur tribus sanctificationibus in unam dominationem et deitatem coeuntibus. Quod et alius quidam eorum, qui ante nos fuerunt pulcherrime et sublimissime philosophatus est.

Ubi per ista verba, Quod et alius quidam, etc., existimant indicari, Dionysium Areopagitam, cap. 7 *De celestii hierarchia*, sub finem ita de seraphinis scribentem: Οἱ δὲ τὴν πολυμήνητον ἐκελίγη καὶ σεβασμωτάτην ἀνακράζουσι θεολογίαν. Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, Κύριος Σαβαώθ. Πλήρης πάσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. *Hi autem (seraphini) celebratissimam illum et augustissimam Dei laudem magna voce clamant: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: plena est omnis terra gloria ejus.*

In quibus quidem verbis non potest dici Dionysius pulcherrime et sublimissime philosophatus, cum nudo tantum referat ex Isaïæ vi quid seraphini in cælo faciant, seu quomodo laudent Deum; sed bene quod proxime subjungit idem Dionysius, se illas seraphinorum voces atque laudes explicuisse in libro *De divinis hymnis*, et quantum satis esset, pro virili sua de iis dixisse. Unde perquam est probabile, Nazianzenum incidisse in librum illum *De divinis hymnis*, et pulcherrimam atque sublimissimam de seraphinis, eorumque vocibus Dionysii philosophiam demiratum esse.

Quamvis autem hoc sit, ut dixi, perquam probabile, tamen haud est penitus certum; præsertim cum Nazianzenus in verbis supra positus videri possit non ad Dionysium Areopagitam, sed ad magnum Athanasium, qui etiam ante ipsum fuit, respexisse: atque eo magis, quod ipsius verba verbis Athanasii in oratione super ista verba, *Omnia mihi tradita sunt*, Matthæi II, cernantur quam simillima.

Verba sancti Athanasii: Τὸ γὰρ τρίτον τὰ τίμια ζῶα ταῦτα προσφέρειν τὴν δοξολογίαν, Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, λέγοντα, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τελείας δεικνύοντα ἑστίν ὡς καὶ ἐν τῷ λόγῳ Κύριος τὴν μίαν οὐσίαν δηλοῦσιν. Quod enim tertio *issu excellentia animalia proferant glorificationem dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus, in hoc tres perfectus personas demonstrant; sicut et in voce, Dominus, unam essentiam declarant.*

Quid est autem, inquiet aliquis, in quo Athanasius super hæc re pulcherrime et sublimissime philosophatus dicitur? Respondeo in eo, quod ibidem ex hac triplici sanctificatione, seu voce, *Sanctus,*

A sanctus, sanctus, uniformiter et eodem tono sive pari virium contentione a seraphinis pronuntiata, collegerit S. Athanasius trium personarum æqualitatem. Ejus verba sunt: Καὶ οὐδαμοῦ τις τῶν θεσπεσίων προφητῶν, τῶν μάλιστα καταξιοθέντων τῆς τοιαύτης θέας, ἀπήγγειλεν 551 ἡμῖν, ὅτι ἐν μὲν τῷ ἀπαξ εἰπεῖν, τὸ Ἄγιος, μεγάλη τῆ φωνῆ, ἐν δὲ τῷ δευτερώσαι ἤσσαν, ἐν δὲ τῷ τρισεῦσαι ὑποθεβήκωτως· καὶ κατὰ τοῦτο τὸν πρῶτον ἁγιασμὸν Κυριολογούντα, τὸν δὲ δεύτερον ὑποτάσσοντα, καὶ τὸν τρίτον κατώτερον τιθέντα. Nec quisquam omnino sanctorum prophetarum, eorum maxime qui tali viso dignati sunt, nobis annuntiavit angelos, dicendo semel Sanctus, magna voce usos; iterando autem, minori; triplicando denique, submissa. Neque item dixit quisquam, sanctificationem primam Dominum celebrasse, deinde secundam subjecisse, tertiam vero inferius posuisse, scilicet personas, quæ sanctificantur. Id est: Nemo dixit, per primam vocem Sanctus significari et laudari Dominum, per secundam autem celebrari ei subditum, per tertiam vero inferius positum. Quod scilicet dicebant Ariani, nempe Patrem esse Dominum, Filium esse inæqualem Patri, Spiritum esse creaturam, quod est inferius positum esse.

Hæc itaque pulcherrima et sublimissima Athanasii contra Arianos philosophia et argumentandi solertia fuit, quod e loco Isaïæ cap. 6, et Joannis in Apocal. cap. 4, ubi dicuntur seraphini clamasse: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus exercituum*, ut apud Isaïam; vel, *Dominus Deus omnipotens*, ut apud Joannem, quod, inquam, viderit primo, clamorem illum nihil esse aliud quam laudem et honorem Dei; deinde, eum clamorem ter repetitum, tres designare SS. Trinitatis personas; tertio, istius clamoris triplicis æqualitatem (nec enim propheta ullius meminerunt distinctionis, aut in voce aut in tono) significare honoris et laudis æqualitatem; et postremo, ex hac honoris et laudis æqualitate tribus attributa personis, earundem quoque personarum inter sese æqualitatem designari; ac proinde nec Filium dicendum minorem Patre (quod volebant Ariani) nec Spiritum sanctum infra ponendum, sive inter creaturas relegandum.

Athanasii porro acumen imitata et æmulata est B. Rupertus subtilis acrimonia, qui lib. III *De Trinitate*, cap. 15, ita ex eodem, unde Athanasius, Isaïæ loco ratiocinatur: Quam pulcher, inquit, quam stabilis! Nullus inæqualis tenor in verbis! quam certus! qui hic sunt gradus? nullum momentum incrementi aut decrementi in vocibus istis, Sanctus, sanctus, sanctus s; Dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria ejus, Isaïæ vi. Unde ergo gradus suos accepit inimica hæresis? Nam ac si concentus ille cecinisset: Sanctus, sanctior, sanctissimus, et pluraliter addidisset, domini et dei, non singulariter Dominus et Deus; ita sibi gradus fecit, maxime per os Arij, ut diceret Spiritum sanctum magnum quidem, sed Filium Spiritu sancto majorem, et Deo Patre minorem. Unde, inquam, gradus istos accepit impia et serpentina hæresis, nisi ab ipso colubro patre mendacii, quem de conceptu illo manus Domini propter dissimulationem ipsius eduxit et foras misit? Hæc Rupertus, qui ex eodem Spiritus sancti fonte, ex quo Athanasius ante biberat, sibi hausit, et nobis tradidit.

Propter laudatam igitur Athanasii doctrinam dici posset Nazianzenus non ad Dionysium, sed ad Athanasium potius respexisse. Verum sunt, qui vim læciaut in illis Nazianzeni verbis: Ἄλλω τινὲ τῶν πρὸ ἡμῶν πεφίλοσθηται: Ab alio quoriam e majoribus sapienter dictum est. Athanasium autem non posse dici unum e majoribus respectu Nazianzeni, qui vivente adhuc Athanasio fuit episcopus.

Quibus responderi potest, illud, οἱ πρὸ ἡμῶν, quamvis vulgo et sæpissime idem sit quod *majores,*

tamen stricte ac rigide captendo nihil sonare aliud quam qui ante nos, scilicet fuerunt aut scripserunt. Fuit autem Athanasius multos annos ante Nazianzenum, et multis annis ante illum scripsit et defunctus est.

Quare Jacobus Billius interpretum princeps, ita Nazianzeni verba Latine reddit : *Quemadmodum et alius quidam ante nos philosophatus est*. Nicetas quoque Græcus interpretes verba illa intellexit de S. Athanasio, non de S. Dionysio Areopagita.

Haud tamen inficior, videri subinde non modo Nazianzenum, sed et ipsum Athanasium scriptis B. Dionysii Areopagitæ usum esse atque adutum, adeoque ambos ex eodem illis bibisse fonte. Loca Nazianzeni complura colligit modo laudatus Billius, ut ante indicavi, quæ retulit in c. 23, lib. I suarum *Observationum sacrarum*.

Ex Athanasio autem unicum gratia exempli proferam, tum ut ne sim longior, tum ut aliorum industriæ materiem relinquam. Est autem et libro *De communi essentia Patris, Filii et Spiritus sancti*, in fine, ubi decantatam ab Areopagita angelicorum ordinum subordinationem his verbis repræsentat : *Ὅσπερ δὲ καὶ τὰ ἑξῆς διαφορὰν ἐν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἐγνωμένον, οὕτω καὶ στάσεως καὶ γνώσεως ὁ μὲν θρόνοι καὶ τὰ χειροῦδι καὶ τὰ σεραφίμ ἀμύσως παρὰ Θεοῦ μανθάνουσιν, ὡς πάντων ἀνώτερα, καὶ Θεῷ πλησιάζοντα ταῦτα δὲ διδάσκει τὰ κατώτερα τάγματα, καὶ οὕτως ἐφεξῆς τὰ ἀνώτερα διδάσκει τὰ κατώτερα. Τὸ δὲ κατώτερον τάγμα εἰσὶν οἱ ἄγγελοι, οἱ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὄντες διδάσκαλοι. Quemadmodum autem et ordinis discrimen in superioribus virtutibus cognovimus, sic et stationis atque cognitionis; throni quidem et cherubim et seraphim nullo medio discunt a Deo, tanquam omnium supremi, et Deo vicini : hi 552 vero docent inferiores ordines, atque ita deinceps superiores doctrinam cum inferioribus communicant. Infimus autem ordo sunt angeli, qui et hominum sunt magistri.*

Hæc desumpta existimo e libro Dionysii *De cælesti hierarchia*, cap. 7, hoc est ex eodem unde et sua Nazianzeno desumpsisse dictus est.

At enim cur neuter vel minimam Areopagitæ mentionem fecit?

Respondeo primo, quia nec sancti Ignatii martyris, nec Clementis Romani, nec Polycarpi, nec Athenagoræ, nec Irenæi, nec Theophilii, nec Justinii, nec Gregorii Thaumaturgi, quorum tamen exstabant et nunc exstant Opera, mentionem fecerunt : hoc est quia non fuit illis in more alios auctores citare nominatim; neque in scribendo eam pati moram, quæ ad citandas aliorum auctoritates necessario adhibenda foret; sed si quid e veteribus forte legerant scriptoribus, id sibi acquisitum, suis efferebant verbis. Nisi forte, ut ante dixi, ipsi adversarii easent refutandi; tum enim et nominandi erant, et tam ipsorum, quam aliorum quos ipsi pro se allegabant, verba nonnuquam producenda : ut Origenis, Dionysio Alexandrini, Theognosti ab Athanasio. Secum enim facere Origenem et Dionysium Alexandrinum, contendebant Ariani, et nullum antiquorum iis vocabulis usum esse, quibus concilii Nicæni Patres, uterentur. Quare Athanasius pro se Theognostum produxit; et Origenem ac Dionysium Alexandrinum, quos adversarii producerant, in suas partes traxit.

Respondeo secundo, ut ante insinuavi, improbase Athanasium in Arianis, quod præter sacras Scripturas, et piæ rationes humanas, alia firmiter e veteribus scriptis conquirerent. Ita enim scribit in epistola de sententia Dionysii contra Arianos, sub initium : « Si igitur confidunt, inquit, iis quæ sentiunt et dicunt nudam hæresim proferrant, ac si quid pro ejus defensione vel e scripturis, vel ex aliqua ratione humana, quæ quidem pia sit, demonstrare possunt, demonstrant; sin ejusmodi habent nihil, taceant. » Ita ille.

Nihil ergo mirum, si ab eo abstinnerit sanctus Athanasius quod reprehendebat in aliis.

Itaque ad secundum argumentum supra positum, sic videtur respondendum : Quamvis demum sexto sæculo maxime celebrata fuerint scripta Dionysii, et citata nominatim, tamen non inde sequi antea non fuisse, cum paulo ante ostensum sit, præcipuos Patres a citandis nominatim antiquioribus Patribus abstinuisse. Et quidem, nisi Eusebius ex composito catalogum confecisset scriptorum ecclesiasticorum, valde multorum exincta prorsus fuisset memoria : et tamen eo etiam confecto, non paucorum interiiit; partim quod eum laterint (nec enim nancisci omnes potuit) partim quod sciens volens, ut ipsemet fatetur lib. IV *Histor.*, c. 24, præterierit; partim denique, quod interdum auctores nomina sua suppresserint, de quibus ita idem Eusebius lib. V *Histor.*, cap. 26 : « Atque aliorum plurimorum, quorum nec nomina recensere nobis possibile est, libri ad nos pervenerunt, orthodoxorum quidem et ecclesiasticorum, ut ejuisque declarati in sanctam Scripturam interpretatio, sed tamen nobis ignotorum, propterea quod non ascripta sint eorum, qui conscripserunt, nomina. » Ita ille; reddidi enim Græca de verbo.

Præterea duæ aliæ rationes pro latebris scriptorum Dionysii, præ scriptis aliorum afferri possunt. Una, quod ipse auctor latere illa voluerit, et tantum inter episcoporum sacerdotumve manus versari : altera, quod materiem continerent sublimiorem atque obscuriorem quam a plerisque capi posset.

Ad tertium argumentum, quod de traditionibus allatum est, quæ videntur post S. Dionysii tempora sensim in Ecclesiam inductæ, non autem ejus ævo fuisse usitatæ, respondetur, ita videri quidem adversæ parti, nobis autem non sic. Restat ergo, ut pars adversa bonis rationibus probet merito sic videri, et insuper ostendat, quænam ex iis traditionibus aut cæremoniis tempore sancti Dionysii non fuerint. Nam de omnibus quidem nemo, ut opinor, tam inverecundus reperietur qui dicere ausit. Quia vero in supra posito apud Photium argumento nulla vel traditio vel cæremonia specialiter producta est, liberi a responso speciali sumus. Nam ad ea quæ recentiores quidam objecerunt, seorsum respondebimus : nunc iis tantum, quæ Theodoro presbytero objecta sunt conjunctim respondemus.

Ad quartum igitur supra allatum, de citato in Dionysio operibus loco sancti Ignatii ex epistola ejus ad Romanos, quæ fuit scripta sub Trajano, cum tamen Dionysius apostolorum effluerit temporibus responderi potest, non minus Ignatium apostolorum effluisse temporibus quam Dionysium, et quidem Ignatium vita excessisse prius Dionysio, cum ille sub Trajano, hic autem sub Adriano Trajani successore excesserit, aut certe et hic et ille sub eodem Trajano, sed Ignatius undecimo Trajani imperatoris anno, Dionysius autem ultimo, hoc est imperii ejus vigesimo, et Adriani primo. Verum pressius et dilutius aliter respondebo.

553 Quærebat igitur quartum argumentum : Quomodo hic liber Dionysii mentionem fecit epistolæ sancti Ignatii? Respondeo, non fecisse mentionem.

Atqui, inquires, in libro *De divinis nomenclibus*, cap. 4, reperiuntur ista verba : *Γράψε: δὲ καὶ ὁ θεὸς Ἰγνάτιος Ὁ ἐμὸς ἐρως ἐσταύρωται. Scribit autem et divus Ignatius : Amor meus crucifixus est.* Hæc autem sententia reperitur in epistola ejus ad Romanos paulo ante mortem scripta.

Respondeo in epistola quidem Ignatii reperiri, sed in Dionysio non reperiri. Dico enim et contendendo, et mecum non pauci, ista verba in illo Dionysii loco nequaquam a Dionysio ipso scripta esse, sed ab aliquo insciente et rerum ignaro impudenter et inepte in ipsum Dionysium intrusa. Quod ego quidem probabo, ut opinor, tam evidenter, ut

nullus deinceps (æquus sit modo hujusce disceptationis, et eorum quæ proferam, iudex et æstimator) dissentire ullatenus aut in dubio remanere possit. Laborarunt quidem et alii in hoc nodo dissolvendo, sed conabor in præsentia, Deo adjuvante, clarius alicuique et explicatius, quæ adhuc quisquam fecerit, nodum hunc enodare.

Verba igitur illa sanctissimi Ignatii intrusa esse in illum beati Dionysii locum, non autem ab auctore ipso primitus ibi collocata, sic probatur.

Primo, quia sine illis Ignatii verbis multo melius cohæret sancti Dionysii oratio, quam cum illis. Nam cum intendat probare tam ex Vetere Testamento, quam ex Novo, atque etiam ex aliis auctoritatibus, nomen *ἔρωτος*, seu amoris, locum habere et usurpari in rebus divinis; si verborum Ignatii citationem sustuleris, tum videbis uniformiter et conjunctum currere primo testimonia Veteris Testamenti, deinde Novi, postremo aliorum. Probat enim primo ex Proverbiis et e libro Sapientiæ; tum ex loco Pauli ad Galatas, si non expresse et nominatim, saltem virtute, rei ipsius, quæ per amorem fit, representatione; postremo ex Hierothei præceptoris sui auctoritate.

Et quidem, quod primo ac præcipue intendat Scripturæ sacræ locis id probare, patet ex iis, quæ ante ibidem velut præmunitionis loco posuit, ut cum dixit: Καὶ μὴ τις ἡμᾶς οἰσθήτω παρὰ τὰ Λόγια τῆν τοῦ ἔρωτος ἐπωνυμίαν πρὸςθεύειν. Et nemo nos putet contra sacras Scripturas amoris nomen allegare. Et rursum paulo inferius, dum ad Scripturarum allegationes se accingit, ita habet: Πλὴν ἵνα μὴ ταῦτα εἰπεῖν δοκῶμεν, ὡς τὰ θεῖα Λόγια παρακλινοῦντες, ἀκουέτωσαν αὐτῶν οἱ τῆν ἔρωτος ἐπωνυμίαν διαβάλλοντες. Verum ut ne hæc dicere videamur, velut divinas Scripturas pervertentes, audiant illas ii, qui amoris appellationem cavillantur. Mox ergo et continenter subdit illas Scripturas quæ amoris nomen usurparunt, hisce verbis (ponam enim in medio ejus verba sine testimonio Ignatii, ut oculis ipsis cernatur melior et sapientior connexio orationis sine illo, quam cum illo); hisce, inquam, verbis sequentibus ita subdit Scripturarum testimonia: Ἐρασθήτι αὐτῆς, φησὶ, καὶ τηρήσει σε. Περὶ χαράκωσον αὐτῆν, καὶ ὑψώσει σε. Τίμησον αὐτῆν, ἴνα σὲ περιλάβῃ. Καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὰς ἑρωτικῆς θεολογίας ὑμνεῖται. Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς τῶν λογίων ἐρῶσεις τινὰ λέγοντα περὶ τῆς θείας σοφίας: Ἐρασθῆς ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς, ὥστε τοῦτο δὴ τὸ τοῦ ἔρωτος ἔννομα μὴ φοβηθῶμεν. Μὴδὲ τις ἡμᾶς θορυβείτω λόγος περὶ τοῦτου δεδιτόμενος: ἐμοὶ γὰρ δοκοῦσιν οἱ θεολόγοι κοινῶν μὲν ἡγεῖσθαι τὸ τῆς ἀγάπης καὶ τὸ τοῦ ἔρωτος ἔννομα. Ama illam, inquit Scriptura, et conservabit te. Aggeribus circumda illam, et exaltabit te. Honora eam, ut te amplectatur. Et quæcumque alia amatoris in Scriptura sermonibus celebrantur. Atque in primis Scripturæ institutionibus aliquem invenies de divina sapientia dicentem: Amator factus sum pulchritudinis illius, ita ut hoc ipsum amoris nomen non reformidemus. Neque vero quemquam perterreat sermonis geminatio; mihi enim videntur theologo commune existimare charitatis et amoris nomen. Hactenus verba Dionysii.

Quæ quis non videt optime inter se cohæreere? ac multo melius, quam si inter citationes duarum Scripturarum, sive duorum testimoniorum divino-rum, una interferatur citatio humani testimonii, ex Ignatio scilicet decerpti? Nam prudens quidem sane et alicujus ingenii et iudicii scriptor, volens aliquid probare e Scripturis et e Patribus, nunquam sic sua disponet argumenta, ut primum argumentum e Scriptura proferat, secundum ex aliquo sanctorum Patrum, tertium rursus et quartum e Scriptura, deinde rursus e Patribus: sed omnes

A Scripturas simul et primo congeret, deinde sanctorum Patrum aliorumque scriptorum auctoritates inducet; præsertim si eum in scopum tendat, ac verbis id præferat (quemadmodum hoc loco facit Dionysius) se ostensurum e Scripturis vocem aliquam recte in sermone de rebus divinis usurpari. Jam autem idiota quispiam, cum hæc Dionysii legeret, ac meminisset etiam Ignatium in Epistola ad Romanos usum eadem voce (licet in alia significatione) ipse ad marginem illius loci adnotavit ipsa verba Ignatii, quæ postea in textum intrusa sunt inter duo Scripturarum testimonia, et proxime ante locum e libro Sapientiæ: Καὶ τοὶ ἔδοξε τισὶ τῶν κατ' ἡμᾶς ἱερολόγων καὶ θειώτερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ἔννομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος: Ὁ ἐμὸς ἔρωτος ἐσταύρωται. Et quidem visum est quibusdam nostris sacris scriptoribus etiam divini esse amoris nomen quam charitatis. Scribit porro et sanctus Ignatius: Amor meus crucifixus est.

B Nota hic porro, sanctum Dionysium in superioribus Scripturæ citationibus usum editione Septuaginta Interpretum, ac proinde nos quoque veterem interpretationem in Latinis secutos, non autem Hieronymi sive usitatam, eo quod Græcis non respondeat in omnibus. Nam in loco e Proverbiis editio usitata habet sic versum 8: Arripe illam, et exaltabit te, glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus. Et Sapient. viii, 2, sic: Amator factus sum formæ illius.

C Nota secundo, per theologos sanctum Dionysium intelligere scriptores sacrarum Litterarum, cum dicit superius: Videntur enim mihi theologo commune existimare charitatis et amoris nomen, sive ἀγάπης καὶ ἔρωτος, propterea quod auctores Scripturarum indiscriminatim jam uno utantur, jam altero, nec unum altero divini existiment. Ac proinde illa verba, quæ jam dixi intrusa, non possunt esse Dionysii, cum in illis dicatur theologos aut scriptores sacros divini putasse nomen ἔρωτος, amoris, quam ἀγάπης, charitatis: est enim hoc falsum. Nam si divini putassent sæpius in sacris Litteris usurpassent, seu in Vetere seu in Novo Testamento. Atqui fecerunt contrarium, et sæpius sine vero ἀγάπης, usi sunt, rarius voce ἔρωτος. Unde in Novo Testamento ne semel quidem reperitur vox ἔρωτος, vox autem ἀγάπης ex numero plusquam nonagies. In vetere autem ἀγάπης et ἀγαπᾶω creberrime, et quidem in Cantico canticorum (ubi maxime locus) semper, ne semel autem vox ἔρωτος aut ἐράω.

D Atque hæc, opinor, causa est, quamobrem aliqui Dionysio objecerint, uti eum in rebus divinis voce non divina, sed profana, ipse autem valde operose se defenderit, et testimonia e SS. Scripturis collegerit in quibus tamen nec vocem ipsam ἔρωτος invenerit, sed tantum nomen appellativum ἐρασθῆς, et verbum ἐράομαι in imperativo, ubi quidem sanctus amor significetur. Nam pro amore profano et carnali bis invenio nomen ἔρωτος in Vetere Testamento usurpatum, semel Proverborum vii, 18: Ἐλθε, καὶ ἀπολαύσωμεν φιλίας ἕως ὄρθρου· δεῦρο, καὶ ἐγκυλισθῶμεν ἔρωτι. Veni, et fruamur amicitia usque ad auroram: veni, et involvamur amore. Vulgata editio habet: Veni inebriemur uberibus, et fruamur cupitis amplexibus, donec illucescat dies, et semel Proverb. xxx, 10: Ἄδης, καὶ ἔρωτος γυναικῶν, καὶ γῆ οὐκ ἐμπιπλάμένη ὕδατος, καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ, οὐ μὴ ἐπῶσιν· Ἄρξει. Infernus, et amor mulierum, et terra non repleta aqua, et aqua et ignis, non dicent: Sufficit. Hæc omnia de amore impuro et insatiabili proferuntur.

Secundo probatur, testimonium Ignatii intrusum in Dionysium, et non ab illo conscriptum. Quia

a Prov. iv, 6, 8. b Sap. viii, 2

si Dionysius illud usurpare voluisset, non modo in medio testimoniorum e Scriptura non posuisset, sed nec auctoritati sancti Hierothei præceptoris sui, quem pluris omnibus secundum apostolos faciebat, præposuisset, aut saltem post illa verba posuisset. Τί δὲ ὄλιγος οἱ θεολόγοι βουλόμενοι, ποτὲ μὲν ἔρωτα καὶ ἀγάπην αὐτὸν φασί, ποτὲ δὲ ἔραστὸν καὶ ἀγαπητὸν; *Quid autem uno verbo sibi volunt theologi, qui eum (Deum scilicet) modo amorem et charitatem appellant, modo amabilem et dilectum?* Ubi per theologos intelligit Dionysius apostolos et alios scriptores sacros, et respicit quidem ad Epistolam sancti Joannis primam, cap. iv, 8: Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεὸν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. *Qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus charitas est;* et rursum versu 16: Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ. *Deus charitas est: et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo.*

Cum igitur is, qui ea verba Ignatii, *Amor meus crucifixus est*, intrusit in Dionysium, existimavit ibi sub nomine amoris intelligi Christum, hic potius ea debeat ponere, quam ubi prius posuit, scilicet inter loca sanctæ Scripturæ, et extra locum suum. Quod autem male id existimavit, e proxima ratione plenum fiet.

Tertio. Illa beati Ignatii verba nullo modo ad id probandum, quod intendebat Dionysius, accommodata sunt. Intendebat enim ostendere, nomen ἔρωτα, a sacris scriptoribus in bonam partem accipi pro charitate seu dilectione spirituali; at vero in epistola Ignatii nequaquam sic accipitur, sed pro concupiscentia et amore terrestri, quem dicit in se esse crucifixum, hoc est mortuum, nec se amare jam aliud quam Deum, extincto penitus omni igne concupiscentiæ, et rerum terrenarum desiderio. Quod ex integra patebit Ignatii sententia, quæ sic habet: Ὁ ἐμὸς ἔρωτα ἐσταύρωται, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόδουλον, ὕδωρ δὲ ζῶν ἀλλόμενον ἐν ἐμοὶ ἔσωθεν μοι λέγει· Δεῦρο πρὸς τὸν Πατέρα. *Amor meus crucifixus est, nec est in me ignis rei ullius terrenæ amans, sed aqua viva insaliens interius mihi dicit: Huc ad Patrem, ubi secundum membrum explicatio est prioris, ita ut idem verbis diversis bis dicatur; semel per affirmationem. Qualibus sententis plenus est in sacra Scriptura liber Proverbiorum, verbi gratia, cap. iv, 13 et sequentibus: Tene disciplinam: ne dimittas eam. Custodi illam; quia ipsa est vita tua. Ne delesteris in semitis impiorum: nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, nec transeas per illam. Declina et desere eam.* Et ibidem cap. v, 8: *Longe fac ab ea viam tuam: et ne appropinques foribus domus ejus.*

Quarto. Ignatii sententia similis est illi sententiæ Pauli ad Galatas vi, 14: Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. *Mihi mundus crucifixus est*, id est nihil mihi cum mundo. Ad illam igitur respexisse videtur Ignatius, et pro κόσμος posuisse ἔρωτα, alio quidem verbo, sed eodem sensu, sunt enim unum idemque: Nihil mihi cum mundo, et: Nihil cum amore mundi.

Quinto. Si sanctus Dionysius legisset epistolam beati Ignatii ad Romanos, et laudare ejus testimonium voluisset, fecisset procul dubio quod in Hierotheo fecit, atque integrum Ignatii locum laudasset, non vero eam partem omisisset quæ pro eo maxime faciebat, et ubi verbum ἔρωτα sine controversia in bonam partem capitur, atque ad Deum refertur. Nam totus locus sic habet: Ζῶν γὰρ γράψω ὑμῖν, ἐρῶν τοῦ διὰ Χριστοῦ ἀποθανεῖν. Ὁ ἐμὸς ἔρωτα ἐσταύρωται, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόδουλον, etc. ut prius citavi. Quæ verba Joannes Brunnerus in sua epistolarum Ignatii pia et accurata paraphrasi hoc modo, et eodem quo nos sensu reddidit, his verbis: « Vivus enim prudensque hæc

A scribo, meos esse amores, meas delicias, mori propter Christum. Quidquid enim præter hunc usquam fuit amabile aut gratum, mihi crucifixum est, et morte Christi deletum: neque alius in me superest ignis, qui aliud quidquam vel amet vel desideret. Aqua autem in me vivida eructans sic monet, et sic alloquitur: Age, ad Patrem, age. Ita Brunnerus, vir pius et æterna sapiens, qui ab hæreticorum castris, ubi annos multos clarus in paucis militaverat, ad Christiana signa conversus, meliora sub Christo stipendia meruit, et Græcas litteras, sanctamque linguam Friburgi Brisgovix in principe gymnasio professus est. Itaque amor in illa Ignatii sententia non Christum significat, non amorem sanctum, sed amorem concupiscentiæ et terrenorum, non autem æternorum desiderium, quod ipse quidem martyrii jam candidatus, et totus ad cælum aspirans, in se extinctum prædicabat. Nam et multa his conformia in iisdem ad Romanos litteris ex spiritu fervore est elocutus, ut sunt illa: « Jam disco demum pro eo vincit nihil mundanum, nihil vanum concupiscere. » Et paulo inferior: « Ignoscite, amabo: quid mihi expedit, novi. Nunc incipio Christi esse discipulus, cum eorum, quæ videntur et quæ non videntur, nihil æmulor, ut Jesu Christo potiar. » Et alia multa ibidem ejus generis.

Jam satis, ut opinor, factum est argumentis illis quatuor antiquissimis theologi; nunc aliquot præcipuis recentiorum Scriptorum oppugnationibus pro virili repugnandum.

Oppugnat Abrahamus Scultetus sancti Dionysii scripta rationibus duodecim, quarum ego vanitatem (ne nimis se amet, neu Calvinistarum plausus veritatem putet) statui palam prodere.

Prima ejus ratio est: « Stylus horum librorum non est simplex et sincerus, sed argutus nimis et inflatus, et affectatus, et parum apostolicus. »

C Ad eam respondi supra in secundo argumento pro altera sententia, ubi ostendi, stylum respondere materiæ, et sublimem esse in re sublimi. Audiatur hic porro nostrum et suum Augustinum simili in re, simillimo utentem stylo, et obmutescat. Igitur in lib. *Soliloquiorum*, c. 31, sic inter alia: « Soli quidem tibi Trinitas sancta, Trinitas supermirabilis, et superinenarrabilis, et superinscrutabilis, et superinaccessibilis, et superincomprehensibilis, superintelligibilis, superessentialis, superessentialiter exsuperans omnem sensum, omnem rationem, omnem intellectum, omnem intelligentiam, omnem essentiam supercælestium animorum: quæ neque dicere, neque cogitare, neque intelligere, neque cognoscere possibile est etiam oculis angelorum. » Vide ibi plura, quæ diceret aut e Dionysio, aut ex eodem certe Spiritu hausta et scripta.

D Secunda. « Eusebius et Hieronymus, diligentissimi librorum inquisitores, non faciunt mentionem aliquam horum librorum, nec ullus alius admodum antiquus auctor. »

Et huic respondi superius, cum argumenta Theodoro presbytero objecta refellerem. Vide ibi ad primum.

Tertia. « Laurentius Valla indicat, fuisse suæ ætatis doctissimos viros, qui judicaverint eos libros esse Apollinarios. »

Respondeo, Scultetum hæc verba sumpsisse ex Erasmo in c. xvii Actorum apostolorum, et reticuisse subsequentia ejusdem Erasmi verba, ubi eam sententiam improbat. Subdit enim Erasmus: « Tametsi duos ejus nominis commemorat Hieronymus, alterum Hierapolitanum episcopum, qui floruit sub M. Antonino II, alterum Laodicenum in Syria episcopum; neutri tamen hujusmodi quidquam tribuit Operum. Neque enim, opinor, hæc Apollinari hæretico tribuenda. » Sic ille. Quod si hæretico non sunt tribuenda, multo minus alteri

Apollinari catholico et sancto : nec enim esset talis viri, fingere se Pauli discipulum, comminisci facta esse, quæ nunquam facta sint, nimirum se interfuisse 556 apostolorum cœtui ad funus Deiparæ, et alia similia.

Atque ut ipsamet tela adversariorum in ipsos convertamus, secunda ipsorum ratio contra tertiam militat hoc modo : Eusebius et Hieronymus diligentissimi librorum inquisitores nullam faciunt mentionem horum librorum ab Apollinari scriptorum, nec ullus admodum antiquus auctor, ergo non sunt ipsius. Videsne, Scultete, tuis te rebus irretiri? Deinde ipse Erasmus ad Catalogum, S. Hieronymi de scriptoribus ecclesiasticis abjudicat illos Apollinari, et cum multi fuerint Dionysii inter scriptores ecclesiasticos, probabilius censet ab uno illorum scriptos. Quid jam valet tua ratio, Scultete, ex Erasmo fallaciter prompta? Posse in pluribus; sed frustra lux major ad tantam hominis cæcitate.

Quarta. « Guilielmus Crocinus, memoria Erasmi Londini hunc auctorem explicans, ingenue coram auditoribus professus est, sibi non videri id opus esse Dionysii Areopagite.

Quam putida ratio! et quam arundineo innixa baculo auctoritas! Albusne an ater fuerit iste crocinus qui ista crocitavit, quis novit? Tempus perdam, si plus respondeam.

Quinta. « Materies scripti, inquit, idem demonstrat. Nam in *hierarchia cœlesti*, cœli suppellectilem et angelorum subsellia non modo vane, sed etiam falso enumeravit, et de iis pene inventarium confecit.

Quid hic magis miremur, hominisne stupidam insipientiam, an effrontem meretricis impudentiam? quippe qui nec voces, quibus utitur, intelligat; et de rebus, quas non capit, velut censor aut iudex decidat. Quis unquam regis filios in aula: regis numeravit suppellectili? quis de illis inventarium aliquando confecit? quis inventarii nomine comprehendit? Atqui Dionysius tantum angelos, eorumque ordines et officia descripsit, quorum nihil nec in suppellectili continetur nec in inventario scribitur. Et quam humilia ista de sublimissimis! quam vilia de nobilissimis! Nescio an iste homo, dum illa scriberet, de movenda forte suppellectili domestica, aut scribendo rerum suarum inventario (in quo et uxorem et utriusque sexus liberos comprehenderat) cogitaret. Docendus est videlicet minister Silesius, quid suppellectilis, quid inventarii nomine veniat. « Suppellectilis nomine (ut inquit Paulus) continentur mensæ, trapezophori, delphicæ, subsellia, scamna, lecti inargentati, culcitæ, toralia, mappæ villosæ, vasa aquaria, pelves, aquiminaria, candelabra, lucernæ, trullæ, vasa ænea, vulgaria, id est quæ non proprio sunt loco attributa: præterea, capsæ, armaria, vitrea, escaria, poortia (sic). » Hæc Sipontinus ex 23 ff. de suppellectile legata. Nulla ibi personarum, nulla liberorum mentio. De inventario item sic vetus Glossarium : « Inventarium dicitur quidam libellus, in quo omnia bona, quæ apud aliquem inventuntur, conscribuntur. » Repertorium appellat Ulpianus aliquando Latinius, ubi de administratione et periculo tutorum, L. Tutor, sic scribit : « Tutor; qui repertorium non fecit, quod vulgo inventarium appellatur, dolo fecisse videtur, nisi forte aliqua necessaria et justissima causa allegari possit cur id lactum non sit. » Aliqua ergo debuisset Scultetus proferre a Dionysio enumerata, quæ aliquam saltem cum his, quæ dicta sunt similitudinem repræsentarent. Atque ista quidem inscitia et stupore non contentus, addit multo majorem impudentiam, dum dicit : « Et angelorum subsellia non modo vane, sed etiam falso enumeravit. » Itane vero?

Heus tu, ostende alterutrum : vel quod vane, vel quod falso. Enumera, si potes, aliquid vel solidius vel verius.

Probat igitur in hunc modum : « Apostolus II Cor. xii, 4, ista et hujusmodi reliqua omnino ἀόρητα esse dicit. Irenæus lib. ii, cap. 53, istos hierarchiarum scriptores delirare scribit. Augustinus in *Enchiridio* ad Laurentium, cap. 58, affirmat se nescire ordines angelorum et eorum differentias. Nec sequuntur Dionysium in angelorum distinctione Gregorius Magnus, Bernardus, et alii. Franciscus quoque Patritius, qui *Panarchias* suæ libro i, multo ex veterum scriptis ad stabilendas hierarchias Dionysiacas emendicat, dubitanter volens nolens de auctore hierarchiarum pronuntiat. » Ita ille.

Videamus nunc membratim ejus vanitatem et impudentiam. Citavit Paulum, Irenæum, Augustinum, Franciscum Patritium. Ibis per singulos. Pauli locus II ad Corinthios xii, 4, est : « *Quoniam raptus est in paradysum, et audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui.* » Quid ibi, amabo, contra Dionysium? Atqui ista sunt, inquires, et reliqua hujusmodi, quæ scripsit Dionysius. Qui probas? quis tibi dixit esse ista? Nihil probat, et sibi vult credi, homini nempe vanissimo, et ex mendaciis (ut passim in Notis meis illi ostendo) impudentissimis conflato. Quid hoc vane? Adde, Paulum loqui de verbis quæ audiverit, et quæ loqui non liceat; Dionysius autem non de verbis loquitur, sed de rebus scribit, et ordinum angelorum nomina, quæ in sacris Scripturis omnia continentur, enumerat. An vero tantum fuit mysterium, scire illorum ordines et significationem, ut neque Dionysio, neque Paulo, neque Joanni, neque ulli apostolorum aut discipulorum inspiratum 557 fuerit? Atqui Dominus Deus dedit apostolis intelligentiam Scripturarum.

Quid ergo magni, si Dionysius a magistro suo Paulo petierit, quid sibi vellent ista angelorum nomina, quorum et ipsem in suis epistolis, et alii sacri scriptores in divinis Litteris meminerunt? si, et quis esset inter eos ordo, et quæ singulorum officia poposcerit et didicerit? Et sane, si ista Sculteti ratio vel hilum valeret, plus contra S. Joannis Apocalypsim, quam contra Dionysii scripta faceret. Multo enim ibi alla et majora et captu difficiliora, quam in Dionysio memorantur : quæ si dixisset Dionysius, fuisset forte Sculteto locus major recordandi suæ suppellectilis; nempe cum audiret : *Et conversus vidi septem candelabra, et in medio septem candelabrorum aureorum*, etc. Cum, inquam, audiret *septem candelabra*, Apoc. i et *clavem David*, cap. 3 et *sedem positam in cœlo*, et *in circuitu sedis sedilia viginti quatuor, et coronas aureas*, cap. iv, et *librum et citharas, et phialas aureas*, cap. v, et *arcum, et gladium, et coronam, et stolas*, cap. vi, et *palman, et thronum, et templum*, cap. vii, et *tubas, et thuribula, et incensa multa*, cap. viii, et alia in aliis. Cum hæc, inquam, vel similia in Dionysio audiret, tum majori jure sua illa de cœli suppellectile et inventario deblateraret. Nunc autem cum illa in Apostoli scriptis legantur, quid dicit? Licuit beato Joanni tam multa et tam recondita de cœlo et cœlestibus referre, et mundo patefacere : sancto Paulo autem non licuerit pauca quædam, eaque ad Scripturarum intelligentiam spectantia, Dionysio Areopagitæ a se converso, et discipulo suo, enarrare? Quid ita? *Quia audivit arcana verba*, inquit, Scultetus, *quæ non licet homini loqui* c. Egregie vero. Applicæ, Scultete. Nec facis, nec potes. Quis enim risum teneat, si ea ipsa esse dicas quæ Dionysius enarravit? Qui enim probes? Sin alia esse dicas, nihil facis. Potuisse autem Dionysium e Scripturis novem colligere angelorum ordines, vel ex ipso

• II Cor. xii, 4.

Gregorio Magno patet, qui id ipsum fecit homilia 34 in *Evangelia*. « Novem vero, inquit, angelorum ordines diximus, quia videlicet esse, testante sacro Eloquentio, scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim. Esse namque angelos et archangelos, pene omnes sacri Eloquentii paginæ testantur. Cherubim vero atque seraphim sæpe, ut notum est, libri prophetarum loquuntur. Quatuor quoque ordinum nomina Paulus apostolus ad *Ephesios* enumerat, dicens: *Supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem*^d. Qui rursus ad *Colossenses* scribens ait: *Sive throni, sive potestates, sive principatus, sive dominationes* e. » Deinde colligit numerum hoc modo: « Dominationes, inquit, et principatus, ac potestates, tam ad *Ephesios* loquens descripsit: sed ea quoque *Colossensibus* dicturus, præmisit thronos, de quibus nedom quidquam fuerat *Ephesios* locutus. Dum ergo illis quatuor, quæ ad *Ephesios* dixit, id est principatibus, potestatibus, virtutibus atque dominationibus, conjunguntur throni, quinque sunt ordines qui specialiter exprimuntur. Quibus dum angeli atque archangeli, cherubim atque seraphim adjuncta sunt, procul dubio novem esse angelorum ordines inventiuntur. »

Ex his omnibus et Gregorio Magno allatis patet, eum nihil aliud voluisse, quam probare novem esse ordines, non vero inter illos describere et distinguere hierarchias, ac proinde nihil esse mirum, si aut ipso, aut S. Bernardo eum secutus, et quidam forte alii qui angelos per hierarchias non distinxerunt, alium sint ordinem, re minus accurate examinata, amplexati. Nam in confesso est omnibus, longe res tractari exactius ab iis qui methodice et per præcepta materiam aliquam tractant, definiunt, dividunt (quod fecit Dionysius Areopagita) quam ab iis qui populariter et oratorio more ad virtutem alios exhortantur: quemadmodum fecisse constat Gregorium homil. 34 in *Evangelia*, et S. Bernardum serm. 19 in *Canticum canticorum*. Aliud est enim sermones et homilias, aliud libros διδασκαλικούς scribere.

Quare qui hos scripserunt, ut illi scholasticorum principes, Joannes Damascenus apud Græcos, Thomas Aquinas apud Latinos, non alium statuerunt ordinem quam eum quem in Dionysio nostro invenerunt. Damascenus quidem in libro *De fide orthodoxa*, cap. 8, Thomas autem 1 p. qu. 108, art. 5 et 6, et post alios cuncti ad unum doctores scholastici. Hæc autem tacuit Scultetus vel ex inscitia, vel ex malitia: nec dubium, quin etiam ex impudentia. Jam vero S. Dionysii Areopagitæ ordinem omni alio meliorem, ac propterea merito et a Damasceno, et ab Aquinate, et ab omnibus scholasticis usurpatum ex eodem probabo doctore, a quo illum primus accepit Dionysius, nempe a doctore gentium Paulo Dionysii olim gentilis magistro. Et sic probò: De quatuor primis ordinibus, hoc est de seraphim, de cherubim, de thronis et de dominationibus, inter omnes omnino liquet. Nam cum Dionysio Areopagita etiam Gregorius, et Bernardus, et alii consentiunt, nempe illos esse omnium primos; de duobus etiam postremis ordinibus, hoc est, de archangelis et angelis, perinde constat. Restat igitur de tribus tantum ordinibus controversa, hoc est, de virtutibus, potestatibus et principatibus, sicut in cælo hoc ordine, quemadmodum Dionysius constituit, sive, an supra archangelos proximi sint principatus, et supra hos sint potestates, et supra potestates emineant virtutes, deinde dominationes, sicut in cælesti hierarchia. Ecce igitur locus Pauli ad *Ephesios* cap. 1, 19 et seqq., ubi tali utitur gradatione de Christo ad summam in cælo gloriam elevato: *Qui credimus secun-*

dum operationem potentie virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, et constituens ad dexteram suam in cælestibus, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Quo in loco cum agat Paulus de Christi ascensu in cælum, non potest quispiam, nisi extreme stolidus, quin ab inferioribus incipiat, et gradatim ad superiores ordines ascendat, dubitare. Et tamen audet Scultetus (qua est impudentia) ore improbo effutire, Dionysium angelorum subsellia (sic ille vocat angelorum ordines) non modo vane, sed etiam falso enumerasse?

Aliam ejus impudentiam (de illa enim satis) videamus. Ea in illis verbis renidet: « Irenæus, inquit, lib. 11, cap. 55, istos hierarchiarum scriptores delirare scribit. » Quid ad hanc impudentiam addi potest? Mentitur enim Scultetus, et insane delirat. Nam ne verbo quidem, nec ibi, nec alibi de hierarchiis angelorum Irenæus, tanquam illas improbens, agit: imo directe eos impugnat, qui relictis angelis, archangelis, et aliis angelorum ordinibus triginta *Æonas* in cælo ponebant, et quasi novos deos. Quin et expresse admittit et memorat ibi aliquot ordines angelorum, nempe principatus, dominationes, virtutes, angelos, archangelos. Proferam ipsa Irenæi verba, quo erubescat, si potest, canina Sculteti impudentia. Agens igitur Irenæus contra Marcionem et Valentinum in illo ipso capite jam citato, et asserens unum esse verum Deum, non duos, non plures, sic ait inter alia: « Ipse Dominus omnium, et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque mater quam illi adnuntiantur; nec Deus alter quem Marcion affinxit; nec Pleroma triginta *Æonum*, quod vanum ostensum est; neque Bythus, neque Proarche, neque cæli, nec lumen virginalis, nec *Æon* innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur; sed solus unus Deus fabricator, qui est super omnem principatum, et dominationem, et virtutem. »

Ecce igitur eos quos vanitatis Irenæus arguit, et dicit delirare, nimirum Marcionem duos fugientes deos; Valentinum triginta constituentem *Æonas*, et reliquos omnes hæreticos, nulla vel minima Dionysii aut hierarchiarum ejus facta mentione, nisi quod ordines aliquos nominavit, in quibus per principatum intelligit principatus, non tamen ut reprobans, sed ut maxime approbens; sicut ibidem paulo inferius, cum dicit: « Hic Pater Domini nostri Jesu Christi per Verbum suum (qui est Filius ejus) revelatur et manifestatur omnibus quibus revelatur: cognoscunt enim eum hi, quibus revelaverit Filius. Semper autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem et angelis, et archangelis, et potestatibus, et virtutibus, et omnibus vult revelare Deus. » Ita ibi. Sed idem Irenæus priori capite ejusdem libri, sive c. 73, eosdem refutans Valentinianos insinuat varios angelorum ordines, et inter ordines singulos discrimina, his verbis: « Præterea, si per ipsos ea quæ sunt super cælos facta sunt, dicant nobis quæ sit invisibilium natura, enarrant numerum angelorum, et ordinem archangelorum, demonstrent thronorum sacramenta, et doceant diversitates dominationum, principatum, potestatum, atque virtutum. Sed non habent dicere. Non ergo per eos facta sunt. » De hoc satis.

Aliud argumentum Sculteti est hoc: « Augustinus in *Enchiridio* ad Laurentium cap. 58, affirmat, se nescire ordines angelorum et eorum differentias. » Quid tum? an omnia scivit Augustinus? an quod ille nescivit, nullus scivit? Magni fuit ingenii, factor, rarique judicii, imo et ejus quoque sancti-

^d *Ephes.* 1, 21. • *Cap.* 1, 16.

tatis, ut multa eorum quæ nesciret, illi crediderim A
 revelata. Sed an Deus uni omnia? Nunquid alii
 quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii au-
 tem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum,
 alteri fides in eodem Spiritu? etc. An non unus
 atque idem Spiritus dividit singulis prout vult? Quid
 ergo mirum, si dederit Dionysio Pauli discipulo, et
 fonti aquarum viventium tam vicino, quod Augu-
 stino multis post sæculis exorto non dederit? Quin
 et hoc ipso loco, qui citatus est, ostendit se nescire
 Augustinus, an sol et luna et cuncta sidera vitam
 non habeant beatitudinis et societatis sanctorum
 capacem, et ignorare insuper, an plures sint in celo
 angelorum ordines quam quatuor, cum tamen supra
 e Scripturis sacris ostensi sint novem. Et quia forte
 hæc audientes desiderant ipsa Augustini verba in
 medio poni (nam sane mira sunt, et de sideribus
 alia nobis nunc certa fides est) illa ponam. Sic ergo
 559 habet in Enchiridio ad Laurentium cap. 58:
 « Quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus
 universam ipsam cœlestem societatem videtur
 Apostolus esse complexus, dicendo: Sive sedes,
 sive dominationes, sive principatus, sive potestates,
 dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod
 dicunt; ego me ista ignorare confiteor. Sed nec
 illud quidem certum habeo, utrum ad eandem soci-
 etatem pertineant sol et luna et cuncta sidera,
 quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum
 sensu vel intelligentia videantur. » Ita Augu-
 stinus.

Quemadmodum ergo non propterea quod dicat Aug-
 gustinus se certum non habere, an sidera vivant et
 intelligant et beatitudinis capacia sint, reprehendi
 quispiam potest, si doceat ea nec vivere, nec intellige-
 re, nec beatitudinis capacia esse: sic neque propterea
 quod de angelicorum ordinum numero dubitet, im-
 prudenter facere dicendi sunt, qui eorum numerum et
 distinctionem docent; multo minus autem, qui tam
 diu ante Augustinum docuerunt, et vel ex divina
 revelatione, vel ex apostolorum relatione accepe-
 runt. Et si temerarium esset de cœlesti hierarchia
 et angelorum ordinibus librum unum conscribere,
 ut de rebus reconditis; quanto magis temerarium
 esset de ipso sanctissimæ et abstrusissimæ Trinitatis
 mysterio vel duodecim libros componere, quod
 S. Hilarius fecit; vel etiam quindecim, quod S. Au-
 gustinus? Addit Scultetus, Franciscum Patricium
 lib. 1 suæ *Panarchias* dubitanter volentem nolentem
 de auctore hierarchiarum pronuntiasset: quid
 autem pronuntiaverit, non explicat; sed satis intel-
 ligitur, eum secundum nos pronuntiasset. Unde
 quantus hominis stupor, ea proferre in medium
 quæ contra se faciant. Nam licet dubitanter, tamen
 contra Scultetum pronuntiavit.

Sexta ratio Sculteti est hæc: « In libro *De eccle-
 siastica hierarchia* multa scribit de templis, de al-
 taribus, de locis sacris, de choro, de consecratione
 monachorum, de tonsura et ratione capitum; cum
 revera nihil horum fuerit temporibus Dionysii Areo-
 pagitæ: id quod demonstratum historice reperiet
 lector apud Rodolphum Hospinianum Tigurinum. »
 Ita ille suo more, nihil in particulari probans, et
 nequiter ad alios remittens.

Contra simile argumenti genus, talis erit propria
 et maxime conveniens, ut equidem arbitror, res-
 ponsio: Ista omnia, quæ Scultetus et Dionysio
 protulit, revera fuerunt temporibus Dionysii Areo-
 pagitæ: id quod demonstratum veridice reperiet
 lector apud Cæsarem Baronium Soranum, et apud
 Robertum Bellarminum cardinales.

De hac solutione, sat scio, non conqueretur:
 cum pro uno reponam duos, et quidem tales con-
 tra talem, et eodem quo ipse utar argumenti ge-
 nere. De templis tamen et altaribus, et locis sacris
 (non quod opus sit ad Sculteti refutationem, sed quod

ad rudium atque infirmorum instructionem et con-
 firmationem non parum habeat roboris ac ponderis)
 locum peregrinum S. Petri Cluniacensis adversus
 Petrobrusianos hæreticos, idem olim, quod nunc
 Scultetus, delirantes valide intortum, hic lubet ip-
 sismet, ejus verbis repræsentare (is autem ante Scu-
 lтетum quingentis annis vixit). « Quid enim? ait vir
 ille sanctus, nunquid per viginti quinque annos,
 quibus Romæ Petrus apostolus sedet, absque templo
 vel ecclesia, id est orationis domo, vel parvo sal-
 tem oratorio fuit? Nonne, ut gestorum veracium
 series narrat (si tamen præter divinum canonem
 gestis aliquibus assensum datis) primus ipse prin-
 ceptus apostolorum Petrus in urbe orbis capite tem-
 plum Christo inter innumera gentilium templa con-
 struxit, et juxta quod beatus et magnus papa Leo
 nobili sermone pronuntiavit tropæum crucis Christi,
 Romanis arcibus invexit? Nonne et nos ipsi Romæ
 positi frequenter vidimus in cryptis antiquissimis
 oratoria et altaria, qualia eo tempore fieri poterant,
 quæ ab eodem apostolo constructa et sanctificata
 (sicut per successionem fama consentiens ac cele-
 berrima protestatur) in monumentum sanctitatis
 fidelibus ostenduntur, et ab eisdem fidelibus dul-
 cissime ac devotissime deosculantur? Nunquid apud
 Arelatem (quam necdum per Dei gratiam vester
 sordidus error infectit) Pauli apostoli discipulus
 Trophimus (de cujus fonte, ut papa Zosimus scribit,
 omnes Galliæ fidei rivulos acceperunt) semper in
 campo aut in foro prædicavit, baptizavit, oravit?
 Nunquam domum orationis vel ipse habuit, vel alios
 habere instituit? Et unde tot sancti successores
 ejus hoc præsumere ausi sunt, quod ille non docuit,
 a quo fidei rivulos acceperunt? Sed ut de primis
 Galliæ nostræ apostolis, quos vestra impia fatuitas,
 et fatua impietas hactenus scire non meruit, aliquid
 plenius dicam (sicut ipsa testatur antiquitas, et a
 sanctis viris nobis relicta tradunt historiæ) non so-
 lum nos, verum etiam omnes Christiani populi pu-
 silli cum majoribus, senes cum junioribus, vestram
 insaniam irridentes, certissime tenent, quod Ire-
 næus Lugduni, Crescens Viennæ, Ursinus Biturigis,
 Paulus Narbonæ, Saturninus Tolosæ, Anstremonius
 Arvernus, Martialis Lemovicis, Burdegalæ, et Picta-
 vis; Fronto Petragoris, Eutropius Xantonis, Gra-
 tianus Turonis, Julianus Cenomannis, Parisiis Dio-
 nysius, Senonis Potentianus et Savinianus, Bello-
 vaci Lucianus, Æduæ Andochius, Lingonis Beni-
 gnus (et quis 560 omnes gloriosissimos fidei nos-
 træ patres et apostolos enumerare sufficiat?), isti
 certe, isti, ubicunque nomen Domini annuntiave-
 runt, statim idolorum delubra, prout fas fuit, ever-
 tentes, aut novas ecclesias fundaverunt, aut ipsa
 templa in ecclesias converterunt: adeo ut hodie-
 que in plerisque locis (sicut ipsi nostris oculis in-
 speximus) ecclesiæ vel basilicæ ab eis constructæ,
 altaria manibus eorum fundata et consecrata, in
 memoriam antiquitatis et sanctitatis eorum, a fide-
 libus populis reservata monstrantur; quamque rido-
 di et detestandi sitis omnibus hominibus, qua-
 dam viva voce loquantur. Et ut ad Orientem et
 cæteras mundi partes transitum faciam, quis Illy-
 ricum, Græciam, Scythiam, nisi Paulus et Andreas?
 Quis Asiæ maximas partes, nisi Joannes et Philip-
 pus? Quis Persica regna cum proximis gentibus,
 nisi Simon et Judas? Quis Indicas partes et solis
 ortui contiguas terras, nisi Thomas et Bartholo-
 mæus? Quis totam Æthiopiæ, nisi Mattheus,
 primi et novissimi apostoli Christi vetustæ super-
 stitionis templa destruentes, novæ gratiæ ecclesiis
 implicuerunt? Ita universi veteris et novæ Legis
 auctores unanimi studio vobis adversantur; ut ne-
 cesse vobis sit, aut tantis testibus acquiescere, aut
 sine Christo, prophetis, et apostolis Christianos
 fallaciter permanere. » Hactenus vir sanctus, et

† I Cor. xii, 8-11.

ejus non est dignus solvere calceamenta Sculteti.

Septima ratio : « Timotheum vocat filium, qui tamen illo si non major, certe par fuit pietate, auctoritate, doctrina. »

Addendum fuisse, et ætate, ut efficax fieret argumentum. Nam luce est clarius, solitos esse senes, appellare ætate juniores nomine filiorum. Sic in sacris litteris, sic in profanis auctoribus, sic in communi usu videmus. Timotheum porro longe Dionysio juniorem fuisse, ex eo liquet, quod Paulus ad eum jam episcopum Neronis temporibus scribens, insinuat eum etiam tum fuisse adolescentem cum dicit : *Nemo adolescentiam tuam contemnat*. Atqui Dionysius jam satis magnus natu erat, et (quod ad rem haud parum facit) permagna quoque auctoritate, sive quod fuisse ex Areopagitis, et Christi causa eos dereliquisset, sive quod ab ipso Paulo conversus, baptizatus et ordinatus fuisset. Itaque Dionysius Timotheum vocavit filium, ἀτε προεδοχῶς αὐτὸν τοῖς ἔτεσι, καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ προέχων, tanquam annis eum antegressus, et philosophia præcellens, ut loquitur S. Maximus in scholiis ad cap. 2 *De cælesti hierarchia*, super illis verbis, Σὺ δὲ, ὦ παῖ. Tu vero, fili; idemque sentit ad eundem locum Georgius Pachymeras. Deinde παῖς non tantum significat filium, sed etiam puerum, et quidem prima et principali significatione, sicut οἶός; principaliter filium. Hinc Christus Dominus apostolos suos et discipulos, quos moribus similes pueris esse cupiebat, pueros appellabat Joannis xxi, 5 : *Pueri nunquid pulmentarium habetis?* Unde etiam factum in primitiva Ecclesia, ut Christiani omnes vocarentur pueri, ob Christianam scilicet morum simplicitatem et suavitatem; episcopi vero, alique sacris officii destinati, παῖδες, ἑποῖ, pueri sacri. Ita beatus Clemens Alexandrinus libro 1 *Pædagogii*, capite 2, Christianos omnes puerorum nomine compellat his verbis : *Ἐοικεν δὲ ὁ παιδαγωγὸς ἡμῶν, ὁ παῖδες ἡμεῖς, τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ. Similis est noster Pædagogus, o vos, pueri, Patri suo Deo*. Et tamen ii ad quos scribit, nec ætate, nec judicio pueri erant (quibus tam alta non congruissent documenta), sed morum probitate et innocentia. Hanc significationem et responsionem ad dictum Dionysii locum admittit quoque et probat sanctus Maximus hisce verbis : *Ἡ ἐπειδὴ τοὺς κατὰ Θεὸν ἀναχίαν ἀσχοῦντας, παῖδας ἐκάλεον, ὡς καὶ Παπίας δηλοῖ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσεων, καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ. Aut quoniam pueros vocabant eos, qui piam simplicitatem et innocentiam sectabantur, quemadmodum et Papias indicat libro primo *Dominicarum explanationum*, et Clemens Alexandrinus in *Pædagogis* : hoc est simplices, sinceros, minime malos, qualem fuisse Timotheum, antiqui, ut ait Pachymeras, tradiderunt. Sic enim in sua Paraphrasi Dionysiana : *Ἡ τοὺς τὴν ἀναχίαν ἀσχοῦντας παῖδας ἐκάλεον, καθὼς τινὲς παλαιῶν ἱστοροῦσι περὶ τοῦτου, ὅτι τῇ ἀναχίᾳ ἐσεμνύοντο. Aut simplicitatem exercentes, pueros appellabant, ut quidam veterum de hoc (Timotheo) retulerunt simplicitate ornatum fuisse*. Legi equidem sæpius et attentius utramque divi Pauli ad Timotheum Epistolam, si qua forte vestigia reperire indagando possem, quibus ad ingenii indolisque ejus notitiam, eademque via ad illius nodi, quem strinxerunt adversarii, solutionem perveniret; inveni tandem Timotheum in sacris quidem Litteris a puero versatum, sed ingenio atque animo satis pusillum ac perquam timidum, et qui onus pontificum, si per Paulum leuisset, perlibenter deposuisset. Quare et a Paulo identidem animari atque excitari debuit, et pueri more, quo modo cum unoquoque hominum genere conversandum sibi esset, edoceri. Et quia profane philosophiæ et extranearum litterarum rudis esset,*

ideoque a sæculi litteratis multum negotii ac molestiæ pateretur (quod Maximus et Pachymeras testantur), propterea et Pauli, dum viveret, et eo mortuo, Dionysii auxiliis indigebat. Cum ergo Paulus sub Nerone obierit, credibile est 561 Dionysium suos ad Timotheum libros sub consequentibus imp. ac præsertim sub Vespasiano, Tito et Domitiano, quorum primus annos decem, secundus duos, tertius quindecim regnavit, exarasse. Nam Galba, Otho, Vitellius, qui hos antecesserunt, non integros singuli annos exegerunt.

De timore et pusillanimitate Timothei, nonnulla in Notationibus ad Vitam sancti Polycarpi, cap. 7, ad finem adnotavi.†

Ex his denique facile colligi potest, quam sit probabile, Timotheum a Pauli obitu ad Dionysium Areopagitam, quem et ingenio maximum, et ultraque scientia, tam sacra quam profana, eximium nosset, subsidii atque solatii causa se convertisse, ac pro ingentia simplicitate et modestia animi (quod etiamnum facimus, dum ad seniores atque doctiores scribimus, aut quidpiam petimus) ejus se filium aut puerum appellitasse; qua proinde voce rescribens ad eum Dionysius etiam usus sit; quamvis ad eam vocem interdum nomen sancti aut sanctissimi addiderit, ut qui sciret se ad episcopum et ad virum sanctum, tametsi juniorem et simplicitatem, scribere. Hinc et librum *De ecclesiastica hierarchia* sic ad eum exorditur : *Ὅτι μὲν ἡ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχία, παλῶν ἑρῶν ἱερῶν, x. τ. λ. Quod nostra quidem hierarchia, o sanctorum puerorum sanctissime*, etc. Quia vero (ut est apud Job⁵) *deridetur justii simplicitas, lampas contempta apud cogitationes ditium*, sive quia proclive est, ut justii et simplices facile a vanis hominibus derideantur atque contemnantur, cavet sedulo Paulus, ut ne in Timotheum illa caderent, partim eum laudando, partim ex suo et illius nomine litteras scribendo, partim expresse ejus despectum prohibendo. Itaque Epistolæ Pauli ad Philemonem inscriptio conjunctum habet Timothei nomen, hoc modo : *Paulus vinculus Christi Jesu et Timotheus frater Philemoni dilecto*, etc. In priore vero ad Corinthios capite xvi, 10, laudat simul et commendat et a despectu tutum facit. *Si autem venerit Timotheus, inquit, videte, ut sine timore sit apud vos. Opus enim Domini operatur, sicut ego. Ne quis ergo illum spernat : deducite autem illum in pace, ut veniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus*.

Quibus in locis non possum quin mirer, et amem, et amplectar istam Apostoli benignitatem, et parandæ discipulo suo auctoritatis atque fiduciæ paternam curam ac sollicitudinem : quod et sanctus Joannes Chrysostomus in suis ad Pauli Epistolæ Commentariis olim est admiratus. Ut autem cognoscat, quanti sanctus Dionysius Timotheum (quamvis filium ob ætatem appellaverit) tamen propter eruditionis opinionem æstimaverit, legantur, quæso, quæ superius in Dionysii Vita perscripsi capite 25, ubi ejusdem sancti Dionysii modestia in medio ponitur. Nam ibi ea de Timotheo dicit, quæ vere digna sunt eo, qui fuit Pauli comes et discipulus. Eum enim esse facit, qui mereatur a Deo per angelos, edoceri et quidem veriora et clariora, quam ipse docuerit.

Octava ratio Sculteti est : « Multos majores præceptores hinc inde nominat, cum tempore veri Dionysii, præter apostolos vix unus et alter esset scriptor ecclesiasticus. »

Valde tenuis est hæc ratio, et telæ, quæ muscas vix teneat, similis. *Multos*, inquit, Peto, quos? aut quo modo nominet? Nisi enim ego (ut Ennii verbis utar) *adjuro curamve levasso*, hærebit illi aqua. Duos ergo nominatim præceptores suos laudat Dionysius, Paulum et Hierotheum, alios autem gene-

† Cap. xii, 4.

ratim similibus utendo vocibus, *theologi nostri, patres nostri*, etc. Intelligit autem per theologos (ut in ipsius scriptis videre est) omnes qui de Deo et rebus divinis scripserunt, hoc est, prophetas, apostolos, et alios Scripturæ sacræ auctores; illi enim vere theologi, vere magistri et præceptores nostri: quo modo et sanctus Justinus philosophus eos appellat in *Apologia ad Antoninum Pium* post medium, his verbis: "Ἰνα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων (λέγομεν δὲ τοῦ λόγου τοῦ διὰ τῶν προφητῶν) λαβόντα τὸν Πλάτωνα μάθητε, etc. *Ut autem et a nostris magistris (de doctrina prophetarum loquimur) accepisse Platonem intelligatis*, etc. Probat ibi Justinus, Moysen antiquiorem esse Platone, et hunc e libris ejus aliqua desumpsisse, dicitque se per *nostros magistros* intelligere prophetas. Idem Justinus in *Apologia ad senatum* sub medium, vocat Jesum, magistrum nostrum. Καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, etc. *Et Jesus magister noster docuit*, etc. Sic Dionysius libro *De cælesti hierarchia*, cap. 2, theologos vocat Malachiam, Joannem evangelistam, Moysen, Salomonem, Isaiam, Osee, Davidem. Nam docens quomodo theologi divinitatem expriment, ex iis omnibus exempla subjicit, et nulla ex aliis Scriptoribus inferioribus. Et cap. 3, postquam dixit: Ταῦτας δὲ τὰς θείας ὁράσεις οἱ κλεινοὶ πατέρες ἡμῶν ἐμνούοντο διὰ μέσων τῶν οὐρανίων δυνάμεων. *Has autem divinas visiones clari illi patres nostri a cælestibus virtutibus edociti sunt*. Ne Scultetus dicat nullos fuisse claros Patres; qui sint illi quos intelligat, e subjectis exemplis ostendit, nempe dum Moysen, Lucam, Matthæum, 562 Isaiam, probationis causa producit. Vide Dionysium ibidem cap. 5 initio, et cap. 7 post medium, ubi in theologorum numero Davidem, Isaiam, Ezechielem recenset, itemque cap. 8. Et quia tam effrons est Scultetus, ut ea negare possit, nisi expresse dicat auctor, *Ezechiel theologus, Zacharia: theologus*, et ita de aliis; age, et illum sic convincamus. Igitur cap. 8 *Cælestis hierarchiæ* ita Dionysius: Ὁρᾷ τῶν θεολόγων εἰς ὃ Ζαχαρίας ἕνα τῶ πρώτων, ὡς οἶμαι, καὶ περὶ Θεοῦ Ἀγγέλων. *Vidit Zacharias theologorum unus unum e primis, ut ruo, et Deum circumstantibus angelis*. Et paulo post: Ἐτερος δὲ τῶν θεολόγων Ἰεζεκιήλ, *Ezechiel vero alius theologorum, etc.* Vide ibi et sequentibus capitibus plura. Sic *theologia* ab eodem Dionysio passim usurpatur pro *sacra Scriptura*, ut capite 2 *De divinis nominibus*, initio: Καὶ τί γὰρ ἄλλο μαθεῖν ἔστιν ἐκ τῆς ἱερᾶς θεολογίας, ὁπότεν φησὶ τὴν θεαρχίαν αὐτῆν ὑψηλομένην εἶπεῖν: *Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ Θεός*. *Ecquid enim e sacra theologia discere licet aliud, cum ait divinitatem ipsam docentem dixisse: « Quid me interrogas de bono? nemo bonus, nisi solus Deus »*.^h Quamvis igitur Dionysius alios nullos habuisset præceptores nisi Hierothæum et Paulum apostolum, tamen de cæteris scriptoribus sacris seu Veteris seu Novi Testamenti dicere optimo jure poterat: *Præceptores nostri, patres nostri, majores nostri, theologi nostri*, etc. Ex quo vanissima ostenditur octava Sculteti objectio. Ad alias procedamus.

Nona est talis: « Citat sententiam Ignatii morituri sub Trajano, Ὁ ἐμὸς ἔρωξ ἐσταύρωται. At Methodius Dionysium regnante Domitiano occisum esse scribit. »

Sic ille, cui sufficere posset hæc responsio: « At Ado Viennensis archiepiscopus Adriani temporibus Dionysium in martyrio affectum scribit. » Ut enim ille uno teste probat, sic ego uno teste reprobō. Jam sumus ergo pares. Verum plenissime huic de Ignatii sententia objectioni jam respondimus in hac ipsa questione supra.

Decima ratio, sive decumana impudentia Sculteti, est ejusmodi. « Errat (inquit de sancto Diony-

asio) manifeste, quod docet oleo defunctos perfundendos et unguendos; monachatum omnium initiandorum ordine atque etiam ministerio esse excellentiorem; unguentum baptismo ὁμοταγές esse, inventum scilicet hominis, sacramento Christi. » Ita ille Pythagoreo more dicens, et non probans. Cui ego eodem more si respondero, et tria illa quæ intulit, sola negatione rejecero, quid indignum tali argumentatore fecero? Sed in aliorum gratiam plus dicemus, et ibimus per puncta singula.

Primo igitur, pro eo quod dicit de sanctissimo et doctissimo viro, et quidem de scribente certissima errat manifeste, reponendum censeo. Errat Scultetus et delirat manifestissime. Licet enim sanctorum amatori in conviciatorum sanctorum sic loqui. Nam scripsit sanctus Dionysius, quod suo tempore circa defunctos tam a se quam ab aliis fieri videbat: et quidem cur id fieret, hanc attulit optimam et bonis omnibus acceptissimam rationem, nimirum significari eum, qui ungitur, legitime certasse et certo excessisse. Scultetus autem pro audaci sua et impudenti contradictione quid assert? ne id quidem, quod pueri clamitant se in faba reperisse. Legant autem, velim, Christiani cæremonias a Dionysio de exsequiis mortuorum productas lib. *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 7, et earum mirabuntur antiquitatem juxta et sanctitatem sapientiæ plenissimam.

Secundum reprehensionis Sculteti punctum est, Dionysium docere monachatum omnium initiandorum ordine atque etiam ministerio esse excellentiorem. Contra quam doctrinam nihil rursus aliud assert, quam illa duo verba, « Errat manifeste, » cum ipsemet interim mentiarum multo manifestissime. Nam in primis non docet Dionysius monachatum ullo ministerio esse excellentiorem, nec est in eo verbum ullum quod hoc sonet: imo ponit monachatum extra ordinem omnium ministrorum et omnium sacrorum ordinum. Tres enim ponit sacros ordines, pontificum, sacerdotum, diaconorum, qui et initiantes seu sacra tractantes appellantur, inter quos nulla monachorum mentio: quippe qui nihil sacris in rebus officii habeant, ac proinde earum ministris seu administratoribus omnibus inferiores sunt. Deinde eos qui initiantur tantum, nec initiant, hoc est, laicos omnes ad Ecclesiam pertinentes, in tres classes partitur: in eos qui a sacrificiis excluduntur, in eos qui illorum sunt participes et communem vitam degunt, in eos qui majorem perfectionem profitentur, hoc est, monachos. Quæ partitio reperietur in libro *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 6, ubi etiam docet Dionysius, primam classem (quæ est rudiorum et imperfectiorum) spectare ad curam diaconorum seu ministrorum, qui λειτουργοὶ appellantur; quorum est illos erudire et purgare; secundam vero, quæ est mediorum, et tertiam quæ est monachorum sive cultorum, ad sacerdotis munus pertinere: ejus enim est, et communem plebem seu fideles jam baptizatos, et viam conjugii jam currentes, docere et illuminare, et monachos vitam singularem et exactam castimoniam profitentes Deo 563 consecrare. Quid igitur sibi Scultetus voluit, cum mentitus est Dionysium docuisse monachatum esse ministerio excellentiorem? an forte Calvinii minister ad suum ministerium respexit, atque ad conciliandam Dionysio invidiam, sinxit eum præferre monachos ministris? Atqui tales ministros Areopagita penitus nescivit; atque etiam, si tales fortassis mille et quadringentis post se annis venturos prævídisset, haud grande tamen peccatum admisisset, si monachis, non dico iis qui nunc sunt, sed illis etiam qui tunc erant, et nihil sacri ordinis gerebant, postposuisset. Verum nihil tale de ministris locutus est Dionysius: apud quem ministri appellantur, qui nunc vulgo diaconi, sed

^h Luc. xviii, 19.

illis monachos postponit : quos, ut ante notavi, in solis laicis velut classem præcipuam docet excellere. Et hæc opinor, sufficiunt ad detegendam hominis effrontis inretriciam impudentiam. Nam de monachis agam infra fusius, et ostendam, quantum sit inter illos de quibus egit Dionysius, et eos qui posterioribus sæculis fuerunt et nunc sunt, discrimen ; simulque ex eo discrimine argumentum sumam fortissimum pro libris Dionysii : nunc enim certum est confundendo insistere Sculteto.

Tertium igitur decimæ rationis ab eo allatæ membrum erat, « manifeste errare Dionysium, quod doceret unguentum baptismo ὁμοταγές, esse, inventum scilicet hominis sacramento Christi. » Quid hic respondeam? Non dicit ipse ubinam hoc Dionysius doceat, non profert verba, non urget illa, non conatur certam aut saltem aliquo modo probabilem deducere ex illis sequelam ; ita ut invereconde abutatur et suorum simplicitate, quos sibi ut Pythagoræ vult credere, et doctorum viro- rum, quibus ad loca perquirenda non est otium, nimia patientia. Perquisivi ego si forte reperirem Dionysium alicubi dicentem, τὸ μύρον καὶ βαπτισμα- τος ὁμοταγές, unguentum ejusdem esse aut simili cum baptismate ordinis aut dignitatis, nusquam reperi, nec illa vox ὁμοταγές, in comparatione unguenti cum baptismo, usquam a Dionysio est usurpata ; sed bene cum de eucharistia egit, et ab illa ad unguenti confectionem transit (quod facit capite quarto *De ecclesiastica hierarchia* initio) ita scribit : Ἄλλ' ἔστι ταύτης ὁμοταγῆς ἕτερα τελε- σουργία· μύρου τελετὴν αὐτὴν οἱ καθηγεμόνες ἡμῶν ὀνομάζουσι. Sed illi (sanctissimæ synaxi) ejusdem ordinis finitima est altera sacra operatio : unguenti sacramentum eam vocant duces nostri.

Dicit autem esse ejusdem ordinis, non quod sit idem sacramentum (aperte enim distinguit, et ab uno se dicit transire ad aliud), sed quod hæc unguenti confectio etiam spectet ad pontificem seu episcopum et quod ejus confectioni non intersit, nisi ii quibus etiam confectioni synaxeos licet interesse ; ac propterea excludantur catechumeni, energumeni, pœnitentes. Quæ duo expresse docet in eodem ipso capite 4, partim in ipsa ritus unguenti descriptione, partim in subjecta contemplatione. Verba Dionysii sunt hæc : Κατὰ τὸν αὐτὸν τῆς συνάξεως τρόπον αἱ τῶν ἀτελειώτων ἀπολύο- ται τάξεις. Ad eundem modum, quo in synaxi, ordines imperfectorum dimittuntur (in confectione unguenti scilicet). Deinde paulo inferius de pontificis munere ita subdit : Ἐτα τὸ μύρον ὁ ἱεράρχης λαβὼν ἐπιτίθει τῷ θεῷ θυσιαστηρίῳ, etc. *Deinde pontifex sumptum oleum sancto imponit altari.* Similia rursus habet in contemplationis progressu, ubi et rursus vocem ὁμοταγῆς usurpat, ita de eadem unguenti confectione scribens : Δὴ καὶ ταύτην οἱ θεοὶ καθηγεμόνες ἡμῶν, ὡς ὁμοταγῆ καὶ ταυουργὸν τῷ τῆς συνάξεως ἱερῷ τελεστηρίῳ ταῖς αὐταῖς εἰκόσιν, ὡς τὰ πολλά, καὶ μυστικαῖς διακο- μῆσαι καὶ ἱερολογίαις διετάξαντο. Atque illum di- vini duces nostri velut ejusdem ordinis et efficacitatis cum sancto synaxeos sacramento, iisdem et plurimum imaginibus et mysticis descriptionibus et sacris locutionibus ordinarunt, id est fieri constituerunt. Quæ verba Scultetus, si non tam socors et vecors fuisset, longe plus contra nos facere vidisset, quam ea quæ attulit. Ut enim apud nos plurius est eucharistia quam baptismus, ita plurius erat unguentum conferre cum eucharistia (quod facit Dionysius) quam cum baptismo. Verum perversæ fidei homo, et a veritate alienissimus : nec illam veritatem vidit, et familiare sibi mendacium sine labore invenit. Alioqui clamare et vociferari poterat : Ecce qui Jesum Christum in eucharistia præsentissimum dicunt, quo devenerint? Unguentum, opus hominis, ὁμοταγῆς Christo faciunt. Ecce

A hic ipsorum auctor non ὁμοταγῆς modo, sed etiam ταυτουργὸν sacra synaxi unguentum facit. Quod si ταυτουργὸν, id est, ejusdem efficacitatis, seu idem efficiens, ergo unguentum perinde ac synaxi Christum efficit. Potuisset, inquam, homo ille, et secundum sectam suam debuisset vocem illam ταυτουργὸν contra catholicos pro suis Calvinistis allegare, urgere, inculcare potius quam suum ὁμοταγῆς, quod ideo forte neglexit interpretari, ut plus in ea latere mysterii homines putarent, quam revera sit. Nam si tantum hoc voluit, quod in baptismi sacramento inter alias cæremontias etiam unguentum adhibetur, quid hoc magni est? Nec enim vel Dionysius vel Catholicus propterea injuriam baptismi inferunt, sed honorem potius ac venerationem afferunt. 564 Nam eo spectant cæremontiarum rebus additæ, ut res ipsæ plurius fiant, magisque honorentur. Nec enim dicimus aut sine illis baptismum inefficacem esse, aut illas eandem cum baptismum vim habere (absit hæc a nobis cogitatio ! inventum enim hominis, Dei constitutioni par non est) ; sed dicimus, propter mysticas significationes tam unguentum quam alias quasdam cæremontias recte ac merito quibusdam sacramentis adhiberi. Quas quidem significationes non existimo ullum bene compositæ mentis ac firmi constantisque judicii (si illas in ipso Dionysio legerit) posse ullo modo improbare : imo et admiraturum potius atque permagnum facturum, nihil prorsus persuadeo. Sed ne vox illa ταυτουργὸν non explicata, erroris cuiuspiam ansa sit, non eam vim habet, ut dicat id omne ab unguenti sacramento effici, quod ab eucharistia (sic enim non diversum, sed idem esset sacramentum) verum quod similes gratias conferrat, quod animum illuminet, roboret ad celestium cogitationem, amorem, desiderium exsuscitet.

Undecima ratio Sculteti : « Libro *Ecclesiasticæ hierarchiæ*, capite 1, præcepit Timotheo, ut non omnibus revelet sua scripta. Non sunt igitur apostolica. » Sic ille.

C Atqui hoc jam non quæritur, an illa scripta sint apostolica necne, sed utrum illa scripta (qualiacunque sint) Dionysii sint, an cujuslibet alterius : nam et tu, o homo plene fallacia et dolo, hanc quæstionem post recensitos Dionysii libros sic proposuisti : *An libri recensiti sint Dionysii Areopagitæ ;* non vero illam : *An scripta ejus sint apostolica.* Cur ergo aliud inters quam quæris ; deinde, quin aliquid conclusis quod clarum sit et ambigui expert? Nam vox *apostolica* ibi est ambigua : et quidem si in prima et propria significatione capis, ut scilicet scripta apostolica appellentur, quæ ab aliquo apostolorum scripta sunt, nugas agis, dum refutas quod nemo dicit ; hactenus enim fuit nullus, qui illa scripta apostolorum cupiam tribueret. Sin ea vocas scripta apostolica, quæ apostolorum scripta sint ætate, injuriam facis apostolis, cum et ipsorum ætate nonnulla scripta sint ab hæreticis (contra quos suum Joannes scripsit Evangelium) quæ sic dici possent et deberent apostolica. Quid igitur tandem vocas apostolica? An scripta stylo apostolico? non audebit hoc dicere, ne videare bis cramben eandem obtrudere. Nam si de stylo hic agis, prorsus actum agis, et quod prima ratione proposuisti reponis undecima. Prima enim tua ratio fuit de stylo parum apostolico, quam et nos refutavimus. Sin hoc forte vis dicere (es enim adjuvandus) non esse scripta spiritu apostolico, hoc est, fidei et salutis animarum et perfectionis Ecclesiæ cupido (hoc enim ipsum est, opinor, quod intendis, si quid novum intendis), at neque sic aliud quidquam nisi crassum et impudens mendacium effutis. Spirant enim certe ea scripta veram fidei et salutis animarum, et perfectionis Ecclesiæ ambrosiam. Id quod viri doctissimi juxta et sanctissimi, et qui incorruptum

virtutis gustum habebant, amplissime sunt contestati.

Verumtamen quomodo probas non esse in iis scriptis spiritum apostolicum? « Quia, inquit, præceptum Timotheo, ut non omnibus revelet sua scripta. » Imo vero spiritus ibi apostolicus elucet, dum sic Timotheum admonet, ut ne cum gentilibus, et aliis nullo adhuc sacramento initiatis, fidei nostræ altissima mysteria communicet, sed cum solis Christianis, et quidem illustratis, hoc est, baptizatis; quia scilicet, ut recte sanctus Maximus: Οὐ δεῖ τὰ ἅγια τοῖς βεβήλοις ἐκφαίνεσθαι, οὐδὲ τοὺς μαργαρίτας τοῖς χοίροις βίπτειν, non oportet sancta profanis ostendere, neque margaritas porcis projicere. Quid? an hoc Evangelio et spiritui apostolico non est conforme? Atqui ipse Christus Dominus Matthæi vii, 6, dicit: *Nolite dare sanctum canibus; neque mittatis margaritas vestras ante porcos; ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos.* Et sane ita futurum credebatur Dionysius, ut si gentiles aut parum in fide fundati abditæ Ecclesiæ nostræ mysteria legerent, ipsi ea tanquam villa et despicienda pedibus conculcarent, hoc est contemnerent et irriderent, et in scriptores ipsos atque in talium doctores insurgerent, ac si possent etiam dirumperent. Quare hanc una præmonitione contentus, quam initio libri *De ecclesiastica hierarchia* adhibuerat, etiam c. 2, aggressurus sacri baptismatis cæremonias, productus in medium argumentis et exemplis, ab earum conspectu profanos arceat. Sic enim scribit: Ἐξῆς δὲ τὰ θεῖα τῆς θεογενεσίας ἐποπτεύσωμεν σύμβολα. Καὶ μοι μὴδεὶς ἀτέλεστος ἐπὶ τὴν θείαν λέτω. Καὶ γὰρ οὐδὲ ταῖς ἡλιοτεύχοις αὐγαῖς ἐν ἀσθενέσει κόραις ἀνωπεῖν ἀκλινδύον· οὐδὲ τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐγχειρεῖν ἀβλαβέες. *Deinceps vero divina ex Deo generationis symbola inspiciamus. Et nemo mihi ad spectandum non initiatus accedat. Num ut imbecillibus oculis radios solis ex adverso intueri non caret periculo, sic altiora nobis aggredi non vacat damno.* Quod etiam exemplis et Scriptura sacra prolatis probat, quæ videri illic possunt.

Eadem porro, qua Dionysius, cautione usus est beatus Clemens Alexandrinus libro *i Stromatum*, qui in hoc quoque Dionysium est imitatus, quod 565 libros suos sponte et de industria obscurius scripserit, et celare semina cognitionis, ut item ipse loquitur, voluerit, et novis interdum vocibus usus sit: quo nimirum et laboriosius (ut in veneratione) inventa veritas esset dulcior et gratior; et ab hominum petulantium, qui sancta non capiunt, ludibrio et cavillis remotior atque securior. Nec pigebit paucula Clementis verba indidem laudare, et quasi digitum, quod aiunt, ad fontem intendere. Ea sic habent: Σιωπῶ γὰρ, ὅτι οἱ Στρωματεῖς τῆ πολυμαθείᾳ σωματοποιούμενοι, κρύπτειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα. *Taceo enim, quod hi Stromatum libri, e doctrina multiplice unum in corpus coagmentati, celare artificiose velint cognitionis semina.* Et Paulo inferius: Τί δῆποτ' οὖν ὧδε διατετάχθαι φίλον ἔδοξεν εἶναι τοῖς ὑπομνήμασιν; Ὅτι μέγας ὁ κίνδυνος τὸν ἀπόρρητον ὡς ἀληθῶς τῆς ὄντως φιλοσοφίας λόγον ἐξορῆσασθαι τοῖς ἀπειθῶς πάντα μὲν ἀντιλέγειν ἐθέλουσιν, οὐκ ἐν δίκῃ, πάντα δὲ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἀπορρήπτουσιν οὐδαμῶς κοσμίως, αὐτοὺς τε ἀπατώντες, καὶ τοῖς ἐχομένοις αὐτῶν γοητεύοντες, etc. *Qua de causa igitur istos ita visum est componere commentarios? Quia magnum periculum est, hunc sane quam arcanum veræ philosophiæ sermonem iis enuntiare, qui imparce quidem volunt omnibus contradicere, idque immerito; cuncta vero et nomina et verba haudquaquam decenter projicere, et fallentes semetipsos, et sectatoribus suis illudentes.* Vide ibi plura.

Vocat ibi veram philosophiam (sicut et alii SS. Patres Græci) doctrinam Christianam: et arcanum

veræ philosophiæ sermonem appellat fidei nostræ mysteria: quæ Dionysius appellavit τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, *Sancta sanctorum*, initio libri *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1, ubi sic ad S. Timotheum: Ἄλλ' ὅρα, ὅπως οὐκ ἐξορῆσῃ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, etc. *Sed vide, ut ne enunties Sancta sanctorum.* Ubi notandum ambos eadem voce ἐξορῆσθαι, id est *ta-cenda enuntiare*, usos esse, Dionysium et Clementem, ut hic videre est.

Idem porro ipsum, quod in Dionysio reprehendit Scultetus, approbarunt mille et ducentis, priusquam ipse natus esset, annis S. Cyrillus Hierosolymitanus, S. Basilius, S. Ambrosius, et alii. Nam eorum primus autē suas catecheses non modo eandem præmisit de libris suis cautionem, sed etiam, si forte quipiam illos exscriberent, ipsam quoque ut exscriberent cautionem serio commouit. Hæc sunt ejus verba: Τὰς τῶν φωτισζομένων κατηχήσεις τοῖς μὲν τῷ βαπτισματι προσερχομένοις, καὶ τοῖς τὸ λουτρὸν ἔχουσιν ἤδη πιστοῖς, εἰς ἀνάγνωσιν παρεχόμενος, μὴ ὅς τὸ σύνολον, μήτε κατηχομένοις, μήτε ἄλλοις τισὶ τοῖς μὴ οὖσι Χριστιανοῖς. Ἐπεὶ τῷ Κυρίῳ λόγον δώσεις. Καὶ ἐὰν ποιῆς ἀντίγραφον, ὡς ἐπὶ κυρίου ταῦτα πρόγραψον. *Catecheses istas eorum qui illuminantur, accedentibus quidem ad baptismum, et iis qui jam baptizati sunt fidelibus, legendas exhibebis, nullo modo communices cum catechumenis, neque cum ullis aliis nondum Christianis. Nam alioqui rationem Domino reddes. Et quidem si transcribas, hæc ipsa, ut in autographo, præpones.*

Locus autem Basili libro *De Spiritu sancto*, capite 27, est longe pulcherrimus: quem, quod et alia nonnulla de baptismi cæremoniis attingat, integrum apponam, sed brevitatē causa Latine tantum, tametsi et Græca habeam ad manum, quæ sic verti: « Benedicimus autem et aquam baptismatis, et oleum unctionis, et eum præterea qui baptizatur. E quibus scriptis? Nonne a tacita et occulta traditione? Ipsam porro olei unctionem quis serino scriptus edocuit? Et hominem ter immergi, unde sumptum? Alia item omnia, quæ circa baptismum fiunt, ut abrenuntiare Satanæ et angelis ejus, e qua scriptura sunt? Nonne ex illa minime evulgata et arcana doctrina, quam in quieto et nequaquam curioso silentio illi Patres nostri veneranda mysteria conservare edocti custodiverunt? Aut quid magnus ille Moyses sibi volebat, cum profanos quidem extra sacros cancellos statueret, prima vero atria purioribus permittens, solos Levitas dignos Dei cultores judicaret; mactationes porro et holocaustata et reliquum ministerium sacerdotibus assignaret; unum e cunctis electum in adyta admitteret, ac ne id quidem semper, sed unico tantum die quotannis, et illius quoque diei statam horam, qua illi fas ingredi esset, præscriberet? Nempe ut propter novitatem et insuetudinem admiratione tactus Sancta sanctorum inspiceret?

Probe enim sciebat, pro ea quæ poscebat sapientia, id quod tritum et captum facile est, promptum item esse contemni: id autem quod reductum est et rarum, naturaliter quodammodo magni fieri et studiose perquiri. Eodem igitur modo, qui certos Ecclesiarum ritus ab initio perscripserunt apostoli et Patres, occultatione et silentio suam mysteriis dignitatem servaverunt. Neque enim omnino est mysterium, id quod in populi et vulgi aures afferretur. Atque hæc est ratio traditionis illorum quæ scripto non sunt prodita, ut ne scilicet dogmatum exercita cognitio propter consuetudinem vulgo fieret despiciabilis. Nam aliud est dogma, aliud prædicatio. Dogmata enim silentur, prædicatioes publicantur. Est autem et quædam silentii species ipsa Scripturæ obscuritas, sententiam dogmatum intellectu difficilem reddens, idque ad legitimum utilitatem. »

Hactenus ille magnus Basilius, longe sane aliter,

quam vills Scultetus, ratiocinans; longe profecto melius, quam minister Calvinista, sapiens. Nam duo probat, quæ Dionysius in suis libris observavit: unum, ne mysteria vulgaret; 566 alterum, ut styli obscuritate illa communiret. Non opus est quidem in re tam clara, tam testata, pluribus testimoniis: aliquid tamen e Latinis, ne forte desideretur, hic subjicio: nempe sancti Ambrosii, e libro *De iis qui mysteriis initiantur*, capite 1: « Nunc de mysteriis, inquit, tempus dicere admonet, atque ipsorum sacramentorum rationem edere: quam ante baptismum si putassemus insinuandum nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. »

Huc etiam facit (quod pene præterieram) Septuaginta interpretum in vertendis ex Hebræo prophetis affectata, Hieronymo teste, obscuritas. Nam epistola 117: « Unde conjicio, inquit, noluisse tunc temporis Septuaginta interpretes fidei suæ sacramenta perspicue ethnicis prodere, ne sanctum canibus, et margaritis porcis darent. Quæ cum hanc editionem legeretis, ab illis animadvertetis abscondita. » Ita Hieronymus.

Et ante hos omnes egregie Origenes homilia 1 in *Ezechielem*: « Confiteor, inquit, libenter, a sapiente fidei viro dictam sententiam, quam sæpe suspicio: *De Deo etiam vera dicere, periculum est*. Neque enim ea tantum periculosa sunt, quæ falsa de eo dicuntur, sed etiam quæ vera sunt, et non opportune proferuntur, dicenti periculum creant. Margarita vera est, » etc. Et quia ratio ipsa naturalis docet, quemadmodum non omnes omnium sunt capaces, ita nec omnibus ingenii omnia scriptorum genera esse committenda aut permitienda (futura alioqui non paucis fraudi, non emolumento) hinc et profani philosophi, interque illos Plato et Porphyrius, et alii, dogmata veritatis abstrusiora, vel mysteria magis recondita, in vulgus efferrî haud imprudenter vetuerunt. Quare Scultetus, in eo quod Dionysium reprehendit, manifeste et contra rationem, et contra omnem philosophiam, et contra sacram Scripturam facere convincitur. Ac si argumentum quidem ejus valeret sequeretur, nonnulla quoque sancti Pauli dicta, ea nimirum quæ eidem Timotheo cum solis doctis communicanda tradidit, non esse, aut parum certe esse apostolica. *Que audistis, inquit, a me per multos testes, hæc commendando fidei vobis hominibus, qui idonei erunt et alios docere* ».

Duodecima et postrema Sculteti ratio est ista: « Postremo, inquit, prodit se satis manifeste in fine *Hierarchiæ ecclesiasticæ*, ubi inquit: Sancti præceptores nostri ex pristina traditione edocti ad nos derivaverunt. »

Et hæc quoque ratio valde oscitanter ab eo producta est. Debuisset enim Scultetus, et qua de re ibi sermo esset aperire, et quomodo verba Dionysii aliter explicari non possent, ostendere; ac denique quam certo id, quod vellet, concluderetur, demonstrare: quorum homo socors nihil fecit. Agit ergo ibi Dionysius de baptismo parvulorum, docetque, traditione apostolorum licere parvulos baptizare. Nec enim dubium quin, circumcisione jam ablata et abolita, quæsitum fuerit ab apostolis, quid pueris atque infantibus (ut solent multi in tenella illa et rudi ætate interniori) ad salutem factu opus esset, baptismusne illis adhibendus, et quomodo: respondisse autem apostolos, et tradidisse (uti docet Dionysius) illos esse baptizandos, maxime in mortis periculo. Ista autem traditio vocata est ab auctore nostro *ἀρχαία παράδοσις*, hoc est *prima seu primigenia traditio*. Nam cum *ἀρχαίος* plura significet, ejus significationes pro subjecta materia capiendæ sunt. Inter alia vero (quod vel e Lexicis addisci potest) sicut *ἀρχή* principium. ita

ἀρχαίον primum significat, non modo vetus aut antiquum. Potest enim aliquid esse primum, nec tamen vetus aut antiquum; et item antiquum, et non esse primum. Verba igitur Dionysii de baptismo parvulorum loquentis sunt ista: *Περὶ τοῦτου ταῦτά φαμεν, ἅπερ οἱ θεοειδεῖς ἡμῶν ἱεροτελεστὰ πρὸς τῆς ἀρχαίας μνηθόντες παραδόσεως εἰς ἡμᾶς προήγαγον. De illo hæc dicimus, quæ divini initiatores nostri a prima edocti traditione ad nos prozeverunt.*

Ista porro verba, θεοειδεῖς ἱεροτελεστὰ, *deiformes seu divini initiatores*; et quæ paulo inferius; *θεοκαθηγεμόνες, divini duces*, nullis melius competunt quam apostolis, ac propterea de illis interpretatus est sanctus Maximus in Scholiis ad hunc locum. Possent tamen etiam intelligi de sancto Hierotheo (qui etiam Dionysii præceptor fuit) et de aliis Hierothei æqualibus, seu etiam de evangelistis Luca et Marco, aut de aliquibus e numero septuaginta duorum discipulorum, et quibus citat Dionysius sanctum Justum cap. 11 *De divinis nominibus*. Unde et sanctus Maximus beati Dionysii colligit antiquitatem.

Si igitur per illos divinos duces et initiatores intelligantur Hierotheus, Justus, Antipas, et similes, rectissime dicuntur illi a prima traditione edocti, hoc est, a traditione apostolorum: nec opus erit ad Christum usque recurrere. Sin ipsi intelligantur apostoli, tum edocti dicuntur a prima traditione, hoc est, a Christo, qui ipsos post resurrectionem suam, ut de multis aliis, sic et de baptismo plene edocuerit. Nam traditio non de rebus tantum antiquis dicitur, sed etiam de novis: ita ut nova Christi præcepta et documenta apostolis tradita, illo etiam ipso tempore quo tradebantur, recte revocarentur traditiones. 567 Unde et Paulus II Thessal. 11, 14: *Itaque, fratres, inquit, state et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram*. Quæ quidem traditiones non poterant esse tam antiquæ, quam illæ de quibus loquebatur Dionysius.

Hactenus de Sculteti objectionibus. Nunc ad alia quædam quæ ab aliis opponuntur aut apponi possunt, nonnihil attendamus.

Dicunt ergo nonnulli parum probabile videri, tempore sancti Dionysii Areopagitæ, qui convixit apostolis, tantam fuisse cæremontiarum in Ecclesia multitudinem, quanta ab auctore horum librorum adducitur.

Quibus ego respondeo, non satis videri ab illis examinatum esse atque perpensum, neque numerum earum cæremontiarum, neque qualitatem; imo nec apostolorum circa illas officii debitum atque curam. Nam ad eos certe spectavit, abolitis veteribus sacrificiis atque ritibus et cæremoniis, alia sacrificia, ritus et cæremontias vel a Christo instituta procurare ut fierent, vel suæ relicta dispositioni, præsertim quod ad ritus cæremontiasque attinet, iustituere. Nec enim tam bene constare, tantique fieri res sacras absque cæremoniis, quam cum illis, tam ex ipso Vetere Testamento, quam ex Spiritu sancti unctione (qui ipsos omnia docuit) probe didicerant. Et de earum multitudine quid frustra et immerito arguimur? cum numero fere innumero plures in veteri Lege per unum Moysen, quam in nova per duodecim quatuordecimve apostolos constitutæ sint. Neque tamen illum tam familiariter cum angelo versatum esse crediderim, quam hos cum Christo: neque tanta, item Spiritu sancti gratia, quam eosdem, fuisse perfusum.

Adde porro eas cæremontias, quæ a Dionysio descriptæ sunt, esse numerò perpaucas, et aliorum duntaxat sacramentorum, non omnium, et eas quidem, ut illis initiis, perbreves et perfaciles: ut venerabilis eucharistiæ, et sacrorum ordinarum; qui

bus non paucæ postmodum a variis pontificibus seu episcopis diversorum locorum additæ sunt, quemadmodum in pluribus sanctorum antistitum liturgiis et ritualibus libris videre est.

Denique omnes a Dionysio recensitis ritus (nam contemplationes, sive eorum explicationes, ab iis discernendæ sunt) facile vel uno foliolo comprehenderis. Nam baptismi quidem ritus duas duntaxat pagellas implent; eucharistiæ vero, unicam; unctionis autem, vix ac ne vix quidem mediam: trium porro ordinum, episcopi, sacerdotis, et diaconi, mediam tantum consecrationis monachi, nihilo plus, ritus exsequiarum, tantumdem, ita ut quinque pagellis omnes a Dionysio prolatas cæremonias, de quarum inerim multitudine tot passim jactantur convicia, nullo negotio concluderis. Nec enim alias aut cæremonias aut ritus, præter ea quæ commemoravi, liber ille Dionysii continet. Atque ut ad ipsarum qualitatem cæremoniarum veniamus, atque a baptismo ordiamur, earum quidem sane, quæ præ aliis recentes videri possent antiquissimi Patres meminerunt, nempe abrenuntiationis, exorcizationis, exsufflationis, unctionis, et pro infantibus etiam sponsionis; hæc enim fere sunt quæ hæretici contemnunt, irridunt, cavillantur; et quibus probatis, velint nolint, causa cadunt.

Audiat ergo Tertullianus, quid de abrenuntiatione et de quibusdam aliis baptismi referat cæremoniis. Libro *De corona militis*, capite 3: «Denique, inquit, ut a baptismo ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius, in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid respondentes quam Dominus in Evangelio determinavit: inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus, » etc. Audiatur et Origenes homilia 12 in *Numeros*: «Recordetur, inquit, unusquisque fidelium, cum primum venit ad aquas baptismi, cum signacula fidei prima suscipit, et ad fontem salutaris accessit, quibus ibi tunc usus sit verbis, et quid renuntiaverit diabolo, non se usurum pompis ejus neque operibus ejus, » etc.

Si plures libet audire, adeantur isti, Cyrillus Hierosolymitanus catechesi mystagoga prima, Basilii Magni libro *De Spiritu sancto*, cap. 27; Ambrosii libro *De sacramentis*, cap. 2, et lib. II, cap. 7; Chrysostomi homilia 21 ad *populum Antiochenum*; Hieronymus in *cap. VI Amos*; Augustinus libro *De symbolo ad catechumenos*, cap. 1 et alii.

Quia vero beati Cyrilli verba doctrinæ et verbis sancti Dionysii Areopagitæ admodum sunt conformia, non pigebit illa hic referre. Sic igitur habent: *Ελαφετε πρώτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου ὕδρον, καὶ πρὸς τὰς δυσμὰς ἐστῶτες ἰκουσατε καὶ προτάττεσθε ἐκτελεῖν τὴν χεῖρα, καὶ ὡς παρόντι ἀποτάττεσθαί τῷ Σατανᾷ. Primo ingressi estis in porticum domus baptisterii, et stantes versus occidentem audivistis et jussi estis manum extendere, et tanquam presentem abrenuntiare Satanae. Vide ibi plura de verbis abrenuntiationis, et de conversione ad ortum, et pronuntiatione symboli, et aliis, quæ omnia doctrinam sancti Dionysii veram et apostolicam confirmant.*

568 De exorcizatione et exsufflatione, quæ pariter et junctim procedunt, eadem est ratio, idem SS. Patrum sensus, idem judicium. Vide eundem Cyrillum in Procatechesi, sive præfatione ante catecheses, et priorem illo S. Cyprianum epist. 76 ad Magnum, de baptizandis Novatianis, sub finem, et Nazianzenum oratione in sanctum lavacrum, et pro multis vide sanctum Augustinum libro *VI contra Julianum*, cap. 5: «Ecclesia, inquit, filios fidelium nec exorcizaret, nec exsufflaret, si non eos de potestate tenebrarum et a principe mortis erueret. Quod in libro meo, cui velut respondes, a me positum est; sed id tu commemorare timuisti, tan-

quam ipse ab orbe toto exsufflandus esses, si huic exsufflationi, qua princeps mundi et a parvulis ejicitur foras, contradicere voluisses. » Qua sententia etiam Scultetus sane judicatur exsufflandus.

Vide eundem Augustinum lib. II ad *Valerium*, cap. 17, sed præcipue cap. 29, ubi exorcizandi et exsufflandi cæremonias docet esse in Ecclesia antiquissimas. «Neque enim, inquit, ex quo esse cœpit Manichæi pestilentiosa doctrina, ex illo cœperunt in Ecclesia Dei, parvuli baptizandi exorcizari et exsufflari. » Quasi dicat, sed multis retro sæculis, cum prima origo nisi ex apostolica traditione ostendi possit. Et paulo inferius ibidem post citatum Cyprianum et Ambrosium, sic ait: «Hos iste audeat dicere Manichæos, et antiquissimam Ecclesiæ traditionem isto nefario crimine aspergat, qua exorcizantur, et ut dixi, exsufflantur parvuli, ut in regnum Christi a potestate tenebrarum, hoc est, diaboli et angelorum ejus eruti, transferantur. »

Jam de unctione in baptismo multi quoque veterum Patrum meminerunt: e Græcis quidem S. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi mystagoga 2 et 3; Chrysostomus homilia 6 in *Epist. ad Colossenses*, et alii; e Latinis autem Tertullianus libro *De baptismo*, cap. 7; Ambrosius lib. I *De sacramentis*, cap. 2; Augustinus serm. 206 *De tempore*, et alii.

Verba Cyrilli: *Εἶτα ἀποδυθέντες ἐλαίῳ ἡλείφεσθε ἑπορκιστῶ ἀπ' ἄκρων τριῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω. Deinde exuti, oleo peruncti estis, exorcizato, a summis capitibus capillis usque ad ima.*

Verba Chrysostomi: *Ἀλείφεται, ὡσπερ οἱ ἀθληταὶ εἰς στάδιον ἐμβήσομενοι. Ungitur, ut athletæ stadium ingressuri. Et paulo post addit, baptizandum aliter, quam olim sacerdotes, ungi; eo quod baptizandus ungitur per totum corpus, illi autem tantum in capite, et aure dextera, et manu.*

Tertulliani verba: «Exinde digressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. » Alia testimonia omitto, ut quæ cunctis in promptu.

De sponsoribus autem idem Tertull. libro jam citato capite 18: «Itaque, inquit, pro cuiusque personæ conditione ac dispositione, etiam ætate, cunctatio baptismi utilior est, præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, si non tam necesse, sponsors etiam periculo ingeri? qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malæ indolis falli; » id est cum tanta non sit necessitas accelerandi parvulorum baptismum, et is differri possit, nullo scilicet urgente mortis periculo, quid necesse est eorum sponsors seu susceptores periculo objici, nec cum pro illis sponderint, si dem non servent, nec eos, ut promiserunt, instituant, curamque salutis ipsorum gerant?

Post baptismi ritus in medio positos et mystico declaratos aggreditur Dionysius capite 3, ad ritus eucharistiæ seu sacrificii. Sunt autem nec multi, nec ab illo ævo alieni: cum et ab aliis, antiquissimis Patribus eorum fiat mentio, ut jam antea usitatorum, non autem ut recentissime usurpatorum. Vixit S. Justinus philosophus et martyr secundo Christi sæculo, et istorum rituum in Apologia ad Antoninum Pium imper. et filios commemoravit. Edidi illos Græcæ et Latine ad ejus Vitam; quare hic omitto.

Sed Scultetus, verbis Dionysii contra ipsam Dionysium et matrem Ecclesiam improbe abutentem, qui suismet ipsam armis confodiam, omittere non possum. Certat enim ille ex eodem cap. 3 libri *De ecclesiastica hierarchia* deducere, Christum non esse vere præsentem in venerabili eucharistia, sed tantum figurate et symbolice, et his utitur verbis: «Quiscunque autem Dionysius isto fuerit, antiquus fuerit necesse est: quod ipsa ecclesiasticæ ordinationis forma docet, in qua illud observatione

dignum, quam Ecclesiæ orthodoxæ (sic honorat suam Calvinii synagogam minister Calvinisticus) de eucharistia sententiam tuerentur hodie, etiam Dionysii hujus ætate, circa controversiam apostolicam fuisse iudicatam. »

Dicit ergo Scultetus Dionysium esse antiquum auctorem : nec hoc tantum, sed etiam id, quod de eucharistia docet, citra controversiam esse traditionem apostolicam. Concedo illi utrumque et perlibenter. Verum quod eandem vult esseenam et Dionysii doctrinam, id sine pugna non conceditur : imo et stat occumbere potius, quam concedere. Quamvis autem nullum hic a tam levibus et plumbeis (non enim dicam plumbeis, licet sint absque 569 acumine) telis ac sagittis, veluti puerili emissis manu, vel minimi vulneris sit periculum, nedum gravis plagæ aut mortis : tamen ne aliquid sibi effecisse videatur, eorum propalatio vanitatem.

Igitur telum ejus primum, sive argumentum est hoc : *Totam actionem cœnæ sacræ nominat* (Dionysius) *ιερουργίαν συμβολικῆν, sacram actionem symbolicam*, ergo non est ibi præsens Christus.

Respondeo Dionysium in ipso initio capitis tertii *De ecclesiastica hierarchia* agere de appellatione hujus sacramenti, et totius actionis, et dicere, vocare illam *κοινωνίαν τε καὶ σύναξιν, communionem et synaxin*, et quidem ejus appellationis rationem reddere, ac nullis frequentius quam istis in hac materia uti vocabulis ; semel dicitur, idque extremo illo capite appellare *ιερουργίαν συμβολικῆν, sacram actionem symbolicam* ; quo pacto vocatur omnis actio, quæ non est clara et evidens, sed tecta signis aliquibus, ita ut videri et intelligi absque fide aut signorum explicatione non possit. Quarum actionum aliquæ sunt pure symbolice, aliæ mixtæ. Puræ symbolice sunt, quæ in se non continent id quod significant. Mixtæ autem sunt, quæ continent id quod significant. Itaque confectio hujus sacramenti est symbolica mixta, continens scilicet id quod significat, sive constans symbolis et signis, sed veritati conjunctis ; veritati, inquam, hoc est, Christo. Hinc et signa ipsa, quæ integrum una cum Christo subitus delitescens sacramentum constant, vocat Dionysius, ipso fatente Sculteto, *τὰ ἀμφιέσματα συμβολικῶς τῷ Χριστῷ περιχέμενα, vestimenta symbolice Christo circumposita*. Cedo igitur jam Sculteto : Ista vestimenta in illa sacra actione præsentiana sunt, an non? Præsentia, inquis. Et Christo etiam circumjecta, an non? Jam, inquis, confessus sum. Bene habet. Igitur et Christus est præsens. Nec enim, si præsentia vestimenta cuiquam circumjecta coram spectentur aut circumposita, alteri quam præsentia circumjecta esse possunt. Fateri, inquis, necesse est. Quare ergo huic doctrinæ tuæ in scriptis contradicis? cur non relicta cœnula tua e solo pane et vino, ad magnam cœnam invitatus accedis? *Homo enim quidam fecit cœnam magnam, et invitavit multos*. Verum illud quidem, ais, sed ego uxorem dixi, et propterea non possum venire. Quomodo venire non potes? Ad siccum panem venire potes, ad Agnum non potes? Nescis, quod repletio panis pessima, ejus autem Agni optima, et illius Agni, qui tollit peccata mundi? et illius Agni, qui dicit : *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis*. *Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die*.

Sed ad Dionysium redeamus, qui non modo per verba superius posita indicat, in illo sacramento præsentem esse Christum, sed etiam per invocationem illius, tanquam ibi præsentem, certum id et exploratum facit. Verba enim ejus sunt hæc : *Sed, o tu divinitissimum atque sacrosanctum sacra-*

mentum, circumjacentia tibi symbolice ænigmatum velamenta delegens, perspicue nobis ostenditor, et mentis nostræ oculos singulari atque inoperta luce perfundito. Quæ invocatio, si solus ibi esset panis, sine vita, sine sensu, sine intelligentia (ut Scultetus et Calvinistæ volunt) sane perquam aliena et inconveniens foret : secundum nos autem, qui Christi in eo mysterio præsentiam agnoscimus et docemus, aptissima est et convenientissima. Quæ Christi præsentia etiam sub ejusdem capitis tertii fine confirmatur, ubi Dionysius, postquam egit de divisione ac distributione sacramenti, quæ sit a pontifice, tum ita subdit : *Διαγράφει γὰρ ἐν τοῦτοις, ἀσθητῶς ὅτι ἔβην ἄγων Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τῆν νοητὴν ἡμῶν, ὡς ἐν εἰκόσι, ζωῆν*. *Describit enim in his, modo quodam sensibili sub aspectum adducens Jesum Christum, spiritualem nostram velut in imaginibus vitam, etc.* Sic superius in descriptione ipsius consecrationis dixerat : *Καὶ τὰς ἱερὰς θεωρηγίας ὁ ἱεράρχης ὁμνήσας ἱερουργεῖ τὰ θεϊότατα, καὶ ὅτι ἔβην ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων*. *Et postquam sacras Dei actiones laudavit pontifex, conficit divinissima, et sub aspectum ducit jam laudata, per sancte proposita symbola*, id est, postquam memoravit quod Dominus in ultima cœna gessit, sive postquam hæc aut similia verba, Christi actionem referentia, pronuntiavit : *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in cælum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratius agens benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens* : « Accipite, et manducate ex hoc omnes, » tum conficit divinissima, id est, consecrat, sive, verba ista consecrationis pronuntiat : « *Hoc est enim corpus meum* ». » *Et sub aspectum ducit jam laudata*, id est, hostiam consecratam ostendit populo sive Christum, seu Christi corpus, *per sancte proposita symbola*, id est, per apparentes et externas sacramenti species (nec enim Christus nisi media hostiæ consecratæ albedine conspicitur) spectandum populo exhibet. Et hunc esse sensum, patet ex eo, quod ista subobscurius dicta, ὅτι ἔβην ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων, postmodum 570 in ipsa contemplatione seu expositione clarius et brevius explicat istis verbis jam supra positis : *Ἀσθητῶς ὅτι ἔβην ἄγων Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν*. *Sensibiliter sub aspectum ponens Jesum Christum*. *Sensibiliter*, id est, per signa sensibus objecta ; sub quibus signis, uti velamentis aut vestimentis, subsistit Christus.

Urget denique Scultetus, panem et vinum vocari a Dionysio σύμβολα, εἰκόνας, et alia ejusdem sortis, sicque nihil aliud quam ærem verberat. Cum autem vult intelligi, nihil in sacramento esse aliud quam panem et vinum, ac pro sua perversa opinione Maximum et Pachymeram citat, improbe proferto ac perfide se gerit, ut clare ostensum venio. Dicit igitur : « Et consentiunt hoc loco fidelissimi interpretes Dionysii (utinam autem eorum sequeretur idem, quos appellat fidelissimos!) Pachymeras Paraphrastes et Maximus Scholiastes, Græcus uterque. Sic enim Maximus, cap. 3 *Eccles. Hierar.*: Σύμβολα ταῦτα, καὶ οὐκ ἀλθθητα. » Sic ille.

Respondeo, verum esse, illa verba habere S. Maximum, sed longe alio sensu quam velit Scultetus. Nam dicit illa signa, quæ tantum extrinsecus parent, signa esse et non veritatem : quod et nos dicimus. Illa enim quæ extrinsecus parent, signa tantum sunt et non veritas : sed quod sub signis est, veritas est, et non signum : Christi caro est, et non panis ; Christi sanguis est, et non vinum.

Et quia Scultetus causam inverecundia Pachymeræ ausus est mentionem facere, proferam ipsa viri vere catholici verba, quæ habet in mysterio synaxeos proxime ante θεωρεῖαν sive Contemplationem. Sunt igitur hæc : *Καὶ πολλοὶ μὲν εἰς μόνον*

h Joan. vi, 54, 55. i Matth. xxvi 26.

τὰ θεῖα παρακύπτουσι σύμβολα· ἄτε μὴ δυνάμενοι ἂ ὑψηλότερον τι ἐννοῆσαι· αὐτὸς δὲ ἱεράρχης πρὸς ἐκεῖνα τὰ πρωτότυπα, αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου τίμιον σῶμα καὶ αἷμα ἀνάγεται, πιστεύων ὅτι καὶ τὰ προκείμενα εἰς ἐκεῖνα μετεβλήθησαν, τῷ ἁγίῳ καὶ παντούργῳ Πνεύματι. *Et nulli quidem ad sola divina respiciunt signa, tanquam nihil valentes intelligere sublimius; at vero Pontifex ad ipsa prototypa, ipsum Domini pretiosum corpus et sanguinem erigitur, credens ea, quæ proposita sunt, in illa esse transmutata, virtute sancti et omnium officii Spiritus.* Ecce igitur Pachymeras, diligentissimus ipso teste Sculteto, Dionysii interpres clare et aperte dicit *proposita*, hoc est, panem et vinum, in pretiosum Domini corpus et sanguinem esse transmutata. Quare horum alterutrum fuisse in Sculteto necesse est, aut cæcitate mentis admirabilem, si ista non vidit; aut impudentiam intolerabilem, si vidit. Quippe qui tam manifeste auctorem contra se facientem pro se citaverit.

Quanta porro illi homini fides habenda sit, vel hinc ejus addiscant discipuli.

Ex eadem cæcitate et furore in Romanam Ecclesiam, post illa sancti Maximi verba: *Σημεῖωσαι, ὅτι οὐ μόνον ὁ ἅγιος ἄρτος κεκαλυμμένος προετίθετο, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον ποτήριον, ὅπερ νῦν οὐ γίνεσθαι.* *Nota, quod non solum sanctus panis oblectus proponebatur, sed et divinum poculum, quod jam non fit:* hæc subjunxit Scultetus: « Cur vero, inquit, Maximi tempore idem non fiebat? Nimirum quia βδέλυγμα Antichristi jam sedem Romanam occupaverat. » Sic ille. Quasi vero res catholicæ in eo consistant, ut vel hoc vel illo modo calix in altari proponatur, oblectus aut non tectus. Quid hoc ad substantiam facit sacramenti? Cæremonias enim, quæ sunt præter substantiam et necessitatem, quis nescit (nisi valde stupidus sit et excors) sine ullo salutis et fidei incommodo non tantum mutari et variari, sed etiam omitti ex pontificum et episcoporum dispositione et prudentia posse? Sed nimirum Sculteto nimis male affecto bilis egerenda erat. Utinam tota egesta sit, et vivat!

Nunc pro corollario in gratiam theologorum ponam in medio, quam variis modis hoc venerabilis sacrosanctæ Eucharistiæ sacramentum efferatur a sancto Dionysio Areopagita, cap. 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ.*

Nomina venerabilis Eucharistiæ apud Dionysium Areopagitam.

Τελετὴ τελετῶν, *sacramentum sacramentorum; ζωγάτη τελετὴ, sanctissimum sacramentum; θεοτάτη καὶ ἱερὰ τελετὴ, divinissimum et S. sacramentum; θεῖα, τῆς συνάξεως τελετὴ, divinum synaxeos sacramentum; σύναξις, synaxis; κοινωνία, communio; τῶν ἱερῶν κοινωνία, sacrorum communio; θεαρχικὴ κοινωνία, divinissima communio; θεαρχικὰ μυστήρια, divinissima mysteria; θεοτάτη εὐχαριστία, divinissima eucharistia; τὰ θεοτάτα, divinissima, absolute.*

Ipsa autem actio sacra seu consecratio vocatur ibidem ἡ τῶν θεῶν ὑπερκόσμιος λειτουργία, *divinorum supermundana operatio* seu rei divinæ celeste sacrificium; et παναγεστάτη λειτουργία *longe sanctissimum sacrificium; et λειτουργία συμβολικὴ, sacra actio symbolica*, ut supra exposui. Atque ista de hoc sacramento, ejusque ritibus satis.

571 Proximum illi apud Dionysium jungitur mysterium ritus unguenti, quod media pagella continetur, et meram sapit antiquitatem. Vide illud inter documenta nostra, et dignare eo esse contentus. Nihil enim peculiare video contra objici, præter id quod decima ratione ab Abrahamo Sculteto objectum, atque in ejus caput directe retortum est, ut supra videri potest. Trauseo igitur ad caput 5 Dionysii *De sacris ordinibus.* Ritus ex quo qui de illis

A Dionysio traduntur, tam breves, tam simplices et tam concinni sunt, ut aperte clament, atque etiam convincant ab apostolorum se esse temporibus. Episcoporum ibi duntaxat et sacerdotum et diaconorum fit mentio, et horum quidem singulorum ordinum succincta ordinationis forma traditur, quæ hodieque a Græcis catholicis observatur, et in ipsa urbe Roma ac primæ sedis conspectu etiam nunc (ut mihi testes oculati narrarunt) usurpatur. Hinc nihil contra productos ibi ritus neque a catholicis neque ab hæreticis immurmuratur. Itaque nulla hic mora. Progredimur ulterius.

Duo nunc tantum restant capita, quorum prius est de monachis, alterum de exsequiis. Et contra has et contra istos armantur hæretici. Pro utrisque igitur pugnandum singillatim.

De monachis tempore S. Dionysii Areopagitæ, qui qualesse fuerint.

B Unde nonnulli scripta S. Dionysii infirmare se posse arbitrati sunt, inde ego illa confirmare, et propria suo auctori facere quam maxime spero. Nam illi errore sane abrepti sunt, rati tales ibi monachos memorari, quales vel olim in silvis et montibus, vel nunc in cœnobiis et monasteriis cerni solent. Non ita res se habet. Magnum inter utrosque est discrimen. Et valde a vero deerravit Josephus Scaliger, cum existimavit Dionysium de eremitis aut cœnobiis, quales Pauli Antonii sæculo fuerunt, sermonem facere. Unde et aerem verberat, cum hæc scribit in Elencho: « Ante Paulum nullus eremita fuit, nulli κοινόβια μονιζοῦντες in Christianismo. Eos sane non tacuissent, quotquot a Justino martyre viri ecclesiastici ad Cyprianum usque scripserunt. Neque tot examina monachorum potuerunt esse, quin, (ut Tertullianus loquitur) aliquam contessionem cum Ecclesiis atque episcopis haberent. Denique multa de illis apud scriptores ecclesiasticos testimonia exstarent. At nulla exstant. Et vetustissimus scriptor Tertullianus satis aperit, suo ævo nullos eremicolas fuisse. Non sumus, inquit, silvicolæ et exules vitæ. Monachus igitur ignotum quæ propositum prisco Christianismo. » Ita ille. Quibus ex verbis satis intelligitur, eum confundere eremitas et cœnobitas Antonianos aut similes, cum monachis et therapeuticis S. Dionysii, ac proinde valde oscitanter legisse Dionysium, nec discrimen ullum expendisse. Dionysius enim de eremitis et cœnobiis ne γρῦ quidem. De monachorum item examiniibus nullam cum episcopis contessionem habentibus ne verbum. Imo vero docet, monachos populi urbani partem fuisse; docet a sacerdotibus erudiri et consecrari solitos; docet perfectioris vitæ episcoporum, sua pietate ac sanctimonia, æmulatores, exstitisse; docet monachos dictos, non quod soli habitarent, sed quod vitam singularem et curarum terrenarum expertem (qua quidem fieri posset) unice Deo intentam agitare; docet dictos etiam θεραπευτὰς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ καθαρᾶς ὑπηρεσίας καὶ θεραπείας, *Therapeutas a puro Dei Jamulutu et curis appellatos.* Atque tales monachi, qui pars populi essent, et inter laicos recenserentur et degerent, qui non tantum episcopis, sed etiam sacerdotibus subessent, qui vel privatim in ædibus suis, vel communiter in collegiis vitam puram et castam ducerent, quibus demque in templo primo inter laicos locus et ordini ecclesiastico proximus esset assignatus (uti ex epistola ad Denophilum liquet), tales, inquam; monachi, neque Antonii tempore, neque post leguntur existisse; itaque prius. Atque ex hoc ego fortissimum duco argumentum pro libris Dionysii: quod scilicet istorum meminere monachorum, de quibus tertio sæculo, et post illud nulla deinceps facta sit mentio: nempe quia primo tantum et secundo istud viguerit institutum. Unde autem sumptum? Certe ex Evangelio et ex aposto-

lorum Epistolis : ubi vitæ Christianæ perfectio continetur et commendatur, sive, cum Christus quærenti de vita æterna adolescenti respondit : *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo : et veni, sequere me*²¹. Et cum discipulis dixit : *Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat*²². Sive cum Paulus ad castimoniam adhortans ait : *Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divinis est*²³. Ex illo enim tempore, velut audito perfectioris vitæ classico et apostolica castitatis tuba cunctorum auribus insonante, plurimi ad castimoniam et vitæ puritatem a sæcularium negotiorum tumultu secretam aspiravere. **572** Quam qui externo habitu et professione certam faciebant, monachi vel cultores appellabantur; alii autem tantum cælibes. Et horum quidem cælibum in utroque sexu non paucorum meminerunt secundi sæculi scriptores, ut notat ad Vitam S. Justini philosophi. Priorum autem, sive monachorum (quia scilicet nihil gentilium intererat, contra quos scribebant, eos nosse vel tales ritus scire) non meminerunt. Nam satis habebant ostendere, Christianos non esse impuros et incestos, quemadmodum ipsi eos criminabantur. Ritus autem consecrandi monachum, ut illo tempore, hic est : Sacerdos ante altare certas precationes pro consecrando, qui post illum rectus stat, ad Deum spargit; quibus finitis, ad eum, qui consecrandus est, conversus pelit, an rebus et curis sæcularibus nuntium remittat; oportere enim ipsum vitam reliquo populo perfectiorem instituire : quod professum forma crucis signat, tondetque invocata sanctissima Trinitate, et veteri exutum veste, nova induit, salutatur, et cum illo alii viri sacri, ac postremo sacra communione donat.

Eo omnis ritus, propter quem, quasi illo sæculo recentiore, tantæ scilicet adversus scripta Dionysii turbæ concitandæ sunt. Quid vero unum in his, quæ dicta sunt, assignari potest, quod ab initio non fuerit, aut esse non debuerit? An non oportuit eos, quibus inter congeneres laicos virtute excellendi studium fuit, quo et aliis præluerent ac velut faces ad sui imitationem accenderent, aliquo extrinsecus habitu et instituti sui demonstratione distingui? Nam et propterea variorum temporum ad hanc usque ætatem successu, tot ac tam varii et habitu, et moribus et regulis distincti hominum religiosorum ordines non modo ad Ecclesiæ splendorem atque ornamentum, sed ad ejusdem permagnam quoque utilitatem suscitati sunt. Quod si bonum fuit, aliqua in populo velut luminaria collucere, atque ab aliis distingui; melius magisque in promptu formari ea distinctio potuit, quam et in attensione comarum (in quibus præsertim apud Athenienses apud quos primæ et antiquissimæ nobilitatis per implexas crinibus aureas cicadas arrogatæ, signa futilia eminebant) et in pompæ luxusque vestium depositione, ubi fere hominum terrena et caduca sectantium vana se jactat insolentia? Ritus autem et cæremoniæ, quas Dionysius Athenis natus, et Athenis datus episcopus refert, ibi potissimum aut natæ aut corroboratæ mea quidem sententia videntur. Accepisse enim a Paulo et Hierotheo, qui ibi prædicaverunt, et quos καθηγμόνας, id est duces suos et præceptores appellat, crediderim. Adde cæremoniam tonsionis sive rasionis e Vetere Testamento, sicut alias nonnullas, videri derivatam; sed causam et significationem esse eam, quam hic refert in Complantatione Dionysius hisce verbis : *Ἡ δὲ τῶν τριτῶν ἀπόχαρσις ἐμφαίνει τὴν καθαρὰν καὶ ἀσχημάτιστον ζωὴν, οὐκ ἐπιπλάστοις σχήμασι τὸ κατὰ νοῦν δυσειδὲς ἐπιθετικῶς καλλωπίζουσιν· ἀλλ' αὐτὴν ἐπ' ἑαυτῆς οὐκ ἀνθρώ-*

πικοῖς κάλλεσιν, ἀλλ' ἐνιαλοῖς καὶ μοναχοῖς εἰς τὸ θεοειδέστατον ἀναγομένην. Capillarum autem detonsio puram nec fucatam vitam declarat, non fictitiarum figurarum adjectionem deformitatem mentis adornantem, sed ipsum in se ipsa, non humana, sed singulari et unica pulchritudine, ad id quod divinisimum est, adducunt.

Nota item, de simplici tonsione loqui hic Dionysium, non de tonsura, ut jam loquuntur, clericali aut monachali in coronæ modum, tametsi illa etiam antiqua (unde et antiquitas horumque scriptorum intelligitur) et per verba illa, ἐπιπλάστοις σχήμασι, fictitiis figuris, et ἐπιθετικῶς, adjective, prorsus videri respicere ad comas Atheniensium, quas adjectis, ut dixi anreis cicadis adornabant. De quibus cicadis ago pluribus in notationibus ad Vitam sancti Hierothei. Ad vestis porro mutationem quod attinet, ex imitatione descendit cæremoniæ baptismatis, uti eodem loco insinuat sanctus Dionysius, dum sic scribit : *Ἡ δὲ τῆς προτέρας ἐσθῆτος ἀποβολή, καὶ τῆς ἐτέρας λήψις τὴν ἀπὸ μέσης ἱερᾶς ζωῆς ἐπὶ τὴν τελεωτέραν μετὰ τὰς ἐμφαίνει. Καθάπερ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς θεογενεσίας ἡ τῆς ἐσθῆτος ἀμειψίς ἐδῆλου τὴν ἀπὸ καθαιρομένης ζωῆς εἰς θεωρητικὴν καὶ φωτιστικὴν ἔξιν ἀναγωγὴν. Prioris autem vestis abjectio et alterius assumptio iraductionem significat a media sacra vita ad perfectionem. Quemadmodum in sacra regeneratione vestis mutatio, vitæ, quæ expiabatur, subvectionem ad statum contemplationis et illuminationis demonstrabat. De tonsione denique monachorum, sive eorum, qui perfectius ac sanctius vivendi genus proficere, quod dixi e Vetere Testamento derivatum, habeo mihi patrocinantem Isidorum Hispalensem episcopum, libro *De divinis officiiis*, ubi hæc scribit : *« Tonsura ecclesiasticæ usus a Nazaræis, ni fallor, exortus est, qui prius crine servato, denuo post magnam vitæ continentiam, devotione completa, caput radebant, et capillos in ignem sacrificii ponere jubebantur, scilicet ut perfectionem devotionis suæ Domino consecrarent. Hujus ergo exempli usus ab apostolis introductus est : ut qui divinis cultibus mancipati Domino consecrantur, quasi Nazaræi, id est sancti Dei crine præcisio innoventur. » Vide ibi plura. Neque viris **573** tantum fuit ille resecandorum crinium mos usitatus, sed etiam feminis, iis nimirum, quæ rebus sæculi nuntium remittentes, sese Deo devoverent, idque primis sæculis, et ante B. Hieronymi tempora. Cujus moris in Syria et in Ægypto usurpati meminit idem Hieronymus epist. 48 ad Sabinianum. « Moris est, inquit, in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, et sæculo renuntiantes, omnes delicias sæculi conculcarint, crimem monasteriorum matribus offerant descendant. »**

Atque ut ostendamus, magistri et discipuli, hoc est Pauli et Dionysii documenta tam inter se, quam cum Christi ipsius, ut supremi omnium magistri, doctrina concordare, observandum est ex illorum dictis duplicem colligi justorum, etiam laicorum, vitam : unam indivisam et uni Deo adhærentem, a teram divisam et in varia distractam; et utriusque quamdam velut imaginem in illis Christi verbis representatam : *Martha, Martha, sollicita es, et turbata erga plurima. Porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea* P; ita ut in Martha designetur vita divisa et sollicita curisque externis distracta, quæ et activa solet appellari; in Maria autem simplex et indivisa, et uni illi, quod est necessarium, intenta; et hæc est, quæ caret sollicitudine, et contemplativa dicitur. Ad hanc posteriorem hortatur Paulus, cum dicit : *Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo* 9. Quibus in verbis illam denuntiat vi-

²¹ Matth. xix, 21. ²² Ibid., 12. ²³ I Cor. vii, 32, 33. P Luc. x, 41. ¶ I Cor. vii, 32, 33.

tam, quam Dionysius ejus discipulus vocat ἀμπί-
στον καὶ ἐκταλὸν ζωὴν, *iadivisam et singularem vi-*
tam, eo quod scilicet ad divinam unitatem et Deo
gratam perfectionem deducat (ut ibidem declarat)
et quasi unum cum Deo faciat. Cum autem subdit
idem Paulus : *Qui autem cum uxore est, sollicitus*
est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divi-
*sus est**, vitam significat divisam et imperfectio-
rem, tanquam in multa distractam. Posteaquam
igitur plures Pauli consilium secuti sunt viri femi-
næque, tum distingui eorum ordo, tanquam perfe-
ctiori. a cæteris laicis, et utrorumque paulatim in-
stitui collegia, tam monachorum quam virginum
cœpta sunt. Unde et initio secundi sæculi (quo tem-
pore superstes adhuc erat Dionysius) virginum
(quod Philippis in Macedonia erat) collegium salutem
beatus martyr Ignatius. In epistola enim ad eos
missa sic scribit : Ἀσπάζομαι τὸ σύστημα τῶν παρ-
θένων. *Saluto collegium virginum*. Et in epistola ad
Heronem diaconum, dum salutari jubet Mariam, pudicissimam feminam, et, quæ in domo illius est,
Ecclesiam, probabile est eum intelligere cœtum
virginum, cujus illa fuerit moderatrix. De illa Maria
pluribus ago in notationibus ad epistolam quæ ab
Ignatio ad illam missa est. Sicut ergo virginum, ita
et monachorum fuisse cœtus seu collēgia, minime
a vero alienum est, sed in urbilibus primum et quæ
ab episcopis et presbyteris dependerent, ut e Dio-
nysio patet.

Quare quod Scaliger e Tertulliano contra asser-
bat, dicente : « Non sumus silvicolæ et exsules vi-
tæ, » nihil adversum nos, nihil adversus Dionysium
facit : cum is de monachis intra urbes habitantibus
agat. Et tamen, quamvis etiam de monachis in
eremo degentibus egisset Dionysius, nihil contra
nos propterea Tertulliani locus faceret. Agit enim
ille de tota natione Christiana, quam dicit non
vitare urbes, non forum, non publicum, non com-
mercia, etc., quod etiam nunc verum est, licet non
pauci in eremo et solitudine degant. Sic sanctus
Basilius magnus, licet sua ætate permultos sciret
esse monachos, seque adeo ex ipsorum aliquando
fuisse numero, negat tamen hominem esse animal
monasticum, hoc est, ex genere et natura sua so-
litarium, sed civile et sociale ; quemadmodum de
Christianis Tertullianus ante dixerat. Basilii verba
in regulis fuisse disputatis, responsione ad interro-
gationem tertiam sunt hæc : Τίς οὖν οὐκ οἶδεν, ὅτι
ἡμερὸν καὶ κοινωνικὸν ζωὸν ὁ ἄνθρωπος, καὶ οὐχ
μοναστικὸν, οὐδὲ ἄριστον ; *Quis igitur nescit hominem*
esse animal mite et sociale, ac minime solivagum, mi-
nimeque agreste ? Ex quo loco si quis vellet conten-
dere, non fuisse sancti Basilii temporibus mona-
chos, an non merito ridiculus censeretur ? Ita et
qui e loco Tertulliani. Ejus enim ibi scopus non
erat alius, quam ut homines Christianos non esse
reipublicæ inutiles comprobaret. Quod ut pateat
verba ejus, vel quod elegantia sint, apponam. Sic
igitur in Apologetico cap. 42 : « Sed alio quoque
injuriarum titulo postulamur, et infructuosi in ne-
gotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum de-
gentes, ejusdem victus, habitus, instructus, ejusdem
ad vitam necessitatis ? Neque enim Brachmanæ aut
Indorum gymnosophistæ sumus, silvicolæ, et exsules
vitæ. Meminimus nos gratiam debere Domino
Deo Creatori. Nullum fructum operum ejus repu-
diamus ; plane temperamus, ne ultra modum aut
perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine
macello, non sine balneis, tabernis, officinis, sta-
bulis, mundinis vestris, cæterisque commerciis, co-
habitamus in hoc sæculo. Navigamus et nos vobiscum,
574 et militamus, et rusticamus et merca-
mur : proinde immiscemus artes, opera nostra pu-
blicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videa-

A mur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vi-
vimus, non scio. » Ita ille.

Quæ omnia non modo tunc vera erant, cum longe
pauciores, quam postea, essent monachi eremicolæ,
sed etiam nunc, cum plurima in silvis et monti-
bus examina sunt monachorum, verissima censi
possunt. Quota enim est ista portio, quæ in sil-
vis est, ad cæteros Christianos ? De talibus tamen,
ut dixi, non loquitur monachis Dionysius, sed de
urbanis et eandem cum reliquo populo Christiano
Ecclesiam sive cœtum celebrantibus. Verum de his
abunde ; nunc ad exsequias defunctorum, quæ
postremo loco inter cæremonias a Dionysio profe-
runtur.

De cæremoniis circa defunctos.

Non video autem in omnibus, qui circa defunctos
sunt ritibus, quid vel reprehendi, vel non fuisse
Dionysii Areopagitæ temporibus, comprobari possit.
Cum enim duo sint præcipue in iis ritibus, quæ
parum fortasse placeant hæreticis, unctio scilicet,
B quæ corporibus defunctorum adhibere perhibetur
pontifex, et pro eorundem animabus ad Deum de-
precatio : facile est ostendere, utrumque suam a
temporibus apostolorum antiquitatem vere merito-
que arcessere. Nam unctio quidem Judæis et Chri-
stianis in Veteri et Novo Testamento quam usitata
et pietatis plena fuerit, declarat S. Mariæ Magda-
lenæ diligentia in comparandis et primo mane affe-
rendis, ad unguendum Christi corpus quod resur-
rexisset nesciebat, unguentis. Hoc igitur pietatis
officium quo esset sanctius, et mysterii significan-
tius (denotat enim, eodem teste Dionysio, eum,
qui ungitur, legitime certasse, et certando exces-
sisse) ad episcopos aut sacerdotes translatum est.
Jam vero precationum pro defunctis antiquissimam
traditionem veterum Patrum, tam Latinorum quam
Græcorum ; clamant et asseverant testimonia. Ter-
tulliani libro *De corona militis*, cap. 3, ubi inter
consuetudines a traditione derivatas etiam hæc ponit : « Oblationes pro defunctis, pro natalitiis
annua die facimus. » Cypriani epistola 66, ubi dicit
episcopos antecessores suos censuisse, « ne quis
frater excedens ad tutelam vel curam clericum no-
minaret ; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro
eo, nec sacrificium pro dormitione, ejus celebrare-
tur. » Unde et subdit, pro Victore non offerendum,
qui hoc fecerat. Sancti Cyrilli Hierosolymitani, ca-
techesi 5 mystagoga, ante medium, ubi refert
quorum fiat memoria in sancto sacrificio, et pro
quibus offeratur, cujus hæc sunt verba inter alia :
Εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων Πατέρων
καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προ-
κεκοιμημένων (προσφερόμεν θυσίαν δηλαδὴ), μεγίστην
δυσὴν πιστεύοντες ἕσασθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ
δέησις ἀναφέρεται τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης
προκειμένης θυσίας. *Deinde pro defunctis sanctis*
patribus et episcopis et pro omnibus simpliciter, qui
inter nos ante dormiverunt (offerimus hostiam), maxi-
imum advenire credentes animabus iis auxilium, pro
quibus hæc offertur sancti et maxime horrendi sa-
cificii propositum deprecutio.

Unde autem profluxerit, et quam antiqua sit hæc
pro defunctis precandi in oblatione sacrificii con-
suetudo, arbitror equidem non credendum hujus
ævi aut proximi sæculi hæreticis, seu Sculteto, seu
Kemnitio, seu istius farinæ culibet ; sed ei potius,
qui mille ducentis ante ipsos annis vixit, eoque
amplius, sancto, inquam, Joanni Chrysostomo tantæ
sanctitatis et eruditionis viro, ut isti vix digni sint
ejus lingere vestigia. Illi, inquam, in Pauli Episto-
lam ad Philippenses ita scribenti credendum est :
Οὐκ εἶχ' ταῦτα ἐνοπετέθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, τὸ
ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν
ἀπελθόντων. *Isaia autem paulo xerdo genitum,*

πολλήν τὴν ὠφέλειαν. Non temere hæc ab apostolis constituta sunt, ut in horrendis mysteriis memoria fieret eorum qui vita excesserunt. Quippe qui scirent inagnum illis lucrum accedere, magnam utilitatem. Et rationem ibidem affert, quam illic vide.

Hactenus de cæremoniis a S. Dionysio Areopagita productis (nec enim ille plures habet) satis dictum videtur: et clare quidem ostensum est, nullam esse, quæ non vel ad primum sæculum quo floruit Dionysius, vel ad secundum quo vitam sub Adriano terminavit, referri possit, nec refelli possit. Non vidi porro, nec visurum spero, qui tam clare, tam distincte argumenta nostræ partis, quæ pro Dionysio Areopagita scriptis attulimus, solvere possit, quam nos ea solvimus, quæ illi contra projecerunt.

Nam certe sextum argumentum nostræ partis, deductum ex ipsis auctoribus, pro de agimus, scriptis, prorsus est insolubile. Produxit autem illud (jam mille fere anni sunt) S. Maximus martyr in suo ad Opera Dionysii Prologo, nec adhuc repertus est factionis adversæ quispiam, qui illi (quod quidem scire poterim) responderit. Nam adversarii nostri instar militum imbellium, ac de viribus suis diffidentium, hæc relicta arce præcipua, et quam pro inexpugnabili merito judicant, ad alia quædam minus valida 575 munimenta se converterunt, quæ tamen ipsi nec quatefacere, nedum evertere potuerunt.

Illic ego finivissem, neque de germanis S. Dionysii scriptis verbum amplius addidissem; nisi nuper, lusulis Flandriæ cum essem, vir clarissimus dominus Desprets mihi suam insipienti bibliothecam, librum inter alios unum ostendisset a theologis Wittenbergensibus anno Domini 1584 editum, cujus hæc erat inscriptio: « Acta et scripta theologorum Wittenbergensium, et patriarchæ Constantinopolitani D. Jeremiæ, quæ utrique ab anno 1576 usque ad annum 1581 de Augustana confessione inter se miserunt, Græcè et Latine ab iisdem theologis edita. » In quo libro cum indicasset nonnulla de S. Dionysii scriptis inter partes esse agitata, cepit me cupido ejus libri, qui non valde spissus esset, percurrendi, ac si quid pro nobis aut contra nos faceret disquirendi. Igitur deprehendi, magistros illos Wittenbergenses, aliorum hæreticorum more, auctoritatem scriptorum S. Dionysii elevare, sed argumentis vulgaribus et sæpe refutatis; patriarcham vero Constantinopolitanum permagni eosdem libros facere, et suam de sacramentis doctrinam viriliter inde propugnare. Sic

A enim ipse in primo suo responso ad Augustanam confessionem cap. 7 scribit: Τὸ δὲ τοῦ θεοῦ μύρου μυστήριον οὐκ ἐμφέρεται μὲν ἐν τῇ θεῖα Γραφῇ, παραδέδοται δὲ μὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Λόγου καθὼς ὑπὸ τοῦ θεοῦ Παύλου διδαχθεὶς ὁ ἐρωτάτος Διονύσιος ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ συγγράμμασι παραδέδωκεν· ὃν δὴ ἄνδρα μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία γερᾶρει. Quod ad sacri unguenti mysterium attinet, inquit, in divinis quidem Litteris id non exstat, traditæ: tamen est a discipulis Verbi: sicut qui a divo Paulus institutus est sanctissimus Dionysius, in sacris scriptis suis tradidit; quem quidem virum proximo secundum apostolos loco Dei Ecclesia veneratur. Sic ibi.

Idem porro patriarcha pluribus aliis in locis honorificam ejusdem sancti Dionysii et rectæ ejus doctrinæ mentionem facit; sed animadvertens tandem se surdis canere; volensque etiam ipse, dum spem profectus nullam videt, receptui canere, sic illos, Wittenbergenses theologos, sive e Calvinii schola hæreticos affatur. « Unde igitur vos, inquit, rectius et melius veterem novaque Roma sapistis, ut veterum theologorum scriptis relictis, vestra ista meliora potioraque duceretis? » Per novam Romam intelligit Constantinopolim, cujus erat ipse patriarcha. Sic enim a temporibus Constantini Magni imper. vocata est.

Denique ipsos rogat, ut desinant in posterum super iisdem de religione controversiis sibi negotium facessere: aliis vero in rebus, si velint, amicitiam colere ipsis per se licere. Ita ergo il, qui sperabant Græcos hujus ætatis pro se snaque secta esse facturos, et adversus sancti Dionysii Areopagite scripta ipsos fautores, adeo spe sua exciderunt, ut ipsimet vel de sua decedere sententia coacti sint, vel deinceps silentium tenere jussi. Postremo tam læva et infuusta illis fuit hæc complurium annorum disputatio, atque etiam ipsius disputationis in lucem editio, ut eam ipsi postea in tenebras abdere, et quantum in ipsis fuit, omnia exemplaria suppressere sint conati. Sed quemadmodum in talibus usu venit, nulla tanta potuit adhiberi diligentia, quin aliquid in manus catholicorum emanarit. Nam amicus ille noster et familiaris unum sibi ex illis pretii magnitudine elicit, nobisque perlibenter commodavit. Verum de sancti Dionysii scriptis (quæ tam a veteribus quam ab hodiernis Græcis approbata illique adjudicata habemus) in præsentis satis: nunc ad tertiam quæestionem accedamus.

QUÆSTIO III.

De Timotheo, ad quem scripsit S. Dionysius.

Tertia, quæ ad hanc S. Dionysii Vitam pertinet, quæstio est: An Timotheus, cui hi libri, de quibus superiori quæstione egimus, inscripti sunt, sit celeberrimus ille Timotheus Pauli comes et discipulus, an vero alius quispiam a Baronio aut ab alio quolibet propositus.

Hunc autem esse ipsum B. Pauli discipulum, tenuerunt Græci omnes, itemque Latini fere communiter, usque ad Baronium. Qui quidem Baronius vi unius argumenti, cujus non facile solutionem reperiebat, eo divertendum sibi putavit, ut alium requireret Timotheum quem in his libris affaretur, et cui ipso dedicaret Dionysius. « Cæterum qui nos compellit, inquit, ut affirmemus auctorem ea scripsisse ad Timotheum Pauli discipulum, episcopum Ephesiorum? Nam germana et ab auctore illa operi De ecclesiastica hierarchia proposita est inscriptio: *Compresbytero Timotheo Dionysius presbyter,* » etc. Sic ipse.

Ratio autem quæ negotium illi facessivit est ista: « In libris illis qui dicat leguntur Timotheo,

reperitur una sententia ex epistola S. Ignatii ad Romanos paulo ante martyrium scripta. Atqui cum illa scriberetur epistola (nempe Trajani imp. anno decimo aut undecimo) jam mortuus erat Timotheus Ephesiorum episcopus, ut patet ex epistola ejusdem Ignatii ad Philadelphenses sub idem tempus 576 exarata, ubi illius meminit tanquam e vita egressi. Ergo stare hæc simul non possunt, scriptos esse hos libros a Dionysio Areopagita post mortem Ignatii martyris (quemadmodum citata ejus sententia tendentis ad mortem indicat) et dictos esse Timotheo qui jam ante Ignatium excesserat. » Recte igitur vidit Baronius, oportere horum esse alterutrum, nempe vel alium requirendum esse Timotheum qui vixisset post Ignatium, vel certe illam Ignatii sententiam non fuisse in Dionysii Operibus, cum ea dedicarentur Timotheo, sed post esse additam. Verum quod ab ipso met auctore additam dicit, in hoc quidem sane fallitur: nam ab alio quopiam imprudenter et imperite injectam esse vel intrusam, clare et fuse

supra ostensum est. Quæstione II in responsione A Græci haud sane infrequentur cernuntur usurpare ad argumentum e Photio.

Aliud porro Baronii argumentum pro altero Timotheo est, quod auctor ipse in exordio commentarii *De ecclesiastica hierarchia* dicat: *Sacerdotii quidem nostri functionem, sanctissime fili Timothee, etc.*, ac proinde alium quempiam juniorem Timotheum signare videatur. Quia nimirum Dionysius magnum illum Timotheum, Pauli antiquum comitem et discipulum, non appellaret filium.

Sed hujus argumenti solutio, ut hic repetenda non sit, videri potest supra quæstione II in responsione ad septimam rationem Sculteti.

Denique prorsus tenendum est eundem esse Timotheum hunc cui libros inscripsit Dionysius, et illum Pauli discipulum, non autem duos diversos. Quod sic probari potest.

Primo. Nomen aliquod pluribus conveniens si absolute ponatur, pro principali significato accipiendum est. Sic apud profanos auctores Cæsar pro Julio Cæsare, Cicero pro M. Tullio oratore, Virgilius pro principe Latinorum poetarum. Sic apud sacros, S. Petrus pro apostolorum coryphæo, S. Paulus pro doctore gentium, S. Ignatius pro Ignatio Theophoro, episcopo et martyre, et de aliis similiter. Quare et Timotheus pro præcipuo Timotheo, Pauli scilicet discipulo. Nec refert quod presbyter appelletur, et non episcopus: nam pro eodem tunc accipiebantur presbyter et episcopus. Sic se quoque appellat ipse Dionysius Athenarum tunc episcopus, in illa ipsa inscriptione, qua librum illi dedicavit: *Τῷ συμπρεσβυτέρῳ Τιμοθέῳ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος*. *Timotheo sympresbytero Dionysius presbyter*. Et ipse Johannes evangelista scribens ad Electam, tacito episcopi et apostoli nomine, presbyterum se appellat.

Secundo. Ille Timotheus, ad quem scribit Dionysius, interfuit una cum apostolis et S. Hierotheo, et ipso Dionysio, exsequiis sanctissimæ Virginis Deiparæ, ut ipsemet auctor scribit libro *De divinis nominibus*, cap. 3. Quis autem Timotheus illis dignior exsequiis, quam apostoli discipulus et comes, magnus ille Timotheus?

Tertio. Tanti hunc, ad quem scribit Timotheum Dionysius æstimat, ut illi de scriptis suis iudicium committat, et secum ab illo, si quæ occurrerint meliora, communicari petat, imo etiam si in aliquo quidem a veritate aberraverit, ab eodem Timotheo corrigi postulet. Vide supra cap. 23 Vitæ, ubi Dionysio modestia sive animi demissio palam proponitur. Quare non est credibile Dionysium alii quam huic S. Timotheo tantum honoris atque laudis tribuisse.

Quarto. Cum Christiani omnes primo ævo pueri vocarentur, et qui sacra tractarent non tantum pueri, sed *παῖδες ἱεροί*, *pueri sancti* appellarentur, Dionysius Timotheum compellans cap. 1 *De ecclesiastica hierarchia*, *καλῶν ἱερῶν ἱερώτατε*, inquit, hoc est, *sanctorum puerorum sanctissime*. Quod episcopo convenit.

Quinto. Indicat pluribus locis Dionysius se non aliquem affari inferiorem sacerdotem aut presbyterum, sed episcopum sive pontificem: ut libro *De cælesti hierarchia*, cap. 9, cum ita eum affatur: *Καὶ τοῦτο δὲ τὴν σὴν ἱεραρχικὴν σύνεσιν ὑπομνήσομεν, ὅτι καὶ τῷ Φαραῶν, etc.* *Et hoc etiam*, inquit, *tuæ pontificiæ sapientiæ commemorabo, quod et Pharaoni, etc.* Et libro *De ecclesiastica hierarchia*, capite 7, sub finem Contemplationis: *Δεῖ δὲ τὴν σὴν ἱεραρχικὴν σύνεσιν μὴ χαλεπαίνειν ἐπὶ τοῖς πεπλανημένοις. Decet autem tuam pontificiam sapientiam non iis succensere qui in errorem abducti sunt.* Quibus in locis *ἱεραρχικὴ σύνεσις*, *pontificia sapientia*, nihil sonat aliud quam *ἱεράρχην*, *pontificem* sive *principem sacrorum*. Est enim loquendi modus a respectu et veneratione magnorum virorum inventus. Quem SS. Patres tam Latini quam

A Græci haud sane infrequentur cernuntur usurpare.

Sexto. Item Dionysius epistolam suam quamdam (ea est numero nona) ad Titum pontificem misit, in cuius principio mentionem Timothei facit, indicatque se librum *De divinis nominibus* ad eum scripsisse: jam autem cum nemo dubitet, quin Titus ille pontifex sive episcopus, idem ipse sit qui Pauli comes, et socius, et adiutor fuerit; quis etiam dubitare ausit, quin ille Timotheus, cuius ea in epistola meminit, et cui se explanasse divina nomina et theologiam symbolicam significat, 577 sit ille alter Pauli sodalis et discipulus? Atque adeo, si illi duo Pauli sodales et discipuli una in epistola conjunguntur, eccui dubium relinqui potest, quin et ipse scriptor epistolæ Dionysii, ille sit Dionysius Pauli apostoli tertius discipulus, qui in Areopago conversus est, qui Athenarum creatus episcopus, qui postea Francorum apostolus et fuit et semper est habitus? Illius porro epistolæ initium est ejusmodi: *Ὁ μὲν ἱερός Τιμοθέος, ὃ καλεῖται Τίτα, οὐκ ὄδα, εἰ τινος τῶν διεγνωσμένων μοι θεολογικῶν συμβόλων ἀπελήλυθεν ἀνήκοος: ἀλλ' ἐν τῇ Συμβολικῇ θεολογίᾳ διηχηρηνησάμεθα πάσας αὐτῶ τὰς τῶν λογίων περὶ Θεοῦ δοκούσας εἶναι τοῖς πολλοῖς τερατολογίας. Sanctus quidem Timotheus, o bone Tite, haud scio an enjusquam theologiarum symbolorum a me expositorum ignarus abscesserit: nam in Symbolica theologia cunctas illi sacrarum litterarum de Deo voces, quæ prodigiosæ plerisque videntur esse, enucleavimus, etc.* Cujus epistolæ, et stylus, et materies eundem clamant esse auctorem tam superiorum librorum, quam harumce epistoliarum.

Denique maneat et certum sit Timotheum, de quo his in libris agitur, non esse alium quam Pauli discipulum. Nec sententia illa Ignatii, *et Anor meus crucifixus est*, quæ videtur ex ejus ad Romanos epistola desumpta, quidquam obstare potest, cum clare supra ostensum sit, nunquam a sancto Dionysio in suis libris scriptam esse (quippe quæ neutquam ibi quadret), sed ab aliquo imprudenter ad marginem libri ascriptam, et imprudenter a nescio quo in ipsum textum inmissam esse.

Sed major aliunde exoritur difficultas, nempe ex locis Evangelii S. Joannis, quæ passim in scriptis S. Dionysii reperiuntur: quod Evangelium dicitur scripsisse jam reversus ab exilio sub Nerva aut Trajano, tunc autem obierat Timotheus, nempe sub Domitiano aut Nerva. Quoniam igitur modo ad illum scribens Dionysius verba usurpat illius Evangelii, quod necdum scriptum erat? Loca enim ex Evangelio Joannis sunt, partim libro *De Cælesti hierarchia*, c. 15, ubi hæc leguntur verba: *Nescis eum, inquit, unde veniat, et quo vadat*, quæ verba reperiuntur Joannis III, 8, partim libro *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 2, ubi hæc habentur: *Si quis enim diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*; quæ inveniantur Joannis XIV, 23. Et rursus eodem cap. 2, *Ecles. hierar.* paulo inferius, hæc verba exstant: *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt*, quæ Joannis c. 1, 12 et 13, totidem fere cernuntur verbis, nisi quod ibi etiam legatur: *neque ex voluntate viri*, quod a Dionysio omissum est.

Præterea cap. 3 ejusdem libri *De ecclesiastica hierarchia*, post medium, citatur locus e Joannis XII, 10: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet*. Et in libro *De divinis nominibus* multa sunt e S. Joannis Evangelio. Denique idem Dionysius eodem 3 cap. in recensione librorum sacre Scripturæ, tam Evangelii quam Apocalypseos sancti Joannis meminit hisce verbis: *Ἡ τὴν κρυψίαν καὶ μυστικὴν ἐποφάν του τῶν μαθητῶν ἀγαπητοῦ καὶ θεοπεπαισίου, ἢ τὴν ὑπερχόσμιον Ἰησοῦ θεολογίαν τοῖς πρὸς θῶσιον*

ἐπιτηδεύεις ὀρθήσαστο. Aut *occultam et mysticam visionem dilecti ac divini discipuli* (id est Apocalypsin) aut *supramundanam Jesu theologidam idoneis ad divinitatem adipiscendam exposuit*, id est Evangelium, quod explicat Christi Jesu cœlestem divinitatem, et ab ea incipit, dicens : *In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum.*

Respondeo, verum quidem esse, sanctum Dionysium libris suis *De cœlesti hierarchia* atque etiam *De ecclesiastica*, extremam manum imposuisse post scriptum ab Joanne Evangelium, ut prolata jam modo loca convincunt; at non perinde constare (quod tamen ad argumenti victoriam est necessarium) prius quam illud primo conscriberetur, mortuum fuisse sanctum Timotheum, cum de ejus obitu variæ sint sententiæ, et certa ex omnibus nulla. Nam quidam sub Domitiano, alii sub Nerva, quidam sub Trajano mortuum ferunt. Quare ex incerto id quod longe est certius, confutari non debet. Est autem longe certius libros Dionysii, vivente adhuc Timotheo, scriptos esse, cum in iis ipsum alloquatur Timotheum libro *De divinis nominibus*, cap. 3, et in memoriam reducat quæ facta sint in sanctissimæ Deiparæ exsequiis, quodque ipse Timotheus illis præsens aliquas hymnorum partes in ejusdem Virginis laudem decantatorum retinuerit.

Cum autem, ut probabilissimum, nobis teneatur, S. Timotheum sub Nerva occisum (quod fusiuse probatum est in Vita S. Polycarpi, cap. 7 *Notationum*), diu autem post usque ad Adriani tempora superstes fuerit Dionysius, dicendum est eum libros suos rudiore et imperfectius ab initio scriptos vivente adhuc Timotheo, post autem eo mortuo perfectos et correctos, nonnullis additis ac mutatis edidisse. Quod adeo neque mirum, neque novum videri debet, ut sæpe et ab aliis antiquis Patribus olim sit factum, et hodie a novis scriptoribus non raro fieri animadvertamus 578. Nam sanctus Justinus philosophus, cum in primordio suæ conversionis brevem tractatum ad Græcos (quem *Elenchum* vocaverat) edidisset; postea eandem retractans materiam, absolutum opus sub nomine *Παράλυσις πρὸς Ἑλληνας*, *Cohortatio ad gentes*, emisit, ut in ejus Vita notavimus. Tertullianus, item aliquid breve opusculum *adversus Marcionem*, juvenis effuderat; postea vero aliud copiosius elaboravit; quod ipsum cum quidam subreptum in lucem mendosissime emisisset, idem Tertullianus a se repletum emendavit atque auxit; sic enim de illo suo opere scribit libro I *Adversus Marcionem* initio: « Si quid retro, inquit, gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex veteri. Primum opusculum quasi propteratam, pleniore postea compositione rescideram; hanc quoque nondum exemplariis suffectam, furto tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi; qui forte descripserat quædam mendosissime, et exhibuit frequentiam; emendationis necessitas facta est: innovationis ejus occasio aliquid persuasit. » Origenes quoque ea, quæ junior in Canticum canticorum scripserat, ita fuse et accurate natu grandior pertractavit, ut nihil a quoquam eo in genere scriptum sit, quod cum illis in comparisonem venire possit. Apollinaris item Laodicenus suum adolescentis in *Usee prophetam* brevem *Commentariolum*, pleniore ac succulentiore commentario ætate provecior commutavit. Idem se fecisse in illum ipsum prophetam sua in præfatione testatur Hieronymus, nimirum quæ levia et jejuna juvenis scripserat, hæc triginta post annis maturiora exactioraque edidisse. Quid de S. Augustino loquar? qui complures e libris suis rudiores et inabsolutos longo post tempore in manus resumpsit, auxit, expolivit. Quos ne mihi necesse sit omnes commemorare, eo libro comprehensos invenies, quem *Retractionum* in sera ætate composuit.

Ita igitur et S. Dionysium sua postremis annis retractasse, et aliunde nonnulla præsertimque e B. Joannis Apocalypsi et Evangelio, adjecisse, nobis non sine causa persuademus: quippe qui apostolum illum et Christo in paucis dilectum discipulum plurimi faceret, et divina ejus scripta (quæ in lucem proditura, Deo prædicente, cognoverat) avidissime exspectaret. Ex aliis vero, quæ primæ compositioni eum adjecisse partim rogatu amicorum, partim adversariorum objectu crediderim, duo sunt potissime. Unum quidem cap. 3 *De ecclesiastica hierarchia* in contemplatione seu expositione sacramenti synaxeos, nempe recensio illa librorum sacræ Scripturæ, tam Veteris quam Novi Testamenti, per circumlocutionem fuse explicata, quæ incipit ab illis verbis: *Πᾶσα μὲν γὰρ ἑστὶ καὶ ἀγιογράφος δέλτος*, *Omnis quidem sacræ Scripturæ liber*. Quam recensionem induxit ex occasione modulationis Psalmorum, quæ adhibetur in sancto sacrificio, sed præcipue eorum rogatu, qui libros sacræ Scripturæ ab aliis internoscere cupiebant. Nam ea quoque de causa S. Melito secundi sæculi scriptor, catalogum eorumdem librorum contexit, ut nos in Vita ejus ostendimus. Alterum, quod ob quorundam objectiones scriptis suis posterius inseruisse illum opinamur, est illa de baptismo puerorum atque infantium, adversus gentium irrisiones responsio; quæ ad calcem libri *De ecclesiastica hierarchia* reperitur, plane extra locum suum, hoc est, in capite septimo et ultimo; ubi de mysterio exsequiarum agitur, cum proprius ei locus esset in capite secundo, ubi scilicet ex professo tractatur de sacramento illustrationis, sive de baptismo. Sed quod liber ille jam totus ante descriptus esset, quam vel baptismus ille puerorum in frequenti usu esset, vel quam ea objectio menti occurreret, propterea ejus quæstionis tractatio ad extremum illum librum adjecta est. Quin ex ejusdem loci verbis, si quis attendere voluerit, clare cognoscat Dionysium ea non prius scripsisse, quam Timotheus recepto eodem libro quæstionem illam moverit.

His super hac tertia quæstione jam pertractatis, venit in manus meas Flavii Lucii Dextri Chronicon, et una Francisci Bivarii viri doctissimi in eum Commentarius. Hi prorsus novam inducunt de Timotheo, cui libros suos dedicavit sanctus Dionysius, opinionem. Tenent enim illum Timotheum non esse eum ad quem S. Paulus duas scripserit epistolas, sed esse Eugenium Marcellum S. Dionysii Areopagitæ discipulum (sive illum de quo scripsimus in Vita S. Dionysii, cap. XXI) qui agnominatus fuerit Timotheus. Quam opinionem priusquam refuto, videtur aliquid de illius auctoribus brevissime præmittendum.

Itaque ille Flavius Lucius Dexter est auctor sane antiquus, et S. Hieronymo æqualis, qui etiam ipsum aliquando hortatus est, ut scriptores ecclesiasticos in ordinem digereret, quod et Hieronymus fecit, librumque *De viris illustribus* ipsi Dextro dedicavit, ut testatur præcæmium *Hortaris Dexter*, etc. Ipse item Dexter Chronicon omnimodæ historiæ conscripsit, quod paucis ante annis in lucem edidit Franciscus Bivarius, 579 aut potius al. quam ejus partem, eam scilicet quæ Hispaniæ Ecclesias attingit; nam fere eo omnia referuntur.

Cum autem fuerint ambo Hispani, tam Dexter, quam Bivarius, ipsi res Hispaniæ ecclesiasticas summa diligentia perquisiverunt et illustrarunt. Quod utinam plures alii in notationibus fecissent, ac res suarum nationum in publicam utilitatem evulgassent! tum et pulcher veritatis candor, et insignis Ecclesiarum sanctimonia, et veræ animarum divitiæ, multo clarius mundo innotescerent. Fatehor equidem nonnulla in eo Chronico ex amore patriæ, ut sit, sive ab auctore ipso, sive postea ab aliis, terræ Hispaniæ attributa esse, quæ videantur aliis nationibus vel æque vel æquius attribui posse

et debere; tamen quin opus ipsum sit Dextri A (esto aliqua aliunde adjecta sint, aut aliquantulum variata), non video qui possit prudenter a quoquam negari. Quare hoc nobis in Dextro faciendum erit, quod in Hieronymo, Augustino, aliisque Patribus fieri concessum est, nempe ut si quid sit improbabile, refutetur; si quid intrusum, denotetur; alioqui maneat auctoribus opera sua, nec ob paucas alienas opiniones omnia abjudicentur. Facit ergo contra nos apud Dextrum in Chronico ille locus ad annum Christi centesimum, et Romæ octingentesimum quinquagesimum primum, ubi legitur: « Dionysius Areopagita dicat Eugenio Marcello, dicto propter ingenii excellentiam Timotheo, libros *De divinis nominibus*. » Quæ verba, uti jacent, difficulter admitto esse Dextri, propter absurda quæ in illis continentur; magisque existimo ita fuisse a Dextro conscripta: « Dionysius Areopagita dicat Timotheo libros *De divinis nominibus*. Nam certe illa intermedia, Eugenio Marcello, dicto propter ingenii excellentiam Timotheo, » putide, et ad vindicandam Eugenio Toletano episcopo inscriptionis illorum librorum gloriam, videntur injecta. Et quamvis daremus verba illa esse Dextri, tamen minime concederemus dextre idcirco esse dicta. Quid enim minus dextre dici potest, quam illud: *Dicto propter ingenii excellentiam Timotheo?* Nec enim Timotheus ingenii excellentiam sonat, sed honorem Dei: est enim *τιμή* honor, non autem *ingenium*. Deinde cur alia atque alia M. Marcello agnomina? Si primo *Eugenius*, cur deinde *Timotheus* appellatur? Nam *Timothei* quidem jam dixi non convenire magisque post ostendetur. *Eugenius* autem ubi aut a quo est appellatus? Si Romæ et a patre suo, utpote Romæ præfecto, certe potius *Nobilis* vocatus esset Romano nomine, quam *Eugenius* Græco. Nec dici videtur posse id familiæ Marcellorum fuisse gentilitium nomen, nullis videlicet apparentibus, ubicunque demum quæsieris, ejus rei vestigiis, et (quod plus est) more Romano contra stante. Ac proinde magis credibile fuerit, auctorem illum tres Evangelii in Hispania præcones in unum confudisse, *Marcellum, Eugenum, Timotheum*. Cunctos enim in Hispania fuisse, habemus partim in ipso Dextro, partim in aliis scriptoribus. In Dextro quidem ad annum Christi 64, his verbis: « S. Paulus ad Hispanias veniens, secum fert Philemonem, Timotheum, aliosque discipulos: » ubi quis dubitare possit quin Timotheum Ephesiorum episcopum intelligat, uti et Philemonem illum ad quem una exstat Pauli Epistola? De Marcello item constat, non tantum e Dextro, qui ad annum Christi 50 scribit, Petrum Christi Vicarium Hispanias adisse, *multis eum comitantibus, M. Marcello, Eugenio, Apollinari Ravennate*, etc., sed etiam e Methodio in martyrio sancti Dionysii Areopagitæ. *Tunc, inquit, S. Dionysius Marcellum in Hispaniam misit*. Denique et de Eugenio liquet tam e veteribus monumentis Dionysiani cœnobii apud Parisios, quam ex Actis ejusdem martyris a Stephano Leodiensi episcopo ante multa sæcula, ut in Vita scriptum est, recognitis. Vide ibi caput XXI. Quod vero is Eugenus sit idem qui Marcus Marcellus, nec in illis Actis, nec in monumentis Dionysianis, nec in ipso Eugenio tumulo (cum tamen in tumulis nunquam fere propria omittantur nomina) nec alibi denique, quam in Dextro ullum apparet vestigium. Nam Joannes Mariana, rerum Hispanicarum diligentissimus explorator, libro IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, cum ad Eugenio Toletani pervenit tempora, fatetur Hispanos nullo alio niti argumento, cur putent Eugenum esse eundem cum Marcello, aut cum Philippo Marcelli socio, quam quod in antiquis scriptoribus nulla reperiat Eugenio mentio, et de Philippo et Marcello nesciatur quid gesserint. « Sicut qui putent, inquit, Philippum quemdam a Clemente in Hispaniam episcopum aman-

datum, aut certe Marcellum, quem Philippo socinum Dionysius adjunxit ex Gallia (ut Michael Syngelus est auctor) Eugenum ipsum fuisse, atque hoc quidem nomen ab ingenita nobilitate manasse; alterum autem a parentibus accepisse. Quod cum affirmant, nulla meliori conjectura nituntur, quam quod Eugenio nulla mentio exstet in antiquorum scriptis; Philippus et Marcellus quid rerum in Hispania gesserint, penitus lateat. » Sic ille. Credibile est igitur Dextrum, ubi recensitos 580 reperisset multos sanctorum, qui temporibus apostolorum peragrassent Hispaniam, interque alios M. Marcellum, et Eugenum, et Timotheum; credibile est, inquam, ex causa omissæ distinctionis, eum existimasse unicum esse qui tres erant. Alioqui enim, si a fidelibus (ut vult Bivarius pag. 30) est appellatus *Eugenius*, idque ob generis sui splendorem, quod esset ex familia et domo Neronis; quomodo Christiani ad eum scribentes, non eo nomine illum appellarunt quod ipsi dederant? Nam SS. Nereus et Achilleus ad eum scribentes, nulla *Eugenii* mentione, sic tantum inscripserunt: « Nereus et Achilleus servi Christi Jesu, fratri et condiscipulo Marcello æternam salutem. »

Quibus ille respondens, hanc usurpavit inscriptionem: « Marcellus servus Christi sanctis confessoribus Nereo et Achilleo. »

Ipsas eorum litteras si quis requirat, inveniet tomo III Surii, in *Actis eorumdem martyrum*.

Ad eundem Marcellum scripserunt et alii; sed hoc modo: « Eutyches, Victorinus et Maro, servi Domini nostri Jesu Christi Marcello. »

Ita nimirum in Actis Nerei et Achillei et aliorum, perpetuo *Marcellus*, nunquam *Eugenius*, nunquam *Nobilis* appellatur, neque in Græcis neque in Latinis exemplaribus.

Præterea pervetustus Auctor, qui S. Petri apostoli martyrium et sepulturam descripsit (cujus verba referuntur apud Vincentium Bellovacensem in *Speculo historiali*, lib. IX, cap. 25) non aliter quam Marcellum appellat. « Marcellus quidem frater, inquit, statim corpus sanctum propriis manibus de cruce deposuit, et lacte ac vino optimo lotum, et aromatibus conditum, diligentissime sepelivit. In ipsa autem nocte cum ad sepulcrum ejus vigilaret, et ardenti ipsius desiderio fleret (statuerat enim in vita sua non separari a doctoris sui sepultura) stetit ante eum B. Petrus, et ait: Frater Marcellus, non audisti vocem Domini dicentis: Dimitte mortuos sepelire mortuos suos? Ne ergo quasi mortuum videaris sepelire et flere, sed quasi vivus viventium et gaudentium congaudere, relinque mortuos sepelire mortuos suos, tu autem, ut per me didicisti, vade et annuntia regnum Dei. » Sic ibi. Quæ non est dubium quin de S. Marcello Petri discipulo dicta sint: præsertim cum ipse Dexter ad annum Christi 100 notet, illum peregrinationum S. Petri individuum comitem exstitisse, et ex familia domoq; Neronis fuisse; ita ut facile illi fuerit talem magistro suo curare sepulturam.

Deinde nomen *Eugenius* esse proprium, sicut et *Timotheus*, ex eo patet quod ab omnibus, uno excepto Dextro, semper solitarie ponantur, S. Eugenus, S. Timotheus; quod non fieret, si essent appellativa. Quemadmodum S. Ignatius martyr agnominatus est quidem *Theophorus*, sed quod absolute appelletur *Theophorus*, vix reperitur. Et tamen non legitimus nomen *Theophori* alteri cuiquam, vel ut nomen vel ut agnomen, ad hæcisse, sicut Eugenio et Timothei nullis fuerunt nomina propria.

Sed esto, S. Marcellus fuerit agnominatus *Eugenius* (de quo tantum elucidandæ veritatis causa nunc discepto) id ipsum pro nobis facit qui dicimus non agnominatum esse *Timotheum*. Facilius enim esset credere M. Marcellum fuisse agnominatum *Timotheum*, si non fuisset agnominatus antea *Eugenius*. Quid enim attinebat, post datum illi agnomen *Ea-*

geni, dare etiam postea agnomen *Timothei*? præsertim cum alii plures sub ea tempora nomine isto vocarentur, aut vocati essent *Timothei*. Deinde si S. Dionysius in libri sui inscriptione alium voluisset designare *Timotheum*, quam illum Pauli notissimum comitem et discipulum, sane addidisset vel nomen ipsum ejus proprium, vel aliquid aliud, quod ambiguitatem appellationis tolleret; vocando autem absolute *Timotheum*, nullum sane alium voluit designare, quam eum qui inter *Timotheos* appellatos præcipuus fuit, et in ore omnium.

Est et alius locus in eodem Flavio Dextro ad annum Christi 200, et Romæ 971, his verbis: « Exstat quedam epistola, quæ circumfertur ad Marc. Marcellum Toletanum præulem, quem vocat filium et *Timotheum*, id est Deo honoratum. Nam alter *Timotheus*, cum epistola hæc est scripta, jam in vivis esse desierat. »

Quæ verba mihi persuadere non possum esse Dextri, sed potius hominis plani et ignari, qui volens omni modo persuadere, eundem esse M. Marcellum, et *Timotheum* illum ad quem scribit Dionysius, putidissime hæc coagmentavit. Advertentem, aliam hic dari interpretationem nominis *Timotheus*, quam prius. Dicebat enim prius dictum *Timotheum* propter ingenii præstantiam, cum dicere debuisset, ob pietatis præstantiam: nunc *Timotheum* interpretatur *Deo honoratum*, cum interpretari deberet, honorantem Deum. Differunt enim *Τιμόθεος* et *Θεότιμος*, cum prius active, posterior passive capiatur. Est enim *θεότιμος* *Deo honoratus*, valde honorandus, sicut *περίτιμος*, *μεγαλότιμος* *ισότιμος*, et alia ejusdem sortis, sive quotiescunque 581 pars *τιμος* est linis compositi; tum enim tales voces sunt passivæ significationis. Aliter autem et e contrario res habet, cum est initium compositi: tunc enim activam, ut dixi, habent significationem. Unde *τιμόπολις* Euripidi est is qui honorat civitatem, seu, qui ornamto est civitati, non autem qui ab ea honoratur. Sic *σωτήπολις* Aristophani, *servator civitatis*. Sic *φιλόπολις* *amator civitatis*. Et ita de aliis. Itaque alterutrum dicendum est, vel addita hæc esse ad Dextrum, vel Dextrum nescisse litteras; posterius dicere non ausim, igitur prius. Alia, quæ in supra dictis verbis insunt absurda, prætereo. Hoc autem passim toto libro constat, eum Chronici auctorem, seu e libris Hispaniæ ecclesiasticis compilatorem, plus nimio geni suæ addictum, aliena multa in jus suum (si jus dici potest) et in propositas suæ celebrandæ patriæ laudes pertraxisse. Hactenus de Dextro: jam ad solventa arguente Francisci ejus commentatoris (quem agnosco virum doctum, et proposito suo defendendi Dextri ingenue solerterque insistentem) accingamur.

Primum erat de S. *Timotheo*, quem dicit sub Domitiano imp. mortuum. Id nego verum esse. Præbavi enim in Notationibus ad Vitam S. Polycarpi, cap. 7, sub Nerva imp. esse mortuum, nempe id attestante B. Polycrate, secundi sæculi scriptore, et ejusdem Ephesiæ Ecclesiæ, cujus fuit ipse *Timotheus*, pontifice; qui haud dubie ea quæ de *Timothei* excessu scripsit, ex ipsis illius Ecclesiæ tabulis excerpserat. Nam moris tum fuit Ecclesiis (qui mos hodieque perseverat) episcoporum suorum notare et successiones singulorumque ingressus et obitus, nec annos tantum, sed etiam dies interdum ipsos sacris mandare tabulis. Miror proinde Bavarium trahere Polycratem in suas partes; imo et illud quoque magis demiror, ipsum vocare Polycratem discipulum S. Joannis apostoli, cum inter eos unum fere interfuerit sæculum.

Neque item in eo assentiri Bivario possum, quod *Timothei* Vitam, quæ exstat apud Metaphrastem, putet esse eam quæ scripta sit a Polycrate, cum valde inter se differant: et ista quidem nonnulla contineat, quæ multis post Polycratem sæculis cou-

A tingerunt, ac præterea de tempore genereque mortis non prorsus consentiat. Itaque nego S. *Timotheum* tunc fuisse mortuum cum B. Dionysius libros suos primo composuit; sed tunc tantum, quando illos post S. Joannis ab exilio reditum, et post scriptum ab eodem Evangelium et Apocalypsim (quæ ipse ardentè desiderabat, ut ejus data ad ipsum epistola declarat) accuratius relegit, et locis illius apostoli et novi evangelistæ, partim velut geminis quibusdam ornavit, partim velut fortissimis argumentis corroboravit. Nam et hoc frequentissime fieri scimus, ut, si post editionem alicujus operis quidpiam novi vel a pontifice maximo, vel ab aliquo alio præcipuè auctoritatis viro constituatur, aut in lucem edatur, quo nostra firmari possint, ea perquam avide arripiamus, atque in alteram editionem immittamus.

Neque magnopere nobis curæ est, supersitne adhuc is cui liber primo dicatus fuerit, an jam obierit. Si quis igitur argumentari velit ex eo, verbi gratia, quod in illo ceterum statutum aliquod pontificium abluic tribus duntaxat quatuorve annis editum, non potuisse eum librum vel Baronii vel Toletæ, exempli causa, dedicari, qui aliquanto ante fuerint mortui, certe infirmum ac vanum fuerit argumentum: nam prima libri dedicatio, quæ fuit multo ante illud statutum, illo adveniente nihil mutata e-t. Ita in Dionysii operibus accidit: illis enim aliqua postmodum adjecta sunt, et fortasse etiam variata, sed libri dedicatio eadem mansit, et non variata. Quis porro, si ætate vixisset Dionysii, et liberos ante evulgatum Joannis Evangelium euidisset, aliud faceret quam fecit Dionysius? quis, inquam, post Evangelium jam evulgatum impetrare a seipso posset, ut opus suum non retractaret, nec illud, advocatis e novo tanti apostoli Evangelio auxiliis, melius faceret? Alioqui insipiens saue esset et haberetur, si id negligere. Talis igitur fuisset et haberi debuisset S. Dionysius, si aliter quam fecit, fecisset. Quod vero et usitata fuerit antiquitas librorum retractatio, sit etiam illa M. Tulii in epistolis ad Atticum testificatio. Is enim cum aliquando librum quemdam suum placere eidem Attico intellexisset, eum illi postea misit retractatorem, et dixit: « Quod te Erotem non s ne minusculo expectare dicis, gaudeo eam rem non fecisse expectationem tuam. Sed tamen idem σύνταγμα nisi ad te retractatus, et quidem ipsum ἀρχέτυπον crebris locis inculcatum et relectum. » Sic ille lib. xvi ad Atticum. epistola 3. Ita omnino et Dionysius noster fecit. Opuscula sua crebris locis Evangelii et Apocalypseos Joannis inculcata et relecta emisit. Erat enim ante inventam typographiam ea librorum retractatio, ut longe facilius, ita multo frequentior.

Quin ego ipse, nisi typographiæ mea 582 committere statuissem, aut potius si nulla fuisset typographia, multis jam annis Vitam hanc sancti Dionysii et quasdam alias in lucem exire permisisset, quas nunc edo longe retractatorem. Denique ipse Flavius Lucius Dexter omnimodam Historiam suam (ut ipsemet est auctor) primo emisit, et sancto Hieronymo dedicavit non admodum locupletem, postea autem (a multis locis, ut ipsemet scribit, auctam locupletatamque) rursus edidit, atque in ea tempus mortis ipsius Hieronymi descripsit, et quædam alia, quæ post ejus mortem acciderunt. Sic autem locupletatam dedicavit alteri, nempe Paulo Orosio, presbytero Tarraconensi. Faciamus igitur (quod fieri potuit, et forte debuit) Dextrum non mutasse epistolam dedicatorem; an ex eo, quod in isto opere fieret mortis sancti Hieronymi, et aliorum qui post eum fuerunt, mentio, bene sequeretur, illum Hieronymum, cui liber ille dedicatus legeretur, non esse sanctum Hieronymum presbyterum, sed aliquem alium eo nomine esse requirendum? Minime gentium. Cur ergo idem in

Dionysio non dicimus, quod in Dextro dici potest? A Equis enim est, aut fuit, aut erit (seposita Dextri auctoritate) qui audita inscriptione, *Ad Timotheum*, non statim illum intelligat Timotheum, qui absolute et non aliter quam Timotheus appellatus sit? præsertim si argumenta omnia, quæ contra objici possunt, commode diluantur? Atqui et ab aliis ante nos, saltem ex parte, atque a nobis etiam aliquoties et quid in plenius id est factum. Et, quæso, judicet sincerus lector, utrum sit probabilis: Dionysiumne Areopagitam librum suum *De Divinis nominibus* scripsisse anno vitæ suæ centesimo primo aut secundo, an vero aliquanto ante tempore composuisse, seu prima, quod aiunt, manu corpus ipsum libri exarasse (nempe anno ætatis circiter septuagesimo, quo integriores illi vires erant, et quo ipse vivebat et vigeat Timotheus), sed demum anno ætatis plus minus centesimo, id tantum, quod facilius erat, perfecisse, hoc est accepta jam et perfecta utriusque tam Apocalypseos quam Evangelii sancti Joannis historia, locis inde assumptis adauxisse et locupletasse: præsertim cum ipsi fere libros nostros, non minus quam parentes liberos, adamemus; et cum eorum profectum et perfectionem, magis subinde quam illi, tam diurno quam nocturno studio procuremus. Neque vero omnis ætas, ut liberis gignendis, sic libris edendis est idonea. Hinc recte M. Varro, cum de quiete a scribendo cogitaret, « Anus me, inquit, octogesimus adponet, ut vasa colligam. Si enim homo bulla, quanto magis senex? » Quod autem dixi, Franciscum Bivarium in ea esse sententia, ut teneat Dionysium libros suos scripsisse anno ætatis suæ centesimo primo, id probatur ex istis ejus verbis in Commentario ad Dextrum, anno Christi centesimo, pag. 202: « Ad calcem, inquit, monere necessum est, non ideo hoc anno centesimo egisse Dextrum de libris Dionysii, quasi eo anno scripti sint; constat enim, post centesimum decimum martyrio S. Ignatii celebrem scriptos fuisse; sed quia semel de Dionysio et Marcello Eugenio sermonem inierat, placuit hoc de illis inserere, præsertim quia non dixit hoc anno id accidisse, sed per hoc tempus, nimirum principio secundi centenarii annorum Christi Domini. » Ex quibus verbis necessario colligitur, Dionysium illos libros scripsisse anno ætatis suæ centesimo primo aut secundo. Nam Dionysius viginti quinque annorum erat tempore passionis Christi (ut ipsemet de se scribit Dionysius in epistola ad Apolloniam) ita ut Christus Dionysium ætate, ut summum, annis novem antecederet; tot enim fere, et non plures, et intersunt inter vigesimum quintum Dionysii, et trigesimum tertium aut trigesimum quartum Christi.

Si ergo Dionysius scripsit libros *De divinis nominibus* post annum Christi centesimum decimum, ut vult Bivarius, certe scripsit anno ætatis suæ centesimo secundo: nam annus centesimus undecimus Christi, est Dionysii centesimus secundus. Jam vero cui potest videri probabile, Dionysium libros illos scripsisse anno ætatis suæ centesimo secundo? Ætas illa scilicet librorum secunda est. Et si librum *De divinis nominibus* scripsit anno ætatis suæ centesimo secundo, librum *De mystica theologia* quoto? nam hunc scripsisse post illum, prorsus liquet; cum capite tertio libri *De mystica theologia* ita scribat: *In libro autem De divinis nominibus, quomodo bonus appelletur (Deus scilicet) quomodo ens, quomodo vita, sapientia, virtus, et alia, quæ ad æternorum nominum pertinent intelligentiam, diximus.* In hæc videlicet salebras se induit, qui unam beati Ignatii martyris sententiam alio, quam oporteat, sensu capiunt, et qui male intrusam esse in Dionysium, non autem a Dionysio scriptam, non intelligunt. Et hæc est, quam idem Bivarius pro secundo adversum nos argumento, velut inexpugnabilem machinam, admovent; de qua mox dicam.

Prius enim mihi ab illo quiddam concedi volo, quod iuste recusare non potest. Nam cum Dextro 583 ad annum Christi centesimum notet Dionysium per hoc tempus dicasse librum *De divinis nominibus* Timotheo: ipse Bivarius illum *per hoc tempus* vult non significare illo restricte anno, sed posse ad undecim annos in tempus posterum protrahi, ita ut idem sit atque si diceret, anno Christi centesimo. Igitur ab illo vicissim peto, ut sicut ipse protrahit ad undecim annos in tempus posterius, ita mihi liceat ad undecim annos in prius retrahere: nimirum, ut *per hoc tempus* significet undecim annis ante Christi centesimum, qui erit Christi octogesimus nonus, et Domitiani sextus, atque ita nihil prorsus obstat, quin et liber ille *De divinis nominibus* potuerit esse dicatus Timotheo Pauli discipulo, prima scilicet compositione et dedicatione; cum satis constet, longe post (etiam ipsius confessione Bivarium) mortuum esse Dionysium. Nam loca Evangelii Joannis et Apocalypseos post libri retractionem esse addita, jam ostendi: nec obstat locum Ignatii, jam ostendam, aut digitum saltem, quod dicitur, ad fontem intendam.

Secundum igitur argumentum Francisci Bivarii est, quod S. Dionysius cap. 4 *De divinis nominibus* citet Ignatium ex Epistola ad Romanos scripta undecimo Trajani anno, Christi autem centesimo decimo vel centesimo undecimo. Cui argumento hic non respondebo, quia prius responsum est. Vide supra quæstionem 11 in responsione ad quartum, et in Commentario nostro ad Ignatii epistolam, atque etiam in Notationibus ad Vitam: illis enim locis clare ostendimus, ex illo Ignatii loco nullum desumi posse contra libros Dionysii argumentum: quandoquidem illam sententiam, « Amor meus crucifixus est, » non scriptam esse a Dionysio (cui nihil potuisset) sed intrusam in Dionysium ab homine sensus illius ignaro, monstratum est.

Quod autem a Bivario afferretur de periculo, quod sanctorum libris imminet, si liceat aliquid proprio Marte ex illis sine alicujus antiqui codicis testimonio abraderi; respondeo, nos proprio Marte non abraderi, sed omnino abradendum ratione convincere. Eam, si dignetur ipse legendis nostris, sicut nos suis legendis libenter dedimus, aliquid vacui temporis tribuere, locis jam citatis inveniet.

Alia rursus bina argumenta ex ipsis Dionysii petita libris profert in medium. Primum est, quod cum Dionysius sexcentis, ut ipse ait, alloquitur Timotheum, referat ex utraque Pauli ad eum Epistola sententias, nunquam dicat, *ut recte tibi Paulus scripsit*, aut simile quiddam. Respondeo, aliam librorum qui ad multos spectant, aliam epistolarum quæ singulos tangunt, esse rationem. In libris qui ad omnes diriguntur, non est moris, eum cui librum dedicamus crebro alloqui, immo a plerisque omnibus, etsi bona se offerat occasio, tantum in præfatione seu dedicatoria epistola fit; in epistolis autem, quæ ad unum exarantur, id liberius fit. Quæ igitur Dionysius ad Timotheum scripsit, libri sunt, non epistolæ. Respondeo secundo, salva Francisci Bivarii pace, raro aut nunquam Dionysium citare sententias Pauli ex Epistolis ad Timotheum, tunc scilicet cum alloquitur Timotheum, longe abest ut sexcentis. Et quod dicit citari locum ex 1 ad Timotheum 1, 17: *Regi autem sæculorum immortalis, invisibilis, etc.*, valde audacter dicit, cum id non possit in Dionysio ostendere. Sed cum *Rex sæculorum* sit unum e divinis nominibus, illud quoque explicat S. Dionysius, cap. 5, sed nec citato Paulo, nec allatis ejus verbis. Tantum enim sic dicit: *Δὸς καὶ βασιλεὺς λέγεται τῶν αἰώνων, ὡς ἐν αὐτῷ, καὶ περὶ αὐτὸν πάντῃ, οὐτε εἶναι, καὶ ὄντος καὶ ὄφρασθηκότος, καὶ οὐτε ἦν, οὐτε ἔσται, οὐτε ἐγένετο, οὐτε γίνεται, οὐτε γενήσεται.* Hinc et *Rex sæculorum* dicitur, inquit, quod

omnibus in eo et circa eum existentibus et subsistentibus, ipse neque fuit, neque erit, neque genitus fuit, neque gignitur, neque gignetur; sed unde habetur, inquires, vocatum esse Regem sæculorum, nisi ex Paulo? Respondeo, haberi ex libro Tobiae cap. xiii, 6, ubi Tobias senior sic loquitur: *Aspicite ergo quæ fecit nobiscum. et cum timore et tremore confitemini illi: Regemque sæculorum exaltate in operibus vestris.* Et ex Joannis Apocalypsi capite xv, 13: *Iustæ et veræ sunt viæ tuæ, Rex sæculorum.* Neque item magis citatur Paulus ad Timotheum in libro *De cælesti hierarchia* capite secundo, quod tamen dicebat Bivarius. Denique si quis attente Dionysium legat (quem ego ad ejus Vitam conscribendam, et trahenda inde documenta non solum terque quaterque, quod aiunt, volvi et revolvi, sed eo etiam sæpius) nunquam inveniet in iis locis, quæ profert Bivarius debuisse Dionysium Timotheo dicere, *ut recte tibi Paulus scripsit*; nec enim ubi ullatenus congrueret, quandoquidem in illis locis totus sit vel in doctrina, vel in disputatione; et nulla ibi fiat mentio Timothei. Quomodo igitur induceret, *ut recte tibi scripsit*? tales enim allocutiones tum habent locum, si Dionysius allato Pauli ad Timotheum loco, eum moneret hortareturque ad quidpiam præstandum, ut fieri solet in epistolis, aut cohortationibus; quemadmodum et fecisse reperitur **584** beatus martyr Ignatius in epistola sua ad Ephesios, cum citaret Pauli ad eosdem verba: *Et sitis, inquit, quemadmodum Paulus vobis scripsit, unum corpus, et unus spiritus; quoniam et vocati estis in una spe fidei.* Si autem Dionysius in epistola ad Demophilum aut ad alios citet Pauli verba ad Timotheum, sane hoc nihil ad rem. Nec enim potest dicere scribens Demophilo, ut tibi, Timothee, recte scripsit Paulus; esset enim inepta apostrophe. Sin scriberet, ut recte ad Timotheum scripsit Paulus, tum id pro nobis faceret, non pro Dextro, neque pro Bivario.

Secundum argumentum est, quod Dionysius Timotheum semper vocet filium, lib. *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1: « Sanctissime filii Timothee, » et ad calcem ejusdem libri: « Ista, filii, tam multa, » et lib. *De cælesti hierarchia* c. 2: « Tu autem, o filii, » etc., et lib. II *De divinis nominibus*, c. 2, parte 1: « Nemo autem, inquit Bivarius, sanæ mentis sibi persuadet, Dionysium filii nomine unquam illum Timotheum vocitasse, qui ipso Dionysio antiquior discipulus, et Ephesinus episcopus erat; quem ita nimirum Paulus, honoraverat, ut sex epistolas sub suo et ipsius simul nomine inscripserit, etc. » Ita Bivarius. Quem quidem hoc loco miror modestiæ (quam alias satis videtur adamare) fines excessisse. Itane vero? tam multi et tanta doctrina viri, qui sane, ut plus non dicam, Bivario in litteris seu sacris seu profanis nihil aut non multum cedunt, tam multi, inquam, et tanti viri, qui sibi persuaserunt et comprobarent Timotheum in illis locis vocari filium, sanæ mentis non fuerunt? Imo vero valde metuendum est, ne id dictum (tametsi a docto et probo viro dictum) tamen quia non omnibus horis, ut vulgo dicitur, sapimus, non videatur a sana mente dictum: *Ecquomodo autem non vidit vir prudens, a multis viris sapientibus et sanctis isti argumento esse responsum? Quomodo etiam morem illum usitatissimum præ oculis non habuit, qui hodieque perseverat, ut admodum senes (talis enim erat judicio Bivarii Dionysius, dum scriberet de divinis nominibus, hoc est centum et duorum annorum) juniores ætate appellent filios, et hi similiter illos appellent patres. Jam autem Timotheus respectu Dionysii erat admodum juvenis, quippe qui Neronis tempore vocetur adolescens, et ad quem scribens Paulus dicat: Nemo adolescentiam*

A tuam contemnat *: tum autem Dionysius duplam circiter illius ætatem exegerat.

Secundo, filiorum appellatione censetur discipuli, et patrum nomine magistri. Ita sanctus Dionysius Alexandrinus, cum libros *De natura* inscriptos, Timotheo cuidam dedicaret, eum filii nomine compellavit, uti apud Eusebium Cæsariensem cerni licet libro VI *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 26, editionis Græcæ. Timotheus igitur in philosophia et sæculi disciplina, cujus rudior erat, atque etiam in subtiliore theologia (his enim adversus philosophos fidem nostram oppugnantes opus erat) Dionysium habebat pro magistro; et illum absens per epistolas consulebat. Nec enim parum periculi a philosophis et sæculi sophistis Ecclesiæ imminerebat. Hinc et Paulus cautum Colossensibus volens: *Videte, inquit, ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum.* Tertio, cum Timotheus satis esset natura timidus et pusillanimis (quod in notationibus ad cap. 7 Vitæ sancti Polycarpi ex ipsomet Paulo probavimus) non tantum doctore scientiæ, sed etiam magistro virtutis et constantiæ indigebat. Miror autem, Bivarium non didicisse ex Pauli Epistolis, et e sancti Joannis Apocalypsi, qualis fuerit sanctus Timotheus; ut a pueritia quidem pro ingenii modo in sacris versatus litteris (quippe matre Christiana natus) atque etiam insigni pietate et sanctimonia præditus; ita ad res magnas animi interdum nimis pusilli, et duce atque incitatore indigentis. Nam quod utriusque nomine tot Epistolas scripsit Paulus, quodque eum sæpius et impense commendavit, hoc non erat quod magna valeret præ aliis auctoritate Timotheus, sed ut valeret. Nam et sanctus Chrysostomus, in Pauli Epistolis longe omnium oculatissimus, ideo illum conjunxisse sibi in inscriptionibus Timotheum scribit, ut ei auctoritatem conciliaret, quemadmodum videre est in secundæ Epistolæ ad Corinthios commentariis.

Tertium argumentum Bivarii contra nos (quod tamen in adversarios valide repulsum, integram nobis pariet victoriam) est illud, nempe, majoris semper fuisse auctoritatis apud discipulos Timotheum, quam Titum; utpote quem Paulus plus honoraverit. Atqui Dionysius scribens ad Titum non vocat eum filium, multo igitur minus sic debuit vocare Timotheum.

Respondeo, auctoritatem tribus rebus potissime et usitatissime comparari: primo ab ætate; et hoc modo senes majoris sunt auctoritatis quam juvenes: secundo, rerum in nobis sitarum excellentia, ut scientiæ et virtutis et egregiorum facinorum: tertio ex honore et dignitate extrinsecus adveniente. Hic autem honos vel expenditur rerum magnarum **585** commissione, ut gubernatione urbium, administratione provinciarum, ejusque modi aliis: vel familiaritate alicujus et gratia apud magnos. Ego autem censeo et assero, hisce tribus primitis modis fuisse Titum majoris auctoritatis quam Timotheum, plusque illum, præsertim intrinsecus, momenti ad auctoritatem habuisse, quam hunc. Primo igitur plus Tito auctoritatis erat ab ætate; quod satis potest e Pauli Epistolis et ex infra dicendis colligi.

Secundo a scientia, prudentia, aliisque virtutibus ad Ecclesiæ gubernationem spectantibus: ut non magnopere egerit magistri commendatione; Paulus autem frequenter ejus auxilio. *Cum venisset autem Troadem, inquit Paulus, propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non invenirem Titum fratrem meum, sed vult faciens eis, projectus sum in Macedoniam.* Ecce igitur quanto Titi absen-

* Cap. iv, v. 4. ° I Tim. iv, 12. † Cap. iv, v. 8. ° II Cor. ii, 12.

tia impedimento fuerit Paulo, quo minus Troade annuntiaret Evangelium, quia videlicet Titus Pauli erat interpres, ut quæ una lingua Paulus, ille loqueretur altera : et si qua Paulus obscuriora et diviniora effatus esset, hic, ut talium intelligens mysteriorum, clare et evidenter efferret. Atque ut Apostolo Titii absentia, magno mœrori, sic præsentia magnæ consolationi fuit. *Nam et cum venissemus, inquit, in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra : sed omnem tribulationem passi sumus : foris pugna, intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titii* v. Et paulo inferius x : *In consolatione autem nostra, abundantius magis gavisi sumus super gaudio Titii, quia reflectus est spiritus ejus ab omnibus vobis.* Et c. viii, 6 : *Ita, ut rogarem Titum, ut quemadmodum cepit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam.* Et quidem quod pluris Titum Apostolus fecerit quam ipsum Lucam evangelistam, inde etiam probatur, quod eodem ipso capite dicit, se mittere cum illo Lucam. Igitur rogat Titum, mittit autem Lucam. *Gratias autem Deo, inquit v. 16, qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titii : quoniam exhortationem quidem suscepit ; sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. Misimus etiam cum illo fratrem, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias : non solum autem, sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ, etc.* Et rursus capite xii, 17 : *Nunquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumveniit vos ? Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumvenit ? nonne eodem spiritu ambulavimus ? nonne iisdem vestigiis ?* An etiam ex his non patet, quanti Paulus Titum fecerit ? Veritus est enim dicere se illum misi se, sed tantum rogasse, aut, ut supra innuit, exhortatum esse ut iret, Corinthum scilicet : Lucam vero non se rogasse dicit, ut iret, sed simpliciter misisse. Deinde si pluris eos facimus, magisque illis confidimus, quibus plura et majora committimus ; commissa est Timotheo Ephesus, sed Creta Tito : nempe illi urbs una, huius autem integra et multis plena urbis insula. Et ille quidem Ephesi futurus era : sub Joannis evangelistæ umbra : hic vero aliis insulæ episcopis instar unbraculi.

Adeo, multo duriores ad fidem recipendam fuisse Cretenses quam Ephesios. Hinc Paulus ambrosii magister, diversis sciens illorum populorum mœurs, huic quidem scribens tantum dicit : *Increpa in omni patientia et doctrina* ; Tito autem x : *Increpa illos dure, ut sint sani in fide.* His igitur omnibus superior fuit Titus. Fateor proinde plus elaborasse Paulum, ut conciliaret Timotheo auctoritatem, sive scribendo literas suo et illius nomine, sive alias impense commendando (magis enim indigebat) verum plus est habere a se auctoritatem, quam ab alio accipere. Nec quod duas ad Timotheum literas scripserit, unicas ad Titum, idcirco pluris illum quam huic fecit. Nam cum ex litteræ sint ad instructionem scriptæ, potius indicant (et re vera sic luit) majori eguisse instructione Timotheum quam Titum ; alioqui enim Silvanus, qui extra Pauli literas fere est ignotus, et ad quem nihil a Paulo est scriptum, semper tamen Timotheo prælatas ab ipso Paulo legitur : ut II Cor. 1, 19 : *Dei enim Filius Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum, non fuit est et non, sed est in illo fuit.* Et I Thess. 1 sic habet Pauli inscriptio : *Paulus et Silvanus et Timotheus Ecclesiæ Thessaloniensium, etc.* Itaque rursus Bivarium fundamentum ut majorem auctoritatem Timothei quam Titii.

Atque ex dictis etiam colligi potest, cur Dionysius Timotheum potius vocaverit filium quam Titum : nec enim Titus tam juvenis tanque cegen

A consilii atque disciplinæ fuit, quam Timotheus. Denique ad Titum unicam seu epistolam seu libellum scripsit Dionysius : qui si unicum etiam libellum scripsisset ad Timotheum, nempe illum *De mystica theologia*, nihilo magis inveniremus Timotheum ibi appellatum filium, quam in libro ad Titum. Quare uti in dicto libro *De mystica theologia* Timotheum non vocavit filium, ita nec Titum in alio. Quod si tam multos ad Titum scripsisset quam ad 586 Timotheum, forsitan et illum peræque filium appellasset quam Timotheum.

Jam audienda sunt alia Bivarium verba et fortiter refutanda : nec forte homines nostræ sententiæ suis terrificis deterreat dictis, dum rursus repetit : « Nemo autem sanæ mentis credet, Timotheum illum apostolorum comparem, qui Pauli ad ubera nutritus, et lacte doctrinæ perpetuo, dum ille vixit, edoctus, eo de medio sublato, disciplinæ Dionysii deditum fuisse, ejusque factum discipulum, et vivente quoque apostolo Hierotheum Athenis primum, deinde in Hispania docentem sedulo audvisse. » Sic ille. Age igitur ; demus hoc gratis, nemo sanæ mentis credat, Timotheum Pauli socium et discipulum, illo mortuo deditum fuisse disciplinæ S. Dionysii Areopagitæ : cedo nunc ejus mentis ille futurus sit, aut amentæ potius, qui credat, Titum S. Pauli interpretem, et Græcæ insulæ episcopum ab eodem Apostolo constitutum, mortuo illo, se delisse in sequelam, non dico Dionysii (quod ne quidem de Timotheo dicimus, sed tantum a Dionysio nonnulla edoctum esse) sed ejus qui Dionysii fuit discipulus, nempe Eugenii. Igitur ne Titus, mortuo Paulo (juxta Dextri et Bivarium sententiam), secutus est Eugenium Dionysii discipulum : et Timotheus non potuit sequi ipsum magistrum Dionysium ? Fac vero æquales fuisse Titum et Timotheum (non fuit tamen, ut ostendimus) sed fac fuisse ; utrum jam est minus credibile ? Timotheumne secutum esse Dionysium ? an Titum secutum esse Dionysii discipulum ? Hoc tamen posterius audeat Dexter scribere, nec reformidat Bivarius defendere.

Quæ cum faciant, absit tamen a me, ut eos dicam non sanæ mentis, hoc tantum dicam, non satis prudentis et consideratæ fuisse ! Verba Dextri ad annum Christi 220 sunt ista : « Titus cognomento Justus, episcopus factus, secutus primo S. Paulum, mox Eugenium, prædicat in Carpetania, ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur. » Atqui ille est Eugenius Dionysii discipulus, a Dionysio creatus episcopus, ab eo in Hispaniam missus. Illum ergo secutus est Titus scilicet. Quando autem ? fortasse nobis ex Equilino suggeret aliquid Bivarius, unde colligi possit. Sic ergo Bivarius ad dictum Christi annum 220 Commentario 3 : « Petrus, Equilinus episcopus, inquit in cujus opere, velut in totius vetustatis apotheca, innumerus mihi thesaurus semper invenio, libro septimo Catalogi, capite 118, cum vitam sancti Titi, Pauli apostoli discipuli, scribit, illud inter alia narrat, quod Paulus Titum Cretensem episcopum ordinaverit, ipsumque Cretæ dimittens abiit : post duos autem annos Titus ad Paulum Romanum accessit, cum quo et fuit usque ad interfectionem ejus a Nerone, corpusque ipsius una cum Luca evangelista sepelivit. » Quando igitur, inquam, Titus Eugenium secutus est ; an statim sepulto Pauli corpore ? hoc dici non potest : quia episcopus fuisset secutus simplicem sacerdotem, et necdum episcopum. Nam Eugenius deum sub Clemente a S. Dionysio in urbe Arelatensi factus est episcopus, cum Titus multis ante annis ab ipso Paulo, ut dictum est, creatus esset insulæ Cretæ episcopus. An tum igitur Titus jam senex in episcopatu, et totius Cretæ moderator novum secutus est episcopum ? Nemo credet (audeo

v II Cor. vii, 5. x Vers. 13. y II Tim. iv, 2. z Cap. i, v. 15.

Nic dicere) sanæ mentis. Quando igitur tandem? A Uno verbo, nunquam. Ita enim plane sentiendum est, nec Timotheum unquam secutum esse Dionysium, nec Titum item Eugenium; indecens enim utrumque, sed tamen hoc posterius magis indecens. Quid igitur de S. Timotheo dicimus? Nihil scilicet aliud, quam in rebus difficilioribus, magisque arduis consuluisse Dionysium, virum maximo ingenio, prudentia, scientia, ac præsertim philosophica et theologica, atque enim ob ætatem et Areopagi nomen, præcipua auctoritate præditum; hunc autem illius et aliorum gratia libros eos, quos habemus in manibus, exarasse. Aliud est enim, aliquid ab altero per epistolas aut libros scriptos discere, aliud, eum sequi tanquam discipulum. Prius de Timotheo et de Tito dicimus (ad utrumque enim scripsit Dionysius) posterius de utroque pernegamus. De Tito tamen secuto Eugenium tanquam discipulum, videntur Dextri verba necessario esse accipienda; quandoquidem eodem modo de utriusque tam Pauli quam Eugenii sequela solent et procedant; dicit enim: « Secutus primo Paulum, mox Eugenium. » Atqui Paulum, ut discipulus et inferior, sequebatur, sic ergo et Eugenium.

Quod si forte tantum virum fuisse velit aliquis Eugenium, ut sequi potuerit eum Titus; eo etiam modo sequetur illud absurdum, quod cadere posse in hominem sanæ mentis non credit Bivarius. Nam si Eugenium fuerit major Tito, fuerit etiam procul dubio saltem æqualis Timotheo. Quod si Eugenius æqualis fuerit Timotheo, non poterit sane Dionysius Eugenium Timotheo æqualem magis filium appellare, quam ipsummet Timotheum. Addam et illud, quod mihi in præsentia succurrit, pro nostra sententia argumentum, Timotheum 587 et Titum fuisse discipulos S. Pauli, cujus fuit et Dionysius; Eugenium autem non sancti Pauli, sed Petri fuisse discipulum et sectatorem, ipsius autem Dionysii exiguo tantum tempore: quare cum certum sit, ipso conflente Bivario, Dionysium scripsisse ad Titum Pauli discipulum, credi quoque pronissimum est, eundem Dionysium ad alterum ejusdem Pauli discipulum Timotheum illos scripsisse libros qui exstant, præsertim cum in Epistola ad Titum Timothei faciat mentionem. Græcæ item scripsit Dionysius, non Latine: ex quo longe probabilius sit ad Græcos scripsisse, quam ad Eugenium hominem Romanum, qui et an Græcæ sciverit, incertum est. Nam totam ætatem suam vel in Italia trivit (utpote Romanus, quod Dexter et Bivarius docent) vel in Gallia, vel in Hispania: de his enim liquet; Græciam autem si aliquando viderit, non liquet.

Quamvis enim negare nolim, Græcæ eum scire potuisse, tamen an sciverit, et ita sciverit, ut libri Græcæ scripti potuerint ei dedicari, haud equidem scio. Jam autem si quis forte cuiquam restet in re tam comprobata scrupulus, et stans a Bivario, majorem adhuc Tito reputet Timotheum, atque idcirco non magis hunc debuisse filium appellari, quam Titum; auctor ego illi sum, ut illam totius vetustatis apothecam, de qua superius actum est, et in qua immensum sibi thesaurum semper se invenire profitetur Bivarius, ingrediatur, videatque an non talem tantumque ibi faciat Titum Equilinus episcopus, ut vix et comparari possit Timotheus. Nam eum quidem sane scribit clarissimis ornatum esse parentibus, et retro usque ad Minoa regem Cretæ, ipsius refert genus, itemque admirabili prorsus ac divina vocatione ad Christi agnitionem accessisse memorat; cujus etiam passioni, resurrectioni, ascensioni in cælum adfuerit, unaque eum discipulis Spiritum sanctum in se corporaliter descendentem receperit.

Quæ si vera sunt, ut credere videatur Bivarius, certe in dubio relinqui non potest, quin Titus et longe senior sit Timotheo, et aliquot item annis grandior ipso Dionysio (cum enim Dionysius tempore passionis fuerit tantum viginti quinque annorum, Titus minimum viginti novem, ex eodem Equilino fuisse colligitur) ut proinde a Dionysio non perinde vocari filium potuerit, quam Timotheus. Quæ de re vide Equilinum libro VII Catalogi, capite 108, ubi dicit Titum viginti annos natum, et Homeri carminibus, philosophorumque libris apprime deditum, excepisse de cælo vocem, quæ commonebat, ista profana studia ipsi deinceps esse relinquenda, et animæ salutis providendum: novem vero post annis eundem, lecto Isaia libro, tam suæ quam aliorum salutis jam cupidiorum, missum ab avunculo suo Cretæ præconsule Hierosolymam, ibique in Christi venisse notitiam. En igitur annos viginti novem Titi ante Christi passionem; quos nec Dionysius æquavit, nedum Timotheus.

Ex his, ut opinor, satis fuisse causæ apparet, quamobrem S. Timotheus vocari a B. Dionysio puer aut filius potuerit, et non item Titus: quippe qui utroque fuerit natu major, tam ipso Dionysio, quam Timotheo. Quare cum jam argumentis contra nostram communemque sententiam objectis abunde responsum sit, et hæc tertia quæstio sufficienter, ut mihi quidem videtur, explicata; nunc transibo ad quartam et postremam.

QUÆSTIO IV.

De corpore Sancti Dionysii Areopagitæ; utrum illud sit in urbe S. Dionysii prope Lutetiam an Ratisbonæ in Bajoaria.

Haud parvum facit ad nomen et gloriam alicujus sancti, inter claros nobilesque populos de ejus olim decertatum esse hodieque decertari corpore. A pietate enim populorum, et ab æstimatione sanctarum reliquiarum, ejusmodi inter Christianos exoriri solent certamina. Sic igitur inter Francos et Germanos, sive potius, inter duorum celeberrimorum cœnobiorum viros religiosos, unius in urbe S. Dionysii haud procul Parisiis, alterius Ratisbonæ in Bajoaria, olim viguit et nunc viget de sancti Dionysii Areopagitæ sacro corpore non mediocriter contentio. Nam illi se semper possedisse et possidere; hi vero istos olim quidem possedisse, sed nunc se possidere, totis viribus pugnant. Ra-

tisbonenses enim translatum ad se dicunt, tempusque et modum et commoditatem ostendunt, aut certe conantur, quoad possunt, ostendere.

Nam aiunt tempore Arnulphi imper. hoc est sub annum Christi 890, a Gisalberto uno ex imperatoris proceribus (qui specie admissi sacrilegii in cœnobium Sancti Dionysii ex composito relegatus fuerit) devinctis sibi ex amica et liberali consuetudine monachis, ac semel hilari convivio exceptis, vinoque et somno sepultis, sanctum illud corpus clandestine subreptum esse, atque ad imperatorem deportatum: qui imperator illud Ratisbonæ in cœnobio 588 beati Emmerani (quod esse ornatissimum cupiebat) deposuerit. Quin et quadrata quæ-

dam saxa ibidem servari ferunt, in quibus hoc A epigramma litteris Romanis majusculis inscriptum sit :

DIONYSIUS AREOPAGITA HIC REQUIESCIT, SUB
ARNULPHO IMPER. ET OTTONE REGE, SUB EUBU-
LONE ABBATE MONASTERII S. DIONYSII, GISAL-
BERTUS FURATUS EST QUINTO NONAS JULII. FURTO
SUBLATUS HUC VENIT PRIDIE NONAS DECEMBRIS,
TEMPORE TUTONIS EPISCOPI.

Post quæ verba sic subdit Joannes Aventinus libro quarto suorum Annalium : « Is Gisalbertus procerum locupletissimus fuit : ex composito sacrilegii condemnatur : de industria monasterium divi Dionysii deportatus, libenter a monachis recipitur : cum quibus frequenter bene victatus (nam et habebat quod dabat, et dabat nemo largius) longe gratior factus est. Ubi satis fidei sibi haberi videt, sumptus affatim suppeditans, dubiam cœnam, vinum studiose optimum monachis et contubernali- bus omnibus monasterii, regio luxu apparat : in noctem protrahit convivium ; illisque omnibus vino somnoque sepultis tum Gisalbertum sacrilegium perpetrasse litteris proditum est. Quin etiam ostenditur diploma datum divi Haimerami mystis a Leone IX pontif. max. qui coram oratoribus Galliæ Reginoburgii, in æde D. Haimerami, in re præsentis scrinia et monumenta universi ejusdem sani perscrutatus litem diremit, sententiam dixit, tantum cœlitem e Gallia furto sublatum, imper. Arnulpho traditum, in Bajoaria Reginoburgii situm esse pronuntiavit. Gallos, nisi hæc parum sunt? Ego cum pertinacibus digladiari nolim. Nam istis testimoniis non credere, complorata perditique est impudentia. » Sic ille.

Itaque præcipuum, et quo ut validissimo nituntur, argumentum est, quod exardescente sub annum 1052 ea controversia, tandem ad Leonem IX pontificem hujus litis decisio delata sit, is vero secundum Ratisponenses (apud quos tum ipse erat) C judicari. Nam et diploma ejusdem pontificis proferunt, in quo disertis verbis corpus S. Dionysii illis adjudicatur. Quod cum exstet etiamnum, et a pluribus recitetur (nam et Baronius in suum to- tum undecimum *Annalium*, et Severinus Binius in to- tum tertium *Conciliorum*, ubi de Leone IX ponti- ficæ illi sermo est, retulerunt) operæ pretium non videtur etiam huc inducere (46).

589 Diploma hoc, seu constitutionem, ut vocat Baronius, Leonis IX papæ, in veteribus pontificum Romanorum scriptis Antonii Augustini aliquantum mendosam se reperisse scribit. Fuit ille Antonius Augustinus scriptor Hispanus, et Ilerdensis episcopus vita et doctrina insignis, sed auctor admo- dum recens, qui undequaque pontificum scripta et constitutiones corrasit. Baronius porro post adductam illam papæ constitutionem vicissim assert, quæ contra afferant Franci ac præsertim Rigordus, antiquus scriptor natione Gothus, regis Francorum chronographus, qui sub Philippo Augusto Franco- rum rege, et sub ejus filio Ludovico floruit, et de gestis ejusdem Philippi librum edidit. Non dirimit tamen nec discutit litem Baronius, sed tanquam longo in opere fessus, atque ad extrema anhelans, tantum hanc de sancti Dionysii corpore altercationem ei comparat, quæ inter Cassinenses et Floria- censes de beati Benedicti sacro pignore multa intercessit sæcula. Ego vero, qui labores meos, ut in longe minori itinere exercitus, ad enucleandas pen- nitus antiquissimorum sanctorum Vitas proferre longius possum, statui hanc ita controversiam elu- cidare, ut qui honorare ac venerari tam sanctum 590 ac tam salutiferum pignus velit, cognoscere ex scriptis nostris possit, ubi illud potissimum sibi requirere debeat.

Ac pro Ratisponensibus quidem, præter ea quæ superius in medio sunt posita, et unius forte atque alterius novi scriptoris auctoritatem, nihil admo- dum reperio quod adjicere possim. At pro Franco- rum causa permulta occurrunt, quæ aperiendæ et assensendæ veritatis gratia depromere habeam. Cum enim isti fortius pro se nihil attulerint, quam lit- teras, quas prætendunt, pontificias; valerent eæ profecto permultum, si tales esse constaret, ac non potius fictitiæ aut subreptitiæ a magnis viris ha- berentur : valerent, si ex archivo Romano eman- nassent, ibique a Baronio ejus accuratissimo per- scrutatore inventæ essent, non atque ab eo de- sumptæ, quem sit probabile de Ratisponensi offi- cina mutatum. Nam qui primus omnium illas epistolas in lucem protulit (quod quidem ego post diligentem inquisitionem scire potuerim) fuit Joannes Aventinus scriptor hæreticus, qui centum cir- citer ante annis scripsit; post illum autem (haud scio tamen an ex illo) Antonius Augstinus, de quo supra; certe ex Antonio Augustino Baronius ut ipsemet fatetur: e Baronio autem, ut pieraque alia sine alio iudicio, Severinus Binius, qui et in tomos *Conciliorum*, ut indicavi supra, immisit. Contra illas porro epistolas primo facit, quod narrat Ri- gordus in libro *De gestis Philippi Augusti*, ad an- num ejus quintum, et recitatur quoque a Baronio, tomo XI *Annalium*, Christi anno 1052, nempe jus- sam ab Henrico I Francorum rege inspicere et aperiri capsam sancti Dionysii, præsentibus regni pro- ceribus, et hoc esse factum anno Domini 1050 in- ventumque ejusdem sancti corporis præter ossa duo e collo, quæ data fuerant Ecclesiæ Vergiacensi, et unum e brachio, quod Stephanus III pontifex Roman- olim asportaverat. Verba Rigordi sunt hæc : « Isto Henricus rex auditis rumoribus, quod in Aleman- nia, in civitate Ratispona, in abbacia S. Emme- rani martyris inventum fuit quoddam corpus, quod dicebant esse Dionysii Areopagitæ, misit nuntios suos ad Henricum imper. cum litteris suis, ut diem elevationis illius protelaret, quousque per certos nuntios, utrum corpus hieromartyris Dionysii Areo- pagitæ Athenarum archiepiscopi, discipuli apostoli Pauli in Francia, in ecclesia, quam Dagobertus fundaverat, esset, vel non plenissime certificaren- tur. Quo auditio, imperator misit magnos viros et sapientes in Franciam ut plene rei veritatem agnoscerent. Visis nuntiis imperatoris, Henricus rex convocavit archiepiscopos, episcopos et barones totius regni, et cum Odone charissimo fratre suo ad ecclesiam Beatissimi martyris Dionysii misit. Facta autem oratione, allata sunt tria vasa ar- gentea Dionysii, Rustici et Eleutherii coram omni populo, diligentissime sigillata : et aperto vase B. martyris Dionysii, totum corpus ipsius cum capite inventum est, exceptis duobus ossibus de collo, quæ sunt in ecclesia Vergiacensi, et osse quodam de brachio, quod Stephanus papa III secum ad Ro- manam portavit Ecclesiam, et posuit in ecclesia, quæ hodie Schola Græcorum vocatur. Hoc videntes universi populi, cum lacrymis et suspiriis puras manus levantes ad Donium, Deo et beatæ Mariæ virgini et sanctis martyribus se commendantes, cum gaudio recesserunt. Tunc nuntii, qui missi fuerant, ad imperatorem citissime revertentes, super his quæ viderant, et audierant, imperatorem plenissime certificaverunt. Hoc fuit factum tempore Leonis papæ IX, anno Domini ML. »

Sciebant igitur cœnobite Dionysiani, quid, et quantum, et quibus datum a se esset e reliquiis S. Dionysii, antequam id diploma pontificium a Ratisponensibus ederetur : nempe minimum ossa tria, unum pontifici, duo ecclesiæ Vergiacensi, et quidem ante annum millesimum quinquagesimum. Quomodo igitur fieri potest, ut fuerit integrum, ex-

(46) Vide *Patrologiæ Latine* tom. CLXIII, in Leone IX.

cepta uicæ minima particula manus dextræ, duobus annis post, hoc est anno Domini millesimo quinquagesimo secundo, ut litteræ Ratispouenses præferunt.⁴

Præterea cum ab iisdem cœnobitis Dionysianis ex anno illo Domini 1050 quo visitatæ fuerunt sancti martyris reliquie, et aperta coram omni populo sacra theca, sacræ teclæ inventæ; cum, inquam, cœperit illius diei solemnitas quotannis deinceps celebrari, et *Detectio corporis B. Dionysii* appellari (quemadmodum et in hodiernum diem appellatur et celebratur) quomodo pontifex Stephanus (siquidem diploma illud contra illos fecit) non illis eadem opera efficaciter istius festivitatem solemnitatis interdixit? Quomodo nec ullus posteriorum pontificum prohibuit? Nam hodieque ad Nonam Julii eam solemnitatem, nullo velante, nullo repugnante, celebrant. Quin et Nicolus II pontifex, Stephani IX jam laudati successor, in bulla, quam tertio pontificatus sui anno edidit, manifeste indicat, sancti Dionysii corpus in illo sæpius nominato ejusdem martyris cœnobio requiescere. Exstat illa bulla apud Jacobum Dublæum libro II *Antiquitatum abbatie Sancti Dionysii*, capite 9. Quin et Nicolai II successor Alexander II in sua item bulla data 591 anno quarto sui pontificatus. Indictione IV, idem prorsus indicat hisce verbis: « Quapropter notum facimus præsentibus et futuris omnibus, videlicet regibus et ducibus, principibus et dominatoribus, seu cunctis apostolicæ sedis fidelibus, quod venerabilis abbas Rainerius et monachi monasterii Beati Dionysii martyris, ubi ipse sanctus in corpore requiescit, nostram præsentiam adierunt, suppliciter postulantes, quatenus privilegia eidem monasterio a domino Dagoberto Francorum rege, ipsius loci fundatore concessa, » etc. Vide Dublæum ibidem, cap. 10. Si igitur Stephanus IX sancti Dionysii corpus cœnobitis Dionysianis adjudicasset; qua ratione, anabo, proximi ejus duo successores adjudicarent? denique nullo unquam tempore cesarunt reges Gallie, ne quidem post illas, ut quidem appellant, Stephani litteras, ad S. Dionysii reliquias, tanquam in illo Dionysiano cœnobio præsentibus, adire, et opem a regni sui patrono et tutore exposcere. Hinc anno millesimo centesimo nonagesimo, Philippus Augustus rex Francorum ad Terræ sanctæ recuperationem profecturus, prius ad S. Dionysium, opis impetrandæ gratia, profectus est. De quo, is qui tunc vivebat, Rigordus sic scribit: « Ideo Christianissimus rex ante corpora sanctorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii humiliter super pavimento marmoreum in oratione prostratus, Deo et beatæ virgini Mariæ et sanctis martyribus et omnibus sanctis se commendavit. Tandem cum lacrymis ab oratione surgens, sportam et baculum peregrinationis de manu Guilielmi Rhemensis archiepiscopi, avunculi sui, apostolicæ sedis legati devotissime accepit. » Deinde anno millesimo centesimo nonagesimo primo, regina ipsa de mariti protectione et prolectu sollicita, pari pietate ad eadem sacra pignora oratum una cum regni proceribus accedit; et dum hic regina orat, tum ibi rex Acconeum, urbem Palæstinæ munitissimam, obsidet, et se dedere coactam capit. Rem ita narrat idem Rigordus: « Eodem anno, inquit, octavo Kal. Septembris consilio domini G. Rhemensis archiepiscopi, et Adalæ reginæ, et omnium episcoporum, corpora beatissimorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii, cum purissimis vasis argenteis, in quibus diligentissime sigillatæ continebantur, sunt extracta, et super altare posita, adjunctis ibi aliis corporibus sanctorum in eadem ecclesia quiescentium, ut ibi fideles ad tam sanctum spectaculum convenientes, cum gemitu et suspiriis, pro sancta Terra liberanda, et pro rege Francorum et universo comitatu suo puras manus cum Moysæ levantes, ad Dominum preces funderent:

A quia non in armorum potentia, sed in Christi virtute et miseratione Christiani confidunt; nec in se, sed in Deo virtutem faciunt, superantes populos infideles, et ad nihilum redigentes inimicos crucis Christi. Sequenti vero festo B. Dionysii, aperto vase argenteo, in quo corpus sacratissimi Dionysii martyris continebatur, assistentibus venerabilibus episcopis Silvanectensi et Meldensi, et Adela, Francorum regina, et multis abbatibus et viris religiosus, totum corpus ipsius cum capite, ut prædiximus, est inventum, et universis Dei fidelibus, qui de longinquis partibus, orandi causa, convenerant, devotissime demonstratum. » Vide ibi plura.

Præterea anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quarto, cum Innocentius IV pontifex ob Friderici imp. violentiam, ad S. Ludovicum in Franciam confugisset, idemque Ludovicus eo tempore gravissimum in morbum deposita vafetudine incidisset, ipse et serenissima ejus mater Blancha regina ab Odone Sancti Dionysii abbate poposcerunt, uti sacratissima corpora Dionysii, Rustici et Eleutherii, « quorum patrocinis (ut verbis utar Nangii) tota gaudet regio, regni stat potentia, de crypta, in qua quiescebant (quo suis precibus regi sanitatem a Domino impetrarent) sine cunctatione educerent, propalamque collocarent. Rex siquidem post Dominum et sacratissimam Virginem matrem (ut idem loquitur Nangius) in ipsis, utpote in suis et regni sui advocatis et protectoribus, confidentius sperabat: nec immerito. Quod enim posset Dominus B. Dionysio denegare, qui eidem in carcere propter fidem catholicam retruso dixerat: *Dilectio et benignitas quam habes, semper pro quibuscunque petieris, impetrabit.* » Denique, ut brevis comprehendam, quæ pluribus idem auctor persequitur, educta sunt in lucem præsentibus Carolo Noviomensi, et Petro Meldensi episcopis, ac propalam venerationis exposita sanctorum martyrum Dionysii et sociorum corpora; quæ cum solemniter in processione et supplicatione populi deportarentur, ex ea statim hora revalescere rex sanctus cœpit, et brevi tam ad incolumitatem et prosperitatem regni, quam ad Terræ sanctæ subsidium (in quod et opes omnes et vitam ipsam ardentem posthac impendit) penitus convalescere. Quis nunc igitur dubitare potest, quin etiam tunc ipsum revera sancti Dionysii sacrum corpus in Francia et in dicto cœnobio esset, atque idem ipsum et non aliud a beato Ludovico et sanctissima ejus matre coleretur?

Secundo. Litterarum Ratispouensium auctoritate valde infringit Otto Frisingensis, episcopus bonus et antiquus, 592 et lidei veritatisque studiosissimus scriptor, quem merito Bellarminus « insignem nobilitate, pietate et doctrina » prædicat, quippe Henrici IV imperat. nepotem, Henrici V sororium, Conradi regis fratrem uterium, Friderici I imper. patruum, qui totam hanc nobilitatem, ut monachus fletet Cisterciensis, volens habens Deo submisit. Christus vero eum primo abbatem, dein episcopum esse voluit. Is ergo, licet causæ illi non deessent, quamobrem Ratispouensibus magis leveret quam Francis (si favori quidem contra veritatem locus esset), nam et Germanus erat, et Leopoldi ducis Bajoariæ, ubi Ratispona est, frater; tamen hanc Ratispouensium abulani ita perstrinxit, ut irridere eos, non ipsis credere videretur. Ita enim scripsit libro sexto Chronici, cap. 11: « Dilixit vero (Arnolphus) præ cæteris regni sui locis metropolim Bajoariæ Ratisponam. Unde et nuros ejus amplavit, monasteriumque Sancti Emmerani pluribus ornamentis adornavit, ac largis possessionibus locupletavit. Tradunt ibi, scriptumque monstrant, quod predictus rex sanctum Dionysium a Gallis ad prælatum monasterium transtulerit. Quod utrum ita sit, ipsi videntur. » Ita ille quasi dicat: Ego autem non credo. Nam si credidisset, eodem quo superius sermone

utens dixisset, præcipue sancti Dionysii corpore e Gallis traducto honoravit, aut certe simill quoniam sermonis genere usus esset. Is autem Otho longe est fide dignior quam aut Aventinus, aut Crantzius, quos quadringentis saltem annis antecessit.

Tertio. Witichindus, qui annis minimum sexcentis eosdem Aventinum et Crantzius scribendo antecit, et illis litteris Ratisponensibus integro sæculo antiquior fuit; is, inquam, Witichindus libro *Gestorum Saxoniorum* scribit, Carolum Simplem Francorum regem, adversus quem sui principes tum rebellaverant, misisse manum sancti Dionysii ad Henricum Saxoniorum regem (nempe anno Domini 920), amicitia ejus sibi conciliandæ gratia. Verba ejus sunt hæc: « Quando vero rex Rhenum transiverat ad dilatandum super Lotharios imperium suum, occurrit ei legatus Caroli, et salutato eo verbis humillimis, Dominus meus, inquit, Carolus regia quondam potestate præditus, modo privatus, misit me ad te, demandans quia nihil ei ab inimicis circumvento jucundius, nihil dulcius esse possit, quam de tui magnifici profectus gloria aliquid audire, fama virtutum tuarum consolari. Et hoc tibi signum fidei et veritatis transmisit, protulique de sinu manum pretiosæ martyris Dionysii auro gemmisque inclusam. Hoc, inquit, habeto pignus fœderis perpetui et amoris vicarii, » etc. Vide supra cap. 29, Vitæ ipsius S. Dionysii.

Jam si verum est quod Ratisponenses asseverant, totum se corpus sancti Dionysii accepisse ab Arnulpho rege Bajoariorum, sub annum Domini circiter 890 (nam sub id tempus regnabat), unde habere potuit Carolus Simplex annis triginta post manum illam, quam ad Henricum Imper. misit? Si e Francia (inde enim se mittere indicat) ergo non totum corpus, excepta minima manus particula, jam Ratisponæ erat: sin Ratispona habuit, et in Saxoniam transmisit, quomodo centum post annis enque amplius, hoc est anno 1052 (ut ipsi aiunt Ratisponenses) decerni potuit, integrum apud eos corpus esse? cujus multæ partes in varia loca transportatæ jam erant, manus in Saxoniam, os brachii Romam, alia ossa in Burgundiam, et aliæ alio ejusdem sacri corporis reliquiæ? De quibus vide Antiquitates abbatia S. Dionysii in Francia l. 1, c. 30.

Quarto. In iisdem Ratisponensium litteris furtum illud, sive potius nefarium sacrilegium, quo ad se translatum Dionysii corpus ferunt (si quidem res vera esset) verbis mollibus et vanis, molestamque consolationem afferentibus, et imperatoris pietate excusatur; cum tamen satis constet, eum longe impissimum fuisse: quem et impli Herodis morbo ob sua flagitia periisse, cuncti fere scribunt historici. Luithrandus certe vir (ob eruditionem et prudentiam multæ, ut ait Bellarminus, auctoritatis) (is est quem Berengarius imperator legatum misit ad Constantinum imp. Græcum) libro *Rerum ab Europæ imperatoribus ac regibus gestarum*, ita de Arnulpho per lethale poculum a sensibus alienato scribit: « Credo autem Arnulphum regem justa severi judicis censura hujusmodi pestem incurrisse. Secundæ enim res, dum imperium hujus ubique magnificarent, virtuti suæ cuncta tribuit, non debitum omnipotenti Deo honorem reddidit. Sacerdotes Dei vinciti trahebantur: sacræ virgines vi opprimebantur, conjugatæ violabantur. Neque enim ecclesiæ confugientibus poterant esse asylum. In his namque symbola faciebant, gestus turpes, cantus ludicros et debæccationes. Sed et mulieres in eodem publice prostituebantur. » Et paulo inferius de morte ejus turpissima sic subjicit: « Profectusque in propria, turpissima valetudine exspiravit. Minutus quippe vermibus, quos pediculos aiunt, vehementer afflictus spiritum red-

didit. Fertur autem, quod præfati vermes adeo scaturirent, ut nullis medicorum curis minui possent. » Sic ibi. Et nihilominus illæ supra positæ litteræ 593 volunt, ut rex Franciæ congaudeat apostoli sui gloriæ, « qui tam devotum furem sui corporis habuit, auro utique et topazio meliorem. » Idem absurditatem? Et quidem post tanta flagitia et sacrilegia litteris ad posteritatem exarata non erubuit scriptum illud Ratisponense de illo hæc enuntiare: « Qui fures atque sacrilegos erat solitus condemnare. » Baptista item Egnatius libro *in Romanorum principum*, ejusdem Arnulphi scelera et scelerum pœnas ita quam brevissime perstrinxit: « Quia adversus Nortmannos res egregias prima gessit, mox in rapinas, temporumque spoliationes conversus, justa numinum ira plectitur. Nam et prior illum felicitas deseruit et brevi pediculari morbo confectus obiit. » Simillima reperies apud Jacobum Wimphelingium in *Epitoma rerum Germanicarum* capite decimo quinto; sic enim scribit: « Arnulphus, septimus a Carolo Magno Imperator, primo quidem strenue sumptis armis Nortmannos rebelles perdomuit verum mox in ecclesiasticos sæviens, Dei nutu pediculari morbo, quem Græci φθειραζον vocant, brevi consumptus est, relicto filio Ludovico successore. Non invenimus quempiam filios filiorum suorum vidisse, aut feliciter tandem mortuum, qui clerum, vel Ecclesiam, qui Dei ministros persecutus damno vel contumeliis eos affecisset. » Ita ille. Quibus omnibus succinit Jacobus Pino in *Serie Romanorum imperatorum*, his verbis:

Arnulphus subit, egregias qui gessit in ipso. Auspicio imperii res strenuus; inde rapinas Sectatus, spoliat templa et donaria divum: Unde luit pœnas, consumptus Numinis ira Vermiculis, nonum interea dum clauditur ævum,

id est, exspiravit exeunte nono Christi sæculo, sive sub annum Domini nongentesimum.

Quinto. Quomodo potuit tanti Francorum apostoli corpus, tanta semper cura custoditum, tanta populorum veneratione cultum, tanti a cunctis Francorum regibus æstimatum, aut insciis aut dissimulantibus Sancti Dionysii cœnobitis e crypta sua erui, e monasterio educi, e regno esse ferri, ut nullus omnino ad quemquam Francorum rapiti sui apostoli rumor aut murmur emanaret? nullus verbum unum faceret? Nam fingere, omnes prorsus religiosos illius cœnobii ita vino somnoque fuisse obrutos sepultosque, ut quid domi gereretur, nescirent; ut claves ad tanti subreptionem thesauri vel ultro offerrent, vel a se tolli non persentiscerent, nimis vanum, nimis ridiculum est. Adde vero, quod caput est, extremæ id nequitia et improbitatis videri, audere aliquem tantum et tam horrendum sacrilegium attentare; nimirum id quod aliquo in regno tam sacrum, tam religiosum sit, id quod tanto cultu et veneratione celebretur, id quo nihil pretiosius, nihil sanctius inter cunctas ejus gentis reliquias habeatur, justis tam longi temporis successoribus sine causa subfurrari.

Quin et hoc fortassis minime contemnendum aliquis judicaverit, totam Ratisponensium de hac ad se translatione fabulam, ortum habere et principium ab hominis nequam et sacrilegi dicto et jurejurando; cui potius creditum sit dicenti illud corpus, quod Ratisponam afferret (si quid tamen attulit) esse corpus sancti Dionysii, quam omnibus simul religiosis Dionysiani cœnobii id sancte pernegantibus, atque apud se esse palam monstrantibus, imo et externis regibus ac principibus id proflentibus. Vide supra caput 27 Vitæ, ubi verba sancti Eduardi regis Anglorum, scripta anno Domini millesimo quinquagesimo nono, laudavi, in quibus dicit, sanctum Dionysium apud Anglos quidem celebris memoriæ nominari, apud Francos autem culi

et haberi. Si ergo apud Francos erat anno millesimo quinquagesimo nono, quomodo decerni potuit, anno millesimo quinquagesimo secundo fuisse olim in Germaniam translatum, atque etiamnum A esse Ratisponæ? Maneat proinde, ut longe probabilius, dictum S. Dionysii corpus in Francia potius esse, quam uspiam alibi: et hic sit questionum fluis.

EXCERPTA

EX

MARTINI DELRIO

VINDICIIS AREOPAGITICIS.

594 Cum pleraque adversariorum argumenta, quæ ad Operum S. Dionysii auctoritatem elevandam obijciunt, fuisse satis et accurate a reverendo P. Petro Halloix, questione II, quæ est de scriptis S. Dionysii, soluta et refutata sint, ne iisdem repetendis lectori nauseam moveamus, ex Vindiciis Areopagiticis R. P. Martini Delrio ea duntaxat argumenta et antiquorum testimonia proferemus, ad quæ Halloix compendii causa lectorem remittit: et sane tantum ponderis habent ad hæc Opera S. Dionysii vindicanda, ut nemo prudens amplius de iis dubitare posse videatur.

EX CAPITE VIII.

Qui factum, ut tot annis hæc Opera Dionysii latuerint.

Id nunc supereat ambiguitatis: vix enim quibusdam credibile visum, tot sæculis B. Dionysii Areopagitæ, tam clari et apostolici viri libros occultari potuisse; atque suspectum est, eos tam subito ex adeo diuturnis tenebris et abditiis latebris emeruisse. Nec nova quæstio est, nec intacta D. Dionysii vindicibus, causas peridoneas reddiderunt. Prima est Suidæ et Anastasii Bibliothecarii, quam his verbis Joannes Saracenus proposuit epist. ad Odonem S. Dionysii abbatem: « Quia catholici obstatione S. Dionysii erant obstructi, ne imperitæ multitudini, sed solis doctis sua scripta, quasi multorum capacitatem excedentia, revelarent: doctis autem paulatim deficientibus (culpa eorum maxime, ut reor, qui prælaciones ecclesiarum suis quibuscumque conferunt, litteratos respuunt) quibus committerent, non habuerunt. Forsitan etiam inde Hieronymus excellentissimum Areopagitam, inter ecclesiasticos scriptores non connumeravit, quia ejus libros, tanquam eminentes, nec intavit ad communem notitiam deputatos. » Sic ergo hæc prima causa, caligo et obscuritas descriptionis, quam pauci poterant dispellere, et intelligentia penetrare. Hinc enim nata paucitas describentium et legendium raritas; quam secuta socordia et neglectio contemptium non intellecta, ut fieri videmus, et Juliano Apostatæ beatus Nazianzenus exprobravit. Semper aliquos fuisse qui libros nove-
rant, ex sequentibus patebit; quare non omnibus, sed plerisque ignoti latuerunt, quod minus mirandum, cum plerisque scriptoribus sciamus accidisse. Porro D. Dionysii obstatio illa continetur *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1, in principio et fine; *De divinis nominibus*, cap. 1; *De mystica theologia*, cap. 1.

Ubi nota, S. Dionysium passim Timotheo inculcare, ut solis antistitibus sui similibus hæc scripta communicaret; et tanquam arcana quædam sacra vulgo inaccessa atque intemerata servaret. Quod non mirabitur, quisquis non ignarus est, quam studiose in Ecclesia primitiva sacramentorum et sacrarum caeremoniarum religionisque mysteria, novæ initiatis ac profanis hominibus abscondi sol-

B eant, ne pateret sanctum canibus, aut porcis spiritalibus margaritæ projicerentur. Quare cum Origenes, Eusebius atque S. Hieronymus, scriptorum ecclesiasticorum catalogum texentes, nullam Operum sancti Dionysii mentionem faciunt, non inde sequitur, hæc Opera tunc nondum existitisse, aut ex ignoratione ab ipsis omisa fuisse; quin potius eadem religionis studio siluisse putandi sunt, ne dum ipsorum catalogi ad omnium passim manus devenirent, si in iis horum (quos Ecclesia ipseque Dionysius non secus ac mysteria quæ in ipsis accuratissime explicantur, rudioribus abscondi cupiebat) mentio fieret, curiosis ansæ præberetur, ipsos, uti in vetitum semper nitimur, studiosius investigandi, et consequenter tam eos quam sacra mysteria **595** in iis contenta, contra præceptum Domini et mentem Ecclesiæ, profanis et impuris hominibus propalandi.

Hæc autem videtur mihi fuisse ratio verissima et probabilissima, cur in communem scriptorum catalogum olim sancti Dionysii Opera non fuerint recensita. Confirmat hanc opinionem meam epistola Nicolai papæ ad Carolum Calvum, cujus meminit Baronius t. X, anno Christi 878. Cum enim Joannes Scotus Erigena Athenis studuisset, et ibidem, uti curioso erat ingenio, exemplar aliquod Græcum S. Dionysii investigando nactus esset, sua manu clam descriptum secum in Gallias detulit, et a se Latine interpretatum Carolo Calvo dedicavit ac publicavit. Hoc intellecto, Nicolaus pontifex Maximus, quod nimirum sub regis Galliarum patrocinio S. Dionysii Opera, quæ hactenus in Ecclesia tanquam sacrum quoddam κειμήλιον apud sacros antistites asservabantur, publici juris lacta essent ægre tulit, uti par est, se inconsulto et minime requisito id factum et ausu temerario tentatum esse, et Carolum regem his verbis admonuit: « Relatum est apostolatu nostro, quod Opus beati Dionysii Areopagitæ, quod de divinis nominibus, vel cælestibus ordinibus Græco descripsit eloquio, quidam vir Joannes Scotus genere, nuper in Latium transtulerit. Quod juxta morem nobis mitti, et nostro judicio debuit approbari, » etc. Quibus verbis pontifex maximus haud obscure significat, ista Opera esse S. Dionysii Areopagitæ, neque sine peculiari et expressa pontificis Romani approbatione vulgari debuisse. Haudquaquam sane id regi Galliarum scripta-

^o Matth. vii, 6.

rus, si Ecclesia, uti cæterorum Patrum opera, ita et hæc ad manus passim omnium devenire voluisset. Unde patet, quam frivolum sit argumentum istud negativum, quo adversarii potissimum nituntur, nimirum : S. Hieronymus, aliique veteres non faciunt mentionem operum S. Dionysii Areopagitæ, ergo sunt supposititia. Licet enim per se argumentum istiusmodi ab auctoritate negata secundum logicos nil concludat; quis non videat, multa magis istud affirmari ex eo, quod tam multæ suppetant rationes, cur prædicti auctores hæc Opera sancti Dionysii in communem catalogum non retulerint?

Aliam quoque causam reddit idem Anastasius Bibliothecarius, cum testatur veram esse Græcorum sententiam, perhibentium, libros Dionysii ab antiquis hæreticis per multa sæcula occultatos esse donec per quemdam Petrum Romanum (ut auctor Maximus) ex Bibliotheca Romanæ Ecclesiæ (quæ sibi semper custos fuit exemplarium optimorum) deprompti, in Græciam fuerint asportati; et sic paulatim vulgo innotuerunt, quos prius pauci Græci noverant, Latini vix ulli. Neque mirandum est, auctorem Græcum Græcis a Latina Ecclesia manifestatum; quia, qui principio Atheniensium, postea Parisiorum fuit episcopus, a B. Petro in Gallias missus; ubi corpus, ibidem et libros suos, martyrio functus, dereliquit, qui Romam e Galliis portati. Auctores qui Corinthiorum quoque episcopum putarunt fuisse, videntur cum altero Dionysio Corinthio confudisse. Verisimillimam hanc veterum hæreticorum perfidiam mihi faciunt tria. Primo, quæ nunc Lutheranos et Calvinistas videmus tanto eosdem niti libros ex hominum manibus eripere, et oblivione sepelire. Secundo, quia libros hosce non invenio ab ullis hæreticis citatos, usque ad tempora Monothelitarum, qui primi his abusi ad suum errorem stabilendum, ut patet ex concilio Romano sub Martino I et Constantinopolitano in Trullo, tempore Constantini Pogonati imperatoris, de quibus postea. Tertio, quia scribit idem Anastasius sua in Areopagitam Præfatione : « Virum (ut vocat) magnum et apostolicæ vitæ præceptorem, Constantinum philosophum totum hunc codicem B. Dionysii memoris commendasse, et quantum utilitatis ejus medulla haberet, solitum auditoribus commendare, et dicere : Quod si sanctos, videlicet priores institutores nostros, qui hæreticos vix, et quodammodo cum fuste decollaverunt, Dionysium contigisset habere, acuto procul dubio gladio eos trucidassent; inuentem profecto hujusmodi dicto, quia quorum os laboriosius, et fortasse tardius, facilius et velocius obmutescere fecissent. » Quod de Arianis etiam Michael Syngeles martyr, in martyris nostri *Encomio* testatus fuit : et de nostri temporis Novantibus testari possunt, quotquot Dionysium legerunt, et eorum hæreses cognoverunt. Ileo nunc isti tam multa moluntur, ut hunc nobis omni acutorem gladio divinum sermonem extorqueant : sed, ut dici solet, non est facile clavam Herculi extorquere.

Tertiam causam reddunt Suidas et Pachymerius, petitam a philosophorum (quos hæreticis Tertullianus Patres assignat) ambitione. Hos enim, perspecta librorum Dionysii profunditate et sapientia, præcipue Proclum, pro viribus eos occultasse, et ex illis celebriores sententias usurpasse pro suis, ut ipsi tam præclarorum sermonum auctores haberentur. Idem usu venisse principio Evangelii S. Joannis, magnus Basilius conqueritur. Idem de Dionysii et aliorum veterum libris deplorat Marsilius **596** Ficinus *De religione Christi*, c. 22, sic scribens : « Ego certe reperi præcipua Numenii, Pilonis, Plotini, Jamblichi, et Procli mysteria, a Joanne, Paulo, Hierotheo, Dionysio Areopagita accepta fuisse. Quicquid enim de mente divina, angelisque et cæteris ad theologiam spectantibus, ma-

A gnificum dixerunt, manifeste ab illis usurparunt. »

Idem ab antiquo quodam Græco in Scholiis sancti Maximi ms. Codicis Dionysiani, observationis in morem adnotatum fuisse, animadvertit Lausselius his verbis :

Ἀπὸ Σχολίων τινὸς φιλοπονητάτου ἀνθρώπου.

Ἰστέον, ὡς τινες τῶν ἔξω φιλοσόφων, καὶ μάλιστα Πρόκλος, θεωρημασίαν πολλὰκις τοῦ μακαρίου Διονυσίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ἑρμῆαι ταῖς λέξεσι. Καὶ ἔστιν ὑπόνοιαν ἔκ τούτου λαβεῖν, ὡς οἱ ἐν Ἀθήναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων σφετερισάμενοι τὰς αὐτοῦ πραγματείας, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ ἀπομνημονεύει βιβλίῳ, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοὶ ὁρθῶσι τῶν θεῶν αὐτοῦ λογίων· καὶ κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ νῦν ἀνεφάνη ἡ παρούσα πραγματεία πρὸς ἐλεγγον τῆς αὐτῶν κενοδοξίας καὶ ραδιουργίας. Καὶ ὅτι σύνθηρες αὐτοῖς, τὰ ἡμέτερα σφετερίζεσθαι, διδάσκει ὁ θεὸς Βασίλειος εἰς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως οὕτως λέγων· « Ταῦτα οἶδα, πολλοὺς τῶν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μεγάλα φρονούντων ἐπὶ σοφίᾳ κοσμητῆ, καὶ θαυμάσαντας, καὶ τοῖς ἐκῆτων συντάγμασιν ἐγκαταλέξαι τολμήσαντας. Κλέπτῃς γὰρ ὁ διάβολος, καὶ τὰ ἡμέτερα ἐκφερομυθῶν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποφθῆτας. » Καὶ οὗτος μὲν οὕτως. Τοῦ δὲ Νουμηνίου τοῦ Ἰουθαγορικοῦ προφανῶς λέγοντος· τί γὰρ ἐστὶ Πλάτων, ἢ Μωϋσῆς ἀττικίζων; οὐδεὶς ἀρνήσασθαι δύναται, οὐχ ἡμέτερον, ἀλλὰ τῶν ἐναντίων ὄντος, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῆς Παλαιστίνης Καισαρείας καθηγησάμενος, ὅτι οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας σίνηθης τοῖς ἔξω σοφίας τὰ ἡμέτερα κλέπτειν.

Ex Scholiis diligentissimi cujusdam viri.

Sciendum, aliquos externos philosophos, et maxime Proclum, sæpe usum fuisse speculationibus B. Dionysii, quinimo meris etiam ipsi dictionibus. Unde ex hoc suspicari liceat, antiquiores Athenis philosophos, hujus opera sibi vindicantes, sicut in præsentii libro commemorat, occultasse, ut ipsi divinum ejus librorum auctores ac patres viderentur; ad divina dispensatione nunc præsens opus demonstratum est, ad ipsorum vanitatem et nequitiam redarguendam. Familiare autem ipsis fuisse, nostra usurpare, dirinus docet Basilius in illud : « In principio erat Verbum, » ita super ea dictione disserens : Hæc novi multos ex iis qui exsortes verbi veritatis in mundana sapientia gloriantur, et admirari, et scriptis suis inserere audere, diabolus enim sur est, et nostratia suis interpretibus per fabellas insinuat. Et hic quidem sic. Hæc autem Numenio Pythagorico aperte dicent : Quid enim est Plato, nisi Moyses Attice loquens? nemo neque potest, cum is noster non sit, sed adversariorum, prout etiam testatur Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus, quod non tantum modo, sed etiam ante Christi adventum pro more habuerint profani sapientes nostra furari.

EX CAPITE IX.

Argumentum ex ipsis Dionysii libris petitum, ad probandum γνήσια esse Opera.

Nunc aspice num mage sit nostrum penetrabile telum, geminum duntaxat, sed bono præmunitum chalybe, et probe amentatum, sumptum ex pharetra rectæ argumentationis, exacutum cote Lydia, quam prudenter critici semper hujusmodi controversiis dirimendis adhibuerunt. Nihil est in opere toto, quod indicet, illud falso ascribi B. Areopagitæ; sed omnia contrarium suadent. Judicium de libri auctore pendet, a stylo, materia, methodo, et aliorum testimoniis. Testimonia sequentibus capitibus proferentur; cætera illa isto capite sunt expendenda. Si stylum aspicias, nihil illo sublimius, nihil antiquitatem et ævum apostolicum, et philosophiæ sacræ energiam æque spirat : nec negant adversarii. Methodus simplex est, et qualis priores illi scriptores ecclesiastici utebantur, mysticam theoriam practicæ commiscens, plus artis occultans, quam præferat. Si materiæ dignitatem,

et theologice tractationis sublimitatem, profunditatem, mysteria abditissima perpendas; invenies esse doctrinam revelatam, cœlestem, verbis grandibus æqualem, et Pauli discipulo dignissimam. Nam Lutherus, Wittakerus, et Scaliger eam reprehendentes, non magis intellexerunt quam ego Japonicas vel Æthiopicis litteras: phreneticis sunt similes, qui cæteros desipere, se solos sapere arbitrantur, et pronuntiant. Jure optimo Syngelus martyr nostrum nuncupat: ἐν θεολόγοις θεοσφώτατον, ἐν ἱεράρχαις πανιερώτατον, ἐν μάρτυσι λαμπρότατον, et alia hujusmodi, per singulos 597 Dionysii libros discurrens.

Optarem legi disertissimum illud Syngeli *Encomium*, quod unum deberet Novantium petulantiae et superbie retundendæ sufficere. Deinde ipseniet auctor libri, et quis sit, et suum ævum apertissime manifestat, ac se B. Pauli atque Hierothei discipulum profitetur, *De divinis nominibus*, cap. 2 et 3, se fneri B. Mariæ virginis interfuisse scribit, ejusdem lib. cap. 3, item se, Christo patiente, admirabile illud solis deliquium, cum Apollophane sophista, observasse, *epist. vii ad Polycarpum*, cujus eclipsis etiam Phlegon, Eusebius, Maximus, Syngelus, et alii meminerunt. A Carpo in Creta exceptum se hospitio tradit, *Epist. ad Demo, hitum*, cujus Carpi mentio apud Apostolum II Timoth. iv, 43. Timotheum docet suum magistro Paulo condiscipulum fuisse, *De divinis nominibus*, cap. 4. Ejusdem rogatu opus *De ecclesiastica hierarchia*, et alterum *De divinis nominibus conscriptum*, cap. 2, *De divinis nominibus*. Scribit Epistolas ad B. Joannem evangelistam, prædicens illi liberationem ab exsilio, et mutuum conspectum, *epist. x ad Titum* Timothei condiscipulum suumque *epist. ix*, ad quem etiam B. Paulus scripsit; item ad Polycarpum episcopum Smyrnæorum, cujus ætas patet, quia meminit illius Apollophanis sophistæ, *epist. vii*. Polycarpi etiam meminit B. Ignatius, et B. Irenæus docet beati Joannis fuisse discipulum. Scribit Cajo therapeutæ Epistolas quatuor, quem Cajum B. Lucas nominat Act. xix, 29, et ad eum S. Joannes tertiam canonica Epistolam misit, et forte meminit ejus Paulus ad Rom. xvi, 23. Utitur etiam solis testimonii illustrium illius sæculi virorum, ut S. Pauli apostoli, et quem Hispanum fuisse nonnulli autunt, Hierothei, locis citatis; et beati Bartholomæi apostoli, *Mysticæ theologiæ* cap. 1, et Justi Joseph, cap. 2 *De divinis nominibus*, cujus fit mentio in Actis cap. 1, 23; sancti Ignatii martyris, ut ante dictum; et Clementis philosophi, qui sive fuit Actus Clemens, ad quem scribit Plinius Junior, ut censet Baronius; sive Clemens Romanus papa, ut vult Pachymerius in *Paraphrasi*, constat eum valde deditum fuisse philosophiæ, ex ejus *epist. ad Jacobum fratrem Domini*; et nihil est quod cogat nos ad Clementem Alexandrinum confugere. Citat itaque Clementem aliquem Stromateo antiquiorem, cap. 5 *De divinis nominibus*. Sed etiam cap. 3 *ecclesiasticæ Hierarchiæ* indicat, suo adhuc tempore solitus in Ecclesia fideles, uno præcinerente, omnes subsequentes canere, sine chorum alternatione, quam primus beatus Ignatius Antiochieus introduxit, et sub Constantino imperat. in omnes Ecclesias fuit ista consuetudo derivata, ut ex Basilio Magno et Socrate historico Gilbertus Genebrardus notavit tom. II Chronographiæ, sæculo i. Sunt et alia hujus generis non pauca eodem spectantia, sed ista veritatis studioso suffecerint.

Quid ad ista redargutor? os hominis! jactat magno hiatu, ista omnia fictitia esse καὶ ὑποβολήματα. Nobis favet præsumptio, et onus probandi in illum transfert, qui temeraria contentione nititur adeo clara testimonia solis suspitionibus intrinsecare. Gravissime et verissime cardinalis Baronius pronuntiavit: « Indignum ac nefas esse suspicari,

A tam sublimem, ac excellentem, et mente divinitus illustrata theologum, cœli cardines perambulantem, angelorum choros pervestigantem, Divinitatis thronum adeuntem, et secreta rimantem, ipsum, inquam, tanquam ludionem in scena, superinducta larva ludere, aliumque ab eo qui esset voluisse mendaciter fingere, alias mentiri personas, multaque falsa voluisse componere, quæ ut vera certaque vellet ab omnibus accipi, idque magno gloriæ suæ detrimento. Nam immortalẽ illam, quam sibi ex suis divinis plane scriptuonibus gloriam comparasset, proprio occultato nomine, et alieno superinducto; inaniter prouigere visus esset; quam si, quod decet sapientem dixerimus contempsisse; certe multa mentiri, sapientis non fuit, ejus præsertim, qui cœlestia ac divina pertractans, a levisima quoque opinione mendacii procul debet abhorre. » Hactenus ille, tot tam evidentes atque prægnantes rationes adducens, atque in unum congerens, ut nemo sanæ mentis amplius refragari debeat.

EX CAPITE X et seqq.

Testimonia Patrum; et primum ex beato Ignatio martyre.

Guilielmus Budæus, sui temporis Ἑλληνικῆς σοφίας diligentissimus, oræ exemplaris Græci Dionysii Areopagitæ, multa Patrum testimonia ascripserat, quibus inducebatur ut germana hæc sancti patris opuscula censeret; quæ loca nobis Guilielmus Morellius in Græcis typographus Regius, editione Parisiensi anno m. d. cxxi exhibuit, quo tempore puer illis operam litteris dabam. Cogor hic illa nunc repetere, ut clarius appareat pertinacia adversariorum; sed addam illis alia multa. Cæterum Budæana testimonia quædam aperta sunt, quædam obscuriora; quæ ultima in sequentibus comprehendam. 598 Dividam enim probationum ex testimoniis agmen in multos velut manipulos testium, propter eorum multitudinem. Hæc testimoniorum probatio semper visa fuit orthodoxis sufficere, etiam in fidei quæstionibus decidendis; quas semper in conciliis videmus terminari majorum traditione, et catholicorum Patrum sententia. Hæc ego nitior, et pluris facio quovis novitio acumine. Venio ad rem.

Budæus primo nitebatur nonnihil obscura, sed verisimili ex beati Ignatii scriptis conjectura, item ex scriptis Nazianzeni, Hieronymi et Chrysostomi. Volebat ex hoc opere quædam desumpsisse beatum Ignatium martyrem epistola ad Trallianos, cum scribit: « Εὐενημὶ τανῆσι νικτὸς σὶμ, ἐτὶ ἰντelligερε ποσσιμ τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, καὶ τὰς τῶν ἀρχαγγέλων, καὶ στρατιῶν ἐξαλλαγὰς, δυνάμειν τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξουσιῶν παραλλαγὰς, αἰώνων δὲ μεγαλότητας, τῶν τε χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ τὰς ὑπεροχὰς, τοῦ τε Πνεύματος τῆν ὑψηλότητα, καὶ τοῦ Κυρίου τῆν βασιλείαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἀπαράβητον, » etc., quibus verbis appareat, non tantum ad tradita a B. Dionysio allusisse, sed et jam ipsum loquendi modum observasse. Nam *res supercælestes, et angelicos ordines, et archangelorum et exercituum a sferentia, virtutum et dominationum discrimina, thronorum et potestatum distantias, aculorum vero magnipientias, seraphim et cherubim excellentias*, descripsit Cœlestis Hierarchiæ cap. 7; *Spiritus sublimitatem, Domini regnum, et præter omnia omnipotentis Dei incomputabilitatem* divine proposuit libro *De divinis nominibus*, cap. 12. Ex quibus duo colligo, priore loco blasphemum fuisse Lutherum, qui non veritus dicere, se his scribentem Dionysium fuisse delirum senem, et merum somniantorem, cum tamen videamus eadem omnia a beato Ignatio confirmari; posterius vero, hæc temporis apostolici doctrinam fuisse, sensum et loquendi modum; et, cum Ignatio tantum ea per-

strinxerit, quæ Dionysius tam fuse explicavit, non A hunc ab illo sumpsisse, sed ab hoc potius mutatum illum debere judicari.

Testimonia ex Gregorio Nazianzeno, Hieronymo et Chrysostomo.

Ex his etiam arguebat Budæus, arbitratus divum Hieronymum libro II *Adversus Jovinianum*, seriem angelicorum ordinum ex Dionysio nostro acceperit, his verbis : « Quare in regno cœlorum archangeli sunt, angeli, throni, dominationes, potestates, cherubim, et seraphim, et omne nomen quod nominatur, non solum in præsentis sæculo, sed etiam in futuro? Sine causa diversitas nominum est, ubi non est diversitas meritorum. Archangelus utique aliorum minorum angelorum est archangelus : et potestates, et dominationes habent alia per quæ exercent potestatem, et in quæ subjecta dominantur. » Si dicas, ex ipsomet Paulo mutuatum Hieronymum; quoad nomina facile assentiat, non quoad illam subordinationem quam addidit, et propter quam subdit : « Hoc in cœlis est, hoc in mysterio Dei, ne nos solito more irrideas atque subsannes, si imperatores posuerimus, et præfectos, et comites, et tribunos, et centuriones, et manipulos, et reliquum nulliæ ordinem. » Non arbitror alio respexisse, quam ad tradita et uberrime explicata a beato Dionysio toto libro *De cœlesti hierarchia*, præsertim cap. 6.

Sanctus Gregorius Theologus lib. Etς τὰ γυνέθλια, in hanc sententiam scripsit : « Et ita quidem Sancta sanctorum, quæ a seraphim conteguntur, et glorificantur tribus sanctificationibus quæ in unam dominationem atque deitatem coeunt : quemadmodum alius quispiam majorum et pulcherrime philosophatus est, et sublimissime. » Quis iste? non Isaias, non enim vocaretur alium queupiam majorem. » Nicetas in Adnotat. de B. Athanasio accipit; sed neque hunc vix defunctum videtur sic appellaturus. Verisimilior est Budæi sententia, volentis significari beatum Dionysium Areopagitam, qui merito sic vocetur, et pulcherrime ac sublimissime de his fuit philosophatus *Cœlestis Hierar.*, cap. 7. Sane Gregorium Nazianzenum fuisse non modo assiduam lectorem, sed imitatorum studiosum nostri Dionysii voluit vir optimus et doctissimus Billius Prunæus, abbas S. Michaelis, lib. I *Observation. rarar.*, cap. 23, cui Græcarum literarum gustum, credo, quivis concedet.

Certe propter sublimitatem scriptorum istorum, B. Chrysostomus in ultimo *Sermonum* suorum libro (sic eum citat Anastasius Bibliothecarius in epist. ad Carolum regem) Chrysostomus, inquam, vocavit nostrum Dionysium περὶ τὸν τοῦ οὐρανοῦ, volucrum cœli, eo quod penna hæud metuenne solvi, adusque turonum Divinitatis, supra cherubim et seraphim se, divinæ gratiæ favonio sublatus, sustulerit.

Testimonia ex Origene et Dionysio Alexandrino.

Inter opera Origenis Adamantii tomo II exstant aliquot orationes in varia Novi Testamenti loca. Earum prima scribitur : « In ipso enim, ut os loquitur 599 divinum, vivimus, movemur et sumus : et, ut ait magnus Dionysius Areopagita, esse omnium est superessentia et divinitas. Locum habes apud nostrum *De cœlesti hierarchia*, cap. 4 : Τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐστὶν ἢ ὑπὲρ τὸ εἶναι θεότης. Si quis neget hanc Origenis hominiam esse, antiquissimi sane scriptoris esse non negare potest, cum eam pro Origeniana Rufinus, vel quis alius ex Græco verterit. Potuit recentior interpres, ut scimus non raro factum, aliqua Origeni de suo addidisse; nam in ea mentio fit Arianorum, qui Origene sunt juniores : saltem erit alicujus anonymi Patris au-

Eodem ferme quo Origenes vixit tempore, beatus Dionysius Alexandrinus floruit, juxta nonnullos Origenis auditor : hunc in ista Dionysii Areopagite opuscula scripsisse scholia, testantur Anastasius Sinaita patriarcha Antiöchenus, in libro quem vocat Ὀδηγόν, et Maximus martyr in cap. 5 *Cœlestis hierarchiæ* : « Unde refelluntur, qui Dionysio Alexandrino hæc opuscula tribuere conati. » Sed cur Eusebius horum Dionysii Alexandrini scholiorum non meminit? Secutus institutum suum, ne vel sic Areopagite libros indicaret. Mala mens se prodidit quia tacuit Alexandrini Dionysii scripta, in quibus Arius tot annis ante damnationis præjudicio multabatur; contra diligenter meminit illorum scriptorum, in quibus contra Sabellium acriter disputans visus fuit qui quibusdam catholicis Ar. animo favere, non malitia, sed incauto in adversarium fervore, ut eum accusat Magnus Basilius epistola 41 ad Maximum philosophum, quæ incipit : « Animorum imaginæ. » Habuerunt ergo Dionysius Alexandrinus, et qui illum secuti Anastasius et Maximus hos libros pro Areopagiticis. Nam si Alexandrinus Dionysius illos habuisset pro libris Dionysii Corinthii, Anastasius et Maximus id minime reticuisissent : nuac satis indicant quod dixi. Inter Dionysium quoque Alexandrinum, et Dionysium Corinthium, non intercesserunt centum anni, ut non sit verisimile in hujus libros illum scholia composuisse. Cesset itaque suspicio de Dionysio Corinthio auctore, quem S. Dei martyrem, incredibile est sic voluisse sub larva Christi Ecclesiam ludificari. Quamvis autem Dionysii Corinthii forent opera, ceuserentur antiquitate plus quam mille et quadringentorum annorum : sed non sunt ejus, ut dixi. Denique Eusebius et Hilduinus testantur, Dionysium Corinthium in epistola ad Athenienses nostri Dionysii mentionem fecisse cui veritus fuisset ascribere, de quibus tum facile revincetur.

Ex B. Cyrillo Alexandrino, et B. Maximo monacho et martyre.

Vix Græcia nobis doctorem dedit beato Cyrillo Alexandrino : hunc ex libris beati Dionysii Areopagite quædam mutuatum, testatur Liberatus Afer, cujus verba dabo infra. Mibi curæ non fuit loca in divo Cyrillo quærere, quia Græcis exemplaribus careo, et Latinis non satis confido; quoniam gnarus sum, hæreticos interpretes more solito in beati Cyrilli versione se gessisse. Magna quoque Cyrilli operum pars interit, in quibus quæ Liberatus dici contineri potuerunt.

B. Maximus monachus, philosophus et martyr, Capitulum theologorum sermone 57, adduxit : x Areopagita nostro locum : « Quod autem bono prorsus privato est, id nusquam ullo pacto vel fuit, vel est, vel erit, vel esse potest; » habes eum *De divinis nominibus*, cap. 4, § 20 : Τὸ δὲ κατὰ πάντα τρόπον τοῦ ἀγαθοῦ ἐστειρημένον, οὐδαμῆ οὐδαμῶς οὐτε ἦν, οὐτε ἐστὶν, οὐτε ἔσται, οὐτε εἶναι δύναται. Idem scholia in omnibus Dionysii Areopagite libris scripsit, quæ textui subjungimus. Idem in disputatione contra Pyrrhum Monothelitam, patriarcham Constantinopolitanum, qua illum ex hæresi ad fidem catholicam convertit, Dionysii nostri epist. ad Caium θεοπατρῆν ἠντιον laudavit. Idem in *Ecclesiastica mystagogia* hos libros Areopagite adjudicat. Fuit autem Maximus iste vir summus; cujus sanctitatem res gesta, cognitionem divinæ et humanæ sapientiæ illius temporis scriptores omnes merito celebrarunt, et libri plurimi ab eo conscripti testantur; quorum multos Photius retulit, plures Baronius *Annal.* tom. VIII, anno Christi 657, ad quem te, lector, remitto. Eiusdem Maximi nuper opuscula multa contra Monothelitas ex versione Francisci Turriani nostri prodierunt, quæ necdum legi. Vide infra.

^a Act. xvii, 28.

Testimonia duorum Anastasiorum, et cujusdam incerti Athanasii.

Anastasio Sinaitæ testimonium ἐν τῷ Ὁδηγῷ jam ante laudavi: qui vixit Justiniano I Imperatore, sanctimoniam et doctrinæ laude clarissimus, et invicta Ecclesiæ contra sui temporis hæreticos columna, ut docent Theophanes, Evagrius et alii. Accedat ejus alterum quoque testimonium ex lib. vii in *Hexameron* his verbis Latine redditum ab Herveto: « Celeberrimus ergo, et rerum divinarum mysta apostolicus, Dionysius, dicit in sua sapientissima theologia, quod Deus Græcè dicitur Θεός, ex 600 eo quod θεωρεῖ, contemplatur, et aspicit, Dominus autem Κύριος, ex eo quod κυριεύει dominetur. » Quod ex capite 12 *De divinis nominibus* non modice immutatum, uti § 2: Διὸ καὶ κυριότης παρὰ τὸ κύριος, καὶ τὸ κύριον, καὶ τὸ κυριεύειν. Θεότης δὲ, ἢ πάντα θεωμύη πρόνοια, καὶ ἀγαθότητι παντελεῖ πάντα περιθεύουσα καὶ συνέχουσα, καὶ ἰατρῆς ἀποπληροῦσα, καὶ ὑπερέχουσα πάντα τὰ τῆς προνοίας αὐτῆς ἀπολαύοντα. Id est: *Quapropter dominatio Græcè a κύριος derivato nomine, idem est quod firmum ac firmans seu ratificans. Deitas autem Græcè θεότης, idem est atque omnium conspiciens providentia, omnigena bonitate cuncta circumspiciens continensque, et se ipsa complens, atque transiens universa quæ ipsius providentia fruuntur.*

Anastasius autem Nyssenus prolixas quasdam in sacram Scripturam quæstiones composuit, alias longe a brevioribus aliis, quæ B. Anastasio Alexandrino solent ascribi. In illis multa veterum loca citavit, et inter ea quædam testimonia nostri B. Dionysii Areopagitæ, unum prolixum q. 52, quod ita vertit Gentianus Hervetus: « Ex Dionysio, de iis qui sancte dormierunt: Ego autem recte novi divina sequens Eloquentia; quod datam sibi sortem habebit unusquisque. Adversus ipsum enim conclusit Deus, inquit Dominus, et referret unusquisque per corpus, prout ea sunt quæ gessit, sive bona sive mala. Quod autem justorum quoque preces etiam in hac vita, nec solum post mortem, in eis tantum operantur qui sacris digni sunt precibus, divinorum Eloquentiorum sacræ nos docent traditiones. Quid enim Sauli profuit Samuel? Quid populo Hebræo profuerunt prophetæ preces? Divinus itaque pontifex est, ut sacra dicunt Eloquentia, enuntiator Dei justificationem. Est enim angelus seu nuntius Domini Dei omnipotentis. Didicit certe ab Eloquentiis a Deo datis, quod iis qui sancte vixerunt, lucidissima et divina vita redditur pro meritis a justissima et divina libra, per bonitatem despicientem Dei clementia et benignitate maculas quæ illis ab humana infirmitate inustæ sunt; quandoquidem, ut divina dicunt Eloquentia, nullus est mundus a sorde. Hæc quidem novit pontifex esse promissa a veris Eloquentiis; petit autem ut hæc fiant, et iis qui sancte vixerunt sacræ reddantur retributiones, simul quidem semetipsam benigne conformans ad imitationem Dei, non secus aliis quam sibi ipsi dona poscens ac gratias, sciens item promissiones Dei esse infallibiles, præsentibus etiam aperte declarat, illa quæ ab ea jure sacro postulantur, prorsus eventura illis qui secundum Deum vitam consummarint. Neque enim pontifex, interpres et enuntiator divinæ justificationis, ea poterit quæ non sunt Deo jucundissima, et divina ab eo dari promissa, petere (quamobrem hæc non sunt promissa profanis qui dormierunt) non solum quod a vatis seu interpretis ordine recederet, et quod insolenter et arroganter esset ausurus aliquid ex iis quæ pertinent ad principium, non motus a principe sacri imperii, sed etiam quod sanctum votum non assequetur a justo Eloquentio, ipse quoque, ut est consentaneum, audiens: *Petit, et non accipitis, quoniam male petitis.* » Ecce unum

A ex locis, propter quæ tam infensis animis novi isti Aeriani in hæc Dionysii scripta feruntur; quia vident, de oratione pro fidelibus defunctis, de justa retributione, et de meritis honorum operum, et de pontificia dignitate ac munere sibi præscribi. Habes capite 7 *De ecclesiastica hierarchia*: Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν ἀμοιβίαν ἔχει τὴν ἀποκλήρωσιν ἕκαστος, εὐ οἶδα, τοῖς Λογίοις ἀκολουθῶν. Ἀπέκλεισε γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, καθ' αὐτοῦ, καὶ κομισσεται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν, εἴτε ἀγαθὴν, εἴτε κακὴν. Ὅτι δὲ καὶ τῶν δικαίων αἱ προσευχαὶ κατὰ τὸν τῆδε βίον, μήτιγε μετὰ θάνατον, εἰς τοὺς ἀξίους ἱερῶν εὐχῶν ἐνεργουσι μόνον, αἱ τῶν Λογίων ἡμῶς ἐκδιδάσκουσιν ἀληθεῖς παραδόσεις. Ἡ τί πρὸς τοῦ Σαμουὴλ ὁ Σαουλ ἀπάνωτο; τί δὲ τὸν τῶν Ἑβραίων λαὸν ὤνησεν ἢ προφητικῆ προσευχῆ; Εἰ μοι: Ὁ θεὸς ἱεράρχης ἐκφαντορικῶς ἐστίν, ὡς τὰ Λόγια φησι, τῶν θεαρχικῶν δικαιωμάτων ἄγγελος γὰρ Κυρίου παντοκράτορος Θεοῦ ἐστίν. Μεμύθηκεν οὖν ἐκ τῶν θεοπαράδοτων Λογίων, ὅτι τοῖς ὁσίως βιώσασιν, ἢ φανωτάτη καὶ θεὰ ζωὴ κατ' ἄξιαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν ἀντιδίδεται, παρορώσης ἀγαθότητι τῆς θεαρχικῆς φιλανθρωπίας τὰς ἐγγενομένας αὐτοῖς ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κηλίδας, ἐπέπερ οὐδεὶς, ὡς τὰ Λόγια φησι, καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ ἱεράρχης οἶδεν ἐπηγγεμένα πρὸς τῶν ἀληθῶν Λογίων, αἰτεῖ δὲ αὐτὰ γενέσθαι, καὶ δωρηθῆναι τοῖς ὁσίως βιώσασιν τὰς ἱερὰς ἀντιδόσεις, ἅμα μὲν ἐπὶ τὸ θεομιμητὸν ἀγαθοειδῶς ἐκτυπούμενος, καὶ τὰς ἐτέρων δωρεὰς ὡς οικεῖας ἐξαιτῶν χάριτας, ἅμα δὲ καὶ τὰς ἀψευδέεις ἐπαγγελίας εἰδῶς ἐσομένας, καὶ τοῖς παρούσιν ἐκφαντορικῶς ἐμφανῶν, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ θεσμὸν ἱερῶν ἐξαιτούμενα, πάντως ἐσται τοῖς κατὰ θεὸν ζῶντι τετελειωμένοις. Οὐ γὰρ ἂν ὁ ἱεράρχης, ὁ τῆς θεαρχικῆς δικαιώσεως ὑποφῆτης, ἐζήτηι ποτὲ τὰ 601 μὴ τῷ Θεῷ προσφιλέστατα, καὶ πρὸς αὐτοῦ δοθήσεται θεωδῶς ἐπηγγεμένα. Διὸ τῶν ἀνείκερις οὐκ ἐπέυχεται ταῦτα κεκοιμημένοις, οὐ μόνον ὅτι τῆς ὑποφῆτικῆς ἐν τούτῳ παρατραπίσσει τάξεως, καὶ τὴν ἱεραρχικῶν ἀποκρίσεων τομῆσει, μὴ πρὸς τοῦ τελετάργου κεινημένος, ἀλλ' ὅτι καὶ τῆς ἐναγοῦς εὐχῆς ἀποτεύχεται, πρὸς τοῦ δικαίου Λογίου καὶ αὐτῆς οὐκ ἀπεικίτως ἀκούων. *Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖτε.*

Percutiuntur et alio silice ex alveo Dionysiano novatores nostri, quem jactit idem Anastasius quæst. 52, non addito loco libri, sed laudato simpliciter Areopagita, de his verbis: *Est enim a ratione alienum, et absurdum, instituti ac scopi vim non attendere, sed dictiones. Estque hoc proprium non eorum qui divina volunt intelligere, sed eorum qui nudos admittunt sonos, et eos, usque ad aures suscipiunt extrinsecus, non transeuntes, neque volunt scire quid ea dictio significet, et quo modo eam oporteat declarare per alias quæ æqualem vim habent et sunt significantiores dictiones: affecti sunt autem erga elementa et dictiones ignotus non transeuntes ad intelligentem eorum animæ facultatem, sed foris resonant in eorum labris et auribus.* Quis Apelles adversariorum sapientiam spirantiorum penicillo quivisset depingere? quis acrius interpretes sensum omnem mysticum repudiantes condemnavit? Invenies apud nostram Dionysium hæc omnia libro *De divinis nominibus*, capite 4: Ἐστὶ μὲν γὰρ ἄλογον, ὡς οἶμαι, καὶ σκαῖον, τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέγειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐστὶ τῶν τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελοδόντων ἴδιον, ἀλλὰ τῶν ἡγούσι φιλοῦσι εἰσοδεγομένων, καὶ τούτους ἄχρι τῶν ὠτων ἀδιαβάτους, ἔξωθεν συνεχόντων, καὶ οὐκ ἐθελοδόντων εἰδέναι, εἰ μὲν ἢ τοιαύτῃ λέξει σηματοῖται, πῶς δὲ αὐτὴν χρῆ καὶ δι' ἐτέρων ὁμοδυνάμων καὶ ἐκφαντικωτέρων λέξεων διασαφῆσαι, προσπασχόντων δὲ στοιχείοις καὶ γραμμαῖς ἀνόητοις, καὶ συλλαβαῖς, καὶ

λέξουν ἀγνώστοις, μὴ διαβαινούσαις εἰς τὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν νοσηρὸν, ἀλλ' ἔξω περὶ τὰ ψεῖδη καὶ τὰς ἀποδὲς αὐτῶν διαβορευόμεναις, etc.

Idem Anastasius quæst. 6, posterioris exemplaris, ex Dionysio Areopagita de *his qui sancte obdormierunt* ista descripsit: *Dico ergo, sacra Scripturas sequens, quod omnino sunt utiles in hac vita sanctorum preces, hoc modo: Si quis donum desiderans, et ad ejus participationem religiose affectus, tanquam suam agnoscens exiguitatem, quempiam sanctorum uideat, rogetque, ut sibi adiutor et precator accedat; ex eo omnino capiet, quæ omnes exsuperat, utilitatem. Assequetur enim ea quæ petit divinissima dona, ipsum suscipiente divina bonitate, prout ac religiosa sui agnitione, et in sanctis reverentia, et petitarum sacrarum petitionum laudabili desiderio convenientique et divino habitu. Est enim hoc quoque divinis iudiciis constitutum, ut divina dona, iis qui digni sunt ut sint participes, decentissimo donentur ordine per eos qui digni sunt imperitari. Hunc si quis pulchre institutum aspernetur ordinem, et ad miseram elatus de se persuasionem, se idoneum existimet ut cum Deo habeat consuetudinem, et sanctos despiciat: quin etiam si Deo indignus et non sanctas postularit petitiones, et intensus divinorum non habeat desiderium, et sibi conveniens, propter seipsam excidit a stulta petitione.* En tertium telum pro suffragiis sanctorum, ut per eos ad Deum adeamus, et depicta clare superbia Calvinistarum, qui misera de se persuasionem tumidi, hunc ordinem negotiandi cum Deo per familiares Dei, despiciunt ac desipiunt. En tibi verba apud nostrum capite septimo *De ecclesiastica hierarchia*: Φημι δὲ, τοῖς λογίοις ἐπόμηνος, ὡς ὠφέλιμοι πάντων εἶσιν ἐν τῷδε τῷ βίῳ τῶν ἁγίων αἱ προσευχαί, κατὰ τὸνδε τὸν τρόπον. Εἰ τις ἱερῶν ἐπιμέμηνος δώρων, καὶ πρὸς μετοχὴν αὐτῶν ἔξιν ἱερὰν ἔχων, ὡς τῆς οἰκίας ἐπιγνώμων βραχυτήτος, ἐλθὼν ἐπὶ τινα τῶν ὁσίων ἀνδρῶν ἀξιώσειεν αὐτὸν οἱ γενέσθαι συλλήπτωρα καὶ συνικέτην, ὠφελήθησεται πάντως ἐκ τούτου τὴν πάσης ὑπερχειμένην ὠφέλειαν. Ἐπιτεύξεται γὰρ ὡν αἰτεῖ θεοτάτων δώρων, ἀποδεχομένης αὐτὸν τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος, τῆς τε οἰκίας εὐλαβοῦς ἐπιγνωσύνης, καὶ τῆς ἐπὶ τοῖς ὁσίοις αἰετοῦς, καὶ τῆς τῶν αἰθηθειῶν ἱερῶν αἰτήσεων ἐπαινετῆς ἐφέσεως, καὶ καταλλήλου καὶ θεοειδοῦς ἔξεως. Ἐὰν γὰρ καὶ τοῦτο τοῖς θεαρχικοῖς κρίμασι νομοδοτημένον, τὸ τὰ θεῖα δῶρα τοῖς ἀξίοις τοῦ μετασχεῖν ἐν τάξει θεωρησεωτάτη, δωρεῖσθαι διὰ τῶν ἁγίων τὸν μεταδόναι. Ταῦτην οὖν εἰ τις ἀτιμάσειε τὴν ἱερὰν εὐκομίαν, καὶ πρὸς ἀθλίαν οἴησιν ἐλθελυθῶς, ἔχων ἑαυτὸν οἰηθεὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ὀμίλιαν, καὶ τῶν ὁσίων ὑπερφρονήσῃ· καὶ μὴν, εἰ τὰς αἰτήσεις ἀναξίας εἰς Θεοῦ, καὶ μὴ ἱερὰς αἰτήσεις, καὶ τὴν ἔφεσιν τῶν 602 θεῶν εἰ μὴ σύντονον ἔχει καὶ ἑαυτῷ καταλλήλον, ἀποτεύξεται δι' ἑαυτὸν τῆς ἀνεπιστήμονος αἰτήσεως.

Inter Opera D. Athanasii Alexandrini patriarchæ, tomo XI, Commelinianæ editionis Græco-Latinæ, editus est libellus *Quæstionum breviorum ad Antiochum*; quem magni illius Athanasii non esse colligitur, quod in iis Ss. Epiphanius et Gregorius Nyssenus citentur, illo magno Athanasio juniores. Nec tamen idem videtur auctor cum illo Anastasio Nysseno, licet fortassis ad eundem Antiochum uterque quæstiones scribat. Hic Athanasius quæst. viii quærit, quod sint essentia et ordines angelorum. Et respondet ex D. quidem Nysseno, unam et eandem esse essentiam, sicut etiam una est essentia cunctorum hominum: de ordinibus vero, esse novem, *angelos, archangelos, principatus, potestates, virtutes, dominationes, sex alii aluta seraphim, multis oculis ornata cherubim, et thronos, sicut multum in Theologia vaicens Dionysius inquit*: Τάγματα δὲ, ὡς ὁ πολλὸς ἐν Θεολογίᾳ Διονυσίους φησι, ἑννέα, ἅπερ εἶσι ταῦτα· Ἀγγελοὶ, Ἀρχάγγελοι, Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Δυνάμεις, Κυριότητες, τὰ

ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, τὰ πολύμοιμα Χερουβίμ, καὶ οἱ ὀρόνοι, perspicue ad libros *De caelesti hierarchia* respiciens, sic enim ibi distinguuntur, cap. 6, licet alio paululum ordine. Fieri potest, ut iste Athanasius sit recentior aliquis episcopus Alexandrinus; cuius etiam sit *Liber definitioum*, in quo citatus Nyssenus; et *Liber dictionum et interpretationum parabolarum evangelicarum*, ubi citatur Gregorius Nazianzenus. Sed hæc ambigua sunt: patet, satis antiquum esse scriptorem, qui pro magno Athanasio receptus, et Epiphanio juniorem nullum citat. *Sophronii catholici, Monotheitarum hæreticorum, et schismaticorum Græcorum testimonia.*

Temporibus Honorii et Joannis IV pontificum Romanorum vixit quidam Sophronius Hierosolymitanus, qui primus ferme se Monothelitis opposuit auctor *Prati spiritualis*, circa annum Domini 638. Hinc in epistola ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham sic scribit: *Christi vero asserimus etiam esse virtutem illam, quæ dicitur nova et Dei-virilis operatio, non unam existentem, sed diversi generis ac differentia, quam ex Areopago, a Paulo egregio divinitus captus asseruit Dionysius.* Nomen innuit locum in epistola quarta ad *Caium θεραπειτῆρ* in fine, de Jesu? Καὶ τὸ λοιπὸν, οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀνθρωποθέντος Θεοῦ, καινήν τινα τὴν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος. *Quod verum est, neque secundum Deum* (subintellige hic et in seqq. tantum) *divina perficiens, neque humana secundum hominem; sed Deo homine facto, novam quandam Dei-virilem operationem nobiscum conversatus ostendens.* Hunc locum pro se versutissimi tum temporis hæretici producebant, catholicis consentientes de epistola auctore Areopagita. Si non valet apud Calvinianos auctoritas catholicorum monachorum, valeat saltem sententia hæreticorum. Valeret, si non noceret Calvinismo. Enumerabo tamen hæreticos illos, ut constet de orbis tunc temporis de epistola illius scriptore consensu.

Tomo III *Conciliozum*, in synodo Romæ habita sub Martino I papa, secretario 3, pag. 121, exstat epistola illius Sergii Monothelita ad Cyrum patriarcham Alexandrinum, qua epistola recipit capitulum septimum Cyri, in quo hunc locum Dionysius Areopagita tribuebat. Pagina vero 123 ait Theonistus hæreticus in Epistola ad Marcellinum presbyterum et Stephanum diaconum de operatione Christi: « Ideo Dei-virilem Dionysius Areopagita nominavit. » Idem asseruit Macarius patriarcha Antiochenus hæreticus in synodo habita Constantinopoli in Trullo, tempore Pogonati imperatoris, act. 2, in fine: « Ego, inquit, numerum non dico, sed Dei-virilem operationem ejus, secundum sanctum Dionysium. » Cyrus hæreticus in dist. cap. 7, dixerat se credere, « eundem unum Christum, et unum Filium operantem Deo dicibilia et humana, una Dei et viri operatione secundum B. Dionysium, » d. tomo III pag. 120. In quibus verbis Cyrus contextum Dionysii depravasse, et *novam* posuisse, pro *nova*, a B. Sophronio convictus fuit, ut scilicet ipse Pyrrhus adhuc hæreticus, in libro contra dogmaticum Cyri volumen, his verbis: « Unum autem tantum capitulum reprehendit Sophronius reverendissimus, utpote testimonium beate memorie Dionysii falsantem permutatione unius vocis; in hoc congrua dicens prædictus vir et cauta, in quibus ille asserit; sed homine facto Deo, *novam* quandam et Dei-virilem operationem nobis proferens. *Unam* enim secundum veritatem continebat denominatum volumen; sed non malitiose (absit!) juxta meum verbum; sed quoniam non potest aliter *nova* intelligi, nisi una; et sanctissimo Cyro hujusmodi vox posita est: quoniam per abnegationem sublimium unam B. doctor confessorem construens, et hanc singulariter exprimens; quid aliud nisi unam couliteri 603 operationem, eo

quod onius est Christus, per quoddam verbum luculentius tradidit? Hactenus veterinos coluber Pirrhus, fateur corruptelam, quam negare non poterat, convictus; sed ex crimine laudem quaerit. Idem Pirrhus in disputatione cum B. Maximo monacho et martyre circa finem: Τί δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Διονυσίου φαμέν, ἐν τῇ πρώτῃ τῶν θεραπευτῆν ἐπιστολῇ φήσαντα [leg. φήσαντος] περὶ τοῦ Χριστοῦ... καινήν τινα θεανδρικὴν ἐκέργειαν πεπολιτευμένος; Turrianus vertit: Quid præterea dicemus de S. Dionysio, qui in epistola ad Caium cultorem de Christo dixit, exercuisse novam quamdam operationem Dei-virilem? Habes quinque Monothelitas, et considera mihi, hanc sententiam de Dionysii Areopagitæ scriptis sæculo illo VII, in omnibus patriarchalibus sedibus, hoc est Ecclesia tota. fuisse indubitata: nam Romæ id asserebant Martinus, Honorius, et Joannes; Alexandriæ Cyrus, Antiochiæ Macarius, Constantinopoli Sergius, Hierosolymis Sophronius.

Vide etiam quo pacto hodie hac in re, de libris dicit Areopagitæ, cum Romana Ecclesia schismatici Græci consentiunt. Cum Stephanus Gerlachius, Martinus Crusius, et alii Lutherani Ubiquitarii Wittenbergenses et Tubigenses, contra catholicos Germaniæ Jesuitas, et alios, unde suffragatores suæ sectæ conquirent, juxta illud Virgilii d:

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo,
legationem miserunt ad Jeremiam patriarcham Constantinopolitanum, et postea per epistolam quasierunt ab eodem, quænam esset totius Græciæ de hoc, de quo controverit Scaliger, Dionysio et ejus operibus sententia. Ille per Theodorum Zygomaliam scribam suum respondit in hæc verba, quæ ex libro primo Turco-Græciæ columna 97 desumpta, misit ad me noster Petrus Dujarricius Aquitanus: Ἀρτοποιητοῦ βίον ἔγραφα, καὶ ἐπέμψα ὑμῖν, ὡς καλῶς μέμνημαι, καὶ, εἰ ζήτησας, αὐτοῦ εὐρήσεις. Ἡμεῖς δὲ, γίνωσκε, ὅτι θεῖον ἄνδρα τὸν τοιοῦτον ἔχομεν, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ, καὶ τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἀποδεχόμεθα, καὶ πιστὰ τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα λέγομεν. Ait: Areopagitæ vitam descripsi, et vobis misi, id quod bene meminimus, invenies etiam tu istis modis quæras. Scito, eum virum a nobis divinum haberi, et secundum post apostolos Christi ab Ecclesia honorari, librumque ejus a nobis probari, et fide digna, quæ in eo scripta sunt, duci. Quid ad hæc Scaliger? calculabitur Jeremias, quod Jeremiam potius, quam Genevenses et se consuluerint. Sed redeo ad nostros, hoc est antiquiores Patres.

Testimonia Theodori presbyteri, Sergii Tempisanensis et Antoni Melissæ.

Sophronio tres alii accedant, de quibus, quod ignoti, quid dicam aliud non habeo. In Photii Bibliotheca fit mentio Theodori presbyteri, qui quando vixerit, et quid aliud egerit, scripserit, nescio. Photius ait se legisse librum illius, quo solverat quatuor objectiones adversariorum (habes supra) et probaverat hæc monumenta divini et magni Dionysii germana esse, γνησίαν εἶναι τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὴν βίβλον. Credant Calvinistæ Photio hæretico, tam docto quam impio, Romanæ sedis acerrimo adversario.

In concilio Lateranensi sub Martino I, consultatione 3, Sergius episcopus Tempisanensis agnoscit dictam epistolam ad Caium cultorem, de qua supra, et illa ipsa verba quæ Cyrus in capitulo septimo proferebat, fateur iussu Dionysii Areopagitæ.

Antonius quidam monachus, cujus exstat liber vocatus *Melissa*, sæpe citat nostrum Dionysium. Lib. 1, serm. 19 in fine ex eo profert hæc: Non heri potest, ut veniam consequantur illi, quos peccatorum non pœnitet; et serm. 21: Veritas est Deus utpote unum, non multa, secundum naturam. Verum

A quippe unum est, mendacium autem multiplex. Nam et Christus ait: Ego sum via, veritas et vita. Sermon. 75: Silentium pro consensu haberi, docetur etiam proverbio. Horum locorum nullum potui reperire in libros quos habemus: fieri potest, ut diligentiam meam fuerint frustrati. Libro II, sermone 3, citat hæc: Qui ad purissimum accedunt sacrificium, perurgatos esse oportet extremis etiam animæ phantasiis, et per similitudinem ipsi, quoad fieri potest, appropinquare. Hoc exstat *Ecclesiast. hierarchie* cap. 5: Τοὺς γὰρ ἐπὶ τὴν παναγεστάτην ἰόντας ἱερουργίαν, ἀποκαθάραται δεῖ καὶ τὰς ἐσχάτας τῆς ψυχῆς φαντασίας, καὶ δι' ὁμοιότητος αὐτῇ κατὰ τὸ δυνατόν προσείναι. Ne vero dubites hæc esse Areopagitæ, scito hunc Antonium, Dionysii nomen solitum ἀπλῶς nostro tribuere: aliorum vero Dionysiorum solere patriam adicere, ut lib. II, sermone 45, affert ex Dionysio Alexandrino istud: « Fortis autem et accurata oratio, amaras etiam dicit esse dulcium causas, et laborum fructus esse voluptates. Nam sine labore nihil potest pulchri contingere; » et sermone 72, ex eodem Dionysio Alexandrino profert: « Irasci 604 apud nos eousque extenditur dum peccata sedet. Irascimini, inquit, et ne peccetis. Et summum jus vitandum est, cum dicat Ecclesiastes: Ne sis justus multum. Denique scitum est apud theologos κατ' ἐξοχὴν Dionysii appellatione Areopagitam censerit.

Ex Elia Cretensi et Andrea Cretensi, testimonia.
Elias Cretensis disertus et accuratus Commentarios composuit in multas B. Gregorii Nazianzeni orationes, in quibus sæpius meminit nostri Dionysii, ut in *Apologet.* oratione 1, fol. 59 et 75, dicit Nazianzenum vocem φωταγωγός, illuminantes, ex Dionysii libris mutuatum, nempe *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 5, § 2, et postea Elias fol. 454, perspicue alludit ad Dionysii libros hierarchico, ita scribens: « Etenim quæ hic in Ecclesiis celebrantur, eorum quæ in cælis celebrantur similitudines ac simulacra esse, sanctus Dionysius censet, nostramque hierarchiam post cælestem hierarchiam collocans, comministram eam pronuntiat, illincque pro benignitate congruentes illuminationes accipere ait, his nimirum verbis utens. Hujus igitur nostræ congruentis deificationis causa benignus ille sacrarum cæremoniæ principatus, » etc., quæ cuncta licet legere d. cap. 5, a pag. 355, et cap. 8, a pag. 388, copiosius enarrata. Item in commentario orationis XIX laudat quæ Dionysius scripsit de ritu consecrandi sacerdotes, quæ nunc exstant d. cap. 5, pag. 364.

S. Andreas Hierosolymitanus, Cretensium episcopus et martyr, laudat a Glyca, in oratione *Dedormitione Deiparæ Virginis*, non solum seculus luit narrationem nostri Dionysii de obitu Mariæ dominicæ nostræ, sed et stylium ac verba conatus imitari; ut facile colliget, qui Græca verba Andræ contulerit cum Dionysiani, tom. I, p. 539.

Testimonia Juliani Hierosolymitani, Epiphani presbyteri, Glycæ et aliorum Græcorum.

Sanctus Dionysius Areopagita libro *De divinis nominibus* cap. 3, in fine, sic scribit: Ἐτελ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεολήπτοις ἡμῶν ἱεράρχαις, ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἴσθα, καὶ αὐτὸς καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν. Παρὴν δὲ καὶ ὁ ἀσέλφθεος Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβύτατη τῆς θεολόγῃς ἀρχότης. Εἶτα ἐδόκει μετὰ τὴν θέαν ὑμνήσαι τοὺς ἱεράρχας ἄπαντας, etc. Quandoquidem apud ipsos quoque nostros a Deo afflatus sacrarum principes, quando nos quoque, ut ipse nosti, et multi ex nostris sacris fratribus, ad contuendum corpus, quod vitæ principium dedit, et Deum suscepit, convenimus. Aderat autem Dei quoque frater Jacobus, et Petrus, qui erat theologorum

• d Æneid. VII, 313. • Joan. XXIV, 6. † Ephes. IV, 26. † Cap. VII, 7.

suprema et antiquissima summitas. Visumque est, ut post illud spectaculum omnes sacerorum principes hymnum canerent, etc. Hæc ut vera verba de se loquentis Areopagitæ, magno consensu Græci Patres receperunt; et inde in Ecclesiam traditio antiquissima manavit, morti Deiparæ virginis omnes apostolos, et B. Dionysium ac Timotheum interfuisse. Tempore Chalcedonensis synodi, petentibus Marciano et Pulcheria, Julianus Hierosolymitanus episcopus id verbis hisce fuit testatus: « Tunc autem aderant cum apostolis, sanctissimus Timotheus apostolus et primus episcopus Ephesiornum, et Dionysius Areopagita: sicut hic ipse magnus testatur Dionysius, in his quæ de beato Hierotheo, qui ipse quoque tunc aderat, conscripsit ad D. apostolum Timotheum, sic dicens: Quandoquidem, » etc., subdit enim citata Dionysii verba. Hoc B. Juliani testimonium profert Euthymius historicus libro III, cap. 40, citatus a B. Joanne Damasceno orat. *De dormitione Deiparæ*: et Nicephorus Calixtus idem refert libro xv *Hist.* c. 14. Eandem auctoritatem et verba pro Areopagitæ gnesiis amplectuntur etiam Epiphanius presbyter in orat. *De dormitione Deiparæ*, Simeon Metaphrastes, et Michael Syngelus in laude Dionysii, Maximus scholiis in Dionysium, Glycas lib. 1 *Annal.* et alii Græci in Cantico quodam de Deipara. Lego Petrum Canisium lib. v *Mariæ* cap. 3, et Cardin. Baronium, tomo I *Annal.*, anno Christi 48, num. 8, ubi docte ostendit, hanc veram esse Dionysii sententiam.

B. Michaelis Syngeli et B. Joannis Damasceni sententia.

Beatus Michael Syngelus presbyter Hierosolymitanus, magna laude sanctimoniam ac eruditionis, scripsit quædam tempore non Mauriti imperatoris, sed Ludovici Pii Hilduini ævo, quando a Theophilo Græcorum imp. iconomacho propter catholicam fidem multa pertulit, ut tradit Curopalata in *Histor.* et laudatur a Theodoro Studita lib. II, epist. 213. Hic ergo Syngelus eodem tempore, quo Methodius vitam et martyrium Areopagitæ scripsit, etiam ipse martyrii amore exastuans, disertissimum ejusdem Dionysii Encomium composuit, quod Parisiis 605 Græce sult excusum, hoc initio: Οὐρανίαν ὄντως, in quo multa laudat utriusque hierarchiæ, libri *De divinis nominibus*, epist. ad Caium et alia quæ sunt cuique ad manum.

Michaele paulo antiquior, et confessionis laude non ignobilior Joannes Manzer Damascenus vixit, clarum lumen ac sidus octavi sæculi, diligens lector et candidus laudator horum Dionysii librorum, habes libro 1 *De fide orthodoxa*, capite 12: Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τῶν ἱερῶν μεμνήμεθα λογίων, ὡς ὁ θεὸς ἐφ' ἡμῶν ἀπολύτως Ἄρεοπαγίτης, ὅτι ὁ θεὸς πάντων ἐστὶν αἰτία καὶ ἀρχὴ, τῶν ὄντων οὐσία, τῶν ζώντων ζωὴ, τῶν λογικῶν ὄντων λόγος. Quæ, licet alio ordine, invenies omnia *De divinis nominibus*, capite primo. *Et hæc quidem a sacris oraculis sumus edocti, sicut ait divinus Dionysius Areopagita, Deum omnium causam esse et principium, eorum quæ sunt, essentiam, viventium vitam, et ratione utentium rationem, etc.* Idem Joannes ejusdem Operis libro II, cap. 18, vocat e sanctissimum et theologiam peritissimum. Καθὼς δὲ, ait, ὁ ἀγιώτατος καὶ θεολογιώτατος φησὶ Διονύσιος ὁ Ἄρεοπαγίτης, Πάσας ἡ θεολογία, ἤγουν ἢ θέλα Γραφή, τὰς οὐρανίας οὐσίας ἐννεῖα κέλχηκε. Sic autem sanctissimus et theologiam callentissimus ait Dionysius Areopagita: *Universe theologia, id est sacra Scriptura, cælestes essentias novem esse dixit.* Sunt de prompta ex libro *De cælesti hierarchia*, capite 5, sub fin. Tertium profert locum in lib. *De iis, qui in fide obierunt*: Ἐφ' τοιγαροῦν ὁ πολλὸς τὰ θέλα καὶ βαθὺς Διονύσιος ἐν τῇ περὶ τῶν κεκοιμημένων μυστικῇ θεωρίᾳ, οὕτως λέξας, ἴν' ἐκ τῶν αὐτοῦ θεϊων καὶ σεβαστῶν λόγων πρὸς ἐναργῆ ἀποδείξιν ἐφάψωμαι. Ὅτι δὲ καὶ τῶν δικαίων αἱ προσευχαί...

Ait verum divinarum magnus ac profundus scrutator Dionysius, in mystica de dormientibus contemplatione, sic loquens, ut ejus divinis et venerandis sermonibus demonstrationem delibem: « Quod autem justorum preces, » etc. Locus Dionysii habetur cap. ult. *De ecclesiastica hierarchia*, quem supra ex beato Anastasio Nysseno totum exhibui eundem laudante; ideo nec illum repeto, nec quartum addo testimonium Damasceni, ex oratione *De dormitione beatæ Mariæ virginis*, ubi confirmat nostri Dionysii narrationem, de qua etiam supra; quam historiam quoque beatus Michael Syngelus eleganter dilatavit in præfato S. Dionysii Encomio.

Ex Simeone Metaphraste et Theodoro Prodromo testimonia.

Beatus Simeon Metaphrastes, celeberrimus apud Græcos (cujus auctoritate synodus Florentina œcumenica sub Eugenio IV, sess. 7, utitur) multus est in horum librorum commendatione, confirmans eos B. Dionysii Areopagitæ esse. Primum in Dionysii Vita, quam habemus in Surii tomo V, die 11 Octobris; ubi etiam materiam librorum 3 quam videmus in istis nostris, producit. Deinde ejusdem Surii tomo IV in oratione *De dormitione Deiparæ* ait: « Per nubem autem ejus venerandos congregat discipulos, ut venerandum ejus corpus mandarent sepulturæ. Ne autem videatur inane, quod dictum est de congregatione apostolorum, quæ facta est in dormitione Virginis, satius fuerit ea summum addere quæ a Dionysio Areopagita dicuntur in III libro *De divinis nominibus* ad Timotheum. » Librum pro capite seu sectione usurpat, et subdit verba Dionysii, quæ habemus superius.

Adjungo Theodorum Prodromum, qui die posterior, vixit temporibus imp. Andronici Junioris; sed adjungo, quia recensens gravissimos aliquos et antiquissimos atque sanctissimos Patres Græcos, quorum scriptis Ecclesia sint illustrata primum locum tribuit nostro beato Dionysio Areopagitæ: huic subdit magnum Athanasium, et Basilium, et utrumque Gregorium, et Ephraem Syrum, et Joannem Chrysostomum, et Cyrillum Alexandrinum, et Maximum nostrum, et Joannem Climacum, et Nilum; denique his quos dixi omnibus subdit, ut eorum consortio dignum, Simeonem Metaphrastem; quare et illi ipse nunc associetur.

Ex Suida, et Joanne Sycopolitano, et Gregorio Patricio.

Suidas ille, quisquis fuit cujus exstant utilia collectanea, qui vixit post annum Christi millesimum, agens de nostro Dionysio, facit illum B. Pauli discipulum, et Atheniensem episcopum, et ex eo narrat historiam de eclipsi visa Helioptili, patiente Domino, cum adesset Apolophanes, et citat epistolam nostri Dionysii ad Polycarpum, quæ multorum manibus teritur; in qua verbotenus omnia continentur quæ Suidas retulit. Postea subjicit omnem materiam libri *De divinis nominibus* ad Timotheum. Agnoscit etiam libros hierarchicos, et *Mysticam theologiam*, et epistolas quas habemus omnes, et inter eas ad Caium, 606 et ad Demophilum, quos ambo vocat *Therapeutas*. Citat etiam Encomium Michaelis Syngeli, de quo jam egimus.

Multi Prologum, qui præligitur beati Maximi Græcis Scholii, volunt non esse Maximi, sed junioris cujusdam Joannis Sycopolitani; nec sane convenit admodum cum Maximo stylo, qui pressior est et simplicior. In hoc Prologo respondetur quibusdam argumentis adversariorum, qui conantur hos libros Dionysio Areopagitæ adimere, quæ nos argumenta jam solvimus, et Prologum Maximo triviumus, cum plerisque, cui arbutur non adimendum propter haud magnam styli discrepantiam. In eodem Prologo subditur index omnium Dionysii quæ nunc exstant Operum, et præterea

multorum quæ interciderunt, quorum in nunc exstantibus facta habetur mentio, quæ nihil opus nunc itarum recensere.

Denique typis prodierunt Epigrammata varia Georgii Patricii, cui Mytilene patria, in laudem librorum beati Dionysii, *De cœlesti hierarchia, De ecclesiastica hierarchia, De divinis nominibus, et De mystica theologia.*

Ex Euthymio monacho Zigabeno.

Vixit tempore Alexii Comneni, sæculo undecimo, inter Græcos sui ævi eruditissimus et diligentissimus, ut patet ex libris qui exstant; nempe *Commentariis in Psalmos omnes, et in quatuor Evangelia, et Panoplia* contra hæreses, in quo opere multa satis ampla loca nostri Dionysii adducit, ut Areopagitæ illius Magni. Dabo nonnulla ex versione Francisci Zini. Ait parte 1 *Panopliæ orthodoxæ fidei*, titulo 2: « De Patre, Filio, et Spiritu sancto distincta simul atque conjuncta divinitatis ratio; Dionysii Areopagitæ ex capite de unita distinctaque theologia: Patrem quidem esse fontem, ut ita dixerim, divinitatis; Filium autem, et Spiritum, secundæ divinitatis, si ita dicendum est, gemina divinitus pullulantia, et flores quodammodo, et essentia præstantiora lumina, ex sacris libris accepimus: sed quoniam pacto hæc sint, nec cloqui possumus, nec intelligere. » Nonne sunt ista? « Ut enim estin, οὐτε εἰπῆν, οὐτε ἐνοήσασιν δυνατόν, *De divinis nominibus*, cap. 2. Vides, quam hæc germana sint nostri Dionysii, cujus Græcæ grandiloquentiam vix ulla sermone Latini facundia plene queat exprimere; quod ex cæteris æque patebit.

Item, ex capite primo libri *De divinis nominibus: Quamobrem in omni fere theologia disceptatione summam divinitatem sancte celebratam cernimus; tum ut monadem et unitatem, propter simplicitatem unitatemque impartibilitatis ipsius naturam exsuperantis: ex qua tanquam unificæ potestate unum effici-mur, dividimusque nostris diversitatibus supra mundanum modum copulatis, in monadem deiformem, unio-nemque Deum imitantem, colligimus: tum autem Trinitatem, propter fecunditatis essentiam superantis in tribus personis expressionem, ex qua in cælo et in terra puternitas omnis existit et nominatur. Hæc et reliqua, quæ subdit omnia, exstant in nostro, pagina 341. « Ὅθεν ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ θεολογικῇ πραγματείῃ, τὴν θεαρχίαν ἐρωμὴν ἱερῶς ὑμνουμένην ὡς μονάδα μὲν καὶ ἐνάδα, διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ ἐνότητά τῆς ὑπερφυσιοῦς ἀμερτίας, ἐξ ἧς ὡς ἐνοποιοῦ δύναμειος ἐνζόμεθα, καὶ τῶν μεριστῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ὑπερκοσμίου συμπυκνωμένων, εἰς θεοειδῆ μονάδα συναγόμεθα, καὶ θεομίμητον ἔνωσιν ὡς τριάδα δὲ, διὰ τὴν τρισυπόστατον τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἐκφανσῶ, ἐξ ἧς πᾶσα πατρικὴ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐστὶ καὶ ὀνομάζεται, etc.*

Item ex cap. 3 *De mystica theologia* istud: *In eo libro quem De theologicis institutionibus inscriptissimus, quæ sint affirmantis theologiæ præcipua declu-tavimus: quomodo divina donaque natura una dicatur et trina; quæ in ipsa Patris, quæ trilli notio; quid significet Spiritus sancti theologia: quæ ratione ex incorporeo individuoque bono intima bonitatis lumina pullulent, et a coeterna cum ipso pullulatione in ipso, et in seipsis et inter se mansione sic exeant, ut ab ea nunquam discedant.* Habentur Græce tom. II: « Ἐν μὲν οὖν ταῖς θεολογικαῖς ὑποτιπώσσει τὰ κυριώτατα τῆς καταφατικῆς θεολογίας ὑμνήσαμεν πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις, ἐνική λέγεται, πῶς τριαδικῆ· τίς ἡ κατ' αὐτὴν λεγομένη πατρότης τε καὶ υἰότης· τί βούλεται ὁλοῦν ἡ τοῦ ἡγεύματος θεολογία· πῶς

A ἐκ τοῦ ἀύλου καὶ ἀμερτοῦ ἀγαθοῦ, τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέξυ φῶτα, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐν ἀλλήλοις συναΐδιου τῇ ἀναβλαστῆσει μονῆς ἀπομεινύκεν ἀνεκφορτῆτα.

Sequuntur apud Euthymium duo loci ex cap. 2 *De divinis nominibus*. 607 Prior talis est: *In unione divina, sive natura illa essentiam superante, conjuncta quidem sunt et communia univæ principalique Trinitati: existentiam essentiam superans, divinitas divinitate superior, bonitas bonitate præstantior, etc., ex illo: Ἐπὶ τῆς ἐνώσεως τῆς θείας, ἡτοι τῆς ὑπερουσιότητος, ἡνωμένον μὲν ἐστὶ τῇ ἐναρχικῇ Τριάδι καὶ κοινόν, ἡ ὑπερουσίως ὑπαρξίς, ἡ ὑπερθεός θεότης, ἡ ὑπεράγαθος ἀγαθότης, ἡ πάντων etc. Posterior autem ex ejusdem cap. principio: Nullus bonus, nisi solus Deus. Hoc et alibi a nobis exensum ac demonstratum est, omnes semper denominationes Deo dignas non per partes, sed in tota, perfecta, integra, et plena divinitate in sanctis celebrari libris, et omnes ipsas individue, absolute, et prout omnem discriminis observantiam, integra ratione universæ integritati perfectæ et totius divinitatis attribui, et quæ sequuntur multa. Οὐδέτις ἀγαθός, εἰ μὴ μέγας ὁ θεός. Τούτο μὲν οὖν καὶ ἐν ἄλλοις ἐξετασθὲν ἡμῖν, ἀποδεδείχται, τὸ πάσας ἀεὶ τὰς θεοπροπετεῖς θεωνυμίας, οὐ μερικῶς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὅλης καὶ παντελοῦς καὶ ὁλοκληροῦ καὶ πλήρους θεότητος, ὑπὸ τῶν λογίων ὑμνεῖσθαι, καὶ πάσας αὐτὰς ἀμερῶς, ἀπολύτως, ἀπαρτηρήτως, ὀλικῶς, ἀπάσῃ τῇ ὁλότῃ τῆς ὁλοτελοῦς καὶ πάσης θεότητος ἀνατίθεσθαι, etc. En quinque ex uno titulo testimonia. Vereor ne molestus sim, si ex eodem opere cætera omnia commemorarem; sunt enim multa et magna nimis. Nam titul. 3 continentur fragmenta viginti et septem, metaphrasticè citata ex libro *De divinis nominibus* et aliis operibus: unum titulo 5, sed titulo 7, duo ex eodem libro, unum ex epistola 4 ad Caium, unum ex libro *De theologicis elementis*, duo ex *cœlesti et ecclesiastica hierarchia*.*

Cæterum parte II, titul. 18, refert epist. 5 Maximini ad Nicandrum, in qua locum illum beati Dionysii de Dei-virili operatione ex epistola ad Caium suo explicavit: quæ explicatio quia pererudita est, et ostendit Maximii sapientiam atque eruditionem, cujus incertam Scaliger facta se ostendisse, eam hoc loco ascribam, in Scaligeri gratiam, non Græcè, quia careo exemplari, sed Latine ex versione Zini. Ait ergo: « Idem de actionibus dicere possumus, nec tamen ob id unicas divinorum Patrum de ipsis actionibus voces negamus (absit) quas vel sanctus et divinis in rebus explicandis excellentissimus Dionysius, vel sapiens Cyrillus, pronuntiavit; quibus divina simul et humana actio sic declaratur ut conjunctam atque unam esse appareat. Voces enim ab illis excogitatae propter conjunctionem, et naturam naturalium actionum inter ipsas omnino copulationem, sunt piæ et comprobandæ. Quemad-

D modum et illæ quæ geminas declarant actiones propter differentiam in essentia naturaque subsistentem. Vox enim illa Theandrica, a doctore Dionysio composita quæ divinam humanamque significat, ut unica pronuntiatione duplicem naturæ simplicis actionem indicaret. Sapiens rursus Cyrillus unam conjunctamque dixit actionem, ut cognatam naturalium actionum copulationem doceret. » Et post pauca: « Quamobrem una, ut Cyrillus ait, conjunctaque utriusque actio, quæ demonstrata est, non aliter quam illa Dionysii Theandrica naturaliter actionum indicans copulationem, diversam et geminam earum rationem proprie demonstrat. » Idem Euthymius eodem titulo cap. 83 citat explicationem clariorem ejusdem loci Dionysiani, traditam a B. Damasceno contra Monothelitas, quæ est ista: « Beatus Dionysius Christum nova quadam theau-

h Luc. xviii, 19.

drica actione usum dicit; quo quidem vocabulo non tollit actiones naturales, sed unam ex divina humanaque constantem actionem constituit. Sic enim et unam naturam novam, quæ ex divina atque humana constat, dixerimus. Quorum enim actio una, horum una et essentia, ut divini nostri Patres sentiunt. Sed cum vellet ostendere novum arcanumque modum, quo naturales Christi actiones patefactæ sunt, propter arcanam rationem, qua Christi naturæ vicissim inter se commean; congrue consuetudinem etiam ejus, quantum ad humanitatem attinet, novam et admirabilem appellavit. Neque enim divisas dicimus actiones, neque naturas separatim agere, sed conjunctim utramque cum alterius societate agere, id quod est ipsius proprium, etc. quæ subdit, usque: « Hoc igitur significat theandrica actio, cum Deus homo factus sit, humanam etiam ipsius actionem divinam esse, id est deificatam, et non expertem divinæ ejus actionis; itemque divinam ipsius actionem humanæ ipsius actionis expertem non esse; sed utramque simul cum altera spectari. Hæc autem loquendi ratio περιφρασις appellatur cum res duas una dictione compleximur. Quemadmodum enim, unam dicimus igniti gladii, tum incisam ustionem, tum ustam incisionem, cum tamen alia actio sit incisio, et alia ustio, et ab alia atque alia natura proficiantur, nempe ustio ab igne, incisio autem a ferro; sic etiam cum unam dicimus Christi theandricam actionem, geminas duarum ipsius naturarum actiones intelligimus, divinitatis quidem ipsius divinam, humanitatis autem humanam. »

608 Testimonia Nicephori Callisti, Georgii Pachymerii, et cardinalis Bessarionis.

Nicephorus Callistus Xanthopulus *Historiam ecclesiasticam* conscripsit, sane diligenter, tempore Andronici senioris Palæologi, circiter annum Domini 1311. Hic lib. II, cap. 22, ex nostri Dionysii, quem Areopagitam vocat, narratione, dicto cap. 3 *De divinis nominibus*, recenset quæ in funere B. virginis Mariæ acciderunt. Sed cap. 21 sic de nostro loquitur: « Tanta autem fuit in Christum fides, ut non modo dignus divino lavacro esset, sed etiam ipsius Pauli manibus Atheniensium designaretur episcopus, mirificis prorsus atque divinis charismatibus pollens. Vixit is etiam familiaris cum divino viro Hierotheo, quorum utriusque res summas Paulus (ut eis, in tertium cælum et paradisum raptus, initiatus fuerat) de theologia, Deique verbi ratione scilicet, necnon cœlesti hierarchia, rerumque omnium absolutissima dispositione atque ordinatione, communicans tradidit, quas res Dionysius postea etiam in scripta retulit; qui vero verbo pietatis verique cultus magnifice prædicando magna usus est libertate, multosque annos in partibus occidentalibus Christum glorificans, ad multam venit senectutem, et pro ipso martyrii corona est coonestatus. Ferunt autem eum caput suum, quod gladio resectum fuerat, in manibus gerentem ad duo millia passuum tulisse, ibique in quam incidere, mulieri tanquam depositum tradidisse. Quæ autem ille scripta, subtili rerum divinarum contemplatione, sententiis et elocutione admiranda prorsus, et excellentia, longeque ab iis, quæ pro hominum captu edita sunt, dissita composuerit, sic se habent.

Primum quidem opus *De divinis nominibus* scripsit tredecim capitibus, in quo ad centum quoque alia capita sunt adjecta divinæ sapientiæ plena.

Secundus ab eo liber scriptus est, cui titulum fecit *De cœlesti hierarchia*, capita habens quindecim.

Tertius *De ecclesiastica hierarchia* capitum septem.

Quartus *De arcana seu mystica theologia*, quinque capitum.

A Reliquit etiam epistolas decem, quarum postrema evangelistæ Joanni, qui supra pectus Domini recombuit, est scripta. Atque hæc quidem ejus scripta etiam hodie circumferuntur.

Ipse quoque aliarum etiam lucubratorum suarum mentionem facit, quales sunt quæ ab eo *Theologicæ expositiones* sunt nominatæ. Item *Symbolica theologia*; præterea *De angelicis proprietatibus, et ordinibus. Commentarius De anima, De justo et divino judicio, De divinis hymnis*; item: *De iis quæ vel intelligentia vel sensu deprehenduntur. Commentarii autem isti omnino visi non sunt, neque nobis, neque his qui ante nos fuerunt, cogniti.* Tantum Nicephorus, cui de scriptis Areopagitæ plane consentit.

Gregorius Pachymerius sub Michaelæ Palæologo et Andronico circa annum 1260, paulo antiquior: cujus habemus Aristotelicas epitomas, et paraphrases Areopagiticæ, in libros qui exstant omnes, ut et Maximi Scholia: reliquorum, quos ait non inveniri, nomina ponit: *Περὶ ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων, Περὶ ψυχῆς, Περὶ δικαίου καὶ θεοῦ δικαιοῦσιον, Περὶ θεῶν ὕμνων, Περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, Περὶ θεολογικῶν ὑποτυπώσεων, Περὶ συμβολικῆς θεολογίας.*

Quoad superstites libros, his etiam Suidas consentit quantum ad inscriptiones; nam quoad capita variant, quod parum refert. Sic autem recenset libros Suidas: *Πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον Ἐφέσου, καὶ αὐτὸν μαθητὴν Παύλου τυγχάνοντα, Περὶ θεῶν ὀνομάτων βιβλία β'*. et capitulum subjicit inscriptiones. *Πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον ἑτέρα βιβλος, Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, κεφάλαια ιε'*. *Πρὸς τὸν αὐτὸν Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας, κεφαλ. ις'*. *Πρὸς τὸν αὐτὸν, Περὶ μυστικῆς θεολογίας, κεφ. ε'*.

Deinde recenset epistolas hæc: *Πρὸς Γάτορ θεραπευτὴν δ', Πρὸς Δωρόθεον λειτουργὸν α', Πρὸς Σώπατρον ἱερέα α', Περὶ Πολύκιπρον ἱεράρχην Ἐμύρην α', Πρὸς Δημόφιλον θεραπευτὴν α', Πρὸς Ἰωάννην τὸν θεολόγον, τὸν ἀπόστολον, καὶ εὐαγγελιστὴν, α'*. Ubi vides præteritam epistolam ad Titum episcopum, quam Maximus, Pachymerius et Nicephorus recognoscunt. Nam Maximi, sive Joannis Sycopolitani πινὰς similis est enumerationi Pachymerianæ; nisi quod addit loca Dionysii, ubi citat libros suos, qui non exstant.

Circa Christi annum 1371 vixerunt jam corrueute Græcia, Georgius Trapezuntius, Theodorus Gaza, et doctissimus cardinalis Bessarion, qui a Gaza dissensit, et majores suos sequens, hæc opera tribuit Areopagitæ. Nam lib. II *Defensionis Platonicæ* cap. 3, ita scribit: « Vir sanctissimus, Dionysius Areopagita, qui primus et summus Christianæ theologiæ auctor fuit, neminem ante se habuit rerum divinarum scriptorem, præter apostolum Paulum, et Hierotheum Athenarum pontificem, quibus ipse præceptoribus **609** usus est. » Sic ex Budæi codice Morellius. Quæro, quæ alia de divinis rebus Dionysii scripta laudavit hoc loco Bessarion, præter nostra? cujus ego in rebus istis judicium decem Gazis, et centum Scaligeris non vereor præponere.

Testimonia ex conciliis Græcorum.

Idem non per singulos tantum Patres, sed eundem etiam per synodos possum probare. Nicæna synodus œcumenica prima, et princeps (ut sic dicam) universalium conciliorum, in canonibus uberioribus, quos ex nostris hominibus, Arabica secuti exemplaria, Pisanus et Turrianus ediderunt, canone xxxi, qui est de recipiendis ex hæresi redeuntibus, ita sanxit: *Et postquam hæc fecerit episcopus, vel sacerdos, in cuius manibus est, debet ungere eum oratione chrismatis, et ter signare signo crucis, unguendo et orando super eum orationem Dionysii Areopagitæ.* Instituerat ergo formulam aliquam orandi noster certa. Nam exstat cap. ultimum *De ecclesiastica hierarchia*, et ibi invenies.

In sexta synodo universali, quæ fuit Constantinopolitana tertia, tempore Agathonis papæ, et Constantini IV imp. anno 678, recipiuntur hæc opera pro Areopagitice. Etenim actione 8, pag. 279, legitur: « Item relatum est aliud testimonium ex eodem codicillo sancti Dionysii episcopi Atheniensis et martyris, ex libro *Divinorum nominum*, et collatus similiter textus testimonii, continens ita: *Discreta est autem benignissima circa nos Dei operatio, per hoc quod secundum nos ex nobis integre vereque humanatum est Verbum, quod est supra substantiam, et operari, et pati, quantum humanæ ejus divinæ operationi congruit, præcipua ac probabilis. His numque Pater et Spiritus nulla ratione communicant, nisi quis dixerit secundum benignissimam misericordiam, voluntatem (quæ abscissa sunt ex eodem testimonio ab eisdem) et per omnem sublimissimum et ineffabilem Dei operationem, quum operatus est secundum nos factus incommutabilis, eo quod Deus et Dei verbum.* » Citat locum e capite secundo: *Διακρίεται δὲ τῆς ἀγαθοπρατοῦ; εἰς ἡμᾶς θεουργίας, τῷ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὀλικῶς καὶ ἀληθῶς οὐσιωθῆναι τὸν ὑπερούσιον Λόγον, καὶ δράσαι καὶ παθεῖν ὅσα τῆς ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ θεουργίας ἐστὶν ἐκκριτα καὶ ἐξείρετα. Τούτοι; γὰρ ὁ Πατήρ καὶ τὸ Πνεῦμα κατ' οὐδένα μεκοιωνῆκε λόγον· εἰ μήτου τὸς φασὶν κατὰ τὴν ἀγαθοπρατὴν καὶ φιλόανθρωπον βούλησιν, καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν ὑπερκειμένην καὶ ἀόρητον θεουργίαν, ἣν δέδρακε καθ' ἡμᾶς γεγονώς ὁ ἀναλλοίωτος, ἡ Θεὸς; καὶ Θεοῦ Λόγος.*

Vis etiam aliquid ex nostris, in quibus vobis male complacitis, Decretis Gratiani? Lege cap. 6, quod incipit, *Omnis*, distinct. 38. Sed, ne nansées, scito idem haberi in concilio œcumenico Nicæno II quod fuit universale septimum; ubi traditur hierarchiæ nostræ essentia, posita in oraculis a Deo traditis, hoc est in veraci rerum divinarum scientia et cognitione, « quemadmodum magnus ille ait Dionysius. » Sic concipitur canon iste 11: *Ὁὐσία γὰρ τῆς καθ' ἡμῶν ἱεραρχίας ἐστὶ καὶ θεοπαράδοτος Λόγος, ἥγουν ἡ τῶν θεῶν Γραφῶν ἀληθινή ἐπιστήμη, καθὼς ὁ μέγας ἀπεφάνετο Διονύσιος.* Habes hodie cap. 1 *Ecclesiast. hierar.* nisi quod hodie καθ' ἡμᾶς pro καθ' ἡμῶν legitur, eodem sensu, et facili mutatione.

Testimonia ex conciliis Latinorum.

In Latinis conciliis sæpe multi Græci, ut in Græcis Latini interfuerunt; hæc enim conciliorum universalium conditio est: sed Latina voco, quia in Occidente celebrata; Græca, in Oriente.

Romæ in Laterano anno 660 celebratum fuit concilium sub Martino I papa: tunc Patres hæc opera pro germanis Dionysii Areopagite habuerunt, ut patet ex secretario 3, pag. 122. Nam ibi « Martinus sanctissimus ac beatissimus episcopus sanctæ Dei Ecclesiæ catholicæ atque apostolicæ urbis Romæ dixit: Codicem S. Dionysii episcopi Atheniensis hi, quorum interest, actis deducant. Theophylactus primicerius notarius sanctæ apostolicæ sedis dixit: Secundum jussionem vestræ beatitudinis offerens de venerabili bibliotheca sedis vestræ codicem beati Dionysii præ manibus habeo; quid præcipitis? Martinus sanctissimus ac beatissimus episcopus sanctæ Dei Ecclesiæ catholicæ atque apostolicæ urbis Romæ dixit: Codex beati Dionysii suscipiatur, et de epistola, quæ ibidem deposita est, ad Caium directa, locus ille ordinabiliter, de quo agitur, cujus mentionem fecerit Cyrus in suo capitulo ad approbationem novitatis ejus coram S. concilio relegatur. Et accipiens Paschalis notarius regionarius apostolicæ sedis, de Græco in Latinam linguam interpretatum ipsum testimonium, relegit, continens ita: Sancti Dionysii ex Epistola

ad Caium directa, ad locum: *Etiã non secundum Deum divina operatus, neque humana secundum hominem; sed Deo homine facto, novam quandam Dei-virilem, id est θεανδρικὴν, operationem nobis ostendens.* Postea 610 Martinus et cæteri Patres, tanquam Dionysii verba approbant; quæ hodie exstare in 4 Epistola ad Caium, jam crebro diximus.

Generalis synodus octava, sub Eugenio IV Ferrariæ, sessione 7, recipit Simeonis Metaphrastæ orationem de diva Dionysii Vita, in qua (ut dictum superius) hæc Dionysii nostri Opera, ut germanè beati Dionysii Areopagite referuntur.

Testimonia Gregorii Magni et Martini I, Romano-pontificum.

Venio ad Romanos pontifices Petri apostoli successores; quibus qui abnuat credere, Petro credere detractat; sine quorum approbatione ne generalia quidem concilia certæ fidei habentur, si vero approbarint, Spiritum sanctum sanctis aspirasse dogmatibus confitemur.

S. Gregorius Magnus homilia 34 in *Lucæ Evangelium*, cap. 15, ita scribit: « Fertur Dionysius Areopagita, antiquus videlicet et venerabilis Pater, dicere, quod ex minorum angelorum agminibus foras ad explendum ministerium, vel visibiliter vel invisibiliter mittuntur; scilicet quia ad humana solatia aut angeli aut archangeli veniunt. Nam superiora illa agmina ab intimis nunquam recedunt. » Non citat ipsa Dionysii verba, sed doctrinam Dionysii, quam explicuit libro fere toto *De cælesti hierarchia*, maxime cap. 7, 9 et 15. Dixit « fertur, » quia vel ipse Dionysium non legerat, vel quia liber vulgo Latinis nondum satis notus erat. Sane Gregorium non hæsitante, sed assertive Dionysio opus illud tribuere, tenuit Adrianus I papa, ut videbitis infra.

S. Martinus I gloriosus martyr, in dicta Lateranensi synodo, secretario 1, citans varios Patres, etiam nostrum laudat his verbis, pag. 119: « Dionysius egregius et molem carnalem eum habere prædicat, et pondus corporeum; et cum mole ac pondere corporeo, eum incedere super aquas, non inclusis pedibus: et hoc in opusculis ejus *De divinis nominibus* docens, ait: *Ignoramus qualiter de Virgine is alia lege præter naturalem formabatur, et qualiter non inclusis pedibus corporealem molem habentibus, et materiale pondus, deambulabat humidam et instabilem substantiam.* Atque iterum in epist. ejus ad Caium scripta ait: *Et ad substantiam vere veniens supra substantiam substantiatus est, et super hominem operabatur, quæ hominis sunt. Et hoc ostendit Virgo super naturam pariens: et aqua instabilis terrenorum, atque materialium pedum supportans pondus, et non obediens, sed supra naturam virtute sine diffusionem consistens.* Prior locus exstat capite secundo *De divinis nominibus*: *Ἀγνοοῦμεν δὲ ὅπως ἐκ παρθενικῶν αἰμάτων ἐτέρω παρὰ τὴν φύσιν θεσμῷ διαπλάττετο, καὶ ὅπως ἀβρόχως ποστ, σωματικῶν ὄγκων ἐχουσι καὶ ὕλης βάρος, ἐπεπορεύετο τὴν ὑγρὰν καὶ ἄστατον οὐσίαν.* Posterior in epist. ad Caium 4: *Καὶ εἰς οὐσίαν ἀληθῶς ἐλθὼν, ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιώθη, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐνήργει τὰ ἀνθρώπων. Καὶ δηλοῖ ἠαρθένος, ὑπερφύως χύουσα· καὶ ὕδωρ ἄστατον, ὀλικῶν καὶ γερῶν ποδῶν ἀνέχον βάρος, καὶ μὴ ὑπεῖκον, ἀλλ' ὑπερφυεῖ δυνάμει πρὸς τὸ ἀδιάχυτον συνιστάμενον.*

Demum secretario 3, pag. 122, sic loquitur: « Propterea hos vobis Dominus, ut cernitis, manifestavit per hoc testimonium B. Dionysii, quod in præsentem relectum est, falsidicos luculentius eos ostendens, ut et de his, quod a Domino dictum est, impleatur, quo ait: *Quando loquitur mendacium, de propriis loquitur: quia mendax est, et pater ejus* »

Mentita est enim iniquitas sibi ^k, in his utique instabilibus existentibus ut instabilis. Nam B. Dionysio asserebant sicut audivistis, dilectissimi fratres, novam quamdam Dei virilem operationem inter nos versatam, uterque eorum apertissime contra Patrem mentitus est. Et Cyrus quidem in suo septimo capitulo, novam, immutando, et unam pro nova asserendo Dei virilem operationem, quasi dixisse doctorem perhibens: Sergius autem in epistola de huiusmodi quæstione ad Cyrum scripta, tam immutationem novæ cum illo confirmans, et non solum hoc, sed et doctoris Dei-virilem amputans penitus vocem; et unam absolute in Christo Deo dogmatizans operationem: facientes dolum quasi novacula acuta, atque minime considerantes, quod in Psalmo scriptum est: *Nonne Deus requirit ista? ipse enim novit occulta cordis* ^l, et cogitationes talium hominum, quoniam *vana sunt* ^m; *vana enim locutus est unusquisque ad proximum suum: labia dolosa, in corde et corde locuti sunt mala: sed disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam, qui dixerunt: Labia nostra a nobis sunt, quis noster est Dominus* ⁿ? Nam si hæc in memoria retinerent, minime ad talem iniquitatem prosiuerent, id est immutationem et interemptionem paternarum traditionum et dogmatum. Hactenus S. papa Martinus. Quid ille nunc vobis diceret, hæretici? Si voculam unam tollere, et aliam substituere ex isto libro B. Dionysii, est immutare et intermittere paternas traditiones; quid totum librum abolere, et de gnesio Ecclesie doctore, larvam, simium, supposititium? Videte an vos non ex illis, quorum labia dolosa, et lingua **611** magniloqua, frena nec a pontificibus, nec a synodis admittentes? Videte ne Deus a vobis requirat ista, ne vos discindat, qui novit occulta cordis et cogitationes abditissimas. Acutior est novacula vestra, quam Sergii et Cyri: unicum verbum illi, vos to. opuscula concidistis. Verba porro Dionysii ex epistola ad Caium, de quibus agit, exhibui superius, et habentur in fine dicte epistolæ & ad Caium θεραπειῆν quod *monachum* exponunt Maximus et Pachymerius, recte; sive *cultorem* veritatis cum Turriano, sive *medicum* cum Zino. Nam mouachi præcipue divini cultui et animi sui medicinæ præcæteris vacabant, et sic a purgatrice ad illuminatricem, et ab hac ad unitivam vitæ spiritualis viam progrediebantur; ut desuatis taudem vestros corporum medicos cogitare.

Testimonia Agathonis papæ, Adriani I et Nicolai I.

Agatho papa in epistola ad Constantinum imper. Heraclium et Tiberium Augustos, in d. concilio Constantinopolitano tertio lecta, pag. 252, ita scribit: « Sanctus quoque Dionysius Areopagita episcopus Athenensis, in libro *Divinorum nominum*, cap. 2, similiter docet: *Discretum est autem a benignissima circa nos Dei operatione, hoc quod secundum nos ex nobis integre vereque humanatum est Verbum, quod est supra substantiam, et operari ac pati quanta humanæ ejus et divinæ operationi congruunt præcipua ac probabilia. His namque Pater et Spiritus nulla ratione communicant; nisi quis dixerit, secundum misericordem et benignissimam ejus voluntatem, et per omnem sublimissimam et ineffabilem Dei operationem, quam operatus est, secundum nos factus incommutabilis, eo quod Deus et Dei Verbum.* » Locum habes hodie, et posui supra.

Adrianus papa I in scripto suo ad imper. Carolum Magnum *De colendis imaginibus*, prout habes in III tomo Conciliorum, p. 616, de nostro sic loquitur: « Sanctus Dionysius Areopagita, qui et episcopus Atheniensis, valde nimis laudatus est a divo Gregorio papa, confirmante eum antiquum

A Patrem et doctorem esse. Iste sub temporibus apostolorum fuit, et in Actibus apostolorum monstratur. Unde prædictis sanctissimis prædecessoribus nostris pontificibus, in sacris conciliis eorum, ejus confirmata sunt veridica testimonia pro sacrarum Imaginum veneratione: inter cætera amplectentis ista ex epistola sancti Dionysii episcopi Atheniensis, quæ directa est ad S. Joannem evangelistam. » Et infra: « Quid mirabile, si Christus verax, et discipulos iniqui de civitatibus ejiciunt? Ipsi sibi digne judicantes, et de sacro scelerate indelicunt recedentes? In veritate et manifeste imaginis sunt visibilia invisibilium. Nec enim in sæculis supervenientibus erit culpabilis ex ejus justitia respectus Dei. Item ejusdem, de cælesti militia: Prædicta enim incorporea agmina diversis coloribus effiguntur, et compositionibus varios per colores tradidit, quatenus tacite per nosmetipsos per sacratissimas effigies ad simplices et incorporatos pia mente transeamus. Etenim impossibile est nostra mente ad invisibilem et incorpoream illam pertinere cælestis militie imitationem visionemque, nisi per elementorum poterimus per visibilem et invisibilem pulcherrimamque attingere effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, » etc. Duo hæc loca invenies in nostro; unum epist. 10, alterum *Cælestis hierarchiæ*, quam Adrianus sacra Scripturæ more *militiæ* vocat, cap. 1. Prioris verba sunt: *Τὸ θαυμαστόν, εἰ Χριστὸς ἀληθεύει, καὶ τοὺς μαθητὰς οἱ ἀδίκοι τῶν πόλεων ἐξελαύνουσιν, αὐτοὶ τὰ κατ' ἄξίαν λαυρὰς ἀπονέμοντες, καὶ τῶν ἁγίων οἱ ἐναγεῖς ἀποδιατελλόμενοι, καὶ ἀποφοιτῶντες; Ἀληθῶς ἐμφανεῖς εἰκόνες εἰσὶ τὰ ὁρατὰ τῶν ἀοράτων. Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, αἴτιος ἔσται τῶν ἐξ αὐτοῦ δικαίων ἀφορισμῶν ὁ Θεός, etc.* Invenies hunc locum clarior a Dionysii interpretibus trauitum, quam in pontificia epistola; cui quid solidum respondeant fidei Dionysiaque desertore iconomachi, non video, cum cernant hanc tam clare tribui Areopagitæ, et affirmari hunc eundem scriptorem a sancto Gregorio Magno laudatum; et ab aliis sanctissimis pontificibus ejus libellos, de quibus controversimus, in conciliis, quibus Spiritus sanctus præest, ut veridica scripta confirmari. Vel unicum istud testimonium homini catholico debet sufficere. Alterius verba dicta pag. 3, tom. I sunt: *Διὸ καὶ τὴν ὁσιωτάτην ἡμῶν ἱεραρχίαν, ἢ τελετάρχως ἱεροθεσία, τῆς τῶν ὀρανίων ἱεραρχίῶν ὑπερκοσμίῳ μιμήσεως ἀξιόσασα, καὶ τὰς ἐρημένας ἄλλους ἱεραρχίας; ὑλαίσι σχήμασι καὶ μορφωτικαῖς συνθέσεσι διαποιχίλασα, παραδέωκεν ὅπως ἀναλόγως ἡμῖν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν ἱερῶν τῶν πλάσεων, ἐπὶ τὰς ἀπλὰς καὶ ἀτυπώτους ἀναγῶμεν ἀναγωγὰς καὶ ἀφομοιώσεις. Ἐπεὶ μὲν δυνατὸν ἔστι τῷ καθ' ἡμᾶς νοῦ, πρὸς τὴν αὐλὸν ἐκείνην ἀναταθῆναι τῶν ὀρανίων ἱεραρχίῶν μίμησιν τε καὶ θεωρίαν, εἰ μὴ τῇ κατ' αὐτὸν ὑλαίᾳ χειραγωγίᾳ χρῆσαστο, τὰ μὲν φαινόμενα **612** κάλλη, τῆς ἀφανοῦς εὐπρεπείας ἀπεικονίσματα λογιζόμενος, etc.* Quæ cuncta Latine sunt satis clare reddita ab Ambrosio Camaldulensi, fidelius etiam ab ipso Joanne Scoto, qui Caroli Magni fere contemporaneus, in hunc modum vertit: *Propter quod et sanctissimam nostram hierarchiam, perfectissima sacrarum dispositio, cælestium hierarchiarum supermundana imitatione dignam judicans, et dictas immateriales hierarchias materialibus figuris et formalibus compositionibus varificans, tradidit: ut proportionaliter nobis ipsis, a sacratissimis formationibus, in simulas et non figuratas ascendamus altitudines et similitudines. Quoniam neque possibile est nostro animo ad non materialem illam ascendere cælestium hierarchiarum et imitationem, et contemplationem, nisi ea quæ secundum ipsum est materiali manuductione utatur, visibiles quidem formas invisibiles pulchritudine*

^k Psal. xxvi, 12.

^l Psal. 43, 22.

^m Psal. xciii, 11.

ⁿ Psal. xi, 3-5.

imaginationes arbitrarias, etc. Quo pacto possent ista a Librio eius operationum, quas videlicet per propria scripta, quæ in præsentia relecta sunt, Cyrus et Sergius denegantes, et propterea sanctorum quoque Patrum adulterantes testimonia, merito a vestra apostolica pia sententia condemnati sunt, quos et nos consonanter cum ea propterea condemnamus: necnon et Pyrrhum Sergii successorem, quoniam et ipse nihilominus cum Sergio Cyrum recepisse dignoscitur, et studuit ei advocare in prænominate septimo capitulo et hoc cum in scripto testatur contra eum, quoniam immutavit

Denique Nicolaus papa I ad Michaelē imper. perfidum epistola ita illum assatur: « Si adhuc placet aliquid de hoc nosse quod delectet, antiqui Patris et venerabilis doctoris Areopagitæ Dionysii ad Demophilum verba vobis recitari præcipite; qui etiam in causa pietatis delinquentem sacerdotem nefas sancit a minoribus vel inferioribus judicari: ne fiat in Ecclesia Dei aliquid inordinatum, et status ejus in aliquo confundatur. » Hodie ista epistola inscribitur Demophilo therapeutæ (hoc est *monacho*, vide supra) et est epistolarum Dionysii numero octava: in qua continentur quæ citat Nicolaus: Οὐ θεμιτὸν λέρεῖα πρὸς τῶν ὑπὲρ αὐτὸν λειτουργῶν, ἢ τῶν ὁμοταγῶν σοι θεραπευτῶν εὐδύνεσθαι. *Nefas est sacerdotem a ministris, vel qui ejusdem tecum ordinis sunt therapeutis, judicari.*

Testimonia Liberati Afri, et Deusdedit episcopi Caralitani.

Produxi testes ex Asia et Europa, producā etiam unum ex Africa; produxi ex continente, producā unum ex insula Sardinia. In omnes enim orbis partes, per terram et Oceanum, hæc sententia penetravit, et prævaluit.

Liberatus Afer in Breviario, de causa Nestoriana et Eutythiana cap. 10, ita scripsit: « Cyrillus quatuor libros scripsit, tres adversus Theodorum et Diodorum; quasi Nestoriani dogmatis auctores, et alium de Incarnatione librum. In quibus continentur antiquorum Patrum incorrupta testimonia, Felicis papæ Romani, Dionysii Areopagitæ Corinthiorum episcopi, et Gregorii Mirabilis Θαυματουργοῦ cognominati. »

Contra hoc testimonium duo possent ab adversariis objci. Primo, quod catholici quidam negarint hos libros esse D. Cyrilli; ducti ea ratione, quia Cyrillus vivis hæc testimonia non objecerat; ergo Cyrilli hoc opus non videri. Responderi potest, tunc demum objicere, quia prius illorum non recordatus, postea in mentem venerunt; item illis mortuis hoc opus composuisse, contra quos viventes non disputarat adhuc junior: disputavit autem contra discipulos eorum Nestorium ac Theodoretum.

Secundo potest objci, locum esse mendosum, et ad Areopagitæ induendum. Velim consuli vetusta exemplaria; fieri enim potest, ut locus mendosus minime sit, sed Liberatus in eorum errore fuerit, qui Dionysium Areopagitam censuerunt, post Atheniensem cathedram ad Corinthiam translatum, priusquam in Gallias migraret.

Adeo datus, sive Deusdedit venerabilis episcopus Ecclesie Caralitane insule Sardinie in synodo Lateranensi sub Martino I consultatione 3, sic locutus: « Verbum consummatum et brevium accipiens a Domino vestra veneranda beatitudo compendiose pariterque diligenter, tam falsiloquium et novitatem, quam operati sunt apertissime Cyrus et Sergius adversus sanctos Ecclesie catholice Patres atque dogmata, per ea quæ prudentissime in præsentia allocutus est, nobis demonstravit, ostendens eos hæreticorum irretitos confessione, per hoc quod unam juxta execrabiles Theuistium et Severum, Dei-virilem operationem esse denuntiant, et non mirificam in hoc atque mirabilem, quoniam in unione indivisa, duas unitus ejusdem Christi Dei naturales operationes inconfuse ostendit, id est divinam et humanam, in approbatione verissima, Deum eundem esse naturaliter et hominem; quod utique, sicut beatus Dionysius ait, omnium est novitatum supereminens novum. Nec enim utriusque interemptionem, sed indivisam unitatem, per hanc compositam ejus vocem memoratus Pater edocuit. Veram namque unitatem ostendere voluit, sed non diminutionem quamlibet naturarum, quæ in uno Christo Deo substantialiter salvatur, aut natura-

lium ejus operationum, quas videlicet per propria scripta, quæ in præsentia relecta sunt, Cyrus et Sergius denegantes, et propterea sanctorum quoque Patrum adulterantes testimonia, merito a vestra apostolica pia sententia condemnati sunt, quos et nos consonanter cum ea propterea condemnamus: necnon et Pyrrhum Sergii successorem, quoniam et ipse nihilominus cum Sergio Cyrum recepisse dignoscitur, et studuit ei advocare in prænominate septimo capitulo et hoc cum in scripto testatur contra eum, quoniam immutavit **613** dictionem beati Dionysii, et quoniam juste reprehensus est pro hujusmodi immutatione a beatæ memoriæ Sophronio: ita enim scribit in unum dogmaticum ejus volumen Pyrrhus. Unum autem tantum capitulum reverendit Sophronius reverendissimus, utpote testimonium beatæ memoriæ Dionysii falsantem permutatione unius vocis: in hoc congrua dicens prædictus vir, et cauta, in quibus ille asserit: *Sed homine facto Deo, novam quamdam*

B *Dei-virilem operationem nobis proferens*; unam nempe secundum veritatem pro nova continebat denominatum volumen; sed non malitiose (absit) juxta meum verbum, sed quoniam non aliter potest nova intelligi, nisi una, a sanctissimo Cyro hujusmodi vox posita est: quoniam per abnegationem sublimium unam beatus doctor confessionem construens, et hanc singulariter exprimens, quid aliter nisi unam confiteri operationem, eo quod unus est Christus, per quoddam verbum luculentius prodidit? Ecce apertissime per suos sermones Pyrrhus et falsatam a Cyro dictionem beati Dionysii professus est, et reprehensum propterea eum merito ostendit, etc. » Agit de illo Dionysii loco epistola ad Gaïum quarta, quo Monothelice depravato a se, et male citato, contra veritatem geminæ in Christo voluntatis abutebantur.

Testimonia ex Hilduino, Hincmaro, Anastasio Bibliothecario, et Hugone de Sancto Victore.

C Hilduinus abbas monasterii B. Dionysii prope Lutetiam Parisiorum, ubi corpus beatissimi martyris creditur asservari (licet Ratisponenses contendunt in suam civitatem dono Francia regnum translatum, hodie in Sancti Emmerani nobili monasterio haberi) Hilduinus, inquam, ad Ludovicum Pium imper. Caroli Magni filium scribens, testatur, horum librorum scriptorem genere nobilissimum, et philosophiæ magisterio insignem, Athenis clausisse: ac probat ex apostolicis Actis; et Aristarchi Græci chronographi epistola ad Onesiphorum primicerium, de situ Athenarum; a quo dicit narrari: « *ortum prosapiæ et doctrinam ejus, atque conversationis ordinem, seu ætatis tempus, nec non et ordinationem ipsius, et prædicationem, subrogationem etiam episcopi in locum suum, et adventum illius Romam.* » Ibi inter cætera de his libris ita scribit: « Cæterum de notitia librorum ejus, quos patri sermone conscripsit, et quibus petentibus illos composuit, lectio vobis per Dei gratiam, et vestram ordinationem, cujus dispensatione interpretatos scriba nostra petentibus reserant, satisfacit. Authenticos autem eosdem libros Græca lingua conscriptos, quando œcononus Ecclesie Constantinopolitanæ, et cæteri missi Michaelis, legatione publica ad vestram gloriam compendio functi sunt, in ipsa vigilia solemnitatis S. Dionysii, pro munere magno susceptimus. Quod donum devotioni nostræ, ac si cælitus allatum, adeo divina est gratia prosecuta, ut in eadem nocte decem et novem nominatissimas virtutes in ægrotorum sanatione variorum inlirmitatum, ex notissimis, et vicinitati nostræ personis contiguas ad laudem et gloriam sui nominis, orationibus et meritis excellentissimi sui martyris, Christus Dominus sit operari dignatus. » Post hæc Hilduinus Bedæ et Gregorii Turonensis de hoc Dionysio nostro lapsus us-

tendit; et his respondet, qui Bezetac Gregorii auctoritate conati fuerant istorum librorum alium Dionysium Corinthium facere auctorem. Denique idem Hilduinus in passione beati Dionysii Areopagitæ, quam ex Græcis se collegisse proficitur, ponit summam eorum quæ tractantur in libris quos hodie habemus, et quo habentur editi ordine.

Hincmarus episcopus Rhenensis, Hilduini discipulus, Carolo Calvo imperatori scribens, probat ea quæ Hilduinus ex Græcis scriptoribus tradiderat, testimonio beati Sanctini, qui primus Carnutensium, et postea Mehlensium episcopus, et Dionysii Areopagitæ discipulus fuit, a quo ejus Acta atque martyrium, ex vetustissimis membranis se Hincmarus ait descripsisse, et exemplar Carolo Calvo transmittere. « Ut si quæ sunt (ait) eorum reliquiæ, qui negabant dominum et patrem nostrum, patronum vestrum Dionysium, esse Areopagitam, a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensium ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum, ex his quæ Græca testificatio, et sanctæ sedis Romanæ attestatio, et Gallicana intimat contestatio, ratum, et in hac causa, quod longe ante nos dictum est, recognoscant: quia veritas sæpius exagitata, magis splendescit in lucem. » Tribus argumentis probat, quibus et nos usi, et utimur. 1. Græcorum testificatione, nempe legatorum Michaelis imperatoris, quibus addidit decurias aliquot Patrum. 2. Sanctæ Romanæ sedis attestacione, nempe per Anastasium Bibliothecarium, de quo statim, quibus adeo clara testimonia Gregorii Magni, Martini I, Adriani I, Nicolai I et Agathonis. 3. Gallicana contestacione, nempe Hilduini, et, de qua postea, Ludovici imperatoris. Beati Sanctini de adventu beati Dionysii nostri in Gallias verba fuerunt: « S. Dionysius Areopagites egregia B. Pauli apostoli prædicatione, hinc veritate illuminatus, etc., per revelationem ordinata sibi commissa Ecclesia Romam venit, 614 etc., et a B. Clemente Petri apostoli successore, amabiliter et honorabiliter susceptus, post aliquod spatium temporis cum aliis ad eroganda divini verbi semina in Gallias est directus, qui prædicando, et sermonem confirmando sequentibus signis, Parisios, ducente Domino, pervenit: » ubi et martyrium perpressus; ideo (quod notavit Hilduinus) apud Græcos interrupta aliquandiu ejus memoria fuit.

Anastasius Bibliothecarius Romanæ sedis, cujus Historiam noster Joannes Busæus Moguntiæ curavit imprimi, ad eundem Carolum Calvum epistolam scripsit, contra eos qui asserebant B. Dionysium, primum Parisiorum episcopum, non esse Areopagitam: et contendit, fretus Græcorum codicum et Latinorum auctoritate, eundem esse, et Græco sermone celsa sua scripta contexuisse: quæ scripta (sodes) nisi hæc ipsa, quæ ab Erigena conversa in Latinum, jubente Ludovico, et a se correctæ Anastasius Ludovici filio Carolo, cum passione B. Dionysii a se ex Methodio conversa, deducit? de quibus videlicet in alia ad eundem Carolum epistola sic scripsit: « Notandum est, quod licet tantæ gloriæ tantæque scientiæ, sive antiquitatis iste S. Dionysius fuerit, nunquam tamen aliqua Opuscula eum edidisse, nisi fallor, quæcunque orthodoxorum scripta traditio prodit, priusquam Romani pontifices, Gregorius, Martinus et Agathodictorum ejus in conscriptis suis mentionem cece-
runt. » Et mox: « Unde ego veram esse Græcorum opinionem conjicio, perhibentium, libros ejus a prioribus hæreticis occultatos, donec longo post tempore, ex opusculis ejus, solus codex, qui nunc habetur, est Romæ repertus, cæterisque nondum inventis, in Græciam asportatus. » Sic ille: sed docui, quibusdam Græcis, etiam ante divum Gregorium papam, hæc Areopagitica opera fuisse cognita, illud verum est, post Gregorium communi consensu recepta, donec isti terræ filii, et cæles-

atium perduelles, antiquam illam anonymorum querelam tumida et gravi, sed ingrata et inutili coactione, in limo lacustri renovarunt.

Hugo de S. Victore, canonicus regularis, sui temporis tam clarum lumen, ut aliter Augustinus fuerit vocatus; primus Latinorum ausus fuit explicationem *Cælestis hierarchiæ* magni Areopagitæ, usus versione Joannis Scoti, et eam derem libris comprehensam dicavit Ludovico Francorum regi, filio Ludovici Grossi; et in Prolegomenon cap. 4, causam reddit, « cur theologus et narrator hierarchiarum et potestatum sacrarum Dionysium » (sic eum vocat) opus illud *Cælestis hierarchiæ* sibi censuerit componendum. Claudat agmen Patrum Hugo: nam his, quos subdam, a disputandi accommodatiore scholis ratione, *Scholastici* sunt vocati.

Testimonia Scholasticorum.

Petrus Lombardus, qui vulgo Magister sententiarum vocatur, in 11 libro, et eum secuti scholastici, pro indubitatis Areopagitæ operibus habuerunt; et ideo dicta ejus de hierarchiis cælestibus, et de divinis proprietatibus et alia, pro raris et summo vere venerandis semper laudarunt: nec, præter Thomam de Vio, ipsorum legi ullum, qui de opusculorum istorum auctore vel leviter dubitaret. Patet eorum consensus (quem commune omnium vocat Dionysius Carthusianus Prefatione in nostrum) ex eo quod Alexander de Hales in p. u a quæst. 36; Albertus Magnus in 2 Sent., distinct. 9 et 10; B. Thomas in 1 part. q. 108 et passim; B. Bonaventura in dict. distinct. 9 et 10; Durandus, Scotus, Richardus, Gabriel, et alii ibidem, sine ullo addito, per antonomasiam, semper Dionysium vocarunt; neque sic vocaturi, neque tanti facturi, si pro incerto, dubio, vel suppositio habuissent. Eadem fiducia et reverentia S. Bonaventura, ejus imitatione et vestigiis hærens, eruditum librum *De ecclesiastica hierarchia* composuit, et sanctus Thomas edidit Commentaria in lib. *De divinis nominibus*; ut etiam in hierarchiam angelicam Robertus Grosseteste Lincolnensis episcopus. Pro Areopagiticis etiam habuit Allonus de Madrigal, Tostatus episcopus Abulensis. Commentariis in Josue cap. 1, q. 88.

Recollectio auctoritatum, singulis operibus D. Dionysii accommodata.

Quia controversia ista, quæ mihi cum Josepho Scaligero, ab auctoritate et antiqua præscriptione potissimum pendet; visum in libri calce suffragia per recapitulationem recolligere, ut æqui iudices habeant uno intuitu, quod illos ad justè *Vindicias* audiendas vel adjudicandas queat permovere.

Pro Scaligero (qui se primum putat dubitasse) fuerunt olim quidem Græci, sed anonymi, incertum an catholici, an hæretici. In Francia quoque nonnulli, regnantibus Ludovico Pio et Carolo Calvo, sed et ipsi quoque anonymi. Avorum nostrorum memoria sepultum errorem effoderunt, et pro novo venditarunt, Theodorus Gaza et Laurentius Valla Grammatici, Desiderius Erasmus incertæ fidei, Cætanus catholicus, sed Erasmus nimis credulus, Lutherus hæresiarcha cum suis, Calvinus alter hæresiarcha cum suis, et his annis 615 Josephus Scaliger, et Desiderius Heraldus. Rarum manipulum certis, et rorariis.

Stat ex alia parte densa et invicta plane legio, robor triariorum, ex Asia, Africa, Europa evocatorum; concilia universalia, pontifices Romani, patriarchæ, episcopi, doctores Ecclesiæ, theologo, historici, philosophi, omnes in terris olim celebres, nunc in cælis multi gloriosi.

Horum nonnulli omnes, quos habemus Dionysii libros, alii quosdam ut germanos beati Dionysii Areopagitæ receperunt.

Omnes quidem libros receperunt, quotquot in

eos Scholla ediderunt, ut Maximus martyr et Pachymeres Græci; vel Latio donarunt, ut Scotus, Hilduinus, Anastasius Bibliothecarius, et alii: vel eorum pinacas contexuerunt, ut Joannes Sycopolitanus, Suidas, Simeon Metaphrastes, Nicephorus, et Hilduinus; vel qui ex professo affirmarunt esse Dionysii Areopagitæ, ut Theodorus presbyter, et iidem Anastasius ac Hilduinus, Guilelmus Budæus, Matthæus Galenus, Alanus Corpus, cardinalis Baronius, et noster cardinalis Bellarminus, quibus addere licet Jeremiam Constantinopolitanum, et alios complures; vel qui ex opusculis hisce promiscue testimonia desumentes, theologica axiomata inde comprobauerunt, ut cum magistro sentent. SS. Bonaventura et Thomas, et reliqui scholastici omnes: item qui simpliciter scriptorum Areopagitæ meminerunt, vel ex incertis locis fragmenta quædam collegerunt, ut D. Cyrillus supra, Liberatus, SS. Sanctinus et Hincmarus, Anastasius Nyssenus, Antonius Melissa, Theodorus Prodronus, cardinalis Bessarion, et synodus Ferrariensis generalis viii.

Certa vero et definita exstantium libellorum loca produxerunt plurimi. Exempli gratia: *De cælesti hierarchia*, B. Ignatius martyr, S. Hieronymus, S. Gregorius Nazianzenus, S. Chrysostomus, S. Dionysius Alexandrinus, S. Athanasius Alexandrinus, Origenes Adamantius, Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, S. Gregorius Magnus, Adrianus I papa, Hugo de S. Victore, et Robertus, episcopus Lincolnensis.

De ecclesiastica hierarchia, Anastasius Nyssenus, Elias Cretensis, S. Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, synodus Nicæna I, synodus Nicæna II, cap. Omnes, dist. 38, ex Decreto Gratiani, S. Bonaventura.

A Ex libro *De divinis nominibus*, S. Ignatius martyr, S. Maximus martyr, S. Anastasius Sinaïta, S. Andreas Cretensis Hierosol. episcopus, Glycas, Julianus episcopus Hierosolymitanus, Euthymius historiographus, S. Joannes Damascenus, S. Simeon Metaphrastes, Nicephorus Callistus, Epiphanius presbyter, S. Michael Syngelus, Græci in quodam de Deipara cantico, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, synodus VI generalis, S. papa Martinus I, Agatho papa, divus Thomas de Aquino.

Ex libro *De mystica theologia*, Georgius Patricius, et Euthymius monachus ille Zigabenus.

Epistolarum omnium meminerunt, qui omnia recensent Opera; quorundam vero sigillatim ac speciatim sequentes hoc pacto.

Epistolæ quartæ ad Caium Therapeutam, S. Sophronius episcopus Hierosolymitanus, S. Maximus, S. Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, Euthymius Zigabenus, synodus Lateranensis sub Martino I, S. Martinus papa I, Sergius Tempsanensis, Deusdedit Caralitanus. Hi omnes catholici, ex Monothelitis vero quinque habes, Sergium, Cyrum, Pyrrhum, Macarium, patriarchas, et Themistium philosophum.

Epistolæ ad Demophilum Therapeutam, Nicolaus I papa.

Epistolæ ad S. Joannem evangelistam, Adrianus I papa. Satisne multi et probi? His igitur copiis fretus in aciem prodii: hac nube testium obumbratus, Salmonei fulmina, aut Claudiaana tonitrua non formido. Testes produxi, qui multorum sæculorum, et totius orbis Christiani, prudentissimi, sanctissimi, sapientissimi fuerunt: multi in conciliis œcumenicis, Spiritu sancto inspirante, locuti: multi beatorum numero ascripti, martyris et miraculis illustres, etc.

PETRI LANSSELI

SOC. JESU PRESB.

DE S. DIONYSIO AREOPAGITA

EJUSQUE SCRIPTIS

DISPUTATIO APOLOGETICA

616 Non est ut mirandum sit alicui, si post multas doctissimorum hominum lucubrationes, qui summa laude et ingenii gloria Vindicias Areopagiticæ in lucem emiserunt, nos eandem disputationem aggredimur. Nam ut omittam, quod singuli non omnia persecuti sunt, quoque, ut ait cælestium hymnorum Vates, *dies diei eructat verbum* °; sane pertinet ad editionem hanc nostram, quam ornata suisque numeris absolutam esse cupimus, ut remora omnes exstinguantur, turbulentæ objectionum undæ placentur, quo recto cursu hic mercium Atticarum cataplus, in Galliam a B. Dionysio invectus ad doctorum omnium intelligentiam appellat. Neque vero hic complectar omnia quæ in hoc genere dici potuissent: magnam partem objectionum, quas amantes novitatis solent opponere, S. Maximus, aliique exhauriunt, qui Dionysii Vitam summo judicio perscripserunt. Quorum

C docta monumenta quoniam sunt in manibus, et a nobis in hoc etiam Opere collocantur, hoc proinde loco silebitur de Apollinari, nihil dicetur de utroque Dionysio, tum Corinthio tum Alexandrino, nihil de iis minutis quasi tragulis, quas scioli homines et curiosi in communem jam omnium nationum opinionem conjiciunt, ne in illis otiose refellendis actum agere, et bis cramben recoquere videamur. Gravior mihi semper visa Turonensis Gregorii auctoritas, qua freti eruditissimi quidam hujus temporis theologi, fieri minime posse dicebant, ut is foret Areopagita Dionysius, quem homo Gallus, in Gallia rebus versatus deque notissimis rebus memorans, sub Decio Lutetiam Parisiorum venisse confirmat. Eoque magis in ea ipsa re audiendum esse putabant, quod cum ejus narratione sententia Martyrologium vetus Romanum, ut ipsi quidem rentur, conspiret. Sancti viri locum &

° Psal. xviii, 3.

Francorum Historia depromptum, quandoquidem A libet excutere et examinare paulo subtilius, ad latebram totius difficultatis illuminandam, totum hic apponam. Ita igitur habet libro 1, cap. 30: « Hujus tempore septem viri episcopi ordinati ad prædicandum in Gallias missi sunt, sicut historia passionis sancti Saturnini denarrat: ait enim, sub Decio et Grato consulibus, sicut fidei recordatione retinetur: primum ac summum Tolosana civitas sanctum Saturninum habere cæperat sacerdotem. Illi ergo missi sunt, Turonicis Gratianus episcopus; Arelatensibus, Trophimus episcopus; Narbonæ, Paulus episcopus; Tolosæ, Saturninus episcopus; Parisiacis, Dionysius episcopus; Arvernensibus, Stremonius episcopus; Lemovicinis, Martialis est destinatus episcopus. »

Equidem hunc antistitem non agri modo Turonensis decus, sed totius Galliæ lumen, tanti facio, quanti par est eum, qui clarissimis monumentis gloriosi nominis famam obtinuit; sed in hac re tamen non plus habet momenti ejus oratio, quam illa ipsa passio Saturnini quam laudat, quamque in mæandris antiquitatis relegendis Helicem unam et Cynosuram sequitur. Atque hoc ipso introitu in disputationem videre mihi videor, quis eum status in erroris scopulis illiserit; nam cum in ea Saturnini rerum gestarum historia, vidisset egregium illum Christi bellatorem sub Decio venisse in Galliam, existimavit etiam alios claros viros, quos deinde nominat, fidei duces et propagatores, eadem ipsa ætate Galliæ regnum vitæ innocentia et doctrina illustrasse. Itaque ut in tenebris micans et incertus, nullum profert Romanum pontificem totius Ecclesiæ gubernatorem, a quo illi principii religionis ad triumphantem ubique impietatem coercendam sint dimissi. Sunt igitur duo quedam mihi obiter et brevissime ostendenda: in primis, fuisse plures, etiam ex iis quos enumerat Gregorius, Christianæ fidei buccinatores in Gallia, priusquam Decius imperit haberet moderatorem; deinde, neminem eorum scriptorum, qui Ecclesiæ nascentis memoriam posteritati transmiserunt, martyrumque natales dies collegerunt de B. Dionysio confirmasse, eum una cum Gratiano, Saturnino, cæteris in Galliam fuisse legatum: e quibus liquido, opinor, constabit, quam levis, atque falsa, quam inanis sit Gregorii Turonensis opinio, **617** quam vanum denique sit ingeniosorum hominum commentum, qui antiquo Romano Martyrologio nisi ejus opinionem, robustioremque fieri existimant.

Utrumque vero ex iis scriptoribus, qui Martyrologia summa cura et labore concinnarunt, non est operosum ostendere. Nam ut a Gratiano inchoemus, vetus Romanum Martyrologium, et deinceps Ado 18 Octobris, nec quo tempore sit missus in Galliam explicant, nec socium B. Dionysii fuisse contendunt. Par utriusque silentium de Trophimo, quem aliqui discipulum apostolorum vocant. De illo vero hæc Adonis verba notari velim, cum, de festivitatis apostolorum, « Natalis, inquit, sancti Trophimi de quo scribit Apostolus ad Timotheum; Trophimum autem reliqui infirmum Mileti p. Hic ab apostolis Romæ ordinatus episcopus, primus ad Arelatam urbem Galliæ ob Christi Evangelium prædicandum directus est. Ex cujus fonte, ut B. papa Xosimus scribit, totæ Galliæ fidei rivus acceperunt: qui apud eandem urbem in pace quievit. » Idem confirmat in Chronico ætate sexta, anno Christi 59, Gaguinus libro 1x de Cærolo V rege scribens, hæc de Trophimo refert: « Arelatensium regni Burgundorum primariam civitatem et caput fuisse, imperioque paruisse, certum est: quam, ut Gervasius scribit, Aram latam præsei appellabant; nam in eo loco prope civitatem, qui Rocheta dicebatur, duæ columnæ extractæ erant et super eas ara impo-

sita, ubi quotannis ad Kalendas Maias frequens undique populus, humanas hostias pro sua sospitate mactare consueverat. Itaque tres juvenes publica pecunia emptos anno toto saginabant, quos constituto die ad ipsam aram immolabant, victimarum sanguine circumstantem populum aspergentes, quem ritum D. Trophimus, ex septuaginta duobus Christi discipulis illo ex Judæa missus, sustulit; docens, non cruore mortalium hominum, sed Christi sanguine illos debere aspergi. » Hunc igitur, ad rudes animos religione imbuendos, sub Decio venisse in Galliam putemus.

Sequitur tertio loco Narbonensis antistes Paulus, de quo, si eadem vetustatis monumenta scrutari, et pervolitare Martyrologia velimus, sic reperiemus, nullam Decii mentionem, nullam cum Dionysio nostro in peregrinando societatem adhiberi. Vetus Romanum 22 Martii diserte ipsam discipulum apostolorum indigitat. Ado *De festivitate apostolorum*: « Natalis S. Pauli, quem beati apostoli ordinatum urbi Narbonæ episcopum miserunt. Quem tradunt eundem ipsum fuisse Sergium Paulum proconsulem, virum prudentem, a quo ipse Paulus sortitus est nomen, quia eum fidei Christi subegerat, quique ab eodem sancto Apostolo, cum ad Hispanias prædicandi gratia pergeret, apud præfatum urbem Narbonam relictus, prædicationis officio non sequiter impleto, clarus miraculis coronatus sepelitur. » Illustrissimus Baronius hanc ipsam historiam purpura orationis convestivit et ornavit, quam huic panio minime attexo, hoc unum contentus ostendisse, tot sæculorum ætatumque judicio, Martyrologii testimonio, scriptorum illustrium consensione, Gregorii Turouensis opinionem abjectam et repudiatam fuisse.

Numerat deinde Saturninum, de quo etiam quid vetus memoria prædicat, videamus. Vetus quidem Romanum Martyrologium plane silet, nec in Vita quam Surius tomo VI posuit, discipulum fuisse Dionysii nostri dicitur; quin Græcus scriptor nullus reperietur, qui dicat Saturninum sancti Dionysii socium, Tolosanum fuisse episcopum. Adde, novum memorare, mortem illum occubuisse sub Fescennino Sisinnio, atque adeo, nisi me mea memoria fallit, non exstare apud ullum qui res veteres litterarum monumentis mandarit, ullam mentionem ejusdem præsidis Sisinnii, qui tempore Decii imperatoris floreret. Latini vero qui deinceps Saturnini meminerunt, eum in eadem vestigia sint ingressi, quæ palans ante Gregorius impresserat, non est mirum, si cum eodem de via dellexerint. Merito igitur illa ab Hilduino dicitur pag. 69: « Et quod Gregorius Turonensis, sicut in passione S. Saturnini legisse se dixerat, sub automationem memoret istum ipsum tempore persecutionis Decii sub B. Sixto cum aliis sex episcopis, quorum vitæ vel passiones nequaquam ejus dictis in ratione temporum consonant, in has regiones fuisse directum. »

Quinto loco Dionysium nostrum recenset, quem, ut defectum Argivum virum, ad ipsam heroum classem Gallicamque expeditionem aggregat. Proferemus igitur Martyrologium, quod totum ab eo esse voluit. Ita vero habet 3 Octobris: « *Athenis, Dionysii Areopagitæ, sub Adriano diversis tormentis passus, ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit, etc.* » Et 9 ejusdem: « *Parisii Dionysii episcopi cum sociis suis a Fescennino gladio animadversi.* » Ex his locis quidam existimant, quod e privatis eorum litteris cognovi, perspicue duos distingui Dionysios, notata loci et diei varietate. Sed, quod pace illorum sit dictum, vitreum illud est et fragile fundamentum, ex quo effici nihil aliud possit, quam solennes dies festos qui et eidem varie consecratos. Neque vero est

quod **618** Athenarum mentio conturbare nullius animam debeat: nam Athenis quidem S. Dionysium diem extremum obiisse, non civitatum imperiorumque Annales, non commemoratio ulla antiquitatis, non excellentium hominum commentarii signifiant; liquido autem repugnant illi omnes, qui ejus Vitam scriptis illustrarunt suis, quos diligenter exceptos studioso Lectori suo loco proponimus. Quod si quis autem rationem exquirat, cur vetus Romanum Martyrologium, Beda et Ado agant **3** Octobris de Areopagia Dionysio, die vero **9** de Dionysio Parisiorum, cæcus sim et devius a ratione, si me putem in eo genere aliquid melius aut elegantius excogitare, quam quod præstitit clarissimus Baronius, undequaque magnus, de quo non dubitem id Laconum pronuntiare, *Θεός ἀνὴρ ὄχιος*. Sic vero ille disputat: « Quod autem Beda et Ado de Dionysio Areopagita agunt tertia die Octobris, die vero nona de Dionysio Parisiorum, quasi hic sit diversus ab illo, dicitur a Græcis mutuatos exemplum, ea enim die Græci de Areopagia agunt, Romæ autem hac die ex antiquis Ecclesiasticarum monumentis agi solitum certum est, alia fortasse de causa. Sæpe enim accidisse vidimus, ut alia ratione Græci, alia vero Latini ejusdem sancti agant celebratam; imo inter ipsos Latinos eandem invenies diversitatem, quod nimirum alii celebrent diem natalem, inventionis seu translationis; alii, vel forte dedicationis Ecclesiæ; qua etiam ratione de uno eodemque sancto iterum agi solemnitate, facile invenies. Ad hæc si attentius considerentur quæ Beda et Ado ea die tertia Octobris dicant de Dionysio Areopagita, iidem nostræ potius favere videntur causæ, quam contradicere, cum testentur, sanctum Dionysium sub Adriano Imperatore martyrium consummasse; quo quidem tempore Atheniensis Ecclesiæ præfuisse Quadratum episcopum, et hujus præcessorem Publicum, Dionysii successorem, certum est; id etenim Eusebius *Historiæ* libro **IV**, cap. **22**, id etiam sanctus Hieronymus *De scriptoribus ecclesiasticis* in Quadrato, id denique cæteri historici ea tempora persecuti testantur. Quin si fidem præstamus Hippolyti libello *De septuaginta duobus discipulis*, Narcissum discipulum Domini ante prædictos post Dionysium Athenis secessisse, dicere opus est. Quænam ergo causa esse potuit, ut Dionysio adhuc superstiti, usque ad tempora Adriani tres episcopi, vel saltem duo, in ejus locum fuerint subrogati? Haud equidem credendum est, talem tantumque virum, Ecclesiæ collegam, in maximis illis Ecclesiæ angustiis seculi nuntium remisisse, vitamque otiosam transegisse. Sicque nihil est quod convenientius dici posse videatur, quam (quod ejus acta significant) eum ad majorem provinciam subeundam a S. Clemente papa in Gallias amandatum; quo exemplo factum apparet, ut et S. Polycarpus suorum discipulorum plerosque eodem ex Asia miserit, cum tam ingens ostium ad Evangelium propagandum patere videret, et in multa messe operarios esse perpaucos. »

Hactenus Baronius: qui cum S. Clementem nominat, fortissimum mea quidem opinione suggerit argumentum ad eandem rem comprobendam. Neque enim in Vitæ pontificum reperitur ab alio missum in Galliam Dionysium, quam a Clemente, qui idem publicus administrator religionis, solique Romani præses, pari consilio et auctoritate B. Dionysii committiones amandavit, a quibus Itali, Germanique, tum qui in Hispania sunt populi, fidei lucem exceperunt. Quos populos futili exsinnatione deluso, hactenus in summa igitur ignorantia jacuisse necesse est, manenteque omnium majorum traditionem esse putandam, anilla denique esse commenta quæ in archivis ecclesiarum, tabularisque continentur, si Dionysius Areopagita, si qui ejus seruntur socii, nunquam ad eas oras perulerunt. Atque hoc ipsum erit etiam, opinor, illustrius, si consi-

deremus quid varia brevitaria, quæ communem fidem nationum de tutelariis sanctis conservant, de Dionysio deque ejus sociis repræsentent. Multos igitur communium precum codices seu brevitaria diversarum ecclesiarum nobis concessit R. D. Florentius Vander Hare, canonicus et thesaurarius ecclesiæ collegiatae Sancti Petri Insulis, vir diligentissimus veterum rerum indagator, idemque humanissimus, in quibus perspicue notari video in Galliam eos venisse. Breviarium Parisiense impressum anno **1492**, Burgense anno **1502**, Morinense **1519**, Brugense **1521**, Rhemense **1549**, Hildesimense **1516**, ipsum asserunt a Clemente papa in Gallias missum, Parisiis capite diminutum. Hildesimense vero adjungit ei socios SS. Saturninum, Lucianum, Marcellum. Unde patet, Latinos etiam scriptores pervetustos censuisse, Saturninum longe ante Decii tempora, in Galliis fidem religionemque vulgasse. Parisiense quidem certe in Vita S. Eutropii asseverat, illum cum sancto Dionysio **619** venisse; sed Burgense anno **1502** editum, rem omnem magnificentius explicat: sic enim S. Eugenii Vitam proponit:

« Postquam B. Dionysium Paulus apostolus ad fidem Christi convertit, et Athenarum præfecit episcopum, Romam rediit, ubi non longe post martyrium ampsit: cujus desiderio B. Dionysius illuc pergens, B. Petrum ac eundem Paulum martyrio coronatos invenit, sanctumque Clementem apostolicæ sedis insula sublimatum reperit, cujus benedictione roboratus, apostolatuque ab eo totius Galliæ suscepto, cum pluribus coepiscopis et presbyteris et diaconibus Arelatensium civitatem usque pervenit. Commiistris sibi traditos destinavit, videlicet B. Lucianum Belvacensibus, Marcellum Bitoricensibus, aliosque quamplures suis in locis, Eugenium vero Toletum militare studuit: prædictus itaque Dionysius cum sociis Rustico et Eleuthero urbem adit Parisios, ubi illos contra incredulos dimicantes Fescenninus reperit, eosque multis afficiens tormentis, ad ultimum decollari jussit. Hi sancti viri S. Trinitatem confitentes, trium pariter compleverunt martyrium. Interea dum hæc aguntur, B. Eugenius, cujus inclita vita in Ecclesiis exstat bonorum operum forma, postquam gentilem populum Toletanæ provinciæ exemplo honestæ vitæ, catholica prædicatione, miraculorum confirmatione ad fidem Christianam convertit. »

Huic historiæ lucem feret splendida P. Joannis Mariana e societate nostra animadversio, ex libro **IV** *De rebus Hispaniæ*, capite **4**, circa annum Christi **97**: « Omnium per hæc tempora Eugenius primus Toletanus præsul occisus est. Missus fuerat in Hispaniam a Dionysio Areopagita (sic pro constanti traditur) ex Gallia ubi Evangelium propagabat: et Christi religione in ea provincia, ac Toleti præsertim, fundata; studio Dionysium invisendi, in interiorem Galliam penetravit, cum a Sisinii prælecti satellitibus comprehensus, in vestigio est occisus, Corpus in Marcasium lacum conjectum, Gallia demum Christi sacris populariter imbuta, Herculidus vir primarius divino monitu in Diolum pagum lacul vicinum delatum, templo ejus nomini dicato coluit. Inde in templum Dionysiacum migravit, et rege Castellæ Altonso, qui imperator est nuncupatus, ejus brachium primum Toletum relatum est, Ludovico VI Galliæ rege concedente in saceris regis gratiam, et Raymondus Toletani præsul. Nam quo is tempore Eugenio III Romano pontifice ad Rhemensis episcopum conventum festinabat, ex itinere rem omnem de Hispanorum memoria obliteratam præsens exploraverat. Reliquum inde corpus nostra ætate a Carolo IX rege Galliæ, Philippo II Hispaniæ regi datum, atque in urbem Toletum invectum, principali ac vero incredibili apparatu ante viginti annos, majori religione colitur. Sunt qui putent, Philippum quendam a Clemente in Hispaniam epi-

scopum amandatum, aut certe Marcellum, quem Philippo socium Dionysius adjunxit ex Gallia (ut Michael Syngelus est auctor) Eugenium ipsum fuisse, atque hoc quidem nomen ab ingenua nobilitate mansisse, alterum autem a parentibus accepisse. Quod cum affirmat, nulla meliori conjectura nituntur, quam quod Eugenii nulla mentio exstet in antiquorum scriptis: Philippus et Marcellus quid rerum in Hispania gesserint, penitus lateat. Ex eo suspicantur, nominibus permutatissimum eundem Eugenium et Philippum fuisse aut Marcellum.)

Quod vero dicat, Syngelum censere, S. Marcellum adjectum S. Dionysio socium eundem esse cum Eugenio, in Syngelo desideratur. Quare arbitror ipsum existimasse auctorem martyrii S. Dionysii fuisse Syngelum; alius tamen fuit, nimirum S. Methodius, Cuspinianus p. 423, in *Consules Cassiodori* affirmat, se legisse in vetustis annalibus anno Domini 121: « Apud Parisios Dionysius episcopus martyrizatur. »

Sed hæc libasse de B. Dionysio sufficiat, ad infringendam Gregorii Turonensis auctoritatem; qui pergit, et his episcopis subnectit Stremonium, de quo Vetus Romanum, Ado, Beda, et, ut brevi dicam, omnes qui Martyrologia confecerunt, plane tacent. Martyrologium duntaxat Romanum Baronii ita meminit: « Arvernus Austremonii primi ejusdem civitatis episcopi: » quo tempore floruerit non dicit. Demochares p. 42: « S. Austremonius seu Austremonius, quem inter Christi discipulos numerant. »

Extremo in loco ponitur Martialis. Et de tempore quidem quod hic venit in Gallias, nullum, quod sciam, prodit Martyrologium; observat autem Baronius, Petrum in Catalogo l. vi, c. 29, tradere, eum dudum obiisse anno tertio Vespasiani. Demochares pag. 43, ita scribit: « S. Martialis, unus ex septuaginta discipulis Domini, anno Domini 47 has quatuor sedes episcopales in honorem Dei et beate Mariæ virginis, Anticensis, Ruthenam, Arverniam, Miniatensem ædificasse ac dedicasse dicitur. Idem quoque sub nomine ac titulo B. Stephani protomartyris, quinque has ecclesias cathedrales, Lemovicensem, Bituricensem, Cadurcensem, Agenensem et Tolosanam construxisse fertur. Sunt et qui eisdem tribuunt trium ecclesiarum episcopatum farum, Pictaviensis, Xantoniensis, Engolismensis in honorem sancti Petri apostoli erectionem. Nec desunt qui eundem dicant ecclesiam Burdegalensem in honorem sancti Stephani ac sancti Andreae apostoli consecrasset. »

Hæc propædium mihi satis esse videbantur, ut ostenderem, Gregorii Turonensis 620 leviolem esse opinionem, quam ut receptam et contestatam omnium sæculorum ætatibus sententiam possit convellere. Sed quoniam tantum sub Decio, fide primum imbutam Galliam ornataque significat, age nunc ostendamus, quod sumus jam ab initio polliciti, ante illam Decii imperatoris tempestatem multos claros et religione præstantes in imperio Gallicanos fuisse, quos Gregorius ut ignotos homines præterit, et de quibus verbum nullum fecit. Non erit certe Gallis hominibus hæc inutilis aut ingrata commemoratio, cum videbunt, jam inde ab invento Christiano nomine, tam variis tanque odoratis flosculis coronatam fuisse Galliam, tot veluti stellis clarissimis distinctam, tot divini spiritus tubis resonantem.

Occurrunt mihi in primis Rheimenses archiepiscopi tres, magnæ viri auctoritatis et sanctimonie, sanctus Sixtus, sanctus Sinicius, sanctus Amanius, B. Petri apostoli discipuli, qui sub Nerone morte obita, gloriosissime triumpharunt, 1 Septembris.

S. Memmius Catalaunensis episcopus Romanus, beati Petri discipulus, hic apud Dionantum ædem beato Stephano consecravit, ubi et sanctus Maternus Tungrensium beate Mariæ alteram ædem dedicavit anno Domini 120. I. Placentius in Catalogo

A episcoporum Tungrorum, et Breviarium Rheimense pluribus de eodem agunt.

Sanctus Maternus episcopus Tungrorum, 14 Septembris, discipulus sancti Petri apostoli, de quo Demochares: « Sanctus Maternus anno Domini 101 oratorium via publica Christo Salvatori nuncupavit, apud Trajectenses et Tungrorum ædem Deiparæ Virgini consecravit, et anno 102 apud Huvos ad montis umbraculum, quem Mosa alluebat, ædem Virgini matri dedicavit. Deinde Dionantum profectus, ubi invenit sanctum Memmium episcopum Catalaunensem, ædem sanctæ Mariæ consecravit, alteram Memmius sancto Stephano. Ideo quoque Namurci destructo idolo, ædem beate Mariæ inscripsit, præter eas quas passim aliis in locis dicitur dedicasse. »

S. Regulus Silvanectensis episcopus, 30 Martii, discipulus sancti Joannis evangelistæ. Vide Petrum in Catalogo libro iv, cap. 15, de quo ita Demochares: « Silvanectensium episcopus primus B. Regulus, qui missam celebravit a beato Joanne evangelista edoctus, a beato Clemente confirmatus. Siquidem de eo legimus in Catalogo sanctorum capite decimo quinto, libro quarto, ad hunc modum: Regulus episcopus natione Græcus, Joannis evangelistæ apud Ephesum discipulus fuit. Quo in Patmon insulam relegatus, Athenas veniens, Dionysio adhesit, cum quo Romam perrexit, et una secum, et cum sanctissimis Rustico et Eleuthero, a beato papa Clemente ad Gallias prædicationis gratia destinatur, qui primum Arelatum devenit: ubi a sancto Dionysio Christi nomine invocato, idolum Martis destruitur, et multis conversis templum illud in honorem apostolorum Petri et Pauli consecratur. Missis ergo sociis suis ad diversas urbes, ipse Dionysius, sancto Regulo Arelatensis civitatis ordinato episcopo, Parisios accessit, ubi cum Rustico et Eleuthero martyrii palmam suscepit. Eodem autem die quo passi sunt, dum missam Regulus in Arelato celebraret, et nomina istorum martyrum inadvertere in canone cum aliis sanctis recitasset, miratus quod dixerat, vidit in altari tres columbas ipsorum martyrum nomina conscripta in rostris habentes. Qua visione cognoscens sanctos per martyrium migrasse, commisso populo cuidam Felici episcopo, Parisios accessit, et a Christiana matrona olim Dionysii discipula Catulla nomine hospitio susceptus, martyres Christi eadem die qua visionem viderat, passos fuisse comperit, et super eorum corpora basilicam ædificavit. Inde Silvanectensem civitatem ire disponens, in villa Lauria idolum Mercurii baculo comminans, populum convertit, et basilicam Dei Genitricis ibidem construxit. Et in civitate Silvanectensium ad sui ingressum idola corruerunt, et templum in honorem eorum beate Mariæ dedicavit, et omnem populum ad fidem suam prædicatione et miraculis conversum baptizavit. » Hæc ibi.

Sanctus Savinianus aut Sabinianus episcopus Senonensis, 31 Decembris, missus cum sancto Potentiano in Gallias a sancto Petro. Petrus *De nativitate* lib. 1, cap. 25. Ado in Martyrologio: « Item apud Senonas, natale beatorum Sabini et Potentiani, qui a beatis apostolis ad prædicandum directi, prælatam urbem martyrii sui confessione illustrem fecerunt. »

Sanctus Peregrinus episcopus Antisiodorensis, 16 Maii, civis Romanus, a Sixto papa ad Gallias missus, sub Alexandro imperatore, martyr apud S. Dionysium in Francia quiescit. Vincentius lib. 1, cap. 119; Antoninus pag. 1, tit. 7, cap. 5; Petrus in Catalogo lib. v, cap. 5; Ciacconius in Vita sancti Sixti anno Domini 129, dicit: « Peregrinus Roma missus in Galliam, unde ibidem fide firmata Romam rediit, ubi in loco eodem in quo Christus sancto Petro cum cruce apparuerat, supplicio affectus est. »

Sanctus Sactinus episcopus Meldensis, 22 Septembris, a sancto Dionysio Areopagita episcopus

ordinatus. Petrus in Catalogo lib. viii, cap. 108; Antoninus 621 parte 1, tit. 6, cap. 8, et ante omnes homines hos Hincmarus cum agit de sancto Dionysio Areopagita.

Sanctus Nigasius aut Nicasius, episcopus Rhodomagensis. 11 Octobris, a beato Clemente in Gallias missus cum B. Dionysio, et cæteris, cujus rei fidem faciunt ailiuc, inquit Demochares, et locus martyrii hujus percelebris et sacer, reliquæ et templa sub hujus nomine clara a Rupeforti non multum distantia. Vide Baronium.

Sanctus Crescens aut Crescentius episcopus Viennensis, 27 Junii, beati Pauli discipulus et martyr. Vide Baronium ad hunc diem.

Sanctus Maximus aut Maximinus, episcopus Aquiensis, 8 Junii, qui cum sanctis Lazaro, Maria Magdalena, Martha sororibus, et Cedonio post ascensum Christi in cælum, classe Massiliam appulit. Petrus in Catalogo libro v, cap. 101 et 102.

Sanctus Ursinus aut Ursinicus, episcopus Bituricensis, 9 Novembris: hunc quidam dicunt Nathanaelem. Petrus in Catalogo cap. 9, l. 1, et cap. 41, libro x. Ado: «Item eodem die apud Bituricas sancti Ursini, qui Romæ ordinatus a successoribus apostolorum, primus eidem urbi destinatur episcopus:» sunt ipsissima verba sancti Gregorii Turonensis *De gloria confessorum*, cap. 80.

Sanctus Eutropius episcopus Santonensis, 30 Aprilis. «a B. Clemente episcopo, inquit Ado, directus in Gallias,» etc. Beatus Gregorius Turonensis *De gloria martyrum* cap. 56. «Eutropius quoque martyr Santonicæ urbis, a B. Clemente episcopo fertur directus in Gallias,» etc. Petrus Catalogo lib. iv, cap. 105. Breviarium Parisiense dicit missum fuisse cum sancto Dionysio a B. Clemente.

Ne tibi, Lector, molestus sim, si diutius in reliquis te detineam, finem imponam, ubi nomina reliquorum sanctorum qui Gallias ante Decii tempora lumine fidei illustrarunt, iudicaro. Tu de illis Baronium et alios consules.

Sanctus Taurinus Ebroicensis episcopus, 11 Augusti. Sanctus Lucianus Bellovacii, 8 Januarii. Sanctus Valerius Treverensis, 29 Januarii. Sanctus Julianus Cenomanensis, 27 Januarii. Sanctus Zacharias Viennensis, 26 Maii. Sanctus Martinus Viennensis, 10 Julii. Sanctus Verus episcopus Viennensis, 1 Augusti. De his, ut dicebam, omnibus nihil penitus dixit Gregorius, quorum tamen res nec parvæ nec obscuræ fuerunt, ut qui sanctos Ecclesiæ cœtus publicasque cæramonias multos annos sint moderati. Ergone de B. Dionysio quæ dixit, docti homines tanquam sibyllæ folium excipiant, et verissima esse contendit? Quid quod multa sunt ab eo præscripta, quæ a choro intelligentium omnium repudiantur? Libro 1 *Mirac.* cap. 28, de apostolatu magni Petri, quem noster Dionysius *coryphæum* et *sublimem theologix verticem* nominat, sic habet: «Petrus apostolus, qui ab apostolis cæteris episcopus ordinatus, Romæ cathedram locavit.» Quod ita durum est, ut ni comoda expositione molliatur, ferri nequeat, cap. 29: «Paulus vero, inquit, apostolus, post revolutum anni circulum, ipsa die qua Petrus apostolus passus.» An sectatores hac in re habet multos, qui contrariam omnibus prope historicis sententiam tueantur? Qua de re videlicet eruditissimi viri Baronius et noster Deckerius, Libro 1 *Historiæ*, cap. 30, docet Sixtum pontificem Romanum, et Laurentium archidiaconum sub Decio passos. Atqui illi signiferi pietatis sub Valeriano Romæ in excelso et illustri loco purpurea trophæa posuerunt, quod Baronius clare e S. Cypriano demonstrat, et noster Mariana lib. iv *De rebus Hispaniæ*, cap. 40.

Nulli igitur mirum videatur, H. Idium hanc er-

roris S. Gregorii Turonensis, et aliorum posteriorum originem afferre. «Fieri enim potest, ut diximus, quod textum passionis ipsius sancti Domini ex authenticis scriptum non habeant, et ideo in hoc errent, quia et nos plures codicillos exinde vidimus, qui in quibusdam sensu videbantur concordare, sed litteratura admodum dissonare, in quibusdam autem nec sensu nec orationis tenore poterant sociari; quod manifestum est, hujus venerabilis et antiquissimi Patris vetusta longinquitate, et ignotæ atque peregrinæ linguæ, ubi de ejus notitia maxime scriptum erat, inscitia, seu devotione fidelium accidisse, qui non studuerunt ad priscae historias pro cognitione ejus recurrere, sed ea quæ auditu collegerunt, ut Gregorius Turonensis, non votivo errore fallens, videntes insignia magnifica atque innumerabilia per eum fieri, prout unicuique sensu abundavit, curaverunt scriptis committere; sic et de sanctorum apostolorum gestis ac passionibus factum legitimus, et de aliis quibusque historiis Ecclesiæ necessariis manifeste comperimus.» Et paulo post: «Cæterum parcendum est simplicitati viri religiosi, Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam se veritas habeat, æstimans, non calliditatis astu, sed benignitatis voto litteris commendavit. Patenter et quidem noscere possumus, non adeo quædam solerter eum investigasse, quin ei contemporalis 622 exsistens vir prudens, et scholasticissimus Fortunatus, qui plura et frequenter ad eundem scripserat, hymnum rhythmicæ compositionis pulcherrimum de isto gloriosissimo martyre composuerit: in quo commemorat, eum a B. Clemente destinatum, sicut in Latinorum paginis didicit; de natione autem ejus, et ordinatione episcopatus mentionem non facit, quia linguæ Græcæ penitus expertus fuit.»

Longius fuit hoc cum S. Gregorio Turonensi certamen, quippe Achilles adversariorum habitus fuit, turrisque belli; cæteri ut velites atque nudi, leviori contentione fundentur Alunt primo Nicephorum, qui nomina episcoporum, qui suas sedes reliquissent, cum accurate recenseret, de sancto Dionysio tacuisse; certum igitur, videri Athenis illum vita functum. Sed perfacilis huic est responsio; clare etenim ipse dicit plurimos se omnississe.

Secundo. Severus Sulpitius B. Martini discipulus, qui circa annum Domini 400 floruit, testis est: «persecutione demum quinta martyria in Galliis visa fuisse, serius trans Alpes Dei clarissima suscepta.» Atqui ad hoc tempus, ut vir clarissimus Nicolaus Faber scribebat, Dionysius Areopagita pervenire non potuit, nec ejus martyrium stare sub Domitiano vel Trajano, in quod tempus id rejiciunt qui dritissime vixisse volunt in Galliis si primum ibi quinta persecutione visi martyres fuere. Sane hoc telum quod acerrimum quidam putant. eruditissimi Fabri quasi armamento et auctoritate contortum, ita leve debileque judico, ut nihil videatur hebetius. Nam Severi quidem Sulpitii dictum, quod meo judicio Faber non comprobatur, non potest non indoctæ plenum vanitatis temeritatisque videri, nisi opportuna explicatione condidatur. Quid enim? verum illud esse queat, autem quintam persecutionem, id est ante annum centesimum septuagesimum, nullos in Gallia martyres visos? Quid igitur faciemus generosissimis illis Ecclesiæ primæ proceribus, quos veterum historiarum fides discipulos apostolorum facit, qui variis in locis Gallix de perhida, immanitate, superstitione, gloriosissimos triumphos retulerunt? An forte martyres ii dici minime possunt, quorum in patiendo nobilitata constantia, ferri aciem, uncas, equales, et omne genus carnificinæ superavit? Cum ergo scribit Sulpitius, persecutione demum quinta martyria in Galliis visa fuisse, non vult dicere, nullos penitus fuisse martyres, sed tum primum velut

patrefactis subito carceribus, illam immanem tyrannorum tempestatem fuisse effusam, qua Lugduni et Viennæ Vetus, Photinus, Irenæus, aliisque in locis innumerabiles, alii inter medios cruciatu coronati vixerint.

Tertio. A Græcis fraudem eam manasse contendunt, qui cum ambirent regum Franciæ societatem, quos in bello potentissimos esse videbant, et eorum gratiam et munificentiam aucuparentur, sanctum Dionysium, quem in Gallia celebrari didicissent, sinxerint esse Dionysium Areopagitam. Respondeo, gravem et non ferendam toti Græciæ fieri injuriam, in qua cæci omnes cupiditate singantur, nullus patriæ veritatisque studiosus, cum nemo hactenus illam suorum levitatem inanitatemque arguerit. Deinde si beati Dionysii corpus in sinu Græciæ positum fuit, cur in tantis desertorum hominum monumentis nulla ipsius memoria, virum potius silentium? cur nemini unquam imperatori e lipsanis ejus quidpiam concessum, aut Romæ ornamæ, qua in urbe magister ejus Paulus situs est, aut ad Byzantium aliudve oppidum e pio more cohonestandum?

Quarto. Cur Stephanus papa S. Dionysii beneficio sanitatem consecutus, os sacrum e brachio sumptum Parisii Romam detulit, extractumque in ejus honorem templum Græcis monachis augusta religione celebrandum dedit? an non prius inquirendum fuit, num uspiam Athenis Areopagitæ Dionysii exuvie conquiescerent, nisi foret illa communis et pervagata omnium regionum populorumque opinio, eum thesaurum, gaza omni et flavissis opulentiorum, Parisiis tantum reperiri?

Quinto. Cur perenni cum plurium sæculorum decursu, cum tot homines Græciam peragrarent, tot Græci, capta præsertim Constantinopoli, Romam venerint, Italiamque omnem suis scriptis refererint, nullus tamen sit inventus hactenus, qui corpus S. Dionysii coli in Græcia, Parisienses longe sua opinione deceptos esse diceret?

Sexto. Infinita prope miracula patrata sunt Dionysii nostri meritis et gratia apud Deum; evelli non potest aut excuti ex animo hæc opinio, Areopagitam hunc esse Dionysium, quem omnium ordinum homines legitimis honoribus celebrant. Estne verisimile, si alius quispiam sit Dionysius qui Lutetiæ Parisiorum præserderit, eum honore spoliari, laudem ejus transferri in alium, tot annis inter suos ignotum jacere? Nam tametsi sanctissimi viri qui cum Deo felicitate potiuntur, laudibus nostris et gratulatione non indigent, pertinet tamen ad diviniæ mentis providentiam, ut cœlestes, quorum reliquæ in terris multa prodigia operantur, aliquo gaudio et humanissima voluptate non careant, quam ex hominum cognitione **623** et grati animi significatione percipiunt. Cur igitur tot sæculorum labentibus jam annis, hunc ignotum Dionysium esse voluisset, supposititium autem cultu et honore perfri?

Sed remota disputandi subtilitate, lubet in historiam intueri, quæ nuntia est vetustatis, abditarumque rerum testis. Sunt in manibus mediæ ætatis scriptores, qui res Galliæ hominum memoriæ consecraverunt, eoque excepti a doctis cupidius, quod Pithæi V. C. auspiciis lucem vident. Si tanto ante, nisi refractaria esset hominum mens, dubitationem forte omnem et jactantem sese liberius contentionum libidinem sustulissent. Nam cum tempore Leonis papæ IX anno Domini 1050 Ratisbonæ in Germania corpus fuisset inventum, tacitæ religionis plenum et sanctitatis, quod nonnulli Dionysii Areopagitæ esse dicebant, mittuntur nuntii ad imperatorem in Franciam, qui rescirent, num Parisiis in eo templo, quod Dagobertus ædificaverat, Dionysii corpus Areopagitæ D. Pauli discipuli esset, an non esset. Galliæ rex Henricus, imperatoris nuntiis comitatus, jussit adesse archiepiscopos, episcopos, et

A barones totius regni cum Odone charissimo fratre suo, ad Dionysii martyris templum. Cumque preces demississime Deo obtulissent, allata sunt argentea vasa tria, Dionysii, Rustici, et Eleutherii sigillis nuntia, et in totius populi conspectu posita. Et aperto vase beati martyris Dionysii, totum corpus ipsius cum capite inventum est (verba sunt Rigordi scriptoris) exceptis duobus ossibus de collo, quæ sunt in ecclesia Vergiacensi, et os quoddam de brachio, quod Stephanus papa III secum ad Romanam portavit ecclesiam, et posuit in ecclesia quæ hodie Schola Græcorum vocatur. Illoc videntes universi populi, cum lacrymis et suspiriis puras manus levantes ad Dominum, Deo et beatæ Mariæ virgini, et sanctis martyribus se commendantes, cum gaudio recesserunt. Sed quid ego scriptorem unum commemoro? quotus quisque de Gallorum rebus gestis, et tam inclyti dominatus antiquitate quidpiam prodidit ad perennem hominum memoriam, in quo non exstent nostri Dionysii haud obscura et expressa testimonia? Quoties in bello et in pace, publice, privatim, in omni fortunæ conditione S. Dionysius, ille, inquam, Areopagita Dionysius, invocatus, adfuit, seque mirabilem et Deo charum ostendit? Quin gentes quædam sunt in Gallia atque familiæ, veteri prosapia et illustri generis claritate omni vetustate corroborata, quæ hoc uno gloriantur, quod a S. Dionysio Areopagita primæ fuerint sacro fonte ablutæ, ab eodem institutæ, et veri Numinis religione ornatæ. Facerem omnino injuriam religioni et veritati, si gentis Montmorantiorum amplissimum decus, et vetustæ pietatis clarissimum testimonium hic dissimulem, quæ pietas a sanctissimo nostro Dionysio in agro Parisino primum insita, subito mirabiliter effloruit, purpureasque veluti rosas omni gratia et amœnitatibus uberes in cœlum emisit. Stirps illius gentis fuit Lisbius, quem veterum historiarum Annales Parisiæ urbis nobilissimum et splendidissimum virum nominant, qui primus adventantem Lutetiam Parisiorum Areopagitam Dionysium excepit, ab eo primus Christi fidem et religionem hausit, eidem primus locum dedit ad pium templum exædificandum. Illos principis et religiosissimi viri filius Visbius, sui parentis, et B. Dionysii gloriosum factum litteris commendavit, quod opus Hilduinus ante octingentos fere annos, ut oculati testimonium fidum et ingenuum vehementissime commendabat. Atque ut omni posteritati nobilissimi viri pietas ad sempiternam hominum memoriam proderet, omnium consensione tributum fuit, ut primus vero Christianus Franciæ, Montmorantius diceretur: et posteri gentilitio in stemmate, sive insignibus familiæ, nota elogio duo ferrent, Gallicum unum: *Dieu aide au premier Chrétien*, hoc est, *Primum Christianum Deus juvet*: alterum Græcum, *Ἀρχαῖος, erroris expers*, quod Lisbius, Montmorantiauzæ familiæ progenitor, inter Gallos, tum devios a religione, primus in agro Parisiensi lucem et veri Numinis cognitionem excepit. Et quidem in clarissimam illam familiam, Dionysii nostri pietatem penitus insitam et illminatam fuisse, qui postea consecuti sunt magni heroes, claris facinoribus et perenni catholice religionis propagatione declaraverunt. Sciunt hoc omnes, et prædicant uno ore Galli, et etiamnum in Belgio nostro videmus eundem generis nominisque multos, qui partim armis inclyti, partim moderatores reipublice incredibili sapientia, consilio, fide, partim antistes præsidisque religionis, avitæ pietatis hunc ardorem in omnium luce atque prædicatione collocant. De quibus nihil dicam amplius, cum D. Raphael Beauchamp, pius et doctus Benedictinæ familiæ monachus Marchianensis, synopsis Lisbiacæ in manibus habeat, ubi et de Lisbio rem omnem accurate et copiose, et Montmorantiorum familiæ decora persequitur. Quæ disertum hominis commentatio ad

veterem pietatem illustrandam idonea, propediem, A opinor, lucem videbit.

624 Post argumenta tam multa, tamque illustra, quibus cælo terraque faventibus, Areopagitam Hierophantem in Galliam deduximus, an expectemus dum solum ipsum, dum parietes atque tecta vocem mittant et exclament, et hominum (ut modestissime dicam) plus nimio sibi tribuentium opinionem refutant? nihilne vetustissimum Græcorum templum exstructum Parisiis, nihil S. Dionysii carcer et defossa specus, nihil tot loca late sparsa, tum Dionysii nostri tum discipulorum ejus notata vestigiis, pietate, sanguine, laureisque ornata, ad fidem faciendam valebunt? Illustris mihi in hoc genere visa fuit oratio D. Bocherii, doctoris theologi Sorbonici omni genere litterarum exculti, quam integram hic tibi, Lector, representandam putavi, ne si vel minimum ego commutavero, aliquid de tanti viri sapientia et elegantia dematur: eoque factam id libentius, quod clari viri B disputationem doctor singularis Andreas Duvallius, Sorbonæ lumen, suo judicio comprobavit. Ille igitur a me super hac quæstione rogatus, ita per litteras respondit:

« Quod a me petis, imo flagitas, mi Lansseli, de utroque circa Areopagitam Dionysium (tuumne dicam an nostrum? sed verius nostrum atque tuum) problemate quid sentiam, altero, sitne hic noster, id est Parisiorum, idem qui prius Athenarum episcopus, altero, an γνήσια, quæ nomine ejus censentur opera atque scripta (quorum alterum ante annos septingentos agitata ac decisum, sæculi nostri nonnullorum de rebus quantumvis claris dubitandi nodumve, ut dicitur, in scripo querendi πικρόθυρα renovavit; alterum dudum sopitum revatorum sibi a tali auctore jure-metuentium sic recoxit impietas, ut peperisse videatur) facis tu quidem sic amice et familiariter, ut vicissim me fateri familiaritas jubeat, si judicium meum tantum quæris, perinde id me accipere, ac si aperito claroque sole quæras, noctenne anne diem esse putem. Sin ut lucis aliquid addam, perinde ac si jubeas, lychnum me soli admove. Quippe qui in re tam longa sæculorum memoria tam acerbis judiciis indagata, tot eruditorum ac sanctorum confessione, Græcorumque ac Latinorum consensu credita et probata, nec modo principum atque adeo imperatorum et regum, et qui in Oriente et qui in Occidente rerum potiti sunt, sed et pontificum Romanorum auctoritate suffulta et roborata, miraculis denique confirmata, quid multa? nullo non præscriptionis genere stabilita ac munita, Pyrrhonicum istud denuo seu ἀπορίας seu σκέψεως πικρῶν γένος (nedum negare ἀπῶς, et cornicum, ut dicitur, oculos configere) tam pervicacis animi esse putem, quam id probare velle amplius, inutilis operæ ac laboris. Maxime vero, ex quo post clara priorum sæculorum Ecclesiæ lumina, et quos Oriens Iulii, Syngelos, Methodios, Metaphrastas, et quos Occidens Hilduinus et Hincmarus, a quibus hæc dudum tam accurate disceptata, discussa, decisa sunt, qui novissime sæculo nostro prodierunt, Genebrardi, Galeni, Baronii, amplissime vero Delrii, causam hanc sic illustrarunt, ino pervicerunt, ut quidquid istud amplius in utroque problemate controversiæ, seu potius φιλονεικίας et ambitiosæ contentioni erit, non tam ad id dissolvendum ratione aut judicio, quam censu opus esse videatur. Plane, ut si iis qui negant vel dubitant me adjungam, tam in vitio futurus sim, quam si iis qui aiunt affirmantque, aliud nihil amplius egero, quam ut poetæ id usurpem:

..... Vitavi denique culpam,
Non laudem merui.....
Hor., De arte poet., v. 267.

« Nisi vero, quod ad prius spectat, quod apud Anastasium S. R. E. bibliothecarium S. Methodius Constantinop. episcopus, apud Lipomanum B. Michael Syngelus, apud Surium Simeon Metaphrastes, magni illius Areopagitæ Vitæ scriptores, et cum iis Nicephorus (48), Græci omnes, ejusdem in Gallias adventum uno ore astrunt: et quod apud Hilduinum Tarasius patriarcha Constant. et ipse Græcus, sollicita adhibita inquisitione, id pro certo tandem ac comperto habet; et quod apud Hincmarum Hilduinum discipulum, ac Rhenensem archiepiscopum, Carolo Calvo regi scribentem sanctus Sanctinus Meldensis episcopus, S. Dionysii discipulus, et historiæ martyrii scriptor quam se idem Hincmarus ex vetustissimis membranis descripsisse, et exemplar ejus ad Carolum Calvum mittere ibidem scribit, hunc Areopagitam S. Pauli discipulum per revelationem ordinata sibi commissa Ecclesiæ Romanæ venisse, et a B. Clemente papa in Gallias directum fuisse, Parisiosque adeo venisse, disertis verbis ait: quodque iis amplius est, et superioribus belle quadrat, quod apud Eusebium (49) Dionysius Corinthiorum episcopus Dionysio Areopagitæ Publum, Publio Quadratum, qui utique ad Adriani imperatoris tempora pertinent, in episcopatu Atheniensi testatur successisse: non commissio utique magno illo apostoli Pauli ut doctrinæ sic sanctitatis discipulo, ut de statione decederet, nisi divina urgeret vocatio, uberioris in ea regione messis colligendæ causa, ad quam Græciæ orientisque ut eruditionis, sic pietatis divitias conferri præordinatum divinitus erat. Hæc, inquam, omnia tam exigui ponderis sunt, ut præ unius dormitantis aliquando, quod vel bonæ, id est quantumvis sagaci et attento, Homero accidit, Gregorii Turonensis dicto (pace tanti viri dixerim) qui ad 625 Decii tempora Dionysium nostrum refert, nihil debeant æstimari. Ut ei scilicet, quem viro, quantumvis erudito et sancto, in opere non tam longo quam multiplici et vario, fas fuit somnum obrepere, quemque adeo obrepisse cum alia multa, tum Trophimi Arelatensis, qui Pauli apostoli discipulus fuit, in Actis apostolorum et secunda ad Timotheum Epistola memoratus, itemque Pauli Narbonensis, qui fuit Sergius Paulus proconsul a sancto Paulo baptizatus, et Martialis Lemovicensis, qui Stephani protomartyris consanguineus puerque ille fuisse traditur qui quinque panes hordeaceos et duos pisces in deserto habuit: missio ad hæc ipsa Decii tempora ab ipso relatata clamat, quam sub ejusdem Clementis pontificatu fuisse, enim temporis quo vixerunt ratio, tum Martyrologia omnia docent, plus quam tot oculatissimis ac vigilantissimis Orientis et Occidentis luminibus credere sapientes homines oporteat.

« Quam enim verum sit, divinas istas de oriente in occidentem conveli debuisse merces, quamque de orientis phæotra promi quæ mittendæ de manu potentis in corda Gallorum sagittæ, id est Evangelici verbi prædicatores erant, ob idque id ita fieri Deo placuerit, præterquam quod id veri solis pendens in cruce Christi, occidentem, atque adeo Galliam intuentis, in eamque oculos (nam et prædicatores oculi sunt) ab oriente dirigentes ac velut radios vibrantis, neque id tantum, sed et ejus qui Christum proxime referebat Petri de oriente in occidentem venire a Deo nominatim jussit, ut refert Metaphrastes, Galliamque speciali affectu completentis mysterium exigebat, docent variis temporibus, varia Galliz loca præter Dionysium istum, Christianæ sementis æ Græciæ et Oriente cultores missi, ut qui de Polycarpi Smyrnenensis episcopi schola Lugdunum Irenæi, Augustodunum Audochoi et Thyrsi: qui ex Attica Arelatem Ægidii, et qui in Haannoniam Belgicæ Galliz provinciam de episco-

patu Atheniensi Glsieni : quā etiam et qui ex Armenia, atque adeo de archiepiscopali fastigio, Tornacum Chrysolii, et qui Santonas Aquitanie urbem, de regio Persarum sanguine Eutropii, Græci videlicet sermonis et eruditionis omnes, evangelica nos face collustrarunt.

Quod et in nostro Dionysio tanto illustrius, quod non ut episcopum tantum, sed et ut apostolicæ sedis legatum a S. Clemente missum esse, ostendunt ii quos ille ad diversa loca intra et extra Galliam episcopos destinavit. Quales S. Lucianus, S. Petri discipulus Bellocum, S. Sanctinus, qui et Vitam ejus scripsit, Meldas episcopi missi. Qualis et Arelate missus ab eo Toletum in Hispaniam archiepiscopus Eugenius ejus discipulus, qui et ad invisendum aliquo post tempore magistrum suum Parisios veniens, ibidem martyrem occubuit. Cujus etiam impetratæ nuper, concedente Carolo IX de quo S. Dionysii cœnobio levatæ a Philippo II Hispaniæ rege reliquæ regii humeris in ecclesiam Toletanam anno 1565 magna reverentia, et regia pietatis significatione illatæ sunt.

Ut ne interim pauca hæc omitam, quæ nec suo in hac causa pondere caritura esse non nemo, ut credo, fateretur. Primum, quod S. Caranum Dionysii nostri discipulum (Cheronem Galli dicunt) in agro Carnutensi in Gallia martyrem factum idque per latrones in via, dum ad magistrum invisendum iret (unde et monasterio, quod in ejus honore prope Carnutum constructum est, nomen S. Caranus de Via) ad Domitiani tempora Martyrologia referunt, 28 Maii. Item et supradictum Lucianum, a Clemente cum Dionysio missum 8 Januarii. Deinde quod qui Athenis itineri se socium Romam primum, deinde in Galliam Dionysio dedit (50), S. Jon presbyter (Jonan Martyrologia 22 Sept. nominant) vir Græci ut sanguinis sic nominis, in Gallia pago Castrensi (vulgo *Chustres sous Montlehery*) martyris factus nominis illic sui memoriam, in monte qui Sancti Jonis dicitur, Græcicæ utique missionis testem, usque nunc dereliquit. Amplius, quod de tribus antiquissimis Lutetæ Parisiorum basilicis, quæ a S. Dionysio conditæ traduntur, quarum prima sub invocatione SS. Trinitatis quæ nunc collegiata S. Benedicti ecclesia; altera B. Mariæ matris Dei, quæ vulgo *Nostra Domina de Campis*, nunc Discalceatarum de Carmeli ordine virginum cœnobium; tertia S. protomartyris Stephani, quæ *Græcorum* hodieque dicitur: de tribus his, inquam, duæ, prima et postrema, veritatis hujus signa non puniendi habent. Illa quidem per vitream antiquissimam operis fenestram, ubi verba hæc inscripta sunt: **IN HOC SACELLO S. DIONYSIUS CŒPIT INVOCARE NOMEN SS. TRINITATIS.** Altera quod vet ipsum Græcorum etiam hodie superest nomen, ejus a quo ædes illa condita est nationem ac genus prodit, non minus quam quod a Stephano papa, ob memoriam acceptæ in Gallia ad sancti Dionysii corpus de morbo difficili carationis (51), conatum Romæ sub invocatione S. Dionysii monasterium Græcis monachis, utique S. Dionysii gentilibus, ab eodem traditum est. Amplius vero, quod et illic pone altare majus antiquissimam operis oratorium, quod S. Dionysii fuisse tradunt, adhuc visitur. Ut taceam de carcere, deque loco jam cruciatum in civitate, quam supremi extra urbem supplicii, exstructisque ibi totidem ecclesiis, quarum prima S. *Dionysius de Carcere*, altera S. *Dionysius de Passione*, tertia *Martyrum sacellum*, in eo qui olim *Mons Mercurii*, nunc *Mons martyrum* dicitur, 626 ac stupendis quæ in martyrio hoc acciderunt miraculis. Quæ si quis omnia ad Decii tempora, hoc est ad annum Christi 253, quo Decius imperare cœpit, differat, cum necesse sit, siquidem S. Dionysius primus fuit

A Parisiorum episcopus ad hunc usque annum episcopo caruisse Parisios, ab eo merito querendum erit: Qui, fiat, ut cum jam inde a tempore apostolorum, ex quo scilicet Savinianus, Potentianus et Altinus, qui de LXXII discipulis erant, a S. Petro in Gallias missi, episcopalem sedem Senonibus primum (unde et primatus Senonensis) deinde Carnuti et Trevis posuerunt, ac per vicina totius illius regionis loca Parisiis, Aureliani, Altisiodori, Naverii predicando effusi sunt, fides Christi in Parisiensi territorio sic vigerit, et uno ejus viro, cui nomen *Christotium*, qui Parisiis duabus leucis distat, Agoardi et Agluberti, innumerabiliumque cum ipsis promiscui sexus Christianorum martyrum ipso S. Joannis Baptistæ die 24 Junii in Parisiensi Breviario celebretur: idque usque adeo antiquum (ac ipso etiam S. Dionysii in Galliam adventu prius) ut quasi ex vico hoc fides Christi in Gallia esse cœperit, datus sit per allusionem nominis ejus ad Christianismum proverbio locus, *Cresteil premier village de Chrestientie*, hoc est, Christotium primus christianitatis vicus: qui fiat, inquam, ut longo tempore, intra quod Carnutenses sextum jam episcopum nomine Severum numerant, hoc est ab anno 46 Christi, fundatæ vero Romane Ecclesiæ secundo, quo dictos Savinianum, Potentianum et Altinum in Galliam Roma Petrus misit, usque ad primum Decii annum ducentis ac septem annis, soli sine episcopo et pastore Parisii, et quidem sic ferventibus in ea religione Christianis, esse poterint.

Adde, quod nec id sine argumento est, quod qui sextus a S. Dionysio Parisiorum episcopus fuit, nomine Victorinus inter Patres Agrippinensis synodi, quæ sub Julio pontifice, anno 346 lacta est, absens licet, fuisse memoratur (52). Nec id quidem absque significatione contractæ ex senio infirmitatis, propter quam adesse non potuerit, in eo quod ipso non presente, sed consecrante et mandante, synodi decreta dicuntur confirmari. Nam cum ab anno 1 Decii, qui fuit 253, usque ad dictum annum 346 intersunt tantum 93 anni, ex quibus si demas 24 quibus Parisiis sedit Dionysius (quem centenarij majorem obivisse ex historiis constat) reliqui sunt tantum anni 69, tum vero id certum, breviorum esse numerum hunc annorum, quam ut sequentibus quinque post Dionysium episcopis, qui fuerunt II Mello, III Massus, qui et historiam martyrii SS. Dionysii et sociorum scripsit, IV Marcus, V Adventinus, et VI Victorinus, possit sufficere. Idque pro ea, quam tum fuisse nascentem adhuc Ecclesia pastorum longævitate, observat Baronius in Martyrologio et Annalibus in anno 76 et 100. Sic utique dispensante Deo, ut quæ ipsi longioris ætatis experimento didicissent ac viissent, efficacius testarentur, ac posteris transmitterent. Quod et experimento in aliis Ecclesiis compertum: quale illud, quod Carnuti, qui post Aventinum, primum ejus sedis episcopum, qui anno 63 obiit, primi quinque fuerunt episcopi, II Optatus, III Valentinus, IV Martinus Candidus, V Avianus, VI Severus annos ducentos et septendecim, hoc est ab anno 65 usque ad 280, que Castor VII episcopus electus est, complevisse reperiuntur. Ex quo etiam intelligitur, quanto probabilius sit, numerum ducentorum 27 annorum, qui ab anno 119 qui primus Adriani fuit, quo et mortuus est Dionysius, usque ad 346 qui fuit synodi Agrippinensis, lapsi sunt, a quinque illis dicti Dionysii successoribus episcopis, et quidem VI illo, id est Victorino, defectæ jam, ut dictum est, ætatis viro, completum esse, quam ut eorum vita ad 69 annos restringi arctarique possit aut debeat.

Nam quod nonnulli *παράδοξος* adhuc ad ipsa etiam Diocletiani tempora, qui Decio annis tri-

(50) Pet. de Natal., l. viii, c. 106.

(51) Baron. ex Hiluino tom. II.

(52) Democh., l. II *Concil.*, tom. I.

ginta duobus junior est, Dionysium rejiciunt, ejusmodi sunt qui S. Piatum seu Piatonem, quem sub Diocletiano et Maximiano cum S. Quintino et sociis Roma in Belgium venisse, ac Tornaci passum esse constat (53), a S. Dionysio presbyterum factum, et ab eo Tornacum missum dicunt; inter quos mirum est esse Petrum in Catalogo, quod et in Breviariis quibusdam obtinuit, cum hoc nihil aliud, quam purum ac putum mendum sit, non aliunde forte natum, quam si quis per errorem pro Domitiano, sub quo fuit Dionysius, Diocletianum, sub quo Piatum, similitudine vocis deceptus, posuerit, mirabili certe ἀναρχονισμῷ cum alter altero ducentis annis junior sit, non alio hic remedio, quam simplici litura opus esse judicamus. Postremo, quod cum in eo, ut bene observavit illustrissimus Baronius, nec ipsa rerum suarum tam rigida æmulatrix et vindex Græcia reclinet, queraturve Gallis datum, quos audiens Areopagita Dionysio tam impense gloriantes, sic illis id concedit ultro, ut de eo ipsis etiam gratuletur, non factura utique, nisi veritas cogeret; tanto magis a ratione alienum erit, si Galli ipsi tantum boni a se ultro ac gratis velint vel studeant amoliri.

Quæ de priori problemate cum dicta sint, quo ad alterum, quod de vero librorum horum auctore est, quod sopiti etiam hic dudum anonymorum quorundam per Theodorum Gazam, Laurentium Valram, Erasmum et Erasmi sequacem Cajetanum primum, deinde per Lutherum redivivi facti, hodie etiam per novatores, maxime autem 627 Scaligerum cineres excitantur,

« Et veterem, ut ait ille, in limo ranæ cecinare querelam, » (Virg., *Georg.* 1, v. 378.)

ut suppositum Areopagitæ partum ut pseudo-Dionysium, et, ut loquitur Scaliger ὑποβολιματων dicant: eodem utique spiritu ac schemate, quo sibyllinos olim deus scriptos versus (quos a D. Paulo tanquam γυναικίους approbatos, ab iis quibus prædicabat legijusos esse, gravissimus auctor est Clemens Alexandrinus (54) ab ethnicis, quod eorum se auctoritate premiti Christianis viderent, non tantum in dubium revocatos ex Valeriani imperatoris apud Vopiscum ad senatum epistola, sed etiam damnatos vetiosque Christianis viderent, non tantum in dubium revocatos ex Valeriani imperatoris apud Vopiscum ad senatum epistola, sed etiam damnatos vetiosque Christianis fuisse ex Justino martyre constat (55). Quemadmodum et fictitios esse propterea sibi Cicero persuasit, quod rem minus ipsi gratam, quamque nec capere homo ethnicus poterat, continuerent, venturum esse Regem, cui parere necesse esset omnes qui salvi esse vellent (56). Addo et, quo Vetus Testamentum Carpocrates, Cerdon, Severus et Manichæus; Evangelia Matthæi, Marci et Joannis idem Cerdon; Epistolas Pauli, Ebion; Machabæorum libros, Ecclesiasten, et quam stramineam pro sua modestia vocat, Jacobi Epistolam, Lutherus cum suis gregalibus rejicere præsumperunt: quodque mirere non minus, quo etiam hodie S. Remigii testamentum, et Gregorii Magni Epistolas; et quo nihil sub sole illustrius terra vidit, Lateranense concilium, recentes quidam ex scriptis nati aristarchi, quibus dulce contra torrentem vitæ, templumque Dei replere fumo, falsi insimulant, unoque nomine id solenne hæreticis, ac novis semper id genus de abyssis puteo erumpentibus locustis, ut quam sibi quisque, id est furori suo Scripturam contrariam videt, hanc audeat impudentissime traducere, imo etiam expugnare, tantum abest ut propter ἀβουρογλώσσους; isios, et symbola Dodo-

naea, foetum hunc auctori suo, hoc est Areopagitæ Dionysio, dubitem asserere, ut hoc potius nec levi argumento ducar, quod tenebrionibus istis ac vere terræ filis id non placeat negentius contentius, veram hanc ejus atque indubitatam prolem esse. Quippe tam dignam aquila hac, sive, ut loquitur Chrysostomus (57), πετενῶν τοῦ οὐρανοῦ quæ in arduis ponit nidum suum, et, solumque firmis et immotis oculis intuetur, quamque propterea æmulari qui studeat, de eo id jure dici possit:

... Ceratis ope Dædala
Nittur pennis, ritreo daturus
Nomina ponto.

Hor. Carm., lib. IV, od. 2.

Quam dignus hic vicissim, cui probato ex hoc signo grandior illa aquila, imo aquilarum mater Paulus, qui sapientiam loquitur inter perfectos, sua arcana illa in tertio cælo audita verba, quæ non licet homini, id est terram sapienti, loqui, huic jam non homini sed θεῷ, id est divino, ut loquitur Damascenus (58); et ut inter suos idem gentilis adhuc audiebat, θεοσόφῳ; ut vero idem Damascenus alibi vocat (59) ἀγνωστὰ καὶ θεολογικωτάτα; ut Michael Syngelus et Andreas Cretensis, μεγάλῳ καὶ ἀγγέλω, denique ex omni parte γενναίῳ καὶ γησίῳ ἀετιδεῖ, hoc est generoso ac germano aquilæ pullo, dicatur credidisse. Ut nec mirum esse debeat si quantum lucernam hanc ardentem ac lucentem oderunt ac fugiunt nocturæ hæc, tantum in ejus luce ac splendore qui filii lucis sunt, debeant exultare.

Nam quod hic forte quis objiciat, ex c. 13 *Cælestis hierarchiæ*, auctorem hunc (licet id non tam suo, quam aliorum, ut ipse confitetur, sensu) supremi ordinis angelos ad inferiora hæc mitti sic negare, ut hoc quidquid est de missis apud Isaiam seraphinis, non aliter quam vicaria per minores angelos, majorum personam gerentes, opera factum velit (scitum enim quod vix id theologorum scholæ probet, quippe reclamante non Scriptura tantum, quæ omnes administratorios spiritus in ministerium missos propter eos qui hæreditatem capiunt, salutis esse ait; imo quæ Michaelem, Gabrielem et Raphaelem missos refert, quos de minoribus angelis esse nullo pacto dici potest; verum etiam de ratione ipsa, quæ nihil indignum angelis, quantumvis magis, esse docet, quod vel in se angelorum creator et Dominus, angelus ipse et apostolus et missus nominatus, Jesus Dei Filius admiserit præterquam quod dici potest οὐχ ἀπλῶς istud, ἀλλ' ὡς ἐπὶ πολὺ a Dionysio nostro dictum esse, cum certum sit, ut minores angeli superiorum personam aliquando agant, sicuti et gregales homines principum in theatro, nihil hoc prohibere, quin et magni angeli quemadmodum et principes suas ipsi per se obeant operas et functiones (nisi potius hoc totum, sicuti alibi, ut scis, in meo de arca testamenti syntagmate explicio, non tam angelicarum ὑποστάσεων, quam rei angeli superioris, id est Christi passionis et sacrificii, signum ac mysterium est) absit ut hoc, quidquid est, tanti momenti esse debeat, ut fidem libris his, quasi Areopagitæ non sint debeat abrogare. Quasi vero, quod prophetis etiam accidere post divinum Gregorium auctor est D. Thomas (60), ut cum non semper actu adsit eis Spiritus Dei, quædam sint quæ vel ignorent ipsi, ut de se Elisæus confitetur, vel de suo aliter quam res est (Scripturæ auctores hic excipio) citra spiri-

† Job xxxix, 27. † I Cor. II, 6. † II Cor. XII, 2. † Cap. VI. † Hebr. I, 14. † Josue V; Dan. VIII; Luc. I. † Job XII. † Matalch. III, 1. † Hebr. III, 1. † Joan. IX. † IV Reg. IV, 27.

(53) Petrus de Nat., l. II, cap. 36.

(54) Strom. I, VI.

(55) Just. Orat. ad Anton. Pium.

(56) Lib. II, De divin.

(57) De sacerdot. I, IV.

(58) Damascenus *De fide*, etc., l. I, cap. 12

(59) Lib. II, *De fide* c. 18.

(60) Greg. sup. *Æzech.* D. Thom. 2, 2, qu. 171, a. 2.

tus prophetiæ præjudicium inter-lum eloquantur, non huic simile hic aliquid, citra ejus, ex quo illa hausta mysteria sunt, Paulini spiritus injuriam ac diminutionem potuerit contigisse. Sed et absit hoc multo magis, ut pro his, quæ hic tam multa et præclara sunt tantum sit apud nos Novatorum pondus, ut in eorum gratiam, propter ea quæ ipsi contra catholicæ Ecclesiæ fidem, de libero 628 arbitrio, de peccato originis, de Ecclesiæ hierarchia, ac primatu Petri, de fide atque operibus, de sacramento olei, de eucharistia et missæ sacrificio, de panis et vini in corpus et sanguinem Christi conversione, de ejus in eucharistia adoratione, de vita monastica, de festis, de jejunii Quadragesimæ, et aliis, de sacrarum imaginum in templis usu, de angelorum ac bestiarum spirituum invocatione, denique de reliquiarum veneratione, garrinantque tam improbe; quorum omnium, ut et olim consubstantialis Ariani, tam pulchre hic causam perorantam vident, vel ipsis, quam id male eos habeat B utamque Areopagiticæ hæc arma horreant fatentibus, seque adeo, ut olim missione ac silentio. Eusebius, sic judicio suo et garritu velut sores prodeutibus ac mysterium aperientibus, Luthero primum, qui delirum senem et merum somniatorem, auctorem hunc dicere non est veritum, deinde Calvino, ac novissimum Scaligero; propter hæc (inquam) scutum hoc, quod ignea talium vereque igne digna tela restinguat, hanc plusquam Phocionis securim, quæ infelices arbores has excudit ac rescindat, hoc fulmen quod absumat exstirpetque radicibus, hanc solem qui tenebras istas discutiat, et bestias has ad sua lustra remittat et compellat, denique hanc plusquam Herculis clavam quæ hydram hanc, ac reascentia novitatum capita tam potenter demetat ac conficiat, de manu vel utro abjicere vel eripi nobis pati debeamus. Cui rei si assentiar, aut vi fiat, non repugnem, non me eorum tantum qui tot sæculis floruerunt, ac libros hos sub Areopagitæ nomine citaverunt, sanctorum Patrum et scholasticorum, imo et conciliorum, quorum indicem Delrio tam pulchre ac diligenter texit, preumat, damnetque auctoritas, sed et diligentissimi ac perspicacissimi nostri sæculi totius Græcæ sapientiæ indagatoris et arbitri civisque ad eam gentilis mei (ne domesticum hoc præjudicium sileam) G. Budæi censura reprehendat, qui Ignatius, qui Hieronymus, ac Chrysostomus fontem hunc sapientiæ delibasse, sic agnoscat, ut suas eos illuc de abditissimis rebus, et quas D. Paulo acceptas jure quis ferre debeat, sententias deprompsisse non obscure fateatur.

« Hæc habui, quæ tibi ut facerem satis de utroque a te proposito problemate non tam dicerem, quam aliunde pene hausta repeterem. Quæ si me fixum ac firmum eorum qui aiunt affirmantque, præ illis qui negant vel dubitant (ut aperte quod sentio loquar) probatorem laudatoremque dixerem, tam jure id fecero, quam illorum erudita atque firma, horum jejuna ac plane nulla, seu argumenta seu momenta esse ratio ipsa monstrat. Vale, meque, ut facis amare perge, et sacrificiis commendatum habe Tornaci Nerviorum Kalendis Maii 1615. »

Hæc sapientis et copiosi theologi disputatio, non modo perspicue Areopagitam Dionysium Galliarum, sed ipsi Dionysio scripta sua vindicat, quæ pars erat nostræ disputationis secunda; quam necesse est constabiliamus hoc loco atque firmemus, ne quem adhuc in errore versari patiamur. Sunt enim etiam in hac parte haud pauciores, mea opinione, inimicissimi sancti Dionysii hostes, obrectatores invidi, bono alieno mœrentes atque virtute, qui Commentarios divinis scriptis, quosque omnis mirata est antiquitas, apostolico spiritu et primigenia pietate indignos contendunt. Lutherus jam pridem, Beza, Calvinusque, tum qui deinde pullula

runt eodem satum bene multi, in eosdem non ridicule minus quam furenter declamatarunt. Noperus scriptor in Batavia, Scaliger, cum se minime bypoholimæum dici et existimari velit, audent tamen nostrum Dionysium ὑποβολιμαῖον nominare. Hisdem in libris Illyricus genuinum infixit, Erasmus arrosit, Laurentius Valla carpsit, innumeri alii de grege novorum ἀλαζόνων, qui necessarium bellum indixerunt pietati, hæc quoque B. Dionysii monumenta repudiaverunt. Ego vero neminem posthac tam mente captum, tam præposterum, tam projectum ad audendum futurum puto, qui hos libros Areopagitæ Dionysio velit deripere, si modo animum, vacuamque malitia mentem, vel ad unicam rationem accommodari. Nam cum horum Commentariorum scriptor Paulo præceptore gloriatur atque Hierotheo, spectatorem se fuisse dicat ex orientis Ecclesiæ, et tum primum ad orientem efflorescentis, si is non sit Dionysius Areopagita, quem doctor gentium ab inani superstitione revocavit, quem interpretem religionis esse voluit, Athenisque episcopum; certe necesse est hominem fuisse monstrifici genere e diversissimis naturis conglutinatum; hinc virum sanctum, ingeniosum, moderatum, in theologia æquum, qui mysteria cæteris hominibus arcana viderit, sapientiæ fontes aperuerit, cælestium rerum admirabilitatem magnifico genere orationis et plausu divino explicarit; hinc contra plenum, malitiosum, γόγυα, qui personatus quasi post stuprum delitescens spectatorem animos deluserit, in cothurno alieno incesserit, cæca et inani imitatione e mustaceo lauream nescio quam petere voluerit, qui cum φεῦδος probe sciret εἴῃ τοῦ θεοῦ χορῶν poni, tabulam tamen subornavit, mendaciorum indiguissima varietate et foedissima stela contextam. Hic autem illud Cassianum audiri velim. Cui homo? aut quid tandem eo ingenio vir et doctrina, e putida 629 illa fraude sperare potuisset? Atque hanc rationem docte, ut solet, et elegantissimo judicio explicuit P. Leonardus Lessius societas nostræ theologus, quem non nævo aliquo, sed clarissimis editis operibus jam eruditorum chorus agnovit. Illius sapientiam cum tanquam Pythium Apollinem super hac re consulissem, breves litteras ad me dedit, quas libens cum Lectore meo communicabo. Fuerunt autem scriptæ in hæc verba:

« Reverende in Christo Pater, pax Christi.

« Litteras reverentiæ vestræ datas Parisiis 14 Aprilis accepi 24 ejusdem. Miror, post patris Martini Delrio Vindicias Areopagiticæ, adhuc superesse aliquos, qui de hoc opere dubitent, an auctori illi sit vindicandum; dissolutis enim adversariorum ratiunculis, tot profert veterum auctorum (inter quos multi summi pontifices, et viri sanctitate illustres) testimonia, quibus scripta illa S. Dionysio Areopagitæ tribuuntur, ut vix putem esse aliquod antiquorum Patrum scriptum, quod pluribus testibus suo auctori possit vindicari. Mihi vero res adeo perspicua videtur, ut etiam si ejusmodi testimonia minime suppetere, non putem ei, qui attentius expendit operis conditionem, de auctore ambigendum. Hæc enim unica ratione facile convincitur, qua et ego, ex quo auctorem illum legi, convictus sum. Si opus illud non esset magnum illius Dionysii Areopagitæ qui temporibus apostolorum vixit, sed alicujus posterioris, ut Dionysii Alexandrini, vel Corinthus, vel ejusdem qui aliquot sæculis postea temporibus Justinianus II circa annum Domini sexcentisimum nonagesimum vixerit, ut vult Scaliger; auctor ejus esset mendax, hypocrita, et impostor. Ait enim, præceptorem et institutorem in rebus divinis se una cum Timotheo habuisse S. Paulum, deinde S. Hierotheum, ut videre est lib. *De ecclesiastica hierarch.*, c. 2, part. I, et *De divinis nom.*, c. 3, et c. 7. Affert objectionem Elymæ magi tanquam æqualis et contemporanei.

De divinis nominibus cap. 8. Item cap. 3 ait se interfuisse cœni apostolorum et fratrum, qui convenerant ad continentium corpus beatissimæ Virginis: ibidem adfuisse Petrum et Jacobum, ejusque rei Timotheum esse probe conscium. Hierotheum præceptorem ibi post apostolos excelluisse in laudanda divinitate: scribit epistolam ad Polycarpum, aliam ad Titum, aliam ad S. Joannem evangelistam in Patmo exsulantem, et in ea narrat sibi revelatam ejus liberationem et reditum in Asiam. Scribit ad Apolloniam, hortatur eum ad fidem Christi, et commonet eclipsis quam simul viderint in Ægypto tempore passionis Dominicæ; quomodo eam conspexerint, quæ verba inter se commutarint. Hæc et alia scribit ille auctor: quæ omnia falsa essent et meræ imposturæ, si iste non esset magnus Dionysius apostolis σύγχρονος, sed junior alius. Atqui prorsus incredibile est, auctorem illius operis voluisse tam fœde mentiri, et hominibus imponere; hoc enim non cadit in virum probum et sapientia conspicuum. Nam constat, auctorem illius operis tanta fuisse sapientia et rerum divinarum cognitione, ut summis theologis, ex quo in lucem prodit, fuerit admirationi, et nemo post apostolos ei putetur præferendus, vel etiam æquandus; quæ de natura divina, ejusque perfectionibus et operationibus scripsit sublimius aut copiosius; nemo angelorum ordines, hierarchias, actus hierarchicos, omnemque dispositionem, præter illum nobis descripsit; nemo Scripturas sacras, earumque sensus arcanos, sublimius interpretatur. Ille nobis primus theologiam symbolicam et mysticam tradidit. Excidit tamen opus illud *De symbolica theologia*, et solum diversis locis ejus dat aliquod specimen; ex quo possumus conjicere quam admirabile et sublime opus illud fuerit. Excidit et aliud *θεολογικὰ ὑποτυπώσεις* inscriptum, cujus ipse meminit variis locis. Nemo eorum quæ in sacramentis geruntur mysteria, et occultas significationes, profundius aut copiosius patefecit. Jam vero quam sana ubique in tanta sublimitate theoriæ de maximis Christianæ religionis dogmatibus, doctrina, ut de tribus in simplicissima divinitate hypostasibus seu personis, de earum processione et distinctione, de unitate essentiali, de indivisa operatione, de admirabili unione naturæ divinæ et humanæ in una hypostasi Verbi, de natura mali, de efficacia sacramentorum, de augustissimo eucharistiæ sacramento, quod ex sententia sui inclyti præceptoris (Paulum vel Hierotheum intelligens) dicit esse τελετῶν τελετήν, quasi dicas sacramentorum omnium perfectionem. Quod ad elocutionem attinet, eam quoque angelicam potius dixeris quam humanam, adeo sublimis est; nimirum ut conceptionum sublimitatem orationis sublimitas exæquet. Quis post apostolos unquam de divinis ita locutus est: *Τριάς ὑπερούσιε καὶ ὑπέρθες, καὶ ὑπεράγαθε, κ. τ. λ. Πᾶσα θεία πατριά καὶ υἱότης ἐκ τῆς πάντων ἐξηρημένης πατριαρχίας καὶ υἱαρχίας δεδορηται. Τὸ θεαρχικὸν Πνεῦμα. Πρὸς τὸν ἀρχιφῶτον Πατέρα. Πρὸς τὴν ὑπεράρχιον ἀρχήν. Τὴν ἀρχικήν καὶ ὑπεράρχιον τοῦ θεαρχικοῦ Πατρὸς φωτοδοσίαν ἀβλοῖς καὶ ἀτρέμεται νόος οφθαλμοῖς εἰσδεξάμενοι Ὑπερούσιος οὐσιώδη, θεανδρικά ἐνέργεται.* 630 Et mille alia non enacta, non laboriose quaesita, sed sponte ex altissima contemplatione fluentia. Legi S. Augustinum de Trinitate, et nulla S. Gregorii cognomento theologi opuscula, et aliorum Patrum doctissimos tractatus, nemo tamen ex illis visus est mihi Dionysium vel doctrinæ sublimitate, vel dicendi majestate æquare. Quam ob causam mirantur illum non solum omnes doctores scholastici (quorum aliquot etiam commentariis illum illustrarunt), sed et SS. Patres qui illum legerunt, ut S. Joannes Damascenus, S. Maximus, Michael Syngelus, et alii multi quos recenset Delrio. Ex quibus constat auctorem istius operis

A fuisse eminentissimæ sapientiæ et magnæ sanctitatis virum, ut qui totus in rebus divinis et angelicis contemplationibus ubique versetur, et Timotheum passim ad rerum divinarum assiduam theoriam, relictis omnibus quæ sub sensum cadunt, hortetur. Quis talem ac tantum virum credat tam putide voluisse mentiri, et tam absurda hypocrisis falsa quadam specie antiquitatis et apostolicæ consuetudinis, mundo imposturam facere? Non cadunt ista in virum probum et sanæ mentis, multo minus in sapientissimum et sanctissimum. Denique, quo sine hæc omnia fecisset, et se alium fixisset quam revera fuit? an ut labores suos, et gloriam illis debitam, per scelus et amentiam perderet? Poterat enim nomen suum et veritatem patefaciendo, maximam sibi gloriam toto orbe et omnibus sæclis duraturam comparare, et maximis doctoribus Ecclesiæ æquari, vel etiam præferri. Poterat omnium theologorum qui unquam futuri sunt, admirationem, amorem et benedictionem sibi conciliare, et illustrissima ingenia, ad sui imitationem provocare. Quorsum per mendacia et improba facta, per hypocrisim et imposturas indignissimas et inauditas voluisset tanto se bono privare, et nomen suum æternis tenebris involvere?

Hæc ratio me ita convicit, ut nihil de auctore hujus operis possim dubitare: nec quisquam opinor, dubitabit, qui lecto diligenter opere ista expenderit. Legi sæpius, et accurate omnia expendi; itaque mihi placuit, ut hunc Dionysium jam a triginta sex annis in patronum delegerim, et semper in sacrificio missæ nominatim invocarem, mihi ejus sapientiam et spiritum imprecans. Dolui subinde, quod non melius esset conversus, nec vis verborum ejus multis locis expressa, sed alia substituta, quæ lectorem possent in errorem conjicere, ut plurimis exemplis possem ostendere. Quam ob causam statui ego aliquando illum transferre, et in eum finem multa adnotavi. Verum per alias occupationes nunquam sat otii suppeditavit. Gaudeo, et gratulor tibi, quod hunc laborem susceperis, eoque nomine omnes theologi, præsertim qui Græcæ linguæ non satis sunt periti, tibi multum debebunt, si facilem illis aditum ad tanti auctoris lectionem et intelligentiam patefeceris. Vale, mi Pater, mei memor. Lovanii, 25 Aprilis 1615. »

R. V. Servus in Christo

LEONARDUS LESSIUS.

Potentissima quidem est, ut aiebam, hæc eruditissimi viri argumentatio, neque desunt aliæ rationes quæ eodem orationis cursu hic a me ponerentur, si certorum hominum voluntates rationibus duci posse constaret. Sed hærent in sententia firmiter, et tanquam in arce causæ multis præsidii septi et circumvallati, nisi turres et propugnacula quatiantur, nisi diluantur objectiones et refellantur, abduci a pristina opinione non possunt, et obstinati et multarum palmarum gladiatores solum dimoveri de suo gradu non sinunt. Age igitur, videamus quæ obijciunt, et si non æqua cum superioribus felicitate, pari sanæ felicitate refutentur.

Stylum inprimis Dionysii nostri arguunt atque lacerant, quem obscurum et involutum esse aiunt, tum etiam tumentibus ampullis inflatum, quem negant convenire in illud tempus, in quo religionis Christianæ simplicitas moderatioque lucebat, et minime omnium quadrare in eum virum, qui dictus est Areopagita. Primum lubens ab iis doctoribus quaererem, quemnam esse hominem velint, et qualem tandem Areopagitam Dionysium. Audio quid Laurentius Valla dicat, quid Erasmus, quid alii quidam ex eadem officina fuliginosi. Volunt enim vel civem fuisse Atheniensem unum de grege, qui a certo loco urbis, Areopagitæ nomen tulit, vel certe de numero judicum fuisse unum, quas: unum

de centumviris apud Romanos fuisse dicas. Rident proinde de catholicis magnos viros, qui Dionysium philosophum nominaverunt. Hinc Abrahamus Scultetus solis defectionem sive eclipsim, quam se vidisse ait Dionysius, *fabellam* indigitat. Itaque hominem pingunt prope idiotam, *πραγματικόν*, veluti quemdam rabulam fori togatum vulturium, qui pauculas modo Solonis leges tenuerit, qui Axonas manibus pervoluntarit, cætera similis aliorum. Mentior si ab ore viri docti quidquam exire potuit insulsus. Ille etenim Dionysius, quem domi nobilem et ornatum, quem principem in urbe virum, quem in eo domicilio litterarum sapientem fuisse accepimus, de quo nobis tam multa ad commemorationem sancti Patres et historiarum monumenta reliquerunt, solus nihil viderit, nihil **631** audierit, in Academicam nunquam aut Lyceum venerit, non ad Platonicos unquam, non ad stoicos, aliasque sectas philosophorum accesserit? Ergone in eo concursu omnium nationum, quæ Athenas omnium disciplinarum emporium confluebant, ea maxime tempestate, cum, ut in sacra B. Lucæ historia perscribitur, aliud nihil studerent tum Athenienses, tum aliarum gentium peregrini, quam ut aliquid novi audirent, aut dicerent, ubi omnes « cauponnes fuerunt sapientiæ et facundiæ, » ut Tertulliani verbis utar; in eo æstu et ardore quotidianarum scholarum et eruditissimarum disputationum, Dionysius noster solus plumbeus, solus *δρουσος* et communium litterarum expertus fuit, patriæque institutionis? Cur igitur non ut claudus sutor domi desedit, cur potius adfuit, cum D. Paulus cum Stoicis et Epicureis disputaret? cur tanto studio *περμολόγον* illum audiit, cur maturo exquisitoque iudicio primum omnium vim divini religionis agnovit? Apageth, Valla, tu, Erasme, convitium, utriusque linguæ vitium insolentis. Erit nobis Dionysius Areopagita qui semper fuit a temporibus apostolorum, dignus Atheniensis Musei alumnus, Atticæ cultor Minervæ, omnium doctrinarum choragio ornatus et sapiens. Qui aliud sentit, non meo, sed omnium intelligentium iudicio sit *ὅνος πρὸς λύραν*.

Hic vir tantus (jam accedo propius ad propositam objectionem de stylo), hic Areopagi splendor ea gravitate et auctoritate, hic in omni parte litteraturæ perfectus, de quo Empedocleum illud merito dicam :

.... *σοφίας ἐπ' ἀκροῖσι θαμίζων*, divinitus afflatus, mystica dogmata quæ magno animo conceperat, resque plane divinas atque cælestes, litteris mandare voluit, hominumque iudicio committere. Nego scribi de illis rebus potuisse melius aut sapientius, quam quo modo scripsit magnus Dionysius, hoc est obacure, et supra communem modum magnifice. Quis enim nescit hoc in more positum olim apud sapientes fuisse, ut cum abditas arcanasque res et inductæ multitudinis sensum et intelligentiam superantes, vellent tradere, eas de industria cæcarent oratione atque obscurarent, et sapientiæ velum obtenderent, sen ut illi ipsi loquebantur, *τὰ τῶν λόγων προκαλύματα*? Id Syneſius politissimi vir ingenii clarusque antistes, *ἀρχαῖον καὶ λαὸν Πλατωνικὸν* esse ait, *κρύπτειν τὰ ἐν φιλοσοφίᾳ σπουδαία* : communem illam adferi rationem, ne quæ perite sunt a doctis hominibus excogitata, pereant, neque tamen ab imperita multitudine ut a profanis, sancta contaminentur. Maximus Tyrius aliam rationem attulit, nimirum conciliandæ venerationis gratia et majestatis : *θρασεία γὰρ οὐσα ἢ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, τὰ μὲν ἐν ποσὶν ἤσσαν τιμῆ, τοῦ δὲ ἀπόντος θαυμαστικῶς ἔχει*. Ea enim *humanæ mentis imprudentia est, ut quæ exposita sunt atque prompta minoris faciat, quæ abstrusa, vehementer admiretur*. Itaque apud philosophos et poetas *πάντα μετὰ ἀνιγμάτων εἶναι*. Et quidem Lycei parens Aristoteles, majorum veluti gentium philosophus, cum bipertito suas

A Commentationes tribuisset, populares sermones, quos *θηρατοῦς λόγους* nominant, aureo genere orationis, et Gratiis Veneribusque instructos sic emittit, ut ab omnibus capi facile et cognosci queant; sed *μυστικῶς, καὶ ἐν οἷς τὰ τέλη ἱερὰ, mysticos, et qui sacras imitationes continent*, sic inobscuravit, *ὅπως καὶ ἔχοντες, μὴ ἔχωσιν ἀμύητοι*, ut sapientem memini scribere Themistium. Qui aliter facerent, non modo inepti futilisque oris homines, verum etiam in philosophiam ingrati, in mysteria impii judicabantur. Clemens certe Alexandrinus in variegato illo opere suo mirabilis, Hipparchum ait Pythagoreum accusatum, quod *σαφῶς aperte* scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum e schola fuisse, et propter ipsum veluti mortuum factam esse columnam. Sed periti id sudioſissime observant, si quando foret de Deo, de religione, de arcanis cælestibusque mysteriis disputandum. Demetrius Phalereus illud vere, *τὰ μυστήρια ἐν ἀλληγορίᾳ λέγεται πρὸς ἐκπλήξιν καὶ φρίκην ὥστε ἐν ἀδύτῳ καὶ νυκτὶ*. *Mysteria*, inquit, *allegoriis exprimuntur ad errorem et horrorem tanquam in adyto et nocte*. Itaque videmus sanctissimos viros, religionis catholicæ mystas, et pietatis interpretes, cum augustiora illa pertractant, quæ non sit utile cognosci ab omnibus, tenebras offundere orationi, et ut verbo utar S. Hieronymi, obliquos esse in dicendo. Sanctus Joannes, abbas Raythn, Scholiis in Climacum, ad gradum 27 id sapienter animadvertit. « Non clare, inquit, narravit contemplationem sanctus, eo quod noluit omnibus talia revelare. » Quid igitur facere is debuit, qui Athenis, hoc est e sinu ipsius philosophiæ ad scribendum prodiens de abditis sanctæ theologiæ arcanis disputationem instituebat? qui in ejus urbis luce commentabatur, ubi tam multi curiosi atque malevoli, tam multi subsessores doctrinarum, tam multi accupes novitatum, qui ut diuturnam sitim explere cupientes, quæ dicebantur, quæque litteris mandabantur, avidissime excipiebant? An dubitabimus quale sapientissimi Dionysii consilium hac in re fuerit, qualis mens et voluntas, nec audiemus quæ ipse perspicue significavit? Nam priusquam ad

B

C **632** hierarchiam ecclesiasticam proponendam aggrediat, monet Timotheum, ne divina illa enuntiet profanis et vulgare, sed clausa teneat, et veluti honorifico parapetasma involuta, habeat in pretio et veneratione; se quidem illa tegere, doctum a theologia, *ὄρω γὰρ ὡς ἡ θεολογία τοῖς θιασώταις ἡμῶν παραδέδωκε*. Desinant igitur novi censores hanc gravissimi Dionysii obscuritatem impetere ut insolentem, ut tanto viro indignam, ut hereticis illis et apostolicis temporibus non convenientem. Imo potius mecum expendant quid de illa ipsa sentiat, quidve scribat scholæ magister S. Thomas, ille theologiæ apex, qui nodosas difficultium rerum quæstiones facilius, quam nodum Gordium Alexander solvebat. Illius verba mihi quidem auro contra

D Erythraeisque gemmis chara, tibi quoque non injucunda, lector, futura, hic apponam. « Est autem considerandum, quod B. Dionysius in omnibus libris suis obscuro utitur stylo. Quod quidem non ex imperitia, sed ex industria, ut sacra et divina dogmata ab irrisione infidelium occultaret. Acciuit etiam difficultas in prædictis libris ex multis. Primo quidem quia plerumque utitur stylo et modo loquendi, quo utebantur Platonici, qui apud modernos est inconſuetus. Secunda autem difficultas accidit in dictis ejus, quia plerumque rationibus effacibus utitur ad propositum ostendendum, et multoties paucis verbis, vel etiam uno verbo eas implicat. Tertia, quia multoties utitur quadam multiplicatione verborum, quæ licet superflua videantur, tamen diligenter considerantibus magnam sententiæ profunditatem continere inveniuntur. »

Dixi de obscuritate, consequens modo est ut de styli magnificentia videamus. Ejus enim orationes

aiunt esse *δγκώδη* inflatam, peregrino timore crepantem, insolentem, vel, ut objectat Illyricus, Asiaticam et redundantiorē, quam ut in eam ætatem et scribendi rationem quadret. Cui hæretico e Novatorum castris hominem unum possem opponere Isaacum Casaubonum, qui tamen in oppugnanda veritate sit infelici et timendo fato immortalus, ut erat tamen non derelictus ab ingenio, nec lectionis complurium Auctorum expers, Dionysium nostrum vidit divinum quemdam esse hominem et antiquissimum, idque ipsum sæpe est non sine præfatione honoris professus, de cuius in scribendo ratione ita laudans, et micantis undique excellentiæ magnitudinē obstupefactus prædicat: « Fingit voces novas, et compositiones format inusitatas, inauditas, mirificas: quæ simpliciter verbo uno aut altero dici poterant, diffundit in plures voces admodum sonoras et magnificas, atque ut vere observat Maximus, *δικὰ πολυπληθίας λέξεων σκοτοὶ τὸν λόγον, congestis verbis multis obscurat sermonem.* » Et alio in loco ait multos Patres, eximie vero præ cæteris Dionysium Areopagitam, de sacramentis novo quodam et inusitato dicendi genere scripsisse, quod a cothurno tragico, vel dithyrambicus ampullis, non multum videatur distare. Huius ob os, Illyricus credo, os aperire suum non audeat. Quanquam Illyrici quidem temeritatem jejuniæ animi jactationem, jam pridem Mathæus Galenus, vir præstantis eruditionis, compercit: docet enim una etiam in ætate, styli varietatem in diversis scriptoribus esse potuisse; Philonem Judæum, quem Atticum; et unum omnium elegantissimum omnes sciunt, cum temporibus iisdem floreret, ita nonnunquam dicendo incitari, ut propius ad eum a magno Dionysio, quem proinde meritissime Eusebius τῷ λόγῳ πλατέα, τὰς διαβολαῖς ὑψηλὸν καὶ μετέωρον appellat; id ipsum quod scioli quidam reprehendant a sanctissimis Patribus, qui totius Græciæ facile principes olim audiverint, exquisita laude celebrari quippe a Gregorio Nazianzeno dicit viro eloquentissimo, et in rerum gravissimarum intelligentia versato, scripta fuisse a Dionysio κάλλιστὰ τε καὶ ὑψηλότατα. Hæc et alia vir ille doctus copiosissime exponebat. Sed, si lubet pedem propius jam conferre, quid est magnopere mirandum esse videtur, si noster Dionysius ea ingenii subtilitate, quod, ut verbum a poeta mutuer, tenues limarant Athenæ, ea institutione atque doctrina quæ clarissimum illud domicilium litterarum saperet, iis doctoribus usus, qui a tertio usque cælo devocatum cœlestium rerum cognitionem in ejus animum instillasset, cum maxime religio et divinus amor ejus animi inflammationem exsuscitant; si Dionysius, inquam, sapientum Atheniensium primitiæ, in eo ardore pietatis, delibutus liquido gaudio et voluptate, qua divinæ mentis illapsu perfruebatur, humum deseruit, extulit se supra se, verba ad animi dominantem affectionem accommodavit, nova et inusitata dicendi ratione evolavit altius, quam nos humi strati queamus suspicere?

Si jam Hierothei sacros hymnos videremus, quos olim, æstu quodam ingenii raptus et pietatis, admirabiliter cecinit, sic ut illi qui aderant, vix arcanos orationis sensus intelligentia consequerentur; repudiarem, credo et aspernarem, quod sublimia illa atque magnifica in eam tempestatem non caderent, quod non trito et consueto genere orationis fuisset usus?

S. Ignatius neque Athenis dispensans, neque hymnos pertexens, aut in mediis **633** cœlestium animarum choris beato lumine circumfusus, sed epistolâ scribens, nonnunquam tamen impetu orationis effervescit, compositiones verborum habet granditate sonantes, novitate mirabiles, structura speciosas, ut vel initium epistolæ ad Romanos fidem facit. Quis enim vero est tam morosus in probando, tam in judicando stolidus atque procax,

A qui apostolicis temporibus eas epistolas scriptas neget?

✕ Nemo miratur cum Platonem videt, Socratem, aliosque in convivio cum probrum laudant speciosis amoris involueris redimitum, incitari mente, stylo assurgere, ἐνθουσιασµὸν pati, furere, vaticinari, βακχεύειν: hanc animam divini amoris igne colliquescentem, Deo plenam, supra res omnes adspectabiles amoris alis evectam, divinæ honitatis vim, varietatem, mirabiles et inexplicabiles machinationes canentem, novo singulari genere dicendi attolentem, non feramus? Id qui volet, trihuat excellentissimi Dionysii genio et consilio, qui cum esset a natura non modo ad singularem animi constantiam et gravitatem, verum etiam ad magnificentium et illustre genus dicendi instructus, in mysteriorum ista explicatione, aliquid etiam ad consuetudinem adjunxerit ornatum et magnificentiam, ne a profanis hominibus facile attingerentur.

B Ego vero sic sentio, divini Numinis imperio et motione hæc ab eo fuisse scripta. Deus profecto rerum omnium opifex qui illo ævo rara quædam et inusitata patrabat, Dionysii mentem atque linguam habuit pro calamo scribæ velociter scribentis: illius ductu atque lumine non positam modo omnem Christianæ religionis, verum etiam cœlestium mentium ordines, peragravit. Ille Spiritus qui Dionysio concessit, ut indicta cæteris inauditaque pangeret, verba etiam et mirificum orationis contextum, quo illa ipsa exponeret, suppeditavit. Quare ut Græco olim oranti, fistula eburneola puer litteratus vocis contentionem et tonum moderabatur, sic divina mens, periti instar phonasci, sanctissimum Dionysio nostro dedit, ut inflaret altius, et cum divinissimo Paulo mente excederet. Certe clarissimus idemque religiosissimus Billius, cujus industria et fructuosissimis laboribus, tot eximios et Græcia Patres explicatos et illuminatos habemus, dicere solebat, hoc opus Areopagitæ Dionysii, hunc styllum adeo esse θεόπνευστον atque divinum, ut si quotquot in Europa sunt acerrimum ingenio et gravioribus scientiis imbuti, in unum coeant, et simile quidpiam meditentur, vix omni animi contentione atque viribus, sint tantam altitudinem atque præstantiam imitando consecuturi. Quod acroama ex ore tanti viri excepit D. Richardus Stephanus doctor theologus, vir summa humanitate, ut mihi nuper in familiaris sermone memorabat. In eadem sententia fuit Marsilius Ficinus, lumen ævi sui, varia abundantique doctrina cujus aureum pronuntiatum non possum quin totidem verbis hic ponam, ut honorificum nostræ disputationis emblemata. Sic igitur habet: « Dionysii Dei numen, Theologi veteres et Platonicæ, separatarum, mentium exstasim et excessum esse putant, quando partim amore nativo, partim instigante Deo, naturales intelligentiæ limites supergressæ, in amatam Deum mirabiliter transformantur, ubi novo quodam nectaris haustu et inestimabili gaudio velut ebræ (ut ita dixerim) debacchantur. Hoc genus Dionysiaci mero Dionysius noster ebruis exultat passim, effundit ænigmata, concinit dithyrambos. Itaque quam arduum est profundos ejus sensus intelligentiæ penetrare, tam difficile miras verborum compositiones, et quasi Orphicum dicendi characterem imitari, ac Latinis præsertim verbis exprimere. Idem profecto ad id facile consequendum necessarius omnino nobis divinis est furor, etc. »

Hæc de stylo satis: quid aliud adversus Dionysii nostri monumenta objiciatur videamus. Ecce tibi Scaliger sane infesto animo incurrit in Dionysium: hos libros supposititios ex eo probat, quod de monachis agant, qui nusquam fuerint; non enim, ut Tertullianus aiebat, Christiano « *silvicolæ esse aut exsules vitæ*: » id genus vitæ a Paulo primum eremita institutum: ὀπαβολιματῶν hunc scriptorem in fraudem fuisse inductum ab Eusebio, qui

monachatum ad nascentis Ecclesiae tempus revocavisset: per Dionysii nostri θεραπευτάς, exsules illos vitae intelligendos, se primum e Trullana synodo aperuisse gloriatur. Sed Thrasoneum hunc gloriosum κενής εἰρήσεως ἐμπλεων ἄσκον, insultantem audacius, et in Trullo bullientem, sua confutarunt trua periti non in theologia modo homines, sed in omni litteratura elegantissimi, Martinus Delrio in primis e societate nostra theologus, deinde Joannes a Sancto Francisco, Fuliacensium prior apud Lutetiam, linguarum cognitione praecellens, in quo nescias ἐγκυκλοπαίδειαν mireris potius scientiarum, an virtutum. Ac videtur mihi quidem Scalger meticulouso imitari peregrinos aut cerritos, quod quidquid increpuerit, quae res cunque tandem in aures oculosque se injecerit, hostem putant, larvam, infortunium. Sic ille, cum monachorum genus omne et religiosorum Valiniano quodam odio prosequeretur, si quod tenue religiosi pareat iudicium, subito exhorrescit, monachum **634** adesse putat in cucullo silvicola, exsulem vitam ἀνδριστην. Scripsit sanctus Dionysius, τὰς θεραπευτῆς: Scalger, quasi in silvestrem Faunum incidisset, panico terrore, furit, monachum exclamat. Minuamus, si fieri potest, homini timorem, eumque a silvis et deserto loco in urbem ducamus. Neque enim therapeutam cum nominat Dionysius, eum intelligit qui in vasta quapiam solitudine oberret, aut qui plane atque omni ratione eorum vitae rationem imitetur, quam in Palaestina primum atque Aegypto, mox ad orientem late solem et occidentem, piorum hominum greges celebrarunt. Ista magna et mirabilia non subito omni perfectione cumulata solent existere: levioribus principiis ea quae pereunt non natura modo, verum etiam et gratia praetexit. Quid vero temporibus illis θεραπευτὰς fuerint, si quis modo legat animumque accommodet, non est operosum et Dionysio ipso doctore cognoscere. Dividit enim caetum omnem seu populi Christiani complexum duas primum in partes, in sacros videlicet homines, atque laicos.

In illis hierarchae sunt episcopi, presbyteri, et liturgi. In his ordinibus tribus distincti, in primo catechumeni, energumeni, poenitentes; in secundo populus sanctus, in tertio monachi. Ex his gradibus divina quadam ratione concerta et composita ecclesiastica hierarchia, mirabiliter secum ipsa consentit; nam sacrorum hominum functiones in purgando, aut illuminando, aut perficiendo, occupantur, quare ordinem liturgorum καθαρτικὴν τάξιν appellat, purgantem; presbyterorum φωτιστικὴν, illuminantem; episcoporum τελεστικὴν, perficientem. Quibus inferiores tres respondent gradus. Et catechumenorum quidem energumenorum et poenitentium ordinem nominat τάξιν καθαρωμένην, purgatum, populi sancti θεωρητικὴν, seu φωτισζομένην, illuminatum; monachorum denique τετελεσμένην, perfectum. In hoc igitur partium concentu, et velut in cantu et libibus harmonia, monachos locat in numero laicorum, sed qui tamen quasi μέθοροι quidam existimari possint, sic ut neque in populi humilitate jaceant, neque rursus ad hierarchiarum ordinem attollantur, itaque ad adyti januam consistunt, reliqua omni multitudine superiores, inferiores liturgis. Eorum proprium luti, majorem quendam vitam sanctimoniam prohiberi, piis precationibus dare operam paulo studiosius, ab inanum rerum tumultu recedere, in medio caetu Christianorum ita vivere, ut longe quam vulgus religiosus consecravis Deo vitam constaret. Nec monachi ideo nuncupantur, quod lucem fugitantes hominumque societatem, in spelaea sese abderent, umbrosasque silvas, sed quod mentem atque voluntatem, quantum fieri posset, ab omni caducarum rerum cupiditate abstraherent, colligerent animi vires omnes atque potentias, seque vere ἐνατοῦς in unius Numinis providentia collo-

A carent. Hoc eleganter et divine, ut omnia, exponit Dionysius capite 6 Ecclesiasticae hierarchiae: Μοναχοὶ ὀνομάζονται ἐκ τῆς ἀμεμπτοῦ καὶ ἐνατοῦς ζωῆς ὡς ἐνοποιούσης αὐτοῦς ἐν ταῖς τῶν διαιρετῶν ἱεραῖς συμπύξιν εἰς θεοειδῆ μονάδα καὶ φιλοθεῶν τελεῶσιν. Iidem ipsi non seclisum habebant ullum locum in quo caetus celebrarent suos, sed cum caeteris divinis liturgis intererant: et tametsi loci honore ut et vitae gradu anteirent caeteros laicos, velo tamen atque janua a liturgis disjungebantur, quibus dignitate cedebant, ut in epistola ad Demophilum therapeutam ab auctore nostro explicatur. Atque haec, opinor, Scaligero, et ejusdem sectae hominibus, ni inquires sint, possunt sufficere, quae in Gallica P. Joannis a sancto Francisco Apologia longe uberius ornatusque dicuntur. Nunc breviter, ut in cursu orationis, Abrahamum Scultetum modestiae, commonefaciamus, qui Medullam Patrum velut excarnificatione direptam, pestilenti veneno infecit. Is de scriptis Dionysii Areopagitae disputans: De undecim, inquit, epistolis, quae eidem tribuantur, nihil attinet multa dicere, cum nihil memoratu dignum contineant, nisi sorte cuiuspiam fabella de eclipsi passionis Dominicae arri-deat, quam Dionysius Heliopoli Aegyptiorum se vidisse scribit epistola ad Polycarpum.

Græci veteres mare aiunt φύσει καθαρτικὸν εἶναι, labes animi corporisque tollere: sed ne quidem Germanicum omnem oceanum putem hanc effusi hominis temeritatem expurgare posse. Nam si nunquam eas epistolas in manus sumpsit, cur repudiat, et caeco iudicio aspernatur? Si legit et pervolutavit aliquando, qua fronte, quo superbiens animi fastidio ea dicit quae a quolibet, qui oculis modo atque ratione praeditus si, et re-felli et importunae vanitatis convinci possit? Nam ut omittam, sanctum Dionysium semper sui esse similem, illo e sole divinitus illuminato, tum maxime tum mediocribus in rebus, radios spargi rutilantis sapientiae, ubique ab eo sublimium rerum cognitionem attingi, certe epistolis 6 et 7 de tradendis fidei mysteriis communicandisque agit, re videlicet omnium gravissima; de via et ratione tenenda in disputando, ubi haereticum agendi modum incredibili orationis venustate coarguit, de tolerandis aequo animo injuriis. Doctam praeterea, veram, et exquisitam de solis **635** cursu et natura disputationem peritit, tum Scripturae sacrae auctoritate, tum luce rationis comprobata.

Haec igitur sani ullius iudicio, vana, stultia, et explodenda videantur? Epistola 8, Christianam mansuetudinem extime commendat, privatam exomologesin docet, nocturnis precationibus lucem adfert, ecclesiastici fori majestatem exponit, de poenitentibus mœore confectis in Ecclesiae gremium recipiendis movet. Ne haec quidem censorio illo supercilio sint digna? Epist. 11, plurima illustrat d. viam paginae loca, in magna obscuritate posita, Traditionum viam et auctoritatem explicat. Haec nimium παύλα sunt homini haeretico. Epistola 10, animi felicitatem, dura et acerba Dei causa tolerans summis laudibus in caelum vehit.

Sed jam e dumis spinisque disputationum egrediens oratio, gestit evolare liberus in aëre vireta sanctissimorum Patrum, atque hortulos omnigea florum varietate convestitos, e quorum dictis, velut rosae atque lilis, coronamenta plectam Dionysio nostro, magno, inclyto, victori, vere Areopagitae, vere Galico, de invidia hominum, de saeculorum omnium vetustate gloriosissime triumphanti. Nec longe abiero: nam ecce mihi cum plenis calathis R. P. Petrus Cottonus e societate nostra homo eloquentissimus, et magnarum artium cognitione instructissimus, qui Dionysium nostrum, conquisitis summa industria ex omni antiquitate testimoniis, exornavit et defendit. Ejus gravem et eruditam disputationem religio saue esset hic obittere, cum

tot symbolæ sint mihi aliunde quæsitæ ad convivium hujus apparatus. Ponam igitur illam ut mel et saccharum et extrema bellaria, in quibus mensura, lector, conquiescat, et totidem verbis representabo, prout Latinam fecit unus e nostro ordine, qui Gallicam elegantiam Romani styli suavitate æquavit. Sic igitur ille primo libro institutionis catholicæ.

Sed unius Dionysii Areopagitæ auctoritas, qui *De cælesti hierarchia* librum divine contextuit, quique mysticæ theologiæ lumen, et eximius doctor fuit Ecclesiæ Christianæ, rem conficiet, dummodo constet eum Dionysium, qui de cælesti hierarchia scribit, esse verum et genuinum Areopagitam, Pauli discipulum, de quo in Actis apostolorum memoratur^c. Cujus rei probationes lubet hic apponere, e flore hominum sapientissimorum de promptas, qui quoque sæculo a nato mundi Salvatore ad hanc ætatem floruerunt.

Sæculo i. D. Lucas ejus nobis describit nomen, conditionem, et ad fidem Christianam conversionem (61). In ii. Dionysius Corinthi episcopus ait illum antistitem fuisse Athenarum. iii. Dionysius Alexandrinus, Origenis auditor, luculentis in ejus opera scripsit Commentarios, ut Maximus vir doctissimus prodidit (62) iv. Divus Gregorius Nazianzenus (63) eundem haud obscure designat, ubi scriptoris antiqui meminit, qui præstabili quadam sapientia disputasset de seraphinis qui tabernaculum operiunt, et τρισύγγον magno animi ardore decantant, cum certum sit, magnum Dionysium librum composuisse περὶ τῶν θεῶν ὕμνων *De divinis hymnis*, ejus meminit sub finem capitis septimi *De Cælesti hierarchia*. In eodem sæculo S. Joannes Chrysostomus eleganter eum nominat περὶ τῶν ὀργάνων, ut legitur in Epistola Anasastii Bibliothecarii ad Carolum Calvum. v. Si Liberato Afro (64), qui anno 520 floruit, adhibemus fidem, S. Cyrillus Alexandrinus antistes eum laudat, in Theodorum et Diodorum agens Nestorianorum primpilos, quod etiam fecit libro *De Incarnatione*. Sæculo vi. Anastasius episcopus Antiochenus, dictus Sinaita, vir exquisitæ eruditionis, et exemplar sanctiatis, ut auctor est Evagrius, in eximio quodam Commentario quem inscripsit *Contemplationes anagogicas in Hexameron*, illum indigitat celeberrimum rerum divinarum mystam, apostolicum Dionysium. D. Gregorius Magnus (65) antiquum venerandumque Patrem nominat, utiturque ejus auctoritate, ut probet angelos tutelares ex infimo esse ordine ultimæ hierarchiæ. vii. Hoc est circa annum Domini 640, floruit Maximus, excellenti artium cognitione vere maximus, et singulari auctoritate apud Heraclium imperatorem, qui se lubens a comitatu palatioque subduxit, quod pestem in eo grassantem Monothelitarum videret, et religiosis se claustris addixit, in quibus placida quiete perfruens, animique tranquillitate multos edidit confectique libros, inter quos Scholia sunt in opera Dionysii Areopagitæ: tandem ipsi lingua evulsa fuit, hæreticorum lactone impioque maleficio, inclytusque martyr e sordibus custodiæ et pædore ad beatæ æternitatis usuram evolavit. Eodem sæculo vigeat Sophronius patriarcha Hierosolymitanus, qui ad Sergium Constantinopolitanum item Patriarcham scribens, litteras quæ in undecima actione synodi vi, inseruntur (66), Dionysii auctoritatem admittit ad confutandos errores Monothelitarum, eumque Dionysium a

A divino Paulo captum a iux Areopago, Deo mancipatum. Eadem etiam erat naus auctoritate Macarius archiepiscopus Antiochenus, eadem hæresi imbutus, ut constat ex line Actionis secundæ, ubi tametsi vehementer 636 imperator urgeret, distinguere tamen noluit et explicare, quemadmodum intelligeret operationem hominis Dei, quam Dionysius θεανδρικήν in Epistola ad Caium nuncupaverat. Octavo S. Joannes Damascenus (67), lux et decus eorum theologorum, qui a præstanti eruditione Scholastici nomen habent, opera sæpe illius laudat, neque id fere unquam sine præfationis honoris, meritoque præconio, quippe nominat « divinum Areopagitam, sanctissimum et eloquentissimum Dionysium; » et tractatu De iis qui in fide quiescunt, « divinis rebus abundantem profundumque Dionysium. » Secundum generale concilium Niceæ celebratum (68), anno septingentesimo vigesimo septimo, sub Adriano papa (69), citat eundem, et *magnum* Dionysium appellat. Idem pontifex Maximus scribens ad Carolum Magnum, vocat Areopagitam, « Episcopum Athenarum, hominem apostolicum: » ait dictum fuisse a. sanctissimum Gregorio « antiquum Patrem et doctorem, » a sacris item conciliis et decessoribus suis comprobata illis fuisse opera, ex iisdem fuisse laudatas promptasque sententias, et præsertim ex epistola quam ad D. Joannem scribit, ad imaginem cultum et religionem tuendam.

Libri autem tanti viri missi in Galliam fuerunt circa nonum sæculum a Michaeli imperatore Constantinopolitano, qui eos velut magnificum regiumque munus Ludovico imperatori Occidentis cognomento Pio dedit, cum didicisset, quanta observantia et religione magnum Dionysium prosequeretur, quam etiam videretur habere quasi propriam atque hæreditariam, cum eundem avus atavisque imperator Carolus Magnus et Pippinus coluissent: Ludovicus Pius summa lætitia exceptos e vestigio misit ad Hilduinum monasterii S. Dionysii abbatem in Francia. Michael Syngelus qui tum vivebat rem publica laudatione celebravit, et Methodius Græca lingua confecit Acta in ejus honorem, quæ usque in hodiernam diem reperiuntur. Joannes Erigena Scotus Græcis quoque Latinisque litteris doctus paulo post eos libros primus in Latium verit, idque jussu Caroli Calvi, qui in imperium paternamque pietatem successerat, anno fere octingentesimo sexagesimo. Anastasius, qui eodem ævo bibliothecarius fuit sanctæ sedis apostolicæ, ad eundem scripsit imperatorem litteras, quarum initium est: *Inter cætera studia*, ubi apparet quantum studii industrieque poneret summus ille Galliæ et totius Occidentis moderator, in scriptis beati Dionysii legendis et intelligendis. Decimo sæculo Simeon Metaphrastes, cujus viri auctoritas in œcumenico Florentino concilio, sess. vii adducitur (70), S. Dionysii vitam litteris mandavit, et libros qui in manibus sunt, ut veros et germanos agnovit. Suidas qui eodem scribebat sæculo, de ejus Vita moribusque similia memorat, nec in libris recensendis dissentit. Undecimo fuit Euthymius cognomento Zigabeus, inter doctos suæ ætatis clarissimus in Græcia, qui in Panoplia sententias sæpe atque flosculos e Dionysio nostro excerptos delectosque laudat. Quod etiam duodecimo sæculo multo sæpius facit Hugo a S. Victore, qui sub Ludovico Juniore florebat, dictus vulgo secundus Augustus

^c Act. xvii.

(61) Euseb., l. iv, c. 23.

(62) S. Maxim. in c. 5 *Cæt. hier.*

(63) Orat. 58.

(64) Liberatus Afer diaconus in Breviario de causa Nestor. et Eutych. c. 40.

(65) Homil. 3^a De Drachma perditâ.

(66) Tom. III *Concil.*

(67) Damasc. Or. de fid. defunct.

(68) C. 2, tom. III *Concil.*

(69) Adrian. pap. ad Carolum Magnum tom. III *Concil.* ep. 3, c. 36.

(70) Tom. "

nus, propter uberrimam elegantissimamque doctrinam et ingenii præstantiam: hic autem splendidissimos et suavissimos Commentarios in *Cælestem hierarchiam* edidit, quos eidem regi dedicavit. Decimo tertio Georgius Pachymeres inter Græcos, polita et exulta paraphrasi Dionysii libros illustravit; et e Latinis D. Thomas celsissimus apex theologiæ, libros de *Divinis nominibus* luculenter exposuit, et in *Theologica Summa*, aliisque in locis, citat eos frequenter, ad abstrusissima quæque mysteria et reconditas fidei quæstiones comprobandas.

Sæculo xiv. Nicephorus Callixtus Xanthopulus, qui ecclesiasticam Historiam memorabili opera contexit sub Andronico Paleologo, inter alia quæ de viro sancto memorat, ait illum et lavacro salutari tinctum, et Athenis episcopum renuntiatum manibus D. Pauli; tum indicem proponit eorum voluminum quibus fruimur, quæque temporum injuria desiderantur.

Centum post annis sæculo xv, cardinalis Bessa-
(71) Apud Gulielmum Morelium, an. 1562.

A rio, doctrina sua quam purpura splendidiore, eadem scripta vera et legitima esse defendit: Marsilius Ficinus in Latinum convertit librum *De divinis nominibus*, et quem *De Mystica theologia* scripsit, et rem omnem illustravit commentariis. Iisdem fere temporibus Joannes Picus Mirandulanus, cujus ingenii magnitudo atque excellentia orbem universum obstupescit, illum suis laudibus ad cælum extulit, præsertim eo libro quem doctissime elucubravit *De ente et uno*.

xvi. Eruditissimus Budæus manuscriptum unum reliquit, curis vigilisque suis diligenter emendatum, notisque illuminatum, quæ Parisiis deinde in lucem prodierunt (71). Petrus Faber Stapulensis libros eosdem perpetuis annotationibus illustrat: Joachimus Perionius in Latinum vertit. Præstantissimi viri atque illustrissimi, Genebrardus, Barovius, Bellarminus aliique eorum objectiones docte refutarunt, qui et auctorem, et ejus scripta in dubium revocassent.

637 AREOPAGITÆ DEFENSIO

ADVERSUS

HÆRETICUM CALVINISTAM, CARENTONI MINISTRUM

Sive gemini argumenti adversus B. Dionysii Areopagitæ libros ab eo propositi imbecillitas demonstrata

A clarissimo et nobilissimo viro Joanne domino de Chaumont, Christianissimi regis in sacris ac secretioribus regni consiliis consiliario, et arcanioris regniæ bibliothecæ præfecto, Gallicæ primum conscripta, subindeque cujuspiam amici studio Latine reddita.

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

Ad illustrissimum ac reverendissimum Dominum D. Philippum Conspeanum regi Christianissimo a secretioribus, sanctioribusque consiliis, ac Lexoviorum præsulem dignissimum, circa geminum argumentum adversus B. Dionysii Areopagitæ libros ab hæretico Carentoni ministro usurpatum.

Tibi jam pridem (reverendissime præsul et illustrissime domine) obtemperandum a me fuit, ut ea scripto etiam consignarem, quæ tui honore colloqui perfruentem effari palam apud te ac disceptare licuerat: minusque oppido vereri debui, ne festinantior obsequi properantis et parum culta scriptio, quam ipsa non obsequentis detrectatio displiceret. Jam intelligis porro ut adscripta S. Dionysio Areopagitæ opera præfatione ista significem; de quibus utique supervacaneæ quæritur, quisnam illis Dionysius e multis auctor debet vindicari; quippe cum lotum quæstionis ipsius momentum in eo sit, seu revocari ad id unum debeat, an Dionysii Areopagitæ sint; an vero egregii cujuspiam circulatoris ac sycophantæ, qui videlicet operis usque adeo divini, ut ab aliqua potius incorruptibili ac divina virtute, quam ab humano genio editum Suidas pronuntiet (72) promeritam a se gloriam sibi ipse præripiens, eam subinde in alium, cui nec esse grata possit quandoquidem falsos ac mentitos honores respuunt sancti, derivet ac devolvat; qui seipsum apostolorum coætaneum simulet; qui apostolicis viris epistolas a se scriptas confingat et nugetur; qui unam inter ceteras ad S. evangelistam Joannem datam obtendat; et in ea quidem prædicere se, poetico veluti delirio ac figmento, prætereat, quæ contigisse alioqui jam nosset; qui se paganum fuisse olim et paganorum erroribus implicatum ultro dicat, et portentosam illum eclipsim, quæ in salutifera divini hominum Redemptoris passione contigit, se vidisse gloriatur, multaque demum de rebus apostolico sæculo gestis, ac si suo ipsius tempore contigissent, impudenter effuliat. Enimvero, quod Areopagitæ opera illa sint, nihil ad nos atinet, veros utique ac legitimos possessores, ut probemus; cum vel ipsa librorum inscriptio satis auctorem prodatur ac probet; quorum passim nomina non aliunde quam ex istiusmodi præfixis inscriptionibus innotescant, aut certa legentibus et probata redduntur; sed quod impudentis cujuspiam circulatoris ac sycophantæ sint, qualem esse profecto nunquam sibi finget, qui eum accurate perlegerit, nec perfurcioris duntaxat ac transcursum ob solam antiquitatis 638 notitiam aucupandam critica curiositate prævaluerit. Id porro nobis necesse est ut probent,

(72) Nempe ita sentit, quod qui ejusmodi libros attentius legerit, expenderitque quo stylo conscripti sint, οὐκ ἀνθρωπίνης φύσεως γυνήματα νομίσαι, ἀλλὰ τινὸς ἀκράτου καὶ θείας δυνάμεως.

qui tam prave ac perperam sentiunt; nobis, inquam, quibus veluti veris ac legitimis possessoribus id unum salis esse debet, ut objectiones duntaxat omnes, vel ex advectis et accitis extrinsecus testimoniis comparatas, vel ex ipsius libri visceribus effossas ac erutas refellamus. Et quidem nisi certam nobis præfatæ inscriptionis firmitatem objectionibus illæ qualescunque convellant, firmus utique semper in ea laudis et gloriæ sorte persistat sanctus noster, quam tot illi seriatim sæcula, tot eruditissimi ab ipsa jam antiquitate pontifices, tot ecclesiastica concilia, tot unanimi consensione nationes ac populi detulerunt; e quibus etiamnum tot ac tam graves viri, provolutis identidem ante cælestis iatus hominis opera genibus, latentem in iis profunditatem sensuum, et parem sensibus elocutionis majestatem adorabundi propemodum reverentur. Merito, inquam, in ea laudis et gloriæ sorte persistit, dum eos interim, qui hanc ipsam illi honoris tesseram irritò conatu velut in cælum, ut aiunt, spuentes, præripere aut abdicare tentaverint, justissimo utique tam sacrilegi latrocinii pudore suffusos, non aliud quam probum ac dedecus ex usu illo suo reportare oporteat; si videlicet mortuorum spoliatio quædam sacrilegii species habita semper est, et haberi justissime re ipsa debet, eaque multo justius, qua sanctum, qua martyrem, qua tam sacrum divinumque hominem violari contingat. Nunc vero, cum tam jure sese offerat ac tam opportuna eorum refellendorum occasio, quæ recens hac ipsa de re quispiam Charentoni minister effudit et blaterat ea sine dubio carpens quæ nec ipse perlegerit, eoque ipso tum extimia citra comparationem ullam opera convellens, quæ nemo palam inspecta perstringet, ut in quibus maxime ante omnia non fucatam sinceritatem, et quæ nec a falsatore ullo fucari possit, palam sit elucere; subindeque res ipsa postulet, ut hoc ad religionem pertinens argumentum, uni cuiquam ex divinioribus illis germanæ religionis, non adulterinæ, ministris ac rectoribus animarum episcopis nuncupetur. Inter quos a tot jam annis insigniter emines, ut qui nimirum, gentio simul et usu ad summam tui perfectionem certatim congerente, quidquid conferre ad absolutam summorum virorum efformationem solet, inusitatam eruditionem, parem etiam eloquentiam, judicioque prope divino spectabilem cum insigni simul vitæ sanctitate conjunxeris; nemini plane justius quam tibi nuncupari posse sentio, cujus et auspiciis ipsis, imperioque ac nutu conceptum est. Excipio igitur, illustrissime præsul, ac tuere, quod ego ipse tuum esse profiteor.

AREOPAGITÆ DEFENSIO.

CAPUT PRIMUM.

Cæteris hactenus argumentis omnibus abunde responsum est, quibus antiquam fidem eludens hæreticus, ascriptos jam dudum S. Dionysio Areopagitæ libros abrogare conatur, ac velut adulterinos lætus, operave spuria, et illegitime illi afflicta proscribere. Duo tantum supersunt, quæ delibata nondum ac discussa, expediti nunc diluque oporteat; alterum quidem ascititium ac extrinsecus accersitum, nec nisi ad summum negativa, ut loquuntur, probatione constans; quatenus nempe, sive auctorum circa hæc ipsa opera silentium, sive aperta professio, quod incomperta ea sibi et ignota sint, non aliud præbere argumentum potest, quam qualia in scholis negativa dici, proindeque ad faciendam veritatis fidem, probandumque quod quaeritur, infirma existimari solent. Alterum insititium quodammodo, vel abluum, seu ex ipso libri penu sinuque ac visceribus erutum ac depromptum. Et quidem ascititium illud quod extrinsecus advehit et accersit hæreticus, his omnino verbis, pag. 48 libri ab eo Gallice conscripti exaratis, conficitur: In ea, inquit, collatione quæ inter catholicos olim ac Severianos hæreticos habita est cum id in mentem Severianis venisset, ut Dionysii Areopagitæ scripta proferrent, Hypatius Ephesinus episcopus, qui catholicæ disputationis partes agebat, contra obstitit, et ea falsi postulavit. Quin et Liberatus testatur, quod cum Acephali alios quosdam 639 S. Cyrilli nomine libros, in quibus testimonia e S. Dionysii Areopagitæ scriptis petita continerentur, objicissent (dicere debuit hæreticus in eadem collatione id factum), catholici quoque ob hæc ipsa testimonia (debuit et addere ob alia quædam) libros illos ut conflictos ac supposititios rejecerunt. Ita ille quidem. Sed enim una eademque collatio, ut et Liberatus etiam ipse, de libris loquitur in contentionem et controversiam revocatis. Nempe de tribus contra Diodorum ac Theodorum episcopum Mopsuestenum conscriptis, et fortassis etiam de illo alio, quem de Incarnatione scripsisse fertur sanctus idem. Diceres tamen, hæretico isto perperam suggerente, argumentaque veluti geminate quod unum est, duas fuisse collationes ejusmodi

A celebratas: alteram quidem inter catholicos et Severianos, in qua hæreticos B. Dionysii Areopagitæ scripta proferentes, falsitatis Hypatius postulavit; alteram vero adversus Acephalos habitam, in qua prætermissio jam Hypatio episcopo Ephesino, repudiata a catholicis aut libros quosdam, qui sancto Cyrillo afflicti essent, et ea certe causa repudiata, quod nonnulla e sancti Dionysii Areopagitæ deprompta scriptis testimonia continerent. Atqui re ipsa iidem sunt Severiani hæretici, qui Acephali; et collatio illa quæ ad annum Domini 532, nunquam satis laudando imperatoris Justiniani studio Constantinopoli habita est, ipsissima est eadem, quam ex Liberati Africani Breviario refert ac recenset hæreticus; nimirum circa Nestorii et Eutychetis hæreses, quas capite decimo Liberatus perstringit, convocata, ut ipse capite nono testatur. Atque in ea certe illos ipsos libros contra Diodorum ac Theodorum conscriptos, de quibus illic loquitur Liberatus, hæreticis B. Cyrilli nomine proferentibus, catholici rejecerunt aut suspectos potius habuerunt. Non ob ullam tamen inscriptionem falsi ab iisdem catholicis adversus B. Dionysii Areopagitæ intentatam id præstitum; sed hanc unam ob causam duntaxat et momentum, quod sanctus Cyrillus contenta illic, tum ipsius B. Dionysii, tum aliorum quorundam, testimonia protulisset tunc non posset, ac deinceps tamen eadem adversus Nestorium, viventem adhuc, omisisse: adeo ut hæc ipsa eorum dubitatio in sanctum Cyrillum potius recidat, cujus prætermissionem catholici carpant et notent, quam in id quod sancto Dionysio ascriptum proferre debuit hæretici, nec ipsi catholici respuebant; nisi hac una conjectura duntaxat, quod ejusmodi testimoniis usus postea Cyrillus non fuisset; quamvis ignota interim sibi sancti Dionysii opera testarentur.

Hic vero tam accuratum se terminorum, ut vocant, seu vocum interpretum hæreticus exhibet, ac dum alibi tria Chalcedonensis concilii capitula, tres illius concilii capitales partes appellat; quæ nihil minus tamen quam concilii partes, ac multo minus capitales erant, vel ullam definitionem fidei continebant; sed articuli duntaxat erant (sic enim interpretari capitula oportet) ad verum putum ec-

clesiasticæ politiz factum pertinentes : nimirum circa lbam episcopum Edessæ, ac magnum illum Theodoretum in episcopatus dignitate et suarum possessionem sedium restitutos. Quæ in re, non religionis ac fidei, sed personarum duntaxat causa versabatur. Quandoquidem tunc tantum restituti ambo sunt, postquam uterque Nestorium unanini anathemate prædamnasset. Jam quod ad momentum tertium, nempe Theodori Mopsuesteni scripta spectat, nihil omnino de iis illic actum, ut Facundus ipse lib. III et lib. X, profitetur, ac multo minus quidpiam definitum. Quin, id ad quintam synodum revocari factum oportet, ubi excussa eorum ac librata doctrina est; ut et ibidem Theodoretum quoque contra S. Cyrillum scripta versata sunt, et epistola lbæ contra Marim Persam eodem examine ventilata; triaque illa scilicet accusationis capita fuerunt; quorum unum ad scripta Origenis vindicanda vergebat, cujusmodi primarius Theodori Cæsariensis in Cappadocia episcopi scopus et institutum fuit, ac deinde ut per tria illa capita simul, Chalcedonensis concilii auctoritatem, velut obliquis anfractibus et cuniculis, etsi frustra tentatis admostrisque, convelleret. Frustra id sane; quippe duos illos viros in suarum sedium possessionem restituisse concilium potuerat, et eam nihilominus, quæ de Theodoro Mopsuesteno agebat, epistolam tolerasse; sola scilicet personarum habita ratione siue ulla eorum discussione quæ scripserant, qualem in posteriori concilio factam constat, adeo ut utrumque diverso respectu concilium recte fecisse dici posset; quod utique ambos illos episcopos instructa in eos accusatione liberare potuisset illud primum, quantumvis Nestorianam hæcensim hæresim professi essent, vel scriptis etiã suis consignasset, modo eam deinceps, ut uterque præstitit, anathemate adhibito, condemnarent. Sed hoc ad ipsum causæ fundum, statumque non pertinet, quemadmodum id pertinet, quod prolata sancti Dionysii Areopagitæ scripta falsi postulasse Hypatius ab hæretico isto in sua illa objectione prætextitur. Nec enim postulatio falsi, et ea quidem non firma, nec plane omninoque formata, illic usquam tentata est, nisi adversus epistolam unam duntaxat, vel duo testimonia, quæ sancti Dionysii scriptis contineri dicerentur; non adversus opera ipsa, quæ nec ad manum illis erant, nec ad eorum notitiam forte pervenerant, qui ea testimonia protulissent: ac deinde 640 adversus ascripta S. Cyrillo scripta quædam, quorum auctoritas ad astruendam ejusmodi testimoniis veritatem adhibita tunc fuisset. Et eos utique libros respuere Facundus aut inficiari ausus non est; quamvis ipsius in Theodorum Mopsuestenum episcopum amica propositio, nimirum quantum urgere illum videretur, ut id vellet.

Verique simile videri potest, nonnisi unam sancti Dionysii epistolam (quam ego quidem propter vocabulum, *θεανδραχην*, quartam esse arbitror) inter Severianos aut Acephalos tunc temporis exstuisse. Quæ si profecto depravata jam tum fuisset, uti Monothelitæ postea depravatum fuisse annuerunt, nonnullam sane catholicis, propter vocabulum, *κατην*, cum dictione, *πλαν*, commutatam difficultatem ac molestiam faceressisset. Epistolam subinde illam nonnullis quoque aliis epistolis adnectebant, e quibus aliquas catholicis velut adfectas ac supposititias respuerunt; hoc solum interim de ista pronuntiare contenti, quod eadem collatione continetur: illa enim testimonia quæ vos Dionysii esse dicitis, unde potestis ostendere vera esse, sicut suspicamini? Enimvero quod aiunt, suspicamini, minus apte de libro seu opere integro, quam de compactis quibusdam testimoniis diceretur; quæ quidem plurali numero hæretici juxta insitam hæresi ostentationem, ac nativum illius fastum efferebant, cum nonnisi tamen alterum præterea ejus-

A modi testimonium ex universis quæ apud nos exstant, illius operibus ascivissent: nempe illud quod secundo capite *De divinis nominibus* videre est, ubi quædam operationis isius *θεανδραχης*, quam *Deivirent* Latini reddunt, effecta commemorat et recenset. Ad istam porro catholicorum exceptionem revincendam, prima subinde ac potissima hæreticorum reclamatio esse debuerat, ut commemoratum a se sancti Dionysii librum palam publiceque proferrent; quo certus esse posset hæreticus iste noster, an librum illum reipsa falsi postulasset Hypatius, ut prætextit.

B Sed cum hæretici nonnisi epistolas, vel deprompta ex Epistolis testimonia, fragmentaque præ manibus haberent, et ea quidem a catholicis falsa ob eam causam existimata, quod illa nec sanctus ipse Cyrillus alibi, nec sanctus Athanasius (quos antiquos appellant) usurpassent; cum sola, inquam, ejusmodi testimonia præsto illis forent, quibus ad aliquod fidei momentum, ipsam sancti Cyrilli, ea illic usurpantis, auctoritatem accersere cogerentur; catholicis visum est, penes quos nullius plane momenti erat, quidquid ad conciliandam testimoniis illis fidem, ex ascriptis nimirum sancto Cyrillo libris jactabatur, ut illa omnino rejicerent, quia sanctus ipse Cyrillus nec in epistolis, nec in articulis aut anathematismis duodecim, nec in Ephesino concilio, ubi ea ipsa testimonia contra Nestorium, spirantem adhuc et vivum, tantopere illi necessaria esse ac prodesse potuerant, reperitur usurpasse; id visum saltem, ut ab hæreticis ad eos libros, qui sancto Cyrillo ascriberentur, adjecta esse atque assuta responderent. Quin ubi ea se deinceps ex ipsis sancti Cyrilli patriarchatus archivis ac monumentis deprompta prodituros receperunt hæretici, catholicis rursus hoc ipsum repudiare visum est, nisi ante certum aliquod ac præfixum tempus exstitisse monumenta illa constaret, seu fuisse sub ipsis Proterii ac Timothei, cognomine Salofacioli, temporibus explorata jam et comperta pro certis. Atque ubi subinde ad expendenda singulatum testimonia, et præsertim sancti Dionysii, ventum est, veritatemque illius epistolæ disquirendam, non amplius adhibentur illa verba (quæ præmissa generatim fuerant.) Intantum falsæ sunt epistolæ, sive testificationes, ut neque unam sanctus Cyrillus voluerit recordari. Utpote in quibus dubitatio falsitatis ad sancti Cyrilli emissionem refertur, iis ipsis locis notatam, ubi tantopere his epistolis ac testimoniis indigebat: sed hæc duntaxat sola neclentur, unde nunc potestas ostendere, quia illius sunt, nescio: et quidem post alia illa jam præmissa; nempe quod sanctus Athanasius, si pro certo ejus fuisse sciret. An vero id est cum tanta firmitate loqui, quanta jactatur? aut negare omnino, quod sanctus Athanasius opera illa visisset? Vel quidquam aliud inde colligi possit, quam penes neutros illorum, qui hæc de re discerebant, ejusmodi opera exstitisse? proptereaque catholicis in unum aut alterum testimonium, adversus eos ipsos prolatum, non potuisse consentire, quin major illis ac certior, quam e sancti Cyrilli contentiosis, controversisque scriptis, firmitas accessisset. Id vero in ea tam proluxa collatione, in qua ipse illius narrator de rebus tot ac tam diversis actum esse testatur, excussa quoque momenta tam varia, ut referre universa non possit, satis agnoscere ipsi potuerant. Quemadmodum et se ibidem nonnullum ex aliis quoque testimoniis legisse, imo et omnia pervisisse significant; cum prius aiunt prodesse illa sancto Cyrillo contra Nestorium potuisse, si ab illo adhibita tunc fuissent.

Quid igitur ex his demum erui omnibus potest, quo generalis illa et perantiqua persuasio, quæ hos ipsos beato Dionysio libros asserit, convellatur? An prædicta fortassis catholicorum recusatio, quæ suscipere illos renuunt ac detrectant? At enim nihil

In ea collatione de ipsorum veritate tractatum est; de qua nec certi aliquid statuere collatio potuit, cum infallibilem et ratam, præsertim in questione facti, auctoritatem non haberet; sed nonnulli duntaxat **641** ex iis textus in ascriptis beato Cyrillo libros impartiri, ventilati sunt, cum ventilari totum opus expendique non posset; tantum abest ut falsi fuerit postulatum. Et id quidem, quod in ea ipsa collatione libratum est, non aliud fuit, quam librorum veritas qui ad Diodorum ac Theodorum conscripti ferebantur, ut de illorum auctore constaret; quem utique Liberatus ex proprio Marte ac genio loquens, beatum Cyrillum fuisse non abnuvit, ut nec Facundus Heruianus episcopus, quantumcumque id se posse optaret. Quin hoc ipsum publico rumore sparsum asserit, qui non infimum sibi solet inter humanæ rationis firmamenta momentum ac pondus vindicare. Ac si equidem tenui duntaxat rumore jactaretur, vix illius habere rationem ipse vellet, cui persuaderi difficillime potuit, ut libris, quos in orthodoxis haberet, S. Cyrilli auctoritatem putare obstitisse: nisi et illud quod ait, ut ferunt rumores, nullatenus ad scripta ipsa, sed ad solam scribendi occasionem, et ad ea duntaxat verba referri oportere dicendum est, quæ ibidem adjuvat, cum ait: Quibus permotus Cyrillus. Budæus profecto vir doctissimus in autographo seu manuscripto suo consignatum ac testatum reliquit, quod sanctum Cyrillum iis libris auctorem Liberatus assignet; atque hoc ipsum doctissimus pariter Sirmundus in tertium Facundi librum his verbis asseverat: Cyrillus scripserat, sicut Liberatus testatur capite 10, tres libros contra Diodorum ac Theodorum tanquam auctores hæresis Nestorianæ. Sensisse interim catholicos refert, quod a sancto Cyrillo evulgati aut editi non fuissent; cum parum consentaneum videretur, inquietabant, ut quibusdam adversus demortuos homines argumentis usus esset, quæ tamen ab eodem essent adversus viventem adhuc Nestorium prætermissa, etsi non satis ratio ista urget aut vincit. Illorum quippe conscribendorum occasionem post Nestorium condemnatum emersisse Liberatus narrat, et collatio ipsa catholicos asserit, eo se subinde recepisse, ut eos dicerent depravatos, obtrusis in ea testimoniis de quibus agit, et quæ præsertim de sancti Dionysii Areopagitæ operibus excerpta essent, haud dubie apud illos omnes, ob discussas a Maximo rationes, ignoratis.

Delitescabant nimirum in tenebris libri illi, et ipso Ecclesiæ communi usu, quo mysteria passim occultari solebant, et proprio sanctissimi auctoris instituto, qui se prodi noluerat: et subtili Platoniorum astu, qui eorum sibi sensa, quasi proprio concepta genio, vindicabant. Atque ut flumina illa, quæ in imos terra: situs ac meatus absorpta, post aliquantum occultiori elluxu decursum, emensumque tractum, inde subito in apertum erumpunt: ita eximium hoc ac præcellens opus, postquam longo satis, quantum consequi notitia nostra potest, intervallo delituit, in Oriente tandem paulo post collationem istam illuxit, ut ex Anastasio Sinaita in suo adversus (75) Αεφαίαιος Ὁδηγῶ seu *via-duce* compertum, et eum diluendere splendorem palam cepit, qui remotiorem a se nonnisi sexto exeunte sæculo illustrare perrexit Occidentem. Imo nec totum illucescere statim primo aspectu visum, sed aliqua duntaxat illius veluti fulge-

tra scintillare, sive testimonia propagari: adeo ut illinc depromptam assertionem quamdam sanctus Gregorius papa commemorans, velut ex rumore tantum dicat: «Fertur Dionysius Areopagita antiquus et venerabilis Pater dixisse.» Præmissi vero Ecclesiæ sæculis aliqua jam illius notitia præluxerat, ut ex Maximo colligi potest, qui non alium quam Dionysium Areopagitam Dionysii Alexandrini scholis illustratum existimat, cum hæc ait: Magnus Dionysius Alexandriæ episcopus, orator ille, in Commentariis suis quos in B. Dionysium cognominem sibi fecit (74). Et sane quod professione orator esset, ut Anastasius etiam Sinaita loco citato refert, ubi et sanctum Dionysium Areopagitam existimat eum esse, quem Dionysium Alexandrinus Commentariis illustravit, quandoquidem Apostolicum (75) illum appellat, eo ipso plus apud Maximum aliosque ponderis ac momenti ob hæc ipsa verba obtinebat, quibus explicationem illius atque auctoritatem insigniendam iudicavit. Quæ profecto necessitas proficua nobis admodum fuit, ut cui tam luculentam ac præclaram, et a tali ac tanto viro, martyrii gratiam sua ipsius egregia sanctitate promerito, editam veritatis confirmationem, referre acceptam debeamus. Enimvero quod ad illam aliam attinet, quæ istam antecessisse prætextitur, et ex quadam Origenis de diversis homilia, nempe secunda in *Joannem*, eruitur a nonnullis, absit ut eam a me proferri, adhiberique contingat: quamvis et initium ipsum et locus qui subinde producitur, grande illud ingenium utique sapiant, de quo pronuntiatum istud est, ut: Ubi bene, nemo melius fecerit.

Viderique merito possint ab imperitis ac hæreticis assuta esse nugamenta quæ illic reperiuntur, universa, dum suis nimirum deliriis **642** conciliare tanti scriptoris auctoritatem ambiunt, et hinc operi potius auctoritatem abrogant, qua se maxima cupiant permunitos; ut in epistolis ipse suis iterum, iterumque conquestus est. A Maximo nihilominus definitum fortasse quispiam arbitretur, quod in tot Origenis operibus ad sex usque millia voluminum numeratis horum Areopagitæ operum non nulla mentio fiat, nec nisi quatuor illic ecclesiasticæ scriptores commemorati sint; probabileque illud videri satis posse putet, habita ratione scriptorum qui tam pauci antea scripserunt; atque hoc ipsum ex illo Prologi loco eruere sibi videatur. Ubi enumeratos ab Eusebio scriptores ecclesiasticos commemorans, et conceptam his verbis adversus Dionysii libros objectionem perstringens, «Atqui nec Eusebius, quin nec Origenes, hujus libros scriptis mandarunt,» huic objectioni sic respondendum docet: «Eusebium quamplurima omisisse quæ ad ejus manus non pervenerant. Etenim nec prorsus omnia, inquit, collegisse ait: imo magis latetur libros qui ad ipsum non devenerunt, esse numero superiores. Et sane multorum meminisse possem, quos minime habuit, et quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui sacerdotes Hierosolymis fuere. Ego sane in aliquos Hymenæi libros meos. Item neque Pantani opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duas tantum epistolas, sed neque plurimorum aliorum; Origenes enim nescio an omnium, vix autem quatuor meminuit; Iacobus vero quidam Romanus, nomine Petrus, narravit mihi omnia divini Dionysii opera Romæ in sacrorum scriptorum Bibliotheca reposita servari (76).» Enimvero non satis coherere ista inter se videri pos-

(73) C. 22. Ibi nimirum citat aut citatum certe ab aliis refert, ἄγιον Διονύσιον ἐν κεφαλῶν περὶ μεγάλου καὶ σμικροῦ· quod in lib. *De div. nomin. novum* habetur. Item. 54.

(74) Ὁ μέγας Διονύσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, ἐν τοῖς σχολείοις, οἷς πεποιήκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον, τὸν αὐτοῦ συνώνυμον.

(75) Θεῖος, ἡμεῖς, καὶ Ἀποστολικὸς Διονύσιος. Et

mox eadem verba, quæ proxime scribebat Maximus, nec syllaba quidem immutata, subiungit.

(76) Ἄλλ' οὐκ ἔγραψεν αὐτὸς τὰς συντάξεις Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, καὶ μὴν οὐδ' Ὀριγένης. Et mox: Ἀ-κτέον, inquit, ὡς παμπόλα παρήκεν Εὐσέβιος, οὐκ ἔλθόντα περὶ χειρας. Καὶ γὰρ οὐτε φησὶν ἅπαντα καθάπερ συναρροχέται, μᾶλλον γὰρ μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθεστάναι,

sint, si de scriptoribus illic rerumve numero agitur, qui Origenem præcesserunt; quippe si vix quatuor forent, forte non diceret Maximus: Nescio an omnium; cum utique multo plures Origene antiquiores non ignoraret, aut scire saltem posset existisse; puta sanctum Clementem papam, sanctum Iguatium, Papiam, Quadratum, Aristidem, Anaxagoram, sanctum Iustinum martyrem, sanctum Dionysium Corinthiorum episcopum, Clementem Alexandrinum, sanctum Irenæum, Tertullianum, aliosque plusquam viginti a sancto Hieronymo in Catalogo recensitos; inter quos Hermias et Hege-sippus numerantur. Quin cohærere videantur aptius et connecti, si librorum sancti Dionysii numerus insinuari dicatur, e quibus utique qui perierunt, multo iis quos conservari contigit, numerosiores dici possunt; cum vel unius *De divinis nominibus* libri capita tredecim per tredecim libris eo tempore habita ipse observet. Alioqui certe nisi hæc ad sancti Dionysii libros referri oporteat, quorsum iis verbis: Vix quatuor meministi, alia ista subnecteret, quod quidam ei narraverit omnia sancti Dionysii opera conservata? Uti que opera illa quæ præ manibus habebat, imo et interpretabatur, conservata ex integro fuisse, admonendus non fuit (77).

Verum utcunque ista se habeant, hoc ego argumenti genus adhibere nolum, ut neque anterius aliud usurpare; id unum proferre audacter possum, istiusmodi operibus astruendis eandem auctoritatem inservire, quæ destruendis adhibetur, indeque fulciri ea maxime unde illorum veritas oppugnatur ac posse præsumitur expugnari; non secus ac ingentes illos palos agitatio ipsa firmat, qui firmandis deinceps fulciendisque superstructis ædibus ipsi subserviunt. Id, inquam, proferre audacter possum, quod iuxta rumorem tunc jactatum, reclamantibus quidem in ea collatione catholicis, et validam satis opponentibus conjecturam, quæ quinque illis episcopis facile persuaderet, posse hoc ipsos quod præstare cogere, ut videlicet ejusmodi libros 643 abducerent, eos utique sanctus Cyrillus non ante concilium Ephesinum, sed illo duntaxat jam celebrato protulerit, ut non omnium quovis tempore meminisse moris est; et quod arma hæc ipsa venire illi subinde in mentem, vel ad ejus notitiam post initum cum Nestorio certamen pervenire potuerint; cum Juvenalis nimirum et ipse, dum orientalium adventum præstolantur, commodum satis inter miscendos de beatissima Deipara sermones, revocandi ad memoriam ejus operis, ac de illo disserendi spatium nacti essent. Atque inde factum, ut prima deinceps occasione oblata iisdem illis armis usus reperiat in iis libris, quos Alexandrinus patriarcha Cyrus, Monothelita quidem, sed catholicum simulans, transmissæ a se ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham scriptionis

μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα· καὶ πολλῶν ἐδυνάμην μνημονεῦσαι μὴ κτηθέντων αὐτῷ, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας· ὡς Ὑμεναίου καὶ Ναρκισσοῦ, τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχόν τισι τῶν Ὑμεναίου· καὶ μὴν οὕτε Πανταίνου τοῦ πόνου ἀνέγραψεν, οὔτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν· ἀλλ' οὔτε πλείστων ἐτέρων· ὁ γὰρ Ἀριγένης, οὐκ ὄδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τετάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δὲ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος θνομα, διηγήσατό μοι, πάντα τὰ τοῦ Διονυσίου σώζεσθαι, κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα.

(77) Planum tamen ex tota serie contextus de scriptoribus dici: Et vero qui dicere vellet Maximus, Origenem vix quatuor operum seu librorum S. Dionysii meminisse, cum nullius omnino præsumatur meminisse? Nec urget illud, nescio an omnium; non enim nescire se ait, quod alii præcesserint, sed an eorum Origenes in tam multis

articulo nono, his ei verbis ascribit: « Si quis non suscipit scripta sancti Cyrilli, et maxime quæ sunt contra Theodorum et Theodorium, Andreamque ac Nestorium, anathema sit (77) ». ut sess. sive act. 13 sextæ synodi continetur. Neque vero credibile est, ut Basilii diaconus, qui librorum Theodori volumine per varia passim loca circumferebat, illud ad ipsum attulerit, eaque de re litteras ad eum Joannes Antiochenus patriarcha conscripserit, quemalmodum de utroque testatur Liberatus, nec ipse tamen operi tam pernicioso scriptum ullum ac responsum objecerit, unde nefarium adversarii sui Nestorii dogma propagari videret; et in ea quidem tanti momenti quæstione tam erudite versatus quæ disceptanda illic occurrebat. Quin, quod eo fortius adhuc urget, act. sive collat. 4 quintæ synodi quædam Theodori verba referuntur, quæ sanctus utique Cyrillus refutavit. Et quod rursus ipsa Hypatii negatione multo validius ac ponderosius argumentum est, quædam item primi ac secundi adversus Theodorum libri a beato Cyrillo conscripti fragmenta in eandem illam actionem sive collationem quintam inserta exstant, et synodi consensu velut germana illius opera comprobata; utique etiam doctissimus ac R. P. Sirmundus, Christianissimi regis a sacris confessionibus auditor, in facundi Hiermiani episcopi librum novum hisce verbis agnoscit ac testatur.

Nec in iis vel ullum styli discrimen, vel quidpiam aliud videmus a catholicis observatum, quod eos beato Cyrillo abrogandi præbere causam possit, præter conjecturam prædictam, quod Dionysii Areopagitæ aliorumque scriptorum testimonis ac epistolis non esset usus, ex quo in istis adversus Theodorum Tarsensem episcopum ac Theodorum Mopsuestenum libris ea ipsa, ut ferebatur, usurpasset. Ac ego quidem capere non possum, ut affingi sancto Cyrillo libri illi, vel quo instituto et sine potuerint; cum Nestorianismum ab eo condemnatum nihil opus esset persuadere; aut ut illorum verus auctor seipsum scriptionis illius gloria defraudare voluerit. At vero, quod facile captum est, fuisse saltem catholicis auctor debuit a quo scripti sunt, et, ut in ea collatione asserit, ex Alexandrini patriarchatus monumentis atque archivis prodierunt. Ex cujus profecto collationis lectione, ut et ex iis omnibus, quæ circa opera Liberatus prodit constare satis aperte potest, ut facta de illis disquisitio in eorum gratiam favoremque declinet; ac eorum inde veritas elucescat, unde convinci putantur falsitatis. Jam vero quid adversus hominam illam qua sanctus Chrysostomus Ecclesie suæ valedicit, et quam Anastasius cardinalis, apostolicæ Bibliothecæ præfectus, ad Carolum Calvum, hos libros plurimi facientem, suorumque hæc in parte majorum, Ludovici Pii, Caroli Magni, ac Pippini cui eos Paulus papa transmiserat, exempla insecutum rescribens, inter grata

D operibus a se non visis meminere. Sed nec urget, quod subnectat, *diacopus vero quidam*, etc. Non enim hoc admittit præcisus illis verbis, quæ proxime antecedit, sed superiori toti contextui, ut significet, quod quamvis nec Eusebius, nec Origenes ista scripta commemovent, existent tamen. Non denique urget, quod ea exstare quæ præ manibus illi essent, admonendus non fuit; neque enim eo se admonitum ait, ut ea exstare sciret, sed ut sciret velut monumentum antiquitatis asservari, et sub illius nomine cui tribuenda ipse sentiebat, atque ut illam in sacrorum librorum (sive forte pontificum, hoc enim etiam est, τερῶν) Bibliotheca tam accuratam assertionem præmissioni Eusebii et Origenis quam sibi objecit, opponat.

(77) Ἐτις οὐ δέχεται τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ Θεοδοῦρου, καὶ Θεοδορίτου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Νεστορίου, ἀνάθεμα ἔστω.

illius opera octingentis abhinc annis existisse testatur, ut etiamnum exstat. Quid, inquam, adversus homilium illam afferri, vel ad id subinde dici potest, quod in ea ipsa sanctum Dionysium volucrum cœli (78) appellat? Haud dubie propter illum *Cœlestis hierarchiæ* librum, ex quo de pertinentibus ad angelos mysteriis eandem Ecclesia doctrinam hœnsit, quam ei sui deinceps doctores, puta sexto sæculo sanctus Gregorius jam citatus, et S. Hieronymus quarto, quemadmodum libro primo Apologiæ adversus Ruffinum videre est, tradiderunt. Atque ut hanc totam de Dionysii Areopagiti operibus disceptionem coronide ista concludam, ea Juvenalis Hierosolymitanus episcopus, qui sanctum Cyrillum inter celebrandam Ephesinam synodum vidit, et secum habuit colloquentem, ea, inquam, Juvenalis in scriptis ad Marcianum imperatorem, et Pulcheriam imperatricem datis, Nicephoro teste, profert, apud quem scripta illa Juvenalis exstabant, ut lib. xv, cap. 14, et lib. ii, cap. 23, testatum reperitur. Præterquam quod, ascriptus etiam S. Athanasio quæstionum ad Antiochum liber eadem illa, tanquam Dionysii, responsione octava usurpat et adhibet (79).

644 CAPUT II.

Pergit deinceps hæreticus, et libro libro ipso exactoratum explodere satagens, ac sanctum Dionysium cum veritate hostilibus pariter suorumque ipsius operum æmulis conciliare contendens, ita pag. 48 loquitur: « Qui enim existimari potest, ut auctor ille, qui postea quam de cæremoniis ac ritibus Ecclesiæ sacramentisque disseruit, hoc ipsum a se tradi testatur, quod sancti pontifices traditione antiqua instituti docuerunt? » Sed enim respondeo non de universis Ecclesiæ cæremoniis id ab eo proferri; verum de iis duntaxat, quæ in baptismo parvulorum usurpantur: ita parum ipse sincerus et illud est in iis etiam referendis, quæ prodesse instituto non possunt. Quippe illic sanctus Dionysius (80): « De hoc, inquit, (baptismo) id quoque dicimus, quod divini nostri (seu Deiformes) pontifices a prima (Christi) traditione mystice edocti ad nos usque prodixerunt. » Et quidem præterquam quod sancti Dionysii usus ita fert, notum id etiam vulgo est, ut vocabulum, ἀρχαῖος, vetustum quidpiam nomen ex accidente significet; non pe, cum res a principio suo et origine procul distat. Atque hoc idem vocabulum sanctus ipse Dionysius c. 10 *De divinis nominibus* per paraphrasim explicans, id significare ait, quod a principio exstat, ubi Deum eo designari notat, velut a principio existentem (81). Ibidemque, Hierotheo interprete, Deum simul, πολὺν καὶ νέον, æntiquum et novum appellari disserit, ut utroque illo vocabulo, τὴν ἀρχαιότητα τὴν βεβαιότητα, exprimat; quam utique vetustatem divinam reddi nefas sit, sed potius principalitatem divinam, si eo verbo uti fas est, seu divinam principii rationem reddi oporteat, ut quo pacto scilicet Deus principium sit, eo dicendi modo explicetur. Quin et subinde, vocabuli, νέος, explicationem adjiciens, ideo intelligi vult, ut, τὸ ἀρχαιότερον Deus obtineat, quod majorem vetustatem perpetuam redderemus, quasi juvenis vetustum exprimeret; sed majorem principii rationem obtinere aptiori significato reddendum est: quem in sensum et alia dictio, ἀρχηγικώτερα, proxime sequitur, ut origini propinquiora significet. Sic et Latinum antiqui vocabulum, velut ab adverbio, *antea*, derivatum, non aliud quam quod antè est, sua ipsius origine ac derivatione significat; eoque sensu contra modernum opponitur;

(78) Πεταίνδον οὐρανοῦ.

(79) Nempe de angelis loquens: Οὐσία μία, inquit, ὡς περ καὶ ἀνθρώπων μία. Τάγματα δὲ, ὡς ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Διονυσίου φησιν, ἀνεῖα.

A etsi aliam ei significationem communius ac vulgaris jam receptam usus indiderit, juxta quam tamen sive res ipsæ, seu personæ ob eam semper causam antiquæ nuncupantur, quod origine alias antecedant.

Nec Latini cum antiquos dicunt, intelligunt senes, aut intellectos utique volunt, sed eos tantum qui præcesserint, quemadmodum et hic loquendi modus; vir qui antiquum obtinet, non senem certe illorum usu, sed hominem primis moribus insignitum præditumque designat; aliqui nostro sæculo congruentius antiquitatis notio, quam primævo conveniret (quod videlicet in primis hominibus juvenis ipsa vel infantia potius mundi nascentis fuit), si vetustatem necessario significaret antiquitas, et non id solum quod antè exstitit, sive a principio ipso fuisse declaratur: tantumque abest, ut, ἀρχαῖος, vocabulo significari vetustatem oporteat, quin potius aliquando ad significandam simplicitatem ineptam, et stoliditatem adhibetur, ac proinde vetustatem eo ipso significare non potest, ut pote a stolidi simplicitate remotiorem ætatem et magis alienam. Et vero cum antiquos, vel Gallos, vel Romanos, vel Græcos nominamus, non eos utique ab ejusmodi appellatione secludimus, qui juvenili ac florentiori ætate, ut Alexander et Cæsar, obierunt. Ut et cum antiquum ætatis auræ sæculum, vel antiquum etiam Saturni sæculum dicimus, non aliud intelligimus quam primævum aut primum; aut ut antiquus majorum nostrorum valor, vel antiqua virtus et pietas, nomeni primævum valorem ac primævam pietatem virtutemque significat. Et cum Arminii hæretici, quos contra remonstrantes appellant, ad suos antiquos Lutherum, Melancthonem, Calvinum, aliosve a pio ipsorum sæculo non procul dissitos provocare se dicunt, quid aliud apud illos antiquorum nomen, quam primos innuit? Ut ad suos nimirum præceptores primos intelligantur provocare; aliqui Ecclesiæ comparatione inuerrimos. Vel ut aptius id usurpen, nunquid et sanctus Lucas ipsis Ecclesiæ incunabulis vicinior quam Dionysius iste noster, nihilominus dum Evangelium scribere aggrediretur, dixit, οὐ ἀπ' ἀρχῆς, quod per illos qui fuerunt a principio, reddi debet, ut id significantur, qui credita sibi primum Christi doctrinæ mysteria cæteris deinceps tradiderunt? Sic igitur et sanctus ipse noster, ad quem suorum ipsius verborum interpretatio potissimum pertinet, vocabulum illud adhibuit, ut juxta traditam cap. 10 *De divinis nominibus* ἀρχαῖος paraphrasim quasi a principio existentis, primos 645 illos Ecclesiæ præses, præsulesque insinuet, a quibus interpretatam a se baptismi doctrinam, derivatam ac traditam profiteretur.

Nam et alii denique ἀρχαῖος, quasi principiale, ut ita dicam, usurpant, sive a principio jam existens? Quemadmodum a sancto Gregorio Nazianzeno ἀρχαῖον δύναμιν reperies usurpatam. Ac tu equidem rectissime tunc, illustrissime præsul, aiebas, vix persuadere sibi quemquam posse, quo pacto scriptor iste, quem quicumque legerunt, non modo candidum in primis ac sincerum, sed et summo simul judicio pollentem, ac sublimi supra modum ingenio præditum et præstantem agnoscent, adeo tamen mente captus videri possit, imo et sensu, quem vocant, communi caruerit, ut pro παλαιὰς vocabulo, illud aliud ἀρχαῖος vocabulum data opera quæsitus adhiberet, quo suam ipse detegeret imposturam; nisi et suapte instituto, et sancti simul nostri usu, primam et a principio existentem, sive originalem, ut ita loquar, aut originarium designaret. Ex quo utique concludo non ita reddi textum auctoris oportere, quemadmodum assit fraudulenter addita-

(80) Eccl. hierar. cap. 7: Περὶ τούτου ταῦτα φημεν, ἅπερ οἱ θεοειδεῖς ἡμῶν ἱεροτελεστοῦνται, πρὸς τῆς ἀρχαίας μηθόθεν παραδόσεως, εἰς ἡμᾶς προήγαγον.

(81) Τὸν ἀρχαῖον καὶ βῆτα ἀπ' ἀρχῆς.

mento reddit hæreticus; ut aliquam unam seriem A traditionis ac successionem longius propagatam significare velle videatur, quippe cum non habeat, παρά τινος, vel πρόσ τινος, quo pacto hæreticus commentari videtur, cum pro suo nutu veritit (*par une tradition ancienne*), sed ut solam definitæ Christi traditionem, sive institutionem, ab apostolis jam inde initio acceptam exprimat, quæ nudo ac simplici et absolute pronuntialo τῆς παραδόσεως vocabulo designatur, ut non alia quam Christi videri possit ac debeat designata, quemadmodum et interpres expressit. Nec aliter paraphrasis quam textus legit, sed ἐκ τῆς duntaxat, non ἐκ τινος aut aliam quam originariam institutionem, non vero continuatam diu succidua sæculorum plurium consuetudine traditionem insinuat. Non committam interim, ut ex hoc argumento absque adnotatiuncula ista desiliam; nempe quod eo ipso loco qui ad abroganda sancto Dionysio Areopagitæ admiranda hæc opera valere plurium existimatur, merus, ut in sua paraphrasi Pachymeres adnotavit, reperitur atticismus his expressus verbis τοῦτο εἰς νοῦν ἐπληθὺς, quemadmodum et in alio illo, εἰκόσιν ἀποτοπούσιν, quem in suis ad septimum *Cælestis hierarchiæ* capit Scholii Maximus observavit; quin et alius alicubi quiespiam exstat, quem ex duobus illis viris alteruter mihi suggestit advertendum. Id vero illi, non affectata quadam levitate studiosè conquiritur, sed in stylium sponte incurrit; ut et manifesta ubique in illius contextu ingenuitas elucescit: puta, cum sua ipsius opera tunc citat, ubi non modo ad institutum apta citatio, sed omnino necessaria videri aperte potest, nec ab ipsa periodo separari, quin plenitudo sensus, et integritas violetur, cui citatio illa veluti supplementum accedit, ut per se impleat, quod alioqui vel materiæ deesse, vel ordini videri juste posset: aut cum de nonnullis etiam sui temporis rebus disserens, nunc Elytiam dicere ait nunc Bartholomæum, nunc Justum, nunc Clementem, et series tamen contextus interea ordinatim procedit. Itemque refert, quod sibi optimus Crispus apud eum in insula Candia hospitanti narraverat: et rursus, quid Apolliphani responderi oporteat, Polycarpo describit; ac alia id genus multa suo tantum sæculo nota profert; quæ proinde illi a posteriorum sæculorum hominibus affingi non potuerint, eo scilicet tempore quo nulla nobis eorum habetur mentio, donec hi libri tandem vel innotescere palam re ipsa cœperunt, vel juxta eorum placitum, quibus critica tantum et censoria levitate percurrere satis visum est, supposititiæ ostentari: postremo cum obsoletos jam dudum ritus, ac desuetam eorum praxim, antiquatissime usum aperte commemorat; ac præ cæteris impositum altari per sacerdotes una cum diaconis consecrandum panem; et eucharistiam pueris mox a baptismo suscepto ministratam: ex quo, ait Maximus, hujus auctoris antiquitas innotescit, qui res a sæculis posterioribus tam remotas recenset, ut vel nunquam auditas (gratis tamen et citra ullum fundamentum) obtrectent, qui eas respuunt ac detrectant. Atqui retorquere possim, nulli ergo venisse in mentem unquam, ut eas excogitaret aut fingeret, si nec unquam audite sunt: nisi forte is ipse, a quo ut in tam multis locis videre est, non utique præter mentem, quasi duntaxat exciderint, sed sciente ac volente, veluti data opera, ultra ac sponte conscriptæ sunt, eam plane veri speciem detrahente sibi voluerit, quam tamen captare tam studiosè atque ambire solet, quisquis fingit.

(82) Ἄλλ' ὡ θεοτάτη καὶ ἱερὰ τελετὴ ὡς ἐμφύχρη γὰρ αὐτῆ διαλέγεται, καὶ εἰκότως. Εἰ μοι : Καὶ αὐτῆ ἱερὰ τελετὴ. αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρὸς ἑν ποιείται τὸν λόγον ὁ θεός, ἐνα ἀποκαλύψῃ τὰ ἀμυστήματα, καὶ ἀποπληρώσῃ τὸ

CAPUT III.

Ad adnotata omnia supradicta, illu-trissime præsul, hoc etiam tibi velut ultra sortem et conditum addideram, quod vocem, τελετῆ, quæ sacramentum, vel sanctam, sacramque cæremoniam ac ritum significat, per nudum perfectionis abstracto sensu sumptæ vocabulum perperam interpretaretur hæreticus. Atque id quidem, quam præter germanam vocabuli significatum, et propriam illius loci notionem faceret, ex ipsa Pachymeris, Græcam profecto linguam sibi nativam apprime callentis, 646 Paraphrasi debuit edoceri, ubi sic loquitur (82): « Sed, o divinissimum et sanctissimum sacramentum (ut animatum enim alloquitur, et merito quidem), » ac mox addit, « et sanctum illud sacramentum ipse Dominus noster Jesus Christus est, cui sermonem hunc dirigit... » Et vero si Christum Dominum extra mysterium aut sacramentum alloqueretur illis verbis, neutiquam diceret: Vela detege, quæ te symbolis integumentis obvolvunt; quod ad solam τελετῆν, quatenus mysterium, sacramentum, cæremoniam sacram, sanctumque ritum significat, pertinere dici potest. Quin addi præterea possit, ad eam solam τελετῆν et eo sensu sumptam referri hanc apostrophem oportere, quandoquidem de illa ipsa proxime, sive in antecedentibus verbis, sive in consequentibus agitur; eique ut cæremonix sanctæ vel sacro ritui et mysterio ac sacramento spectatæ, aptius epitheta illa, ibi adjecta et simul juncta conveniunt; θεοτάτη καὶ ἱερὰ, quibus divinissima et sacra nuncupatur, quam Christo ipsi, ut perfectionis appellationem abstractivè designato, convenire dici possunt, uti τελετῆν hæreticus contra Græcorum usum contendit explicandam. Plane quodcumque tandem vocabuli etymum, vel etymi ac originis ratio esse possit, usui tamen velut elocutionis regi, vel potius tyranno, cedendum ulro ac parendum est, ex eoque vocabulorum notiones accersendæ, ac tales existimandæ, quales ipse præscriperit; sed hoc illi præsertim usui tribuendum, qui sanctorum Patrum auctoritate firmetur; adeoque idem hic in sancto Dionysio Areopagita observari oportet, qui τελετῆν, alio nunquam sensu, quam præmissis usurpat, ut eo sacrum ritum, sacramentumque significet. Quippe illud ipsum quod hæreticus inde promit, non nisi pro sacramento seu sacro ritu et cæremonia ibidem usurpat. Ejusmodi enim est generali quadam notione sancti chris-matis consecratio, quatenus mysticum quiddam suapte significatione importat ac includit. Nec Lansselii versio, vel docti admodum patris Goulxii posterior ullicet, perfectionem reddens, cum anterior tamen consecrationem reddidisset; nam et excidere utriusque potuit, et minus meo quidem judicio advertens, unam pro alia significationem reddiderint; et utcumque ab illis id factum sit, non certiorum utique quam Pachymeres, facere fidem possunt aut illius D Paraphrasi prævalere, quæ sic habet (83): « At mysterium sanctæ chris-matis aut inguenti cæremonix, perinde ac si quis dicat, sanctæ Dei cæremonix mysterium. Quia enim τελετῆ tam ejus est qui consecrat et initiat, quam qui consecratur ipse ac initiat, utroque sensu vocabulum usurpamus. » Et hoc ipsum sancti Dionysii textus aperte fert, nimirum θεοῦ τελετῆν, utroque prælato sensu ob eandem rationem, ab iis qui τελετουργίαν illam, hoc est sacri ritus ac cæremonix operationem celebrant, appellari: ac deinde proxime in eodem sancti Dionysii textu sequitur, ἐστὶ γὰρ αὐτοῦ τε-

ἐνιαίου φωτός.

(83) Ἄλλὰ μυστήριον τελετῆς μύρου, ὡς ἂν τις φαίη μυστήριον τελετῆς Θεοῦ. ἐπὶ δὲ τελετῆ καὶ τοῦ τελουμένου λέγεται, ἐν ἐκατέρῳ ἢ ἐλλαμβάνομεν τὴν λέξιν.

ἁετή, quasi dicat : Sacramentum enim illius aut sancta cæremonia perfecta et ejusdem consecratio. Quæ verba omnia non nisi ad operationem ipsam τελετήs veluti sacræ cæremonia referuntur. Ut enim sanctificatur altare per cæremoniam aliquam sacram, per eandem sanctificat; sic et Christo tam secundum rationem altaris, quam Dei spectato convenire ait, ut utroque sensu cæremonia Dei sancta dicatur; sive quatenus recipit sanctificationem ut homo, sive quatenus eam confert ut Deus: neque illic τελετή, nisi pro quodam cæremonia sacræ genere usurpatur, quo Christus perficiatur ut homo, et nos vicissim tanquam Deus, quadam sui communicatione perficiat: scilicet eam

A perfectionem quam recepit Christus ut homo, et quam nobis confert, atque communicat ut Deus, id est quam in sua simul et nostra humanitate operatur, utique tanquam cæremoniam quamdam sacram spectat et contemplatur sanctus noster; non proprie quidem dictam, sed ea ratione, qua Christum ut altare, nos vero ut victimam intulit. Ac proinde vocabulum τελετή, neutiquam illic ad significandam perfectionem, sive passivæ, sive activæ sumptam, usurpatum dici debet, ut contendit hæreticus: qui profecto non tam acriter ad abrogandum hunc sancto Dionysio Areopagitæ librum, nec tanta contentione ac pertinacia depugnaret, ut reipsa depugnaret, si consentientem sibi sentiret et faventem.

(Amicus ille qui e Gallico idiomate in Latinum transtulit, vocatur reverendus Pater Joannes Nicolai sacri ordinis Fratrum Prædicatorum, doctor theologus facultatis Parisiensis; cujus nomen ut omnis doctriæ fama celebre est, ita et hoc opus non mediocriter illustrabit.)

R. P. BERNARDI M. DE RUBEIS

ORDINIS PRÆDICATORUM

De operibus, quæ vulgo Areopagita dicuntur: deque auctore, ejusque fide, an orthodoxus fuerit, an hæreticus, vel Apollinarista, vel Monophysita, seu Eutychianus?

DISSERTATIO

ADVERSUS MICHAEM LEQUIENUM ALIOSQUE.

I.

Orthodoxi quinque episcopi in collatione Constantinopolitana anno 532, videntur opera vulgo Areopagita rejecisse, veluti fœtus Apollinaristarum.

647 Opera quæ vulgo Areopagita audiunt, sive testimonia quædam ex illis deprompta, prima vice coram palamque allegata a Severianis hæreticis invenimus, qui Constantinopoli collationem cum orthodoxis episcopis anno 532 habuerunt. Severiani erant impia propago Eutychianorum seu Monophysitarum, qui unam in Christo naturam contra fidem catholicam ac synodi Chalcedonensis definitionem propugnabant. Nomen obtinere a Severo, qui primum Petri Mongi partes adversus Timotheum Solofaciolum catholicum Alexandriæ antistitem sectatus est; tum ab ejus postea communione abstinuit, Zenonis imperatoris edicto *Henoticon* vocant, subscribere nolens, utpote quo non satis Chalcedonensi concilio derogari censebat: ducemque illorum se præbuit, qui ab eodem Mongo secedentes, ac nulli obtemperantes episcopo, dicti sunt Acephali. Thronum denique Antiochenum anno 512 invasit, ubi quinque annos et aliquot menses tyrannidem exercuit. Fœdam adhuc vitam agebat anno 536 quo synodus Constantinopoli, præside Menna, celebrata est. Consule Michaellem Lequienum ordinis Prædicatorum in *Oriente Christiano*, et Petrum Boschium societatis Jesu in *Historia chronologica patriarcharum Antiochiæ*, inter *Acta sanctorum*, tomo IV Julii.

Nomen etiam Semieutychianorum Severianis in hæsit. Istos inter ac Eutychianos discrimen Petavius enarrat libro *de Incarnatione*, capite 17, num. 9, ex Facundo Hermianensi, qui primus videtur Semieutychianorum vocabulum usurpasse: quod veri Eutychiani unam tantummodo naturam, eamque simplicem, post unionem mansisse in Christo dicebant, sive in humanitatem divinitatem

B absorpta, aut per eam consumpta; quod plerique ex ista hæresi sequebantur. At Semieutychiani unam ex duabus naturam compositam sic esse constituebant, quemadmodum ex anima et corpore una consurgit integra natura humana; ut eadem propterea Deo Patri et homini consubstantialis esset; Impium hocce dogma satis obscurum et implexum ita declarant alii, ut sine alterutrius naturæ permutatione, vel confusione, una tamen illa esset; una videlicet natura divina primas agente partes, cui accesserit humana, velut instrumentum per quod illa actiones ederet, vel quod passiones forinsecus illatas reciperet. Hac de re adhuc infra diligentiore opera agendum.

Cum his hæreticis Constantinopoli anno 532 collationem habuere orthodoxi quinque antistites, quorum primus erat Hypatius episcopus Ephesinus. Patres nonnullos vetustos, veluti unam naturam Dei Verbi decernentes post unionem, allegabant heterodoxi homines, beatum Cyrillum, et beatum Athanasium Alexandriæ civitatis episcopos, Felicem, et Julium Romanæ Ecclesiæ, Gregorium mirabilem factorem, et Dionysium Areopagitam. Spurias inveli ac venditari merces nihil hæsitans reponit Hypatius: « In tantum falsæ sunt, inquires, epistolæ, sive testificationes illæ, quas dicitis, ut neque unum ex illis beatus Cyrillus voluerit recordari. » Suspicionem falsi amoviri studium Severiani, et aiunt: « Quid ergo suspicamini, quia nos eas falsavimus? » Non ipsis, sed antiquis Apollinaristis hanc esse tribuendam fraudem et imposturam, ait Hypatius: « Vos non suspicamur, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. » Tum contentione mota ob citatos Cyrilli libros *Adversus Diodorum et Theodorum*, de quibus numero sequente expandere pergit Ephesinus antistes testimonia Patrum, quæ primo loco Severiani attulerant: « Nam et beati Julii, inquires, famosam illam epistolam manifeste Apollinaris ostendimus fuisse, scriptam ad Diony-

sium.... Quod autem prius dici debuit, hoc in ultimo loco dicimus; illa enim testimonia, quæ vos **648** Dionysii Areopagitæ, dicitis, unde potestis ostendere vera esse, sicut suspicamini; si enim ejus erant, non potuissent latere beatum Cyrillum. Quid autem de beato Cyrillo dico? Quando et beatus Athanasius, si pro certo scisset ejus fuisse, ante omnia in Nicæno concilio de substantiali Trinitate eadem testimonia protulisset adversus Arii diversæ substantiæ blasphemias. Si autem nullus ex antiquis recordatus est ea, unde nunc potestis ostendere, quia illius sint, nescio. » Ad opera igitur vulgo Areopagitica quod attinet, spuria et conflictata illa esse ostendebant Hypatius ex veterum silentio, maximeque Cyrilli et Athanasii; eademque videtur habuisse pro foetu Apollinaristarum, quemadmodum et aliorum Patrum testimonia, quæ allegaverant Severiani: « Vos non suspicamur, inquit, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. »

De libris Areopagiticis litem in hac collatione actam non fuisse, putat Natalis Alexander dissert. 22, sæculi primi; sed intentatam postulationem falsi adversus duntaxat epistolam, vel quædam testimonia, quæ in Areopagitæ scriptis contineri contendebant Severiani. Quod ego non ita solidum doctissimi viri existimaverim responsum cum certum sit compertumque, objecta ab heterodoxis testimonia in ipsis contineri libris, quæ tribui Dionysio Areopagitæ solent. Ex Collectaneis inss. contra eosdem hæreticos, quæ a se visa ac diligenter illustrata refert Michael Lequienus dissertatione 2 Damascenica, Severum patriarcham addiscimus in patrocinium erroris hæc attulisse sub nomine Areopagitæ verba: « Dei sancti viri novam quamdam divivilem operationem, » quæ habentur in epistola 4, *Ad Cajum*. Afferit etiam Anastasius Sinaita in *Ὁδηγῶ*, seu *Duce viæ* capite 13, prolatas ab Acephalis sub ejusdem Dionysii nomine sententias, quæ pariter totidem verbis in citata *Ad Cajum* epistola leguntur, et in libro *De divinis nominibus*. Alia plura dabimus infra. Hæc vero satis indicant, Severianos præ manibus opera Areopagitica habuisse; ex hisce deprompta ab eisdem, quæ obiciebantur testimonia, ut una in Christo natura suaderetur, et operatio; tum ipsa vero testimonia, tum Areopagitica scripta ab orthodoxis episcopis in collatione Constantinopolitana, veluti spuria rejecta fuisse, et ab hæreticis cusa.

II.

An Areopagitæ scripta, vel testimonia Cyrillus Alexandrinus laudaverit in libris contra Diodorum et Theodorum? Orthodoxorum responsio in collatione Constantinopolitana. Liberati diaconi locus expensus et emendatus.

Cum Hypatius et orthodoxi episcopi, testimonio Athanasii, Felicis et Julii Romanorum pontificum, Gregorii Thaumaturgi et Dionysii Areopagitæ, quas in medium proulerant Severiani, veluti spurias et ab antiquis hæreticis Apollinaristis confictas rejecissent, reposuerunt in hæc verba ipsi Severiani, ut oppositam vobiscum notam amolirentur: « Possumus ostendere, inquietes, quia beatus Cyrillus usus est istis testimoniis in libris adversus Diodorum (Tarsensem) et Theodorum (Mopsuestenum) editis. » Hinc lis inter partes erupit, id ita esse negantibus orthodoxis, aientibus Severianis. Parvi momenti res non esset, si certo innotescere quidem posset, testimonia quædam sub nomine Dionysii Areopagitæ ante medium sæculum quintum allegasse Cyrillum Alexandrinum; obiit quippe sanctissimus Pater anno 444.

At reclamantis Hypatii verba sunt: « Modo maxime et illos adversus Diodorum et Theodorum libros ambiguos facitis, tanquam fictos; adversus mortuos prolatis dicentes, qui non poterant referre falsitatem. Si enim adversus mortuos prolati

A sunt, multo magis contra Nestorium (præmis-rat enim Hypatius, testimonia illa non inveniri a Cyrillo adhibita in libris contra blasphemias Nestorii elucubratis) et eos qui contra capitula ejus (nempe Cyrilli) scripserunt, proferre habuerit eadem testimonia. Sed nunc videtur, quoniam et in illis libris hæretici falsantes addiderunt ea. » Severianis respondentibus, facile posse ex antiquis exemplaribus, maxime si ex Alexandria archivis eruantur, comprobari, revera Cyrillum prædictas attulisse Dionysii et aliorum auctoritates: regressit Hypatius, indubitata fore duntaxat exemplaria, quæ sub Proterio, vel Timotheo Solofaciolo descripta ostenderentur; cum enim illa a multis, qui recte duarum naturarum confessioni adversabantur, jampridem retinerentur; adigi catholicos nequaquam posse, ut adversariorum suorum testimonia suscipiant.

Laudatum ergo a Cyrillo Areopagitam, ejusque testimonia adhibita in libris *Contra Diodorum et Theodorum*, contendebant Severiani. Dolendum hæc opera deperdita esse: quæ consulere cum non liceat, dubium manet, quod satis expediri nunquam poterit, num Severiani dixerint, in eisdem prostare Areopagitæ testimonia. Infirma quoque videntur Hypatii responsa. Reposuit primo, Cyrillo libros istos *Contra Diodorum et Theodorum* falso attribui; quæ certe responsio maxime nutat, cum illi pro ganninis admissi lectique fuerint collatione quinta **649** synodi quintæ œcumenicæ: id quod etiam agnovere Liberatus diaconus in Breviario, capite 10; Leontius Byzantinus *De sertis* actione 8, et Eulogius Alexandrinus in *Excerptis apud Photium*. Neque solida est, quæ subditur ratio, ac si non potuerit Cyrillus veterum illorum Patrum sententias, quas prætermiserat in libris contra Nestorium viventem lucubratis, in aliis afferre libris, quos contra Diodorum et Theodorum vita functos conscripsit. Sed utriusque rationis forte cognita levitate, eo tandem se recepit Hypatius, ut eosdem Cyrilli libros diceret depravatos, hæreticorum manu testimoniis insertis, de quibus agimus: « Sed nunc videtur, inquietes, quoniam et in illis hæretici falsantes addiderunt ea. » Quo sane responso confici posse videtur in eisdem Cyrilli libris testimonios insertas esse, quæ a Severianis afferbantur, sub nominibus Athanasii, Felicis, et Julii Romanorum pontificum, Gregorii Thaumaturgi, et Dionysii Areopagitæ; at eas veluti spurias tamen rejectas ab orthodoxis, utpote « ab antiquis hæreticis Apollinaristis » confictas, aditusque interpolatrice manu Cyrilli libris.

Favere videtur Liberatus archidiaconus Carthaginensis, in Breviario cause Nestorianorum et Eutychianorum, quod paulo post præfatam Constantinopolitanam collationem scribebat. Sic habet enim capite 10: « Basilius quidam diaconus, sumens tommum Procli (Constantinopolitani episcopi) quem D Armeniis scripserat, Alexandria venit: et Armeniorum libellos suis libellis adnectens, obtulit Cyrillo ejusdem urbis antistiti. Quibus (ut ferunt rumores) permotus Cyrillus, quatuor libros scripsit, tres adversus Diodorum et Theodorum, quasi Nestoriani dogmatis auctores, et alium de incarnatione librum; in quibus continentur antiquorum Patrum testimonia incorrupta, id est Felicis papæ Romani, Dionysii Areopagitæ Corinthiorum episcopi, et Gregorii Mirabilis cognominati. » Verba illa, « ut ferunt rumores, » sensum edere videntur, rumore publico ac fama communi constare, editos a Cyrillo contra Diodorum et Theodorum libros; quanquam et eadem verba non ad ipsos Cyrilli libros referri, sed ad solam scribendi eos occasionem datam, animadvertunt doctissimi viri.

Ad illa verba: « Dionysii Areopagitæ Corinthiorum episcopi, » notam adpingit in sua editione Joannes Garnerius: « Addita erat, inquietes, in editis codicibus vox Areopagitæ; sed expungenda

suit. Retinendam esse vocem « Areopagitæ, » Corinthiorum expungendam, felicibus conjectatur Lequienus in Dissertatione citata num. 12: « Garnierus, inquit, hunc locum non sanavit, dempta voce « Areopagitæ, » ac si Dionysius Corinthi episcopus, qui secundo floruit sæculo, laudatus potius a Cyrillo credi posset. Nam Liberatum hic paucis narrare constat, quid in collatione Constantinopolitana gestum sit cum Severianis; ex cuius proinde actis Areopagitæ nuncupationem retinendam docemur. Hunc vero scriptorem memoriæ lapsu, Corinthiorum episcopum, pro Atheniensem posuisse (quanquam fortasse notariorum error dici debet). Sed ejus textus sic forsân restitui potest: « In quibus continentur antiquorum Patrum incorrupta testimonia, id est Felicis papæ Romani, Julii ad Dionysium Corinthiorum episcopum, Dionysii Areopagitæ, et Gregorii mirabilis cognominati. » Dionysium etenim illum, ad quem Julii papæ data epistola ferebatur, Corinthi episcopum appellat Leontius actione 8 *De sectis*. » Quæ ita si sese habeant, dicendum foret, in illis Cyrilli *Contra Diadorum et Theodorum* libris laudatum fuisse Dionysium Areopagitam, ejusque allegata testimonia. Sed num ea ipse adhibuerit Cyrillus, an hæretica manus addiderit, dubium est, quod in collatione Constantinopolitana haud satis expeditum videtur. Illud postremo adnotare non prætermitto, Leontii Byzantini loco citato sententiam esse, epistolam illam Julii « ad Dionysium Corinthi episcopum, quin et septem alias epistolas, quæ ejus esse dicuntur, ab Apollinare prodiisse, tanquam auctore.

III.

Præcipuo Apollinaristarum hæreseos capiti passim adversantur Opera vulgo Areopagitica: adeoque ab eisdem non proderunt hæreticis. Guillelmi Cave sententia expenditur.

Humanitatem Christi Domini mutilabant Apollinaristæ nobiliore sua parte, humana scilicet mente. Cum nempe ex duabus rebus perfectis et integris componi unum aliquid non posse existimarent, ab humanitate Christi, ut is unus agnosceretur, eam susulere partem, quæ rationalis est, ejusdem munia in Verbum propter unionem cum carne transferebant, Sophistas Platonici « secutus est Apollinarius (verba sunt Nemesii capite 1 *De natura hominis*) qui aliud esse animum, aliud intelligentiam statuebant, atque ex tribus hominem constare volunt, corpore, animo, intelligentia: quo opinionis suæ jacto fundamento, reliqua suo dogmati convenienter astruxit. » Hinc inferebat ille, uadum unam esse Christi personam et hypostasim, verum et naturam unam. Hanc anathemate percusserunt hæresim synodus Alexandrina 650 sub Athanasio anno 362, Romana sub Damaso papa anno 373, Antiochena anno 378, et Constantinopolitana, œcumenica secunda, anno 381.

Luculentissima sunt in operibus vulgo Areopagiticis testimonia, quæ impium hocce dogma funatus convellunt. De libellis Gregorio Thaumaturgo, Felici et Julio Romanis pontificibus attributis, et ex Apollinaristarum officina prodeuntibus, si credimus Hypatio in sæpe laudata Constantinopolitana collatione, hoc loco non ago. Pauca Areopagitorum proferre loca liceat, quorum primum in epistola 4 ad Cajum monachum habetur: *Jesus.... ceteris hominibus substantialiter aggregatus est.... in quantum est revera homo, secundum totam hominis substantiam, κατ' οὐσίαν ὅλην*. In Scholiis, quorum aliqua Joannes Scythopolitanus edidit, lucubravit alia Maximus martyr, legere hæc est: « In hac autem dispensatione, tanquam secundum totam hominis substantiam substantialis homo dicitur.... Observa autem totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam quam novam. » *De ecclesiastica hierarchia*, capite

A 3, § 7, in fine legimus: *Perfectaque rerum nostratum assumptione, suarum nos participes efficiat*. Scholiastes ait: « *Perfecta*. Nota, quid de Christo dicat, sive de perfecta ejus assumptione humanitatis, etiam contra Apollinarium. » Et capite 4, num. 3, § 10, divino iniquento Christus denotatur, ἐν τῇ κατ' ἡμᾶς δίκῃ πρὸς ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσει, *in totali et omnimoda secundum veritatem humanitatis assumptione*. Quæ verba animadvertenda proponuntur in Scholiis: « Nota autem, integram naturam humanam assumpsisse, contra illos qui illum mentis expertem asserunt. » *De divinis nominibus*, capite 1, § 4, ait auctor: *Se nobis πρὸς ἀλήθειαν δίκῶς, vere integre in una persona sua communicavit*. « Nempe quod dicit integre (ut ait Scholiastes) est etiam contra Apollinarium; significat enim, ipsum assumpsisse hominem perfectum. » Et capite 2, § 9: « Ὀλικῶς καὶ ἀληθῶς, integre et vere nostram substantiam assumpsit. » Paria occurrunt plurima, quæ cum præcipuo Apollinaristarum hæreseos capite pugnant ex diametro.

Auctor prologi in eadem opera Areopagitica, qui nomen S. Maximi præfert in editione Corderiana, sed parentem habet Joannem Scythopolitanum, ut infra dicendum, hanc impietatis Apollinaristicæ notam jam ejus ætate impactam his verbis amolitur: « Quin audent aliqui, inquit, hæreseos insimulare divum Dionysium, cum prorsus non cognoscant, quæ sint hæreticorum. Si enim cum singulis, quæ in hæreticis damnata sunt, hujus dogmata conferrent, ad impiis istis nullo magis distare cognovissent, quam verum lumen a tenebris. Quid enim dixerint de iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso theologicè exponuntur? Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo, unigenito Dei Verbo, qui τελείως ἐνανθρωπήσας, perfecte humana indui natura voluit? An non ψυχὴν ἔννοον, animam intellectuales, et corpus terrenum nostro simile recensuit? » Hæc sane qui tam diserte docet, tam perspicue proficitur, dici Apollinarista non potest.

Guillelmi Cave in *Historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum* opinio fuerat, operum de quibus agimus, auctorem esse Apollinarium antistitem Laodicenum, nempe Apollinarium filium, mutilatorem mentis in Jesu Christo, regni millenarii propugnatores. Laodiceæ, quæ ad mare dicitur, in patriarchatu Antiocheno gestas ab illo infulas, ostendit Lequienus in *Oriente Christiano*: « Verum re melius perpensa (inquit Cavæus) eruditus disquirendum relinquo, an non Apollinarjo patri potius, quam filio Areopagitica sint tribuenda? Certe filium, ut in aliis fidei articulis hæreticum, ita inter Millenii propugnatores recensent veteres; qui tamen error, ut notavit olim S. Maximus, in his libris liquido damnatur. Pater vero in fide sanus erat; nec de illo aliter loquuntur veteres, nisi quod Socrates semel eum eadem cum filio hæresi involvere videtur. » Hæc satis essent, inquit ego, ut Areopagitica ab hæreticis Apollinaristis haud prodiisse liquido constaret. Rem quippe luculentissime confirmat aperta regni millenarii damnatio, quod Apollinaristæ heterodoxi propugnabant. Insignem locum profero ex capite 7 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 1, § 2: *Alii porro, nescio quo pacto ad terrenas cogitationes lapsi, dixerunt, presentis vitæ similem beatis, remissum esse sanctissimum beatissimamque sortem; cibosque vitæ variabili proprios iis, qui angelis æquales sunt, nefarie applicuerunt. Sed absit ut unquam sanctus vir quispiam in istiusmodi errores incidat*. Appositissimum refero scholion quod sub nomine S. Maximi in Corderiana citata editione prostat: « Beatissimamque. Hæc ait insinuans, ut opinor, Papiam Hierapolis Asiæ episcopum, qui divi Joannis Evangelistæ temporibus floruit. Hic autem Papias libro iv *Dominicarum suarum explanationum* scripsit,

fore in resurrectione voluptates, quæ percipiuntur ex cibis : in quod quidem dogma postmodum Apollinarius credidit, quod aliqui vocant Annum millenarium. Quomodo igitur scripta S. Dionysii possint esse Apollinarii, uti aliqui delirant, cum hæc Apollinarium refutent ?

At illa Apollinario patri tribuenda censet Cavæus qui in fide sanus erat. » Novit 651 ipse tamen adversantem sibi Socratem. Is enim libro II. *Hist. eccles.*, capite 46, ait : « Laodiceæ in Syria duo erant viri, eodem nomine nuncupati, pater et filius. Uterque enim Apollinaris dicebatur. Et pater quidem presbyteri gradum in Ecclesia obtinebat, filius vero lectoris officio fungebatur... Florebat una cum illis Epiphanius Sophista (philosophus gentilis) cui cum essent arctissimo amicitia vinculo conjuncti, omni studio eum fovebant. Theodotus vero Laodicensis episcopus, veritus ne assidua hominis consuetudine paulatim ad gentilium superstitionem delaberentur, vetuit ne ad illum ventitarent. At illi parvipendentes episcopum, amicitiam Epiphaniî constanter retinuerunt. Post hæc Georgius, successor Theodoti, ab Epiphaniî consuetudine eos avellere conatus, cum id illis persuadere non potuisset, utrumque communionem muletavit. Id factum Apollinaris filius contumeliæ loco duxit : et sophisticæ dicendi facultate fretus novam ipse quoque hæresim condidit.... Et initio quidem dicebant (uterque, pater et filius) hominem absque anima a Deo Verbo assumptum esse in dispensatione Incarnationis. Postea vero tanquam poenitentia ducti, ac pristinum emendantes errorem, adjecerunt animam quidem assumptam esse, sed quæ mentem non haberet; Deum autem Verbum mentis loco esse in homine assumpto. » Errorum utriusque Apollinario communem, patri et filio, diserte narrat Socrates. Quidni ita fuerit, cum ambo arctissimo amicitia vinculo conjungerentur Epiphaniî sophisticæ gentili, a quo dogmata Platonica edocti fuerint, quibus eorum hæresim superstructam fuisse, docentem supra audivimus Nemesium ?

IV.

Ante Constantinopolitanam anni 532 collationem noti erant libri Areopagiticæ, quos Joannes Scythopolitanus illustravit scholiis, vindicavitque ab hæreses nota. Quis ille fuerit? Eodem tempore laudavit eos Ephræmius, patriarcha Antiochenus.

Anastasius Bibliothecarius in epistola ad regem Carolum Calvum de sua Latina, quam adornavit, translatione *Scholorum in Areopagiticæ*, sic ait : « Ipsorum autem Scholorum quæcumque in calce sui signum vivificæ crucis habent, a beato Maximo confessore et monacho inventa narrantur; et cætera S. Joannis Scythopolitani antistitis esse narrantur. » Quæ tamen in libris Dionysii anno 1562 inclusive editis (admonente Usserio Armachano apud Cavæum et Lequienum, locis citatis) simul confusa sunt Joannis et Maximi scholia; quæ non antiquioribus solum, quæ Cypariisotæ tempore terebantur, editioibus fuerunt distincta, sed etiam in utroque quo usus Morellius codice; in quorum altero ad marginem apposta sunt Joannis Scythopolitani sine nomine scholia; in altero vero seorsim, post absolutum textum integrum Dionysii, nomine Maximi insignita scholia; eo breviora, quod ab amplioribus Joannis, cum quibus ea conjunxit Morellius, separata fuerant. » Obiter animadvertite, non ipsa Areopagiticæ opera, sed scholia ab Anastasio Bibliothecario Latine translata fuisse, ut contra Vossium disserit Labbeus. Ipsum consule.

Joannem urbis Scythopoleos in Palestina antistitem, qui sedem illam anno circiter 496 consecravit, recenset Lequienus in ejus Ecclesiæ tabulis in *Oriente Christiano*. Apud Photium codice 251 legitur excerpta epistolæ synodicæ, quam Sophronius patriarcha Hierosolymitanus dedit ad Mon-

arum papam adversus Monothelitas; in eaque beatus Joannes antistes Scythopolitanus memoratur, « qui docte et pie de synodo Chalcedonensi scripsit. » Synodus illa anno 451 celebrata est. Fato functus anno 518 jam fuerat, cum eodem anno Scythopolitanam Ecclesiam regeret Theodosius.

Recenset idem Photius codice 95 libros duodecim « Joannis Scythopolitani Scholastici adversus Ecclesiæ desertores, Eutychem et Dioscorum, eisdemque sectæ assecras, qui in duabus naturis prædicare Christum recusabant: » notatque, ipsum Joannem in suis libris præcipue insequi Basilium Cilicem Nestorianum, quem anno circiter 517, vita mortali migrasse, animadvertunt bibliographi. Dubium vero, an iste fuerit idem cum Joanne episcopo Scythopoleos? Imo diversus videtur, ideoque cum illo, quem Cyrillus Scythopolitanus in Vita S. Sabæ his verbis repræsentat apud Lequienum in Theodosio episcopo, laudati Joannis successore : « Erat porro quidam Scythopolis Scholasticus Joannes, expellentiæ filius, vir bonus et animo illuminatus. » Hunc a Basilio Cilice multis scriptis excitatum satis indicat Photius codice 107 : « Lectus est, inquis, liber Basilii presbyteri Cilicis adversus Joannem Scythopolitam, cui et Causidici nomen. » Vitam ergo adhuc agebat hic Joannes Scholasticus Scythopolitanus sub Theodosio ejusdem urbis episcopo, quem adnotavimus sedem eandem anno 518 conscendisse.

Hunc potius Joannem Scholasticum, quam priorem Scythopoleos antistitem lucubrasset *Scholia in opera Areopagiticæ*, gravem ingerunt conjecturam nonnulla *scholorum* loca animadversione dignissima. In scholio ad caput 7 *De cælesti hierarchia*, § 3, hæc 652 habentur : « In cælum. Nota contra Basilianos, sive Nestorianos, Jesum Christum ut hominem in cælo assumptum, ipsum etiam Dominum omnium spirituum, et Regem gloriæ existere. » Et ad caput 7 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 5, § 7 : « Et sanctam illam. Intelligit sanctam illam confessionem : Tu es Christus, Filius Dei vivi; quod notandum est contra Basilianos, et Nestorianos, et Paulianistas, et similes. » « Atqui nusquam alibi reperias (optima Lequieni animadversio est) Nestorianos appellari Basilianos. Hæc autem appellatio ab alio auctore indita eis esse non potuit, præterquam a Joanne Scythopolitano, qui variis scriptis a Basilio Cilice Antiochenæ Ecclesiæ presbytero læcessitus, eundem Basilium, tanquam verusissimum Nestorianæ impietatis propagatorem, antirrheticis dissertationibus traduxerat; veluti narrat Photius in Bibliothecæ codicibus 95 et 107. »

Jam vero sive *Scholorum in Areopagiticæ* auctor fuerit Joannes Scythopolitanus antistes, sive Joannes alter Scythopolitanus scholasticus et causidicus (qua in re non adeo constans videtur sæpe laudatus Lequienus) plura colligere pronum est. I. Eadem opera ante Constantinopolitanam anni 532 collationem, tum hæreticis hominibus, tum orthodoxis nota fuisse. II. Eadem ab hæreticis adhibita contra fidem catholicam : deque illis inter orthodoxos dubiasse nonnullas, nun potius Apollinaristarum fetus essent. III. Sæculo tamen sexto in eunte, vel etiam quinto vergente ad finem, scholis suis Areopagiticæ illustrasse Joannem Scythopolitanum; eadem etiam eripuisse Apollinaris, hæreticis, tanquam auctoribus; ac data occasione demonstrasse, quantum dogmata in eisdem contenta differrent a vetere qualibet hæresi, ac nova maxime Monophysitarum seu Eutychianorum.

Eodem tempore florebat Ephræmius, pluribus pro synodo Chalcedonensi scriptis editis clarus, quæ Photius recenset codicibus 228 et sequente. Rexit etiam Antiochenam sedem ab anno 527 ad annum 545, ut calculos subducunt Lequienus in *Oriente Christiano*, et Boschius *De patriarchis Antiochenis*, tomo IV Julii, inter *Acta sanctorum*.

Areopagitica opera laudat ille, utiturque testimonio ex libro *De divinis nominibus* desumpto. Verba ejus sunt apud Photium codice 229 juxta versionem Andree Schotti : « Et unam personam, hoc est Verbi incarnati hypostasim pronuntiamus. Quandoquidem simplicem ponit Jesum divus Dionysius Areopagita (in libro *De divinis nominibus*) et de hypostatice quidem unione juste contra pietatem compositum dicitur; compositum vero dicere nemo audeat præter Apollinarium. » Vitiosam corrige translationem : « Quoniam et simplex Jesus componebatur, ἀπλούς Ἰησοῦς συντέθη, secundum sanctum Areopagitam Dionysium. Eteum de unione secundum hypostasim, juste ab ipsa pietate compositum dicitur, παρὰ τῆς εὐσεβείας τὸ σύνθετον : substantiam autem compositam, σύνθετον δὲ οὐκ ἔστιν, nemo dicere audeat præter Apollinarium. »

V.

De alio Areopagiticorum scholiaste, Dionysio Alexandrino, inquiritur. An eadem, quæ Joannes Scythopolitanus lucubravit, Dionysii Alexandrini nomine prænotata scholia fuerint? Quis ille Dionysius Alexandrinus? Magno Dionysio Alexandriæ episcopo perperam ipsa Areopagitica opera tribuenda conjicit Joannes Philippus Baraterius.

Non pauci Areopagiticorum operum Scholiastæ, nomine suppresso, memorantur in Scholiis quæ S. Maximo tribuuntur in editione Corderiana, qua utor. Ad caput 11 *De divinis nominibus*, § 1, hæc habentur : « Ad integram unitatem. Integram unitatem aliqui quidem intellexerunt simplicem atque individuum rerum causam, ad quam omnia conversa sunt, ut quæ in ipsa consistant; alii vero compagem universi ex elementis diversæ naturæ contemperant. » Inter eos, honoris causa, nomine proprio vocat magnum Dionysium, Alexandriæ episcopum et oratorem, ad caput 5 *De cælesti hierarchia* : « Cælestes essentias. Cur porro, cum Ecclesia tradat, omnes sanctos angelos unius esse substantiæ, divus Dionysius multas virtutes nominat? Magnus ille Dionysius, Alexandriæ episcopus et orator, in scholiis a se in beatum Dionysium sibi cognominem concinnatis, notat, » etc.

Petrus Halloixius quæstione 2 *De vita et operibus S. Dionysii Areopagitæ* animadvertendum proponit, non dicere S. Maximum, eum scripsisse in Dionysium Areopagitam, sed in « Dionysium sibi cognominem; » tales autem fuisse multos, Dionysium Corinthiorum episcopum, et Dionysium papam Romanum; adeoque certo dici non posse, loqui Maximum de Areopagita, ac non potius de Corinthio. « Si enim, inquit ille, Areopagitam intellexisset, potius, ut fert scriptorum consuetudo, sic locutus fuisset : In Notis quas scripsit in hunc ipsum Dionysium; agebat enim tum de Dionysio Areopagita. » Verum enimvero hunc Areopagitam utroque modo nominari potuisse, scriptorum consuetudo ferre videtur. Ad hæc, par est loquendi modus, quo utitur Anastasius Sinaita, qui eodem de argumento agit in *Ὁδηγῶ* capite 22 : 653 « Rursus, inquit, cum Ecclesia doceat, unam esse angelorum substantiam, ideum divinum et apostolicum Dionysium nominat supernas virtutes multas substantias. At magnum Dionysium Alexandrinum, ex rhetorum numero episcopum factus, in Scholiis quæ scripsit in sibi cognominem Dionysium, hæc habet, » etc. Eadem fere sunt verba Anastasii et Maximi; quo tamen loco cognominis ille Dionysius intelligi sine dubio videtur Areopagita. Rem ponit extra controversiam Joannes Cyparissiota, cognomento Sapiens. *Decades* ejus de *theologia symbolica* habentur tomo XXI Lugdunensis *Bibliothecæ Patrum*. Decade prima, capite 1, cum Areopagiticam sententiam ex Epistola ad Titum protulisset, « Hoc dictum, addit, sanctus Maximus, et Dionysius

Alexandrinus adnotarunt. » Aliam sententiam ex eadem Areopagitæ epistola cum adduxisset decade secunda capite 2, « Alter, inquit, Dionysius (Alexandrinus), hæc edisserens ait, » etc.

Usserius Armachanus in *Observationibus* mss., ut citat Lequienus, vel ut citatio est Jo. Alberti Fabricii libro v *Biblioth. Græcæ*, cap. 1, num. 6 in *Dissertatione de Dionysio*, quam H. Warthonus edidit ad calcem libri *De scripturis vernaculis*, putat Joanni Scythopolitano reddenda esse Scholia, quæ Dionysio Alexandrino perperam attributa erant. « Quod ex sententia, inquit, a Cyparissiota ex Dionysii Scholiis citata patet : quæ in Scholiis istis totidem verbis reperitur, ut liquet ex Latina translatione Scholiorum Scythopolitani, a Roberto Lincolnensi episcopo facta, et in Bibliotheca collegii Corporis Christi apud Oxonienses asservata. » At mirum, inquit ego, maxime fuerit, Anastasium Sinaitam, qui sexto sæculo vitam agebat, eamque ut summum ad initia sæculi septimi tradidit, ut Bollandi continuatores notant ad diem 20 Aprilis, Scholia ignorasse Joannis Scythopolitani ejusdem sæculi sexti scriptoris, eademque Dionysio Alexandrino tribuisse! Evidem loca duo, quæ Cyparissiota profert capite 1 decadis primæ, et capite 2 decadis secundæ sub nomine Dionysii Alexandrini, totidem verbis reperitur in Scholiis, quæ sub nomine S. Maximi prodierunt : et miratio subit major, Joannis Scythopolitani nomen deleri oblivione potuisse, ejusque loco substitui « Magnum Dionysium Alexandrinum episcopum et oratorem! »

An fortasse locum habet conjectura, Scholia in Areopagitam adornata fuisse et a Dionysio quodam Alexandrino, et a Joanne Scythopolitano; et hunc pleraque, quæ prior alter ante scripserat, sua fecisse; vel potius e contra? Pro certo ac indubitato tamen illud habendum existimo, « Magnum illum, quem vocant Dionysium Alexandrinum episcopum et oratorem, » non esse Dionysium, cognomento Magnum, qui sæculo Ecclesiæ tertio sedem Alexandrinam tenuit. Cum enim Joannes Scythopolitanus in Prologo ad Opera Areopagitica ad eam responderet adversariorum objectionem, « quod nec Eusebius Pamphili, nec Origenes scriptorum Dionysii (Areopagitæ) meminerint; » sine dubio (ut ait Halloixius) si scivisset Dionysium Alexandrinum, Origeni æqualem, et Eusebio superiorem, conscripsisse Scholia in Areopagitam nullo modo reticuisset; sed ejus auctoritate, scriptisque ab eo scholiis adversantium ora obturasset. Consentit Joannes Pearsonius in *Vindiciis Iguanias* parte 1, cap. 10 : « Hunc quidem Dionysium, inquit, quem ex ῥητόρων indigitat Maximus (et ante ipsum Anastasius Sinaita) haud credo fuisse Alexandrinum episcopum tertii sæculi, quem optimum oratorem quidem fuisse agnosco; sed in Areopagitica scripsisse scholia non puto. » Putat vero, satis vetustum fuisse auctorem, an priorem Scythopolitano, an sequiorem, ignotum mihi. At Maximus et Sinaita habent : Μέγας Διονύσιος, ὁ Ἀλεξανδρίας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, Magnus Dionysius, Alexandriæ episcopus, e rhetoribus. An ergo cum nobili illo celebratoque Alexandrino episcopo confuderint alium quempiam Dionysium Alexandrinum, oratorem, et Areopagiticorum scholiastem?

Nolim ego de tabula manum ante subducere, quam peculiarem Jo. Philippi Baraterii sententiam cuarro ac paucis retello. Is inter *Dissertationes* adjunctas operi, quod inscriptum : *Disquisitio chronologica de successione antiquissima episcoporum Romanorum*, etc., typis Ultrajectinis anno 1740 edidit, nonnullas profert conjecturas, quæ ipsa Areopagitica opera laudato magno Dionysio, Alexandriæ Ecclesiæ episcopo, tribuenda audeat. Petit mihi concedi, inquit ille, Dionysium alicuius auctorem horum librorum esse, cum omnes codices, omnes citationes Dionysio hæc opera tribuant. At-

qui Dionysius iste (pergit) jam sexto, jam quinto, imo et quarto sæculo citatur; ergo prior est. Atque rursus primis quatuor sæculis, imo et sæculo sexto, et ultra, alii Dionysii non fuerunt, vel eruditione, vel alio nomine noti, præter Areopagitam, Corinthium et Alexandrinum. Sed noster, sane eruditus, non est Areopagita; quod ab aliis ad oculum demonstratum est. Neque est Corinthius, tum quod Corinthius præter quasdam epistolas veteribus recensitas, nihil scripsisse memoretur, tum ob alias multas rationes; ergo est Alexandrinus. Hæc Baraterii sententia, in qua tamen primum, quod sibi dari postulat hic auctor, non ita facile concesserint, qui opera, vulgo Areopagitica, 654 Dionysio Areopagitæ tribuenda pernegant. Hypatius Ephesinus, et alii catholici antistites in collatione Constantinopolitana contendebant, eadem opera ab hæreticis Dionysio, eidemque Areopagitæ supposita fuisse. Neque præterea satis constat, sæculo præsertim quarto eadem nota ac vulgata fuisse opera, atque demum ab ejus ævi scriptoribus laudata; unde an ætatē prior fuerit auctor Areopagiticorum, non demonstrat, non evincit Baraterius.

Iuanes futesque, ut puto, addit ille conjecturas, quæ magno Alexandrino Dionysio laudata adjudicet opera. Legenda jubet fragmenta epistolarum ejus ad *Germanum* apud Eusebium libro vi, cap. 11, et libro vii, cap. 11, in quibus ait, et Timothei et Caii mentionem fieri; ac si idem sit Timotheus, idem Caius quibus epistolas aliquas et libros nuncupat ac scribit auctor Areopagiticorum. Lubricum, ac elumbe quis non videat argumentum? Styli demum consonantiam in prolixo fragmento *Περὶ φύσεως, De natura*, quod asserit Eusebium libro xiv *De præparatiōne evangelica*, cap. 23, profert ille: «Stylum nempe, ut in Areopagiticis, intricatum admodum, et obscurum, atque compositis ampullatisque vocibus plenum.» At simile quidpiam nihil ego video, nihil vident eruditiores. Commenta philosophorum ibidem Alexandrinus Dionysius refert: quorum alii «Universum infinitum esse putabant, ortu carere, nec ullo providentiæ consilio regi.» Atomus alii invexere, «in corrupta quædam exigua corpuscula, numeroque infinita, unaque spatium aliquod vacuum, nec ullis finibus circumscriptum. Hinc dum casu propter impetus perturbationem aliæ cum aliis concurrunt, ac propter multiplicem figuram inter sese commiscuntur, hic mundus, imo mundi etiam infiniti facti sunt.» Quid hic intricatum, quid obscurum, quænam verba composita et ampullata? Pergit vero Dionysius cap. 24, 25, 26 et 27, hæc vana commenta simplici, claro, didascalico stylo expendere ac refutare.

VI.

Colligitur, Areopagitica opera perperam Gregorio Magno Romano pontifici attribui. Neque illorum auctor est Latinus quispiam homo, neque Ægyptius, sed Græcus, ex Achaia ut videtur.

Singularē, quæ sibi insederat, de auctore Areopagiticorum opinionem datis litteris ad Guillelmum Cave his verbis significavit Henricus Dodwellus, quæ habentur in ejusdem Cavei *Historia litteraria*. I. Dubium esse, an non Dionysius; quem in collatione anno 552 habita Constantinopoli, citabant Severiani pro una natura, alius fuerit ab eo, cujus opera habemus hodie. II. Contentioso isto sæculo non defuisse catholicos, forsitan ipsum Gregorium postea Romanum pontificem, qui diu Constantinopoli vixerat, qui Dionysium catholicum confingerent, quem pro una hypostasi, aliisque quibusdam controversiis tunc temporis agitatiss, Orientalibus opponerent. III. Hinc vero hæc opera in Romanæ Ecclesiæ scriiniis reposita, teste Scholiaste in Prologo, et a Gregorio papa primum diserte producta. IV. Suspicionem exinde augeri, ut habet idem Dodwellus in libro *De sacerdotio laicor.*, cap. 8, § 3,

A quod Areopagita Romanorum potius, quam Græcorum mores, id adnotante Maximo in Schollis, enarravit; quod quidem ab homine Græco, gente nimirum et lingua, fieri ægre admodum probabile est.

Natæ quaquaversum, ac rimas agit insolens hæc Dodwelliana opinio. Alium non esse Dionysium, quem citabant Severiani, ab eo Dionysio, cujus opera vulgo Areopagitica hodie habemus certo evinci potest ex iis quæ proferebant Severiani, testimoniis; totidem enim verbis reperiuntur eadem in operibus, quæ supersunt, Dionysio Areopagitæ tributa. Loca nonnulla indicavimus num. 1 in calce; alium num. 4 protulimus ex Ephræmio: plura dabimus infra.

Quid est vero, quod Areopagiticorum auctorem suspicetur Dodwellus hominem Latinum quempiam, «ac forsitan ipsummet Gregorium, qui diu Constantinopoli vixerat?» Jussus a Pelagio II, ingravit Constantinopolim, apocrisiarum munere defuncturus Gregorius, anno 578, aut insequente; Romamque rediit ille anno circiter 585. Ultramque epocham definiunt ascetæ Sammauræi in eisdem Gregorii papæ Vita cap. 5, ac nos etiam expendimus et constituimus in *Monumentis Aquileiensibus* cap. 26, num. 4. Jam vero notum competentum fecimus, sæculi sexti initio, vel etiam sæculo quinto cadente, nota fuisse opera Areopagitica, eademque laudata in collatione Constantinopolitana, et ab Ephræmio patriarcha Antiocheno memorata, et illustrata Schollis a Joanne Scythopolitano; ut insana sine dubio opinatio illa sit, vel eadem Gregorio attribueret velut auctori, vel ab hominibus Latinis procul assere eo tempore, quo idem Gregorius Constantinopoli morabatur.

An ipsius præterea sanctissimi Gregorii probitas pateretur, ut opera, quæ ipse confinxerit, aut ipsis confingendis ansam et opem præberet, sub nomine Dionysii 655 Areopagitæ laudaret? Laudat ea vero homilia 34 in Lucam: «Fertur, inquit, Dionysius Areopagita, antiquus et venerabilis Pater dicere quod ex minoribus angelorum agminibus foras ad explendum ministerium, vel visibiliter vel invisibiliter mittuntur.» Hæc allegatio Gregorii jam tum vulgata fuisse evincit opera sub nomine Dionysii Areopagitæ, quæ præ manibus omnium forent. Sed attamen sanctissimum pontificem de illorum saltem auctore dubium hæsisse, reponunt plerique; quod si placeat, per me licet; quanquam hæsitatiōnem ejus, quam significat verbum *fertur*, non ad auctorem ejusque opera, sed ad doctrinam in libro *De celesti hierarchia* contentam, quam in ipso fonte expendere forte Gregorio non vacabat, referri posse, docti viri interpretantur: quam ego intactam hoc loco relinquo quæstionem.

Accedit demum, et ipsa ætate Scythopolitani, tot scilicet ante Constantinopolitanum Gregorii iter annis, in Archivis Romanæ Ecclesiæ existisse opera, quæ Areopagitica dicuntur. Qua de re fides D Petri cujusdam Romani diaconi allegat ipse Scythopolitanus in Prologo: «Quidam vero, inquit, diaconus Romanus, nomine Petrus, narravit mihi omnia divi Dionysii opera Romæ in sacrorum scriptorum Bibliotheca reposita servari.» Sonorant fabellam Joanni Scythopolitano cecinisse Petrum illum diaconum, putat Lequienus, quandoquidem sexto sæculo jam affecto (ait ille) Gregorius Magnus ex auditu solo illa exstare noverat: profertque locum ejus jam alatum ex homilia 34 in Lucam. At locum illum satis non esse, ut pro fabella habeatur Petri illius diaconi Romani narratio, adnotavimus.

Areopagiticorum auctor, inquit Dodwellus, «Romanorum potius, quam Græcorum mores, id etiam ipso Maximo adnotante in Schollis, enarrat.» Locum Maximi afferre satis fuerit, qui habetur in Schollis ad cap. 4 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 3: «Proponunt. Hoc est secundum consuetudinem, quæ Romæ viget: illic enim septem soli diaconi al-

tari servant, quos hic arbitror selectos appellari.) Latinum ergo si exinde concludas fuisse auctorem Areopagiticorum, toto aberras ostio. Quidni enim Græcus homo, qui ritus liturgicos, aliosque ecclesiasticos aggrediatur data opera explanandos, non potuerit, vel etiam non debuerit ritus eos exponere, quos in Occidentali et Romana Ecclesia adhiberi, facillimo negotio nosse poterat? Frequentes sunt Latini scriptores, vetusti ac recentes, qui idem argumentum pertractantes, et Latinos ritus declarant, et Græcos, aliosque.

Plura adducit argumenta Lequienus loco citato, ut Atticum fuisse illum scriptorem evincat. Atticis operis ejus scateret, Joannes Scythopolitanus, aliique Græci observarunt. In Notis ad cap. 7 *De cœlesti hierarchia*, pag. 90 edit. Corder., hæc habentur: « Nemo solœcismum suspicetur... Atticorum enim est, participia masculina femininis conjungere. » Ipsum vocat Michael Syngelus in ejusdem encomio « atticizantium atticissimum et grammaticorum peritissimum. » Hinc vero conjicit laudatus Lequienus, Romanorum ritus ab eo sæpe describi; propterea quod cum Ecclesiæ Achaïæ, Thessaliæ, et Illyrici ab ipso apostolorum ævo addictæ essent Romano primati, Romanæ Ecclesiæ cæremonias aliquot usurpabant, quas aliæ Græci ritus et idiomatis non haberent. Hanc peculiarem Romanæ Ecclesiæ cæram in predictas provincias ex eo colligit laudatus auctor in *Orientali Christiani diocesi Illyrica*, num. 4, quod eorum Ecclesiarum fundator ac institutor Paulus, cum Romam subinde profectus esset, ibique martyrio functus, eas dedit Romanæ Ecclesiæ administrandas. « Quamobrem aliquandiu ab ejus obitu, orta in Corinthiorum Ecclesia (sub qua Athenæ) contentione de iis, quos episcoporum seu presbyterorum gradu movendos ducebant, causam Romanæ sedi detulerunt, apud quam judicaretur et finiretur. Clementis papæ primi epistola exstat, quam Ecclesiæ suæ nomine ad Corinthios de illo negotio scribit. Huc quoque spectat, quod Hegesippus apud Eusebium lib. iv *Historia eccles.*, c. 22, memorabat, se Romam cum Primo Corinthiorum antistite navigasse... Navigabat illuc Primus ob negotia Ecclesiæ suæ urgentissima. Dionysius, Primi successor, Soteri papæ data epistola significavit, illam Clementis ad Corinthios suos epistolam statis temporibus; ut se legi solitam; quin illam pariter, quam Soter quoque papa sibi scripserat. » Græcus ergo homo, et ex Achaïa, vel Atheniensis, ut videtur, cum fuerit Areopagiticorum auctor, mirum esse non debet, ritus aliquos Ecclesiæ Romanæ suis in operibus ipsum explanasse.

Pergit Lequienus in disserat. 2 Damascenica sic disserere: « Sacram unctionem, quam nos confirmationem appellamus, non a presbyteris fieri concedit, ceu qui perdicendi potestate careant, sed a pontifice: Ἐπὶ τὸν ἐπάρχον αὐτὸν ἀνάγουσιν, illum (baptizatum) ad pontificem ducunt, qui divinitus sacra oleo virum consignans, etc. cap. 2 *De eccles. hierarch.*, num. 2, § 7. Qui locus argumento erit, larvatum hunc Dionysium non fuisse Alexandrinæ Ecclesiæ obnoxium; in qua penes etiam presbyteros jam olim esset hujus unctionis peragenda officium. » Hæc nimirum dicta sunt contra Paschasium Quessnellum, et Joannem Bonam, 656 de quibus supra; conjecturamque confirmant de auctoris patria et Ecclesia Romanæ Ecclesiæ subjecta. Quorumque theologi viri animadvertunt, allato loco ordinarii confirmationis ministrum indigitari: ipsumque scriptorem alibi presbyterum simplicem agnovisse ministrum extraordinarium, ut apud Græcos in more positum est. Locum afferunt ex capite 5 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 1, § 5, ubi pontificem esse primum in ordine hierarchico, ab eoque sacram omnem potestatem ad inferiores promanare cum probet, sic deinceps ait: *Licet enim sacerdotibus venerunda quedam sacramenta conficiantur, nun-*

A quam tamen sacerdos divinam illam regenerationem (seu baptismum) sine divinissimo illo unguento consummabit. Quod unguentum sine dubio consecrat pontifex: au etiam illud ipse semper adhibeat, baptizatos consignando? Ita sane Pachymeres, Dionysii paraphrastes: non ita Arcudius, qui baptizatum eo loci ab ipso simplici sacerdote inungendum intelligi arbitratur.

VII.

Ab hæreticis Monophysitis seu Eutychnianis Areopagitica opera non produisse velut auctoribus, argumenta plura suadent; vulgata Dionysii Areopagite vetusta prenotatio; Areopagita dogmata ab orthodoxis patribus contra Eutychnianos, et Monothelitas adhibita suspicio quidem apud aliquos de auctore Apollinaria, apud neminem de Monophysita; testimonia plura in eisdem libris contenta, que Eutychnianis erroribus adversantur.

Hactenus leviora disserimus, quæ nulla tamen prætermitti ratione potuerit, ut inoffenso pede ad graviora assurgeremus. Num Eutychnianus homo fuerit auctor Areopagiticorum, quæstio est, quam celebrem fecit doctissimus vir Michael Lequienus ordinis Prædicatorum, eruditissimis editis operibus clarissimus. In dissertatione Damascenica 2, num. 14 et seq., ostendere pro virili sua nititur, errores Monophysitarum sive Eutychnianorum, sive Dioscoritarum, sive Acephalorum ac Severianorum in Areopagiticis libris contineri; suspicaturque num. 16, eorundem auctorem fuisse Petrum Gnaphæum seu Fullonem, Ecclesiæ Antiochenæ tyrannum, aut alium quemlibet partium ejus et consiliorum socium. Id saltem argumentis Lequieni evinci contendit Maturinus Veyssere in Croze in opere Gallico Hagæ comitum anno 1759 typis edito quod inscribitur, *Histoire du Christianisme d'Ethiopie et d'Arménie*; ut Areopagitica quinto Ecclesiæ sæculo elucubraverit scriptor, qui commentum Apollinarii temperaverit, præformaveritque hæresim Monophysitarum; ac iste fuerit Synesius episcopus Ptolemaidis. Mihi nemo vitio vertat, nimirumque audaciam haud me noiet, si maxime pugnam cum Lequieno doctissimo viro committere audeam, quæ a facie novi dum anno 1722 degerem Parisius, quemve me docentem ac eruditissimam colloquii beatem sæpe audivi. Sed et ipsius Crozei opinatio refellenda mihi est.

Præsto sunt argumenta plura, quæ auctoris Areopagiticorum orthodoxiam vindicem: ac præsto mihi sunt gravissima, ut puto, responsa, quibus opposita argumenta infirmari possunt, ac etiam elidi. Ipsa occurrit primo prenotatio Dionysii Areopagite, sub cujus nomine vetusti orthodoxi patres Areopagitica laudabant; quod argumento est, eorundem auctorem fuisse illis, sin minus apostolicum virum sancti Pauli discipulum; orthodoxum certe, ac nulla hæreseos nota infamem, allegantem sub Dionysii Areopagite nomine testimonia ex his libris deprompta jam audivimus Ephræmum patriarcham Antiochenum. Imo Dionysio Areopagite vindicavit eadem opera (qua de re judicium ego non profero) Joannes Scythopolitanus sexto sæculo ineunte, vel cadente superiore. Andreas Cæsariensis in Cappadocia episcopus, quem eodem circiter tempore Durusius bibliographi notant, in *Commentario in Apocalypsim*, capite 10, ubi de senis alis quatuor animalium agitur, ita magno Dionysio (Areopagite) visum admonet, ipsumque non semel alibi laudat in eodem opere. Jobius monachus, sæculi sexti, ut videtur, scriptor, novem libros edidit *De Verbo incarnato*, quos Photius recenset codice 222. Hæc habentur vero libro vi, num. 22: « Quamobrem etiam ineffabilem enarrator (Paulus apostolus I Cor. xiii, 9) clamat: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, et evacuabitur quod ex parte, etc.*

Hujusque germanus discipulus, sapiens ille Dionysius, hæc ipsa iisdem propemodum testata verbis reliquit; maxime ubi de perfecto atque uno agit, & scilicet capite 13 *De divinis nominibus*. Anastasii Sinaitæ aliquot jam loca protulimus: afferunt alii plura. Leontium denique Byzantinum memoro, qui libro II contra Nestorianos et Eutychnianos, passibile et corruptibile corpus Christi probat ante resurrectionem, Dionysii Areopagitæ verbis allegatis ex libro *De divinis nominibus*. At ipsis laudare hæc opera sub Areopagitæ nomine, periurum erat ac virum orthodoxia ac fide integra eximium allegare.

657 Eiusdem testimonia cum hæretici, Eutychniani, et Monothelitæ, proferrent, scriptorem opponere orthodoxis existimabant, qui nullius ob hæreseos suspicionem rejiciendus foret. Sed abuti doctrina ejus Eutychnianos et Monothelitas, ostendebant orthodoxi Patres, ipsosque premebant auctoritate ejusdem auctoris, veluti catholicæ fidei luculentissimi testis. A hodie ergo tot in operibus ejus innotescant errores, quos videre datum non fuit vetustis illis Patribus in acerrimis illis, quæ agitabantur de una natura deque una voluntate controversiis? Patres quamplures memoravimus, qui sexto sæculo floruerunt, et Areopagiticorum auctoritate Monophysitas insecuti sunt. Insequenti sæculo septimo acta contra Monothelitas paucis, refero. Lateranense concilium sub Martino I papa anno 649 celebratum est adversum Monothelitas, Eutychnianorum propaginem. Areopagitica testimonia pro fide duarum in Christo voluntatum et actionum, proque impio dogmate adverso, ab orthodoxis Patribus et ab hæreticis prolata leguntur non pauca. At hæretici quidem corrupta loca allegabant; fraudem eorum evincebant orthodoxi, codicem sancti Dionysii episcopi Atheniensis ex Bibliotheca sedis apostolicæ proferentes; eorumque dogma, quo unam constituere voluntatem et actionem nitebantur, genuinis textibus ex codice illo desumptis convehant. Idem quoque in œcumenica synodo sexta sub Agathone papa anno 688 præstitum, ut cuique innotescere facile potest, qui quartam et octavam, et undecimam actiones expendat. Vitam agebat hoc eodem sæculo S. Maximus, Constantinopolitanus monachus, martyrio pro fide clarus, qui prædicta Areopagitica opera brevibus illustravit scholiis; florebatque Sophronius, qui sedem Hierosolymitanam anno circiter 633 tenere cœpit, ac Dionysii Areopagitæ testimoniis Monothelitas insequatur. Hæc satis. Quorsum vero hæc omnia? Ut nempe liquido innotescat, pro orthodoxo Areopagiticorum auctorem habuisse Patres illos, quos memoravimus sæculi septimi, et sexti, ac fortasse quinti; eosdemque orthodoxia et sublimitate doctrinæ ejus facillime induci potuisse, ut e iam germana illa (diligentiore indagine, si placeat, prætermissa) apostolici viri Dionysii Areopagitæ, sub cujus nomine ferebantur, opera nihil hæsitantes crederent.

Ac dignissima protecto animadversione res est, incidere quidem suspicionem de auctore Apollinarista apud nonnullos catholicos potuisse, qui ab hæreticis deprompta ex libris Areopagiticis testimonia minus primo aspectu intellegebant, nunquam vero de auctore Monophysita, seu Eutychniano. Cum prolata a Severianis in collatione Constantinopolitana nonnullas testificationes Dionysii Areopagitæ, ac veterum aliorum Patrum, rejecisset veluti falsas Hypatius Ephesinus antistes: « Quid ergo suspicamini, repositurum Severiani, quia nos eas falsavimus? Non illis, neque cæteris Monophysitis crimine falsi impeerunt orthodoxi, sed antiquis hæreticis Apollinaristis: « Vos non suspicamur, inquietantes, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. » Hæc in re deceptum quidem Hypatium cum collegis, num. 3 ostendimus: at notum sit compertumque, nullam episcopis orthodoxis tum temporis invidisse

A suspicionem de impostura, quam Monophysiti ac seu Eutychniani fecerunt.

Ab hæreseos nota auctorem Areopagiticorum vindicat Joannes Scythopolitanus: sed ipsum ab una Apollinaristarum impietate vindicatum invenimus, quin illum indicium pateat Eutychniani erroris, cuius ille insinulatus aliquando fuerit. Verba ejus sunt: « Quid enim dixerint (qui fidem auctoris in controversiam vocant) de iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso theologicè exponuntur. Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo, unigenito Dei Verbo, qui perfecte humana indoi natura voluit? Annon animam intellectualem, et corpus terrenum nostro simile recensuit? » Cætera plura se « in Scholiis pro occasione » pertractaturum spondet. Unus hoc loco Apollinaristarum memoratur error, quem auctor Areopagiticorum passim confoderit; sive qui humanam Christi naturam nobiliore sua parte, scilicet anima vel mente, mutilabat; sive qui gradu in sanctissimam Trinitatem invehebat, ut Spiritus sanctus magnus, major Filius, Pater maximus diceretur.

Quidni vero res ita se habeat, cum sententiæ plures in Areopagiticis habeantur, quæ dogmatibus Eutychnianis adversantur ex diametro? In observatione frequentissime a Scholiaste legimus. Dabimus infra loca plura. Illud in exemplum profero, quod habetur capite 1 *De divinis nominibus*, § 4. Ait auctor: « Se nobis vere et integre in una persona sua communicavit, revocans ad se, sibi que jungens humanam humilitatem, ex qua simplex Jesus ineffabili modo constitit. » Quæ nemo dixerit, nemo confiteatur Monophysita. In Scholiis nota appingitur: « Nota vero unam illam personam nobiscum integre communicasse: quodve dixerit, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, cum simplex existeret, deinde compositum, humanam extremitatem ad se revocasse. Recte igitur dicimus, unam personam sanctissimæ Trinitatis crucifixam esse; quod est contra Nestorianos, et Acephalos, Monophysitarum propaginem. » Alia dabimus contra Eutychnianos lurulentissima testimonia capite sequente, ac deinceps.

VIII.

Areopagitica dogmata saltem innoxia, et Monophysitis adversa vel ipsi doctissimi viri, qui eadem esse inficiantur Dionysii Areopagitæ.

658 Hand leve puto pro orthodoxia auctoris Areopagiticorum argumentum illud, quod suppeditat auctoritas doctissimorum virorum, qui multiplici argumentorum genere opera illa Dionysii Areopagitæ abjudicantes, integram habent, et omni censura immunem auctoris fidem, maximeque adversam erroribus Monophysitarum. Eminet inter eos Joannes Morinus, qui et opera Areopagitica proditiisse in lucem arbitratur, antequam Eutychniani prodirent. Sic ait vero parte II *De sacris ordinationibus* in præfatione capite 6, num. 1: « Certum est, nemoque diffiteri potest, anno Christi quingentesimo, aut pauculis post annis, Dionysii opera e tenebris in lucem emissâ fuisse. Deinde certum est, tum primum composita non fuisse, nec eo anno; sed quisquis eorum fuerit auctor, tempus adnotatum aliquot annis præcessisse. Præterea cum propter sententias quasdam ambiguas, Eutychniani ea catholicis opposuerint; certum quoque mihi videtur, ante Eutycheis condemnationem, hoc est ante concilium Chalcedonense, eorum auctorem vixisse. Nam apud omnes notum et confessum, catholicos doctores liberius, et minus caute ante natam hæresim nonnuquam scribere et loqui solere. Iteo nihil novum et insolens fecit, si verba quædam ambigua protulit, quæ hæresis postmodum nata in summi commodum interpretata est. Forsan post Nestorium unitatem, dum (tacita hæresi) personæ in Christo unitatem vehementer em-

stetur et explicat, visus est Eutychanis naturarum unitatem et confusionem inducere. » Id videbatur Eutychanis, qui opera illa, quæ vetustissimi auctoris setum putabant, catholicis opponebant. Id quoque visum quinque illis Constantinopolitanæ collationis episcopis, qui propterea auctorem suspicabantur vetustum quempiam Apollinaristam. Sed et paulatim catholici librorum istorum lectioni diligentius incumbentes (pergit Morinus capite 1, num. 11, iudicium suum exponere) eorum soliditatem in fide, sensum absolute catholicum admirati sunt... Cum enim maturius et penitus examinassent testimonium ab hæreticis Eutychanis in hæresis suæ defensionem hinc deprompta, animadverterunt ea facile dissolvi posse, et longe plura in istius hæresis eversionem ex iisdem colligi. » En ergo solertissimum Areopagiticorum scrutatorem, qui verba ut summum ambigua in illis reperit, quibus abuterentur Monophysitæ; sensum novit absolute catholicum, ac longe plura in istius hæresis eversionem ex iisdem colligi posse animadvertit.

Aliam definit auctoris ætatem Nicolaus Nourrius, asceta Benedictinus Sammarcæus; sed ejus orthodoxiam certam habet, prolatisque nonnullis testimoniis confirmat. Verba ejus sunt dissertatione 10 *De operibus S. Dionysii*: « In iis libris hæresis contra Incarnationis Christi mysterium non minus aperte, quam omnes contra ejus divinitatem, et unam trium divinarum personarum naturam errores, prescribitur. Hæc etenim de incarnato Dei Filio variis in locis legimus, *De ecclesiastica hierarchia*, capite 3 (num. 3, § 2): *Dei principalis bonitas... nostrorum omnium vere facta particeps, absque peccato, humilitatiquæ nostræ unita, salvo proprietatum suarum statu, eoque prorsus inconfuso et involato*. In alio autem *De divinis nominibus* libro: *Verbum divinitissimum... per inconfusam humanitatis nostræ assumptionem*. Et in epistola 4 ad Caium: *Quatenus erit Deus et homo, novam quamdam nobiscum conversando, θεανδρικὴν ἐνέργειαν (Dei-civilem operationem) exhibebat*. Quid planius, quid dilucidius post sparsos Nestorii Eutychetisq; errores, a quovis auctore usquam scriptum est? » Tam perspicua putabat Nourrius, hæc et similia plura testimonia contra Eutychanos errores, ut etiam non levi conjectura colligendum existimaverit auctorem Areopagiticorum, maximas cum turbas ab hæreticis Nestorianis et Eutychanis cieri videret, tunc ut utroque confunderet, ac pro viribus Ecclesiæ partes tueretur, animum ad scribendum appellisse: » adeoque prædicta opera « intra annum 451, quo synodus œcumenica Ephesina adversus Nestorianos, et 451, quo synodus Chalcedonensis contra Eutychanos celebrata est, ab illo profecta videri. »

Ad sæculum Ecclesiæ sextum detruidit operum eorum natales Paschasius Quesnellius. Auctorem habet apprimè catholicum, sed tanto contra Nestorianos zelo actum, ut in contrariam quandoque declinare sententiam videatur. Epistolam ms. hocce de argumento ab eodem Quesnellio scriptam refert, ac decerpit Papebrochius in *Ephemeridis Græco-Moschis* tomo I, Maii pag. xlv. Nihil ambigendum ait de fide auctoris, tametsi « tanto contra Nestorianos zelo actus scriperit, ut plus quam par sit in contrariam Eutychanorum, vel Semieutychanorum declinaverit sententiam, phrases 659 eis familiares usurpans: quas tamen catholice interpretari quis possit, fortasse et debeat. » Addit ille, auctorem sibi videri « ex Judæis prognatum, natione Ægyptium, professione monachum, disciplina Platonicum. » Hanc vide Joanni Bonæ ex parte placuisse opinionem, cum libro 1 *Rerum liturgicarum*, capite 8 doceat: « Unum fortasse fuisse ex professoribus Platonici philosophiæ, qui in Schola Alexandrina circa finem quarti sæculi, vel initio quinti sapientiæ laude floruerunt. » Sed ipsum uou

A fuisse Alexandrinum, haud spernendis conjecturis probantem jam audivimus Michaelen Lequienum; ipsumque ad sæculum Ecclesiæ sextum detruidi non posse, plura sunt argumenta quæ enarravimus. Ut ut sese res habeat, viros criticissimos habemus, qui auctorem Areopagiticorum catholicum pronuntiant, non Apollinaristam, non Eutychanum, non Semieutychanum.

Recentissimos addo scriptores duos heterodoxos, Christianum Augustum Salig, et Jacobum Bruckerum. Lequieni opinionem novit ille, nec approbat. Verba ejus afferro, quæ habentur in tractatu de Eutychanismo ante Eutychem capite 18: « Ut ego dicam, quod sentio: ab Apollinaristis, et Eutychanistis non profecta Dionysii opera... exinde mihi probare videor, quod et Eutychanismus in scriptis illis notetur, ac refutetur... Credam ego, totum librum *De divinis nominibus*, quin et alios, nullo alio consilio esse scriptos, quam ut confusionem et commistionem naturarum contra Eutychanos prosterneret auctor ipsorum... Fullonem nunquam tam canide et fortiter contra Eutychanos pugnare potuisse existimo, dum et ipse Fullo inter Eutychetis lautores refert. »

Minus æquo in eundem Areopagiticorum scriptorem comparatus animo fortasse videri poterit Bruckerus, qui in *Historia critica philosophiæ*, tomo III, capite 3 *de philosophia Patrum in specie*, notat ipsum veluti « philosophum eclecticum, sive Alexandrinum, qui nugis Platonici Christianæ fidei simplicitatem depravavit, » sæculo circiter Ecclesiæ quinto. At ejus pariter sententia est § 29 scriptorem istum, « non tam confirmandi Monophysismi, quam propagandæ confirmandæque philosophiæ Alexandrinæ causa, » nugas suas magno cuidam inter Christianos nomine supposuisse. Adnotat etiam § 31 haud esse ferendam eorum opinionem, qui Apollinario patri hos fetus adjudicant, cum recte observatum Pearsonio fuerit, fragmentis ejus, quæ supersunt, similes haud esse, nec dogmatibus ejus consentaneos; neque Apollinario juniori tribuendos, cum nonnulla contineant ab ejus placitis longe lateque diversa. Mirum foret, Apollinaristarum Eutychanorumque commenta non vidisse in Areopagiticis, aut purgare ipsorum auctorem voluisse scriptores, qui virga nimium censoria eadem notare opera, severumque proferre de illis iudicium non hesitarunt.

IX.

Michaelis Lequieni conjecturæ, quæ Opera Areopagitica Petro Cnaphæo seu Fulloni Monophysitæ, aut cuidam ex ejusdem asseclis tribuenda suspicatur; itemque conjecturæ Crozei de Synesio, Areopagiticorum auctore, simulque præformata hæreseos Monophysitarum.

Innoxiam doctrinam Areopagiticam esse, maximeque Eutychanorum erroribus adversam, diligentiore inito examine, infra mihi ostendendum est, in argumentorum solutione, quæ validior quam hactenus egerint alii, contra opponit Lequienus. Conjecturas ejus modo expendo, quæ pernotus auctorem Areopagiticorum suspicatus est, dici posse Petrum Fullonem Monophysitam. « Hiç omittere non possum (inquit in dissertatione Damascenica 2, num 14) pessimum hunc hominem (Cnaphæum) aut quemdam saltem ex ejus asseclis, genuinum fuisse videri parentem librorum, qui Areopagitici audierunt. Cujus meæ suspicionis hæc ratio est, quod capite 3 *De hierarchiis ecclesiasticis*, ubi strictim primum refert, moxque subinde enarrat liturgiæ partes, quas ab apostolis traditas esse persuadere lectoribus voluit, mentionem etiam fecerit recitationis Symboli: Προσμολογήσεως ὑπὸ παντὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ πληρώματος τῆς καθολικῆς ὁμολογίας, cum omnis Ecclesiæ cætus confessus ante fuerit catholicam laudationem; »

hoc est, ut ipse in *Theoria mysterii* exponit, τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, *religionis symbolum*; quod nempe recitandum statim ab egressu catechumenorum et energumenum ait; uti postea fieri consuevit in Ecclesiis Græci ritus, quarum etiam morem Latini deinceps imitati sunt. Atqui ecclesiasticae historiae monumenta perhibent, paucis annis antequam supposititia Dionysii volumina prodirent, Petrum Cnaphæum, cum Antiochenum thronum denuo occupasset (anno 476, ut infra) instituisse ut symbolum fidelium in omnibus missis recitaretur: καὶ ἐν πάτρῃ συνάξει τὸ σύμβολον λέγεσθαι, inquit libro II Theodorus lector. Quem ritum paulo post sub Anastasio imperatore Timotheus Constantinopolitanus antistes Monophysita, Chalcedonensisque 660 synodo infensus, in Urbe regia observari sanxit, eodem lectore teste. Ex quo capite compertiolem habemus ætatem, qua spuria Areopagitica conscripta sunt.

Ad hæc, quemadmodum Cnaphæus iterum excogitavit, ut unguentum sanctum, seu chrisma palam in Ecclesia, astante populo, sacretur, τὸ μύρον τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ παντὸς λαοῦ ἀγιάζεσθαι (Theod. lect. libro II), quæ proinde consecratio prius clam, et extra divinam liturgiam fiebat: ita quoque libro *De ecclesiast. hierarch.* capite 4 legitur, statim valere iussis catechumenis, et aliis qui a sacrificio de more arcebantur, auspicandam esse intra missarum solemniam, ac proinde Christiana plebe præsentem, divini unguenti consecrationem.

Quinimo ritus alter, qui ibidem subiungitur, quemque hodieque observant Græci, ut unguentum super altare depositum seraphicis figuris duabus contegatur, quo significetur, Christum qui unguento representatur, perpetuo seraphim cantico, quod trisagium seu tersanctum dicitur, celebrari; annon hoc etiam Cnaphæi et Severianorum mentem et ingenium redeolet, qui trisagia cantica modo toti Trinitati accinunt, modo soli Filio ac Christo: quemadmodum ecclesiasticum illud: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus et immortalis*, adjecta interdum voce, *qui crucifixus es pro nobis*, ut ad Christum referri significaretur? Hujus additamenti, quo Filius ter proclamaretur *sanctus*, auctorem fuisse Fullonem, vel pueri norunt. Hæc ille.

Sequitur opinio, vel potius commentum Mathurini Veyssieris la Croze, cujus hæc asserta sunt libro I citati operis. I. Scilicet, Areopagiticæ lucubrations « revera abs scriptore prodissæ, qui perversum Apollinaris dogma temperavit quidem, sed hæresim præformavit, quam Eutylichiani et Monophysitæ » coluerunt. Qua in re satis illi est, consentientem habere doctissimum Lequienum. II. Theophilum Alexandriæ episcopum prius novi dogmatis lineamenta præformasse; auctoremque Synesio episcopo Ptolemaidis fuisse, ut ad erroris conciliandam auctoritatem libros concinnaret sub viri apostolici nomine, Dionysii Areopagitæ. III. Hæc opera tam venerando nomini supposita in Archivis Ecclesiæ Alexandrinæ latuisse, donec Cyrillus Theophilii successor, qui errorem maxime promovit, nonnulla ex illis deprompta testimonia adhibuit contra Diodorum et Theodorum, quæ postea Severiani allegarunt in collatione Constantinopolitana anno 552 habita.

Porro Theophilum Alexandrinum inter præcursores Eutychetis numerandum esse, colligi ex eo posse putat Crozeus, quod ipse ex eorum numero fuerit, qui apud Nysenum in Epistola ad ipsum Theophilum adversus Apollinarem, orthodoxos duas in Christo naturas confitentes insinulabant erroris, ac si « duos filios colerent in dogmate, unum quidem secundum naturam, alterum autem adoptione postea acquisitum. » Novo huicce dogmati expoliendo promovendoque animum applicuisse Cyrillum, Theophilii in sede Alexandrina succes-

sorem, dubitaverit nemo (inquit ille) qui prolatam expenderit ab eo sententiam de una Verbi natura incarnata, quam suam fecere Eutyches et asseclæ. A Synesio denique Areopagitica prodissæ opera, tria videntur evincere, Areopagiticorum collatio cum ejusdem Synesii operibus, ejusque animi character ad mentiendum proni, ac peculiaris quædam calami facilitas ad varia styli genera. In fine libri, qui *Dion* inscribitur, fatetur ipse, perquam facile sibi fuisse, ut variis « plurimumque a se invicem diversis dicendi formis » mentem et calamum adaptaret. Effata ejus nonnulla occurrunt, quæ satis indicant ad fingendum proclivitatem. Sententia ejus est in Encomio Calvitii: Populum faciles nimium parablesque res deridere: portentis autem, τερατείας (seu imposturis) opus habere (*il a besoin d'imposture.*) Et in epistola 105, tum scripta, cum ad episcopale fastigium postulabatur, quod ejurare omni ope contendebat, sic ait: « Animus certe quidem philosophia imbutus, ac veritatis inspector, mentiendi necessitati nonnihil remittit... Mendacium vulgo prodesse arbitror, contra nocere veritatem iis, qui in rerum perspicuitatem intendere mentis aciem nequeunt. » Quem animum sic affectum et episcopus factus (Crozei verba sunt) servavit. Par denique stylus, par sententiarum sublimitas in Areopagiticis et in Synesii operibus. Ait iste hymno 3, ubi de Patre æterno agit, κατὰ κατῶν, *fontem fontium, principium principiorum, radicem radicem*: ait etiam ille capite 2 *De divinis nominibus*, § 7: πηγὰ θεότης, *fontalis divinitas*. Eodem in hymno divina vocat Synesius βυθὸν ἀβύσσου, *profundum cunctis inaccessum*; legiturque capite 9 libri citati *De divinis nominibus*, § 5, βάθος... ἀπερλήπτου, *profundum cunctis inaccessum*. Alia demum loca conferenda jubet, ac præcipue caput primum libri citati Areopagitici, pag. 439 editionis Corderianæ, cum primo et altero Synesii hymno.

X.

Nec Theophilus, nec Cyrillus, episcopi Alexandrini, Monophysitarum hæresim præformarunt. Synesio episcopo Ptolemaidis perperam Areopagitica tribuuntur opera. Eadem elucidata non sunt ea mente eoque consilio, ut error unius in Christo naturæ evulgaretur.

661 Superius descriptum Crozei commentum liceat ante paucis refellere, quam expendere Lequieni doctissimi conjecturas et argumenta, eademque pro mea virili refutare aggredior. Posita a Crozeo principia nutant, ac labascunt omnia; l-ubulisque adinventis fabulam fulcit ille. Manus habeo mihi porrigentem laudatum Bruckerum tomo III *Historiæ criticæ philosophiæ* capite 3, § 29. Commentum aio putidissimum esse, unam in Christo naturam credidisse Theophilum Alexandrinum, ipsumque Apollinaristis junctum insinulasse orthodoxos, qui duas integras in Christo naturas probebantur, ac si duos invehent filios. Tanti criminis, cujus reus fuerit Alexandrinus antistes, vola nulla, vestigium nullum apud Gregorium Nysenum. Admonet ille Theophilum, Apollinaristas, qui « carnale Verbum faciunt, atque sæculorum conditorem hominis Filium, et mortalem Filii detatent, insinulare quosdam in Catholica Ecclesia » audere, veluti qui « duos filios in dogmate colunt, » utpote duas naturas in Christo confitentes, « unum quidem secundum naturam, alterum autem secundum adoptionem postea acquisitum. » Catholicos viros hæc mussitantes fatetur ipse, se nosse nullos: « Nescio a quo talia audientes, aut cum qua persona luctantes: nondum enim cognovi qui talia effutiret. » Hinc Theophilum adhortatur, ut pro ea qua pollebat auctoritate, Ecclesiæ causam vindicet, cohibeatque maledicos Apollinaristas: « Verumta-

men, inquit, quoniam istam proponentes adversus nos causam, ex eo quod videntur tale flagitium impugnare, suas opiniones corroborant; bonum est, ut tua in Christo perfectio, prout tibi in mentem injecerit Spiritus sanctus, eorum occasiones amputet, qui quærunt adversus nos occasiones; et persuadeat eis, qui per calumniam hæc Ecclesiæ Dei crimini vertunt, nullum hujusmodi apud Christianos esse dogma, neque prædicari. Tum in eo denique totus est, ut ostendat, binarium filiorum numerum minime colligi ex « conjunctione naturæ humanæ cum Verbo; » sed « propter exactam unionem assumptæ carnis et assumptis divinitatis, » uni Filio Christo « communicari et mutuo dari nomina, ita ut et humanum ex divino, et divinum ex humano denominetur. » Verbum occurrit nullum, quod subindicet, Theophilo Alexandrino placuisse temperatum Apollinaristarum dogma; ipsamque curasse, ut naturæ unitas in Christo editis libris vindicaretur; eosque inveci binarii filiorum numeri insimulasse, qui duas in Christo naturas tabantur. Imo Apollinaristas, veluti imposturæ fabros, apud Theophilum accusat Nyssenus; ipsumque permovere studet, ut hominum audaciam cohibeat, causamque Ecclesiæ pro virili defendat.

Vita mortali functo Theophilo, sedem Alexandrinam anno 412, obtinuit Cyrillus. Ex Areopagiticis jam confectis libris deprompta ab eo nonnulla testimonia, eademque adhibita in opere contra Diodorum et Theodorum, nimia confidentia pronuntiat Crozeus. Severianus id aientibus in Constantinopolitana collatione, tam facile fidem præstandam non esse, admonuit num. 2. Lequienum vero, quem veluti sibi faventem appellat, diserte adversum habet in Dissertatione Damascenica 2, num. 17, ubi hæc habet: « Ex illis itaque, de quibus ante disputavi, lucubrationibus variis, ac non ex Dionysii (Areopagitæ) libris, Cyrillus intulit, unam dicendam esse Christi Domini naturam propter artissimam unionem divinitatis cum humanitate: unam itidem Dei Verbi naturam incarnatam. » Nimirum hæc posteriora verba leguntur libro II contra Nestorium, et in Epistola ad Acacium Melitensem, et in Commonitorio ad Eulogium: eademque ab omni Apollinarismi suspitione purgavit in Epistolis ad Successum. Habentur vero priora verba in laudato Commonitorio, ubi sic ait sanctissimus Pater: « Unitio concessa, non distant amplius ab invicem, quæ unita sunt; sed deinceps Filius est una ipsius natura, Verbo utique carne facta. »

Quæ cum ipse et scripserit, et vindicaverit, quantum ab errore Apollinaristarum Eutychianorumque longissime distaret, egregie probant ac evincunt Lequienus loco citato, Ludovicus Thomassinus De Incarnatione, libro III, capite 13, et Dionysius Petavius libro IV, capite 7, et libro VI, ubi anonymum Calvinianum hominem pro meritis castigat, qui hoc demonstrandum suscipit, Nestorium impurissimum hæresiarcham, piæ et catholicæ fuisse: illos autem, a quibus condemnatus est, Cyrillum et Ephesinam synodum, hæreticos et impios. Consule caput 8, in quo sententia, quam et Crozeus opponit, innoxia et apprimè catholica ostenditur. Mentem Cyrilli, consiliumque, omnium lucidissime patefacit laudatus Thomassinus loc. cit. Verba ejus refero, quæ maximo et infra usui nobis erunt. 662 « Nestorio, inquit, insidiosius duas jactante in Christo naturas, et (quod nequissimum fraudis genus est) de veritate ipsa veritati invidiam conflante; ne duarum naturarum obtentu duæ quoque impingerent personæ, hæc aut excogitavit, ut instauravit Cyrillus jam pene oblitteratam eloquendæ Incarnationis formulam (cum diceret, unam esse Verbi Dei naturam incarnatam). Cujus oraculi hæc maxime significatio, hæc seu-

sentia sanissima est: minus tute (ævo potissimum illo) duas dici in Christo naturas nisi una dicatur Verbi natura incarnata. Propterea quod ubi duæ dicuntur Christi naturæ, duarum statim ebullit suspicio personarum. Etenim non aliud est natura, aliud persona; sed una et eadem res cum sit, aliter et aliter significatur (quæ distinctio in scholis virtualis appellatur), quocirca plurimum periculi ingruit, ne geminata natura, geminetur et persona. Deinde cum duæ dicuntur naturæ, quasi ex æquo numerantur, eoque seorsim unaquæque cogitatur: vix autem, ac nec vix cogitari seorsim quælibet potest natura, quin personæ proprietate vestiatur. Denique non alia magis machina Nestorius duas scindebat personas, quam naturæ duplicis prædicatione: atque ita ab ipsa veritate falsitatis præsidia comparabat. Si duæ autem naturæ non ita statuantur ob oculos, ut binæ simul ex æquo procedant, sed ut altera subjungatur alteri; ut una principaliter emineat, altera accessio ejus sit: una fuerit semper et pergat esse, altera nuper illi accreverit: una sua sibi sit, sui juris suæque potestatis sit, per se immutabiliter et sempiternè sit; altera illi ut subjecto accidens incumbat, illi superstruatur ut fundamento, illius juri censuque ascripta sit, illius propria et quasi portiuncula sit, per se seorsim nec sit, nec unquam fuerit; tum vero omnis eluetur in geminæ naturæ professione suspicio geminatæ personæ.

At id Cyrillus molitus, id consecutus est ubi unam dixit naturam Verbi incarnatam. Eminet enim et primas tenet, imo sola in conspectum statim se dat principaliter divinitas Verbi; nec latet interim caro seu humanitas, ex quo dicitur incarnata. Occursat itaque non deitas et caro, sed deitas cum carne: non Deus et homo, sed Deus humanatus; non duplex natura, deitas et humanitas, sed simplex natura deitatis, cum accessione humanitatis. Etenim ubi duæ naturæ dicuntur Deus et homo, utraque natura per se nominatur, per se cogitatur; et per se nominari cogitari vix potest, quin personæ cuique suæ suspicio obrepit. At ubi natura tantum Verbi incarnata dicitur, una primario et per se subsistens natura obversatur animo, cum naturæ alterius additamento.

Quamobrem singula ejus confessionis verba momenti plurimum afferre non immerito videntur, ad fidei adversus Nestorianas insidias stabilimentum. Nam I. Natura una dicitur Verbi: ac proinde perinde nobis est, seu naturam ibi pro natura strictius, seu pro persona laxius sumptam arbitreris (namque Cyrillum alii aliter interpretati sunt). Nihil aut perparum interest, utrislibet accedas; nam persona et natura non differunt, nisi conceptu mentis; et seu personam vel hypostasim Verbi incarnatam seu naturam Verbi ut principalem et summam et totalitatem suam per se fretam cum carnis adjunctione jam cogites, perinde est. Persona enim non aliud est, quam natura ut principatum sui tenens, ut per se consistens, ut accidentibus et additamentis omnibus substans. II. Natura Verbi dicitur, ne ad totam Trinitatem spectare existimetur carnis assumptio. III. Incarnata dicitur, quo caro designatur, sed oblique; et ut non per se, nec sui causa, nec sui juris: adeo ut unitati hypostaseos vindicandæ accommodatus sit dici, naturam Verbi incarnatam, quam naturam Verbi et carnem. IV. Una dicitur Verbi natura, nam unitas sicut et totalitas penes naturam principalem est attendenda. Una est enim persona Christus, quia unus est Dei Filius sempiternus et incorruptibiliter idem; prius sine carne, nunc cum carne, semper idem, unusque semper idem; nec minus totum prius sine carne, nec magis totum cum carne; auctus sine incremento, nec major factus carnis accessione. Unitas ergo personæ tota a Verbi natura repetenda est....

Hinc litem (inter eos, qui in propositione Cyrilli

nomen naturæ pro persona, seu hypostasi usurpatum opinantur, et qui pro natura Verbi ipsa positum existimant) componere non arduum est, si medullitus Cyrilli doctrina indagetur. Illi enim hypostasis vel persona non aliud est, quam natura, sed tota et integra; adeoque non alterius cujusquam facta, velut pars et accessio. Illi nomen φύσις, et ὑποστάσις promiscue pro eodem habetur. Illi, quominus persona aut hypostasis sit humanitas Christi, non alicujus inopia est, sed superioris naturæ copia. Ergo ubi una natura Verbi incarnati pronuntiatur, et pro natura, et pro persona nomen naturæ usurpatur; quia natura, ubi tota et princeps sui que juris est, utique persona est.... Hinc etiam consultissime a Cyrillo dictum, non Christi, sed Verbi unam naturam incarnatam. Nam Christi duæ sunt naturæ: at Verbi una est natura seu una divinitas incarnata. Puerili autem cavillatione 663 Semieutychiani, Christum et Verbum eundem esse blaterantes, unam Christi naturam incarnatam huic fabulabantur.) Hactenus egregie Thomassinus.

Nihil vero ab eo dictum, quod ipse Cyrillus pluribus in locis, quæ laudatus auctor allegat, luculentissime non expresserit. Ad rem hanc demum illustrandam maxime facit exemplum in creatis compositi accidentaliter, puta albi, quo divus Thomas utitur opusculo II, capite 211. Si namque in albo quispiam dixerit, unam esse naturam parietis dealbati, seu dealbatam, verum dicit: significat quippe, naturam seu substantiam parietis esse principalem, accessorium accidens; illam per se subsistere, istud subsistere in subjecto per inhærentiam; ac duas naturas parietis et accidentis fatetur distinctas, non discretas aut separatas. Par est significatio Cyrillianæ propositionis, cæteris omnibus salvis conditionibus, quæ substantialem hypostaticam duarum naturarum quæ substantiæ sunt, in Christo unitivem comitantur.

Jam vero colligitur, somnium esse et commentum Crozei existimantis, elucubrata Areopagiticæ opera eo consilio fuisse, ut in iis Monophysiticum unius in Christo naturæ dogma vulgaretur. Verum etiam facinus istud a Synesio perpetratum, commentum est atque vanissimum somnium. Ptolemaidis Cyrenicæ episcopatum gessit ille, Theophilo Alexandrino inventore, quod anno 407 accidisse putant Petavius et Lequienus. Nihil ille prætermisit, ut ad episcopale fastigium non promoveretur: eamque potissimum causam assert, quod ipse Platonicæ philosophiæ præceptis imbutus, a præcipuis aliquot fidei Christianæ capitibus dissentiret; easque opiniones ita animo fixas esse, ait, ut licet dissimulare pacis et concordie causa posset, dimittere tamen aut mutare easdem noluit. Dogmata autem tria proponit: primum, animam præexistere alterum de mundi æternitate, quem ut interitum aliquando crederet, nequiquam adduci poterat: tertium de mortuorum resurrectione, quam mysticum et arcanum aliquem sensum recondere, nec cum vulgo accipiendam esse asserit. Non serio ista a Synesio inculcata fuisse contendit Baronius ad annum 410, sed arte ad declinandum episcopi munus. Animi sui sensus caudide illum aperuisse, veteres plures ac recentes arbitrantur, tantum animi candorem collaudantes. Cæterum quæ verba opponit Crozeus, non exhibent hominem ad mentiendum fingendumque paratum: neque asserentem bonum esse quandoque et utile mendacium proprie dictum; sed pacis et concordie causam bonam quandoque esse veritatis dissimulationem, illa scilicet in corde retenta, mendacio tamen nunquam prolato. Aiebat enim, dogmata illa sua Platonica, si episcopus fuerit, silentio prætere posse, nihil contra eadem docturum. Verba ejus accipe: « Ut nihil penitus docens, sic nihil etiam dedocens, atque in præsumpta animi opinione permanere sinens. » Hæc licet contestaretur Synesius, ea tamen spe initiatus episcopus fuit, fore ut

A vera religio. is vertex et culophon accederet: neque eam spem sefellisse Theophilum aliosque, qui Synesium ad episcopale munus postulabant, tradit Evagrius libro I, capite 15: « Recte omnino conjicientes, inquiens, ad reliquas ejus viri virtutes ista esse accessura cum divina gratia nihil imperfectum habere sustineat; nec spes eos sefellit. » Paria scribit Photius codice 26. Loco altero in Encornio Calviti, de sacerdotibus Ægyptiorum agit, qui « populum ludunt, ipsi in interioribus latebras recepti, quod ipsi efficiunt populi oculis eripientes: » si namque quod efficiunt ipsi, videret populus, succenseret ipsis: utpote qui « faciles nimium parabilesque res derideat; portentis enim opus habet, » quorum ipse causas non norit. An hæc animum Synesii representent mendacis, commentisque, ac imposturis addictum? At licitam putaverit ipse fraudem et suppositionem, ad ducendum naso populum: peculiaris hæc ipsi non incederat opinatio; neque pro Synesio quidpiam colligere Crozeo datur. Sibi quidem vindicat ille gloriam in *Dione*, quod eo pervenerit studio et exercitatione, ut vix distinguenda similitudine styli imitari valuerit veteres scriptores; quodve de suo scriptis eorum adnecteret, ab ipsis dictum scriptumque putarent lectores. Sed hæc probant, inquit Brukerus, interpolandi vel supponendi artem egregie calluisse Synesium: ad libros Dionysii Areopagitæ nomine insignitos minime quadrant. Vel enim ea scripta Synesii ætate non exstabant, quorum ipse stylium imitaretur: quod si exstarent, non eadem sub falso nomine Synesium elucubravisset, peritia evincit, qua pollebat in aliorum scriptorum styli imitatione.

Quænam vero tanta inter Synesii stylium ac sententiarum similitudo ac Areopagiticorum auctorem, ut hæc fetus illius dici debeant! An adeo sublime et reconditum fuerit, Deum cogitare et appellare fontem fontium, et ineffabile profundum; ut si quæ diversa opera hanc habuerint sententiam, ab eodem proditiisse auctore existimandum sit? Quanquam Synesius Patrem fontem fontium appellat, et aliter fontalem divinitatem: quæ vim eandem non exerunt et significationem. Ait etiam auctor Areopagiticorum capite 112 *De divinis nominibus*, § 1: τὴν πηγαίαν καὶ ἀνέλεπτον αἰτίαν, *scaturientem et nunquam deficientem causam*, et § 5: μὴν δὲ πηγὴν 664 τῆς ὑπερσπουδαίου θεότητος ὁ Πατήρ, *solus fons supersubstantialis deitatis Pater*: quibus paria in Synesio frustra perquiras.

Conferendum denique Crozeus jubet primum et secundum Synesii hymnum cum loco *De divinis nominibus* capite 1, § 1. Annuimus libentissime. Hæc loco citato habentur: *Supra substantias est illa supersubstantialis infinitas, et supra mentes uti supra mentem unitas: et omnibus ratiocinationibus inscrutabile est illud supra ratiocinationem unum omnique verbo ineffabile est illud supra verbum bonum: unitas effectrix universæ unitatis, et substantia supra substantiam, et mens non cadens sub intelligentiam, ruit non effabilis ratione, intelligentia, nomineque vacans: nullius rei similitudinem habens: quæ quidem causa est, ut omnia sint, etc.* Hæc vero inter alia, quæ hymno secundo Synesius canit, accipe: « Unus fons, una radix: ubi enim profunditas Patris, ibi etiam illustris Filius: bovorum tulit copiam, et supersubstantialem propaginem: Patris gloriam, et primogenitam formam: tu Pater, tu es mater: tu mas, tu femina: tu vox, tu silentium: unitas divinorum numerorum. » Hæc paria qui dixerit, cæcus est. Canit etiam hymno I: « Ille quidem ex se ortum principium, gubernator paterque rerum omnium, ingentis... unitatum unitas sancta, monadumque monas prima, simplicitas summitatum... Unitas ineffabilem in modum diffusam, trinam adeptam est vim. Supersubstantialis vero fons coronatur pulchritudine prolis, quæ ex centro proflaxit. » Sunt quædam utriusque com-

munia, utpote quæ cuique obvia, quæ de summo Deo ac sanctissima Trinitate celebrentur; sunt alia Synesio propria, quæ nusquam scripsit auctor Areopagiticorum. Ac duo sunt postremo loco animadvertenda; alterum cum Jo. Ernesto Gabrio in Notis ad capit. 4 S. Irenæi, Synesium in hymnis poetica licentia abusum, omnem fere Valentinianorum Matæologiam vere theologiæ adoptasse, ac hæretica voce orthodoxam cecinisse fidem; alterum cum Tillemontio tomo XI, in ejusdem Synesii Vita articulo 4, nempe dogmata Christianæ fidei in hymnis parum accurate edisseri, ac plura promi potius ex philosophorum scriptis, quam divinis ex eloquiis. Hæc ab Areopagiticis longe absunt; quorum integerrima fides adhuc inferius patefacienda est, ac viudicanda.

XI.

Fullonem esse auctorem Areopagiticorum, non probat ritus publicæ sacri unguenti consecrationis in Areopagiticis descriptus. Ritus illum antiquissimis temporibus nonnullæ Ecclesiæ adhibebant. Canticum trisagion in eisdem Areopagiticis vel non memoratur, vel certe non redolet Fullonis et Severianorum ingenium.

Præmittere liceat Areopagiticorum auctoris verba, quibus unguenti sacri conficiendi ritus describitur, *De ecclesiastica hierarchia*, capite 4, num. 2: *Eodem modo, quo in synaxi, ordines eorum qui minus perfecti sunt, excluduntur: præmissis videlicet sacra per totum templum cum odoris fragrantia processione, Psalmorumque sacra modulatione, et divinis eorum eloquiis promulgatione.* Hactenus missarum solemnia vides ad evangelium usque lectum promulgatumque. *Deinde pontifex, accepto unguento, ponit illud supra divinum altare, duodecim sacris alis obvelatum, cunctis sanctissima voce continetibus illud divinitus afflatorum prophetarum canticum afflationis.* In altari, adeoque intra missarum solemnia, astante populo fideli, sanctum unguentum sacramentum a pontifice, hæc verba declarant. Atqui Theodori lectoris in *Historia ecclesiast.*, libro II, verba sunt: *Petrum Fullonem instituisse, ut sacram chrisma coram omni populo consecraretur.* Hinc Lequien suspicio, aut ipsi Fulloni, aut ejus socio et assectæ Areopagiticos libros tribuendos esse.

At hæc scribens Theodorus lector si deceptus fuerit, cadat oportet labaturque Lequieni conjectura. Errasse vero Theodorum, si Fullonem fuisse intellexerit, qui primus in universa Ecclesia Christiana ritum invexerit, chrisma sacrandi in altari inter actionem liturgicam, coram populo fideli, pro certo habet Edmundus Martene *De antiquis Ecclesiæ ritibus*, capite 22, § 3, num. 4, ubi: *Publica hujusce consecrationis solemnitas (ait) in Africana Ecclesia jam longe ante obtinuerat; utpote quam ad altare peractam fuisse, non secus ac eucharistiam, docent hæc S. Cypriani verba in epistola 70. Porro eucharistia, et unde baptizati unguentur, oleum in altari sanctificatur.* Et quidem invocato Christi nomine, ut discimus ex Optati Milevitani libro VIII *Adversus Parmenianum*: *Oleum nominant illum liquorem, qui in nomine Christi conditur; quod chrisma, postquam conditum est, nominatur.*

Cypriani locum adhibet Martene, prout ab Erasmo emendatus est, suaque in editione a Pamelio positus legitur. Aliter legendum censuit Baluzius juxta fidem codicis Corbeiensis: *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguentur oleo in altari sanctificato.* Aliamque post Manutium lectionem amplectitur Rigaltius: *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguentur, oleum in altari sanctificatum;* ac si ipsa **665** eucharistia dicta intelligatur oleum spirituale: eodemque in loco de spiritali unctione agatur, quæ ab ipso pro-

ficiscitur eucharistiæ sacramento. Quenam præferenda, veluti genuina, lectio sit, diligentius perquirere non vacat: certum vero mihi comportumque, eodem in loco Cyprianum de ipso etiam chrismate loqui, deque consecratione ejus in altari. Post allata verba, statim subjicit ille: *Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habet, nec ecclesiam (id est hæreticos): unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constat oleum sanctificari, et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse.* Quo loco (olei creaturam, quæ sanctificatur, quis intelligat eucharistiam? Imo oleum distinguit Cyprianus, et eucharistiam, docetque neque illud sanctificari, neque istam fieri apud hæreticos posse, qui nec altare habent, nec ecclesiam. Hocce argumentum quo Cyprianus hæreticorum sacramenta rejiciebat, adducit ac solvit Augustinus libro V *De baptismo* contra Donatistas capite 20, oleumque accipit ab eucharistia distinctum: *Cur autem, inquires, ad verba, quæ procedunt ex ore homicidæ (non hæretici, sed intra catholicam Ecclesiam peccatoris) possit tamen Deus oleum sanctificare: et in altari, quod hæretici posuerunt, non possit, nescio... Quomodo exaudit homicidam deprecantem vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel super Eucharistiam, vel super capita eorum, quibus manus imponitur?* Materix aut elementi nomine distincta numerat et appellat sacramenta, baptismum, confirmationem, eucharistiam, ordinationem.

In altari, ergo, intra missarum solemnia coram populo fideli longe ante Fullonis ætatem sacramentum fuisse chrisma seu sacram unguentum, certo constat. Neque reponas, Petrum Fullonem, Theodoro lectore teste, ritum illum consecrandi chrismatia primum invexisse apud Græcos: eundemque ritum jam olim in Ecclesia Latina obtinentem spectari minime potuisse a Græco Areopagiticorum auctore. Præsto namque responsio prima est, sibi etiam scriptorem illum proposuisse, Lequieno consentiente, ac animadvertente Scholiaste, ut Ecclesiæ Romanæ et Occidentalis ritus aliquos afferret et exponeret: quod num. 6 exemplis confirmavimus. Sequiturque responsio altera Theodori testimonio id unum evinci, Fullonem in Ecclesiam Antiochenam, in qua tyrannidem exercebat, ritum illum potuisse primum invehere; at colligi non posse, eundem ritum in aliquibus Græcæ communionis ecclesiis antea non obtinuisse.

At ritus ille, qui ibidem subjungitur (Lequieni verba sunt) ut unguentum super altare depositum seraphicis figuris duabus contegatur, quo significetur, Christum qui unguento representatur, perpetuo seraphim canticum, quod Trisagion seu Ter-sanctum dicitur, celebrari; annon hoc etiam Cnaphæi et Severianorum mentem et ingenium redolet, qui Trisagia, cantica modo toti Trinitati accinunt, modo soli Filio et Christo? Duo animadvertente in ritu, quem describit Areopagiticorum auctor. I. Unguentum supra divinum altare positum, seraphicis figuris duabus, seu *duodecim alis obvelari*. II. Concineri astantes *illud divinitus afflatorum prophetarum canticum afflationis*. Verba hæc cum integro textu superius dedimus. Canticum istud, quod astantes concinunt, ita declarat Scholiastes: *Canticum, scilicet Sanctus vel Alleluia.* Sed posterius, *Alleluia*, intellexisse auctorem Areopagiticorum, ipse sui interpret est loco citato num. 3, § 12, ubi latius exponit quæ strictim proposuerat: *Porro, inquires, melos illud sacram prophetarum divinitus afflatorum, sciunt hi qui Hebræice norunt, Dei laudem significare, sive laudate Dominum.* Itaque canticum illud, quod in confectione sacri unguenti concinebant astantes, nihil aliud erat nisi *Alleluia*; quod Latine perinde esse ac *Laudate Deum*, vel quod norunt. Nulla ergo in his verbis Trisagii mentio. Neque te moveat (obvia

prævenio ac depello difficultatem) chris-matis confectionem ad sanctam et magnam feriam quintam hebdomadis sanctæ reservatam esse: illudque canticum, *Alleluia*, minimæ Quadragesimæ tempore decantari solitum. Olim enim liberum episcopis fuisse, ut sacrum chrisma omni die conficerent, perspicue patet ex concilio Toletano 1, quod æræ Christianæ anno 400 celebratum est, canone 20, ubi hæc habentur: « Episcopo sane certum est omni tempore licere chrisma conficere. » Quibus adde Goarii animalversionem in notis ad Euchologium Græcorum: « In offitiis quadragesimalibus canticum, *Alleluia*, frequentare sæpius et iterare Græcos; eique decantando facilius indulgere, quo tempus illud diuturniores divinas laudes requirere agnoscunt; ac idem quoque in mortuorum exsequiis assumere. »

Dixerit Lequienus, de Trisagio se loqui, quod seraphicæ illæ figuræ dæ, sacrum unguentum obtinentes, significant. Annuo libentissime. Ipse auctor Areopagiticorum loco citato num. 3, § 5, sic ait: In aliis duodecim unguentum in altari positum obvelantibus, significari ordinem seraphim, qui, *astante Jesu, et multum decantatam illam theologiam incessabili voce proclamant.* Voce illa, *Theologiam*, adnotat Scholiastes, intelligi canticum *Sanctus, Sanctus, Sanctus*. Ecce Trisagion: quod etiam *theologie* voce indicari, docet Cyrillus Hierosolymitanus caterhesi 23, mystagoga 5, num. 4: « Mentionem **666** etiam facimus seraphim, quæ in Spiritu sancto vidit Isaias thronum Dei circumstantia, et duabus alis faciem tegentia, duabusque pedes, ac duabus volantia, et dicentia: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth*. . . Propterea traditam nobis a seraphinis hanc theologiam recitamus, ut communi laudum modulatione cum superioribus mundo exercitiis jungamur. » Notas consule doctissimi Sammauræi editoris. Significant ergo figuræ illæ dæ seraphicæ canticum Trisagion, quod in cælis perpetuo decantatur; quid inde extundas, quod mentem et ingenium redoleat Cnaphæi et Severianorum, cum illud in liturgico officio antiqua omnis catholica Ecclesia adhibuerit?

At in eo contenti laudatus Lequienus, pravam latere Severianorum mentem, quod Trisagion illud ad solum Filium Jesum Christum, sacro unguento significatum, applicetur. Ac sane Fulloni datum crimini fuit, qui ad ipsum solum Filium carmen illud redegerit, *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis*; inuncto additamento, *qui crucifixus es pro nobis*. Petavium lege libro v *De Incarnatione*, capite 4, § 4. Nolim ego subtiliores hoc loco quæstiones agitare. Pro certo illud habeo, Areopagiticorum auctori mentem consiliumque non fuisse, ut Trisagion soli Christo applicatum eo ritu intelligeretur. Quinimo seraphim illi, astante Je-u, concinere intelliguntur Trisagion sanctissimæ Trinitati, Jesum sanctificantem, et oleo gratiæ plenissime ungenti, Auctoris luculentissima accipe verba, loco citato, num. 3, § 10: *Nequaquam igitur, iniquentis, divinissimum cælestium essentialium ordo ignorabat, Jesum divinissimum sanctificationis ergo descendisse, verum sciebat... et ab ipsomet Patre Spirituque humano more sanctificatum.* Consonat Scholiastes: *Nam et Jesus, qui ut Deus omnia sanctificat, ut homo etiam sanctificatus fuit a Patre, et a semetipso, quia etiam Deus est, et a Spiritu sancto; scientibus quoque cælestibus ordinibus. . . .* Eodem ritu hodieque utuntur Græci, ut apud Goarium videre est; neque puto, quispiam dixerit, se conformare illos velle menti, consilioque Petri Fullonis et Severianorum.

Caterum ad illud quod attinet Trisagion, *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus et immortalis*, cum additamento Petri Fullonis, *Qui crucifixus es pro nobis*, nec illud indicant Areopagiticorum auctoris verba, nec illud est quod a seraphim in cæ-

lis decantari audiebat Isaias. Originem ejus narrat ecclesiastici scriptores.

XII.

Symbolum fidei non indicat auctor Areopagiticorum, legi aut decantari solitum in liturgia quam describit; unde præcipua cadit Lequieni conjectura de Areopagiticis libris Petro Fulloni ascribendis.

Morem legendi, aut cantandi fidei symbolum post evangelium, catechumenis et energumenis dimissis, in sacra liturgia, a Petro Fullone primitus invectionem post secundam ejus sedis Antiochenæ invasionem anno 476, pro certo habent doctiores inique, qui de sacris ritibus agunt, fide et auctoritate iniixi Theodori lectoris. Verba ejus num. 8 dedimus. Ritum istum satis indicari Lequienus contendit ab auctore Areopagiticorum, capite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 2, ubi hæc habentur: *Sacrarum Scripturarum lectione finita, sacro ambitu catechumeni arcantur, et cum iis energumeni et pœnitentes... Qui autem in ministrorum ordine primas teneat (diaconi) una cum sacerdotibus divino altari panem, sacrumque calicem benedictionis imponunt; ab universa plenitudine Ecclesiæ (seu ab omni Ecclesiæ cœtu) communi hymnologia (seu catholica laudatione, τῆς καθολικῆς ὑμνολογίας) præmissa.* Hanc laudationem catholicam intelligit vir doctissimus fidei Symbolum: quod etiam clarius indicatum putat ab eodem auctore num. 3, § 7, ubi latius theoriam mysterii exponit: *Hunc autem hymnum, inquit, alii laudis canticum, alii religionis symbolum, τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, appellant.* Itaque auctor ille fuerit aut ipse Fullo, aut quidam alius ejus assecla.

His verbis Areopagiticis indicari symbolum fidei credidit etiam Hugo Menardus, in notis et observationibus in librum *Sacramentorum*: « Fuit quidem, inquit, illius (symboli) usus in Ecclesiis antiquorum Græcorum, ut constat ex S. Dionysio, capite 3 *Hierach. eccles.*, cum profertur diversa opinio circa hymnum, qui in sacris mysteriis cantatur, sic ait: *Hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis symbolum, alii (mea quidem sententia) divinius, hierarchicam eucharistiam.* » Quo tamen loco cum symboli fidei usum in sacra liturgia referat Menardus ad ecclesias antiquorum Græcorum, idque probet ex S. Dionysio, annon spectasse tempora videatur Petro Fullone anteriora?

Vidit hanc vero objectionem Scholiastes, sive Maximus, sive Joannes Scythopolitanus, depellitque duplici modo: « *Ab universa.* Quoniam, inquit, eam tum **667** fidei quoddam symbolum præmittatur; vel potius doctrina ista quam tum acceptant; seu fidei explanatio. » Hæc habet ille ad n. 2 et ad n. 3, § 7, sic ait: « *Generali.* Generale laudis canticum dixit: vel quod ab omnibus canitur, vel pro universali quasi gratia offertur. Hunc autem hymnum. Nota ut hunc hymnum symbolum, et professionem, et gratiarum actionem appellet. » Quamdam fidei explanationem professionemque, quæ symbolum vocari posset, ac etiam hymnus et laudis canticum dicebatur, editam ac decantatam ab omni Ecclesiæ consensu locum antiquitus in sacra liturgia habuisse, animadvertit primo Scholiastes; qui inde tamen colligere liceat, Areopagiticis allatis verbis indicatum esse symbolum fidei, sive apostolicum, sive Nicænum, sive Constantinopolitanum. Symboli Nicæni usum, Theodoro lectore teste, in Ecclesiam Antiochenam invecit Petrus Fullo, et in Ecclesiam Constantinopolitanam Timotheus Monophysita; erat vero ab hisce formulis longe diversa quæ describitur ab auctore Areopagiticorum, in officio liturgico adhibita, confessio fidei, utpote quæ hymnologia, et cantici laudis, et hierarchicæ eucharistiæ, seu gratiarum actionis modum haberet; tametsi et symbolum religionis vocaretur, propterea quod divina beneficia, quæ fide credimus nobis

a Deo in redemptione collata, canebantur et laudabantur.

Ad rem hanc facit animadversio Josephi Bingham, qui libro xv *Originum ecclesiasticarum*, capite 3, cum explanasset majorem gratiarum actionem, quæ in liturgia legitur; illam scilicet, quæ hymnum seraphicum includit, *Sanctus, sanctus, sanctus Deus Sabaoth*, adnotat, mentionem deinceps fieri in *Constitutionibus apostolicis* cujusdam specialioris actionis gratiarum pro divinis beneficiis in redemptione per Christum acceptis. « Quod integrum symbolum erat, inquit, quo Ecclesia tunc temporis in hoc officio utebatur. Nondum enim solemniter recitatio symboli pars officii ecclesiastici erat, uti quidem in posterioribus sæculis; sed tantum istæ doctrinæ recitabantur quæ specialioris gratiarum actionis pro magnis Incarnationis ac Redemptionis mysteriis erant argumentum. » Locum affert ex *Constitutionibus*, itemque testimonia Joannis Chrysostomi homilia 24, in Epist. I ad Corinth. et Cypriani epist. 113, edit. Oxon.

Jamvero ad alteram scholiastæ responsionem dilapsi sumus, quæ potius est prioris allatæ lucidior explanatio. Ipse namque Areopagiticorum auctor catholicam illam hymnologiam, quam post evangelium decantatum, jussisque foras abire catechumenis et energumenis et poenitentibus, totus Ecclesiæ consensu concinebat, positam docet in commemoratione quadam beneficiorum Dei, Deique maxime benevolentæ in sacro mysterio mox peragendo, cum laude supremi datoris, et cum gratiarum actione pro donis datis. Ejus accipe verba quæ habentur num. 3, § 7: *Tum denique, inquentis, sancti sacrorum administri, spectatoresque studiosi (ecce consensum Ecclesiæ omnem) sacratissimam hostiam (quæ nempe parabatur in altari immolanda) contuentes, catholica hymnologia (seu generali laudatione) concelebrant beneficium munificumque principium, a quo salutaria nobis exhibita sunt sacramenta, quæ sacrosanctam illam initiatorum (baptizatorum) consumat deificationem.* Quis, indicatis his verbis, dixerit symbolum fidei, seu formulam illam aut apostolorum, aut Nicænam, aut Constantinopolitanam, quam recitantes aut legentes fidei nostræ suprema capita profiteamur? Pergit auctor: *Hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis symbolum appellant: alii denique, mea quidem sententia, divinus hierarchicam eucharistiam, sive sacro principalem gratiarum actionem; ut quæ divinitus ad nos dimanantia sacra dona complectitur.* Hymnus iste dicebatur laudis canticum, quo sacri ministri et fideles supremum datorem benorum omnium canendo laudabant: verum etiam gratias agebant pro sacris donis ad nos dimanantibus, unde et *sacro principalis gratiarum actio* vocabatur. Ab aliquibus item *symbolum religionis* dictum fuit; ubi dignum est animadversione, *symbolum* dici, non fidei, sed religionis: nec enim simplex erat fidei professio; sed Christianæ religionis mysteria, Deo laudes effundendo, eique gratias pro collatis donis agendo, commemorabant fideles. Diciturque demum *catholica hymnologia*, propterea quod universus Ecclesiæ cætus hymnum illum decantabat.

Nihil est ergo, quod formulam illam, quam *symbolum fidei* vocamus, indicet. Mirum foret, tot nominibus insignitam illam fuisse, quæ Patres alii ecclesiasticique scriptores nunquam usurparunt, neque ipse Areopagiticorum auctor alio in loco, ubi de Symbolo fidei apostolorum agit. Porro symbolum sive apostolorum, sive Nicænum, sive Constantinopolitanum a Græcis Patribus dictum legitur *πίστιν*, et *ἐξόστυν*, et *ὁρος πίστεως*, et *κανόνα*, et *ἄγιον μᾶθημα*, et *γράμμα*, et *γραφὴν*: nullibi *hymnum*, aut *hymnologiam*, aut *canticum laudis*, aut *gratiarum actionem*. Ipse auctor Areopagiticorum capite 2 *De ecclesiast. hierarch.*, num. 2. § 6,

A de symbolo fidei loquens, quod initiantis baptismum edebant, ac profitebantur, vocat illum *θεοταραβδόου ἱερολογίας, sacra a Deo tradita eloquia*. Quod argumentum demum est, nihil 668 esse in eo loco Areopagitico, quod symbolum fidei indicet, quodve spectet ad ritum in officio liturgico invecutum a Petro Fullone.

XIII.

Symbolum simplex Nicænum fecit sacra liturgiæ partem Petrus Fullo. Symbolum Constantinopolitanum orthodoxi adhibuerunt. Ritus hujusmodi non exponit, nec indicat auctor Areopagiticorum. Hinc vitam egit ille ante ejusdem novi ritus tempora.

Nondum satis. Invecutum a Fullone ritus penitus introspicere præstat, ut liquido demum pateat, nihil esse in Areopagiticis dictis, quod mentem ac ingenium Petri Fullonis ac Severianorum redoleat. Illum verissime declarat Christianus Lupus in Dissertatione de symbolo apostolico et Nicæno cap. 6: « Tertio discimus, inquit, quod Nicænum symbolum solemniter cantari ad omnem liturgiam, primum in Antiochena Ecclesia ac diocesi jusserit sœdus Eutychnista Petrus Fullo. Quarto, quod eundem ritum in Constantinopolitanam Ecclesiam ac diocesim invexerit ejusdem patriarcha Timotheus. » Jam tene ritum illum a Fullone in Ecclesiam Antiochenam, a Timotheo in Constantinopolitanam, Eutychnista hominibus invecutum, in sola Symboli decantatione positum non esse, sed in usu Symboli Nicæni, rejecto Constantinopolitano.

Cur ita? Animadverte formulam fidei, quam in concilio Nicæno adversus Arium trecenti decem et octo Patres condiderunt, quibusdam postea auctiari fuisse additamentis, vel majoris explicationis gratia, vel novæ ut hæreses claris verbis confoderentur. Nicænum quidem Symbolum his verbis desinit: « Qui propter nostram salutem incarnatus est, et inter homines versatus: qui passus est, et resurrexit tertia die, ascendit ad Patrem, et iterum venturus est cum gloria, ut vivos judicet ac mortuos: credimus etiam in Spiritum sanctum. » Ita vero se habent symboli Constantinopolitani additamenta: « Qui propter nos homines, et nostram salutem descendit de cœlis: et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine, et homo factus est: crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est, » etc.

Utrumque symbolum in synodo Chalcedonensi, quod habitum fuit adversus Eutychem et asseclas, publica orthodoxorum acclamatione, ac Patrum decreto confirmatum. Utrumque actione 2 recitatum, ac primo his acclamatum Nicæno verbis: « Hæc catholicorum fides, huic omnes credimus, in hac baptizati sumus, in hac baptizamus; » tum patrier Constantinopolitano: « Hæc omnium fides, hæc orthodoxorum fides, sic omnes credimus. » In definitione deum fidei, quæ habetur actione 5, ita pro utroque decretum latum legitur: « Comuni judicio doquata expellentes erroris, et inerrabilem Patrum renovavimus fidem, symbolum trecentorum decem et octo omnibus prædicantes: et eos, qui hanc veluti tesseram pietatis acceperunt, ut proprios Patres etiam ascribimus; eos nimirum, qui postea in magna Constantinopoli congregati sunt centum quinquaginta, et eandem fidem ipsi quoque confirmaverunt. Decernimus igitur... præfulgere quidem rectæ et immaculatæ fidei expositionem sanctorum et beatorum 318 Patrum qui in Nicæa temporibus piæ memoriæ Constantini imperatoris: servari autem et ea, quæ apud Constantinopolim a sanctissimis centum et quinquaginta Patribus decreta sunt, ad expellendas quidem hæreses quæ eo tempore germinaverant, et ad confirmationem catholicæ et apostolicæ nostræ fidei. » Hinc vero factum, ut orientales orthodoxæ Ecclesiæ, singularibus fidei formulis prætermissis, quibus utebantur pro liber-

tate; quæ tunc obtinebat, paulatim symbolum Constantinopolitanum adhibere cœperint in baptismatis collatione, illudque constantissime retinuerint, hodieque retineant; idemque symbolum nihilominus in ecclesiasticis monumentis appellatum fuerit Nicænum, cum revera sit ipsum Nicænum aliquibus additamentis auctum.

At hæc additamenta, quæ in symbolo Constantinopolitano habentur, pertinacissime rejiciebat Eutyches, adhærebatque soli ac simplici Nicæno, quo divinæ sacramentum Incarnationis non ita perspicue, ut in Constantinopolitano, explanatum fuerat. Apertissime rem odunt Acta synodi œcumenicæ Chalcedonensis. Actione 1, libellus refertur confessionis Eutychetis, in quo symbolum Nicænum continebatur cum his verbis ad Incarnationis mysterium attinentibus: « Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est, et homo factus est, passus, et resurrexit tertia die, » etc. Tum sic addit Eutyches: « Sic ab initio, inquit, a progenitoribus meis accipiens, credidi et credo.... Et in hac fide baptizatus, signatus sum, et usque hodie vixi.... Eum, qui præter istam addiderit aliquid, aut imminuerit, aut docuerit, damnationibus.... subjacere. » Pravam hæretici hominis mentem statim patefecit Diogenes episcopus Cyzici. Hæc ille reposuit: « Dolose, inquit, præposuit (Eutyches) synodum sanctorum Patrum, quæ in Nicæa facta est. Accipit namque additamenta a sanctis Patribus (Nicæni ad Symbolum apostolorum facta) propter perversam intellectum Apollinaris, et Valentini, et Macedonii, et qui eis similes sunt 669 (quibus Eutyches animo adhærescebat). Et additum est in symbolo sanctorum Patrum (nempe Constantinopolitano): *Qui descendit, et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine.* Hoc namque prætermisit Eutyches, sicut Apollinaristæ. Nam etiam Apollinaris suscipit sanctam synodum, quæ in Nicæa facta est; secundum propriam perversitatem intelligens verba. Effugit: *De Spiritu sancto et Maria virgine*, ut ne omnino unione carnis confiteretur. Etenim sancti Patres, qui in Nicæa convenerunt, quod incarnatus est, dixerunt. Sancti autem Patres, qui post ipsos fuerunt (Constantinopoli congregati in synodo) explanaverunt dicentes: *De Spiritu sancto, et ex Maria virgine.* » Hæc Cyziceni episcopi verba insuper habentes episcopi quidam Egyptii, qui Eutychetis, ac Dioscori Alexandrini antistitis, Eutychetis patrociniū impendentis, partibus adhærebant, adjectionem Nicæno symbolo factas rejicere perrexerunt: « Nemo, inquit, suscipit adjectionem, nemo diminutionem: quæ in Nicæa constituta sunt, teneant. » Ac rursus: « Adjectionem nullus suscipit: teneant, quæ Patrum sunt: teneant, quæ in Nicæa constituta sunt. »

Satis jam patet, solemne Eutychianis fuisse, ut Constantinopolitanum symbolum sigillarent ac rejicerent, solumque Nicænum profiterentur. Hoc idem consilium Monophysitis Petro Fulloni episcopo Antiocheno, et Timotheo episcopo Constantinopolitano insederat; eodemque pravo inducti consilio, partem liturgiæ divinæ fecerunt symbolum, non Constantinopolitanum, quod rejiciebant; sed Nicænum, quo abutebantur. Refert ergo Theodorus lector libro II, Petrum Cnaphæum (« cum rursus episcopatum recuperasset in Antiochenum ») « exco[n]ditasse, ut in singulis collectis symbolum diceretur, » quod Nicænum fuisse, hæc alia ejus verba evincunt: « Timotheus (episcopus Constantinopolitanus) symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii, quasi ille non susciperet id symbolum. » Secundam Cnaphæi irruptionem in sedem Antiochenam ad annum 476 pertinet, docent Lequienus in *Oriente Christiano*, continuatores Bollaudi tomo IV Julii, Antonius Pagius. Macedonio hujus nominis secundo anno 515 in exilium pulso, Monophy-

sita Timotheus subsecutus est in sedem Constantinopolitanam. rexitque Ecclesiam illam septem annos. Invecti novi ritus auctor fuit in Antiochena Ecclesia Petrus Fullo, seu Cnaphæus: ipsumque imitari in Ecclesia Constantinopoleos Timotheus placuit.

Verba illa, « in odium scilicet Macedonii, » expendens Natalis Alexander, sibi colligere videtur, agi eo loci de symbolo Constantinopolitano, tametsi dicatur illud « trecentorum et octodecim Patrum; » Macedonium scilicet intelligens, Spiritus sancti divinitatis hostem, in synodo Constantinopolitana œcumenica in damnatum. Ita ille sæculo IV, dissertatione 37, art. 1 in fine. Fallitur vir doctus. Macedonius est, non primus Spiritus sancti hostis, sed hujus nominis II immediatus ipsius Timothei antecessor, catholicæ fidei in synodo Chalcedonensi constitutæ professione clarus, hanc ob causam ab Anastasio imperatore in exilium anno 514 pulso, ipse Timotheus hæreticus, et synodi Chalcedonensis impugnator successus fuit. Plura pessimus homo egit, Theodoro lectore teste, contra ipsum Macedonium: ac inter alia « symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum (Nicænum) in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii (præcessoris) quasi ille non susciperet id symbolum (nempe Nicænum). »

Ritui porro, quem pravo consilio invexerat hæretici Monophysitæ, ritum opposuerunt orthodoxi, quo palam coramque in sacra liturgia rectam et catholicam Incarnationis Dominicæ fidem profiterentur, symbolo Constantinopolitano, quod rejiciebant illi, adhibito. Præsto est ecclesiasticum monumentum, quod ad annum 518 pertinet, quo maxime constat, jam tum in usu fuisse apud orthodoxos, ut in divina liturgia symbolum fidei legeretur aut decantaretur. Inter acta synodi Constantinopolitanæ anno 556 sub Menna celebratæ, libellus recensetur inscriptus: *Quomodo prædicatæ (seu promulgatæ) sint synodi.* Ad aliud concilium spectat Constantinopoli anno 518 habitum, Justino seniore catholico regnante post Anastasium imperatorem, Chalcedonensis concilii hostem. Eius initium est: « Introitu facto secundum consuetudinem in sanctissima magna ecclesia nostra, die Dominica 15 præsentis mensis Julii, indictione XI, a domino sanctissimo archiepiscopo et œcumenico patriarcha Joanne, » etc. Annum 518 indicat undecima indictio: quo Joannes II, cognomento Cappadox, die 17 mensis Aprilis in sedem Constantinopolitanam Timotheo Monophysitæ memorato successus fuit. Prope finem libelli hæc habentur verba juxta versionem ab Henrico Valesio emendatam in notis ad Evangelium libro IV, capite 11: « Et post lectionem sancti Evangelii, cum missa ex more celebraretur, et clausis januis, et sacro symbolo (τὸ ἄγιον μυστήριον) ex more recitato (κατὰ τὸ συνήθειον) ubi verum est ad diptycha, » etc. Perspicue patet, symbolum fidei in liturgia jam anno 518 « ex more » a lectum recitatumque ab orthodoxis fuisse.

At illud erat symbolum Constantinopolitanum. Exstant loco citato epistola 670 ejusdem synodi Constantinopolitanæ anno 518 celebratæ ad ipsum Joannem nuperum patriarcham, in quibus hæc habentur: « Tertium capitulum in petitione continebatur, ut pro majori Scripturarum auctoramento sancta et magna synodus 318 Patrum congregatorum in Nicæa, qui sanctum symbolum fidei delimitaverunt et exclamaverunt: « In quo baptizati sumus, et baptizamus: » et quæ in Constantinopoli sub « Nectario sanctæ memoriæ congregata est, et prædictum sanctum symbolum 318 Patrum confirmavit ponantur in sacris diptychis, » etc. Ubi symbolum illud fidei, quod Nicæna synodus delimitavit, confirmavitque synodus Constantinopolitana, non aliud est nisi Constantinopolitanum, seu Nicænum cum additamentis. Paria leguntur verba ibidem in

epistolis monachorum, et Joannis Hierosolymitani ad eundem Joannem patriarcham.

Accedit luculentissima confirmatio ex Chronico abbatis Biclarenſis Luſitani, qui ſæculo ſexto florebat, didicique litteras Conſtantinopoli, Chronicon illud, quod ab anno 566 perducitur ad annum 500, vulgavit Henricus Caniſius. Locus eſt, luxatus quidem, ſed ab Henrico Valeſio ad ſua tempora redactus, qui rem mirifice confirmat. Nempe ait Biclarenſis: « Romanorum (imperatorum) LIII Juſtini junior annis undecim. Qui Juſtino anno primo regni ſui (anno Chriſti 566) ea quæ contra ſynodum Chalcedonenſem fuerant commenta, deſtruxit; ſymbolumque ſanctorum 150 Patrum Conſtantinopoli congregatorum, et in ſynodo Chalcedonenſi laudabiliter receptum, in omni Eccleſia catholica a populo concinendum introuit, priuſquam Dominica dicatur oratio. « Quæ nempe Juſtino ſeniori conueniunt, factaque fuerunt anno 518, deceptus Biclarenſis tribuit Juſtino juniore. redi-
giteque ad annum 566. Ita Henricus Valeſius in Notis ad caput 4 libri v Evagrii. Quo loco refert ipſe Evagrius, a Juſtino juniore tranſmiſſum fuiſſe anno primo imperii, Chriſti 566, edictum « ad omnes qui ubique ſunt Chriſtianos: cui omnes quidem conſenſum ſuum accommodarunt, rectam in eo fidem ac doctrinam promulgatam eſſe dicentes; nullum tamen ex membris Eccleſiæ, quæ diſciſſa fuerant, ad primum rediit unitatem; propterea quod diſertis verbis edixerat imperator, ut firmus atque inuictus Eccleſiarum ſtatus in poſterum ſervaretur, ſicut antea ſervatus fuerat. » Nempe ſatis fuit Juſtino juniore, orthodoxam edicto ſuo expoſuiſſe fidem; deque Eutychno, et Neſtoriano dogmate diſputationes in poſterum relate, ita ut unicuique de hiſce rebus pro ſuo ſentire arbitrio liceret. « Ex hoc itaque edicto colligitur (verba ſunt Valeſii) nullam utilitatem conſecutam eſſe, ut recte ſcribit Evagrius. Malè igitur Joannes Biclarenſis in Chronico Juſtino juniore ea tribuit, quæ ſeniori Juſtino potius conueniebant. » Is fuit ergo, qui anno 518, ut ea deſtrueret, quæ contra ſynodum Chalcedonenſem peracta fuerant, ſymbolum fidei Conſtantinopolitanum, quod ipſa Chalcedonenſis ſynodus laudabiliter acceperat, quodve rejiciebant Eutychniani, decantandum in ſacra liturgia præcepit « in omni Eccleſia catholica, » cum aliqua jam illud adhibere ceſſaſſent, poſtquam Petrus Fullo anno 476 concinendum prava mente inuexit ſymbolum Nicænum. Concinendum illud vero juſſit, ſi Biclarenſi credimus, « ante Orationem Dominicam; » quod utique poſtea præſtitutum novimus in eccleſiis Hiſpaniæ, non alibi.

Sero in Occidente ritus idem receptus. In collatione baptiſmatis tradere ſymbolum, quod apoſtolorum dicitur, perreuerunt Latine Eccleſiæ: ipſumque ſymbolum Conſtantinopolitanum ut diuinæ liturgiæ pars eſſet, Hiſpani Patres in concilio Toletano in quod anno 589 ſub Recaredo rege aduerſus graſſantem Arianam impietatem celebratum eſt, primi decreuerunt capite 2. « Ut pro reverentia ſanctiſſimæ fidei, inquiringes, et propter corroborandas hominum invalidas mentes, conſulto piſſimi et gloriſſimi domini Recaredi regis... per omnes eccleſias Hiſpaniæ vel Galliciæ, ſecundum formam Orientalium Eccleſiarum, concilii Conſtantinopolitani, hoc eſt 150 episcoporum, ſymbolum fidei recitetur: et priuſquam Dominica dicatur oratio, voce clara a populo decantetur. » Sæculo nono moſ idem vigeat in Galliis. Valafrius Strabo in libro *De rebus eccleſiaſticis*, capite 22 ait: « Apud Gallos, et Germanos poſt dejectionem Feliciſi hæretici, ſub gloriſſimo Carolo Francorum rectore damnati (anno 792, in ſynodo Ratiſbonenſi et anno 794 in Francfordienſi) idem ſymbolum latius et crebrius in miſſarum capitiſ officiiſ iterari. » Satis indicant hæc verba (an-
A

advertente Edmundo Martene libro i *De antiquis Eccleſiæ ritibus*, capite 4, art. 5) jam antea ſymbolum in miſſis recitatum fuiſſe; ſed non ita latius et crebrius, ac poſt damnatum Felicem. Sæculo demum undecimo, eundem in Eccleſia Romana, Henrici imperatoris temporibus admiſſum ritum, plerique arbitrantur; ſed toto etiam ſæculo non dictum lectumque, licet non decantatum, apud Romanos ſymbolum, contendit laudatus Martene loco citato, ubi ſcriptorum, qui aduerſari videntur, teſtimonia declarat et conciliat.

Jam vero ritum hujusmodi nullum, quem diligenter expoſuimus, indicant Areopagitiſca verba a Lequieno oppoſita, ſive prava mente a Petro Fullo et Monophyſitiſ, ſive catholico conſilio ab orthodoxis inuictum. Nulla ſymboli Nicæni, nulla Conſtantinopolitani mentio, quod in ſacra liturgia decantaretur. Una proponitur 671 hymnologia, quam totus eccleſiæ conſenſus poſt Evangelium, B catechumenis, et energumenis, et pœnitentibus pulſis, cum hoſtia in altariſ immolanda parabatur, concineret. Quæ nempe hymnologia complectebatur tum laudem ſupremi Numini, a quo bona cuncta procedunt, tum pro donis datis gratiarum actionem. Hinc vero colligi poteſt, auctorem Areopagiticorum, qui inter partes liturgicas nullam ſymboli fidei mentionem ingerit, vitam egiſſe ante ritum hujusmodi inuictum anno 476.

XIV.

Primus Areopagiticorum locus a Lequieno obſectus ex libro De diuinis nominibus. Prava dogmata Monophyſitiſca explanantur. Cum hiſ non conſonat, imo illis aduerſari prædictus locus, quo diuinæ naturæ integritas, et humanæ exaltatio in Chriſto declaratur. Scholiæ et S. Thomæ commentarij.

Summam diſputationis jam attingimus. Pravis Eutychnianorum dogmatibus opera Areopagitiſca ſcaterè contendit Lequienus. Id ad examen vocandum eſt. Locum proferi ille, qui capite 2 *De diuinis nominibus*, § 10, legitur ſub nomine S. Hierothei: in quo Dominus Jeſus dicitur $\delta\pi\epsilon\rho\upsilon\omega\delta\varsigma$ καὶ $\delta\pi\epsilon\rho\upsilon\sigma\iota\omega\delta\varsigma$, quod *ſupernaturale et ſubſtantiale eſt, quando factus fuit homo, ſeruaſſe, non ſolum quatenus noſtra participavit ſine alteratione et confuſione, nihil ex inexplicabili ſua inſanitione quoad immenſam plenitudinem ſuam perpeſſus; ſed (quod omnium novorum perquam novum eſt) in noſtris naturalibus ſupernaturalis erat et in iis quæ ſubſtantie ſunt ſubſtantialis, quoad omnia noſtra ſupra nos eximia ſupereminens. « Cujus loci ſenſus viſque ut percipiatur (Lequieni verba ſunt), atinet obſervare, vocibus $\delta\pi\epsilon\rho\upsilon\omega\delta\varsigma$, et $\delta\pi\epsilon\rho\upsilon\sigma\iota\omega\delta\varsigma$, apud iſtum auctorem non ſignificari eximium quendam ſtatum, qui tamen naturæ creatæ terminos ex toto non excedat; ſed diuinam omnem præcellentiam, quæ ab omni creatæ ſubſtantie quantalibet perfectione infinite diſcrepet. Jam vero ſi Dominus Jeſus, ſupernaturalem, ſubſubſtantialemque ſtatum ſuum ſervavit; non ſolum quatenus cum Deus eſſet, ſine ſui diminutione et confuſione noſtrarum rerum particeps fuit; ſed etiam quatenus humana noſtra, ſeu noſtræ ſubſtantie ac naturæ propria, ſupernaturali ſubſubſtantialemque ratione geſſit, et habuit; quid aliud reſtat, niſi Chriſtum diuine humanæ quæque noſtra geſſiſſe; ejuſque adeo humanitatem ad diuinitatis naturam pertinuiſſe velut ejus appendicem; qui quidem purus purus Monophyſitarum error fuit. »*

Reponenda plura ſunt. Ac primo Monophyſitiſca commenta, non una, ſed alia et alia ratione efferre heterodoxi ipſi homines, ac intellexiſſe videntur Patres, qui in illo negotio verſati ſunt, S. Leo papa, Patres Chalcedonenſes, Theodoretus atque plures. Paucis ea Damascenus II lib. III *De fide orthodoxa*, capite 2, complectitur: « Unus, inquit, Filius Dei naturæ humanæ perfectæ ac

integræ « secundum hypostasim absque confusione, aut mutatione, aut divisione : ita ut nec divinitatis quæ naturam in carnis substantiam mutaverit, nec substantiam carnis suæ in naturam suæ divinitatis; nec ex divina sua natura, et quam assumpsit humana natura, unam confecerit naturam » (sive confusam, ex divina scilicet et humana simul commistis coalescentem; sive ex duabus illis integris quidem manentibus, sed veluti imperfectis incompletisque partibus compositam). Tres vel quatuor hujusmodi insani ac pestiferi erroris explicandi modos passim asserunt Patres. Nihil vero simile in Areopagiticis allatis verbis, nihilque prorsus in opere toto : imo dicitur Filius Deimonia participavisse sine alteratione et confusione: nihil ex inexplicabili sua inanitione, quoad immensam plenitudinem suam, perperussus. Quæ Scholiastes expendens ait : « Observa itaque, neminem tam divine loqui contra Nestorianos, et Acephalos (seu Monophysitas) et Phantasiastas. » Adhuc plura, eaque solidissima, dabimus infra.

At fuerint Monophysitarum aliqui, vel plerique, qui impium ac impossibile unius Christi naturæ commentum prædictis modis expositum rejicientes, novum addiderint, ne ita insani viderentur; quod nempe verbis citatis indicat Lequienus, ac superius ex doctissimo Combeflio ita representaverat, « ut unam dixerint Eutylichiani naturam, non ut caro sive humanitas Christo defuerit, vel per mutationem sive conversionem, vel per absorptionem sive deperditionem (neque ut divinitas conversa intelligi debeat in carnem, aut in unam tertiam naturam differentem per commistionem adunata, aut veluti demum pars imperfecta compositam quamdam simul cum carne conciens); sed ut natura divina sola proprie natura sit et dicatur, quæ primas in Incarnatione partes habeat, non humana, quæ secundas tantum : illa, inquam, quæ aliam habeat, non quæ habeatur tanquam illius videlicet appendix, eique immersa. » Qui tamen error, inquit ego, ut magis innotescat, satis non est dicere, naturam divinam in Christo 672 principalem esse, et humanam veluti appendicem; illamque habere, et istam haberi. Hæc videntur innoxie locutiones, nisi aliquid aliud addatur. Dixerat namque Vigilii Tapsensis libro IV *Contra Eutychem*, num. 4 : « Quia ergo non est idipsum haberi, et habere; Verbum quippe habet, habetur autem caro : perspicue et liquido comprobatur, Christum utriusque esse naturæ, unius vero personæ. » Quo loco ex illa distinctione habentis, et habitus dogma colligit Vigilii Eutylichianis adversum. Quanquam et illud animadvertendum est, quod docet S. Thomas in opusculo *Contra Græcos et Armenos*, capite 6, non tam esse divinam naturam, quæ habeat humanam; quam potius personam Verbi esse illam, quæ vere ac proprie naturam humanam habet; nihilominus vero « propter rei identitatem, » ut ait ille opusculo I, capite 4, cum natura divina non distinguatur a persona; dici recto sensu posse, naturam divinam habere humanam. Ea rehole quæ latiore sermone versavimus num. 9, ubi Cyrilli sententiam expendimus *de una natura Verbi incarnata*.

Hinc merito Dionysius Petavius libro *De Incarnatione*, capite 8, num. 4 colligit, primum in Incarnatione locum obtinere divinitatem, ad quam humanitas, velut appendix et accidentis instar est ad substantiam. Id autem luculentissime docuerat doctor angelicus, opusculo II, capite 211, ubi rejecta compositione ex natura divina et ex humana, velut ex partibus, non aliud inquit hujusce compositionis in Christo « exemplum posse in creaturis inveniri, » nisi quod suppedital subjecti et accidentis unio : quæ « non sic ununtur, ut ex eis aliquid tertium constituatur; unde subjectum in tali unione non se habet ut pars, sed est integrum quoddam, quod est persona, hypostasis, et suppo-

situm; accidens vero trahitur ad personalitatem subjecti, ut sit persona eadem hominis, et albi. » Neque tamen quispiam colligat, naturam humanam accidentis more ad personam divinam adhærescere, ac unionem duplicis naturæ in Christo accidentalem dici debere; humana quippe natura est vera substantia, eademque ad subsistentiam Verbi divini tracta constituit personam Christi, quæ non est distincta a persona Verbi pariter subsistente in natura divina. Theologos consule, qui hæc omnia late pertractant.

Hæreticum sensum si velit Lequienus locutionibus illis, quas adhibet cum Combeflio, efferrî; addat oportet quæ postea refert ipse ex Timotheo Æluro, qui in lucubratione, quæ Leonis Magni ad Flavianum epistolam vellicabat, pronuntiare non dubitavit : « Humanitatem Christi omni actione propria carnis; nec operationes alias, nisi divinas, per eam exsertas esse; atque adeo quæ humanitatis operationes censebatur, πάθη passiones potius, et veras executiones, πράξεις, esse nuncupandas. » Quo commento admissio sponte fuit, quod idem Ælurus contendebat, « solam divinitatem esse Christi naturam, etsi incarnatam » se nimirum carne vel humanitate habente instar appendix adjectæ, vel instar instrumenti, per quod divinæ exererentur operationes. Quo pariter admissio commento, et illud intelligi potest quod effutiebant, per Incarnationem humanitatem totam ad deitatis naturam pertinuisse, sed sine ulla tamen permissione, vel absorptione, vel conversione; nec enim humanitas deperdebatur, sed salva consistebat, propria tamen operatione spoliata, ac divinæ naturæ effecta instrumentum. Eutylichianum hunc sensum confirmat Petavius libro VIII *De Incarnatione*, capite 6, enarrans dogma Monothelitarum, qui sicuti unam Christi operationem esse putabant, ita unam ejus naturam fateri cogebantur. « Christi humanitatem a divinitate Verbi actam (ait ille num. 5) et impulsam, ac gubernatam fuisse, inter orthodoxos convenit. . . Verum hoc eo sine Monothelitis proferebant, ut nonnisi una amborum esset ἐνέργεια, eaque ex toto divina, quæ manans a divinitate trajiceretur in animam et in carnem, a quibus tantummodo reciperetur, nulla autem efficeretur ex parte. Siquidem animam illi censebant nullis in Christo facultatibus instructam esse, neque spiritualibus, neque sentienti ac vegetanti parti congruentibus; sed solam inesse substantiam : δύναμιν vero et potentiam, ac consequentem ex ea ἐνέργειαν in solidum divinitatis esse. Sicut malleus ab artifice ad opus adhibitus et impulsus nullam ex sese motionem confert; sed hanc totam a movente receptam, tanquam alienam in opus refundit. » Et infra num. 5 : « In ipsa carnis perperessione duo sunt consideranda : alterum, motio ipsa et agitato carnis, aut divisio vel contusio et hujusmodi; alterum doloris perceptio, quam scholæ *sensationem* vocant. Horum prius sola caro patiebatur, utpote materia, et quantitate natura sua constans; posterius ex vi et sentiendi facultate proficiscebatur, non humana vel creata; sed divina, quæ carni se accommodans, idem in carne Christi faciebat, quod in carne omnium hominum anima rationalis. » Itaque (ut numero superiore concludit ille) « quidquid vitale, ac vegetum, et spirans inesset homini Christo atque omnis ejus actio et impulsio, qua vel seipsam in cæteris Adami posteris movet anima, vel subjectam sibi carnem agit et excitat, non ab ulla creata potentia et facultate fucebat, sed ab ipsamet divinitatis substantia, quæ naturales animæ facultates aliori et extraordinaria 673 virtute supplebat, et consentaneas humanæ substantiæ operationes exprimebat. » Hæc ille, quæ et Lequienus approbat in Notis ad hæresim Monothelitarum. Hinc demum perspicue ratio patet, ob quam Monothelitas et Eutylichianos orthodoxi Patres appellarent Apollinaristas; hi namque anima, vel mente mutilabant humanitatem Christi;

illi propria energia ac omni facultate vitali spolabant eam, id omne munus in divinitatem rejicientes.

An ergo tam implium dogma tradiderit allato loco auctor Areopagiticorum? Age locum ipsum diligentius expendamus. Prætermissa a Lequieno verba primum afferro. Je-u Christi divinitatem extollit, quæ *ineffabilis est et inexplicabilis, supra sensum, supra vitam, supra substantiam; supernaturaliter habet supernaturalitatem et supersubstantialiter substantiam excedit*. Quo loquendi modo passim toto opere usurpat auctor non tam substantiam, dici debere Deum, quam supra substantiam, frequentius animadvertens; neque naturam, sed supra naturam. Pergit ille: Ex humani generis amore, inquit, *ἕως φύσεως ad naturam se demisit: καὶ ἀληθῶς οὐσίωθη, et vere substantiatus est; καὶ ἀνὴρ ὁ ὑπέρθεος ἐχημάτισεν et homo (qui supremus Deus erat) nuncupatus est*. Catholicam fidem hæc verba exprimunt; neque verbum est, quod varia Eutychniana dogmata redoleat. Id etiam ævo suo observatum a Scholiaste: «*Usque ad naturam*. Vides quomodo dicat, quoniam etiam ad naturam venit (naturam scilicet nostram intellige): et naturam non recte de Deo dici (Deus quippe supra naturam est). Ecce enim quomodo dicat, quoniam usque ad naturam descendit, id est eo usque vilitatis, atque ejus quod ipse non habebat, pervenit. Ubi nota significantiam verborum.»

An ita vero descendit ad naturam nostri generis, ut hæc in assumptione conditionem proprii generis amisit, actione propria spoliata, et effecta instrumentum, per quod quiddam energie et actionis erat in Christo Domino una deitas operaretur? Ita nonnullos Eutychnianos contendisse, dictum est: ac ita sequentibus verbis voluisse Areopagiticorum auctorem, arbitrari Lequienus. Jam verba, quæ sequuntur, profero et expendo. *Etsi in istis (in natura scilicet nostra, nostraque substantia assumptis) habet quod supra naturam, et supra substantiam est*. Quod bifariam ostenditur. Ac primo quia divinitas, quam paulo superius vocandam docuerat in Incarnatione; unde ait: *Non solum quia immutabiliter et sine confusione nobis sese communicavit, nihil in exuberanti sua plenitudine ex ineffabili exinanitione perperussus*. Ac deinde quia verum etiam (quod omnium novorum novissimum) in naturalibus nostris supernaturalis erat, et in substantialibus supersubstantialis, omnia nostra ex nobis et supra nos excellenter habens. Si Monophysitica hæc verba sint, sensum edam oportet, naturam nostram et substantiam nostram in Christo propria caruisse actione; nec operationes alias nisi quæ divinitatis erant, per humanitatem ejus exsertas esse. Sed hunc sensum convellit auctor, qui disertè docet Deum, seu Dei Filium in Incarnatione vere substantiatum esse: et insuper habere omnia nostra ex nobis, naturam scilicet ipsam et naturæ proprietates, et actiones; sed hæc omnia tamen ab illo haberi supra nos, id est excellenter, seu excellenti modo. Quam sine dubio excellentiam plura declarant in Christo Domino notissima. I. Quia natura humana Verbi divini personali proprietate subsistit. II. Quia operationum, quæ Christus exercebat, principium erat persona divina, seu Verbum divinum in ipsa subsistens natura humana. III. Quod ipsa natura humana auctore et moderatore Deo ita gubernabatur, nihil ut sine ipsius nutu prorsus ageret. IV. Denique quod multiplici ac sublimi dono gratiæ insignitus fuerat homo Christus veluti ortus ex Virgine, impeccabilitatis, ac miracula patrandi facultatis; quæ omnia novissima sunt, soli Christo convenient; ac sane mirabilia quis non agnoscat, non adoret? Hæc vero sunt illa, quæ pervio, ac plano et catholico sensu ostendunt, in ipsis naturalibus et substantialibus nostris per Incarnationem assumptis maxime elucere divinitatis supernaturalitatem et supersubstantialitatem.

Hæc illustrat omnia Petavius libro viii *De Incarnatione*, capite 10 et 12. Hæc eadem ante enarraverat Scholiastes, quem consule. Non alium vidit sensum perspicacissima angelici præceptoris mens. Ait enim lectione 5: «*Quamvis enim acceperit propria nostræ naturæ, tamen in ipsis rebus humanis habuit supernaturale et supersubstantiale: id est uno modo, in quantum communicavit nobis, assumens nostram naturam absque variatione divinæ naturæ, et absque commistione ipsius, et conversione ad humanam naturam; ita quod per exinanitionem ineffabilem de qua Apostolus loquitur Philipp. II: Nihil passus est ad superplenum ipsius, id est nihil diminutum de plenitudine suæ deitatis; non enim dicitur exinanitus per diminutionem deitatis, sed per assumptionem nostræ naturæ deficientis*. Alio modo, quia (quod est inter omnia nova magis novum, et mirabile) ipse erat in naturalibus nostris supernaturaliter, et in substantialibus nostris supersubstantialiter, omnia humana quæ ex nobis accepit, supra nos habens; quia caro 674 ejus majoris virtutis est et dignitatis quam alterius, et anima ejus dignior omni anima, et actus ejus et operationes fuerunt unificæ (vivificæ, deificæ) ex virtute deitatis.» Cur ita? quia nempe caro et anima, seu humanitas Christi, Dei Verbi personali proprietate affecta subsistebat, ac operationes ejus a persona divina, velut a principio, proficiscelantur; unde verissime dictum, Christum divino et excellenti modo humana nostra gessisse et habuisse.

XV.

Alia Areopagitica testimonia duo, ex eodem libro De divinis nominibus objecta naturam disertè distinguit a persona auctor: docetque factam naturarum unionem in persona et hunc ex duabus naturis compositam. Divi Thomæ commentarius.

Eodem in allegato loco, quem numero superiorè expendimus, digna censet animadvertione Lequienus verba nonnulla sub Hierothei nomine prolata, nempe: *Causa omnium, et quæ omnia impiet, est Jesu divinitas, τοῦ Ἰησοῦ θεότης; quæ usque ad nostram naturam se demisit, et vere substantiatus est, ἀληθῶς οὐσίωθη*. Ubi «*Severianorum more (inquit Lequienus) contra quam inter catholicos, post synodum præsertim Chalcedonensem, ratio fixumque erat, deitatem seu naturam divinam hic minime secernit ille ab hypostasi, ut eam esse incarnatam censeat.*» Quem Eutychnianum sensum confirmari ait aliis verbis, quæ eodem in libro *De divinis nominibus*, capite 1, § 4, habentur: *Deitas θεότης, humanissimam se præbuit, quia nostris secundum veritatem integre in una suarum hypostasiarum communicavit, ad seipsam referens, sibi que vindicans humanam vilitatem, ex qua ineffabili modo simplex Jesus compositus est, etc.* «*Hoc in loco (verba sunt Lequieni) humanitatem sic a deitate assumptam censet, ut ipsamet divina natura propria sibi fecerit, quæ humanitatis sunt, ac non solum divina Verbi persona: ut, inquam, non modo divinæ personæ Verbi secundum accuratas mutuas communicationis proprietatum regulas, humanitatis dotes ascribat, verum et ipsimet deitati. Quo dato deitas ipsa de Virgine nata, passa et crucifixa erit; aliaque portenta impune proferentur, quæ Eutychnianis et Severianis familiarissima fuerunt, cum naturam ab hypostasi non distinguerent, ubi de Dei Verbi Incarnatione disputabant.*»

At Areopagiticorum auctor, reponam ego, si naturam Severianorum more non distinguebat ab hypostasi; cur ei satis dicere non fuit, deitatem nostris vere et integre communicavisse; cur adiderit, hanc deitatis cum nostris unionem factam esse in una suarum hypostasiarum, ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων? Nonne vero, qui in deitate hypostases cognoscit ac pronuntiat, easdem fatetur distinctas a deitate, quæ una est? Addo vocem θεότης eo in

foro non haberi, sed *θεαρχία*. Hanc porro *suprenam Divinitatem* animadvertit ibidem Areopagiticorum auctor, collaudari primo, ut *monadem quidem ac unitatem*, *ὡς μονάδα μὲν καὶ ἐνάδα*: deinde, ut *Trinitatem*, *ὡς Τριάδα*, propter *superessentialis secunditatis in tribus personis*, *τριανπόστατον, manifestationem*; et hanc denique *se nobis vere et integre in una suarum hypostasium communicavisse*. Quid vero non catholicum in his verbis reprehendi potest? Quodnam fuerit verbulum, quo indicaverit auctor humanitatis dotes ipsi naturæ divinæ ascribi debere, ut non solum Filius Dei dicatur natus ex Virgine, passus, crucifixus, sed ipsa deitas, aut natura divina dici nata ex Virgine, passa, crucifixæ debeat? Imo « pulchre hic explicat (Scholiastis verbis utitur) mysterium Incarnationis, quoniam una persona Trinitatis passa est. Nota vero: unam illam personam nobiscum integre communicasse..... Recte igitur dicimus unam personam sanctissimæ Trinitatis crucifixam esse: quod est contra Nestorianos, et Acephalos, » seu Eutyebianos.

Non alium sensum efferunt, qui hæreseos nota consigi debeat, verba primo loco objecta ubi quemadmodum docet ille, deitatem Jesu ad nostram usque naturam venisse, ac vere substantiam esse; ita simul etiam discrete factum, *appellatumque esse hominem, qui summus Deus est*. Paria sunt quæ ab eodem tradita legimus capite 3 *De mystica theologia*: Jesum supersubstantialiam (quatenus Deus est, humanæ naturæ veritatibus substantialium fuisse, id est veram assumpsisse naturam humanam. Quibus in locis *Deus*, et *Jesus*, qui factus, et *appellatus homo* dicitur, atque *substantialis*, divinam procul dubio personam significat, in qua naturarum unionem factam esse credimus. Ille vero *humanæ naturæ veritates*, *ἀνθρωποφυϊκὰς ἀληθείας*, nonne integram significant naturam humanam quæ per Incarnationem neque suæ conditionis metas transierit, neque proprias amiserit facultates, et operationes? quo certe nihil magis Eutyebiano commento adversum. Cæterum denique scitissime adnotavit Petavius libro IV *De Incarnatione*, capite 8, num. 4, « plerumque Patres naturæ divinæ tribuere, quod non ei simpliciter ac secundum se convenit, sed eatenus qua est hypostasis. » Exempla affert plura ibidem, et libro V, capite 4, num. 4. Cujus rei egregiam divus Thomas, hac eadem de re disserens, rationem affert in opusculo *Contra 675 errores Græcorum*, capite 4: « Licet modus, inquirens, significandi diversus sit, cum dicitur *Deus*, et *deitas*: tamen res est eadem penitus, et ideo propter rei identitatem sicut unum de altero prædicatur, ut cum dicitur, *Deus est deitas*, vel persona divina sive Pater est divina essentia; ita et a sanctis interdum unum pro alio ponitur, et sic dicitur quod essentia divina generat, quia Pater, qui est essentia divina, generat; et essentia est de essentia, quia Filius qui est essentia, est de Patre qui est eadem essentia divina. » Quod impune dici potuit ab aliis sanctis Patribus, cur veluti hæreticum, et medullitus Monophysiticum rejici omnino debeat in verbis Areopagiticorum auctoris?

Quid est vero, quod ea verba: *Simplex Jesus compositus*, Lequienus carpat, ac si quid veræ theologiæ minime consentaneum sonent? Ipsa verba sicut admonent theologum, Jesum eatenus dictum simplicem, quia Filius Dei est subsistens in natura divina: *compositumque præterea*, quia subsistit etiam in assumpta natura humana. Illud ego expendendum in his verbis propono, quod Eutyebianis maxime adversatur; tum primo compositum dici Jesum, ex duabus scilicet naturis; tum etiam compositum appellari *ex humana vilitate, humilitate, extremitate*, *ἀνθρωπιότητα ἐγκαταὶν ἐξ ἧς*, etc., quæ verba perspicue demonstrant, humanam naturam per Incarnationem non transcendisse metas sui generis; atque demum in hanc compositionem serva-

tas esse proprietates integras et inconfusas, *κατὰ τῆς ἀμεταβόλου καὶ ἀσυγγύτου τῶν οὐκ ἐκ τῶν ἰδρύσεως*. Hæc sunt orthodoxa dogmata Eutyebianis commentis adversa, ut etiam notavit Scholiastis: « Nota, inquit, quo dixerit, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum cum simplex existeret, deinde compositum, humanam extremitatem ad se revocasse..... Quod est contra Nestorianos et Acephalos. » Egregiam subjecit divi Thomæ commentationem: « *Jesus qui est ineffabiliter simplex secundum deitatem*, ipso idem hypostasi est *compositus secundum humanitatem*..... Et ne aliquis perverse intelligeret, quod Deus factus sit homo secundum aliquam conversionem deitatis in carno, vel in animam (eo nempe sensu, quo Apollinaristæ effutiebant, divinitatem gessisse munus animæ, vel mentis: quove Eutyebiani et Monothelitæ putabant, divinitate suppletas fuisse proprias humanitatis facultates et operationes) vel etiam secundum aliquam commensurationem, ut sic esset una natura Dei et hominis, ut Eutyebies continxit; subjungit, *cum intransmutabili et inconfusa collocatione*, id est firma *salvatione propriorum*, id est proprietatum utriusque naturæ. » Animo nimium præoccupato Areopagitica legisse videtur opera, qui eadem scelerate Monophysitarum commentis contendit.

XVI.

Epistola quarta, quæ est ad Caium, opponitur: eademque ad examen vocatur. Grandioribus verbis unam docet auctor naturæ humanæ exultationem in Christo, ejusque operandi modum plane divinum, mirabilem, ineffabilem. Sed hæc attamen, salva naturæ humanæ integritate quoad substantiam, ipsasque quod attinet ad facultates et operationes, intelligenda jubet idem auctor.

Cæpto pergit Lequienus. Monophysiticum virus, quo putat asperum Areopagiticorum auctorem, effundi totum in epistola quarta ad Caium, contendit ille. « Etsi Christum (inquit) vere fuisse hominem concedit; attamen eum supra quam hominum conditio ferat, hominem fuisse iterum docet Monophysitarum more: *Supra homines, et secundum homines, ex hominum substantia cum supra substantiam existeret, substantiam assumpsit*. Itemque: *Ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est et supra hominem operabatur quæ hominis sunt*. Id quod probat ex ejus in utero Virginis conceptione, et incesione super aquas. Quæ quidem exempla ipsisima sunt quæ Leo Magnus in epistola ad Flavianum adhibuerat, ut ostenderet deitatem Christi peculiarias suas operationes divinas ab humanis distinctas exercuisse; quemadmodum humanitas suas, absque utrumque confusione aut divisione; cum aliqui Monophysitæ adversus ipsum ex iisdem mirificis operibus unicum operationis genus, subindeque naturam unam, deitatis scilicet, in Christum fuisse inferrent. Proprietates humanas ad divinam naturam revocabant, ut caro deitatis dotibus imbueretur; quæve humanæ operationes videbantur, revera deitatis ipsius actiones propugnabant. Quin demum idem auctor ibidem subjungit, ea quæ de humanitate Christi asseverando dicuntur, vim potius habere eximie negotiationis. Unde ait: *Ut enim compendio dicamus, neque homo erat, non ut prorsus non fuerit homo, sed ut qui ex hominibus cum esset, ab hominibus longe distabat, vere factus supra hominem homo*. Quibus verbis Apollinarii vocem imitatur, ac Christum absolute dici hominem inficiatur veluti fere quondam Eutyebies corpus ejus, humanum esse corpus effutierat, non corpus hominis. » Hæc Eutyebietis recitantur verba in synodo sub Flaviano celebrata.

676 Christum fuisse absolute hominem, dicere potuerat, debueratque Apollinarius, qui humanitatem nobiliore sua parte, mente scilicet, unibat;

insimque Verbum gessisse vicem mentis, effutiebatur. Hæreseos quoque suæ principii inherens Eutyches corpus Christi illud corpus hominis renuebat, tametsi vocaret illud corpus humanum. Quomodo namque corpus hominis, aut vera humanitas diceretur, quæ ita absorpta a divinitate asserebatur, ut spoliata esset proprietatibus suis, ac facultatibus et operationibus, quæ illas consequuntur; eademque admittebatur in Christo veluti inanime quoddam instrumentum, per quod nonnisi divinæ actiones transfunderentur, quæ operationes humanas supplerent? Longe ab hæc commentis distant Areopagitica dicta. Plura superioribus capitibus eademque luculentissima in medium protulimus testimonia, quæ egregie idem auctor docet assumptam a Filio Dei ab una Trinitatis persona humanitatem vere, integre, perfecte, totaliter, omnimode. An hæc toties, ac passim inculcaret, qui humanitatem in Christo Domino spoliatam arbitraretur proprietatibus suis ac facultatibus et operationibus quæ consequuntur?

Favent et ipsa testimonia ab Lequieno objecta. Grandioribus quidem verbis mirabilissimum Incarnationis mysterium enarrat auctor: at in id recidit tamen semper, ut ipse Christus vere fuerit homo. At ille: *Neque homo erat*; sed veluti se corrigens addit: *Non, ut prorsus non fuerit homo*: erat ergo prorsus et omnino homo. Ait etiam: *Vere factus supra hominem homo*; ita ut tametsi Christus dici debeat *supra hominem*, ut infra declarandum; *vere* tamen factus homo est. Quod illis demum verbis confirmatur: *Ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est*. Dei Filius nempe, cum nec natura nec substantia proprie sit, sed supra naturam et supra substantiam; ad nostram naturam nostramque substantiam *vere venit, et substantiatus est*, per ejusdem naturæ ac substantiæ assumptionem, et cum ejusdem proprietatibus, facultatibus, operationibus.

Tam catholica, et commentis Eutychnianis adversa dogmata clariora fiunt, si brevis epistolæ ad Caium integrum contextum expendamus. Inquirentem Caium inducit: *Quomodo, inquit, Jesus cum sit omnibus superior, cæteris hominibus substantialiter, οὐστωδῶς, aggregatus est?* Planum ac pervium sensum accipe: *Quomodo Filius Dei, qui rebus omnibus et hominibus superior est, factus fuerit hominibus super-substantialis?* Reponit auctor: *Nou utique, ut auctor hominum, hoc loco homo dicitur*. Id est *ve* putes ea ratione Jesum dici hominem, qua nomen effectus eminenti quodam modo tribui solet causæ, ac hominem dici Jesum, quia auctor est hominum; quemadmodum et sol et lux vocatur Deus, qui suprema est causa et lucis et solis. *Sed in quantum secundum substantiam totam vere homo est; κατ' οὐσταν ἄλλῃ ἀληθῶς ἀνθρώπος ὢν*. Verba sunt, quæ contra omnem hæresim, tam antiquam, quam novam, militant, ut ait Scholiastes. Adversantur ea Phantasiasti, qui verum corpus, veramque humanitatem Christo negabant; et Apollinariani, qui totam hominis substantiam in Christo non agnoscebant, utpote mente eam mutilantes; et Acephali ac Monophysiti qui eandem Christi humanitatem proprietatibus suis, et facultatibus, ac operationibus quæ consequuntur, spoliabant: unde nec illi admittebant, totam in Christo vere existere humanitatem.

Sequitur: *Nos autem Jesum non humanitus definimus*. Quomodo enim humanitus tantum definiri potest Christus, qui a cæteris hominibus longe distat; nec est solus homo, sed homo et Deus? *Neque enim ille homo tantum est, quia nequaquam super-substantialis existeret, si solus homo foret*. Solus namque homo natura constat humana, et substantia creata: at Jesus ita homo est, ut humanitas affecta subsistat personali Filii Dei proprietate, quæ super-substantialis est; et hæc unio, quæ di-

citur hypostatica, transcendit omnem naturæ ordinem. *Sed attamen revera homo*; nec enim per eandem unionem aut mutata, aut deperdita fuit natura humana, aut mutilata aliqua sui parte, aut demum spoliata proprietatibus, quæ veritatem consequuntur naturæ humanæ. Quandoquidem *Filius Dei supra homines, et secundum homines, ex hominum substantia, cum supra substantiam existeret, substantiam assumpsit*. Filius nempe Dei incarnatus, et est *supra homines*, quia Filius Dei ac verus Deus: et est *secundum homines*, quia verus homo. Ipseque, cum in natura divina subsistens, sit supra naturam, et *supra substantiam, ex hominibus tamen substantiam assumpsit*. Nonnisi lividus oculus heterodoxa in his verbis videat portenta.

Sed ampliora pergit ille enarrare. Inquit: *Verumtamen supersubstantialitate supra modum plenus est*. Jesu namque persona, utpote divina, est supra substantiam; ac supernaturalis, et supersubstantialis est naturæ divinæ et naturæ humanæ unio in una divina Filii Dei persona. *Ut qui semper supra substantiam sit, abundantia quadam supersubstantialitatis; etiam ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est*. Divina Verbi persona ita supra substantiam dici debet, ut etiam *ex abundantia quadam supersubstantialitatis* fecerit naturam humanam supersubstantialiter subsistere, personali scilicet divina Filii proprietate affectam: et licet *vere* ad nostram venerit 677 substantiam, manet simul tamen *supra substantiam*. Imo demum *et super hominem gessit ea, quæ sunt hominis*; propterea nempe quod humanæ operationes non procedebant a solo homine, sed ab homine Deo, qui sine dubio *super hominem est*. Et hæc etiam supernaturalitas, et abundantia supersubstantialitatis, quam Dei Filius in humanitate assumpta integram servat, maxime apparet in mirificis operibus, quod *Virgo supra naturam parit*: quod *aqua profluens, quæ pedum ex materia terræque concretorum gravitatem sustinet, neque cedit; sed virtute supernaturali sine diffusionem subsistit*.

Illic vero sponte ac necessario fluit: ea quæ de humanitate Jesu affirmantur, excellentis quoque negationis vim continere. Ita namque affirmamus Jesum esse hominem, ut simul negari oporteat, ipsum esse simplicem hominem; cum sit supra hominem, utpote persona divina in natura humana subsistens, et a Virgine conceptus fuerit, deque Virgine matre natus. *Nam ut summam dicamus, ne homo quidem erat: non quod non esset homo; sed quod ex hominibus natus, homines longe superaret, et supra hominem vere homo factus sit*. Non erat homo solus, sed vere tamen factus est homo: simulque omnes homines superabat, et supra hominem erat; quoniam persona divina, quæ supra hominem est, et supra naturam, et supra substantiam vere subsistebat in natura nostra, in humanitate nostra: et sic subsistens Dei Filius *vere homo factus erat*.

Commentum omne Monophysitarum, ut video, longe exsulat ab hac epistola: quod etiam vidit Scholiastes: «*Observe, inquit, totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam, quam novam.*» Neque reponat doctissimus Lequienus has nostras interpretationes esse quæ hæreticas locutiones obscuriore quodam modo propositas ad catholicum sensum detorqueant. Sunt imo simplices sententiarum grandiore stylo scripturarum explicationes, quæ catholicum sensum, non longe petitum, sed pervium ac planum patefaciant. Hisce dictis abutebantur quidem Monophysitæ, hæreticorum more proprios errores ut poterant tegentes: at eadem Areopagitica dicta nec hæresim efferunt, nec hæresim involucri verborum tectam complectuntur, ut illius ævi Patres ostendebant. Opus foret, ut Areopagitorum auctor probaretur hæreticus argumentis aliunde petitis, ut quæ demum grandiore quodam stylo ac insueo protulit,

prava mente ac pravo sensu dicta dicerentur. At hæc argumenta præsto non fuerunt Lequieno.

Cæteroqui vero ex hæc intima et mirabili naturæ humanæ in Christo conjunctione cum natura divina in una sanctissimæ Trinitatis persona colligebant veteres Patres absque ulla erroris suspitione, factam illam esse divinam, et deificatam, et in alterum quodammodo statum translata, ac recto demum et catholico sensu a divinitate absorptam. Id vero, ac præterea nihil, verborum suorum magnificentia, et grandi sublimique dicendi genere, docet auctor Areopagiticorum. Patrum testimonia Dionysius Petavius libro iv *De Incarnatione*, capite 9 et libro x, capite 1, non pauca proferi, quæ naturam humanam in Christo *deificatam* enuntiant: quæ perperam et injuria ad invidiam conflandam traducerentur. Orthodoxum, cuique pervium exprimit sensum loco posteriori citato num. 8, ubi varias naturæ humanæ proprietates distinguit; docetque, quibus illa, salva integritate, spoliari possit, quibusque non. Aliæ sunt specificæ, ut ratiocinari posse, intelligere, loqui, libere agere, individuis omnibus humanis communes, et ad essentiam pertinentes, vel profluentes ex essentia. Aliæ adventitiæ et accidentes, sine quibus constare natura potest; vel individuis omnibus convenientes, cujusmodi sunt ægrotare posse, vel sanum esse posse, mori et corruptioni obnoxium esse, concupiscentia, et in peccatum propensio, quibus hominum nemo caret citra singulare Dei beneficium; vel certis duntaxat individuis, non omnibus competentes, ut ægritudo, bona valetudo, vitium corporis aut animi, quæ non insunt omnibus. Jam vero cum proprias naturæ humanæ affectiones protulere Patres in divinitate Jesu Christi absorptas ac velut extinctas, de priore genere proprietatum locuti minime sunt. Ac sane quod attinet ad auctorem Areopagiticorum, quis dixerit hanc ab eo admissam absorptionem extinctionemque, cum passim doceat naturam humanam a Verbo assumptam *vere, integre, perfecte, totaliter, omnimode, salvis humanæ naturæ veritatibus, ac inviolato manente proprietatum statu*: quæ tam frequenter inculcata verba sensum omnem rejiciunt, et Apollinaristicum, et Eutychianum?

Alterius generis proprietatum quasdam statim exclusas funditus penitusque in Christo docuerunt Patres; quasdam, dum in terris ipse viveret, procurandæ salutis humanæ gratia retinuisse. Priores eæ sunt, quæ contagione culpæ aliqua sunt afflatæ; cujusmodi est peccandi potestas, intestinus concupiscentiæ motus, id genus alia. At quæ sunt alterius speciei, et procul ab vitio peccatoque sunt, tametsi vilissima ac indignissima tanta majestate fuerint, aliquando in se tempore suscepit; ut est moriendi conditio, tristitia, fames, lassitudo, sitis, ac reliqua id genus humanæ infirmitatis argumenta. Quæ tamen, mortali vitæ statu perfunctus, 678 deposuit omnia, et in præstantiorem ac divinam absorberi, abolerique voluit, nempe post resurrectionem. Egregium præsto est Arcopagiticum testimonium, quo hæc doctrina orthodoxa mirifice confirmatur. Capite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 4, § 2, sic habet auctor: *Dei principalis bonitatis infinita benignitas. . . nostrorum omnium vere, ἐν ἀληθείᾳ, sic a particeps, absque peccato ἀναμαρτήτως, humiliatque nostræ unita, salvo proprietatum suarum sicuti prorsus inconfuso et inviolato, cuius etiam nobis, utpote congenitis consortium dedit. Peccato, et iis quæ peccati contagione aliqua allata sunt exceptis, particeps factus est Dei Filius omnium nostrorum. Animadvertite, omnia nostra a Dei Filio assumpta, animam, corpus, humanitatem ex iis coalescentem, præditamque suis facultatibus et operationibus. Animadvertite rursus, hæc eadem verba: *Nostrorum omnium vere factu particeps*, sensum edere non nisi orthodoxum, Eutychiano dogmati ex diametro adversum, illamque cuique pervium. Quis vero dixit*

eam eadem ab auctore ita usurpari potuisse, ut significarent humanitatem sibi Deum junxisse, facultatibus suis ac operationibus multatam, ac veluti instrumentum inanime, per quod snas exeret divinas operationes, quæ nostras humanas imitarentur et supplerent? Eutychianum hocce commentum impingi auctori, qui superiora protulit scripsitque verba, per injuriam quidem potest, jure ac merito (me sane giudice) minime potest.

XVII.

Postrema ejusdem epistolæ ad Caium, veluti speciali nota digna, Lequienus opponit verba. Quæ tamen non unam, sed novam Deivirilem in Christo operationem enuntiat. Hæc vero non mistas duntaxat ex utriusque naturæ confluxu operationes complectitur; verum ad alia quoque protenditur operationum genera.

Postrema ejusdem quartæ ad Caium epistolæ verba, quæ animadvertenda proponit Lequienus, hæc sunt: *Cæterum divina, non qua Deus patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat; sed quatenus erat Deus et homo, novam quamdam, nobiscum conversando, deivirilem, θεαδριτικήν, operationem exhibebat.* Ad quæ sic ille: « Pergit e mentitus auctor, statimque subdit quæ magis unam deitatis humanitatisque naturam compositam astruunt, propter mistæ unius ac Deivirilis operationis vocem, quam ipse omnium primus invenit. » Miratio subit, asseri a Lequieno, mistam unam ac deivirilem operationem ab illo auctore inventam, qui non unam, sed novam quamdam appellat Deivirilem operationem. Animadvertit ibidem ipse doctissimus auctor Cyrum Alexandrinum anathematismo 7, et Sergium Constantinopolitanum in epistola ad eundem Cyrum, ambo Monothetarum hæreseos patronos præcipuos, ut virus suum de una Christi voluntate et operatione melius infunderent, Dionysii Ipsi verba labefactare non dubitasse: quasque vero non eis sufficeret, auctorem istum novam quamdam deivirilem operationem protulisse, vocem illam in unam deivirilem operationem mutasse. Cur ergo et ipse textum eundem labefactat, ac unam enuntiat, non novam operationem deivirilem?

Addit ille: « Quod quidem postremum epistolæ membrum, licet sequioris ævi Patrum complures post Scythopolitanum Joannem, alique subinde theologi ad sanum sensum variis interpretamentis transferre conati sunt, ita ut jam homino Jesu deivirilis operatio quædam absque fidei detrimento attribueretur; nihilominus obvia totius periodi, maxime ubi cum iis quæ præcesserunt comparatur, significantia, nihil præter unius naturæ compositæ, in qua tamen potior sit, humanamque involvat divinitas, assertionem repræsentat. » At quæ præcesserunt omnia in epistolæ contextu, non unius Christi naturæ assertionem repræsentant: neque verbum adest quod naturam Christi ita compositam significet, ut potior tamen sit divina, et hæc involvat humanam, et hæc humana se habeat iustus instrumenti inanitis, per quod divinitas operetur; nec aliæ a natura humana operationes profuant nisi diviniæ, quæ imitentur ac suppleant humanas. Hinc vero postremum Epistolæ membrum, sive comparetur cum præcedentibus, sive obvia ejus significantia expendatur, nihil certe minus repræsentat, quam Monophysitica commenta.

Ad ipsam novam theandricam, seu Deivirilem operationem accedo. Voces istas tam parum aptas ad accessendum unitati naturæ, et operationis patrociniū existimavere Cyrus Alexandrinus, et Sergius Constantinopolitanus ambo Monothetiæ et Monophysitæ: ut ille « novam immutando, unam pro nova asseruerit: » et iste « immutationem novæ confirmans, Deivirilem amputaverit penitus vocem, unam absolute in Christo Deo dogmatizans opera-

tionem. » Hæc sunt verba Martini Romani pontificis in synodo Lateranensi, consultatione 3.

Novam ergo ex Incarnatione Filii Dei operationem Deivirilem apparuisse docet 679 auctor: quidni vero ita docuerit, cum plane nova ac mirabilis facta fuerit duarum naturarum in uno supposito unio? Id genus operationum naturam propriamque indolem, quæ Deiviriles seu theandricæ appellantur, præter Joannem Scythopolitanum et Maximum in *Scholiis*, aliosque veteres orthodoxos Patres, qui Eutychianos et Monothelitas insecti sunt, tam luculenta oratione enarrant Petavius libro viii *De incarnatione* a capite 10, et Thomasinus libro vi a capite 8, ut mirum sit auctorem Areopagiticorum propter ea verba, quæ multiplicem afferunt catholicum sensum, ad invidiam traduci. Pauca paucis verbis delibo ego. Triplex operationum Christi genus discernitur; earum, quæ Deitatis sunt, sicut mundum creare; earum item, quæ humanitatis propriæ sunt, velut edere, bibere, loqui, flere, pati; earum denique, quæ mixtæ sunt quodammodo ex utriusque naturæ confluxu, ut tactu carnis mortuum exsuscitare.

Fuerunt veterum nonnulli, qui theandricas operationes intelligerent mistas illas tantum: qua de re difficultas nulla, cum tangere v. g. sit hominis, Dei autem excitare mortuum. At operationis theandricæ vocem latius patere, seseque ad alia operationum genera protendere, egregie ac perspicue patefaciunt laudati scriptores, ac theologi omnes.

Cur enim humana quæque operatio dici non debeat theandrica, cum eadem sicuti a natura humana, ita et a persona divina proficisceretur? Norunt philosophi, consentiunt theologi quique, nullam, nisi subsistentem, agere naturam quidpiam; ac prins definiri ac terminari illam oportere, certaque consistendi proprietate devinciri, quam functionem ullam præstare possit; ac personalem demum proprietatem, etsi per se et præcise loquendo, non sit efflicax et actiosa, eam tamen vim habere, ut naturam afficiens et complens ac terminans, eandem ad agendum instructam et idoneam reddat. Quæ cum ita se habeant, sponte illud oritur, ut qualibet actio Christi divina sit, etiam illa quæ mere est humana; propterea quod humanitas eam exercere vel perfecti, nisi divina Verbi personali proprietate affecta et completa ac determinata non potest. Adest ergo orthodoxo apprime sensu deivirilis operatio in Christo, v. g. locutio, loquebatur enim Deus homo; eademque operatio proficisceretur et ab humanitate, et a persona divina; ab ista ut a supposito, quod loquitur; ab illa ut a principio, quo persona divina loquitur. Sed et alii demum sunt modi, quibus divinitas sese humanis operationibus infundebat, eas regendo ac moderando, eisque dignitatem maximam ac influentiam pretium communicando.

Divinas ipsas, quæ supersunt, ac sunt Dei Verbi operationes, multifariam multisque modis dici theandricas posse, laudati scriptores egregie declarant. Rationem duplicem, quam veteres Patres exponunt, paucis exhibet Joannes Damascenus libro iii *De fide orthodoxa*, capite 19. Namque « et caro vicissim, ait, cum operante Verbi divinitate communicabat: tum quia per corpus, velut instrumentum quoddam, divinas actiones (puta miracula) effliciebat; tum quia unus idemque erat, qui et divino simul et humano modo operabatur. » Rationem hanc posteriorem adoptat Anselmus libro *De sacramento altaris*, capite 3. « Natura carnis, inquit, ex quo summe illi naturæ unita est, in tanta unitate et ab ipso conceptu Virginis est concepta, ut nec sine homine divina, nec sine Deo agerentur humana; et per hanc unitatem etiam in diebus carnis suæ homo Christus potuit divina. » Christi namque operationes, quarum aliæ sunt humanæ, aliæ sunt divini, unius et ejusdem sunt operantis;

A qui quemadmodum Deus simul et homo est, ita naturæ propria utriusque exsequi dicitur. Latiorum prætermitto sermonem.

Animadvertendum est ad id summam quæstionis redigi, utrum deivirilem operationem Monophysitico sensu dixerit Areopagiticorum auctor, ut operatio, quæcumque Christus ederet, nec humana esset, nec divina, tametsi ab homine-Deo proficiscens; verum tertia quædam ex utraque coagentata, ut Monothelitæ nonnulli loquebantur; vel divinam quidem, sed per humanitatem edita, ac propriam supplens humanitatis operationem. Tam absurdos sensus in Areopagiticis verbis invenerit nemo, nisi qui verba ipsa ad id significandum torqueat, quod minime significant. Ait vero auctor: *Cæterum divina, non quæ Deus patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat; sed quatenus erat Deus et homo.* Porro quærendum est, num divina cum patretur Christus, v. g. regendo mundum, hæc revera non esset operatio divina, sed tertia quædam, nec divina, nec humana? Apage tam prævium sensum, ab Areopagiticis dogmatibus longe alienum. Pari ergo demum ratione docuerit illo nunquam, humanas Christi operationes non fuisse, vere humanas, sed tertium quid, quod ne cogitando quidem adumbrari potest. Sed erant tamen deiviriles operationes multiplici orthodoxo illo sensu, quem satis declaravimus.

VIII.

Postremus locus opponitur ex libro De divinis nominibus. Mistam quædam non invehit Areopagiticorum auctor operationem in Christo, quæ ita sit Christi propria, ut in eam sanctissima Trinitas nullam exerceat efficientiam. Quid in eisdem operationibus proprium Christi fuerit, quid Trinitati commune, declaratur. Sancti Thomæ Commentarius, et alii egregia ejusdem testimonia.

C 680 Malesanam ac hæreticam de una illa Domini Jesu operatione composita sententiam suam, Lequieno si credimus, vocibus aliis iterum exhibet auctor Areopagiticorum, quæ cap. 2 *De divinis nominibus*, § 6 habentur. Sunt illæ vero: *Porro a benignissima erga nos efficientia divina secernitur, quod ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est, integre ac vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatus fuerit; egeritque, et perpassus sit, quæ τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ θεοουσίας, humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia. In his nihil commune habuit Pater, ac Spiritus sanctus, nisi quis dicat, secundum benignissimam voluntatem. Inviolabilem Ecclesiæ doctrinam esse adnotat Lequienus; externa quævis Deitatis opera tribus personis perinde communia esse; ut quæcumque miracula Christus, etiam adhibita carne, ediderit, eadem Pater et Spiritus sanctus simul et ex æquo perfererint. « Quod si Christus, seu Verbum incarnatum (subsumit ille) præter efficientiam suam mere divinam, quam cum Patre et Spiritu sancto communem habet; altera insuper divino-humana, quæ nec Patri nec Spiritui sancto communis est, eximia opera seu miracula edidit; quid aliud hinc consequitur, nisi auctorem istum qui hæc effudit, eo in errore versatum esse: Deum Verbum, assumpta humanitate, mistum quoddam naturæ genus nactum esse, seu naturam compositam quæ hujus efficientiæ veluti formale, ut scholastici loquuntur, principium esset; quæque nec Patris, nec Spiritus sancti existeret. »*

Mira nobis hæc videntur. Hæc eadem Areopagitica verba in synodo Lateranensi consultatione, seu secretario 5 allegantur omnia, ut duplex in Christo evincatur operatio quemadmodum duplex in eo natura est. Argumenti vim expono. Nempe aliqua necessario stabilienda est Christi operatio usque adeo propria et peculiaris, ut in ejus communionem nec Pater, nec Spiritus sanctus vocetur. At hæc non

alia quam humana operatio potest excogitari, quæ ita sit Verbi propria, ut non sit Patris et Spiritus sancti, ad eum modum quo est Verbi; sicut et humanitas assumpta ita est Verbi peculiaris, ut eadem ipso jure nec Patris sit, nec Spiritus sancti. Quia enim solus se carni implicuit Verbum Deus, humanitatem sua personali divina proprietate complendo, desiniendo, terminando; in ejus etiam unius jus personale, et proprium censum eadem humanitas ascripta est. Ex quo id etiam efficitur, ut omnis operatio humanitatis, veluti peculiaria sit Verbi proprium, tanquam ex proprio ejus agro succrescens arbor, vel in propria arbore fructus enatus. Est autem præterea Verbi operatio divina, ut creare, conservare, regere mundum, miracula patrare, ac ea operari quæcumque, quæ Deus operatur, cum Patre et Spiritu sancto sine dubio communis. Ergo duplex est Christi operatio.

Agnitam ab auctore Areopagiticorum efficientiam mere divinam fatetur Lequienus, quam Christus communem cum Patre et Spiritu sancto habeat. Alteram, ait ille, ab eodem auctore distingui, et appellari humano-divinam, quæ nec Patri nec Spiritui sancto communis est: quod repugnat, inquit, inviolabili doctrinæ Ecclesiæ, quæ tradit externa quævis Deitatis opera (omnia autem opera nostra et ipse operatur Deus) tribus personis perinde communia esse. Magna latet æquivocatio, in quam incidisse videtur vir doctissimus. Animadverto, humanas operationes Christi hoc loco ab illo auctore appellari humano-divinas, eodem plane sensu quo alibi vocavit eas Deiviriles; utpote quæ a natura humana, veluti principio formali procedunt, et a persona divina tanquam supposito agente; sunt enim actiones, passionesque suppositorum. Rursum animadvertendum, in hæc humano-divinis operationibus quidpiam esse, quod sanctissimæ Trinitati commune est, nempe efficientiam illam, qua dicitur Deus omnia opera nostra operari; sed etiam quidpiam admitti oportere, quod esset Verbi divini proprium, cujus ratione dicebatur ille in humanitate assumpta intelligere, velle, esurire, sitire, edere, bibere, pati; non item Pater, non Spiritus sanctus. Hæc trita est apud theologos doctrina. Sylvium audire liceat III p., quæst. 19, art. 1: « At dices (sic opponit): Actiones ad extra sunt communes toti Trinitati; tales autem erant humanæ operationes Christi: ergo, etc. Resp. Neg. consequ., quoniam humanæ Christi operationes erant quidem communes toti Trinitati, in quantum ex ea, veluti causa principaliter efficiente procedebant; peculiari tamen aliqua ratione procedebant a Christo, **681** secundum quam non procedebant a Patre, nec a Spiritu sancto. Quia Christus operabatur eas per naturam humanam, sibi (non Patri, non Spiritui sancto) hypostaticè unitam: ac per consequens persona Verbi (non Pater, non Spiritus sanctus) erat causa proxima illas eliciens per naturam humanam, quam terminabat; atque ita dicebatur intrinsecum ordinem ad humanitatem, ut ad principium quo (agitur): et ad Verbum humanitati conjunctum, ut ad principium quod (agit). »

Id unum docet auctor Areopagiticorum. Ait ille: *Porro a benignissima erga nos efficientia divina (quæ toti Trinitati sanctissimæ communis est) secernitur: quod ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est (non Pater, non Spiritus sanctus) integre, et vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatus fuerit.* An qui contenderet, a Deo Verbo assumptam fuisse humanitatem, mutilatam animæ vel mente, propriis facultatibus et operationibus spoliatam, ita loqueretur, ut ex nobis humanitatem assumpserit integre et vere, ac homo factus esset juxta ac nos? Hinc etiam oritur quod ipse Deus Verbum egerit et perpassus sit, quæ humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia, quin in his commune aliquid haberit Pater et Spiritus sanctus: propter ea neque

A quod Deus Verbum in humanitate assumpta peculiari jure exercebat quidquid ad humanas pertinebat operationes; ipseque dicebatur intelligere, velle, esurire, edere, sitire, bibere ac pati; non item Pater, non Spiritus sanctus. Sed istas humanas tamen operationes ac perpassiones vocat insuper auctore humano-divinas; cum non solus homo, sed Deus et homo esset ille, qui ageret, qui pateretur.

Quod attamen in eisdem operationibus commune sanctissimæ Trinitati dici poterat, statim enarrat laudatus auctor: *Nisi quis, inquit, dicat secundum benignissimam voluntatem; ac insuper secundum omnem illam eminentem atque ineffabilem divinam operationem, quam, apud nos existens is qui immutabilis erat, exercuit, in quantum Deus et Dei Verbum; quæ verba prætermittit Lequienus.* Primo itaque sanctissima Trinitas, consilio et beneplacito suo, sicut humanitatis assumptionem approbavit, ita et cæteras omnes Verbi divini operationes in humanitate assumpta. Deinde communis eidem Trinitati erat efficientia illa eminens et ineffabilis divina, qua et Verbum ut subsistens in natura divina, et Pater et Spiritus sanctus operationes omnes humanas Christi simul operabantur.

Tam perspicue vero, tam egregie cum auctor Areopagiticorum de humano-divinis Verbi Incarnati operationibus et passionibus agat, mirum sane, silentio præterisse Lequienum perpassiones Christi omnes, neque animum ad id applicuisse, quod ea quæ Verbum Dei passum est, nec Pater sine dubio, nec Spiritus sanctus perpassi sunt! Mirum etiam, prædicta omnia quibus Pater et Spiritus sanctus juxta sententiam auctoris non communicarunt, peculiari scilicet eo jure quo eadem in carne assumpta sibi vindicabat Verbum, ad unam redegissee Lequienum efficientiam illam, qua *eximia opera seu virtutibus edebat Christus; cum absque ulla ambage*

C *illis pertractet omnibus auctor, quæ egerit Christus, et perpassus sit!* Quid est vero, quod in eisdem mirabilibus, quæ Christus patrabat, non discreverit ille quod toti Trinitati commune, quod proprium et peculiare verbi erat; v. g. sputo cæci nati oculos limendo, visum eidem restituit Christus. Limere sputo oculos, eosque tangere erant actiones hominis, vel etiam humano-divinæ, ut sæpe dictum; curare cæcum, ac visum restituere erat operatio divina. Ita Deus Verbum in natura humana subsistens delinivit oculos, ut nec Pater nec Spiritus sanctus dicantur oculos limivisse ac teligisse; ac curatio cæci nati Deo Verbo, et Patri, et Spiritui sancto æquo modo convenit; imo et ipse oculorum tactus motusque impressus efficiebatur a sanctissima Trinitate, ut effectus a causa suprema. Quid est postremo, verba illa, *operatum passumque eximia quæcumque et excellentia divino-humanæ efficientiæ opera*, in sensum Monophysiticum pertrahere; ac si Christus, non modo qua homo exstabat, verum etiam ipsa deitate cum humanitate composita propter nos sublimiori quadam ratione esset passus? Pervius et planus sensus catholicus his effertur verbis; sublimiori quadam ratione Christum operatum, passumque esse eximia quæcumque et excellentia, quæ ad ejus incarnationem et incarnationis æconomiam pertinebat; quia non homo solus, verum Deus et homo erat ille, qui agebat, qui patiebatur, prout incarnationis dispensatio postulabat.

Hæc omnia pari ratione ac sensu intellexit Scholias; eademque Eutychianis commentis maxime adversa, adnotavit. Scholia profero: « *Secernitur vel distinctum est.* Nota, Verbi incarnationem a sancta Trinitate omnino ac vere distinctam esse. » Item: « *Nostri, vel juxta ac nos.* Hoc ~~modo~~ horum de dispensatione seu incarnatione tractans, eam soli Deo Verbo attribuit, sine ulla Patris et Spiritus sancti communicatione, nisi secundum voluntatem. Nota vero accuratam dispensationis enarrationem. Quoniam Deus Verbum *supersubstantiale*, substan-

tiam **682** immutabiliter assumpsit; permansit enim Deus: et uti nos, ex nobis substantiam integre accepit, id est corpus, et animam rationalem vere habuit. Item Deus Verbum est id, quod patiebatur, scilicet secundum carnem: et humana simul ac divina erat ejus operatio, quoad omnia quæ concernunt dispensationem. His autem Pater et Spiritus non communicarunt, nisi ex beneplacito, volendo incarnationem; et in divinis signis, Deo Filio cooperando. Nota vero hæc, maxime contra Nestorianos, et Acephalos, atque Phantasiastas. »

Latio et luculentissima divi Thomæ commentatio caput claudat. Verba ejus hæc sunt: « *Discretum est*, id est, ad unam tantum personam pertinet; *supersubstantiale Verbum*, id est Dei Filium, esse factum secundum nos, id est hominem similem nobis in natura; *ex nobis accepta carne*, non de cælo allata secundum Valentinum; *totaliter*, id est non substracta anima vel intellectu, secundum et Arium et Apollinarium; *et vere*, non phantastice secundum Manichæum. Et non solum ipsa incarnatione discretum; sed, secundum etiam actiones et passiones Dei Filium credimus incarnatum. Quæcunque sunt, cum quadam electione et segregatione ab aliis attributa Christo secundum considerationem humanitatis ipsius, ut concipi, nasci, comedere, bibere, dormire, crucifigi, et alia hujusmodi. *Istis enim Pater, et Spiritus secundum nullam rationem communicarunt*; quia neuter eorum est incarnatus, aut mortuus. *Nisi forte dicat aliquis*, quod communicaverunt præmissis secundum voluntatem bonitati divinæ convenientem, et benignam quoad nos; acceptaverunt enim Pater et Spiritus sanctus incarnationem Filii, et passionem et alia hujusmodi. Et similiter communicaverunt secundum omnem divinam operationem superpositam creaturis, et ineffabilem nobis: quam faciebat Christus, factus secundum nos, id est factus homo passibilis; invariabilis manens, secundum quod Deus et Dei Verbum. Non enim sic factus est homo, quod divinitatem amitteret; unde ut homo existens, habebat operationem divinam, quæ communis est sibi, et Patri, et Spiritui sancto. Et sic destruitur hic error ponentium unam operationem (et unam naturam) in Christo et per hoc, quod attribuit, secundum operationem divinam communem toti Trinitati, et operationem propriam sibi: »

Latina versio, qua utitur hoc loco S. Thomas, sic habet: « *Discretum autem est a benigna ad nos divina operatione, secundum nos ex nobis totaliter et vere substantiam factum esse supersubstantiale Verbum: et facere, et pati quæcunque humanæ ipsius contemplationis sunt electa et semota.* » Ac si legisset interpres, ut Lequienus adnotat, ἀνδρικῆς θεοπλας, pro ἀνδρικῆς θεοφυλας: unde non mirum, ait ille, quod errorem non advertit S. Thomas. At (inquit ego) nec in restituta vera lectione errorem doctor Angelicus advertisset, quem cubare nullum ostendimus. Conjecturis opus non est. Veram ille vidit, adhibetque lectionem in p., q. 19, art. 1, ac sane mirum, hunc a Lequieno non visum, prætermisissimumque locum. Contra Monothelitas questionem movet: *Utrum in Christo sit una tantum operatio divinitatis et humanitatis?* Quod ipsi objiciebant ex auctore Areopagiticorum, num. 1, sic habetur: « *Videtur, quod in Christo sit una tantum operatio divinitatis et humanitatis. Dicit enim Dionysius in 2 cap. De divinis nominibus: Discreta autem est benignissima circa nos Dei operatio per nos, quod secundum nos, ex nobis integre verum et substantiatum est Verbum, quod est supra substantiam: et operari, et pati quæcunque humanæ ejus divinæ operationi congruunt.* Ubi unam operationem nominat humanam et divinam, quæ in Græco dicitur theandrica, id est deivirilis. Videtur igitur esse una operatio composita in Christo. » An aliquem hoc loco, in quo discrete operatio nominatur

A humano-divina seu deivirilis, errorem advertit S. Thomas? Responsum ejus accipe, quo tum allatis verbis, tum aliis a Lequieno oppositis utitur sanctissimus doctor in fidei catholicæ confirmationem, reprehensioneque Monothelitarum et Eutychianorum. « *Dicendum quod Dionysius (loco citato) ponit in Christo operationem theandricam, id est divinam virilem vel divinam humanam, non per aliquam confusionem operationum, seu virtutum utriusque naturæ; sed per hoc quod divina operatio ejus utitur humana, et humana ejus operatio participat virtutem divinæ operationis. Unde sicut ipse dicit in quadam epistola ad Caium (ep. 4): Super hominem operabatur ea, quæ sunt hominis; quod monstrat Virgo supernaturaliter concipiens, et aqua instabilis terrenorum pedum sustinens gravitatem. Manifestum est enim, quod concipi est humanæ naturæ, similiter et ambulare; sed utrumque fuit in Christo supernaturaliter. Et similiter divina operabatur humanitas, sicut cum sanavit leprosum*

B tangendo. Unde in eadem epistola (ad Caium) subdit: *Non secundum Deum divina faciens, non humana secundum hominem: sed Deo homine facto, nova quadam Dei et hominis operatione.* Quod autem intellexerit, duas esse operationes in Christo, unam divinæ naturæ, aliam autem humanæ; patet ex his, quæ dicit in 2 cap. De divinis nominibus, ubi dicit, quod in his quæ pertinent ad humanam ejus operationem **683** Pater, et Spiritus sanctus nulla ratione communicant: nisi quis dixerit secundum benignissimam et misericordem voluntatem; in quantum scilicet Pater et Spiritus sanctus ex sua misericordia voluerunt Christum agere et pati humana. Addit autem: *Et omnem sublimissimam et ineffabilem Dei operationem, quam homo pro nobis factus adimplevit, immutabilis profecto Deus, et Dei Verbum.* Sic igitur patet quod alia est operatio humana, in qua Pater et Spiritus sanctus non communicant, nisi secundum acceptationem misericordiæ suæ; et alia est ejus operatio, in quantum est Dei Verbum, in qua communicant Pater et Spiritus sanctus. » Paucis verbis angelicum divi Thomæ ingenium, quæ lato sermone nos enarravimus, complectitur omnia, illudque animadvertere non prætereo, deiviriles, aut humano-divinas operationes intellexisse hoc loco eas videri Thomam, quas dixerunt veteres mistas quodammodo ex utriusque naturæ confluxu. Sed etiam testimonia præsto sunt, ubi præter id genus deivirilium operationum, vocem hanc protendit ad alias Christi quaslibet operationes, utpote proficiscentes a persona divina in natura humana subsistente. Ait enim in 3 dist., 18 q., 1 art., 1 ad 2: « *Dicendum quod actionem Christi dicit Dionysius deivirilem, non quia sit simpliciter una actio deitatis et humanitatis in Christo; sed quia actiones duarum naturarum ad tria uniantur. Primo, quantum ad ipsum suppositum, agens actionem divinam et humanam, quod est unum. Secundo, quantum ad unum effectum, qui dicitur opus operatum, vel apotelesma secundum Damascenum, sicut mandatio leprosi. Tertio, quantum ad hoc, quod humana actio ipsius Christi participabat aliquid de perfectione divinæ naturæ; sicut intellectus ejus, alius eminentius, intelligebat ex virtute divini intellectus, sibi in persona conjuncti.* » Quam denique doctrinam paucis, sed luculentissimis comprehensam verbis legimus libro IV *Contra gentes*, capite 36: « *Dionysius humanam Christi operationem vocat theandricam, id est deivirilem, etiam quia est Dei et hominis. Vidit ergo Thomas in Areopagitis dictis, quæ toties versat vocatque ad examen, multiplices sensus, omnesque apprime orthodoxos; errorem nec viuit, nec refutat ullum.*

XIX.

Areopagitica dicta comparantur cum Eutychnianis et Monoheliticis; latissimum ostenditur eorum discrimen. Deivirilem operationem rejecerunt Monophysitarum et Monohelitarum aliqui, alii sensu pravo, ab Areopagitico longe alieno, exposuerunt et propugnarunt.

Monophysiticam in Areopagiticis dictis pravitatem se deprehendisse, frequentius adnotat admonetque Lequienus, comparatione eorum facta cum Eutychnianorum et Monohelitarum sententiis, quas putat omnino pares similesque. Hanc et mihi postremo loco inire comparationem liceat cum eisdem Eutychnianorum seu Monophysitarum testimoniis, quæ profert in medium vir doctissimus; idque lucri obventurum confido, ut Areopagitica dicta tum verbis, tum sensu longe lateque diversa appareant.

Sectæ Coryphæi Eutychetis dicta occurrunt primo, quæ exhibentur actione quinta concilii Constantinopolitani anno 448, sub Flaviano celebrati, cujus acta in actione 1 concilii Chalcedonensis recensita leguntur. Nempe urgenti laudato Flaviano, orthodoxo Constantinopolens antistiti, ut archimandrita ille fateretur, non solum consubstantialem Patri Christum secundum divinitatem, verum etiam consubstantialem patri ac nobis secundum humanitatem, reposuit: I. Sui non esse, « Dei et Domini cœli et terræ naturam edisserere. » II. Se dixisse nunquam, « corpus Domini et Dei nostri consubstantiale nobis. » II. Se pariter minime dicere, « corpus hominis corpus Dei; humanum autem esse corpus, » quod inerat Jeau Christo, « et corpus Dei. » Negantia postrema hæc verba catholicum edere sensum possunt; quandoquidem corpus Christi, si ad Verbum divinum, cujus est, referatur (ut adnotant theologi) non est corpus hominis, sed Dei, qui qua Deus est aut Verbum, non est homo; at puerile tamen est ob hanc rationem inficiari, corpus Christi esse corpus hominis, eo nempe sensu quia idem Deus ac Verbum sine dubio est homo secundum susceptam ab eo carnem. Penitior alia Eutychetis mens erat, quam Lequienus aperit; unam esse Christi naturam, scilicet divinam, et huic humanitatem conjunctam, instar appendicis cujusdam; ac etiam divinitati immergam, et a divinitate absorptam, seu pertractam ad ipsius divinitatis operationem: ita ut quidquid vitalis et actuosi in Christo foret, id esset revera operatio divina, per naturam humanam trajecta veluti per instrumentum, ipsius humanitatis operationes quaslibet imitans ac supplens. Consule, quæ latiore sermone supra disseruimus.

Verumenimvero paria, aut affinia docuit nuspium Areopagiticorum auctor. Quamplura ex ejus operibus testimonia attulimus, et expendimus, quæ perspicue et absque ambage, sive per se spectentur, sive cum præcedentibus comparantur et subsequen- tibus, dogmata perhibent Eutychnianæ sententiæ adversa; nempe, Verbum Dei *integre, vere, totaliter, omnimode* ad nostram venisse naturam, et *substantialiam, et vilitatem*; assumpta ab eo fuisse *omnia nostra*, omnesque *veritates humanas* in eo elucere; **634** nihil in eadem assumptione passam esse detrimenti divinitatem, cum Deus Verbum perman- serit supra naturam, supra substantialiam, supra hominem; attamen ipsum *vere* factum esse appella- tumque *hominem*, et hominibus *vere aggregatum*, nobisque *congenens, ὁμογενέαι*, consortium dedisse: atque deum *absolutam et inconfusam* dici debere *nostræ humanitatis assumptionem*, τῆ πανταεὶ καὶ ἀσυγχύτω καθ' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσει, ut legimus ca- pite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 3, § 2.

Severianos ita loquentes apud Anastasium Sinaitam in Ὁμόγῳ inducit Lequienus: « Si Christus non erat deitas, quomodo sputum ejus caeco medi-

cinam fecit? Quomodo lacrymæ ejus Lazarum excitarunt? Sed neque dormisse, nisi semel in navi legimus; sed neque in Evangelio constat unum, ut sors ferebat, bibisse. Quæ omnia argumenta sunt, carnem Christi divinam evasisse, nec humanis proprietatibus obnoxiam fuisse. Quamobrem una tantum Christus natura est, » scilicet divina; quæ per naturam humanam, veluti appendicem sibi adjectam, vel instrumentum conjunctum, efficientia sua divina id efficeret omne, quod Jesus Christus operabatur. Commentum habes abs Monophysitis excogitatum, quo unam in Christo naturam esse, scilicet divinam, ostenderent, ac humanam assumptam evasisse divinam. Pugnat ex diametro contra auctor Areopagiticorum. Magnificus quidem, et grandilo- quis verbis divinitatem Christi passim extollit; simul vero in eo totus est, ut doceat, et inculcet, et exaggeret, Deum Verbum, non obstante summa ejus divinitate, supersubstantialitate, supernaturalitate ac eminentia super homines, vere factum esse hominem; **B** ad nostram venisse naturam, licet ipse sit *supra naturam*; ad nostram descendisse *substantialiam*, licet ipse sit *supra substantialiam*; nostram ab eo assumptam *vilitatem*, licet ipse *supra hominem*. Neque satis tam ampla et splendida fuerunt ipsi. Assumptam præterea naturam cum suis proprietatibus egregie declarat: cum nempe edisserat *omnia nostra* assumpta ab eo fuisse, *humanas* persistere *veritates* in eadem humanitatis nostræ assumptione, ac unum excipiendum esse *peccatum*, idque omne quod in nobis peccati contagione aliqua afflatum est. Recole quæ jam protulimus testimonia, diligentius eadem expende, et scrutare; ipseque luculentiora deprehendes ab Eutychniana pravitate longe aliena.

Severianorum principem, Severum, Antiochenæ Ecclesiæ tyrannum, perhibet S. Maximus epistola 2 ad Marinum, dolo et fraude adhibitis, in mysterio Incarnationis idem esse asseruisse hypostasim et naturam, ut nimirum unius hypostasim nomine naturarum confusionem stateret. Ad ipsius humanitatis assumptæ proprietates quod attinet, non eas aliquando visus est negasse; sed in variis tunc li- brorum ejus et epistolarum locis, quæ in sexta synodo recitata sunt, aperte negat, Lequieno admo- nente, humanas ἐπεγέλας ἢ ἰδιότητας, *operationes, sive proprietates*. An vero naturam confuderit cum hypostasi, qui luculentissimis docet verbis, *supremam divinitatem*, in qua *una est Deitas, tres sunt hypostases, nostris secundum veritatem integre in una suarum hypostasium, id est Filii, communicavisse?* Hæc autem tradit auctor Areopagiticorum, qui rursum addit Filii Dei assumptis propriam effectam *humanam vilitatem, ex qua ineffabili modo simplex Jesus compositus est: et qui æternus est, temporalem sumpsisse accessionem: necnon ad intima nostræ naturæ descendisse, εἰσω τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγγενέως φύσεως, qui universum totius naturæ ordinem supernaturaliter*

D *transcendit, servatis tamen proprietatibus prorsus integris et inconfusis. An duarum naturarum, quæ inconfusæ permancant, in una divina Filii persona luculentius explicari unio potest? Quid aptius, quid clarius adversum unam Christi naturam, eamque divinam proferri verbis poterat, quam simplicem Jesum, qua Deus est, asserere compositum ex humana vilitate, cum Deus homo factus est? Inficiari si velis, humanam in Christo naturam non evasisse ullo modo divinam, aptiorane præsto fuerint verba quam Areopagitica, quibus docemur Jesum ineffabili modo ex humana vilitate compositum esse: et qui æternus est, temporalem sumpsisse accessionem; et ad intima nostræ naturæ descendisse, qui universum totius naturæ ordinem transcendit? Animo demum attento perpende, dei Verbum nostris secundum veritatem integre communicavisse, ipsumque descendisse ad intima nostræ naturæ: quæ Eutychnianorum uero dixerit, eo præoccupatus errore,*

ut naturam humanam perneget cum proprietatibus suis et operationibus assumptam.

Timothei Æluri verba sequuntur, quæ legimus in ejus lucubratione contra epistolam S. Leonis Magni ad Flavianum: « Sola divinitas est Christi natura, etsi incarnata. » Pravam mentem suam aperire apud Lequienum pergit, dum ait humanitatem Christi omni actione propria caruisse, nec operationes alias nisi divinas per eam exsertas esse; atque adeo quæ humanitatis operationes censebantur, *passiones* potius et meras *executiones*, πάθη et πράξεις, esse nuncupandas. Locum Severi similem profert vir doctissimus ex epistola ad Œcum. Comit. (Actione 10 synodi sextæ) ubi hæc habentur: « In Christo, sive divina ageret, puta miracula patrandi; sive humana, gradiendo, mutando locum (id quod suapte natura prorsus humanum est); non illud illius naturæ esse, nec istud istius; sed **685** unius et ejusdem divinitatis, quæ divina ratione, tum prodigia, tum humana opera efficiebat. » His paria sunt, Lequieno si credimus, Areopagitica dicta nonnulla. Ait ille cap. cit. *De divinis nominibus*, § 10: *Divinitas Filii Dei (quod omnium novorum novissimum) in naturalibus nostris supernaturalis erat, et in substantialibus supersubstantialis, omnia nostra ex nobis et supra nos excellenter habens. Dixerat superiore § 6: Ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est, integre ac vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatius est; egit, et perpassus est quæ humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia. Ait etiam in epistola 4 ad Caium: Supra hominum conditionem gessit ea, quæ sunt hominis; quod declarat et Virgo, quæ supra naturam parit; et aqua profluens, quæ pedum terrenorum gravitatem sustinet, nec cedit, quæ virtute supernaturali sine diffusionem subsistit. Ait demum ibidem: Cæterum divina, non qua Deus, patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat; sed quatenus erat Deus et homo, novam quamdam, nobiscum conversando, deivirilem operationem exhibebat.*

Pervios, facilesque hujusmodi sententiarum, cuique obvios, propriosque sensus orthodoxos jam exposuimus. An easdem cum Monophysiticis allatis testimoniis comparatas expendentibus Eutychiama suboleat pravitas? Animadvertite, de illo ag. Monophysitico commento, quo una divina efficientia, quæ uni convenit naturæ divinæ, constituebatur in Christo, qua ille, qua Deus est, per naturam humanam, veluti per instrumentum, tum opera miraculosa operabatur, tum ea elliciebat humana omnia, quæ in nobis ab ipsa humana natura, tanquam a principio actiuo formali proficiscuntur. Nihil est in Areopagiticis dictis, quod hunc errorem adumbret. Docet auctor, Verbum Dei in nostris *naturalibus et substantialibus* assumptis propriam retinuisse absque ullo detrimento divinitatem, supernaturalitatem, supersubstantialitatem: imo et omnia nostra ex nobis assumpta habuisse *supra nos excellentius* et eximio modo. Integram quam quis non videat catholicam fidem, qua credimus, omnia nostra a Filio Dei assumpta, ex nobis quidem, id est vere ac integre, sed *supra nos*, utpote qui conceptus fuerit ex Virgine, ab omni immunis peccato ac omni peccato contagione? Qua rursus credimus, eadem omnia nostra excellentius, modo ac divino luisse Christo, cum divina Filii persona subsistentem reddat naturam humanam, eademque persona divina in humana natura assumpta sit principium quarumcumque Christi operationum?

Ea est etiam sententia auctoris: *Deum Verbum in humanitate integre et vere sibi copulata, egisse et passum esse quæ humano-divinæ operationis ejus præcipua sunt et singularia.* Non ait divina quædam efficientia egisse opera divina miraculosa, et egisse ac suppressas operationes cæteroqui humanas. Ait vero, Deum Verbum egisse ea omnia, quæ ad humano-divinam ejus operationem spectabant;

propterea quod omnis operatio Christi, sive quæ miracula patrabat, sive quæ humana erat ab ipsa procedens humanitate integre et vere assumpta, non erat humana solum, non erat divina solum, sed erat humano-divina, procedens a Deo Verbo subsistente in humana natura. Longe hæc absunt ab una illa Eutychiama Christi operatione, quæ non erat nisi divina efficientia, tum miracula efficiens, tum etiam suppressas humanas operationes, humanitate se habente instar appendicis et instrumenti. Neque solum Deus Verbum in sibi copulata natura humana ita agebat; verum etiam pati dicebatur, tum passiones forinsecus immissas recipiendo, tum etiam passiones ipsas, v. g. dolores, percipiendo in ipsa humanitate assumpta: supposito namque, et personæ, sicuti actiones, ita passiones attribuntur. At non solum actiones in Christo Domino, ipsæ etiam passiones erant humano-divinæ, cum ad ipsum Deum Verbum in natura humana subsistens verissime pertinerent.

An errorem redeant ea verba: *Supra hominum conditionem gessit ea, quæ sunt hominis?* Vel ipsa, quæ subjiciuntur exempla, errorem omnem amoluntur. Namque *Virgo* est, quæ *supra naturam parit*. Verissima hominis est operatio parere, ac vere peperit Maria Virgo; sed virginem parere, *supra hominum conditionem* dicitur. Aquas tangere, moveri, et mutare locum, sunt humanæ operationes; sed aquas pedum gravitate pressas non diffinere, hominum conditionem excedit. Christum denique (ut verissimas humanas omnes operationes complectamur) esurire, edere, sitire, bibere, ac similia exercere, perinde est ac Christum ea *gerere quæ sunt hominis*; sed ille, cum non esset solus homo, sed persona divina in natura humana subsistens, gerebat *supra hominum conditionem*.

Sensum hunc apprime orthodoxum confirmant, errorem nullum propinant ea deinum verba: *Cæterum divina, non qua Deus, patrabat; neque humana quatenus homo, gerebat; sed quatenus erat Deus et homo.* Videlicet, neque miracula quæ patrabat Christus, neque operationes humanas quas ille edebat, aut solus Deus operabatur, aut solus homo; sed homo Deus vel Deus homo simul, hoc est persona divina in natura subsistens humana. Quod si dicendum foret, humana non gessisse Christum, quatenus hominem, eo quia divina efficientia operabatur ea; ita fabulandum esset, divina non patrasse Christum quatenus Deum, ac si efficientia quædam humana miraculosos illos affectus operaretur. Apage nugas.

Quæ cum ita se habeant, vox nulla excogitari aptior poterat ad hujusmodi Jesu Christi operationes declarandas, quam *novæ deivirilis operationis*. Quemadmodum **686** enim Christum credimus Deum verum, verumque hominem: ita operationes ejus (meras humanas in exemplum adduco) proficisciebantur ab humanitate veluti a principio formali, et a persona divina vel ab hypostasi, veluti principio agente; adeoque una voce appellandæ sunt deiviriles. At quemadmodum non una est Christi natura ex duabus conflata, sed *novæ* naturarum in eo unio facta est: ita nec una, scilicet divina, fuit Christi operatio, sed *novæ* apparuit in eo deivirilis. Non ita Eutychiama errori consonam agnoverunt Monophysitæ deivirilem operationem, quam potius veluti *adversam* rejecerint non pauci. Pro *novæ* sustinuerunt *unam* nonnulli; *unam* retinentes, deivirilem rejecerunt alii, divinam solummodo agnoscentes.

In Lateranensi concilio sub Martino papa anno 649 celebrato, Monophysitarum duorum, conflictus exponitur secretario 3, scilicet Colluthi et Theonistii: quorum iste *unam deivirilem* operationem statuebat, quod etiam Cyrus Alexandrinus, Theodoros Pharamis, Sergius et Pyrrhus Constantinopolitani, alique dixerunt; unam ille quidem, ad *divinam*

solummodo, seu *Deo congruentem*, ut vocabat ille, aut barbaro vocabulo *Deo decibilem*, Græce θεοπεπῆ, appellandam esse contendebat. Verum in id consentiebant demum omnes, ut una esset in Christo operatio divina, cujus unum esset principium actuosum penes divinitatem; humanitatem seu anima rationali et corpore se habentibus instar organi et instrumenti, per quod ipsa trajiceretur. Theodori Pharanitis verba refero, quæ habentur in synodo vœ œcumenica actione 13, et in Lateranensi citato concilio secretario 3, desumpta ex ejus epistola ad Sergium Arsenoitam: « Oportet igitur sapere et dicere nos, omnia quæ in Incarnatione Sælvatoris Christi dicuntur esse, unam scire operationem esse; hujus autem opificem et creatorem Deum Verbum, organum vero humanitatem consistere. Ergo quæque veluti de Deo, aut humane de ipso dicuntur, omnia una est operatio Verbi divinitatis. » Quo loco Monotheliticum et Monophysiticum errore perspicue expositum habes. Quam longe vero lateque distant Areopagitica dicta! *Unam* vocat operationem Christi Theodorus, *novam* auctor noster: *divinam* solummodo ille, *deivirilem* aut *humano-divinam* iste: proficiscentem a sola Verbi divinitate Pharanites, a *Deo et homine* auctor Areopagiticorum: trajectam demum per humanitatem, veluti per organum ille; qua voce, aut simili, aut affini usus iste nunquam est.

Patet quam maxime, mentem ejus consiliumque haud fuisse, ut unam in Christo divinam efficientiam statueret, quæ efficeret omnia, sive divina essent, sive humana apparerent opera ejus. Imo id sibi ab ipso propositum satis constat, ut novam operationem Christi, ex nova duarum naturarum in una persona Filii unione exsurgentem, declararet conditionem indolemque in eo positam, ut operatio Christi quælibet *deivirilis* esset, aut *humano-divina*. Triplex jam genus operationum ejus distingui oportere adnotavimus; earum scilicet, quæ Deitatis sunt, ut mundum creare; earum item, quæ humanitatis specialiter propriæ sunt, ut esurire, edere; earum denique, quæ mistæ dicuntur quodammodo ex utriusque naturæ confluxu, ut tactu carnis mortuum ex-

suscitare. Hujusce extremæ classis operationibus frequentius Patres, qui Monothelitas et Monophysitas insecuti sunt, deivirilis operationis nomen indiderunt; eodemque operationum genere adhibito, duas in Christo operationes constituiebant, quarum altera a divinitate, a natura humana proficiscebatur altera. Tangere carnem, inquebant, cujus est nisi hominis; et cujus est mortuum excitare, nisi Dei?

Cæterum cum Areopagiticorum auctor et post ipsam Scholiastes ejus, aliique Patres universim affirmant (verbis utor Ludovici Thumassini *De Incarnatione*, libro v, capite 6, 11): « nec ut Deum divina, nec ut hominem humana operatum esse Christum; sed et in divinis operationibus hominis, et in humanis Dei aliquas partes fuisse; quid aliud restat nisi ex Deo et homine mistas quodammodo fuisse omnes Christi operationes ac proinde omnes theandricas. Alioquin non ita indiscriminatim, non ita inconsiderate pronuntiandum erat, nec divina ut Deum, nec humana ut hominem operatum esse; sed circumspectus aiendum fuerat, divina quidem ut Deum, humana ut hominem plerumque peregisse; raro autem, nempe dum miracula ederet, divina ut hominem, humana ut Deum effecisse, dum tangendo suscitabat mortuum, et suscitando tangebatur. At nullum sibi limitem figit auctor: *Cæteram neque divina ut Deus, neque humana ut homo agat; sed quatenus erat Deus et homo, novam quandam, nobiscum conservando, deivirilem operationem exhibebat.* » Qui et alio loco non solum θεοφυλα, *divinam operationem*, sed etiam ἀνδρικήν, *humanam*, hoc est *humano-divinam* vocat. « Ac præterea theandricæ operationis principium indigitat auctor, *Deum hominem factum*, et a Deo homine factio non tertium tantum mistumque genus operationis, sed et primum, et secundum profluere; et sui fontis saporem triplex hic rivulus pro suo quisque modo aliquem sane servabat. » Egregia plura pergit ille docere. Hæc satis nova erunt, quæ hactenus tradidimus, ut integra catholica fides Areopagiticorum auctoris, longe diversa, maximeque auversa Eutycheianis commentis, pro virili vindicata et exposita innotescat.

NOTITIA IN S. DIONYSIUM

PARIENSEM EPISCOPUM ET MARTYREM.

(Gallia Christiana, novæ editionis t. VII, p. 4, in episcopis Parisiensibus.)

S. Dionysium a pontifice Romano ordinatum, Parisiensibus Christi fidem annuntiasset, Parisiensem condidisse Ecclesiam, primum hujus gessisse episcopatum, martyrioque vitam finisse in confesso est apud omnes. Quis autem fuerit ille Dionysius, quo tempore vixerit, et a quo e summis pontificibus in Galliam sit delegatus, sub cujus principatu martyrium fecerit, quæstio est, quæ superiori sæculo magnis partium studiis renovata, plures doctrina, ingenio et pietate insignes viros exagitavit. Nostrum non est tantas lites componere. Jam enim in præfatione generali noster novit Sammarthanus nostri non esse instituti prolixis dissertationibus Ecclesiarum origines investigare, quibus ultra legem tantæ molis opus tenderet. At cum de primordiis Ecclesiæ Parisiensis gravissimæ disputationes inter viros historiæ peritissimos præterito maxime sæculo in lucem prodierint, absque negligentia nota, aut veritatis dispendio diversarum opinionum fundamenta Sammarthano- rum vestigiis inherentes, nec ulli addicti magistro, silentio prætermittere non possumus. Itaque ut

ratione et via nostra procedat oratio, triplex distinguenda videtur opinio, eorum qui unum eundemque Dionysium Areopagitam et Parisiensem astruunt, altera eorum qui Areopagitam a Parisiensi quidem distinguunt, sed hunc a S. Clemente nitissimum asserunt. Postrema eorum est qui Dionysium Parisiensem et 687 ab Areopagita discernunt et a S. Clemente missum negant, medio autem circiter tertio sæculo e Romanis partibus in Gallias appulisse existimant.

Ac primo quidem S. Dionysius Areopagita multis abhinc sæculis creditus Parisiorum primus episcopus et apostolus, de fidei mysteriis a beato Paulo edoctus, baptizatus, et Atheniensium episcopus ordinatus, cum pluribus annis hanc Ecclesiam direxisset, amore Pauli magistri sui, quem Romæ vincitum acceperat, relictis Athenis, ad eum iter fecit. Postea vero a Clemente pontifice, sociis Rustico presbytero, Eleutherio diacono et aliis plerisque, in Gallias prædicandi Evangelii causa missus, Lutetiam deveniens, cum ibi per annos aliquot commissum sibi opus fideliter prosequeretur, tan-

dem a præfecto Fescennino post gravissima tormentorum genera gladio percussus, martyrium pro Christo subiit. Ita qui pro uno stant Dionysio. Cujus primum opinionis suæ petunt argumentum, ex eo quod, ut in præfatione generali auctoritate veterum Patrum demonstravimus, religio Christiana in Galliis fuerit prædicata apostolorum vel apostolicorum saltem virorum temporibus, ab illisque fundatæ sint apud nos quædam Ecclesiæ contra Severi Sulpitii et Gregorii Turonensis testimonia, qui serius fidem ad nos transmissam affirmant. Tum vero Areopagitistæ nituntur antiqua traditione et consensu Ecclesiarum Galliæ, Germaniæ, Hispaniæ et Italiæ, quæ in Martyrologiis, Breviariis et Missalibus nunquam colunt Dionysium. Hanc civitas et Ecclesia Paris. a majoribus ad finem sæculi xvii usque quasi per manus traditam conservavit. Ea imprimis Dionysiani monasterii vetus est traditio, quam antiquarum præcon tenaces monachi etiam nunquam retinent, ut constat ex missa diei festi S. Dionysii, in qua epistola quæ ad Areopagitam spectat, recitatur a pluribus sæculis. Hanc Ecclesia Romana traditionem etiam post iteratas sæpius ecclesiastici officii recognitiones integram illibatamque retinuit. Quid quod Martyrologia eandem confirmant, Romanumque imprimis, ubi ad vii Id. Octob. legitur Dionysius Areopagita primum quidem Atheniensis episcopus, postea a Clemente in Galliam missus, Parisiensis episcopus fuisse. Nec minus recensent Eusebii, Bedæ, Rabani antiqua Martyrologia, recentiora vero Galesinii et Sausseii, et ne quid desit etiam ex parte Græcorum, testes adducunt Methodium, Michaëlem Syncellum, Metaphrastem et Nicephorum huic consentientes opinioni, ac claris verbis Atheniensem Dionysium in Gallias missum prædicantes, et martyrio consecratum. Hujus opinionis quædam veluti præjudicia erunt, primo ex eo quod Stephanus papa secundus, allatus e Gallia sancti Dionysii reliquiis, Romæ monasterium seu scholam Græcorum monachorum instituerit ob memoriam receptæ in Dionysiana basilica sanitatis. Deinde quod Adrianus papa vulgatos libros Dionysii Græce scriptos Fulrado abbati dono dedit. Ad hæc: quod eisdem Michael imperator Orientis miserit Ludovico Augusto, qui ipsos monasterio S. Dionysii consignavit. Inde Hilduinus, Sancti Dionysii abbas, jussus a Ludovico Pio imperatore scripsit *Areopagitica*, quibus contra Gregorium Turonensem maxime et Bedam, sententiam « jam pridem per supplantationem postulationes inolitam » de Dionysii Areopagitismo probat ex Actis apostolorum et antiquissimis Gallici ritus Missalibus, ex testimonio Visbii vetustissimi scriptoris, quod apud Morinum videre licet, auctoritate quoque Aristarchi Græcorum chronographi et aliorum. Plures postea Hilduini sententiam, dato calculo comprobant. Æneas, Parisiensis episcopus, doctrina, pietate et industria celebratus, in inscriptione libri *Adversus Græcos*, de seipso sic loquitur: « Æneas Parisiacensis urbis episcopus, quo primus præsedidit S. Dionysius a Paulo apostolo Atheniensium consecratus archiepiscopus, sed a sancto Clemente totius Galliæ consecratus apostolus, » etc. Hanc quoque in opinionem descenderunt Paschasius, abbas Corbeiensis, inter ætatis suæ doctissimos, Hincmarus Remensis in epistola ad Carolum Calvum, ubi citat vitam sancti Sanctini, Meldensis episcopi, Anastasii Bibliothecarius, et Rothomagensis archiepiscopus Franco, ut refert Budo libro ii *De moribus et actis Normannorum*: posterioribus item sæculis S. Thomas in sermone quem S. Dionysio inscripsit, Robertus Antissiodorensis, Raphael Volaterranus libro xv *Anthropologiæ*, Faber Stapulensis, Genebrardus in sua *Chronologia*, Matthæus Galenus in præfatione ad *Areopagitica*, Jacobus Pamelius in *Tertullianum*, Molanus ad *Usuardum* et Loaisa in notis ad decretum regis

Gudemari. Pene omiseram doctissimum cardinalem Baronium, qui tum in Martyrologio, tum in Annalibus ad annos 98 et 109 eandem sententiam multis argumentis propugnavit. Hanc secutus est Spondanus. Ad eundem quoque collimarunt scopum Natalis Alexander, Hugo Menardus, Germanus Milletus, quibus multos adjungere possemus tum recentes, tum antiquioris notæ, nisi brevitati consulere studeremus. Hæc autem tot ac tantis et momentis et testimoniis sacra traditio non temere abjicienda quibusdam visa eruditis: « Unde cum selecti et sacra facultate Parisiensi theologi ad Breviarii Parisiensis emendationem, quætionem de S. Dionysio Areopagita et Parisiensi episcopo diligenter expendissent, et in utramque partem suis libratam momentis discerpissent coram illustrissimo archiepiscopo Francisco Harlæo, censuit archiepiscopus sagacissimus, et ad recte judicandum de rebus antiquitatem ecclesiasticam spectantibus per eximias ingenii doctrinæque dotes comparatus, antiquæ Gallicanæ Ecclesiæ traditioni de uno Dionysio Areopagita et Parisiensi episcopo in officio ecclesiastico honorem suum servandum esse, non vero convellendam piam majorum nostrorum opinionem, cui saltem probabilis sententiæ jura non spernenda momenta confirmant. » Ita Bollandistæ tom. vi Julii, pag. 76.

2. Sed esto, inquit alterius opinionis patroni, Areopagita non sit quem colimus Dionysius, missioque a Clemente Areopagitis errandi ausam præbuerit. At certe antiquitate prævalet hæc missio, totque fulcritur probationibus, ut a sanæ mentis hominibus in dubium revocari non possit. Fassus enim est ipse Tillemontius de sancto Saturnino loquens duas sexto sæculo in quibusdam Ecclesiis viguisse traditiones, quarum juxta alteram primi episcopi apostolorum vel eorum discipulorum temporibus in Galliis accesserunt, alteram vero imperante Decio, ut ipse scripsit Gregorius Turonensis. Hæc autem tam de S. Dionysio quam de S. Saturnino posse intelligi quis non videt, utpote qui simul eodemque tempore hanc Christianam prædicaverunt. At præter argumentum et propagata primis sæculis in Galliis fide desumptum uni et alteri opinioni commune, huic adhuc favet Gregorio Turonensi antiquior auctor Vitæ sanctæ Genovefæ virginis, quippe qui postea beate virginis obitu annos, ideoque circa annum 520: inibi autem diserte testatur sanctum Dionysium et a Clemente papa in Galliis missum, et ab eodem episcopum consecratum. Idem habet Fortunatus episcopus Pictaviensis, Gregorii Turonensis suppar et amicus, qui in hymno quem de sancto Dionysio Parisiensi composuit, et quem Dubletius in *Antiquitatibus Sandionysianis* publicavit, sic cecinit:

*Fortem, fidelem militem
Christi secutum principem
Dionysium martyrem
Plebs corde, voce personet.*

*Clemente Roma præstule
Ab urbe missus adfuit,
Verbi superni seminis
Ut fructus esset Galliæ.*

Nec dicas hymnum illum male a Dubletio Fortunato attributum fuisse: nam præterquam quod illud sine dubio asseruit Hilduinus, hymnus ille sic legitur in codicibus mss. S. 688 Germani Pratenensis, S. Petri Carnotensis, et S. Benigni Divionensis. Præterea si vetus ille hymnus Fortunati non est, at certe Hilduino antiquior est, quod sufficit. Amphionalis Gregoriani Caroli Calvi, in Compendiensi bibliotheca asservati, prima de S. Dionysio antiphona pro vigiliis nocturnis ejus missionem per

sanctum Clementem præfert, sicut et responsorium tertium primi nocturni. Mabillonius lib. vi *De re diplomatica*, pag. 488, refert præceptum Theoderici Calensis, Francorum regis, anno Christi 723 datum, in quo Theodericus anteriorum regum ac pontificum privilegia Sandionysianis concessa confirmans, ait beatum Dionysium sub ordinatione B. Clementis, Petri successoris, in Galliarum provinciam advenisse. Pipinus rex in charta anno 768, paulo ante obitum data, idem habet ac Theodericus. Hanc autem opinionem prorsus hanterant ex Actis passionis S. Dionysii, quæ citat Hilduinus, ubi scriptum legebatur S. Dionysium a Clemente pontifice Romano episcopum ordinatum, et in Gallias fuisse transmissum. Acta hujus Vitæ et miss. codicibus edidit Franciscus Bosquetus, auctorem vero Fortunatum Pictaviensem episcopum appellatum deprehendit Petrus de Marca in codice ms. Turonensis Ecclesiæ. Ante Hilduinum a Clemente papa missum Dionysium tuitus est Venerabilis Beda, in cuius Martyrologio ad diem 9 Octob. legitur beatus episcopus a pontifice Clemente Romano in Gallias directus. Idem scripsit Rabanus in Martyrologio et Usuardus. Huic opinioni coronidem imponunt Galliarum episcopi in frequenti conventu apud Parisios de cultu sacrarum imaginum an. 825 habito ante annos decem quam Hilduinus scribendis *Areopagitici* operam daret, ubi sub finem actionis vii apud Jacobum Bongarsium ita loquuntur: « Nec vobis tædium fiat, si ad ostendendam rationem veritatis, veritatemque rationis, sese paulo longius sermo protraxerit, dummodo linea veritatis, quæ ab antiquis patribus nostris, usque ad nos inflexibiliter ducta est, B. Dionysio scilicet, qui a S. Clemente B. Petri apostoli in apostolatu primus eius successor existit, in Gallias cum duodenario numero primus prædicator directus, et post aliquod tempus una cum sociis huc illucque prædicationis gratia per idem regnum dispersis martyrio coronatus est. » Ubi Mabillonius tom. I *Analect.*, pag. 63, legendum putat: qui a S. Clemente B. Petri apostoli primo successore existit in Gallias, etc. Per vulgata itaque non solum ante Hilduini, sed et ante Gregorii Turonensis tempora fuit opinio, cui nec ipius Gregorius auctoritatis contrariam inducere potuit, S. Dionysium Parisiensem a Clemente Romano pontifice missum. Alios scriptores Hilduino posteriores non loquor, licet plures ex illis idem asserant, sed omittere non possum illustrissimum Petrum de Marca, archiepiscopum Tolosanum et dein Parisiensem, præclaram hac de re ad Henricum Valensium dedisse epistolam ejus versionem *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii præfixam, in qua doctissimus præsul disertissime missionem sex Gregorianorum episcoporum ante sæculum tertium probat, et Joannis Launoii ac ejus sequacium opinionem solide refellit. Inter hujus sententiæ patronos numerandus venit Baronii criticus Antonius Pagi, tom. III, pag. 557. Sed et anno 1727 ejusdem abnepos Antonius Pagi luculentam hac de re dissertationem historico-criticam concinnavit, quam tom. IV *Breviarii Romanorum pontificum* præfixit, in qua varias tum Petri de Marca, tum Antonii patrii collegit rationes, et pro misso a S. Clemente in Gallias Dionysio rite concludit. Præcipuis quæ adversus hanc opinionem struuntur objectionibus scimus 689 jam satis in præfatione generali tomo primo allata.

3. Restat jam tertia opinio, non tam argumentis affirmantibus quam negantibus nixa. Hujus quippe patroni, quibus duæ priores non ardent, inde concludunt tertiam necessario esse admittendam. Hos igitur sicut et alios audiamus. Proferunt primo Severi Sulpitii et Gregorii Turonensis aperta testimonia, opinionem utriusque maxime repugnantia: ille enim lib. II *sacræ Historiæ* inquit: « Sub Aurelio Antoniano filio persecutio quinta agitata, ac tum

A primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Gregorius vero lib. I *Hist. Franc.*, cap. 30, Decii tempore, post annum Christi 250, asserit missum esse Parisios Dionysium, ex quibus clare convincit Dionysium Parisiensem apostolum et martyrem, nec posse esse Areopagitam, ut qui antea occubisset, nec a Clemente missum. Gregorius autem sæpe Parisios venerat: cum Germano episcopo Parisiensi et Ragnemodo ejus successore amicitia vinculo fuerat conjunctus, quem proinde hujus Ecclesiæ traditionem ignorasse vero non videtur simile. 2. Si Dionysii socii et comites, qui usque ad numerum duodecim in Belgica secunda primi fidem annuntiarunt, sub Diocletiani principatu certamen martyrii pro Christo ediderint, ut constat ex eorum Actis, constantique Ecclesiarum quas fundaverunt traditione, tempore apostolorum in Gallias missi non sunt, nec missus S. Dionysius. 3. Inter S. Dionysium protopresulem et Vicorinum, qui Agrippinensi synodo an. 346 adfuit, in omnibus antiquis indicibus quatuor tantum memorantur episcopi, quos per spatium ferme annorum 260, qui a misso in Gallias a S. Clemente Dionysio numerantur, sedisse oportuit, quod probabile non videtur. 4. Opinio Gregorii patronos semper habuit et propugnatores. 5. Innocentius tertius misit ipse ad Dionysianos reliquias S. Dionysii, quas e Græcia Romam Petrus capellanus attulerat, ne in dubium deinceps posset revocari quin reliquæ S. Dionysii in Dionysiano monasterio asservarentur. Quod spectat ad testimonia a Martyrologiis pro Areopagitismo S. Dionysii petita, aut nullius esse momenti, aut falsitatis convincunt ex ipsis Martyrologiis Parisiensibus, quæ duos distinguunt, alterum quidem v Non. Oct., alterum vii Idus ejusdem mensis. De Areopagita igitur sic se habent: « v Non. Octob. natale sancti Dionysii, episcopi et martyris, qui post clarissimam confessionem fidei, et post gravissima tormentorum genera, glorioso martyrio coronatus est, ut testatur Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis in eo opere quod de Christiana religione composuit. » De Parisiensi vero: « vii Idus Octobris apud Parisium natale sanctorum martyrum Dionysii episcopi, Rustici presbyteri, et Eleutherii diaconi. Qui beatus episcopus, a pontifice in Gallias prædicandi gratia directus, ad præfatam urbem devenit, ubi tandem una cum sociis martyrium complet. » Horumce fidem augent quamplurima, quæ Joannes de Launoy theologus Parisiensis, in asserenda antiquitate diligentissimus, conquisivit, et divulgavit in discussione *De duobus Dionysiis*: nam Bedæ Martyrologium antiquissimum, Usuardi, qui Carolo Magno regnante, paulo ante Hilduinum in urbe Parisiorum scribebat in monasterio S. Germani, Romanum ab Heriberto Rosveido editum id probant, Adonis Viennensis, Notkeri, Arvernensis Ecclesiæ, Remensia duo, Antissiodorensia tria, Trecense unum, Parisiensia multa ejusdem temporis et longe posterioris, in Ecclesia Parisiensi duo anno 1448 exarata, alterum 1727; præterea ejusdem urbis S. Germani de Pratis et Antissiodorensis, Sancti Martini de Campis, S. Victorii, et in ipso Beati Dionysii monasterio ante quadringentos et paucos annos reperiebatur, quod Guido albas testatur et Sanctilogio suo inseruit. Passim autem per Gallias basilicæ Rothomagensis, Senonensis, Augustodunensis, Ancienensis, Andegavenensis, Ambianensis, et Sancti Martini Turonensis: plura quoque Kalendaria typis mandata; denique vitæ sanctorum ante et post annum Christi octingentesimum conscriptæ Dionysium diserte asserunt in Gallias venisse imperante Decio, ex quibus ea quæ opponuntur ex antiquis Martyrologiis et novis falsi arguuntur. Addit Sirmondus in dissertatione *De duobus Dionysiis*, publico donata an. 1641, recentis opinionis auctorem fuisse Hilduinum, S. Dionysii abbatem. Mandavit et

Ludovicus imperator ut Dionysii Parisiensis gestorum historiam ex Græcis Latinisque codicibus colligeret: huius epistolæ mandato, quæ exstat tomo II *Concilior. Galliæ*, collegit librum, cui titulus: *Areopagitica*, quo primus, inquit, omnium docuit Dionysium Areopagitam eundem cum Parisiensi; quod ut astruat, chartas ex armario Parisiensi vetustissimas, Martyrologia ex abditis Romæ novæ scriniis profert in lucem, Gregorium vero Turonensem qui diversa senserit simplicitatis accusat. Creditur Hilduinus arte Græcorum favorem ejus ambientium delusus, ut qui perditis eorum rebus a Francorum regibus supplicia postulabant. Citat etiam Aristarchum Hilduinus et Visibium, quæ omnia toto capite 4 dissertatione confutat Sirmondus, et opponit præcipue Martyrologiorum Gallicanorum perpetuam auctoritatem. Deinde ignotus fuit Græcis episcopi transitus a sede episcopali ad aliam, ita ut apud ipsos hoc adulterium censeretur, cum antistes Ecclesiæ suæ veluti sponsæ adherere summa fide teneretur; qui mos in Ecclesia Latina usque ad novum sæculum viguit. Quod vero Germanus Milletus opponit ex Socrate lib. vii, cap. 35, qui plures Græcos episcopos sedes mutasse recenset, retorquet argumentum Sirmondus: et cum nihil occurrat apud Socratem de Dionysio tam celebri apud Græcos, hinc optime conjicitur nullam apud ipsos hujus transitus in Gallias fuisse memoriam. Imo concilium Sardicense, canone 1, aperte docet nullum episcopum a majore civitate ad minorem transiisse, quod falsum esset, si Dionysius Athenas florentissimam civitatem reliquisset, ut adiret Lutetiam tunc temporis Athenis multis titulis inferiorem. Quam vero parum credibile est Dionysium octogenario majorem tot tantisque peregrinationibus longissimis et difficillimis terra marique perfunctum, Italiam, Galliam, Hispaniam et Asiam Joannis evangelistæ visendi gratia peragrasse! Quid quod Joannes Morinus, Oratorii presbyter doctissimus, in præfatione sacramentum ordinationum decerpitur ex S. Dionysii libro *De hierarchia ecclesiastica*, typis edita anno 1655, probat accurate omnia fere Dionysii opera in Asia ab eo conscripta, indeque antequam in Gallias adveniret centenarium majorem fuisse. Unum aut alterum argumentum ex ipso proferemus. Vivebat in Oriente Dionysius cum librum scribebat *De divinis nominibus*, ut demonstratur ex titulo: hunc enim Timotheo Ephesiorum episcopo nuncupat: deinde verba quibus liber finitur, necessario evincunt utrumque in eadem aut vicina regione vixisse. Quare vero si tunc in Gallias versatus esset, Græcè et non Latine scriberet? Quare non potius prædicationi et peregrinationibus vacaret, ut fidem propagaret, et insumeret tempus sibi concessum ad prædicandum Evangelium libris conscribendis, quæ otium profundum altissimamque quietem desiderant? Itaque in Asia condidit librum *De divinis nominibus* post mortem Ignatii, quæ contigit anno Christi 109; citat enim cap. 4 sancti Ignatii sententiam scribentis cum Romam ad martyrium duceretur ad Romanos fideles. Agebat igitur Dionysius annum 102, cum ex Asia vel media Græcia Romam se contulit, ubi Pontificem deprehendisset, non Clementem, ut volunt, sed Anacleum Clementis martyrio functi successorem. At si comparemus ultima verba libri *De divinis nominibus* cum iis quæ profert initio epistolæ ad Titum episcopum, necessario colligemus Dionysium, antequam in Gallias proficisceretur, annos natum saltem quinque aut sex supra centum, ac proinde non a Clemente, nec ab Anacleto, sed ab Evaristo annosum senem esse missum: finiens enim librum *De divinis nominibus*, ait se tunc ad theologiam symbolicam, Deo duce, transiturum; initio vero litteræ ad Titum dicit se de theologia symbolica scripsisse, canque Timotheo domi suæ explicasse: ista non potuerunt profecto contingere, nisi aliquot annis post epi-

atolas a sancto Ignatio ad martyrium proficiscente elucubratas, cujus unam citat Dionysius in libro *De divinis nominibus*. At Ignatius juxta Baronium moritur an. 109, a quo tempore librum perfectit, Dionysius composuit opus *De theologia symbolica*, docet Timotheum, Romam proficiscitur. Hæc accurate et plura Morinus. Insuper demonstrat Sirmondus Dionysium Areopagitam non sub Trajano vel Adriano, sed sub Domitiano martyrium fecisse, ut commemorant Metaphrastes, Methodius, ipse Hilduinus et Rabertus, quamvis de anno discrepent et die. His argumentis alia dissertatione Germanus Milletus edita 1642 singulis Sirmondi capitibus respondit. Tandem Joannes de Launoy eodem anno discussionem in lucem edidit, in qua probatum a Sirmondo de duobus Dionysiis discrimen ex inveniendi asserendique veri legibus defenditur, subjunxit vero utriusque Vitam Dionysii ex optimæ fidei auctoribus collectam. Miracula Parisiensis habes apud Gregorium Turonensem, libro 1, cap. 72, *De miraculis*; lib. v *Hist.*, cap. 33, et lib. x, cap. 29; Fredegarium, Chronici cap. 54, Audoenum Rothomagi præsulem in Vita S. Eligii, lib. 1, cap. 22. Duorum quoque Dionysiorum discrimen probant in scriptis suis, Aubertus Miræus in *Annalibus Belgicis*, Heribertus Rosweidus et Dionysius Pelavius societatis Jesu presbyteri, Nicolaus Faber, Ludovici XIII præceptor, Antonius Loiseleur, Andreas Quercetanus in notis ad *Bibliothecam Cluniacensem* et in *Vitis pontificum*. Franciscus etiam Bosquetus episcopus Lentevensis *Hist. lib. 1, cap. 26*, de hac quæstione fuse disserit, et alii bene multi quorum procul dubio testimoniis persuasus Ludovicus Antonius de Noailles decessoris sui judicium de quo supra, reformandum putavit, qui in Breviario Parisiensi, quod anno 1700 auctoritate ipsius ac venerabilis capituli consensu editum est, duos Dionysios distinxit, et die 3 Oct. officium semiduplex de sancto Dionysio Areopagita, ac 9 ejusdem mensis solemne majus de Dionysio Parisiensi sociisque recitandum præscripsit.

690 Ad quem autem pertineant scripta quæ vulgo Dionysii Areopagitæ nomine inscribuntur, intricatissima quoque difficultas. Certissimum est ante annum 532 horum apud auctores probatæ fidei nullam fieri mentionem. Citant illa primum Severiani hæretici in collatione habita cum catholicis, quæ episcopi catholici se ignorare fatentur. Paulatim tamen demerati sequentibus temporibus tanti scriptoris doctrinam sublimem et vere orthodoxam probarunt pontifices S. Gregorius et Martinus I. Sophronius et Maximus monachus Areopagitæ tribuunt, quamvis non levia suppelant argumenta sub finem quarti sæculi aut potius paulo ante Eutychetem damnatum in concilio Chalcedonensi anno 451 esse conscripta. Sed ista non hujus loci: nostrarum vero partium esse duximus diversas de S. Dionysio opiniones a doctis viris hinc inde propugnatas prudenti lectori absque veritatis præjudicio subjicere. Sic prudenter reformatores Breviarii Parisiensis anno 1700 (quod postea secuti novi an. 1736 editores) omiserunt quidquid cum tanto fundamento controvertitur de suo illo patrone: cumque abbatissa Montis Martyrum consanguinea regis hujus interposuisset auctoritatem, ne omnino Areopagita taceretur, non consenserunt ut nominaretur, gratia tamen regis posuerunt capitulum pro vesperis ac laudibus: *Stans Paulus in medio Areopagi, ait: Viri Athenienses*, etc., de ara ignoti Dei, tanquam aptum ei qui gentilibus prædicavit. Tanctorum virorum ad exemplum, sepositis aliis quæ in hanc rem agitari solent, fusiusque pluribus in locis tractantur quæstionibus, Martyrologii Parisiensis verbis concludemus ad diem 9 Octobris:

Parisiis natalis sanctorum martyrum Dionysii primi episcopi ad disseminandam Christi fidem in

INDEX RERUM MEMORABILIUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori caractere textui insertas.

A

Abstinentiæ singularis exemplum, 505.
 Acephali Christum Jesum carnem ac manifestum hominem esse negaverunt, 98.
 Actio sacra Teletarum triplex est, 77.
 Adamas quid sit mystice, 525.
 Adelaidis reginæ Francorum erga S. Dionysium devotio, 522.
 Adelpianorum nimia libertas, 88.
 Ædiculæ in honorem sancti Dionysii complures apud Parisios exstructæ, 498.
 Ægypti laus a studiis artium, 410.
 Æquabilitas quid sit, 220.
 Æternum quid proprie dicitur, 181.
 Afirmatio quomodo in Christo vim habeat excellentis negationis, 306. Afirmatio quid sit, 256.
 Ambitio quid sit, 314
 Amor Christi in homines immensus ex quo ostendatur.
 Amoris in Deum vehementis efficacia, 459.
 Animate quæ vocabantur a gentilibus, 106.
 Andreæ (S.) apostoli martyrium, 439.
 Angeli pro gentilibus orant, 314. Angeli divinis nominibus plene explicandis impares, 510. Angeli norunt terrena non sensu, sed per vim transcendentem, 190. In angelis est facultas et efficacia intelligens a supernaturali Dei sapientia orta, 187. Angelorum in salute hominum officia, 456. Angelorum pedes cur pennati, 47. Angelorum novem sunt ordines, 21, 29, 35.
 Anima qui differt a mente, 158. Animas lucrandi certa ratio, 431. Animæ vires quo intendendæ, 477. Animæ pars impatibilis quæ sit, 526. Animæ universæque mentes superiora cœlis lumina vocantur, 112.
 Animi puritas ad suscipiendas illustrationes necessaria, 474. Grati animi pia indicia, 490.
 Antonini (S.) Meldensis episcopi honores, 505.
 Apolliphanes collega sancti Dionysii, 509.
 Apostoli sacrosancti præceptores appellantur, 54. Apostoli adsunt migranti a corpore sanctissimæ Virginis, 545, 582. Apostolorum et virorum apostolicorum cœtus ad Virginis Deiparæ excessum et exsequias, 510.
 Aqua expiantur ea, quæ sunt immunda, 58.
 Aquila est acutissimi visus, 49.
 Ara ignoti Dei, 422.
 Areopagus quid sit, 545. Areopagi commendatio, 415.
 Areopagiticorum operum Viudicia, 657 et seqq.; 647 et seqq.
 Aroeris, quis dicebatur a Lacedæmoniis, 72.
 Athenarum laus, 413. Atheniensium mores, 421. Atheniensium de Socratis damnatione providentia, 452.
 Athenis nulla aut paucissima martyria, *ibid.*

B

Baptismus est principium et via ad divinam familiaritatem, 56. Baptismus mortis Domini loco datus est, 62.
 Birgittæ (B.) erga sanctum Dionysium devotio, 526.
 Boni qui dicantur in Scripturis, 455.
 Bruta qui differunt ab homine, 46.

C

Calus quis fuerit, 505.
 Caro Christi Deifera dicitur, 24.
 Cupiditates carnis vim habent dividendi nos a Deo, 68.
 Catechumeni qui dicantur, 441. Catechumeni, energumini et pœnitentes a reliquijs separabantur, 65.

Catulla matrona eripit martyrum corpora licitoribus, 352. Catullæ conversio, 401. Catullæ in obtinendis martyrum corporibus studium et industria, 498. Catulla partim a S. Dionysio, partim a S. Regulo instructa, *ibid.*
 Cæremoniarum in rebus sacris cura, 441. Cæremoniæ circa defunctos quæ fuerint, 517. Cæremoniæ a Dionysio perscriptæ magna ex parte perseverant, 471.
 Christianorum in dissimulando Evangelio fervor, 457. Christianorum piorum in præsentem et futuro beata sors, 476. Christianorum secunda persecutio, 398. Christianorum vota et studia, 428. Christianorum charitas et concordia, 471. Christianorum notæ modestia et sinceritas, 440.
 Christianissimorum Franciæ regum erga B. Dionysium studia et honores, 184, 185.
 Christianæ plebi documenta utilissima, 449.
 Christi discipuli quando sunt ordinati sacerdotes, 86. Christus fuit legislator et legi subjectus, 18. Christus magni consilii Angelus dicitur, 19. Christus secundum quod homo est, Dominus est intelligibilium omnium et Rex gloriæ, 27. Christus vocatur unguentum effusum, 61. Christus quomodo vicit diabolum, 71. Christus dicitur Dominus dedicandi templi S. Dionysii partes suscipit, 514.
 Cibis solidus quid designat, 529.
 Civitates ex sanctorum memoria et venerabilibus sepulcris sanctificantur, 589.
 Clemens quomodo dicitur Petri successor, 460. Clementis res a Petri martyrio, *ibid.* Clementis pontif. ad Dionysium oratio, 465. Ad verba Clementis responsio Dionysii, 462.
 Cœna mystica Domini est primum mysteriorum quæ nunc sunt, 64.
 Cogitio qualiscunque rerum divinarum non negligenda, 511.
 Compositiones symbolicæ cur adhibeantur, 524.
 Conflatorium quid sit mystice, 525.
 Conglutinationis principium a terra habemus, 71.
 Consecrare et conficere unguentum non est presbyterorum, sed solius pontificis, 79.
 Contemplatio. È divinarum contemplatione nascitur terrenorum contemptus, 475.
 Conversari cum malis providendo ut etiam boni evadant, non est malum, 165.
 Cor primum creatur secundum B. Basilium, 47.
 Corpore quomodo utendum sit, 477. An corpus sancti Dionysii sit in urbe Sancti Dionysii prope Lutetiam, an vero Ratisbonæ, 587, 588.
 Correctio. In correctione est quædam subordinatio, 115.
 Crucis signi frequens in fronte impressio approbata miraculo, 524.

D

Dæmon ad terrendum Taurinum, ejusque iter et labores impediendos, varias formas induit, 155. Dæmon cogitur de SS. Dionysio et Taurino edicere veritatem, *ibid.* Dæmones sunt natura sua lucidi, 156. Dæmonum mens ex privatione rationis appetit cum Deo æqualitatem, 188.
 Dagoberti regis pietas, 514. S. Dionysius Dagoberto apparet et regnaturnum prædicat, *ibid.* Dagoberti in sacra et religiosa loca liberalitas ac munificentia, *ibid.*
 Damaris Dionysii uxor, 412.
 Deliciæ piarum mentium quæ, 456.
 Delicti quid est proprie, 514.

Delictum suum non agnoscere est duplex peccatum, 518.

Demophilus quis fuerit, 513. Demophilii litteræ arrogantiae et malæ gloriationis plenæ, 453.

Deus quomodo virtutes intelligibiles, et quomodo nos illustrat, 33. Deus vocabatur unus ab antiquis, 163. Deus quomodo dicatur bonus, *ibid.* Deus excedit omnem substantiam, 74. Deus seipsum cognoscit, 93. Deus igni comparatur, 40. Deus est virtus viva et per se perfecta et nullius indiga, 41. Deus dicitur progredi ac moveri ad omnia, 209. Deus est æternitas et æterus, 103. Dei apparitio qualis sit, 16. Deus cognoscit ea quæ sunt, non ex omnium cognitione, sed ex propria, 190. Deo conjunctus non vexatur ab immundo spiritu, 67. Deo quomodo locus attribuitur, 28, 29. Deorum falsorum refutatio, 469. Dei e cælo salutis nostræ causa descensus, *ibid.* Deus est omnium terminus, 180. Deum scire incognoscibilem esse est proprie ipsum nosse, 304. Deus est inimitabilis et habitus expers, 303. Deus quomodo ignotus et omnino cognitus, 111. Deus est omnium positio et ablatio, *ibid.* Deus est in omnibus et nihil et omnium, 128. Deus ordo dicitur, *ibid.* Deus dicitur magnus, 202. Deus animæ et corporis curam gerit, 314. Dei varietate appellationes, 11. Dei cum sanctis mira familiaritas et benignitas, 477. Deus quomodo per contraria cognoscatur, et per affirmationes atque negationes, 181. Deus non potest seipsum negare, 196. Deus dicitur fontana causa, 109. Deus ex rerum ordine cognosci potest, 309. Deus quomodo dicatur nihil esse, 103. Deus dicitur antiquus et novus, 211. Dei benigna presentia quid secum afferat, 495. Dei sapientia in vocatione ad fidem, 412. Deus quid significat, 115. Deus est finis universorum, 132.

Diabolus quomodo ad peccatum urgeat, 321.

Diaconis attributa portarum custodia, 316. Diaconorum officium quodnam sit, 80.

Dionysii ab Hierosolymis reversi pontificiæ occupationes et apostolici discursus, 450. Dionysii ad labores multiplicandos incitamenta, *ibid.* Dionysius graviter deflet peccatum Demophilii, 454. Humilitas S. Dionysii et sanctus timor, 455. Dionysii inter sacrificandum devotio. Dionysius beatissimæ Virginis conspectu fruitur in terris, 445. S. Dionysii ad Virginis thalamum exsultatio et profectus, 444. Dionysii epistola ad Demophilum monachum, 347. S. Dionysii tempore erant monachi, 346. Humilitas S. Dionysii, 349. Multos convertit, *ibid.* Domitianus mittit suos qui Dionysium perdant, 330. S. Dionysius cum sociis suis captus, *ibid.* Constans vox ejus, 331. Blandiuntur ei persecutores, *ibid.* Sancti ut edant miracula, *ibid.* Capite puniuntur martyres. S. Dionysius fert caput suum, 352. Quantum fuerit Dionysius in sermonibus ad populum, 456. Epistolæ S. Dionysii ad Demophilum vera laus, *ibid.* Dionysii spiritus apostolicus, 459. Dionysius in Phrygiam usque penetrat, ibique aliquot annos fidem annuntiat, 460. Instruit Lacedæmonios, *ibid.* Dionysii desiderium ingens revisendi Pauli, *ibid.* S. Dionysii ad Romam accessus, 396. Dionysius magister declarat a Clemente, *ibid.* S. Dionysii socii, *ibid.* Dionysius Marcellum mittit in Hispaniam, *ibid.* Dionysii cum Luciano ad Parisios accessus, 397. Dionysii contra Iudei suæ et vitæ novæ calumniatores virtus et constantia, 427. Dionysii et Apolloniani de fide contentio, 428. Dionysii ad consanguineorum cavillos responso, *ibid.* S. Dionysius a S. Paulo episcopus ordinatus, 318. Dionysii ad S. Polycarpum epistola, 429. Plum S. Dionysii votum, *ibid.* Dionysius Romæ apostolorum discipulos et æquales suos convenit, 460. S. Dionysius Gallis Christum annuntiat, 545. Venit Parisios, 346. Construit templum, *ibid.* S. Dionysii conversio, 544, 593. Adhæret Paulo apostolo, *ibid.* S. Dionysius a Paulo creatus episcopus, 457. Quo anno creatus sit episcopus Athenarum, *ibid.*

S. Dionysii in theologia et virtute profectus atque ad episcopatum evectio, 435, 437. Dionysii in fundando et ordinando episcopatu Atheniensi eximia virtus et industria, 439. Dionysii ab erroribus conversio, 421. Dionysius ante susceptam fidem fuit secta Platonis, 422. Dionysii ad Apolloniam epistola, 431. Dionysius 25 annos natus tempore passionis Dominicæ, *ibid.* S. Dionysius propheta, 532. S. Dionysii laudes, 333, 336. S. Dionysius admittit Apocalypsim sancti Joannis evangelistæ, 107. S. Dionysii quæ patria et parentes, 345. Dionysium nullas quamvis graves et multas occupationes a Deo abstrahit, 487. Dionysius de vicina morte divinitus admonetur, *ibid.* Dionysius Sanctinum et Antoninum suo voluit interesse martyrio, idque litteris prodere, 488. S. Dionysius in Evangelii præconio comprehenditur, 489. Dionysii ad mortem alacritas et dicendi fiducia, *ibid.* Dionysii centum et decem annos nati adversus tormenta magnanimitas, 494. Sociorum S. Dionysii fortitudo, *ibid.* Sustinet car-

ceris ærumnas, etisque redduntur fortiores, *ibid.* Nova Dionysio adhibentur tormenta, *ibid.* Vincit ignem, bestias, crucem, *ibid.* E cruce tanquam e suggesto concionatur, *ibid.* Acta martyrii apud Hilduinum, *ibid.* Dionysius in carcere sacrificanti apparuit Jesus Christus eique sacram hostiam præbuit, 495. Precationum S. Dionysii efficaciam, *ibid.* Quot annos vixerit S. Dionysius, 497. Dionysius obruncatus gestat in manibus caput, *ibid.* S. Dionysii post mortem apparitio, 506. S. Dionysius apparuit Hercoldo et eum sanat, *ibid.* S. Dionysii pietas, 508. Modestia, 509. Quanti fecerit Dionysius S. Timotheum, *ibid.* Dionysius Timotheum vocat filium ob ætatem, 510. Sancti Dionysii erga suos præceptores reverentia, *ibid.* S. Dionysii mansuetudo et mansuetudinis commendatio, 512. S. Dionysii in reges Francorum beneficia, 514. Detectionis reliquiarum sancti Dionysii dies festa, 515. S. Dionysius apparuit sanctæ Birgittæ, 523; S. Dunstano episcopo, 524. Prima vota pietatis societatis Jesu in Monte Martyrum, 525. Vota quæ nuncupantur Ignatii et socii ante conditam et approbatam societatis Jesu religionem, *ibid.* Philippus II rex Hispaniarum misit lampadem argenteam S. Dionysio, 525. Dotes Dionysii ad gentium conversionem, 462. Dionysio amplissima potestas in Occidentis Ecclesiæ conceditur, *ibid.* Dionysii ex urbe in Galliam comites, 463. Dionysius quid Arelate gesserit, 467. Dionysius comites ac discipulos in diversa Galliarum loca distribuit, *ibid.* Dionysii labores et fructus in urbe Arelate, 468. Dionysii precatione status Martis diffringitur, *ibid.* A sancto Dionysio templum SS. Petro et Paulo consecratum, *ibid.*

Dionysius ad Lutetiam Parisiorum divino nutu accessit, 469. Dionysii ad Lutetiam acta compendio relata, *ibid.* Ejusdem miracula, 470. A Dionysio quæ sacella Parisiis constructa, *ibid.* Dionysius in Hispaniam pro fidei rebus est profectus, 471. Ejus desiderium videndorum apostolorum, *ibid.* Causa grandiloquentiæ in Dionysio, 474. Dionysii styli reprehensores ejusmodi homines sint, *ibid.* Dionysius nihil, Deo inconsulto, aggreditur, *ibid.* Dionysius divina a Deo eductus, *ibid.* Dionysius in Ecclesiæ persecutionibus clarus a Deo illustratur, *ibid.* Dionysius quæ præcognovit de S. Joanne Evangelista, 475. Prædicit Dionysius se Joannem ab exilio venturum, 476. Dionysius ad revelationes divinas exitim aptus, 477. Dionysius divino consilio evasit Domitiani persecutionem, 479. Acta S. Eutropii martyris Græce conscriptis, *ibid.* Quot ætatis anno Dionysius in Asiam abierit, 482. Dionysius remittitur a Joanne in Occidentem, 483. Dionysii in Galliam regressus, 484. Quæ Dionysius egerit Trajani imp. temporibus, 486. Dionysius libros suos retractatos edit, 487. S. Dionysii varia post mortem miracula, 526, 527 et seq. Vita S. Dionysii ex Suida, 315, 314, 315 et seq.; ex Nicephoro, 316; ex Michaeli Syngelo, 929, 350 et seq. Qui dicunt libros *corlestis ac ecclesiasticæ Hierarchiæ*, nec non et *De divinis nominibus* non esse Dionysii Areopagitæ, in quo errore versetur, 573. S. Dionysius sustulit funditus impias blasphemias contra dedicationem et adorationem sanctarum et venerabilium Imaginum, *ibid.* Vita S. Dionysii ex Petro Halloix, 410 et seq. Quo anno sit natus S. Dionysius, *ibid.* Berthaldus dux ope sancti Dionysii et sociorum martyrum e morbo desperato revaluit, 526. Templum in honorem S. Dionysii et sociorum a Berthaldo duce constructum, 527. S. Dionysii reliquiæ et earum virtus atque æstimatio, 527, 528. Librum S. Dionysii index, 529. An idem sit Dionysius Areopagita Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Francorum apostolus, 530, 551 et seq. De B. Dionysio hymnus Venantii Fortunati, 540. Sancti Dionysii scripta quæ sint, 541, 542, 543 et seq.

Discipuli coronæ sunt magistrorum, 503.

Dissimilitudines multæ quid sunt secundum sanctum Maximum, 52.

Divinitatis et carnis Domini Jesu differentia, 75. Divinitas duobus modis laudatur, 7. Divinitas qua ratione communicabilis, 114.

Dominationis principatus implacabilis est dictus a quibusdam philosophis, 29. Dicitur Deitas a S. Dionysio, *ibid.*

Domitiani exitum et persecutionis exitus, 479. Domitiani imp. persecutionis acerbitas, 422.

Druides Galliæ flammis Dionysio sæptis insidiati, 469. Idem vi divina impediti, *ibid.*

E

Ecclesia persecutione sicut vitis sectione proficit, 480. Ecclesia Vespasiani temporibus in pace efflorescit, 470. Ecclesia Arelatensis sancto Regulo commendata, 469. Ecclesiæ quis fuerit status Neronis tempore, 459. Eccle-

sive mos antiquus in sanctorum festivitibus solemnem conventum apud eorum ecclesias agendi, 390. Laus Ecclesie Atheniensis, 439. Ecclesie regimini quis sit aptus, 451.

Ecclesiasticorum disciplina res maximi momenti, 451. Eclipses quae tempore S. Dionysii acciderit. Phlegon et Africanus meminere, 645. Eclipses in Christi occubitu explorato, 451. Apollophanis de eclipsis iudicium, *ibid.* Editha (S.) templum construit S. Dionysio, 525. Eduardi (S.) regis in S. Dionysium pietas et munificentia, *ibid.*

Ellizus (S.) olim excellens aurifex totam artis industriam in sancti Dionysii honorem impendit, *ibid.*

Energumeni qui sint, 366.

Entium divisio quae, 14, 15.

Episcopi *episcopos* vocantur, 1. Episcoporum partes in laboribus praecipuae esse debent, 468. Primorum episcoporum in Ecclesiis cur series incerta, 437. Ad episcopatum duo sunt necessaria, 451.

Epistolae Dionysii ad Demophilum utilitates, 452.

Errantes semper instruendi, 320.

Error de processione Spiritus sancti, 120.

Esia unde derivetur, 328.

Eucharistia baptismo sanctorum, 425. Venerabilis Eucharistiae nomina apud S. Dionysium, 570. Eucharistiae tanquam vivae et videlicet invocatio, 508.

Eugenii (S.) episcopi Toletani laudes, 504. S. Eugenii in Galliam profectio et martyrium, *ibid.* Corpus S. Eugenii ducentis post mortem annis integrum, *ibid.* Sancti Eugenii honorifica sepultura et ad sepulcrum miracula, 505. S. Gerardus abbas Broniensis obtinet aliquas S. Eugenii reliquias, *ibid.* S. Eugenii Acta in concilio Leodiensi recognita, *ibid.* Stephani episcopi decretum de honorandis sancti Eugenii reliquiis, *ibid.* Cuvinii oppido diocesis Leodiensis deponuntur S. Eugenii reliquiae, *ibid.* Reliquiarum sancti Eugenii translatio, *ibid.* Philippus II Hispaniae rex a Carolo IX. Galliae rege; reliquias sancti Eugenii impetrat, *ibid.* Eisdem Philippo in reliquiarum cultu pietas, *ibid.* Translatio corporis sancti Eugenii Toletum attestatio, *ibid.*

Eutropius (S.) ad labores Gallicos unde imprudens excesserat, revertitur, 465. S. Eutropii nobile martyrium, 479.

Evangelium sancti Joannis scribendum praedicatur, 475.

Exemplaria vocantur *Idem*, 178.

F

Fides non sufficit ad salutem; sed requiruntur bona opera, et vita Christiano viro consentanea, 577. Optimum locendi genus plus operibus instruere quam vocem, 378. Fidei Christianae efficacia, 425.

Finis opponitur infinitati secundum affirmationem et negationem, 512.

Fulgur quid sit, 521.

G

Germaniae conversio, 379.

H

Henrici I Francorum regis erga S. Dionysium devotio, 515.

Hierarchia ecclesiastica quid sit, 55. Hierarchiae quis sit finis seu scopus, *ibid.* Hierarchia hominum signis utitur et sensibilibus, 54. Hierarchiae ecclesiasticae cum caelesti conformitas, 474. Hierarchia Christianorum deus facit et absolvit, 51. Ab Hierotheo instituitur, 344.

Hierotheus (S.) fit Atheniensium episcopus, 345. S. Hierothei scripta intellectu difficiliora quam Dionysii, 471. S. Hierothei laudes, 510. S. Hierotheus insignis Evangelii praeco, 511. Idem soli comparatur, *ibid.* S. Hierotheus Dionysii secundus magister in religionis mysteriis, 456. S. Hierotheus aliquandiu rexit Ecclesiam Atheniensem, 457.

Hilarii dies quid sint, 7. Hilaria festa Matris Deum, 455. Homo ex quibus constat, 94. Homo qualis esse debeat cum Deo versaturus, 452. Hominum injuriorum et beneficorum tam nunc quam in posterum discrimen, 455.

Hospitalitatis in sanctos quanta commoda, 150.

Humilitatis vis quanam sit, 440.

I

Idem quid sit, 1.

Ignis omni rei consemnatus est sine permistione, 45.

Ignorans non debet erubescere in iis quae ignorat, 50. Ignorantes docendi sunt et non puniendi, 519.

Ignoratio quae sit per privationem et quae per excellentiam, 505.

Imaginatio qui differt a cogitatione seu consilio, 101.

Imaginandi facultas dividitur in tres partes, 102.

Imago qui differt ab exemplari, 72.

Imbecillitas divina dicitur voluntaria condescensio Filii Dei usque ad corpus absque peccato, 122.

Incarnatio est solius Dei Verbi, 110.

Ingenitil significatio quot modis sumitur, 205.

Initiatorum potestas est triplex, 78.

Intellectio qua ratione differt ab intellectu, 104.

Intelligibile et intelligens quid sint, 48.

Intelligibilium ordo postremus proprie appellatur angeli, 16.

J

Jesus qualis homo, 506. Jesus totam hominis substantiam assumpsit, *ibid.* Est supra hominem, *ibid.*

Joannes (S.) quando in Patrum relegatus fuerit, 550. S. Joannes sol Evangelii, 552. Joannis apostoli laudes, 476.

Quoto aetatis anno S. Joannes scripserit Evangelium, 477. Joannis Evangelium Ephesi evulgatum, 480. Joannes convenitur Ephesi a Dionysio, 485. Ejusdem laudes, *ibid.* Joannis Evangelium altitudine mysteriorum aliis nobilitus, 486.

Joannis solitarii visio de Dagoberto rege, 513. Rex Clotharius agnoscit prodigium et cum filio Dagoberto in gratiam redit, *ibid.*

Jonis presbyteri laudes, 503. S. Jon. recisum caput manibus portavit, *ibid.*

Judas factus est particeps a Domino mystici panis et calicis, non autem mysteriorum, 396, 397.

Judicis extremi aequitas, 476.

Justitia quid sit, 198.

L

Labes nulla est in quavis coelestium naturarum contra Origenem, 84.

Laeorum gradus in Ecclesia Atheniensi et monachorum, 365.

Larcia matrona Dionysium magiae accusat, et Lishium maritum impietatis in deos insinuat, 489. Larciae nobilis matronae conversio, 497.

Legislatio quid sit, 16. Veteris legis commendatio, 455. Novae legis causa et institutio, 456.

Leo vestigia sua ne cognoscatur, a venatoribus cauda delet, 49.

Libidinosi a daemonio aguntur, 62.

Libri sancti qui dicuntur, 63.

Libri Dionysii *De caelesti hierarchia et ecclesiastica* scripti sunt in Gallia, 471.

Lisbii, ex cujus stirpe Montmoranciana existit familia, insignis ad Christi fidem conversio, 470. Ejusdem Lisbii pia benignitas et munificentia, *ibid.* Lisbii uxor Larcia Christianis adversa, *ibid.* Lisbii ardens in Christum pietas, 489. Lisbii a Dionysio ad fidem conversi constantia, 489. Ejusdem martyrium, *ibid.* Suae hospitalitatis merces, *ibid.* A S. Lisbio Montmorancianae domus origo et prosperitas, *ibid.*

Litterarum sacrarum stylus humilis non sapit gentilibus, 451. Litterarum donationis Eduardi regis, 524.

Locorum in templis distinctio, 445. Locorum in templis distributio, 455. Cultorum locus et munus, *ibid.* Locus ubi Dionysius et socii mortem oppetierunt, Monsmartyrium dictus, et lingua patria *Montmartre*, 497.

Lucianus presbyter quis fuerit, 516.

Ludovici Pii Francorum regis verba, 514.

Ludovici (S.) et Blanchae matris erga Dionysium pietas, 575.

M

Magorum trium ad Christum evocatio, 412.

Malum non est ens, 482. Malum proprie peccatum est, 521.

Mansuetudinis uberrima commendatio, 452.

Martyrium immota constantia, 495. In martyribus alia conscientiae vis quam in facinorosis: postrema martyrum sociorum S. Dionysii interrogatio, 495. Responsio eorumdem generosa, *ibid.* Eorumdem condemnatio et obrunctio, *ibid.* Variae sententiae sunt, sub quo imperatore martyrium obierit S. Dionysius, 497. Martyrium S. Dionysii ex Methodio seu Metrodoro, 394, 395 *et seq.* Martyrium S. Dionysii ex Dionysio Guerino medico, 407.

Materia non est malum, 160.

Mensa typica quanam sit, 526.

Meritorum magnitudo unde apud Deum censeatur, 465.

Monachis quae sunt interdicta, 80. Monachi quales, et unde dicit, 452. Acris in monachum altiora se audientem ex comparatione increpatio, 453. Monachi tempore S. Dionysii qui qualesve fuerint, 571, 572, *et seq.*

Montmorancianae domus origo et prosperitas a S. Lisbio

martyre, 490. Elogii Montmorancianorum origo, *ibid.*
 Morbus quid sit, 150.
 Mors divina quid sit, 61.

N

Naturarum, quæ mentis sunt compotes, duo sunt ma-
 la, 59.
 Nero Petrum et Paulum eadem die interemit, 460.
 Neronis post apostolorum cædem punitio, 468.
 Νοστος et νοστος qui differunt inter se, 124.

O

Odor bonus Christi qui differt a tetro odore diaboli, et
 quid per utrumque designetur, 62.
 Opinio eorum qui sentiunt esse resurrectionem et ju-
 dicium, 85. Eorum qui dormierunt, sunt duplicis gene-
 ris, 418. Opinio ethnicorum de morte peccatorum quæ-
 nam sit, *ibid.* Opinio Origenis dicentis corpoream na-
 turam in nihilum abire post mortem, *ibid.* Opinio Papæ
 qui censebat in resurrectione fore voluptates, quæ per-
 cipiantur ex cibis, 87 Opinio quorundam dicentium fa-
 cultatem creandi Deo inesse per naturam quamdam, 104.
 Orationes justorum prosunt solis dignis misericordia
 Dei, 88, 89. Oratio S. Pauli, 90. Orationis sancti fructus,
ibid.
 Ordo eorum qui purgantur, 85. Ordo eorum qui sacra per-
 faciunt triplex, 79. Ordo ecclesiasticus triplex est, *ibid.*
 Ordo rerum in cunctis servandus, 454. Superiores Ordinis
 minime ab inferioribus corrigendi, *ibid.* Comparatio e-
 legans ad reverentiam in majores natu aut digniores com-
 mendandam, *ibid.* Ordinum concordia est in Ecclesia,
 442. Ordinum inferiorum adversus superiores arrogantia
 quam grave flagitium, 451.

P

Parisiis antiquis qui dicti sint, 469. Parisiorum erga
 Dionysium affectus, 486.
 Pater in divinis fontana divinitas dicitur, Filius vero et
 Spiritus sanctus fecunda Deitatis germina, 115.
 Paulus (S.) sacer rituum institutor dicitur a sancto
 Dionysio, 18. Paulus ad Areopagum ductus, 421. S. Paulus
 apostolus Dionysii primus præceptor in rebus fidei, 455.
 S. Pauli conversio, 395. Paulus Dionysii præceptor,
 455. S. Paulus a Tito et Luca sepultus, 460.
 Peccata sunt aliena a nobis, 67. Perfici quid sit, 96. Ad
 perfectionem quæ via, 456.
 Peccator cæco comparatur, 89. Peccatores se segregant
 a Deo; non autem Deus, 352.
 Petri ad Romanum accessus, 595. Petri et Pauli marty-
 rium, *ibid.* A Petro instituitur Clemens successor, *ibid.*
 Causa necis SS. apostolorum Petri et Pauli.
 Philosophiæ diversa divisio, 328.
 Philosophi multum fidei efficiunt, 439.
 Platonicorum scita fidei conformia, 422.
 Pœnitentes qui appellantur, 440.
 Polycarpus (S.) quis fuerit, 509. S. Polycarpi ad Apollo-
 phanis conversionem studium, 429.
 Populi Christiani in certos ordines partitio, 440.
 Precationum vis mirifica, 508. Egregiæ similitudines
 vim precationum ostendentes, 509.
 Presbyteri nomen episcopum declarat, 1. Presbyter
 idem qui sacerdos, 315.
 Principium quid sit, 174. Duo sunt principia contraria
 secundum Manichæos, 149. Principium apostolorum acta
 prodigiosa, 468. Vitæ doctrinæque apostolorum sinceritas,
 469.
 Privatio quid sit, 161. Privationes contrario sensu de
 Deo enuntiantur secundum theologos, 185.
 Processio ineffabilis Trinitatis ad tres personas quomo-
 do fit, 115.
 Promissum. Frustrationes promissorum quæ sint, 325.
 Providentia Dei principii experta et infinita, 328.
 Psalmorum scopus quis sit, 66. Psalmorum cantus quid
 sit, *ibid.*
 Pulcheriæ Imperatricis laudes, 445.
 Purgatio cælestium et dispositio quænam sit, 90.

Q

Quintilianus Silvanecii urbis præfectus ab uxore Chri-
 stiana interpretationem visi nocturni edocetur, et ad
 Christi fidem convertitur, 504.

R

Ratus quid sit, 50.

A S. Regulo Arelatensi episcopo prima ædicola fuit
 S. Dionysio dedicata, 498. S. Reguli Acta, 503. S. Re-
 gulus fuit Joannis apostoli auditor, 504. Motus ad S. Re-
 gulum ab idololorum sacrificiis concitatus, 505.

Regum ante mortem pia officia, 514.
 Religionis et numismatis egregia similitudo, 429.
 Reliquiarum sacrarum cultus, 498.
 Revelationes quibus potissimum fieri solitæ, 477. Unde
 quibusdam temporibus revelationum divinarum raritas,
ibid.
 Ritus et cæremoniæ sacrificiorum ac sacramentorum ab
 apostolis instituta, a viris apostolicis probata, litteris
 preernant, 470. Quinam sacramentorum ritus primiliter
 mandaverint, 471.
 Roberti regis Francorum prosperitas a Deo et Dionysio,
 514. Ejusdem regis in S. Dionysii cœnobium insignis
 liberalitas, *ibid.* Tempia a Roberto rege variis locis exci-
 tata, 515.
 Rusticus et Eleutherius una cum Dionysio comprehensi,
 489.

S

Sacerdotes sunt Christiformes, 114. Sacerdotem non
 decet reprehendi ab inferiore, 315. Sacerdotes, angeli, et
 Dei internumtii, *ibid.* Sacerdotum peccata minime ab in-
 ferioribus corrigenda, 455. Indignus est nomine sacerdotis
 qui dotibus caret sacerdotalibus, 454. Contemptorum di-
 gnitatis sacerdotalis verba, *ibid.* Dionysii ad ea responsio,
ibid.
 Sancti in resurrectione sunt futuri cum incorruptione
 et immortalitate, 99. Sanctis qui Spiritu Dei aguntur cun-
 cta vertuntur in bonum, 482. Sanctis episcopis nunquam
 non præsto est Deus, 460. Sanctorum pia colloquia a re-
 centi morte apostolorum, 462. Sanctorum in suppetias
 invocatio, 514. Sanctorum delicia quibusnam præcipue
 obtingant, 477. Sanctorum verba quasi oracula, 487. Ad
 summam sanctitatem quibus gradibus ascenditur, 477.
 Sanctinus (S.) Carnutibus et Meldensibus fidem annun-
 tiat, 480. S. Sanctini Meldensis episcopi laudes, 505.
 Sapientia profana pro more appellat *ἀνθρωπίνος*, 16. Sa-
 pientia Dei simplex et multivaria dicitur, 48.
 Scientia quæ individua, quæ divida, 329.
 Scortatores et studiosi spectaculorum sunt in numerum
 emergentiorum ascripti, 66.
 Scriptura divi Pauli dicitur vera theologia, 93. Scri-
 ptura sacra jubet justa juste tractari, 454. Scripturæ sen-
 sus multiplex, 328. In Scripturis quæ civiliter et quæ
 egaliter accipienda, 327.
 Securis in manibus quid significat, 31.
 Sionis montis laudes, 444.
 Sol dicitur mensura et numerus tempestatum, 129.
 Sol nihil ex seipso facit, sed ex omnium causa et princi-
 pio, quod est Deus, 177. Solis motus anniversarius quin-
 que facit conversiones, 311. Sol a Persis Mithra voca-
 tur, 312.
 Sollicitudo S. Dionysii de visitandis ecclesiis et in fide
 firmandis, 487.
 Solstitium sub Jove factum, 310.
 Sortes et mansiones quid sint, 325.
 Sortitiones quæ vocantur a sancto Dionysio, 76.
 Spes in Deum ad omnia valida, 460.
 Spiritus sanctus a Filio procedit, 342.
 Statio et motio mystice quid sint, 328.
 Stephanus III pontifex periculosissime laborans san-
 ctur a S. Dionysio, 526. Stephano pontifici apparet S.
 Dionysius, eumque sanat, *ibid.* Stephanus III papa aram
 dedicat in honorem apostolorum Petri et Pauli, *ibid.*
 Superbia pias mentes exæcat, 452. Superbia Domitiani
 imperatoris intoleranda, 475.

T

Tabulæ theologicæ quid sint, 51.
 Talaris tunica, et cingulum circa lumbos, habitus est
 sacerdoti conveniens, 31.
 Taurini (S.) initiatio et educatio, 484. S. Taurini Ebroi-
 censis episcopi res gestæ, 505. Ejusdem miracula, *ibid.*
 Τάρος et τρωπία quid sint, 319.
 Templum S. Dionysii Areopag. Leodi exstructum, 523
 Tenebræ sunt aliquid, 61.
 Tentationes fiunt a consanguineis, 427.
 Τεσσαρι apud Græcos gentiles appellabantur, 75.
 Theologia vetus qui differt a nova, 66. Theologia sym-
 bolica qui differt a demonstrante, 324. Theologia aperta
 qualis sit, 327.
 Thronorum ordo delferus appellatur, 25.
 Timotheus quis fuerit, ad quem scripsit S. Diony-
 sius, 575.
 Titus quis fuerit, 521

Traditio legalis qualis sit, 325. Traditio theologica duplex, *ibid.* Traditio nostra sacra tripliciter dividitur, 77. Traditio nostra sacra tripliciter dividitur, 83. Trinitas tribus personis subsistit, 98. Trinitas est consubstantialis, 322. SS. Trinitatis invocatio, 309. S. Trophæus primus Arelatensis episcopus, 249. Typi quales sint, 327.

U

Uniones quid sint, 323.
Unitas et monas de Deo dicuntur, 97.

V

Vaticinandi spiritus in S. Dionysio, 484.
Venustates primigeniæ quæ dicuntur, 68.
Verbi incarnatio ineffabilis, 509.
Veritas unitate gaudet et simplicitate, 308.

Z

Zeli inconsiderati exemplum, 451.

ORDO RERUM.

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. DIONYSIUS AREOPAGITA.

Typographicus lectori.	9
APPENDIX ad S. Dionysium Areopagitam	
Scholia sancti Maximi in eos beati Dionysii libros qui exstant.	
Petrus Lanssellus lectori benevolo.	13
Prologus S. Maximi in opera S. Dionysii.	15
Commentaria S. Maximi in S. Dionysii Areopagitæ opera.	
Commentarium in librum de cœlesti hierarchia.	29
Commentaria ejusdem in librum de hierarchia ecclesiastica.	115
Scholia ejusdem S. Maximi in librum <i>De divinis nominibus</i> .	185
Scholia ejusdem in librum de mystica theologia.	415
Paraphrasis Georgii Pachymæræ in epistolas S. Dionysii.	455
Notæ Petri Lansselii ad paraphrasim Pachymæræ in epistolas S. Dionysii.	509
Scholia S. Maximi in epistolas S. Dionysii Areopagitæ.	527
SCRIPTORES VARIÏ VITÆ S. DIONYSII AREOPAGITÆ.	
Vita et encomium S. Dionysii Areopagitæ ex Mæneis Græcis.	577
Vita et conversatio ejusdem, auctore Symeone Metaphraste.	589
Vita ejusdem, ex Suida.	607
Vitæ ejusdem, ex Nicephoro.	615
Aloysius episcopus Veronensis candido lectori.	615
Vita et encomium S. Dionysii Areopagitæ, auctore Michæle Syngelo.	617
Martyrium B. Dionysii, auctore Methodo.	669
Dionysii Guerini, medici in martyrium S. Dionysii Areopagitæ carmina.	689
Vita S. Dionysii Areopagitæ, auctore Petro Halloix.	
Prælatio.	695
CAPUT PRIMUM. — Genus, patria, ætas, studia.	697
CAP. II. — Dionysii ab erroribus ad fidem conversio.	713
CAP. III. — Dionysii contra fidei suæ et vitæ novæ calumniatores virtus et constantia.	725
CAP. IV. — Dionysii in theologia et virtute profectus, atque ad episcopatum evectio.	735
CAP. V. — Dionysii in fundando et ordinando episcopatu Atheniensi eximia virtus et industria.	741
CAP. VI. — Dionysius beatissimæ Virginis conspectu in terris fruitur, et suprema excedentis benedictione in apostolorum cœtu potitur.	747
CAP. VII. — Dionysii ab Hierosolymis reversi pontificiæ occupationes, et apostolici discursus.	757

PATROL. GR. IV.

CAP. VIII. — Dionysii ad Demophilum cultorem sive monachum, officii et humanitatis limites transgressum, vindex epistola.	759
CAP. IX. — Dionysii per Neronis tempora evangelicæ excursionones.	761
CAP. X. — Dionysii in Galliam, missu Clementis pontificis, profectio; et res ibidem ab exitu Neronis usque ad Domitianum imperatorem gestæ.	677
CAP. XI. — Dionysii in Galliam ingressi prima Arelate super fidei rebus consilia et auspicia.	775
CAP. XII. — Dionysii ad Parisios profectio, et ibidem religionis et episcopatus fundatio.	777
CAP. XIII. — Dionysii per tempora Domitiani imperatoris curæ et labores et prophetiæ spiritus.	783
CAP. XIV. — Dionysii ad Joannem apostolum in Patmos exsulem litteræ; et nonnullæ de sanctis revelationibus.	787
CAP. XV. — Dionysii ab extremis Domitiani temporibus usque ad Trajanum res gestæ.	789
CAP. XVI. — Dionysii in Asiam ad S. Joannem apostolorum profectio, et inde reditus in Galliam.	795
CAP. XVII. — Dionysii ad Parisios reversi extrema studia atque ad fidei certamen præparatio.	801
CAP. XVIII. — Dionysii sociorumque comprehensio, et Lisibii nobilis viri eorum fautoris martyrium.	805
CAP. XIX. — Dionysii et sociorum ejus inclusio, diverberatio, dilaceratio, martyrium.	811
CAP. XX. — Martyrii tempus, locus et alia his adjuncta, audituque mirabilia.	817
CAP. XXI. — Discipulorum S. Dionysii labores et fructus, nonnullæque ejusdem martyris salutiferæ post mortem apparitiones.	827
CAP. XXII. — Virtutes nonnullæ S. Dionysii ex ejusdem scriptis delectæ, et primo pietas.	835
CAP. XXIII. — Dionysii modestia, seu animi submissio.	837
CAP. XXIV. — Dionysii mansuetudo, et mansuetudinis commendatio.	839
CAP. XXV. — S. Dionysii in christianissimos Francorum reges beneficia.	841
CAP. XXVI. — Christianissimorum Franciæ regum erga B. Dionysium studia et honores.	845
CAP. XXVII. — Aliorum partim sanctorum, partim genere illustrium adversus B. Dionysium honores.	857
CAP. XXVIII. — S. Dionysii varia in varios et vario genere post mortem miracula.	861
CAP. XXIX. — S. Dionysii reliquiæ, et earum virtus et æstimatio.	863
CAP. XXX. — Index librorum S. Dionysii	866
P. Halloix quæstiones QUATUOR de S. Dionysii vita et operibus.	

35

Quæstio prima. — An idem sit Dionysius Areopagita,
Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Francorum
apostolus. 869
Quæstio II. — De scriptis sancti Dionysii. 883
Quæstio III. — De Timotheo, ad quem scripsit S. Dio-
nysius. 929
Quæstio IV. — De corpore S. Dionysii Areopagitæ;
num illud sit in urbe S. Dionysii prope Lutetiam, an
Ratisponæ in Bajoaria. 945
Vindiciæ Areopagiticæ Martini Delrio. 953
Disputatio apologetica P. Lamselli de S. Dionysio

Areopagita ejusque scriptis. 981
Areopagitæ defensio adversus hæreticum calvinistam
Carentoni ministrum, auctore D. de Chaumont. 1011
Epistola nuncupatoria. 1011
Incipit defensio Areopagitæ. 1013
Vindiciæ operum Areopagiticorum auctore Bernardo de
Rubeis.
Dissertatio adversus Michaellem Lequienum aliosque. 1025
Notitia in S. Dionysium Parisiensem episcopum et
martyrem, ex Gallia Christiana. 1079

FINIS TOMI QUARTI.

